ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XVIII

1981

P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte), CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU, C. CIHODARU, IULIU CIUBOTARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN, ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, L. ȘIMANSCHI, DAN TEODOR, D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

I. CAPROȘU (redactor șef), L. ȘIMANSCHI (redactor șef adjunct). L. BOICU, D. ȘANDRU
ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA
DE ŞTIINŢE SOCIALE
ŞI POLITICE A REPUBLICII
SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE
ŞI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tom XVIII, 1981

BIBLIOTECA
Nr. inv. 1390

SUMAR

RENATE MÖHLENKAMP (Münster), Réflexions concernant les débuts de la ville de Vaslui 1
HORST FASSEL, Die Beziehungen der siebenbürgischsächsischen Literatur zum rumänischen Schrifttum im 17. Jahrhundert 19
STELA MĂRIEŞ, Die preussische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen aufgrund unveröffentlichter deutscher unterlagen 35
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Some Considerations on the Romanian-English Relations (1919—1940) 69

*

L. BOICU, Emigraţia polonă şi ţările române în vremea revoluţiei din 1848—1849 (I) 87
I. SAIZU, „Cariera" conceptului de *plan* în România (perioada interbelică) . . 117

*

CONST. A. STOIDE, În legătură cu „scrisoarea" datată 11 februarie 1462. Contribuţii la cunoaşterea izvoarelor domniei lui Vlad Ţepeş . . . 151
ION I. SOLCANU, Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure. II. Pictura exterioară. Începuturile picturii exterioare din Moldova 167
N. GRIGORAŞ, Privilegiile fiscale din Moldova (1741—1821) (II) . . . 183
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, Imaginea Franţei în Principatele Române: modalităţi de receptare (sec. XVIII—XIX) 201
GABRIEL BĂDĂRĂU, Organizarea şi conţinutul învăţământului public din Moldova între anii 1832 şi 1848 (II) 211
ŞTEFAN LEMNY, Conştiinţa naţională în primele periodice din Moldova . . 233
ECATERINA NEGRUŢI, Socialiştii ieşeni şi problema agrară la sfîrşitul secolului al XIX-lea 249
DUMITRU D. RUSU, Despre organizarea administrativă şi situaţia edilitară a oraşului Iaşi în perioada 1864—1916 267
IONEL DÎRDALĂ, Relaţiile culturale ale Bucovinei cu celelalte provincii româneşti 281
GH. DUMITRAŞCU, Aspecte ale situaţiei Dobrogei în perioada noiembrie 1878 —mai 1883. Activitatea primului prefect de Constanţa, Remus Opreanu . 293
TR. RUS, Contribuţii privind importanţa obştilor de împroprietărire create în baza legislaţiei agrare din decembrie 1918 305
I. AGRIGOROAIEI, G. CALCAN, M. STRUGARIU, Atitudinea marilor puteri faţă de România la Conferinţa de pace de la Paris, reflectată în presa ieşeană (1919—1920) 317
MIHAI IACOBESCU, Iniţiative şi preocupări ale României la Societatea Naţiunilor în anii 1920—1933 333

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-121

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. CIUPERCĂ, Probleme ale relațiilor internaționale ale României după primul război mondial 353
D. ȘANDRU, Reorganizarea instituțiilor de credit agricol din România în anii crizei economice 371
VASILE ȘIMANSCHI, Aspecte ale crizei din 1929—1933 la Galați și presa locală 387
NICOLAE DASCĂLU, Ecouri internaționale ale instaurării nazismului la putere (30 ianuarie 1933) 403

DIN ISTORIA MIȘCĂRII SOCIALISTE ȘI COMUNISTE DIN ROMANIA

FELICIA NEGRE și VALENTIN NEGRE, Precizări în legătură cu viața și activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu 419
DOMINUȚ I. PĂDUREANU, Aspecte privind activitatea desfășurată de Comitetul regional Dobrogea al P.C.R. pe linia sabotării mașinii de război hitleriste în perioada 1940—1944 429

40 DE ANI DE LA MOARTEA LUI N. IORGA

AL. ZUB, N. Iorga și metoda regresivă în istoriografie 439
VIRGIL CĂTĂRGIU, Specificul cunoașterii istorice la N. Iorga 445
GH. BUZATU, Nicolae Iorga și America 451
GH. I. FLORESCU, N. Iorga. Începuturile activității parlamentare (1907—1911) (I) 457

•

IULIAN PAȘALIU, Structuralismul genevez și perspectivele cercetării istorice (II) . 475
VIRGIL CĂTĂRGIU, Despre relația subiect-obiect în cunoașterea istorică . . 485
D. CIUREA, Breviar de teoria istoriei 491
ZENOVIA LATEȘ, Seria istorică xenopoliană între teorie și aplicație . . . 519

•

M. CIHÓ, Trei descîntece din secțiunile magice ale Papirusului Leiden I. 348 . 533
ALEXANDRU ANDRONIC, Curtea domnească din Iași — reședință voievodală (sec. XV—XVII) 543
GH. PUNGĂ, Noi considerații privind începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu 551
VIRGIL APOSTOLESCU, Un aventurier apusean la curtea lui Petru Șchiopul: Bartolomeo Brutti 567
CONST. A. STOIDE, În legătură cu sfîrșitul cronicarului Miron Costin și al fratelui său Velicico Costin 575
ANDREI PIPPIDI, Noi manuscrise ale lui C. Negri 583
ELENA-EMILIA LICA, Aspecte din viața culturală a Brăilei în secolul al XIX-lea 597
SULTANA AVRAM, Vasile Pârvan în „Astra" sibiană 609

DISCUȚII

LEON ȘIMANSCHI, «Închinarea» de la Vaslui (5 <iunie> 1456) . 613

DOCUMENTE

ION T. SION, Cîteva documente tecucene 639
PAUL MIHAIL, Alte acte românești de la Constantinopol (VI) . . 659
MIHAI VATAVU, Documente moldovenești din secolele XVII—XIX 667

ADDENDA ET CORRIGENDA 673

RECENZII

PAUL VEYNE, *Comment on écrit l'histoire*, suivi de *Foucault révolutionne l'histoire*, Paris, Editions du Seuil, 1979, 242 p. *(Alexandru-Florin Platon)* . 691

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

First International Congress of Egyptology. Cairo, October 2—10, 1976. Acts, Edited by WALTER F. REINEKE, Akademie Verlag, 1979, 704 p. + 93 pl. (= Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, 14), *(Miron Cihó)* 694

Hierasus, Anuarul Muzeului Judeţean, I, Botoşani, 1978, 605 p. *(C. Tofan)* . . 696

Suceava, Anuarul Muzeului Judeţean, VI—VII, Suceava, 1979—1980, 699 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 698

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova*, vol. III (1487—1504), volum întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROŞU şi N. CIOCAN, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 685 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 700

Cronici turceşti privind ţările române. Extrase, vol. III, sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XIX, întocmit de MUSTAFA A. MEHMET, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 539 p. *(Anca Radu)* 702

Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail", Ediţie de ZAMFIRA MIHAIL şi PAUL MIHAIL, Bucureşti, Ed. „Litera", 1980, 263 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 705

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de VALERIU RĂPEANU, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1980, 295 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . 708

Constituirea statelor feudale româneşti, redactor coordonator NICOLAE STOICESCU, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 330 p. *(L. Şimanschi)* . . 711

NICOARĂ BELDICEANU, *Le timar dans l'État ottoman (début XIV-e siècle — debut XVI-e siècle)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1980, 110 p. *(Anca Radu şi Sergiu Iosipescu)* 714

EUGENIA NEAMŢU, VASILE NEAMŢU, STELA CHEPTEA, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 288 p. + planşe *(Ştefan S. Gorovei)* 723

Istoria oraşului Iaşi, vol. I, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 668 p. + 103 ilustr. *(Ştefan S. Gorovei)* 725

ALEXANDRU CIORĂNESCU, *Barocul sau descoperirea dramei*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 499 p. *(H. Fassel)* 728

ANDREI PIPPIDI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R. şi Ed. du CNRS, Paris, 1980, 372 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 729

Iaşi. Monografie, Ed. „Sport-Turism" (colecţia „Judeţele patriei"), Bucureşti, 1980, 227 p. *(Constantin Th. Botez)* 733

NOTE BIBLIOGRAFICE

ISTORIA ROMÂNIEI

Teorie şi metodă în istoriografia română 1965—1979. Bibliografie selectivă adnotată (Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine 1965—1979. Bibliographie sélective annotée), Bucureşti, 1980, XXXVI + 134 p. *(Al. Zub)* 739

MIRCEA ELIADE, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile şi folclorul Daciei şi Europei Orientale*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 256 p. *(Al. Zub)*. 739

MIRCEA HANDOCA, *Mircea Eliade. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Societatea literară „Relief românesc", 1980, 240 p. + 25 ilustr. *(Al. Zub)*. 740

ADRIAN MARINO, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 478 p. *(Al. Zub)*. 741

ION LOTREANU, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, 240 p. *(Al. Zub)*. 741

Catalogul incunabulelor, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 123 p. + 32 fig. şi ilustr. *(Ştefan Lemny)* 742

ADELA BECLEANU-IANCU, *Spiritualitatea românească. Permanenţă, devenire*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 216 p. *(Ştefan Lemny)* 742

C. I. GULIAN, *Structura şi sensul culturii. Contribuţii la istoria ideilor contemporane*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 398 p. *(Ştefan Lemny)* 743

MIRCEA MĂCIU, *Interpretări din istoria sociologiei româneşti (Idei, evenimente, personalităţi)*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 304 p. (Humanitas, 15) *(Al. Zub)* 744

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Scrieri despre artă*, Bucureşti, Ed. „Meridiane", 1980, 443 p. *(Al. Zub)* 744
ANDREI PLEŞU, *Pitoresc şi melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, Bucureşti, Ed. „Univers", 1980 262 p. *(Al. Zub)* . . 745
EDGAR PAPU, *Existenţa romantică*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, 246 p. *(Al. Zub)* 746
Ethnologica, 2, Bucureşti, 1979, 159 p. *(Al. Zub)* 747
ROMULUS VULCĂNESCU (red.), *Introducere în etnologie*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 244 p. (Bibliotheca anthropologica et ethnologica, II) *(Al. Zub)* 747
DIONISIE PETCU, *Conceptul de etnic. Eseu metodologic*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 238 p. *(Al. Zub)* 748
TRAIAN HERSENI, *Cultura psihologică românească*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 261 p. *(Al. Zub)* 749
Viitorul omenirii în conştiinţa contemporană. Realizatorul ediţiei: VICTOR ISAC, Bucureşti, Editura Politică, 1980, 472 p. *(Ştefan Lemny)* 749
Istoria dreptului românesc, vol. I, sub îngrijirea lui VLADIMIR HANGA, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 664 p. *(Viorel Irimia)*. 750
HENRI H. STAHL, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 196 p. *(L. Şimanschi)* . . 751
Cercetări istorice (serie nouă), IX—X, 1978—1979, Iaşi, 1980, 728 p. *(Nistor Ciocan)* 753
Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, I, 1979, 304 p. *(C. Toşan)* 754
ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE, *Istoria României în istoriografia internaţională*, Bucureşti, 1980, 297 p. *(Al. Zub)* 755
Nouvelles études d'histoire, VI, 1—2, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 326+385 p. *(Gabriel Bădărău)*. 755
CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Geschichte der Rumänen*, Aus dem Rumänischen übersetzt von ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, Wiss. u. enzykl. Verlag, 1980, 493 p. *(Al. Zub)* 756
IULIAN CÂRŢÂNĂ, ILIE SEFTIUC, *Die Donau in der Geschichte des rumänischen Volkes*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980. 296 p. *(Al. Zub)* 757
Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens, redigiert von CAROL GÖLLNER, Erster Band, Bukarest, „Kriterion" Verlag, 1979, 459 p.+93 ilustr. *(Al. Zub)* 757
Studii privind istoria Aradului (coordonate de EUGEN GLÜCK), Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 265 p. *(Al. Zub)* 758
EUGEN ARADEANUL, TEODOR BODOGAE, LUCIAN EMANDI, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog*, Arad, Ed. „Episcopiei Aradului", 1980, 255 p. *(Al. Zub)*. 758
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Memoriile Secţiei de Ştiinţe istorice*, seria IV, tomul III, 1978, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 71 p. *(Al. Zub)* 758
Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena, XVIII, 1979, 232 p. *(Al. Zub)* . 759
ANDREI OŢETEA, *Scrieri istorice alese*. Prefaţă de acad. DAVID PRODAN, Ediţie şi studiu introductiv de FLORIN CONSTANTINIU şi ŞERBAN PAPACOSTEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 274 p. *(L. Boicu)* . . . 759
Discursuri de recepţie la Academia Română, Ediţie îngrijită de OCTAV PAUN şi ANTOANETA TĂNĂSESCU, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1980, 397 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 760
Amintiri despre Iorga. Antologie şi prefaţă de ION POPESCU-SIRETEANU, vol. I, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 194 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . 761
RĂZVAN THEODORESCU, *Istoria văzută de aproape*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1980, 150 p. + ilustr. *(Ştefan S. Gorovei)* 761
AL. UNGUREANU, *Oraşele din Moldova. Studiu de geografie economică*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 164 p. + 8 hărţi *(Constantin Burac)* . 762
GRIGORE C. TOCILESCU, CHRISTEA N. ŢAPU, *Materialuri folcloristice*, I, ediţie critică şi studiu introductiv de IORDAN DATCU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, XLIV+449 p. *(Al. Zub)*. 763
ZAMFIRA MIHAIL, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 253 p. + 40 hărţi *(Sabin Urzică)* 763

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AURELIAN I. POPESCU, *Ideea de unitate națională în viziune populară*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1980, 219 p. *(Al. Zub)*. 764
CONSTANTIN GH. RADU, NECULAI N. MAFTEI, *Dănești. Etnografie și folclor*, București, Ed. „Litera", 1980, 243 p. *(I. Dăscălescu)* 765
VIRGIL MIHAILESCU-BIRLIBA, *La monnaie romaine chez les Dàces orientaux*, București, Ed. Academiei R.S.R., (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII), 1980, 312 p. + 21 pl. *(Silvia Teodor)*. . . 765
CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină* (Biblioteca de arheologie, XXXVIII), Ed. Academiei R.S.R., București, 1980, 134 p. + XCIV pl. *(Elvira Ciocea)* 766
NICOLAE STOICESCU, *Continuitatea românilor*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 246 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 768
II IE DAN, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 231 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 769
NICOLAE STOICESCU, FLORIAN TUCA, *1330 Posada*, București, Ed. Militară, 1980, 202 p. *(Constantin Burac)* 770
VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 296 p. *(Sabin Urzică)* 771
M. TAYYIB GÖKBILGIN, *La structure des relations turco-roumaines et des raisons de certains hükümş, ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVI-e et XVII-e siecles*, in „Belleten", tom. XLII, nr. 165—168, Ankara, 1978, p. 761—773 *(Ștefan S. Gorovei)* 773
ȘTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, Ed. „Albatros, 1980, 240 p. *(C. Iordăchiță)*. 774
AUREL H. GOLIMAS, *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, București, Ed. „Sport-Turism", 1980, 271 p. *(Tinca Ene)* 775
Călători străini despre țările române, vol. VII, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 621 p. *(Ștefan S. Gorovei)* 776
ADOLF ARMBRUSTER, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 491 p. *(Al. Zub)* 777
Grausame Zeiten in der Moldau. Die Moldauische Chronik des MIRON COSTIN 1593—1661, übersetzt, eingeleitet und kommentiert von ADOLF ARMBRUSTER. Graz-Wien-Köln, Verlag Styria, 1980, 343 p. (Rumänische Geschichtsschreiber, Band 1) *(Al. Zub)* 778
E. RUSSEV, *Ion Neculce*, Chișinău, Ed. „Cartea moldovenească", 1980, 139 p. *(Marta Páll)*. 778
Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului, Text ales și stabilit, note de VASILE OLTEAN, București, Ed. „Minerva", 1980, XII+434 p. *(Al. Zub)*. 779
FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, Ed. Mitropoliei Banatului, 1979, 270 p. + ilustr. *(Al. Zub)* 779
VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 238 p. *(L. Boicu)*. 780
ION ROMAN. *Ecouri goetheene în cultura română*, București, Ed. „Minerva", 453 p. *(Al. Zub)* 789
Enlightenment and Romanian Society, edited by POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 280 p. *(Alexandru-Florin Platon)* 781
VENIAMIN CIOBANU, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775—1800)*, Prefață de ALEXANDRU DUȚU, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 276 p. + fotografii *(Constantin Burac)* 783
L. VRANOUSSIS, *Rigas, un patriot grec din Principate*, traducere de ANASTASIE PAPAPANU, București, Ed. „Eminescu", 1980, 335 p. *(Al. Zub)* . 784
DOINA ELENA FĂGEȚ, RODICA CALCAN (sub red.), *Gheorghe Lazăr, 1779—1823. Biobibliografie*, București, B.C.U., 1980, CXVI+352 p. *(Al. Zub)*. 785
Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 496 p. *(Gabriel Bădărău)* 785
GHEORGHE PLATON, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 303 p. *(M. Cojocariu)* 787

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN PASCU, C. GH. MARINESCU, *Răsunetul internaţional al luptei românilor pentru unitate naţională*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 426 p. *(Gh. Platon)* 788

Liceul pedagogic „Vasile Lupu" din Iaşi, 1855—1980. Contribuţii la istoria învăţământului românesc, <Iaşi, 1980>, 460 p. *(Al. Zub)* 789

M. EMINESCU, *Opere, IX, Publicistică 1870—1877*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 885 p. *(Al. Zub)* 790

Caietele Mihai Eminescu, V, Studii, articole, note, documente, iconografie şi bibliografie prezentate de MARIN BUCUR, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1980, 260 p. *(Ştefan Lemny)* 790

Scrisori către Ioan Bianu, ediţie de MARIETA CROICU şi PETRE CROICU, vol. V, Bucureşti, Ed. „Minerva" (Documente literare), 1980, 513 p. *(Al. Zub)*. 791

RADU ROSETTI, *Scrieri*, Ed. îngrijită de CĂTĂLINA DOLEACOV. Prefaţă şi note de MIRCEA ANGHELESCU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, XXVI + 777 p. *(Al. Zub)* 791

N. BĂRBUŢĂ, N. BOCŞAN, *Independenţa României în opinia belgiană*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 324 p. (Testimonia) *(Al. Zub)* 792

CATHERINE DURANDIN, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudgea*, în „Cahiers du monde russe et soviétique", XX (1), janv.-mars, 1979, p. 61—77 *(L. Boicu)* . . 792

CATHERINE DURANDIN, *Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIX-e siècle aux années 1930*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine", tome XXVI, janvier-mars, 1980, p. 144—155 *(D. Şandru)* 793

CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 334 p. (Testimonia) *(Al. Zub)* 793

VASILE NETEA, *Spre unitatea statală a poporului român*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979, 602 p.; *Conştiinţa originii comune şi a unităţii naţionale în istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. „Albatros", 1980, 254 p. *(Al. Zub)* 794

I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuţii istorice bănăţene*, Timişoara, Ed. „Facla", 1980, 188 p. *(Al. Zub)* 794

VALERIU BRANIŞTE, *Oameni, fapte, întîmplări*. Prefaţă de D. VATAMANIUC. Ediţia îngrijită de VALERIA CĂLIMAN şi ŞERBAN POLVEREJAN, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 328 p. + ilustr. *(Al. Zub)* . . 795

VALERIU BRANIŞTE, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*. Ediţie îngrijită de VALERIA CĂLIMAN şi MARIA ELENA SIMIONESCU, Timişoara, Ed. „Facla", 1980, 484 p. *(Al. Zub)* 795

GHEORGHE ŞORA, *Vasile Goldiş, militant pentru desăvîrşirea idealului naţional: 1 decembrie 1918*, Timişoara, Ed. „Facla", 1980, 275 p. *(Ştefan Lemny)* 796

Z. ORNEA, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1980, 666 p. *(I. Saizu)* 797

ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României. 1913—1947*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 636 p. *(Gh. Buzatu)* 797

A. SIMION, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din August 1944*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 510 p. *(Gh. Buzatu)* . . . 798

EMILIAN BOLD, SORIN MUREŞANU, TUDOR RĂŢOI, GH. IACOB, *Concesii şi restricţii în legislaţia muncii din România (1920—1940)*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, Facultatea de istorie şi folosofie, Contribuţii istorice, I, 1980, 293 p. *(Gh. Tănasă)* 799

VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A guide to information sources*, Detroit, Gale Research Company, f. a., XVI+ 164 p. *(Al. Zub)* 800

ISTORIE UNIVERSALĂ

XV-e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest 10—17 août 1980. Rapports, I—III, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 714 + 806 + 407 p. *(Al. Zub)* 801

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Berlin, 28. Jg. 1980. Sonderband: *Historische Forschungen in der DDR, 1970—1980. Analysen und Berichte. Zum XV. Internationalen Historikerkongress in Bukarest 1980*, 884 p. *(Al. Zub).* 802

STANISLAW BYLINA (ed.), *La Pologne au XV-e Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Études sur l'histoire de la culture de l'Europe centrale-orientale*, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdansk, Wyd. PAN, 1980, 313 p. *(Al. Zub)* 802

Aspetti e momenti della ricerca storica in Italia. Mostra del libro italiano di storia. Repertorio bibliografico, Roma, 1980, 197 p. (Quaderno n. 14 di „Libri e riviste d'Italia") *(Al. Zub)* 803

COMITÉ FRANÇAIS DES SCIENCES HISTORIQUES, *La recherche historique en France depuis 1965*, Paris, Ed. du CNRS, 1980, 154 p. *(Al. Zub)* . 803

La science historique dans les pays socialistes (Questions d'historiographie), Moscou, 1980, 172 p. *(Al. Zub)* 804

La science historique en Union Soviétique. Nouvelles recherches, Moscou, 1980, 200 p. (Problèmes du monde contemporain, 73) *(Al. Zub)* 804

S. L. TIHVINSKIJ (red.), *Sovetskaja istoriografija nauka v 1975—1979* gg., Moskva, Izd. Nauka, 1980, 387 p. *(Al. Zub)* 805

Sciences sociales, Moscou, 3/1980, 336 p. *(Al. Zub)* 805

Karl-Marx Universität Leipzig. „Wissenschaftliche Zeitschrift". Gesellschaft-und Sprachwissenschaftliche Reihe, 29. Jg., 4/1980, p. 311—409 *(Al. Zub)* . . 806

MICHAEL KAMMEN (ed.), *The Past before us. Contemporary historical writing in the United States*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1980, 524 p. *(Al. Zub)* 806

DENISE ARTAUD ş. a., *Lexique historique des Etats-Unis au XX-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1978, 272 p. *(Al. Zub).* 807

BARBARA SICHERMAN ş.a., *Recent United States scholarship on the history of women.* A report presented at the XV International Congress of Historical Sciences, Bucharest, Roumania, 1980, Washington, 1980, 56 p. (American Historical Association) *(Al. Zub).* 807

N. IRIBAGIAKOV, *Clio în fața judecății filozofiei burgheze*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 405 p. *(M. Sărmăşanu)* 807

WILHELM HOERNER, *Zeit und Rhythmus. Die ordnungsgesetze der Erde und des Menschen*, Stuttgart, Verlag Urachaus, 1978, 385 p. *(Al. Zub).* . . 808

GEORG STRICKRODT, *Zeitalterprägung und Standortbestimmung des personalen und des politischen Bewusstseins*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979, VIII + 168 p. *(Al. Zub)* 809

PETER BERGLAR, *Fortschritt zum Ursprung. Zur Geschichtsneurose des Modernen Menschen*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1978 *(Al. Zub)* . . . 809

TILO SCHABERT, *Gewalt und Humanität. Über philosophische und politische Manifestationen von Modernität*, Freiburg/München, Verlag, Karl Alber, 1978, 360 p. *(Al. Zub)* 809

DIETRICH VON ENGELHARDT, *Historisches Bewusstsein in der Naturwissenschaft von der Aufklärung bis zum Positivismus*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1979, 260 p. *(Orbis academicus*, Sonderband 4) *(Al. Zub).* 810

MANFRED DURNER, *Wissen und Geschichte bei Schelling*, München, J. Berchmans Verlag, 1979, 277 p. *(Al. Zub)* 810

HANS TITZE, *Identitätsphilosophie heute und bei Schelling*, Meisenheim am Glan, Verlag von Anton Hain, 1979, 118 p. *(Al. Zub)* 810

Dr. P. F. H. LUXTERMANN, *Constantin Frantz. Romantik und Realismus im Werk eines politischen Aussenseiters*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1978, 217 p. (Historische Studies, XXXV) *(Al. Zub)* 811

MARTIN HEIDEGGER, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1979, XII + 447 p. (Gesamtausgabe, II, Abt., Bd. 20) *(Al. Zub)* 811

WERNER PÖLS (ed.), *Staat und Gesellschaft im politischen Wandel. Beiträge zur Geschichte der modernen Welt*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 554 p. *(Al. Zub)* 812

KARL-GEORG FABER, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, 4., erw. Aufl., München, Verlag C. H. Beck, 1978, 266 p. *(Al. Zub)* 812

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MAX THÜRKAUF, *Technomanie die Todeskrankenheit des Materialismus. Ursachen und Konsequenzen der technologischen Masslosigkeiten unserer Zeit*, 2. Aufl., Schaffhausen, Novalis Verlag AG, 1980, 241 p. *(Al. Zub)* . 813

HEINZ FRIEDRICH, *Kulturkatastrophe. Nachrufe auf des Abendland*, Hamburg, Hoffmann u. Campe Verlag, 1979, 313 p. *(Al. Zub)* . . . 813

Geschichte als politische Wissenschaft. Sozialökonomische Ansätze. Analyse politikhistorische Phänomene, politologische Fragestellungen in der Geschichte, herausgegeben von JÜRGEN BERGMANN, KLAUS MEGERLE u. PETER STEINBACH, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 381 p. *(Al. Zub)* . . 814

FRANZ JOSEF E. BECKER, *Fach: Geschichte, Konzepte, Themen und Strukturen*, Düsseldorf, Verlag Schwann, 1979, 136 p. *(Al. Zub)*. 814

WERNER BERTHOLD, GÜNTER KATSCH, KLAUS KINNER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Zur Geschichte der marxistisch-leninistischen deutschen Geschichtswissenschaft (1917—1945)*, <Leipzig>, 1978, 200 p. (Lehrmaterial zur Ausbildung von Diplomlehrern. Geschichte) *(Al. Zub)* 814

GÜNTHER ROHRMOSER, *Zur gegenwärtigen Erneuerung*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1979, 88 p. *(Al. Zub)* 815

GÜNTHER ROHRMOSER, *Zäsur. Wandel des Bewusstseins*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1980, 496 p. *(Al. Zub)* 815

WOLFGANG SCHLUCHTER, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen, J. C. B., Mohr (Paul Siebeck), 1979, XII + 280 p. *(Al. Zub)* 816

HANS-GEORG GADAMER, *Kleine Schiften. II. Interpretationen*, 2., verb. Auflage, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, 234 p. *(Al. Zub)* . 816

KLAUS WELLNER, *Der offenbare und der versteckte Nihilismus*, Stuttgart, Hochschulverlag, 1978, 129 p. *(Al. Zub)* 816

HANS ERLER, *Hannah Arendt. Hegel und Marx. Studien zu Fortschritt und Politik*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1979, 209 p. (Böhlau Philosophica 5). *(Al. Zub)* 816

RICHARD SPERL (red.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, 6, Berlin, Institut für Marxismus-Leninismus, 1980, 221 p. *(Al. Zub)* 817

JOHANNES ROGALLA VON BIEBERSTEIN, *Die These von Verschwörung, 1776—1945*, 2, verb. u. verm. Auflage. Frankfurt a. M/Bern/Las Vegas, Peter Lang, 1978, 294 p. *(Al. Zub)* 817

REGINA POZZI, *Gli intellettuali e il potere. Aspetti della cultura francese dell' Ottocento*, Bari, De Donato, 1979, 231 p. *(Al. Zub)* . . . 818

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Democrazia e socialismo nell'Europa di Versailles*, Estratto da „Nuova Rivista Storica", anno LXII, fasc. I—II, 1978, p. 213—225 *(Al. Zub)* 818

FELIX PHILIPP INGOLD (ed.), *Zwischen den Kulturen*, Festgabe für Georg Thürer zum 70. Geburtstag dargebracht von den Kulturwissenschaftlichen Abteilung der Hochschule St. Gallen, Bern/Stuttgart, Verlag Paul Haupt, 1978, 166 p. *(Al. Zub)* 819

JÖRN STÜCKRATH, *Historische Rezeptionsforschung. Ein kritischer Versuch zu ihrer Geschichte und Theorie*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979, 152 p. *(Al. Zub)* 819

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences, volume IV (1976—1979), E. J. Brill, Leiden, 1979, 222 p. *(Gabriel Bădărău)* 819

Filosofia contemporană. Probleme ale dialecticii. Cercetare bibliografică, Bucureşti, B.C.U., 1979, VIII+166 p. *(Al. Zub)*. 821

Sociologia contemporană. Probleme de sociologie a culturii. Cercetare bibliografică, Bucureşti, B.C.U., 1979, VII+238 p. *(Al. Zub)*. 821

PIERRE SALMON, *Le racisme devant l'histoire*, 2-e édition revue et augmentée, Fernand Nathan, Paris, Editions Labor, Bruxelles, 1980, 188 p. *(Alexandru-Florin Platon)* 822

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Studia aegyptiaca, III, Budapest, 1977, 191 p. (Études publiées par les Chaires d'histoire ancienne de l'Université Loránd Eötvös de Budapest, 21) *(Miron Cihó)* 823

Hommages à la mémoire de Serge Sauneron (1927—1976). I. Égypte pharaonique. Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, Bibliothèque d'Études, t. LXXXI, Le Caire, 1979, 498 p. + 54 pl. *(Miron Cihó)* . . 824

L. KÁKOSY, *Varázslás az ókori Egyptomban*, 3-ik változatlan kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 202 p. + 20 pl. *(Miron Cihó)* 826

ROBERT FAVRE, *La mort dans la littérature et la pensée française au siècle des lumières*, Lyon, Presses Universitaires, 1978, 642 p. *(Ştefan Lemny)*. . 828

L'Attentat de Damiens. Discours sur l'événement au XVIII-e siècle. Sous la direction de PIERRE RÉTAT, Lyon, Press Universitaires, <1979>, 440 p. *(Ştefan Lemny)* 829

Nationale Bewegung und soziale Organisation I., Hrsg. von THEODOR SCHIEDER und OTTO DANN mit Beiträgen von PETER ALTER, GERHARD BRUNN und HANS HENNING HAHN, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1978, 571 p. *(L. Boicu)*. 829

ANDRZEY FELIKS GRABSKI, *Historiografia i polityka*. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867—1922, Warszaka, 1979, 445 p. (Istoriografia şi politica. Istoria concursului de istorie purtînd numele lui Iulian Ursyn Niemcewicz 1867—1922). *(L. Boicu)* 830

Z. R. DITTRICH, *Der russische Vielvölker Staat zwischen Zentralismus and Föderation* (Statul multinaţional rus între centralism şi federaţie), în *Federalism, History and current significance of a form of governement*, Martinus Nijhoff, f. a., p. 289—307 *(L. Boicu)*. 831

SALVADOR GINER and JUAN SALCEDO, *Migrant Workers in European social structures*, in *Contemporary Europe. Social structures and cultural patterns*, edited by SALVADOR GINER and MARGARET SCOTFORD ARCHER, London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul, 1978, p. 94—123 *(Nicolae Dumitrescu)* 831

HANS-JOACHIM HOPPE, *Bulgarien-Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Deutsche-Verlag Anstallt, Stuttgart, 1979, 310 p. *(Em. Bold şi O. Nicolae)* 832

ANTHONY P. ADAMTHWAITE, *The Making of the Second World War*, London-Boston-Sydney, George Allen and Unwin, 1977, 235 p. *(Gh. Buzatu)*. 834

THOMAS PARRISH, S.L.A. MARSHALL (eds.), *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, Simon and Schuster, 1978, XVI+ 767 p. *(Gh. Buzatu)* 834

NORMAN LUXENBURG, *Europe Since World War II. The Big Chance*, Revised Edition, Enlarged, Carbondale and Edwardsvolle, London and Amsterdam, Southern Illinois University Press-Feffer and Simons, Inc., 1979, XI+ 316 p. *(Gh. Buzatu)* 835

Z. R. DITTRICH, A. P. van GOUDOEVER, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*, Nederlands Institut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1980, 214 p. *(Gh. Buzatu)*. 836

REVISTA REVISTELOR

„Dialogue", Revue d'études roumaines, Montpellier, 1/1978 ; 2—3/1979 *(Al. Zub)* . 837

„Cahiers de civilisation médiévale, X-e—XII-e siècles", Tome XXII, 1979, 1—4 (85—88) *(Michaela Spinei)* 837

„Revue d'histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVII, janvier-mars, 1980, 176 p. *(Al. Zub)* 840

"The Slavonic and East European Review", vol. 57, 1979, nr. 1—4 *(Ştefan Lemny)* 840

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Călătorie de documentare ştiinţifică în S.U.A. *(D. Vitcu)* 843

Activitatea Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", în anul 1980 *(S. Mărieş)* 845

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profesorul Alexandru V. Boldur la 95 de ani *(Alexandru Andronic)* 853
Profesorul I. D. Ştefănescu la 95 de ani *(Ştefan S. Gorovei)* . . 857
Dr. Nicolae Grigoraş la 70 de ani *(Nistor Ciocan)* 859
Janeta Benditer *(I. Saizu)* . . 863
Eugenia Neamţu *(Alexandru Andronic)* 865
Constantin Turcu *(Gh. Sibechi)* 867
Ghenuţă Coman (Dan Gh. Teodor) 869
I. D. Ştefănescu (Ştefan S. Gorovei) 871

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XVIII, 1981

SOMMAIRE

RENATE MÜHLENKAMP (Münster), Réflexions concernant les débuts de la ville de Vaslui 1
HORST FASSEL, Die Beziehungen der siebenbürgischsächsischen Literatur zum rumänischen Schrifttum im 17. Jahrhundert 19
STELA MARIEŞ, Die preussische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen aufgrund unveröffentlicher deutscher Unterlagen 35
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Some Considerations on the Romanian-English Relations (1919—1940). 69

•

L. BOICU, L'émigration polonaise et les Principautés Roumaines à l'époque de la révolution de 1848—1849 (I) 87
I. SAIZU, La notion de plan en Roumanie entre les deux guerres mondiales . 117

•

CONSTANTIN A. STOIDE, A propos de la „lettre" datée du 11 février 1462. Contributions pour connaître les sources historiques du règne de Vlad l'Empaleur 151
ION I. SOLCANU, La date de l'ensemble de peinture de l'église Arbure. (II). La peinture extérieure. Les débuts de la peinture extérieure en Moldavie. 167
N. GRIGORAŞ, Les privilèges fiscaux en Moldavie (1741—1821). (II). . . . 183
ALEXANDRU-FLORIN PLATON, L'image de la France dans les Principautés Roumaines. (XVIII-e—XIX-e siècles) 201
GABRIEL BĂDĂRĂU, L'organisation de l'enseignement public en Moldavie de 1832 à *1848 (II)*. 211
ŞTEFAN LEMNY, La conscience nationale dans les premières publications périodiques en Moldavie 233
ECATERINA NEGRUŢI, Le mouvement socialiste à Iassy et le problème agraire à la fin du XIX-e siècle 249
DUMITRU D. RUSU, L'organisation administrative et la situation édilitaire de la ville de Jassy de 1864 à 1916. 267
IONEL DIRDALĂ, Les relations culturelles de la Bucovine avec les autres provinces roumaines 281
G. DUMITRAŞCU, Aspects de la situation en Dobroudja de novembre 1878 à mai 1883. L'activité du premier préfet du département de Constantza, Remus N. Opreanu 293
TR. RUS, Les associations créées en décembre 1918 pour affermer aux paysans les terres expropriées 305
I. AGRIGOROAIEI, G. CALCAN, M. STRUGARIU, L'attitude des grandes puissances à l'égard de la Roumanie à la Conférence de la paix et la presse de Jassy (1919—1920) 317
MIHAI IACOBESCU, Initiatives et préoccupations de la Roumanie à la Société de Nations de 1920 à 1933. 333

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. CIUPERCĂ, Quelques problèmes concernant les relations internationales de la Roumanie après la première guerre mondiale 353
D. ŞANDRU, La réorganisation des institutions de crédit agricole en Roumanie pendant la crise économique de 1929—1933 371
VASILE ŞIMANSCHI, Aspects de la crise économique de 1929 à 1933 à Galatz et la presse locale 387
N. DASCĂLU, Échos internationaux de l'instauration du nazisme au pouvoir (30 janvier 1933) 403

PAGES DE L'HISTOIRE DU MOUVEMENT SOCIALISTE ET COMMUNISTE EN ROUMANIE

FELICIA NEGRE et VALENTIN NEGRE, Quelques précisions concernant la vie et l'activité de Nicolas Zubcu-Codreanu 419
DOMINUŢ I. PĂDUREANU, Aspects de l'activité du comité régional en Dobroudja du Parti Communiste Roumain pour saboter la machine de guerre hitlerienne durant la période 1940—1944 429

QUARANTE ANS DEPUIS LA MORT DE NICOLAS IORGA

AL. ZUB, Nicolas Iorga et la méthode régressive dans l'histoire 439
VIRGIL CĂTĂRGIU, Le caractère spécifique de la connaissance historique chez Nicolas Iorga 445
G. BUZATU, Nicolas Iorga et les Etats Unis d'Amérique 451
G I. FLORESCU, Les débuts de Nicolas Iorga à la Chambre des députés (1907—1910). 457

•

IULIAN PAŞALIU, Le structuralisme genevoix et les perspectives de la recherche historique (II) 475
VIRGIL CĂTĂRGIU, Sur la relation sujet-objet la connaissance historique . . 485
D. CIUREA, Sur la théorie de l'histoire vers la fin du XIX-e siècle et au stade actuel 491
ZENOVIA LATEŞ, La série historique, selon Alexandre D. Xenopol, entre la théorie et les applications 519

•

M. CIHÓ, Trois incantations des sections magiques du papyrus de Leiden I. 348 . 533
ALEXANDRU ANDRONIC, La cour princière de Jassy — résidence du voïvode (XV-e—XVIII-e siècles) 543
G. PUNGA, Le début du règne d'Alexandre Lăpuşneanu 551
VIRGIL APOSTOLESCU, Un aventurier occidental à la cour du prince Pierre le Boiteux, Bartolomeo Brutti 567
CONSTANTIN A. STOIDE, A propos de la mort du chroniquer Miron Costin et de son frère, Velicico Costin 575
ANDREI PIPPIDI, Nouveaux manuscrits de Constantin Negri 583
ELENA-EMILIA LICA, Aspects de l'activité culturelle à Braila au XIX-e siècle . 597
SULTANA AVRAM, Vasile Pârvan et la société „Astra" de Sibiu 609

DISCUSSIONS

LEON ŞIMANSCHI, La «soumission» de Vaslui (5 <juin> 1456) 613

DOCUMENTS

ION T. SION, Quelques documents de Tecuci 639
PAUL MIHAIL, Documents roumains à Constantinople (VI) 659
MIHAI VATAVU, Documents moldaves (XVII-e—XIX-e siècles) . . . 667

ADDENDA ET CORRIGENDA

673

COMPTES-RENDUS

PAUL VEYNE, *Comment on écrit l'histoire*, suivi de *Foucault révolutionne l'histoire*, Paris, Éditions du Seuil, 1979, 242 p. *(Alexandru-Florin Platon)* . 691

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

First International Congress of Egyptology. Cairo. October 2—10, 1976, Acts, Edited by WALTER F. REINEKE, Akademie Verlag, 1978, 704 p. + 93 pl. (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, 14), *(Miron Cihó)* 694

Hierasus, Annuaire du Musée du département de Botoşani, I, Botoşani, 1978, 605 p. *(C. Toşan)* 696

Suceava, Annuaire du Musée du département de Suceava, VI—VII, 1979—1980 699 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 698

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Documenta Romaniae Historica*, A, *Moldavie*, Tome III (1487—1504), volume publié par C. CIHODARU, I. CAPROŞU et N. CIOCAN, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 685 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 700

Chroniques turques relatives aux pays roumains, Extraits, Tome III, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1980, 539 p. *(Anca Radu)* 702

La chronique de Ion Neculce, copiée par Ioasaf Luca, Manuscrit „Mihail", Editée par ZAMFIRA MIHAIL et PAUL MIHAIL, Bucarest, Editions „Litera", 1980, 263 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 705

GEORGES I. BRĂTIANU, *La fondation des Etats roumains selon la tradition historique*, Introduction et notes de VALERIU RÂPEANU, Bucarest, Editions „Eminescu", 1980, 295 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 708

La fondation des Etats féodaux roumains, Rédacteur coordonateur NICOLAE STOICESCU, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 330 p. *(Leon Şimanschi)* 711

NICOARĂ BELDICEANU, *Le timar dans l'Etat ottoman (début du XIV-e — début du XVI-e siècle)*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1980, 110 p. *(Anca Radu et Sergiu Iosipescu)* 714

EUGENIA NEAMŢU, VASILE NEAMŢU, STELA CHEPTEA, *La ville médiévale Baia aux XIV-e — XVII-e siècles*, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 288 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 723

Histoire de la ville de Iassy, Tome I, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 668 p. + 103 illustrations *(Ştefan S. Gorovei)* 725

ALEXANDRU CIORĂNESCU, *Le baroque ou la découverte du drame*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 499 p. *(H. Fassel)* 728

ANDREI PIPPIDI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie et Ed. du CNRS, Paris, 1980, 372 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . 729

Iassy, Monographie, Editions „Sport-Tourisme", (Collection „Les départements de la Roumanie"), Bucarest, 1980, 227 p. *(Constantin Th. Botez)* . . 733

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

HISTOIRE DE LA ROUMANIE

Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine 1965—1979. Bibliographie sélective annotée, Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p. *(Al. Zub)* 739

MIRCEA ELIADE, *De Zamolxis à Gengis-Khan, Etude comparative des religions et du folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1980, 256 p. *(Al. Zub)* 739

MIRCEA HANDOCA, *Mircea Eliade. Contributions bibliographiques*, Bucarest, Société littéraire „Relief roumain", 1980, 240 p. + 25 illustrations *(Al. Zub)* 740

ADRIAN MARINO, *L'herméneutique de Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 478 p. *(Al. Zub)* 741

ION LOTREANU, *Introduction à l'oeuvre de Mircea Eliade*, Bucarest, Editions „Minerva", 1980, 240 p. *(Al. Zub)* 741

Catalogue des incunables, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 123 p. + 32 illustrations *(Ştefan Lemny)* 742

ADELA BECLEANU-IANCU, *La spiritualité roumaine*, Bucarest, Editions Politiques, 1980, 216 p. *(Ştefan Lemny)* 742

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C. I. GULIAN, *Structure et sens de la culture. Contributions à l'histoire des idées contemporaines*, Bucarest, Editions Politiques, 1980, 398 p. *(Ştefan Lemny)*. 743

MIRCEA MĂCIU, *Interprétations de l'histoire de la sociologie roumaine (Idées, événements, personnalités)*, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 304 p. *(Al. Zub)* 744

ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Etudes sur l'art*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1980, 443 p. *(Al. Zub)* 744

ANDREI PLEŞU, *Pitoresque et mélancolie. Une analyse du sentiment de la nature dans la culture européenne*, Bucarest, Editions „Univers", 1980, 262 p. *(Al. Zub)*. 745

EDGAR PAPU, *L'existence romantique*, Bucarest, Editions „Minerva", 1980, 246 p. *(Al. Zub)* 746

Ethnologica, 2, Bucarest, 1979, 159 p. *(Al. Zub)*. 747

ROMULUS VULCĂNESCU (rédacteur), *Introduction à l'ethnologie*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 244 p. *(Al. Zub)* 747

DIONISIE PETCU, *Le concept de l'ethnique. Essai de méthodologie*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1980, 238 p. *(Al. Zub)*. . . 748

TRAIAN HERSENI, *La culture psychologique roumaine*, Bucarest, Editions Scientifique et Encyclopédiques, 1980, 261 p. *(Al. Zub)*. 749

L'avenir de l'humanité dans la conscience contemporaine, Réalisateur de l'édition : VICTOR ISAC, Bucarest, Editions Politiques, 1980, 472 p. *(Ştefan Lemny)*. 749

Histoire du droit roumain, Tome I, par les soins de VLADIMIR HANGA, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 664 p. *(Viorel Irimia)* 750

HENRI H. STAHL, *Théories et hypothèses relatives à la sociologie de l'organisation tributale*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédique, 1980, 196 p. *(L. Simanschi)* 751

Cercetări istorice (Recherches historiques), (nouvelle série), IX—X, 1978—1979, Iassy, 1980, 728 p. *(Nistor Ciocan)* 753

Acta Moldaviae Meridionalis, Annuaire du Musée du département de Vaslui, Tome I, 1979, 304 p. *(C. Tofan)* 754

ACADEMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES, *L'histoire de la Roumanie et l'historiographie internationale*, Bucarest, 1980, 297 p. *(Al. Zub)*. 755

Nouvelles études d'histoire, VI, 1—2, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 326+385 p. *(Gabriel Bădărău)*. 755

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Geschichte der Rumänen*, Aus dem Rumänischen übersetzt von ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, Wiss. u. enzykl. Verlag, 1980, 493 p. *(Al. Zub)*. 756

IULIAN CĂRŢANĂ, ILIE SEFTIUC, *Die Donau in der Geschichte des rumänischen Volkes*, Bukarest, Wiss. u. enzykl. Verlag, 1980, 296 p. *(Al. Zub)* . 757

Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens, Redigiert von CAROL GÖLLNER, Erster Band, Bukarest, „Kriterion" Verlag, 1979, 459 p.+93 illustrations *(Al. Zub)* 757

Etudes relatives à l'histoire d'Arad (coordonnées par EUGÈNE GLÜCK), Bucarest, Editions Politiques, 1980, 265 p. *(Al. Zub)* 758

EUGEN ARADEANUL, TEODOR BODOGAE, LUCIAN EMANDI, *Le monastère Hodoş-Bodrog*, Arad, Editions de l'Evêché d'Arad, 1980, 225 p. *(Al. Zub)*. 758

ACADEMIE DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *Mémoires de la Section des Sciences Historiques*, IV-e série, Tome III, 1978, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 71 p. *(Al. Zub)*. 758

Almanach du diocèse orthodoxe roumain de Vienne, XVIII, 1979, 232 p. *(Al. Zub)*. 759

ANDREI OŢETEA, *Oeuvres historiques choisies*, Préface de DAVID PRODAN, Introduction de FLORIN CONSTANTINIU et ŞERBAN PAPACOSTEA, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 274 p. *(L. Boicu)* . . 759

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Discours de rèception à l'Académie Roumaine, Edités par OCTAV PĂUN et ANTOANETA TĂNĂSESCU, Bucarest, Editions „Albatros", 1980, 397 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 760

Souvenirs relatifs à Nicolas Iorga, Anthologie et préface de ION POPESCU-SIRETEANU, Tome I, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 194 p. *(Ştefan Gorovei)* 761

RĂZVAN THEODORESCU, *L'histoire vue de près*, Bucarest, Editions „Sport-Tourisme", 1980, 150 p. *(Ştefan S. Gorovei)* 761

AL. UNGUREANU, *Les villes de Moldavie. Etude de géographie économique*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 164 p.+8 cartes *(Constantin Burac)* 762

GRIGORE C. TOCILESCU, CHRISTEA N. ŢAPU, *Matériaux de folklore*, Tome I, Edition critique et introduction de IORDAN DATCU, Bucarest, Editions „Minerva", 1980, XLIV+449 p. *(Al. Zub)* 763

ZAMFIRA MIHAIL, *La terminologie du costume paysan roumain dans la perspective ethnolinguistique comparée sud-est européenne*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1978, 253 p.+40 cartes *(Sabin Urzică)* 763

AURELIAN I. POPESCU, *L'idée de l'unité nationale dans la vision populaire*, Craiova, Editions „Scrisul românesc", 1980, 219 p. *(Al. Zub)* . . . 764

CONSTANTIN GH. RADU, NECULAI N. MAFTEI, *Dăneşti. Ethnographie et folklore*, Bucarest, Editions „Litera", 1980, 243 p. *(I. Dăscălescu)* . 765

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII), 1980, 312 p.+21 pl. *(Silvia Teodor)* 765

CONSTANTIN PREDA, *Callatis. La nécropole romano-byzantine*, (Bibliothèque d'archéologie, XXXVIII), Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1980, 134 p. + XCIV pl. *(Elvira Ciocea)* . 766

NICOLAE STOICESCU, *La continuité des Roumains*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1980, 246 p. *(Ştefan S. Gorovei)* . . . 768

ILIE DAN, *Toponymie et continuité en Moldavie du Nord*, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 231 p. *(Ştefan S. Gorovei)*. 769

NICOLAE STOICESCU, FLORIAN TUCĂ, *1330 Posada*, Bucarest, Editions Militaires, 1980, 202 p. *(Constantin Burac)* 770

VALENTIN AL. GEORGESCU, *Byzance et les institutions roumaines jusqu'au milieu du XVIII-e* siècle, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 296 p. *(Sabin Hrzică)*. . . 771

M. TAYYIB GÖKBILGIN, *La structure des relations turco-roumaines et des raisons de certains hüküms, ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux* „Belleten", Tome XLII, n-os 165—168, Ankara, 1978, p. 761—773 *(Ştefan S. Gorovei)* 773

ŞTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae. (Les relations politiques de la Valachie avec la Moldavie et la Transylvanie de 1526 à 1593)*, Bucarest, Editions „Albatros", 1980, 240 p. *(C. Iordăchiţă)*. 774

AUREL H. GOLIMAŞ, *Un prince régnant — une époque. L'époque de Miron Barnovschi Moghila, voïvode de Moldavie*, Bucarest, Editions „Sport-Tourisme", 1980, 271 p. *(Tinca Ene)* 775

Voyageurs étrangers dans les pays roumains, Tome VII, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1980, 621 p. *(Ştefan S. Gorovei)*. . . 776

ADOLF ARMBRUSTER, *Dacoromano-Saxonica. Chroniqueurs roumains sur les Saxons de Transylvanie. Les Roumains dans la chronique saxone de Transylvanie*, Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques, 1980, 491 p. *(Al. Zub)* 777

Grausame Zeiten in der Moldau. Die moldauische Chronik des Miron Costin 1593—1661, übersetzt, eingeleitet und kommentiert von ADOLF ARMBRUSTER, Graz-Wien-Köln, Verlag Styria, 1980, 343 p. (Rumänische Geschichtsschreiber, Band I) *(Al. Zub)* 778

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E. RUSSEV, *Ion Neculce*, Kichinev, Editions „Le livre moldave", 1980, 139 p. *(Marta Páll)*. 778

Actes, documents et lettres du quartier Scheii de Braşov, Textes choisis et notes de VASILE OLTEAN, Bucarest, Editions „Minerva", XII+434 p. *(Al. Zub)*. 779

FLORIAN DUDAŞ, *L'homélie de Varlaam à l'ouest de la Transylvanie*, Timişoara, Editions de l'Archevêché du Banat, 1979, 270 p. *(Al. Zub)*. . . 779

VENIAMIN CIOBANU, *Les relations politiques entre les Roumains et les Polonais de 1699 à 1848*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 238 p. *(L. Boicu)* 780

ION ROMAN, *Échos des oeuvres de Goethe dans la culture roumaine*, Bucarest, Editions „Minerva", 453 p. *(Al. Zub)*. 780

Enlightenment and Romanian Society, edited by POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 280 p. *(Alexandru-Florin Platon)* . . . 781

VENIAMIN CIOBANU, *Journal de Iassy à la fin du siècle (1775—1800)*, Préface d'ALEXANDRE DUŢU, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 276 p. *(Constantin Burac)*. 783

L. VRANOUSSIS, *Rigas, un patriote grec dans les Principautés Roumaines*, traduit par ATANASIE PAPAPANU, Bucarest, Editions „Eminescu", 1980, 335 p. *(Al. Zub)* 784

DOINA ELENA FAGET, RODICA CALCAN (rédacteurs), *Gheorghe Lazăr, 1779—1823, Biobibliographie*, Bucarest, B.C.U., 1979, CXVI + 352 p. *(Al. Zub)* 785

La Révolution de 1821 dirigée par Tudor Vladimirescu, Documente externe, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 496 p. *(Gabriel Bădărău)*. 785

GHEORGHE PLATON, *La genèse de la Révolution roumaine de 1848. Introduction à l'histoire moderne de la Roumanie*, Iassy, Editions „Junimea", 1980, 303 p. *(M. Cojocariu)*. 787

ŞTEFAN PASCU, C. GH. MARINESCU, *L'écho international de la lutte des Roumains pour l'unité nationale*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 426 p. *(Gh. Platon)*. 788

Le Lycée pédagogique „Vasile Lupu" de Iassy 1855—1980. Contributions à l'histoire de l'enseignement en Roumanie, <Iassy, 1980>, 460 p. *(Al. Zub)* . 789

M. EMINESCU, *Oeuvres*, IX, *Journalisme 1870—1877*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 885 p. *(Al. Zub)* . 790

Cahiers Mihai Eminescu, V, Études, notes, documents, iconographie et bibliographie présentés par MARIN BUCUR, Bucarest, Editions „Eminescu", 1980, 260 p. *(Ştefan Lemny)*. 790

Lettres adressées à Ioan Bianu, publiées par MARIETA CROICU et PETRE CROICU, Tome V, Bucarest, Editions „Minerva" (Documents littéraires), 1980, 513 p. *(Al. Zub)* 791

RADU ROSETTI, *Oeuvres*, Editées par CATALINA DOLEACOV, préface et notes de MIRCEA ANGHELESCU, Bucarest, Editions „Minerva", 1980, XXIV+777 p. *(Al. Zub)*. 791

N. BARBUŢA, N. BOCŞAN, *L'indépendance de la Roumanie et l'opinion publique en Belgique*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 324 p. *(Al. Zub)*. 792

CATHERINE DURANDIN, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudgea*, „Cahiers du monde russe et soviétique", XX, (1), janiver-mars 1979, p. 61—77 *(L. Boicu)*. . . 792

CATHERINE DURANDIN, *Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIX-e siècle aux années 1930*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine", Tome XXVI, janvier-mars 1980, p. 144—155 *(D. Şandru)*. 793

CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documents étrangers relatifs à la lutte du peuple roumain pour fonder l'Etat national unitaire*, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 334 p. *(Al. Zub)*. 793

VASILE NETEA, *Vers l'unité de l'Etat du peuple roumain*, Bucarest, Editions Scientifique et Encyclopédiques, 1979, 602 p.; *La conscience de l'origine commune et de l'unité nationale et l'histoire du peuple roumain*, Bucarest, Editions, „Albatros", 1980, 254 p. *(Al. Zub)* 794

I. D. SUCIU, *L'unité du peuple roumain. Contributions historiques du Banat*, Timişoara, Editions „Facla", 1980, 188 p. *(Al. Zub)*. 794

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VALERIU BRANIŞTE, *Hommes, faits, événements,* Préface de D. VATAMANIUC, Edition publiée par VALERIA CĂLIMAN et ŞERBAN POLVEREJAN, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1980, 328 p. *(Al. Zub)* . . . 795
VALERIU BRANIŞTE, *De Blaj à Alba Iulia, Articles politiques,* Edition publiée par VALERIA CĂLIMAN et MARIA ELENA SIMIONESCU, Timişoara, Editions „Facla", 1980, 484 p. *(Al. Zub).* 795
GHEORGHE ŞORA, *Vasile Goldiş, militant pour la réalisation de l'unité nationale : 1-er décembre 1918,* Timişoara, Editions „Facla", 1980, 275 p. *(Ştefan Lemny).* 796
Z. ORNEA, *Traditionnalisme et modernité dans la troisième décennie,* Bucarest, Editions „Eminescu", 1980, 666 p. *(I. Saizu).* 797
ELIZA CAMPUS, *La politique étrangère de la Roumanie, 1913—1947,* Bucarest, Editions Politiques, 1980, 636 p. *(Gh. Buzatu)* 797
A. SIMION, *Préliminaires politiques et diplomatiques de l'insurrection roumaine d'août* 1944, Cluj-Napoca, Editions „Dacia", 1979, 510 p. *(Gh. Buzatu).* . 798
EMILIAN BOLD, SORIN MUREŞANU, TUDOR RĂŢOI, GH. IACOB, *Concessions et restrictions dans la législation du travail en Roumanie (1920—1940),* Université de Iassy, Faculté d'histoire et de philosophie, Contributions historiques, I, 1980, 293 p. *(Gh. Tănasă)* 799
VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A guide to information sources,* Detroit, Gale Research Company, s.a., XVI+164 p. *(Al. Zub).* 800

HISTOIRE UNIVERSELLE

XV-e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10—17 août 1980. Rapportes, I—III, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1980, 714 + 806 + 407 p. *(Al. Zub)* . . 801
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Berlin, 28. Jg. 1980. Sonderband : *Historische Forschungen in der DDR 1970—1980. Analysen und Berichte. Zum XV. Internationalen Historikerkongress in Bukarest 1980,* 884 p. *(Al. Zub).* 802
STANISLAW BYLINA (éd.), *La Pologne au XV-e Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Études sur l'histoire de la culture de l'Europe centrale-orientale,* Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdansk, Wyd.PAN, 1980, 313 p. *(Al. Zub).* 802
Aspetti e momenti della ricerca storica in Italia. Mostra del libro italiano di storia, Repertorio bibliografico, Roma, 1980, 197 p. (Quaderno n. 14 di „Libri e riviste d'Italia") *(Al. Zub).* 803
COMITÉ FRANÇAIS DES SCIENCES HISTORIQUES, *La recherche historique en France depuis 1965,* Paris, Ed. du CNRS, 1980, 154 p. *(Al. Zub)* . 803
La science historique dans les pays socialistes (Questions d'historiographie), Moscou, 1980, 172 p. *(Al. Zub).* 804
La science historique en Union Soviétique. Nouvelles recherches, Moscou, 1980, 200 p. (Problèmes du monde contemporain, 73) *(Al. Zub).* 804
S. L. TIHVINSKIJ (réd.), *Sovetskaja istoriografija nauka v 1975—1979* gg., Moskva, Izd. „Nauka", 1980, 387 p. *(Al. Zub).* 805
Sciences sociales, Moscou, 3/1980, 336 p. *(Al. Zub).* 805
Karl-Marx Universität Leipzig. „Wissenschaftliche Zeitschrift". Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, 29. Jg., 4/1980, p. 311—409. *(Al. Zuz).* 806
MICHAEL KAMMEN, (éd.), *The Past before us. Contemporary historical writing in the United States,* Ithaca and London, Cornell University Press, 1980, 524 p. *(Al. Zub).* 806
DENISE ARTAUD et col., *Lexique historique des Etats-Unis au XX-e siècle,* Paris, Armand Colin, 1978, 272 p. *(Al. Zub).* 807
BARBARA SICHERMAN et col., *Recent United States scholarship on the history of women.* A report presented at the XV International Congress of Historical Sciences, Bucharest, Roumania, 1980, Washington, 1980, 56 p. (American Historical Association) *(Al. Zub).* 807
N. IRIBAGIAKOV, *Clio et la philosophie bourgeoise,* Bucarest, Editions Politiques, 1980, 405 p. *(M. Sărmăşanu).* 807

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WILHELM HOERNER, *Zeit und Rhythmus. Die ordnungsgesetze der Erde und des Menschen*, Stuttgart, Verlag Urachaus, 1978, 385 p. *(Al. Zub)* . . 808
GEORG STRICKRODT, *Zeitalterprägung und Standortbestimmung des personalen und des politischen Bewusstseins*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979, VIII+ 168 p. *(Al. Zub)* 809
PETER BERGLAR, *Fortschritt zum Ursprung. Zur Geschichtsneurose des modernen Menschen*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1978, p. *(Al. Zub)*. 809
TILO SCHABERT, *Gewalt und Humanität. Über philosophische und politische Manifestationen von Modernität*, Freiburg/München, Verlag Karl Abber, 1978, 360 p. *(Al. Zub)* 809
DIETRICH VON ENGELHARDT, *Historisches Bewusstsein in der Naturwissenschaft von der Aufklärung bis zum Positivismus*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1979, 260 p. *(Orbis academicus*, Sonderband 4), *(Al. Zub)* 810
MANFRED DURNER, *Wissen und Geschichte bei Schelling*, München, J. Berchmans Verlag, 1979, 277 p. *(Al. Zub)* 810
HANS TITZE, *Identitätsphilosophie heute und bei Schelling*, Meisenheim am Glan, Verlag von Anton Hain, 1979, 118 p. *(Al. Zub)* 810
Dr. P. F. H. LUXTERMANN, *Constantin Frantz. Romantik und Realismus im Werk eines politischen Aussenseiters*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1978, 217 p. (Historische Studies, XXXV)) *(Al. Zub)* 811
MARTIN HEIDEGGER, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1979, XII + 447 p. (Gesamtausgabe, II, Abt., Bd. 20). *(Al. Zub)* 811
WERNER PÖLS (éd.), *Staat und Gesellschaft im politischen Wandel. Beiträge zur Geschichte der modernen Welt*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 554 p. *(Al. Zub)* 812
KARL-GEORG FABER, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, 4., erw. Aufl., München, Verlag C. H. Beck, 1978, 266 p. *(Al. Zub)* 812
MAX THÜRKAUF, *Technomanie die Todeskrankenheit des Materialismus. Ursachen und Konsequenzen der technologischen Masslosigkeiten unserer Zeit*, 2. Aufl., Schaffhausen, Novalis Verlag AG, 1980, 241 p. *(Al. Zub)* . 813
HEINZ FRIEDRICH, *Kulturkatastrophe. Nachrufe auf das Abendland*, Hamburg, Hoffmann u. Campe Verlag, 1979, 313 p. *(Al. Zub)* 813
Geschichte als politische Wissenschaft. Sozialökonomische Ansätze. Analyse politikhistorischer Phänomene, politologische Fragestellungen in der Geschichte, herausgegeben von JÜRGEN BERGMANN, KLAUS MEGERLE u. PETER STEINBACH, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 381 p. *(Al. Zub)* 814
FRANZ JOSEF E. BECKER, *Fach : Geschichte. Konzepte. Themen und Strukturen*, Düsseldorf, Verlag Schwann, 1979, 136 p. *(Al. Zub)* 814
WERNER BERTHOLD, GÜNTER KATSCH, KLAUS KINNER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Zur Geschichte der marxistisch-leninistischen deutschen Geschichtswissenschaft (1917—1945)*, <Leipzig>, 1978, 200 p. (Lehrmaterial zur Ausbildung von Diplomlehrern. Geschichte) *(Al. Zub)* 814
GÜNTHER ROHRMOSER, *Zur geistigethischen Erneuerung*. Stuttgart, Seewald Verlag, 1979, 88 p. *(Al. Zub)* 815
GÜNTHER ROHRMOSER, *Zäsur, Wandel des Bewusstseins*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1980, 496 p. *(Al. Zub)*. 815
WOLFGANG SCHLUCHTER, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, XII+280 p. *(Al. Zub)*. 816
HANS-GEORG GADAMER, *Kleine Schriften*, II. *Interpretationen*, 2., verb. Auflage, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, 234 p. *(Al. Zub)*. . . 816
KLAUS WELLNER, *Der offenbare und der versteckte Nihilismus*, Stuttgart, Hochschulverlag, 1978, 129 p. *(Al. Zub)*. 816
HANS ERLER, *Hannah Arendt. Hegel und Marx. Studien zu Fortschritt und Politik*, Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1979, 209 p. (Böhlau Philosophica 5). *(Al. Zub)* 816
RICHARD SPERL (réd.), *Beiträge zur Barx-Engels-Forschung*, 6, Berlin, Institut für Marxismus-Leninismus, 1980, 221 p. *(Al. Zub)*. 817

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JOHANNES ROGALLA VON BIEBERSTEIN, *Die These von Verschwörung 1776—1945*, 2., verb. u. verm. Auflage, Frankfurt a.M/Bern/Las Vegas, Peter Lang, 1978, 294 p. *(Al. Zub)*. 817

REGINA POZZI, *Gli intellettuali e il potere. Aspetti della cultura francese dell'Ottocento*, Bari, De Donato, 1979, 231 p. *(Al. Zub)*. 818

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Democrazia e socialismo nell'Europa di Versailles*, Estratto da „Nuova Rivista Storica", anno LXII, fasc. I—II, 1978, p. 210—225 *(Al. Zub)*. 818

FELIX PHILIPP INGOLD (éd.), *Zwischen den Kulturen*. Festgabe für Georg Thürer zum 70. Geburtstag dargebracht von den Kulturwissenschaftlichen Abteilung der Hochschule St. Gallen, Bern/Stuttgart, Verlag Paul Haupt, 1978, 166 p. *(Al. Zub)*. 819

JÜRN STÜCKRATH, *Historische Rezeptionsforschung. Ein kritischer Versuch zu ihrer Geschichte und Theorie*, Stuttgart, J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979, 152 p. *(Al. Zub)*. 819

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences, volume IV (1976—1979), E. J. Brill, Leifen, 1979, 222 p. *(Gabriel Bădărău)*. 819

La philosophie contemporaine. Problèmes de dialectique. Recherche bibliographique, Bucarest, B.C.U., 1979, VIII+166 p. *(Al. Zub)*. 821

Sociologie contemporaine. Problèmes de la sociologie et de la culture. Recherche bibliographique, Bucarest, B.C.U., 1979, VII + 238 p. *(Al. Zub)* . . . 821

PIERRE SALMON, *Le racisme devant l'histoire*, 2-e édition revue et augmentée, Fernand Nathan, Paris, Editions Labor, Bruxelles, 1980, 188 p. *(Alexandru-Florin Platon)* 822

Studia aegyptiaca, III, Budapest, 1977, 191 p. (Études publiées par les Chaires d'histoire ancienne de l'Université Loránd Eötvös de Budapest, 21) *(Miron Cihó)*. 823

Hommages à la mémoire de Serge Sauneron (1927—1976). I. Égypte pharaonique, Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, Bibliothèque d'Études, t. LXXXI, Le Caire, 1979, 498 p.+54 pl. *(Miron Cihó)*. . . . 824

L. KÁKOSY, *Varázslás az ókori Egyptomban*, 3-ik változatlan kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 202 p.+20 pl. *(Miron Cihó)* 826

ROBERT FAVRE, *La mort dans la littérature et la pensée française au siècle des lumières*, Lyon, Presses Universitaires, 1978, 642 p. *(Ştefan Lemny)* . 828

L'Attentat de Damiens. Discours sur l'événement au XVIII-e siècle. Sous la direction de PIERRE RÉTAT, Lyon, Presses Universitaires, <1979>, 440 p. *(Ştefan Lemny)*. 829

Nationale Bewegung und soziale Organisation, I., Hrsg. von THEODOR SCHIEDER und OTTO DANN mit Beiträgen von PETER ALTER, GERHARD BRUNN und HANS HENNING HAHN, R. Oldenbourg Verlag, München-Wien, 1978, 571 p. *(L. Boicu)*. 829

ANDRZEY FELIKS GRABSKI, *Historiografia i polityka*. Dzieie konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867—1922, Warszawa, 1979, 445 p. *(L. Boicu)* 830

Z. R. DITTRICH, *Der russische Vielvölker Staat zwischen Zentralismus und Föderation*, dans *Federalism. History and current significance of a form of government*, Martinus Nijhoff, s. a., p. 289—307 *(L. Boicu)* . . 831

SALVADOR GINER and JUAN SALCEDO, *Migrant Workers in European social structures*, dans *Contemporary Europe. Social structures and cultural patterns*, edited by SALVADOR GINER and MARGARET SCOTFORD ARCHER, London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul, 1978, p. 94—123 *(Nicolae Dumitrescu)* 831

HANS-JOACHIM HOPPE, *Bulgarien-Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Deutsche-Verlag Anstallt, Stuttgart, 1979, 310 p. *(Em. Bold şi O. Nicolae)* 832

ANTHONY P. ADAMTHWAITE, *The Making of the Second World Dar*, London-Boston-Sydney, George Allen und Unwin, 1977, 235 p. *(Gh. Buzatu)*. 834

THOMAS PARRISH, S.L.A. MARSHALL (éd.), *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, Simon and Schuster, 1978, XVI+ 767 p. *(Gh. Buzatu)* 834

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NORMAN LUXENBURG, *Europe Since World War II. The Big Chance*, Revised Edition, Enlarged, Carbondale and Edwardsvolle, London and Amsterdam, Southern Illinois University Press-Feffer and Simons, Inc., 1979, XI+316 p. *(Gh. Buzatu)* 835

Z. R. DITTRICH, A. P. van GOUDOEVER, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*, Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1980, 21 4p. *(Gh. Buzatu)* . 836

REVUE DES REVUES

„Dialogue", Revue d'études roumaines, Montpellier, 1/1978 ; 2—3/1979 *(Al. Zub)* . 837

„Cahiers de civilisation médiévale, X-e—XII-e siècles", Tome XXII, 1979, 1—4 (85—88) *(Michaela Spinei)* 837

„Revue d'histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVII, janvier-mars, 1980, 176 p. *(Al. Zub)* 840

"The Slavonic and East European Review", vol. 57, 1979, nr. 1—4 *(Ştefan Lemny)* 840

LA VIE SCIENTIFIQUE

Voyage pour études scientifiques aux États Unis *(D. Vitcu)* 843

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy en 1980 *(S. Măreş)*. 845

Le professeur Alexandre Boldur à l'âge de 95 ans *(Alexandru Andronic)*. . . 853

Dr. N. Grigoraş à l'âge de 70 ans *(Nistor Ciocan)* 857

Le professeur Mircea Petrescu-Dîmboviţa à l'âge de 65 ans *(Dan Gh. Teodor)*. . 859

Janeta Benditer *(I. Saizu)* 863

Eugenia Neamţu *(Alexandru Andronic)* . . 865

Constantin Turcu *(Gh. Sibechi)* . . 867

Ghenuţă Coman *(Dan Gh. Teodor)*. . . . 869

I. D. Ştefănescu *(Ştefan S. Gorovei)* . . . 871

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RÉFLEXIONS CONCERNANT LES DÉBUTS DE LA VILLE DE VASLUI

PAR

RENATE MÜHLENKAMP (MÜNSTER)

En dépit du fait que depuis plus de quarante ans nous disposons, grâce à la publication de documents due à Gh. Ghibănescu, d'un corpus d'ensemble nous permettant de retracer avec plus de précision le passé de la ville de Vaslui, le développement de ce centre régional n'a pas particulièrement attiré l'attention des historiens [1]. Cet état des choses se fait sentir également à l'égard des débuts de l'agglomération dans la mesure où il n'y a pas d'analyse détaillée qui montrerait avec suffisamment de clarté à quel moment et dans quelles conditions a pris naissance l'établissement urbain au confluent des rivières de Bîrlad et de Vaslui. Néanmoins, on trouve çà et là des opinions prononcées au sujet de l'âge supposé, opinions qui, prises dans leur totalité, couvrent une période d'environ deux siècles. Quelles sont ces hypothèses et comment faut-il juger leur degré de probabilité ?

En se basant sur l'origine turque du nom de „Vaslui", C. Cihodaru exprime l'avis que Vaslui a hébergé pendant les premières décennies du XIII-e siècle un point de douane et que l'établissement commence à devenir une station importante au bord du chemin reliant les villes galiciennes aux bouches du Danube [2]. Selon les dernières investigations faites dans ce domaine, la provenance turque est communément admise et l'origine coumane — en dépit du problème pas encore définitivement résolu, quant à savoir si les nom se terminant en *-ui* et en *-lui* peuvent être traités ensemble — a de fort bonnes raisons d'être juste aussi par rapport aux noms avec la désinence *-lui* [3]. Mais une autre objection s'impose. Toutes ces réflexions portent sur l'hydronyme, sur le nom de rivière „Vaslui", et il faut mettre en évidence que cette situation onomastique ne nous permet pas de préciser à quelle date l'établissement à ses bords a adopté le nom. Par conséquent et

[1] Gh. Ghibănescu, *Vasluiul. Studiu şi documente*, Iaşi, 1926 (= Surete şi izvoade XV). L'auteur veut surtout donner, à travers les documents présentés, une image de la distribution de la propriété foncière dans le terrain de la ville de Vaslui à partir du XVII-e siècle (p. 57).

[2] C. Cihodaru, *Inceputurile vietii orăşeneşti in Iaşi*, dans „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza din Iaşi, Istorie", 17 (1971), p. 31—45, ici p. 32 — Aussi selon N. Grigoraş, Vaslui compte parmi les centres urbains existant dès avant la formation de l'État moldave ; il semble croire valable cet état des choses vers 1300 (N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc in epoca de formare a statului feudal*, dans „Studii şi cercetări ştiinţifice. Istorie", 11 (1960), p. 83—96, ici p. 89, 93).

[3] H. Scheinhardt, *Typen türkischer Ortsnamen. Einführung, Phonologie, Morphologie, Bibliographie*, Heidelberg, 1979 (= Beiträge zur Namenforschung NF, Beiheft 15), p. 152—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faute d'autres arguments renforçant l'hypothèse, l'encadrement chronologique sus-mentionné me semble plutôt invraisemblable [4].

C. C. Giurescu, le seul qui, dans sa monographie consacrée aux bourgs et villes moldaves, ait essayé de donner un abrégé complet couvrant l'histoire de Vaslui jusqu'à la fin du XVI-e siècle, plaide pour l'existence d'un bourg à Vaslui dès le première moitié du XIV-e siècle [5]. Pour justifier cette datation, il cite deux documents dont le contenu lui semble prouver le grand âge de Vaslui : primo, l'énumération du „misto Vaslui" à côté des centres Chilia et Bîrlad connus comme vieux dans l'accord, conclu en 1435 entre Élie et son frère Étienne II lui suggère cette conclusion [6] ; secundo, l'expression „la vieille coutume" (obiceiul cel vechiu), avec laquelle Étienne le Grand caractérise le privilège concernant le paiement de la „petite douane" qu'il confirme en 1491 aux habitants de Vaslui, renvoit, selon C. C. Giurescu, dans un passé lointain [7]. Pour des raisons qui seront expliquées par la suite, ni l'un ni l'autre des deux arguments ne me paraît impératif. Dans la lettre que le voïvode Élie adresse en 1435 au roi de Pologne Ladislas afin de lui faire part de la paix conclue entre lui et son frère Étienne, il lui signale la modalité de cet accord en l'informant quelle partie du pays constituera dans l'avenir l'apanage d'Étienne [8]. Il précise l'extension de ce territoire en indiquant une série de régions et de points centraux. Leur

[4] En tout cas, les recherches archéologiques, dans la mesure où elles ont été entreprises, ne donnent pas lieu à une pareille conclusion. En ce qui concerne l'époque plus reculée, les objets trouvés ne sont qu'isolés (Gh. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche" [in sqq. : SCIV], 20 [1969], p. 287—314, ici p. 288 : restes allant du VIII-e au XII-e siècle) ou, selon une opinion divergente, manquent (D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978, carte des fouilles et découvertes accidentelles). À part ceux signalés par Gh. Coman, les quelques vestiges datant des siècles suivants ne proviennent pas des environs immédiats de Vaslui, mais de la région — située au sud-est de celui-ci — du ruisseau de Lohan, qui permet l'accès à un gué du Prut (V. Spinei, *Unele consideraţii cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, dans „SCIV", 21 [1970], p. 595—617, ici p. 597, 603, 610 et carte p. 596) ; manquent aussi des sépultures à attribuer aux peuples migratoires turcs dans la région de Vaslui (V. Spinei, *Antichităţile nomazilor turanici din Moldova în primul sfert al mileniului al II-lea*, dans „SCIV", 25 [1974], p. 389—415, ici carte, p. 396).

[5] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967 (= Bibl. Hist. Romaniae II), p. 315—320 (Vaslui), ici p. 315.

[6] *Ibidem*, Il s'agit du document publié par M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, no. 192, p. 681—684 [in sqq. : Costăchescu II].

[7] *Ibidem*, Il s'agit du document publié dans *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, vol. III, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu, N. Ciocan, Bucureşti, 1980, no. 96, p. 188—193 [in sqq. : DRH : sauf indication contraire, toutes les citations se rapportent à la série A].

En ce qui concerne le contenu du terme 'petite douane' (maloe myto), cf. I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, dans „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich", 36 (1912), p. 235—282, ici p. 247, 249—251, 263—264.

[8] La notion d'apanage pour désigner le caractère de la cession appartient à L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447*, dans „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi" [in sqq. : Anuarul], 7 (1970), p. 59—81, ici p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apparition dans cette liste est donc conditionnée par le besoin d'englober toute l'aire accordée à Étienne. La succession à l'intérieur de cette énumération, de son côté, tient compte des réalités géographiques. Après avoir nommé le point situé à l'extrémité sud-est des biens concédés, c'est-à-dire la place forte (gorod) de Chilia et son hinterland (deržava), qui assurent l'accès à la mer Noire, Élie continue avec la section la plus septentrionale, à savoir la ville (misto) de Vaslui et les alentours qui en dépendent (volost) [9], et il finit par aligner les subdivisions se trouvant à droite et à gauche de la rivière de Bîrlad en avançant du nord au sud entre les points extrêmes : la région (deržava) de la rivière de Tutova, affluent droit du Bîrlad [10] ; le bourg (trăg) de Bîrlad et ses environs (volost) ; les moulins sur le Covurlui, affluent droit du Prut [11] ; la ville (misto) de Tecuci avec la région qui y appartient (volost) et Olteany [12]. Ce dénombrement reflète l'organisation administrative du territoire cédé à Étienne telle qu'elle se présente en 1435, mais il est hors de propos de tirer de cette situation „actuelle" la conclusion rétrospective que la génèse des différentes agglomérations mentionnées aurait eu lieu dans le même intervalle de temps. En d'autres mots, le fait que Vaslui y apparaît à côté des dits centres vieux ne nous permet pas de lui accorder le même âge, ni à lui ni à Tecuci ou Olteany [13]. Quant au document émis en 1491, je ne crois pas que la mention de la position privilégiée des habitants de Vaslui se réfère avec nécessité à une époque tellement reculée, comme le présume C. C. Giurescu, mais j'ai tendance à supposer que le renseignement chronologique très vague vise à une période moins éloignée [14].

Selon D. Ciurea, les débuts de la formation d'un établissement à caractère urbain à Vaslui remontent, tout comme à Dorohoi, Roman, Iaşi et Bîrlad, à la fin du XIV-e siècle [15]. Je ne suis pas seulement d'avis que ces localités se trouvaient à l'époque en question à des niveaux de développement

---

[9] Au sujet du contenu des notions 'deržava' et 'volost' et de la discussion portée là-dessus, cf. D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal moldovenesc (sec. XIV—XVIII)*, dans „Anuarul", 2 (1965), p. 143—235, ici p. 156—159.

[10] L'existence de ce district ainsi que les fonctions militaires et judiciaires qu'il remplissait ressortent d'un document datant du début de l'année 1432 (DRH I, no. 106, p. 156—157).

[11] En 1448, Pierre II confirme au boyard Cernat Ploşcar et à son frère Étienne la moitié des moulins princiers du Covurlui sur le Prut ainsi que d'autres revenus princiers provenant de cette région (DRH I, no. 280, p. 397—399). Dans la confirmation établie en 1468 en faveur d'Étienne Cernătescul, il n'est plus question que des moulins sur le Prut, tandis que le Covurlui n'est plus mentioné comme indication géographique (DRH II, no. 154, p. 222—227).

[12] À propos du problème de savoir ce qu'il faut entendre par Olteany et où l'on pourrait le localiser, voir Giurescu, *Tîrguri*, p. 251—253.

[13] Selon Giurescu, *Tîrguri*, p. 291—293, ici p. 291, Tecuci compte parmi les villes dès la deuxième moitié du XIV-e siècle.

[14] Malheureusement, nous ne disposons pas — ce qui est valable de même pour le cas dans une certaine mesure semblable de la ville de Bîrlad — d'un document précédent contenant l'accord original de ces faveurs, ce qui nous éviterait de faire des réflexions au sujet de l'encadrement chronologique de ces privilèges. Étant donné que dans aucun des deux cas Étienne le Grand ne fait appel à un pareil document, je tends à présumer qu'il n'en existait pas.

[15] D. Ciurea, *Noi considerații privind oraşele şi tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, dans „Anuarul", 7 (1970), p. 21—58, ici p. 23, n. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

différents et, par conséquent, ne constituent pas un groupe homogène [16], mais pour des raisons qui restent à être exposées par la suite, j'aurais des difficultés à attribuer à la ville de Vaslui des traits urbains vers la fin du XIV-e siècle.

D'abord ce sont les recherches archéologiques qui semblent infirmer les suppositions portant sur un grand âge de Vaslui. Car ni les fouilles de sauvetage entreprises en 1958 et 1959 [17], ni celles des années 1976 et 1977 [18] n'ont, jusqu'à présent, mis au jour des vestiges d'une vie humaine sur ces lieux pendant l'époque située entre le IV-e et le XIV-e siècle [19]. Même si l'on admet qu'au sens étroit ces résultats se limitent à la superficie examinée et n'excluent pas des découvertes datant de ces siècles en d'autres endroits, il faut néanmoins retenir, si ce n'est que pour le moment, que ces circonstances nous recommandent de montrer une certaine prudence à l'égard d'un âge très avancé de Vaslui [20].

Si l'on recourt aux sources écrites, on ne peut pas se défendre de l'impression que Vaslui fait partie d'une série d'établissements plus jeunes. On ne le voit mentionné ni dans la liste russe des „villes (goroda) lointaines et proches" [21], ni dans le privilège commercial accordé par Alexandre le Bon en octobre 1408 aux marchands de Lwów [22]. Il est vrai que dans chacun des deux cas l'absence pourrait trouver une explication qui n'exclut pas le fonctionnement d'un établissement urbain à Vaslui : dans la liste russe, on chercherait de même en vain Bacău et Bîrlad, dont l'existence ne souffre aucun doute [23], mais qui, apparemment, ne sont pas introduits à cause de leur emplacement dans le sud du pays [24] ; le texte du privilège

[16] À mon avis, Roman se trouve vers la fin du XIV-e siècle à un stade de développement nettement avancé par rapport à Iaşi et à Bîrlad, dans le cas desquels je ne vois pas d'inconvénient à mettre les débuts de la formation d'un centre urbain à cette époque. Par contre, en ce qui concerne Vaslui et Dorohoi, je suis portée à les ranger dans ces temps-là encore dans la catégorie des villages.

[17] Al. Andronic, E. Neamţu, F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, dans „Materiale şi cercetări arheologice", 8 (1962), p. 88—101. Al. Andronic, I. Ioniţă, F. Banu, *Şantierul arheologic de la Vaslui*, ibidem, p. 795—802.

[18] À l'exception d'un article portant sur les carreaux retrouvés à Vaslui qui datent de l'époque d'Étienne le Grand (R. Popescu, *Cahle şi plăci decorative descoperite la curtea domnească din Vaslui*, dans „Revista muzeelor şi monumentelor, seria Monumente istorice şi de artă", 47 [1978], no. 2, p. 63—69), je ne connais pas de présentation plus vaste des résultats de ces investigations, de sorte que rien ne jette une lumière non plus sur le temps précédent.

[19] Andronic, Neamţu, Banu, *Săpăturile*, p. 91.

[20] Cf. note 4.

[21] M. N. Tichomirov, *„Spisok russkich gorodov dal'nich i bližnich"*, dans „Istoričeskie zapiski", 40 (1952), p. 214—259, ici p. 223.

[22] Costăchescu II, no. 176, p. 630—637.

[23] Al. Andronic, *Les villes de Moldavie au XIV-e siècle à la lumière des sources les plus anciennes*, dans „Revue roumaine d'histoire", 9 (1970), p. 837—854, ici p. 852.

[24] C'est là une explication qui s'offre, si l'on ne veut pas admettre que ce manque serait dû à un simple hasard. Il se pourrait quand même, que derrière cet aspect géographique se cache une raison plus profonde ; compte tenu du fait, relevé il y a peu de temps par E. P. Naumov, mais formulé déjà plus tôt par A. N. Nasonov, selon lequel cette liste fut établie sur l'ordre de Cyprien, métropolite de Kiev (E. P. Naumov, *K. istorii letopisnogo „Spiska russkich gorodov dal'nich i bližnich"*, dans *Letopisi i chroniki*. Sbornik statej 1973 g. Posvjaščen pamjati Arsenija Nikolaeviča Nasonova, Moskva, 1974, p. 150—163), il se pose la question de savoir si la source ne reflète pas certaines réalités ecclésiastiques ou si elle ne fait pas allusion à quelques particularités politiques. Un étude de plus près me semble nécessaire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 1408, pour sa part, laisse incontestablement entendre l'existence d'autres bourgs en plus de ceux signalés par leur nom propre [25].

Évaluées dans le cadre de tous les documents écrits qui nous renseignent sur la phase initiale de Vaslui, ces lacunes me semblent, néanmoins, avoir plutôt le caractère de preuves négatives. Après l'analyse de ces sources, j'aimerais formuler l'hypothèse suivante au sujet des débuts de Vaslui : en tant qu'établissement à caractère non-agraire [26] — je fais ici abstraction du problème de l'existence ou non d'un établissement rural précédent à Vaslui et de son âge possible, parce que ce ne seront que les futures recherches archéologiques qui pourront éclaircir la situation — Vaslui a pris racine sous Alexandre le Bon par suite d'une politique réfléchie consistant à organiser la vie interne du pays d'une façon qui satisfaisait aux exigences de l'époque, politique qui a favorisé et fait progresser aussi l'établissement de Vaslui et qui a posé en même temps les fondements pour l'essor ultérieur. Quels sont donc les arguments qui me suggèrent ce classement chronologique et qui me font croire que c'est grâce à l'initiative princière que le bourg de Vaslui s'est formé ?

À cause d'un nombre un peu plus élevé de sources significatives, nous sommes mieux renseignés sur le rôle qu'a joué Vaslui sous Étienne II. J'ai déjà fait allusion à l'accord établi entre lui et son frère Élie en automne 1435, accord qui ne signifie rien d'autre qu'Étienne, qui jusqu'alors avait exercé seul le pouvoir, fut contraint de se contenter de la partie sud-est du pays [27]. La notion de „misto", dont se sert la chancellerie d'Élie dans cette lettre, exprime nettement qu'en ce temps-là Vaslui n'était pas un village, mais qu'il remplissait dans le cadre géographique indiqué par le terme de „volost" des fonctions dont l'exercice justifiait l'emploi de la notion de „misto". D'une part, le comportement d'Étienne après 1435 confirme ce niveau de développement, d'autre part, il contribue à l'évolution ascendante de Vaslui [28]. À en juger d'après les documents émis par Étienne, celui-ci semble n'avoir jamais séjourné à Vaslui entre octobre 1433, date de la victoire remportée à Loloni sur son frère Élie, et la bataille de Podagra

[25] Voir le document cité sous la note 22, p. 631, 632. Cf. Andronic, *Les villes*, p. 852, mais voir aussi ci-dessous l'interprétation du texte que je suis portée à adopter.

[26] Je suis ici la terminologie (Nichtagrarisches Wirtschafts/entrum) établie par H. Lucat, *Frühformen des Städtewesens in Osteuropa*, dans *Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens*. Reichenau-Vorträge, 1955—1956, Konstanz, 1958, p. 527—553 (= Vorträge und Forschungen IV).

[27] Voir note 6.

[28] Ces effets se reflètent dans les documents appartenant aux débuts du règne d'Étienne le Grand et aux dernières années avant son avènement au trône. Vaslui n'apparaît pas seulement comme point de douane dans le cadre intérieur du pays en 1454 et 1470, lorsque le voïvode libéra les monastères de Moldovița et de Neamț de l'obligation d'y payer la taxe imposée sur les poissons transportés (DRH II, no. 41, p. 57—59 ; no. 164, p. 243—244), mais la confirmation du privilège accordé aux marchands de Lwów et donnée en 1460, nous montre Vaslui remplissant la même fonction en ce qui concerne le drap transité en Valachie (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, no. 128, p. 271—282, ici p. 274 fin sqq. : Bogdan II]. Ces échanges économiques qui dépassent le cadre régional — si réduits qu'ils soient par rapport à d'autres centres moldaves — apparaissent aussi dans les sources qui attestent l'existence de relations entre les habitants de Vaslui et ceux de Brașov aussi bien qu'entre les institutions urbaines respectives (E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, 1, București, 1911, no. 95, p. 55 ; Bogdan II, no. 181, p. 453—454).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

en août 1435 [29], qui aboutit à l'accord sus-nommé. À quelques exceptions près, il préférait rester à Suceava [30]. Par contre, à partir de la bataille de Pipereşti en mars 1436[31] et pendant tout le temps que durait la diarhie des deux frères, c'est-à-dire jusqu'en 1442 [32], Vaslui était la résidence préférée d'Étienne et une sorte de capitale de ses territoires [33]. Cela prouve implicitement qu'il y avait au cours de ces années-là à Vaslui des bâtiments prêts à héberger le voïvode, à savoir ce que l'on a l'habitude de nommer cour princière. Vu le caractère mouvementé des mois entre la fin de l'année 1433 et l'automne 1435, qui étaient plus ou moins marqués par des luttes acharnées pour le pouvoir toujours contesté par l'adversaire, je ne peux pas m'imaginer que le climat général fût propice à la prise de mesures affectant à fond la structure administrative du pays. Par conséquent, je suis portée à croire que le statut territorial-administratif tel qu'il apparaît dans la lettre de 1435, y compris l'institution d'un centre régional à Vaslui, remonte au règne d'Alexandre le Bon [34].

Une fois engagé dans ce fil d'idées, rien ne s'impose avec plus de logique le raisonnement que ce fut aussi lui, qui fit ériger les constructions de la cour princière, même si celle-ci fut agrandie et embellie par Étienne II [35]. Bien que l'on ne connaisse pas de mention écrite qui nous parlerait de cette initiative princière, ni d'avis qui témoignerait de l'existence de la cour prin-

[29] À propos de la date de la bataille de Podagra, voir Şimanschi, *Precizări*, p. 73—76.

[30] La grande majorité des documents dressés par Étienne entre novembre 1433 et (mai) 1435 provient — s'ils indiquent le lieu d'émission — de Suceava.

[31] Cf. note 29 ; entre août 1435 et mars 1436, Étienne n'est même pas mentionné dans les documents internes émis par Élie. Par manque de sources écrites, on ne peut que présumer qu'aussi en ce temps-là, Étienne séjournait à Vaslui, dans ses territoires le centre le plus approprié de Suceava, la résidence de son frère, ce qui n'était pas dénué de toute importance en cas d'un conflit militaire possible.

[32] Quant au caractère du règne et à la chronologie des événements, voir Şimanschi, *Precizări*, p. 77—78.

[33] 23 des documents dressés entre avril 1436 (DRH I, no. 148, p. 203) et août 1442 (DRH I, no. 222, p. 312—313) par Étienne II proviennent de Vaslui. À quatre exceptions près datant des années 1439, 1440 et 1442 (DRH I, nos. 195, 210, 212, 221), celui-ci n'émet des documents qu'avec son frère Élie. Trois de ces exceptions concernent des donations — que l'on pourrait considérer comme personnelles — en faveur de monastères, la quatrième confirme une transaction entre boyards. Deux de ces actes sont écrits à Vaslui.

Vu cette situation, je ne crois pas que Cetatea Albă, qu'Étienne possédait sans aucun doute en 1440 (I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea-Albă şi stăpânirea Moldovei asupra ei*, dans „Analele Academiei Române, Memoriile secţiunii istorice", seria II, 30 [1907—1908], p. 311—360, ici p. 313—323, 345), soit entrée, avec tous les revenus qui en découlaient, en sa possession déjà en août 1435 ; il me paraît plus probable qu'il ait réussi à obtenir le contrôle sur cette place forte par suite de la victoire remportée au printemps 1436, et dont le champ de bataille se trouve, par ailleurs, tout près du chemin reliant Iaşi à Cetatea Albă.

Des années suivant l'aveuglement d'Élie, nous ne disposons que de deux documents qui attestent la présence d'Étienne à Vaslui : une lettre adressée à la ville de Braşov (Costăchescu, II, no. 211, p. 723—725), sur la date de laquelle on n'est pas d'accord (Şimanschi, *Precizări*, p. 69—70 plaide pour 1445, tandis que G. Gündisch dans son *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. V, Bucureşti, 1975, no. 2496, p. 138—139 ainsi que les éditeurs de DRH, D, I, no. 271, p. 374—375 gardent la datation 1444) ; un acte donné en 1446 au monastère de Neamţ (DRH I, no. 267, p. 378—379).

[34] En ce qui concerne le district de Tutova, nous avons en mains la preuve écrite que celui-ci existait au temps d'Alexandre le Bon ; cf. note 10.

[35] Cette possibilité prend en considération N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 899.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cière au temps d'Alexandre le Bon ou de tradition qui mettrait le voïvode en rapport avec la cour princière [36], nous avons quand même en main des indices qui viennent à l'appui de cette suggestion. Car les sondages de sauvetage effectués en 1958 et 1959 ont mis au jour la cave d'un bâtiment que les archéologues identifient, à cause de la richesse et de la variété du matériel céramique découvert, avec un édifice appartenant à la cour princière [37]. À titre d'hypothèse, ils l'attribuent au voïvode Étienne II [38], mais pour la raison suivante, il ne me semble pas tout à fait exclu que la cave date encore du temps d'Alexandre le Bon. On y est tombé sur plusieurs monnaies anépigraphes frappés sous Alexandre le Bon [39] qui, bien sûr, circulaient aussi à l'époque de ses successeurs [40], mais qui peuvent être classés avec, pour le moins, un même degré de probabilité au règne d'Alexandre lui-même [41].

Vu cette présomption, la première apparition de Vaslui dans les sources écrites gagne une importance particulière. Il s'agit de la mention d'un certain Şerbea de Vaslui dans un document de 1423, où celui-ci figure parmi les témoins à la pénultième place, suivi seulement d'un parent de ceux favorisés par l'acte en question [42]. Les historiens semblent être enclins à entendre par 'Vaslui', la localité de ce nom [43]. Néanmoins, il est difficile de spécifier ce que représente ce personnage au sujet duquel n'existent pas d'autres informa-

[36] Quelquefois, la tradition orale que les voyageurs postérieurs enregistrent dans leurs descriptions met en rapport les ruines de la cour princière encore partiellement visibles et le voïvode Étienne. Cette allusion, cependant, concerne plutôt — chez Paul d'Alep sans aucun doute — Étienne le Grand et les travaux entrepris par celui-ci sur ce chantier qu'une activité d'Étienne II. Par conséquent, l'idée encore vivante au XVII-e siècle n'exclut pas qu'Alexandre le Bon ait posé la première pierre de ce complexe (Rapport de Wojciech Miaskowski dans P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Bucureşti, 1930, p. 38, trad. roumaine dans *Călători străini despre ţările române*, vol. V, Bucureşti, 1973, p. 155 ; description de Paul d'Alep avec trad. française chez B. Radu, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, dans „Patrologia Orientalis", 22 [1930], p. 1—200, ici p. 152—154, trad. roumaine dans *Călători străini*, VI, p. 1—307, ici p. 28—30.

Fondé sur ces informations écrites, même le *Repertoriul monumentelor şi obiectelor ae artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 237, patu avant l'entreprise des fouilles à Vaslui, ne mentionne qu'Étienne le Grand comme constructeur de la cour princière de Vaslui.

[37] Andronic, Neamţu, Banu, *Săpăturile*, p. 96—97.

[38] *Ibidem* ; voir aussi Al. Andronic, *Cercetări arheologice privind unele curţi domneşti şi cetăţi medievale din România*, dans „Studii şi articole de istorie", 13 (1969), p. 67—78, ici p. 73.

[39] Voir note 37 ainsi que le plan des fouilles dans l'article cité à la p. 90.

[40] G. Buzdugan, O. Luchian, C. C. Oprescu, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 58.

[41] En ce qui concerne le trésor de monnaies anépigraphes découvert à Iaşi, par exemple, on ne s'occupe que du problème de savoir à laquelle des catégories d'émissions frappées sous Alexandre le Bon on peut l'attribuer, tandis que le problème de la circulation ultérieure ne fait pas l'objet de la discussion (E. Neamţu, *Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun, descoperit la Iaşi*, dans „Arheologia Moldovei", 2—3 [1964], p. 495—503).

[42] DRH I, no. 54, p. 79—80. Le document est émis en faveur de Oană Popşa et de son frère Moişa Filosofu ; est nommé aussi Mihail Popşa.

[43] Selon l'index, les éditeurs du premier volume de la collection DRH comprennent par Vaslui la localité de ce nom ; de même L. L. Polevoj, *Očerki istoričeskoj geografii Moldavii XIII—XV vv.*, Kišinev, 1979, p. 63. M. Costăchescu l'identifie dans l'index de ses deux volumes de documents avec le district (ţinut) homonyme, C. C. Giurescu, *Târguri*, p. 315 parle de la première mention de la ville de Vaslui en 1435 sans pourtant indiquer ce qu'il entend par Vaslui dans le document de 1423

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tions [44]. Est-ce qu'il y va d'un boyard possédant des terres dans les environs immédiats de Vaslui ? Ou serait-il plus opportun de voir en lui un dignitaire chargé de sauvegarder les intérêts princiers dans la région de Vaslui et ayant sa résidence dans cet établissement ? Le contenu du document, en tout cas, ne contredit pas à cet angle de vue. Il concerne deux villages, situés à peu près à une distance de 40 kilomètres au nord de Vaslui dans la vallée du ruisseau de Rebricea [45], c'est-à-dire dans une contrée dont les seules conditions géographiques indiquent déjà son orientation vers Vaslui [46]. La présence de Şerbea s'expliquerait alors par la circonstance que du point de vue régional les villages cédés étaient encore de son ressort et qu'il garantit la disposition à cause de la fontion qu'il exerce. Il est vrai que nous connaissons, vers la fin du XVI-e siècle, un village au nom de Şerbeşti qui se trouvait sur le Vaslui dans la commune actuelle de Ciorteşti, à peu près à 30 kilomètres à l'est des villages mentionnés dans le document de 1423 [47]. Mais il n'y a pas de rapport entre Şerbea de Vaslui et ce village — ce qui aurait éventuellement impliqué que la mention de Vaslui se rapporte à la rivière —, parce que le nom du village de Şerbeşti tire son origine d'un Iurie Şărbiciu, le premier possesseur nommé du dit village [48].

Bien qu'il n'y ait pas un deuxième témoignage écrit nommant Vaslui et provenant du temps d'Alexandre le Bon, je crois pouvoir soutenir la thèse d'une politique déployée par celui-ci qui était destinée à faire progresser entre autres aussi la localité au confluent des rivières de Bîrlad et de Vaslui. À l'appui de cette présomption me viennent les documents dressés par Alexandre le Bon et concernant les propriétés terriennes dans la région de Vaslui [49].

[44] En tout cas, Costăchescu I, p. 158—159 n'évoque rien en ce sens.

[45] Il y va du village de Sîrbi, aujourd'hui dans la commune de Grajduri, et du village de Moişa Filosofu, Filosofi, nommé plus tard, d'après son possesseur en 1495, Ciocîrleşti dans la commune de Scînteia (DRH III, no. 188, p. 341—343). En 1462, le village de Filosofi est entré par voie d'achat dans la possession de Nicoară Sîrbescul (DRH II, no. 112, p. 160—162), qui amasse un grand nombre de terrains dans les environs (cf. note 67).

L'identification des villages s'appuie dans ce cas comme dans ceux qui vont suivre sur celle adoptée par les éditeurs de la collection DRH.

[46] Ils se trouvent sur la pente sud de la chaîne de collines située entre le secteur de perception de Iaşi et celui de Vaslui, c'est-à-dire du côté sud de la ligne de partage des eaux. Les sommets peuvent être pris comme ligne séparative. Du temps allant jusqu'à la mort d'Étienne le Grand, nous n'avons malheureusement pas de document qui nous parle expressément de l'emplacement de tel ou tel village dans le 'ţinut' (district) de Vaslui. Son étendue vers le nord se laisse vérifier tout au plus à l'aide des villages nommés comme étant situés dans la zone de Cîrligătura, zone indiquée souvent dans les documents de l'époque. Une analyse de ces actes confirme mon impression que les crêtes des montagnes représentent d'une manière quelconque la frontière du district de Vaslui. Cette présomption de la fonction séparative des sommets trouve — dans une certaine mesure — une confirmation dans un document de 1495, qui désigne le mont de Jeravăţ (à Rădeşti, commune de Bălăbăneşti, ţinut de Vaslui) comme point de frontière entre le district de Covurlui et celui de Tutova (DRH III, no. 159, p. 294—295).

[47] *Documente privind istoria României*. Veacul XVI. A. Moldova, vol. IV, Bucureşti, 1952, no. 257, p. 200—201.

[48] En 1434, nous rencontrons parmi les boyards du conseil princier quelquefois aussi un Iurie Şerbici à côté de son frère Manoil (DRH I, no. 226, 234, 239, 240).

[49] Pour tout ce complexe voir la contribution fondamentale de C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală şi situaţia ţărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, dans „Studii şi cercetări ştiinţifice, Istorie", 12 (1961), p. 31—66. qui donne un tableau statistique de tous les villages du bassin du Bîrlad et de ses affluents (p. 49—64), ainsi que partiellement des transpositions sur cartes schématiques (p. 38, 43).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dans ce contexte, il est opportun de signaler la particularité que pendant la première décennie après l'avènement d'Alexandre le Bon au trône, les actes de propriété portant une date se réfèrent, presqu' exclusivement, à des villages situés dans la vallée du Siret et de ses affluents droits [50]. À deux exceptions près, la partie du Podişul Moldovei délimitée par les bassins des rivières de Siret et de Prut et par la région de Cîrligătura cependant ne se montre pas affectée par de telles interventions survenues entre 1400 et 1410. Le document qui prétend être dressé en 1400 et qui parle des emplacements de six villages sur le Vaslui conféré au douanier Dan a pu être rangé parmi les faux [51]. Outre cela, selon des objections avancées dans un compte-rendu consacré au premier volume de la collection *Documenta Romaniae Historica*, deux diplômes que les éditeurs attribuent à la première décennie du règne d'Alexandre le Bon n'appartiennt, au plus tôt, qu'à la décennie suivante [52]. Il s'agit d'abord de la mention du village ou se trouve la maison de Vlad Dolhici sur la Crasna, c'est-à-dire du village de Dolheşti à 30 kilomètres au nord-est de Vaslui [53]. De même, la donation du terrain appelé 'Poiana Vlădicăi' à la Métropolie de Suceava, terrain situé dans la vallée du Bahlui en aval de Iaşi et donc à la limite extrême de l'aire qui entre ici en discussion, a lieu en 1415 et non entre 1402 et 1407, comme le présument les éditeurs [54].

Une fois stabilisé ce que l'on ne peut pas prendre en considération, il faut parler des exceptions citées plus haut. En 1400, Alexandre le Bon fait don à Mogoş d'un village se trouvant sur le ruisseau de Vilna [55]. Plus à l'ouest de celui-ci il y a deux villages — un village sur le ruisseau de Gîrbovăţ que l'on identifie avec Ţibăneşti—Buhlii, un deuxième, aujourd'hui disparu, à côté de Băceşti à l'embouchure du ruisseau de Crasna — que le voïvode Iuga a donné encore en 1399 au boyard Ţiban [56]. Au moins à l'égard des derniers villages, il est opportun de regarder de plus près leur répartition géographique : ils ne sont pas sans rapport avec le chemin qui relie la partie supérieure de la vallée du Bîrlad avec celle du Siret, notamment avec la

[50] En temps et lieu, je vais exposer plus en détail cet état des choses.

[51] DRH, I, no. III, p. 418—420. Quant aux villages, la valeur du document se limite à l'époque où il a été confectionné, c'est-à-dire au XVI-e siecle.

[52] Compte-rendu fait par Şt. S. Gorovei dans „Anuarul", 13 (1976), p. 386—391, ici p. 390.

[53] DRH I, no. 20, p. 28—29. Selon les éditeurs, le document daterait de 1406.

[54] DRH I, no. 15, p. 22—23. La date dépend de celle du transfert des ossements de St. Jean le Nouveau de Cetatea Albă à Suceava, qui doit avoir eu lieu vers 1415. Voir dans ce sens aussi P. S. Năsturel, *Une prétendue oeuvre de Grégoire Tsamblak : „Le martyre de saint Jean le Nouveau"*, dans *Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, vol. VII, Sofia 1971, p. 345—351, ici p. 348.

[55] DRH I, no. 12, p. 18. Selon les éditeurs de ce volume ainsi que selon l'opinion de Costăchescu I, p. 44, il s'agit du village de Mogoşeşti, qui se nommera plus tard Sloboza, dans la commune actuelle d'Ipatele. Au sujet des différents Mogoşeşti voir aussi l'opinion de Giurescu, *Tîrguri*, p. 250—251.

En 1438, Grozav, fils de Mogoş, vend la moitié du village à Neaga, femme de Giurgu Piatră (DRH I, no. 181, p. 256—258). En 1464, Manea Mogoşescu reçoit un diplôme qui lui confirme la possession du village (= de sa moitié) de Mogoşeşti (DRH II, no. 118, p. 168—169). Encore en 1633, une partie du village se trouve entre les mains de ses descendants (DRH XXI, no. 271, p. 346).

[56] DRH I, no. 9, p. 11—13. Au temps d'Alexandre le Bon, ce boyard possède encore la moitié du village de Baicăuţi sur le ruisseau de Suholeţ (DRH III, no. 47, p. 87—89) ainsi que le village de Hovrăeşti/Vovrieşti (Cihodaru, *Cîteva constatări*, p. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ville de Roman [57]. Une observation semblable s'impose aussi au sujet de la propriété de Negru de Bîrlad de laquelle celui-ci disposait, à coup sûr, déjà avant 1410 et de laquelle il se sépare en 1415 en faveur du monastère de Bistriţa [58]. Ces trois villages, situés à l'ouest de Vaslui dans des vallées adjacentes de la Racova, se trouvent à peu près à mi-chemin entre la ville de Bîrlad, où il devait être présent afin d'exercer sa fonction [59], et le village de Gîdinţi près de Roman, où il possédait une cour et auquel il renonça aussi en 1415 au profit de Bistriţa [60].

Abstraction faite de ces trois cas, les actes de donation dressés par Alexandre le Bon et affectant les alentours de Vaslui ne proviennent que de la troisième décennie du XV-e siècle. Le document de 1423, cité déjà de plusieurs fois, est le premier d'entre eux. Les villages dont il y est question ne se trouvent pas dans un endroit quelconque sur la Rebricea, mais, ce qui me paraît significatif, tout près du village de Scînteia [61] que les rapports de maints voyageurs du XVII-e siècle nous décrivent comme première halte après la traversée de la forêt dangereuse qui s'étendait du sud de Iaşi [62]. En même temps, les quarante kilomètres entre Scînteia et Vaslui correspondent, d'après les mêmes témoignages, à la distance que les voyageurs parcouraient dans la journée suivante [63]. On peut même compléter la distribution des propriétés dans le voisinage. En 1427, Alexandre le Bon fait don aux fils du pope Simion du village qui s'appellera plus tard Protopopeşti [64]. Dans le

---

[57] Dans ce contexte, il est indiqué de rappeler qu'il y aurait existé, selon le contenu d'un document de 1608, un acte de Petru Muşat concernant le village de Boteşti/Parpaniţa à l'embouchure du Stavnic (Cihodaru, *Cîteva constatări*, p. 51), ce qui serait le premier acte se rapportant à cette région.

[58] DRH I, no. 41, p. 59—61.

[59] Selon Costăchescu I, p. 89—90, Negru serait le fondateur du village de Negreşti sur le Bîrlad et à cause de cela il serait nommé 'Berladskij'. Les éditeurs de la collection DRH ainsi que Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 153 voient, cependant, un rapport avec la ville de Bîrlad.

[60] Les noms des villages ressortent du document d'octobre 1491 enregistrant leur achat par Étienne le Grand (DRH III, no. 96, p. 188—193). Il s'agit de Crăstoaie dans la commune actuelle de Laza, sur le côté gauche de la Racova et, dans la même commune, du village de Bilcari, aujourd'hui Puşcaşi, situé sur le côté droit de la Racova ainsi que du village de Curteşti, l'actuel Poieneşti.

[61] Comparé à Sîibi et à Filosofi (cf. note 45), Scînteia se trouve de l'autre rive de la Rebricea et un peu en aval (cf. *Generalkarte Mitteleuropa*, Wien, 1940, feuille 'Iaşi' [1 : 200 000]. Au début du XVII-e siècle, Scînteia semble avoir élargi son étendue, parce que l'on trouve l'information que Scînteia s'appelle aussi Filosofi (cf. note 66).

[62] Tommaso Alberti souligne en 1612, au cours de son voyage de Constantinople à Lwów, l'existence d'une grande forêt entre Vaslui et Iaşi (*Călători străini*, IV, p. 360). En ce qui concerne les étapes parcourues par jour, voir le rapport de Paolo Bonici en 1632, qui, de sa part, met l'accent sur le caractère dangereux de la forêt entre Vaslui et Bîrlad (*Diplomatarium Italicum*, 2 [1934], no. 6, p. 334; *Călători străini*, V, p. 22). Le rapport anonyme de l'ambassade de Jerzy Krasinski en 1636 parle des chemins mauvais et périlleux entre Iaşi et Scînteia (Panaitescu, *Călători poloni*, p. 27; *Călători străini*, V, p. 117). Voir aussi le journal de l'ambassadeur Wojciech Miaskowski de 1640 (Panaitescu, *Călători poloni*, p. 38, 40; *Călători străini*, V, p. 155), le récit du voyage de Paul d'Alep (cf. note 36), ainsi que les trois rapports de l'ambassade conduite par Rafael Leszczyński en 1700 (Panaitescu, *Călători poloni*, p. 84, trad. p. 96 : p. 92, trad. p. 117; trad. p. 106).

[63] Voir les témoignages cités note 62.

[64] DRH I, no. 60, p. 99—100. Le village est situé dans la commune actuelle de Tăcuta. En 1632, c'est le 3-e logothète Dumitru Buhuş qui le possède (DRH XXI, no. 234, p. 289—292).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

voisinage de cet établissement, le boyard Ivan Damianovici dispose au temps d'Alexandre le Bon de huit villages sur le ruisseau de Dobrovăţ ainsi que du monastère homonyme [65]. Le fameux boyard Duma Negru possède — et cet état des choses remonte sans aucun doute au règne d'Alexandre le Bon — trois villages sur les bords de la Rebricea, parmi lesquels on discerne aussi le futur village de Scînteia, qui lui sont confirmés en 1436 [66]. Non loin de là se trouvent le village où il a sa cour et la place forte de son gorod, celle-ci nommée plus tard Poiana cu Cetate [67]. La concentration des documents se rapportant à la partie septentrionale de la région de Vaslui sur la contrée de Scînteia [68] nous révèle deux choses. De premier plan et compte tenu du rôle qu'a joué le hasard à l'égard de la conservation des documents, ce que l'on possède au sujet des alentours de Scînteia illustre un habitat dense et, ce qui est plus important, l'attention prêtée par Alexandre le Bon à la zone. Ce n'est rien que logique de demander ensuite pourquoi, question dont la réponse dévoile ce qui se cache à l'arrière-plan. L'intervention d'Alexandre le Bon est dénué de tout caractère fortuit. C'est exprès qu'il s'occupe de ce qui paraît, de prime abord, se trouver à l'écart. C'est, au contraire, exactement cette qualité qu'il s'agit de vaincre et d'ouvrir de plus en plus la région entre Iaşi et Bîrlad, de la rendre, pour divers motifs, plus accessible, ce qui demande avant tout l'existence d'un chemin sûr. Ces observations, qui se détachent maintenant sur le fond des conditions à Scînteia et ses alentours, sont d'une portée qui s'étend jusqu'aux débuts de Vaslui.

Quant à la région agraire aux environs de Vaslui, à côte de l'exception citée ci-dessus [69] le seul document qui nous soit parvenu du temps d'Alexandre le Bon date, lui-aussi, des années vingt. En 1429, Alexandre le Bon fait écrire en faveur du boyard Benea et de ses frères et soeurs un diplôme concernant leur propriété située à 10 kilomètres au nord-est de Vaslui [70]. En dehors de cet exemplaire unique en son genre, ce sont des confirmations de possessions dues à Élie et Étienne II, auxquelles il me semble permis de recourir afin

---

[65] DRH III, no. 247, p. 444—447 ; no. 295, p. 526—530.

[66] DRH I, no. 150, p. 206—207. Il s'agit de plusieurs villages aujourd'hui déserts : le village ou a été Boris, nommé Borişeşti/Boroşeşti à partir du XVI-e siècle ; à côté de celui-ci le village où a été Oană Sinescul ; le futur Scînteia se cache derrière le village où a été Mîndrea selon les informations d'un document de 1608, où se trouve cette identification (Costăchescu, I, p. 528). En 1628, les descendants de Duma Negru vendent au monastère de Bîrnova la moitié du village de Scînteia qui s'appelle Filosofi et la moitié de Poiana cu Cetate (DRH XIX, no. 429, p. 585—586 ; no. 430, p. 587). Un mois plus tard, les moines se procurent encore l'autre moitié qui leur manquait (DRH XIX, no. 445, p. 611—612 ; no. 451, p. 618—620).

[67] Cet état des choses résulte d'un document ultérieur, par lequel Étienne le Grand confirme au boyard Nicoară Sîrbescul (cf. note 45), parmi ses villages sur le ruisseau de Rebricea aussi ces possessions. Font partie des terres de ce boyard aussi le village de Borişeşti, le village ou étaient Grecii (les Grecs ?) de Duma Negru, village disparu à côté de Scînteia (DRH XIX, no. 422, p. 573—574, ici p. 574), où se trouve aussi le village qui héberge la cour de Duma Negru (DRH II, no. 112, p. 160—162).

[68] Selon une information de 1546, il y aurait existé de même un document d'Alexandre le Bon au sujet du village de Hotceşti/Şcheia (Cihodaru, *Citeva constatări*, p. 51). Dans les environs un peu plus éloignés, il y a encore un bon nombre de village dont on connaît des transactions du temps d'Alexandre le Bon *(ibidem*, p. 50—52).

[69] Cf. notes 58—60.

[70] DRH I, no. 94, p. 141—143. Il s'agit du village qui s'appelera plus tard Beneşti, dans la commune actuelle de Tanacu, ainsi que de deux villages disparus localisés dans le voisinage, du village de Miroslăveşti et de la moitié de Faurei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

d'éclaircir la situation sous leur prédécesseur : en 1437, Tofan reçoit un pareil document au sujet de cinq villages affilés dans la partie supérieure de la Racova [71] ; aux bords de ce même ruisseau se trouvent aussi les terrains qu'Ivan Stîngaciu a défrichés lui-même et qui lui sont conférés avec un titre de propriété en 1439 [72] ; en 1438, on voit parmi les possessions du portar Oană aussi plusieurs villages entre les rivières de Vaslui et de Bîrlad [73] ; en 1442, ils confirment à Marco Bonta les villages de Bonteşti de Sus et de Jos [74]. Mais aussi le document cité plus haut et dressé en 1491 par Étienne le Grand nous conserve les noms de plusieurs villages qui étaient sous Alexandre le Bon dans la possession des boyards suivants [75] : en amont de Vaslui, deux villages sur le Bîrlad et un village désert appartiennent au fils de Hasnaş [76] ; le stolnic Domoncuş reçoit le village voisin de Mărăşeni ; Brudur dispose d'un titre de propriété sur le village de Bruduresti [77] ; Oana Jumătate possède le village de Balosinăuţi en aval de Vaslui [78].

L'ensemble des documents cités me porte à avancer les observations suivantes de nature géographique et chronologique : à un moment donné, le nord de la région de Vaslui se laisse déceler avec clarté à travers les activités de la chancellerie princière ; les premiers documents connus qui affectent le district de Vaslui concernent des villages qui se trouvent à l'ouest et au nord-ouest de la ville ; abstraction faite de ces cas, le plus ancien acte conservé qui se réfère aux alentours immédiats de Vaslui porte — tout comme le document comprenant la première mention de Vaslui et ceux illustrant les environs de Scînteia — une date des années vingt du XV-e siècle. En ce qui concerne la contrée restreinte de la partie vasluienne proprement dite, une constatation additionelle s'impose si l'on veut donner une image fidèle de la situation. Quoique les informations témoignent de l'intérêt montré par Alexandre le Bon envers les environs de Vaslui, la forme sous laquelle nous est parvenue la majorité de ses dispositions — citations dans des documents ultérieurs — ne nous permet malheureusement pas de préciser le moment où ces interventions ont eu lieu, de sorte que l'on ne peut les attribuer qu'au règne d'Alexandre le Bon. Par conséquent, ce serait trop hardi de vouloir exclure

[71] DRH I, no. 170, p. 239—240 ; cf. l'esquisse chez Ghibănescu, *Ţinutul Vasluiului*, p. 38. Il s'agit des villages de Pungeşti, où Tofan a sa maison de Luşceşti, l'actuelle Armăşoaia, et du village où est Cursec, c'est-à-dire Cursesti, tous dans la commune actuelle de Pungeşti ; à cela s'ajoutent les villages de Gîrcineşti et celui, connu plus tard sous la dénomination de Dumbrăveni, les deux situés dans la commune actuelle de Girceni (cf. aussi Costăchescu, I, p. 517—520.

[72] DRH I, no. 198, p. 280—281.

[73] DRH I, no. 189, p. 269—270. Il s'agit du village de Bruduresti, aujourd'hui Portari, où il a sa maison, de la 'seliste' de Fundea, située à côté de celui-ci, et de celle de Tolea, que l'on situe dans Dobrosloveşti, ainsi que du village de Citeşti englobé dans Portari et du village désert de Retezeşti, probablement situé à côté de Portari (cf. note 77).

[74] DRH I, no. 222, p. 312—313. Ils se trouvent à 10, respectivement 14 kilomètres au nord-ouest de Vaslui. Bonteşti de Sus sur le Stemnic est englobé dans Călugăreni, Bonteşti de Jos se trouve dans le village actuel de Bălteni.

[75] DRH III, no. 96, p. 188—193. Je ne cite que ceux, au sujet desquels l'existence d'un document du temps d'Alexandre le Bon est mentionnée explicitement.

[76] Il y va du village de Bălteni à l'embouchure du Stebnic (Stemnic), de la 'seliste' voisine au nom de Micleşti et du village aujourd'hui disparu de Deleni, qui se trouve à côté de Mărăşeni.

[77] Les éditeurs de la collection DRH situent Bruduresti à Portari (cf. note 73).

[78] Les éditeurs de la collection DRH identifient Balosinăuţi avec Munteni de Jos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

catégoriquement toute possibilité que parmi les actes mentionnés plus tard comme issus de la chancellerie d'Alexandre le Bon se soient trouvés aussi des exemplaires rédigés au cours des deux premières décennies du XV-e siècle. Mais comme les choses, en ce qui concerne l'aspect chronologique des premières activités princières de ce genre, se présentent à peu près pareilles aussi au sud et à l'est de Vaslui — on ne connaît qu'un seul document se rapportant aux environs de Bîrlad et de Huşi qui s'insère dans la deuxième décennie du XV-e siècle, tandis que la majorité des témoignages est plus récente [79] —, il me semble justifié de ne pas accorder aux mentions ultérieures et non datées un poids tellement décisif qu'elles seraient en état de dévaluer complètement les quelques informations bien datées en faveur d'une hypothèse plus vague. Reste à réfléchir si l'on n'arrive pas à circonscrire, à l'aide d'autres sources, l'espace de temps qui se prête le plus à y voir l'attention d'Alexandre le Bon se diriger avec intensité vers la région et l'établissement qui est la future ville de Vaslui.

J'ai déjà mis en discussion deux sources — la liste des villes établie vers 1390 et le privilège commercial accordé en 1408 — dont le contenu suggère qu'à cette époque-là on ne peut pas encore parler d'un établissement à caractère urbain du nom de Vaslui [80]. Un troisième document renforce, d'après mon opinion, cette interprétation tout en agrandissant un peu la période de validité de cette situation. En 1412, Sigismond, roi de Hongrie et roi romain, et le roi Ladislas de Pologne prévoient entre autres choses dans le traité conclu entre eux à Lublau des mesures pénitenciaires si le voïvode moldave Alexandre le Bon refusait de s'acquitter de ses obligations de vassal, c'est-à-dire de participer à la lutte anti-osmane [81]. Le cas échéant, ils envisagent le partage du pays selon la description donnée dans l'accord : entre les rivières de Siret et de Prut, ce serait la forêt s'étendant jusqu'au Prut qui constituerait la zone frontière de façon que Iaşi reviendrait à la Pologne tandis que Bîrlad tomberait dans les mains de Sigismond [82]. Que ce soit justement ces centres qui soient mentionnés dans le territoire à confisquer ne s'explique pas tant par leur importance, mais avant tout, leur apparition dans le texte me semble avoir pour but de préciser la frontière, qui sans cela serait restée trop floue, afin d'éviter de futurs malentendus là-dessus. En d'autres mots, Iaşi aussi bien que Bîrlad sont, à l'égard du tracé envisagé, les centres les plus rapprochés de celui-ci. Apparemment, Vaslui n'a pas encore atteint le niveau de développement qui aurait permis son introduction dans le traité pour délimiter les territoires en jeu. Aussi n'est-il pas surprenant de devoir constater que parmi les représentants des villes moldaves qui arrivent

[79] En 1414, Alexandre le Bon donne un titre de propriété à Toader Pitic concernant un village sur le Bîrlad, où celui-ci a sa maison, le futur village de Pitici dans la commune actuelle de Banca, et un deuxième village à l'embouchure du Jeravăţ, le village désert de Lieşti dans la commune actuelle de Grivița (DRH I, no. 37, p. 52—53). On attribue à la même décennie la donation des villages de Crainicești et Leucușești en faveur des peintres Nichita et Dobre (DRH I, no. 39, p. 55—57).

[80] Voir plus haut, p. 4—5.

[81] Cf. F. Constantiniu, Ş. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situaţia internaţională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, dans „Studii", 17 (1964), p. 1129—1140.

[82] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae, 1376—1430*. Ed. A. Prochaska, Cracoviae 1882, no. 402, p. 228—231, ici p. 230 (= Monumenta Medii Aevi Historica 6).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

en février 1418 au Concile de Florence, on ne trouve pas de membre venant de Vaslui [83].

Tant que les fouilles archéologiques ne modifient pas cette image, je me sens autorisée à croire qu'à cette époque-là, pendant les deux premières décennies du XV-e siècle, Vaslui se présente comme établissement rural où les voyageurs passants pouvaient trouver un abri pour la nuit, sans que le caractère de l'établissement ait montré déjà des changements à l'intérieur qui permettraient de lui conférer le rang de bourg. Mais cette fonction de halte, Vaslui la remplit dans un cadre géographiue différant sensiblement de l'orientation nord-sud de plus tard, comme nous révèlent les sources qui permettent de déceler la direction du trafic commercial attesté au début du XV-e siècle. Ces déplacements se laissent saisir grâce au privilège commercial de 1408. Celui-ci indique Bacău et Bîrlad en tant que stations où les marchands qui ont acheté du poisson à Brăila doivent payer sur le retour les droits de douane frontaliers [84] ; et le texte précise les dispositions en disant que soit à Bacău, soit à Bîrlad on leur délivre un certificat scellé prouvant par cela l'acquisition des droits de douane et qu'à partir de ces villes jusqu'à Suceava, le transport n'est plus soumis à un paiement quelconque [85]. Le texte des privilèges laisse sousentendre deux chemins possibles, un premier longeant la rivière de Siret, un deuxième passant par la ville de Bîrlad. Quoique le document ne contienne pas de mention explicite dans ce sens, il implique l'allusion à une ramification à partir de Roman [86]. Ce qui contribue aussi à cette conviction, ce sont les villages attestés par écrit avant les années vingt du XV-e siècle dans la région de Vaslui [87]. Leur répartition suggère l'existence d'un chemin reliant la partie sud-est du pays avec Bîrlad à Roman, ou, autrement dit, le bassin du Bîrlad, à celui du Siret [88]. Il ne me semble pas exagéré d'attribuer à cette voie un grand âge, de la considérer comme la première suivie afin de pénétrer dans ces contrées. Son fonctionnement vers la fin du XIV-e siècle s'impose par la seule date des sources invoquées, mais ses débuts peuvent être saisis, d'après mon impression, déjà à une époque encore plus reculée. Negru 'Berladskij', que nous rencontrons sous ce nom en 1401, possède, ce qui me paraît non dépourvu de signification, et quelques villages sur la Racova et une cour à Gîndiți près de la ville de Roman [89]. Même si l'on ne peut avancer la réflexion suivante qu'à titre d'hypothèse, je suis tentée de lui accorder une certaine probabilité, à savoir que Roman, pendant sa présence dans la ville homonyme et dans le cadre d'une politique tendant à englober le sud-est du pays, peut avoir envoyé à Bîrlad le boyard Negru habitant à Gîdinți afin d'y renforcer son

[83] En ce qui concerne leurs villes d'origine cf. C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, dans „Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice", seria III, 7 (1927), p. 59—91.

[84] Costăchescu, II, no. 176, p. 632.

[85] Ce passage se trouve aussi dans les confirmations ultérieures.

[86] C'est par ce chemin, en passant par Bîrlad et Roman, que Petru Rareș rentre en 1541 en Moldavie. Cf. C. Rezachevici, *Pribegia lui Petru Rareș*, dans *Petru Rareș*, București, 1978, p. 179—203, ici, p. 203.

[87] Voir plus haut, p. 9—10.

[88] La répartition des villages de Negru (cf. note 58, 60) suggère, à côté du chemin principal le long de la vallé du Bîrlad, l'existence d'un sentier en amont du ruisseau de Racova vers l'ouest.

[89] Cf. notes 58—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

influence ou bien qu'il a donné à Negru, ressortissant de la région de Vaslui, une cour à Gîdinţi afin de mettre à la disposition de son représentant à Bîrlad un pied-à-terre à proximité de sa propre résidence [90]. Quoi qu'il en soit, en tout cas, c'est dans la personne de Negru que se traduit tôt et fort bien un rapport entre Roman, les environs de Vaslui et Bîrlad.

Tout compte fait, le chemin Roman — Bîrlad — Brăila se présente comme bien établi au plus tard dès la fin du XIV-e siècle, tandis qu'il manque toute allusion à la future liaison allant à partir de Iaşi vers le sud. C'est dans ce contexte géographique que Vaslui offre aux marchands de passage — tout comme d'autres villages situés à des distances convenables entre les villes — des possibilités d'hébergement, sans que la présence éphémère de ces hôtes passagers ait affecté sensiblement son rôle dans la région et son caractère. Mais à partir d'un certain moment, Vaslui commence à se différencier de ces villages jusqu'alors semblables à lui et prend un essor considérable qui se traduit par une transformation de la nature de l'établissement. Comme énoncé plus haut, je suis d'avis qu'à la base de cette évolution ascendante se trouve une mesure princière, mesure destinée à satisfaire à une nécessité ressentie, à savoir à celle d'intensifier l'autorité princière, de la rendre plus présente dans ces contrées, ce qui se réalise par l'introduction d'une organisation administrative englobant le territoire. En ce qui concerne l'établissement de Vaslui, il faut retenir que le voïvode le dote de fonctions qui le séparent nettement des villages : Vaslui devient un centre administratif régional muni d'un représentant du pouvoir princier, centre vers lequel confluent les revenus de la région, d'où l'on rend justice et où l'on met sur pied les troupes en cas de besoin [91]. Certaines conditions géographiques me

[90] On ne dispose pas de source directe qui nous dise depuis quand Roman se trouve dans l'établissement au bord de la rivière de Moldova, mais il me semble hors de doute que sa présence date d'un bon nombre d'années avant son avènement au trône en 1391. À l'occasion, je reviendrai à cela et aux questions connexes.

[91] Les sources de l'époque ne documentent pas toutes ces fonctions pour Vaslui, mais il s'agit des attributions typiques connues grâce aux cas analogues. En général, au temps d'Alexandre le Bon, la structure administrative est en voie de formation et ne se présente pas encore partout comme tout à fait établie (Ciurea, *Organizarea administrativă*, p. 151—152, 155—156, 159).

Il se pose la question de savoir si, à partir des observations faites jusqu'ici, on n'arrive pas à déduire des indices contenus dans le document de 1491 l'âge de la 'vieille coutume' confirmée aux habitants de Vaslui par Étienne le Grand. Cette 'vieille coutume' y apparaît sous un double aspect : elle comprend une certaine liberté — celle de ne pas être soumis au paiement de la 'petite douane' —, mais en même temps, le texte en précise aussi les limites — les habitants de Vaslui sont tenus d'acquitter les droits imposés sur le poisson apporté (cf. note 7). Le caractère de cette situation, privilégiée en comparaison à celle valable pour les autres villes (sauf Bîrlad), se prête à l'interprétation suivante. D'une part, la disposition facilite l'affluence des produits à Vaslui, un échange plus intense entre les environs et l'établissement au confluent du Bîrlad et du Vaslui, échange destiné à être réalisé par ses propres habitants. D'autre part, le règlement se référant au transport des poissons signifie que l'on ne le favorise pas, soit que l'on ne ressent pas le besoin de l'encourager, soit que les droits en découlant sont tellement indispensables que le voïvode ne veut pas y renoncer. Quoi qu'il en soit, il en résulte en tout cas qu'au moment donné une quantité considérable et suffisante de poisson arrive déjà à Vaslui. Le contenu de l'acte est dénué de tout caractère fortuit, mais les conséquences décrites s'expliquent par une politique tendant à atteindre ces buts. En ce qui concerne l'encadrement chronologique, il faut remarquer que le privilège est accordé aux habitants de Vaslui à une époque où le transport de poisson touchant cet établissement jouit déjà d'une certaine tradition et a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

paraissent avoir contribué à ce que le choix soit tombé sur Vaslui. Même si Vaslui n'occupe pas une position en plein milieu du territoire dépendant de lui, il offre néanmoins quelques avantages quant à l'accessibilité de celui-ci [92].

Parmi les chemins longeant les divers cours d'eau, il faut mettre l'accent surtout sur celui qui représente une liaison avec „l'extérieur", c'est-à-dire qui mène à la ville de Iaşi et qui commence à se traduire dans les sources au cours des années vingt [93]. J'ai déjà exposé que de même sur ce tracé, une position avantageuse permettait à Vaslui de servir comme halte, et il reste hors de doute que cette voie, elle-aussi, contribuait à mieux aménager le pays. En tout cas, ce n'étaient pas les exigences du commerce international existant qui ont conditionné la naissance de ce lieu, car dans la mesure dans laquelle celui-ci touchait la région vasluienne, il se servait du chemin plus vieux décrit ci-dessus [94]. Mais il faut se demander quand même si la raison régionale est la seule et celle qui explique complètement la génèse et le progrès ultérieur. Pour trouver une réponse adéquate, il est opportun de prendre en considération une aire géographique plus vaste.

Ce faisant, c'est le nom de Chilia qui doit entrer en jeu. Malheureusement, le sort de cette agglomération importante est encore loin d'avoir trouvé une explication acceptée à l'unanimité en ce qui concerne la chronologie des dominations successives des différents pouvoirs politiques. Ce n'est pas le lieu ici pour faire passer en revue et exposer en détail toutes les opinions énoncées là-dessus [95]. Dans le cadre présent, ce n'est que l'aspect de l'appartenance à la Moldavie qui nous préoccupe, problème lui-même suffisamment controversé [96].

En dépit des interprétations divergentes, c'est un fait hors de dispute qu'en 1429 Chilia compte parmi les possessions moldaves : après la conférence de Luck du début de l'année, Sigismond de Luxembourg espère pouvoir gagner Chilia par voie diplomatique du voïvode moldave [97] ; Alexandre le

---

gagné une envergure non négligeable. Comme, d'autre part, l'accord du privilège vise à améliorer la situation économique de Vaslui en agrandissant le rôle actif de ses propres habitants, je suis tentée de croire que l'on ne peut attribuer cette "vieille coutume" qu'au plus tôt au règne d'Alexandre le Bon.

[92] D'une part, Vaslui est situé dans la vallée importante du Bîrlad et on l'atteind bien à partir de Roman ; d'autre part, Vaslui promet par sa position à proximité de plusieurs cours d'eau une pénétration aisée dans l'intérieur du pays. Le Vaslui et la Racova débouchent exactement à côté de Vaslui, la Crasna et le Lohan ainsi que le Stemnic ne sont pas loin, et plus en amont du Bîrlad, ce sont ses affluents gauches qui assurent l'accès à la partie septentrionale.

[93] Cf. plus haut, p. 10—11.

[94] Voir dans ce sens aussi les expositions de P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, dans „Romanoslavica" 3 (1958) p. 95—115, ici p. 95—96. — Ce n'est qu'au XVI-e siècle que cette liaison Iaşi—Vaslui—Bîrlad devient prépondérante.

[95] Voir l'énumération des différentes positions chez A. Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, dans *Studii istorice sud-est europene*, vol. 1, Bucureşti, 1974, p. 42—126, ici p. 52—55.

[96] Cf. pour un des aspects essentiels du problème Ş. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, dans "Revue roumaine d'histoire" 15 (1976), p. 421—436.

[97] Voir le post-scriptum à le lettre du 17 avril 1429 adressée par Sigismond de Luxembourg au grand maître de l'Ordre teutonique Paul von Russdorf (*Codex epistolaris Vitoldi*, no. 1348, p. 820—823, ici p. 823).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bon doit se défendre des attaques menées par le voïvode valaque Dan II en 1429 et 1430 contre cette ville [98]. Mais il est important de savoir depuis quand Chilia faisait partie de la Moldavie. Dans une lettre que le khan de la Horde d'or Ulug Mehmed adresse en 1428 au sultan Osman, il l'informe que le voïvode moldave a temporairement interrompu le chemin reliant — par voie terrestre — leurs pays [99]. Quoique Chilia ne soit pas mentionnée expressément, il n'est pas exclu que la ville ait appartenu déjà depuis un certain temps à la Moldavie. M. Popa, l'auteur de cette étude, place l'incident du chemin fermé à la fin de l'année 1426 ou au début de 1427 [100], et il concorde avec P. P. Panaitescu qui plaide, en se basant sur une autre argumentation, pour l'incorporation de Chilia dans le territoire moldave en 1426 [101].

Ce dernier, pour sa part, rejette la possibilité qu'une première domination moldave à Chilia se soit ensuivie des dispositions du traité de Lublau [102], tandis que d'autres chercheurs qualifient l'événement de 1426 comme rétablissement d'une situation valable auparavant vers 1412 [103] et changhée au cours des luttes que les Turcs mènent dans ces contrées en 1420 [104]. Récemment, on a émis l'opinion selon laquelle en 1420 Chilia ne tombe pas dans les mains des Turcs, mais que, au contraire, c'est Alexandre le Bon qui profite de la situation turbulente tant à l'intérieur de la Valachie qu'aussi quant au conflit avec l'armée turque pour s'emparer au printemps de l'année 1420 de Chilia jusqu'à ce moment possession valaque [105].

Indépendemment du fait à laquelle des positions citées on est enclin à adhérer, on ne peut pas se défendre de l'impression que les années vingt sont une époque relativement agitée et d'une importance particulière pour l'histoire de cette région du midi. Il est vrai que l'aspiration de Sigismond à accaparer Chilia afin d'ouvrir un chemin vers l'Orient, intention se trouvant en relation étroite avec sa politique anti-vénitienne, se dévoile dès 1411 ; mais surtout entre 1420 et 1430 le sort de Chilia, comme il se manifeste à travers les sources, se détache d'un façon très prononcée sur le fond d'un réseau de relations diplomatiques finement tissé : les diverses étapes parcourues par les coalitions changeantes et leurs activités se laissent saisir jusque dans les nuances, les machinations et les rumeurs dont l'objectif est

[98] Voir la lettre que Sigismond écrit en été 1429 à Vitold, grand duc de Lithuanie (*Codex epistolaris Vitoldi*, no. 1374, p. 859—861, ici p. 860), mais surtout l'instruction donnée en 1430 à l'ambassadeur de Pologne qui se rend auprès de Sigismond (*Codex epistolaris Vitoldi*, no. 1421, p. 908—911, ici p. 910).

[99] La lettre est traduite et commentée par M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaţionale a Ţării Româneşti şi Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun*, dans "Revista de istorie" 31 (1978), p. 253—271.

[100] *Ibidem*, p. 267.

[101] Panaitescu, *Legăturile moldo-polone*, p. 100—102 ; Popa, *Aspecte*, p. 266. — Papacostea, *Kilia*, p. 429—430, note 28 rejette la possibilité, parce qu'on ne pourrait pas comprendre pourquoi Sigismond aurait attendu si longtemps pour contreattaquer.

[102] Panaitescu, *Legăturile moldo-polone*, p. 99.

[103] Cf. Ghiaţă, *Condiţiile*, p. 54. — Papacostea, *Kilia*, p. 423 est d'avis que Sigismond reçoit par suite de l'accord de 1412 libre accès à Chilia.

[104] Cf. Ghiaţă, *Condiţiile*, p. 54 — Papacostea, *Kilia*, p. 428 croit que la nouvelle de l'occupation de Chilia par les Turcs est fausse ou qu'un peu plus tard ils ont été contraints de rendre la ville à la Valachie.

[105] Ghiţă, *Condiţiile*, p. 91—92.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Chilia [106]. Vu la situation mouvementée autour de Chilia, ce n'est que logique que l'on voie se déployer une activité sensible aussi de la part du voïvode moldave ayant pour but d'agir dans ces calculs comme facteur non négligeable. Je n'irais pas jusqu'à prétendre une simple relation de cause à effet entre les facteurs 'acquisition de Chilia', 'apparition du chemin Iaşi—Bîrlad' et 'favorisation de Vaslui', mais un entrelacs d'interdépendances ne me semble pas dénué de probabilité. Une fois Chilia englobée dans le territoire moldave et compte tenu du fait que la domination pourrait se heurter éventuellement à des contestations — comme ce fut le cas en 1429 — l'existence de ce chemin pourrait se révéler avantageux parce qu'il rallie complémentairement cet avant-poste sud à la partie nord du pays. Au moment où la conservation de la possession de Chilia gagne d'importance, un appui princier accordé à Vaslui découle non seulement du désir de satisfaire à une nécessité de vie interne du pays, mais il doit aussi être compris quelque peu comme répercussion de l'engrenage international. Et les aspects strictement régionaux et les conditions d'une plus grande portée me livrent les indices qui me font croire que c'est pendant les années vingt que se situent la position attentive et encourageante d'Alexandre le Bon envers la région et les débuts d'une vie urbaine à Vaslui. Le bourg se développe alors d'une manière qui permettra à Étienne II d'y installer sa résidence, mesure qui elle-même signifie une nouvelle et forte impulsion. À l'époque d'Étienne le Grand aussi, c'est une place à part qui revient à Vaslui [107], dont le nom est inséparablement lié avec la victoire glorieuse remportée en 1475 sur les Turcs [108].

[106] Partiellement, cette situation se reflète chez Papacostea, *Kilia*, p. 428—432.

[107] Étienne le Grand est l'auteur de transformations essentielles dans l'ensemble de la résidence princière : il fait ériger une cour pas encore retrouvée (cf. note 18 et les rapports des voyageurs note 36) de même qu'en 1490, une église appartenant à ce complexe (*Monumente istorice bisericeşti din Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, Iaşi, 1974, p. 66—70) ; c'est aussi à lui que l'on doit l'aménagement d'un lac dans le voisinage (première mention de son existence dans une inscription datant de 1515, cf. Andronic, Neamţu, Banu, *Şantierul* [1962], p. 799, 800 ; voir aussi la mention tardive de ces travaux au cours d'un procès se déroulant au XVIII-e siècle chez Ghibănescu, *Vasluiul*, n° 159, p. 157—159, ici p. 158). Vu ces mesures édilitaires, il n'est pas surprenant de voir que Vaslui compte, surtout à partir de 1491, parmi les résidences préférées par Étienne le Grand. L'achat d'un grand nombre de villages dans les environs qu'il entreprend en 1491 afin de les attacher à sa cour, couronne ses interventions (cf. note 7).

[108] Al. Gonţa, *Tactica şi strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de lîngă Vaslui*, dans "Revista de istorie" 28, (1975), p. 51—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE BEZIEHUNGEN DER SIEBENBÜRGISCHÄCHSISCHEN LITERATUR ZUM RUMÄNISCHEN SCHRIFTTUM IM 17. JAHRHUNDERT

VON

HORST FASSEL

Das Nebeneinander-bzw. das Zusammenleben der deutschen und der rumänischen Bevölkerung in Siebenbürgen kann als Voraussetzung der deutsch-rumänischen Literaturbeziehungen in diesem Landesteil betrachtet werden. Dabei muß auf den Sonderstatus der Rumänen im Ständestaat Transsylvanien verwiesen werden : sie gehörten im 17. Jahrhundert nicht zu den drei offiziell beglaubigten „Nationen" bzw. Ständen, obwohl sie die Hauptmasse der Landesbevölkerung ausmachten. Ihre sozialpolitische Zurücksetzung hatte auch bildungsmäßige Konsequenzen : erst im 17. Jahrhundert erhalten sie durch Bethlens Dekret von 1624 die Möglichkeit, eine Anzahl rumänischer Schulen zu errichten, die allerdings wie die Schule von Făgăraș (von Susanna Lorantfi gegründet) und Lugoj (das dem siebenbürgischen Fürsten unterstand) als kalvinistische Propagandastätten galten. Diese Schulen jedoch und die seltenen Fälle, in denen rumänische Schüler an den Fürstenschulen (z. B. in Alba Iulia) lernen konnten, eröffneten den Rumänen die Aussicht, später an ausländischen Universitäten ihr Studium zu vervollkommnen. In den meisten Fällen wurden die materiellen Bedingungen für ein solches Studium von einer Aufgabe der nationalen Ansprüche abhängig gemacht oder — was aufs Gleiche hinauslief — von einem Verzicht auf die traditionelle Konfession. Wenn demzutrotz sich in den kulturellen Äußerungen der Zeit rumänische Elemente behaupten können, so sind sie ein deutliches Zeichen dafür, daß die Bedeutung der rumänischen Bevölkerung, trotz der fehlenden Rechte, von nicht zu unterschätzendem Wert ist. Wenn in siebenbürgischsächsischen Literaturwerken Anklänge an rumänische Traditionen, Äußerungen in rumänischer Sprache vorhanden sind, so zeugt das für die Bedeutung aber auch für die Kontinuität des rumänischen Volkes in Siebenbürgen, wo jede eigenständige Kulturleistung auf die vorhandenen rumänischen Kunst-und Volksdichtungen zurückgreifen mußte, weil sie zu den lokal gegebenen kulturellen Voraussetzungen gehörten. Diese Argumente für den Wert und die Kontinuität des Rumänischen in Siebenbürgen sollen im Folgenden präsentiert werden.

Die Bildungszentren für die meisten siebenbürgischen Rumänen blieben wie im 16. Jahrhundert die Kloster — und Hofschulen der Walachei und der Moldau. Diese bildungsmäßige Einheit der Rumänen wurde durch die äußerst engen politischen Beziehungen der drei rumänischen Fürstentümer im 17. Jahrhundert verstärkt, durch das Wissen um die gemeinsame Sprache und deren "hoffähige" Latinität, durch das immer bewußtere Streben, eine Wiederherstellung des einstigen Daziens zu erwirken. Die nationale Verbundenheit über die zeitweiligen Staatsgrenzen hinweg wurde so immer wieder betont.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Im Bereich der Literatur ist es ähnlich. Die in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in Braşov gedruckten religiösen Gebrauchsbücher von Coresi wurden in der Walachei und in der Moldau gleicherweise verwendet wie in Siebenbürgen. Simeon Ştefan wendet sich in seiner rumänischen Übersetzung des Neuen Testaments (Alba Iulia, 1648) an alle rumänischen Leser dieseits und jenseits der Karpaten. Dasselbe geschieht in der *Cazanie* (1643) des Moldauers Varlaam, die auf dem gesamten Territorium des heutigen Rumäniens zirkulierte. Die rumänischen Drucke in Siebenbürgen konnten oft durch die Unterstützung rumänischer Fürsten zustandekommen: Matei Basarab bedachte Alba Iulia oft mit Geschenken. Auch war des Interesse an siebenbürgischen Drucken in den beiden anderen rumänischen Fürstentümern beachtlich. Es ist kein Zufall, daß der Chronist Miron Costin (1633—1691) eine siebenbürgische Chronik kompilierte [1]. Der überregionale rumänische Literaturbetrieb ermöglicht es, daß die siebenbürgischsächsischen Autoren Verbindungen zum gesamten rumänischen Schrifttum der Zeit anknüpfen können.

Die Voraussetzungen füs einen solchen Kontakt waren: 1. die Kenntnis der rumänischen Sprache und der kyrillischen Schrift (die für rumänische Schriftwerke bis zur Hälfte des 19. Jahrhunderts verwendet wurde), 2. der persönliche Kontakt mit rumänischen Kulturträgern. Daß man in Braşov die rumänische Sprache beherrschte, bezeugen zahlreiche Dokumente, die im 16. und 17. Jahrhundert von den rumänischen Fürsten an den Rat der Stadt geschickt wurden. Diese Urkunden (Briefe, Rechungen, vertrauliche Mitteilungen) sind in rumänischer Sprache abgefaßt und in kyrillischer Schrift gehalten: man vertraute den Rumänischkenntnissen der Kronstädter. In diesem Zusammenhang ist es gewiß nicht ohne Bedeutung, daß das erste schriftliche Dokument in rumänischer Sprache, der Brief des Bojaren Luca Neacşu aus Cîmpulung an den Kronstädter Hans Benkner gerichtet ist. Und die Tatsache, daß der Kronstädter Paul Benkner C. Lacea zufolge [2] im 17. Jahrhundert seine Chronik zwar in deutscher Sprache aber mit kyrillischen Schriftzeichen notiert hätte, ist ein Beweis dafür, daß die sächsische Bevölkerung die rumänischen Schriftzeugnisse mit kyrillischen Lettern mühelos entziffern konnte. Es ist außerdem bekannt, daß zahlreiche Söhne angesehener sächsischer Patrizier außer der Muttersprache und der obligaten Landessprache (ungarisch) die Sprache der zahlreichsten Bevölkerungsgruppe (rumänisch) erlernten. So sollte Markus Fronius in ein rumänisches Dorf geschickt werden, was eine Pestepidemie verhinderte. Später hat er dennoch die rumänische Sprache erlernt, denn als er 1701 und 1702 von einer Reise nach "Campum longum" in der Walachei berichtet, sind seine Informationen über rumänische Zustände so eingehend, daß Sprachkenntnisse, die einen unmittelbaren Kontakt mit der Bevölkerung des Landes ermöglichten, angenommen werden müssen. Auch der Comes Valentin Franck von Franckenstein hat das Rumänische schon früh beherrscht, vielleicht schon seit seinem Umgang mit seinem Schulkollegen Mihail Halici. Johann Benkner war der Sekretär des rumänischen Fürsten Mihai Racoviţă, Ştefan Bergler hielt sich längere Zeit beim Fürsten Mavrocordat auf und Brecht von Brechtenberg war 1693 der Leibarzt des Fürsten der Walachei. Es sind eine Reihe von Beispielen, die alle die Rumänisch-

[1] M. Costin, *Opere*, Bucureşti, 1958, II.

[2] C. Lacea, *Un sas din Braşov care scria cu chirilice*, in: Ţara Bîrsei, Braşov, 1929, Nr. 3, S. 202/205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

kenntnisse Siebenbürger Sachsen vom 16.—18. Jahrhundert belegen. Der in Sibiu gedruckte erste rumänische Katechismus (1544), die Gebrauchsliteratur, die der Diakonus Coresi ab 1559 in Braşov herausgab, die rumänischen Drucke in Alba Iulia seit dem Jahre 1640 sind weitere Ansatzmöglicheiten für ein Kennenlernen rumänischer Literatur durch die sächsischen Leser.

Es wurden bisher schon einige persönliche Kontakte erwähnt: am häufigsten im Gespräch war bisher immer die Freundschaft, die Mihail Halici mit Valentin Franck verband. Ob Johann Filstich seinen Gewährsmann Radu Greceanu, den er auch ins Deutsche übertrug, persönlich kannte, ist vorläufig nicht festzustellen. Sicher ist jedoch, daß Constantin Brîncoveanu durch die Vermittlung Hermannstädter Bürger, allen voran der ungarische Bibliophile Samuel Köleresi (1663—1732), mit dem Halleschen Pietismus in Verbindung zu treten suchte. Auch ist es bekannt, daß Johannes Honterus schon im 16. Jahrhundert den wertvollen Nilus-Kodex aus der Walachei erwarb, was ihm aufgrund seiner ausgezeichneten persönlichen Bekanntschaften nicht schwer gefallen sein muß. In diesem Zusammenhang spielt es schon kaum eine Rolle, ob er auch die Raritäten seiner Bücherei, eine Plutarch und eine Lukrez-Handschrift, wahrscheinlich Reste der Bibliothek von Konstantinopel, durch die Vermittlung seiner rumänischen Freunde erhalten hat [3].

So sind die anfangs erwähnten Vorbedingungen für einen rumänischdeutschen Literaturkontakt in Siebenbürgen und von Siebenbürgen zu den beiden anderen rumänischen Fürstentümern erfüllt, wobei die aus dem 16. und 17. Jahrhundert angeführten Beispiele wann immer durch weitere ergänzt werden könnten. Richard Csaki schreibt darüber im Jahre 1920: "Geht man von den innersiebenbürgischen Verhältnissen aus, so wird man in den Beziehungen der Sachsen zu den Rumänen die Sachsen selbstverständlich als geistig Gebende wie als Nehmende finden. Es ist jedoch gerade literaturhistorisch von Interesse zu untersuchen, inwieweit diese enge Lebensgemeinschaft auf das Empfindungsleben des sächsischen Volkes gewirkt hat, welche Rolle die Rumänen in dem Volksbewußtsein und damit in der Volks — und Kunstpoesie der Sachsen spielen und umgekehrt... Von einer gegenseitigen literarischen Beeinflussung wird auf einem anderen als auf dem Gebiete der Volkspoesie kaum gesprochen werden können." [4]. Zunächst muß richtiggestellt werden: die rumänisch-sächsischen Literaturbeziehungen sind nicht nur auf dem Gebiete der Volkskunst zu verzeichnen. Auch ist die Priorität von „Nehmen" und „Geben" nicht so eindeutig, wie Csaki dies annimmt: gerade im siebenbürgischsächsischen Schrifttum wird mehr "Rumänisches" aufgenommen als umgekehrt "Deutsches" in der zeitgleichen rumänischen Literatur. Die wechselseitigen Beziehungen müßten tatsächlich stark schematisiert werden, wenn man sie Csakis Ansichten angleichen wollte. Welche Voraussetzungen führen jedoch zu Csakis Behauptungen: in erster Linie die Erkenntnis, daß die rumänische Literatur, d.i. die Kunstdichtung, der deutschen Literatur gegenüber (als einen Teil dieser Literatur wird die siebenbürgischsächsische betrachtet) "jünger" sei, daß sie im 17. Jahrhundert noch nicht auf eine fast tausendjährige Tradition zurückblicken könne; auch schien bis zum Ende des 17. Jahrhunderts

[3] Zs. Jako, *Philobiblon transilvan*, Bucureşti, 1977, S. 77 ff.
[4] R. Csaki, *Vorbericht zu einer Geschichte der deutschen Literatur in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1920, S. 102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des Fehlen eines weltlichen rumänischen Schrifttums einen Vergleich mit der nichtreligiösen sächsischen Literatur von vorneherein auszuschließen. Im Bereich der religiösen Schriften schienen außerdem die konfessionellen Unterschiede jeden Ansatz eines Vergleichs zu verhindern. Dazu kann festgestellt werden: die deutsche Literatur, deren Entwicklungsverlauf weit ins frühe Mittelalter zurückreicht, muß nicht mit der siebenbürgischsächsischen verwechselt werden, deren literarische Praxis z. B. im Zeitalter des Humanismus zahlreiche Überschneidungen mit der Humanistenpoesie der rumänischen Fürstentümer und der rumänischen Autoren aufzuweisen hat. Die weltliche Dichtung siebenbürgischsächsischer Autoren hat ihre Einwirkung auf die rumänischen Landsleute nicht verfehlt, doch ist gerade im Bereich weltlichen Dichtens Rumänisches in den Werken sächsischer Autoren fruchtbar gemacht worden. Schließlich darf noch erwähnt werden, daß trotz (oder vielleicht wegen) der konfessionellen Divergenzen die Beziehungen zwischen rumänischen und sächsischen konfessionellen Schriftwerken enger sind als in anderen Literaturbereichen. Es geht nicht an, der rumänischen Bevölkerung wegen ungünstiger historischer und politischer Voraussetzungen einen bildungsmäßigen Defizit anzukreiden. Immerhin wurde in Tîrgoviște schon im Jahre 1508 eine Buchdruckerei gegründet, was in Sibiu erst 1529 geschah; Stephan Bathory setzte im Jahre 1581 eine Jesuitenakademie in Funktion, Bethlens Fürstenschule in Alba Iulia wurde erst im Jahre 1622 ins Leben gerufen, die Moldau jedoch konnte schon im Jahre 1562 in Cotnari die berühmte Humanistenschule von Despot Vodă vorweisen, und auch die Academia Vasiliana des Jahres 1644 war in ganz Südosteuropa bekannt[5]. Schließlich sind die einzelnen rumänischen Klosterschulen Mittelpunkte für Kunsthandwerk, Kalligraphie und Buchmalerei, die auch auf Siebenbürgen ausstrahlen[6]. Es kann zugestanden werden, daß die Bildungsvoraussetzungen der Rumänen in Siebenbürgen ungünstiger waren. Sie nahmen ungarische und deutsche Einwirkungen in Kauf, wenn sie an deren Schulen lernten; sie bewahrten dagegen ihre Autonomie, wenn sie die beiden übrigen Fürstentümer als Zufluchtsort, als nationale Bildungsstätte bevorzugten.

Auf dem Gebiete des religiösen Schrifttums waren die Sachsen der aktivere Faktor. Das ist erklärlich, denn mit Hilfe religiöser Propagande versuchten sie, die Rumänen zu ihrer Konfession zu bekehren. Sie treten deshalb als Förderer von religiösen Drucken, Übersetzungen ins Rumänische in Erscheinung, aber auch ebensowohl als Autoren solcher Werke.

In erster Linie ist hier an eine Tradition seit dem 16. Jahrhundert zu denken: der vielumstrittene Erstlingsdruck in rumänischer, Sprache, der *Catehismul luteran*, der im Jahre 1544 von Filip Moldoveanul gedruckt wurde, von dem jedoch kein einziges Exemplar vorhanden ist, muß hier genannt werden. Timotei Cipariu will im Jahre 1837 ein Exemplar in der Hand gehalt haben, sonst jedoch stößt man immer wieder nur auf Vermutungen[7]. Für unseren Zusammenhang ist es von Bedeutung, daß die Hermannstädter

[5] Ihre Handschriften- und Büchersammlungen sind heute in der Universitätsbibliothek in Iași teilweise nocht aufzufinden. Sie sind Anziehungspunkte für Altphilologen, Turkologen, Balkanologen usw.

[6] V. Vătășianu zufolge stellen in Siebenbürgen im 17. Jahrhundert die Rumänen die bedeutendsten Kirchenmaler.

[7] Siehe: *Pe urmele catehismului românesc din anul 1544*, in: Zs. Jáko, *op. cit.*, S. 117/127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dieses Druckwerk dazu verwenden wollten, die rumänische Bevölkerung im stadtabhängigen Gebiet von Răşinari und Sălişte zum Luthertum zu bekehren. Von einer weiter reichenden Wirkung war nicht die Rede.

Der Kronstädter Stadtrichter Johannes Benkner (+1565) beauftragt im Jahre 1560 Coresi und den Schreiber Tudor, die vier Evangelien in rumänischer Sprache herauszugeben. Das entspricht dem Prinzip von Honterus (1542), daß jedes Volk das Evangelium in seiner eigenen Sprache erlernen solle. 1561 ist das Buch gedruckt, und im gleichen Jahr erscheint ebenfalls in Coresis Fertigung ein rumänischer Katechismus. 1563 wird ein Buch *Lucrul apostolesc* hinzugefügt, das A. Piru zufolge dem Kodex von Voroneţ an Unverständlichkeit gleichkommt [8].

Auch der Kronstädter Stadtrichter Lucas Hirscher (1519—1590) setzt sich für den Buchdruck in rumänischer Sprache ein. Er ließ 1581 auf eigene Kosten eine *Evanghelie cu învăţături* drucken, nachdem er die kirchenslawische Vorlage vom Metropoliten Serafim aus der Walachei bestellt hatte. Noch Petru Maior wird sich am Ende des 18. Jahrhunderts mit dem Evangelienbuch von 1581 auseinandersetzen.

Im 17. Jahrhundert stagniert der Buchdruck in rumänischer Sprache in Siebenbürgen. Gabriel Bethlen, der 1620 die Tätigkeit der 1565 gegründeten Druckerei in Alba Iulia wieder aufnehmen läßt, erlebt es nicht mehr, daß sein Projekt, in der siebenbürgischen Hauptstadt eine kyrillisch-rumänische Bibel zu drucken, verwirklicht wird. Seinen Nachfolger, Georg Rakoczy I (1630—1648), bleibt es auch in diesem Falle vorbehalten, die Pläne von Bethlen zum Abschluß zu bringen : mit finanzieller Unterstützung des rumänischen Fürsten Matei Basarab druckt der Pope Dobre 1639—1656 in Alba Iulia [9]. Es erscheint ein kalvinischer Katechismus (1640), dem ein Jahr später ein Evangelienbuch folgt. Ein siebenbürgischsächsischer Beitrag ist bei diesen Ausgaben nicht zu verzeichnen. Als Entgegnung auf den kalvinischen Katechismus erfolgt von Iaşi aus das Buch von Varlaam *Cartea ce se cheamă "Catehismus"*... Der von Ştefan Tordasi 1648 vorgelegte "Catechismus" geht auf eine Übersetzung eines Heidelberger Modells, das Johann Alstedius vorgelegt hatte, zurück. Eine große Wirkung ist von dieser Übersetzung nicht ausgegangen. Auch die erste rumänische Version des Neuen Testaments, die der Mitropolit Simeon Ştefan anfertigte (sie ist wegen ihres Eintretens für die gemeinsame Nationalsprache, wegen ihrer starken Verbreitung in den drei rumänischen Fürstentümern wichtig), spielte in den Beziehungen der Siebenbürger Sachsen zu den Rumänen keine Rolle. Diese waren jetzt voll und ganz damit beschäftigt, die offizielle, kalvinische Konfession der ungarischen Machthaber zu bekämpfen. Nachdem ab 1689 der habsburgische Imperialismus immer mehr auf eine Vereinigung der orthodoxen mit der katholischen Kirche drängte, begann man sich, diesmal von Bukarest aus, mit Luthers Thesen auseinanderzusetzen. Der Wahlsiebenbürger Joseph Clemens Brecht von Brechtenberg (1658—1730), der ab 1693 Leibarzt des rumänischen Fürsten in Bukarest war, soll nach den Angaben von Trausch [10] in der Zeit von 1706—1709 in Bukarest Luthers Katechismus sowie evangelische Kirchenlieder ins Rumänische übertragen haben. Auch wird ihm eine rumänische Thukydidesversion

[8] A Piru, *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, Bucureşti, 1977, S. 53.
[9] Cf. I. Crăciun, *Das rumänische Buch in Siebenbürgen*, Bukarest, 1943.
[10] J. Trausch, *Schriftsteller Lexikon*, Kronstadt, 1868, I, S. 170/71.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zugeschrieben, die ebenso wie die religiösen Nachdichtungen nicht aufgefunden werden konnten.

Kurz zuvor hatte der Rosenauer Theologe Martin Albrich (1630—1694) dem rumänischen Fürsten Constantin Cantacuzino 1684 Luthers *Kleinen Katechismus* überreichen lassen "mit der Bitte"..., denselben aufmerksam zu lesen, und künftig die Lehren der Evangelischen, wenn nicht zu lieben, wenigstens nicht zu hassen" [11]. Der Fürst ließ den namhaften griechischen Theologen Cacavelas auf Albrichs Brief und den Katechismus antworten. Albrichs Stellungsnahme auf diese Erwiderung ist nicht erhalten geblieben.

In Sibiu hatte Martin Hochmeister 1655 wieder kyrillische Lettern eingeführt [12]. Am Ende des 17. Jahrhunderts soll hier ein *Ceaslovăţ* (1696) verfertigt worden sein, von dem sechs Blätter erhalten blieben. 1709 steht eine Edition im Zeichen katholischer Propaganda, der *Catehism catolic*. Nach diesem Druck soll in Sibiu bis zum Jahre 1781 kein rumänischer Text erschienen sein, im erwähnten Jahr erschien eine *Odă la moartea Mariei Terezia*.

Die bisher gebotene Aufstellung läßt erkennen, daß situationsbedingt das Interesse der Rumänen am Lutheranismus und der Sachsen an einem Religionsumschwung bei den siebenbürgischen und muntenischen Rumänen seit dem 16. Jahrhundert besteht. Es kommt von Seiten der Rumänen immer wieder zur Ablehnung der ihnen fremden Religion. Von sächsischer Seite werden die Überzeugungsversuche immer wieder neu unternommen, aber selbst im Machtbereich der einzelnen Städte (Sibiu, Braşov) kommt es nie zu agressiven Interventionen in Glaubensfragen. Der gegenseitige Respekt bleibt, die Unterstützungen, die man einander kulturell und politisch gewährt, haben unter den Bekehrunsversuchen nicht zu leiden. Die siebenbürgischsächsischen Übersetzungen ins Rumänische (bzw. die von ihnen geförderten editorischen Vorhaben) haben die Herausbildung einer rumänischen Terminologie in Theologie und Kultus gefördert. Die Informationen über das Luthertum haben es den rumänischen Geistlichen außerdem ermöglicht, ihren eigenen Standpunkt prägnanter zu formulieren. Schließlich haben die gescheiterten Versuche, die Rumänen zu einem Religionswechsel zu veranlassen, auf sächsischer Seite die Erkenntnis gefördert, daß gegenseitige Unterstützung nicht von einer Religionsgleichheit, sondern von den gemeinsamen materiellen und politischen Interessen auszugehen hat [13].

Zusammenhänge zwischen siebenbürgischsächsischer und rumänischer Literatur ergeben sich auch auf dem Gebiete der weltlichen Dichtung. Hier ist in erster Linie die Historiographie zu nennen, die einen wichtigen Platz im

[11] G. Ionescu, *Tipografia în Sibiu*, in: „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", Bucureşti, 1913, S. 129/153.

[12] Ein wesentlicher Grund, der zu den siebenbürgischsächsischen Bekehrungsversuchen Anlaß gab, ist darin zu suchen, dass sich die deutsche Bevölkerung Siebenbürgens Gleichgesinnte suchte, die gegen den auch auf konfessioneller Ebene ausgeübten Zwang der ungarischen Krone und später der Habsburger einstehen konnte. Das eigene Bekenntnis wurde als „nationale" Errungenschaft gegen jede Beeinträchtigung von außen verteidigt. Diese Funktion erfüllte der Orthodoxismus in den rumänischen Ländern jedoch schon lange, so daß hier ein Gesinnungswandel nicht angebracht erschien, denn der Übertritt zum Protestantismus hätte für die Rumänen dasselbe bedeutet, wie für die Sachsen ein Verlust ihrer Konfession. Es mußte Zeit verstreichen, ehe die Siebenbürger Sachsen das einsehen lernten.

[13] Cf. *Quellen der Stadt Brassó*, Kronstadt, 1908, V, S. 115 ff.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

siebenbürgischsächsischen Schrifttum des 17. und 18. Jahrhunderts einnimmt. Daß der erste rumänische Chronist aus Siebenbürgen, der 1659 verstorbene Pope Vassilie von der Kronstädter Nikolauskirche, der eine Darstellung der politischen Ereignisse von 1392—1605 vorlegte, von dem chronikalischen Fleiß seiner sächsischen Mitbürger angeregt worden sei, ist sehr leicht möglich. Grigore Ureche (+1647) erwähnt zunächst sächsische Töpfer in Baia und übermittelt danach Nachrichten über Siebenbürgen, wobei die sächsische Bevölkerung nicht übergangen wird (im Unterschied zur negativen Einschätzung der Ungarn muß Ureches Objektivität den Sachsen gegenüber betont werden). Ein Topos der siebenbürgischsächsischen und der deutschen Historiographie wird auch von Ureche übernommen : Siebenbürgen als Land des Segens. So ist zu lesen : "Dieses Land Siebenbürgen ist voll mit Nahrung, so viel man im Menschenleben bedarf, hier wächst unvorstellbar viel Brot, das niemand kaufen muß, das aber allen zugute kommt. Wein gibt es überall, er fehlt auf keinem Tisch ; Honig ist in Menge vorhanden, er ist gut, und man kann Met daraus brauen, so viel eben zum Wein gehört" [14].

Auch Miron Costin (1633—1691) kennt die Schriften der Siebenbürger. Seine *Istoria de crăia ungurească de cînd şi cum au cazut pre mîinile turcilor* ist aus dem Lateinischen ins Rumänische übertragen. Costin kennt die Taten Ioan Corvins, er ist informiert über die Ereignisse nach der Schlacht von Mohacs (1526) und wenn er bei Mihai Viteazul, Gabriel Bethlen und Georg Rakoczy I ein besonderes Interesse erkennen läßt, so entspricht das der zeitgleichen Anschauung seiner ungarischen und siebenbürgischsächsischen Fachkollegen. Daß Costin in den achtziger Jahren versuchte, Ovid zu übersetzen, ist ein weiterer Hinweis für die analogen literarischen Interessen in der Moldau und in Siebenbürgen (im Jahre 1679 waren Valentin Francks von Franckensteins Ovid-Paraphrasen erschienen).

Am eindrucksvollsten bekundet sich rumänische Wirklichkeit in den Werken siebenbürgischsächsischer Chronisten. Arnold Pancratz hat schon im Jahre 1959 den Versuch unternommen, diese Einzelleistungen im Überblick zu würdigen [15]. Von Anfang an war das sächsische Interesse für die Rumänen und für rumänische Gebiete durch die Absicht vernlaßt, die Geschichte der eigenen Heimat zu schreiben. Nicht nur wenn man die Geten mit Goten und Sachsen gleichsetzt [16], wurde man vom alten Dazien und seinen Schicksalen angelockt. Im 16. Jahrhundert ist Siebenbürgen oft mit Dazien gleichgesetzt worden (G. Reichestörffer, Ph. Melanchton, K. Gessner), und auch im 17. Jahrhundert neigte man dazu (M. Opitz, J. Tröster), diese Feststellungen gelten zu lassen. Das Interesse an den Rumänen, die seit dem 15. Jahrhundert aufgrund der Thesen der italienischen Humanisten (Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Eneas Sylvio Piccolomini) als direkte Nachkommen der Römer angesehen wurden, hängt mit der Beschäftigung mit Dazien zusammen [17]. Es ist interessant, daß dabei trotz der Goten-Geten-Sachsen-Theorie keine Priori-

[14] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1955, S. 125. Wie entfernt die Wirklichkeit des 17. Jahrhunderts von solchen Wunschvorstellungen war, kann leicht nachgeprüft werden.

[15] *Der Siebenbürgisch-Sächsische Anteil an der rumänischen Geschichts- und Sprachforschung*, in : „Forschungen zur Volks- und Landeskunde", Sibiu, 1959, Nr. 2, S. 19/42.

[16] Siehe : K. K. Klein, *Das Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte*, in : „Transylvanica", München, 1963, S. 90/139.

[17] A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tätsansprüche (das Recht der Erstgekommenen) geltend gemacht werden, und die Anerkennung der Rumänen-Römer nie angetastet wurde. Wieviel von siebenbürgischsächsischer Seite unternommen wurde, um die Latinität der Rumänen zu beweisen, kann bei A. Armbruster nachgelesen werden [18].

Im 17. Jahrhundert ist der Beitrag siebenbürgischsächsischer Autoren zur Historiographie ihrer engeren Heimat (Siebenbürgen) größer als das Interesse an einer kompetenten Erfassung der Geschicke der Moldau und Walachei. Wieweit siebenbürgischsächsische Informationen das Rumänienbild deutscher Chronisten in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts bedingten (Gradelehnus, Ortelius, Wagner) ist nocht nicht mit Sicherheit auszumachen. Am Anfang des 18. Jahrhunderts ist eine ganze Historikergeneration in Siebenbürgen damit beschäftigt, aucht jenseits der Karpaten Geschichte zu registrieren. Martin Schmeizel (1679—1747) erstellte einen *Catalogus Scriptorum, qui res Hungariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae vicinarum que regionum et provinciarum illustrant* und trug während seiner Professur in Halle mit dazu bei, das Interesse an rumänischer Geschichte in Deutschland zu erwecken [19]. Georg Soterius (+1728) hat eine *Historiae Daciae antiquae* handschriftlich hinterlassen und unter anderen ungefähr vierhundert rumänische Wörter mit ihren lateinischen Vorläufern und ihrer deutschen Übersetzung, d.h. ein erstes dreisprachiges Glossar aufgestellt [20]. Martin Felmer (1720—1767) hat eine *Kurzgefaßte historische Nachricht von der walachischen Völkerschaft* zusammengestellt, die erst 1866 in Sibiu erscheinen konnte.

Außer diesen Autoren ist vor allem Johann Filstich (1684—1743) durch seine Beschäftigung mit rumänischer Geschichte von Bedeutung. Zwar hat nur eine seiner Schulreden (er unterrichtete u.a. am Kronstädter Gymnasium über die Ereignisse in der Walachei und in der Moldau, die zur "vaterländischen" Geschichte gehörten) im Druck verbreitet werden können (*Schediasma Historicum de Valachorum Historiae*, Jena, 1743), doch ist seine Bemühung um eine Erfassung der Entwicklung vom alten Dazien bis zu den zeitgenössischen drei Fürstentümern so nachhaltig, daß sie zu einer eingehenden Auseinandersetzung mit Filstich Anlaß gibt. 1718 schreibt der Kronstädter Schulmeister ein Loblied auf die Befreiung, von Nicolaus Alexander Mavrocordat [21]. 1728 entsteht seine *Istoria românească* mit den Unterkapiteln : 1. De Transylvania ; 2. Dacia qualis sit Regio ; 3. Valachia pars Daciae et Moldavia Regio Daciae. Sein *Tentamen historiae vallachicae* wurde vor kurzem von A. Armbruster herausgegeben [22]. Wir haben es hier mit einem Beispiel aufklärerischer Historiographie zu tun, die geschichtliche Ursprünge (Dazien) aufsucht (und die Quellen auch durch Etymologien, d.i. philologisch, zu

[18] *Idem*, S. 160.

[19] So ist es nicht verwunderlich, daß am Ende des 18. Jahrhunderts Halle ein Zentrum des Studiums Südosteuropas wird. Zu erwähnen ist in diesem Sinne die Tätigkeit von J. Thunmann *(Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774), die noch 1827 im Roman von R. Voß anklingt *Reise eines jungen Theologen in die Moldau und nach Griechenland* (Berlin, 1827).

[20] Bei F. Marsigli *(Danubius Pannonico Mysicus*, Haag, 1726) findet sich eine zweisprachige, rumänisch-italienische, Wortliste, die später frag, entarisch von anderen Schriftstellern übernommen wird.

[21] *Oratio Panegirica celsissimo principi ac domino N. A. Maurocordato per tractatum poesis... liberato*

[22] J. Filstich, *Incercare de istorie românească*, Bucureşti, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erreichen sucht[23]), anschließend sich topographisch-politischen Bestandsaufnahmen widmet, die Administration des jeweiligen Gebietes beschreibt und die Kirchenordnung darstellt. Ähnlich finden wir es bei Dimitrie Cantemir, dessen *Descriptio Moldaviae* 1770 in Leipzig erscheint. Die Informationen des moldauischen Fürsten in Bezug auf die Landsverwaltung und die Landeskirche sind natürlich umfassender als die von Filstich, der nicht nur bildungsmäßig, sondern auch von seiner Lebenserfahrung her vieles nicht wissen konnte.

Der wichtigste Beitrag Filstichs auf dem Gebiete rumänienbezogener Historiographie ist in seiner Übersetzertätigkeit zu suchen. Er ist einer der besten Übersetzer aus dem Rumänischen, als er um 1727 den *Letopiseţul Cantacuzinesc* und Radu Greceanus *Viaţa lui Constantin Brîncoveanu ins* Deutsche übertrug[24]. Von Interesse ist auch die lateinische Version des ersten Teils von Radu Popescus Chronik, *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*. Natürlich waren die Übersetzungsvorlagen Filstichs Quelle für seine Darstellungen rumänischer Geschichte. Seine deutschen Versionen sind in einer sehr klaren Sprache abgefaßt, die alle Merkmale guter, wissenschaftlicher Prosa des Jahrhunderts der Aufklärung vorweist. Die Nachdichtungen sind aber auch deshalb einzigartig, weil sie auf rumänische Fassungen zurückgehen, die nicht überliefert sind, so daß bei Filstich stellenweise mehr und anderes zu finden ist als in den heute bekannten rumänischen Versionen. Die Übersetzungen Filstichs liefern so Ansätze zu einer Gattungsgeschichte der rumänischen Chronikliteratur.

Auf dem Gebiet der Poesie sind die sächsisch-rumänischen Anknüpfungspunkte weniger zahlreich. Vor Johann Filstichs Widmungsode für Nicolaus Alexander Mavrocordat ist von Marcus Fronius ein handschriftlich überliefertes Hochzeitscarmen auf Gheorghe Cantacuzinos Vermählung gedichtet worden[25], das aber weitgehend unbekannt blieb. Häufig wurde die Freundschaft zwischen Mihail Halici und Valentin Franck von Franckenstein erwähnt[26]. Viel darüber ist allerdings nicht bekannt: man weiß nur (und wiederholt es immer aufs Neue), daß Mihail Halici aus Caransebeş stammt und 1661—1664 am deutschen Gymnasium in Sibiu lernte, wo er Valentin Franck als Mitschüler kennen mußte. Am 14. Februar 1664 trägt Halci in sein Übungsheft ein lateinisches Widmungsgedicht an Valentin Franck ein (*Carmen meleslianon quo Genialem generosi atque ac industrii adolescentis D. Valentini Franck...*). N. Drăgan merkt dazu an: „Wie Franck auch durch seine Abstammung höher gestellt war (als Sohn eines ehemaligen Sachsengrafen), durch seine Anlagen und seine gesellschaftliche Stellung, war es selbstverständlich, daß derjenige, auf den ein Einfluß ausgeübt wurde, Halici war" [27]. Zunächst muß

[23] Das wird sich nicht ändern, denn noch 1781 ist F. J. Sulzers *Geschichte des transalpinischen Daziens* (Wien, I/III) ähnlich verfahren.

[24] Der Kriterion-Verlag wird diese Texte in der Betreuung von A. Armbruster herausgeben.

[25] Die Hochzeit fand am 8. März 1689 in Braşov statt. Das Gedicht trägt den Titel: *Epithalamium in nuptias Georgii Cantacuzeni Principis Valachiae*, Coronae, 1689.

[26] N. Drăganu, *Mihail Halici*, in: „Dacoromania", Cluj, 1927, S. 76/169; N. Docan, *Încercări de versificaţie românească publicate de un Sas în veacul al XVII*, in: „Arhiva", Iaşi, 1901, Nr. 5/6, S. 224/232; N. Marinescu, *Cea mai veche traducere din limba latină în româneşte*, in: „Revista clasică", Bucureşti, 1932/33, S. 292/294 usw.

[27] N. Drăganu, *op. cit.*, S. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

richtiggestellt werden : Versübungen gehörten in Sibiu zum gewöhnlichen Unterrichtsprogramm, dem sich Franck wie Halici unterzuordnen hatten. Außerdem gibt es keine Dokumente, die Valentin Franck frühe poetische Sonderleistungen zuschreiben und eine Einwirkung auf die Versübungen von Halici ist so keinesfalls zu beweisen.

Wenn wir später etwas von Halici wissen, so ist es vor allem das, was er als Schulmeister in Orăştie geleistet hat. Daß er 1665 zur selben Zeit an der Universität von Altdorf weilte wie Valentin Franck von Franckenstein, sagt über ihre Freundschaft nichts aus, und das einzige Gedicht von Halici aus späterer Zeit ist zwar 1674 in Basel gedruckt worden, ein Einfluß von Valentin Franck kann jedoch schwerlich angenommen werden, da solche Widmungsgedichte (in diesem Fall sind die Verse von Halici für Ferenc Pariz von Papa) bestimmt) zu den täglichen Gepflogenheiten westeuropäischer Akademiker zählten, die höchstens von Halici und Franck gepflegt wurden. Mit der Verwendung des Rumänischen sorgt Halici in diesem Falle für ein Novum, Franck wird erst fünf Jahre später in seinen *Hecatombe* daran anknüpfen. Es wäre demnach eher anzunehmen, daß Halici Franck veranlaßt hat, durch seinen Versuch in rumänischen Versen das Prestige dieser wenig bekannten Sprache durch neue Ansätze zu untermauern. Doch sind die erwähnten Details nur Möglichkeiten, eine Bekanntschaft und Freundschaft zwischen diesen beiden Autoren (Halici, Franck) vorauszusetzen, die auf ähnliche Schul- und Lebenserfahrungen zurückgehen. Ebenso kann man eine Bildungsinterferenz zwischen Franck und Miron Costin vermuten, wenn man bei beiden Ovidübersetzungen antrifft.

Valentin Franck von Franckenstein wird von der rumänischen Literaturgeschichtsschreibung als erster Dichter in rumänischer Sprache betrachtet, der Sprichwörter und volkstümliche Traditionen in weltlichen Dichtungen verarbeitet. Bei G. Ivaşcu ist darüber zu lesen : „Valentin Franck von Franckenstein, ein Sachse, der Freund von Halici, hat einige weltliche rumänische Verse gedichtet, insgesamt 80, die ihm das Verdienst eines Bahnbrechers auf diesem Gebiet zusprechen lassen, das danach bedeutsamer von Costin und Dosoftei bereichert wird“ [28]. Nur die chronologische Priorität der Franckschen Verse stand zur Diskussion, nicht seine poetische Leistung im Falle der rumänischen Texte (eine Übersetzung aus Simon Dach, sieben epigrammatische Bearbeitungen von Ovid-Gedanken), die sprachlich die Grenzen der Leistungsfähigkeit des viersprachigen (deutsch, rumänisch, ungarisch, sächsisch) Dichters klar erkennen lassen. Für das Folgende ist von Bedeutung, daß die rumänischen Verse (außer der Übertragung des Dachschen *Wohl dem, der sich nur läßt begnügen*) humoristisch konzipiert sind, so daß sie mit den sehr ernst gemeinten Vanitas-Meditationen der restlichen Dichtung kontrastieren und eine gesondere Weltsicht erkennen lassen. Das bekannteste Beispiel mag hier genügen :

Fericitu-i cel bărbat / Care are pat curat / Cui nevasta poate zice : / Nu am făcut-o, o voinice !“ [29].

[28] G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1969, I, S. 239.

[29] E. Hajek, *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein*, Hermannstadt, 1923, S. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die rumänische Folklore, ihre Lebensbejahung, die es ihr ermöglichte, alle Lebenserfahrungen zu registrieren und verständnisvoll weise hinzunehmen, wie sie sind, sie heiter und ungeniert zu kommentieren, hat für Francks Adaptionen eine ebenso große Rolle gespielt wie für den gelehrten Dichter Joseph Clemens Brecht von Brechtenberg.

Dessen häufige Aufenthalte in Bukarest, wo er zuerst Leibarzt von Constantin Brîncoveanu war, haben ihm volkstümliche Bräuche der Rumänen südlich der Karpaten gewiß ebenso nahegebracht wie sein Aufenthalt in Braşov, wo er Hochzeitsbräuche als Arzt und Schullector auf jeden Fall miterleben durfte. Als er dann am Anfang des 18. Jahrhunderts immer häufiger mit Hochzeitscarmina beschäftigt war, scheint er sowohl seine sprachlichen als auch seine ethnographischen Kenntnisse benützt zu haben, die Kontrastvielfalt der sächsischen „Hochzeitscharten" zu bereichern. Das geschieht, als er am 16. Oktober 1726 nicht nur zu den Poeten gehört, die in deutscher Sprache die Hochzeit des Valentin Neidel mit Anna Catharina Crestel besingen (Michael Nußbächer, Petrus Berg, Franz Rheter, Georg Zultner), sondern auch als zweiter sechs rumänische Vierzeiler beisteuert [30]. Ob er auch mit dem Hochzeitsgedicht in rumänischer Sprache etwas zu tun hat, das am 3. August 1717 entstand, als Georg Czako von Rosenfeld Anna Catharina Raab heiratete, ist nicht auszumachen. Da andere Versuche in dieser Richtung fehlen, Brechtenberg aber als Sprachlehrer bekannt war (seine Hebräischkenntnisse wurden u.a. hervorgehoben ; am Kronstädter Gymnasium soll Brechtenberg zeitweise Hebräisch unterrichtet haben), ist seine Verfasserschaft für 1717 und 1727 möglich. In beiden Fällen sind Anknüpfungen an rumänische Hochzeitsgebräuche zu erkennen [31]. Das Hochzeitslied des Jahres 1717 enthält : 1. die dreifache Beschreibung des Glücks (bei Mann, Frau, Mädchen), 2. den Trinkspruch auf Georg Czako, 3. die Aufzählung all dessen, was zum Wohlergehen des jungen Paares beitragen soll.

Zunächst ist ein Anklang an Valentin Franck zu verzeichnen :

„Fericit acel boiere / Care are bun muiere. . . / Fericit cea boiereasa / care ca un preoteasa / care ţine pat curat / şi nu şti numai un bărbat".

Auch hier wird die Treue der Ehefrau als Inbegriff des Glücks zitiert. Dann jedoch sind Parallelen zu den von S. Fl. Marian gesammelten Trinksprüchen leicht zu erkennen, die beim Hochzeitsmahl vom Wortführer gesprochen werden [32]. Daß das Hochzeitsgedicht 1717 mit einer Anrufung Gottes endet, ist bei dem rumänischen Ritual nicht neu, da ja die Trauung eine kirchliche Amtshandlung war [33]. 1717 fehlen zwar die Wünsche für die Verwandten und die Brautführer wie in rumänische Folklorevarianten [34], jedoch die guten Wünsche für die Brautleute sind wie in den volkstümlichen

[30] Seine Autorschaft wird von einem Zeitgenossen handschriftlich vermerkt bei der *Schuldigen/Ehren Pflicht als V. Neidel... A. C. Chrestel als Braut hielte*, Cronstadt, 1726.

[31] Schon bei I. Slavici *(Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina*, Wien und Teschen, 1881, S. 167) wird betont, daß "Hochzeitsgedichte gibt es bei den Rumänen sehr viele ; sie werden jedoch nicht gesungen, sondern ganz einfach hergesagt. Es sind Einladungen, Trinksprüche, Glückwünsche, Texte für die Ausrufer der Ehrengaben, Verherrlichungen des Brautkranzes" ; cf. auch E. Sevastos, *Nunta la români*, Bucuresci, 1889.

[32] Siehe hierfür den siebenbürgischen Spruch bei S. F. Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnograficu comparativ*, Bucuresci, 1890, S. 506.

[33] S. F. Marian, *op. cit.*, S. 507.

[34] *Idem*, S. 511.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Versionen nach dem Prinzip „je mehr, desto besser" angelegt. Im Kronstädter Gedicht heißt es :

„Mirele şi mireasa / Să fie fericit de masa / Să fie fericit de pat / Şi de sufletul curat. / Să fie copii peste seamă / Mulţi ca bani de bună vamă, / Şi cu grîu şi cu mălai / Şi mie luna şi sut ai. / Trăieşti încă toată ţara / Toţi boierii şi povara... / Armăsarul şi cu iapa / Căprioara, porc şi ţapa / Viţel, iezi, miei şi mînze / Lin şi tortul, aţa, pînze / Vin şi pita, lapte, miere, / Unt şi seu, ulei şi sare / Orez, mazăre şi linte / Găluşte, urdă, caş, placinte, / Încă ce în apă creşte / Ştiuca, crap şi alte peşte...".

In einem von Marian aufgezeichneten volkstümlichen Glückwunsch für die tafelnden Brautleute steht Ähnliches :

„Vă poftesc din narav vechi / Trei căzi pline cu curechi. / Slănină grase, cîrnaţi lungi, / Pîn-la toamnă să te-ajungi. / Buţi pline cu vin ales / Poduri cu grîi şi ovăz, / Coşuri pline de mălai / Cepe multe şi mult ai, / Car nou, bine ferecat / Plugu ales şi înfierat, / Patru vaci şi boi frumoşi / Şapte găini şi-un cocoş, / Zece gîşte şi-un gîscoi, / Patru scroafe cu purcei / Cu purcarul după ei..." [35].

Noch 1893 finden wir diese hyperbolischen Wünsche :

„Să aveţi buţi cu vin / Care cu fîn / boi graşi / claponaşi / vaci lăptoase..." [36].

Brechtenbergs Hochzeitsgedicht aus dem Jahre 1726 ist auf die Hirtenrolle eingestimmt (Valentin Neidel, dem Theologiestudenten, mußte die europäische bukolische Dichtung, der Zeit geläufig sein). Das Summationsschema entspricht wieder der rumänischen Folklore, Ausrufe, direkte Ansprache passen zum festlichen Anlaß. Die Kenntnis der rumänischen Namen, Redewendungen, Gebräuche ist Schritt für Schritt zu verfolgen, die Formulierungen sind konkreter als 1717 :

„Voia bună păcurari / munci faceţi mese mari. / Bucur, Radul Ursule / Sroca Stane Lupule. / Şi voi fete cu corale / şi neveste cu mărgele / veniţi toate împreună / să fiţi toţi cu voia bună. / Valentinul cu Catuţa / face nunta cu drăguţa / cu cucoane cel frumoasa / care est şi drăgăstoasa...".

Diese Hochzeitsgedichte wurden im besten Fall vorgelesen. Ihre Wirkung war an ein einziges Ereignis gebunden. Daß rumänische Folklore dem siebenbürgischen Publikum aber auch sonst geläufig war, beweist der Rößchentanz, eine der dramatischen Äußerungen siebenbürgischsächsischer Volkskunst.

1860 wurde er zum ersten Mal von J. Mätz beschrieben [37]. F. F. Fronius, F. W. Schuster, A. Schullerus, L. Klaster beschäftigten sich mit diesem Mischgenre, wo Tanz, Wort und mimische Gestaltung, Musik zusammenwirkten. Der Vorführungstermin war an Hochzeiten gebunden, bei denen in Draas, Schaas, in Arkeden usw. eine szenische Vorführung stattfand. Zwei Rumänen künden dabei den Auftritt eines „Obersten" an, oder wie es bei Fronius nachzulesen ist : „An der Spitze steht ein 'Oberst', dem zunächst ein 'Unteroberst' gehorcht, beide in nachgeahmter militärischer Kleidung. Im Gefolge des Obersten erscheinen zwei Walachen, der eine heißt Szurdul und stellt einen Tauben dar, der zu allerhand Mißverständnissen Veranlassung gibt,

[35] *Oraţiuni ţinute la nunţile ţerăneşti*, Bucureşti, 1893, S. 11/12.

[36] J. Mätz, *Die siebenbürgischsächsische Bauernhochzeit*, in : aProgramm des evang. Gymnasiums in Schäßburg", 1860, S. 1/101.

[37] F. F. Fronius, *Bilder aus dem sächsischen Bauernleben in Siebenbürgen*, Wien, 1879, S. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der andere, der 'lustige Krawak' genannt, ist der Spaßmacher" [38]. Danach kommt es zu den Dialogpartien zwischen den beiden ruhmredigen Soldaten, deren Aussagen von den beiden Rumänen korrigiert werden. Die beiden Rößchen führen zuletzt ihren Tanz vor und laden anschließend die Gäste zum Hochzeitsschmaus ein. In manchen Varianten des Spiels werden die Rumänen von einer Ziege begleitet, die sie schlachten und wiedererwecken. F. W. Schuster dachte dabei an den Thor-Mythos [39], doch ist eine Beziehung zu rumänischen Weihnachts- und Neujahrsbräuchen naheliegender. Die „Capra" könte z.B. das Modell für den Rößchentanz an und für sich geliefert haben.

Die Aufführungen des Rößchentanzes sind seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bezeugt. Der Typus des miles gloriosus, der im Barock beliebt war, soll als Hinweis auf das Alter dieser Vorführungen dienen. Die Verbindung mit dem Königsspiel, einem barocken Memento mori, läßt an die Theaterpraxis des 17. Jahrhunderts denken, Lust- und Trauerspiel an jeweils einem Abend aufzuführen und so Komik und Tragik miteinander zu vermengen.

Die Rumänen leiten das Spiel ein, sie bitten um die Erlaubnis, daß ihr Herr, der Oberst, sich an Ort und Stelle erholen dürfe. Die beiden Rumänen sprechen innerhalb des deutschen Textes ihre Muttersprache, was die Rumänischkenntnisse des Publikums bestätigt. Ihr Eingreifen in die Gespräche setzt humoristische Akzente. Wenn in Draas der erste Soldat behauptet: „Tapfer führte ich mein Heer / Mutig schwang ich meinen Speer, / Was sich mir entgegenstellt / Sagte bald Ade der Welt", wird seine Aussage durch die Replik des Rumänen korrigiert: „Tot cu fuga s-a ţinut / şi nădragii i-a umplut" [40]. Oder als der 1. Soldat seine adelige Herkunft hervorstreicht, wird ihm erwidert: „Tatăl tău a fost domn mar / cu doi oi un păcurar" [41]. Illusionen, falsche Behauptungen werden durch die Rumänen richtiggestellt. Aber sie selbst sind ebenso wie in der Realität nicht zu ihrer eigenen Freude an den Vorgängen mitbeteiligt. Immer wieder werden sie beiseite geschoben. Zuerst befiehlt der erste Soldat „Krawak", Platz zu machen. Dessen Antwort: „Nu mai striga Domnule / că este plaţ destul" [41] beweist nur, daß er die Ursache des unnötigen Befehls einsieht: obwohl Platz für alle ist, soll das Herr-Diener-Verhältnis zur Schau gestellt werden. Und nachdem der 2. Soldat spricht: „Herr ich melde wieder an, daß man hier nicht spielen kann / der verdammte Platzkrawat ist ein schlechter Kamerad", erfährt man: „Nu mă ciufuliţi de tot / ich mak immer, was ist Not" [42]. Auch die Rumänen können ihrerseits Deutsch sprechen, aber sie tun nur: „Was ist Not", wozu man sie zwingt. Das ist nicht der Verzicht auf ihre Sprache, wohl aber auf ihre Rechte, denn sie treten ins Spiel: „mînat înăuntru" von einem „domn mar". Als Diener erfüllen sie die komische Rolle der sozial nieder Stehenden aus der Commedia dell'arte des 17. Jahrhunderts. Die Wahrheit (Klage über die Entrechtung) verbirgt sich in humoristischen, entlarvenden Appercus über ihre Vorgesetzten. Anzunehmen ist vielleicht die

[38] F. W. Schuster, *Ueber den in einigen Ortschaften des Sachsenlandes üblichen Rösseltanz*, in: „Mühlbächer Gymnasialprogramm", 1862/63, S. 3/101.

[39] L. Klaster, *Der „Rößchentanz", ein sieb. sächsisches Hochzeitsspiel"*, in: *SV* Sibiu, 1931, Nr. 4, S. 292.

[40] *Idem*, S. 291.

[41] *Ibidem*, S. 289.

[42] *Ebenda*, S. 289.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Darstellung einer Szene, bei der fremdes Militär sich Zutritt zu den Festen der einheimischen Bevölkerung schafft, wobei Herren und Diener in sonderbare Situationen geraten und unbewußt (Soldaten) oder bewußt (Rumänen) ihre Rolle spielen. Die reale Situation der rumänischen Bevölkerung im 17. und 18. Jahrhundert wird in dieser dramatischen Darstellung skizziert: die Rumänen werden von der Obrigkeit zwar bedrückt, lassen sich jedoch nicht unterkriegen.

Wir haben bisher eine Reihe von Aspekten der Wechselbeziehungen zwischen rumänischer und siebenbürgischsächsischer Literatur in der Zeitspanne 1600—1750 aufgezeichnet, die bisher nicht oder wenig beachtet worden sind.

1. Im Rahmen des religiösen Schrifttums ist der siebenbürgischsächsische Versuch, die siebenbürgischen und transkarpatischen Rumänen zum Luthertum zu bekehren, zwar immer wieder gescheitert, er hat jedoch rumänische Stellungsnahmen veranlaßt, die zu einer Klärung der jeweiligen, rumänischen Standpunkte in Glaubensfragen geführt hat bzw. das Prinzip der Nichteinmischung in die Fragen der nationalen Kirche klar herausstellte.

2. Im Rahmen historiographischer Versuche (Tröster, Schmeizel, Filstich, Felmer, Soterius) haben die Sachsen entscheidend zum Fortschritt der Geschichtsschreibung über die Rumänen beigetragen. Sie sind über die Arbeiten ihrer rumänischen Zeitgenossen gut informiert, was umgekehrt ebenfalls gilt. Die Überlieferung unbekannter rumänischer Quellen (Filstich) läßt die siebenbürgischsächsische Historiographie für die rumänische Literaturgeschichte wichtig erscheinen.

3. Durch siebenbürgischsächsische Muster werden rumänische Leichencarmina angeregt, die bisher nicht erforscht sind, so daß ihr Stellenwert in der rumänischen Literatur des 18. Jahrhunderts nicht ermittelt werden kann.

4. Siebenbürgischsächsische Autoren dichten in rumänischer Sprache, aber ihre Werke werden als Bestandteile der deutschsprachigen Literatur (Franck, Brechtenberg) als Kuriosa erst im 19. Jahrhundert erwähnt (Brechtenberg war bisher als Autor fast ganz unbekannt). Hypothetisch müßte angenommen werden, daß diese Versuche Entsprechungen im gleichzeitigen rumänischen Literaturbetrieb aufzuweisen gehabt hätten. Es gibt im rumänischen Bereich keine Entsprechung zu den siebenbürgischsächsischen Mehrsprachendichtern (Miron Costin und Dosoftei schrieben zwar auch lateinisch, polnisch, griechisch, verwendeten aber keine Sprache der mitwohnenden Nationalitäten, wie es die siebenbürgischsächsische Autoren taten).

5. In der Kunst- und Volksdichtung der Siebenbürger Sachsen sind Formen rumänischer Folklore aufbewahrt (Hochzeitsgedichte, Hochzeits- und Neujahrsbräuche). Eine Kontinuität dieser rumänischen Volksdichtung kann so vermittels sächsischer Zeugnisse belegt werden.

6. Parallelerscheinungen treten auf, wo ähnliche Bildungsvoraussetzungen einer literarischen Produktion gegeben sind (Halici, Franck, sowie ähnliche Gelegenheitsdichter). Auch an die rumänieneigene Ovid-Rezeption und das Bild eines Topos von „Dacia felix" wäre hier zu denken.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In einer Periode, die quantitativ gesehen nicht zu produktiv war, hat sich so der Stellenwert der rumänischen Elemente innerhalb des siebenbürgischsächsischen Schrifttums erwiesen. Die anfangs betonte Hypothese, derzufolge damit ein kulturelles Argument für die Bedeutung der politisch entrechteten rumänischen Bevölkerung in Siebenbürgen gegeben ist, kann jetzt überprüft werden, die weiteren Forschungen dürften in den hier genannten Richtungen neue Ergebnisse zeitigen, die unsere Erkenntnisse noch besser abstützen können.

Anhang: zwei Hochzeitsgedichte von J. C. Brecht von Brechtenberg.

1. *Aus dem Jahre 1717.*

Fericit acel boiere / Care are bun muiere / Care are multe case / Iară nu mult jupînease / Care face masa mare / Prieteşug şi ţine tare / Care are cu voinţă / Mulţi copii cu bun credinţă / Fericit cea boiereasă / Care ca un preoteasă / Care ţine pat curat / Şi nu ştii numai un bărbat. / Care are şi bani mulţi / Galbini, Lei, zloţi şi tulţi, / Vite, boi, cai şi moşie, / vin şi apă de leşie. / Fericit cea fată mare / Care ţine fetie tare / Care are trup frumos / Şi cuvinte dragostos. / Ochii negri, frunte albă / Buze roşii mîini slabe, / Pieptul mare, gura mică / Şi pre nasul muci nimica. / Şi fecior de boier poate / Fiice mare cînd nepoate / Buna cîntă de Nun mare / Care are Brut şi sare. / Care are mare nume / Şi de taică şi de mume / Care are şi mulţi fraţi / Şi de surori cu bărbaţi. / Acum George Zako poate / Cele bune zice toate / Căci acum el găsit / Mireasa de bundit. / Mirile şi mireasa Să fie fericit de masa / Să fie fericit de pat / Şi de sufletul curat. / Să fie copii peste seama / Mulţi ca bani de bună vama / Şi cu grîu şi cu mălai / Şi mie luna şi sut ai. / Trăieşti încă toată ţara / Toţi boieri şi povara / Încă ţărani cu ţarana / Capitani cu catana, /Armăsarul şi cu iapa / Căprioara, porc şi ţapa, / Viţel, iezi, miei şi mînze / lin şi tortul, aţa, pînze. / Vin şi pita, lapte, miere, / Unt şi seu, olei şi ţare, / Orez, mazăre şi linte, / Găluşte, urdă, caş şi plăcinte, / Încă ce în apă creşte, / Ştiuca, crap şi alte peşte / Morun, rac şi cratcatiţa / Şi de pasăre prepeliţa. / Atit sînt cei trupuleşte / Mai mult cel ce-i sufleteşte / dar Duhul sfînt Jesus Christus / La sufletul cu mult folos. / Pre mulţime cine poate / Bunădeţe zice toate / Ce noi Dumnezeu ai dat / Nume lui să fie laudat.

2. *Aus dem Jahre 1726.*

Voia bună păcurari / Munci faceţi, mese mari / Bucur, Radul Ursule / Sroca Stane Lupule / Şi voi fete cu corale / şi neveste cu mărgele / veniţi toate împreună / să fiţi toţi cu voie bună. / Valentinul cu Catuţa / face nuntă cu draguţa / cu cocoana cel frumoasă / care est şi drăgostoasă. / Cîntaţi cîntece de nuntă / faceţi făte şi plăcinte / fraţilor păcurari / Cîntaţi şi voi încă tare. / Urda brînză lapte dulce / să fie gata şi atunce / strigaţi tare să trăiască / şi pe domnul mulţămeşte. / Valentinul şi Catuţa / dragă lele cel drăguţa / trăiască zile multe bune / fericiu să fie cununa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIE PREUSSISCHE DIPLOMATIE UND DIE VEREINIGUNG DER RUMÄNISCHEN FÜRSTENTÜRMER, BEMERKUNGEN AUF GRUND UNVERÖFFENTLICHTER DEUTSCHER UNTERLAGEN

VON

STELA MĂRIEŞ

Die neuesten Untersuchungen deutscher Historiker haben bewiesen, dass der berühmte Ausspruch, den der deutsche Kanzler, Otto von Bismarck, am 5. Dezember 1876 [1], vor dem Reichstag tat: "Die orientalische Frage ist nicht einmal die Gebeine eines einzigen pommerschen Grenadiers wert", nichts weiter als eine jener "Stilfiguren" gewesen ist, wodurch der "Eiserne Kanzler" seine Zeitgenossen des öftern schockierte. Im Gegenteil, es ist neuestens bewiesen worden, dass Bismarcks traditionelles Leitmotiv, Preussen habe kein unmittelbares Interesse an der orientalischen Frage, keineswegs der Wahrheit entspricht.

Während seiner langen diplomatischen Laufbahn hatte Bismarck der Lösung der Balkan — und Orient — Krisen seine ganze Aufmerksamkeit gewidmet und dadurch die Sicherung der Interessen Preussens und die Wahrung der europäischen Stellung Preussens. — Deutschlands angesichts der Gleichgewichtsverschiebungen verfolgt.

Der Gegensatz zwischen der scheinbaren "Interesselosigkeit" und den konkreten Leistungen der Bismarckschen Diplomatie wurde 1866 im Falle Rumäniens offensichtlich. Dies ist die Schlussfolgerung zu der Z. R. Dittrich in seiner solide untermauerten, 1979 in Utrecht veröffentlichten Arbeit gelangt [2].

Die nachfolgenden Betrachtungen, die auf noch unveröffentlichten deutschen Quellen (Zentralarchiv in Merseburg — D.D.R.) basieren, wollen die Einstellung der preussischen Diplomatie gegenüber der Vereinigung der Rumänischen Fürstentümer erörtern, um dadurch zu beweisen, dass die rumänische Frage das Berliner Kabinett schon lange vor 1866 beschäftigt hat, und nicht erst nach 1866, so wie bisher allgemein angenommen wurde. Wir sind der Ansicht, dass die führenden Berliner Kreise schon nach der Wiener Konferenz (1855) an dem künftigen politischen Status der zwischen Karpaten und Donau gelegenen Länder interessiert waren.

Dieser Aspekt sollte schon deshalb geklärt werden, weil die rumänische Geschichtsschreibung [3] hinsichtlich der Einstellung der preussischen Diploma-

---

[1] Otto von Bismarck, *Gesammelte Werke*, Bd. 11, Berlin, 1929. S. 476.

[2] Z. R. Dittrich, *Bismarck und Rumänien. Die turbulenten Jahre 1866—1868*, in A.P. van Goudoever (Ed.) *Romanian History (1848—1918). Essay from the First Dutch — Romanian Colloquium of Historians*, Utrecht, 1977, Wolters — Nordhoff Groningen, *Historische Studien*, XXXVI, 1979, S. 19—45.

[3] In der rumänischen Geschichtsschreibung liegt bisher keine Studie über diesen Aspekt vor. Erwähnenswert ist die Arbeit Ştefan Tătărescus, *Contribuţiuni germane la Unirea Principatelor*, Verlag „Cartea Românească", Bukarest, 1939. Der Verfasser veröffentlicht in rumä-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tie gegenüber der Bildung des rumänischen einheitlichen Nationalstaates (1859) bedeutende Leerstellen aufweist.

Jene Auslegung[4], wonach Preussen, das die Einigung Deutschlands anstrebte, sich zwangsmässig nur zugunsten der Vereinigung der Fürstentümer hätte entscheiden können, ist als eine vereinfachende und unbefriedigende abgetan worden. Preussen hat als prounionistische Macht Frankreichs Einstellung gegenüber der bedeutsamen Vereinigungsfrage unterstützt, ohne dabei seine eigenen politischen Interessen zu vernachlässigen.

Es ist allgemein bekannt, dass Preussen im Verlauf des Krimkrieges (1853—1856) eine strikt neutrale Haltung eingenommen hatte. Die Folge davon war Preussens Ausschluss von der Wiener Konferenz (März-Juni 1855) an der die rumänische Frage seine erste förmliche und offizielle internationale Anerkennung fand. Doch am künftigen politischen Statut der Rumänischen Fürstentümer war auch Preussen interessiert. Das preussische Kabinett versäumte es nicht, Stellung zu nehmen, als gegen Ende des Jahres 1855, die Frage aufgeworfen wurde ob die Investitur der walachischen und moldauischen Fürsten verlängert oder ob jene Fürsten ersetzt werden sollten, da die, durch das Abkommen von Balta-Liman (1849) festgesetzte Siebenjahresfrist abgelaufen war. Diesbezüglich ist der noch unveröffentlichte Briefwechsel zwischen dem preussischen Ministerium des Auswärtigen und dem Botschafter Wildenbruch in Konstantinopel[5] äussert aufschlussreich; darin wird sowohl das Interesse hervorgehoben, das „die königliche Regierung den Donaufürstenthümern entgegenbringt, in denen zahlreiche preussische Untertanen leben und mit denen die deutschen Länder wichtige Handelsbeziehungen unterhalten", als auch die Haltung der führenden Kreise in Berlin gegenüber dem künftigen politischen Status der Rumänischen Fürstentümer. Auf die Erwähnung der wichtigen Handelsinteressen und der grossen Anzahl preussischer Untertanen folgt in der an Wildenbruch gerichteten Note in Konstantinopel, vom 20. November 1855, folgende Präzisierung: „il est donc tout naturel que nous ne restions pas indifèrents à une question que touche de si près à l'ordre des choses dans ces pays"[6].

So wie auch andere europäische Mächte war Preussen daran interessiert, seinen eigenen Kandidaten an die Spitze des künftigen rumänischen Staates zu setzen. Die damaligen führenden Berliner Kreise entwarfen eine ganze Reihe wiedersprüchlicher Pläne, die z. B. Vereinigung der Moldaus mit der Walachei unter einem deutschen Prinzen vorsahen (dies gaben offiziöse preussische Zeitungen schon 1855 bekannt)[7] oder das Abtreten der Donau-

nischer Übersetzung mehrere Berichte des preussischen Vertreters in der europäischen Kommission in Bukarest, Baron Emil von Richthofen, aus den Jahren 1856—1857 an König Friedrich Wilhelm IV. Die Dokumente sind interessant, doch fehlen leider die erklärenden Randbemerkungen, Tătărescu überschätzt aus Gründen politischer Opportunität den deutschen Beitrag zur Verwirklichung der Vereinigung, was den wissenschaftlichen Wert der Arbeit verringert, da es nicht der geschichtlichen Wahrheit entspricht.

[4] Leonid Boicu, *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române (1856—1859)*, Verlag „Junimea", Iaşi, 1978, S. 62.

[5] Bukarester Staatsarchiv, D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 21, c. 310—311, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, A.A.Z.B. Nr. 720, c. 310—311. Kopie in französischer Sprache.

[6] *Ibidem*, S. 310.

[7] „Gazeta Transilvaniei", XVIII (1855), S. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

länder an Österreich, als Entschädigung dafür, dass es auf seine Besitz jenseits der Alpen verzichten sollte [8].

Preussens Haltung den Fürstentümern gegenüber wurde von politischen, kommerziellen und religiösen Beweggründen bestimmt.

Es ist bekannt, dass um die Mitte des vorigen Jahrhunderts die Einfuhr deutscher Erzeugnisse in die Fürstentümer, besonders jene aus Leipzig, neben dem österreichischen Import, eine führende Stelle einnahm [9]. Der befugten Information J. F. Neigebaurs, des preussischen Generalkonsuls in der Moldau und der Walachei zufolge, soll der Wert der von den Fürstentümern jährlich aus Leipzig importierten Artikel 1.930.000 Taler betragen haben [10], eine für die damalige Zeit beträchtliche Summe, die das Ausmaass und die Intensität der Handelsbeziehungen ins rechte Licht rückt. J. F. Neigebaur berichtet fernerhin, dass die „Lipscaner", die berühmte Leipziger Messe sogar dreimal im Jahr besuchten.

Am 5. April 1848 [11], unterrichtete der französische Konsul in Jassy, Guéroult, das französische Ministerium des Auswärtigen, dass: „Les Allemands sont maîtres ici de presque tout le commerce. De tous les étrangers ce sont, sans comparaison, les plus nombreux. C'est d'Allemagne et notamment de Leipsic que viennent la plupart des produits fabriqués qui se consomment dans les Provinces Danubiennes.

Nach österreichischem Vorbild, dessen Industrieprodukte den Markt der Donauländer beherrschten, traf Preussen Massnahmen, um den juristischen Rahmen des deutschen Handels in Südosteuropa zweckmässiger zu gestalten: 1840 schloss Preussen den Handelsvertrag mit dem Türkischen Reich ab, 1839 setzte es im Namen des Deutschen Zollvereins einen Konsul in Galați und 1843 einen Generalkonsul für beide Fürstentümer in Jassy ein (J. F. Neigebaur), 1844 entsandte es einen mit wirschaftlichen Fragen beauftragten Beamten nach Konstantinopel in die preussische Botschaft; Preussen plante fernerhin die Errichtung von Handelshäusern in den Donauländern und unterstützte das Vorhaben preussischer Kapitalisten eine Kreditbank in der Moldau zu gründen (Nulandt-Konzession, 1857) [12]. All diese Massnahmen beweisen das wirtschaftliche Interesse Preussens gegenüber den Donauländern und haben neben dem weitausgreifenden Programm Österreichs der wirtschaftlichen Inbesitznahme der Fürstentümer dazu beigetragen, dass sich der österreichisch-deutsche Handel in den Donauländern durchsetzte und seinen Vorrang um die Mitte des XIX Jh. trotz britischer Konkurrenz behauptete.

---

[8] Zu den Initiatoren solcher Projekte zählte auch der preussische Botschafter in London, Bunsen, Siehe G. Rothan, *La Prusse et son Roi pendant la guerre de Crimée*, Paris, 1893, S .100; Diese Ansicht wurde auch von Bismarck (H. Poschingen, *Lettres politiques confidentielles de M. de Bismarck. 1851—1858*. Dritte Auflage, Paris 1885, S. 237, und dem preussischen König Friedrich Wilhelm IV, siehe *Denkwürdikeiten aus dem Leben Leopold von Gerlach. Nach seinen Aufzeichnungen*, Tom II, Berlin, 1892, S. 251—252). geteilt.

[9] Jassyer Staatsarchiv, Tr. 1621, op. 1854, Dosar 35, S. 273, 274, 981. Veröffentlicht in *Analele parlamentare*, Tom. XVI, II. Teil, S. 367.

[10] J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Zweite Auflage, Breslau, 1854, S. 253.

[11] *Anul 1848 în Principatele Române*, Bd. I, Bukarest, 1902, S. 256.

[12] Die Bank wurde vom Direktor der Dessauer Kreditbank, Nulandt, gegründet. Sie verfügte zu Beginn über ein Kapital von 10 Millionen Talern. Infolge einer unfähigen Leitung machte die Bank nach einem Jahr Bankrott.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Die wirtschaftlichen Interessen, die von religiösen ergänzt wurden [13], (seit 1839 war Preussen Protektor des Protestantismus in den rumänischen Ländern), die bedeutende Anzahl der in den Fürstentümern lebenden preussischen Untertanen [14] und nicht zuletzt die politischen Interessen, auf die wir im folgenden eingehen werden, bezeugen, dass der künftige politische Status des rumänischen Staates der Berliner Regierung keineswegs gleichgültig war.

Im Pariser Kongress hat sich Preussen wie auch Sardinien, in allen die Fürstentümer betreffenden Fragen der prounionistischen Einstellung Frankreichs angeschlossen, und dies nicht nur deshalb, weil es sich Frankreichs Wohlwollen nicht verscherzen wollte — so die bisherigen Auffassungen [15] sondern auch, weil seine eigenen politischen Interessen mit dieser Einstellung übereinstimmten. Diesbezüglich ist der noch unveröffentlichte Briefwechsel zwischen dem preussischen Minister des Auswärtigen, Otto von Manteuffel, und dem preussischen Delegierten in der europäischen Kommission in Bukarest, Freiherrn Emil von Richthofen, aufschlussreich. Die geheimen Anweisungen, die Manteuffel Richthofen am 21. Juni 1856 [16] (siehe die Anlage) erteilte, enthüllen trotz der anscheinend zurückhaltenden diplomatischen Sprache die wahren Beweggründe der Politik des Berliner Kabinetts hinsichtlich der rumänischen Frage.

Nach einer allgemeinen Darlegung der Einstellung Preussens gegenüber der „orientalischen Frage", wo auf Preussens Rolle als „vermittelnder und versöhnender" Faktor zwischen den Interessen der sich direkt konfrontierenden Seiten hingewiesen wird, präzisiert, Manteuffel, im folgenden, die Stellung des Berliner Kabinetts zur rumänischen Frage. Manteuffel schreibt, die von der preussischen Regierung zur orientalischen Frage eingenommene Stellung sei „genau dahin präzisiert worden, dass dieselbe eine insbesonders zurückhaltende sein und bleiben müsse, als Preussens Interessen im Orient nich nur von hervorragender Bedeutung sind (als) dass es sich in die Eventualität eines Kampfes zu begeben und durch Anschluss an den einen oder anderen Teil das Gewicht seiner Unparteilichkeit zu beeinträchtigen habe...". Manteuffels Erklärung soll uns jedoch nicht täuschen. Denn, während er im ersten Teil der Anweisungen die Rolle Richthofens als "unparteilicher Vermittler" zwischen den divergenten Interessen der europäischen Mächte hervorhebt, präzisiert er im zweiten Teil, dass Preussens Teilnahme an den Arbeiten der europäischen Kommission in Bukarest auch vom Wunsch bestimmt worden sei „seine eigenen Interessen in jenen Ländern sowie die Rechte und Ansprüche, die mit den allgemeinen Interessen Deutschlands übereinstimmen zu sichern und auszubauen".

Somit gibt Preussen offen zu, dass auch die eigenen Interessen es veranlassten, in der europäischen Kommission mitzuwirken und, indem es sich als

---

[13] Siehe W. S. Teutschländer, *Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien*, Bukarest, 1891, S. 91—99.

[14] Nach einer öffentlichen Statistik belief sich die Zahl der preussischen Untertanen im Jahre 1859 in der Moldau auf 614 Familienobenhäupter. Die Moldau belegte damit den 3. Platz nach Österreich (2912) und Griechenland (1368). Nach *Din lucrările statistice ale Moldovei*, II. Kap. *Populația pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, S. 142.

[15] L. Boicu, *op. cit.*, S. 64.

[16] Bukarester Staatsarchiv, D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 31, c. 585—618, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81, Konstantinopol X, a., 10, C, c. 585—618. Manteuffel an Richthofen, Berlin, 21. Juni 1856, f. 2—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vertreter der „allgemeinen Interessen Deutschlands" aufspielt, (dies schon 1856), untergräbt es die anderthalb Jahrhunderte alte Position der Habsburger.

Man wird sich die Frage stellen, welches jene Interessen waren und unter welchen Bedingungen Berlin fest entschlossen gewesen wäre die Vereinigung zu unterstützen ?

Die erwähnten Anweisungen besagen es deutlich : „Wir würden, *unseren politischen, kommerziellen und religiösen Interessen in* jenen Ländern nach, nur ebenfalls aufrichtigst wünschen müssen, dass die beiden Länder als ein politisches Ganzes *unter eine Regierung* kämen — denn so gewiss diese stärker, mächtiger und äusseren Einflüssen der Nachbarn minder zugänglich sein würde, je grösser das Gebiet auf das sie sich erstreckt, so gewiss würde hierdurch auch den nationalen Wünschen—soweit sie sich bis jetzt geäussert haben — Rechnung getragen und der Gefahr von inneren Unruhen am ersten vorgebeugt sein ; auch die innere Verwaltung würde vereinfacht, die Kosten derselben würden vermindert und wie in der Regel bei grossen Administrationen überhaupt, der Gang derselben durch Minderung des nachteiligen Einflusses, den die Parteiungen des Landes auf die Regierung ausüben, wenn auch nur nach und nach, so doch sicher verbessert werden". Während es Manteuffel im ersten Teil um die Aufzeigung jener Interessen geht, die Preussen zur Unterstützung der Vereinigung anregen, bringt der zweite Teil eine deutliche Zurückhaltung zum Ausdruck, die diesmal von einer andern Art Interessen, und zwar den deutschen bestimmt wird. „Im Folgenden setzt der preussische Minister des Auswärtigen die Akzente : „Obwohl sich der Drang der Moldauer und Walachen zur Vereinigung hin unserer Sympathie erfreut und obwohl wir diesbezüglich Frankreichs Standpunkt teilen, ist die Angelegenheit doch nicht derart dringend, dass sie die Gefährdung unserer guten Beziehungen zu Österreich rechtfertigen dürfte".

Das will einerseits besagen, dass die eigenen politischen, kommerziellen und religiösen Interessen Preussens für die Unterstützung der Vereinigung durch das Berliner Kabinett ausschlaggebend waren ; andererseits aber, dass aus gemeindeutscher Sicht, und insbesondere angesichts der Beziehungen zu Österreich, jene Einstellung nicht mehr bewahrt wurde. Diesen versöhnlichen Standpunkt vertritt Manteuffel ; seine Auffassung über die Beziehungen zu Österreich unterscheidet sich grundsätzlich von der Bismarcks. Manteuffel ist jedoch gewillt, die „guten Beziehungen" zum Habsburgerreich nur in einem einzigen Fall ausser Acht zu lassen : „...*wenn es gelingt einen Erbfürsten einzusetzen*"... (als Herrscher der vereinigten Fürstentümer) und Manteuffel fährt in seinem Schreiben an Richthofen fort : „...wäre dies indes nicht zu erlangen, so möchte es vielleicht besser sein, die Trennung fortbestehen zu lassen".

Manteuffels Äusserung ist von unbestreitbarem Wert, da sie die noch ungeklärten Beweggründe der preussischen Politik in bezug auf die Vereinigung erhellt und die ehrgeizigen orientalischen Pläne des Berliner Kabinetts aufdeckt: der einzusstetzende „Erbfürst" lässt kaum einen Zweifel darüber, dass es ein deutscher Fürst sein müsste. Das Dokument lässt die Beweggründe, die Preussen bestimmten, zusammen mit Frankreich die Vereinigung zu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unterstützen, und die Bedingungen, in denen es unmittelbar an ihrer Durchführung interessiert war, in einem neuen Lichte erscheinen.

Manteuffels Anweisungen an Richthofen heben die Notwendigkeit hervor die Vertreter der europäischen Mächte in der Bukarester Kommision für die Sache des fremden Fürsten zu gewinnen, so dass „sie darin ihre Hauptaufgabe sehen und von anderen Angelegenheiten davon nicht abgelenkt werden". Relevant ist die Art, in der Manteuffel Richthofen die anzuwendende Taktik suggeriert, die darin bestehen sollte, sich von jedwelcher Initiative so lange fernzuhalten, bis die gesteckten Ziele erreicht werden können : „Hiernach zeichnet sich unsere Stellung zur Frage (der Vereinigung unter einen fremden Fürsten) dahin ab, dass dieselbe für uns vor der Hand keine Veranlassung zu einer Initiative bietet und wir uns derselben gegenüber zunächst objektiv verhalten ; das heisst abwarten können, welche Meinung hierüber von den Divans adhoc in der Kommission von den übrigen Mitgliedern derselben wird geäussert werden. Je mehr wir bei der Frage *den Schein des eigenen Interesses and der Sache vermeiden, so mehr dürften wir in der Lage sein durch mehr gelegentliche als gesuchte, streng objektiv zu haltende Hervorhebung* der hierbei Einfluss habenden nationalen und ökonomischen und administrativen Interessen und Verhältnisse auf *eine unserer Ansicht entsprechende Neuordnung* hinzuwirken".

Die Stellung, die der preussische Gesandte in Bukarest einzunehmen hatte, war dadurch erleichtert worden, dass das zwischen den Mächten hergestellte Gleichgewicht durch die präzise Abgrenzung der prounionistischen Staaten — Frankreichs und Russlands von den antiunionistischen — Österreich und der Türkei — bewirkt worden war. Unter diesen Bedingungen war es Preussen möglich, sich als unparteischer und objektiver Vermittler aufzuspielen. Da die Hoffnung auf eine künftige Organisierung des rumänischen Staates im Sinne der preussischen Interessen als „äusserst vage" erschien, (so Manteuffel), wurden Richthofens stete Bemühungen um „eine Verständigung zwischen den Seiten" als Hauptaufgabe gedacht. Sofern sich Möglichkeiten boten, sollte der preussische Gesandte auf eine Aussöhnung gegensätzlicher Ansichten (hinsichtlich der Vereinigung unter einen fremden Fürsten), mit „unseren eigenen Wünschen" hinarbeiten, wobei aber „gegen das Zentrale Anliegen, das die Übereinstimmung aller die Vereinigung der Fürstentümer betreffenden Ansichten ansterbte, nicht verstossen werden dürfte". Dieser Taktik entsprang auch Manteuffels Empfehlung, man solle den rumänischen nationalen Bestrebungen gegenüber eine abwartende und vorsichtige Haltung einnehmen, "den Moldauern und Walachen gegenüber eine totale Zurückhaltung aufweisen", weil die preussische Politik — schrieb der preussische Aussenminister — „uns nicht gestattet solche nationale Bestrebungen zu unterstützen oder zu ermutigen, die nur äusserst vage Aussichten haben verwirklicht zu werden" [17].

Rückblickend darf gesagt werden, dass die Politik des Berliner Kabinetts 1856 eine abwartende war, die somit der Vermittlervolle diente, dass aber auch präzise eigene Interessen verfolgt und ehrgeizige Zukunftspläne entworfen wurden. Bis zur Ausführung dieser Pläne sollte die unmittelbare preussische Politik das prounionistische Frankreich unterstützen, ohne jedoch

[17] Ibidem, c. 599.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

auf „die guten Beziehungen zu Österreich" zu verzichten. Unter solchen Bedingungen musste Berlins Taktik notwendigerweise gewandt und geschmeidig sein : die vorsichtige, zurückhaltende und abwartende Haltung, die der Rolle des Vermittlers zwischen den gegensätzlichen Interessen der pro- und antiunionistischen Mächten diente, sollte so lange bewahrt werden, bis die Umstände ein aktives Mitwirken im erwünschten Sinne ermöglicht hätten : die Vereinigung unter einem Erbfürsten, vorzugsweise einem deutschen.

Sowohl Berliner, als auch englische diplomatische Kreise spielten mit dem Gedanken, einen deutschen Fürsten an die Spitze des künftigen einheitlichen rumänischen Staates zu setzen ; wie aus dem Streit zwischen preussischen und österreichischen Zeitungen hervorgeht, soll Preussens Interesse, (Sommer 1856) [18], einem „Fürsten lateinischer Abstammung" gegolten haben, doch kurz darauf wurde der Name des mutmasslichen Anwärters auf den Thron der vereinigten Fürstentümer bekanntgegeben. England war gewillt, den deutschen Herzog Nikolaus Wilhelm von Nassau [19] zu akzeptieren, während die französischen diplomatischen Kreise den König Preussens, Friedrich Wilhelm IV. verdächtigten, er habe sich für einen deutschen Fürsten entschieden und diesbezüglich gemeinsame Sache mit Zar Alexander II gemacht [20]. In der Tat hatte Preussens König einen eigenen Kandidaten in Person des Herzogs von Schleswig — Holstein Augustenburg, dem er einen Ersatz dafür anbieten wollte, dass er aus lauter Treue zur Krone Preussens der Krone Dänemarks verlustig gegangen war [21], — so die diplomatische Korrespondenz und die Presse der Zeit.

Der preussische Generalkonsul in Bukarest, Meusebach, der ein anerkannter Förderer der rumänischen Sache war und der Pläne zur Organisierung der Fürstentümer als ein von einer Erbmonarchie geführtes Grossherzogtum „der Walachei und der Moldau" entwarf, bezeichnete denselben Herzog von Schleswig-Holstein-Augustenburg oder dessen Bruder, den Fürsten von Noer, als mögliche Anwärter auf den rumänischen Thron [22].

Die Idee des deutschen Prinzen beschäftigte tatsächlich das Berliner Kabinett. Sowohl die an Richthofen gerichteten Anweisungen als auch dessen Briefwechsel (1856—1857) mit dem König Friedrich Wilhelm IV. bezeugen, dass der Gedanke, einen deutschen Fürsten auf den rumänischen Thron zu setzen, die Berliner Regierung intensiv beschäftigte. Der König betrachtete diese Einsetzung als eine „sine qua non" Bedingung für den Fortschritt der Fürstentümer und beauftragte Richthofen "alle anderen europäischen Kommissare in dem von uns gewünschten Sinne" zu beeinflussen [23]. Richthofen, der einen ausgeprägten Wirklichkeitssinn und einen hervorragenden politischen Scharfblick besass, machte den König auf die Schwierigkeit — der Vereinigung unter einen fremden Fürsten aufmerksam, hob aber gleichzeitig

[18] Gheorghe Platon, *Lupta românilor pentru unitate națională. 1855—1859. Ecouri în presa europeană*, Verlag „Junimea", Iași, 1974, S. 31, nota 110.

[19] *Ibidem*, nota 113.

[20] L. Boicu, *op. cit.*, S. 92, apud L. Thouvenel, *Trois années de la question d'Orient. D'après les papiers inedits de M. Thouwenel*, Paris, 1897, S. 13.

[21] Gh. Platon, *op. cit.*, S. 105, zitiert „L'Indépendance Belge", Nr. 114, 23 April 1856.

[22] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 21, c. 507—515 ; apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, A.A.Z.B., nr. 720, S. 316—326 (besonders c. 513 oder S. 322). Der Bericht Meusebach an Manteuffel, Bukarest, 15. April 1856.

[23] Ștefan Tătărescu, *op. cit.*, S. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

die Bedeutung der Donauländer für die künftige orientalische Politik Preussens hervor, „obwohl die königlichen Pläne zur Zeit nicht durchführbar sind“ [24].

Auf Grund des Pariser Vertrags sollten in den Fürstentümern zwei Divans ad-hoc einberufen werden, damit die rumänische Bevölkerung ihre Wünsche bezüglich des künftigen Status des rumänischen Staates zum Ausdruck bringen konnte ; in Bukarest sollte eine europäische Kommission eingesetzt werden, welche die Möglichkeiten der Reorganisierung der Fürstentümer zu untersuchen, die Ergebnisse der Pariser Mächtekonferenz mitzuteilen und die von der Bevölkerung ausgedrückten Wünsche zu beachten hatte. (Art. 23 und 24 des Pariser Vertrages).

Am 9./31. Juli 1856 erliess die von Österreich beeinflusste Hohe Pforte ein Rundschreiben, in dem sie sich gegen das Recht der künftigen Divans, ad-hoc, die Vereinigungsfrage zu erörtern, aussprach [25]. Die Berliner Regierung, die das Recht der Divans ad-hoc die Vereinigungsfrage zu erörtern, anerkannt hatte und die somit auch diesbezüglich auf Frankreichs Seite stand, versäumte es nicht dem Grafen Hatzfeld, Preussens Botschafter in Paris, am 25. Februar 1857 [27] folgendes zur Kenntnis zu bringen : „...Pour ce qui est de la question de l'union elle même nous considérons comme hors de doute que la Porte ainsi que les autres Puissances dont les représentants ont pris part aux Conférences de Constantinople ont reconnu le droit des Divans ad-hoc d'émettre des voeux à cet égard. Par conséquent nous chargeons notre commissaire de veiller à ce que ce droit soit pleinement respecté. Dans le cas où une forte majorité des Divans dut se prononcer en faveur de l'union, le Baron de Richthofen aura donc à insister qu'une pareille manifestation des voeux des populations soit prise en sérieuse considération par les différents commissaires et que dans le rapport qu'ils soumettront en commun au Congrès de Paris, il soit tenu compte du vote des Divans“.

Diese Handlungsweise der Berliner Regierung hat den eigenen Interessen Rechnung getragen, indem sie in einem vom Nebenbuhler Österreich unerwünschten Bereich eingesetzt wurde ; Österreich sah in der Vereinigung eine „revolutionäre Gefahr“ für die multinationale Habsburgermonarchie.

Der Firman vom 13. Januar 1857 zur Einberufung der Divans ad-hoc ist vom Sultan am 14./26. Januar 1857 gutgeheissen worden und sollte in Bukarest und Jassy in einem feierlichen Rahmen zur Kenntnis gebracht werden. In März 1857 trafen die europäischen Kommissare in Bukarest ein und zur selben Zeit wurden die Firmane zur Einberufung der Divans ad-hoc den Kaimakams überreicht.

Am 18./30. Mai 1857 begannen in Bukarest die Arbeiten der europäischen Kommission für die Fürstentümer, in der Preussen von Baron Emil von Richthofen, einem guter Kenner der rumänischen Wirklichkeit und einem

---

[24] *Ibidem*, S. 76.

[25] D. A. Sturdza u.a., *Acte şi documente relative la istoria Renaşterii României*, Bd. III, Bukarest, 1889, p. 729—733.

[26] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 31, c. 599. Nach der Meinung rumänischer Historiker ist die Erklärung der preussischen Einstellung zu dieser Frage in dem Entgegenkommen der französischen Diplomatie im Fall Neufchâtel sowie in den preussischen Interessen selbst zu suchen. Siehe L. Boicu, *op. cit.*, S. 127.

[27] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 2, c. 84—87, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81, Konstantinopol, X. a. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Befürworter der Vereinigung, vertreten war. Preussen mass der rumänischen Frage eine ausserordentliche Bedeutung zu ; die Ernennung Richthofens zum Vertreter Preusens in der europäischen Kommission in Bukarest war ein Beweis dafür. Als ehemaliger Generalkonsul in den Rumänischen Fürstentümern in den Jahren 1846—1848 war Emil von Richthofen (1810—1895) [28] die geeigneteste Person, Preussen in der europäischen Kommission zu vertreten- Der preussische Kommissar war 1856 ein bekannter Diplomat. Seine diplomatische Laufbahn, die ihn von Jassy bis Madrid und vom sonnigen Mexiko bis nach Skandinavien führte, begann er als preussischer Generalkonsul für die Moldau und die Walachei, mit dem Sitz in der moldauischen Hauptstadt, wo er zusammen mit seiner Familie am 11. November 1846 eintraf [29]. Während der revolutionären Ereignisse von 1848 in den Fürstentümern spielte er eine hervorragende Rolle und setzte sich nach Möglichkeit für die Sache der Achtundvierziger ein. Dadurch erregte er die Unzufriedenheit des Petersburger Kabinetts, das durch den Kanzler Nesselrode die Abberufung Richthofens durchsetzte. Später wurde Richthofen zum Minister in Mexiko ernannt. Seine beiden Arbeiten über die politische Lage in der mexikanischen Republik sind bemerkenswert [30].

Anlässlich seiner Ankunft in Bukarest im Frühling des Jahres 1857, als Vertreter Preussens in der europäischen Kommission und nachher anlässlich eines Besuchs in Iaşi wurde ihm ein herzlicher Empfang zuteil, als Beweis dafür dass er den Rumänen nicht unbekannt war. Die moldauischen Unionisten bezeugten dem ehemaligen preussischen Konsul ihre Dankbarkeit für seine Dienste, die ihm einen wohlverdienten Platz unter den Freunden der rumänischen Nation sicherten [31].

Es ist wichtig, die Haltung des prorumänischen Diplomaten Richthofen zur Frage der Vereinigung eingehend zu untersuchen, umsomehr seine Ansichten nicht immer mit denen des Berliner Kabinetts übereinstimmten. Es gelang ihm die führenden Berliner Kreise in dieser Hinsicht des öfteren entscheidend zu beeinflussen.

Als ein guter Kenner der rumänischen Wirklichkeit, mit der er aus den Jahren seines Aufenthalts in Jassy vertraut war, hatte Richthofen eigene Vorstellungen über den künftigen politischen Status der Rumänischen Fürstentümer und scheute nicht davor zurück seine Ansichten dem Berliner Kabinett bekanntzumachen. Er wies unablässig auf die Bedeutung der Karpatenländer für die europäische Politik im allgemeinen und für die wirtschaftliche Entwicklung Europas im besonderen hin. Schon 1847, als preussischer Generalkonsul in Jassy, erkannte er die wirtschaftliche Bedeutung der reichen Kornkammern an der Unteren Donau für die sich industriell entwickelnden deutschen Staaten und für den deutschen Handel. [32]. Diese Ansicht mit ihren politischen Auswirkungen äusserte er auch in einem Brief vom 13. August 1856 aus Konstantinopel an den König, in dem Richthofen darauf hinweist,

---

[28] *Meyers Lexikon*, Bd. X, Leipzig, 1929, S. 322.

[29] „Albina Românească", XVIII (1846), S. 337 ; "Buletin Foaie oficială" (1846), S. 579.

[30] *Meyers Lexikon*, Bd. X, Leipzig, 1929, S. 322.

[31] „L'Etoile de Danübe", I-er année, Nr. 31, Bruxelles, Mercredi, 22 Avril 1857 et Ieudi. 14 Mai 1857.

[32] Bukarester Staatsarchiv D.D.R. — Mikrofilme, Rolle 49, c. 285—321.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dass die Fürstentümer als Kornländer „die hohe Mission" zu erfüllen haben „ihren jährlichen Produktionsüberschuss an das übrige Europa abzutreten, vor allem in den Jahren der Hungersnot", und dass es im Interesse Europas ist, diesen Ländern eine starke politische Führung zu gewähren, die ihnen die Erfüllung ihrer europäischen Mission erlaubt" [33].

Während den Tagungen der europäischen Kommission in Bukarest verfasste Richthofen eine ausführliche Studie über die politische, soziale und wirtschaftliche Lage Rumäniens, da er sich über die Bedeutung der Donauländer in politischer und ökonomischer Hinsicht sowie über die zukünftigen Pläne der preussischen Orientpolitik im klaren war. Das Dokument ist äusserst aufschlussreich und beweist die politische Weitsicht des preusischen Diplomaten in bezug auf die Lösung der rumänischen Frage. Das Dokument widerspiegelt getreu das politische Denken des preussischen Diplomaten, und illustriert am besten seine Haltung gegenüber der Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Die Studie war ursprünglich ein Geheimbericht vom 13. April 1858 [34] an Baron Manteuffel und wurde erst nachträglich dem am 1./13. April 1858 unterzeichneten Bericht der europäischen Kommissare hinzugefügt. Sie enthält eine genaue und ausführliche Untersuchung der von den Divans ad-hoc gestellten Forderungen und die Darlegung einer eigenen Auffassung über den künftigen politischen Status der Rumänischen Fürstentümer. Die Vervollständigung des Berichts durch die persönlichen Bemerkungen der Kommissare wurde infolge der widersprüchlichen Auffassungen und der Ablehnung französischer, russischer, preussischer und sardinischer Vorschläge durch die österreichischen und türkischen Kommissare vorgenommen.

Richthofens prounionistische Einstellung trug den realen Bedürfnissen des rumänischen Volkes Rechnung ; seine sachkundigen Bemerkungen erwiesen sich als die gründlichsten, ausführlichsten in dieser Hinsicht. Wir gehen im folgenden kurz auf diesen Geheimbericht ein. Zu Beginn weist Richthofen auf die Rechtmässigkeit der von den Divans ad-hoc geforderten Vereinigung der Moldau und der Walachei hin. Seiner Ansicht nach sei es nicht nur im Interesse der Fürstentümer sondern auch im Interesse Europas und des türkischen Reiches, dieser Forderung sofort nachzukommen. Anschliessend folgt ein geschichtlicher Exkurs zur Frage der Vereinigung. Die heute als „revolutionär" bezeichnete Idee wurde schon 1831 im Reglement Organique geäussert. Sie setzte sich aufgrund der neuen einheitlichen Gesetzgebung durch und war für die Gründung des Zollvereins massgebend. Seit 1855 begünstigten öffentliche Erlasse nationale Tendenzen, die sich immer mehr verbreiteten, bis schliesslich der Gedanke der Vereinigung zum Symbol der nationalen Wiedergeburt wurde. Die Verwirklichung der Vereinigung, vorderhand in der, Form einer administrativen Vereinigung und der Vereinigung der Anstalten wurde immer dringlicher, da die Rechtmässigkeit dieser Forderung niemand zu leugnen vermochte.

---

[32] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 49, c. 285—321, apud Deutsches Zentrlarchiv Merseburg, Historische Abteilung, II, 2.4. 1. Ab. II. Nr. 382. Preussische Konsultat in der Türkei. Richthofens Bericht aus Jassy vom 28. Juni 1847 an das Ministerium des Auswärtigen, Berlin.

[33] St. Tătărescu, *op. cit.*, S. 48.

[34] D. A. Sturdza u.a., *Acte şi documente relative la Istoria Renaşterii României*, Bd. IX, Bukarest, 1901, S. 27—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nach Richthofen steht die Idee der Vereinigung in engem Zusammenhang mit der Einsetzung einer starken und stabilen Regierung, die das Land vor inneren Unruhen und äusseren Gefahren zu schützen vermag. Das Stabilitätsprinzip kann ohne die uneingeschränkte Einhaltung der nationalen Autonomie keine sichere Grundlage haben. Aber die Bewahrung der nationalen Autonomie ist nur dann zu verwirklichen, wenn die Oberhoheitsrechte der Pforte genau festgelegt und von dieser auch eingehalten werden. In seinen 1856 aus Konstantinopel an den preussischen König gerichteten Briefen weist Richthofen auf die politischen Folgen einer Nichtbeachtung der nationalen Selbstständigkeit durch die Pforte und einer widerrechtlichen Einmischung in die rumänischen Angelegenheiten hin: „die Ansicht der Pforte über ihre Beziehungen zu den Rumänischen Fürstentümer steht in Widerspruch sowohl mit den Verträgen letzterer als auch mit den Bestimmungen des Pariser Friedensvertrags, und sollte diese Ansicht verwirklicht werden, würde das den Absichten Ihrer Majestät, mit deren Wahrung ich beauftragt wurde, zuwiderlaufen“ [35].

Richthofens Warnung blieb in den führenden Kreisen Berlins nicht ohne Wirkung. Demzufolge verlangte Graf Hatzfeld, Preussens Vertreter auf der Pariser Konferenz 1856, die Beziehungen zwischen der Pforte und den Fürstentümern durch das internationale Forum genauer zu präzisieren“ [36].

Richthofen weist in seiner Denkschrift des weiteren darauf hin, dass die Ernennung des Fürsten durch die Pforte mit dem Einverständnis der Schutzmacht, das sogenannte *Hospodarat*, dem Land die Stabilität der mit dem Gedanken der Vereinigung eng verbundenen Exekutivgewalt nicht gewährleisten kann. Dieses System hat jegliches moralische Prestige verloren. Die Fürstentümer haben es einstimmig abgelehnt und sich durch die Divans ad-hoc, für eine andere Lösung entschieden (einen fremden Erbprinzen aus einer europäischen Herrscherfamilie).

Hervorzuheben ist die Tatsache, dass Richthofens Ansicht sich von der offiziellen Auffassung Berlins, das an der Spitze des künftigen einheitlichen rumänischen Staates einen deutschen Fürsten wünschte, grundsätzlich unterschied. Indem der preussische Diplomat eine Regierung unter einem einheimischen Fürsten vorschlug, beweis er gegenüber den Wünschen des rumänischen Volkes mehr Verständnis, das aus Gründen politischer Opportunität einen fremden Fürsten verlangte und zum richtigen Zeitpunkt darauf verzichtete.

Als guter Kenner der rumänischen Wirklichkeit erachtete Richthofen es als notwendig, die rasche Ausbreitung der Unabhängigkeitsidee, sowie die Möglichkeiten, welche die Zukunft für diese Länder bereit hält (er bezog sich wahrscheinlich an den vom König und vom Berliner Kabinett erwünschten deutschen Fürsten an der Spitze des künftigen rumänischen Staates) und vor allem die Notwendigkeit innerer Reformen zu berücksichtigen. Diese erwähnte er in seinem Bericht über die von den Divans ad-hoc geforderten Reformen (Abschaffung adhger Vorrechte, Regelung der Beziehungen zwischen Bojaren und Bauern, eine radikale Justizreform, eine strikte Trennung zwischen richterlicher und Exekutivgewalt, eine Finanz- und Militärreform, Handels- und Unterrichtsreformen, eine gerechte Verteilung der Steuern usw.).

[35] Șt. Tătărescu, *op. cit.*, S. 38.
[36] D. A. Sturdza, *op. cit.*, Bd. VII, 1892, Bukarest, S. 284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Im Geheimbericht legte er seine eigenen Ansichten zu der für die preussische Regierung sehr wichtige Frage der widerrechtlichen Verbreitung der Konsularjurisdiktion in den Fürstentümern dar. Ein Hauptanliegen der Divans ad-hoc war die Unterstellung ausländischer Untertanen unter die Jurisdiktion des Landes gewesen.

Das Problem ist interessant, denn einerseits bringt es auch in der rumänischen Frage den österreichisch-preussischen Gegensatz zum Ausdruck und andererseits offenbart es die Ansicht eines ehemaligen Konsuls der den Missbrauch der Konsulargewalt entschieden verurteilt und die Abschaffung der konsularen Jurisdiktion im allgemeinen und vor allem derjenigen der österreichischen Konsuln verlangt. Mit sichtlicher Besorgnis weist Richthofen das Berliner Kabinett darauf hin, dass Österreich sich durch die Ausbreitung der Konsularjurisdiktion in den beiden Fürstentümern eine Vorzugsstellung schaffen wird. Er macht die verantwortlichen Stellen darauf aufmerksam, dass die österreichischen Diplomaten, nachdem sie aus politischen Interessen gegen eine Vereinigung waren, diese nun um der materiellen Interessen der Habsburgermonarchie willen bekämpfen, da in beiden Fürstentümern eine bedeutende Anzahl österreichischer Untertanen ansässig waren. Auf diese Weise droht Österreich ein europäisches und politisches Problem in eine materielle und exklusiv österreichische Frage zu verwandeln. Eine starke Regierung könnte sich solchen Tendenzen widersetzen nicht aber eine schwache und den ausländischen Einflüssen gefügige Regierung. Eine Macht die in den Fürstentümern einen politischen Einfluss erlangen möchte, muss nur die Einsetzung einer starken und stabilen Regierung verhindern. Darum ist Österreich gegen die Vereinigung. Diese Betrachtungen lassen die Haltung Österreichs gegenüber der Vereinigung der rumänischen Fürstentümer in einem neuen Licht erscheinen.

Abschliessend unterbreitet Richthofen in seinem Geheimbericht im Zusammenhang mit den Forderungen der Divans ad-hoc eine Reihe von Vorschlägen die sowohl den inneren als auch den äusseren Notwendigkeiten Rechnung tragen. Darunter erwähnen wir: die Einhaltung der Autonomie in dem vom Pariser Vertrag festgelegten Rahmen, die Stabilität der Exekutivgewalt; eine Regierung unter einem einheimischen Fürsten statt eines ausländischen, die Abschaffung der feudalen Vorrechte, Wahlrechte auf Grund des Eigentums, die legislative Vereinigung der beiden Fürstentümer, wenn ihre politische Vereinigung sich nicht verwirklichen liesse, wirksame Garantien gegen die Einmischung seitens des Auslands [37].

Die Aufzählung dieser Vorschläge beweist die Reichweite der von Richthofen behandelten Problematik, seine Kenntnis der rumänischen Realität, den fortschrittlichen Charakter der vorgeschlagenen Probleme und der Mittel zu ihrer Verwirklichung. Erwähnenswert ist die Tatsache, dass sich Richthofens Bemerkungn auch in dem gemeinsamen Bericht der europäischen Kommisare vom 1./13. April ausgewirkt haben.

Richthofens Schlussfolgerungen und Stellungsnahmen zum künftigen Statut der Rumänischen Fürstentümer beweisen seine aufrichtige Anteilnahme

[37] *Ibidem*, Bd. IX, S. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

am Schicksal des rumänischen Volks, dem er eine glückliche Zukunft und Wohlstand gewünscht hat [38].

Die eigentliche Tätigkeit Richthofens in der europäischen Komission in Bukarest, die schon früher in einem mangelhaften Studium [39] ohne entsprechende kritische Randbemerkungen untersucht worden ist., ergänzt seine politische Auffassung über die Vereinigung, die er in verschiedenen Memoiren [40] und Berichten aus jener Zeit immer wieder geäussert hat.

Aus den erwähnten Anweisungen war schon ersichtlich, dass Richthofens Auftrag in der europäischen Konferenz umfassend und schwierig war. „Ich sehe voraus — sagte der König von Preussen seinem Vertreter in Bukarest — dass Ihr einer Komödie beiwohnen werdet" [41]. In Wirklichkeit — wie Richthofen selbst voll Bitterkeit zugeben wird [42] — berechtigte ihn die Entwicklung der Dinge im Rahmen der Kommission eher zur Annahme einer „Tragödie" beizuwohnen.

In der Kommission gab es heftige Meinungsverschiedenheiten zwischen Talleyrand — Périgord und Bulwer, zwischen Liehman und Richthofen. Unter diesen Umständen ist es verständlich, dass Richthofen in einer bedrückenden, von Reibereien und Feindseligkeiten vergifteten Atmosphäre arbeiten musste.

Am 25. Juni 1857 beschrieb Richthofen dem König die Situation folgendermassen : „die Dinge entwickeln sich auf eine Spaltung der Kommission hin — was eigentlich Österreich wünscht. Meinerseits habe ich mich bemüht diese Spaltung zu verhindern, aber niemand weiss, wie es weitergehen soll, falls die Tagungen nicht suspendiert werden" [43].

Die Tätigkeit der Komission wurde von den Gegnern der Vereinigung auf drei Arten gestört :

1. Der türkische und österreichische Kommissar erkannten der Kommission nicht das Recht zu die Probleme der Fürstentümer zu lösen ;

2. Der österreichische Kommissar wollte in der Komission diejenigen nicht erkennen, die gegen seine Absichten waren ;

3. Der Kaimakam der Moldau missachtete die von der Kommission getroffenen Massnahmen und gehorchte nur der Pforte ; diese versuchte, die Wirkung all dieser Massnahmen zunichte zu machen und Zeit für Vogorides Machenschaften in der Moldau zu gewinnen [44].

Unter diesen Umständen war das Einverständnis zwischen dem französischen, rüssischen, preussischen und sardinischen Kommisar für den Erfolg der Vereinigung entscheidend. In der Sitzung vom 22.

---

[38] Şt. Tătărescu, *op. cit.*, S. 48.

[39] Şt. Tătărescu, *op. cit.*, Bukarest, (1939), 117 S.

[40] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme Rolle 1, c. 26—29, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81. Konstantinopol, X. A.5. f. 26—29. Der Geheimbericht Richthofens vom 25. August 1856, Bukarest, Kopie in französischer Sprache.

[41] V. N. Vinogradov, *Rossia obiedinenie Ruminskih Kneajestv*, Moskva, 1961, S. 108, nach L. Boicu, *op. cit.*, S. 134.

[42] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 31, c. 664—668 ; apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81. Konstantinopol, X. a., 10. C., c. 664—668, Richthofen an

[43] Şt. Tătărescu, *op. cit.*, S. 103—105.

[44] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mai/3. Juni 1857 [45], als der russische Kommissar Basily erklärte, dass die interimistische Regierung der Moldau, die Gegner der Vereinigung offen unterstützte und dass ein unter diesen Bedingungen gewählter Divan die Forderungen des Landes nicht vertreten könne, stimmten der französische und der preussische Vertreter dieser Erklärung bei, wobei letzterer auch seine Jassyer Erfahrungen verwerten konnte [46]. Da Richthofen die Zwangsmassnahmen des Kaimakams Vogoride kannte, hatte er Grund, die Wahlergebnisse für den Divan ad-hoc der Moldau anzuzweifeln. In der Kommission kritisierte er die von Vogoride gefälschten Wahlergebnisse. Obwohl seine kritische Stellungsnahme in der Kommission eigentlich der von Österreich betriebenen Politik in der Fürstentümern galt, war sie auch der Idee der Vereinigung dienlich. Gegen Vogorides Ungesetzlichkeiten und Fälschungen protestierte der französische Kommissar in der Sitzung vom 29. Juli 1857 [47]. Ihm schlossen sich sofort auch die Vertreter Preussen, Russlands und Sardiniens an. Sie verlangten die Annulierung der gefälschten Wahlergebnisse in der Moldau und erkannten dem Divan das Verhandlungsrecht mit der Kommission ab. Ihr Vorgehen, sowie der wiederholte Einspruch der Botschafter Frankreichs, Russlands, Preussens und Sardinienes bei der Pforte gefolgt von einem zeitweiligen Abbruch der diplomatischen Beziehungen dieser Länder mit der türkischen Regierung und die zahlreichen Proteste seitens der Rumänen bewirkten die Annullierung der gefälschten Wahlen in der Moldau. Unter dem Druck der prounionistisch eingestellten Grossmächte war die Pforte gezwungen, die Wahlen in der Moldau um 15 Tage zu verschieben, um die Wahllisten bu überprüfen. Bei den neuen Wahlen verzeichneten die Unionisten einen klaren Sieg. Der Divan ad-hoc der Moldau beschloss einstimmig die Vereinigung der Moldau mit der Walachei. Die Anwesenheit und das Eingreifen des preussischen Vertreters in der europäischen Kommission neben den Vertretern Frankreichs, Russlands und Sardiniens haben nicht nur die antiunionistischen Machenschaften der Türkei und Österreich verhindert, sondern auch den Rumänen die Möglichkeit gegegben, offen für die Vereinigung zu stimmen. Auch wenn Richthofens Haltung in der Kommission von den Interessen der preussischen Orientpolitik bestimmt wurde, kann das positive Ergebnis seiner prounionistischen Einstellung nicht geleugnet werden.

Wie richtig bemerkt wurde [48], hat jeder Kommissar in Bukarest die Interessen und die Politik seiner Regierung vertreten, mit dem wesentlichen Unterschied, dass die Einstellung einiger Kommissare der rumänischen Sache gedient, anderer wiederum geschadet hat. Im Falle Preussens kann man behaupten, dass Richthofen die Politik der Berliner Regierung fortgesetzt hat. Im Unterschied zur Zurückhaltung, die Berlin gegenüber den „nationalen Wünschen" der Rumänen empfahl, unterstützte Richthofen die Vereinigung sowohl in seinen Memoiren und Berichten an seine Vorgesetzten als auch durch seine Tätigkeit in der europäischen Kommission in Bukarest.

Der an das Berliner Kabinett gerichtete Vorwurf des österreichischen Kanzlers, Graf Buol, sowie seine dem Frankfurter Parlament vorgelegte

[45] D. A. Sturdza, *op. cit.*, Bd. VI—2, S. 405—406.
[46] *Ibidem*, S. 406, 411.
[47] *Ibidem*, S. 462—477.
[48] L. Boicu, *op. cit.*, S. 134—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Protestnote gegen das Einverständnis zwischen Richthofen und dem französischen Vertreter, Talleyrand — Perigord „in Fragen der Vereinigung der Donaufürstentümer“ [49] beweisen, dass der preussische Kommissar die von Berlin diktierte Zurückhaltung aufgegeben hatte. Wie Bismarck berichtete [50], wurde Richthofens prounionistische Einstellung von Österreich im Frankfurter Parlament als Ausdruck der "antideutschen" Gesinnung Preussens gewertet. Der Zwischenfall zeigt widerum den österreichischpreussischen Gegensatz in der rumänischen Frage.

Richthofen hat es als erster verstanden und dem Berliner Kabinett gezeigt, dass die „Rumänischen Fürstentümer im Brennpunkt der europäischen Politik immer eine beträchtliche Bedeutung beibehalten werden und Preussen auch in Zukunft an ihr Schicksal gebunden sein wird“ [51].

Wir wollen anschliessend auf Bismarcks Haltung kurz eingehen, der zu jener Zeit noch Chef der preussischen Diplomatie war (er kam erst 1862 an die Macht). Obwohl seine Ansichten nicht immer mit denen jener Kreise übereinstimmten welche die preussische Aussenpolitik bestimmten, wurden sie vom Lauf der Geschichte bestätigt. Allzuviel lässt sich darüber nicht sagen, da in dem uns zugänglichen Material keine Hinweise auf Bismarcks Einstellung zur Vereinigung der Fürstentümer vorhanden sind.

Wie ein ausländischer Historiker mit Recht bemerkte [52], hatte Bismarck kein Interesse an den nationalen Bestrebungen des rumänischen Volkes. Er richtete sich in diesem Fall, höchstens nach Klischees und Vorurteilen, die anstatt verändert oder berichtigt später bekräftigt oder bestätigt wurden. Erst als Botschafter Preussens in Petersburg (1859—1862) wurde er unmittelbar mit der rumänischen Frage konfrontiert. Es war die Zeit, als die Vereinigung unter dem Schutz der russisch-französischen Entente abgeschlossen wurde, der Beginn der Herrschaft Cuzas. Darum hat Bismarck in der rumänischen Frage die Meinungen der führenden russischen Kreise übernommen [53]. Während der Orientkrise (1853—1856), als es am preussischen Königshof zwei Parteien gab, eine, die den russischen Standpunkt vertrat, und eine westlich gesinnte, stand Bismarck zwischen beiden. Er war der Anhänger einer bewaffneten „unabhängigen Neutralität“, die für Russland vorteilhaft war, das Erstarken Österreichs verhinderte und Preussen im Deutschen Bund ein Übergewicht sicherte. Darum betrachtete er die an 20. April 1854 mit Österreich unterzeichnete Konvention als einen Betrug der anderen deutschen Staaten. Warum sollte Preussen in der orientalischen Frage eine antirussische Haltung einnehmen und dadurch einen österreichischen Sieg in Südosteuropa begünstigen ? Das ist die Frage und zugleich die Stellung des damaligen Preussischen Vertretens im Frankfurter Parlament. Als solcher war er bemüht, den Bund gegen Österreich auszuspielen. Nach Bismarck sollte Preussen nur deutsche Interessen schützen und Österreich allein seine Interessen im Orient verteidigen. Die gegensätzlichen Interessen Preussens und Österreichs in Zentraleuropa wirkten sich folglich auch auf die orientalische Frage aus.

[49] *Correspondance diplomatique de M. de Bismark (1851—1859)*, publiées d'après l'edition allemande de M. de Poschinger, Tom. II, Paris, 1883, S. 264.
[50] *Ibidem.*
[51] Şt. Tătărescu, *op. cit*, S. 76.
[52] Z. R. Dittrich, *op. cit.*, S. 19—20.
[53] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nach der Beendigung des Krimkrieges und bei der Eröffnung des Pariser Kongresses (1856) war Bismarck gegen eine Teilnahme Preussens an den Tagungen des Kongresses, was den Prinzen Wilhelm zu einem energischen Widerspruch veranlasste: „Ich habe Bismarck schon mehrmals gesagt — schrieb der preussische Thronfolger dem König voll Empörung — dass er (Bismarck) in Frankfurt die Rolle Preussens als Grossmacht in der Orientfrage völlig vergessen habe und die Situation Preussens immer nur vom deutschen und nicht vom europäischen Standpunkt aus betrachte [54]".

Der Vorwurf war nur teilweise berechtigt; Bismarck hat Preussens Politik in der neuen internationalen Konjunktur nicht aus den Augen verloren. Kaum einen Monat nach der Unterzeichnung des Pariser Vertrags, am 26. April 1856 [55], hat Bismarck dem Ministerpräsidenten Manteuffel eine Denkschrift für den König mit Betrachtungen über die internationale Politik und die künftige Politik Preussens übersandt. Mit seinem ausserordentlichen politischen Scharfsinn bemerkte Bismarck: "in Erwartung der zukünftigen Ereignisse suchen alle, gross und klein, Frankreichs Freundschaft und der Kaiser Napoleon auch wenn die Grundlagen seiner Monarchie selbst in Frankreich noch neu und beschränkt sind. hat die Wahl unter den angebotenen Bündnissen. Der zükünftige Kanzler sah keinen Bruch zwischen England und Frankreich voraus, da es für beide Grossmächte eine zu kostspielige Angelegenheit wäre. *Doch sei* eine Annäherung zwischen Frankreich und Russland vorauzusehen, weil es infolge ihrer geographischen und politischen Lage" geringere Gegensätze" — zwischen ihnen als zwischen den anderen Grossmächten gebe und ihre Interessen nicht unbedingt kollidieren. Preussen könne ein russisch-französisches Bündnis nicht gleichgütig bleiben, denn in diesem Fall müsste sich Preussen wehren, um nicht zugrundezugehen. Bezüglich der Beziehungen Preussen — Österreich war der zukünftige Kanzler völlig anderer Meinung als Manteuffel. Bismarck glaubte, dass „Deutschland für die die zwei Grossmächte zu klein sei". Seit Jahrtausenden offenbare sich der deutsche Dualismus in grossen Bürgerkriegen. Seit Karl V sei die Frage Jahrhundert um Jahrhundert aufgeworfen worden und werde es auch in diesem Jahrhundert. Darum werde Preussen in kurzer Zeit seine Existenz gegen Österreich verteidigen müssen. Preussen könne diesen aus der geschichtlichen Entwicklung Deutschlands entstandenen Zusammenstoss nicht verhindern. Unter diesen Bedingungen müsse Preussen sich alle Türen offen halten. Bismarck empfiehlt gegenüber Louis Napoleon Annäherungsversuche, *die zu nichts verpflichten* und jeden Versuch zurückzuweisen, der uns zwingen könnte, ohne Vorteil in Österreichs Fahrwasser zu segeln" [56]. Manche Historiker [57], sind der Meinung, dass die Vereinigung der Fürstentümer in diesem Sinne für Preussen ein erwünschter Vorsprung war. Indem Preussen sie unterstützte, gewann es das Wohlwollen Napoleons III, und vertiefte "die zukünftigen Widersprüche".

Die Entwicklung der internationalen Lage gab Bismarck recht. Es kam tatsächlich zu einer russisch — französischen Annäherung ohne dass den französisch — englischen Beziehungen Abbruch getan wurde, und der Krieg

[54] Kurt Borries, *Preussen im Krimkrieg*, Stuttgart, 1930, S. 324.

[55] *Correspondance diplomatique de M. de Bismarck (1851—1859)*, Tom. II, Paris, 1883, S. 155—157, 162, 163, 166.

[56] *Ibidem*, S. 166.

[57] L. Boicu, *op. cit.*, S. 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zwischen Preussen und Österreich sollte tatsächlich in einer „nahen Zukunft" ausbrechen.

Die Annahme, dass Berlin die Vereinigung der Fürstentümer als einen erwünschten *Vorsprung* betrachtete, der eine Annäherung an Frankreich brachte, kann unter gewissen Einschränkungen akzeptiert werden. Berlin hat sich mit Frankreich nicht nur diesem zuliebe verbündet, sondern auch — wie es aus der diplomatischen Korrespondenz Preussens klar ersichtlich ist [58] — um eigene Interessen zu wahren, die eine Vereinigung des rumänischen Staates unter der Führung eines deutschen Prinzen vorsahen.

Wir wollen noch auf die Einstellung Preussens auf der Pariser Konferenz zur Vereinigung der Rumänischen Fürstentümer kurz eingehen.

Bekanntlich legte Napoleon III nach Osborne in der Frage der Rumänischen Fürstentümer Zurückhaltung an den Tag und opferte die politische Vereinigung einer administrativen. Diese Einstellung war schon im Dezember 1857 offensichtlich, als Walewski Kisseleff den Plan einer Vereinigung mit zwei Fürsten und Zwei Verwaltungsapparaten zur Kenntnis brachte [59]. Unter solchen Bedingungen war die Idee der Vereinigung unter einem fremden Fürsten, die von Walewski in der erster Sitzung vom 22. Mai 1858 vorgeschlagen und von P. D. Kisselef (dem Vertreter Russlands), Hatzfeld (dem Vertreter Preussens) und Villamarina (dem Vertreter Sardiniens) akzeptiert wurde, gehaltlos. Die ehrgeizigen und geheimen Pläne der führenden Kreise Berlins bewirkten, dass Preussen die Vereinigung unter einem fremden Fürsten unterstützte.

Nachdem aber Frankreich seine prounionistische Einstellung aufgegeben hatte und Englands und Frankreichs Diplomaten schon in der ersten Sitzung die Notwendigkeit gegenseitigen Zugeständnisse erkannt hatten, versuchte Preussen auf der Konferenz eine Vermittlerrolle zu spielen: "Die Regierung seiner Majestät glaubt sich dazu berufen, eine Haltung zu vertreten, welche die Verwirklichung eines friedlichen Einvernehmens in Paris begünstigen und erleichtern würde". — schrieb Manteuffel, am 1. Juni 1858 dem preussischen Botschafter in London, Bernstoff" [60].

Selbstverständlich war ein solches Einvernehmen nur durch Zugeständnisse möglich. Und ein solches Einvernehmen liess sich nur über eine sogenannte "administrative Vereinigung" erreichen. Infolgedessen war es die Aufgabe des preussischen Bevollmächtigten Meinungsunterschiede über strittige Fragen zu schlichten und beizulegen. Diese Haltung ist während der Konferenz oft zum Ausdruck gekommen wie z.B. im Laufe der Diskussion über die gemeinsame Fahne, die zu einer heftigen Auseinandersetzung zwischen dem französischen und dem österreichischen Bevollmächtigten führte. Der preussische Vertreter griff vermittelnd ein und schlug vor, an den zwei Fahnen der Fürstentümer jeweils einen blauen Streifen anzubringen [62]. Abschliessend sei

[58] Bukarester Staatsarchiv D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 31, c. 586—618, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81, Konstantinopol, X. a., 10. C., c. 624—628, Manteuffel an Richthofen, Berlin, 21. Juni 1856, f. 2—17.

[59] V. N. Vinogradov, *op. cit.*, S. 22 nach L. Boicu, *op. cit.*, S. 233.

[60] Bukarester Staatsarchiv, D.D.R.—Mikrofilme, Rolle 31, c. 624—628, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81, Konstantinopol, X, a. 10. c., 624—628. Manteuffel an Bernstoff, Berlin, 1. Juni 1858.

[61] *Ibidem*, c. 626.

[62] D. A. Sturdza, *Acte şi documente*, Tom, VII, S. 380.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gesagt, dass Preussen um die Mitte des vorigen Jahrhunderts in der rumänischen Frage keineswegs selbstlos eine unparteische und vermittelnde Politik betrieben hat.

Die Vermittlungstaktik Preussens auf der Konferenz entsprach der damaligen internationalen politischen Konjunktur, die von „Osborns Geist" „bestimmt war; das ist aber kein Grund, uns über die wahren Ziele und die Bedeutung, die das Berliner Kabinett den Rumänischen Fürstentümern in seiner Orientpolitik beimass, hinwegzutäuschen.

Den Ereignissen vorgreifend ergibt sich eine Feststellung : Das Berliner Kabinett spielte sich sowohl 1878 auf dem Berliner Kongress als auch 1858 auf der Pariser Kongress als Vermittler wie Bismarck sagte, als „ehrlicher Makler" auf. Wie die neuesten Forschungen deutscher Historiker jedoch bewiesen haben [63], war der Eiserne Kanzler 1878 keineswegs der Vermittler des Friedens von 1878, sondern ermutigte indirekt aber wirkasm den Ausbruch der Orientkrise, aus der er im Interesse Deutschlands Nutzen zu ziehen hoffte. Dadurch wird die Ansicht des englischen Historikers A.J.P. Taylor bestätigt, der zu Recht behauptete, dass Bismarcks Politik nicht so originell war, wie dieser glaubhaft machen wollte. ; er hat höchstens mit ausserordentlichem Mut und Tatkraft eine Politik betrieben, deren Richtlinien schon lange vor ihm vorgezeichnet waren [64]. Und diese Politik war, wie schon vor 20 Jahren das Studium Peter Rassow [65] es bewiesen hat, die Fortsetzung der Politik des preussischen Königs Friedrich Wilhelm IV. während der Orientkrise 1853—1856.

Zusammenfassend können wir sagen, dass die Einstellung der preussischen Diplomatie zur rumänischen Frage Mitte des XIX. Jahrhunderts von eigenen Interessen bedingt war, aber gleichzeitig zur Verwirklichung der Vereinigung beigetragen hat *.

ANLAGE

Berlin, 1856 Juni 21. Manteuffel an Richthofen.

Instruktion des Herrn von Richthofen von 21. Juni 1856 als Mitglied der europäischen Commission (Art. 23) des Friedens Vertrages von Paris von 30. März 1856 zur Prüfung der Organisationsvorschläge der von Pforte berufenen beiden Divans ad-hoc der Donaufürstentümer und zur Formulierung von Vorschlägen über die definitive Organisation der Fürstentümer den Kongress zu Paris.

Euer Hochwohlgeboren sind bereits davon in Kenntnis gesetzt, dass S.[eine] M.[ajestät] der König, unser Allergnädigster Herr, geruth haben Sie zu Allerhöchst dem Mitgliede der europäischen Commision zu designieren welche nach Artikel 23 des Friedens von Paris von 30. März a. zusammentreten soll um, nach Anhörung eines von der Pforte ad hoc zu bestellenden Diwans in jeder der Fürstenthümer Moldau und Wallachei, Vorschläge über die definitive Organisation dieser beiden Länder an den Kongress zu Paris gelangen zu lassen.

---

[63] Winfried Baumgart, *Bismarck et la crise d'Orient de 1875 à 1878*, in „Revue d'histoire moderne et contemporaine", Tom. XXVI, janvier-mars 1980, S. 104—108.

[64] A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe. 1848—1918.* Oxford University Press. London Oxford New York, 1971, S. 86, nota 1.

[65] Peter Rassow, *Der Konflikt König Friedrich Wilhelm IV. mit dem Prinzen von Preussen im Jahre 1854. Eine preussische Staatskrise.* Wiesbaden, 1961 (Die Arbeit war uns nicht zugänglich).

* Übersetzung Dieter Schullerus.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In dem S[eine] M[ajestät] der König Sie zu diesen wichtigen Auftrage auserschen, haben Allerhöchstderselbe Ihnen ebensowohl einen Beweis Allerhöchst dero [sic] Vertrauen geben als anderseits auch die Wahl auf einen Beamten fallen lassen wollen, der durch seine früheren Dienstverhältnisae mannigfache Gelegenheit hatte sich mit der Geschichte sowie mit dem gegenwärtigen politischen, religiösen, sozialen und commerziellen Zustande jener Länder mit deren Gesetzgebung und bisheriger Verfassung genau vertraut zu machen und von dem daher vorauszusetzen war, dass derselbe die Interessen auch bereits speziell kennt, die sich für uns.

Ew. Excellenz haben, der erhaltenen Aufforderung gemäss, sich seitdem aus dem Ministerialarchiv über alle diejenigenn Verhandlungen und Correspondenzen zu unterrichten Gelegenheit erhalten und die während der Epoche von 1848, wo Sie jene Länder verliessen, bis jetzt hierseits gepflogen worden sind; und Sie werden daraus bereits die allgemeine Stellung ersehen haben, die seit zu der Frage der Donaufürstenthümer seitdem Beginn der Differenzen hierüberr eingenommen und bis jetzt behauptet worden ist.

Nachdem Sie sich solchergestalts, insbesonderheit auch durch ein zurückgehen auf die Reglements Organique, die wie Ex. bekannt, seiner Zeit auf russische Einwirkung für beide Fürstenthümer als Verwaltungsnormen festgestellt und bis heute als solche beachtet sind, die Verhältnisse jener Länder wieder in Ihr Gedächtnis zurückgerufen haben, sind Sie auch darüber instruiert dass die künftige Verfassung der Donaufürstenthümer schon vor dem Frieden von Paris vom 30. Märtz, nämlich in Monat Februar a[nno] aus Veranlassung des bevorstehenden Ablaufes der siebenjährigen Regierungszeit der beiden Gospodaren in der Moldau und Wallachei: Gegenstand lebhafter Verhandlungen zwischen der Pforte und den bei ihr beglaubigten Vertretern Englands, Frankreich und Österreichs gewesen ist, die ein geeignetes Material sowohl zur Kenntnis der Ansichten der Pforte als der Gedachten Mächte über diese Frage darbieten.

Endlicht hat Eure Ex[cellenz] auch den Friedensvertrag von 30. März selbst das auf Art. 27—27 desselben bezügliche Protokoll Nr. 22 selbst der demselben annextierten Instruktion vorgelegen. Hiernach erscheint es nicht nöthig, Ihnen noch eine besondere Darlegung der Gegenwärtigen Sachlage zu geben, sondern es wird, bevor im Nachstehenden zu Ihrer speziellen Instruktion über die einzelnen wesentlichen Fragen welche sich an diese interessante Materie knüpfen, übergegangen wird, genügen, Sie auf einen allgemeinen Gesichtspunkt aufmerksam zu machen, welcher wir als leitendes Prinzip für die diesseitige Theilnahme an den Verhandlungen der Gedachten Commision festgehalten zu haben wünschen. Ew. [Excellenz] werden nämlich ersehen haben, und es wird sich dies bei der Erörterung der einzelnen Punkt noch näher herausstellen, dass, was die politische Stellung der Fürstenthümer betrifft, dieselbe durch den Frieden von Paris vom 30. März nur in der Hinsicht wesentlich verändert worden ist, dass darin der Wegfall eines jeden ausschliesslichen Protektorats wie es Russland bisher thatsächlich ausgeübt hat proklamiert worden ist und die Fürstenthümer unter die gemeinschaftliche Garantie der Mächte gestellt würde welche den Pariser Frieden abgeschlossen haben. Eine nähere Feststellung des Verlältnisses sowie der ganzen den Fürstenthümern zugebenden staatsrechtlichen Stellung, ist indes so wenig erfolgt, dass vielmehr die in dieser Hinsicht gebrauchten Ausdrück von einer Unbestimmtheit sind dier, indem sie allen Ansichten Raumlassen und deren Geltungsumfang auf die Commision verlegte, um so sicher erwarten lässt dass in derselben die verschiedenen politiscschen Interessen um so grösserer Lebhaftigkeit und Entschiedenheit sich Geltung zu verschaften werden.

Die Stellung, welche auf dem A[ller] H[öchsten] Willen S[einer] M[ajestät] des Königs Preussen zur orientalischen Frage überhaupt eingenommen hat, ist genau dahin präzisiert worden, dass dieselbe eine insbesonders Zurückhaltende sein und bleiben müsse, als Preussens Interessen im Orient nicht nur von hervorragender Bedeutung sind [als] dass es sich in die Eventualität eines Kampfes um diesselben zu begeben und durch Anschluss an den einen oder anderen Theil das Gewicht seiner Unparteilichkeit zu beeinträchtigen habe, welche Preussen in Stand setzt mit der ganzen Härte seiner europäischen Position zu den für dasselbe höheren Interesse des allgemeinen Friedens in vermittelnder und versöhnender Weise mitzuwirken. Es ist daher der ausdrücklichste Wille S[einer] M[ajesät] des Königs dass an dieser bisher mit dem entschiedensten Erfolge behaupteten Politik auch in der Frage der Donaufürstenthümer festgehalten werde, und wenn S. M. der König auf die Theilnahme Preussens an jener Komission einen besonderen Wert gelegt haben, geschah dies mindestens ebenso aus dero Wunsche: in einer Frage bei der Preussen ganz unparteisch steht und von deren nach allen Seiten sie möglichst befriedigender Lösung der europäische Friede in hohen Grade mitbedingt würde, zur Vermittlung der verschiedenen Gegensätze und Interessen mit dem Gewichte seiner Stellung beizutragen, als um seine eigenen Interesse in jenen Ländern

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

und seine dortigen vertraggesmässigen Rechte und Ausprüche, *welche mit dem allgemeinen Interesse Deutschlands identisch sind*, zu mehren und zu sichern.

Aus diesen allgemeinen Gesichtspunkte der Ew. [Ex.] im Laufe der Verhandlungen sich gefälligt wollen zur Richtschnur dienen lassen und welchen gemäss Sie Ihr Verhalten werden zu regeln haben, ist die nachtstehende Instruktion hervorgegangen, welche sich auf diejenigen Fragen bezieht, die in der Commission jedenfalls zur Sprache kommen worden und zwar in der Folgenreihe in welcher dies vermutlich der Fallse sein wird.

Wenn man bei den Verhandlungen in der Commission und der beiden Divans ad-hoc, wie vorauszusetzen ist, eine logische Folgenreihe der Materien beobachtet, die als Prinzipien für die weiteren Punkte massgebend sind, so wird man in vorderster Reihe das Verhältnise der Fürstenthümer zur Pforte in Betracht ziehen d[as] h[eisst] zur Beantwortung der Frage schreiten würden.

Welches sind die Rechte die Pforte in jenen Ländern besitzt? oder mit andere Worten: Worin besteht wesentlich und faktisch die Suzeränität der Pforte über die Länder?; denn von der Beantwortung der Frage hängt demnächst der Umfang von Selbständigen Rechten ab, in welchen die Fürstenthümer sich bewegen dürfen.

Die Frage bietet wesentliche Schwierigkeiten dass keiner der Publizisten welche über diese Materie geschrieben hat dieselbe erschöpfend gelöscht und dazu hat insbesonders auch beigetragen, dass die ursprünglichen Capitulationsverträge der Fürstenthümer mit der Pforte in authentischen Texten nicht zur Offentlichkeit gelangt, sondern nur in theilweise unter sich abweichenden Copien Gegenstand öffentlicher Besprechung geworden sind. Es scheint sogar als wenn in den Archiven der Fürstenthümer selbst Original-exemplare nicht mehr existieren sondern diese abhanden gekommen sind; denn nach Lage der ersten Berichte die Ew. [Ex.] als Sie Generalconsul in jenen Ländern waren, abgestattet haben, war damals eine sichere Überzeugung von dem Inhalt der Capitulationen nicht zu gewinnen, und auch Ihre Nachfolger im Amte sowie die Gesandtschaft zu Konstantinopel haben etwas Sicheres hierüber nicht aufklären können. In der neuesten Zeit ist uns vom Konsule zu Jassy einen französische Überzetzung der Kapitulation von 1392 und 1573 bzw. der Wallachei und Moldau zugegangen, aber über die Echtheit des Originals aus dem sie geschöpft worden sind, ist ebensowenig etwas zu entnehmen gewesen.

Im Allgemeinen stimmen diesselben jedoch ihren Inhalte nach insofern mit der Geschichte der Länder übersein, was ausser Zweifel ist, da ursprünglich die Wallachei von Sultan Bajazid I [Ilderim] 1392 der Pforte durch Waffengewalt unterwerfen und ihre Unterwerfungsbedingungen mehr eine Folge der Gnade als eines zweiseitigen Aktes waren, während die Unterordnung der Moldau unter die Türkei, wenn man diesen etwas zu vielsagenden Ausdruck gebrauchen will, nicht durch Gewalt sondern *vollkommen vertragsweise* von Prinz Bogdan IV (1573) erfolgte. In späteren Dokumenten, Friedensschlüssen wird theils von den Privilegien und Freiheiten der Fürstenthümer wie diese sich aus der alten Kapitulationen ergeben gesprochen, bis in der neuren Zeit zur Beziehung des Verhältnisses der Pforte zu den Fürstenthümern das Wort *Suzeränatät* in der Regel jedoch eine Bezugnahme auf die alten Privilegien und Freiheiten der Fürstenthümer wiederholt zu werden pflegte und der nächste Provisorfriede that im Art. 27 ganz dasselbe.

Ganz sichere Dokumente zur Beurtheilung des Rechtsverhältnisses der Fürstenthümer zur Pforte liegen uns daher nicht vor und wir Zweifeln dass dies irgendwo anders als in Konstantinopol *der Fall sein werde, vielleicht auch nicht einmal dort.*

Man könnte sagen, dass, da die in neuerer Zeit auf Russlands Betrieb zu Stande gekommen bereits erwähnten Reglements Organique im allgemeinenen für die Fürstenthümer einen Kreis von selbstständigen Befugnissen enthalten, mindenstens anzunehmen sei dass diese ein Grundlage für das heutige politische Recht der Fürstenthümer bildeten aber Ew. Ex. sind mit der Entstehungsgeschichte der erwähnten Reglements Organique zu genau vertraut um nicht zu wissen, dass die Pforte die Umwandlung der in ihr enthaltenen Grundsätze und Bestimmungen nur mit dem ausdrücklichen Vorbehalten dass aus derselben kein Präjudiz für ihre Hoheitsrechte erwachsen dürfte, genehmigt hat. Eine klare ganz unzweideutige Beantwortung der Eingangs gedachten Frage lässt sich daher nicht geben.

Ebenso ist die Frage:

Ob die Fürstenthümer integrierende Theile des türkisches Reiches sind?

Vom Rechtstandpunkte nicht aufgeklärt. Gewiss ist es dass sie ursprünglich, d.h. nach den ersten Kapitulationen mit der Pforte bis in das erste Drittheil des vorigen Jahrhunderts hinein *nicht* als integrierende Theile des Pfortengebietes betrachtet werden, denn wenn auch das Recht zu Krieg und Frieden und die Beziehungen *„freier Länder"* wie sie sich in der Kapitulationen finden, nichts dem entsprechenden Text derselben gemäss sein sollten, die Geschichte zeigt dass die Wallachei nochmale viele Bündnisse und Traktate mit Polen, Ungarn

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

abgeschlossen und dass die Pforte das Recht derselben Frage früher nicht in Frage gestellt hat.

Eine faktische Ausbildung des heutigen Verhältnisses der Fürstenthümer beginnt erst eigentlich seit den neueren Königen Polens, Ungarns und, besonders, Russlands, mit derselben. Von dieser Zeit ab findet man auch das Wort „Suzeränatät", und es wurde in den Friedenschlüssen welche jene Kriege zur Folge hatten, über die Fürstenthümer seitens der Pforte verfügt wie über eigene Provinzen, so bei der Abtretung von der Bukowina an Österreich und von Bessarabiens an Russland, während früher in den ersten Kriegen mit Polen, wie die Nachrichten der Geschichte übereinstimmend und authentisch darthun, die Pforte die Anträge Polens auf Abtretung einzelner Distrikte der Wallachei und Moldau dahin beantwortete: „die Länder gehörten nicht zum türkischen Reiche, man habe dort nur die Oberhoheit und könne folglich nicht abtreten was man selbest nicht besitze".

Das faktische Staatsrecht der Moldau und Wallachei kann daher nicht füglich allein nach den alten Kapitulationen, sondern es muss nach der späteren Ausbildung derselben durch die verschiedenen Friedenschlüsse aufgefasst werden; allein diese haben durchgehend das Eigenthümliche dass sie, um den Einfluss der Türkei auf jene Länder zu schwächen, dieselbe verpflichtet haben das Fortbestehen der alten Privilegien und Immunitäten Fürstenthümer nach den Kapitulationenen aufs neue als gültig anzuerkennen.

Dies hat indess veranlasst, dass beide Fürstenthümer so fern sich ihnen im Laufe der Zeit dazu Gelegenheit geboten hat und besonders in der gegenwärtigen Epoche, wo die Ereignisse die nationalen Hoffnungen im Lande wieder angeregt haben, unter Berufung auf ihre Kapitulationen stets das Rechte für sich in Anspruch genommen haben als abgesonderte und nicht als integrierte Theile der Türkei zu gelten. Die Suzeränatät der Länder ist — das geben sie im allgemeinen zu — unzertrennlich mit der türkischen Herrscherwürde verbunden; aber sie befugten dass diese Suzeränatät der Pforte nur nach den durch die Kapitulationen dieser Länder derselben eingeräumten Rechten und die Erfüllung der diesen Rechten entsprechen den Pflichten bestimmt sei, eine Einverleibung der Moldau und Wallachei in das türkische Reich aber niemals stattgehabt haben.

In den Reglement Organiques wurde die Moldau und Wallachei in der Regel mit „indigèner" bezeichnet und als solche den „Sujets de la S. Porte" gegenübergestellt (g.b. Art. 79 des Reglement Organiques der Moldau). In den Konferenzen zu Konstantinopel im Februar c. zwischen der Pforte und den bei ihr beglaubigten Vertretern Englands, Frankreichs und Österreichs wird (of art. 2 der dort projektierten Coden) ausdrücklich ausgesprochen dass die Fürstenthümer integrierte Theile des türkischen Reiches seien und als solche angesprochen werden sollen.

Der Friedensvertrag vom 30. März c., das Protokoll Nr. XXII und die demselben annektierte Instruktion lassen die Frage ganz offen, die insofern nicht ohne alle praktische Bedeutung ist als, wenn man die Fürstenthümer als integrierte Theile des türkischen Reiches ansehen wie die von der Pforte abgeschlossenen Verträge auch auf die Fürstenthümer unbedingte Anwendung finden müssten, was faktisch nicht ganz der Fall ist; denn die Fürstenthümer haben z.B. ihre eigene Zollgrenze, was nach den allgemeinen Handelsverträgen der Pforte in türkischen Provinzen nicht der Fall sein darf.

Je mehr man der Sache auf den Grund geht, je mehr stellt sich heraus, dass das ganze höchst anormale Verhältnis der Fürstenthümer zur Pforte mit weniger nach staatsrechtlichen Begriffen als nach freier historischer Bildung aufgefasst werden muss und dass man dabei nichts von Schlagwerten halten kann.

Der Natur der Sache nach sollte man glauben, dass die Suzeränatät, die der Pforte in den neueren Verträgen mit den Russen über jene Länder stets zuerkannt ist, doch mindestens Rechte über dieselben insolviere, welche die Rechte fremder Staaten in jenen Ländern betreffen.

Allein durch die gleichzeitige Conservierung der alten Rechte und Freiheiten der Fürstenthümern ist thatsächlich und rechtlich die Türkei stets auf geringere Rechte reduziert worden, als jedes der Fürstenthümer ganz fern stehende fremde Staatswesen hat, und das Suzeränitätsrecht hat die eigenthümliche Seite, dass es mehr Rechte genommen als gegeben, mithin faktisch eine mehr negative als positive Bedeutung hat. In den Fürstenthümern darf sich jeder Fremde ansiedeln, jeder Fremde darf unbeschränkt darin Handel treiben, und den Unterthanen des Suzeräns sind alle möglichen Culte erlaubt, und haben ihre Tempel und Kirchen nur der Mohammedanismus, die Staatsreligion der Suzeränen Macht ist davon ausgeschlossen und wenn man auf den Inhalt der alten Kapitulation ihre Authentizität voraugesetzt, zurückgeht, so darf nicht einmal der türkische Kurier der Briefe und Depeschen für den Hof Gospodaren ohne weiteres ins Land gehen, sondern er muss drüben am rechten Ufer der Donau warten bis die Parkalaben von Gallatz oder Giurgevo die Briefe entfalten lassen oder ihm den Eintritt erlauben während Österreich einen geordneten Postdienst durch beide Länder unterhält und Russland dies bis vor der Räumung des Landes ebenfalls that.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fasse man dieses anormale Verhältniss in ihrer ganzen Wesenheit auf, so stellt sich die Suzeränität der Pforte über jene Länder als eine historische Thatsache dar, die in dér Geschichte keine Analogie hat, und die sich vielmehr nur aus den kämpfen der Christenheit und des Mohammedanismus an den Grenzen beider herausgebildet und vermöge deren der Sultan die Verpflichtung übernommen hat, *gegen Empfang eines geringen Tributes sich selbst und jedes türkische Wesen von jenen Ländern fern zu halten.*

Jede durch die politischen Ereignisse, insbesondere durch die Friedensschlüsse mit Russland erfolgte neue Ausbauung der Suzeränatät der Pforte hat stets thatsächlich ihren Einfluss auf die Fürstenthümer mehr gelockert, in denen sie bis zuletzt gar keine politische Gewalt mehr hatte.

Die Frage also um die es sich handelt wird also die sein: Soll die Suzeränatät der Pforte über Fürstenthümer denselben negativen Character tragen wie bisher, oder soll mit dem Eintreten der Pforte in das europäische Conziel derselben ein grösserer Einfluss, eine grössere Macht auf die Fürstenthümer eingeräumt und diese Macht durch feste Normen präzisiert werden? wir verhehlen es nicht, dass die Angelegenheit ihre grosse Schwierigkeiten darbietet, und dass, so willig und geneigt man auch auf allen Seiten sein möge, in der Commission eine Lösung dieser Schwierigkeiten zu bewirken, der in der Natur der Sache liegende Widerspruch, dass ein Christliches Land unter türkischer Hoheit stehen und dessen ungeachtet christlich bleiben und regiert werden soll, immer wieder zur Geltung kommen wird.

Unseres Erachtens liesse sich unter Auflösung aller Verhältnisse die Grenzlinie zwischen den Rechten des Suzeraines und den Rechten der Fürstenthümer nur dahin ziehen, dass die Fürstenthümer *in ihren inneren Verhältnissen volkommen frei seien,* in ihren äusseren Beziehungen zu fremden Mächten aber durch die Pforte vertreten und an ihre Zustimmung gebunden bleiben müssten.

Daraus würde folgen, dass die Fürstenthümer in so weit integrierende Theile des türkischen Reiches sind, als ihre Vertretung nach aussen dies unumgänglich nötig macht, aber nicht insoweit als die inneren Verhältnisse mit dem Charakter einer inneren selbständigen Separatadministration umgeben sind. Eine ganz genaue Grenzlinie wird sich hierbei nicht finden lassen, da die inneren und äusseren Angelegenheiten überall im einer gewissen Wechselbeziehung stehen. Es wäre daher wohl am besten, und im Interesse der Länder begründet darüber so wenig als möglich festzustellen und darauf den Raum für diejenige politische Organisation möglichst unbeschränkt zu erhalten, der wir, wie Sie weiterhin ersehen werden, vorzugsweise das Wort zu reden haben.

Es lässt sich erwarten dass sowohl von den Divans ad-hoc hierüber umfassende Vorlagen gereicht, als dass in der Commission selbst die politischen Gegensätze und Interessen auch auf dem richtigen Gebiete diese Fragen einen verschiedenartigen Ausdruck finden werden.

Ew. [Ex.] werden dabei im Allgemeinen sich den Ihnen bezeichneten Gesichtspunkt zur vorläufigen Richtschnur dienen lassen und eine zuvorstehende Haltung beobachten.

Die um diese Materie sich knüpfenden wichtigen Fragen werden durch die Vorlagen der Divans erst eine festere Gestalt gewinnen; und wenn wir infolge dessen Ihre Berichte hierüber erhalten werden, so werden wir imstande sein Sie im Einzelnen über Ihr Verhalten zu jenen Verlangen noch besonders zu instruiren. Für die jetzige Vorlage wird der angedeutete allgemeine Gesichtspunkt den wir Ihnen als den unsrigen bezeichnen, genügen.

III. VEREINIGUNG DER FÜRSTENTHÜMER ZU EINER POLITISCHEN GRENZEINHEIT

Die Frage, ob die Fürstenthümer zu einem politischen Ganzen unter Einer Regierung zu vereinigen seien, ist wie Ew. Ex. aus den diesseitigen Akten ersehen haben werden, bei den Berathungen zu Konstantinopel im Febr. a. zwischen der Pforte und den Vertretern Englands, Frankreichs u. Österreichs vereint worden.

Der zweite Artikel des diesfälligen Entwurfes vom Grundlagen zur politischen Organisation der Fürstenthümer sagt ausdrücklich:

„La Valachie et la Moldavie auront chaqun, comme par le passé une administration separée".

Im Pariser Friedensvertrage, im Protokolle Nr. XXII und in der denselben beigefügten Instruktion ist die Frage der Zusammenlegung der beiden Fürstenthümer zu einer politischen Grenzeinheit berührt, und es findet sich keine ausdrückliche Andeutung darüber dass der Pariser Kongress die Vereinigung so positiv habe ausschliessen wollen, als es nach den so eben gedachten Grundlagen von Konstantinopel geschehen ist.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zwar ist im Friedensvertrage der Fürstenthümer niemals anders als in Pluralis und im collectiv gedacht, auch liesse sich die Übereinstimmung der Pariser vertragsstipulationen mit dem Resultat der Berathungen in Konstantinopel allerdings aus der Fassung der ersteren einigermassen folgern, und es liesse sich selbst daran in Frage stellen, ob die Divans ad-hoc dieses Ihnen zu berühren und die Commission sich mit demselben zu beschäftigen hätte: allein dies wird nicht hindern, dass die Frage in der That zur Erörterung kommen wird.

Nicht nur, dass während des Friedens Congresses in Paris eine lebhafte Agitation der Moldauer und Wallachen für die Vereinigung der beiden Länder unter einer Regierung stattgehabt hat; sondern wir wissen auch positiv aus den Berichten des königlichen Gesandten in Konstantinopel von 17 März c. dass die französische Regierung die gedachte Fortsetzung der beiden Fürstenthümer unter getrennter Verwaltung nicht gebilligt, vielmehr sich auf das Entschiedenste bei der Pforte für Vereinigung der beiden Länder interveniert und ausgesprochen hat und dass es darin von England, wenn auch nur lau, unterstützt wurde, während Österreich bemüht gewesen ist, die Pforte in ihren Widerstand dagegen zu bestärken.

Die Agitationen für die Vereinigung der beiden Länder dauern in den Herzogthümern fort und noch jüngst am 24. März a[nno] hat der Divan der Moldau vor dem Schlusse seiner Session in dieser Hinsicht die lautesten Wünsche an den Gospodaren gelangen lassen, der seinerseits sich schon früher in diesen Sinn ausgesprochen hat.

Endlich fährt die halboffizielle Presse in Frankreich fort der Vereinigung das Wort zuzureden.

Ew[ige] Ex[cellenz] wird es nicht entgehen, dass diese Frage grosse Schwierigkeiten einschliesst, die durch die Verschiedenheiten der politischen Interessen der Mächte, welche die Commission beschicken noch erhöht werden.

Es wird kaum eines näheren Eingehen in diese Interessen bedörfen um zu der Vorausetzung zu berechtigen, dass weder die Pforte hinzu gutwillig die hand biete, noch dass Österreich hinzu zustimmen werden; Russland hat einmal, freilich unter ganz anderen politischen Verhältnissen als die heutigen — nämlich vor länger denn einem Jahrhundert (1737) die Vereinigung der Fürstenthümer zu einem unabhängigen Staate — indess unter russischem Protektorat in Vorschlag gebracht.

Die Türkei hat, wie uns H[err] von Wildenbruch berichtet, als man ihr im März d[es] J[ahres] französischerseits von dieser Vereinigung gesprochen, dieselbe als ein neues griechisches Königreich an der Donau charakterisiert, und es liegt auf der Hand, dass die Bildung eines nationalen rumänischen Reiches selbst unter der Oberhoheit der Pforte, von einer Bedeutung, wie sie, was Teritorial Verhältnisse und Mehrzahl betrifft, dem königreich Ungarn nicht nachstehen würde — einen Anhaltspunkt für die gleichartigen nationalen Elemente ebensowohl in der Bukowina als auch in einem Theil von Siebenbürgen bilden würde der die rumänischen Besitzungen Österreiches zu bedrohen geeignet erscheinen könnte. Von Russland dürfte ein Einspruch gegen die Vereinigung der beiden Fürstenthümer nach seiner nunmehr veränderten Stellung nicht mehr zu erwarten stehen.

Wäre die Frage eine solche, die sich lediglich nach äusseren Interessen und den sich hieraus ergebenden Wünschen regeln liesse, so würde die Entscheidung hierfür bald gefunden sein. Wir würden, unsern politischen, commerziellen, religiösen Interesse in jenen Ländern nach nur ebenfalls aufrichtigt wünschen müssen, dass die beiden Länder als Ein politisches Ganzes unter *Eine* Regierung kämen — denn so gewiss diese stärker, mächtiger und äusseren Einflüssen der Nachbarn minder zugänglich sein würde, je grösser das Gebiet auf das sie sich erstreckt, so gewis würde hierdurch auch den nationalen Wünschen -so weit sich bis jetzt geäussert haben — Rechung getragen und der Gefahr von inneren Unruhen am ersten vorgebeugt sein; auch die innere Verwaltung würde vereinfacht, die Kosten der selben würden vermindert und wie in der Regel bei grossen Administrationen überhaupt, der Gang derselben durch Minderung des nachtheiligen Einflüsses den die Parteiungen des Landes auf die Regierung ausüben wenn auch nur nach und nach — so doch sicher verbessert werden.

Wenn indess hiernach die Vereinigungbestrebungen der Moldo-Walachen unsere Sympathien haben, und so sehr wir in dieser Hinsicht mit Frankreich auf einer gleichen Anschaunsweise stehen, so hat doch lediglich unser eigenes. Interesse angesehen, für uns die Frage keine so in den Vordergrund tretende Bedeutung, dass wir an die Beantwortung derselben in unseren Sinn die Gefahr der Verminderung, des guten Einverständnisses mit Österreich zu setzen hätten. Bei dem Gegengewicht welches Frankreich, England und möglicherweise auch Russland gegen die österreichische Anschauung und die der Türkei selbst bilden werden, wird man sich unsererseits den Bestrebungen für jene Einigung ohne diese Gefahr anschliessen können; ein wesentliches Interesse dafür haben wir jedoch nur dann wenn es, was weiterhin erörtet werden wird, gelingt *einen Erbfürsten einzusetzen, wäre*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dies indes nicht zu erlangen, so möchte es vielleicht besser sein, die Trennung fortbestehen zu lassen.

Hiernach zeichnet sich unsere Stellung zur Frage dahin ab, dass dieselbe für uns vor der Hand keine Veranlassung zu einer Initiation bietet und wir uns derselben gegenüber zunächst objektiv verhalten ; das heisst abwarten können, welche Meinung hierüber von den Divans ad-hoc in der Commission von den übrigen Mitgliedern derselben wird geäussert werden. Je mehr wir bei der Frage den Schein des eigenen Interesses bei der Sache vermeiden, so mehr dürften wir in der Lage sein, durch mehr gelegentliche als gesuchte, streng objektiv zu haltende Hervorhebung der hierbei Einfluss habenden national und ökonomischen und administrativen Interessen und Verhältnisse auf eine unserer Ansicht entsprechende Neuordnung hinzuwirken.

Doch ist, wie gesagt, unsere Hoffnung hierauf nur eine sehr geringe. Unser Hauptinteresse und daher unser Hauptbestreben wird immer bleiben, dass überhapt über diese Frage eine allseitige Einigung speziell und eine zweifelsohne Feststellung getroffen werde.

Ew[ige] Ex[cellenz] werden unseren Intentionen am sichersten entsprechen, wenn Sie, unter Berücksichtigung und Beachtung der soeben hervorgehobenen Gesichtspunkte zunächst auf eine Einigung der Ansichten hierüber überhaupt und auf unsere eigenen und speziellen Wünsche uns in soweit entsprechen, als sich Ihnen ohne Beeinträchtigung des Hauptinteresses der endlichen Vereinigung der Ansichten hierüber, Gelegenheit und Anlass darbietet. Dieser Gesichtspunkt, den Sie festzuhalten haben, legt Ihnen den Moldauern und Wallachen gegenüber die grösste Zurückhaltung auf ; es kann weder in unserer Politik noch in der moralischen Auffassung die wir von der Sache haben, liegen, nationalen Bestrebungen und Wünschen zum Anhalt zu dienen oder sie durch eine ostensible Sympathie zu ermuntern, die, wie die Sache einmal liegt, nur eine entfernte Ansicht auf Erfüllung haben.

Wir vertrauen hierein ganz Ihrem richtigen Takte.

IV. WAHL DER FÜRSTEN ODER GOSPODAREN UND BEHUFNIS DERSELBEN

Eine Frage von nicht minderer Wichtigkeit und wenn auch nicht unmittelbar abhängt von der vorhergehenden, so doch mit derselben in unmittelbar Verbindung, ist diejenige über die Wahl des oder der künftigen Regenten der Länder.

Ew[ige] Ex[cellenz] werden auch hier bemerken, dass die Pariser Verhandlungen die Frage vollkommen offen gelassen haben und in dieser Hinsicht alles auf die Vorschläge der Divans ad-hoc und der Commission ankommt. Nur der Artikel XXII des Friedensvertrages, der von der Erhaltung der Privilegien und Immunitäten *in deren Besitz* die Fürstenthümer sich befinden spricht, würde andeuten dass, da zu diesen Privilegien auch stets wenigstens nach den Kapitulationen das Recht der Wahl der Gospodaren gehört hat, die Fürstenthümer im Besitze dieses Rechtes verbleiben sollen.

Andererseits ist Eurer Ex[cellenz] indess nicht unbekannt dass dies Recht eine Zeitlang ganz unterbrochen gewesen ist und nicht respektiert wurde und dass selbst die gegenwärtigen Gospodaren in beiden Fürstenthümern in Folge der Übereinkunft zu Balta-Liman vom 1. Mai 1849 zwischen Russland und der Türkei, wenn auch als Ausnahme von der Regel den Fürstenthümern okkupiert worden sind. Die Geschichte bietet ähnliche Abweichungen vielfacher Art. dar. (+ Rf. der in den Akten befindlichen zu den Erlass an Herrn von Wildenbruch von 30. Nov[ember] pr. zugehörigen Memoire), der Gegenstand ist jedoch bei den mehrerwähnten Verhandlungen in Konstantinopel im Februar c. zur Sprache gekommen, die dortigen Vorschläge schliessen sich nicht an den letzten faktischen Wahlmodus sondern wieder an die Kapitulationen an. Die Artikel 2, 21 und 22 der diesfälligen Handlung schlagen vor :

1. dass die Gospodaren aus der ersten Familien des Landes gewählt werden sollen.
2. dass ihre Regierung eine lebenslänglichen sein soll, vorbehaltlich des gerichtlich festzustellen den Falles des Hochverrathes gegen die Pforte.
3. dass die Gospodaren aus drei von dem Lande nach persönlichen und von Sultan zu genehmigenden Regeln zu erwählenden Kandidaten ausgewählt werden sollen.

Es scheint dass hierüber unter den Vertretern Englands, Frankreichs, Österreichs und der Pforte selbst Übereinstimmung geherrscht habe ; wenigstens, gehören die diesfälligen Punkte zu denjenigen, rücksichtlich deren der Königl[iche] Gesandte in Konstantinopel in seinen diesfälligen Depeschen ausdrücklich bemerkte, dass ein solches Einverständniss nicht stattgehabt habe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Wir dürfen hiernach im Allgemeinen voraussetzen dass hiervon auch in den Konferenzen wird festgehalten werden.

Da indess die Aufgabe der Kommission nach der zum Protokoll XXII gehörigen allgemeinen Instruktion dahin geht, auch das Constitutionsgrundprinzip der öffentlichen Macht und die dahin einschlagenden Fragen zu prüfen und daraus zu folgern ist, dass die Divans ad-hoc auch hierauf ihre Vorschläge ausdehnen dürften so ist auch diese Frage jeden Falls eine offene. Es liegen nun in unseren Archiv mannigfache Beweise darüber vor, dass der aufgeklärte Theil der Moldowallachen über den Grad seiner eigenen Moralität sich keinen Illusionen macht und dass er einsieht, das ein aus ihrem eigehen Reiche hervorgegangener Machtfürst auch wenn die Wahl auf den besten von ihnen fiel — schon wegen den politischen und persönlichen Verbindlichkeiten die jede Wahl — wie immer sie auch geartet sei, mit sich bringt — sich unter dem Einflusse von beschränkenden Umständen befinden wird die seine auf das Wahl des Ganzen zu richtenden Bestrebungen nothwendig hemmen und ihn in eine Abhängigkeit versetzen werden deren ernstliche Folgen das Land zu tragen hat.

Deshalb ist der Wunsch nach einen fremden Fürsten und nach einen Erbfürsten, wir können nicht sagen *allgemein* aber doch so vorwiegend, weil so natürlich und naheliegend dass wir Grund haben an die Möglichkeit zu glauben, dass die Divans ad-hoc auch hierauf zurückkommen werden. Es liegt daher in der Nothwendigkeit Ew[ige] Ex[cellenz] auch über Ihr Verhalten zu dieser Frage Weisung zu versehen. Die Einsetzung einer erblichen, europäischen Dynastie aus einem alten Fürstengeschlechte mit traditionell fürstlichen Bewusstsein und mit einem auf erprobten Gewohnheit ruhendenn Sinn für Sitte und Rechte halten S[eine] M[ajestät] der König, unser allergnädigste Herr, für die Conditia sine qua non des Gedeihens dieses Ländercomplexes.

Wir können in dieser Hinsicht daher nur wiederholen dass, wenn aber die Frage von *uns allein* abhinge, wenn sie nicht im unmitellbarsten Zusammenhange mit den wesentlichsten und collidirendsten Interessen der Pforte wie der Nachbarstaaten der Fürstenthümer stünde mit einem Worte, dass, wenn es eine isolierte Frage wäre, wir allen Grund zu dem Wunsche hätten in der Moldau und Wallachei in der erwünschten Form ein möglichst kräftiges erheblich monarchisches Regiment eingeführt zu sehen. Die hierauf gerichteten Wünsche können daher unsere Sympathie haben, aber der Schwirigkeiten der sich der Ausführung dieses Problemes entgegenstellens sind doch so viel, dass S[eine] M[ajestät] der König dieselben in keiner Weise verkennen: denn wenn auch der Tribut an die Türkei und die Abhängigkeit von Sultan sich so einrichten liessen, dass das Anstössige dabei wegfiele, so wird es doch schwer fallen den Widerstand der Pforte und noch mehr denjenigen Österreichs zu überwinden. Bei den Verhandlungen im April 1854 drang der Kaiser *Franz Joseph* nicht allein auf die Erhaltung der Integrität des türkischen Gebietes, sondern auch die Erhaltung der politischen Verfassung desselben wie sie vor dem Kriege gewesen war.

Österreich sieht, wie schon bemerkt und wie sie noch bei den Verhadlungen 1854 mit Graf Orloff zeigte für sich eine grosse Gefahr in der Entstehung selbsständiger Staaten mit herrschender griechischer Kirche an seiner Grenze.

Allein aller dieser Schwierigkeiten ungerechnet wollen S[eine] M[ajestät] der König ausdrücklich, dass auf diesem Punkt von preussischer Seite gedrungen und auf das bestimmteste darauf hingewiesen werde, dass nur unter einem erblichen europäischen Fürstengeschlechte eine glückliche Zukunft für diese Länder zu erwarten ist.

Eure Ex[cellenz] müssen sich daher auf das allererste angelegen sein lassen die übrigen Bewollmächtigen für diese Ansicht zu gewinnen, sie müssen dies als Hauptaufgabe betrachten und sich dabei durch Nebensachen nicht beirren lassen.

Einigte man sich dabei jedoch nicht — wozu wir indess die Hoffnung nicht aufgeben wollen — so bliebe, wenn man auf der Idee der Erbfürsten bestünde, nur die Wahl einer erbfürstlichen Familie im Lande selbst übrig; als dann tritt zu den vorhandenen Schwierigkeiten noch die Eifersucht der Bojarenfamilien hinzu, und diese Combination hätte danach nur noch geringe Chancen.

Wenn es bei der Wahl des oder der Gospodaren aus den ersten Familien des Landes noch den erwähnten Grundzügen der Vorschläge von Konstantinopel im Februar c. bewenden sollte, können wir uns allerdings keine Rechnung machen die alten Missbräuche uns gerettet zu sehen.

Aber die Angelegenheit verlöre hierdurch ihren höheren, politischen Charakter für die zunächst beteiligten Mächte und vereinfachte sich wesentlich. Es ist denn auch nicht anzunehmen, dass die Separatinteressen jener Mächte hierbei mit gleicher Lebhaftigkeit zur Frage Kommen werden und die Frage nimmt einn objektive Gestaltung an.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Es lässt sich diese in wenig Worte fassen: wo das übel welches die Eigenschaft eines Machtreiches, einer Machtregierung im unzertrennlichen Gefolge hat, der Hauptsache nach bestehen bleibt, so müssen wir unsere Mitwirkung und unseren Beistand allen denjenigen Massregeln gewähren, die geeignet sind, esn wenigstens zu verringern.

Wie kann dies geschehen?

a) Der Vertrag von Paris lässt, wie bereits gesagt, die Frage ob die Gospodaren ad die vilae zu regieren haben werden, offen, während die Konferenz in Konstantinopel sich für lebenslängliche Regierung des Gewählten bereits ausgesprochen hat. Eine möglichst lange Ausdehnung der Regierungsgewalt ist schon darum wünschenswerth, weil sie die mit einer häufigeren Wahl verbundene Aufregung mindert. Eure Ex[cellenz] haben sich daher für eine lebenslängliche Wahl der Gospodaren auszusprechen.

b) Da die Wahl aus den angesehensten Familien des Landes erfolgen soll, so wird in der möglichsten Beschränkung des Kreisen der Wählbaren auch eine machttätige Minderung der Aspiranten liegen. Die Besitzer der Gewalt werden mehr Hoffnung haben sie in ihren Familien zu erhalten und ihr natürliches eigenes Interesse wird sie bestimmen den Mitgliedern derselben eine Erziehung zu gehen, die sie zu Wahlkandidaten befähigt. Fortgesetzte Wahlen *in einer* Familie hätten Aussicht sich zu erblichen zu gestalten und was nicht für den Augenblick erreicht werden kann würde für die Zukunft angeregt werden. Eine möglichste Beschränkung des Kreises der Wählbaren würde daher unseren Ansichten entsprechen; ja wir würden, sofern dies zu erreichen wäre, durch die Beschränkung der Wählbarkeit *auf eine* der hervorragensten Familien im Lande am meisten befriedigt sein. Sie haben sich daher, so weit sich Ihnen dazu Gelegenheit bieten wird von den Motiven hierzu indess nur einen vorsichtigen Gebrauch zu machen.

c) Dasselbe lässt sich von den Wählen sagen: auch hier wird sich die möglichste Beschränkung empfeheln; je geringer der Kreis der Wähler, je geringer wird auch die Aufregung, werden auch die Intrigen sein. Eine andere als möglichst aristokratische Behandlung der Sachs wäre ohnehin bei dem niederen Stande der Kultur der unteren Volkschichten und dem fast gänzlichen Mangel einer gebildeten Mittelklasse nicht möglich.

Dies sind die Gesichtspunkte die Ihren Äusserungen hierüber zum Anhalte dienen werden, die Spezialisierung derselben behalten wir uns nach Massgabe der Berichte über den Gang und die Entwicklung der Sache vor.

V. INTERREGNUM UND KAJMAKAMIE?

Wir haben Ihre Aufmerksamkeit nun auch noch auf einen anderen Punkt zu lenken, der eine unmittelbare Folge der so eben behandelten Alternation ist.

Bleibt es nähmlich bei der Wahl der Fürsten oder Gospodaren so träte bei deren Abgang ein Interregnum ein, das um so fester gesichert sein muss jemehr gerade in dieser Periode die Leidenschaften rege und alle Aspiration und Intrige in Bewegung sein werden. Auch ist der Einfluss unverkennbar, den die Organisation der Zwischenregierung auf die definitive Wahl durch Einwirkung auf die Wahl leitende Behörde, auf die bürgerlichen oder kirchlichen körperschaften u.s.w. haben wird.

Die Friedensverhandlungen in Paris haben diesen Punkt ganz offen gelassen; die Verhandlungen in Konstantinopel lassen die Angelegenheit ebenfalls in suspenso, indem im Art. 23 derselben nur gesagt wird „das die hohen vertretenden Mächte sich über die Errichtung eines Provisoriums oder einer Kajmakamie zu vereinigen haben würden".

Aber der Umstand, dass man eben den Ausdruck Kajmakamie gebraucht hat, deutet schon darauf hin, dass man, in dieser Hinsicht im Allgemeinen bei demjenigen Verfahren schon zu bleiben beabsichtigt, welches die Sect. II (Art. 18—25) des Reglemens Organique für die Wallachei und die Sect. II (Art. 18—26) des Reglement Organique für die Moldau enthält und wonach in den beiden Fürstenthümern sich das Interregnum sofort durch ein Triumwirat, bestehend aus den beiden Ministern der Justiz und des Innern und dem Präsidenten des Fürstlichen Diwans, welche bei Abgange des Gospodaren in Funktion sind, bilden soll. Dieses Triumwirat hätte demnächst auch sofort die Anordnungen wegen der Wahl zu treffen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nach den in beiden Ländern ziemlich gleichen Formen für diese Wahl dauerte, wenn man — wie dies indessen sehr selten der Fall war — alles ordnungsmässig abging, das Interregnum wenigstens 6 Monate, meist aber länger, und die Reglemens Organiques schreiben ausdrücklich vor, dass während dieses Interregnum keine Regierungsmassregeln von Wichtigkeit getroffen werden, noch keine endgültigen Besetzungen der Beamtenstellen stattfinden dürfen, sondern Alles in einem unbestimmten Provisorat hingehalten werden soll.

Eure Ex[cellenz] kennen die Geschichte dieser Länder genau um nicht zu wissen, dass gerade dieses Interregnum im Erledigungsfalle der Gospodaren würde Gelegenheit zu den grössten Intrigen und zwar fast mehr von Aussen als ihren Seiten der Aspiranten in Inneren Veranlassung gegeben hat, dass dem der Lehnsherr und die Nachbarmächte in der letzten Zeit, insonderheit Russland getrachtet haben einen Einfluss auf diese Wahl zu erhalten und ihre Canidaten durchzusetzen und dass gerade die Eifersucht von aussen die Wahl häufig vernichtet hat-bis-wie bei dem letzten Erledigungsfalle des Gospodarates in beiden Fürstenthümern es dem jeweiligen überwiegenden Einflüsse der einen oder der anderer Macht gelang, den Gospodaren dem Lande aufzudrängen.

Während eines solchen Interregnums hat in der Regel ein vollständiger Stillstand der Verwaltungsmaschine stattgehabt, wodurch insbesondere auch die Interessen der im Lande residierenden Fremden nicht selten leiden müssten.

Unsere Ansicht von der Lage geht nun dahin dass es sich empfehlen würde, wenn man nun einmal bei der Wahl stehen bleiben muss, das *erstemal zugleich den Gospodar und den Gospodar Nachfolger* zu wählen, und dass man beim Eintreten des letzten in die definitive Regierung dann jedesmal *sofort* zu Wahl des Nachfolgers schritte, so dass die Succession schon bei Lebzeiten des Gospodars feststände. Es würde dadurch eine Art von Continuität in der Regierung erzeugt werden die jedenfalls nur Vorteilhaft wirken konnte; denn dieser Modus würde den Vorzug haben, das die Wahl während der Dauer einer ordentlichen Regierung vor sich ginge, dass der Nachfolger im Geist und Sinn der bestehenden Regierung erwählt würde, dass er die ihm zu gebende Einsicht in die Regierungsgeschäfte beim Antritt derselben sich nicht als homo novus zu zeigen brauchte, sondern mit deren Lage vertraut sein, und dass endlich die wichtigen auf die Zukunft hinauswirkenden Massreglen der Gospodar sich der Zustimmung seines diesfälligen Nachfolgers versichern könnte. Es würde dies eine Analogie mit einem Thronfolger in einem monarchischen Staate geben und jedenfalls soll dazu beitragen die Missbräuche zu verringern und auf ein gewisses Minimum zu ermässigen, die — wir verkennen dies nicht — mit der Wahl immer verbunden bleiben weden. Ein Reglement hätte als dann das Verhältnis aus Regierungsnachfolgers zum Inhaber der Macht festzuhalten und zwar in dem Sinn dass ersterer für seine Stellung vorbereitet werde, ohne letzteren zu beschränken.

Eure Ex[cellenz] wollen diese Idee seinerseit in der Commission unter näherer Hervorhebung der Vorteile die Sie im allseitigen Interesse darbietet, auf eien objektive Weise zur Sprache bringen und ihre Eingang und Geltung zu verhelfen suchen.

VI. VERFASSUNG

Was nun die Verfassung des Landes betrifft, so ist es natürlich dass dieselbe von der Entscheidung der Punkte ad II bis V mehr oder weniger abhängt und durch sie bedingt wird.

Der Vereinigung der Fürstenthümer unter einem erblichen Fürsten in jedem der beiden Länder einzeln genommen, würde für das politische Gebäude derselben eine andere Organisierung zulassen und bedingen als wechselnde Machthäupter diese erforderlich machen.

Für erbliche Fürsten würde die möglichste Freiheit der Bewegung und die möglichst unbeschränkte Regierungsform zu empfohlen sein; ihre Aufgabe und ihr eigenes an das Land gekettetes Interesse würde darin bestehen alte verjährte Missbräuche die landesübliche Bestechung der Beamten etc. abzuschaffen und mit von heranzubildenden, gewissermassen von zu erziehenden Organen ein neues Gebäude aufzuführen; eien solche Aufgabe verlangt ihrer Natur nach keine Beschränkung, die Aktion muss möglichst ungebundeh sein. Es ist nicht nöthig diese Ansicht weiter zu begründen sie ergibt sich aus der Natur der Sache von selber und würde im vorliegenden Falle noch dadurch unterstützt werden, dass die Mächte welche den Erbfürsten zu bestimmen hätten die Wahl auf einen Mann zu richten sich angelegen sein lassen könnten, welcher der grossen Aufgabe nach Möglichkeit gewachsen wäre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Uns würde in dem Falle von Erbfürsten die Errichtung eines Staatsrathes mit berathender Stimme bei der Legislation und einem votum decisivum bei Feststellung des Budgets ganz ausreichend erscheinen. Einen solchen Staatsrath besitzen die Fürstenthümer bereits in *ihren Diwans der Bojaren,* einer uralten Einrichtung, die festzuhalten, sein würde.

Win haben Eure Ex[cellenz], aber zuerkennen gegeben, dass die politischen Conjunkturen die Ansicht auf einen solchen Austrag der Sache durchaus nicht begünstigen und dass die ungleich wahrscheinlicheren Alternative immer *die* sein wird, dass es bei den Wahlfürsten aus den Inländern bleiben wird. Welche Form soll als dann die Verfassung der Länder haben ?

Die Friedensverhandlungen von Paris haben auch diese Frage erledigt. Dagegen ist die Sache zwischen der Pforte und den Vertretern Englands, Frankreichs und Österreichs bei den Verhandlungen in Konstantinopol im Februar des Jahres ebenfalls zur Sprache gekommen.

Die Art. 25, und 26 und 28 der dort gewordenen Grundlagen beschäftigen sich hiermit, aber wie Sie aus den diesfälligen Dokumenten ersehen haben werden — in einer so vagen Weise, dass man gleich sieht, wie man dadurch zu keiner Übereinstimmung der Ansichten gelangt ist, auch wenn der Königl[iche] Gesandte in Konstantinopel nichts noch in der betreffenden Depesche an des Königs Majestät von 14 Februar a[nno] ganz ausdrücklich gemeldet hätte, dass es hierüber zwischen den verschiedenen Vertretern der fremden Mächte unter sich und mit der Türkei zu den heftigsten Zerwürfnissen gekommen sei.

Man scheint über eine, den beiden Ländern zu gebende repräsentative Landesverfassung und eine starke Beschränkung der Regierungsgewalt durch eine Volksvertretung, im Prinzip zwar einig, im Ausführungsmoden jedoch ganz uneinig gewesen zu sein, und hat sich an der Schwierigkeit zuletzt mit dem vagen Satze herauszuwickelen gesucht (s[iehe] f[erner] Art. 26 der deshaltigen Grundlagen) :

„La legislature sera constitué de façon a être independante dans sa composition et dans son ensemble, à sauvegarder les interêts de toutes les classes de la population, à satisfaire à leur voeux legitimes et à constater officiellement les actes de l'administration", welcher in seiner Allgemeinheit zwar nichts sagen will. Ebenso unbestimmt und gleichsam *et post* — denn der deshaltige Satz ist augenscheinlich nur nachgetragen um der Auforderung des englischen Botschafters auf ein Zweikammersystem zu genügen hat man (art. 28) zugefügt :

„quelle que puisse être en definitive la modalité de la legislature, elle comprendra un Sénat composé des notabilité les plus marquantes du pays".

Anlangend die Funktionen dieser Legislatur, so hat man sich dahin ausgesprochen ; „elle votera toutes les lois relatives à l'organisation de l'armée, à l'administration proprement dite, à celles du finances, de la justice, de l'instruction publique, des biens de l'Etat et des monastères, ainsi que les grandes concessions des travaux publics", womit dem Gospodaren Hände und Füsse gebunden werden würden.

Ein Machtfürst wird zwar immer unter einer gewissen strengen Kontrolle stehen und in wichtigen Massregeln an eine gesetzgebende Körperschaft gebunden bleiben müssen denn es liegt für ihm die Versuchung nahe die Zeit seiner Regierung in seinem und seiner Familie Privatinteresse nach Möglichkeit auszubeuten.

Aber nach den Zuständen in den Donaufürstenthümern nach dem geringen Grade von Sittlichkeit unter den höheren Klassen und bei der gänzlichen Bildungslosigkeit der unteren Volksschichten, denen vielleicht günstige Anlagen bis jetzt wenigstens noch nicht gemacht worden sind, wird es unseren Erachtens nach immer ein unlösbares Problem bleiben, eine Volksvertretung zu schaffen, die geeignet wäre die Regierung zu stützen und zu sittlichen.

Wir glauben im Gegentheil dass hierhin immer mehr wiederstrebende Elemente als fördernde gefunden werden dürften.

Wir werden daher in jedem Falle in der Konferenz dafür zur sprechen haben dass die administrative Gewalt der Gospodaren an sich möglich sei, die nach folgende kreative aber möglichst unabhängig, strenge und schnell sei. Wir sind der Meinung, dass sich in diesem Sinn, wenn auch immerhin nur etwas sehr unvollkommen doch etwas minder Mangelhaftes besonders dann zu stande kommen lassen werde wenn es gelingt unserer Idee Einzug zu verschaffen und die Kajmakamie zu vermeiden, denn dann würde schon der Gospodar Nachfolger eine Art von monarchischer Kontrolle bilden.

Wie aber in einen Lande, wo es an einer eigentlichen gebildete Mittelklasse fehlt und die unterste gar nichts bedeutet ein Zweikammersystem mit einem Senator aus der Aristokratie und einer Repräsentanten Gruppe aus den breitesten Grundlagen der Volksklassen — wie man es englischerseits wünscht — sich praktisch zu Stande bringen lassen werde ;

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

das wissen wir in der That nicht und wir dürfen daher auch vertrauen, das dem englischen Kommisar bei nächerer Kenntnis des Falles, hierüber selbest die begründesten Zweifel aufstössen werden.

Das Zweikammersystem, eine Bauernvertretung und selbst eine ausgedehnte Städtevertretung erschienen im Hinblick auf die Zustände des Landes wahrscheinlich gänzlich unpraktisch während die Beibehaltung des Gedachten *Diwans der Bojaren* mit Einrichtungen welche die Pachtbauern, die seit uralter Zeit persönlich frei sind, gegen Vexationen schützen z. B. durch Fiskäle entsprechender erscheinen.

Übrigens muss hier sowohl der falsche Liberalismus als der Absolutismus vermieden werden.

Dies sind die Ansichten, die wir Ihnen nur in dieser Allgemeinheit angeben können: denn eine spezielle Instruktion, die alle Eventualitäten umfasst, aufzustellen liegt in diesem wichtigen, nur schwierigen Punkte vorläufig noch ganz ausser dem Bereiche der Möglichkeit. Es wird dabei auch Alles auf den Gang der Verhandlungen ankommen und Sie werden, indem Sie vorläufig diese allgemeinen Gesichtspunkte festhalten, und danach in möglichst objektiver Weise sich äussern, uns über die Anträge des Diwans ad-hoc und die Ansichten Ihrer Collegen in der Commission, so wie aber die wahrscheinlichen Ansichten dieselben zur Geltung zu bringen, in fortlaufender Kenntnis halten; wir werden dann, nach Massgabe der Wendung welche die Sache erfahren wird, so weit dies erforderlich sein sollte auch über *einzelne* Punkte Ihren Unsere Ansicht zur Beachtung und geltend machen und in der Commssion mittheilen.

Aber auf *einen* Punkt wollen wir doch Licht werfen. Bei den mehrerwähnten Verhandlungen in Konstantinopol hat man die Fähigkeit zu öffentlichen Ämter an die Eigenschaft der Staatsangehörigkeit geknüpft (art. 16 der diesfälligen Grundlagen).

Dies ist auch im Prinzip vollkommen richtig. Aber wir glauben, dass den Gospodaren ein wichtiges Element zur Moralisation des Beamtenstandes und dessen intellektueller Bildung entzogen würde, wenn sie nicht freie Hand hätten Fremde, welcher Nationalität sie auch immer seien, in den Moldauischen und Wallachischen Staatsdients aufzunehmen, Wir müssen daher im Interesse dieser Rücksicht wünschen dass die Erlangung der Staatsangehörigkeit zum Behufe des Eintrittes in die verschiedenen Zweige des Staatsdienstes nichts an einen längeren vorgängigen Aufenthalt im Lande geknüpft sei und nicht auf Schwierigkeiten und aufwendende Formen stössen; dass daher der Zustand vollkommener Abschliessung nach aussen wie er bisher thatsächlich und gesetzlich (c. f. Art. 403—410 des Reglement Organique) bestand aufhöre und aufgegeben würde, welche bis jetzt eine der wesentlich mitwirkendden Ursachen des Zurückbleibens der Länder in der Civilisation gewesen ist. Zur Geltendmachung dieses Punktes wird sich schon in der Kommision gewiss eine geeignete Gelegenheit darbieten und wir wünschen dass sie solche nicht unbenutzt vorübergehen lassen.

VII. JURISDICTIONSVERHÄLTNISSE

Eurer Ex[cellenz] ist der Umfang derjenigen Rechte genau bekannt. Die Preussen im Gebiet der Pforte in betreff der eigenen Consularischen Gerichtbarkeit in Kriminalsachen und Civilstreitigkeiten preussischer im Pfortengebiete wohnender Unterthanen unter sich, denn bei Civilklagen, welche von anderen fremden Unterthanen gegen preussische daselbst anhängig gemacht werden und endlich in betreff der Consularischen Absichten bei Rechtsfällen mit der Unterthanen der Pforte vor den Gerichten des Landes nach Inhalt der Verträge besitzt.

Während, wie bereits angeordnet unsere Verträge mit der Pforte — soweit sie den Handel betreffen — nicht unbedingt auf die Moldau und Wallachei Anwendung gefunden haben, ist — was die jurisdiktionellen Rechte betrifft — unser Vertragsmässiges Recht auch in den Donaufürstenthümern gerade so wie es in anderen Pfortengebieten zur Ausübung bringen, weder auf ein prinzipielles noch sonstiges Hinderniss gestössen und bei der Execution unserer Jurisdictionellen Festsetzungen haben die Moldau — wallachischen Behörden stets: unweigerlich sogar bereitwillig auf diesfällige Requisitionen des Konsulats mitgewirkt.

Wenn in dieser Beziehung Klagen vorgekommen sind, wenn das Jurisdictionsrecht unseres Konsulates hier und da auf Hindernisse in der Anordnung gestössen ist, so haben doch diese jederseits in den konkreten Fällen auf Intrigen der Consularischenn Vertreter anderer Mächte, besonders Österreich, sich zurückführen lassen.

Es liegt dies darin, dass unser Handel und unsere ganzen Verkehrsverhältnisse in den Fürstenthümern ihrer Natur nach mit den österreichischen am meisten aufeinander treffen und dass das Verhältniss Konflikte mit sich bringt die überall mehr oder weniger aus

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ähnlichen Ursachen entstehen müssen ; im übrigen Pfortengebiet wird dies nicht minder der Fall sein.

Die Frage ist nun zunächst die :

Ist es zulässig diese Rechte, die wir mit allen fremden Nationen in der Moldau und Wallachei gemeinsam besitzen durch eine allgemeine Vezichtleistung auf diese aufzugeben und unsere, wie überhaupt alle fremden Rechte in dieser Hinsicht an die Moldau — Wallachischen Gerichte zu verweisen ?

oder mit andern Worten :

Sollen der Moldau-wallachischen Gerichtbarkeit künftig auch die Fremden ganz unbedingt unterliegen, so wie dies mit den Fremden in andern Ländern in denen sie residieren, der Fall ist ? Es ist unzweifelhaft, dass diese Frage in der Conferenz zur Erörterung kommen wird. Wir haben sie bedingungsweise zu beantworten : wenn es dazu käme, dass die Fürstenthümer einen gemeinschaftlichen oder doch jeder für sich — Erbfürsten erhielten, so würden wir, nach Analogie eines gleichartigen in Griechenland und in Voraussetzung einer gleichen gemeinschaftlichen Bestimmung auch aller übrigen Mächte unserer eigenes Jurisdiktionis nicht aufgebeben und unsere, in den Fürstenthümern befindlichen Unterthanen in allen Kriminalfällen und ihren Civilrechtsstreitigkeiten den Moldau-wallachischen Gerichtshöfen zu unterstellen kein Bedenken haben. Die Bürgschaft für eine gute Gerechtskeitpflege wie überhaupt Landesverwaltung kann man sich hierseits nur unter einem Erbfürsten denken. Wir würden und in diesem Falle durchaus nicht verhehlen, dass ganz besonderes beim Beginn eines solchen Verhältnisses und wahrscheinlich auch noch eine lange Zeit nachher, sondern vielmehr eine mangelhafte sein würde ; aber wir würden glauben, dass ein Erbfürst die Missbräuche und die Bestechung doch mit der Zeit eher zu bewältigen im Stande sein werde, als dies bei einen Wahlrecht möglich ist. Wir würden in dieser Hinsicht auch den politischen Vortheil im Auge behalten den eine vollkommene Gleichheit im Verfahren und von dem Gesetz jetzt wendet jedes Konsulat in den vor ihm schwebenden Rechtsfällen die Gesetze und das Verfahren *seines* Landes an — gewährt ; denn es liegt in der Natur der Sache, dass ein Staat der, wie z. B. Österreich in der Moldau Jurisdictionsrechte über mehr als 20.000 seiner dort resiedierenden Unterthanen ausübt, vermöge dieser Rechte einen grösseren politischen Einfluss erhält als Staaten von denen nur wenige Unterthanen dasselbst sich aufhalten.

Wenn es indess bei einem Wahlreiche bleibt, so ist auch für die bessere Gestaltung der Justiz im Lande keine oder doch nur eine sehr geringe Hoffnung vorhanden.

Denn wenn auch der dreijährige Wechsel der Beamten in den richterlichen Stellen, wie die Reglements Organique in den Fürstenthumern auch für die Richterstellen vorschreiben (Art. 376 des Reglement Organique für die Moldau) für die Zukunft wegfallen wird, so liegt es doch im der Natur der Sache dass mit dem fünfjährigen Wechsel in der Regierung auch die Richterposten häufiger wechseln werden, dass die Justiz sich daher nicht gerechtlich und wissenschaftlich fortbilden kann und das schwankende Gebäude des Wahlreiches auch für die Rechtspflege keine feste Stütze finden lassen wird.

Die Sache liegt so sehr auf der Hand, sie ist, so sehr ein Gegenstand des gemeinsamen Interesses der verbürgenden Mächte, dass wir kaum zweifeln, dass unsere Auffassung, von derselben auch von den übrigen in der Commission vertretenen Mächten getheilt werden wird und glauben wir daher, dass in diesem Falle alle Mächte auf das Fortbestehen der vertragsmässig jurisdictionellen Vorrechte ihrer im Gebiete der Fürstenthümer residierenden Unterthanen bestehen werden.

Es wird daher in diesem Falle der Hauptsache noch immer nur darauf ankommen die Grenzen des Jurisdictionsrechtes der Konsulate, das Verfahren in Requisitions und Executionsfällen der Landesautoritäten u.s.w. kurz., die ganze dahin einschlagende Nation durchhalten und gleiche Prinzipien zu regeln und Eure Ex[cellenz] werden daher in der Commission darauf zu wirken haben, dass dies auf möglichst gründlich Wiese, alle Zweifel beseitigend geschehe.

Dies darf indess nicht hindern auch darauf hinzuwirken, dass die Moldauwallachischen Gerichtsbehörden selber mit den möglichsten Gewähren für eine gute Rechtspflege umgeben werde, denn in der Mehrzahl der Fälle schweben die Interessen der Fremden doch bei ihrem und nicht bei den Konsulaten.

VIII. KOMMERZIELLE VERHÄLTNISSE

Im allgemeinen ist der Fremde Handel in der Moldau und Wallachei auf keine wesentliche Hindernisse gestossen und hat sich bisher schon frei entwickeln können ; es sind weder zu höhe Zölle auf die vom Auslande eingehende Waaren gelegt worden, denn

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

der gleichmässige Eingangszoll von 5% ad valorem auf alle Importe schliesst sich dem allgemeinen türkischen System an und kann nicht als hoch gelten ; ist vielmehr im Vergleich zu andern Länder sehr niedrig — noch ist der Handel sonst durch Verbote oder Differenzzölle irgendwie bedrängt worden. Dasselbe gilt im allgemeinen auch bei Exporten.

Einige Klagen über von den Regierungen der Fürstenthümer an Privatleute bewilligte Monopole zum Export waren untergeordneter Art und hatten auf die Handelsvorgänge im Allgemeinen und deren Freiheit an sich, keinen irgend nachtheiligen Einfluss. Auf Andringen von Russland haben die Fürstenthümer allerdings hin und wieder Ausfuhrverbote nach dem politischen Interesse jener Stützenmacht treffen müssen, allein dieser Einfluss ist jetzt beseitigt.

Die Regierungen der Fürstenthümer behaupteten hin und wieder wenn auch in keiner ganz Klaren und unzweifelhaften Form das Recht zu besitzen die Zollpreise für Exporte ohne Mitwirkung und Billigung der Pforte regeln zu können. (Schreiben des Staatssekretariats der Moldau an das General Konsulat zu Jassy vom 12./24. September 1844) allein es liegen doch auch Fälle vor, wo die Pforte die Ausfuhrpreise ausdrücklich genehmigt hat.

Im Allgemeinen und namentlich im Vergleiche der Zollabsetzung in anderen Staaten, kann man durchaus auch nicht sagen, dass der Handel durch Plaudereien und unnöthigen Förmlichkeiten auf den Messen irgendwo wesentlich erschwert wurde ; in einzelnen Fällen ist auf erhobene Klage der Konsulate sofort Abhülfe geschafft worden. Die Expedition ist im ganzen einfach und geht schnell von statten. In der Regel sind die Zolle vom Staate vorgerechnet.

Der Transit der Einfuhren von einem der Fürstenthümer in das andere ist durch einem Zollverein beider erleichtert, der 1847 ohne Genehmigung der Pforte abgeschlossen wurde.

Eure Ex[cellenz] werden erinnern, dass, als damals auf Ihre Veranlassung die Königliche Gesandtschaft in Konstantinopel die Sache bei der Pforte zur Sprache brachte, dieselbe sich dabei äusserte dase sie äusserlich von der Einrichtung jenes Zollverein gehört, aber keine Veranlassung zur Einmischung habe, da die Fürstenthümer ihre Verhältnisse unter sich nach Übereinkommen regeln könnten. Nur wenn es sich um Beziehungen zu fremden Staaten handele, hätten sich dieselben an die Pforte zu wenden (c.f. Erlass der K[öniglichen] Gesandtschaft an das Generalconsulat zu Jassy von 7. Sept[ember] 1847).

Es scheint uns indess als wenn die K[önigliche] Gesandtschaft damals die Sache etwas zu weitgehend aufgefasst habe und als wenn die Erklärungen der Pforte nicht ganz darauf hinaus gegangen seien, damit kein Prinzip aus Sachen machen zu wollen, das sie in anderen Fällen nicht anerkannt hat.

Auch was die Schiffahrt anbetrifft, so kann nicht behauptet werden, dass die Hafenabgaben übertrieben und die polizeilichen Anordnungen hemmend gewesen seien. Die Fahrzeuge der Fürstenthümer haben eine eigene Flagge, das Landeswappen derselben enthaltend geführt, wenigstens in den Gewässern der Donau. Es liegen keine Ansichten darüber vor, ob sich dieses Recht auf eine ausdrückliche Genehmigung der Pforte gründet ; es scheint auf einem ununterbrochenen Herkommen beruht zu haben.

Weniger günstige Verhältnisse walteten früher hinsichts der Quarantäne ab ; Auf Andringen von Russland haben Gesundheitsrücksichten häufig zum Vorwande dienen müssen den Verkehr im politischen Interesse der sogenannten Schutzmacht zu hemmen. So viel wir indess wissen, ist die Quarantäne in den Häfen jetzt ganz abgeschafft.

Vergleicht man diesen Status-quo der Handelsverhältnisse in den Fürstenthümern mit den Prinzipien des freien Handels und seiner Schiffahrt, die nach Art. XXIII des Pariser Friedens den Fürstenthümern von der Pforte gewährt werden sollen, so wird man finden dass es, was den moldau-wallachischen Handel betrifft, im Allgemeinen mehr darauf ankommen wird, die bisherigen Verhältnisse festzuhalten als daran Änderungen vorzunehmen.

Was das Recht der Fürstenthümer zu selbstständigen und autonomischen Massregeln im Gebiete der Handels und Schiffahrtsgesetzgebung angeht, hängt wesentlich mit den Rechten zur Gesetzgebung im allgemeinen zusammen ; also mit demjenigen was hierüber bereits bei Erörterung der rein politischen Fragen erwähnt worden ist.

Wesentlich für uns wird also nur sein :

1. Dass die Fürstenthümern keine Besorgnis haben dürfen Differenzielle Bestimmungen im Handel und Schiffahrt zu Preussen oder zum Nachtheile der einen oder der anderen Nation zu treffen ; und dass folgweise auch die Bewilligung von Massregeln zum Export wegfallen muss ;

2. Dass abgesehen hiervon -auch keine Verbote einzelner Waarenartikel soweit dies nicht durch politische Rücksichten z.B. im Kriegsfalle oder aus allgemeinen Landespolizeilichen und sittlichen Rücksichten nöthig ist, staatfinden dürfen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sollten sich aus den eventuell noch einzuleitenden Berathungen mit den inneren Ministerien noch weitere Gesichtspunkte ergeben werden Ihnen solche mitgetheilt werden.

Nur auf einen Punkt glauben wir schliesslich, was die Verkehrsverhältnisse betrifft, noch Ihre Aufmerksamkeit lenken zu müssen.

Wenn die Worte des Art. XXII des Pariser Friedens: "auqune protection exclusive ne sera exercé par une des Puissances garantes. Il n'y aura aucun droit particulier d'ingerance dans leurs affaires interieur". Eine Wahrheit werden sollen, so würden vielleicht auch die österreichischen Postanstalten in der Moldau und Wallachei aufhören müssen durch welche bis jetzt der gesammte Korrespondenzverkehr der Fürstenthümer mit dem von Ihnen westlich gelegenen Theil Europas vermittelt worden ist.

Überall ist allerdings die Post ein Regal der Regierung, und es ist daher möglich dass von der einen oder der anderen Seite darauf hingearbeitet werden würde, dass auch in der Moldau und Wallachei dieser Grundsatz zur Anwendung komme. Der Post dienst in der Moldau und Wallachei würde dann jedenfalls nicht so gut geregelt sein als es die österreichischen Posten sind; wir sind indess der Meinung, dass Mängel in der Verwaltung einer Anstalt wie die Post, die so sehr in das allgemeine Bedürfnis fullt, weit eher an das Tageslicht treten und abgehalten werden als in jedem anderen Verwaltungszweig.

Eure Ex[cellenz] werden in Ihren letzten Verhältnissen die Erfahrung gemacht haben dass, während alle Zweige des öffentlichen Dienstes in einem ungeordneten Lande im Verhältniss mässig schlechter Verfassung ein mögen, dass der Postdienst alle wünschenswerthen und nach den Verhältnissen errichteten Bürgerschaften darbieten kann.

Wir sind alle für den Wegfall der österreichischen Postanstalten, insofern diese den Charakter eines Monopoles haben sollten, wünschen indess dass bei der Verhandlung der Sache der Gegenstand von Ihnen nur im Anschluss and das obgedachte Prinzip des Friedensvertrages, also objektiv, behandelt und in einer Weise berührt werde, die jede Empfindlichkeit österreichischerseits thunlichst vermeidet. Wir vertrauen auch hierin ihrem richtigen Takte.

IX. CULTUS — VERHÄLTNISSE

Es ist schon bei Besprechung der Verhältnisse der Fürstenthümer zur Pforte davon die Rede gewesen, dass, mit Ausschluss der Mohammedanismus, der lehnsherrlichen Macht in den Fürstenthümern für alle religiösen Sekten thatsächlich vollkommener Cultusfreiheit stattgefunden hat. Selbst Sekten wie *Lipowener*, die aus Russland ausgewiesen wurden, haben sich in den Fürstenthümern niederlassen dürfen.

Griechisch — orthodoxe Christen sind die Landesmehrheit — ihre Religion ist daher die Staatsreligion und die jura circa sacra derselben, ihre gesammte Vermögens und Verwaltungsverhältnisse, diejenigen ihrer Klöster sind durch die Reglemens Organiques im Allgemeinen und durch besondere Statuten geordnet.

Die zahlreichen Katholiken aus der Zahl der Fremden stehen in beiden Fürstenthümern unter österreichischer und theilweise französischer Protection mit zwei Bischofen in partibus, der eine in Jassy, der andere in Bukarest.

Die Zahlreichen Juden des Landes sind geduldet aber man legt auf ihren Cultus mancherlei schwere Abgaben, was bei den Christen nicht der Fall ist. So dürfen sie in der Moldau die Lichter, die sie in ihren Häusern und Synagogen brennen und das Fleisch welches sie consummieren, letzteres in den von der Regierung verpachteten Fleischbänken nur von der Regierung für einen Preis kaufen, der weit über den gewöhnlichen Preis dieser Artikel geht.

Die Beziehungen welche zwischen Preussen und den prothestantischen Gemeinden in den Donaufürstenthümern bestehen, sind wie Eure Ex[cellenz] bekannt, mannigfach. Da die meisten der in diesen Länder sich aufhaltenden Protestanten deutscher Nationalität sind, so war es natürlich, dass sie sich der Kirche desjenigen Landes zu näheren und anzuschliessen suchten welches unter den Protestantischen Staaten Deutschlands im Stande war, den deutschen Glaubensgenossen im Auslande am meisten Schutz und Beistand zu gewähren.

Die protestantische Gemeinde in Jassy steht in Folge dessen hauptsächlich unter preussischer Protektionen; die in Bukarest unter dem gemeinschaftlichen Schutze Österreichs und Preussens.

Die Bildungsgeschichte dieses Protektorates, resp. Schutzverhältnisses ist Eurer Ex[cellenz] bekannt, eben so dass die Natur derselben mehr auf thatsächlichen als auf Staatsrechtlichen durch die Anerkennung der Pfore geregelten Verhältnisse beruht; auch die Regierungen der Fürstenthümer haben sich dem Protestantismus gegenüber nicht bloss duldsam, sondern ihm selbst hin und wieder durch namhafte Unterstützungen zu Kirchenbauten Theil-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nahme bewiesen; einen mächtigen Anhalt aber fand der Protestantismus auch in den Fürstenthümern nach den bisherigen Verhältnissen in dem Umtande, dass die russischen in denselben residierenden Konsularbeamten meist protestantischer Religion waren und meist zum Kirchenvorstande gehörten.

Wenn nach dem Pariser Frieden keine ausschliessliche wie immer geartete Pretention seitens der Mächte in den inneren Angelegenheiten der Fürstenthümer mehr stattfinden soll, so wird es sich fragen, ob Österreich bzw. Frankreich die ihrigen über die Katholiken und wir die unsrige über die Protestanten noch ferner ausüben dürfen? Es wird sich fragen, ob bei der allgemeinen Cultusfreiheit die der Pariser Friede für die Fürstenthümer festsetzt, nun auch die Türken dort Moscheen anlegen dürfen? Dies würde der anderen Bestimmung des Pariser Friedens, wonach die Fürstenthümer ihr Privilegium behalten sollen und zu diesen gehört vorzüglich dass die Türken sich dort nicht niederlassen und noch weniger ihren Cultus dort ausüben dürfen geradezu widersprechen. Wir haben daher darauf hingewiesen, dass der Mohammedanismus, wie dies bisher schon Rechtens war, ausgeschlossen bleibe.

Die Römisch-katholiken und die Evangelischen müssen gegen Willkürlichkeit und Bedrückungen bei Übertritten Andersgläubiger zu ihnen, bei den Missionen und Schulen und bei den gemischten Ehen geschützt werden. Eine besondere Aufmerksamkeit verdienen die reichen und grossen Klöster des Ländes, welche die künftigen Bildungsinstitute für die griechische Geistlichkeit werden können.

Wir halten indess, abgesehen hiervon, nicht gerade erforderlich, dass unsererseits hierein eine Initiative ergriffen werde, da unser Verhältniss zur protestantischen Kirche in den Fürstenthümern, wie gesagt, ein mehr thatsächliches als staatsrechtlich begründetes ist und wir glauben dass es hierbei sein Bewenden finden kann.

Sollte aber von irgendeiner Seite her der Gegenstand in der Weise aufgenommen werden, dass ein Besonderes Protectionsrecht über die griechische oder katholische Kirche faktisch oder rechtlich daraus resultieren würde, dann haben wir auch darauf zu dringen, dass unser Schutzrecht auf die prothestantische Kirche zur gleichmässigen Anerkennung komme.

Wir würden deshalb gem mit Englands theilen, welches sich für den Protestantismus in den Fürstenthümern durch protestantische Mission daselbst bis jetzt interessiert hat.

Eure Ex[cellenz] werden daher in dieser Frage gewis die Unterstützung der englischen Mitglieder der Commission haben. Im übrigen scheint uns unzweifelhaft, dass der innere rein kirchliche Zusammenhang einzelner protestantischer Gemeinden z.B. der Jassyer mit dem preussischen Kirchensystem von der Protektoratsfrage ganz unabhängig ist und deshalb von den vorstehenden Bemerkungen nicht betroffen wird.

In den worstehenden Punkten finder Eure Ex[cellenz] im Allgemeinen ausreichenden Anhalt und eine vollkommene Weisung für Ihr Verhalten in den Hauptfrage.

Sie werden sich danach auch leicht eine Ansicht in Nebenpunkten bilden können, so weit dieselben in vorsteheender Instruktion nicht ausdrücklich berührt sind. Der Gang der Verhandlungen wird es übrigen zulassen, dass, wo Ihnen noch Zweifel aufstossen, Sie darüber an uns berichten und unsere Instruktion einholen können. Wir ermächtigen Sie aus dem Material des Ministerialarchives diejenigen Kopien durch die geheime Kanzlei fertigen zu lassen, auf deren Besitz es Ihnen ankommen wird. Über den Zeitpunkt Ihres Abganges nach Konstantinopel bleibt die Bestimmung bis dahin noch vorbehalten, das über den Zusammentritt der Commission etwas Näheres feststehen wird. Inzwischen werden Sie keine Gelegenheit versäumen sich für den wichtigen Auftrag allseitig vorzubereiten, wozu Eure Ex[cellenz] jede zulässige und nöthige Unterstützung mit aller Bereitwilligkeit gewährt werden wird.

Gez[eichnet] Manteuffel.

Bukarester Staatsarchiv, D.D.R. — Mikrofilme, Rolle 31, c. 585—618, apud Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Rep. 81, Constantinopel, X. a. 10. C., c. 585—618, S. 2—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SOME CONSIDERATIONS ON THE ROMANIAN-ENGLISH RELATIONS (1919—1940)

BY

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

The history of the Romanian-English relations in the period 1919—1940 has been, with few exceptions [1], less consistently studied by our specialists. It is true, there appeared some decades ago [2] or quite lately [3] many monographs, studies and articles which treat international problems of Romania having a touch on this subject-their authors are well-known Romanian and foreign specialists [4].

The recent special studies devoted to the Romanian-English relations have especially stressed on the economic and financial aspects, on the unfavourable international context, created by the Great Powers, in which Romania was placed towards and at the beginning of the second world conflagration.

We shall be presenting in this paper the Romanian-English Relations between the Peace Conference in Paris (1919—1920) and the instauration of Antonescu's dictatorship, with special emphasis on the political, diplomatic

---

[1] I. M. Oprea, *Mision in London (1922—1932)*, în vol. *N. Titulescu's Diplomatic activity*, Bucharest, 1968, p. 40—59 ; Gh. Pașcalău, *Relații economice româno-engleze (1933—1935)*, in „Revista de istorie", 8, 1976, p. 1175—1197 ; idem, *România și Anglia — Problema securității colective și revizuirii tratatelor (1933—1935)*, in „Revista de istorie", 6, 1980, p. 1143—1159 ; Gh. Buzatu, *The Place of Oil Problem Within the Evolution of Romanian-English Relations (1880—1929)*, in „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XV, 1978, p. 59—78.

[2] G. Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia. Scurtă privire asupra legăturilor anglo-române și asupra propagandei noastre in Engliterra din trecutul indepărtat pînă astăzi*, Cluj, „Tipografia națională", S.A., 1923 ; idem, *Les luttes des Roumaines Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Épisods et souvenirs*, Paris, Éd. J. Gamber, 1933 ; T. Cristureanu, *Anglia și România. Relațiile lor economice (1929—1934)*, București, „Adevărul", 1934 ; P. Constantinescu, *L'Accord avec la Grande Bretagne et les relations économiques anglo-roumaines*, in „Affaires Danubiennes", 7, 1940, p. 21—36.

[3] The external relations of our country have been the object of research for many historians among whom we shall also mention besides the above quoted ones : D. Botescu, C. Botoran, E. Bold, J. Benditer, I. Calafeteanu, I. Chiper, I. Cîrțină, Dinu Giurescu, N. Iordache, C. Iordan-Sima, N. Z. Lupu, Gh. Matei, O. Matichescu, V. Moisuc, F. Nedelcu, A. Niri, C. Popișteanu, B. Rangheț, I. Stanciu, A. Simion, I. Stanciu, Al. Gh. Savu, I. Saizu, I. Seftiuc, D. Țuțu, V. Vesa.

[4] S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, Bookman, 1962 ; P. Quinlan, *British and American Policies towards Romania, 1938—1947*, Los Angeles, 1977 ; Ph. Marguerat, *Le III-e Reich et le pétrole roumaine, 1938—1940*, Genève, 1977 ; M. Pearton, *Oil and the Romanian State*, Oxford, 1971 ; J. de Launay, *N. Titulescu et l'Europe*, Byblos, Suisse, 1976 : E. Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, The Macmillan Press, London, 1976.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

and economic problems, more evident in the relations between the two states.

The leading circles in our country paid, after 1918, a special attention to the amplification of the relations, on multiple plans with the Great Powers, among which Great Britain- this was actually a constant attribute of Romania's foreign policy. This is the reason why the peak periods in the history of these relations coincide with the presence at the heat of the Ministry of Foreign Affairs of three of the best-known diplomats of modern Romania : Take Ionescu, Nicolae Titulescu and Grigore Gafencu. In Great Britain's capital were ministers of just members of Romania's legacy diplomats who did much service to our state. Besides N. Titulescu who, between 1922 and 1932 (with the exception of the period July 6 th 1927 — November 9 th 1928 when minister of foreign affaires), was a minister in London [5], in England's capital were on diplomatic missions N. Mişu, M. Beza, M. Boerescu, C. M. Laptew, Al. Cretzeanu, V. Grigorcea, V. V. Tilea and others.

Romania's participation in the first world conflagration was meant to achieve *the whole national ideal*, the result of historical justice and of what the ages gathered up as a will of all generations. The British diplomacy watched carefully the efforts of our country in the war and formulated, on a diplomatic and political plan, projects concerning the post-war reorganization of Europe, an important place being accorded to Romania [6]. Through diplomats and experts [7], Great Britain knew *Romania's national revendications* towards which will have the same attitude at the Peace Conference. During the Romanian-British contacts in World War I Take Ionescu played a decisive part.

The events at the end of the year of 1917 and the Bucharest peace had, in point of the bilateral Romanian-English relations, unfavourable consequences on Romania's national interests. The British diplomacy sustained idea that our country should not be considered an ally [8], which had important effects on Romania's relations with the Great Powers, especially during the Peace Conference in Paris.

Our country come to Paris conscious of having fulfilled her international obligations and made enormans human and material sacrifices [9]. The Romanian delegation, headed in the first phase of the Conference by the Prime Minister, I. I. C. Brătianu, adopted *a position of intransigence* towards the attitude of the Great Powers which, as they thought of solving various problems — political, territorial, economic, financial, naval, etc. —, affected the independence and sovereignity of small countries [10].

---

[5] See I. M. Oprea, *N. Titulescu*, Bucharest, Ed. ştiinţifică, 1966, p. 130—167, 175—190.

[6] David Lloyd George, *Mémoires de guerre*, t. II, Paris, Fayard, 1935, p. 329 ; Col. House, *Papiers intimes*, t. III, Publiés par Ch. Sevmour, 1930, Paris, Pavot, p. 58.

[7] G. Moroianu, *Les luttes...*, p. 224 ; Biblioteca Centrală de Stat, St. Georges, Arch. V. Antonescu, PCLXXIV/7—25, telegram, Paris, 18 November 1918, to the President of the Council of Ministers, signed Cretzeanu, no page.

[8] The archives of the Minister of Foreign Affairs (we shall further quote Arch. M.F.A.), Fund 71, Peace Conf., vol. 223, Radiogram, 47/6, Jannuary 19 th 1919, from Paris, V. Antonescu to I. I. C. Brătianu.

[9] *Ibidem*, vol. 222, f. 89 ; vol. 121, f. 25.

[10] *Ibidem*, vol. 222, f. 133—134, 138—146 : vol. 181, f. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The British delegation at Paris supported, in general, Romania's national claimings, especially in problems of territory but sometimes conditioned the recognition of *the 1918 Decisions of Union* on the satisfying of some economic problems, mainly oil [11], and the recognition of the clause of minorities in the Treaty with Austria [12]. I. I. C. Brătianu understood at that moment that the English policy towards our country continued to be *"reserved"* and *"hardy sympathic"* [13]. What is characteristic of British policy, considered the Prime Minister in a report sent to Mihai Pherekyde by a courier "is ignoring the Continental questions because she has already obtained great results by annexing colonies and destroying the German fleet" [14].

The attitude of British diplomacy towards Romania was dictated, to a certain extent, by the implications of the Soviet problem which haunted David Lloyd George [15]. England watched carefully the evolution of the Romanian—Soviet relations. In a first phase, when the English political circles believed in the victory of the Whites pressures were made on Romania to support the counterrevolutionery forces in Russia, particularly Denkin's [16]. Romania didn't interfere at all into the development of the Russian revolution and did't give any credit to the solicitations of the War Office [17]. Furthermore, our country engaged in talks with Soviet Russia, which referyed to establishing the relations between the two countries against a normal juridical background. After the Polish- Soviet war the English authorities were favourable to the discussions between Romania and Russia "if the Russian proposals were aceptable" [18]. Foreign Office seemed to be much in favour of it and also in favour of our alliance with the neighbouring states. England, although not intending to recognize the Soviet regime, thought of promoting normal commercial ties with this country.

Together with the delegations of the other Great Powers England made the task of the Romanian officials in Paris quite difficult, which had much influence on the general evolution of the relations between the two states.

After I. I. C. Brătianu retired the new government leaders, especially Al. Vaida-Voievod, tried hand to lay the relations between the two states on a lasting basis. The efforts of Al. Vaida-Voievod and Take Ionescu, supported by the British officialities [19], were succesfully translated into life by the Trianon Treaty on June 4 th 1920 and also by the Protocol concerning the sanctioning of the Union of Bessarabia and Romania. *England is the first great power to have ratified the Paris Protocol by a precis made*

[11] S. D. Spector, *op. cit.*, p. 163.

[12] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, vol. 1, p. 279.

[13] Arch. M.F.A., Fund 71, Peace Conf., vol. 121, f. 28.

[14] *Ibidem*, vol. 222, f. 118, Radiogram, March 25 th 1919, from Paris, I. I. C. Brătianu to M. Pherekyde.

[15] *Ibidem.*

[16] D.B.F.P., First Series, vol. 3, p. 585—586; State Archives Bucharest, Fund Royal House, dossier 55, 1919, f. 1, 3.

[17] Archives Ministry of National Defence, Fund M/1, dossier 128, 1919, Position 2894, f. 20.

[18] B.C.S., St. Georges, Arch. Take Ionescu, LXXIX, 6, telegram, from Paris, September 13 th 1920.

[19] Arch. M.F.A., Fund 71, England, Relations with Romania, vol. 39, 1920—1937, telegram 609, March 2 nd 1920, from London, signed M. Boerescu; D.B.F.P., First Series, vol. 7, p. 263—265, 379.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

in the House of Commons on April 14 th 1922 and presented, the same very day, at Quai d'Orsay [20].

Romania's delegation supported, during the proceedings of the Peace Conference, the principle of equality between large states and small states and the observance of their independence and national sovereignity. They rejected categorically the blackmailing attempts by the representatives of the Great Powers, including the British delegation, which they, considered to be incompatible to Romania's dignity and independence. Their attitude had in view, first and foremost, the superior requirements of the country. They were just like today: *territorial Integrity, Independence, Noninterference in internal problems, Equality towards the international laws* [21].

With a view to giving an impulse to the economic, political and diplomatic relations with England N. Titulescu was sent as a minister to London. His presence in the capital of Great Britain was able to enlighten the bilateral relations; the Romanian diplomat succeeded during his mission in solving a series of problems with an economic and financial character. The talent and capacity of Titulescu, the most Europeen of all the Romanian diplomats, in understanding and intuiting the main directions in the develpment of international relations were higlhy appreciated at the Foreign Office and the City.

During this period Romania watched carefully the evolution of England's foreign policy and her position concerning the principal events in the international life. In a series of such questions as the Locarno moment [22], the Briand-Kellogg Agreement [23], the problem of disarmament [24], the definition of aggressors and aggression [25], the content of the economic world relations [26] and others Romania did not share the conception of the Great Powers, considering that only in this way can she keep intact her political and territorial integrity.

True to her traditional policy and dissatisfied with the French influence in the South-East of Europa, England paid less attention to her relations with Romania, hence a certain lack of interest in the activity of the Little Entente [27], in its first years and the distrust in the treaties concerning the foundation of the Balkan Alliance [28].

The policy of concessions that England started to make, as far as the defeated countries and especially Germany were concerned, was not of a nature to satisfy our diplomatic circles which preferred to drive the country to the French policy, more firm at that time against the tendency to revise the Peace Treaties. The "peaceful" revision of the treaties, the support of

[20] B.C.S., St. Georges, dossier 15, PCCCLXVIII, telegram 255, September 24 th 1922, V. Antonescu to I. Gh. Duca.

[21] V. F. Dobrinescu, *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumänies (1919—1940)*, in „Anuarul...", Iaşi, XVII, 1980, p. 95.

[22] Arch. M.F.A., Fund 71, Germany, vol. 112, 1925, telegram, March 11 th, signed I. Gh. Duca, f. 7.

[23] State Archives Bucharest, Fund Royal House-Regency Mihai, dossier 41, 1928, f. 37.

[24] *Ibidem*, Fund Carol II, dossier 147, 1933, f. 43.

[25] I. M. Oprea, *N. Titulescu's Diplomatic Activity...*, p. 70—71.

[26] C. Murgescu, *N. Titulescu and the Questions of Economics Relations Between States*, in „Revue roumaine d'histoire", 3, 1966, p. 401—410.

[27] Arch. M.F.A., Fund England, telegram 1500, from London, Titulescu to I. Gh. Duca, f. 148.

[28] E. Campus, *Înţelegerea Balcanică*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1972, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hungary by some British political circles caused the dissatisfaction of Romania who wanted to make their observance a duty of all European states [29].

The Romanian-English economic and financial relations between 1923 and 1933 were dominated by a few questions : the setllement of the payment of checks, the consolidation of the treasury bonds and private debt, the solving of the damage to oil industry during the war, etc.

Romania's new economic policy, contained in the formula "all by ourselves", had in view the instability of the international commercial, economic and currency situation [30] and reflected a profound instinct of the Romanian people : *independence* [31]. These new directions did not satisfy the English financial and economic circles, which was fully revealed on the occasion of the promulgation of the new customs tariff and the law of mines.

The content of the 1924 law of mines provoked animosities in the Romanian-British relations, our government considering that England's reaction was not compatible to the *"usual relations among the independent sates"* [32]. More than that, the law rendered the relations with the English creditors difficult as their attitude was "rigid and vexatious" [33]. Its voting in the Parliament caused "a strong agitation" in London. *The Dutch-Shell trust* started a campaign [34] to which "Standard Oil" adhered as well. Far from being ideal the liberal mining law promulgated on July 3 th 1924 was undoubtedly superior to the former one and favoured, largely, the progress of oil industry [35], contributing to *the strengthening of economic life and our national defence* [36]. After the adoption of the mining law, the British business circles cotinued to hope it would be changed-it was September 1928 when Tancred Constantinescu had talks in London concerning the granting of a borrowing. The concessions the Vintilă Brătianu, cabinet made during the negociations in London, led to the participation of international finance in obtaining the Romanian borrowing of stabilization. Owing to the internal and external conditions, Vintilă Brătianu did not obtain the borrowing ; the convention was concluded on November 16 th 1928 by the National-Peasant government which promulgated a new mining law on March 16 th 1928 putting an end to the oil policy the National-Liberal Party had formulated after World War I. The 1929 regime of mines elaborated in the spirit of "open

[29] Arch. M.F.A., Fund 71, England, Relations with Romania, vol. 39, 1922—1937, telegram 3149, A-2, December 2 nd 1933, f. 188—189, signed C. M. Laptew.

[30] *Ibidem*, 2 Conventions, A 10, Note 52342, October 21 st 1922, to the British Legacy in Bucharest.

[31] See for detailed information I. Saizu, *Consideratii asupra politicii „prin noi înşine" în perioada 1922—1928* (I), in „Studii", 2, 1973, p. 319—337 ; idem, *Dimensiunile, caracterul şi structura concepţiei „prin noi înşine" în perioada 1922—1928*, în „Revista de istorie", 12, 1979, p. 2319—2339.

[32] Arch. M.F.A., Special dossiers; vol. 58, f. 108, Note 155.967, October 27 th 1923, V. Brătianu to Minister of Finances.

[33] *Ibidem*, vol. 59, f. 19.

[34] *Ibidem*, vol. 63, f. 135.

[35] Gh. Buzatu, *Rezultatele aplicării Legii Minelor din 1924 în industria petrolului din România*, in „Anuarul...", Iaşi, XII, 1975, p. 734—735.

[36] Arch. M.F.A., Special dossiers, vol. 63, f. 143.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gates" raised considerably, in comparison with the former period, the danger that Romanian oil should be monopolized by foreign trusts [37].

The commercial relations with England were governed in the period 1923—1930 by the principles established on the occasion of the exchange of notes, on May 11 th and 24 th 1923, between Sir H. Dering and the minister of foreign affairs I. Gh. Duca, a temporary accord based on the clause of the most favoured nation [38]. If England proposed an exchange of views for putting again in force the 1905 Treaty of Commerce which had been denounced, Romania seconded the conclusion of a new commercial agreement excluding for the moment the settlement of a conventional tariff [39].

After the adoption of the 1924 mining law the Romanian-English economic relations were insignificant, which was also caused by a certain lack of interest in our country manifested by the British economic and financial circles [40]. In September 1930, as I. M. Nonu the commercial attache in London said, there was an unfourable trend, to Romania [41] in the British commercial and economic circles which made the evolution of the economic relations even more difficult because, at the beginning of the same year, the 1923 agreement had been denounced. The denunciation was then put off for several months and on August 6 th 1930 a new Treaty of commerce and navigation for three years was concluded. The agreement, was put in force on May 12 th 1934 ; according to the clauses of the treaty we were given the right to denounce the treaty in case the English customs measures and damaged our export of agricultural produce, the prejudiced treatment of the goods being based on the clause of the most favoured nation [42]. At the moment the treaty was put in, England's policy was *faire-laissez* but six months later she adopted the protectionism which made 1/8 of our export in this country be handicapped by the English protective taxes.

As far as Romania's export in England is concerned, from 1922 onwards the percentage is decreased to half of it and even more [43]. Untill 1929 the maximum figure of quantities was 415.967 tons in 1927 and the figure of values came up to 2.432 million lei in 1926 [44]. England was fourth at import in 1929 among Romania's economic partners and fifth at export. In 1932 England was first at export being Romania's best client and in 1933 was also first at the import and export with our country [45]. Towards the economic crisis Great Britain absorbed an inferior part of the Romanian exports, compared with Germany, but in 1931 the two countries are quite equal. In 1932 Germany comes second (15,7% compared to 12,5%). The phenomenon can be explained by Romania's will to develop the exports to England. This

[37] Gh. Buzatu, *Le problème du pétrole dans les negociations financières de la Roumanie pour la conclusion de l'emprunt extérieur de stabilisation de 1929*, in „Revue roumaine d'histoire", XI, 1972, p. 321—322.

[38] Arch. M.F.A., 2 Conventions, A 10, Note 101, March 14 th 1928.

[39] *Ibidem*, Note 100.890, August 1 st 1922, V. Brătianu to Foreign Minister.

[40] State Archives Bucharest, Fund Royal House — Carol II, dossier 129, 1930, f. 24.

[41] *Ibidem*, f. 1—24.

[42] Arch. M.F.A., 2 Conventions, A 10, Note 21, March 11 th 1930.

[43] *Comerțul exterior al României, 1928—1937*, vol. 1, Partea I, București, C.R., 1939, p. 258—261.

[44] „Roumanie économique", nr. 3—4, mars-avril 1932, p. 283.

[45] T. Cristureanu, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

option was determined by several factors, the first one being Romania's desire to avoid a political dependence on Germany. A second factor, equally important, lies in the imperatives of industrialization ; such an effort could not be imagined without massive imports. Both the government and the businessmen were conscious of and counted on the British financial market. A third and last factor was determined by the distrust the Romanian leading circles manifested for the currency of their country, transferring therefore important sums of money in England [46].

Our balance of trade with England, till 1929, was passive. But from 1930 to 1932 there is a surplus stock and when Romania insisted on her new economic policy, England was among the first states to be considered *favourable.*

Quantitatively, the export increased three times in the period 1929—1933. But from the point of view of value it was above the 1929 level, coming to a peak in 1930, to be constant in the following three years. From among the exported products, mining combustible, oil and its derivates were first in importance. In the interval of five years the volume of our export increased three times and value of the products sold to England, for all the crisis of the prices, increased close to twice.

In conclusion, in the period 1920—1933 there were no longer in force, formally, the alliance conexions the 1916 Treaty established between England and Romania. The British diplomacy no longer wanted to stick to an agreement of political or military assistence, its attitude being limited to the points in the Pact of the Society of Nations which were incomplete and dependent on the existence of an organism in the course of becoming. Surrounded by revisionist states and conscious, from the very beginning, of the necessity to defend her new frontiers Romania paid a special attention to keeping her alliance with France and starting some treaties with Yugoslavia, Czechoslovakia. Such a diplomatic choice was not of a nature to be much sympathized in England who, just after the first world conflagration, tried to stop the French influence on the continent. The revisionist propaganda, especially the Hungarian one, found a favourable ground in some English official circles which influenced the Romanian-British bilateral relations. To the activization of the relations between England and Romania contributed at that time the dynastic connexions between the two monarchies and especially the contribution of some remarkable Romanian diplomats. *For 15 years the Romanian-English relations were correct* [47].

The Romanian-English relations developed, after 1933, in close connexion with the problems of collective security.

The Romanian diplomacy watched with much circumspection the discussions for the conclusion of an agreement with the Great European Powers, a document that intended to revise the treaties under the auspices of the Pact of the Society of Nations. The leader of our diplomacy, Nicolae Titulescu, thought that in the then international situation, the so-called directorship of the Great Powers „meant, simply, the suffication and isolation

[46] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 81—82.
[47] Arch. M.F.A., Fund 71, England, Relations with Romania, vol. 39, 1926—1937, f. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of France" and the "Little Entente was thrown right into Hitler's arms" [48]. Titulescu, in the discussions he had with John Simon, Vansittart and Sargent warned them that the process was sure to bring war and the „only way not to turn revisionism into a cause of war was to avoid putting this plan on the agenda" [49]. The Romanian diplomat said that the small states could not be blamed by the state of the international situation. „Frankly speaking, stated Titulescu, what is an obstacle to the natural course of things are the complicated interests of the Great Powers [50]. In the name of the states of the Little Entente Titulescu insisted on opposing to the revision of treaties and said that this organism" would not appear before the tribunal of the Great Powers" [51]. John Simon let him know that the intention of his country was to „spiritualize the political frontiers of Central Europe by means of economic cooperation". The British official circles considered that the cancellation of the revision of borders" would have diminished the chance of success in this context" [52]. As a result of Titulescu's talks in London and Paris and also of the French memorandum on April 10-th, the English government was obliged to give up the initial project.

The Romanian-English relations entered a crisis at the end of 1933 because of the intense Hungarian propagande in Great Britain, whose reaction is a common step the representatives of the Little Entente took at the Foreign Office on December 1-st [53]. The Romanian chargé d'affaires in London, C. M. Laptew, noticed that „in the eyes of the great majority (the public opinion) being a revisionist is being in the English political tradition the supporter of the weak" [54].

The serious international events in 1933 hastened the foundation of the Balkan Alliance which was also an answer to the policy of concessions advocated by some of the Great Powers towards the defeated states in World War I. If the reorganization of the Little Entente was favourably appreciated in England as it was considered to mark „a decisive turn in the history of Central Europe" [55] the foundation of Balkan Alliance „was met with a deep lack of understanding not only by the public opinion but also by the responsible circles" [56].

The renewal of the Romanian-Soviet and Czecho-Soviet relations was seen at London as favouring the position of the two states, members of the Little Entente. Anyway, the British newspapers proved to be more reserved in this respect [57]. England was also watching carefully. The evolution of the Oriental Pact in which the Soviet Union was engaged as well. This country

---

[48] State Archives Bucharest, Fund Royal House — Carol II, dossier 83, 1933, telegram, from Geneva, March 23 rd, signed Titulescu, f. 4—5.

[49] *Ibidem*, dossier 99, 1933, telegram, from Geneva, May 24 th 1933, signed Titulescu.

[50] D.B.F.P., Second Series, vol. 5, John Simon to Palairet, April 20 th 1933, p. 154.

[51] *Ibidem*.

[52] *Ibidem*.

[53] Arch. M.F.A., Fund 71, England, vol. 39, Relations with Romania, 1922—1937, telegram 3149, A-2, December 2 nd 1933, f. 188—189, signed Laptew.

[54] *Ibidem*, General, vol. II, telegram 2497/A-2, from London, September 30 th 1933, signed Laptew, f. 120—124.

[55] Arch. M.N.D., Fund S/3, dossier f.n., 1933, Position 721, f. 89, 95—96.

[56] Arch. M.F.A., Fund 71, England, General, 1934, vol. 3, telegram 433/A-2, Jannuary 31 st 1934, signed Laptew.

[57] *Ibidem*, Summarizing report 1864, June 1934, from London, signed Laptew, f. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wanted negociations of the East Pact but the English government was rather pathetic to putting in force the Declaration on February 3-nd 1934 with the exception of the air pact more tangible for the immediate British interests. The English diplomacy promised to France that she would take into consideration the Oriental Pact but didn't get involved in it, effectively, because the public opinion opposed a policy „that could attract England to new engagements, besides those already assumed at Locarno [58]. This is the reason why the possibility of concluding the Oriental Pact was sceptically seen in London. England, having in view the Polish and German apprehensions consented to it only in the context of the repercussions the new pact could have had on the Conference of Disarmament [59]. Romania, considering that any stride to security by her allies was a progress in her own security, proposed that the participation in the Pact should be limited in oder to reduce some of the „risks of a failure" [60]. She also considered that the misunderstanding could be cleanred up by negociations. The support the English was mainly moral. In London, Germany's refusal to take part in the Pact, as well as the events in Austria heightened the distrust of the British official circles in the external policy of this country [61]. The Oriental Pact, as it had been originally imagined, was considered to be impossible to conclude, among the motives being the opposition of Germany, Poland and the Baltic states. It was evident that the British government meant to conclude a general pact to guarantee both France and Germany [62].

The Italian-Etiopian dispute brings about, from the point of view of the English-Romanian political relations, the peak moment of the colaboration between the diplomacies of the two countries. The British policy in this problem oscillated between sanction and conciliation [63]. It was affirmed that the dispute was a serious test for the Stressa understanding [64]. England transferred the conflict to the Geneva terrain although she could have chosen the way of a political and eventually military action against the aggression by Italy. The conflict put the efficiency of the Pact of the Society of Nations to a serious „test". The decision of the English diplomacy to apply sanctions was only conceived of in a collective action anyway, not without France. The British thesis of all through and for the Society of Nations was opposed by the French thesis of negociations in three, on the basis of the tripartite treaty and all beyond the league [65].

---

[58] State Archives Bucharest, Fund Royal House, dossier 72, 1934, f. 4—5.

[59] Arch. M.F.A., Fund 71, England, General, 1934, vol. III, telegram 5637, A-2, February 28 th 1933, signed Laptew, f. 61—62.

[60] State Archives Bucharest, Fund Royal House — Carol II, dossier 82, 1934, from Titulescu, Cap Martin, telegram 405, July 18, 1934, f. 2.

[61] Arch. M.F.A., Fund England, General, vol. 3, 1934, telegram 2479, A-2, from London, September 24 th 1934, signed Laptew, f. 201—202.

[62] *Ibidem*, f. 207.

[63] *Ibidem*, Economic questions, vol. 31, 1933—1934, telegram 2970, A-2, December 31 st 1934, signed Laptew, f. 351.

[64] *Ibidem*, England, General, vol. 4, 1935, telegram 1277/A-2, May 24 th 1935, signed Laptew, f. 303—304.

[65] *Ibidem*, Economic questions, vol. 31, 1933—1934, telegram 2471, A-2, November 1, 1935, f. 323—325.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Romania, through Titulescu, supported Engalnd as best she could both during the proceedings of the technical comissions and during the plenary debates, our diplomat making use of the great prestige he had in Geneva. Meanwhile France proved to be more prudent and tried to hinder the English action at Geneva. The English-French opposition and the failure of the Society of Nations were to have immediate effect on the security of France and implicity on her allies. The policy of sanctioning Italy was wrong and the first more active Romanian-English collaboration was not happily ended. Our country attracted the resentment of Italy and the Society of Nations and all the organization of the collective security received a fatal blow.

The Romanian-English collaboration in the period 1935—1936, materialized in a common policy of sanctions against Italy was also favoured by the close collaboration between Nicolae Titulescu and Anthony Eden, a state secretary of the Foreign Office. Great Britain appreciated the place Romania had in the European policy, a position determined especially by the diplomatic activity of Nicolae Titulescu [66].

The introduction of the obligatory military service by Germany and the occupation of the Renan zone, although condemned by the English official circles [67] rendered evident a „political myopia" to the British diplomacy. The "peace proposals" by Hitler, on March 31-st 1936, Nicolae Titulescu stated, „could simply turn over the actual international order" [68]. The Romanian diplomat was convinced that England's and France's policy of concessions would go on and proposed that the Allies should take common military measures against Germany's gesture.

The attitude of England and France towards the policy of revising the peace treaties, promoted by Germany, was a hard blow on collective security [69]. The substitution, in August 1936, of Nicolae Titulescu from the leadership of Romanian diplomacy is also a consequence of the failures [70] suffered by the two great powers, England and France in the international policy. Incidentally or not, in Great Britain, Eden, the partisan of the policy of collective security was replaced from the leadership of the Foreign Office.

Shortly after the Nazis took the power in Germany, Romania participated actively in actions meant to defend the post-war territorial status-quo, peace and collective security in Europe. In the name of the Romanian people, Nicolae Titulescu and other diplomats made known the advanced ideas promoted by our country in international life.

Romania's diplomatic activity represented the constant support of the national principle, the right to equal existence of the small and medium-sized countries with the Great Powers and, on the other hand, of the principles

[66] *Ibidem*, Summarizing report, August-October 1935, telegram 2471/A-2, f. 335.
[67] *Ibidem*, England, Telegrame, vol. 9, 1935—1937, telegram 503, March 7 th 1936, signed Laptew, f. 59.
[68] State Archive Bucharest, Fund Royal House — Carol II, dossier 76, 1936, telegram 70, from London, March 25 th 1936, to Foreign, signed Titulescu, f. 10.
[69] *Ibidem*, dossier 83, 1936, telegram 84, April 9 th, 1936, signed Titulescu, f. 4—7.
[70] Arch. M.F.A., Fund 71, England, Relations with Romania, vol. 39, 1920—1937, f. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of international colaboration which had to be essentially the general background of sovereign equality [71].

From August 1936 till March 1939 the English diplomacy did not pay any special attention to our country although the Romanian political men considered that Great Britain would have a predominant influence either in case of peace or of war.

The Hungarian revisionist company in 1937, although supported by Toynbee, C. A. Macartney and Labour deputies, was not very successful because the English Parliament did not discuss this matter. A dualism in the British external policy was more and more evident. The former tendency had as its exponent the prime minister willing to make any concession to Germany in order to avoid a conflict. The latter was represented by Eden and intended to promote a policy in the spirit of the Pact of the Society of Nations [72]. Romania's diplomacy acted with dignity, courage and determination all through the international crises in the spring and autumn of 1938.

England's very prudent and enduring policy towards Germany made it possible for the latter country to achieve the Anschluss, to which the English diplomacy reacted only verbally. The Romanian minister in London, Vasile Grigorcea, wrote, on February 19-th 1938 that Halifax's visit to Berlin „meant the end of Austria's independence", the English public opinion being „indifferent" [73] to this state. At the same time the Romanian minister wondered whether under a similar circumstance, Great Britain would for instance interfere to help Czechoslovakia [74]. Just after the Anschluss, one of the responsible factors of our external policy wrote that Romania had to make „policy, not sentimentalism". We can be neither with the Russians nor with the Germans. Our attitude, Armand Călinescu said, should be *„dignified, firm, independent"* [75].

Starting from the first German actions against Czechoslovakia, Romania declared she was ready to fulfill her engagements towards her ally, although the circumstances were difficult and not without risks. The Romanian leaders insisted that the Great Powers, especially England, should take a *firm* [76] attitude in the Czechoslovakian problem, the destiny of this country being of a vital interest for us and evidently for the maintainance of peace on the continent. The remarkable efforts, mainly political and diplomatic, Romania made to save her ally were not successful.

After Munich the small states became extremely prudent, their external policy being determined by events [77]. It was impossible that the small

[71] *Reprezentantele diplomatice ale României, 1911—1939*, vol. 2, Bucharest, Ed. politică, 1971, p. 8.

[72] Arch. M.F.A., Fund 71, England, vol. 39, Relations with Romania, 1922—1937, telegram 2786, November 18 th 1937, f. 292, signed V. Grigorcea.

[73] *Ibidem*, vol. 40, 1938—1940, telegram, from London, 39, February 19 th 1938, signed Grigorcea, f. 25.

[74] *Ibidem*, f. 31.

[75] V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 100.

[76] Arch. M.N.D., Fund S/3, Position 1601, 1946, f. 26.

[77] Gr. Gafencu, *Derniers jours de l'Europe. Un voyage diplomatique en 1939*, Paris, Egloff, 1946, p. 36, 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

countries should participate in the „offensive of peace" before any precise agreement among the Great Powers was achieved.

With the invasion of Czechoslovakia, on March 15-th 1939, any possibility of English-German understanding, disappered. In this context, also correlated with Viorel Virgil Tilea's activity in London [78], *a turn* in the British external policy took place: the English-French „concilliatorism" died away.

The evants in the period September 1938—1939 had demonstrated the extent to which the international engagements could be a support for Romania's security threatened by the policy of the revizionist states [79]. The Romanian diplomacy, taking into consideration the international ratio of forces after the invasion of Czechoslovakia, worked for the consolidation of the country's security through the development of the cooperation among all the states in the central and Balkan zone of Europe, of their cooperation with *England*, France and U.S.S.R. With such objectives in view, the Romanian leading circles tried at the same time to seem „non-engaged" in the policy of the Western democracies against Germany or together with the latter against England and France. Such a position, a question of diplomatic tactics and not of content was determined by the distrust in the intentions of assistance affirmed by the French and British governments.

Great Britain took measures concerning the ensuarance of some objectives which had been so far a prerogative of the French policy. Her action did not affect the suggestion of the Romanian government referring to *a unilateral declaration of supporting the independence and the territorial integrity of our country* [80]. The Romanian diplomacy considered that the Western countries would affirm în precise terms that they did not allow for any changes of frontiers and did support any state who defends her independance [81]. This is the way the English-French guarantees on April 13-th 1939 were achieved. The Romanian government, accepting the proposal of guarantee, insisted on showing that „among the agressors may be, in the first place, some neighbouring states" and wished that the support of the two great powers „were made in terms that should not refer to any one" [82]. This fact was clearly expressed both by the instructions Al. Cretzeanu received — he was sent to Paris and London in order to define precisely the situation — and also by the message Romania sent in May 1939 to the English and French governments who were making negociations with the Soviet Union [83]. At the same time Romania agreed to the conclusion of the English-French-Turkish treaty on May 12-th 1939 and tried, through the visits the minister

[78] Gh. Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, „Junimea", 1979, p. 11—43.

[79] V. Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, Bucharest, Ed. Academiei, 1971, p. 171—172; E. Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Bucharest, Ed. politică, 1980, p. 245—362.

[80] Arch. M.F.A., Fund 71, England, vol. 40, 1938—1939, Radiogram 18.255, March 20 th 1939, signed Gafencu, f. 181—183.

[81] D.B.F.P., Third Series, vol. IV, R. Hoare to Halifax, March 21 st 1939, p. 421.

[82] Arch. M.F.A., Fund Romania, 1939, vol. 503, f. 298.

[83] *Ibidem*, Fund England, Relations with Romania, vol. 39, 1920—1937, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of foreign affairs, Grigore Gafencu, made in June 1939, to strenghthen the solidarity with two of the membrers of the Balkan Alliance.

At the start of the summer of 1939, Romania, with all her *external policy of realities* that had in view, first of all, the defence of her territorial integrity, was placed in a critical international situation. She had not adhered to the system of pacts of French-English assistance but accepted the guarantees of the two great powers and was connected with them by a close political contact and, indirectly, by her alliance with Turkey and Poland. England and especially France were not wholly satisfied with Romania, whose attitude they found to be too reserved, because she didn't change the political pact into an agreement against Germany and refused any convention of the headquarters.

In August 1939, during the English-French-Soviet tripartite treaties in Moscow, the Soviet Union solicited the right to pass across the territories of Poland and Romania, as a sine-qua-non condition of her cooperation with the „Western democracies".

The conclusion of the Soviet-German pact, on August 23-th 1939, meant, from the point of view of Romania's interest, a decisive turn. Romania continued to condemn any action of revising the treaties and, in unfavourable international conditions, supported considerably, morally and materially, the Polish nation [84] which was living at that time a true national drama.

The new international situation was also an opportunity for our country to reexamine her position and wonder whether her system of alliances and guarantees could ensure her a sufficient security. There were three alternatives for Romania: 1. adhering to the English-French-Polish block; 2. siding with Germany; 3. absolute neutrality implying that she gave up the English-French guarantees. Romania ultimately chose the third alternative but the difficult and multiple problems that the event of war created were not solved within the limits of a strict neutrality. It was evident that as far as England and France were concerned the guarantees were directed against Germany. An aggression did not appear at all to be probable and as soon as it took place it would have placed our country among the allies. The then international situation seemed to justify the policy of the Romanian government.

Towards the break of the war and in its first part Germany did not appear to be troubled by these guarantees; on the country she showed her satisfaction with Romania's neutrality. It is true that she suspected our country of a more profound understanding with the „democracies" but, as this fact was not translated into any political action, Germany did not give any exaggerated importance to such guarantees. On the other hand, one could see, as early as that time that the Italian's tried hard to find a fault with our accepting them and, later on, they would support the Hungarians. Italy, besides this motives, was more inclined to have a theoretical point of view concerning her relations with the Axa whilst Germany had in view Romania's concrete contribution to her economy of war, by virtue of the economic agreement in March 1939.

[84] V. F. Dobrinescu, *Contribuţii la istoria raporturilor româno-poloneze (1945—1947)*, in „Anuarul...", Iaşi, XIV, 1977, p. 414.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

The Romanian diplomacy, on the other hand, trying to avoid the countries in South-East Europe getting involved in the world conflagration designed, on Gafencu's proposal, a project concerning the foundation of a „Balkan block of the neuters" based on the observance of the territorial integrity and the national sovereignity of all the participants [85]. At the same time, in the direction of insuring the frontiers against any attack our country undertook diplomatic actions having in view the improvement of the relations with the neighbouring states by the conclusion of some pacts of non-aggression [86]. *Romania's diplomatic actions in the autumn of 1939 were meant to defend her frontiers and ensure, in the future, a self-sustaining national life.*

After September 1-st 1939 she tried to obtain specifications concerning the content of the guarentees as, in her conception, they mainly referred to *all our neighbours* while in the French-English one they referred especially to a German attack [87]. On October 25-th 1939, Sir Al. Cadogan told V. V. Tilea that „the guarantee for Romania is expressed in general terms, without any stipulation that it should be limited" [88]. In December 1939 the British Foreign Office, showing that we ought not to nourish any illusion as to the danger conditioned ultimately the functioning of the guarantee against the neighbours on two factors: 1. the decision of Turkey to open the staaits; 2. the certainty that Italy will not oppose an English-French action in the East [89].

All through this period, England who was undoustedly the leader of the diplomatic action of the western powers seemed to be mainly concerned about Romania not being attracted to look for a more effective support in Germany. The advice she grave to Romania to seek for an understanding with the neighbours mainly referred to a compromise with Bulgaria [90]. As for the Magyar revisionism England did affirm that she did not support it at all. The validity of the guarantees was not in the least connected with these questions.

From the press conference delivered at the Foreign Office, on December 7-th 1939, one could have drawn the conclusion that the guarantee offered to Romania was unconditioned. Anyway, on December 13-th, Alexis Léger, general secretary of Quai d'Orsay told Purici that the guarantee referred only to a German aggression and the French and the English would support Romania, but the support would be largely dependent on Turkey's attitude [91]. The Romanian government insisted that the answer it would receive should not be given any public and official character — England and France liked this prudence as they avoided irritating the U.S.S.R. Concerning the concrete way of achieving the guarantees it was

---

[85] State Archives Bucharest, Fund Presidency of the Council of Ministers, dossier 270, 1939, f. 48—49.

[86] *Ibidem*, dossier 269, f. 42.

[87] Arch. M.F.A., Fund 71, England, Relations with Romania, vol. 39, 1920—1937, f. 21.

[88] *Ibidem*, Fund Romania, vol. 503, 1939, f. 173, telegram 1523, from London, October 25 th 1939, signed Tilea.

[89] *Ibidem*, England, Relations with Romania, vol. 40, 1938—1939, f. 401, talk, December 13 th 1939, Gafencu—Hoare—Tilea.

[90] *Ibidem*, Fund U.S.S.R., vol. 89, 1940, f. 291.

[91] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

insisted on the role of Weygand-Wavel army in the Near East which was to interfere in this sector on a specification of Turkey's attitude. England took a special interest in the plan of destroying our oil zone in case of an aggression [92].

In the summer of 1940 Romania was completely isolated, with no possibility of getting any efficient support from any great European power. On June 25-th 1940 Halifax asked the Romanian minister, V. V. Tilea, whether Romania engaged in any political negociations with the U.S.S.R. in territorial problems [93]. From the talks, the English ambassador in Moscow proved to have no information concerning such negociations. A month and a half earlier, in a discussion in Bucharest, the English chargé d'affaires Hankey said that his country considered herself „connected with Romania by the declaration in April 1939 and would support her in case of a Soviet attack that was sure not to take place" [94].

The ultimatum in June 1940 occurred when most of the French and English force was abolished and the French army in Syria had been dissolved after the armistice in May. It was quite clear that an English interference in the Continent was not possible to imagine.

The English leading circles showed much sympathy with the situation of our country. The Romanian legacy in London received many visits and messages, among the guests being Churchill and Halifax. The British press commented the event in detail. According to a commentary of the Havas Agency, taken over by Reuter, the Romanian circles in London considered that Bucharest had to surrender „because of the insufficiency of the means of resisting" [95]. The London radio station revealed that the ultimatum „was not given without Germany's approval" and it provoked „discussions and hopes in the Magyar and Bulgarian circles" [96]. The English newspapers considered, in general, that Romania's situation at the end of June was a result of the German-Soviet pact and affirmed on the same occasion that the partners had gone beyond the understanding [97]. The Tory newspaper „Times", after noticing that the events were a new stage of the policy already materialized in other zones observed, quite justifiably, that the initiative in the South-East could not be „profitable for Germany" [98]. The „Times" also considered that Romania gave up the policy of guarantees only to save Transilvania and Dobroudgea [99]. On July 5-th 1940 in a broadcast in Greek of the London radio station there were mentioned the discussions between Churchill and Maisky, after which the Soviet-German relation in the South-East of Europe continued to grow worse, the latest actions „contributed sensibly to it" [100]. Some English newspapers found „tests" in favour

[92] *Ibidem*, Fund England, Relations with Romania, vol. 40, 1938—1939, talk, November 3 rd 1939, Gafencu—Thierry—Hoare, f. 369—370.
[93] *Ibidem*, Fund U.S.S.R., 1940, vol. 91, from London, Juny 25 th 1940, signed Tilea, f. 169.
[94] *Ibidem*, vol. 90, f. 100.
[95] Arch. M.D.N., Fund S/3, dossier no number, 1940, Position 971, f. 953.
[96] *Ibidem*, f. 987.
[97] *Ibidem*, dossier no number, 1940, Position 973, f. 14.
[98] *Ibidem*, f. 54.
[99] *Ibidem*, f. 92.
[100] *Ibidem*, f. 224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

of a Soviet action. But behind some false arguments there were two more serious motives : firstly, England did not come to Romania's help because the guarantee was conditioned by her determination to fight and the support was not formally asked for ; secondly, it was hoped that a new enemy would be attracted to come into conflict with Germany, a desire easy to understand at that most critical moment for Great Britain. England, it was specified, had guaranteed the independence and not the territorial integrity of Romania.

The new situation of our country created by the territorial requirements launched by the Nazi policy of dictation and force, was quite difficult. The official statement of the Romanian government, on July 3-rd 1940, which denounced the guarantees, sanctioned a diplomatic situation which had, at that time, no real content, the denunciation being rather an adhesion to the Axis.

In the international context at the end of August and the beginning of September 1939 Romania's external alliances were practically cancelled. Thus the possibilities of our country to defend her territorial integrity were confiend to her own military force. Romania should have faced much superior armies along one front if we do not forget that the territorial „revision" in one point opened the problem of revising the Romanian frontiers in many other directions.

The guarantees in April 1939 although theoretical from the very start, with a moral value, had been limited the provisions of the secret annexe of the English-French-Turkish tripartite treaty concluded in Ankara on October 19-th 1939. According to it, an aggression against Romania no matter where it might have come from, was not of a nature to determine the assistence of England and France even if Romania had opposed with all her forces to these aggressions under circumstances specified in the 1939 guarantees.

England, after the convertability of the sterling pound had bean suspended, increased the price of her exported products, inferior with all that to the real prices of other countries.

Our imports from states with a suspended convertability and especially from England increased only when the fall in value was higher than the rise. This phenomenon favoured our exports only when they went beyond the currency depreciation. After England abandoned the gold standard other 31 states adopted various measures required by the foreign trade with a view to achieving a most favourable balance of payment for the defence and strengthening of her currency [101]. The application of these measures, expressed in different forms, had harmful consequences on the countries, among them Romania, which were stuck to liberty of exchanges.

With a view to facilitating the payments between Romania and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland the following agreements of clearing took place during the currency restrictions : 1. The agreement of payments concluded on February 8 th 1935 ; 2. The agreement of payments on August 3 rd 1935 ; 3. The further agreement of payments

[101] Arch. M.F.A., Fund 71, Economic questions, vol. 31, 1933—1944, Summarizing report, Novembe: 1933, f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

on May 2 nd 1936 ; 4. The (technical) agreement of payments concluded on May 30 th 1936 ; 5. The further agreements of the modifying agreement of payments on February 25 th 1938 ; 6. The agreement of payments on September 3 rd 1938 ; 7. The agreement of payments concluded in London, 1939 ; 8. The agreement of payments concluded in London on June 6 th 1940.

The agreements with England, especially the one in September 1938 regulated in details the liquidation of the rights and obligations springing from the totality of reciprocal exchanges of goods, services and capitals. As an organ executing these agreements of clearing and payments was appoiated The English-Romanian Office of Clearing that had at its disposal, by the Bank of England, several accounts in which were deposited the sums of money we were entitled too.

The exchange with England in this period were satisfactory. The surplus stock of the balance of trade with England between 1930 and 1940 increased to 13,168 million lei, a figure related to the totality of our surplus stock of 39,460 million lei, which came up to a percentage of 22,14% [102].

By virtue of the harmony between the agreements of payments and the balance of trade there could be made payments on the account of the public debt, the reimbursement of bank credits on short terms of payment, the liquidations of arrears and of various financial debts. At the same time the oil societies were given the possibility to make use of the disponibilities created in London in order to settle up their obligations on other markets. Last but not least, large sums of free currency could be obtained.

From an unfavourable balance of 778 milion lei in 1934, the balance of trade came in 1935 to a surplus stock of 551 million lei to come up during the following years to 1,768 million lei.

From the point of its structure the trade with England in 1936 increased by over 1 milliard lei in comparison with 1935.

In general, the English-Romanian economic relations manifested under two forms : by placing capitals on long terms of payment in the Romanian oil industry and by the exchange of products based on the structural difference between the two countries [103]. The English investments in the Romanian economy came in 1937 to approximately 6 million pounds. The years 1935—1936 meant for Romania a stage in the consolidation of the commercial connections with England.

On May 11 th 1939 a Romanian-English economic agreement was concluded. Its protocol was strengthened on July 12 th by the conclusion of the agreement. Among the main stipulations of the agreement were : 1. the English government was to give a credit of 5 million pounds meant to enable Romania to buy war materials from England ; 2. England promised she would import 200.000 tons of Romanian wheat from the following crop ; 3. the Romanian government engaged in amending the mining law in order to stimulate production and oil export. These three stipulations meant to strengthen the presence of the Englishmen on Romanian market and threaten directely the positions of the Reich.

[102] „Romanian economist", year III, no. 26, February 1937, p. 472.
[103] Ph. Marguerat, *op. cit.*, p. 153—154.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Since September 1939 England launched an economic offensive in Romania intending to obtain large quantities of oil. The effects of this offensive were translated into the rise in the price of oil and the decrease in the delivery to Germany. All in all the result of such an effort proved to be affirmative [104].

There were differences in opinion between England and France concerning the economic relations with Romania. Whilst the English stressed on the economic offensive, the French saw in it only a secondary action and gave priority to the foundation of a Balkan political and military front.

With the exception of the period of sanctions the Romanian-English political relations were close only for a short period April 1939—May 1940. After Munich the Romanian diplomacy intuited that England did no take a firm attitude in the problems of European peace. England could be blamed for not having had a clear and determined policy and also not having known how to organize the front of collective serurity. In the spirit of this orientation in which the policy of concessions towards Germany was prevailing England lost her interest in Romania as long as her own interests were not at stake.

The English diplomacy did not understand that Romania was no point in Germany's aggression against the Soviet Union but a potentially of Great Britain and France. The English statemen admitted that Romania could not but surrender in June and August 1940, the international circumstances being much too unfavourable. And so Romania came to be "a minor partner of the Axis". The English policy was characterized, so to say, by "appeasement" ; it was also marked by the share of the colonial empire in the decisions of the government in London. But we must also mention another element : the retardation of the English leaders and high officials. They did not seem to have understood completely the secrets of the agreements of clearing. Attached to the mechanisme of the gold standard they did not see clearly that they could have profited financially by such agreements-they let themselves cheated with the Grossvirtschiftsraum myth and underestimated the force of the positions the German economy held in Romania [105]. Thus they underestimated the force of their own "weapons". Understanding too well Great Britain's hesitant game, even when she wanted to collaborate with our country, Romania did not know how to say either *yes* or *no* and adopted, in her turn, an attitude that she would have to pay for dearly in the future.

The Romanian-English relations in the period 1919—1940 gives much evidence that between the diplomats of the two countries, there were many moments of active collaboration and also disagreements, mainly determined by the different external directions of Great Britain and Romania. But with all such impediments Romania tried hard to give stability to her relations with England, understanding that only in this way can she contribute to the strengthening of peace on the European continent and all over the world.

(Translated by prof. Luiza Pârvu)

[104] *Ibidem*, p. 171.
[105] *Ibidem*, p. 210.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMIGRAȚIA POLONĂ ȘI ȚĂRILE ROMÂNE ÎN VREMEA REVOLUȚIEI DIN 1848—1849 (I)

DE

L. BOICU

Socotim inutil să demonstrăm că anii revoluției din 1848—1849 se constituie într-un moment distinct și de cea mai mare importanță în istoria modernă (de după prăbușirea statului polonez) a raporturilor româno-polone. Aceasta va rezulta limpede, sperăm, și din studiul de față deși, ce-i drept, nu ne-am propus o dezbatere a relațiilor româno-polone, ci numai *urmărirea acțiunii emigrației polone pe teritoriul românesc în acei ani.*

Interesul pentru această temă n-a scăzut simțitor nici astăzi *, în pofida unei literaturi mai vechi relativ bogată. Faptul este firesc, de vreme ce istoricii continuă să scoată în lumină noi surse documentare și, pe baza lor, noi opinii, ceea ce explică și întreprinderea noastră, care se vrea și o încercare de bilanț.

De regulă, un articol, prin însăși întinderea sa restrînsă, nu are nevoie de un *cuvînt înainte.* Dată fiind însă complexitatea temei de față, ne-am simțit datori cu un *avertisment*, și anume : activitatea emigrației polone pe teritoriul românesc în anii 1848—1849 a angajat ineluctabil contacte și cultivarea lor, cu românii. Pătrunderea și descifrarea lor corectă ar fi grav alterată în cazul ignorării a două elemente fundamentale, în ciuda simțămintelor și străduințelor în epocă de apropiere, pînă la confundare : 1) emigrația polonă țintește la un front al colaborării, dar un front pus în serviciul, deci subordonat, cauzei polone ; 2) corifeii mișcării naționale române recunosc însemnătatea europeană a cauzei polone dar, firește, nu pot accepta nici cea mai mică atingere la adresa țelurilor proprii naționale. Terenul pe care se situează românii este cel al *colaborării*, în care fiecare parte oferă ceea ce are. Compromisurile n-au lipsit, dar cele două linii directoare au rămas, în fond și mărturisit, neabandonate. Este istoria acelor ani așa cum s-a „întîmplat" ea.

---

* Între relativ recentele apariții românești notăm : Gh. Duzinchevici, *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX-e siècle (interprétations, corrections, compléments)*, în „Revue Roumaine d'histoire", 1973, nr. 4, p. 731—755 — precizări de o rigoare exemplară ; Ion Petrică, *Confluențe culturale româno-polone (A doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, București, Editura Minerva, 1976, (paginile 37—62 sînt consacrate anilor 1848—1849) ; Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, Editura Academiei, 1980. Apariții poloneze : Malgorzata Willaume, *Polskie misje polityczne w Moldawie v latach 1846/47—1848*, în „Annalles universitatis Mariae Curie-Skladowska. Lublin — Polonia", vol. XXXI, 7, Secția F, 1976, p. 123—135 ; Krzystof Dach, *Nowy dokument w sprawie współpracy generała Józefa Bema z Rumunami*, în „Studia historyczne", XX, 1977, nr. 3 (78), p. 467—478 ; Idem, *Południowa legia Rzeczypospolite Polskiej (1841—1848)*, în „Kwartalnik Historyczny", L XXXIV, 1977, nr. 1, p. 35—56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După 1831, ca şi după 1795, Polonia a căzut într-o stare de letargie [1], în vreme ce emigraţia, devenită „marea emigraţie", era cea care acţiona cu o vigoare mereu sporită. Cîmpul de activitate şi legăturile ei au dobîndit o întindere fără de graniţe. N-ar fi o exagerare să-l socotim, de pildă, pe Xavier Branycki, pe care Teleki ni-l înfăţişa [2] drept graful polonez emigrat foarte bogat, mare acţionar, după 1855, la „Creditul mobiliar", aflat în legătură cu revoluţionarii unei jumătăţi din Europa, nutrind mari planuri, ca fiind reprezentativ pentru o anume parte a emigraţiei polone.

Spunem o anume parte pentru că alături de un Branycki fuseseră aruncaţi pe drumurile continentului alte mii de compatrioţi de origine modestă, ducînd o existenţă precară. Este vorba, aşadar, de o emigraţie eterogenă, împărţită în partide, facţiuni şi curente ce se deosebeau prin provenienţa socială a aderenţilor, prin formaţie intelectuală, prin concepţie filosofică, socială şi politică, fiecare avansînd o tactică, căi şi metode proprii de acţiune. Un singur ţel le unea : reconstituirea Poloniei.

„Societatea democratică poloneză" (Towarzystwo Demokratyczne Polskie — constituită în 1832 şi înlocuită în 1865 cu „Societatea democratică", în frunte cu generalul Ludwik Mieroslawski) şi partida aristocratică formau cele două mari grupări ce-şi disputau conducerea exclusivă a emigraţiei. În sînul lor, personalităţi, curente şi disidenţe subminau impunerea unităţii de vedere şi acţiune. Tabloul se complică dacă luăm în considerare intrarea în arena politică, în anumite împrejurări, a reprezentanţilor polonezi „oficiali" în ţările copartajante. De pildă, în februarie 1849, deputaţii polonezi din Prusia alcătuiseră o fracţiune : „Kolo Polskie", care propovăduia solidaritatea naţională, dar ignora un atît de mare imperativ al vremii ca emanciparea ţărănimii [3]. Este însă adevărat că, în cele din urmă, toţi polonezii angajaţi activ în lupta pentru reconstituirea patriei pot fi ataşaţi, în măsură diferită, liniilor de conduită a celor două mari grupări menţionate.

Care anume categorii sociale reprezenta partida aristocratică rezultă limpede din denumirea grupării. Ea era de orientare monarhică, punînd în primul plan lupta naţională, care la polonezi avea trăsături specifice legate de înţelegerea a ceea ce trebuia să exprime „slavismul". Mickiewicz a fost *acela* — *nota* [4] *Marceli Handelsman* — care în cursul său de la Collège de France asupra literaturilor slave pune bazele slavismului polonez. Nici unitatea de rasă, nici un scop politic comun nu puteau, după el, servi ca bază a unităţii slave, ci numai idealul libertăţii. Polonia în lupta contra autocraţiei celor trei puteri nordice era aceea care trebuia să ghideze celelalte popoare slave. Tradus în limbaj politic, acesta era programul „Hotelului Lambert" (sediul de la Paris al conducerii partidei aristocratice). Din acest unghi de vedere trebuie considerată, după părerea noastră, şi plasarea cauzei

[1] Aleksander Gieysztor, Ştefan Kieniewicz, Emanuel Rostworowski, Ianusz Tazbir, Henryk Wereszycki, *History of Poland*, Warszawa, 1968, p. 530.

[2] Franz Pulski, *Meine Zeit, mein Leben*, II, Pressburg und Leipzig, 1881, p. 371.

[3] Vezi *Protokoły posiedzeń koła polskiego w Berlinie*, (Protocoalele cercului polonez de la Berlin), I. *Lata wiosny ludów 1849—1851*. Opracowal i wstepem opatrzyl Zdzislaw Grot, Poznan, 1956.

[4] Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, Warszawa, 1949, p. 375.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

române de către Adam Czartoryski printre chestiunile subsumate marii probleme slave, ceea ce românii, în speță N. Bălcescu, respingeau în mod hotărît. Pe plan social, partida aristocratică n-a acceptat ideea abolirii iobăgiei decît în preajma revoluției din 1848, mai precis, după răscoalele galițiene din anul 1846.

Tactic, partida aristocratică urmărea să repună la primul punct al agendei internaționale cauza polonă, s-o promoveze prin intermediul cabinetelor marilor puteri, care trebuiau s-o soluționeze fie pe cale diplomatică, fie printr-un război. Îndeosebi în acest din urmă caz, Imperiul otoman și popoarele din sud-estul continentului dobîndeau o mare însemnătate în planurile antițariste ale partidei aristocratice. Czartoryski vedea alcătuită în această parte a continentului o bază de atac antițaristă și tocmai de aceea el a sprijinit mișcările naționale de aici și s-a străduit să aplaneze contradicțiile dintre naționalități [5]. În ceea ce privește Imperiul otoman, cuvintele lui Dembinski spun totul : „bun polonez sau bun turc = două expresii... sinonime". Pentru a fi bun polonez sau bun turc „trebuia să fii inamicul" țarismului [6].

După cum se știe, străduințele lui Czartoryski de a înlesni închegarea unei alianțe a naționalităților în sud-estul Europei au eșuat în 1848, în vreme ce constituirea unui front antițarist, al cărui pivot să-l formeze Turcia, s-a lovit, din motive lesne de înțeles, de mari piedici. Pe de o parte, alianță cu Turcia, iar pe de altă parte sprijin popoarelor asuprite de Poartă, în lupta lor pentru emancipare națională, iată o contradicție evidentă. Starea de dezagregare a Imperiului otoman avea să spulbere iluziile ce se bizuiau pe sprijinul efectiv al Porții sau pe rezultatele binefăcătoare pentru Polonia ale unui război turco-rus.

Partida democratică reprezenta însă ceea ce s-ar putea numi radicalismul polonez. Ea concentra pe exponenții celor mai avansate concepții și idei. În linii mari, partida democratică credea într-un război revoluționar al popoarelor în urma căruia Polonia va fi reconstituită ca republică. În ajunul revoluției din 1848, acțiunea acestei partide în țările române, îndeosebi în Moldova, devansase pe cea a partidei aristocratice. Perioada care a urmat înfrîngerii revoluțiilor din 1848—1849, ca orice perioadă de contrarevoluție și de reflux revoluționar, a diminuat influența partidei democratice, fenomen ce s-a manifestat *incipient chiar în cursul desfășurării evenimentelor din* 1848—1849.

Existența unui „Comitet polonez" în 1831—1832 în Moldova [7] coincide cu începutul acțiunii organizate a emigrației polone în Principatele Române în perioada premergătoare anului 1848. „După 1835 și sigur după 1836 — spune Marceli Handelsman — anturajul prințului Czartoryski începe să arunce priviri mai atente asupra Principatelor" [8], pentru ca după criza politică din 1840—1841 Adam Czartoryski să-și traseze linia de conduită față de Poartă și să stabilească în 1841 la Constantinopol o agenție permanentă a emigrației polone. Principatele Române vor fi străbătute de emisari polonezi, unii

[5] *Ibidem*, p. 374.
[6] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. IV, 5 588, f. 111.
[7] Arh. St. Iași, pac. 158/188 și 246/109.
[8] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski et la Roumanie 1834—1850*, în *La Pologne au VII-e congrès international des sciences historiques*, II, Varșovie, 1933, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre ei rămînînd aici ca agenţi[9]. După proiectul din 1834 de unire a ţărilor române, al polonezului Adolf David, anii 1837—1839 ni se înfăţişează ca un moment de culme a raporturilor româno-polone în epoca premergătoare revoluţiei din 1848—1849. Polonezii au elaborat proiecte de *utilizare* a românilor şi a teritoriului lor, cărora tinerii fruntaşi români le-au răspuns — după opinia lui Gh. Duzinchevici[9 bis] — în 1837, deci înainte de Cîmpineanu, cu propuneri de *colaborare* în temeiul forţei pe care le-ar fi oferit-o unirea Principatelor. Au fost apoi angajate binecunoscutele tratative cu I. Cîmpineanu care ţinteau, printre altele, şi la unirea Moldovei cu Ţara Românească[10].

Activitatea partidei democratice a urmat şi ea o curbă progresivă. La 27 februarie 1835, Metternich îl încunoştiinţa pe contele Benkendorff despre acţiunea şi scopurile „Societăţii democratice poloneze" în toate provinciile româneşti[11]. În 1841, Faustyn Filanowicz organiza emigraţia democratică în Moldova[12], care a dobîndit treptat un asemenea ascendent, încît cinci ani mai tîrziu ea avea la dispoziţie biroul lui Gherghel, ispravnicul de Botoşani[13], „complet iniţiat" în planurile democraţiei poloneze — spunea P. Butkiewicz[14].

Îngrijorată de progresele dobîndite de democraţi în Principatele Române, partida aristocratică a reacţionat cu promptitudine. Ea a pornit o adevărată contraofensivă[15]. Noi emisari şi agenţi în Principate, iniţierea de tratative cu patrioţi români aflaţi la Paris (N. Bălcescu, Goleştii, N. Kretzulescu) în vederea încheierii unei alianţe aveau menirea să asigure partidei aristocratice preponderenţa în această parte a continentului.

Acţiunea emigraţiei polone în Principatele Române s-a desfăşurat crescînd pe măsura sporirii contactelor cu reprezentanţii mişcării naţionale româneşti şi a dezvoltării mişcării pentru emanciparea socială şi naţională, totul întemeindu-se pe nedezminţita simpatie pe care cauza polonă o afla în patria noastră. Prin tradiţie şi cultură, marele boier român, îndeosebi în stînga Milcovului, rămînea ataşat de ceea ce reprezentase ca tip social nobilul polonez, în vreme ce păturile sociale angajate activ în lupta pentru emanciparea socială şi naţională a românilor vedeau în emigraţia polonă nu numai un aliat, ci şi o expresie a martirajului îndurat pentru cauza sfîntă a „reînvierii naţionalităţilor" — imperativul vremii.

---

[9] Vezi amănunte în *ibidem*.

[9 bis] Vezi precizările lui Gh. Duzinchevici, *Quelques aspects...*, p. 735—740.

[10] Idem, *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)*, Vălenii de Munte, 1935, p. 38 şi urm.

[11] Miroslav Arciszewski, *L'évolution des rapports polono-roumains*, Bucureşti, 1934, p. 22.

[12] Vezi amănunte în T. Holban, *Emigraţia polonă în anii 1831—1848 şi influenţa ei asupra mişcărilor de independenţă ale românilor*, în „Revista istorică", an. XX, nr. 10—12, 1934, p. 340; Marceli Handelsman, *Czartoryski, Nicolas I-er et la question du Proche Orient*, Paris, 1934, p. 85 şi urm.

[13] Marceli Handelsman, *op. cit.*, p. 89.

[14] P. P. Panaitescu, *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848*, Bucureşti, 1929, p. 39.

[15] Vezi Michal Budzynski, *Wspomnienia z mojego zycia*, (Amintiri din viaţa mea), I, Poznan, 1880, p. 349 şi urm.; Marceli Handelsman, *op. cit.*, p. 90—96; T. Holban, *op. cit.*, p. 341—342.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această mare simpatie a românilor pentru polonezi a fost atestată [16] de emisari și agenți polonezi, de agenți consulari, ca de pildă cel al Austriei la Iași (Eisenbach), încît portretele lui Sobieski și Kosciuszko care ornau cabinetul lui D. Rallet [17] nu mai constituiau un fapt de senzație.

La mijlocul deceniului al IV-lea al secolului trecut, studenții români aflați la Paris au stabilit contacte [17 bis] și au închegat relații cu fruntașii emigrației polone. N. Kretzulescu a evocat în amintirile [18] sale numele polonezilor pe care îi vizita : Adam Czartoryski, Zamoyski, Czajkowski. Democratul J. Lelewel nota [19] în 1836 contactele sale cu Filipescu, I. Ghica și N. Kretzulescu. Tinerii noștri compatrioți au fost, în felul acesta, introduși treptat în cunoașterea operei și activității emigraților polonezi. Tălmăcirile românești din creația lui Mickiewicz au început nu „în apropierea anului 1848), cum susținea Wedkiewicz [20], ci mai înainte : „Foae pentru minte, inimă și literatură", de pildă, publica în 1843 (nr. 15, p. 117—119) *Fragmente din cărțile pribegiei*. Influența lui Mickiewicz asupra lui Gh. Asachi este un fapt stabilit [21], ca și înrîurirea cursurilor sale de la Collège de France asupra studenților români [22] fruntași ai mișcării de emancipare socială și națională.

Neîndoielnic că transformarea spiritului național românesc local într-un spirit internațional, ca și formarea concepției privitoare la locul și rolul poporului român în Europa orientală sînt rodul gîndirii românilor înșiși ajunși în stadiul cînd bazele edificării ideologiei naționale era un fapt împlinit. În această privință, experiența polonă, contactele cu emigrația polonă, care s-au derulat crescînd pînă la încercări de armonizare a acțiunilor și cooperare definită au avut o înrîurire pozitivă [23]. Precăderea acordată caracterului național (în dauna celui social) al mișcării de emancipare, combaterea ideilor republicane și legarea chestiunii române de cea a eliberării Poloniei, Ungariei și a slavilor din sud, sînt cele trei direcții — nota [24] P. P. Panaitescu — în care s-a exercitat influența polonă asupra ideologiei române, influența partidei aristocratice am preciza noi. Se cuvine totuși să subliniem că este vorba numai de o influență deoarece coordonatele gîndirii și acțiunii românești în cele trei direcții aveau un contur propriu relativ bine închegat.

---

[16] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38 ; St. Lukasik, *Pologne et Roumanie*, Paris — Varsovie — Cracovie, 1938, p. 87 ; Muzeum Narodowe w Krakowie, ms. IV — 5 408, f. 436 ; Bibl. Acad., Corespondența consulatului austriac din București. Rapoarte din Iași și București, mapa a VIII-a, raportul lui Eisenbach din 10 ianuarie 1848.

[17] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38.

[17 bis] Pentru ansamblul contactelor vezi și Ion Petrică, *op. cit.*, p. 11 și urm.

[18] N. Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, 1940, p. 57 și urm.

[19] *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*, (Scrisori din emigrație ale lui Ioachim Lelewel), II, Krakow, 1949, p. 69, 77.

[20] Stanislaw Wedkiewicz, *Cîteva cuvinte privitoare la unele probleme din domeniul istoriei legăturilor sufletești între români și poloni*, București, 1921, p. 19.

[21] Ion Chițimia, *Adam Mickiewicz et l'ecrivain roumain G. Asaki*, în „Romanoslavica", I, 1958, p. 124 și urm.

[22] N. Bălcescu „citea cu atenție pe Mickiewicz, poetul renașterii polone" (P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, p. 57).

[23] Vezi Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848—1878*, București, 1930, p. 8 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 3 ; idem, *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*", în „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 68 ; T. Holban, *op. cit.*, p. 543.

[24] P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ajunul izbucnirii revoluției din 1848, emigrația polonă în Principatele Române era numeroasă și puternic ancorată. Zeci de preceptori [25], zeci de medici [26], mecanici și meșteșugari, arendași și administratori de moșii, negustori, etc., erau răspîndiți pe întreg teritoriul românesc, îndeosebi în stînga Milcovului, unde formaseră mari grupări la Iași, Botoșani, Mihăileni ș.a. și-și găsiseră adăpost la moșiile Cantacuzineștilor și Moruzeștilor, la cele ale lui Vasile Sturdza, D. Rallet etc.

Ajuns în Moldova în 1846, Anton Wasniewski constata că, „în anii din urmă, chiar și polonii emigrați caută în număr mare aici adăpostul" [27]. Numărul emigraților polonezi în Principatele Române a sporit însă considerabil după evenimentele anului 1846 din Galiția, cînd „mulți polonezi au început să treacă în Moldova" — constata consulul rus la Iași, Kotzebue, într-un raport [28] din 24 ianuarie 1847. Acest aflux, ca și febrila activitate a emigraților, a îngrijorat cabinetele din Petersburg și Viena. După ce au nimicit republica Cracoviei — scria Codrika lui Guizot la 4 ianuarie 1847 — guvernele care au cooperat la acest act își întorc privirea spre Principate. Sub pretextul că Moldova servește de refugiu unui număr de polonezi, agenții ruși și austrieci au primit ordin să-și dubleze vigilența. Invocînd surse autentice, Codrika susținea că Metternich proferase amenințarea „că dacă Moldova continua să fie un focar de intrigi și comploturi, nu se va sta la îndoială deloc să fie tratată cum a fost tratată Cracovia" [29]. Istoricul V. Ja. Grosul [30] a avansat chiar ideea potrivit căreia între cauzele intrării trupelor țariste la 1848 în Principatele Române ar fi fost și aceea a activității emigrației polone aici, Nicolae I declarînd că „nu va îngădui ca Moldova să devină un focar polonez" [31].

Fapt este că încă în 1846 austriecii și rușii au trimis în Moldova agenți însărcinați cu catagrafierea emigraților polonezi [32] și că Mihail Sturdza a procedat și el la recensămîntul lor. Din păcate, nu ne-au parvenit decît date parțiale ale catagrafiilor. Ele sînt însă semnificative dacă avem în vedere că recensămintele acelei epoci ne-au transmis, de regulă, date sub cifrele reale, ceea ce este valabil, într-o și mai mare măsură, pentru înregistrarea

---

[25] F. G. Roczinsky, de pildă, a fost profesor de canto în casa lui Mihail Kogălniceanu, colaborator al „Daciei literare", editor al unei culegeri de cîntece populare moldovenești, om apropiat de Mihail Kogălniceanu.

[26] Vezi dr. V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari (personalul sanitar) din ținuturile românești*, I (înainte de anul 1870), Brăila, 1938; idem, *Adaos la volumul I (completare și rectificare de date) din Repertoriul medicilor, farmaciștilor, veterinarilor din ținuturile românești (înainte de anul 1870)*, București, 1941; Paul Pruteanu, *Contribuție la istoricul spitalelor din Moldova*, București, 1957, p. 29—297.

[27] Anton Wasniewski, *Șase săptămîni în răsărit, 1846*, în „Sămănătorul", an. V, 1906, p. 864.

[28] V Ja. Grosul, *Polskaia politiceskaia emigrația na Balkanah v 40 — naciale 50 godov XIX v*, în „Balkanskii istoriceskii zbornic", II, 1970, Kișinev, p. 54. Între 1846 și 1848 a fost înregistrată trecerea în Moldova a 113 capi de familie polonezi (Val. Popovici, *Despre activitatea emigraților poloni in Moldova în anii 1846—1848*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, an. IX, 1958, fasc. 1—2, p. 79).

[29] Hurmuzaki, XVIII, p. 1.

[30] V. Ja. Grosul, *op. cit.*, p. 57.

[31] *Ibidem.*

[32] T. Balan, *Emigrații poloni în Bucovina și Moldova 'n secolul al XIX-lea*, Cernăuți, f.a., p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor refugiați politici. La Iași, de pildă, au fost găsiți 94 de polonezi [33], în vreme ce numai la o singură moșie a Moruzeștilor fuseseră descoperiți 150 de polonezi [34].

La 27 decembrie 1847, însuși consulul Austriei la Iași, Eisenbach, a pornit prin țară în căutarea polonezilor. Patrusprezece zile mai tîrziu, în raportul înaintat lui Metternich, el nota [35] că în Bucovina domnea liniștea, dar că „nu tot așa stă lucrul cu propaganda din Moldova, unde comisarii polonezi sînt foarte activi prin faptul că aici, în țară, se află o mulțime de suspecți de naționalitate poloneză sub nume false, care, sub pretextul în aparență de afaceri întreprinse, urmăresc scopurile lor revoluționare [...]. Asemenea indivizi se află pe la cîrciumile de pe lîngă frontieră, pe la moșiile boierilor Cantacuzino, Canta, Mavrocordat, Moruzi, Lățescu și Bașotă". Eisenbach a izbutit să alcătuiască o listă a polonezilor suspecți, pe care intenționa s-o remită domnitorului și să-i „aducă aminte de promisiunea dată pentru îndepărtarea acestor indivizi din Moldova" [36].

La începutul anului 1848, guvernul țarist a trimis un alt agent special însărcinat cu catagrafierea polonezilor din Moldova [37], iar autoritățile moldovene au fost constrînse să efectueze un nou recensămînt al lor [38], rămas însă și acesta neîmplinit [39]. În mai 1848 P. Butkiewicz pretindea că numai la Iași s-ar fi aflat 500 de polonezi [40], o cifră care, chiar exagerată fiind, nu este lipsită de semnificație.

În ajunul izbucnirii revoluției române democrații aveau o poziție consolidată în Moldova, unde își propuseseră să alcătuiască o puternică forță de șoc care să contribuie la răsturnarea regimului lui Mihail Sturdza și la formarea unei baze de acțiune polonă. În februarie 1848, șeful democraților polonezi în Moldova, Faustin Filanowicz, primea pe numele Privel o scrisoare [41] din Constantinopol în care se spunea că scopul urmărit constă în sprijinirea pe bulgari, sîrbi și românii moldoveni pentru răsculareа Galiției.

Aceste obiective erau realizabile, de vreme ce în Moldova se acumulaseră condiții interne vădind existența tuturor trăsăturilor proprii unei situații revoluționare [41 bis].

Pe de altă parte, partida aristocratică plănuise să anihileze acțiunea partidei democratice polone în Principatele Române și să aducă sub ascultarea ei pe toți emigrații polonezi de aici. Aceasta a și fost principala misiune a emisarilor lui Adam Czartoryski trimiși în Principatele Române începînd cu 1846 ; Mihail Budzynski, P. Butkiewicz etc. În mai 1847, Budzynski elaborase și un memoriu privitor la români, avansînd idei interesante

[33] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 281.
[34] T. Balan, *op. cit.*, p. 16.
[35] Raportul citat, vezi nota 16.
[36] *Loc. cit.*
[37] V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 55.
[38] Arh. St. Iași, pac. 638/57, 58. La 26 februarie 1848, „Înălțimea Sa stăruitoriu cere" executarea recensămîntului *(loc. cit.*, doc. pachet 638/59).
[39] Arh. St. Iași, Tr. 1 772, op. 2 020, nr. 15 252, f. 1, 4, 8, 11, 17, 25, 30—33, 36, 38, 44, 54, 60, 69 v., 124, 150.
[40] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 37.
[41] V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 56.
[41] bis. Vezi Gh. Platon, *Ecouri ale revoluției muntene și maghiare din anii 1848—1849 în Moldova*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, (Seria nouă), Științe sociale, tom. X, 1964, p. 37 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi realizabile : scoaterea Principatelor Române de sub suzeranitatea Porţii şi a protectoratului ţarist, plasarea lor sub protecţia celor cinci mari puteri, unirea Moldovei cu Ţara Românească sub un singur prinţ ereditar, o constituţie [42] etc. În vara aceluiaşi an, partida lui Czartoryski a elaborat un voluminos raport politic [43] cuprinzînd şi programul de acţiune a partidei, care prevedea, printre altele, şi crearea unui stat reunind toate provinciile româneşti [44]. Dealtfel, Adam Czartoryski a luat legătura cu fruntaşii mişcării noastre naţionale aflaţi la Paris, tratativele încheindu-se cu avansarea unor proiecte şi măsuri precise [45] : „reedificarea Daciei independente", revenirea în ţară a fruntaşilor români în scopul dezlănţuirii simultane a revoluţiei în toate provinciile româneşti, ajutor din partea guvernului francez prin trimiterea unor reprezentanţi energici etc. Evident, ideile poloneze vizînd constituirea unui stat naţional român reeditau proiecte româneşti la ordinea zilei tocmai pentru că era bine cunoscută ardoarea luptei românilor pentru înfăptuirea acestui ideal. Planurile concrete imediate ale lui Adam Czartoryski în privinţa Principatelor Române rezultă limpede din notele [46] întrevederii pe care el a avut-o cu Lamartine înaintea plecării la Berlin : „din ţările învecinate trebuie sprijinită insurecţia Poloniei", ţările române avînd să joace un rol de diversiune („dar diversiune pregătită") şi depozit de arme [47]. Este locul să subliniem, pentru a nu mai reveni, că una din cauzele rezervei românilor faţă de proiectele poloneze derivă tocmai din concepţia care stă la baza acestora din urmă — o concepţie îngrădită de o viziune egocentristă, deci îngustă, care plasa Principatele, unite sau nu, pe un plan secundar, cu rol secundar : de depozit sau instrument necesar cauzei polone.

După cum se ştie, în drum spre Berlin, Adam Czartoryski s-a întîlnit cu N. Bălcescu, cel dintîi promiţînd sprijin din partea guvernului francez şi trimiterea la Bucureşti a lui Desprez şi a unui instructor militar polonez [48]. Ce-i drept, promisiunea privitoare la agenţi şi instructori a fost împlinită, dar sprijinul francez s-a dovedit iluzoriu de vreme ce Lamartine recomanda ca Franţa „să aştepte demn" Anglia, să cerceteze Prusia, să observe Rusia, să calmeze Polonia, să măgulească Germania, să evite Austria, să surîdă Italiei fără „a o excita", să dea asigurări Turciei, să abandoneze Spania şi să ... nu mintă pe nimeni [49]. Mai mult, el şi-a făcut un punct de onoare din „frînarea refugiaţilor polonezi" [50], urmărind cu orice preţ liniştea într-o vreme de nelinişte.

La Berlin, Adam Czartoryski eşuă pe toată linia [51]. El n-a izbutit să-şi afirme autoritatea faţă de provinciile poloneze şi n-a fost primit de rege,

[42] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. IV — 5 408, f. 436—439.
[43] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 218.
[44] *Ibidem*, p. 219.
[45] *Ibidem*, p. 221 ; idem, *Adam Czartoryski*, II, p. 299 ; St. Lukasik, *Rumunja a Polska*, p. 28—30.
[46] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 220—221.
[47] St. Lukasik, *op. cit.*, p. 30.
[48] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski*, p. 221. Instructorul militar era colonelul Zablocki, trimis la Bucureşti în aprilie 1848 (*Anul 1848 în Principatele Române*, I, Bucureşti, 1902, p. 347—348).
[49] A. de Lamartine, *Histoire de la revolution de 1848*, II, Paris, 1849, p. 30.
[50] *Ibidem*, p. 136.
[51] Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după ce ambasadorul Rusiei, Meyendorf, îl „conjurase" pe acesta din urmă „să nu-l vadă" [52].

Deși dezlănțuirea revoluției române de la 1848 a fost pregătită ca un act unitar de un grup de revoluționari, în frunte cu N. Bălcescu, aflat la Paris, evenimentele din martie de la Iași au devansat planurile. În ceea ce-i privește pe polonezi, ei nu-și desăvîrșiseră preparativele în Principatele Române, și nici colaborarea cu românii, ceea ce explică participarea lor insuficient de bine organizată și coordonată la desfășurările din primăvară. Această participare a fost pe deplin dovedită [53] și ar fi de prisos să ne mai oprim asupra ei. Ne interesează însă calea pe care emigrații polonezi au fost atrași la mișcare și ce anume reprezentau ei.

Interogatoriile [54] polonezilor arestați după evenimentele din martie 1848 la Iași ca și, în general, actele de arhivă ale revoluției române de la 1848 vădesc că participanții polonezi la evenimentele de la Iași din martie 1848 erau „de rînd", fără misiuni de răspundere în emigrație și că au fost atrași în acțiune de acei fruntași ai mișcării române pe lîngă care dețineau diferite slujbe. Leon Manasievici, de pildă, era „slugă" la Zaharia Moldovan [55], de care era legat și Leon Vyczanski. Emigratul polon Leon Vișinewski avea să mărturisească că a fost chemat „de către boierii amploaiați la duel, la casele unde s-au întîmplat împușcările", iar un compatriot l-ar fi asigurat că vor fi date „uneltele cuvenite [arme — n.n.] la vreme, de boieri" [56].

Evident, am înfăptui o eroare dacă din aceste mărturisiri am trage concluzia că acei polonezi l-au urmat, de pildă, pe un Zaharia Moldovan „din poruncă", sau pentru că „i-a chemat", pășind pe urmele sale fără să cunoască scopul „buntului". În această privință interogatoriile ne pot lesne duce în eroare, de vreme ce polonezii arestați n-aveau nici un motiv să facă mărturisiri de natură să le agraveze situația și să paralizeze întinsa activitate pregătitoare a conaționalilor.

Frămîntările, conciliabulele din ajunul evenimentelor din martie sînt suficient de elocvente pentru a demonstra că polonezii participanți la mișcare știau despre ce este vorba, dar ei acționau din rațiuni proprii la îndemnul moldovenilor („boierilor" spun ei) în serviciul cărora se aflau, fără să-și conjuge faptele cu fruntașii emigrației polone.

Pe măsură ce revoluția europeană se extindea, cauza polonă se impunea cu o tot mai vădită pregnanță. La 16 mai 1848, Jules de Goncourt privea la defilarea muncitorilor parisieni care scandau, printre altele, „Trăiască Polonia!", lozincă preluată și de vreo cincizeci de membri ai gărzii mobile [57]. În Franța, în statele italiene și cele germane, în Austria, Ungaria și țările române, chestiunea poloneză era strîns legată de cauza revoluției. La 8 aprilie 1848 „Gazeta Transilvaniei", nr. 29, publica articolul *Causa Poloniei*, în

---

[52] Peter von Mayendorf, *Ein russischer Diplomat an den Höfen von Berlin und Wien. Politischer und privater Briefwechsel 1826—1863*, II, Berlin und Leipzig, 1923, p. 58, 59, 71.

[53] Vezi Val. Popovici, *op. cit.*; Ovidiu Bădina, *Participarea grupării democrat-revoluționare poloneze la acțiunile revoluționare din Moldova și Țara Românească din 1848*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, III, 1963, p. 61 și urm.

[54] Vezi, de pildă, *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 191—192, 313; *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 29, 95—97, 165—166.

[55] *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, p. 97.

[56] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 191—192.

[57] Edmond și Jules de Goncourt, *Pagini de jurnal*, I, București, 1970, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care se sublinia că politicienii cred că „Polonia va da cel întîi prilej de un război general [...]. Germania cu Austria şi Prusia, Ungaria precum văzurăm în numărul trecut, iar mai vîrtos Principatele Danubiene şi chiar Turcia îşi au soarta lor atît de strîns legată cu reînvierea şi restaurarea Poloniei, încît dacă ele nu s-ar şi folosi de împrejurările şi ocasiile produse prin scularea Poloniei, ar merita nu numai dispreţ, ci şi mînia sorţii pedepsitoare". Este adevărat, remarca autorul articolului, că reconstituirea Poloniei ar provoca protestul celor ce ar invoca tratatul din 1815, ceea ce ar fi inutil căci tratatele se păstrează „pînă ce diplomaţii le pun în vîrful săbiei unui feldmareşal sau paşă, pînă ce popoarele se deşteaptă şi încep a cunoaşte asuprirea şi nedreptăţile ce li s-au făcut. Atunci se impune dreptul celui mai tare şi mai isteţ" [58].

După înăbuşirea mişcării din martie 1848 la Iaşi, reacţia poloneză s-a făcut de îndată simţită. Michal Czajkowski (agentul principal polonez la Constantinopol) a intervenit prompt pentru salvarea fruntaşilor moldoveni arestaţi şi evadaţi, în vreme ce Adam Czartoryski se străduia să împiedice ocupaţia ţaristă a Principatelor Române, apărînd personal cauza lor la Paris, prin Zamoyski la Poartă, prin Dudley Stuart la Londra, punîndu-i pe români, prin acesta din urmă, în legătură cu Palmerston, apoi cu Thiers [59].

Principalul sens al străduaniilor rămînea însă fortificarea legăturilor cu mişcările revoluţionare şi de emancipare socială şi naţională, pregătirea terenului menit să ofere baze temeinice acţiunii poloneze. În martie şi aprilie 1848 sînt numiţi noi emisari în Moldova şi Ţara Românească: Korsak, Ahmet (Pulawski), Lenoir, Banykowski, Makowski şi Butkiewicz [60]. La 31 martie Hotel Lambert se adresează [61] lui Michal Czajkowski atrăgîndu-i atenţia asupra importanţei executării unor mişcări de diversiune, în primul rînd în Caucaz, dar, începînd cu luna mai 1848 Adam Czartoryski îşi îndreaptă atenţia către Galiţia [62]. Emigraţii democraţi în Moldova acţionau însă de sine stătător şi împotriva emigraţiei aristocratice. Filanowicz reorganizase „legiunea de sud polonă" [63] şi se zvonea că intenţiona să intre în Galiţia [64].

Chiar şi în acele împrejurări emigraţia polonă continua nu numai să rămînă divizată, ci să-şi adîncească diviziunea. „Societatea slavă" din capitala Franţei sporea prin apelurile ei confuzia [65], în vreme ce la 26 martie 1848 lua fiinţă, la Paris, o nouă organizaţie: „Comitetul emigraţiei poloneze", care submina şi partida aristocratică şi pe cea democrată, căutînd în van *le juste milieu* [66].

Generalul Aupick, noul ambasador al Franţei la Constantinopol, numit şi ca urmare a intervenţiei lui Adam Czartoryski, a primit din partea Ho-

[58] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 392—393.
[59] Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 301.
[60] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 399, f. 9, 63, 64 v.
[61] *Ibidem*, ms. III — 5 432, f. 17—22.
[62] Marceli Handelsman, *Adam Czartoryski*, II, p. 377.
[63] T. Holban, *Emigraţia polonă în anii 1831—1848...*, p. 340.
[64] T. Balan, *Emigraţia polonă în Bucovina şi Moldova...*, p. 17.
[65] Christien Ostrowski, *Lettres slaves (1833—1857)*, ed. a III-a, Paris, 1857, p. 152—164; vezi apelul Societăţii, p. 129.
[66] Henryk Grajewski, *Komitet emigracji Polskiej z 1848 roku* (Comitetul emigraţiei poloneze din anul 1848), Lodz, 1960, p. 158—162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

telului Lambert o *Notă asupra chestiunii orientale*[67], redactată la 30 aprilie 1848, în care se revenea asupra necesității organizării antitariste a sîrbilor, bulgarilor, caucazienilor etc. și i se recomanda formarea unui puternic partid național român atașat Porții otomane, să se folosească de faptul că românii, ca latini, au o mare afecțiune pentru Franța, aceasta trebuind să-și joace importantul rol și prin intermediul agenților polonezi.

Unul dintre aceștia din urmă, P. Butkiewicz (Bleim, Bodmer), fusese deja trimis în Principatele Române, unde sosise (la Galați) la 25 aprilie. Misiunea lui Butkiewicz a fost înfățișată pe larg de P. P. Panaitescu, care i-a publicat și rapoartele[68], încît ar fi inutil să insistăm asupra ei. Vom menționa totuși că Butkiewicz avea îndatorirea să unească și să organizeze pe toți emigrații polonezi din Moldova, indiferent de apartenența lor politică, să-i atragă pe ruteni și pe rascolnicii ruși, să intre în legătură cu românii, sfătuindu-i (pe ei ca și pe polonezi) să nu înceapă o mișcare prematură, ci s-o amîne și s-o dezlănțuie la momentul oportun în deplină înțelegere cu polonezii și „în respect față de Poartă", să adune fonduri bănești de la moldoveni, care să trimită pe cineva „să ia legătura cu agentul central [polonez — n.n.] și să stea pe lîngă dînsul", să-l neutralizeze pe Vogoride, în care scop să ia legătura cu Vasile Sturdza, Moruzi, Negri, D. Rallet, Petre Balș, Ioan Ghica, Ioan Codrescu, Conrandini (sic ? — „om ușuratec, dar care a slujit, odinioară, în armata polonă la 1831"), să îndemne pe moldoveni la o înțelegere cu muntenii în vederea Unirii, iar dacă ar fi izbucnit o răscoală la granițele Moldovei să trimită pe toți polonezii în patrie și să pună în mișcare, concomitent, pe moldoveni. Evident, Butkiewicz avea o misiune foarte importantă, hotărîtoare pentru organizarea colaborării româno-polone în Moldova.

P. Butkiewicz a intrat, ce-i drept, în legătură cu unii dintre moldovenii indicați în instrucțiuni, la care s-au mai adăugat Cantacuzinii, Alex. Hurmuzaki, Gherghel ș.a., ca și cu mulți conaționali, dar nu și-a putut îndeplini misiunea și nu numai pentru că era lipsit de însușirile cuvenite. Unii dintre interlocutorii săi români se aflau sub influența partidei democratice (D. Rallet, Gherghel), alții, mari boieri, n-au avut și nici nu aveau atunci intenția să se angajeze într-o mare bătălie revoluționară, de vreme ce urmăreau în primul rînd interese personale sau de grup, în care scop erau pregătiți doar să se folosească de emigrații polonezi împotriva domnitorului M. Sturdza. Pe de altă parte, lui Butkiewicz nu-i stătea în putere să șteargă într-un timp scurt urmele lăsate de pătimașa confruntare dintre cele două partide ale emigrației, încît încercarea sa de a reuni sub aceeași conducere emigrația democratică și aristocratică în Moldova a eșuat din capul locului. Filanowicz, de pildă, îl condamnase la moarte pe Ladislas Poniatowski, arendaș în apropiere de Galați, numai pentru că acesta întreținea relații cu Budzinski[69], ce-l precedase pe Butkiewicz ca emisar al partidei aristocratice. Convorbirile avute cu fostul „înrolator" la Galați, George Skarlati (Charles), și cu urmașul acestuia, Loga (Radziszewski), i-au risipit repede orice speranță lui Butkiewicz, care va primi ordinul de a pleca la București odată cu izbucnirea revoluției în Țara Românească.

[67] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 432, f. 39.
[68] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 5 și urm., p. 31 și urm.; vezi și M. Wilaume, *op. cit.*
[69] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un memoriu din iunie 1848 adresat Porții, misiunii franceze la Constantinopol și agentului lui Czartoryski în capitala Imperiului otoman, Ion Ghica înfățișa „vederile politice ale oamenilor revoluției valahe", între care figurează și ideea amînării declanșării revoluției române în scopul izbucnirii ei concomitente cu insurecția în Polonia [70]. După cum se știe, faptele nu s-au petrecut în acest fel, dar coordonarea ulterioară a acțiunilor române și polone, ca și colaborarea fruntașilor mișcării au fost obiective primordiale, urmărite atent și perseverent.

Victoria revoluției în Țara Românească a îndemnat conducătorii emigrației polone să procedeze la noi precizări privitoare la poziția lor față de „chestiunea română", impunînd ambelor părți să treacă la aplicarea unor măsuri concrete de colaborare.

Un îndemn important la elaborarea unui plan concret de acțiune comună cu românii continua să vină din partea agenților și emisarilor polonezi în Principatele Române, îndeosebi din partea lui Butkiewicz, după mutarea centrului de greutate a revoluției la București. Acesta din urmă scria [71] la 28 iunie 1848 că „muntenii sînt un bun element, dacă noi vrem și știm să-l fructificăm, el va deveni unul din cei mai puternici auxiliari pentru noi" (așadar, din nou, colaborare prin subordonare), faceți să joace toate resorturile în favoarea lor ; „oh, dacă eu aș putea să le fac tot binele care se poate face". Butkiewicz sosi la începutul lunii august la București în calitate de agent oficial, anunțînd [72] stabilirea de legături cu N. Bălcescu, N. Golescu, Alex. Golescu, I. Cîmpineanu ș.a.

În acele împrejurări Adam Czartoryski depunea străduințe în vederea impunerii punctelor sale de vedere. La 27 iulie 1848, lui M. Czajkowski i se comunica hotărîrea partidei aristocratice de a ajuta la înfăptuirea unirii Principatelor Române și la stabilirea domniei ereditare [73]. Douăzeci și trei de zile mai tîrziu, Hotel Lambert împărtășea [74] lui Zamoyski, la Turin, concepția sa privitoare la români : „chestiunea moldo-valahă sau română face, putem spune, parte din această chestiune slavă, în care rezidă tot secretul forței sau neputinței Imperiului austriac, sub acest punct de vedere ea ar merita desigur atenția oamenilor de stat ai Italiei" ; evenimentele din Principate pot prezenta în Italia un nivel superior de înțelegere din cauză că românii sînt de origine latină și sînt puternic atașați originii lor ; nu ține decît ca italienii să închege relații foarte utile cauzei independentei lor ; poporul român — continua nota — are în posesiunile austriece circa trei milioane de oameni, dînd patru regimente grănicerești și 1/6 din regimentele de linie pe care Ungaria le pune la dispoziția Austriei ; grosul remontei armatei austriece îl dau provinciile românești ; „legăturile strînse care unesc de Principate provinciile românești ale Austriei și care fac ca acestea din urmă să primească acțiunea spiritului național care predomină la București" vă sînt bine cunoscute și nu va fi dificil să le faceți „palpabile" italienilor ; agentul polonez la Constantinopol ar putea lesne să-i comunice

[70] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 645.
[71] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 47.
[72] *Ibidem*, p. 11—12.
[73] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 400, f. 35.
[74] *Ibidem*, f. 62—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ambasadorului Sardiniei tot ceea ce italienii ar găsi avantajos „în sînul acestei populații române, atît de puțin cunoscută pînă în prezent și totuși atît de importantă și interesantă sub toate raporturile" ; în ceea ce privește pe polonezi, prințul (Adam Czartoryski) vrea să-și asigure, prin toate mijloacele disponibile, avantajele pe care le oferă poziția cîștigată de polonezi în Principate ; Adam Czartoryski a hotărît să contribuie la „dezvoltarea militară" a Țării Românești. Aceste idei au fost transmise [75] lui Zamoyski și de M. Czajkowski.

La 26 august 1848, Hotel Lambert încredința pe români că toți agenții săi „vor ajuta cu toate mijloacele care le vor sta la dispoziție cauza principatului valah în particular și cauza poporului român în general", aceeași atitudine fiind așteptată de Adam Czartoryski pentru cauza polonă și de la români ; toate mijloacele și toate resursele, garanția dezvoltării libere a națiunii române constînd în raporturi bune și loiale cu Poarta otomană și sporirea forței militare [76]. Intermediarul dintre români și polonezi, agentul principal la Constantinopol (M. Czajkowski), transmitea acest mesaj la București în aceeași zi [77].

Evident, cum observa [78] și Marceli Mandelsman, șeful partidei aristocratice plănuia strînsa legătură între provinciile românești din Imperiul habsburgic și Principatele Române și între toți românii și italienii. Conducătorii revoluției române erau ei înșiși promotorii ideii, ai acestui program, rezervele unora dintre ei, de pildă N. Bălcescu, după cum vom vedea, vizînd doar includerea chestiunii române „în cea general-slavă". Important este însă că ideile colaborării practice cîștigau tot mai mult teren.

Numirea [79] lui Aupick ca ambasador la Constantinopol, a lui Desprez ca secretar, trimiterea în Principate a unor emisari și agenți, instructori militari și consilieri sînt pași pe calea aplicării unui vast și ambițios program. În iulie, Desaint (adjutant al lui Aupick) și Sabatier (căpitan de geniu), însoțiți de o persoană de încredere a lui M. Czajkowski, au pornit pe ruta Galați — Brăila — Rîureni (tabăra lui Magheru) — Iași — Galați [80] cu o misiune, ce-i drept, secretă, dar ușor de bănuit. După Butkiewicz, în august a fost numit [81] ca agent polonez în Principatele Române Budzynski, avînd sarcina de a organiza o agenție specială, urmînd să plece spre Constantinopol înarmat cu un proiect detaliat de organizare militară și cu instrucțiuni în care se va avansa speranța că România va fi un stat independent și se sublinia că țara trebuia apărată de invazii străine, conservînd, totodată, bunele raporturi cu Poarta. Din nefericire Budzynski părăsi Franța de-abia la 4 octombrie (din cauza morții tatălui său), cînd revoluția era deja înfrîntă, primind în capitala otomană alte însărcinări [82].

Colaborarea româno-polonă era însă complicată și, pînă la un punct, împiedicată de lipsa de decizie a guvernului provizoriu de la București, ca

[75] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65—67.
[76] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 79.
[77] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67—68.
[78] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 227.
[79] Vezi idem, *Adam Czartoryski*, II, p. 295—296.
[80] *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 723.
[81] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 230.
[82] *Ibidem*, p. 231.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și de neconcordanța acțiunilor emigrației poloneze. La 20 iulie 1848 Comitetul central polonez (Lwow) a autorizat pe Henri Górski să intre în relații cu guvernul provizoriu muntean și să formeze, în funcție de împrejurări, o legiune polonă [83].

Atunci cînd, în august 1848, sosi la București, Butkiewicz a fost primit rece [84] de C. A. Rosetti, care împărtășea idei republicane și democratice. Heliade, Tell, Magheru și N. Golescu, pretindea exagerînd paternal Zablocki (instructorul militar polonez în Țara Românească), „urmau mai mult indicațiile democraților noștri decît ale mele" [85], pentru că a te da drept republican era la modă și pentru că democrații îi induceau în eroare că în Polonia răscoala era iminentă, ceea ce convenea românilor, care îl vedeau pe țar ocupat acolo [86]. Nici unul dintre cei indicați de Zablocki nu poate fi asociat, *prin concepție*, partidei democratice polone, către care erau atrași din motive de oportunitate politică. Zablocki nu a greșit însă în privința lui C. A. Rosetti : „era partizan al democraților noștri și a primit rece pe Bodmer" [87] (Butkiewicz).

Cele două partide poloneze, la rîndul lor, continuau o dispută nenorocită. Butkiewicz îl disprețuia [88] pe Zablocki (neatașat formal nici unei grupări), în vreme ce în Moldova — nota [89] Korsak — cele două partide poloneze erau convinse că se puteau lipsi una de alta. În iunie 1848 Czartoryski fundează la Paris revista „La Pologne", unde Cyprien Robert și Desprez își pun condeiul în serviciul românilor [90]. Revista lega soarta Poloniei cu cea a popoarelor din orientul european, chenarul ei fiind împodobit cu numele acelor popoare, între care și *Roumanie* [91]. În programul revistei figurează și crearea unei confederații, compusă din polonezi, unguri, ilirieni, boemieni, bulgari, sîrbi și moldoveni [92]. Totuși revista se autointitula [93] organ al „Societății pentru emanciparea popoarelor slave", purtînd ca subtitlu „Journal des slaves confédérés. Polonais, Bohémes, Illyriens, Bolgaro-Serbes et Rutheniens", deci fără români și unguri, ceea ce explică pasajul dintr-o scrisoare (15.XII.1849) a lui N. Bălcescu către I. Ghica : s-a luat „îndatorire reciprocă" de a face din „La Pologne" o foaie generală a popoarelor, *nu numai* a slavilor [94].

Revista nu corespundea însă integral concepției lui Adam Czartoryski, avansînd idei republicane, de unde și atacurile la adresa ei din partea partidei aristocratice [95]. Pe de altă parte, „Demokrata polski" reproșa revistei că sacrifică independența Poloniei pentru unitatea slavă.

---

[83] St. Lukasik, *Quelques contributions à l'histoire des relations inttelectuelles entre les pays roumains et la Pologne au XIX-e siècle*, Krakow, 1936, p. 15 (extras din „Archivum Neophilologicum", II) ; P. P. Panaitescu, *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*.

[84] P. P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, p. 11—12.

[85] *Ibidem*, p. 102.

[86] *Ibidem*.

[87] *Ibidem*, p. 103.

[88] *Ibidem*, p. 12.

[89] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 160.

[90] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 223.

[91] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 19.

[92] „La Pologne", nr. 1 din 1 iunie 1848, p. 1.

[93] *Ibidem*, p. 2.

[94] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 21.

[95] Vezi „La Pologne", nr. 2, 3, 4 din iunie—iulie și noiembrie 1848.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concomitent, după iunie 1848, N. Kretzulescu a continuat negocierile cu fruntașii emigrației polone la Paris [96], în vreme ce la București, în august, se afla un agent ungur, urmărind să-i lege pe români de cauza patriei sale [97].

Trimiterea unui instructor militar polonez la București a fost o inițiativă tradusă în viață. La această hotărîre s-a ajuns cu prilejul întîlnirii dintre N. Bălcescu și Adam Czartoryski în drumul acestuia din urmă spre Berlin, deci înainte de izbucnirea revoluției. Într-adevăr, alesul, colonelul Zablocki, a plecat spre București avînd la el o scrisoare [98] a contelui Rystiźanowski către N. Bălcescu, datată Berlin, 22 aprilie 1848, în care emigratul polonez îl recomanda pe Zablocki și încerca să forțeze mîna lui Bălcescu, avertizîndu-l că în cazul cînd cel dintîi nu va găsi la destinație încredere și cordialitate se va îndrepta spre Constantinopol, ceea ce ar „împiedica pentru cîtăva vreme toată lucrarea pe care A. S. Prințul Adam Czartoryski o prepară în acest moment la Paris".

În iulie 1848, Michal Czajkowski a pregătit o notă [99] privitoare la organizarea „armatei române în Valahia". Autorul notei își propunea să răspundă la următoarele întrebări: „cum să ajungi în timpul cel mai scurt, cu finanțele cele mai sărace, la cea mai mare armată posibilă?", în' care scop prescria o serie de măsuri menite să pregătească cadre bune și atît de elastice, încît, completate, să poată pune pe picioare armata. Acele măsuri prevedeau recensămîntul tuturor oamenilor valizi între 18 și 60 de ani, marcarea tuturor cailor apți. După părerea lui Michal Czajkowski, cei 2 500 000 de munteni puteau da o armată de 106 000 oameni, repartizați astfel: 80 000 infanterie, 10 000 cavalerie, 10 000 panduri, 4 000 artilerie și 2 000 geniu (infanteria 100 de batalioane a cîte 800 de oameni, batalionul avînd 4 companii a cîte 200 de oameni). Ofițerii urmau să fie plătiți de stat, uniforma subofițerilor trebuia asigurată tot de stat, iar cea a soldaților de comune, armele s-ar fi cuvenit adunate în capitalele de districte.

Nota se voia un program spre uzul guvernului provizoriu din București, program menit să fie pus în practică sub îndrumarea consilierilor și instructorilor polonezi. Dealtfel, s-a procedat concomitent la angajarea unui nou instructor militar polonez: Ahmet Tevfik (Pulawski). La 9/25 iulie au fost semnate acordul [100] între Ion Ghica și M. Czajkowski și angajamentul [101] lui Pulawski, care indicau misiunea acestuia din urmă de a organiza miliția muntеană, a stabili locurile de fortificat, mijloacele de fabricare a pulberei și a armelor, de a conduce lupta împotriva armatei țariste și de a fi folosit în negocierile cu turcii. Pînă la fixarea lefii, Pulawski urma să fie plătit cu 1 000 de piaștri pe lună. O condiție expresă a angajării sale prevedea că el va servi atît timp cît politica guvernului provizoriu de la București va fi compatibilă cu interesele Poloniei.

În realitate, misiunea lui Pulawski era mult mai întinsă, mai complexă, însumînd atribuții politice de cea mai mare însemnătate, unele dintre ele, din păcate, vizînd neîncetata dispută între partidele emigrației. Aceasta re-

[96] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 222.
[97] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 143.
[98] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 347—348.
[99] *Ibidem*, III, p. 115—116.
[100] Muzeum Narodowe w Krakowe (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 28—29.
[101] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zultă foarte limpede din instrucțiunile [102] pe care i le-a înmînat M. Czajkowski, în care se sublinia obligația sa de a stabili, prin intermediul lui Lenoir, o înțelegere între slavi și români și alcătuirea unei federații slavo-române, din partea românilor urmînd să fie angajați în tratative Al. Golescu și I. Cîmpineanu, de a impune o înțelegere între români și emisarul otoman (Emin Efendi) cu respectarea capitulațiilor, de a trata prin Lenoir înființarea unei legiuni polone, *de a scoate din țară pe democrații polonezi*, de a impune românilor să întrețină relații nu cu cine vroiau democrații polonezi, ci cu cine vroia Adam Czartoryski, în vreme ce polonezii trebuiau să intre în raporturi cu românii numai prin intermediul agenției lui Adam Czartoryski, adică a lui M. Czajkowski ; de a convinge pe români să acorde ajutor pentru tipărirea proclamațiilor poloneze, de a alege drumurile transportării armelor către Galiția, de a acționa în unitate cu Zablocki etc. Evident, împlinirea acestor obiective ar fi extins exagerat natura misiunii pentru care se angajase Pulawski, căci, în fond, era vorba de programul partidei aristocratice, la care M. Czajkowski a adăugat unele idei personale : repudierea democraților (neacceptată de Adam Czartoryski) [103] și federația slavo-română, din care ungurii erau eliminați. Pe de altă parte, Czajkowski ignora deliberat poziția conducătorilor români, țintind la un fel de tutelă a partidei aristocratice poloneze, ceea ce nu putea să ducă decît la eșecul demersurilor sale.

Recomandat [104] de Ion Ghica lui N. Bălcescu (căruia îi cerea să se înțeleagă cu Tell, Rosetti și N. Golescu în privința utilizării sale), Pulawski a ajuns în iulie la București, dar a trebuit să facă drum întors din cauza intrării trupelor țariste [105].

Nici misiunea lui Zablocki nu a avut o soartă mai fericită. După o autorecomandare la care a adăugat cererea de a i se acorda gradul de colonel [106], el a fost primit cu brațele deschise la București, unde i-au fost acceptate pretențiile și unde a ajuns la 21 iulie [107]. Dar, chiar la sosire, el și-a rănit piciorul și a căzut bolnav la pat [108]. Totuși, la 26 iulie el s-a adresat [109] în scris lui N. Bălcescu, comunicîndu-i că ar dori să-i vorbească despre două chestiuni : are intenția să-i scrie lui Adam Czartoryski și să-l întrebe pe N. Bălcescu dacă nu avea nimic să-i transmită prin intermediul scrisorii sale și să se consulte cu acesta din urmă în privința manierei de a înmîna camarazilor săi banii pe care guvernul provizoriu din București i-a destinat cheltuielilor lor de drum. El adăuga rugămintea de a i se comunica generalului Tell că se ocupă de tactică. În aceeași zi, Zablocki îi scria [110] și lui Adam Czartoryski : N. Bălcescu l-a primit bine ; la 23 iulie N. Bălcescu și ministrul de război (Tell) l-au luat de acasă și l-au prezentat, la palat, guvernului ; a propus românilor să aducă ofițeri polonezi, la care ei i-au răspuns că

[102] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 30—31.

[103] Aceeași atitudine și în 1849. Vezi Marceli Handelsman, *Czartoryski, Nicolas I-er et la question du Proche Orient*, Paris, 1934, p. 121.

[104] *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 413.

[105] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 44.

[106] *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 19—20 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 55—56.

[107] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 61.

[108] *Ibidem*, p. 62.

[109] *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 736.

[110] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 61—65.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au cerut deja ofițeri francezi, dar că, „din simpatie" pentru polonezi, ei sînt gata să primească doi artileriști și un genist, după care el i-a și chemat din Galiția pe Tacki și Kielski cărora li se dă cîte 200 de franci pentru călătorie ; românii n-aveau nici tunuri, nici puști, nici muniții, nici săbii ; Bălcescu l-a însărcinat să-l roage pe Adam Czartoryski să ceară francezilor ofițeri și arme, la care el, Zablocki, adăuga rugămintea de a i se trimite o hartă a regiunii (aici n-aveau „nici o bucățică de hartă"). În post scriptum Zablocki nota că a început să traducă în franceză elementele tacticii infanteriei și cavaleriei (de Chrzanowski), traducere pe care a înmînat-o ministrului de război. Rezultatul, nota cu satisfacție nelipsită de o vanitate prea mare în acele împrejurări : azi au venit la mine doi tineri ofițeri ca aghiotanți ai colonelului Zablocki : „așadar, sînt colonel !". Printr-o altă scrisoare, tot din aceeași zi (26 iulie), el cerea agenției polone din Constantinopol să-i mijlocească trimiterea unor lucrări privitoare la instrucția militară și fortificații și instrumente topografice [111].

Făcînd bilanțul misiunii sale în Țara Românească, Zablocki nota [112] în decembrie 1848 că Heliade, Tell, Magheru, N. Golescu urmau chipurile sfaturile democraților polonezi, nu pe ale sale, că C. A. Rosetti „era partizan al democraților noștri" (polonezi), că la intrarea turcilor în București el, Zablocki, l-ar fi întrebat pe Tell dacă în caz de atac românii vor riposta, la care acesta din urmă i-a răspuns : „Nu, fără lupte inutile, plecați să-l ajutați pe Magheru cu sfaturile dvs.".

Zablocki ajunse [113] la 24 august în tabăra lui Magheru, unde îl găsi pe acesta demoralizat, lipsit de arme și muniții. Zablocki adăuga [114] că la apropierea turcilor de București l-a sfătuit pe Tell să ia oștirea, tezaurul și munițiile și să părăsească capitala, idee care i-ar fi plăcut acestuia din urmă, dar n-a făcut nimic pentru traducerea ei în viață. Firește, Zablocki își atribuie intenții a căror paternitate este greu de stabilit, mai ales că ele au fost împărtășite de N. Bălcescu cu mult înainte de sosirea la București a colonelului polonez (organizarea armatei, rezistența armată etc.). Oricum, Zablocki pare să se fi angajat în acțiuni insuficient de bine precizate, fără un plan detaliat, dinainte stabilit. Pe de altă parte, nici împrejurările nu i-au fost favorabile, fără să mai vorbim de efectul lipsei de hotărîre a aripei moderate a guvernului provizoriu.

Ceea ce Zablocki doar începuse, Adam Czartoryski proiecta să amplifice. În august, urmărind „dezvoltarea militară" a Țării Românești, el propusese [115] : să trimită la București un ofițer de artilerie care să înființeze ateliere și manufacturi necesare înarmării, un alt ofițer care să organizeze și să dirijeze o bună școală militară, un ofițer de cavalerie etc. Adam Czartoryski numise pe căpitanii Nieprzecki și Izbicki pentru cele două misiuni indicate mai sus și oferea spre alegere un ofițer de cavalerie dintre trei nume preferate, la care se adăugau cei doi ofițeri invitați deja („cu de la sine putere") de Zablocki.

---

[111] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 61.
[112] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 102—115.
[113] *Ibidem*, p. 110.
[114] *Ibidem*, p. 115.
[115] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 63—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Strădaniile în această direcţie au avut oarecare ecou de vreme ce, după înăbuşirea revoluţiei, cu prilejul anchetelor efectuate, Halepliu declarase că Nepomouc Gradowicz propusese guvernului provizoriu „să dea o sumă de bani ca să aducă armie poloneză a-i fi ajutor libertăţii" [116]. Intrarea trupelor ţariste în Muntenia avea însă să pună capăt aplicării acelor proiecte, impunînd polonezilor o modificare de tactică în Moldova şi Ţara Românească.

Veriga de legătură între români şi polonezi o alcătuiau la Constantinopol Michal Czajkowski şi Ion Ghica, care intraseră în raporturi intime, de deplină încredere. Venit în capitala Imperiului otoman în iunie, Ion Ghica a găsit în Michal Czajkowski un conlocutor activ şi preţios. „Hîrtiile" şi le ţinea într-un dulap la d-na Snadeska, soţia lui Michal Czajkowski, „o amică din copilărie a contesei Edling, născută Sturdza" [117], iar miniştrii turci şi ambasadorul Franţei îşi propuseseră să se servească de Michal Czajkowski în tot ceea ce se referea la misiunea lui Ion Ghica [118].

Michal Czajkowski avea, este adevărat, o foarte solidă poziţie la Constantinopol. În iunie 1848 Ion Ghica îl regăsea [119] încă devotat lui Adam Czartoryski, deţinînd funcţia de agent general, avînd sub ordinele sale 10—15 agenţi (între care cei din Bucureşti, Iaşi şi Tulcea), funcţionari, exercitînd „o mare influenţă" asupra cabinetului otoman şi chiar a celui francez, Aupick neîntreprinzînd nimic fără să-l consulte. M. Czajkowski, continua [120] I. Ghica, „mă ajută cu sfaturile sale şi mă susţine peste tot cu influenţa sa" ; datorită lui obţinuse audienţa la Riza Paşa, iar dragomanul său, Jean Saik, i-a servit ca interpret pe lîngă Seraskier (Riza Paşa). După o lună de şedere la Constantinopol Ion Ghica îi comunica lui N. Bălcescu că Michal Czajkowski „ne-a adus serviciile cele mai notabile" [121]. Informaţii relative la misiunea lui Suleiman Paşa [122], dejucarea manevrelor lui Aristarchi [123], cereri [124] către autorităţile otomane pentru a da ascultare dorinţelor lui Ion Ghica etc. porneau frecvent şi oportun de la Michal Czajkowski. Dealtfel, o bună parte din notele lui Ion Ghica au ajuns la Hotel Lambert prin intermediul lui Michal Czajkowski [125].

Este vorba, neîndoielnic, de o colaborare fructuoasă care se va prelungi, după cum vom vedea, şi datorită căreia Ion Ghica şi-a sporit şi mai mult aşa-zisul său filoturcism, căci, să nu uităm, partida aristocratică în general, Michal Czajkowski în particular, îşi făcuseră o dogmă din loialitatea faţă de Poarta otomană ca pîrghie a unui front antiţarist. Pe această linie s-a mers pînă acolo, încît într-o notă ieşită din cancelaria Hotelului Lambert stă scris [126], printre alte obiective, şi „protejarea *suveranităţii* [s.n.] Porţii" asupra Principatelor Române. Menţinerea raporturilor cu Poarta otomană în

[116] *Anul 1848 în Principatele Române*, VI, p. 71.
[117] Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, I, Craiova, f.a., p. 14.
[118] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. IV — 5 408, f. 195.
[119] Vezi *Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 601—604.
[120] *Ibidem*, p. 504.
[121] *Ibidem*, II, p. 413.
[122] *Ibidem*, p. 92.
[123] *Ibidem*, III, p. 198.
[124] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms IV — 5 423, f. 281.
[125] De pildă, recomandarea lui Ion Ghica la Poartă, memoriul său din iunie 1848, *ibidem*.
[126] *Ibidem*, ms. — 5 408, f. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

forma în care se exercitau ele atunci constituia un motiv de reticență pentru români în relațiile lor cu polonezii și dacă acea reticență nu s-a agravat este tocmai pentru că principala primejdie la adresa revoluției române venea atunci din partea țarismului.

După intrarea trupelor țariste în Moldova, revoluția română era din nou direct și iminent amenințată. Și românii și polonezii au depus mari străduinii pentru a preveni această lovitură mortală pentru cauza revoluției. În iulie 1848 M. Czajkowski s-a adresat [127] Porții, cerîndu-i să nu se lase atrasă de guvernul țarist care urmărea să și-o facă complice în acțiunea de înăbușire a revoluției române. Sfaturile pe care le dădea însă agentul general polonez la Constantinopol nu concordau întotdeauna cu misiunea agenților și emisarilor polonezi trimiși în Principate : Turcia să nu trimită armata sa în stînga Dunării, să ceară românilor să depună armele, să pretindă *liniștit ameliorări ;* în felul acesta se va revolta întreaga Europă contra țarului, iar dacă, totuși, armata otomană va fi nevoită să treacă Dunărea, să evite orice ciocnire cu românii și să-i protejeze. La 12 august, M. Czajkowski a trimis o scrisoare lui Reșid Pașa, conjurîndu-l să nu repete greșelile predecesorului său, să dea românilor asigurări, să li se respecte naționalitatea, orice îndepărtare de la calea înțelegerii și negocierilor cu românii nefiind profitabilă nici pentru aceștia din urmă, nici pentru Poartă [128]. În august și septembrie, Hotel Lambert a intervenit [129] pe lîngă Fuad Efendi, Aali Pașa, Riza Pașa, Dudley Stuart etc. în apărarea cauzei române. Cursul cunoscut al evenimentelor a impus însă fruntașilor mișcării naționale române și polone să-și schimbe tactica de luptă și să-și mute centrul de greutate al acțiunii.

După izbucnirea revoluției în dreapta Milcovului, Hotel Lambert socotea că ea nu va întîrzia să reizbucnească și în Moldova [130], iar la 3 august Zablocki raporta că la venirea sa în Țara Românească găsise aici cîteva zeci de polonezi care au plecat în Moldova ca să înceapă răscoala după ieșirea trupelor țariste [131]. Acestea din urmă, după cum se știe, n-au părăsit Moldova, dar o încercare totuși de răscoală s-a produs. Ea n-a fost însă opera partidei lui Adam Czartoryski, ci a democraților. Dealtfel, emisarul partidei aristocratice, Butkiewicz, era preocupat cum să-l folosească pe D. Rallet în scopul „distrugerii influenței democraților" [132].

Ce-i drept, Butkiewicz se străduia să unească întreaga emigrație polonă din Moldova, dar sub conducerea partidei aristocratice. La 6 iulie Butkiewicz raporta [133] din Galați că s-a întîlnit cu agentul democrat Landislas, cu care ajunsese chiar să se îmbrățișeze, cu democratul Volanski (numit și *papa*), cu Gueorski, căpitan recrutor care întocmea liste de voluntari și pe care le-a sistat din cauza neînțelegerilor, dar emisarul lui Czartoryski încheia raportul calificînd pe toți democrații polonezi drept „canalii". La o nouă întîlnire cu Ladislas și Loga, Butkiewicz le-a comunicat [134] că 16 membri ai guvernului

[127] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 54—55.
[128] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 432, f. 60—61.
[129] *Ibidem*, ms. III — 5 406, f. 66—69, 114—117.
[130] *Ibidem*, ms. IV — 5 408, f. 196—197.
[131] *Ibidem*, ms. III — 5 406, f. 94.
[132] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 54.
[133] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. IV — 5 423, f. 311—321.
[134] *Ibidem*, f. 323—335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din 1831 şi-au propus să contopească toate partidele într-unul singur, în care scop au fost declarate egalitatea în drepturi a tuturor polonezilor şi recunoaşterea pentru ţărani a dreptului de proprietate. Spre surprinderea sa, cei doi democraţi au respins avansurile, susţinînd [135] că Dieta din 1831 reprezenta doar nobilimea, că ea şi-a pierdut mandatul, şi că, în viitor, toţi polonezii vor trebui să se supună ordinelor venite din Galiţia, unde mişcarea era organizată pe baze populare şi întrunea pe adevăraţii reprezentanţi ai întregii Polonii. Deşi emisarii partidei aristocratice n-au încetat activitatea [136], partida democratică este cea care a pus stăpînire pe mişcarea emigraţiei polone in Moldova.

Din cercetările întreprinse de autorităţile moldovene şi emisarii guvernului ţarist rezultă că democraţii polonezi realizaseră o strînsă legătură între emigraţii din Moldova şi Ţara Românească, avînd contacte cu conaţionalii din Galiţia, Poznan şi Franţa, stabilind relaţii cu „Centralizacya" din Paris, în scopul răsturnării guvernului de la Iaşi şi formării unui guvern provizoriu „după exemplul Valahiei" [137]. Spre deosebire de perioada dinaintea evenimentelor din martie de la Iaşi, democraţii polonezi au acţionat ulterior mai organizat şi într-o legătură mai strînsă cu localnicii.

Din păcate, unii dintre partenerii moldoveni, mari boieri, nu urmăreau decît detronarea lui Mihail Sturdza. Totuşi, emigraţia democrată polonezâ s-a asociat acţiunilor, pe care le-a privit ca un prim pas necesar pe calea revoluţionării Moldovei în vederea utilizării ei ca bază de pornire pentru declanşarea revoluţiei în Polonia. Atitudinea democraţilor polonezi faţă de „boierii revoluţionari" rezultă, după cum vom vedea, din scrisoarea lui Faustin Filanowicz, din 3 iulie, adresată guvernului provizoriu de la Bucureşti. Vom nota, deocamdată, că activitatea emigraţiei polone continua să afle un teren prielnic în Moldova. Lăsînd la o parte conflictul dintre o grupă de mari boieri şi domnitor, grupă care îndemna la o colaborare cu polonii, este de observat că starea de spirit a populaţiei era favorabilă cauzei polone, manifestîndu-se activ, iar unii dintre fruntaşii mişcării legau speranţa propriei izbînzi de izbucnirea revoluţiei în Polonia. La 12 iunie, la ieşirea din mitropolie, domnitorul, miniştrii şi consulii puterilor străine la Iaşi au fost întîmpinaţi de o masă de oameni care striga, printre altele, şi „Trăiască Polonia !" [138]. *O lună mai tîrziu, G. Sion îşi mărturisea amărăciunea într-o* scrisoare [139] către G. Bariţiu, adăugînd că „singura nădejde ce o avem este la mişcările Poloniei şi la cele dinlăuntru a Rusiei".

Se ştie că în vara lui 1848 N. Bălcescu a intrat în legătură cu Faustin Filanowicz [140]. Mai mult, guvernul provizoriu de la Bucureşti a trimis o scrisoare (ajunsă la destinaţie) Comitetului Naţional Polonez prin intermediul

[135] *Ibidem*, f. 324—325.

[136] „Omul" lui Butkiewicz trecuse în iulie cu proclamaţii în Bucovina ; acesta din urmă continua să primească scrisori pentru Przybyslawski, Rallet şi Wroblecki, *ibidem*, f. 334—335.

[137] Vezi V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 58.

[138] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. IV — 5 423, f. 348.

[139] Vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849*, Bucureşti, 1967, p. 329.

[140] Vezi P. P. Panaitescu, *Contribuţii la o biografie a lui N. Bălcescu*, Bucureşti, 1923, p. 82—83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Eugen Podhayski [141] și a însărcinat pe un emisar propriu, Sianders, să intre în contact cu polonezii din armata țaristă cantonată în Moldova și cu revoluționarii moldoveni în vederea declanșării unei răscoale [142]. Scopul acestor tatonări : distragerea atenției guvernului țarist de la evenimentele din Țara Românească, provocarea unei noi „încurcături" în altă parte în speranța împiedicării pătrunderii armatei țariste dincolo de Milcov.

În scrisoarea către guvernul provizoriu de la București, menționată mai sus, Faustin Filanowicz făcea cîteva comunicări, constatări și propuneri interesante [143] : departamentul afacerilor externe al Comitetului Național Polonez îl investise cu puterea de a acționa în numele său în Moldova și Valahia, însărcinîndu-l, în mod special, să intre în legătură cu guvernul provizoriu din București ; în Moldova — exagera el — nu s-a făcut, nu se face și nu se va face nimic în sensul revoluției din București, de vreme ce aristocrația moldoveană ține la privilegii și nu dorește decît depunerea domnitorului ; la Iași s-a format un comitet, dar ce va face și cu ce mijloace ? ; în cazul cînd de la București va fi trimis un comisar, ar fi posibil să se organizeze la Iași un comitet democratic, care, dacă n-ar anula, cel puțin ar paraliza eforturile aristocrației moldovene ; jumătate din armata țaristă de ocupație era formată din polonezi, care ar putea fi cîștigați pentru „partidul vostru, care este și al nostru". Filanowicz făcea precizarea [144] că înarmează pe toți polonezii din Moldova, că va atrage pe toți polonezii din armata țaristă și că scrisorile să-i fie trimise pe adresa avocatului Winkler din Iași. El mai cerea, de asemenea, bani.

Este posibil ca între trimiterea lui Sianders în Moldova și scrisoarea lui Filanowicz (care precede misiunea celui dintîi cu 20 de zile) să fie o strînsă legătură. În aceeași vreme, Răducanu Rosetti a elaborat un proiect de organizare a unei insurecții în Moldova, acțiune în care au fost amestecați și polonezii și asupra căreia nu ne vom opri întrucît a fost pe larg înfățișată în istoriografia noastră [145]. Vom menționa doar că proiectul n-a fost îndeplinit. Fapt este că emigrații polonezi s-au concentrat în regiunea Grozești, trecînd la acțiuni concrete.

În urma cercetărilor întreprinse de autoritățile moldovene, Mihail Sturdza a alcătuit, în octombrie 1848, un raport [146] din care rezultă că polonezii formaseră două detașamente armate : unul la Grozești (sub conducerea lui Gratowski) și altul la moșia lui Aslan, că polonezii au cooperat cu frații lui D. Cantacuzino, Leon și Gheorghe, sprijiniți de fiul consulului rus, și de însuși consulul (Kotzebue), acuzație dovedită ulterior ca neîntemeiată. Ancheta întreprinsă de o comisie rusă aducea cîteva elemente noi [147], între care intenția de a organiza o legiune moldoveană compusă dintr-un batalion de

[141] *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 270.

[142] Vezi I. D. Petrescu, *Buchetul. Urmat de diverse cugetări alese*, Tîrgoviște, 1889, p. 51—52 ; Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 72—73.

[143] *Anul 1848 în Principatele Române*, II, p. 270—272.

[144] *Ibidem*, p. 271.

[145] Vezi Ștefan Pascu, *Contribuții la cunoașterea mișcării revoluționare de la 1848 din Moldova*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series IV, Historia, fasc. 2, 1958, p. 105 și urm.

[146] V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 58.

[147] *Ibidem*, p. 58—59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

infanterie (500 de oameni) şi două divizioane de cavalerie (a cîte 240 de oameni). Aceste planuri, după cum se ştie, n-au fost integral traduse în viaţă.

Izvoarele ruse [148] indică formarea, pe moşiile lui D. Cantacuzino, sub comanda generală a lui Filanowicz şi cea directă a lui A. Gratowski şi K. Goliteli (în realitate Holzel, zis şi Manikowski), a unui detaşament de 60 de oameni. Ocupaţia ţaristă a Moldovei a împiedicat acţiunea. Detaşamentul, ajutat de D. Cantacuzino şi Aslan, trebuia să treacă în teritoriile habsburgice pentru a lua parte la revoluţie. La sfatul [149] lui Cantacuzino, detaşamentul s-a îndreptat spre Ţara Românească pentru a ajunge, de acolo, în Transilvania cu destinaţia finală Galiţia. Detaşamentul avea un steag propriu, pe care sta scris : „Legiunea sudică a republicii polone" şi „Libertate, independenţă, egalitate, şi frăţie".

Un rol important în organizarea acelui detaşament polonez l-a avut înrolatorul general în Moldova, Loga (Radziszewski), care, în august, „să poartă prin ţară cu o cnigă şnuruită, cerînd ajutor de arme, cu stăruinţa de a şi iscăli în acea cnigă" [150]. I s-au alăturat apoi dezertorii polonezi din armata ţaristă, al cărei cantonament de la Bîrlad, de pildă, se micşora zilnic ca urmare a dezertărilor [151].

Ovidiu Bădina nota [152] că „garda" Cantacuzinilor era formată din medelnicerul Dumitru Pelin şi 75 de polonezi aduşi din Bucovina de arhitectul Franz Tilich sub pretextul lucrărilor de la spitalul din Tg. Neamţ. Este vorba însă de o confuzie. În raportul său din 21 octombrie 1848, comisarul din Tg Neamţ făcea precizarea că 14 oameni înarmaţi (li se dă în anexă şi numele) erau „lipiţi" de Cantacuzini, în afara celor 75 de oameni aduşi din Bucovina „cu numi de lucrători", care, în realitate, erau complotişti [153]. Comisarul mai adăuga un element interesant, şi anume că întreaga acţiune concentrată în acea regiune era dirijată din trei puncte : moşia Bălţăteşti, casa banului Măstăcan din Tg. Neamţ şi mănăstirea Neamţ, unde fusese „mai înainte statornicit" M. Kogălniceanu şi unde veneau „necurmat feliuri de musafiri necunoscuţi" [154].

Nu cunoaştem nici o informaţie de natură să ne confirme o legătură nemijlocită între M. Kogălniceanu şi tabăra democratică poloneză din Moldova. Ceea ce este sigur, priveşte numai legătura dintre democraţii polonezi *din Moldova şi guvernul provizoriu de la Bucureşti, dintre cei dintîi şi unii* mari boieri moldoveni, a căror atitudine antisturdzească şi-au propus s-o utilizeze polonezii, şi invers.

Deşi privită cu neîncredere şi chiar blamată de unii emisari polonezi din afara partidei democratice [155], tabăra poloneză a cunoscut un început de organizare, de înarmare (cu puşti şi chiar cu tunuri din lemn de cireş), neajun-

[148] *Ibidem.*

[149] *Ibidem*, p. 59.

[150] Vezi N. Iorga, *Despre revoluţia de la 1848 în Moldova*, Bucureşti, 1938, p. 18 (extras din „Analele Academiei române. Memoriile secţiei istorice", s. III, t. XX).

[151] Hurmuzaki, XVIII, p. 78.

[152] Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 68.

[153] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat Moldova, nr. 1 652/1848, f. 72—73.

[154] *Ibidem*, f. 72.

[155] Vezi, de pildă, rapoartele lui Korsak (Muzeum Narodowe w Krakowie, ms. III — 5 406, f. 161—162).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gînd însă la încheierea pregătirilor și declanșarea acțiunilor din cauza reacției țariste.

Reacția comandantului armatei țariste de ocupație, ajutat de autoritățile locale, s-a produs fără întîrzieri și în mod hotărît. Țăranii moldoveni, comunica Korsak într-un raport din 11 septembrie 1848, începeau să dea foc la unele proprietăți boierești, mulți dintre ei trecînd în Muntenia [156], în vreme ce tabăra poloneză provoca o mare îngrijorare. În rapoartele sale din septembrie, Tretter vorbea de 400 de oameni înarmați în munții Moldovei, apoi de 4 000 de polonezi înarmați, de 3 000 de moldoveni cu 40 de tunuri din lemn [157], iar Zablocki socotise necesar să discute cu Tell și unul dintre Golești (nu se spune care anume) situația acelei tabere [158]. Comandamentul țarist a aflat că acei emigrați polonezi erau în înțelegere cu „nemulțumiții revoluționari moldovalahi", că acționează în țară etc., generalul Lüders trăgînd concluzia că tabăra poloneză punea în pericol țelul operației militare țariste [159].

Numărul celor ce formaseră tabăra poloneză a fost controversat. Cifrele indicate de Tretter [159 bis], menționate mai sus, sînt exagerate. Atunci cînd (sfîrșitul lui septembrie) emigrații polonezi care au dat ascultare sfaturilor lui D. Cantacuzino s-au încolonat îndreptîndu-se spre Muntenia, numărul lor nu trecea cu mult peste 100. Izvoarele ruse pomenesc de 60 de oameni [160], în vreme ce un membru al detașamentului, Adam Ksiszopolski, prins la granită de autoritățile din Treiscaune, declara că detașamentul era compus din 200 de oameni înarmați, avînd 8 cai și 2 400 de cartușe, că era condus de Faustin Filanowicz și Manikowski, fiind aprovizionat cu alimente și bani de către Aslan [161]. Numărul real al polonezilor ce alcătuiau acel detașament este însă de 113 oameni „călări și pe jos", număr indicat atît în rapoartele autorităților locale din Moldova [162], cît și ale celor din Țara Românească [163], adică în rapoarte ale unor autorități prin fața cărora a trecut coloana poloneză. Urmăriți de trupele țariste, vreo 30 de polonezi rămăseseră în urma coloanei [164], încît aceasta din urmă a ajuns la mănăstirea Vintilă Vodă în formație cu 78 de oameni [165]. Loviți la Vintilă Vodă și Lopătari, polonezii au pierdut 7 oameni (morți) [166], majoritatea predîndu-se, restul găsind scăpare prin fugă și adăpost la localnici.

---

[156] *Ibidem*, f. 174.

[157] *Ibidem*, f. 166, 194.

[158] *Ibidem*, f. 189.

[159] Bronislaw Loziński, *Legion awanturnikow (Epizod z roku 1848)*, în „Prezeglad Historyczny", III, 1906, p. 77; Krzystof Dach acceptă și el cifra de 400 de oameni, din care 15 morți, 42 răniți și 47 de prizonieri în care sînt incluși și răniții *(Poludniowa legia Rzeczypospolitej Polskiej (1841—1848)*, în „Kwartalnik Historyczny", L XXXIV, 1977, nr. 1).

[160] Vezi V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 59.

[161] Iosif Arvay, *Două documente privitoare la activitatea emigranților polonezi în Moldova în anul 1848*, în „Revista arhivelor", an. III, nr. 1, 1960, p. 189.

[162] *Anul 1848 în Principatele Române*, V, p. 105.

[163] Vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *Date noi despre episodul polonez în revoluția munteană din 1848*, în „Romanoslavica", VIII, 1963, p. 80.

[164] *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, p. 488.

[165] B. Iorgulescu, *Un epizod necunoscut din istoria revoluțiunii anului 1848 petrecut în munții Buzăului, în comunele Vintilă-Vodă și Lopătari*, în „Arhiva. Organul societății științifice și literare din Iași, an. III, 1892, p. 136; I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 52.

[166] *Anul 1848 în Principatele Române*, V, p. 84; Biblioteca centrală de stat, fond Saint-Georges, doc. pac. CCVI/4, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-un raport din 22 septembrie, cîrmuirea județului Buzău pretindea să știe că detașamentul polonez ar fi intrat în Muntenia „întru înțelegere cu revoluționarii din Principat“ [167], ceea ce este greu de confirmat. Rămîne însă fapt stabilit că acel detașament urmărea să pătrundă în Transilvania, evitînd o ciocnire cu trupele țariste, că el a fost sprijinit și aprovizionat de Aslan, că la Vintilă Vodă a fost bine primit [168], I. D. Petrescu, diacon la episcopia de Buzău, tratîndu-l cu toată solicitudinea. Care a fost însă atitudinea autorităților oficiale ale revoluției române ?

S-a spus [169] că locotenența domnească ar fi făcut greutăți detașamentului polonez în legătură cu intrarea în Țara Românească și că, în această privință, influența lui Zablocki și Butkiewicz „a fost în mare parte hotărîtoare“, ceea ce este plauzibil dacă avem în vedere poziția acestora față de acțiunile partidei democratice. Este însă de observat că polonezii au fost socotiți și tratați la Rîmnicu Sărat ca oaspeți ai „gvardiei naționale“ [170] în frunte cu Perieșeanu, că Scarlat Voinescu, prefectul județului Buzău, primise ordin de la locotenența domnească să ofere polonezilor tot ceea ce vor avea nevoie [171], iar acesta, la rîndul său, ordonase lui I. D. Petrescu, la mănăstirea Vintilă Vodă, să pună la dispoziția detașamentului cele necesare și să-i acorde ospitalitatea cuvenită [172]. Să mai adăugăm și frumoasa atitudine a unor oameni simpli ca Tudora lui Stan Beca și Balașa lui Nicolae Dobrat, care salvaseră polonezii găzduiți [173].

Este foarte adevărat că acțiunea acelui detașament n-a fost bine plănuită, n-a fost concertată cu revoluționarii munteni, că membrii detașamentului și însuși unul din șefii lui (Holzel), cum a dovedit-o procesul de la Kiev, în ianuarie 1849, erau lipsiți de orizont, de o înaltă conștiință, dînd crezare unor fabule potrivit cărora acțiunea lor ar fi corespuns și proiectelor lui Czartoryski, care ar fi avut acordul Rusiei să ofere Austriei 50 de milioane (nu se spune în ce monedă) în schimbul Galiției, sumă la care erau gata să subscrie boieri moldoveni și munteni în scopul închegării unei alianțe frățești româno-polone [174]. Totuși, întreprinderea acelui detașament nu poate fi calificată o aventură și cu atît mai puțin o farsă [175], de vreme ce se urmărea evitarea unei lovituri din partea trupelor țariste de ocupație și mutarea cîmpului de acțiune în Transilvania revoluționată, adică unica soluție rezonabilă în acele împrejurări.

Nici tabăra lui Magheru n-a avut, după cum se știe, un deznodămînt fericit. Organizarea acelei tabere i-a interesat în cel mai înalt grad pe polonezi. După cum am văzut, Zablocki pretindea că îi ceruse lui Tell să părăsească Bucureștiul cu armata și tezaurul. Zablocki, la rîndul său, acționa însă din ordinul Hotelului Lambert, care, la 7 septembrie, de pildă, îi recomanda să organizeze, să dezvolte armata Țării Românești, și să folosească posibili-

[167] *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, p. 487.
[168] I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 52.
[169] Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 79.
[170] Vezi Dimitrie Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 80.
[171] Vezi B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 133.
[172] I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 52.
[173] B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 134.
[174] Bronislaw Lozinski, *op. cit.*, p. 79, 81, 83, 85.
[175] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tățile și resursele zonei muntoase [176]. Or, din nou, și tocmai în acele momente, Zablocki căzu bolnav la pat mai multe zile [177]. Totuși, la sfîrșitul lui septembrie, nota [178] Korsak, Zablocki fusese trimis în Oltenia să organizeze rezistența cu cîteva mii de panduri, 4 tunuri, 1 000 de „fantassins" (ostași pedeștri) și două escadroane de cavalerie, neîncetînd să ceară [179] ofițeri și bani. Urmînd firul surselor documentare polone s-ar părea că însăși inițiativa acelei tabere aparținea emigrației polone, ceea ce este inexact de vreme ce rezistența armată a fost o preocupare constantă a revoluției române, care a conceput-o în scopuri proprii și o vedea realizabilă într-o conjunctură politică ce trebuia să elimine aventurismul.

Întreprinderea, din motive binecunoscute în istoriografia noastră, n-a izbuit. Încă la 1 octombrie, Korsak nota că tabăra lui Magheru nu se va bate [180], iar N. Bălcescu, în trecere pe acolo, observa că ea era dezorientată, nedisciplinată, lipsită de măsuri de „priveghere", Magheru neluînd în considerație sfaturile lui Paleologu, Kretzulescu, Peretz și Zablocki [181]. Fără arme și fără muniții nu se putea lupta, constata [182] Zablocki. Emisarul Korsak socotea că românii ar putea duce negocieri cu Poarta înarmați [183] și este probabil că în acest scop el a fost trimis, la începutul lui octombrie, de agenția polonă din Constantinopol, la cererea românilor și cu știința lui Fuad Pașa, la București [184]. Străduințele românilor și ale polonezilor de a opri Poarta de pe panta alunecării spre ținta zdrobirii revoluției au fost zadarnice. La 5 noiembrie, Zablocki certifica primirea a 30 de ducați de la Magheru, destinați călătoriei sale de reîntoarcere în Franța [185].

Izbînda contrarevoluției în Moldova și Țara Românească a fost semnalul unei adevărate vînători pornită împotriva revoluționarilor, a tuturor polonezilor și a românilor care intraseră în legătură cu ei. În această privință, armata țaristă a cooperat strîns cu autoritățile locale. De regulă, ordinele pentru arestarea polonezilor porneau de la consulatul sau comandamentul militar țarist, organele locale fiind însărcinate cu arestarea lor. Așa au fost arestați, la Galați, Tretter [186], care a avut o conduită demnă în timpul procesului [187], apoi frații Lukasiewicz [188], dintre care unul (Andrei) reuși să fugă din arestul cazarmei din Iași [189] etc. O nouă încercare de catagrafiere a polonezilor din Moldova (septembrie), o comisie specială înființată de Sturdza

[176] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 97—101.
[177] *Ibidem*, f. 170.
[178] *Ibidem*, f. 192.
[179] *Ibidem*, f. 149.
[180] *Ibidem*, f. 192.
[181] C. D. Aricescu, *Corespondența secretă și acte inedite ale capilor revoluției române de la 1848*, II, București, 1874, p. 54.
[182] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111.
[183] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 183.
[184] *Ibidem*, ms. III — 5 401, f. 2.
[185] Arhiva istorică centrală București, arhiva generalului Gheorghe Magheru, XIV/16.
[186] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 379, 403.
[187] Vezi Bronislaw Loziński, *op. cit.*, p. 82.
[188] Muzeum Narodow w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 194; *Anul 1848 în Principatele Române*, III, p. 675, 676.
[189] *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1950, p. 280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru cercetarea activității emigrației poloneze, liste de emigrați polonezi [190], ordine de arestare, rapoarte ale urmăritorilor [191] denotă asprimea represiunii. În Țara Românească, Matache Codrescu, devenit subprefect de Buzău al contrarevoluției și Fănică Poenaru (ajutorul celui dintîi) au fost direct implicați în nimicirea detașamentului polonez la Vintilă-Vodă și Lopătari [192], în vreme ce comisia de cercetare a participanților la revoluție s-a oprit asupra tuturor cazurilor legate de acțiunile polonezilor. Gradowicz a fost arestat și deținut vremelnic la Văcărești [193], iar arestarea celor doi cîrmuitori ai județului Buzău în vremea revoluției, Scarlat Voinescu și Dimitrie Perieteanu, s-a întemeiat pe învinovățirea de colaborare cu polonezii [194].

Este greu de stabilit numărul total al polonezilor arestați în Moldova și Țara Românească după înăbușirea revoluției. Unele izvoare ruse [195] indică cifra de 20 pentru toamna lui 1848, dar este posibil ca ea să fie mai mare de vreme ce arestările în Iași, de pildă, avuseseră ecou pînă în Franța, fiind denunțate [196] de ziarul „Le courrier français" din 21 noiembrie 1848. Marea majoritate a emigraților polonezi din Moldova și Țara Românească a putut fi pusă însă la adăpost de represiuni datorită solidarității patrioților români, în unele cazuri chiar a autorităților locale. Semnificativ este că organele de urmărire țariste nu izbuteau totdeauna să obțină de la autoritățile locale moldovene lista agenților polonezi [197], cele dintîi recunoscînd chiar că nu era posibilă catagrafierea polonezilor din cauză că ei erau acoperiți de „boierii" cu care înnodaseră strînse legături [198].

În buletinul [199] din 5 septembrie 1848 al agenției generale poloneze la Constantinopol se făcea observația că românii trimiseseră „ambasadori" peste tot, dar nu organizaseră un singur batalion, că ceruseră arme guvernelor francez și otoman, dar nu încercaseră să le obțină și pe alte căi, că, în general, românii nu făcuseră nimic, deși avuseseră timp, Poarta neputînd fi blamată pentru cursul defavorabil al evenimentelor, căci în politică aperi numai pe cei ce se pot apăra. Aceste descurajante constatări contrazic nenumăratele intervenții ale agenției poloneze din capitala otomană menite să împiedice alunecarea Turciei pe panta înțelegerii cu Rusia în scopul înăbușirii revoluției române. Dealtfel, la 24 septembrie 1848 Czajkowski nota cu tristețe mărturisirea lui Aali Pașa : „noi înțelegem și apreciem sfaturile lui Czajka (Michal Czajkowski), din nefericire noi nu avem curajul să le executăm" [200]. Iar dacă Poarta nu se putea „apăra", cum ar fi putut s-o facă muntenii ? Asprimea cu care agenția polonă din Constantinopol judeca revo-

---

[190] Vezi *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 291—294.

[191] *Ibidem*, p. 286—287.

[192] Vezi B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 133 ; I. D. Petrescu, *op. cit.*, p. 54.

[193] *Documente privind anul revoluționar 1848 în Țara Românească*, București, 1962, p. 89, 128, 232.

[194] *Ibidem*, p. 34, 35.

[195] V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 59.

[196] Vezi Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin și radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, 1940, p. 194.

[197] Bronislaw Loziński, *op. cit.*, p. 81.

[198] V. Ia. Grosul, *op. cit.*, p. 58.

[199] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 109—110.

[200] *Ibidem*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luția română izvora din adînca mîhnire provocată de prăbușirea acesteia și din ignorarea propriei neputințe.

În vreme ce *colaborarea concretă* româno-polonă în Moldova și Țara Românească își urma cursul înfățișat de noi, pentru ca, în cele din urmă, să primească o puternică lovitură din partea forțelor contrarevoluționare externe, conducătorii emigrației polone și cei ai revoluției române se străduiau să salveze ce era posibil de salvat, căutînd soluții de natură să contracareze efectul măsurilor ce urmăreau nimicirea completă a spiritului și activității revoluționare. În toamna lui 1848, de pildă, polonezii plănuiseră [201] să scoată din Țara Românească 2 000 de oameni cu destinația Galiția, cale pe care o vor urma apoi Butkiewicz și (pînă la un punct) C. Bălcescu.

Am menționat sprijinul pe care Ion Ghica l-a primit din partea agenției generale polone la Constantinopol, la care se cuvine adăugat și cel acordat deputației muntene, deși aceasta din urmă nu făcuse o puternică impresie celor neavizați [202]. Protestele adresate Porții contra măsurilor luate la București au fost împărtășite și lui Czartoryski [203], găsind sprijin deplin la fruntașii emigrației polone, în vreme ce Michal Czajkowski nu înceta să avertizeze [204] pe Aupick și guvernul otoman asupra primejdiei alinierii acestuia din urmă la politica țaristă de înăbușire a revoluției române, fără să mai vorbim de deplina audiență pe care emigrații români zvîrliți peste granițele țării au găsit-o la șeful agenției generale polone din Constantinopol [205].

Același sprijin și același spirit de colaborare româno-polonă s-au vădit și la Poartă. La 29 septembrie, Hotel Lambert expedia o lungă scrisoare lui Michal Czajkowski în care se nota [206] că în capitala Franței sosise Golescu (Negru) cu misiunea de a cîștiga pentru poporul său Franța, de a obține de acolo încurajarea Porții la rezistență față de presiunile țariste, de a dobîndi arme și împrumuturi bănești (drept gaj erau oferite averile mănăstirilor închinate). Golescu a fost primit de Adam Czartoryski, a intrat în legătură cu Bastide, Cintrat ș.a. prin intermediul lui Potocki. Adam Czartoryski i-a cerut lui Golescu un memoriu în chestiunea averilor mănăstirilor închinate cu gîndul că, înmînat capitaliștilor englezi, ar putea da unele rezultate. Șeful partidei aristocratice polone opina ca românii să pună pe primul plan apărarea față de țarism ; accentul activității să fie mutat în țară, „pe lucrul" cu tineretul ; această sarcină să fie încredințată lui N. Bălcescu, singurul în măsură să o înțeleagă. În sfîrșit, Adam Czartoryski adăuga unele idei esențiale ale concepției sale : Biberstein (Budzynski) să gîndească la o nouă combinație, care să dea românilor *un mai mare interes pentru independență decît pentru liberalism*, în care scop să nu fie scăpați din vedere oameni ca I. Cîmpineanu ; nu revoluție, ci oameni în măsură să cîștige încrederea Turciei. Cum se putea împăca însă independența cu încrederea Porții, Adam Czartoryski nu o spune.

---

201 Vezi Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 80.

202 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 68.

203 *Anul 1848 în Principatele Române*, VI, p. 38 ; N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Coresponden*

203 Anul 1848 în Principatele Române, VI, p. 38 ; N. Bălcescu, Opere, IV, C*ondență*, ediție critică de G. Zane, București, 1962, p. 114—115.

204 Vezi Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 387, anexa la nota nr. 27 ; ms. III — 5 432, f. 90—91 ; ms. III — 5 406, f. 192—193.

205 Vezi, de pildă, Tell (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 76—77).

206 Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 132—136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin intermediul lui Adam Czartoryski, Golescu (Negru) a fost primit de Thiers [207], cel dintîi alcătuind (noiembrie 1848) o notă în „chestiunea română" pentru Cintrat şi Dudley Stuart şi o scrisoare către acesta din urmă, prin care îi cerea să intervină la Palmerston în vederea primirii lui Golescu şi D. Brătianu [208]. În acelaşi timp, Golescu şi Brătianu au intrat şi în redacţia lui „Tribune des peuples" a lui Mickiewicz [209].

Sînt de observat, de asemenea, străduaniile agenţilor lui Adam Czartoryski în scopul influenţării emigraţilor români în stabilirea legăturilor lor, ca în cazul generalului Magheru, pe lîngă care Budzynski a stăruit atît de mult să-l convingă să nu se ducă la Paris, să nu ia legătura cu Comitetul de la Frankfurt, ci să meargă la Constantinopol pentru a cădea la înţelegere cu Ion Ghica şi Golescu [210]. Din păcate, nu se poate vorbi de o acţiune şi de o colaborare coordonate în toamna şi iarna anului 1848. Mai mult, după înăbuşirea revoluţiei în Ţara Românească nici ţelurile momentului n-au fost reevaluate de comun acord, fără să mai vorbim de detalii. Colaborarea era oarecum întîmplătoare, menţinîndu-se în virtutea necesităţilor imperioase impuse de conjunctură şi a vechilor legături. Ce-i drept, Adam Czartoryski şi agenţii săi nu încetau să facă recomandări şi să traseze propria lor linie de conduită ca şi pe cea a românilor, ungurilor sau slavilor de sud, dar mişcarea de emancipare socială şi naţională a tuturor era lipsită de unitate de vederi şi de conducere.

La 3 octombrie, Hotel Lambert trimitea noi instrucţiuni [211] lui Budzynski (Biberstein) : agenţia polonă din Ţara Românească încetîndu-şi activitatea, instrucţiunile agentului vor fi preluate de la Michal Czajkowski ; în interes polonez, dezvoltarea naţiunii române trebuie ajutată prin toate mijloacele, apărată de primejdia ţaristă şi cea habsburgică ; polonezii să se întărească în Principatele Române, să fie asigurate relaţii bune între români şi Poartă ; agenţia polonă din Constantinopol să sprijine pe români pe lîngă Divan şi să acţioneze în vederea stabilirii domniei ereditare ; să se străduiască nu numai pentru întărirea bunelor raporturi între Moldova şi Ţara Românească, ci, *„în principal"*, cu Transilvania, care dispune de unităţi armate româneşti ; să contribuie la strîngerea relaţiilor între români şi slavi etc. Din nefericire, traducerea în practică a instrucţiunilor n-a fost urmărită potrivit unui plan dinainte stabilit şi n-a fost coordonată cu reprezentanţii cei mai autorizaţi ai mişcării naţionale româneşti.

Sub acest din urmă raport, o vină poartă şi Adam Czartoryski, care prefera să acţioneze la Poartă peste capul românilor în chestiuni de cel mai mare interes pentru aceştia din urmă. Pe de altă parte, el nu-şi făcea scrupule în încercarea de a impune idei şi planuri cu totul străine patrioţilor români. Între septembrie şi decembrie 1848, de pildă, Michal Czajkowski recomanda

---

[207] *Ibidem*, ms. III — 5 405, f. 63.

[208] *Ibidem*, f. 652.

[209] Ernst Birke, *Frankreich und Ostmitteleuropa im 19 Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln, Graz, 1960, p. 225.

[210] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 78—79 : Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 387, anexa la nota nr. 36. Budzynski mai observa că Bălcescu renunţase la ideile sale republicane, iar soţii Gauthier duceau o activitate dăunătoare românilor.

[211] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 406, f. 128—131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stabilirea pe tronul Principatelor Române cînd a prințului Calimachi (de care „s-ar putea profita") [212], cînd a lui Bibescu sau Cîmpineanu [213].

În decembrie 1848, Michal Czajkowski îi cerea lui Riza Paşa să trimită două paşale, însoțite de doi polonezi, pentru a organiza Bosnia și Dobrogea, două provincii de mare însemnătate în raport cu Austria și, respectiv, Rusia [214]. Dar principala direcție a preocupărilor sale, ca și ale Hotelului Lambert, în a doua jumătate a anului 1848 a constat în încercarea de a lega mișcările maghiarilor și românilor și de a „poloniza" pe cele ale slavilor [215]. La 23 octombrie, el însărcina [216] pe Budzynski să meargă la Belgrad și în Transilvania cu scrisori către Eftimie Murgu, către sîrbi și slovaci în scopul de a-i convinge pe români să devină „un mijloc de acomodare între slavi și maghiari". În decembrie, el trimitea [217] încă 5 agenți în provinciile slave și române ale Austriei, la care a adăugat alții cu misiunea de a zădărnici politica țaristă [218].

Acțiunea puterilor contrarevoluționare impunea, neîndoielnic, o fortificare a colaborării revoluționarilor din toate țările, o unire a forțelor lor. În toamna lui 1848, Adam Czartoryski și-a extins și intensificat, în sensul arătat mai sus, străduințele. Bystrzanowski a fost trimis [219] cu scrisori de la Bastide (30 septembrie) la maghiari și croați, cărora li se promitea sprijin francez în cazul unui război franco-austriac în primăvara lui 1849, în timp ce șeful partidei aristocratice trata cu Teleki planul transformării Ungariei într-un stat federal [220]. Promisiunile franceze erau însă lipsite de temei. Dealtfel, agenția poloneză din Constantinopol constata în septembrie 1848 că Aupick a înșelat speranțele puse în el, de vreme ce considera că Rusia ar fi în drept să curețe Moldova și Țara Românească de ideile revoluționare și republicane, iar Franța n-a dat atenție chestiunii orientale, respingînd popoarele ce i-au urmat exemplul [221]. Ideile de alcătuire a unor federații sau confederații care să înglobeze popoarele aflate în luptă în estul și chiar centrul continentului („de la Rhin la gurile Dunării"), deveniseră obiect al preocupărilor unor personalități de o mare diversitate a concepțiilor și provenințelor sociale, de la N. Bălcescu și Adam Czartoryski la Constantin Frantz și Iulius Fröbel [222]. După cum vom vedea, ele vor forma unul din subiectele concrete de negociere în 1849.

În ceea ce-i privește pe români, fără să se desprindă de curentul ce cultiva ideile mai sus amintite, ei erau adînc preocupați de stabilirea unității de organizare și acțiune a emigrației, pentru a dobîndi o poziție reprezentativă în tratativele cu fruntașii celorlalte popoare aflate în luptă. În

[212] *Ibidem*, ms. III — 5 406, f. 164 ; ms. III — 5 401, f. 7, 57.
[213] *Ibidem*, ms. III — 5 401, f. 57 ; ms. III — 5 405, f. 67.
[214] *Ibidem*, ms. III — 5 432, f. 105.
[215] *Ibidem*, f. 90.
[216] Marceli Handelsman, *Le Prince Czartoryski...*, p. 231.
[217] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 432, f. 94.
[218] *Ibidem*, f. 95.
[219] Marceli Handelsman, *L'année 1848—49 en Italie et la politique du Prince Adam Czartoryski*, Cracovie, 1935, p. 85.
[220] Idem, *Adam Czartoryski*, II, p. 379.
[221] Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski), ms. III — 5 504, f. 111, 113.
[222] Pentru aceștia din urmă, vezi J. Droz, *L'Europe centrale. Evolution historique de l'idee de Mitteleuropa*, Paris, 1960, p. 111, 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toamna lui 1848, în zilele cînd Ubicini se afla la Constantinopol, nota [223] Ion Ghica, „am elaborat împreună o schiță de organizare și de acțiune a emigrației", care a fost însă respinsă de C. A. Rosetti, Brătianu ș.a. Proiectul prevedea, printre altele, continua Ion Ghica, un singur șef al emigrației române, înțelegerea cu toți capii care conduceau partidele liberale din Ungaria, Transilvania, Banat, Bucovina, Italia, Polonia și Germania, înființarea unui ziar care să se ocupe de interesele tuturor naționalităților, propagînd unire și frăție. Ideea avea — socotea Ion Ghica — șanse de reușită de vreme ce el se afla „în cele mai bune relațiuni cu agenții principelui Adam Czartoryski, cu șefii radicali ai ungurilor și cu generalii polonezi care conduceau armatele italiene și ungare...".

După cum se știe, în 1848, ca și mai tîrziu, nu s-a ajuns pe această cale la o încheiere fericită. Polonezii puneau un accent particular pe elementul slav în proiectele lor de federalizare, în timp ce N. Bălcescu și, în general, mai toți fruntașii români, nu agreau acest mod de concepere. Pe de altă parte, cum bine s-a spus [224], românii doreau o federalizare pe criteriul etnic, în timp ce ungurii nu renunțau la criteriul statal de concepție feudală, ceea ce ar fi însemnat cuprinderea unor întinse teritorii străine. La sfîrșitul anului 1848, H. Desprez făcea bilanțul (valabil și pentru anii următori) acestor strădanii : în lumea slavă, spunea ei, sînt două rase izolate — maghiarii și românii. Maghiarii, continua el, nu și-au înțeles misiunea, refuzînd altora ceea ce și-au rezervat lor, în timp ce românii „au înțeles mai bine situația" și s-au apropiat de slavii de sud [225].

Toate aceste frămîntări, străduințe și proiecte au intrat într-o nouă fază a dezvoltării într-un moment hotărîtor al revoluției europene și anume cel al revoluției maghiare. Pe acest teren, raporturile româno-polone au parcurs o nouă treaptă a evoluției lor.

[223] Ion Ghica, *op. cit.*, 1, p. 66—68.
[224] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 41 și urm.
[225] Vezi „La Pologne", nr. 4 din 1 decembrie 1848, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„CARIERA" CONCEPTULUI DE PLAN ÎN ROMÂNIA (PERIODA INTERBELICĂ)

DE

I. SAIZU

Opera de refacere și de dezvoltare, la care a fost chemată România după desăvîrșirea unificării statale, reclama o politică bine chibzuită, întemeiată pe realități. Burghezia era conștientă că întărirea națiunii și, în cadrul ei, a propriilor poziții în condițiile înmănuncherii tuturor avuțiilor și a capacităților creatoare nu mai putea avea loc în vechile tipare. Încercarea de a pune temelia unui studiu riguros al nevoilor statului, confruntat cu numeroase neajunsuri, reprezenta, de aceea, „un semn de sagacitate politică" [1]. N. Iorga judecase atunci cu profunzime că pentru ieșirea din impas nu era decît o singură soluție : *„sporirea vitalității naționale* și *punerea ei în valoare"* [2]. Din atare exigență, datoare să sprijine rezolvarea, fie și parțială, a problemelor fundamentale, s-a extins una din cele mai avansate teze ale gîndirii românești antebelice : necesitatea propășirii statului în regim planificat, de care ne ocupăm în prezentul studiu, cu convingerea însușită că, în tratarea subiectului, cu un coeficient sporit de dificultate, pericolul principal nu constă în faptul că în cursul investigației se poate ajunge la o concluzie eronată, ci „în a nu desfășura activitate de cercetare datorită fricii de a nu greși" [3].

* * *

Care au fost circumstanțele internaționale care au împins unele state capitaliste, inclusiv România, spre ideea de planificare, *ca una din soluțiile* de salvare și de progres ? După terminarea primei conflagrații mondiale, filosoful Oswald Spengler încercase să demonstreze „declinul Occidentului" într-o lucrare aidoma intitulată [4], iar economistul Sir George Paish căuta să convingă că Europa se afla în pragul bancrutei. Dacă primul privea scăpătarea Apusului sub impresia dezastrului Germaniei și a victoriei Revoluției din Octombrie, ca și prin prisma degringoladei financiare care amenință edificiul Reich-ului, cel de-al doilea judeca întregul continent — cum bine s-a observat [5] — exclusiv după situația Marii Britanii și a celorlalte state indus-

[1] Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, Iași, 1974, p. 369.

[2] N. Iorga, *Prefață*, la D. Mociorniță, *Păreri și îndrumări practice pentru soluționarea cîtorva probleme economice-financiare*, București, 1922, p. III.

[3] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. XV, București, 1978, p. 428.

[4] Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlands*, München, 1923 ; Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, 1980, p. 241—242.

[5] B. Diamand-Mentor, *Independența economică, garanția independenței politice*, București, 1927, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

triale. La noi, pesimismul lui Spengler şi Paish a fost considerat ca nefondat, iar alarma dată semnifica în exclusivitate expresia unei ameninţări „ce nu poate fi adresată în altă formă ţărilor care... au realizat independenţa lor politică“ [6].

Lupta pentru salvare a impus, în acest caz, apelul la formele superioare de organizare. În plus, în faza avansată a fabricaţiei şi a tehnicii, nevoia dirijării proceselor şi a fenomenelor economice, dar şi de altă natură, a căpătat o aşa importanţă, încît planificarea s-a statornicit, ca idee, fiecare din statele capitaliste care au acceptat-o dorind să-şi asume tot mai pregnant îndatorirea de a influenţa, în momentele principale, reproducţia, spre a preîntîmpina unele manifestări distructive şi a atenua contradicţiile.

Nici nu se consolidase bine încrederea în capacitatea de „autoperfecţionare“ a capitalismului, cînd criza din 1929—1933, dînd puternice lovituri principiilor iniţiativei private, a ridicat un mare semn de întrebare asupra destinului orînduirii şi aceasta pentru motivul de bază că economia punea în evidenţă slăbirea sistemului. Catastrofa din acei ani a scos-o atît de puternic de sub „busolă“, încît unii contemporani, fără a fi fost înregimentaţi în partide socialiste sau comuniste, făcîndu-i bilanţul, au apreciat că aceasta a ajuns la agonie, că i-a început declinul [7], decadenţa, [8], falimentul [9] şi sfîrşitul [10].

La noi, în privinţa destinului capitalismului, părerile au fost împărţite. Unii erau încredinţaţi că esenţa frămîntărilor exprima însăşi lupta între acţiunile de salvare a capitalismului şi cele de răsturnare a lui, pentru introducerea unei noi ordini economice şi sociale „ce se consideră a fi mai raţională şi mai dreptă“ [11], că nu era vorba de o criză obişnuită, ci de una de structură [12], de ultima zvîrcolire a sistemului ajuns în agonie [13]. Profeţiile pesimiste erau făcute nu numai de adversarii capitalismului, ci şi de apologeţii lui, îngroziţi de durata, de dimensiunile şi de consecinţele fenomenului de criză. „Catastrofa economică — avea să consemneze organul teoretic al P.N.L. — depăşeşte prevederile şi puterile omeneşti“ [14]. Tot atît de lugubru, N. N. Leon observa că pentru capitalismul din statele cu tradiţie nu se deschidea nici un cîmp nou de activitate [15]. Se exprimase chiar părerea că sistemul capitalist a dispărut, fără ca socialismul să se fi dovedit pregătit să-i ia locul [16]. Mai mult, s-a afirmat că „în era gigantismului tehnic, capitalismul *se năruie singur*“ [17], că a reuşit, cum nu se poate mai bine, să se ră-

[6] *Ibidem.*

[7] W. Sombart, *L'Appogée du capitalisme*, Paris, 1932; G. Piron, *La crise du capitalisme*, Paris, 1936.

[8] B. Lavergne, *Essor et décadence du capitalisme*, Paris, 1938.

[9] P. Lucius, *Faillité du capitalisme...? Une explication de la crise mondiale*, Paris, 1932.

[10] F. Fried, *La fin du capitalisme*, Paris, 1932; L. Romier, *Si le capitalisme disparaissait*, Paris, 1933.

[11] Gr. Mladenatz, *Evoluţia economiei moderne*, în „Independenţa economică“, XVII (1934), nr. 5, p. 143.

[12] V. Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 23.

[13] G. Ciorogaru, *Protecţionism sau libertate economică?* în „Analele băncilor“, XV (1933), nr. 2, p. 19; I. I. Mirescu, *Proletariatul şi economia dirijată*, Bucureşti, 1935, p. 13.

[14] M. Romniceanu, *Organizarea sărăciei*, în „Democraţia“, XX (1932), nr. 5, p. 24.

[15] N. N. Leon, *Problema declinului capitalismului*, Bucureşti, 1929, p. 13.

[16] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Viaţa românească“, XXVI (1934), nr. 7, p. 17.

[17] B. Solacolu, *Despre nevoia unei concepţii noi în economie*, Bucureşti, 1938, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească mortal cu propriile sale arme : autarhia și dictatura [18], că, în fine, tendința capitalismului de a include în sine germenii disoluți reprezenta „problema saturnală a sistemului" [19].

Alții stăruiau pe ideea că disputa avea loc împotriva liberalismului individualist intrat în decadență, nu contra capitalismului în general [20], că unica și profunda cauză care mîna și dezagrega vechile forme de guvernămînt și noile dictaturi nu era alta decît *„criza finală a economiei liberale capitaliste"*, dezordonată și dezorganizată [21]. N. Dașcovici avea să adauge că acei — destui de numeroși — care vorbeau de criza regimului capitalist ca de o catastrofă, treceau ușor cu vederea că evoluția societății se desfășura în etape. În fapt, arborînd constatarea că angrenajul producției mondiale nu trecea numai printr-o criză, ci și printr-o perioadă de dezorientare a politicii economice, se ducea o adevărată campanie pentru sufocarea liberalismului și îndrituirea dirijismului [22] chiar în partea răsăriteană a continentului unde forța capitalismului era „departe de a fi ajuns la desăvîrșire" [23]. Disculpînd raționalizarea și mașinismul, acuzate pe nedrept ca autoare ale dezastrului economic, partizanii dirijismului, spre a accentua caracterul hiperbolic al meritelor, s-au străduit să înrădăcineze ideea că acestea conduceau la impas numai într-un regim economic liberal [24], că ridicarea standardului muncitorilor în sistemul fordist „a nivelat" condițiile de viață între clasele sociale, metodele moderne de producție făcînd pentru omenire „mult mai mult decît toți declamatorii politici" [25].

Este cît se poate de limpede că, dacă primii aveau în vedere instaurarea, între altele, a unui regim de tip cooperatist sau socialist, cei din urmă, recunoscînd impasul, au tras imediat concluzia necesității menținerii capitalismului, dar cu înlocuirea liberei concurențe cu dirijismul și cu „reformarea" lui, spre a realiza „armonia" între clase prin „nivelarea" indicelui de trai. Nedumerind pe economiști și sociologi, criza — socotită o „veritabilă catastrofă" mai mult pentru economia mondială decît pentru aceea a diverselor state — a impus nu numai discuția asupra viitorului capitalismului, ci și — după cum observa I. Gigurtu — revizuirea tuturor concepțiilor politice, economice, administrative și culturale [26]. Devenit „o putere anarhică în plină derută" [27], sistemul — se scria de pe pozițiile de stînga — își căuta salvarea. „Trăim — consemna Lothar Rădăceanu — în plin haos al concepțiilor și curentelor. O lume întreagă simte, plină de zbucium, că ceva trebuie să se schimbe în așezarea societății omenești, ceva profund și esențial. Capitalismul în forma sa de azi și-a trăit, în orice caz, traiul. Dar îi apar salvatori din toate părțile" [28].

---

[18] I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 12—13.
[19] B. Solacolu, *op. cit.*, p. 24.
[20] G. Tașcă, *Către o nouă îndrumare economică și socială*, București, 1933, p. 15 ; St. J Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, București, 1939, p. 29—32.
[21] D. Rădulescu, *Introduction a l'économie dirigée en sept leçons*, Paris, 1937, p. 10.
[22] Vl. Alexandrescu, *Intre economia liberală și economia dirijată*, București, 1936, p. 19.
[23] „Argus", 28 august 1931.
[24] D. Rădulescu, *op. cit.*, p. 55.
[25] „Argus", 28 august 1931.
[26] I. Gigurtu, *Politicul și economicul*, în „Libertatea", I (1933), nr. 1, p. 5.
[27] I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 8.
[28] L. Rădăceanu, *Cuvînt introductiv*, la I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Planificarea, ca unul din remedii, avea să fie oferită de proprii apologeți. Nu numai fascismul, dar și politicienii și teoreticienii fluturară, în consecință, „grandioase parole de economie dirijată, «de plan de reconstrucție» etc." [29]. De aici a născut o întreagă gamă de noi teorii asupra modului de organizare și de repartiție a producției. De aici și marea speranță a unor contemporani că toate încercările de construire, chiar arbitrară și abstractă, a unui „nou" sistem denumit „economie dirijată", „organizată" sau „planificată" decurgeau „din nevoia de a atenua pierderile, de a curma șomajul și de a lichida pasivele pe care le-a dezlănțuit criza mondială" [30]. De aceea, dirijismul a și fost considerat de apărătorii capitalismului „de o puternică și stăruitoare actualitate" [31], o necesitate evidentă și ineluctabilă [32], fără de care economia națională era „amenințată în însăși existența ei" [33]. O atare nădejde se identifica cu încrederea manifestată și la scară internațională, pusă pe frontispiciul noilor teorii. W. Sombart, bunăoară, sublinia că ideea gospodăririi raționale, lansată pe arena disputei, se afla, fără a se opune proprietății private, în contradicție cu „economia haotică, dezordonată, fără plan și fără inteligență" [34]. Era poziția tipică unor ideologi, gata a admite, dacă este inevitabil, schimbarea sistemului economic, dar numai prin îndrumarea lui pe o cale evolutivă, eludînd „pericolul" ce venea „de jos în sus" într-o perioadă pe care O. Goga o caracteriza drept „prerevoluționară", iar C. D. Bușilă o definea „de revoluțiune latentă" [35].

Și în cazul adversarilor capitalismului și în al partizanilor lui, dar în regim de economie dirijată, conceptul de plan își avea rațiunea de a fi inclus în prevederile doctrinare, între altele și pentru motivul că autarhiile, la care recurseseră multe state capitaliste — ceea ce semnifica închiderea economiilor în granițele proprii, neparticiparea la schimburile internaționale, ori limitarea relațiilor economice la anumite zone — nu puteau fi concepute fără un plan care să le oblige să-și traseze liniile productive, de circulație și de schimb [36]. Pe de alta, planificarea — cea mai „completă" formă de intervenționism etatist — constituia o tendință menită să asigure coordonarea și creșterea potențialului economic.

Convingerea că societatea putea fi salvată de marasm a făcut pe unii să exagereze capacitatea conceptului de plan. Numai un capitalism structurat și dirijat, creat prin libera voință și capabil de a se organiza singur, era în stare — se declama entuziast — *„să corespundă acelei meniri de a elibera economia de criza de azi, de a ameliora efectele crizelor viitoare inevitabile și de a asigura economiei o dezvoltare cît mai neturburată de dezechilibrări"* [37].

---

[29] *Ibidem.*

[30] B. Solacolu, *Moneda și economia dirijată*, București, 1935, p. 5.

[31] M. Constantinescu, *Cuvînt înainte*, la K. Englis, *Economia dirijată*, București, 1938, p. 9.

[32] D. Rădulescu, *op. cit.*, p. 127 ; St. J. Popescu, *op. cit.*, p. 7.

[33] St. J. Popescu, *op. cit.*, p. 20.

[34] W. Sombart, *Socialismul german*, București, 1942, p. 261.

[35] C. D. Bușilă, *Cu privire la situația economică*, Craiova, 1932, p. 65—66.

[36] Gh. N. Leon, *Necesitatea unui plan de durată pentru economia națională*, București, 1938, p. 1 ; V. Cilibia, *Declinul economiei liberalo-capitaliste. Economia dirijată. Planul economic*, Arad, 1939, p. 5.

[37] I. Diamant, *Economia liberă și dirijată*, în „Buletinul I.R.O.M.", VII (1933), mai—iulie p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, Gh. Taşcă înregistra că „durerile prin care trece lumea în momentul de faţă ne dau impresia că sînt durerile naşterii unei lumi noua, unei lumi aşezate pe alte baze politice, economice şi sociale decît acelea pe care este aşezată lumea de astăzi" [38]. Constatînd acest fapt — remarca N. Ivanciu — Gh. Taşcă, ca şi mulţi alţii, se grăbea să dea o anumită consolare burgheziei, prin teza capacităţii de autoperfecţionare a capitalismului [39]. S-au exprimat şi opinii contrare, potrivit cărora conceptul de plan a fost calificat drept „oportunist şi plin de riscuri" [40], un fenomen efemer, neputincios în a salva orînduirea şi a înlătura cauzele de destrămare care conduceau la un deznodămînt fatal [41]. Atacurile împotriva conceptului în analiză veneau şi din partea partizanilor liberalismului, care pretindeau că o economie planificată, adică centralizată şi disciplinată, implica prin definiţie oprimarea individului, că exista o incompatibilitate între una şi cealaltă.

În condiţiile cînd forţele de stînga au vorbit şi ele de planuri economice, s-a putut produce — cum sublinia cu justeţe Lothar Rădăceanu [42] — o confuzie în mintea lucrătorului de fabrică sau de birou, care, în chip firesc, avea dreptul să se întrebe : unde e drumul salvator ? a devenit burghezia socialistă ? se poate realiza socialismul fără socialişti ? Confuzia îşi avea rădăcina în aprecierea economiei dirijate, de caracter capitalist, drept anticamera economiei planificate, de esenţă socialistă. Inadvertenţa şi consecinţele ei s-au prelungit mult în judecata unora. I. I. Mirescu arăta că utilitatea dirijismului nu era în funcţie nici de resentimentele faţă de orice intervenţionism de stat, nici de idealurile socialiste *„prin care se ajută propaganda în favoarea acestei noi metode economice"* [43]. Capitalismul, supus „necesităţilor de existenţă ale omenirii" printr-o economie internaţional dirijată, crea oarecare „preparative socializante", dureroase pentru el. Acceptarea economiei dirijate izvora, însă, nu din dragostea pentru ea, nici din dorinţa aplicării unei formule magice, ci fiindcă era o expresie a legilor evoluţiei capitaliste, care nu putea fi, deci, ocolită [44]. Din atare pricină, conchizînd că pentru muncitori economia dirijată reprezenta unul din mijloacele necesare realizării ţelurilor „proprii", nu un scop în sine [45], I. I. Mirescu califica clasa în numele căreia vorbea drept „partizana" hotărîtă a intervenţionismului de stat şi lega realizarea unui plan de economie dirijată, „corespunzător" nevoilor maselor, de forma democratică a statelor [46]. Cei ce o chemau să acţioneze în asemenea direcţie, interpretau economia dirijată ca o problemă politică, nu una simplă de organizare, a cărei rezolvare se afla în raport „de puterea" clasei muncitoare în stat [47]. Caracterul evolutiv al luptei apare cît se poate de clar.

[38] Gh. Taşcă, *In ajunul prăbuşirii*, în „Analele economice şi statistice", XVII (1934), nr. 4—6, p. 1.

[39] N. Ivanciu, *Opinii cu privire la gîndirea economică burgheză din România interbelică. Problematică şi caracteristici*, în „Lupta de clasă", XLVIII (1969), nr. 2, p. 114.

[40] Vl. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 20.

[41] St. J. Popescu, *Economia dirijată în cadrul sistemului capitalist*, în A.L.A.C.I., IV (1933), nr. 6, p. 13.

[42] L. Rădăceanu, *op. cit.*, p. 3.

[43] I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 6.

[44] *Ibidem*, p. 8, 13.

[45] *Ibidem*, p. 42.

[46] *Ibidem*, p. 42—43.

[47] L. Rădăceanu, *op. cit.*, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit acestui punct de vedere, proletariatul, deşi se manifesta ca adversar al metodelor şi al scopului preconizat de adepţii economiei dirijate, nu putea fi, din principiu, împotriva ideii şi normelor de organizare, chiar în regim capitalist, şi trebuia să sprijine formarea de mari unităţi productive (carteluri, monopoluri etc.), nu pentru profitul lor, ci ca forme de a „răspunde" consumului şi a „uşura" drumul către o politică de economie dirijată [48]. I. I. Mirescu recomanda cîteva măsuri în ramurile comerţ, cooperaţie, transporturi, repartiţie, agricultură, finanţe etc., considerate ca absolut necesare pentru crearea bazei unui început de economie dirijată. Măsurile preconizate aveau, nu semnificaţia radicalismului soluţiilor socialismului, ci o valoare tranzitorie menită să asigure trecerea pe calea paşnică de la regimul întemeiat pe profit la unul dirijat fondat pe principiul producţiei care acoperă consumul, sistem inspirat „exclusiv" din interesele colectivităţii [49]. Noi — arăta autorul — proiectăm o economie dirijată „sub direcţiunea şi influenţa politică şi publică a claselor muncitoare care urmează să se îngrijească ele însele în acest caz de latura politicii sociale în această perioadă tranzitorie, cînd, în mod logic, în totalitatea ei, economia dirijată nu va fi altceva decît politica socială în adevăratul sens al cuvîntului" [50]. Aşadar, trecerea de la economia existentă la cea intuită de o parte a mişcării socialiste şi sindicale putea avea loc chiar în cadrul producţiei capitaliste din acel moment.

Confundarea dirijismului, de natură capitalistă, cu planificarea, de esenţă socialistă, avea să apară în gîndirea altor contemporani. Al. S. Penescu, bunăoară, punea laolaltă, ca numitor al economiei dirijate, planul cincinal sovietic, „experienţa Blum", programele corporatismului, hitlerismului, neosocialismului, neosindicalismului şi catolicismului social [51]. O distincţie între cele două noţiuni apare la V. Madgearu, care, considera că, departe de a fi o concepţie „la modă", cum credeau adepţii liberalismului, economia dirijată era, în criza de structură pe care o străbătea orînduirea capitalistă, „singura alternativă practică, faţă de înlocuirea complexă a economiei liberale cu o economie planificată pe plan socialist" [52].

Analizîndu-se obîrşia conceptului de plan, s-a putut constata că la bază se aflau trei origini. Prima, de factură *socialistă*, aplicată în U.R.S.S., se sprijinea pe idealul de dreptate şi de echitate în producerea şi în repartizarea bunurilor materiale şi spirituale. Faptul în sine a exercitat o puternică înrîurire asupra contemporanilor. *M. Maievschi, V. Madgearu şi I. I. Mirescu* remarcaseră în epocă, fapt deosebit de meritoriu, că teza economiei dirijate, dezbătută în toată lumea şi devenită „o lozincă universală", aproape tot atît de populară ca raţionalizarea, a dobîndit faimă şi forţă de propulsie datorită succesului planului cincinal sovietic [53]. Planul respectiv — arăta cel dintîi — „a pus pe gînduri opinia publică a întregii lumi din momentul în care dumpingul cerealelor ruseşti a tulburat adînc... piaţa mondială, zdruncinată dina-

[48] I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 46, 63.
[49] *Ibidem*, p. 99—100.
[50] *Ibidem*, p. 100—101.
[51] Al. S. Penescu, *Conceptul de progres în doctrinele economice*, Bucureşti, 1940, p. 203.
[52] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Excelsior", II (1936), nr. 90, p. 1.
[53] M. Maievschi, *Planul cincinal al sovietelor*, în „Viaţa românească", XXIII (1931), nr. 7—8, p. 144; V. Madgearu, *Economia dirijată*, în idem, XXVI (1934), nr. 7, p. 3; I. I. Mirescu, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

inte de o cruntă criză de proporţii universale" [54]. Era dovada că transformările prin care trecuse poporul sovietic, în condiţiile în care lumea capitalistă se afla în plin impas, nu purtau amprenta vremelnicului şi artificialului. Prezentînd aspectul cel mai caracteristic din viaţa U.R.S.S. şi unul dintre cele mai interesante fenomene din istoria omenirii [55], planul cincinal a determinat un nou val de interes pentru primul stat socialist, concretizat în reexaminarea şi reevaluarea realităţilor şi a perspectivelor, ca şi în aprecierile în bună măsură favorabile ale opiniei publice. Îndeosebi S.U.A. se întrebau dacă nu cumva U.R.S.S. a descoperit prin planificarea semidecenală o formă superioară de organizare a societăţii. Întrebarea — băgă de seamă V. Madgearu — era cu atît mai seducătoare, cu cît se punea în momentul în care strălucirea dogmei „prosperităţii perpetue" — propagată cu mult talent peste ocean — începusă să apună în urma catastrofei declanşată în 1929 [56]. Curentul de economie dirijată căpătase renume şi datorită dispoziţiilor intervenţioniste ale statelor, reclamate de dificila situaţie creată de criză [57]. Curentul respectiv a pornit, dar fără a imita pe ruşi în înlăturarea caracterului proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie. V. Madgearu remarcase cu obiectivitate, pe de o parte, că acţiunile de raţionalizare într-o industrie sau un grup de industrii nu puteau fi considerate ca economie dirijată, iar pe de alta, că era o nepotrivire ireductibilă între sistemul bazat pe proprietatea privată şi planificarea de tip socialist, care presupunea stăpînirea mijloacelor de producţie, fapt perfect realizat numai în U.R.S.S. [58]. Economia dirijată se afla, aşadar, în opoziţie cu sistemul liberal, sub raportul regimului de producţie, dar şi cu cel socialist, în ceea ce priveşte proprietatea privată şi consecinţele ei.

Fiind convinşi că un plan de economie naţională putea fi conceput şi executat şi într-un regim de proprietate şi de iniţiativă privată, economiştii şi sociologii burghezi nu au exclus, ci, dimpotrivă, au acceptat influenţa planului cincinal sovietic. Dacă în Anglia, de exemplu, s-a propus un plan cincinal de refacere, autorii lui arătîndu-se încredinţaţi că fără a apela la remedii eroice, Marea Britanie se expunea morţii lente [59], pe plan intern se recunoaşte că literatura de stînga despre plan şi planificare forma „obiectul de preocupare al tuturor autorilor de cărţi economice" [60], ceea ce avea o mare înrîurire chiar faţă de unii foarte conservatori în părerile lor. Toate cărţile comuniste despre planul cincinal sovietic — aprecia C. D. Buşilă — erau deosebit de utile, oferind cel mai bun învăţămînt pentru oamenii de conducere şi mijlocul eficace de convingere spre colaborarea tuturor celor care urmăreau să stabilească o evoluţie ordonată economiei. Lăsînd la o parte problema proprietăţii, de care am vorbit pe scurt mai sus, trebuie să admitem că, în bună măsură, afirmaţia era consecinţa faptului că, în interesul „perfecţionării" societăţii capitaliste, economiştii şi sociologii burghezi de frunte cunoscuseră, chiar prin studii, ideologia proletariatului cu care urmau să se confrunte, pe plan teoretic în definirea unor fenomene esenţiale. Poziţia

[54] M. Maievschi, *op. cit.*, p. 144.
[55] *Ibidem*, p. 145.
[56] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Viaţa românească", XXVI (1934), nr. 7, p. 3.
[57] I. Diamant, *Economia dirijată*, în „Buletinul I.R.O.M.", VII (1933), ianuarie—februarie, p. 17.
[58] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Viaţa românească", XXVI (1934), nr. 7, p. 4.
[59] „The New-York", 16 februarie 1931, p. 1, apud „Buletinul I.R.O.M.", V, (1931), martie—aprilie, p. 84.
[60] C. D. Buşilă, *op. cit.*, p. 12—13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor față de marxism a fost diferită : unii l-au studiat pentru a-l denigra, alții pentru a-l folosi în interesul capitalismului, transformînd — cum cu temei afirmă N. Ivanciu [61] — teze și teorii din arme ale clasei muncitoare în instrumente de apărare a burgheziei. Și în cazul de mai sus, al lui C. D. Buşilă, era vorba de a se folosi unele din învățămintele planificării socialiste, dar pentru conservarea orînduirii burgheze.

A doua origine, de natură *naționalistă*, practicată în Germania, avea în vedere promovarea avantajelor „superioare" ale națiunii mai presus de aspirațiile individualiste, deoarece, nu totdeauna, cele două coincideau. În discuția pe care săptămînalul economic și financiar „Excelsior" a declanșat-o în coloanele sale cu privire la conceptul în analiză, s-a afirmat corect că planul german de patru ani supunea națiunea la o sforțare faraonică, îndreptînd, în chip fatal, economia spre războiul total de agresiune și dominație [62], ceea ce, în fapt, s-a și întîmplat.

A treia, de consistență *rațională*, administrată în S.U.A., urmărea în esență randamentul și rentabilitatea, fapt posibil numai într-un cadru economic de maximă eficiență, dirijat după principii de organizare și raționalizare a muncii. Cum lesne se poate observa, în primele două ideea de plan era legată de țel (unul pentru U.R.S.S., altul pentru Germania), pe cînd în ultima, de metodă. Așa a apărut în 1933—1936, din inițiativa președintelui F. D. Roosevelt, „New Deal"-ul [63], explicat eronat ca născut de aceleași forțe care au produs, în condiții locale diferite, revoluția rusă și mișcarea germană [64].

Era planificarea o cerință obiectivă pentru economia națională ? Răspunsul reiese din faptul că ideea de plan s-a extins [65] în gîndirea românească imediat după 1 decembrie 1918, ținînd la punerea în valoare a consecințelor marelui act istoric, din lansarea României, mai mult teoretică, pe calea planificării, cu dorința mărturisită de a aduce „propășirea și raționalizarea economiei naționale" [66], ceea ce — să o recunoaștem — era meritoriu. În consecință, România nu-și mai putea îngădui să continue viața tradițională ; pentru a consolida desăvîrșirea unificării statului, ea era obligată să-și dezvolte producția și să aibă „o nouă politică economică, dacă nu contrarie, cel puțin diferită de cea de pînă acum" [67]. Cu alte cuvinte, teza avea să o susțină și

[61] N. Ivanciu, *Doctrina marxistă și teoriile unor economiști burghezi români*, în „Probleme economice", XX (1967), nr. 7, p. 33.

[62] *Dezbateri despre „Un plan general economic"*, în „Economia națională", LXV (1938), nr. 3, p. 45.

[63] Al. S. Penescu, *op. cit.*, p. 206—210 : Robert Lacour-Gayet, *Histoire des États-Unis. De la fin de la guerre civile à Pearl Harbor*, Paris, 1977, p. 246—307

[64] James Burnham, *L'Ére des organisateurs*, Paris, 1969, p. 243.

[65] Că nu era vorba de un artificiu de concept, sau de o creație interbelică, ci de o teză ce-și avea geneza în gîndirea unor personalități încă din secolul trecut și în „mișcarea economică" a burgheziei care a precedat denunțarea convenției cu Austro-Ungaria, o atestă, între altele, faptul că la al doilea Congres economic, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Iași între 6 și 8 ianuarie 1884, M. Minovici a demonstrat că „ne trebuie *un plan*, un program și, pentru a-l obține, trebuie să ne hotărîm odată a stabili bine aceia ce voim și aceia ce trebuie să facem pentru a rupe de la ochii țării acel văl de păianjeni care, împiedicînd-o de-a vedea limpede în mersul ei economic, aci o face să stea pe loc, aci o duce înainte, aci o duce înapoi, sleindu-i toate resursele și toate puterile muncii fără perspectiva de-a ajunge vreodată la punctul ce și-a propus a ajunge" *(Al doilea Congres economic ținut în Iași în zilele de 6, 7 și 8 ianuarie 1884*, Iași, 1884, p. 51—52).

[66] V. Scărlătescu, *Introducere* la *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939, p. X.

[67] G. Ciociceanu, *O nouă orientare în economia națională*, în „Buletinul U.G.I.R.", X (1931), nr. 3—4, p. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Jinga, care afișa necesitatea de a nu trata problemele mari ale zilei, mai ales ale celei de mîine, căutînd, în epoca electricității, căile progresului „cu lumînarea" [68], și, mai tîrziu, I. Veverca, încrezător că planul corespundea, în datele fundamentale, și cu „introducerea unei discipline naționale și sociale care să asigure utilizarea maximă a forțelor de creațiune ale neamului și dezvoltarea tuturor forțelor productive prin valorificarea maximă a bogățiilor naturale" [69]. Era vorba, deci, de o necesitate care nu mai trebuia discutată și asupra căreia nimeni nu avea dreptul să arunce o umbră de îndoială.

În fapt, desăvîrșirea unificării statale coincisese cu epoca în care, în occident, ideile de raționalizare și organizare cîștigaseră teren, trecînd de la stadiul aplicării restrînse în cadrul unei singure unități de producție(fabrică, exploatare agricolă etc.) la practicarea lor la scară națională. Plutea atunci în aer — poetiza M. Manoilescu — conceptul organizării pe ansamblu a economiei, care începuse să fie înțeleasă de diriguitori ca o chemare conștientă, ca un program, îndepărtînd automatismul și haosul intereselor individuale [70]. Nu trebuie să surprindă, de aceea, că ideea de plan a putut fi lansată și apărată chiar de unii membri de frunte ai Partidului Liberal, care, prin apartenență, erau datori prioritar să propage liberalismul. Astfel, I. G. Duca mărturisise, încă din 1920, că se impunea ca, în afară de considerații politice și mai presus de preocupări personale, să se întocmească un plan general și ca toți, rînd pe rînd, să lucreze pentru desăvîrșirea lui [71]. De acum încolo, conceptul, cu arie națională sau departamentală, va polariza judecățile unor contemporani de valoare, dar și a multor nechemați. Ocupîndu-ne numai de cei dintîi, vom reține dovada că în literatura de specialitate se subliniase că era „neapărată nevoie de a ordona activitatea noastră economică după un plan bine chibzuit" [72], act cu atît mai greu de înjghebat, cu cît bogăția materiilor prime complica acțiunea de a le folosi și ocroti de pofta străinilor. P. N. Panaitescu remarcase cu temeinicie în 1928 că o îndrumare economică reclama un plan armonios, în care să fie reprezentate toate categoriile de interese [73].

Odată declanșată criza economică în 1929, conceptul de plan a fost repropulsat, de data aceasta ca soluție pentru ieșirea din marasm, cu convingerea pe care unii s-au străduit să o injecteze și altora, că refacerea „echilibrului" putea deveni durabilă numai prin „sistematizarea și gradarea activităților economice productive după trebuințele și posibilitățile de absorbție, adică prin raționalizarea... pieței" [74], ceea ce presupunea dirijarea economiei după un plan de ansamblu. Era o formă de apărare a bazelor capitalismului și de a-l prezenta contemporanilor ca mereu perfectibil. În consecință, în 1930, ministrul de finanțe, referindu-se într-un memoriu la necesitatea unei politici economice, recunoștea că „un plan general de refacere trebuie să fie alcătuit în mod rațional pe baza unei orientări economico-financiare cu

[68] V. Jinga, *România în fața prefacerilor*, în „Observatorul social-economic", II (1932), nr. 3—4, p. 247.

[69] I. Verveca, *Naționalism economic*, București, 1941, p. 189—190.

[70] M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942, p. 123.

[71] I. G. Duca, *Un îndemn*, în „Economia forestieră", II (1920), nr. 9—10, p. 259.

[72] P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, în „Bulet.nul Instit. Ec. Rom.", VII (1928), nr. 1—2, p. 12—13.

[73] *Ibidem*, p. 14.

[74] P. H. Suciu, *Criza sistemului economic liberal*, București, 1938, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

totul deosebită față de cea urmată pînă azi" [75]. Organizarea și închegarea programatică a activității naționale era un imperativ și pentru M. Manoilescu, care, îl vedea dictat de „vecinii și concurenții noștri" [76]. În acele circumstanțe, V. Madgearu, în calitate de ministru, destăinuia convingerea că, fără un asemenea plan, România „nu va ieși la liman din noianul de dificultăți în care a fost azvîrlită de valurile depresiunii economice mondiale" [77]. Necesitatea unui plan în atare situație a fost legitimată de foarte mulți. Susținîndu-l, C. D. Bușilă demonstra că, la realizarea lui, se putea ajunge nu prin expuneri în parlament sau articole de ziare, nu prin așezarea unor principii rigide, ci prin lucrări practice [78]. Tot atunci, în 1931, P. P. Dulfu stăruia pe ideea de a se recunoaște nevoia ca „orice lucrare executată să corespundă *interesului general* și să facă parte dintr-un *plan de ansamblu*" [79].

Pe de altă parte, s-a tins să se demonstreze că remediile la criză trebuiau încadrate în evoluția economiei mondiale, deci ținînd seama și de factorul extern, ceea ce impunea a se practica în toate sectoarele coordonarea pe baza unui plan rațional de ansamblu. Tinzînd să legitimeze planul, P. P. Dulfu demonstra că nu putea fi vorba de raționalizare cîtă vreme fiecare celulă și organ nu lucra în armonie cu întregul organism economic, cîtă vreme nu exista *un plan* după care să se coordoneze acțiunile individuale și nu se schimba mentalitatea de izolare întîlnită îndeosebi în administrațiile publice. Planul general de reorganizare economică era, prin urmare, *„pe cît de necesar, pe atît de urgent"* [80]. Totodată, planul era chemat să aibă în vedere că situația și gradul de dezvoltare a economiei cereau sistematizarea producției agricole în armonie cu progresul industriei, păstrînd primatul agriculturii, ambele sprijinite pe raționalizarea finanțării în raport cu gradul lor de utilitate, precum și pe organizarea circulației și a desfacerii [81].

Teza organizării economiei a fost reacreditată în chip frapant pe măsura redresării din impas, planificarea devenind, împreună cu interesul pentru economia dirijată pe bază de plan, constantă și parte integrantă a celor mai importante concepții, între alții și ale lui Virgil Madgearu. G. Șușnea, într-un studiu consacrat în exclusivitate conceptului de plan, sublinia că „avem neapărată nevoie de un plan general economic", că „imperativul vremurilor în care trăim reclamă în mod cu totul deosebit a ne face un plan director al activităților noastre, în vederea coordonării și armonizării tuturor forțelor productive ale națiunii, pentru propășirea ei trainică în viitor" [82]. Remarcabilă era și ideea că alcătuirea unui plan economic se impunea a fi judecată și prin prisma demografică, a cerinței capitale de a găsi o întrebuințare proletariatului, îndeosebi, agricol.

Pe fundalul constatării că rezultatele lăsau de dorit sub toate aspectele „din cauza lipsei unui program rațional de organizare în cadrul unui plan

[75] C. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 56.
[76] M. Manoilescu, *Un program de politică economică*, București, 1930, p. 15.
[77] Apud V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887—1940). Contribuții la dezvoltarea gîndirii economice*, București, 1975, p. 151.
[78] C. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 58.
[79] P. P. Dulfu, *Raționalizarea și raporturile sale cu tehnica și cu tehnicienii români*, București, 1931, p. 14.
[80] *Ibidem*, p. 27.
[81] P. H. Suciu, *op. cit.*, p. 46—47.
[82] G. Șușnea, *Planul industrial și raționalizarea*, București, 1937, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economic general" [83], preocupările pentru teoretizarea și întocmirea lui efectivă aveau să facă un oarecare avans. Cu convingerea că ideile, chiar dacă nu și-ar fi găsit locul într-un plan, erau capabile să contribuie în chip serios la fixarea și rezolvarea problemelor, săptămînalul „Excelsior" și-a deschis coloanele dezbaterii la scară națională a conceptului, ajungîndu-se la încheierea că el putea fi proiectat foarte bine în vederea dezvoltării și apărării naționale, deci cu o misiune de pace și progres [84]. În condițiile creșterii pericolului extern, care expunea poporul unor mari primejdii, planul general era obiectiv inevitabil pentru asigurarea neatîrnării economice și politice a statului. „Multe sînt — nota Gr. Antipa în acele condiții — căile și multiple mijloacele pe care putem să le folosim : statul cu serviciul de propagandă, știința cu societățile științifice, presa, instituțiile culturale, societățile de turism, comerțul etc., fiecare poate desfășura o activitate importantă ; trebuie însă să existe *un plan* de activitate, o conducere unitară și o organizare care să precizeze rolul, mijloacele și căile fiecăruia" [85]. Dimpotrivă, Mircea Cancicov aprecia, sub influența momentelor istorice create de războiul total, care silea la modificări de poziții și concepții chiar statele rămase vremelnic neutre, că, deși noii situații nu i se puteau aplica vechile bareme teoretice sau practici empirice, „nu ne este îngăduit azi să facem planificări de durată" [86], această aspirație nobilă reportîndu-se ca o preocupare permanentă pentru timpurile de pace.

Apelul la plan era justificat și de „interesul" pe care cercurile conducătoare îl manifestau „concret și permanent" pentru „ridicarea" standardului de viață al poporului. Planificarea, care trebuia să conducă la stimularea și raționalizarea economiei, la garantarea unui nivel de trai mai bun elementelor active — ținteau să convingă unii contemporani — se impunea cu toată vigoarea [87], că „datoria națională" reclama ca bogățiile să se exploateze în „interesul general" [88].

Organizarea eforturilor în vederea pregătirii planului, pe care unii [89] l-au interpretat eronat ca fiind aidoma planului cincinal sovietic, „New Deal"-ului, ori modelului german sau italian, iar alții ca o creație originală menită să dezvolte uzinajul, să completeze echiparea industrială și să electrifice în mod obligatoriu întreaga țară, energia în producție urmînd a fi aplicată cu începere de la micul meseriaș [90], era un semn bun și aceasta pentru motivul esențial că timpurile cereau o organizare pe toate planurile *a întregului*, nu încercări sporadice parțiale, fără legătură, care echivalau cu risipa de timp, de mijloace și de energie. Într-un plan, economia națională trebuia tratată „ca un tot, *organizată și coordonată în vederea atingerii*

[83] *Ibidem*, p. 10.

[84] *Dezbateri despre „Un plan general economic. . .*", p. 45.

[85] Gr. Antipa, *Rolul Academiei Române în combaterea campaniilor de ponegrire a poporului și statului român*, București, 1940, p. 13—14.

[86] Mircea Cancicov, *Un expozeu privind regimul de coordonare și organizare economică a țării*, în „Corespondența economică", an. XXII (1940), nr. 6, p. 1.

[87] V. Scărlătescu, *Libertatea economică și intervenționism de stat*, în *Aspecte ale economiei. . .*, p. 635.

[88] V. Filip, *Organizarea producției forestiere în cadrul planului economic general*, în „Revista pădurilor", LI (1939), nr. 3 și 4, p. 395.

[89] V. Alboteanu, *Ideologie și afaceri. . ., a.b.c.-ul economiei naționale*, București, 1939, p. 42—43.

[90] *Aspectele crizei românești în cadrul crizei mondiale*, București, 1937, p. 482.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scopurilor propuse care se presupun a fi superioare tuturor celorlalte şi de un interes vital pentru naţiune" [91]. Ca atare, în acele circumstanţe, constatîndu-se că în ţară se lucra mult, se revendicase, nu trudă cu orice preţ, ci „muncă individual *inteligentă* şi colectiv *organizată*" [92].

Că România avea trebuinţă de un plan o demonstra şi faptul că factorul politic a legiferat o asemenea măsură, înfiinţarea Consiliului Superior Economic şi a Ministerului Economiei Naţionale fiind dovada oficială a orientării spre planificare. Necesitatea îndepărtării haosului generat de liberalism obliga la raţionalizarea celulei private şi a spaţiului intercelular, adică a economiei naţionale. De aceea, conchidea P. H. Suciu, desăvîrşirea orientării spre organizarea în regim planificat nu putea fi o măsură trecătoare şi nechibzuită, ci reprezenta forma de integrare în sensul „normal" al evoluţiei economice [93]. Şi tot de aceea s-a apreciat că planul, de o „acută actualitate", ca premisă a economiei dirijate, nu putea avea la bază un deziderat de libertate de producţie generală [94].

Conceptul de plan, dar şi de aplicare, a fost în mod retrograd conexat în preajma celei de a doua conflagraţii de o parte a economiştilor şi a politicienilor cu politica economică a Germaniei, promotorii poziţiei venind astfel în întîmpinarea teoriilor pseudoştiinţifice, potrivit cărora ariei Sud-Estului european trebuia să i se rezerve rolul de anexă agrară şi de sursă de materii prime pentru Reich, că ţările din zona geografică respectivă erau vizate a avea „economia dirijată de statul hegemon conform intereselor sale" [95]. Preocupările în această direcţie, survenite la noi cu precădere în contextul postmünchenez, aspirau să fundamenteze teza „oportunităţii includerii României în spaţiul economic unitar, organizat şi dirijat de o mare putere industrială, Germania" [96]. M. Manoilescu, de pildă, plecînd de la „antiteza" dintre libertate şi organizare [97], pleda pentru planificare, dar în raport de „*cadrul geopolitic în care voim să situăm economia noastră naţională*" [98]. El aducea argumentul că, în aria „complinirii" economice, agricultura, de exemplu, lucrînd în mare parte în chip programatic, putea realiza produse în prealabil comandate, a căror desfacere era „sigură" [99]. În fapt, pe o atare cale se realiza nu un sistem de economie unitară, bazată pe avantaje reciproce, fără exploatare între state, nu „adăpostirea" comerţului nostru de fluctuaţiile pieţei mondiale, cum tenta M. Manoilescu să seducă [100], ci monopolizarea co-

[91] Şt. J. Popescu, *Problemele unei economii* . . ., p. 127.

[92] M. Manoilescu, *Rostul şi destinul*. . ., p. 123.

[93] P. H. Suciu, *Evoluţia economică şi economia planificată*, în „Analele industriei şi comerţului", III (1938), nr. 4, p. 9. În judecata lui M. Manoilescu, conceptul de plan — ca „expresiune supremă a ideii de organizare" şi de „ideal integral al unei generaţii" — urma să fie permanent actual, deoarece s-a născut *„în zodia unei crize economice cu caracter structural, care deschide o eră nouă în istoria omenirii"*. Un asemenea plan era dator să realizeze maximum de putere naţională pe două mari căi : utilizarea optimă a bogăţiilor materiale şi dezvoltarea „ideală" a forţelor de creaţie ale poporului (M. Manoilescu, *Ideia de plan economic naţional*, Bucureşti, 1938, p. 5, 9).

[94] I. Veverca, *op. cit.*, p. 185—186.

[95] Viorica Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938 — mai 1940*, Bucureşti, 1971, p. 110.

[96] *Ibidem*, p. 111.

[97] M. Manoilescu, *Ideia de plan*. . ., p. 5.

[98] *Ibidem*, p. 11.

[99] *Ibidem*, p. 44 ; idem, *Cuvînt înainte*, la O. Drăgoi, *Relaţiunile economice ale României cu Germania, 1934—1938*, Bucureşti, 1939, p. 3—5.

[100] M. Manoilescu, *Ideia de plan*. . ., p. 12, 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

merțului exterior, dezvoltarea unilaterală a economiei și subordonarea agriculturii intereselor Reich-ului. Cu alt prilej, voind să lămurească asupra „avantajului" prețurilor în regim dirijat, aflate în fiecare moment într-o „cumpănă echitabilă", a exaltat tendința către „o solidaritate economică inevitabilă, bazată pe complementaritate între Germania și România" [101].

Cu toată suficienta demonstrație că în organizarea imperativă economică nu trebuia pornit de la ceea ce s-a făcut în alte state decît ca o indicație, că ea urma să nu fie impusă de o concepție străină, care putea crea scheme uniforme, artificiale, nepotrivite cu împrejurările, cu specificul și cu realitățile însăși, s-a preconizat, în condițiile expansiunii Reich-ului, că României i-ar fi corespuns cu mult mai bine, din punct de vedere al planificării, structura folosită în Germania [102]. Mai mult, planul a fost considerat „oportun" și din pricină că clauzele tratatului economic din martie 1939 îl prevedeau categoric [103]. Înăuntrul primului plan general, fixat în funcție de prevederile acelui tratat, urmau să existe planuri tehnice executive anuale pentru patru sectoare: agricol, industrial, lucrări publice și comerț exterior. Acum, preocupările relativ prioritare de industrializare au fost „invitate" să cedeze locul agriculturii și transporturilor, dovedind nu numai cunoașterea „deplină" a climatului economic, dar și dorința de a influența „ridicarea" fiziologică, socială și culturală a poporului, „reprezentat în cea mai strălucită și autentică a sa formă în țărănimea română" [104]. Cît de „vaporoasă" a fost o atare afirmație se cunoaște prea bine; o reluare, ni se pare de prisos.

În timpul dezbaterii conceptului s-a delimitat și noțiunea de program economic de aceea de plan, dar s-a definit și relația dintre ele. Dacă prima, inclusă mai ales în documentele partidelor, prezenta o serie de deziderate, a doua încorpora măsuri de realizare și coordonare. Cu alți termeni, era vorba de raportul dintre voință și putință. Conceptul de plan se deosebea și de ideea de program al statului, intuit deasupra și independent de prescripțiile partidelor. Dovadă, unii contemporani, considerîndu-se responsabili față de destinele avuțiilor țării, față de modul lor de valorificare și conservare, au relevat necesitatea stabilirii unor programe generale și pe departamente de lucrări, alcătuite pe temeiuri științifice, care să servească pe o perioadă mai îndelungată, ceea ce nu era unul și același lucru cu noțiunea de plan. Statul era chemat, așadar, să-și elaboreze, pe de o parte, un program național de directive permanente — o adevărată „constituție economică" a României — care să includă criteriile și obiectivele generale, pe baza cărora să se organizeze și să se îndrume producția, circulația și desfacerea, iar pe de alta, planuri pe durate limitate (4—5 ani), care să prevadă amănunțit, pentru fiecare sector, măsurile și rezultatele ce se urmăreau.

Relația dintre cele două noțiuni — explicată de I. Veverca — rezulta din faptul că, condiționîndu-se reciproc, formau o unitate în politica de organizare și îndrumare omogenă a economiei naționale [105]. Altfel spus, fără

[101] Idem, *Cuvînt înainte...*, p. 4.

[102] N. Ghiulea, *Organizarea economiei naționale*, în „Bursa", XXXIX (1940), nr. 1870, p. 1033—1034.

[103] I. Veverca, *op. cit.*, p. 190, 193, 198.

[104] N. Ghiulea, *Aplicarea planului decenal*, în „Bursa", XXXIX (1940), nr. 1881, p. 1223.

[105] I. Veverca, *op. cit.*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un program național-economic, planul rămînea *„un simplu deziderat ipotetic"* [106]. El admitea, în raport cu seria dezideratelor, mai multe categorii de planuri : de perspectivă (fixarea scopurilor, fără determinări cantitative), de execuție (stabilirea amănunțită, în mod sistematic, a ceea ce trebuia înfăptuit), parțiale (pentru anumite sectoare) și generale (pentru întreaga economie). În cadrul celui general, fixat pe o perioadă de 4—6 ani, puteau exista planuri agricole, industriale etc. Paradoxal, deși obiectivele planului economic erau ademenitoare (neatîrnarea față de străinătate, exploatarea la maximum a bogățiilor naturale, dezvoltarea tuturor forțelor productive, raționalizarea aparatului de producție și de circulație, protecția muncii, cruțarea și acumularea capitalului național, asigurarea unui potențial militar și altele), primul plan cincinal și-a fixat ca misiune principală, dat fiind politica acaparatoare a Germaniei, doar ridicarea agriculturii [107].

Cine trebuia să alcătuiască planul ? Ca în atîtea alte cazuri, organizarea societății, mai ales a vieții economice după criterii raționale, s-a aflat pe primul plan al preocupărilor oamenilor de carte, care au demonstrat, prin însăși înființarea a numeroase institute de cercetări, necesitatea evoluției pe baze științifice [108]. Încă din 1918 Gr. Antipa invita la un procedeu metodic, bine chibzuit chiar de la început, pentru ca statul și poporul să-și păstreze ființa. Se impunea, întîi de toate, alcătuirea unui bilanț al datoriilor și al nevoilor, ținîndu-se cu preferință seama de faptul că, în asigurarea mijloacelor nu trebuia apelat la combinații financiare bazate pe augmentarea impozitelor ci, în exclusivitate, pe analiza severă a stării tuturor ramurilor de producție și a posibilității de a le dezvolta prin utilizarea rațională a naturii și a bogățiilor rămase neproductive [109]. El demonstra cu perspicacitatea unui vizionar că, întrucît conjunctura favorabilă producției românești nu putea dura mai mult de un deceniu, erau necesare măsuri radicale și la timp, care să ducă la exploatarea organizată a tuturor ramurilor de avuție. Faptul reclama studierea continuă și sistematică a nevoilor fiecăreia, aplicarea de măsuri chibzuite și controlul permanent al efectelor lor. Specialiștii erau datori să exploreze, să studieze mijloacele de punere în valoare și de înzestrare a tuturor compartimelor. Că se făcuse puțin în această direcție o demonstrează faptul că, întocmai ca în 1918, Gr. Antipa cerea în 1940 ca alcătuirea planurilor generale și organizarea muncii întregii națiuni să se facă numai pe baza cunoașterii aprofundate — în toate direcțiile — a țării și a directivelor care decurg din natura, din felul de viață și de muncă al poporului. Fiecare cetățean era dator, în acest cadru, să cunoască interesele fundamentale ale statului, ca întreg, „spre a-și putea pune în concordanță munca sa cu ele și a înlesni conlucrarea în vederea unui scop mai înalt" [110]. În viziunea sa, constatarea și formularea precisă a necesităților în orice moment era o îndatorire a omului de știință, iar înfăptuirea o sarcină a partidelor poli-

[106] *Ibidem*, p. 187.
[107] *Ibidem*, p. 190—191, 198.
[108] G. Netta, *Les bases scientifique de la nouvelle économie roumaine*, în „L'économiste roumain", III (1927), nr. 8, p. 135.
[109] Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 4—5, 9—10.
[110] Idem, *Rolul Academiei...*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tice [111]. De asemenea, I. N. Angelescu, în dorința de a elimina partea nefastă a politicului și de a da temelie științifică fiecărei activități, proba că noile elemente ale economiei naționale se cereau privite prin prisma valorii contemporane și virtuale și nimic din ceea ce era necesar funcționării ei nu trebuia sacrificat „de dragul unor succese electorale" [112]. De aceea, și în alcătuirea planurilor conform celor mai înalte și constante interese ale economiei, deci neimitînd nici una din acțiunile similare de peste hotare, s-a stăruit cu predilecție pe concursul prealabil al factorului științific : toți oamenii de specialitate, instituții de știință și cultură (Academie, A.G.I.R., I.C.A.R. și altele) și cercurile de studii ale organizațiilor politice, inclusiv cele de guvernămînt [113], care, mai întîi, spre a lua corect măsurile, trebuiau să procedeze la cunoașterea, prin inventariere, a potențialului economic din toate provinciile [114].

Cu alte cuvinte, trecerea la economia planificată punea în rîndul întîi — și oamenii de știință au relevat cu prisosință — marea utilitate a datelor furnizate de o statistică metodic și uniform condusă, capabilă, prin investigație, să procure materialul de documentare atît de necesar noilor îndrumări [115]. În al doilea rînd, față de deficitul existent în gîndirea unor economiști, reflectat adînc și în practică, s-a relevat datoria școlii de a folosi metoda optimă de cercetare și de a stabili raporturi firești între știință și politica economică [116]. Mai mult, s-a formulat cu temei cerința ca în cercetarea chestiunilor de producție, de circulație și de desfacere să existe numeroși specialiști pentru fiecare grup de probleme și să se creeze o cultură economică larg difuzată în opinia publică [117]. Pe de alta, trecerea la plan cerea un minimum de organizare, adică, în afară de evaluarea posibilităților materiale și spirituale, intuirea locului ocupat de România în sfera altor interese, pentru a se trage foloase optime și a face să i se respecte drepturile și aspirațiile [118]. Numai după cunoașterea potențialului, politica, inspirată de realitățile românești, putea să procedeze la reorganizarea radicală a vieții social-economice, acțiune posibilă pe baza unui plan de ansamblu, care să încadreze totalitatea manifestărilor programatice, potențiale și de structurare a relațiilor externe [119]. Interesele superioare și permanente ale economiei — remarca Gh. N. Leon — trebuiau stabilite cu concursul oamenilor de știință și al tuturor specialiștilor din țară și, odată fixate, să rămînă un *vade mecum* pentru par-

[111] Idem, *Paralizia generală progresivă a economiei naționale și remedierea ei*, București, 1923, p. 3—4.

[112] I. N. Angelescu, *Curente în politica noastră economică actuală*, în „Analele economice și statistice", V (1922), nr. 5—6, p. 64.

[113] I. Simionescu, *Bogății, irosite, București*, 1937, p. 5 ; Gh. N. Leon, *Necesitatea unui plan de durată pentru economia națională*, București, 1938, p. 4, 7 ; A. Mureșanu, *Probleme economico-sociale spre planul cincinal al României, 1935—1940*, Turda, 1940, p. 28.

[114] D. Rațiu, *Cunoașterea economică a Transilvaniei*, în „Buletinul Inst. Ec. Rom.", II (1923), nr. 2, p. 84 ; I. Adămoiu, *Inventarul bogăției și potențialității teritoriului românesc*, în A.L.A.C.I., VI (1935), nr. 3, p. 33 ; P. P. Dulfu, *op. cit.*, p. 27.

[115] I. Teodorescu, *Spre o organizare a statisticii în România*, în „Buletinul statistic al României", XV (1922), nr. 9, p. 4.

[116] I. Răducanu, *Între știință și politica economică*, în „Independența economică", XIX (1936), nr. 4—5, p. 103.

[117] P. N. Panaitescu, *Nevoia de o cultură economică. Politica și economia țărănească*, în „Convorbiri literare", LVII (1925), ianuarie, p. 55.

[118] Șt. J. Popescu, *Problemele unei economii...*, p. 20.

[119] V. Cilibia, *op. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tidele de guvernămînt, care să nu mai aibă alte pasiuni decît de a se întrece în opera de realizare a dezvoltării şi a prosperităţii [120]. Chiar satisfăcut acest imperativ, lucrurile aveau să treneze, întrucît între elaborarea ştiinţifică şi aplicare se întindea larg „hazardul, acel imens cîmp al «imponderabilelor»" [121], determinat de factorul politic, care îşi aroga dreptul de a traduce în fapt dacă vrea, cînd vrea şi cum vrea soluţiile omului de ştiinţă.

În preajma accentuării preparativelor pentru elaborarea efectivă a planului, funcţia factorului ştiinţific a fost mai proeminent definită, dar alături şi în rînd cu rolul „elitei naţionale" şi al statului, aceasta fiind pentru România *„cel dintîi motiv de legitimitate şi cea dintîi raţiune de a fi a unui plan economic naţional"* [122]. Era timpul — scria M. Manoilescu în 1938 — ca în chestiunea planului economic naţional să intervină ştiinţa, întrucît, în lipsa ei, se impune diletantismul ; ea trebuia, întîi de toate, să stabilească noţiunea de plan economic, ţelurile lui supreme, posibilităţile şi mijloacele de realizare, excluzînd tendinţa manifestată pînă atunci de fiecare autor de a pune în ideea respectivă „ceea ce gîndeşte, *şi, mai ales, ceea ce îi convine*" [123]. Şi tot de aceea, pleda ca prima ediţie a planului să aibă caracter de studii [124].

În judecarea climatului în care trebuia înfăptuită ideea, s-a remarcat cu justeţe că conceptul de plan pretindea, în condiţiile sistemului polipartid, un consens din partea factorilor politici. Partidele, mai ales liderii lor, erau obligaţi — remarca în această privinţă P. N. Panaitescu — să se pună de acord şi să înţeleagă că „o dezvoltare şi un progres economic cer continuitate. . ., să convină că această continuitate nu se poate obţine decît atunci cînd se va lucra după un *plan economic* bine chibzuit şi toate împreună să fie datoare a lua parte la alcătuirea şi la înfăptuirea lui" [125]. La rîndul său, I. Al. Roceric avizase că un plan economic general trebuia să se sprijine pe un plan politic de continuitate, fără o modificare de la un guvern la altul, ori de la un titular la altul [126]. Cu uşurinţă, unii, speculînd teza, au conchis că exista o incompatibilitate naturală, organică între alternanţa partidelor la cîrma ţării şi viaţa economică, că succedarea lor nu realiza, prin definiţie, continuitatea [127]. Dacă programele politice caracterizau epoca partidismului, planurile — arăta M. Manoilescu — trebuiau să se bazeze pe ideea de neîntrerupere, de maximum de consecvenţă şi de logică în desfăşurarea în timp a diferitelor măsuri de ordin economic [128]. De aici concluzia că numai un regim de dictatură, se subînţelege burgheză, era în stare să prezideze înfăptuirile, că doar în acest fel România dobîndea statutul de „ţară cu adevărat bogată, putîndu-se plasa printre principalele state industriale din Europa" [129]. Obiectiv fiind, sîntem datori să precizăm că pentru unii contemporani termenul de

---

[120] Gh. N. Leon, *Economie politică şi politică economică*, Bucureşti, 1943, p. 398.
[121] B. Solacolu, *Despre nevoia unei concepţii noi...*, p. 19.
[122] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 11.
[123] *Ibidem*, p. 4.
[124] *Ibidem*, p. 27.
[125] P. N. Panaitescu, *Nevoia de o cultură...*, p. 61 ; vezi şi C. Şt. Poenaru, *Planul de refacere economică al României*, Bucureşti, 1931, p. 11.
[126] *Aspectele crizei româneşti...*, p. 472.
[127] M. Manoilescu, *Două reforme aparente. Camerele de comerţ şi învăţămînt industrial*, Bucureşti, 1936, p. 3.
[128] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 4—5.
[129] *Aspectele crizei româneşti...*, p. 478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dictatură avea cu totul alt sens. Gh. Cioriceanu, de exemplu, nu înțelegea altceva decît organizarea rațională a muncii și a întregii economii după metode științifice și susceptibile de efecte imediate [130].

Odată cu instaurarea dictaturii regale a început etapa de proslăvire a preocupărilor și a posibilităților de planificare. Unii, justificînd regimul carlist, au conchis tendențios că numai în sistemul Constituției din februarie 1938 și al Frontului Renașterii Naționale, era cu putință întocmirea și aplicarea unui plan, ca bază a economiei dirijate [131], că eforturile precedente n-au putut dăinui din pricina atmosferei politice, obîrșia instabilității și a lipsei unității de vedere în programele partidelor, chiar în chestiunile fundamentale, de armătură a vieții economice [132]. Plecînd de la teza că planurile, chemate să caracterizeze „o epocă de construcție efectivă în domeniul economiei naționale românești" [133], nu puteau fi realizate decît sub producție dirijată, care presupunea o conducere unitară și o voință superioară unică, adepții dictaturii regale au năzuit să legitimeze și să exalte orice măsură a monarhului.

În executarea planului s-a scontat permanent pe obligația de a fi realizat, *„într-o strictă unitate de ritm, într-o perfectă înțelegere și într-o mare adeziune sufletească"* [134], de către mase, în interesul „general" al națiunii. Optica „solidaristă" și avantajul „unanim" ce însoțeau apelul la muncă pentru „elită" și popor sînt cît se poate de evidente în a dovedi că, și prin plan, s-a urmărit înfăptuirea „armoniei" sociale și permanentizarea societății capitaliste.

După atîtea stăruințe teoretice, inițiativele n-au întîrziat să apară. S-au angajat în această privință personalități de variate competențe. În calitate de ministru, V. Madgearu, manifestînd un interes cît mai des afirmat pentru trecerea la o economie dirijată și aflat la curent cu tot ceea ce era valoros în gîndirea și în acțiunea economică la nivel mondial, îndeosebi în U.R.S.S. și S.U.A., atent și receptiv la literatura consacrată formelor de planificare, la noile orientări în domeniul organizării și practicilor de politică economică, a formulat *Elementele planului economic*, lucrare care, fiind mai mult decît o schiță de plan cincinal, se remarca prin îndrăzneală și originalitate. Planul din 1931 însă — o recunoștea însuși V. Madgearu — nu era expresia unui studiu de detaliu, ci reprezenta suma elementelor esențiale, cadrul lui, menite să „servească ca îndreptar pentru cercetarea și soluționarea chestiunilor speciale" [135]. În prefață, el aprecia realist experiența de la răsărit, față de care presa burgheză din țară și din străinătate nu pregeta, cu unele excepții, în profeții sumbre [136].

Un plan economic foarte amănunțit alcătuise M. Manoilescu și alți contemporani, cu vădit interes de a scoate societatea din marasm [137]. În același an, 1931, în condițiile creșterii considerabile a proporțiilor crizei de pe urma

[130] *Ibidem.*
[131] Șt. J. Popescu, *Problemele unei economii...*, p. 24—25; Fl. Em. Manoliu, *Formațiunea și chemarea Consiliului Superior Economic*, în „Analele industriei și comerțului", IV, (1939), nr. 1, p. 1.
[132] Fl. Em. Manoliu, *op. cit.*, p. 2.
[133] *Ibidem.*
[134] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 9.
[135] V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu...*, p. 151.
[136] *Ibidem*, p. 27, 150.
[137] C. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 56—57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

faptului că măsurile luate, fiind izolate, nu puteau influența ansamblul vieții economice și nu loveau în cauzele reale ale fenomenului, s-a cerut guvernului să-și compună un program general și analitic, astfel ca fiecare acțiune să fie perfect coordonată. În dorința de a-i veni în întîmpinare, C. St. Poenaru a creionat un plan de refacere „printr-o organizare și metodizare a întregii noastre vieți economice prin energia și vitalitatea noastră, prin bogățiile noastre și numai în subsidiar lasă posibilitatea apelului la credite din străinătate" [138]. Autorul, mărturisind deschis că scopul planului era de a instaura, în locul individualismului, „solidarismul social" în cadrul democrației burgheze, concepea lichidarea generală și definitivă, în mod cît mai „echitabil" pentru toți, a datoriilor trecutului, organizarea pînă la detaliu a agriculturii, industriei, finanțelor particulare, comerțului, transporturilor și reactivarea circulației monetare [139].

De asemenea, în Senat, în discuția la mesajul tronului, reprezentantul unei mari bănci bucureștene a expus un plan economic caracterizat de Andrei Corteanu ca „fantezist", iar de către C. D. Bușilă ca „foarte frumos". Ca punct esențial, planul prevedea organizarea unei mari societăți anonime după modelul regiilor autonome, primind de la stat, în deplină proprietate sau în concesiune pe termen de 50 de ani, exploatările sale industriale, căile ferate, navigația, uzinele metalurgice, terenurile, redevența și conductele de petrol, pădurile, terenurile inundabile, rezerva de pămînt agricol, imobilele neîntrebuințate, pescăriile, monopolul zahărului și alcoolului, căderile de apă și toate energiile. Totodată, se prescria dreptul ca bunurile menționate să fie negociate mai departe, pentru vînzare sau concesiune, la unul sau mai multe grupuri de capitaliști străini [140]. În fapt, ceea ce părea drept „foarte frumos" nu era soluția spre rezolvarea tuturor chestiunilor economice ce interesau țara, cum credea C. D. Bușilă, ci o poartă larg deschisă inițiativei capitalului național, dar mai ales celui din afară, cu consecințele nefaste ce decurg în mod fatal din actul de servitute.

Un pas oficial remarcabil s-a produs în 1938, cînd Consiliul Superior Economic a publicat *Orientările generale pentru alcătuirea unui plan economic pe un termen mai lung*, în fapt, o lucrare premergătoare determinantă în redactarea unor materiale documentare din care o parte au și fost adunate într-un volum [141]. Ca obiective, planul viza libertatea economică și valutară continuitatea și unitatea, respectarea contractelor și circulația bunurilor, capitalul național și finanța străină, codul economiei naționale, reorganizarea aparatului de stat, agricultura, industria, finanțele, raportul între capital și muncă, zăcămintele subsolului, sursele de energie, transportul, sănătatea și normalizarea regimului alimentar, cooperația, învățămîntul, lucrările publice etc. [142].

Planul de durată, considerat un „imperativ categoric" [143], nu a fost înțeles numaidecît de către unii specialiști ca o sumă de obiective ce trebuiau

[138] C. St. Poenaru, *op. cit.*, p. 11.
[139] *Ibidem*, p. 11, 79—80.
[140] C. D. Bușilă, *op. cit.*, p. 57.
[141] E vorba de *Aspecte ale economiei românești*, București, 1939.
[142] *Orientations générales destinées a servir à l'elaboration d'un plan économique de longue durée*, București, 1938, p. 1—40.
[143] Gh. N. Leon, *Necesitatea unui plan de durată...*, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

realizate de stat, cît, mai ales, ca un program de activitate, aplicabil chiar într-o economie liberală [144], cu direcții limitate, adică : fixarea în mod definitiv, pe baza rezultatelor cercetărilor științifice, a scopurilor agriculturii, stabilirea liniilor mari ale politicii de stat în industrie și clasificarea ei după gradul de utilitate, raționalizarea politicii miniere, care, căutînd să evite epuizarea zăcămintelor, să includă ideea rezervelor pentru viitor, respectată de toți factorii politici, și acordarea unei atenții sporite pentru transport și circulație [145]. Orice altă chestiune care interesa economia statului trebuia prevăzută în planul de lungă durată și asigurată cu investiții pentru ca România să se afle în pas cu progresul mondial [146]. Convingerea era că un plan care clasifica nevoile colectivității după utilitatea lor conducea inevitabil la ocolirea greșelilor săvîrșite în politica financiară [147].

Izbucnirea celei de a doua conflagrații avea să torpileze frontal aproape toate preocupările în direcția planificării, ceea ce l-a și determinat pe Gr. Antipa să acuze că „lipsa de sistem și lipsa unui plan precis de lucru în toate domeniile activității publice duc la o paralizie generală progresivă a întregii economii naționale, la o risipă considerabilă a banului public, cu lucrări nestudiate, începute și apoi părăsite" [148].

Se cuvine remarcat, judecînd structura și tendințele conceptului de plan, că metodele moderne de producție, de circulație și de schimb nu aveau, în majoritatea covîrșitoare a cazurilor, în vedere modificarea radicală a profilului economiei naționale. Deși noul cadru creat la 1 decembrie 1918 îndreptăția speranța redimensionării economiei, conturîndu-se posibilitatea „depășirii eminamenței agrare printr-o politică de industrializare" [149], unii contemporani au stăruit pe teza de esență conservatoare că numai cu țărănimea și cu agricultura se putea clădi „cea mai bună și sănătoasă organizare economică și socială" [150]. Peste aceste tendințe, ideea de plan avea să-și găsească locul și demonstrația în aproape toate compartimentele vieții statale, cum încercăm să dovedim în cele ce urmează.

După aplicarea reformei agrare, noi probleme aveau să fie puse spre rezolvare. G. Ionescu-Șișești remarcase încă din 1921 că România se afla într-o perioadă cînd agricultura se cerea așezată pe baze solide, cînd trebuia să se aibă în vedere nu numai interesele generației de atunci, ci și ale celor viitoare [151], dar abia în 1930, făcîndu-se bilanțul primului deceniu interbelic, se explica, într-un mod care cel puțin în parte se cuvine reținut, că reforma nu a dat toate roadele la care contemporanii sperau din lipsa unui plan chibzuit [152]. Peste un an, s-a înjghebat un plan care lua în considerație crearea de „bastioane agricole", menite, prin transformarea lor în

[144] *Ibidem*, p. 1.
[145] *Ibidem*, p. 4—7.
[146] Gh. N. Leon, *Economie politică și politică economică...*, p. 397.
[147] *Ibidem*, p. 398.
[148] Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări științifice pentru satisfacerea nevoilor actuale ale țării*, București, 1940, p. 7—8.
[149] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 309.
[150] N. Ghiulea, *Organizarea economiei naționale...*, p. 1033.
[151] M. Drăcea și G. Ionescu-Șișești, *Legătura dintre exploatarea agricolă și cea silvică*, București, 1921, p. 30.
[152] R. Soepkez, *Discurs rostit în ședința Senatului de la 28 noiembrie 1930*, București, 1930, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

izvoare puternice de producție și de energie națională, să reziste concurenței. Ele trebuiau să fie, în fapt, asociații care, păstrînd caracterul „sacru" al proprietății individuale, să se manifeste într-o „solidaritate desăvîrșită" pentru a îmbunătăți și ieftini producția, a dezvolta industria agricolă, a desființa intermediarii, a da sănătate financiară, fizică și morală țărănimii [153]. Peste alți doi ani, adică în 1933, în cadrul unor vederi tipic țărăniste, s-a vorbit în exclusivitate de agricultură pentru care trebuia făcut totul prin organizarea sistematică, rațională și tehnică, pe baza unui plan cincinal precis, în care inițiativa și efortul statului urmau să conlucreze cu ale particularului spre ridicarea materială și spirituală a sătenilor. [154]. Era o abatere de la ceea ce societatea avea nevoie : o dezvoltare armonioasă, în structură de plan, a tuturor compartimentelor, fără exclusivități. Cîștigat de mult pentru teza primatului agriculturii, V. Madgearu repeta în 1936 că, la noi, economia dirijată trebuia să o aibă ca un fir conducător. Atunci, el a reclamat întocmirea unui plan de raționalizare a producției și a desfacerii articolelor agricole, care, ca mijloace, să cuprindă : vaccinarea obligatorie, dar gratuită ; acordarea la prețuri reduse a semințelor selecționate ; cooperativizarea micii exploatări ; organizarea pieții agricole, creîndu-se, prin asocierea statului, toate instalațiile de depozitare, de condiționare și de conservare, de care depindea valorificarea excelentă [155].

Efortul de a închega un plan agricol, ca parte integrantă a unuia economic național, avea să biruie destul de tîrziu, în pofida faptului că dobîndise tradiție convingerea că „orice gospodărie a pămîntului..., spre a fi rațională, trebuie să aibă loc pe baza unui plan" [156], care, singurul, avea capacitatea de a preciza cînd și cum urma să se pună în valoare fiecare suprafață, ce cultură trebuia să se practice într-un anumit loc și timp, cînd și cum să se alterneze culturile etc. În agricultură, planul economic — conceput totdeauna împreună cu industriile care prelucrau produsele solului [157] — era dator să asigure „continuitatea în metoda de lucru, să dea posibilitate de control în ce privește rezultatele, să înlesnească stabilirea în viitor a celei mai bune căi de urmat la punerea în valoare a pămîntului" [158].

În scopul configurării lui, unii au pus în evidență relația „obligatorie" între ideea de plan și marea proprietate. M. Manoilescu, între alții, plecînd de la adevărul că exploatarea intensă era calea cea mai eficace de a dezvolta și perfecționa agricultura, a căutat să asigure, pe de o parte, că un plan economic național în acest sector trebuia „să se inspire întîi dintr-o doctrină fermă în ce privește *rolul marii proprietăți*, atît cît a mai rămas" [159], deci fără a afecta dreptul de proprietate, iar pe de alta, că nu i se putea da niciodată o organizare serioasă prin plan dacă nu se fixa — în mod doctrinar și principial — care era forma ideală a exploatării țărănești, adică stabilirea mărimii diferitelor unități de producție și forma colaborării între

[153] C. Șt. Poenaru, *op. cit.*, p. 49.
[154] Al. Panaitescu, *Planul economic prin ridicarea agriculturii denumit : totul pentru agricultură*, București, 1933, p. 7.
[155] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Excelsior", II (1936), nr. 90, p. 1—2.
[156] V. N. Stinghe, *Amenajarea pădurilor*, București, 1939, p. 1.
[157] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 29.
[158] V. N. Stinghe, *op. cit.*, p. 1—2.
[159] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ele [160]. Ţinînd seama de situaţia că nevoile cereau dublarea inventarului, s-a precizat că înzestrarea exploataţiilor cu maşini trebuia să formeze un punct principal în planul de redresare tehnică a producţiei agricole [161]. Pentru completarea şi întreţinerea lui — apreciau corect unii specialişti — se impunea ca, potrivit unui plan bine cumpănit, să se eşaloneze pe un număr de ani răspîndirea raţională a tuturor maşinilor şi uneltelor recomandate de o agricultură modernă, acordîndu-se, în acelaşi timp, o mai mare atenţie organizării şi dezvoltării industriei naţionale de utilaj agricol, spre a ajunge la emanciparea de producţie similară străină [162].

În viziunea unor contemporani, un plan agricol urma să încorporeze, pe lîngă mecanizarea muncii cîmpului, „zootehnizarea" ramurii [163], să arate, dat fiind productivitatea ce o poate realiza, o preocupare de căpetenie pentru viticultură [164], să prevadă lucrări de îmbunătăţiri funciare (irigaţii, îndiguiri etc.) care să dea o raţională utilizare unei bune părţi din terenurile neproductive [165]. În baza unui program formulat cu mult mai înainte de Gr. Antipa, în 1937 s-a întocmit chiar un plan cincinal [166] pentru punerea în valoare a terenurilor inundabile şi a produselor pescăriilor statului, care, în rezumat, cuprindea, cu scop de execuţie şi finanţare, investiţii pentru ameliorarea fondului de producţie, utilaj de exploatare şi industrializare a peştelui. Marele savant pleda, totodată, pentru crearea unui Serviciu special al repopulării rîurilor, condus de un corp tehnic competent, care, între altele, să centralizeze toate chestiunile privitoare la pescuit, inclusiv conturarea unui plan general unitar de exploatare, repopulare, înfiinţare de staţiuni piscicole, valorificare a apelor şi de evidenţă statistică a pescuitului în rîuri, cu stabilirea modului de organizare a punerii lui succesive în aplicare [167]. Surprinde plăcut recomandarea pe care Gr. Antipa a făcut-o tot atunci ca asanarea, înfiinţarea heleşteielor şi punerea lor în valoare să se execute numai după proiecte şi studii pregătitoare [168].

Dezideratul de plan cincinal în agricultură, formulat prematur în 1933 şi mereu fertilizat cu idei în perioada următoare, a dobîndit un contur precis în 1940, sub Gh. Ionescu-Şişeşti, aflat în fruntea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor. Deşi definit într-o conjunctură internaţională extrem de încordată, de acută agresivitate, obiectivul lui, adaptat noilor condiţii ale pieţii interne şi mondiale, era profund umanitarist : „să asigure hrana sporului de populaţie de 1.000.000 de oameni la fiecare cinci ani şi, în acelaşi timp, să compenseze cu producţia ei scăderea pe care o va produce în comerţul nostru extern împuţinarea rezervelor de lemn şi de petrol" [169]. Creşterea randa-

[160] *Ibidem*, p. 28.
[161] I. C. Vasiliu, *Probleme actuale în agricultura românească*, Bucureşti, 1939, p. 27, 29.
[162] *Ibidem*, p. 29.
[163] *Ibidem*, p. 34—36.
[164] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 30—31.
[165] I. C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 32.
[166] Gr. Antipa, *Chestiunea planului cincinal*, în „Buletinul Administraţiei generale a P.A.R.I.D.", nr. 1/1937, p. 15, 17—21.
[167] Idem, *Ţelurile politicii de stat pentru dezvoltarea, organizarea şi punerea în valoare a pescăriilor României*, Bucureşti, 1937, p. 14.
[168] *Ibidem*, p. 17.
[169] *Planul agricol al României pe 5 ani*, în „Bursa", XXXIX (1940), nr. 1843, p. 373.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mentului, prin trecerea agriculturii de la caracterul extensiv la unul intensiv, cu consolidarea și garantarea stabilității regimului de proprietate, constituia, în fapt, ideea lui directoare. În plan se acorda atenție deosebită și celorlalte chestiuni legate de agricultură : pomicultura, viticultura, zootehnia, munca, lucrările tehnice, organizarea și valorificarea producției. Ca misiuni, el îngloba : pregătirea unei hărți fitotehnice, distribuirea de semințe valoroase, propaganda intensă în vorbe și în fapte, înființarea de școli de tractoriști și mașini agricole, ieftinirea îngrășămintelor, înzestrarea agricultorilor cu mașini și unelte perfecționate, înlesnirea prin credite convenabile și prin ajutoare din partea statului a lucrărilor de îndiguire și desecare în regiunea inundabilă a Dunării și în alte zone importante etc. [170].

Progresul silviculturii, în regim planificat, a fost recomandat încă de la începutul perioadei contemporane, considerîndu-se, pe drept cuvînt, că liberalismul economic era cea mai primejdioasă doctrină pentru fondul silvestru [171]. Spre meritul lui, Gr. Antipa a vorbit de un plan în domeniul silvic într-o epocă în care noțiunea era prea puțin cristalizată chiar în state mai avansate. Savantul propunea în 1919, ca activitate civilizatoare ce o indica natura, sistarea devastărilor din partea persoanelor de bună-credință, care-și închipuiau că numeroasele ferăstraie și instalații erau o operă de progres industrial, ori a celor lacomi de cîștig — români sau străini — ce secătuiau aurul verde fără a lua măsuri corective. Numai după oprirea ruinei trebuia să se purceadă la alcătuirea unor planuri sistematice de exploatare rațională a pădurilor, cuprinzînd și instalațiile necesare transportului și punerii lor în valoare [172].

Specialiștii relevaseră că, spre a îndrepta situația, nu era suficientă enunțarea unui program de revendicări și dorinți, cum inserau, de obicei, partidele politice, ci o sumă largă de lucrări pe o perioadă mai îndelungată, în strînsă legătură și cu cunoașterea exactă a suprafețelor degradate [173]. Greșelile comise de neinițiați sau răuvoitori, avînd drept rezultat compromiterea unor zone silvestre, trebuiau reparate printr-un program care să cuprindă în prima linie regenerarea după metode proprii, răspîndirea cunoștințelor tehnice silvice, extinderea publicațiilor științifice de valoare și stimularea cu premii a creațiilor utile [174].

Merită relevat că s-a indicat, nu o organizare oarecare, ci una solidă, în regim de plan, apreciată drept „cea mai de seamă și cea mai urgentă nevoie" [175], ca emanație exclusivă a specialiștilor. I. C. Vasiliu și P. Ioan, bunăoară, subliniaseră justificat că organizarea producției forestiere comporta — într-un sistem planificat — examinarea posibilităților intense de valorificare rațională a pădurilor, astfel încît din ea să decurgă în mod natural regenerarea, ameliorarea și noi directive de restructurare a gospodă-

[170] *Ibidem*, p. 374 ; Ir. Staicu, N. Săulescu, C. Chiriță, Val. Dinu, M. Botzan, N. Petrescu, *Gheorghe Ionescu-Șișești. Contribuția operei sale științifice la progresul agriculturii în România*, București, 1977, p. 112.

[171] M. Drăcea, *La semicentenarul Societății „Progresul silvic"*, Bucuurești, 1937, p. 8.

[172] Gr. Antipa, *Problemele evoluției poporului român*, București, 1919, p. 199—200.

[173] *A 47-a Adunare generală a Societății „Progresul silvic" în zilele de 25, 26 și 27 mai 1933*, București, 1933, p. 148.

[174] *Ibidem*, p. 176—177.

[175] P. Ioan, *Politică silvică națională*, București, 1936, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riei silvice [176]. Normalizarea producției forestiere, raționalizarea și adaptarea industriei lemnului la capacitatea pădurilor, crearea debușeurilor corespunzătoare și asigurarea desfacerii surplusului peste granță reprezentau — în opinia altui specialist — liniile principale ale organizării silvice, care nu se puteau înfăptui decît în cadrul unui plan economic de durată. Era vorba, cu alte cuvinte, de aplicarea unui plan de acțiune constructivă, de „o gîndire completă, un ansamblu de măsuri, toate coordonate între ele, în care orice problemă soluționată să întărească coeziunea celorlalte probleme puse în întreg planul" [177]. Organizarea ei în acest chip corespundea pe deplin — se aprecia în epocă — nevoilor neamului [178].

În silvicultură, conceptul de plan nu era expresia unei reflexii de conjunctură, ci a nevoii de organizare pe termen lung. O planificare de durată — după unii specialiști posibilă chiar pe o perioadă de 10—20 de ani [179] — reclama ca premisă de bază modificarea esențială, atît ca structură administrativă, cît și ca sistem politico-economic a ramurii, spre a o putea îmbina cu ideea de plan la scară națională, și trebuia să aibă ca prim obiectiv progresul ansamblului avuției forestiere și eșalonarea problemelor de rezolvat în ordinea dictată de însemnătatea lor. Acțiunea nu putea avea eficiență fără o conducere unitară, care să elaboreze măsurile necesare, să controleze aplicarea lor și să sincronizeze eforturile tuturor sectoarelor de execuție [180]. Suma prevederilor politicii forestiere trebuia, inevitabil, să facă parte integrantă din planul unitar [181]. În 1938, M. Manoilescu avea să demonstreze că, din punct de vedere silvic, idealul nu era de a se cruța de la tăiere orice pădure, ci de a sacrifica pe acelea care puteau fi înlocuite cu altele mai bune [182]. În consecință, pleda, reclamînd aplicarea principiului „integrării verticale", adică al executării cultivării și al exploatării pădurii de către una și aceeași întreprindere de stat, pentru desemnarea unui program care să ducă la *„un sistem de păduri crescute și îngrijite modern în vederea celui mai mare randament calitativ și cantitativ"* [183].

Problema a rămas însă deschisă, deși organizarea producției forestiere după criterii științifice a fost apreciată, mai ales în ajunul celei de a doua conflagrații, „un imperativ ce nu mai poate suferi nici o temporizare" [184]. Pentru a-l pune în practică, Gh. Ionescu-Șișești a întocmit în 1940 planul agricol menționat mai sus, în cadrul căruia a acordat o atenție specială și silviculturii [185]. Era cu totul altceva decît prevederile incluse în planul de „colaborare" româno-germană, care i-a premers, cu accent plasat exclusiv pe exploatarea forestieră și prelucrarea lemnului [186].

[176] Idem, *Muncă și creație românească în domeniul forestier*, București, 1939, p. 16; I. C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 52.

[177] P. Ioan, *Politică silvică națională...*, p. 51.

[178] V. Filip, *op. cit.*, p. 396.

[179] Al. Ștefănescu, *Relațiuni între cultura rațională a pădurilor și exploatarea lor comercială*, în „Revista pădurilor", XLIII (1931), nr. 7, p. 591.

[180] Val. Dinu, *Administrație și politica forestieră în spiritul doctrinei și practicii moderne*, București, 1939, p. 8, 9, 12.

[181] Idem, *Politica forestieră națională. Doctrina modernă și realizările epocii 1918—1939*, București, 1939, p. 283.

[182] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 31.

[183] *Ibidem*, p. 32.

[184] I. C. Vasiliu, *op. cit.*, p. 52.

[185] *Planul agricol al României pe 5 ani...*, p. 374.

[186] A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, București, 1965, p. 223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi în acest caz, în epoca de adulare a monarhului, s-a putut produce o apreciere deformată a teoriei şi a aplicării conceptului de plan. „Economia forestieră fiind planificată şi dirijată prin definiţie în ultimul deceniu (adică din 1930, anul reîntoarcerii lui Carol al II-lea — n.ns.) — se exagera voit — studiul de amenajament s-a impus aproape peste tot, acesta trebuind să prevadă în linii generale mersul lucrărilor de cultură şi raţională exploatare“ [187], inclusiv valorificarea pentru care s-au dat îndrumări de normalizare. În fapt, la cîţiva ani după prima conflagraţie au fost redactate instrucţiuni pentru întocmirea amenajamentelor — sistem de măsuri în vederea organizării exploatărilor forestiere, cuprinzînd refacerea, ameliorarea, mărirea, protecţia şi valorificarea raţională a fondului silvestru — instrucţiuni care, împreună cu cele referitoare la unele comunităţi de avere şi cu recomandările înglobate în *Agenda forestieră* a lui V. N. Stinghe şi D. A. Sburlan, au constituit singurele îndrumări puse la dispoziţia silvicultorilor.

Amenajarea pădurii, reprezentînd elementul viu al economiei silvice, de transpunere în practică a principiilor politicii forestiere, oglindea în modul cel mai fidel intenţia activităţii în domeniu, caracteriza înţelepciunea perceptelor şi definea dimensiunea spiritului de prevedere [188]. Amenajamentul constituia pentru silvicultură ceea ce planul economic trebuia să fie pentru agricultură, cu deosebirea că importanţa primului pentru raţionalizarea gospodăriei pădurilor era mai mare, după cum mai mari erau şi dificultăţile elaborării lui. Faptul se datora naturii complicate a producţiei lemnoase şi specificului problemelor pe care le ridica economia forestieră [189]. În 1939, D. A. Sburlan a publicat *Amenajarea pădurilor*, lucrare care reprezenta pentru acel timp chintesenţa cunoştinţelor teoretice şi practice în atare domeniu acumulate la noi ; ea a determinat o cotitură în evoluţia concepţiilor despre amenajarea pădurilor, devenind o carte de căpătîi pentru inginerul forestier în organizarea procesului de producţie şi o sursă principală de inspiraţie pentru specialiştii de după 23 August 1944 [190].

Literatura consacrată planificării în industrie este de un caracter foarte contradictoriu. Oprindu-ne la poziţiile realiste, sîntem datori să remarcăm că specialiştii argumentaseră temeinic că era prematur să se vorbească de un plan industrial şi de raţionalizare, cîtă vreme sectorul era condus „de întîmplare“ [191], *în pofida faptului că, încă din 1928 s-a cerut ca aplicarea* legii industriale să se facă „numai pe baza unui plan care să cuprindă întreaga noastră activitate economică“ [192]. Într-adevăr, România nu avea un program capabil să stabilească criteriile de ansamblu după care să se creeze industrii, să se încurajeze unităţile vechi, să se facă investiţii, în ce proporţie şi în ce direcţie ; ea nu avea o politică precisă care să armonizeze dezvoltarea industriei în cuprinsul economiei naţionale [193]. După opinia lui

[187] *Realizările agricole, 1930—1940*, Bucureşti, 1940, p. 179.
[188] V. Sabău, *Politica de amenajare a pădurilor româeşti în lumina statisticii*, Bucureşti, 1937, p. 3.
[189] V. N. Stinghe, *op. cit.*, p. 2.
[190] D. Ivănescu, *Din istoria silviculturii româneşti*, Bucureşti, 1972, p. 120.
[191] G. Şuşnea, *op. cit.*, p. 3.
[192] P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică...*, p. 14.
[193] G. Şuşnea, *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E. Ene, situația industriei, mai cu seamă suprainvestițiile ce apăsau greu asupra rentabilității și a prețului de cost, oferea măsura greșelii făcute de stat, care a gîndit, fără un plan preconceput și fără un program, dezvoltarea industriei [194]. Era prematur să se formuleze un plan în industrie și cîtă vreme nu se realizaseră, în prealabil, anchete și studii care, între altele, să arate ferm unde România nu putea ceda în cooperarea cu alte state [195].

Cu toate acestea, necesitatea planului industrial nu a fost tăgăduită. Aplicat cu succes în alte state — releva E. Ene — planul industrial „se pune la noi din plin" [196]. Dacă se aplica cu 15 ani în urmă, adică imediat după desăvîrșirea unificării statului, și liderii aveau tot de atunci viziunea necesității lui — era încredințat același contemporan — cu siguranță că România ar fi avut o industrie mai bine echipată, producînd cu un preț de cost redus și avînd posibilități de dezvoltare mult mai mari [197]. Deși partizan al primatului agriculturii, V. Madgearu declarase cu autoritatea doctrinarului că economia dirijată presupunea în condițiile României și un plan de industrializare, inclusiv prelucrarea în toate formele a produselor agricole și animale, posibil de întocmit în ipoteza unei lucrări științifice obiective [198]. Al. C. Dobre era de părere că un plan de industrializare a țării, imperios necesar, trebuie întocmit sub forma „unei serii de planuri mici, planuri conexe economice" [199]. De asemenea, Gh. Șușnea, justificîndu-l, arăta în 1937 că „astăzi, mai mult ca oricînd, avem nevoie de un plan industrial care să se încadreze într-un plan economic general... planul industrial trebuie să urmărească ca dezvoltarea și propășirea noastră industrială să se realizeze în cadrul realităților intereselor economice românești" [200]. Ținînd cont de nevoia industrializării, el arăta că imperativul vremurilor silea la organizarea în acest scop a tuturor compartimentelor economiei pînă la amănunt și în cele mai bune condiții [201]. Urgența echipării industriei impunea în mod cu totul deosebit creionarea unui plan, în care localizarea ei trebuia să formeze punctul cardinal al efortului de organizare și de raționalizare. Nu era vorba de a se impune un plan oarecare, ci de unul care să aplice în procesul industrializării principiile raționale de organizare și, îndeosebi, ultimele perfecțiuni ale tehnicii. Mai mult, planul industrial nu trebuia privit ca un fenomen izolat, ca o manifestare singulară, ci ca parte integrantă a planului general economic, în armonie cu interesele celorlalte ramuri de activitate, fapt pe care aveau să-l demonstreze din plin Gh. Șușnea [202], Al. Roceric [203] și mulți alții.

Direct sau indirect, era o replică francă la adresa acelor contemporani care susțineau, și prin planificare, primatul agriculturii în economie. Între aceștia din urmă se număra și C. D. Bușilă, care însă, deși recunoștea întîietatea și importanța ei, nu putea să nu afirme că industria avea dreptul la

[194] Gh. Brânzescu, *Industria românească în timpul crizei*, în *Aspectele crizei românești...*, p. 248.
[195] M. Manoilescu, *Ideea de plan*, p. 34.
[196] Gh. Brânzescu, *op. cit.*, p. 248.
[197] *Ibidem.*
[198] V. Madgearu, *Economia dirijată*, în „Excelsior", II (1936), nr. 90, p. 1—2.
[199] *Aspectele crizei românești...*, p. 482.
[200] *Ibidem*, p. 485.
[201] *Ibidem.*
[202] G. Șușnea, *op. cit.*, p. 30—31.
[203] *Aspectele crizei românești...*, p. 472.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

viață în raport cu contribuția la mărirea bogățiilor țării, că în cadrul unui program economic integral, ea avea nevoie de concursul statului [204].

Cîteva planuri de industrializare fuseseră întocmite de V. Madgearu, M. Manoilescu, C. Argetoianu și alții, dar nici unul nu s-a pus în aplicare, întrucît, nu numai că nu existau nici condițiile minime, dar însăși pîrghia punerii lor în practică a fost fixată în mod diferit. Al. C. Dobre, de exemplu, era convins că numai prin soluționarea creditului se crea posibilitatea planului de industrializare [205]. Ca și el, Gh. Cioriceanu împărtășea teza că adevărata lui elaborare și aplicare devenea cu putință prin asigurarea bazelor economiei generale românești în urma rezolvării complete a problemei creditului privat [206]. În optica lui I. V. Ioachim, chestiunea trebuia examinată cu multă băgare de seamă, întrucît, oricît de frumos ar fi construit teoreticește planul, la bune rezultate nu se putea ajunge cu măsuri de constrîngere și de supraveghere polițienească, omorînd spiritul de inițiativă și înlăturînd orice formă de răspundere și de satisfacție sufletească pentru opera de creație [207].

Cu totul remarcabilă era judecata unor oameni de știință că o valorificare superioară a potențialului material, pe bază de plan, nu putea avea loc fără a supune, mai întîi izvoarele de energie unui program bine determinat. Se știe că întrebuințarea acestora era cu totul redusă la noi, dovadă fiind: consumația infimă pe cap de locuitor în raport cu alte state; proporția mică de populație deservită; existența unor surse enorme de energie neutilizată chiar acolo unde o atare exploatare ar fi fost integral rațională; producerea ei, în majoritatea cazurilor în mod neeconomicos. Chiar în asemenea condiții s-a vorbit imediat după desăvîrșirea unificării statale de electrificarea neîntîrziată a țării, cu folosirea energiei îndeosebi pentru căile ferate, industrii și ateliere, tratată nu ca un deziderat, ci ca o problemă rezolvabilă. Semnificativă apare consemnarea că procesul nu se putea înfăptui decît treptat „după un plan bine chibzuit de inginerii specialiști și pe măsură ce vom dispune de materiale și de elemente de muncă necesare" [208]. Cerințelor energetice căuta să le răspundă construirea de centrale hidroelectrice pentru care s-au studiat în 1923 soluții legate de valorificarea bazinului hidrografic al Văii Bistriței [209].

Într-un asemenea context a fost dată publicității măsura din 4 iulie 1924, cu meritul de a fi prima care a pus chestiunea legiferării energetice în România, prevăzînd un program general de electrificare. Potrivit ei, Ministerul Industriei și Comerțului era obligat să alcătuiască un plan de producere, de transport și de folosire a energiei, cu indicarea: a) nevoilor de energie ale diferitelor regiuni, în special pentru serviciile publice; b) posibilităților construirii centralelor mari, avînd în vedere și conlucrarea lor pentru cea mai bună întrebuințare a energiei hidraulice (unitățile termice trebuiau să servească numai ca susținere și rezervă, fiind recomandate mai

[204] C. D. Bușilă, *Necesitatea și rolul unei politici industriale*, București, 1931, p. 6.
[205] *Aspectele crizei românești...*, p. 482.
[206] *Ibidem*, p. 478.
[207] Gh. Brânzescu, *op. cit.*, p. 253.
[208] I. Ștefănescu-Radu, *Rolul electricității în problema transporturilor*, București, 1920, p. 31.
[209] D. Leonida, *Problemele energiei în România*, București, 1942, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ales la mine, spre evitarea transporturilor inutile de combustibil); c) centurii de legare a centrelor mari electrice și a mijloacelor de utilizare printr-o rețea de transportat energia, care nu putea fi decît românească. După alcătuirea acestui program, statul era obligat să decidă punctele de însemnătate națională ce urmau să fie edificate și exploatate chiar de autoritatea centrală, iar pentru cele concesionabile să prevadă dreptul propriu de a rezerva energie serviciilor publice [210].

Comisia care a lucrat la alcătuirea lui, formată și din experți francezi și elvețieni [211], a ajuns la norme energetice generale, judicioase, nu însă și la un proiect de electrificare a României, întrucît „ar fi fost fără un efect practic imediat și chiar cu totul prematur față de situația noastră înapoiată din punct de vedere energetic" [212]. Dacă nu putea fi vorba de o electrificare generală și imediată, era cu certitudine evidentă nevoia adoptării fără întîrziere a principiilor politicii energetice : unificarea condițiilor de distribuire ; intensificarea răspîndirii energiei ; strînsa colaborare între factorii economici, îndeosebi între energie și industrie ; transformarea statului și a comunelor în buni exploatatori și administratori de întreprinderi electrice, respectînd normele fundamentale energetice și legislația respectivă [213].

Un pas însemnat avea să se producă prin planul general din 1933, care propunea, pe bază de studii și calcule efectuate, nu mai puțin de 567 de uzine posibile de realizat, inclusiv Porțile de Fier, însoțit de 93 de planșe, tabele tehnice și economice amănunțite [214]. Nu erau tratate Dunărea în aval de Porțile de Fier și rîurile de șes cu pante prea line [215]. Dorin Pavel, autorul planului, prevăzuse pe întreaga Vale a Bistriței 26 uzine hidroelectrice : 12 în amonte de marele lac de la Izvorul Muntelui, amplasat în planul din 1933 exact în același loc cu cel executat după 1950 ; 14 în aval, coincizînd, în parte, cu realizările ulterioare [216]. Varianta lui D. Leonida se oprea la Centrala de la Stejaru, cu barajul tot la Izvorul Muntelui, fără a fi publicat o schemă a întregii cascade a Bistriței [217]. Planul din 1933 fusese substanțial apreciat de contemporani ca o lucrare capabilă să aducă o contribuție de preț la studiul amenajării economice a surselor de energie hidraulică la aplicarea rațională a unei politici energetice în România [218]. În zilele noastre, pentru valoarea și temeinicia documentației, el a fost luat ca bază în noile amenajări hidraulice cuprinse în primul plan decenal de electrificare 1951—1960 [219].

Între compartimentele care reclamau prioritate în planificare se numărau și lucrările publice. Mai întîi, s-a remarcat, la timp și cu tărie [220], că

---

210 C. Hamangiu, *Codul general al României*, XI—XII, p. 679 și urm.

211 „Argus", 8 februarie 1926.

212 C. Budeanu, *Problema energetică în România și raporturile ei cu noua lege administrativă*, București, 1936, p. 14.

213 *Ibidem*, p. 18—20.

214 Dorin Pavel, *Plan général d'aménagement des forces hydrauliques en Roumanie*, București, 1933.

215 Idem, *Arhitectura apelor*, București, 1976, p. 157—158.

216 *Ibidem*, p. 162.

217 *Ibidem*, p. 163.

218 C. D. Bușilă, *Preface*, la Dorin Pavel, *Plan général...*, p. V—VI.

219 Dorin Pavel, *Arhitectura apelor...*, p. 157—158.

220 Th. I. Gâlcă, *Problema transporturilor și căile de comunicație din România. Directive generale pentru soluționarea ei*, București, 1927, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

normalizarea transporturilor se afla în raport cu aspectul căilor de comunicație. Refacerea lor trebuia să aibă loc, nu la întîmplare, nu după interesele proprii, ci după nevoile economice ale țării, în legătură cu cea mai rapidă deservire a centrelor de producție și de desfacere. La soluția tehnică pentru alegerea felului de transport (căi ferate, șosele, navigație), a traseului și a profilului lor în canevasul general nu trebuiau neglijate principiile economice. Faptul că traficul feroviar deținea monopolul între mijloacele de comunicație impunea ca rezolvarea să fie subordonată situației căilor ferate, felului mărfii, distanței de transport și posibilităților financiare existente sau cu putință de creat. Numai în baza acestora — preciza Th. I. Gâlcă — se putea închega un plan general de realizare, pentru ca într-un timp determinat să se ajungă „la cele mai proprii căi de comunicație cu cel mai ieftin cost de transport, care să satisfacă cerințele actuale și să fie capabile de o dezvoltare în viitor" [221]. Faptul obliga la pătrunderea cît mai adîncă în zonele agricole prin rețele de mic trafic (șosele, căi ferate înguste), susceptibile a face servicii pe distanțe scurte, atît la alimentarea rapidă proprie mijloacelor de comunicație, cît, mai ales, la intensificarea producției și, în consecință, la ridicarea materială a producătorilor. În acest scop, pe temeiul datelor statistice sistematizate, se cerea organelor competente întocmirea unui program general de lucrări pe cel puțin 20—25 ani pentru refacerea, crearea de linii de completare a rețelei, în condiții economice, admițîndu-se, după necesități interne, dar și în raport de traficul internațional, mijlocul de comunicație. Era un imperativ, care nu mai reclama alte argumente, de a se ajunge la normalizarea transporturilor, astfel încît în 10—12 ani să se poată realiza, fie și în parte, cele mai proprii și mai ieftine transporturi în stare să cuprindă în sine și capacitatea de a se dezvolta în viitor.

Problema refacerii căilor ferate trebuia tratată odată cu completarea unor linii de legătură pentru arterele principale, care să repartizeze și mărească traficul, micșorînd cheltuielile cu combustibilul și utilizînd mai bine parcul de material rulant, în afară de problema electrificării tracțiunii care micșora și mai mult cheltuielile de exploatare [222]. Acest punct de vedere, ce apăra prioritatea transportului feroviar în totalul mijloacelor de comunicație, făcuse îndelungă carieră pînă în 1938, cînd M. Manoilescu afirmase că un plan național în compartimentul lucrărilor publice trebuia să decidă dacă și unde se mai puteau construi linii ferate secundare și care din acestea, în exploatare, se propuneau a fi suprimate, de vreme ce, paralel cu ele, se aflau șosele moderne [223].

Dealtminteri, pe lîngă căile ferate, sistemul rutier trebuia studiat complet în spiritul unor soluții radicale și generale, întrucît șoseaua modernă, ori pe unde ar fi trecut, era datoare, prin funcție, să aducă civilizație [224]. Întocmirea unui plan de ansamblu în acest compartiment urma să țină seama de tendința de circulație internă și de tranzit, de traficul destinat C.F.R. sau navigației pe apă [225]. Nu putem să nu prețuim teza acelora care au cerut ca știința să fie pusă la baza preocupărilor respective. Mai trebuie — releva

[221] *Ibidem*, p. 4.
[222] *Ibidem*, p. 6—7.
[223] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 50.
[224] *Ibidem*, p. 50—51.
[225] Th. I. Gâlcă, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Th. I. Gâlcă — un organ tehnic de cercetări și experiențe spre a soluționa pentru fiecare regiune cel mai bun și mai ieftin material de întrebuințat la partea carosabilă în raport cu distanțele de transport și localități, tehnica folosirii materialelor, plantațiile pe șoselele principale, construcțiile de cantoane, siguranța circulației prin semnalizare, standardizarea tipurilor de vehicule etc. [226].

Conceptul de plan era chemat să-și întindă aria și asupra altor domenii de comunicație. Încă din 1927 se subliniase că arterele de navigație pe apă pentru trebuințele interne, de export și de tranzit, cereau să fie dezvoltate după un plan general de amenajare economică a lor. Problema trebuia pusă, deci, în acord cu ameliorarea terenurilor inundabile, cu lucrările de irigații, utile și sporirii producției și obținerii de energii prin căderile de apă. Planul de ansamblu rezultat urma să satisfacă și traficul principalelor artere în legătura lor cu căile internaționale. Promovarea producției naționale nu era posibilă cîtă vreme nu se crea și o flotă comercială suficientă, aservită intereselor generale pentru ca transportul pe apă să coste ieftin. Un asemenea plan dădea României posibilitatea să urmărească dezvoltarea pavilionului național, cu convingerea că interesele producătorilor în valorificarea muncii lor pe piața mondială erau mai bine asigurate. În plus, se putea forma un personal specializat, folositor, la nevoie, și pentru apărarea națională [227].

Asemenea teoretizări au fost reluate și amplificate în contextul în care, în 1939, se lucra asiduu la elaborarea unui plan economic național. De aceea, unii, preocupați de întrebuințarea cursurilor de apă în valorificarea bogățiilor, justificaseră cu legitim temei că în cadrul oricărui program de lucrări mari, menit să dea avînt economiei, problema alcătuia „un capitol fundamental" [228]. La un maximum de cîștig de pe urma unei atare acțiuni nu se putea ajunge însă fără studierea, în prealabil, a fiecărui curs de apă, *„pe toate laturile posibilităților lui de folosire"* [229]. Meritorie era și afirmația de imperativ, de întocmire a unui *„plan general de folosire optimă și integrală a cursurilor de apă din întreaga țară"* [230]. Stabilirea lui era cu atît mai necesară cu cît, prin construirea, de pildă, a unui baraj — cu scop unic și determinat: irigarea cîmpurilor — se puteau trage avantaje multiple și pentru alimentarea cu apă a centrelor populate și industriale învecinate, pentru obținerea energiei hidraulice, îmbunătățirea navigației în sectoarele uneori foarte critice etc.

Și în acest caz, s-a apreciat că sarcina, vastă și complexă, reclama înființarea unui organ superior de stat, cu denumirea Institutul național pentru studiul folosirii integrale a cursurilor de apă, care să cerceteze, proiecteze, raționalizeze și coordoneze preocupările, să obțină date complete pe teren, singurele capabile să-i dea dreptul de a întocmi un plan general de valorificare a apelor curgătoare. În baza lui, trebuiau să se propună puterii executive lucrările, ordinea cronologică din punct de vedere tehnic, repartiția sarcinilor financiare între beneficiari, legislația potrivită și instituția

[226] *Ibidem*, p. 23.
[227] *Ibidem*, p. 25—26.
[228] Gr. Vasilescu, *Folosirea integrală a cursurilor de apă în cadrul valorificării bogățiilor naționale*, București, 1939, p. 4.
[229] *Ibidem*, p. 5.
[230] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bancară chemată să asigure finanţarea în condiţii avantajoase. Deosebit, guvernul avea datoria să elaboreze planul economic naţional în care trebuia să figureze exploatarea perfectă şi completă a cursurilor de apă, alături de celelalte bogăţii [231]. Era vorba, prin urmare, de un vast plan de valorificare a apelor, inclusiv a Dunării [232].

Compartimentul, în totalitate, reclama şi alte măsuri, între care un mare program de dezvoltare a reţelei telefonice, întocmit de C. Dimitriu pe cînd era ministru al comunicaţiilor, cu colaborarea specialiştilor francezi [233].

În domeniul comerţului, conceptul de plan a fost interpretat ca un instrument de eliminare a liberei concurenţe şi de stabilire a preţurilor numai de către autoritatea normativă [234]; totodată, el era chemat să dirijeze activitatea, nu numai în cadrul statului, ci şi în relaţiile internaţionale, deoarece economia îndrumată nu excludea schimburile externe, ci, dimpotrivă, le amplifica pe baze raţionale, cu caracter de reciprocitate în interese şi în avantaje [235]. În raport cu aceasta, s-a şi accentuat că nu se putea concepe un plan naţional fără o politică lucidă şi îndrăzneaţă de tarife, care să constituie, alături de credit, „elementul stimulent şi dinamic al dezvoltării noastre economice" [236].

Plecînd de la „spiritul static al bancherilor" şi de la incapacitatea sistemului de credit de a „susţine şi favoriza un program de stimulare integrală a energiilor naţionale", s-a pledat şi pentru un plan de organizare a finanţelor, spre animarea tuturor sectoarelor de activitate, nu numai a acelora care ofereau o mare siguranţă şi rentabilitate. Un asemenea plan, fiind „invitat" să ţină seama de faptul că nu mai trebuia contat pe capitalul străin, că nu exista un sistem bancar complet şi adecvat nevoilor, ci numai un număr de bănci care nu forma un tot organic, era obligat să separe funcţia de acumulare a depozitelor de aceea a distribuirii în detaliu, să specializeze băncile destinate repartizării creditului după ramurile economiei naţionale şi să constituie aparte cele mai importante instituţii financiare [237].

Nu trebuie să surprindă, de asemenea, că într-o perioadă de emulaţie spirituală, subordonată cerinţei fundamentale de a propulsa România pe calea progresului dinamic după metode moderne, au putut interveni vrednice preocupări şi pentru dezvoltarea pe bază de plan prestabilit documentat a ştiinţei, învăţămîntului şi culturii. Între alţii, Gr. Antipa, plecînd de la adevărul că o cultură mărginită la cîteva cercuri nu putea fi de un ajutor substanţial pentru sporirea energiei totale a statului, a subliniat încă din 1919 „nevoia unui *plan general de cultură*, adică a stabilirii unui sistem de muncă continuă şi organizată, pentru dezvoltarea şi răspîndirea ei în pături cît mai profunde ale poporului" [238]. În alte cuvinte, era vorba de a se fixa — drept

[231] *Ibidem*, p. 6—8.
[232] Gr. Vasilescu, *Dunărea internaţională şi transporturile*, Bucureşti, 1931, p. 3.
[233] C. D. Buşilă, *Cu privire la situaţia economică...*, p. 62.
[234] Şt. J. Popescu, *Economia dirijată...*, p. 14.
[235] V. Cilibia, *op. cit.*, p. 75—76.
[236] M. Manoilescu, *Ideea de plan...*, p. 56.
[237] Idem, *Un plan de organizare a creditului naţional*, Bucureşti, 1936, p. 4—8.
[238] Gr. Antipa, *Problemele evoluţiei poporului român*, Bucureşti, 1919, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel dintîi pas spre o activitate sistematică — un plan general, atît pentru înălțarea, prin cultură, a întregii națiuni, cît și spre pregătirea fiecărui cetățean în vederea rolului ce-l avea de îndeplinit, prin instruirea profesională, în organismul social. De asemenea, V. Pârvan, în preocupările sale raționaliste, a tins imediat după încheierea păcii spre „organizarea într-un sistem a întregii vieți culturale și științifice" [239]. Întocmind planul de organizare și de lucru al secției culturale a Asociației pentru studiul și reforma socială, el a dezvoltat idei fundamentale ale culturii sociale contemporane [240]. „Larga amplitudine în care Pârvan își gîndise proiectele — observa cu justețe Al. Zub — s-a dovedit prematură, soluții eficiente nefiind posibile, deocamdată, decît în domenii limitate" [241]. Punerea lor în practică, explica la 16 februarie 1923 însuși marele cărturar, avea să întîrzie, deoarece „curiozitatea pentru problemele culturale e destul de slabă în cercurile noastre conducătoare", autoritatea centrală urmărind pînă atunci „țeluri înainte de toate politice", că *„statul viitor trebuia să aibă țeluri prin excelență culturale"* [242]. În același an, Gr. Antipa — ca soluție la problema respectivă — cerea ca fiecare persoană răspunzătoare de o ramură de activitate „să-și revizuiască programul său și să-l pună în concordanță cu problemele mari ale noului stat", ca fiecare să-și reexamineze instrumentele din sectorul propriu spre „a le dezvolta și a le potrivi scopului pentru care vrea să le întrebuințeze" [243]. El pleda stăruitor pentru un plan sistematic de activitate culturală — o variantă se afla și în atenția lui N. Iorga [244] — care să indice, ținînd seama de numeroasele începuturi bune, ce era de făcut. Un asemenea plan trebuia, indubitabil, să formeze bazele politicii contemporane a statului [245].

În efortul de a îndruma știința și cultura pe calea raționalizării cerută de noile condiții istorice aveau să se înscrie și alte personalități : Gh. Marinescu, L. Mrazec, Gh. Țițeica, Em. Racoviță și mulți alții. Marele filolog Sextil Pușcariu, de pildă, alarmat, nu fără motiv, de explozia publicațiilor științifice postbelice, ce amenințau să nu poată fi consultate de specialiști, avertiza că „singurul remediu împotriva acestui rău care crește din an în an este de a disciplina munca individuală și de a organiza travaliul colectiv printr-o colaborare inteligentă și o cooperare internațională bine dirijată" [246].

Exagerînd rolul planificării în capitalism, P. N. Panaitescu arătase în 1927 că numai în structură de plan, care să definească în mod clar scopul fiecărui grad de învățămînt, cu luarea asupra sa a sarcinii educației economice, putea înceta spectacolul trist al șomajului intelectual, sau de a avea școli admirabile, dar care din cauza unor măsuri economice nepotrivite se

---

[239] Al. Zub, *Vasile Pârvan — preocupări bibliografice și documentaristice*, în „Carpica", I (1968), p. 335.

[240] V. Pârvan, *Ideile fundamentale ale culturii sociale contemporane*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială", I (1919), nr. 1, p. 1—28.

[241] Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului...*, p. 373.

[242] Academia Română, *Anale*, XLIII, Ședințele din 1922—1923, București, 1923, p. 45.

[243] Gr. Antipa, *Organizarea muzeelor în România*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii științifice*, Seria III, t. I, București, 1923, p. 145.

[244] Al. Zub, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului...*, p. 374.

[245] Gr. Antipa, *Organizarea muzeelor...*, p. 162.

[246] Sextil Pușcariu, *Pour l'organisation du travail scientifique*, în „Dacoromania", IV (1924—1926), partea I, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aflau în imposibilitatea de a da roade strălucite [247]. Aidoma lui, N. N. Matheescu subliniase, ceva mai tîrziu, necesitatea întocmirii unui mare plan, care, cuprinzînd ansamblul măsurilor legislative şi administrative, să atenueze şi să înlăture şomajul intelectualilor [248].

În 1934, în cadrul preocupărilor de planificare a vieţii statale, s-a repus în discuţie reorganizarea tuturor instituţiilor culturale, inclusiv a Academiei, căreia îi revenea — se accentua — rolul de căpetenie de a călăuzi şi de a da mari directive pentru întreaga producţie ştiinţifică. Împrejurările cereau — specifica Gr. Antipa — ca activitatea pe acest tărîm „să nu mai fie lăsată a se dezvolta numai la voia întîmplării şi că Academia, care are îndatorirea de a o dirija, *să aibă un plan determinat pentru îndrumarea ei*", să o organizeze cît mai intensiv, în raport strict „de nevoile actuale şi de interesele mari permanente ale ţării" [249]. Tot atunci, avea să apară şi preocuparea de a înfiinţa în România un organ care să coordoneze, să îndrume şi să sprijine cercetarea ştiinţifică. Ideea, relativ veche, a căpătat formularea precisă la Congresul Asociaţiei Române pentru Înaintarea Ştiinţelor, cînd, la propunerea lui L. Mrazec, s-a votat o moţiune, potrivit căreia se cerea înfiinţarea Consiliului Naţional de Cercetări. Peste trei ani, adică în 1937, acelaşi om de ştiinţă a propus Academiei constituirea consiliului, reclamînd pentru ea cel mai de frunte rol. Propunerea fiind acceptată, s-a desemnat o comisie care să-i formuleze normele de funcţionare. Hotărîrile definitive pentru crearea consiliului au fost mereu amînate de împrejurări ostile. Comisia însă a continuat să existe, unii membri, printre ei şi Emil Racoviţă, aducînd numeroase clarificări în octombrie 1941 cînd guvernul a intenţionat să creeze un comitet al cercetărilor ştiinţifice [250]. Teza ca dezvoltarea investigaţiilor de acest gen să aibă loc în regim de plan, în scopul de a sluji societatea, era prezentă şi în lucrările de cu totul altă natură. Astfel, P. H. Suciu remarca, între altele, că generalizarea studiilor monografice pe ramuri, grupe şi subgrupe industriale, sistematizată după un plan de ansamblu, unitar era de o deosebită utilitate, faptul înlesnind coordonarea datelor, „atît pentru cunoaşterea exactă a realităţilor în vederea adaptării lor la nevoile economiei de apărare, cît şi în vederea raţionalizării întregii industrii în cadrul planului general al economiei naţionale" [251].

Paralel, în scopul sistematizării eforturilor de a face accesibile rezultatele muncii intelectuale prin organizarea, dezvoltarea şi propagarea documentării, s-a întocmit în 1935 un proiect de statut pentru înfiinţarea unui comitet naţional de documentare [252]. Conceput cu sarcini majore, în strîns raport cu mişcarea analoagă internaţională, se fonda în 1940 Centrul Român de Documentare [253], care trebuia să organizeze producerea, conservarea,

---

247 P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică şi educaţia...*, p. 14.

248 N. N. Matheescu, *Remedii pentru şomajul intelectualilor*, în „Excelsior", II (1936), nr. 78, p. 6.

249 Gr. Antipa, *Reorganizarea Academiei Române*, Bucureşti, 1934, p. 9.

250 *Analele Academiei Române. Dezbaterile*, LXV (1945—1946), Bucureşti, 1947, p. 275—276.

251 P. H. Suciu, *Industria zahărului*, Bucureşti, 1939, p. 3.

252 D. Drăgulănescu, *Începuturile documentării în România*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", VI (1964), nr. 1, p. 64.

253 *Ibidem*, p. 64—65; B. Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, Bucureşti, 1972, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

clasarea și difuzarea cunoștințelor și a informațiilor de orice fel, precum și crearea unei rețele naționale de profil. Dar toate acestea nu reprezentau decît eforturi izolate, cu predilecție pentru tărîmul tehnico-științific [254]; erau, de asemenea, ani de stăruințe solitare pentru o organizare maximă a muncii științifice, stăruințe condomnate la ineficiență, oricît de lăudabile se manifestau, cîtă vreme statul nu-și asuma el însuși sarcina coordonării [255]. Așa se face că Gr. Antipa deplîngea în 1940 lipsa condițiilor și a climatului pentru ca activitatea în domeniul științelor să se poată dezvolta sistematic „conform unui plan determinat și bine studiat dinainte" [256].

Se remarcase, pe bună dreptate, că întocmirea planului economic avea o însemnătate excepțională și pentru securitatea statului, că alcătuirea și aplicarea lui cu succes în cadrul apărării naționale răspundea „împrejurărilor critice ce se conturează tot mai mult" [257]. Planificarea era atunci — cum corect s-a remarcat — „expresia nevoii de consolidare economică a țării în fața nevoii de neatîrnare politică și consecința directă a luptei de apărare în fața tendințelor de expansiune economică din afară" [258]. Și, într-adevăr, norii plumburii ai celei de a doua conflagrații mondiale nu întîrziară să apară și pe cerul României.

Precizăm, în concluzie, că, în vreme ce conceptul de plan — emanație mai mult a omului de știință decît a celui politic — se manifesta la scară internațională îndeosebi ca soluție pentru ieșirea din marasmul în care căzuse economia capitalistă prin criza din 1929—1933, la nivelul României el s-a extins și a circulat imediat după 1 decembrie 1918, întîi de toate, ca remediu la refacerea și dezvoltarea statului unificat, impulsionat fiind de însăși marele act istoric. Conceptul de plan îmbrăca particularități esențiale proprii regimului, cu numeroase limite și manifestări contradictorii. Pentru motivele de bază că intervenția puterii centrale era îngustă, nu întruchipa un conținut nou în relațiile de producție și nu le schimba substanța — cu alte cuvinte, tot atîtea bariere în calea organizării planificării — statul nu putea armoniza, la proporția dorită, interesele contradictorii. Programele și planurile aveau, în consecință, o puternică valoare indicativă, de recomandare, împlinirea lor aflîndu-se, chiar din față, dominată de incertitudini. Cheia de boltă în structura concepțiilor burgheze despre progres, fapt reflectat și în conceptul de plan, era permanentizarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, deși practica demonstrase „limitele și viciile formelor de organizare social-economică pe acest tip de proprietate" [259]. De aici și valoarea incompletă a conceptului respectiv, lipsit, în mare grad, de comunitatea de interese între clase. Neglijînd parte din cerințele real fundamentale ale națiunii, planul avea, pe de alta, un caracter deformat, încremenit, fără o tendință, devenită imperativă, de a modifica profilul și structura economiei, fapt posibil în condiții istorice de guvernare a societății de către clasa muncitoare și aliații ei.

---

254 Al. Zub, *Din istoricul documentării în România* (mss.), p. 16.
255 Idem, *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului...*, p. 374.
256 Gr. Antipa, *Necesitatea institutelor de cercetări...*, p. 6.
257 V. Filip, *op. cit.*, p. 395.
258 I. Veverca, *op. cit.*, p. 189.
259 Sultana Sută-Selejan, *Documentele mișcării muncitorești și ale Partidului Comunist din România despre gîndirea economică nemarxistă în perioada interbelică*, în *Studii de istorie a gîndirii economice*, XIX, București, 1971, p. 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tezele susținute în legătură cu necesitatea coordonării într-un fel sau altul a economiei naționale și departamentale dezvăluie însă un aspect pozitiv al gîndirii românești interbelice, atît pe linia sugerării introducerii planificării, cît și, mai ales, a fixării de directive și de controlare a modului lor de împlinire ; în ambele cazuri, preocupările se identificau cu lupta de a salva capitalismul la scară națională, dar și de a stimula România spre o treaptă avansată a progresului.

Conceptul de plan a fost reportat în timpurile noastre, de la o orînduire la alta, în formulări și viziuni moderne, cu esență, semnificații și implicații nobile și de durată.

"THE CAREER" OF THE PLAN CONCEPT IN ROMANIA DURING THE INTER-WAR PERIOD

SUMMARY

The work ofremaking and developing, to which Romania was called after the fulfilment of its state unification, required a well thought out policy, based on realities. The bourgeoisie was conscious that the strenghtening of the nation and, within it of its own positions, in the condition of all fortunes and creative capacities' gathering was no more possible by using the old patterns.

From such an exactingness, obliged to support even the partial solving of the fundamental problems, was born one of the most advanced theses of inter-war Romanian thought, that is the necessity of the state's prosperity in planned regime raised as a problem not only in U.S.S.R., but also in some of the main capitalist states.

The author proves that the putting forward of the plan idea was accomplished in Romania after a tense doctrinarian confronting between the classical liberalism and the state interventionism manifested under different forms. During the confronting especially after the outbreak of the economical crisis in 1929—1933 there thickened the rows of the partisans of the controlled policy under the plan regime which was appreciated to be an objective requirement without which the getting out of the depression and the ensuring of the state's security when the murky clouds of the second world conflagration were mercilessly gathering in the Romania's sky, as well, was hardly predicable.

After long theoretical intercessions, the plan concept, formulated on national scale even from 1920 and at some departaments' level even before (for exemple in 1919 was proposed the exploitation, in this manner, of the woods which were forming the third great wealth of the contry and after a year an electrification plan for the whole completed Romania was proposed), made its first step towards acomplishment. The first plans, without being official, were drawn up by the dignitary V. N. Madgearu and M. Manoilescu, together or apart, during the economical crisis in 1929—1933, period that facilitated the curdling of some fanciful programs.

The concerns, now official, were to accelerate in the years 1938—1939, interrupted, in the process of elaborating the documentation, by the outburst of the second world war. However one could talk and even draw up an agricultural five year plan.

The author proves that the concept of plan got characteristic features for the capitalist regime with numerous limits and contradictory manifestations, determined by the fact that the central power's intervention was limited without representing a new content in the production relations or changing their substance.

The preoccupations reveal, yet, a positive aspect of the Romanian inter-war thought, preoccupations that, identified with the bourgeoisie's fight for saving the capitalism in Romania, were meant to propel Romania on a new step of her progress.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU „SCRISOAREA" DATATĂ 11 FEBRUARIE 1462. CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA IZVOARELOR DOMNIEI LUI VLAD ŢEPEŞ

DE

CONST. A. STOIDE

În anii din urmă, cercetătorul Andrei Corbea a avut şansa de a descoperi, în cursul unor călătorii de studii în Germania apuseană, între colecţiile bibliotecii „Herzog August" din Wolfenbüttel, o a doua copie a „scrisorii" pe care Vlad vodă Ţepeş ar fi adresat-o regelui Matias Corvin[1]. A. Corbea a obţinut o fotocopie de pe acest act şi de asemenea, în urma şi a cercetărilor la München, a aceleia de pe exemplarul pe care-l descoperise cu opt decenii mai înainte N. Iorga, în biblioteca de acolo, şi-l trecuse, pentru studiu, istoricului I. Bogdan[2]. În acelaşi timp descoperitorul actului indicat s-a străduit să adune şi date asupra împrejurărilor în care manuscrisele arătate intraseră în colecţiile bibliotecilor în care se mai păstrează încă şi a supus unei examinări atente materialele din care erau confecţionate: hîrtia şi cernelurile, ca şi scrisul şi filigranele care-i puteau da indicaţii asupra datei la care fusese fabricată hîrtia şi eventual scrise cele două copii[3]. În afara datelor amintite, A. Corbea, după cum singur o arată într-o notă de mulţumire, a obţinut şi sprijinul, în lămurirea unor chestiuni, se pare mai dificile pentru d-sa, a unui număr de cercetători cunoscuţi prin lucrări ca reputaţi medievişti[4]. În baza informaţiilor culese şi a ajutoarelor amintite, A. Corbea a trecut la discutarea problemei pe care o ridică scrisoarea amintită, redactînd şi publicînd în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie" studiul intitulat *Cu privire la corespondenţa lui Vlad Ţepeş cu Matei Corvin*[5]. Evident, studiul întreprins de A. Corbea a necesitat punerea în discuţie şi a concluziilor exprimate de noi într-o lucrare apărută în 1978 despre *Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii (1461—1462)*[6], dar într-un anumit mod, pusă în circulaţie cu doi ani mai înainte[7].

Fără îndoială, descoperirea unei a doua copii a „scrisorii" lui Vlad Ţepeş, cît şi darea la iveală a unor detalii asupra împrejurărilor în care aceste copii au intrat în fondurile de bibliotecă în care se păstrează, ridică noi probleme şi pun în discuţie, cel puţin parţial, concluziile noastre asupra actului amintit. La aceasta adăugîndu-se şi împrejurarea că fără doar şi poate cercetătorii amintiţi îşi au şi ei partea la unele concluzii din studiul semnat de A. Corbea, ne-a determinat să reluăm problema asupra autenticităţii actului în cauză, dîndu-i o mai mare dezvoltare decît i s-a dat în studiul nostru despre *Luptele*

---

[1] A. Corbea, *Cu privire la corespondenţa lui Vlad Ţepeş cu Matei Corvin*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, XVII, p. 669.

[2] *Ibidem*, p. 670. Indicaţii asupra descoperirii făcute de N. Iorga, a se vedea în I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti*, Bucureşti, 1896, p. 676.

[3] C. Corbea, *loc. cit.*, p. 669—670.

[4] Maria Holban, D. Ciurea, Tr. Diaconu, Ştefan S. Gorovei — A. Corbea, *Cu privire la corespondenţa, loc. cit.*, p. 679. *Notă.*

[5] *Loc. cit.*, p. 669—685.

[6] Const. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii (1461—1462)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 15—38 şi Extras.

[7] Pentru cei doritori de informare exactă ţinem să amintim că lucrarea sub titulatura *Războiul lui Vlad Ţepeş cu turcii*, în care se punea în discuţie autenticitatea „scrisorii" a fost înaintată *la cerere* (adresa, nr. 72 din 15 mai 1976 a redactorului responsabil) „Revistei de istorie" la 6. IX. 1976. Lucrarea nu a fost publicată şi textul dactilografiat în trei exemplare nu ni s-a restituit. Avem motive să credem că lucrarea a fost cunoscută şi de alţi cercetători invitaţi să-şi dea avizul asupra cuprinsului ei şi că a fost respinsă de conducerea revistei pe motivul *opoziţiei*, faţă de o astfel de interpretare a izvorului arătat, de către unanimitatea cercetătorilor istoriei lui Vlad Ţepeş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Vlad Țepeș cu turcii și de asemenea decît îl constituise capitolul respectiv din *Izvoare* al lucrării noastre inedite despre *Vlad Țepeș*. Trebuie să adăugăm din capul locului că nu înțelegem pe ce se bazează afirmația din studiul amintit al lui A. Corbea: „dubii au apărut și s-au amplificat în legătură cu această scrisoare pe măsură ce o *certificare* (s. n.) a existenței documentului întîrzia să apară. De aceea, Nicolae Stoicescu declara în legătură cu copia de la München că „nimeni nu s-a îndoit de autenticitatea știrilor cuprinse în ea" *lăsînd să se înțeleagă că ar exista motive de îndoială față de autenticitatea scrisorii înseși*" [8] (s. n.). Se face trimiterea la „nota 9", N. Stoicescu, *op. cit., (Vlad Țepeș)*, p. 61". Ce fel de „certificare" se mai aștepta în privința actului în discuție? „Scrisoarea" așa cum se prezintă „în copie", putea și poate fi sau nu, luată în considerație ca mărturie documentară. În lipsa criteriilor externe de examinare sînt destule criterii interne în ea pentru aceasta. Nu putem ști dacă N. Stoicescu este de acord cu *observațiile* lui A. Corbea. Nu reiese, însă, că propoziția de mai sus a istoricului amintit ar exprima un *dubiu* în privința autenticității actului. De altfel, N. Stoicescu folosește în mod amplu „scrisoarea" citată în cartea despre *Vlad Țepeș*, editată în 1976, la Editura Academiei (p. 93—95 și notele 34—38). Mai mult încă, „mărturia" în cauză e apreciată în lucrarea amintită ca „cea mai demnă de încredere" [9]. Aceeași atitudine o manifestă istoricul N. Stoicescu, pentru izvorul amintit, și în versiunea de popularizare a cărții sale despre *Vlad Țepeș*, tipărită la Editura Militară, 1979 (p. 93—98). Despre alți cercetători, mai vechi sau mai noi, care să fi exprimat „dubii" asupra autenticității „scrisorii" datată 11 februarie 1462, noi nu avem cunoștință. Poate să ne fi scăpat unele cercetări și rezultate în acest sens, și se înțelege că am fi bucuroși să recunoaștem întîietatea acestora, dacă ea ni s-ar semnala.

În rezumat, problemele ridicate de Andrei Corbea în studiul amintit și, în opinia d-sale, și rezolvate, sînt următoarele trei: 1 „Existența în afară de orice îndoială" a scrisorii din 11 februarie 1462 [10], atestată prin datele păstrate asupra legăturilor, din epoca 1461—1462, dintre Vlad Țepeș și Matei Corvin; datele indicate ar atesta o intensă corespondență între regele maghiar și domnitorul român; pe această cale este semnalată chiar o scrisoare în care se dă numărul celor uciși în campania lui Vlad de la sudul Dunării din iarna 1461—1462 [11]; în aceeași măsură „scrisoarea" ar fi atestată și prin „autenticitatea celor două copii" [12]. 2. Ar fi rămas „în afara posibilităților" de verificare ale autorului studiului întrebarea „dacă cele două copii reproduc fidel scrisoarea domnului român sau nu" [13]. Concluzia pe care ar fi aplecat d-sa s-o adopte e: „prima parte, cea informativă *pornește cel puțin, dacă nu chiar reproduce scrisoarea autentică*" [14] (s.n.) a lui Vlad vodă; cea de a doua parte... *„este cu certitudine adăugată sau cel puțin prelucrată*" [15] (s.n.). 3. Schimbările operate în act s-ar fi făcut în cancelaria regală din Buda [15], la intervenția a însuși regelui Matei Corvin, care ar fi dispus să se transmită acest text papei Pius „... pentru a-și justifica măsurile luate contra lui Țepeș și în special părăsirea campaniei contra turcilor, la care se legase și pentru care încasase subsidii" [16].

Noi ajunsesem la concluzia că „scrisoarea" datată 11 februarie 1462 e apocrifă [17]. A. Corbea combate această părere, admițînd totuși cum s-a văzut, că partea întîia a ei „dacă nu chiar reproduce" textul unei scrisori a lui Vlad Țepeș „pornește" de la ea și că partea a doua a aceleeași scrisori e „prelucrată", sau chiar „adaosă" [18]. În schimb, se încearcă a opune ipotezei noastre despre geneza falsului ca o glumă tinerească, prin aceea a falsului „de sus", cu substrat politic [19]. Să vedem dacă ipoteza din urmă rezistă unui examen critic ceva mai atent.

Vom căuta, în cele ce urmează, să expunem punctul nostru de vedere asupra „scrisorii" din 11 februarie 1462 și față de problemele ridicate în urma ieșirii a iveală a unei noi „copii". Este necesar, credem, să începem prin a discuta, după datele din studiul lui

---

[8] A. Corbea, *op. cit.*, p. 670.
[9] N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, ed. cit., p. 93.
[10] A. Corbea, *loc. cit.*, p. 673.
[11] *Ibidem*, p. 670—673.
[12] A. Corbea, *op. cit.*, p. 673.
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem*, p. 674.
[15] *Ibidem.*
[16] *Ibidem*, p. 673—674.
[17] Const. A. Stoide, *Luptele*, p. 17, nota 17.
[18] A. Corbea, *op. cit.*, p. 674,
[19] *Ibidem*, p. 673—674.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A. Corbea, cele referitoare la poziţia, la locul de păstrare a mss. şi a felului în care ele au ajuns acolo. După arătările lui A. Corbea, textul descoperit de N. Iorga la Bayrische Staatsbibliotek este scris pe o hîrtie, care are filigranul „cap de bour cu stea cu şapte colţuri", şi ar indica, după cataloagele lui Kenz şi Piccard „surse sud-germane (Freising ?) sau nord italiene (Veneţia ?)" [20], provenind de la sfîrşitul secolului XIV şi începutul secolului XV. Manuscrisul ar fi aparţinut nu însă, aşa cum afirmase N. Iorga, bibliotecii lui Hermann Schedel, ci mănăstirii Tegernsee, şi erau *„intrate în fondurile bibliotecii müncheneze după 1803"* (s.n.), data la care a început activitatea comisiei de secularizare a arhivelor eclesiastice [21]. Între cele 25 de copii de scrisori cuprinse în codexul acesta, „patru îl privesc pe Pius al II-lea" : celelalte, după arătările autorului studiului în discuţie, sînt de asemeni „copii ale unor documente de epocă" [22]. Cea de a doua copie, aceea descoperită de A. Corbea se găseşte, după arătările d-sale, între fondurile bibliotecii „Herzog August" din Wolfenbüttel (R.F.G.), inventariată „la cota 858, Nov. Cod. Guelf" ; filigranul hîrtiei acestui ms. e „două lalele încadrînd o stea" ; hîrtia provine din morile de hîrtie italieneşti şi este de asemenea „din a doua jumătate a secolului al XIV şi prima jumătate a secolului al XV-lea" [23]. Asupra datei intrării acestui ms. între fondurile bibliotecii se dau numai indicaţii negative : „nu există indicii" că ele ar fi intrat în fondurile bibliotecii în 1862, cînd au fost cumpărate manuscrisele de la un director de gimnaziu şi de la un superintendent. Nu se arată dacă măcar ar fi existînd indicii că aceste manuscrise ar fi intrat anterior sau posterior acestei date [24]. În codexul arătat, se cuprind şi alte patru manuscrise din sec. XV şi anume : un mesaj al lui Aeneas Silviu către Iohann de Aich ; un mesaj al aceluiaş, devenit Papa Pius al II-lea, către regele Podiebrad al Boemiei ; o scrisoare din noiembrie 1461 a regelui francez Ludovic XI, către Papa Pius al II-lea, şi răspunsul acestuia din martie 1462 [25]. Nu se arată în studiul lui A. Corbea dacă e vorba despre aceleaşi patru acte referitoare la Aeneas Silviu, respectiv Papa Pius al II-lea, care se găsesc reproduse în codexul de la Bayrische Staatsbibliothek, sau sînt altele. Pentru lămurirea problemei credem că se impune o cercetare pentru a se stabili dacă există vre-un raport între actele cuprinse în codicele amintite, ieşite din activitatea lui Enea Silviu Piccolomini, dinainte de papalitate şi din timpul acesteia şi ediţia din Scrisorile lui Aeneas Silvius Piccolomini, adesea reimprimată şi din care cea mai completă e aceea de la Nürnberg, 1496 [26].

Concluzia la care ajunge Andrei Corbea în legătură cu posibilitatea sugerată de noi ca actul în cauză să fie un „falsificat" al unor tineri glumeţi e că „simpla existenţă în fondurile de manuscrise de la Wolfenbüttel, a încă unei copii. . . reprezintă o probă suficientă pentru a înlătura ipoteza *(şi aşa destul de şubredă)* a unui fals întreprins cu ştirea custozilor bibliotecii bavareze" [27]. De asemeni, d-sa e aplecat să creadă că „examinarea atentă a tuturor detaliilor tehnice (grafie, filigran, provenienţă) indică a doua jumătate a secolului al XV-lea ca epocă a redactării ambelor copii" [28]. Dintre argumentele aduse de A. Corbea în sprijinul concluziilor la care a ajuns ni se pare că acelea relative la grafie şi provenienţa actelor se exclud ; grafia manuscriselor din epocă putea şi poate fi uşor imitată, inclusiv inluminurile şi miniaturile pe care le cuprindeau, deoarece astfel de acte erau mai mult „desenate" decît „scrise". Un ins dotat cu oarecare talente de grafician putea uşor să le contrafacă ; provenienţa „copiilor" în zisele fonduri de bibliotecă nu pare tocmai clară, nici ca loc de apartenenţă anterioară intrării în bibliotecile respective, nici ca dată. De altfel, o remarcă în acest sens, credem că se poate depista, deşi, făcută cu oarecari reticenţe, chiar în textul lucrării lui A. Corbea. D-sa, după ce trasează un drum „posibil" parcurs de copia de la biblioteca din Wolfenbüttel, observă : „În privinţa celei descoperite de Nicolae Iorga la Bayrische Staatsbibliothek, ni se pare curioasă, după cercetările făcute de noi, afirmaţia acestuia că maniscrisul s-ar fi aflat în fondurile arhivei umanistului Hermann Schedel (medic în Nürnberg şi văr al lui Hartmann Schedel" [29].

---

[20] *Ibidem*, p. 670.
[21] *Ibidem*, p. 670.
[22] *Ibidem*, p. 670, nota 7.
[23] A. Corbea, *op. cit.*, p. 669.
[24] *Ibidem*, p. 670.
[25] A. Corbea, *loc. cit.*, p. 669, nota 2.
[26] G. Vapereau, *Dictionnaire universel des litteratures*, Paris, 1876, p. 1594.
[27] A. Corbea, *loc. cit.*, p. 670.
[28] *Ibidem*.
[29] A. Corbea, *op. cit.*, p. 675.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Singura explicație, după noi, a acestei deosebiri de informație între datele procurate de învățatul român acum opt decenii și mai bine și acelea procurate de cercetătorul recent, de la conducerea actuală a bibliotecii, e că, la data indicată, astfel fusese informat N. Iorga asupra provenienței codicelui, și, adăugăm noi, și aceasta fusese de natură să-i dea încredere asupra provenienței de epocă: „apartenența" la arhiva lui Hermann Schedel, constituind o garanție. Constatarea acestei discrepanțe, credem, duce la unele noi concluzii și în privința genezei ambelor copii, despre care, însă va fi vorba, mai departe.

În ce privește hîrtia, evident că, în mod normal, filigranul este și el un indiciu, pînă la proba contrară, că, cu începere de la o anume dată înainte, aceea a activității unei fabrice, manuscrisul în cauză, ar putea fi datat. Autorii de tratate de diplomatică sînt de acord în această privință și, desigur, acesta trebuie să fie și punctul de vedere al cercetătorilor. Dar aceiași specialiști ai tehnicii în studiile de diplomatică sînt dispuși să admită că „cercetările bazate pe filigrane sînt întotdeauna delicate; rar este posibil de a fixa cu precizie data apariției unei mărci determinate; *mărcile renumite au durat foarte mult timp și au fost adesea contrafăcute*" [30] (s.n.). Manuscrisele, ca și alte opere de valoare mai ridicată ale trecutului, au făcut, și mai fac încă *și astăzi*, obiectul unor speculații care în lipsa de material autentic duc și la falsuri, și pentru ușurarea lor, desigur, se găseau în comerțul mai mult sau mai puțin interlop și materialele necesare. De altfel, în unele cazuri, și pentru piese de mai mică întindere, astfel de materiale puteau fi procurate de însăși arhive și biblioteci; hîrtia nefolosită din unele piese autentice. Cît privește compoziția cernelurilor, ea era cunoscută.

Să venim acum la motivele care ne-au determinat pe noi să declarăm apocrifă „scrisoarea" în discuție. *Toată informația cuprinsă în acest act, cu o anume interpretare, se găsește în publicațiile românești sau cunoscute de români din perioada de dinainte de 1890—1891*, dată în jurul căreia a avut loc, după concluziile noastre, confecționarea falsului [31], sau — după descoperirea noii „copii" — a falsurilor. După aceleași concluzii ale noastre, falsificatorul a pornit de la indicațiile din scrisoarea lui A. Thomasiis, cu data de 4 martie 1462, în care se vorbește despre rapoarte ale ambasadorului ungar pe lîngă Vlad Țepeș, trimise regelui Matias: „Per le qual segnificho i danni et crudelita per esso novamente fate contra turchi, et el numero de Turchi et Bulgarij morti, seguond per i capi presentati ho veduta altra quelli sono combusti nei lochi" [32]. Pe ce ne sprijinim această concluzie, excluzînd și posibilitatea ca „prelucrarea" (după A. Corbea), sau falsul (după noi), să se fi petrecut în cancelaria lui Matei Corvin, și mai ales cu știrea și recomandarea acestuia? Că e exclusă o astfel de posibilitate, observăm din capul locului, o denotă însuși felul în care se prezintă ca fond și formă (stil) actul în discuție; acest act n-a putut fi scris, în nici un caz, de un scrib din secolul al XV-lea și cu atît mai puțin de unul din cancelaria regelui ungar, care și în confecționarea unei scrisori apocrife, în interes de stat, ar fi fost ținut să urmeze „formularul" obișnuit al corespondenței dintre un vasal, în specie domnul Țării Românești și suzeranul său; limba actului nu s-ar fi deosebit de aceea din alte acte similare.

Dar să trecem acum la o succintă analiză a fondului „scrisorii". Prima chestiune care se pune aici în discuție e aceea a condițiunării de către sultan, a unei „păci" cu Vlad vodă, de renunțarea acestuia la alianța și „căsătoria" proiectată cu Matias Corvin [33]. Cum

---

[30] A. Giry, *Manuel de diplomatique*, Paris, 1894, p. 499—500; și C. I. Andreescu, *Manual de paleografie latină*, București—Iași, 1939, p. 18—19: „Cercetările bazate pe filigrană au dat oarecari rezultate, dar rămîn totuși nesigure. Rareori se poate fixa cu precizie data apariției unei anumite mărci; *mărcile renumite au durat mult mai mult și au fost adesea falsificate*" (s.n.).

[31] După cercetările noastre, problema în discuție se încadrează în concluziile exprimate de Julien Havet asupra falsificatorilor: „Un trait auquel on peut reconaitre presque toujours les documents faux c'est qu'il n'apprennet rien qu'on ne puisse aussi bien trouver ailleurs. Les faussaires, le plus souvent, n'ont pas assez d'imagination pour inventer, ils se bornent à compiler et il suffit de soumettre leurs productions à une analyse rigoureuse pour en retrouver tous les élements dans des textes connus d'ailleurs" (J. Havet, *Questions mérovingiennes IV. Les Chartes de Saint Calais*, p. 707, la A. Giry, *Manuel de Diplomatique*, p. 868).

[32] I. Bianu în „Columna lui Traian", nr. 1—2, ianuarie—februarie 1883, București, 1883, p. 34.

[33] I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 79: „si pacem unionemque et nuptias vestrae serenitaty non derelinqueremus, extunc pacem *nobiscum* ipsi Turci nolent tenere". De observat că în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

s-ar putea admite ca sultanul turcesc să fi urmărit „proiectul" de căsătorie al lui Vlad cu o rudă a lui Matias şi să fi condiţionat de renunţarea la acest act „pacea" cu voievodul, care „pace" nu putea fi decît admiterea pe mai departe a lui ca domn al Ţării Româneşti. Tot atît de nepotrivit cu uzanţele diplomatice ale epocii e şi consemnarea acestei precinse intervenţii a sultanului într-un act prin care domnul Ţării Româneşti cerea ajutor regelui ungar. Credem apoi a nu fi lipsită de interes şi observaţia că ceea ce ştim noi astăzi despre înrudirea dintre regele maghiar şi Vlad Ţepeş e ceva destul de vag şi ca atare a dat loc la simple ipoteze. Informaţia se găseşte relatată în două izvoare autentice alle timpului, scrisoarea lui Thomasiis, ambasadorul veneţian la curtea regelui Matias, din martie 1462 [34], şi cronica italianului Antonio Bonfinius [35]. Din aceste izvoare a trecut şi în literatura noastră istorică [36]. Ei bine, în afară de neobişnuita, în actele diplomatice evocare a unor astfel de informaţii, şi în „scrisoarea" din 1462 se întîlneşte aceeaşi ştire vagă asupra înrudirii amintite, în plus exprimată în mod cu totul stîngaciu în latineassa de circumstanţă a „diacului" [37].

Cea de a doua „ştire" aparte cuprinsă în „scrisoare" e aceea relativă la informaţia despre acţiunea lui Hamza-„Hanzabeth" în acest act — begul de Nicopole. Ştirea, aşa cum e dată şi aici se găseşte în Cholcocondil [38] şi, din opera cronicarului bizantin, a trecut şi în literatura istorică românească, între care încă din 1889 în Xenopol [39]. În „scrisoare", însă, se cuprinde şi un adaos „de informaţie", destul de confuz exprimat, care vorbeşte despre modul în care a fost cucerită cetatea Giurgiu; printr-o înşelăciune, ostaşii lui Ţepeş făcînd garnizoana să creadă că ar fi turci, deoarece vorbeau turceşte, dar şi prin „spargerea" cetăţii, ceea ce după orice logică, o acţiune exclude pe cealaltă. Acolo ar fi fost prins şi Chamza refugiat în urma încercării, neizbutite de a pune stăpînire pe persoana domnului Ţării Româneşti [40]. De făcut însă observaţia că o temă după care turcii ar fi fost înşelaţi în acelaşi chip de creştini, punînd stăpînire pe o cetate, a circulat în lumea balcanică şi

---

copia bibliotecii din Wolfenbüttel se spune: „pacem *vobiscum*", ceea ce dă cu totul alt sens celor relatate (A. Corbea, *op. cit.*, p. 677).

[34] „...dito Volacho, che hora e homo del dicto Signor Re, e ha tolta una soa parente, per moglie" (I. Bianu, *op. cit.*, p. 35).

[35] „Rex in Transalpinas ad liberandum Draculam e Turcorum manibus contendere dicebatur, cui mulierem, suam quoque consanguineam, legitima matrimonia conjugarat" (Antonii Bonfinii, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades et dimidia, libris XLV*, Coloniae Agrippinae, anno MDCLXXXX, p. 385).

[36] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. II, Iaşi, 1889, p. 282: „cumnatul său Matei Corvin"; I. Minea, *Vlad Dracul şi vremea sa*, în „Cercetări istorice", an. IV, 1928, nr. 1, Iaşi, 1928, p. 167, nota: „Menţin şi aici părerea de altă dată că soţia lui Vlad Ţepeş era din familia Szilâgyi, înrudită cu Corvineştii" (Vezi I. Minea, *Din trecutul stăpînirii româneşti asupra Ardealului*, pag. 35 şi urm. nota 69").

[37] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 79.

[38] Pentru corespondenţa dintre un pasaj din „scrisoare" şi textul cronicarului bizantin, le reproducem în cele ce urmează: „Si quod si idem Hanzabech nos aliquomodo *per quosdam decepciones sive super fidem sive alia fraude quaqua modo posset ad portam ducere, bene quidem*" (s.n.) si vere non, apprehendere nos deberet apprehensumque ad ducere" (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 79); „Chamuzae vero, ... praecepit ut clam, si dolo posset, Bladum ad se perduceret, addebet se ei gratificaturum vel maxime. *seu dolo seu alio quovis modo istum virum cepisset*" (Laonic Chalcocondylae Atheniensis *Historiarum libri decem ex recognitione Immanuelis Bekkeri*, Bonnae, MDCCCXLIII, p. 501—502).

[39] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. cit., vol. II, p. 280—282.

[40] „et eundem Hanza bech in tenutam ipsorum et regnum sub quondam castro Georgio vocato apprehendimus, in clamoritus autem hominum nostrorum castrum aperientes, eo quod homines ipsorum intrasent, homines nostri in sous se miscentes intrarunt acceperuntque" (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 75). De observat că traducerea Iorga (Scrisori de boieri, scrisori de domni, Văleni de Munte 1931, p. 163—167), dă în unele pasaje o *interpretare*, cu tendinţa evidentă de a înlătura inadvertenţele ca şi în cazul de faţă contradicţia semnalată de noi. Ghibănescu, cum a observat şi A. Corbea (loc. cit., p. 669, nota 1) redă mai exact sensul textului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în legătură cu revolta lui Scanderbeg, temă care a pătruns şi în literatura istorică de la noi, într-o traducere mai veche [41].

Despre ştirile care se referă la atacul din sudul Dunării, cuprinse în „scrisoare" ca şi în „cedula" anexată ne vom ocupa mai departe. Acum să ne oprim puţin asupra „cererii" de ajutor a lui Vlad vodă, formulată în „scrisoare", cum se ştie, pe un ton cu totul, după noi, neobişnuit în corespondenţa care putea avea loc între vasal şi suzeran; dacă regele vrea să aibă „conflict" cu turcii, atunci să-şi adune şi aducă în Ţara Românească „toate vadurile" şi „poporul purtător de arme, atît equestru cît şi pedestru"; şi dacă vrea „să vină şi singur cu capul său" acolo şi „să binevoiască a avea conflict cu ei" [42]. Acest pasaj din „scrisoare" pare a fi numai un decalc, cu unele adaptări socotite necesare, de pe o misivă adresată de Ştefan cel Mare solilor săi trimişi la 20 iunie 1475, pentru ajutor la regele Matias. Solia era formată din următorii fruntaşi ai boierimii ţării: Stanciu, Duma şi Michail, arătaţi în actul păstrat într-o traducere în l. latină cu titulatura de „comiti" [43]. Ei erau: Stanciu, boier bătrîn, întîlnit în acte ca pîrcălab de Cetatea Albă, apoi în fruntea sfatului fără dregătorie [44]. Era după cît se pare, înrudit cu familia domnitoare [45]. Duma era pîrcălabul de Hotin, văr al domnului ca fiu al lui Vlaicu, fratele doamnei Oltea [46]. „Michaelis" apare în acte ca „pan Mihău spătar" [47]. In corespondenţa amintită voievodul Moldovei poruncea solilor ca să dea de ştire regelui, printr-o ştafetă grabnică, despre primejdia care-l ameninţa din partea turcilor, ca acesta să vină cît se va putea mai în grabă, cu toate oştile pe care i le-a dat Dumnezeu, şi să nu-l lase pe el şi ţara ca să piară de păgîni. Scrisoarea se încheia cu ştirea că a trimis pe dregătorul său Ilie ca să însoţească solia regelui Matias care venise la dînsul [48]. Pentru corespondenţa dintre cele două cereri de ajutor, reproducem în paralelă misiva lui Ştefan către soli cu „scrisoarea" lui Ţepeş:

...„Ista percipimus ab inimicis christianitatis ab infidelissimis, quod veniunt contra nos, et de novo advenit fama pro firmo, quod Turci veniunt ad nos, contra nos et contra terram nostram... Propterea vos sine mora, statim ut videbatis literas presentes, in puncto consurgatis et habeatis sermonem cum oratoribus, qui vobiscum veniunt a rege Mathia ad nos, et mittatis unum cursorem velocem cum literis vestris et cum literis oratorum, qui veniunt una vobiscum ad nos. Qui ipse cursor debeat festinare die noctuque ad regem Mathiam et scire det sue gratiae de istis inimicis christianorum. Forte Deus informabit suam gratiam que se apropinquaret ad nos et ad ista confinia celeriter et quam citius fieri poterit, in die et nocte, cum omnibus sue gratie potentiis et cum suis gentibus, quas Deus sibi dono dedit; qui nos non

...Turcyi, saevissimi crucis Christi inimici... hostiliter venire intendent... Ob hoc, domine mi graciose, si vestrae serenitatis voluntas est cum ei(s)dem habere conflictum, extunc omnia vada vestra populumque vestrum exercitualem, tam equestrem quam pedestrem, congregare id hosque partes nostras Transalpinas conducere hicque cum ipsis conflictum habere dignemini et velitis. Si autem eadem vestra serenitas solus cum suo capite venire nollet, extunc suum populum exercitualem ad partes suas transernas jam ad festum Sancti Gregorii martiris, proxime affuturum deputari et transmitti dignetur. Si eadem serenitas vestra totum suum populum dare nollet, extunc quantum serenitati vestrae esset voluntas praebere digneretur: saltim transferuiam et Siculorum partes. Si vero serenitas vestra ullum nobis dare vellet subsidium, tunc

[41] *Prescurtare din Istoria lui George Castriotul, numit Skender bei, Prinţulu Albaniei. Tradusă de I. Bilciurescu,* a doua ediţie, Bucureşti, A. Danielopolu, librariu editoriu, Strada Mogoşoaia, 1857, p. 14—18. Ediţia întăia din 1847.

[42] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş,* p. 80; A. Corbea, *Corespondenţa,* p. 678.

[43] *Monumenta Hungariae Historica, Acta extera,* VII, p. 308—309.

[44] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* II, partea întîia, ediţia a treia, Bucureşti, 1940, p. 106—107.

[45] „Stanciu cel mare", decesul lui, la 11 august 1479, anunţat (de *Letopiseţul anonim al Moldovei* şi de *Letopiseţul de la Putna II),* după acelea ale lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare şi Chiajnei, fiica lui Alexandru cel Bun *(Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI,* publicate de P. P. Panaitescu, 1959, p. 10—19, 58—64.

[46] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* loc. cit.

[47] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare,* vol. I, Bucureşti, 1913, p. 193. Act din Vaslui, 26 august 1474.

[48] *Monumenta Hungariae Historica,* loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

derelingueret perire et terram nostram per istos paganos. Utinam Deus suam gratiam inspiret, ut apponeret diligentiam pro christianitate contra istos perfidos Turcos. Et interim ipsi soli simul cum oratoribus regis Mathie, qui veniunt ad nos, in nullo loco quiescere presumatis sed festinetis die et nocte ad nos, quam citius fieri est vobis possibile... Item sciatis, quia ante missimus familiarem nostrum Heliam, qui conduceret oratores qui veniunt ad nos a rege Mathia" [49].

serenitas vestra non aliqua prorogatione tenere digneretur, sed veraciter nobis suam indicet voluntatem; hominem nostrum, exhibitorem presentium hoc vice non retardare dignetur serenitas vestra, sed mox et celeriter remittere, quoniam nullis modis rem inceptum derelinguere, sed ad finem volumus deducere; quod si Deus omnipotens oracionibus et suffragiis exauditis christianorum ad precesque suorum humilium suas benignos inclinaverit aures nobisque tales erga paganos crucis Christi inimicos victorias..." [50].

Să se observe că această scrisoare, deşi în termeni de cu totul altă natură, nu era adresată regelui, ci constituia numai recomandarea către soli asupra cererilor ce aceştia, în numele domnului lor erau autorizaţi să le facă, în plus, faţă de vechile instrucţii, suveranului maghiar, în urma noilor indicaţii pe care Ştefan le aflase în legătură cu iminentul atac turcesc. Am procedat la punerea faţă în faţă a celor două acte pentru a da posibilitatea ca mai uşor să se poată observa elementele din porunca adresată de Ştefan boierilor soli, încorporate în „scrisoarea" pe care Ţepeş ar fi adresat-o regelui Matias. Ceea ce apare în plus în actul din urmă e nota de brutalitate inexistentă în misiva domnului Moldovei.

Şi mai neobişnuit pentru raporturile dintre cei doi feudali ni se pare pasajul, deadreptul ultimativ, care încheie „cererea" de ajutor a lui „Vlad voevod": „Dacă în adevăr seninătatea voastră nu crede de cuviinţă a ne da vreun ajutor, atunci... să nu zăbovească, dar iute să ne vestească, despre hotărîrea sa; iar pe omul nostru trimis înadins pentru aceasta să nu cumva să-l opriţi de astă dată, ci de grabă să-l înapoiaţi fiind că nu-i cu cale de a lăsa lucrul început, ci voim să-l ducem la capăt" [51]. E în acest pasaj ceva din răfuielile domnilor din Ţara Românească cu şoltuzul şi pîrgarii din Braşov, pe care, după observaţiile noastre, le-a putut cunoaşte autorul „scrisorii", dintr-o, atunci recent apărută, publicaţie. Ne referim la pasajul din scrisoarea adresată de Basarab Laoită braşovenilor, prin care, între altele li se fac reproşuri că ar fi încălcînd înţelegerile convenite: „Nu ştim ce faceţi şi ce doriţi. Vreţi óre să faceţi o răzmeriţă? Ce vă gîndiţi, nu ştiu. De aceea dar, ca să poată fi aşa, după cum aţi juratu şi după cum aţi vorbitu, aşa să fie, dacă nu cugetaţi a face contra legii. Voi răspundeţi de ceea ce faceţi, şi *să ne daţi de ştire, ca să ştim şi noi ce să facem*" [52]. Dacă „tonul" se potrivea în raporturile dintre judele Braşovului şi domnul Ţării Româneşti, în nici un caz o astfel de exprimare nu se poate concepe că ar fi putut-o folosi Vlad Ţepeş într-o „scrisoare" adresată lui Matias Corvin; cu atît mai mult într-aceasta în care voievodul apare în postura de solicitant, într-un moment crucial pentru ţară şi domn.

Să venim acum la punctul, în care se arată consecinţele neajutorării sale în lupta contra turcilor, exprimat în modul următor: „*Quod si nobis, quod deus avertat, male successerit regniculumque nostrum interient*, neque (e)*idem serenitati vestrae ex hoc utilitas pervenesit et comodum, quoniam toti christianitati esset in detrimentum*" [53]. Corespondentul acestui pasaj se găseşte exprimat cu mici schimbări, de asemeni, în scrisoarea „circulară", prin care Ştefan cel Mare anunţa statelor din Europa apuseană, la 25 ianuarie 1475, victoria de la Vaslui, şi le solicita ajutor în eventualitatea unor noi atacuri turceşti: „...lo infidele Turcho... *volendo havere questa porta della cristianita la quale è nel nostro regno, della qual cosa Idio l'à guardata. Se questa porta se fasse perduta fino emo horria conturbata tucta cristianità*" [54]. „Scrisoarea" din 11 februarie 1462 se încheie cu totul nepotrivit faţă de conţinutul ei: „Insuper quit-quid js homo noster Radiul Farma dictum eidem serenitate

---

[49] *Monumenta Hungariae Historica*, Acta externa, VII, p. 308—309.

[50] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 79—80.

[51] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 80.

[52] D. A. Sturdza, *Dare de seamă despre colecţiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, „Analele Academiei Române", Seria II, Tom. VIII, 1885—1886. Secţiunea II, Bucureşti, 1888, p. 247—248, Tradcerea B. P. Hasdeu.

[53] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 81.

[54] C. Esarcu, *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milano, relative la victoria lui Ştefan cel Mare de la Racova, 1475*, în „Columna lui Traian", septembrie 1876, p. 420.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tamquam in propria nostra persona cum serenitate vestra essemus constituti" [55]. Formula aceasta e şi ea obişnuită în actele de legături între domnii Ţării Româneşti şi conducerea Braşovnlui, ca şi, desigur, în alte acte ale acestora. Dar trebuie să observăm că era folosită numai în cazuri în care comunicarea avea să fie *orală*, iar scrisoarea servea numai la împuternicirea trimesului. Era ceea ce în termeni diplomatici purta numele de scrisoare de „acreditare". Trimitem în acest sens la biletele tipărite în acelaş timp cu scrisoarea lui Basarab Laiotă cu o încheiere la fel cu aceea din pasajul de mai sus [56]. În „scrisoarea" pe care Ţepeţ ar fi adresat-o regelui Matias, tot ce trebuia să fie spus s-a spus, cu prisosinţă. Formula folosită e zădarnică şi ea constituie numai o „imitaţie" a actelor mai sus arătate, pe care autorul scrisorii, e de crezut, şi de data aceasta le-a avut în faţă.

Să venim acum la „omul" lui Ţepeş, trimis, după aceeaşi „scrisoare" în solie la regele Matias, pentru rezolvarea cererii de ajutor. Se poate oare concepe ca pentru atît de importantă chestiune să fie trimes numai un dregător mărunt al voievodului, în orice caz necunoscut din actele păstrate, relativ suficiente, pentru a se cunoaşte personajele care au colaborat la administrarea ţării în epocă şi de asemeni rolul lor şi cărora le revenea o sarcină atît de importantă. E şi aceasta o dovadă că „Radu Farma" [57] e o invenţie, dacă se vrea, interesantă ca onomastică, dar numai atît! Din ce se cunoaşte asupra soliilor trimise de voievozii Ţării Româneşti şi ai Moldovei, nu numai regilor Ungariei şi Poloniei [58], dar şi unor personagii de mai modestă apartenenţă, cum erau, de exemplu, voievozii Transilvaniei [59], şi, în chestiuni politice mai importante, de asemeni conducerii Braşovului, aceste solii erau formate din fruntaşii boierimii, membrii mai de vază ai sfatului, şi mai apropiaţi domniei [60].

Pentru o mai îndeaproape determinare a gradului de credibilitate a „scrisorii" chiar şi numai ca o plăsmuire ieşită din cancelaria regatului maghiar, e, poate, necesară şi o analiză logică asupra cuprinsului ei. Operaţia duce şi aici la anume concluzii; existenţa a o serie de contraziceri între cele afirmate în unele puncte din expunere cu acelea din alte puncte la numai cîteva rînduri mai departe. Astfel un punct important din act îl constituie relatarea asupra motivării şi a împrejurărilor în care a avut loc dezlănţuirea conflictului dintre Vlad şi turci; se arată în pasajul în discuţie că acest act important s-a petrecut ca urmare a intenţiei lui Hamza, trimisul sultanului, de a prinde pe domn prin vicleşug şi de a-l duce la Poartă [61]: aceasta a adus după sine: uciderea lui Hamza, atacurile asupra teritoriului turcesc şi „cruzimile narate [62]. Ceva mai departe însă Vlad pretinde a fi „violat

[55] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 81.

[56] Reproducem scrisoarea prin care Vlad vodă recomanda braşovenilor pe trimisul său: „Ioan Vlad voevod şi domn. Scrie domnia mea bunilor mei prieteni, pîrgarilor din Braşov, şi iată am trimes la voi pe *sluga domniei mele Radul şi ce va spune, să-l credeţi, căci sînt vorbele mele adeţărate*". Şi dumnezeu să vă bucure". D. A. Sturdza, *Darea de seamă, loc. cit.*, p. 7. Un act similar de la acelaşi către aceiaşi cu recomandarea lui Tudor logofătul *(op. cit.*, p. 11).

[57] Apelativul Farma sau Forma, cum apare în cele două copii ale „scrisorii", ni se pare cu totul aparte. El nu se întîlneşte în onomastica mai veche românească. Căutîndu-i originea, fără să vrei te opreşti la o construcţie care porneşte, în primul caz de la germanul *fahren* (a călători, a rătăci) deci un Fa[h]rma[nn], şi în al doilea caz de la *führen* (a duce, a conduce, a călăuzi) din care un Fü[h]rma[nn], (cărăuş, căruţaş)!

[58] Pentru solia trimisă de Ştefan cel Mare în iunie 1475, regelui Matias, vezi şi cele cuprinse la p. 156—7 ale lucrării acesteia. Basarab cel Tînăr trimite în solie la regele Matias pe boierii: „Jupîn Neagu şi jupîn Stanciu" (I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 139—140, doc. nr. CXII). Pentru rolul jucat de aceşti boieri în domnia lui Basarab Ţepeluş, precum şi în trecut, a se vedea şi Const. A. Stoide, *Basarab II (1442—1444)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XVII, 1980, p. 292—293, şi notele 100—110).

[59] *Soli* trimişi de Basarab Ţepeluş la Ştefan Bathori, voievodul Ardealului (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 270—271, doc. nr. CCXXIII).

[60] Basarab Laiotă către judeţul şi pîrgarii din Braşov; a trimis la dînşii pe „cinstiţii... boieri jupan Badea vornicul şi jupan Drăghici spătarul", „şi oricîte vor spune" să le dea crezare „căci sînt vorbele domnului adevărate" (I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 131, doc. nr. CIV).

[61] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 79.

[62] *Ibidem*, p. 79 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pacea cu dînşii (turcii), nu pentru noi, ci pentru onoarea Majestăţii Voastre şi a sacrei sale coroane cum şi pentru întărirea şi conservarea credinţei" [62] bis.

În pasajul următor se afirmă că Hamza beg a fost prins „în chiar ţinutul său, la un castru numit Giurgiu", specificîndu-se că la strigătele oamenilor noştri, *spărgînd castrul* (s.n.) tocmai cînd intrau „turcii, ostaşii lui Ţepeş" amestecîndu-se între păgîni „au intrat şi l-au prins" [63]. Dacă ostaşii lui Ţepeş au „spart castrul" de ce mai era nevoie să se amestece printre turci spre a intra în cetate prin vicleşug ? afirmaţia anterioară despre „spargerea" castrului presupune luptă şi exclude pătrunderea pe furiş în cetate ! Dar mai e încă o chestiune. O versiune asupra condiţiilor în care a fost prins Hamza de către Vlad Ţepeş se găseşte în „Memoriile ienicerului sîrb". După acest izvor Hamza „care era conducător peste vînătorii împăratului", trimes de sultan să prindă pe Ţepeş a mers la oraşul Brăila pentru a-l întîlni. Domnul n-a vrut să se întîlnească cu el şi a pus pe boieri să-l reţină cît timp el a atacat cu oastea aşezările turceşti de peste Dunăre. La întoarcere domnul a revenit la Brăila unde se găsea ambasadorul turcesc şi a dispus să fie tras în ţeapă [64]. Deci o cu totul altă versiune a acestui act. Vom menţiona apoi că titulatura lui „Aliza beg" (Hamza beg) din *Memoriile ienicerului*, coincide cu aceea din Chalcocondil care-l numeşte „purtător de şoimi" [64] bis.

Mai departe, ca urmare a celor săvîrşite peste Dunăre, inclusiv prinderea şi jertfirea begului Hamza, se afirmă în „scrisoare" că sultanul părăsind alte preocupări de natură războinică, inclusiv luptele cu Matei Corvin (care lupte ? !), ar avea intenţia să-l atace pe dînsul (Vlad Vodă) cu toate forţele sale [65]. Deci iniţiativa unor atacuri ar veni din partea turcilor. Însă cîteva rînduri în continuare, cînd se formulează citatele cereri de ajutor, se face curioasă motivare că „nu-i cu cale de a lăsa lucrul început şi că el Vlad, voieşte să-l ducuă „la capăt" [65] bis, ca şi cum de aici înainte a face sau a nu face război cu turcii ar mai depinde de bunăvoinţa sa (!).

Evident, se impune să supunem unei analize mai atente şi rolul pretat de Andrei Corbea regelui Matias în „prelucrarea" şi difuzarea „scrisorii" în discuţie [66]. De observat că această concluzie e numai o extindere şi asupra „scrisorii" a teoriei emise de istoricul Şerban Papacostea în legătură cu geneza şi difuzarea, în lumea apuseană, a literaturii de povestiri despre Dracula [67]. Motivarea acestei acţiuni a regelui maghiar şi-ar afla explicaţia, după concluziile trase de istoricul amintit, numai în intenţia acestuia de a-şi acoperi şi justifica renunţarea la campania antiotomană pe considerentul unei trădări a lui Ţepeş [68]. Am arătat în lucrarea noastră despre luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii condiţiile în care s-au desfăşurat aceste lupte, ca şi absenţa de conflicte, în tot timpul campaniei românești între forţele otomane şi acelea ale statului maghiar [69]. Am încercat, de asemenea, să aducem argumente, care să infirme ipoteza unor angajamente din partea regelui Matias de a participa la această campanie, folosind şi teza istoricului K. Nehring, care arătase imposibilitatea în care se găsea regele de a se angaja, faţă de conflictul pentru „legimitate" asupra regatului ridicat de Friderich de Habsburg [70] ; explicaţia pentru noi, că Matias

---

[62] bis. *Ibidem*, p. 79— 80 şi traducerea pasajului la Gh. Ghibănescu, *Vlad Ţepeş*, în „Arhiva, organul Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", an. VIII, iulie—august 1897, nr. 7—8, p. 403—406, nota 61.

[63] „... sub quodam castro Gergio vocato apprehendimus, in clamoribus autem hominum nostrorum castrum aperientes, eo quod homines ipsorum intrasent, homines nostri in suos se miscentes intrarunt acceperuntque" (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 29 ; Traducerea Ghibănescu, *op. cit.*, p. 403).

[64] Constantin Mihailovici de Ostroviţa, *Memoriile unui ienicer*, în *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1965, p. 126.

[64] bis. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, p. 283.

[65] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 80 ; Ghibănescu, *loc. cit.*, p. 404.

[65] bis I. Bogdan, *op. cit.*, p. 81 ; Ghibănescu, *loc. cit.*, p. 404

[66] A. Corbea, *op. cit.*, p. 673—674.

[67] Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspîndirea povestirilor scrise despre luptele lui Vlad Ţepeş*, în „Romanoslavica", XIII, Bucureşti, 1966, p. 159 şi urm.

[68] *Ibidem*, p. 160—162.

[69] Const. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii (1461—1462)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 34—35 şi Extras, p. 20—21.

[70] K. Nehring, *Herrschaftstradition und Herrschaftslegimität zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiter Häfte des 15 Jahrhunderts*, in „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974, nr. 3, p. 463.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mobilizase forţe atît de puternice, era teama unui atac turcesc asupra Ungariei, concomitent cu acela asupra Ţării Româneşti [71]. Am încercat de asemeni să argumentăm şi numai bazaţi pe o parte din informaţia existentă, a unei totale lipse de menţiuni despre subvenţii încasate de rege în vederea suszisei campanii [72]. În recenta lucrare, A. Corbea ar fi şi el aplecat să creadă că regele Matias a primit subsidii în sensul arătat. În notă însă observă: „Chestiunea" subsidiilor apare mai mult sau mai puţin clar atît în scrisoarea lui Thomasiis... cît şi în mesajul adresat papei...", *şi citează numai o serie, destul de importantă, de cereri de ajutoare, făcute de Matias* [73], *sau de către cei care ar fi dorit ca suveranul Ungariei* să ajute pe Ţepeş în războiul în care era angajat [74]. E însă şi d-sa adus să recunoască ceea ce sugerase mai înainte istoricul Şerban Papacostea [75], şi ceea ce a fost una dintre tezele lucrării noastre, anume că regele Matias nu avea intenţia unui război contra turcilor [76]. A. Corbea, alături de alţi cercetători, ar fi de părere că Matei Corvin, după spusele lui Thomasiis, ar fi făcut promisiunea de-a coborî cu oastea în Transilvania pentru a veni în ajutorul lui Ţepeş [77]. Credem că pasajul citat din scrisoarea lui Thomasiis a suferit anterior o interpretare greşită. Cele atribuite regelui maghiar în scrisoarea ambasadorului veneţian, sună astfel: „cum al nome de Dio descendere in terra Silvania, azo che bisognando se possi unir cum el dito Vaivoda et fare quella die fare uno principe christiano" [77] bis.

Evident, pasajul în cauză nu se referă la ajutorul pe care se leagă să-l dea lui Ţepeş. Această interpretare a pasajului din scrisoarea lui Thomasiis ni s-a părut justă la recitirea textului şi adîncind problema; regele Matias se declara angajat să coboare în Transilvania şi unindu-şi forţele cu acelea ale voievodului de acolo să apere ţara aceasta în cazul unui atac turcesc, adică o provincie a statului maghiar. Explicaţia în cauză e singura care concordă cu textul integral al actului şi cu întreaga politică de moment a lui Matias. Aceasta a avut de rezultat pînă la urmă, după victoria turcească şi încheierea unei convenţii cu Radu vodă, şi sechestrarea în Ungaria a elementului tulburător dintre cele două state dornice de înţelegere, care devenise acum Vlad Ţepeş.

Dacă la datele acestea, care infirmă concluziile unor ajutoare primite de Matias Corvin pentru o campanie contra turcilor şi a unor angajamente formale luate de el în sensul arătat, se alătură observaţiile făcute de noi sus [78], că „scrisoarea" aşa cum se prezintă ca fond şi formă, nu poate fi socotită în nici un caz ca scrisă şi difuzată din cancelaria maghiară, credem că reiese cu prisosinţă netemeinicia unei implicări a regelui Matias şi a cancelariei sale în afacere.

Pe al doilea plan rămîn discuţiile ridicate de Andrei Corbea asupra valabilităţii datelor cuprinse în „cedula" despre aşezările pretinse ca pustiite şi numărul morţilor din zisa campanie a lui Vlad vodă. D-sa se mulţumeşte cu citarea şi adoptarea punctului de vedere a acelora dintre cercetătorii de mai înainte, care pentru a crea o verosimilitate celor cuprinse în act, ar fi dispuşi să reducă spaţiul campaniei cît mai mult. În speţă, după ce aminteşte şi de concluziile în acest sens emise de P. Şt. Năsturel, pare a fi dispus să adopte

---

[71] Const. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii* (1461—1462), loc. cit., În acest sens şi cele cuprinse în scrisoarea episcopului de Oradea către cardinalul de S. Angeli: „Satis prospere omnia succedunt; nisi apud cum apparatu magno Turcus adest. Rumor frequens et certus appertur ipsum in itinere constitutum jam propinguare Danubium scatere navigiis initia exercitus numerosissimis flixisse in ripis tentoria R. P. V. 1462", la G. Ghibănescu, *Vlad Ţepeş*, în „Arhiva", an. VIII, 1897, p. 401 şi nota 50.

[72] Const. A. Stoide, *Luptele lui Vlad Ţepeş cu turcii, loc. cit.*

[73] A. Corbea, *loc. cit.*, p. 674, nota 38.

[74] *Ibidem.*

[75] Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza, loc. cit.*, p. 160—161.

[76] „de fapt nu este vorba decît de promisiuni indirecte făcute de curtea de la Buda creditorilor italieni, de implicare directă în războiul cu turcii..." A. Corbea, *op. cit.*, p. 674.

[77] bis I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Cîteva documente din arhivulu de statu de la Milano,*

[77] bis I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Cîteva documente din arhivului de statu de la Milano,* în „Columna lui Traian", nr. 1—2, ianuarie—februarie, 1883, Bucureşti, 1883, p. 34—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concluziile cercetătoarei Anca Ghiață [78] bis. În adoptarea acestei poziții A. Corbea, ținînd seama de exagerările pe care le cuprinde „cedula" și de asemeni de „ciudata toponimie" [78], pe care o oferă, pare a fi și el de părere că acțiunea, așa cum ni se prezintă, e cu totul imposibilă, dar e convins că se impune o explicație „de bun simț", care „se leagă în mod firesc de condiția de copii ale textelor" [80]. De aceea e dispus să admită, pe de o parte, că și aici informația toponimică, care a dus la această interpretare, e falsă, datorită greșitei reproduceri a copiștilor [81], dar în același timp s-ar putea ca „cedula" anexată scrisorii să nu fie la origine datorată aceluiași grămătic care a scris și „scrisoarea" lui Vlad, ci una confecționată de alt cineva și anexată scrisorii numai în cancelaria maghiară [82]. În adevăr complicată problemă! Fără să intrăm în discuția posibilităților din urmă, nouă ni se pare că se cuvine să observăm existența în acest act și a unor date toponimice despre care, nici într-un caz, nu se poate deduce că ar fi suferit o alterare prin lectură și transcriere, care să dea loc la confuzii și să se fi datorat unui scriitor nefamiliarizat cu denumirea lor: Oblisica=Obluciță, Novazok=Novaselo, Cartari=Cartal, Orzoma=Orșova, Turkama=Turtucaia, Maroten=Marotin, Grogio=Giurgiu, Nicopoll=Nicopoli, Batin=Batin, Zomonid=Zemon, Pirgos=Turnu, Gigiu=Ghighin, Nongrad=Novigrad, Bodon=Vidin [83]. Problema care se pune e dacă localitățile în cauză sînt sau nu contemporane cu evenimentele narate în „scrisoare". Fără ca să fi supus unui studiu toate aceste localități, răspunsul la întrebare, parțial, e negativ; cel puțin una dintre aceste localități, a căror denumire în actul în discuție nu se poate pune la îndoială, nici într-un caz, nu corespunde cerinței de mai sus. *Cartalul* așezat în stînga Dunării, în spre apus de Obluciță, nu apare decît prin secolul al XVI-lea [84]. Nu vedem pentru ce Obluciță ar fi Isaccea. Cele două localități au coexistat. Obluciță la stînga Dunării și Isaccea la dreapta [85]. Chiar dacă se caută să se identifice localitatea Zomonid cu Samovit și Orzoma cu Hîrșova și nu Orșova [86], rămîn ca incontestabil valabile indicațiile care identifică: Bodon=Vidin, Nicopol=Nicopole. Acestea ar atesta o linie de luptă de ceva mai mult de 700—800 de km. Apoi nu trebuie să se uite că Dunărea de dinaintea regularizării cursului făcea o infinitate de coturi, care îi extindeau cursul cu mult față de acel în ființă astăzi, care și el e calculat la c. 930 km [87], pe parcursul între Turnu Severin și vărsare în Mare. După calculele geografului M. Semenescu regularizarea brațului Sulina, care de la ceatalul Ismail pînă la vărsare, se întinde pe o lungime de 73 km, a necesitat tăierea unui număr de 27 de „coturi", care cuprindeau ceva mai mult de 21 km [88].

Actul prezintă și un număr de cuvinte ale căror sensuri nu corespund traducerii și în unele cazuri interpretărilor care li s-au dat; și în aceeași măsură expresii întregi care înde-

[78] bis A. Corbea, *op. cit.*, p. 673, nota 29. Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene", București, 1974, p. 112; A. Corbea spune: „Problema se clarifică dacă împreună cu Anca Ghiață limităm această neverosimilă întindere la porțiunea dintre Giurgiu și nordul Dobrogei" (A. Corbea, *op. cit.*, p. 673).

[79] A. Corbea, op. cit., p. 672: „e datorită exclusiv copiștilor"; și p. 673 „o dată mai mult ținem să subliniem că inadvertențele privind numărul morților cît și problemele de toponimie țin, într-o măsură hotărîtoare de copiști".

[80] *Ibidem.*

[81] *Ibidem.*

[82] A. Corbea, *op. cit.*, p. 672.

[83] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 81—82.

[84] Cartalul nu apare în harta tipărită în ediția din 1595 a cărții lui Reichersdorffer; vezi *Moldaviae, que olim Daciae pars. Chorographia*, în: Papiu Ilarian, „Tezaur" III, harta intitulată: „Moldaviae, finiti marinoque Regionum Typis", între p. 134—135. Despre această hartă Călători străini despre Țările Române, vol. I, p. 185.

[85] Giorgiu de Reichersdorf *Chorographia*, loc. cit., În stînga Dunării pe malul lacului Brateș, în care se arată că se varsă Prutul, se găsește Reni. În partea de răsărit pe malul sting al Prutului și în stînga Dunării, se găsește Obluciță.

[86] A. Corbea, *Corespondența*, p. 673.

[87] Mihai Semenescu, *Dunărea fluviu de mare importanță economică*, [București], 1956, p. 9, 17.

[88] *Ibidem*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părtează de la ideea unei exprimări de bun simţ, cercetătorul fiind obligat să le atribuie o evidenţă intenţie de persiflaj, In acest sens, fără să trecem la o analiză prea adîncită a textului vom supune atenţiei cîteva cuvinte şi expresii care ies mai mult în evidenţă. Vom începe cu termenul „vada" care în latina clasică se traduce prin „loc nu adînc", „vad" ; în latina medievală sensul e de „taxă de trecere a unei ape" [89]. Termenul vine de la verbul latinesc „vadere", a trece. În limba română vad arată locul de trecere printr-o apă, într-un loc unde malurile apei sînt joase şi trecerea se poate face cu piciorul. Actele vechi slavone desemnează acest loc prin termenul БРОД . De exemplu într-un act de scutiri de taxe de vamă se face distincţie în ce priveşte modul de trecere peste un rîu : pe ghiaţă iarna şi prin vaduri vara, fără de nici o plată ; pe pod umblător, cu taxa de [90]... Vadurile fiind locurile de trecere obişnuite pe unde năvăleau în deobşte în ţară oşti străine [91], erau păzite şi cu apărarea lor era însărcinat unul dintre marii dregători.

În „scrisoare" termenul „vada" e folosit în nu mai puţin decît 5 rînduri ; se spune că Vlad vodă ar fi ars „vada" (vadurile) din cîteva aşezări turceşti de pe malul drept al Dunării ; că nu mai „vada" de la Bodon (Vidin) ar fi rămas în fiinţă, dar că nu sînt de vreun ajutor deosebit pentru turci : că sultanul ar intenţiona să aducă de la Adrianopole şi Constantinopol „vada et naves", pentru trecerea oştirii. Însuşi regele Matias e îndemnat de domn să-şi adune „omnia vada... populumque... exercitualem tam equestrem qua pedestrem", pentru a se lupta cu turcii [92]. Se face aice, intenţionat sau nu, confuzie între un loc de trecere natural şi o instalaţie. Dar această instalaţie pe lîngă că nu putea să poarte numele de „vaduri" nu era nici posibilă în mod practic ; pentru că o construcţie de acest fel, un pod propriu zis, ar fi trebuit să fie ceva permanent şi în cazul acesta ar fi împiedicat traficul îmbarcaţiunilor peste fluviu.

Folosirea verbului apprehendere cu sensul în intenţia autorului „scrisorii" de : a prinde. Trebuie însă observat că apprehendere în latina medievală însemna a fi bolnav, a fi cuprins de boală [93]. În latina clasică cu sensul de a prinde se foloseşte în mod obişnuit verbul apperhendo. Numai în cazuri foarte rare se întîlneşte şi apprehendere, dar cu sensul de a cuceri o ţară. Există însă în l. franceză verbul apprehénder cu sensul de a apuca, a înhăţa. Este însă greu de admis ca un diac de cancelarie sau „copist" din evul mediu să fi confundat termenul latin cu cel francez pentru a exprima cele arătate.

Venim acum la un termen a cărui folosire pare să ascundă tendinţa de persiflaj, sau în cel mai bun caz o antifrază [94]. El e cuprins în expresia următoare : „omnem favorem super nos inicierent". Să-şi arunce asupra noastră toată bunăvoinţa (favoarea). E vorba însă de mînia turcească care ameninţa să se reverse asupra Ţării Româneşti ca urmare a atacurilor lui Vlad asupra teritoriului turcesc de la sud de Dunăre şi a „masacrelor" săvîrşite

[89] A. Bartal, *Glossarium mediae et infime latinitatis*, Lipsiae, 1901, sub voce.

[90] Suceava, 3 iulie 1460. Ştefan cel Mare ; confirmarea privilegiului de comerţ ce-l aveau lovenii de la Ştefan al II-lea (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 274, 280). Era însă acesta numai un privilegiu acordat lovenilor, căci, în genere, trecerea prin vaduri se plătea. A se vedea în acest sens actul din Suceava, 8 august 1461, prin care Ştefan cel Mare confirma o împărţeală de proprietăţi între care şi a unui vad la apa Moldovei ; dreptul la cîte una a treia parte din venitul vadului pentru fiecare (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 44—47, doc. nr. XXVIII).

[91] În Moldova ţineau de vornicul Ţării de Jos „străjile vadurilor şi ale graniţelor în Ţara de Jos" (Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească*, în Miron Costin, *Opere*, ediţie de P. P. Panaitescu (Bucureşti), 1958, p. 238) ; a se vedea şi ştirea dintr-un act al lui Alexandru vodă Aldea, adresat conducerii din Braşov pentru ajutor, despre turcii care „au năvălit la Dunăre prin toate vadurile" (I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 11, doc. nr. XX.

[92] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 80. N. Iorga, în traducerea sa a suprimat „vada" din partea de „scrisoare" care cuprinde recomandarea arătată a pretinsului Vlad vodă (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. cit. p. 160).

[93] A. Bartal, *op. cit.*, p. 40 sub voce.

[94] Folosirea unui cuvînt sau a unei expresii în sensul contrar adevăratului înţeles, avînd adesea un substrat ironic" (G. Ghiţă, C. Fierăscu, *Terminologie poetică*, Bucureşti, 1973, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acolo. Antifraza, figură de stil folosită în literatură, evident, nu-şi are locul într-o corespondenţă cu caracter diplomatic. Editorul I. Bogdan îl înlocuieşte cu „furorem" socotind, desigur că folosirea termenului „favorem" ar exprima numai o greşeală de copist. Problema privită în lumina şi a altor cazuri obligă la întrebarea dacă nu cumva ne găsim aici în prezenţa unui act intenţionat. Aceeaşi tendinţă pare a o avea şi indicarea datei la care regele era invitat să-şi aducă oastea „ad festum Sancti Gregorij martiris" [95]. Sărbătoarea aceasta nu există nici în biserica apuseană nici în cea răsăriteană. Listele, destul de lungi, din Giry [96] şi Grotefend [97], care includ pe toţi Gregorii canonizaţi, nu menţionează nici un „martir" printre ei. Problema însă prezintă importanţă căci „data" era fixată pe baza distincţiei acestuia de alţi Gregorii şi greşeala denumirii ar fi adus după sine o greşală de termen. Dar „Gregorij martiris" neexistînd între canonizaţii celor două biserici, era şi ea din domeniul fanteziei şi, posibil, şi al persiflajului. De notat şi cîteva expresii nepotrivite care şi-au găsit locul în scrisoare. Atragem atenţia îndeosebi asupra înlocuirii în „scrisoare" a expresiei „venire personaliter", prin „solus cum sua capite venire nollet" [98]. Dar regele, dacă ar fi urmat invitaţia nu avea să vină „singur cu capul său", ci împreună cu întreaga oştire. Expresia s-ar potrivi cuiva care se expune singur unei situaţii neobişnuite. E şi aici o evidentă tendinţă de persiflaj căci, fie că socotim actul autentic sau apocrif, nu putem crede că autorul lui nu cunoştea expresia ce se cuvenea folosită în cazul de faţă [99]. La fel se prezintă cazul cu următorul pasaj din „scrisoare" : „Si vero serenitas vestra ullum novis dare vellet subsidium, tunc serenitas vestra non aliqua prorogatione tenere dignetur, sed veraciter nobis suam indicet voluntatem ; hominem nostrum exhibitorem presentium hoc vice non retardare, sed mox et celeriter remittere" [100]. Traducerea acestui pasaj a suferit unele *interpretări*, atît din partea lui Gh. Ghibănescu cît şi a lui N. Iorga, cu tendinţa vădită de a-i mai retuşa brutalitatea. O dăm aşa cum ni se pare nouă că reiese din textul „original" : „Dacă în adevăr seninătatea voastră *nu vrea să ne dea ajutor*, atunci senitatea voastră să binevoiască a nu ne mai întîrzia, ci cu adevărat să ne arate voinţa sa ; pe omul nostru arătătorul prezentei mai mult să nu-l reţină, ci de îndată şi grabnic să-l trimită îndărăt". Copia de la München prezintă o îndelungă serie de termeni nepotriviţi cu o operă scrisă în latina evului mediu, pe lîngă lipsa de logică în expunere şi contraziceri, cari, în nici un caz nu pot fi datorate unor greşeli de copist. În plus, din întreaga lucrare se degajă un aier de zeflemea, încît în totul ea face impresia unei pastişe, a unei parodieri, a unui act de cancelarie. Pentru motivele arătate noi am socotit lucrarea ca numai o glumă tinerească. Acum la ivirea unei noi „copii" credem că problema se pune în modul următor, deoarece în „copia" păstrată în Biblioteca de la Wolfenbüttel se găsesc unele deosebiri faţă de cea de la München. — Desigur nu e cazul să ne ocupăm de toate aceste deosebiri ci numai să semnalăm şi analizăm cîteva, pentru noi mai relevante. — Pasajul care cuprindea un evident persiflaj în copia de la München, a fost modificat în cea de la Wolfenbüttel ; astfel în loc de „omnem favorem super nos inicierunt", a fost înlocuit cu „in vere hostiliter venire intendunt" [101]. În locul inexistentului „festum Sancti Gregorij martiris" din prima copie apare plausibila : „ad festum Sancti Georgii martiris" [102]. Pasajul care începe cu „ad veraciter" a fost cu totul suprimat în copia de la Wolfenbüttel [103].

---

[95] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 80.

[96] *Manuel de Diplomatique*, p. 293.

[97] *Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit* von Dr. H. Grotefend, *Zweitere Bandes Sweite abtheilung : Ordenskalender, Heiligenverzeichniss. Nachträge zum Glossar*, Hanover und Leipzig, Hahnische Buchhandlung, 1898, p. 111.

[98] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 80.

[99] De observat că istoricul N. Iorga, în traducerea scrisorii, înlocuieşte exprimarea amintită prin : „dacă nu vrei să vii Măria Ta *însuţi*" (s.n.), (N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. cit., p. 166).

[100] I. Bogdan, *loc. cit.*

[101] A. Corbea, *Cu privire la corespondenţa lui Vlad Ţepeş*, *loc. cit.*, p. 677—678.

[102] *Ibidem*, p. 678.

[103] *Ibidem*, p. 678, nota 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ce semnificaţie au aceste schimbări? După noi, modificările de text semnalate — şi, de asemeni, altele care eventual mai pot fi depistate în copia de la Wolfenbüttel — au următoarele explicaţii: cineva, mai tîrziu, a transcris o parte din manuscrisul de la München, care cuprindea „scrisoarea" lui Ţepeş împreună cu celelalte patru acte în legătură cu Eneas Silvio Piccolomini. Deoarece noua copie suprimă sau retuşează cele mai şocante inadvertenţe, semnalate unele din ele şi de Bogdan, s-ar putea deduce că autorul acestei copii a cunoscut opera istoricului român. Mai tîrziu copia aceasta, într-un fel oarecare, a ajuns între colecţiile Bibliotecii din Wolfenbüttel. Hîrtia şi-a procurat-o la fel şi „copistul" ca şi ajutorul falsului. Posibil ca autorul copiei păstrate în biblioteca „Herzog August" să nu fi înţeles că se găseşte în faţa unui apocrif.

A PROPOS DE LA „LETTRE" DATÉE DU 11 FÉVRIER 1462. CONTRIBUTIONS POUR CONNAÎTRE LES SOURCES HISTORIQUES DU RÉGNE DE VLAD L'EMPALEUR.

RÉSUMÉ

André Corbea, dans son étude *A propos de la correspondance de Vlad l'Empaleur avec Mathieu Corvin* („Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol", XVII, 1980, p. 669—685), a publié une seconde copie de la „lettre", datée du 11 février 1462 et attribuée à Vlad l'Empaleur. Cet acte est conservé à la Bibliothèque „Herzog August" de Wolfenbüttel.

Une première „copie", découverte par Nicolas Iorga à la Bibliothèque de l'Etat de Munich, a été publiée par Jean Bogdan, dans son étude *Vlad l'Empaleur et les narrations allemandes*.

André Corbea donne quelques précisions sur les circonstances dans lesquelles ces deux „copies" sont parvenues dans les bibliothèques citées, ainsi que sur les filigranes du papier, etc. Ses conclusions concernant la genèse de ces „copies" se différencient de la conclusion de notre étude relative à *La guerre du prince de Valachie Vlad l'Empaleur contre les Turcs (1461—1462)* (Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol", XV, 1978, p. 15—38).

Selon André Corbea, les deux „copies" datent de la seconde moitié du XV-e siècle et sont basées sur une lettre envoyée au roi de Hongrie par Vlad l'Empaleur. L'existence de cette „lettre" serait attestée par les informations que nous sont parvenues sur la correspondance entre les deux monarques, ainsi que par „l'authenticité des deux copies". Constatant quelques inadvertances dans ces „copies", André Corbea affirme que, dans l'acte qu'elles auraient reproduit, la texte de la „lettre" de Vlad l'Empaleur n'aurait pas été inséré fidèlement. Selon André Corbea, dans la première partie de la „copie" est reproduite la lettre authentique; la seconde partie de la „copie" est une adjonction à la lettre de Vlad l'Empaleur ou une réfection de cette lettre. Quant aux passages où sont indiquées les localités attaquées par l'armée de Vlad l'Empaleur et précisé le nombre des morts, ces passages *ont été rédigés par quelqu'un d'autre que l'auteur de la lettre et ont été inspirés par* d'autres „témoignages". L'acte en question aurait été rédigé par la chancellerie royale d'ordre du roi Mathieu, pour justifier d'avoir cessé la campagne contre les Turcs, malgré les promesses qu'il avait faites au Pape et à Venise et pour lesquelles il avait reçu des subsides, et aussi pour justifier l'emprisonnement de Vlad l'Empaleur (1462).

A l'égard de ces conclusions, nous constatons que les indications qui ont été données sur l'origine de la copie de Munich ne sont nullement fondées: cette copie ne provenait pas des actes ayant appartenu à l'humaniste Hartmann Schedel. Selon notre opinion, le papier sur lequel sont écrites ces „copies" a pu être contrefait, l'écriture ainsi que d'autres éléments graphiques de l'époque ont pu être imités par des faussaires habiles. Le texte de la „lettre" est assez différent du „formulaire" dont la chancellerie usait pour une telle correspondance. D'ailleurs, dans le texte il y a des expressions d'un langage anachronique. Le texte contient aussi des contradictions entre les affirmations qui y sont faites en divers passages. Ces constations mettent en évidence combien est erronée la conclusion que l'acte a été rédigé ou refait par la chancellerie royale de Hongrie, où, quant à la forme, un acte falsifié aurait été correctement rédigé. Des informations qui nous ont été conservées relativement aux relations du roi Mathieu Corvin avec le Pape et Venise, il ne résulte nullement qu'il aurait reçu des subsides pour une guerre contre les Turcs ou qu'il aurait pris l'enga-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gement catégorique de lutter contre les Turcs. La mobilisation de l'armée hongroise n'a eu lieu que lorsque fut connue la campagne entreprise par le sultan Mehmed II. Le déplacement de l'armée de Mathieu Corvin dans les régions du sud-est de la Hongrie s'est effectué par étapes, avec des retards et avec l'intention évidente de surveiller les agissements des Ottomans. Aussitôt que les objectifs poursuivis par les Turcs ont été atteints, les représentants du roi hongrois de la Transylvanie ont signé une convention avec Radu cel Frumos (le beau Radu), le nouveau prince de Valachie, à la demande de celui-ci.

La „lettre" datée du 11 février 1462 ne contient que des inforations déjà connues. Celui qui l'a rédigée a probablement eu recours aux études publiées par les historiens roumains et aux sources étrangères que ceux-ci avaient utilisées avant 1889—1890. Nous avons indiqué quelques textes qui ont fourni la „documentation" de celui qui a falsifié cette lettre. Par conséquent, nous maintenons la conclusions de notre étude antérieure que les sources de l'histoire roumaine de l'époque respective ont été connues par l'auteur de la falsification.

Quant à la copie récemment découverte par André Corbea, elle n'est que la reproduction de la „copie" conservée à la Bibliothèque de l'Etat de Munich, avec quelques modifications. Or, ces modifications ont été proposées par l'historien roumain Jean Bogdan, dans l'étude qu'il a publiée sur Vlad l'Empaleur. Donc l'auteur de la nouvelle „copie" a connu le livre de Jean Bogdan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DATAREA ANSAMBLULUI DE PICTURĂ DE LA BISERICA ARBURE. II—PICTURA EXTERIOARĂ. ÎNCEPUTURILE PICTURII EXTERIOARE DIN MOLDOVA *

DE

ION I. SOLCANU

Surprinzător, dar deşi privitor la începuturile picturii exterioare din Moldova au referit cei mai numeroşi cercetători ai artei medievale româneşti, problema nu a constituit încă obiectul unui studiu de sine stătător. Marea majoritate a acestora plasează începuturile picturii exterioare moldoveneşti în primii ani ai domniei lui Petru Rareş, cu toate că unii nu exclud nici posibilitatea împodobirii cu fresce a unor zone ale faţadelor încă din vremea lui Ştefan cel Mare [1].

Datarea începuturilor picturii exterioare din Moldova în primii ani din deceniul patru al secolului al XVI-lea se datorează faptului că cea mai mare parte a monumentelor care păstrează fresce şi azi au fost construite în vremea domniei lui Petru Rareş (Probota, Humor, *Sf. Dumitru*—Suceava, Moldoviţa, Coşula, Baia, pridvorul de la Voroneţ etc.). În parte, aceasta este şi explicaţia pentru care au fost considerate ca datînd din epoca rareşiană şi ansamblurile de picturi exterioare ale unor monumente ridicate anterior acestei perioade (cazul frescelor de la bisericile *Sf. Gheorghe*—Hîrlău, Bălineşti, Arbure etc.).

În aceste condiţii, în studiul de faţă vom dezvolta opinia noastră, enunţată cu un prilej anterior, după care pictura exterioară din Moldova îşi are începuturile în vremea domniei lui Ştefan cel Mare şi că decorul faţadelor de la bisericile Arbure şi Bălineşti sînt printre primele ansambluri cu decor pictural pe faţade care ni se păstrează, în timp ce ansamblurile cu picturi exterioare de la Humor, Moldoviţa, Voroneţ (faţadele pridvorului) reprezintă apogeul unui fenomen artistic de la al cărui început trecuseră mai multe decenii [2]. Demonstraţia noastră apelează, în primul rînd, la logică şi apoi la datele arheologice, istorice şi iconografice.

Problema începuturilor picturii exterioare din Moldova stă în strînsă corelaţie cu alte două aspecte de mare importanţă ale acestui fenomen artistic românesc şi, anume, cu cele privind originea şi semnificaţia sa. Astfel, referitor la originea picturii exterioare din Moldova, asimilarea începuturilor ei cu debutul domniei lui Petru Rareş creează, pe drept cuvînt, iluzia unui moment exploziv în arta românească medievală, de unde şi predominanţa

---

* Prima parte a acestui studiu — *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure (I). Pictura interioară* — a fost găzduită tot de această publicaţie, în tomul al XII-lea din 1975. Studiul de faţă, într-o formă prescurtată, a fost publicat în limba engleză *(Beginnings of exterior painting in Moldavia)*, în „Nouvelles études d'histoire", tom. VI, nr. 1, p. 175—190.

[1] Dintre lucrările mai recente privind începuturile picturii exterioare din Moldova amintim : Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti, (I)*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", seria Artă Plastică (S.C.I.A.), 10, 1963, p. 57—93 ; II. în S.C.I.A., tom. 19, 1972, 1, p. 35—55 : Corina Nicolescu, *Arta în epoca lui Ştefan cel Mare, în Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti ; Virgil Vătăşianu, *Pictura murală din nordul* Moldovei, Bucureşti, 1974, p. 11—30 ; V. Drăguţ, *La peinture ancienne*, în *La peinture roumaine*, Bucarest, 1977, p. 67 ; Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *O primă ctitorie şi necropolă voievodală datorată lui Ştefan cel Mare : mănăstirea Probota*, în S.C.I.A., tom. 24, 1977, p. 223—226 ; Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Ţările române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV—XVII)*, Fundaţia europeană Drăgan, Atena, 1972, nota 31, etc.

[2] Ion I. Solcanu, *Realizări artistice*, în *Petru Rareş*, redactor coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

opiniilor privind importul acestui fenomen pictural în peisajul artei Moldovei din cel de-al doilea pătrar al secolului al XVI-lea [3].

O analiză, fie şi sumară, a picturii exterioare din vremea lui Petru Rareş, pictură care se impune printr-un mare număr de teme — principale şi secundare — desfăşurate pe suprafeţe de sute de metri pătraţi, incluzînd un vast program de idei presupune, neîndoielnic, o lungă perioadă de elaborare şi de experimentare a iconografiei şi a distribuţiei ei, în sensul includerii sau eliminării unor teme, a amplificării altora, ceea ce este imposibil de realizat în numai cîţiva ani. Or, pictura exterioară din Moldova apare, sub toate aceste aspecte enumerate, ca fenomen artistic pe deplin cristalizat chiar de la ansamblurile picturale de la bisericile *Sf. Gheorghe*—Hîrlău, Probota, *Sf. Gheorghe*—Suceava, Humor, Moldoviţa, datate între 1530—1537 şi considerate a fi primele edificii de cult ale Moldovei împodobite cu fresce în exterior. Dar, aceste ansambluri de picturi exterioare, şi mai cu seamă cele de la Probota, Humor, Moldoviţa, a căror datare în vremea lui Petru Rareş nu poate fi contestată, sînt pe deplin realizate şi sub raportul tehnicii de lucru. Şi, atunci, este greu de admis că o asemenea performanţă putea fi atinsă chiar de la primele edificii pictate în exterior. Credem că atît experimentarea tehnicii de lucru, cît şi elaborarea programului iconografic, care apare atît de închegat încă de la monumentele amintite, nu se puteau realiza în numai şapte ani, incluzînd şi ansamblul de la Hîrlău, datat la 1530.

Mult mai dificilă, şi deci îndelungată, trebuie să fi fost, îndeosebi, experimentarea tehnicii de lucru. Găsirea soluţiei ideale în numai şapte ani (aşa cum o dovedesc frescele de la Humor şi de la Moldoviţa) pentru compoziţia mortarului, a lianţilor şi, mai cu seamă, a pigmenţilor şi adaptarea acestora la condiţiile climaterice ale nordului Moldovei, cu frecvente intemperii şi cu mari diferenţe de temperatură, vara cu pînă la plus 25°C, iar iarna cu pînă la minus 30—35°C, considerăm că nu poate fi posibilă.

Să urmărim însă şi alte argumente în sprijinul opiniei noastre. Astfel, chiar dacă am exclude raţionamentul emis mai sus, cercetările în domeniu au adăugat, de-a lungul deceniilor, noi elemente de natură să arunce o umbră de îndoială asupra plasării începuturilor picturii exterioare în vremea lui Petru Rareş. Este vorba, în primul rînd, de identificarea unor urme de fresce pe faţadele bisericilor lui Ştefan cel Mare de la Putna, Voroneţ, Neamţ şi Probota I—II. Astfel, săpăturile arheologice de la Putna au confirmat informaţia cronicarului despre prima biserică de la Putna în sensul că „...tot cu aur poleită, zugrăveala mai mult aur decît zugrăveală, şi pe dinăuntru şi pe din afară" [4]. La biserica Voroneţ, pe faţada de vest a pronaosului, deci a construcţiei ridicate la 1487 de către Ştefan cel Mare, imediat sub cornişă, se descoperea de către Oreste Luţia, cu decenii în urmă, un bandou pictural cu elemente florale [5].

Pe baza resturilor de pictură din ocniţele bisericii *Înălţarea*—Neamţ, regretata cercetătoare Corina Nicolescu opina că „de la pictarea celor două şiruri de ocniţe cu chipuri de îngeri, prorooci şi apostoli, adică începutul *Cinului* (subl. ns.), pînă la împodobirea integrală a faţadelor este doar un pas, şi acesta este înfăptuit de zugravii din timpul lui Rareş" [6].

Existenţa, cel puţin a „unui început de *Cin*" în pictura exterioară a secolului al XV-lea este confirmată de recenta descoperire a unor urme de fresce ce par a reprezenta, între altele, şi „faldurile îmbrăcămintii unui personaj şi cîteva caractere dintr-un filacter", dispuse în dreptul absidelor de sud şi de est ale bisericilor ştefaniene Probota I—II [7].

[3] Astfel, J. Strzygowski considera că pictura exterioară din Moldova stă sub influenţa artei orientale, iraniene; I. D. Ştefănescu şi P. Henry, influenţaţi de faptul că bisericile de la Berende, Dragalevci şi Boboşevo, din Bulgaria, păstrează în exterior urme de pictură, au susţinut originea sud-dunăreană a acestui fenomen; A. Grabar era tot pentru originea sud-dunăreană a picturii noastre, dar de nuanţă sîrbească, în timp ce renumitul bizantinolog englez, Talbot Rice, aprecia că ideea a fost preluată de zugravii români din Trapezunt. Aici am rezumat doar principalele opinii privind importul picturii exterioare în arta medievală românească, fără a intra în detalii şi, totodată, fără a încărca pagina cu o bibliografie arhicunoscută.

[4] I. Neculce. *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, Bucureşti, 1955, p. 106; Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 20.

[5] Oreste Luţia, *Legenda sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava în pictura de la Voroneţ*, în „Codrii Cosminului", I, 1924, p. 284.

[6] Corina Nicolescu, *op. cit., loc. cit.*

[7] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 212—213. Prin Probota I autorii numesc biserica ridicată de Ştefan cel Mare la Probota în primii zece ani de domnie şi prăbuşită din cauza instabilităţii terenului, înainte de 1490, iar prin Probota II identifică faza a doua a aceleiaşi biserici, refăcută în ultimul deceniu al secolului al XV-lea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În virtutea acestora, la concluzia că „pictura murală exterioară — remarcabilă manifestare artistică, de o bogăție incontestabilă de idei — așa cum ne apare ea redată pe fațadele bisericilor din vremea lui Petru Rareș, *își are originile la începuturile înfloritoarei epoci a lui Ștefan cel Mare*“ [8] (subl. ns.), ajung și autorii amintitelor descoperiri de la Probota I—II, arheologii Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna.

Importanța descoperirii frescelor exterioare de la Probota I—II constă în aceea că, fiind datate cu certitudine în vremea lui Ștefan cel Mare, confirmă posibilitatea atribuirii picturilor murale de la Voroneț, semnalate de Oreste Luția, și a celor de la mănăstirea Neamț, aceleiași epoci ștefaniene. Totodată, coroborarea acestora permit reconstituirea parțială a programului iconografic al fațadelor bisericilor de la sfîrșitul secolului al XV-lea. Astfel, partea de sub cornișă era decorată cu un bandou floral (ca la Voroneț), iar ocnițele (precum în cazul bisericii *Înălțarea* de la Neamț), cu chipuri de îngeri, profeți și apostoli, subiect reluat și amplificat ca dimensiuni pe spațiul firidelor înalte ce decorau absidele (ca la bisericile Probota I—II și *Înălțarea* — Neamț, chipuri de îngeri, apostoli, prooroci și epoca lui Ștefan cel Mare ?

Aceeași ipoteză, a existenței unui decor exterior ante 1504, o putem extinde și asupra bisericii *Sf. Ioan* din Vaslui, ridicată de Ștefan cel Mare la 1490. Un însoțitor al solului polonez Jerzy Krasinski nota, la 1636, că biserica de zid din fața palatului vasluian era „foarte frumos zugrăvită, *atît pe din afară*, cît și pe dinăuntru“ [9] (subl. ns.).

Cu ce anume teme era zugrăvită „pe din afară“ ne informează Paul de Alep, care trecea prin Vaslui la scurtă vreme după amintitul sol polonez. Paul de Alep — instruitul însoțitor al patriarhului Macarie al Antiohiei — nota că „de jur-împrejurul acestei biserici sînt bolți și arcuri semicirculare, înlăuntrul cărora se află picturi și icoane ale tuturor sfinților. De asemenea, la ușă, deasupra zidului de jos, este zugrăvită *Judecata de apoi* în aur și lapis lazuli...“ [10].

Analiza acestor informații conduce la unele concluzii deosebit de interesante. Astfel, prin „bolți și arcurui semicirculare“ care erau dispuse „de jur-împrejurul bisericii“ trebuie să înțelegem neapărat, sistemul de ocnițe și de firide atît de specific în arhitectura religioasă din ultimele două decenii ale secolului al XV-lea. „Înlăuntrul“ acestora erau zugrăvite, ca la bisericile Probota I—II și *Înălțarea* — Neamț, chipuri de îngeri, apostoli, prooroci și sfinți. După această remarcă Paul de Alep amintește și descrie *Judecata de apoi*, pentru a încheia cu „interiorul ei, (al bisericii n. ns.) este zugrăvit în întregime“.

Deducem deci, exceptînd *Judecata de apoi* și picturile din interiorul ocnițelor și al firidelor, că fațadele bisericii *Sf. Ioan*, din Vaslui, nu erau decorate cu alte teme (ca : *Imnul Acatist*, *Arborele lui Iesei* etc.) căci, altminteri, ar fi fost menționate. Acest fapt constituie un argument în plus în favoarea existenței unui program iconografic exterior în curs de elaborare și, deci, indirect, pentru datarea lui în vremea lui Ștefan cel Mare. Totodată, credem că de va fi fost pictată în exterior de Petru Rareș sau, poate, mai tîrziu, Paul de Alep ar fi reținut o asemenea informație. Dealtfel, un argument în acest sens ni-l oferă notațiile aceluiași călător, referitoare la biserica *Sf. Neculae* — Iași despre care spune că „seamănă cu acea de la Vaslui, care a fost clădită de voievodul Ștefan“ [11]. Din această ultimă informație a lui Paul de Alep desprindem, atît concluzia identității construcțiilor, cît și a podoabei picturale a fațadelor și, implicit, apartenența lor vremii lui Ștefan cel Mare.

Ipoteza își găsește un deplin temei în descrierea bisericii din Iași de către călătorul rus Trifon Korobeinikov. Acesta, în trecere prin Iași la 1593, scria că biserica *Sf. Neculae* este *„zugrăvită pe din afară și este zugrăvit, de asemenea, altarul...“* [12] (subl. ns.). Dat fiind bogata tratare a fațadelor cu ocnițe și cu firide, ornamentare plastică identică cu aceea a bisericii *Sf. Ioan* — Vaslui, înțelegem că zugrăvirea „pe din afară“ privea decorarea acestora, decorare care cuprindea și suprafața absidelor, „a altarului“ cum precizează și călătorul rus Trifon Korobeinikov.

Evident că datarea frescelor exterioare de la bisericile din Vaslui, Iași și chiar a celor de la Voroneț (bandoul floral) și Neamț pentru perioada domniei lui Ștefan cel Mare devine, în urma acestora, cu mult mai plauzibilă. Și, totuși, argumentele nu sînt epuizate. În acest

[8] *Ibidem*, p. 220.

[9] *Descrierea anonimă a soliei lui Jerzy Krasinski — 1636*, în *Călători străini despre Țările române*, București, tom. V, p. 117.

[10] *Călători străini...*, tom. III, p. 29.

[11] *Ibidem*, p. 66.

[12] *Călători străini...*, tom. III, p. 352.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul nr. 1

DISPOZIŢIA TEMELOR PE FAŢADELE BISERICILOR DIN MOLDOVA ÎN ORDINEA DE ISTORIOGRAFIA

BISERICA	DATA	Teme principale		
		Imnul Acatist	Asediul Constantinopolului	Judecata de apoi
Sf. Gheorghe-Hîrlău	1530	faţada de nord [13]	faţada de nord [14]	faţada de vest [15]
Probota	1532	faţada de sud	faţada de sud	în interior, pe peretele estic al pridvorului
Sf. Gheorghe-Suceava	1534	faţada de sud	faţada de sud	faţada de vest
Humor	1535	faţada de sud	faţada de sud	pe peretele estic al pridvorului deschis
Bălineşti	1535—1538	faţada de sud, pe laturile zvoniţei şi, parţial, pe pridvor	faţada de sud, lîngă intrare [22]	pe partea de vest-sud, pînă la zvoniţă se disting grupuri ale drepţilor
Moldoviţa	1537	faţada de sud	faţada de sud	pe peretele estic al pridvorului deschis
Arbure	1541	faţada de sud	faţada de sud	faţada de sud
Voroneţ	1547	faţada de nord	temă exclusă de alcătuitorii programului iconografic	faţada de vest

[13] Sorin Ulea, *Originea...*, I, p. 70—71, nota 2.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem.*
[16] Idem, *Originea...*, II, p. 40, nota 10 şi p. 41, nota 12.
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem.*
[20] *Ibidem*, p 40, nota 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CRONOLOGICĂ A EXECUTĂRII PICTURILOR EXTERIOARE STABILITĂ CONTEMPORANĂ

	Teme secundare		
Arborele lui Ieseu	Parabola fiului risipitor	Vămile văzduhului	Geneza
fațada de sud [16]	fațada de sud, în același context și dispunere ca la Probota [17].	fațada de nord [18]	neidentificabilă
fațada de sud	fațada de sud, în dispunere pe verticală [19].	fațada de nord [20]	neidentificabilă
fațada de sud	fațada de sud, în dispunere pe orizontală.		neidentificabilă
fațada de nord	fațada de sud, în dispunere pe orizontală.	colțul nord-vestic [21]	neidentificabilă
probabil pe latura de nord deoarece pe fațada de sud este neidentificabilă.	neidentificabilă.	neidentificabilă	neidentificabilă
fațada de sud	lipsește pe fațada de sud, iar pe fațada nordică greu de identificat.	colțul de nord-vest [23]	fațada de vest [24]
fațada de nord	fațada de sud, în dispunere pe verticală.	colțul nord-vest [25]	pe fațada de vest
fațada de sud	fațada de nord, în dispunere pe orizontală.	contrafortul de nord-vest	pe latura de nord, sub cornișă

[21] Paul Henry, *Les églises de Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 247 ; idem, *Folklore et iconographie religieuse*, extras din „Bulletin de l'Institut français des hautes études en Roumanie", Melanges, 1927, București, 1928.
[22] Idem, *Les églises...*, p. 238.
[23] *Ibidem*, p. 247.
[24] Sorin Ulea, *Originile...*, II, p. 41, nota 13.
[25] Paul Henry, *op. cit., loc. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabelul nr. 2

DISPOZIȚIA TEMELOR PE FAȚADELE BISERICILOR DIN MOLDOVA

BISERICA	DATA	Teme principale		
		Imnul Acatist	Asediul Constantinopolului	Judecata de apoi
Sf. Ioan-Vaslui	1490	lipsesc informațiile	lipsesc informațiile	deasupra ușii, apud Paul de Alep [26]
Sf. Gheorghe-Hîrlău	1492 oct.	fațada de nord	fațada de nord	fațada de vest
Bălinești	1499, oct.	pe laturile zvoniței și pe fațada de sud a pridvorului	temă neidentificabilă	pe partea de vest-sud, pînă la zvoniță se disting grupuri ale drepților.
Arbure	1502, aug.	fațada de sud	fațada de sud	fațada de sud
Probota	1530	fațada de sud	fațada de sud	în interior, pe peretele de est al pridvorului.
Humor	1530	fațada de sud	fațada de sud	pe peretele de est al pridvoruluiu deschis.
Sf. Gheorghe-Suceava *	1522 *	fațada de sud	fațada de sud	fațada de vest
Moldovița	1532	fațada de sud	fațada de sud	pe peretele estic al pridvorului deschis
Voroneț	1547 [27]	fațada de nord	temă exclusă de alcătuitorii programului iconografic	pe fațada de vest

[26] Paul de Alep, în *Călători străini...*, tom. III, p. 29.

[27] În inscripția pisanie a mitropolitului Grigorie Roșca de pe fațada sudică a pridvorului bisericii Voroneț se spune: „cu osteneala robului lui Dumnezeu, chir Grigorie, mitropolit a toată țara Moldovei..., *s-a adaos și s-a început și s-a zidit și s-a dat gata acest mic pridvor*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IN ORDINEA CRONOLOGICĂ A CONSTRUIRII LOR

	Teme secundare		
Arborele lui Ieseu	Parabola fiului risipitor	Vămile văzduhului	Geneza
lipsesc informaţiile.	lipsesc informaţiile	lipsesc informaţiile	lipsesc informaţiile
faţada de sud	faţada de sud, în dispunere verticală.	lipsesc informaţiile	
neidentificat în resturile de pe latura sudică, exista, probabil, pe faţada de nord.	neidentificabilă	neidentificabilă	neidentificabilă
faţada de nord	faţada de sud, în dispunere verticală	colţul de nord-vest	pe faţada de vest şi de nord, sub cornişă
faţada de sud	faţada de sud, în dispunere verticală.	faţada de nord	neidentificabilă
faţada de nord	faţada de sud, în dispunere orizontală.	colţul de nord-vest	neidentificabilă
faţada de sud	faţada de sud, în dispunere pe orizontală.	colţul de nord-vest	
faţada de sud	lipseşte pe latura de sud, iar pe cea nordică greu de identificat.	colţul de nord-vest	faţada de vest
faţada de sud	pe faţada de nord.	contrafortul de nord-vest	pe latura de nord

şi s-a zugrăvit împrejur toată biserica..." (subl. ns.), în Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, Viena, 1903, p. 210 şi nota nr. 1.

* Ridicarea bisericii Sf. Gheorghe-Suceava a fost terminată de Ştefăniţă voievod, fiul lui Bogdan al III-lea, la 1522 iar pictura în exterior s-a realizat, după datarea convingătoare a lui Sorin Ulea, în vremea primei domnii a lui Petru Rareş.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sens, inventarierea tuturor bisericilor construite în vremea lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor acestuia, pînă la 1547, care păstrează încă picturi exterioare sau despre care avem ştiri că au avut decor de fresce pe faţa de est de natură să nuanţeze afirmaţia de mai sus. Lista acestora ar cuprinde: 1—2. Probota I—II; 3. Putna; 4. Voroneţ; 5. Pătrăuţi; 6. Milişăuţi; 7. *Sf. Ilie* — Suceava; 8. *Sf. Ioan* — Vaslui: 9. *Sf. Gheorghe* — Hîrlău; 10. *Sf. Neculae* — Iaşi; 11. Neamţ; 12. Bălineşti; 13. Arbure; 14. Dobrovăţ; 15. Probota, ctitorită de Petru Rareş; 16. *Sf. Gheorghe* — Suceava; 17. Humor; 18. Baia; 19. Moldoviţa; 20. *Sf. Dumitru* — Suceava; 21. Coşula.

Exceptînd Probota I—II, ale căror fresce exterioare sînt convingător datate în vremea lui Ştefan cel Mare, lista indică un număr de 19 biserici care au avut sau au încă decor pictural în exterior. Nouă dintre acestea — Putna, Voroneţ, parţial, Pătrăuţi, Milişăuţi, *Sf. Ilie* — Suceava, *Sf. Ioan* — Vaslui, Neamţ, Arbure, Bălineşti, *Sf. Neculae* — Iaşi — au fost pictate în interior în vremea lui Ştefan cel Mare. Dacă admitem ideea apariţiei picturii exterioare în vremea lui Petru Rareş, mai exact la 1530, cînd se consideră a fi realizat ansamblul pictural de la biserica *Sf. Gheorghe* — Hîrlău[28], înseamnă că toate cele 19 biserici au fost decorate în afară după această dată. De remarcat însă că zece dintre acestea au şi picturi interioare şi, atunci, se impune întrebarea: cînd puteau fi realizate toate acestea?

Dacă pentru majoritatea monumentelor atribuite lui Petru Rareş sau domniei acestuia sînt indicii mai sigure privind zugrăvirea lor între anii 1532—1547, rămîn de precizat anii decorării în exterior a monumentelor epocii ştefaniene — Putna, Pătrăuţi, Milişăuţi, Vaslui, Hîrlău, Iaşi, Neamţ, Bălineşti şi Arbure. Cum Petru Rareş, era fiul lui Ştefan cel Mare şi începuse programul de decorare a ctitoriilor ilustrului său tată cu biserica de la Dobrovăţ, cum s-a demonstrat[29], şi l-a continuat cu *Sf. Gheorghe* — Hîrlău, cum se presupune[30], şi logic ar fi fost să-şi urmeze programul de zugrăvire cu celelalte monumente amintite mai sus, *în cazul în care acestea nu ar fi avut pînă atunci picturi exterioare*, firesc ar fi deci să atribuim epocii acestuia decorarea celor 19 exterioare şi a celor zece interioare de biserici. Ştiind însă că din 1530 (după Sorin Ulea ar fi anul de debut al picturii exterioare din Moldova) şi pînă la 1547 (anul în care s-a realizat decorul faţadelor pridvorului de la biserica Voroneţ) Petru Rareş a domnit efectiv 14 ani, că zugrăvirea unei biserici în interior şi în exterior nu putea fi efectuată decît în lunile calde, cel mult în perioada mai—septembrie, înseamnă că zugravii lui Petru Rareş ar fi avut la dispoziţie efectiv 14 sezoane a cîte cinci-şase luni fiecare pentru decorarea a 19 exterioare şi a zece interioare de biserici.

Posibilitatea unei astfel de performanţe, într-o domnie nu prea liniştită şi într-un timp atît de scurt, este greu de admis. Iată, deci, un alt raţionament care ne determină să apreciem că tot în timpul domniei lui Ştefan cel Mare au fost decorate în exterior, pe suprafeţe ce diferă de la an la an şi de la monument la monument, deci pe măsură ce se acumula experienţa, alături de Probota I—II, şi celelalte ctitorii ale sale de la Putna, Milişăuţi, Pătrăuţi, Voroneţ (poate mai mult decît acel bandou floral semnalat de Oreste Luţia), Hîrlău, Neamţ, Vaslui, Iaşi etc., sau cele ale logofătului Ioan Tăutul şi a portarului de Suceava, Luca Arbure — Bălineşti şi Arbure — fără a fi însă în măsură, deocamdată, de a stabili cu rigurozitate ordinea realizării acestui program.

Alte sugestii în sprijinul plasării începuturilor picturii exterioare încă în vremea domniei lui Ştefan cel Mare, ba, mai mult, *chiar a elaborării, în mare, a programului iconografic al frescelor exterioare*, ni le oferă studiul comparativ al dispoziţiei şi al structurii compoziţionale ale unor teme de pe faţadele bisericilor ştefaniene şi rareşiene, în ordinea cronologică a datărilor prezente privind realizarea decorului mural şi în ordinea cronologică a construirii monumentelor în cauză (vezi tabelele I şi II).

Din cercetarea primului tabel se poate deduce o anume inconsecvenţă atît în ceea ce priveşte plasarea unor teme pe faţadele monumentelor religioase, cît şi în ceea ce priveşte structura compoziţională a altora. Astfel, *Judecata de apoi* ar fi debutat prin a fi plasată pe faţada vestică (la *Sf. Gheorghe* — Hîrlău), trece în interiorul pridvorului, pe peretele estic (la Probota lui Petru Rareş), este figurată iar în exterior, pe faţada de vest (la *Sf. Gheorghe* — Suceava), apoi pe peretele estic al pridvorului deschis (la Humor), pe faţada

[28] Sorin Ulea, *op. cit.*; idem, *Arta Moldovei de la mijlocul secolului al XV-lea pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, capitolele *Pictura şi Pictura exterioară*, în *Istoria artelor plastice în România*, Bucureşti, 1968, vol. I.

[29] Idem, *Datarea ansamblului de pictură de la Dobrovăţ*, în S.C.I.A., 1959, nr. 1, p. 61—70.

[30] Idem, *Pictura*, în *Istoria artelor...*, p. 362 şi 367.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de vest-sud a pronaosului (la Bălinești), din nou pe peretele estic al pridvorului deschis (la Moldovița), iar pe fațada de sud (la Arbure) și din nou pe fațada vestică (la Voroneț).

În cazul *Parabolei fiului risipitor*, din același tabel, observăm că apare pe fațada de sud, *într-o dispunere pe verticală*, la bisericile *Sf. Gheorghe* — Hîrlău, și Probota (1532), pentru a avea *o dispunere pe orizontală, în frîză*, la bisericile *Sf. Gheorghe* — Suceava și Humor; să lipsească la Moldovița; să fie reluată în redacția inițială, în dispunere verticală, la Arbure și, în sfîrșit, din nou reprezentată în frîză, dar pe fațada de nord, la Voroneț.

Cum asupra acestora vom reveni, mai pe larg, pe parcursul studiului, remarcăm acum doar că o atare inconsecvență în plasarea și în structura compozițională a temelor amintite nu o mai întîlnim în cel de-al doilea tabel. Dar, dacă pentru datarea frescelor exterioare de la bisericile din Vaslui, Hîrlău, Bălinești, *Sf. Gheorghe* — Suceava la o dată cît mai apropiată de aceea a construirii lor nu avem, deocamdată, alte argumente decît cele semnalate pînă aici, în cazul celor de la Arbure argumentul ni-l furnizează, în parte, frescele interioare. Reamintim că într-un studiu anterior demonstram că pictura interioară de la biserica Arbure a fost realizată la cîțiva ani după terminarea construcției, la 1503—1504; că la 1541 s-au refăcut unele picturi distruse, probabil de turci, ocazie cu care s-a realizat cea mai mare parte a actualului tablou votiv din naos dar utilizînd și unele elemente ale tabloului votiv inițial, concluzionînd, atunci, că toate acestea deschid o nouă perspectivă asupra datării picturilor exterioare [31].

Unul dintre punctele de reazem ale datării picturilor exterioare de la Arbure imediat după 1503—1504, opinie pe care o anunțam cu un alt prilej [32], îl constituie identitatea stilistică dintre frescele interioare și cele exterioare, identitate remarcată deja de unii cercetători. Argumentele pe care le dezvoltăm aici în sprijinul realizării întregului ansamblu de picturi de la biserica Arbure de către o singură echipă de zugravi privesc stilul și tehnica de lucru, precum: a) plasarea în scenă a personajelor; b) desenul; c) tipologia personajelor; d) gama cromatică; e) tehnica de lucru.

a) *Plasarea în scenă a personajelor*. Marea majoritate a scenelor din registrele superioare ale interiorului au o rezolvare compozițională asemănătoare cu cea a scenelor din *Imnul Acatist*, de pe fațada de sud, regăsită apoi și pe fațada de vest dedicată ilustrării vieții sfinților Gheorghe, Dimitrie etc. Astfel, personajele principale: Isus, în cazul scenelor din naos, sau sfinții Nechita, Gheorghe, Dimitrie, în scenele de pe fațada de vest, sînt plasate, de regulă, în axul compoziției sau ușor deplasate față de acesta, în vreme ce restul personajelor, oricît de numeroase, sînt dispuse numai într-o treime din spațiul întregii scene.

Echilibrul compoziției este rezolvat, mai întotdeauna, prin cromatică. În cazul unor scene, cum ar fi, spre exemplu *Ospățul împăratului Irod*, figurat în pronaos, deasupra ușii de trecere în naos, și *Ospățul Sf. Gheorghe*, de pe fațada de vest, rezolvările prim-planurilor sînt identice. Astfel, în cadrul *Ospățului împăratului Irod* zugravul, trebuind să figureze un număr de 22 de persoane, a imaginat o masă de formă trapezoidală. Pe laturile din exterior ale acesteia a plasat 15 persoane, iar în spațiul interior au fost dispuse alte șapte: trei pe latura din centru și cîte două, la stînga și la dreapta lor. Unele dintre acestea sînt figurate din spate, altele din profil, cu unele corective inspirate parcă din pictura primitivă (ochii văzuți frontal), cu pocale de vin în mîini, iar veșmintele de sub acești convivi descriu forma feselor, totul de o uimitoare naturalețe. Exact în aceeași manieră sînt reprezentate și cele patru personaje din prim-planul *Ospățului Sf. Gheorghe* de pe fațada de vest. Două dintre acestea sînt figurate în întregime din spate, iar celelalte două din profil, cu aceleași corective în plasarea ochilor, cu aceeași gestică a închinării pocalelor de vin, iar veșmintele sugerează aceleași forme anatomice ale corpului, ceea ce denotă, fără putință de tăgadă, mîna aceluiași zugrav, atît în scena *Ospățul lui Irod*, din interiorul bisericii, cît și în scena *Ospățul Sf. Gheorghe*, de pe fațada de vest [33].

[31] Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure. I. Pictura interioară*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol" — Iași, tom. XII (1975), p. 35—55.

[32] Idem, *Realizări aristice...*, p. 305, și nota 25 de la aceeași pagină.

[33] Interesant de amintit, tot ca notă comună a picturilor interioare și exterioare de la biserica Arbure, pe de o parte, iar pe de altă parte între acestea și cele de la biserica din Bălinești, *prezența cimpoiului între instrumentele muzicale figurate* în scena *Batjocoririi lui Isus*, în naosul bisericilor Arbure și Bălinești, și pe fațada de sud de la Arbure, în *Parabola fiului risipitor*, vezi Ion I. Solcanu, *Les instruments de musique dans la peinture murale des Pays Roumains (XIV-e—XVII-e siècles)*, în „Revue des archéologiues et historiens d'art de Louvain", XII, 1979, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

b) *Desenul.* Eleganța miniaturală a siluetelor, ușurința uimitoare a trasării liniei, de o mare cursivitate și fluență trădează rarele calități de desenatori ale realizatorilor ansamblului pictural de la biserica Arbure. De asemenea, știința tratării veșmintelor și a faldurilor, în special pentru sugerarea mișcării și a formelor anatomice, constituie unul dintre atributele principale ale artistului care a executat, spre exemplu, picturile primelor două registre din pronaos și picturile din exterior, de pe fațadele de vest și de sud. Evidența afirmației este dovedită de simpla comparare a figurilor de sfinte (Marina, Evghenia, Nastásia, Cristina etc.) din primul registru al pronaosului, cu cele din frescele exterioare dedicate vieților de sfinți și sfinte (Gheorghe, Nechita, Dimitrie, Parascheva).

c) *Tipologia personajelor.* Identitatea stilistică dintre frescele interioare și cele exterioare de la Arbure este indicată și de similitudinea tipologică a personajelor. Aceleași fațies-uri rotunde cu mustăți care urmează linia buzei superioare, cu bărbi realizate într-o pensulație largă sau strînsă, tipuri comune atît sinoadelor ecumenice din zonele superioare ale pronaosului, cît și grupurilor de demnitari din preajma împăratului Dioclețian, din ciclul vieții Sf. Gheorghe.

Tipul tînărului cu părul buclat este, de asemenea, comun picturilor interioare (în majoritatea scenelor *Imnului cristologic* și, îndeosebi, în scenele *Înmulțirea pîinilor, Vindecarea paraliticului* etc.) și picturilor exterioare, fie reprezentînd *Imnul Acatist,* fie viețile amintiților sfinți de pe fațada vestică.

Alte similitudini le găsim în gestul sfîntului militar de pe peretele nordic al naosului, surprins în momentul apucării săgeții din tolba de la spate și în acțiunea Sf. Mercurie din tema *Deisis,* de pe fațada sudică, prin care zugravul copie întru totul gestul sfîntului militar figurat în interior. Mai mult, dimensiunile acestora sînt sensibil egale încît conduc la ideea utilizării unui singur carton.

d) *Gamă cromatică.* Atît în interior, cît și în exterior pictorii de la Arbure au utilizat aceeași gamă cromatică și în scopuri similare. Spre exemplu, culoarea albastră, cu două-trei nuanțe, este întrebuințată cu precădere pentru fond și, arareori, pentru decorarea veșmintelor; culoarea roșie, trei-cinci nuanțe, este utilizată, deopotrivă, pentru vestimentație și pentru decorul arhitectural; griurile sînt folosite, îndeosebi, în registrele superioare din naos, în scenele *Imnului cristologic,* și în pronaos, în *Sinoadele ecumenice,* precum și la realizarea grupurilor mari din *Judecata de apoi,* de pe fațada sudică și, în sfîrșit, aceleași nuanțe de verde întîlnite pe mari suprafețe (verdele închis pentru sugerarea pajiștei, verdele deschis și cu reflexe luminoase pentru decorarea veșmintelor etc.), ceea ce conferă cromaticii ansamblului pictural de la Arbure, atît în interior, cît și în exterior, o dominantă de verde.

e) *Tehnica de lucru.* S-a remarcat deja că tehnica sgrafitării, a trasării conturului pe suprafața umedă a tencuielii, constituie o caracteristică, atît a picturilor interioare, cît și a celor exterioare de la biserica Arbure[34]. De asemenea, tot o trăsătură a acestora o reprezintă și decorul perlat al veșmintelor, obținut prin punctele de culoare albă, verde, albastră, roșie, dominanta fiind dată, totuși, de bobițele de culoare albă suprapuse peste un alt strat de culoare.

Alte argumente care susțin contemporaneitatea picturilor exterioare de la biserica Arbure cu cele interioare, de la același monument, ne sînt sugerate de structura și de locul pe care-l ocupă unele teme pe suprafața fațadelor, elemente care nu se încadrează în succesiunea firească, stabilită de ansamblurile anterioare de la Probota, *Sf. Gheorghe* — Suceava, Humor, Moldovița etc., *în cazul în care decorarea exteriorului ctitoriei lui Luca Arbure ar fi posterioară acestora, adică realizată la 1541.* Observația noastră vizează:

1. utilizarea, la Arbure, a unei redacții primare a *Asediului Constantinopolului;*
2. prezența Sf. Împărați Constantin și Elena în tema *Deisis,* de pe fațada de sud;
3. figurarea *Judecății de apoi* pe fațada de sud;
4. prezența Sf. Cristofor, în *Marea rugăciune,* în axul răsăritean al bisericii;
5. dispunerea pe verticală a *Parabolei fiului risipitor.* Să urmărim, așadar, în parte, fiecare aspect dintre cele enumerate mai sus.

Comentînd reprezentarea *Asediului Constantinopolului* din pictura exterioară a bisericii Arbure, în redacție primară, a asediului din 626, cum se specifică și în inscripția de deasupra scenei, fără figurarea turcilor și a artileriei, precum în celelalte imagini ale *Asediului* din pictura exterioară a Moldovei, unii cercetători au văzut în aceasta înțelegerea corectă, din partea zugravilor, a momentului istoric concret la care se referă tema[35]; repu-

[34] V. Drăguț, *Arbore,* București, 1969, p. 26.

[35] I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovina et en Moldavie,* Paris, 1928, p. 127; Paul Henry, *Les églises...,* Paris, 1930, p. 239.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tatul cercetător al artei medievale românești, Sorin Ulea, o explică prin „împrejurările politice noi în care se desfășura cea de-a doua domnie a lui Rareș" și prin „teama de a nu da complicații politice cu Poarta" [36] (plecînd, bineînțeles, de la datarea picturii exterioare la 1541) deși, cu alt prilej aprecia că „la Arbure avem de-a face cu un program iconografic militarizat" [37].

În contextul datării frescelor interioare de la Arbure la 1503—1504 și a identității stilistice a acestora cu cele exterioare, precum și a celorlalte semnalate pînă aici, utilizarea redacției primare a *Asediului Constantinopolului* constituie, credem, o dovadă a prioritații reprezentării acestei teme față de cele de la Probota, *Sf. Gheorghe* — Suceava, Humor, Moldovița în care zugravii au introdus artileria și pe turci la asediul cetății.

Dat fiind că *Asediul* de la biserica Arbure se număra, atunci, în primul deceniu al secolului al XVI-lea, printre primele în Moldova, zugravii au transpus-o fără atributele ei „antiotomane" de mai tîrziu, cu atît mai mult cu cît dominația turcilor la sfîrșitul domniei marelui Ștefan era încă slabă. Alta va fi situația peste 30 de ani, în momentul zugrăvirii bisericilor Probota, Humor, Moldovița.

S-a subliniat, cu deplin temei, că iconografia epocii lui Ștefan cel Mare a avut un adevărat cult pentru Sf. împărați Constantin și Elena, ca apărători ai creștinismului [38], fapt pentru care reprezentarea acestora în pictura interioară a bisericilor vremii era nelipsită. Or, și la Arbure, în interior, pe peretele vestic al naosului, portretele împăraților Constantin și Elena fac pandant tabloului votiv, în timp ce în pronaos se reia *Cavalcada împăratului Constantin*, întîlnită la monumentele de epocă de la Pătrăuți și de la Bălinești. În contextul demonstrației noastre este important de remarcat prezența acestor sfinți și în pictura exterioară a acestui edificiu, fiind incluși într-o amplă *Deisis*, pe fațada de sud, imediat după Fecioara, Sf. Ioan Botezătorul și Arhangheli, ceea ce contrastează evident atît cu iconografia interioară, cît și cu iconografia exterioară a epocii rareșiene.

Un temei în plus pe linia argumentării îl reprezintă faptul că atît frecvența figurării sfinților împărați în pictura domniei lui Ștefan cel Mare, cît și prezența hramului „Sfintei cruci" la unele ctitorii ale acestui voievod — la Pătrăuți și la Volovăț — își găsesc un suport în literatura moldovenească a vremii. Astfel, la 1474, la mănăstirea Putna se transcria panegiricul Sf. Constantin [39]. *Toate acestea dovedesc că nimic nu ar explica reluarea amplă și accidentală a temelor dedicate Sf. împărați în pictura interioară și în cea exterioară de la biserica Arbure în cazul zugrăvirii ei la 1541.*

Un alt element singular din pictura exterioară de la biserica Arbure, pentru iconografia epocii rareșiene, l-ar constitui figurarea *Judecății de apoi* pe fațada de sud. În stadiul actual al cercetărilor, de pe fațadele monumentelor ștefaniene, numai *Judecata de apoi* de la biserica Bălinești, care este figurată pe laturile de vest-sud ale pronaosului, pînă la zvoniță, se apropie de plasarea celei de la Arbure. Nu trebuie exclusă însă posibilitatea precedenței plasării acestei teme pe fațada de sud la una dintre precursoarele lor de epocă. În acest sens poate fi amintită informația lui Paul de Alep despre plasarea *Judecății de apoi*, de la biserica *Sf. Ioan* din Vslui, „la ușă, deasupra zidului de jos". Știind că biserica lui Ștefan cel Mare de la Vaslui s-a „răsipit" cum indică pisania de la 1820 și a fost necesară reclădirea ei, nu poate fi exclusă plasarea respectivei uși, probabil de intrare în biserică, pe latura de sud, așa precum o întîlnim la multe alte ctitorii ale aceluiași voievod și, implicit, existența *Judecății de apoi* pe aceeași latură.

O observație similară se impune și în cazul prezenței Sf. Cristofor (pe fațada estică a bisericii Arbure), considerată pînă nu de mult singulară în toată iconografia Moldovei. Identificarea unei alte reprezentări a acestui sfînt, deși în condiții iconografice deosebite,

---

[36] Sorin Ulea, *Originea...*, I, p. 76; idem, *Pictura exterioară*, în *Istoria artelor plastice...*, vol. I, p 370.

[37] Idem, *Originea...*, II, p. 50 și nota 41.

[38] Idem, *Pictura* și *Pictura exterioară*, în *Istoria artelor...*, I, p. 354, 357, 375.

[39] I. Iufu, *Mănăstirea Moldovița, centru cultural important din perioada culturii române în limba slavă, secolele XV—XVII*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", 39, 1963, nr. 7—8. Dan Zamfirescu aprecia, pe drept cuvînt, că între acest capitol al „aflării crucii" din Panegiricul amintit și scena Cavalcadei din pictura bisericii Pătrăuți „ea însăși avînd hramul sfintei cruci" există o strînsă interdependență", apud: D. Năstase, *Ideea imperială...*, nota 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe fațada turnului-clopotniță a bisericii romano-catolice din Baia [40] (nucleul datat la 1410, dar turnul-clopotniță ar fi construit, după unii cercetători, mai tirziu), conduce la ideea unei posibile sugestii din această direcție.

Între reprezentarea Sf. Cristofor de la biserica catolică din Baia și figurarea aceluiași sfînt pe fațada estică a bisericii de la Arbure trebuie să fi existat, neîndoielnic, și alte verigi de legătură dispărute azi. Oricum, existența Sf. Cristofor în pictura exterioară a bisericii de la Arbure pledează, și în acest caz, pentru datarea decorului ei exterior cît mai aproape de momentul realizării frescelor interioare.

Alt temei al afirmației noastre îl aflăm în reprezentarea *Parabolei fiului risipitor*, de pe fațada de sud a bisericii Arbure. În cazul în care admitem executarea frescelor exterioare de la acest edificiu la 1541 observăm că schema compozițională a *Parabolei* de la Arbure este sensibil modificată față de modelele ei imediat anterioare de la bisericile Humor și *Sf. Gheorghe* — Suceava (la aceste două edificii de cult *Parabola* este *dispusă pe orizontală, în friză*) și reia tipul structural de la Probota lui Petru Rareș. Astfel, *Parabola fiului risipitor* de la biserica Arbure este compusă din șase scene și dispusă pe verticală după schema :

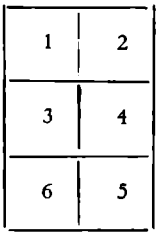

Într-o redacție aproape similară este figurată la Probota (1532), tot pe fațada de sud, între contrafortul median și absidă [41], utilizînd schema :

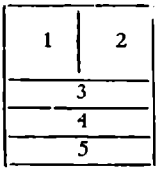

în care scena a patra reproduce momentul ospățului, iar cea de a cincea figura, desigur, o imagine de dans.

Această „abatere" a figurării *Parabolei fiului risipitor* de la biserica Arbure, față de modelele dispuse pe orizontală de la bisericile *Sf. Gheorghe* — Suceava și Humor, inexistența ei în pictura de la Moldovița și apropierea de modelul probotean (1532) *dovedesc vecinătatea în timp și inexistența altor scheme compoziționale de genul Humor și Sf. Gheorghe — Suceava între aceste două figurări ale Parabolei fiului... de la bisericile Arbure și Probota rareșiană.* Cum însă s-a demonstrat că această din urmă biserică a fost pictată la 1532 [42], iar frescele interioare de la Arbure au fost realizate între 1503—1504 [43], fresce care sînt identice sub raport stilistic cu cele exterioare, și deci contemporane între ele, înseamnă că schema compozițională a Parabolei de la ctitoria lui Luca Arbure este anterioară celei de la Probota. Mai mult, rezultă că între cele două ansambluri de picturi exterioare nu s-au interpus decît cel mult unul sau două alte ansambluri de picturi exterioare. Faptul s-ar explica prin aceea că, după moartea lui Ștefan cel Mare, domnii Moldovei de pînă la Petru Rareș au manifestat un slab interes în domeniul construcțiilor religioase. Astfel, este știut că Bogdan al III-lea termină ctitoria tatălui său, de la Reuseni,

[40] V. Drăguț, *O pictură murală exterioară regăsită la Baia*, în „Monumente istorice și de artă", 1975, nr. 1.

[41] Sorin Ulea, *Originea...*, II, p. 41, nota 12.

[42] Idem, *Portretul funerar al lui Ion, un fiu necunoscut al lui Petru Rareș, și datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în S.C.I.A., 1/1959, p. 67—69.

[43] Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului...*, I, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi a început, fără a sfîrşi, biserica *Sf. Gheorghe* — Suceava, dusă la capăt de fiul său Ştefăniţă, căruia i se atribuie doar decorul interior al bisericii *Sf. Neculae* — Dorohoi (1522—1526) [44]. Deci, între decorul exterior al bisericii Arbure şi al celei de la Probota lui Petru Rareş nu se puteau interpune decît, cel mult, ansamblurile de picturi exterioare de la Bălineşti, dar şi acesta ante 1511 [45] şi, poate, cel de la Dobrovăţ [46].

Reprezentării *Parabolei*... de la Arbure, de pe faţada de sud, credem că i-a precedat aceea de la *Sf. Gheorghe* — Hîrlău, căci, identificarea ei pe faţada de sud „în acelaşi punct al faţadei... şi în exact acelaşi context iconografic ca la Probota [47] presupune o dispunere asemănătoare a acestei teme cu reprezentările de la Probota (1532) şi Arbure (nu mult după 1504).

Deşi în favoarea contemporaneităţii frescelor exterioare de la Arbure cu cele interioare de la acelaşi monument s-ar mai putea aduce şi alte argumente (amintim, în trecere, atît lipsa *Zapisului lui Adam* din pictura exterioară de la Arbure şi, în schimb, prezenţa acestuia în frescele bisericilor lui Petru Rareş de la Moldoviţa şi Humor, cît şi existenţa unei alte dispoziţii a *Vămilor Văzduhului*, în raport cu *Judecata de apoi* decît aceea de la bisericile Humor, Moldoviţa şi Voroneţ, unde Vămile *preced* Judecata) mai mult însă pentru nuanţarea unor aspecte, concluzia care se degajă *este aceea că decorarea faţadelor acestei biserici s-a realizat imediat după pictarea interiorului, adică după 1504.* Aşadar, în stadiul actual al cercetărilor se poate afirma că picturile exterioare de la biserica Arbure constituie, deocamdată, o verigă certă de legătură dintre ansamblurile de picturi exterioare de la sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare şi cele din epoca de apogeu a acestui fenomen artistic, culme atinsă în vremea domniei lui Petru Rareş. Drumul parcurs în acest domeniu al artei Moldovei de pînă la *momentul Arbure* trebuie să fi fost îndelungat, de multe decenii, iar fragmentul de tencuială pictată, conservat *in situ* pe latura de sud a bisericii Probota I, deci anterioară ultimului deceniu al secolului al XV-lea [48], constituie o dovadă indubitabilă în acest sens.

Revenind la cele două tabele cu dispoziţia temelor pe faţadele bisericilor trebuie să remarcăm că în pofida tuturor deosebirilor dintre ele există, totuşi, o caracteristică comună a lor, şi anume, inconsecvenţa în plasarea *Arborelui lui Ieseu* întîlnit, în ambele tabele, dispus alternativ, pe faţada sudică şi pe cea nordică. Această inconsecvenţă este însă numai aparentă pentru că, la o cercetare mai atentă, se constată că tema *este plasată cu rigurozitate pe faţada sudică la edificiile voievodale, fie ştefaniene, fie de epocă rareşiană,* (la Voroneţ, *Sf. Gheorghe* — Hîrlău, Probota, *Sf. Gheorghe* — Suceava, Moldoviţa) *şi cu aceeaşi rigurozitate pe faţada nordică la ctitoriile boiereşti, atît din vremea lui Ştefan cel Mare, cît şi ulterioare acestei domnii* (precum la Arbure, Bălineşti şi Humor).

Referind asupra semnificaţiei acestei teme din pictura murală moldovenească, cercetătorul Sorin Ulea i-a acordat atribute „antiotomane" [49], iar Virgil Vătăşianu consideră că „era menită să impună respectarea sistemului genealogic feudal" [50]. La o atare conterpretare conduce şi observaţia că „tema genealogiei, concepută în spirit profan, fusese în perioada aceasta tratată şi în arta apuseană (genealogia împăratului Maximilian I) şi ceea ce e mai semnificativ, nu numai în artă, ci şi în literatura istorică (genealogia lui Matei Corvinul)" [51].

Din coroborarea tuturor acestora se impune concluzia că plasarea *Arborelui lui Ieseu*, a Arborelui genealogic, la vedere, pe faţada de sud a bisericilor voievodale, era cerută de raţiuni politice ale domniei, în speţă de sugerarea descendenţei voievodale a celui aflat în vîrful piramidei feudale moldoveneşti şi de respectarea acesteia ca un dat ceresc. Din raţiuni similare, dar de pe alte planuri sociale, aceeaşi temă era dispusă la ctitoriile boiereşti pe faţada de nord *indiferent de ordinea cronologică a executării picturilor exterioare ale acestora,* aşa cum o demonstrează cele de la Arbure, Bălineşti, Humor ceea ce impune con-

---

[44] Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Neculae — Dorohoi*, în S.C.I.A., 1/1964, p. 69—79.

[45] Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la Bălineşti*, (sub tipar).

[46] Cu mulţi ani în urmă D. Năstase identifica urme de pictură pe faţada bisericii Dobrovăţ, vezi, *Istoria artelor plastice*, I, p. 335.

[47] Sorin Ulea, *Originea...*, II, p. 41, nota 12.

[48] Lia Bătrîna şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 212—213.

[49] Sorin Ulea, *Originea...* I.

[50] Virgil Vătăşianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, Bucureşti, 1974, p. 24.

[51] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei europene. Arta din epoca Renaşterii*, Bucureşti, 1972, vol. II, p. 201.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cluzia *că o atare plasare a Arborelui lui Ieseu pe fațadele bisericilor amintite constituie o caracteristică a picturii exterioare din Moldova de la sfîrșitul secolului al XV-lea și din prima jumătate a secolului următor și că programul iconografic al fațadelor era cristalizat încă de la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare.*

La o concluzie *întrucîtva* asemănătoare cu a noastră, în sensul acceptării zugrăvirii unor zone ale fațadelor, a ajuns, cu totul pe alte căi, cercetătorul Dumitru Năstase. Autorul, cercetînd evoluția plasticii ornamentale a fațadelor de la monumentele de cult din Moldova ultimelor două decenii ale secolului al XV-lea și din primii ani ai celui următor constata, justificat, că meșterii lui Ștefan cel Mare „elimină sau reorganizează... tradiționalul sistem de ocnițe și de arcade oarbe, pentru a crea tot mai multe suprafețe netede pe întinsul cărora să poată fi așternut noul decor de zugrăveală", sistem inițiat, după părerea aceluiași, la biserica Volovăț [52]. În virtutea acestor realități Dumitru Năstase aprecia că „pictura exterioară moldovenească a apărut către sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare" sau că „a fost concepută către sfîrșitul epocii lui Ștefan cel Mare... și că în jurul anului 1530 trecuseră ca la vreo trei decenii de la apariția primelor ansambluri de pictură exterioară moldovenească" [53].

Recapitulînd constatăm, deci, că pentru datarea începuturilor picturii exterioare din Moldova înainte de domnia lui Petru Rareș s-au pronunțat, în trecere, Oreste Luția și Corina Nicolescu care atribuiau epocii lui Ștefan cel Mare urmele de decor vegetal și figurativ din exteriorul bisericilor Voroneț și Neamț.

La o concluzie nu departe de aceasta ajunge și cercetătorul Dumitru Năstase supunînd unei pertinente analize evoluția plasticii figurative de pe fațadele bisericilor moldovenești de la sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, în timp ce arheologii Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna probează, irefutabil, existența unui decor în afară, pe absidele bisericilor ștefaniene Probota I—II, descoperind frescele *in situ*, datate ante 1500.

Depășind stadiul constatărilor, prezentul studiu demonstrează, prin coroborarea unor informații iconografice, arheologice, istorice etc. *că în Moldova existau, încă la cumpăna secolelor XV—XVI, picturi exterioare constituite în ansambluri iconografice coerente, pe deplin închegate, cu semnificații care depășeau granițele imediat teologale chiar din această epocă* (cazul *Arborelui lui Ieseu* sau temele dedicate sfinților împărați Constantin și Elena), *că unul dintre aceste ansambluri de picturi exterioare este, neîndoielnic, cel de la biserica Arbure, ansamblu care își dispută întîietatea, în primul deceniu al secolului al XVI-lea, cu cel de la Bălinești.*

Evident că, pînă la momentul Arbure—Bălinești pictura exterioară din Moldova a parcurs un lung drum de experimentări tehnice, iconografice și artistice (vezi în acest sens monumentele Probota I—II, Putna, Voroneț — bandoul floral semnalat de Oreste Luția — Neamț), că evoluția ei, sub toate aspectele enumerate, a fost ascendentă, atingînd apogeul abia în vremea domniei lui Petru Rareș și a urmașilor săi imediați (vezi picturile exterioare de la bisericile Probota, Humor, Moldovița, Coșula — restul din *Judecata de apoi* de o calitate deosebită — Voroneț etc.).

Fără îndoială că demonstrarea existenței unor ansambluri de picturi exterioare încă din vremea lui Ștefan cel Mare implică reconsiderarea multor afirmații privind atît datarea unor ansambluri de picturi exterioare cît și, mai ales, cele referitoare la originea, evoluția și semnificația acestui excepțional fenomen artistic al evului mediu românesc.

LA DATE DE L'ENSEMBLE DE PENTURE DE L'ÉGLISE ARBURE. II. LA PEINTURE EXTÉRIEURE. LES DÉBUTS DE LA PEINTURE EXTÉRIEURE EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Dans la première partie de cette étude, nous avons mis en évidence que la peinture intérieure de l'église Arbure a été effectuée aussi-tôt après que la construction fut achevée, probablement en 1503—1504, et qu'en 1541 le peintre Dragosin Coman a refait les peintures détruites par les Turcs, notamment le tableau votif de la nef.

[52] D. Năstase, *op. cit.*, p. 25, nota 13.
[53] Idem, *op. cit.*, p. 8, 12, 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Quant aux peintures extérieures de l'église Arbure, elles ont été effectuées peu de temps après 1504.

En partant de ces considérations, nous nous proposons maintenant d'indiquer les arguments basés sur le style et l'iconographie qui mettent en évidence que toute la peinture de l'église Arbure — la peinture intérieure aussi bien que la peinture extérieure — a été l'oeuvre d'une seule équipe de peintres aussitôt après la construction du bâtiment. Nous indiquerons ensuite les arguments sur lesquelle nous nous basons pour soutenir que les débuts de la peinture extérieure en Moldavie sont de beaucoup antérieurs à l'époque du prince Pierre Rareș.

I. Le style identique des fresques intérieures et extérieures de l'église Arbure prouve qu'elles datent de la même époque. Dans les fresques intérieures aussi bien que dans les fresques extérieures, les personnages sont mis en scène de la même manière (par exemple : le festin de l'empereur Irod, dans la nef, et le festin de Saint Georges sur la façade à l'ouest), et on constate que le dessin est le même, ainsi que le type des personnages, la gamme chromatique et la technique de l'art.

Comme preuve que les peintures intérieures sont contemporaines des peintures extérieures, nous invoquons le placement et la structure des thèmes qui ne s'encadrent nullement dans la succession des peintures antérieures de Probota, Saint Georges Suceava, Humor, Moldovița, etc.

Or, cet encadrement aurait eu lieu si les peintures extérieures de l'église Arbure avaient été postérieures aux églises que nous venons de citer, c'est-à-dire postérieures à l'année 1541, comme il a été affirmé dans l'historiographie actuelle.

Nous invoquons aussi à l'appui de notre thèse qu'à Arbure a été reproduite une image primaire de l'assaut de Constantinople, que sur la façade du sud ont été peints l'empereur Constantin et l'impératrice Hélène dans le thème *Deisis*, ce qui caractérise l'iconographie intérieure des monuments de l'époque d'Etienne le Grand. Nous invoquons, en outre, la présence de Saint Christophe dans la Grande Prière à l'est de l'église, la reproduction de la Parabole du fils prodigue sur la verticale et celle du jugement dernier sur la façade d'en haut.

II. Selon l'historiographie contemporaine, les débuts de la peinture extérieure en Moldavie, avec des images reproduites sur toute la surface de l'édifice, datent du premier règne du prince Pierre Rareș. Cette thèse est erronée, parce que la peinture extérieure, en Moldavie, était parvenue à son apogée déjà en 1532—1537, lorsque furent peintes les églises Probota, Saint Georges Suceava, Humor et Moldovița. Il aurait été impossible qu'un tel art atteigne le point culminant seulement au cours de cinq ou six ans, les fresques extérieures de Humor et Moldovița étant considérées comme l'apogée.

La thèse qui considère les restes des fresques extérieures de l'église Voroneț et de l'église de l'Ascension — Neamț comme datant de l'époque du prince Etienne le Grand a été confirmé par de récentes découvertes archéologiques qui ont mis en évidence que le décor de la façade des églises Probota I et II est antérieur à 1500.

Par conséquent sont conformes à la réalité les informations fournies par des chroniqueurs et certains voyageurs étrangers concernant le décor extérieur des églises Putna, Saint Jean Vaslui, Saint Nicolae Jassy, etc. Selon ces informations, la peinture extérieure de ces églises a été effectuée sous le règne du prince Etienne le Grand.

Si on y ajoute que l'église Arbure a été peinte peu de temps après 1502, on parvient à la conclusion qu'en Moldavie la peinture extérieure sur l'ensemble de l'édifice des églises date de la fin du XV-e et du début du XVI-e siècle. Quant aux peintures extérieures effectuées sous le règne du prince Pierre Rareș, notamment les peintures des églises Humor, Moldovița, Voroneț, etc., elles constituent l'apogée.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRIVILEGIILE FISCALE DIN MOLDOVA (1741—1821) (II) *

DE

N. GRIGORAŞ

Un grup de privilegiaţi a fost şi cel al *diecilor de vistierie,* cărora, fiindcă slujeau cu „silinţă şi dreptate", li se acordau „oameni de slujbă" dintre străini, scutiţi de birul vistieriei şi de toate dările şi havalelele suportate de ceilalţi locuitori [1].

Foştii ispravnici sau vătavi de aprozi, care slujiseră la curte, „şi la alte porunci", la cerere, în mod obişnuit, erau scutiţi de „toate dăjdiile vistieriei, precum şi de toate dările şi havalelile, ori cîte ar fi fost asupra altora". Dregătorii ţinutului nu-i puteau obliga să îndeplinească alte sarcini în afara celor poruncite de domni. În plus, ei se bucurau şi de scutiri de desetină, de goştină, de vădrărit şi puteau primi oameni străini pentru serviciul „casei lor", scutiţi şi „apăraţi de tot birul vistieriei, cum şi de alte dări şi havalele, oricîte vor fi pe alţi locuitori" [2].

Călăraşii de Ţarigrad erau, după o carte domnească din 20 februarie 1778, scutiţi „de toate dările şi angăriile oricîte ar fi fost pe alţi locuitori ai ţării". De asemenea, datorită specificului obligaţiunilor lor de serviciu, se scuteau de cai de olac, podvezi, cai împărăteşti, deci „de toate beilicurile". Li se acorda şi cîte unul sau poate şi mai mulţi oameni de slujbă dintre străini, fără „amestec de bir cu vreun sat" scutiţi de toate „dările şi angăriile". Asemenea oameni trebuiau să primească fiecare un „pitac" în care li se înscria „numele şi chipul" ca să poată fi deosebiţi şi cunoscuţi [3].

Un namesnic bătrîn din ocolul Vrancei, care înainte de 16 august 1802 reclamase domnului că slujise „necontenit la toate poruncile la care a fost orînduit de starostele de Putna", cu multă „silinţă", a cerut scutire de bir, de „alte havalele", şi să fie „cuprins cu oarecari mile di ridicăturile din slujbele rusumatului". Cererea i-a fost cercetată, iar domnul a hotărît ca să fie scutit şi apărat de toate dările, de goştină, şi vădrărit [4].

Urmaşii foştilor slujbaşi, incluşi în „rînduiala" boierinaşilor, puteau cere carte domnească de apărare. Constatîndu-se că cererea le este îndreptăţită, domnul aproba scutire „ca şi de alte slujbe şi porunci domneşti [5]. Oamenii de slujbă scutiţi pe care-i aveau toţi cei amintiţi cu aprobarea vistieriei, puteau fi mutaţi în alte sate, însă Vistieria făcea cunoscute asemenea mutări ispravnicilor, pentru ca şi la noul domiciliu să se poată bucura de aceleaşi scutiri [6].

La 16 iunie 1803, Alexandru Moruzi a acordat un privilegiu de scutiri unor negustori greci, privilegiu extrem de interesant şi pentru că probabil în categoria acestora mai erau şi mulţi alţii. Aceştia se ocupau în special cu strîngerea „oilor mumbaielii împărăteşti" şi transportarea lor la Constantinopol. Fiindcă şi domnii anteriori le acordaseră „oarecari mile", deoarece prin activitatea lor aduceau folos „cămării gospod", iar prin negustoria lor făceau „alişveriş" locuitorilor, domnul a hotărît să nu fie supăraţi cu nici un fel de dări sau „angării", în orice vreme „ca unii ce nu sînt din rîndul acelora ce să cade a fi supăraţi cu aceste ce mai vîrtos fiind de la patria lor, de neam aşăminea şi aice să se socotească, şi pentru aceia nici pe drepte bucatele lor ce vor avea să nu fie supăraţi la

---

* Prima parte a acestui studiu s-a publicat în tom. XIV (1977) al Anuarului.

[1] Arh. St. Iaşi, LXXV/14, LXXV/16.

[2] „Miron Costin", an. I (1913), nr. 5, p. 74—75.

[3] Th. Codrescu, *Uricarul,* vol. I, p. 68—70.

[4] Arh. St. Iaşi, CXLIII/19, 18, 20, 21.

[5] Arh. St. Bucureşti, M-rea Agaton, II bis/6.

[6] Arh. St. Iaşi, CDXVII/205.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

slujbele vistieriei, adică goștina, desetinia și vădrăritul". Le-a scutit apoi de cuniță toate vitele, dar fără să includă între ele vite străine ; într-o asemenea situație li s-ar fi anulat scutirea și ar fi fost obligați să plătească dările de care fuseseră scutiți.

De asemenea, pentru mărfurile ce le aduceau spre vînzare din orice țară, chiar din Imperiul otoman, urmau să plătească vamă cîte trei lei la sută, după facturile de cumpărare. Pentru mărfurile pe care voiau să le scoată din țară sau pentru vitele de negoț pe care le treceau peste Dunăre sau în Europa, trebuiau să plătească tot trei la sută din suma cumpărăturii. Domnul a mai hotărît ca pentru o dugheană fără pitărie și o zalhana, două magazii, o cîrciumă, o dugheană ce aveau în Galați, cu orice fel de mărfuri și o cîșlă pentru vite, să fie total scutiți de „banii agiutorinței" și de toate celelalte dări și angăriile obișnuite. Cîșla „cu oameni burlaci, cu capul străin ce vor avea, să fie scutită și nesupărată întru nimic". Domnul s-a adresat și pîrcălabilor de Galați, dregătorilor ținuturilor, vameșilor de carvasara, slujbașilor goștinari, desetnici, vădrari, cuniceri și „altor zapcii" ca să se conformeze dispozițiunilor sale [7].

Cu aprobarea domnilor, la cererea unor mari boieri, oamenii de slujbă ai acestor negustori se puteau bucura de scutiri sau reduceri de dări [8].

În măsurile luate de Grigore Calimach, prin care a redus obligațiile fiscale ale marilor boieri și ale membrilor aparatului de stat au fost cuprinși și o mare parte din slujitori. Măsura luată la 29 iulie 1769 referitoare la desetină preciza că toți căpitanii cei mari de pe la margini dacă „vor fi din rînduiala celor ce dau de 10 bucate un leu vechiu, se va urma și la dînșii asăminea, iar de vor fi de stare ce mai de gios vor da numai păn la 100, de zeci un leu vechi, iar pe cei ce vor avea mai multi, vor da cîte doi potronici". Căpitanii de steaguri aveau să plătească pînă la „50 bucate un leu vechi de zece, păhărniceii încă pînă la 50 bucate vor da de 10 un leu vechi". Dintre aceștî slujitori, diecii de divan, doi bulucbași din curtea domnească, căpitanul de drăgani, stolnicul de căzaci și căpitanul de vînători urmau să plătească pînă la 50 bucate, un leu vechi pentru zece. Apoi trei bulucbași hătmănești, șase bulucbași agești și baș-caușul vor plăti la fel, ca și armașii, aprozii, copiii de casă „care vor avea peceți roșii". La fel urmau să plătească ruptașii de cămară. În plus, cu toții mai trebuiau să dea și „un potronic de cruce răsură", cu obligația de a nu primi bucate străine între ale lor. Într-un asemenea caz, „bucatele" lor se confiscau pe seama domniei; iar ei aveau să fie șterși din „rînduiala milei gospod", împreună cu toate neamurile lor [9].

La 1 septembrie 1783, între cei care nu plăteau desetină, gorștină și vădrărit au fost trecuți, numai dacă se aflau „la slujba curții domnești", vel căpitanii de dărăbani, vornicii de poartă, diecii de vistierie, diecii de divan, vel căpitanul de Iași ; dacă aveau să înscrie pe numele lor „bucate" străine, ei pierdeau privilegiul și aveau să plătească la fel cu „oamenii cei de stare proastă [10].

4. *Neamurile.* În afara marilor boieri în funcție, urmașii familiilor acestora se numeau neamuri, și formau o categorie fiscală distinctă de celelalte, denumită „orînduiala neamurilor". Se cerea ca membrii acestei categorii să fie „neamuri vechi de boieri". Încadrarea celor care cereau includerea în această categorie se făcea după o prealabilă cercetare [11].

În noiembrie 1786, Alexandru Ioan Mavrocordat, a cercetat jalba lui Ioan Tăutul și a *fraților săi, Vasile, Gheorghe și Costache, fiii lui Simion Tăutul, fost vornic de Suceava*, care au arătat „starea neamului lor care curge din Tăutul ce au fost vel logofăt". Ei au arătat că neamul lor a căzut la „scăpăciune, și din cauza aceasta au rămas înstrăinați din rînduiala niamurilor și părăsiți de domnești mili".

Cercetîndu-li-se originea și adeverindu-se afirmațiile lor, s-a hotărît că după cum nu fuseseră supărați cu „dăjdi sau cu alte porunci și angării" să fie în continuare scutiți de dări „și de alte angării" pe care le suportau celelalte categorii sociale. Ei nu trebuiau obligați de dregătorii ținutului să îndeplinească alte sarcini. Pentru stupii, porcii, vitele și vinul din viile lor au primit scutiri totale de desetină, vădrărit și goștină. Dacă ar fi încercat să includă „bucate" străine între ale lor, aveau să piardă scutirea și să plătească îndoit. Domnul a mai acordat Tăuteștilor, opt oameni străini pentru serviciu, aduși de

[7] Arh. St. Iași, CDIV/445.
[8] *Ibidem*, CCCXVII.
[9] Arh. St. Iași, DCCXLII/15.
[10] *Ibidem*, XLIX/13.
[11] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XI, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peste hotare, fără bir în vistierie, şi pe care i-a scutit de „birul" şi „angăriile" pe care le suportau ceilalţi locuitori [12]. Privilegiul a fost confirmat la 1 septembrie 1792 de Alexandru Constantin Moruzi, care a arătat că Vasile Tăutul, fiul lui Lupul Tăutul, se trăgea din marele logofăt Ioan Tăutul şi că se înrudea cu mari boieri moldoveni. Fiind deci „neam de boieri", a fost inclus „în rînduiala neamurilor". Domnul i-a dat o „carte" în acest sens, ca împreună cu cei „scrişi la niamuri" să nu fie supărat de către dregătorii ţinutului sau de către alţii cu obligaţia de a îndeplini vreo slujbă. La asemenea treburi avea să fie „rînduit prin carte gospod". De asemenea, a fost scutit pentru „bucatele" sale, de desetină, vădrărit şi gorştină. I s-a mai acordat şi doi oameni străini, aduşi din altă ţară, fără bir în Moldova [13].

Vărul acestuia, Constantin Tăutul, fiul lui Toader Tăutul, a obţinut şi el, de la Mihail Şuţu, la 3 decembrie 1793, o carte asemănătoare [14]. De asemenea, în unele cărţi domneşti se precizează că urmaşul unor vechi boieri, deşi „căzuseră din starea neamului său", totuşi li se acordau scutirile categoriei „neamurilor" [15].

Constantin Alexandru Ipsilanti, la 2 aprilie 1801 referindu-se la Şerban Costachi spătar a precizat că făcea parte „din neamurile cele vechi ale pămîntului acestuia şi după starea sa neîndestulat şi vrednic de agiutoriu". De aceea i-a donat vatra tîrgului Fălciu, cu tot locul domnesc, ca să-l stăpinească „ca pe a d-sale dreaptă ocină şi moşie cu tot venitul din tot locul, adică orînda a tot felul de băutură ce se va vinde în tîrg", precum şi căsăpiile, păcura, dohotul, pentru ca nimeni să nu poată vinde fără voia sa. I-a mai dăruit mortasipia tîrgului, precum şi scutiri de tot birul vistieriei şi de celelalte dări şi angării pentru 20 de oameni streini, necesari pentru slujba casei sale, aduşi de peste graniţe. Ca să obţină asemenea scutiri pentru ei, Şerban Constachi trebuia să aibă adeverirea dregătorilor de margine „că sînt streini, fără de bir în visterie" [16].

Materialul documentar prezentat arată deci că între aceste „neamuri", ca şi în sînul lor, exista o ierarhie, după starea materială pe care o aveau. Trecerea de care se bucurau unii din ei la domni se vede în special după numărul oamenilor străini scutiţi de dări, acordaţi pentru slujba easelor lor.

5. *Marii boieri şi marii dregători în funcţie.* Urmaşii lui Constantin Mavrocordat au dus aceeaşi politică în materie de privilegii fiscale acordate marilor boieri şi dregători în funcţie. Bineînţeles însă că de cele mai cuprinzătoare privilegii fiscale s-au bucurat favoriţii domneşti. De exemplu, despre Matei Ghica (1753—1756), cronicarul Ion Canta scrie: „...mult bine au luat cu dăjdiile, dară nimica nu s-au ales, că toţi i-au mîncat grecii, că adusese mulţime de greci cu dînsul. Acesta au aşezat veniturile boierilor" [17]. Enachi Kogălniceanu, completîndu-l pe Canta, adaogă: „În zilele acestui domn prea mult medeanu aveau boierii cei mari... atît domnul cît şi boierii greci arătau o mare dragoste asupra pămîntenilor, făcînd tuturor boierilor venituri şi lefi îndestule şi ridicături şi alte daruri ce erau pe ascunsu" [18].

Deci, marii boieri se puteau bucura de aşa-numitele „ridicături" de impozite, adică scutiri parţiale sau totale pentru o serie de bunuri. În „sama" vistieriei Moldovei din 1763 s-a consemnat de exemplu: „La scăderi se iartă stolnicul Constantin Rîşcanu cu 11 lei, rămăşiţă din desetină". Această „samă" are şi numele altor boieri cu reduceri de dări şi iertaţi de desetină [19]. Alţi boieri pe baza unor dispoziţii ale puterii centrale erau scutiţi total de goştină, desetină şi vădrărit [20].

Uneori acordarea privilegiilor fiscale era motivată. În noiembrie 1775, Gr. Al. Ghica, referindu-se la serviciile făcute de marele ban Gheorghe Beldiman, după cum s-a convins din hrisoavele arătate şi slujind şi acum împreună cu copiii săi, a socotit că, deşi avea „miluire cu ridicături din slujbe după rangul boieriei sale", să-i mai acorde un hrisov special, în care a prevăzut ca şi toţi copiii lui să fie scutiţi de toate dările şi angariile, iar „la vremea văcăritului, cînd s-a întîmpla a fi, 30 vite şi 10 cai, 150 stupi şi mascuri

---

[12] „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului municipal Iaşi", fasc. 3, p. 115—116.
[13] Ibidem, fasc. 8, p. 231.
[14] T. Codrescu, *op. cit.*, vol. VII, p. 55—57; Vezi şi G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 358—359.
[15] Arh. St. Iaşi, CIII/56.
[16] „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului municipal Iaşi, fasc. 2 (1922) p. 310—311.
[17] I. Canta, în *Letopiseţe*, vol. III, ed. a II-a, p. 187.
[18] Enachi Kogălniceanu, în *Letopiseţe*, col. III, ed. a II-a, p. 227.
[19] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X. p. 149.
[20] Arh. St. Iaşi, LVI/1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de desetină, 150 vedre vin de vădrărit, 4 pogoane vie de pogonărit, de s-ar întîmpla cîndva a fi, și 150 oi de goștină". De asemenea, 10 „liude streini, fără de bani în vistierie, ce s-ar găsi, iarăși să fie apărați și scutiți pe capetele lor de bir și de toate alte dări și angării" [21]. La fel, pentru serviciile deosebite aduse de fostul sulger Iordachi Panaite, care a cumpărat zaherea din Polonia și din alte părți, „împlinind porunca împărătească și pricinuind țării ușurare", Constantin Moruzi i-a acordat, la 12 ianuarie 1782, mortasipia de la vitele vîndute și cumpărate în iarmaroacele și zilele de tîrg din Bălți, care era pe moșia sa [22], iar lui Mihalache fost mare stolnic, i-a acordat, la 20 noiembrie 1799, venitul pîrcălăbiei, în valoare de 20 bani de fiecare car sau căruță încărcată cu orice fel de marfă, intrate, în Moldova, sau în trecere pe la marginea Mamorniței, unde-și avea moșia. Totodată, i-a acordat și privilegiul de a încasa, ca mortasipie, 24 bani noi de fiecare vită ce s-ar fi vîndut acolo. Documentul mai precizează că pîrcălăbia fusese încasată pînă acuma de către ispravnicii de Herța, iar mortasipia fusese venit al vistieriei domnești și se percepea de către vameșul de Herța [23]. Unor foști mari dregători, care făcuseră servicii domnilor și ar fi ajuns „în stare de scăpăciune", li s-au acordat scutiri sau posibilități de a obține un venit, cum a procedat la 21 martie 1801, Constantin Ipsilanti cu biv vel spătarul Șerban Costache [24].

Pe lîngă așa zisele „ridicături", care erau obișnuite, dar variau de la caz la caz [25], Matei Ghica vodă a fost de părere că din cauza cheltuielilor, boieriile, adică dregătoriile, „se aflau în stare proastă", și de aceea a căutat să le creeze venituri „îndestulate". „Testamentul", prin care le-a fixat veniturile s-a citit, la 23 noiembrie 1754, în divan, „în auzul tuturor" [26]. Astfel marelui logofăt i s-a acordat „din slujbele vistieriei și ale cămării, din desetină, vădrărit, gorștină, vamă, mortasipie și ocnă cîte trei lei de pungă de la arendași, iar dacă s-ar fi desființat vreuna din aceste dări sau taxe, urma să încaseze echivalentul din răsurile strîngătorilor, precum și cinci sute de lei de la starostele de Cernăuți, banii solăritului, după „vechiul obiceiu". Vornicul mare al Țării de Jos „la vremea otacelor", urma să încaseze cinci parale de boul de negoț, patru parale de cal și trei parale de vacă; vornicul mare al Țării de Sus încasa toată mortasipia Chișinăului, iar hatmanul „pocloanele sale", înscrie în condică, fără ca cineva să fie scutit; diferența pentru cei scutiți de domn urma să fie încasată din vistierie. Marele postelnic încasa pîrcălăbiile „după obiceiu", indicate în „condică", în afară de cea a Galaților. Marelui spătar și marelui ban, li se cuveneau cîte o para de tot drobul de sare de la ocnă, marelui vistier cîte o „pungă de bani pe sfert havaet de la vistierie", precum și două pungi la vremea văcăritului. Marele cămănar încasa cîte un leu nou de fiecare bute cu vin adusă în Iași, la fel și marele paharnic; deși mai înainte de 23 noiembrie 1754 încasase cîte doi lei, i se adăuga, în schimb, jumătate din „ortul stărostesc" de la Putna, cealaltă jumătate, un ban, cuvenindu-i-se paharnicului al II-lea. Marele stolnic avea un ban și jumătate din pogonăritul de tutun, ca și marele medelnicer. Marele comis își încasa venitul după indicațiile condicii domnești: aga — venitul și plocoanele obișnuite, marele clucer — banii folăritului, în sumă de doi lei de stînă, marele sluger — cîte cinci parale de fiecare bou trecut pe la Bosna și patru bani de fiecare rîmător trecut în Transilvania și în Țara Românească, marele jicnicer și marele marele paharnic cîte 1 000 lei anual din pîrcălăbia Galaților, marele armaș cîte 500 lei anual de la starostele Cernăuților. Marele șetrar încasa venitul de la otace, care anterior se numeau „banii gramaticilor de vamă", logofătul al II-lea lua cîte un galben de piatră de hotar, cu ocazia hotărnicirii moșiilor, care bani se încasaseră anterior de marele logofăt vistiernicii al II-lea și al III-lea încasau din răsuri, din zecimile zlotașilor, la 10 bani, jumătate ban. Din suma toată încasa doi bani vistiernicul al II-lea și un ban vistiernicul al III-lea, iar paharnicul al II-lea 1/2 de ort ce fusese al stărostiei Putnei [27].

În ceea ce privește funcția de cupar, același domn, fiind înștiințat, la 20 ianuarie 1755, că ea nu are venit, și nici un fecior de boier nu voia s-o ia, a hotărît ca titularul ei să încaseze cîte 500 lei pe an, din venitul camenii. Pe lîngă acești bani, vel cuparul

[21] *Ibidem*, XL/42.
[22] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. II, p. 308—310.
[23] Arh. St. Iași, CCLXXXIV/78.
[24] *Ibidem*, CCXLI/78.
[25] „Theodor Codrescu. Revistă istorică", an. V (1935), nr. 4, p. 54.
[26] Arh. St. Iași, XLIX/6.
[27] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 267—278.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

urma să încaseze şi banii bourului, „după obiceiul vechi", adică 40 bani vechi de fiecare circiumă [28].

Între anii 1774 şi 1777, Grigore Al. Ghica a reglementat din nou veniturile dregătorilor, de la „veliţii boieri, la al doilea, al treilea şi la toţi". Măsura a luat-o pentru că aceştia ar fi avut venituri reduse şi de aceea se dedau la abuzuri. Căutînd să-i „îndestuleze", el a cercetat vechile registre, pe care le-a distrus, fixînd, într-o nouă „condică", veniturile boierilor, care trebuiau să primească „după stepena şi rînduiala boieriei sale", aut din răsuri, cît şi din veniturile dregătoriei. Deoarece „răsurile sferturilor şi agiutorinţei" ca şi „răsura dajdiilor mazililor, negustorilor şi ruptaşilor" nu mai erau considerate un venit al vistieriei, ci purtau denumirea de „genicon" sau „venitul boierilor", pentru administrarea lor s-a numit o „epitropie", formată din marele logofăt, marele vornic, marele spătar şi marele ban. Aceşti bani serveau la plata lefilor după condică, începînd de la 15 ale lunii şi pînă la sfîrşit. Pentru lefurile breslelor se lua „răvaş iscălit de zapciul lor", arătînd cîţi bani li se cuvin şi „pe ce lună". Banii care prisoseau se depuneau la vistierie, pentru alte lefi ai altor slujbaşi ai curţii.

Din toată suma plătită lunar ca leafă se reţinea o jumătate de leu la fiecare sută, în afară de sumele plătite ca lefi ciohodarilor, şetrăreilor, copiilor de casă, tufecciilor, leventilor, mehterilor, ceauşilor, breslei grajdului gospod şi breslei vel ispravnicului de curte. Această sumă se înscria într-o „foaie deosebită" şi se împărţea boierilor sau familiilor de boieri săraciţi [29]. Pentru că „din suma răsurilor", cum scria, la 15 aprilie 1779, Constantin D. Moruzi, care aprobase măsurile înaintaşului său cu privire la lefile şi veniturile dregătorilor, unii dintre aceştia nu se „puteau îndestula, după meritul şi măsura slujbelor" sau nu puteau „încăpea la dregătorii", s-a hotărît ca atunci cînd nu ar fi ajuns banii, să se încaseze încă „un sfert pentru neajunsul lefilor celor ce slujeau ţării" [30]. Măsura a însemnat însă o nouă sarcină fiscală aruncată pe spinarea masei de contribuabili.

Extrem de interesantă ni se pare „cartea domnească" dată de Grigore Al. Ghica, în ianuarie 1775, marelui comis, prin care a hotărît ca deţinătorul acestei dregătorii, Matei Cantacuzino, să încaseze „pîrcălăbia braniştii de la ţinutul Iaşi, care începea de la gura Jijiei şi mergea în sus pînă la Ţuţora Veche şi, din Prut, pînă unde se întîlneşte cu ţinutul Vasluiului, după hotărîrea condicii care se afla în „vistierie cu pecetea gospod". Acelaşi dregător urma să încaseze cîte 20 bani de carul care venea „din jos" şi tot atîţia pentru pluta care mergea pe Prut sau pentru luntrile ce se făceau aici şi se duceau, pe Prut, în Ţara Leşească. De asemena, trebuia să primească „branişte, de crîşma mare", o jumătate de leu în luna noiembrie şi o jumătate de leu în luna februarie, „iar de crîşma mică, pe jumătate". Proprietarii pivniţelor plăteau branişte odată într-un an, „la vreme însemnată, la un comis, alt comis să aştepte iar la vremea orînduită", cînd urma să-şi ceară banii [31].

Deci, veniturile şi „lefile" dregătorilor domneşti se suportau tot de către populaţia impozabilă. Astfel, numai casa răsurilor plătea, în 1779, dregătorilor, 323 000 lei [32], pe lîngă donaţiile de taxe, ce scumpeau artificial mărfurile de larg consum. Enachi Kogălniceanu aprecia, de aceea, că boierii erau bucuroşi cînd se încasau dări mari, deoarece „mîncau fieştecare şi aveau tot ridicături" [33].

La 29 iulie 1768, pentru a ridica veniturile marilor dregători, Grigore Calimach a hotărît ca „boierii cu boierie" şi cei „fără boierie", jupînesele sărace, boiernaşii curţii, pînă *la vtori uşer, dieci de vistierie, împreună cu mazilii şi negustorii din Iaşi* cu „dajde în vistierie" să fie trecuţi „anume în izvodul cu pecete gospod", ca şi căpitanul cel mare de Iaşi, poroşnicu şi căpitanul menzilului de Iaşi, cu toţii urmînd a plăti ca desetină de 10 bucate un leu vechi [34]. La rîndul său, Alexandru Mavrocordat, la 1 septembrie 1783, a hotărît, ca toţi „blagorodnicii boieri şi giupînesele văduve" să nu plătească dări pentru stupi, oi, mascuri, şi vinul din viile lor, la „cumpărători" — adică arendaşilor desetinei, gorştinei şi vădrăritului. De aceleaşi scutiri urmau să se bucure şi toţi foştii dregători cu

---

[28] Arh. St. Iaşi, XLIX/6.

[29] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 21—26; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXII, p. 17 şi urm.; P. Rîşcanu, *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei*, Iaşi, 1887, p. 5—6.

[30] „Arhiva Românească", vol. II, ed. a II-a, Iaşi, 1862, p. 175—179.

[31] N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXII, p. 43—44.

[32] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. X, p. 137.

[33] Enachi Kogălniceanu, în *Letopiseţe*, vol. III, ed. a II-a, p. 205—206.

[34] Arh. St. Iaşi, DCCXLII/15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlul de *vel*, ca şi văduvele acestora, sau urmaşii lor. Cu toţii aveau obligaţia de a nu trece ca ale lor bunuri străine, în caz contrar erau impuşi să plătească la fel ca ţăranii, pierzînd şi dreptul de a mai fi scutiţi vreodată [35].

6. *Rudele domneşti*, formau de regulă, o categorie fără de nici o obligaţie fiscală faţă de stat. Privilegiile rudelor domneşti se refereau nu numai la scutirea de dări pentru o parte sau pentru toate bunurile pe care le posedau, ci chiar şi pentru negoţul ce-l făceau. Constantin Racoviţă, de exemplu, a dat o carte domnească „domniţei Aniţa ca să aibă volnicie" de a ţine în Iaşi „un scaun de mesemiţă" (de tăiat carne), scutit de cămănă, bezmăn, său domnesc, branişte, loc agesc, ca şi „de toate alte angării, oricîte ar fi pe alte trunchiuri" [36]. De asemenea, soţia marelui terziman Enachi Calimachi, al cărei frate slujea la Poartă, Scarlat Calimachi vodă, îi era rudă, a scutit-o, la 31 mai 1758, de desetină pentru 200 stupi, de gorştină a 200 oi, de cuniţă şi de văcărit, pentru 20 vite, precum şi de vădrărit pentru tot vinul din viile sale. Totodată, domnul i-a acordat şi patru oameni de serviciu, străini, scutiţi de bir şi de „toate alte angării [37]. Venind însă domn fratele său, Ioan Calimachi, a fost scutită, la 1 februarie 1759, de desetină pentru 500 stupi, gorştină a 500 oi, vădrărit la 500 vedre vin, văcărit şi cuniţă pentru 150 vite, cai şi iepe. De asemenea, 15 oameni străini, i-au fost scutiţi de birul vistieriei, precum şi de toate alte dări şi angării plătite de „altă ţară" [38].

Grigore Al. Ghica, în 1777, considerînd că fiicele de domni căsătorite în ţară se bucuraseră totdeauna de „mile", hotărăşte ca fiica sa, Ruxanda, căsătorită cu vel stolnicul Nicolae Balş, să aibă scutire pentru 1 000 stupi de desetină, 1 000 oi de gorştină, în afară de „ridicătura" ce ar fi avut soţul ei după „rînduiala" boieriei sale. I-a mai acordat 20 de oameni scutiţi de dări pentru „slujba casei sale", în afară de scutelnicii soţului ei. Fiindcă menţinerea acestui privilegiu depindea de bunăvoinţa urmaşilor săi la tron, în încheierea privilegiului a cerut acestora ca să-l întărească în continuare [39]. Spătăreasa Catinca Văcărescu, sora soţiei lui Constantin Ipsilanti vodă, căsătorită cu Şerban Costachi, a primit, la 23 martie 1801, 40 „liudi scutelnici", trecuţi în izvodul vistieriei cu „pecete gospod", încasînd suma respectivă din vistierie [40], iar la 25 mai 1803, Alexandru Const. Moruzi a hotărît ca şi nepoata sa Smaranda, fiica surorii sale Catinca Moruzi, căsătorită cu Alexandru Balş biv vel agă, şi care ar fi adus servicii folositoare „obştii", să fie scutită, împreună cu fiii ei, de vama mare şi cornărit pentru 500 boi de negoţ, precum şi „de orice alte întîmplătoare dări ce vor fi pe alte vite de negoţ", avînd să plătească doar opt parale de bou ca ajutor la cutia milelor [41]. De asemenea, Alexandru Mavrocordat a acordat lunar fratelui său, Dumitraşcu Mavrocordat, „din izvodul scutelnicilor" aflat în vistierie, cîte „una sută liudi scutelnici", precum şi o altă sumă din vistieria domnească şi anume „din slujbele ce sînt obişnuite de se dau scutelnici pentru ajutorul petrecerii luminării sale" [42]. Acelaşi Dumitraşcu Mavrocordat a primit de la Constantin Ipsilanti, pe baza unui hrisov din anul 1782 de la Alexandru Mavrocordat, dreptul de a lua 160 000 ocă sare, în drobi, din mîglă [43]. Dacă ocna era arendată, arendaşii trebuiau să-i dea acea cantitate de sare, iar dacă nu, urma s-o ia de la cămăraşi [44]. Acest hrisov a fost confirmat şi de alţi domni [45].

Prin urmare, rudele domneşti directe sau prin alianţă se bucurau nu numai de cele mai substanţiale reduceri de dări, ci şi de venituri speciale încasate direct de la vistierie. Reducerile şi veniturile acordate erau în directă legătură cu gradul de rudenie avut cu domnul din scaun. În plus, Poarta intervenea uneori în acelaşi sens, cum s-a întîmplat la 5 septembrie 1765, cînd, Iordachi Caragea, terzimanul, a hotărît ca tuturor copiilor lui să li se facă „nacafa de la Bucureşti şi de la Moldova" [46].

---

[35] *Ibidem*, XLIX/13.
[36] *Ibidem*, CDXI/8.
[37] N. Iorga, *op. cit.*, vol. XXI, p. 141—142.
[38] *Ibidem*, p. 142—143. Vezi şi p. 144—145.
[39] Arh. St. Botoşani. Doc. nr. 1. Pentru întărirea lui Const. D. Moruzi, *Ibidem*, doc. nr. 3.
[40] Arh. St. Iaşi, XXXII/28.
[41] Arh. St. Botoşani, doc. nr. 5.
[42] Arh. St. Iaşi, XLIV/4.
[43] *Ibidem*, XLIV/6.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*.
[46] M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 255—256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Privilegiile bisericii şi ale membrilor clerului.

Instituţia bisericească principală a Moldovei, Mitropolia, s-ar părea că avea mai puţine venituri decît unele mănăstiri şi chiar episcopii. La 21 aprilie 1743, Ioan Mavrocordat, iar la 29 septembrie 1759, Ioan Th. Calimachi, au aprobat ca Mitropolia să încaseze din ocna domnească, cîte o para de fiecare drob de sare sau steţie de la cumpărători [47], după cum încasa marele spătar şi marele ban [48]. Fiindcă întîmpina greutăţi la încasarea acestui venit, la 30 ianuarie 1775, s-a hotărît ca să-l ia „măcar şi cu datorii ce să va da sare din ocnă şi cu bani de să va vinde, şi însuşi cămărăşii de vor pogorî sare din ocnă cu a sa cheltuială, tot să dea acest venit Mitropoliei" [49]. Ca urmare, venitul Mitropoliei de la ocnă se urca, la 1 septembrie 1791, la 2 000 lei anual, la care se adăugau 7 200 ocă de sare. Ioan Th. Calimachi, a hotărît ca de acum înainte Mitropolia să încaseze anual cîte pe care le primea deosebit [50] De-abia Mihail Şuţu, la 3 noiembrie 1793, cercetînd hrisovul 2 000 de lei, cu „ţîdulă gospod, de la vistierie, din venitul cămării domneşti de la ocnă", iar dacă ocna ar fi fost arendată, de la arendaşi [51]. Constantin Al. Ipsilanti a mărit acest venit cu încă 500 lei anual [52]. De asemenea, Mitropolia încasa din vama domnească, anual, cîte 200 lei, pe care însă îi da bisericii Sf. Nicolae Domnesc pentru făclii, luminări de ceară, untdelemn şi tămîie [53]. Totodată, ea avea şi „bucate" proprii, pentru care s-a bucurat de scutiri. De exemplu la 11 decembrie 1751, Const. Racoviţă i-a scutit de văcărit şi cuniţă toate vitele, oile de goştină, stupii şi rîmătorii de desetină, acordîndu-i şi 160 lei anual, din vama domnească, pentru ceară şi untdelemn de candele [54]. Considerăm interesant de menţionat faptul că unii domni au căutat să menţină aceste privilegii, scutiri de impozite şi venituri ale Mitropoliei din Iaşi, în timp ce alţii au căutat să i le reducă. Astfel la 25 septembrie 1753, Matei Ghica a scutit-o de văcărit pentru 300 vaci şi boi, de goştină pînă la 1 000 oi, de desetină pînă la 1 000 stupi, deci nu pentru toate bunurile, iar subvenţia din vama domnească, i-a redus-o la 100 lei [55] în loc de 160. În schimb, Const. Racoviţă, în aprilie 1754, a revenit la privilegiul pe care i-l acordase la 11 decembrie 1751 [56]. La rîndul său, Scarlat Ghica, la 6 iunie 1757, a confirmat hrisovul lui Matei Ghica [57], iar Ioan Th Calimachi, pe cel al lui Const. Racoviţă [58].

Grigore Calimachi a hotărît însă, la 29 iulie 1768, ca Mitropolitul, arhiereii de scaun, arhiereii mazili şi toate mănăstirile să plătească desetină „de 10 bucate, un leu vechi" [59], dar Alexandru Mavrocordat a dispus, la 1 septembrie 1783, ca mitropolitul, episcopii de acum şi foştii episcopi să nu plătească desetină şi vădrărit, adică să fie scutiţi total [60].

La cererea mitropolitului, unii oameni de serviciu de la moşiile proprii puteau fi scutiţi de dări. Altfel, în anul 1776 mitropolitul Leon Gheucă scria dregătorilor de Orhei că avea un om în slujbă, „purtător de grijă la moşia Buciuşca a Mitropoliei", şi ca atare le cerea, „pentru hatîrul" său, să dispună trecerea lui „cu vederea... de obşteştile dări şi angării" [61].

Unii foşti mitropoliţi, ca Iacov Putneanul, s-au bucurat de privilegii deosebite şi scutiri speciale. Astfel, acestui fost mitropolit i s-au acordat, o dată cu demisia, şase oameni de ţară, căsari, din ţinutul Sucevei, scutiţi de bir, de banii ajutorinţei, de chile, de podvezi, de cai de olac şi „de toate dările şi angăriile ce ar ieşi pe altă ţară". Tuturor li s-au înmînat „pecetluituri roşii pe feţele lor", ca să-i fie deosebiţi de ceilalţi locuitori, iar „birul lor încă s-a ras de la tabla vistieriei". Iacov Putneanul a mai fost scutit de

---

[47] Arh. St. Iaşi, Ms. nr. 360, p. 456 şi 89—91.
[48] *Ibidem*, p. 458—459.
[49] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXII, p. 43.
[50] Arh St. Iaşi, Ms. nr. 360, p. 96.
[51] *Ibidem*, p. 460. Întărit în februarie 1790.
[52] *Ibidem*, p. 461.
[53] *Ibidem*, p. 462—463.
[54] *Ibidem*, p. 457.
[55] Arh. St. Iaşi, Ms. nr. 360, p. 457.
[56] *Ibidem*, p. 458.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*, vezi şi p. 459.
[59] Arh. St. Iaşi, DCCXLII/15.
[60] *Ibidem*, p. XLIX/13.
[61] *Ibidem*, CCXI/4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

desetină pentru 500 stupi, de goştina a 300 oi, de vădrărit pentru 2 000 vedre vin [62]. La intervenţia lui au mai fost scutiţi de „toate dejdiile domneşti şi pocloanele arhiereşti" doi preoţi şi doi diaconi. Totodată, aceştia erau scutiţi şi de banii ajutorinţei, „de s-ar întîmpla să iasă vreodată", precum şi de banii şcoalelor, de cai de menzil şi „de alte angării, de toate ce s-ar întîmpla să iasă pe alţi preoţi [63].

b. *Episcopii* şi episcopiile s-au bucurat de privilegii similare celor acordate Mitropoliei şi mitropolitului. De exemplu: poslușnicii Episcopiei Romanului, care locuiau lîngă oraş, au fost scutiţi de strajă, podvoade, cai de olac, camănă, branişte etc. Nici pentru teascul de ceară şi cîrciumile Episcopiei nu trebuia să se dea camănă sau bezmăn [64]. În acelaşi timp, după un document din 27 mai 1798, episcopul încasa de la locuitorii din vatra oraşului „orînda" berii, vinului, rachiului, avînd şi monopolul vînzării dohotului.

c. *Clerul inferior.* Între 1748—1749, Constantin Mavrocordat a scutit şi pe ceilalţi membri ai clerului de goştină [65], iar la 12 iunie 1757, Scarlat Gr. Ghica a hotărît ca preoţii din Iaşi „să fie în pace de dajdea domnească", „poclon vlădicesc", „galbenii şcoalelor", şi, „la vremea desetinii şi a goştinii de oi, să plătească pînă la 30 bucate, de dzăce un leu"; nu avea să li se ia pogonorit pentru vii şi nici văcărit, fiind scutiţi şi de podvezi, cai de olac „şi de alte angării, de toate" [66].

La 1 iunie 1765 Mitropolitul şi marii boieri au propus domnitorului Grigore Al. Ghica „să ierte ajutorinţa preoţilor, sau cea de iarnă, sau de banii mucarerurului de vară", dar aceşti bani urmau să se adauge la contribuţia lor pentru şcoale [67]. Domnul a aprobat propunerea [68], dar peste un an, constatînd că preoţii şi diaconii „erau orînduiţi la dajdea şcoalelor, însă aflîndu-se supuşi şi la dajdea vistieriei", urma ca aceasta să le fie redusă şi să plătească o „foarte puţină sumă". Pentru şcoli s-a fixat să contribuie anual cu cîte patru lei noi, plătibili în două rate [69].

După hotărîrea domnească din 29 iulie 1768, preoţii şi diaconii de la bisericile domneşti din Suceava, protopopul Iaşului, doi preoţi şi un diacon de la biserica Sf. Nicolae domnesc urmau să plătească desetină, pînă la 50 „de bucate, de 10 bucate un leu vechi". Preoţii din ţară, cu biserici, erau impuşi pînă la 30 „bucate", cu „un leu vechi" [70], ceea ce arată că membrii clerului inferior nu intrau în categoria de privilegiaţi în materie de obligaţii fiscale. Totuşi unele grupe de membri ai clerului se bucurau de anumite avantagii, cum au fost preoţii de la bisericile din capitala ţării, preoţii slujitori la bisericile domneşti. Astfel, în 1763, preoţii, diaconii şi ţîrcovnicii bisericii domneşti din Tg. Neamţ erau scutiţi de banii şcoalelor şi de poclonul vlădicesc [71], iar la 19 mai 1783 preoţii de la biserica domnească din Piatra Neamţ au cerut domnului ca, potrivit documentelor, să li se confirme „mila ce au avut de la alţi domni", hotărîndu-se ca ei să fie „apăraţi şi scutiţi de dăjdiile vlădiceşti şi de banii slujbei ajutorinţei, de s-ar întîmpla vreodată pe alţi preoţi, cum şi de zahere", de podvezi, cai de olac, de celelalte „angării", de desetină pentru 50 stupi sau sfini şi de goştină pentru 50 oi [72]. La fel, preoţii şi diaconii bisericii „gospod" din Bîrlad, au fost scutiţi, la 15 mai 1753 „de dajdea gospod şi vlădicească şi de alte dăjdi şi angării, de toate cîte" plăteau alţi preoţi, precum şi de desetină şi goştină după „obiceiu". Pe lîngă ei, doi ţîrcovnici şi doi poşlușnici ai bisericii au fost scutiţi de „toate dajdiile şi angăriile". Totodată, li s-a creat un venit special din încasarea unor taxe de vînzare pe vite în ziua tîrgului, de la dugheni sau de la carele cu mărfuri, au fost scutiţi de pogonăritul pe vii, orice întindere de vie ar fi avut [73]. La 23 ianuarie 1759, Ioan Th. Calimachi

---

[62] N. Iorga, *Documentele Calimachi,* vol. I, p. 427—429 şi 453.
[63] Arh. St. Iaşi, CCXLVI/79.
[64] N. Iorga, *op. cit.,* p. 430—431; Acad. R. S. România, LXIV/78.
[65] I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat,* p. 234.
[66] „Revista Theodor Codrescu", an. VI, nr. 1, p. 5—7.
[67] Th. Codrescu, *Uricarul,* vol. VII, p. 48—51.
[68] *Ibidem,* p. 47—48.
[69] *Ibidem,* p. 47—48.
[70] *Ibidem,* vol. XIV, p. 186—189.
[71] Arh. St. Iaşi, DCCXLII/15.
[72] Arh. St. Iaşi, DCCLI/23.
[73] „Miron Costin. Revistă de istorie", an. II (1914), nr. 5, p. 39—40.
[74] I. Antonovici, *op. cit.,* vol. I, p. 7—8. Întărit la 23 ianuarie 1759 cum şi în 1762 *(ibidem,* p. 11—14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le-a fixat numărul „bucatelor" scutite, fixîndu-le la 50 stupi şi 50 de oi [74]. Ulterior însă, Al. Moruzi, la 1 septembrie 1772, i-a scutit de orice contribuţie [75].

Interesante ni se par şi măsurile speciale de ajutorare a unor membri ai clerului. Ioan Th. Calimachi, de exemplu, făcea cunoscut, la 7 februarie 1761, că unui fost protopop, care era bolnav şi avea o „casă plină de copii", i-a dat voie să-şi găsească doi oameni streini „fără bir în vistierie", pe care i-a scutit „de bir... şi de alte dări şi angării, oricîte ar fi pe altă ţară" [76]. De asemenea, la 1 iulie 1762, domnitorul a confirmat vornicului de poartă Lupu Hadîmbu, fiul protopopului Ioan Hadîmbu, fost preot la curtea domnească, un privilegiu de scutire de „bir şi de toate angăriile", acordîndu-i şi „cîteva ridicături ce sînt asupra dobitoacelor pentru chiverniseala vieţii lor". În plus, l-a scutit de dajdie şi de celelalte obligaţii fiscali şi i-a dat o scutire pentru 100 stupi de desetină, 100 oi de goştină, 6 pogoane vie de pogonărit, vădrărit pentru 100 vedre vin, văcărit şi cuniţă, cînd ar fi fost, pentru 15 vite, precum şi pentru trei oameni streini, fără bir în vistierie, scutiţi de „bir pe capetele lor", precum şi de celelalte dări şi „angării" [77].

Preoţii catolici s-au bucurat, la rîndul lor de anumite privilegii fiscale, mult reduse însă faţă de cele ale preoţilor ortodocşi. Astfel, preoţii bisericii catolice din Iaşi au fost scutiţi, la 1 decembrie 1747 de pogonărit pentru şapte pogoane de vie de la Copou, precum şi de vădrărit pentru vinul produs. De asemenea, cîrciuma pe care o aveau în Iaşi a fost scutită „de toate cheltuielile ce ar fi fost pe alte cîrciumi", de desetină pentru 50 stupi şi de văcărit pentru patru boi şi doi cai. Superiorul bisericii catolice din Iaşi, dispunea, la 2 martie 1790, potrivit izvodului scutelniclor, de „zăci liudi lăsaţi pentru slujbă" [78], iar preotul bisericii catolice din Săbăoani avea, la 13 martie 1801, trei scutelnici „pentru slujbă", dar printr-o anafora a boierilor s-a hotărît ca aceştia să fie impuşi ca şi locuitorii din Săbăoani, la un bir potrivit cu cisla [79]. Totodată, după un document din 6 mai 1756, preoţii catolici din Iaşi primeau lunar, de la vama domnească, cîte o ocă de untdelemn, vel vameşul avînd datoria să constate şi supravegheze dacă li se acorda această cantitate [80].

Tuturor preoţilor catolici din ţară, care aveau în serviciul bisericii, cîte o slugă şi un dascăl streini, în ianuarie 1777, li s-a acordat scutiri de toate dările [81].

Preoţii armeni din Iaşi, în număr de cinci şi un diacon, aveau la 14 ianuarie 1777, potrivit unui privilegiu anterior, scutire „de dările în bani, ca şi preoţii moldoveni, precum şi de contribuţia pentru fîn, ghiaţă, gunoi şi de camăna cojocărească. De asemenea, la casele lor nu trebuiau duşi pentru cazare turci sau oaspeţi streini [82].

Privilegiile fiscale ale bisericilor domneşti. Pentru întreţinerea acestor biserici s-au acordat, pe lîngă veniturile obişnuite şi o serie de reduceri sau scutiri de dări pentru bunurile proprii. Astfel, aşa zisa mănăstire a Doamnei de lîngă Botoşani, la 20 iulie 1776, a fost scutită de desetină pentru 200 stupi, de goştină pentru 200 oi şi de vădrărit pentru 200 vedre vin [83], scutiri întărite, la 20 mai 1786, şi de către Alexandru Mavrocordat [84]. La 2 iunie 1795 numărul stupilor scutiţi de desetină ai bisericii Sf. Nicolae din Botoşani se urca la 300, iar al vedrelor de vin la 1 200. Acestei biserici i s-au mai acordat şi 20 de oameni scutiţi de orice dare, iar numărul oilor scutite de goştină a fost urcat la 200 [85]. Mănăstirea Doamnei primise şi ea între timp, la 25 februarie 1790, opt oameni pentru slujbă, scutiţi de toate obligaţiile fiscale [86].

Biserica „gospod din Bîrlad" a fost scutită, la 1 septembrie 1792, de desetină pentru 100 stupi şi mascuri, de goştină a 100 oi, de vădrărit pentru 600 vedre vin [87], iar la 25

---

[74] *Ibidem*, p. 11—12.
[75] *Ibidem*, p. 17—18; Aceleaşi scutiri, întărite la 3 iulie 1795 şi 25 iulie 1803 (*Ibidem*, p. 18—24).
[76] „Buletinul Ioan Neculce", fasc. 4 (1924), p. 158.
[77] N. Iorga, *op. cit.*, p. 455—456; Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 421—422.
[78] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. I—II, p. 131—132.
[79] *Ibidem*, p. 149.
[80] *Ibidem*, p. 9—10.
[81] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 425—426.
[82] „Buletinul Ioan Neculce", fasc. 3 (1923), p. 127.
[83] „Arhivele Basarabiei", an. II (1930), p. 237.
[84] *Ibidem.*
[85] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 468.
[86] „Arhivele Basarabiei", an. II (1930), p. 238.
[87] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iulie 1803, Al. Moruzi i-a dat aceleași scutiri și pentru 200 stupi și svini, 200 oi și 800 vedre vin, precum și cinci oameni de slujbă străini scutiți [88].

De asemenea bisericii Sf. Gheorghe din Herța, Mihail Șuțu i-a acordat, începînd cu iulie 1794 [89], numeroase venituri în bani, împreună cu mortasipiile orașelor Tg. Frumos [90], Fălticeni [91], Dorohoi [92], Folești [93] și „Tuzăra" din ținutul Orhei [94]. Aceleași biserici, Mihail Șuțu i-a mai acordat cîte 20 lei anual din vama mare domnească și 150 lei de ziua hramului, i-a scutit 20 poslușnici proveniți dintre oamenii streini, care nu erau „la bir cu țara". Deci a iertat-o de „banii slujbii ajutorinții", precum și de celelalte „dări și angării". Totodată circiumile și dughenile ei au fost scutite de toate dările și havalele [95]. Marile venituri ale bisericii s-au dovedit de altfel, atunci cînd epitropii ei au acceptat să plătească datoria lui Mihail Șuțu [96], care fusese mazilit.

Și acesta este un exemplu convingător despre sistemul exploatator inițiat de domnitorii fanarioți în țările noastre [97].

Bisericile obșinuite s-au bucurat și ele de anumite scutiri sau reduceri de dări. Astfel, biserica din Tg. Ocna avea înainte de 30 noiembrie 1793, ca venit chiria anuală a caselor cămărașilor, iar anual i se da șapte mii ocă de sare. La „vremea slujbelor vistieriei" obținuse scutiri pentru 30 stupi sau mascuri de desetină, 30 oi goștină și de vădrărit pentru 100 vedre de vin [98]. Bisericii Talpalari din Iași, construită de breasla tălpălarilor, i s-a acordat, înainte de 25 martie 1796, din vama domnească, trei ocă untdelemn, 200 „dramuri tămîie", o ocă de ceară, precum și scutiri de desetină pentru 50 stupi sau mascuri, de vădrărit pentru o sută vedre de vin, precum și scutiri generale de dări pentru patru oameni de slujbă [99]. Biserica Sf. Ilie din Bîrlad, „epitropisită" de breasla blănarilor, a primit, la rîndul ei scutiri pentru patru oameni de slujbă aduși de peste graniță [100].

Bisericile catolice. Biserica din Iași a comunității catolice, zisă a Franciscanilor, se bucura de o serie de privilegii fiscale. Astfel, în ianuarie 1777, obținuse scutire de vădrărit pentru 200 vedre de vin produs din viile din Iași. De asemenea, cîrciuma pe care o avea în Iași fusese scutită de toate dările și „angăriile", iar cei patru oameni streini pentru „poslușanie", fuseseră scutiți de bir și de toate „angăriile" [101].

Pentru a susține biserica romano-catolică din Iași, care la 30 martie 1747, ajunsese la „scăpăciune", domnitorul Ioan Mavrocordat i-a dat dreptul de a avea o măcelărie proprie în oraș, scutită de camănă, bezmăn, său domnesc, mortasipie, precum și de toate „angăriile cîte vor fi pe alte trunchiuri, ori domnești, ori a zapciilor [102].

Mănăstirile și schiturile. Primele mănăstiri moldovenești au continuat să se bucure de veniturile și privilegiile anterioare. Astfel, Nicolae Mavrocordat a acordat mănăstirii Bistrița, la 1 iulie 1747 după „obiceiu vechiu", dreptul de a încasa mortasipia și vama pîrcălăbiei din Bacău. Întărindu-i acel „testament", domnitorul i-a acordat și mortasipia din zilele de iarmaroc din acel oraș. Taxa se urca la doi potronici de car și dughiană [103]. Totuși, din anul 1776, Gr. Al. Ghica a hotărît, „pentru odihna norodului", ca taxa pîrcălăbiei să se încaseze „la marginile țării" de către ispravnici. Călugării protestînd, plîngerea

---

[88] *Ibidem*, p. 23—24.
[89] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XII, p. 71—72.
[90] *Ibidem*, p. 72—73.
[91] *Ibidem*, p. 78.
[92] *Ibidem*, p. 80—81.
[93] *Ibidem*, p. 73—74.
[94] *Ibidem*, p. 73.
[95] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. XII, p. 74—75.
[96] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 395—402.
[97] Vezi, pentru acest caz, N. Grigoraș, *Raporturile dintre mănăstirile și tîrgurile moldovenești în epoca fanariotă*, în Comunicări, Buletin nr. 1, Instit. de Ist. Românilor „A. D. Xenopol" (1941), p. 25—26.
[98] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 173—176.
[99] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 473.
[100] I. Antonovici, *op. cit.*, vol. I, p. 134.
[101] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. V, p. 425—426.
[102] N. Iorga, *op. cit.*, p. 105.
[103] Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/12. Aceleași documente au fost confirmate la 27 iulie 1753. *(Ibidem)*, VI/15 și 10 iunie 1756. *(Ibidem*, VI/18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor a fost trimisă spre cercetare marilor boieri, care au conchis că mănăstirea Bistriței a avut acea danie, dar fiindcă s-a constatat că prin „pîrcălăbii", și alte taxe ce se încasau se aducea prejudicii negoțului, s-a hotărît ca să nu se mai încaseze în orașele din țară, ci numai în ținuturile mărginașe. Cercetînd însă hrisoavele mănăstirii, dregătorii domnești au considerat că ar fi nedrept să încaseze taxa ispravnicii ținutului de margine și au propus să se dea „carte" care să precizeze ca acel venit să fie încasat de către mănăstire la hotarul dintre Moldova și Transilvania, după cum se află consemnat „în condică" și anume, cite 20 bani de carul sau căruța încărcată cu orice fel de marfă, cînd va intra în țară, va trece sau va descărca la hotar. După plată oamenii mănăstirii trebuiau să dea cărăușilor o adeverință [104]. M-rea Bistrița a avut și scutiri de desetină și goștină pentru 150 stupi și, respectiv, 150 vedre vin de vădrărit [105], iar satul Vănători care-i fusese donat pentru slujbă, era scutit de toate obligațiile fiscale față de stat [106]. De asemenea, mănăstirea Mira a fost scutită de folărit și solărit, la 15 iulie 1757 [107], iar mănăstirea Putna avea 11 oameni streini, pescari, cu vătavii lor, în Galați, „iertați de tot birul vistieriei". Peștele prins de ei pentru mănăstire era scutit de vamă și de pircălăbie, în Galați, ca și în tranzit, și de mortasipie în Siret. În privința bunurilor mănăstirea avea scutiri pentru 50 vite de văcărit și cuniță, 1 000 oi de goștină, 800 vedre vin de vădrărit, 1 000 stupi de desetină, precum și pentru 20 de oameni și încasa mortasipia pentru vitele care treceau spre vînzare „pe potecile de la tîrgul Siretului în sus, cît ținea partea ținutului Suceava, cu poteca Vicovilor ce mergea în Transilvania și poteca Berhometului, care mergea pe apa Siretului în sus, în Polonia [108]. Tot mănăstirea Putna încasa în orașul Siret cîte doi bani de „vadră de horilcă de la jidovii streini", iar orindarii ei din Siret erau scutiți de camănă, bezmen, cepărit, bour, pivnicerit, precum și de „angheriile ținutului" [109].

În general, mănăstirile s-au bucurat de scutiri de dări pentru un număr fix de „bucate", în special de desetină, goștină și de vădrărit. Astfel, mănăstirea Gîrcina, din ținutul Neamțului, era scutită de văcărit, și pentru 300 vedre de vin, de cuniță pentru un număr de vite [110].

Aceeași mănăstire care data din secolul al XVII-lea [111], a obținut, începînd cu 21 aprilie 1756, scutiri pentru 100 oi de goștină, 150 vedre vin de vădrărit și 15 vite de cuniță [112]. Numărul „bucatelor" scutite i-a fost ridicat, la 5 noiembrie 1757, la 200 oi de goștină, adăugîndu-se și scutirea a 200 stupi de desetină [113], dar la 15 decembrie 1759 s-a revenit, menținîndu-se scutirile acordate în 1757 [114]. În plus, mănăstirea a fost scutită și de folărit [115], precum și de obligația de a găzdui dregători sau boieri. De ziua hramului, aceeași mănăstire primea din vama domnească 21 lei și 60 bani, precum și 600 ocă de sare [116], iar pentru slujbe avea trei oameni străini scutiți [117]. De asemenea, preoții ei au fost scutiți de toate obligațiile fiscale pe care le suportau preoții și neprivilegiații [118].

La 20 iunie 1757 Scarlat Ghica a acordat mănăstirii de călugărițe, denumită „de peste valea Bistriței", confirmarea privilegiilor înaintașilor săi, care cuprindeau suma de 30 lei din vama domnească, pentru ziua hramului, patru oameni de slujbă [119] (ulterior numărul

---

[104] Arh. St. Iași, XLIX-a/12.
[105] Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/26.
[106] Idem, M-rea Barnovschi, 1/51.
[107] Aurel Sava, *Documente putnene*, p. 83.
[108] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 433—434 (nota).
[109] *Ibidem*, pp. 434—435, nota.
[110] „Arhivele Basarabiei", an. IV (1934), nr. 2, p. 204—205.
[111] Const. Turcu, *Mănăstirea de maici de la Gîrcina*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", an. XLVII, nr. 1—2, p. 100 și urm.
[112] „Arhivele Basarabiei", an. X, 1938, p. 207—208.
[113] *Ibidem*, p. 207—208.
[114] *Ibidem*, an. VI (1936), p. 305, 306—314; Arh. St. Bacău, XXVI/7; „Arhivele Basarabiei", an. X (1938), p. 207.
[115] *Ibidem*, p. 208—210.
[116] *Ibidem*, an. VI (1936), p. 306—308, 310—311, 314 etc.
[117] *Ibidem*.
[118] *Ibidem*.
[119] *Ibidem*, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor s-a ridicat la cinci) [120] străini, scutiţi. Totodată mănăstirea s-a bucurat de scutiri pentru un număr de stupi şi oi de goştină, fixîndu-i-se, pentru celelalte „bucate", impozitul obişnuit. Preotul şi ţîrcovnicul mănăstirii au fost scutiţi de dajdea domnească, vlădicească [121] etc. Toate aceste scutiri şi venituri urmau să fie înscrise în condica vistieriei [122].

Sesizat de o plîngere a călugăriţelor din mănăstirea de la Gîrcina, care arătaseră că aveau, după hrisoave, patru oameni streini pentru slujbă, la 16 martie 1786, domnitorul a scris ispravnicilor ţinutului Neamţ să facă cercetare, deoarece ele cereau un om pentru „trecătoarea apei Bistriţei", dar se menţiona ca vistieria să nu fie păgubită şi nici locuitorii satului [123].

Schitul — viitoarea mănăstire Văratec — a primit, la 12 februarie 1802, de la domnitorul Al. Şuţu, un larg privilegiu potrivit prevederilor căruia urma să încaseze 100 lei de la vama domnească, în ziua hramului, şi să aibă scutire pentru 150 stupi şi sfini de desetină. Scutirea de goştină i s-a extins de la 150 la 300 oi, iar de vădrărit pentru tot vinul ce l-ar fi făcut din cele 10 pogoane de vie. I s-a mai acordat anual cîte 2 000 ocă sare din ocna domnească, iar oile scutite de goştină nu aveau să-i fie încadrate în cele din care saigiii luau oi „pentru mumbaea". În acelaşi timp, şi preoţii schitului au fost scutiţi de goştină şi desetină pentru viile şi porcii proprii, dar aveau obligaţia de a nu include între bunurile lor altele similare, străine. În caz contrar li s-ar fi anulat scutirea şi i-ar fi obligat să plătească îndoit pentru bunurile proprii [124].

În urma constatărilor fostului vel viestiernic Catargiu, făcute înainte de 25 octombrie 1762, mănăstirea Dragomirna „viind la cea mai de pe urmă răsăpă şi stricare", s-au luat unele măsuri ca să fie deservită de doi sau trei călugări, acordîndu-i-se totodată, pentru întreţinere, scutiri de desetină, goştină şi vădrărit pentru un număr de „bucate" şi o cantitate de vin, şi iertare de bir a doi oameni de slujbă. Totodată, ceea ce arată completa stare de decădere a acestei mănăstiri, i s-a mai acordat 15 lei din venitul ocnei domneşti din care urma să se cumpere ciubote, cojoace şi sumane călugărilor, untdelemn şi tămîie, precum şi 40 „cumpene" de sare [125].

Schiturile şi mănăstirile, pe lîngă scutirile şi privilegiile fiscale amintite, au avut şi cîte un număr de oameni de slujbă, recrutaţi însă numai dintre oamenii străini, neînscrişi vreodată în registrele fiscului [126]. Asemenea oameni trebuiau aduşi înaintea ispravnicilor de ţinut, care urmau să cerceteze dacă nu aveau bir „în vistierie", după care îi trimiteau la marele vistiernic, de la care primeau „pecetluiri roşii pe feţele lor" ca să se ştie că veniseră „dintr-altă ţară" [127]. Nici robii mănăstirilor nu erau „supăraţi cu birul despre nimeni" [128]. Pe lîngă scutirile amintite, au fost unele schituri sau mănăstiri iertate şi de alte obligaţii fiscale ca: „banii ajutorinţei", „banii mucarerului", precum şi „de orînduielile de chile" [129]. Atît privilegiile acordate mănăstirilor, ca şi numărul oamenilor de slujbă scutiţi se înscriau în „condica vistieriei" [130]. Fiindcă obişnuit asemenea oameni nu locuiau în mănăstiri, ci în satele mai apropiate, se luau măsuri ca să nu fie obligaţi la „boieresc" şi lăsaţi „în pace despre sat", adică să nu fie puşi „la cislă sau rînduele" cu satul [131].

Unele mănăstiri, probabil pe baza vechilor privilegii, au primit scutiri speciale pentru sate întregi. Între acestea s-a aflat şi Solca, care a obţinut scutire de toate dările. pentru satul Fărăoani [132]. Locuitorii din acest sat au fost scutiţi, la 15 decembrie 1771, după dispoziţia feldmareşalului Rumianţov, de toate dările precum şi de goştină şi de vădrărit,

---

[120] *Ibidem*, p. 308—309.

[121] „Arhivele Basarabiei", an. X (1938), p. 205—206; an. VI (1936), p. 302, 303: 308—309.

[122] Arh. St. Bacău, XXVI/8.

[123] „Arhivele Basarabiei", an. VI (1936), p. 309—310.

[124] *Ibidem*, (1936), p. 315—316.

[125] N. Iorga, *op. cit.*, p. 456; Vezi şi p. 464.

[126] Arh. St. Buc., M-rea Agaton, I/12 şi VI/7 etc.

[127] N. Iorga, *Documentele Calimachi*, vol. I, p. 452—453; Arh. St. Iaşi, CCCXLIX, p. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9.

[128] N. Iorga, *op. cit.*, p. 425.

[129] Arh. St. Iaşi, LXXXI, fila 69.

[130] *Ibidem*, CD/39.

[131] *Ibidem*, CD/33.

[132] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. XXI, p. 209—211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă cu obligaţia să dea „cele ce ar fi de trebuinţă armiei împărăteşti", adică „chile, fîn, cară, salahori şi altele" deoarece oastea comandată de el ar fi adus „pace la toată ţara" [133].

De un larg regim de scutiri, chiar puţin obişnuit, s-a bucurat Mănăstirea Precista din Roman. Constantin Racoviţă, care se pretindea unul din ctitorii ei, i-a dăruit „mortasipia domnească" din oraşul Roman, şi a scutit-o de desetină pentru 700 stupi, de goştină pentru 600 oi, de vădrărit pentru tot vinul din viile proprii şi de cuniţă pentru 70 vite mari. I-a scutit de asemenea, cele două cîrciumi pe care le avea în oraş de camănă, branişte, bezmăn, bour şi „de toate cheltuielile" suportate de „alte crişme". În plus, a primit un „obroc" anual de 80 drobi sare de la ocnă, precum şi 15 poslušnici, recrutaţi dintre oamenii străini, scutiţi de „tot birul vistieriei", iar şoltuzii, pîrgarii şi orăşenii din Roman au primit dispoziţia ca să nu-i oblige pe aceşti 15 poslušnici să dea cai de olac sau „căruţe de podvezi" sau să-i oblige la aprovizionarea conacelor [134].

Mănăstirile închinate, faţă de cele neînchinate, au avut un regim fiscal oarecum deosebit, mult mai favorabil şi mai cuprinzător. Privilegii, similare cu cele acordate mănăstirii Aroneanu de lîngă Iaşi, se justificau pretextîndu-se că mănăstirea era „la foarte slabă stare, neavînd de nicăierea nici un fel de chiverniseală" [135], sau pentru că era „scăpătată" [136]. Unele privilegii acordate Mănăstirii Cetăţuia se justificau pe aşa zisul „testament de miluire" avut de la domnii anteriori. În documentul din 1752, se menţionează alunecarea dealului, din cauza căruia „îi căzuse de cîtăva vreme zidul" şi ca să nu fie primejduită chiar biserica, i s-au mărit veniturile, dar cu obligaţia ca egumenul să refacă zidul şi apoi să construiască în interior case şi chilii [137]. Cuprinderea reducerilor de dări şi acordarea altor privilegii speciale mai depindea şi de „locul" la care fusese închinată fiecare mănăstire. Unele, în grup, ca cele închinate Sf. Mormînt, aveau scutiri speciale, obişnuit mult mai cuprinzătoare.

La sfîrşitul lui noiembrie 1743, Ioan Mavrocordat, referindu-se la mănăstirile închinate Sf. Mormînt, arăta că Mihail Racoviţă, în prima domnie (1703—1705), hotărîse ca locuitorii din satele acestor mănăstiri să plătească anual cîte 2 ughi şi jumătate, iar goştina şi desetina s-o dea egumenilor. Privilegiul acestuia a fost întărit şi de Nicolae Mavrocordat. Mai tîrziu, Grigore Matei Ghica (1735—1739) a emis un alt aşezămînt, hotărînd ca mănăstirile închinate Sf. Mormînt să fie scutite de desetină pînă la 2 300 stupi, iar pentru rest, pentru fiecare „zece bucate" să plătească cîte un leu. Locuitorii din satele acestor mănăstiri urmau să plătească „birul cu rupta" şi anume, cîte trei ughi vechi pe an, de persoană. Totuşi mănăstirile închinate plăteau o dajdie anuală de 100 ughi, plus văcărit şi cuniţă. Aşezămîntul a fost întărit şi de Constantin Mavrocordat, care a anulat însă dajdea de 100 ughi plătită de mănăstiri. Grigore al II-lea Matei Ghica, în domnia a doua, deci între anii 1739—1741, a hotărît ca, dintre mănăstirile închinate Sf. Mormînt, doar Galata şi Cetăţuia să nu plătească dajde, scutindu-le stupii, oile, vitele şi viile de desetină, goştină, văcărit, cuniţă şi vădrărit. Celelalte mănăstiri însă rămîneau cu vechile obligaţii. Constantin Mavrocordat în timpul celei de a doua domnii (1741—1743), în aşezămîntul care a fixat şi obligaţiile fiscale ale tuturor mănăstirilor, a hotărît ca cele închinate Sf. Mormînt, să fie scutite de „dajde", iar la cererea patriarhului Partenie, care venise în ţară, a aprobat ca să nu plătească nici goştină, desetină sau vădrărit. Tot acum locuitorii satelor acestor mănăstiri au fost scutiţi de chile, ialoviţe, cai de olac, podvezi, clăci domneşti şi boiereşti. Ioan Mavrocordat, după ce a aprobat şi el aşezămîntul fratelui său, a mai hotărît ca staroştii, pîrcălabii şi ceilalţi dregători domneşti sau boiereşti, judecătorii şi globnicii să nu-i poată judeca sau amenda. Numai egumenii mănăstirilor puteau fi „cercătători şi judecători", şi îi puteau pedepsi pe cei vinovaţi. Erau exceptaţi criminalii şi tîlharii, ale căror vini intrau în competenţa divanului domnesc [138].

După documentul din 7 iulie 1757, mănăstirile : Galata, Barnovschi, Cetăţuia, Sf. Sava, Bîrnova şi Sf. Gheorghe din Galaţi erau scutite de desetină, respectiv pentru 800, 600, 500, 300, 200 şi 100 (în total 2 500) stupi, pentru cei în plus urmînd să plătească de 10 „bucate" un leu, precum şi de goştină, de pogonărit şi vădrărit, iar locuitorii din satele lor nu aveau să dea chile, nu aveau să facă clăci domneşti sau boiereşti, nici podvezi, să nu dea

---

[133] *Ibidem*, pp. 211—212 ; Arh. St. Iaşi, LXXIX, f. 168.

[134] Acad. R.S.R., Filiala Iaşi, Condica Spitalului Precista Roman, f. 23—27. Pentru sumele încasate ca mortasipie vezi şi p. 28—29.

[135] Arh. St. Buc., M-rea Aroneanu, I bis/3.

[136] *Ibidem*, I bis/8.

[137] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 120—122.

[138] Arh. St. Iaşi, Ms. nr. XLVIII, p. 12—15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cai de olac „nici alte angării și dări, oricîte ar fi fost pe alți oameni", în afară de birul cu care erau „așezați în tabla vistieriei". S-au menținut și imunitățile judiciare amintite [139].

Pe lîngă mănăstirile închinate și Comunitatea Sf. Mormînt încasa din vama domnească 208 lei pentru 500 oca ceară, și putea lua 108 steții de la ocnă, patru „jumătăți de vin" de la Cotnari și 200 lei pentru școli. Dar, la 29 octombrie 1743 s-a hotărît ca acestei Comunități să i se dea numai bani, adică 100 lei din banii ocnii și 100 lei din banii vistieriei [140].

Pe lîngă aceasta, fiecare mănăstire se putea adresa oricărui domn ca să-i acorde alte venituri sau privilegii. Astfel, mănăstirea Aroneanu încasa anual cîte 60 lei din vama domnească, iar pivnița pe care o avea în Iași i-a fost scutită de camănă, bezmăn, bour, branițe, loc agesc, pecete, plimbarea agăi și altele [141]. In același timp i-a fost ridicat, la 30 septembrie 1756, numărul stupilor scutiți de desetină, al oilor de goștină și al vitelor mari văcărit și cuniță [142], dar la 10 februarie 1764 Grigore Calimachi i-a redus la jumătate suma de bani încasată din vamă, ca și numărul poslușnicilor cu scutiri generale, de la 10 la 4 [143]. Totuși aceeași mănăstire, la 10 iulie 1764, obținea un alt privilegiu, care-i da dreptul să încaseze 50 lei din vama domnească, celelalte scutiri fiindu-i, de asemenea, confirmate [144], iar în 1777 încasa din nou 60 lei din vama domnească [145].

Mănăstirile închinate — ca și cele neînchinate — au avut și pameni de „poslușanie", obișnuit scutiți de orice fel de obligații fiscale, însă în număr mai mare. Procedura recrutării lor era aceeași [146]. Unii dintre ei erau însă supuși la anumite cote de dări, dar măsura se lua de la caz la caz și era în funcție de domn. De exemplu, patru oameni ai mănăstirii Galata din satul Belcești urmau să dea „la vremea agiutorinței" cît avea să-i ajungă „drept cisla lor" [147].

Alte mănăstiri închinate, ca Cetățuia și Galata, s-au bucurat de privilegii deosebite față de celelalte din aceeași categorie. Astfel, celei dintîi i s-a acordat, în 1752, un adaos la veniturile din viile dealului Cetățuia și anume, „cît va cuprinde vedritul dintr-acele vii", adică „să încaseze cîte patru bani vechi de vadră". Deci vădrarilor li s-a interzis să treacă peste acel hotar [148]. Cetățuiei și Galatei li s-au acordat în „tîrgușor" cîteva taxe fixate „după condica" aflată în „vistierie, cu pecetea gospod", și pe care aveau să le încaseze prin oamenii lor [149], fără vreun amestec al slujitorilor vistieriei. Totuși, la 15 mai 1759 Ioan Th. Calimachi a hotărît ca mănăstirea Galata să încaseze, ca și mai înainte, de la anumite iarmaroace care se țineau în „tîrgușor", în „șes", cîte 8 parale de vita mare și 20 parale de fiecare cal ce s-ar vinde, iar din celelalte mărfuri vîndute „după obiceiu" [150]. Galata mai încasa și „nazaria" din Galați, care fusese „venit domnesc" și dacă ar fi fost cazul urma să-l perceapă cu ajutorul pîrcălabului [151].

Unor mănăstiri li se acordau venituri mari, care însă aveau o destinație specială. De exemplu, la 2 septembrie 1752, Matei Ghica, confirma mănăstirii Sf. Nicolae din Botoșani, un privilegiu de la Constantin Racoviță, în care se prevedea că va putea încasa anual cîte 100 de lei din vama cea mare, și că avea zece oameni scutiți de dări, „dijma hotarului Botoșanilor", scutire de vădrărit, de desetină pentru 1 000 de stupi, de goștină pentru 1 000 de oi, și de orice dare și taxe pentru 100 vite mari. Venitul acesta sau cît ar fi rămas din el după cheltuielile de întreținere, trebuie trimis Patriarhiei din Antiohia, unde era închinată această mănăstire [152].

Mănăstirea Sf. Spiridon din Iași s-a bucurat, încă de la întemeierea spitalului, de privilegii fiscale deosebite. Astfel, Constantin Racoviță, la 15 mai 1756, i-a acordat scutire de desetină pentru 500 stupi și mascuri, de goștină pentru 500 oi, de vădrărit pentru 700

---

[139] Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/19.
[140] Arh. St. Iași, XXXI/6.
[141] Arh. St. Buc., M-rea Aroneanu, I bis/1.
[142] *Ibidem*, I bis/2 și 3.
[143] *Ibidem*, I bis/4.
[144] *Ibidem*, I bis/6.
[145] *Ibidem*, I bis/8, 9 și 10.
[146] Idem, M-rea Barnovschi, VI/151 și 153.
[148] Th. Codrescu, *op. cit.*, p. 120—122.
[149] Arh. St. Buc., M-rea Barnovschi, VI/16, 17 și în special 25.
[150] *Ibidem*, VI/21.
[151] *Ibidem*, VI/23.
[152] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vedre vin şi de cuniţă pentru 40 vite şi cai precum şi 20 de oameni streini scutiţi de toate obligaţiile fiscale [153]. Privilegiul său a fost confirmat, la 1 august 1757 de Scarlat Ghica, cu deosebirea că i-a redus numărul oamenilor streini scutiţi de la 20 la 10 [154]. Tot Constantin Racoviţă, la începutul anului 1757, a acordat aceleiaşi mănăstiri, ca venit, de la ocnă „din toată suma, un ban din zece", iar dacă ocna ar fi fost dată „în credinţă" urma să ia „din zece drobi sau steţii unul" [155].

Ioan Th. Calimachi, referindu-se în mod special la bolniţa din mănăstire, a hotărît ca să încaseze o para de fiecare drob de sare „ce pogoară din deal", iar de la negustorii lipscani, cîte 15 lei de car sau cînd aceştia aveau marfă de tranzit, cîte 7,50 lei de car. De la ceilalţi negustori mănăstirea urma să încaseze cîte un leu de bucata de postav subţire şi cîte 90 bani şi respectiv 60 bani pentru aceleaşi măsuri de postav de alte calităţi [156]. Soţia lui Ioan Theodor Calimachi a dăruit aceluiaşi spital venitul mortasipiei din Iaşi, care se numea „mortasipia doamnelor" [157], danie confirmată şi de soţul ei [158].

Tot Constantin Racoviţă, hotărînd să se plaseze un cîntar public în „tîrgul făinii" din Iaşi, a dispus ca venitul său să fie al mănăstirii Sf. Spiridon [159], dar începînd de la 8 decembrie 1766, trebuia să dea anual şi mănăstirii Agapia 100 de lei [160]. La 1 decembrie 1794, epitropii mănăstirii Sf. Spiridon primeau o carte domnească prin care li se confirma donarea cuniţei încasată pe vitele negustorilor streini, care nu plăteau bir, precum şi a cuniţei pentru vitele păşunate în ţară după un anumit timp de la cumpărare. Se indica şi goştina ce urma s-o încaseze mănăstirea de la negustorii streini care cumpăraseră oi şi continuau să le ţină la păşunat în ţară [161].

La 10 decembrie 1799, veniturile mănăstirii Sf. Spiridon, din oraşul Galaţi, erau următoarele : 2 lei de magazia mare, 31 lei de la zalhana, 2 lei de la magazia mică, 1 leu de la altă magazie mare, 1 leu de la altă magazie mică, 1 leu de la şaica mare ce cobora pe Siret, 1 leu de şaica mică, 1 leu de casa de pe locul mănăstirii, 3 lei de dugheana construită pe locul mănăstirii, 30 bani de fiecare catarg care coboară pe Siret, 30 bani de fiecare cîrciumă, 15 bani de fiecare trunchi, 3 bani de tot „tahatlîcul ce pogoară pe Siret" ş. a. Totodată, mănăstirea urma să încaseze, „după obiceiu", dijma din vin, venitul cîntarului din toate oraşele ţării, în afară de cel din oraşele Galaţi, Focşani, Chişinău şi Botoşani, amintitele taxe de la negustorii lipscani, cîte 2 lei de butea de vin trecută peste hotar, 1/2 para de oca de ceară şi 1/2 para de vadra cu horilcă intrată în Iaşi. Mai încasa cîte un leu de pogonul cu tutun, solzăritul din Vrancea, 60 bani de rîmătorul exportat, 24 bani de fiecare vită vîndută în Iaşi şi Tg. Frumos, cuniţa şi goştina amintită. I s-au mai dat şi 80 de scutelnici, din banii încasaţi pentru ei trebuind să întreţină bucătăria şi să plătească lemnarii şi femeile spălătorese. Din vama domnească i se vărsa anual cîte 2 000 lei şi încă 50 lei în ziua hramului. La rîndul ei farmacia mănăstirii a primit patru scutelnici, iar schitul din Măgura Iaşilor, unde urmau să fie duşi cei „smerduiţi de boala ciumei", a primit scutire de desetină, vădrărit şi goştină. Pe lîngă aceasta, spitalul avea scutiţi de bir şi havalele un teslar, un pietrar, un bărbier, un mindirigiu şi un butnar. Măcelarii de la cele două trunchiuri ale mănăstirii au fost scutiţi de dările şi angăriile gospod, de poclonul agesc şi de celelalte taxe. De asemenea, crîşmele mănăstirii din Iaşi, în număr de două, împreună cu brutăria au fost scutite de toate dările şi angăriile [162].

Profesorii şcolilor s-au bucurat de privilegii fiscale, evident însă că mult mai reduse decît ale altor categorii de slujbaşi. Deşi Constantin Mavrocordat hotărîse ca ei să fie plătiţi cu lefuri din vistierie şi nu dintr-un impozit excepţional încasat de la preoţi, totuşi Ioan Mavrocordat a revenit asupra măsurii, pretextînd că visteria nu mai putea plăti aceste

---

[153] „Buletinul Ioan Neculce", fasc. 9, p. 156—157.

[154] *Ibidem*, p. 161—162. Confirmat în această formă şi de Ioan Theodor Calimachi la 24 aprilie 1759 (*Ibidem*, p. 165).

[155] *Ibidem*, p. 157—159 şi 162—164.

[156] *Ibidem*, p. 165—167.

[157] *Ibidem*, p. 168—169.

[158] *Ibidem*, p. 166—167.

[159] *Ibidem*, fasc. 9, p. 159—160 ; întărit de Scarlat Ghica la 1 august 1757 (*Ibidem*, p. 161—162) şi de Ioan Th. Calimachi la 24 noiembrie 1758 (*Ibidem*, p. 164).

[160] Acad. R. S. România, Filiala Iaşi, Fond Spiridonie, IV/2.

[161] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 40—43.

[162] *Ibidem*, vol. I, ed. a II-a, p. 84—98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lefi şi hotărînd ca din nou profesorii să fie plătiţi de preoţi. Dar, potrivit hotărîrii din 25 decembrie 1747, dascălii şcoalelor au fost scutiţi „de birul vistieriei“ [163].

Mai complete în această privinţă sînt documentele acordate, începînd din anul 1758, dascălilor şcolii din Botoşani, care au fost scutiţi de bir, precum şi de „toate alte dări şi angării“. De asemenea, li s-a acordat privilegiu ca pentru 50 stupi şi 50 de oi să plătească desetină şi goştină ca boierii, iar pentru slujba casei li s-a admis să aibă cîte un om străin scutit [164]. Pe lîngă profesori, şcoala din Botoşani a primit, la 30 septembrie 1793 [165], 12 scutelnici care, i-au fost întăriţi la 15 februarie 1796, de Alexandru Ion Calimachi [166].

În genere şcolile dispuneau, pe lîngă venituri în bani, şi de diferite localuri comerciale, ca: prăvălii, cîrciumi, pivniţe, scutite de toate dările, pentru întreţinerea şcolilor [167].

Tipografii, ca şi proprietarii de imprimerii s-au bucurat şi ei uneori de privilegii fiscale, mai ales că cererile pentru cartea tipărită creşteau mereu. Primul în această situaţie a fost Duca Sotirovici, al cărui privilegiu fiscal avut de la Constantin Mavrocordat i-a fost confirmat, la 1 martie 1750, de către Constantin Racoviţă. Pe lîngă cei 20 lei lunar încasaţi de la „cămara gospod“, acest tipograf a primit scutiri de desetină pentru 100 stupi, de goştină pentru 250 oi, şi opt oameni, lucrători tipografi, scutiţi de „tot birul“. De asemenea, nu avea să plătească vamă pentru plumbul şi hîrtia de import [168].

De asemenea, la cererea mitropolitului Veniamin Costache, domnitorul Alexandru Const. Moruzi, apreciind că tipografia din Iaşi a Mitropoliei tipărea cărţi care erau de „trebuinţă ţării“, dar nu avea oameni statornici pentru lucru şi ajunsese „în proastă stare“, i-a aprobat angajarea a 22 oameni streini, şi anume: cinci „jăţari“, 4 drugari, 4 plicari, 4 probari, 2 prefăcători, 1 pisător de chinovar, 1 trepădător şi 1 bucătar“, pe care i-a scutit de toate dările plătite de ceilalţi locuitori ai ţării [169].

Lucrătorii permanenţi şi personalul administrativ de la ocne, în număr destul de ridicat, s-au bucurat permanent de un regim fiscal privilegiat. Ei sînt cunoscuţi sub denumirea de „şalgăii ocnii şi alte rufeturi a ocnii“. La 29 iunie 1747, aceştia fuseseră scutiţi de bir şi de la celelalte angării, trebuind să plătească doar „sfertul“ lor, după înţelegerea cu cămăraşii. Tuturor li s-au scutit de văcărit 600 vite şi 100 de cai, iar de desetină 200 stupi şi mascuri. Ca goştină urmau să plătească numai 6 bani de oaie, fiind scutiţi de camănă, bezmăn, braniţte, cai de olac, podvezi precum şi de celelalte angării [170]. Acest privilegiu li s-a întărit şi la 20 decembrie 1749 [171], la 17 septembrie 1753 [172], în 1757 [173] şi la 18 octombrie 1761 cînd întregul „rufet“ al ocnii cuprindea 225 persoane, adică şalgăi, lăturaşi, curteni, tărăbonţaşi şi vătăjei [174]. Peste cinci ani acelaşi rufet a obţinut un privilegiu în care se prevedea ca la „vremea agiutorinţei de iarnă“ să se scutească cele cinci cîrciumi ale şalgăilor, „iar la mucarer vara, oricîte crîşme ar fi avut“, „nici să se scrie, nici să se supere“. Şalgăii îmbolnăviţi în timpul muncii au fost scutiţi de bir, „agiutorinţă“ şi mucarer. „După hotărîrea ponturilor“ li s-au mai scutit cîte două vite, dar pentru celelalte trebuiau să plătească ceva „la lipsa cislei haimanililor Ocnii“. Feciorii şalgăilor, neînsuraţi, care trăiau în casele părinteşti, erau, de asemenea, scutiţi de bir, ajutorinţă şi mucarer, întrucît din rîndul lor erau recrutaţi noii lucrători [175].

Acest privilegiu a fost confirmat la 5 februarie 1783 [176], iar la 5 mai 1803, Alexandru Moruzi a eliberat şalgăilor, lăturaşilor, tărăbonţaşilor, curtenilor, vătăjeilor şi altor oameni ai Ocnii, o „carte deschisă“, în care se prevedea ca „pentru pecetluiturile gospod“

---

[163] Arh. St. Iaşi, Ms. nr. 48, p. 31v—33.

[164] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 51—52: „Buletinul comisiei istorice a României“, vol. VIII, p. 5.

[165] Th. Codrescu, *op. cit.*, pp. 50—55.

[166] *Ibidem*, pp. 55—57; vezi şi „Buletinul comisiei istorice a României“, vol. VIII, p 10—11.

[168] Const. Erbiceanu, *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 23—24.

[169] Arh. St. Iaşi, Ms. nr. 360, p. 464.

[170] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 158—159.

[171] *Ibidem*, p. 159—160.

[172] *Ibidem*, p. 160—161.

[173] *Ibidem*, p. 162—163.

[174] *Ibidem*, p. 164—166.

[175] *Ibidem*, p. 166—168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care li se dau „pe feţele lor", de acum înainte să plătească numai cîte „30 parale havaet de un pecetluit".

Locuitorii Cîmpului moldovenesc s-au bucurat în continuare de un regim fiscal distinct de al celorlalţi locuitori ai ţării. Astfel, pentru brînza, lîna ca şi pentru sumanele şi cergile lucrate de ei nu aveau să plătească mortasipie sau pîrcălăbie şi nici pentru vinul adus de ei de la Odobeşti [177].

Cu privire la slujbaşii fiscului, care umblau după unii cîmpulungeni „pentru strînsul banilor", fiindcă „le era cu supărare umblind a-i căuta cîte 2—3 prin poieni, fiind împrăştiaţi, domnul a dispus, la 20 iunie 1768, ca aceştia să se aşeze obligatoriu în seliştі sau în cătune, împreună cu ceilalţi locuitori [178].

Sloboziile. Şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-a practicat sistemul acordării de privilegii pentru întemeierea de sate pe seliştele avute în proprietate. Ca să poată fi adunaţi locuitori, evident că trebuiau să se acorde, pe o perioadă de timp, reduceri sau chiar scutiri de orice obligaţii fiscale. Un asemenea privilegiu, a acordat, de exemplu, Constantin Racoviţă, în anul 1752, vel jicnicerului Th. Rîşcanu. Documentul prevedea ca vornicii din siliştele sale Rîşcani şi Micleşti să poată aduna oameni streini, oricît de mulţi, iar noile sate să se numească slobozii. Vornicii urmau apoi să meargă la ispravnicul ţinutului să ia pecetluiri roşii „pe faţă", „pentru cei ce s-ar fi aşezat în siliştele amintite. Începînd din ziua aşezării în selişte, asemenea oameni trebuiau scutiţi de toate obligaţiile fiscale, timp de trei luni, iar după acest termen urma ca fiecare să plătească un bir lunar de un leu, cuniţă pentru vite, iar desetină şi goştină „după testament" [179].

De asemenea, la 25 iulie 1758, domnitorul Scarlat Ghica aproba ca Mitropolia Moldovei să aibă dreptul de a-şi aduce oameni „de slujbă" străini în seliştea Sineşti, din ţinutul Cîrligăturii. Ei trebuiau înscrişi „cu rupta la vistierie", pentru ca să-i poată „osebi de altă ţară". Spre deosebire de cei din seliştea lui Toader Rîşcanu, cei ai Mitropoliei nu plăteau bir timp de şase luni. În luna a şaptea, Mitropolia trebuia să predea vistieriei un izvod de numărul lor, urmînd ca fiecare dintre „căsari" să plătească anual cîte opt lei, iar holteiul patru lei, fiind totodată obligaţi ca „să se cisluiască întru sine, ca să dea fiecare după putinţa sa". Sumele la care erau impuşi trebuiau să le plătească în patru sferturi fără vreun amestec din partea zlotaşilor domneşti. Banii se încasau de către vornicul orînduit de Mitropolie, care avea obligaţia de a-i depune la vistierie [180].

În ianuarie 1783, domnitorul Mihai Şuţu, datorită faptului că dările plătite de locuitori erau grele, acorda şi el reduceri streinilor care se aşezau în slobozii. Din cauza aceasta foarte mulţi ţărani din Transilvania şi Galiţia veneau să se stabilească în Moldova [181]. Din conţinutul unor documente dintre anii 1752—1757, s-ar părea că foştii locuitori ai satelor din Moldova, dacă se reîntorceau şi se aşezau în orice loc — după o înţelegere prealabilă cu domnul şi vistieria —, erau scutiţi timp de şase luni de bir, după care, potrivit stării lor materiale, plăteau, o sumă de bani anuală, în patru sferturi, care varia între 2 şi 15 lei. Pentru stupi, oi şi mascuri urmau să plătească numai cîte 2 parale de oaie şi un leu de zece stupi. În plus, erau scutiţi de cuniţă şi pogonărit, de podvezi, clăci şi leu de casă, iar preoţii lor plăteau numai „poclonul" arhieresc, în sumă de doi lei. Scutire de bir a primit şi cîte un cîntăreţ de fiecare biserică. Vătămanii şi vornicii lor erau, de asemenea, scutiţi de bir [182], dar îşi plăteau celelalte dări în patru sferturi. Dacă se introduceau alte dări, erau obligaţi să le suporte, iar văcărit plăteau anual, cîte un leu de fiecare vită mare.

* * *

În concluzie, în timpul regimului turco-fanariot, domnii şi-au accentuat controlul fixării cuantumului dărilor, al încasării lor, ca şi numirea membrilor aparatului fiscal, precum şi destituirea celor care nu erau destul de exigenţi în misiunea lor. Domnii, perso-

[176] *Ibidem*, p. 168—171.
[177] Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III_2, ed. IV, p. 680.
[178] N. Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, vol. I, p. 466.
[179] G. Ghibănescu, *op. cit.*, vol. X, p. 354—355.
[180] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 26—27.
[181] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III_1, ed. a II-a, p. 338.
[182] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. IV, p. 1—5; vol. I, ed. a II-a, p. 193—197. şi p. 352—357; Arh. St. Iaşi, XLVIII/21—22, XLIX/8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nal sau prin delegaţi, judecau neînţelegerile dintre slujbaşii vistieriei şi contribuabili şi, totodată, acordau scutiri sau reduceri de dări. De acest privilegiu s-au prelevat în general membrii clasei dominante şi anume, marii boieri, dregătorii şi foştii mari dregători, împreună cu membrii lor de familie, rudele directe şi colaterale ale foştilor domni, dar şi ale celui aflat în funcţie, membrii clerului de toate gradele, mănăstirile şi alte categorii sociale, din care se recrutau membrii aparatului administrativ de stat. În schimbul privilegiilor fiscale acordate, care depindeau de gradul ierarhic pe care îl aveau, beneficiarii trebuiau să-şi îndeplinească sarcinile publice fără a primi retribuţii de la stat.

Privilegiile fiscale, concretizate în reduceri sau scutiri de dări, nu scădeau însă veniturile vistieriei, fiindcă ele se suportau de către locuitorii neprivilegiaţi, în special de ţărani. Tocmai din cauza dărilor împovărătoare numeroşi ţărani plecau din sate, iar pentru repopularea lor trebuiau să se acorde scutiri şi reduceri temporare de dări.

De un regim fiscal privilegiat s-au bucurat şi profesorii de la Academia domnească, tipografii, lucrătorii de la ocnele de sare ş.a. Privilegiile acordate acestora au fost însă deseori anulate, trecîndu-se salarizarea lor asupra altor persoane sau instituţii.

LES PRIVILÈGES FISCAUX EN MOLDAVIE DE 1741 À 1821 (II) *

RÉSUMÉ

On accordait des privilèges fiscaux à une catégorie de petits fonctionnaires — copistes de la trésorerie, courriers etc. — qui étaient exemptés pas seulement d'impôts, mais aussi d'autres obligations (transports au caractère public etc.).

Certaines catégories de marchands (par exemple, ceux qui achetaient des moutons pour l'armée turque ou pour le ravitaillement du Constantinople) ainsi que les descendants des grands boyards ou des hauts dignitaires jouissaient aussi de privilèges fiscaux. L'intégrations de ces derniers dans cette catégorie était faite avec l'accord du Prince, après l'examen des documents joints à la requête.

Les grands boyards et les hauts dignitaires en fonction ont joui de privilèges fiscaux exceptionnels ; d'habitude, on leur accordait les plus substantielles réductions d'impôts et, outre cela, des revenus spéciaux. Les revenus des grands boyards et dignitaires, selon leurs fonctions, ont été fixé entre 1774 et 1777 par le Prince Gr. Al. Ghica.

Les proches parents du Prince constituaient une catégorie différente, sans aucune obligation fiscale, bien qu-ils possédaient de très grandes richesses. En même temps, on leur accordaient des domestiques exemptés de tout impôts.

Des privilèges spéciaux, concrétisés en réduction des impôts et octroi des revenus, sont accordés aux institutions éclésiastiques et au clergé. D'un régime fiscal spécial avait joui le monastère St. Spiridon de Iassy, après la construction de l'hôpital dans son enceinte. Hors l'exemption presque totale d'impôts, on lui a accordé des importans revenus destinés à entretenir l'hôpital.

Les ouvriers permanents et le personnel administratif des salines de Tg. Ocna ont bénéficié toujours d'un régime fiscal privilégié. De même, les ouvriers typographes et les professeurs de l'Académie princière.

* La première partie de cette étude est parue dans le XIV-e tome de l'*Annuaire*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IMAGINEA FRANȚEI ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE : MODALITĂȚI DE DIFUZARE (SECOLELE XVIII—XIX)

DE

ALEXANDRU-FLORIN PLATON

Problema asupra căreia ne propunem să stăruim în paginile care urmează nu a făcut, pînă acum, obiectul unui studiu de *sine stătător* în istoriografia noastră. Ea a fost luată în discuție incidental doar și numai în cadrul mai larg al fenomenului influenței franceze în teritoriile românești. Or, importanța chestiunii nu mai trebuie, credem, subliniată, pentru că punerea în lumină și analiza temeinică a modalităților de difuzare și receptare a imaginii Franței în societatea românească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea este, sîntem convinși, de natură nu numai să ofere mai exact măsura în care românii se integrează acum marii familii a Europei luminate ci, totodată, să contribuie la îmbogățirea unui domeniu al istoriei mai puțin explorat : cel al mentalităților.

Una din primele încercări, în ordine cronologică, de trecere în revistă a principalelor modalități de difuzare a influenței franceze și, în primul rînd, de analiză a efectelor acesteia asupra mediului românesc, la finele celui de al XVIII-lea veac și începutul celui următor, o datorăm cărții lui Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1895. Deși se întemeiază pe un material documentar întins, autorul nu excelează prin interpretări originale, întreaga sa argumentație, desfășurată, altminteri, logic, sistematic și beneficiind de calitatea unui stil agreabil, tinzînd să demonstreze o teorie construită apriori : aceea că influența franceză a avut rolul determinant în ridicarea românilor la pragul rîvnit al civilizației și că, fără acțiunea ei modelatoare, societatea românească — amorfă și lipsită de potențialități proprii — și-ar fi continuat existența în spațiul spiritului turco-fanariot. Aceeași idee, care neagă cu desăvîrșire rolul activ al factorului intern, al românilor, în stabilirea contactelor cu Franța, va fi reluată în *Histoire de l'esprit public en Roumanie*, vol. I—II, Paris, 1904, 1914, fiind amplificată mai tîrziu și de A. D. Xenopol în a sa *L'influence intelectuelle de la France en Roumanie*, Paris, 1914.

În ciuda neîmplinirilor de interpretare, cărțile lui Pompiliu Eliade cîștigă, totuși, pentru noi, în interes, prin faptul că pun, pentru prima dată în evidență principalele filiere prin care s-a difuzat în societatea românească influența franceză și, odată cu ea, imaginea Franței. Prin aceasta, ele dobîndesc calitatea de îndreptar metodologic deloc neglijabil.

Un pas înainte, în direcția reconsiderării problemei relațiilor româno-franceze a fost făcut de Nicolae Iorga. Deschizător de drumuri în domenii atît de fertile pentru cunoașterea istorică, marelui savant în revine, și aici, meritul de a fi situat, cel dintîi, raporturile franco-române într-o perspectivă nouă, subliniind, în repetate rînduri, rolul activ, hotărîtor, al românilor în stabilirea primelor contacte cu Franța.

Dar, prestigiul de precursor al lui N. Iorga nu se reduce numai la atît. Cel puțin la fel de important, din punctul nostru de vedere, este și faptul că, discutînd despre raporturile românilor cu Franța, istoricul — deși nu acordă, nici el, o atenție specială filierelor prin care s-au stabilit aceste raporturi — nu le izolează de contextul în care au putut ele să aibă loc și, mai ales, nu circumscrie cu severitate influența franceză care a însoțit aceste raporturi între anumite limite teritoriale, dincolo de care nu mai există nimic. Dimpotrivă, pe făgașul tradiției comparatiste pe care, în parte, tot lui i-o datorăm, el le integrează pe amîndouă cadrului sud-est european, reușind, astfel, să desprindă similitudini și diferențe semnificative în ceea ce privește modalitățile în care a fost receptată în această regiune a continentului înrîurirea franceză și filierele care au făcut-o posibilă [1]. În aceasta constă, de fapt, contribuția lui N. Iorga la problema pe care vom încerca să o luăm în discuție în cuprinsul paginilor de față.

Ideile și sugestiile prețioase existente în vasta operă a lui Nicolae Iorga nu s-au pierdut odată cu dispariția prematură a marelui nostru istoric. Istoriografia mai nouă, româ-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nească şi străină, atentă la moştenirea culturală, le-a preluat şi le-a valorificat, continuîndu-le şi dezvoltîndu-le creator. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie cartea cercetătoarei franceze Germaine Lebel, *La France et les Principautés danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, P.U.F., 1955, a cărei importanţă, pentru problema care ne interesează, rezidă în semnalarea filierelor care au favorizat dezvoltarea, mai ales, a raporturilor *politice* franco-române.

Mai aproape de noi, Alexandru Duţu fructifică, la rîndul său, cu îndemînare, şi talent — slujite, amîndouă, de o mare capacitate de investigaţie — ideile bogate ale operei savantului, precum şi pe cele puse în circulaţie, în istoriografia franceză, de un Robert Mandrou, de pildă, afirmîndu-se în ultimii ani ca un remarcabil cercetător al istoriei culturii şi al mentalităţilor. Cărţile şi articolele sale[2] introduc în circuitul istoriografic date interesante despre formarea în conştiinţa românilor a ideii de „Europa". Totodată, ele ne-au fost utile pentru sublinierea rolului cărţii ca filieră de transmitere a acestei idei.

Deopotrivă de importantă pentru problema pe care ne propunem să o discutăm aici este şi cartea lui Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Bucureşti, 1972, prin analiza pe care o face traducerilor de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea.

Dacă la toate titlurile enumerate pînă acum vom mai adăuga: Elisabeta Anghelovici, *Un catalog de librărie din Bucureşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Materiale de istorie şi muzeografie", V, 1967, Adriana Camariano, *Spiritul revoluţionar francez şi Voltaire în limba greacă şi română*, Bucureşti, 1946, Vasile V. Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra Românilor în secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1929 şi G. I. Ionescu-Gion, *Bucureştii în timpul Revoluţiei franceze*, în *Istoria Bucureştilor*, 1899, dobîndim, credem, dimensiunile unei bibliografii în care datele precise, sistematice, referitoare la o imagine a Franţei în teritoriul românesc şi la modalităţile ei de transmitere nu sînt prea numeroase.

Nu ne propunem, în cuprinsul rîndurilor care urmează, să discutăm trăsăturile specifice ale imaginii Franţei în Principate. Ne vom mărgini, deocamdată, să urmărim numai filierele diverse prin care ea ne-a parvenit, care, nu au constituit încă, aşa cum am avut prilejul să constatăm, obiectul unor preocupări speciale şi să stabilim valoarea fiecăreia în parte, ceea ce, după cîte cunoaştem, nu s-a mai făcut pînă acum. Sperăm, astfel, să punem premisele pentru continuarea în viitor a unei cercetări sistematice şi complete a acestei probleme.

* * *

Nu deţinem informaţii precise şi, mai ales, demne de încredere, despre primele legături ale românilor cu Franţa. Cele mai timpurii dintre ele, cîte vor fi fost, rămîn încă nedesluşite, în legendă. Despre legături franco-române, în adevăratul înţeles al cuvîntului, nu putem vorbi decît odată cu jumătatea veacului al XVIII-lea, şi asta datorită, mai întîi, principilor fanarioţi. Ei sînt cei prin intermediul cărora pătrund în Principate primele elemente de cultură şi civilizaţie franceză, cei care, prin iniţiativele lor culturale, micşorează distanţa care despărţea încă societatea românească de Europa Luminilor. Mai mult decît să difuzeze un spirit propriu-zis modern, care contravenea rolului de împuterniciţi ai Porţii, ei introduc, totuşi — deşi, aşa cum vom vedea, numai în lumea restrînsă a boierimii — un climat favorabil importului de noutăţi. Exemplului lor cultural îi datorăm, după cum s-a şi observat deja[3], începutul influenţei franceze în Principatele române.

---

[1] Cf. mai ales *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVII-e et XVIII-e siècle* (sic), în „Revue historique du Sud-Est Européen", I, 1924, Nr. 1—9, *Les Roumains et Napoléon I-er*, în *idem*, IX, 1932, Nr. 4—6, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, în *idem*, X, 1933, Nr. 1—2, *Istoria Românilor*, vol. VIII, „Revoluţionarii", Bucureşti, 1938.

[2] *L'image de la France dans les Pays Roumains pendant les campagnes napoléoniennes et le Congrès de Vienne*, în „Nouvelles études d'histoire", III, 1965; *Coordonate ale culturii româneşti în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1968; *Sinteză şi originalitate în cultura română*, Bucureşti, 1972; *Travellers and National Images: Romanian Perceptions of British Culture*, în „Cahiers roumains d'études littéraires", 1979, Nr. 1, p. 13—20; *Modele, imagini, privelişti*, Cluj-Napoca, 1980 etc.

[3] Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, 1898, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Fanarioții sînt printre primii care, datorită calității lor de foști dragomani ai Porții, vorbesc limba franceză. Tot ei sînt cei care își cîștigă, în scurt timp, un meritat renume de oameni instruiți, distingîndu-se prin aptitudinile intelectuale și întinderea cunoștințelor. Nicolae Mavrocordat, de pildă, era deosebit de prețuit pentru numărul de limbi pe care le vorbea. Nicolae Caragea își va uimi și el contemporanii prin întinsele sale cunoștințe de politică și istorie, iar Hangerli va stîrni admirația prietenilor săi francezi, care vor merge pînă acolo încît să ceară pentru el un loc la Academia de Inscripții și Belle-arte. Și exemplele nu se opresc aici. Tot ceea ce ținea de mișcarea culturală franceză nu le era străin domnitorilor fanarioți. Faptul nu trebuie să ne mire, întrucît mulți dintre ei se străduiau să fie cît mai bine informați, aducîndu-și din străinătate cărți și gazete, deșteptînd astfel boierilor din preajmă gustul de a-i imita. Familia Mavrocordat își constituie, în acest fel, o impozantă bibliotecă. Constantin Ipsilanti își comandă din străinătate, la 1802, *Enciclopedia*. Alții iau parte directă la opera de răspîndire a Luminilor sau o încurajează. Același Nicolae Caragea, bunăoară, traduce din Voltaire *Essai aux les moeurs et l'esprit des nations* și o parte din voluminosul tratat al lui Gaspard Réal, intitulat *La science du gouvernement*. Alexandru Mavrocordat-Firaris traduce din italienește o *Istorie a Chersonesului tracic*, iar fiul principelui Hangerli, urmînd exemplul tatălui, lucrează la un mare *Dicționar francez-arab-persan-turc*. În sfîrșit, Ioan Caragea, traduce în neo-greacă teatrul lui Goldoni, tălmăcind și *Paul et Virginie*, romanul lui Bernardin de Saint-Pierre [4].

Fanarioții nu s-au ilustrat însă numai ca *intermediari* ai influenței franceze în Principate. Lor li se datorează, în egală măsură, și primele contacte *directe* prin care această influență a făcut aici importante progrese. Primii francezi în Moldova și Țara Românească au venit în calitate de secretari particulari ai domnitorilor sau, mai des, ca institutori ai copiilor familiilor boierești. Chiar dacă nu erau, totdeauna, oameni de mare valoare intelectuală, și nici de o cinste ireproșabilă, ei au avut, totuși, meritul de a fi popularizat țara din care veneau, în regiunile dunărene și, mai mult, de a le fi făcut cunoscute pe acestea, la rîndul lor, prin scrieri, francezilor [5].

Izbucnirea Revoluției franceze a așezat aceste prime contacte directe dintre români și Franța pe făgașul regularității. Meritul și întîietatea revin acum emigranților. Afluența lor în regiunile noastre și, în general, în regiunile răsăritene și sudice, s-a produs, din cauza distanțelor, mult mai tîrziu decît în orice altă parte a Europei. Spre deosebire de cei refugiați în Germania (la Koblenz) sau în Anglia, de pildă, cei ajunși la noi proveneau din mica nobilime sau chiar nu erau nobili deloc fiind, mai degrabă, victime decît nemulțumiți, oameni care căutau un refugiu și mijloace de a trăi, decît un centru de acțiune pentru proiectele lor politice [6].

Foarte bine primiți de boieri care, în felul acesta, puteau să-și manifeste simpatia pentru Franța și, totodată, să-și satisfacă curiozitatea de a afla de la martori oculari cum se petrecuseră evenimentele revoluționare, refugiații francezi [7] s-au integrat repede mediului care îi adoptase. Efectul imediat și, în același timp, cel mai important al întregii lor activități — cei mai mulți dintre emigranți se angajaseră instituțori în casele boierilor și ale domnitorilor fanarioți — a fost cel de a obliga pe toată lumea, adică pe boieri și pe familiile acestora, să citească, deschizînd astfel gustul pentru literatura franceză și, în general, pentru tot ceea ce era francez.

Încă la 1777, bunăoară, Jean-Louis Carra nota că, datorită cunoașterii limbii franceze, „les ouvrages de M. de Voltaire se trouvent entre les mains de quelques jeunes Boyards", adăugînd că autorii francezi ar fi un obiect de comerț în aceste regiuni dacă Patriarhul de la Constantinopol nu i-ar fi amenințat cu mînia cerului pe toți cei care ar citi cărți catolice romane și, mai ales, pe cele ale domnului de Voltaire [8]. Sulzer vorbește și el despre

[4] Pentru aceste informații, cf. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 49—50.

[5] Dintre aceste scrieri amintim: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie, avec une Disértation sur l'état actuel de ces deux Provinces*, a lui Jean-Louis Carra și *La Moldavie en 1785. Tableau de quelques usages de la Moldavie et de l'idiome moldave*, aparținînd contelui d'Hauterive (cf. G. Lebel, *La France et les Principautés danubiennes (du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris P.U.F., 1955, p. 192—198.

[6] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 261—262.

[7] Cado(Cadot) de Lille, frații Jean-Baptiste și François Trécourt, Jean-Baptiste Martinot, marchizul Beaupoil de Saint-Aulaire, Ledoulx de Sainte-Croix, abatele l'Hommé, Félix Colson și mulți alții.

[8] Vasile V. Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra Românilor în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1929, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

circulația tragediilor, a operelor filozofice și a istoriei universale ale patriarhului de la Ferney, iar un anonim, probabil ofițer austriac, scrie, într-o corespondență din Moldova, adresată unui ziar maghiar, că operele lui Voltaire și Rousseau se găsesc în casele mai multor boieri moldoveni.

Revoluția franceză și epoca napoleoniană au sporit interesul și curiozitatea boierilor români pentru cărțile franceze. Faptul nu a trecut neobservat de agenții diplomatici acreditați în Principate. În rapoartele lor, ei semnalează cu îngrijorare crescîndă progresele neîncetate ale „duhului iacobin", sub influența căruia boierii noștri citeau cu aviditate „cărți pline de cele mai vinovate maxime revoluționare, de modă nouă" : *Histoire de la Convocation et des Élections aux Etats Généraux en 1784, Histoire politique de la Révolution en France, Lettres sur la Souveraineté du Peuple, Discours de Mirabeau, Manuel du Citoyen* etc.[9]. Sensibili la aceste preferințe, negustorii și librarii aduc cu ei sau fac comenzi pentru broșuri care circulau în Europa vremii și care luau atitudine față de evenimentele franceze. Nu toate cărțile care soseau prin această filieră în Principate veneau din Franța. Multe dintre ele erau tipărite la Viena, Buda sau Petersburg, fiind difuzate cu asentimentul celor două curți imperiale. Maniera în care ele relatau faptele era adesea unilaterală și, desigur, tendențioasă, exprimînd un anumit punct de vedere și anumite interese. Dar, nu este, totuși, mai puțin adevărat că ele au avut meritul de a fi favorizat cunoașterea de către români a multor date despre Franța acelei epoci.

Intensa circulație a cărții la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui următor este atestată, printre altele, și de constituirea unor bogate biblioteci private și publice, în care cărțile de limbă franceză erau numeroase : cea a lui Constantin Mavrocordat — despre care am vorbit — a Mitropoliei din Iași și a bisericii Sfîntu Sava din Muntenia, bibliotecile Bruckenthal și Báthyáni din Transilvania. Renumită în epocă era biblioteca de la Stînca, a boierului Rosetti-Roznovanu, care număra în 1821 nu mai puțin de 1 939 volume, dintre care un sfert în limba franceză[10]. Nu mai puțin celebră era, se pare, biblioteca lui Iancu Văcărescu, judecînd după lista de cărți franceze descoperită printre hîrtiile poetului.

În urma celor constatate pînă acum, circulația cărții franceze în Principate o putem considera ca edificatoare pentru climatul intelectual al epocii, pentru tendințele tot mai pronunțate de deschidere spirituală spre Europa. În schimb, în ceea ce privește traducerile, trebuie să fim mai prudenți cu aprecierile de acest fel. Mai întîi, pentru că ele nu pot fi considerate ca reprezentări exacte și definitive ale profilului intelectual și ale mentalității unei epoci date. Orice traducere — se știe — reprezintă o alegere, dar nu orice alegere e definitorie pentru psihologia sau ideologia grupului social care o face. Din aceasta cauză, nu ne putem permite decît cu foarte mare greutate să stabilim dacă ele sînt cu adevărat reflexul interesului intelectual și politic pentru Franța și dacă, toate, sînt destinate, în concepția celor care le efectuează, să determine cunoașterea ei cît mai exactă. Aceasta pentru că prea mulți sînt cei care fac traducerile — domnitori fanarioți, boieri, fețe bisericești — și prea multe sînt interesele care le alimentează. Nu trebuie să neglijăm apoi nici presiunea condițiilor istorice obiective : dominația otomană și regimul fanariot, autoritatea bisericii, dificultatea realizării continuității contactului cu Europa — sub semnul cărora se dezvoltă la noi această mișcare.

Iată pentru ce, renunțînd din capul locului la posibilitatea, firește mai comodă, a tratării nediferențiate, vom încerca, pe cît ne va sta în putință, să distingem traducerile reprezentative de cele incidentale. Ne vom sluji, în acest scop, aidoma lui P. Cornea, de două criterii de valoare unanim admisă : *circulația* scrierii respective (adică difuzarea sau numărul de cópii) și *frecvența* unor opere similare ca gen, sau aparținînd aceluiaș autor. Sperăm să stabilim astfel locul care se cuvine acordat mișcării traducerilor din Principate în cadrul filierelor prin care s-a transmis influența franceză la noi.

Cele mai răspîndite sînt, dintru început, tălmăcirile din cărțile populare. Alături de operele binecunoscute, încă din secolele anterioare, *Alexăndria, Varlaam și Ioasaf, Esopia, Floarea darurilor*, începe să se contureze, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, o literatură de aceeași factură, dar cu intrigi mai complicate, care stîrnesc

[9] Pentru aceste informații, vezi, Hurmuzaki, *Documente*, XIX$_1$, p. 815—816, Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 51—52 și Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac (1775—1800)*, Iași, 1980, p. 151—153. Cf. și G. Lebel, *op. cit.*, p. 235—236.

[10] Cf. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stînca*, în „Studii și cercetări de bibliologie", V, 1963,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neliniștea și compasiunea cititorului [11]. Cîteva titluri ne vor lămuri mai bine: *Archirie și Anadam* (care cunoaște, aproximativ, 30 cópii), *Bertoldo* (cinci cópii pînă la 1820 și o tipăritură la Sibiu, în 1802), *Halima* (trei versiuni și 11 cópii), *Istoria lui Imberie, Istoria viteazului Polition* și altele. Dar, ceea ce se citește efectiv la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sînt, în primul rînd, romanele. Cu deosebire gustate sînt, desigur, cele franțuzești, picante și, uneori, de-a dreptul frivole, ceea ce ridica serioase piedici în calea difuzării lor, mai ales din partea vîrfurilor bisericești. Cu toate acestea, se traduc, totuși, *Manon Lescaut, Istoria lui Alțidalis și a Zelidiei*, de Voiture, *Intîmplările lui Ismin și ale Ismeniei, Istoria lui Raimond și a Marinei...* și, nu în ultimul rînd, *Istoria celor mai gingașe amoruri ale Parisului*, după Restif de la Bretonne [12].

Dintre marii autori francezi, Voltaire este, indiscutabil, cel mai receptat. Dar, se înțelege, nu prin *tot* ceea ce a scris el, ci doar prin operele care au putut fi cunoscute și, mai ales, care nu contraveneau ordinii sociale și politice din Principate. Intr-o primă etapă, filozoful francez suscită interesul îndeosebi prin cărțile sale politice și istorice. Printre cele mai vechi traduceri se numără: *Essai historique et critique sur les discussions des églises de Pologne, Tălmăcire a facerii lui Ioan Plokov, Le Tocsin des rois (Toaca împăraților)* și *Histoire de Charles XII* (amîndouă — fapt semnificativ — cu un net caracter anti-otoman).

Dintre lucrările literare, Alecu Beldiman tălmăcește tragedia *Orest* (Buda, 1820), iar Costachi Conachi se ocupă de *Zaira* și *Alzira*. În ce-l privește pe Ienăchiță Văcărescu, el se va dedica cu o mare ardoare *Enriadii*, pentru care va nutri mereu o mărturisită admirație. Voltaire nu este însă singurul autor care se bucură de trecere în Principatele române. Alături de el, îi regăsim pe Florian, cu *Numa Pompilie*, celebra *Mirtil și Hloe* — care are pentru noi o valoare sentimentală deosebită —, Gessner, Marmontel, M-me de Genlis și, desigur, Fénélon (cu ale sale *Intîmplări ale lui Telemac*).

Datorită numeroaselor piedici, subiective dar și obiective, mișcarea traducerilor, de care am vorbit pînă acum, rămîne, totuși, în urma lecturii practicate de pătura cultă a Principatelor. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că aceasta a oferit românilor luminați încă o posibilitate de a intra în contact cu ideile Apusului și de a-și adînci, astfel, conștiința diferenței dintre lumea în care trăiau și cea în care aspirau să intre.

De posibilitatea contactului cu ideile înaintate ale Europei luminate, cu evenimentele politice care au loc, în această perioadă, în Franța, beneficiază românii și datorită periodicelor străine care ajung la noi. Limitîndu-se, pînă la jumătatea veacului, doar la domnitori și la anturajul acestora, lectura lor începe să fie din ce în ce mai răspîndită și în rîndurile boierimii. Gazetele europene vin, ca și cărțile, prin intermediul negustorilor, din principalele țări ale continentului: Italia („Il Redattore italiano" și „Notizie del Mondo"), Rusia („Spectateur du Nord"), Germania și Austria („Journal de Francfort", „Gazette de Vienne", „Die vereignite Pest und Ofener Zeitung") și, bineînțeles, din Franța („Journal littéraire", „L'Almanach des Dames" și „Mercure de France") [13]. Toate conțin știri despre evenimentele franceze dar, fiecare, le prezintă în manieră specifică: cele de la Paris, favorabil — partinic chiar — pe cînd cele venite de la Viena și Petersburg — gazete conservatoare, monarhiste, în orice caz „bien pensantes" — exprimă punctele de vedere oficiale ale celor două imperii. În coloanele lor, Revoluția și Imperiul sînt, firește, violent combătute și prezentate deformat.

Aflați sub incidența acestor două propagande diametral opuse — una favorabilă, cealaltă evident denigratoare — românii ar fi fost, poate, puși în situația de a nu-și putea face o imagine clară asupra celor ce se întîmplau în Franța dacă, din fericire, nu le-ar fi stat la îndemînă și o altă cale de a le cunoaște și, mai ales, de a le însuși sensul: cea grecească, dacă o putem numi astfel.

Dintre toate națiunile din sud-estul Europei, grecii au fost, cu siguranță, printre primii, dacă nu chiar primii, care au receptat în întregime și în adevăratul ei înțeles, influența Revoluției franceze. Ca și în cazul românilor, și în Grecia terenul era pregătit încă de multă vreme pentru ecloziunea ideilor politice revoluționare [14], datorită contactului cu spiritul iluminist francez și a activității culturale, deosebit de intensă, desfășurată de burghezia

[11] Cf. Paul Cornea, *op. cit.*, p. 98—99.

[12] *Ibidem*, p. 100—103.

[13] Cf. G. Lebel, *op. cit.*, p. 299 și Paul Cornea, *op. cit.*, p. 54.

[14] În Grecia și, în general, la toate națiunile sud-est europene care se mai aflau încă sub dominație străină, ideile Revoluției au fost receptate, mai cu seamă, prin prisma semnificațiilor lor *politice* și mai puțin sociale, culturale, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

comercială greacă în patrie și în afara ei (înființarea unui mare număr de școli, trimiterea tinerilor la studii în străinătate etc.). În același timp, influența Revoluției franceze și a epocii napoleoniene s-a extins, în rîndul grecilor, pe fondul unei ample mișcări culturale naționale, care a adus la suprafață spiritul elen în forma sa tradițională, idealizîndu-l.

În mod firesc, Principatele române — locul unde se găsea „tot ceea ce era mai bogat și mai influent în lumea greacă" [15] — au profitat direct de pe urma regenerării spirituale elene, putînd să cunoască mai bine sursele ideologice de la care se hrănea această mișcare. Iată pentru ce ne simțim îndreptățiți să acordăm grecilor un loc în ierarhia filierelor prin care s-a răspîndit la noi influența franceză, și, odată cu ea, o anumită imagine despre Franța.

Nu mai puțin însemnat, din acest punct de vedere, a fost credem, și rolul jucat de armatele țariste, în pofida contestărilor la care, uneori, el a fost supus [16]. Între ofițerii ruși care s-au oprit un timp în Principate cu prilejul campaniilor din 1787—1792 și 1806—1812, prințul Potemkin face, fără îndoială, figură aparte. Contribuția sa la popularizarea aici a spiritului francez nu rezidă atît în recepțiile și serbările cu care îi uimea pe boierii moldoveni, cît, mai ales, în editarea, în 1790, a unei gazete în limba franceză, „Courier (sic) de Moldavie" — primul ziar apărut pe teritoriul nostru. În ciuda faptului că nu au fost editate decît cinci numere, el a avut, totuși, suficient timp să facă cunoscute localnicilor evenimentele politice din Franța. Comentariile sale lasă să se ghicească simpatia pentru revendicările liberale ale Revoluției și, totodată, filtrează date asupra realității românești.

Principala influență a ocupației rusești se situează, însă, pe terenul transformării moravurilor. Martorii, nu puțini, vorbesc. Iată ce scrie, de pildă, Langeron: „În 1806 am găsit multe cucoane îmbrăcate oriental, case fără mobilă și soți foarte geloși. Dar, revoluția care se săvîrși de atunci, la Iași mai întîi, apoi la București și în provincie, a fost pe cît de rapidă, pe atît de totală; într-un an de zile doar, toate doamnele moldovence și valahe au adoptat costumul european. Se putură vedea, în curînd, în toate casele, mobile puțin demodate, aduse cu mare cheltuială din Viena... Apărură servitori străini, bucătari francezi și nu se mai vorbi decît franțuzește în saloane și iatacuri" [17].

Raicevici observă aceleași schimbări: „Les moeurs — scrie el în *Voyage en Valachie et en Moldavie* — sont assez changées... depuis que les étrangers y ont introduit les arts de l'Europe et surtout depuis les dernières campagnes des Russes. Les meubles, la distribution des maisons, les repas, les bals, les fêtes, tout a changé. En général — conchide Raicevici — j'oserai avancer qu'il ne manque à ces nations qu'une autre forme de gouvernement et de bonnes institutions pour se mettre un jour au niveau des nations civilisées" [18].

Odată cu sfîrșitul veacului al XVIII-lea și, mai ales, cu primii ani ai celui de-al XIX-lea, românii încep să aibă prilejul de a constata direct, cu proprii lor ochi, măsura în care datele despre Franța, filtrate de toți acești intermediari laolaltă, corespund realității de la fața locului. Cei care s-au putut bucura de această posibilitate au fost tinerii trimiși de familiile lor să călătorească și să studieze în Europa. Numărul lor, însă, rămîne multă vreme extrem de mic, din cauza interdicțiilor ridicate de autoritatea politică care se temea — și pe bună dreptate — de o posibilă „contaminare" cu ideile avansate ale timpului.

E interesant de observat că drumul centrelor culturale ale Apusului nu-l iau, într-o primă perioadă, copiii marilor familii, care dispuneau de mijloacele necesare, ci tinerii fără nume ilustre, aparținînd micii boierimi, uneori de o extracție socială și mai joasă. Astfel, Amfilohie Hotiniul călătorește la Roma, urmat în curînd de Fotie, Filaret, A. Nenciulescu, Dimitrie Belu — la Viena, și Constantin Manu-Bondi — la Livorno. Pînă pe la 1800, Parisul e mai puțin frecventat datorită, într-o oarecare măsură, și temerilor inspirate de evenimentele revoluționare. Cazul transilvăneanului Paul Iorgovici este, mai curînd, singular. El ajunge în capitala Franței prin 1793, venind de la Roma, unde putuse să călătorească în calitate de membru al „uniților". Impresionat de cele văzute, Iorgovici — reîntors în scurtă vreme în Transilvania — începe să-și povestească, pretutindeni, experiența. Mulți vor fi fost, fără îndoială, cei dispuși să-l asculte; de aceea, simțind primejdia, autoritățile habsburgice îl arestează, distrugîndu-i și opera [19]. Timp de zece ani

[15] Pompiliu Eliade, *op. cit.*, p. 199.

[16] Unul dintre cei care au negat rolul armatelor ruse ca intermediare ale influenței franceze în Principate a fost N. Iorga (Cf. *La pénétration des idées de l'Occident...*, p. 18—20 și *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 76 și urm.).

[17] Paul Cornea, *op. cit.*, p. 59—60.

[18] Vasile V. Haneș, *op. cit.*, vol. I, p. 70—71, nota 115.

[19] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, p. 101—102.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după Iorgovici, Parisul este ocolit de români. Deabia în 1803, apare aici un Gheorghe Bogdan, student în drept, exilat din țară din motive politice. Lui îi urmează, în 1805, Ion Balș, care va lega o trainică prietenie cu Barbié de Bocage, judecînd după corespondența lor și, mai tîrziu, Nicolae Rosetti-Roznovanu [20]. În apropiere de 1821, numărul românilor călători în Franța sporește substanțial. Aici îi găsim acum pe Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, pe frații Filipescu, doi Bălăceni, pe un oarecare Vlădoianu și, în sfîrșit, pe Petru Manega [21].

De un contact adevărat, direct, personal, cu Apusul, cu Franța, nu va putea beneficia, însă, decît generația revoluționarilor patruzecioptiști. Ceilalți români, Ioan Cantacuzino, Gheorghe Asachi, Iancu Văcărescu, Gh. Șincai, Ioan Molnar Piuariu, Petru Maior și Petrache Poenaru nu vor depăși, cel puțin pentru un timp, Viena, unii dintre ei ajungînd și la Roma [22]. Faptul că ei nu au putut poposi în Paris nu are totuși o importanță prea mare pentru că, marea capitală austriacă fusese deja cuprinsă de înrîurirea culturală a Franței, ajungînd să fie, către 1780 — adică la data cînd muntenii și ardelenii se aflau aici — un centru durabil de iradiere către Europa de sud-est a literaturii, moravurilor și ideilor politice franceze [23]. Că spiritul francez i-a influențat pe românii veniți aici la studii, o demonstrează cu claritate și îndrăzneala lui Gh. Lazăr de a fi strigat în inima Austriei învinse, „trăiască Napoleon" [24]. Îndeajuns de semnificativ este gestul și pentru speranțele de eliberare pe care românii, aidoma tuturor națiunilor care mai sufereau încă de pe urma dominației străine, și le puneau în împărat.

Asemenea speranțe nu puteau fi decît foarte îndreptățite de vreme ce, în perioada aceea, a primilor ani ai veacului al XIX-lea, aspirațiile politice în teritoriile carpato-danubiene făcuseră deja pași importanți în conștiința europeană. Ce dovadă poate fi mai grăitoare, pentru a ilustra acest progres, decît înființarea consulatelor străine, deci și a celui francez? Nu trebuie însă să se creadă, așa cum, poate, rîndurile de mai sus ar sugera-o că, trimițîndu-și reprezentanți diplomatici în Principate, puterile europene ar fi ascultat numai de îndemnul care le era adresat prin aspirațiile politice afirmate de români, cu tot mai multă vigoare. Deschiderea primelor consulate în Moldova și Țara Românească a fost dictată, în egală măsură, și de importanța politică și strategică pe care Austria, Rusia, Franța și Anglia o acordau acestor teritorii în care interesele lor erau convergente.

Contactul *politic* — oficial — stabilit acum cu Franța, prin intermediul consulilor, adîncește și diversifică legăturile franco-române, deschizînd un nou drum influenței franceze în această regiune.

Ajunși în acest punct al expunerii noastre, după ce am trecut în revistă căile diverse care au îndreptat influența franceză către Principatele române, ar urma — logic este — să încercăm să stabilim o anumită ierarhie a lor. Or, lucrul acesta ni se pare dificil de îndeplinit. Pe lîngă numărul lor relativ mare, contribuția fiecărei filiere la conturarea în rîndurile românilor a unei anumite imagini a Franței a fost, în felul ei, destul de substanțială pentru ca departajarea lor să pună, din capul locului, serioase probleme cercetătorului.

Să luăm, de pildă, cazul principilor fanarioți. Este indiscutabil că lor le revine meritul de a fi deschis românilor, printre primii, poarta spre Europa. Desigur însă, cu o mare prudență. Nu mai insistăm — am făcut-o la vreme — asupra activității lor de popularizare a literaturii și a limbii franceze în rîndul celor peste care fuseseră desemnați să domnească. De asemenea, nici asupra emulației pe care exemplul lor l-a stîrnit printre boierii munteni și moldoveni. Să observăm, însă, că ceea ce lasă ei să filtreze din cultura franceză a epocii nu poate oferi, nici pe departe, o imagine cît de cît clară și, mai ales, cuprinzătoare, a ceea ce, pentru români, în acel timp, era într-adevăr demn de a fi cunoscut. Ne referim, îndeosebi, la ideologia Luminilor al cărei spirit nu putea, firește, să fie acceptat în întregime, și cu atît mai puțin, lăsat să se răspîndească într-o societate care prezenta, numai în linii mari, desigur, aceleași trăsături ca și cea pe care această nouă ideologie o combătea cu atîta înverșunare. După cum am observat deja, mai mult decît să difuzeze

---

[20] Al. Duțu, *L'image de la France dans Pays Roumains pendant les campagnes napoléoniennes et le Congrès de Vienne*, *loc. cit.*, p. 220—221 și *Europe's Image with Romanian Representatives of the Enlightenment*, în *Enlightenment and Romanian Society*, edited by Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1980, p. 143—151.

[21] Paul Cornea, *op. cit.*, p. 57—58.

[22] Al. Duțu, *L'image de la France...*, p. 221.

[23] Cf. N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident...*, p. 26—29.

[24] Se pare că exilul lui Gh. Lazăr la București se datorează tocmai acestei imprudențe (cf. N. Iorga, *La pénétration...*, *loc. cit.*, nr. 4—6, p. 114).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un spirit propriu-zis novator, principii fanarioți au introdus printre supușii lor un climat favorabil importului de noutăți. În aceasta rezidă contribuția lor principală.

Dacă fanarioții nu au fost în măsură, din anumite motive, să permită difuzarea, în Principate, a cît mai multor date de natură să compună o imagine despre realitatea franceză, atunci am fi tentați să tragem concluzia că francezii aflați în aceste teritorii au fost cei care, negreșit, au făcut-o. Dar, nici în acest caz, nu ne-am apropia prea mult de adevăr. Oamenii veniți din Franța, în diferite etape, își găsesc la noi o multitudine de ocupații: unii sînt bucătari și medici, alții, secretari personali ai domnitorilor, iar cei mai numeroși — am văzut — preceptori în familiile boierești. În sfîrșit, ultimii — consulii — sînt reprezentanți diplomatici. Neîndoielnic, toate aceste funcții, pe care ei le îndeplinesc aici, favorizează introducerea în societatea românească, din diferite direcții deodată, a unui mare număr de informații despre Franța. Nu este însă mai puțin adevărat că nu tot ceea ce au văzut și au cunoscut acești oameni, adunat laolaltă într-o sumă de impresii și idei personale, a putut fi spus, fără stînjeneală, celor care îi luaseră sub ocrotirea lor. De obicei, protectorilor influenți, de care depinde situația celor protejați, li se comunică doar ceea ce este agreabil și face plăcere. Este greu de presupus că Fleury — „regicidul", de pildă, unul din emigranții francezi ajunși la noi, s-ar fi apucat să facă în Principate propagandă antimonarhică, în acord, poate, cu convingerile sale politice. De aceea, nu este întîmplător, credem, că, încă de la început, dacă e să dăm crezare izvoarelor contemporane, el se înconjoară printre localnici de tăcere, refuzînd pînă la sfîrșit să facă caz de vederile sale în problemele de politică și să-și dezvăluie motivele adevărate care îl determinaseră să ia drumul exilului. Trebuie să avem în vedere, apoi, și faptul că grupul de emigranți din Principate, ca și cel al consulilor francezi trimiși aici, nu este cîtuși de puțin omogen. Mai întîi, pentru că, în ceea ce privește emigrația, oamenii care o compun sînt de origine socială mai curînd diversă: unii sînt nobili sau vor să pară, ca, bunăoară, Gaspard de Belleval; alții provin din categorii inferioare. Să adăugăm la aceasta că fiecare vine în Principate cu o anumită imagine despre evenimentele de acasă care, fără îndoială, diferă sensibil de la o persoană la alta. În al doilea rînd, fiecare dispune de posibilități diferite de a comunica această imagine, care țin, în egală măsură, de mentalitatea categoriei sociale din care face parte, de aptitudinile intelectuale, în sfîrșit, de gradul de cultură. Informațiile pe care ei le transmit la noi vor fi, de aceea, foarte disparate, fragmentare, colaterale, de cele mai multe ori, evenimentelor cu adevărat importante și, în consecință, foarte greu de colaționat într-o imagine globală și, mai ales, coerentă.

Nu același lucru este valabil și în ceea ce-i privește pe consuli. De astă dată avem, credem, de-a face cu un *program* bine pus la punct de transmitere a informațiilor, cu atît mai eficient, cu cît se sprijină pe inițiative concertate. Consulii francezi vin în Principate în calitate de reprezentanți oficiali ai Franței. Prin urmare, ei trebuie să respecte „à la lettre" — însăși funcția îi obligă — indicațiile primite de la șefii lor ierarhici, ambasadorii de la Constantinopol. Misiunea lor la noi este, aproape invariabil, aceeași: contracararea inițiativelor diplomaților ruși și austrieci și cîștigarea simpatiei localnicilor pentru Franța. Or, acest lucru nu se putea obține decît prin desfășurarea unei intense propagande, capabilă să creeze, în conștiințele oamenilor cărora ea li se adresează, o anumită imagine despre realitatea franceză. O imagine *oficială* însă, poate neadevărată, dar în orice caz, credem, atractivă, pentru că este de așa manieră construită, încît să vină în întîmpinarea aspirațiilor localnicilor, încurajîndu-le.

Oricum, trebuie să fim de acord, după toate acestea, că prezența francezilor în Principate a fost de natură să-i familiarizeze pe români cu Franța, mult mai bine decît au putut-o face fanarioții, chiar dacă nu au lăsat aici o imagine generală și exactă despre ea.

În egală măsură, despre o imagine întreagă a Franței nu putem vorbi nici ca efect al lecturii cărților, traducerilor și gazetelor străine. Cărțile franțuzești, ce-i drept, destul de numeroase, circulă numai într-un anumit mediu, cel boieresc. Apoi, ele nu se difuzează atît de lesne pe cît am crede; distanțele sînt încă mari, mijloacele de transport reduse, iar negustorii și librarii întîmpină, adesea, mari dificultăți din partea autorităților însărcinate cu supravegherea comerțului de carte. De aceea, nu toate comenzile care se fac pot fi satisfăcute. În secolul al XVIII-lea, în Principate, lumea citește mai curînd ce-i cade în mînă. În ciuda acestei situații, să nu subestimăm, totuși, importanța cărții ca filieră de comunicare a ideilor. Am văzut că majoritatea boierilor îl citesc pe Voltaire (dar nu integral!), îl cunosc pe Rousseau și posedă în biblioteci pe Hélvétius și Condillac. Putem încheia, așadar, că ceea ce nu au făcut fanarioții, ceea ce a făcut, într-o anumită măsură emigrația franceză, a făcut cartea franțuzească: difuzarea, între anumite limite, desigur, a noilor idei care agitau spiritele în Franța.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem face aceeași constatare cu privire la traduceri. Am văzut cine sînt cei care le efectuează : clerici și boieri. Or, aceștia se vor dispensa din capul locului de cărțile considerate „subversive". Pe de altă parte, gustul publicului care citește, înclină, în perioada de care ne ocupăm, mai curînd spre genul romanului de o anumită factură, mai facil și mai lesne asimilabil. Să alăturăm la toate acestea observația că traducerile nu pot fi considerate reprezentative pentru profilul intelectual și mentalitatea unei epoci date. Vom avea, astfel, motivele reale pentru care această categorie de scrieri nu a putut să creeze sau, cel puțin, să consolideze într-o măsură mai mare, ea singură, imaginea despre Franța.

Cît despre ziare, care, în majoritatea lor, vin din Rusia și din Austria, ele nu puteau prezenta o imagine fidelă a evenimentelor politice franceze care preocupau atunci întreaga Europă, pentru că jocul intereselor politice reflectat de aceste gazete, inevitabil, a deformat-o.

Să lăsăm deoparte filiera greacă și cea constituită de armatele țariste. Rolul lor în problema care ne interesează a fost sub importanța celui jucat de contactul *direct* al românilor cu străinătatea, cu Franța îndeosebi. Este vorba, desigur, de românii aflați la studii în Europa, sau care călătoresc prin ea. Numărul lor, într-o primă perioadă, cam pînă pe la 1821, este redus. Explicația principală am văzut-o : temerea autorităților că, odată întorși, toți acești tineri europenizați vor răspîndi în societatea lor virusul „nesupunerii și al necredinței". Apoi, am constatat că, pînă în jurul anului 1800, Parisul este mai mult ocolit de români (și în acest caz reticențele erau justificate), călătoria lui Paul Iorgovici fiind o excepție. Dar, chiar așa stînd lucrurile, spiritul francez nu putea rămîne necunoscut românilor pentru că, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, principalele capitale europene se aflau sub înrîurirea profundă, culturală, a Franței [25].

În sfîrșit, proveniența socială a acestor tineri nerăbdători să călătorească și să studieze e aproape în exclusivitate boierească, indiferent dacă este vorba de marea boierime sau boierimea mică și mijlocie. Crescuți și educați în spiritul acestei clase, ei dispun de un bagaj mental specific — în general același cu al categoriei sociale din care face parte — care le „dictează" ceea ce să vadă și, mai ales, ce să rețină și cum să aplice ceea ce au văzut și au reținut.

Mai există, însă, un fapt pe care trebuie să-l avem în vedere. Atît timp cît nu existase posibilitatea unui contact direct și personal — așadar, de altă natură decît cel livresc — cu o altă realitate decît cea de acasă, situația Principatelor nu putea să apară intelectualilor noștri în adevărata ei lumină, pentru că nu se ivise încă prilejul de a o compara cu alteeva. Călătoria în Apus declanșează, însă, șocul. Printr-un reflex psihologic inevitabil în astfel de împrejurări, acei dintre români care avuseseră prilejul să meargă la Viena, la Roma, la Padova sau la Paris, sînt nevoiți, punînd realitatea de acasă față în față cu civilizația avansată a Europei, să descopere dimensiunile reale ale situației din Principate.

Fenomenul nu are, în sine, nimic suprinzător : în cel de-al XVIII-lea veac, „ecartul" dintre societatea românească și cea apuseană era prea mare ca să nu fie și dureros de constatat pentru cei care, veniți de la Dunărea de jos, aveau posibilitatea să cunoască Europa.

Dealtfel, există destule exemple de natură să demonstreze că starea aceasta, de șoc, în fața unei realități superioare din toate punctele de vedere (stare care se compune prin sublimarea unei multitudini de sentimente ambivalente : admirație și complex de inferioritate, emulație, și invidie, speranță și revoltă, ideal și imitate etc.) va fi resimțită, de multe ori, și mai tîrziu, cînd posibilitățile de cunoaștere și comunicare vor fi incomparabil mai multe.

Șocul psihic declanșează, imediat aproape, o dublă reacție : în primul rînd, se deșteaptă conștiința necesității remedierii lucrurilor de acasă, prin ridicarea cît mai grabnică la pragul „ideal" al civilizației europene. În al doilea rînd, însușirile acestei civilizații sînt, prin compararea lor cu realitatea din patrie, supralicitate, pînă la a fi considerate perfecte.

Revelatoare pentru starea aceasta de spirit, adînc resimțită în contact cu Apusul, este pilda luminatului boier Dinicu Golescu, asupra căreia, însă, nu mai insistăm aici, ea fiind prea bine cunoscută.

---

[25] Referitor la strălucirea culturală a Franței în Europa secolului al XVIII-lea, cf. excelenta sinteză a lui Louis Réau, *L'Europe française au siècle des Lumières*, Paris, Editions Albin Michel, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetarea analitică a diverselor căi de pătrundere a influenței franceze în Principatele române, pe care am încercat-o în paginile de mai sus, ne obligă, odată mai mult, să constatăm că ne este imposibil să facem o alegere între ele, deși, faptul este evident, importanța lor diferă. Dacă, totuși, am ordona, pe baza acestui criteriu, al importanței, filierele înriuririi franceze, atunci, fără îndoială, ne-am opri mai întîi la contactul direct al românilor cu străinătatea. Ar urma apoi, în aceeași succesiune, activitatea culturală și politică a francezilor din Principate și cea desfășurată de principii fanarioți, cărțile și traducerile, rolul grecilor ca intermediari ai integrării politice și, în sfîrșit, cel al armatelor țariste.

Am văzut, însă, că fiecare din aceste filiere își are propriile limite. Ajungem, astfel, la concluzia, pe care am încercat să o sugerăm pe parcursul rîndurilor de față, că fiecare modalitate de contact cu străinătatea a fost incapabilă să creeze, *ea singură*, în societatea românească, o anumită imagine a Franței. Numai convergența, solidaritatea și interdependența lor reciprocă au reușit, în final, acest lucru.

L'IMAGE DE LA FRANCE DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES : MOYENS DE DIFFUSION (XVIII-e—XIX-e SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Les moyens de diffusion de l'image de la France en Moldavie et en Valachie, à la fin du XVIII-e siècle et au début du XIX-e, n'ont pas encore fait, l'objet d'une étude spéciale. Ils n'ont été que superficiellement indiqués dans les ouvrages consacrés à l'influence française dans les Principautés Roumaines.

L'auteur met en évidence les différentes modalités de propagation de l'influence française : l'activité culturelle des princes phanariotes, celle, aussi, déployée par les émigrés et les représentants consulaires de la France, les livres et les journaux de langue française, les oeuvres des philosophes français traduites en roumain, les Grecs émigrés ou de passage en Moldavie ou en Valachie, les Russes qui ont séjourné à plusieurs reprises dans les Principautés à l'occasion des guerres contre les Turcs, enfin les voyages entrepris par de jeunes boyards roumains dans l'Europe des Lumières. L'auteur analyse ensuite la valeur et l'aptitude de chacun de ces facteurs de faire connaître à la société roumaine une certaine image, plus ou moins fidèle, de la France.

De cette analyse, l'auteur tire la conclusion que chaque filière, prise à part, a été incapable de dresser dans la conscience des Roumains un tableau des réalités françaises. Ce n'est qu'en se complétant et par leur interdépendance que toutes ces filières ont réussi à dresser un tel tableau.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ORGANIZAREA ŞI CONŢINUTUL ÎNVĂŢĂMÎNTULUI PUBLIC DIN MOLDOVA ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1848 (II)

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

1. *Organismele şcolii. Evoluţii, competenţe.*

Regulamentul Organic desemnase, în linii generale, pe lîngă cadrul legal, instituţiile şi organismele şcolare menite să realizeze practic şi să dezvolte politica şcolară trasată la nivel de principii. Legislaţia şcolară ulterioară a reglementat în amănunt aspectele organizării şi funcţionării şcolii în Moldova, precizînd competenţa instituţiilor create de Regulament şi creînd altele noi, cu atribuţii specifice bine definite. Aceste organisme s-au dovedit funcţionabile, desfăşurînd o activitate meritorie, patriotică, dovedită cînd a trebuit să înfrunte încercările de îndepărtare a limbii române din învăţămîntul superior, de restrîngere a caracterului liberal, deschis al şcolii naţionale.

Conform Regulamentului Organic şi legiuirilor ce i-au urmat, *Epitropia Învăţăturilor Publice*[*] (sau a şcoalelor publice) era organismul special organizat, administrativ şi executiv, cu cea mai largă competenţă şi răspundere în materie, avînd, de fapt atribuţiile ministerului corespunzător de astăzi. Prin actele normative amintite, în competenţa Epitropiei, în primul rînd, se stabilise răspunderea privind: a) partea administrativă a şcolii; b) partea ştiinţifică a activităţii de învăţămînt, atît în şcolile publice cît şi în cele particulare; c) încasarea şi administrarea veniturilor; d) fixarea necesităţilor bugetare anuale; e) numirea personalului didactic şi auxiliar gospodăresc; f) destituirea cadrelor necorespunzătoare în activitatea lor; g) stabilirea programelor şcolare, a conţinutului cursurilor, a normelor de examinare şi promovare, a structurii anului şcolar şi a orarului zilnic; h) controlul şi aprobarea redactării manualelor şcolare, asigurarea materialului didactic necesar; i) dezvoltarea continuă a învăţămîntului public, introducerea „ştiinţelor şi artelor folositoare în ţară".

Epitropia era compusă din patru membri, a căror atribuţii erau fixate în parte, preşedinţia revenindu-i referendarului. Ca şi Epitropia casei apelor, a casei milelor şi a Sf. Spiridon, Epitropia şcoalelor depindea de Comitetul Central, format din toţi membrii acestor epitropii şi prezidat de mitropolit. Măsurile mai importante iniţiate de Epitropie, ca modificarea regulamentelor şcolare, a bugetului etc., erau supuse Adunării obşteşti sau domnului. Pentru conducerea operativă, direcţiunea specială (executivă) era încredinţată *referendarului* (sau directorului) şcolilor publice. Acesta participa cu vot deliberativ la lucrările Epitropiei, a cărei preşedinte era. În atribuţiile sale intra inspectarea zilnică a şcolilor din Iaşi — mai ales în primii ani de funcţionare a şcolilor publice — şi cel puţin o dată pe lună a celor ţinutale. Despre activitatea sa, referendarul prezenta la sfîrşitul lunii un raport Epitropiei; rezolva probleme curente privind activitatea în instituţiile de învăţămînt. Pentru eficienţă şi perfecţionarea activităţii sale, Epitropia şi-a creat, cu aprobarea Sfatului ocîrmuitoriu, organe specializate, cum a fost *Comitetul scolastic* (sau Comitetul academic).

Prin ofisul din 23 decembrie 1832, în care se anunţa înfiinţarea comitetului amintit, se arăta că acesta era subordonat Epitropiei şi Sfatului ocîrmuitoriu, pe care îl „va informa întîiu de treburile învăţăturilor publice" şi pe a cărui propuneri „Epitropia va răzima lucrările sale"[1]. Era, în principiu, un organ consultativ, care „să va îndeletnici cu felurite

---

[*] Epitropia, organismul ca atare, a fost creată în secolul al XVIII-lea.

[1] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 126/1832, fila 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

îmbunătăţitoare proiecturi, privitoare la buna organizare a treburilor sholastice şi le va supune Epitropiei, ca în acest mod să poată culege, din aplicaţii, cele mai nimerite reguli şi pe încetul să se poată mai îndeplini articolile Regulamentului sholastic speţial"[2].

Comitetul avea o componenţă din cinci membri: a) referendarul şcoalelor; b) „profesorul de legi"; c) doi profesori ai „ghimnaziei"; d) un profesor al „normei", şi lucra în şedinţe — „sesii" — după care se încheia un „jurnal" cu data în care a avut loc, sub conducerea cui s-a desfăşurat şedinţa, problemele puse în discuţie, hotărîrile luate, semnăturile membrilor[3]. Pe lîngă cele arătat mai sus, Comitetul verifica şi aproba manuscrisele cărţilor şi manualelor întocmite sau traduse de profesor, pe care le înainta Epitropiei pentru a încuviinţa tipărirea[4]. Cercetarea acestor cărţi „să va răzima întîiu pe noima materiei, care, simplă şi fără greutate, să nu zică ceva împotriva religiei, a moralului şi a statului". Alt criteriu de analiză a manuscriselor era cel de limbă şi de lexic, acordîndu-se multă circumspecţie la introducerea neologismelor. Cultivarea limbii naţionale „să va răzima: 1. pe curăţenia limbii, care pe început să va introduce prin stilul sholastc şi 2. pe avuţia ei. La o asăminea evghenisire a limbii se vor întrebuinţa, mai întăi, cuvintele adevărate, de origine română însă uitate, adoptîndu-să în locul celor străine de care s-au împresurat graiul românesc din negrijirea cărturarilor naţiei de la un timp încoace"[5]. Neologismele trebuiau acceptate limitat, numai dacă nu au corespondent în limba „vechilor cărţi" sau în graiul viu al poporului, mai ales „cuvintili tehnice şi nomeclatura prinţilor, a politicii şi a măiestriilor se vor împrumuta de la mama limbii româneşti, latina, sau de la surorile ei, italiana şi franţeza, modifică însă după norma şi aplicaţia gramticii româneşti"[6]. Pentru verificarea şi discutarea manuscriselor, Comitetul sholastic, la propunerea lui V. Fabian şi Gheorghe Săulescu, trebuia să se întrunească, de trei ori pe săptămînă, între orele 16—18. La „cercetare", trebuia să fie prezent şi autorul, „care cunoaşte mai bine materia" iar în referatul către Epitropie trebuia să se arate şi cuvîntul autorului, pentru care Epitropia „să facă cea mai nimerită încheiere"[7].

În ţinuturi, Eforia şcolilor publice era ajutată de *eforiile locale* şi de *Comitetele de inspecţie*. Conform art. XVIII, anexa H, litera Z din Regulamentul Organic, Eforiile oraşelor erau datoare „a se îngriji de zidirea şi ţinerea shoalelor din politiile lor"[8]. De asemenea, eforiile trebuiau să asigure localul pentru şcoală, în „case publice" sau închiriate, locuinţe pentru învăţători, precum şi să le aprovizioneze cu lemne, lumînări, să procedeze la reparaţia lor cînd era situaţia. De obicei, prin regulamente se preciza că locuinţa profesorului este la un loc cu şcoala, într-o clădire cu patru camere.

Comitetele de inspecţie exercitau controlul calităţii activităţii didactice din şcolile ţinutale, propunînd prin „jurnale" Epitropiei măsurile considerate necesare şi binevenite pentru buna desfăşurare a procesului de învăţămînt. Membrii comitetului trebuiau să asiste la deschiderea festivă a anului şcolar, reprezentînd, în cuvîntul unuia dintre ei, Epitropia, precum şi la cele două examene publice de peste an. Conform celor prevăzute în primele regulamente, Comitetul de inspecţie era format din ispravnic şi doi boieri locali, cunoscuţi pentru preocupări în slujba şcolii. Deoarece, aceşti ultimi doi membri nu puteau fi mereu prezenţi, prin anaforaua din 25 ianuarie 1847, sub numărul 33, Epitropia cere încuviinţare domnului pentru ca, pe viitor, aceste comitete să aibă următoarea alcătuire: a) ispravnic; b) *preşedintele judecătoriei* şi c) *preşedintele* Eforiei, iar în oraşele în care nu există ispravnic din: preşedintele Eforiei, „poliţ-maistru" (şeful poliţiei) şi un boier ales de Epitropie[9]. Comitetele de inspecţie se întruneau în şedinţe săptămînale, în urma cărora încheiau un „jurnal". Membrii acestuia aveau dreptul şi însărcinarea să inspecteze şcoala publică şi să analizeze activitatea didactică şi „morală" a profesorului.

2. *Veniturile şi cheltuielile şcolii.*

Devenit domeniu al activităţii de stat, cheltuielile învăţămîntului trebuiau asigurate, în primul rînd, prin prelevări de la buget. Prin Regulamentul Organic se prevedeau pen-

[2] *Ibidem*, dosar 127/1832, f. 99.
[3] Cf. *ibidem*, f. 116.
[4] *Ibidem*, dosar 126/1832, f. 23.
[5] *Ibidem*, dosar 127/1832, f. 99, verso.
[6] *Ibidem*.
[7] *Ibidem*, f. 101.
[8] *Ibidem*, dosar 129/1832, f. 69.
[9] *Manual administrativ al Principatului Moldovei...*, Iaşi, 1855—1866, vol. II, p. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru necesităţile anuale ale şcolilor din Moldova doar 200 000 lei. Deşi aceste alocaţii au crescut în deceniile următoare, nu au fost niciodată suficiente, şcoala aflîndu-se mereu în suferinţă. Pentru şcolile ţinutale, cheltuielile erau trecute în sarcina eforiilor, în afară de salariul profesorului, pe care acesta îl primea de la Epitropie prin sameşul ţinutului [10]. În sarcina Epitropiei, pe lîngă plata salariilor, mai cădea achitarea chiriilor (acolo unde nu reveneau Eforiilor), asigurarea materialelor didactice (instrumente, unelte, hărţi etc.) a tipăririi cărţilor şi manualelor, a premiilor (parţial), întreţinerea şi cheltuielile internatelor (a Institutului din Gimnaziul Vasilian şi Şcoala de fete), reparaţiile (mai ales în şcolile din capitală, la ţinuturi fiind trecute tot în sarcina eforiilor), bursele studenţilor trimişi în străinătate şi alte cheltuieli ordinare sau extraordinare.

Veniturile şcolii, însumate şi contabilizate în Casa şcoalelor publice, se constituiau din alocaţiile bugetare, sumele ce reprezentau contribuţia Mitropoliei şi a episcopiilor, danii şi contribuţii băneşti diverse, sumele rezultate din valorificarea produselor obţinute în atelierele Şcolii de artă şi meserii sau Institutului agronomic şi mecanic, precum şi din arendarea moşiilor Epitropiei. Pe lîngă cele administrate pînă în 1847, în acest an, în urma multor procese, sînt recunoscute ca proprietăţi ale Epitroiei moşiile Tămăşenii, Agiudenii şi Răchitenii din ţinutul Roman [11], revendicate ca provenind de la „Vasile voievod". La acestea s-a adăugat, prin danie, şi moşia Vălenii din ţinutul Bacăului. Aceste venituri puneau la dispoziţia Epitropiei sume aproape duble faţă de alocaţia bugetară dispusă prin Regulamentul Organic.

Cheltuielile şcolii au evoluat rapid, în concordanţă cu dezvoltarea instituţiei învăţămîntului public ca atare, ajungînd în 1840 în sumă de 455 133,10 lei faţă de 189 647,9 lei cu numai şase ani în urmă [12], fără să acopere însă toate necesităţile curente. Peste 60% din aceste cheltuieli reprezentau sumele plătite ca salariu. Acestea nu erau stabilite pe criterii riguroase, deci nu exista un sistem de remunerare care să aibă ca bază nivelul de studii, numărul de ore, vechimea etc. ci mai ales în raport cu gradul şcolii respective şi în conformitate cu importanţa ce se acorda unor discipline şi politica de cadre. Astfel, de regulă, profesorii străini erau mai bine remuneraţi decît cei din ţară. Învăţătorii din şcolile ţinutale primeau 625 lei ca leafă, plus 250 lei pentru lemne şi lumînări. Cifrele oferite de I. C. Filitti — 200 lei pe lună salar, plus cei 250 — nu sînt cele reale [13]. În anul şcolar început la 1 septembrie 1832 au fost cheltuiţi pentru plata lefurilor 118 138 lei, cuantumul salariilor variind între 450 şi 1 800 lei pe an, cunoscînd creşteri continui în perioada următoare. Sume importante cheltuia Epitropia anual pentru plata chiriilor localurilor închiriate pentru şcoală, construirea altora noi, pentru reparaţii, care nu vor fi niciodată la timp şi în întregime executate, pentru procurarea de material didactic (hărţi, tablouri, planşe, instrumente, cărţi etc.), manuale sau pentru tipărirea traducerilor şi manuscriselor profesorilor ieşeni. După un calcul aproximativ, cheltuielile pentru ţinerea unei „shoale unde se afla case proprietate a shoalelor" se cifrau la circa 2 500 lei anual, iar în cazul celora ce funcţionau într-un local închiriat, evident, cheltuielile erau mai mari [14]. La toate acestea se adăugau cheltuielile prilejuite de examenele publice semestriale şi anuale, precum şi întreţinerea bursierilor trimişi în străinătate. Astfel, pentru „ţinerea a şapte tineri aflaţi în statele evropeneşti" — N. Fătu, D. Popovici, C. Zefirescu, A. Velini, T. Stamati, A. Filipescu şi A. Costinescu — Epitropia plătea anual suma de 31 500 lei. Întreţinerea „stipendiştilor" din Institutul Vasilian şi de la Şcoala de fete, constituia un alt capitol important în pasivul bugetului şcolilor. La fel şi cheltuielile extraordinare, care nu erau puţine. În sarcina Casei şcoalelor publice cădea şi plata foştilor angajaţi. Profesorul, după opt ani de slujbă, primea pensie o treime din „leafa lui cea din urmă", după 16 ani două treimi, iar după 24 ani, în întregime echivalentul acestei sume [15]. Urmărind statistica şi mobilitatea prevederilor privind natura cheltuielilor din bugetul şcolii, se pot trage concluzii referitoare la însăşi dezvoltarea învăţămîntului şi diversificarea lui.

---

[10] Arh. St. Iaşi, Fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 184, f. 19.

[11] Gheorghe Asachi, *Autobiografia (cu un adaos — document din 1819 relativ la Istoria instrucţiunii publice din Moldova)*, Iaşi, 1890, p. 15.

[12] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 283/1834, f. 147 şi Arh. St. Iaşi, fond Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 184, f. 44.

[13] I. C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia rusească şi Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1934, p. 361.

[14] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., dosar 129/1832, f. 19.

[15] I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 356.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3. *Şcoala publică şi particulară. Extinderea controlului Epitropiei şi asupra învăţămîntului privat*

Mult timp după 1832, şcolile publice din Moldova sînt încă puternic concurate şi chiar întrecute la număr şi frecvenţă de şcolile particulare. La sate şi în reşedinţele de ţinut funcţionează un număr însemnat de şcoli private, iar în capitală şi oraşele mai mari, pe lîngă acestea, găsim încă multe pensioane, deschise mai ales de străini. La 28 noiembrie 1836, Epitropia cere ispravnicilor de la ţinuturi informaţii despre şcolile private şi pensioanele existente, cu numărul elevilor şi al profesorilor. Însumînd cele cuprinse în rapoartele ispravnicilor, constatăm că numărul acestora este superior şcolilor publice — 69 de şcoli private, două pensioane cu 71 de prefsori şi 1 301 elevi [16] faţă de 875, totalul populaţiei şcolare în învăţămîntul public. În marea majoritate a acestor şcoli se studia în limba română, dar în unele se învăţa şi greaca, franceza, rusa şi germana. Peste numai trei ani, în 1839, numărul acestor şcoli ajunge la 116, fiind frecventate de 1 475 de elevi. Deci, încă un mare număr de tineri, mai ales din clasele înstărite, îşi căpătau instrucţia primară în pensioanele şi şcolile private. Însă numărul acestora scade după 1840, fiind în 1842 de 42 cu 709 elevi, iar în 1846 de numai 30 cu 315 elevi [17].

Pregătirea dobîndită în aceste şcoli nu era, calitativ şi în conţinut, cu mult superioară celei oferite de şcolile publice. Deosebirile mai evidente existînd doar în ceea ce priveşte metodologia didactică folosită. Această apropiere în conţinut de şcoalele publice este mai evidentă după ce Epitropia îşi extinde controlul şi asupra şcolilor şi pensioanelor private. Astfel, în „Instrucţii pentru pensioanele de educaţie", din 1833, se preciza: „Pentru că toată tinerimea doritoare de învăţătură, în vîrsta cea dintîi, nu are adeseori înlesnire a frecventa cursul şcoalelor publice, de aceea sînt înfiinţate pansioane în care, pe lîngă o creştere morală şi fizică, capătă învăţăturile elementare gradului I şi al II-lea" [18]. Conform acestor instrucţiuni, toţi directorii „pansioanelor" indiferent de „naţie sau protecţie" erau subordonaţi Epitropiei. Pentru înfiinţarea pensioanelor trebuia obţinută aprobarea Epitropiei, iar directorii şi profesorii trebuia să îndeplinească anumite condiţii „morale şi ştiinţifice". Activitatea didactică se desfăşura, obligatoriu, în limba română. Elevii pensioanelor erau obligaţi să susţină două examene pe an: în luna februarie, în pension, cu participarea unui delegat din partea Epitropiei, iar în vară la Academeie. În ţinuturi, examenul din iulie trebuia susţinut la şcoala publică din localitatea respectivă, cu participarea învăţătorului şi a reprezentantului Epitropiei. Manualele folosite în aceste şcoli trebuiau să îndeplinească condiţiile de conţinut şi existenţă cerute de Epitropie pentru şcolile publice. În felul acesta se realiza o uniformizare a instrucţiei dobîndită în şcolile publice şi în cele particulare. Numărul şi cuprinderea acestora din urmă va scădea continuu în favoarea primelor, deşi în ele se va instrui încă un mare număr din viitoarea intelectualitate a vremii.

4. *Învăţămîntul specializat şi profesional*

Prevederile şcolare din Regulamentul Organic, reluate şi în legislaţia ulterioară, includeau şi înfiinţarea unor şcoli pentru fete. Art. 122, în alineatul 2, prevedea ca într-o mănăstire din apropierea capitalei să se aşeze un institut de educaţie pentru 50 de fiice ale dregătorilor statului unde „vor primi locuinţă, hrană şi toată creşterea trebuincioasă".

La 14 septembrie 1834, Gheorghe Asachi a redactat anaforaua semnată de membrii Epitropiei, propunînd domnitorului înfiinţarea unei şcoli publice pentru „fetile orăşenilor". Domnitorul îşi dă acordul şi la 1 noiembrie 1834 lua fiinţă în Iaşi prima şcoală pentru fete, care va funcţiona la început într-o clădire din cuprinsul mănăstirii Barboi. În 1836, după cumpărarea unui local lîngă biserica Sf. Ilie, şcoala se va muta aici [19]. Programul şcolii era, la început, de trei ani, apoi de patru ani, iar învăţămîntul se făcea în limba română. Metoda folosită era „cea a lui Pestalozzi" şi se studia citirea, scrierea cu litere latine, aritmetica şi lucru de mînă. Elevele aveau vîrsta între 8 şi 15 ani. Şcoala are la

[16] După V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 375—376.

[17] Situaţia detaliată în *Lista persoanelor şi şcolilor particulare aflate în Moldova*, publicată în Buletinul „Ioan Neculce", fasc. 6, 1926—1927, p. 221—230.

[18] Arh. St. Iaşi, Fond Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 184, f. 56—58.

[19] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.L.P.-Mold., dosar 289/1834, f. 2 şi 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

deschidere un număr de 74 eleve, pentru ca în 1837 să ajungă la 104 [20]. Această şcoală a fost prima de acest fel din ambele Principate. După cum rezultă din cele de mai sus, era o şcoală de grad primar, cu un profil oarecum specializat prin orientarea spre activităţi practice, imediat folositoare pentru absolvente. Prin programele revoluţionare şi în regulamentul din 1851 se prevedea înfiinţarea de astfel de şcoli în toate oraşele mai mari ale ţării.

Învăţămîntul artistic (plastic) este reprezentat pentru începuturile sale de clasa de pictură şi desen din cuprinsul Academiei, introdusă odată cu înfiinţarea acesteia. În 1834, la această clasă Epitropia numea ca profesor de „desemn şi zugrăvitură istorică" la „Academia Eşului" pe D. I. Miller [21]. Mai tîrziu, este semnalat ca profesor aici şi italianul Giovani Ghiaverni şi apoi (1837) Maurice Läffler. Elevii „clasului de zugrăvitură" în „olei şi cu vopsele" susţineau două examene pe an, după care primeau un atestat din partea Academiei.

În 20 martie 1840, după repetate propuneri, domnitorul M. Sturza aprobă înfiinţarea unei şcoli de arte şi meserii. Aceasta va funcţiona pe baza „principiilor organice ale şcolii de artă şi meserii", redactate de Gheorghe Asachi. Localul şcolii se construieşte în centru capitalei, „în locul unde a fost oarecare copaci ai şcoalei fetelor" şi va fi terminat abia în anul 1841 [22]. Şcoala de arte şi meserii, avînd cursul de patru-cinci ani, pregătea meşteri în următoarele şase meserii: rotărie, ferărie, lăcătuşerie, strungărie, „maşinărie" şi butnărie. Pentru început numărul elevilor era de 36, din care 12 interni, 12 militari şi 12 externi, iar vîrsta între 14—20 de ani. Cursurile şcolii se deschid în ianuarie 1841. Întreţinerea era asigurată prin repartiţii bugetare şi prin „autofinanţare" asigurată de desfacerea produselor realizate în ateliere. Deoarece locuitorii nu răspund publicaţiei prin care li se cerea să-şi trimită copiii la această şcoală, Epitropia propune ca eforiile tîrgurilor să trimită 2—5 ucenici la aceste cursuri, cu cheltuiala de 700 lei din bugetul acestora, iar după absolvire tinerii trebuiau să se întoarcă în localităţile respective, sub sancţiunea restituirii cheltuielilor de şcolarizare [23]. Astfel, eforiile trebuiau să trimită următorul număr de tineri: Iaşi — 5, Bîrlad — 3, Galaţi — 4, Botoşani — 3, Bacău — 2, Huşi — 2, Tecuci — 2, Focşani — 2, Roman — 2 şi Tîrgu Frumos — 1. Absolvenţii, numiţi „maiştri", primeau cîte 500 lei la terminarea şcolii, spre „încurajarea" şi pentru deschiderea atelierului [24].

O problemă care a preocupat mult a fost aceea a învăţămîntului agricol, atît de necesar structurii economice a Moldovei timpului. Încă în 1830 se făceau eforturi pentru a organiza un învăţămînt agricol. Leon Filipescu, după studii în străinătate, preda în 1835 „economia practică" la Academia Mihăileană. Prin Regulamentul şcolar din 1 iunie 1835 şi prin „Tabloul gheneralnic a materiilor de învăţămînt..." se prevedea ca la Academie, în cadrul cursurilor extraordinare, la „cursul iconomic" să se studieze „economia cîmpului îndeobşte", în anul I, iar în cel următor şi „ştiinţa forestrală" şi „veterinăria".

La 1 decembrie 1838, Comitetul academic supune Epitropiei proiectul — „Idee sinoptică pentru informarea în Moldova a unui Institut agronomicu-mehanicu" [25]. În acest institut urmau să funcţioneze două secţii: „agronomică" şi „mehano-practică". Durata cursurilor se prevedea să fie de 3 ani. Pentru înzestrarea secţiilor, Epitropia plătea, la sfîrşitul anului 1837, cu 207 galbeni „uneltile venite din Franţa" [26]. Mihail de Hodocin, *venit anterior în Moldova, este numit, începînd cu februarie 1839, „profesorul şi povăţuitorul secţiei practice"*. Din ianuarie 1841, acesta va trece ca director la Şcoala de arte şi meşteşuguri din Iaşi. În martie, anul următor, la Academia Mihăileană încep cursuri de agronomie, ţinute de Ion Ionescu de la Brad. Era primul curs de asemenea natură în ţară, ţinut într-un aşezămînt de nivel superior din Principate. Prin reorganizarea Academiei, în martie 1842, se înfiinţează catedra de economie agricolă, încredinţată lui Ion Ionescu de la Brad. Acelaşi cerea Epitropiei, la 13 februarrie 1843, încredinţarea obiectelor necesare deschiderii unui curs de botanică, anatomia şi fiziologia vegetală, eliberarea unei sume în acelaşi scop şi stabilirea unei lefi „pentru o babă cunoscătoare de ierburi

---

[20] *Ibidem.*
[21] *Ibidem,* dosar 296/1834, f. 2.
[22] *Manual administrativ a Principatului Moldovei...,* vol. II, Iaşi, 1855—1856, p. 343.
[23] *Ibidem,* p. 345—346 şi 350.
[24] Cf. *Ibidem,* p. 350—352.
[25] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 318/1837, f. 12 şi 13.
[26] *Ibidem,* f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca să aducă pentru fiecare prelegere plantele trebuitoare"[27]. În aprilie, același an, Comisia centrală a economiei rurale cere Epitropiei să aprobe ca pe lîngă cei doi doctori veterinari aduși din Germania (și așezați unul „în Țara de sus și altul în partea de jos, pentru a ajuta la creșterea vitelor) să fie trimiși doi tineri, dintre stipendiști, „care cunosc și limba germană și care vor avea plăcere a practici acest meșteșug" pentru „ a se folosi și moldovenii de această învățătură"[28]. Pentru întreținerea lor se stabilește o bursă de 100 lei lunar. Epitropia recomandă Comisiei centrale de agronomie pe tinerii T. Todosiu și Ion Abagi pentru a urma aceste cursuri. Aceasta constituia o nouă etapă spre un învățămînt medical veterinar în Moldova. Mai tîrziu, în 1846, pentru legarea învățămîntului agricol de practică, se prevedea înființarea unei ferme model lîngă Iași, unde să se folosească metodele și mijloacele cele mai avansate pentru munca cîmpului. În acest sens, Ion Ionescu de la Brad publica la Iași broșura „Organizația unei ferme model de agricultură". Multe dintre aceste idei vor rămîne doar în faza de proiect, dar începuturile se făcuseră.

Tot din această perioadă datează primele încercări de organizare a învățămîntului militar. În 1844 se înființează cîte o școală militară la Iași și Galați. Mai evidente sînt începuturile învățămîntului superior juridic și medical, așa încît putem spune că bazele unui învățămînt larg, universitar și chiar tehnico-profesional au fost puse în perioada luată aici ca loc comun de referință.

5. *Didactica. Metode și carte școlară.*

Metoda de instruire în toate școlile publice din Moldova, perfecționată prin practică, răspîndită mult și după 1848, a fost cea mutuală sau „Lancaster'. Regulamentul școlar din 1835 declara obligatoriu sistemul lancastric numai pentru clasa I-a a școlii începătoare, clasă numită și „lancastrică". Metoda, ca atare, era folosită și anterior în școlile din țară, dar capătă generalizare abia după 1832. La început, această metodă coexistă cu altele mult răspîndite în deceniile și secolele anterioare : metoda *onomatologică*, conform căreia literele se învățau prin denumirea lor în românește — az, buche, vede, glagore — și apoi se trecea la silabisire (slovenire). Dificultatea și ineficiența metodei consta în faptul că într-un fel se citeau literele, în altfel cuvintele formate cu aceste litere. Pentru predare și învățarea de cuvinte în clasele primare se mai folosea și metoda psihagogică. Se lua un cuvînt sau o propoziție, apoi se scriau deasupra fiecăruia omonimele și sinonimele lui, în număr de 5—6, realizîndu-se de fapt o memorizare mecanică a lor.

Învățămîntul lancastric va însemna o perioadă fructuoasă în dezvoltarea școlii naționale. Numit și monotorial, sistemul permitea însușirea simultană a cunoștințelor de către mai mulți elevi odată. Elevii erau așezați în bănci, în fața peretelui pe care erau atîrnate tabele cu litere și silabe. Monitorii, — elevii cei mai înaintați și mai buni la învățătură, numiți românește și ședatori, — atrăgeau atenția elevilor asupra înființării literelor, asupra grafiei, părților componente, apoi cereau scrierea lor pe nisip ; după care corectau greșelile făcute și făceau observațiile necesare. Apoi solicitau unui elev, numit „primar", se niveleze nisipul, după care se trecea la studiul altei litere, După ce se deprindea, astfel, formarea literelor se trecea la scrierea lor pe placă și, mai tîrziu, pe hîrtie. La fel se proceda și în însușirea scrierii cifrelor. Prin Regulamentul școlar din 1851 se introducea și metoda mixtă, simultano-mutuală și cea sintetică, dar acestea se vor impune mai ales în perioada de după 1860.

Orice activitate didactic instructivă presupune, evident, un instrumentar special. Fără manual, fără carte școlară o asemenea activitate nu poate exista. De la primele bucoavne pînă la manualele în înțelesul modern al cuvîntului, literatura noastră didactică a parcurs un drum lung, lent, dar nu lipsit de progrese remarcabile. Însă de o preocupare susținută pentru cartea școlară nu se poate vorbi în Moldova înainte de 1832. Odată cu etatizarea învățămîntului, prin legislația școlară intrată în vigoare se reglementau și multe probleme privind manualele școlare, întocmirea, conținutul și tipărirea lor. Responsabilitățile în această privință reveneau Epitropiei și Comitetului academic, precum și profesorilor. Aceștia aveau datoria să traducă sau să întocmească manualele necesare predării cunoștințelor din domeniul specialității lor. Toate „manuscriptele" după care urma a se „paradosî" în școlile publice, prin articolul 7 al Regulamentului învățăturilor, trebuiau supuse cercetării Comitetului academic, după care, împreună cu aprecierile acestuia, trebuiau înaintate „cinstitei

[27] *Ibidem*, dosar 204/1843, f. 1.
[28] *Ibidem*, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Epitropii" spre întărire şi încuviinţarea tipăririi. Însă multe manuale şi cărţi au circulat şi în formă de „manuscripte", dat fiind greutăţile şi costul ridicat al tipăririi. Verificarea acestora se întemeia pe criterii de conţinut, „pi noima materiei, care, simplă şi fără îngreunare", trebuia să fie şi „să nu zică ceva împotriva religiei, moralului şi statului". Alt criteriu, după cum s-a arătat, era de limbă şi lexic, acordîndu-se atenţie formelor corecte gramatical ale limbii române şi limitîndu-se introducerea neologismelor la strictul necesar [29]. Prin aceste reglementări s-a făcut o operă frumoasă în folosul învăţămîntului naţional din Moldova.

În deceniile la care ne referim, producţia de carte destinată activităţii instructiv-educative din şcoli a fost, relativ, bogată, dar, bineînţeles, fără să acopere toate necesităţile şcolilor de toate gradele şi profilurile. În iulie 1832, Gheorghe Săulescu publica la tipografia „Albina" abecedarul său, care, în număr de 500 exemplare, a fost trimis gratuit la cele şase şcoli ţinutale înfiinţate atunci [30]. Acest abecedar, ca şi cunoscuta sa gramatică românească, se va retipări în multe ediţii. În primul an şcolar 1832—1833, se tipăriseră pentru şcolile publice moldovene un număr de cărţi absolut necesare desfăşurării activităţii de învăţămînt: Întîile cunoştinţe, Gramatica română, Geografia, Un curs de matematică, Istoria universală, Istoria Rusiei, „Ritorica cu elementele loghicei pe scurt", Arheologia, „Cărţi începătoare pentru învăţatul limbii rosiene, franţeze, ghermane" [31]. Era încă departe de a acoperi necesarul minim, în lipsă fiind mai ales cei 600 de „sholeri" din şcolile ţinutale. Pînă în 1835 se mai adaugă: Istoria universală, în două tomuri, a paharnicului Gheorghe Săulescu, Istoria naturală cu figuri a doctorului Cihac, Aritmetica şi Algebra şi „Tablo hronologic" ale lui Gheorghe Asachi, Mica geografie a patriei de pitarul Popescu-Scriban, Geometria şi o hartă a Europei, tot de Gheorghe Asachi [32]. În ce priveşte importul şi traducerea cărţilor şi manualelor străine, funcţiona un organism de cenzură, „Comisia privighetoare asupra cărţilor de cetit în prinţipatul Moldovei" [33]. În 1838, domnul Mihail Sturza cerea Epitropiei să alcătuiască un colectiv de elevi mai buni, verificaţi, care să se ocupe numai cu traducerea cărţilor şi manualelor în româneşte, atît de necesare „propăşirii ţării", pentru ca să nu se mai facă traduceri „fără folos" [34]. Însă Epitropia nu reuşea să tipărească întreaga producţie de carte şcolară din Moldova. Aceasta datorită costului ridicat al tipăririi, — de exemplu, un exemplar din „Condica Justiniană", alcătuită de căminarul Chr. Flechtenmacher, costa 6 galbeni — pe de o parte, cît şi problemelor de ordin tehnic. De aceea, se folosesc în şcoli încă un mare număr de manuale în manuscris. Astfel, pînă în iulie 1838, în şcolile publice moldovene, mai ales în cele din capitală, profesorii foloseau în predare, fără să fie tipărite: Fizica experimentală şi teoretică, Chimia neorganică, Curs de matematică şi geometrie — ale lui T. Stamati; Istoria Moldovei, Istoria statelor nordice, Catehismul istoriei universale, Istoria Rusiei, Istoria Turciei — ale lui I. Albineţ; Gramatica latină, Gramatica elementară cu un lexicon de 4 000 cuvinte — ale prof. Stoica; Epitomul călătoriei lui Anacaric de M. Filipescu; Introducerea în filozofie, Gnoseolologia, Filocalia, Dreptul natural, Politia — de I. Cîmpanu; „Descoaserea pricinilor de împedicare comerţului în Moldova" de acelaşi T. Stamati; Geografia nouă după Bandini, cu o hartă, de D. Gusti; „Poetice cercări, meditaţii şi felurite bucăţi în proză" de I. Poni; Agronomia lui I. Filipescu; Biografia filozofilor, de I. Ionescu de la Brad şi Cosmografia lui V. Scriban [35]. Pentru şcolile ţinutale, prof. N. Drăghinici ((profesor de „umanioare"), a tipărit, la cererea şi cu cheltuiala Epitropiei, în 1837, 300 de exemplare dintr-un „abeţedar latinesc", împărţite cîte 20 învăţătorilor din ţinuturi, preţul unui exemplar fiind de 3 lei şi 20 parale, achitat de aceştia [36]. La începutul anului următor, Epitropia învăţăturilor publice, aprobă tipărirea manuscrisului întitulat „Prescurtarea gheografiei Moldovei şi Ţării Româneşti" a prof.

---

[29] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 127/1832, f. 99—101.

[30] „Albina Românească", nr. 84/1832.

[31] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 253/1832, f. 4.

[32] Cf. Gheorghe Asachi, *Relaţie istorică asupra shoalleor naţionale din Moldova de la a lor răstatornicire 1828—1838*, în „Buletin, foae oficială", exatraordinar, nr. 5, Iaşi, 1838.

[33] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 127/1832, f. 135.

[34] *Ibidem*, f. 35.

[35] *Ibidem*, f. 153.

[36] *Ibidem*, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Popescu-Sriban, care apare cu titlul sugestiv „Scurtă privire a geografiei Daciei, a Moldovei și a Țării Românești", „neavînd nimic împotriva religiei, guvernului și moravurilor" [37], într-o sută de exemplare, pentru care autorul primește 400 de lei de la sămeșie. În noiembrie același an, domnul aprobă 30 000 lei pentru cumpărarea de cărți străine și „instrumenturi" de fizică necesare școlilor, de la Viena și Paris (trebuiau să fie alese și verificate de prof. de fizică T. Stamati), destinate, în primul rînd, Academiei [38]. Este remarcabil numărul de cărți și manuale destinate învățării limbii latine, subliniindu-se astfel o tendință evidentă în dezvoltarea învățămîntului național în Moldova. Astfel, în iulie 1837, prof. Gh. Săulescu cerea Comitetului academic să tipărească, cu cheltuiala Epitropiei, gramitica româno-latinească, tradusă de el din germană. Mai tîrziu (25 mai 1838), același prof. de „umanioare", N. Drăghinici, care întocmise un „abețedar latinesc", cerea Epitropiei încuviințarea și mijlocirea tipăririi următoarelor cărți: Sintaxul limbii latine, partea a II-a; Crestomație din autorii clasici și latini și Arheologia vechilor romani, „trebuitoare învățării limbii latine în școalele naționale" [39]. În același an, Comitetul academic găsește bune de tipărit abecedarul „latino-românesc", catehismul și aritmetica alcătuite de aga Gh. Asachi, în timp ce Epitropia trebuia să plătească 9 500 lei „proprietarului Institutului „Albina" pentru tipărirea gramaticii latino-române a lui V. Paulini, un lexcon latinesc „de conversație" și pentru „un trup de trei tomuri pentru învățarea limbii latine".

Odată cu grija pentru răspîndirea cunoștințelor de limbă și gramatică latină, o atenție sporită se acorda însușirii corecte și dezvoltării limbii române. Prin jurnalul din 2 nov. 1843, Epitropia și Comitetul academic constatau necesitatea tipăririi a două gramatici românești, una pentru clasele primare, alta pentru cele colegiale. Se hotărăște înființarea unei comisii, sub conducerea lui C. Negruzzi (din care mai făceau parte P. Cîmpeanu și I. Albineț) care va preocupa de elaborarea unor gramatici, ținînd cont de perfecționările limbii române. Se va studia, pentru aceasta, gramatica în manuscris a prof. G. Stihi, „totodată se va cerceta gramitica română a domnului Pop din Valahia și pe aceea a domnului Loga din Ardeal" [40]. În caz de propuneri multiple, alegerea se făcea prin concurs.

Și pentru necesitățile în predarea altor limbi se traduceau sau se întocmeau manuale. În anul școlar 1841—1842, T. Codrescu, „însărcinat cu paradosirea clasului I franțez" și văzînd lipsa cărților „elementare în propunerea acestei limbi a prelucrat o gramatică franțuzească în românește" și a alcătuit „niște dialoguri francezo-românești", cerînd Epitropiei sprijin pentru tipărirea lor [41]. Poruciucul Feodor Hurmuzachi cerea, în același an, sprijinul domnului pentru tipărirea și desfacerea unui dicționar poliglot — „Tetragheloson" — alcătuit de el în limbile română, franceză, italiană și rusă. Cărțile destinate învățării limbilor străine au devenit destul de numeroase, mai ales cele pentru limba franceză, germană și rusă.

Există preocuparea de a se acoperi, treptat, și unele din nevoile de manuale în predarea științelor. În această privință, în repetate rînduri, Adunarea obștească aprobă alocarea de fonduri pentru tipărirea de cărți științifice. La 25 iulie 1842, de exemplu, Gh. Asachi, referendarul școlilor publice, recomanda într-un referat tipărirea unui traatat și a unui manual de fizică, alcătuit în românește de T. Stamati. În martie 1843, Obștească adunare a hotărît alocarea unei sume de bani pentru tipărirea de cărți științifice. În același an, I. Ionescu de la Brad, prof. la Academia Mihăileană, predînd cursul de agricultură a alcătuit în limba română un tratat de agricultură după cele mai noi cărți și practici, pe care îl supune Epitropiei în vederea aprobării tipăririi lui [42]. Cu un an mai înainte, prof. Vasile Fabian alcătuise un manual de geografie fizică „Elementele gheografiei cuprinzătoare preliminariilor și a descrierei ghenerale a cinci părți a Pămîntului", pentru tipărirea căruia se cerea ajutorul Epitropiei, necesar fiind claselor colegiale și din Academie. Tot pentru „clasele mai înalte", în martie 1840, Comitetul academic găsea necesară tipărirea cursului de „înaltă matematică", alcătuit de doctorul T. Stamati. Tipărirea se făcea în 500 exemplare, la costul de 4 000 lei tirajul [43].

[37] *Ibidem*, f. 12—13.
[38] *Ibidem*, f. 152.
[39] *Ibidem*, f. 32.
[40] *Ibidem*, dosar 204/1843, f. 72 și 72 v.
[41] *Ibidem*, dosar 127/1832, f. 84.
[42] *Ibidem*, f. 85.
[43] *Ibidem*, f. 57—58

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru necesităţile legării învăţămîntului cu practica, Comitetul academic, cercetînd traducerea lui Vitlemescu despre viermii de mătase — „Despre creşterea şi înmulţirea aguzilor şi a gîndacilor de mătasă" — consideră că această carte „ar fi de trebuinţă a să da la lumină în limba românească" şi utilă dezvoltării îndeletnicirilor practice ale locuitorilor [44]. Tot cu aceeaşi destinaţie, candidatul Ioan Albineţ, în mai 1838, cerea Epitropiei aprobarea tipăririi cărţii „Macroviotica", tradusă din germană, cuprinzînd „regule pentru păstrarea sănătăţii şi prelungirea vieţii, folositoare tuturor clasurilor soţiale" [45]. În aceeaşi perioadă, locot. D. Asachi, predînd provizoriu la Academia Mihăileană desenul liniar şi arhitectura, a alcătuit un manual în acest domeniu, cerînd tipărirea lui. Preocupările pentru editarea manualelor şi a cărţii şcolare în general, erau mai diverse. Pentru muzică, Gh. Asachi publică o colecţie de 42 cîntece şi dansuri româneşti şi străine, iar o metodă de pian alcătuieşte S. Rusisco [46]. În 1834 este tipărită o hartă a Moldovei (întocmită de sub-colonelul Berghenheim şi căpitanul Galiţiu), din care se trimit exemplare şi la şcoli. Tot în acest an se execută primele „tablouri litografiate" la Institutul „Albina" (cu scene din viaţa lui Ştefan cel Mare) din care 50 se trimit la şcolile publice. În curînd, aceste tablouri erau prezente în „casele tuturor bunilor români" [47] (mai ales profesori). La acelaşi Institut, în 1838 se litografia prima hartă a Europei cu litere latine (gravată de Partenie Antoniu), care, ulterior, putea fi găsită în şcolile din capitală şi-n multe din cele ţinutale. Pentru a asigura un fond util şi operativ de carte destinată învăţămîntului — şi nu numai pentru atit — în 1840, Epitropia învăţăturilor publice dispunea crearea bibliotecilor publice în fiecare capitală de judeţ, unde puteau fi găsite şi multe din manualele de mai sus.

6. *Funcţionalitatea şcolii. Finalitaea absolvirii. Uniforme. Pedepse şi recompense.*

Diriguitorii şcolii naţionale din Moldova deceniilor prepaşoptiste s-au preocupat de realizarea dimensiunilor practice, finale a învăţămîntului public. Totuşi, şcoala nu dădea o specializare (cu excepţia facultăţii de teologie de la Socola), nu producea „specialişti" în sensul actual al cuvîntului. Specializarea absolvenţilor era destul de „labilă", aceştia putînd activa în cele mai diferite domenii. De exemplu, absolvenţii „clasului de filozofie" hotărăsc să lucreze în „ramul agronomiei"; absolvenţi ai „clasului legilor" intenţionează să lucreze în „ramul literaturei"; un absolvent al „clasului de filozofie" a ales „ramurile inţineria şi agronomia" [48]. La cererea Comitetului academic, înainte de absolvire, elevii trebuiau să înainteze o cerere către Epitropie, în care să precizeze în ce domenii doresc să lucreze după terminarea şcolii. Cei mai mulţi din absolvenţii anului şcolar 1840—1841 preferau să lucreze în „ramul legilor", alţii în agronomie (26) sau ca profesori (18), „mai cu seamă în ramul matematicilor" [49]. Diplomele ce se acordau celor ce terminau cursurile „de umanioare" erau de „laureat în literatură". Absolvenţii Facultăţii juridice primeau titlul de avocat, absolvenţilor Facultăţii de filozofie li se dădea titlul de „laureat în ştiinţe şi arte", iar titlul de „inginier ţivil" era acordat celor care urmaseră cursurile „extraordinare de matematică aplicată" — toate din cadrul Academiei Mihăilene. De fapt, Facultatea de filozofie era un curs pregătitor pentru intrarea în facultăţile de drept, de teologie şi la cursurile extraordinare care pregăteau ingineri. Deşi începe să-şi restrîngă mai exact domeniul, disciplina filozofiei mai avea încă cuprinderea şi înţelesul medieval, de sumum al tuturor ştiinţelor exacte. Pentru a se asigura de eficienţa „investirii" muncii profesorilor şi materiale, Epitropia încheia un fel de „contracte" cu elevii sau părinţii lor. Astfel, elevii primiţi în numărul „stipendiştilor", inclusiv fiii de dregători, trebuiau să dea cîte o declaraţie către Epitropie prin care asigurau că vor urma cursurile şcolii pînă la finele lor, pentru a fi de folos „ţării şi naţiei" [50]. Pentru a stimula înscrierea tinerilor în şcolile publice şi pentru a asigura absolvenţilor şanse sporite de a participa la viaţa economico-culturală a ţării, printr-o adresă către Comitetul Central şi Obştească Adu-

[44] *Ibidem*, f. 66.
[45] *Ibidem*, f. 23.
[46] V. A. Urechia, *Istoria şcoalelor*, I, p. 277.
[47] Cf. „Albina Românească", nr. 30/22 martie 1834.
[48] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 128/1832, f. 37, 39—40, 50, 59, 60—61 (cazul elevilor C. Platon, C. Ghindar ş.a.).
[49] *Ibidem*, f. 18—39.
[50] *Ibidem*, dosar 128/1832, f. 1—6, 15 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nare, Epitropia propunea ca, „deoarece cursul învăţăturilor cele mai neapărate, adică acele elementare, normale şi gimnaziale, ţine şase ani, să se legiuiască ca de astăzi (30 aprilie 1833) în şasă ani, la toate posturile vacante subalterne să vor rîndui acei care vor fi petrecut regulat publicul curs al învăţăturilor susarătate şi după publicele examine vor fi căpătat atestaturi adiviritoare ştiinţei" [51].

Era o măsură binevenită, care, în parte, se va aplica, asigurînd participarea la conducerea societăţii şi elementelor tinere, neapărţinătoare clasei boiereşti. De fapt, aceşti reprezentanţi se vor afirma tot mai mult, constituind partea majoritară în rîndurile elevilor din şcolile publice. Dintre ei se va ridica, în parte, intelectualitatea paşoptistă şi postpaşoptistă. La sfîrşitul anului şcolar 1831—1832, de exemplu, pentru merite la învăţătură au fost premiaţi următorii elevi: T. Stamati, Al. Costinescu, I. Stavrat, Anastasie Fătul, L. Filipescu, G. Călinescu şi D. Grigoriu [52]. Nici unul dintre aceştia nu era fiu de boier. Aproape pe toţi îi vom găsi implicaţi în evenimentele politico-sociale şi culturale în anii ce urmează. Elevii buni din ultimul an, puteau exercita îndeletnicirea de pedagog, econom sau chiar înlocui profesorul. Unii predau şi ţineau chiar examene la clasele mici [53]. La sfîrşitul anului şcolar se întocmea o „clasificaţie generală", rezultată din notele la examene şi purtare, a cărei ierarhie era: „eminenţie" — însemnată cu foarte bine, „prima" — însemnată cu bine şi „secunda" — însemnată cu „mijloc". Pentru a se putea intra în rîndul bursierilor, cu sau fără concurs, trebuiau ocupate primele două locuri din această „clasificaţie". Pentru abateri exista instituit un întreg sistem de pedepse. Astfel, pentru „fuga de la parados" şi din Institut, cîţiva elevi au fost pedepsiţi cu arest pentru 7 zile, numai cu pîine şi apă, iar cel mai vinovat a fost exmatriculat („va fi lipsit cu totul de şcoală") [54]. Pedepsele, crescînd în gravitate, erau: mustrare, ameninţare, prînz „deosebit", „prînz după ce se vor scula alţii de la masă", „neîmpărtăşire" de recreaţie în zile-săptămînii, idem în zilele de sărbătoare, „înmărirea lecţiilor piste acea hotărîtă", arest în cămară, arest la „carcera Institutului de 1—4 zile", exmatricularea. Pedepsele „trupeşti de orice fel" erau interzise [55].

Profesorii şcolilor publice, mai ales din capitală şi cei din Academie, trebuiau să poarte uniformă tip, aprobată de domn. Prin anaforaua Sfatului administrativ, „corpusul academic" trebuia să îmbrace uniformă „în culorile naţionale", „bunghii" galbeni cu „marca" ţării, cusutura gulerului cu fir galben, spadă cu „portul pe e, de fir galben", pălării în trei colţuri cu cocardă „naţională". Aceasta era uniforma pentru audienţe şi-n zilele de sărbătoare, iar în „alte zile de rînd" se purta „viţe-uniforma" [56]. Şcolarii din Academie şi Institut purtau şi ei o uniformă alcătuită din: surtuc, jachetă, şapcă cu fir „ciobote de isnoavă" [57].

Prin Regulamentul Organic membrilor corpului profesoral li se rezerva o poziţie onorabilă în stat. Astfel, profesorii din facultăţi erau asimilaţi directorilor din departamente (ministere) cei din gimnaziu cu şefii de secţii sau direcţii departamentale, iar profesorii „primari" erau egali cu „stolnacealnicii" (şefii de birou). Pentru activitatea lor didactică, profesorii erau răsplătiţi în diferite moduri. Astfel, profesorul care în primul curs de patru ani reuşea să „scoată 1/3 din ai săi şcoleri îndepliniţi cu materia cu care este însărcinat" primea decret de mulţumire; pentru al doilea curs de patru ani va primi „o remuneraţie de jumătate leafă de un an", în aceleaşi condiţii, iar pentru al treilea curs o remuneraţie cuvenită pe întregul an. La cursul „normal", care era de doi ani, pentru primul, în condiţia promovării a o treime din elevi, profesorul primea amintitul decret de mulţumire, iar pentru al doilea şi al treilea, 1/4 şi, respectiv, jumătate din leafa sa. În caz de boală, pensionare, accident se aplicau cele prevăzute în capitolul III, anexă litera B, articolul 7 şi 8 din Regulamentul Organic, a căror stipulaţii au fost precizate mai sus.

Pentru anii de activitate, profesorilor li se acorda şi ranguri boiereşti. Prin Regulamentul Organic se statornicise ca, după trei ani de activitate ca profesori „în ghimna-

[51] *Ibidem*, dosar 253/1833, f. 1.
[52] „Albina Românească", nr. 57, iulie 1832.
[53] Cazul elevului Iacob Fătul, în Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.M.-Mold., dosar 128/1832, f. 51.
[54] Cazul elevului Ianacache Golniceanu, în *ibidem*, dosar 127/1832, f. 117.
[55] *Ibidem*, dosar 131/1832, f. 44 v.
[56] *Ibidem*, dosar 300/1834, f. 17.
[57] *Ibidem*, dosar 261/1833, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zie", să primească un rang boieresc „cinstitoriu şi spre recompensa meritelor". Astfel, în anul şcolar 1835—1836, au fost acordate ranguri boiereşti la 12 slujitori ai şcolii: Gh. Săulescu şi N. Fabian — paharnici, T. Verescu şi V. Peltiche — medelniceri, la fel S. Botezatu şi M. Mavrodin, secretarul Academiei, V. Paulini — sluger; I. Zăhărescu, T. Giuşcă, I. Nanu — pitari iar pedagogii I. Martinovici şi Gh. Pătruţi — vtorii-logofeţi [58]. Ulterior, în 1847, toţi aceştia şi alţii sînt ridicaţi în rangurile lor de boierie. Toate acestea creau o poziţie onorabilă, de apreciere şi cinstire a profesorului atît de implicat în procesul complex de multilaterală devenire a societăţii româneşti prepaşoptiste.

7. Situaţia şcolilor ţinutale şi săteşti.

Şcoala, ca instituţie naţională, îşi realizează misiunea sa numai dacă efectele instrucţiei şi educaţiei se produc la dimensiuni de masă, general-cuprinzătoare, în aşa fel încît cea mai mare parte a locuitorilor să beneficieze de valorile unei culturi naţionale, patriotice, cu destinaţie practică. Şcoala regulamentară, întemeietorii ei, deşi conştienţi de toate acestea, au rămas la începuturi modeste în ceea ce priveşte învăţămîntul destinat celui mai largi părţi a societăţii — locuitorii satelor. Chiar şcoala ţinutală avea ca primi beneficiari pe tinerii orăşeni şi tîrgoveţi, fiii dregătorilor, negustorilor, preoţilor. Tineretul satelor a fost complet lipsită de binefacerile şcolii. Este drept, Regulamentul Organic nu nu există decît în puţine sate mai răsărite, înfiinţate, cel mai des, de proprietarii locului şi săteni, şi mai puţine ca efect al unei politici de dezvoltare a învăţămîntului public, de generalizare a acestuia. În condiţiile timpului, aceasta ar fi fost o sarcină deosebit de grea pentru statul aflat într-un complex proces de modernizare. Aceasta nu înseamnă că lumea satelor a fost complet lipsită de binefacerile şcolii. Este drept, Regulamentul Organic nu acordă atenţie înfiinţării şcolilor săteşti, dar creează un cadru legislativ, larg, în care orice iniţiativă în această direcţie îşi putea găsi un temei şi o justificare principială. Legislaţia ulterioară se preocupă, după cum am arătat, de învăţămîntul public sătesc, guvernanţii recunosc absoluta necesitate a acesteia, dar s-a făcut totuşi puţin. Începuturile sînt, însă, puse şi ele vor fi continuate şi desăvîrşite.

Cele şase şcoli ţinutale, înfiinţate în consecinţa prevederilor regulamentare, îşi deschid cursurile în septembrie 1832 cu următorul număr de elevi: Botoşani — 82, Galaţi — 44, Bîrlad — 50, Huşi — 15, Focşani — 16 şi Roman — 56 [59], deci cu un total modest de 263 elevi. Numărul acestor şcoli şi a elevilor lor creşte, firesc, în perioada următoare. Numai peste un an, în 1833, numărul şcolarilor din ţinuturi ajunge la 858 [60], iar în anul şcolar 1845—1846 există un număr de 13 şcoli cu 1 285 elevi în total, şi anume: Fălticeni — 48, Piatra — 53, Botoşani — 128, Bacău — 110, Tg. Ocna — 39, Tg. Frumos — 73, Vaslui — 42, Huşi — 213, Bîrlad — 158, Tecuci — 58, Focşani — 130, Galaţi — 58 şi la Roman cu 136. Însumînd şi numărul elevilor din şcolile capitalei, obţinem un total general de 2 186 şcolari în învăţămîntul public din Moldova pentru acest an şcolar, cifră cuprinsă şi-n raportul domnului către Adunarea obştească [61]. Conform celor precizate în Regulamentul instrucţiunii publice, şcolile ţinutale funcţionau în localuri proprii sau închiriate, plătite din veniturile Eforiei sau de obştea tîrgurilor, fiind încadrate fiecare cu un învăţător (ulterior şi cu un subînvăţător), dintre absolvenţii cursului pregătitor, special organizat pentru şase luni — februarie-iunie 1832. Epitropia, Departamentul treburilor din lăuntru, Sfatul ocîrmuitoriu şi eforiile tîrgurilor trebuiau să se îngrijească de toate cele necesare bunei funcţionări a şcolii ţinutale, precum şi de locuinţă pentru profesori, lemne de foc, lumînări, mobilier ş.a. Cheltuielile şcolilor, în afară de salarii, erau suportate de eforii, acolo unde existau (opt), iar la Vaslui, Piatra, Fălticeni şi Tîrgu-Frumos erau acoperite prin contribuţiile locuitorilor. În 1842, într-un raport către sfatul ocîrmuitoriu, se propunea ca eforiile să verse banii alocaţi şcolilor în „casa şcoalei" pentru a înlesni procedura folosirii lor. Într-un an şcolar, chiria şi celelalte cheltuieli ale şcolilor ţinutale se ridica la suma de 24 000 lei [62]. În fiecare ţinut, în capitală,

[58] *Ibidem*, dosar 126/1832, f. 23.

[59] După *Prestavlenia Epitropiei şcoalelor*, 29 octombrie, nr. 175/1835, în Hurmuzachi, *Documente...*, Supliment I, vol. V, 1822—1838, Bucureşti, 1894, p. 494.

[60] Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 129/1832, f. 93 v şi cf. „Albina Românească", 1832, p. 392.

[61] Cifră necontrolată, la I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1915, p. 361.

[62] Arh. St. Iaşi, Fond Secretariatul de stat a Moldovei, dosar 1426, f. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unde exista o şcoală publică funcţiona şi cîte un „comitet al şcoalei publice". Din rapoartele acestor comitete către Epitropie sau Sfatul ocîrmuitoriu se poate evidenţia situaţia şcolilor ţinutale.

Şi această situaţie era, de prea multe ori, precară. Şcoala funcţiona ades la un loc cu alte instituţii. Astfel, la Focşani şcoala publică exista în aceeaşi clădire cu poliţia, crişma eforiei, cafeneaua şi „alte"; la Botoşani, cursurile se ţineau într-o „casă părăsită şi fără îngrăditură" [63]. Reparaţiile la şcoli se făceau rar şi durau mult. Din această cauză cursurile începeau tîrziu şi numărul elevilor scădea (cazul şcolii din Roman în 1838, sau Tg. Frumos în 1843). La Botoşani s-a cerut în reptate rînduri „reparaţia caselor sau altă închiriere", la Galaţi şcoala funcţiona (încă în 1843) într-un han; şcoala din Piatra era „lipsită de toate", neputînd funcţiona pe timpul iernii; la Fălticeni obştea „nu se îngrijeşte de chirie, lumînări, lemne"; la Tg. Frumos nu se pot începe cursurile, în septembrie 1842, deoarece „reperaţiile nu sînt săvîrşite"; eforia din Huşi răspunde Epitropiei (după ordinul primit de la Departamentul din lăuntru) că nu are de unde face „mobilele de la şcoala publică", folosite de 11 ani şi ajunse inutilizabile; comitetul de inspecţie al şcolii publice din Bîrlad arată că, mutîndu-se şcoala în local nou, nu are suficiente mobile iar cele vechi sînt „cu totul stricate" şi „puţine pentru numărul sholerilor...", iar la Focşani, deşi „casele pentru şcoală sînt gata de patru ani", nu s-a intrat în ele din cauza „neindeplinirilor ce au să mai face de către antreprenor" [64]. Aproape toate şcolile publice se pling de „neîncăperea odăilor" odată cu creşterea numărului de tineri ce doreau să le urmeze cursurile. Devenind mai numeroase, şcolile publice se lovesc şi de insuficienţa, mai ales în primii ani de după 1832, a cadrelor didactice. Timp de mai multe luni, şcoala din Huşi, de exemplu, a fost închisă în 1834 datorită lipsei învăţătorului. Şi cazurile se mai repetă nu de puţine ori.

În ciuda acestei greutăţi şi lipsuri, retrospectiva permite să se constate o creştere continuă a numărului de elevi cuprinşi în şcolile publice ţinutale. Din tabelul ce urmează rezultă un total de 2 209 elevi ieşiţi de pe băncile acestor şcoli în primii zece ani de existenţă a învăţămîntului public în Moldova [65]:

Nr. crt.	Şcoala	Anii şcolari	Numărul absolvenţilor
1	Bacău	1839—1842	63
2	Botoşani	1832—1842	303
3	Bîrlad	1832—1842	396
4	Fălticeni	1842	16
5	Focşani	1832—1842	361
6	Galaţi	1832—1842	210
7	Huşi	1832—1842	378
8	Piatra	1836—1842	130
9	Roman	1832—1842	242
10	Tecuci	1842	17
11	Tg. Frumos	1841—1842	50
12	Vaslui	1841—1842	43

Rezultă de aci şi şcolile ţinutale nou înfiinţate după 1832.

La Iaşi, pînă în 1842 funcţiona o singură şcoală începătoare — cea de la Trei Ierarhi. În acest an, Eforia propune „să se facă case pentru încă trei şcoale, şi anume: 1. la Tătăraşi, 2. pe Podul Lung şi 3-le în Muntenia de Sus, care case să se ţină cu cheltuiala Eforiei... iar Epitropia să va însărcina cu ţinerea profesorilor... şi darea de cărţi trebuitoare" [66].

[63] Cf. *Socoteală apropiitoare de cheltuielile ţinerii şcoalelor ţinutale*, la Arh. St. Bucureşti, F.M.C.I.P.-Mold., dosar 129/1832, f. 54.

[64] *Ibidem*, f. 4.

[65] *Ibidem*, f. 41—42.

[66] *Ibidem*, dosar 225/1843, f. 5 şi 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şcolile sătești înființate de stăpînire erau puține, iar statul, atunci cînd le înființează, nu se preocupă suficient de întreținerea lor. În această privință, cele mai multe obligații cad în seama sătenilor sau a proprietarului moșiei, atunci cînd acesta se preocupă, cît de cît, de instruirea supușilor. Pe lîngă cele existente anterior, în deceniile de după 1832 se cunosc şcoli care au luat ființă în unele sate sau pe moșiile unor mînăstiri și boieri. Cronologic, pot fi menționate: în 1835, o şcoală sătească la Flămînzi, susținută de domnitorul Mihail Sturza; în 1838, o şcoală sătească la Pomîrla (Dorohoi), înființată pe moșia sa de către hatmanul Anastasie Başotă; în 1839, pe moșia Bozieni (Roman), clucerul N. Fundăţeanu înființează o şcoală sătească; o alta, tot în 1839, pe lîngă mînăstirea Doljești, același ținut, este întemeiată de arhimandritul Veniamin Roset; în 1841 este înființată o şcoală sătească la Darabani de către logofătul Lupu Balș, care obține de la domn, la insistențele lui Th. Balș, o subvenție anuală de 1 000 lei, pentru plata învățătorului, din bugetul Epitropiei. Datorită acestei subvenționări publice, şcoala de la Darabani este socotită ca „prima şcoală sătească de stat din Moldova" [67]. Tot în 1841 se înființează o şcoală pe moșia Sulița Veche, Botoșani, aparținînd lui Lascăr Stavăr, iar din 1842 este menționată o şcoală pentru satele Iocoșeni și Poiana-Lungă, aparținînd mînăstirii Vorona. În 1848 s-a înființat o şcoală pe moșia Broșteni, ținutul Suceava, a vistiernicului Alecu Balș și o şcoală pe moșia Caraclău-Bacău, înființată prin grija vornicesei Anastasia Crupenschi [68].

Pentru toate aceste şcoli, boierii, locuitorii și mînăstirile asigurau localul, întreținerea și plata învățătorilor. Se învăța aici scrisul, cititul, socotitul și rugăciunile. Cursurile durau doi ani.

Făcînd un calcul statistic, Nicolae Suțu constata că abia a 500-a parte din populația Moldovei frecventa şcoala publică [69]. Era mult prea puțin față de necesitățile societății vremii, dar începuturile se făcuseră, și încă într-o modalitate sigură, realistă, creînd premizele dezvoltării ulterioare. Dintr-un calcul al epocii, rezultă că pentru a acoperi necesitățile minimale ale învățămîntului public sătesc, la jumătatea deceniului cinci al secolului trecut era nevoie de cel puțin 6 000 învățători și, evident, tot atîtea şcoli. Aceasta presupunea dezvoltarea amplă a întregului învățămînt românesc pentru a produce cadrele necesare, ceea ce se va realiza treptat în orizonturile create de revoluția de la 1848 și evenimentele ce i-au urmat.

Putem concluziona desprinzînd cîteva din direcțiile principale ale politicii şcolare a vremii:

— organizarea și dezvoltarea învățămîntului ca instituție publică, cu o cuprindere tot mai largă;

— limba română este impusă ca limbă oficială în învățămîntul de stat de toate gradele;

— dezvoltarea unui învățămînt legat de practică, de „nevoile soțietății și țării";

— învățămînt diversificat, specializat și fără discriminări;

— preocupare pentru lărgirea cuprinderii în şcolile publice, pentru tipărirea manualelor necesare, a cărților complementare procesului de învățămînt, asigurarea înzestrării cu material didactic corespunzător;

— realizarea unui învățămînt gradat, supraetajat în: elementar, gimnazial și „înalt-academic", structură ce se va menține atît de mult timp. Pe aceste direcții se va dezvolta învățămîntul de stat în întreaga perioadă următoare. Perioada analizată este, înainte de toate, o perioadă a premiselor și începuturilor.

[67] *Ibidem*, dosar 129/1832, f. 18.

[68] *Ibidem*, dosar 301/1834, f. 82, 82 v și 83.

[69] Prințul Nicolae Şuțu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, traducere cu adăugiri de T. Codrescu, Iași, 1852.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 1

PROGRAMA ÎNVAŢĂTURILOR ACADEMIEI MIHAILENE

Zilele săptămînii		Ceasurile	Colegia I	Colegia II	Colegia III	Colegia IV
LUNI	dim.	8—9	Catihisul	Matematica	Anticile romanilor	Istoria
		9—10	Gheorgrafia	Limba elină	Istoria	Ritorica
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.	2—3	Matematica	Gramatica română		
		3—4	Gramatica română	Gheografia	Catihisul Limba elină	Limba elină Limba latină
MARŢI	dim.	8—9	Istoria	Limba latină	Matematica	Ritorica
		9—10	Limba latină	Istoria	Ritorica	Matematica
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.	2—3	Matematica	Limba elină	Gheografia	Mitologhia
		3—4	Gheografia	Catihisul	Limba latină	Limba elină
MIERCURI	dim.	8—9	Matematica	Gheografia	Istoria	Limba latină
		9—10	Limba latină	Gramatica românească	Limba elină	Ritorica
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.	2—3	Istoria	Limba latină	Anticile romanilor	Gheografia
		3—4	Gramatica rom.	Istoria	Ritorica	Istoria sfîntă
JOI	dim.	8—9	Catihisul	Matematica	Ritorica	Istoria
		9—10	Matematica	Limba latină	Gheografia	Limba elină
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.		Recreaţie			
VINERI	dim.	8—9	Matematica	Istoria	Istoria Ritorica	Limba latină
		9—10	Gheografia	Istoria sfîntă	sfîntă	Matematica
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.	2—3	Limba latină	Gramatica rom.	Istoria	Ritorica
		3—4	Gramatica rom.	Gheografia	Limba latină	Istoria
SÎMBĂTA	dim.	8—9	Istoria sfîntă	Limba elină	Matematica	Mitologhia
		9—10	Istoria	Limba latină	Limba elină	Gheografia
		10½—12	Limbile ghermană şi franţeză			
	după-am.	2—3	Limba latină	Matematica	Gheografia	Ritorica
		3—4	Gheografia	Istoria	Ritorica	Tălmăcirea evangheliei
			Profesori	*Profesori*	*Profesori*	*Profesori*
			G. Ionescu	G. Vasiliu	D. Lăzărescu	I. Albineţ
			I. Stavrat	C. Evcomie	I. Albineţ	D. Gusti
			G. Vasiliu	D. Lăzărescu	G. Ionescu	C. Evnomie
			D. Lăzărescu	I. Stavrat	G. Vasiliu	I. Stavrat
			I. Albineţ	D. Stoica	D. Gusti	D. Stoica
			D. Stoica	I. Albineţ	I. Stavrat	G. Vasiliu
				G. Ionescu	D. Stoica	D. Lăzărescu

Sursa : Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PE ANUL SHOLASTIC 1843—1844

Colegia V	Anul II filosofie	Anul I de legi	Anul II de legi	Lecţii extraordinare
Matematica Fizica	Matematica Istoria	Dreptul natural Poliţia	Dreptul legi (?)	
Istoria naturală Istoria	Fizica Statistica			4½—6 Limba rosiană
Antropologia Istoria naturală	Fizica Fiziologhia			
Tălcuirea evangheliei Matematica	Matematica			Agricultura
Fizica Istoria	Statistica Istoria	Dreptul natural Poliţia	Dreptul ţivil	
Limba elină Matematica	Fizica Matematica			4½—6 Limba rosiană
Limba elină Istoria naturală	Fiziologhia			
		R e c r e a ţ i e		
Fizica Istoria	Statistica Istoria	Dreptul natural Poliţia	Dreptul ţivil	
Istoria naturală Limba elină	Fizica Fiziologhia			4½—6 Limba rosiană
Antropologhia Matematica	Fizica Matematica		Drept ţivil	
Limba elină Tălmăcirea evangheliei	Statistica			Agricultura
Profesori T. Stamate A. Costinescu G. Ionescu I. Albineţ P. Cîmpanu G. Ionescu P. Evnomie	*Profesori* A. Costinescu M. Kogălniceanu T. Stamati G. Săulescu P. Cîmpanu	*Profesori* P. Cîmpanu	*Profesori* D. Bojinca	*Profesori* S. Botezatu L. Filipescu D. Pop T. Codrescu P. Costandachi

— Moldova, dosar 204/1843, fila 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 2

Foae Cărților și a manuscriptelor după care să paradosăsc obiectele în shoalele publice

Nr.	Numele cărților	Clasul Gradului I	Numele autorilor
1	2	3	4
1	Abecedar românesc	sau întîile cunoștințe de litere și idei, compus cu învoirea cinstitei Epitropii, a doua ediție la anul 1836.	Pah. Gheorghe Săulescu
2	Mic Catihis	sau învățăturile creștinești sau istoria sfîntă pe scurt, după învoirea Preasfințitului mitropolit, tipărit la 1836.	Aga Gheorghe Asachi
3	Aritmetica	pentru începători, elementele artmetice pînă la proporții, cu aplicații practice, manuscript.	Aga Gheorghe Asachi
4	Gramatică românească	sau pe scurt învățătura a etimologhiei și sintaxului românesc, după învoirea cinstitei Epitropii, la 1837, tipărită.	Pah. Gheorghe Săulescu
5	Gheografia	pe scurt, cu introducere, compusă și tipărită la 1834, cu învoirea cinstitei Epitropii.	Pah. Vasile Fabian
6	Abecedari latin	tipărit după învoiala cinstitei Epitropii la 1837.	Prof. N. Drăghinici
7	Caligrafie	după moduri, după învoiala cinstei Epitropii	Parteni Antonov
		In clasul al IV-lea real	
8	Mică gheografie a Moldovei și a Țării Românești		Pitar V. Popescu
9	Stilul epistolar compilat	manuscript	Prof. I. Stavrat
10	Istoria naturală	pe scurt, compilată, manuscript.	Prof. C. Zefirescu
11	Desenul liniar	după manual alcătuit, în manuscript, de	Aga Gheorghe Asachi
		La școala fetelor se mai adaogă	
12	Istoria sfîntă	în manuscript ce se va tipări	Ermioana Moruzi
13	Istoria morală	în manuscript ce se va tipări	născută Asachi
		Clasele gradului al II-lea In clasele colegiale	
14	Catihisul	pentru cele două clasuri coleghiale de pe a Mitropolitului Moscovei, Platon	Înalt Preasfințitul Mitropolit Veniamin
15	Istoria sfîntă	pentru cele două din urmă clasuri coleghiale.	
16	Gramatica latină	tipărită după învoirea cinstitei Epitropii pentru întîiul și al doilea clas coleghial	Slugerul V. Paulini

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4
17	Sintaxul latin cu hristomaţie	manuscript învoit de cinstita Epitropie pentru a se tipări, pentru al treilea şi al patrulea clas.	Prof. N. Drăghinici
18	Aritmetica	tipărită după învoirea cinstitei Epitropii la 1836.	Aga Gheorghe Asachi
19	Gheografia universală	compilată de pe a lui Bambi şi Hofman.	
20	Istoria hronologhiei	după autori clasici, tipărită cu învoiala cinstitei Epitropii, la 1837	Pah. Gheorghe Săulescu
21	Ritorica	după manuscriptele compilate din cei mai buni autori.	Pah. Gheorghe Săulescu
22	Elementel alghebrei	tipărite după învoiala cinstitei Epitropii	Aga Gheorghe Asachi
23	Gheometria		
24	Istoria naturală	tipărită după învoiala cinstitei Epitropii.	Dr. Cihan
25	Mitologhia	compilată din cărţile scolastice a Austriei, manuscript.	Pah. Gheorghe Săulescu
26	Anticvităţile	după manuscripte.	Constantin
27	Abecedariul greco-românesc	după manuscripte.	Constantin
28	Hrestomaţie elinească		
	Învăţăturile înalte		
29	Filosofia	compliată după autorii Crus, Verner şi Şedius	Dr. T. M. Cîmpianu
30	Istoria rezumată	după cartea tipărită şi manuscriptele autorilor clasici încuviinţaţi în Austria	Pah. Gheorghe Săulescu
31	Înalta matematică	manuscripte dupre autorii Cnar, Salamon, Biuhmiler, Baumgartner, Pope, Tuile şi alţii	Dr. Stamate
32	Fizică		
33	Gheometria practică		
34	Arhitectura	— „ — — „ —	— " —
35	Hehanica		
36	Himia organicească şi tehnologhia		
	Pentru învăţarea limbii franţeze		
37	Abeţedarul	tipărit	Dr. Stamati
38	Intîile cunoştinţe	tipărite	Pitar V. Scriban
39	Carte elementară româno-franţeză	tipărită	Aga Gh. Asachi
40	Gramatica româno-franţeză	după Chapsal	Prof. Jordan
	Învăţarea limbii rosiene		
41	Abeţedar rosiesc	tipăriu	
42	Gramatica ruso-română	tipărită	Prof. Peltiche

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1	2	3	4
		Învățarea limbii ghermane	
43	Abeţedar **gherman**	tipărit	
44	Gramatica ghermană	tipărită	

Sursa : Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice — Moldova, dosar 127/1832, fila 154—155.

Anexa nr. 3

Programa şcoalelor începătoare

Zilele săptămînii		Clasul lancastric	Clasul I normal	Clasul II normal	Ceasurile
LUNI	dim.	Cunoaşterea literelor, Silabisirea, Memorizaţia Rugăciuni, Scrierea şi numărarea	Gramatica Aritmetica	Gheografia Caligrafia	8—9½ 9½—11
	după am.		Catehisul	Aritmetica	2—4
MARŢI	dim.		Gheografia Gramatica	Gramatica Gheografia	8—9½ 9½—11
	după am.		Aritmetica	Catihisul	2—4
MIERCURI	dim.		Caligrafia Gheografia	Aritmetica Gramatica	8—9½ 9½—11
	după am.		Catihisul	Caligrafia	2—4
JOI	dim.		Aritmetica Gramatica	Catihisul Gheografia	8—9½ 9½—11
	după am.		recreaţie		
VINERI	dim.		Gheografia Gramatica	Gramatica Gheografia	8—9½ 9½—11
	după am.		Catihisul	Aritmetica	2—4
SIMBĂTA	dim.		Caligrafia Gheografia	Gramatica Aritmetica	8—9½ 9½—11
	după am.		Aritmetica	Catihisul	2—4

Sursa : Arhivele Statului, Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, dosar 154/1847, fila 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 4

Programa împărţirii ceasurilor în Institutul pentru învăţătura fetelor

Zilele săptămînii		Clasul I	Clasul II	Clasul	Ceasurile
LUNI	dim.	Cetire. Lucru de mînă	Cetirea Catihis	Ortografia Dictando	8—10½ 10½—12
	după am.	Scrisoarea	Lucru de mînă	Lucru de mînă	2—4
MARŢI	dim.	Cetire. Lucru de mînă	Caligrafia Desenul	Istoria sfîntă gram. Desenul	8—10½ 10½—12
	după am.	Lucru de mînă	Desenul	Lucru de mînă	2—4
MIERCURI	dim.	Numărarea Lucru de mînă	Cetirea Catihis Lucru de mînă	Aritmetică Catihis Lucru de mînă	8—10½ 10½—12
	după am.	Scrisoarea	Lucru de mînă	Lucru de mînă	2—4
JOI	dim.	Sf. rugăciuni, Cetire Lucru de mînă	Aritmetică Gramatică Desenul	Cetire, Aritmetică Desenul	8—10½ 10½—12
	după am.	Lucru de mînă	Lucru de mînă	Lucru de mînă	2—4
VINERI	dim.	Cetirea Lucru de mînă	Caligrafia Lucru de mînă	Cetirea Aritmetică Lucru de mînă	8—10½ 10½—12
	după am.	Scrisoarea	Lucru de mînă	Lucru de mînă	2—4
SIMBĂTĂ	dim.	Cetirea Lucru de mînă	Aritmetică Gramatică Desenul	Caligrafia Desenul	8—10½ 10½—12
	după am.	R e c r e a ţ i e			

Sursa: Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiuniolr Publice, Moldova, dosar 154/1847, fila 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Anexa nr. 5

Programa Ecsamenului public urmat în Ghimnazia Vasiliană în Eşii, la 26 april 1833

Obiecturi ordinare

I. *Clasul Elementar*

1. Cetirea 2. Scrierea 3. Numărarea	După metodu lui Lancastru	D. Teodor Verescul
4. Învăţarea şi memorizaţia sfintelor rugăciuni		D. Teodor Stamati

II. *Clasul normal*

1. Gramatica românească (partea etimologhică pînă la verburi) 2. Gheografie (începuturile gheografiei cu Evropa) 3. Aritmetica (cele patru operaţii) 4. Întîile cunoştinţe, pînă la fabule 5. Catihis, de la partea I-a pînă şi a III-a.	D. Gheorghe Filipescu Sfinţia sa, părintele Sechilari Ion

III. *Clasele ghimnaziale*

1. Ritorica (introducerea cu partea I, elocuţia)	
2. istoria universală (a romanilor în scurt, inclusiv pînă la marele Constantin)	D. Gheorghe Săulescu
3. Matematica (fracţiile obşteşti, numirile zăcimale cu operaţiile lor şi numirile complexe, asămine cu operaţiile lor)	D. Vasile Fabian
4. Limba latină (din sintax, partea I-a)	
5. Gheografia (dispre Africa în amăruntul, asămine dispre America şi Avstralia şi dispre preliminariile gheografiei)	D. Vasile Fabian
6. Catehisis (de la partea a patra a simbolului pînă la a noua).	Sfinţia sa, părintele iconom Constantin

Obiecturi extraordinare

I. *Legile*

Partea I-a a Condicii politiceşti	D. Hr. Flehtenmacher

II. *Limba franţeză*

1. Gramatica pîn' şi verburi regulate 2. Exerciţii de ortografie 3. Tălmăcire 4. Rostirea fabulilor	D. Charles Tissot

III. *Limba rosiană*

1. Cetirea 2. Scrierea 3. Începuturile gramaticii pînă la pronume	D. Vasile Peltichi

IV. *Limba ghermană*

1. Cetirea 2. Scrierea 3. Din gramatică pînă la verburi	D. Samoil Botezatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. *Limba elinească*

1. Cetirea
2. Scrierea
3. Din gramatică şi tălmăcirea din autori. } D. Can. Atanasiu

VI. *Caligrafie şi desen*

1. Caligrafia în limba românească, franţeză, rosianĕ, elinească
2. Planuri topografice, desen de peinzanjur şi de flori. } D. Iosef de Adler

Sursa: Arhivele Statului Bucureşti, fond Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Moldova, dosar 253/1833, fila 3.

L'ORGANISATION DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC EN MOLDAVIE DE 1832 À 1848 (II)

RÉSUMÉ

Le cadre de l'enseignement public en Moldavie fut tracé par le Règlement Organique de 1831 et par les lois scolaires qui mirent en application ses dispositions.

Pour réaliser les buts poursuivis, le principal organe fut l'„Administration de l'Enseignement Public". Créée au XVIII-e siècle, ayant les attributions du Ministère de l'Education Nationale d'aujourd'hui, l'„Administration de l'Enseignement Public" fut réorganisée en 1832, sa compétence fut agrandie et mieux précisée. Elle eut pour chef le „référendaire" (ou directeur) des écoles publiques.

En décembre 1832, l'„Administration de l'Enseignement Public" fonda le „Comité scolaire" auquel elle délégua d'importantes attributions, notamment pour la publication des livres d'école. Dans les départements, l'„Administration de l'Enseignement Public" agissait par l'entremise des administrations locales et des „comités d'inspections".

Dans le budget de la principauté de Moldavie furent prévues les dépenses que nécessitaient l'enseignement public. A ces dépenses ont contribuée aussi l'Archevêché, les Evêchés, des donations, les revenus des biens appartenant aux écoles, etc.

Afin d'unifier le système d'enseignement en Moldavie, l'„Administration de l'Enseignement Public" a pris sous son contrôle les écoles privées. Les directeurs de ces écoles furent subordonnés à l'„Administration de l'Enseignement Public", dont un délégué assistait aux examens semestriels. Les manuels utilisés dans les écoles privées devaient être rédigés conformément aux normes établies par le „Comité scolaire".

Le 1-er novembre 1834, fut fondée une école pour les jeunes filles. Furent aussi créées l'Ecole des Arts et Métiers, la chaire d'économie agricole, la classe de peinture et de dessin, etc. Ainsi furent posées les bases de l'enseignement professionnel en Moldavie.

La méthode suivie dans toutes les écoles publiques de Moldavie a été la méthode de Lancaster.

En Moldavie, sous le régime du Règlement Organique, ont débuté, assez modestement, les écoles pour les habitants des villages. Ces débuts, alors très modestes, ont été suivis de notables progrès.

Quoique les résultats obtenus par l'enseignement public, en Moldavie, à la veille de la révolution de 1848, n'ainet pas été exceptionnels, néanmoins cet enseignement a contribué à ce que la jeune génération s'encadre dans la lutte pour les grandes revendications nationales.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONȘTIINȚA NAȚIONALĂ ÎN PRIMELE PERIODICE DIN MOLDOVA

DE

ȘTEFAN LEMNY

O cercetare amplă a conștiinței naționale la români, care să-i urmărească în profunzime geneza și evoluția, ne lipsește. Există, în schimb, cîteva studii speciale, dedicate unor aspecte ale acestei probleme [1]. Reunite, ele pot sugera imaginea conștiinței de sine a românilor într-o epocă marcată de adînci transformări în toate compartimentele societății. Astfel, unul din asemenea studii stabilea că, deși formată, conștiința națională se găsea la începutul veacului XIX numai la o pătură subțire de cărturari, că pătrunderea ei în masa populației a fost slabă, că, în fine, abia după 1831, componentele ei au găsit ecou în straturile societății, devenind reale idei forță ce aveau să ducă la înfăptuirea statului național român [2]. De la aceste concluzii pornește cercetarea pe care ne-am propus-o în rîndurile de față a periodicelor din Moldova pînă la 1848, dată ce încheie o etapă distinctă în evoluția publicisticii românești [3]. Desigur, aserțiunile amintite mai înainte pot incita discuții contradictorii. Deocamdată, însă, pînă la alte cercetări, sîntem înclinați să le acordăm tot creditul ce se cuvine unor concluzii îndelung gîndite și întemeiate pe demonstrații minuțioase. Acceptîndu-le, ne propunem, deci, să arătăm în ce măsură presa din Moldova a reprezentat un element de instilare în rîndul maselor a acelor idei și concepte capabile să contribuie la cristalizarea conștiinței lor naționale. Rolul pe care sîntem tentați să i-l acordăm în acest proces nu este întîmplător. Înșiși corifeii renașterii naționale vedeau în presă o veritabilă „putere în stat" [4], cu efecte în opera de culturalizare a maselor și de edificare a României moderne.

De notat, în acest sens, exemplul cărturarilor moldoveni, care, asemenea confraților munteni și ardeleni, au văzut în răspîndirea „noutăților" și a „cunoștințelor", prin intermediul gazetelor, eforturi lăudabile „pentru o lucrare viitoare", în slujba unității naționale [5]. Ei considerau că și pentru „ghinta număroasă a românilor" mijlocul care să ducă la un asemenea rezultat „sînt foile periodice" [6], aceste veritabile „vigle ale națiunilor" [7], cum le plăceau să le numească, exagerîndu-le, desigur, importanța.

---

[1] Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturii interne. Român — românesc în textele din veacurile XV—XVII*, în *Studii*, XVII, 1964, nr. 5, p. 967—1.000; Virgil Cândea, *Les lumières et la naissance de la conscience nationale chez les roumains*, în *Les lumières et la formation de la conscience nationale chez les peuples du sud-est européen*, Bucarest, 1970, p. 83—95; Keith Hitchins, *Religion and Rumanian National Consciousness in Eighteenth-Century Transylvania*, în *The Slavonic and East European Review*, vol. 57, 1979, nr. 2, p. 214—239; *Un débat: Conscience nationale et mouvements de libération*, în *Revue des études sud-est européennes*, XVII, 1979, nr. 4, p. 715—798, etc.

[2] Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române. 1750—1831*, București, 1972, p. 175.

[3] George Em. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. I, Cluj-Napoca, 1977, p. 109.

[4] M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în *Opere*, I, ed. Dan Simonescu, București, 1974, p. 336. Alte opinii despre menirea tiparului și a presei, sintetizate de Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, 1976, p. 118—119.

[5] *Jurnalismul român*, în *Albina românească*, XVI, nr. 6, 20 ian. 1844, p. 21 (Se va cita, în continuare, *Albina*).

[6] *Jurnalismul în România*, în *rev. cit.*, XIX, nr. 3, 9 ian. 1847, p. 10—12.

[7] M. Kogălniceanu, *op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De aceea reclama M. Kogălniceanu pilda nord-americanilor, „a cărora cea dintîi treabă" în opera de civilizare „este să deschidă un drum și să aducă cu dînșii un teasc, spre tipărirea unui jurnal" [8]. Istoricul avea astfel în vedere rolul presei „în domeniul inteligenții", rol comparabil cu acela al mașinii de aburi „în lumea materială" [9].

Ar părea de aceea nedrept ca în analiza unei epoci să ignorăm tocmai ceea ce contemporanilor ei li se părea esențial sub raportul stimulării vieții spirituale. Un atare studiu nu este însă lesne de întreprins și obligă, din capul locului, la cîteva rezerve metodologice. Ce credit acordăm, în general, presei ca sursă de informație a unei epoci, știute fiind „formalismele" publicistice ce-i caracterizează, adesea, activitatea? Cum putem să evidențiem o stare de conștiință ascunsă adînc în lăuntrul manifestărilor culturale, o stare ce poate să existe chiar atunci cînd îi lipsește forma exterioară cea mai expresivă, după cum absența ei poate fi mascată de cele mai înălțătoare declarații patriotarde? [10].

În fața unor dificultăți ca acestea nu ne putem propune țeluri spectaculoase. Dar, între decepția de a nu putea oferi, deocamdată, o imagine integrală a conștiinței naționale, ajutați de metodele istoriei cantitative, și necesitatea recuperării ei, fie și fragmentar, opțiunea din urmă se impune [11].

Cu această convingere, studiul de față își propune să consemneze mai ales două aspecte în legătură cu tema enunțată;

— în ce măsură publicațiile din Moldova *au exprimat* conștiința națională a românilor în ajunul revoluției de la 1848;

— în ce măsură ele *au difuzat* elementele constitutive ale acesteia, contribuind astfel la cristalizarea climatului revoluționar din epoca respectivă.

Analizînd contribuția periodicelor românești în direcția afirmării conștiinței naționale se cuvine să stăruim, mai întîi, pe marginea declarațiilor lor programatice. Mai ales datorită prejudecății ce există, potrivit căreia revistele românești căpătaseră o fizionomie națională abia în timpul patronajului tipografic al lui M. Kogălniceanu, restul publicațiilor, anterioare, fiind acuzate de „o coloră locală" [12]. Prejudecata își are originea în chiar programul *Daciei literare*, prima foaie care a proclamat în mod distinct țelul de „foaie românească", avînd a se îndeletnici cu „producțiile românești, fie din orice parte a Daciei", indiferent de loc [13]. Ceea ce nu exclude însă ideea că foile anterioare au fost străine de un asemenea crez.

Desigur, între cele două gazete existau deosebiri însemnate. Cea dintîi reprezenta o publicație oficială, credincioasă ordinii interne a cenzurii [14], spre deosebire de revista lui Kogălniceanu, protestară prin excelență. *Albina* desfășura, apoi, o activitate de pionierat, cu neajunsurile inerente ce decurgeau de aici, și care o făceau să nutrească ea însăși convingerea că „nu poate avea deplinătatea care se cîștigă numai printr-o îndelungată praxis" [15]. Dar poate fi infirmată pe aceste motive existența deziderateloror naționale?

---

[8] M. Kogălniceanu, *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională la Academia mihăileană în 24 nov. 1843*, în *Opere*, vol. II (ed. Al. Zub), p. 388.

[9] Idem, *Jurnalismul românesc în 1855*, în *Opere*, I, p. 12.

[10] „Nu devine cineva scriitor național — scria Eminescu, evocîndu-l pe Anton Pann — prin aceea că repetă cuvintele *patrie, libertate, glorie, națiune* în fiecare șir al scrierilor sale, precum, pe de altă parte, poate cineva să nu pomenească de loc vorbele de mai sus și să fie, cu toate acestea, un scriitor național", în *Frumosul românesc în concepția și viziunea poporului*, București, 1977, p. 293.

[11] O „istoriografie" asupra reflecțiilor ce s-au rostit pe marginea rolului presei în afirmarea conștiinței naționale ar fi greu de compus, dat fiind că aproape în fiecare lucrare consacrată presei românești (bibliografia lor cea mai bună, pe publicații, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979) există referiri generale de acest fel. Aprecieri mai insistente în acest sens, la George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură. Bibliografie analitică*, cu un studiu monografic, București, 1969, p. 129—130, 140—141 și Al. Andriescu, *140 de ani de la înființarea „Albinei": pionierat cultural*, în *Iașul literar*, XIX, nr. 7, iul. 1969, p. 65—67.

[12] M. Kogălniceanu, *Introducție* la *Dacia literară*, I, ian.-febr. 1840, p. 40, apud, *Dacia literară*, (ed. Maria Platon,) București, 1972, p. 4.

[13] *Ibidem*.

[14] Valeria Osoianu, *Date noi cu privire la apariția unor periodice ale lui Gheorghe Asachi*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, 1957, p. 271.

[15] *Înainte cuvîntare*, în *Albina*, I, nr 1, 1 iun. 1829, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toți cei care au stăruit pe marginea acestei „veterane" a publicistei noastre i-au remarcat limitele programatice, dar și condițiile obiective care le-au generat [16] și care, după opinia noastră, nu presupun neapărat și lipsa unor deziderate naționale, cu implicații largi asupra conștiințelor. E semnificativ faptul că în a sa *Înainte cuvîntare, Albina românească* lasă să se înțeleagă țelurile de acest fel, expunîndu-le însă într-o manieră îndatorată concepției luministe despre rolul culturii în civilizarea unui popor. Văzînd în „dorul de învățătură" singura cale „prin care o nație se face puternică și fericită", *Albina...* își propunea să urmărească „înaintarea minții omenești", deziderat cu atît mai scump cu cît „numai nația noastră în cea mai mare parte este lipsită de aceste îmbunătățiri" [17]. În general, însă, primele periodice românești apărute sub conducerea lui Gheorghe Asachi n-au proclamat țeluri naționale distincte: *Alăuta românească*, *Arhiva Albinei*, continuau mesajul *Albinei românești*, ale cărui suplimente erau; *Foaia sătească* se adresa sătenilor pentru a le face cunoscute „poruncile și povățuirile ocîrmuirii" [18], *Icoana lumei* urma „a înlesni, afară de shoală, obștească luminare a *tinerimei* și a poporului" [19]; *Spicuitorul moldo-român* era menit să prezinte știri agricole și comerciale, alături de „productele cele mai însemnătoare a literaturilor străine și a literaturii naționale" [20]; în fine, *Buletinul oficial* cuprindea acte juridice și dispozițiile ocîrmuirii [21].

Sub deziderate atît de eterogone (de la cele culturale la cele comerciale și agricole), ar fi, într-adevăr, greu de deslușit consecințele acestor gazete în direcția afirmării conștiinței naționale. De aceea, știrile și articolele cuprinse în ele păreau la prima vedere chiar unui contemporan ca Gh. Barițiu „mai mult a fabule" decît „evenimente adevărate" [22]. De o *Albină românească* „condamnată a culege miere numai din florile grădinii domnești" avea să-și amintească mai tîrziu și Vasile Alecsandri [23], iar M. Kogălniceanu constata la rîndu-i, exagerînd, desigur, că singurele producții tipografice în Iașii anului 1845 erau acele „versuri în cinstea domnului și a domnișorilor... și cărți de rugăciune", între care *Calendarul* său pe 1845 părea „cel de pe urmă lucru care va mai avea ceva idei" [24].

Că mărturisirile de mai sus nu erau simple figuri de stil au dovedit-o faptele însele. Pentru nerespectarea cenzurii, *Dacia literară* fusese suspendată. Măsura era urmată de porunca domnească, din 23 aug. 1840, de a se închide orice tipografie ce se sustrăgea avizului cenzurii și cu interdicția ca nici un redactor „să nu mai fie iertat a tipări nici un fel de foaie periodică" [25]. Cu această asprime a fost supravegheată *Propășirea* de la apariția primului număr, cînd cenzura a operat restricții începînd chiar cu titlul publicației și continuînd cu alți termeni (știință, idei, nație), încît un cercetător al cenzurii în Moldova se întreba uimit dacă nu cumva aceste cuvinte au fost cauza „executării ei" [26].

De mustrarea domnitorului pentru „o supraveghere mai mare a celor tipărite" [27] n-a scăpat nici redactorul *Albinei românești*, în ciuda faimei sale de apărător al dispozițiilor oficiale.

---

[16] E. Lovinescu, *Gh. Asachi. Viața și opera sa*, București, 1927, p. 161; Al. Andriescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979, p. 26—27.

[17] *Înainte cuvîntare*, în *rev. cit.*, p. 1.

[18] *Foaia sătească*, I, nr. 1, 2 apr. 1839, p. 1.

[19] *Către cinstitul public*, în *Icoana lumei*, I, nr 1, 29 sept. 1840, p. 1—3.

[20] *Prospect*, în *Spicuitorul moldo-român/Le Glaneur moldo-valaque*, Iași, 10 mart. 1841, p. 2, 4, liminare.

[21] *Buletinul. Foaie oficială*, VIII, nr. 24, 24 mart. 1840, p.94—95, unde s-a publicat ofisul domnesc privitor la scopul acestei foi, din 30 nov. 1839.

[22] Gh. Bariț, *Anonim și pseudonim*, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, nr. 36, 4 sept. 1844, p. 284 (Se va cita în continuare *Foaie pentru minte...*).

[23] V. Alecsandri, *Despre Constantin Negruzzi*, în *Opere. Proza*, București, 1876, p. 575.

[24] M. Kogălniceanu, *Scrisori, 1834—1849*, Ed. Petre V. Haneș, București, „Minerva", 1913, p. 42.

[25] Maria Platon, *Dacia literară, destinul unei reviste, viața unei epoci literare*, Iași, „Junimea", 1974, p. 330.

[26] Radu Rosetti, *Despre censura în Moldova*, în *An. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.*, Seria II, t. XXIX, p. 358—359.

[27] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 12—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceste condiţii, înţelegem cît de dificilă a fost misiunea periodicelor româneşti în opera de afirmare a crezului naţional în ajunul marilor evenimente ce au dat glas, prin fapte, conştiinţei naţionale a românilor.

Se cuvine, de aceea, să constatăm mai întîi că, deşi nu şi-au formulat în termeni distincţi un program naţional, cele dintîi gazete româneşti din Moldova l-au sprijinit indirect prin amplul program de culturalizare, program ce reprezenta de fapt o etapă obligatorie spre afirmarea conştientă a aspiraţiilor naţionale. Nu trebuie uitat apoi faptul că, în ciuda *afirmării* sale explicite sau nu, presa românească a dat expresie prin tot ce a publicat (la aceasta ne vom referi în cele ce urmează) preocupării sale de a se pune în slujba conştiinţei naţionale.

Astfel, „noua generaţie" de revoluţionari care a condus periodicele de după 1840 n-a apărut pe un teren gol. Au existat între aceşti „peri negri — peri albi" numeroase neînţelegeri, generate de cauze adînci, economice, sociale sau politice. Dar, în acelaşi timp, a existat între ei şi un fir de legătură, mai trainic, în ceea ce priveşte continuarea aspiraţiilor de ordin naţional. Ar fi suficient să ne amintim de ambiţia pe care şi-o mărturisea, încă din 1838, M. Kogălniceanu de a merge pe drumul deschis de educatorul generaţiei sale, Gh. Asachi [28], acela pe care, tot el, avea ulterior să-l discrediteze.

De aceea, considerăm că în publicistica de după 1840, nu caracterul naţional a fost o noutate, ci modul ei de a şi-l exprima, mod ce cîştigase, prin îndemnurile revoluţionare ale epocii, note tot mai distincte. Astfel, „făcînd abnegaţie de loc", *Dacia literară* se considera „o foaie românească", avînd a se îndeletnici „cu producţiile româneşti, fie din orice parte a Daciei" [29]. Mesajul a fost perpetuat de *Propăşirea* şi îmbogăţit cu elemente noi ce făceau din foaie „un veritabil port-stindard al unui popor deşteptat la viaţa trepidantă a secolului" [30]. Între gazetele conduse sau îndrumate de Gh. Asachi şi cele ale lui M. Kogălniceanu — reprezentanţii celor două generaţii de idei ce precedau anul 1848 — a existat astfel o strînsă unitate. Cele dintîi au manifestat un ataşament mai vizibil faţă de spiritul vremii din nevoia organică de a putea fiinţa şi de a-şi îndeplini misiunea culturalizatoare, esenţială în acea epocă [31]. Cele din urmă au acceptat riscurile suprimării succesive pentru a-şi exprima în schimb deschis crezul naţional [32]. Şi unele şi altele s-au pus în slujba culturii naţionale, nutrind largi idealuri sociale pentru „luminarea naţiei", completîndu-se şi chiar continuîndu-se [33]. Această activitate a reprezentat dealtfel o trăsătură definitorie a întregii publicistici româneşti. Se poate vorbi în acest sens de o veritabilă solidaritate de acţiune între presa moldovenească şi cea din celelalte provincii, fapt de natură să dea glas conştiinţei naţionale.

Dacia literară a atras „corespondenţi statornici" munteni, după cum avea să-i stimuleze apoi şi *Propăşirea* [34]. La rîndul ei, presa moldovenească s-a făcut, în dese rînduri ecoul publicaţiilor din Ţara Românească, Transilvania sau Bucovina, fie republicînd anumite articole, fie difuzîndu-le anunţurile, inclusiv cele de prenumerare, fie recomandîndu-le publicului cititor.

Edificatoare pentru spiritul de solidaritate naţională dintre publicaţiile din Moldova şi celelalte publicaţii româneşti este atitudinea promptă a *Albinei româneşti* în direcţia stimulării publicaţiilor din principatele vecine. La ştirea despre încetarea apariţiei *Curierului românesc*, gazeta lui Gh. Asachi îşi exprima indignarea ca o revistă ce „este a naţiei căreia poartă şi numele" ar putea să dispară, căci „de va lăsa naţia să cază acest început ce au fost şi va fi o shoală, ea îşi părăseşte lucrurile sale" [35]. Cu acelaşi entuziasm naţional era salutată apariţia *Foii literare* de la Braşov, viitoarea *Foaie pentru minte, inimă, şi literatură*, din al cărei program se reţinea menirea de „a scoate la vedere şi pe ceriul

---

[28] Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Iaşi, 1974, p. 62—64.

[29] M. Kogălniceanu, *Introducţie* la *Dacia literară*, în *op. cit.*, p. 4.

[30] P. Cornea, *Propăşirea*, în *Reviste literare româneşti din secolul al XIX-lea. Contribuţii monografice*, Bucureşti, 1970, p. 46.

[31] Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 25.

[32] M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc în 1855*, în *op. cit.*, p. 340.

[33] *Magazinul istoric pentru Dacia*, apărea ca o continuare a *Arhivei româneşti* pe care M. Kogălniceanu o socotea, la rîndu-i, în prelungirea *Propăşirii*. Cf. V. Cândea, *„Histoire de la Valachie", adnotată de N. Bălcescu...*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, II, 1957, p. 74.

[34] V. Cândea, *loc. cit.*, p. 73.

[35] *Albina*, IV, nr. 102, 29 dec. 1832, p. 405.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

românesc feliurimi de scene istorice din clasica noastră Transilvanie", odată cu „sporiul ce i-l face românii în cele două provinții vecine, în toate ramurile literaturii" [36]. Străbătut de suflul militant erau și îndemnul adresat de *Albina* către „toți românii" „de a înbrățoșa astă întreprindere chiar națională" [37], cum era socotit *Magazinul istoric pentru Dachia*. Toate aceste atitudini probează că între publicațiile românești din cele trei țări a existat o continuă solidaritate, mai puternică decît contradicțiile ce și-au făcut loc între ele pe marginea unor chestiuni științifice sau literare.

Ce loc a ocupat însă conștiința națională în periodicele la care ne referim o dovedește cel mai bine conținutul lor în sine (știri, articole, creații literare, etc.).

Nu trebuie ignorat faptul că o pondere deosebit de însemnată în structura acestor periodice o avea partea de știri, rubrică denumită imprecis *Novitale din afară* la *Albina românească*. Desigur, multe dintre acestea erau „reci", cum le socotea Gh. Barițiu, fără ecouri și asupra conștiinței naționale a cititorilor. Altele însă erau străbătute de o atitudine afectivă, capabilă să influențeze starea lor de spirit.

Ce altă semnificație ar avea știrile despre „sentimentele de filantropie și de viu interes pentru patria comună" generate de ajutorul dat de bucureșteni sinistraților de la Iași, în 1844 [38], sau despre acela acordat sinistraților din București de românii din toate provinciile, în 1847 [39], sau vestea despre înființarea oastei române în Țara Românească [40], sau nota despre primirea triumfală, din 1841, a domnului Moldovei în capitala de odinioară de la Suceava [41], sau amplele știri referitoare la situația demografică [42], la viața economică [43], administrativă [44], politică [45] și culturală [46] din toate provinciile românești?

Ele înfățișau cititorilor noutăți din întregul spațiu românesc, menținîndu-le vie atenția pentru realitățile și frămîntările organismului național. Știrile despre desființarea vămii dintre Țara Românească și Moldova (convenție sancționată în dec. 1846 în cea dintîi, în ian. 1847, în cea de-a doua, și intrată în vigoare la 1 ian. 1848) sînt revelatoare în acest sens. Încă din 1844, I. Ghica concepuse faimosul său articol despre *Unirea vămilor între Moldova și Valahia*, în cel dintîi număr al *Propășirii* [47], dar cenzura a împiedicat difuzarea sa [48]. Articolul a ajuns însă peste munți pentru a-și primi locul cuvenit în paginile *Gazetei de Transiovania* [49]. Mai abilă în răspîndirea informației s-a dovedit în schimb *Albina românească* care, fiind mai puțin suspectă de cenzură datorită fidelității sale oficiale, a putut să transmită evenimentul acesta în cîteva rînduri [50]. Astfel, „uniunea" vamală de la 1 ian. 1848 avea să găsească în gazeta lui Asachi singurul mesager al unei stări de spirit ce proba o vibrantă conștiință națională. Sub forma unei scrisori către redacție, semnată de „Un Focșănian", *Albina* făcea cunoscute împrejurările în care s-a sărbătorit „amestecarea apelor mărginene a Milcovului", simbol al Unirii „prin legături morale și materiale" [51]. Bucuria celor ce participau la sărbătoare — arăta corespondentul — „nu era personală, ci publică, nu formalitate, ci un adevăr" [52].

---

[36] *Albina*, nr. 19, 6 mart. 1838, p. 81.

[37] *Albina*, XVIII, nr. 21, 14 mart. 1846, p. 84.

[38] *Albina*, XVI, nr. 81, 12 oct. 1844, p. 333.

[39] *Albina*, XIX, nr. 27, 29, 30, 36 din 1847.

[40] *Albina*, I, nr. 2, 1 iun. 1829, p. 7.

[41] *Le Glaneur moldo-valaque/Spicuitorul moldo-român*, iul.-sept. 1841, p. 109—110.

[42] *Albina*, nr. 42, 72, 94, 102, din 1842; nr. 2, 3, 5, 13, 17, 69, 74 etc. din 1843; nr. 4, 7, 21, 26, 37—38 etc. din 1844, etc.

[43] *Albina*, nr. 56, 8 dec. 1829, p. 225; nr. 35, 5 mai 1838, p. 147; nr. 17—20, 26, 37—38, etc. din 1844, etc.

[44] *Albina*, nr. 75, 22 sept. 1832, p. 297—298; nr. 11, 7 febr. 1835, p. 45; nr. 55, 13 iul. 1839, p. 225—227; nr. 32, 25 apr. 1846, p. 125—127, etc.

[45] *Albina*, nr. 52, 24 nov. 1829, p. 205—206; nr. 55, 5 dec. 1829, p. 219—220; nr. 35, 5 mai 1838, p. 146—147; nr. 93, 24 nov. 1838, p. 396, etc.

[46] *Albina*, nr. 56, 17 iul. 1838, p. 241; nr. 66, 23 aug. 1845, p. 270; nr. 56, 16 iul. 1842, p. 221—223; nr. 12, 11 febr. 1843, p. 45; nr. 58, 24 iul. 1847, p. 233—235.

[47] *Propășirea*, I, nr. 1, 2 ian. 1844, p. 2—5.

[48] Radu Rosetti, *op. cit.*, p., 358—359.

[49] *Gazeta de Transilvania*, nr. 16, 21 febr. 1844; nr. 19, 24 febr. 1844.

[50] *Albina*, XVIII, nr. 92, 21 nov. 1846, p. 345; XIX, nr. 94, 27 nov. 1847, p. 337.

[51] Un focșenian, *Domnule redactor*, în *Albina*, XX, nr. 5, 15 ian. 1848, p. 17.

[52] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă ştirile pe care le-am amintit punctau geografia spiritualităţii naţionale, articolele şi studiile pe teme diverse aveau să-i exprime suflul, trăirile. În acest sens, „luminarea naţională a compatrioţilor" exprima dublul mesaj al primelor periodice româneşti: instrucţia şi culturalizarea maselor prin popularizarea de „cunoştinţe folositoare" din cele mai variate domenii (istorie, filologie, geografie, ştiinţele naturii etc.) şi, pe aceeaşi cale, educarea lor patriotică şi naţională.

Măsura în care a contribuit fiecare disciplină (istorie, filologia, ştiinţele exacte ş.a.), prezentă în paginile periodicelor prin articole, note sau curiozităţi diverse, la realizarea acestui program a fost, desigur, diferită. Epoca era încă puţin favorabilă încercărilor de individualizare a disciplinelor. Însuşi conceptul de „literatură" acoperea o arie mai întinsă decît domeniul beletristic în sine, înglobînd, deopotrivă, filosofia, istoria sau retorica, iar modelul de „literat" elogiat de Gh. Asachi apărea în prelungirea modelului enciclopedist [53].

Istoria, însă, s-a bucurat de cel mai înalt prestigiu. Ea a avut misiunea de a fi, cum o gîndeau în consens N. Bălcescu dar şi Gh. Asachi, „cartea cea dintîi a unei naţii" [54], mai ales datorită efectelor stimulative pe care le-a avut asupra conştiinţei naţionale. Descifrarea originilor îndepărtate, cu accente pe rolul factorului autohton-dacic [55]; afirmarea continuităţii şi, idee îndrăzneaţă în acea epocă, a romanizării Moldovei [56]; popularizarea unor „eroi fabuloşi" [57] (Alexandru cel Bun, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Vasile Lupu), însoţită de scurte „extracturi din istoria patriei" [58], reprezentau direcţii capabile să aprofundeze cunoaşterea de sine a românilor, factor restructurant al conştiinţei naţionale. În succesiunea cronologică, cu hiatusuri ce proveneau din „simţitoarea lipsă a unei istorii naţionale [59], evocarea trecutului s-a apropiat pînă de epoca contemporană, inaugurată în viziunea celor mai mulţi de înlăturarea domniilor fanariote care marca începutul „mîntuirii noastre şi a întoarcerii în slava strămoşească" [60].

În acord cu aspiraţiile societăţii româneşti, istoria era invocată în paginile publicaţiilor amintite pentru a cimenta convingerile şi atitudinile patriotice cu „pilde" desprinse dintr-un trecut exemplar cînd s-au făcut „lucruri mari prin mici mijloace" [61]. Mesajul naţional-patriotic transmis de istorie era evident. El a depăşit de altfel cadrul modestelor imbolduri „scientiste" pentru a imprima epocii un veritabil sentiment al istoriei, în consonanţă cu idealurile naţionale. Îl exemplifică beletristica, prin elogiul figurilor legendare, capabile să solidarizeze şi să călăuzească spiritele sau prin evocarea nostalgică a trecutului [62], prilejuită cel mai adesea de „motivul ruinelor" [63]; îl exemplifică întregul scris gazetăresc, străbătut de trăiri, atitudini, indisolubil legate de exemplul trecutului.

---

[53] *Despre literatură*, în *Albina*, I, nr. 5, 13 iun. 1829, p. 19.

[54] [Gh. Asachi], *Rediul moldovenesc în Austria...*, în *Albina*, I, nr. 35, 26 sept., 1829, p. 140. Despre orizonturile istoriografice ale primelor periodice din Moldova, a se vedea Vasile Cristian, *Contribuţia primelor periodice la cunoaşterea trecutului naţional: exemplul „Albinei româneşti"*, în *Acta Musei Petrodavensis. Memoria antiquitatis*, Piatra Neamţ, I, 1969, p. 241—252.

[55] Ştefan Lemny, *Motivul dacic în primele periodice româneşti*, în *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, LVI, nr. 6—8, 1980.

[56] G. Seulescu, *Privire asupra stării politice, religioasă, literară şi legislativă a ţerilor cuprinse în Dacia din învechime pînă astăzi*, în *Arhiva Albinei*, nr. 1, 1844, p. 20, cf. V. Cristian, *op. cit.*, p. 248.

[57] *Foileton*, în *Albina*, XVI, nr. 91, 16 nov. 1841, p. 365.

[58] *Din istoria Moldaviei*, în *Albina*, I, nr. 6, 16 iun. 1829, p. 23—24.

[59] *Din istoria patriei*, în *Albina*, I, nr. 8, 23 iun. 1829, p. 32.

[60] *Idee repede despre istoria românilor...*, în *Albina*, I, nr. 55, 5 dec., 1829, p. 220—221.

[61] *Din istoria patriei*, în *Albina*, I, nr. 61, 26 dec., 1829, p. 246.

[62] D. G[usti], *Ştefan cel Mare şi arcul lui*, în *Albina*, XIX, nr. 53, 6 iul. 1847, p. 215—216; K. I., *Odă pe mormîntul faimosului erou Mihai Viteazul...*, în *Albina*, XVI, nr. 79, 5 oct. 1844, p. 327—328; C. Negruzzi, *Riga Poloniei*, în *Albina*, X, nr. 102, 22 dec. 1839, p. 414—416; I. Eliad, *Imn întru memoria răposat întru fericire domn G. Ghica*, în *Albina*, XIII, nr. 73, 13 sept. 1842, p. 289, etc.

[63] C. Negruzzi, *Catacombele mănăstirei Neamţului*, în *Albina*, X, nr. 85, 26 oct. 1839, p. 347—350. Vezi, pe această temă, mai recent, Ovidia Babu-Buznea, *Dacii în conştiinţa romanticilor noştri*, Bucureşti, „Minerva", 1979, p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, într-o epocă de intensă tensiune ideologică, generată de construcția României moderne, istoria, singură, nu putea să-și împlinească misiunea națională. Un larg program instructiv-educativ i se alătura, cu misiunea de a difuza în rîndul maselor a unor idei, sentimente care să stimuleze trăirea conștiinței naționale. În cadrul acestui program, alături de istorie, s-a aflat studiul limbii române, în care se vedea, de asemenea, „acea întîi carte a unei națiii" [64].

„Febra filologică" ce a cuprins cele 7 milioane de români — cum se spunea într-un articol [65], exagerîndu-se, desigur cifra — era firească. Pentru „sentimentul de naționalitate predomnitor astăzi în lume", limba reprezenta „o cvestie vitală" [66], ea fiind „organul neapărat al luminării nației" și, totodată, „sufletul acestui trup politic", „nota esențială ce caracterisește pe națiii" [67]. Pentru români, problema limbii era cu atît mai arzătoare cu cît unitatea limbii românești era contestată din interese vădit tendențioase, ascunse sub forma „disputelor filologice" [68]. Replicii lui Bariț, care nu vedea între români „decît o limbă, un singur dialect" [69] i s-a adăugat pledoaria filologilor moldoveni, mai ales a lui G. Săulescu și C. Negruzzi, pledorie difuzată prompt prin intermediul periodicelor. „Precumu-i este începutul unul, [națiia — arată G. Săulescu], de aseminea are trebuință de o singură limbă națională, ca sufletul de un singur organism" [70], iar C. Negruzzi, deși în polemică cu acesta, pleda, nu mai puțin convingător, pentru impunerea unei singure „idiome" [71].

Aportul periodicelor moldovenești în această direcție s-a concretizat cel mai bine în chiar limba lor în care un bun cunoscător al ei vedea un factor de cimentare a conștiinței naționale [72]. Meritele lor nu scăpau neobservate nici de contemporani. I. H. Rădulescu, spre exemplu, își exprimase preferința pentru *Albina* fiindcă, „țiind cu totul limba populară a Moldaviei, nu puțină slujbă a făcut cercetărilor limbei" [73].

Alături de istorie sau de critica filologică, la programul de afirmare a conștiinței naționale prin intermediul periodicelor au colaborat și alte discipline. Comentînd o piesă a lui Asachi, modesta critică teatrală ce începuse să-și facă locul în paginile *Albinei românești* sesiza „un ce național, un ce al nostru" care a atins „cea mai delicată coardă a publicului" [74].

Un efect „din cele mai brilante" [75] au avut și tablourile istorice, realizate tot de venerabilul referendar al școlilor, tablouri inspirate de chipurile unor domnitori reprezentativi. „Pe fiii noștri, se comenta într-o cronică, îi aducem înaintea icoanei și a statuei vreunui bărbat mare și sufletul nostru se înalță în mîndrie, istorisind faptele și viața acelor mai dinainte de noi" [76].

Cunoștințele economice difuzate de publicațiile amintite au avut, de asemenea, partea lor de contribuție la cristalizarea conștiinței naționale.

Într-un moment în care, peste munți, G. Bariț socotea că „patria, economia și negustoria noastră sînt strîns legate" [77] între ele, în gazetele din Moldova se ridicau tot mai multe voci împotriva ideilor care contestau posibilitatea dezvoltării industriale a aces-

---

[64] *Albina*, XXV, nr. 39, 1853, p. 157.

[65] Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 53.

[66] *Literile și slovele*, în *Albina*, XVI, nr. 96, 3 dec. 1844, p. 393—394.

[67] [G.] S[ăulescu], *Observații gramaticești asupra limbii românești*, în Supliment la nr 51. *Albina*, 29 iun. 1839, p. 209—212.

[68] Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 63.

[69] *Ibidem*.

[70] G. Săulescu, *loc. cit.*; Idem, *Domnule redactor*, în *Albina*, X, nr. 101, 24 decembrie 1839, p. 409 (recte 411); vezi și nr. 72, 10 sept. 1839, p. 295—298.

[71] *Scrisoare către redacție*, X, nr. 59, 27 iul. 1839, p. 343—344.

[72] Al. Andriescu, *op. cit.*, p. 61.

[73] În *Foaie pentru minte...*, II, nr. 31, 1839, p. 246.

[74] D. G[usti], *Teatrul național*, în *Albina*, XIX, nr. 11, 6 febr. 1847, p. 41.

[75] *Tablouri vii*, în *Albina*, XIX, nr. 101, 21 dec. 1847, p. 365 (recte 415).

[76] *Dorința folosului obștesc...*, în *Albina*, XV, nr. 17, 28 febr., 1843, p. 68.

[77] George Em. Marica, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tei regiuni [78], salutînd, dimpotrivă, în „industria manufacturială... răsoarele ce mişcă naţiile către înavuţire" [79]. Eforturile celor cîţiva întreprinzători în acest domeniu erau socotite, de aceea, o dovadă de statornicie şi iubire de naţie" [80].

Suflul patriotic şi aspiraţiile naţionale constituiau, aşadar, o componentă afectivă în multe din articolele găzduite în paginile presei moldoveneşti.

Pe acest fond era firesc să se manifeste şi interesul, tot mai vădit, pentru conceptualizarea conştiinţei naţionale, fenomen a cărui însemnătate în procesul afirmării de sine a naţiunii române merită subliniată. Mai întîi, fiindcă reprezintă o noutate în peisajul gîndirii patriotice româneşti cuprinsă între sfîrşitul secolului XVIII şi revoluţia de la 1848, fiind, totodată, expresia ideologică cea mai evidentă a maturizării conştiinţei naţionale. Desigur, maturizarea aceasta fusese pregătită încă de mutaţiile intelectuale ce veneau din veacul anterior, dar abia în interludiul 1821—1848 ea îşi găsise forma desăvîrşită sub care avea să se manifeste, politic, prin revoluţia burghezo-democratică şi să-şi pună amprenta asupra întregii ideologii naţionale a poporului român. Presa a constituit, apoi, mai mult decît cartea tipărită, principala modalitate de afirmare a conceptului, asigurînd într-o măsură esenţială discutarea şi vehicularea sa. În fine, prin această cale, conceptualizarea conştiinţei naţionale n-a fost un fenomen în sine, abstract, ci o componentă superioară a programului naţional de educaţie patriotică, reflectînd o stare psihică şi mentală reală ce se reclama cunoscută, analizată.

Împotriva celor care „uită că sînt români şi se îndeletnicesc numai cu istorii străine", criticul *Alăutei româneşti* îşi făcea un program din a alege din „toate cărţile ce ies astăzi în România", numai pe acelea „care pot fi de vreun folos prin bunătatea lor sau prin scopul cel mai românesc" [81]. Acelaşi interes pentru „orice este naţional" îl mărturisea şi M. Kogălniceanu într-un veritabil rechizitoriu împotriva străinilor şi a pericolului xenomaniei în dezvoltarea sentimentului de naţionalitate [82]. Nu mai puţin îngrijorată faţă de acel „amorţit sentimentul naţionalităţii" era *Albina românească*, preocupată şi ea de cultivarea cunoştinţelor despre rolul naţionalităţii şi al sentimentului naţional în dezvoltarea unui popor [83].

Constatările făceau firească, astfel, afirmarea sentimentului de mîndrie etnică, componentă a conştiinţei naţionale [84]. Îl întîlnim în termeni clari, în cuvîntul lui A. Hîjdău, (tatăl savantului"), efortul şcolii ţinutale din Hotin, atunci cînd, evocînd naţia românească, „naţie de pe acum slăvită între toate popoarele cele mai făimoase", o vedea în viitor întrecîndu-le „pre toate odată, prin civilizaţia şi prin o slavă", în ciuda faptului că alte popoare o întreceau „prin marea întindere a împărăţiilor" [85]. Semnatarul unui articol despre *Românii din Anovalahia* (=macedoromânii) era pătruns, deopotrivă, de mîndria că, deşi numericeşte mai puţini decît grecii, confraţii săi din peninsula Balcanică au avut un rol atît de important în lupta de eliberare naţională a acestora, dînd un şir de personalităţi politice de prim rang [86]. Emoţionante erau şi impresiile călătorului moldovean din Bucovina care avusese ocazia să asiste la o „publică mărturie despre ostaşii români, carii plinesc cu voie bună a lor îndatorire, auzind în acea străinătate, în mijlocul vorbei barbare

[78] I. I[onescu de la Brad], *Un cuvînt asupra industriei Moldovei...*, în *Albina*, XIX, nr. 14, 16 febr. 1847, p. 53—56; *Industria în principatele moldo-române*, în *Albina*, XIX, nr. 77—80, din 1867, p. 317.

[79] V. Loderman, *Industria tehnică şi manufacturială în Moldova*, în *Albina*, XVII, nr. 39, 20 mai 1845, p. 145.

[80] *Ibidem*.

[81] *Alăuta românească*, nr. 2, 15 iul. 1838, p. 23 (67), în *Alăuta românească, 1837—1838*, Ed. Cornelia Oprişanu, Bucureşti, „Minerva", 1970, p. 151.

[82] *Dacia literară*, mai-iun., 1840, p. 413—414. Pe marginea cărţii lui A. Demidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée...*, Paris, 1840.

[83] *Albina*, XIX, nr. 13, 20 febr. 1847, p. 60.

[84] Ana Gavrilă, *Conceptul de conştiinţă naţională*, în *Revista de filosofie*, tom 15, 1968, nr. 9, p. 1067—1074.

[85] *Dacia literară*, I, mai-iun. 1840, p. 479.

[86] *Le Glaneur moldo-valaque/Spicuitorul moldo-român*, iul.-sept., 1841, p. 1—16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a rusnacilor, răsunînd cea română, armonioasă, și, în timp de repaos, versul melancolic a doinelor patriei" [87].

Teoretizînd aceste stări sentimentale, D. Gusti vedea în ele „virtutea... de față" a unui popor, dar și „originea naționalității sale" [88].

Interesul pentru latura conceptuală a conștiinței naționale era însă mai larg, fiind alimentat îndeosebi de contribuțiile ardelenilor, ca în articolul lui Tincu Velia despre fenomenul în sine de conștiință [89]. Dar, și în alte arii ale teritoriului românesc, la școala din Brăila, spre exemplu, aflăm, prin intermediul *Daciei literare*, de admirabilul discurs al prof. Penescu asupra „caracterului național" [90].

În șirul acestor preocupări, aflate la interferența unei stări de spirit reale cu a interesului pentru conceptualizarea ei, trebuie încadrate și articolele, notele și comentariile despre patriotism.

Chiar dacă în periodicele din Moldova, ca și din celelalte provincii românești, producția literaturii de acest gen nu este spectaculoasă, cele cîteva articole scrise mai ales de echipa redactoare a *Albinei românești* demonstrează o viziune diferențiată asupra patriotismului național în ajunul revoluției de la 1848. Cea mai cuprinzătoare întruchipare a acestei atitudini o exprimă discursul rostit de Gh. Asachi „în seanță publică" a Academiei mihăilene, la 8 nov. 1842, publicat apoi în *Albina* [91]. Cu vădite accente romantice (exaltarea istoriei străbune, deplîngerea „ticăloșiei timpurilor noastre", condamnarea egoismului), cărturarul român preconiza un vast program care să contribuie „pre cît ne iartă puterile și împregiurările, la folosul, mulțămirea și cinstea Patriei" [92]. Programul pe care slujitorul învățămîntului se străduise să-l propage în școlile sale se întemeia pe „ideea folosului obștesc", principiu de solidarizare patriotică, înțeles în lumina relațiilor reclamate de societatea modernă: „niciunul nu poate fi nenorocit, căci binele ce-l face unul spre folosul celorlalți se revarsă înmiit asupra lui", fiindcă, „în ce chip lucrează el pentru toți, în același chip toți iarăși pentru dînsul (lucrează)" [93]. Pe baza acestei împletiri de interese, la care Asachi adăuga, „de-o parte, cunoștințele teoretice și practice, iară de altă parte, înțelepciune", era posibilă slujirea exemplară a patriei. Cu acest îndemn cărturarul român se adresa tinerelor generații, chemîndu-le să contribuie „la împlinirea datoriilor patriotice" [94]. Aceasta reprezenta în concepția sa *idealul suprem* de angajare cetățenească și, fapt deosebit de interesant pentru ideologia epocii, el era pus în acord cu „binele familiei", dar și cu „îndatoririle poruncite de religie" [95]. Formula de patriotism definită de referendarul școlilor exprima, astfel, cu toate limitele ei, o atitudine civică înaintată, cu urmări pozitive în opera instructivă din școli, dar și în opera de culturalizare prin presă. Lămuriri pe marginea conceptului, însoțite de pilde [96], aveau să fie prilejuite apoi de folosirea abuzivă a termenului („pretutindenea, în cabinet, în școală, pe drumuri"...) care risca să-i devalorizeze conținutul [97]. Iată de ce era necesar un efort în direcția definirii conceptului de patrie, efort împlinit, peste puțină vreme, de Al. Russo de la care ne-a rămas imaginea atît de faimoasă a patriei. Ce era patria ne-o spun însă și periodicele românești, distingînd, pe rînd, elementele acestei expresii geopolitice și afective: „țărîna în care ne-am crescut floarea cea întîi, unde au căzut cea întăi lacrimă"; „lăcașul prietenilor, mormîntul părin-

---

[87] *Albina*, XVIII, nr. 73, 15 sept. 1846, p. 269. Autorul ar putea fi post. Iosip Viola care plecase la Cernăuți la 18—19 nov. și se întoarse la 30—31 iul., cf. listele de ieșiri-intrări în Iași, publicate de *Albina*. În altă parte, aflăm că la 14—15 iul. plecase la Cernăuți aga Dimitrache Ralea, dar, pînă la data cînd apărea articolul, n-avem o mențiune în legătură cu înapoierea sa.

[88] D. G[usti], *O mulțumire națională*, în *Albina*, XIX, nr. 50, 26 iun. 1847, p. 201.

[89] Tincu V[el]ja, *Ce e conștiința sau cugetarea?*, în *Foaia pentru minte...*, 1846, p. 366, cf. George Em. Marica, *op. cit.*, nr. 2313.

[90] *Dacia literară*, I, mai-iun., 1840, p. 447. Extras din *Mercur*, Supliment, nr. 24.

[91] Gh. Asachi, *Dorința folosului obștesc*, în *Albina*, XV, nr. 17, 28 febr. 1843, p. 65—68.

[92] *Ibidem.*

[93] *Ibidem.*

[94] *Ibidem.*

[95] *Ibidem.*

[96] *Sfară patriotică*, în *Albina*, XX, nr. 86, 26 oct. 1848, p. 345.

[97] *Egoism și patriotism*, în *Albina*, XVII, nr. 7, 24 ian. 1846, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţilor, a fraţilor"; „locul carile va ascunde odinioară şi cenuşa noastră" [98]; o legătură sufletească ce-l îndemna pe cel întors „din un lung exil în pămîntul strămoşilor săi" să-şi salute „plin de mîndrie" patria sa [99].

Cu toate acestea, o distincţie afectivă continua să existe între „patria mică" (comuniunea cu locul, regiunea sau „ţara" natală) şi „patria mare", patria naţiunii întregi. Distincţia era firească, patriotismul local (cum s-ar putea defini această atitudine) existînd pînă în zilele noastre, fără a fi incompatibil cu trăirea conştiinţei naţionale. Desigur, pe fondul acesteia se manifestau şi excese retrograde, ca în replica bătrînului „săhastru" [100] la entuziasmul pe care îl generase călătoria lui V. Alecsandri la Borsec [101], entuziasm în care se vedea o abzicere de la „plăcerile patriei", înţeleasă numai pînă la hotarele Moldovei [102]. Dar, optica aceasta parcurgea o involuţie. În acest sens, chiar articolul menţionat apăruse în paginile *Albinei* într-un context ce prilejuise gazetei să încrimineze concepţiile învechite.

Opiniile despre patriotism au prilejuit astfel gazetelor moldoveneşti evidenţierea unui element definitoriu al conştiinţei naţionale. Celălalt, la fel de însemnat, aveau să-l ofere reflecţiile despre naţiune al cărei concept atrăgea tot mai mult atenţia cărturarilor, conştienţi de cele „două direcţii", cu „totul contrare între sine" ce caracterizau „epoha" [103].

Cea dintîi ţintea „unirea obştească" între popoare şi desfiinţarea graniţelor dintre ele, fiind revendicată în numele liberului schimb internaţional (sub care se ascundeau năzuinţe de dominaţie economică) de statele cu o puternică ascendenţă industrială. În mod logic, acesteia i se opuneau, „o altă direcţie puternică", mişcările naţionale ale neamurilor ce „nevoiesc a feri de străine împresurări a lor datine şi limbă" (erau citate Boemia, Polonia, Ungaria, Flandra, Moldo-România). Autorul rîndurilor de mai sus înţelegea să salute direcţiile din urmă din motive limpezi pentru orice scrutător al destinului istoric: „neamul românesc — arăta el — nu este menit a se face una în prinţipie şi datine, ci, prin deplinirea părţilor între sine străine, a căştiga de primirea totimei" [104]. Se pleda astfel pentru dezvoltarea popoarelor pe baza respectării specificului lor naţional, motiv ce oferea în altă parte *Albinei* ocazia de a înfăţişa, în limitele epocii de atunci, caracteristicele comportamentale şi etnice ale naţiunilor din Europa, raportate şi la poporul român [105].

Din împletirea interesului pentru asemenea laturi conceptuale s-a ajuns la cele dintîi încercări de definire a conştiinţei naţionale. Interesul a fost mai puternic peste munţi, unde naţiunea română depunea mari eforturi pentru recunoaşterea egalităţii cu celelalte naţiuni, impulsionînd activitatea cărturărimii spre argumentarea teoretică a acestor aspiraţii [106].

Alături de periodicele ardeleneşti, studiate deja sub acest raport, presa din Moldova şi-a adus contribuţia la discutarea elementelor conştiinţei naţionale.

Articolele găzduite de ea vedeau în naţiune (în termenul epocii: „naţionalitate") „însuşirile prin care oamenii conlăcuitori unei ţări se asemănă între sine", socotindu-se o familie [107]. Din această „legătură direasă chiar din firea omului" şi alimentată prin cultură „se naşte iubirea patriei prin care omul respectează numele, istoria naţiei sale, dati-

---

[98] *Meditaţie*, în *Albina*, XIV, nr. 103, 31 dec. 1842, p. 411.

[99] *Către inimi evghenice ce a loc patrie iubesc*, în *Albina*, XI, nr. 38, 16 mai 1840, p. 155—156.

[100] *Reflexiile unui sahastru*, în *Albina*, XVII, nr. 64, 16 aug. 1845, p. 254.

[101] V. A[lecsandri], *Borsec*, în *Propăşirea*, I, nr. 42, 29 oct. 1844, p. 334—336. Kogălniceanu constata cu subînţeles, la rîndu-i, că, după întoarcerea de la Borsec, V. Alecsandri a devenit mai zgîrcit cu ideile sale, „poate că de cînd e mai bogat în simţăminte", M. Kogălniceanu, *Scrisori*, ed. P. V. Haneş, p. 35.

[102] *Reflexiile unui sahastru*, în *loc. cit.*

[103] *Întindere şi mărginire*, în *Albina*, XVII, nr. 47, 17 ian. 1845, p. 185.

[104] *Ibidem*. În consens cu aceleaşi vederi, *Universul* (1848), p. 136. Cf. *Bibliografia analitică a periodicelor româneşti*, vol. I, 1790—1850, Bucureşti, 1966, nr. 2 292 (se va abrevia, în continuare B.A.P.R.) şi *Dunărea*, II, 1848, p. 57, cf. B.A.P.R., nr. 2 332.

[105] *Caracteristica naţiilor evropene*, în *Albina*, XVIII, nr. 17, 28 febr. 1846, p. 65—66, după *Vestitorul românesc*, 1846, p. 82—83. În *România* (Bucureşti), nr. 23, 1838, p. 3, apăruse, mai întîi art. *Însuşirile naţionale ale englezilor şi franţuzilor* (cf. B.A.P.R., nr. 2 286).

[106] George Em. Marica, *op. cit.*

[107] *Naţionalitatea*, în *Albina*, XVI, nr. 43, 1 iun. 1844, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nile strămoșești", etc. [108]. Dar legătura dintre patriotism și conștiința națională avea să fie remarcată și dintr-o perspectivă opusă. Într-un articol despre datinele naționale, Gh. Asachi socotea că, dimpotrivă, „ist sentiment („al amorului de patrie" — Gh. A.) au produs legătura cea puternică a naționalității care se nutre și se păstrează prin relighie, limbă, istorie, port și datine" [109]. În consecință, pentru păzirea „semnelor caracteristice a naționalității", cărturarul pleda pentru cinstirea strămoșilor și a datinilor, „bază puternică pe care se razămă ființa și fericirea unei națiii" [110].

Interesantă se dovedește a fi concepția unui alt cărturar, Dimitrie Gusti, despre relația dintre mîndria națională și conștiința națională : „mîndria unui popor — arăta acesta — se arată virtutea sa de față", fiind „adeseori și mai totdeauna (...) și originea naționalității sale" [111].

În rîndul acestor preocupări se încadrau și cele dintîi priviri asupra manifestării conștiinței naționale la români de-a lungul timpului. Autorul amintitului articol despre *Naționalitate* remarca „puterea acestui instinct", în ciuda „înmiitelor împresurări de pămînt și de drituri", „în curs de 16 veacuri", dînd glas unei imagini care s-a bucurat de adeziune, mai ales prin intermediul scrierilor istorice ale vremii [112]. În consens cu acestea, momentele înfloritoare ale „sentimentului de naționalitate" erau plasate în epocile de faimă ale domniilor lui Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Vasile Lupu și Constantin Basarab, pentru a se recunoaște, în epoca fanariotă perioada de înjosire a sa și, apoi, „renașterea" odată cu instaurarea domniilor pămîntene [113].

În ceea ce privește manifestarea conștiinței naționale, în vremea sa, gazetarul de la *Albina* observa, avînd în vedere o arie mai largă decît cea națională, că „sentimentul de naționalitate, pururе viu în sînul oamenilor au agiuns în epoca noastră chiar fanatism" [114]. Se încerca, așadar, să se orienteze manifestările naționale în direcții ostile naționalismului dintr-un imbold ponderator, remarcabil pentru vremea respectivă. În același timp, A. Gallice se ridica împotriva acelora pentru care numele de patrie nu e „acel nobil sentiment care însuflețește inima", ci „un prejudeț vrednic de tînguire, țintitor a privi națiile ca niște dușmani" [115].

Mișcarea de idei găzduită în coloanele publicațiilor din Moldova a redat, așadar, în limitele inerente epocii, imaginea conștiinței naționale a românilor. Ea nu era o imagine *en vogue* prilejuită de „ideile secolului", ci expresia unei trăiri *de facto*. În acest sens, presa românească din cele două decenii anterioare revoluției de la 1848 a fost un factor important de afirmare a conștiinței românești, contribuind la cristalizarea și maturizarea ei. Avem în vedere mai ales rolul ce a revenit presei din această vreme în difuzarea, într-o sferă socială ce urmează să fie studiată mai exact, a acelor idei și concepte capabile să trezească conștiința națională a maselor.

Procesul amintit prezintă interes cu atît mai mult cu cît el n-a fost lipsit de obstacole ce i-au stînjenit o evoluție liniară. Cele mai multe au decurs din însăși situația grea a tiparului în Moldova la acea dată. Kogălniceanu, spre exemplu, considera fericit pe acela ce-și putea recupera, la 1840, „măcar jumătate din cheltuielile tiparului" [116], iar, peste cinci ani, tot el constata că această îndeletnicire „cu greu se va reîntemeia, căci toți au pierdut curajul" [117]. Dificultăți, nu mai puțin amare, întîmpina și Gh. Asachi, deși acesta se bucurase un timp de monopolul asupra tiparului și de resursele de hîrtie ale propriei sale fabrici. Cu toate acestea, a fost nevoie de o mărire a prețului pentru ca *Icoana lumei* să-și amîne sfîrșitul pricinuit de scumpetea stampelor" [118]. Cu mari ambiții

[108] *Naționalitatea*, în *loc. cit.*

[109] [Gh. Asachi], *Datine naționale*, în *Albina*, XX, nr. 43, 30 mai 1848, p. 173. Paternitatea atribuită de Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 178.

[110] *Ibidem.*

[111] D. G[usti], *O mulțumire națională*, în *Albina*, XIX, nr. 50, 26 iun. 1847, p. 201.

[112] *Naționalitatea*, în *loc. cit.*

[113] *Ibidem.*

[114] *Ibidem.*

[115] A. Gallice, *Xenomanie...*, în *Albina*, XI, nr. 63, 11 aug. 1840, p. 254—257 (reprodus după *Spicuitorul moldo-valah*). Articolul făcea elogiul „fuziei popoarelor și a ideilor", trădînd aspirații cosmopolite.

[116] M. Kogălniceanu, *D. A. Demidoff în Moldavia*, în *Dacia literară*, mai-iun. 1840, p. 417.

[117] Idem, *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, p. 41.

[118] *Icoana lumei*, nr. 1, 29 sept. 1841, apud Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 352.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pornise la drum şi *Arhiva românească* ce rîvnea la început să apară în patru broşuri pe an, dar „mai multe greutăţi împotrivindu-se acestei măsuri", redactorul avea să se nemulţumească doar cu o apariţie, fără ca această soluţie să se dovedească viabilă [119]. „Nevînzarea" gazetelor, cu toate consecinţele ce decurgeau pentru rentabilitatea lor economică, a persistat pînă tîrziu, după 1848, ajungînd să fie socotită de contemporani un simptom de „amorţire naţională" [120].

Explicaţia pe care contemporanii înşişi au încercat-o s-o dea acestei situaţii, vorbind de un gust redus pentru lectură [121], nu rezistă, desigur, azi. În realitate, era vorba de o insurmontabilă discrepanţă în ceea ce priveşte accesul la ea, discrepanţă generată, la rîndu-i, de numărul restrîns al ştiutorilor de carte şi al celor ce puteau să se împărtăşească de foloasele ei [122]. Clarvăzător, doar M. Kogălniceanu explica slabul succes al periodicelor prin prisma piedicilor generale ce stăteau în cale civilizării poporului [123].

În întîmpinarea acestor neajunsuri, au fost gîndite şi aplicate unele soluţii. Indemnaţi de „scopul ce şi-au propus, adică de a răspîndi luminile în ţările moldo-române", iniţiatorii *Spicuitorului* acceptau „orişice pagubă", scăzînd preţul abonamentului de la 6 la 4 galbeni pe an [124]. Pentru „luminarea naţională a compatrioţilor", redactorii *Icoanei lumei* se străduiau, la rîndu-le, să asigure gazetei lor „ieftinătatea preţului" [125]. Alte gazete au ajuns pînă acolo încît au destinat o parte considerabilă din tiraj pentru difuzarea gratuită *(Arhiva românească*, cu „mai mult de jumătate" din exemplare, *Propăşirea* [126]).

Ar mai fi de amintit şi unele fapte filantropice, dar ele erau gesturi izolate, în afara posibilităţilor de a soluţiona piedicele reale [127].

În fine, nu pot fi ignorate greutăţile ce au fost întîmpinate şi în privinţa redactării gazetelor din lipsa unor colaboratori statornici şi din lipsă de experienţă. *Spicuitorul* avea să admită că s-a confruntat cu „mai multe greutăţi decît am fost presus, atît în privirea redacţiei, cum şi a tipărirei" [128], iar Kogălniceanu recunoştea şi el că a făcut singur, „pe de-a-ntregul, revista" *(Propăşirea)*, plîngîndu-se de lipsa unor colaboratori şi cerînd insistent „articole ! articole" [129].

Dificultăţile amintite merită cunoscute fiindcă, fără ele, cu greu s-ar putea înţelege condiţiile în care periodicele au contribuit la stimularea conştiinţei naţionale a cititorilor cărora li se adresau. Ele explică în ultimă instanţă categoriile sociale din care au fost recrutaţi cititorii, receptivitatea lor faţă de mesajul transmis de aceste gazete, direcţiile în gustul pentru lectură din epocă.

„Indicele" tuturor acestor aspecte l-au constituit listele de prenumeranţi. Elaborate din reţiuni bine întemeiate (pentru a şti „pentru cine scriem, cu cine are a face" [130]; „ca să ştie cîte exemplare are a se tipări" [131]), ele rămîn şi pentru cercetător testul cel mai concludent pentru cunoaşterea sociologiei culturii din deceniile ce-au precedat revoluţia de la 1848.

---

[119] *Introducţie*, *Arhiva românească*, I, 1841, p. III, apud M. Kogălniceanu, *Opere*, II (ed. Al. Zub), p. 406.

[120] George Em. Marica. *Foaie pentru minte...* p. 38.

[121] *Ibidem*, nr. 1 092—1 096, 1 149 ; B.A.P.R., nr. 9, 1 098.

[122] La 1 iun. 1829, cînd apărea primul număr, *Albina* costa 4 galbeni pe an (I, nr. 1, 1 iun. 1829, p. 4). În 1835, numai preţul pe un semestru era de 2 galbeni (VII, nr. 50, 20 iun. 1835, p. 197). *Icoana lumei*, deşi preocupată de „ieftinătatea preţului", costa „5 sorcoveţi pe trei luni" *(Icoana lumei*, I, nr. 1, 29 sept. 1830, p. 1) şi 60 de lei pe an în 1845 (în *Albina*, XVII, nr. 81, 14 oct. 1845, p. 324).

[123] Valeria Osoianu, *loc. cit.*, p. 272—273.

[124] *Prospect. Spicuitorul moldo-român/Prospectus. Le Glaneur moldo-valaque*, Iaşi, 10 mart. 1841.

[125] *Către cinstitul public*, în *Icoana lumei*, I, nr. 1, 29 sept. 1840, p. 1, Vezi supra nota 122.

[126] George Em. Marica, *op. cit.*, p. 146.

[127] Lupu Balş se abonase pe 3 ani înainte pentru a subvenţiona *Spicuitorul*, cf. *Prospect*, în *loc. cit.*

[128] *Înştiinţare*, în *Spicuitorul*, nr. 2, apr.-iun. 1841.

[129] M. Kogălniceanu, *Scrisori...*, p. 35.

[130] George Em. Marica, *Studii de istoria şi sociologia culturii române-ardelene...*, p. 11.

[131] *Albina*, II, nr. 63, 1 ian. 1830, p. 254.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din nefericire, nu toate publicațiile au dispus de asemenea liste după cum existența lor în sine nu poate să răspundă tuturor întrebărilor reclamate de studiul nostru. Chiar și în acest stadiu însă, ele au îngăduit pînă acum unele concluzii utile. Astfel, George Em. Marica aprecia numărul „mult mai mic" al prenumeranților gazetelor moldovenești în raport cu celelalte gazete ardelenești ca o expresie a posibilităților social-politice ale Moldovei de atunci [132]. S-a constatat apoi difuzarea mult mai limitată a acestora în celelalte țări române. Faptul, datorat condițiilor obiective pe care le-am amintit, a fost compensat însă prin receptivitatea cititorilor moldoveni „mult mai mare" la gazetele ardelenești sau muntene.

Între prenumeranții *Foii pentru minte, inimă și literatură*, o pondere însemnată o ocupau moldovenii [133], unii dintre aceștia figurînd, simultan [134], și în listele de prenumeranți ai *Albinii*, ceea ce înseamnă că ei erau la curent cu pulsul național-cultural al vremii. 200 de moldoveni „au fost gata a sprijini" apoi *Curierul de ambe sexe* al lui I. H. Rădulescu, gest ce-l făcea pe redactor „dator rîvnei și patriotismului" [135] lor. Zelul național al moldovenilor avea să-l probeze și *Magazinul istoric pentru Dachia* cînd, după spusele lui T. Codrescu, peste 300 de moldoveni „au alergat a se înscrie în listele de abonați la cele dintîi 2 volume" [136].

Cifrele, raportate la condițiile epocii, probează, credem, interesul sporit al moldovenilor pentru problemele naționale ale culturii. De unde concluzia că difuzarea mai redusă a periodicelor moldovenești nu poate fi în legătură cu „amorțirea spiritului național", ci cu posibilitățile ei de dezvoltare ca element al culturii. Ignorîndu-le, s-ar pierde din vedere, în mod nefiresc, relația acestor gazete cu publicul cititor.

În această direcție s-a făcut un bun început prin studierea compoziției sociale și pe regiuni a cititorilor *Albinei românești*, pe baza listelor ei de prenumeranți [137]. S-a dovedit astfel caracterul preponderent al boierimii, ceea ce reflectă condițiile specifice de dezvoltare social-economică ale Moldovei în ajunul revoluției de la 1848 și *explică* rolul acestei clase în viața economică, social-politică și culturală din această zonă [138].

Un sondaj în biografiile cîtorva boieri cititori ai *Albinei* aduce, în plus, date interesante despre starea de spirit în care se consuma lectura presei la cititorii de care ne ocupăm. Unul dintre aceștia, hatmanul Alecu Aslan, era învinuit de divanul boieresc, în 1848, pentru purtarea sa „în totul necuviincioasă", fiindcă „au îndrăznit a defăima o obște de boieri" [139]; altul, spătarul Grigore Carp, făcea parte între cei acuzați de legături cu răzvrătiții lui Teodor Rășcanu în 1845 [140], iar Ioan Neculce, cititor și el al *Albinei* participa la opoziția împotriva domnului, în 1848 [141]. În fine, alții aveau să participe la revoluția de la 1848 [142].

---

[132] George Em. Marica, *op. cit.*, p. 76.

[133] *Numele domnilor... prenumeranți la Gazeta de Transilvania și Foaia pentru minte, inimă și literatură...*, Brașov, 1838.

[134] Veniamin Costache, Isaia egumenul, Anastase Bașotă, C. Negruzzi, Ioan Vrabie, Grigore Butuce, Gh. Degeneratu, Manolache Mavrodin ș.a.

[135] A. Z. N. Pop, *Relații tipografice între Heliade Rădulescu și M. Kogălniceanu*, în *Studii și cercetări de Bibliologie*, II, 1957, p. 284. Cifra pare exagerată căci, se știe, *Curierula românesc* avea în 1839, 150 de abonați, chiar dacă foile lui I. H. Rădulescu aveau în 1844 cel mai ridicat tiraj (circa 1.300 de exemplare). Cf. George Em. Marica, *op. cit.*, p. 76—77, 146.

[136] *Albina*, XIX, nr. 16, 23 febr. 1847, p. 64. Despre difuzarea *Magazinului istoric...*, vezi George Em. Marica, *op. cit.*, p. 17 (1.500 exemplare).

[137] George Em. Marica, *op. cit.*, p. 76, constată că, din 195 de abonați, 121 erau din: Iași, 24 din Botoșani, 12 din Dorohoi, 11 din Roman și foarte puțini din sudul Moldovei. Pe categorii sociale, 140 aparțineau boierimii, 38 fără precizarea rangului; 25—28 aparțineau burgheziei, 38 fără precizarea rangului (2 medici), 12 clerici.

[138] Aceleași constatări se desprind din statistica cititorilor moldoveni ai *Foii pentru minte* și ai *Gazetei de Transilvania:* 50% boieri, 19% femei; 11% preoți, 7% dascăli, 7% ofițeri, etc. *Ibidem*, p. 49—54.

[139] *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova...*, p. 104, 242, 259, 274, 290, 293.

[140] *Ibidem*, p. 39, 59, 79, 81.

[141] *Ibidem*, p. 113.

[142] Alecu Roset, Răducanu Roset, Dimitrache Filipescu, M. Kogălniceanu, ș.a. *Ibidem*, p. 176, 284, 288 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Desigur, atitudinile protestatare din rîndul boierimii nu erau — nici n-ar avea cum — rodul exclusiv al lecturii gazetelor, mai ales dacă avem în vedere numărul important de cititori-boieri care au reprezentat pînă la capăt interesele marii boierimii, ale oficialității și ale stării de lucruri existente [143]. Datele de mai sus au însă tăria de a contura imaginea unei prese ce se adresa spiritelor alese într-o epocă de revoluționarism, ceea ce nu poate fi lipsit de implicații în procesul de acceptare a mesajului național al presei în cauză.

Nu poate fi ocolit nici faptul că, în anumite ocazii, *Albina românească* a publicat știri transmise de „corespondenți" sau răspunsuri pe adresa unor cititori care nu figurau în listele de prenumeranți [144]. Masa cititorilor avea astfel un caracter mai divers decît părea la prima vedere, pe seama listelor de prenumeranți [145]. O audiență mai largă pare să fi avut *Foaia sătească* ce se răspîndea în aproape 2.000 de sate ale Moldovei [146], dar aceasta era o gazetă de cunoștințe folositoare pentru săteni și, mai puțin, o gazetă de educație patriotică. În schimb, gazetele neoficiale *Dacia literară*, *Propășirea*, *Icoana lumii*, ș.a., apăreau într-un tiraj derizoriu [147].

Forma cea mai simplă de difuzare a acestora se realiza prin abonarea directă la institutele tipografice sau la librăriile lor [148]. Pentru cei din ținuturi însă, un rol însemnat în procurarea gazetelor revenea tinerei generații de profesori, pregătiți îndeosebi la școlile îndrumate de Gh. Asachi [149]. O cale aparte de răspîndire a cunoscut *Foaia sătească*, folosind ajutorul preoților din sate. Conform îndemnului adresat lor, aceștia urmau să-și adune locuitorii într-un loc anume pentru a face cunoscute „cuprinderea acestor foi" [150].

În ceea ce privește difuzarea foilor oficiale, acestea au profitat de ajutorul „ocîrmuirii" [151]. În legătură cu unele sesizări, potrivit cărora numerele *Albinei* nu ajungeau la destinație, redacția obținea de la departamentul de finanțe sprijinul de a-i răspîndi gazeta „prin a sa mijlocire" [152], de două ori pe săptămînă, iar C. Sion, ministrul de interne, se adresa către ispravnicii de ținuturi cu rugămintea de a aduna între ținutași „cît mai mulți prenumeranți" la *Icoana lumei* [153]. Unii dregători au răspuns la aceste îndemnuri. Între aceștia se număra starostele Mălinescu din Botoșani, care-și făcuse reputația de a fi contribuit la „îndemînarea mijloacelor ce privesc către luminarea neamului" [154]. Există așadar, folosind limbajul redactorilor de la *Albina*, un grup de „comisionari", de „binevoitori", de „persoane ce binevoiesc a se îndeletnici cu adunarea subscriitorilor" la aceste gazete, categorie în care puteau intra oficialități, dar și alte categorii, profesori îndeosebi. Încă din primul an al *Albinei* se amintea de „zilosul" acelora care „au binevoit a se

---

[143] Mihăiliță Mihalache, șef la ministerul de interne, Iordache Ghica, ministrul de interne, Ioniță Grigoriu, D. Gane, ș.a. *ibidem*, p. 130, 132, 40, 48, 305, 267.

[144] Vezi *Albina*, X, nr. 5, 15 ian. 1839, p. 20: se publică numele acelora care au răspuns la problemele „puzzle" ale gazetei.

[145] Între abonații *Albinei* erau generalul Marcovici (în *Albina*, I, nr. 3, 6 ian. 1829, p. 9), Al. Sturza, consilier de stat al împăratului Rusiei „rus, dar cu simțăminte pentru patria care l-a născut" (I, nr. 12, 7 iul. 1829, p. 45), C. Hurmuzachi a cărui colecție a ajuns în posesia Bibliotecii Centrale „M. Eminescu" din Iași (cota Z-13).

[146] Dan Simonescu, *Mihail Kogălniceanu ca tipograf și editor la Iași*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, II, 1957, p. 173.

[147] *Propășirea apărea în 1841 în 100 exemplare, jumătate fiind distribuite gratis.* George Em. Marica, *op. cit.*, p. 76.

[148] În Iași, la Institutul Albinei pentru *Albina*, *Icoana lumei*, *Spicuitorul*, în București, la librăriile Romano și Valbaum.

[149] *Albina*, I, nr. 1, 1 iun. 1829, p. 4; IV, nr. 99, 15 dec. 1832, p. 393, etc. sînt menționați profesorii școlilor din orașele Roman, Huși, Botoșani, Bîrlad, Galați, Focșani.

[150] *Foaia sătească*, I, nr. 1, 2 apr. 1839, p. 1. Într-un număr se dădeau lămuriri despre foloasele editării acestei gazete, sub forma unui dialog între cititori, *ibidem*, I, nr. 4, 23 aprilie 1839, p. 15—16.

[151] Valeria Osoianu, *loc. cit.*, p. 272—273.

[152] *Înștiințare din partea redactiei*, în *Albina*, IV, nr. 76, 25 sept. 1832, p. 296.

[153] Valeria Osoianu, *loc. cit.* Rezultatele au fost însă dezamăgitoare, căci „nime nu a voit a primi asemenea „foaie"; doar la Tîrgu Frumos se abonaseră „4 fețe".

[154] *Albina* îi trimise o invitație litografiată cu invitația de a îndemna „pe evghiniștii boieri și pe alți iubitori de citire" să-și procure *Albina*. I se trimiteau în acest sens 24 de bilete de prenumerare. Textul invitației litografice avea lăsat liber locul destinat numelui destinatarului, ceea ce însemna că ea s-a trimis și altor ispravnici, Cf. Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiile periodice românești*, I, București, 1913, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însărcina cu această facere de bine" [155], iar *Icoana lumei* găsea util să răsplătească cu un exemplar gratis pe „toți adunătorii de 10 subscriitori" [156].

De asemenea, nu poate fi ignorat, în direcția facilitării contactului cu presa, rolul primelor cabinete de lectură, înființate pe lîngă librării, la București (1839) [157] dar și la Iași (1841) [158]. Ele asigurau, desigur unui public restrîns, accesul permanent la conținutul acestor gazete, punîndu-l la curent cu știrile dar și cu suflul ideologic al vremii.

Au existat și alte ocazii, cunoscute sau nu, care au deschis și altor categorii de cititori, punți de acces la aceste gazete [159].

Indiferent de ponderea lor, toate aceste căi de difuzare au acționat în strînsă legătură, au asigurat difuzarea cuvîntului proaspăt tipărit în casele și în mințile oamenilor, făcînd operă de luminare, dar și de educație patriotică. În ceea ce privește aria geografică de difuzare a gazetelor moldovenești datele sînt puțin concludente. Știm pe baza listelor de prenumeranți că ele n-au trecut dincolo de hotarele Moldovei [160]. Alte surse ne îngăduie însă să depășim această constatare cu presupunerea că, într-un număr mai restrîns, gazetele acestea au avut rezonanță și în celelalte provincii, în Transilvania sau în Țara Românească. Librăriile din București, Brașov, Cernăuți, Sibiu, Chișinău, ș.a. erau de altfel mereu indicate printre centrele de unde puteau fi procurate gazetele moldovenești [161]. O bună contribuție, în același sens, și-au adus-o, apoi, și „comisionarii" amintiți [162]. Faptul că periodicele moldovenești ajungeau și în celelalte provincii este atestat și de mărturii izolate, ca aceea datorită lui M. Kogălniceanu, într-o epistolă către I. Ghica, în care-i cerea cu insistență banii pentru „cei șaizeci de abonați pe care-i avem în Valahia" [163].

Desigur, ideal ar fi să putem înainta mai adînc în conștiința vremii pentru a stabili felul în care ideile tipărite în presa vremii au avut finalitatea socială, restituție destul de dificil de realizat. În lipsa unor asemenea posibilități de testare, cîteva mărturii din perioada prepașoptistă și cea imediat următoare au o valoare orientativă ce nu poate fi ignorată.

Cititorii obișnuiți ai *Albinei* au mărturisit în dese rînduri interesul lor pentru gazeta ce reușea să le stimuleze crezurile naționale. „Un român adînc recunoscătoriu" venit de cîteva zile în Iași aprecia *Albina* ca „un organ de mare importanță la regenerarea noastră a românilor" [164]. Elogii de felul acesta aveau să vină și din partea altor cititori [165].

Dacă cititorul critic de azi se poate îndoi de asemenea mărturii, punîndu-le pe seama celor ce scriau gazeta, nu aceeași rezervă o îndreptățesc aprecierile din perioada imediat ulterioară anului 1848. Prin prisma revoluției ce se consumase, nu fără a lăsa urme adînci în conștiința celor ce au înfățișat-o, periodicele românești își dovedeau și mai bine contribuția la stimularea conștiinței naționale. Chiar cel ce socotise o vreme *Albina românească* ca avînd o „coloră locală" avea să recunoască ulterior în ea un „agent puternic de naționalitate" care a alimentat „unirea frățească și tinerească" ce legase „într-un singur trup și suflet toată tinerimea Principatelor" [166]. Văzînd în *Albina românească* ca și în

---

[155] *Albina*, I, nr. 52, 24 nov. 1829, p. 207.

[156] *Icoana lumei*, I, nr. 1, 29 sept. 1840, p. 1—3. În alt loc, se cerea persoanelor „ce binevoiesc a se îndeletnici cu adunarea subscriitorilor" să trimită cît mai repede listele (*ibidem*, nr. 2, 13 oct. 1840, p. 9).

[157] *Albina*, X, nr. 5, 15 ian. 1839, p. 17 (reprodus anunțul din *Curierul românesc*).

[158] *Le Glaneur.../Spicuitorul moldo-român*, apr.-iun. 1841, p. 123; despre înființarea librăriei și a cabinetului de citit a lui Henig din Iași.

[159] Spre exemplu, donația de 25 exemplare din *Icoana lumii* făcută de Gh. Asachi în 1846 școlilor din Moldova, cf. *Albina*, XVIII, nr. 19, 7 martie 1846, p. 174.

[160] George Em. Marica, *op. cit.*

[161] Valbaum, Romanov și Scarlat la București, mai ales pentru *Albina* (*Albina*, XVI, nr. 91, 10 dec. 1844, p. 301; XVII, nr. 81, 14 oct. 1845, p. 324); acestea și Cantora Mercurului (Brăila) sau cele din Brașov, Sibiu, Cernăuți, Chișinău pentru *Icoana lumei* (*Icoana lumei*, nr. 2, 12 oct. 1840, p. 9).

[162] *Albina*, I, nr. 52, 24 nov. 1829, p. 207.

[163] M. Kogălniceanu, *Scrisori...*, p. 37.

[164] *Albina*, XX, nr. 6, 18 ian. 1848, p. 21.

[165] U[n] n[ecunoscut], în *Albina*, XVIII, nr. 1, 3 ian. 1846, p. 2—3; Un abonat, *rev. cit.*, XX, nr. 14, 15 febr. 1848, p. 53, etc.

[166] M. Kogălniceanu, *Jurnalismul românesc la 1855*, în *Opere*, I, ed. Dan Simonescu, p. 337—338.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curierul românesc „o adevărată revoluţie între români", Kogălniceanu considera că acestea „au răspîndit, în starea de mijloc mai ales, mai multe idei, mai multe nobile credinţe, mai multă învăţătură decît însuşi (sic !) şcoalele naţionale" [167]. În termeni mai moderaţi, faptul îl recunoştea şi unul dintre cei ce au ostenit nemijlocit la înfiinţarea şi redactarea acestor gazete, Gh. Asachi, septuagenar cînd scria impresiile ce urmează : *Albina românească*, *Icoana lumei*, *Spicuitorul*, arăta el, omiţînd anume gazetele fostului său concurent tipografic, „au deşteptat sentimentele de patriotism şi emulaţia literară a giunimei" [168].

LA CONSCIENCE NATIONALE DANS LES PREMIÈRES PUBLICATIONS PÉRIODIQUES DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

La genèse et l'évolution de la conscience nationale chez les Roumains restent encore peu éclaircies, en dépit des travaux généraux ou spéciaux qui leur ont été consacrés. Le thème nécessite des études préliminaires, capables à refaire finalement le phénomène dans son ampleur et dynamisme.

Dans ce sens, l'analyse de la conscience nationale faite par le truchement des publications périodiques de Moldavie jusqu'à 1848 ofre l'image de ce phénoméne dans une étape distincte de son évolution celle de la manifestation dans des formes pleinement cristallisées. La presse confirme ainsi les caractères obsessifs de la conscience nationale à l'époque respective et aussi les premières préoccupations pour la définir.

De cette manière, les publications périodiques ont contribué à la cristallisation de la conscience nationale des lecteurs auxquels elles s'adressaient, stimulant ainsi l'esprit révolutionnaire de l'étape qui a précédé l'année 1848.

[167] M. Kogălniceanu, *loc. cit.*
[168] Gh. Asachi, *Chestia învăţămîntului public*, Iaşi, 1858, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SOCIALIȘTII IEȘENI ȘI PROBLEMA AGRARĂ LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA *

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Evoluția istoriei poporului nostru în secolul trecut a fost dominată de două probleme esențiale: națională și agrară. Lupta entuziastă a reprezentanților burgheziei și boierimii liberale, sprijinită de masele largi populare, ca și împrejurările politice de la mijlocul secolului, au condus în 1859 la primul pas spre unificarea națională, act care a făcut posibilă, în 1864, aplicarea primei mari reforme agrare. Unirea din 1859 și legea din 1864 nu au rezolvat complet cele două probleme capitale, din care cauză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca și la începutul secolului următor, lupta pentru desăvîrșirea unității naționale și îmbunătățirea situației țărănimii s-a intensificat.

Reforma agrară din 1864, prin modul cum a fost aplicată, a dus treptat, în cele din urmă, la sărăcirea țăranilor. În 1889, la numai un sfert de veac de la aplicarea reformei, unul din inițiatorii și susținătorii ei înflăcărați, Mihail Kogălniceanu, declara în Parlament: „Cred că am rezolvat cestiunea agrară mai mult, poate, în favoarea proprietarilor decît în a țăranilor" [1].

O problemă atît de importantă pentru viitorul țării nu putea să nu preocupe spiritele și forțele cele mai înaintate ale vremii și aceasta cu atît mai mult cu cît de rezolvarea ei atîrna existența majorității covîrșitoare a poporului român. Din rîndul acestora, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar mai ales de după obținerea independenței de stat, a făcut parte mișcarea muncitoare și ideologia socialistă. Abordarea chestiunii agrare de către aceasta din urmă a dat perspective noi luptei țărănimii.

Ieșii, ca și pentru atîtea alte curente ideologice și culturale din istoria noastră, a fost și pentru mișcarea socialistă „adevăratul leagăn" [2].

Unul dintre foștii socialiști ai timpului declara că „Ieșii a fost în acea vreme o adevărată pepinieră, unde se cultivau cu multă îngrijire viitoarele cadre intelectuale ale armatei socialiste care va să vie" [3].

În cadrul activității socialiștilor ieșeni, grupați în jurul fraților Nădejde, problema agrară a ocupat un loc important și soluțiile propuse pentru rezolvarea ei au fost nu numai deosebit de interesante, dar și foarte avansate, chiar dacă nu îndeajuns de realiste pentru acele timpuri.

În abordarea problemei agrare putem observa, pînă în secolul al XX-lea, mai multe etape, determinate de primele programe publicate și de activitatea practică dusă de socialiști: 1) apariția ziarului „Besarabia" (28 septembrie 1879) și a primului program socialist publicat în broșura *Un studiu psihiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, de dr. Russel; 2) publicarea programului socialist din 1886 de C. Dobrogeanu-Gherea în broșura *Ce vor socialiștii români* și activitatea din jurul ziarului „Muncitorul" (1887—1889), organul oficial al „Partidei muncitorilor" din Iași; 3) Crearea P.S.D.M.R. în 1893.

De la primele începuturi, socialiștii ieșeni au fost impresionați de „nemărginitele suferințe ale clasei rurale de la noi din țară" [4], relevîndu-le în scrierile lor. Ziarul „Besarabia" a

---

* Acest studiu reprezintă un capitol din lucrarea în mss. *Mișcarea muncitorească și socialistă din Iași în secolele al XIX-lea și al XX-lea (pînă la 1944)*, redactată de un colectiv de cercetători ieșeni sub îngrijirea cerc. pr. I. Saizu.

[1] *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 18 ianuarie 1889, p. 477.

[2] I. C. Atanasiu, *Pagini din istoria contemporană a României, 1881—1916*, vol. I, *Mișcarea socialistă, 1881—1900*, București, 1932, p. 17.

[3] *Ibidem*, p. 28—29.

[4] Gh. Matei, *Cluburile socialiste la sate, 1898—1899*, București, 1968, p. 39—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publicat numeroase articole consacrate problemei agrare, știri privind soarta țăranilor, evidențiind nedreptățile comise în lumea satelor. În coloanele ziarului se pleda pentru ridicarea stării țărănimii, pentru construirea de școli [5], acordarea unei îngrijiri sanitare corespunzătoare, construirea de spitale și farmacii la sate etc. [6]. Îmbunătățirea situației țăranilor era prezentată ca un imperativ de ordin politic și național [7].

Remarcabilă pentru acele timpuri a fost elaborarea unui program agrar revoluționar, cu totul nou, schițat în broșura publicată în 1880 de dr. Russel, amintită mai sus. În program se prevedea mai întîi „Sechestrarea proprietăților private, asupra instrumentelor mari de muncă (fie naturale, fie capitale) și trecerea lor în proprietate colectivă a grupurilor agricole și industriale a muncitorilor. Asigurarea muncitorului cu productul integral al muncii lui" [8]. Programul agrar a apărut, cu explicațiile de rigoare, în numărul 2, din 30 septembrie 1879, al ziarului „Besarabia". Emanciparea țăranului după 1864 — se arată în acel ziar — era amenințată dacă nu se luau măsuri energice pentru a combate cauzele care nimiceau rezultatele obținute prin împroprietărire. Pentru a evita ruinarea lui completă, pierderea de către aceștia a bucăți de pămînt primită în 1864, se propunea asocierea țăranilor, singura „mîntuire", deoarece evoluția firească a agriculturii impunea exploatarea în colectiv [9].

Evident, acest program avea minusurile lui. Influențați de ideile lassalleene, socialiștii ieșeni au lansat o doctrină care nu corespundea stadiului de dezvoltare a agriculturii românești. Ideea exproprierii totale a mijloacelor de producție, a pămîntului în folosul colectivității și munca în comun în asociații fiind cu totul prematură, nu era de natură să atragă țărănimea. Socialiștii ieșeni au văzut însă clar cauzele mizeriei: lipsa de pămînt, persistența relațiilor feudale la sate, abuzurile practicate de proprietari, arendași, organe administrative și fiscale.

Soluțiile cu care au venit socialiștii s-au detașat net de toate concepțiile de pînă atunci, preconizînd o schimbare radicală a structurii la sate, lovind în dreptul de proprietate al stăpînilor. Chiar dacă exproprierea avea să se facă treptat și prin răscumpărare, ea urmărea trecerea pămîntului în totalitate în mîinile țăranilor întovărășiți (asociați). Firește, atitudinea socialiștilor ieșeni în problema agrară a îngrijorat conducerea și aceasta cu atît mai mult cu cît se inițiase o propagandă activă între țărani. La 24 noiembrie 1879, Ministerul de interne sesiza Ministerul cultelor și instrucțiunii publice asupra „dezvoltării acțiunilor socialiștilor printre țărani. În convorbirile ce am avut onoarea a avea cu Dvs. — se menționa în document — v-am împărtășit îngrijirile mele asupra tulburării aruncate în spirite de către jurnalul Besarabia, ce apare la Iași. Acest ziar condus de doi profesori, anume Nădejde și de soția unuia din ei, Sofia, predică pe toată ziua doctrine care sapă bazele societății și anume: proprietatea pe care unii Proudoni o declară drept hoție... Ca guvern, sîntem îndatorați către țară și societatea întreagă a înfrîna doctrine subversive și aceasta cu atît mai mult cînd ele sînt profesate de funcționarii plătii de stat și îndeosebi de profesori, care au cu totul altă misiune și trebuie să dea alte exemple". În încheiere, îi cerea să ia măsuri „spre a putea astfel face să înceteze neliniștea și nemulțumirile ce există actualmente în Moldova și îndeosebi în Iași, unde apare și se împrăștie în mare profunzime acest ziar" [10].

După interzicerea apariției ziarului „Besarabia" și condamnarea principalilor lui colaboratori, activitatea de propagare a socialismului în sate a continuat. În 1882 s-a tipărit la Iași, de către socialistul Gr. Munteanu, broșura *Opt scrisori către țărani*, care a avut o largă răspîndire la sate. Autorul, plecînd de la unele idei formulate de Karl Marx în *Capitalul*, îndemna pe țărani să nu aștepte fericirea pe lumea cealaltă, ci să și-o facă singuri. Natura nu a creat proprietari și neproprietari, bogați și săraci, ci pe toți egali. De aceea — conchidea el — pămîntul trebuie să aparțină obștii, moșiile să fie luate în stăpînire de comune și muncite de-a valma. Țăranii organizați în obștii să ia în arendă, întîi moșiile statului, apoi pe acelea ale proprietarilor particulari. După cum se vede, se susțineau întocmai ideile cuprinse în programul socialiștilor ieșeni, care în fapt circulau și în revistele și ziarele socialiste care apăreau atît în Iași, cît și în București și alte centre [11]. De exemplu,

[5] „Besarabia", nr. 15 din 25 noiembrie 1879, p. 3.
[6] *Ibidem*, nr. 10 din 15 noiembrie, p. 2 și nr. 14 din 21 noiembrie 1879, p. 3.
[7] *Ibidem*, nr. 1 din 28 septembrie 1879, p. 2.
[8] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, București, 1973, p. 83.
[9] „Besarabia", nr. 14 din 21 noiembrie 1879, p. 1.
[10] Arh. St. București, Ministerul de Interne, dos. 67 din 1879, f. 298.
[11] „Revista socială", Iași, an. I, nr. 5 din august 1884, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în revista „Viitorul", se propunea, la sfîrșitul anului 1885, trecerea în „stăpînirea colectivă, a comunelor, a moșiilor scoase în vînzare de proprietarii particulari, ca și trecerea pămînturilor primite prin legea rurală din 1886, în stăpînirea colectivă a sătenilor din fiecare localitate". De asemenea, se preciza și calea de trecere a moșiilor în proprietate colectivă și anume „crearea unei rente de stat amortizabilă într-un timp determinat, pentru răscumpărarea gradată a moșiilor particulare și trecerea lor în stăpînirea colectivă a comunelor, sub condițiunea unei despăgubiri către stat iarăși gradată" [12].

În primăvara anului 1886, C. Dobrogeanu-Gherea publica, în „Revista socială" din Iași, studiul *Ce vor socialiștii români* [13], în care relua într-o formă mai limpede și mai detaliată programul agrar inițial al socialiștilor ieșeni. În partea finală a studiului era publicat, de fapt, primul program cu adevărat științific al socialiștilor români. Acesta, așa cum arată însuși autorul lui, se împărțea în două părți: una teoretică și alta practică. Partea teoretică „însemna propagandă", răspîndirea socialismului științific; cea de a doua „însemna înrîurirea asupra condițiilor materiale ale muncitorilor", de a face „ca împrejurările materiale, bazele relațiilor economice să fie cît mai potrivite pentru transformarea socialistă" și „de a face ca împrejurările în care trăiește muncitorul nostru să se schimbe pe cît va fi cu putință chiar acum" [14].

În partea economică a programului se prevedea: 1) trecerea proprietăților statului în stăpînirea comunelor; 2) răscumpărarea treptată a proprietăților mari și trecerea lor la comună; 3) desființarea tuturor dărilor indirecte și înlocuirea lor printr-un impozit progresiv; 4) moștenirile a căror valoare trecea de 10 mii lei să fie supuse la taxe (cele colaterale la 50%, cele în linie dreaptă la 30%, dacă o moștenire era mai mare de 100 000 lei, tot cît trecea peste această sumă urma să rămînă în folosul națiunii); 5) deschiderea de credite tuturor societăților de lucrători care s-ar forma pentru întreprinderi industriale; 6) deschiderea de credite comunelor rurale pentru a-și cumpăra unelte perfecționate de muncă, semințe bune etc.; 7) toate lucrările statului să fie date la grupurile de muncitori, cînd vor fi constituite; 8) comunele rurale și cele urbane să ia asupră-le pregătirea ori aducerea bunurilor numaidecît trebuitoare consumului (pîinea, carnea, apa și luminatul), cu scopul de a înlătura specula și scumpirea; 9) comunele să răscumpere casele de închiriat și să le închirieze cu prețuri care să nu treacă peste cheltuielile de ținere în bună stare și zidire din nou [15].

Autorul considera că cele mai esențiale puncte din program erau „cele economice și între acestea trecerea pămîntului întreg la comunele rurale și întemeierea de fabrici prin asociații de lucrători" [16]. În partea teoretică a lucrării, explicîndu-se pe larg programul, se arată că lucrul de căpetenie pentru organizarea producției raționale în folosul țăranilor este „trecerea pămîntului de lucru întreg în puterea comunelor rurale. Ca socialiști, credem că e de prisos să mai spunem că socotim mult mai potrivit ca pămîntul să-l lucreze comunele colectiv și însărcinarea de căpetenie a partidei socialiste va fi de a convinge pe țărani cît de mari foloase materiale și morale ar ieși din astfel de cultivare", căci în „veacul nostru toate puterile materiale și intelectuale lucrează pentru organizarea muncii colective. Introducerea mașinilor cu aburi, aducerea semințelor bune, perfecționarea producțiunei deprinsă în școală și, în sfîrșit, propaganda și activitatea partidei socialiste, toate vor împinge comunele către colectivizarea producțiunei" [17].

Sarcina socialiștilor în această situație era apreciată drept „colosală", adică *„de a lumina poporul muncitoriu din sate și orașe asupra stării lui, de a organiza poporul în jurul unor cereri practice care ating interesele lui și a căror realizare, pe de o parte, ar îmbunătăți starea lui de acuma, iar pe de alta, ar crea o stare de lucruri cît se poate mai potrivită pentru transformarea socialistă"* [18].

Acest program agrar a stat la baza activității socialiștilor ieșeni la sfîrșitul secolului trecut. Firește, el a provocat reacții numeroase din partea partidelor politice de atunci, deși parte din prevederi intrau și în optica unora din „vechii liberali democrați" [19], care erau de acord, printre altele, cu trecerea pămîntului la comune și obștii țărănești. Diferențele

[12] C. Corbu, *Țărănimea din România între 1864 și 1888*, București, 1970, p. 229—230.
[13] „Revista socială", an. I, februarie—mai 1886, nr. 8, 9, 10 și 11, p. 400—449.
[14] *Ibidem*, p. 400.
[15] *Ibidem*, p. 448.
[16] *Ibidem*, p. 449.
[17] *Ibidem*, p. 440—441.
[18] *Ibidem*, p. 444 (subl. în text).
[19] *Ibidem*, an. II, nr. 1 din 1 noiembrie 1886.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintre cele două grupări reieșeau din precizarea că, în timp ce liberalii democrați se refereau numai la proprietățile de stat, socialiștii visau naționalizarea întregului pământ și lucrarea lui în colectiv [20].

Cum exproprierea în totalitate sau „naționalizarea" pământului, exploatarea lui de comune alcătuite din asocierea sătenilor, folosirea laolaltă a uneltelor de lucru însemnau, în ultimă instanță, desființarea moșierimii ca clasă și socializarea agriculturii, ceea ce, din punct de vedere programatic, era prematur, socialiștii au prevăzut exproprierea treptată, prin răscumpărare, și trecerea imediat în exploatarea comunelor doar a proprietăților statului. Ei au mers mai departe, cerînd naționalizarea (prin răscumpărare) a imobilelor destinate exclusiv, prin speculă, pentru închiriat. Dacă aplicarea programului ar fi fost posibilă atunci, s-ar fi devansat socializarea agriculturii românești cu aproape trei sferturi de secol. În acele împrejurări sociale, economice și politice, stipulația nu avea însă șansa de a se transforma în realitate și nici măcar puterea de a atrage masele largi ale țărănimii, așa cum sperau entuziaștii socialiști ieșeni.

Pentru ca țăranii să fie interesați în mișcarea muncitorească și socialistă, ei trebuiau mai întîi împroprietăriți. Gh. Matei observa, pe bună dreptate, că a trebuit o lungă experiență istorică pentru ca socialiștii să înțeleagă atunci că lozinca țărănimii era „vrem pămînt" [21]. Oricum, acest prim program agrar dezvoltat a influențat în mod considerabil activitatea ulterioară a socialiștilor în mediul rural. În consecință, o nouă tactică, aceea a propagandei intensive în mijlocul țăranilor, își face loc. Munca cu ei și problemele pe care le ridica a depășit cu mult ceea ce prevăzuseră inițial organizatorii, activitatea înscriindu-se pe un făgaș cu totul nou. Un participant la acțiune observase cu justețe că la sate socialiștii s-au lovit de o realitate la care teoriile marxiste se cereau altfel aplicate și înțelese. Prin aceasta, ei „transplantau propaganda lor de la muncitorii industriali (care de fapt abia existau la Iași) la muncitorii gricoli. Deveneau dintr-un partid socialist-colectivist industrial, un partid individualist-agrarian. Era evident o deformare a teoriei și practicii socialiste. În propaganda la sate nu mai putea fi vorba de teorii marxiste. Țăranilor trebuia să le vorbești de nevoia lor de pămînt, de necesitatea ca să li se vîndă moșiile statului", de împilările perceptorilor, ale jandarmilor etc. [22]. Noul drum de activitate a atras criticile unor socialiști din alte regiuni ale țării care apreciau că gruparea de la Iași a devenit „un partid țărănesc în formațiune cu conducători sociali-democrați, adepți declarați ai marxismului". I. Sion arăta că tînăra grupare socialistă a avut la început un „caracter preponderent agricol, dezideratele relative la lucrătorii industriali apar ca puncte secundare, iar activitatea practică ce începe în anul 1887, cu apariția la Iași a ziarului Muncitoriul, organ al partidei muncitorilor, se înfățișează ca o aplicare consecventă a declarației de principii din *Ce vor socialiștii români*" [23].

Ziarul „Muncitoriul", ca dealtfel și „Revista socială", „Contemporanul" și altele, a activat în sensul aplicării acestui program agrar. În primul său număr (1 noiembrie) ziarul „Muncitoriul" arăta că „muncitorii de la țară sufăr toate apăsările, pentru dînșii nu-i nici lege, nici dreptate. Rele-s legile de azi, dar și cît sînt nu se țin în seamă: primarii și consiliile comunale sînt slugi prea plecate ale boierilor" [24]. În ziar se sublinia, în numeroase articole, avantajele muncii în comun, sfătuindu-se țăranii „să pună la un loc bucățelele de pămînt ce le au și acele pe care le vor mai căpăta de la stat și să le lucreze ca boierii, folosind asolament, mașini agricole. Muncitorii țărani ar lucra de-a valma și totalul rodului l-ar împărți toamna după munca fiecăruia" [25].

În numărul din iulie 1888 se arăta că „Noi socialiștii...: *Sîntem pentru ca moșiile statului să treacă în mîinile țăranilor cu toatele: sîntem pentru cumpărarea moșiilor boierești și trecerea lor la țărani. Sîntem pentru darea de unelte agricole și vite la aceste comune de țărani.* (Toate acestea cu plată, firește). Sîntem pentru aceste puncte și puțin ne pasă dacă guvernul va da loturi la fiecare de o parte, noi știm bine că vom convinge pe țărani să lucreze împreună lanuri mari și să împartă roadele potrivit cu munca... Pînă la îndeplinirea acestor dorinți, lucrăm folosindu-ne de legile de azi și căutăm să nimicim obice-

[20] *Ibidem*, nr. 3 din ianuarie 1887, p. 98.

[21] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 43.

[22] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 32.

[23] I. Sion, *Socialismul în România*, în „Viitorul social", Iași, an. I, nr. 1, august 1907, p. 15.

[24] „Muncitoriul", Iași, an. I, nr. 1 din 1 noiembrie 1887, p. 1.

[25] *Ibidem*, nr. 25 din 17 martie 1888, p. 2, nr. 26 din 24 martie 1888, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iurile vechi înrădăcinate din trecut și căutăm a face să sufere muncitorii cît mai puțin" [26]. În ziar se sublinia deosebirea de program a socialiștilor față de alte partide politice și mai ales față de radicalii lui Gh. Panu, care cereau ca țăranii să fie împroprietăriți cu 4—5 fălci de pămînt și să li se dea de stat, se înțelege cu plată, unelte de muncă. Socialiștii erau, desigur, de acord cu darea pămîntului și a uneltelor, dar propuneau ca pămîntul să se lucreze în comun, ca să se poată folosi mașinile și îmbunătățirile agrotehnice și să poată rezista concurenței marilor proprietari sau a produselor agricole din alte țări [27]. Și în manifestele electorale, publicate în ziarul „Muncitoriul", se susținea același punct de vedere. Astfel, în manifestul electoral, din 21 ianuarie 1888, se arăta la punctul 10: „Proprietățile statului să treacă în posesia comunelor de muncitori, cărora să li se deschidă credit pentru cumpărarea de unelte, vite, semințe și toate trebuincioasele", iar la punctul 11 se prevedea: „răscumpărarea treptată a proprietăților mari și trecerea lor la comună" [28]. La punctul 1 al programei „partidei muncitorilor" publicată la 18 septembrie 1888 se insera *„Noi vroim să se dea la țărani toate moșiile, deocamdată ne mulțumim cu cele ale statului.* Vroim ca țăranii să lucreze pămîntul cu cele mai bune unelte și în lanuri mari, pentru ca să se folosească mai bine, muncind cît mai ușor. Deocamdată, însă, așteptăm să-i vedem pe toți cu pămînt și cu boi, plug etc. prin ajutorul statului" [29]. Într-un articol publicat în „Contemporanul", socialiștii ieșeni, în polemică cu radicaliștii, își reafirmau ideile în ceea ce privește problema agrară: „Socialiștii sînt pentru naționalizarea solului; nefiind acest lucru cu putință pentru acuma, ei vor lucra pentru o naționalizare parțială. Ei vor cere ca toate pămînturile statului și la nevoie și o parte din moșiile boierești, răscumpărate de stat, să alcătuiască domeniul statului, să fie ale națiunii. Acest pămînt să fie dat sătenilor, fie în loturi individuale, fie la comune, după cum vor cere țăranii; pămîntul va rămîne și mai departe tot a statului, sătenii vor fi priviți ca arendași și vor plăti ca arendă numai renta pămîntului... Fiind însă că statul de azi nu va face nici această naționalizare, fiindcă, pe de altă parte, țăranii mor de foame, degenerează, fiindcă e o groaznică necesitate de îmbunătățirea cea mai grabnică a stării țăranilor, de aceea socialiștii români primesc (neputînd face altfeliu) și darea de pămînt, așa cum o vreau partidele burgheze, firește păstrîndu-și dreptul de a face propaganda cea mai întinsă în poporul muncitor pentru a-l convinge de foloasele naționalizării solului. Socialiștii dară nu s-au lăsat de loc de principiile lor colectiviste, îs tot aceiași tărie, ca și mai înainte vor urma propaganda lor" [30].

Pentru realizarea acestor revendicări, socialiștii ieșeni propuneau numai folosirea căilor pașnice, legale. Nu credem că această atitudine era oportunistă și nerevoluționară. Era dictată de un profund umanism și patriotism. Ei își dădeau seama că o răscoală nu avea nici o șansă în împrejurările de atunci, că aceasta ar fi dus la vărsări de sînge inutile pentru țărănime, care, neînarmată și neorganizată, fără un aliat puternic, n-ar fi putut face față represiunii claselor dominante. Răscoalele din 1888, 1894 și marea răscoală din 1907 au dovedit că jertfele grele pe care le-a plătit țărănimea nu au dus la îmbunătățirea situației ei. De asemenea, socialiștii ieșeni erau conștienți, nu numai că sîngele țăranilor va curge în zadar, dar că de tulburările din țară ar putea profita puterile vecine, îndeosebi Rusia, care ar fi avut motive să intervină în treburile interne ale statului. O revoltă țărănească ar fi fost un pretext nimerit pentru dezbinarea țării. Unul din liderii mișcării socialiste ieșene declara în Parlament, la începutul anului 1889, că nu voiește „ca în țară să se întemeieze un focar de răscoală, care să slujească de prilej pajurei austriece sau vulturului rusesc, de a se amesteca în treburile noastre" [31]. Programul agrar al socialiștilor era prin el însuși revoluționar, aplicarea lui determinînd transformarea întregii societăți; în această direcție se putea acționa inițial pe cale pașnică, evitînd pericolul de a distruge din față mișcarea socialistă, în general, cea de la sate, în special. Ca primă etapă în punerea în aplicare a programului, socialiștii ieșeni au hotărît: dezrădăcinarea abuzurilor proprietarilor, arendașilor, organelor administrative, fiscale etc.; aplicarea întocmai a legilor și a drepturilor pe care

[26] *Ibidem*, nr. 44 din 31 iulie 1888, p. 1.
[27] *Ibidem*, nr. 52 din 25 septembrie 1888, p. 2.
[28] *Ibidem*, nr. 17 din 21 ianuarie 1888, p. 1.
[29] *Ibidem*, nr. 51 din 18 septembrie 1888, p. 1.
[30] *Socialism și radicalism*, în „Contemporanul", Iași, an. VI (1888), nr. 12, p. 550—551.
[31] „Muncitoriul", an. II, nr. 10 din 8 ianuarie 1889, p. 3. Vezi și G. Tudoran, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Iași pînă în 1918*, în vol. *Iașul în lupta revoluționară și democratică*, Iași, 1979, p. 27—28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

le dădea constituția cetățenilor țării și care la sate erau nesocotite, organizarea politică a țărănimii și participarea acesteia la conducerea comunelor și la elaborarea legilor. Pentru aceasta ei au dus a intensă activitate de propagandă la sate[32]. Ziarul „Muncitoriul" a devenit o adevărată tribună pentru lucrătorii din orașe și, mai ales, de la sate. El era răspîndit printre sătenii care știau carte, fie prin abonamente directe, colective sau personale, fie gratuit acolo unde se simțea că e nevoie. De asemenea propagandiștii socialiști din Iași au luat legătura directă cu țăranii din sate. I. Nădejde spunea că, în această direcție, a cerut inițial sprijinul preoților și al învățătorilor, „dar nici unul nu răspunse la apelul ce li se făcu, măcar că programul era foarte practic și foarte moderat. Se începu atunci lucrarea de-a dreptul între țărani. A fost de-ajuns ca vreo cîțiva studenți să meargă de cîteva ori la Miroslava și mișcarea printre țărani se începu, mișcare care în curînd se întinse mai în toată Moldova"[33]. Soția lui, cunoscută militantă socialistă, Sofia Nădejde, scria în amintirile sale că, după ce s-a tipărit *Ce vor socialiștii români*, s-a trecut la propagandă „pentru votul universal și pentru darea de pămînt țăranilor. Propaganda a început printre Tătărășeni, cei mai mulți agricultori. Moș Petrovici, agricultor din Tătărași, om deștept și entuziast era șeful mișcării în tot județul Iași. Guvernul nu privea însă cu ochi buni mișcarea pornită între țărani, deși era perfect legală, țăranii fiind îndemnați să-și îmbunătățească starea dar să lupte cu răbdare și cu liniște. A început atunci o prigoană grozavă împotriva țăranilor care veneau la Ion Nădejde. Vestitul gardist Tănase,... păzea ca un cerber poarta din Sărărie. Cum prindea vreunul, îl ducea la comisie. Cu toată strășnicia lui Tănase, în unele zile răzbăteau în curte și cîte zece-douăzeci de țărani. Lateș, Petrovici, Panaitescu, Miron și mulți alții le făceau propagandă pentru votul universal, arătîndu-le ce foloase vor avea cînd vor trimite deputații lor la Cameră. Le vorbeau, de asemenea, de pămînt, de cooperative pentru mașini etc. Îi îndemnau să-și dea copiii la școală, făcînd chiar jertfe. Cîte un țăran spunea: — De, știm și noi că-i bine să știi carte, să poți citi țidulele perceptorilor și ale ciocoilor, dar vezi că nu avem nici de unele. Ne vedeți că sîntem noi, de bine de rău, îmbrăcați, dar cei goi rămîn acasă și nu-i vedeți. Viața noastră e goliciune și foame". Sofia Nădejde aprecia că propaganda printre țărani „a fost o fază nouă în mișcarea socialistă. Erau între ei mulți foarte deștepți și devotați. Adunau mii de iscălituri și ascundeau petițiile, ca să nu fie confiscate de poliție, în căptușeala de la căciulă, în mijlocul unei pîini, în căptușeala de la cizmă, etc."[34].

În acest chip, preocupările față de țărănime au fost ridicate „la o valență superioară" de socialiștii cercului muncitoresc din Iași[35]. Ziarul „Muncitoriul" expunea lămurit cauzele mizeriei țărănimii și modul cum vedeau socialiștii rezolvarea problemei agrare. La rubrica „Călcări de legi", au fost trecute cu regularitate abuzurile practicate la sate. Țăranii erau sfătuiți cum să se apere de aceste abuzuri, în ce fel să-și ceară drepturile și cum să procedeze pentru a pune la conducerea comunelor și satelor oameni de nădejde, din rîndul lor, îndepărtîndu-i pe acei numiți de proprietari sau prefecți[36]. Evident, ziarul care lumina în felul acesta pe săteni asupra problemelor de interes imediat pentru ei, care îi sfătuia, acordîndu-le adevărate consultații juridice asupra aplicării legilor se bucura de o deosebită popularitate, și acolo unde se găseau știutori de carte toți sătenii se adunau pentru a asculta știrile și sfaturile publicate. Țăranul Vasile Neculau din satul Șipote, anchetat pentru faptul că în casa lui se adunau oameni, declara: „Oamenii vin singuri, fiindcă mă cunosc că știu citi și scrie și mă roagă să le citesc „Muncitoriul" sau să le fac cîte o petiție, și eu, ca muncitoriu, fac tovarășilor mei de suferințe cîte o mică îndatorire"[37]. La fel procedau și țăranii Vasile Ciocănache din Voinești (Iași), Alexandru Simion din Rădeni (Botoșani), Micale din Tîrnauca (Dorohoi), Tache Radu din Băcești (Roman), I. V. Ciubotariu din Poenești (Vaslui), Alex. Baciu din Girov (Neamț) și alții[38]. Numeroși abonați la ziar se

[32] În gazeta „Munca" se arată că: „la noi mișcarea socialistă a început și a prins rădăcini întîi între țărani". Se aprecia că „cea dintîi manifestare a activității practice a partidului nostru se arată într-o vie agitație printre țărani" („Munca" din 11 martie 1890 și 18 august 1891).

[33] „Noua revistă română", București, vol. III, nr. 33 din 1 mai 1901, p. 387—388.

[34] Sofia Nădejde, *Amintiri*, în „Adevărul", București, an. 49, nr. 15 747 din 18 mai 1935, p. 5.

[35] C. Corbu, *op. cit.*, p. 235.

[36] „Muncitoriul", an. I, nr. 40 din 3 iulie 1888, p. 1—2.

[37] *Ibidem*, an. II, nr. 9 din 1 ianuarie 1889, p. 4.

[38] *Ibidem*, an. I, nr. 14 din 10 ianuarie 1888, p. 3, nr. 33 din 15 mai 1888, p. 3 nr 40 din iulie și nr. 48 din 28 august 1888, p. 1, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găseau și în comunele : Moșna (Fălciu), Valea Satului, Ipatele, Bîrzești, Coșești (Vaslui), Copou, Roșcani, Cucuteni (Iași), Cornești (Suceava). V. Gh. Morțun declara la Congresul al II-lea al P.S.D.M.R., în 1894, că a găsit la un țăran din județul Roman colecția completă a ziarului „Muncitoriul" „păstrată cu sfințenie" [39]. Evident, un astfel de ziar nu putea să nu atragă pe oropsiții din sate, cînd de la primele pagini arăta atît de limpede țăranului situația sa și pe cine îi erau dușmanii. „Boierii — se scria în „Muncitoriul" — ne vorbesc de țărani că pier de foame și de pelagră lîngă ogorul sterp ! Dar în folosul cui muncesc ăști țărani, cine pune-n buzunariu roada muncii lor ? Numai guvernul ori și proprietarii ? Ale cui slugi sînt consiliile comunale ? În folosul cui au tăinuit primarii legea de la 27 februarie 1887 de au lăsat mii și mii de oameni să piardă termenul de 27 august ? Nu cumva tot în folosul boierilor pentru ca țăranul gol și peritoriu de foame să le fie ca și rob, să le lucreze numai pentru o bucată de mămăligă și adesea stricată ? În folosul cui calcă legea tocmelilor agricole, de nu se lasă țăranilor nici cele două zile (vinerea și sîmbăta) date prin lege pentru ca țăranii să-și lucreze pămîntul lor ? În folosul cui scot pe oameni la muncă prin silnicie și-i țin închiși cu săptămînile pînă gătesc lucru boieresc și pînă ce popușoiul oamenilor piere în buruiană ? În folosul cui calcă legea ? Nu în al boierilor proprietari de pămînt ? Spre al cui folos perceptorii string pe oameni de gît, amenințîndu-i că le vînd pînă și sumanul din spate, că doară ar alerga să se tocmească la dvs. ? Spre al cui folos s-a făcut împroprietărirea de la 1864, în batjocură, prin ponoare, hîrtoape și pămînturi secătuite ?" [40]. Socialiștii ieșeni declarau răspicat că pentru „scăparea țărănimii de mizerie toate clasele privilegiate le sînt deopotrivă de dușmane", că „un boieriu conservator și un adevărat prieten al țăranilor" nu pot „să încapă în același om, precum o mîță și un cîine nu pot să încapă în același sac" [41].

Socialiștii se arătau încredințați că țăranii inițiați în tainele legislației agrare puteau lupta cu mai multă eficiență contra abuzurilor, sporindu-și capacitatea de rezistență la samavolniciile proprietarilor și la arbitrariul organelor administrative. De aceea, ei au tipărit broșura *Legea tocmelilor agricole cu lămurire asupra articolelor folositoare muncitorilor de pămînt* [42] și au întocmit adevărate „circulare cu indicații practice pentru agitația legală între țărani" pe care le-au pus la îndemîna propagandiștilor trimiși la sate [43]. S-a format, cu acel prilej, o adevărată rețea de propagandiști alcătuită, atît din socialiști muncitori, intelectuali, studenți și elevi din Iași, cît și dintre țăranii ce se dovediseră mai activi. Mulți săteni au intrat în legături directe cu socialiștii din Iași (soții I. Nădejde, V. Gh. Morțun, Th. Speranță) [44], sau din alte localități ale Moldovei (ca profesorul D. A. Teodoru din Bacău, destituit din cauza aceasta din funcție, Margareta Jecu din Focșani, sublocotenentul N. Chinezu din Dorohoi care făcea propagandă prin intermediul dorobanților și soldaților din compania sa, muncitorii S. Tatovici și Pîrvu Niculescu din Galați și alții). Țăranii care țineau legătura cu cercul socialist din Iași răspîndeau manifeste și ziare printre săteni, formulare de petiții pentru pămînt sau pentru schimbarea consiliilor comunale. În aceste condiții, mișcarea socialistă la sate cîștiga tot mai mult teren. Ion Nădejde în scrisoarea din 12 mai 1888 către sublocotenentul N. Chinezu, arăta plin de vervă și optimism extinderea socialismului în satele din Moldova. „Ai să te bucuri și mai mult dacă vei afla că mișcarea a mai început în cîteva sate în județul Dorohoi. Astfel la Bivol și la Avrămeni, lîngă Darabani, sperăm în curînd să se extindă iute pe Prut în gios. Mișcarea s-a început la Pomîrla, unde au fost studenții din școala normală superioară și s-au întors entuziasmați, și de acolo se va întinde. La hotarul spre jud. Botoșani, încă a început a merge, la Sîrbi, la Vlăsinești. Toate aceste locuri stau în legătură cu Iașul"... În încheiere, îi cerea adrese de țărani ce știu carte ca să li se trimită prin

[39] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 53.

[40] „Muncitoriul", an. I, nr. 2 din 8 noiembrie 1887, p. 7.

[41] *Conservatorii și țăranii*, în „Revista socială", an. II, nr. 5 din iunie 1888, p. 241.

[42] D. Hurezeanu, *Cu privire la poziția mișcării socialiste față de răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii", an. XV (1962), nr. 1, p. 562.

[43] De exemplu, I. Nădejde scria la 21 august 1887 că nu știe ce a făcut Dragu cu circulara trimisă pentru agitația la sate (A.C.I.I.P., dos. 155/127 neinv. ; cf. D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 562).

[44] Ziarele din București relatau că I. Nădejde „îmblă prin județul Iași și face propagandă socialistă la țărani" („Muncitoriul", an. I, nr. 33 din 15 mai 1888, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poștă ziarul. În post scriptum I. Nădejde adăuga: „P-aice mergem f. bine, sîntem aproape siguri de Iași și Vaslui. Credem însă că și în celelalte județe socialiștii nu vor da greș" [45].

Autoritățile s-au arătat alarmate de la început de proporțiile pe care le lua mișcarea socialistă în satele Moldovei. Ele au interzis distribuirea ziarului „Muncitoriul", confiscînd numerele care s-au putut găsi la țărani [46] și au luat măsuri pentru a împiedica contactul direct dintre săteni și socialiștii din Iași. Într-o telegramă din noiembrie 1887, I. Nădejde și V. Gh. Morțun se plîngeau Ministerului de Interne că agenții poliției „așezați la poarta domiciliului nostru și la intrarea redacției și administrației ziarului „Muncitoriul" și al revistelor „Contemporanul" și „Revista socială", împiedică de a intra la domiciliul nostru și la redacțiile de mai sus persoane ce vroiesc a veni la noi". La 22 noiembrie 1887 ziarul „Muncitoriul" arată că pe strada Sărăriei între nr. 38 (redacția „Revistei sociale" și „Contemporanul") și nr. 77 (redacția „Muncitoriului") trecătorii „cei mai sărăcuți sînt întrebați și îndepărtați". În opt zile au fost opriți peste 500 de oameni, țărani și muncitori, unii fiind duși la sediul poliției, interogați, „spovăduiți și dăscăliți". Casele respective erau păzite de doi subcomisari, 4 gardiști și mai mulți jandarmi [47]. De asemenea, se relata cazul a opt țărani din satul Epureni (jud. Iași) care au fost maltratați de agenții poliției. Cînd au ieșit din curtea redacției, jandarmii „i-au dus în brînci" la comisariat. Acolo, comisarul i-a înjurat, i-a percheziționat și le-a luat ziarul „Muncitoriul", zicîndu-le: „Ce? Vroiți ca-n celelalte țări să mergeți, cu o mînă pe plug și cu cealaltă pe jurnal?", la care țăranul D. Șipoteanu arăspuns: „Da, tocmai așa vroiam și vroim să fim mai luminați ca să nu mai fim jefuiți". Comisarul, furios, l-a arestat, în timp ce tovarășii lui „s-au repezit în închisoare strigînd: Mergem cu toții atunci". Au fost eliberați peste două ore [48]. Cazuri asemănătoare s-au petrecut și cu locuitorii din alte sate care au venit la casa din strada Sărărie a soților I. Nădejde [49].

La o întrunire, muncitorii agricoli din mahalaua Tătărași au adresat o petiție Parlamentului, semnată de 84 persoane, prin care protestau că poliția nu-i lasă „să meargă la I. Nădejde și V. Gh. Morțun, care le fac suplici, le arată drepturile și-i sfătuiesc" [50].

Eforturile de lămurire a sătenilor asupra drepturilor lor, asupra legilor agrare în vigoare, a determinat o uriașă campanie petiționară îndreptată de țărani contra abuzurilor și nelegiuirilor comise de primari, de consiliile comunale, de perceptori, de arendași, de proprietari. Cele mai violente proteste au fost ridicate de legea din 27 februarie 1887, care, pe de o parte, prevedea verificarea loturilor date țăranilor în conformitate cu art. 5 și 6 din măsura legislativă din anul precedent referitoare în special la drepturile însurățeilor de a primi pămînt, iar, pe de alta, acorda un termen de 6 luni pentru ca însurățeii care îndeplineau condițiile să adreseze pînă la 27 august cereri în acest sens Ministerului domeniilor. Prevederile legii au dat naștere la unele confuzii, țăranii crezînd că era vorba de o împroprietărire generală. De asemenea, în multe regiuni ale țării, autoritățile locale au făcut cunoscută legea abia după expirarea termenului, ceea ce a provocat o puternică reacție a țărănimii, manifestată în campania petiționară sprijinită de socialiștii ieșeni. Acțiunea a fost apreciată ca o „ridicare revoluționară, constituind prologul răscoalelor care aveau să izbucnească în curînd" [51].

Socialiștii ieșeni au alcătuit cereri individuale și colective care erau iscălite de sute de țărani. Formularele acestor petiții au fost trimise aproape în toate județele Moldovei. La 29 noiembrie 1887, subprefectul plasei Turia, județul Iași, făcea cunoscut prefectului că: „Alecu Cojocaru din com. Copou a primit de la Ion Nădejde o copie de pe formularul pentru cerere de pămînt cu obligația ca să se ducă cu ea la com. Stînca, cotuna Cîrpiți, și să vadă de a iscăli în ea locuitorii ce n-au pămînt și pe care în urmă să o

[45] C. Bodea, *Contribuții documentare privind răscoala țăranilor din 1888*, în „Studii", an. XI (1958), p. 190—191.

[46] De pildă, în comuna Girov, 16 abonați reclamau că nu au primit ziarul, iar în comuna Moșna, subprefectul a descoperit la primărie un pachet foarte mare, azvîrlit într-un ungher, care conținea ziarul „Muncitoriul" nedistribuit țăranilor („Muncitoriul", nr. 41 din 10 iulie 1888, p. 3).

[47] „Muncitoriul", nr. 4 din 22 noiembrie 1887, p. 4.

[48] *Ibidem*, nr. 3 din 15 noiembrie 1887, p. 3, etc.

[49] *Ibidem*, nr. 8 din 20 decembrie 1887, p. 2.

[50] *Ibidem*, nr. 3 din 15 noiembrie 1887, p. 3.

[51] C. Corbu, *op. cit.*, p. 199.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dea iarăşi d-lui Nădejde care are să stăruiască la d-l Ministru pentru a le da pămînt" [52]. La 30 octombrie 1887, primarul comunei Bivolari arăta că un locuitor din satul Tabăra, îndemnat de un anume Tănase, s-a dus acasă la Ion Nădejde care i-a dat 6 formulare de suplici pentru consăteni. Alarmat de situaţia creată în judeţul Iaşi, prefectul a adresat autorităţilor din subordine o circulară în care semnala acţiunile colective pentru pămînt ale ţăranilor: „Aflu că de un timp circulă prin sate nişte petiţiuni către Ministerul domeniilor ca să se acopere de iscăliturі colective pentru cererea de pămînturi"; prefectul cerea să se ia măsuri pentru a „împiedica influenţa propagandei socialiste în rîndul ţăranilor" [53]. Ca urmare, ziarul „Muncitoriul" semnala, în 22 noiembrie, că subprefecţii începuseră să umble prin sate să adune pe consilierii comunali şi să le dea porunci aspre, „dar nu pentru a îndrepta greşeala comisă, ci pentru a speria oamenii, luîndu-le cererile, închizîndu-i şi ameninţîndu-i cu bătaia, au îndrăzneală să dea porunci de a lega cot la cot pe socialiştii ce vor merge prin sate şi a-i trimite la subprefectură" [54].

Firește, campania petiţionară s-a îndreptat şi împotriva abuzurilor şi ilegalităţilor comise de organele administrative locale. Şi această acţiune la sate a fost iniţiată şi îndrumată de socialiştii ieşeni care sfătuiau pe ţărani „să ceară desfiinţarea tuturor consiliilor comunale ce le-au fost puse cu de-a sila, de slugile boierilor" şi apoi „să-şi aleagă consilii comunale adevărate ale lor care să nu mai facă muşama legile şi să puie la dosariu poruncile priitoare norodului" [55].

În august 1888, ziarul „Muncitoriul" consemna cu satisfacţie că „rînd pe rînd" se dizolvă consilii comunale, mai ales în comunele rurale, şi „de părut rău, nu ne pare de acest lucru, dimpotrivă, ne bucurăm, căci se dă ţăranilor prilej de a-şi alege consilii comunale din partida muncitorilor, li se dă prilej de a fi, în sfîrşit, stăpîni în comunele lor" [56]. Urmînd tactica căii legale de activitate, socialiştii intenţionau, prin îndepărtarea oamenilor boierilor şi ai guvernului din administraţia comunelor, să dea putinţă ţăranilor să-şi aleagă deputaţii lor. Se exprima convingerea că reprezentanţii adevăraţi ai intereselor lor în Parlamentul ţării, „fiind ţăranii slobozi, în comunele rurale uşor vor fi stăpîni şi pe colegiul al treilea şi, deci, deocamdată, vor putea avea în Cameră cel puţin 40 de deputaţi socialişti" [57].

Socialiştii considerau că sătenii „trebuie să facă politică"... „să aleagă deputaţi, iar deputaţii lor, împreună cu deputaţii muncitorilor de la oraşe, să ceară şi să impună votarea legilor în folosul populaţiei rurale" [58]. Pentru reuşita acestei acţiuni, socialiştii ieşeni înţelegeau necesitatea organizării ţărănimii şi unirea ei cu muncitorimea din oraşe. Ei au fost primii care au gîndit şi au iniţiat crearea unor organizaţii ale ţăranilor, denumite bresle, alipite „partidei muncitorilor". În programul acesteia din urmă, publicat la 1 noiembrie 1887 în ziarul „Muncitoriul", se arăta că „muncitorii de la ţară şi cei din oraşe formează „partidul muncitorilor", care nu-i nici liberal, nici conservator, nici radical. Acest partid se va amesteca în luptele politice fără nici o legătură cu partidele stăpînilor şi va stărui să aducă la rang de putere consiliile comunale de la sate şi de la oraşe, consiliile judeţene şi Camera deputaţilor punînd, în acest scop, pretutindeni candidaţi deosebiţi de cei liberali şi de cei conservatori. După lege şi după număr, acest partid era menit a fi biruitor în colegiul al doilea şi al treilea pentru Cameră şi în colegiul întîi şi al doilea pentru comună. „Puterea politică astfel cîştigată, o va întrebuinţa pentru întemeierea de fabrici, ateliere şi comune agricole neatîrnate de stăpîni".

Socialiştilor ieşeni li s-a imputat că au destăşurat intreaga activitate la sate din oportunism, din considerente electorale, pentru a ocupa un loc în Parlament. Acuzaţia este nedreaptă. Din moment ce au fost încredinţaţi de nereuşita unei revoluţii la sate, mai mult de pericolul unei astfel de acţiuni pentru independenţa ţării, singura soluţie care le rămînea era de a cuceri puterea politică pe cale legală şi a o folosi în interesul munci-

---

[52] Arh. St. Iaşi, Prefectura Iaşi, dos. 117 din 1887, f. 44—64. Vezi şi C. Corbu, *Adîncirea conflictului social la sate în perioada 1887—1888*, „Analele Institutului de ştiinţe istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", Bucureşti, an. XIV (1968), nr. 5, p. 81.

[53] Vezi modelul de formular de petiţie în ziarul „Muncitoriul" din 28 august 1888, p 1—2.

[54] „Muncitoriul", nr. 4, din 22 noiembrie 1887, p. 4.

[55] *Ibidem*, nr. 7 din 13 decembrie 1887, p. 1—2.

[56] *Ibidem*, nr. 46 din 14 august 1888, p. 1.

[57] *Ibidem*.

[58] *Ibidem*, nr. 7 din 13 decembrie 1887, p. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torilor de la sate și de la orașe. În această direcție, socialiștii ieșeni au activat cu un entuziasm și o dăruire puțin obișnuite și au obținut succese care, în condițiile de atunci, au uimit și au atras felicitările socialiștilor străini, printre care și ale lui Frederic Engels.

La începutul anului 1888 s-a trecut la organizarea țăranilor în „bresle" de muncitori agricoli, scopul lor fiind nu numai politic dar și economic. Se prevedea că, prin unire, breslele vor putea impune proprietarilor și arendașilor un preț convenabil muncilor agricole, îndepărtînd concurența lucrătorilor aduși de proprietari din alte locuri. De asemenea, breslele trebuiau să impună un consiliu comunal ales din obștea sătenilor, iar la alegerile parlamentare să asigure alegerea unor deputați țărani [59]. Primele bresle au luat ființă la periferia Iașilor, în Tătărași și Nicolina, cu peste 700 de membri, împărțiți în 7 secții. Curînd, au apărut bresle și în alte sate din județele Roman, Fălciu, Vaslui, Bacău, Putna [60]. De exemplu, prefectul de Roman era înștiințat că în com. Șcheia un rezervist, „cu știință de carte sfătuiește pe locuitori a se întruni spre a se constitui într-o societate a breslei muncitorilor ; la acest rezervist s-a găsit un statut imprimat, un manifest către săteni și mai multe jurnale «Muncitoriul»" [61].

Statutul breslelor muncitorilor agricoli a fost publicat la 24 martie 1888 în ziarul „Muncitoriul". La primul punct se arată că, „văzînd starea rea la care am ajuns și văzîndu-ne amenințați a ajunge și mai rău, dacă vom sta neuniți în fața prigonitorilor și asupritorilor de tot felul, am hotărît să alcătuim, ca și muncitorii de pe aiurea, o breaslă sau o frăție între noi". La punctele 3 și 4 se preciza că scopul breslei era de a pune frîu abuzurilor și maltratărilor stăpînilor și slujbașilor, să stăruiască pentru urcarea valorii muncii și pentru scăderea prețului pămîntului. La punctul 5 se prevedea că breasla va face parte din partida muncitorilor și „va stărui ca în alegerile pentru consiliul comunal, județean și Cameră să iasă candidații partidei". La punctul 6 se menționa că breasla va acționa pe cale legală și va lupta pentru respectarea legilor existente, ca și pentru introducerea altora în folosul țăranilor. Celelalte puncte se refereau la probleme organizatorice (alegerea președintelui, a secretarului și a casierului, cotizația etc.).

În apelul socialiștilor ieșeni „Către țărani", din 7 aprilie 1888, se cerea imperativ : „Uniți-vă fiecare comună în breaslă puternică, legați toate breslele din același județ într-o singură împărțire a muncitorilor de pămînt, strîngeți apoi la un loc toate breslele de muncitori de pămînt din România și atunci glasul a o mie de mii de țărani va fi ascultat, va cîntări mult în sfatul țării. Această breaslă, în unire cu breslele muncitorilor de pe la tîrguri, trebuie să alcătuiască *partidul muncitorilor*, care să n-aibă nici o legătură cu celelalte partide ale stăpînilor și să intre în luptă politică pentru interesele muncitorilor. Urmînd această cale liniștită, muncitorii vor ajunge în foarte scurt timp stăpîni pe țară... Uniți-vă în bresle și, în scurt timp, partidul dvs., *partidul muncitorilor*, va preface fața acestei țări și nu va trece mult pînă ce veți fi deplin stăpîni pe roadele muncii dvs." [62]. S-a afirmat că materialele cercului muncitorilor din Iași nu s-au ridicat „la ideea alianței între clasa muncitoare și țărănime ca principala forță capabilă să răstoarne regimul burghezo-moșieresc" [63]. Or, acest apel, pe lîngă alte documente ale socialiștilor ieșeni, citate sau nu în lucrarea de față, vorbește clar nu numai de o solidaritate de interese între țărani și proletariat, ci, evident, de o alianță, de o împletire strînsă a intereselor în lupta comună pentru socialism. Ele nu puneau, desigur, problema rolului conducător al proletariatului, dar cei ce organizau această mișcare o făceau în numele proletariatului român și, din primele numere ale ziarului „Muncitoriul", se arată că socialiștii sînt pentru organizarea unei „partide deosebite de cea liberală sau conservatoare, o partidă a muncitorilor și pentru o politică militantă" [64].

Pentru prima dată în istoria noastră au apărut pe o listă de candidați pentru alegeri la Colegiul III nume de țărani. Au fost propuși pentru jud. Iași, în numele partidului muncitorilor, țăranii Mihai Măgdici din Cucuteni, Gh. Ciută pentru jud. Roman, V. Bejan și V. Bacalu pentru jud. Suceava, Gh. Onu pentru jud. Botoșani, D. Popa pentru jud. Fălciu, I. Popa pentru jud. Neamț. La colegiul al doilea, lista partidei muncitoare propunea pentru jud. Roman candidatura lui V. Gh. Morțun, iar pentru jud. Iași candidaturile lui I. Nădejde și a patru muncitori.

---

[59] *Documente din istoria mișcării muncitorești*. . ., p. 465—466.
[60] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 563.
[61] C. Bodea, *op. cit.*, p. 193—194.
[62] „Muncitoriul", nr. 28 din 7 aprilie 1888, p. 1.
[63] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 569.
[64] „Muncitoriul", nr. 18 din 24 ianuarie 1888, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Lupta în alegerile din ianuarie 1888 a fost deosebit de grea și, spre surprinderea multora, țăranii din unele comune s-au arătat îndîrjiți și neclintiți în sprijinirea candidaților lor. În ședința cercurilor muncitorilor din Iași, din 11 ianuarie 1888, au luat cuvîntul țărani din 6 comune, relatînd modul cum s-au desfășurat alegerile. Cu toate măsurile strașnice luate de administrația locală, pentru a împiedica votul liber al sătenilor, candidații de pe lista partidei muncitorilor au obținut o majoritate zdrobitoare în satele : Cîrniceni, Cucuteni, Bădeni și Epureni. Un număr important de voturi s-au obținut și la Miroslava, Rediul lui Tătar și altele. Țăranii din comunele Copou, Tăutești, Ceplenița, Poiana Cîrnului, Rediul Mitropoliei, Popești, Movileni, Șipote, Poieni, Miroslava, Voinești, Belcești, Focuri și altele au făcut reclamații Ministerului de Interne contra falsificării alegerilor de către primari [65]. La aceeași ședință, V. Gh. Morțun, prezentînd rezultatele alegerilor la sate, cerea celor prezenți să nu deznădăjduiască, „căci tot începutul e greu". El sublinia succesele frumoase obținute de satele unde oamenii au fost mai răzbătători și primarii „nu au fost așa de nerușinați și călcători de lege" [66].

În urma alegerilor din ianuarie 1888 a fost ales primul deputat socialist în Cameră, în persoana lui V. Gh. Morțun, la Colegiul II din Roman. Un fost socialist observa că, prin „acest act, s-a statornicit în chip definitiv noua orientare și noua tactică socialistă ca luptă de cucerire a puterii de stat prin Parlament și pe căile legale". Se considera că era un merit, în această direcție, al lui Nădejde, deoarece a „văzut clar în conjuncturile de atunci ale țării noastre" [67].

În toamna anului 1888 au avut loc noi alegeri, de această dată, la Colegiul III al țăranilor din județul Iași, a fost ales Ion Nădejde, dar „ce luptă omerică, ce bătăi", își amintea de acest prilej fostul socialist I. C. Atanasiu [68]. Sofia Nădejde relata că „atunci cînd I. Nădejde a fost ales, curtea din Sărărie era plină de țărani care au trebuit să rămînă în oraș pentru balotaj. Cu toată urgia dezlănțuită a zbirilor poliției și a bătăușilor guvernului, Nădejde s-a ales. Dar, ce muncă au depus tinerii intelectuali, tătărășenii și sătenii !". Și în propaganda electorală ulterioară, socialiștii ieșeni au avut de înfruntat greu tăți excepțional de mari. Sofia Nădejde menționa că viața celor doi deputați socialiști a fost de multe ori salvată din mîinile bătăușilor guvernului de către țărani : „Într-o propagandă electorală făcută de Morțun în persoană, bătăușii avuseseră ordin să-l prindă viu sau mort. Țăranii, ca să-l scape, l-au ascuns în biserică, unde l-au îmbrăcat țărănește și l-au dus la Roman pe un car cu fîn" [69]. În mai 1889 țăranii l-au reales deputat la Iași pe I. Nădejde la Colegiul III, iar la Roman pe V. Gh. Morțun, la Colegiul III și II, și, mai apoi, la Colegiul III, în locul lui V. Gh. Morțun, pe socialistul Lascăr Veniamin. În același timp, unele succese începeau să se înregistreze și în alte județe ale țării, atît în Moldova cît și în Muntenia. În împrejurările de atunci, cînd răscoala țăranilor din 1888 abia fusese înăbușită și noi tulburări amenințau satele din Nordul Moldovei, guvernul junimist a trecut la măsuri severe. Alegerea lui Lascăr Veniamin, la Roman, a fost infirmată cu toate protestele socialiștilor. La Vaslui, Ion Nădejde și Constantin Mille au fost atacați la hotel de bătăuși plătiți de prefect. În ziarul „Muncitoriul" se relata că „răvașele și manifestele" socialiștilor au fost furate de poștă și deschise, „țăranii amenințați cu bătaie, foame, închisoare și moarte, alegerile făcute cu topuzul ori fals, unde am reușit noi, alegerile le-au stricat și pe delegați i-au oprit de a veni la alegeri. Tot județul era plin de armată și pretutindeni în jurul Vasluiului, de asemenea, era armată" [70]. Cu toate acestea, cei doi socialiști, Ion Nădejde și V. Gh. Morțun, nu au putut fi îndepărtați din Parlament.

Prin această activitate, socialiștii ieșeni au contribuit în mod cert la dezvoltarea conștiinței politice a țărănimii și, deși țăranii erau sfătuiți să urmeze numai calea pașnică, legală de luptă, mulți au preferat răscoala. Sofia Nădejde arăta, în această direcție că în ciuda propagandei intense, deoarece lucrurile mergeau greu, țăranii și socialiștii fiind persecutați, oamenii s-au „descurajat", preferînd să-și pună viața în primejdie decît să lupte ani de zile [71], iar I. Nădejde observa că socialiștii i-au îndemnat pe săteni să nu se răscoale, dar

---

[65] *Ibidem*, nr. 15 din 14 ianuarie 1888, p. 1—3.

[66] *Ibidem*.

[67] I. C. Atanasiu, *op. cit.* p. 30.

[68] *Ibidem*, p. 33.

[69] Sofia Nădejde, *op. cit.*, p. 5.

[70] „Muncitoriul", an. II, nr. 17 din 7 mai 1889, p. 1—2.

[71] Sofia Nădejde, *op. cit.*, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țăranii se luptau pentru interesele lor practice, neputînd fi opriți [72]. Așa se explică faptul că anii aceia, de intensă activitate a socialiștilor ieșeni la sate, au coincis cu răscoalele din anii 1888 și 1889.

S-a discutat mult în istoriografia noastră despre aceste răscoale: unii, au învinuit pe socialiștii ieșeni ca inițiatori, propaganda lor fiind considerată una din cauzele de căpetenie ale tulburărilor de la sate; alții, dimpotrivă, i-au criticat că nu le-au dat tot sprijinul, că au negat rolul lor, propagînd folosirea căilor pașnice, legale. Credem că în această privință este bine să urmărim cum au reacționat înșiși socialiștii ieșeni față de evenimente. Ei se lăudau cu sinceritate că, în satele Moldovei, răscoala nu a atins proporții datorită activității lor. I. Nădejde, ca adept al școlii lui Bebel în ceea ce privește păstrarea căii legale de luptă, era încredințat că „numai pătrunzînd în Cameră putem cere reforme absolut necesare ca *votul universal*, darea de pămînt etc." [73]. Într-un manifest semnat de I. Nădejde și V. Gh. Morțun cu un an înaintea izbucnirii răscoalei se declara: „Noi, partida poporului, care nu rîvnim pentru noi nici cîrma, nici slava, știm cît suferă muncitorii satelor, meseriașii tîrgurilor... Le știm pe toate, știm chiar că despoierea e mai mare decît vă închipuiți și vă zicem: «Pentru a vă dezrobi de istov, pentru a scăpa de orice atîrnare, pentru a nu mai ști de stăpîni și a nu fi supuși, trebuie să vă iasă din minte că o răscoală vă va scăpa de toate nevoile. Numai dușmanii poporului pot să vă împingă la răzvrătiri și la vărsări de sînge, Față cu oștile puternic înarmate, zdrobirea voastră e sigură, neînlăturată» [74]. După izbucnirea răscoalei, într-un manifest din aprilie 1888, se cerea sătenilor să stea liniștiți: „Gîndiți-vă, sîntem în ajunul unui mare război; Dușmanii neamului românesc au nevoie să pună țara în tulburare, să facă ca frate cu frate să se ucidă și, folosindu-se de această învălmășeală, să ne robească și să ne răpească pămîntul. Gîndiți-vă, fraților, că străinul, venind acum în țară, se poate întîmpla *să nu mai plece niciodată*. Aveți răbdare, nu părăsiți calea liniștită, calea legală, căci numai astfel vom putea căpăta drepturile și *feri țara de robia țaristă*" [75].

Socialiștii ieșeni erau încredințați că de pe urma unei răscoale ar fi profitat marile puteri vecine. Într-un apel către țărani, V. Gh. Morțun insista asupra intereselor Rusiei, „care pîndește să ne înghită", și menționa că oamenii plătiți de cîrmuirea țaristă, „făcînd făgăduieli deșarte au îndemnat la răscoală" [76]. Mai mult, în aprilie 1888, Ministerul de interne era încunoștiințat de socialiștii ieșeni de existența unor instigatori străini în satele Moldovei. În com. Cucuteni, bunăoară, sătenii fuseseră îndemnați să facă petiții către țar și să i se închine lui: în alte sate din județul Iași circula zvonul că țăranii au pus mîna pe pămînt și s-au închinat țarului [77]. Ministrul se arăta, însă, încredințat că socialiștii, mai ales cei ieșeni, erau cel puțin moral vinovați de izbucnirea răscoalei. El cerea organelor judiciare și administrative din județe să dezvolte „mare circumspecție în dezvelirea mișcărilor sătenești. Veți găsi, desigur, și firele unei agitațiuni așa-zisă socialistă care este cu atît mai periculoasă că nici ea nu știe la ce tinde, însă care face apel la toate apetitele claselor inculte" [78]. Ziarele liberale și conservatoare atacau direct și cu vehemență pe socialiști ca instigatori la răscoale. De exemplu, în ziarul „Ecoul Romanului" se afirma că „grupul socialist din Iași, în frunte cu V. Gh. Morțun, a sfătuit prin mai mulți agenți pe săteni a se răscula, a lua prin forță ceea ce nu li se dă cu binele și că prin răscoale vor căpăta la siguranță pămînturi" [79]. De asemenea, Ministrul de justiție declara în ședința din 24 noiembrie 1888 a Camerei că „Moldova este frămîntată de o propagandă care are capul ei, organizația ei, căile ei de propagandă și capii acelei răscoale, cînd o parte a României era în foc, agitau" [80]. Și primul ministru, Th. Rosetti, sublinia că „totdeauna în timpuri tulburate au alergat și acești exploatatori pe cîmpul liber și deschis al manoperelor de tot felul și n-au făcut decît să îndîrjească, să înrăutățească, să învenineze mișcarea" [81].

---

[72] C. Corbu, *op. cit.*, p. 251.

[73] Sofia Nădejde, *op. cit.*, p. 5.

[74] „Revista socială", an. II (mai 1887), nr. 4, p. 173—174.

[75] *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 507.

[76] „Muncitoriul", an. I, nr. 28 din 7 aprilie 1888, p. 1.

[77] *Ibidem*, p. 2.

[78] C. Bodea, *op. cit.*, p. 193.

[79] „Muncitoriul", nr. 27 din 31 martie 1887, p. 1, nr. 32 din 8 mai 1888, p. 1, nr. 40 din 3 iulie 1888, p. 2; „Adevărul", Focșani, 27 martie 1888, p. 3.

[80] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 581.

[81] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În felul acesta, cu toate eforturile socialiștilor ieșeni de a liniști spiritele revoltate ale țăranilor, cu toate declarațiile lor pașnice și cu tot sprijinul acordat direct guvernului pentru a descoperi pe instigatorii străini, ei au fost acuzați și supuși prigoanei.

A fost oprită apariția și difuzarea la sate a ziarelor socialiste. S-a interzis campania petiționară a țăranilor; sătenii bănuiți de a fi în legătură cu socialiștii au fost arestați, ca în cazul lui D. Bodescu din satul Dumești (Vaslui), Tache Radu din Băcești (Roman), V. Căușanu din Brăiești (Iași), Teodor Simion din Ipatele (Vaslui), Molan din Boroșești (Vaslui). De asemenea, au fost destituiți din funcții: profesorul D. A. Teodoru din Bacău, învățătorii Căpiță din Păucești și Lupașcu din Stanița (Roman), preoții Gh. Teodorescu și C. Ștefano din jud. Bacău, au fost arestați muncitorii socialiști Șt. Tatovici și Pirvu Niculescu din Galați[82]. Deferiți justiției au fost și Margareta Jecu la Focșani, V. Gh. Morțun, I. Nădejde la Iași[83], cărora nu li s-au găsit, însă, dovezi pentru a fi condamnați.

În condițiile vitrege de după înăbușirea răscoalei, socialiștii ieșeni au continuat cu aceeași vigoare să militeze pentru îmbunătățirea soartei sătenilor. La o întrunire electorală din 29 septembrie 1888 a liberalilor din Iași, Ion Nădejde declara: „țara noastră e amenințată cu pieire din pricina sărăciei țăranilor. Noi, socialiștii, am întrebuințat toată energia, toată munca noastră spre a opri răscoala; țăranii ne spuneau că e totuna a muri acasă de foame, ori a muri de glonț. Răscoalele din Muntenia și Moldova n-au făcut-o [sic!] de flori de cuc, ci împinși de sărăcie și de foame. S-a făcut, în adevăr, propagandă cuzistă și rusească, dar un om care a mîncat bine nu se potrivește să meargă la răscoală, numai cu ciomege, ca să-l împuște. Așa o face cel care e lipsit de pămînt și care nu mai așteaptă dreptate de nicăieri: *nici din ceriu, nici din pămînt*. În așa stare au ajuns țăranii, unde n-a străbătut lumina socialismului. D-lor, dacă nu căutați să îmbunătățiți soarta țăranului, vă declarăm că nu sîntem în stare a opri răscoalele și răspunderea va cădea asupra d-voastră"[84].

Evident, poziția socialiștilor ieșeni în problema căii de luptă la sate a stîrnit discuții divergente și între membrii altor cercuri. Unii dintre ei, mai ales din cercul muncitorilor din București, erau pentru o atitudine revoluționară, în sensul de a împinge pe țărani la răscoală și la folosirea mijloacelor violente. În raportul prezentat de reprezentanții cercurilor muncitorești din România la Congresul Internaționalei a II-a, ținut în 1891 la Bruxelles, se releva faptul „că tactica de dezaprobare a răscoalelor, ca mijloc de luptă împotriva dominației economice a moșierimii, adoptată de cercul ieșean, în care predominau partizanii căii legale în frunte cu I. Nădejde și V. Gh. Morțun, a fost criticată de alți socialiști. Aceștia înclinau spre o atitudine mai revoluționară"[85]. Este, însă, de demonstrat dacă, în condițiile de atunci, o atitudine mai revoluționară ar fi fost mai de folos țărănimii și dacă, prin răscoală, ea ar fi obținut mai mult decît pe calea indicată de socialiștii ieșeni. Uciderea a mii de țărani în urma marii răscoale din 1907 a contribuit mult prea puțin la îmbunătățirea stării sătenilor români. Sîntem încredințați că, în împrejurările de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, o altă atitudine în problema agrară decît cea aleasă de socialiștii ieșeni nu putea fi decît inumană și, dacă aceeași cale a fost adoptată pînă la primul război mondial, aceasta nu s-a datorat atît autorității lui I. Nădejde și V. Gh. Morțun, cît înțelegerii realităților de atunci de către majoritatea socialiștilor români. De aceea, nu putem fi de acord cu aprecierea că soluția acceptată de socialiștii de la cercul muncitorilor din Iași, în timpul răscoalei din 1888, a fost oportunistă. Mișcarea muncitorească și socialistă din România se afla atunci la începutul activității. Nu luase ființă încă un partid socialist al clasei muncitoare, care să poată organiza și conduce o mișcare revoluționară la scară națională. Participarea socialiștilor direct la o răscoală țărănească nu ar fi avut nici un sorț de izbîndă; dimpotrivă, ar fi compromis și împiedicat dezvoltarea ulterioară a mișcării.

După înăbușirea răscoalei, socialiștii și-au concentrat mai mult eforturile spre a sprijini țărănimea să-și afirme drepturile, folosindu-se de legile existente. În vara anului 1889, mai multe comune (Șipote, Cotnari, Voinești etc.) au impus dizolvarea consiliilor comunale abuzive și alegerea altora alcătuite din reprezentanți ai intereselor reale ale sătenilor, mulți dintre ei fiind simpatizanți ai socialiștilor[86]. De exemplu, în comuna Săbăoani

[82] „Muncitoriul", nr. 32 din 8 mai 1888, p. 1.
[83] *Ibidem*, nr. 35 din 29 mai 1888, p. 3 și 38 din 19 iunie 1888, p. 1—3.
[84] *Ibidem*, nr. 53 din 16 octombrie 1888, p. 2—3.
[85] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 567.
[86] „Muncitoriul", an. II, nr. 18 din 20 iulie 1889, p. 3—4 și nr. 19 din 13 august 1889, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 4 ori în șir țăranii, suportînd teroarea dezlănțuită contra lor, au ales un consiliu comunal socialist, mereu dizolvat [87]. Preotul din Șipote declara că în anii 1888 și 1889 „cînd județul Iași a fost bîntuit de ideile socialiste", comuna respectivă nu a fost nici ea „scutită de asemenea furtună, așa că, între locuitori fiind mare fierbere contra administrației", a fost dizolvat consiliul comunal și înlocuit cu o comisie interimară cu misiune de a liniști spiritele [88].

De la tribuna Parlamentului, I. Nădejde și V. Gh. Morțun au apărat cu vehemență interesele țăranilor. Ei au dezvăluit în Cameră, în culori impresionante, adevăratele cauze ale răscoalei din 1888, au luat atitudine energică contra măsurilor de represiune, împotriva trimiterii de trupe alcătuite din moldoveni care să tragă în frații munteni [89]. În interpelarea din 24 noiembrie 1888, I. Nădejde propunea pentru potolirea răscoalei: anchetarea situației țăranilor, amnistierea tuturor răsculaților arestați, acordarea de pămînt țăranilor și mijloace pentru a-l lucra, „moralizarea" funcționarilor de prin sate pentru a stîrpi abuzurile și samavolniciile din mediul rural [90]. Deputații socialiști au denunțat în Parlament frecventele încălcări ale legilor agrare, fărădelegile operate de funcționarii statului la sate [91]. Proiectele de legi care nu aduceau avantaje reale țăranilor au fost combătute cu hotărîre. În vara anului 1889, de pildă, I. Nădejde a criticat legea vînzării moșiilor statului, așa cum a fost prezentată în discuția Camerei, arătînd că prin aceasta „se ung doar ochii țăranilor" și „se caută a le astupa gura fără a-i scăpa de robia de pînă acum". Legea, cu amendamentele de rigoare ,a fost votată în Cameră de cei doi socialiști numai pentru că: „de la datornicul rău trebuie să iei și un sac de paie" [92]. Ei au protestat energic și împotriva aliniatului prin care se declara că acei „care fac pe mijlocitorii și promit locuitorilor să-i facă a obține pămînturi prin influența lor, sau prin orice alte mijloace, se vor pedepsi ca escroci prin dispoziția Codului penal" [93]. Aliniatul viza direct acțiunea petiționară a socialiștilor ieșeni, care puteau fi astfel declarați în cazul activității propagandiste în rîndul țăranilor.

I. C. Atanasiu, relatînd despre activitatea parlamentară a celor doi socialiști, sublinia că I. Nădejde și V. Gh. Morțun au anunțat zeci de interpelări, „dintre care au putut dezvolta prea puține, cu privire la prigonirea socialiștilor și a lucrătorilor care veneau în contact cu ei... Țăranii arestați pentru că au călcat pragul unui militant socialist și, în arest, maltratați; apoi un caz, în adevăr nou: mai mulți țărani veniți la Cameră ca să asculte pe oratorii socialiști, au fost scoși din tribuna publică și arestați pentru delictul *acesta* — trebuie s-o repetăm, ca să știe cititorul că nu e o confuzie de stil, ci lucru lămurit: arestați pentru că au vrut să asculte din tribuna publică a Camerei pe oratorii socialiști... Faptul, adus apoi la cunoștința Parlamentului printr-o interpelare a lui I. Nădejde, a rămas, firește, fără nici o sancțiune... Fapt e că guvernul era speriat de mișcarea socialistă și pericolul îi părea iminent și dorea din toată inima s-o stîrpească. Însăși primirea făcută celor doi deputați socialiști, Morțun și Nădejde, o dovedește pe deplin. Deși erau numai doi inși, siliți la eforturi extraordinare ca să-și facă datoria, toți oratorii, în discursurile lor, se refereau la vorbele și la faptele lor, de cele mai multe ori răstălmăcite și falsificate" [94].

Măsurile luate de stat în vara anului 1888 și în anul următor au agravat nemulțumirile *de la sate. Spiritele țăranilor moldoveni au devenit cu atît mai încărcate, cu cît* socialiștii le-au dezvoltat o anumită conștiință politică. Ca urmare, în vara și iarna anului 1889, în ciuda propagandei socialiștilor de respectare a legalității, în multe comune din județele Roman, Iași, Vaslui, Bacău, au avut loc tulburări, țăranii revendicînd pămînt, amenințînd și intrînd cu plugurile în moșiile proprietarilor [95]. Fapt cert este că ziarul „Muncitoriul" a fost nevoit să-și întrerupă apariția. Lipsiți de un organ oficial propriu, socialiștii ieșeni, continuînd acțiunea de difuzare la sate a ideilor socialiste, au apelat la ziarele

---

[87] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 401.

[88] Arh. St. București, M.A.I., Direcția administrativă, dos. 917 din 1898, f. 1.

[89] „Muncitoriul", an. I, nr. 28 din 7 aprilie 1888, p. 2—3.

[90] *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 582—583.

[91] Arh. St. București, M.A.I., Direcția adm., dos. 459, 461, 462, 463, 464 din 1890 (f. 1 și urm.) și „Muncitoriul", an. I, nr. 28 din 7 aprilie 1888, p. 4.

[92] „Muncitoriul", an. II, nr. 18 din 20 iulie 1889, p. 1.

[93] D. Hurezeanu, *op. cit.*, p. 581.

[94] I. C. Atanasiu, *op. cit.*, p. 198—201.

[95] Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907, p. 607, 608—609.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care apăreau în București. În scrisoarea din 12 iunie 1891, I. Nădejde cerînd lui P. Mușoiu să trimită ziarul „Munca" la un număr de cetățeni din satele Bîrlești, Miroslava și Șipote (Iași), adăuga: „Teodoru îți va fi trimis cred lista noilor membri cărora trebuie să li se trimită «Munca»". Din scrisoarea adresată la 20 ianuarie 1893, rezultă că se difuzau ca foarte necesare pentru propagandă broșuri ca: *Grevele, Scrisori către țărani* etc.[96].

La 18 septembrie 1893, procurorul Tribunalului județului Fălciu, care ancheta o mișcare din comuna Grozești, raporta ministrului de justiție că „mișcarea aceasta își are originea ei în propaganda tendențioasă care s-a făcut înaintea votării legii maximului, ajutată poate și de întețirea unor socialiști din Iași, întreținînd astfel curentul fals în contra susnumitei legi"[97].

Odată cu plecarea lui I. Nădejde și V. Gh. Morțun din Iași și cu înființarea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România, activitatea socialiștilor ieșeni la sate a intrat într-o fază nouă. În primul rînd, ea a trecut pe un plan secundar, locul principal avîndu-l problemele organizatorice de partid și munca în mijlocul muncitorilor din orașe. În al doilea rînd, în problema agrară, socialiștii ieșeni s-au supus directivelor tînărului partid socialist și eforturile lor s-au încadrat în acțiunea generală pe țară, fără a mai prezenta un caracter specific pe plan local. În fîrșit, plecarea la București a fruntașilor mișcării socialiste ieșene a însemnat o slăbire considerabilă a activității duse mai ales la sate. Socialistul I. Sion constata că, în ultimul deceniu al secolului trecut, mișcarea socialistă se afla în fața alternativei: sau să „renunțe la decorul marxist" și să devină un partid democrat țărănesc, sau „să renunțe la caracterul său exclusiv țărănesc și să devie un partid socialist. Știm care din aceste două alternative a rămas: perioada de intensă activitate în sînul țărănimii din Nordul Moldovei, caracterizată printr-un idealism fără pereche al socialiștilor de atunci și *formînd una din cele mai frumoase pagini din istoria socialismului român*, a încetat pe măsură ce viața de partid se dezvoltă, căci gruparea, nevoind să renunțe la concepția ei marxistă, a trebuit să se adreseze, tot mai mult păturilor care erau în măsură de a o pricepe; lucrătorilor industriali și orășenești... Activitatea de deșteptare politică a țărănimii încetă în cele din urmă cu desăvîrșire, dar conștiința că cele patru milioane de țărani, grosul națiunei române, sînt un cîmp pe care socialiștii au marea datorie de a-l cuceri, spre a-și forma din el piedestalul viitorului lor politic, se menținu în partid"[98].

Dealtfel, principiile enunțate de socialiștii ieșeni în problema agrară au fost preluate și în programul prezentat la Congresul de constituire al P.S.D.M.R. din 1893 și anume: răscumpărarea treptată a marilor proprietăți, inclusiv cele ale așezămintelor publice și arendarea lor țăranilor prin intermediul comunelor, preferîndu-se sindicatele sau obștile de muncitori agricoli. Aceste idei circulau curent la acea vreme și în mișcarea muncitorească internațională. La cel de al doilea Congres al Partidului (1894), la dezbaterile căruia au luat parte și delegați țărani veniți din Moldova, s-a reluat ideea socialiștilor ieșeni de înființare la sate a breslelor țărănești, alipite pe lîngă cluburi bine organizate, cu scopul de propagare a socialismului, de ajutorare reciprocă la nevoie a țăranilor, de explicare a legilor agrare etc., adică aplicarea întregului program de răspîndire pe cale pașnică a socialismului la sate, inițiat de ieșeni. În ședințele Congresului s-a oscilat asupra celui mai potrivit termen pentru aceste organizații la sate: breaslă, sindicat sau club. La Congresul al IV-lea s-au adoptat termenii de sindicate sau cluburi socialiste la sate. Este interesant ca și în activitatea de constituire a cluburilor la sate, care după cum se știe, a avut un efect spectaculos, constituindu-se la sfîrșitul anului 1898 și începutul lui 1899 peste 300 cluburi în toate regiunile țării, cu precădere în satele din sudul Munteniei, inițiativa a pornit tot din Moldova. În 1895—1896, la scurt timp după hotărîrile adoptate la Congresul al IV-lea, au luat ființă, primele în țară, cluburile de la Luceni și Poieni (Iași), iar apoi la Buda și Bucești (Tecuci) și Comîndărești (Botoșani)[99]. Socialiștii din Iași au inițiat și prefigurat mișcarea de înființare a cluburilor din anii 1898—1899.

---

[96] Arh. C.C. al P.C.R., dos. 152/48, corespondența lui P. Mușoiu și A. Bacalbașa, cf Gh. Matei, *op. cit.*, p. 45.

[97] Arh. St. București, Ministerul de justiție, Direcția judiciară, dos. 5, 1893, f. 21, cf. C. Corbu, A. Deac, *Mișcări și frămîntări țărănești în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1889—1900)*, București, 1965, p. 163.

[98] I. Sion, *op. cit.*, p. 15—16.

[99] C. Corbu, *Despre mișcările țărănești din România în perioada 1889—1900*, în „Anale de istorie"..., an. III, 1958, nr. 5—6, p. 159.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ziarul socialist „Lumea nouă" din decembrie 1894 se sublinia că „e clasic că de la Iași au purces cele mai multe idei înaintate" [100]. Același ziar menționa că, la 15 august 1896, în satul Luceni, comuna Stînca (Iași), locuitorilor „veniți aproape în întregime la adunarea de constituire a clubului, li s-a vorbit, între altele, despre votul universal, arma cea mai puternică cu care vor lupta în contra ciocoilor. Clubul ținea adunări și difuza ziare și broșuri printre țăranii din satul respectiv și satele învecinate. Așa mic cum este, clubul muncitorilor din Luceni e un început îmbucurător de propagandă socialistă" [101]. În același timp, întruniri socialiste s-au ținut și în alte sate din apropierea orașului Iași: Aroneanu, Cîrligu, Rediu Aldei, Bîrlești etc. [102].

Congresul al V-lea (1898) al P.S.D.M.R. a acordat o mare importanță propagării organizate a socialismului la sate prin intermediul cluburilor. În acest scop, s-a alcătuit o comisie agrară formată din I. Nădejde, St. Petică, C. Săndulescu, T. V. Ficșinescu, C. Dumitrescu Ochea. La dezbaterile Congresului a participat și delegatul țăran Țura din comuna Stînca (Iași) care a subliniat că „numai în urma stăruințelor prietenilor din Iași socialismul a prins foarte ușor. Pentru noi, țăranii, e nevoie să ni se arate drumul încotro să mergem" [103]. La același Congres, I. Nădejde arăta că țăranii „sînt așa de desnădăjduiți încît, cînd eram la Iași, veneau ca la Dumnezeu la mine. De la o vreme m-am speriat și eu, căci au început să vină niște țărani așa de istoviți și zdrențuroși îmbrăcați, încît m-am îngrozit. Cu asemenea oameni nu mai puteam sta de vorbă: ei cădeau în genunchi și mă rugau să-i scap de neagra sărăcie în care se găseau" [104]. În adevăr, situația țărănimii era cumplită după răscoala din 1888. În consecință, aproape în fiecare an se semnalau mișcări în diferite județe ale țării. Socialiștii au văzut clar pericolul pe care îl prezenta mizeria de la sate. I. Nădejde declara la același Congres că „țăranii sînt îngenunchiați de atîtea nevoi încît sînt gata să urmeze și pe un nebun dacă ar veni în satul lor" [105]. Activitatea la sate a socialiștilor era cu atît mai riscantă, cu cît aveau conștiința că nu ar fi putut să domine o răscoală țărănească. În acest sens, la Congresul amintit, C. Dobrogeanu-Gherea atrăgea atenția că, odată dezlănțuită, țărănimea ar fi fost greu de stăpînit. „Prin o propagandă imprudentă, să nu provocăm un pericol atît pentru țărănime, cît și pentru partidul socialist". De aceea, la Congres s-a propus un „program moderat" și anume țăranul să devină un cetățean conștient de drepturile sale [106]. În felul acesta P.S.D.M.R. dădea dovadă de mult realism și evoluția ulterioară a mișcărilor țărănești a demonstrat-o. Comisia agrară a delegat pe T. V. Ficșinescu și I. T. Banghereanu pentru organizarea propagandei la sate. Cele cîteva sute de cluburi socialiste apărute în mai puțin de 3 luni, deși conform statutului lor se declarau pentru respectarea legilor, au înspăimîntat guvernul. În ianuarie 1899 cabinetul conservator a dezlănțuit, ca urmare, o adevărată teroare contra cluburilor, Ficșinescu și Banghereanu fiind arestați și judecați. Ca replică, s-au semnalat noi revolte țărănești, mai ales pe domeniile regale din județele Iași și Tutova.

Înfrîngerea activității partidului la sate a contribuit, printre altele, la retragerea unora din liderii socialismului ieșean, între care I. Nădejde, V. Gh. Morțun și alții, de la conducerea partidului, retragere care avea să ducă la dezorganizarea vremelnică a partidului. Cei mai mulți din socialiștii care s-au retras de la conducerea P.S.D.M.R. au intrat în rîndul partidului liberal, contribuind în mare măsură la întărirea aripii lui de stînga, de unde au militat în continuare pentru îmbunătățirea situației țăranilor, pentru reformele electorală și agrară.

Retragerea așa-zișilor „generoși" a fost calificată drept o trădare și ea a întunecat judecata acelora care au urmărit, de atunci și pînă astăzi, activitatea foștilor socialiști, prezentînd-o în culori defavorabile, de cele mai multe ori cu lipsă de obiectivitate. Credem însă că ceea ce au dat și au făcut acești socialiști este mult mai important pentru istoria noastră socială și politică în contextul acelor vremuri, decît actul de „renegare" din pragul secolului nostru. În acest sens i-au judecat și contemporanii. În primul număr al ziarului „România muncitoare" din 1 ianuarie 1902, de exemplu, se consemna: „Mai întîi, trebuie să le fim recunoscători că, grație entuziasmului lor, grație cugetului lor cinstit de altă dată, au aruncat sămînță bună în ogorul clasei muncitoare; mulți dintre noi ne-am luminat, mult-

[100] „Lumea nouă", București, an. I, nr. 33 din 6 decembrie 1894, p. 1.
[101] *Ibidem*, 17 aprilie 1897, cf. Gh. Matei, *op. cit.*, p. 57.
[102] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 57.
[103] „Lumea nouă", an. IV, nr. 1 120 din 14 aprilie 1898, p. 2.
[104] *Ibidem.*
[105] *Ibidem.*
[106] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puțin, pe cît ne-au îngăduit puterile ; au ridicat, în sfîrșit, un steag care mai tîrziu cu siguranță va duce la izbînda clasei muncitoare. Deci, le datorim recunoștință pentru atît cît ne-au dat în focul tinereții și al entuziasmului" [107]. De asemenea, C. Dobrogeanu-Gherea, într-un articol publicat în 1908 ca răspuns la acuzația unora că socialiștii au ignorat chestiunea țărănească, cerea să li se aducă aminte „de acea generație de tineri care au consacrat mai toată activitatea lor țărănimii și apărării intereselor ei, și așa nu o vreme, ci aproape 15 ani. Să se aducă aminte de toată activitatea de atunci, agitația de atunci, organizarea petiționară în masă către parlament, candidaturi socialiste puse în colegiile țărănești, agitația din alegeri și alegerea socialiștilor. Să se aducă aminte cum că, în timp de 15 ani și mai bine, au stat de strajă intereselor țărănești, oricînd și oricum au putut să o facă. Pe urmă, după ce-și va împrospăta în memorie această lungă activitate practică, să se aducă aminte iarăși de literatura socialistă țărănească din vremea aceea răspîndită în reviste, gazete și broșuri" [108]. Prin urmare nici urmă de acuzațiile pe care istoricii, chiar din zilele noastre, s-au grăbit să le formuleze.

*

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, socialiștii ieșeni au avut o activitate remarcabilă în problema agrară, atît prin modul ei de abordare teoretică, cît și de rezolvare practică. În acea vreme, Iașii au fost nu numai un teren de luptă și afirmare a socialiștilor, dar și de confruntare a celor mai avansate idei privind problema agrară și țărănimea. În Iași s-au publicat primele programe socialiste care tratau problema agrară într-o manieră radicală, maximală și aceasta este impresionant. Dacă, în condițiile de atunci, ar fi fost posibilă aplicarea lor s-ar fi devansat socializarea agriculturii românești cu trei sferturi de veac.

Avîntul și entuziasmul socialiștilor ieșeni au luminat lumea satelor, atrăgînd atenția opiniei publice, așa cum nu s-a mai făcut pînă atunci, asupra mizeriei cumplite în care se zbătea majoritatea covîrșitoare a populației satelor. Pentru prima oară în istoria românească s-a dus o acțiune organizată pentru lămurirea țăranilor asupra drepturilor lor, asupra conținutului legilor agrare și a modului de aplicare a lor. Pentru prima dată, în mod sistematic, s-au adus la cunoștință publicului, prin presă, toate abuzurile comise în diferite sate ale țării de proprietari, arendași, primari, perceptori. Pentru prima oară, țăranii, lămuriți de socialiștii ieșeni, au manifestat o conștiință politică, dizolvînd consiliile comunale, abuzive, și impunînd cu hotărîre consilieri aleși din mijlocul lor, care să le apere interesele. Pentru prima oară, țăranii au impus delegații lor în alegerile în Colegiul al III-lea și au făcut posibilă alegerea, întîia dată în Parlamentul țării, a doi deputați socialiști. Campania petiționară pentru obținerea pe cale legală a pămîntului necesar țăranilor a fost inițiată și sprijinită tot de socialiștii ieșeni. Primele organizații cu caracter socialist la sate au apărut în Moldova datorită acelorași entuziaști și neobosiți socialiști ieșeni.

Acest scurt bilanț impresionează nu numai prin greutatea și numărul acțiunilor întreprinse de socialiștii ieșeni în satele Moldovei, dar și prin faptul că, în toate acestea, au avut întîietatea pe țară. Cu vorba, cu fapta, cu scrisul, ei au stat de strajă intereselor țărănimii și, în împrejurări cu totul potrivnice, au realizat mai mult decît au fost în stare să o facă, în acea perioadă, celelalte partide și grupări politice.

LE MOUVEMENT SOCIALISTE À JASSY ET LE PROBLÈME AGRAIRE À LA FIN DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

À la fin du XIX-e siècle, les socialistes de Jassy, groupés autour de Sophie et Jean Nadejde, V. G. Morțun, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Th. Speranță, dr. Russel, etc., ont déployé une remarquable activité relativement au problème agraire. A cette époque là, à Jassy, ont été formulées des revendications très avancées pour le solution de la question agraire et pour la défense des intérêts de la classe paysanne. C'est ici qu'ont été publiés les premiers programmes qui prévoyaient une solution radicale du problème agraire. Si, dans les conditions d'alors, ces programmes avaient été mis en application, la socialisation de

[107] A. Ionescu, *Descurajații*, în „România muncitoare", București, an. I, nr. 1 din 1 ianuarie 1902, p. 2.

[108] C. Dobrogeanu-Gherea, *Un mic răspuns la o mică recenzie*, în „Viitorul social", nr. 10, din 1908, p. 247—248.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'agriculture roumaine aurait été réalisée trois quarts de siècle plus tôt qu'elle ne l'à été.

Les socialistes de Jassy, par des articles publiés dans les journaux et les revues, ont attiré l'attention de l'opinion publique sur la misère de la grande majorité de la population des villages. Ils ont entrepris une campagne, bien organisée, pour éclairer les paysans, leur expliquant quels étaient leurs droits et comment étaient appliquées les lois agraires. Dans les journaux socialistes et surtout dans les colonnes du journal „Muncitoriul" („Le travailleur") qui a paru en 1887—1888, furent dévoilés les abus commis dans les villages par les grands propriétaires fonciers, les fermiers et les fonctionnaires administratifs. Sous l'influence des socialistes de Jassy, les électeurs de nombreux villages de Moldavie ont obtenu la dissolution de conseils communaux abusifs et on réussi à élire, comme conseillers communaux, des paysans à qui ils ont confié la mission de défendre les intérêtes de leur classe. Pour la première fois, en Roumanie, en 1888, les paysans ont imposé que le troisième collège d'électeurs pour la Chambre des députés soit constitué par les délégués que réellement ils désignaient eux-mêmes. Pour la première fois, en Roumanie, furent alors élus deux députés socialistes.

Les socialistes de Jassy ont aussi organisé une vaste campagne pour que les paysans signent des pétitions demandant au gouvernement que leur soient réparties des terres qu'ils puissent cultiver à leur profit. Les socialistes de Jassy ont aussi organisé, dans les villages, des associations, dénommées d'abord „corporations" et ensuite „clubs". Ces associations furent crées pour entrer en liaison avec les associations similaires des ouvriers des villes, afin de fonder le parti socialiste de la classe ouvrière.

L'auteur du présent article met en évidence que les socialistes de Jassy, par l'activité qu'ils ont déployée, ont eu la priorité en Roumanie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ŞI SITUAŢIA EDILITARĂ A ORAŞULUI IAŞI ÎN PERIOADA 1864—1916

DE

DUMITRU D. RUSU

După Unirea Principatelor, odată cu reorganizarea generală a ţării pe baze moderne, Iaşul, după o scurtă perioadă de dezorientare, va trăi, începînd cu deceniul al nouălea, un intens proces de dezvoltare şi modernizare în toate compartimentele vieţii orăşeneşti.

În concordanţă cu întreg sistemul de măsuri înnoitoare care se luau la 1864 în ţară administraţia centrelor urbane se va organiza, de asemenea, pe baze noi, burgheze. O serie de acte legislative din a doua jumătate a secolului al XIX-lea vor avea în vedere diferite aspecte ale administraţiei orăşeneşti şi a instituţiilor dependente de aceasta. În genere creşte autoritatea şi răspunderea conducerilor orăşeneşti, se lărgeşte gama lor de preocupări.

Legea comunală, promulgată prin decretul domnesc din 31 martie 1864 [1], instituia la conducerea oraşelor un Consiliu Comunal ales — pentru Iaşi număra 17 membri — dintre care domnitorul numea un primar şi şase ajutoare. Alegerea consiliului se făcea la 4 ani, iar la 2 ani se reînnoia primarul şi jumătate dintre membrii Consiliului Comunal. În grija Primăriei intrau toate aspectele care priveau administraţia oraşului: stabilirea veniturilor şi cheltuielilor, serviciul sanitar, şcolile, construcţiile de tot felul, curăţenia, iluminatul, alimentarea cu apă. Consiliul Comunal numea şi revoca toţi funcţionarii, de orice grad, din oraş. La rîndul său, Primăria era supusă controlului Ministerului de interne. Evident, noua lege, care înlocuia prevederile regulamentare de la 1831, referitoare la administraţia Iaşului, statornicea o conducere orăşenească mai bine organizată, pe baze moderne, conform cu creşterea însemnătăţii centrelor urbane.

La 1874, în timpul guvernării conservatoare a lui Lascar Catargiu, se va face o primă modificare a legii, în sensul stabilirii unei supuneri mai stricte a consiliului faţă de domnitor şi minister. Multe din măsurile care priveau administraţia oraşului, trebuiau să fie aprobate de minister sau de domnitor. Era mult limitată competenţa autorităţii colective — Consiliul Comunal. Spre deosebire de legea anterioară, care prevedea întruniri lunare pentru Consiliu, noua reglementare stabilea 2 sesiuni pe an (1 octombrie şi 1 martie) care să discute, în principal, bugetul şi cheltuielile. În schimb se prevedea dreptul primarului de a folosi poliţia sau autorităţile militare în caz de tulburări [2].

Noua reglementare din noiembrie 1882, dată de guvernul liberal al lui I. C. Brătianu, repune în vigoare legea de la 1864, cu unele mici modificări în privinţa colegiilor electorale [3].

După „legea pentru alegerea consiliilor comunale" din iunie 1886, care, mergînd pe linia sistemului propriu legii electorale, introducea şi la alegerile comunale două colegii pe bază de cens, în aprilie 1887 [4], se promulgă „Legea pentru modificarea legii comunale", care sporeşte numărul membrilor consiliului comunal la 31. Ultima lege comunală din perioada tratată este cea din iulie 1894, care stabileşte mai detailat sarcinile Consiliului Comunal şi scade numărul membrilor acestui organism la 19 [5].

În esenţă, toate legiuirile enunţate, merg pe linia reglementării amănunţite a activităţii Consiliului Comunal şi a celorlalte organe ale Primăriei, în principiu, menţinîndu-se bazele stabilite în 1864. Modificările nu vizează aspectele fundamentale ale vieţii orăşe-

---

[1] „Monitorul oficial", nr. 75, 1 (13), aprilie 1864, p. 341—345.
[2] *Ibidem*, nr. 79, 9 (21) aprilie 1874, p. 531—533.
[3] *Ibidem*, nr. 178, 5 noiembrie 1882, p. 2537—2538.
[4] *Ibidem*, nr. 28, 7 (19) mai 1887, p. 537—544.
[5] *Ibidem*, nr. 96, 31 iulie (12 august) 1894, p. 3489—3497.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti ci doar unele ajustări în funcţie de evoluţia fenomenului politic general şi de optica guvernelor care s-au perindat la cîrma ţării.

Conform noii reglementări, la 26 iulie (7 august) 1864, va avea loc alegerea primului Consiliu Comunal, primar fiind desemnat Dimitrie Gusti. Personalitate remarcabilă din administraţia Iaşului, va ajunge încă de patru ori în fruntea oraşului, (1869—1870, 1871—1872, 1881—1883 şi 1886—1887). Pînă la 1918, printre primarii oraşului cu o activitate mai îndelungată şi cu înfăptuiri mai de seamă se înscriu nume cunoscute, ca Nicolae Gane (1872—1876, 1881, 1887—1888, 1895—1899, 1907—1911), Vasile Pogor (1880—1881, 1888—1891, 1892—1894), Ioan G. Diamandi (1894—1895), Alexandru Bădărău (1899—1901) ş.a.[6]. De numele acestora se leagă proiecte şi înfăptuiri esenţiale pentru Iaşi: sistematizarea construcţiilor de străzi şi clădiri, alimentarea cu apă şi introducerea electricităţii, preocuparea pentru dezvoltarea economică şi înflorirea culturală etc. Spaţiul nu ne permite să urmărim activitatea fiecărui Consiliu Comunal şi a primarilor în succesiunea lor, fapt schiţat, dealtfel, în cunoscuta monografie a lui N. A. Bogdan[7]. Ne propunem însă să prezentăm în continuare, pe probleme, principalele direcţii ale activităţii municipalităţii Iaşilor, insistînd ceva mai mult asupra realizărilor de natură edilitaro-urbanistică.

•

Urmărind activitatea generală a administraţiei orăşeneşti pînă în deceniul al nouălea din secolul trecut, se constată lipsa unor înfăptuiri mai deosebite. Preocupările Primăriei sînt legate, cu precădere, de nevoile zilnice ale oraşului: aprovizionare, reparaţii de clădiri şi străzi, curăţenie, pază, iluminat etc. Proiecte şi încercări de a realiza unele lucrări capitale nu au lipsit, dar nu s-a putut ajunge la rezultatele scontate. Lipsa de bani, urmările mutării capitalei la Bucureşti, alături de alte cauze explică lipsa unor preocupări edilitaro-urbanistice din deceniile de după Unire. Dar, după aproximativ două decenii de nesiguranţă şi căutări, Iaşul trăieşte febra înnoirilor.

Începînd cu anii 1880—1890, lucrările edilitare capătă o mare amploare, se extind şi se diversifică serviciile orăşeneşti, se amplifică rolul Iaşului ca centru principal urban al Moldovei. Acum, pe linia urbanizării şi modernizării oraşului, pavarea străzilor, canalizarea, alimentarea cu apă, iluminatul, salubritatea, construirea de noi edificii publice şi restaurarea altora, erau problemele cele mai însemnate care intrau în preocupările Primăriei.

Pe linia organizării serviciilor publice menţionăm reorganizarea serviciului sanitar prin constituirea unui consiliu de igienă şi salubritate publică, organul coordonării activităţii sanitare din oraş. Regulamentul din 1874[8] — după care acest consiliu se compunea din primar, medici, arhitectul şi inginerul oraşului — stabilea sarcinile acestui organ, care privea sănătatea locuitorilor, îngrijirea bolnavilor, supravegherea igienei şi salubrităţii publice. Alte precizări asupra organizării serviciului sanitar în oraşe sînt cuprinse în regulamentele sanitare din 1886, 1887 şi 1894. Conform noilor dispoziţii, personalul sanitar al oraşului Iaşi se compunea dintr-un medic primar, cinci medici în cele cinci sectoare ale oraşului, un secretar, cinci moaşe şi un veterinar. Întreaga activitate sanitară din oraş va continua să fie dirijată de Consiliul Comunal, elaborîndu-se, pînă la 1918, numeroase regulamente de interes local[9].

Toate aceste măsuri, deşi plecau de la necesităţi stringente pentru viaţa oraşului, au avut o aplicare limitată. Din multiplele rapoarte ale cadrelor sanitare reiese că prevederile legale nu se respectau, oraşul suferind mult de pe urma condiţiilor sanitare nesatisfăcătoare[10].

Alte instituţii cu însărcinări multiple, pe care Primăria punea mare bază, era poliţia oraşului. Consiliul de Miniştri, prin jurnalul din 22 aprilie 1864, hotăra ca poliţia din Iaşi să fie subordonată şi prefecturii, ca organ al guvernului[11]. De aici se vor isca neînţelegeri, soluţionate parţial prin noua reglementare din 1878 asupra acestui serviciu. Prin

---

[6] Pentru unele date asupra activităţii primarilor care s-au succedat la conducerea Iaşilor pînă la 1915 a se vedea N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, Ediţia a II-a, Iaşi, 1914, p. 371—383.

[7] *Ibidem*.

[8] „Monitorul oficial", nr. 214, octombrie 1874.

[9] Vezi *Colecţie de legi şi regulamente*, Iaşi, 1903, p. 61—135.

[10] Arh. St. Iaşi, Fond Primăria Iaşi, dosar nr. 123/1893, f. 1—55.

[11] Arh. Ist. Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 93/1864, f. 2 şi 34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

legea din 12 iunie 1878 [12], în cadrul acestei instituții funcționau 31 de persoane, cu îndatoriri tot atît de diverse, ca și în perioada anterioară : asigurarea liniștei și ordinei în oraș, supravegherea situației sanitare, a stării străzilor, zidirilor, iluminatului etc. Către finele secolului trecut, odată cu creșterea gamei de servicii publice, unele din misiunile poliției vor trece asupra anumitor instituții speciale, create pe lîngă Primărie.

Serviciul pompierilor orașului este reorganizat în decembrie 1866, pe baze militare, alcătuindu-se dintr-o companie de 6 ofițeri, 152 de soldați, 10 maiștri [13]. Pe baza noii legi din 12 martie 1874, el își sporește numărul personalului și trece în subordinea directă a Ministerului de Război [14].

Dar, problemele centrale și esențiale care au stat în atenția administrației orașului Iași pînă la începutul primului război mondial, au fost : construcția și reconstrucție de clădiri și străzi, alimentarea orașului cu apă și modernizarea iluminatului public.

•

După instituirea noii administrații, timp de aproape un deceniu nu s-au întreprins acțiuni edilitare deosebite pentru dezvoltarea orașului. Deși nu au lipsit inițiativele și stăruința din partea consiliilor comunale, totuși, din lipsă de fonduri (bugetele orașului fiind mereu deficitare), și datorită faptului că Ministerul de Interne lăsa, începînd cu 1867, „cu totul" în sarcina Primăriei chestiunile referitoare la „lucrările de pavaj, reparații, alinieri și regularea apelor, precum și orice alte lucrări de această natură privitoare orașului" [15], nu s-a întreprins nimic la începutul perioadei la care ne referim, în afară de reparații, atît de străzi, cît și la unele clădiri publice [16].

Situația precară a străzilor, în pofida tuturor reparațiilor care se făceau, determină o acțiune mai hotărîtă în această privință. Venirea în fruntea orașului a lui Nicolae Gane, unul dintre cei mai de seamă conducători ai consiliilor comunale din perioada modernă, duce la grăbirea acțiunilor pentru modernizarea străzilor orașului. După instituirea unei comisii de studiu a problemei pavajului — în care intrau și cunoscute personalități în lumea științei ca Petru Poni și Grigore Cobălcescu — și după informațiile luate de la Paris, Londra, Bruxelles și Pesta, asupra sistemelor de pavaj, se decide asfaltarea străzilor prin cele două sisteme cunoscute : asfalt comprimat pentru străzi și asfalt vărsat pentru trotuare. La 20 noiembrie 1872, Consiliul comunal votează „Cartea pentru antrepriza lucrărilor de construcțiune și întreținere a stradelor și trotuarelor orașului" pe baza căreia se încheie un contract cu W.O. Callender din Londra. În aprilie 1873, aceasta este aprobată de domn [17]. După această convenție, urma să se asfalteze în centrul orașului 40.000 de m^2 de străzi și 150.000 de m^2 de trotuare, iar cu piatra scoasă de aici și cu alta nouă să se paveze alți 90.000 de m^2 de străzi. În total, calculînd după lungimea trotuarelor (56.000 m), circa 25 km de străzi urmau să fie modernizate în timp de 5 ani (1873—1878). De asemenea, se prevedea asigurarea întreținerii acestor străzi timp de 15 ani.

Această acțiune a stîrnit reacții violente, atît în privința celor 5.500.000 de lei, costul asfaltului, cît și datorită sistemului folosit, considerat ca nepotrivit [18]. De fapt, aceste reacții pornesc fie din interese personale, fie din spiritul conservator al unora din fruntașii vieții politice ieșene care se opuneau noului în toate domeniile. Pînă la urmă primează interesele orașului. Din 1873 începe lucrul conform contractului. În 1875, municipalitatea se arată mulțumită de lucrările întreprinse pînă atunci pe străzile orașului. La această dată, erau terminate 6 străzi. La întrebarea Ministerului de Interne asupra eficienței sistemului de modernizare al străzilor se răspunde în termenii cei mai favora-

[12] „Monitorul oficial", nr. 133, 17 (29) iunie 1878, p. 3599 ; *Legi relative la Comuna Iași*, Iași, 1885, p. 15.

[13] *Ibidem*, nr. 8, 11/23 februarie 1867, p. 33.

[14] „Monitorul Comunei Iași", martie 1900.

[15] Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar nr. 88/1868.

[16] Numeroase materiale referitoare la aceste acțiuni le găsim în Arhivele Statului Iași, Primăria Iași, dos. 151/1870, 78/1870, 86/1870, 43/1886, 106/1886, ș.a.

[17] *Cartea pentru antrepriza lucrărilor de construcțiune (...)*, Iași, 1873 ; Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar nr. 83, 92, 93/1872, nr. 57, 77, 83 și 85/1873.

[18] Miltuiade Tzony, *Asupra pavelilor orașului Iași*, Iași, 1874, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bili [19]. În 1886, nereușind să se achite costul lucrărilor, se iau măsuri pentru prelungirea antreprizei pînă la 1906 [20] și apoi pe încă 10 ani [21].

Acțiunea de modernizare a străzilor va înregistra o deosebită intensitate în ultimii ani ai secolului trecut cînd s-au construit sau reparat peste jumătate din arterele de circulație din Iași [22]. Pe parcursul a numai trei ani, 1896—1898, au fost construite 64 de străzi noi, 67 au fost reconstruite iar 66 reparate [23].

După activitatea din deceniul al optulea, care, în final va duce la modernizarea principalelor străzi din Iași, în restul perioadei, pînă la 1918, Primăria se va preocupa de întreținerea străzilor. Dar, folosirea în continuare, a sistemului antreprizei va aduce destule prejudicii gospodăririi orașului. Antreprenorii, interesați să cîștige cît mai mult, făceau lucrările cu cît mai puține investiții. În 1910, o comisie rînduită de Primărie pentru a cerceta modul cum se prezintă străzile, în raportul intitulat *„Starea străzilor și trotuarelor asfaltate"*, arăta că sînt într-o situație destul de rea, „din cauza stricăciunilor care se fac continuu" [24]. În afară de neglijența locuitorilor, îndeosebi negustori și meseriași care foloseau străzile și trotuarele fără grijă, introducerea iluminatului electric, a tramvaielor, aducerea apei și facerea canalizării, vor da mult de lucru serviciilor comunale însărcinate cu supravegherea și întreținerea asfaltului.

Trecînd peste toate aceste neajunsuri, progresele făcute de orașul Iași sînt evidente. În jurul anului 1915, orașul avea circa 30 de străzi în lungime de 210 km., în întregime asfaltate sau pietruite [25]. Era, astfel, îndeplinit unul din atributele orașelor moderne.

Pe lîngă modernizarea arterelor de circulație internă, la hotarul dintre cele două secole, orașul este legat prin căi ferate și șosele cu restul țării. Această acțiune va avea urmări favorabile și imediate asupra dezvoltării generale a orașului. Prima legătură prin calea ferată se va face cu Pașcanii, și, de aici, cu linia ferată principală Ițcani—București—Vîrciorova. Construită de către societatea străină Offenheim, această linie va fi terminată în iunie 1870. Un antreprenor român, Gr. Heliad, construiește în anii 1873—1874 calea ferată Iași—Ungheni, dată în exploatare la 13 august 1874. Către sfîrșitul secolului se vor construi liniile ferate Iași—Dorohoi și Iași—Mărășești.

Urbanizarea orașului va cunoaște progrese însemnate și prin construirea sau refacerea a numeroase clădiri publice sau particulare. În această privință toate străduințele administrației Iașilor în deceniile șapte și opt din secolul trecut s-au îndreptat către reparația edificiilor publice: Palatul administrativ, școlile, teatrul, localul pompierilor etc. [26]. Pe lîngă activitatea de refacere a unor biserici și mănăstiri, astăzi importante monumente istorice, activitatea Primăriei din anii 1880—1910 este legată și de construcția unor clădiri publice, cele mai multe rămase pînă astăzi cu aceeași destinație, precum și de ridicarea unora dintre cele mai impunătoare statui ale orașului.

Menționăm doar că în perioada 1880—1905 vor fi restaurate de fapt, în mare parte reclădite, Mitropolia, biserica Trei-Ierarhi, biserica Sf. Nicolae Domnesc, Golia ș.a. Prin dezvelirea statuilor lui Ștefan cel Mare (1883), Asachi (1890), Alecsandri (1909), Al. I. Cuza (1912), pentru a enumera pe cele mai reprezentative, peisajul urbanistic al orașului se va întregi simțitor. În ultimul deceniu al secolului trecut, grație și străduințelor destoinicilor primari N. Gane și V. Pogor, care au stat în fruntea consiliului comunal în acest deceniu, pe lîngă noile localuri pentru școlile normale de băieți și fete, Liceul Național, Liceul

[19] Arh. St. Iași, Primăria Iași, dos. 58/1875, f. 265 și 268.

[20] „Monitorul comunei Iași", martie, 1900, p. 138.

[21] *Ibidem*, ianuarie, 1907, p. 28.

[22] *Dare de seamă*, Iași, 1898, p. 10—11 : Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar nr. 106/1896 ; nr. 313/1897 ș.a.

[23] *Dare de seamă*, Iași, 1898, p. 10—11.

[24] „Monitorul oficial Iași", decembrie 1910, p. 242—244.

[25] Un raport din 1922 cuprindea următoarea situație privind „pavajul înainte de război" : erau asfaltați 50 015 m² de străzi, pavaj cu granit 53 985 m², cu bolovani și macadan erau 785 266 m² de străzi, 153 000 m² trotuare. În total erau peste 223 de străzi în suprafață de 1 042 266 m² și nepavate 163 de străzi care reprezentau o suprafață de 906 894 m². *(Refacerea pavajelor și construirea de noi canale în orașul Iași*, Tip. „Albina", Iași, 1922, p. 5—6).

[26] Arh. St. Iași, Fond Primăria Iași, dosar nr. 76, 106/1866 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Internat, școala de meserii de la Copou, o serie de școli primare, se vor construi localuri noi pentru Teatru și Universitate [27].

Dintre construcțiile cu destinație comercială, menționăm ridicarea unei Hale moderne, „din zid, fier și sticlă", în vechea piață Sf. Vineri. Lucrarea începută în 1870, se încheie în martie 1873.

Hotărîrea Consiliului Comunal din 1891 pentru a se construi Abatorul și Tîrgul de vite la marginea Iașului intră pe făgașul realizării odată cu contractarea acestei ample lucrări, în februarie 1894, Societății române de lucrări și construcții publice din București. În octombrie 1897 se va inaugura noua construcție.

În domeniul sanitar, se vor înfăptui două lucrări remarcabile: Spitalul de copii „Caritatea" (terminat în 1897) din str. 40 de sfinți și construirea unui ospiciu de alienați mintal, compus din 15 pavilioane, pe locul fostului Seminar de la Socola, lucrare terminată în 1898. Pentru utilitate publică se va construi în 1894—1898, pe locul Feredeului Turcesc, Baia Turco-Română și Baia populară, existente și astăzi.

Între edificiile din Iași ridicate în epoca modernă, instituțiile culturale predomină ca număr și realizare monumentală. Necesitatea construirii unui teatru mai încăpător se pune din 1867, dar devine stringentă după incendiul din 1888 care a distrus clădirea Teatrului de la Copou. După fixarea locului viitorului edificiu — piața de lîngă vechea Primărie — se contractează planurile cu arhitecții Feller și Hebner din Viena. Construcția adjudecată de către Primărie, în 1894, acelei societăți care preluase realizarea Abatorului — Societatea română de lucrări și construcții publice din București — este terminată în 1896. În zilele de 1—2 decembrie 1896 se inaugura acest splendid lăcaș de cultură „un adevărat giuvaer de arhitectură".

Pe lîngă cele 16 școli primare construite între 1895—1900, în acest ultim deceniu, memorabil pentru ridicarea Iașului modern, se vor muta în localuri noi „Școala Normală de Fete (1890), Școala Normală de Băieți „Vasile Lupu" (1891), Liceul Național (1893), Liceul Internat (1894), Școala de arte și meserii (1896), Universitatea (1897). Ultima clădire, cea a Universității, a fost construită între anii 1893—1897. În final se va realiza o construcție masivă, cu 350 de încăperi, dominînd maiestos dealul Copoului.

Nu putem încheia scurta trecere în revistă a înfăptuirilor edilitare fără a aminti începutul lucrărilor pentru construirea acelui edificiu care domină și astăzi orașul, ajuns adevărat simbol al Iașului — Palatul Administrativ. Din 1894, Primăria inițiază primele acțiuni pentru construirea unui nou palat comunal în locul Palatului ocîrmuirii distrus de incendiu în 1880. Lucrarea încredințată prof. arhitect I. D. Berindei din București va fi concepută ca o reconstrucție totală a vechiului palat. Lucrările încep în 1907 pe baza unor planuri care practic nu mai țineau cont de stilul vechii construcții ale cărei ruine au fost complet demolate. Lucrările întrerupte în timpul războiului vor fi reluate, după noi planuri, în 1921. Inaugurarea se va face la 11 octombrie 1925.

În anul 1897 se va da în antrepriză construirea digului și stradelor de la Ripa Galbenă, lucrare terminată în 1901. Multe dificultăți a avut municipalitatea cu pîrîul Călcaina. Măsuri pentru regularizarea cursului acestei ape s-au luat încă din 1866. În 1896 se fac planuri și se decide a se canaliza întreg cursul acestui pîrîu. Lucrările începute în 1897, nu vor duce la rezultatul scontat.

În afară de grija pentru edificiile publice, către sfîrșitul secolului trecut se intensifică preocupările de coordonare a construirii tuturor clădirilor din oraș. Din reglementarea numerotării caselor și a denumirii străzilor [28], la 13 iulie 1901 se reia și se îmbunătățește textul regulamentului din 1889 intitulat „Regulament pentru clădiri, îngrădiri și alinieri în comuna Iași" [29], care, în cele 119 articole, vine cu dispoziții foarte precise asupra modului cum trebuie construite clădirile și pentru respectarea lărgimii și alinierii străzilor. Din punct de vedere al construcțiilor de clădiri, orașul este împărțit în trei zone, de la centru spre „mahalale", dîndu-se indicații exacte asupra felului și aspectului clădirilor din fiecare zonă.

---

[27] Informații documentare referitoare la principalele edificii publice construite în Iași pînă la 1916 sînt extrem de numeroase. Indicăm cîteva surse generale: Fondul Primăriei și Prtefecturii de la Arhivele Statului Iași, fondul Ministerul de Interne de la Arhiva Istorică Centrală, Monografiile școlilor și instituțiilor, etc. Din economie de spațiu nu mai facem trimiteri pentru fiecare construcție în parte.

[28] *Colecție de legi și regulamente*, Iași, 1903, p. 55—57.

[29] *Ibidem*, p. 3—32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Regulamentul începea prin precizările că nici un fel de construcţie nouă sau „reparaţii radicale" nu se putea face în oraş sau suburbii, „fără prealabilă învoire dată de autoritatea comunală". Construcţiile cu caracter industrial trebuiau plasate la marginea oraşului, iar cele cu caracter sanitar, la locuri potrivite. Nu se admiteau construcţiile din lemn. Pentru construcţiile din cele trei zone în care era împărţit oraşul [30] se prevedea o serie întreagă de condiţii referitoare la amplasament şi construcţia propriu-zisă.

Deşi regulamentul nu este alcătuit pe baza celor mai realiste principii edilitare şi nu a fost întocmai respectat, a contribuit totuşi la înfrumuseţarea părţii centrale a oraşului.

Legată de sistematizarea centrului oraşului, este acţiunea din ultimul deceniu al secolului trecut pentru crearea Pieţei Unirii. În 1896 se fac mai multe planuri şi, pînă la urmă, prin demolarea unor clădiri şi închiderea cîtorva străzi, se ajunge la o piaţă largă, loc de promenadă pentru orăşeni [31].

Direct legat de construcţie şi reconstrucţia de străzi şi clădiri se va institui, treptat, deplin abia la începutul secolului nostru, un serviciu de salubritate publică. După o primă ordonanţă relativă „la păstrarea în bună stare a trotuarelor şi stradelor", dată în august 1879 [32], urmează alte reglementări referitoare la salubritatea oraşului. În acest sens, în 1887, se pun bazele unui serviciu comunal, compus din patru căruţe şi patru agenţi, cu misiunea transportului gunoaielor. Efectuarea curăţeniei rămînea, mai departe, in seama locuitorilor, benevol putînd face şi abonament la comună, pentru prestarea acestui serviciu de către oamenii săi [33]. În 1890, acest serviciu comunal cuprindea deja 40 de căruţe şi 83 de persoane. Două regulamente succesive, din 1902 şi 1904, creează o adevărată instituţie a salubrităţii [34], instituindu-se obligativitatea abonamentului (care, de fapt, devine taxă fixă) pentru curăţatul străzilor. Pentru a înlesni această acţiune, oraşul se împarte în trei zone, pornind de la centru către margini. Şi de data aceasta organizarea nu răspundea tuturor cerinţelor: zona I se curăţa zilnic, zona a II-a, la două zile, iar în zona a III-a curăţenia rămînea mai departe în seama locuitorilor, fapt care explică starea de mizerie care domnea îndeosebi prin cartierele mărginaşe.

•

După 1864, problema alimentării oraşului Iaşi cu o cantitate sporită de apă, devine o preocupare constantă a Consiliului Comunal [35]. Desigur, creşterea rapidă a populaţiei, înmulţirea instalaţiilor industriale, şi însăşi schimbarea modului de viaţă, presupunea găsirea unor surse de apă pe măsura necesităţilor în creştere. De aceea, discuţiile privitoare la alimentarea Iaşului cu apă, începute în 1872, aveau în vedere trecerea de la sistemul captărilor primitive la aducerea apei de izvor din regiuni ceva mai depărtate, fără însă a depăşi distanţa de 20—30 de km. În plus, se prevedea sporirea substanţială a cantităţii de apă cu care trebuia alimentat oraşul. Se preconiza aducerea a 6.000 de m³ pe zi, deci de peste 20 de ori mai mult faţă de cantitatea existentă atunci.

Răspunzînd dorinţei Consiliului comunal, la 7 iulie 1872, francezul Monier se oferă să aducă 6.000 de m³ apă zilnic, contra sumei de 2.000.000 de lei plătibilă în 30 de ani. *Nu au trebuit studii prea ample pentru ca Monier*, care se grăbise la încheierea contractului, să-şi dea seama că în jurul Iaşului nu găseşte izvoare atît de puternice încît să asigure debitul de apă necesar. Noua încercare din 1873, de a concesiona tot lui Monier aducerea apei de la Prut, este respinsă de corpurile legiuitoare [36].

Deşi, timp de un deceniu, nu au lipsit propuneri pentru diverse concesiuni, nu se mai întreprinde nimic. De fapt, cauza principală a respingerii tuturor propunerilor rezidă în caracterul lor superficial. Nefiind bazate pe un studiu serios, numeroasele propuneri fă-

---

[30] Zona I: străzile Palat, Ştefan cel Mare, Lăpuşneanu, Carol şi cîte 25 m din străzile ramificate la dreapta şi stînga; zona a II-a, cuprindea restul străzilor din zona I (peste cei 25 m) şi străzile principale pînă la bariere; zona a III-a, cuprindea suburbiile numite tîrguşoare.

[31] Arhivele Statului Iaşi, Primăria Iaşi, dos. 371/1896.

[32] „Monitorul comunei Iaşi", martie 1900, p. 138.

[33] „Monitorul oficial", nr. 110, august 1887.

[34] „Monitorul comunei Iaşi, sept. 1902, mai 1903. Regulamentul publicat în 1904 în broşură.

[35] Vezi şi N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 383—391.

[36] Arh. St. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 112/1872.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cute Primăriei, aveau în vedere, mai degrabă, realizarea unor cîștiguri decît găsirea unor soluții optime.

După 1880, problema alimentării orașului cu apă intră într-un studiu nou. Se părăsise aproape definitiv ideea asigurării apei prin captări de pînze subterane, surse care nu putuseră asigura o cantitate de apă suficientă și se preconiza, de data aceasta, aducerea apei de izvor sau de rîu chiar de la distanțe mai mari. Pentru a descoperi asemenea surse, sfatul comunal decide să înceapă, mai întîi, o acțiune de cercetare a problemei, rămînînd apoi ca, în funcție de aceste studii, să se hotărască asupra sursei și sistemului celui mai optim [37].

De fapt, pînă la sfîrșitul secolului trecut, nu va fi depășită perioada studiilor. Mai ales, în ultimul deceniu, au fost aduse în fața Consiliului comunal numeroase propuneri; lipsa de fonduri rămîne însă cauza principală care ducea mereu la amînări.

Totuși, după 1890, în contextul dezvoltării generale a Iașului, crește simțitor consumul de apă în legătură cu noile edificii publice construite și, îndeosebi, datorită numeroaselor întreprinderi industriale înființate acum. Pornind de la aceste necesități, asistăm la intensificarea acțiunilor pentru alimentarea orașului cu apă provenită dintr-o sursă sigură și la nivelul tehnic al celorlalte orașe europene. Mergînd pe linia unor studii decisive în vederea descoperirii surselor de apă, Consiliul aprobă, în 1896, un contract cu ing. Păianu, prin care se prevedea facerea unor sondaje, studii și planuri pentru aducerea și distribuirea apei în oraș. In final, cele două soluții propuse de Păianu, și anume, aducerea apei de la Ruseni și Izvoarele sau din regiunea Siretului, au fost respinse, considerate ca fiind prea costisitoare. Paralel cu studiile întreprinse de Păianu, comuna mai autorizase pe hidrologul englez Lindley să facă studiul apei din Prut și eventual, să-și întindă studiile și în alte direcții. Acesta, după un studiu mai amănunțit, contrazicînd cele preconizate de Păianu prezintă un proiect, în 1900, pentru aducerea a 15.000 de m³ de apă pe zi de la Prut sau din izvoarele de la Timișești, din regiunea Neamțului. Ambele propuneri rămîn, pentru moment, fără urmări, fiind considerate tot prea costisitoare. Se încheie, astfel, secolul al XIX-lea cu aceste multiple tatonări. Această epocă se caracterizează prin încercări numeroase, căutări și studii, care, prin rezultatul lor, au asigurat, de fapt, baza teoretică a înfăptuirilor din primul deceniu al secolului nostru. În pofida costului ridicat și a greutăților de execuție, se impune, de pe acum, aducerea apei de izvor de la o depărtare apreciabilă.

După alte studii, întreprinse în primii ani după 1900, la 1904 se aflau în fața consiliului comunal 4 proiecte [38]. În ședința Consiliului din 23 octombrie 1904, sînt analizate cele două proiecte ale englezului Lindley, pentru apă de la Timișești sau Prut (punctul Sculeni), al inginerului Chaigneau, din 1900, pentru apă de la Prut (punctul Ungheni) și al inginerului Savul din 1904, pentru apă de izvor de la Gherăești. Nici de data aceasta nu se ia o hotărîre, deoarece unele proiecte costau prea mult, iar altele nu aduceau apă suficientă. Totuși, înclinînd-se către sursa de apă care putea asigura un debit corespunzător, s-a cerut inginerului Lindley să-și mai revadă proiectele, vizîndu-se de fapt, eventualitatea reducerii costului apei adusă de la Timișești, care era estimat la suma de 13.500.000 de lei.

Lipsa de bani mai amînă realizarea problemei apei pînă la 1906, cînd hotărîrea definitivă nu mai putea fi tărăgănată [39]. Consiliul comunal decide aducerea apei de la Timișești, definitivîndu-se, la 27 ianuarie, concesiunea către societatea austriacă „Union Ben Gesellschaft" din Viena. Execuția conductei de peste 100 de km și a rețelei de conducte din oraș trebuia făcută în 3 ani la prețul de 13.500.000 de lei [40]. Din partea orașului, lucrările trebuiau supravegheate de I. B. Cantacuzin. Pentru a ușura împrumutul celor 13 milioane, statul acorda comunei o subvenție anuală de 300.000 de lei, pentru apa care va fi furnizată tuturor instituțiilor statului din oraș. Pînă la urmă, aducerea apei va împovăra mult bugetul comunal. Cu toate cheltuielile de întreținere curentă și dobînzile plătite, costul total al aducerii apei va depăși suma de 34.000.000 de lei.

---

[37] *Ibidem*, dosar nr. 140/1880.

[38] „Monitorul comunei Iași", decembrie 1904, p. 336—344.

[39] În 1906 se publică „Caietul de sarcini pentru concesiunea aducerii apei și distribuirea ei în Iași" de la Timișești. (*Ibidem*, ianuarie 1906, p. 18—35). Tot acum se face împrumutul de 13 500 000 de lei.

[40] „Monitorul comunei Iași", februarie 1907, p. 34 și 57—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La sfîrşitul anului 1909, apa ajunge la Iaşi. Lucrările se vor încheia, abia în 1911, iar recepţia definitivă se va face, după unele amînări, în 1914 [41]. Paralel cu lucrările de aducţiune a apei se va construi şi reţeaua de canalizare a oraşului.

Încheierea lucrărilor pentru alimentarea oraşului cu apă va fi însoţită de organizarea unui serviciu care, pe baza regulamentelor întocmite [42], va supraveghea distribuirea apei şi starea reţelei de conducte şi canale din oraş. Acţiunea de supraveghere va reveni agenţilor de poliţie administrativă [43]. Unele neajunsuri, rezultate din execuţia conductelor şi alte stricăciuni, întîrzieri, daune aduse particularilor, neplata unor dobînzi vor duce la un îndelungat proces între municipalitate şi societatea vieneză [44]. Începutul primului război mondial va pune capăt acestui litigiu, în care cele două părţi se acuzau reciproc de nerespectarea contractului, fiecare pretinzînd despăgubiri de milioane.

•

În sectorul iluminatului public [45], prin înlocuirea uleiului cu gazul de iluminat, în 1858, se va înregistra un progres.

După Unire, timp de un deceniu nu se întreprind acţiuni deosebite în sectorul iluminatului public. Se va dubla totuşi numărul felinarelor, ajungîndu-se în 1870 la 1683, şi va creşte exigenţa faţă de gazul folosit [46].

Din 1870, timp de peste două decenii, s-a produs o adevărată avalanşă de propuneri referitoare la modernizarea iluminatului oraşului [47]. Cu toată receptivitatea şi interesul Primăriei faţă de necesitatea stringentă a refacerii iluminatului oraşului, totuşi deficitele bugetare cronice, neîncrederea în folosirea electricităţii, abia experimentată în alte state, determină prelungirea perioadei de tatonări pînă în ultimul deceniu al secolului trecut.

Eşecul încercărilor Primăriei de a da în antrepriză din 1870 înainte întreţinerea iluminatului a determinat-o să treacă la administrarea acestui serviciu în regie proprie [48]. Bazele noului regim introdus în acest domeniu au fost puse prin „Regulamentul pentru iluminarea oraşului Iaşi", adoptat de Consiliul Comunal la 29 decembrie 1869 [49]. Noul regulament — valabil pînă la introducerea electricităţii — stabilea detaliat îndatoririle personalului de deservire şi a celorlalţi factori responsabili. După asigurarea aprovizionării cu petrol lampant a fost sporit numărul felinarelor, la 2095 în 1872, şi al personalului din acest serviciu [50]. Începînd cu anul 1870 se introduce sistemul rapoartelor zilnice din partea „şefului eclerajului" către Primărie asupra felului cum a decurs iluminatul [51].

Paralel cu acţiunile de îmbunătăţire a iluminatului cu petrol, municipalitatea se va preocupa şi de numeroasele propuneri referitoare la introducerea unui nou sistem de iluminare cu „gaz aerian". Acest sistem, deşi nu aducea pentru iluminatul oraşului decît ameliorări minime, interesa totuşi, mai ales companiile străine, care ar fi obţinut venituri însemnate de pe urma construcţiei şi întreţinerii unor complexe instalaţii.

---

[41] *Ibidem*, ianuarie 1914.

[42] *Regulament pentru distribuirea apei în oraşul Iaşi*, ediţia a II-a, Iaşi, 1915.

[43] *Călăuza agenţilor de poliţie administrativă pentru aplicarea Regulamentului apelor şi canalelor în oraşul Iaşi*, Iaşi, 1916, 15 p.

[44] *Acte de compromis între Primăria Comunei Iaşi şi Societatea Union Ban-Gesellschaft*, Iaşi, 1915, 25 p.

[45] A se vedea şi: Dumitru D. Rusu, *Îmbunătăţirea iluminatului public în oraşul Iaşi în secolul al XIX-lea*, în Analele Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, Istorie, fasc. 2/1972, p. 157—165.

[46] Arh. St. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 139/1866, f. 1197—1254. Din 1870 se instituie o comisie de control chimic al gazului folosit pentru iluminat. *(Ibidem*, dosar nr. 105/1870, f. 7).

[47] A se vedea Raportul Primăriei Iaşi către Ministerul de Interne, din 30 august 1891, în Arhiva istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1—4.

[48] Cf. *ibidem*, f. 42—53.

[49] *Ibidem*, f. 35—41. Regulamentul din 1869 va fi publicat în mai multe rînduri începînd cu 1870. A se vedea: *Colecţiune de legi şi regulamente*, Iaşi, 1903, p. 152—157.

[50] Arh. St. Iaşi, fond Primăria Iaşi, dosar nr. 78/1872, f. 8—9. Personalul serviciului eclarajului era compus din următorii slujitori: un şef al eclarajului, un ajutor, un contabil, cinci supraveghetori, doi magazionieri şi 105 fanaragii. *(Ibidem*, f. 45).

[51] *Ibidem*, dosar nr. 51/1872. Începînd cu 1873 dosarul nr. 42 din fondul Primăriei, din fiecare an, conţine rapoartele zilnice ale şefului eclerajului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Începînd cu propunerea făcută municipalității Iași, la 28 februarie 1863, de către I. Hutter, din partea unei societăți germane pentru iluminarea orașului cu „gaz aerian" [52], timp de 10 ani (1870—1880) se fac peste 20 de asemenea oferte [53]. Dintre toate, ne reține atenția oferta făcută de Monnier, însușită de autoritățile orășenești, dar sortită eșecului, datorită lipsei de interes din partea concesionarului.

După venirea în fruntea Consiliului Municipal al lui N. Gane (iunie 1872) — om destoinic și interesat de problemele orașului — ajungîndu-se și la o echilibrare a bugetului, după mulți ani de deficite, se va da curs cererii repetate a lui Monnier privind concesiunea iluminatului orașului Iași cu „gaz aeriform" [54]. După ce Consiliul comunal admite, în principiu, la 26 iunie 1872 „sistemul eclerajului cu gaz aeriform" se fac toate pregătirile în vederea acordării concesiunii [55]. După licitația ținută în septembrie 1872, se aprobă definitiv, la 3 aprilie 1873, concesiunea iluminării parțiale a orașului cu „gaz aeriform" lui Monnier. Consiliul comunal se îngrijește de terenul necesar pentru construirea uzinei, înaintînd apoi tabelul celor 52 de străzi pe care trebuiau instalate 1350 de felinare cu „gaz aerian". Monnier întîrzie nejustificat lucrările, transmițînd, în ultimă instanță, concesiunea, în 1875, companiei Crowley. Pînă la urmă nu se ajunge la nici un rezultat pozitiv. În august 1876 contractul va fi reziliat [56].

Războiul de independență întrerupe, pentru moment, aceste inițiative. Pînă la finele deceniului al optălea merită amintită doar propunerea lui S. Hermann din București pentru iluminarea orașului după „o inovație cu totul nouă care consta într-o lampă ce consuma gaze lichide" [57]. Dar, perspectiva introducerii iluminatului electric — devenită aproape iminentă — înlătură această propunere după cum va înlătura și alte multe asemenea oferte făcute în deceniul următor.

Între anii 1880—1890, alte zeci și zeci de propuneri [58] din partea companiilor străine și a unor societăți românești care urmăreau mai ales, perfecționarea sistemului iluminării cu gaz, nu sînt decît înregistrate fără a se mai da curs vreunei noi inițiative. Deficitele bugetare cronice, neîncrederea în noul adus de electricitate, însoțită totuși de dorința utilizării noii energii, desele schimbări de la conducerea orașului, determină ca problema iluminatului să nu mai facă nici un pas înainte în deceniul următor cuceririi independenței. Constatăm doar o creștere nesemnificativă a numărului felinarelor de la 2293, în 1881 [59] la 2426 în 1889 [60].

În privința modernizării iluminatului Iașului, totuși deceniul al nouălea din secolul trecut rămîne ca o perioadă de căutări, de prospectare a avantajelor iluminatului electric. În 1882, administrația Iașului începe să se preocupe cu deplină seriozitate de această chestiune.

În februarie 1882, municipalitatea orașului cerea informații Primăriei din Paris asupra stadiului iluminării electrice a orașului și aprecieri privitoare la eficacitatea și costul electricității [61]. În același scop primarul Iașului va face o vizită, în 1883, la Viena și Londra, intrînd în legătură cu societăți specializate în instalații electrice pentru iluminat [62]. Interesului notoriu al Primăriei Iași pentru folosirea electricității îi răspund, încă din 1882, o serie de oferte din partea unor societăți. Pînă în 1890, înregistrăm peste 30 de asemenea

---

[52] *Ibidem*, dosar nr. 55/1869, f. 7—8.

[53] *Ibidem*, 580 f.; N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 280—300.

[54] La 16 mai 1871 francezul Monnier se oferi să ia concesiunea iluminatului orașului Iași cu gaz aerian. O nouă intervenție este făcută în iunie 1872. (Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 55/1869, f. 110, 113).

[55] Date asupra concesiunii Monnier în: *Ibidem*, 500 f.; Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 53 și 112/1872.

[56] *Ibidem*.

[57] *Ibidem*, f. 581.

[58] În perioada 1869—1891 au fost făcute peste 300 de propuneri, dar nu puteau fi primite „din cauza lipsei de seriozitate a propunerilor, condițiilor împovărătoare ce le puneau și, în fine, a tarifelor de prețuri mai mult decît exagerate ce propuneau". (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1; Vezi și Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 112/1881, 200 f.).

[59] Arh. St. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 112/1881, f. 2.

[60] *Ibidem*, dosar nr. 264/1888, f. 21.

[61] *Ibidem*, dosar nr. 112/1881, f. 23 și 49.

[62] *Ibidem*, f. 119—133, 156—157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiecte, solicitanții obligîndu-se să facă și probe de funcționare. Față de toate acestea nu se întreprinde nimic concret. Răspunsul stereotip al Sfatului comunal, către toți solicitanții, era: „chestiunea iluminatului nu a fost încă hotărîtă în principiu, și nu se poate da curs acțiunilor în acest sens" [63].

În anii 1891—1895, odată cu respingerea ultimelor oferte de iluminare a orașului cu gaz, administrația se hotărăște definitiv pentru introducerea treptată a electricității. „Condițiile de licitație pentru acordarea concesiunii iluminatului orașului Iași" — definitivate și adoptate în cursul anului 1893 [64] — preconizau o soluție de compromis, normală pentru acea epocă. Admițîndu-se „introducerea gazului aeriform și electricității pentru a servi la iluminarea orașului", se preconiza utilizarea „gazului aeriform ca sistem general atît pentru eclerajului municipal, cît și pentru cel privat, iar electricitatea, deocamdată ca excepțiune fiind restrînsă în ceea ce privește iluminatul municipal, numai la cîteva stabilimente precum: Palatul comunal, Teatrul, Abatorul nou și la unele străzi mai importante. Mai departe erau specificate străzile, desigur toate centrele, care urmau să fie iluminate cu electricitate. Ele „vor fi însă prevăzute și cu sistemul eclerajului cu gaz aeriform" [65].

Realizarea acestui plan — desigur fără introducerea „gazului aerian", ci în condițiile utilizării mai departe pe lîngă electricitate și a felinarelor cu gaz lampant — nu va întîrzia decît cîțiva ani. Începutul este făcut prin iluminarea cu electricitate, din septembrie 1896, a noului edificiu al Teatrului Național, înzestrat cu o uzină proprie [66].

Dar, la 11 ianuarie 1896, vine pentru a șaptea oară în fruntea Consiliului municipal Nicolae Gane. Cunoscător al acestei probleme, autorul unor încercări — deja menționate mai sus — pentru îmbunătățirea iluminizării Iașului, găsește acum terenul prielnic pentru realizarea unei opere de stringentă necesitate în acea epocă. După o ultimă acțiune de cercetare a sistemului folosit în alte orașe din țară și străinătate [67], lucrările în vederea concesionării iluminatului cu electricitate intră în stadiul final.

Biruind ezitările, în iulie 1896, Comisia de ecleraj a orașului, după studiile întreprinse, în raport de „costul ridicat al electricității și a resurselor moderate ale Comunei", opinează „a se ilumina cu electricitate numai un număr restrîns de străzi din prima zonă, pe o lungime de 6 485 metri liniari". Restul orașului rămînea să fie iluminat, în continuare, cu petrol lampant [68].

„Caietul de sarcini pentru concesionarea eclerajului cu gaz și electricitate a orașului Iași" [69], aprobat de toate forurile în prima jumătate a anului 1897 [70], prevedea antrepriza pentru 40 de ani a „eclerajului cu gaz sau cu electricitate sau cu gaz și electricitate a căilor publice și a clădirilor comunale" din Iași. Pentru prima etapă erau precizate edificiile publice și cele 13 străzi centrale care urmau să fie electrificate [71]. Totodată se hotăra și data „adjudecațiunii" pentru 6/18 septembrie 1897 [72].

Din cele 15 companii care-și manifestaseră dorința pentru această antrepriză, la licitație s-au prezentat doar trei societăți germane. Dintre acestea Consiliul comunal preferă pe „Continental Geselschaft für electrische Unternehmisengen" din Nürenberg [73]. Conform

---

[63] *Ibidem*, dosar nr. 264/1888, f. 40 și urm.

[64] Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 20—30.

[65] *Ibidem.*

[66] Prin contractul din iunie 1895 se acordă concesiunea iluminatului cu electricitate a Teatrului Național, companiei Allgemeine Electricitats Gesellschaft, reprezentată prin F. Gruber. Lucrarea, terminată în toamna anului următor nu va mai ajunge să fie recepționată de comună. Neînțelegerile ivite între autorități și concesionar — luînd calea justiției din 1897 — se vor aplana în 1900 odată cu racordarea Teatrului la rețeaua electrică a orașului. (Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 398/1896, 390 f.).

[67] Cf. *Ibidem*, dosar nr. 181/1891, 200 f.

[68] *Ibidem*, dosar nr. 640/1896, f. 29.

[69] *Ibidem*, f. 48—70; „Monitorul comunei Iași", 1900, p. 189—200.

[70] Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 640/1896, f. 29—159.

[71] Primele străzi electrificate au fost: Lăpușneanu, Carol, Strada de Sus, Păcurari, Unirea, Alecsandri, Golia, Arcu, Gării, Ștefan cel Mare, Primăriei, A. Panu și Cizmăriei. (*Ibidem*, f. 33).

[72] *Ibidem*, f. 162.

[73] *Ibidem*, f. 222. Desigur cercurile conducătoare din România nu au fost indiferente față de hotărîrile care se luau la Iași în privința iluminatului. Lucrările au fost forțate în favoarea societăților germane. Trimițîndu-se, cu întîrziere, înștiințări asupra datei licitației

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractului încheiat cu această societate — aprobat definitiv prin decretul regal din 25 februarie 1898 [74] — iluminatul străzilor urma „să se facă prin mijlocul lămpilor cu arc de la 8—10 amperi, din distanță de 50 m în 50 m și cu lămpi de incandescență de 16 lumînări din 25 în 25 metri" [75].

Lucrările, începute în vara anului 1898, au în vedere construirea uzinei electrice, existentă și astăzi, și — cu cîteva luni mai tîrziu — instalarea rețelei electrice în oraș [76].

Între timp, reluînd o propunere mai veche din 1896 [77], autoritățile comunale consimt la instalarea, în decembrie 1898, a cîtorva becuri electrice în Piața Unirii și pe strada Golia [78], alimentate, deocamdată [79], de uzina Teatrului.

La 6/18 mai 1899, începe însă exploatarea iluminatului electric, cu curentul furnizat de uzina orașului. În vara anului 1899 iluminatul electric pătrunde succesiv pe străzile centrale — Păcurari, Română, Lăpușneanu, Gării, Arcu, Strada de Sus, Golia, Ștefan cel Mare și A. Panu — și în principalele edificii publice: Primăria, Baia comunală, Teatrul Național [80]. Către sfîrșitul lunii august, lucrările contractate fiind terminate, se cerea Primăriei să stabilească programul recepției efectuată în octombrie același an [81]. Valoarea lucrărilor se ridica la 3 000 000 de lei.

Anul 1900 găsește Iașul iluminat cu încă un număr apreciabil de felinare cu gaz — peste 2 400 [82] — și cu mai puțin de 200 de becuri electrice. Totuși, noua energie cucerise suficient teren, adevărat mai mult ca potențial, pentru a constitui o bază sigură de plecare pentru generalizarea noului sistem de iluminat, înfăptuită în perioada de pînă la primul război mondial [83].

Paralel cu iluminatul electric se va introduce în Iași rețeaua de tramvaie electrice. Și în această privință preocupările sînt mai vechi [84], dar abia după 1895, problema tramvaielor intră în rîndul necesităților urbanistice imediate.

---

multe companii nu s-au mai putut prezenta. În acest sens găsim proteste din partea unor companii italiene și franceze. Propunerile venite din partea societăților românești au fost privite cu totală neîncredere. *(Ibidem,* f. 160—210).

[74] *Ibidem,* dosar nr. 640 II/1896, f. 93.

[75] *Ibidem,* f. 98.

[76] Pentru mersul lucrărilor referitoare la construirea Uzinei electrice și a rețelei de distribuție a curentului electric a se vedea: *Ibidem,* dosar nr. 166/1898, 120 f.; dosar nr. 606/1898, 20 f; dosar nr. 166/II/1899, 600 f.

[77] La 18 martie 1896, reprezentantul companiei A.E.G., care avea antrepriza iluminării Teatrului, prezintă comunei „planul pentru distribuirea a 66 lămpi electrice cu arc voltaic" pe șase străzi centrale. Propunerea nu este aprobată întrucît se urmărea ajungerea la o soluție definitivă în privința iluminatului întregului oraș. *(Ibidem,* dosar nr. 338/1896, f. 1—20).

[78] *Ibidem,* dosar nr. 606/1898, f. 2—9.

[79] După darea în exploatare a uzinei electrice, în mai 1899, becurile alimentate de uzina Teatrului, ca de altfel și întreg acest edificiu, vor fi racordate la rețeaua electrică a orașului. *(Ibidem,* f. 16; dosar nr. 116 II/1899, f. 15).

[80] *Ibidem,* dosar nr. 166 II/1899, 600 f.

[81] *Ibidem,* f. 21—40.

[82] *Ibidem,* dosar nr. 199/1900, f. 1—10.

[83] Paralel cu acțiunile de administrare a iluminatului electric se va începe o activitate treptată pentru generalizarea sistemului de iluminat. Aceasta presupune atît înmulțirea becurilor pe străzile deja electrificate cît și extinderea rețelei electrice pe celelalte artere de circulație ale orașului. După inițiativa din 1903 care duce la înlocuirea a 330 de lămpi cu petrol de pe străzile care aveau deja cablu electric. *(Ibidem,* dosar nr. 262/1903, f. 1—7), din cauza lipsei de fonduri și a diferendelor ivite între compania constructoare a rețelei electrice și Primăria orașului. *(Ibidem,* dosar nr. 340/1908, 258 f; dosar nr. 218/1909, 225 f.). abia la 1911 se va pune problema generalizării iluminatului. *(Ibidem,* dosar nr. 246/1911, f. 1 și următoarele), realizată pînă în cursul anului 1913. *(Ibidem;* Arh. Istorică Centrală, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 32/1912, f. 211—223; Idem, fond Senatul României, dosar nr. 10 780, f. 4—7).

[84] Încă din 1874 se fac propuneri pentru introducerea tramvaiului cu cai la Iași, dar lucrările rămîn nesoluționate. (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 301/1874, 15 f.; Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90/1874, f. 1—34).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Caietul de sarcini pentru concesionarea unei rețele de tramvaie din Iași", definitivat la începutul anului 1897, prevedea construirea următoarelor linii: Păcurari — Hală, Copou — Sf. Spiridon, Hală — Abator, Hală — Socola, Hală — Gară și Socola — Bariera Nicolina[85]. În urma licitației din 6 septembrie 1897, la 10 noiembrie 1897 se încheie contractul cu o societate din Berlin pentru folosirea sistemului A.E.G. cu conducte aeriene. Termenul de executare era de 3 ani și jumătate[86]. În 1900 Consiliul comunal votează și un regulament pentru exploatarea tramvaielor, care erau pe pragul de a începe să circule[87].

În 1900 lucrarea se încheie. După probele efectuate în primele zile ale lunii martie 1900 pe linia Gară — Hală, începînd cu 12 martie se deschide circulația pe această linie. Peste cîteva zile va începe circulația și pe linia Păcurari — Socola, ca pînă la finele anului să fie dată în exploatare întreaga rețea de tramvaie conform proiectului stabilit[88]. Pînă la 1914 se vor dubla unele linii de tramvai și se va încheia o convenție pentru prelungirea tramvaiului la Socola și Copou. Dar, începutul războiului mondial pune capăt acestor acțiuni. La această dată starea uzinei electrice era destul de precară, cu toate că veniturile societății concesionare erau însemnate[89]. După război, în 1920, statul va prelua concesiunea în schimbul unei însemnate sume plătită societății germane.

*

Făcînd o privire generală asupra dezvoltării edilitaro-urbanistice a Iașului în perioada de după Unire și pînă în anii primului război mondial, constatăm un progres continuu de la orașul cu cîteva uliție și lipsit de multe din atributele unui centru urban al țării, din jurul anului 1800, la un centru în plin proces de modernizare după 1859, mult înfrumusețat și în plină dezvoltare, la începutul secolului nostru.

In calea acestor progrese au stat numeroase piedici, dintre care pe primul plan se situează indiscutabil greutățile financiare. Indeosebi, perioada 1864—1916, pentru care avem mai multe date, este dominată de o continuă străduință pentru asigurarea minimului de mijloace materiale necesare edililor orașului. Prea puține lucruri se puteau face dintr-un buget care oscila între 2 000 000—3 500 000 de lei pe an. Chiar din primii ani după construirea Primăriei, bugetele au fost continuu deficitare[90]. Pe lîngă unele ajutoare primite de la guvern, cel mai important fiind acel de 10 000 000 de lei votat în 1866 drept recompensă pentru mutarea capitalei la București[91], baza tuturor realizărilor au constituit-o împrumuturile înrobitoare făcute în toată această perioadă. Este o caracteristică a epocii ca, pe de o parte, fiecare realizare mai importantă să fie finanțată prin împrumut și, pe de altă parte, ca fiecare împrumut să fie lichidat sau acoperit prin efectuarea altui împrumut.

O statistică, incompletă desigur, ne arată că, pînă în 1910, s-au efectuat 12 mari împrumuturi între 650 000 de lei și 13 500 000 de lei, totalizînd 40 000 000 de lei[92]. Este greu de stabilit ce s-a realizat din aceste sume. Un lucru este cert că datorită termenelor lungi de scadență și a dobînzilor mari, se achitau sume mai mult decît duble față de cele împrumutate. Un singur exemplu este edificator în această privință; din împrumutul de 1 400 000 de lei din 1897, pentru construirea a 10 școli primare, s-au realizat, pînă la 1899, 560 000 de lei împrumutați pe termen de 30 de ani, la care sumă dobînzile se ridicau la 583 675 de lei[93].

---

[85] Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90—1874, f. 284 și urm.; *Caiet de sarcini pentru concesiunea unei rețele de tramvaiuri la Iași*, în „Monitorul Comunei Iași", martie 1900, p. 166—174.

[86] *Ibidem*: Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 196/1897, f. 1—90.

[87] *Regulamentul de exploatare a tramvaielor electrice*, în *Colecție de legi și regulamente*, Iași, 1903, p. 33—50.

[88] Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 500/1899, f. 47—50.

[89] Arh. Minist. Ind. Construct. de Mașini, fond Minist. Ind. și Comerț., dosar nr. 166/1916, f. 6—8.

[90] N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 371—383.

[91] „Monitorul oficial", nr. 18, 24 ianuarie 1875, p. 353.

[92] Pentru unele date asupra datoriilor Iașului a se vedea Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 268/1898, f. 23, 10, 11, 28—29 etc.

[93] *Ibidem*, dosar nr. 347/1896, f. 102—110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pentru a elucida mai clar greutățile financiare ale orașului, menționăm că, în 1898, cînd încă nu se făcuseră marile împrumuturi pentru apă etc., datoria publică era de peste 5 000 000 de lei cu anuitățile de 300 000 de lei față de bugetul ordinar al orașului în sumă de 2 700 000 de lei[94]. La începutul secolului nostru, situația financiară se va agrava mai mult prin alte noi împrumuturi și dobînzile mari care se plăteau. Pînă la finele perioadei moderne din dezvoltarea Iașilor situația financiară nu se mai îndreaptă.

La lipsa de bani se adaugă, în parte, și lipsa de interes din partea burgheziei financiare și a moșierimii, care nu-și investeau capitalurile în acțiunile de ridicare a orașului, preferind locuri de plasare mult mai rentabile. De aici și încredințarea tuturor marilor lucrări ale orașului către companiile străine. Datorită acestei situații s-au ivit multe neajunsuri determinate, mai ales de interesul de cîștig al acestora însoțit de lipsa de preocupare pentru ridicarea unui oraș de care nimic nu-i lega. Trecînd peste aceste neajunsuri, care au îngreunat doar evoluția orașului modern, remarcăm progresele făcute în toate compartimentele activității edilitare și urbanistice. De secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea se leagă principalele acțiuni care au făcut din Iași un oraș la nivelul principalelor centre urbane din Europa. Intreaga activitate edilitaro-urbanistică din această perioadă a avut, de fapt, cîteva coordonate principale, realizate în întregime la 1916. Este vorba de modernizarea străzilor, ridicarea de numeroase edificii publice și particulare la nivelul centrelor urbane moderne, alimentarea orașului cu apă, construirea rețelei de canalizare, introducerea iluminatului cu electricitate și a tramvaielor electrice, precum și alte acțiuni de înfrumusețare și modernizare a orașului. De fapt, acestea au constituit sectoarele cheie, prin a căror înfăptuire s-a ajuns la un nivel de dezvoltare demn de tradiția Iașului.

După o perioadă de progrese urbanistice din anii 1832—1864, cînd putem considera că începe cu adevărat prefacerea generală a orașului, din deceniile 7—8 ale secolului trecut se trece la o acțiune decisivă în această direcție. Dar, în această primă epocă, corespunzătoare mijlocului secolului trecut, prin grija Eforiei, progresele mai mari se fac pînă la începutul deceniului al șaselea. După această dată, intensificarea activității social-politice, lupta pentru înfăptuirea unității și a reformelor generale în stat, fac să treacă pe planul al doilea gospodărirea generală a orașului. De fapt, situația se va prelungi pînă după 1870, cînd, după ce se ajunge la o anumită stabilitate, vor fi reluate multe din încercările aparținînd perioadei regulamentare.

După perioada 1870—1890, care cunoaște, pe lîngă multiple realizări și numeroase studii, proiecte, tatonări, ezitare chiar — fiind încă o epocă de căutări în materie edilitară — de la 1890 pînă la 1916 sînt realizate cele mai însemnate acte edilitaro-urbanistice ale Iașului modern, multe dintre ele avînd caracter monumental. Se ajunsese de fapt, la situația cînd nu mai puteau fi amînate marile înfăptuiri legate de construirea unor însemnate instituții de cultură și artă, introducerea electricității și tramvaiului, aducerea apei necesare orașului, canalizarea și modernizarea în continuare a rețelei rutiere din Iași.

În urma dezvoltării continui a orașului, după 1900 față de începutul secolului trecut, suprafața orașului se dublează, depășind 1 500 de ha. În acest perimetru, îmbogățit în a doua parte a secolului al XIX-lea cu cartierele Nicolina, Păcurari, Țicău, Tătărași, Frumoasa, erau peste 400 de străzi, aproape 8 000 de case și o populație în jur de 80 000 de locuitori. Date certe asupra extinderii orașului ni le oferă planul alcătuit la cererea municipalității de către ing. Grigore Bejan în 1896—1897.

În concluzie, perioada cercetată din istoria Iașilor, plină de frămîntări și realizări, marchează un proces continuu de evoluție către o așezare urbană modernă a cărei conducere și înfățișare s-a dezvoltat și perfecționat corespunzător cerințelor impuse de progresul orașului în toate compartimentele vieții sale.

Pentru administrația orașului, anii 1864—1918 reprezintă o perioadă de maturizare deplină. Acum se vor constitui cele mai diverse instituții și servicii orășenești, în funcție de creșterea însemnătății orașului, ca principal centru urban al Moldovei.

Progrese cu adevărat remarcabile, în acest sens, din ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului al XX-lea, transformă radical înfățișarea orașului. Indreptarea și asfaltarea străzilor, construirea unor însemnate edificii publice, introducerea iluminatului electric și a tramvaielor, alimentarea cu apă și canalizarea orașului, sînt atîtea înfăptuiri care impun Iașul în rîndul marilor centre urbane din țară și din Europa.

---

[94] *Ibidem*, dosar nr .268/1898, f. 23.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE ET LA SITUATION ÉDILITAIRE DE LA VILLE DE JASSY DE 1864 À 1916

RÉSUMÉ

La première partie de cette étude est consacrée aux lois qui, à partir de 1864, ont organisé l'administration urbaine et les institutions qui en dépendaient, notamment la loi communale de 1864, modifiée en 1874 et en 1887 et remplacée par la loi de juillet 1894. Des actes normatifs spéciaux ont règlementé le fonctionnement du service sanitaire, de la police et du corps des pompiers.

Après avoir sommairement indiqué l'évolution administrative, l'auteur relate les conditions dans lesquelles furent construits ou reconstruits les bâtiments publics, furent aménagées les voies publiques, fut organisée l'alimentation en eau potable et fut modernisé l'éclairage public.

L'aménagement des voies publiques a été très intense pendant les dernières années du XIX-e siècle. De 1896 à 1898 ont été construites 64 nouvelles rues, 67 ont été reconstruites et 66 ont été améliorées. En 1915, à Jassy, 30 rues ayant une longueur de 210 kilométres étaient asphaltées ou pavées.

De nombreux bâtiments ont été construits ou réparés, tels que le Palais administratif, le Théatre National, des écoles, etc. De 1880 à 1905 ont été restaurés l'Archevêché, l'Eglise des Trois Saints, l'Eglise princière Saint Nicolas, l'Eglise Golia, etc. Ont été inaugurées la statue du prince Etienne le Grand en 1883, la statue de Georges Asaki en 1890, la statue du poète Basile Alecsandri en 1909 et la statue du prince Alexandre Cuza en 1912. Pendant la dernière décennie du XIX-e siècle furent construits le Lycée National, le Lycée Internat, les Ecoles Normales de garçons et de jeunes filles, des écoles primaires, le Théatre National, l'Université, des hôpitaux, etc.

Pour l'alimentation de la ville de Jassy en eau potable, après de longues hésitations, fut adopté, au début du XX-e siècle, le plan de construire un aqueduc, long de plus de cent kilométres, pour faire venir à Jassy l'eau du village de Timişeşti, situé au nord de la Moldavie. Les travaux pour l'installation de cet aqueduc furent effctués par une entreprise autrichienne et achvés en 1914.

Pour l'illumination de la ville de Jassy, la municipalité a renoncé au gaz et a opté pour l'électricité. La réalisation de ce plan a commencé en 1896, lorsque l'éclairage électrique fut introduit au Théatre National qui fut doté de sa propre usine. Les premières rues de Jassy furent éclairées à l'électricité en décembre 1898. Les premiers tramways électriques de Jassy ont été mis en circulation en mars 1900.

Les progrès remarquables, réalisés à Jassy de 1864 à 1916, ont complètement transformé l'aspect de la ville. Les rues récemment aménagées et asphaltées, les nouveaux bâtiments publics, l'éclairage électrique, l'alimentation en eau potable et la canalisation ont contribué à ce que Jassy devienne une grande ville de la Roumanie et de l'Europe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RELAȚIILE CULTURALE ALE BUCOVINEI CU CELELALTE PROVINCII ROMÂNEȘTI

DE

IONEL DÎRDALĂ

Timp de aproape un secol și jumătate cît nord-vestul Moldovei, denumit Bucovina de austrieci, a stat sub stăpînire străină, vechea cultură românească din ținut s-a dezvoltat neîntrerupt într-o strînsă legătură cu cea din celelalte ținuturi locuite de români. Viața spirituală nu a cunoscut hotare. Ideile și aspirațiile românilor de pretutindeni au pătruns în toate sensurile prin fruntariile artificiale și s-au reunit neîntrerupt în universul românesc făurind o cultură unitară, temelia unității politice înfăptuite în 1918. Legăturile spirituale s-au manifestat pe tărîmul învățămîntului, al științei, literaturii și artei.

Un fertil domeniu de colaborare l-a constituit școala. Politica monarhiei austriece de înăbușire a învățămîntului național este bine cunoscută, dar școala românească în Bucovina a reușit să supraviețuiască și chiar să se dezvolte, prin intermediul oamenilor de cultură, din Țara liberă și din Transilvania, care au întreținut un permanent schimb de idei, de elevi, studenți și profesori. De la ocupație pînă la dezrobire școala bucovineană a fost susținută, de peste hotare, cu manuale didactice și burse pentru studenți. În 1868, de la Ministerul instrucțiunii publice din București s-au primit legiuirile și regulamentele școlare [1], aflate în vigoare în România după reforma învățămîntului din 1864.

În primii ani după anexare, în vechile școli s-au menținut cărțile rămase din trecut, Treptat au fost înlocuite cu manualele didactice aflate în uz în împărăția austriacă, dar traduse din limba germană de cărturarul transilvănean Ion Budai-Deleanu în colaborare cu Vasile Balș din Bucovina [2]. Conspirativ, cărți de școală din Transilvania și România veche s-au adus fără întrerupere, fiind folosite neoficial. În 1848, cînd a venit în Bucovina, Aron Pumnul a găsit cărți de gramatică editate în Muntenia și Transilvania de E. Văcărescu, I. Eliade Rădulescu, I. Golescu, Radu Tempea și C. Loga [3]. Pentru gimnazii și licee, manuale didactice din România s-au introdus conspirativ pe scară întinsă. În clasele mari ale liceelor din Suceava și Rădăuți s-au folosit: gramatica română de Neagoe Ștefan, tipărită la Bîrlad în 1886, Antologia română, editată la Iași în 1887 de Pompiliu Miron, Istoria literaturii de Adamescu și Rădulescu Pogoneanu [4].

În sprijinul învățămîntului românesc au venit și o seamă de broșuri editate în românește de „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", în colecția „Biblioteca pentru tinerimea română". În 1889 aceste broșuri au fost admise în bibliotecile școlilor ca lectură extrașcolară. Prin ele elevii de mici au fost introduși în literatura și cultura românească, fiindcă printre altele, aceste broșuri reproduceau părți din operele scriitorilor din România ca: Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Ion Slavici, G. Asachi, Gr. Alexandrescu, G. Sion și Dimitrie Bolintineanu [5]. La îmbogățirea bibliotecilor școlare a contribuit apoi și societatea „Transilvania", înființată la București în 1867, la inițiativa frun-

---

[1] *Festivalul de inaugurare a activității noului comitet și Universitatea liberă, 1930*, Cernăuți, 1931, p. 29—30.

[2] Lucia Protopopescu, *Contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1967, p. 213.

[3] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina, 1775—1918*, Cernăuți, 1926, p. 54.

[4] I. V. Goraș, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei, 1775—1918*, București, 1975, p. 150—151.

[5] Constantin Loghin, *Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina (1862—1942). La 80 de ani. Istorie și realizări*, Cernăuți, 1943, p. 117—119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taşilor revoluţiei de la 1848, Al. Papiu Ilarian, August Treboniu Laurian, Aron Florian, Ion Maiorescu şi alţii, cu scopul de a strînge legăturile de frăţie dintre tinerimea studioasă din toate ţinuturile româneşti [6].

Pentru ridicarea unei pături culte, care să slujească culturii şi idealului naţional, o seamă de instituţii de cultură din România au acordat numeroase burse pentru studii universitare. Astfel, în anul 1867 Academia Română a oferit în folosul studenţilor români din Bucovina trei burse, puse la dispoziţie de municipalităţile oraşelor Brăila, Galaţi, Covurlui [7]. Societatea „Transilvania", creată, printre altele, cu scopul de a susţine la Universitate studenţii lipsiţi de mijloace pe toată durata studiilor [8], de la înfiinţare pînă în 1914, a acordat burse studenţilor bucovineni: Isidor Ieşan la Facultatea de drept din Cernăuţi, Em. Popovici la Politehnica din Viena, Lazăr Vicol la Filozofie şi Petru Vlad la Facultatea de medicină [9]. Şi „Liga culturală" din Bucureşti, la începutul secolului al XX-lea a susţinut la studiile superioare pe Petre Cîrsteanu [10] şi Ion Grămadă [11], eroul căzut la Cireşoaia, în 1917, luptînd pentru făurirea visului de unitate şi independenţă.

Sprijinul material s-a împletit cu un schimb de elevi, studenţi şi profesori. La şcoli de diferite grade din Bucovina au venit să înveţe elevi şi studenţi din România veche. Unii ca să cunoască limba germană necesară în relaţiile comerciale româno-austriece, cum au fost fiii proprietarului de vii şi negustor de vinuri, Aşanachi Pamfil din Odobeşti [12], alţii să se formeze în profesiuni pentru care nu se creaseră încă şcoli în ţară, cum au fost elevii din Iaşi [13], Roman [14] şi Mihăileni [15] veniţi să studieze, după 1873, la şcolile tehnice de construcţii şi de chimie din Cernăuţi. În scopuri de cultură, între 1858 şi 1860 şi Mihai Eminescu a urmat cursurile claselor a III-a şi a IV-a la o şcoală primară din Cernăuţi, iar din 1860 pînă în 1863 cursurile liceului de stat din acelaşi oraş, unde a fost elevul lui Aron Pumnul [16]. Cît priveşte învăţămîntul superior un exemplu îl constituie scriitorul Gala Galaction, care şi-a făcut studiile la Universitatea din capitala Bucovinei [17]. În aceeaşi măsură elevi bucovineni au învăţat la şcoli din România veche şi din Transilvania, în special la Blaj.

Pe linia învăţămîntului, ideile au interferat prin intermediul unor învăţători şi profesori. După răpire, timp de aproape 10 ani, pentru şcolile româneşti s-au adus învăţători din Moldova [18] şi apoi profesori din Transilvania. Printre transilvăneni au fost Aron Pumnul, titularul primei catedre de limbă şi literatură română de la Liceul real din Cernăuţi, înfiinţată după revoluţia din 1848, şi Sextil Puşcariu, numit la o catedră asemănătoare la Universitatea din Cernăuţi, la începutul secolului XX. Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o seamă de profesori bucovineni şi-au făcut apostolatul la numeroase licee din Ţara veche: Vasile Grigore Pop şi Emanoil Grigoroviţa la Bucureşti [19], Samson Bodnărescu, primul director, din 1879, al liceului „Anastasie Başotă" din Pomîrla [20], Dionisie Olinescu, fondatorul „Societăţii române arheologice din Cernăuţi", la Vaslui, Focşani,

---

[6] Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, *Liga Culturală şi unirea Transilvaniei cu România*, Iaşi, 1978, p. 26.

[7] *Festivalul de inaugurare...*, p. 29.

[8] V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania" din Bucureşti pentru sprijinirea studenţilor şi elevilor meseriaşi români din Austro-Ungaria*, în „Studii", 1, 1966, p. 96—98.

[9] *Ibidem*, p. 111—113.

[10] I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. VIII, Bucureşti, 1939, p. 31.

[11] *Ibidem*, p. 166—168 şi 173.

[12] Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor*, Bucureşti, 1969, p. 127 şi 181.

[13] Arh. Stat. Suceava. Fond Liceul de construcţii din Cîmpulung Mold., inv. 4, fila 2, inv. 6, fila 46, inv. 7, fila 17 şi inv. 8, fila 39.

[14] *Ibidem*, inv. 1, fila 31.

[15] *Ibidem*, inv. 7, fila 9.

[16] Liviu Marian, *Eminescu în Bucovina*, în *Junimea literară*, an. XI, 6—7 şi 8, 1914, p. 149.

[17] Gala Galaction, *Ce-am învăţat la Cernăuţi*, în *Făt-Frumos*, an. XVI, 6—7 şi 8, 1914, p. 149.

[18] Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina*, p. 7—8.

[19] *Ibidem*, p. 89 şi 199.

[20] Leca Morariu, *Bucovinia lui Iacob Negruzzi*, în *Făt-Frumos*, an. XIV, 1—2, Cernăuţi, 1939, p. 11—12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Slatina și Caracal[21], Gabriel Băleanu la liceele din Iași și Botoșani[22], Ion Grămadă la liceul militar din Mănăstirea Dealu[23], Paul Paicu[24], iar în învățămîntul superior Dimitrie Onciul la Universitatea din București. Cu toții și-au adus contribuția la făurirea culturii unitare românești. Activitatea lor în România liberă simboliza unirea înainte de Unire.

Cultura românească a pătruns peste hotarele artificiale prin cîteva mari biblioteci din Bucovina. Cărțile din România, fie opere literare, fie de știință, pătrundeau anevoios, dar cu perseverență; oficial și mai ales conspirativ, aceste biblioteci au fost neîntrerupt dotate cu lucrări românești. La stăruințele lui Aron Pumnul și Al. Hurmuzaki, în 1857 a luat ființă la Cernăuți o „bibliotecă a gimnaziștilor" neautorizată de autoritățile austriece, foarte restrînsă și dotată cu cîteva opere literare ale unor poeți și prozatori români, și ceva cărți cu privire la istoria românilor[25], dar pentru o pregătire superioară și formarea unei pături culte s-a creat în 1851 „Biblioteca țării Bucovina"[26], menită, scria Ion Nistor, să servească și de bibliotecă pentru o facultate de drept[27] românească, cerută încă din timpul revoluției de la 1848. Biblioteca țării reprezintă un model de colaborare a oamenilor de cultură români, atît din ținuturile românești, cît și din străinătate. Pentru un sediu provizoriu, în 1851, frații Scarlat și Constantin Vârnav din Moldova au dăruit o clădire în Cernăuți, cu condiția ca în fiecare an să se cumpere cărți rômânești în valoare de cel puțin 50 de florini. În general, donatorii români — printre donatori au fost și străini — condiționau contribuțiile lor de cumpărarea operelor din literatura națională, sau lucrărilor de teologie. Carol Miculi a pretins să se procure cărți de istorie și economia națională. Pentru construcția unei clădiri noi, Mihail Sturza, fostul domnitor al Moldovei, a dăruit 2 000 florini, marele vornic Alexandru Sturza-Bîrlădeanul — 1 000 florini. În primul deceniu după înființare pentru construcția noului sediu s-au donat 23 000 florі[28].

Fondul inițial de cărți s-a format tot prin donații. Primii donatori locali au fost boierii, intelectualii și clerul, cea mai întinsă pătură intelectuală din Bucovina[29], dar contribuții valoroase în opere literare și din diferite domenii ale științei au adus Mihail Kogălniceanu, George Sion, Augustin Bojinca, Vasile Alecsandri, Emanoil Vârnav, Codrescu, Gusti, I. Gherghel și alți intelectuali din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Din Viena, unde se găseau atunci, au donat Ștefănachi Vârnav și Papiu Ilarian. Pe lîngă aceștia, au făcut donații o seamă de boieri bucovineni stabiliți, prin naturalizare polonă, în Galiția. S-au donat și fonduri bănești. Astfel, miniștrii moldoveni veniți la Cernăuți, în 1851, să salute din partea prințului Moldovei pe împăratul Francisc Iosif, cu prilejul vizitei în Bucovina, au dăruit 50 de ducați de aur, vornicul Ghica împreună cu doamna Balș, 25 ducați de aur, prin Constantin Hurmuzaki, ca și doctorul Ilașciuc din Iași. Marele vornic Alecu Bîrlădeanul, Rump și Săvescul, toți din Bîrlad, acordau anual subvenții. Din fondurile bănești se făceau noi achiziții. Cărțile românești se procurau din Transilvania, Moldova și Țara Românească[30], cu aprobarea autorităților austriece, care se primea au foarte multă greutate. Pentru a înlesni circulația operelor literare și științifice în toate țările române, guvernul român a autorizat, în 1868, Biblioteca centrală din Iași să intre în legătură și cu sora ei din Bucovina[31]. Dealtfel, unul din fondatorii bibliotecii ieșene a fost bucovineanul Constantin Hurmuzaki, care a înzestrat-o, în 1869, cu un fond de 7 461 de volume, multe dintre ele opere istorice de valoare[32].

---

[21] Mircea Ignat, *Dionisie Olinescu*, în *Suceava*, Anuarul Muzeului județean, V, 1978, p 515.

[22] Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna, 1871*, Cernăuți, 1932, p. 7, nota 5.

[23] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 247—248.

[24] Victor Morariu, *Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina (1865—1869)*, Cernăuți, 1932, p. 7.

[25] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 75.

[26] C. Mandicevschi, *Intemeierea Bibliotecii Țării*, în *Junimea literară*, nr. 9—12, p. 265—266.

[27] *Ibidem*, p. 264.

[28] *Ibidem*, p. 277—278.

[29] Arh. paroh. Cîmpulung Est. Protocolul poruncilor, tom. IV, anii 1834—1853, paragraful 14 din anul 1852.

[30] C. Mandicevschi, *op. cit.*, p. 275—280.

[31] *Ibidem*, p. 278—279 (nota 3).

[32] Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași*, în *Boabe de grîu*, an. V, 5, 1934, p. 266—267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O altă bibliotecă importantă a fost aceea a „Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina". Donațiile pentru fondul de bază au reunit numeroase forțe ale culturii românești de pretutindeni : A. T. Laurian, Papiu Ilarian, A. Șaguna din Transilvania, iar din România, Th. Codrescu, Al. Odobescu, G. Tăutu, Iacob Negruzzi, Cezar Boliac, V. Alecsandri, Al. Pelimon, și chiar pe Iosif Bobulescu, episcopul Iașului. În continuare biblioteca și-a îmbogățit patrimoniul cultural cu opere procurate din România. Ca să evite dificultățile create de autoritățile austriece, I. G. Sbiera s-a folosit de oamenii de afaceri, de la Mihăileni, angajați în operațiunile comerciale româno-austriece [33]. În vederea îndeplinirii misiunii sale de a răspîndi cultura și literatura românească în Bucovina, Societatea a oferit cititorilor săi în sălile de lectură ale bibliotecii un însemnat tezaur cultural, dar în aceeași măsură s-a preocupat de răspîndirea cărții în popor. În 1904, Dionisie Bejan, președintele său, ruga pe Nicolae Iorga să intervină la tipografia „Minerva" din București, să acorde un rabat de 25—30% la comenzile de cărți, pentru ca Societatea să le poată difuza cu mai multă ușurință la prețuri reduse [34]. Dealtfel, cu operele literare tipărite de această editură și redacția revistei „Junimea literară" din Cernăuți, în perioada 1904—1914, și-a creat o frumoasă bibliotecă românească.

Un rol deosebit de important în dezvoltarea culturii naționale l-au avut societățile de cultură. Printre cele mai însemnate din Bucovina au fost „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina" și societățile academice studențești „Arboroasa", „Junimea", continuatoarea celei dintîi, „Academia ortodoxă", „Dacia". Cultura a înaripat conștiința de neam, idealul întregului popor român și spiritul de solidaritate pentru cauza comună. Românii din Bucovina nu au fost numai bucovineni, ei s-au simțit în perioada cît au stat sub stăpînire străină, o părticică dintr-un mare popor și au nutrit visul de libertate, contribuind la făurirea culturii unitare.

„Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", înființată în 1862, mai întîi sub denumirea de „Reuniunea română de lectură" a devenit curînd un polarizator al celor mai de seamă elemente ale culturii românești de pretutindeni. Înființarea ei a fost salutată de numeroși scriitori. Bogdan Petriceicu Hașdeu i-a dedicat și o odă [35]. Printre membrii activi și onorifici s-au aflat din România : Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Eliade Rădulescu, Gr. M. Sturza, A. D. Xenopol, Al. Vlahuță ; din Transilvania : A. Șaguna, Al. Sterca Șuluțiu, Timotei Cipariu, A. T. Laurian, Valeriu Branițte, Gh. Barițiu, Papiu Ilarian, Bogdan Duică ; din Banat : Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș, Procopie Ivașcovici și de peste Prut : C. Stamate, Polihronie Sîrcu și Vasile Stroescu [36].

Scopul societății a fost acela de a dezvolta dragostea pentru cultura și arta românească, grefată în epoca de dominație străină pe ideea unității naționale și a apărării împotriva înstrăinării. Pentru realizarea misiunii, societatea a întreținut relații cu Academia Română, cu societatea „Transilvania" de la București, cu societățile de cultură din Transilvania, „Astra" din Sibiu, „Asociația din Arad pentru cultura poporului român", cu societățile studențești din străinătate, printre care „România jună" din Viena, „Unirea" din München, care avea de scop întreținerea spiritului de naționalitate și de colegialitate între studenții români și de a urmări „cele ce se petrec în țară mai cu seamă pe tărîmul literar", cu „Uniunea română" din Paris [37]. Societatea a încurajat și asociații mai mici din monarhia habsburgică. Ion Valeriu Borcianu, în numele „Societății de lectură a tinerimii române" de la gimnaziul din Beiuș, îi cerea în decembrie 1870 un abonament la „Foaia Societății" și toate numerele din urmă de la apariția revistei, fiindcă o singură soartă „conduce și apasă pre toți românii din asta Dacia nouă" și îndreptarea ei nu se putea înfăptui decît printr-un sprijin reciproc atît material cît și spiritual. Societatea gimnazistilor conta pe „sentimentele de frățietate" de care era convinsă „că le nutreau și frații" lor din Bucovina [38].

Prin întreaga sa activitate Societatea a urmărit să țină Bucovina la curent cu progresele culturii din celelalte provincii românești, prin importul de ziare și reviste pentru cabinetul de lectură, de opere literare și științifice, cu care și-a înzestrat biblioteca, să mențină strînse legături cu societățile din afară, să editeze o publicație „instrumentul cel

---

[33] Constantin Loghin, *Societatea... La 80 de ani*, p. 11—12.

[34] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. VIII, p. 106.

[35] Publicată în *Junimea literară*, an. IX, 1, 1912.

[36] „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina". Raportul pe anul 1937, p. 81.

[37] *Festivalul de inaugurare...*, p. 31.

[38] Octav Monoranu, *Documente și mărturii despre trecutul cultural al Bucovinei*, în *Almanah „Tribuna"*, 1976, p. 97—98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai eficace de culturalizare și educație națională a maselor", să sprijine publicarea contribuțiilor literare și artistice ale oamenilor de cultură bucovineni. Pe lîngă toate acestea Societatea a acordat un nepreţuit sprijin material elevilor meseriași și studenților români „înlesnindu-le contactul cu cultura, contribuind astfel la crearea unei pături intelectuale în Bucovina [39].

În misiunea sa Societatea pentru cultura și literatura română a fost dublată de societățile studențești, mai ales atunci cînd manifestările culturale aveau și un pronunțat caracter politic național, cum s-a întîmplat cu serbarea de la Putna din 1871, organizată de „România jună" din Viena.

Societatea academică „Dacia", care a jucat un rol activ în ridicarea culturală a poporului din Bucovina, cu sprijinul lui Nicolae Iorga, a organizat participarea a 1 500 de bucovineni, țărani și intelectuali, la expoziția din 1906 de la București [40]. Prin această vizită în România „Dacia" a contribuit la înălțarea spirituală a poporului. „În acea zi caldă de vară — scria T. Bălan — o singură ideie, ideia unității noastre naționale" cuprinsese suflarea care se afla la Arenele romane din București [41].

Societatea teologică „Academia ortodoxă" întreținea legături cu Nicolae Iorga și alte personalități din România. În 1907, președintele ei, Arsenie Fârtăiș, solicita istoricului cîte un abonament gratuit la revistele „Neamul românesc" și „Floarea darurilor", pe considerentul că „idealul fiecărei foi (reviste) fie literare, fie politice, este și trebuie să fie acela, ca ideile sănătoase, profesate de bărbații săi conducători, să pătrundă în cercurile cele mai largi ale poporului, spre a-i arăta calea de la întuneric la lumină" [42]. Din concepția președintelui și a secretarului societății dispăruse ideea de hotar.

„Junimea" pe lîngă alte manifestări despre care vom mai vorbi, în 1908, cu prilejul aniversării a 30 de ani de la înființare, a organizat grandioase serbări literare la Cernăuți, la care au participat scriitori români din toate părțile. Serbările au fost unice în felul lor, prin faptul că au reunit în capitala Bucovinei reprezentanții principalelor reviste românești: S. Mehedinți, de la „Convorbiri literare", C. Stere, de la „Viața românească", D. Anghel, St. O. Iosif, M. Sadoveanu, de la „Semănătorul", N. Iorga, de la „Neamul românesc". Printre ei se afla și istoricul bucovinean Dimitrie Onciul. La o șezătoare literară scriitorii au citit din operele lor, iar serbările au culminat cu drama „Zorile" a lui St. O. Iosif, menită „să răscolească" pe cei înstrăinați, dornici de cultură românească și cu dragoste de neam și țară. Serbările au reanimat conștiința națională în Bucovina „sub steagul culturii, al artei și al științei românești" [43].

Societățile bucovinene, și-au împletit activitatea cu a celor amintite și în primul rînd cu activitatea Societății Academice, devenită Academia Română. Din rîndurile membrilor Academiei au făcut parte încă de la înființare Al. Hurmuzaki și I. G. Sbiera [44], primul în calitate de președinte și al doilea de secretar ai Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina. Pînă în 1918, membri ai înaltului for au mai devenit Eudoxiu Hurmuzaki în 1872, Simion Florea Marian în 1881, Dimitrie Onciul, membru corespondent în 1889 și activ în 1905, T. V. Ștefanelli, corespondent în 1898 și activ în anul 1910 [45], Ion I. Nistor în 1915 [46]. Printre membrii corespondenți au fost Dimitrie Petrino ales în 1877, pentru opera sa poetică pătrunsă de un înalt patriotism și Dimitrie Dan din 1908 [47]. Membru onorific a fost și Nicolae Hurmuzaki. Unii dintre aceștia înfruntînd impedimentele impuse de regimul austriac, au participat activ la înfăptuirea programului Academiei. Al. Hurmuzaki, alături de transilvănenii G. Barițiu, T. Cipariu și A. T. Laurian, a contribuit la redac-

[39] *Festivalul...*, p. 33.

[40] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 47—48.

[41] Teodor Bălan, *Suprimarea mișcărilor naționale în Bucovina pe timpul războiului mondial 1914—1918*, Cernăuți, p. 169—170.

[42] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 23—24

[43] Ion Grămadă, *În jurul serbărilor „Junimei"*, în *Junimea literară*, an. V, 7—8, 1908, p. 152—155. A se vedea și Const. Loghin, *Viața și opera lui I. Grămadă*, în *Junimea literară*, an. XII, 10—11, 1923, p. 360.

[44] Al. Zub, *Ioan Sbiera și Academia Română*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol"*, XII, Iași, 1976, p. 119—132.

[45] Nicolae Ursulescu, *Teodor V. Ștefanelli*, în *Suceava, Anuarul Muzeului județean*, 4, 1977, p. 283—284.

[46] Mihai Iacobescu, *Ion I. Nistor*, în *Suceava, loc. cit.*, p. 269 și Nicolae Stoicescu, *Ion I. Nistor*, în *Revista de istorie*, 12, 1976, p. 1969.

[47] Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea statutelor ei, cu mici modificări rămase în vigoare pînă în 1948 [48]. După o aprigă dispută cu „Asociația din Arad pentru cultura poporului român", care susținea etimologismul lui T. Cipariu, și o intensă activitate publicistică, I G. Sbiera și-a impus principiul său fonetic în ortografie prin proiectul lui T. Maiorescu, adoptat de Academia Română în 1881 [49]. Dar în interesul unității culturale a românilor de pretutindeni, în același an, în Bucovina, s-au înlăturat aberațiile din limbă ale lui Aron Pumnul și s-a introdus scrierea în alfabetul latin pe noul principiu, susținut de I. G. Sbiera, și admis definitiv de Academie. Din aceleași considerente generația de cărturari bucovineni de la „Junimea literară" a introdus în 1908, și scrierea sunetului „î" la începutul cuvintelor și „â" în interiorul lor, așa cum stabilise Academia Română în 1904 [50], și se generalizase în întreaga lume românească. Cultura română nu putea fi decît una singură și în 1908 I. G. Sbiera susținea că prin Academie trebuie să se înfăptuiască „unitatea culturală a românilor" [51]. Tot în semnul unității, Academia a delegat pe I. G. Sbiera să participe la serbările de la Putna din 1871 [52], a solicitat Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina în 1868 să participe la concursul dotat cu premiul Zappa pentru elaborarea gramaticii limbii române [53] și a editat cele mai importante lucrări ale lui Simion Florea Marian [54]. Acest mare folclorist bucovinean, în perioada 1864—1898 a colaborat și la opera capitală a lui B. P. Hașdeu Etymologicum Magnum Romaniae, editat de Academie în 4 volume [55], astfel cum istoricii bucovineni Dimitrie Onciul și Dionisie Olinescu au colaborat la cel de al treilea volum al Enciclopediei române, publicată la Sibiu în 1904 [56]. La elaborarea Enciclopediei au mai participat și I. G. Sbiera, Ștefan Saghin și T. Tarnavschi, toți trei profesori la Universitatea din Cernăuți [57].

În cadrul preocupărilor sale de „a ridica simțul național prin investigațiuni asupra trecutului" [58] înaltul for de cultură a invitat la ședința sa din 24 ianuarie 1882 pe Epaminonda Bucevschi, pictorul bucovinean, ca expert în portretele pictate ale voievodului Moldovei Ștefan cel Mare [59]. În întîmpinarea misiunii Academiei a venit Eudoxiu Hurmuzaki cu cca. 6.000 de documente istorice, în majoritate inedite, culese în timp de 9 ani din arhivele din Viena, Cracovia, Liov, Budapesta, München, Paris, Veneția, Constantinopol cu care s-au pus bazele monumentalei colecții de documente externe, ce va purta numele autorului [60]. La această colecție s-a adăugat și opera istorică a lui Hurmuzaki, neterminată, scrisă în limba germană și tipărită de Academie, în limba originală sub titlul „Fragmente zur Geschichte der Rumänen" în 5 volume, din care primele trei s-au publicat și în traducere românească [61]. Urmărind legăturile neîntrerupte cu românii supuși dominațiilor străine și participarea activă la viața lor culturală Academia Română, pe lîngă bursele acordate studenților bucovineni, a trimis cu regularitate publicațiile proprii societăților academice și de cultură. În 1900, D. A. Sturdza a participat la aniversarea unui sfert de veac de la înființarea Universității bucovinene [62]. Prin cultură Academia a vizat de la înființare, unirea tuturor românilor într-un singur stat național și independent. Timp de jumătate de veac Academia a simbolizat „imaginea virtuală a României mari" [63].

[48] *Ibidem*, p. 109.

[49] Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății academice române*, în *Limba română*, 5, 1966, p. 517.

[50] *Junimea literară*, 1, din 1908, p. 18, Cronica.

[51] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 126.

[52] Teodor Bălan, *Serbarea de la Putna (1871)*, p. 46.

[53] Octav Monoranu, *op. cit.*, p. 96.

[54] Sextil Pușcariu, *Părintele Marian*, în *Junimea literară*, an. IV, 6—7, 1907, p. 132—136.

[55] *Două scrisori de la Hașdeu, în Junimea literară*, an. IV, 6—7, 1907, p. 236.

[56] Mircea Ignat, *op. cit.*, p. 519.

[57] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 322.

[58] Dan Berindei, *Relații culturale între Transilvania și România anilor 1867—1918*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VI, p. 190.

[59] Corneliu Gheorghian, *Bucovina în pictură*, în *Boabe de grîu*, an. V, 9, 1935, p. 543.

[60] Aurelian Sacerdoțeanu, *Colecția „Hurmuzaki"*, în *Revista Arhivelor*, 2, 1969, p. 32.

[61] Lucian Boia, *Activitatea istoriografică a lui Eudoxiu Hurmuzaki*, în *Revista Arhivelor*, 4, 1974, p. 521—525.

[62] Dan Berindei, *op. cit.*, p. 190—191.

[63] *Ibidem*, p. 191—192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Relațiile culturale dintre bucovineni și românii de pretutindeni au fost neîntrerupt întreținute prin diferite publicații periodice și chiar ziare cu caracter politic. Împotriva vitregiei vremurilor de dominație străină, cînd circulația ziarelor și revistelor românești se făcea foarte anevoios, adesea sub regim oficial de interdicție, factorii de cultură din Bucovina, uzînd de toate subterfugiile nu s-au lipsit de ele. În 1883 Constantin Morariu, teologul cărturar, care își propusese, dealtfel, ca toți factorii de cultură, să fie permanent la curent cu „toată mișcarea literară și culturală românească" primea de peste hotare nu mai puțin de 9 ziare și reviste românești, din care „Românul" din București al lui Const. Rosetti și „Observatorul" din Sibiu al lui G. Barițiu, erau politice [64].

Un rol important în viața culturală l-au jucat revistele „Bucovina", „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina", și „Junimea literară".

„Bucovina" gazetă românească pentru politică, religie și literatură, care a apărut din 1 octombrie 1848 pînă la 20 septembrie 1850, a însemnat un moment de redeșteptare culturală și națională. Suplimentul său literar a reunit pe cei mai de seamă scriitori români ai timpului, făcînd din gazetă, spunea N. Iorga „o revistă literară cum nu mai era alta" în întreaga lume românească, un fel de urmare a „Daciei literare", editată de Mihail Kogălniceanu [65], care scria în cuvîntul introductiv că „foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturii românești, în aceasta ca într-o oglindă, se vor vedea scriitorii moldoveni, munteni, ardeleni, bănățeni, bucovineni, fiștecare cu ideile sale". În Transilvania „Foaia pentru minte, inimă și literatură" și „Gazeta de Transilvania", editate de G. Barițiu fuseseră suprimate. Vasile Alecsandri, cel mai fecund colaborator de peste hotare, dorind ca acest supliment să devină „cel mai bun organ al răspîndirii ideilor frumoase printre români" a lucrat cu același suflet cu care a participat la înălțarea „Propășirii" [66]. Viitorul mare poet și-a publicat aci cele mai frumoase balade populare, doine, cîntece haiducești, hore și altele. Pe lîngă el au mai colaborat din Moldova Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Vasile Pop, din Muntenia, Vasile Cîrlova, și Bolintineanu, iar din Transilvania George Barițiu și Andrei Șaguna. Printre operele publicate se găsesc poezii originale, balade, legende populare, povestiri și contribuții istorice. Gazeta Bucovinei, scria Victor Morariu, profesor universitar din Cernăuți, a fost „o adevărată primăvară literară și una din cele mai vechi și mai frumoase expresii a unității culturale românești" [67].

„Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina" editată din 1865 pînă în 1869 a produs o adevărată mișcare culturală românească. Scopul „Foii", scria Gheorghe Hurmuzaki în editorialul său, a fost de „a conlucra la reînvierea noastră spirituală; a întruni inteligențele din țară și de peste marginile ei, spre a înlesni pe osebitele căi ale literaturii împlinirea scopului „Societății". Programul revistei a urmărit dezvoltarea literaturii naționale de toate genurile și din întreaga lume românească, cu scopul de a „servi cît de puțin binelui națiunii, care este singura țintă „a întregului program" și a dorințelor noastre cele mai înfocate" [68]. În acest sens, pe lîngă poeții și scriitorii români din Bucovina, la editarea acestei reviste atît de promițătoare, au colaborat Vasile Alecsandri cu poezii, lucrări în proză și piese de teatru, Iacob Negruzzi, G. Tăutu cu poezia patriotică „Românul", G. Sion cu fabule, Dimitrie Bolintineanu cu poezii patriotice. Prin intermediul lui Alecsandri revista a mai publicat pagini din operele literare ale lui Costache Negruzzi, Costache Negri și Alecu Russo și ar fi realizat mult, dacă spiritul prea îndrăzneț al editorilor, în special al lui Al. Hurmuzaki, nu ar fi făcut-o să apună după mai puțin de 5 ani de apariție.

Înainte de a ajunge la „Junimea literară" de la începutul secolului XX, o revistă prin excelență de cultură, o istorie a presei culturale trebuie să zăbovească o clipă la „Deșteptarea" din perioada anilor 1893—1900 cît a fost o gazetă pentru popor, scrisă într-o limbă românească — primul simbol al unității spirituale și naționale — atît de curată încît Ionel Grădișteanu, fruntaș conservator din România liberă, afirma că dacă ar fi trimisă în toate provinciile locuite de români ar fi pe deplin înțeleasă. După modelul său, la București a luat ființă revista „Albina" [69].

[64] Constantin Morariu, *Șapte ani și jumătate în Toporouți*, publicat postum, în *Junimea literară*, an. XVI, 8—10., 1927, p. 267.

[65] Constantin Loghin, *Istoria literaturii...*, p. 50.

[66] *Ibidem*, p. 49—50.

[67] Victor Morariu, *Foaia Soțietății pentru literatură și cultura română* în *Bucovina*, Cernăuți, 1932, p. 4.

[68] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 83—84.

[69] Victor Morariu, *Semicentenarul „Deșteptării" lui Constantin Morariu*, în *Făt-Frumos*, an. XVIII, 2, Cernăuți, 1943, p. 56—57.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Potrivit programului, redactorii gazetei au desfăşurat o intensă campanie în direcţia cultivării limbii, a cunoaşterii trecutului istoric al românilor şi separat al Bucovinei, a dezvoltării şcolii româneşti şi a contactului cu literatura română din celelalte ţinuturi locuite de români. În apărarea limbii unul din redactori scria: „Tu popor bucovinean lasă-i pe străini, ei să-şi dea silinţa, ei să se trudească, ei să-şi înveţe limba ta! Tu vorbeşte cu toţi străinii numai româneşte, chiar dacă ai ştie şi mai multe limbi! Toţi diregătorii, toţi comisarii, toţi slujbaşii împărăteşti din Bucovina sînt datori după lege să ştie limba românească!" [70]. Pentru cunoaşterea trecutului poporului român, Constantin Morariu, principalul redactor al gazetei a publicat numeroase pagini de istorie începînd cu originile poporului român şi continuînd cu părţi din istoria Bucovinei sub austrieci. Legăturile cu scrisul românesc de dincolo de hotar au fost întreţinute prin reproducerea unor povestiri ca: „Popa Cojac" de G. Coşbuc, a cantonetelor „Surugiul", „Herşcu Boccegiul", „Mama Angheluşa" şi „Şoldan Viteazul" de V. Alecsandri, nuvele din popor de V. Ranta Buticescu din Transilvania, şi apoi „Stejarul din Borzeşti" de N. Gane şi „Balada", de G. Coşbuc. Constantin Morariu a început să publice şi noţiuni de igienă, după tratatul doctorului Ureche din Bucureşti [71].

În dezvoltarea legăturilor cu românii din statul liber şi din Transilvania în vederea făuririi unităţii culturale şi naţionale, un rol deosebit de important l-a avut „Junimea literară" de la Cernăuţi, înfiinţată în 1904. Ideile programatice, enunţate cu îndrăzneală în primele numere, au atras în justiţie pe Ion I. Nistor, primul său redactor, iar cel de al doilea număr a fost confiscat. Editorii îşi propuseseră ca revista să fie un organ de cultură, care — alături de „Sămănătorul" de la Bucureşti, de „Luceafărul" de la Budapesta, şi „Convorbiri literare" despre care N. Iorga spunea că devenise un instrument de propagandă naţională [72], iar Dimitrie Onciul, istoricul bucovinean, pretindea statului român „să subvenţioneze o revistă literară de asemenea importanţă pentru cultura naţională" [73] — să lupte pentru unitatea culturală cu convingerea că pe această cale se pregătea în mod sigur şi unitatea politică [74]. Editorii Junimii, în activitatea lor, au fost pătrunşi, de spiritul larg şi cuprinzător al lui N. Iorga, iradiat de la „Semănătorul", care strînsese în jurul său reprezentanţii tuturor ţinuturilor româneşti. Pentru înfăptuirea scopurilor sale, paginile „Junimii" au fost deschise pentru toţi cei de peste hotare, care au dorit să colaboreze. Printre ei s-au înscris Sextil Puşcariu, A. Cotruş, S. Secula din Transilvania, M. Sadoveanu, Artur Gorovei, C. Moldovan, Ana Conta-Kernbach, şi alţii din România liberă [75]. Prin întreaga sa activitate publicistică, „Junimea literară" a rămas pînă la războiul de întregire un simbol al unităţii culturale româneşti în Bucovina, care a pregătit unitatea politică.

Bucovina nu a dat mari talente literare, dar aşa cum au fost producţiile lor în versuri şi în proză au contribuit din plin la unificarea culturii naţionale, fiind cunoscute şi citite în toate provinciile româneşti. O privire în antologia scrisului bucovinean dovedeşte cît de răspîndite au fost o parte din operele literare ale acestora scriitori vitregiţi de evenimente. Dimitrie Petrino a colaborat la „Familia" şi „Convorbiri literare" [76], Vasile Bumbac cu versuri la „Gazeta Transilvaniei", „Familia" şi „România" din Craiova [77]. Gavril Rotică la „Sămănătorul", „Luceafărul", „Neamul Românesc", „Ramuri" şi din 1915 la „Flacăra" [78], Temistocle Bocancea la „Telegraful român" din Sibiu, „Familia" din Oradea, „Minerva" de la Bistriţa şi la „Convorbiri literare" [79]. La „Minerva" a colaborat şi Iorga Toma [80]. Au mai colaborat apoi Constantin Verdi (C. Isopescu-Grecul) la „Convorbiri literare" şi „Tribuna" [81] şi din februarie 1913 George Voevidca a început să publice la

---

[70] *Ibidem*, p. 64.
[71] *Ibidem*, p. 70.
[72] N. Iorga, *Spre unitatea naţională*, în *Junimea literară*, an. XII, 1—2, 1923, p. 18—19.
[73] Leca Morariu, *Bucovinia lui Iacob Negruzzi*, *loc. cit.*, p. 16.
[74] I. Nistor, *După nouă ani de zile*, în *Junimea literară*, an. XII, 1—2. 1923, p. 1—6.
[75] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 222—223.
[76] C. Loghin, *Antologia scrisului bucovinean pînă la Unire*, vol. I., „*Poezia*", Cernăuţi, 1938, p. 11.
[77] *Ibidem*, p. 23—24.
[78] *Ibidem*, p. 163.
[79] *Ibidem*, p. 96.
[80] *Ibidem*, p. 115.
[81] *Ibidem*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Universul literar" din București, la „Lumina" din Caransebeș și „Progresul", un ziar muncitoresc din Oravița [82]. Marele folclorist Simion Florea Marian și-a publicat numeroase culegeri la „Convorbiri literare", „Familia" și „Șezătoarea", suplimentul său, la „Viața românească" din Iași și „Viața literară" și altele. Almanahul Societății scriitorilor români pe anul 1912 (anul I) din București publica cîteva poezii de C. Berariu, Liviu Marian și G. Rotică [83]. Factorii de cultură, poeți, scriitori, profesori, studenți, la serbări, aniversări, congrese studențești, au cultivat neîntrerupt legăturile culturale dintre toate provinciile românești considerîndu-le membrii ai aceleiași națiuni, așa cum declara Vasile Goldiș într-o alocuțiune la Oradea în 1911 [84].

Într-o unitate de idei și cultură s-au întrunit studenți, scriitori, oameni de știință, elevi și popor din vechea Românie, Transilvania și Bucovina, în 1871 la Putna, pentru a slăvi gloria marelui voievod Ștefan al Moldovei, simbol al luptei pentru libertate, grandioasă manifestare de solidaritate națională, reeditată cu același fast în 1904 cînd a fost reprezentat și guvernul României printr-o delegație oficială [85]. În 1910, în amintirea marelui povestitor Ion Creangă, un grup de scriitori din țara liberă, constituit din M. Sadoveanu, D. Anghel, Șt. O. Iosif, Em. Gîrleanu, I. Minulescu, Cincinat Pavelescu și alții au organizat șezători literare la Cernăuți, Suceava, Cîmpulung și Rădăuți [86]. Cultura în toate manifestările ei a eludat forța politică.

De sărbătoarea sînzienilor la Suceava, Reuniunea muzical-dramatică „Ciprian Porumbescu din Bucovina, organiza spectacole în colaborare cu muzica regimentului de infanterie din Fălticenii de peste hotar. Cu multă căldură a fost primit, în 1907, în Bucovina, corul Societății „Carmen" din România dirijat de Dumitru Kiriak [87]. Întotdeauna oaspeții din Țara liberă erau primiți sărbătorește în orașele bucovinene.

În același timp fruntași ai vieții culturale din Bucovina au participat la manifestările de cultură din celelalte provincii. În 1905, la un an după impunătoarea aniversare de la Putna, delegațiile Societăților de cultură și studențești, alături de cei veniți din România, au participat la festivitățile organizate la Sibiu, de „Astra" cu prilejul aniversării a 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani [88]. Un grup numeros de bucovineni în frunte cu Constantin Morariu, a adus la Iași un călduros omagiu culturii românești, cu prilejul inaugurării monumentului poetului Vasile Alecsandri, la 15 octombrie 1906 [89], așa cum în 1911 reprezentanții culturii bucovinene și-au prezentat prinosul de recunoștință la monumentul lui Eminescu, proaspăt dezvelit, de la Galați [90].

Din 1908 pînă la începutul războiului întregitor, numeroși învățători și profesori din Bucovina au participat la cursurile de vară de la Vălenii de Munte, ale Universității populare, deschisă de N. Iorga, inițial numai pentru românii de peste hotare [91]. Toate aceste manifestări reliefau unitatea culturală românească și spiritul de solidaritate.

Un rol important în viața culturală și nu mai puțin politică l-au jucat congresele studențești. În 1880 a luat ființă la București „Asociația generală a studenților din România", cu scopul de a strînge legăturile cultural-naționale cu studenții din afara statului liber [92]. Prin Asociația generală, societățile studențești din Bucovina, prin numeroși reprezentanți, au participat la congresele studențești de la Constanța, din 1894, de la București, în 1909 și în 1912 la Craiova [93]. Cu toate restricțiile impuse de autoritățile austriece, la Constanța au venit 43 de studenți din Bucovina. În Burdujeni, stația de frontieră, au fost

---

[82] *Ibidem*, p. 196.

[83] *Făt-Frumos*, an. XIII, nr. 1, Cernăuți, 1938, p. 46.

[84] *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900—1918)*, București, 1964, p. 115—116.

[85] *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub redacția : Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, București, 1968, p. 95.

[86] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 212.

[87] Paul Leu, *Reuniunea muzical-dramatică „Ciprian Porumbescu"*, în *Suceava, Anuarul Muzeului județean*, V, 1978, p. 406.

[88] *Desăvîrșirea Statului național român...*, p. 95.

[89] Vasile Netea și C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 207.

[90] *Ibidem*, p. 230—231.

[91] *Ibidem*, p. 234—236.

[92] Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 463 și 473—474.

[93] Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 211.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întîmpinaţi de colegii lor din Iaşi în acordurile marşului „Deşteaptă-te române" [94]. Nici la celelalte nu au participat mai puţin. În 1912, au fost secondaţi şi de absolvenţii şcolii normale din Cernăuţi [95].

Relaţiile culturale s-au extins şi în domeniul artelor. Teatrul, pictura, muzica au contribuit la dezvoltarea unităţii de cultură. Timp de aproape jumătate de secol, artişti de renume ai teatrelor din Iaşi, Bucureşti şi Craiova au jucat pe scena teatrului din Cernăuţi şi pe cele improvizate din celelalte oraşe ale Bucovinei. Piesele alese din repertoriul lui V. Alecsandri, Delavrancea şi Caragiale au răscolit viaţa spirituală a bucovinenilor. De altfel organizatorii din cadrul „Societăţii pentru cultura şi literatura română" au fost unanim de părere că spectacolele de teatru, mai ales cele cu „conţinut patriotic naţional" prezentate de artişti de talent, au fost capabile să deştepte „idealurile şi aspiraţiunile" poporului român, foarte susceptibil la cultură şi artă [96]. Spectacolele date de echipa artistică din Bucureşti, condusă de P. Liciu, cu Nottara, Aristiţa Romanescu şi alţii de talia lor, au reprezentat un „adevărat triumf al culturii şi limbii româneşti", se scria în raportul comitetului „Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina" pe anul 1911—1912 [97].

Urme adînci a lăsat şi pictura. Ultimii zugravi populari din Bucovina, meşteri în pictura murală religioasă şi iconografică şi-au lăsat amprentele în multe biserici din Moldova. În 1830 meşteri zugravi din Suceava, Vasilache Chiţăscul şi Vasili Eliman au refăcut pictura la „biserica cea mare" a mănăstirii Neamţului cu altarul şi două pridvoare, deteriorate cu prilejul unor modificări interioare de construcţie [98], iar Gheorghe Berlinschi din Siret, cel din urmă reprezentant al tradiţiei în pictura religioasă a pictat în Moldova la Galaţi şi Tecuci [99]. Epaminonda Bucevschi, pictorul bucovinean de renume, a întreţinut legături cu personalităţi ale culturii şi ştiinţei din România veche şi din Transilvania, printre care istoricii Nicolae Densuşianu şi Nicolae Ionescu, profesor de istorie universală la Universitatea din Iaşi, ambii membri ai Academiei Române. În 1881, Epaminonda Bucevschi a făcut o vizită la Iaşi, la invitaţia lui V. A. Urechia, Ministrul culturelor şi instrucţiunii publice, unde şi-a spus părerea cu privire la restaurarea mănăstirii Sf. Nicolae, zidită de Ştefan cel Mare [100]. Ca expert în portretele pictate ale voievodului, a participat şi la şedinţa Academiei din 1882. Cîteva lucrări de pictură a prezentat la expoziţia din 1906 de la Bucureşti, Eugen Maximovici, un pictor mediocru bucureştean [101], iar Ion Ştefureac, un strălucit etnograf, artist şi patriot înflăcărat, un album de schiţe şi desene de pe obiecte de artă populară românească din Bucovina foarte apreciat de N. Iorga [102]. Despre o influenţă a lui Nicolae Grigorescu nu se poate vorbi în pictura bucovineană, dar pictorul a fost apreciat în Bucovina. Dispariţia lui dintre cei vii în 1907, a fost întîmpinată de „Junimea literară" printr-un călduros omagiu [103]. Oricum, pictura românească de pretutindeni s-a reunit în Bucovina în galeria de tablouri a „Societăţii pentru cultura şi literatura română". În 1912 Sextil Puşcariu, vicepreşedintele societăţii a adus de la Bucureşti „Păstoriţa", pictură în ulei de N. Grigorescu, donată de Al. Vlahuţă şi aşezată între tablourile lui Em. Bucevschi, Şt. Luchian, G. Löwenthal şi alţii [104]. O parte din tablourile istorice au fost donate de

---

[94] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 464.

[95] N. Simionovici, *Organizaţiile româneşti ale învăţătorilor din Bucovina*, în *30 de ani de organizaţie românească a învăţătorilor din Bucovina*, Cernăuţi, 1935, p. 43.

[96] Ioan G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradiţiune şi istorie şi amintiri din viaţa autorului*, Cernăuţi, 1899, p. 187—188.

[97] Constantin Loghin, *Societatea...*, *La 80 de ani*, p. 50.

[98] Simion Reli, *Pictorul bisericesc popular Gheorghe Berlinschi (1855—1929)*, în *Făt-Frumos*, an. XVII, 4, Cernăuţi, 1942, p. 94—102. A se vedea şi Ştefan Balş-Corina Nicolescu, *Mănăstirea Neamţ*, Bucureşti, 1958, p. 71.

[99] Simion Reli, *op. cit.*, p. 94—102.

[100] Corneliu Gheorghian, *Bucovina în pictură*, în *Boabe de grîu*, an. V, 9, 1935, p. 540—543.

[101] Vladimir Mironescu, *Pictorul Eugen Maximovici*, în *Junimea literară*, an. V, 2, 1908, p. 23—29.

[102] Tancred Bănăţeanu, *Concepţia muzeografică a etnografului Ion Ştefureac*, în *Revista muzeelor şi monumentelor*, 3, 1979, *Muzee*, p. 42—43.

[103] *Junimea literară*, an. IV, 9, 1907, p. 211—213.

[104] Ion Negură, *Societatea pentru cultura şi literatura română în Bucovina*, în *Suceava, Anuarul Muzeului judeţean*, 4, 1977, 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

G. Asachi [105]. Galeria de artă a Societății simboliza unitatea de cultură românească, iar donatorii spiritul de unitate națională.

Aceeași unitate se găsește și în muzică. Pînă astăzi „Hora Unirii", pe versurile lui V. Alecsandri, se cîntă în muzica compusă de Carol Miculi, cunoscutul pianist bucovinean, iar „Tricolorul", capodopera lui Ciprian Porumbescu [106] de la Stupca Bucovinei, adaptat vremurilor, a devenit imnul Republicii Socialiste România.

LES RELATIONS CULTURELLES DE LA BUCOVINE AVEC LES AUTRES PROVINCES ROUMAINES

RÉSUMÉ

Si l'on examine la période de 144 années durant laquelle la Bucovine a été placée sous la domination de la monarchie des Habsbourg, on constate que la vie spirituelle d'une population annexée par un autre Etat tend à conserver son originalité nationale et à développer une culture unitaire. Les idées et les aspirations des Roumains de Bucovine ont été les mêmes que celles de leurs frères des autres provinces habitées par les Roumains. Ils ont crée ensemble la même culture qui a été la base de l'unité politique réalisée en 1918.

Dans les écoles de tous les degrés a eu lieu un échange continuel d'idées, de manuels, d'élèves, d'étudiants et de professeurs. Les institutions culturelles de Transylvanie, de Valachie et de Moldavie ont contribué à la formation des intellectuels de Bucovine par le soutien qu'elles accordèrent aux étudiants pour leurs études et en dotant les principales bibliothèques de Bucovine de livres de littérature et de science, publiés par des Roumains.

Les associations culturelles ont eu un rôle très important. La „Société pour la culture roumaine en Bucovine" a bénéficié du concours des principaux représentants de la science et des lettres de toutes les provinces roumaines. Le but poursuivi par cette société a été de développer l'attrait qu'exerçait la culture roumaine sur les habitants de la Bucovine et d'affermir ainsi la conscience nationale. En même temps, les intellectuels de Bucovine ont collaboré à la création de la culture unitaire roumaine en accordant leur concours aux associations fondées dans ce but en Transylvanie et dans la Roumanie libre. Alexandre Hurmuzaki et Jean G. Sbiera ont été parmi les membres fondateurs de l'Académie roumaine. De nombreux bucoviniens ont participé à l'élaboration de la première Encyclopédie Roumaine. Eudoxiu Hurmuzaki a été le fondateur de l'important recueil de documents historiques, recueil qui porte son nom.

Les principaux écrivains roumains de l'époque ont collaboré au journal „Bucovina" (1848—1850), à la „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina" (La revue de la Société pour la culture et la littérature roumaines en Bucovine), ainsi qu'à la revue „Junimea literară" (La jeunesse littéraire), publiée par l'historien Jean Nistor.

Les écrivains de Bucovine ont contribué à unifier la culture nationale en collaborant aux revues „Familia" (La famille) d'Oradea, „Observatorul" (L'Observateur) de Sibiu, „Gazeta Transilvaniei" (La gazette de Transylvanie), „Convorbiri literare" (Causeries littéraires), „Semănătorul" (Le semeur), „Flacăra" (La flamme), „Universul literar" (L'Univers littéraire), etc.

Les principaux ouvrages de folklore du bucovinien Simeon Florea Marian ont été publiés à Bucarest.

Guidés par les mêmes idées, les gens de lettres et de science, ainsi que les étudiants roumains se sont réunis au monastère de Putna, en 1871, pour comémorer le prince de Moldavie Étienne le Grand, symbole de la lutte pour la liberté. Ils ont pris part aux fêtes organisées à Sibiu par la société culturelle „Astra" à l'occasion du 1800-e anniversaire de la conquête de la Dacie par les Romains. Ils ont participé à l'inauguration de la statue du grand poète Basile Alecsandri à Jassy, etc.

Les étudiants bucoviniens ont pris part aux congrès des étudiants roumains qui ont eu lieu à Constantza, en 1894, à Bucarest, en 1909, et à Craiova, en 1912.

Très intenses ont été les relations artistiques. De nombreuses troupes de théatre de Roumanie ont donné des spectacles dans la plupart des villes de Bucovine des pièces de Basile Alecsandri, Caragiale et Delavrancea. „Hora Unirii" (La danse de l'Union) est jouée aujourd'hui encore selon la mélodie du pianiste bucovinien Charles Miculi. „Le Tricolore", chef-d'oeuvre du compositeur bucovinien Ciprien Porumbesco, adapté aux temps nouveaux, est devenu l'hymne national de tous les Roumains.

[105] *Ibidem.*

[106] George Derieţeanu, *Ciprian Porumbescu și cîntecul patriotic*, în *Clubul*, mai 1967, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE ALE SITUAȚIEI DOBROGEI ÎN PERIOADA NOIEMBRIE 1878 — MAI 1883. ACTIVITATEA PRIMULUI PREFECT DE CONSTANȚA, REMUS N. OPREANU

DE

GH. DUMITRAȘCU

În ziua de 23 noiembrie 1878, prin instaurarea administrației românești, Dobrogea era definitiv reintegrată țării. Uriașe manifestații pentru acea vreme se desfășurau la Tulcea [1], Isaccea, Sulina [2], Cernavoda, Rasova, Mangalia [3] și în alte localități ale Dobrogei, salutînd măreția evenimentului, pregătit de atîtea generații [4]. Mai ales în ultimii ani de dinaintea războiului din 1877, numeroase memorii și delegații din Dobrogea ceruseră guvernului și șefului statului român reîntoarcerea la țară a acestui vechi teritoriu românesc [5].

În acea zi, la orele 10 dimineața, în cea mai mare biserică din Constanța avea loc un Te-deum cu ocazia luării oficiale în posesiune a administrației județului [6]. Participau prefectul numit, Remus N. Opreanu [7], vechile autorități locale, reprezentanți ai puterilor străine, notabilii orașului, locuitorii de toate neamurile [8] și stările care ceruseră unirea și pregătiseră festivitățile ce se desfășurau acum. La aceeași oră, în templele tuturor celorlalte culte se binecuvînta reîntoarcerea Dobrogei la patria mamă. Entuziasmul miilor de oameni era spontan și sincer [9].

*

Multe speranțe și din toate părțile se legau de restaurarea administrației românești în această zi de sărbătoare. Multe și grele probleme stăteau în fața tînărului prefect și a celor din jurul lui. Toate, decurgînd din starea deplorabilă în care se găseau județul și

[1] „Pressa", XI, nr. 235 din 23 oct. 1878, p. 3; „Gazeta Transilvaniei", XLI, nr. 85 din 26 oct./7 nov., p. 4; nr. 87 din 2/14 nov. 1878, p. 4; din 10/22 decembrie 1878: „Familia", XIV, nr. 92 din 3/15 dec. 1878, p. 588.

[2] „Analele Dobrogei", VII, din 1927, p. 39.

[3] Arh. Centrale de Stat, Fond M.A.I., inv. 315/adm., dosar 226/1878, f. 4 și 13; dosar 223/1878, f. 7. „Lamura", IX, nr. 6 din 1928, p. 162.

[4] I. Bitoleanu, Gh. Dumitrașcu, *Românii din Dobrogea și manifestări ale conștiinței lor naționale la începutul epocii moderne*, în „Revista de istorie", XXIX, nr. 6, din 1976, p. 865—888; N. Ceachir, *Războiul pentru independența României în contextul european*, București, 1977, p. 280—297.

[5] *Memoriile Regelui Carol I de un martor ocular*, vol. XIV, p. 59; „Amiculu familiei", I, nr. 7 din 1/13 nov. 1978, p. 79; „Gazeta Transilvaniei", XLI, nr. 76—78 din 6 oct./24 sept. 1878, p. 3; nr. 93 din 23 nov./5 dec. 1878, p. 2; nr. 79 din 5/17 oct. 1878, pl.; „Monitorul Oficial", nr. 220 din 14/26 oct. 1878, p. 5615. Vezi și „Revista arhivelor", LIV, vol. XXXIX, nr. 2 din 1977, p. 193.

[6] Remus Opreanu o preluase de la temporara administrație rusă, reprezentată prin colonelul Brandenburg (Arh. Centrală de Stat, fond M.A.I./adm., dosar 223/1878, fila 40, proces verbal din 23 nov. 1878).

[7] Arh. Centrală de Stat, *fond. cit.*, dosar 226/1878, fila. 9. Telegrama lui Remus Opreanu cum că a intrat în posesia județului fără a avea la dispoziție nici o altă forță și că în primele zile ale administrației sale, serviciile publice au funcționat gratuit, neavînd cu ce le plăti.

[8] O delegație de turci din județ prezenta prefectului gratitudinea acestei populații și exprima credința ei față de stat (Arh. Centrală de Stat, *fond. cit.*, dosar 68/1878, fila 10).

[9] Între altele „Gazeta Transilvaniei", XLII, din 26 nov./8 dec. 1878, p. 2; din 30 nov./12 dec. 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

provincia, urmare a 5 veacuri de stăpînire străină ce i-au anchilozat dezvoltarea și i-au sîngerat trupul prin rănile tuturor războaielor ce-au sfîrtecat-o. Războiul ruso-turc, retragerea precipitată și violentă a armatelor și autorităților otomane, ocupația străină militară, de un an și jumătate, în condiții excepționale, toate lăsaseră urme grele pe fața județului, în economia lui, în starea de spirit a populației.

Mărturii asupra stării Dobrogei în acea toamnă tîrzie a lui 1878 ne-au lăsat martorii oculari, baronul D'Hogguer [10], ministrul Belgiei la București, J. Jooris [11], Theodor Burada [12], prefectul George Ghica de Tulcea [13], șeful misiunii militare române, colonelul Ștefan Fălcoianu, care scria că „partea de est a acestui district (atît a ocolului Hîrșova cît și a ocolului Medgidia) este mai cu totul pustie din cauza devastațiunilor care au însoțit războiul... Orașul Medgidia nu este decît o ruină". În districtul Constanța cea mai mare parte din sate sînt distruse și devastate, ca și în ocolul Mangalia, „ca și pretutindeni" [14].

Remus Opreanu însuși lăsa în 1881 un detaliat raport cu semnificative pagini despre situația județului la 1878" : „O mare parte a județului era acoperită de ruine. Sate bogate și prospere altădată dispăruseră sau nu mai erau dintr-însele decît numai ziduri dărîmate. Ce erau Agîr Ahmet, Sarai, Muslu, Carasou, Anadolchioi, Murfatlar... în centrul județului, ca să numesc decît satele mai importante? Grămezi de ruine! Cîmpurile de asemenea, în cea mai mare parte pustii. Ce erau Mangalia, Medgidia, Hîrșova, Constanța chiar, în cartierele ocupate alătdată de populațiune mahomedană? Deși Dobrogea nu a fost teatrul de luptă, aici au avut loc mari distrugeri. Autoritate care să pună frîu răului, nu era. Ordinea publică era foarte zdruncinată. Administrațiunea armatelor de ocupație ruse ce am găsit pe acest teritoriu în ajun de a se retrage nu putuse îngriji deajuns de viața și averea locuitorilor. Bande de tîlhari cutreerau județul. Prin sate spaima era la culme. Nimeni nu mai era sigur de existența și de avutul său. Crime oribile se comiteau sau se pregăteau a se comite. Populația musulmană ce mai rămăsese era dezolată. Războiul ruinase aproape cu desăvîrșire populația turcă. Celei tătare îi lăsase foarte puțin. Satele române, multe, ca Rasova, Vlahchioi, Alimanu, vedeau revenind timpul de muncă liniștită fără o vită în bătătură. De aceea, toți au văzut cu mulțumire — lucru ce am constatat cu mîndrie patriotică — venirea românilor" [15].

Depunînd jurămîntul ca prim prefect al județului Constanța, Remus Opreanu se angaja să slujească cu credință și dreptate, să păzească legile și instituțiile patriei și să nu se abată de la datoriile prescrise.

Pentru o perioadă de cîțiva ani, toate evenimentele mai importante din viața acestui județ, într-o transformare continuă, ba chiar și din viața Dobrogei, se vor lega și de numele lui Remus Opreanu.

Fără a exagera, spunem că personalitatea sa, corespunzătoare trebuințelor epocii și sensului progresului istoric în această parte de Românie, îl va impune printre oamenii de seamă ce-și vor lega destinul de acela al Dobrogei. În același timp, această perioadă de prefectorat în Dobrogea — 4 ani, îi vor marca activitatea pînă la sfîrșitul vieții. Va deveni, de altfel, și proprietar funciar în comuna Mamut Cuiusu [16].

Cine era deci, la 23 noiembrie 1878, Remus Opreanu, primul prefect al județului Constanța ?

*

Remus N. Opreanu s-a născut în 1844 la București, într-o veche familie de boieri patrioți olteni, tatăl său, Nicolae Opreanu, luînd parte la toate mișcările sociale și patriotice progresiste ale timpului [17].

[10] Baron D'Hogguer, *Renseignements sur la Dobroudja. Son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879.

[11] J. Jooris, *La situation économique de la Roumanie et de la Dobroudja*, Bruxelles, 1881.

[12] Teodor Burada, *Însemnări din Dobrogea*, Iași, 1880.

[13] Gh. Dumitrașcu, *Un document privind „Situațiunea județului Tulcea în anul 1879"*, în „Peuce", IV, Muzeul Delta Dunării, Tulcea, 1973—1975, p. 273—288.

[14] Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Arh. D. A. Sturdza, XVI, Varia, doc. 150, f. 23—24.

[15] „Farul Constanței", dintre 18 ianuarie — 21 februarie 1881.

[16] Arh. Centrală de Stat, fond Credit funciar rural, dosar 569.

[17] *Notiță biografică întocmită de Comitetul de inițiativă pentru comemorarea lui Remus Opreanu în 1938.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Remus Opreanu studiază dreptul la Paris, unde-și ia în 1866 licența și studiile clasice la Pisa în Italia, unde trece, în 1869, doctoratul [18]. În anul următor ține prelegeri de filozofie și istorie antică la Universitatea din București [19].

Tînăr, cult, „umblat", „citit", scrie și literatură, publicînd la 26 ani un mic roman autobiografic [20], a cărui acțiune se petrece în Italia tinereților sale, volum dedicat fratelui său geamăn Romulus [21].

Procuror la tribunalul din Prahova, la Curtea de apel din Focșani, prefect de Putna, cîteva luni în 1876, este numit în același an procuror general pe lîngă Curtea de apel din București. În această calitate se remarcă printr-o concepție social-politică și juridică înaintată, afirmînd, drept cauze ale delictelor, mizeria și injustiția [22].

După proclamarea Independenței și intrarea României în război, Remus Opreanu cedează statului jumătate din salariul său, pînă la victorie. El definea acest act „nu ca un sacrificiu ce fac și ca un minimum început de achitare, din imensa datorie ce prin naștere, sînge și simțăminte au contractat către patrie" [23].

*

Avea deci 34 de ani cînd ministrul de externe Mihail Kogălniceanu îl numea prefectul județului Constanța, cel mai important dintre cele 3 județe înființate în noiembrie 1878 [24].

El avea sarcina de a primi oficial județul, cu tot ceea ce însemna acesta, să instaureze ordinea, securitatea populației, un făgaș normal vieții economice, sociale, culturale, pe baza Regulamentului ad-hoc de administrație a Dobrogei, din noiembrie 1878, și înainte ca o lege specială, în pregătire, să asigure integrarea totală a Dobrogei la statul român [25].

Restabilirea ordinii, grav avariate de bandele ce se găseau aici sau veneau dinspre Bulgaria după ce produseseră acolo mari nelegiuiri, era o problemă urgentă. Prefectul venise aici singur, fără nici o unitate de poliție sau jandarmerie [26]. Simbolic gest de restaurare de drepturi românești. Dar absolut necesară pentru apărarea locuitorilor care, în unele locuri ca Mangalia, de pildă, își formează gărzi civile de autoapărare [27], soluție cu totul ineficientă însă. Cu ajutorul unor mici forțe armate și de poliție se reușește prinderea unor importante bande. La Bilarbar, în plasa Hîrșova, era prins banditul Palma Zata, autor al mai multor nelegiuiri, în Mangalia era prin Ingioglu Omer [28], iar vestitul bandit Deli Ali era realmente paralizat în acțiunile lui de extraordinarul prestigiu al

---

[18] Diploma nr. 9432 din 31 iulie 1866 eliberată de Ministerul Instrucțiunii publice din Franța și Diploma nr. 1871 din 9 dec. 1869 de doctor în litere al Universității din Pisa sînt expuse, în original, la Muzeul de istorie națională și Arheologie din Constanța.

[19] *Notiță biografică...*

[20] Remus N. Opreanu, *Rino — pagini pierdute*, București, 1870.

[21] Biblioteca județeană Constanța fond. special, dosar I. Bănescu.

[22] *Discursul prezentat de Domnul Remus Opreanu, procuror general pe lîngă Curtea de apel din București cu ocazia începerii anului juridic, 1877—1878*, București, 1877, 19 p.

[23] „Românul", XXI, din 8 mai 1877, p. 409. Textual: „de la 1 mai 1877 pînă la încheierea păcii". Remus Opreanu cere ca acest gest să nu fie înserat în „Monitorul Oficial", cum era uzanța; „Telegraful" din 22 iunie 1877.

[24] La Tulcea era numit George Ghica, doctor în drept, fost ministru, la Silistra Nouă, Tobias Gherghely, fost ministru, dar de fapt prefectura a fost girată de Al. Macedonski (Arh. Centrală de stat, fond M.A.I./adm., dosar 259/1878, f. 1, 69; „Familia", XIV, 1879, p. 596). Principala preocupare a lui M. Kogălniceanu a fost aceea de a înzestra Dobrogea cu oameni foarte capabili (Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Arh. M. Kogălniceanu, Corespondență, nr. 101.686; V. M. Kogălniceanu, *Dobrogea 1879—1909. Drepturi politice fără libertăți*, București, 1910, p. 127; „Dobrogea junâ" din 18 dec. 1937).

[25] „Gazeta Transilvaniei", XLI, nr. 92 din 19 nov./1 dec. 1878, p. 3—4: nr. 95 din 30 nov./12 dec. 1878, p. 3; XLII, nr. 1 din 4/16 ian. 1879, p. 4; Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Arh. M. Kogălniceanu, acte 1862; I. H. Roman, *Dobrogea și drepturile politice ale locuitorilor ei*, Constanța, 1910, p. 24—25.

[26] Arh. Centrale de stat, fond. M.A.I., inv. 315/adm., dosar 226/1878, f. 9.

[27] *Loc. cit.*, dosar 216, f. 16 și 31. Remus Opreanu cerea să se introducă și în Dobrogea legea din țară privind înzestrarea fiecărui sat cu cîte 5 arme pentru autoapărare.

[28] *Ibidem*, f. 30—31; dosar 31/1878, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proaspetei administrații românești și a prefectului[29]. De aceea, Remus Opreanu, putea declara cu mîndrie „La puține zile de la sosirea noastră bandele de tîlhari erau prinse, risipite sau cuprinse de teroarea noilor legi. Siguranța era restabilită. Satele și drumurile publice curățate de făcătorii de rele" [30]. Obținea, abia în ianuarie 1879, formarea unei poliții a orașului Constanța cu un efectiv redus de 32 de persoane. Eforturile lui insistente, repetate erau astfel, în interesul județului, răsplătite [31].

Situația administrației românești era complicată de faptul că după incidentul de la Arab Tabia granița de sud nu era încă definitivată și deci nici păzită. Aveau loc aici o serie de conflicte de graniță, răufăcătorii puteau circula nestînjeniți [32], uneori în bande de sute de inși [33].

Serioase probleme, cu multiple implicații, sînt cele legate de perpetuarea existenței trupelor rusești în Dobrogea, în special la Constanța, unde era o garnizoană de 4.500 de oameni (la o populație de 5.452 locuitori) [34].

Această garnizoană ocupa toate clădirile mai importante din oraș și casele particulare în mod gratuit, creînd mari greutăți locuitorilor și incartiruirii noilor autorități și trupelor române care ajung în sfîrșit [35]. Explicînd marile nemulțumiri ale populației, nemulțumiri pe care le găsea îndreptățite, Remus Opreanu raporta Ministerului de interne despre gravitatea, pe toate planurile, a ocupării militare a Constanței de către armata țaristă [36]. S-au luat măsuri radicale pentru evitarea unor conflicte armate în această zonă [37].

Consulii străini își arogau drepturi peste uzanțele internaționale și-și permiteau a nesocoti administrația română [38].

În genere prefectul, dincolo de politica foarte maleabilă avînd drept scop păstrarea liniștei, în măsura în care se putea, respecta și ordinul ministrului său de a obliga ofițerii străini să folosească pașaportul, supunîndu-se legilor țării [39].

Oricum, această situație anormală contribuia și mai mult la complicarea situației și la ivirea unor probleme neprevăzute, a căror rezolvare cerea tact, hotărîre, rapiditate. Prefectul a reușit a păstra dreaptă cumpăna intereselor superioare ale țării și a evita incidente cu urmări negative pe plan internațional și dureroase pentru populație.

Instaurată la sfîrșit de noiembrie, exact în pragul iernii, administrația românească s-a găsit în fața unei probleme insolvabile aproape, aceea a asigurării hranei pentru populație în condițiile cunoscutei situații excepționale anterioare, a necultivării unei mari părți a pămîntului și întoarcerii a mii de oameni plecați în primăvara lui 1877 cu autoritățile turcești. Plana realmente primejdia foametei. Plîngeri din toate părțile invadau prefectura. Numeroși locuitori „sărăciți complet din cauza rezbelului" cereau ajutor. Remus Opreanu se adresa Ministerului, în mod dramatic: „Binevoiți dispozați urgent ce este de făcut, nu putem sta nepăsători... să nu întîrziați căci mizeria și foamea nu așteaptă". Și în altă parte:

---

[29] „Dobrogea jună", Constanța, din 25 decembrie 1938. Legendă au ba, întîlnindu-l la o răspîntie pe Remus Opreanu, vestitul bandit, aflînd cine e, i se închină și se retrage.

[30] „Farul Constanței", I, nr. 36 din 18 ianuarie 1881.

[31] Arh. Centrală de Stat, *fond. cit.*, dosar 226/1878, fila 16; 227/1878, filele 88 și 91.

[32] *Loc. cit.*, dosar 226/1878, dosar 61/1879, fila 1 și altele.

[33] Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, Arh. M. Kogălniceanu, *Corespondență*, nr. 101.916 din 30.III.1880.

[34] „Farul Constanței", I, din 18 ian. 1881. Și chiar dacă M. D. Ionescu-Dobrogeanu în *Cercetări asupra orașului Constanța și a împrejurimilor*, Constanța, 1897, dă o cifră aproape dublă, raportul este totuși alarmant.

[35] Sumele acordate pentru repararea unor vechi cazărmi erau mai mult simbolice = 60.000 lei („Monitorul oficial" nr. 26 din 2/14 febr. 1879 p. 586); Arh. Centrală de Stat, *fond. cit.*, dosar 126/1878, f. 27 din 4 dec. 1878 „Prefectul de Chiustendje se plînge că n-are unde încartirui trupa din cauza aglomerării armatei ruse în orașul Chiustendje".

[36] Arh. Centrală de stat, *fond cit.* dosar 226/1878 f. 107—108: „Mă cred dator a înștiința onor Ministerul din timp, și afirma cu convingție că ocuparea militară rusă a Kustendje vatămă cele mai vitale interese politice și naționale ale noastre".

[37] *Ibidem*, fila 428. *Memoriile Regelui Carol I de un martor ocular*, vol. XV, p. 28. Scrisoarea din 14 dec. 1878 către tatăl său, că la Sulina și Constanța mai ales se află numeroase trupe țariste și că cerea evacuarea lor și reglementarea etapelor: „In Dobrogea ne amenință zilnic conflicte. Au și fost mici certe".

[38] „Dobrogea jună" din 18 dec. 1938; *Notiță biografică...*

[39] Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, *Arh. cit.* Corespondență, mss. nr. 101.569.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„106 locuitori tătari din Nazarcea, Kaharachioi şi Koran vin în masă să ceară de mîncare şi vor veni şi alţii! Ajut personal cît pot, însă mijloacele mele vor avea grabnic sfîrşit" [40]. De aceea cere urgent bani pentru a cumpăra cu 8 franci suta de oca, cele 8 milioane oca pesmeţi pe care negustorul Negroponte îi are în depozite pentru a-i expedia în Anglia spre a-i transforma în alcool. Vînzîndu-i locuitorilor, va putea asigura în mare parte hrana absolut necesară [41].

Se mai adaugă apoi lipsa de lemne, atît pentru autorităţile civile cît şi militare. Remus Opreanu cere urgentă aprobare pentru a le procura din ostrovul de lîngă Cernavoda căci iarna a început deja [42].

Dincolo de necesităţile stringente, de moment, perspectiva copleşea. Şi perspectiva însemna, înainte de toate, evoluţia factorului uman.

Prezentăm orientativ evoluţia demografică a judeţului Constanţa între 1877—1880.

Conform statisticii ruse, întocmită de guvernatorul Dobrogei, Bielotercovici, în 1877 judeţul Constanţa avea 17.105 locuitori [43], iar în 1880, 64.832 locuitori [44].

Oricît de sumară analiză a acestor cifre constată în primul rînd creşterea impresionantă a populaţiei, de aproape 4 ori. În al doilea rînd, întoarcerea masivă la vetre a populaţiei musulmane, favorizată de legile româneşti, cu adevărat tolerante. Se poate constata uşor că nici vorbă nu poate fi de o politică naţionalistă românească. Numărul românilor nici măcar nu se dublează deşi, se ştie, mulţi dintre ei fugiseră în România în timpul războiului [45]. Numărul bulgarilor creşte cu 50% deşi prezenţa lor fusese încurajată şi sub autoritatea rusă. În genere se observă o creştere *mai ales* a populaţiilor neromâneşti, pe fondul recunoscutei noastre toleranţe, dar şi al politicii oficiale înţelepte. Remus Opreanu e partizanul hotărît al respectării tradiţiei tolerante pe plan naţional şi religios, cu adînci rădăcini în Dobrogea unde românii convieţuiau, în cea mai mare parte, în linişte şi înţelegere cu naţionalităţile conlocuitoare şi conduce judeţul în spiritul proclamaţiei Şefului statului român către populaţia Dobrogei în noiembrie 1878.

Remus Opreanu încurajează întoarcerea la vetre a mahomedanilor plecaţi. Ziarul „Farul Constanţei" consemnează întoarceri masive ale acestora [46]. Zvonurile despre plecarea turcilor s-au arătat a fi neadevărate. Dimpotrivă, chiar alţi turci ce nu locuiseră în Dobrogea înainte de război cer cetăţenia română, cum face căpitanul de bastiment Arnăut Mustafa din Vidin. Prefectul Remus Opreanu înştiinţează: „Am luat cu mulţumire act de această declaraţie şi am dispus ca bandiera română să fie aceia a vasului său" [47]. În decembrie 1878, scrie din nou Remus Opreanu, a luat parte, în semn de respect, la principala geamie a oraşului la sărbătoarea Kurbam Bairam. Notabili turci îi înmînează o adresă în limba turcă în care afirmă deplina lor mulţumire pentru autorităţile româneşti [48]. „Ne putem bizui pe ceva mai solid decît pe iubirea, stima şi recunoştinţa populaţiunei?" — se întreba Remus Opreanu în amintita dare de seamă. Nu, desigur. El asigură ajutorarea emigranţilor musulmani ce se întorc îla vetre, cu unelte, seminţe, credite şi încredere. Ca dovadă, din cei 37 de primari numiţi în judeţul Constanţa în august 1880, 22 sînt musulmani [49]. Dintre ei se impune prin popularitate şi onestitate Kemal Efendi de la Medgidia [50], precum şi ajutorul de primar de la Constanţa.

---

[40] Arh. Centrală de stat, *fond. cit.* dosar 226/1878, f. 30 şi 38.

[41] *Ibidem*, f. 76.

[42] *Ibidem*, f. 19.

[43] Bibl. Acad. R.S.R. Manuscrise, Arh. D. A. Sturdza, dosar XVI, varia, doc. 180. Fără Mangalia şi Silistra aflate în altă unitate administrativă. În 1860, după Ion Ionescu de la Brad, populaţia românească din cazana Silistrei era de 5 294 de suflete (Ion Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Dobrogea (1850)*, în „Analele Dobrogei", III, nr. 1 din 1922, p. 156).

[44] „Farul Constanţei", II, nr. 36 din 18 ian. 1881. Cifrele privesc începutul anului 1880.

[45] Tudor Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*. Direcţia generală a Arhivelor statului, Bucureşti, 1975, p. 276—278, 292—293; *Uricariul*, vol. XV, p. 142—144; V. Mihordea, *Cîteva date privitoare la situaţia ţărănimii din Dobrogea în 1878*, în „Studii" revistă de istorie, X. nr. 3 din 1957, etc.

[46] „Farul Constanţei", I, din 21 august, 21 sept. 1880 etc.

[47] Arh. Centrală de stat, *fond cit.*, dosar 68/1879, f. 7, 10.

[48] *Loc. cit.*, dosar 226/1878, f. 32.

[49] „Farul Constanţei", I, nr. 15 din 17 aug. 1880.

[50] „Dobrogea jună" din 11 iunie 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Remus Opreanu susține în proiectul de lege privind administrația Dobrogei (1880) necesitatea înființării de tribunale musulmane pentru problemele de familie și moșteniri și inițiază construcția și repararea unor localuri religioase musulmane intervenind în acest sens la Ministerul Cultelor [51].

Un funcționar român care a nesocotit credința unui musulman este destituit pe loc [52].

Poziția lui Remus Opreanu în problema națională este apreciată de statul turc, sultanul Abdul Hamid decorîndu-l cu ordinul „Medjidie", cu briliante. În semn de profund respect musulmanii din Dobrogea îl numesc „Baba Opran" (Taica Opreanu) [53].

Prefectura Constanței ajută material și lăcașurile de cult ale bulgarilor și grecilor.

Concomitent cu grija pentru întoarcerea musulmanilor și a românilor fugiți peste Dunăre de grozăvia războiului, el ajută populația siliștelor cu noi grupuri de locuitori, din toate părțile României, mocani mai ales.

Ei veneau atît din Basarabia cedată, cu zeci de mii de oi și cirezi de vite pe deplin încrezători în viitorul românesc al Dobrogei, cît și din Transilvania, pentru a trăi sub cer liber „pînă s-o îndura Dumnezeu prea sfîntul și de Ardealul nostru", cum spunea unul dintre ei [54]. În scurt timp, se stabilesc în județul Constanța 40 de familii din Banat la Seleus, 50 din Transilvania, la Topolog, 40 la Doiran, 60 la Caramurat [55], 70 la Făgărașul Nou, înființat de ardeleni în 1880 [56]. În ciuda unor complicații externe în legătură cu românii din Transilvania [57], numărul celor ce se stabilesc aici este din ce în ce mai important. Un raport al lui Remus Opreanu către Ministerul Domeniilor în 1881 în problema românilor veniți din Transilvania în Dobrogea este edificatoare pentru poziția sa: „Domnule Ministru, pot afirma că numărul capilor de familie români stabiliți în acest județ de la 23 nov. 1878 trece peste 500. *Originea lor este din Transilvania în cea mai mare parte... Sate întregi am format numai cu români din Transilvania.* Nu pot preciza, D-le Ministru dacă emigrarea românilor din Transilvania a fost sau nu cu învoirea guvernului Austro-Ungariei. Parte din ei deci, aveau pașapoarte, parte nu. Neputîndu-i considera de străini i-am tratat ca pe locuitorii ceilalți ai județului. Pot afirma că îngrijirea noastră pentru dînșii a fost și mai plină de solicitudine. Așteptăm încă multe familii din Transilvania. Am preparat locurile unde să-i instalăm" [58].

Desigur că atenția acordată de autorități populației Dobrogei privea nu numai aspectul umanitar și național, dar nu în ultimul rînd și punerea în valoare a bogățiilor Dobrogei, racordarea ei la marele circuit economic național.

Cînd apreciem locul lui Remus Opreanu în istoria Dobrogei, ținem cont de faptul că, în ultimă instanță, eficiența unei administrații se măsoară și comparativ, prin ce și cît se obține în procesul de producție a bunurilor materiale. În acest sens subliniem popularea siliștilor, înființarea de sate, ajutorarea locuitorilor pentru a cultiva cît mai mult pămînt, măsuri luate în legătură cu vitele de pripas, cu regularea formelor pentru pășunatul turmelor de oi, mult micșorate de război [59].

În scurt timp, cu ajutorul statului, în condițiile unor ani dintre cei mai buni și cu vrednicia locuitorilor, producția agricolă crește, piața Constanței e inundată de cereale; zilnic vin peste 350 de care cu orz, grîu, in, fasole și altele, se deschide tîrgul anual la Caramurat, reînvie marele tîrg lunar de la Medgidia, mișcarea portului e deosebit de vie, se exportă cereale, carne, cașcaval [60]. Pe plan industrial, în 2—4 ani — și încă în asemenea ani — nu se pot face minuni. Se înființează doar o fabrică de pielărie, o mașină

---

[51] Arh. Stat Constanța, fond Primărie, dosar 20/1880, f. 7—10.

[52] „Dobrogea jună" din 18 dec. 1938.

[53] „Farul Constanței", I, din 28 sept. 1880.

[54] Eufrosina Mironescu, *Din memoriile lui Ioan V. Moțoi*, în „Analele Dobrogei", X, nr. 1—12 din 1929, p. 291.

[55] „Monitorul Oficial" nr. 36 din 24 ian./6 febr. 1882, p. 474.

[56] Arh. Centrală de Stat. Fond Ministerul Agriculturii, vînzări, dosar 5/1879 și altele; „Farul Constanței", I din 28 septembrie 1880.

[57] „Monitorul Oficial" nr. 35 din 1881, p. 450—452; nr. 36/1881, p. 477—484.

[58] Arh. Centrală de stat, Fond MAI/comunale, dosar 84/1881, f. 98. subliniat în document.

[59] *Loc. cit.*, fond MAI/administrativ, dosar 223/1878, f. 63; 225/1878 f. 4; 226/1878, f. 109.

[60] „Farul Constanței", I. din 28 sept. și 5 oct. 1880.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de tăiat cherestele și 7 mori cu aburi. Remus Opreanu se preocupă de refacerea drumurilor, de aprovizionarea cu apă a orașului [61]. Portul începe să fie frecventat de vase grecești, engleze și italiene, vapoarele Lloyd fac regulat cursa Constanța—Odesa, Constanța — Constantinopol [62]. Grija față de locuitorii județului, de proprietatea județului îl preocupă intens. Intervine la toate forurile superioare pentru a obține ca vapoarele Lloydului să staționeze și la Ostrov, Hîrșova și Mangalia, ceea ce ar contribui la renașterea însăși a acestor orașe-porturi [63].

Sub aspect *edilitar* Constanța cunoaște în acești ani un adevărat salt. Capitală a județului, avînd „o climă sănătoasă și o așezare admirabilă", i se acordă o importanță mai mare. Prefectura rezolvă în favoarea orașului diferendul cu societatea Căii ferate care-și însușise o parte a terenurilor din centrul său [64] și în primăvara lui 1880 se începe construirea hotelului „Carol I", a stabilimentului unei băi și încercarea de aducere a apei în centrul orașului, se începe plantarea de păduri în apropierea Constanței și Medgidiei [65].

Hotelul „Carol I" a început a fi construit în scurt timp de o companie anonimă cu un capital de 2 milioane franci [66].

Constanța își descoperă de asemenea un destin turistic. În numai două săptămîni ale verii 1880, ziarele consemnează 124 turiști de vază [67], între care miniștrii plenipotențiari ai Turciei și Angliei la București, și „turiști" din Constantinopol și din Transilvania [68].

Îmbunătățirea asistenței medicale constituie de asemeni o preocupare importantă a prefectului. Se înființează un spital civil la Constanța, se îmbunătățește activitatea celui militar, se asanează bălți, se combat epidemiile, se micșorează mortalitatea infantilă [69].

Ridicarea nivelului de cultură era de asemeni o pîrghie a progresului multilateral al regiunii, mai ales în perspectiva istorică.

În amintita „Dare de seamă" prefectul invoca absoluta trebuință a școlilor: „aceasta a fost una din preocupațiunile mele principale. Ideile, sentimentele unei națiuni se manifestă prin școală, depozit al culturii intelectuale și morale... Școala noastră, răspîndind pe lîngă aceasta, limba și cunoașterea spiritului nostru, e destinată de a servi de templu comun în care diferite rase [naționalități — n.n.] ale județului, în contact apropiat din virstă, luînd același izvor de știință, să învețe a se iubi, a-și forma o convietuire profundă ca locuitori, toți fii ai aceleiași patrii".

Astfel, după numai trei luni de la restaurarea administrației românești, în condițiile pe care le cunoaște, în județ s-au și deschis, sau redeschis, peste 20 de școli. Ziare din Transilvania salutau deschiderea școlilor din Hîrșova, Constanța, Mangalia și informau că „dl Opreanu lucrează în continuare și a cerut învățători rurali" [70]. Parlamentul lua cu bucurie la cunoștință despre înființarea acestor școli (cea din Mangalia avea 300 de elevi [71]) și-i mulțumea în scris „pentru felul și activitatea ce se vede că a depus și depune întru grabnica organizare și înființare de școli românești" [72].

Din aprilie 1879 se și înființase revizoratul școlar care beneficiază de serviciile unui om excepțional, Ion Bănescu, cu aceeași înclinație spre ctitorie ca și Remus Opreanu cu care colabora perfect. De altfel în februarie 1879, Ion Bănescu e numai subrevizor cu un salariu de 200 lei și diurnă de 150 de lei, salariu cu ceva mai mic decît al unui polițai [73].

---

[61] Ibidem, din 28 febr. 1882. Gh. Dumitrașcu, *Dezvoltarea economică a Dobrogei între anii 1878—1900*, în „Momente din mișcarea comunistă și muncitorească din județul Constanța", Constanța, 1971, p. 5—14.

[62] „Românul", XXIV din 18 ian. 1880, p. 53.

[63] Arh. Centrală de stat, *fond cit.*, dosar 62/1879, f. 1, 6, 10.

[64] Arh. Stat Constanța, Fond Primărie, dosar 7/1882, f. 21—23; Biblioteca Centrală de Stat, Mss. Fond M. Kogălniceanu, pach. XVI — dosar 16, nenumerotat.

[65] „Românul" XXIV din 18 ian. 1880, p. 53.

[66] „L'Indépendence Roumaine" din 21 februarie 1880.

[67] „Farul Constanței", I, din 19 și 26 iulie 1880.

[68] *Ibidem.*

[69] Idem, III din 28 febr. 1882.

[70] „Albina Carpaților", III, nr. 10 din 18 febr. 1879, p. 159; Biblioteca județeană Constanța, Fond special, *dosar I. Bănescu.*

[71] „Monitorul Oficial" din 15/27 febr. 1879, p. 891.

[72] *Memoriile Regelui Carol I.* ... vol. XV, p. 44 din 31 ian. 1979.

[73] A. P. Bănuț, *Ion Bănescu — un progresist dobrogean*, mss., p. 4, în Biblioteca județeană Constanța, *fond special.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Și el avea același stil de lucru ca și prefectul, drumurile lungi din sat în sat cu harabaua dobrogeană, plină de cărți.

Cu toată lipsa de localuri, ele se improvizează nu de puține ori, fără a se neglija trecerea la construirea unora noi, în mare măsură prin obolul oamenilor. Într-adevăr, un local de școală se construiește în comuna Groapa Ciobanului, plasa Hîrșova, folosind și cursurilor cu adulții [74]. În 1880 Prefectura lansa două liste de subscripții pentru construirea unei școli în Cernavoda [75]. Alte liste pentru construirea altor școli erau lansate în 1882 [76]. Se construiesc școli la Beilic, Dăieni, Ostrov. În octombrie 1879 Remus Opreanu ruga pe Mihail Kogălniceanu ca, în cadrul vizitei pe care domnul țării urma s-o facă în noiembrie în Dobrogea, să fie inclusă și inaugurarea, de către acesta, a școlii din Ostrov [77].

Într-o atmosferă de puternic entuziasm și solidaritate între naționalități, prefectul patronează trimiterea la Liceul internat din Iași a celor mai buni elevi din județ, români și turci [78].

Remus Opreanu se interesa îndeaproape de învățămîntul confesional al musulmanilor din Dobrogea, în care sens a susținut înființarea unui seminar la Babadag și căuta profesori bine pregătiți pentru deschiderea lui.

În domeniul învățămîntului, în concepția de perspectivă a prefectului se preconiza înființarea în Constanța a unor școli industriale și de comerț maritim [79].

Mijloacele materiale necesare construirii și întreținerii școlilor rurale erau foarte reduse. De aceea, în noiembrie 1879 Remus Opreanu face Ministerului de interne propunerea ca în legea privind regularea proprietății funciare în Dobrogea să se prevadă înzestrarea acestora ca și a bisericilor și geamiilor cu unele suprafețe de pămînt al căror uzufruct să le întărească baza materială [80].

Interesul pentru școală în Dobrogea mergea mult mai departe la Remus Opreanu. O corespondență inedită cu C. D. Aricescu, „inspector al școalelor primare din Capitală" și autor de manuale, dezvăluie grija prefectului pentru cunoașterea de către elevii țării a Dobrogei, pentru întocmirea unor geografii a județelor acesteia, în care scop îi pune la dispoziție lui Aricescu materiale informative și face și analiza critică a capitolelor întocmite de către acesta [81].

În sfîrșit, într-o primă perioadă a administrației sale, interesul lui Remus Opreanu pentru școală mai urmărea un scop practic, folosirea învățătorilor ca notari comunali, prevăzînd însă, în primăriile nou constituite și cîte o sală de clasă pentru o școală.

În timpul prefectoratului și cu sprijinul său apare la Constanța prima tipografie, primul ziar, un club la care se practicau „lectura, muzica și conversațiile" [82].

Prefectul a îmbinat în mod strălucit munca omului de stat cu aceea a legiuitorului și a omului de vastă cultură, toate acestea punîndu-le în slujba statului, poporului.

În numeroasele preocupări și griji ale acestor ani, el a avut și inițiativa de cercetare sistematică, științifică a monumentelor arheologice ale Dobrogei. Cunoscător al județului pe care-l traversează în lung și-n lat, descoperă monumente ale strălucitei antichități care vorbeau despre prezența activă, civilizatoare, a strămoșilor noștri. Încă în 1879 a trimis Academiei Române o telegramă în care amintea că a început deja adunarea materialelor arheologice pentru înghebarea unui muzeu [83], în care sens, cu mijloacele pe care le avea, începea transportarea la Constanța a metopelor Monumentului de la Adamclisi, căzute în jurul lui [84]. El a și reușit să înființeze un astfel de muzeu în care, în vara lui 1879, „ghida"

---

[74] „Monitorul Oficial" din 24 martie 1879, p. 2797 : nr. 144 din 26 iunie/8 iulie 1879, p. 3526.

[75] Arh. Stat Constanța, Fond Primărie, dosar 20/1880, f. 12, 18.

[76] *Loc. cit.*, dosar 7/1882, f. 6, 11, 13.

[77] Bibl. Centrală de Stat, Manuscrise, Arh. M. Kogălniceanu, XVI —16 din 2/10.1879.

[78] „Farul Constanței", I, din 28 sept. și 16 nov. 1880.

[79] „Farul Constanței", II, nr. 3/3 din 4 ianuarie 1881.

[80] Bibl. Centrală de stat, Mss. Arh. M. Kogălniceanu, pachet XVI, dosar 16, nenumerotat, scrisoarea lui Remus Opreanu din 24 nov. 1879.

[81] *Loc. cit.*, Arh. St. Georges, Mss., pachet XXXI — dosar 5, XXXV — 1.

[82] „Farul Constanței", II. din 18 oct. 1881.

[83] „Analele Academiei Române", seria II. tom. I, 1879, proc. verbal nr. 36 din 5 iulie.

[84] *Ibidem*, seria II, tom. 3, ședința extraordinară din 1880—1881, și sesiunea generală din 1881, proc. verbal nr. 35 din 6 februarie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un grup de elevi ai școlii normale din Bîrlad [85]. Descoperirile pe care le face la Constanța, inscripții, obiecte arheologice îl fac să combată teoria după care Tomisul lui Ovidiu ar putea fi în altă parte decît la Constanța. În această idee intră în relații cu mari personalități în istoria veche, cu cercetători italieni de prestigiu ai operei lui Ovidiu, în frunte cu Bruto Amante, secretar general al Ministerului de instrucție. Trimite muzeelor din Roma și Sulmona, locul natal al poetului, o serie de materiale arheologice din perioada ovidiană [86].

În această lumină se înțelege că inițiativa ridicării la Constanța a unui monument al lui Ovidiu îi aparține în întregime, și ceea ce este mai interesant e că cea mai mare și fructuoasă parte a activității ce culminează cu realizarea statuii, o desfășoară cînd nu mai era prefect. Toate izvoarele istorice sînt de acord în a-i recunoaște prefectului-savant paternitatea ideii și realizarea ei. Romulus Seișanu subliniază acest lucru [87], Ion Adam amintește că în vederea obținerii fondurilor necesare s-au întocmit liste de subscripție, s-au dat baluri cu tombole [88], despre care vorbesc ziarele timpului [89] și altele [90], precum și documentele [91].

Pe cheltuiala sa, Remus Opreanu a făcut trei călătorii de studii în Italia, punîndu-se în contact direct cu oamenii de știință și autoritățile, găsind și sculptorul cel mai potrivit, Ettore Ferrari, care să redea chipul marelui exilat, căci vechea statuie a lui Ovidiu, din Sulmona, nu l-a mulțumit pe român...

Cheltuielile pentru ridicarea statuii sînt foarte mari [92], cele pentru transportarea ei, mai ales vama, sînt ruinătoare pentru punga lui Remus Opreanu, căci el a suportat cea mai mare parte a sumei [93].

Statuia a fost inaugurată, după toată această epopee — care sub anumite aspecte va continua [94] — la 30 august 1887, într-o atmosferă de mare entuziasm [95]. Remus Opreanu, care este cetățean de onoare și reprezentant oficial al orașului Sulmona [96], ține o cuvîntare impresionantă [97], subliniind importantul eveniment ca moment al apropierii dintre cele două popoare surori [98]. Citățm cîteva fragmente din cuvîntarea lui Remus Opreanu: „Am găsit noi... la fiecare pas, urmele măreție ale romanilor, strămoșilor noștri, cu pietate filială am admirat valul lor de apărare, cetățile, monumentele și cît distrugătorul timp mai lăsase să existe din artele și civilizația lor. Și noi, sînge din sîngele lui [al lui Ovidiu n.—n.], neam din neamul lui, am crezut că este o datorie sacră a strănepoților de a onora pe marii strămoși... Statuia va spune, document în bronz nepieritor, că Dobrogea a fost română, ea va arăta tuturor că sîntem aici, în casa părintească".

Remus Opreanu a încercat să pregătească și ridicarea, la Constanța, a unui monument închinat reunirii Dobrogei cu România [99].

Masele populare, oamenii simpli din Dobrogea au avut un apărător devotat în persoana prefectului. Partizan fervent al imperativului lui Mihail Kogălniceanu de a apăra cu orice preț legalitatea și a-i apăra pe „muncitorii de pămînt", Remus Opreanu, al cărui

---

[85] Vezi. Gh. Dumitrașcu, *Din începuturile muzeografiei în Dobrogea* (I) în „Revista muzeelor și monumentelor", seria Muzee nr. 9/1977, p. 63.

[86] „Dobrogea jună", XXXIV, nr. 1 din 1 ianuarie 1939.

[87] Romulus Seișanu, *Dobrogea, gurile Dunării și Insula Șerpilor*, București, 1928, p. 120.

[88] Ion Adam, *Constanța pitorească*, 1908, p. 140—141.

[89] „Farul Constanței", IV, nr. 4 din 12 febr. 1883.

[90] „Dobrogea jună" din 18 dec. 1938.

[91] Arh. Stat Constanța, Fond Primărie, dosar 3/1886, f. 107

[92] *Loc. cit.*, dosar 7/1882, f. 30;

[93] „Dobrogea jună", XXXV, nr. 1 din 1 ian. 1939.

[94] O bibliografie foarte bogată asupra problemei oferă Florica Postolache, *Arta monumentală a litoralului, orașului și județului Constanța* — catalog, Muzeul de artă Constanța. Constanța, 1973, p. 33—36.

[95] Bruto Amante, *Ovidiu în exil*, București, 1885, p. 81: Cochia Enrico, *Per la inaugurazione della Statua monumentale di Ovidio*, Sulmona, 1925; N. Lascu, *Ovidiu, omul și poetul*, Cluj, 1971, p. 418—419.

[96] *Notiță bibliografică întocmită de comitetul de inițiativă....*

[97] „Farul Constanței", nr. 21 din 30 aug. 1887; „Dobrogea jună" din 28 dec. 1938.

[98] Vezi pe această temă și poezia lui Angelo de Gubernatis „Del paese d'Ovidio" (Gh. Dumitrașcu, *Un italian (Angelo De Gubernatis), apărător al cauzei românilor în timpul memorandumului*, în „Crisia", VII, Muzeul Țării Crișurilor, 1977, p. 479—480.

[99] Arh. Stat Constanța, Fond Primărie, dosar 20/1880, f. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

spirit de dreptate era cunoscut mai dinainte [100], intervine cu vehemență atunci cînd constată abuzuri ale antreprenorilor bălților Dunării față de locuitorii care lucrează aici [101], apără interesele locuitorilor din micile localități porturi [102] și este primit cu entuziasm de populație cînd se reîntoarce la prefectură, în 1880 [103].

Este ușor de înțeles că în cîțiva ani Remus Opreanu ajunge cel mai mare cunoscător al Dobrogei și problemelor ei, iar Mihail Kogălniceanu, ministrul, de interne, luînd în considerare pregătirea și practica juridică de înaltă clasă, apelează la el pentru întocmirea și susținerea proiectului Legii de administrare a Dobrogei din 1880 [104]. În ianuarie 1880, cînd urma a se propune Camerei proiectul legii, Kogălniceanu îi telegrafia lui Remus Opreanu: „Și M. S. Domnitorul și guvernul doresc ca d-ta să vii în București în timpul cînd această lege se va discuta în Cameră spre a-i da sprijinul dumitale întemeiat pe afirmații [105] locale. De aceea, te rog a te sili de a fi aice între 12—15 ian. 1880" [106].

Legea de organizare a Dobrogei din martie 1880 a fost de fapt legea pe baza căreia, cu unele mici amendamente, Dobrogea a fost condusă 30 de ani. Kogălniceanu recunoaște franc în ședința Camerei din 29 ianuarie 1880 rolul important al lui Remus Opreanu, care s-a ocupat ca nimeni altul de Dobrogea, el fiind „întîiul părinte al legii pentru organizarea Dobrogei".

În legătură cu această lege, la elaborarea proiectului căruia rolul lui Remus Opreanu a fost îndeajuns subliniat, este de remarcat excesul de zel al unora dintre admiratorii săi, după care, el ar fi refuzat funcția de guvernator al Dobrogei [107].

Adevărul este că în proiectul de lege el a propus o asemenea funcție administrativă și a declarat că nu poate întruni calitățile cerute unui guvernator, că deci este în afara oricărei ambiții [108], dar e de la sine înțeles că Mihail Kogălniceanu a respins acest punct din proiect, ca idee nepractică și chiar contrară politicii dobrogene a României [109].

Știm de asemeni că încă din 1880 Remus Opreanu pregătea pentru Ministerul de interne un proiect de lege privind rezolvarea problemei proprietății în Dobrogea [110]. În 1882, ca deputat de Ialomița ia parte la lucrările parlamentului ce discută proiectul de lege privind proprietatea în Dobrogea, proiect de lege la care ținea atît de mult și-n care vedea o bază serioasă pentru progresele economiei Dobrogei.

Trebuie să reamintim că pentru Remus Opreanu, problema agrară în Dobrogea avea implicații dintre cele mai largi și mai persistente în timp. Întreaga sa comportare ca prefect se înscrie pe linia susținută în cunoscuta „Dare de samă" din ianuarie-februarie 1881, cînd arăta că Dobrogea urmează a fi un rai al micilor proprietari, „Sate de moșneni care să aibă pămînt suficient să se așeze pentru un îndelungat viitor, astfel încît să nu fie expuse împilării speculatorilor rău voitori. De proprietatea țăranului depinde mai cu seamă prosperitatea țării, Acele sate de moșneni români, turci, tătari, bulgari, creștini și mahomedani vor face bogăția și puterea noii provincii a Dobrogei". De altfel, în septembrie 1881, părăsește postul de prefect tocmai din cauza unor grave neînțelegeri cu guvernul în problema atitudinii față de proprietatea funciară și față de țărani.

•

Remus Opreanu a fost prefect al județului Constanța de două ori: de la 13 noiembrie 1878 — 12 septembrie 1881 și 18 octombrie 1882 — 20 mai 1883 [111]. În 1881 a girat și prefectura de Tulcea [112], fiind de fapt un prefect al Dobrogei întregi.

---

[100] „Vestea", I, nr. 58 din 2 iunie 1877.
[101] „Farul Constanței", I, din 4 ian. 1881.
[102] Arh. Centrale de Stat, Fond MAI, inv. 355/adm. dosar 62/1879 f. 1, 6, 10.
[103] „Românul", XXIV din 23 feb. 1880, p. 174.
[104] „Monitorul Oficial" nr. 57 din 9/21 martie 1880.
[105] Ultimul cuvînt poate incorect descifrat.
[106] Bibl. Acad. R.S.R., Mss., Arh. M. Kogălniceanu, corespondențe, nr. 101.870.
[107] „Dobrogea junǎ" din 18 dec. 1938.
[108] *Ibidem*.
[109] Bibl. Acad. R.S.R., *fond. cit.* coresp. nr. 101785.
[110] *Ibidem*, coresp. nr. 101905.
[111] M. D. Ionescu-Dobrogeanu, *Cercetări asupra orașului Constanța*, București, 1897, p. 92.
[112] „Alarma Dobrogei" din 10 iunie 1897.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Această scurtă perioadă îl va marca însă pentru tot restul vieții. După plecarea sa din Dobrogea el a rămas „spiritul tutelar al Dobrogei". Ca magistrat și cunoscător al ei, va fi consultat în mai multe rînduri de Regele Carol I. Mulți dintre prefecții următori îi vor cere sprijinul.

Preocupările lui, dincolo de înaltele funcții la Curtea de Casație și Ministerul de Interne, unde era secretar de stat, privesc tot Dobrogea.

În 1882 își va aduce o contribuție însemnată la elaborarea legii proprietății agricole din Dobrogea, în 1886, ca senator, va propune importante amendamente proiectului de lege privind împroprietărirea în Dobrogea a subofițerilor cu 12 ani vechime în grad, și în același an este raportor al Legii pentru organizarea judecătorească a Dobrogei prin care se extinde întru totul procedura juridică de dincolo de Dunăre. Senatul apreciază laudativ cunoștințele despre Dobrogea ale fostului prefect, iar ministrul C. Angelescu și P. S. Aurelian, „îl omagiază în public" [113].

Adăugînd și „epopeea" ridicării statuii lui Ovidiu la Constanța și chiar faptul că devine mare proprietar funciar în Dobrogea, înțelegem afirmația că Remus Opreanu s-a identificat cu problemele progresului Dobrogei ca și I. C. Brătianu, Mihail Kogălniceanu și Regele Carol I.

De altminteri, în 1906 este numit președintele comisiei de stat ce studia acordarea ultimelor drepturi politice ce nu fuseseră încă date locuitorilor Dobrogei. Murea în octombrie 1908, cu puțin înainte ca legea să fie votată. Ziarele vremii „Epoca", „L'Indépendance Roumaine", „Viitorul", „Conservatorul", „Adevărul", dincolo de diferendele de partid, deplîngeau moartea lui Remus Opreanu care a făcut o singură politică, aceea a progresului României dintre Dunăre și Mare.

•

Posteritatea, cel mai exigent judecător, aceea care conferă personalităților dimensiunile lor reale, confirmă bunele aprecieri pe care Remus Opreanu le-a dobîndit în timpul vieții, de la cei mai mari oameni de stat — se știe că domnitorul l-a felicitat public în 1879 pentru rezultatele sale ca prefect — pînă la oamenii simpli care îl cinsteau în versuri [114].

În 1938 s-au organizat în județul Constanța mari manifestații închinate lui Remus Opreanu, cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moarte.

Un comitet de inițiativă a publicat o „Notă biografică" de mai multe pagini, voluminoasele numere din 18 și 25 decembrie 1938 ale ziarului de mare tiraj „Dobrogea jună" i-au fost dedicate în exclusivitate. Aici s-au publicat versuri populare închinate lui, o odă a ziaristului Sarry, un articol comemorativ „In Memoriam", amintiri, ilustrații, aprecieri, între care acelea ale decanului baroului de Ilfov G. D. Dissescu și ale rezidentului regal al Ținutului Marea, Ottescu, care și propunea ridicarea unei statui.

În 1915 se înființa la Cuiugiuc o „casă de citire" cu numele său [115], o stradă în Constanța și o comună în județ îi poartă numele.

•

La aniversarea centenarului cuceririi Independenței de stat a României și a reunirii Dobrogei cu România, evocarea personalității primului prefect de Constanța, Remus Opreanu, oferă prilejul sublinierii efectelor pozitive ale acestor mari acte, pentru partea României dintre Dunăre și Mare, contribuind în același timp, la o mai detaliată și nuanțată cunoaștere a istoriei acestei perioade [116].

---

[113] „Dobrogea jună" din 18 dec. 1938.

[114] *Ibidem* din 25 dec. 1938.

[115] *Ibidem*, XI, nr. 20 din 7 mai 1915.

[116] P. Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, 1974, nu amintește aspectele evoluției situației din Dobrogea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTS DE LA SITUATION EN DOBROUDJA DE NOVEMBRE 1878 À MAI 1883. L'ACTIVITÉ DU PREMIER PRÉFET DU DÉPARTEMENT DE CONSTANTZA, REMUS N. OPREANU

RÉSUMÉ

Dans les premières années qui ont suivi l'union de la Dobroudja à la Roumanie, la situation dans cette province a été assez difficile. De nombreux problèmes ont été posés. L'auteur du présent article relate la manière dont ils ont été résolus pour le département de Constantza (qui englobait la moitié de la Dobroudja) par le préfet Remus N. Opreanu.

Il résulte de nombreux documents qu'au cours de la guerre de 1877—1878 entre la Russie et la Turquie, la Dobroudja a subi de très grands dégâts qui furent causés non pas tant au cours des luttes qui eurent lieu entre les armées ennemies que par des actes de vengeance de groupements musulmans ou chrétiens. Ont été détruits des dizaines de villages. Peu de maisons étaient encore habitables dans les villes et villages qui n'avaient pas été complètement dévastées. Dans les villes, dans ces maisons, étaient logés les officiers et les soldats de l'armée russe qui n'avait pas encore quitté la Dobroudja.

Les Turcs et les Roumains qui, après leur démobilisation, rentraient en Dobroudja, ne trouvaient ni abri, ni nourriture, ni bois de chauffage, ni semences pour les ensemencements, ni bestiaux, ni instruments de travail. Des bandes de malfaiteurs terrorisaient ces régions. La frontière entre la Roumanie et la Bulgarie n'était pas encore délimitée. L'administration roumaine fut installée à la fin du mois de novembre, donc en plein hiver.

Le premier préfet du département de Constantza fut Remus N. Opreanu. Il avait fait ses études en Italie et en France. Il avait obtenu à Paris le diplôme de docteur en droit, en 1870. Rentré en Roumanie après avoir achevé ses études, il avait gravi les plus hauts échelons de la magistrature et, finalement, avait été promu conseiller à la Cour de cassation.

Nommé préfet du département de Constantza, Remus N. Opreanu a manifesté, dès le début, son amitié aux habitants de toutes les nationalités de ce département, obtenant ainsi leur collaboration. Les bandes de malfaiteurs furent anéanties. Le département de Constantza fut approvisionné en denrées alimentaires en abondance. La construction de maisons fut facilitée. Le préfet faisait de longues et fréquentes tournées d'inspection, accompagné du médecin et de l'inspecteur de l'enseignement. Ayant fait le choix de collaborateurs capables et honnêtes, Remus N. Opreanu obtient de très beaux résultats. Connaissant à fond les problèmes de son département et de toute la Dobroudja, il fut souvent consulté par le ministre de l'intérieur, Michel Kogalniceanu. Sa contribution fut des plus importantes à l'élaboration de la loi de 1880 pour l'administration de la Dobroudja, qui a prévu l'application de la Constitution roumaine de 1866 dans les départements au-delà du Danube. Remus N. Opreanu a collaboré aussi à la rédaction de la loi de 1882 sur la propriété foncière en Dobroudja.

Remus N. Opreanu a organisé des fouilles archéologiques. Il a créé le premier musée d'histoire en Dobroudja. Il a érigé une statue au poète latin Ovide qui a vécu les dernières années de sa vie à Tomis.

L'oeuvre réalisée par Remus N. Opreanu a été remarquable. Il a apposé son empreinte sur l'histoire de cette province de la Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONTRIBUȚII PRIVIND IMPORTANȚA OBȘTILOR DE ÎMPROPRIETĂRIRE CREATE ÎN BAZA LEGISLAȚIEI AGRARE DIN DECEMBRIE 1918

DE

TR. RUS

Literatura de specialitate din țara noastră a acordat un spațiu restrîns problemei obștilor create în baza legislației agrare de la sfîrșitul anului 1918. În perioada interbelică aceste asociații țărănești sînt tratate succint în contextul analizării mișcării cooperatiste din țara noastră, a doctrinei social-economice a „statului țărănist", a necesității refacerii agriculturii care, alături de celelalte sectoare ale economiei românești, a avut enorm de suferit de pe urma războiului. Au apărut doar cîteva studii și articole în revistele cu profil economic, în care constituirea obștilor de împroprietărire este privită din punctul de vedere al rentabilității, al cointeresării țărănimii în cultivarea pămîntului, al combaterii adversarilor intrării sătenilor în aceste asociații, neinsistîndu-se asupra modului de organizare și funcționare a lor [1]. Reprezentanții partidelor politice burgheze erau de acord cu existența în mediul rural a obștilor sătești; tezele și teoriile formulate și propagate în problemele mișcării cooperatiste corespundeau însă intereselor claselor și păturilor sociale din sînul cărora proveneau.

În istoriografia de după 23 August 1944, problema obștilor a fost tratată tangențial în studii care au avut ca obiect situația țărănimii și lupta acesteia pentru pămînt [2]. Analiza s-a făcut prin prisma atitudinii pe care au avut-o sătenii față de obști, considerîndu-se că prin crearea lor clasele dominante urmăreau, pe de o parte, să dea țăranilor impresia că acestea le apără interesele, iar pe de altă parte, să tergiverseze împroprietărirea lor cu loturi individuale.

Pe baza cercetării unor documente de arhivă și a unor materiale apărute în perioada interbelică, în mare parte nevalorificate în studiile elaborate pînă în prezent, vom încerca să prezentăm modul de organizare și funcționare a obștilor, rolul lor în creșterea producției agricole, precum și atitudinea țărănimii față de acestea.

•

Materialele documentare atestă existența în perioada de după 1918, în așezările rurale din vechea Românie, a trei tipuri de obști sătești: de arendare, cumpărare și împroprietărire. Obștile de arendare și cele de cumpărare au apărut la începutul secolului al XX-lea, din voința țăranului român de a-și satisface nevoile materiale, din necesitatea intrării în folosința unei bucăți de pămînt de care depindea existența lui modestă. Cu ocazia creării obștilor de împroprietărire pe baza Decretului-lege din 16 decembrie 1918, a prezidat ideea de a lega această formă de cooperație de exproprierea moșiilor, pentru

---

[1] Avem în vedere, de pildă, studiile: *Gîndirea cooperatistă în România* (1939) — Gr. Mladenatz; *Patruzeci de ani de experiență cooperativă în România 1893—1933* (1934) — A. G. Galan; *Organizarea cooperației agricole* (1930) — I. Țuțuianu; *Cooperativa. Faptă, idee, doctrină* (1927), *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești în România* (1926) ale lui N. Ghiulea; *Noua orientare a cooperației române* — I. Răducanu. De asemenea, într-o serie de materiale publicate în revistele de specialitate, mai ales în „Viața agricolă" și în „Independența economică", se găsesc unele date cu privire la locul și rolul obștilor sătești în condițiile regimului burghezo-moșieresc.

[2] O tratare mai adîncă a problemei se face de către Vasile Liveanu, Mihail Rusenescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, Vasile Bozga în volumul *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca prin unirea micilor producători în folosinţa cărora urma să treacă o parte din marea proprietate, să se poată obţine cît mai multe avantaje pentru economia naţională ce se resimţea de pe urma războiului.

În Transilvania, în baza ordonanţei Consiliului Dirigent din 21 februarie 1919, s-au creat „tovărăşii" care erau un corespondent al obştilor de împroprietărire din Vechea Românie [3].

Legiuitorul a urmărit ca noile obşti, păstrînd forma individuală a proprietăţii, să dea putinţa ca în procesul de exploatare a pămîntului să se aplice o cultură raţională şi ştiinţifică, pe întinderea mare a moşiei expropriate, formînd o singură unitate de exploatare. Se urmărea deci în cadrul noilor obşti — ca primă formă juridică a împroprietăririi — „o educare tehnică a ţăranilor şi obţinerea avantajelor tehnice a marii exploatări în sistemul micii proprietăţi" [4].

Se poate afirma că noua formă a cooperaţiei săteşti s-a constituit, în primăvara anului 1919, „după principiul obştilor de arendare" [5], dar a primit conform legislaţiei agrare din decembrie 1918, un conţinut nou. Aşa se explică faptul că, în unele cazuri, ţăranii au condiţionat intrarea în obşti, de arendarea acestor asociaţii a pămîntului ce a fost folosit de vechile obşti săteşti.

S-a apelat la vasta organizaţiune a obştilor săteşti ale cărei ramificaţii se întindeau pe teritoriul întregii ţări, avîndu-se în vedere că în momentul promulgării noii legislaţii agrare mai erau doar cîteva luni pînă la începerea campaniei agricole de primăvară, perioadă în care trebuiau, pe de o parte, stabilite părţile de moşii care urmau a fi expropriate, ceea ce „nu se putea face imediat cu prăjina sau cu roata carului" [6], iar pe de altă parte, darea în folosinţa ţăranilor a celor peste două milioane hectare ce au fost expropriate. S-a apelat deci la experienţa acestor instituţii cooperatiste „în vederea organizării exploatării, a stabilirii legăturii dintre ţăranii cultivatori şi autorităţile centrale, precum şi a încasării debitului pînă în momentul parcelării şi vînzării moşiilor în locuri" [7].

Autorităţile erau conştiente că noile obşti au fost create ca un mijloc de tranziţie, pînă la desfăşurarea operaţiunilor de măsurătoare şi parcelare necesare împroprietăririi individuale. Într-o circulară a Consilieratului Agricol al judeţului Ilfov din 10 ianuarie 1919, adresată agronomilor, se preciza „că prin obşti este vorba de o stăpînire vremelnică a pămînturilor expropriate, că situaţia definitivă a fiecăruia se va stabili la împroprietăriri şi la parcelare" [8]. Referindu-se la caracterul vremelnic al obştilor, I. Mihalache sublinia în cadrul Congresului delegaţiilor băncilor populare, cooperativelor şi obştilor săteşti din decembrie 1920 că acestea „răspund unei adevărate nevoi pînă la acea împroprietărire individuală către care se năzuieşte" [9].

Sarcina de a preda imediat în folosinţa sătenilor, constituiţi în obşti, suprafeţele de teren expropriate în primăvara anului 1919, de a-i îndruma, organiza şi conduce pînă la împroprietărirea definitivă, a revenit Centralei obştilor săteşti şi a exploatărilor agricole din cadrul Casei centrale a cooperaţiei şi împroprietăririi, înfiinţată la 31 decembrie 1918. În baza statutului tip, elaborat de această instituţie, pentru a se constitui, obştile de împroprietărire trebuiau să aibă cel puţin 25 de membri. Aceasta, în primul rînd, „pentru a se împiedica acapararea moşiilor de către un număr prea restrîns de săteni", iar în al doilea rînd, „s-a avut în vedere de a se scoate din prevederile legii obştile care s-ar constitui pentru moşii prea mici şi care deci n-ar putea satisface în mod convenabil nevoile de pămînt a cel puţin 25 de membri" [10]. Numărul obştenilor varia însă de la co-

[3] „Graţie acestor obşti — se nota într-o instrucţiune a Comitetului Agrar — s-a putut începe cu uşurinţă aplicarea reformelor agrare în Vechiul regat luîndu-se cu învoirea lor, sub formă de arendă, pămînturile expropriate de la marii proprietari şi păstrîndu-se continuitatea exploataţiunilor agricole de către obştile săteşti... În vederea reformei din Ardeal şi din celelalte părţi libere de sub unguri trebuie neapărat şi cît mai neîntîrziat înfiinţate obştile săteşti ca să ia asupra lor, sub controlul consilieratelor, pămînturile ce se expropriază, ca să le muncească în mod raţional pînă la împroprietărirea definitivă" (Arhivele Statului Cluj, Direcţia agricolă Cluj, dos. 23a/1920, p. 336—338).

[4] *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 300.

[5] I. Ţuţuianu, *Organizarea cooperaţiei agricole*, Buzău, 1930, p. 24.

[6] „Viaţa agricolă", anul XI, numărul 2/1920, p. 40—41.

[7] *Idem*, numărul 6/1920, p. 181.

[8] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura judeţului Ilfov, dosar 121/1921, nenumerotat.

[9] „Viaţa agricolă", anul XI, numărul 2/1920, p. 40—41.

[10] *Idem*, numărul 6/1920, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mună la comună în funcție de mărimea suprafețelor expropriate și de puterea economică a gospodăriilor țărănești. Obștea din comuna Balta Doamnei, județul Ilfov, avea, de pildă, 661 membri [11].

În spiritul Decretului-lege din 16 decembrie 1918, pămîntul arendat obștilor era dat în folosință sătenilor cu puțin pămînt și celor care nu dispuneau de loturi. Beneficiau de acest drept, în primul rînd, țăranii mobilizați în 1916 și urmașii lor, precum și cei nemobilizați care nu dispuneau de suficient pămînt. Cei 130 membri ai obștei din Cordeni, județul Fălciu, bunăoară, aveau în proprietate doar 192 ha pămînt, în cea mai mare parte de proastă calitate [12]. La condiții egale au fost preferați însă sătenii cu mai mulți copii și absolvenții școlilor de agricultură. În caz de paritate de condiții între membrii de aceeași categorie se trăgea la sorți cine va intra în obște. Dacă suprafața de pămînt arendată obștii întrecea nevoile obștenilor, era repartizată pentru exploatare țăranilor din comunele vecine cu condiția ca aceștia să devină membri ai obștii și să depună sumele cuvenite pentru terenurile primite în folosință. Această prevedere însă, din cauza suprafețelor mici date în folosință unor obști, nu a putut fi, în toate cazurile, tradusă în viață. Sătenii din Osica de Sus, într-o telegramă din primăvara lui 1921 arătau: „Sîntem 329 demobilizați categoria I și 132 văduve categoria II. În comună nu avem moșie expropriată, la comunele vecine Cezieni, Brîncoveni și Piatra Olt, distanța 10 km vedem că nu ni se admite a munci pe acele moșii; sîntem expuși a îndura mizerie" [13].

Pentru a deveni membru al obștei era însă obligatoriu ca săteanul respectiv să posede unelte agricole și vite de muncă pentru a lucra în mod corespunzător pămîntul primit în folosință. „Împărțirea asupra locuitorilor ce se va face de consiliul de administrație va fi cît mai echitabilă, dînd fiecăruia după forțele lui de muncă", iar „suprafețele disponibile vor fi împărțite la toamnă la cei ce au cea mai mică suprafață și au dat dovadă că pot munci", se arată în procesul-verbal de constituire a obștilor din Drăgănescu și Poșta, județul Ilfov [14]. Această prevedere care a creat nemulțumiri în rîndul populației satelor a dus, de la început, la excluderea unui număr mare de săteni de la beneficiile folosirii pămîntului expropriat; pentru a se putea întreține, ei vor apela în continuare la înrobitoarele învoieli agricole.

De asemenea, mulți țărani n-au putut beneficia de folosirea pămîntului în obști din cauză că în primăvara anului 1919, cînd procesul de formare a acestora s-a intensificat pentru ca pămîntul expropriat să poată fi cultivat, erau la acea dată sub drapel „așa că nu s-au putut înscrie, iar soțiile neavînd vite și văzînd că sînt în imposibilitate de a munci terenul ce li s-ar fi dat nu s-au înscris". În această situație, zilnic se prezentau sute de țărani la conducerea județului și a plășilor „care se plîng că administrația obștilor locale nu voiesc a-i primi și pe ei în obște și deci a le da teren de cultură deși au fost mobilizați, parte fiind și astăzi mobilizați" [15].

În obști n-au fost primiți dezertorii și „nesupușii războiului de întregire a neamului", ceea ce a însemnat, de asemenea, excluderea de la folosirea pămîntului expropriat a unui mare număr de țărani aflați în neregulă cu serviciul militar.

Pe parcurs, cu aprobarea prealabilă a centralei, în obște puteau fi primiți noi membri cu condiția însă de a se obliga că vor răspunde, alături de membrii fondatori, în mod solidar și nelimitat, pentru toate obligațiunile contractate față de Casa Centrală a Cooperației. De fapt, în toate documentele care stau la baza înființării și organizării obștilor străbate ca un fir roșu principiul răspunderii solidare și nelimitate a membrilor acestora, conform articolelor 34 și 57 din Legea băncilor populare. În primul rînd, sătenii erau răspunzători față de Casa Centrală a Cooperației și împroprietăririi pentru toate obligațiile rezultate din folosirea terenurilor ce se iau în exploatare. În același timp, erau obligați să se supună dispozițiilor Legii băncilor populare și casei lor centrale, precum și dispozițiilor din Codul de comerț privitoare la societățile cooperatiste, instituții ce au fost create înainte de 1918.

Principiul solidarității a suferit pe parcurs unele modificări, determinate, în primul rînd, de nemulțumirile sătenilor, iar în doilea rînd, de apariția noilor decrete din primăvara anului 1920 privind împroprietărirea țăranilor. Conform Decretului numărul 2099 din

---

[11] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 121/1920, nenumerotat.
[12] Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, dosar 200/1920, f. 18.
[13] *Idem*, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1921, f. 83.
[14] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 283/1919, f. 87.
[15] *Idem*, f. 203.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8 mai 1920, membrii obştilor nu mai erau răspunzători decît pentru obligaţiile proprii; răspunderea solidară şi nelimitată a încetat a se mai aplica obştilor. În statutele obstilor din 1921 apare o nouă clauză şi anume că sătenii vor fi răspunzători în mod solidar şi nelimitat faţă de proprietar pentru toate obligaţiile ce derivă din contractele de arendă.

Obştile de împroprietărire erau conduse de un consiliu de administraţie compus din preşedinte, mandatari şi cenzori şi de un administrator agronom numit de Centrala obştilor care însă avea numai drept de vot consultativ. Mandatul membrilor Consiliului de administraţie era de un an. Din documentele cercetate rezultă că mandatarii, al căror număr s-a ridicat pînă la trei, erau numiţi în adunarea generală a membrilor obştilor, fiind împuterniciţi a lua în primire pentru obşte şi în numele acestora terenurile expropriate, conform proceselor-verbale ale comisiei locale de pe lîngă judecătoria de ocol. Fiind numiţi prin voinţa obştească, mandatarii erau solidari şi nelimitat răspunzători pentru toate împrumuturile contractate fără autorizarea prealabilă a adunării generale, pentru toate pagubele ce ar pricinui din cauza nerespectării regulilor stabilite sau a neglijenţei lor, fie din rea întrebuinţare a împrumuturilor autorizate de adunarea generală, fie din faptul că unii obşteni îşi vor fi ridicat recolta înainte de achitarea completă a sumelor datorate. Qvasiinamovibilitatea legală a mandatarilor împreună cu clauza răspunderii solidare şi nelimitate constituie o garanţie prin care obştea o oferă terţelor persoane şi în special proprietarului moşiei. De altfel, ambele aceste două aspecte se găsesc compensate; primul prin facultatea acordată Casei centrale de a suspenda pe mandatari şi a cere justiţiei revocarea lor, iar cel de al doilea prin dreptul ce se conferă obştilor de a-şi încasa debitul prin agenţii fiscului conform legii de urmărire.

Dintre obligaţiile mai importante ce reveneau mandatarilor amintim: pornirea judecăţii împotriva acelora care aduc prejudicii obştei; procurarea din timp a mijloacelor băneşti, animalelor de reproducţie, semînţelor, maşinilor şi uneltelor necesare obştei; îngrijirea ca întreaga suprafaţă luată în folosinţă de obşte să fie cultivată, luînd măsuri împotriva sătenilor nesupuşi; strîngerea şi predarea produselor destinate vînzării în comun; stabilirea cu proprietarii a condiţiilor de arendare a suprafeţelor expropriate însă numai în limita preţului acceptat de majoritatea membrilor obştilor.

Cenzorii, care aveau obligaţia să vegheze la aplicarea strictă a statutelor obştii şi a mînuirii corespunzătoare a fondurilor băneşti şi materiale, erau aleşi, de asemenea, de către adunarea generală.

Atît mandatarii cît şi cenzorii nu puteau lua în arendă din terenul dat în folosinţă obştilor, o suprafaţă mai mare decît cea atribuită unui fruntaş.

Administratorul era numit de către stat, din care cauză, după cum se arată într-un raport al Consilieratului agricol al judeţului Ilfov din 18 mai 1920, „locuitorii nu au căderea de a se pronunţa dacă e sau nu bun un administrator". Au fost însă cazuri cînd s-a făcut, sub presiunea sătenilor, excepţie de la acest principiu, în sensul că administratorul care nu era pe placul membrilor obştilor a fost înlocuit cu altul recomandat de către aceştia. Şi după apariţia decretului din 8 mai 1920 administratorul era numit în continuare de Casa centrală a cooperaţiei şi împroprietăririi, care-şi păstra, de asemenea, dreptul de a revoca membrii consiliului de conducere al obştii.

În comunele unde nu s-au constituit obşti de împroprietărire conform Decretului-lege din 16/29 decembrie 1918, s-au înfiinţat comitete pentru repartizarea pămîntului expropriat. În cazul comitetelor cu toate că se asigura folosirea directă a pămîntului expropriat de către ţărani, aceştia nu aveau obligaţii legate de plata solidară a arendei şi de redistribuire periodică a loturilor. Comitetele compuse din doi membri ai Consiliului de administraţie al băncilor populare şi un administrator numit de centrală, aveau ca sarcină administrarea în bune condiţii a moşiilor expropriate.

În anul 1919, în întreaga ţară s-au constituit, după unele materiale, 1 412 obşti de împroprietărire şi 112 comitete [16], iar după altele circa 2 000 [17]. În timp ce numărul

[16] Situaţia numerică pe judeţe a obştilor de împroprietărire create în primăvara anului 1919 se prezintă astfel: Argeş — 64: Botoşani — 57; Bacău — 65; Buzău — 62; Brăila — 72; Caliacra — 8; Covurlui — 50; Dîmboviţa — 63; Dolj — 97; Dorohoi — 53; Fălciu — 38; Gorj — 33; Ialomiţa — 57; Iaşi — 52; Ilfov — 59; Mehedinţi — 65; Olt — 67; Prahova — 7; Putna — 22; Rm. Sărat — 64: Roman — 65; Tecuci — 22; Suceava — 31; Teleorman — 93; Tulcea — 5; Tutova — 42; Vaslui — 72; Vlaşca — 8. („Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", anul I, nr. 2—3, 1919, p. 358). Pentru judeţele Constanţa şi Vîlcea nu am găsit date, deşi documentele consemnează existenţa acestor obşti.

[17] „Furnica", numărul 3, martie 1943, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

obștilor de arendare se ridica la cîteva zeci în unele județe ca Brăila, Dolj, Argeș, Vaslui, Olt etc. în alte județe unde suprafața expropriată era mai redusă numărul acestor asociații țărănești era mic. Doar în două județe (Muscel și Neamț) nu s-au constituit obști de împroprietărire.

În anii 1920—1921, numărul obștilor a crescut, ceea ce demonstrează că mulți săteni s-au convins de avantajul lucrării pămîntului în cadrul acestei forme de asociere. În 1920, de pildă, unele documente consemnează existența a 2 212 obști de arendare și 237 comitete agricole [18], iar altele a 2 300, care foloseau 2 135 444 ha pămînt expropriat [19]. În 1921 numărul lor se ridică la 2 644 [20]. În perioada 1919—1921, statul a perceput de la aceste obști o arendă de 335 119 316 lei din care a plătit moșierilor 249 000 000 lei [21].

În unele județe s-au constituit uniuni ale obștilor în scopul procurării de inventar viu și mort, a semințelor și produselor necesare gospodăriilor țărănești, precum și a valorificării unei părți din recolta adunată în cadrul obștilor. Din datele de care dispunem, rezultă că în zece județe ale țării s-au constituit în mod liber astfel de uniuni menite a fi adevărate sindicate agricole ale micilor agricultori [23]. În județul Vlașca, de exemplu, s-a constituit „Uniunea obștilor sătești și cooperativelor agricole" din care făceau parte 42 obști înființate în baza legislației agrare de la sfîrșitul anului 1918 [23].

În scopul exploatării calitative a pămîntului și pentru a nu provoca nemulțumiri în rîndul sătenilor, suprafețele expropriate, înainte de a fi repartizate membrilor obștilor, erau împărțite în tarlale în vederea folosirii sistemului rotației în culturi. Apoi, tarlalele respective erau împărțite în mici loturi, fiind distribuite, prin tragere la sorți, membrilor obștilor. Fiecare sătean primea deci un lot pe care-l exploata individual; mărimea lotului varia în funcție de puterea de muncă a fiecăruia și de mărimea arenzii plătite. În comuna Văleni, județul Olt, de pildă, în vederea repartizării pămîntului membrilor obștilor s-au constituit grupe formate din 7—10 săteni din rude sau prieteni, grupe ce au fost trase la sorți în fața tuturor membrilor obștii, apoi rezultatul executat pe teren [24]. În comun se lucra și folosea numai lotul rezervat pentru cultura lucernii, islazurile și suhaturile. C. Ionescu-Șișești în conferințele ținute la 15 și 25 decembrie 1919, respingînd ca nedrepte și neîntemeiate argumentele adversarilor creării obștilor de împroprietărire, sublinia că această formă de asociere a țărănimii „n-a însemnat nici atunci, după cum nu înseamnă nici astăzi proprietate comună sau cultură în comun cum se crede. Ea a lăsat și lasă fiecăruia bucățica lui de pămînt și a înlesnit numai aprovizionarea în comun și acordarea de împrumuturi cu care s-a putut ajuta producția" [25].

Această prevedere s-a menținut și după ce a apărut Decretul-lege din martie 1920. Într-o circulară a Comitetului Agrar din aprilie 1920 se preciza că „sătenii vor continua să muncească loturile individuale distribuite prin obștile de împroprietărire primăvara aceasta. Acestea vor lichida numai după cererea majorității sătenilor de îndată ce pămîntul va fi parcelat și trecut în proprietatea individuală" [26]. S-a avut în vedere că lichidarea obștilor înainte de împroprietărirea definitivă a sătenilor ar crea perturbații în distribuirea pămîntului, ar stînjeni pe țărani de la muncă ceea ce ar fi în paguba lor și a economiei naționale. Se stipula însă că acolo unde obștile au împrumuturi la centrală nu se vor lichida decît după achitarea acestor datorii făcute în vederea contractării de semințe și unelte, a plății arenzii și a administratorului etc.

Aceasta demonstrează că autoritățile agrare erau conștiente că în condițiile refacerii economiei, obștilor le revenea un rol important în creșterea productivității agriculturii. „Numai cooperația — sublinia C. Garoflid — va da mijlocul sătenilor să folosească pe loturile lor avantajele marii culturi, un asolament rațional, mașini, semințe alese, reproducători etc. Numai întărind la baze această pîrghie de solidaritate vom putea crea condiții de exploatare sau de cumpărare acolo unde va fi nevoie, vom putea organiza distribuirea mărfurilor necesare populației rurale și refacerii agriculturii, vom putea desăvîrși vînzarea în comun, înlătura pe intermediari și asigura aprovizionarea orașelor, a armatei și a centrelor

[18] „Viața agricolă", anul XI, numărul 3/1920, p. 76.
[19] *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1943, p. 661.
[20] I. Țuțuianu, *op. cit.*, p. 24.
[21] Partidul poporului, *Studii asupra situației din martie 1920 — ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 28.
[22] „Viața agricolă", anul XI, numărul 7/1920, p. 214.
[23] Arhivele Statului București, Obștile de arendare, dosar 5/1920, f. 71—72.
[24] *Idem*, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 66/1920, p. 113.
[25] „Viața agricolă", anul XI, numărul 2/1920, p. 59.
[26] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 121/1920, nenumerotat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de producție insuficientă" [27]. De asemenea, într-o circulară din vara lui 1921 emisă de Comitetul Agrar se ordona a se lua măsuri de către consilierele agricole pentru „a se menține starea de fapt, muncindu-se în obști pînă ce lucrările de expropriere vor fi definitivate" [28]. Într-un ordin din 21 martie 1921 semnat de C. Garoflid se arată că acolo unde nu s-a făcut încă împroprietărirea să se ia „măsuri să se cultive pămîntul după distribuția actuală în obști spre a nu întîrzia încă însămînțările" [29].

Prin sistemul lucrării individuale a loturilor de către membrii obștilor, s-a urmărit infiltrarea în conștiința acestora a necesității exploatării în mod corespunzător a bucății de pămînt dată în folosință și care într-un viitor apropiat va deveni proprietate personală. „Pe cît posibil — releva un consilier agricol — lotul dat în obște va fi cel ce mai tîrziu se va da în proprietate deplină, afară de cazurile cînd lucrarea fiind complicată va reclama timp mult pentru lotizare sau cînd obșteanul va fi dovedit că nu e dintre cei care merită a fi împroprietăriți. Exploatarea lotului se va face după norme impuse. Paralel cu rezultatele materiale se va obține educarea săteanului pe calea combinată a convingerii și a constrîngerii" [30]. Într-adevăr, împotriva celor care dădeau dovadă de rea voință în exploatarea pămîntului repartizat și în strîngerea recoltei ori au subarendat lotul respectiv s-au luat măsuri disciplinare. În primul rînd, erau excluși din obște acei membri care au fost condamnați de justiție pentru crime și infracțiuni infamate. În al doilea rînd, erau excluși sătenii care nu munceau corespunzător lotul primit și acei care aveau o atitudine necorespunzătoare față de interesele colectivului din care făceau parte. Această prevedere a dus la săvîrșirea unor arbitrarii în sensul că au fost excluși mulți țărani care au luat atitudine, sub o formă ori alta, împotriva unor nereguli săvîrșite de conducerea obștii. Lotul celui exclus era dat altui membru al obștei. Aceasta a contribuit, în unele cazuri, la crearea unei atmosfere de suspiciune, mulți săteni fiind tentați de a ajunge în posesia loturilor deținute de alți membri ai obștilor. Pentru ca aceste excluderi să nu împieteze asupra bunului mers al lucrărilor agricole, se preciza că înlăturarea din obște se va efectua numai după ce se va încheia anul agricol respectiv, adică după ce s-au terminat toate lucrările agricole.

Tot în scopul cointeresării țăranilor în lucrarea suprafețelor respective s-a statuat că în cazul în care un obștean moare, dreptul pentru folosința lotului său va trece, cu aceleași obligații, asupra moștenitorilor direcți; în cazul cînd nu are moștenitori, suprafața respectivă rămîne la dispoziția obștii. De asemenea, se prevedea că în caz de neglijență sau imposibilitatea din partea vreunui obștean de a-și lucra în condiții corespunzătoare lotul primit, acesta era repartizat, contra sumei pe care era obligat să o plătească cel vinovat, altui obștean.

Refuzul obștenilor de a cără recolta la aria comună și de a o treiera la un loc cu ceilalți obșteni, atrăgea după sine îndepărtarea din obște.

Măsuri drastice erau prevăzute și împotriva acelora care nu achitau la timp sumele necesare plătirii arenzii. Aceste sume la care se adăuga 10% din cheltuielile de administrație și 5% din fondul de rezervă și fondul disponibil, erau fixate în funcție de calitatea pămîntului. Pentru imașuri (suhaturi și islazuri) fiecare obștean era obligat a plăti ierbăritul pe cap de vită, în funcție de numărul animalelor pe care le avea. Pentru orice plăți întîrziate obștenii erau obligați a plăti dobînzi. De asemenea, aceștia puteau să-și ridice recolta de pe loturile primite în folosință numai după ce au achitat toate sumele datorate obștii la termenele stabilite de consiliu. În cazul în care nu putea achita sumele pînă la termenul stabilit, recolta de pe lotul obșteanului era oprită și vîndută de conducerea obștii.

Sumele ce urmau a fi plătite moșierului erau încasate de la fiecare obștean în raport de suprafața de teren folosită. Într-un proces-verbal încheiat la 22 iunie 1919 referitor la obștea din Pogoanele, județul Buzău, se arată: „Chiar dacă toate diferendele ce s-ar putea ivi între obște și arendaș asupra quantumului cheltuielilor seminței nu s-ar putea tranșa înainte de sau în timpul recoltării, obștea spre bună regulă va încasa de la fiecare obștean și pentru fiecare hectar de semănătură luată de el, o sumă de bani pe care consiliul de administrație ar crede că ar corespunde cheltuielilor făcute de arendaș" [31].

---

[27] *Ibidem.*

[28] Arhivele Statului București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1921, f. 128.

[29] *Idem*, Reforma agrară din 1921, Generalități, Vechiul Regat, dosar 15/1921, f. 27.

[30] „Viața agricolă", anul XI, numărul 2/1920, p. 48.

[31] Arhivele Statului București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 11/1919, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Plata sumelor respective se stabilea în funcție de prețul regional, pe ani agricoli. În cazul în care obștea refuza sau nu putea plăti aceste sume, centrala era obligată să o achite moșierului, rămînînd să urmărească obștea și pe obșteni conform legii de urmărire a veniturilor statului.

Documentele cercetate evidențiază, în același timp, că nu toți obștenii au intrat, în urma împroprietăririi, în proprietatea loturilor folosite în cadrul obștilor. De fapt, autoritățile agrare era conștiente de acest adevăr. „O parte din actualii obșteni — arăta un specialist în problemele agrare în 1920 — vor trebui atunci, de bine, de rău, excluși". Cu toate că era convins că acest lucru va provoca nemulțumiri în rîndul sătenilor, susținea necesitatea ca în cadrul obștilor aceștia să fie „deprinși de pe acum cu ideea că nu toți vor fi împroprietăriți, pentru că împroprietărirea tuturor nu numai că nu se poate face, dar nici nu trebuie făcută" [32].

Suprafețele primite în folosință de obște difereau de la comună la comună, de la județ la județ. În unele zone, țăranii s-au declarat satisfăcuți de suprafața de pămînt primită în cadrul acestor asociații. Astfel, obștea de arendare Berceni-Dobreni județul Ilfov, compusă din 483 de membri, în momentul constituirii ei în martie 1919, a primit în folosință peste 1200 hectare pămînt arabil [33]. Administrația plășii Buftea raporta prefectului că majoritatea țăranilor refuză să lucreze pe moșiile moșierilor în dijmă „sub motivul că au obținut suficient pămînt în obște" [34]. În comunele Mitreni, Oltenița-Rurală și Ulanciu din județul Ilfov nu s-au distribuit obștilor, în 1920, cîteva mii de hectare deoarece „terenul expropriat e mult mai mare în raport cu populațiunea din acele comune" [35].

În cele mai multe cazuri însă pămîntul folosit de obște era insuficient pentru satisfacerea nevoilor materiale ale obștenilor. De aceea, în unele situații, obștile au apelat la arendarea unor moșii care nu au fost expropriate. Locuitorii din comuna Brezoaia, județul Ilfov, de pildă, constituiți în obște de arendare încă din 1911, au cerut în primăvara lui 1919, avînd în vedere că prin obște s-au „ridicat din sărăcie și necazuri" și au ajuns „mai bine, nu ca mai înainte cînd munceau degeaba", arendarea noii obști de împroprietărire a unei întinse suprafețe din moșia Mariei Al. Kallimachi, exceptată de la expropriere și care a fost arendată în condiții avantajoase unui arendaș din Ploiești. Obștenii care au „cunoscut roadele binefăcătoare ale obștilor" și-au manifestat hotărîrea de a nu mai „răbda ca un venetic oarecare să vie să facă pe speculantul de pămînt în comună" [36]. În alte cazuri, tocmai din această cauză, obștenii au intrat cu forța pe suprafețele de pămînt deținute de moșieri și care au fost exceptate de la expropriere. Obștenii din Copăceni-Mogoșești județul Ilfov, de pildă, au intrat cu plugurile pe o suprafață de 258 hectare. În fața primăriei, în momentul venirii comisiei de anchetă, obștenii au sărit asupra arendașului, pe care-l „apucă unii de gît, alții de brațe și încep a-l lovi cu niște bețe" [37]. Cu toate că au fost amenințați că se va uza de forța necesară, au refuzat să părăsească suprafața ocupată. Țăranii din Hilișeu, județul Dorohoi, care „au intrat cu forța și au arat tot restul de moșie neexpropriat", au amenințat că în cazul în care autoritățile nu vor fi de acord ca ei să folosească această suprafață „vor da foc pădurii și conacului" [38]. În același fel au procedat și locuitorii din Gurbănești, Preasna și Codreni, județul Ilfov „cu toată opunerea personalului moșiei și a intervenției șefului postului de jandarmi" [39].

Specialiștii în problema agrară dintre cele două războaie mondiale sînt de acord că existența obștilor de împroprietărire a contribuit la cultivarea unei suprafețe întinse din terenul expropriat, că ele au constituit o necesitate pentru perioada de refacere a agriculturii, pentru pregătirea lucrărilor de reformă agrară. „Obștile s-au dovedit a fi pentru perioada interimară — arăta în 1920 G. Cipăianu — un instrument admirabil, atît pentru gospodăria țărănească a satelor cît și pentru administrațiunea de stat. Numai avînd aceste organizații cooperatiste la îndemînă s-a putut lua în cultură suprafața exploatată anul acesta și s-a putut încasa arenda în mod regulat" [40]. Credem că directorul general al Casei Cen-

---

[32] „Viața agricolă", anul XI, numărul 2/1920, p. 48.
[33] *Idem*, anul XII. numărul 13/1921, p. 392.
[34] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 86/1919, nenumerotat.
[35] *Idem*, dosar 121/1920, nenumerotat.
[36] *Idem*, dosar 58/1919, f. 15.
[37] *Idem*, dosar 160/1919, f. 14.
[38] Arhivele Statului București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1921, f. 304.
[39] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 19/1919, f. 3.
[40] „Viața agricolă", anul XI, numărul 3/1920, p. 76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trale a Cooperației și Împroprietăririi a avut dreptate. Aceasta, pe de o parte, deoarece din 4864 moșii expropriate în anul 1919, o întindere de 1.575.511 hectare a fost cultivată de săteni în cadrul obștilor și comitetelor [41]. În 1920 suprafața transferată obștilor a fost cultivată în proporție de 89,14% față de 83,07% în 1919 [42]. Din moșiile expropriate a rămas neexploatată o suprafață procentual mai mică decît suprafața necultivată din întregul teren arabil al țării.

Pe de altă parte, datorită existenței acestor asociații țărănești, exproprierea și împroprietărirea conform legislației din perioada 1919—1920, s-au făcut, în general, repede și în mod ordonat, iar arenzile s-au plătit și vărsat în cea mai mare parte. De asemenea, prin obști s-au putut face primele colonizări. Unii țărani ca cei din județele Suceava și Roman au cerut să fie colonizați cu condiția ca folosirea pămîntului să se facă, pînă la împroprietărirea lor, în cadrul obștilor [43].

Cu ajutorul centralei lor, obștile au putut organiza agricultura chiar în regiunile cele mai încercate, avîndu-se în vedere că li s-au pus la dispoziție credite de mai multe miliarde lei pentru procurarea de vite, unelte și semințe. Așa bunăoară, la începutul anului 1921 prin Centrala Cooperativelor sătești s-a importat din Anglia, Cehoslovacia și Italia, 329.000 pachete bumbac, 600.000 m țesături de bumbac, circa 10.000 de pluguri, cîteva sute de rariță, grape, batoze și cîteva zeci de mii de sape, cazmale și seceri care au fost împărțite obștilor. În schimbul acestora s-au exportat 9800 vagoane porumb [44]. De asemenea, obștile au fost ajutate în litigiile cu proprietarii, în cele referitoare la clasarea pămîntului și în sutele de procese ce au intervenit între obșteni și proprietari.

Prin obști țăranii au demonstrat tuturor — proprietarilor, oamenilor politici, economiștilor — că sînt capabili să stăpînească pămîntul, să-l muncească și să-l facă să rodească. „Fără această dovadă — arăta în 1926 un contemporan — poate împroprietărirea nici astăzi nu ar fi fost făcută, fiindcă ar fi fost încă pusă la îndoială capacitatea și hărnicia țăranului de a i se da pe seamă cea mai mare bogăție a țării acesteia" [45].

•

Analizînd frămîntările țărănești din perioada 1919—1921, literatura de specialitate subliniază că una din principalele forme de luptă a țărănimii a constituit-o refuzul de a forma obști de împroprietărire pe suprafețele expropriate după apariția Decretului-lege din 16 decembrie 1918. Pe baza unor documente de arhivă s-a ajuns la concluzia că în primăvara anului 1919 împotrivirea țărănimii față de obștile de împroprietărire a fost un fenomen general; în perioada următoare această împotrivire s-a concretizat în refuzul țărănimii de a plăti arenda, în acțiunile pentru desființarea obștilor constituite și ocuparea cu forța a suprafețelor expropriate dar care n-au fost repartizate spre folosința sătenilor.

Materialele documentare cercetate de noi confirmă valabilitatea acestei concluzii, dar ele atestă și alte aspecte legate de atitudinea țărănimii față de obștile de împroprietărire. În primul rînd, refuzul de a constitui, în unele comune, obști de împroprietărire trebuie privit, după părerea noastră, nu ca o respingere a ideii existenței acestei forme de cooperație, ci ca o manifestare deschisă a nemulțumirii țărănimii împotriva netrecerii imediate a pămîntului expropriat în proprietatea celor îndreptățiți. Sătenii vedeau în dispozițiile privitoare la constituirea obștilor un mijloc prin care autoritățile căutau să amîne aplicarea reformei agrare, să se opună traducerii în viață a principiului conform căruia pămîntul trebuie să fie al celor care-l lucrează. Țărănimea, pe baza unui trecut de muncă și sacrificii, dorea să primească satisfacția deplină pentru abnegația și jertfele făcute într-o vreme de grea cumpănă nu numai pentru ea, dar și pentru țară. Ea urmărea ca reforma agrară să fie o operă de chirurgie socială prin care să se curme marea proprietate și să intre în stăpînirea legitimă a pămîntului, singurul ei izvor de viață și progres. În acest sens trebuie înțelese frămîntările țărănești și refuzul sătenilor de a constitui în unele comune obști de împroprietărire, afirmațiile unor autorități că „totul a părut la un moment dat că se cufundă în abisul bolșevismului" [46].

[41] *Ibidem.*

[42] C. Ionescu-Sisești, N. Cornățeanu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences économiques*, București, 1937, p. 45—46.

[43] „Viața agricolă", anul XI, numărul 3/1920, p. 77.

[44] Arhivele Statului București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1921, f. 35.

[45] N. Ghiulea, *Asociațiile țărănești. Formele, istoricul și rezultatele asociației țărănești. Asociația țărănească în România*, București, 1926, p. 41.

[46] Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, dosar 200/1920, f. 48.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În al doilea rînd, se impune a sublinia că împotrivirea țărănimii față de obști era alimentată de unele elemente necinstite „ce sperau a-și servi interesele prin neînființarea obștilor" [47] și de unii membri ai consiliilor de administrație ale băncilor populare, cît și de inevitabilii demagogi ce se găsesc întotdeauna în astfel de împrejurări. Moșierii se opuneau constituirii obștilor deoarece sperau că în acest fel se va îngreuna sau amîna exproprierea, iar țăranii vor fi nevoiți să lucreze în continuare pe întinsele lor moșii în condițiile înrobitoare ale învoielilor agricole. În rîndul satelor a fost lansată ideea că intrarea țărănimii în obște înseamnă folosirea pămîntului în comun sub conducerea a mai multor stăpîni (membrii consiliului de administrație), rolul principal continuînd să-l aibă elementele înstărite. „Credeți voi — spuneau ei sătenilor — că vă dă pămînt? Nu-i adevărat! Îl dă în obști ca să se folosească tot popa și alții de el, iar voi să rămîneți tot calici" [48].

Îndemnurile moșierilor adresate țăranilor de a nu intra în obști au găsit deseori răsunet în sufletul truditorilor pămîntului pe care l-au udat și sfințit în decursul anilor cu sînge și sudoarea frunții. Țăranii din Blăjești, județul Vlașca, de pildă, au refuzat „să primească pămînt în obște" tocmai pentru că la început n-au înțeles rostul acestor asociații. Cei 300 de săteni adunați în localul școlii, după ce li s-a explicat că pămîntul va fi folosit în loturi individuale după care vor fi împroprietăriți, au fost de acord cu constituirea în comună a obștei de împroprietărire [49]. Dintr-un raport al administrației plășii Vidra, aflăm că în comune lucrările de expropriere și constituire a obștilor „se face în liniște mai cu seamă acolo unde se explică sătenilor rostul legii" [50].

În alte cazuri, moșierii au trecut la acțiuni deschise pentru a intimida pe țărani și a „pedepsi" pe cei ce au intrat în obști. Astfel, moșierul din Valea Dragului, județul Ilfov, i-a obligat pe țăranii care au hotărît să constituie obște a plăti „3 lei de carul încărcat, 1,5 lei de carul gol și 1 leu trecerea cu piciorul" în momentul cînd aceștia treceau peste podul aflat pe moșia sa [51], iar cel din Sărulești—Ilfov a organizat o ceată de bătăuși cu care a atacat pe obșteni în speranța că aceștia vor desființa obștea creată în comună [52].

Pentru a combate influența pe care o exercitau în rîndul țăranilor adversarii constituirii obștilor de împroprietărire, s-a cerut în Senat la începutul anului 1920, ca guvernul să ia măsuri urgente pentru a „se da fiecărui sătean numărul de hectare ce i se cuvine pentru ca să dispară din mintea lor ideea că împroprietărirea individuală nu se face" [53]

În al treilea rînd, trebuie relevat — așa după cum rezultă din documentele vremii — că nemulțumirile țăranilor erau îndreptate de obicei împotriva unor prevederi din statutul tip al obștilor și a abuzurilor comise de către conducerea acestora. Astfel, țăranii s-au ridicat împotriva prevederii menținută din vechea Lege a băncilor populare prin care conducerea obștei era aleasă pe durata cît timp era arendată moșia. Această prevedere n-a permis primenirea consiliilor de conducere la intervale fixe sau atunci cînd obștea însăși constata că unii din conducătorii ei nu mai corespundeau mandatului încredințat. Chiar acolo unde obștile și-au desfășurat activitatea în mod corespunzător, consiliile de conducere prea restrînse și neobligate prin lege a consulta adunarea generală sau a-i da socoteală de activitatea lor decît o dată pe an — obligație nesancționată — „au ținut obștenii la o astfel de distanță și într-o astfel de ignorare în treburile obștei, încît aceștia au fost dispuși să tragă de obicei concluzii și să facă aprecieri nefavorabile asupra mersului lor", ceea ce a făcut ca îndemnurile de constituire în obști să ia pentru țărănime, în unele părți, „aspectul unei amenințări". Unele consilii de administrație alese conform legii băncilor populare și a decretului lege de expropriere, reprezentînd, în unele cazuri, „interesele de clică a cîtorva ajunși din sat" au devenit „organe moarte din punct de vedere al legăturii maselor țărănești" cu autoritățile agrare județene și centrale [55]. Legea

---

[47] „Independența economică", anul III, numărul 1/1920, p. 3.
[48] C. Dron, *Tovărășiile țărănești. Studiu economic și social*, Botoșani, 1921, p. 233.
[49] Arhivele Statului București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 101/1919, f. 9.
[50] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 413/1919, f. 6.
[51] *Idem*, dosar 100/1919, nenumerotat.
[52] Arhivele Statului București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 101/1920, p. 88.
[53] *Idem*, dosar 77/1920, f. 16.
[54] „Independența economică", anul III, numărul 1/1920, p. 1—2.
[55] *Idem*, pagina 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

băncilor populare nu admitea aducerea în fruntea obștilor a celor mai cinstiți și capabili obșteni, printr-un procedeu de alegere cu vot secret și prin primenirea consiliilor de administrație.

Nemulțumirile sătenilor erau îndreptate, de regulă, împotriva mandatarilor și administratorilor obștilor, considerați ca o oligarhie inactivă, supusă la toate vînturile și pe care o urau deoarece nu și-a îndeplinit în mod corespunzător obligațiile asumate față de obșteni. „După știrile ce avem — se arăta într-o circulară a Comitetului Agrar din 9 aprilie 1920 — nemulțumirile sătenilor, acolo unde sînt, sînt pricinuite din cauza relei administrațiuni a mandatarilor sau administratorului" [56]. Într-adevăr, țăranii care nu doreau să se plece în fața conducerii obștilor așa cum au trebuit să o facă față de arendașul trufaș de ieri, s-au ridicat la luptă împotriva unora din acești reprezentanți ce nu au corespuns încrederii acordate și au determinat, în unele cazuri, schimbarea lor. Sătenii din Păulești județul Prahova au declarat deschis că vor refuza să muncească în cadrul obștei deoarece conducătorii acesteia „sînt numai oameni de-ai boierilor" [57], iar cei din Stănești județul Gorj și-au manifestat hotărîrea de a îndepărta din conducere pe administrator, pentru că „aceasta este dorința unanimă a obștenilor" [58]. Țăranii erau furioși deoarece conducerea unor obști a comis abuzuri în privința repartizării pămîntului expropriat. În unele cazuri, cele mai bune loturi au intrat în mîna rudelor sau prietenilor acestora, în timp ce unii îndreptățiți au fost frustrați de drepturile lor. Obștenii din județul Ilfov „sînt nemulțumiți din cauza nedreptăților ce li se fac de către conducătorii obștilor unde nu li se dă pămînt pentru cultură", se arată într-un raport adresat prefecturii. Postul de jandarmi Dărăști raporta la 13 aprilie 1920 companiei de jandarmi Ilfov că în comună se află „mari mișcări revoluționare" deoarece conducerea obștei i-a nedreptățit pe țărani „în chestia împărțirii pămîntului", în sensul că „femeilor văduve, invalizilor și copiilor orfani de război nu li s-a dat nici un pogon de pămînt" [59]. Țăranii din Streini-Dobreni au bătut pe unul din mandatari deoarece cele mai bune loturi au fost repartizate notarului, perceptorului și rudelor membrilor conducerii obștii. Au cerut ca să li se împartă în mod egal loturi din moșia expropriată „prin tragerea la sorți", iar „acelora care au loturi să nu li se dea decît foarte puțin pămînt în localitate" [60]. Obștenii din Văleni, județul Olt, s-au ridicat la luptă împotriva agronomului deoarece din ordinul acestuia „pămînturile de calitate bună s-au dat pentru alte persoane care n-au fost mobilizate" [61], iar cei din Corbeanca—Ilfov, după ce l-au ameninţat pe administrator cu moartea, au cerut „să nu le ia nimeni socoteală de terenurile ce prin expropriere li s-au dat în folosință" [62]. De fapt, în multe părți ale țării, țăranii și-au manifestat deschis nemulțumirea împotriva prevederii articolului 52 din statutul tip conform căruia administratorul agronom va fi numit de centrala obștilor. De aceea, ei au cerut ca acesta să fie recomandat de obști și numai avizat de centrală.

Un alt punct din statutele tip care a fost atacat este cel prevăzut la articolul 3 conform căruia durata obștilor va fi pînă la darea în proprietate definitivă a loturilor. Or, cît de justificată era această prevedere, rezultă din faptul că țărănimea a văzut în ea o lipsă de sinceritate în aplicarea reformei agrare. Urmarea a fost că în multe părți, țărănimea a aprobat numai statutele cu durata de un an. De asemenea, țăranii erau nemulțumiți de prevederea articolului 4 conform căreia loturile urmau a fi împărțite între obșteni în funcție de inventarul viu și mort de care aceștia dispuneau. În acest fel, mulți țărani erau în mod conștient excluși de la beneficiile oferite de legislația agrară din decembrie 1918. Dintr-un raport al plășii Vidra județul Ilfov ce poartă data de 29 martie 1919, rezultă, de pildă, că obștenii din comuna Berceni-Dobrești au intrat cu forța cu plugurile pe moșia din localitate ce a fost expropriată „din cauză că ei voiau să li se împartă egal terenul fără a se ține seama de mijloacele de muncă de care dispun" [63]. Această prevedere i-au determinat pe mulți țărani să afirme că „înființarea obștilor de către stat sînt numai înșelătorii ca să nu se agite populația" [64].

---

[56] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 121/1920, nenumerotat.
[57] Arhivele Statului București, Ministerul de Interne, dosar 91/1920, f. 33.
[58] *Idem*, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1920, f. 331.
[59] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 121/1920, nenumerotat.
[60] *Idem*, dosar 413/1919, f. 6.
[61] Arhivele Statului București, Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 66/1920, f. 114.
[62] Arhivele Statului Ilfov, Prefectura județului Ilfov, dosar 121/1920, nenumerotat.
[63] *Idem*, dosar 413/1919, f. 6.
[64] Arhivele Statului București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 109/1919, f. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unul din punctele din statutul tip atacat cel mai mult se referă la principiul răspunderii solidare și nelimitate. Acest principiu fundamental al cooperației n-a fost primit nicăieri de bună voie de către țărani sub forma impusă de stat. Ei n-au vrut să înțeleagă punctul de vedere al legiuitorului că în noile condiții acest principiu se impunea ca o necesitate în scopul refacerii economice și sporirii producției agricole după un dezastru ca cel al războiului. Au înțeles însă că erau avizați prin cantonarea solidarității în granița satelor la refacerea puterii lor de producție, că „cultivarea moșiei în obște impunea o direcție tehnică, întrebuințarea de mașini, de semințe alese", ceea ce implica „un spor de cheltuieli care la prima vedere par țăranilor de prisos" [65]. Ei considerau, pe bună dreptate, că la ceea ce au dat pentru patrie în timpul războiului nu mai pot să adauge aproape nimic din cauza sărăciei în care se aflau. De aceea, ei au continuat să respingă acest principiu, chiar atunci cînd centrala obștilor prin circulara nr. 11819 din 14 martie 1919 a arătat că țăranii constituiți în obști nu vor răspunde de arendă și necultivarea pămîntului expropriat pe care nu-l vor putea lua în cultură, terenuri a căror arendă și îngrijire rămîn în seama statului. Atitudinea ostilă a țăranilor față de acest principiu a determinat organele însărcinate cu constituirea obștilor să înlăture din statut, în unele cazuri, această prevedere, și să convingă țărănimea „că aceasta-i o formulă goală de care nu se va uza niciodată" [66].

În al patrulea rînd, documentele cercetate evidențiază că în perioada 1919—1921 la baza nemulțumirii sătenilor a stat și modul cum s-a stabilit de către comisiile județene cuantumul arenzii pe care obștenii trebuia să-l plătească moșierilor pentru pămîntul expropriat primit în folosință. Aceasta deoarece, nu în toate cazurile, s-a avut în vedere calitatea și prețul pămîntului, precum și posibilitățile de care dispuneau țăranii. Consilierul agricol al județului Rîmnicu Sărat nota cu amărăciune că moșierii prin oamenii lor din comisiile județene „își laudă calitatea și situația terenurilor ; ba unii pretind îngrășarea terenurilor și lucrarea lor cu pluguri cu aburi în anii dinainte de 1916 numai spre a umfla valoarea terenului expropriat și a smulge de la comisiile județene o evaluare peste prețul regional de arendă înmulțit cu 20" [67]. Unele comisii n-au avut în vedere „că dacă li se dă sătenilor pămîntul prea scump înseamnă a-i scăpa dintr-o robie și a-i arunca în alta mai mare, a datoriilor". Pentru a potoli furia țăranilor, în multe cazuri, autoritățile au cerut moșierilor să nu se opună exproprierii și să fie realiști în stabilirea arenzii datorate de obști, deoarece în Rusia „împroprietărirea au făcut-o singuri țăranii fără forme multe și fără indemnizații" [68].

De asemenea, în unele comune, obștenii au refuzat să plătească arenzile pentru pămînturile însămînțate în toamna anului 1918 și care intrau în categoria suprafețelor expropriate. Aceasta deoarece nu erau de acord cu pretenția moșierilor de a plăti dijma în produse conform învoielilor agricole în vigoare în anul 1918. Țăranii conștienți de forța pe care o reprezintă și trecînd peste legile în vigoare care prevedeau că strîngerea recoltei de pe pămîntul în dijmă nu se poate face decît din dispoziția și potrivit cu hotărîrile proprietarului, au intrat cu forța pe aceste suprafețe însușindu-și recolta. Obștenii din comuna Scorțarul Nou județul Brăila, de pildă, au hotărît în ciuda intervenției autorităților „a lua asupra lor cultura rămînînd a despăgubi pe proprietar de cheltuieli" [69], iar cei din comuna Pătroaia județul Dîmbovița, au intrat cu forța „în folosința semănăturilor" [70].

Obștenii, care în acest fel și-au afirmat dreptul asupra pămîntului expropriat, au tratat cu moșierii, în problema plătirii arenzii sau dijmei, de pe picior de egalitate. Țăranii din obștea Malu, județul Ialomița, au refuzat să se deplaseze la conacul arendașului, cerîndu-i acestuia să se prezinte la sediul obștei pentru a discuta problemele ce stăteau la baza conflictului pentru semănăturile de toamnă. „În caz de nevenirea domniei voastre sau a delegatului dumneavoastră vom proceda conform statutelor obștei și ordinelor date acum, distribuindu-le la obșteni întrucît noi nu am primit și nici nu primim înțelegerea în felul cum s-a făcut cu grîul dv. expropriat nouă" [71]. De asemenea, mulți săteni au refuzat să se supună hotărîrilor Consiliului Superior al Agriculturii date în procesele dintre obșteni și moșieri în problema arenzii și dijmei. „Înțelegem să plătim, dar să plătim un

[65] Constantin Garoflid, *Chestiunea agrară în România*, București, 1920, p. 402.
[66] „Independența economică", anul III, numărul 1/1920, p. 3.
[67] „Viața agricolă", anul X, numărul 6/1919, p. 163.
[68] *Ibidem*, p. 163—164.
[69] Arhivele Statului București, Consiliul Superior al Agriculturii, dosar 9/1919, f. 7.
[70] *Idem*, dosar 24/1919, f. 6.
[71] *Idem*, dosar 24/1919, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preţ convenabil — subliniau obştenii din Gălăteni, judeţul Vlaşca în petiţia din 28 iunie 1919 — căci nu credem, domnule preşedinte, că în ţara noastră în aceste timpuri să se găsească vreun om mai cu seamă chemat a împărţi dreptate care să se gîndească a admite nişte preţuri insuportabile spre a satisface cîteva cereri, pe multe locuri prea absurde, spre a jertfi existenţa a sute de mii de oameni" [72].

O acţiune de o deosebită intensitate s-a înregistrat în comunele Pogoanele şi Caragiale din judeţul Buzău, unde obştenii după ce au hotărît să-şi însuşească recolta de pe moşia expropriată, s-au adunat în faţa sediului comisiei judeţene determinînd pe membrii acesteia, sub ameninţare, să nu dea o hotărîre favorabilă moşierului. Acesta, din cauza furiei obştenilor, a fost nevoit să se refugieze la conac unde s-a baricadat. Din ancheta făcută de autorităţi rezultă că obştenii „sînt extraordinar de întărîtaţi" împotriva moşierului, iar luarea de măsuri favorabile acestuia pot avea „consecinţe primejdioase inutile în acele comune" [73]. Obştenii din Brăteşti judeţul Dolj, înfuriaţi că autorităţile îi împiedică să folosească terenurile însămînţate care au fost expropriate, au trecut la ameninţări deschise. Într-o petiţie adresată Ministerului de Interne subliniau că „ziua aceea cînd va sosi pentru măsurătoare şi punerea în posesie va fi una dintre acele zile crîncene şi înfricoşate a războiului petrecut, care se va publica în toată ţara... între bogăţaşi cu mulţimea săracă care şi-a făcut datoria către ţară" [74].

•

În anul 1921, ca urmare a împărţirii de către Comitetul Agrar şi comisiile locale a titlurilor provizorii de împroprietărire, unele obşti au fost desfiinţate. Prefectul judeţului Tutova, raporta la 6 aprilie 1921 că deoarece cele 134 de moşii expropriate au fost parcelate şi împărţite în loturi individuale în judeţ „nu mai există nici o obşte de împroprietărire" [75]. Existenţa obştilor de împroprietărire este atestată însă şi după 1921, fiind lichidate în momentul împroprietăririi definitive a ţăranilor. Aşa se explică faptul că documentele vremii consemnează existenţa obştilor de împroprietărire, alături de cele de arendare şi cumpărare, şi în preajma celui de al doilea război mondial.

LES ASSOCIATIONS CRÉÉES EN DÉCEMBRE 1918 POUR AFFERMER AUX PAYSANS LES TERRES EXPROPRIÉES

RÉSUMÉ

Des associations pour affermer aux paysans les terres qui avaient été expropriées à leur profit ont été créées par le décret-loi du 16 décembre 1918 relatif à la réforme agraire. Les terres des grands propriétaires fonciers qui avaient été expropriées furent affermées à ces associations. Celles-ci, à leur tour, les ont affermées provisoirement aux paysans, jusqu'à ce que chacun d'eux soit définitivement mis en possession du lot de terre auquel il aura droit, conformément à la loi qui allait être élaborée.

La création de ces associations a eu pour but de satisfaire les besoins matériels des *travailleurs agricoles, de les cointéresser à l'exploitation de la terre et, en même temps,* d'obtenir des résultats profitables à l'économie nationale qui avait beaucoup souffert pendant première guerre mondiale.

Utilisant les informations recueillies dans les dossiers conservés aux Archives Nationales, l'auteur de cet article décrit l'organisation et le fonctionnement de ces associations, leur rôle dans l'augmentation de la production agricole et comment se sont comportés les ouvriers des champs qui ont en fait partie.

[72] *Idem*, dosar 91/1919, f. 1.
[73] *Idem*, dosar 11/1919, f. 27.
[74] *Idem*, Ministerul de Interne, dosar 209/1920, f. 7.
[75] *Idem*, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 19/1921, f. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ATITUDINEA MARILOR PUTERI FAȚĂ DE ROMÂNIA LA CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS REFLECTATĂ ÎN PRESA IEȘEANĂ (1919—1920)

DE

I. AGRIGOROAIEI, G. CALCAN, M. STRUGARIU

Unirea din 1918 a reprezentat rezultatul unui proces istoric necesar, dus la îndeplinire — în condiții internaționale favorabile — prin lupta întregii națiuni române. „La 1859 — scria ziarul ieșean „Mișcarea" cu prilejul aniversării acestui act în ianuarie 1918 — s-a închegat sîmburele din care trebuia să răsară arborele puternic [...]. Procesul dezvoltării firești a poporului român era în curs. Legile naturale care cîrmuiesc existența națiunilor impun datorii peste care nu se poate trece și jertfe ce nu se pot precupeți. Idealul unității naționale a rămas busola vieții de stat [...]. Evenimentele sînt în curs. Poruncile istoriei se înfăptuiesc. Destinele popoarelor nu se pot abate din făgașul firesc" [1]. Dar idealul național nu s-a realizat de la sine, ci a cerut eforturi uriașe și jertfe. Referindu-se la perioada scursă de la intrarea României în război, același ziar consemna: „Am întîlnit dureri ce nu ne-au înfrînt puterea de luptă, am suferit decepții ce nu ne-au slăbit credința, ni s-au impus jertfe în fața cărora nu am ezitat. Pentru că, pe deasupra tuturor vicisitudinilor trecătoare, avem pururi limpede înaintea ochilor un ideal pe care știm bine că nu-l putem înfăptui fără dureri și fără sacrificii" [2]. La împlinirea a doi ani de la intrarea României în război, ziarul sublinia, din nou, sacrificiile făcute în lupta pentru „afirmarea hotărîtă a dreptului poporului român la unitatea lui națională", apreciind situația creată prin impunerea tratatului cu Puterile Centrale, din mai 1918, ca vremelnică, deoarece „biruința definitivă nu poate fi încătușată cînd se sprijină pe forța morală și pe vigoarea națională de care poporul român a dat atîtea strălucite dovezi" [3]. Cu același prilej, ziarul ieșean „Evenimentul" publica articolul *O măreață aniversare* (cenzurat în partea finală), în care, după ce se preciza că în 1916 România „și-a înțeles istorica menire", se exprima „nestrămutata convingere că jertfele fără seamăn ale țării și ale neamului întreg nu vor rămîne fără folos" [4].

În condițiile victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a destrămării Imperiului austro-ungar, crearea și întregirea statelor naționale din Europa centrală și de sud-est devenea fapt împlinit. „Nu mai sînt Carpații hotar de țară — scrie Gh. Ghibănescu; s-a prăbușit această nedreptate istorică, căci cu prăbușirea împărăților s-a dus și mărul discordiilor din lume [...]. În veci să fie munții ai noștri, căci, dacă ei ne-au păstrat neamul, vrednici fi-vom să-i păstrăm, ca să fie numai ai noștri" [5].

Anul 1918 marchează încheierea unui proces istoric, realizat pe cale democratică, prin exprimarea liberă a voinței de unire în adunări cu caracter reprezentativ. „Realizarea idealului nostru național început la 1859 și menit a se termina cu unirea Transilvaniei — preciza un ziar ieșean — este un eveniment care încheie istoria luptelor noastre

---

[1] *Unirea*, în „Mișcarea", 26 noiembrie 1918.

[2] *Ibidem*.

[3] *14 august 1916*, în „Mișcarea", 16 august 1918. În februarie 1918, în zilele cînd începeau tratativele cu Puterile Centrale, Mihail Sadoveanu caracteriza, într-un articol de fond din ziarul „România", pacea cu aceste puteri ca „o pace tristă" ce impune o situație provizorie, „o stare de tranziție, căci neamul e întreg și viază [...]. Puterile aspirațiilor noastre nu pot fi oprite de trecătoare clipe care cad în vîrtejul veșniciei. Ele cuprind de pe acum în ele înflorirea viitoare, ca o lege organică". (*Provizorat*, în „România", 27 februarie 1918).

[4] „Evenimentul", 15 august 1918.

[5] *Munții*, în „Evenimentul", 4 noiembrie 1918.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru închegarea întregului neam românesc" [6]. Acelaşi ziar, relatînd desfăşurarea Adunării de la Alba Iulia, scotea în evidenţă caracterul ei larg, reprezentativ şi sublinia importanţa excepţională a hotărîrii adoptate: „A fost poporul românesc în număr uimitor de mare, arătînd prin aceasta că toate păturile sociale ale naţiunii noastre au participat la această zi mare, istorică adunare, unde s-a hotărît, precum trebuie, soarta neamului nostru pentru vecie [...]. Alba Iulia rămîne de-a pururi cetatea celei mai mari înfăptuiri istorice româneşti pînă în zilele noastre" [7]. Astăzi — scria ziarul „Opinia", la sfîrşitul lunii noiembrie 1918 — se realizează acea Dacie la care au visat înaintaşii noştri [8]. Cîteva zile mai tîrziu, ziarul publica informaţii privind vizita la Bucureşti a delegaţiei transilvănene şi semnarea decretului-lege de unire, la 11/24 decembrie, însoţindu-le de cîteva comentarii: „In capitala ţării, au sosit solii de peste Carpaţi şi s-a pecetluit definitiv unirea [...]. Idealul odinioară abia întrezărit, îl vedem aievea astăzi. Trăiască Unirea!" [9].

Odată desăvîrşită unitatea naţional-statală, România a urmărit cu perseverenţă consolidarea internă şi internaţională a marelui act. Apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale, a integrităţii teritoriale realizate în 1918 reprezenta obiectivul fundamental al întregii activităţi desfăşurate de diplomaţia românească în perioada interbelică. Imediat după război, statul român s-a angajat într-o nouă şi grea bătălie, aceea a recunoaşterii, de către marile puteri la Conferinţa de pace, a sacrificiilor făcute de poporul nostru, a recunoaşterii drepturilor sale naţionale. La 18 ianuarie 1919, se deschideau la Paris lucrările Conferinţei pentru semnarea tratatelor de pace de după primul război mondial [10]. La această Conferinţă, România — ca şi alte state mici — a avut de suportat un tratament nefavorabil, fiind inclusă în rîndul statelor cu „interese limitate". Dar, puse în faţa faptului împlinit, marile puteri au fost nevoite să recunoască şi să consfinţească realitatea existentă, a constituirii sau desăvîrşirii statelor naţionale din Europa centrală şi de sud-est, ca urmare a unui proces istoric necesar şi a luptei popoarelor asuprite pentru existenţă liberă şi independenţă [11]. Pînă a se ajunge la această recunoaştere, delegaţia română va avea de depăşit numeroase şi grele obstacole în rezolvarea unor probleme de importanţă vitală pentru România, în asigurarea independenţei şi suveranităţii statului român.

Problema a fost reluată şi tratată într-o serie de lucrări apărute în ultima vreme [12]. Noi ne propunem să evidenţiem faptul că presa ieşeană — ca de altfel întreaga presă românească — a acordat o atenţie specială acestei chestiuni, luînd atitudine faţă de tendinţa marilor puteri de intervenţie în treburile interne ale ţării noastre, de a impune condiţii în contradicţie cu independenţa şi suveranitatea naţională. Spaţiul nu ne permite să ne referim la întreaga presă ieşeană din acei ani şi nici la toate problemele luate în dezbatere. Am urmărit articole mai semnificative pentru atitudinea lor deschisă, hotărîtă, apărute în două ziare, „Opinia" şi „Mişcarea", ziare cunoscute nu numai în localitate ci şi în cercuri mai largi din ţara noastră. După cum se ştie, cele două ziare nu aveau, în politica internă, aceeaşi orientare. În tabloul general al presei burgheze, ziarul „Opinia" a avut (ne referim aici la perioada interbelică) o orientare democratică, asemănătoare ziarului „Adevărul" ce apărea la Bucureşti. Cu unele limite şi inconsecvenţe, „Opinia" (ca şi alte ziare ieşene) a dat expresie intereselor unor categorii mici şi mijlocii ale populaţiei, s-a pronunţat pentru

---

[6] *Amintiri din 1859*, în „Evenimentul", 3 noiembrie 1918.

[7] *Adunarea Naţională de la Alba-Iulia*, în „Evenimentul", 21 noiembrie 1918.

[8] „Opinia", 28 noiembrie 1918.

[9] „Opinia", 6 decembrie 1918. În ce priveşte poziţia activă a presei din oraşul Iaşi (devenit, în 1916—1918, capitala ţării şi centrul rezistenţei) faţă de marele act naţional, vezi I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *Unirea din 1918 şi presa din oraşul Iaşi*, în „Cercetări istorice", IX—X, Iaşi, 1978—1979, p. 451—464.

[10] Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, p. 443 şi urm.

[11] *Afirmarea statelor naţionale independente unitare din centrul şi sud-estul Europei (1821—1923)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979, *passim*.

[12] Vezi, pe larg, Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*. Editura Junimea, Iaşi, 1976, p. 23—43; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în primul război mondial*, Editura militară, Bucureşti, 1979, p. 421—460; Viorica Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918—1940*, în *Probleme de politică externă a României 1918—1940*. Culegere de studii, vol. II, Editura militară, Bucureşti, 1977, p. 14—30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

respectarea drepturilor și libertăților democratice, a combătut activitatea organizațiilor de extremă dreaptă, s-a situat pe o poziție general antifascistă.

Ziarul „Mișcarea" era organul de presă al organizației locale a Partidului național liberal, partid ce a avut la Iași un puternic de sprijin și cadre de bază. În ce privește politica internă, s-au manifestat între ziarele vremii — și observația este valabilă nu numai pentru presa din Iași — numeroase divergențe și confruntări, în raport cu orientarea lor politică, cu relațiile dintre partide, cu componența guvernului etc. Și în ce privește modalitatea concretă de rezolvare a unor chestiuni de politică externă s-au manifestat puncte de vedere deosebite, dar față de apărarea integrității teritoriale, a independenței și suveranității naționale, majoritatea zdrobitoare a presei românești a adoptat — cu nuanțe și accente deosebite, asupra cărora nu ne propunem să stăruim aici — aceeași atitudine generală, în conformitate cu interesele fundamentale ale națiunii române.

Peste deosebirile de vederi în problemele de politică internă, ziarele „Opinia" și „Mișcarea" s-au pronunțat cu hotărîre pentru respectarea drepturilor statului român la Conferința de pace de la Paris, au combătut ingerințele occidentale în România.

Ziarul „Mișcarea" sublinia, în preajma deschiderii Conferinței de pace, necesitatea ca marile puteri să recunoască și să consfințească drepturile României, mai ales că ea a intrat în război alături de Aliați, pe baza tratatului din 4/17 august și a depus eforturi deosebite în 1916—1918. „Pe baza tratatului încheiat [...] la 4 august 1916, care a determinat intrarea noastră în acțiune alături de Aliați, România își va revendica drepturile cuvenite și recîștigate prin războiul pe care l-a dus cu atîta greutate, dar cu atîta încredere în izbînda finală și cu atîta lealitate față de Puterile Aliate [...]. Vitejia armatelor române care au făcut incursiunea în Transilvania și care au luptat la Oituz, Mărășești și Mărăști înseamnă contribuții reale care dau României dreptul deplin de a-și formula și susține revendicările la Congresul de la Versailles [...]. *Congresul de pace de la Versailles trebuie să consfințească aceste drepturi istorice redobîndite prin participarea noastră efectivă la războiul european*" [13] (subl. ns.). În legătură cu drepturile teritoriale legitime ale României, „recunoscute de marii noștri Aliați prin tratatul secret de alianță semnat la 4/17 august 1916" și „consfințite prin cumplitele jertfe pe care le-am făcut", ziarul evidențiază eforturile lui Ion L. C. Brătianu, prim-ministru și șeful delegației române la Conferință, în direcția sancționării lor [14].

De la început, delegația română a stăruit serios pentru intrarea sub autoritatea statului român a întregului teritoriu reprezentat la Adunarea de la Alba Iulia [15] și pentru a se anula armistițiul de la Belgrad, încheiat între Aliați și Ungaria la 13 noiembrie 1918. Armistițiul fixase cursul rîului Mureș ca „linie de demarcație" între trupele românești și cele ungare, linie care era contrară — așa cum scrie și R. W. Seton-Watson — tuturor principiilor etnografiei, geografiei și strategiei cunoscute [16]. După tratative anevoioase, la sfîrșitul anului 1918, armata română a primit permisiunea de a trece Mureșul, dar Aliații au intervenit din nou și n-au îngăduit ca armata noastră să treacă o altă „linie de demarcație", fixată arbitrar și care lăsa în afara statului român Crișana și Banatul. Aliații au folosit această problemă ca mijloc de presiune asupra României, pentru a obține o serie de avantaje politico-economice. Dar, în fața realității mult prea evidente și a intervențiilor energice întreprinse de delegația română la Conferința de pace, de statul român în general, „liniile de demarcație" au fost modificate cu greu, în etape, ajungîndu-se abia în iunie 1919 la recunoașterea de către Consiliul Suprem, într-o primă formă, a unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului [17].

---

[13] *România și Congresul de pace*, în „Mișcarea", 4 ianuarie 1919.

[14] *Revendicările României*, în „Mișcarea", 27 ianuarie 1919; *Expunerea D-lui I.I.C. Brătianu*, în „Mișcarea", 30 ianuarie 1919.

[15] În expunerile făcute în cadrul Conferinței, în memoriile depuse, Ion I. C. Brătianu a explicat amănunțit situația noilor provincii „și a condițiilor în care s-au unit cu România" *(Expunerea D-lui I. I. C. Brătianu...)*.

[16] R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque roumaine à l'achevement de l'unité*, Paris, 1937, p .595.

[17] *România în primul război mondial...*, p. 440 și urm. În articolul *România la Congresul păcii* („Mișcarea", 25 februarie 1919) se scria, între altele: „Consiliul Interaliat din Versailles a hotărît ca întreaga linie de demarcație stabilită în convenționea de armistițiu (de la Belgrad — n. ns.) să fie mutată spre vest". Ca ziar liberal, „Mișcarea" exagera într-un fel succesul obținut, neprecizînd că această mutare spre vest se făcea, deocamdată, pe o linie Satu-Mare, Oradea, Arad, fără ca aceste orașe să treacă la România și creîndu-se la vest de ea o fîșie neutră.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Faţă de tendinţa Aliaţilor de a minimaliza importanţa participării României la primul război mondial şi de a nu recunoaşte angajamentele asumate, între altele, sub pretextul că România a încheiat, în 1918, tratatul de pace cu Puterile Centrale, ziarul „Mişcarea" reproducea o serie de articole şi documente străine edificatoare pentru marele efort al poporului român în 1916—1918. „În marele «Journal des Débats», Auguste Gauvain — relata „Mişcarea" — se ocupă de rolul pe care România l-a avut şi de aportul efectiv pe care l-a adus în războiul mondial" [18]. Publicistul francez menţiona grelele încercări prin care trecuse poporul român în anii războiului; tratatul de pace pe care România a fost nevoită să-l încheie cu Puterile Centrale în mai 1918, tratat rămas neratificat de rege, a urmărit „a scăpa ce se mai putea scăpa încă şi a pregăti posibilitatea unei revanşe apropiate". Autorul articolului se pronunţa, în încheierea articolului său, pentru sprijinirea României, a lui Brătianu, care „vine să susţină în Conferinţa de pace interesele unei ţări surori" [19].

Într-un alt număr al ziarului, se discuta faptul că „Atlantic Monthly" din New-York publica un memoriu „pe care primul ministru al Angliei, Lloyd George l-a trimis d-lui Asquith, imediat după intrarea noastră în acţiune". În acel memoriu din 4 septembrie 1916, „actualul premier al Angliei insistă în mod deosebit asupra importanţei decisive pe care a avut-o în acel moment alipirea noastră la Aliaţi şi intrarea noastră în război împotriva Puterile Centrale. Lloyd George, în acest memoriu înaintat ministrului de război al Marii Britanii, constata la acea dată (aluzie la faptul că la Conferinţa de pace asemenea aprecieri erau complet „uitate" — n. ns.) că acţiunea noastră militară avea să descongestioneze armatele Centralilor de la Verdun şi să reducă astfel nebunescul atac de atuncea — cum s-a şi întîmplat în realitate" [20]. Lloyd George arăta atunci „că Hindenburg va fi silit să degajeze armatele adunate la Verdun pentru a le întoarce împotriva României" — ceea ce, precizează „Mişcarea", a şi făcut. Cu toate lipsurile, armta română — adaugă ziarul — a luptat cu eroism împotriva duşmanului, făcîndu-şi pe deplin datoria. „Memoriul lui Lloyd George rămîne un document istoric pentru războiul pe care, în asemenea împrejurări critice şi fatale, l-am dus pînă la sfîrşit alături de Aliaţi" [21]. Memoriul lui Lloyd George era — lăsa să se înţeleagă ziarul — un document de deosebită actualitate, pentru Conferinţa de pace, în care reprezentanţii Aliaţilor, de fapt ai foştilor Aliaţi, treceau cu uşurinţă peste aceste recunoaşteri anterioare.

Ziarul „Mişcarea" sublinia o serie de argumente susţinute de delegaţia română în apărarea cauzei româneşti. „România are conştiinţa de a-şi fi îndeplinit datoria pentru marea cauză la care s-a alipit pînă la extremele posibile" [22]. Armistiţiul şi pacea cu Puterile Centrale au intervenit atunci cînd, „astfel cum au recunoscut-o reprezentanţii Înţelegerii, acţiunea militară a României nu mai era posibilă". Era atunci necesar să se „păstreze armata română pentru ca la timp să poată începe altă acţiune. Acesta este adevăratul caracter al Păcii de la Bucureşti. O oprire a luptei care trebuie să reînceapă". Opt divizii germane nu au putut să plece pe alte fronturi, fiind nevoite să asigure „ordinea" germană, regimul de ocupaţie şi de jaf economic. Toate acestea dovedesc că România „a servit cu un devotament fidel şi a realizat în interesul comun mai mult chiar decît putea să-i impună condiţiunile tratatului său (din 4/17 august 1916 — n. ns.). Două treimi din teritoriul său ocupate, ţara întreagă pustiită şi stoarsă, populaţia distrusă de epidemie, pierderile armatei ridicîndu-se la mai mult de 335 000 oameni, astfel au fost, în liniile lor mari, sacrificiile impuse României. Ea nu le-a regretat un singur moment, convinsă că erau în raport cu serviciile pe care le aduceau Aliaţilor săi şi că asigurau, în acelaşi timp, realizarea idealului său naţional" [23].

Evoluţia dezbaterilor în cadrul Conferinţei scotea tot mai mult în evidenţă faptul că Aliaţii nu ţineau seama de aceste fapte. După ce am făcut sacrificii uriaşe pentru a ne realiza visul de veacuri — se scria cu amărăciune într-un alt articol — astăzi, cînd ziua dreptăţii a sunat, „nu putem să ne închipuim că soluţionarea chestiilor româneşti [...] va putea fi o alta decît împlinirea integrală a obligaţiilor luate faţă de noi" [24]. Dacă Aliaţii nu-şi vor respecta angajamentele, România este hotărîtă să-şi apere cu dîrzenie drepturile: „...Dacă Aliaţii noştri n-ar nega azi ceea ce au consfinţit ieri, dacă interesele şi dreptu-

[18] *Rolul României în războiul european*, în „Mişcarea", 11 februarie 1919.
[19] *Ibidem*.
[20] *Documente despre războiul României*, în „Mişcarea", 16 februarie 1919.
[21] *Ibidem*.
[22] *România la Congresul de pace*, în „Mişcarea", 27 februarie 1919.
[23] *Ibidem*.
[24] *În ziua dreptăţii*, în „Mişcarea", 20 mai 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile lor pot sfărîma în picioare *interesele limitate* (subl. ns.) ale unui neam ce a jertfit totul, se vor înșela amarnic [...]. Dreptul și libertatea unui popor se vor înfăptui în disprețul oricăror hotăriri lipsite de chibzuință și de prevedere. Nu, nu credem, nu putem să credem c-am putea fi jefuiți din nou de drepturile noastre. Altfel, împotriva oricărei hotăriri din lume, ceea ce va trebui să se întîmple se va întîmpla" [25]. Așa cum s-a arătat, în problemele teritoriale, marile puteri au fost nevoite să țină seama, pînă la urmă, de realitatea existentă; în alte chestiuni, însă, ele au reușit să-și impună punctele de vedere, încălcînd drepturile unor state mici. Într-un articol din 18 mai 1919, „Opinia" își exprima dezamăgirea față de situația creată la Conferință acestor state: „Toți cei care au nădăjduit... că din aburii sîngelui imens vărsat în teribilul război de acum va răsări pacea eternă de acum încolo și că oamenirii nu-i va mai fi dat să vadă nenorociri ca cele de astăzi, s-au înșelat". Statele mici, „care au luptat cu mari jertfe [...], sînt jertfite poftelor statelor mari" [26].

George Topîrceanu a urmărit cu atenție desfășurarea lucrărilor Conferinței de la Paris, ce trebuia să adopte hotăriri de o mare importanță pentru pacea lumii și, în ce ne privește, pentru „soarta întregului românism" [27]. Iată ce scria poetul, care se dovedește a fi, în același timp, un fin și ironic observator politic: „Pînă în cîteva zile vom ști dacă delegații germani vor semna ori nu pacea impusă de Puterile aliate. Chestiunea este, firește, de un interes covîrșitor pentru orice locuitor al planetei noastre (și desigur ea n-ar lăsa indiferenți nici pe locuitorii planetei vecine, presupunînd că aceștia există), întrucît acum se fixează cel puțin pentru cîteva zeci, dacă nu sute de ani, harta lumii și relațiile de putere dintre state. Aceeași chestiune prezintă și un alt interes imediat, pentru lumea întreagă: vom avea peste cîteva zile începutul unei era de pace sau începutul unui nou război? Toate națiile, interesate direct sau indirect, își țin suflarea. Și poate că spectatorii cosmici din sistemul nostru solar, cu mijloace de investigare interplanetară necunoscute pămîntenilor, urmăresc tragedia de pe Terra, fac pronosticuri și pariază în vederea deznodămîntului..." [28]. Evoluția ulterioară a evenimentelor ne arată cît de justificate erau temerile exprimate de G. Topîrceanu, de alți publiciști ai vremii, în legătură cu viitorul păcii. Tratatul de pace de după primul război mondial conținea în el începutul unui nou război.

În același articol, G. Topîrceanu remarca rolul deosebit jucat de reprezentanții marilor puteri în stabilirea hotărîrilor de la Paris: „Trei state, sau mai bine-zis trei oameni (se referea la S.U.A., Anglia și Franța și, respectiv, președintele T. W. Wilson, premierul englez Lloyd George și premierul francez G. Clemenceau — n. ns.) dețin momentan cea mai formidabilă putere pe care împrejurările istorice au pus-o cîndva în mîinile unui muritor, puterea de a hotărî soarta cîtorva sute de milioane de semeni de-ai lor, puterea celei mai uriașe sentințe cunoscute în istorie" [29]. Într-adevăr, marile puteri, urmărind scopuri imperialiste și dispunînd în multe probleme de puteri discreționare au impus condiții oneroase, chiar și statelor aliate mai mici, printre care și România. Încă la 9 februarie 1919, Ionel Brătianu scrisese la București: „Marile puteri au luat o atitudine care nu corespunde deloc cu declarațiunile lor de principii în privința drepturilor statelor mici. De fapt, ele tind să se constituie în Tribunal pentru a hotărî soarta tuturor" [30].

Ca și „Mișcarea", „Opinia" a luat atitudine față de preocuparea marilor puteri de a prezenta deformat evoluția României în război, ca și cum aceasta ar fi fost în contradicție cu principiile enunțate de președintele Wilson în cele „14 puncte". Cu deplin temei, Topîrceanu a atacat un asemenea punct de vedere, subliniind legitimitatea cerințelor românești, avînd la bază drepturile noastre istorice. „S-au întrebat unii: pe ce bază ducem noi la conferință acțiunea pentru întregirea (de fapt, recunoașterea întregirii — n. ns.) pămîntului românesc? Pe baza tratatului din 1916 sau pe baza principiilor wilsoniene? S-ar părea că pentru multe state învingătoare aplicarea acelor principii ar exclude aplicarea integrală a

---

[25] *Ibidem.*

[26] *Toți cei care au nădăjduit...*, în „Opinia", 18 mai 1919. În ce privește poziția ziarului „Opinia" față de Conferința de pace, vezi și I. Agrigoroaiei, G. Calcan, M. Strugariu, *op. cit.*, p. 461—463.

[27] George Topîrceanu, *Clipa supremă*, în „Opinia", 23 mai 1919.

[28] *Ibidem.*

[29] *Ibidem.* Din *Consiliul celor cinci*, s-a retras mai întîi premierul japonez și, apoi, cel italian, intrat în conflict cu puternicii săi parteneri occidentali, astfel că s-a ajuns la *Consiliul celor patru* și, respectiv, la *Consiliul celor trei*, compus din Wilson, L. George și Clemenceau.

[30] Cf. V. Moisuc, *op. cit.*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condiţiilor din tratatele încheiate înainte de război. Pentru noi, românii, lucrul e mai simplu. Revendicările pe baza cărora am pornit la război şi pe baza cărora am încheiat tratatul erau atît de legitime, atît de departe de ceea ce se cheamă imperialism, încît ele nu au venit în contrazicere cu principiile enunţate mai tîrziu de preşedintele Wilson. Noi am cerut doar garantarea integrităţii vechiului regat şi alipirea regiunilor locuite de o imensă majoritate de români. Aşadar, cu o egală putere pentru stabilirea drepturilor noastre putem invoca la Conferinţă şi tratatul din 1916 şi principiile wilsoniene" [31]. În acelaşi timp, Topîrceanu arăta că, de fapt, marile puteri foloseau aceste principii ca un paravan (pentru a-şi atinge scopurile proprii)) şi cerîndu-le numai altora să le aplice: „Iar dacă marii noştri aliaţi ar găsi că aceste două temelii ale argumentării noastre nu se pot suprapune în mod perfect, pînă la milimetru, ar trebui să ne amintim că întîi a venit tratatul, apoi sacrificiile şi tocmai la urmă principiile. Dacă astăzi ţin cu atîta putere la principii necunoscute în 1916, i-am putea ruga să le aplice mai întîi în propriile lor state, şi pe socoteală proprie, ca să ne dea exemplu" [32].

Şi în alte articole, ziarul „Opinia" exprima protestul poporului român faţă de tratamentul la care era supusă România şi hotărîrea de a acţiona energic pentru recunoaşterea idealurilor sale. „Dar, pe cînd noi, românii, aşteptam respectarea drepturilor, iată că de la Paris veni vestea că şi de data aceasta îndeplinirea idealului nostru e în pericol de a rămîne în parte tot un vis. Ştirea străbate ca un fulger în toate ţinuturile. Românii din patru unghiuri se scoală astăzi ca un singur om pentru a protesta împotriva nedreptăţii de care sînt ameninţaţi. Ei nu au pierdut speranţa că marii aliaţi vor înţelege durerile neamului acesta jefuit timp de secole. Vor înţelege că dacă am făcut sacrificii pentru drept şi idealuri naţionale sîntem în stare să mai facem. Vor înţelege aceasta cînd vor auzi că de la mic la mare, de la tînăr la bătrîn, cerem să ni se recunoască ce-i al nostru" [33]. Se observa, din nou, că tratatele astfel concepute nu vor pune bazele unei opere solide: „Ca şi cum războiul nu ne-a dat măsura tuturor nenorocirilor, pacea de acum ne dă tabloul profundei nemulţumiri şi spectrul revanşei cu scadenţă scurtă. Războiul de pînă acum pare-se că va continua dincolo de pacea de astăzi" [34].

În preajma semnării Tratatului de la Versailles, la 28 iunie 1919, şi imediat după acest act, profesorul Octav Botez a scris în „Opinia" cîteva articole de o mare brogăţie de idei, dovedind o profundă înţelegere a situaţiei internaţionale din acel moment şi a evoluţiei sale, în perspectivă. În articolul intitulat sugestiv *Pe ruinele monarhiei habsburgice* [35], profesorul se referea la procesul formării statelor naţionale din Europa centrală şi de sud-est. În urma căderii regimului ţarist, „nimic n-a mai putut opri manifestarea forţelor centrifuge care ruinau de atîta timp însăşi temeliile monarhiei (austro-ungare — n. ns.). Şi edificiul ei s-a prăbuşit atunci în cîteva zile, pe ruinele vechii monarhii naţionalităţile, cehoslovacii şi polonii la nord, iugoslavii la sud, şi-au văzut realizate aspiraţiile lor seculare, independenţa politică ca şi întregirea etnică. Italienii şi românii s-au alipit la patriile lor de origină". Găsim aici observaţii atente în legătură cu rolul forţelor din interiorul monarhiei care, în condiţii internaţionale favorabile, au dus la capăt un proces istoric necesar. Octav Botez făcea şi o serie de consideraţii privind evoluţia relaţiilor dintre noile state. Prinde teren „ideea unei alianţe politice şi militare cît mai strînse între poloni, iugoslavi, cehoslovaci şi români" [36]. Faţă de unele tendinţe de apropiere austro-germană, autorul articolului scria: „...Alipirea Austriei la blocul german trebuie însă cu orice preţ împiedicată". După cum se ştie, Tratatul de pace de la Versailles va interzice, în mod expres, realizarea Auschlussului, dar el se va realiza totuşi, în alte condiţii istorice, ca urmare a politicii agresive a Germaniei hitleriste.

Cu cîteva zile înainte de semnarea Tratatului de la Versailles, profesorul Octav Botez întreprindea o discuţie asupra conţinutului acestuia şi a posibilelor consecinţe [37]. Din acest

---

[31] „Opinia", 8 iunie 1919.

[32] *Ibidem.*

[33] *Protestarea României* în „Opinia", 29 mai 1919.

[34] *Era lesne de prevăzut...*, „Opinia", 29 mai 1919.

[35] „Opinia", 27 mai 1919.

[36] *Ibidem.* Planul lui Take Ionescu era de a se realiza o alianţă mai largă a statelor din Europa de sud-est. În 1920—1921 se va crea Mica Înţelegere, compusă din Cehoslovacia, Iugoslavia şi România. Polonia nu a putut fi atrasă în această organizaţie regională. În 1921, România şi Polonia au încheiat un tratat defensiv (Vezi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 54 şi urm.).

[37] Octav Botez, *Germania şi Conferinţa de la Versailles*, în „Opinia" 24 iunie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articol, care dovedește o intuiție remarcabilă asupra evoluției evenimentelor, reproducem un fragment semnificativ: „Chiar dacă sub presiunea împrejurărilor, un guvern german va semna (tratatul — n. ns.), e greu de crezut că el o va face fără o rezervă mentală asupra executării viitoare a condițiilor. Conducătorii de mîine ai Germaniei vor căuta desigur să utilizeze neînțelegerile care încep a se desemna între aliați și privirea lor va fi îndreptată mai ales spre estul Europei, unde pentru un spațiu de timp care nu poate fi calculat, starea de lucruri va rămîne tulbure, confuză, haotică. Dacă prin tratatul de la Versailles blocul anglo-saxon obține monopolul maritim și comercial al lumii, dacă Franța capătă o garanție mai sigură care, cu tot eșecul tentativei de a înființa republica renană, o garantează împotriva eventualei agresiuni, în ce privește succesiunea monarhiei habsburgice și mai cu seamă Rusia, Consiliul celor patru e departe de a avea posibilitatea să transforme în realități dorințele și hotărîrile sale. Germania va căuta în viitor să se apropie de Italia și împotriva voinței aliaților va încerca să alipească Austria. Conflictele de interese și de frontieră care nu lipsesc între statele ridicate pe ruinele fostei monarhii dunărene vor fi utilizate de dînsa pentru a-și deschide iarăși calea spre orient. Dar Germania va căuta să stabilească mai ales legături politice și economice cu Rusia de azi și cu cea de mîine". Erau întrevăzute, evident în linii generale, aspecte și fenomene ce se vor produce într-adevăr, mai devreme sau mai tîrziu, în domeniul relațiilor internaționale din perioada interbelică. În încheierea articolului, Octav Botez își exprimă îngrijorarea pentru încordarea existentă și perspectivele păcii: „Problemele pe care încearcă să le rezolve Conferința de la Versailles sînt dintre cele mai complicate pe care le-a cunoscut istoria și ar fi o iluzie să credem că forțele oarbe dezlănțuite de uriașul război vor putea fi oprite în cursul lor de voința cîtorva oameni. Și iată de ce, cu toate că au trecut 7 luni de la încheierea armistițiului și pacea e dorința arzătoare a lumii întregi, o atmosferă de enervare și tensiune stăpînește Europa, popoarele rămîn cu mîna încleștată pe armă și orizontul e pretutindeni întunecat" [38].

În condiții asupra cărora nu stăruim aici, la 28 iunie 1919, Ion I. C. Brătianu, a semnat Tratatul de la Versailles cu Germania, fără ca România să obțină justele sale revendicări [39]. Imediat, delegația română a părăsit Conferința, refuzînd să semneze tratatul cu Austria, a prevederilor sale referitoare la „ocrotirea minorităților", la comerțul exterior și tranzitului, care însemnau știrbirea independenței, suveranității noastre naționale [40].

La scurt timp după semnarea Tratatului de la Versailles, Octav Botez revenea cu aprecieri privind conținutul și consecințele acestuia. „Ziua de 28 iunie, în care Republica Germană a semnat pacea cu Aliații e desigur o mare dată istorică. La Versailles în aceeași sală a oglinzilor, în care acum 48 de ani, sfidînd umbra lui Ludovic al XIV-lea și Napoleon, regele Prusiei se încorona ca împărat al Germaniei (încoronarea lui Wilhelm I, la 18 ianuarie 1871 — n. ns.), Franța învingătoare alături de Aliați dictează condițiile ei învinsului" [41]. Imperiul german, „mîndrul și insolentul edificiu pe care îl ridicase Bismarck e azi la pămînt". Nu se poate vorbi, însă, de instaurarea păcii definitive. „Victoria de azi (...) nu poate risipi atmosfera de neîncredere și nesiguranță care stăpînește popoarele apusului (și nu numai ale apusului — n. ns.). După 5 ani de grozave încercări și de sacrificii

---

[38] *Ibidem*. Într-un alt articol, se aprecia că pacea de la Versailles s-a făcut, reluîndu-se expresia lui Kant, „cu rezerva ascunsă a unui viitor război [...]. Și atunci, filosofia și știința nu pot recunoaște actul de la Versailles ca o pace a lumii, ci numai ca un armistițiu pretențios și nesigur". Renovatus [C. R. Ghiulea], *Păcate istorice*, în „Opinia", 4 iulie 1919.

[39] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 23.

[40] În legătură cu această atitudine, ziarul „Opinia" scria: „Există aproape o unanimitate de păreri în rîndul conducătorilor politici (români — n. ns.), că o pace care atinge independența noastră politică și economică nu este de acceptat". Articolul remarca situația dificilă a lui Brătianu, care a fost promotorul alianței cu Franța, iar acum se află în conflict cu imperialismul (termenul folosit în articol) francez. Articolul se referea „la faptul extraordinar — și în aceasta constă tragismul nemaipomenit al domnului Brătianu — că șampionul politicii franceze în România să vie într-un evident și neînlăturat conflict cu acel care reprezintă esența politicii imperialiste franceze. Domnul Brătianu vine în conflict cu domnul Clemenceau! Rezultatul — se impun niște condiții care nu numai că nu corespund onoarei poporului român, ci constituie o gravă primejdie pentru viața noastră economică în viitor. Aceste condiții izvorăsc incontestabil din natura însăși a Conferinței de la Paris. Ele sînt o consecință nediscutabilă a spiritului care a prevalat la Versailles" *(Politica de rezistență și nesemnare*, în „Opinia", 2 iulie 1919).

[41] Octav Botez, *După semnarea păcii cu Germania*, în „Opinia", 8 iulie 1919.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uriaşe, ele se întreabă dacă pacea aceasta va avea soliditatea şi durata acelei păci nefaste a lui Bismarck (Tratatul de la Frankfurt pe Main, 10 mai 1871 — n. ns.), dacă ea nu ar prinde oare în conţinutul ei, ca şi aceea, germenii unor noi războaie?". Germania nu poate fi mulţumită de tratatul de pace „şi va continua să se considere ca victimă a unei mari nedreptăţi". Se vor adînci, deci, contradicţiile franco-germane; în acelaşi timp, „înţelegerea între Franţa, Anglia şi America e departe de a fi deplină [şi] nu e nici un secret că interesele Franţei se ciocnesc aici cu cele ale Italiei. Şi în faţa acestor perspective întunecate, nemulţumirea şi decepţia popoarelor care au făcut războiul apare mai justificată cînd ne gîndim la cuvintele magice cu care guvernele au legănat aproape 5 ani mizeria şi credulitatea imensă a maselor: e ultimul război pe care îl poartă omenirea, după el va veni dezarmarea [...], pacea perpetuă visată de filosofi... Dacă unii din noi au avut o clipă măcar iluzia că aceste idealuri s-au apropiat de pămînt, azi nu mai putem spera, ultimul cuvînt rămîne tot acel al forţei, ele au zburat iarăşi în cerul albastru al utopiei" [42]. Profesorul ieşean evidenţia, în urma adoptării primelor hotărîri la Paris, caracterul şubred al păcii „trasate" de Tratatul de la Versailles, contradicţiile dintre statele învingătoare şi cele învinse, dar şi între puterile din tabăra statelor învingătoare. Ca şi Topîrceanu, Octav Botez se întreba dacă nu cumva pacea de la Versailles nu cuprinde, în conţinutul ei, germenii unor noi războaie.

Cu accente puternice, aprobînd şi spirijind — din motivele arătate — poziţia lui Ionel Brătianu la Conferinţă, ziarul „Mişcarea" ataca atitudinea marilor puteri şi cerea o politică de rezistenţă. „Nu e chestiune care să se dezbată înaintea ei (a Conferinţei — n. ns.), fără ca România să fie nedreptăţită. Ce fel de dreptate este la Versailles? [...]. Trebuie să ne împotrivim cu ultima energie pentru ca nici una din aceste hotărîri arbitrare să se înfăptuiască" [43]. Faţă de declaraţiile lui Hoover, după care prestigiul Conferinţei ar fi grav periclitat, „prin gesturile de independenţă şi nerespect" al unor state, ziarul scria: „Nu ştim [...] dacă celelalte state (nedreptăţite — n. .sn) sînt gata să urmeze politica de rezistenţă a României, pentru a-şi satisface justele lor revendicări. În schimb, însă, noi, cei mici şi oropsiţi putem şti mai bine decît dl. Hoover cauzele tuturor acestor nemulţumiri care scad prestigiul Conferinţei. Căci e copilăresc de a acuza pe cei nedreptăţiţi de «imperialism» şi «pretenţii absurde», necăutînd cauzele mai adînci ale conflictelor". Principala cauză constă „în încercările de terorizare a micilor naţiuni prin impunerea unor măsuri arbitrare, — fiind tratate ca învinse, ba încă şi mai sever. Căci dacă Germania a fost lăsată să facă contrapuneri scrise şi Austria să discute verbal, — micile naţiuni nu s-au bucurat nici de acest drept... Dar oare pe forţă trebuia să se răzime prestigiul conferinţei care avea menirea să facă o operă de dreptate?" [44]. „În numele cui oare — se întreba ziarul, într-un alt articol — dl. Wilson impune României lucruri imposibile?". Pentru ce dl. Hoover „ne nedreptăţeşte în folosul duşmanului? Un singur răspuns este: delegaţia americană se conduce după simpatii sau antipatii (a se citi interese — n. ns.) inspirate de intrigile de culise" [45].

Aşa cum s-a observat chiar atunci, iar istoriografia noastră a insistat, în ultima vreme, asupra acestei chestiuni, în spatele reprezentanţilor marilor puteri din Consiliul Suprem erau interesele economice ale guvernelor respective, ale unor importante cercuri monopoliste occidentale, interese ce trebuiau realizate pe seama statelor mici. În iunie 1919, Ion I. C. Brătianu scria la Bucureşti: „Nu ne putem face iluzii, ne aflăm în faţa [...] apetiturilor trusturilor care hotărăsc în spatele lui Wilson" [46].

Conferinţa păcii a fost şi terenul de dispută, între marile monopoluri, a petrolului românesc [47]. Oficiosul liberal „Viitorul" va scrie, la 28 iulie 1920, că marii aliaţi au tratat România la Conferinţă „aproape ca ţară învinsă", deoarece au urmărit să acapareze petrolul ei. Într-un alt articol, acelaşi ziar consemna, la 20 iunie 1920: „Dacă delegaţia noastră (la Conferinţă — n. ns.) ar fi fost mai «culantă» în chestia petrolului, multe ultimatumuri n-am fi primit şi multe articole de gazetă injurioase împotriva noastră nu s-ar fi scris într-o anumită presă din America şi din Anglia". Aceeaşi opinie a fost împărtăşită şi de către unii autori străini [48]. La Paris, în 1919, marii aliaţi au încercat să profite de

[42] *Ibidem.*

[43] *Încă o nedreptate?* în „Mişcarea", 22 iulie 1919.

[44] *Prestigiul Conferinţei*, în „Mişcarea", 31 august 1919.

[45] *America şi pacea*, în „Mişcarea", 1 septembrie 1919.

[46] Cf. *România în primul război mondial...*, p. 428—429.

[47] Vezi, pe larg, Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc la Conferinţa păcii de la Paris din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol» din Iaşi", t. VII, 1970, p. 225 şi urm.

[48] *Ibidem*, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

greutățile prin care trecea România imediat după război pentru a obține de la ea importante concesii în materie de petrol. Reprezentanții români au procedat la unele schimburi de vederi cu marile puteri, pentru a obține credite și produse alimentare, necesare operei de refacere, ameliorării situației interne. Între aceste discuții, au fost și cele purtate cu membrii delegației americane, privind aprovizionarea României de către A.R.A., al cărei președinte era Herbert Hoover. În schimbul cîtorva milioane acordate României, americanii urmăreau să-și instaureze dominația asupra petrolului românesc [49]. Delegația română nu putea să primească asemenea condiții care știrbeau grav independența și suveranitatea națională. Din această cauză, Wilson și Hoover se declarau — cum observa și ziarul „Mișcarea" — nemulțumiți de „gesturile de independență și nerespect" ale României și exercitau asupra ei presiuni deosebit de puternice, terorizînd-o, „prin impunerea unor măsuri arbitrare".

Ziarul „Mișcarea" consemna cu satisfacție faptul că în presa străină au apărut declarații favorabile României. Dincolo de unele exagerări (se afirma că întreaga presă străină sprijinea cauza românească, ceea ce nu corespundea realității), reproducerea unor aprecieri din străinătate releva, o dată în plus, tratamentul nedrept aplicat României de marile puteri. În legătură cu o declarație făcută biroului de presă din Berna, se nota: „Înregistrăm cu satisfacție această nouă declarație care învederează că cei mai mari de la Paris hotărăsc acolo singuri de soarta lumii întregi, lucrînd în dezacord cu cel mai elementar simțămînt de dreptate și împotriva dorinței opiniei publice universale. Într-adevăr, în timp ce această opinie publică dreaptă în judecata ei este de partea României, cei mari se întrec în nedreptăți față de noi, impunîndu-se un regim de robie politică și economică, împotriva căruia bunul simț și conștiința universală nu va putea să nu protesteze" [50]. Într-un alt articol, se arăta că în Camera franceză un deputat s-a referit la „politica greșită" a Aliaților față de România și „a protestat împotriva faptului că Aliații vor să impună României o lege în chestia minorităților" [51].

În urma hotărîrii „puterilor aliate și asociate" de a semna, la 10 septembrie 1919, Tratatul cu Austria de la Saint-Germain, guvernul liberal și-a prezentat demisia, declarînd că nu poate iscăli un tratat „incompatibil cu demnitatea și independența națională" [52]. A urmat un guvern condus de generalul Arthur Văitoianu, care s-a situat pe aceeași poziție a nesemnării tratatului, în pofida notelor ultimative, repetate, primite din partea Consiliului Suprem. În mai multe articole, ziarele „Opinia" și „Mișcarea" au luat în dezbatere conținutul și caracterul acestor note. „România se află în fața unui ultimatum trimis de către Consiliul Suprem" — scria „Opinia" din 18 noiembrie 1919 [53]. Termenii în care este conceput documentul depășesc cu mult tonul actelor „care au existat în mod normal între state aliate și asociate". Consiliul Suprem amenință România cu eliminarea din alianță și din Liga Națiunilor, cu ruperea relațiilor diplomatice dintre statele respective și România [54].

Referindu-se la același ultimatum, „Mișcarea" scria: „Se confirmă știrea că, în afară de nota de la 12 octombrie, Consiliul Suprem a trimis o nouă notă guvernului român, pretinzînd executarea imediată a condițiilor de pace, pe care Aliații cred că le pot impune României prin note redactate în tonul celei din urmă, remisă la București. E un mijloc de presiune pe care Consiliul Suprem mai nădăjduiește să impună României executarea unor condiții de pace inacceptabile și să salveze astfel autoritatea consiliului de la Paris [...]. Cu asemenea note, însă, nu se poate schimba nici atitudinea și nici acțiunea României, care nu poate primi ordine de la nimeni și nici amestec din afară în treburile interne" [55].

În aceeași zi, în ziarul „Opinia" apărea articolul *Somațiune în regulă*, din care reproducem cîteva rînduri: „Nota ultimă a Aliaților, redactată în termenii în care Consiliul Suprem nu s-a adresat decît numai Germaniei, nu și celorlalte țări învinse, constituie un ultimatum [...]. Sîntem înștiințați că, dacă pînă în 7 zile nu semnăm pacea cu Austria, vom fi eliminați din rîndul statelor aliate și asociate și relațiile diplomatice cu noi vor fi

[49] *Ibidem*, p. 233 și urm.
[50] *Dreptatea României*, în „Mișcarea", 4 septembrie 1919.
[51] *Camera franceză pentru România*, în „Mișcarea", 11 septembrie 1919.
[52] Vezi și M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, Editura politică, București, 1976, p. 109.
[53] *Aliații ne trimit un ultimatum*, în „Opinia", 18 noiembrie 1919.
[54] *Ibidem*.
[55] *Noua notă a Consiliului Suprem către România*, în „Mișcarea", 19 noiembrie 1919

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rupte" [56]. Comentînd atitudinea guvernului Văitoianu („sîntem în fața unui refuz categoric"), „Opinia" recomanda o atenție deosebită față de consecințe („în privința cărora Aliații ne-au vorbit la timp"), față de tratamentul discriminatoriu practicat de aceștia: „S-a văzut doar de atîtea ori că Aliații au două măsuri: una pentru puterile mari, alta pentru statele mici!" [57].

La 28 noiembrie 1919, guvernul a răspuns printr-un lung memoriu adresat Conferinței de pace, în care demonstra motivele pentru care nu poate accepta semnarea Tratatului de la Saint-Germain [58]. Guvernul refuză să semneze — se preciza într-un articol — pentru că nu poate accepta chestiunea „protejării" minorităților și „dispozițiunile pe care aceste puteri le vor judeca necesare pentru a proteja libertatea tranzitului și un regim echitabil pentru comerțul celorlalte națiuni" [59]. Ziarul reproducea din „Viitorul" cîteva reflecții pe marginea „notei amenințătoare" a Aliaților: „Dealtfel, e momentul să ne întrebăm, cu acest prilej, cu ce autoritate ia Consiliul Suprem asemenea hotăriri care ar putea fi numai în căderea Conferinței? În numele cui acest Consiliu Suprem adresează ultimatum unui stat aliat?" Acesta reprezintă, de fapt, „un abuz de putere" [60].

Cu toată opoziția unor state mici, marile puteri și-au impus voința. Noul guvern român, condus de Al. Vaida-Voevod a semnat, în decembrie 1919, Tratatul de la Saint-Germain. Micile modificări obținute de Al. Vaida-Voevod nu au schimbat spiritul și caracterul tratatului, oferind posibilități marilor puteri de a se amesteca în treburile interne ale României. Cu toate acestea, Tratatul dela Saint-Germain are meritul de a fi confirmat, pentru prima dată în istoria dreptului internațional, autodeterminarea popoarelor și formarea unor state independente și suverane pe ruinele vechii monarhii [61]. Acțiunile comune (un front comun permanent, bine organizat, nu s-a realizat) ale statelor aliate mici, protestul energic împotriva atitudinii marilor puteri (exprimat deschis și de numeroase ziare românești), deși n-au avut rezultate notabile, au contribuit la auzirea pe arena internațională a glasului acestor state, care își afirmau idealuri și aspirații proprii. Această năzuință a statelor mici aliate de a face o politică proprie, de a-și realiza cele mai vitale interese naționale, a avut ecou în opinia publică occidentală, s-a bucurat de sprijinul unor personalități marcante, politice și culturale [62].

În cîteva articole publicate în „Opinia", la începutul anului 1920, sub semnătura lui T. Rășcanu, s-a întreprins o analiză critică a tratatelor de pace încheiate în 1919, o analiză care căpăta, de multe ori, accente prea puternice, negîndu-se Conferinței orice operă constructivă, neamintindu-se nimic de faptul că ea consfințise, chiar și pînă în acel moment, realități ale procesului de autodeterminare a popoarelor. Trecînd peste aceste aprecieri negativiste („Conferința de pace a dat faliment!", iar tratatele încheiate cu Germania, Ungaria și Bulgaria sînt „trei petice de hîrtie mai mult!"), reținem observația în legătură cu discrepanța între ceea ce așteptau popoarele de la această pace și ceea ce s-a realizat: „A trecut un an de cînd, virtualmente, marele război european s-a terminat prin prăbușirea Puterilor Centrale și totuși nu s-a putut încheia încă acea pace pe care omenirea greu încercată o visa. Nu s-a putut încheia acea pace dreaptă și sinceră din care emană impresia trăiniciei și care să dea lumii imboldul reluării firului vieții normale [...]. După ce a trezit atîtea legitime speranțe, Conferința de la Paris, care putea fi măcar preludiul viitoarei păci definitive, n-a ajuns decît să fie preludiul unor viitoare conflicte internaționale". Autorul se referea apoi la complicațiile deosebite create prin plecarea lui Wilson de la Conferință și prin neratificarea de către S.U.A. a tratatului de la Paris [63].

La sfîrșitul războiului, arăta T. Rășcanu într-un alt articol, se părea că viitoarea lume se va întemeia „pe cele două principii fundamentale: egalitate și libertate". Ele s-au spulberat „ca rămășițele unui fum". „În adevăr, cei cinci (de fapt, cei trei — n. ns.) autocrați — atotputernici prin victoria popoarelor lor — zăvorînd bine ușile, s-au încuiat spre a fugi de lumina zilei, în beciul diplomației secrete și, deasupra hărții sărmanei Europe plină de sînge și sfîrtecată de război, s-au așezat să-și împartă prada [...]. Adevărata

---

[56] „Opinia", 19 noiembrie 1919.
[57] *Refuzăm să semnăm*, în „Opinia", 21 noiembrie 1919.
[58] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 24—25.
[59] *De ce nu semnează România*, în „Mișcarea", 29 noiembrie 1919.
[60] *Ibidem*.
[61] Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, Editura politică, București, 1975, p. 9—10; M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 43.
[62] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 25—26.
[63] T. Rășcanu, *Problema păcii*, în „Opinia", 13 ianuarie 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statornicie a păcii adevărate va trebui să răsară abia de acum înainte". Se exprima speranța că timpul și popoarele vor face mai mult decît „ceea ce n-au știut sau n-a vrut să facă diplomații" [64]. Sînt astfel surprinse o serie de elemente reale în ce privește modalitatea de lucru, poziția marilor puteri la Conferință etc., dar se prezintă rezultatele ei ca fiind *total* rupte de realitate: „...Tratatul de pace nu era decît o stîrpitură artificială și fără viață [...], o neviabilă stîrpitură" etc. Între altele, explicația trebuie căutată, așa cum am mai arătat, în puternicile nemulțumiri față de atitudinea adoptată la Paris de marile puteri, în îngrijorarea pentru viitorul păcii, ca urmare a caracterului unor tratate încheiate imediat după război, a contradicțiilor manifestate în cadrul Conferinței.

Astfel, într-un alt articol publicat de același ziar, se arăta că pacea încheiată după primul război mondial este fragilă și că este nevoie de mari eforturi pentru a o consolida. „Starea în care se găsește Europa în urma semnării Tratatului de la Versailles au numit-o conducătorii vremelnici ai națiunilor «pace», socotind că denumirea este suficientă pentru ca și noțiunea reprezentată prin ea să existe. Și, pornind de la această falsă apreciere a lucrurilor, o seamă de istorici și oameni politici au intrat în analiza acestei «păci», căutîndu-i de pe acum efectele și prevăzînd pentru viitor care va fi situația Europei — și a întregii lumi chiar — decurgînd din acest efort al forțelor învinse și învingătoare" [65]. Era preluată afirmația profesorului de Drept constituțional, C. Stere, care „numește regimul sub care va trebui să trăiască omenirea, în urma înfrîngerii Germaniei, «Pax Britanica». Și, adaugă d. Stere, cîtă vreme omenirea nu va ști să-și asigure o ordine mondială de drept, în care statele naționale să intre ca factori egal limitați, în suveranitatea lor, dar și egal îndreptățiți, această ordine va fi impusă de «Pax Britanica»". Anglia nu a luptat, în fond, pentru „libertatea omenirii", ci pentru a-și adăuga „o nouă pradă pentru mărirea puterii regelui Indiilor". Dar, în urma sacrificiilor făcute, oamenii așteaptă o altfel de pace: „Cu fruntea în țărîna desfundată de obuzele pacificatoare, cu mîinile înroșite de sîngele fratern, vărsat pentru aceeași operă de pacificare, oamenii își caută pacea adevărată, născută nu din articolele întortocheate ale unui tratat oarecare, ci izvorîtă din iubirea de viață, din respectarea dreptului la viață, din respectarea ființei omenești" [66].

Problema era discutată și într-un articol apărut în aprilie 1921. Nu există, nici după 1918, o pace reală atît timp cît se mențin unele conflicte și se încalcă egalitatea între popoare. Iată cîteva observații ce își păstrează, în mare măsură, valabilitatea: „Europa formează un tot indivizibil de stări economice, sociale și politice [...]. O izolare a statelor nu este posibilă [...]. Dacă pacea nu este real statornicită într-o parte a continentului, atunci toate celelalte părți suferă lipsa de pace [...]. Pentru o conlucrare necesară a popoarelor este indispensabilă stima reciprocă, îngăduiala și bunăvoința. Fiecare cuvînt trebuie ascultat și fiecare parte are dreptul la avantajul și satisfacțiile posibile. Astăzi avem o pace consemnată prin tratate, dar nu o pace reală. Încetarea stării de război, consfințită prin semnături diplomatice, nu înseamnă nimic fără o reluare a raporturilor de interese între state și a legăturilor de prietenie între popoarele foste adverse" [67].

Sistemul tratatelor de la Paris a exprimat interesele marilor puteri învingătoare, a cercurilor monopoliste occidentale în reîmpărțirea zonelor de influență, în obținerea unor importante avantaje financiare, în asigurarea preponderenței lor politice și economice etc. Pe această bază nu se putea realiza și nu s-a realizat o pace trainică. Nu putem fi de acord însă cu aprecierile negativiste (care își au explicațiile lor) privitoare la tratate ca „simple petice de hîrtie", „creațiuni artificiale" etc. Precizăm că atacurile *din această direcție* ale sistemului de tratare de la Paris nu trebuie, în nici un moment, confundate cu atacurile *din direcția opusă*, de natură revizionistă, revanșardă, întreprinse de cercuri politice reacționare germane, maghiare etc. Tocmai de aceea, chiar cu riscul de a ne repeta, subliniem că tratatele au consemnat și anumite realități pozitive, expresie a unor procese istorice necesare.

Astfel, la 4 iunie 1920, dr. I. Cantacuzino și N. Titulescu au semnat Tratatul de la Trianon, care consfințea, pe plan internațional, unirea Transilvaniei cu România, rezultat al luptei întregului popor român. Unirea a fost înfăptuită la 1 Decembrie 1918; așa cum am arătat, diplomația română a avut de înfruntat și depășit, în recunoașterea internațională a Unirii, în fixarea granței dintre România și Ungaria, numeroase greutăți izvo-

[64] Idem, *Revizuirea Tratatului de la Versailles*, în „Opinia", 8 martie 1920.
[65] G. Spina (Iosif Schreiber), *„Pax Humana"*, în „Opinia", 3 octombrie 1920.
[66] *Ibidem*.
[67] *Nevoia unei păci reale*, în „Opinia", 1 aprilie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rîte din opoziţia unor cercuri politice maghiare, dar şi din atitudinea unor cercuri politice din statele Aliate, fapt care a provocat multă îngrijorare la Bucureşti, Praga şi Belgrad [68]. Asemenea greutăţi nu au fost înlăturate prin semnarea Tratatului de la Trianon.

Revizionismul cercurilor conducătoare maghiare a determinat reacţia promptă a opiniei publice din România, ca şi din celelalte ţări „moştenitoare" ale Imperiului austro-ungar. Semnificativă este atitudinea ziarului „Opinia" faţă de călătoria lui Carol de Habsburg în Ungaria, în martie — începutul lui aprilie 1921 [69]. Încă la începutul lui septembrie 1920, ziarul scria: „Ştirea care în diferite rînduri a circulat în presa europeană, după care ar fi vorba de revenirea pe tronul Ungariei a fostului împărat Carol, revine din nou pe tapet, cu caracter de pronunţată verosimilitate" [70]. Se manifestă îngrijorarea faţă de poziţia unor cercuri franceze şi engleze de a sprijini Ungaria, cu scopul realizării penetraţiei lor economice în zonă [71].

După cum se ştie, în 1919—1920, s-a conturat proiectul francez de creare a unei „Confederaţii danubiene", o înţelegere între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia şi România, avînd drept scop declarat apropierea lor economică. Franţa urmărea, de fapt, să bareze drumul Germaniei spre Mitteleuropa şi să împiedice Auschluss-ul, să satisfacă interesele monopolurilor proprii în această parte a Europei şi să acorde satisfacţie Ungariei în schimbul încredinţării grupului Creusot a exploatării căilor ferate etc. [72]. Articolul din „Opinia" se referea şi la acest acord ungaro-francez, de concesionare a căilor ferate ungare, „menit a asigura mari avantaje economice Franţei" [73].

Cîteva zile mai tîrziu, apărea în „Opinia" articolul lui Demostene Botez intitulat sugestiv *Reapar strigoii*, în care erau demascate tendinţele revizioniste ale unor cercuri reacţionare, în contradicţie cu mersul firesc al istoriei. „... Habsburgii vor să revină la tron, sau mai bine zis se lasă să fie aduşi şi să fie depuşi ca un pachet pe tronul ce făcea şi înainte echilibristică pe două picioare (Viena şi Budapesta — n. ns.)". Magnaţii unguri, tradiţionalişti şi şovinişti, nesocotind faptele istorice care au determinat dezastrul Imperiului habsburgic, au continuat [...] să poarte pinteni sub pantaloni civili, să ţese intrigi insultînd şi calomniind pe români" [74]. Demostene Botez sesiza foarte bine substratul apropierii franco-ungare: „Franţa, prin interesele ei financiare" şi pentru a îndepărta Ungaria de Germania, „a început să simpatizeze cu frenezie pe unguri. Astăzi, concomitent cu concesionarea căilor ferate ungare unei societăţi franceze se dă iminentă venirea pe tronul Ungariei a fostului împărat, rege şi nu mai ştiu ce, Carol". Aristocraţia ungară „e în stare să concesioneze tot, numai să vină un rege, chiar cu o roată cu aripi de ceferist pe coroană [...]. Habsburgii chiar sub formă de strigoi trebuie să vină pentru salvarea tradiţiei şi capitalismului unguresc". Numai că această încercare nu va reuşi, fiind „un artificiu de laborator şi o creaţiune chimică, ca tot ce concepe artificial capitalismul francez", o acţiune în contradicţie cu „spiritul vremii şi trezirea popoarelor [...]. În vremuri în care împăraţii vii se culcă seara cu baloanele de oxigen lîngă ei, fostul împărat Carol vrea să reînvie ca atare, cu act de naştere iscălit de Franţa" [75].

Asupra caracterului anacronic, reacţionar, al acţiunii a revenit Demostene Botez în acelaşi ziar [76], imediat după sosirea lui Carol la Budapesta. „După războiul mondial a venit cascada tronurilor ţărilor învinse [...]. Cu ocazia aceea s-a dovedit că tronurile sînt

---

[68] Vezi, pe larg, Eliza Campus, *Mica Înţelegere...*, p. 40 şi urm.; *România în primul război mondial...*, p. 440 — şi urm.; Mircea Muşat, *Înfăptuirile maselor populare din România din anul 1918 şi confirmarea lor pe plan internaţional*, în „Anale de istorie", nr. 2, 1976, p. 60 şi urm.; Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon-consacrare internaţională a legitimităţii Unirii Transilvaniei cu România*, în „Analele de istorie", nr. 3, 1976, p. 54 şi urm.

[69] Guvernele Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi României au exprimat în mod hotărît protestul lor, cerînd plecarea imediată a lui Carol. În acest context, cele trei state şi-au intensificat acţiunile de creare a Micii Înţelegeri (Eliza Campus, *Mica Înţelegere...*, p. 60).

[70] *Habsburgii pe tronul Ungariei*, în „Opinia", 5 septembrie 1920.

[71] *Ibidem.*

[72] Eliza Campus, *Mica Înţelegere...*, p. 41—42. Ameninţate în suveranitatea lor naţională, guvernele României, Iugoslaviei şi Cehoslovaciei au declarat deschis că se opun hotărîrii creării „Confederaţiei danubiene". Proiectul francez a eşuat (*Ibidem*, p. 43—44).

[73] *Habsburgii pe tronul Ungariei...*

[74] Demostene Botez, *Reapar strigoii*, în „Opinia", 8 septembrie 1920.

[75] *Ibidem.*

[76] Demostene Botez, *Vin strigoii!*, în „Opinia", 6 aprilie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în fond tot niște scaune, ca cele obișnuite pe care stăm și noi, muritorii, la berărie sau la sobă. Sculptura și îmbrăcămintea lor nu le dă nici o trăinicie". În condițiile manifestării unui proces de democratizare pe plan internațional („cel dintîi suflu de democrație în Rusia a desființat Țarul cu toată camarila"), „apariția ex-împăratului Carol e o apariție de strigoi. Umbra lui a apărut pe culoar alături de cea a fostului mareșal al Curții, contele Huniady. E un pelerinaj de cinematograf" [77].

Un alt articol observa că faptele de la Budapesta au grăbit înființarea Micii Înțelegeri și considera că dacă această alianță s-ar fi realizat mai înainte, „atunci lovitura de teatru de la Budapesta nici nu s-ar fi produs, întrucît monarhiștii unguri ar fi știut că vor ridica împotrivă-le, efectiv și imediat, forța Micii Antante, special pregătită pentru această eventualitate" [78]. Chiar dacă Mica Înțelegere, precizăm noi, era numai în curs de organizare, cele trei state și-au exprimat în mod hotărît protestul, precizînd că vor recurge la măsuri militare dacă Carol nu va fi obligat să plece imediat [79]. „Lovitura de teatru de la Budapesta — se arăta în același articol — a putut produce emoție la primul moment, dar acum nu mai poate constitui nici un motiv de îngrijorare. Totul se va sfîrși cu deplasarea habsburgului spre țărmul Spaniei, care oferă un mediu mai adecvat pentru construirea imaginară a castelelor și tronurilor de carton" [80].

Presa ieșeană a urmărit, în special în deceniul al III-lea, mult discutata problemă a reparațiilor de război, care nu a putut fi soluționată la Conferința păcii. Pe fondul unor contradicții puternice între marile puteri, îndeosebi între Franța și Anglia, România — socotit stat „cu interese limitate" — a fost nedreptățit, neținîndu-se seama decît în mică măsură de contribuția importantă și sacrificiile mari făcute în timpul primului război mondial [81]. Conferința de la Spa, care s-a desfășurat sub semnul unor dezbateri furtunoase, a hotărît, fără ca delegația română ca și a altor state mici să poată participa la discuții, ca României să i se repartizeze o cotă de numai 1% din reparațiile germane și 10,55% din cele orientale, cu totul necorespunzătoare față de pagubele suferite în timpul războiului [82].

„Opinia" din 6 septembrie 1920 reproducea fragmente din declarația guvernului român, semnată de dr. Cantacuzino și N. Titulescu, care, aprecia ziarul, „poate fi socotită ca un act de demnitate națională" [83], reprezentînd protestul față de hotărîrile Conferinței de la Spa. „...România — se preciza în declarație — a sperat întotdeauna și speră încă că repartiția despăgubirilor se va face pe baza pagubelor dovedite în regulă de fiecare dintre interesați și că reducerea impusă de imposibilitatea Germaniei de a plăti toate pagubele pricinuite de ea va fi suportată în mod egal de toate țările ce au luptat împreună contra Germaniei. Însă scara proporțională alcătuită la Conferință aruncă numai în sarcina anumitor țări consecința imposibilității Germaniei de a plăti tot ce de drept ar trebui să deburseze. În adevăr, România nu poate admite ca unele din statele aliate să încaseze de 5 sau 10 ori mai mult prin despăgubiri, cînd este evident că aceste țări n-au suferit de cinci sau zeci de ori mai mari ca ale noastre". Guvernul român făcea, în același timp, un apel către Consiliul Suprem pentru ca repartiția să fie revizuită, deoarece nu poate accepta situația impusă: „Guvernul actual sau oricare altul nu va putea să justifice în fața țării că regimul ce i se impunea este drept atunci cînd va fi comparat cu regimurile de favoare de care beneficiază alte țări [...]. În cazul în care hotărîrea de care e vorba va fi definitivă, delegații plenipotențiari ai României [...] declară, în numele guvernelor lor, că nu pot subscrie la aranjamentul proiectat" [84]. În perioada imediat următoare, ziarele „Opinia" și, în special, „Mișcarea" vor urmări evoluția problemei, aprobînd atitudinea și eforturile diplomației românești în direcția recunoașterii drepturilor românești.

---

[77] *Ibidem.*

[78] *Insuccesul monarhismului maghiar*, în „Opinia", 7 aprilie 1921

[79] Eliza Campus, *Mica Înțelegere...*, p. 60.

[80] *Insuccesul monarhismului maghiar...*

[81] Em. Bold, *op. cit., passim.*

[82] *Ibidem*, p. 26—27. Mai tîrziu, în urma eforturilor depuse de N. Titulescu, s-a adăugat acestui procent, 0,1. Chiar din această cotă parte mică, România a primit, în perioada următoare, o sumă redusă.

[83] *Un act de demnitate națională*, în „Opinia", 6 septembrie 1920.

[84] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România a afirmat răspicat, că, odată Unirea cea mare realizată, ea nu urmăreşte decît apărarea graniţelor, consolidarea independenţei şi suveranităţii naţionale. „Atîta vreme cît România nu este atacată — scria „Opinia" — politica ei trebuie să însemne dorinţa de refacere şi tămăduire a relelor războiului, trebuie să însemne hotărîrea de reconciliere cu toţi vecinii. România nu mai are revendicări teritoriale de formulat. Ea nu mai are război de făcut" [85]. Permanent, presa ieşeană la care ne-am referit, ca şi presa românească în general, a oglindit în continuare eforturile diplomaţiei româneşti în această direcţie şi a exprimat poziţia opiniei publice româneşti de promovare a apropierii între popoare şi de consolidare a păcii în lume. „Politica externă a României fiind o politică pacifistă, leală, statul român, după încetarea războiului şi încheierea tratatelor de pace, a căutat să strîngă raporturile amicale cu toate statele, mari sau mici" [86]. Acelaşi ziar expunea cu claritate obiectivele României şi necesitatea unei atitudini active, perseverente, pentru consolidarea păcii : „...Prin politica ce o face de la semnarea tratatelor de pace, România, pe de o parte, urmăreşte consolidarea tuturor rezultatelor obţinute, iar, pe de altă parte, ea tinde să menţină o politică de pace, nu numai pentru ea, dar pentru toate statele care trebuie să se refacă, să se consolideze şi să beneficieze de epocile păcii. Tratatele semnate de la încetarea războiului n-au realizat încă o pace reală" [87].

Aspectele luate de noi în discuţie, la care evident, se pot adăuga şi altele, evidenţiază, o dată în plus, interesele imperialiste ale marilor puteri capitaliste, aşa cum s-au manifestat ele la Conferinţa de pace de după primul război mondial şi aşa cum au fost reflectate în două ziare ieşene, „Opinia" şi „Mişcarea". Peste orientările diferite în problemele de politică internă şi peste diferenţele de păreri în rezolvarea concretă a unor chestiuni externe, aceste ziare, ca şi presa românească în general, s-au situat pe poziţia comună a apărării drepturilor fundamentale ale naţiunii române, ridicîndu-se cu hotărîre împotriva tendinţelor cercurilor politice şi economice occidentale de ştirbire a independenţei statului român, de intervenţie în treburile sale interne. Prin tematica abordată, prin atitudinea hotărîtă adoptată, presa ieşeană discutată aici a depăşit „statutul" unei simple prese locale, oarecare, constituind — în raport direct cu viaţa cultural-politică a oraşului — o parte însemnată, deosebit de activă, a presei româneşti angajate plenar în opera de consolidare a României întregite, de apărare a independenţei şi suveranităţii naţionale.

L'ATTITUDE DES GRANDES PUISSANCES À L'ÉGARD DE LA ROUMANIE À LA CONFÉRENCE DE LA PAIX ET LA PRESSE DE JASSY (1919—1920)

RÉSUMÉ

L'unité de l'Etat roumain, achevée en 1918, a été le résultat d'un long processus historique et la victoire éclatante du mouvement de libération sur les deux versants des Carpathes. Une fois cet acte réalisé, la Roumanie s'efforça de le consolider à l'intérieur ainsi qu'à l'extérieur. La sauvegarde de l'intégrité territoriale, l'affermissement de l'indépendance et de la souveraineté nationale représentaient les objectifs fondamentaux de l'activité que déploya la diplomatie roumaine entre les deux guerres mondiales.

En janiver 1919 s'est réunie à Paris la Conférence de la paix. C'est à cette Conférence que la Roumanie — ainsi que d'autres petits Etats — dut subir un traitement défavorable : elle figurait parmi les Etats à „intérêts limités".

A la Conférence de la paix, les grandes puissances furent obligées de tenir compte des modifications territoriales qui s'étaient produites en 1918 sur la carte politique de l'Europe,

[85] *Take Ionescu şi problemele externe*, în „Opinia", 20 iunie 1920.
[86] *Raporturile româno-austriece*, în „Mişcarea", 6 februarie 1924.
[87] *Politica de pace a României*, în „Mişcarea", 27 aprilie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et les traités signés alors consacrèrent la réalité existante : la constitution ou le complètement des Etats nationaux du centre et du sud-est du „vieux" continent.

La diplomatie roumaine eut à livrer, à la Conférence de la paix, un rude combat pour que soient reconnus ses droits nationaux et les sacrifices qu'elle avait faits pendant la première guerre mondiale. La presse de Jassy — comme, d'ailleurs, toute la presse roumaine — y accorda une attention particulière, en combattant la tendance des grandes puissances à intervenir dans les affaires intérieures de notre pays, de porter atteinte à l'indépendance et à la souveraineté de l'Etat roumain. Bien qu'à l'égard de la politique intérieure leurs orientations aient été différentes, les journaux de Jassy „Opinia" et „Mișcarea" adoptèrent — avec des nuances et des accents parfois différents — la même position générale : ils appuyèrent la diplomatie roumaine, exprimèrent le désaccord de l'opinion publique roumaine quant à la préoccupation des grandes puissances d'imposer à notre Etat des conditions onéreuses dans une série de questions relatives au territoire, aux réparations, aux minorités, au transit, etc., afin de favoriser ainsi leurs intérêts économiques et politiques. En même temps, les journaux „Opinia" et „Mișcarea" se firent l'écho de la décision ferme du peuple roumain de sauvegarder ses droits fondamentaux, son intégrité territoriale, son indépendance et sa souveraineté nationale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INIȚIATIVE ȘI PREOCUPĂRI ALE ROMÂNIEI LA SOCIETATEA NAȚIUNILOR ÎN ANII 1920—1933

DE

MIHAI IACOBESCU

La sfîrșitul primei conflagrații mondiale, sub presiunea luptei generale antirăzboinice, a maselor populare, sub influența numeroaselor forțe politice și a unor personalități progresiste, sub înrîurirea activității desfășurate de peste două sute organizații și asociații pentru pace, a fost creată Societatea Națiunilor, *prima încercare practică* de a organiza și menține pacea lumii, de a stimula și dezvolta cunoașterea, colaborarea și înțelegerea între popoare, pe baze noi, raționale, democratice, deschise.

Privită în chip diferit de către marile puteri [1] — dintre care, unele voiau să facă din forumul genevez un mijloc de păstrare a privilegiilor dobîndite după război, iar altele un instrument de reabilitare politică și revizuire a clauzelor din tratatele de pace — Societatea Națiunilor a trezit mari speranțe în rîndul statelor mici și mijlocii, care, în marea lor majoritate, s-au străduit să acționeze, prin intermediul acesteia, în scopul organizării și menținerii păcii, al statuării, în relațiile interstatale, a unor norme și principii ale dreptului internațional, a recunoașterii și respectării egalității juridice, suveranității, independenței și integrității teritoriale a tuturor statelor, indiferent de mărimea, puterea și nivelul dezvoltării lor.

Cum numărul statelor mici și mijlocii a fost, în permanență, preponderent în forumul de la Geneva, istoria activității sale este, în bună parte, istoria luptei dintre statele mici și mijlocii — dornice să impună și acționeze pentru a fi respectate normele și principiile dreptului internațional — și marile puteri, care nu erau încă dispuse să renunțe la politica lor tradițională, bazată pe forță și dictat, pe tratative secrete, puteri care nu vedeau cu ochi buni afirmarea statelor mici și mijlocii în viața politică mondială. Eduard Beneș, care a fost, alături de Nicolae Titulescu, unul dintre slujitorii cei mai fideli ai instituției de la Geneva, scrie într-o lucrare a sa că marele merit al Societății Națiunilor constă tocmai în crearea posibilităților de afirmare mai largă a statelor mici și mijlocii, pentru prima oară, într-un cadru internațional anume organizat [2]. Reputatul diplomat Gustav Stresemann era și el nevoit să consemneze, în jurnalul său, una din remarcile făcute la Geneva, în perioada stabilizării: „Societatea Națiunilor poate trăi la fel de bine dacă marile puteri nu-și dau adeziunea, însă nu și dacă *micile națiuni și state neutre rămîn în afara ei*" [3]. Într-un studiu publicat în 1936 William E. Rapard aprecia și el că, atașîndu-se „de ceea ce este inedit și cu adevărat revoluționar, în concepția Societății Națiunilor", adică de „tentativa de a organiza relațiile internaționale pe un plan superior", statele mici și mijlocii „pot, astfel, în mod legitim, să se pretindă, cu titlul de campion, cele mai fidele Societății însăși" [4].

Reliefarea inițiativelor și preocupărilor României la Geneva, între anii 1920 — 1933 (despre perioada ulterioară s-a scris mai mult) [5], oferă noi și semnificative exemple, care

[1] Vezi, printre altele: Angara Niri, Lucia Georgian, *Aspecte ale activității Societății Națiunilor*, în „Studii și articole de istorie", XIV/1969, p. 285—305; Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939); momente și semnificații*, București, 1975.

[2] Eduard Beneș, *La démocratie aujourd'hui et demain. L'évolution du monde et des idées*, Neuchâtel, 1944, p. 136—137.

[3] Gustav Stresemann, *Six années de politique allemande. Les papiers de Stresemann*, t. III, Paris, 1933, p. 155.

[4] „Archives pour la science et la réforme sociales", Mélanges, D. Gusti, t. I, 1936, p. 395.

[5] N. Z. Lupu, *Societatea Națiunilor și agresiunea japoneză în China de Nord-Est*, în vol. *Relații internaționale în perioada interbelică*, București, 1980, p. 174—236, iar pentru etapa 1929—1939, lucrarea lui Petre Bărbulescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

confirmă, odată în plus, creşterea rolului statelor mici şi mijlocii în viaţa internaţională, după primul război mondial.

I. *Angajarea României faţă de Societatea Naţiunilor*, ca membră fondatoare a acesteia, a impus un ansamblu de măsuri interne şi externe — a căror prezentare, oricît de succintă, reprezintă un prim argument în favoarea seriozităţii şi a responsabilităţii cu care s-a străduit ţara noastră să ocupe un loc şi să joace un rol de frunte, la Geneva, în concertul statelor mici şi mijlocii, iubitoare de pace. Astfel, pornind de la considerentul — exprimat în „Democraţia", publicaţia cercului de studii a Partidului Naţional Liberal, forţa politică cea mai puternică şi mai influentă, a burgheziei româneşti din acea vreme, — cum că „înfăptuirea Ligii Naţiunilor, chiar dacă ar rămîne, în trăsăturile ei generale, platonică, este şi va însemna, în fond, o revoltă a întregii lumi civilizate în contra militarismului" [6], guvernul român a trecut la *crearea cadrului instituţional, intern şi extern*, precum şi la pregătirea şi formarea unei opinii publice, necesare angajării cît mai depline a României faţă de Societatea Naţiunilor. În acest scop, pe lîngă Comisia pentru executarea tratatelor de pace, instituită la 22 decembrie 1919 [7], în cadrul Ministerului de externe a fost creat, în februarie 1921, un serviciu special pentru studierea documentelor şi lucrărilor Societăţii Naţiunilor [8]. Publicaţiile româneşti — şi îndeosebi principalele cotidiene de mare tiraj, ca „Universul", „Adevărul", „Dimineaţa" etc. — au consemnat, de la început, cu regularitate, informaţii largi despre activitatea de la Geneva, făcînd referiri atît asupra problemelor cu caracter general, cît şi asupra poziţiei, iniţiativelor şi preocupărilor României. De asemenea, revistele „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", „Democraţia", „Societatea de mîine" şi multe altele au publicat studii şi articole asupra dezbaterilor şi rezoluţiilor adoptate la Geneva.

În scopul răspîndirii în rîndul maselor, în rîndurile tineretului îndeosebi a idealurilor de pace în general şi a principiilor proclamate de forumul de la Geneva în special, au luat fiinţă Asociaţia Română pentru Societatea Naţiunilor, Gruparea Universitară pentru Societatea Naţiunilor, Mica Antantă Feminină şi Uniunea Femeilor pentru Societatea Naţiunilor, Comisia Naţională pentru Cooperare Intelectuală [9], iar Institutul Social Român, care urmărea şi analiza şi activitatea organizaţiei internaţionale a păcii, a popularizat lucrările româneşti şi străine despre Societatea Naţiunilor, colaborînd cu instituţiile similare de la Paris, Roma, Berlin, Washington etc., propunînd chiar înfiinţarea unui oficiu român de documentare juridică internaţională [10]. La propunerea juristului N. Daşcovici, începînd din 1925, Ministerul Instrucţiunii Publice a dispus ca în toate şcolile, la anumite discipline, ca istoria şi geografia, să se introducă şi cunoştinţe despre Societatea Naţiunilor; acelaşi minister a iniţiat concursuri şcolare pe teme privitoare la activitatea de la Geneva, iar celor mai buni elevi şi studenţi premianţi le-a oferit, ca recompensă, posibilitatea de a participa gratuit la sesiunile şi adunările generale, excursii de documentare sau burse pentru a urma unele cursuri internaţionale pentru studiul relaţiilor interstatale [11]. Au fost, în acelaşi timp, publicate lucrări de popularizare despre istoricul, evoluţia şi preocupările Societăţii Naţiunilor, despre organizarea şi funcţionarea instituţiilor subordonate acesteia, despre Pactul sau statutul forumului de la Geneva şi domeniile de activitate, despre poziţia României şi a statelor membre etc. — lucrări semnate de trimişi ai României la Geneva sau de personalităţi binecunoscute, ca: D. Iancovici [12], Artur Gorovei [13], Constantin Kiriţescu [14], George Sofronie [15] şi alţii. Aceste lucrări explicau pe larg atitudinea constructivă, activitatea multilaterală a României.

---

[6] „Democraţia", nr. 4—5/1919, p. 242.

[7] Arh. St. Bucureşti, *Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, d. 10/1919, f. 19—23.

[8] *Idem*, d. 9/1921, f. 467.

[9] „Politica", 12. II. 1928. şi „Ultima oră", 2. II. 1929.

[10] „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", nr. 1—4/1933, p. 318—319.

[11] „Societatea de mîine", nr. 26—27/1925, p. 459; C. Kiriţescu, *Societatea Naţiunilor şi şcoala*, Bucureşti, 1927.

[12] D. Iancovici, *Societatea Naţiunilor*, Bucureşti, 1924.

[13] Artur Gorovei, *Societatea Naţiunilor*, Bucureşti, 1927.

[14] C. Kiriţescu, *Şcoala şi Societatea Naţiunilor*, Bucureşti, 1929; *Şcoala în slujba înţelegerii popoarelor şi a păcii*, Bucureşti, 1930; *Dezarmarea morală*, Bucureşti, 1933.

[15] George Sofronie, *Contribuţii la cunoaşterea Societăţii Naţiunilor*, Bucureşti, 1927; *Dezvoltarea contemporană a dreptului internaţional public*, Bucureşti, 1928; *Pactul Briand—Kellogg*, Oradea, 1929; *Protecţia minorităţilor*, Oradea, 1930, etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel cu aceste măsuri s-a trecut la crearea, lărgirea, diversificarea și perfecționarea continuă a formelor diplomatice de reprezentare a României pe lîngă Societatea Națiunilor, la selectarea și pregătirea personalului necesar. Inițial, pe lîngă legația română de la Berna, a luat ființă un secretariat permanent pentru Societatea Națiunilor [16]. În 1925 a fost lărgit acest organism și i s-a transferat sediul de la Berna la Geneva, unde se află și sediul secretariatului Societății Națiunilor. În 1927, la Geneva s-a înființat un oficiu diplomatic român, de nivelul unei legații, șeful acestui oficiu, Constantin Antoniade, primind rangul de ministru [17].

În ceea ce privește *personalul românesc antrenat în activitatea instituției de la Geneva*, guvernele din perioada 1920—1933 au urmărit: a) reprezentarea României și participarea delegaților ei la lucrările generale ale statelor membre, la ședințele diferitelor organisme, la întrunirile și dezbaterile ce interesau direct sau indirect statul român, fie pentru apărarea intereselor naționale, fie pentru rezolvarea unor probleme internaționale, vizînd organizarea și menținerea păcii, dezvoltarea colaborării în toate domeniile; b) selectarea și trimiterea în componența delegațiilor la Geneva a unor personalități de prestigiu ale vieții politice și culturale românești, precum și a unor experți în diverse domenii de activitate; c) asigurarea, pe cît posibil, a unei continuități în numirea succesivă a reprezentanților, pentru familiarizarea acestora cu atmosfera de lucru, pentru stabilirea unor legături corespunzătoare cu trimișii celorlalte state membre, pentru dobîndirea unei anumite experiențe de lucru în forumul genevez. Astfel, pe lîngă membrii organismelor permanente, care reprezentau interesele României la Geneva, ca: D. Iancovici (1920—1926), Filip Lahovary și Alexe Catargiu (1920—1922), Edmond Ciuntu (1923—1925), Constantin Antoniade, din 1927, ca ministru permanent, cu o mare continuitate în muncă [18], la sesiunile anuale au luat parte Nicolae Titulescu, ca delegat permanent, îndeplinind diverse funcții, miniștri ai afacerilor externe ca Take Ionescu (în 1921), I. G. Duca (în 1924—1925), I. Mitilineu (în 1926), G. G. Mironescu (în 1929), alți miniștri și oameni politici, ca: N. Petrescu-Comnen (1923—1926), Vintilă Brătianu (1924—1925), dr. Nicolae Lupu (1927), Ion Mihalache (1933) [19] etc., numeroși experți și oameni de știință și cultură. În 1924 regele Ferdinand a efectuat o vizită de lucru la secretariatul și instituțiile afiliate Societății Națiunilor, la Geneva, exprimînd și cu acest prilej hotărîrea României de a acționa, prin toate mijloacele și cu toate puterile sale, în spiritul idealurilor proclamate în statutul acestui forum, în interesul păcii generale și progresului. Aceasta a fost cea dintîi vizită a unuia din suveranii statelor membre, la Geneva [20]. În 1926, la sesiunea dedicată primirii Germaniei în Societatea Națiunilor a participat șeful guvernului român, Alexandru Averescu; prin contactele și convorbirile avute cu acest prilej, el a contribuit la destinderea relațiilor româno-germane, rămase într-o anumită stare de tensiune mai ales datorită problemelor financiare nerezolvate, dintre cele două țări, după primul război mondial. Primul ministru al României a avut, de asemenea, un fructuos schimb de opinii și cu numeroșii trimiși ai statelor membre, între care mai ales cu reprezentanții țărilor latino-americane, care au sprijinit multe din inițiativele și propunerile României la Geneva [21].

La reuniunile destinate cooperării în domeniul vieții intelectuale, la întrunirile organizate sub egida Societății Națiunilor și-au adus o valoroasă contribuție savanții români Emil Racoviță și dr. Ion Cantacuzino, acesta din urmă deținînd și funcția de vicepreședinte al Organizației Internaționale de Higienă [22], Sextil Pușcariu, delegat permanent între anii 1922—1926, în Comisia de Cooperare Intelectuală, autor al unor bogate și prețioase mărturii și impresii despre forumul de la Geneva, necunoscute pînă recent [23], sociologul Dimi-

[16] Arh. M.A.E., *Fond Geneva*, vol. I/1920—1921, f. 1—8; *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, (1911—1939), București, 1971, p. 251—252: P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Les débuts de l'activité de la Roumanie à la Ligue des Nations*, „Revue Roumaine d'Histoire", IX, nr. I/1970, p. 117—118.

[17] Idem, *Fond Geneva*, vol. 88, f. 19—20; „Monitorul oficial", nr. 12/17, II, 1922.

[18] *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, (1911—1939), p. 252—268; „Arhiva pentru știință și reformă socială", nr. 1—2/1926, p. 219—221.

[19] Arh. M.A.E., *Fond Societatea Națiunilor*, vol. 31, nepaginat.

[20] „Democrația", nr. 5—6/1924, p. 103—104 și *Politica externă a României*, Institutul Social Român, f.a., București, p. 410—413.

[21] „Politica", 18, IX. 1926, p. 4.

[22] Arh. M.A.E., *Fond Societatea Națiunilor*, vol. 130, d. 7/1931.

[23] Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 565—613; 657—736.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trie Gusti, cunoscut şi apreciat pe plan mondial, care a luat parte la unele conferinţe ale Organizaţiei Internaţionale a Muncii şi a întreprins vizite de studii şi documentare în numeroase ţări europene, pentru cunoaşterea legislaţiei şi problemelor sociale postbelice, pentru popularizarea lor în România şi crearea în ţara noastră a unor instituţii de ocrotiri sociale, corespunzătoare stadiului de dezvoltare a ţării şi progresului realizat pe plan mondial [24], iar George Oprescu, reputat istoric literar, critic şi colecţionar de artă, a activat în calitate de secretar al Comisiei internaţionale de Cooperare Intelectuală, între anii 1923—1930 şi ca membru supleant între anii 1930—1938, fiind în corespondenţă şi legături directe cu cele mai de seamă personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale mondiale din perioada interbelică[25]. De asemenea, şi alţi mesageri ai spiritualităţii româneşti, ca savanţii Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, dr. Gh. Gh. Marinescu şi Gh. Ţiţeica, folcloristul Artur Gorovei, criticul de artă şi scriitorul Petru Comarnescu, pedagogul G. G. Antonescu şi alţii, au colaborat efectiv la pregătirea şi desfăşurarea unor reuniuni ştiinţifice mondiale, sub auspiciile forumului de la Geneva. Unii reprezentanţi ai României, ca George Oprescu, Savel Rădulescu, D. Iancovici, A. Stocker etc. au deţinut în aceşti ani şi funcţii remunerate în cadrul secretariatului general al Societăţii Naţiunilor şi al organismelor subordonate, de la Geneva [26], iar I. G. Duca, N. Petrescu-Comnen, Toma Ionescu, Demetru Negulescu, Elena Văcărescu (aceasta, timp de 15 ani) au fost aleşi în conducerea adunărilor generale anuale, sau în diverse comisii şi s-au impus printr-o activitate stăruitoare, prestigioasă [27].

Un loc cu totul aparte, în cadrul personalului românesc antrenat în activitatea de la Geneva, îl reprezintă *Nicolae Titulescu*, ca delegat permanent şi, adesea, şef al delegaţiei române, acţionînd de multe ori şi în numele Micii înţelegeri, omul care, prin spiritul de dăruire, prin uriaşa muncă depusă, prin fidelitatea, încrederea şi statornicia dovedite faţă de Societatea Naţiunilor, prin talentul, optimismul, concepţia teoretică şi acţiunile practice, realiste şi-a cîştigat un prestigiu şi o popularitate fără egal printre delegaţii ţărilor membre [28]. Cei care l-au cunoscut îndeaproape şi au lucrat cu el la Geneva, apreciază că „printre marile personalităţi politice, de care depindea opera Ligii, numele lui Titulescu nu avea egal" [29]. Istoricul şi diplomatul René Ristelhueber scrie într-una din lucrările sale: „Abil şi întreprinzător, Nicolae Titulescu a jucat un rol foarte activ"; el „a făcut, în mod veritabil, dovada unui spirit european", impunîndu-se printre „figurile cele mai populare, din areopagul de la Geneva" [30]. Aflat ani în şir alături de Titulescu la Geneva, savantul Sextil Puşcariu nota în jurnalul său: „se bucură aici de mari simpatii şi ca ministru al României la Londra are conexiuni foarte preţioase"; în cadrul delegaţiei româneşti, Titulescu, scria acelaşi martor ocular „le face pe toate şi el a introdus şi întîlnirile zilnice, în care ne punem unul pe altul la curent cu cele petrecute"; pentru luciditatea, spiritul de previziune şi perspicacitatea sa, el — notează acelaşi Sextil Puşcariu — „a ajuns să fie considerat aici [la Geneva — n.n.] ca unul dintre cei dintîi diplomaţi; şi ori de cîte ori e o chestiune deosebit de delicată, este invitat să participe la deliberări" [31]. Reputatul jurist şi diplomat A. F. Frangulis, cu care Titulescu a lucrat multă vreme la Geneva, scria şi el ulterior: „a fost, poate, cel mai mare diplomat al timpului său", care „avea viziunea viitorului, întocmai ca Talleyrand". Secretarul general adjunct al Societăţii Naţiunilor, Pablo de Azcarate y Florez, îl caracteriza drept „unul dintre cei mai desăvîrşiţi partizani ai

[24] „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", (1926—1933); vezi şi „Universul", 4, IX, 1920, p. 5.

[25] George Oprescu, *Amintiri, evocări*, Bucureşti, 1968 şi Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967; „Societatea de mîine", nr. 51—53, 1925, p. 890.

[26] „Societatea de mîine", nr. 28—29/1925, p. 469—471; „Buletinul Muncii şi Ocrotirilor Sociale", nr. 6—7—8/1922, p. 289—290.

[27] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. I, f. 26; „Politica", 14, IX, 1926, p. 1; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 578—604; 608—690; G. Oprescu, *op. cit.*, p. 177.

[28] George Macovescu, *Opera diplomatică a lui Nicolae Titulescu*, în vol. *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967; I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Bucureşti, 1966; idem, *O etapă rodnică în istoria relaţiilor diplomatice româno-sovietice*, 1928—1935, Bucureşti, 1967, precum şi în lucrările semnate de Eliza Campus, Gheorghe Matei etc.

[29] George Oprescu, *op. cit.*, p. 43.

[30] René Ristelhueber, *Histoire des peuples balkaniques. Les grandes études historiques*, Paris, 1950, p. 377.

[31] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 662, 696—736 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

menținerii păcii, amenințate de hitlerism" [32]. La fel, un alt contemporan, I. M. Maiski, fost ambasador al U.R.S.S. la Londra, îl socotea pe Titulescu „un militant energic împotriva militarismului și războaielor agresive" [33]. Aceste aprecieri semnificative explică și alegerea lui Titulescu în diferite funcții înalte ale forumului de la Geneva, ca, de pildă, în 1923, ca vice-președinte, apoi, în 1930 și 1931, ca președinte al adunărilor generale anuale.

Înainte de a analiza inițiativele și eforturile României la Geneva, în anii 1920—1933, credem necesar să evidențiem și alte elemente ale angajării țării noastre față de Societatea Națiunilor. Este vorba mai ales de *stabilitatea în urmărirea obiectivelor politice, preocuparea de a asigura o anumită continuitate și unitate de vederi* din partea personalului angajat, susținerea financiară consistentă a instituției geneveze.

Astfel, obiectivul central al politicii externe românești l-a constituit, în toată această perioadă, organizarea, menținerea și consolidarea păcii, în care scop, trimișii României la Geneva au acționat, statornic, pentru apărarea și respectarea prevederilor Pactului Societății Națiunilor, pentru făurirea unor noi instrumente diplomatice cu caracter regional sau general, în spiritul idealurilor proclamate la Geneva, pentru recunoașterea și asigurarea egalității juridice, suveranității, independenței și integrității teritoriale a statelor, pentru condamnarea revizionismului în general și a tendinței modificării frontierelor în special, pentru incriminarea războaielor agresive și instituirea unui sistem eficient de sancționare a agresorului, pentru dezvoltarea cooperării între popoare, pe baza normelor și principiilor dreptului internațional.

Pentru a înfăptui aceste deziderate, delegația României la Geneva a utilizat căi și mijloace diferite, între care: închegarea unui front comun al statelor mici și mijlocii, interesate în triumful normelor și principiilor proclamate de Societatea Națiunilor, atenuarea și aplanarea contradicțiilor între foștii aliați, în general, și a disensiunilor anglo-franceze, în special, colaborarea cu toate statele membre și cu statele nemembre, în vederea atragerii acestora din urmă în forumul genevez, modificarea și adaptarea legislației interne a statelor în conformitate cu spiritul și imperativele Societății. Eforturile întreprinse de România la Geneva au fost clare și stabile, continuate și dezvoltate an de an, în ciuda schimbărilor de guverne din acești ani. Dealtfel, presa vremii sublinia acest deziderat, chiar în plină criză internă, în 1923: „Politica externă trebuie să fie o politică unitară și națională. Nu putem concepe că ar putea exista una care să fie a național-țărăniștilor, alta a liberalilor, o alta a goghiștilor [adică a lui Goga — n.n.] și așa mai departe" [34]. Prezența continuă a lui Titulescu, la Geneva, timp de aproape două decenii, era apreciată în cercurile politice românești tocmai ca o garanție în asigurarea unității și continuității poziției României [35]. Apoi, alături de Titulescu, au fost prezenți la Geneva, mai mulți ani în șir, George Oprescu, Savel Rădulescu, Constantin Antoniade, D. Negulescu, N. Petrescu-Comnen, Sextil Pușcariu, Elena Văcărescu [36] etc., fapt ce s-a răsfrînt pozitiv în afirmarea continuă a României, în sporirea capacității sale de a participa la rezolvarea celor mai diverse probleme puse în fața forumului genevez.

Dar, angajarea României față de Societatea Națiunilor a implicat și *plata anumitor obligații financiare* anuale, care, în funcție de creșterea numărului statelor membre, de modificările survenite în structura veniturilor și cheltuielilor, de hotărîrile adoptate la Geneva și de evoluția valorică a monedei, trebuiau să asigure fondurile necesare desfășurării activității normale, permanente. Astfel, în 1921, România plătea suma de 891 000 franci-aur, ceea ce situa țara noastră în a treia categorie a contribuabililor — prima o formau Anglia și Franța, care plăteau 2 291 000 franci-aur, iar în categoria a doua intrau: Japonia, Italia, China, India, etc., care cotizau cu 1 654 000 franci-aur [37]. În 1925, cînd numărul statelor membre crescuse, România plătea 654 299 franci-aur, ceea ce o situa, în ordinea descrescîndă a contribuției, pe locul al XII-lea, între statele membre [38]. Ulterior, cînd România, după criza economică din 1929—1933, s-a retras din unele organisme ale forumului genevez, ca de pildă, din Comisia pentru ocrotirea minorităților (datorită denaturării ro-

[32] „Lumea", 10. III. 1966, p. 22—23.
[33] „Scînteia", 13. III. 1966.
[34] „Vremea", 14. VIII. 1932, p. 2.
[35] *Ibidem.*
[36] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 578—736.
[37] „Universul", 14. IX. 1921, p. 1.
[38] N. Dașcovici, *Participarea elementului românesc la organizațiile Societății Națiunilor*, „Societatea de mîine", nr. 28—29/1925, p. 469—470.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lului şi misiunii acesteia de către statele revizioniste), ea a plătit o contribuţie anuală de 423 490 franci-aur [39]. Raportate la valoarea timpului, aceste sume anuale relevă efortul considerabil pe care ţara noastră l-a făcut, în permanenţă, chiar şi în anii crizei, pentru susţinerea bugetului Societăţii Naţiunilor. Dar, în afara acestor anuităţi, România a mai contribuit şi cu alte sume importante, la înfiinţarea şi desfăşurarea activităţii unor instituţii ale forumului de la Geneva, ca, de pildă: Institutul Internaţional de Cooperare Intelectuală, de la Paris, Institutul Internaţional al Cinematografului Educativ, de la Roma, Institutul pentru Unificarea Dreptului Privat — cu sume care au variat între 15 000—25 000 franci-aur [40].

Străduindu-se, în ciuda greutăţilor proprii, să-şi achite la timp obligaţiile financiare, România, prin trimişii ei la Geneva, s-a preocupat în acelaşi timp şi de *îmbunătăţirea bugetului Societăţii Naţiunilor*, de utilizarea cît mai judicioasă a fondurilor băneşti, prin fixarea, la propunerea României, a unui sistem de priorităţi în ceea ce priveşte cheltuirea fondurilor, prin străduinţa de a se menţine un raport just între veniturile şi cheltuielile organizaţiei, prin controlul permanent al acestor cheltuieli. În acest scop, în 1926, ca preşedinte al Comisiei Financiare a Societăţii Naţiunilor, Nicolae Titulescu a analizat cu multă atenţie finanţele organizaţiei, iniţiind un program concret pentru consolidarea acestui sector [41]. Titulescu îşi dovedea, ca şi în anii imediat de după război (de fapt, el fusese de două ori ministru de finanţe al României, în momente dintre cele mai critice: 1917—1918 şi 1920—1921), talentul său de bun şi chibzuit gospodar, într-un domeniu în care se cerea ordine şi disciplină, deoarece fondurile băneşti erau unul din suporturile concrete de care depindeau continuitatea şi permanenţa muncii desfăşurate la Geneva. În 1931, ca preşedinte al celei de a XII-a sesiuni a Societăţii, Titulescu a reanalizat situaţia financiară a forumului de la Geneva, făcînd apel la statele membre să acţioneze în comun pentru redresarea dificultăţilor prin care trecea Societatea, sub raport financiar, ca urmare a crizei [42]. Apelul lansat de Titulescu la Geneva era susţinut cu căldură şi de presa românească, deoarece, se constata, în acel an de vîrf al crizei, că abia fuseseră încasate 43% din obligaţiile statelor membre, contribuabile [43].

Cele cîteva elemente relevate prin aceste rînduri, referitoare la cadrul organizatoric intern şi extern, relevă că România s-a angajat faţă de Societatea Naţiunilor pe multiple planuri, cu o profundă responsabilitate, animată de dorinţa sinceră şi permanentă de a vedea înfăptuite principiile teoretice proclamate la Geneva, mobilizînd în acest scop tot ce avea mai valoros, diplomaţi şi experţi, oameni de ştiinţă şi cultură, fonduri importante.

II. *Eforturi susţinute pentru organizarea şi menţinerea păcii* au fost întreprinse la Geneva de reprezentanţii României, în toţi aceşti ani. În cercurile politice diriguitoare din ţara noastră exista convingerea că „Liga Naţiunilor are de partea sa viitorul", că statutul acesteia este „o chartă a păcii, mult mai importantă decît se presupune" şi acest document, Pactul Societăţii Naţiunilor, „este un istrument, care trebuie completat şi fortificat". Ca urmare, preconiza Titulescu, reprezentantul permanent al României la Geneva, eforturile trebuie dirijate în două direcţii principale: a) spre întărirea Societăţii prin înzestrarea acesteia cu noi instrumente diplomatice, care să înlăture „fisurile", deficienţele iniţiale ale Pactului, iar prin atragerea în forumul genevez al statelor membre să se ajungă la universalitatea acestei instituţii; b) cea de a doua direcţie o reprezenta organizarea colectivă a păcii, în toate zonele, prin asumarea de către state a obligaţiilor de a respecta şi executa cu bună credinţă tratatele, de a menţine statu-quo-ul teritorial, de a întreţine şi manifesta încredere între ele, „de a situa legea — spune Titulescu — legea internaţională, recunoscută, deasupra oricărei necesităţi", de a desfiinţa războiul ca instituţie legală, de a rezolva pe cale paşnică, prin tratative, ori ce litigiu, de a fundamenta colaborarea cît mai strînsă între state, pe baza principiilor recunoaşterii şi respectului egalităţii juridice a statelor, independenţei, suveranităţii, integrităţii lor teritoriale [44].

Acest program, formulat cu claritate şi susţinut cu fermitate de Titulescu, a fost apărat, într-o formă sau alta, la tribuna forumului de la Geneva, de numeroşi oameni poli-

[39] *Petit manuel de la Société des Nations*, Genève, 1938, p. 48—49.
[40] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 130, d. S.D.N.A., 24/1931.
[41] „Politica", 28. IX. 1926, p. 4.
[42] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Bucureşti, 1967, p. 212, 271, 382.
[43] „Vremea", 1. X. 1933, p. 2.
[44] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, studiu introductiv, texte alese şi adnotări de Robert Deutsch, Bucureşti, 1967, p. 265—267, 295—299, 321, 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tici români, prezenți în fruntea delegației române, ca: I. G. Duca, în 1925, dr. N. Lupu, în 1927, N. Petrescu-Comnen, în 1928, G. G. Mironescu, în 1929, pentru a nu cita decît cîteva exemple din multele ce probează constanța și unitatea punctului de vedere prezentat de România la Geneva [45].

Respectarea egalității juridice, independenței și suveranității statelor membre, era pentru majoritatea cercurilor politice din țară — și pentru guvernele din acești ani — una din obligațiile de căpetenie ale Societății Națiunilor [46]. Acestor noțiuni, însă, nu trebuia să li se dea înțelesul de forțe rigide, implacabile, care să constituie o frînă în relațiile interstatale, ci să fie socotite ca necesități istorice „care pot fi dirijate, în așa fel încît să se afle într-un raport firesc, legic, de coordonare și nu de subordonare" [47]. De aici rezulta: respingerea amestecului din afară al altor state, neadmiterea unor organisme suprastatale, înlăturarea oricăror forme de tratament discriminatorii, de inegalitate și inechitate, a exigențele internaționale", deoarece, orice țară „are nevoie de colaborarea tuturora", nu unui stat, fără consimțămîntul său" [48]. În concepția românească trebuia condamnată și suveranitatea „cu pereții metalici", suveranitatea inflexibilă „din care s-au născut atîtea catastrofe" [49]. România se obliga, în același timp, să-și armonizeze interesele proprii „cu exigențele internaționale", deoarece, ori ce țară „are nevoie de colaborarea tuturora", nu poate trăi izolat [50].

Pornind de la aceste considerente teoretice, în 1920 D. Negulescu a propus, în numele României, ca în statutul Curții Permanente de Justiție Internațională (C.P.J.I.), — statut ce se afla în dezbatere — să se înscrie prevederea că, sub raport juridic, toate statele sînt egale, neadmițindu-se nici un fel de excepții și privilegii, ori despre care stat ar fi vorba [51]. Același punct de vedere îl exprima delegatul României în 1921, cînd semna Protocolul relativ la dispoziținea facultativă a C.P.J.I. [52]. De asemenea, delegația României s-a opus discutării în forurile internaționale a reformelor și legilor țării și a respins categoric propunerile unor mari puteri de a crea „uniuni economice" sau diverse organisme suprastatale, concepute în contradicție cu principiile egalității, suveranității și independenței țării [53]. Pentru aceleași motive de inechitate și neconcordanță cu principiile proclamate la Geneva, delegația românească a cerut și de la tribuna Societății Națiunilor desființarea Comisiei Europene a Dunării, existența și menținerea ei, componența și modul de funcționare fiind incompatibile cu independența și suveranitatea statelor riverane. Menținerea acestui organism suprastatal impunea, în concepția României, cel puțin modificarea imediată a statutului juridic al Comisiei, conform cu principiile și normele dreptului internațional și cu interesele firești, legitime, ale statelor în cauză [54]. Alteori, ca în cazul litigiilor internaționale, generate dintr-o interpretare eronată și vădit tendențioasă a reformei agrare românești, de către unele cercuri revizioniste străine, statul român a stimulat editarea unor lucrări explicative, cu caracter juridic, recurgînd, în același scop și la serviciile unor experți din alte țări, pentru a demonstra caracterul intern și unitar, pentru întreg teritoriul României, al reformei agrare din 1921, concepută încă înaintea primului război mondial [55].

Fără să izbîndească în toate acțiunile întreprinse, ba încă fiind silită uneori de condițiile interne și împrejurările externe să facă unele concesii economice și financiare cercurilor imperialiste ale marilor puteri, îndeosebi în anii crizei din 1929—1933 [56], România și-a adus, totuși, o contribuție însemnată la crearea, pe plan mondial, a unui larg curent de opinii, în favoarea respectării egalității juridice, independenței și suveranității statelor.

[45] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 31, nepaginat.
[46] Arh. St. București, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126, 1920, f. 357.
[47] Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 328—330.
[48] Arh. St. București, *Fond Societatea Națiunilor*, d. 1/1919, f. 40 și d. 6, 1929, f. 83—85.
[49] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 400.
[50] Arh. St., *loc. cit.*, d. 1/1919 f. 64.
[51] A. Niri, *Contribuția diplomației românești la apărarea și perfecționarea Pactului Societății Națiunilor*, „Revista română de studii internaționale", V (12), nr. 2/1971, p. 159—160.
[52] Arh. M.A.E., *Fond Societatea Națiunilor*, vol. 13, f. 7.
[53] *Idem*, vol. 248, f. 9 și vol. 249, f. 1; Arh. St. București, *fond Casa regală* d. 130/1931, f. 40.
[54] Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 214—221, 228, 232—235.
[55] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, p. 2—5.
[56] N. Z. Lupu, *Planul de la Geneva*, București, 1973, p. 66—108.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Eforturi considerabile şi permanente au fost făcute de România la Geneva şi pentru *respectarea şi apărarea integrităţii teritoriale a statelor* [57]. Analizînd atribuţiile Societăţii Naţiunilor, cercurile conducătoare ale României apreciau că, alături de principiul recunoaşterii şi respectării egalităţii în drepturi, suveranităţii şi independenţei statelor, „prima şi cea mai de căpetenie obligaţie este să apere, contra oricărei agresiuni externe, integritatea teritorială a statelor membre" [58]. Această obligaţie fusese, dealtfel, stipulată în art. 10, din Pactul Societăţii şi Titulescu socotea această prevedere ca fiind „cheia de boltă" a programului lansat de instituţia genevează. Dar, unele organizaţii naţionalist-şovine sau cu caracter revizionist, în frunte cu grupările naziste, fasciste şi horthyste, profitînd de atitudinea cercurilor conservatoare din S.U.A. şi Marea Britanie (care susţineau imediat după semnarea Pactului că nu-şi vor trimite trupele pentru apărarea frontierelor altor state), ca şi de rezervele dominioanelor britanice, au pornit de la începutul existenţei forumului genevez o campanie sistematică împotriva acestui articol, voind să-l anuleze, sau să-i dea o interpretare care, în virtutea denaturării conţinutului art. 19, din acelaşi document, să însemne revizuirea pe cale paşnică a frontierelor [59].

In concepţia României, revizuirea frontierelor era sinonimă cu războiul, baza oricărei politici de pace era păstrarea statu-quo-ului ; orice politică realistă, constructivă trebuia să pornească de la premizele că, aşa cum sublinia Titulescu „nu mutînd frontiera cu cîţiva kilometri mai la est sau mai la vest se serveşte mai bine pacea. Ceea ce trebuie făcut, pentru asigurarea păcii este ca popoarele, în deplină sinceritate şi fără gînduri ascunse, să lucreze împreună pentru a spiritualiza frontiera, prin acorduri de tot felul, în special prin acorduri economice, în interesul comun". Reprezentantul permanent al României la Geneva releva, pe bună dreptate, că „nu de revizuirea tratatelor are nevoie omenirea, ci, de revizuirea propriilor prejudecăţi", întrucît „ceea ce îl leagă pe om de om este mai important decît ceea ce îl poate despărţi" şi, „în ciuda fruntariilor, în ciuda divergenţelor, omenirea formează un singur trup", toate popoarele aducîndu-şi contribuţia la făurirea culturii şi civilizaţiei universale [60].

Pornind de la aceste convingeri şi acţionînd în spiritul Pactului Societăţii Naţiunilor, România şi-a creat, în anii 1920—1933, o reţea de relaţii regionale sau generale, prin tratate în care se prevedea unirea eforturilor comune ale ţărilor interesate pentru respectarea integrităţii lor teritoriale [61]. In acelaşi timp, cum pacea trebuia privită ca un tot indivizibil, România a considerat că măsurile cu caracter regional sînt doar etape spre generalizarea lor pe plan mondial, acţionînd la Geneva pentru condamnarea, zădărcinirea şi prevenirea oricăror acte de revizuire a frontierelor şi pentru ca obligaţia asumată de forumul de la Geneva prin art. 10, privind recunoaşterea şi apărarea integrităţii teritoriale a statelor membre, să fie aşezată la temelia tuturor instrumentelor diplomatice şi acţiunilor întreprinse de Societatea Naţiunilor.

De la înserarea în instrumentele diplomatice a unor principii teoretice, România a acţionat, concomitent, şi în direcţia adoptării unor atitudini şi iniţierii unor acţiuni practice. Astfel, în 1921, delegaţia română la Geneva a înfierat invadarea, de către trupele horthyste a unor districte austriece, de frontieră, cerînd neadmiterea Ungariei în Societate, pentru încălcarea graniţelor unui stat vecin şi atitudine de nesocotire a tratatelor. Primirea acestei ţări în forumul de la Geneva s-a făcut în anul următor, 1922, după ce şi-a asumat conţinutul unei declaraţii solemne, prin care se angaja în faţa statelor membre să respecte tratatele şi statu-quo-ul existent [62]. Cînd, în 1922 — încurajată de poziţia S.U.A., de dezavuare a Pactului Societăţii şi de atitudinea cercurilor conservatoare engleze, care dezaprobau angajarea Angliei pentru apărarea integrităţii teritoriale a statelor membre — Canada, în numele mai multor dominioane, a propus la Geneva să se renunţe la prevederile

---

[57] Pentru perioada de după 1933, vezi, pe aceeaşi temă studiul scris de Eliza Campus, *N. Titulescu şi politica sa pentru menţinerea integrităţii teritoriale a României*, „Studii", nr. 2/1966, p. 225—250.

[58] Arh. St. Bucureşti, *fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri*, d. 126/1920, f. 357.

[59] *Idem*, d. 9/1921, f. 469—472 şi *fond Casa regală*, d. 17/1921, f. 5—9 ; vezi şi Bertrand de Jouvenel, *Le reveil de L'Europe*, deuxième édition, Gallimard, Paris, 1938, p. 41—42.

[60] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, p. 296, 299, 360—363.

[61] Vezi în acest sens, tratatele României în cadrul Micii Înţelegeri şi tratatele româno-poloneze ; Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României*, Bucureşti, 1980.

[62] Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 576, 582, 600.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

art. 10 din Pact, delegația României a cerut respingerea acestei propuneri, determinînd eșuarea tentativelor de revizuire în acest sens [63]. Faptul a avut o deosebită importanță, deoarece majoritatea statelor mici și mijlocii vedeau în forumul de la Geneva instrumentul principal pentru garantarea integrității lor. În 1923, pornind de la teza respectării frontierelor, România a criticat la Geneva agresiunea Italiei fasciste asupra Greciei, arătînd că poziția oscilantă, ambiguă a marilor puteri facilita deschiderea conflictului italo-iugoslav, în problema orașului Fiume; cele două evenimente — releva delegatul român — loveau de fapt în prestigiul Societății Națiunilor, ceea ce era foarte grav. La 11 septembrie 1923 Sextil Pușcariu, membru al delegației române la Geneva nota în jurnalul său: „conflictul greco-italian continuă și, deoarece Mussolini se arată intransigent și amenință cu retragerea din Liga Națiunilor, aceasta nu cutează să ia o poziție fermă, deși ar trebui s-o facă. Desigur că se va găsi la urmă o soluție ca să iasă cu fața curată și Liga Națiunilor și Italia — de aceea sînt atîția diplomați aici — dar soluția aceasta va fi în detrimentul bunului nume al Ligii Națiunilor și va da în viitor dreptul oricărei națiuni să facă ca Italia" [64].

În 1924, cu prilejul elaborării Protocolului de la Geneva, delegatul României, relevînd că „principala securitate, pentru un stat care acceptă acest protocol, este de a ști că frontierele sale nu pot alcătui obiectul unei discuții", a propus ca art. 4 al acestui document să prevadă că integritatea teritorială a statelor membre nu poate fi supusă nici unui fel de arbitraj internațional. De asemenea, România a mai cerut să se facă precizarea, în același document, că art. 19, din Pact (referitor la revederea tratatelor devenite inaplicabile), nu poate fi interpretat ca o posibilitate de revizuire a frontierelor. Cele două propuneri ale României, sprijinite de numeroase delegații ale statelor mici și mijlocii, îndeosebi, au fost adoptate [65]. Dar, ulterior, întreg Protocolul sus-amintit a fost respins, mai ales datorită atitudinii cercurilor politice britanice [66]. Cu toate acestea, eforturile României în această direcție au continuat. În 1926, de pildă, în tratatul româno-polonez, reliefîndu-se în preambul că cele două guverne, român și polon, sînt însuflețite de „dorința sinceră, de a da popoarelor lor garanții complimentare, în cadrul Pactului Societății Națiunilor", înscria, în art. 1, prevederea că „România și Polonia își iau îndatorirea de a respecta în chip reciproc și a menține, contra oricărei agresiuni externe, integritatea actuală și independența politică prezentă" [67]. În 1928, cînd Comitetul de Arbitraj și Securitate de la Geneva elabora un proiect pentru un tratat colectiv de asistență mutuală, care să fie deschis tuturor statelor membre, delegația României, în numele Micii Înțelegeri, precum și a Poloniei, a propus introducerea unui articol cu privire la garantarea integrității teritoriale a statelor semnatare. Deși a fost întîmpinată cu ostilitate de delegațiile țărilor revizioniste, propunerea României, sprijinită de reprezentanții majorității statelor mici și mijlocii, a fost inserată în tratatul elaborat [68]. Propunerea se făcea la scurt timp după ce, în cadrul conferinței de la București, reprezentanții Micii Înțelegeri, în comunicatul oficial, își exprimau același deziderat: „să se opună, cu ultima energie și prin toate mijloacele adecvate și oportune, oricăror încercări de schimbare a statutului teritorial" [69]. Propunînd înscrierea acestui principiu și în tratatul general de asistență mutuală, România voia, prin intermediul forumului genevez, să se ajungă la extinderea pe plan mondial a acestui principiu, care să devină o normă, o prevedere a dreptului internațional. România a cerut Consiliului Societății Națiunilor înscrierea acestui principiu și în unele documente care vizau probleme ale cooperării economico-financiare, ca de pildă, în protocolul relativ la reconstrucția financiară a Ungariei, sub egida Societății, în 1926 [70].

Cînd, în anii crizei economice din 1929—1933, contradicțiile dintre state s-au accentuat și mișcarea revizionist-revanșardă s-a amplificat, delegația României la Geneva și-a continuat cu și mai multă energie și fermitate activitatea pentru dobîndirea unor garanții suplimentare, eficiente, în privința respectării statu-quo-ului teritorial. În 1930, spre exemplu, acceptînd jurisdicția obligatorie a C.P.J.I., România fixa condițiile în care un stat, inde-

---

[63] *Ibidem*, p. 572 și 600.

[64] *Ibidem*, p. 670—682.

[65] Arh. M.A.E., *Fond Societatea Națiunilor*, vol. 3, relatările trimisului N. Hiott, nepaginate.

[66] *Ibidem*.

[67] N. Dașcovici, *Interesele și drepturile României în texte de drept internațional public*, Iași, 1939, p. 411 și Gheorghe Gheorghe, *op. cit.*, p. 135.

[68] Arh. St. București, *loc. cit.*, d. 24/1928, raport 438 din 14 iulie 1928, f. 48—52.

[69] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 241.

[70] „Politica", 30. X. 1926, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pendent şi suveran, nu se poate supune nici unui tribunal internaţional, condiţii între care se prevedea că sînt excluse „orice chestiuni de fond sau de procedură, referitoare la integritatea teritorială" [71]. În acelaşi an, 1930, delegaţia României s-a opus tezei Ungariei horthiste că discutarea proiectului pentru crearea Uniunii Federale a Europei (propunerea lui Aristide Briand) trebuia condiţionată de acceptarea, în prealabil a revizuirii frontierelor. Guvernul român, în răspunsul său din 8 iulie 1930, înaintat secretariatului Societăţii Naţiunilor, arăta că singura bază a cooperării economice şi politice, care trebuia admisă, este respectarea Pactului de la Geneva, adică „a integrităţii teritoriale a statelor, a independenţei şi suveranităţii naţionale, a egalităţii lor juridice" [72]. În acelaşi timp, trimişii României la Geneva au supus unei critici necruţătoare teza lansată de statele revizioniste, cum că în Europa Centrală, estică şi sud-estică, ar exista, chipurile o „zonă vulcanică", o situaţie ce ar impune revizuirea frontierelor Poloniei, Cehoslovaciei, României [73].

În 1932, în timpul tratativelor franco-sovieto-polone, pentru un pact de neagresiune, delegaţia României la Geneva — reliefînd primejdiile politicii de recrudescenţă a cercurilor naziste, fasciste şi revizioniste, ca şi tensiunea creată de agresiunea japoneză în China — a cerut Franţei să obţină de la guvernul U.R.S.S. garanţia scrisă că, în cadrul negocierilor, nu vor fi aduse în discuţie probleme teritoriale. La stăruinţa lui Nicolae Titulescu, părţile aflate în tratative au dat curs cererii României [74]. La sfîrşitul aceluiaşi an, în 1932, cînd la Geneva era analizat planul francez pentru dezarmare, delegatul român a propus ca, înainte de a fi dat publicităţii, să fie introdus un articol, care să prevadă limpede, că „în mod expres, fruntariile actuale, sînt exceptate ca putînd face obiectul unui arbitraj sau reglementări juridice", deoarece, sublinia în continuare reprezentantul României „în toate tratatele de arbitraj, făcute pînă astăzi [adică pînă în 1932 — n.n.], chestiunea integrităţii teritoriale era formal exceptată" [75]. Dar sub influenţa unor cercuri conservatoare franceze, care sperau astfel să obţină aderiunea Italiei şi Ungariei la planul prezentat de Franţa, cererea României nu era satisfăcută, dîndu-se, mai degrabă, de înţeles că guvernul francez ar fi chiar dispus să cadă la tocmeală cu statele revizioniste, pe seama ţărilor mici şi mijlocii vizate [76]. Teza aceasta era împărtăşită cu mulţi ani în urmă de cercurile politice britanice. Refuzul Franţei avea loc în zilele cînd von Neurath, ministrul german al afacerilor externe, aflat la Geneva, cerea insistent ca proiectele de dezarmare prezentate la Conferinţa pentru reducerea armamentelor, să se limiteze „numai la chestiuni de ordin militar şi nu la probleme teritoriale" (pentru ca aceste probleme teritoriale să rămînă deschise), iar în Germania se punea în mod public problema modificării imediate a graniţelor Austriei, Poloniei şi a altor state, cercurile politice germane ameninţînd că, în caz contrar, Germania se retrage de la conferinţa dezarmării (şi toate acestea se petreceau înaintea venirii lui Hitler la putere) [77]. Atitudinea conciliatoare a Franţei avea un ecou foarte defavorabil în ţară, fiind aspru condamnată în presa vremii. „Marile puteri — se scria în România — să nu facă greşeala, atît de deseori repetată în timpul din urmă, să dărîme singure şi pe propria lor răspundere, un edificiu garant al păcii, la care au dreptul toate naţiunile, în baza sacrificiilor făcute între 1914—1918. Altfel, vom reintra în domnia bunului plac imperialist şi războinic" [78].

Cînd eşecul conferinţei dezarmării şi neputinţa lichidării agresiunii japoneze în Manciuria zdruncinau considerabil încrederea statelor în Societatea Naţiunilor, diplomaţia românească îşi continua eforturile, pentru garantarea statu-quo-ului teritorial, prin reorganizarea Micii Înţelegeri şi zădărnicirea directoratului european al celor patru mari puteri, adoptarea convenţiilor pentru definirea agresorului — în textul cărora Titulescu introducea şi principiul respectării integrităţii teritoriale şi definiţia noţiunii de teritoriu — apoi, înfiinţarea Înţelegerii Balcanice [79].

---

[71] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 3, telegrama din 6. XII. 1932, f. 7—8.

[72] „Arhiva pentru ştiinţă şi reformă socială", nr. 1—3/1930, p. 20, 63—70.

[73] *Ibidem*, p. 4.

[74] Arh. Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 3, d. 335.

[75] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, p. 1—5.

[76] *Ibidem*, telegrama nr. 60 186 din 16. XI. 1932 şi nr. 3 927 din 19. XI. 1932

[77] *Ibidem*, *Buletin M.A.E.*, nr. 21/1932 şi nr. 1/1933.

[78] „Vremea", 25. XI. 1932, p. 2.

[79] Vezi Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, 1968 şi *Înţelegerea Balcanică*, Bucureşti, 1972; Gh. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României 1919—1934*, Bucureşti, 1971, p. 211—230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Alte inițiative și propuneri valoroase ale României la Geneva au vizat în acești ani *incriminarea războiului de agresiune*, definirea noțiunii de agresor, perfecționarea sistemului de sancționare a agresorului și eliminarea războaielor din relațiile interstatale. Eforturile în acest domeniu — ca și în alte direcții privind organizarea și menținerea păcii — s-au desfășurat simultan, pe plan teoretic și practic, prin făurirea unor instrumente diplomatice adecvate. Sub raport conceptual, diplomația românească și-a adus o însemnată contribuție la fundamentarea dreptului internațional al păcii. Titulescu argumenta că războiul de agresiune este „o crimă contra umanității" [80] și atrăgea atenția, printre primii, asupra esenței acestei probleme: „se mai poate oare concepe acea diviziune fundamentală a dreptului internațional, în cele două mari domenii: dreptul păcii și dreptul războiului? Nu trebuie oare revizuite metodele acestei discipline juridice, înlăturîndu-se terminologia absurdă a dreptului războiului, adică a dreptului de exercitare a crimei, prin admiterea unui singur drept, acela al păcii?" [81]. Un alt jurist român, Vespasian V. Pella, înflăcărat susținător al Societății Națiunilor, prezent adeseori la Geneva, ca expert al României în domeniul dreptului internațional, acționa în anii 1923—1926 în aceeași direcție, a fundamentării aceleiași teze, că „nu există decît un singur drept, dreptul păcii. Războiul este o crimă. Ar fi absurd de a mai concepe existența și a unui drept al războiului, adică un drept al crimei" [82].

Din această perspectivă teoretică, a respingerii concepțiilor anacronice cu privire la un „drept al războiului", diplomația românească aprecia că Pactul Societății Națiunilor instituia doar un moratoriu asupra războiului și că, pe lîngă războiul posibil între statele nemembre ale forumului genevez, existau încă patru cazuri, în care războiul era „posibil" și „legal", chiar în condițiile respectării statului, în următoarele cazuri: 1) cînd părțile aflate în conflict nu cădeau de acord să utilizeze calea tratativelor; 2) cînd Consiliul Societății nu putea ajunge la o hotărîre adoptată cu unanimitate de voturi; 3) cînd era vorba de un conflict pe care dreptul internațional îl socotea de competența dreptului intern: 4) cînd una din părțile aflate în conflict nu era membră a Societății și refuza să execute hotărîrea Consiliului de la Geneva [83]. Ca urmare, Pactul Societății Națiunilor trebuia completat, pentru înlăturarea cazurilor posibile de război agresiv, de război „legal", iar odată cu înlăturarea cazurilor posibile de război, acesta trebuia socotit crimă internațională și condamnat ca atare.

Primele eforturi mai importante s-au întreprins în 1923, cînd, sub presiunea statelor mici și mijlocii, acționîndu-se pentru înlăturarea acelor „fisuri" ale Pactului, s-a elaborat Proiectul unui tratat de asistență mutuală, care în cele 19 articole prevedea în esență că războiul de agresiune este o crimă internațională; statele ce urmau să adere la acest tratat se obligau să se abțină de la orice acțiune care ar putea provoca războiul și, în același timp, promiteau să-și reducă armamentele și efectivele militare; în caz că un stat membru al Societății Națiunilor era atacat de către un alt stat, statele semnatare se angajau să-i acorde asistență și să determine statul agresor, prin anumite sancțiuni, să înceteze acțiunea armată. Precizarea agresorului trebuia făcută de Consiliul de la Geneva, în termen de 4 zile — și nu după trei luni de la declanșarea conflictului, cum prevedea inițial Pactul Societății [84].

Salutînd elementele noi, pe care le oferea noul document, delegația României făcea, în același timp, următoarele propuneri constructive: 1) să se precizeze limpede cazurile posibile în care acțiunea unui stat poate fi socotită drept agresiune, pentru a nu se lăsa această sarcină în seama exclusivă a Consiliului; 2) noul document să fie deschis și statelor care nu erau încă membre ale Societății, pentru creșterea eficienței sale; 3) să se prevadă, în mod concret, modalitățile de ajutorare a statului căzut victimă agresiunii și

---

[80] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, p. 348.

[81] Idem, Prefață la lucrarea *Libertatea mărilor și prizele maritime*, București, 1925, p. XXI; Grigore Geamănu, *Contribuția lui N. Titulescu la dezvoltarea dreptului internațional*, „Studii și cercetări juridice", XI, 1966, p. 198—204.

[82] Vespasian Pella, *La criminalité collective des Etats et de droit penal de l'avenir*, Bucarest 1926, p. 77 și Grigore Geamănu, Gh. Moca, *Privire critică asupra concepției lui V. V. Pella*, „Analele Universității București, seria științe social-juridice", XIII, 1964, p. 75—86.

[83] Arh. St. București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 126, 1920, f. 372; vezi cu unele explicații care diferă, N. Titulescu, *op. cit.*, p. 323.

[84] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 3, nepaginat; vezi și P. Bărbulescu și Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 114—115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sancțiunile ce urmau să fie aplicate statului agresor; 4) să fie reformulat art. 17 din proiect, pentru a nu lăsa posibilitatea ca unele state să-și dea adeziunea doar în mod parțial sau condiționat și să se renunțe la prevederea că, dacă una din marile puteri, membre permanente ale Consiliului denunță acest tratat, el poate deveni nul — or, într-un astfel de caz, arăta ministrul de externe al României, I. G. Duca, nici un stat semnatar „n-ar putea să-și asume obligațiile de reducere a armamentelor, dacă n-ar obține garanții reale și eficace de siguranță" [85]. Deși 29 de state (din cele 50, care erau membre) s-au și declarat gata să semneze noul document, iar din acestea 18 țări au fost pentru îmbunătățirea proiectului, pe baza amendamentelor propuse, opoziția categorică a delegației britanice a determinat, în toamna anului 1924 abandonarea acestui tratat [86].

În aprilie 1924 juristul român Vespasian V. Pella a propus la Conferința Uniunii Interparlamentare crearea unei instituții internaționale pentru unificarea dreptului penal, pentru a da, sub raport juridic, „o formă concretă sentimentului ce, în lupta împotriva criminalității, a unit întotdeauna națiunile civilizate". Propunerea, care a și fost adoptată ulterior, a creat un larg curent de opinii în acest sens, stimulînd intensificarea eforturilor pentru încriminarea războiului de agresiune și stabilirea criteriilor de sancționare a agresorului. Astfel, o bună parte din propunerile anterioare ale României și-au găsit expresie în Protocolul pentru reglementarea pașnică a diferendelor internaționale, elaborat și dezbătut la Geneva în 1924 și în care se încerca, din nou, completarea Pactului Societății Națiunilor, prin introducerea a trei elemente: arbitraj, securitate, dezarmare; se prevedea obligația statelor semnatare de a nu recurge la război, ca mijloc de reglementare a diferendelor și se preciza, pentru prima oară, delimitarea cazurilor de agresiune, într-o formă incompletă [87]. Pronunțîndu-se pentru adoptarea acestui act, șeful delegației române la Geneva, ministrul afacerilor externe, I. G. Duca, propunea ca în stabilirea căilor concrete de aplicarea normelor și principiilor din acest protocol să se ia ca model documentele diplomatice perfectate de România cu statele din cadrul Micii Înțelegeri și cu Polonia, și, cerea în continuare trimisul României, să se treacă imediat la încheierea unor pacte de neagresiune bilaterale sau multilaterale, între statele vecine din diferite zone geografice, înserîndu-se în conținutul acestora și principiile recunoașterii egalității juridice a statelor, independenței și suveranității, respectului și apărării integrității teritoriale [88]. Dar, în timp ce majoritatea statelor mici și mijlocii, în frunte cu diplomații Titulescu, Beneș, Politis etc. — caracterizați de cei prezenți ca fiind „spirite într-adevăr constructive" — acționau pentru definitivarea și semnarea documentului, statele revizioniste, și, din nefericire și trimișii Marii Britanii au sabotat și de această dată adoptarea vreunei hotărîri în acest sens [89].

În ciuda eșecurilor înregistrate în 1923 și 1924 la Geneva, în direcția completării Pactului cu noi instrumente diplomatice, eforturile statelor mici și mijlocii, printre care și ale României, au continuat. În 1925, Vespasian V. Pella, raportor general asupra problemelor războiului de agresiune la Conferința Uniunii Interparlamentare de la Washington — conferință ce se desfășura sub egida Societății Națiunilor — a propus ca, fiecare stat membru al forumului de la Geneva să ia măsuri și pe plan intern, pentru incriminarea războiului de agresiune, deoarece, nu sînt suficiente numai acordurile internaționale și orice stat care adoptă un principiu sau o normă pe plan internațional, trebuie să se angajeze în același sens și pe plan intern. Propunerea a fost reluată în 1927 la o conferință similară, la Varșovia, la propunerea aceluiași reprezentant român și s-a adoptat o rezoluție în acest sens [90].

Oferind statelor membre ale forumului de la Geneva un exemplu concludent, România a înscris în codul său penal — cod adoptat în iunie 1928, deci cu o lună înaintea semnării și cu un an înaintea intrării în vigoare a Pactului Briand—Kellogg (care prevedea scoaterea războiului în afara legii) — prevederea: „Se vor pedepsi cu detențiune simplă, de la două luni la un an și cu amendă de la 5 000 la 20 000 lei acei care, în scopul de a determina statul român să declare război", se vor dovedi vinovați de desfășurarea

[85] „Societatea de mîine, nr. 28/1924, p. 592 și „Universul", 4. IX. 1924.
[86] Arh. M.A.E., *loc. cit.*
[87] Arh. St. București, *loc. cit.*, d. 17/1928, f. 14; Gh. Matei, *op. cit.*, p. 212.
[88] Arh. M.A.E., *loc. cit.*
[89] Biblioteca Academiei R. S. România, secția scrisori, *fond George Oprescu*, s. 3 și 33.
[90] „Democrația", nr. 11/1928, p. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unei propagande războinice, prin „discursuri, cuvîntări, strigări, cîntece sedețioase, fie că acestea se fac în public, la radio sau alte mijloace de difuzare". De asemenea, erau încriminate și pedepsite prin lege toate acele persoane care utilizau în scopuri propagandistice scrieri, afișe, fotografii, imprimate de orice fel, cu caracter agresiv [91]. Prin aceasta, România *era prima care încrimina prin lege propaganda pentru război.* Delegația Românieі a cerut ca toate statele să adopte măsuri legislative similare și să se preocupe de *educarea tineretului în spiritul păcii și înțelegerii între popoare* — în familie, școală, biserică, precum și prin ori ce alte mijloace de influențare în masă [92]. În concordanță cu aceste propuneri, România a prezentat la Geneva exemple de acțiuni organizate în țara noastră: concursuri școlare și studențești pe teme referitoare la activitatea Societății Națiunilor și poziția adoptată de guvernul român în diverse probleme, vizite și excursii documentare la Geneva, simpozioane, conferințe, lecții noi introduse în manualele școlare etc. [93].

În ceea ce privește scoaterea războiului în afara legii și definirea noțiunii de agresor și agresiune, primele elemente valoroase au fost fundamentate juridic în anii 1922—1925 și sintetizate de juristul Vespasian V. Pella, într-o lucrare, tipărită în limba franceză [94], în 1926 (ideile sale fiind răspîndite și înaintea tipăririi cărții) cu doi ani înaintea semnării Pactului Briand—Kellogg și cu șapte ani mai devreme decît data elaborării și adoptării convențiilor Litvinov—Titulescu, de la Londra, în 1933, care preluau și dezvoltau o parte din ideile lui Vespasian V. Pella. Abordînd pentru prima oară pe plan juridic, în literatura mondială de specialitate, o astfel de temă complexă, dificilă, Vespasian V. Pella distingea două categorii de infracțiuni, ce trebuiau încriminate, sub noțiunea de agresiune: 1) acte comise de un stat și 2) acte săvîrșite de persoane particulare. În prima categorie erau apreciate ca intrînd în sfera noțiunii de *agresiune:* războiul de cotropire, amenințarea cu războiul, amestecul în treburile interne ale unui alt stat, acceptarea pregătirii unor atentate sau bande înarmate pe teritoriul național, care să amenințe securitatea altei țări, încurajarea și ajutorarea unor organizații și forțe înarmate pentru a efectua incursiuni pe teritoriul statelor vecine, violarea imunității diplomatice a reprezentanților străini acreditați în țara respectivă, falsificarea monedelor în defavoarea altor state etc. Dintre acțiunile comise de persoanele particulare erau socotite ca trebuind să fie încriminate ca acte agresive următoarele: declarații și știri false în legătură cu alt stat, abuzul de încredere, inducerea în eroare a reprezentanților altor state, falsificarea unor documente, care pot da naștere la conflicte etc. Cu toate limitele sale, lucrarea lui Vespasian V. Pella era cea dintîi contribuție la rezolvarea acestei chestiuni spinoase și deschidea mari perspective în continuarea eforturilor în acest domeniu; ea s-a bucurat de aprecierea elogioasă a unor mari personalități în știința dreptului internațional [95], ulterior, cele mai multe din ideile și propunerile juristului român Vespasian V. Pella și-au găsit încorporarea într-un act diplomatic internațional — convențiile Litvinov—Titulescu pentru definirea agresorului, adoptate în iulie 1933, de către România și majoritatea statelor sud—est europene, împreună cu U.R.S.S. [96].

La Geneva, în cadrul Societății Națiunilor sau al altor organisme subordonate acesteia, România a fost una din precursoarele acțiunilor teoretice și practice pentru scoaterea războiului de agresiune în afara legilor internaționale. În 1925, de pildă, la Conferința Uniunii Interparlamentare de la Washington, delegația română a propus pentru prima oară scoaterea războiului în afara legii și cercetarea criminalității statelor — moțiunea prezentată în acest sens de către România fiind votată și adoptată în unanimitate, apoi readusă această propunere în atenția diplomaților prezenți la Conferințele Uniunii Interparlamentare de la Paris (1927), Berlin (1928) și Varșovia (1928), fapt ce arată că

---

[91] *Ibidem*, p. 9; Pactul Briand—Kellogg a fost semnat la 27 august 1928 și a intrat în vigoare la 24 iulie 1929.

[92] Arh. M.A.E., *loc. cit.*

[93] C. Kiriţescu, *Școala în slujba înțelegerii popoarelor și a păcii*, București, 1929, p. 19—20.

[94] Vespasian V. Pella, *op. cit.*; lucrarea a apărut în 1926, dar ideile ei au fost răspîndite în diferite întruniri și reuniuni organizate sub auspiciile forumului de la Geneva cu cîțiva ani mai înainte.

[95] „Arhiva pentru știință și reformă socială", nr. 3—4/1926, p. 487.

[96] Gh. Matei, *op. cit.*, p. 225—251; despre o nouă interpretare a semnificației acestor convenții, vezi *România și relațiile internaționale*, 1699—1939, Iași, 1980, p. 468—469.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci cînd s-a pregătit și perfectat Pactul Briand—Kellogg, pentru încriminarea și scoaterea în afara legii a războiului de agresiune, această idee nu era nici nouă și nu constituia inițiativa a două mari puteri, S.U.A. și Franța, ci rodul unor îndelungate eforturi ale statelor mici și mijlocii, printre care România se înscria la loc de frunte. Acest fapt era cunoscut și recunoscut în perioada interbelică și el nu trebuie trecut cu vederea nici astăzi [97].

În 1927, atît Nicolae Titulescu, cît și dr. Nicolae Lupu, prezenți la Geneva, relevau în intervențiile lor necesitatea adoptării unor măsuri eficiente, astfel încît o țară care ar fi căzut victima unei agresiuni — și mai ales cînd este vorba de o țară mică sau mijlocie, ca mărime, aflată în condiții speciale, adică fără o industrie proprie de armament, cu o structură preponderent agrară, cu vecini, care, așa cum era cazul României, îi contestau frontierele legitime — să se poată apăra, să se poată ști în siguranță. Cu același prilej, trimișii României făceau un aspru rechizitoriu practicii anacronice, inumane și irațională a soluționării litigiilor pe calea războaielor [98].

În 1928 a fost elaborat și semnat Pactul Briand—Kellogg, prin care războiul era pus în afara legilor internaționale și acest fapt oferea perspectiva completării fericite a Pactului Societății Națiunilor, în sensul că se lichida, pe plan juridic, dreptul la război. Noutatea consta în aceea că, așa cum se releva în Senatul român, „părțile contractante se obligă să nu recurgă decît la mijloace pașnice, pentru reglementarea diferendelor între ele" [99]. Redactînd proiectul pentru aderarea țării noastre la acest instrument diplomatic, Titulescu nota că România [100] „salută semnarea noului tratat, ca pe un eveniment din cele mai importante în mersul omenirii spre o asociere universală". O declarație similară făcea și G. G. Mironescu, ministrul afacerilor externe al României, la 1 februarie 1929, în Camera Deputaților, iar în septembrie același an la Geneva — **subliniind ideea că,** angajîndu-se să renunțe definitiv și complet la război „ca instrument de politică națională", statele semnatare au statornicit un nou element de progres în relațiile internaționale [101]. Fiind semnat de 63 de state, între care și mari puteri, care nu erau încă membre ale Societății Națiunilor, ca U. R. S. S. și S. U. A., Pactul Briand—Kellogg avea o mare însemnătate; dar, în concepția diplomaților români, actul nu trebuia nici fetișizat, nici considerat o culme a perfecțiunii, ci, dimpotrivă un început care trebuia continuat. Cercurile politice românești sesizau și substratul mobilurilor care determinaseră S.U.A. să preia o idee ce aparținuseră statelor mici și mijlocii, între care și România: „nu umanitarismul, ci — așa cum se releva în Senatul român, cu prilejul ratificării tratatului — o țară care a investit în toate părțile capitaluri mari, care e bancherul tuturor popoarelor, are un mare interes ca pacea să nu fie tulburată" [102]. Apoi, așa cum constata realist Titulescu, și noul document neglija să prevadă modalitățile concrete de sancționare a agresorului — ori, în acest caz, releva diplomatul român „pacea nu-i decît o vorbă, cîtă vreme nu se ridică în fața celui ce ar fi ispitit s-o violeze, spectacolul complet al sancțiunilor ce îl așteaptă" [103]. Chiar în cazul respectării riguroase a Pactului Briand—Kellogg, de către statele semnatare, războiul — constata Titulescu — mai era posibil în trei situații: 1) în caz de legitimă apărare; 2) în cazul violării pactului de către una din părțile aflate în conflict și 3) din cauza neprevederii exprese a sancțiunilor [104]. Ca urmare, aderînd, la 4 septembrie 1928, la Pactul Briand—Kellogg, ratificîndu-l și punîndu-l în vigoare cu anticipație față de majoritatea statelor semnatare, România își păstra și apăra și tratatele încheiate cu partenerii din Mica Înțelegere și cu Polonia, tratate care, deși aveau un caracter regional, erau mai complete mai ales în privința prevederilor referitoare la sancționarea agresorului [105].

Rezervele și neîncrederea României în eficiența Pactului Briand—Kellogg erau justificate și de modul în care aderaseră la acest tratat marile puteri. S.U.A., de pildă, făceau

[97] „Ultima oră", 8. III. 1929, p. 1—3.

[98] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 31, nepaginat și N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 224.

[99] Arh. St. București, *loc. cit.*, d. 126/1920, p. 372.

[100] I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, 1966, p. 163.

[101] „Ultima oră", 1. II. 1929 și 13. IX. 1929.

[102] Arh. St. București, *loc. cit.*, p. 363.

[103] G. Macovescu, *N. Titulescu — diplomat de prestigiu internațional*, în „Lumea", 17. II. 1966, p. 19.

[104] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, p. 325.

[105] Idem, *Documente diplomatice*, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precizarea că, ratificînd documentul, nu renunță la doctrina Monroe, ceea ce ce prefigura acțiunile guvernului american de a interveni cu forțe militare pe continentul american, sub un pretext sau altul. Marea Britanie anunța că nu va recurge la război decît în măsura în care nu-i vor fi lezate interesele coloniale — dar se putea formula întrebarea: care erau zonele geografice ce nu interesau cele două mari puteri? [106]. În numele U.R.S.S., Litvinov, comisarul afacerilor externe, declara și el, la scurt timp după semnarea Protocolului de la Moscova (ce prevedea punerea în aplicare cu anticipație a încriminării războiului de agresiune) că aceasta nu rezolvă litigiile teritoriale româno-sovietice, care, rămîneau astfel deschise [107]. Cine urma să rămînă fidel în totalitate prevederilor Pactului Briand—Kellogg, numai statele mici și mijlocii? Nu anulau marile puteri, prin poziția lor, eficiențele practice ale acestui document, încă din clipa semnării? România are meritul de a-și fi pus și la Geneva și la ea acasă aceste întrebări realiste, cerînd continuarea eforturilor pentru realizarea eficientă a securității colective. În acest spirit, în 1929 delegația română la Geneva făcea la secretariatul Societății Națiunilor următoarea comunicare scrisă: „Apreciind rezultatul lucrărilor Ligii Națiunilor în vederea asigurării pacifiste a diferendelor internaționale în direcția sporirii garanțiilor de siguranță, România se declara gata să încheie, cu toate statele, fie că sînt sau nu membre ale Ligii, convențiuni și tratate, pe baza modelelor de tratate bilaterale și colective, de regulare pacifică, de asistență, de neagresiune și de întărire a mijloacelor de prevenire a războiului — modele elaborate de Comitetul de Arbitraj și adoptate în septembrie 1928, la cea de a IX-a adunare generală a Ligii Națiunilor" [108]. Declarația României era prima manifestare publică a unui stat membru al Societății, pe linia necesității adoptării unui instrument diplomatic care, sub raportul prevederilor, completa o bună parte din deficiențele Pactului Briand—Kellogg și care nu mai conținea rezervele a trei dintre marile puteri ale lumii.

Eforturile României pentru încriminarea războiului de agresiune și lărgirea prevederilor de sancționare a agresiunii, aveau să culmineze în acești ani cu discutarea, completarea și adoptarea convențiilor pentru definirea agresorului, din iulie 1933, dar mai ales cu reorganizarea Micii Înțelegeri și înființarea Înțelegerii Balcanice — aspecte tratate pe larg în istoriografia noastră.

În perioada anilor 1920—1933, inițiativele, propunerile și strădaniile României au vizat și *democratizarea și creșterea rolului Societății Națiunilor*. În acest sens, urmărind diminuarea rolului marilor puteri în elaborarea și adoptarea hotărîrilor la Geneva și sporirea în schimb a puterii de decizie și inițiativă a țărilor mici și mijlocii, care formau marea majoritate a statelor membre, voind, în același timp și aplicarea mai rapidă și mai eficientă a prevederilor din Pactul forumului genevez, în 1921, reprezentantul român D. Negulescu a propus ca modificarea art. 26 din Pact să se poată face nu prin simpla majoritate de voturi, cum se prevăzuse inițial, ci prin majoritatea de 3/4, pentru a preveni existența unui număr prea mare de voturi potrivnice sau de abțineri. Propunerea României a fost aprobată și apreciată ca fiind în interesul creșterii prestigiului forumului de la Geneva. Acesta a fost de fapt și primul amendament adus Pactului Societății [109]. De asemenea, la intervenția delegației române, în același an a fost precizat mai bine și conținutul art. 18 din Pact — care prevedea că toate tratatele internaționale încheiate de statele membre să fie înregistrate și date publicității, de către secretariatul permanent al Societății, în virtutea admiterii principiului diplomației deschise — fixîndu-se termenul limită de cel mult 3 luni, pentru a preveni tergiversările acestei acțiuni [110]. Acest fapt a avut consecințe pozitive în aplicarea mai promptă a tezei desființării tratatelor secrete, care în acești ani continua să fie în vigoare.

În scopul participării mai multor state și grupuri de țări la elaborarea rezoluțiilor și hotărîrilor luate la Geneva, s-a cerut tot în 1921, la propunerea delegației din Chile, crearea în Consiliul Societății a încă două locuri nepermanente [111]. Preluînd și completînd această propunere, delegația României a cerut ca lărgirea Consiliului să se facă prin ale-

---

[106] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. I, referat N. Hiott, nepaginat.

[107] Radu Meitani, *Istoria politică a raporturilor dintre state, de la 1856—1930*, București, 1943, p. 369.

[108] „Ultima oră", 17. II. 1929, p. 4.

[109] D. Negulesco, *Deuxième Assemblée de la Société des Nations*, p. 4—5 și A. Niri, *op. cit.*, p. 160.

[110] A. Niri, *op. cit.*, p. 160—161.

[111] „Universul", 3.X.1921, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerea periodică a reprezentanților unor grupuri de state, din toate zonele geografice ale lumii, fapt ce ar permite o mai echitabilă reprezentare a statelor membre. Această propunere a fost analizată și aprobată în 1922, sporindu-se numărul membrilor în Consiliu de la 4 la 6 și hotărîndu-se ca, din totalul acestora, 3 locuri să revină următoarelor grupuri de state: 1) Mica Înțelegere, 2) țările scandinave și 3) statelor membre din America Latină [112]. Prin aceasta s-au lărgit considerabil posibilitățile de acțiune ale României, fie direct, ca membră a Consiliului, între anii 1926—1929, fie indirect, prin intermediul partenerilor din Mica Înțelegere. De altfel, reprezentanții celor trei state din Mica Înțelegere s-au întrunit în permanență, înaintea și în pauza dezbaterilor, la fiecare sesiune, acționînd în deplină concordanță [113]. În 1926, cînd la cererea mai multor state mici și mijlocii numărul membrilor nepermanenți în Consiliu a fost sporit de la 6 la 9 și România a fost aleasă în forul suprem executiv al Societății pe o durată de trei ani, țara noastră avea reprezentanți în toate organismele și instituțiile subordonate forumului genevez, fapt ce sporea și mai mult posibilitățile sale de înrîurire în diverse domenii, de participare efectivă la rezolvarea unor probleme internaționale [114]. Alegerea României în Consiliu a fost salutată cu bucurie de marea majoritate a statelor mici și mijlocii, care erau interesate în triumful normelor și principiilor proclamate la Geneva. „Am votat din toată inima pentru intrarea României în Consiliul Ligii Națiunilor — declara Arghyropolus, ministrul afacerilor externe al Greciei — deoarece, considerăm prezența sa acolo ca o satisfacție pentru statele balcanice". De asemenea, numeroși șefi ai delegațiilor țărilor din America Latină vedeau în alegerea României în Consiliu o garanție a apărării intereselor proprii statelor mici și mijlocii, a păcii și securității generale [115]. Cu atît mai vie a fost satisfacția în rîndul cercurilor politice din țară, deoarece, — așa cum sublinia ministrul afacerilor externe, I. Mitilineu, — nu era vorba numai de recunoașterea meritelor României, ci și de posibilitățile noi, ce i se creau: „Consiliul este sufletul Ligii; în fața lui se perindă toate problemele, fiindcă el aplanează diferendele și găsește soluțiile care să înlesnească acordul statelor" [116].

Pe linia perfecționării și completării instrumentelor concrete, de lucru, în cadrul Societății, se înscrie și planul de măsuri elaborat, în 1927, de către Nicolae Titulescu, Robert Cecil și L. Brouchée, pentru a înlesni aplicarea rapidă și eficientă a prevederilor art. 11 din Pactul forumului genevez, referitor la atribuțiile secretariatului permanent, ale Consiliului, ale altor organisme de lucru, precum și ale fiecărui membru al Societății în parte. Acest plan a fost însușit și aprobat la cea de a VIII-a adunare generală, în 1927, fiind apreciat ca un valoros îndreptar de lucru [117].

În concepția României, creșterea rolului și prestigiului Societății implica, între altele și unirea eforturilor tuturor statelor membre pentru *respectarea tratatelor internaționale în general și a Pactului Societății Națiunilor în special.* În această direcție o primă acțiune întreprinsă de România și prin intermediul forumului de la Geneva a fost condamnarea poziției conciliatoare a cercurilor politice britanice și zădărnicirea planurilor lui Carol de Habsburg de a reveni ca împărat al Austriei și rege al Ungariei. Susținută și de partenerele ei din Mica Înțelegere, România cerea la Geneva ca, în problema foștilor monarhi, înlăturați de la tron prin voința popoarelor respective și a căror situație de drept și de fapt era consemnată și în tratatele de Versailles, să se adopte lozinca: „nici un Hohenzollern pe vreun tron german, nici un Habsburg pe vreun tron european!". Prezent în toamna anului 1921 la Geneva, ministrul român al afacerilor externe, Take Ionescu, în cadrul unei întîlniri cu ziariștii străini acreditați pe lîngă Societatea Națiunilor, se declara ferm pentru respectarea tratatelor în vigoare, arătînd că atît România cît și alte state mici și mijlocii se vor opune încercării Angliei de a transfera integral teritoriul Sileziei la Germania, pentru ca aceasta, chipurile, să-și poată plăti datoriile cerute sub forma reparațiilor de război — fapt ce ar nedreptăți Polonia și ar aduce Germaniei „cea dintîi victorie după Versailles". Sextil Pușcariu notează și el în memoriile sale, că, la 14 septembrie, discutîndu-se primirea Ungariei în Societatea Națiunilor, trimișii Micii Înțelegeri

[112] „Universul", 9. IX. 1922 și 28. IX. 1922.
[113] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 579, 586, 663.
[114] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, vol. 40, f. 14—15; P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 120.
[115] „Politica", 10. X. 1926.
[116] „Politica", 2. X. 1926.
[117] A. Niri, *op. cit.*, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au hotărît să nu se opună, dar să oblige delegația maghiară „să dea o nouă declarație despre depunerea Habsburgilor" [118].

În numele principiului respectării tratatelor, în 1922, delegația României la Geneva, împreună cu reprezentanții altor state numeroase, a cerut respingerea și anularea cererii Canadei, care, încurajată și de delegația Marii Britanii, viza modificarea art. 10 din Pact, în sensul ca statele semnatare ale Pactului să nu mai fie obligate să acorde garanții pentru integritatea teritorială a unui stat, în caz de primejdie. Or, încălcarea acestei prevederi esențiale, releva delegația României, însemna începutul oficializării acțiunii de revizuire a frontierelor. Unul din membrii delegației române, comentînd acțiunea întreprinsă de delegația Canadei, nota la Geneva: „Lovindu-se însă de opoziția celor mai multe state, care vedeau unul din principiile fundamentale ale Pactului tocmai în această garanție colectivă, delegatul Canadei a propus la început [după ce formulase cererea expresă de a fi chiar șters din Pact art. 10 — n.n.] o modificare, iar mai în urmă s-a învoit cu o simplă interpretare, în sensul ca obligativitatea statelor de a se ajuta reciproc la menținerea integrității să nu fie absolută, ci să fie supusă unei hotăriri a corpurilor legiuitoare". Dar, în pofida insistenței cu care a fost atacat, în diferite forme acest articol, în 1923 propunerile în această direcție au fost categoric respinse [119]. În 1923, într-o expunere făcută la 5 iulie, în fața Consiliului, Nicolae Titulescu, subliniind încă odată necesitatea respectării cu strictețe a hotărîrilor adoptate la Geneva, critica atitudinea Ungariei, care, după ce inițial acceptase decizia Consiliului, în problema optanților, și-a retras împuterniciții trimiși la Geneva, declarînd anulate rezoluțiile ce fuseseră semnate chiar de proprii săi reprezentanți. Cerînd Consiliului să pretindă statelor membre seriozitate, loialitate, responsabilitate permanentă față de tratatele încheiate sub egida forumului de la Geneva, diplomatul român remarca, pe bună dreptate: „Dacă s-ar admite teoria pe care guvernul maghiar ar vrea să i-o acceptați, anume aceea că ori ce guvern și-ar putea dezavua pur și simplu împuternicitul său, mi se pare că s-ar ajunge să se facă imposibilă funcționarea Societății Națiunilor" [120]. Din nefericire, un astfel de avertisment realist nu a fost întotdeauna respectat nici chiar în acești ani de început ai activității instituției geneveze, ceea ce avea să ducă la scăderea treptată a încrederii în acest forum.

În mod cu totul eronat, unii reprezentanți ai statelor revizioniste, comentînd activitatea României, Cehoslovaciei, Iugoslaviei, Poloniei, Greciei etc., la Geneva și consultările frecvente ce aveau loc între delegațiile acestora, pentru a adopta o poziție unitară, critică faptul că în general aceste state aveau o atitudine comună și cu cea a Franței, etichetînd aceste state drept „sateliții flămînzi ai Franței". O atare expresie invectivă, folosită de diplomații statelor revanșard-revizioniste [121], nu-și avea nici un temei real, deoarece fapte istorice incontestabile relevă că, la Geneva, ca și în alte acțiuni de politică externă, din acești ani, România a urmat Franța, cît și pe ceilalți aliați tradiționali, numai în măsura în care acești aliați și-au menținut poziția de a apăra tratatele și idealurile proclamate la Geneva, principiile și normele dreptului internațional. La 6 martie, 1932, răspunzînd unor detractori ai politicii românești, Titulescu preciza la Geneva: „ceea ce leagă statele Micii Înțelegeri și Polonia de Franța, în afară de sentimentele noastre de constanță, este faptul că Franța este azi exponentul tezei respectului tratatelor", dar, sublinia el, în continuare „dacă însă Franța ar deveni vreodată avocatul Germaniei și al Ungariei" rezultatul ar fi părăsirea ei de către statele mici și mijlocii și — fapt cu mult mai grav — „izolarea Franței și ridicarea împotriva ei a unei Germanii sporite, cu Europa Centrală sub dependența ei" [122]. Previziunea lui Titulescu avea să se confirme în cel de-al doilea deceniu al perioadei interbelice, la sfîrșitul acestei etape și nu din vina statelor mici și mijlocii, ci a politicii concesive a marilor puteri, inclusiv a Franței.

Acționînd în același spirit, al respectării tratatelor internaționale, a Pactului Societății, delegația română s-a opus, în 1928, creării unei comisii, la Geneva, pentru aplicarea art. 19, relevînd că Societatea Națiunilor nu revizuiește tratatele, ci clauzele care nu au fost aplicate. O astfel de atitudine realistă, apărată cu fermitate în acești ani, a fost o stavilă în calea revizionismului și un succes al politicii statelor mici și mijlocii [123].

[118] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 595; „Universul", 26. IX. 1921, p. 1.
[119] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 572, 600.
[120] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, p. 282—283.
[121] Biblioteca Academiei R. S. România, secția arhivă, *fond Elena Văcărescu*, VII, varia 96.
[122] Arh. St. București, *fond Casa regală, Carol II*, d. 85/1932, f. 76—77.
[123] A. Niri, *op. cit.*, p. 169—170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum, în acțiunea de organizare și menținere a păcii, Anglia se opunea la Geneva în chip sistematic inițiativelor Franței, văzînd în politica franceză o tendință a acesteia de a-și instaura hegemonia în Europa și apreciind, complet eronat, că „Germania este total dezarmată" și „toate celelalte puteri europene nu sînt în măsură să opună rezistență forțelor înarmate franceze" [124], delegația română la Geneva a încercat să aplaneze controversele anglo-franceze și să determine *păstrarea frontului unit al aliaților, al statelor potrivnice mișcării revizioniste*. Pe această linie, Titulescu releva la Geneva că o concesie făcută de către Franța Germaniei este plătită cu prețul a zece concesii din partea aliaților mici și mijlocii, că în cazul relațiilor franco-germane s-a ajuns, în 1932, la situația de neconceput că debitorul (Germania) încearcă să dicteze condiții politice, adesea umilitoare, creditorului, adică Franței [125]. Sextil Pușcariu, aflat la Geneva, în componența delegației române, nota încă din 1922 că „ceea ce se observă aici foarte clar este tensiunea mare între francezi și englezi", că „starea tulbure de astăzi [1922 — n.n.] este creată mai ales în urma ținutei englezilor (...) care s-au depărtat de Franța, cochetînd mai întîi cu Rusia și apoi cu Germania" [126]; delegația României primea sistematic instrucțiuni de la București să încerce o atenuare a contradicțiilor franco-engleze. „Anglia — declara Titulescu, la Geneva, lui MacDonald, în luna mai 1932 — ar trebui să spună limpede Franței ce dorește, pentru ca Franța să știe ce să facă față de Germania, în toate domeniile", deoarece, altfel, este foarte dificil să se ajungă la un acord în favoarea păcii [127]. Delegația română încearcă la Geneva să convingă delegațiile celor două mari puteri că divergențele franco-engleze afectează nu numai soarta Franței și Angliei, dar, ceea ce este cu mult mai grav, pune în primejdie cauza generală a păcii, creind teamă și nesiguranță în rîndul statelor mici și mijlocii [128]. Este foarte semnificativ faptul că, într-o convorbire cu MacDonald, în același an, 1932, în timpul conferinței pentru reducerea și limitarea armamentelor, șeful delegației române, Titulescu, îi arăta acestuia: silită de către Anglia, Franța a făcut mereu concesii — a iscălit acordurile de la Locarno, și-a redus cota de reparații prin planurile Dawes și Young, a evacuat anticipat Renania — și rezultatul a fost nu o calmare a Germaniei, nu o abdicare a acesteia de la pretențiile sale revizioniste, ci, dimpotrivă, o creștere și o amplificare a revendicărilor care ar duce la revizuirea tratatelor [129]. În 1933, România și Cehoslovacia au încercat noi tentative de a determina atenuarea contradicțiilor franco-engleze și menținerea frontului unit al aliaților. Astfel, după o întrevedere cu Titulescu, la 11 martie 1933, Eduard Beneș, raportor la Conferința dezarmării, s-a întîlnit special cu MacDonald și, în numele statelor din Mica Înțelegere și al salvgardării păcii, i-a cerut acestuia ca Anglia și Franța să întreprindă măsuri comune, pentru ca vina eșuării conferinței să nu cadă exclusiv asupra marilor puteri; el a cerut în mod expres ca Franța și Anglia să facă front comun și să dezaprobe în mod energic și public regimul nazist și politica revanșardă a lui Hitler, arătînd că în Germania există forțe politice suficient de puternice, care așteaptă doar un gest de înfierare publică a dictaturii hitleriste pentru ca acest regim impopular să fie „măturat imediat" de la cîrmă. Beneș a relevat că, după părerea lui și al lui Titulescu, în Germania ar putea avea loc, în condiții sigure, o revoluție, care ar duce la lichidarea „în fașe" a regimului nazist. „Bine, dar Anglia are importante capitaluri în Germania!" a replicat Macdonald. Stăruind în aceeași direcție, Beneș a contrareplicat cu mult realism că Anglia va pierde mai mult în cazul unui război general, decît a unei revoluții populare în Germania. Cu același prilej, Beneș a atras atenția Angliei că este imperios necesar să se creeze un front comun cu Franța și pentru a fi dejucate planurile agresive ale Italiei, care este gata, declara diplomatul Cehoslovaciei, să se alieze cu Germania [130]. Viitorul avea să confirme cu brutalitate previziunile lui Titulescu și Beneș.

•

Acestor inițiative și preocupări ale României, li s-au adăugat altele, care au fost deja puse pe larg în evidență, în numeroase lucrări și studii, vizînd: atitudinea țării

[124] Arh. St. București, *fond Președinția Consiliului de Miniștri*, d. 24/1928, f. 302—303.
[125] *Idem, fond Casa regală, Carol II*, d. 85/1932, f. 199.
[126] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 590, 604—605.
[127] Arh. St. București, *loc. cit.*, telegrama din 6 mai 1932, f. 71—72.
[128] *Ibidem*, f. 73.
[129] *Ibidem*, f. 75.
[130] Arh. M.A.E., *loc. cit.*, d. 3, Buletin M.A.E. nr. 6/1 aprilie 1933, f. 133.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastre la Geneva în problema spinoasă a dezarmării, activitatea laborioasă pentru încercarea de a aplana conflictul — de fapt agresiunea japoneză în Manciuria — chino-japonez, eforturile pentru realizarea securității în centrul și sud-estul Europei, contribuția României pentru completarea și semnarea convențiilor pentru definirea agresorului, zădărnicirea directoratului celor patru mari puteri [131]. În mod detaliat a fost înfățișată activitatea politică a României la Geneva, pentru perioada 1929—1939, într-o lucrare aparținînd lui Petre Bărbulescu [132]. Au rămas încă neabordate aspecte privitoare la cooperarea intelectuală, ocrotirea minorităților naționale sub egida Societății Națiunilor, colaborarea social-umanitară, economico-financiară etc.

Este de netăgăduit că, în contextul general al noilor condiții și împrejurări, de după primul război mondial, odată cu apariția Societății Națiunilor, statele mici și mijlocii, din diverse zone ale lumii s-au afirmat mai larg și mai evident pe arena vieții internaționale, față de perioada anterioară.

România, întregită ca stat național, a văzut în forumul de la Geneva posibilitatea — cel puțin recunoscută public dacă nu respectată de către marile puteri — de a-și face auzit glasul propriu, de a-și apăra interesele sale naționale, care pînă atunci fuseseră atît de frecvent și brutal nesocotite și încălcate, dar și de a acționa pentru afirmarea, recunoașterea și statornicirea unor principii general umanitare care să guverneze relațiile interstatale, să înlesnească înțelegerea, cunoașterea și colaborarea între țări.

Caracterizîndu-se prin obiective clare și statornice, prin francheță, realism, spirit constructiv și continuitate, politica României la Geneva a fost, în același timp intransigentă față de mișcarea revizionistă-revanșardă, mobilă și elastică în acțiunea de realizare a unor alianțe și instrumente diplomatice puse în serviciul păcii, preocupată să prevină, să atenueze sau să lichideze intrigile, contradicțiile, stăruitoare și ingenioasă în formularea sau apărarea unor soluții și hotărîri, care să ducă la destindere, la progresul păcii și colaborării. Activitatea României la Geneva s-a concentrat mai ales în direcția impunerii și recunoașterii egalității juridice între state, respectului independenței, suveranității și integrității teritoriale, incriminării războiului de agresiune, dezvoltării colaborării între țări, în interesul lor reciproc. Pe bună dreptate, într-o lucrare destinată tineretului școlar din Franța sa scria în 1962 „spiritul Genevei a fost animat de diplomați ca românul Titulescu, cehul Beneș, polonezul Zalewski" [133].

RUMÄNIENS INTERESSEN UND INITIATIVEN BEIM VÖLKERBUND 1920—1933

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser untersucht einige der Initiativen, Interessen und Anstrengungen Rumäniens beim Völkerbund in der Zeitspanne zwischen 1920—1933.

Im ersten Teil des Aufsatzes wird hervorgehoben, dass das Genfer Forum für Rumänien ein wichtiges Mittel darstellte, die Regeln und Grundsätze des internationalen Rechtes in der zwischenstaatlichen Beziehungen angesichts der Aufrechterhaltung der Souveranität, der Unabhängigkeit und der territoriellen Integrität der Staaten aufzuerlegen und zu beachten. Zu diesem Zweck schuf sich Rumänien in- und ausländische Behörden, entsprechend den von der Genfer Tätigkeit gestellten Aufgaben, indem es dafür Politiker, Diplomaten, Experten aller Art, hervorragende Persönlichkeiten der rumänischen Kultur und Wissenschaft in der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen, darunter Nicolae Titulescu, Dr, Ion Cantacuzino, Sextil Pușcariu, George Oprescu u.a., mobilisierte. Der Zielpunkt der Rumänischen Delegation in Genf waren die Organisierung, die Aufrechterhaltung und die Festigung des Friedens. Zu diesem Zweck befasste sich Rumänien mit der Bildung einer gemeinsamen Front der kleinen und mittelgrossen Staaten, die an dem Triumph der Genfer Ideale interessiert waren, mit der Milderung und Beseitigung der Gegensätze innerhalb des

[131] Vezi lucrările lui Gh. Matei, Eliza Campus, I. M. Oprea.

[132] Petre Bărbulescu, *România la Societatea Națiunilor, 1929—1939; momente și semnificații*, București, 1975.

[133] L. Genet, R. Remond, P. Chaunu, A. Marcet, J. K. Zerbo, *Le monde contemporain*, Paris, 1962, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Genfer Forums, der Zusammenarbeit mit allen Mitgliedstaaten und mit allen anderen Staaten, um diese in die Weltorganisation des Friedens einzugliedern. In dem Aufsatz wird sowohl die Beständigkeit des von Rumänien in Genf verteidigten Standpunktes als auch die von Rumänien eingezahlten Beiträge, jährlich von 432.490 bis 891.000 Francs in Gold, unterstrichen. Der Autor hebt auch Titulescus Anstrengungen angesichts einer Festigungs des Haushaltsplanes des Völkerbundes, seine Unternehmungen und Vorschläge als Vorsitzender des finanziellen Ausschusses im Jahre 1926.

Unterstrichen werden auch die von Rumänien in Genf durchgeführten Friedensmassnahmen, Vorschläge für Anerkennung und Beobachtung der juristischen Gleichberechtigung, der Unabhängigkeit, der Souveranität und der territoriellen Integrität aller Staaten, **Vorschläge zur Inkriminierung** des Angriffskrieges, zur Begriffsbestimmung des Aggressors, zur Vervollkommung eines Strafsystems für den Aggressor, zur Ausschliessung der Kriege aus den internationalen Beziehungen. Der Beitrag von Nicolae Titulescu und Vespasian V. Pella an der Begründung eines Friedensrechtes und dem Verzicht auf den sogenannten Kriegsrecht wird auch unterstrichen, sowie der Beitrag der rumänischen Delegation in Genf an dem Entwurf des Vertrages für gegenseitige Hilfe im Jahre 1923, des Protokolls für friedliche Regelung internationaler Streitigkeiten im Jahre 1924, die Unternehmungen rumänischer Diplomaten in bezug auf die Verurteilung des Aggressionskrieges und die Bestimmung des Begriffes „Aggression", die rumänische inländische Gesetzgebung gemäss den Genfer Zielsetzungen, die Vorschläge zur Vorbereitung des Briand-Kellog-Vertrages usw.

Ein ständiges Ziel der Anstrengungen Rumäniens in Genf war die Demokratisierung und die Steigerung der Rolle des Völkerbundes. Die Tätigkeit Rumäniens um die Rolle der Grossmächte zu vermindern und die Entschlusskraft der kleinen und mittelgrossen Staaten zu steigern, zur Beachtung internationaler Verträge im allgemeinen und des Vertrags des Völkerbundes im besonderen werden hervorgehoben, sowie die Unternehmungen zur Stillegung der französischenglischen Gegensätze, zur Bildung einer gemeinsamen Front der kleinen und mittelgrossen Staaten gegen den Revisionismus und den kriegerischen Revanchismus usw.

Zum Schluss wird gezeigt, dass die Tätigkeit Rumäniens sich in der Zunahme der Kontakte und Beziehungen mit anderen Staaten, im Zustandekommen eines breiten Systems von Bündnissen für den Frieden, im Vorbeugen und der Milderung mancher revisionistisch-revanchistischen Handlungen, in der Verspätung des Griegsausbruchs positiv widerspiegelt. Rumäniens Unternehmungen gehören zu den fortschrittlichen Bemühungen der kleinen und mittelgrossen Staaten zur Aufrechterhaltung des Friedens und zur Entwicklung der Zusammenarbeit, des Fortschritts und der Zivilisation.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEME ALE RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ALE ROMÂNIEI DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

DE

I. CIUPERCĂ

Din punct de vedere al conducerii partidelor de opoziție *, guvernul Brătianu era nelegal și lipsit de autoritate morală **. Era apreciat ca un guvern care acordă prioritate intereselor de partid în numele cărora este tentat să exercite pe plan intern o dictatură brutală și reacționară. Cît timp aprecierile rămîneau în țară, reprezentau aspecte ale luptei politice interne mai mult sau mai puțin utilă promovării noului și a valorii pe multiple planuri. În măsura folosirii lor în străinătate — și adeseori au fost din plin folosite — asemenea aprecieri lezau prestigiul țării și puteau contribui fie la atenuarea eficienței acțiunilor guvernamentale, fie chiar la contracararea lor, uneori.

A existat în România, în general, un consens al partidelor burgheze în privința liniei politice externe de apărare a integrității teritoriale și a suveranității naționale. Analiza manifestării concrete a acestui consens relevă diferențieri la nivelul mijloacelor necesare pentru atingerea țelului formulat mai sus.

Este utilă o observație preliminară care să înlesnească o viziune mai cuprinzătoare a realităților primilor ani postbelici. În organizarea acțiunilor și în formularea aprecierilor opoziției, axioma potrivit căreia în țară guvernul se comportă ca unul de dictatură și reacționar dădea naștere nevoii de a demonstra că și pe plan extern se duce o politică similară. Vecinătatea primului stat socialist din lume, mare putere, și existența unei probleme teritoriale în litigiu care diminua sentimentul de securitate pe granița răsăriteană, determinau, în România, o accentuare a diferențierii forțelor politice, o anumită coloratură imprimată luptei politice interne. Pe acest cadru, anticomunismul, prezent în toată Europa, devine în România, uneori și sub influența interesată a marilor puteri, o constantă.

De aceea, în soluționarea normalizării relațiilor cu U.R.S.S. apar păreri „la stînga" și cu atît mai îndrăznețe cu cît această „stîngă burgheză" la care noi ne referim, lasă impresia unei comuniuni de interese, mai mare decît cea reală, cu P.C.R. Așa se explică părerile existente mai ales la liderii politici de nuanță țărănistă.

În probleme de politică externă, după instalarea guvernării liberale (ianuarie 1922), liderii țărăniști afirmă că vor pacea și conservarea tratatelor. Cel puțin în perioada la care ne *referim* *gîndirea multora dintre ei tinde să aprecieze că ar exista o șansă mai mare a* îndeplinirii acestor deziderate prin buna înțelegere cu Rusia Sovietică și cu „democrațiile țărănești" vecine: Bulgaria condusă de Stamboliski, Iugoslavia condusă de Radici, Cehoslovacia condusă de Sviehla etc.

---

* Termenul comportă unele precizări. La rigoare, orice partid sau formațiune politică care, într-un context dat, nu reușește să participe la formarea guvernului, devine, prin însăși această nereușită, componentă a opoziției. Desfășurarea vieții politice românești interbelice îngăduie multe nuanțări în privința calității opoziției făcute guvernului. Am optat pentru luarea în considerare a opoziției *active*, a opoziției care tinde să fie *constructivă*; care nu se limitează numai la negarea actelor guvernamentale, ci prezintă soluții — chiar dacă discutabile. Acest punct de vedere explică frecvența mai mare a referirilor la activitatea Partidului național român și a Partidului țărănist, decît la celelalte forțe politice *burgheze* aflate în opoziție față de guvernul liberal condus de I.I.C. Brătianu (1922—1926).

** Ne propunem să urmărim dezbaterea acestei probleme de către liderii partidelor politice; raporturile concrete între factorii interni și externi în circumscrierea locului României în relațiile internaționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Acest fel de a gîndi tinde să dovedească faptul că mai exista o altă modalitate a aprecierii intereselor majore ale poporului român, mai apropiată de adevăr decît cea liberală. Este aprecierea din perspectiva căreia o compromitere a guvernului în probleme de politică externă ar fi, în genere, utilă opoziției.

La începutul anului 1922, Virgil Madgearu, lider țărănist, combătea și din interesul intern, al înlăturării unei soluții Take Ionescu în guvernarea României, linia politicii externe de alăturare Poloniei și Micii Antante. El arăta că Take Ionescu, sub inspirația engleză, „a preferit politica de aventură, marcată prin alianța militară cu Polonia care reduce România la rolul de stat tampon al intereselor capitaliste ale Parisului" [1]. Pentru că țărănismul avea la începutul anului 1922 organizații tari în Basarabia și personalități ca C. Stere, I. Pelivan, Pan Halipa ș.a., Madgearu punea problema Basarabiei, una din problemele fundamentale ale politicii externe românești, în următorii termeni: „Basarabia nu poate fi salvată decît dacă Bucureștii devin un centru de atracție a populației autohtone. Aceasta — veți recunoaște — *necesită un alt curs în politica internă românească*" [2] (subl. ns.), adică venirea la putere a țărăniștilor — n. ns.

Participarea delegației României la conferința de la Genova și acțiunea primului ministru Brătianu primeau tot mai multe aprecieri favorabile în primul rînd pentru că aduceau țării relații de prietenie atît cu Franța, cît și cu Anglia. Prezența opoziției, în cazul relațiilor cu marile puteri (cu Franța și Anglia în primul rînd), merită semnalată sub două aspecte: al discutării utilității politice a acestor relații și al aprecierii lor din unghiul intereselor economice fundamentale românești, al soluțiilor care pot propulsa România pe calea progresului, o pot scoate din dificultățile cu care se confruntau toate țările europene după primul război mondial.

De aceea, de la stînga, și tot de către Virgil Madgearu [3], rezultatele conferinței de la Genova se văd altfel. „În aceste împrejurări, scria Madgearu, politica României nu poate fi aceea de satelit și nici de stat tampon. Interesul primordial al României este *intangibilitatea granițelor sale* și în același timp, crearea unor condiții generale economice și financiare prielnice însănătoșirii și întăririi organismului ei social-economic". Tendința potrivnică guvernului este vizibilă.

Prezentarea bilanțului participării la conferința de la Genova în parlamentul românesc [4] prilejuia reluarea ideilor de mai sus, într-o formă mult mai dură, de către deputatul socialist Dr. I. Pistiner, în dialog cu deputații guvernamentali și de alte nuanțe. „Delegația română, spunea I. Pistiner, între altele, a pregătit acolo — la Genova — n. ns. — noi convenții militare, o nouă dependență militară [5]. *De mult România nu face politică română, ci franceză*". Evident, aprecierea era exagerată.

Manifestările semnificative ale opoziției, dar care nu privesc direct relațiile româno-franceze, au loc în legătură cu două evenimente care prilejuiau reactualizarea divergențelor dintre guvern și opoziție: încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia — 15 octombrie 1922 — și pregătirea și promulgarea Constituției din 28 martie 1923 [6]. Ele au sporit în străinătate impresia de insuficientă consolidare și nesiguranță a României.

Prezența opoziției însă devine deosebit de activă cînd în negocierile unui împrumut românesc în Franța (1922—1924) apar elemente care fac posibil un eșec.

Pe plan intern, divergențele între guvern și opoziție în probleme economice luau aspectul unei confruntări doctrinare: refacerea României — pentru că aceasta era problema fundamentală — prin forțe proprii, adică „prin noi înșine" sau cu ajutorul capitalului străin față de care să se ducă o politică „a porților deschise". Partidul Liberal, expresie politică a burgheziei românești financiare și industriale, dispunea de o forță economică ce sprijinea bine încrederea în posibilitățile poporului român. Problema lipsei de capital în România era una reală atunci, recunoscută și de liderii liberali. Acum remarcăm numai că lupta cotidiană pentru putere a avut drept unul din efecte exagerarea opoziției dintre cele

---

[1] Virgil Madgearu, *Pacea cu Rusia*, în „Revista Vremii", an. II, nr. 6 din 8 ianuarie 1922, pp. 6—7.

[2] *Ibidem*.

[3] „Independența economică", an V, nr. 4, aprilie 1922, p. 64.

[4] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților (D.A.N.C.D.), ședința din 20 iunie 1922, p. 608 și urm.

[5] I.I.C. Brătianu protesta, pe drept, acuzîndu-l de falsitate.

[6] Vezi I. Ciupercă. *Relații între partidele politice burgheze în timpul elaborării constituției din 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol", Tom X, 1977.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două linii. Că aceeași luptă politică internă a contribuit, în cazul negocierilor cu Franța, la accentuarea nuanței rigide din politica economică liberală.

Astfel, din punct de vedere al liderilor opoziției, un eșec în Franța era un eșec exclusiv guvernamental, liberal, încă un argument al incompetenței în stare să-i justifice înlăturarea. O reușită, era o reușită a țării și, totodată, o compromitere a guvernului, prin renunțarea la principiile propriei lui politici economice.

Înverșunarea raporturilor guvern-opoziție s-a accentuat cînd la sosirea în România a raportorului comisiei financiare a senatului francez, Henry Bérenger, cu misiunea clar formulată de a argumenta în fața comisiei financiare că România merită a fi împrumutată, senatorul francez a manifestat prea multă amabilitate față de unii lideri ai opoziției și, mai ales, față de organe de presă ca „Adevărul" și „Dimineața", zeloase în sublinierea politicii înguste, de partid și xenofobe a guvernului.

În aceste împrejurări, la deschiderea parlamentului, deputații opoziționiști și în special țărăniștii, ar fi vrut să atace decisiv politica externă a guvernului pe un fond mult mai larg mai ales că ratificarea protocolului cu Regatul sîrbo-croato-sloven privitor la trasarea graniței în Banat prilejuia redeschiderea problemei dacă, la conferința păcii din 1919, primul ministru a procedat bine sau nu. Cel care promisese o mare răfuială politică cu I.I.C. Brătianu pe chestiunile externe — Take Ionescu — murise. În privința politicii de alianță cu Polonia și Mica Înțelegere și de apropiere de marii aliați, Franța și Anglia, nici Take Ionescu n-ar fi putut critica o politică inițiată de el. Sarcina rămînea, așadar, opoziției și dintre deputații opoziționiști cei care aveau realmente ceva de spus erau țărăniștii și socialiștii.

Cînd guvernul negocia în Franța împrumutul care era destinat, cel puțin în faza inițială a negocierilor, dotării armatei, același Virgil Madgearu, în discuția la mesajul tronului, arăta că alianța cu Polonia „înseamnă România cu arma la picior ani de-a rîndul ceea ce este totuna cu o Românie renunțînd la toate avantajele civilizației pe care numai pacea le poate da" [8]. În dialog cu ministrul de finanțe și de data aceasta, deputatul țărănist ataca guvernul care a acceptat vizita senatorului Henry Bérenger. Am fi dorit, spunea Virgil Madgearu, ca senatorul francez „să vină în altă calitate decît aceea a creditorului, care vine să cerceteze oficial sau neoficial, indiferent, situația economică a României, pentru ridicola sumă de 100 milioane în armament și tunuri" [9]. Pentru cunoscătorul relațiilor dintre partidele politice care în acei ani luau, în politica economică, forma controversei dintre poziția *demnă* față de străinătate a conducerii Partidului Liberal și *maleabilitatea* socotită excesivă față de capitalul străin a celorlalți lideri politici, direcția și sensul atacului deputatului țărănist sînt limpezi. Virgil Madgearu în parlament și unele publicații opoziționiste [10] acuzau guvernul că vrea să renunțe la principiile politicii sale economice, a politicii „prin noi înșine", care, deși greșită — se spunea de către opoziționiști [11] — avea pînă acum autoritatea rezultată dintr-o urmărire consecventă „Vom să știm — spunea în parlament deputatul Eduard Mirto — dacă ministrul de finanțe mai cunoaște un precedent în istorie, ca atunci cînd un ministru greșește programul financiar și economic, pe care l-a anunțat, are dreptul să-și schimbe complet acel program, să ia programul celor care-l combăteau sau dacă nu trebuie să ne scutească de prezența domniei sale pe banca ministerială" [12].

Acuzațiile opoziției se suprapun cronologic cu lărgirea ofertei franceze, în cadrul negocierii împrumutului menționat mai sus, în schimbul cumpărării redevenței de petrol a statului, cu anticipație, și chiar a rezervei sale de terenuri petrolifere. Pentru aprecierea calității acțiunilor opoziționiste ar trebui respectat, de asemenea, principiul subordonării lor intereselor țării, intereselor poporului român; principiul priorității acestor interese în raport cu cele de partid.

---

[7] Rolul lui Take Ionescu, mort în iunie 1922, de a combate guvernul în probleme externe a încercat să-l suplinească dr. N. Lupu.

[8] D.A.N.C.D., ședința din 22 noiembrie 1923, p. 192 și urm.

[9] *Ibidem.*

[10] Vezi „România", an. I, nr. 16 din 2 noiembrie 1923; an. II, nr. 75 din 13 ianuarie 1924.

[11] D.A.N.C.D., ședința din 24 ianuarie 1923, p. 244 și urm.

[12] D.A.N.C.D., ședința din 24 noiembrie 1923, p. 344 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Declarațiile liderilor opoziționiști că nu vor respecta angajamentele luate de guvern față de străinătate contribuiau la diminuarea creditului moral al țării în afară, credit subminat și din multe alte motive [14].

Un alt paralelism, dacă nu chiar o suprapunere cronologică, atrage atenția cercetătorului preocupat de aprecierea actelor oamenilor politici opoziționiști din acea perioadă. Ministrul țării la Paris, Victor Antonescu, era acuzat în Franța, în preajma plecării spre țară a senatorului Henry Bérenger, de necinste în gestiunea unor bunuri administrate pe timpul primului război mondial, în aceeași perioadă hotărîtoare a negocierilor (20—30 noiembrie 1923); același ministru era atacat în parlamentul român [15] pentru comisioane încasate pe nedrept în așa-numita „afacere Zaharoff". Se contestau direct de către deputații opoziției cinstea și calitățile celui care reprezenta interesele României în Franța. Evident, asemenea atitudini nu puteau decît să dăuneze poziției României în străinătate. Mărturisirea unui contemporan al evenimentelor [16], cu toată doza de subiectivism proprie corespondenței particulare destinată unuia din liderii opoziției, N. Iorga, este totuși edificatoare în acest sens. Directorul școlii române din Franța — Victor Ianculescu — informa pe N. Iorga că „încrederea francezilor în noi se clatină pentru că *nu au nici o încredere în actualul guvern* (subl. autorului)... ; știu că aprecierile în apus *sînt mai rele decît însăși realitatea* (subl. ns.). De aceea senatul francez a refuzat să pună în discuție proiectul de împrumut pentru 100 milioane...". Și mai elocventă ne apare replica unui interlocutor francez către același Victor Ianculescu: „cînd o țară întreagă vuiește că diplomatul ei la Paris a luat comisioane de zeci de milioane, cum vreți să mai putem trata cu un astfel de diplomat și cum vreți să avem încredere în țara unui astfel de diplomat?" [17].

Efectele în străinătate ale acțiunilor opoziției se manifestă și într-o altă împrejurare. La începutul anului 1924, cînd eșecului împrumutului românesc în Franța îi mai lipsea numai renunțarea oficială a guvernului român, are loc un mic incident nesemnificativ, în aparență. Redacția ziarului „Universul", organ de presă opoziționist de prestigiu, se adresează corpului diplomatic, cerînd urări pentru România cu prilejul Anului Nou — 1924. Între declarațiile diplomaților acreditați la București, interesul nostru se oprește asupra celeia dată de ministrul Franței, De Manneville. Un pasaj al urărilor ministrului francez, demonstrează, de asemenea, că vederile opoziției din România erau împărtășite la Paris, ascultate și însușite și de ministrul Franței în România. Indispoziția guvernului confirmă acest lucru. Urarea se făcea într-o formă ironică ce lăsa posibilitatea receptării în mai multe feluri și, respectiv, a alegerii căii celei mai convenabile [18]. „Aș ura, în primul rînd, domnului ministru de finanțe, *să continue să facă să se urce leul* [19] (subl. ns.) și să pună chestiunile financiare românești într-o stare atît de bună, *încît diplomații să nu mai aibă să se ocupe de aceste chestiuni bănești* care îi fac să chelească și de puținul păr care le-a mai rămas...". A ieșit de aici un conflict diplomatic așa cum afirmă ziarul „Universul", acuzînd de inabilitate și lipsă de tact pe guvernanți? Dacă a fost un asemenea conflict noi nu-l putem proba documentar. Este semnificativ faptul că părerea guvernului se formulează clar într-un ziar de opoziție, „Adevărul" [20], apreciat și în Franța: „*Politica noastră economică, putem s-o găsim bună sau rea, o aprobăm sau nu — dar este o chestiune internă,*

[13] „Adevărul", an. XXXVI, nr. 12216 din 21 noiembrie 1923. „Îndrumarea", an. II, nr 20 din 12 ianuarie 1924.

[14] Gh. Dobrovici, *op. cit.*, p. 136 și 437. „L'Indépendance Roumaine", Année 48, Nr. 14622, 14 Janvier 1924.

[15] D.A.N.C.D., ședința din 28 noiembrie 1923, p. 320—321; ședința din 22 noiembrie 1922, p. 198; ședința din 30 noiembrie 1923, p. 378; ședința din 6 decembrie 1923, p. 389—390.

[16] Bibl. Acad., mss., *Corespondență N. Iorga*, vol. 315, p. 459 (Victor Ianculescu, către N. Iorga);

[17] Victor Antonescu, ministrul României la Paris.

[18] „Universul", an. XLII, nr. 40 din 14 ianuarie 1924.

[19] Prezintă interes în ce atmosferă internă „cădea" ironia ministrului Franței. Făcînd bilanțul financiar al anului 1923, Grigore Gafencu, viitor ambasador și ministru, acum simpatizant al opoziției, scria: „Ministrul nostru de finanțe este întruchiparea cea mai ciudată a spiritului vremii. El este simbolul sforțării zadarnice... Printre sforțările domnului Vintilă Brătianu, sforțarea sa de a ridica leul, va rămîne de pomină..." („Revista Vremii" an IV, nr. 1, din 3 februarie 1924, p. 1).

[20] „Adevărul", an XXXVII, nr. 12273 din 30 ianuarie 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care ne privește numai pe noi și nici un român nu poate admite că această politică să fie influențată prin presiuni externe ori de unde ar veni (subl. ns.). Acesta este un principiu pe care trebuie să-l anunțăm franc și în toate împrejurările pentru ca să ne păstrăm amiciții, ferindu-ne de oarecari rătăciri. *Quod erat demonstrandum.*"

Odată cu comunicarea oficială a renunțării guvernului român la împrumutul de 100 milioane, atitudinea opoziției devine mai complexă, mai puțin liniară. Negativismul în raport cu înfăptuirile guvernului este tot mai frecvent însoțit de participarea efectivă la discuțiile referitoare la viitoarea linie a politicii externe românești.

Guvernul face eforturi pe linia consolidării financiare interne. O primă acțiune în această privință constă în valorificarea *pe plan intern* a redevenței de petrol a statului [21], pe anii 1923—1924, redevența sporită printr-un jurnal al Consiliului de miniștri de la 1 la 2%. Este cunoscut că această redevență constituie una [22] din modalitățile de garantare a împrumutului în Franța. Apoi, apărarea națională, preocupare sesizabilă în mai toate statele europene în această perioadă „de pace cu arma la picior", este, de asemenea, în atenția guvernului, mai ales acum după ce se dovedise că ajutorul din afară nu putea fi primit în condiții convenabile. Se adusese în discuția parlamentului proiectul legii pentru fabricarea explozivelor, prilej de reluare a confruntărilor înverșunate cu opoziția [23].

Dacă măsurile în sine sînt demne de luat în considerare și mai semnificativ este spiritul care reiese cu pregnanță dintr-un comunicat al guvernului care a dat naștere multor comentarii contradictorii [24]. „România nu trebuie să spere, se spunea în comunicat, prea mult de la concursul prietenilor dinafară, ci să aștepte totul de la propriile ei puteri de rezistență dinăuntru". Atitudinea guvernului concretizată în acest comunicat a făcut ca impresia de izolare din afară să capete drept corelativ pe plan intern formularea din opoziție și a acuzației că guvernul ar duce o politică de „splendidă izolare" [25].

Dată fiind gama variată a atacurilor opoziției, acuzația în sine poate să pară nesemnificativă. Lucrurile se schimbă atunci cînd precizăm că verva revistei condusă de poetul Octavian Goga, averescan ca nuanță politică, se adăuga unei atmosfere, colorînd-o chiar, atmosferă în care încordarea relațiilor cu Franța, incidente neplăcute cu Italia [26], rezonanța și în România a divergențelor dintre Anglia și Franța făceau ca în opinia publică românească să se discute linia de urmat în politica externă. Se formulau întrebări de tipul : cu Anglia sau cu Franța ?

Dintre punctele de vedere exprimate în presa vremii, două strălucesc prin rigurozitatea argumentării, prin soliditatea gîndirii politice și frumusețea formulării : cel al lui Mihail Manolescu [27] și cel al lui Grigore Gafencu [28].

Raționamentul lui Manoilescu pornea de la *„îngrijorarea pentru existența însăși a organismului nostru politic"* (subl. autorului), îngrijorare izvorîtă din aceea că împotriva României *„reacțiuni din toate părțile sînt de așteptat mai curînd sau mai tîrziu"* (subl. autorului). Enumerînd și analizînd forțele potrivnice României, Manoilescu conchidea că ne trebuie „o alianță care să funcționeze nu numai în timp de război, ci, — și mai ales aici trebuie să fie toată perspicacitatea noastră, — ... *să prevină* (subl. ns.) orice mișcare îndreptată contra noastră". Judecînd astfel, ajunge inevitabil la discutarea calității de aliat a Franței și a Angliei ; „Germania, scria Manoilescu, nu există încă și numai de aceea nu examinăm posibilitatea unui sprijin al nostru pe ea, pentru a ține în frîu tendințele eventuale ale Moscovei. Altfel am avea curajul să spunem lămurit ceea ce trebuie spus în interesul României de după război, a României care nu mai are nimic, dar absolut nimic, de împărțit cu fosta ei inamică, Germania". Pornind apoi de la ideea că pericolul

[21] „Bursa", an XXXIII, nr. 1007 din 3 februarie 1924, p. 55—57, 60—61.

[22] Socotim semnificativ faptul că oficiosul francez „Le Temps", în general sărac în informații privitoare la România în raport cu volumul informațiilor privitoare la celelalte țări central și est-europene, informa cu promptitudine cititorii despre mersul vînzării redevenței statului român.

[23] Vezi D.A.N.C.D., ședința din 4 februarie 1924, p. 1 443, 1 463.

[24] „Viitorul", an. XVI, nr. 4 767 din 30 ianuarie 1924.

[25] „Țara Noastră", an. V, nr. 5 din 3 februarie 1924, p. 158.

[26] Vom reveni asupra semnificației lor.

[27] Mihail Manoilescu, *Orientări pentru azi și pentru mîine*, în „Revista Vremii", an. IV, nr. 1, din 3 februarie 1924, p. 6 și urm.

[28] Grigore Gafencu, *Pacea Europei și tratatele de garanție*, în „Revista Vremii", an. IV, nr. 2, din 24 februarie 1924, p. 5—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel mai mare pentru România ar fi U.R.S.S., Manoilescu, strîngînd realităţile internaţionale ale momentului într-un sistem propriu de judecăţi, ajunge la concluzia că orientarea României trebuie să fie spre Anglia deoarece acolo „se va decide politica rusească". Evident, judecata asupra Franţei, interesează pentru România „numai dacă şi atîta timp cît politica ei va fi politica păcii şi a reconstrucţiei Europei...". Acest mod de apreciere se explică şi prin faptul că în divergenţele anglo-franceze, unul din capetele de acuzare engleze contra Franţei era sabotarea reconstrucţiei Europei. Mai ales pe timpul conferinţei de la Genova (aprilie 1922) şi după aceea este frecventă această observaţie.

Deşi aparent în polemică cu Manoilescu, Grigore Gafencu ajungea de fapt la aceeaşi concluzie potrivit căreia un tratat anglo-român ar soluţiona problema securităţii României. Baza de plecare în construcţia judecăţii lui Gafencu era aceeaşi, ca şi la Manoilescu: apărarea fiinţei poporului român în alcătuirea statală existentă atunci. Formularea acestei probleme fundamentale a politicii externe româneşti evita enumerarea adversităţilor României, subliniind numai necesitatea găsirii căii pe care „vom reuşi mai bine să asigurăm respectarea tratatelor pe care se bizuie întreaga noastră alcătuire de stat". Gafencu, şi aici se deosebeşte net de Manoilescu, apreciază altfel valoarea de aliat a Franţei. După el „alianţa cu Franţa este pentru noi o datorie morală şi o necesitate politică". Oricine trebuie să priceapă, scria Gafencu, „că fără Franţa nu se poate face nimic pe continent". Din acest motiv la el soluţia garantării graniţei estice printr-un pact bilateral cu Marea Britanie era una *in extremis*, aplicabilă în cazul în care n-ar fi reuşit un pact anglo-franco-român.

În acest punct Gafencu pare să se apropie cel mai mult de formularea, socotită cuminte, a primului ministru Brătianu, formulare potrivit căreia „România nu va lua nici o poziţie în diferendul anglo-francez. Ea va urma politica sa paşnică bizuită pe respectarea tratatelor..." [29]. Ceea ce Gafencu ca opoziţionist adăuga atitudinii lui Brătianu era accentuarea nuanţei *active, constructive* a acestei poziţii despre care tot el spunea că aşează problema în adevărata ei lumină, fără s-o dezlege. Concret, Grigore Gafencu preconiza „nu o echilibristică de valoare îndoielnică între puternicii zilei, ci o politică de pace, competentă şi sistematică care să asigure un loc definitiv ţării noastre în noul statut european".

Este incontestabil că exprimarea atitudinilor de mai sus, opinii selectate din presa vremii, a acelui început de an 1924 cînd problemele de politică externă erau şi... trebuiau discutate, concretizează o linie de vîrf a „constructivismului" atitudinii opoziţiei. Aceasta nu presupunea părăsirea integrală a criticii politicii guvernului. Trecerea prin parlament a proiectului legii explozivilor — componentă a ansamblului de măsuri care urmăreau să rezolve pe plan intern dotarea armatei [30] în vederea căreia se negociase împrumutul în Franţa — oferea opoziţiei prilejul reluării demonstraţiei în legătură cu necinstea şi incompetenţa guvernului care „trebuie să plece".

Evident, nu măsurile în sine privind apărarea naţională erau atăcate de către liderii partidelor opoziţioniste. Ar fi fost o greşeală enormă de natură să ofere temeiuri observaţiilor făcute cu perseverenţă de către presa guvernamentală în legătură cu caracterul potrivnic intereselor naţionale al atitudinilor opoziţiei. De aceea, liderii opoziţiei atăcau proiectul de lege în latura lui de afacere liberală; probabil că existau şi interese de partid, liberale, în această întreprindere. Cu siguranţă că nu existau numai interese de partid şi liderii politici liberali erau neîntrecuţi în a aşeza între ei şi opoziţie interesele naţionale. Pentru ilustrarea atitudinii opoziţiei în momentul trecerii legii explozivelor este suficient să arătăm că în numele Partidului naţional român, Sever Dan — secretar general al partidului — afirma că legea constituie „un început primejdios şi dezastruos" [31] de rezolvare a problemelor de apărare naţională. Aceasta deoarece „fabricarea explozibililor devine nu un monopol de stat, cum ar trebui să fie, ci un monopol de partid". Condamna procedeul guvernului „de a modifica legi şi contracte votate de un parlament, prin legi şi contracte votate de alt parlament" [32] şi declara, plecînd de la această realitate, că

[29] „Adevărul", an. XXVII, 12 273 din 30 ianuarie 1924.

[30] Era un prim pas. După votarea Legii comercializării (31 mai 1924), pe baza acestei legi se va vota la 13 iunie 1925 Legea privitoare la întreprinderile industriale în legătură cu apărarea naţională (Uzinele metalurgice Copşa Mică şi Cugir). Vezi Arh. St. Bucureşti, Fond U.D.R., Direcţia generală, dosar, 13/1926, p. 45.

[31] D.A.N.C.D., şedinţa din 4 februarie 1924, p. 1 453.

[32] Sever Dan viza Legea încurajării motoculturii din 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partidul național „venind la cîrma statului nu va ratifica această lege votată de adunări inexistente împotriva tuturor intereselor naționale și a principiilor juridice".

Și mai multă vehemență era în cuvîntul deputatului țărănist, Virgil Madgearu [33]. Madgearu nu făcea numai aluzii la politica greșită a guvernului care, după părerea sa, compromitea prestigiul țării în relațiile internaționale, așa cum procedase deputatul transilvănean, Sever Dan. El susținea deschis că refuzarea creditului de o sută milioane de către parlamentul francez se datorește situației create de guvern prin sistemul „de a nu respecta angajamentele legale"; era vizată abrogarea aceleiași legi privind încurajarea motoculturii. Acuza, de asemenea, guvernul că leza în mod interesat și premeditat interesele capitalului străin, încercînd să-l supună și ilustra aceasta prin situațiile existente la Făgăraș, Reșița, Industria Română de Petrol și Creditul minier [34].

Cu aceste observații, de natură să contureze una din forțele care contribuiau incontestabil la trasarea liniei politicii externe a guvernului român, cea a opoziției, contribuție nu totdeauna egală ca amplitudine și omogenă ca sens, demersul nostru lasă pe un plan secund analiza aititudinii opoziției, relevînd pe cea a guvernului în legătură cu începutul tratativelor româno-franceze.

Ceea ce pentru guvernul de la București ar fi constituit la începutul lunii martie 1924 și în preajma conferinței româno-ruse de la Viena un maximum dorit ar fi fost un tratat bilateral cu Franța cu angajamente precise ale acesteia în privința garantării granițelor României. Un asemenea tratat ar fi fost cu atît mai bine venit cu cît ar fi existat o înțelegere franco-engleză, chiar dacă Anglia nu lua acum angajamente similare față de România. Un asemenea tratat ar fi avut, se înțelege, o valoare mai mare decît ratificarea de către Franța a tratatului din 28 octombrie 1920. Odată semnat Tratatul bilateral, ratificarea tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920 s-ar fi putut face fără dificultăți. Această ratificare, dată fiind natura complexă a negocierilor cu Franța, constituia pentru români un minimum posibil și necesar, iar pentru francezi un gest care să contribuie la atenuarea nemulțumirilor unui posibil aliat util.

Analiza acestui moment al relațiilor româno-franceze îngăduie observația că locul României în relațiile internaționale rezulta, pe de o parte, din suprapunerea și intersectarea sferelor de influență ale marilor puteri. Geometrismul acestei observații nu vizează sporirea caracterului ei rigid, ci reliefarea supleței și a realismului său. Se cuvine atenuată, de asemenea, nuanța implicată de loc predestinat, de cadru rigid și implacabil care nu lasă loc acțiunilor diplomației românești. Dimpotrivă, o privire de ansamblu asupra efortului diplomației românești în primul deceniu postbelic, în toată perioada interbelică am putea spune, ar permite desprinderea unei direcții esențiale care constă în armonizarea intereselor României cu cele ale marilor puteri, în trasarea și apărarea acestui loc distinct al României. Așadar, vedem în efortul diplomației românești, cel de-al doilea element care trebuie luat în considerare în aprecierea locului și rolului României în relațiile internaționale într-o perioadă dată.

La 11 martie 1924 Camera franceză ratifica tratatul semnat la Paris între România, pe de o parte, și Anglia, Franța, Italia și Japonia pe de altă parte (28 octombrie 1920). De ce la 11 martie 1924? Am văzut că pe fondul înăspririi relațiilor cu Franța datorită negocierii și, respectiv, renunțării României la împrumutul de o sută milioane destinat înzestrării armatei, ministrul de externe de la București manifesta nemulțumire față de întîrzierea acestui gest francez socotit util consolidării României; Anglia ratificase tratatul de mai sus încă la 22 aprilie 1922; la 27 martie 1924 începeau tratativele româno-sovietice de la Viena [35]. Fără îndoială că apropierea care se făcea pe timpul desfășurării evenimentelor între ratificarea franceză din 11 martie 1924 și conferința de la Viena este întemeiată. Rămîne de văzut dacă este vorba numai de interesul românesc de a se prezenta la Viena cu un atu, sau Franța dorea, la rîndul ei, ca normalizarea relațiilor cu U.R.S.S. să se facă în condițiile păstrării sistemului de alianță din Europa de est. Este incontestabil că o Românie care are relații de bună vecinătate cu U.R.S.S. este o țară pentru care nevoia alianței cu Franța trece pe un plan întrucîtva secundar; o țară care

[33] D.A.N.C.D., ședința din 4 februarie 1924, p. 1 443.

[34] Proiectul era votat împotriva voinței opoziției insuficientă numerește și neunită pentru a putea determina respingerea unui proiect de lege al guvernului.

[35] Analiza detaliilor acestor tratative este mai firească în cadrul unui staudiu privind relațiile româno-sovietice. Ne vom referi la ele numai în măsura în care va fi nevoie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate să aprecieze altfel rostul alianţelor cu Polonia şi Mica Înţelegere. Preponderentă în gîndirea oficialităţilor franceze pare a fi ideea sprijinirii României într-o fază dificilă a construcţiei relaţiilor sale internaţionale. Apreciind astfel lucrurile, contramandarea vizitelor regelui Ferdinand la Roma, comunicată de italieni în preajma ratificării, a putut fi socotită şi poate nu cu totul pe nedrept, şi ca o defavorizare a României cu semnificaţie politică internaţională [36]. Ratificarea în sine presupune acest mod de a vedea la guvernul Poincaré. În şedinţa Camerei franceze din 11 martie 1924 [37], R. Poincaré a susţinut cu căldură ratificarea tratatului din 28 octombrie 1920 în faţa protestelor deputaţilor de stînga şi mai ales a comuniştilor (prezent în replică mai ales Marcel Cachin) care arătau că ratificarea va produce „o învrăjbire" a relaţiilor cu U.R.S.S. [38]. Pledoaria primului ministru francez a convins Camera să aprobe cu 451 voturi contra 66 discutarea articolului unic al proiectului [39].

Cînd la 16 martie 1924 Victor Antonescu exprima, potrivit uzanţelor, mulţumirile guvernului român pentru discursul primului ministru în Camera franceză [40], Peretti de la Rocca, secretarul general la Quai d'Orsay, dezvăluia ministrului român punctul de vedere francez asupra construcţiei sistemului de alianţe şi a modalităţii cuprinderii României în acest sistem. Peretti de la Rocca arăta că se vor face „propuneri privitoare la extinderea principiilor din tratatul franco-cehoslovac României şi Serbiei" ; că „ar fi bine ca România *să încheie cu Franţa un asemenea tratat în acelaşi timp cu Serbia*" (subl. ns.) [41] ; că „Franţa va propune Italiei să intre în această alianţă şi va face o propunere identică şi Angliei" ; exprima speranţa că „cu ocazia venirii M. S. Regelui la Paris tratativele să fie în această privinţă destul de avansate".

Formularea franceză surprindea dacă admitem faptul că nemulţumirea guvernului român prilejuită de discuţiile în legătură cu iniţiativa lui Eduard Beneş de a atrage partenerii din Mica Înţelegere în alianţa franco-cehoslovacă au ajuns cu siguranţă să fie cunoscute la Paris [42]. Este adevărat că preluarea iniţiativei de către Franţa ar părea să schimbe întrucîtva lucrurile dar, din punct de vedere românesc le schimba, aşa cum vom vedea, prea puţin. La Paris ar fi trebuit să se ştie destul de bine că relaţiile româno-iugoslave la sfîrşitul anului 1923 şi începutul anului 1924 nu erau dintre cele mai bune. În acest caz : exista o dispoziţie iugoslavă de a încheia un tratat cu Franţa concomitent cu România şi în ce condiţii ? Un asemenea mod de a pune problema ilustrează dificultatea Franţei de a depăşi „politica ei germană" ; de a lua angajamente cu ţări nevecine Germaniei ; dificultatea concilierii necesităţii stabilirii relaţiilor cu U.R.S.S. cu necesitatea men-

[36] Vezi „România Industrială", an XVIII, nr. 614 din 23 martie 1924, p. 1—2 ; nr. 615 din 30 martie 1924, p. 2 ; nr. 612 din 20 aprilie 1924, p. 1. Bibl. Acad., Mss., Arh. Al. Averescu, I mss. 33 (consemnarea de către Averescu a convorbirii sale din 5 septembrie 1924 cu Mussolini).

[37] Cf. „Le Temps", nr. 22 862, 13 mars 1924, p. 3.

[38] „Le Temps", nr. 22 860, 11 Mars 1924, p. 1. Oficiosul francez prevenea atacul „de la stînga", arătînd că şi Anglia ratificase tratatul în discuţie şi aceasta n-a împiedicat-o să recunoască *de jure* U. S. Argumentul era reluat în Cameră de R. Poincaré în dialog cu Marcel Cachin (*Idem*, nr. *22 862*, 13 Mars *1924*, p. 3). Alt detaliu ar trebui remarcat pentru a putea aprecia articularea dificilă a intereselor marilor puteri. Ratificarea franceză din 11 martie a fost oficializată abia la 16 iunie 1924 cînd se publica decretul promulgării tratatului din 28 octombrie 1920. J. W. Wheeler-Bennet *(Information of the Problem of Security (1917—1926)*, London, 1927, p. 75), găseşte ciudat faptul că pe timpul conferinţei anglo-sovietice (14 aprilie—27 mai 1924), la 29 aprilie 1924, Arthur Ponsonby, subsecretar de stat la Foreign Office, anunţa că Anglia nu este legată de tratatul din 28 octombrie 1920, deoarece este ratificat numai de Marea Britanie şi România. Incomoda ratificarea engleză din 14 aprilie 1922, negocierile cu U.R.S.S. ?

[39] Proiectul urmează cursul firesc, fiind discutat şi de către Senat. Valoarea politică a poziţiei franceze era marcată la 11 martie 1924 prin poziţia lui Raymond Poincaré şi a Camerei.

[40] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Franţa, Relaţii cu România, 1920—1926, vol. 63, p. 46 (telegrama nr. 83 din 16 martie 1924).

[41] Unii autori atribuie eşuarea încheierii unui tratat cu Franţa în 1924 tocmai „refuzului iugoslav de cooperare" (vezi G. M. Gathorne-Hardy, *Histoire des Événements internationaux de 1920 à 1939*, Paris, 1946, p. 156).

[42] Am analizat în altă parte poziţia guvernului român în preajma conferinţei Micii Înţelegeri de la Belgrad (10—12. 01. 1924).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ținerii relațiilor cu țările din Mica Înțelegere. Și Franța, mai puțin ca Anglia, se înțelege, evita lărgirea angajamentelor ei în Europa centrală și de est, preferînd un singur tratat cu Mica Înțelegere și nu cîte un tratat cu fiecare țară componentă a acestui organism defensiv, în parte. Încheierea relativ tîrzie (1926 și, respectiv, 1927) a tratatelor cu România și Iugoslavia probează și existența acestor dificultăți.

Deși guvernul român subliniase în fața oficialităților franceze încă la sfîrșitul lunii ianuarie 1924 în ce sens un tratat cu Franța ar fi util României, ministrul de externe Duca se vede nevoit să pună următorul aviz pe telegrama expediată de la Paris de către Victor Antonescu în legătură cu extinderea tratatului franco-cehoslovac asupra României: [43] „Înainte de a vă da instrucțiuni trebuie să știm exact fondul și forma propunerii. Țin însă să vă spun spre știința dumneavoastră că asemenea înțelegeri nu au preț pentru noi decît întrucît conțin dispoziții privitoare la frontul rusesc, singurul cu adevărat îngrijitor pentru noi".

La 27 martie 1924 [44] ministrul român cunoaște proiectul francez de aliantă, care nu conținea nici o garanție specială pentru granița estică și preciza că se inspiră din tratatul franco-ceh [45]. În acest moment [46] se exprimă dorința românească de a se discuta pericolul de pe granița estică cu prilejul vizitelor regale la Paris și posibilitatea unui acord militar franco-român care să prevadă eventualitatea unei asistențe mutuale și a unui contact permanent între statele majore. Două zile mai tîrziu, la 29 martie 1924, ministrul Antonescu comunica lui Peretti de la Rocca observațiile formulate în sensul celor transmise de la București [47].

La 2 aprilie 1924 eșuaseră tratativele de la Viena (tratative româno-ruse). La Londra momentul era astfel comentat: „totuși, eșecul restabilirii relațiilor cu formidabilul vecin răsăritean — un eșec care devine mai evident în măsura în care guvern după guvern ajunsese la înțelegere cu guvernul sovietic în cursul anului 1924 — avea ca efect adîncirea sentimentului de izolare și insecuritate a guvernului și a poporului român ..." [48].

Într-adevăr, vizita regelui la Paris prilejuise discuții la cel mai înalt nivel. I. G. Duca însoțise pe Ferdinand la Paris și rămăsese acolo pentru studierea unei formule care să cuprindă interesele comune ale celor două țări.

Care sînt efectele eșecului de la Viena asupra orientării politicii externe românești? Surse britanice [49] arată că România însăși a făcut propuneri oficiale Franței după ruperea negocierilor de la Viena *(Survey)*; sau că: „rezultatul imediat al eșecului conferinței de la Viena a fost o orientare a politicii românești către Franța (Wheeler — Bennet). Numai parțial sînt exacte observațiile și vom dovedi de ce.

Misiunea lui Duca nu era lipsită de dificultăți. „Presa bună" pe care o avea în Franța [50], contrastează cu exprimarea neoficială a stării sale sufletești. Într-o scrisoare particulară [51] Duca scria: „... sînt fără chef fiindcă sînt mai mult necăjit decît ocupat". Există temeiuri să credem că „necazul" ministrului de externe al României avea între sursele sale principale dificultatea încheierii tratatului cu Franța. Raportul trimis de la Paris de către Duca [52] este edificator în privința relevării atitudinii României în relațiile cu Franța din această perioadă. În lumina acestor informații afirmația lui Wheeller — Bennet, citată mai sus, devine prea tranșantă. Din raportul Duca reiese că *oficialitățile franceze* grăbesc încheierea tratatului cu România într-un moment socotit nepotrivit de către partea românească. Inoportunitatea momentului este apreciată în raport cu negocierile anglo-sovietice, cu relațiile franco-engleze încordate și cu utilitatea pentru noi a garantării exprese a graniței estetice în aceste împrejurări internaționale.

[43] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Franța, Relații cu România, 1920—1926, vol. 63, p. 47 (telegrama 110 din 19 martie 1924, semnată Antonescu).

[44] Era în ziua începerii conferinței de la Viena.

[45] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Franța, Relații cu România, 1920—1926, vol. 63, p. 47.

[46] Idem, p. 52.

[47] Idem, telegrama nr. 155 din 29 martie 1924.

[48] *Survey*, 1924, p. 265.

[49] *Survey*, 1924, p. 440 și urm. J. W. Wheeler — Bennet, *op. cit.*, p. 75.

[50] Vezi, spre exemplu, „Viitorul", an. 17, nr. 4 844 din 1 mai 1924.

[51] Arh. St. București, Fond I. Th. Florescu, pachet 1, dosar 10 (Duca către I. Th. Florescu, la 22 aprilie 1924).

[52] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Franța, Relații cu România, 1920—1926, vol. 63 (Duca, nr. 5 904 din 14 aprilie 1924, către Externe București).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Se impune acum precizarea că o formulă convenabilă cuprinderii intereselor româno-franceze într-un tratat bilateral n-a fost găsită decît în iunie 1926 în condiții internaționale radical schimbate datorită încheierii acordurilor de la Locarno (octombrie 1925). Demersul nostru nu-și mai propune urmărirea sinuozităților acestor negocieri româno-franceze care traversează o situație internațională mereu schimbătoare pînă în iunie 1926. Din punctul nostru de vedere capătă cel puțin tot atîta interes felul în care acest moment al negocierilor franco-române, particularizat prin reticența părții românești semnalată mai sus, se conjugă cu relațiile României cu țările Micii Înțelegeri și cu situația internă, contribuind la definirea mai precisă a locului României în relațiile internaționale la jumătatea anului 1924.

Este sesizabilă o înrăutățire a relațiilor României cu țările Micii Înțelegeri. Pe fondul ecourilor divergenței franco-române în probleme economice, a tensiunii franco-britanice, a mersului anevoios și apoi a eșecului conferinței de la Viena, a problemelor multiple care confruntă guvernul liberal în România, aceste divergențe sînt supărătoare; există tendința de a li se atribui, din afară, proporții neobișnuite. Noi le subliniem pentru importanța lor de moment, importanță rezultată din alăturarea lor cu elemente de natură să contureze o atmosferă internațională a României la jumătatea anului 1924, fără a scăpa din vedere faptul că Mica Înțelegere, ca alianță regională, nu merge spre declin, ci va cunoaște momente de consolidare în anii 1928—1933.

Astfel, mai ales după eșecul de la Viena, la Londra era sesizabil faptul că Cehoslovacia și Iugoslavia sînt mai puțin dispuse ca oricînd să sprijine România într-un conflict cu U.R.S.S. [53]. Veridicitatea aprecierii se confirmă prin declarațiile pe care deputatul francez Farges, care ceruse Camerei în numele comisiei pentru afaceri străine ratificarea tratatului asupra Basarabiei din 28 octombrie 1920, le făcea la începutul lunii aprilie 1924 [54]. Întrebat cum apreciază situația generală în centrul și răsăritul Europei, Farges spunea: „Nu ascund că situația aceasta este foarte grea și primejdioasă. Evident, României nu-i poate fi indiferent să aibă ca dușmani în afară de Ungaria și Bulgaria și imensa Rusie. Dar pentru aceasta există un remediu, unul singur: ca Mica Antantă, strîns legată de Polonia și de Grecia să fie solidară, să facă chiar sacrificii pentru a-și menține solidaritatea și să se bizuie pe Franța ca pe o stîncă. Înțelegeți că dacă Franța ar cădea, totul ar cădea. Nimeni nu v-ar mai sprijini. Dar Franța n-o să cadă, așa că, dacă o să vă țineți uniți cu ceilalți, o să rezistați și în cele din urmă o să învingeți". Se înțelege că sfatul era bun în sine și cu atît mai necesar cu cît relațiile cu Regatul sîrbo-croato-sloven erau deosebit de încordate. Lîngă divergențele mai vechi în legătură cu trasarea frontierei în Banat, se adăuga reprosul de la Belgrad în legătură cu faptul că la conferința de la Viena, partea românească respinsese soluția plebiscitului ca una care ar pune în discuție drepturile României asupra unui teritoriu românesc. La 14 aprilie 1924, Iamandi comunica de la Belgrad [55], că ministrul Cehoslovaciei la Belgrad făcuse „o aspră mustrare" în legătură cu campania de presă „extrem de violentă" care batjocorește România și instituțiile ei, declarînd că „dacă acest scandal continuă, el va însemna sfîrșitul Micii Înțelegeri ca rezultat". Se ajunsese așa de departe încît ziare sîrbești acuzau România de jefuirea unor teritorii rusești și justificau expansiunea U.R.S.S. spre Constantinopol ca un drept natural [56]. Reacția presei românești era, în genere, pe măsura atacurilor de la Belgrad, remarcîndu-se tendința de a potoli pe cît posibil extinderea polemicii. „Primim lovituri mai grele decît de la un dușman", nota unul din ziariștii români de stînga [57]. Relațiile dintre cele două țări înregistrează o asemenea încordare încît I. G. Duca avea o lungă convorbire cu ambasadorul sîrb la București, Ciolac Antici [58]. În această convorbire, ministrul de externe român reproșa campania de presă antiromânească nedezavuată de oficialitățile sîrbești; reproșa „conferințele în doi în care nu se face mențiune de România. Nu se poate să se negocieze cu alții

[53] *Survey*, 1924, p. 440 și urm.

[54] Cf. „Dimineața", an. XXI, nr. 6257 din 3 aprilie 1924.

[55] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Iugoslavia, Relații cu România, 1920—1930, vol. 49, p. 60 și urm.

[56] Idem, nr. 1032 din 25 aprilie 1924, semnat Flondor.

[57] T. Teodorescu — Branișteanu. „Aurora", an. IV, nr. 743 din 12 aprilie 1924. Vezi și „Aurora", nr. 775 din 24 mai 1924.

[58] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Iugoslavia, Relații cu România, 1920—1930, vol. 49, p. 71 și urm. (Duca, F.N., 29 mai 1924, către, Belgrad).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fără a ne ține în curent cu nimic" [59]. „Domnul Nincici ne-a ignorat — declara Duca lui Ciolac Antici... Opinia publică în România pierde încrederea în sinceritatea alianței" [60].

Poziția sîrbilor în această perioadă preocupă cercuri tot mai largi în România. Din opoziție [61] este sesizată posibilitatea coroborării ei cu alte elemente ale situației internaționale care deschideau și posibilitatea sublinierii pe acest plan a slăbiciunilor guvernului. Întrebările și interpelările de la jumătatea lunii iunie 1924 constituie punctul maxim al încordării româno-sîrbești; între timp și la Belgrad este însușită ideea că relațiile trebuiesc îmbunătățite [62].

Fără a cunoaște aceeași amplitudine, se înregistrează în această perioadă și o încordare a relațiilor cu Cehoslovacia. La acest context internațional se adăugau știrile diverse în legătură cu înarmarea țărilor vecine înfrînte în timpul primului război mondial [63] și sublinierea constantă de către presa acestor țări a izolării României [64]. Se cuvine subliniat încă un element care se adăuga dăunător acestei situații internaționale: relațiile româno-italiene la începutul anului 1924. În itinerariul vizitelor regale românești în Europa occidentală figura și Roma. Prin ministrul Italiei la București, regele Italiei formulase invitația către regele Ferdinand [65]. O notă a lui Mussolini determină scoaterea Romei din itinerariul vizitelor regale. Cauza imediată a acestei atitudini a premierului italian era dată de problema reglementării plăților unor datorii românești în Italia. Seriozitatea acestei cauze se probează documentar [66]. Tot atît de adevărat este că acest moment al relațiilor româno-italiene era amplu comentat din unghiul politic de vedere. Exista tendința unei coroborări cu relațiile româno-sovietice, declarîndu-se tranșant că Italia „a făcut de astă dată jocul Rusiei în ajunul conferinței româno-ruse de la Viena..." [67]; că „Mussolini a vrut să demonstreze că România nu se poate sprijini pe Italia, care nu a ratificat încă convenția privitoare la Basarabia" [68] etc. Coroborarea documentelor sovietice cu cele italiene ar putea să confirme supozițiile unor publicații românești, așa cum foarte bine ar putea să nu ofere nici un element nou în această privință; nu se cunosc tratative speciale italo-sovietice avînd ca obiectiv principal situația României, ci schimburi de vederi mai largi în care poziția față de România are un caracter implicit, nu explicit. Din punctul nostru de vedere reținem atmosfera internă și internațională care înlesnea și predispunea la formularea unor asemenea judecăți în publicațiile românești; ne este suficient dacă demonstrăm „dominanta rusă" a relațiilor internaționale ale României în această perioadă.

În această atmosferă existentă în Europa centrală și de est, în această combinare complexă a intereselor marilor puteri cu efecte contradictorii asupra situației statelor interesate în păstrarea statu-quo-ului teritorial așa cum fusese stabilit prin sistemul de la Versailles, atrage atenția o precizare a poziției Franței la jumătatea anului 1924 [69]. Împrejurarea că se tergiversa realizarea unui tratat franco-român, pe fondul nerealizării colaborării economice largi în probleme de petrol plecînd de la negocierea împrumutului în armament, favo-

[59] Credem că este vorba de negocierile dintre Franța și Italia.

[60] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Iugoslavia, Relații cu România, 1920—1930, vol. 49, p. 71 și urm.

[61] D.A.N.C.D., ședința din 13 iunie 1924, p. 2866.

[62] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Iugoslavia, Relații cu România, 1920—1930, vol. 49, p. 71 (Duca, F.N., la 6 iunie 1924).

[63] Vezi și Bibl. Acad., Serv. M.S., Arh. Gh. Kirileanu. Arh. Palatului, XXXII, varia 2, nepaginat (copie după raportul din Budapesta, nr. 2638 din 15 iunie 1924, semnat Traian Stîrcea).

[64] Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, România. Politică internă, 1920—1924, vol. 342, p. 176 (telegrama 1909, din Budapesta, datată 10 mai 1924; idem nr. 247 din 29 mai 1924, expediată din Paris de Victor Antonescu.

[65] Bibl. Acad., Serv. Mss., Arh. Al. Averescu, I-mss 33 (convorbirea Averescu — Mussolini din 5 septembrie 1924).

[66] Suma pe care guvernul român urma s-o plătească unor particulari și unor bănci italiene se estima la 90 de milioane lire italiene. Al. Em. Lahovary scria din Roma la 21 mai 1924 (nr. 1890, în Bibl. Acad., Serv. Mss, Arh. Gh. Kirileanu. Arh. Palatului, XXII, varia 2): „Sper că tratativele vor lua de aici înainte un curs mai accelerat și că în curînd va dispărea și această ultimă chestiune *care ne-a făcut atîta sînge rău*" (subl. ns.).

[67] „România Industrială", an. XVIII, nr. 614 din 23 martie 1924, p. 1—2.

[68] *Ibidem.*

[69] „Revue des Deux Mondes", Paris, 15 mai 1924, p. 277 (*La France et les Alliances*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

riza în România extinderea impresiei că românii sînt în postura unui aliat părăsit [70]. De aceea, din punct de vedere românesc poziția din „Revue des Deux Mondes" are rezonanțe particulare de natură să atenueze într-o anumită măsură singurătatea României. Din nou se reafirmă dorința Quai-d'Orsay-ului de a conserva pacea în Europa, pace periclitată în primul rînd de Germania. Deoarece inițiativa agresiunii este de așteptat de la Germania, dornică de revanșă, iar Pactul Societății Națiunilor obligă la o așteptare de luni de zile înainte de a recurge la arme, „n-avem alt mijloc pentru a asigura pacea continentală, decît să ne înțelegem direct cu popoarele Europei plasate într-o situație analogă cu a noastră" [71].

În această atmosferă internațională care conținea incertitudini pentru România, cîteva probleme interne atrag atenția prin legătura lor directă cu politica externă. Prima se referă la linia și conținutul politicii economice a guvernului Brătianu. Am văzut că de-a lungul negocierilor împrumutului în Franța partidele de opoziție au manifestat la început o anumită atitudine de solidarizare cu orientarea guvernului în probleme de politică economică, sfîrșind prin a încuviința tacit că neacceptarea condițiilor propuse de bancherii francezi este justă; aceasta însemna numai o întîlnire temporară a guvernului și a opoziției pe planul interesului general-național, dar nu și o încetare a luptei antiguvernamentale, inclusiv în privința liniei de urmat în politica economică. Declarațiile făcute de regele Ferdinand al României cu prilejul vizitei în Anglia favorizează recrudescența atacurilor din opoziție împotriva guvernului în această privință. În preajma promulgării legii minelor, socotită pe drept cuvînt pivotul politicii economice liberale, dată fiind importanța internă și internațională a rezervelor petrolifere existente. declarațiile regale favorizează intensificarea discuțiilor în legătură cu calea de urmat în probleme de politică economică. Ar trebui determinat dacă există un dezacord între linia preconizată de guvern și cea expusă de rege în discursul de la Guidhall, așa cum pretindeau lideri ai opoziției. O aprigă campanie de presă pornește opoziția de toate nuanțele împotriva guvernului liberal, avînd ca punct de plecare tocmai aceste declarații regale. Noțiunea care preocupă în străinătate și mai ales în România acum în preajma promulgării legii minelor este cea a *independenței economice*. Preocuparea nu este una academică, ci expresia căutării soluțiilor unor interese vitale: cum să-și valorifice statul român bogățiile? Care este maniera optimă din punct de vedere românesc de a colabora cu capitalurile străine?

La Londra regele Ferdinand spunea în discursul său: „Ne dăm perfect seama că independența noastră economică are nevoie de o cooperare strînsă cu capitalul și comerțul străin și că printr-o astfel de cooperare cu Marea Britanie vom putea obține din independența noastră economică cele mai mari beneficii și vom fi capabili de a ajuta ridicarea economică a Europei, mulțumită bogățiilor pe care providența le-a hărăzit țării noastre" [72].

Alăturarea noțiunilor de „independență economică" cu cea de „cooperare strînsă cu capitalul străin" în discursul de la Londra era de natură să determine lideri ai opoziției să vadă aici un dezacord între rege și propriul guvern în probleme fundamentale de politică economică. Afirmația pare de neînțeles dacă se neglijează faptul că lideri ai partidelor opoziționiste au subliniat adeseori după primul război mondial că regele este „prizonierul" partidului liberal aflat la guvern — o exagerare a influenței reale pe care personalități ale partidului o aveau asupra coroanei. Acest moment al relațiilor dintre partidele politice burgheze din România strîns legate de activitatea externă a guvernului Brătianu devine și mai inteligibil prin amintirea faptului că turneul în străinătate al dr. N. Lupu se suprapunea cronologic cu vizitele regale [73]. Faptul că ziare londoneze [74] comentează vizitele românești în termeni atît de asemănători cu cei cuprinși în ziare opoziționiste din țară, nu poate să fie rupt de prezența la Londra a liderului țărănist N. Lupu. Sînt pasaje semnificative în coloanele acestor ziare: «Ar trebui să fie și la București, tot așa de bine ca și aici, un partid muncitoresc la guvern: acest partid se chiamă Partidul țărănesc din cauză că majo-

[70] La 10 iunie 1924 N. Iorga publica în „Rzeczpospolita" articolul: *Alianța româno-polonă* (vezi în Arh. M.A.E., Fond 71, 1920—1944, Polonia, Relații cu România, 1920—1926, vol. 52, p. 133). Un pasaj al acestui articol probează afirmația noastră. N. Iorga scria: „Franța este și unica țară pentru care orice violare a actualelor granițe ar însemna o înfrîngere. Nu știu ce ar putea să ne despartă, oricare ar fi guvernul în România, de Franța, *chiar dacă s-ar întîmpla că Franța ne-ar neglija*" (subl. ns.).

[71] „Revue des Deux Mondes", Paris, 15 mai 1924, p. 277.

[72] Cf. „Lupta", an. 3, nr. 727 din 16 mai 1924. Vezi și „Viitorul", an. XV, nr. 3324 din 23 mai 1924.

[73] „Aurora", an. IV, nr. 780 din 31 mai 1924.

[74] „Daily Herald". Cf. „Aurora", an. IV, nr. 772 din 21 mai 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ritatea populației se ocupă cu agricultura». Sau : «cu Partidul țărănesc la guvern pe lîngă că s-ar respecta voința poporului — ar fi posibil să se soluționeze — căci sîntem bine informați — în chip pașnic problema Basarabiei. Atita vreme cît actualii miniștri desfid voința poporului, Rusia va continua să ceară plebiscit în Basarabia, cunoscînd că guvernul Brătianu este atît de impopular, încît votul ar putea fi distrugător fără nici o îndoială» [75].

În țară, lideri ai opoziției se grăbeau să argumenteze dezacordul dintre suveran și propriul guvern. „Regele nu se sfiește să dezaprobe în fața occidentului această politică de eșecuri și de falimente. Singur domnul Vintilă Brătianu se încăpățînează să treacă în opoziție cu aceeași formulă cu care a ruinat economia națională" [76] ; M. S. Regele a vorbit în sentimentul general al țării și în contrazicere cu tot ce a făcut și a spus guvernul liberal pînă astăzi declara în același context Iuliu Maniu [77] ; mai sarcastic, C. Argetoianu spunea : Regele a vorbit în asentimentul tuturor oamenilor de bun simț cu excepția lui Vintilă Brătianu [78]. Regele a constatat o necesitate de stat... — declara generalul Averescu —. În urma unui asemenea discurs, orice guvern ar trebui să tragă, fără întîrziere, consecințele cuvenite [79] ; „Din discursul regelui la Guidhall reiese însă că Suveranul e de altă părere și e deci zădarnică truda de a se construi un acord dintr-o controversă" [80]. Cele mai multe critici cădeau asupra ministrului de finanțe, Vintilă Brătianu, caracterizat drept „xenofob, șovin și reacționar" [81]. Alăturarea altor exemple, posibilă în sine, nu adaugă elemente decisive conturării campaniei antiguvernamentale pe care ne-am propus s-o prezentăm.

Evident, teoretic, nu putea fi vorba de un dezacord între rege și propriul guvern. Se poate proba documentar că Ferdinand aproba principiile fundamentale ale politicii „prin noi înșine" [82], fără a se putea dovedi în aceeași manieră că era de acord cu fiecare detaliu al unei asemenea politici sau cu posibila inflexibilitate pe care i-o putea imprima personalitatea lui Vintilă Brătianu. Poate fi de asemenea adevărat faptul că inflexibilitatea dovedită în interior trebuia oricum atenuată în capitala unei mari puteri, garantă a statutului teritorial al României. De asemenea, nu există incompatibilitate între noțiunile alăturate în discursul rostit la Londra ; numai exagerîndu-se politica economică a României și a celorlalte state din Europa centrală și de est „geloase", cum se spunea, pe suveranitatea lor, era prezentată această politică drept *autarhică*. În realitate oameni politici și specialiștii vremii înțelegeau foarte bine fenomenul creșterii diviziunii internaționale a muncii și imposibilitatea renunțării la schimburile cu celelalte țări ; și atunci, problema era să se găsească o soluție a diminuării pierderilor în relațiile cu țările mai dezvoltate din punct de vedere economic.

Ministrul de externe I. G. Duca avea dreptate cînd replica opoziției [83] că dacă regele s-ar opune acestei politici «nu s-ar duce într-o țară străină s-o spună, cu atît mai puțin cînd e întovărășit de ministrul Său de externe». În fața înverșunării liderilor opoziționiști de a sublinia dezacordul dintre guvern și coroană și, implicit, obligația guvernului de a părăsi puterea, primul ministru ia o poziție energică. În acest sens el declară în fața majorităților parlamentare întrunite la ministerul de externe : „Vom rămîne la putere fără a avea să ne temem de vreo acțiune a opoziției, oricum ar fi și *ori de unde ar veni*" (subl. ns.) ... Sînt informat că grupările politice care pregătesc venirea la putere „ar avea intenția să ia puterea prin tulburarea ordinii. Țara are nevoie de această ordine pe care noi am restabilit-o și promit oricînd că voi găsi în guvernarea mea destulă energie pentru a reprima orice încercare de dezordine" [84]. În Parlament, Virgil Madgearu, lider țărănist, și Gr. N. Filipescu din Partidul național român, adresează întrebări băncii ministeriale cu ace-

[75] „Viitorul" (an. XVII, nr. 6662 din 24 mai 1924) arăta că se confirmă încă o dată „legăturile Partidului țărănist de la noi cu presa comunistă internațională".

[76] „Aurora", an. IV, nr. 769, din 17 mai 1924.

[77] Cf. „Lupta", an. III, nr. 727 din 16 mai 1924.

[78] Cf. „Lupta", an. III, nr. 727 din 16 mai 1924.

[79] *Ibidem*. Vezi comentarii pe același ton făcute de Octavian Goga în „Țara Noastră", Cluj, an. V, nr. 21 din 25 mai 1924, p. 637—639.

[80] „România Industrială", an. XVIII, nr. 621 din 25 mai 1924, p. 2—3.

[81] „Bursa", an. 32, nr. 1024, 1 iunie 1924, p. 383—385.

[82] Vezi Arh. St. Buc., Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 6/1925, f. 1—2.

[83] Cf. „Argus", an. XV, nr. 3324 din 23 mai 1924. Trebuie remarcat faptul că presa britanică apela la informațiile ziarului „Argus" atunci cînd avea nevoie de date precise despre România.

[84] Cf. „Aurora", an. IV, nr. 774 din 23 mai 1924 ; nr. 775 din 24 mai 1924.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

laşi scop: zdruncinarea poziţiilor guvernului şi înlăturarea lui. Virgil Madgearu întreba cum mai poate rămîne un guvern la putere atunci cînd nu este în stare să contracteze împrumuturi în străinătate „decît în condiţii coloniale" şi cînd politica ministrului de finanţe „se dovedeşte de fiecare zi falimentară" [85]. Gr. N. Filipescu [86] înfiera folosirea Băncii Naţionale a României de către conducerea Partidului liberal în determinarea schimbărilor de guvern, întrebînd de ce reprezentanţii B.N.R. nu se duc acum la rege să-şi manifeste îngrijorarea în legătură cu situaţia economică a ţării, acum cînd lira sterlină cotează 1040 lei şi s-au dus în noiembrie 1921 cînd lira cota 700 lei? [87].

Campania antiguvernamentală pe tema politicii economice contribuie şi mai mult la sublinierea legăturii strînse între fenomenele de politică internă şi situaţia internaţională a României în prima jumătate a anului 1924 prin coroborarea cu încercarea aproape simultană de răsturnare a guvernului prin atacarea în Parlament în probleme de politică externă şi în primul rînd în problema Basarabiei. Această campanie înregistra înfruntările decisive în prima jumătate a lunii iunie 1924. Semnificaţia confruntărilor în Parlament rămîne palidă fără realizarea legăturii cu faptul că la sfîrşitul lunii mai 1924 începuseră tratativele de fuziune ale partidelor Ţărănesc şi Naţional român cu intenţia de a forma cel de al doilea partid de guvernămînt, organism politic pentru care o preluare imediată a puterii era socotită foarte bine venită. Astfel, la 19 iunie 1924 liderii opoziţionişti dezbăteau problema Basarabiei, punînd problema încrederii în guvern. Tentativa opoziţiei de a răsturna guvernul pe motivul incompatibilităţii soluţiilor sale cu normalizarea problemei Basarabiei a eşuat [88]. Aşadar, dacă criteriul amplitudinii consecinţelor unui act politic este operant, încercarea opoziţiei nici n-ar trebui luată în considerare. Confruntarea din Parlamentul României în legătură cu problema Basarabiei nu poate fi ocolită însă, deoarece oferă posibilitatea ilustrării diferitelor modalităţi de apreciere a situaţiei internaţionale a României; dezvăluie istoricului mecanismul intim al comportamentului forţelor politice în acel moment şi, respectiv, forţele interne cu rol decisiv în determinarea locului României în relaţiile internaţionale la jumătatea anului 1924.

Confruntarea în Parlament avea loc între Dr. N. Lupu, în numele opoziţiei, pe de o parte, şi, între primul ministru I.I.C. Brătianu şi ministrul de externe I.G. Duca, pe de altă parte. Dezbaterea oferă un exemplu de evaluare diferită şi, se înţelege, interesată, a datelor problemei. Pentru Dr. N. Lupu cheia tuturor dificultăţilor internaţionale şi chiar interne care confruntau România era problema Basarabiei şi, respectiv, a raporturilor cu Rusia Sovietică [89]. În jurul acestei afirmaţii cheie îşi construieşte rechizitoriul antiguvernamental. Ca să nu lase dubii şi să se expună şi mai mult atacurilor din partea guvernului, declara de la început că „drepturile noastre asupra Basarabiei sînt imprescriptibile, Basarabia fiind teritoriu românesc pe vecie" [90]. Apoi, dirija argumentarea spre demonstraţia că există numai două posibilităţi de a acţiona decisiv pentru normalizarea raporturilor cu U.R.S.S.: cea a războiului, singura care a rămas guvernului, dar care nu poate fi urmată deoarece avem concentrată împotriva noastră toată ura popoarelor din jur; „toată ura imensei lumi muncitoare din Apus, din cauza politicii de prigonire a muncitorilor"; deputatul ţărănist ilustra cu cifre discrepanţa în acel moment a forţelor militare existente în România şi în U.R.S.S. [91]. Cea de a doua posibilitate, rezervată numai unui guvern care, după N. Lupu, trebuia să fie „cu adevărat democratic", era cea a tratativelor directe cu

[85] Arh. St. Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar 19/1924, f. 237 şi urm.

[86] Arh. St. Bucureşti, Fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 19/1924, f. 240. La această campanie antiguvernamentală era prezent şi oficiosul averescan care afirma că sistemul de cointeresare al lui Vintilă Brătianu „are într-adevăr aspecte... africane" („Indreptarea", an. VI, nr. 422 din 28 mai 1924).

[87] Pentru detalii vezi I. Ciupercă, *Atitudinea opoziţiei faţă de politica economică a guvernului liberal. Legea comercializării, 1924*, în „Anuarul...", tom XII, 1975, p. 115—132.

[88] D.A.N.C.D., şedinţa din 19 iunie 1924, p. 3005. Moţiunea propusă de deputatul opoziţionist Ed. Mirto a fost supusă votului cu apel nominal; 136 de deputaţi au votat pentru respingerea moţiunii; 35 de deputaţi au votat pentru aprobarea ei.

[89] D.A.N.C.D., şedinţa din 19 iunie 1924, p. 2991.

[90] Idem, p. 2990 şi urm.

[91] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

U.R.S.S. O înțelegere cu U.R.S.S., continua Dr. Lupu ar determina și asentimentul puterilor care nu semnaseră încă tratatul din 28 octombrie 1920, respectiv Italia și Japonia.

Dr. Lupu reproșa guvernului că nu se bucură de încrederea străinătății ; avînd proaspăt în minte eșecul împrumutului în Franța, încerca să demonstreze că o cerere similară de împrumut formulată cu prilejul vizitelor la Londra a întîmpinat refuzul oficialităților britanice și explica acest refuz prin politica xenofobă a lui Vintilă Brătianu și prin aceea că „România... este considerată ca o zonă de război și aceasta nu este numai un rău politic, ci este izvorul marelui rău economic de care țara noastră suferă" [92] ; conchidea că împrumutul a fost refuzat deoarece urma să fie folosit „pentru armamente de război" [93] și că valoarea leului a scăzut la bursa londoneză [94]. Dr. N. Lupu condamna atitudinea guvernelor Averescu — Brătianu față de Rusia Sovietică, o atitudine de racordare la politica de «cordon sanitar», în opoziție cu politica tratativelor directe dusă de guvernarea Vaida, și periculoasă mai ales prin faptul că puterile care inițiaseră această politică au reluat relațiile cu Rusia Sovietică. Pe acest plan, al enumerării actelor politice guvernamentale de natură să ducă la încordarea relațiilor cu Rusia Sovietică, N. Lupu amintea trimiterea celor 20 de deputați socialiști la închisoare (greva din 1920) și „politica de represalii împotriva coreligionarilor de idei ai stăpînitorilor Rusiei" — comuniștii ; aprecia de asemenea, ca o greșeală, expulzarea Ecaterinei Arbore, devenită astfel „mai periculoasă acolo decît aici păzită bine" [95]. N. Lupu considera drept greșită atitudinea guvernului în tratativele româno-sovietice de la Viena (aprilie 1924). „Ați reușit la Viena — afirma N. Lupu — să dați naștere unui nou punct de vedere rusesc, plebiscitul" ; cine v-a pus să vă duceți la Viena, unde ați înregistrat un insucces diplomatic ? Puteați să refuzați cum ați făcut patru ani [96]. Oratorul concluda că plecarea guvernului este necesară, subliniind abil că nu venirea țărăniștilor o impune, ci fiindcă, spunea dr. N. Lupu, „dacă nu veți merge în tempoul Europei, veți avea asupra țării, nu numai asupra guvernului, îndreptate ura și disprețul care este astăzi" [97].

În fața unui asemenea act care, produs în Parlament, putea ușor să fie comentat contradictoriu în străinătate, sporind dubiile, însuși primul ministru I.I.C. Brătianu se ridică în replică [98]. Replica șefului guvernului român se caracterizează prin abilitate dacă o raportăm la aprecierea forțelor politice interne interesate în acaparerea puterii ; prin priceperea sublinierii suprapunerii politicii Partidului liberal cu interesele statului român ; se caracterizează, de asemenea, prin precizia formulării obiectivelor politicii internaționale a României. În aplauzele majorității deputaților, Brătianu, cunoscînd mișcarea spre concentrare a partidelor opoziționiste, înfiera sarcastic manevra dr. N. Lupu care, spunînd să plece liberalii că altfel... vin rușii, a exprimat de fapt temerea că plecarea Partidului liberal ar crea posibilitatea guvernării unui alt partid „care ar elimina cu desăvîrșire posibilitatea guvernării noilor fuzionați". El reafirmă hotărîrea de a rămîne la putere deoarece „dacă ne-am retrage... ne-am supune hotărîrilor care ni se impun de peste graniță..." [99]. „Și fiindcă noi, continua Brătianu, aici în acest colț al continentului, reprezentăm această pace, de aceea ne aflăm în solidaritate cu marile interese ale lumii și nu sîntem izolați". Respingea afirmația că ne-am fi alăturat politicii «cordonului sanitar». „Noi nu am voit, chiar atunci cînd aliații ne-au cerut concursul ca să impunem Rusiei, împreună cu ei, alt regim decît regimul sovietic și am refuzat concursul nostru. ...Dar nu admitem, de asemenea, ca nimeni, de nicăieri, să poată zice : acord României cutare din drepturile sale, cu condiția ca la guvern să fie dr. Lupu, iar nu Brătianu" [100]. Replica ministrului de externe, I.G. Duca [101], este asemănă-

[92] D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, p. 2990 și urm.

[93] I.G. Duca întrerupe și neagă solicitarea unui împrumut în Anglia. Am arătat în altă parte că oameni de afaceri, englezi în primul rînd, interesați de petrolul românesc, au oferit 100 milioane lire sterline României, împrumut refuzat pentru condițiile considerate oneroase de către guvernul liberal (vezi D.A.D., ședința din 4 decembrie 1926, p. 209).

[94] Necotarea leului la 14 mai 1924 este o realitate.

[95] D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, p. 2995.

[96] *Ibidem.*

[97] D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, p. 2995.

[98] *Ibidem.*

[99] *Ibidem.*

[100] Idem, p. 2993.

[101] D.A.N.C.D., ședința din 19 iunie 1924, p. 2999.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare ca fond, conține mai multe detalii mai la îndemîna sa ca șef al Externelor, este adecvată interesului păstrării guvernării. „Poate cineva în România să conceapă reluarea raporturilor cu Rusia Sovietică, dacă Rusia Sovietică refuză hotărît să recunoască drepturile României asupra Basarabiei? Aceasta este chestiunea care trebuie să o pună dl. dr. N. Lupu". Cînd este vorba de drepturile asupra Basarabiei, spunea Duca, de ce guvernul sovietic zice „nu" guvernului Brătianu și „da" unui guvern, să-i spunem, Lupu? I.G. Duca răspundea acestei întrebări, arătînd că: ori Rusia Sovietică dorește să-și arate puterea, schimbînd după voință guvernele în România, ori, potrivit părerilor lui Zinoviev exprimate la un congres al Internaționalei a III-a, se încerca extinderea revoluției mondiale „prin statele agricole din sud-estul Europei" [102]. „Privită sub această prismă, continua I. G. Duca, recunoașterea Basarabiei de către Uniunea Sovietică se reduce în ultimă analiză la formula următoare: vă dau Basarabia, ca pe urmă să vă pot lua pe de-a-ntregul" [103]. În acest fel se încheiau discuțiile în Parlamentul românesc în problema Basarabiei. Partidele țărănesc și național român înregistrează și de data aceasta o înfrîngere în încercarea de a răsturna guvernul, cît și în cea a fuzionării lor. Pentru guvernanții români rămînea pericolul pe frontiera estică. Cu cît trece vara se depărtează pericolul războiului pe Nistru, scria I.I.C. Brătianu în septembrie 1924 [104]. În aceeași ordine de idei, Titulescu exprima bucuria unor demersuri considerate de el fructuoase pentru obținerea unui împrumut în Anglia. „Interesul nostru, scria Titulescu, este a interesa cît mai mult pe Englezi, Americani, etc. spre a asigura prin aceasta frontul spre Basarabia" [105].

Așadar, am supus analizei relațiile internaționale ale României la începutul guvernării I.I.C. Brătianu. Opțiunea noastră pentru această perioadă a fost determinată de motivul că am găsit concentrate aproape toate problemele esențiale de rezolvarea cărora depindea locul României în relațiile internaționale ale perioadei. S-a adăugat la motivul de mai sus și elementul — decisiv pentru noi — al tentativei partidelor de opoziție de a răsturna guvernul prin contestarea opțiunilor lui în probleme de politică externă; de a impune opțiunile opoziției în aceste probleme. Mai ales pentru surprinderea modalității concrete a conjugării factorilor interni și externi în stabilirea locului României în relațiile internaționale, momentul ales prezintă avantajul de a *produce* documente utile analizei — documente supuse discuției. Acțiunea opoziției se dovedește ineficientă sub raportul impunerii punctului de vedere, sub raportul preluării puterii. Ea contribuie totuși la dimensionarea exactă și nuanțată a problemelor României. Analiza noastră subliniază și o altă ipostază a acțiunilor opoziției: cea care imprimă o tentă de înverșunare a raporturilor dintre partide. În această ipostază acțiunile opoziției riscă să aibă drept rezultantă nu atît găsirea soluțiilor optime pentru interesele general-naționale, cît mai ales, defavorizarea acestor interese pe plan extern.

QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LES RELATIONS INTERNATIONALIS DE LA ROUMANIE APRÈS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La présente étude se propose une analyse du rôle joué par la Roumanie dans les relations internationale, après la premierre guerre mondiale. L'auteur met en évidence l'interdépendance des facteurs internationaux et internes et ses conséquences sur la politique

[102] *Ibidem.* Duca citează din raportul Zinoviev: „...vom încerca să ducem torța revoluției mondiale în lume, prin statele agricole din sud-estul Europei".

[103] *Ibidem.*

[104] Bibl. Acad., Serv. Mss., S $\frac{1\ (121)}{CCLXV}$ (I.I.C. Brătianu, din București, către Vintilă Brătianu, la 19 august 1924).

[105] Idem, *Coresp. N. Iorga*, vol. 320, p. 92—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

internationale de la Roumanie. Ce point de vue a été déterminant dans le choix des événements mis en discussion, événements considérés significatifs pour les positions des partis politiques face aux problèmes internationaux. Les aspects analysés dans l'article précisent aussi la position adoptée par les partis politiques de l'opposition qui essayent de profiter des difficultés de la politique extérieure du gouvernement pour parvenir au pouvoir. Aussi l'auteur de la présente étude insistet-il sur la nécessité d'analyser les opinions concernant la polique extérieure en étroite liaison avec la lute pur le pouvoir.

D'autres aspects abordés sont l'échec de la négociation d'un emprunt financier de la part de la France et le problème de la frontière de l'est de la Roumanie.

Les partis de l'opposition, on le sait, n'ont pas réussi à renverser le gouvernement I.I.C. Brătianu. Ce qui prouve que les solutions adoptées par le gouvernement étaient plus justes que celles de l'opposition, pour l'intérêt national de la Roumanie. Les chefs de l'opposition ont du procéder à une concentration de toutes leurs forces. En 1926 sera constitué le parti national-paysan qui deviendra le deuxième parti de gouvernement en Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REORGANIZAREA INSTITUȚIILOR DE CREDIT AGRICOL DIN ROMÂNIA ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE

DE

D. ȘANDRU

După încheierea procesului de formare a statului național unitar român, în decembrie 1918, necesitățile de credit ale agricultorilor au devenit mai numeroase comparativ cu cele din perioada de pînă la Marea Unire și chiar cu nevoile altor sectoare ale economiei românești. Pagubele materiale provocate de război au făcut ca cererile de credit pentru reconstrucția gospodăriilor și completarea inventarului distrus în anii 1916—1918 să apară excesiv de mari. Profesorul C. Martinovici aprecia, în ședința din 3 noiembrie 1927 a Senatului, că numai pentru refacerea inventarului agricol ar fi fost necesare în acel moment cel puțin 1,5 miliarde lei [1]. Pe de altă parte, în același an, agricultura românească avea un deficit de vite de tracțiune și de mașini și de unelte agricole, față de suprafața cultivată atunci, de 24 786 000 000 lei [2].

În al doilea rînd, împroprietărirea țăranilor, făcută cu despăgubire, reprezenta un prim act postbelic, a cărei soluționare nu putea fi concepută fără credit. Pe această cale, noii proprietari de pămînt au contractat obligații pentru plata loturilor în valoare de 6,2 miliarde de lei [3]. În plus, transferul de pămînt de la marea către mica proprietate impunea un credit sporit pentru sprijinirea procesului de consolidare a micilor producători pe noile lor loturi [4]. Într-o circulară adresată președinților băncilor populare, la scurtă vreme după promulgarea decretului-lege de expropriere din decembrie 1918, ministrul agriculturii din guvernul liberal Ion I. C. Brătianu, I. Gh. Duca, arăta relativ la ajutorul pe care aceste instituții trebuiau să îl acorde împroprietăririi că „nu este destul să dai țăranilor pămînt ca să-i ridici economicește, ci trebuie să le asiguri banii trebuincioși la întemeierea unor gospodării potrivit cu pămînturile dobîndite, trebuie să le dai putința de a-și procura în condițiuni lesnicioase și ieftine semințe, mașini și vite, astfel ca ei să cultive cît mai sistematic pămîntul lor, încît prin dispariția latifundiilor producția agricolă a țării să nu scadă, ci dimpotrivă să sporească tot mai mult" [5].

Nevoia de credit a crescut paralel cu extinderea suprafeței cultivabile. Numai pe teritoriul vechii Românii, în decursul primilor zece ani de după promulgarea legii de reformă agrară, întinderea cultivabilă a sporit de la 6 milioane ha, cîtă era în 1914, la circa 8 milioane ha, din care suprafața cultivată cu cereale s-a extins cu un milion ha. Pornind de la presupunerea că introducerea în circuitul culturii a unui ha ar fi costat minimum 1 200 lei, dr. Al. Rațianu aprecia că pentru cele 2 milioane ha necesarul capitalului de investit în Vechiul regat se ridica la 24 miliarde de lei [6].

Organizarea agriculturii postbelice pe baze moderne impunea, în același timp, o diversificare a formelor de creditare. Într-un asemenea sistem de exploatare asigurarea capitalului de investiție pentru toate categoriile de producători rurali și în mod special pentru

---

[1] Cf. „Viața agricolă", an. XIX (1928), nr. 3 din 1 februarie, p. 80.

[2] Cf. Alexandru Alimănești anu, *Din nevoile agriculturii*, București, 1930, p. 36.

[3] Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, Independența economică, 1940, p. 83.

[4] Mircea A. Bădăreu, *Păreri asupra politicii agricole de după război*, Iași, 1927, p. 84; „Argus" din 7.III.1925.

[5] Cf. Const. Garoflid, *Chestia agrară în România*, București, Ed. Gutenberg, 1920, p. 396—397

[6] Dr. Alexandru Rațianu, *Unitatea națională și economia românească*, în „Analele economice și statistice", București, an. XVI (1933), nr. 1—2, ianuarie—martie, p. 118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noii proprietari reprezenta un deziderat indispensabil progresului agricol [7]. După reforma agrară din 1921 agriculturii româneşti îi erau necesare credite pentru investiţii, pentru exploatarea pămîntului, pentru achiziţii de noi terenuri, pentru lucrări de îmbunătăţiri funciare şi pentru industrializarea produselor agricole [8]. Din punctul de vedere al însemnătăţii şi al influenţei pe care putea să o manifeste asupra reuşitei reformei agrare, pe primul loc se situa creditul pentru investiţii, cu ajutorul căruia ţăranii să-şi fi putut procura inventar viu şi mort. Pentru adaptarea gospodăriei parcelare la metodele moderne de cultură şi pentru a i se asigura acesteia o rentabilitate ridicată, ţăranilor trebuia să li se asigure un credit personal, ieftin, cu mijloace lichide şi imediate şi cu termene avantajoase de rambursare [9].

În primul deceniu de după Unire s-au înregistrat, comparativ cu perioada antebelică, unele progrese pe linia creşterii numărului instituţiilor de credit destinate să finanţeze agricultura, a mijloacelor lor de lucru, a lărgirii clientelei acestor societăţi şi a categoriilor de împrumuturi distribuite, dar, în ansamblul său, sistemul de credit agricol din România a continuat să rămînă defectuos şi incapabil de a asigura capitalurile reclamate de întreaga agricultură.

Dintre vechile instituţii de credit agricol din România, singurele ale căror operaţii de finanţare s-au menţinut în mod constant pe o linie ascendentă au fost băncile populare, care acordau ţăranilor împrumuturi pe termene scurte [10]. Celelalte — Creditul Funciar Rural, destinat finanţării moşierimii, Casa Rurală, ca organizaţie bancară profilată pe acordarea de credite pe termen lung ţărănimii, şi Casele de împrumut pe gaj, care distribuiau sătenilor împrumuturi pe termene scurte — au întreţinut, datorită mai multor cauze, între care cele mai importante au fost rezervele manifestate în privinţa distribuirii creditelor către moşierii cu pămînturi expropriabile, neacceptarea de către proprietari la împrumuturi a scrisurilor funciare rurale ca urmare a scăderii valorii lor nominale, o activitate de finanţare restrînsă comparativ cu sarcinile lor statutare şi cu mijloacele de lucru de care dispuneau [11].

În provinciile unite au continuat să funcţioneze o parte dintre vechile institute de credit specializat. La 12 septembrie 1919, Banca Ţării, din Cernăuţi, a fost transformată în Banca Regională, păstrîndu-şi funcţiile anterioare, de finanţare a agricultorilor şi a cooperativelor, dar insuficienţa fondurilor au obligat-o la împrumuturi de la băncile cu capital austriac, care dominau atunci piaţa creditului în Bucovina [12]. În Transilvania, cele trei mari societăţi bancare, ale saşilor (Casa Generală de Economii din Sibiu, Creditul Funciar din Sibiu şi Casa Generală de Economii din Braşov), care avuseseră pînă în 1918 caracter de institute de credit agricol, modificîndu-şi în mod esenţial în primul deceniu postbelic structura plasamentelor, s-au transformat, de fapt, în bănci comerciale cu interese în industrie [13].

---

[7] Vezi Const. I. C. Brătianu, *Agricultura în România de ieri şi în România de mîine*, Bucureşti, 1919, p. 43—45; C. Argetoianu, *Chestia agrară*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. I (1924), nr. 1 din 1 mai, p. 5; D. G. Chiţoiu, *Îndrumări pentru plugarii noştri*, Ed. a II-a, Bucureşti, Cartea românească, 1936, p. 32—36.

[8] C. Filipescu, *Creditul în agricultură*, Bucureşti, 1928, p. 3—4.

[9] Mircea A. Bădăreu, *op. cit.*, p. 84—85; Alex. C. Cusin, *Nevoia de credit pentru ţărănime*, în „Analele economice şi statistice", Bucureşti, an. IX, (1926), nr. 1—2, ianuarie—februarie, p. 23.

[10] Detalii la D. Şandru, *Băncile populare săteşti din România de la 1918 pînă la criza economică din 1929—1933*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, 1977, p. 87 şi urm.

[11] Vezi Const. Georgescu, *Creditul în agricultura română şi stimularea depunerei economiilor ţărăneşti*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. V (1928), nr. 7—8, aprilie, p. 120; Mihail Romniceanu, *Izvoarele creditului agricol în România*, în *Organizarea şi funcţionarea creditului agricol în România*, Iaşi, 1938, p. 24; Caius Bardoşi, *Instituţiunile de credit specializat*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 595 şi 599; Arh. St. Bucureşti, fond Creditul Funciar Rural, Serviciul Contencios, dosar 3045, f. 1; 3486, f. 1; fond Casa Rurală, dosar 6/1923, f. 6; 14/1929; Arh. St. Vaslui, fond Casa de credit a agricultorilor din judeţul Fălciu, dosar 4/1929—1930.

[12] Cf. Victor Slăvescu, *Organizaţia de credit a României*, Bucureşti, Cartea românească, 1922, p. 259—266.

[13] Detalii în Arh. St. Bucureşti, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 74/1930, f. 2—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

In afară de instituțiile de credit agricol propriu-zise (Creditul Funciar Rural, Casa Rurală, Banca Regională, cele săsești), care-și asigurau mijloacele de lucru cu precădere din scrisuri funciare rurale sau din bonuri rurale și mai puțin din capitalul social și care distribuiau, de regulă, împrumuturi ipotecare cu ipotecă asupra pămîntului, în România funcționau sau au fost create imediat după Unire mai multe bănci comerciale destinate finanțării agriculturii. În 1920, din totalul de 16 mari bănci comerciale existente în țară, șase aveau ca scop creditarea producătorilor rurali: Banca Agricolă (constituită în 1894), care aparținea moșierimii din întreaga țară, Banca Viticolă a României (1920), a Uniunii Sindicatelor Viticole, creată cu participarea viticultorilor și a Băncii Românești, băncile sindicatelor agricole județene Ilfov (1910) și Ialomița (1911), ale moșierilor din județele respective, Banca cerealiștilor (1920), a exportatorilor de cereale și Banca Țărănească, o creație cu participație complexă a Partidului Poporului, dependentă însă de Banca Românească și de Banca Marmorosch Blank [14].

În baza decretului-lege din 12 septembrie 1919 a fost creată, la Cluj, cu participarea a 74 de bănci cu capital românesc din Transilvania și a unor persoane particulare, Banca Agrară, ca instituție menită a finanța lucrările de reformă agrară și de a ajuta cooperația din această provincie [15]. La scurtă vreme după constituire, statul i-a retras funcția finanțării lucrărilor de reformă agrară. În primii ani de funcționare, societatea a sprijinit, cu rezultate favorabile, acțiunea de constituire a noi cooperative în Transilvania, dar ulterior ea și-a plasat cea mai însemnată parte din fonduri în industrie, dezinteresîndu-se complet de cooperație [16].

Celelalte bănci agricole mai importante constituite în primul deceniu de după Unire: Banca agronomilor (1920), Banca de Agricultură și Export (1927), Casele de credit mutual (1924—1925) și băncile sindicatelor agricole județene au desfășurat, cu rare excepții, activități restrînse de creditare, limitate la agricultorii din zonele adiacente [17]. În fiecare capitală de județ, iar uneori chiar și în tîrgușoare, au funcționat după primul război mondial mici bănci comerciale, care-și propuneau, atît prin titlu, cît și prin prevederi statutare, să finanțeze pe producătorii rurali. Mai mult, toate băncile comerciale, indiferent de puterea lor financiară și de sarcinile propuse, au participat, în mod direct sau indirect, la creditarea agriculturii românești [18].

După Unire, între instituțiile care au finanțat sectorul agricol s-a situat și statul. Contribuția lui la progresul acestei ramuri s-a produs pe mai multe căi: prin subscripții la capitalurile unor societăți de credit specializat, prin credite deschise în contul Ministerului Agriculturii și Domeniilor și prin intervențiile sale la Banca Națională a României pentru sporirea creditelor de reescont destinate agriculturii. Pînă la 4 aprilie 1929, cînd s-a constituit Banca Centrală Cooperativă și cînd statul și-a sporit participația la această nouă centrală la 500 milioane de lei, statul avusese însă subscrise la toate instituțiile de credit specializate pentru agricultură numai 55 milioane lei (Centrala Băncilor Populare, Centrala Cooperativelor Sătești de Producție și Consum și Casa Rurală) [19], suma de mai sus echivalînd cu valoarea capitalului social al unei bănci comerciale mijlocii din aceeași perioadă. Cum statul nu putea influența în mod radical prin intermediul acestui capital

---

[14] Idem, fond Banca Ilfov, S. A., registrul 5/1910—1915, f. 1 și urm.; Arh. St. Slatina, fond Banca Sindicatului agricol al județului Olt, dosar 15/1922—1923; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 12—17, 104—105.

[15] „Monitorul oficial", nr. 55 din 12.VI.1920: Vasile C. Osvadă, *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Material documentar și elemente de discuție*, București, 1921, p. 13, 37 și 57.

[16] Dr. Gheorghe Dragoș, *Cooperația în Ardeal. Istoric — Situația actuală — Perspective*, Oficiul Național al Cooperației, 1933, p. 94; Arh. St. Cluj, fond Banca Agrară, S. A. Cluj, dosar 83/1930—1935, f. 2 și urm.; Arh. St. Timișoara, fond Banca Agrară Cluj, Sucursala Timișoara, dosar 2/1927, f. 1, 20 și 72.

[17] Arh. St. București, fond Banca Agronomilor, S. A., registrul 33/1924—1950; fond Banca Ilfov, S. A., registrul 6/1919—1948, f. 4—5; fond Banca de Agricultură și Export, registrul 1/1924—1946, f. 1 și urm.; Arh. St. Pitești, fond Banca Sindicatului viticol Argeș—Muscel, dosar 1/1929—1940, f. 10; Mihail Romniceanu, *op. cit.*, p. 24.

[18] Dumitru Șandru, *Locul băncilor comerciale din România în finanțarea agriculturii după primul război mondial pînă la conversiunea datoriilor agricole*, în „Revista de istorie", nr. 3, 1977, p. 446 și urm.

[19] D. Șandru, *Băncile populare sătești...*, p. 88—89; Arh. St. București, fond Casa Rurală, dosar 14/1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

progresul agricol, pentru soluţionarea problemelor celor mai stringente ale agriculturii a recurs, de regulă, la deschiderea de credite extraordinare în contul Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, care au fost repartizate fie cooperativelor, fie direct producătorilor rurali pentru procurare de seminţe, selecţionate, de reproducători de rasă sau, în cazul unor ani agricoli deficitari, de cereale pentru hrană [20].

În primul deceniu interbelic, concursul indirect al statului la creditarea agriculturii în general şi a ţărănimii în special s-a limitat la intervenţii pe lîngă Institutul de emisiune pentru a acorda reesconturi speciale cooperativelor de tot felul şi mai ales celor de credit în vederea sprijinirii procesului de refacere a gospodăriilor ţărăneşti. Institutul naţional de emisiune a sporit an de an creditul de reescont ce l-a acordat pieţii. De la aproape 2 miliarde lei, în 1921, valoarea lui a ajuns la 7,5 miliarde lei, în 1924. Împreună cu împrumuturile distribuite pe alte căi, Banca Naţională a României participa în acel an cu 10 miliarde lei la finanţarea economiei româneşti. Din această sumă, agricultura a beneficiat de 3 miliarde lei, timp în care industria şi comerţul au primit 7 miliarde lei. Dacă avem în vedere numai creditul de reescont care a fost pus la dispoziţia băncilor populare şi cooperativelor, adică ţărănimii, sub formă de avansuri pentru procurare de inventar, acesta a reprezentat circa o zecime din cei 7,5 miliarde lei [21].

În lucrarea *Agrarianism, capitalism, imperialism*, Virgil Madgearu remarca faptul că burghezia, în funcţia sa de clasă conducătoare în stat stăpînind banca de emisiune, putea dirija creditul în conformitate cu interesele sale [22]. Este indiscutabil că Banca Naţională a favorizat băncile comerciale la repartizarea creditului de reescont comparativ cu cele destinate să finanţeze agricultura ţărănească. În şedinţa din 10 august 1924 a consiliului de administraţie al federalei cooperativelor din judeţul Fălciu, „Luceafărul" se scotea în evidenţă, în acest sens, că, în timp ce Băncii Comerţului, din Huşi, i se acordase un credit de 14 000 000 lei, federalei, care avea sarcina de a asigura creditul ţărănesc pentru întregul judeţ, i se repartizase o sumă de numai 5 000 000 lei [23].

În anii următori, valoarea creditului de reescont pus la dispoziţia ţăranilor de către Banca Naţională a României prin instituţiile specializate în finanţarea agriculturii parcelare continuă să se menţină la un plafon scăzut [24], sumele fiind cu mult sub limita nevoilor de credit ţărănesc. Dacă avem în vedere că, uneori, la băncile populare şi, frecvent, la Casele de împrumut pe gaj au avut acces la împrumuturi, alături de ţărănimea înstărită, mijlocaşă sau săracă, şi un număr mai mic sau mai mare de moşieri, care au contractat sume la valori superioare celor date sătenilor, putem aprecia că, de fapt, aportul Băncii Naţionale la finanţarea gospodăriilor parcelare din primul deceniu postbelic a fost şi mai redus. Este drept că Banca Naţională a distribuit, direct sau prin sucursalele sale, credite agricultorilor şi unor întreprinderi profilate pe prelucrarea produselor agricole, dar, pe această cale, finanţarea n-a coborît sub categoria socială a burgheziei rurale [25].

Potrivit calculelor făcute de numeroşi contemporani, între valoarea împrumuturilor puse la dispoziţia producătorilor rurali de organizaţiile de credit agricol, în totalitatea lor, şi necesarul de capital reclamat de o cultură raţională pentru întregul sol al ţării s-a păstrat în permanenţă o disproporţie frapantă. Constantin C. Damian arăta, referindu-se la situaţia din 1926, că agricultura utilizase 3 355 933 482 lei credite în total (din care 541 200 000 lei de la Creditul Funciar Rural, 275 294 661 lei de la Casele de credit mutual, 139 438 821 lei de la Casele de împrumut pe gaj şi 2 400 000 000 lei de la băncile popu-

[20] Detalii în „Monitorul oficial", nr. 67 din 26.III.1924; G Ionescu-Brăila, *Creşterea animalelor în agricultura românească*, Ed. a II-a, Bucureşti, 1936, p. 47; Banca Naţională a României, *Legi-Statute. Dispoziţiuni monetare. Convenţiuni financiare* etc., Bucureşti, 1939, p. 427—428.

[21] Alex. C. Cusin, *op. cit.*, p. 27; Mih. Georgescu, *Refacerea gospodăriilor ţărăneşti prin cooperaţie*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. IV (1927), nr. 5—6 din 31 martie, p. 139.

[22] V. N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti*, Bucureşti, 1936, p. 49.

[23] Arh. St. Vaslui, fond. Federala „Luceafărul" — Huşi, dosar 1/1916—1927, f. 310.

[24] Mih. Georgescu, *Mecanismul funcţionării creditului ţărănesc*, în „Pagini agrare şi sociale", Bucureşti, an. IV (1927), nr. 1—2 din 31 ianuarie, p. 27—28: Const. Georgescu, *op. cit.*, p. 120.

[25] Detalii în Arh. St. Oradea, fond Banca Agrară, S. A., Oradea, dosar 121/1934, f. 129 şi 389; Arh. St. Slatina, fond Banca Naţională a României, Sucursala Slatina, dosar 55/1921—1949, f. 30 şi urm.; Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lare), cînd numai pentru însănătoșirea acestei ramuri era nevoie de cel puțin 15 miliarde de lei. În acel an, media sumei investită în scopuri productive pe ha de teren arabil se ridica la 200 de lei, față de circa 3 500—4 000 lei, cît se estima investiția la ha pentru o cultură model. Or, pentru cele 12 276 807 ha cultivate în campania agricolă din 1926 necesarul de credit pentru producție s-ar fi ridicat la cîteva zeci de miliarde de lei [25]. Al. Alimănești anu aprecia că, în 1927, instituțiile de credit românești, inclusiv băncile comerciale, acordaseră agriculturii credite de circa 53—55 miliarde lei, adică mai puțin de o cincime din capitolul de 280 miliarde de lei de care avea nevoie această ramură a economiei naționale [27]. După calculele efectuate de ziarul „Argus", pe baza statisticilor vremii, rezulta că după război, pînă în toamna anului 1929, într-o perioadă cînd România cunoscuse șase ani agricoli vitregi, creditul agricol distribuit producătorilor rurali pentru investiții a reprezentat abia 4% din valoarea celui antebelic [28]. La rîndul său, Madgearu constata că, înainte de primul război mondial, creditul din România fusese de 2,4 miliarde lei-aur, pe cînd în anii crizei economice, înaintea conversiunii, valoarea lui era de numai 1,6 miliarde lei-aur, reprezentînd circa 2/3 din totalul celui folosit în perioada antebelică [29].

S-a afirmat că agricultura României a suferit dintotdeauna lipsa de capitol și de credit ieftin, explicația acestei situații fiind căutată în cauze diverse [30]. Este neîndoielnic faptul că după primul război mondial capitalul bancar românesc n-a avut capacitatea de a finanța întregul proces al prefacerilor economice pe care le preconizau unele partide politice în compartimentele industriei, agriculturii, comerțului, transporturilor și în altele. În aceste condiții, Partidul Național-Liberal, care a dominat, prin reprezentanții lui cei mai marcanți, piața creditului și care pe plan politic a guvernat țara în primul deceniu postbelic timp de peste șase ani, a dus o politică oficială de credit în concordanță cu interesele lui majore pe plan economic, prin care a fost preferată industria în detrimentul agriculturii [31]. Este adevărat că unele încercări de reorganizare a instituțiilor de credit agricol au avut loc în acest deceniu, cea mai cuprinzătoare dintre ele fiind cuprinsă în legea din 22 iunie 1923, a societăților civile de credit funciar rural, în baza căreia vechiului Credit Funciar Rural i se extindeau atribuțiile pe linia finanțării agriculturii [32]. Dar, pe ansamblu, toate celelalte măsuri au avut efecte limitate din punctul de vedere al acoperirii necesarului de credit agricol.

La penuria de capital s-a adăugat lipsa unor forme de creditare corespunzătoare pentru anumite categorii de producători din acest sector de activitate. Dacă proprietatea mare dispunea de o rețea de instituții de credit agricol adaptată trebuințelor ei, capabilă să-i procure, deși nu în cantități suficiente, credite pe termene scurte, mijlocii și lungi, mica proprietate, care după reforma agrară din 1921 deținea ponderea principală în structura proprietății funciare rurale din România, avea o organizație de credit disproporțional de mică [33]. În plus, proprietății mici i-au lipsit organizațiile care să-i asigure credite pe termene mijlocii, de la 1 pînă la 5 ani, și pe termene lungi, de peste 10 ani. În urma reformei agrare din 1921 a fost simțitor micșorat rolul Casei Rurale, care îndeplinea funcția de finanțare pe termen lung pentru țăranii participanți la achiziționarea pămînturilor moșierești scoase la vînzare liberă. Motivîndu-se că statutele Institutului național de emisiune se opuneau la acordarea de credite pe termene lungi, după război nu au mai fost create asemenea instituții pentru țărani, iar lipsa lor a avut drept rezultat nedreptățirea agriculturii la repartiția creditului [34]. Pe de altă parte, dispozițiile înscrise în legea cooperației din 12 iulie 1928 cu privire la înființarea pe lîngă Centrala Băncilor Populare a unei secții de creditare pe termen mijlociu și a uneia pe termen lung pentru țărani au rămas simple deziderate ale legiuitorului [35].

[26] Constantin C. Damian, *Reforma agrară din 1918—1921. Studiu social-economic*, București, 1928, p. 49—50.

[27] Alexandru Alimănești anu, *op. cit.*, p. 72.

[28] „Argus" din 7. X. 1929.

[29] Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei...*, p. 84—85.

[30] G. Cipăianu, *Dezvoltarea agriculturii în ultima sută de ani (1829—1929*, București, 1929, p. 16; Const. Georgescu, *op. cit.*, p. 119; Alexandru Alimănești anu, *op. cit.*, p. 50—51.

[31] Vezi Banca Națională a României, *op. cit.*, p. 199.

[32] Vezi *Istoricul și activitatea Creditului Funciar Rural și situațiunea creată prin legea din 20 august 1929*, București, 1930, p. 35 și urm.

[33] C. Kiriței escu, *Politica de credit*, în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 545.

[34] Const. Georgescu, *op. cit.*, p. 119.

[35] Vezi „Monitorul oficial", nr. 151 din 12. VII. 1928; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 43—45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Capacitatea redusă de finanţare a societăţilor de credit agricol şi limitarea relaţiilor lor cu diverşi producători rurali la anumite categorii de credite ori excluderea unor grupuri de proprietari funciari de la plasamentele lor au constituit principalele cauze care au obligat pe agricultori să-şi completeze capitalurile din alte surse, mult mai scumpe, de la bănci comerciale, iar în cazuri extreme, de la cămătari [36]. Acest procedeu, de care au uzat toate categoriile de proprietari agricoli, s-a răsfrînt negativ asupra patrimoniului producătorilor rurali, determinînd un progres lent al agriculturii.

Insuficienţa şi scumpirea creditului, prin creşterea dobînzilor [37], s-au accentuat continuu pînă la începutul crizei economice din anii 1929—1933. La numai cîţiva ani de la încheierea păcii, în publicistica vremii, în diferite cercuri economice şi chiar în unele acte cu caracter oficial a început să se vorbească despre o criză a creditului agricol [38]. Insuficienţa creditului agricol a fost recunoscută, în 1925, de însuşi consiliul de administraţie al Băncii Naţionale a României. Conducerea Institutului naţional de emisiune, deschizînd, în acelaşi an, discuţia în legătură cu problema creditului agricol, aprecia că de modul de soluţionare a acesteia depindea reuşita reformei agrare din ţara noastră [39]. În mod practic, pînă în 1929, nu s-au întreprins însă măsuri eficiente prin intermediul cărora agricultura să fi putut beneficia de capital suficient pentru o cultură raţională.

Despre o încercare de adaptare mai firească a organizaţiilor de credit agricol la cerinţele agriculturii se poate vorbi de-abia cu începere din perioada guvernărilor naţional-ţărăniste. Preocupaţi de a asigura agriculturii, în general, şi ţărănimii, în special, credite sporite şi în condiţii avantajoase, şi de a-şi consolida poziţiile în economia ţării, naţional-ţărăniştii şi-au propus să restructureze organizaţia de credit cooperatist, unele instituţii financiare ale statului şi societăţile de credit agricol [40]. La scurtă vreme după venirea lor la cîrma ţării, în condiţiile izbucnirii şi agravării crizei în domeniul financiar, cînd băncile începuseră să nu-şi mai poată recupera decît în parte creanţele şi cînd unele din ele înregistrau portofolii dubioase din ce în ce mai mari [41], naţional-ţărăniştii, pornind, pe de o parte, de la concepţia lor faţă de rolul agriculturii în viaţa statului român şi de la necesitatea preîntîmpinării paraliziei activităţii de finanţare a acestei ramuri, pe de alta, au procedat la reorganizarea creditului agricol, prin sporirea capitalului instituţiilor existente şi a cotelor de participaţie a statului, prin modificarea sarcinilor unora dintre ele şi prin înfiinţarea de noi bănci profilate pe finanţarea agriculturii.

Cea dintîi dintre legile referitoare la creditul agricol a avut în vedere instituţiile cooperaţiei. Legea pentru organizarea cooperaţiei din 28 martie 1929, elaborată de ministrul muncii din guvernul Iuliu Maniu, Ion Răducanu, a pus în lichidare Centrala Băncilor Populare şi Centrala Cooperativelor de Producţie şi Consum şi a creat în locul lor Banca Centrală Cooperativă, ca organ de finanţare a întregii mişcări cooperatiste [42]. Concepută ca o societate de economie mixtă cooperatistă, ea a fost organizată, potrivit legii din 1929, ca o asociaţie cu participarea statului, a cooperativelor şi a federalelor. Capitalul social autorizat a fost de un miliard de lei, la care participaţia statului era de jumătate. Iniţial, statul a vărsat Băncii Centrale Cooperative doar 250 milioane din capitalul social subscris, restul fiind depus în cursul anilor 1931—1933, în mai multe tranşe [43].

---

[36] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 104, f. 3 şi 14.

[37] Detalii la Dumitru Şandru, *Dobînzile împrumuturilor agricole între cele două războaie mondiale în România*, în „Revista de istorie", nr. 1, 1980, p. 97—108.

[38] Vezi G. Ionescu-Şişeşti, *Agricultura în epoca contemporană*, Bucureşti, p. 41 ; Arh. St. Buzău, fond Banca populară Bălosul, comuna Gura Nişcov, judeţul Buzău, dosar 7/1927, f. 63.

[39] G. Ionescu-Şişeşti, *op. cit.*, p. 41 ; „Argus" din 7. III. 1925.

[40] Detalii în Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 29.

[41] Vezi Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 24, f. 8 ; 411, f. 5 ; 876, f. 5 ; fond Banca agronomilor, S. A., registrul 33/1924—1950, f. 127 ; Arh. St. Constanţa, fond Creditul Dobrogei, Constanţa, registrul 2/1926—1944, f. 19.

[42] „Monitorul oficial", nr. 71 din 28. III. 1929. Legii i-au fost aduse modificări ulterioare (idem, nr. 77 din 4. IV. 1930 ; nr. 82 din 7. IV. 1933 ; nr. 144 din 27. VI. 1933).

[43] O parte din capital a fost acoperit cu 30 000 de acţiuni de Banca Naţională a României, a 5 325 lei bucata, pentru care centrala a fost nevoită să amortizeze o diferenţă de curs de 30 000 000 lei, pe care a suportat-o din beneficiul ei net realizat în 1931 şi din rezervele sale (cf. Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 4/1931 ; 8/1933, f. 9 ; 9/1934—1935, f. 163).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O sumă de 500 milioane lei din capitalul autorizat trebuia acoperit de cooperative și federale. La sfîrșitul anului 1929 centrala avea 1 595 de asociate, cu un capital subscris de 59 270 000 lei și un capital vărsat de numai 23 967 488 lei. Dar normele interne ale consiliului Băncii Centrale Cooperative au îngrădit participarea unităților neviabile în calitate de membre ale ei [44] și, ca urmare, centrala a înregistrat un spor destul de lent în capitalul ei prin participarea cooperativelor. Astfel, de la 1 595 de societare, cu 59 270 000 lei capital, subscris și 23 967 488 lei capital vărsat, la 31 decembrie 1929, s-a ajuns, la bilanțul din 31 decembrie 1933, la 2 150 bănci asociate, cu un capital subscris de 82 040 000 lei și cu 63 456 309 lei capital vărsat, ponderea asociatelor reprezentînd mai puțin de 50% din totalul cooperativelor existente atunci în România [45]. Mai importante decît capitalul au fost fondurile de rezervă. De la suma de 576 230 791 lei, cît înregistrau ele la primul bilanț, din 31 decembrie 1930, împreună cu rezervele centralelor lichidate, ele au sporit la bilanțul din 1933 la 649 milioane lei [46]. În structura mijloacelor de lucru aie Băncii Centrale Cooperative depunerile spre fructificare au ocupat o pondere redusă. De la 69 000 000 lei, maximul atins de acestea la bilanțul din 1930, ele scad, la 31 decembrie 1933, la 15 472 096 lei [47].

Banca Centrală Cooperativă, preluînd sarcinile Centralei Băncilor Populare, avea misiunea de a distribui, direct sau prin intermediul sucursalelor, credite de întreținere, de exploatare și de investiție. Cel dintîi se acorda băncilor populare pentru a fi repartizat producătorilor rurali, în sume de la 3 000 la 50 000 lei, pe termen de șase luni pînă la cel mult un an, în vederea completării inventarului agricol, acoperirii cheltuielilor de întreținere al familiei, pentru a se plăti datoriile contractate cu dobînzi cămătărești și în alte scopuri. Creditul de exploatare putea fi distribuit, fie cooperativelor, fie, prin intermediul acestora, societarilor lor spre a se procura mărfuri, materiale, mașini și inventar agricol, a căror amortizare necesita mai mult de doi ani, precum și pentru plata renzilor și pentru exploatări forestiere. Creditul de investiție — singurul garantat cu ipotecă — era distribuit obștilor pentru cumpărări de moșii și cooperativelor de orice fel care doreau să execute diferite construcții. Amortizarea lui se putea face în termen de maximum 15 ani [48]. În realitate, centrala n-a distribuit decît împrumuturi pe termen scurt [49].

Dealtfel, legea din 28 martie 1929, pentru organizarea cooperației, a renunțat la secția de credit pe termen lung prevăzută a se înființa pe baza codului cooperației din 12 iulie 1928 pe lîngă Centrala Băncilor Populare, deoarece creditul pe termen lung, chiar și cel țărănesc, urma să fie contractat la noile instituții de credit agricol. Justificarea acestei intenții a legiuitorului s-a făcut, atît în Expunerea de motive a legii cooperației, cît și în proiectul lui Ion Mihalache, devenit legea pentru organizarea Creditului Funciar Rural și a creditului agricol din 20 august 1929, în care se arăta că „Banca Centrală Cooperativă este alcătuită ca o instituțiune de credit pe termen scurt. Rezolvarea creditului imobiliar și de amenajare a exploatărilor țărănești este lăsată în sarcina unei noi organizațiuni pe care o avem acum și care va avea să lucreze cu micul agricultor prin intermediul organizațiilor sale cooperative" [50].

Spre deosebire de vechile centrale, Banca Centrală Cooperativă a finanțat numai unitățile afiliate ei [51]. La scurtă vreme după constituire, consiliul ei a hotărît, în vederea scurtării circuitului creditului și ieftinirii lui, să aleagă dintre băncile asociate pe cele mai însemnate prin numărul membrilor, prin valoarea capitalului, prin localitatea sau regiunea unde funcționau și prin destoinicia conducerii, pentru a lucra direct cu ele, fără mijlocirea

---

[44] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 183, f. 1 : 458, f. 16.

[45] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1933, f. 5 ; Constantin I. Oprescu, *Cooperația*, în *Aspecte ale economiei românești*, 1939, p. 496.

[46] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1933, f. 5 ; 9/1930, f. 15 și 31 ; Banca Centrală Cooperativă, *Buletin lunar*, an. III (1931), nr. 1—3, ianuarie—martie, p. 13—21.

[47] Constantin I. Oprescu, *op. cit.*, p. 526 ; Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1931 ; 8/1933, p. 9.

[48] Arh. St. Buzău, fond Banca populară Providența, comuna Viperești, județul Buzău, dosar 2/1931—1932, f. 13.

[49] De regulă, se dădeau împrumuturi pe nouă luni (cf. Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 148, f. 82).

[50] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1930—1934, f. 45.

[51] Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 645, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

federalelor. Dar, după controalele întreprinse pînă în primăvara anului următor, — aşa cum rezulta din circulara nr. 10 727/6. III. 1930 a Băncii Centrale Cooperative trimisă băncilor populare — din cele aproape 4 000 de unităţi cooperative de credit existente în România, au fost preferate să lucreze direct cu centrala numai cîteva sute [52]. Legea din 28 martie 1929 încredinţa Băncii Centrale Cooperative şi alte sarcini. În baza art. 91 ea avea calitatea să exercite dreptul de preemţiune al statului la cumpărarea pămîntului moşieresc scos la vînzare. Paralel, centrala putea să îndeplinească o serie de funcţii comerciale, lăsîndu-i-se pe această cale posibilitatea de a face concurenţă întreprinderilor capitaliste profilate pe desfacerea anumitor produse [53].

În 1929, în primul an de activitate, activul şi pasivul Băncii Centrale Cooperative, în care intrau şi cele ale centralelor puse în lichidare şi operaţiile din aprovizionări, se ridicau la 8 609 224 322 lei [54]. Principala preocupare a consiliului de administraţie al centralei din primii ani de activitate a fost aceea de a lichida patrimoniul iniţial al fostelor centrale, de circa 5 miliarde lei, şi portofoliul rezultat din aprovizionarea ţăranilor cu cereale pentru hrană şi însămînţări, care era, în 1929, de 1 631 092 000 lei, şi de a-şi reduce activul şi pasivul la valoarea de circa un miliard de lei, cît reprezentau fondurile proprii ale Băncii Centrale Cooperative. De aici a rezultat o prudenţă excesivă din partea centralei faţă de acordarea de noi credite. Banca a diminuat de la un an la altul numărul şi valoarea împrumuturilor distribuite. De la 598 880 049 lei credite acordate în anii 1929—1930, acestea au scăzut pînă la 16 953 737 lei, în 1933 [55]. S-a ajuns astfel ca la bilanţul din 1933 totalul angajamentelor centralei să nu depăşească 252 000 000 lei. Nici aceste credite n-au fost însă utilizate în întregime pentru finanţarea directă a ţăranilor. În 1929, de pildă, o sumă de 247 000 000 lei a fost dată cu împrumut statului spre a achita datoria contractată la Dresdner Bank, pentru aprovizionarea cu cereale a regiunilor lipsite de alimente ; un altul, de 32 000 000 lei, a fost distribuit tot statului pentru a se plăti avansuri coloniştilor care se angajau să-şi construiască locuinţe [56].

În primii ani de activitate, conducerea Băncii Centrale Cooperative s-a abţinut de a contracta credite de reescont de la Banca Naţională, de teamă să nu se ajungă la o subordonare a centralei faţă de institutul central de emisiune. În aceeaşi perioadă, Banca Centrală Cooperativă a primit oferte de împrumuturi, în special din străinătate, dar şi în această privinţă conducerea ei a fost rezervată, motivînd scadenţele propuse ca fiind prea scurte şi nesiguranţa recuperării sumelor în intervalul dat [57]. Centrala a obţinut, totuşi, cîteva împrumuturi de la bănci străine, dar sumele n-au fost plasate sub formă de împrumuturi către agricultori, ci ele s-au folosit în alte scopuri, în special la finanţarea valorificării cerealelor [58].

Această poziţie a consiliului centralei a făcut ca banca să nu poată satisface decît o mică parte din cererile de credit ale cooperaţiei. Astfel, în 1931, faţă de 879 743 618 lei credite solicitate, ea a distribuit numai 206 956 676 lei [59], adică mai puţin de un sfert. Dealtfel, la primul bilanţ, încheiat la 31 decembrie 1930 pe o perioadă de 21 de luni, în care erau incluse şi activul şi pasivul Centralei Băncilor Populare preluate de noua centrală, plasamentele Băncii Centrale Cooperative la federale şi la băncile populare însumau 1 657 046 456 lei [60].

---

[52] Arh. St. Slatina, fond Banca populară Protopopescu, comuna Priseaca, judeţul Olt, dosar 31/1930.

[53] Gromoslav Mladenatz, *Comerţul cooperativ de produse agricole*, în „Independenţa economică", Bucureşti, an. XVIII (1935), nr. 9—10, septembrie—octombrie, p. 207 ; Arh. St. Oradea, fond Banca Naţională a României, Sucursala Oradea, dosar 77/1938—1940, f. 153.

[54] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 4/1931 ; 3/1932, f. 12 şi urm. ; 8/1932, f. 1.

[55] Idem, dosar 8/1933, f. 5 ; 9/1934—1935, f. 311.

[56] Idem, dosar 8/1933, f. 6 ; 9/1934—1935. De fapt, centrala contractase, în ianuarie 1929, de la Dresdner Bank un împrumut în valoare de 447 965 000 lei, dar el fusese obţinut cu garanţia statului român. În aceleaşi condiţii au fost obţinute şi creditul din vara anului 1929 de la Banca Mendelsohn & Co., din Amsterdam, şi cel din iulie 1932, de la Wholesale Society Ltd. Bankers din Manchester (idem, dosar 4/1932, f. 48 ; Banca Centrală Cooperativă, *op. cit.*, p. 8).

[57] Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Oficiul Naţional al Cooperaţiei, dosar 4/1931.

[58] Idem, dosar 4/1932, f. 48.

[59] Idem, dosar 4/1931.

[60] Banca Centrală Cooperativă, *op. cit.*, p. 6—7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În condițiile agravării crizei economice, la începutul anului 1931, Banca Centrală Cooperativă s-a văzut nevoită să solicite statului un credit de 1,200 miliarde lei, din care să se achite restituirile de depuneri spre fructificare, și un altul, de 400 000 000 lei, pentru valorificarea cerealelor. Ulterior, la insistențele ministrului C. Argetoianu, centrala a reușit să contracteze, de la Casa Generală de Economie, un împrumut, cu garanția statului, în valoare de numai 50 000 000 lei, pe termen de un an și jumătate, cu dobîndă de 7% pe an, spre a se restitui din el depunerile spre fructificare. Întreaga sumă a fost pusă la dispoziția băncilor populare în vederea achitării de către acestea a economiilor solicitate de agricultori din contul menționat [61].

În pofida reticenței conducerii național-țărăniste a centralei față de Institutul național de emisiune, aflat sub controlul liberalilor, la începutul anului 1931 banca s-a văzut, totuși, nevoită, din lipsă de fonduri, să contracteze credite de reescont de la Banca Națională a României, pentru a fi distribuite federalelor cooperativelor sub formă de credite de rulment, pe efecte, cu dobînzi de 7% pe an, care urmau să le folosească în operațiile proprii în vederea finanțării băncilor populare [62]. În anii următori însă valoarea creditelor scontate la Banca Națională a României s-a menținut în jurul limitei de 18 000 000 lei [63]. Poziția rezervată a conducătorilor centralei față de colaborarea cu Institutul central de emisiune a creat o situație nefirească pentru finanțarea cooperației românești, care n-a beneficiat în acești ani de credite de reescont mai mari de 20 000 000 lei, în vreme ce cooperația săsească din Transilvania a luat, prin mijloace normale, credite de peste 100 000 000 lei de la Banca Națională, cu toate că ea avea și alte izvoare de credit în străinătate [64].

Pînă la bilanțul din 1932 centrala s-a degajat de sarcina operațiilor de mandat pentru aprovizionarea cu cereale de hrană și sămînță și a terminat lichidarea centralelor desființate. Pentru a micșora activul și pasivul său și a lichida vechile obligații, Banca Centrală Cooperativă a început, chiar din primul an de activitate, să urmărească federalele pentru creditele nerambursate, fapt ce a dus la întreruperea colaborării cu ele și chiar la lichidarea unora. Atmosfera de suspiciune creată în jurul federalelor s-a repercutat asupra băncilor populare care deținеau credite de la acestea [65].

În anul cînd Banca Centrală Cooperativă a încheiat lichidarea vechilor centrale și a operațiilor din aprovizionări ea s-a lansat în operații de warantare, pe care le-a efectuat în contul Casei Autonome a Monopolurilor Statului [66]. Astfel, într-o perioadă în care pentru țărănime lipsa de credit devenise generală, centrala, care fusese creată de național-țărăniști cu principalul scop de a asigura micilor producători rurali capitalurile necesare, n-a oferit agricultorilor decît sume derizorii. Refuzînd să sprijine pe țărani, sub pretextul unei prudențe excesive față de recuperarea plasamentelor, centrala s-a aliniat la politica de finanțare a exportului unor produse agricole, în care a investit mari capitaluri. Așadar, noul organism creat de național-țărăniști prin legea cooperației din martie 1929 n-a corespuns așteptărilor țărănimii.

În condițiile agravării crizei creditului, Banca Centrală Cooperativă s-a bucurat de un larg sprijin din partea statului. Prin Convenția din 17 august 1933, încheiată între Ministerul de Finanțe și centrală, acesta i-a cedat, în numele statului, o creanță de 981 886 747 lei pentru reduceri de datorii sau cesiuni de portofoliu ale cooperativelor care *sufereau pierderi din conversiune* [67]. *Ajutorul statului* n-a fost de natură să producă un reviriment în volumul operațiilor de finanțare efectuate de centrală, deși, chiar în același an, Banca Centrală Cooperativă a procedat la modificări substanțiale în vechiul regim de creditare [68]. Operațiile de finanțare s-au menținut, de fapt, la nivelul anilor anteriori,

[61] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1931 ; 5/1932—1942, f. 82 și 131 ; Arh. St. Slatina, fond Banca populară Protopopescu, comuna Priseaca, județul Olt, dosar 33/1931.

[62] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1931 ; 9/1934—1935, f. 141.

[63] Idem, dosar 4/1931 ; 8/1933, f. 10 : 9/1934—1935, f. 141.

[64] Idem, dosar 9/1934—1935, f. 141.

[65] *Ibidem*, f. 139.

[66] Idem, dosar 6/1932—1935, f. 1 și urm. ; 8/1932, f. 56 ; 8/1933, f. 94.

[67] Arh. St. Pitești, fond Banca populară Dîmbovnicu, comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 37.

[68] Arh. St. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 138, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

întrucît, pe de o parte, începînd din 1933, Banca Națională a României a redus în mod consistent creditele de reescont, iar pe de altă parte, din cauza datoriilor vechi ce trebuiau să intre atunci în conversiune, cei mai mulți dintre țărani erau excluși de la creditul centralei.

La 25 mai 1929 a luat ființă, pe baza legii pentru organizarea cooperației, din 1929, la inițiativa lui Ion Răducanu, Centrala Cooperativă de Import și Export, cu structura unei federații naționale, cu 62 de cooperative asociate, care subscriseseră 4 975 000 lei și vărsaseră 1 404 500 lei capital [69]. Misiunea ei era aceea de a se ocupa cu comercializarea produselor agricole. Principala direcție spre care și-a concentrat activitatea, cu începere din 1932 pînă în anii celui de-al doilea război mondial, a fost aceea a valorificării cerealelor [70].

Centrala n-a avut însă mijloace financiare suficiente pentru a credita întreaga operație. Din această cauză, ea a fost nevoită să contracteze, prin Banca Centrală Cooperativă și cu garanția ei, credite din străinătate și, direct, de la Banca Națională a României și să asocieze unele bănci comerciale în acțiunile sale [71]. Centrala Cooperativă de Import și Export, deși n-a dispus de fonduri îndestulătoare, a rămas, totuși, principala instituție care a finanțat în anii crizei economice operațiile de valorificare. Prin intermediul cooperativelor, centrala a colectat grîu în cursul anilor 1933 și 1934, contribuind la menținerea prețului acestei cereale [72]. Rezultatele activității centralei din perioada crizei economice pot fi apreciate, în linii generale, mulțumitoare. Centrala Cooperativă de Import și Export a adoptat însă în operațiile sale principiile de lucru ale societăților de comerț capitaliste, îndepărtîndu-se în timp de la scopul de bază pentru care fusese constituită, acela de a valorifica, prin intermediul cooperației, produsele agriculturii.

La 20 august 1929 național-țărăniștii au adus modificări și în regimul juridic al Creditului Funciar Rural, prin legea pentru organizarea creditului funciar rural și a creditului agricol [73]. Legea a știrbit o parte din vechile drepturi ale societății, restrîngînd simțitor operațiile permise societăților de credit funciar rural. Ea autoriza constituirea a două feluri de societăți: Societăți de credit funciar rural; Societăți de credit agricol (art. 1). Primele trebuiau să aibă un capital de minimum 50 000 000 lei, subscris numai de proprietari rurali români, fără nici un ajutor din partea statului (art. 4). Societățile de credit agricol erau obligate să dețină un capital inițial de cel puțin 500 000 000 lei, din care 1/2 subscris de stat și 1/2 de capitalul străin (art. 38). Noile instituții aveau sarcina, în conformitate cu dispozițiile legii, să acorde agricultorilor împrumuturi pe gaj, să acorde împrumuturi Băncii Centrale Cooperative și cooperativelor de credit, în scopul procurării de credite personale micilor agricultori; să finanțeze întreprinderile și cooperativele pentru exploatarea solului și pentru industrializarea produselor lui; să efectueze toate operațiile de bancă cu membrii societății, să emită obligații pe baza împrumuturilor ipotecare făcute în numerar sau pe baza imobilelor societății. Prin limitarea operațiilor acestei societăți, legea din 20 august 1929 o punea în situația de a nu mai putea finanța Casele de credit ale agricultorilor, dar, pe de altă parte, ea permitea creditelor funciare să acorde țăranilor împrumuturi de investiție pe termene de 30 de ani, cu garanții ipotecare [74], operație pe care societățile respective nu au practicat-o.

Legea pentru organizarea creditului funciar rural și a creditului agricol a reprezentat cea de-a doua mare inițiativă a național-țărăniștilor în direcția reformei creditului agricol. Dispozițiile ei aveau în vedere crearea unor formațiuni bancare puternice pentru finanțarea agriculturii, cu participația statului. Pe această cale, o parte din privilegiile de care se bucurase în exclusivitate pînă atunci Creditul Funciar Rural erau restrînse, pentru a fi admise și noilor societăți. Atingînd interesele liberalilor, care dețineau la Creditul Rural, atît prin capital, cît și prin funcțiile de conducere, poziții dominante, legea a generat proteste vehemente din partea lor. Pe de altă parte, adunarea asociaților băncii, din 1

[69] Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 2/1932, f. 2—4.

[70] Idem, fond Oficiul Central pentru valorificarea grîului, dosar 10/1933, f. 29; Arh. St. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 84/1941, f. 60.

[71] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 4/1932, f. 4 și urm.; fond Oficiul Central pentru valorificarea cerealelor, dosar 2/1935, f. 1—3; 16/1933—1934, f. 131.

[72] Gromoslav Mladenatz, *op. cit.*, p. 208.

[73] „Monitorul oficial", nr. 183, din 20. VIII. 1929.

[74] Vasile Secară, *Creditul agricol țărănesc*, în „Independența economică", București, an. XIX (1936), nr. 8—10 din 5 octombrie, p. 228; *Istoricul și activitatea Creditului Funciar Rural...*, p. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decembrie 1929, a refuzat să voteze modificarea statutului în confirmitate cu noul cadru juridic al legii din 1929 și a autorizat consiliul de administrație să se adreseze justiției pentru a obține menținerea activității societății în limitele prescripțiilor legii din 22 iunie 1923 [75].

Pentru a înfrînge rezistența conducerii Creditului Rural, guvernul Maniu a amenințat-o că, în cazul cînd adunarea generală s-ar fi opus modificărilor înscrise în lege, se vedea nevoit să ia măsuri împotriva societății. Avertismentul guvernului își găsea un temei în starea financiară a Creditului Funciar Rural din acel timp. Societatea, care dispunea de un capital de 108 000 000 lei, avea contractate obligații la Banca Națională a României de 1 176 226 000 lei, cu garanția statului. În momentul cînd prima rată, de 336 000 000 lei, devenea exigibilă, în caz de neplată, guvernul putea proceda la lichidarea forțată a Creditului Funciar Rural [76].

Divergențele dintre Partidul Național-Țărănesc și Partidul Național-Liberal pe tema reorganizării Creditului Rural au continuat și în anul următor, fără ca societatea să se conformeze noii legi. În aceste condiții, național-țărăniștii, procedînd la crearea cîtorva bănci destinate să finanțeze agricultura, au încercat, prin intermediul lor să submineze, totodată, și poziția Creditului Rural. În spiritul dispozițiilor înscrise în legea din 20 august 1929, pentru organizarea creditului funciar rural și a creditului agricol, prin legea din 9 aprilie 1930 a fost înființat Institutul de Credit Ipotecar Tranzitoriu, cu scop de a înlesni debitorilor convertirea împrumuturilor ipotecare cu termen scurt și cu dobînzi mari în creanțe ipotecare pe termen lung, de 10—30 de ani, și cu dobînzi reduse. Capitalul social autorizat era de 100 milioane lei, dar banca obținea dreptul de a-și crea mijloace de lucru și prin emisiuni de obligații garantate de stat, care puteau ajunge pînă la 600 000 000 lei [77]. Societatea n-a reușit însă, din cauza condițiilor în care a fost creată, să acopere decît o mică parte din capitalul social și nici să plaseze obligațiile sale, astfel că ea n-a putut deveni un instrument eficient pentru stat în politica de convertire a datoriilor agricole. Prin legea publicată în „Monitorul oficial", nr. 1 din 1 ianuarie 1933 Institutul de Credit Ipotecar Tranzitoriu s-a transformat în Institutul de Credit Ipotecar, păstrînd vechiul capital autorizat și obținînd dreptul de a negocia obligațiuni pînă la de zece ori valoarea capitalului său social. Institutul își fixa prin statut ca sarcină principală să acorde împrumuturi ipotecare pe termen scurt, de cel mult cinci ani, și pe termen lung, de cel mult 20 de ani, cu ipotecă asupra imobilelor rurale ori urbane sau garantate cu privilegii [78]. Dar banca a continuat și după reorganizarea sa să sufere de pe urma lipsei de mijloace financiare. Finanțarea redusă pe care a efectuat-o, totuși, nu a servit agriculturii, întrucît cea mai mare din creditele distribuite au fost obținute de industriași și de comercianți, timp în care moșierii — care trebuiau avuți în vedere de societate — au primit un procent foarte redus din totalul lor [79].

Prin legea promulgată la 17 mai 1930, pentru organizarea Casei Rurale, național-țărăniștii au încercat să transforme această bancă într-o instituție de credit care să răspundă într-o mai mare măsură politicii lor agrare. Potrivit noii legi, Casa Rurală obținea dreptul de a-și majora capitalul social de la 80 la 100 milioane lei, de a emite bonuri rurale pînă la 250 milioane lei și de a cumpăra pămînt în orice întindere, direct sau prin finanțarea statului atunci cînd își exercita dreptul de preemțiune [80]. Capitalul social a fost acoperit prin revalorizarea fondurilor proprii vechi ale băncii și prin participarea altor instituții de credit. În cursul anului 1930 societatea a reluat operațiile de finanțare pe termen lung, plasînd 17 700 000 lei în bonuri rurale de 10% unui număr de cinci obști de

---

[75] *Istoricul și activitatea Creditului Funciar Rural...*, p. 50; Biblioteca Centrală de Stat, fond. Al. St. Georges, Pachet XLV, dosar 5, f. 9; „Viitorul" din 3.XII.1929.

[76] Biblioteca Centrală de Stat, dosar citat.

[77] Gh. Z. Ionescu, *Legislația agrară din România privind creditul și cooperația în anii 1929—1933*, în „Analele Universității București", Istorie, nr. 1, 1974, p. 150.

[78] Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 1/1931—1948, f. 151; „Monitorul oficial", nr. 83 din 8.IV.1933.

[79] Vezi Arh. St. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 1/1931—1948, f. 55 și urm.

[80] Idem, fond Casa Rurală, dosar 17/1930; „Monitorul oficial", nr. 107 din 17.V.1930

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cumpărare [81]. În condiţiile agravării crizei economice, ele au fost sistate însă în anul următor.

Sporirea dobînzilor bonurilor rurale din legea din 17 mai 1930, de la 5% la 10%, faptul că chiar şi în cursul anului 1930 unii ţărani cumpărători de loturi care achiziţionaseră terenuri înainte de război plătiseră cu anticipaţie debitele şi faptul că în 1930 plasamentele băncii se ridicau la 103 981 671 lei — într-o vreme cînd alte instituţii de credit încetaseră de a mai distribui împrumuturi — păreau să constituie începutul unei perioade de activitate fructuoasă pentru Casa Rurală. Dar simptomele crizei şi-au făcut curînd loc şi printre debitorii băncii, astfel că în anii 1931—1933 procesul neachitării ratelor de către debitori a căpătat amploare, iar banca, lipsită de fonduri de lucru, a sistat operaţiile de creditare, care au fost reluate abia în cursul anului 1936 [82].

În primăvara anului 1931, sub guvernarea lui G. G. Mironescu, naţional-ţărăniştii au obţinut votul Parlamentului pentru înfiinţarea a două instituţii de credit specializat: Creditul Agricol Ipotecar al României şi Banca Agriculturii. Prima s-a creat în baza legii publicată în „Monitorul oficial", nr. 64 din 18 martie 1931, cu scop de a distribui împrumuturi ipotecare producătorilor agricoli cu peste 15 ha în proprietate. La căderea guvernului, în aprilie 1931, din lipsă de capital, banca nu fusese constituită. Noul cabinet Iorga-Argetoianu a reuşit să obţină colaborarea a opt bănci străine la Creditul Agricol Ipotecar al României pentru o sumă de 45 000 000 lei-aur. Alături de acestea, statul a participat cu 31 000 000 lei—aur, iar Banca de Credit Român cu 3 000 000 lei—aur. Pe această bază a fost acoperit mai puţin de o treime din capitalul autorizat de lege, de 330 000 000 lei [83]. Paralel, statul i-a pus la dispoziţie, în urma convenţiei încheiată la 23 noiembrie 1931 cu societatea, o cotă de 200 000 000 franci francezi, în obligaţiuni, pînă la concurenţa sumei de 1,310 miliarde lei. Deşi capitalul vărsat al Creditului Agricol Ipotecar al României a rămas şi după ieşirea ţării din criză la valoarea de 99 000 000 lei—aur, totuşi, graţie statului şi prin dreptul de a emite obligaţii pînă la de zece ori valoarea capitalului şi a rezervelor, banca a devenit cea mai importantă instituţie de credit pe termen lung care deservea proprietatea mare şi mijlocie [84].

Creditul Agricol Ipotecar al României distribuia împrumuturi proprietarilor şi sindicatelor agricole, cu ipotecă de prim rang pe bunuri rurale în întindere de cel puţin 15 ha, care formau obiectul unor exploatări agricole. Creditele se acordau în numerar, pe termen de 10 pînă la 30 de ani. Dar, în perioada crizei economice, cînd la ordinea zilei se ridica chestiunea conversiunii datoriilor agricole, banca a plasat o cotă redusă din fondurile sale sub formă de credite, tocmai din cauza nesiguranţei în care se aflau atunci creanţele [85]. Pe de altă parte, nici agricultorii nu s-au angajat la contractarea unor noi obligaţii, întrucît nu se limpezea încă o soluţie eficientă pentru depăşirea dificultăţilor prin care treceau. Aşa cum reiese din adresa nr. 1904 din 15 februarie 1934 a sucursalei din Timişoara a Băncii Naţionale a României trimisă sindicatului agricol din judeţul Timiş—Torontal, Creditul Agricol Ipotecar al României avea disponibilă, la acea dată, o sumă de 1,250 miliarde lei pentru a o plasa agricultorilor. Rezultă că în decurs de aproape trei ani societatea nu utilizase decît o zecime din mijloacele de lucru de care dispunea. Dealtfel, numărul total al împrumuturilor distribuite de ea în anii 1932—1933 s-a ridicat la 147, iar valoarea plasamentelor a fost de 145 710 000 lei [86]. Din acestea, o bună parte reprezentau împrumuturi distribuite moşierilor pentru lichidarea datoriilor acestora către

[81] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 107; Const. Moldoveanu, *Organizarea agriculturii prin cooperaţie*, Bucureşti, 1935, p. 208.

[82] Arh. St. Bucureşti, fond Casa Rurală, dosar 18/1931, p. 12: registrul 2/1936—1948, f. 15 şi urm.

[83] Vezi Arh. St. Deva, fond Consilieratul agricol al judeţului Hunedoara, dosar 2/1931, f. 14; *Contribuţii la istoria capitalului străin în România. De la sfîrşitul primului război mondial pînă la criza economică din 1929—1933*, Edit. Acad., 1960, p. 210. Banca de Credit Român era o formaţiune cu capital străin. Statul a garantat o dobîndă de 7% în lei—aur băncilor participante pentru capitalul subscris (vezi Caius Bardoşi, *op. cit.*, p. 599).

[84] Vezi Banca Naţională a României, *op. cit.*, p. 543; Virgil N. Madgearu, *op. cit.*, p. 341—346; G. Cipăianu, *Legislaţia agricolă*, în *Enciclopedia României*, vol. III, p. 93.

[85] N. Popescu-Duţă, *Creditul şi instituţiunile noastre de credit*, în „Economia naţională", Bucureşti, an. LIII (1932), nr. 7—8, iulie—august, p. 213.

[86] Arh. St. Timişoara, fond Sindicatul agricol al judeţului Timiş—Torontal, dosar 27/1934, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alte bănci, în special către băncile comerciale [87]. Dar, de fapt, din dotația de 1,310 miliarde lei făcută de stat Creditului Agricol Ipotecar al României, o sumă de 1,2 miliarde lei, pe care statul o solicitase pentru a fi utilizată în scopul valorificării cerealelor, a fost blocată în vara anului 1933, nemaifiindu-i returnată [88].

Cea de-a doua instituție constituită în primăvara anului 1931, Banca Agriculturii, cu un capital autorizat de 650 000 000 lei, subscris în întregime de stat, și cu scop declarat de a efectua asanarea și de a converti datoriile vechi ale producătorilor rurali, nu și-a putut începe activitatea, întrucît statul n-a vărsat capitalul promis, astfel că în iunie 1932 a fost pusă în lichidare [89].

Măsurile inițiate de național-țărăniști în politica de creditare a agriculturii, continuate de guvernul Iorga-Argetoianu, au fost, cel puțin în anii crizei economice, fără finalitatea scontată. De fapt, dacă avem în vedere instituțiile bancare reorganizate sau înființate în 1929—1931 constatăm o infiltrare a național-țărăniștilor în conducerile unora dintre ele, nu însă și o înlăturare completă a liberalilor din fruntea vechilor organisme de credit agricol. Reorganizarea instituțiilor de credit rural a avut în vedere, în special, — așa cum se evidențiia într-un document elaborat de Partidul Comunist Român — asigurarea capitalului necesar pentru burghezia sătească și moșierime [90].

În condițiile crizei economice din 1929—1933, cînd întregul sistem de credit din România era amenințat să se prăbușească, și sumele puse la dispoziția agriculturii de către Banca Națională a României au fost din ce în ce mai mici. Plasamentele ei au înregistrat scăderi în toate compartimentele, însă cele mai substanțiale au fost în sectorul agricol. Reducerea valorii creditului de reescont destinat producătorilor rurali a continuat chiar și după promulgarea legii lichidării datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934 vreme de cîțiva ani, astfel, în lei : [91].

Anii	Industria	Agricultura	Meșteșugarii
1932	1 657 000 000	434 000 000	27 000 000
1933	1 378 000 000	132 000 000	27 000 000
1934	1 028 000 000	116 000 000	12 000 000
1935	897 000 000	33 000 000	5 000 000

Cîteva inițiative ale consiliului de administrație al Institutului național de emisiune din perioada de început a crizei economice au avut în vedere, în special, salvarea băncilor de la faliment și mai puțin finanțarea agriculturii [92]. Dealtfel, art. 20, al. i al noului statut, din 1929, al Băncii Naționale, menținea plafonul limită, de 30%, pentru portofoliul de scont al Institutului de emisiune [93]. Mai mult, cu începere din mai 1929, Banca Națională a ridicat taxa scontului de la 6%, cît fusese cu începere din 1 Iiunie 1920, la 8%, apoi la 9 1/2. Abia la 1 aprilie 1931, la intervenția statului, Banca Națională a redus, din nou, la 8% pe an taxa scontului. Ulterior, sub imperiul agravării crizei creditului, consiliul de administrație al Institutului de emisiune a admis diminuări repetate în

[87] Arh. St. București, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 24/1934, f. 4—5.

[88] Prin Convenția din 1 februarie 1934, încheiată de Ministerul de Finanțe cu societatea, statul se obliga ca, pînă cel mai tîrziu la 1 februarie 1935, să-i pună la dispoziție 300 000 000 lei, dar la sfîrșitul anului 1934 statul a subscris această sumă la împrumutul de înzestrare, în contul Creditului Agricol Ipotecar al României (cf. Banca Națională a României, *op. cit.*, p. 543—544 ; „Economia națională", București, an. LXV (1938), nr. 3, martie, p. 32).

[89] Gh. Z. Ionescu, *op. cit.*, p. 153 ; Mihail Romniceanu, *op. cit.*, p. 22.

[90] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, Ed. a II-a, 1953, p. 95.

[91] Cf. Șt. Voicu, *Creditul agricol și meșteșugăresc*, în „Economia națională", București, an. LXIV (1937), nr. 2, februarie, p. 15—16.

[92] Detalii în Arh. St. București, fond Casa regală Carol al II-lea, dosar 31/1931, f. 13—21 ; 32/1931, f. 1—2 ; 64/1931, f. 1—19.

[93] Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 3, Producție, muncă, comerț, credit, București, Tiparul românesc, 1943, p. 296.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuantumul acestei taxe, astfel: între 4 martie 1932 şi 4 aprilie 1933 ea s-a menţinut la plafonul de 7% pe an, iar de la 5 aprilie 1933 pînă la 14 decembrie 1934 la numai 6% pe an [94]. Pe această bază, au scăzut, concomitent, şi dobînzile percepute de băncile care utilizau în operaţiile lor credite de reescont [95].

Dar criza financiară, ce s-a accentuat în anii 1932—1933, a pus în mod practic multe bănci în imposibilitate de a mai acorda credite [96]. Soluţia salvării băncilor de la faliment şi a producătorilor rurali de la ruina totală, căutată în anii crizei economice de cercurile guvernante româneşti în conversiune, avea în vedere, de fapt, numai o latură a problemei, neglijînd aproape complet chestiunea finanţării exploatărilor agricole [97].

Valoarea mică a împrumuturilor pe care le-au contractat agricultorii în perioada crizei economice şi excluderea unor categorii de producători rurali de la creditele multor bănci, în condiţiile cînd preţurile produselor agricole au marcat scăderi considerabile, au provocat o stagnare în progresul agricol pe exploatările care erau cultivate în mod intensiv şi nu în puţine cazuri chiar un regres evident, cu implicaţii pentru economia naţională din anii următori. Din această cauză, după criză, problema creditului agricol s-a pus cu mai multă acuitate, dat fiind faptul că în acea perioadă creditul devenea indispensabil pentru repararea şi înlocuirea inventarului agricol, care înregistra un ridicat grad de uzură, din cauza neputinţei ţăranilor de a-l reface în anii crizei economice.

LA RÉORGANISATION DES INSTITUTIONS DE CRÉDIT AGRICOLE EN ROUMANIE PENDANT LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933

RÉSUMÉ

Après que fut achevé le processus de formation de l'Etat national unitaire roumain, en décembre 1918, les nécessités de crédits des agriculteurs devinrent plus pressantes par comparaison à la période avant l'Union, étant même plus nombreuses qu'en d'autres secteurs de l'économie roumaine. Les dégâts causés par la guerre firent que les demandes de crédits pour la reconstruction des fermes et pour compléter l'inventaire détruit pendant les années 1916—1918, soient très nombreuses. En outre, la distribution de terres aux paysans, en échange d'un paiement, ne pouvait être conçue sans crédits. D'autre part, le besoin de crédits augmenta parallèlement à l'extension de la surface cultivable du pays.

Durant la première décennie après l'Union, on enregistra, par comparaison à la période d'avant guerre, certains progrès, en ce qui concerne la nombre des instituions de crédit destinées à financer l'agriculture, les instruments de travail, l'accroissement de la clientèle de ces sociétés et les catégories de crédits distribués. Néanmoins, dans son ensemble, le système de crédits agricoles, en Roumanie, continua à être défectueux et incapable de procurer les capitaux nécessaires à l'agriculture en son ensemble.

On ne peut parler d'une tentative d'adaptation normale des organisations de crédit agricole aux besoins de l'agriculture qu'à partir de la période des gouvernements du parti national-paysan. Préoccupés d'assurer à l:agriculture en général et aux paysans en particulier un accroissement de crédits et à des conditions avantageuses, ainsi que de consolider leur position dans l'économie du pays, les nationaux-paysans se proposèrent de réorganiser les sociétés coopératives de crédit, ainsi que certaines institutions financières de l'Etat et les sociétés de crédit agricole.

La première loi concernant le crédit agricole fut la loi pour l'organisation de la coopération du 28 mars 1929 qui a décidé la liquidation de la Centrale des Banques

[94] Cf. Arh. St. Zalău, fond Creditul Naţional Agricol, Sucursala Zalău, dosar 53/1939, f. 83 şi 95.

[95] Vezi Arh. St. Oradea, fond Banca Victoria, Arad, Sucursala Oradea, dosar 243/1934, f. 325; fond Casa de păstrare a judeţului Bihor, dosar 90/1932—1933, f. 171—172; Arh. St. Bucureşti, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 372, f. 56; 713, f. 12.

[96] Vezi Arh. St. Piteşti, fond Banca Creditul Ţării, S. A., Piteşti, dosar 68/1921 — 1932, f. 95; Arh. St. Vaslui, fond Banca Fălciului, Huşi, dosar 1/1911—1938, f. 24 şi urm.; fond Banca Comerţului, Huşi, dosar 3/1925—1938, f. 78—80.

[97] Mitiţă Constantinescu, *op. cit.*, p. 251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Populaires et de la Centrale des Coopératives de Production et de Consommation, en les remplaçant par la Banque Centrale Coopérative ayant pour mission de financer toutes les catégories de coopératives. Cependant, durant la crise économique, cette banque n'a pas du faire face aux demandes des paysans.

Ainsi, pendant les années 1929—1933, quand pour les petits producteurs ruraux la pénurie de crédits était devenue générale, la Banque Centrale Coopérative n'a accordé aux agriculteurs que des sommes dérisoires. En outre, refusant de soutenir les paysans, sous le prétexte d'une prudence excessive pour la récupération des placements, la Centrale s'est engagée dans la politique de financement de l'exportation des produits agricoles, où elle a investi la plupart de ses capitaux.

Par la loi du 10 août 1929, les nationaux-paysans modifièrent aussi le régime juridique de la Banque de Crédit Foncier Rural. Cette loi amoindrissait en partie les anciens droits de ladite banque, en restreignant sensiblement les opérations permises aux sociétés de crédit foncier rural. Conformément aux dispositions de la loi du 10 août 1929, fut fondé, le 9 avril 1930, l'Institut de Crédit Hypothécaire Transitoire. Cependant, dans les conditions dans lesquelles il fut créé, l'Institut ne réussit à se procurer qu'en partie le capital social autorisé et ne put placer ses obligations sous forme de crédits. Un an plus tard, les nationaux-paysans fondèrent deux instituions de crédit spécialisé : le Crédit Agricole Hypothécaire Roumain et la Banque de l'Agriculture.

Le Crédit Agricole Hypothécaire devint, dès le début, la plus importante institution de crédit à long terme pour les propriétés grandes et moyennes. Quant à la Banque de l'Agriculture, elle n'a pas ou commencer son activité, parce que l'Etat ne versa pas le capital promis et c'est ainsi qu'en juin 1932 elle fut mise en liquidation.

Les mesures prises par les nationaux-paysans concernant les crédits à l'agriculture n'eurent pas, durant les années de la crise économique, le résultat qu'on espérait. Pendant cette période, on constate une stagnation du progrès agricole, tandis que, dans d'autres secteurs, a eu lieu même un recul évident, avec des implications dans l'économie nationale des années suivantes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE ALE CRIZEI DIN 1929—1933 LA GALAȚI ȘI PRESA LOCALĂ

DE

VASILE ȘIMANSCHI

Lucrarea de față își propune să abordeze unele aspecte ale reflectării procesului istoric obiectiv în publicistică, luîndu-se în considerație situația specifică din anii crizei economice 1929—1933 de la Galați. Evident, în acest scop s-a impus, pe de o parte, relevarea principalelor manifestări ale crizei pe plan local, iar pe de altă parte, detectarea elementelor noi survenite în cadrul presei gălățene, avîndu-se în vedere funcționalitatea multiplă pe care aceasta o îndeplinea. Ca urmare, se va încerca inițial conturarea unei imagini cît mai veridice a raporturilor social-politice din Galați, pornindu-se de la fenomenele economice înregistrate, iar accentul căzînd, firește, asupra configurației politice, în funcție de care s-a realizat și gruparea principalelor ziare ale perioadei. Ulterior, se va aborda problematica specifică presei, ținîndu-se seama tocmai de coloratura politică a fiecărei publicații. Pe baza observațiilor astfel acumulate, va fi posibilă, în final, o judecată de ansamblu, deși subiectivitatea presei ca izvor de informații și limitele spațio-temporale la care ne-am oprit îi vor restrînge și sfera ei de aplicabilitate.

•

Noul cadru economic și politic creat după înfăptuirea unității naționale și statale a poporului român a oferit orașului de la Dunăre mari posibilități de prosperare economică și de afirmare a sa în viața social-politică a țării. Intr-o perioadă relativ scurtă, au fost refăcute și modernizate numeroase din întreprinderile sale. Astfel, capitalul investit la Șantierele navale a crescut de la 4.000.000 lei în 1919, la peste 20.000.000 lei, în 1922, pentru a ajunge, în 1927, la 40.000.000 lei [1]. Totodată, numărul muncitorilor de aici a sporit de la 500, în 1918, la peste 1 000, în 1927 [2]. Un proces asemănător au cunoscut și celelalte întreprinderi gălățene: Uzinele comunale Galați, Întreprinderea metalurgică, Uzinele metalurgice unite Titan-Nădrag-Călan, Moara „Steaua", Fabrica de uleiuri vegetale, lacuri și vopsele „Fleming", Industria textilă română ș.a. [3]. Recensămîntul din 1930 înregistra, ca urmare, la Galați, un număr de 3 453 de întreprinderi industriale și comerciale [4], dintre care 77 cu peste 20 de lucrători. Totalul muncitorilor, de peste 7 000, a ajuns astfel să reprezinte circa 1/4 din populația activă a orașului, ceea ce a modificat substanțial structura socială a acestuia și a determinat o evoluție specifică a raporturilor social-politice din cadrul său.

O creștere rapidă a înregistrat și activitatea portuară. Traficul de mărfuri importate și exportate a crescut permanent, ajungîndu-se, în anul 1927, la un total de 4 257 154 t [5], ceea ce situa Galații printre cele mai mari porturi din țară. Principalele produse destinate exportului erau cheresteaua (Galații ocupînd la acest produs primul loc pe țară), cerealele, peștele și vitele. Dezvoltarea operațiilor comerciale și interesul cu care ele erau urmărite s-au concretizat în cele peste 90 de firme destinate exportului și importului sau comerțului de tranzit, precum și în mai multe agenții de vapoare. Aproape 1/3 din totalul firmelor comerciale erau profilate însă pe exportul de cherestea, urmînd, în ordinea importanței, cele

---

[1] *Șantierul Naval Galați*, Galați, 1973, p. 35.
[2] *Ibidem*.
[3] Gh. N. Munteanu-Bîrlad, *Galații*, Galați, 1927, p. 139.
[4] „Acțiunea", an. II, nr. 173, din 15. I. 1931.
[5] *Buletinul Camerei de comerț și industrie din Galați*, nr. 1—3/1928, p. 8.
[6] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 626.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care se ocupau cu exportul de cereale şi peşte. În comercializarea ultimului produs pe piaţa externă se remarca firma „Delta Dunării" S. t., care dispunea de vagoane frigorifice speciale pentru Budapesta şi Viena [7].

Activitatea economică şi comercială beneficia de sprijinul consistent al mai multor instituţii de credit, filiale ale marilor bănci (Banca Naţională, Banca de credit român, Banca Chrissoveloni etc.) sau locale (Banca Galaţilor, Banca noastră, Banca Covurlui, Banca de credit comercial şi industrial etc.) [8].

Ca în întreaga ţară, dezvoltarea oraşului Galaţi a fost oprită însă de criza izbucnită în 1929, care a afectat toate sectoarele de activitate, provocînd o puternică dezorganizare şi recesiune a economiei româneşti, cu consecinţe grave asupra celor exploataţi. Ca urmare, în principalele compartimente economice ale oraşului s-a înregistrat o restrîngere considerabilă a activităţii productive, mai ales că o parte a unităţilor gălăţene de profil depindeau de materia primă importată. În această situaţie se aflau numeroasele întreprinderi textile, care foloseau bumbacul adus din Egipt: Industria textilă română, cu 470 lucrători, Industria textilă gălăţeană, cu 268 lucrători, Fabrica de bumbac „Fusul" S.A.R., cu 238 lucrători, Ţesătoria şi vopsitoria gălăţeană, cu 207 lucrători, Fabrica de textile „Victoria", cu 80 lucrători ş.a. [9]. În condiţiile restrîngerii importului de materii prime, majoritatea acestor întreprinderi şi-au închis porţile, lăsînd pe drumuri sute de muncitori. De asemenea, începînd din anul 1929, întreprinderile metalurgice şi chimice, precum şi atelierele de reparat material rulant sau de navigaţie, afectate de criză, şi-au restrîns substanţial activitatea. Atelierele C.F.R. au concediat peste 150 de muncitori, Fabrica de obiecte metalice „Arhimedes" S.A.R. şi-a închis porţile, iar Şantierele navale şi-au redus producţia, datorită restrîngerii comenzilor din partea statului. Anul 1930 a debutat, la rîndul său, cu închiderea întreprinderilor „Leul", „Westfalia" şi „Etna" [10].

Comentînd situaţia economică locală, ziarul „Voinţa liberală" consemna: „Aşadar, atelierele de reparaţiuni ale şantierului Fernic îşi închid porţile din lipsă de lucru (Şantierele navale Galaţi, *n. ns.*), Fabrica de cherestea Göetz îşi închide porţile din cauza lipsei de material prim, Fabrica Osias Ausschnit îşi împachetează maşinile. Se pare că oraşul nostru, în ce priveşte activitatea comercială şi industrială, merge cu paşi repezi spre declin [11].

La rîndul ei, activitatea portuară a înregistrat o diminuare simţitoare, atît în ceea ce priveşte numărul vapoarelor intrate şi ieşite, cît şi în privinţa tonajului acestora. Mişcarea portuară se afla, în 1929, în scădere faţă de 1927 cu 15%, la unităţi navigabile, şi cu 18%, la tonajul acestora, fapt care a condus la o reducere a traficului de cereale al portului cu 50% [12]. Situaţia s-a agravat în anii următori, ajungîndu-se ca intrările şi ieşirile din port să înregistreze, în 1932, doar 1 752 de vase fluviale şi maritime, cu un tonaj de 908 936 t [13], faţă de 8 229 de vase, cu un tonaj de 4 257 154 t, în anul 1927 [14]. La această situaţie se adaugă şi dezorganizarea comerţului cu amănuntul, în urma numeroaselor falimente sau închideri temporare de magazine. Firească, consecinţa directă şi imediată a regresului economic a constat în sporirea numărului şomerilor, precum şi în înrăutăţirea condiţiilor de viaţă ale muncitorilor şi ale familiilor acestora. Într-o proporţie mai mică, aceleaşi urmări au fost resimţite şi de alte pături sociale, ca intelectualii, micii meseriaşi şi comercianţii.

•

Criza economică, cu întregul său evantai de consecinţe, a determinat, după cum se ştie, adîncirea contradicţiilor fundamentale ale societăţii capitaliste, estompate întrucîtva pînă atunci de o relativă prosperitate. Totodată, ea a declanşat o puternică criză a regimului politic burghez, caracterizată prin instabilitate guvernamentală (în decurs de cinci ani s-au schimbat opt guverne), prin apariţia tendinţelor scizioniste în cadrul principalelor partide politice sau prin avansul formaţiunilor de extremă dreaptă şi printr-o serie de măsuri care au restrîns drepturile şi libertăţile democratice, ajungîndu-se pînă la reprimarea brutală a mişcării revoluţionare. Situaţia generală s-a reflectat şi la nivelul vieţii politice

---

[7] *Buletinul Camerei de comerţ şi industrie din Galaţi*, nr. 1—3/1927, p. 11.
[8] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 627.
[9] Gh. N. Munteanu-Bîrlad, *op cit.*, p. 139.
[10] *Statistica societăţii pe acţiuni*, Bucureşti, 1931, p. 26.
[11] „Voinţa liberală", an. II, nr. 47, din 24. II. 1929.
[12] *Buletinul Camerei de comerţ şi industrie Galaţi*, nr. 1—3/1929, p. 5.
[13] Idem, nr. 1—3/1929, p. 6.
[14] Idem, nr. 1—3/1927, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

locale, unde s-a înregistrat o luptă acerbă pentru cucerirea sau menținerea puterii. Principala confruntare a avut loc între cele două mari partide burgheze, P.N.L. și P.N.Ț., cărora li s-au opus vremelnic disidențele apărute din cadrul lor sau grupări politice de mai mică importanță.

P.N.L. dispunea în județul Covurlui de o organizație temeinic constituită, condusă de M. G. Orleanu. Alături de acesta, în conducerea ei se aflau oameni de afaceri, mari proprietari, avocați și profesori, care exercitau o mare influență asupra corpului de alegători. După venirea la putere a P.N.Ț., în noiembrie 1928, liberalii din județul Covurlui au început să desfășoare o intensă activitate de reorganizare a partidului, în vederea revenirii la putere. La 6 octombrie 1929 a fost convocat congresul județean al P.N.L., care a făcut o amplă analiză a activității desfășurate în perioada anilor 1926—1929. Congresul a apreciat „marea operă democratică" împlinită de liberali [15]. Neținînd seama de împrejurările deosebit de grele, liberalii au căutat să acrediteze teza că situația economică și politică a orașului și a țării se datora în exclusivitate „lipsei de experiență de guvernare a P.N.Ț." [16], iar pentru a-și îndreptăți aspirația de a reveni în fruntea statului au criticat întreaga activitate a conducerii țărăniste, înfierînd legile privind majorarea impozitelor, precum și legea administrativă. În consecință, congresul chema la solidaritate pe toți membrii P.N.L., în vederea recuceririi puterii. Într-un articol, publicat sub semnătura unui fruntaș liberal, se insinua astfel că: „Opinia publică, dezgustată și scîrbită de acțiunile actualului guvern, și-a fixat ochii către P.N.L., de la care așteaptă soluționarea marilor probleme actuale ale orașului și țării" [17]. De altfel, una din prevederile adoptate la congres recomanda că în aplicarea programului de acțiune al organizației liberale să fie folosit fiecare prilej pentru consolidarea poziției proprii în organele administrative locale și pentru cîștigarea unor noi locuri în parlamentul țării.

Urmărind aceste obiective, organizația liberală a desfășurat o intensă activitate propagandistică în preajma confruntărilor electorale comunale și județene din anii 1930, 1931 și 1932, precum și pentru scrutinul general din anii 1931 și 1932. În cadrul alegerilor județene din 1930, ca partid de opoziție, el a reușit să obțină 5 349 de voturi din totalul de 20 626 [18]. Avînd în vedere și cele 5 089 de voturi obținute de fracțiunea georgistă a P.N.L. [19], ziarul „Opinia Galaților" consemna: „Rezultatul alegerilor județene, făcute după o scurtă guvernare, înseamnă un insucces mare pentru P.N.Ț. Masa electorală a P.N.L. a crescut considerabil" [20]. De asemenea, P.N.L. a obținut sufragiile a 3 417 alegători, din totalul de 10 078, în cadrul alegerilor municipale, unde partidul de guvernămînt a reușit să însumeze 5 800 de voturi [21].

Succesul liberalilor s-a datorat mai ales inconsecvenței P.N.Ț., așa cum s-a remarcat de marea majoritate a ziarelor locale: „Nimic nu macină mai repede autoritatea unui partid, decît atunci cînd, fiind la guvernare, nu poate să îndeplinească făgăduielile făcute mulțimii în opoziție" [22]. Facilitată și de grava criză economică, care nu putea fi soluționată de cei ce se aflau la conducerea țării, influența liberalilor va crește an de an, astfel că, în alegerile generale din 1931, cînd în fruntea țării se găsea cabinetul Iorga—Argetoianu, iar P.N.L. a candidat la Galați în cadrul listei Uniunii Naționale, succesul listei guvernamentale, în care dominau reprezentanții săi, a fost deplin: P.N.L. a obținut 11 625 de voturi, față de cele 1 849 ale P.N.Ț. [23]. „Victoria obținută de Uniunea Națională — consemna un ziar local — era de toată lumea așteptată, datorită nu numai simpatizanților de care se bucură dl. Iorga la Galați, dar și de faptul că Partidul Liberal a dat un concurs nepreținut" [24]. Păstrîndu-și libertatea de acțiune în cadrul alianței guvernamentale, P.N.L. a continuat politica sa de revenire la putere. La scurt timp după alegeri s-a desolidarizat de politica guvernului condus de Iorga—Argetoianu, pornind o puternică campanie politică și reușind ca la finele anului 1932 și începutul anului 1933, să domine autoritar arena politică locală.

---

[15] „Voința liberală", an. II, nr. 103, din 10. X. 1929.
[16] „Opinia Galaților", an. I, nr. 14, din 14. X. 1929.
[17] Idem, an. I, nr. 17, din 4. XI. 1929.
[18] Idem, an. II, nr. 31, din 11. III. 1930.
[19] Ibidem.
[20] Ibidem.
[21] Idem, nr. 32, din 17. III. 1930.
[22] „Voința liberală", an. II, nr. 62, din 21. IV. 1929.
[23] „Acțiunea", an. II, nr. 288, din 3. I. 1931.
[24] Idem, an. II, nr. 289, din 4. IV. 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca urmare a convulsiunilor care au avut totuşi loc şi în sînul P.N.L., în anul 1930 a luat fiinţă organizaţia liberală, condusă de George Brătianu, care a avut de la început o secţiune şi la Galaţi. „În jurul acestuia s-au grupat o serie de fruntaşi liberali mai tineri, care condamnau anchilobarea vechilor conducători ai P.N.L. şi care cereau o nouă orientare, reclamată de proclamarea lui Carol ca rege" [25]. La Galaţi, preciza un cotidian local, „marea majoritate a fruntaşilor liberali au aderat la P.N.L., condus de George Brătianu. Peste cîteva zile, întregul Comitet judeţean şi delegaţia permanentă va oferi un banchet, cu care ocazie dl. G. Brătianu va fi proclamat şef al organizaţiei naţional-liberale de Covurlui" [26]. În realitate, la această fracţiune politică a P.N.L. au aderat numai o parte a membrilor vechiului partid. Ei au reuşit însă să determine o destul de largă adeziune a masei de alegători, fapt confirmat de rezultatele obţinute atît în alegerile locale, cît şi în cele generale. La confruntarea electorală judeţeană din anul 1930, partidul georgist a obţinut un prim succes, acumulînd opt locuri în Consiliul judeţean, la fel ca şi P.N.L. [27]. Un nou succes, menit a consolida poziţia pe plan local a georgiştilor, l-a reprezentat rezultatul participării acestora la confruntarea generală din 1931. Lista P.N.L. — George Brătianu, avîndu-l în frunte chiar pe întemeietorul său, a obţinut la Galaţi 4 341 de voturi, ocupînd locul doi, după lista guvernamentală, dar înaintea listei fostului partid de guvernămînt, P.N.Ţ. „Succesul obţinut de P.L. georgist — sublinia ziarul „Acţiunea" — a impresionat mult cercurile politice locale" [28]. Această poziţie va fi păstrată şi în anii 1932—1933, pentru ca în final susţinătorii dizidenţei georgiste să revină, ca şi întemeietorul partidului, la matcă.

În opoziţie cu P.N.L., s-a aflat, permanent, P.N.Ţ., care, în anii crizei, a reuşit să deţină, în mai multe rînduri, conducerea ţării. Succesul politic nu a însemnat însă şi materializarea programelor anunţate în anii cînd lupta pentru putere. Ca urmare, atît la Galaţi, cît şi în judeţul Covurlui, P.N.Ţ. a avut de înfruntat o rezistenţă puternică, organizaţia sa locală fiind nevoită să recurgă la toate metodele pentru a-şi păstra poziţia şi încrederea alegătorilor. Venit la putere într-o perioadă de dezorganizare economică şi politică a ţării, el nu a putut ocoli mijloacele violente de soluţionare a problemelor sociale cu care a fost confruntat, ceea ce a determinat o scădere substanţială a popularităţii sale. „Guvernul Maniu, venit la putere — observa un ziar gălăţean —, şi-a înscris ca obiectiv de guvernare «legalitatea», dar numai după patru luni de guvernare se clatină, graţie ilegalităţilor ce caracterizează mentalitatea actualului regim" [29]. Profitînd de această stare de lucruri, ziarul „Voinţa liberală" face o amplă analiză a rezultatelor primului an de guvernare a P.N.Ţ. pe plan local, consemnînd sporirea impozitelor, concedierea funcţionarilor şi dezorganizarea industriei, comerţului şi agriculturii [30].

Scăderea popularităţii P.N.Ţ. se reflectă elocvent în rezultatele, deja menţionate, ale confruntărilor electorale din anii 1930, 1931 şi 1932. Pe de altă parte, pe plan local, P.N.Ţ. a cunoscut puternice lupte interne pentru ocuparea locului de şef al partidului. Pentru a-şi asigura succesul electoral, lista P.N.Ţ. l-a avut în frunte, în alegerile din 1931, pe V. Madgearu, manevră care s-a dovedit însă a nu fi inspirată. Ziarul „Acţiunea" considera că numirea lui Madgearu în fruntea listei a fost chiar o soluţie cu totul nefericită: „Prima vină pentru înfrîngerea P.N.Ţ. este aceea că în fruntea listei a candidat Virgil Madgearu, care nu se bucură de simpatii, iar masa de negustori a avut de plătit o poliţă mai veche împotriva lui" [31]. Astfel, deşi s-a aflat la conducerea ţării, P.N.Ţ. n-a reuşit să formeze la Galaţi o puternică echipă politică. Oraşul, prin structura sa economică, a oferit întotdeauna satisfacţii P.N.L. şi a creat mari dificultăţi ţărăniştilor, chiar în momentele cînd administraţia locală s-a aflat în mîna lor.

Alături de aceste partide, în alianţă sau în opoziţie cu ele, s-au afirmat pe plan local o serie de organizaţii şi grupări politice mai mici reprezentînd: Partidul Naţional Democrat (N. Iorga), Partidul Ţărănesc (N. Lupu), Partidul Poporului, Partidul Naţional Agrar (Oct. Goga), Partidul Evreiesc, Partidul Radical Ţărănesc (Gr. Iunian), precum şi formaţiunile de extremă dreaptă Liga Apărării Naţional Creştine şi Garda de Fier. Gru-

[25] E. Bold, I. Agrigoroaie, *Partidele politice burgheze din România 1918—1938*, Iaşi, Tip. Univ., 1977, p. 61.
[26] „Opinia Galaţilor", an. II, nr. 59, din 29. IX. 1930.
[27] „Acţiunea", an. II, nr. 276, din 18. V. 1931.
[28] Idem, an. II, nr. 289, din 4. VII. 1931.
[29] „Voinţa liberală", an. II, nr. 48, din 28. II. 1928.
[30] Idem, an. II, nr. 112, din 14. IX. 1931.
[31] „Acţiunea", an. II, nr. 289, din 4. VI. 1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parea gălățeană ce-l simpatiza pe eminentul savant român Nicolae Iorga a cunoscut un puternic reviriment în anul 1931. Condusă de un cunoscut avocat local, V. Țoni, gruparea iorghistă a făcut mari eforturi, în cadrul campaniei electorale din anul 1931, pentru a-și cîștiga popularitatea. Dar, succesul electoral la Galați s-a datorat, în primul rînd, cartelului pe care ea l-a realizat cu P.N.L. Comentînd acest succes, un ziar local consemna: „Reprezentanții uniunii naționale sînt încîntați de rezultatele obținute, dar meritul aparține Partidului Liberal care acum anunță că va desface cartelul cu guvernul" [32]. După consumarea acestui episod, Partidul Democrat condus de Nicolae Iorga a revenit la locul pe care i-l rezerva potențialul său real, pentru ca în anii următori prezența sa în confruntările politice gălățene să fie mai mult simbolică.

Partidul Poporului — partid care avusese numeroși simpatizanți în anii 1919—1921 — se prezenta în perioada crizei economice ca o grupare politică trăind mai mult din amintirile trecutului, decît pentru viitor. Conducătorii locali ai acestui partid au încercat totuși să-l reorganizeze, sperînd într-o reînviere a potențialului său politic. Dar, eforturile le-au fost zadarnice. „Averescanii — relata ziarul „Acțiunea" — se luptă în marele naufragiu care a cuprins demult partidul" [33]. O ultimă sclipire a reprezentat-o rezultatul alegerilor din 1931, cînd, în județul Covurlui, Partidul Poporului a obținut 2 770 de voturi, ceea ce îl situa pe poziția a patra, înaintea P.N.Ț. Toți comentatorii politici locali au considerat acest rezultat „ca o adevărată surpriză" [34], deși aceasta nu va avea efectul unui tonic pentru partid. În anii următori, Partidul Poporului va înregistra, dimpotrivă, un proces de dezagregare. „Numărul simpatizanților scade — nota un ziar local — și sfera de influență devine foarte îngustă". Apariția unor curente și dizidențe în chiar sînul său va accentua, dealtfel, în anii următori, disoluția partidului [35].

Ca urmare a cunoscutelor neînțelegeri dintre Averescu și Octavian Goga, acesta din urmă a pus, în martie 1932, bazele propriei sale organizații politice: Partidul Național Agrar. Noua grupare a încercat să se facă cunoscută și la Galați, organizînd întîlniri și pregătind viitoarele acțiuni politice. „În taberele politice locale se fac pregătiri pentru campania împotriva guvernului. P. N. Agrar al d-lui O. Goga încearcă să desfășoare o activitate puternică. Grigore Mihăilescu, șeful organizației locale, s-a hotărît să înceapă această campanie. Fruntașii agrarieni au solicitat sprijinul țăranilor" [36]. Dar rezultatele nu au fost cele scontate, încît noua grupare politică poate fi considerată la Galați ca efemeră.

Procesul de apariție a unor noi curente și dizidențe în cadrul vechilor partide nu s-a limitat însă numai la cazurile menționate: G. Brătianu și Oct. Goga. Pe scena politică locală s-au manifestat și alte grupări politice de proveniență asemănătoare, cum au fost Partidul Țărănesc și Partidul Radical Țărănesc, conduse, primul de dr. Nicolae Lupu, iar al doilea de Gr. Iunian. Rolul lor a fost însă de minimă importanță, iar afirmarea lor s-a datorat mai mult prestigiului personalităților care le-au fondat. Gruparea dr. Nicolae Lupu, de exemplu, care a încercat cu insistență să obțină încrederea opiniei publice gălățene, a reușit doar să obțină, în 1931, adeziunea a 607 alegători [37], pentru a dispărea ulterior din confruntările electorale locale.

Partidul Radical Țărănesc, condus de Gr. Iunian, înființat în anul 1932, a încercat, la rîndul său, să profite de situația creată de criza economică, pentru a-și face cunoscut programul și a-și cîștiga aderenți. Numeroasele întruniri prevăzute a avea loc la Galați nu s-au desfășurat însă din lipsă de participanți. Activitatea sa va cunoaște o oarecare înviorare abia din anul 1933, cînd el va fuziona cu Partidul Țărănesc Democrat condus de C. Stere.

Aceleași încercări sterile de afirmare în viața politică locală caracterizează și activitatea Partidului Evreiesc, care și-a propus să apere drepturile și interesele economice ale populației evreiești, destul de numeroasă la Galați, în această perioadă. Însă programul acestui partid și obiectivele urmărite de el nu au găsit în rîndurile alegătorilor ecourile sperate de întemeietorii săi. Cele 632 de voturi, obținute în anul 1931 [38], au demonstrat că Partidul Evreiesc nu putea avea șanse reale de succes, activitatea sa devenind ulterior mult mai restrînsă. Dealtfel, numeroși evrei considerau că un astfel de partid nici nu

[32] „Vocea Galaților", an. XIV, nr. 3 965, din 6. VI. 1931.
[33] „Acțiunea", an. II, nr. 277, din 20. V. 1931.
[34] Idem, an. II, nr. 289, din 4. VI. 1931.
[35] E. Bold, I. Agrigoroaie, *op. cit.*
[36] „Acțiunea", an. IV, nr. 875, din 10. V. 1933.
[37] Idem, an. II, nr. 289, din 4. VI. 1931.
[38] Ibidem.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi-ar avea rostul în România după cum se concluziona într-un articol intitulat „Este sau nu util un partid evreiesc în România", deoarece „înfiinţarea unui astfel de partid ar duce la izolarea evreilor de populaţia românească" [39]. Concluzia avea în vedere, pe de o parte, faptul că populaţia evreiască era legată prin numeroase fire economice şi politice de marile partide ale ţării, iar, pe de altă parte, că acestea ofereau garanţii suficiente pentru apărarea intereselor ei.

Prin nemulţumirile care s-au acumulat în cele mai diverse medii sociale, anii crizei economice au facilitat, de asemenea, expansiunea politică a organizaţiilor de dreapta, care, la Galaţi, au fost reprezentate, de L.A.N.C. şi Garda de Fier. Cele două organizaţii nu s-au bucurat însă aici de o puternică bază socială. Membrii lor au fost recrutaţi mai ales din rîndurile lumpen proletariatului sau ale tineretului din licee. Cei din urmă au fost însă promt sancţionaţi de direcţiile şcolilor respective, fiind exmatriculaţi [40]. Totuşi, Garda de fier, participînd pe listele electorale la alegerile din iunie 1931, a obţinut 3 081 de voturi [41] — număr relativ mare, care se explică prin dezorientarea politică a unor alegători, mai ales ca urmare a propagandei legionare făcute de o serie de preoţi în comunele judeţului Covurui. În anii următori, profitînd de situaţia politică locală, grupul legionar îşi va intensifica activitatea, cu toate că organizaţiile de extremă dreaptă, Garda de fier şi Arhanghelul Mihail, fuseseră desfiinţate. Într-un ziar local se consemna astfel că „în urma desfiinţării celor două organizaţii, membrii activi şi elevii eliminaţi din licee au format un ateneu popular, în care au făcut jurăminte că vor rămîne credincioşi Gărzii de fier" [42].

•

În totală opoziţie cu organizaţiile politice ale claselor dominante s-au situat partidele clasei muncitoare, Partidul Comunist Român şi Partidul Social Democrat. Condamnat ilegalităţii, în anul 1924, iar ulterior confruntat cu luptele fracţioniste din interior [43], P.C.R. a reuşit totuşi ca în anii crizei să depăşească nu numai problemele sale interne, ci să şi acţioneze ca reprezentantul cel mai fidel al aspiraţiilor proletariatului. În acest sens anul 1931 poate fi considerat ca hotărîtor. Astfel, în martie 1931, a avut loc conferinţa activului de partid, care a elaborat un program de revendicări imediate [44]. În lunile următoare, Comitetul Central al Partidului Comunist Român a publicat numeroase manifeste şi rezoluţii [45], în care se făcea apel la solidaritatea celor exploataţi împotriva nedreptăţilor sociale şi a fascismului şi în vederea unificării eforturilor pentru succesul în alegeri al Blocului Muncitoresc Ţărănesc [46]. Un moment semnificativ îl reprezintă, desigur, şi apariţia, la 15 august 1931, a primului număr al ziarului „Scînteia" [47], în al cărui editorial se arăta: „Gazeta «Scînteia» în situaţia actuală capătă o importanţă cu totul deosebită. Partidul Comunist are sarcina colosală de a pregăti, organiza şi conduce lupta pentru ieşirea revoluţionară din actuala criză" [48]. În sfîrşit, fără a rezolva toate chestiunile interne ale vieţii de partid, Congresul al V-lea al P.C.R. a clarificat, la rîndul său, o serie de probleme teoretice şi organizatorice, imprimîndu-se o nouă orientare în mişcarea muncitorească.

În aceşti ani, la Galaţi, mişcarea muncitorească, continuatoarea unor înaintate tradiţii de luptă revoluţionară [49], organizată şi condusă de celulele de partid, v-a imprima întregii sale activităţi un grad de combativitate nemaiîntîlnit pînă atunci. Astfel, comuniştii gălăţeni au reuşit să organizeze, în ciuda condiţiilor de ilegalitate în care activau, numeroase acţiuni greviste la Şantierul naval, la Uzinele Titan şi la Ateliere C.F.R. [50]. Totodată, în

[39] Idem, an. II, nr. 269, din 10. V. 1931.
[40] „Steaua Galaţilor", an. II, nr. 124, din 15. V. 1931.
[41] „Acţiunea", an. II, nr. 289, din 4. VI. 1931.
[42] Idem, nr. 218, din 8. III. 1931.
[43] *P.C.R. în viaţa social-politică a României*, Bucureşti, Editura politică, 1979, p. 123, 128 şi 133.
[44] Ilie Ceauşescu, *P.C.R., stegarul luptelor revoluţionare din anii 1929—1933*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1971.
[45] *Documente din istoria P. C. R., 1929—1933*, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1955, p. 137 şi 141.
[46] *Ibidem*, p. 144.
[47] Ion Spălăţelu, *Printre foarfecele cenzurii*, Bucureşti, Ed. Politică, 1974, p. 15.
[48] *Documente din istoria P.C.R., 1929—1933*, p. 231.
[49] Georgeta Tudoran, *13 iunie 1916*, Bucureşti, Editura politică, 1966.
[50] „Acţiunea", an. II, nr. 377, din 20. V. 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cadrul propagandei electorale din iunie 1931, a fost popularizat manifestul Blocului Muncitoresc Țărănesc — la succesul obținut de acesta contribuind astfel și voturile muncitorimii din portul dunărean. Nevalidarea mandatelor obținute de B.M.T. de către Parlament a fost comentată, de aceea, în ziarele locale ca o măsură arbitrară: „Nu se poate păși, vorbind în cadrul legilor de față și cu tot respectul datorat Constituției — scria „Acțiunea" — la o invalidare în bloc a comuniștilor, din clipa în care ei sînt aleșii unei părți a națiunii" [51]. Comuniștii gălățeni își vor continua însă activitatea, înregistrînd noi succese în anii următori. La începutul lunii ianuarie 1932, celulele P.C.R. de la Atelierele C.F.R. Galați au lansat un manifest în care muncitorimea era chemată la lupta împotriva curbelor de sacrificiu și a concedierilor [52]. In manifest se sublinia: „Să ne pregătim de grevă. Să facem apel către toți muncitorii din Galați ca să ne susțină în lupta noastră. Să facem întruniri și să alegem delegați pentru o conferință regională a muncitorilor ceferiști din Moldova, pentru a stabili un plan comun de luptă" [53]. In spiritul ideii de unitate, de luptă împotriva nedreptăților, celulele de partid au organizat, dealtfel, și luptele greviste din ianuarie—februarie 1933.

Alături, dar nu întotdeauna, în alianță cu P.C.R., și-a desfășurat activitatea, în acești ani, secțiunea de Covurlui a P.S.D. Beneficiind de statutul legal de activitate, P.S.D. a acționat la Galați pentru apărarea intereselor clasei muncitoare în fața patronatului, precum și pentru cucerirea unei poziții cît mai solide în viața politică locală. In fruntea organizației locale a P.S.D. s-a aflat Gh. Mușetescu, care reușise să se impună mai ales în fața muncitorilor din port. Odată cu declanșarea crizei economice, P.S.D. a desfășurat o activitate mai consistentă, organizînd numeroase întruniri [54] și desfășurînd o permanentă agitație în rîndul muncitorilor, pentru respectarea contractelor de muncă și combaterea șomajului [55]. In confruntările electorale din anii 1929 și 1930, P.S.D. a reușit, de aceea, să-și trimită liderul său, Gh. Mușetescu, în Consiliul administrativ al municipiului [56]. In cadrul alegerilor generale din 1931, P.S.D. a obținut, de asemenea, 1 121 de voturi, din totalul de 10 078, rezultat care era considerat de presa locală „ca o adevărată victorie" [57]. Mai mult încă, la începutul anului 1932, P.S.D. a reușit să-și tipărească propriul organ de presă, „Munca". Editorialul primului număr, intitulat sugestiv „Rostul nostru", anunța că «Munca», va lupta în cadrele P. S. D. în contra odioasei exploatări burghezo-capitaliste, pentru lumea nouă ce se anunță, SOCIALISMUL" [58].

Alături de partidele clasei muncitoare, o contribuție însemnată la organizarea acțiunilor de luptă ale proletariatului gălățean au adus și sindicatele, care, nu întîmplător, au înregistrat o sporire substanțială a numărului membrilor lor tocmai în acești ani. Uniunea Port-Transport, reprezentînd interesele muncitorilor docheri și ale celor din transportul public, a înregistrat astfel o creștere a numărului membrilor săi de la 2 000, în 1929, la 6 000, în 1931 [59]. Situații asemănătoare se înregistrează și în cadrul sindicatelor din ramurile textilă, metalurgică și prelucrarea lemnului. Avînd o multiplă experiență, cîștigată în luptele de clasă din anii anteriori, muncitorimea gălățeană, organizată și condusă de comuniști, a putut să inițieze, de aceea, acțiuni hotărîte, menite să smulgă din mîinile burgheziei drepturile fundamentale ale celor ce muncesc. Dealtfel, încă din 1928, sintetizînd experiența revoluționară a gălățenilor, Dumitru Chicuș, delegat la cel de al IV-lea Congres al P.C.R., *afirma*: *„Comuniștii care au acționat în partidul legal sînt acum împrăștiați prin diferite* sindicate în care ei activează. In lupta pentru îndeplinirea sarcinilor de partid, sute de activiști și-au pierdut libertatea. In ciuda acestui fapt organizațiile de partid (din Galați — *n. ns.*) au condus sindicatele, organizațiile de masă, organizațiile de tineret" [60].

Începînd cu anul 1929, la Galați au avut loc puternice conflicte de muncă, mari demonstrații ale șomerilor, al căror număr ajunsese la 6 000 [61]. „Șomerii din orașul nostru

---

[51] Idem, an. II, nr. 302, din 19. VI. 1931.
[52] *Documente din istoria P.C.R., 1929—1933*, p. 409.
[53] *Ibidem*, p. 411.
[54] „Acțiunea", an. I, nr. 26, din 1930.
[55] Idem, an. IV, nr. 687 din 1932.
[56] „Opinia Galaților", an. II. din 27. I. 1930.
[57] „Acțiunea", an. II, nr. 288 din 3. VI. 1931.
[58] „Munca", an. I, nr. 1, din 1. XII. 1932.
[59] Calendarul muncii pe anul 1931 și 1938.
[60] *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, 1972, p. 158.
[61] „Vocea Galaților", an. XIV, nr. 3 852, din 20. I. 1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vociferează pe străzi, ațin calea primarului și se baricadează în fața instituțiilor" — observa un ziar gălățean [62]. În anul 1931 mișcarea grevistă a luat amploare, datorită unei și mai adecvate organizări. Astfel, a luat ființă Comitetul de acțiune al celor 700 de muncitori cherestegii, pe baza frontului unic, care a și organizat o puternică grevă a acestora [63]. Concomitent, Sindicatul muncitorilor din port și al celor din întreprinderile cu profil cerealier au organizat, la 13 ianuarie 1931, o mare întrunire la Casa poporului, unde s-au discutat condițiile de muncă impuse de patronat și s-a ales delegația muncitorilor pentru discutarea contractului colectiv [64]. În același timp, muncitorii de la tramvaie și-au manifestat indignarea și nemulțumirea față de condițiile de muncă ce le-au fost impuse, organizînd o adunare de protest împotriva reducerii salariilor și a zilei de muncă de 13—14 ore [65]. Cu prilejul zilei de 1 Mai 1931, muncitorii gălățeni au organizat o adunare festivă în cea mai mare sală de spectacole a orașului, („Central") [66]. Vorbind, în numele celor exploatați, Gh. Mușetescu, a relevat importanța zilei de 1 Mai și s-a declarat pentru pace, pentru ajutorarea șomerilor și pentru amnistie generală politică și militară. Întrunirea a luat sfîrșit într-o atmosfera de entuziasm general, întreaga audiență cîntînd *Internaționala* [67].

Încă din februarie 1931, muncitorii de la Atelierele C.F.R. au stabilit, în cadrul unei mari adunări, organizată la sediul sindicatului feroviar, măsurile ce trebuiau luate în vederea îmbunătățirii situației lor. În moțiunea adoptată, se arăta: „Muncitorimea ceferistă din orașul Galați, ascultînd cuvintele oratorilor, protestează contra curbei de sacrificiu la salariile micilor slujbași, protestează împotriva concedierilor de tot felul și a lipsei de lucru. Ne declarăm solidari cu întreaga muncitorime din țară în lupta întreprinsă pentru revendicarea drepturilor noastre. Înfierăm cele întîmplate în capitală și în consecință cerem: înlăturarea curbei de sacrificiu, încetarea concedierilor, iar în ceea ce privește ciocnirile sîngeroase din capitală, cerem guvernului să cerceteze cine sînt vinovații... pentru pedepsirea lor. Cerem, în sfîrșit, soluționarea memoriului nostru înaintat încă din anul 1929" [68]. La solicitările muncitorilor și ale sindicatelor, autoritățile locale au rămas însă surde, aplicînd, în continuare, noi măsuri restrictive. De aceea, au avut loc incidente grave între muncitorii locali și cei străini, aduși de autorități pentru a-i determina și pe cei dintîi să accepte condițiile impuse de proprietari. „Din cauza șomajului — semnala ziarul „Acțiunea" — în portul nostru s-au produs grave incidente între muncitorii locali și cei străini" [69]. Deși autoritățile au „intervenit cu energie în stingerea conflictelor din port" [70], acestea nu au încetat și au avut ca rezultat paralizarea întregii activități portuare: „În Bazinul Nou nu se mai lucrează, muncitorii cer garantarea libertății lucrului", observa același ziar [71]. Muncitorii de la Arsenal s-au solidarizat, la rîndul lor, cu lupta celor de la Atelierele C.F.R. și de la Șantierele navale Galați, cerînd renunțarea la aplicarea curbei de sacrificiu [72]. Pentru a determina autoritățile locale să treacă la soluționarea problemelor muncitorilor, funcționarilor și ale celorlalte categorii sociale afectate de criză, secțiunea Galați a P.S.D. a organizat, în ziua de 1 martie 1931, o mare întrunire, la care a participat Lothar Rădăceanu [73]. În cuvîntul său, vorbitorul a arătat situația grea în care se aflau șomerii, criticînd modul în care cercurile conducătoare ale țării înțelegeau să soluționeze această gravă problemă socială.

Anul 1932 a debutat cu noi acțiuni *ale proletariatului gălățean. Celulele de partid* au devenit treptat nuclee de polarizare a proletariatului în lupta pentru drepturi și libertăți democratice [74]. În rîndul muncitorilor feroviari circulau manifeste semnate „Celulele

---

[62] Idem, an. XIV, nr. 3 854, din 22. I. 1931.
[63] *Județul Galați pe scara timpului*, p. 160.
[64] „Acțiunea", an. II, nr. 172, din 14. I. 1931.
[65] „Vocea Galaților", an. XIV, nr. 3 857, din 24. I. 1931.
[66] Idem, nr. 3 937, din 3. V. 1931.
[67] *Ibidem.*
[68] „Acțiunea", an. II, nr. 190, din 4. II. 1931.
[69] Idem, an. II, nr. 204, din 20. II. 1931.
[70] „Opinia Galaților", an. II, nr. 100, din 1.IX. 1931.
[71] „Acțiunea", an. II, nr. 205, din 21. II. 1931.
[72] Idem, an. II, nr. 219, din 2. III. 1931.
[73] *Ibidem.*
[74] *Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști din România*, București, Editura politică, 1971.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partidului Comunist din Atelierele C.F.R." [75], în care se îndemna la o acțiune comună și energică a tuturor muncitorilor: „Să ne pregătim de grevă. Să facem apel către toți muncitorii din Galați ca să ne susțină în lupta noastră" [76]. Creșterea frămîntărilor și acțiunilor de luptă ale proletariatului din anul 1932 au avut drept cauză înrăutățirea condițiilor de viață din portul dunărean. „Șomajul a început să ia proporții nebănuite în orașul nostru. În toamna anului 1931 întreprinderile, casele comerciale, băncile au procedat la o concediere în masă. Activitatea portului este acum redusă — observa un ziar local" [77]. Intensificarea activității organizatorice în rîndul clasei muncitoare, în vederea stabilirii unei strategii adecvate situației, a devenit, de aceea, și mai necesară. Și nu întîmplător, în zilele de 28—29 mai 1932, organizațiile revoluționare din Galați au găzduit prima Conferință regională, pregătită de Comitetul Central de acțiune al sindicatelor C.F.R., la care au participat peste 60 de delegați, din Iași, Pașcani, Crasna ș.a. [78]. Conferința a ales Comitetul de acțiune regional al muncitorilor ceferiști, din care făceau parte și muncitorii gălățeni Alex. Maxim și Const. Mîrza [79]. La acțiunile inițiate de sindicatul ceferist a răspuns sindicatul muncitorilor metalurgiști, condus de comunistul Dumitru Chicuș, care a organizat lupta acestora împotriva concedierilor și a reducerii salariilor, pentru respectarea regimului de lucru de opt ore.

În acest fel s-a ajuns la situația extrem de încordată de la începutul anului 1933, care anunța marile lupte de clasă din ianuarie—februarie ale ceferiștilor și petroliștilor. La Galați, în ziua de 19 ianuarie 1933, sindicatul muncitorilor ceferiști a organizat o adunare de protest, la care au participat 1 000 de persoane [80]. Nesoluționarea cererilor muncitorilor a determinat declanșarea unei greve la Atelierele C.F.R., în ziua de 2 februarie 1933 [81]. La acțiunile ceferiștilor au răspuns muncitorii din celelalte întreprinderi, șomerii și familiile greviștilor. „Piața din fața gării și strada N. Rădulescu — consemna ziarul „Acțiunea" — erau pline pînă sus" [82]. Greva a continuat și în ziua de 3 februarie, cu toate că Atelierele C.F.R. și Depoul au fost încercuite de armată și de jandarmi [83]. Măsurile de intimidare luate de autorități nu i-au impresionat pe greviști. Deși se declarase stare de asediu, ceferiștii au organizat o nouă adunare, în ziua de 6 februarie, la sediul sindicatului [84]. Ca urmare, în perioada 5—15 februarie, autoritățile gălățene au declanșat o puternică represiune, procedînd la devastarea și lichidarea sediilor sindicale și la arestarea unui număr de 44 elemente revoluționare [85]. Luptele din februarie 1933 au demonstrat astfel, în mod plenar, puterea de luptă a proletariatului condus de P.C.R., care, în ciuda ilegalității, a reușit să se impună ca organizator și conducător al acestuia. „În bătăliile de clasă purtate în anii 1929—1933, clasa muncitoare, în frunte cu partidul comunist, s-a afirmat cu putere pe arena istoriei ca cea mai înaintată forță a societății românești, avangarda luptei întregului popor împotriva pericolului fascist, pentru drepturi economice și politice, pentru democrație, independență, și suveranitate națională. În cursul desfășurării luptelor, precum și în perioada care le-a urmat, s-au întărit legăturile partidului cu masele, au crescut rîndurile partidului, în special din masele cele mai combative ale clasei muncitoare, a sporit rolul elementelor muncitorești în particular în conducerea sa" [86].

În pofida măsurilor aspre, de înăbușire a luptei muncitorilor, acțiunile revendicative ale proletariatului din Galați au continuat. Astfel, în ziua de 7 mai 1933, la Casa poporului, s-au întrunit reprezentanții muncitorilor din porturile Galați, Brăila și Reni, unde s-a cerut introducerea unui sistem de plată egal pentru muncitorii din cele trei porturi [87]. În a doua jumătate a anului 1933, ca urmare a hotărîrii Plenarei C.C. al P.C.R. din iulie, a fost creată organizația regională a P.C.R. „Dunărea de Jos", condusă de un comi-

[75] „Acțiunea", an. III, din 10. I. 1932.
[76] *Documente din istoria P.C.R., 1929—1933*, p. 441.
[77] „Vocea Galaților", an. XV, nr. 4 176, din 6.II.1932.
[78] *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, 1972, p. 161.
[79] *Ibidem*, p. 162.
[80] „Vocea Galaților", an. XV, nr. 4157, din 20.I.1932.
[81] „Acțiunea", an. IV, nr. 799, din 5.II.1933.
[82] Ibidem.
[83] *Luptele revoluționare...* p. 254.
[84] „Acțiunea", an. IV, nr. 803, din 9.II.1933.
[85] *Județul Galați pe scara timpului*, p. 165.
[86] *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Militară, 1979, p. 268.
[87] „Acțiunea", an. IV, nr. 876, din 10.V.1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tet regional cu sediul la Galați [88]. Comitetul a sprijinit sindicatul ceferist gălățean în eforturile de apărare a feroviarilor implicați în procesul de la București și Craiova. În ziua de 15 iulie, delegația muncitorilor din Galați a luat legătura cu cei închiși la Jilava, pentru a le aduce mesajul de solidaritate al celor împreună cu care luptaseră [89]. Însemnate succese politico-organizatorice, în lupta lor revendicativă, au obținut, de asemenea, muncitorii din port, unde celulele de partid și-au lărgit rîndurile. Ele au inițiat și au condus, cu o tot mai mare vigoare, acțiunile muncitorilor portuari, impunînd crearea, în primăvara anului 1933, a Comisiei muncii din port, ca organ al Camerei de muncă [90]. Experiența cîștigată în amplele lupte de clasă din perioada crizei economice va permite, totodată, Comitetului regional al P.C.R. „Dunărea de Jos" să abordeze cu mai multă încredere soluționarea noilor probleme pe care le va ridica pericolul fascist.

Tocmai de aceea, se poate concluziona că, în întreaga perioadă analizată, mișcarea muncitorească din orașul Galați a fost un puternic factor de dinamizare a vieții social-politice și a confruntărilor ideologice. Acționînd în mod deschis, mișcarea muncitorească gălățeană, avîndu-i în frunte pe comuniști, s-a opus tuturor măsurilor preconizate de cercurile conducătoare ale țării pentru a ieși din criză pe spatele celor exploatați. „Ele au dat o puternică lovitură claselor exploatatoare, au frînat ofensiva capitalului împotriva drepturilor economice și politice ale oamenilor muncii" [91].

*

În contextul vieții social-economice, politice și ideologice din orașul Galați, în perioada interbelică, o pondere însemnată a avut-o publicistica. La Galați au văzut lumina tiparului, în această perioadă, peste 400 de ziare, reviste și alte publicații periodice [92], număr impresionant, avînd în vedere populația orașului și necesitățile de informare, de influențare politico-ideologică sau de cultivare spirituală ale acesteia. Începuturile publicisticii gălățene datează din deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea. Cele mai valoroase — prin orientare și problematică — au fost revistele „Dacia literară" (1868—1869), „Ateneul" (1884), „Aurora" (1891) și „Dunărea de Jos" (1908—1910) [93]. Primul ziar al orașului de la Dunăre a apărut în 1882, sub numele de „Galațiu", și a continuat să-i informeze pe cititorii locali pînă în anul 1931. După primul război mondial, odată cu marile transformări petrecute în țară, și în viața publicistică gălățeană s-au produs importante mutații. Din punct de vedere cantitativ, a avut loc o sporire numerică a publicațiilor de la an la an, astfel încît de la cele 11 publicații care vedeau lumina tiparului în anul 1919, s-a ajuns, în anul 1932, la numărul de 31. Sub raport calitativ s-au înregistrat, de asemenea, prefaceri importante, pornind de la grafica prezentării, pînă la conținutul articolelor. O valoroasă contribuție la educarea politică a maselor și, în același timp, o înțelegere superioară a rolului său în societate, a devedit presa muncitorească, socialistă și comunistă, din Galați [94]. Rolul presei comuniste, de răspîndire a cuvîntului partidului și de organizare concretă a luptei, s-a manifestat cu deosebită putere în timpul crizei economice din 1929—1933 și a eroicelor lupte ale proletariatului ceferist și petrolist.

Considerată global, presa gălățeană se caracterizează, în perioada crizei, printr-o deosebită efervescență, provocată tocmai de convulsiunile politice și ideologice generate de impasul economic al sistemului capitalist. Nu întîmplător, apariția unor noi ziare a fost marcată de necesitatea informării opiniei publice despre „adevăratul" vinovat al acestui dezastru, responsabile fiind făcute, cel mai adesea, în funcție de apartenența politică a ziarelor, principalele partide burgheze. Semnificativă, în acest sens, a fost și apariția unor noi ziare ale P.N.L. sau P.N.Ț. sau ale Gărzii de Fier, precum și a acelor publicații

---

[88] *Documente din istoria P.C.R. 1934—1937*, București, ESPLA, 1957, p. 117 și 129.

[89] *Luptele revoluționare...* p. 406.

[90] Arhivele Statului, Galați, Fond Căpitănia portului Galați, dosar 17/1932—1935, f. 225—263.

[91] *Istoria patriei și a Partidului Comunist Român în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, București, Editura Militară, 1979, p. 268.

[92] *Județul Galați pe scara timpului*, Galați, 1972, p. 131.

[93] *Ibidem.*

[94] Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921—1944*, București, Editura științifică, 1963.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care se pretindeau „independente". Toate partidele politice au avut, de aceea, în presă un aliat de nădejde în activitatea lor practică. Prin întreaga sa activitate, presa burgheză a susținut, cu întreg arsenalul mijloacelor scrise de convingere, pozițiile adoptate față de problematica vremii de către partidele politice pe care le reprezentau, încercînd, totodată, să justifice noile orientări și tendințe ce se manifestau în sînul acestora. Deși aveau de apărat poziții diferite, aceste publicații ajungeau însă, deobicei, la un consens, atunci cînd era vorba de apărarea intereselor economice și politice ale burgheziei împotriva mișcării muncitorești-revoluționare și a partidului comunist [95].

Dominînd viața politică locală, P.N.L. a reușit să-și creeze, în anii crizei, o puternică presă de partid, la care se alia, de regulă, și așa-numita presă „independentă" — legată, în realitate, prin numeroase fire economice de pozițiile controlate de liberali. Presa P.N.L. a fost reprezentată la Galați de trei ziare: „Tribuna liberală", fondat în anul 1900, „Voința liberală", fondat în 1928, și „Izbînda liberală", fondat în 1930. Cea mai importantă activitate a desfășurat-o ziarul „Voința liberală", care apărea de trei ori pe săptămînă. Întemeiat la 7 octombrie 1928, ziarul și-a propus, de la început, să îndeplinească rolul de „organ de propagandă și de răspîndire a principiilor și programului P.N.L." [96]. Sprijinit și de celelalte publicații liberale, el a elogiat permanent perioada de guvernare liberală, popularizînd, în același timp, programul partidului. Într-un articol semnat de I. G. Duca se arăta că „P.N.L. urmărește, în cadrul proprietății individuale, progresul tuturor claselor sociale, fără deosebire, printr-o politică democratică de ordine, de naționalism și de armonie socială" [97]. Totodată, ziarul a făcut mari eforturi pentru a-și convinge cititorii că întreaga situație economică a țării și a orașului Galați în anii crizei avea drept cauză incapacitatea de guvernare a P.N.Ț. În articole ca: „Sporirea impozitelor", „Dezastrul financiar al țării este datorat lăcomiei și incapacității național-țărăniste" [99] sau „Ruina" [100], a fost criticată cu virulență activitatea desfășurată de național-țărăniști, apreciindu-se că bilanțul acestei guvernări „este falimentar pe toate tărîmurile și în toate direcțiile" [101]. Începînd din anul 1930, la vechea presă a P.N.L. s-a adăugat „Izbînda liberală", care a apărat interesele grupării conduse de George Brătianu. Ziarul a încercat să consolideze poziția noului partid și să facă o puternică agitație în legătură cu viitoarele alegeri [102]. Insuficient susținut de fracțiunea politică pe care o reprezenta, ceea ce s-a răsfrînt și în apariția sa neregulată, el își va înceta însă curînd, în 1932, existența.

La rîndul ei, presa P.N.T. a fost reprezentată de două publicații: „Vremea nouă", apărută în anul 1930 și „Brazda nouă", fondată în anul 1932. Ambele ziare, de o factură cu mult mai modestă și fără o periodicitate riguroasă, au încercat totuși să contrabalanseze propaganda liberală și să susțină activitatea desfășurată de organele locale ale propriului partid. În articolul „Noi și ei", semnat de Vlad Dumitriu, deputat țărănist, s-a făcut astfel un aspru rechizitoriu al politicii financiare a Partidului Național Liberal, concluzionîndu-se că „situația financiară a țării era foarte grea la venirea țărăniștilor la putere", datorită celor care „au fost miniștri de finanțe, de industrie și comerț" [103]. În aceeași manieră, ziarele amintite au criticat întreaga politică a liberalilor, proslăvind, firește, pe cea dusă de Partidul Național Țărănesc: „După doi ani de la robia brătienistă, în această țară se poate gîndi, vorbi și scrie liber și orice acțiune cinstită n-are să se mai împiedice într-un aparat administrativ șicanator și inchizitorial" [104]. Oficioasele țărăniste au făcut, de asemenea, o puternică propagandă electorală, dar fără eficiență, așa cum au dovedit rezultatele alegerilor locale și generale.

Spre deosebire de ziarele menționate, apariții de scurtă durată și cu consecințe nesemnificative pentru viața publicistică locală au avut ziarele „Sateaua poporului", fondat în 1929, ca oficios al Partidului Poporului, precum și „Credința națională", fondat în 1931 și reprezentînd interesele Partidului Național Democrat.

---

[95] Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, Ed. științifică, 1964, p. 91.
[96] „Voința liberală", an. I. nr. 1, 7.X.1928.
[97] Idem, an. II. nr. 39, din 27.I.1929.
[98] Idem, an. II, din 25.VIII.1929.
[99] Idem, an. II, din 6.X.1929.
[100] Idem, an. II, din 22.XII.1929.
[101] Idem, an. IV, din 26.III.1931.
[102] „Izbînda liberală", an. I, nr. 17 din I.VI.1930.
[103] „Vremea nouă", an. I. nr. 19, din 26.X.1930.
[104] Idem, an. I, nr. 27, din 24.XI.1930.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În categoria ziarelor „independente" publicistica gălăţeană a fost în schimb mult mai bogată. La vechile cotidiene „Galatiu" (1882) şi „Vocea Galaţilor" (1917), s-au adăugat, în anii crizei economice, ziarele: „Opinia Galaţilor" (1929), „Acţiunea" (1930), „Galaţiu seara" (1930), „Timpul" (1930), „Presa" (1930), „Armonia socială" (1930) şi „Steaua Galaţilor (1930). Cel mai cunoscut ziar al oraşului, cotidian cu vechi state de serviciu în publicistica locală, „Galaţiu" a încercat să se prezinte, cît de cît obiectiv, noua situaţie economică şi politică. Avînd rubrici permanente privind „Viaţa politică locală", „Din viaţa portului" şi una culturală, ziarul se adresa unui mare număr de cititori, informîndu-i despre problemele curente generale sau locale Confruntat cu serioase dificultăţi financiare, el şi-a încetat însă, în anul 1931, apariţia.

„Vocea Galaţilor", apărut la sfîrşitul primului război mondial, a avut un rol crescînd în viaţa publicistică locală. Cotidian cu un mare număr de pagini (6—8 de fiecare număr) şi beneficiind de aportul unor ziarişti recunoscuţi pe plan local, el şi-a propus să prezinte cît mai analitic şi obiectiv problemele cu care se confrunta opinia publică. Avînd rubrici permanente, intitulate: „Viaţa politică locală", „Anchete politice", „Actualitatea", „Ultima oră" şi „Actualitatea culturală", la care se adăugau pagini de reclame şi publicitare, „Vocea Galaţilor" a reuşit să se impună în faţa cititorilor şi să reflecte, bogat şi nuanţat, existenţa cotidiană a oraşului. De remarcat este şi faptul că în coloanele sale ziarul a prezentat, în anii crizei, prin numeroase articole, situaţia clasei muncitoare. Astfel, în articolul „Şomerii se agită" se arăta că: „ajutorarea şomerilor la Galaţi se face în mod detestabil. Din această cauză nemulţumirile sînt mari şi masa şomerilor se agită" [105]. Aceeaşi idee se reîntîlneşte şi în articolele: „Şomajul, primăria şi negustorul" [106], „Măsuri pentru şomeri" [107], „Lipsa de lucru în oraşul nostru" [108] ş.a. În cadrul rubricii „Viaţa politică locală" ziarul s-a ocupat, de asemenea, de situaţia P.N.T. „Criza P.N.T. persistă" este, de exemplu, titlul unui articol, din care citäm: „P.N.T., în care mulţimile au văzut mirajul democraţiei şi a unei noi ere politice, se găseşte la o cotitură fragilă şi trece printr-o criză acută. Dacă guvernul ţărănesc va cădea, va cădea numai din propriile greşeli" [109]. Rubrica „Anchete politice" cuprindea, totodată, comentarii detaliate privind reformele iniţiate de guvernul naţional ţărănesc. În cadrul rubricii „Ultima oră", în care se ofereau informaţii despre situaţia internaţională, începînd din 1932 s-a manifestat îngrijorarea faţă de pericolul hitlerist. În articolul „Istoria hitleristă", se arăta astfel că: „Pericolul hitlerist depăşeşte proporţiile locale, ameninţînd libertăţile popoarelor şi a cetăţenilor, ameninţînd civilizaţia creată cu atîtea sacrificii de omenire" [110]. Aceeaşi observaţie a fost reluată şi în articole: „Hitler va desfiinţa democraţia şi regimul parlamentar" [111] şi „Figurile hitlerismului" [112]. Viaţa economică a oraşului a fost şi ea analizată prin prisma măsurilor preconizate de guvernele naţional-ţărăniste, subliniindu-se dezorganizarea comerţului şi a industriei din oraşul Galaţi. În sfîrşit, în cadrul rubricii „Aniversări", meritä a fi semnalat articolul „Karl Marx", dedicat marelui teoretician al proletariatului, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la moartea sa. Trecîndu-i în revistă întreaga activitate, articolul concluziona: „Descoperirile lui geniale au produs o adevărată revoluţie în gîndirea omenească şi datorţă lui milioane de oameni s-au trezit la o viaţă nouă" [113].

Din anul 1929, la Galaţi a început să apară un nou ziar independent, intitulat „Opinia Galaţilor", care îşi propunea „să umple un gol care se resimte în presa locală, acela de a da opiniei publice (conştiente) un organ prin care să-şi spună fiecare păsul, aşa cum îl simte, cum ştie să-l exprime. Să demascăm fără cruţare pe hoţii, pungaşii sau escrocii, fie că poartă frac sau opinci, monoclu sau ochelari de soare, locuiesc în palate sau bordeie. Să fim în slujba tuturor, fără însă a ne vinde cuiva" [114]. Avînd o apariţie săptămînală, în paginile ziarului pot fi întîlnite, ca urmare, articole ce abordează probleme de natură economică, politică, socială sau culturală, precum şi articole semnate atît de frun-

[105] „Vocea Galaţilor", an. XIV, nr. 3854, din 22.I.1931.
[106] Idem, an. XIV, nr. 3855, din 23.I.1931.
[107] Idem, an. XV, nr. 4144, din 6.I.1932.
[108] Idem, an. XV, nr. 4176, din 6.II.1932.
[109] Idem, an. XII, nr. 3491, din 19.XI.1929.
[110] Idem, an. XV, nr. 4227, din 13.IV.1932.
[111] Idem, an. XVI, nr. 4497, din 1.III.1933.
[112] Idem, an. XVI, nr. 4500, din 4.III.1933.
[113] Idem, an. XVI, nr. 4513, din 19.III.1933.
[114] „Opinia Galaţilor", an. I, nr. 1, din 22.VII.1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taşii locali ai P.N.L., cît şi de cei ai P.N.T. Viaţa politică locală a fost prezentată mai ales prin mijlocirea interviurilor luate conducătorilor politici gălăţeni, fără ca ziarul să ia poziţie faţă de vreo problemă. Astfel, în articole ca: „18 miliarde deficit" [115], „După un an" [116], se făcea apologia guvernării P.N.T., pentru ca în altele, („Democraţie bucluca şă" [117], „Iluzii guvernamentale" [118]), să se facă un aspru rechizitoriu aceleiaşi conduceri. Prin aceeaşi rubrică ziarul şi-a informat cititorii despre luptele din cadrul organizaţiilor locale ale partidelor politice, precum şi despre rezultatele alegerilor din anul 1930, 1931 şi 1932. Treptat, ziarul şi-a rărit însă apariţia, devenind după anii crizei, o publicaţie lunară.

Începînd din anul 1930, publicistica locală s-a îmbogăţit cu alte cîteva ziare de aceeaşi natură: „Timpul", „Presa", „Galaţiu seara", „Acţiunea" şi „Steaua Galaţilor". Dintre acestea, cel mai important a fost „Acţiunea", care se autointitula: „Cel mai mare cotidian informativ din regiunea Dunării de Jos. În paginile sale, în perioada crizei, a fost abordată întreaga gamă a problemelor locale şi generale. Rubrica permanentă „Politica locală" informa cititorii, cu lux de amănunte, despre situaţia existentă în cadrul partidelor politice, ilustrative, în acest sens, fiind articolele: „O mare întrunire georgistă" [119], „Intrunirea sindicatelor muncitoreşti" [120], „Desfiinţarea organizaţiilor anarhice — Garda de fier şi Arhanghelul Mihail" [121], „Un congres al vechilor liberali" sau „Agapa averescană". De asemenea, ziarul a organizat periodic anchete sociale, ale căror rezultate au fost cu fidelitate publicate. „Sinucideri — Lipsă de hrană — Mizerie şi jale" este, astfel, titlul unui articol, în care se arăta: „Sărăcia s-a instalat în toate ungherele oraşului nostru fără ca cei în drept să ia cele mai slabe măsuri pentru descătuşarea municipiului din ghearele ei" [122]. Un loc important în coloanele ziarului l-au ocupat ştirile despre nemulţumirile celor exploataţi faţă de măsurile iniţiate de guvern. „Reducerea salariilor", „In jurul agitaţiilor muncitoreşti", „In jurul şomajului din Galaţi", „Muncitorii din Galaţi se agită", sînt numai cîteva din titlurile abordînd situaţia clasei muncitoare. În perioada luptelor din februarie 1933, ziarul a publicat numeroase materiale referitoare la situaţia locală, precum şi măsurile preconizate de guvern. Dar, deşi se pretindea „independent", ziarul „Acţiunea" nu a putut depăşi limitele clasei ale cărei interese le-a apărat — burghezia. In timpul marilor lupte din 1933 ziarul i-a calificat, de exemplu, pe comunişti ca provocatori ai dezordinii [123]. De asemenea, ziarul a căutat să-şi informeze permanent cititorii despre principalele evenimente internaţionale. Comentînd, în articolul „Hitler a cîştigat partida", situaţia din Germania, se arăta că „Hitler, prizonier în mîna cîtorva capitalişti, va termina printr-un final de sinucigaş politic" [124].

Organizaţiile de extremă dreaptă au căutat, la rîndul lor, să-şi susţină activitatea, editînd, în anul 1932, ziarul „Garda", care s-a ridicat de la început împotriva drepturilor şi libertăţilor democratice. Lipsit însă de un sprijin material eficient, ca şi de adeziunea opiniei publice, ziarul şi-a încetat în acelaşi an apariţia.

Un capitol distinct în publicistica gălăţeană l-a ocupat presa muncitorească şi comunistă. În anii crizei, odată cu intensificarea mişcării muncitoreşti, s-a înregistrat şi o activitate editorială sporită. Presa muncitorească şi-a propus, în primul rînd, să propage în rîndurile clasei muncitoare ideologia revoluţionară, în vederea clarificării problemelor concrete pe care le ridica activitatea desfăşurată de propriile organizaţii. Astfel, P.S.D. a reuşit, în anul 1932, să editeze bilunar ziarul „Munca". In editorialul primului număr, intitulat sugestiv: „Rostul nostru", se preciza scopul pentru care urma să militeze publicaţia. Tot în acelaşi număr a fost publicată şi chemarea către săteni, în vederea alegerilor judeţene din 1932 [125], relevîndu-se, cu acest prilej, că poziţia P.S.D. faţă de problema agrară constă în lupta pentru desfiinţarea tuturor rămăşiţelor feudale. Numeroase

[115] Idem, an. I, nr. 2, din 29.VII.1929.
[116] Idem, an. I, nr. 17, din 4.XI.1929.
[117] Idem, an. I, nr. 5, din 19.VIII.1929.
[118] Idem, an. I, nr. 9, din 16.IX.1929.
[119] „Acţiunea", an. II, nr. 168, din 7.I.1931.
[120] Ibidem.
[121] Idem, an. II, nr. 167, din 8.I.1931.
[122] Idem, an. II, nr. 171, din 12.I.1931.
[123] Idem, an. IV, din 19.II.1933.
[124] Idem, an. IV, din 8.III.1933.
[125] „Munca", an. I, nr. 1, din 1.XII.1932.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

articole au fost dedicate, firește, situației proletariatului din Galați, făcîndu-se o profundă analiză a condițiilor de muncă și a situației șomerilor [126].

Alături de „Munca", în 1932 au mai fost editate ziarele: „Libertatea — organ politic muncitoresc" și „Tinerimea muncitoare C.F.R.", revistă de literatură, știință, teatru, versuri și sport. „Libertatea", se arăta în editorialul primului număr, va fi „un organ de exactă informație muncitorească, un organ de luptă nesovăitoare pentru interesele de clasă ale muncitorimii și tuturor păturilor exploatate de capitalism. În sînul clasei muncitoare vom lupta pentru înfăptuirea Frontului Unic, peste capul tuturor celor interesați în menținerea domniei burgheze" [127]. Ca urmare, în paginile sale au fost publicate articole ca: „Front în jurul B.M.T.", „Poporul muncitor și scumpirea vieții", „Camerele de muncă — o înșelăciune". La rîndul său, ziarul „Tinerimea muncitoare C.F.R." [128] s-a preocupat de situația clasei muncitoare de la Atelierele C.F.R.

În anul 1933 au apărut, de asemenea, noi publicații muncitorești: „Luptătorul ceferist" — ziar de fabrică al Atelierelor C.F.R. Galați, și „Drumul celor ce muncesc" — organ al Comitetului local al Ligii Muncii. „Luptătorul ceferist" a publicat anchete muncitorești și informații despre acțiunile de luptă ale clasei muncitoare [129]. „Drumul celor ce muncesc" a inserat în coloanele sale o serie de materiale pe teme social-economice: „Șomerii", „Pe la fabricile textile", precum și un articol care demasca pericolul fascist [130]. În primul număr al ziarului a fost publicat și manifestul-program al Ligii Muncii, în vederea campaniei electorale de la Galați.

Sub directa conducere a comuniștilor, la Galați au apărut, în această perioadă, și două publicații ilegale: „Farul roșu" și „Dunărea roșie". „Farul roșu", organ al P.C. și U.T.C. din Galați, a apărut în perioada 1930—1932. În „Cuvîntul înainte" al numărului din aprilie 1932 se arăta: „«Farul roșu» reapare tocmai cînd lupta lui se simte tot mai mult în sînul clasei muncitoare din Galați, cînd burghezia caută ieșirea din criză pe spinarea maselor producătoare de la orașe și sate. «Farul roșu» este un organ de luptă al maselor trudite din Galați și Covurlui. El are sarcina de a conduce luptele de clasă ale muncitorimii pentru ieșirea revoluționară din criză" [131]. „Dunărea roșie", organul navigatorilor, și-a propus ca obiectiv mobilizarea marinarilor în jurul B.M.T. Ziarul a publicat mai multe articole cu privire la situația din U.R.S.S.: „Cum trăiesc navigatorii în Rusia Sovietică" și „Ce este planul cincinal" [132]. De asemenea, au fost publicate informații despre lupta muncitorilor din transportul fluvial de la Viena, Constanța și firește, Galați [133].

Pusă integral în slujba adevărului, presa muncitorească și comunistă, și-a cîștigat, și la Galați, un mare număr de simpatizanți și susținători. În totală opoziție cu presa burgheză și chiar cu cea „independentă", ea a demascat, fără menajamente, politica de ieșire din criză pe seama celor exploatați, contribuind în mare măsură la intensificarea luptei pentru drepturi și libertăți democratice.

În concluzie, principalele orientări și tendințe ale presei gălățene în perioada crizei economice din 1929—1933 pot fi apreciate ca reflectînd cu fidelitate caracteristicile esențiale ale situației pe care a înregistrat-o, în contextul general, unul din marile orașe portuare ale țării. Serioasele dificultăți economice cu care a fost confruntat potențialul industrial și comercial al orașului, au afectat direct baza materială a unor publicații gălățene, determinînd cîteva falimente elocvente. Mai mult însă decît legătura directă dintre cele două domenii, sugestivă s-a dovedit a fi cea mijlocită de repercusiunile situației economice asupra vieții social-politice. Într-adevăr, gravele implicații de ordin social ale crizei, altăuri de numeroasele restructurări politice desfășurate pe această bază, au provocat o adevărată efervescență a publicisticii gălățene. După cum s-a văzut, fiecare

[126] Idem, an. II, nr. 4, 5, 8.
[127] „Libertatea", an. I, nr. 1, 1932.
[128] „Tinerimea muncitoare C.F.R.", an. I, nr. 11 din 30.VII.1932.
[129] Titu Georgescu și Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă*, București, Editura științifică, 1963, p. 208.
[130] „Drumul celor ce muncesc", an. I, nr. 1, din 1933.
[131] „Farul roșu", an. I, din aprilie 1932.
[132] „Dunărea roșie", din mai 1932.
[133] Idem, din august 1932.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

organizație politică a căutat să-și aducă la cunoștința publicului programul propriu prin intermediul ziarelor. În același timp, alături de oficioasele vechilor partide au fost fondate publicații noi, menite să propage cu mai multă eficiență ideile de bază ale grupărilor politice pe care le reprezentau, apărîndu-le în fața ofensivei grupărilor potrivnice sau dizidente. Fapt notabil pentru presa gălățeană din această perioadă este însă afirmarea publicațiilor muncitorești și comuniste, atît numeric, cît și calitativ. Remarcabilă, în special, este apariția ziarului de fabrică sau de ramură, pe lîngă cel de partid, ceea ce a constituit un mijloc extrem de eficient în organizarea luptei muncitorilor împotriva patronatului.

În acest fel, experiența cîștigată de presa gălățeană în perioada crizei a fost deosebit de consistentă. S-au verificat, mai mult decît pînă atunci, calitățile de bază ale viabilității unei publicații: bogăția și varietatea materialelor, caracterul critic sau chiar polemic al comentariilor și rezonanța pozițiilor politico-ideologice în rîndul maselor de cititori. Deși în anii următori numărul ziarelor va scădea treptat, experiența cîștigată își va pune amprenta asupra presei gălățene, care va deveni mai interesantă, va publica articole de o calitate superioară, integrîndu-se organic în peisajul publicisticii românești interbelice.

ASPECTS DE LA CRISE ÉCONOMIQUE DE 1929—1933 À GALATZ ET LA PRESSE LOCALE.

RÉSUMÉ

L'auteur expose l'évolution de la presse de Galatz durant la période 1929—1933, par rapport aux principales conséquences de la crise économique dans ce grand port danubien.

Après avoir sommairement décrit l'impasse dans laquelle s'est trouvé Galatz après le déclenchement de la crise, aggravée par le fait que l'activité du port a été considérablement réduite, l'auteur retrace les traits caractéristiques des implications sociales-économiques sur le plan local, notamment les transformations intérieures des anciens partis politiques, l'apparition dans leur sein de nombreuses dissidences, le progrès des groupements d'extrême droite. En même temps le mouvement révolutionnaire a pris un remarquable essor à Galatz, où il y avait plus de 7.000 ouvriers et où le Parti Communiste Roumain, le Parti Socialiste et les syndicats avaient une vieille tradition. Le mouvement ouvrier à Galatz, dynamisé par l'activité des cellules du parti, a atteint son apogée en février 1933, lorsque la grève des cheminots a entraîné à la lutte presque tout le prolétariat de la ville.

L'auteur passe ensuite en revue les publications périodiques locales, dans lesquelles se reflètent les nouveaux aspects de la vie économique et sociale-politique. Quoique quelques journaux aient cessé de paraître, notamment le journal „Galațiu" qui existait depuis 1882, de nombreux nouveaux journaux ont été publiés. En 1931, le nombre total des publications périodiques, à Galatz, a été de 31, dans cette ville qui comptait alors 100.000 habitants. Cet accroissement a eu lieu surtout à cause de l'importance accordée à la presse par les groupements politiques locaux. Chacun de ces groupements s'efforçait d'avoir son propre journal pour pouvoir, par la propagande qui y était faite, accroître le nombre de ses adhérents. Les meilleurs résultats furent obtenus par le parti national-libéral qui a eu à sa disposition trois journaux: „Tribuna liberală" (La tribune libérale) (1900), „Voința liberală" (La volonté libérale) (1928) et „Izbînda liberală" (La victoire libérale) (1930).

Significatives, dans cette période, ont été aussi les manifestations de la presse „indépendante", représentée par un nombre accru de journaux, dont quelques-uns s'efforcèrent d'imiter les grands quotidiens de Bucarest, notamment „Vocea Galaților" (La voix de Galatz) (1919), „Opinia Galaților" (L'opinion de Galatz) (1929) et „Acțiunea" (L'action) (1930).

Une grande importance a eu la presse socialiste et communiste, légale et illégale. Notamment il convient de signaler la réapparition du journal „Munca" (Le travail) (1932), organe du Parti Socialiste. Ont été publiés alors temporairement des journaux par les ouvriers de certains secteurs, tels que „Luptătorul ceferist" (Le cheminot combattant) (1933) et „Drumul celor ce muncesc" (Le chemin de ceux qui travaillent) (1933). Ces journaux ont eu la mission de faire connaître le programme du Parti Communiste Roumain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ECOURI INTERNAȚIONALE ALE INSTAURĂRII NAZISMULUI LA PUTERE (30 IANUARIE 1933)

DE

NICOLAE DASCĂLU

În perspectiva istoriei, numirea lui Hitler în funcția de cancelar al Germaniei, în fruntea unui cabinet în care alături de lider se mai aflau doar doi naziști, a însemnat de fapt acapararea puterii de către Partidul Național Socialist. Aceasta a dus la sfîrșitul regimului parlamentar, la începuturile dictaturii naziste așadar, pe plan intern, iar pe plan internațional la declanșarea unei lungi serii de acțiuni de forță ce vor culmina cu declanșarea celui de-al doilea război mondial. O succesiune de fapte, ce nu au întîrziat prea mult, a dovedit că formarea guvernului Hitler la 30 ianuarie 1933 nu a fost o simplă soluție a unei crize ministeriale, ci un fapt cu caracter de excepție prin gravele consecințe pe care le-a avut pe plan intern și internațional.

Se ridică însă întrebarea: cum au apreciat contemporanii evenimentului constituirea cabinetului condus de liderul nazist, sau, cu alte cuvinte, dacă oamenii epocii au sesizat ori nu semnificația profundă a zilei de 30 ianuarie 1933? Întrebarea nu este lipsită de temei, deoarece Partidul Național Socialist, prin doctrină și metode de acțiune, și-a dobîndit o tristă faimă care, mai ales după 1929, a depășit hotarele Germaniei și ar fi justificat cele mai sumbre pronosticuri chiar dacă, pentru moment, doar trei naziști au intrat în guvern. Studiul de față va încerca să dea un răspuns la întrebarea pusă mai sus, în baza analizei presei din diverse state, ca și a unor documente de arhivă. Cele două categorii de izvoare pot să ne ofere, în urma unei analize critice, o imagine sugestivă a modului în care contemporanii au apreciat și evaluat ponderea unui cabinet german condus de Adolf Hitler.

Trebuie subliniat faptul că ascensiunea și instaurarea nazismului la putere a făcut obiectul a numeroase lucrări științifice [1]. Într-o seamă de volume sînt surprinse parțial și ecouri internaționale ale ascensiunii și instaurării nazismului la putere. Asemenea analize privesc, de regulă, doar situația dintr-o țară dată și în contextul unei analize mai largi. Astfel, atitudinea opiniei publice britanice față de formarea guvernului Hitler este reconstituită de Brigitte Granzow în lucrarea: *A Miror of Nazism. British Opinion and the Emergence of Hitler, 1929—1933* [2]. Autoarea consacră cîteva pagini din această lucrare și analizei comentariilor principalelor ziare britanice în legătură cu numirea liderului nazist în fruntea guvernului german. Încadrînd rezultatele acestei investigații în curentul mai larg, european, Brigitte Granzow apreciază că evenimentul în cauză a avut ecouri slabe în afara Germaniei [3]. O analiză mai nuanțată a poziției presei engleze este întreprinsă de Rolf Kieser în volumul său consacrat politicii britanice de conciliere și ascensiunii celui de-al

---

[1] Vezi în special: Dietrich Orlow, *The History of the Nazi Party, 1919—1933*, University of Pittsburg Press, Pittsburg, 1969, 338 p.; H. A. Turner, *Faschismus und Kapitalismus in Deutschland*, Vandenhoeck, Göttingen, 1972, 185 p.; E. B. Wheaton, *Prelude to Calamity: The Nazi Revolution, 1933—1935*, Doubleday, New York, 1968, p. 93—148; W. S. Allen, *The Nazi Seizure of Power. The Experience of a Single German Town, 1930—1935*, Quadrangle Books, Chicago, 1965, 345 p.; J. Noakes, *The Nazi Party in Lower Saxonia, 1921—1933*, Oxford University Press, Oxford, 1971, 276 p.; G. Pridham, *Hitler's Rise to Power. The Nazi Movement in Bavaria, 1923—1933*, Hart Davis, London, 1973, 380 p.

[2] Brigitte Granzow, *A Miror of Nazism. British Opinion and the Emergence of Hitler, 1929—1933*, Victor Gollancz, London, 1964, 246 p.

[3] *Ibidem*, p. 213—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Treilea Reich în optica presei din Marea Britanie [4]. Pentru completa înțelegere a imaginii engleze despre instalarea lui Hitler în funcția de cancelar, în chip necesar trebuie consultate documentele diplomatice publicate în seria *Documents on British Foreign Policy* [5].

Foarte utilă pentru cunoașterea reacției francezilor la știrea formării guvernului Hitler este lucrarea lui Adolf Kimmel, *Der Aufstieg des Nazionalsozialismus im Spiegel der französischen Presse, 1930—1933*. În opoziție cu teza Brigittei Granzow, Kimmel deduce din analiza întreprinsă că presa franceză a acordat toată importanța formării cabinetului Hitler, chiar dacă, într-o egală măsură, a fost comentată și constituirea cabinetului Daladier, la 31 ianuarie 1933 [6].

De un mare interes științific este cunoașterea ecourilor evenimentului analizat în Italia. Deși, la ora actuală, nu există o lucrare specială pe această temă, aspecte ale atitudinii oficiale a Italiei fasciste sînt surprinse de Fulvio d'Amonjo și Esmonde Robertson [7], iar cele ale raporturilor dintre fascismul italian și nazism, personal dintre Hitler și Mussolini, de către Renzo de Felice, mai ales prin prisma misiunii maiorului Giuseppe Renzetti, trimisul personal al Ducelui pe lîngă Partidul Național Socialist [8]. Rapoartele maiorului Renzetti către Mussolini, și în special cele două din 31 ianuarie 1933 au fost publicate parțial de către Renzo de Felice care a omis, din documentele editate, adnotările făcute pe text, probabil chiar de către Duce, așa cum reiese din compararea cu copiile aflate la Arhivele Naționale din Washington [9].

Din precizările de mai sus reiese că, în afara situației privind Marea Britanie, Franța și parțial Italia, ecourile internaționale ale formării guvernului Hitler nu au fost analizate. De aici și necesitatea unor investigații de genul celei pe care o vom întreprinde. În ce ne privește, vom încerca a depista aceste ecouri pe două planuri care, deși inegale ca pondere și valoare, vor putea oferi, privite în conexiune, elemente convergente pentru un tablou de ansamblu. Anume, pe de o parte vom reconstitui optica oficială a unui stat, respectiv modul în care documentele diplomatice, civile sau militare, ale diverselor departamente ale Statelor Unite ale Americii au surprins și consemnat evenimentul instaurării nazismului la putere. Pentru aceasta, vom prezenta documente de arhivă, cele de origine militară fiind inedite, atît pentru valoarea lor de surse cît și pentru faptul că nu a existat și nici nu putea exista, mai ales din cauza izolaționismului, o exprimare oficială publică a atitudinii guvernului S.U.A. față de un guvern nazist. Dealtfel, nici un cabinet din lume nu a adoptat, în mod deschis, declarații în care să fie definită o poziție oficială față de numirea lui Hitler în fruntea guvernului. În acest sens este semnificativ faptul că Mussolini a transmis felicitările sale lui Hitler prin trimisul său personal, maiorul Renzetti, și nu prin ambasadorul Italiei la Berlin. Pe de altă parte, vom analiza comentariile unora dintre ziarele mai importante ce apăreau în diverse state în ce privește constituirea guvernului Hitler.

În funcție de cele două direcții fundamentale mai sus enunțate, vom utiliza două categorii de surse: documente de arhivă americane și presa din diverse state. Documentele folosite provin mai ales din sursă diplomatică, fiind depozitate la Arhivele Naționale din Washington (State Department, Diplomatic Papers, 1919—1945, record group 59). La acestea se adaugă o seamă de documente militare, aparținînd fondului de arhivă al Ministerului de Război (War Department, General Staff, Military Intelligence Division, Decimal file 1917—1941, record group 165) sau fondului Marinei de Război (Navy, Naval

---

[4] Rolf Kieser, *Englands Appeasementpolitik und der Aufstieg des Dritten Reichs im Spiegel der britische Presse*, P. Keller Verlag, Winterhur, 1964, p. 9—14.

[5] *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939*, Second Series, vol. IV, H.M.S.O., London, 1950, p. 383—481.

[6] Adolf Kimmel, *Der Aufstieg des Nazionalsozialismus im Spiegel der französischen Presse, 1930—1933*, H. Bouvier, Bonn, 1969, p. 131—160.

[7] Fulvio D'Amojo, *Declino e prima crisi dell'Europa di Versailles. Studia sulla diplomatzia italiana ed europea, 1931—1933*, A. Giuffre, Milano, 1967, p. 213—220; E. M. Robertson, *Mussolini as Empire Builder. Europe and Africa, 1932—1936*, The Macmillan Press, London, 1977, p. 36 sq.

[8] Renzo de Felice, *Mussolini e Hitler. I rapporti segreti, 1922—1933*, Le Monnier, Firenze, 1975, 315 p.

[9] National Archives of the United States of America, Washington, D. C., (mai departe National Archives), Microcopy T-586, rola 491, dosarul *Relations between Fascist and Nazi Party*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Intelligence, decimal file, 1886—1939, record group 38). Documentele din această sursă, în bună parte inedite, ne permit a descifra ecourile evenimentului din 30 ianuarie 1933 din Germania în diverse state așa cum l-au consemnat diplomații Statelor Unite. Într-adevăr, o seamă de sinteze elaborate de serviciile diplomatice americane din diverse țări, ca o nouă dovadă a interesului pentru situația din Germania, dezvăluie, mai ales atitudinea presei din statele respective față de instaurarea nazismului la putere. Vom utiliza asemenea rapoarte în ceea ce privește următoarele state: Austria, Cehoslovacia, Franța, Italia, Olanda, Polonia și Spania. O seamă de documente diplomatice românești, conservate în arhiva Ministerului Afacerilor Externe (fondul 71, Germania), ne oferă date suplimentare privind situația din Franța precum și o apreciere a atitudinii ziarelor engleze.

Presa, așa cum este bine știut, constituie pentru societatea contemporană un important mijloc de informare, dar și de educare, de cunoaștere a opiniei publice. Istoricul francez J.—B. Duroselle are perfectă dreptate cînd afirmă că studiul presei duce, în primul rînd, la cunoașterea opiniei unei elite. Este corectă și afirmația că unele ziare, încercînd a place cititorilor, le reproduc unele opinii. Pe de altă parte, dacă ziarele sînt un mijloc de reflectare a unor tendințe ale opiniei publice, tot ele sînt în măsură de a-i educa pe cititori, de a le influența părerile. Expresie a opiniei publice, cu caracteristicile menționate, ziarele sînt și un instrument de propagandă aflat adesea sub controlul unor grupe de presiune. Analiza presei existente la un moment dat, susține istoricul francez, permite distingerea unor curente ale opiniei publice, dar nu dă o imagine completă a forței curentului respectiv chiar dacă se cunoaște tirajul periodicelor în cauză [10].

Prin prisma acestor aprecieri, cu care sîntem de acord în bună parte, considerăm că studiul presei din diverse state, cunoscută fiind și orientarea politică a respectivelor periodice, poate duce la concluzii interesante. Pentru subiectul pe care-l analizăm, anume ecourile internaționale ale instaurării nazismului la putere, vom trece în revistă sintetic, opiniile exprimate în unele ziare din 13 state: Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Italia, Marea Britanie, Olanda, Polonia, România, Spania, Ungaria și Uniunea Sovietică. În final vom încerca a distinge eventuale poziții și orientări comune exprimate în periodice din aceste țări.

Vom începe analiza propriu-zisă prin reconstituirea *opticii oficiale a Statelor Unite ale Americii privind formarea guvernului Hitler la 30 ianuarie 1933*. Trebuie subliniat faptul că diplomații americani au urmărit de la bun început activitatea Partidului Național Socialist condus de Hitler. Cu toate acestea, pînă în 1929, cînd începe de fapt etapa de avînt a mișcării naziste, atenția diplomaților americani nu a fost cu totul specială și nu a fost lipsită de confuzii. Unul dintre primele rapoarte diplomatice americane privind nazismul se referă la situația politică generală din Bavaria în anul 1922 [11]. Semnatarul documentului, viceconsulul R. D. Murphy, informa Departamentul de Stat că partidul nazist a fost fondat de către Hitler care menține asupra lui atenția prin agitația pe care o desfășoară, deși platforma politică pe care o promovează este „antiorice", iar accentul este pus pe antisemitism. Hitler, afirmă diplomatul american, „... în general nu a fost luat în serios pînă în momentul în care, luat de valul de nemulțumiri, politice și economice, de mizerie, oamenii au început să privească la el ca la unul care a fost întotdeauna de partea lor..." [12]. R. D. Murphy considera că adepții partidului nazist provin mai ales din cercurile cu tendințe anticomuniste și antisemite și că nu este lipsit nici sprijinul financiar al industriașilor [13].

Numeroase documente americane au analizat „mult trîmbițatul puci" nazist din 8 noiembrie 1923. Acesta este calificat ca o aventură lipsită de orice perspectivă [14]. Un in-

---

[10] J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, P.U.F., Paris, 1964, p. 227—230; vezi și Bernard Voyenne, *La presse dans la société contemporaine*, P.U.F., Paris, 1962, 433 p.

[11] National Archives, Military Intelligence Division, American Consulate München, report no. 250, January 16, 1923, subject: *Bavarian Polical Review of 1922, 7 f.*, R. D. Murphy (cota 2657-B-624).

[12] *Ibidem*, f. 4.

[13] *Ibidem*, f. 5.

[14] *Ibidem*, G-2 report, no. 4924, November 13, 1923, from Germany, subject: *Hitler revolt in Munich*, 3 f., f. s. (2657-B-651); *Ibidem*, Cable no. 199, from the American Ambassador at Berlin, November 9, 1923, 2, f., copie, f. s. (2657-B-624); *Ibidem*, Munich, May 20, 1925, American consulto Secretary of State, f. 11—18, subject: *An appreciation of the evolution of the patriotic societies in Bavaria* (2657-B-641/27).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teres real pentru nazism şi pentru Hitler se remarcă la diplomaţii americani după 1929, deci odată cu începutul fazei finale a drumului spre putere. Din seria de documente pe această temă se cere a fi menţionat raportul informativ al ataşatului militar american la Berlin, datat 17 ianuarie 1929 şi intitulat „Aşa numiţii fascişti germani". Semnatarul, colonelul E. Carpenter, analizează doctrina nazistă, poziţia Partidului Naţional Socialist în viaţa politică a Germaniei şi apreciază în concluzie, în mod surprinzător, că între nazişti şi fasciştii italieni nu există nici o posibilitate pentru stabilirea unor legături directe [15]. Dealtfel, programul partidului nazist în forma din 1928 a fost înaintat Departamentului de Stat la începutul anului 1929 fără nici un comentariu din partea celor care-şi desfăşurau activitatea în Germania [16].

Un alt document care trebuie citat este un memorandum de lucru înaintat la 4 iunie 1932 de către şeful diviziei pentru probleme vest-europene, secretarului de stat. În acest document, se aprecia că există posibilitatea serioasă ca în anul următor, 1933, în Germania să se restaureze monarhia. Guvernul von Papen era sprijinit de marii industriaşi, care, se estima în document, nu-l doreau pe Hitler în fruntea guvernului. Iar dacă totuşi partidul nazist va ajunge la putere, în postul de cancelar nu se va afla liderul acestui partid deoarece „.... Hitler era greu de controlat" [17]. După numai două zile, la 6 iunie 1932, într-o convorbire cu sub-secretarul de stat Castle, ambasadorul Germaniei la Washington afirma că nu există nici o şansă ca monarhia germană să renască, dar că Hitler nu dorea a avea întreaga putere, fiind dispus a participa la un guvern în alianţă cu naţionaliştii [18].

Numirea lui Hitler în postul de cancelar al Germaniei a fost o surpriză pentru diplomaţii americani acreditaţi la Berlin. La sfîrşitul lunii ianuarie 1933, ambasadorul Sackett şi însărcinatul cu afaceri C. Gordon se aflau în afara Germaniei considerînd că poziţia lui Schleicher era solidă în fruntea guvernului. Rezolvarea problemelor curente ale ambasadei a fost încredinţată primului secretar, Alfred W. Kliefoth. Un ultim raport trimis Departamentului de Stat de către C. Gordon, înainte de a părăsi temporar Germania, s-a referit la întrevederea Hitler—von Papen ce a avut loc în casa bancherului Kurt von Schröder din Köln. La reuniune, ce s-a convocat din iniţiativa lui Hitler, s-au discutat şi dificultăţile financiare ale partidului nazist care avea în momentul respectiv o datorie de 12 milioane de mărci. În aprecierea diplomatului american discuţia a reliefat teama lui Hitler pentru noi alegeri, în condiţiile în care dizidenţa lui Strasser a slăbit poziţiile naziştilor [19].

Zvonuri despre unele intrigi îndreptate împotriva cabinetului Schleicher au ajuns curînd şi la ambasada americană. În rapoartele către Departamentul de Stat Klieforth menţiona acţiunea de subminare dusă de Hitler şi dublul joc al lui Hugenberg care negocia în paralel cu liderul nazist şi cu cancelarul în exerciţiu. La acestea era asociat şi von Papen, evident împotriva lui Schleicher, încercînd a-l influenţa pe Hindenburg de a cere un vot de neîncredere în guvern [20]. Acţiunea lui von Papen a reuşit, Reichstagul nu a acordat votul de încredere, iar mareşalul a refuzat a dizolva forul legislativ, aşa încît guvernul Schleicher e nevoit a demisiona. Von Papen este însărcinat cu sondarea partidelor pentru formarea noului guvern, iar rezultatul acestei operaţii, aprecia primul secretar al ambasadei americane la Berlin, nu putea fi decît un regim dictatorial sau un guvern de coaliţie, în frunte cu Hitler, al forţelor de dreapta [21].

Într-adevăr, în dimineaţa zilei de 30 ianuarie 1933 Hitler era numit cancelar, iar von Papen, vice-cancelar [22]. Imediat după transmiterea acestei informaţii, Kliefoth anunţa

---

[15] *Ibidem*, G-2 report, no. 9942, January 17, 1929, from Military Attache (M. A.), Berlin, 2, f., col. E. Carpenter (2657-B-729).

[16] *Idem*, Office of Naval Intelligence, München, April 13, 1928, *German Nationalist Socialist Party Program*, Adolf Hitler, copie (C-10-M 1583).

[17] *Idem*, State Department File, Memo., Department of State, Division of Western European Affairs, June 4, 1932, Moffat (862.00/2787).

[18] *Ibidem*, Department of State, The undersecretary, June 6, 1932, 3, f., Castle (862.00/2782).

[19] *Ibidem*, American Embassay, Berlin, January 13, 1933, report no. 2125, 8, f., G. Gordon (862.00/2886).

[20] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, January 27, 1933, telegramme no. 9, Kleifoth, 1 f. (862.00/2887).

[21] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, January 28, 1933, telegramme no. 10, 2, f., Kliefoth, 862.00/2888).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Washingtonul că noul guvern german era, prin compoziția sa, o restaurare a „frontului de la Harzburg" și că problema majorității parlamentare o va rezolva probabil prin dezlănțuirea terorii anticomuniste [23]. Această previziune s-a și realizat căci după foarte puțină vreme deputații comuniști din Reichstag au fost îndepărtați cu forța de către naziști [24]. Rolul decisiv în căderea lui Schleicher, și deci în numirea lui Hitler, aprecia Kliefoth într-un raport din 31 ianuarie 1933, l-a avut von Papen [25]. Ambasadorul Sacket, revenit de urgență la Berlin, considera că noul cabinet „...este o stranie coaliție de politicieni extremiști cu puternice divergențe de opinii în ce privește politica socială și economică. Principala forță de coeziune este un șovinism fanatic legat de ura comună împotriva ideilor democratice și a sistemului parlamentar" [26].

Componența cabinetului Hitler, în formula din 30 ianuarie 1933, este analizată și de ataşatul militar american la Berlin. Din respectivul guvern au făcut parte următoarele persoane: Adolf Hitler, cancelar (nazist); Franz von Papen, vice-cancelar și comisar pentru Prusia (pînă în iunie 1932, membru al Partidului centrului, iar din februarie 1933. al Partidului Naționalist — Die Deutschnationale Volkspartei); baron Constantin von Neurath, ministru de externe (naționalist): Wilhelm Frick, ministru de interne (nazist); generallocotenent baron Werner von Blomberg, ministrul Apărării; contele Schwerin von Krosigk, ministrul de finanțe (naționalist); Alfred Hugenberg, ministrul comerțului și al agriculturii (liderul Partidului Naționalist); Franz Seldte, ministrul muncii (liderul „Căștilor de oțel" — Stahlelm); baron von Eltz-Rubenach, ministrul Poștelor și Transporturilor (naționalist); Hermann Göring, ministru fără portofoliu, Comisar al Reichului pentru Aer, ministru de interne, provizoriu, al Prusiei (nazist); dr. A. Gurtner, ministrul Justiției (naționalist); dr. Gereke, Comisar al Reichului pentru șomaj (fără apartenență politică, fost naționalist) [27].

Guvernul Hitler, constituit la 30 ianuarie 1933, era format doar din naziști și naționaliști, iar privit în ansamblu „... poate fi caracterizat ca fiind asemănător în esență cu guvernele care au existat înainte de revoluția din 1918" [28]. Poziția naziștilor, în ciuda ponderei numerice nesemnificative, era importantă căci prin ministerele de Interne al Reichului și al Prusiei aveau controlul asupra forțelor de poliție din întreaga Germanie. Aceasta le permitea să-și consolideze pozițiile și să pornească la realizarea proiectelor lor, bazîndu-se și pe forța formațiunilor para-militare ale căror efective se ridicau deja la aproape o jumătate de milion de oameni [29]. „Este evident — se afirmă în documentul citat — că în formarea cabinetului existent naziștii au acordat importanță doar pentru obținerea acelor poziții care, speră ei, sînt în măsură a le permite să-și mențină puterea..." [30]. Naționaliștii ocupau toate ministerele economice și, în ciuda declarațiilor oficiale, între cele două partide coalizate existau divergențe de opinie, cu caracter politic și economic. Principala contradicție de natură politică era generată de intenția naționaliștilor de a restaura monarhia, în timp ce, foarte evident, Hitler va încerca cu prima ocazie să devină și președinte al Reichului [31].

Pentru moment, obiectivul central era întărirea pozițiilor în Reichstag, ceea ce se va realiza, se aprecia în mai sus citatul document, prin excluderea forțată a deputaților comuniști și social-democrați. După consolidarea politică a naziștilor era de așteptat ruptura

---

[22] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, January 30, 1933, telegramme no. 11, 2, f., Kliefoth (*862.00/2889*); pentru evenimentul din 30 ianuarie 1933 vezi și: H. S. Hegner, *Die Deutsche Reichkanzlei, 1933—1945. Anfang and Endes des Dritten Reiches*, Societar Verlag, Frankfurt a. M., 1959, p. 11—30; *Nationalsozialistische Partei Korespondenz*, folge 310, Blatt 1 ,30. Januar 1933, p. - (Der Führer der national-sozialistischen, Bewegung Kanzler des Reiches).

[23] National Archives, State Department File., American Embassy, Berlin, January 30, 1933, telegramme no. 12, Kliefoth, 2, f. (862.00/2895).
1933, telegramme no. 12, Kliefoth, 2, f. (862.00/2890).

[24] *Ibidem*, Berlin, February 4, 1933, Sackett (862.00/2895).

[25] *Ibidem*, Berlin, January 31, 1933, report no. 2167, 7, f., Kliefoth (862.00/2899); *Ibidem*, report no. 2638, February 3, 1936, f. 1, Dodd (862.00/3570).

[26] *Ibidem*, Berlin, February 13, 1933, report no. 2187, f. 1—2, Sackett (862.00/2914).

[27] *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report, no. 12724, from M. A. Berlin, March 11, 1933, Herbert J. Burgman, subject: *The Hitler Cabinet*, f. 1, (2657-B-756/6).

[28] *Ibidem*, f. 2.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*.

[31] *Ibidem*, f. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu naționaliștii ce se contura deja ca inevitabilă. Măsurile teroriste inițiate de naziști au făcut ca „... pentru moment antinaziștii să poată fi ținuți la respect cu baionetele, dar pînă la urmă ei vor încerca să se elibereze din robie chiar dacă aceasta ar presupune unele pierderi de vieți sau chiar masacre" [32].

Oficialii americani au analizat și cauzele instaurării nazismului la putere. Astfel, într-un raport din 8 august 1933 consulul general al S.U.A. în Germania considera că ascensiunea Partidului Național-Socialist se datora în mare măsură folosirii forței, deci a fricii care s-a născut, și nu entuziasmului maselor largi [33]. În perspectiva a trei ani de regim nazist, succesorul lui Sackett în postul de ambasador, W. Dodd, menționa într-un document din februarie 1936 două elemente care au permis naziștilor să ajungă la putere: 1) fermitatea în acțiune, generată de fanatismul lui Hitler personal; 2) tactica adoptată, ce a permis preluarea puterii pe cale legală, după cum în același mod s-a ajuns și la obținerea controlului asupra întregii Germanii. „Tactica național-socialistă, apreciază ambasadorul american, se caracterizează printr-o mare flexibilitate a metodelor, incluzînd șantajul politic, forța și falsul..." [34]. Unor asemenea elemente li se adaugă, cu toată forța unele situații obiective, și condițiile economice speciale în care a evoluat Germania atinsă de criză [35].

La puțin timp de la numirea lui Hitler în postul de cancelor, diplomații americani acreditați la Berlin au putut evalua corect consecințele evenimentului pentru politica internă și internațională. O parte din acestea, în special orientarea anticomunistă, au fost menționate într-un paragraf anterior. Dealtfel, caracteristicile politicii interne sau externe ale Germaniei naziste erau previzibile dacă se lua în serios, lucru ce nu se realizase pînă în 1933, programul expus în *Mein Kampf*. Într-o analiză făcută acestei lucrări de către consulul S.U.A. la Stuttgart, Leon Dominion, se sublinia că, în fapt, era vorba de reînvierea teoriei supremației forței și dreptului brutalității de a soluționa disputele. Aceasta constituia un pericol nu numai pentru Europa, ci și pentru Statele Unite. Pe plan intern antisemitismul și antiliberalismul „... care împregnează fiecare pagină din cartea cancelarului au fost transformate în terorism politic care a umplut într-o asemenea măsură închisorile încît a fost necesară organizarea unor lagăre de concentrare pentru prizonierii politici, în întreaga Germanie" [36]. În legătură cu lagărele de concentrare a căror existență a fost așadar cunoscută de la bun început, ignorîndu-se pentru moment caracterul real al acestora, într-un raport din 13 decembrie 1933 se aprecia că în Germania existau deja, la data respectivă, 20 000 de prizonieri politici [37].

Un partid a cărui doctrină se baza pe principii care negau dreptatea și legalitatea, estima consulul american, partid care recurgea la forță și violență, nu se putea menține la putere decît printr-o teroare permanentă. Cum *Mein Kampf* releva gîndurile intime ale lui Hitler, cartea trebuia citită în acest spirit și putea duce la înțelegerea gravității situației europene [38]. În special în baza recurgerii la terorism, același consul, Leon Dominion, stabilea o seamă de similitudini între fascismul italian și nazism, așadar un pas înainte față de aprecierea cuprinsă în raportul citat anterior, al atașatului militar al S.U.A. la Berlin datat 17 ianuarie 1929 [39]. Din punctul de vedere american, o evaluare sugestivă privind consecințele interne ale instaurării nazismului la putere aparține ambasadorului W. Dodd. Acesta, în iulie 1934, sub influența directă a represaliilor sîngeroase care au constituit „Noaptea cuțitelor lungi" (așa numitul puci al lui Röhm) mărturisea secretarului de stat

[32] *Ibidem*, f. 5—6.

[33] *Ibidem*, American General Consultat, Berlin, August 8, 1933, report no. 1485, 5, f., Messesmith (862.00/3071).

[34] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, February 11, 1936, report no. 2660, enclosure no. 1, f. 1, W. Dodd (862.00/3576).

[35] National Archives, Office of Naval Intelligence, American Embassy, Berlin, May 24, 1933, report no. 2431, f. 1—3, A. Gordon (C-10-M/15209-K).

[36] *Ibidem*, American Consulate, Stuttgart, May 19, 1933, report no. 1046, f. 2, Leon Dominion (C-10-M/15209/K).

[37] *Idem*, State Department File, American Embassy, Berlin, December 13, 1933, report no. 349, f. 1, C. White (862.00/3170).

[38] *Idem*, Office of Naval Intelligence, American Consultate, Stuttgart, May 19, 1933, report no. 1046, citat, f. 4—5.

[39] *Idem*, State Department File, American Consulate, Stuttgart, February 21, 1933, report no. 899, 10 f., L. Dominion (862.00/2924).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hull că nimic nu este mai depresiv decît a vedea țara lui Goethe și Beethoven revenind la barbarismul Angliei Stuarților și al Franței Burbonilor [40].

Efectele internaționale ale preluării puterii de către naziști au fost, în bună parte, corect estimate de către diplomații americani. Astfel, s-a accentuat că pentru moment atenția lui Hitler se va orienta predominant spre soluționarea problemelor de ordin intern, ceea ce s-a și întîmplat. Pe de altă parte, s-a apreciat, cît se poate de corect, că „... efectul imediat al instalării naziștilor la putere a fost precipitarea celei mai serioase crize de după război, în afacerile europene" [41]. Încordarea raporturilor Reichului cu unele state europene era în măsură să afecteze și interesele Statelor Unite avînd în vedere marile investiții americane în economia germană și cunoscînd faptul că prin reparațiile germane se asigura plata datoriilor de război ale multor state europene. De aici și interesul economic al S.U.A. de a vedea Germania refăcută economic, dar și pericolul politic al unei asemenea situații [42]. „Succesul politicii de violență a Germaniei național-socialiste — considera consulul Leon Dominion în documentul deja citat — va constitui în ultimă instanță, poate chiar imediat, un pericol pentru prosperitatea Statelor Unite. Reînvierea intențiilor germane de a domina Europa prin violență este doar preludiul planurilor de control mondial care în îngustimea lor includ credința în posibilitatea dominației emisferei vestice" [43]. Pe de altă parte, proiectele megalomanice ale lui de-al Treilea Reich vor duce la continuarea haosului economic, existent în Europa din 1920, fapt care va afecta și interesele exportatorilor americani [44]. Elementele menționate reflectau pe deplin efectele contradictorii ale instaurării nazismului la putere asupra intereselor politice și economice ale Statelor Unite ale Americii.

Așadar, documentele citate arată clar că diplomații au sesizat pericolul prezentat de naziștii aflați la putere chiar pentru securitatea națională a S.U.A., în sensul larg al doctrinei Monroe, cît și în ce privește interesele economice americane. Pentru înțelegerea completă a poziției S.U.A. față de instaurarea nazismului la putere este necesară menționarea cîtorva aspecte ale atitudinii opiniei publice americane. Mai mult ca oricare altă latură a politicii naziste, antisemitismul violent al Partidului Național-Socialist a generat puternice resentimente antinaziste în rîndul americanilor. Presa din Statele Unite a criticat permanent politica nazistă antisemită și a informat mereu opinia publică despre diversele manifestări antinaziste [45]. Cîteva acțiuni de acest gen, deși ulterioare cronologic evenimentului investigat de noi, pot fi citate ca fiind ilustrative pentru starea de spirit a americanului de rînd față de cel de-al Treilea Reich. Astfel, în noiembrie 1933 ambasadorul german la Washington solicita Departamentului de Stat suspendarea filmului „The Mad Dog of Europe" (Cîinele turbat al Europei), film care, evident, se referea la Hitler [46]. La 24 februarie 1934 Secretarul de stat era informat despre organizarea, pentru ziua de 7 martie a aceluiași an, a unei mari demonstrații antinaziste în Madison Square Garden, din New York, sub lozinca: „Procesul civilizației împotriva lui Hitler" (The case of civilisation versus Hitler) [47]. Asemenea acțiuni au generat protestul oficial al guvernului nazist. De exemplu, la 8 martie 1934, guvernul german transmitea celui american un Memorandum de protest împotriva propagandei antinaziste desfășurate în Statele Unite ale Americii [48].

---

[40] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, July 14, 1934, telegramme no. 142, 2, f., E. Dodd (862.00/3307).

[41] *Ibidem*, Berlin, February 20, 1933, report no. 2204, 5, f., A. W. Kliefoth (862.00/66); *Idem*, Office of Naval Intelligence, Estimate as of 27 March 1933: *German influence in the World situation, particulary in reference to the United States*, f. s., f. 13 (C-10-J/20533).

[42] *Ibidem*, f. 14.

[43] *Ibidem*, American Consulate, Stuttgart, May 19, 1933, report no. 1046, citat, f. 2.

[44] *Ibidem*.

[45] Arhivele Statului, fond Ministerul Propagandei Naționale, presa externă, dosar 442, f. 35—39, Legația României, Washington, Serviciul presei, nr. 16, 27 martie 1933, f. s.

[46] National Archives, State Department File, Memorandum, November 23, 1933, 1, f., Phillips (862.002/Hitler/7).

[47] *Ibidem*, Department of State, Division of International Conferences and Protocol, February 24, 1934, Mr. Southgath to Dunn, 8 f. (862.002/Hitler/12).

[48] *Ibidem*, American Embassy, Berlin, March 8, 1934, 12, f., Dodd (862.002/Hitler/34).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din aprecierile americane nu au lipsit nici caracterizări privind personalitatea lui Hitler. Într-o scrisoare confidențială din octombrie 1933, adresată de consulul general Messersmith, aflat atunci într-o scurtă vizită la Viena, subsecretarului de stat Phillips, se punea accent pe capacitățile intelectuale mediocre ale liderului nazist. Diplomatul american aprecia că principala calitate a lui Hitler era „un oarecare simț politic" care-i ghida toate acțiunile. Mintal însă, Hitler era un caz patologic, fiind întotdeauna dificil de știut cum va reacționa într-o situație dată[49]. Dealtfel, în primele luni ale guvernării naziste chiar Mussolini avea păreri foarte proaste despre liderii celui de-al Treilea Reich. Într-o convorbire cu ambasadorul englez la Roma, reprodusă de colegul său american, Long, Ducele a afirmat în octombrie 1933 că este teribil de greu de lucrat cu persoane ca „visătorul" de Hitler sau cu „fostul locatar al unui azil de lunatici", Göring; ambii, declara Mussolini, erau iresponsabili și cu o mentalitate de anormali[50]. Caracterul lui Mussolini fiind cel cunoscut și adăugînd și încordarea din relațiile germano-italiene din 1933 în problema Austriei, avem explicații ale afirmațiilor de mai sus. Totuși, aprecierea nu este lipsită de un oarecare interes istoric.

Am trecut în revistă, așadar, cîteva aspecte ale opticii diplomaților civili sau militari ai S.U.A. referitor la instaurarea nazismului la putere. În acest sens cîteva concluzii se desprind cu claritate: 1) numirea lui Hitler în postul de cancelar a fost prevăzută de diplomații americani; 2) aceștia au fost însă surprinși de momentul în sine în care naziștii au ajuns la putere; dovada cea mai clară este absența de la Berlin, la sfîrșitul lunii ianuarie 1933, a ambasadorului și a consilierului politic american, Sackett, respectiv Gordon; 3) la modul general, ceea ce desigur că nu exclude o seamă de aprecieri eronate, semnificația instaurării nazismului la conducerea Germaniei a fost corect evaluată atît în ceea ce privește consecințele interne cît și pe cele internaționale.

Este cît se poate de interesant de urmărit aprecierile formulate pe marginea numirii liderului nazist la conducerea Germaniei la un alt nivel, anume în presa epocii. Trecerea în revistă a opiniilor formulate în ziare din 13 state (Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Elveția, Franța, Italia, Marea Britanie, Olanda, Polonia, România, Spania, Ungaria, U.R.S.S.) ne va permite în fapt a constata doar existența cîtorva teze fundamentale. Acestea, cu unele variante, vor fi întîlnite în mai toate țările. Ca în orice problemă politică, atitudinea periodicelor reflectînd orientarea lor, în toate cazurile posibile vom menționa poziția lor în constelația vieții politice din țara respectivă.

În mod firesc, multe din comentariile presei internaționale au avut ca punct de plecare informațiile lansate de presa germană; aceasta din urmă a analizat pe larg, în edițiile de la începutul lunii februarie 1933, formarea noului cabinet german. Ca urmare nu poate fi lipsită de interes prezentarea formei originale a acelor teze ce vor fi preluate din periodicele germane de către ziare din alte state.

Organul de presă al Centrului, „Germania", avertiza că atitudinea partidului ale cărui interese le promova (Die Deutsche Zentrumpartei) va fi foarte rece față de noul cabinet și că partidul în cauză nu are nici o răspundere pentru evenimentele care vor urma. „Ceea ce s-a înfăptuit acum — se afirma în editorialul ediției din 31 ianuarie 1933 a ziarului „Germania" — nu este soluția care să poată netezi poporului nostru, aflat în mizerie și dezbinat în lupte, calea spre ieșirea din criză..."[51]. „Vorwarts", oficiosul social-democraților (Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands) publica declarația că noul guvern va întîmpina cea mai cruntă opoziție din partea maselor muncitoare care vor trebui să-și unească forțele. Același ziar milita pentru „frontul muncitorilor" care să se opună frontului de la Harzburg, al naționaliștilor; se făcea apel la încetarea neînțelegerilor dintre diversele grupări ale proletariatului german ce era chemat a forma „...un bloc de oțel, ofensiv și defensiv". Iar ediția din 3 februarie 1933 a ziarului „Vorwarts" se deschidea cu titlul „În lături cu voi", adresat cabinetului Hitler[52].

„Kolnische Volkszeitung", cotidianul Partidului populist (Die Deutsche Volkspartei) numea noul guvern un cabinet al contradicțiilor, ce nu putea realiza ideea unirii forțelor politice naționale deoarece Centrul a fost exclus din negocieri doar pentru că Hugenberg

[49] National Archives, State Department File, American Embassy, Vienne, October 28, 1933, Messersmith to Phillips, 6, f. (862.002/Hitler/5).

[50] *Ibidem*, American Embassy, Rome, October 12, 1933, report no. 109, 5, f., Long (862.002/Hitler/263).

[51] „Germania", Berlin, 31 ianuarie 1933.

[52] „Vorwarts", Berlin, 31 ianuarie și 3 februarie 1933.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dorea a înlătura catolicismul german din viața politică a țării [53]. Dealtfel, atitudinea presei germane liberale față de noul guvern este cît se poate de bine sintetizată de ambasadorul Franței la Berlin care, într-un raport din 1 februarie 1933, aprecia: „Presa liberală are tendința de a se consola cu un prezent care copleșește și cu un viitor care neliniștește, subliniind germenii neînțelegerilor pe care le conține cabinetul" [54]. „Der Tag", în numărul din 31 ianuarie 1933, se întreba cum se va soluționa problema majorității parlamentare, căci naziștii și naționaliștii formau o minoritate față de forțele eventual unite ale celorlalte partide reprezentate în Reichstag [55]. „Local Anzeiger" considera, în ediția din 31 ianuarie, că în pofida sprijinului majorității pentru noul cabinet, acesta avea în spate un număr important de alegători; guvernul nou format reunea, în optica ziarului menționat, toate forțele naționale în cadrul unei politici practice și obiective [56]. „Berliner Borsen Courier" și „Berliner Tageblatt", în numerele din 31 ianuarie 1933, ridicau un semn de întrebare în legătură cu natura garanțiilor date de noul cancelar președintelui Reichului, de vreme ce acesta din urmă a renunțat la vechile scrupule în legătură cu numirea lui Hitler ca șef al guvernului. Un posibil răspuns era chiar plasarea în posturile cheie din guvern a unor cunoscuți politicieni conservatori, membri și în cabinetele anterioare [57]. Teza încadrării lui Hitler cu politicieni conservatori plasați în fruntea ministerelor mai importante este împărtășită și de „Deutsche Allgemeine Zeitung". Acest ziar, în numărul din 31 ianuarie 1933, cuprindea aprecierea că noua coaliție cu naziștii va fi „grea și istovitoare": era vorba, în fapt, de un „salt în întuneric" care trebuia făcut deoarece era o consecință a voinței electoratului german care a făcut din partidul nazist cea mai importantă forță politică a țării. „A-l numi pe Hitler a fost relativ ușor, — aprecia în chip profetic ziarul — mai puțin ușor va fi a-l răsturna" [58].

O parte din aprecierile exprimate în presa germană au avut o circulație internațională, una din căile cele mai evidente de răspîndire a lor fiind realizată prin intermediul ziariștilor străini acreditați în capitala Reichului. O seamă de agenții de știri, cît și unele mari ziare, ca United Press International, Associated Press, „New York Times" sau „London Times", au avut la Berlin corespondenți permanenți sau trimiși speciali. Toți aceștia erau grupați în Verein der Ausländischen Presse ce număra circa 70 membri, în 1933, între care englezii și americanii predominau. Ca urmare a unei decizii luate în unanimitate, Asociația presei străine a adoptat o atitudine critică față de cabinetul Hitler; consecința a fost o lungă serie de articole publicate în presa internațională. Într-un raport din 8 mai 1933 al atașatului militar american la Berlin se aprecia că atitudinea total neamicală a Asociației față de guvernul Hitler deriva din orientarea politică a ziariștilor respectivi și că „... nu într-o mică măsură poziția presei străine a coincis cu a lor, ca urmare a renumelui și influenței acestora" [59].

Numirea lui Hitler ca șef al guvernului german a fost pe larg comentată de presa din *Austria*. În chip firesc, aceasta era o consecință a interesului pentru evenimentele din Germania și a generat entuziasm în cercurile naziste și o considerabilă îngrijorare în rîndurile social-democraților. Publicul larg manifesta însă tendința de a aștepta evenimentele viitoare. Față de acest eveniment, sosit destul de neașteptat chiar pentru cei care l-au prezis, ziarele austriece au adoptat atitudinea dictată de orientarea lor politică. Cele mai multe ziare apreciază că este vorba de un eveniment istoric; unele subliniază ideea că Hitler nu va putea să realizeze programul tipic nazist din cauza alianței cu reacțiunea prusacă și marea industrie pe care a fost nevoit a le accepta pentru a ajunge la putere. Presa socialistă este alarmată de pericolul prezentat de naziști, aflați la putere [60].

„Neue Freie Presse" din 31 ianuarie împărtășea opinia că Hitler nu va putea aduce la îndeplinire programul nazist, fapt evident din simpla cunoaștere a componenței guver-

[53] „Kölnischer Volkszeitung", Koln, 31 ianuarie 1933.

[54] *Documents Diplomatiques Français, 1932—1939*, 1-re série, tome II, Imprimerie Nationale, Paris, 1966, p. 550, documentul nr. 253.

[55] „Der Tag", Berlin, 31 ianuarie 1933.

[56] „Lokal Anzeiger", Berlin, 31 ianuarie 1933.

[57] „Berlin Borsen Courier" și „Berliner Tageblatt", 31 ianuarie 1933.

[58] „Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin, 31 ianuarie 1933.

[59] National Archives, Military Intelligence Division, G-2 report, no. 12817, from M. A. Berlin, May 8, 1933, f. 1, Rowan (2657-B-760/1).

[60] *Idem*, State Department File, United States Embassy, Vienna, Rebruary 3, 1933, report no. 738, f. 1—2, subject: *Austrian reaction to Hitler's appointment as German chancellor*, G. B. Stockton (862.00/2907).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nului și pentru că va avea de rezolvat în primul rînd problema șomajului. „Tagblatt" considera că alianța nazismului cu alte forțe politice conservatoare îl va obliga pe Hitler să renunțe la specificul doctrinei naziste. „Reichpost", din 1 februarie 1933, exprima convingerea că Hindenburg a cerut lui Hitler unele garanții înainte de a-l numi cancelar. Cotidianul social-democrat „Arbeiter Zeitung" califica cabinetul Hitler ca for al celor mai notorii reacționari germani [61].

Presa din *Bulgaria* a comentat de asemenea numirea liderului nazist în fruntea guvernului. Ziarul „Slovo" (centru-dreapta), în ediția din 31 ianuarie 1933, aprecia că evenimentul este de o importanță mondială, pentru Germania el însemnînd începutul unei noi ere. Hitler a ajuns la putere, se afirma în același periodic, pentru că mișcarea nazistă devenise un pericol prea mare pentru aparatul de stat așa încît putea fi controlată și „îmblînzită" doar prin oferirea guvernării. Prin acceptarea postului de cancelar, „... Hitler devine un tigru cu ghiarele tăiate și cu dinții pilițți, stînd de pază în fața monumentelor lui Friedrich cel Mare și Bismarck" [62].

În *Cehoslovacia* instaurarea nazismului la putere a generat largi comentarii. Atitudinea guvernului a fost reflectată în articolele din semioficiosul „Prager Presse" în care se afirma că „... Hindenburg l-a legat de mîini pe Hitler cînd a numit în noul cabinet pe von Papen și von Blomberg. Ca urmare Hitler nu va fi în măsură să aplice programul Partidului Național-Socialist" [63]. În chip surprinzător, aceeași opinie era îmbrățișată și de unele ziare ale minorității germane din Cehoslovacia. De pildă „Deutsche Landpost", organul Ligii agrare germane și chiar „Bohemia", de orientare nazistă, au mers pe linia menționată. „Narodny Listy", național-democrat, estima că numirea lui Hitler va întări pozițiile naționalismului german. „Ceške Slovo", ziar al fasciștilor cehi, afirma că evenimentul dat marca instaurarea dictaturii naziste și sfîrșitul constituției de la Weimar. Conservatorul „Narodni Politika" aprecia că numirea lui Hitler era în măsură să zdruncine încrederea lumii în imparțialitatea lui Hindenburg, plasînd republica germană într-o situație dificilă. Iar „Narodni Osvobozenji", ziarul Legiunii cehoslovace, susține că deși Hitler se afla sub controlul direct al unor reacționari influenți, el va deveni un mare pericol pentru Cehoslovacia [64].

Prin comentariile făcute, publicațiile periodice din *Elveția* au mers pe linia că evenimentul era doar aparent grav, nefiind justificată neliniștea generată în unele state. Astfel, „Neue Zürcher Zeitung" din 31 ianuarie 1933 considera că evoluția situației politice din Germania trebuia primită cu mult calm atît pentru că trebuia avută multă încredere în vitalitatea poporului german cît și pentru că experiențele anterioare au demonstrat existența scurtă a cabinetelor în condițiile de criză. Chiar dacă orientarea politică și economică a forțelor coalizate în cabinetul Hitler nu era în măsură să genereze o prea mare încredere, evenimentele ce aveau să se succeadă trebuiau așteptate în liniște [65]. O voce izolată în corul ce îndemna la liniște a fost cea exprimată de „Journal de Genève" ce trăgea un semnal de alarmă în legătură cu previzibila încordare a relațiilor internaționale ca urmare a numirii liderului nazist în fruntea guvernului [66].

Adolf Kimmel a reconstituit foarte detaliat modul în care presa din *Franța* a privit numirea lui Hitler. Trecînd în revistă ideile formulate, menționînd că nici un ziar important nu a comentat evenimentul numai pe pagina primă, asociindu-l de regulă cu criza ministerială franceză, istoricul german opinează pentru locul important ocupat de evenimentul dat în comentariile presei franceze. Inițial foarte puține ziare au sesizat semnificația profundă, internă și internațională a formării cabinetului Hitler [67]. Dată fiind existența lucrării citate, ne vom limita a prezenta în cîteva rînduri modul în care diplomația americană a consemnat reacția presei franceze în cîteva documente inedite. Fiind vorba de Franța să mai precizăm faptul că documentele diplomatice franceze au înregistrat și comentat pe larg numirea lui Hitler în fruntea guvernului. De reținut faptul că într-un

[61] *Ibidem*, f. 3—5.
[62] „Slovo", Sofia, 31 ianuarie 1933.
[63] National Archives, State Department File, United States Embassy, Prague, February 5, 1933, report no. 919, f. 1—2, S. Pinkney Tuck (862.00/2911).
[64] *Ibidem*, f. 2.
[65] „Neue Zürcher Zeitung", Zurich, 31 ianuarie 1933.
[66] „Journal de Genéve", 3 februarie 1933.
[67] A. Kimmel, *op. cit.*, p. 131—150.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

raport ambasadorul Franței la Berlin afirma că numirea lui Hitler trebuie înțeleasă și ca o renunțare din partea lui Hitler la unele din proiectele sale [68].

„Reacția presei franceze la aflarea știrii — se aprecia într-un raport al Ambasadei S.U.A. la Paris din 1 februarie 1933 — pare a demonstra sesizarea pe deplin a cotiturii în destinul Germaniei care poate sau nu poate decurge din ascensiunea lui Hitler la putere. Cu toate acestea estimarea atitudinilor dezvăluie o oarecare diversitate" [69]. „Journal des Debats" (naționalist), „Excelsior" (centrist), „Le Journal" (conservator), „Figaro" (naționalist) și „Le Populaire" (socialist) au susținut ideea că numirea lui Hitler va duce pe plan intern la instaurarea dictaturii, iar pe plan extern la intensificarea politicii revizioniste și de revendicare a egalității în drepturi în matere de armamente. „Oeuvre" (centru stînga), „L'Ere Nouvelle" (radical-socialist) și „Avenir" (stînga, moderat), pledau pentru o vigilență sporită din partea Franței în raporturile cu Reichul. Pentru „Le Temps" (guvernamental), „Paris-Soir" (centru-stînga) și „Petit Parisien" (centru), numirea liderului nazist nu era în măsură a provoca griji deoarece confruntat cu dificultățile practicii guvernamentale, Hitler se va compromite [70].

După primele comentarii ce exprimau o mare diversitate de opinii, inclusiv critici, tonul presei franceze a devenit la modul general moderat. Această atitudine, se sublinia într-un document diplomatic american, a fost impusă la presiunile Ministerului de externe care se temea de orice reacție la ceea ce putea fi interpretat ca o campanie de presă antigermană organizată. O asemenea influență a fost determinată de Quai d'Orsay în ceea ce privește Italia fascistă așa încît extinderea ei la Hitler părea logică [71].

Aflate sub cenzura riguros aplicată de Partidul Național Fascist [72], ziarele din *Italia* au salutat la unison, cu entuziasm, instaurarea nazismului la putere. Periodicele italiene apreciau momentul, din evidente considerente ideologice, ca fiind începutul unei etape noi ce avea să ducă la o nouă ordine în Germania. Tonul era dat de Virginio Gayda care, în „Giornale d'Italia" din 31 ianuarie 1933 elogiază în termeni apologetici victoria partidului nazist. În ediția din aceeași zi „Mesaggero" se refera la semnificația europeană și chiar mondială a evenimentului. „Corriere della Sera", în numărul din 31 ianuarie 1933, susținea că succesul naziștilor nu face decît să releve atracția exercitată de fascism asupra „tuturor elementelor sănătoase și vitale ale politicii europene și mondiale" [73]. Dar după cîteva luni de euforie, atitudinea presei italiene față de Hitler și cel de-al Treilea Reich va suferi o modificare radicală, cu caracter temporar, legată de încordarea relațiilor dintre cele două state fasciste în legătură cu interesele comune în Austria.

În *Marea Britanie* presa a fost un puternic mijloc de informare și educare a opiniei publice. Aceasta este pus în evidență de marele număr de periodice. Astfel, în anul 1937 existau 1 577 ziare și 3 119 reviste. În ce privește profilul lor, în 1938 existau 52 cotidiene de dimineață; 85 de seară și 18 ziare duminicale. Statisticile arată că în 1934, 100 de familii engleze cumpărau 95 ziare de dimineață, și 57,5 ziare de seară, în fiecare zi, precum și 130 ziare duminicale în fiecare săptămînă [74]. Ca urmare, analiza presei constituie un element foarte important în cunoașterea opiniei publice engleze. Legat de atitudinea ziarelor din Marea Britanie față de formarea cabinetului Hitler, lucrările semnate de Brigitte Granzow și Rolf Kieser sînt fundamentale [75]. Așa cum foarte bine sintetiza autorul

---

[68] *Documents Diplomatiques Français, 1932—1939*, 1-re série, tome II, p. 549, documentul 253 ; vezi și documentele nr. 170, 247, 251 și 275.

[69] National Archives, State Department File, United States Embassy, Paris, February lst, 1933, report no. 3304, f. 1, W. E. Edge, subject: *Press reaction to Hitler's advent to power in Germany* (862.00/2898).

[70] *Ibidem*, f. 3—9; *Ibidem*, report no. 3322, February 9, 1933, 4, f., Edge (862.00/2904) : A. Kimmel, *op. cit.*, p. 202—208.

[71] *Ibidem*, United States Embassy, Paris, March 21, 1933, serial W. D. 1213, March 21, 1933, special report by W. Dawson, f. 2 (862.00/2941).

[72] *Idem*. Military Intelligence Division, G-2 report, no. 10263, from M. A. Rome, March 14, 1927, R. C. Richardson, 7 f., subject: *Italian principal periodicals* (2657-E-271).

[73] *Idem*, State Department File, United States Embassy, Rome, February 1, 1933, report no. 1784, 5, f., J. W. Garrett, subject: *The Italian Press and the new government in Germany* (862.00/2901).

F. R. Gannon, *The British Press and Germany, 1936—1939*, Clarendon Press, Oxford, 1971, p. 29.

[75] B. Granzow, *op. cit.*, p. 213—221 ; Rolf Kieser, *op. cit.*, p. 9—14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din urmă, ziarele engleze au exprimat, de regulă, îndoiala că naziştii se vor putea menţine mult timp la putere şi au îndemnat la aşteptarea evenimentelor viitoare [76]. Iar în optica ambasadorului francez al vremii, ştirea de la Berlin a produs asupra englezilor un efect dezagreabil ; englezii sînt neliniştiţi, dar presa ascundea aceasta, considera diplomatul francez, cuvîntul de ordine fiind încrederea în viitor [77].

Să menţionăm, totuşi, cîteva poziţii. „Daily Mail" şi „Morning Post" exprimau deschis dubii cu privire la viabilitatea guvernului Hitler. „News Chronicle" şi „Financial News" apreciau că nu este nimic de temut în politica noului cabinet german în care trebuie văzut o simplă încercare de soluţionare a crizei politice. Semioficiosul „Times" considera că era vorba de o încercare de stabilizare a balanţei puterii prin asocierea experienţei naţionaliştilor cu popularitatea naziştilor. „Manchester Guardian" califica noul cabinet ca fiind o marionetă. „Daily Telegraph" şi „Sunday Times" ridicau serioase semne de întrebare în legătură cu capacităţile personale ale lui Hitler. „Daily Worker", comunist, ataca dur noul guvern german, în timp ce „Blackshirt", fascist, a exprimat entuziasm. Un singur ziarist, W. Steed, în cîteva articole publicate în „New Chronicle" şi „Sunday Times", a atras atenţia de la bun început asupra pericolului grav prezentat de guvernul Hitler pentru Germania şi Europa întreagă [78].

În *Olanda* ştirea numirii lui Hitler în fruntea guvernului a fost primită cu calm şi analizată cu destul realism, se menţionează într-un raport diplomatic american. „Este un cabinet de aventurieri", aprecia ziarul liberal „Nieuwe Rotterdamsche Courant" din 30 ianuarie 1933. „Staandar" (centru), din Amsterdam, susţinea că există, în ciuda componenţei cabinetului nou format, o multitudine de posibilităţi neplăcute ; pentru Olanda nu era aşteptat nimic bun ; chiar întreaga Europă se află în faţa unui experiment periculos ; totuşi nu se putea face altceva decît să se aştepte ce se va întîmpla [79].

O sinteză a Ambasadei S.U.A. la Varşovia a consemnat ecourile evenimentului în *Polonia*. Documentul accentua reţinerea neaşteptată a presei polone în comentarea instalării naziştilor la putere. Explicaţia părea a fi faptul că polonezii se obişnuiseră deja cu ideea că Hitler va deveni într-o zi cancelar ; ca urmare, condiţiile şi momentul în care cele aşteptate s-au petrecut nu au produs un şoc prea mare. Exista şi convingerea că elementele conservatoare din guvern vor reuşi a-l tempera pe liderul nazist care va fi reţinut de gravitatea problemelor interne, fără a avea timp pentru cele externe [80].

Ziarul pro-guvernamental „Kurjer Polski", în ediţia din 3 februarie 1933, aprecia că numirea lui Hitler nu era un succes pentru acesta ci, dimpotrivă, o greşeală, căci va fi pus în situaţia de a demonstra că nu va putea face faţă situaţiei. „Gazeta Polska", oficiosul partidului de guvernămînt, considera că mai importantă decît numirea lui Hitler personal era revenirea la situaţia din 1914 prin instaurarea partidelor de dreapta la putere. Alte ziare au făcut comentarii rezervate. „Gazeta Warszawska", ignorînd esenţa problemei, vorbea de primejdia revenirii evreilor polonezi din Germania în urma terorii antisemite ce era de aşteptat. Nu au lipsit nici aprecierile realiste. Astfel, „Kurjer Warszawski" din 6 februarie 1933 aprecia că intrarea la putere a cabinetului Hitler va însemna curînd un mare pericol pentru pacea Europei, pentru Polonia în primul rînd. „L'Echo de Varsovie" susţinea că erau de aşteptat instaurarea dictaturii pe plan intern şi presiuni externe pentru acordarea egalităţii în drepturi în materie de armamente [81].

Şi periodicele din România au urmărit îndeaproape evenimentele din Germania, exprimînd desigur atitudinea grupărilor politice pe care le reprezentau. Prezentarea comentariilor principalelor ziare din ţară va fi în măsură să arate ecourile formării cabinetului Hitler în România. Se va putea constata, în acest fel, că ziarele româneşti au acordat toată importanţa evenimentului dat. Este totuşi semnificativ faptul că nici unul dintre marile ziare din ţară, nici chiar cele de dreapta, nu au comentat evenimentul pe toată pagina întîi. Excepţie au făcut doar cîteva ziare ale unor minorităţi naţionale de la noi.

---

[76] Rolf Kieser, *op. cit.*, p. 9.

[77] *Documents Diplomatiques Français, 1932—1939*, 1-re série, tome II, p. 558.

[78] Rolf Kieser, *op. cit.*, p. 10—14.

[79] National Archives, State Department File, American Legation, The Hague February 2, 1933, enclosure no. 1 to despatch no. 584, f. 1—2, L. W. Swenson, subject : *The German cabinet* (862.00/231).

[80] *Ibidem*, United States Embassy, Warsaw, February 8, 1933, report no. 68, f. 1—2, F. L. Bellin, subject : *Reaction in Poland to the Hitler cabinet* (862.00/2908).

[81] *Ibidem*, f. 2—5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Să mai subliniem că mai toate comentariile presei românești au fost făcute în edițiile din prima săptămînă a lunii februarie, în timp ce în presa occidentală au fost incluse în numerele din 31 ianuarie și 1 februarie 1933 cu precădere. Ziarele românești au acordat, în faza menționată, cea mai mare importanță unui eveniment intern, anume prezentarea guvernului național-țărănist Vaida-Voevod în fața Parlamentului. Multe periodice au analizat în paralel soluționarea crizei de guvern din Franța și Germania.

„Universul" (independent-democrat) s-a limitat doar la simpla prezentare a știrii formării guvernului Hitler, în numărul din 1 februarie, dar nu a făcut nici un comentariu [82]. „Adevărul" (independent-democrat) în numărul din 1 februarie a anunțat cititorilor știrea iar în ediția din 1 februarie susținea ideea că încercarea forțelor de dreapta de a pune mîna pe putere maschează în fapt confruntarea între junkerimea reacționară și stînga democratică [83]. „Dimineața" (independent-democrat) susținea că Hitler în postul de cancelar nu prezenta nici un pericol, pentru că era prizonierul propriului său vice-cancelar și pentru că reprezentarea nazistă în guvern era slabă [84]. „Dreptatea" (național-țărănist) califica guvernul Hitler ca fiind o emanație a marilor industriași și a baronilor, cea mai de dreapta formație ministerială din istoria Germaniei ce inaugura domnia forței [85]. „Mișcarea" (național-liberal) pronostica eșecul programului nazist de soluționare a crizei ceea ce, inevitabil, va duce la spulberarea miracolului nazist, ceea ce va fi folositor în primul rînd pentru poporul german [86]. „Apărarea Națională" (extrema dreaptă) a salutat cu entuziasm victoria nazistă [87]. „Țara Noastră" (dreapta tradițională) a văzut în formarea noului cabinet german un moment de cotitură, deoarece Hitler va aplica programul său de politică internă, dar nu și pe cel extern de teama unor eșecuri [88]. „Scînteia" (comunist) aprecia că formarea guvernului Hitler va duce la teroare anticomunistă în Germania; proletariatul din România era solidar cu lupta muncitorilor germani împotriva nazismului [89]. „Keléti Ujsag" (oficiosul Partidului Maghiar) a consacrat integral prima pagină a ediției din 1 februarie 1933 formării guvernului Hitler în care a văzut o posibilitate pentru întărirea forțelor revizioniste [90]. „Banater Deutsche Zeitung" (pro-nazist) a salutat cu entuziasm victoria nazistă, subliniind că ea marchează un ceas hotărîtor pentru Germania dar și pentru întreaga Europă [91].

Într-o sinteză a Ambasadei Statelor Unite la Madrid se sublinia că ziarele din *Spania*, deși au urmărit zi cu zi evenimentele din Germania, nu au acordat o atenție specială știrii formării guvernului Hitler. „El Liberal" a publicat un editorial cu titlul; „Întregul Reich sub dictatura nazistă", iar „Mundo Obrero" (comunist) menționa o demonstrație studențească la Madrid, în fața Ambasadei germane, împotriva dictaturii „însetate de sînge" a lui Hitler [92].

Buletinul periodic al presei maghiare, elaborat de Ministerul de Război și cel de Externe ale Franței, menționa aprecierea că știrea instaurării la putere a partidului nazist a fost primită cu rezervă de majoritatea ziarelor din *Ungaria* [93]. „Pesti Napló" din 31 ianuarie 1933 considera că numirea lui Hitler reflecta neliniștea poporului german și nu trebuia luată în tragic deoarece Hindenburg și-a luat unele precauțiuni. „Nepszava", socialist, în numărul din 31 ianuarie exprima ostilitatea față de guvernul Hitler a cărui existență nu putea fi prea lungă deoarece socialiștii germani erau puternici și bine organizați. Soarta proletariatului european, afirma ziarul citat, va depinde pe viitor de rezultatele luptelor ce aveau loc în Germania [94]. „Budapesti Hirlap" din 2 februarie 1933 afirma des-

[82] „Universul", București, 1 februarie 1933.
[83] „Adevărul", București, 1 februarie 1933.
[84] „Dimineața", București, 1 februarie 1933.
[85] „Dreptatea", București, 8 februarie 1933.
[86] „Mișcarea", București, 6 februarie 1933.
[87] „Apărarea Națională", București, 8 februarie 1933.
[88] „Țara Noastră", București, 1 februarie 1933.
[89] „Scînteia", București, 1 februarie 1933.
[90] „Keléti Ujsag", Cluj, 1 februarie 1933.
[91] „Banater Deutsche Zeitung", Timișoara, 2 februarie 1933.
[92] National Archives, State Department File, United States Embassy, Madrid, March 14, 1933, report no. 1111, 3 f., indesc., subject: *Comments on the Hitler government in the Spanish press* (862.00/2937).
[93] Arhivele Statului, Microfilme Franța, rola 39, *Bulletin périodique de la presse hongroise de langue magyare*, no. 143, 11 mars 1933, p. 4.
[94] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

chis că Ungaria privește cu multă simpatie începuturile guvernării naziste, care oferă noi posibilități pentru modificarea statutului european al statului maghiar [95]. Iar „Pesti Hirlap" din 31 ianuarie vedea în guvernul Hitler un rezultat al nemulțumirii germane față de Tratatul de la Versailles. Și „Pesti Hirlap" exprima dorința ca noul cabine să înregistreze succese [96].

Ziarele din *Uniunea Sovietică* au adoptat, în unanimitate o atitudine critică față de formarea cabinetului condus de liderul nazist. „Pravda" din 31 ianuarie afirma că numirea lui Hitler în postul de cancelar nu era decît o încercare a capitalismului monopolist de a lărgi bazele dictaturii fasciste. Primele măsuri ale noului cabinet, afirma cotidianul sovietic, vor fi îndreptate împotriva Partidului Comunist German ce va fi scos în afara legii; toate acestea nu făceau decît să confirme faptul că în ultimii ani contradicțiile de clasă au atins în Germania „un grad nemaipomenit" [97].

In completarea ecourilor în presa din cele 13 state menționate, vom prezenta cîteva aprecieri legate de alte cîteva țări, așa cum au fost ele înregistrate de documentele diplomatice americane. Regele *Albaniei* a declarat în public că numirea lui Hitler în postul de cancelar poate duce la vărsare de sînge; oricum, Hindenburg a procedat foarte bine cînd l-a încadrat pe liderul nazist cu miniștri conservatori [98]. Victoria nazismului în Germania a trezit entuziasm în rîndul elementelor ultranaționaliste din rîndul germanilor brazilieni, consemna într-un raport atașatul militar al S.U.A. în *Brazilia* [99]. În partea opusă a globului, în *Japonia*, opinia publică era preocupată de situația internă și războiul din China, neacordînd nici un interes formării cabinetului Hitler [100].

Foarte succint, am trecut în revistă comentarii ale unor periodice din 13 state, legate de formarea guvernului Hitler. Anexa studiului sintetizează opiniile exprimate. Așa cum foarte bine se poate constata, dincolo de aparenta diversitate au circulat doar cîteva teze cu mici diferențe. Astfel, presa de dreapta și centru-dreapta a salutat cu entuziasm instaurarea nazismului la putere; momentul era de cotitură, neexistînd nici un dubiu că nazismul va triumfa, ceea ce va influența și victoria mișcărilor fasciste din respectivele țări (vezi Marea Britanie, România etc.). Ziarele de stînga, comuniste, socialiste și social-democrate, au tras un semnal de alarmă în legătură cu pericolul pentru proletariat și forțele democratice în general, prezentat de nazism; s-au lansat și apeluri pentru unitatea forțelor muncitorilor germani și de solidaritate internațională. Presa burgheziei parlamentare, cu foarte mici excepții, a minimalizat de regulă pericolul eventual al guvernării naziste pentru Germania sau pentru Europa. S-a apreciat mai ales că Hindenburg a luat unele măsuri de prevedere, între altele prin încadrarea lui Hitler cu miniștri conservatori, fapt care scutea de surprize. Cît despre desele referiri la continuitatea politicii externe germane și după 30 ianuarie 1933, este interesant de precizat că teza reflecta punctul de vedere oficial, expus de secretarul de stat Bülow într-o notă circulară din 30 ianuarie 1933 adresată tuturor misiunilor diplomatice ale Germaniei, și difuzată ca atare de diplomații germani [101].

Dincolo de aprecierea radicală a conjuncturii, din partea ziarelor de stînga din evidente considerente ideologice, aprecierile realiste din toate punctele de vedere au lipsit aproape total. Carențele în informare, chiar activitatea de dezinformare dusă de oficiile diplomatice germane, pentru a menționa doar cîțiva factori, au făcut ca în ciuda unui evident interes pentru evenimentul dat, adevărata semnificație a formării guvernului Hitler să scape comentatorilor de presă. Puține ziare din lume au văzut ca o consecință imediată în instaurarea dictaturii pe plan intern și încordarea relațiilor internaționale pînă la război. A predominat autoliniștirea cu ideea că Hitler era bine încadrat de miniștri conservatori și că Germania nu era Italia. Pe de altă parte, cu excepția ziarelor de extremă-dreaptă, mai toate celelalte periodice au subapreciat trăsăturile personale ale lui Hitler. Și această poziție s-a dovedit a fi o mare eroare.

---

[95] „Budapesti Hirláp", Budapesta, 2 februarie 1933.
[96] „Pesti Hirláp", Budapesta, 31 ianuarie 1933.
[97] „Pravda", Moscova, 31 ianuarie 1933.
[98] National Archives, State Department File, United States Embassy, Tirana February 18, 1933, report no. 676, 2 f., Bernstein (862.00/2920).
[99] *Idem*, Military Intelligence Division, G-2 report, no. 1113, from M. A. Brasil May 18, 1933, f. s., f. 1, (2657-K-93/1).
[100] *Idem*, Office of Naval Intelligence, Japan, Be-weekly intelligence summary, February 1933, f. 2, f. s. (C-10-E-21201).
[101] *Documents on German Foreign Policy*, Series C, vol. II, p. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comentariile presei, conținutul documentelor de arhivă și celelalte surse utilizate atestă semnificația specială, ecoul internațional al formării guvernului Hitler la 30 ianuarie 1933. Așa cum pentru moment doar puțini contemporani au sesizat, evenimentul s-a dovedit ulterior a fi un moment de cotitură nu numai în istoria Germaniei dar și a lumii întregi. În pofida numărului mic de reprezentanți în guvern, naziștii au pus mîna pe putere la 30 ianuarie 1933. În acest fel a fost posibil ca în scurtă vreme să se instaureze dictatura și să se înceapă o febrilă activitate de înarmare și o politică de revendicări teritoriale care vor duce în cele din urmă la declanșarea celui de-al doilea război mondial.

ANEXA

SINTEZA OPINIILOR EXPRIMATE ÎN PRESA INTERNAȚIONALA ÎN LEGĂTURA CU FORMAREA GUVERNULUI HITLER, LA 30 IANUARIE 1933

Țara	Nr. periodicelor analizate	Opinia exprimată				
		Hitler, încadrat", nu este un pericol	Liderul nazist se va compromite în guvernare	Dictatură, anticomunism	Pericol de război; revizionism: entuziasm	Alte (sau fără) comentarii
AUSTRIA	4	3		1		
BULGARIA	1	1				
CEHOSLOVACIA	7	3		2	2	
ELVEȚIA	2	1			1	
FRANȚA	11		3	5	3	
ITALIA	3				3	
MAREA BRITANIE	10	4	2	1	1	2
OLANDA	2				1	1
POLONIA	5		1	1	2	1
ROMÂNIA	10	1	1	2	5	1
SPANIA	2			2		
UNGARIA	4	1		1	2	
U.R.S.S.	1			1		
TOTAL	62	14	7	16	20	5

THE TRIUMPH OF THE NAZIS IN GERMANY AND ITS INTERNATIONAL ECHO

SUMMARY

This study is based on a reading over fundamental foreign and Rumanian literature and journals and on a rich inedited documentary material discovered in the National Archives of the United States from Washington, D. C. For the beginning, the author points out the American image of the National Socialist Regime in 1933 especially according to the relations of the American diplomats. The second part ot the study investigates the attitude of the international press (Austria, Bulgaria, Chechoslovakia, Switzerland, France, Italy, England, Holand, Poland, Rumania, Spain, Hungary, the Soviet Russia, Albany, Japan and Brazilia) towards the Nazi Germany, immediately after January, 30 th, 1933. For the great majority of the contemporary newspapers the triumph of the Nazis was estimated as the prologue of a new world war, and this conclusion was entirely proved by the evolution of the events until 1939.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU VIAŢA ŞI ACTIVITATEA LUI NICOLAE ZUBCU-CODREANU

DE

FELICIA NEGRE şi VALENTIN NEGRE

Nicolae Zubcu-Codreanu (cca. 1850—1878), revoluţionarul român (basarabean) emigrat din Rusia în România la sfîrşitul anului 1874, este unul dintre propagatorii socialismului în ţara noastră, unul dintre fondatorii cercurilor socialiste din Iaşi şi Bucureşti.

Despre viaţa şi activitatea socialistului Nicolae Zubcu-Codreanu s-au scris multe pagini. Încă din anul 1879 a apărut la Bucureşti broşura biografică *O pagină din socialismul român. Viaţa şi activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu*, broşură întocmită de Zamfir Arbure-Ralli (probabil cu colaborarea lui Nicolae Russel-Sudzilovski). Broşura a fost publicată şi la Geneva în 1879; în 1892 a fost publicată şi la Russe, în limba bulgară [1]. Personalitatea lui Zubcu-Codreanu este evocată şi în paginile memorialistice semnate de Zamfir C. Arbure-Ralli [2] şi de dr. Gh. Sabin [3].

În studierea vieţii şi activităţii socialistului basarabean, un izvor preţios îl constituie documentele mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, în special corespondenţa semnată de Nicolae Zubcu-Codreanu, sau de Constantin Dobrogeanu-Gherea, Zamfir C. Arbure-Ralli, Nicolae Russel-Sudzilovski. Aceste documente, păstrate în Arhiva C.C. al P.C.R., au fost publicate, în mare parte, în colecţia *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă* [4]. Unele dintre ele au fost selectate şi publicate în anexa volumului biografic „Nicolae Codreanu", volum semnat de Stelian Neagoe. În această anexă, alături de scrisori ale lui Zubcu-Codreanu, Stelian Neagoe publică şi articolele socialistului basarabean apărute în „Travailleur", ziar editat de geograful francez Elisée Reclus, precum şi în ziarele „Obşcina" şi „Vperiod", editate, la Geneva, de emigranţii revoluţionari ruşi [5].

Prima lucrare de după 1944 care prezintă viaţa şi activitatea socialistului român din Basarabia aparţine istoricului Mihail Roller [6]. În 1954 apare, într-un volum de studii, un articol omagial dedicat lui Zubcu-Codreanu şi semnat de Florenţa Rusu [7]. Un an mai tîrziu a apărut foarte documentata lucrare a lui Gh. Haupt intitulată *Din istoricul legăturilor revoluţionare româno-ruse*, în care este prezentată pe larg şi activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu [8]. În 1970 a apărut, în colecţia „Evocări", volumul biografic *Nicolae Codreanu*, semnat de Stelian Neagoe [9]. În 1979 a apărut volumul *Bărbaţi ai datoriei*, care cuprinde şi o schiţă biografică a lui Nicolae Codreanu [10]. O schiţă biografică a socialistului basa-

---

[1] Stelian Neagoe, *Nicolae Codreanu*, Bucureşti, 1970, p. 73.

[2] Zamfir C. Arbure, *În exil. Din amintirile mele*. Craiova, 1896. (Fragmente din acest volum referitoare la Zubcu-Codreanu au fost publicate în antologia *Amintiri literare din vechea mişcare socialistă (1870—1900)*, Bucureşti, 1975, p. 44—52, 52—58 şi 521—528).

[3] Dr. Gh. Sabin, *Amintiri din războiul independenţei*, Bucureşti, 1912.

[4] *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1954. Volumul va fi citat, în continuare: *Doc. războ. ind.*, I (I).

[5] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 79—181.

[6] M. Roller, *Nicolae Zubcu-Codreanu*, Bucureşti, 1946.

[7] Florenţa Rusu, *75 de ani de la moartea lui Nicolae Petrovici Zubcu Codreanu*, în *Studii şi referate privind istoria României*, II, Bucureşti, 1954, p. 1269—1272.

[8] Gh. Haupt, *Din istoricul legăturilor revoluţionare româno-ruse, 1849—1881*, Bucureşti, 1955.

[9] Stelian Neagoe, *op. cit.*, (Biografia propriu-zisă cuprinde paginile 5—78).

[10] Florian Tucă, Mircea Cociu, F. Chirea, *Bărbaţi ai datoriei, 1877—1878, Mic dicţionar*, Bucureşti, 1979, p. 66—68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rabean, se găseşte şi în paginile volumului 3 al lucrării *Enciclopedia sovietică moldovenească* [11]. Referiri la viaţa şi activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu se fac destul de des, mai ales în studiile şi articolele care tratează începuturile mişcării muncitoreşti şi socialiste din ţara noastră şi participarea şi contribuţia maselor populare la războiul de independenţă [12], precum şi în studiile care tratează legăturile revoluţionare româno-ruse [13].

Ne-am propus să prezentăm, în paginile următoare, o scurtă biografie a socialistului român Nicolae Zubcu-Codreanu şi, cu această ocazie, să facem unele precizări în legătură cu viaţa şi activitatea sa. Ne-am propus, de asemenea, să atragem atenţia asupra unor erori strecurate în bibliografia care tratează personalitatea lui Zubcu-Codreanu.

Nicolae Zubcu-Codreanu s-a născut la mijlocul secolului al XIX-lea în satul Nisporeni din gubernia Basarabia (azi R. S. S. Moldovenească), sat situat în apropiere de Chişinău [14]. În legătură cu anul naşterii sale există, în literatura de specialitate, trei puncte de vedere :

a) În broşurile dedicate vieţii şi activităţii sale (broşuri apărute imediat după moartea socialistului), în necrologuri, în amintirile lui Zamfir C. Arbure-Ralli ca şi în studiile din anii '50 se întîlneşte anul 1850 [15]. *Enciclopedia sovietică moldovenească* optează tot pentru anul 1850 [16].

b) G. Brătescu afirmă, pe baza unei informaţii provenite de la profesorul T. D. Părpăuţă din Breaza (aflat în posesia unui certificat de botez al lui Zubcu-Codreanu), că anul naşterii este 1851 [17].

c) Relativ recent, pe baza studierii dosarului de şcolaritate al lui Nicolae Zubcu-Codreanu (dosar aflat în Arhiva I.M.F. Bucureşti), Stelian Neagoe susţine că anul naşterii este 1852 (luna martie, ziua 21) [18].

---

[11] *Enciclopedia sovietică moldovenească*, 3, Chişinău, 1972, p. 23.

[12] Constantin Corbu, *1877—1878, Războiul naţional şi popular al românilor pentru independenţă deplină*, Bucureşti, 1977, p. 108 ; Ioan Grecu, *Masele populare — forţa hotărîtoare în cucerirea independenţei de stat*, în „Era socialistă", 1977, nr. 5—6, p. 46 ; Vasile Niculae, *Socialistul*, în „Magazin istoric", 1977, nr. 5 (122), p. 39 ; Constantin Olteanu, *Masele populare şi războiul de independenţă*, Bucureşti, 1977, p. 68—73 ; Alexandru Porteanu, *Mişcarea socialistă şi problemele independenţei, suveranităţii şi unităţii naţionale (I)*, în „Revista de istorie", tom 30 (1977), nr. 4, p. 625—643 ; I. Gh. Şendrulescu, *Poziţia mişcării socialiste şi muncitoreşti faţă de războiul de independenţă*, în „Studii şi articole de istorie", XXXIII—XXXIV, 1976, p. 70—74 ; Georgeta Tudoran, *Clasa muncitoare şi mişcarea socialistă din România în sprijinul războiului pentru independenţă*, în *Masele populare în războiul pentru cucerirea independenţei absolute a României, 1877—1878*, Bucureşti, 1979, p. 179—188 ; Idem, *Socialiştii români în lupta pentru cucerirea şi consolidarea independenţei naţionale*, în „Era socialistă", 1977, nr. 10, p. 21 ; D. Vitcu, *Din începuturile mişcării socialiste la Iaşi*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XIV, Iaşi, 1977, p. 343—352.

[13] A. Deac şi I. Felea, *Legături între mişcarea socialistă din România şi mişcarea revoluţionară rusă la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C. C. al P.M.R.", Anul IX, 1963, nr. 5, p. 83—84 ; I. Gheţer şi B. Horodniceanu, *Note asupra serviciului sanitar român şi a legăturilor medicale româno-ruse în timpul războiului pentru independenţă din 1877—1878*, în „Studii, Revistă de istorie şi filozofie", I, anul 6, ian.—martie 1953, p. 237—243 ; V. Ja. Grosul, *Rossiiskie revoliuţioneri v iugo-vostocinoi Evrope (1859—1874 gg.)*, Izdàtelistvo „Ştiinţa", Chişinău, 1973, p. 473, 476, 504 ; P. Constantinescu-Iaşi, *Influenţa democraţilor revoluţionari ruşi din secolul al XIX-lea asupra curentelor ideologice din ţara noastră între 1850—1880*, în „Studii, Revistă de istorie şi filozofie", III, anul 3, iulie—sept. 1950, p. 33—64 ; M. M. Zalîşkin, *Noi materiale de arhivă privind relaţiile româno—ruse în 1875—1878*, în „Anale româno—sovietice, Istorie", Anul XIII, Seria III-a, 1 (25), 1959, p. 91—99.

[14] În biografia socialistului basarabean schiţată de autorii volumului *Bărbaţi ai datoriei*, numele satului în care s-a născut Zubcu-Codreanu este redat, în formă evident greşită, Nisiporeni (Florian Tucă, Mircea Cociu şi F. Chirea, *op. cit.*, p. 66).

[15] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 143 ; Florenţa Rusu, *op. cit.*, loc. cit., p. 1265 ; Zamfir C. Arbure, *Doctorul Nicolai Zubcu-Codreanu. Românii din Basarabia*, în *Amintiri literare...*, p. 521.

[16] *Enciclopedia sovietică...*, p. 23.

[17] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 7, nota.

[18] *Ibidem*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Considerăm că încă nu se poate trage o concluzie definitivă în această problemă, fiecare dintre cei trei ani menționați mai sus putînd fi anul nașterii lui Zubcu-Codreanu. Mai mult, considerăm că anul nașterii revoluționarului român nu este o problemă esențială în studierea vieții și activității lui.

Nu numai anul nașterii, dar și originea etnică după tată nu este încă elucidată. În anii '50 Florența Rusu susținea că Nicolae Zubcu-Codreanu are origine ucraineană [19]. Stelian Neagoe, dimpotrivă, afirmă că tatăl său, Petre, este „lăstar din trunchiosul arbore genealogic al vechiului neam moldovenesc ce-și dase nume de Codreni" [20]. Prudent, Gh. Haupt se ferește să se pronunțe asupra naționalității tatălui [21]. Credem că țăranul nisporean Petre Zubcu (tatăl lui Nicolae Zubcu-Codreanu) era român. În sprijinul acestei teze aducem afirmația lui Zamfir C. Arbure-Ralli care, în volumul *În exil. Din amintirile mele* (volum publicat în 1896), susține că: „tatăl doctorului Codreanu aparținea încă acelei generații viguroase de diaconi români, care acum încetul cu încetul dispare. Diaconul Petru Codreanu [de fapt Petre Zubcu! — n. ns.], după spusele fiului său, a fost un român cu minte sănătoasă, care se deosebea de enoriașii săi țărani numai și numai prin faptul că cunoștea Psaltirea. Traiul său, portul său și obiceiurile sale erau aceleași pe care le are țăranul român..." [22].

Dacă nu putem fi de acord cu afirmația Florenței Rusu că Nicolae Zubcu-Codreanu are origine ucraineană, nu putem fi de acord nici cu extrema cealaltă, susținută de Stelian Neagoe, că tatăl lui Nicolae Zubcu-Codreanu este „lăstar din trunchiosul arbore genealogic" al Codrenilor. Subscriem la teza că Nicolae Zubcu-Codreanu se trage după mamă din familia Codrenilor. Nu sîntem însă de acord cu apartenența la această familie și a tatălui său, pentru simplul motiv că pe tatăl său îl cheamă Petre... Zubcu. În plus, pînă în 1876 și Nicolae poartă numele de familie Zubcu, cînd, la cerere, adoptă numele de familie al mamei, Codreanu. În concluzie, în mod cert mama este moldoveancă (româncă) din familia Codreanu, iar tatăl său este tot român, dar din familia Zubcu.

Schimbarea numelui de familie din Zubcu în Codreanu a avut loc în România, la sfîrșitul anului 1876. În „Monitorul Oficial" nr. 264 din 26 noiembrie/8 decembrie 1876 apărea o notă prin care se anunța că: „Subsemnatul fac cunoscut prin aceasta că de-acum înainte mă voi numi Nicolae Codreanu după adevăratul pronume [în loc de nume! — n. ns.] al familiei mele" [23]. Două zile mai tîrziu, Nicolae Zubcu-Codreanu ruga decanatul Facultății de medicină din București să ia cunoștință de schimbarea numelui său și să fie numit în toate actele care-l privesc Nicolae Codreanu [24].

Adoptarea numelui de familie Codreanu are, credem noi, două motive:

1) Tînărul socialist se mîndrește că (după mamă) se trage din „stufosul arbore genealogic al Codrenilor moldoveni" și că printre strămoșii săi se numără și un vestit haiduc moldovean, Codreanu.

2) Schimbarea numelui este o modalitate de a deruta pe agenții ohranei țariste care erau pe urmele sale.

În literatura de specialitate nu s-a ajuns la un consens în privința numelui pe care trebuie să-l folosim cînd ne referim la revoluționarul român din Nisporeni. S-au folosit și se mai folosesc diferite variante: Nicolae Codreanu, Nicolae Zubcu-Codreanu, Nicolae Petrovici Zubcu-Codreanu.

Considerăm că numele pe care trebuie să-l utilizăm este Nicolae Zubcu-Codreanu. Elementul Petrovici trebuie eliminat pentru că derivă de la prenumele tatălui, Petre, și adăugarea acestui element la numele unei persoane este un obicei rusesc și nu românesc. Considerăm că trebuie să folosim și numele Zubcu (ca nume de familie al tatălui) și numele Codreanu (ca nume pe care îl adoptă tînărul Nicolae în 1876). Deci: Nicolae Zubcu-Codreanu.

O altă problemă referitoare la Zubcu-Codreanu care trebuie reconsiderată este problema situației sociale, în special materiale, a familiei. Sîntem de acord că tatăl lui Nicolae Zubcu-Codreanu, țăranul nisporean Petre Zubcu, se remarca printre consătenii săi prin știința de carte („știrea psaltirei și a ceaslovului"), fapt care explică funcția sa de diacon, ca și prin aceea că era „un om bun și înfocat apărător al drepturilor și al intereselor

[19] Florența Rusu, *op. cit.*, loc. cit., p. 1265.
[20] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 7.
[21] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 142—143.
[22] Zamfir C. Arbure, *Doctorul Niculai Zubcu-Codreanu...*, loc. cit., p. 522.
[23] „Monitorul Oficial", 1878, nr. 264 din 26 noiembrie/8 decembrie.
[24] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 8—10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţărăneşti : pentru că el privea interesele ţăranilor ca pe ale sale proprii, de vreme ce erau interese de obşte" [25].

Considerăm însă că istoriografia românească de acum cîteva decenii exagera afirmînd despre familia socialistului că „trăia în mizerie, durere şi lipsită de orice drepturi" şi că „familia ţăranului Zubcu, ca şi a tuturor celorlalţi ţărani, suferea de foame, de pe urma exploatării crunte a moşierului hrăpăreţ" [26]. Că lucrurile nu stau chiar aşa ne demonstrează Zubcu-Codreanu însuşi, care povestea : „Bani rar erau în casă ; numai toamna, cînd tatăl vindea la oraş vreo două boloboace de vin, ieşeau ceva parale ; dar, dacă paralele lipseau, cel puţin mălai şi vin din propria vie şi din cînd în cînd cîte o bucată de carne nu lipseau familiei" [27]. Că familia ţăranului Petre Zubcu nu era exagerat de săracă o demonstrează şi faptul că din cei 4 (sau 5) copii, doi băieţi urmează seminarul pentru a deveni preoţi.

Primii ani de viaţă Nicolae Zubcu şi-i petrece în satul natal, unde este învăţat, de către tatăl său, să citească [28].

Tînărul Nicolae intră pe porţile seminarului din Chişinău la vîrsta de 10 ani şi îl termină la vîrsta de 18—20 de ani. Cu toate că a obţinut premiul I în fiecare an şi cu toate că părinţii doreau insistent ca fiul lor să devină preot, tînărul Nicolae Zubcu, tinzînd să devină revoluţionar şi ateu (datorită cărţilor citite şi experienţei de viaţă), părăseşte planurile de hirotonisire şi se înscrie la Academia medicală chirurgicală din Petersburg [29].

Anii de studiu petrecuţi în capitala Rusiei au fost pentru studentul român ani grei — ca să se întreţină, el trebuia să copieze cursuri pentru colegii bogaţi şi să mediteze elevi [30]. Anii studenţiei au însemnat, în acelaşi timp, perioada de antrenare a lui Zubcu-Codreanu în mişcarea democrat-revoluţionară ce căpăta nuanţe socialiste. Academia medicală chirurgicală din capitala Rusiei era unul din centrele revoluţionare unde apăruseră cercuri secrete şi se citea literatură interzisă. Membru al unui asemenea cerc, şi anume „Taganrog", este şi tînărul Nicolae Zubcu-Codreanu. Cercul „Taganrog" urmărea „introducerea în Rusia a cărţilor cu conţinut revoluţionar" trimise din Geneva [31].

În vara anului 1874 Nicolae Zubcu-Codreanu primeşte misiunea să organizeze trecerea peste graniţa româno-rusă a literaturii aduse din străinătate. În acest scop revine la Chişinău şi stabileşte legătura cu studentul Eugen Lupu de la Universitatea din Iaşi. În toamna aceluiaşi an Zubcu-Codreanu se îmbolnăveşte şi este nevoit să se interneze în spitalul din Petersburg. Planul revoluţionarilor de a „pleca în mijlocul poporului" eşuează, deoarece poliţia ţaristă descoperă un depozit clandestin de literatură revoluţionară şi inaugurează o campanie de arestări în masă. Căutat acasă de poliţie pentru a fi arestat, Zubcu-Codreanu este astfel avertizat de pericol şi părăseşte spitalul plecînd din nou la Chişinău. La sfîrşitul anului 1874, pentru a nu fi arestat de poliţia ţaristă, Nicolae Zubcu-Codreanu trece clandestin în România, cu ajutorul lui Eugen Lupu [32].

De la trecerea sa în România pînă în primăvara anului 1875 Nicolae Zubcu-Codreanu a locuit la Iaşi, unde, împreună cu Eugen Lupu şi cu alţi studenţi români cu concepţii revoluţionare, a organizat un punct de tranzit pentru literatura revoluţionară sosită din

---

[25] *Ibidem*, p. 7—8 ; Florenţa Rusu, *op. cit.*, loc. cit., p. 1265 ; Zamfir C. Arbure, *Doctorul Niculai Zubcu-Codreanu...*, loc. cit., p. 522—523.

[26] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 143.

[27] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 8 ; Zamfir C. Arbure, *Doctorul Niculai Zubcu-Codreanu...*, loc. cit., p. 521.

[28] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 143.

[29] *Ibidem*, p. 145 : Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 8.

[30] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 146.

[31] *Ibidem*, p. 146—147 ; *Enciclopedia sovietică...*, p. 23.

[32] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 147 ; Zamfir C. Arbure, *Doctorul Niculai Zubcu-Codreanu...*, loc. cit., p. 525 ; I. Gheter şi B. Horodniceanu, *op. cit.*, loc. cit., p. 242—243 ; P. Constantinescu-Iaşi, *op. cit.*, loc. cit., p. 61. Florenţa Rusu considera că plecarea lui Zubcu-Codreanu în România avea ca scop organizarea transportului clandestin de literatură interzisă din Elveţia — via Iaşi—Chişinău — în Rusia. Evident, Zubcu-Codreanu contribuie şi după ce vine în România la organizarea „contrabandei" cu cărţi revoluţionare, dar, tot atît de evident, trecerea sa în România la sfîrşitul anului 1874 se datorează faptului că poliţia ţaristă era pe urmele lui. (Florenţa Rusu, *op. cit.*, loc. cit., p. 1267).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Occident şi destinată Rusiei: Zubcu-Codreanu este astfel una dintre verigile de legătură dintre revoluţionarii ruşi din Occident şi cei rămaşi în Rusia [33].

La începutul anului 1875 se încheagă la Iaşi, din iniţiativa lui Eugen Lupu şi Nicolae Zubcu-Codreanu, un cerc revoluţionar. Datorită activităţii lui Eugen Lupu, cercul revoluţionar de la Iaşi se consolidează în vara anului 1875 (după plecarea lui Zubcu-Codreanu la Bucureşti), ca şi în anii următori, 1876—1877. În primăvara anului 1875 Nicolae Zubcu-Codreanu se mută la Bucureşti, cu scopul de a-şi termina studiile de medicină [34].

În septembrie 1875 tînărul basarabean solicită Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice înscrierea sa ca aspirant la doctoratul în medicină. Titularul ministerului, Titu Maiorescu, nu-i admite înscrierea la doctorat ci, prin rezoluţia de pe cerere, ministrul recomandă Facultăţii de medicină să primească pe petiţionar în anul V al facultăţii. Decanul Facultăţii de medicină, dr. Polizu, admite înscrierea lui Zubcu-Codreanu ca aspirant la licenţa în medicină, dar acesta refuză. Ulterior, văzînd că nu izbuteşte să fie primit ca aspirant la doctoratul în medicină, N. Zubcu-Codreanu, solicită să fie primit în anul V. Decanatul îşi dă avizul, tînărul revoluţionar fiind admis în anul V ca „aspirant la licenţa în medicină" şi primind foile de frecventare [35].

Considerăm că nu este nici rea voinţă şi nici persecuţie din partea autorităţilor în admiterea tînărului român emigrat din Rusia ca aspirant la doctorul în medicină. Nu putem fi de acord cu formularea: „Avu mult de luptat cu îngustimea de spirit şi birocratismul: numai după ce fu retrogradat cu un an i se admise să se înscrie în anul V al Facultăţii de medicină din Bucureşti" [36]. S-au ivit greutăţi — obiective — în legătură cu echivalarea diplomei sale de seminar cu bacalaureatul ca şi în legătură cu faptul că părăsise Academia medicală chirurgicală din Petersburg înainte de-a o termina.

Dînd dovadă şi de inteligenţă şi de conştiinciozitate şi seriozitate, Nicolae Zubcu-Codreanu frecventează cu regularitate cursurile şi se prezintă strălucit şi la examenul din 18 martie şi la cele din 19 iunie şi 22 octombrie 1876. Ca urmare, în noiembrie 1876, decanatul îl anunţă că a „obţinut nota prea bine" şi că are „dreptul de a obţine diploma de licenţă în medicină" [37].

De la sosirea sa la Bucureşti (primăvara anului 1875) pînă la repartizarea sa ca medic de plasă în Moldova (sfîrşitul anului 1876), Nicolae Zubcu-Codreanu este unul dintre cei mai de seamă animatori ai mişcării revoluţionare (socialiste) din Bucureşti. În activitatea de răspîndire a ideilor socialiste Zubcu-Codreanu colaborează, din toamna anului 1875, cu Constantin Dobrogeanu-Gherea şi cu Nicolae Russel-Sudzilovski.

Zubcu-Codreanu reuşeşte să atragă pe făgaşul luptei revoluţionare pe fruntaşii „Societăţii studenţilor medicinişti" din Bucureşti (societate înfiinţată încă din ianuarie 1875): Constantin I. Istrati, Constantin Stăuceanu, Alexandru Spiroiu, Gh. V. Manicea, Gheorghe Sabin. Cercul revoluţionar din Bucureşti, avînd ca nucleu pe Zubcu-Codreanu şi pe studenţii medicinişti, grupează şi alte categorii: studenţi la drept, jurişti, poeţi, medici, ingineri, arhitecţi (I. C. Filitis, Nicolae Demetrescu alias Saphir, C. Bacalbaşa, Paul Scorţeanu, Emil Frunzescu, Titus Dunca, Al. Truşcă, Nicolae Gabrielescu, etc.) [38].

În perioada 1875—1876 capitala României devine centrul emigraţiei revoluţionare slave, mai ales bulgare. În aceste împrejurări revoluţionarii români (Nicolae Zubcu-Codreanu, Paul Scorţeanu, Gh. V. Manicea), colaborează cu revoluţionarii bulgari (Hristo Botev, St. Stambulov, F. Encev), cu revoluţionarii polonezi (Kaceanovski, Lucinski, Dembitzki) şi, în continuare, cu revoluţionarii ruşi (N. Russel-Sudzilovski, Jebunov) [39].

Datorită colaborării în activitatea revoluţionară, între revoluţionarul român Nicolae Zubcu-Codreanu şi poetul revoluţionar bulgar Hristo Botev se încheagă relaţii de prietenie, o dovadă în acest sens fiind şi faptul că, la plecarea din Bucureşti în fruntea detaşamentului său, Hristo Botev este condus la gara Filaret de către Zubcu-Codreanu [40].

---

[33] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 148; D. Vitcu, *op. cit.*, loc. cit., p. 343—344.

[34] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 150—151; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 17.

[35] *Ibidem*, p. 11; Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 151.

[36] Florenţa Rusu, *op. cit.*, loc. cit., p. 1267.

[37] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 11—12.

[38] *Ibidem*, p. 17—18; Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 151—154; *Istoria României*, IV Bucureşti, 1964, p. 498.

[39] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 18—19; Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 156—158; P. Constantinescu-Iaşi, *Studii istorice româno-bulgare*, Bucureşti, 1956, p. 167.

[40] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 18—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un nou capitol în viaţa şi activitatea revoluţionară a lui Zubcu-Codreanu începe în decembrie 1876, cînd este repartizat ca medic de plasă la Puieşti, judeţul Tutova (azi în judeţul Vaslui). Proaspătul licenţiat al Facultăţii de medicină se prezintă la post în decembrie 1876. La 22 decembrie el scria — din Bîrlad — lui Nicolae Russel-Subzilovski în legătură cu unele probleme administrative legate de plecarea sa din Bucureşti; transmitea, de asemenea, primele impresii ca medic de plasă [41]. Nicolae Zubcu-Codreanu funcţionează ca medic de plasă la Puieşti pînă la începutul lunii mai (1877), cînd rămîne fără slujbă [42].

Semnalăm unele erori în localizarea postului de medic de plasă al lui Zubcu-Codreanu:

a) Horia Ursu, în articolul *Independenţa de stat a României în creaţia literară* [43], afirmă că scrisoarea lui Nicolae Zubcu-Codreanu din 31 martie 1877 (pe care o citează în articol) este trimisă din „Ploieşti, unde Zubcu-Codreanu conducea o mare circumscripţie medicală..." [44]. Eroarea iese în evidenţă şi prin faptul că Zubcu-Codreanu însuşi afirmă, în scrisoarea citată, că lucrează în mijlocul populaţiei... rurale.

b) Autorii volumului *Bărbaţi ai datoriei*, care au folosit ca unic material bibliografic (pentru schiţa biografică a socialistului din Nisporeni) volumul semnat de Stelian Neagoe, localizează plasa Puieşti în judeţul Buzău [45].

În perioada în care a funcţionat ca medic de plasă la Puieşti, Zubcu-Codreanu a continuat activitatea revoluţionară. Semnalăm o denaturare în prezentarea obiectivelor urmărite de medicul din Puieşti în activitatea revoluţionară, în volumele semnate de Stelian Neagoe [46] şi Gh. Haupt [47]. În capitolul 4 intitulat „Diploma de doctor nu mă va împiedica să fiu printre oamenii muncii!" (din volumul biografic *Nicolae Codreanu*), Stelian Neagoe afirmă că Nicolae Codreanu a avut o mare admiraţie pentru Bălcescu, Alecsandri, Haşdeu, Kogălniceanu, Bolintineanu, că el a fost un adevărat „achizitor" al operelor scriitorilor români „pe care le punea la îndemîna celor dornici să-şi îmbogăţească sufletul şi mintea cu nestemate ale artei şi culturii româneşti" [48].

Trebuie să precizăm că Stelian Neagoe, care-l citează ca „martor" pe Zamfir Arbure-Ralli, denaturează sensul afirmaţiilor acestuia. N. Zubcu-Codreanu nu răspîndeşte cărţi şi manuale româneşti în plasa Puieşti, sau, în general, printre românii de dincoace de Prut (cum susţin Stelian Neagoe şi Gh. Haupt), ci printre românii din Basarabia. De altfel, aşa se explică de ce ateul Zubcu-Codreanu (care va cere să fie înmormîntat fără slujbă religioasă) răspîndeşte, printre alte cărţi, şi... evanghelii în limba română. Zamfir Arbure-Ralli arată foarte clar: „Trăind însă la Bucureşti, şi apoi în judeţul Tutova. N. Codreanu nici un moment nu uită pe nenorociţii săi fraţi din Basarabia; cu fiecare transport de cărţi revoluţionare în limba rusă, polonă şi ruteană, el expedia la Chişinău şi cărţi româneşti: zecimi [în loc de zeci — n. n.s] de exemplare de Răzvan Vodă a lui Haşdeu, operele lui Alecsandri, Bolintineanu, Bălcescu, aritmetice, cărţi de citire pentru şcolari, geografii, evanghelii româneşti, letopiseţele lui M. Kogălniceanu, cumpărate cu banii săi, le trecea de se răspîndeau în Basarabia..." [49].

De altfel, însuşi Zubcu-Codreanu se considera vinovat că nu a făcut destul pentru românii din Basarabia. Iată ce-i scria — foarte semnificativ în acest sens — în februarie 1876, lui Zamfir C. Arbure-Ralli, aflat la acea dată la Geneva: „Dragă amice, în Basarabia noastră avem peste un milion de români, şi noi cu tine nimic n-am făcut încă pen-

---

[41] *Ibidem*, p. 92—94. (Scrisoarea următoare, publicată în volum la paginile 94—96, este, evident, datată greşit: nu la 26 martie 1876 ci la 26 martie 1877 Nicolae Zubcu-Codreanu era la Puieşti!).

[42] La 2 mai 1877 nu bănuia că va fi concediat — scrisoarea sa către C. I. Istrati demonstrează acest lucru. La 6 mai Nicolae Zubcu-Codreanu scrie lui Nicolae Russel-Sudzilovski că a rămas fără slujbă. *(Doc. răzb. ind.*, I (I), doc. 328, p. 529—530 şi doc. 308, p. 494—495 — ultimul datat greşit în 1876 în loc de 1877!); Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 123—125.

[43] Horia Ursu, *Independenţa de stat a României în creaţia literară*, în „Viaţa românească", XX, nr. 5, 1967, p. 28—36.

[44] *Ibidem*, loc. cit., p. 35.

[45] Florian Tucă, Mircea Cociu, F. Chirea, *op. cit.*, p. 68.

[46] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 23.

[47] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 137.

[48] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 23.

[49] *Amintiri literare..*, p. 526—527.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tru poporul nostru. Un român ca tine a scris o mulțime de broșuri pentru poporul rus, editezi un ziar pentru poporul rus, ai scris cărți groase în limba rusă, dar nimic, absolut nimic pentru românii din Basarabia... Nu crezi, oare, că suntem culpabili de a fi uitat poporul nostru? Nu crezi oare, că împinși de a dărîma imperiul rus, am pierdut din vedere și nu ne ocupăm deloc pentru a pregăti pe românii din Basarabia, de a se folosi de izbînda noastră? Eu cred că suntem mari culpabili față de țăranul din Basarabia, cu munca și sudoarea căruia am crescut și ne-am educat..." [50].

În anii '50, într-o anumită conjunctură istorică, Gh. Haupt îi acuza pe Zamfir C. Arbure-Ralli și pe Constantin I. Istrati de „naționalism", iar pe Nicolae Zubcu-Codreanu încerca să-l disculpe: „Arbure-Ralli... a jucat un rol rușinos în România. Din anul 1880 el devine nu numai redactorul unui organ guvernamental, dar există anumite informații din care se vede că el a devenit și agent al siguranței românești, inspirator al politicii de cotropire a Basarabiei dusă de naționaliștii români" [51]. Despre C. I. Istrati, Gh. Haupt afirmă că „niciodată n-a renunțat la concepțiile sale naționalist-șovine" [52]. Numai pe Zubcu-Codreanu îl absolvă de această „culpă", arătînd că broșura *O pagină din socialismul român. Viața și activitatea lui Zubcu-Codreanu* „este pătrunsă de încercarea prost disimulată de a-l prezenta pe Zubcu-Codreanu drept naționalist" [53].

Credem că, alături de Zamfir Arbure-Ralli și de Constantin I. Istrati, și Nicolae Zubcu-Codreanu — prin concepțiile sale și prin activitatea sa — poate fi considerat un luptător pentru dezvoltarea conștiinței naționale, un luptător nu numai pentru eliberarea socială, dar și națională.

În vremea cînd Zubcu-Codreanu era medic de plasă în județul Tutova, a izbucnit războiul ruso-turc, război în care va fi antrenată și România. Ca român, ca medic și ca socialist, N. Zubcu-Codreanu trebuia să ia atitudine. Încă de la 2 mai 1877 el îl anunța pe C. I. Istrati că s-a hotărît să se angajeze ca medic la ambulanța Crucii Roșii [54].

În problema atitudinii lui Zubcu-Codreanu și, în general, a atitudinii socialiștilor români față de războiul de independență, ca și în problema participării lui Zubcu-Codreanu la război, semnalăm unele exagerări:

a) Constantin Corbu susține că N. Codreanu „avea să dea expresie dorinței și hotărîrii socialiștilor români de a lupta cu arma în mînă pentru idealul neatîrnării" [55].

b) Constantin Olteanu afirmă că „la 2 mai (1877) Codreanu îi scria prietenului și tovarășului său de idei (C. I. Istrati) rînduri pline de patriotism vibrant și hotărîre revoluționară" [56].

c) Constantin Olteanu și Georgeta Tudoran susțin că „peste 500 de studenți au cerut să plece voluntari pe front" [57]. Georgeta Tudoran afirmă chiar că „la începutul lunii ianuarie 1877 s-a constituit un batalion de voluntari" [58].

d) Georgeta Tudoran mai afirmă că Nicolae Codreanu a plecat — în timpul războiului de independență — în Bulgaria „pentru a însoți transporturile de răniți în țară" [59].

e) P. Constantinescu-Iași susține că „Zubcu-Codreanu, medic de țară la izbucnirea războiului ruso-turc, se înrolează în armată și trece Dunărea ca medic de campanie, luptînd astfel pentru eliberarea poporului bulgar" [60].

f) I. Gheter și B. Horodniceanu susțin că „în mai 1877, într-o scrisoare către prieteni, Zubcu își manifestă intenția de a lupta pentru independența țării" [61].

Constituirea unui batalion de voluntari (socialiști!) în ianuarie 1877 ni se pare cel puțin inexact datată; numărul studenților care solicită să plece voluntari (500) ni se pare exagerat; considerăm că Zubcu-Codreanu nu a trecut Dunărea în Bulgaria.

---

[50] *Ibidem*, p. 527.
[51] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 137, nota 1.
[52] *Ibidem*, p. 143, nota 1.
[53] *Ibidem*, p. 143.
[54] *Doc. răzb. ind.*, I (I), doc. 123—125; *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România, 1821—1878*, București, 1971, p. 807—808.
[55] Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 108.
[56] Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 68.
[57] *Ibidem*, p. 70.
[58] Georgeta Tudoran, *Clasa muncitoare...*, loc. cit., p. 180—181.
[59] *Ibidem*, loc. cit., p. 181.
[60] P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice...*, p. 168.
[61] I. Gheter și B. Horodniceanu, *op. cit.*, loc. cit., p. 243.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Considerăm că C. Corbu, C. Olteanu, G. Tudoran, P. Constantinescu-Iaşi, I. Gheter şi B. Horodniceanu au amplificat nejustificat entuziasmul socialiştilor români şi în special al lui Zubcu-Codreanu faţă de războiul de independenţă. Analiza atentă a documentelor mişcării muncitoreşti şi socialiste (şi în special a corespondenţei) din această perioadă denotă însă că acest entuziasm nu trebuie exagerat. Medicul din Puieşti, în scrisoarea sa din 21 aprilie 1877 către N. Russel-Sudzilovski afirma: „Am primit o invitaţie, „ordin oficial" de a mă pregăti cu „trusă", „uniformă", etc. pentru serviciul militar. Desigur că nu m-am pregătit şi nu mă voi pregăti. Uniforma militară cu sabia şi celelalte catrafuse vor costa 20 cervonaţi, după cît mi se spune. Oricît de puţin m-ar aranja dat fiind că intenţionez să cer cetăţenia română, cred totuşi să răspund doctorului care mă invită să mă pregătesc de serviciul militar pentru cazul unui război că, nefiind supus român, nu mă voi pregăti, că numai în cazul unui război real al României împotriva cuiva, mă voi înscrie ambulant în „Societatea Crucea Roşie". De asemenea mă liniştesc cu speranţa că România nu va lupta împotriva nimănui şi nu va trebui să cheltuiesc ceva cu acest prilej..." [62].

În scrisoarea trimisă doctorului C. I. Istrati la 2 mai 1877, Zubcu-Codreanu anunţă hotărîrea de a se angaja ca medic în serviciul Crucii Roşii. Medicul de plasă din Puieşti ia această hotărîre din mai multe motive:

a) Să-şi facă datoria faţă de ţară: „...Oricum ar fi, ţara noastră se află în război cu unul din mulţii săi inamici: cu Turcia. Ideea despre datoria ce trebuie acum îndeplinită către ţară pune pe gînduri şi nelinişte nu numai pe toţi oamenii de omenie, dar mai pe toţi de-a rîndul. M-am gîndit şi eu, neapărat despre ceea ce trebuie să fac în împrejurările de faţă ale ţării noastre; în ce chip să mă arăt că sunt vrednic de un adevărat fiu al naţiunii române; de aceea iată că m-am hotărît să părăsesc, pentru cîtăva vreme, serviciul de medic de plasă şi să mă duc acolo unde arma inamicului sau mai bine (zis) barbaria omenirei sdrobeşte vieţi tinere şi puternice, pentru gustul şi capriciul a doi tirani!!..." [63].

b) Motive umanitare: „Pentru mine, sîngele care va curge, fie el turcesc, fie românesc sau rusesc, e tot sînge; sînge al omului pe care... omul, în nebunia şi neştiinţa lui nu-l varsă pentru o cauză sfîntă, după cum cred cei mai mulţi şi după cum se strigă în gura mare fără ruşine şi fără sfială!..." [64].

c) Motive de ordin material: „Mă interesez însă întru cîtva şi de partea economică a trebii, căci stau rău în privinţa banilor şi am avut de plătit (o) mulţime de datorii. Afară de aceasta, am avut în îngrijirea mea mai mulţi români, refugiaţi politici... ameninţaţi a muri de foame dacă nu le-aş fi venit eu în ajutor cu mica mea leafă de 400 fr..." [65].

În aceeaşi scrisoare, Nicolae Zubcu-Codreanu îl roagă pe C. I. Istrati să se intereseze la cine să se adreseze pentru a putea intra la ambulanţa Crucii Roşii.

Considerăm că este necesar să semnalăm existenţa unor deosebiri foarte mari între varianta scrisorii lui Zubcu-Codreanu din 2 mai 1877 publicată în colecţia *Documente privind istoria României. Războiul de independenţă* [66] şi varianta publicată de Stelian Neagoe [67]. Menţionăm că este vorba de una şi aceeaşi scrisoare, dar că Stelian Neagoe publică scrisoarea după originalul aflat în Arhiva C.C. al P.C.R. (şi dă şi un facsimil la pagina 124), iar varianta din colecţia de documente este luată din lucrarea *O pagină din socialismul român. Viaţa şi activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu.*

Angajarea lui Zubcu-Codreanu ca medic la Crucea Roşie nu se face însă imediat. După destituirea din postul de la Puieşti, solicită prefecţilor din mai multe judeţe (Iaşi, Fălciu, Roman, Vaslui), încadrarea sa ca medic de plasă într-un post vacant [68]. La Puieşti primeşte mai multe răspunsuri negative. În urma cererii sale, N. Zubcu-Codreanu este numit, în vara anului 1877, medic de plasă la Costeşti, judeţul Argeş, de către prefectul C. Racoviţă [69]. Gh. Haupt localizează greşit comuna Costeşti, unde funcţionează Zubcu-Codreanu ca medic de plasă, în judeţul Tutova [70].

---

[62] *Doc. Răzb. ind.*, I (I), doc. 326, p. 527.
[63] *Ibidem*, doc. 328, p. 529—530.
[64] *Ibidem.*
[65] *Ibidem.*
[66] *Ibidem.*
[67] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 123—125.
[68] *Doc. răzb. ind.*, I (I), doc. 326, p. 527.
[69] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 26—27.
[70] Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 5 septembrie Zubcu-Codreanu scrie lui N. Russel-Sudzilovski despre însărcinarea ce a primit-o de la prefectul județului Argeș de a pregăti un spital militar improvizat într-o magazie a gării Stolnici și într-o magazie din localitate [71]. Constantin Olteanu, arătînd că Zubcu-Codreanu a primit misiunea să improvizeze un spital la Stolnici (prima gară pe linia Costești — Craiova), susține greșit că localitatea Stolnici este în județul Dolj, în loc de Argeș [72].

În noiembrie 1877 Zubcu-Codreanu este detașat temporar la spitalul militar din Pitești, rămînînd încadrat tot ca medic de plasă [73]. Pentru activitatea desfășurată la spitalul militar din Pitești — prin mîinile sale au trecut sute de răniți — medicul Nicolae Zubcu-Codreanu este decorat cu „Steaua României" [74].

Numele lui Zubcu-Codreanu se leagă de războiul de independență nu numai prin activitatea sa ca medic, ci și prin scrierile sale. Considerăm că trebuie să facem unele precizări și în această problemă. Zubcu-Codreanu a făcut referiri la războiul de independență și în unele scrisori și în articolul apărut în publicația franceză „Travailleur" din februarie 1878 și republicat fragmentar în „Obșcina" nr. 3—4 din martie—aprilie 1878 [75]. Cu toate acestea, în articolul omagial *Independența de stat a României în creația literară* [76], Horia Ursu, deși se referă și la Zubcu-Codreanu, nu amintește nici scrisorile și nici articolul. După ce, pe un spațiu de 6—7 pagini, autorul prezintă, conform titlului anunțat, fenomenul de oglindire a războiului de independență în creația literară, spre sfîrșitul articolului Horia Ursu prezintă două scrisori ale militantului socialist „Nicolae-Zubcu Codreanu", în care acesta critică... inechitatea socială. Precizăm că respectivele scrisori, din care Horia Ursu dă și citate — dintre care unul foarte... substanțial, de 34 de rînduri — nu au nici o legătură cu tema tratată. Pentru prima scrisoare citată, Horia Ursu dă (prin nota 30) o trimitere la lucrarea *O pagină din socialismul român. Viața și activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu*, București (1865). Evident, datarea este greșită: în 1865 Nicolae Zubcu mai era încă seminarist la Chișinău! Atragem atenția că cea de-a doua scrisoare (din 31 martie 1877) este citată fără să se facă trimitere la sursă și că este localizată — greșit — la Ploiești.

Stelian Neagoe afirmă că socialistul basarabean notează că „țăranul român a dat țării pe fiul său, vitele sale, pîinea copiilor săi, iar în schimbul acestor jertfe n-a căpătat nimic" [77]. Din lectura articolului publicat în „Travailleur" rezultă însă clar că N. Zubcu-Codreanu, deși este de acord cu această apreciere (și o citează), nu-și atribuie paternitatea ei, ci arată că aparține deputatului Manu [78]. Acordarea greșită a paternității acestei aprecieri a fost preluată și de autorii volumului *Bărbați ai datoriei* [79].

Desfășurarea războiului din 1877—1878 și mai ales trecerea pe teritoriul României a armatei rusești favorizează pe medicul Nicolae Zubcu-Codreanu în desfășurarea activității revoluționare. Alături de alți socialiști români, Zubcu-Codreanu răspîndește literatură interzisă în rîndurile ofițerilor ruși aflați în România. Pentru a facilita legăturile cu militarii ruși, Nicolae Zubcu-Codreanu a încercat să se angajeze în serviciul direcției de intendență a armatei ruse — fără să izbutească acest lucru [80].

Aprobîndu-i-se înscrierea la doctoratul în medicină, în mai 1878 Zubcu-Codreanu părăsește postul de medic de plasă și se stabilește la București [81]. În iulie el dă examenul de admitere la doctorat iar după aceea (tot în vara anului 1878) face o lungă călătorie prin țară (făcînd escale la Brăila, Iași, Ploiești și Valea Prahovei), după care revine la București.

---

[71] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 41.
[72] Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 16.
[73] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 41.
[74] *Ibidem*, p. 42; Vasile Niculae, *op. cit.*, loc. cit., p. 39; Georgeta Tudoran, *Socialiștii români...*, loc. cit., p. 21.
[75] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 147—156.
[76] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 28—36.
[77] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 51.
[78] *Ibidem*, p. 148: *Doc. răzb. ind.*, I (I), doc. 359, p. 568.
[79] Florian Tucă, Mircea Cociu, F. Chirea, *op. cit.*, p. 68.
[80] M. M. Zalîșkin, *op. cit.*, loc. cit., p. 97—98; A. Deac și I. Felea, *op. cit.*, loc. cit., p. 83—84.
[81] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Împreună cu revoluţionarul român Zamfir C. Arbure-Ralli — sosit în ţară în septembrie 1878 — cu Constantin Dobrogeanu-Gherea, N. Russel-Sudzilovski şi alţi socialişti, Zubcu-Codreanu proiectează organizarea unui partid socialist şi elaborarea unui program socialist [82]. Are însă loc arestarea (sau, mai bine zis, răpirea) lui Dobrogeanu-Gherea la Galaţi, de către agenţi ai poliţiei ţariste [83]. Urmăriţi şi ei, Zamfir C. Arbure-Ralli şi Nicolae Zubcu-Codreanu, cu concursul generos al unor reprezentanţi ai autorităţilor, părăsesc capitala : Arbure-Ralli găseşte adăpost la Bucov (judeţul Prahova), iar Zubcu-Codreanu la Curtea de Argeş, la prietenul său N. Sudzilovski [84].

În drum spre Curtea de Argeş (noiembrie 1878), Zubcu-Codreanu contractează o dublă pneumonie, care se adaugă la mai vechea pericarditâ. Cu toate încercările şi eforturile prietenilor (Russel-Sudzilovski, Manicea, Sergiu) de a-l salva, socialistul Nicolae Zubcu-Codreanu moare, în seara zilei de 31 decembrie 1878, în braţele prietenului său N. Russel-Sudzilovski. Conform ultimei sale dorinţe, prietenii au încercat să-l înmormânteze fără slujbă religioasă, ceea ce a determinat intervenţia brutală a unor reprezentanţi ai autorităţilor şi ai bisericii (intervenţie care a avut ca rezultat oficierea slujbei religioase, contrar dorinţei exprimate de N. Zubcu-Codreanu !) [85].

În încheiere, nu mai repetăm concluziile în legătură cu Zubcu-Codreanu : nu mai repetăm nici concluziile la care au ajuns ceilalţi autori, nici propriile noastre concluzii. Atragem doar atenţia — din nou — că unele aspecte legate de viaţa şi activitatea lui Nicolae Zubcu-Codreanu trebuie reconsiderate : naţionalitatea tatălui său, anul naşterii, cauzele emigrării în România şi cauzele schimbării numelui, problema poziţiei adoptate faţă de războiul de independenţă şi a participării la acest război, atitudinea sa în problema naţională, etc.

[82] Elena Georgescu, *Tezaur din veacul trecut*, Bucureşti, 1971, p. 56—57.

[83] *Amintiri literare...*, p. 66 ; Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 183 ; C. Dobrogeanu-Gherea, *Scrieri social-politice*, Bucureşti, 1968, p. 7—8.

[84] Despre acest episod relatează pe larg Zamfir C. Arbure-Ralli în volumul memorialistic *În exil. Din amintirile mele. (Amintiri literare...*, p. 44—52).

[85] Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 61—67 ; *Amintiri literare...*, p. 52—58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE PRIVIND ACTIVITATEA DESFĂȘURATĂ DE COMITETUL REGIONAL DOBROGEA AL P.C.R. PE LINIA SABOTĂRII MAȘINII DE RĂZBOI HITLERISTE ÎN PERIOADA 1940—1944

DE

DOMINUȚ I. PĂDUREANU

Lupta desfășurată de poporul român, în anii anteriori războiului și dictaturii, sub conducerea Partidului Comunist Român, împotriva Gărzii de fier, a celorlalte organizații de tip fascist, împotriva agresiunii Germaniei naziste, s-a transformat — odată cu instaurarea dictaturii militaro-fasciste [1] și pătrunderea trupelor germane în România (octombrie 1940) — în mișcare de rezistență, mișcare ce se încadrează organic în lupta antifascistă a tuturor popoarelor lumii, pentru libertate, pentru apărarea culturii și civilizației umane.

În acei ani grei — ce marchează cea mai neagră pagină a istoriei noastre naționale, pagină caracteristică prin involuție sub cele mai multiple aspecte —, acționînd în ilegalitate, dînd dovadă de un curaj extraordinar, tenacitate, îndrăzneală, inteligență, înfruntînd prigoana și teroarea fascistă, în condițiile în care România era practic ocupată de trupele germane, Partidul Comunist Român a făcut dovada capacității sale istorice, asumîndu-și rolul de organizator și conducător al mișcării de rezistență națională [2], orientînd lupta maselor largi populare, practic a întregului popor, în vederea realizării celor mai scumpe deziderate naționale.

Într-o perioadă de timp relativ scurtă, această mișcare de rezistență a devenit atotcuprinzătoare, caracterizîndu-se pe de o parte, printr-o mare complexitate și varietate a formelor ei concrete de desfășurare, iar pe de altă parte, prin participarea conștientă, activă — sub directa conducere a partidului —, a întregului popor, la această luptă dreaptă și necesară pentru țară.

Deși mișcarea de rezistență din România a avut un caracter preponderent politic, în perioada la care ne referim, una dintre cele mai eficiente și importante forme de luptă împotriva dictaturii militaro-fasciste, a cotropitorilor naziști, împotriva politicii de aservire a țării intereselor Germaniei hitleriste, împotriva războiului însuși, au constituit-o sabotajele.

Importanța pe care au avut-o ele, în această perioadă, a fost reliefată de înseși oficialitățile timpului, care remarcau că sabotajele deveniseră „o armă formidabilă în mîinile muncitorilor" [3].

Aceasta scoate în relief — o dată în plus — faptul că în primul rînd clasa muncitoare, clasa cea mai progresistă a societății românești, celelalte forțe naționale antifasciste, progresiste, au răspuns cu promptitudine — de la un capăt la altul al țării — chemărilor și indicațiilor lansate în acest sens, atît de C.C. al P.C.R. cît și de organizațiile sale regionale.

Pe această linie, menționăm chemările lansate de C.C. al P.C.R., cuprinse în Rezoluția din 1942 și manifestul din 1 mai 1943.

În Rezoluția din 1942, partidul sublinia că „este de datoria fiecărui muncitor față de poporul român să lupte prin metodele sabotajului pasiv și activ, pentru dezorganizarea și oprirea producției de război a fascismului german" [4].

---

[1] Cf. Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970 p. 433 și urm.; A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 9—35; Arhiva Centrală a C. C. al P.C.R., fond 1, mapa 82/1940, f. 1.

[2] Petre Constantinescu, *L'Insurection d'août 1944*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", nr. 70/1968, p. 43.

[3] Cf. *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, București, 1965, p. 41.

[4] Arhiva I.S.I.S.P., cota Ab—XXVI.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În manifestul lansat de C.C. al P.C.R. cu prilejul zilei de 1 mai 1943, se mergea și mai departe, adîncindu-se și detaliindu-se chemarea amintită anterior, partidul indicînd formele concrete de acțiune: „...sabotați producția pentru războiul lui Hitler, lucrați încet, distrugeți mașinile, stricați produsele de război"... [5].

Ambele documente, prin grija C.C. al P.C.R., a Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R. au fost larg popularizate și pe teritoriul românesc cuprins între Dunăre și Mare. Bunăoară, în legătură cu ultimul document, rapoartele organelor de siguranță din Constanța subliniau faptul că în acest oraș, cu prilejul zilei de 1 Mai 1943, au circulat numeroase manifeste de acest fel, lansate de partid [6].

Preocupările partidului pe această linie ies și mai pregnant în evidență, dacă ne gîndim la faptul că, în a doua jumătate a anului 1942, C.C. al P.C.R. a hotărît înființarea unui „aparat special", aparat destinat organizării luptei împotriva mașinii de război hitleriste prin mijloace violente, pe calea sabotajului, diversiunii și partizanatului [7].

Acest „aparat" era conceput ca o rețea ilegală de grupe de patrioți, constituite în întreprinderi industriale — în mod special în cele care activau în ramura producției de război —, în instituții și organisme administrative, atît în mediul urban cît și în cel rural, urmînd să cuprindă cadre recrutate din rîndul muncitorilor, a meseriașilor, intelectualilor, țăranilor, funcționarilor etc., hotărîți să înfrunte grelele condiții ale luptei ilegale, antifasciste [8].

Ținînd cont de indicațiile date cu aceste prilejuri, de indicațiile directe primite din partea C.C. al P.C.R., avînd în vedere și alte chemări lansate de partid pe plan central, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a acționat consecvent, hotărît, cu curaj, atît pentru unitatea de acțiune a tuturor forțelor antifasciste, antirăzboinice, locale, cît și pentru intensificarea, creșterea numărului și eficienței acțiunilor de sabotare a mașinii de război hitlerist, a însăși dictaturii militaro-fasciste.

Poziția sa înaintată, orientarea justă, luciditatea cu care aprecia atît situația internă cît și cea internațională, ies în relief și din manifestul pe care l-a lansat în luna iunie 1940, manifest intitulat: „Muncitori! Țărani! Tineret! Soldați și Marinari!", în care se sublinia, pe bună dreptate că „Eliberarea noastră nu va veni de la fascismul român, (...) sau de la Hitler sau Mussolini, ci numai de la lupta noastră unită sub conducerea Partidului Comunist Român" [9].

În vederea organizării și mai ales mobilizării forțelor progresiste locale, la lupta împotriva mașinii de război hitleriste, împotriva dictaturii militaro-fasciste, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a lansat (în februarie 1941) un manifest special, în care se spunea: „Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. vă cheamă la luptă hotărîtă (...) Respingeți dictatura antonesciană" [10].

În același sens milita — în aprilie 1941 — și ziarul „Adevărul dobrogean" (editat prin grija Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R.), care, într-unul din articolele sale [11] arăta: „Un gînd și un strigăt să ne unească. Nu vrem război, ci drept la viață, la cultură, vrem pace".

Forțele progresiste dobrogene, antifasciste și antirăzboinice — avînd în frunte pe comuniști, organizația regională de partid — s-au încadrat organic, hotărît, încă din primele momente, în mișcarea de rezistență națională — inițiată și condusă cu clarviziune de P.C.R. —, în mișcarea de rezistență mondială, a tuturor popoarelor iubitoare de libertate și pace.

Pe aceste meleaguri românești, pentru a preîntîmpina mișcarea de rezistență locală, iar ulterior, după eșuarea acestui plan, pentru a o distruge, comandamentul german a organizat la Constanța Gestapoul care, împreună cu Siguranța și Jandarmeria locală, se vor

---

[5] Arhiva I.S.I.S.P., cota XXVII.

[6] O. Matichescu, *Activitatea desfășurată de P.C.R. cu prilejul zilei de 1 Mai pentru organizarea luptei oamenilor muncii împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în „Revista arhivelor", an VII, 1964, p. 148.

[7] Arh. C.C. al P.C.R., fond 52, dos. nr. 1, f. 15 și 19.

[8] *Ibidem.*

[9] T. Georgescu, I. Iacoș, Gh. I. Ioniță, ș.a., *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României, 1921—1944*, Culegere de studii, București, 1971, p. 325.

[10] Arhiva I.S.I.S.P., cota A—XXV—16.

[11] „Adevărul Dobrogean", an. I, nr. 1, (aprilie 1941).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

năpusti cu furie împotriva tuturor forțelor progresiste locale, și în primul rînd împotriva comuniștilor, a organizației regionale de partid, luîndu-se măsuri severe, aplicîndu-se pedepse draconice nu numai pentru cele mai neînsemnate vini, ba chiar pentru vini imaginare.

Condițiile în care Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a activat, a organizat și condus acțiunile de sabotaj, au fost foarte grele: la greaua ilegalitate în care își desfășura activitatea, la cele arătate anterior, se adăuga în chip dureros și o legislație extrem de drastică.

Astfel, printr-un decret-lege — din 24 iulie 1940 — au fost interzise grevele. Printr-un alt decret-lege — din 18 februarie 1941, întreprinderile și instituțiile de stat și particulare, care prezentau interes pentru dictatura militaro-fascistă, pentru Germania hitleristă, au fost militarizate.

Cîteva luni mai tîrziu — la 6 aprilie 1941 — a fost adoptat un nou decret-lege (nr. 977), prin care se instituia pedeapsa cu moartea pentru acțiunile de sabotaj avînd ca urmare distrugerile în parte sau în întregime a depozitelor, a întreprinderilor sau fabricilor care lucrau pentru producția de război [12].

De asemenea, printr-o decizie specială (6 noiembrie 1941), încetarea individuală (sau colectivă) a lucrului, era considerată drept „crimă de sabotaj" și era pedepsită cu temniță grea, de la 5 la 20 de ani.

În perioada ulterioară, cînd mișcarea de rezistență luase o amploare foarte mare, la scara întregii țări, legislația adoptată de dictatura militaro-fascistă împotriva tuturor acelora care se împotriveau politicii sale, s-au îmbogățit cu noi decrete-legi, care extindeau pedeapsa cu moartea împotriva tuturor acelora care se făceau „vinovați" de „stînjenirea" activității întreprinderilor ce lucrau în domeniul producției de război. Simpla bănuială de participare la o astfel de acțiune putea atrage după sine condamnarea la muncă silnică între 10—20 de ani [13].

Aceste condiții speciale, în vigoare la scara întregii Românii, în care a activat și organizația regională a partidului din Dobrogea, au generat încă de la început, o și mai mare și atentă preocupare pentru unirea rîndurilor comuniștilor, a forțelor progresiste, locale, pentru buna pregătire și desfășurare a acțiunilor de sabotare a mașinii de război hitleriste. Putem spune că măsurile luate de dictatura militaro-fascistă pentru a opri și, ulterior, reprima mișcarea de rezistență națională, departe de a-și atinge scopul pentru care ele au fost elaborate, au contribuit indirect la impulsionarea întregii activități a partidului, a organizațiilor sale regionale.

În perioada la care ne referim, prin grija C.C. al P.C.R., din inițiativa Comitetului Regional Dobrogean al P.C.R. au fost create noi celule de partid la Direcția porturilor maritime Constanța, la Societățile petroliere „Concordia" și „Româno-Americană", la fabrica de armament „Getta", atelierele C. F. R. Palas, în unitățile militare de marină și infanterie (Regimentul 34 infanterie) ș.a.

Ținînd cont de toate chemările și indicațiile date de C.C. al P.C.R. pe plan central, de sarcinile pe care C.C. le-a trasat Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R. (în februarie 1943), această organizație de partid — aflată în fruntea celor mai progresiste forțe românești, din această parte a țării —, și-a amplificat considerabil întreaga activitate și în primul rînd activitatea de sabotare a mașinii de război hitleriste. (Conform indicațiilor primite, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. trebuia să formeze echipe pentru realizarea de mari acțiuni de sabotaj).

Avînd în vedere condițiile concrete, în care își desfășura activitatea, în perioada anilor 1940—1944, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a organizat și condus variate și complexe forme de sabotare a mașinii de război hitleriste, forme dintre care amintim:

a) sabotarea navelor de război germane, a navelor de război și comerciale românești, a transporturilor navale — subordonate intereselor mașinii de război hitleriste;

b) sabotarea mașinii de război hitleriste, prin executarea de lucrări de slabă calitate (piese cu defecte, neexecutarea pieselor la timp), deteriorarea unor mașini sau instalații (navale sau terestre), încetinirea sistematică a ritmului de lucru și reluarea lui cu întîrziere după alarmele aeriene;

[12] „Monitorul Oficial", partea I-a, nr. 85 din 6 aprilie 1941.

[13] *Ibidem*, partea I-a, nr. 217 din 17 septembrie 1942; *Ibidem*, partea I-a nr. 179 din 3 august 1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

c) sabotarea depozitelor, vagoanelor cisternă, a tancurilor petroliere, ce conțineau materiale, lubrefianți și combustibili necesari mașinii de război hitleriste, frontului ;

d) sabotarea transporturilor pe căile ferate ;

e) sabotarea unităților militare germane din zonă, a legăturilor lor telefonice și electrice.

Formele amintite a ufost intens practicate în acțiunile de sabotaj organizate la Șantierele navale Constanța (unde pe tot timpul războiului a acționat o puternică celulă de partid) [14], la D.P.M. [15], la stațiile de petrol [16], silozuri, uzina electrică, atelierele C.F.R. Palas ș.a., (toate acestea ilustrează faptul că în perioada la care ne referim acțiunile de sabotaj își deplasează centrul de greutate în orașul Constanța, concentrîndu-se asupra obiectivelor principale ale mașinii de război germane).

Din multitudinea acțiunilor de sabotaj inițiate și conduse de Comitetul Reginal Dobrogea al P.C.R., în perioada 1940—1944, și duse la îndeplinire cu curaj, inventivitate, sacrificii, de comuniști, de forțele progresiste de pe aceste străvechi meleaguri românești, amintim pe cele mai importante, grupate și ele în funcție de formele și căile amintite anterior.

a) Sabotarea navelor de război germane, a navelor de război și comerciale românești, a transporturilor navale — subordonate mașinii de război hitleriste.

În această privință, dată fiind importanța obiectivelor ce trebuiau atinse, cît și faptului că aceste obiective erau foarte bine păzite, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., a încredințat astfel de sarcini comuniștilor din celulele de la S.N.G., D.P.M., marinarilor patrioți, ce lucrau pe astfel de nave, muncitorilor care în interes de serviciu veneau în contact cu ele.

Astfel în luna mai 1943, Regionala de partid Dobrogea, trasează comunistului Ion Cupin [17] sarcina de a întîrzia (prin orice mijloace posibile !), 24 de ore, un convoi de vase germane, care era încărcat cu mari cantități de muniții și alte materiale pentru front. Studiind toate posibilitățile, el se oprește asupra vasului german „Harkov" (fusese scufundat de sovietici la gura unui port, scos de nemți la suprafață, reparat și folosit pentru transportul de materiale necesare frontului), care, de această dată urma să transporte, singur, 900 de vagoane de bombe și proiectile [18].

Avînd acces pe el, comunistul Ion Cupin, a desfăcut un mare număr de antretoaze de la cazane, în interiorul acestora, iar pe altele le-a slăbit considerabil.

Acțiunea (în urma căreia el a fost arestat) a dus la întîrzierea plecării convoiului nu cu 24 de ore, ci cu 8 zile, iar după plecare, el a fost interceptat de aviația sovietică, care i-a pricinuit grele pierderi.

În aceeași lună a anului 1943, comuniștii din celula de partid a portului, la chemarea Comitetului Regional Dobrogea, al P.C.R. au avariat vedeta rapidă germană „S-28" [19].

Marinarul Stancu Marin, împreună cu un grup de tovarăși, mobilizați cu toții pe același vas, au primit sarcina să-l saboteze întrucît el transporta mari cantități de benzină pentru front. De comun acord, acest grup, în seara de dinaintea plecării vasului în cursă, a slăbit șuruburile care fixau chiulasa vasului, lăsînd ca să intre apă la motoare, după care au strîns la loc șuruburile respective.

Întrucît pornirea motoarelor se făcea cu aer, a doua zi dimineața cînd s-au pornit motoarele, chiulasa a fost distrusă imobilizînd vasul pentru șase luni de zile [20].

Întrucît în această perioadă muncitorul Vasile Zamfirescu a primit sarcina ca să facă pe vasul „Ardealul" un postament în vederea montării de tunuri A. A., celula de partid din șantier i-a trasat sarcina să saboteze această lucrare.

El a făcut postamentul, dar cu o înclinație de cîțiva centimetri (3—4 cm.) ceea ce a dat peste cap planurile autorităților, întrucît o înclinație fie ea cît de mică ducea la imprecizia tirului tunurilor A.A.

---

[14] *23 August 1944* — culegere de articole, București, 1964, p. 6.

[15] *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, 1969, p. 253 (vezi și Arhiva I.S.I.S.P., fond *Memorii*, dos. 133, Constanța).

[16] I. Lupescu, H. Rabinovici, J. Dan, *Pe urmele istoriei contemporane*, București, 1974, p. 146.

[17] Vezi „Dobrogea nouă", 27, nr. 8003, din 17 mai 1974, p. 1—2.

[18] „Revista arhivelor", nr. 2, 1962, p. 83 (Vezi și „Tomis", VII, nr. 11, din 10 august 1972, p. 13).

[19] *Ibidem.*

[20] V. Dușa, *Din activitatea Regionalei Dobrogea a P.C.R. în timpul celui de al doilea război mondial*, în „Analele de istorie", an XVI, nr. 4, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pînă ce lucrarea a fost remediată au trecut cîteva zile, timp în care vasul a rămas imobilizat în port [21], neputînd participa la operaţiile pentru care fusese destinat.

Comuniştii din port, muncitorii de aici, au sabotat nu odată o serie de vase, tăindu-le parîmele... (cum a fost cazul vasului „Arcadia").

De asemenea, Comitetul Regional al P.C.R. a indicat comuniştilor din port să folosească şi metoda incendierii vaselor. Drept urmare, la 12 octombrie 1943, un muncitor aflat pe şalupa germană „Ochlei" — care primise sarcina în acest sens din partea celulei de partid din şantier —, a aprins uleiul din santina şalupei, ceea ce a avut drept urmare incendierea ei. În aceeaşi zi, comuniştii din celula amintită au mai incendiat monitorul „Brătianu", care se afla la Arsenalul Marinei [22].

Tot în această perioadă, la 4 decembrie 1943, ca urmare a sabotării motorului de la hidroavionul german „BV-138" (de la baza de hidroaviaţie Mamaia), acesta s-a prăbuşit în apropiere de comuna Ovidiu [23].

Amintim şi faptul că rapoartele oficiale locale consemnează scufundarea în această perioadă a mai multor şlepuri şi vase pe Dunăre, încărcate cu materiale şi muniţii necesare frontului.

b) Sabotarea maşinii de război germane prin executarea de lucrări de slabă calitate (piese cu defecte şi neexecutarea lor la timp), deteriorarea unor maşini şi instalaţii (navale sau terestre), încetinirea sistematică a ritmului de lucru şi, după alarmele aeriene, reluarea lui cu mari întîrzieri.

Ca urmare a muncii desfăşurate cu Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., astfel de acţiuni — după cum notează şi rapoartele oficialităţilor locale — au fost duse la îndeplinire, cu prioritate în portul şi şantierul naval Constanţa.

În cadrul S.N.C. ca rezultat şi al muncii deosebite desfăşurate de celula de partid de aici, nu odată au fost executate piese de slabă calitate, cu defecte, iar alteori au fost confecţionate piese din materiale cu rezistenţă scăzută. Drept urmare, de multe ori, unele piese trebuiau aduse de 3—4 ori în ateliere, (pentru „retuşuri"), pînă să fie bune de întrebuinţat — ceea ce a avut drept rezultat întîrzierea reparării multor nave germane cu 20—30 de zile şi implicit, reţinerea lor în port sau şantier şi neparticiparea lor la operaţiile militare.

Concretizînd şi mai mult, amintim faptul că muncitorii, comuniştii de la S.N.C., în vara anului 1942, au montat defectuos supapele de siguranţă de la căldările cazanelor distrugătorului „Mărăşeşti" (la fel s-a întîmplat şi la „Mărăşti"), care nerezistînd presiunii la care au fost supuse, au trebuit să fie schimbate — operaţie care a reţinut navele în şantier peste două săptămîni.

O astfel de acţiune de sabotaj s-a petrecut şi pe submarinul „Delfinul". La nava de război „Ferdinand" [24], care avea corpul turbinelor crăpat, muncitorii din şantier au tărăgănat lucrările de reparare aproape trei luni de zile. La un alt vas, „Regina Maria", o lucrare la unul din cuzineţii de sprijin a fost tărăgănată şapte zile, timp în care vasul nu a putut pleca în misiune... [25].

Atît în aceste cazuri, cît şi în altele, muncitorii au lucrat — după cum notau rapoartele oficiale locale — „cu o întîrziere condamnabilă"... [26].

Lozinca lansată de celula de partid de la S.N.C. — „mergi ca melcul" [27] — a avut rezultatele scontate.

Semnificativă este — din acest punct de vedere — şi plîngerea din 21 iulie 1944 a Comandamentului Diviziei de Mare, adresată Direcţiei porturilor maritime, în care se arată: „cu toate ordinele date verbal şi scris pentru accelerarea lucrărilor în ordinea urgenţei pentru

---

[21] „Tomis", VII, nr. 11, din 10 august 1972, p. 13.

[22] M. Grosu, Gh. Găinuşe, B. Iani, *Acţiuni ale muncitorilor din industria metalurgică şi de armament pentru sabotarea războiului hitlerist*, în „Analele Institutului de istorie a partidului, de pe lîngă C.C. al P.C.R.", 5, 1964, p. 32 (vezi şi Arhiva M.F.A. — M.St. M. — fond M.I.A.P.R., dos. 2, 1943/1944).

[23] Arhiva M. F. A., — M. St. M., dos. nr. 296/47, f. 74.

[24] N. Constantin, P. Ilie, *Armata română pe drum de luptă şi victorii*, Bucureşti, 1973, p. 12 (Vezi şi M. Covaci, Fl. Dragne, *Aspecte ale luptei clasei muncitoare împotriva dictaturii militaro-fasciste şi a criminalului război antisovietic*, în „Revista arhivelor", an. V, 2, 1962, p. 97).

[25] Arhiva, I.S.I.S.P., fond *Memorii*, dos. 133, Constanţa.

[26] M. Grosu, Gh. Găinuşe, B. Iani, *op. cit.*, p. 31—32.

[27] M. Covaci, Fl. Dragne, *op. cit.*, p. 95.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

navele marinei, se observă o delăsare și neglijență atît din partea organelor de control cît și a personalului de execuție".

Adresa de mai sus se încheia cu cererea expresă de a se urgenta lucrările la ambarcațiile „Dacia" și „Tinișor"...[28].

În frunte cu comuniștii și la îndemnul acestora, muncitorii din Șantierul naval și portul Constanța au defectat în numeroase rînduri macaralele și alte utilaje, avînd ca rezultat încetinirea și îngreunarea simțitoare a operațiilor de încărcare-descărcare.

De nenumărate ori, muncitorii de la unitățile amintite, ca de altfel și de la alte instituții și întreprinderi, au recurs la metoda prezentării la lucru cu întîrziere. Mai mult, atunci cînd muncitorii din secțiile șantierului naval, turnătorie, tîmplărie și cazangerie au fost solicitați să lucreze ore suplimentare, au refuzat cu hotărîre.

Marinarii români aflați pe navele sub pavilion german — nave destinate aprovizionării frontului —, mobilizați de comuniști, au refuzat nu o dată să mai lucreze, motiv pentru care Marina de război german cerea în repetate rînduri autorităților române trimiterea tuturor acestora în fața Curții marțiale.

Cele arătate se corelează organic cu conflictele de muncă — individuale și colective — care au avut loc în această perioadă. Din cele aproape 150, cele mai cunoscute sînt cele care au avut loc în Șantierul naval și portul Constanța, la Cernavodă, Mangalia ș.a. Unele dintre acestea (cca. 14) s-au transformat în greve — deși acestea erau interzise.

Acțiunile amintite au avut rezultatele scontate de comuniști, de Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R.: capacitățile de producție erau folosite incomplet, producția, precum și reparațiile legate de mașina de război germană au scăzut atît cantitativ, cît și calitativ, operațiile de încărcare-descărcare au fost mult îngreunate, volumul lor serios afectat.

c) Sabotarea depozitelor, vagoanelor și vagoanelor cisternă, a tancurilor petroliere ce conțineau combustibili, lubrefianți, precum și alte materiale pentru mașina de război hitleristă.

Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., celulele de partid din unitățile amintite, au acordat o foarte mare importanță acestor forme de sabotare a dușmanului.

Drept urmare, comuniștii, patrioții dobrogeni, și-au îndreptat atenția spre atingerea acestui obiectiv, intensificîndu-și acțiunile. Nu odată, rapoartele oficiale locale consemnau că încărcături întregi (ale vagoanelor cisternă, depozitelor, tancuri petroliere) de combustibili și lubrefianți, au devenit de neutilizat, ca urmare a faptului că în ele au fost introduse fie smoală, fie păcură sau pămînt...

În acest mod a fost sabotată încărcătura petrolierului „Elba-5" și a altor vase[29], prin aceasta lovindu-se direct aprovizionarea frontului cu combustibili și lubrefianți.

Comuniștii dobrogeni au sabotat și stațiile de petrol locale. În cazul lor, pe conducte a fost introdusă păcură, ceea ce făcea ca ele să devină inutilizabile timp de 12—14 zile — timpul necesar pentru desfundatul și curățatul lor... Aplicînd această formă de sabotaj, patrioții dobrogeni au întîrziat apreciabil alimentarea și încărcarea navelor ce slujeau direct interesele mașinii de război hitleriste.

Aceeași atitudine au avut-o comuniștii de pe aceste meleaguri față de depozitele de benzină pentru avioane, în care au fost introduse diferite cantități de smoală, păcură, deteriorîndu-se astfel conținutul lor.

C.C. al P.C.R., analizînd situația din această parte a țării, a indicat să fie incendiate și distruse și alte depozite[30], cum ar fi cele de materiale ale germanilor.

În vederea atingerii acestui obiectiv, C.C. al P.C.R. cere organizației regionale de partid să trimită la București trei comuniști pentru a fi instruiți special în acest sens.

Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a desemnat în acest scop pe Mesia Hacearian[31] și alți doi comuniști, care, odată ajunși la București, au fost instruiți de Iosif Rangheț, asupra formelor și tehnicii executării actelor de sabotaj prin incendierea și aruncarea în aer a obiectivelor propuse, cît și asupra modului cum trebuie confecționate și utilizate bombele incendiare.

La întoarcerea la Constanța, Mesia Hacearian a adus cu sine și materialele necesare pentru producerea a două bombe incendiare puternice, precum și indicația de a se asigura la Constanța o casă conspirativă și un inginer chimist pentru a se putea prepara pe plan local explozibilul necesar pentru actele de sabotaje.

---

[28] Arhivele Direcției navigației maritime Constanța, dos. M. M. 1936—1941, vol. 1.

[29] Arhiva, I.S.I.S.P., fond *Memorii*, dos. 133 — Constanța (Vezi și M. Covaci, Fl. Dragne, *op. cit.*, p. 98).

[30] Vezi „Timpul" — din 7 iunie 1941.

[31] Vezi „Tomis", 11, nr. 2, iunie 1976, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În urma discuţiilor purtate cu cei trei tovarăşi, analizînd situaţia, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. s-a orientat spre sabotarea fabricii de armament „Getta" din localitate.

După procurarea — de către comunişti — a planurilor întreprinderii, considerîndu-se că materialul incendiar este insuficient pentru distrugerea acestui obiectiv, şi mai ales, pentru o mai bună organizare a acţiunii, s-a amînat acţiunea de sabotare a acestui obiectiv, hotărîndu-se însă ca, folosindu-se de materialele incendiare aflate la dispoziţie, să fie sabotate depozitele Marinei de război germane (situate pe Bd. Ferdinand — azi Republicii — colţ cu I. G. Duca). În noaptea de 23/24 aprilie 1943 Mesia Hacearian (nume conspirativ: Panait), împreună cu un alt tovarăş, duc la îndeplinire această acţiune de sabotaj în urma căreia germanii au avut grele pierderi materiale.

Concomitent, alţi comunişti dobrogeni au răspîndit pe străzi şi în pieţele publice manifeste cu îndemnul la lupta contra dictaturii fasciste şi a aliaţei cu nemţii.

Alte incendieri au mai fost produse tot în această perioadă, la fabrica „Lichiardopol" din Tulcea şi în pădurea Codru — Babadag.

Semnalînd înmulţirea actelor de sabotaj împotriva unor obiective strategice importante, organele militare ale timpului arătau: „În ultimul timp incendiile de la depozitele militare si stabilimentele militarizate au luat proporţii care nu mai pot fi puse în seama întîmplării. Aceste incendii au fără îndoială altă cauză, care în majoritatea cazurilor trebuie căutată în actele de sabotaj organizate" [32].

Înfuriaţi de aceste sabotaje, disperaţi în urma nenumăratelor sabotaje anterioare, germanii, de comun acord cu forţele de ordine locală, au trecut la represiuni, făcînd, pentru început, o serie de arestări printre comunişti [33].

d) Sabotarea transporturilor pe căile ferate.

Şi comuniştii şi muncitorii dobrogeni care lucrau în acest sector au răspuns cu multă însufleţire chemărilor lansate — pe această linie — pe plan central sau local, de către partid.

La 1 ianuarie 1942, ziarul „Presa liberă" lansa un apel către toţi muncitorii ceferişti din ţară, apel care a avut un ecou profund şi în rîndurile acestui puternic detaşament muncitoresc dobrogean.

În apelul amintit se cerea: „Distrugeţi căile ferate, scoţînd şinele, incendiind vagoanele. Nimiciţi transporturile de aprovizionare destinate armatei fasciste! Loviţi în duşman aşa cum puteţi, acolo unde puteţi şi atunci cînd puteţi! Fiţi demni de numele de român, de amintirea atîtor generaţii româneşti care au ştiut să-şi apere libertatea faţă de cotropitori" [34].

Un alt apel fierbinte, lansat în acest sens, datează din 1943 [35]. În el, C.C. al P.C.R. cerea: „zădărniciţi transporturile destinate Germaniei".

Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., ţinînd cont de aceste indicaţii şi sarcini, de condiţiile specifice din zonă, a iniţiat şi condus multe acţiuni de sabotaj în domeniul transporturilor feroviare, acţiuni care s-au soldat cu deraierea şi ciocnirea unor trenuri, incendierea mai multor garnituri, reducerea vitezelor de circulaţie, întîrzierea transporturilor pentru front etc.

La mijlocul şi spre finele anului 1943 în staţia C.F.R. Palas Constanţa, au avut loc — ca urmare a activităţii celulei de partid de la atelierele C.F.R. Palas — deraierea şi ciocnirea cîtorva garnituri de tren [36], care pe lîngă pagubele materiale directe, s-au soldat cu întîrzierea şi încurcarea întregului trafic feroviar din zonă.

Nu odată — conform relatărilor făcute de rapoartele oficiale — în staţiile C.F.R. amintite, în staţia C.F.R. Port, au fost tăiate tuburile de cauciuc de la frînele de aer ale vagoanelor ce staţionau aici, fapt ce avea drept consecinţă imediată întîrzierea formării garniturilor, precum şi întîrzierea descongestionării traficului feroviar din port [37].

În aceste acţiuni de sabotaj s-a mers şi mai departe, apelîndu-se la sistemul incendierii garniturilor de tren. Astfel, la 2 decembrie 1943, comuniştii de la atelierele C.F.R. Palas au incendiat automotorul nr. 915, care se afla în staţia Valul lui Traian [38].

---

[32] A.M.A.N. dos. 300/50, f. 136, Ordinul circular nr. 74631 din 10 noiembrie 1943 al Corpului 4 armată.

[33] Procuratura Regiunii Cluj, fond. Parchetul general al Curţii de Apel Cluj-Sibiu, dos. nr. 4/1943, f. 115.

[34] „Presa liberă" din 1 ianuarie 1942.

[35] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 11, dos. 2849/f. 62.

[36] M. Covaci, Fl. Dragne, *op. cit.*, p. 100.

[37] Arhiva Căpităniei portului Constanţa, dos. nr. 42/942, f. 136.

[38] Arhiva M.F.A.—M. St. M., dos. nr. 296/47, f. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-una din notele Inspectoratului regional de poliție Constanța (din 4 aprilie 1944), se sublinia — pe bună dreptate — că: „Nu se poate contesta că reușita acestor acte de sabotaj se datorește în bună parte (...) faptului că în rîndurile personalului inferior ceferist sînt elemente care slujesc direct sau indirect opera de sabotaj" [39].

e) Sabotarea unităților militare germane din zonă, a legăturilor lor telefonice și electrice.

Așa cum era de altfel firesc, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a acordat, de-a lungul întregii perioade la care ne referim, o atenție foarte mare acestui tip de sabotaje și, ca urmare, rapoartele oficiale (un fel de „oglindă" — chiar dacă nu întotdeauna fidelă — a acestor acțiuni) au consemnat deseori astfel de acțiuni.

În luna februarie 1941 comuniștii din port au tăiat firele cablului electric care alimenta farul din portul Constanța [40].

În prima jumătate a aceluiași an, un grup de muncitori constănțeni au tăiat și sustras 200 m cablu telefonic, greu, din linia Constanța — Mamaia, perturbînd foarte serios legăturile telefonice germane din zonă [41]. La scurt timp, în iulie 1941, patrioți locali au tăiat cablul electric de înaltă tensiune care alimenta reflectoarele bateriei hitleriste A.A. din Obor [42].

Un an mai tîrziu, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. trasează lui Mesia Hacearian și unui alt comunist (zidar de meserie) sarcina de a tăia din nou cablul electric amintit anterior. Conform indicațiilor, într-una din nopți au tăiat cablul [43], după care l-au băgat iarăși în pămînt, ceea ce a făcut ca două săptămîni (pînă ce nemții au descoperit adevărul) reflectoarele bateriei A.A. din Obor („La Nuci") să nu mai funcționeze normal.

Deseori în această perioadă a fost perturbată rețeaua de transmisiuni a aviației, a unităților germane de artilerie (exemplele date anterior), a altor unități, prin tăierea repetată a cablurilor electrice, a firelor telefonice.

„În ultimele zile, numărul întreruperilor cablurilor și liniilor telefonice s-a mărit foarte mult... — se arăta într-o notă (din 16 noiembrie 1942) a M.St.M. român. Presupunerea că ne aflăm în fața unui furt al materialului era justă atîta timp cît asemenea furturi s-au întîmplat sporadic, în urma faptului că din Constanța și București s-a raportat că începînd de la data de 1 octombrie s-au întîmplat 9 întreruperi de linie, cu o lipsă de cca. 2 000 m de cablu, trebuie să considerăm acest fapt ca un sabotaj plănuit și organizat" [44].

Cu toate măsurile luate de oficialitățile germane și române, aceste tipuri de sabotaje au continuat.

La 18 decembrie 1943, comuniștii dobrogeni au inițiat și dus la îndeplinire o acțiune de sabotaj care s-a soldat cu tăierea cablului telefonic de pe raza comunei Valul lui Traian, cablu care lega centrul de transmisiuni Basarabi — Constanța de Divizia 9 infanterie. Acțiunea a dus, de asemenea, la perturbarea serioasă a legăturilor telefonice dintre unitățile menționate.

Accentuarea considerabilă a acțiunilor de sabotaj din Dobrogea, în anii 1943—1944, a provocat derută în rîndul autorităților locale și chiar divergențe. Astfel, între Comandamentul german și Comandamentul portului și zonei Constanța (C.P.Z.C.) au avut loc fricțiuni, germanii acuzînd autoritățile române locale că nu iau măsuri destul de drastice pentru „evitarea sabotajelor" [45].

Acțiunile de sabotaj amintite, poziția antifascistă, antigermană și antirăzboinică a clasei muncitoare dobrogene, în frunte cu comuniștii, cu organizația regională de partid, a celorlalte forțe progresiste, au generat o ripostă furioasă din partea autorităților locale.

Astfel, în aprilie 1943, au fost arestați 47 de comuniști, muncitori de la S.N.G., atelierele C.F.R. Palas etc., între care se găseau aproape toți membrii Comitetului Regional Dobrogea al P.C.R. și ai U.T.C. [46].

[39] M. Tălăngescu, T. Pinteanu, *Acțiuni ale muncitorilor ceferiști împotriva dictaturii militaro-fasciste și a războiului hitlerist (1941—1944)*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 3/1954, p. 91.

[40] Arhiva Căpităniei portului Constanța, dos. nr. 32/1941, f. 182.

[41] *Documente privind rezistența antifascistă în România* în „Anale de istorie", an. XV, 4, 1969, p. 96.

[42] Arhiva I.S.I.S.P., fond nr. 2, dos. nr. 43, f. 6—7.

[43] N. Constantin, P. Ilie, *op. cit.*, p. 12 (Vezi și M. Covaci, *Lupta P. C. R. pentru dezvoltarea rezistenței antifasciste din România*, în *Insurecția din august 1944*, București, 1974, p. 49.

[44] Arhivele statului Constanța, dos. nr. 457/565, f. 34.

[45] Arhiva căpităniei portului Constanța, dos. „Secret"/1943, f. 57.

[46] I. Iacoș, *Lupta oamenilor muncii din Dobrogea împotriva dictaturii militaro-fasciste (1941—1944)*, în „Anale de istorie", nr. 6/1964, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceste arestări masive, precum şi cele făcute de organele de represiune în perioada 1940—1943 (şi chiar mai înainte), au însemnat o grea lovitură pentru această organizaţie de partid, pentru partid, pentru mişcarea de rezistenţă locală şi naţională.

Cei arestaţi erau în mare pericol căci, conform decretului-lege nr. 687 din 17 septembrie 1942 — precum şi a altor decrete-lege în vigoare — puteau fi condamnaţi la moarte, pentru acţiunile lor, prin care loviseră în producţia de război.

Timp de şapte luni de zile, cei arestaţi, au fost interogaţi cu brutalitate, bătuţi pînă la leşin, stropiţi cu apă pentru a putea fi bătuţi din nou, schingiuiţi — la toate acestea dînd o mînă de „ajutor" şi reprezentanţii locali ai Gestapoului.

Ca rezultat al acestui „tratament" inuman la care au fost supuşi cei arestaţi, cizmarul Marin Dincă — nemaiputînd rezista a preferat să se sinucidă, aruncîndu-se pe fereastra clădirii unde era interogat [47].

După mutarea acuzaţilor la Penitenciarul civil, ei au negat toate declaraţiile anterioare — făcute sub tortură şi cu pistolul la frunte şi s-au pregătit pentru apărare.

Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. prin comuniştii rămaşi liberi, a păstrat un permanent contact cu cei închişi, prin intermediul membrilor familiilor acestora [48] (care primiseră permisiunea ca să-i viziteze periodic), furnizîndu-le informaţii, alimente, îmbrăcăminte ş.a. Interesant de consemnat ni se pare şi faptul că, chiar în închisoare, unii salariaţi au facilitat legăturile dintre cei arestaţi şi cei rămaşi în libertate.

În vederea asigurării apărării juridice a celor închişi, a acţionat deopotrivă, atît Comitetul Regional al P.C.R. cît şi C.C. al P.C.R.

În acest sens amintim şi faptul că rapoartele organelor de siguranţă — locale şi centrale — consemnau faptul că: „Din activitatea depusă de elementele comuniste se deduce că s-a colectat o sumă importantă de bani, pentru salvarea de la moarte a celor în cauză" [49].

Pe plan local, regionala de partid s-a preocupat nu numai de strîngerea fondurilor necesare apărării juridice a arestaţilor, ci şi de pregătirea avocaţilor necesari — desfăşurînd o largă activitate de mobilizare, mai ales printre avocaţii cu vederi progresiste.

Această realitate era reliefată chiar de rapoartele siguranţei locale, care consemnau că „la Constanţa s-a constatat într-adevăr organizarea activului biroului juridic — ... în vederea susţinerii proceselor elementelor comuniste" [50]. De asemenea, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a acţionat intens în vederea mobilizării unui număr mare de martori care au luat deschis calea apărării celor arestaţi.

De la Bucureşti, C. C. al P. C. R. a trimis în apărarea celor arestaţi, pe avocaţii Petre Pandrea [51] — unul dintre cei mai temuţi şi inteligenţi avocaţi din ţară — şi Aurel Zaharescu.

Un prim succes obţinut de apărare a fost micşorarea numărului de acuzaţi la 30.

La 14 octombrie 1943, în faţa Curţii Marţiale a Corpului II de armată — Constanţa, a început acest proces, unul dintre cele mai mari pe plan local şi, în acelaşi timp, verigă importantă a lanţului de procese anticomuniste din această perioadă.

Înaintea procesului, în timpul lui, comuniştii rămaşi în libertate au desfăşurat o amplă activitate de solidaritate a unor largi forţe, cu cei închişi, de demascare a caracterului acestui proces regizat, această înscenare menită să lovească în ceea ce ţara avea mai bun, mai progresist — în comunişti.

Cu toată larga solidarizare de care s-au bucurat împrocesuaţii, cu toată apărarea foarte bine făcută — ţelul principal fiind salvarea lor de la moarte —, sfidînd orice norme juridice, neavînd probele materiale necesare, Curtea Marţială a Corpului II de armată — Constanţa a dat o sentinţă deosebit de grea: trei arestaţi au fost condamnaţi la moarte [52], trei la muncă silnică pe viaţă, iar ceilalţi la 296 ani de închisoare.

---

[47] „Tomis", VII, nr. 14 din 25 septembrie 1972, p. 3.

[48] O. Matichescu, *Legături conspirative şi munca de educaţie politică în lagăre şi închisori (1940—1944)* în *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R.* — Culegere de comunicări, Bucureşti, 1971, p. 292—304.

[49] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. nr. 393, f. 91.

[50] Ibidem.

[51] M. Covaci, *Lupta P.C.R. împotriva dictaturii militaro-fasciste*, în *Împotriva fascismului*, 1971, p. 173.

[52] I. Iacoş, *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin această sentință odioasă, primită de cei în cauză, de opinia publică, cu proteste și indignare, se încheia acest „proces de la Constanța", care pe toată perioada pregătirii și desfășurării lui, s-a aflat în atenția reprezentanților Germaniei hitleriste în România, în atenția mareșalului Antonescu.

Acest ultim proces, din lanțul de procese intentate comuniștilor de pe aceste meleaguri în perioada 1940—1944, între cele mai mari procese anticomuniste din România perioadei la care ne referim, a însemnat o grea lovitură pentru Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., pentru partid.

Cu toate că numărul comuniștilor, aflați în libertate a scăzut, iar mulți din cei eliberați aveau domiciliul forțat, organizația regională a partidului, din Dobrogea, dispunea încă de resursele și experiența necesară reluării întregii activități la cote mai înalte.

Drept urmare, la începutul anului 1944, a fost refăcut Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R., între membrii săi numărîndu-se : Panait Vanghele, Dumitru Mihai, Victor Dușa, Alexandru Șteflea, Gheorghe Iuga, Gheorghe Dincă, Ion Eremia, Dumitru Olteanu, Gheorghe Codreanu.

* * *

Aceste grele pedepse, departe de a intimida pe comuniști, departe de a pune capăt mișcării de rezistență din această parte a țării, au făcut ca partidul să-și unească și mai mult rîndurile, să-și organizeze și mai bine munca, să-și intensifice și mai mult acțiunile de sabotare a mașinii de război hitleriste.

În perioada ulterioară procesului, Comitetul Regional Dobrogea al P.C.R. a pus un accent foarte mare pe activitatea celulelor de partid din întreprinderi, pe unirea tuturor forțelor progresiste locale. Ca urmare, acțiunile de sabotaj s-au ținut lanț, pînă în preziua revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă.

Aceste acțiuni au continuat pe cele anterioare, materializîndu-se în măcinarea potențialului de luptă german, prin : impiedicarea transportării pe apă sau uscat a materialelor, combustibililor necesari frontului, scoaterea din funcțiune a multor vase militare și comerciale, imobilizarea a zeci și sute de vagoane, descompletarea garniturilor și reducerea vitezei lor de circulație, dezorganizarea muncii și a producției în porturi și în întreprinderi ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA ŞI METODA REGRESIVĂ ÎN ISTORIOGRAFIE

DE

AL. ZUB

Pentru cine s-ar arăta surprins de titlu, o explicaţie se cuvine făcută mai întîi. Istoricul n-a vorbit nicăieri de o *metodă regresivă* şi n-a dat despre *metodă* îndeobşte decît puţine, prea puţine lămuriri. Criticii şi comentatorii săi nu se ocupă nici ei în mod special de concepţia metodologică a istoricului, iar atunci cînd o fac, se lasă mai curînd antrenaţi de o polemică a amănuntului decît de metoda în sine [1]. Răspunzător de această situaţie este întrucîtva Iorga însuşi, fiindcă a evitat mereu să se explice, sub unghiul respectiv, preferînd să abordeze — şi tot în treacăt — problema atitudinii istoricului faţă de fapte, a raportului dintre conţinut şi expresie etc. A fost învinuit, ca atare, de inapetenţă filosofică, ceea ce se infirmă la simpla lectură a *Generalităţilor*. Ostil filosofării sistematice, Iorga a fost, într-adevăr, însă opera lui, s-a spus, nu poate fi înţeleasă fără „anumite presupoziţii filosofice, care formează punctul de sprijin a tot ceea ce el a întreprins" [2]. În ce măsură aceste presupoziţii sînt explicite şi întrucît ele conduc totuşi la un sistem interpretativ, în ciuda refuzului deliberat al oricărui sistem, nu e locul să insistăm. Între imaginea ce şi-o doreşte un istoric şi aceea care se degajă din operă, concordanţa nu e obligatorie şi s-ar putea spune chiar că rareori ea există cu adevărat.

Cu atît mai puţin această concordanţă este de aşteptat la o personalitate de anvergura şi proteismul lui N. Iorga. Dacă istoricul nu vorbeşte de metodă *expressis verbis* decît în treacăt, nu înseamnă că metoda îi era indiferentă. Ea e deductibilă, altminteri, din lecţiile introductive, ca şi din diverse texte cu caracter generalizator. Dar poate fi vorba în istorie de o metodă unică, aşa cum apare ea la A. D. Xenopol, teoreticianul *inferenţei*? Sau cum o voia, în aceeaşi epocă, materialismul vulgar? Cercetarea istorică a devenit între timp atît de complexă şi de sofisticată, încît o chestiune ca aceasta aproape că nu-şi mai are rostul. Cu nouă decenii în urmă însă, cînd Iorga îşi începea, sub imperiul pozitivismului, cariera de istoric, ea era încă destul de incitantă [3]. Reacţie contra „istoriei filosofice", aşa cum fusese ea profesată de Guizot, Quinet, Tocqueville ş.a.? Simplă exigenţă internă a domeniului? Fapt este că accentul se deplasa, la finele secolului XIX, spre *metodă* şi că aceasta a înlesnit pînă la urmă reconcilierea erudiţiei cu filosofia.

Oricît de diferit s-ar înţelege istoria ca disciplină şi oricît i-ar fi speculate antinomiile şi ambiguităţile [4], un lucru e sigur: ea se va ocupa întotdeauna de destinul omului în durată. *Om* şi *timp* rămîn deci concepte esenţiale, în afara cărora istoria nu se poate gîndi. Cei mai modeşti dintre istorici, chiar şi cei ce se revendică de la un pozitivism refractar la orice filosofie, operează cu ele tacit sau le presupun. „Fără concepte, s-a spus, istoria e un coşmar" [5], căci numai ele pot introduce în mulţimea faptelor acea ordine care le face comprehensibile şi le asigură coeziunea.

În ce-l priveşte pe N. Iorga, conceptul de *om* l-a dus spre cea mai sistematică latură a gîndirii sale: *concepţia umană a istoriei* [6]. Cel de *timp* formează nexul oricărei gîndiri

[1] V. îndeosebi polemica cu „noua şcoală" (e.g. Constantin C. Giurescu, *Pentru „vechea şcoală" de istorie. Răspuns d-lui N. Iorga*, Bucureşti, 1937, 70 p.) şi masivul studiu critic al lui A. Domanovszky, *La méthode historique de M. Nicolas Jorga* (Budapest, s.a., 323 p.), în care nu aflăm nici o referire expresă la principiile de metodă profesate de istoric.

[2] N. Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, Bucureşti, 1930, p. 221.

[3] Ernst Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*, 1889.

[4] Émile Callot, *Ambiguités et antinomies de l'histoire et de sa philosophie*, Paris, 1962.

[5] G. Călinescu, *Principii de estetică*, Bucureşti, 1968, p. 170.

[6] N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III, Bucureşti, 1944, p. 219—228 (infra: *Generalităţi*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice. Întîiul se referă aşadar la cuprinsul istoriei; al doilea la fundalul, la trama desfăşurării ei. Amîndouă se întîlnesc, armonizîndu-se, în gîndirea istoricului nostru, care se revendica în mod expres de la organicismul lui Ranke, mai cu seamă în considerarea omului, în toată concreteţea sa, ca unic subiect al istoriei [7].

Legat printr-un destin inexorabil de prezent, istoricul îi incorporează experienţa şi o sporeşte cu ceea ce îi „confiază" trecutul. Istoria, observă Iorga, „nu numai că ne lasă în mijlocul vieţii, dar o lărgeşte prin perspectiva imensă a trecutului, prin presimţirea viitorului fără capăt" [8]. Plasat în clipa prezentă, istoricul recuperează pe cont propriu, însă punînd la contribuţie eforturile solidare ale breslei, durata în ambele direcţii. Care e, în definitiv, punctul său de pornire? Izvoarele, se spune aproape invariabil. Dar izvoarele, prin însăşi natura lor, comportă inerente devieri subiective de la linia adevărului, în măsura în care implică intenţionalitate [9]. Care va fi atunci criteriul de judecată, principiul selectiv şi restaurator? Viaţa, care se desfăşoară pe coordonate mai durabile, implicînd „permanenţă", răspunde Iorga [10], insistînd asupra nevoii unui contact permanent cu realitatea în veşnică mişcare şi totuşi esenţial aceeaşi. Ea este sursa acelui fond aperceptiv, fără de care istoricul nu se poate apropia cu înţelegere de document şi nu-i poate asigura o corectă restituţie.

Numai pornind de la cunoaşterea deplină a realităţii ambiante istoricul poate spera să stoarcă din surse adevărul, care înainte de a fi *istoric* trebuie să aparţină *vieţii*. Un sens uman, cvasipermanent, al lucrurilor asigură justa interpretare. Căci „oamenii de odinioară, mai mult sau mai puţin, aveau sentimentele şi sistemul de cugetare pe care le avem noi", observa Iorga, apreciind că documentele înseşi nu sînt decît „rămăşiţe risipite dintr-o psihologie dispărută", dar reconstituibilă. Pornind de la psihologia proprie şi de la psihologia altora, „dacă avem puţin simţ istoric, ne putem strămuta în starea de spirit a altor timpuri", adăuga istoricul, convins că poate deveni, pe rînd, grec, roman, etc. şi că astfel se apropie de fondul vieţii de odinioară. Spiritul său se mişcă deci regresiv, de la *hic et nunc* spre trecut, asupra căruia proiectează lumina experienţei sale. „Şi întrebuinţînd normele, totuşi atît de sigure, ale logicei cugetări, simţirii, acţiunii omeneşti, avem dreptul — conchidea Iorga — să zicem că putem reconstitui cele ce au fost" [11].

Aventura cunoaşterii în istorie reclamă o identificare prin trăire (*Erlebnis*, în terminologia lui Dilthey) cu epocile sau personajele cercetate. Pe rînd, istoricul participă la destine dintre cele mai variate, ubicuitatea lui e o condiţie profesională. Sensul cercetării e deci *à rebours*, regresiunea în timp o metodă de restitutie pe care istoricii aleşi şi-o asumă instinctiv, ca şi creatorii de artă. Scoala chiar, şcoala înaltă ar avea datoria „să pună pe student în contact cu izvorul", procurîndu-i în felul acesta „fiorul realităţilor", cufundîndu-l în „curentul timpului trecut", împărtăşindu-l de „intimitatea lui sufletească", aşa încît să poată deveni el însuşi activ, un valorizator al vibraţiilor condensate în izvoare [12].

Chestiunea e deci a poziţiei istoricului faţă de un moment sau altul al duratei. Plonjînd într-un moment din trecut, istoricul o face prevenit de experienţa personală, care e opera prezentului. El proiectează astfel asupra duratei o lumină care nu s-a putut constitui decît tot ca însumare de experienţe venite din trecut. Sensul duratei nu e, asadar, sub unghiul cunoaşterii, univoc, ci are un dublu sens, cum s-a văzut, şi o dublă finalitate: prezentul conferă sens trecutului, printr-o mişcare inversă, de întoarcere la sursă, iar trecutul îmbogăţeşte, la rîndul său, valorile prezentului. Această istorie, care aparent vine spre noi din negurile trecutului, dar care în fond ne aşteaptă şi dinspre viitor, ca un rîu neistovit, poate fi refăcută prin mişcare în *amonte*, pînă la izvoare, şi întrucîtva „presimţită" prin meditaţii asupra dimensiunii ei viitoare. La intersecţia dintre *ceea ce a fost* şi *ceea ce va fi* se află istoricul, *Janus Bifrons*, atent la toate momentele duratei, pe care le sintetizează mereu. Orice lucru „vine dintr-un trecut, care se află în el şi cuprinde seminţele gata să izbucnească ale unui viitor" [13]. Clipa de faţă e punctul de convergenţă, sinteza spre care se

---

[7] L. V. Ranke, *Weltgeschichte*, IX_2, p. VI—VII, XV, Apud Iorga, *op. cit.*, p. 16.

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 33.

[9] D. Prodan, vorbeşte chiar de o dublă deviere, aceea provocată de creatorul documentului şi aceea pe care o adaugă interpretul acestuia (*Răscoala lui Horea*, I, Bucureşti, 1979, prefaţă).

[10] Iorga, *Generalităţi*, p. 96.

[11] *Ibidem*, p. 114.

[12] *Ibidem*, p. 142.

[13] *Ibidem*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apleacă, arcuindu-se, trecut şi viitor. Este o metaforă bergsoniană [14], pe care o aflăm concomitent, însă altfel exprimată, şi la N. Iorga, a cărui gîndire comportă desigur şi alte analogii cu intuiţionismul. Spre deosebire însă de Bergson, care sprijină întreaga evoluţie pe un principiu metafizic (elan vital) [15], istoricul nostru o circumscrie la sfera umanului şi recomandă intuiţia doar ca mijloc de a pătrunde mai direct în miezul lucrurilor.

Metoda nu era nouă, firește, căci o preconizase încă Blaise Pascal, atunci cînd deosebea între metoda „matematică", de studiu riguros al problemei, şi metoda *saltului*, adică a „arderii etapelor" în cunoaştere. N. Iorga era foarte bucuros să constate această coincidenţă, invocînd *saltul* pascalian în sprijinul propriei sale concepţii de metodă [16]. Saltul îi permite istoricului de vocaţie, după ce şi-a exersat destul spiritul critic, lărgindu-şi mereu orizontul, să „plonjeze" în altă unitate spaţio-temporală *(cronotop)*, pentru a o explora şi defini comparatistic. Şcoala franceză l-a făcut să pună iniţial accentul pe răbdare şi precizie [17]. Temperamentul şi spiritul său constructiv îl îndeamnă apoi să recurgă mai mult la intuiţie, la *salt*, fără să ignore totuşi avantajele unei munci meticuloase şi exacte, pe care el însuşi a profesat-o. Apelul ostentativ la această metodă trebuie să fi fost însă o reacţie contra exceselor istoriografiei pozitiviste, legată prea mult de amănunt, sufocată de lipsa acelui orizont fără de care nici o construcţie nu se poate concepe [18]. Era convins, ca şi d'Agueseau (1716), că „o prea mare şi migăloasă exactitate coboară spiritul în loc să-l înalţe" [19].

O anume ostentaţie se recunoaşte, desigur în formularea antinomică a raportului între erudiţia pacientă, cumulardă, şi metoda „saltului", ce pare a se dispensa de complicatul instrumentar al profesiei. Pare numai, fiindcă în realitate *intuiţia* la care se referă Iorga, *saltul* pascalian în chiar miezul lucrurilor, prin divinaţie, implică o riguroasă pregătire şi reluză arbitrariul, aventura, capriciul interpretativ. Metoda mai înseamnă şi efort de participare la viaţa trecutului, de identificare simpatetică cu acesta. Un transfer de „viaţă" se face de la *subiect* la *obiect*, sporindu-i gradul de inteligibilitate. Pedanteria şi moda dispar, pentru a face loc adevărului crescut organic din viaţa care a fost [20]. Eminescu nu gîndise altfel atunci cînd se dorea cufundat „ca un budist în trecut" [21], ştiindu-se în miezul duratei, sinteză miraculoasă de trecut şi viitor, „ca pădurea într-un sîmbure de ghindă". *Sărmanul Dionis* cunoaşte aventura regresiunii în timp, coborînd fără tranziţie în altă epocă, la fel ca unele personaje sadoveniene, căci el semnifică însuşi „geniul neamului românesc, pururea avînd în minte trecutul întreg" [22]. Esenţial în gîndirea poetului, ca şi în aceea a lui N. Iorga, este efortul de cuprindere totală, sintetică a duratei, fiindcă numai o astfel de comprehensiune poate îngădui raporturi corecte între faptele trecutului.

Punctul de plecare, în ambele cazuri, e prezentul înţeles ca sinteză a duratei, o sinteză în care se întîlnesc ultimele reverberaţii ale trecutului cu germenii abia sesizabili ai viitorului. Situat în acest punct de privilegiu, istoricul poate iniţia descinderi într-un moment sau altul al duratei, urmărind, dacă se poate spune astfel, o diacronie *à rebours*, mergînd aşadar pe firul apei, de la vărsare pînă la sursă. Căci „istoria e un curs. Un val trece şi ce atinge el interesează. Cînd un afluent apare, îl urmărim, pentru a înţelege, pînă la izvor. Dar pe urmă ne lăsăm iarăşi duşi de mersul apei" [23]. Viziunea de ansamblu interesează, acel „ansamblu solidar" la care Iorga a făcut mereu apel [24], recomandînd ca istoricul să se raporteze neîncetat la societatea contemporană. Căci „viaţa care se desfăşoară — conchide el — e cel mai bun învăţător pentru a se putea desluşi viaţa a cărei desfăşurare s-a isprăvit" [25].

---

[14] H. Bergson, *Durée et simultanéité.*
[15] Idem, *L'évolution créatrice*, Paris, 1907.
[16] Iorga, *op. cit.*, p. 225—226.
[17] *Ibidem*, p. 33.
[18] Cf. M. Berza, *Ştiinţă şi metodă istorică în gîndirea lui N. Iorga* (extras), Bucureşti, 1945, p. 49.
[19] Iorga, *op. cit.*, p. 286.
[20] *Ibidem*, p. 44—45.
[21] Apud G. Călinescu, *Viaţa lui Eminescu*, Bucureşti, 1969, p. 181.
[22] Eminescu, *Icoane vechi şi icoane nouă*, Bucureşti, 1974, p. 192—194. Pentru context, cf. Al. Zub, *Viziune şi desfăşurare istorică la M. Eminescu*, în *Revista de istorie*, XXXIII, 1980, 6, p. 1099—1117.
[23] Iorga, *op. cit.*, p. 160.
[24] *Ibidem*, p. 96.
[24] *Ibidem*, p. 162
[25] *Ibidem*, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

E firesc, în fond, ca procesul cunoașterii să se desfășoare de la cunoscut spre necunoscut, de la apropiat la îndepărtat, așa încît sugestia lui G. Papini de a se întocmi o istorie pornindu-se de la prezent spre trecut nu e deloc absurdă [26]. Practic așa se și întîmplă, fiindcă nimeni nu se ocupă de o epocă fără a-i scruta consecințele curente, proiecția ei în prezent [27]. Războiul turco-italian, exemplifica Iorga, oferă o idee despre ceea ce vor fi fost pe vremuri războaiele libice, iar germanii de azi spun ceva esențial despre strămoșii lor, evocați de Tacit ori de Cezar [28]. Actualitatea sprijină înțelegerea trecutului, iar trecutul ajută la deslușirea actualității. „Plimbîndu-se în dublu sens pe linia temporală (devenită astfel, în parte, ca și cea spațială, reversibilă), prezentul se explică prin trecut, iar trecutul se clarifică prin prezent; ceea ce a fost *după* explică ceea ce a fost *înainte*". Este opinia unui reputat psiholog, V. Pavelcu, care, meditînd pe marginea sentimentului duratei, a ținut să observe unitatea organică, indisolubilă, dintre *înainte* și *după*, cauzalitatea și finalitatea dezvăluindu-i „cele două fețe corelate ale existenței umane, cele două direcții de explicație a fenomenului social: prin *trecut* și *viitor*" [29]. Ele se întîlnesc în *prezent*, unificate în persoana istoricului, care devine astfel un receptacol, un punct de convergență și un factor esențial în restituirea duratei.

Cum se scrie istoria? Întrebarea și-a pus-o și N. Iorga, într-o lecție de deschidere (1898) [30], deosebind între perspectiva *estetică*, cea *morală* și cea *științifică* din care se poate răspunde, preocupat el însuși de singura perspectivă justă, aceea care tinde la o restituție cît mai deplină a adevărului. Admițînd prioritatea absolută a veracității, el punea în serviciul istoriei trei elemente: *muncă, inteligență*, și *talent*, alături de o comprehensiune largă, toleranță, capabilă să pună pe istoric în contact cu realitatea de care se ocupă. Unii au crezut, simplist, că a stăpîni metoda e totul, căci ea e calea ce duce la țintă. Însă „metoda cea mai bună, observă Iorga, are valoarea pe care i-o dă omul care o întrebuințează", iar valoarea acestuia din urmă ține de „orizont, disciplină și omenie" [31]. Sînt însușiri care, alături de cele deja menționate mai sus, îl ajută pe istoric să deceleze în realitatea vie elementele în stare să contribuie la înțelegerea fenomenelor din trecut. Căci asemeni „brazdelor pe care o corabie le taie pe mare", după expresia lui Schlözer, faptele istorice nu dispar fără urmă, ci își continuă oarecum existența, materializată în monumente: edificii, statui, tablouri, vase, monede, morminte, urme scrise etc. „Pentru a ne apropia deci de cunoașterea unui eveniment istoric — conchidea Iorga — trebuie să stăpînim tot complexul de urme pe care le-a lăsat acel eveniment" [32].

Urmele, reflexele peste timp, implicațiile tîrzii în trama inextricabilă a realității curente, iată un punct de plecare menit să tulbure pe mulți, căci se opune prejudecății pozitiviste a separării tranșante între dimensiunile duratei și acordă prezentului, ca moment de sinteză și de creație efectivă, rolul primordial.

În al doilea rînd, răsturnarea raportului dintre ipostazele duratei, în sensul că mișcarea spiritului se efectuează *à l'envers*, de la prezent spre trecut, de la apropiat la depărtat, de la concretul observabil fără intermediu spre lumea care a fost odinioară. E un principiu de metodă pe care am fi tentați să-l punem în legătură cu evoluționismul spencerian, dar care, în cazul de față, trebuie dedus mai curînd din gîndirea „vitalistă" a istoricului. Vitalistă *sui generis*, desigur, fiindcă în explicarea fenomenelor istorice N. Iorga n-a recurs la nici un *principiu imaterial, morfogenetic*. El a stăruit, în schimb, asupra valorii supreme a vieții, iar aceasta l-a situat în chiar miezul fierbinte al duratei. Așa s-ar putea explica și multitudinea manifestărilor sale, unificate de exigența participării la înnobilarea prezentului. În numele aceleiași nevoi, el nu făcea „nici o deosebire de principiu" între opera istoriografică și aceea socio-politică sau culturală [33], socotindu-se solidar cu tot ceea ce poate contribui la sporirea vieții. Era firesc deci ca, în abordarea trecutului, el să pornească regresiv, de la actualitate și să facă din trecutul însuși un mijloc de a fortifica actualitatea, de a-i spori forțele vitale.

---

[26] Cf. V. Pavelcu, *Drama psihologiei*, ed. II, București, 1972, p. 23.
[27] Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 401.
[28] Iorga, *op. cit.*, p. 113—115.
[29] V. Pavelcu, *op. cit.*, p. 23—24.
[30] Iorga, *op. cit.*, p. 49—57.
[31] *Ibidem*, p. 166.
[32] *Ibidem*, p. 53.
[33] *Ibidem*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În al treilea rînd, identificarea prin trăire cu trecutul, dialogarea continuă şi „fără interpret" cu acesta i-a înlesnit „o comunicaţie sufletească" [34] şi putinţa de a stabili analogii, paralelisme, similitudini, repetiţii, ce relevă pe de o parte caracterul unitar al istoriei [35], iar pe de alta nevoia unei metode comparative. În acelaşi timp, identificarea cu obiectul fiind, după propria-i expresie, „o minune pe care în literatură o face zilnic talentul şi entuziasmul pentru subiect" [36], cercetarea ei poate duce la înţelegerea mai adîncă a resorturilor înseşi ale creaţiei, care şi în istoriografie implică, desigur, un factor imponderabil. Importantă, decisivă, rămîne relaţia istoricului cu realitatea vie, din care se nutreşte intuiţia, simţul său divinatoriu. Pornind de aici, el poate chestiona documentul „după regulele logicei, după un oarecare sens psihologic", deprins şi aceasta din experienţă [37]. Restituţia înfăptuită, istoricul se întoarce în prezent, spre a-i potenţa resursele de vitalitate. Sensul mişcării e aşadar dublu. „Să pornim de la societatea contemporană şi să revenim la dînsa" [38], îndemna Iorga, în concepţia căruia regresiunea implică şi o progresiune, ba chiar şi o prospecţiune. Experienţa directă dă sensul structurilor, al reacţiilor fireşti, al compartimentelor, al factorilor de permanenţă, elemente definitorii pentru gîndirea istorică a marelui cărturar.

Ne-am ocupat aici, în treacăt, doar de concepţia sa teoretică despre metodă, îndeosebi de metoda regresivă. Un examen pragmatic al metodologiei folosite de N. Iorga ar fi însă la fel de instructiv şi el va trebui să fie făcut pentru a se putea şti mai bine cum a funcţionat, într-o operă atît de vastă, intuiţia pe care istoricul punea atîta preţ şi în ce măsură masa enormă a informaţiei de care dispunea Iorga a determinat, pînă la urmă, profilul scrierilor sale în acest domeniu. Cîtă divinaţie, cît document? Întrebarea merită un examen aparte, ca şi aceea menită să fixeze mai precis raportul dintre experienţa cotidiană a istoricului şi restituirile sale istoriografice. Latifundiu vast, explorabil încă multă vreme, iar perspectiva metodologică se anunţă fertilă, căci are a lămuri, între altele, amestecul de ştiinţă şi poezie, inextricabil, din prodigioasa lui operă. Dincolo de *primum movens* al demersului istoriografic, asupra căruia ne-am oprit aici, numeroase chestiuni de mtodă rămîn încă de studiat, ca şi *condiţia istoriei* însăşi de *metodă* în judecarea faptelor curente [39].

N. IORGA ET LA MÉTHODE RÉGRESSIVE DANS L'HISTOIRE

RÉSUMÉ

L'intérêt accru pour la méthode vers la fin du XIX-e siècle, intérêt qui devait en quelque sorte réconcilier l'érudition avec la philosophie, se reflète aussi dans l'oeuvre de l'historien roumain Nicolas Iorga (1871—1940), que nous retrouvons au coeur même de l'école critique, mais qui était alors aux commencements. Jamais l'historien n'a pourtant expliqué d'une manière systématique sa méthode. Elle est quand même formulable de ses leçons inaugurales *(Généralités...)* et de quelques textes polémiques. Méthode unique, comme chez Xénopol, qui parlait en même temps de l'*inférence?* Ou comme la voulait encore l'école matérialiste? Il y a, certes, plusieurs méthodes dans l'historiographie, mais il existe aussi une méthode regnante, unificatrice: la méthode *régressive,* qui recomande à l'historien le départ du présent, qui est la dimension essentielle, vive, de la durée. L'aventure de la connaissance historique reclame une identification avec les temps et les personages étudiés. Tour à tour, l'historien „plonge" dans les differents moments de la durée, la direction de son mouvement est donc *à rebours,* la régression dans le temps une méthode. L'historien projete ainsi sur la durée une lumière qui est le résultat synthètique des experiences du passé et qui suppose en même temps une propension vers l'avenir.

[34] *Ibidem,* p. 347.
[35] *Ibidem,* p. 216—217.
[36] *Ibidem,* p. 44.
[37] *Ibidem,* p. 177.
[38] *Ibidem,* p. 142.
[39] *Ibidem,* p. 333—334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SPECIFICUL CUNOAȘTERII ISTORICE LA N. IORGA

DE

VIRGIL CATARGIU

Motto :
„Nu e un biet material nesemnificativ acesta, menit să dispară din amintire după aflarea printr-însul a legii ; e viața omenirii moarte care trăiește în mintea noastră, precum și noi vom trăi — unii personal, alții ca epocă — în mintea umanității care va veni..."
(N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p. 16)

Personalitatea istoricului Nicolae Iorga constituie o prezență vie, „personală" în conștiința noastră, iar pilda vieții sale reprezintă „o permanență" ce însoțește poporul român în calea împlinirii lui și umanitatea pe linia nobilelor sale aspirații de afirmare a „OM"-ului și rațiunii.

Numeroși cercetători și istorici de prestigiu sînt unanimi în a recunoaște amploarea preocupărilor și contribuțiilor celui care rămîne un titan în cultura românească. „Nici un domeniu al istoriei — arăta Ștefan Pascu — din cele mai vechi timpuri pînă în contemporaneitate n-a rămas în afara curiozității și interesului marelui învățat, preocupat de a cunoaște și a înfățișa întreaga viață a omenirii, toate epocile istorice, toate popoarele, culturile și civilizațiile" [1]. Prin Nicolae Iorga, este de părere Pompiliu Teodor „istoria și istoriografia românească s-a universalizat, datorită contribuțiilor lui fundamentale prin care a căutat locul și rolul istoriei noastre naționale în istoria continentului. Nimeni pînă la el nu a adus un orizont atît de larg în istoriografia românească și puncte de vedere atît de limpede formulate și cu o influență atît de decisivă. Iar astăzi vedem cu deplină satisfacție cum universala lui gîndire prezidează la marele efort al timpurilor noastre de înțelegere a unei istorii" [2].

Contribuții de mare interes formulează Nicolae Iorga și în teoria cunoașterii istorice. În mod explicit sau implicit, nimic din problematica acestui domeniu nu-i scapă. Istoricul analizează condițiile reconstituirii și selecției faptului istoric, problemele descrierii și explicației în istorie, ale raportului dintre obiectivitate și angajare în cunoașterea istorică. El se preocupă de aspectele relației subiect-obiect în cunoașterea istorică, interacțiunea subiectului și obiectului cunoașterii istorice, influența mediului istoric asupra subiectului cunoașterii istorice, *rolul activ al istoricului în reconstituirea faptului istoric, devenirea istorică a subiectului* și obiectului cunoașterii istorice.

Nicolae Iorga avansează idei pertinente cu privire la statutul istoriei, la specificul și dificultățile cunoașterii istorice. „Ce poate știința istorică ? — se întreabă savantul — după unii să fixeze faptele, să caute legătura lor cea mai apropiată și cea mai vizibilă. Ea se oprește aici, la pragmatism, la organizarea elementară, anorganică a rezultatelor cercetării critice asupra izvoarelor din care se culeg și se aleg faptele. După alții, care stau la celălalt capăt, ea trebuie să caute — și e în stare a o face — legi generale, tipuri, adevăruri superioare asemănătoare cu acelea din alte științe. Cîțiva, la mijloc (între aceștia se află N. Iorga — n. n.) caută numai a stabili alte linii largi în mijlocul faptelor, care rămîn pentru sine, au dreptul de a rămîne ceea ce sînt și ceea ce înseamnă" [3].

[1] Ștefan Pascu, *Concepția istorică a lui Nicolae Iorga*, în „Acta Musei Napocensis", II, 1965, p. 1.

[2] Teodor Pompiliu, *Nicolae Iorga (1871—1971)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj", tom. XIV, 1971, p. 22.

[3] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția a III-a, București, 1944, p 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. Iorga insistă asupra ireversibilității faptului istoric, el arată — după cum constata și N. Bagdasar — că „istoria este o știință a unicului" [4]. „Nu urmărim deci în studiul istoriei legi : faptul prin sine se impune atenției și simpatiei noastre" [5] — declară savantul român. După cum au sesizat unii cercetători *„N. Iorga nu se opune categoriei de lege în general, ci aplicării mecanice în studiul istoriei a legii proprie științelor naturii"* [6].

Istoria își propune printr-o cercetare metodică, individualizatoare, redarea adevărului cu privire la faptele trecute în integralitatea lor expresivă. Specificul cunoașterii istorice este acela de a opera cu fapte ca evenimente trecute. Operînd cu fapte ca evenimente trecute, istoria nu are posibilitatea unei determinări incontestabile, de care dispun obiectele altor științe. Datul istoric este un fapt ce nu poate fi adus în cîmpul observației. În cunoașterea de tip istoric, posibilitatea de a experimenta lipsește. „Lucrurile ce se petrec în natură și viața omenească — arăta N. Iorga — în afară de faptele istorice, au acest caracter că sînt necontenit observabile. Botanistul poate studia oricînd dezvoltarea unei plante, fizicul, depunerea de rouă. Nu doar că există o plantă-tip, că roua se depune totdeauna cu aceleași amănunte. Dar pe cercetătorul în științele naturale nu-l interesează particularitățile schimbătoare ale faptului, ci generalitatea lui, „fenomenul" abstract. Istoricul nu poate descoperi asemenea generalități în faptele istorice, și, dacă s-ar putea prinde chiar, ele nu-l interesează. Cum s-ar putea determina și studia o categorie științifică anumită : revoluție, dezvoltare de dinastie etc. ? Și ce interes ar avea, din punctul lui de vedere, să facă acest studiu care e sociologic ? El vrea să știe cum a fost Revoluția franceză din 1789 sau cea engleză în 1642, cum s-a dezvoltat dinastia carolingiană sau cea capețiană. Dar acesta este un fapt unic, care a fost și nu poate fi adus din nou pentru observare supt ochii învățatului" [7].

N. Iorga subliniază de repetate ori că în domeniul cunoașterii istorice nu se pot folosi tehnici din științele exacte. (Astăzi știința demonstrează că se pot utiliza — în mică măsură — asemenea tehnici), că nu dispunem de mijloace de verificare ca în fizică sau astronomie de exemplu. „Adevărul în ceea ce privește o dată, un nume, locul în care s-a petrecut un eveniment sau cutare amănunt esențial din evenimentul care s-a petrecut, cu ce îl fixăm ? Avem noi aparate de precizie, care să ne permită a le vedea cum vedem inelele lui Saturn ? Dispunem noi de mijloace de siguranță ca mijloacele pentru științele naturii ? Avem noi ceea ce are la îndemînă matematicul pentru a face calculele sale ?" [8], se întreabă istoricul. Certitudinea în cunoașterea istorică nu comportă niciodată valențele cunoașterii din domeniul științelor naturii, căci „noi nu posedăm, în ceea ce privește fixarea celui mai mic lucru, un mijloc de verificare sigur. În domeniul științelor fizice, avem aparate mecanice care nu se înșeală, în domeniul matematicii este o verificare de cifre și de formule care nu încape dincoace ; acolo te trage de mînecă verificarea și-ți spune că ai greșit, pe cînd aici, ori de-ai nimerit, ori de-ai greșit, poți face așa încît să-ți iasă socoteala" [9].

Tăsătura cea mai caracteristică ce deosebește obiectul cunoașterii istorice de obiectul altor științe este reconstituirea individualului, a faptului ce se petrece o singură dată în condiții de loc și timp determinate. De aceea, „bine înțeleasă, adînc simțită, nu în imaginile ei convenționale, ci în profunda ei esență, istoria nu face decît să dovedească la fiecare pas cît de deosebit e, și prin aceasta chiar cît de original tot ceea ce s-a petrecut în istoria omenirii" [10].

N. Iorga atrage atenția deseori asupra devenirii continue a obiectului cunoașterii istorice, a individualității sale distincte. Istoricul arată că „faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai ci au o noutate nesfîrșită. Dar și frunzele unui copac și florile unei grădini apar totdeauna altfel. Știința nu ține seama de această divină originalitate fără sfîrșit, ea n-o interesează. Pe cînd în studiile istorice, în care noi vorbim despre noi, această divinitate e tocmai ce ne atrage și ne mișcă" [11].

---

[4] N. Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930, p. 223.

[5] N. Iorga, *Generalități...*, p. 16.

[6] Maria Druță, *Filosofia românească a istoriei în sec. XX (A. D. Xenopol, N. Iorga, V. Pârvan)*, Rezumatul tezei de doctorat, București, 1976, p. 17. Această idee a fost exprimată și de Radu Gheorghe : „N. Iorga nu respinge categoria de lege în general, ci aplicarea mecanicistă a legilor specifice științelor naturii în studiul istoriei". *Aspecte ale filosofiei istoriei lui Nicolae Iorga.* Rezumatul tezei de doctorat, București, 1977, p. 11.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 53.

[8] *Ibidem*, p. 199.

[9] N. Iorga, *Generalități...*, p. 200.

[10] *Ibidem*, p. 146.

[11] *Ibidem*, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Specificul obiectului sporește dificultățile cunoașterii istorice. „E atît de complex obiectul, cu atît de fine linii, abia perceptibile, încît se cere neapărat să recurgă — cercetătorul este de părere N. Iorga — nu la banalul stil al gazetei de făptură veche, ci la toate resursele de nuanță și coloare, de aproximație și sugestie ale unei limbi profund cunoscute" [12]. Plecînd de la aceste considerente, N. Iorga a ajuns la necesitatea depășirii istoriei „care spune tot ce știe, pentru a-l spune" și a înțemeierii istoriologiei, „care nu se oprește decît la faptul caracteristic, expresiv, pentru a-l comenta" [13].

Istoricul cercetător intervine substanțial în dimensionarea și reconstituirea obiectului cunoașterii istorice, împingînd reînvierea faptelor dincolo de datele fragmentare oferite de izvoare. Căci așa cum nu poți să ceri unui paleontolog — este de părere N. Iorga — care a găsit cîteva oase, să-și oprească reconstituirea călăuzită de anume reguli fixe, foarte sigure, ale vieții organice, la marginea osului aflat, decretînd sentențios că animalul primitiv ale cărui rămășițe le-a aflat avea numai o falcă, în aceea numai un dinte și acela crăpat, tot așa nu putem fi mărginiți noi, istoricii la singura mărturisire a documentului" [14].

N. Iorga reia adeseori ideea că istoricul nu are „totdeauna izvoarele" necesare și că „sînt puncte foarte importante asupra cărora izvoarele lipsesc cu desăvîrșire" [15]. Astfel se explică intervenția și rolul activ al istoricului în acțiunea de reconstituire a celor ce au fost. Savantul a declarat că „... istoria, în modesta mea părere, se compune uneori poate numai din 20% documente și 80% interpretare, adică, mai limpede: bun simț și logică, iar restul — poezie curată!" [16]. El a dorit să insiste astfel asupra bogăției arhitecturii imaginative — creatoare la nivelul conștiinței istoricului a istoriei — realitate. Pentru N. Iorga istoricul adevărat își înfățișează faptul, îl crează din nou *în sine*, prin fantezie" [17]. Nu este vorba de „fantezia istoricilor romantici — face istoricul precizarea — care creau ce nu era, sau adăugau și îndreptau ceea ce nu e permis a se adăuga sau îndrepta, fiindcă acele lucruri au fost așa, și nu altfel. Aceea e fantezie literară... Fantezia lui e fantezie reproductivă — creatoare și ea în felul ei, căci din cenușa ei învie o epocă moartă. Deprins cu amănuntele, istoricul trebuie să-și facă iluzia că trăiește în timpul cu care se ocupă, între oamenii pe care-i studiază și să ne vorbească de acest timp, și de acești oameni ca de lucruri văzute și trăite" [18]. Fantezia „reproductivă-creatoare" care permite reconstituirea [19] faptelor istorice în integralitatea lor cumulează o serie de etape distincte ale cunoașterii care se întretaie și se presupun. Aceste momente sînt: înțelegerea, comprehensiunea, ghicirea (intuirea, n. n.), simpatie și *poiesis* (creațiune). Iar selectarea din imensitatea datului istoric a ceea ce este caracteristic „e în legătură cu individualitatea acelui care face alegerea" [20]. Istoria cunoașterii faptelor trecutului este punctată de apariția unor „inteligențe care lărgesc sau schimbă chiar cu totul aceste concepte despre natura științei și valoarea intrinsecă a obiectului ei. Ele dau, uneori, prin talentul de scriitor, care e unit cu însușirile filosofice, opere istorice în care trecutul învie prin viziunea unui act de a crea din rămășițe viața care a fost" [21].

Exegeții operei iorghiene au semnalat insistența savantului asupra „învierii artistice" a trecutului. „N. Iorga — după cum remarca Marcu P. Liviu — „a combătut atît superficialitatea în cercetarea istorică, cît și tendințele de romanțare, de vulgarizare a adevărului istoric. În același timp însă socotea că nu trebuie neglijată îmbinarea rigorii științifice cu prezentarea artistică în spiritul realizării idealului clasic de îmbinare a utilului cu frumosul, fapt explicabil la un cunoscător atît de profund al valorilor culturale ale trecutului" [22]. De asemenea, Dimitrie Ciurea e de părere că „pentru o adevărată operă istorică, N. Iorga considera necesar, în afară de informație și de critică, un stil uman" [23]. Și Alexandru Zub sesiza

---

[12] *Ibidem*, p. 162.
[13] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, București, 1968, p. 16.
[14] N. Iorga, *Generalități...*, p. 113.
[15] *Ibidem*, p. 151.
[16] *Ibidem*, p. 113.
[17] *Ibidem*, p. 56.
[18] N. Iorga, *Generalități...*, p. 56.
[19] Reconstituirea istoriei, în concepția lui N. Iorga, ne propunem să o tratăm cu un alt prilej.
[20] *Ibidem*, p. 345.
[21] N. Iorga, *Cugetări*, București, 1972, p. 25.
[22] Marcu P. Liviu, *Nicolae Iorga și filosofia istoriei*, în „Revista de filosofie", tomul 13, 1966, nr. 12, p. 1512.
[23] D. Ciurea, *N. Iorga și problemele cercetării istorice*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, VIII, 1971, p. 377.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că ştiinţa istoriei în concepţia lui N. Iorga ar putea „avoir recours aux moyens de l'art, sans empiéter pour autant sur le rôle essentiel de l'histoire" [24].

Faptul istoric — în concepţia lui N. Iorga — are un caracter obiectiv, dar obiectul cunoaşterii istorice nu se confundă cu totalitatea datelor istorice, şi conturarea lui este dependentă de istoricii cercetători. În aceste condiţii obiectivitatea în cunoaşterea istorică se pune în alţi termeni faţă de ştiinţele naturii. În mod evident, ea are un caracter relativ, deoarece „în studiile istorice... noi vorbim despre noi" [25].

Sub acest aspect, menţionăm că Fr. Engels, referindu-se la aceia care trag „concluzia că şi în domeniul istoriei omenirii există adevăruri eterne, o morală eternă, o dreptate eternă etc., care pretind că au o valabilitate şi o sferă de acţiune asemănătoare cu cea a adevărurilor şi aplicaţiilor matematicii"... „acelaşi filantrop — continuă Engles — ne va declara că toţi fabricanţii anteriori de adevăruri eterne au fost mai mult sau mai puţin nişte dobitoci şi şarlatani, că toţi erau prinşi în mrejele erorii, că toţi au greşit; că rătăcirile lor şi greşelile lor sînt însă firești şi nu fac decît să dovedească că adevărul şi justeţea pot fi găsite numai la el; iar el, profetul care a apărut acum, poartă gata în traistă adevărul definitiv, ultim, morala eternă şi dreptatea eternă. Toate acestea s-au întîmplat de sute, de mii de ori, încît e numai de mirare că se mai găsesc oameni destul de creduli pentru a crede asemenea lucruri nu despre alţii, ci despre ei înşişi" [26].

Obiective sînt într-o anumită măsură o serie de izvoare istorice de la care porneşte reconstituirea faptelor, obiective în sensul că ele există independent de conştiinţa subiectului istoric care le cercetează dar în acelaşi timp subiective deoarece cuprind subiectivitatea autorilor lor iar în interpretarea lor vor cuprinde subiectivitatea şi prejudecăţile istoricului cercetător. Mărturiile istorice „pe care le avem înaintea noastră, se leagă, atunci cînd lucrăm, şi cu altceva, care se face fără mărturie dinaintea noastră, anume se leagă cu ce ştim sau credem că ştim dinainte. Dar lucrurile pe care credem că le ştim, de foarte multe ori nu le ştim, ori le ştim rău, ori întunecate, strîmbate" [27], sesizează N. Iorga. Subiectivismul şi prejudecăţile istoricului cercetător se constată în încercarea de a stabili o filiaţie directă între anumite evenimente ale trecutului şi ale realităţii contemporane. „A vorbi despre oamenii şi lucrurile trecutului în vocabularul curent e a greşi de la un capăt la altul" [28], atrage atenţia savantul.

N. Iorga insistă îndelung asupra caracterului relativ al cunoaşterii istorice. El apreciază că în cunoaşterea istorică întîlnim „... o relativitate de care trebuie să ţinem seama şi, dacă nu ţinem seama de această relativitate, atunci ne înşelăm, ne iluzionăm pe noi înşine..." [29]. „Cred însă — afirmă istoricul — că nu există nici o ştiinţă care în momentul de faţă să aibă mai multă nevoie de rectificarea continuă a lucrurilor care se ştiu îndestulător, adecă a celor care se ştiu rău; nu există nici o ştiinţă în care orizontul să trebuiască schimbat mai des decît ştiinţa istorică" [30]. În această ordine de idei Fr. Engels era de părere că „în domeniul istoriei omenirii ştiinţa noastră a rămas încă şi mai mult în urmă decît în cel al biologiei; ba mai mult: chiar dacă în mod excepţional se ajunge vreodată să se cunoască legătura internă a formelor sociale şi politice de existenţă dintr-o anumită epocă, acest lucru se întîmplă, de regulă, atunci cînd aceste forme sînt pe jumătate depăşite şi pe cale să se destrame. Cunoaşterea este deci aici relativă prin însăşi esenţa ei..." [31].

Relativitatea cunoştinţelor de tip istoric este accentuată şi de o altă specificitate a lor. Anume, *faptul că ele se redimensionează continuu din perspectiva consecinţelor evenimentelor* istorice respective. Perspectivele asupra faptelor istorice se modifică permanent în funcţie de devenirea lor. „Dacă scrii despre războiul lui Traian cu dacii, trebuie să ştii ce s-a petrecut la Roma pe vremea aceea. E vorba, întîi, de *mediul contemporan*, dar pe urmă şi de o bună parte din *mediul anterior*, şi se cere să ai şi putinţa de a arunca o privire asupra consecinţelor, pentru că şi ele contribuie la explicarea faptului" [32] — declară

---

[24] Al. Zub, *La conception de N. Iorga sur le contenu et la forme dans le manière d'écrire l'histoire*, în „Revue roumaine d'histoire", tom. X, 1971, nr. 4, p. 611.

[25] N. Iorga, *Generalităţi...*, p. 95—96.

[26] Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1966, p. 93

[27] N. Iorga, *Generalităţi...*, p. 200—201.

[28] *Ibidem*, p. 348.

[29] *Ibidem*, p. 200.

[30] *Ibidem*, p. 101.

[31] Fr. Engels, *op. cit.*, p. 92.

[32] N. Iorga, *Generalităţi...*, p. 207.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N Iorga. Cea mai de seamă specificitate a cunoașterii istorice constă în redarea cît mai deplină, atît în profunzime cît și în extensiune, în timp și spațiu, a umanului și a ceea ce însoțește pe acesta — faptul de cultură [33]. Iorga era de părere că „orice urmă de viață merită a fi păstrată, pentru ea însăși și pentru scopul înalt la care poate contribui. Această nesfîrșită varietate atrage și reține atenția, răspunde sensibilității noastre care vibrează la orice aparține umanității. Tot ceea ce privește ființa omenească în toate multiplele ei manifestări ne trezește și ne satisface interesul..." [34]. „*Căci istoria* — reia N. Iorga ideea — *este viață omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum; în altă formă, cu alți oameni, este aceeași umanitate care se înduioșează și se frînge, aceeași umanitate, cînd ajunsă la scopurile ei, cînd călcată în picioare și strivită*" [35]. Istoria fiind disciplina „cea mai umană" are un pronunțat caracter etic îndeplinind și o funcție „de *estetică morală*" [36].

Concepția lui N. Iorga cu privire la specificul cunoașterii istorice constituie o reacție împotriva istoriografiei de factură pozitivistă care a ignorat particularitățile cunoașterii de tip istoric, încercînd să o alinieze la coordonatele cercetării din științele naturii. El a fost iritat de tendința de a limita cercetarea istorică la maniera descriptivă, factologică de prezentare a datului istoric. Opunîndu-se introducerii scientismului mecanicist în domeniul cunoașterii istorice, N. Iorga a insistat asupra faptului că obiectul cercetării istorice este un obiect mijlocit, iar istoricul este al doilea „creator" al faptelor. El arată că datul istoric nu poate fi adus în cîmpul observației și indică obstacolele pe care le are de surmontat istoricul în vederea atingerii unei cunoașteri autentice, științifice, creîndu-ne, totodată, convingerea în posibilitatea realizării unei astfel de cunoașteri. N. Iorga a fost animat de aspirația de a imprima cunoașterii istorice, nu numai un plus de exactitate și de rigoare, ci și un plus de profunzime și comprehensiune.

LE CARACTÈRE SPÉCIFIQUE DE LA CONNAISSANCE HISTORIQUE CHEZ NICOLAS IORGA

RÉSUMÉ

La conception de Nicolas Iorga sur la caractère spécifique de la connaissance historique a été une réaction contre l'historiographie positiviste qui a ignoré les particularités de la connaissance de type historique, en essayant de la placer parmi les coordonnées de la recherche des sciences naturelles. Il indique les difficultés à surmonter par l'historien pour réaliser une vraie connaissance. Nicolas Iorga a voulu imprimer à la connaissance historique, non seulement l'exactitude et la rigueur, mais aussi le sens de la profondeur et de la comprehension.

[33] M. Berza remarca „atenția cu totul deosebită pe care Iorga o acorda fenomenelor de cultură. Și aici, este vorba deopotrivă de rolul pe care Iorga îl atribuia acestei categorii de fenomene în ansamblul vieții istorice, ca și de dorința sa permanentă de a pune în valoare tradițiile culturale ale poporului român, ca element fundamental al acelei tradiții pe care el o căuta pretutindeni *(Nicolae Iorga,* București, 1965, p. 33). De asemenea, Pompiliu Teodor apreciază că „Iorga a pus în centrul activității istorice omul cu faptele sale, văzînd în istorie acțiunea unei omeniri creatoare în evoluție" *(Evoluția gîndirii istorice românești,* Cluj, 1970, p. 365).

[34] *Ibidem,* p. 239.

[35] *Ibidem,* p. 262.

[36] Toma Gheorghe, *Filosofia istoriei la N. Iorga,* în „Studia Universitatis Babeș Bolyai, Series philosophie", Cluj, 1970, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE IORGA ŞI AMERICA

DE

GH. BUZATU

Problema pe care o supunem atenţiei cititorului nu face, acum, pentru prima dată obiectul unei investigaţii aparte. Referiri la legăturile lui N. Iorga cu S.U.A., la contribuţiile sale în domeniul cercetării istoriei şi artei nord-americane au fost sesizate atît înainte, cît şi după 1940. Mai mult decît atît, în ultima vreme istoricul american Keith Hitchins [1] şi istoricul român Lucian Boia [2] au stăruit anume asupra acestui subiect — *N. Iorga şi America*. Beneficiind de contribuţiile existente, cărora le adăugăm noi materiale documentare şi o aprofundare a studiilor iorghiste despre tema în discuţie, să constatăm că posibilităţile de tratare a temei propuse sînt destul de vaste, că unele concluzii de cel mai mare interes se impun atenţiei şi că o serie de aspecte ar trebui numaidecît avute în vedere. În acest ultim sens, să reţinem că o tratare cvasi-globală nu poate ignora una din următoarele probleme :

1) Viziunea lui N. Iorga asupra literaturii şi culturii nord-americane, domeniu în care marele istoric s-a ilustrat fie ca tîlmăcitor al unor mari poeţi ai Lumii Noi, fie în calitate de conferenţiar al fenomenului, fie ca un critic literar etc.

2) N. Iorga, ziaristul, a examinat adesea în detaliu, la sfîrşitul primului război mondial, în primii ani ai deceniului al treilea ori în ajunul celui de-al doilea război mondial, viaţa politică americană, rolul S.U.A. în lumea contemporană, aprobînd sau dezaprobînd, după caz, demersurile şi atitudinile Washingtonului.

În acest context, Iorga a insistat în repetate rînduri asupra raporturilor politice şi economice româno-americane, opiniile sale fiind exprimate de regulă în „Neamul Românesc", dar şi în presa românească (de regulă) din S.U.A., mai cu seamă în ziarul „America" din Cleveland (1921—1924).

3) Pe un plan superior, istoricul Iorga a făcut aprecieri sau a publicat studii speciale despre trecutul S.U.A. Opiniile exprimate despre istoria americană, fără a fi rodul unor cercetări tocmai aprofundate, au invederat însă originalitatea concepţiei ilustrului savant, în cele din urmă stăruinţa sa de-o viaţă de-a ajunge la modelul *istoriei globale*. Cu titlu de exemplu în această privinţă, supunem atenţiei cîteva dintre constatările lui Iorga :

După el, trebuia să se renunţe — fapt azi realizat — la concepţia că istoria S.U.A. începea cu răscoala contra Angliei, cu declaraţia din 1776 ; totodată, susţinea că există un capitol ce „nu poate lipsi cînd se vorbeşte despre istoria Americii", acest capitol fiind scris „înainte de apariţia europenilor" şi fiind datorat „lumii indiene" [3]. Despre marele erou al revoluţiei americane, tot Iorga consemna cu justeţe că „mişcarea n-a plecat de la Washington, ci s-a adresat lui Washington" [4]. Revoluţia a fost pregătită „de scopuri economice" [5] şi i-a confirmat una dintre convingerile intime, şi anume că : „...Revoluţiile se fac totdeauna de alţii decît acei cari se văd, iar acei cari nu se văd în timpul luptei se văd pe urmă, cînd se capătă cîştigul" [6]. Fără a fi mărturisit vreun moment că-l consultase pe Turner, celebrul autor al nu mai puţin celebrei teorii despre rolul „noii frontiere" în evoluţia S. U. A. în sec. al XIX-lea, Iorga a consimţit că America „a fost alcătuită numai din cesiuni", în-

---

[1] Vezi „Tribuna" (Cluj), no. 47/25.XI.1965, p. 16.

[2] *Nicolae Iorga şi S.U.A.*, în „Revista de istorie", nr. 8/1976, p. 1 153—1173.

[3] N. Iorga, *America şi Românii din America. Note de drum şi conferinţe*, Vălenii de Munte, 1930, pp. 214—216.

[4] *Ibidem*, p. 215.

[5] *Ibidem*, p. 229.

[6] *Ibidem*, p. 230.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tinzîndu-se mereu spre Vest [7]. Căpătîndu-se aceste „enorme" teritorii, în America „s-a produs o formidabilă mişcare plină de încredere către producţia cea nouă" [8]. Viziunea despre America anilor '20 este tot atît de pătrunzătoare: „Societatea americană [...] nu aparţine nici preşedintelui, nici Congresului, alcătuit din oameni aleşi, nu aparţine nici Senatului alcătuit din cîte doi reprezentanţi de fiecare Stat, indiferent de cifra populaţiei. Societatea americană aparţine asociaţiilor, ligilor, aparţine formaţiunilor de interese materiale sau aparţine asociaţiilor religioase. Omul politic nu domină societatea. Omul politic reprezintă pe cineva, democrat sau republican sau socialist, care stă la dispoziţia acestor asociaţiuni" [9]. Totuşi, de cine este „guvernată" această societate? Răspunsul vine clar: „De oameni cari nu apar, cari sînt în fund, de oameni ca Morgan, Rockefeller, Armour, Carnegie, de omul petrolului, oţelului, căilor ferate, jamboanelor. Aceştia sînt cei ce conduc de fapt societatea americană, ei o au în mînă", cei cîţiva „Napoleoni ai producţiei" [10]. Poate cineva, încă azi, contesta acest punct de vedere?

4) Un alt domeniu priveşte legăturile statornicite cu oamenii de ştiinţă americani, şi, îndeosebi, cu românii din America. La cererea acestora din urmă şi cu sprijinul lor material, istoricul a efectuat, în ianuarie—martie 1930, călătoria sa în S.U.A. de pe urma căreia ne-au rămas inspiratele „note de drum", conferinţele de la Ateneul Român din aprilie—mai 1930 şi lecţiile ţinute la universităţile americane.

5) N. Iorga este în prezent unul dintre cei mai apreciaţi specialişti ai sud-estului european în istoriografia americană. Deja în 1930, la 18 martie, primindu-l la Columbia University din NYC, profesorul John Gerig îl considera drept „una dintre cele mai mari figuri intelectuale — dacă nu, după cum sînt eu convins, principala personalitate — a lumii moderne" [11]. Asemenea recunoaşteri sînt întregite de aceea a prof. George Soulis („cel mai mare istoric pe care de departe l-a produs vreo ţară balcanică" [12]), ori a celui mai recent dintre specialiştii americani în iorgologie, William O. Oldson: o personalitate complexă, fenomenală [13]. Tot aici este cazul să amintim că, în bibliotecile americane şi canadiene, lucrările marelui istoric român sînt păstrate cu grijă şi consultate cu atenţie de specialiştii străini, că marile arhive americane păstrează cu grijă documente provenind de la N. Iorga (vezi Arhivele Naţionale din Washington sau Arhiva Institutului Hoover din California, unde am putut efectua cercetări).

6) Ne-am referit deja la călătoria lui N. Iorga în S.U.A., în 1930, deducînd, astfel, contactul direct al savantului cu lumea de peste Ocean. Asupra călătoriei, el a lăsat, cum am amintit, însemnări din cele mai interesante şi asupra lor vrem să stăruim în cele ce urmează, evidenţiind mai multe aspecte caracteristice pe care „călătorul" sau „turistul" Iorga le-a surprins în legătură cu societatea americană, cu marile şi curioasele ei probleme.

Să începem cu oraşul New York, unde istoricul a debarcat la 27 ianuarie 1930. El a vizitat toate obiectivele turistice tradiţionale, a fost primit la Universitatea Columbia, la redacţia ziarului „The New York Times", s-a întîlnit cu oameni de afaceri. Impresia despre marele oraş — întocmai ca şi Chicago — „cît o ţară" [14]: o insulă „ermetic închisă. Cîţiva km pătraţi de stîncă, dar o stîncă aşa de profundă, aşa de tare că poţi sprijini orice pe dînsa, mutîndu-i granitul în înălţime" [15]. Muzeele oraşului — *Metropolitan*, în rîndul întîi — rezultate din „adunarea măreţelor daruri ale mecenaţilor" [16]. Adevărata dictatură, veritabili „imperatori" ai fabuloaselor bogăţii sînt „Cresuşii de astăzi", mulţi dintre ei — „săraci de ieri". Unul dintre ei, Pierpont Morgan, la cei 80 de ani ai săi, arăta încă încă ca un *conquistadores*. Stabileşte strategia concernului; invită la sine pe cîţiva colaboratori: i-a poftit la masă, „dar el a făcut — constată istoricul — o anchetă. A avea oameni întregi înainte, cu putinţa de a scoate ce vrea de la dînşii i se pare mai util decît a răsfoi cartea, carte care nu spune decît acelaşi lucru tuturor şi pe care, pe lîngă aceasta,

[7] *Ibidem*, p. 232.
[8] *Ibidem*, p. 233.
[9] *Ibidem*, p. 237.
[10] *Ibidem*, p. 238.
[11] N. Iorga, *My American Lectures*, Bucharest, 1932, p. 5.
[12] Cf. Charles and Barbara Jelavich, *The Balkans in Transition*, Hamden, Conn., 1974, p. 427.
[13] *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, Boulder, 1973, p. 99.
[14] N. Iorga, *America şi Românii din America*, p. 30.
[15] *Ibidem*, p. 16.
[16] *Ibidem*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

n-o poţi privi în ochi" [17]. Primit de proprietarul lui „New York Times", savantul are prilejul să comenteze rolul presei în S.U.A.: „puterea ziarului este imensă; un articol publicat de un ziar trece în sute de gazete; el e standardisat: cu un singur articol poţi să pui în mişcare toată opinia publică americană" [18]. Această constatare ne conduce, peste ani, la originea afacerii Watergate şi a demisiei unui preşedinte american: apariţia, în „The Washington Post", a unei relatări în iunie 1972.

După ce a vizitat New York City, „capitala afacerilor", istoricul s-a deplasat — după un plan bine chibzuit — în celelalte „capitale" americane, după cum urmează:

— în cea politică, care este Washingtonul;

— în cele industriale — Chicago, Cleveland şi Detroit;

— în cele ale grădinilor, adică la San Francisco şi Los Angeles;

— în fine, un scurt popas prin „lumea învinşilor", prin ţinuturile indienilor, cu principalul punct de atracţie — marile Canioane;

— apoi capitalele trecutului — Gettysburg, Baltimore, Philadelphia, Trenton şi Princeton, Boston şi Harvard.

În ansamblu, America este o ţară „cu un caracter cu totul particular", este „o ţară care se face" [19]. Pretutindeni a fost primit „aşa de bine" [20]. Natura ţării şi-a pus amprenta asupra sufletului oamenilor şi a evoluţiei istorice; nu este straniu că Iorga, ştiut fiind ce importanţă acorda pămîntului în dezvoltarea istorică, înglobîndu-l între „permanenţe", stăruie asupra naturii americane, care s-ar caracteriza prin mai multe „elemente" [21]: pădurea, piatra, marea, lacurile, şesul. Nu ignoră că America este „o ţară foarte rău locuită" [22], dar că americanii „sînt... oameni eminenţi supt raportul activităţii. De voie sau de nevoie urmaşul leneşului din Europa ajunge în America un om harnic. Eşti ridicol dacă nu lucrezi..." [23].

Numeroase impresii ale savantului privesc centrele universitare vizitate, care-i provoacă entuziasmul sincer. Istoricul a poposit la universităţile din New York City, Chicago, California, Washington, Princeton şi Harvard. În genere, „universitatea e un oraş în mijlocul unei păduri" [24]. Lumea universitară este împărţită pe colegii, care dispun de mari şi bogate biblioteci; peste tot, „ordinea e perfectă" [25]. Erau universităţi, ca Harvard, unde fiecare student avea „profesorul său": acolo a numărat însuşi istoricul în „Anuar" 1 600 de profesori la tot atîţia studenţi! Studiile universitare, în majoritatea cazurilor, studenţii şi le plăteau, iar cine nu o făcea era un element excepţional, căci — comentează Iorga — „a plăti o ţară pentru oameni de mîna a patra înseamnă a zvîrli banii pe fereastră" [26]. Scopul universităţii este „să creeze un cetăţean"; americanul nu o frecventa numaidecît „pentru examen şi pentru titluri". A întîlnit persoane care s-au mulţumit cu un singur an de universitate, dar cînd îţi spune un fabricant de galoşi că a fost un an la Princeton „aceasta constituie totdeauna pentru dînsul un titlu de superioritate" [27]. Concluzia generală era că, spre deosebire de Anglia, universitatea americană „nu e făcută pentru a continua o clasă dominantă şi pentru a păstra tradiţia unei foarte vechi culturi. Universitatea americană este pentru *orice* cetăţean american" [28]. În aceste universităţi, se pregăteşte continuu „viitorul Americii" [29].

Am putea fi tentaţi să credem, că, examinînd fenomenele americane, spiritul critic al istoricului era absent. Nicidecum nu au stat lucrurile astfel. În ciclul de şapte conferinţe ţinute la Ateneul Român după revenirea din S.U.A., Iorga a precizat dintru început că va expune „şi lucruri favorabile şi lucruri nefavorabile ţării pe care am cunoscut-o" [30]. În

[17] *Ibidem*, p. 31.
[18] *Ibidem*, p. 238—239.
[19] *Ibidem*, p. 163.
[20] *Ibidem*, p. 166.
[21] *Ibidem*, p. 167.
[22] *Ibidem*, p. 176.
[23] *Ibidem*, p. 175.
[24] *Ibidem*, p. 210.
[25] *Ibidem*, p. 211.
[26] *Ibidem*,
[27] *Ibidem*, p. 316.
[28] *Ibidem*, p. 314—315.
[29] *Ibidem*, p. 208.
[30] *Ibidem*, p. 165.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adevăr, el a insistat asupra marii probleme a negrilor [31], asupra celei a indienilor [32]. A avertizat că America nu era „raiul lui Dumnezeu, cum şi-ar închipui atîţia" [33], iar, legat de aceasta, nu a rămas plăcut impresionat de condiţiile generale de trai ale celor vreo 120 000 de români aflători pe atunci în S.U.A. Românii americani nu erau răspîndiţi pretutindeni: „cei mai mulţi, din nenorocire, se întîlnesc în locurile unde este munca mai grea şi mai grozavă, aceia care stoarce toate puterile omului. Sînt «negrii albi»... ai fabricilor americane. Se întîlnesc şi la Philadelphia, dar mai ales la Chicago, unde sînt oţelăriile cele mari, în care se prăpădeşte puterea celui mai vrednic..." [34]. Iar mai apoi: „Românii au fost atraşi, întăiu de toate, în fabricile de oţel, unde munca este de zi şi de noapte, într-o căldură neînchipuită: dogorile Iadului, cu ochii asupra flăcărilor care orbesc, stropiţi de scîntei" [35]. Invitat de aceşti români, cu ocazia sărbătoririi a 20 de ani de activitate a Clubului „N. Iorga" din Indiana Harbour (Chicago), istoricul ni se destăinuie: „am avut mustrare de cuget şi mi-a părut foarte rău că a trebuit să mă ating şi de banii lor; parcă vedeam o picătură de sînge pe fiecare dolar pe care-l atingeam" [36]. Faţă de această situaţie, singurul îndemn ce a venit stăruitor din partea lui Iorga a fost acela „de a-i ruga să se întoarcă în ţară" [37]. Publicului de la Ateneul Român, el i-a declarat, de asemenea, cu sinceritate că pe românii din America „nu trebuie să-i lăsăm acolo" [38]. Românilor stabiliţi în S.U.A., Iorga le afla şi un mare rost: acela de-a face propagandă favorabilă şi utilă ţării lor de baştină. Convins fiind — după cum scria în ziarul „America" din Cleveland, la 17 mai 1923 — că „orice ţară se ţine pe lume, nu numai cu ce este, ci şi cu faima pe care-o are" [39], Iorga, pe aceeaşi cale, atrăgea atenţia românilor americani: „Să nu uite nimeni că, dacă acasă la dînsul oricine trebuie să fie un cetăţean deplin, dincolo de hotare datoria oricuia trebuie să fie de a se preface într-un aprins propagandist" [40].

Incheind aceste rînduri, se cuvine să constatăm că „experienţa americană" a lui N. Iorga a fost bogată în roade pe multiple planuri: ştiinţifice, culturale, politice şi practice. Din toate aceste puncte de vedere, călătoria istoricului în America în 1930 continuă să constituie un punct de reper, un moment de referinţă în evoluţia contactelor spirituale româno-americane, înainte de orice.

NICOLAE IORGA AND AMERICA

SUMMARY

This problem was investigated by Keith Hitchins (1965) and Lucian Boia (1976). The author of the present study insists upon the visit of the great historian in the U.S.A. in 1930, when he was invited by the Roumanian Club "N. Iorga" from Indiana Harbour (Chicago) to attend the anniversary of their foundation (1909). Lately, Iorga described himself the visit and delivered seven conferences at "Ateneul Român" (Bucharest). Also, Sir William Craigie suggested him to deliver a series of lectures at the American universities (Los Angeles, Columbia, Cleveland, Baltimore), as *The Roumanian Synthesis, Roumanian Origins and Problems, Is Roumania a Balkan State?, The Background of Roumanian History, Present-day Problems of South-East Europe* or *French Influence in South-Eastern Europe*. Speaking about his historical thought, N. Iorga pointed aout: "For me the history of mankind is an organism having its organic necessities, its organic development, possessing a

[31] *Ibidem, passim.*
[32] *Ibidem*, p. 130 şi urm.
[33] *Ibidem*, p. 184.
[34] *Ibidem*, p. 283.
[35] *Ibidem*, p. 284.
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem*, p. 289.
[38] *Ibidem*, p. 293.
[39] Vezi N. Iorga, *Scrisori către Românii din America, 1921—24*, Cleveland, f.a., p. 92.
[40] *Ibidem*, p. 22. Asupra avantajelor şi deficienţelor propagandei româneşti în Statele Unite ale Americii, N. Iorga insistase — la 25 mai 1925 — într-o prelegere găzduită de Institutul Social Român (vezi N. Iorga, *Propaganda în străinătate*, în *Politica externă a României*, Bucureşti, 1925, pp. 259—276).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

body and a mind. In this organism, territories and nations appear for the first time at the precise moment when they possess one of two qualities : either to represent the whole, to be «representative» in the sense that Emerson referred to personalities, or to be in advance of the rest of mankind, giving it new inspiration and becoming the leading factor in its development. Large and small stattes, great or small groupings are, in the history of mankind, not interesting from this point of view, but only insofar as concerns the qualities already mentioned. Often a second-class nation, possessing littles territory, would attract the attention of the historian because it identified inself with the current movement or prepared to becoma great in the future". Professor John L. Gerig, who presented Iorga at Columbia University, said that the Roumanian historian "is one ot the most outstanding intellectual figures — if not, as I am firmly convinced, *the* outstanding personality — of the modern world". The visit of N. Iorga in the U.S.A. had a significant place for the development of Roumanian-American cultural relations.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

N. IORGA. ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII PARLAMENTARE (1907—1911) * (I)

DE

GH. I. FLORESCU

Dacă 1906, cu tot fastul său jubiliar, n-a rămas în istoria națională ca dată distinctă, acest an a marcat însă începutul unei etape hotărîtoare în biografia aceluia care va deveni „apostol al neamului", etapă care se va încheia atunci cînd românii de pretutindeni, uniți pentru totdeauna, vor purcede să-și croiască un viitor pe măsura celor mai înalte și nobile dintre aspirațiile lor. La o vîrstă cînd, pentru mulți, perioada căutărilor de început continuă încă, N. Iorga reușise a se afirma deja, prezentîndu-se în fața contemporanilor săi ca o personalitate remarcabilă, hotărît și în stare de a schimba ceva în evoluția obișnuită a realităților românești. Recunoscut cercetător al trecutului și consacrat pe plan european de acea primă sinteză de istorie națională, ce se adresa străinătății [1], N. Iorga a știut să se impună și ca novator, într-o societate revolută, al cărei conservatorism devenise anacronic. După evenimentele din 13 martie 1906, cel ce militase în paginile „Sămănătorului" pentru punerea în practică a atîtor idei generoase fonda, nu întîmplător la Iași, organizația ce se autointitula *Frăția bunilor români* [2]. Sosise, așadar, considera ilustrul istoric, vremea marilor încercări și a deciziilor inebranlabile. Nu numai că se simțea în stare, dar se și considera chemat chiar pentru a prelua conducerea mișcării naționale a românilor, conferind mișcării culturale pe care o îndrumase pînă atunci și un declarat caracter politic [3]. Refuzind, în februarie 1906, propunerea lui Nicolae Filipescu de a colabora cu conservatorii, N. Iorga, care se considera părintele mișcării țărăniste, afișate de „Sămănătorul", se arăta încrezător în acele „... tendințe cari se cristalizează într-un program..." [4]. Hotărînd acestea, el fonda ziarul „Neamul Românesc", ce se constituia, înainte de toate, într-o expresie a mișcării naționale, reprezentînd, apoi, „... o foaie de aprinsă apărare a drepturilor țerănești..." [5]. Justificîndu-și gestul, acela care se va afirma drept ctitor în atîtea domenii ale spiritualității românești preciza că „... mă cred în stare, cu cîtă învățătură pot să am, cu cîtă muncă pot să cheltuiesc, și cu ce suflet am ajuns să-mi fac, mă simt în stare, va să zică, să vorbesc despre lucrurile cele mari ale neamului mieu, despre nevoile lui adînci, despre suferințele lui vechi și sfinte, despre țintele lui înalte și grele de ajuns, despre tot ce mă privește, pînă în adîncul inimii mele, și pe mine care-am scris aici, dar și pe d-ta, care citești, și pe vecinul d-tale, și pe cine nu-ți este vecin, și pe prietenul d-tale, și pe acela care, suferind totuși de aceleași nevoi și țintind către același ideal, îți este dușman, pentru cine știe ce pricină, care rămîne numai între d-voastre amîndoi, și care n-are a face cîtuși de puțin cu viața cea mare, cea largă, cea curată și trainică, — ce zic trainică ? *veșnică* —, din care pornesc toate viețile noastre, și, despărțindu-se de care, viața oricăruia dintre noi se stinge și se ofilește, *viața neamului*, a tuturor celor de astăzi, a tuturor celor de ieri, de ialtăieri,

---

* Acest text a fost prezentat, într-o formă prescurtată, la colocviul comemorativ „Nicolae Iorga", organizat la Botoșani, în zilele de 21—22 noiembrie 1930.

[1] *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905 ; George Ivașcu, *Nicolae Iorga*, în „Contemporanul" din 26. XI. 1965, p. 1.

[2] N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, București, 1906 ; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, București, p. 135.

[3] Cf. *Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 4 noiembrie 1925, p. 73 (în continuare vom cita D.A.D., indicînd apoi data ședinței).

[4] Idem, 30 iulie 1920, p. 596 ; Alexandru Topliceanu, *Nicolae Iorga, în* „Parlamentul românesc", nr. 13—14, 16 mai 1931, p. 12.

[5] N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 29, 213 ; vezi și D.A.D., 4 noiembrie 1925, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și din adîncul vremurilor, a tuturor celor ce cu ajutorul lui Dumnezeu vor veni pe urma noastră pentru a trăi și a munci ca *Români*" [6]. Acest crez tulburător prin sinceritatea și noblețea sufletească a gîndului de la care pleca va deveni, apoi, programul de luptă al aceluia care va conduce mișcarea națională a românilor. El, care va fi numit „premergătorul renașterii naționale", a înțeles de la început imperativele epocii, fiind „... cel dintîi care spunea Românilor de pretutindeni ceea ce de mult era purtat și tăinuit în suflete" [7]. Acceptînd implicarea sa directă în viața politică a țării, față de care se arătase, nu o dată, rezervat, N. Iorga nu înțelegea a se îmbarca în vreunul din cele două faetoane ale politicianismului românesc — liberal sau conservator —, a căror strălucire nu putea înăbuși zgomotul specific ambarcațiunilor vechi și uzate. Acțiunea politică pe care o preconiza urma a fi una de înnoire sau îndreptare, singura în stare să răspundă marilor probleme cu care se confrunta România. Refuzînd, deci, înregimentarea în vreuna dintre formațiunile politice existente, el a considerat că, dincolo de paginile „Neamului Românesc", cea mai potrivită arenă de afirmare în viața politică românească o reprezenta tribuna parlamentară. Astfel încît, ascensiunea sa către unul dintre fotoliile Camerei, declanșată în primăvara anului 1907, nu ascundea vreo intenție vanitoasă, ci se constituia într-o acțiune firească, a cuvia care vedea în tribuna parlamentară un forum de rostire a celor mai înalte idealuri naționale [8].

Conștient de rosturile Parlamentului, N. Iorga a urmărit întotdeauna lucrările acestuia, pronunțîndu-se, nu o dată, asupra hotărîrilor adoptate de aleșii națiunii. Nemulțumit de faptul că glasul celor mulți, deci și al său, nu se va auzi niciodată la fel de bine ca al celor ce vorbeau de la tribuna forumului legislativ al țării, el nu se sfia să atace cu vehemență pe cei răspunzători de această stare de fapt. Ședințele Parlamentului erau comparate cu „...o mare represintație cu oratorie", eludîndu-se faptul că în fața celor învestiți cu prerogativele parlamentare, se ridicau atîtea probleme, dintre care una da o stringență deosebită: „conducerea țerii *prin sine și pentru sine*". Făcînd această precizare. N. Iorga concluda că „numai cînd vi se <va> pune mîna în gît, veți da-o și pe aceia" [9]. O asemenea prevestire tristă era făcută la 8 februarie 1907. Dar nu era prima dată cînd viitorul deputat gîndea astfel. Cu puțin timp înainte, el se întreba: „se va mișca oare ceva în Sybaris care doarme?". În loc de răspuns, el încheia cu formula atît de cunoscută — „dă doamne" [10]. Și parcă ascultîndu-i-se ruga, nu peste mult timp a izbucnit răscoala din 1907. Deși soarta țăranilor îl preocupase încă din 1890, pînă la 1907, el nu avusese legături directe cu lumea satelor. Atunci, în primăvara anului 1907, însă, va vedea că înainte de a-i apăra cauza, țăranul trebuia cunoscut și înțeles [11]. Prin implicațiile și semnificațiile sale multiple, răscoala din 1907 [12] a avut, așa cum singur va recunoaște, o influență deosebită asupra acțiunii politice pe care o inițiase [13]. Salutînd programul de reforme anunțat de noul guvern, N. Iorga, entuziasmat de manifestul liberal prezentat în fața Corpurilor legiuitoare, sublinia că „ziua de 13 Mart 1907 a fost poate de la Unire cea mai înălțătoare în istoria parlamentarismului român" [14]. Desigur, entuziasmul aceluia care criticase întotdeauna Parlamentul era determinat, mai ales, de speranța că, nu peste mult timp, se va număra printre cei care vor pune în practică reformele anunțate. Reconsiderîndu-și atitudinea față de rostul Parlamentului, el, care va recunoaște că „... rîsesem odată din plinul convingerilor mele de zădărnicia parlamentară", hotăra să participe la campania electorală abia declanșată, în vederea accederii către unul dintre fotoliile Camerei [15]. Confruntarea electorală ce a urmat răscoalei din 1907

[6] „Neamul Românesc" din 10.V.1906, p. 2.

[7] Em. Ciomac, *Neculai Iorga*, în „Fapta", nr. 7, 4 martie 1919, p. 149; N. Bănescu, *Nicolae Iorga și ideia națională*, în „Revista istorică", vol. XXI, nr. 1—12, ianuarie-decembrie 1946, p. 1.

[8] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Ed. tineretului, București, 1968, p. 207.

[9] „Neamul Românesc" din 18. V. 1906, p. 42; 19. XI. 1906, p. 34; 8. II. 1907, p. 404; vezi și „Floarea Darurilor", vol. II, nr. 13, 24 iunie 1907, p. 193—195.

[10] „Neamul Românesc" din 31. XII. 1906, p. 225.

[11] Cf. N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 155—156; „Tribuna" (Cluj) din 31.XII.1977, p. 6.

[12] Cf. *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1967, *passim*; Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România. 1899—1910*, București. Ed. politică, 1977, p. 162 și urm.

[13] N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 155—156; D.A.D., 16 ianuarie 1913, p. 101.

[14] „Neamul Românesc" din 18. III. 1907, p. 601.

[15] N. Iorga, *op. cit.*, p. 159; Gh. Buzatu, *N. Iorga și răscoala țăranilor din 1907*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", IV, 1967, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se anunța a fi, încă de la început, una deosebită. Toți recunoșteau că în noua consultare electorală, lupta dintre forțele politice angajate se va purta în virtutea principiilor reclamate de manifestul din 12 martie [16]. Făcîndu-și cunoscută intenția, N. Iorga remarca faptul că noua consultare electorală reprezenta „... un moment istoric de cea mai mare însemnătate". Prevăzător și nu întru totul încredințat de succesul candidaturii sale, după ce sublinia că *Parlamentul reformelor* va trebui să reunească pe purtătorii celor mai diverse opinii, el făcea apel la înțelegere din partea liberalilor, în privința candidaturilor independente, sfătuindu-i pe alegători ca acolo unde se înfrunta partidul de la guvern cu conservatorii, votul să fie acordat celor dintîi [17]. Adresîndu-se opiniei publice, într-un vibrant și impresionant apel, N. Iorga preciza că „pentru dînsa apare de un an de zile, cu cele mai adevărate și nebănuite jertfe, această publicație, pentru dînsa s-a încercat o operă de luminare în «Sămănătorul», pentru dînsa am scris lucrările mele de popularisare științifică, pentru dînsa m-am smuls de la lucrul și de la răgazul mieu, în orice împrejurări și în orice vreme, pentru a mă duce în orice loc de unde-mi venia un semn, [...] pentru a încerca prin vorbă nemeșteșugită, dar purtătoare de convingeri, să trezesc, măcar între oamenii cari n-au interes a fi răi, un curent către bine. Eram încredințat că, la cea dintăiu împrejurare, această nouă opinie publică, în stare a înnoi țara și a o mîntui prin aceasta, se va manifesta, puternică, îndeplinind opera care ar fi fost cea mai bună răsplată pentru aceia cari au înfruntat cu hotărîre păcatele presentului" [18]. Apelul său avea în vedere, fără îndoială, și faptul că deja începuse a se declara că noile alegeri vor trebui să suporte „plaga" candidaturilor independente [19]. În asemenea circumstanțe, încercînd a nu-și ridica împotrivă formațiunea politică guvernamentală, *chemarea* adresată alegătorilor cerea ca aceștia, ajunși în fața urnelor, să-și dea votul atît naționaliștilor democrați, cît și liberalilor tineri [20]. Așa cum era și de așteptat, reacțiile n-au întîrzit, mai ales cele ale conservatorilor [21]. Cu toate acestea, popularitatea lui era atît de mare, încît, succesul scontat nu mai putea fi compromis. La 21 mai 1907, alegătorii colegiului al II-lea din Iași îl desemnau pe N. Iorga printre cei care urmau a-i reprezenta în noua Cameră [22]. La Botoșani, însă, nu a reușit să dobîndească decît sufragiile a 179 de alegători, insuficiente pentru a putea obține unul dintre cele două mandate de deputat ale colegiului al II-lea din orașul în care se născuse [23].

Intrarea lui N. Iorga în Parlament a fost considerată drept un *eveniment public*, așa cum se întîmplase de fiecare dată cînd în biografia marelui patriot au intervenit momente deosebite. Chiar și cei care nu împărtășeau entuziasmul determinat de victoria singurului candidat independent în confruntarea electorală abia încheiată recunoșteau că „alegerea d-lui Iorga a fost un eveniment și nu putea să nu fie relevată de presa întreagă" [24]. Dar, înainte de a-și găsi ecoul în presa vremii, victoria obținută de N. Iorga într-o confruntare electorală deosebită a constituit, pentru mulți, prilejul unei satisfacții morale care depășea

---

[16] Cf. George Panu, *Partidele în luptă*, în „Săptămîna", VII, nr. 22, 24 martie 1907, p. 252—254.

[17] Cf. „Neamul Românesc" din 3. V. 1907, p. 803—804. Anunțîndu-și candidatura la Iași, pentru colegiul al II-lea, N. Iorga adăuga: „poate că voiu cere Botoșănenilor [...] să-și spuie prin votul lor părerea asupra mea, care-mi voiu putea forma o părere asupra lor".

[18] „Neamul Românesc" din 6. V. 1907, p. 3.

[19] George Panu, *Săptămîna*, în „Săptămîna", VII, nr. 32, 5 mai 1907, p. 375. În timpul campaniei electorale și după aceea, G. Panu se va afișa ca unul dintre cei mai perseverenți adversari ai lui N. Iorga.

[20] „Neamul Românesc" din 10.V.1907, p. 17—18. Printre liberalii recomandați de „Neamul Românesc" se numărau Spiru Haret, dr. I. Radovici, C. Stere, dr. N. Lupu, Leonte Moldovan ș.a.

[21] Cf. „Opinia" (Iași) din 27. V. 1907, p. 1.

[22] Cf. D.A.D., 7 iunie 1907, p. 10; „Evenimentul" (Iași) din 30. V. 1907, p. 2; Gh. I. Florescu, *N. Iorga — deputat de Iași (1907—1911)*, în „Cronica" (Iași) din 21.XI.1980, p. 8. Lista completă a aleșilor ieșenilor colegiului al II-lea era următoarea: Gh. Gh. Mârzescu (1536 voturi), C. Stere (1502 voturi), G. Panu (1208 voturi), I. Vasiliu (1087 voturi), I. Botez (1087 voturi) — liberali și N. Iorga (1157 voturi) — independent.

[23] D.A.D., 7 iunie 1907, p. 5.

[24] „Opinia" (Iași) din 31. V. 1907, p. 1; George Panu, *Săptămîna*, în „Săptămîna", VII, nr. 39, 30 mai 1907, p. 456; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. III, București, 1930, p. 168; Al. Zub. *Nicolae Iorga (note epistolare)*, în *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Iași, Ed. Junimea, 1971, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnificația obișnuită a unui asemenea act [25]. Felicitîndu-l pe deputatul de Iași, nu puțini erau aceia care, împărtășindu-și bucuria, își exprimau speranța că prin pătrunderea în Parlament a celui mai autorizat apărător al țăranilor, situația acestora se va ameliora. Locuitorii satelor din Muscel, adresîndu-se lui N. Iorga, conchideau că deși fusese desemnat ca reprezentat al colegiului al II-lea, se putea considera drept deputat „... mai ales al țăranilor". Din Constanța i se ura ca odată ajuns în Parlament, să acționeze în vederea realizării „... legitimelor speranțe ale asupritei populații țărănești, care așteaptă nerăbdătoare ora mîntuirii sale" [26]. G. Oprescu, colaborator al „Neamului Românesc", îi dorea „... ca dragostea pentru țăran și nobilele d-voastră sentimente să poată avea ocazia să se traducă în acte durabile, pentru binele acelor mulți și nenorociți...". Gh. T. Kirileanu, la rîndul său, mărturisea că „mare ne-a fost bucuria tuturor acelora care ne împărtășim din înălțătoarea dv. activitate, că glasul dv. va răsuna și în sfatul țării pentru binele neamului și îndeosebi al sătenilor lăsați atît timp în părăsire". Gh. Ionescu-Șișești, cel ce va conduce departamentul agriculturii în intervalul în care N. Iorga va fi prim-ministru, după ce arăta că prezența profesorului în Parlament era reclamată de împrejurări, considera că „dragostea d-voastră pentru țărănime, lupta care ați dus-o și o duceți pentru acest scop, precum și talentul oratoric cu care natura v-a înzestrat, vă vor face cel mai înverșunat sprijinitor al chestiunii țărănești". Unul dintre foștii săi elevi îi scria arătînd că toți „... urmăresc cu iubire și cu admirație campania cinstită pe care o duceți pentru îmbunătățirea soartei milioanelor de oropsiți fii ai țării noastre; să dea Dumnezeu ca dorințele dv., odată cu intrarea fericită în Parlamentul României, să ajungă realizarea lor [...]. Acuma, abia, vor putea vedea și cei ce n-au voit să vadă sfințenia și dreptatea cauzei ce apărați" [27]. Așa cum lesne se poate observa, convingerea aproape generală era aceea că prezența lui N. Iorga printre cei desemnați să pună în practică reformele anunțate în momentul începerii răscoalelor constituia o garanție a ameliorării situației țăranilor. Din Tulcea, un grup de profesori conchideau că alegerea lui N. Iorga reprezenta „...triumful dreptății și al raționalismului". Ca dobrogeni, ei precizau că „... noi avem, mai mult decît oricare parte a țării, nevoie de un glas în Parlament, care să apere interesele cu totul părăsite ale poporului nostru, aici românesc, care au fost totdeauna nesocotite". Din Botoșani i se scria că „... presimțea fiecare din zbuciumul vremii de astăzi că răsar limpede zorile vremii celei noi de adevărată viață, de adevărată luptă pentru sufletul românesc. [...] Adevărata cauză național-românească vi s-a încredințat astăzi, după cum ați cerut-o". Așadar, chiar dacă cei mai mulți legau intrarea lui N. Iorga în Parlament de soluționarea problemei țărănești, nu fusese uitat faptul că el era acela care se angajase să conducă mișcarea politică naționalist-democrată, în numele căreia obținuse, dealtfel, mandatul de deputat. Unii i-au sugerat chiar fondarea unei formațiuni politice, arătînd că „firea poporului nostru, din care sînteți țesut, necesită un partid naționalist în regatul nostru și cum sînteți conducătorul aprig al acestei cauze, intră odată cu d-voastră în parlament și ființa în care se oglindește activitatea tinerimii și aspirațiile neamului nostru" [28].

Aflînd rezultatul alegerilor de la Iași, din 21 mai 1907, personalități dintre cele mai reprezentative sau simpli cetățeni au ținut să-și exprime punctul de vedere față de evenimentul ce-l constituia intrarea lui N. Iorga în Parlament. Al. Vlahuță, de pildă, mărturisindu-și *bucuria, relevă că „alegerea d-tale e un semn bun. Începe bietul nostru neam să-și* deschidă ochii. N-ai strigat în deșert. Înainte!" [29]. Ilustrul om de știință, dr. I. Cantacuzino, scria: „mă bucur de intrarea d-tale în parlament — nu numai fiindcă vei fi acolo glasul cel dezinteresat care, prin însăși puterea convingerii, va rușina egoismul latent și deștepta conștiințele adormite — ci fiindcă alegerea d-tale este simptomatică în începutul unei ere nouă: însemnează înfrîngerea incipientă a abjectului politicianism pentru scopuri mai înalte și mai umane" [30]. I. Ursu, aflat la Paris, se grăbea să-i comunice tînărului deputat că această reușită „... îmi dă speranța sosirii vremurilor mai bune, pe care le așteptăm și le dorim atît de mult". Folcloristul Al. Vasiliu-Tătărușî, aflînd că în unele cercuri politice se

[25] Cf. Biblioteca Academiei R.S.R., Corespondența N. Iorga, vol. 83, nr. 37, vol. 86, nr. 18, 41, 56.

[26] Idem, vol. 86, nr. 20 și 22.

[27] *Scrisori către N. Iorga (1902—1912), II*, Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Ed. Minerva, 1979, p. 315, 377, 384 și 406.

[29] *Ibidem*, p. 374, 400, 409.

[29] *Ibidem*, p. 623.

[30] Apud „Tribuna" din 31. III. 1977, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

colporta zvonul invalidării alegerii lui N. Iorga, își exprima indignarea față de o asemenea nedreptate, asigurîndu-l pe cel în care toți își puneau atîtea speranțe că „noi, ăștia mici, avem mare nădejde în dv. și în marea dragoste și putere de a susține dreptul și dreptatea, și de a arde cu fierul înroșit acolo unde trebuie ars" [31]. Din toate colțurile țării, oameni de cele mai diverse profesii și vîrste au ținut să-și exprime bucuria față de noua izbîndă a lui N. Iorga, considerîndu-l ca pe un semn al unor vremuri mai drepte, așteptate de toți românii. L. Mrejeriu, bunăoară, entuziasmat de vestea intrării în Parlament a marelui patriot, considera că „... s-a început lupta cea mai grea. [...] Învățătura largă, munca, cinstea și inima caldă ce cu prisosință ați dovedit că aveți, în toate împrejurările de seamă, sînt o chezășie a izbînzii. Un neam întreg [...] vă privește cu cea mai mare încredere și cu cele mai frumoase nădejdi. Pentru neamul acesta bucuriile domniei voastre sînt bucuriile lui și scîrbele domniei voastre sînt scîrbele lui. Fie să mergeți din izbîndă în izbîndă spre norocul și bucuria neamului celui care vă prețuiește și vă iubește ca pe un adevărat apostol al mîntuirii de păcatele cele multe și grele!". D. Nanu, mai succint, observa că „era nevoie în parlamentul acesta mai ales de inimi doritoare de vremuri noi și bune". În chiar ziua de 21 mai 1907, „doi mici slujbași de la drumul de fier", cum singuri își ziceau, felicitîndu-l, poate primii, pe cel abia ales la Iași, precizau că „... ceea ce admirăm mai mult în d-voastră este tocmai ceea ce ar trebui să aibă toți aleșii națiunii, calități cu adevărat civice ca: *dreptatea, cinstea și munca*, dar mai ales munca cinstită și energică, care să ducă la lupta spre biruință, la ideal și din care biruință să poată trage foloasele nu unul-doi, ci țara întreagă, neamul românesc întreg". În sfîrșit, D. Ioanide, cel ce fusese tutore al elevului N. Iorga, se alătura încrederii generale, scriindu-i nepotului său: „nutresc și credința că tu, călăuzit de principiile ce le manifești, îmbrățișînd o cauză atît de sfîntă pentru Neam și Țară, vei lupta din răsputeri pentru a aduce la realitate cel puțin <o> parte din aceste principii, pe care le cred greu de realizat, față de piedicile ce ți se vor pune de către politicienii partidelor istorice" [32]. „Evenimentul" din 21 mai 1907 a determinat, prin urmare, în rîndul tuturor celor ce așteptau îndreptarea promisă, o stare de spirit dătătoare de speranțe și încredere. Toți vedeau în deputatul N. Iorga, pe cel care va revoluționa viața parlamentară, impunînd în fața forțelor politice românești drepturile țăranilor și ale tuturor acelora care, prin muncă neîntreruptă, construiau viitorul neamului. Nu aceeași, însă, era opinia celor două formațiuni politice care se înfruntaseră în alegerile nu demult încheiate. Liberalii, în general, s-au abținut de la a comenta defavorabil alegerea ca deputat a lui N. Iorga. Atitudinea lor, explicabilă dealtfel, era determinată, fără îndoială, de faptul că N. Iorga beneficiase, chiar dacă nu direct, de o comportare înțelegătoare a guvernului, atît în campania electorală, cît și în ziua consultării colegiului al II-lea din capitala istorică a Moldovei. Dar, atunci cînd tăcerea a fost întreruptă, presa liberală, prudentă, dar nu indiferentă, nota că „național-liberalii, [...] ca naționaliști ce sînt, se bucură sincer de numirea domnului Iorga ca deputat. Ei barem atîta lucru pricep că între domnia sa și, bunăoară domnul A. Vlahuță — așișiderea sculat, acuma, ca îndreptător de strîmbătăți — e și altă deosebire afară de aceea că proza Istoricului, ori cît de mult a obosit ea prin întrebuințarea ei zilnică în sterpe polemice, stă mereu ca substanțială formă literară de asupra găunoaselor versuri ale pretinsului aceluia «poet», contrabandist de marfă eminesciană" [33]. O asemenea „bucurie sinceră" era însă departe de aceea încercată, așa cum am arătat, de cei care vedeau în noul Parlament un forum de îndreptare națională, iar în alesul ieșenilor pe purtătorul lor de cuvînt. Dealtfel, atunci cînd conservatorii vor transforma presupusa colaborare liberalo-iorghistă într-un adevărat laitmotiv al campaniei antiguvernamentale, o parte a presei majoritare nu va întîrzia să formuleze atacuri dintre cele mai necruțătoare la adresa deputatului de Iași. Dezmințind sprijinul dat acestuia, „L'Indépendance Roumain", ziarul în care N. Iorga își publicase primele articole politice, nu numai că va regreta alegerea sa, dar, după ce-i critica întreaga activitate, sfîrșea prin a lansa o acuzație mai mult decît insidioasă, învinuindu-l pe autorul acelei valoroase sinteze ce făcea cunoscută Europei istoria românilor de a fi „... detractorul propriei sale națiuni" [34]. O atitudine vindicativă a afișat cunoscutul junimist G. Panu, la adresa căruia N. Iorga rostise, nu o dată, aprecieri nu dintre cele mai măgulitoare. Acuzîndu-i pe C. Stere și Gh. Gh. Mârzescu de a fi favorizat alegerea unui

[31] *Scrisori către N. Iorga*, vol. II, p. 439, 442.

[32] *Ibidem, p.* 377, 402, 403 și 412.

[33] „Secolul" (București) din 8. VI. 1907, p. 1. Invectivele proferate la adresa lui Al. Vlahuță erau determinate de poezia *1907*, publicată de acesta nu demult, în care „Minciuna" ce-l sfătuia pe rege guverna, în acele zile, țara.

[34] Cf. „Opinia" din 31.V.1907, p. 1. Lucrarea în discuție era *Geschichte des rumänischen Volkes*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„independent", el conchidea că, deşi tînărul deputat ieşean era o personalitate, „... pentru foarte mulţi oameni serioşi N. Iorga era reprezentat printr-un semn de întrebare. Intrat în Cameră, N. Iorga îşi va da acolo şi numai acolo măsura valoarei cunoştinţelor talentului său. Acolo vom cunoaşte pe N. Iorga realmente ce este, şi mai cu seamă ce voeşte" [35]. La rîndul ei, presa conservatoare, cu unele excepţii, s-a afirmat ca vădit potrivnică rezultatelor consultării electorale din 21 mai 1907. Toţi cei care s-au referit la succesul lui N. Iorga nu uitau să precizeze că autorii morali ai „evenimentului de la Iaşi" erau liberalii. Considerîndu-l răspunzător pentru răscoala ţăranilor din primăvara acelui an, „La Roumanie", de pildă, vorbea de trecutul lui N. Iorga ca de un fapt care compromitea demnitatea parlamentară, afirmînd chiar că „... alegerea lui constituie o pată pentru viitoarea Cameră" [36]. O acuzaţie atît de gravă depăşea tonul obişnuitelor insinuări ce se colportau în ziarele timpului. Un alt organ al presei conservatoare mergea şi mai departe cu aceste recriminări tendenţioase. După ce-l prezenta pe N. Iorga ca pe singurul răspunzător de toate relele suportate de ţară, „Opinia" nu se sfia să se întrebe cum de acesta era lăsat să se plimbe liber prin Iaşi [37].

„Atenţia" de care se bucura N. Iorga din partea tuturor cercurilor politice ale vremii învederează faptul că intrarea sa în Parlament ridica destule probleme, atît celor aflaţi la guvern cît şi celor care abia cedaseră fotoliile ministeriale. Pentru cel care se afirmase, fără nici o reticenţă, ca adversar neînduplecat al politicianismului amorf şi desuet, declarîndu-se apărător al ţăranilor, era destul de greu să-şi găsească un loc în forumul parlamentar al ţării, de unde să se rostească apoi asupra marilor întrebări cu care se confrunta neamul său. Mandatul de deputat ce-l desemna ca ales al naţiunii îl dobîndise cu destule eforturi, încununînd o muncă cu care nu mulţi se puteau mîndri la acea dată, indiferent de vîrsta pe care ar fi avut-o. N. Iorga n-a intrat în Parlament ca reprezentant al vreunui partid politic. El era *independent*, singurul dintre cei neînregimentaţi politiceşte, care a reuşit să obţină sufragiile unui colegiu electoral, şi tot singurul care fusese cu adevărat *ales*, iar nu impus. Avînd în vedere toate acestea, vom înţelege reacţia celor obişnuiţi cu o anumită înfăţişare a Parlamentului român. Inerţia unui organism atît de aristocratic, a cărui tradiţie nu depăşise niciodată marginile unui anumit parlamentarism, se vedea ameninţată. Şi pentru a se evita orice surpriză, s-a recurs la această campanie, premergătoare deschiderii noii sesiuni a Corpurilor legiuitoare. Dar, pentru oricine era clar că atacurile rostite sau scrise la adresa tînărului deputat de Iaşi încercau să mascheze frica şi laşitatea acelora care au fost în stare să se ascundă în spatele armelor atunci cînd ar fi trebuit să răspundă întrebărilor puse de ţăranii răsculaţi. Afectat, fără îndoială, de modul în care fusese primită vestea izbînzii sale, N. Iorga a răspuns tuturor invectivelor ce i se adresaseră, hotărît să-şi onoreze mandatul încredinţat de alegătorii ieşeni [38]. Tristeţea şi îndoiala încercate, însă, odată cu constituirea noilor Adunări naţionale, erau determinate nu de atitudinea faţă de el a viitorilor conmilitoni parlamentari, ci de componenţa organismului politic însărcinat să pună în practică reformele anunţate. „Nici în Parlamentul Reformelor — remarca el — nu se va vedea un grup ţerănesc, nu se va ivi portul frumos al lucrătorilor ogorului nostru şi hrănitorilor ţerii şi nu se va auzi acel graiu curat care s-a auzit în chip vrednic de pomenire şi în Comisiunea Proprietăţii de la 1848 şi în Divanul Ad Hoc, spuind atîtea dureroase lucruri adevărate, propuind atîtea măsuri cinstite, dovedind, cu toată lipsa de cultură, atîta simţ politic şi atîta înţelegere a marii gospodării naţionale" [39]. Deci, nici răscoala care ridicase ţara de la un capăt la celălalt nu reuşise să schimbe mentalitatea celor învestiţi cu prerogativele de diriguitori ai României.

Înainte de a se prezenta în forumul aleşilor naţiunii, N. Iorga nu uita să mulţumească celor care îi deschiseseră uşile acestei înalte instituţii de stat. Imediat după ce a fost ales, el a adresat un manifest *către ieşeni*, declarînd că „Iaşul de astăzi e vrednic de vechiul Iaş<i> al gloriosului idealism". Primele lui gînduri erau adresate .....celor 1 157 de oameni de inimă cari mă trimet în Parlamentul de muncă pentru reforme, făcînd dintr-un vis nobil o realitate folositoare" [40]. Hotărînd a-şi extinde activitatea şi în domeniul vieţii parlamentare,

[35] George Panu, *Săptămîna*, în „Săptămîna", VII, nr. 39, 30 mai 1907, p. 457.
[36] „La Roumanie" din 30. V/ 12. VI. 1907, p. 1; 31. V/ 13. VI. 1907, p. 1.
[37] „Opinia" din 31. V. 1907, p. 1. Pe lîngă această campanie de presă, lui N. Iorga i s-a intentat un proces de calomnie, căruia nu i s-a dat însă curs.
[38] Cf. „Neamul Românesc" din 3. VI. 1907, p. 141—142; 7. VI. 1907, p. 157; N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, vol. II, p. 159.
[39] „Neamul Românesc" din 31. V. 1907, p. 114.
[40] *Ibidem*, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tocmai atunci cînd acest înalt organism legislativ al țării era chemat să adopte un nou program de reforme, N. Iorga nu-și depusese întîmplător candidatura tocmai la Iași. Dincolo de faptul că de acest oraș îl legau atîtea amintiri frumoase, vechea capitală a lui Ștefan cel Mare îi apărea întotdeauna ca o urbe distinctă și nu uita că atîția dintre marii săi înaintași o reprezentaseră în Parlamentul țării. La Iași, apoi, era mai cunoscut și, ca moldovean, se simțea mai înțeles de aceia printre care trăise cîndva. Nu trebuie uitat faptul că îndrumătorul mișcării naționale găsise la Iași o atmosferă care favoriza afirmarea ideilor sale politice. Cerînd votul ieșenilor, cel pentru care orașul acesta reprezenta un simbol, observa că „Românii de aiurea pot trăi pentru un present care *este* și la care ei se împărtășesc mult și lacom. Ieșenii trăiesc prin trecut și pentru viitor. Trecutul înseamnă viața curat românească, cu toate rosturile îndeplinite de Români, el înseamnă credință, frăție între toate clasele, grija de suflet, lupta pentru neam. Viitorul, singurul viitor la care putem rîvni, înseamnă unirea Românilor din toate clasele și din toate Ținuturile pe o bază de *dreptate socială* și pentru scopuri de *cultură națională*" [41]. Cu acest program se prezenta N. Iorga în fața alegătorilor săi ieșeni. Și, pentru mulți dintre cei care vedeau în el pe omul în stare să înfrîngă inerția celor ce considerau mandatul de deputat un privilegiu de clasă, victoria acestuia într-o confruntare inegală avea semnificația unei izbînzi a adevărului, acolo unde manevrele sau calculele politicianiste hotărau totul. Împărtășind speranțele prietenului său, V. Bogrea, care-l va ajuta în campania încheiată la 21 mai 1907, nota : „Doamne, Dumnezeul dreptății fă ca, după atîția ani de patimi și rătăciri cumplite, să învie sufletul adevărat al neamului meu și să vorbească *el* prin votul ieșenilor și al botoșenenilor ! altfel, sîntem pierduți... Și e păcat, Doamne !" [42]. Auzind parcă această implorare, mulți dintre ieșeni au înțeles că dintre toți cei care le cereau votul, N. Iorga întruchipa în cea mai înaltă măsură aspirațiile lor. Evocînd acele timpuri, unul dintre cei care l-au ascultat atunci, la Iași, pe N. Iorga își va aminti că „un cer de foc, o secetă toridă stingea în zilele acelea rodul și viața cîmpiilor. Și dogoarea se lăsa parcă și asupra sufletelor înfrigurate ce nu cutezau să-și ridice glasul. Dar Iorga trebuia să vorbească ! Și spre dînsul, în acea zi, sub soarele arzător, nenumărata mulțime venea în valuri să soarbă cu sete cuvîntu-i răzbunător [...] Cu mîinile ridicate spre cerul neîndurat, zguduit ca de un delir profetic, cu glas clocotitor de patimă, el cerea răzbunare. Și glasul era ca un răsunet din lumea biblică a proorocilor. O lume de păcate se năruia sub fulgerele vorbelor lui și în fața ochilor noștri sufletești sclipea iluminată o altă înfiripare radioasă, o lume nouă de înfrățire și de obștească dreptate..." [43]. În acea primăvară în care flăcările focurilor aprinse de țărani, iar mai tîrziu flăcările soarelui amenințau să ardă totul, singurul care s-a adresat ieșenilor în ipostaza de acuzator a fost N. Iorga. Nu aveau dreptate cei care, inversînd termenii unui simplu raționament, pretindeau că „Iașul a pus la încercare pe marele om politic *in spe*" [44]. Încercînd a se consola, conservatorilor nu le mai rămăsese decît resemnarea, exprimată de asemenea ironii inofensive. Adevărul era cel care va fi relevat mult mai tîrziu : „bătrînul Iași, cuprins de un fior fierbinte de reîntinerire, alerga să asculte cuvîntul înflăcărat al apostolului... Era a doua zi după răscoalele țărănești din 1907" [45]. Mulți dintre cei care s-au referit la raporturile lui N. Iorga cu Iașii, în primăvara anului 1907, au remarcat că „verbul său înaripat trezise din amorțeală un oraș pierdut" [46]. Încă o dată, Iașii au jucat un rol deosebit în biografia marelui patriot, iar el, la rîndu-i, își asuma o responsabilitate care îi va rezerva un loc aparte în istoria modernă a acestei cetăți naționale. După toate cele arătate, credem că nu întîmplător, N. Iorga și-a făcut intrarea în viața parlamentară a României, ca deputat de Iași.

La 7 iunie 1907, dată la care fusese convocat „Parlamentul reformelor", printre deputații prezenți la solemnitatea de deschidere a scurtei sesiuni extraordinare a noilor Adunări legiuitoare se afla și N. Iorga. Rezumînd misiunea celor învestiți cu demnitatea de reprezentanți ai națiunii, mesajul regal sublinia că „aveți o frumoasă chemare, aceea de a stabili un echilibru satisfăcător între păturile sociale, cari formează baza existenței Statului. [...] Asigurînd bunul traiu al țărănimii și așezînd relațiunile dintre proprietarii mari și săteni, spre mulțumirea ambelor părți, veți desăvîrși, prin buna înțelegere și conlucrarea tuturor, o

[41] „Neamul Românesc" din 10.V.1927, p. 19.
[42] *Scrisori către N. Iorga*, vol. II, p. 330.
[43] Em. Ciomac, *op. cit.*, p. 149.
[44] „Opinia" din 3. VI. 1907, p. 1.
[45] Em. Ciomac, *op. cit.*, p. 149.
[46] Alexandru Topliceanu, *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare și binefăcătoare reformă, care va rămîne trainică" [47]. Carol cerea, așadar, punerea în practică a programului de reforme anunțat în martie 1907. Reflecțiile deputatului de Iași, aflat pentru prima dată în ipostaza de parlamentar, nu erau deloc încurajatoare, exprimînd o stare de spirit mai puțin obișnuită pentru cel care se afirmase de atîtea ori ca un luptător. Judecînd forumul legislativ care reunea atîtea speranțe, N. Iorga se vedea pus în situația de a constata, nu fără amărăciune, că „...el nu poate fi privit ca oglindind prin oameni neatîrnați și bine pregătiți, prin oameni hotărîți la fapte, clasele, interesele și curentele care sînt *realitățile* din această Românie a jubileului, scăldată în sînge". Conștient de înalta responsabilitate pe care o implica exercitarea prepotenței parlamentare și descurajat de atmosfera în care urma să debuteze ca debater, N. Iorga a ascultat mesajul regal cu indiferență, convins fiind că eforturile sale nu vor reuși să depășească apatia acelora care îl avertizaseră că, înainte de orice, trebuia respectată tradiția. Omul marilor elanuri și al încrederii în sine se vedea, dintr-o dată, singur și neînțeles, „...rătăcitul care înfățișez vremi ce n-au venit încă". Tînărul deputat părea a se afla la o răspîntie, dar nu înainte de a fi decis încotro își va îndrepta pașii. La început de drum, îndoiala și o explicabilă teamă îl făceau să-și pună fel de fel de întrebări. Una dintre întrebările care-l obsedau în acele momente era aceea dacă tinerii deputați liberali, alături de care se alesese și pe care-i considera oameni cinstiți, îl vor urma. „Altfel — conchidea el descurajat —, voiu fi numai acel ce protestă în numele idealului în pustiul de credință și de aspirații care poate să mă încunjure" [48]. In loc de a se bucura la gîndul că în curînd va putea să se rostească în fața țării întregi de la cea mai înaltă tribună publică, N. Iorga se arăta copleșit de rosturile mandatului de deputat, descurajat și încercînd a se consola cu o stare de fapt ce părea imuabilă. Oricine se putea întreba unde era tînărul care, cu un an înainte, declara că „a venit vremea să lucrăm numai cu puterile noastre, oriunde le avem ; a venit vremea să ținem numai către scopurile noastre, bine cercetate și alese și pe deplin luminate. [...] Vom vedea dacă mulți cugetă tot astfel. Dacă nu, — vom cădea, dar nu ne vom socoti învinși. La cel dintăiu prilej ne vom ridica din nou, și vom încerca astfel pînă la sfîrșitul zilelor noastre, — fie și între hohotele de rîs și loviturile de pietre ale celor ce nu înțeleg că am venit pentru binele lor, — ceia ce știm că este *datoria noastră*" [49]. Aceste afirmații angajante, atît de pertinente și categorice, ni-l relevă pe adevăratul N. Iorga. Indoiala strecurată în sufletul său în acel început de iunie 1907, datorată neîncrederii în sine, așa cum va mărturisi apoi, nu putea să dureze, chiar dacă se va repercuta asupra debutului său parlamentar [50]. Depășind această stare, atunci cînd se va referi la începutul activității sale parlamentare va recunoaște că „nu m-am smțit nici un moment singur și numai neplăcerea mea, iremediabilă, de a vorbi în public îmi dădea o sensație cu care eram de altfel obișnuit" [51]. Așadar, peste ani, nu va mai voi să-și amintească de neîncrederea cu care se confruntase cîndva.

Dobîndind mandatul de deputat, N. Iorga reflectase, desigur, asupra semnificațiilor înalte pe care le incuba o asemenea ipostază. După ce, cîndva, privise cu neîncredere „zădărnicia parlamentară", de această dată mărturisea că „...am o ideie foarte înaltă de misiunea noastră a tuturor ; am un fior de demnitate deosebită din momentul în care am intrat în această Cameră ;" [52]. Totuși, o undă de nemulțumire îl va însoți în permanență, întrucît, imaginea pe care și-o făurise el despre cea mai autorizată arenă de confruntare și conlucrare a aleșilor națiunii nu corespundea realității. In locul entuziasmului așteptat, „impactul" cu realitățile parlamentare i-au trezit, adesea, simțăminte ezitante. „Trebuia să rostesc de acum — va nota el, referindu-se la momentul intrării în Parlament — înaintea adversarilor, ale căror mijloace le bănuiam, înaintea ironiei blasaților și furiei fanaticilor, ca și înaintea masei molatece, flasce a indiferenților, funcționari — deputați, politiciani de carieră, crezul pe care pînă atunci îl strigasem în urechile lacome de adevăr ale mulțimilor sincere și anoste" [53]. Trecînd peste toate acestea și reușind a-și domina resentimentele, N. Iorga își va ocupa scaunul de deputat, hotărît să încerce a contribui la aplicarea reformelor anunțate. El și nu altul, avertizîndu-i pe cei ce se pretindeau a reprezenta voința unui anumit număr de români, observa : „d-lor, nu este îndoială că zilele în care trăim sînt zilele cele

[47] D.A.D., 7 iunie 1907, p. 1 ; N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 31.
[48] „Neamul Românesc" din 10. VI. 1907, p. 163.
[49] Idem din 10.V.1906, p. 3.
[50] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 160.
[51] *Ibidem*, p. 161.
[52] D.A.D., 12 iunie 1907, p. 20.
[53] N. Iorga, *op. cit.*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai triste și mai pline de răspundere din ultima jumătate de veac". Pentru tînărul deputat de Iași, Parlamentul ce abia își începea lucrările avea o misiune deosebită, marcînd punctul de pornire al unei acțiuni ce urma a redimensiona evoluția ulterioară a României. „Camera aceasta, va declara el, are o menire cu totul deosebită de Camerele celelalte. Este o Cameră aleasă în jurul unui program definit, și ea este menită să aducă programul acesta la îndeplinire. Aceasta este o Cameră de reforme venită după o mare crisă, după o mare nenorocire națională". Apelurile lansate în Cameră, încă de la primele ședințe ale acesteia, nu aveau pretenția de a exprima punctul de vedere al unei formațiuni politice cunoscute, ci reprezentau opinia sinceră a unui deputat care, confesîndu-se, recunoștea că „n-am în Țara Românească, în puterile constituite, nici o aderență, și simt doar în jurul meu un curent, destul de puternic, de viitorul căruia însă nu pot să-mi dau seama" [54]. Curentul despre care vorbea N. Iorga începuse a se contura mai demult, concretizîndu-se într-o stare de spirit ce exprima voința opiniei publice, tot mai prezentă în viața țării și căreia îi datora, dealtfel, intrarea în Parlament. Pășind în arena parlamentară, tînărul deputat venea cu cele mai bune intenții, convins fiind că numai printr-un efort conjugat, al tuturor celor răspunzători de destinele țării, România va reuși să-și dobîndească un viitor pe măsura aspirațiilor sale. Așa se explică, dealtfel, faptul că, de la început chiar, N. Iorga s-a folosit de tribuna parlamentară ca de o tribună de luptă, de permanentă afirmare a unui ideal, întrucît, considera el, „decît tăcerea care să cuprindă în ea sentimentul dușmăniei, cred că este mai bine o cuvîntare rostită liber, în care se cuprinde, înainte de toate, dorința de a ajuta" [55]. Pentru el, Parlamentul nu reprezenta „...o academie de științe economice și sociale...", ci un organism politic constituit anume pentru rezolvarea practică a tuturor marilor probleme ridicate în fața țării. Prin urmare, oricare dintre cei prezenți în incinta parlamentară avea posibilitatea, care era și o obligație, de a contribui la reușita misiunii înaltului forum legislativ al țării. Fără a-și aroga merite deosebite, N. Iorga declara că aducea cu sine, la tribuna Camerei, „...acea judecată specială ce se formează din practica lucrurilor istorice și care judecată nu poate să fie atît de hotărîtă cum este judecata omului practic, dar care are două însușiri mari: însușirea mare că se inspiră dela un isvor mai larg, mai impersonal, nu de la un interes de persoane și de partid, ci de la toată desvoltarea unei țări și unui neam, și mai este încă un avantaj: că judecata istoricului trece peste moment și cutează a privi în chip îndrăsneț viitorul cel mai îndepărtat. Fiindcă, deci, pun la îndemînă acea experiență specială a carierii mele de istoric..." [56]. Așadar, activitatea pe care urma să o desfășoare ca deputat parlamentar nu o considera ca pe o latură izolată a activității sale generale, imaginată ca un tot și judecată ca atare [57]. El vedea în Parlament o tribună, o catedră, un amvon și o baricadă, în același timp. Pentru mulți, desigur, mandatul parlamentar se constituia într-o obligație de partid, o demnitate personală sau chiar un mod de existență. Pentru N. Iorga, mandatul ieșenilor reprezenta un privilegiu, ocazia unei experiențe unice, care îi oferea prilejul de a se rosti în fața tuturor românilor și asupra problemelor fundamentale cu care se confrunta o țară. Prin urmare, activitatea parlamentară a cuiva nu putea fi redusă la sfera preocupărilor individuale, atît timp cît rostindu-se în fața aleșilor națiunii, el singur un ales, se angaja, se racorda la rosturile generale ale țării. Tocmai de aceea credem că activitatea desfășurată de la tribuna parlamentară ni-l relevă pe N. Iorga ca pe omul implicat nemijlocit și conștient în istoria vremurilor în care trăia. În această ipostază, poate ca nici într-o alta asemănătoare, rostindu-se asupra evoluției nației sale, el cuprindea într-o viziune de ansamblu, trecutul, prezentul și viitorul românilor, de care s-a simțit, dintotdeauna, direct răspunzător.

„Evenimentul" alegerii fiind depășit, deputatul de Iași n-a întîrziat să debuteze în noul rol. A doua zi după solemnitatea deschiderii sesiunii parlamentare, într-o „zi ploioasă, — de ploaie urîtă, rea, nu de ploaie mănoasă", N. Iorga arca pentru prima dată la tribuna Camerei, indispus nu atît de starea vremii, cît mai ales de discursul inaugural al primului ministru, „...un scurt, șters și naiv mesagiu, în care e vorba foarte mult de ploaie și foarte puțin de reforme..." [58]. Momentul acesta era așteptat de întreaga țară, ca un nou eveniment.

[54] D.A.D., 12 iunie 1907, p. 21, 25.
[55] Idem ,15 decembrie 1912, p. 55.
[56] Idem, 11 martie 1909, p. 787 și 15 decembrie 1912, p. 55.
[57] Cf. N. Iorga, *Două concepții istorice*, în *Generalități cu privire la studiul istoriei*, ediția a III-a, București, 1944, p. 97—98; Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, București, Ed. militară, 1980, p. 27.
[58] „Neamul Românesc" din 10. VI. 1907, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar, dacă cei mai mulţi îl considerau drept momentul ce deschidea o nouă etapă a parlamentarismului românesc, alţii, şi nu puţini, „...credeau — aşa cum va mărturisi cineva — că agitatorul care răscolise o generaţie va încerca să zdruncine temelia unei aşezări politice şi chiar sociale“ [59]. De aceea, abia urcat la tribună, N. Iorga era întîmpinat cu zgomote şi împiedicat să vorbească, de toţi acei care se vedeau ameninţaţi. Cu toate acestea, interpelarea adresată ministrului de Interne a fost adusă la cunoştinţa ţării, şi, nu întîmplător, chestiunea abordată privea mai ales soarta ţăranilor. Înainte de toate, tînărul deputat întreba dacă n-ar fi bine ca „...printr-un mărinimos act de amnistie...“, propus de guvern regelui, să se închidă „...durerosul capitol social al răscoalelor ţărăneşti“. Cerea, totodată, lui I. I. C. Brătianu să aducă la cunoştinţa Camerei rezultatele anchetării acelora care, împuterniciţi a înăbuşi răscoala, au depăşit limita mandatului încredinţat, „...săvîrşind fapte reprobabile sau criminale, bătăi sau asasinate“. Ultimul punct al interpelării se referea la modul de desfăşurare a alegerilor. Înainte de aceasta, însă, N. Iorga îl întreba pe cel ce va deveni nu peste mult timp liderul liberalilor: „nu crede d-sa că guvernul ar trebui să înceapă încă de pe acum opera de reforme, anunţînd măcar Camerilor programul său desluşit şi intenţiile sale precise?“ [60]. Interpelarea anunţată la 8 iunie 1907, care va fi dezvoltată peste patru zile, a trezit interesul întregii ţări, astfel încît, la 12 iunie 1907, „tot Bucureştiul politic era [...] la Cameră. Curiositatea lucrului nou îl atrăsese“ [61]. De această dată, prezenţa lui N. Iorga la tribuna Adunării deputaţilor nu se va mai reduce la formularea unor întrebări, fie ele şi fundamentale pentru viitorul ţării, astfel încît, discursul rostit la 12 iunie 1907 constituia de fapt debutul său parlamentar. După ce preciza că multe dintre convingerile sale se deosebeau de cele ale deputaţilor majoritari, el recunoştea că pe toţi îi unea faptul că au fost aleşi în baza manifestului din 12 martie 1907. Intrînd în dezvoltarea propriu-zisă a interpelării, el atrăgea atenţia tuturor, arătînd că ţărănimea din România era cea din urmă din Europa, din toate punctele de vedere. Dar, dacă de atîtea ori pînă atunci, discutînd această chestiune, nu ezita să-i indice pe cei răspunzători de o asemenea stare de fapt, de această dată, ocolea formularea unui răspuns tranşant, declarînd că multitudinea factorilor care au adus România într-o situaţie atît de tristă nu permitea indicarea unui anumit vinovat. Iar prezumtivii vinovaţi de evenimentele petrecute în primăvara pe care nu o va uita nimeni erau atît de mulţi, încît nu puteau fi toţi chemaţi înaintea unei judecăţi care ar fi obligat legea a se răzbuna împotriva tuturor. Continuîndu-şi interpelarea pe acelaşi ton irenic, N. Iorga conchidea că, „... noi, societatea, clasa conducătoare, am săvîrşit, faţă de o mulţime de oameni, un mare păcat, acela că i-am lovit pentru o vină pe care n-au făcut-o. Deci, odată ce am fost aşa de răi faţă de nişte nevinovaţi, putem să fim mai buni faţă de aceia cari au avut o parte de vină“. Cei la care se referea erau ţăranii condamnaţi, dintre care unii nu avuseră nici o vină, iar alţii, deşi implicaţi în desfăşurarea răscoalei, trebuiau iertaţi, căci ridicarea lor în masă reprezenta consecinţa unei stări de lucruri pentru care nu puteau fi traşi la răspundere. Într-o instituţie ca aceea care se pretindea a reprezenta voinţa naţiunii şi care urma a aplica programul de reforme anunţat, confruntările partidiste şi ambiţiile politice nu-şi aveau locul. Psihologia ţăranului nu putea fi modificată prin pedepse, remarca vorbitorul, atît timp cît cel ţinut în detenţie „...îţi declară oricînd că este gata să înfrunte chiar moartea, numai ca urmaşii lui măcar *să aibă o situaţie mai bună decît aceia în care au trăit generaţii întregi...*“. Prin urmare, singura soluţie care se impunea în asemenea împrejurări era amnistia generală, pe care, avansînd-o, o vedea „ca un strigăt al conştiinţei mele revoltate, ca un cuvînt al inimii mele îndurerate...“. Actul de justiţie pe care îl reclama nu reprezenta, în viziunea sa, numai o absolvire de pedeapsă, ci şi „...o măsură care ar îndrepta în adevăr pe aceia cari s-au prăbuşit şi i-ar ridica în rîndurile oamenilor, şi în acelaşi timp el ar face pe ţăran să vadă că noi [...] înţelegem să întemeiem o Românie adevărată, cu toate puterile şi cu tot concursul lor“. Măsura pe care o propunea depăşea, aşadar, prin semnificaţiile şi implicaţiile ei, cadrul unei amnistii obişnuite, întrucît, prin adoptarea acesteia, cei pedepsiţi şi familiile lor vor înţelege că în noile circumstanţe, toţi românii erau chemaţi să contribuie, prin eforturile lor conjugate, la propăşirea ţării. Dincolo de toate, N. Iorga insista cu îndreptăţire asupra efectului moralizator al unei asemenea concilieri. Odată cu reformele de ordin economic se impuneau a fi adoptate şi măsuri care să vizeze fondul sufletesc al poporului, întrucît, „simţul de datorie al fiecăruia, simţul de răspundere al fiecăruia, sentimentul

[59] Alexandru Topliceanu, *op. cit.*, p. 11.
[60] D.A.D., 8 iunie 1907, p. 17; „Neamul Românesc“ din 14. VI. 1907, p. 179—180.
[61] „Opinia“ din 14. VI. 1907, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nepărtinire și de frăție umană, sentimentul de solidaritate națională sînt, din nenorocire, foarte puțin dezvoltate la noi, în sufletul celor mai mulți". Referindu-se la programul guvernului, N. Iorga declara că, indiscutabil, intenția aplicării reformelor nu putea fi pusă la îndoială. Totuși, unele observații se impuneau, atît timp cît guvernul „...ține samă de anumite oportunități, de care eu nu pot să țin samă, și menirea mea de deputat democrat independent, de deputat naționalist în această Cameră, este să rog pe Guvern, cu toată puterea ce am în convingerea mea, să grăbească măsurile acestea de prefacere a României, în interesul poporului întreg, în interesul conștiinței publice, în interesul viitorului țării noastre și în interesul chiar al Guvernului". Evitînd tonul acuzator, interpelatorul se înfățișa înaintea Camerei ca un conciliator, astfel încît imaginea deputatului atît de așteptat contrasta cu aceea a militantului de pînă atunci. Încheindu-și alocuțiunea de debut, autorul imploratiei vindicative *Dumnezeu să-i ierte!*, scrisă cu numai trei luni înainte, concludea că „noi sîntem un popor bun. Am dovedit-o și cu ocazia răscoalelor, cînd s-a vărsat așa de puțin sînge" [62]. După campania vehementă pe care o desfășurase în zilele răscoalelor și după încetarea acestora, resemnarea evidențiată de acest discurs parlamentar i-a surprins pe mulți. Această stare de fapt a fost speculată de cei care așteptau un prilej pentru a-l discredita pe tînărul deputat de Iași. Conservatorii au fost cei dintîi care, referindu-se la interpelarea lui N. Iorga, se grăbeau să anunțe că debutul atît de așteptat s-a constituit într-o „mare, extraordinară decepție. Lumea credea că va auzi pe un revoluționar, pe un violent. A auzit, însă, pe un curtenitor al oamenilor la ordinea zilei. Mai mult tîrîtor decît revoluționar. Nici chiar independent" [63]. Exagerările evidente și forma în care erau proferate demonstrau faptul că raporturile dintre cel ce flirtase cîndva cu N. Filipescu și conmilitonii acestuia deveniseră ireconciliabile. Acuzațiile care i s-au aruncat fără nici o justificare depășeau cadrul unei dispute obișnuite, urmărindu-se astfel compromiterea acțiunii parlamentare la care se angajase N. Iorga. Interpelatorul era acuzat pentru lipsa unității sufletești, iar debutul său era considerat chiar mai nereușit decît cel din 1888 al lui I Nădejde [64]. C. Stere, care fusese chemat telegrafic pentru a opune formulelor lui N. Iorga principiile sale democratice, n-a mai intervenit. G. Panu, care se pregătise special pentru a răspunde interpelării singurului deputat independent, a cerut să fie radiat de pe lista celor ce urmau a compara la tribuna Camerei. Răspunsul lui I. I. C. Brătianu evidențiia, remarca „Opinia", aceeași stare de spirit [65]. G. Panu, la rîndul său, referindu-se la debutul parlamentar din 12 iunie 1907, concludea că încercarea lui N. Iorga de a se folosi de amnistie numai pentru a se afirma ca orator politic a sfîrșit lamentabil [66]. Presa liberală, în general, chiar dacă nu s-a arătat a fi atît de agresivă precum cea conservatoare, a comentat pe un ton ironic debutul lui N. Iorga, întrebîndu-se dacă acesta va mai reuși să se înfățișeze în vreo Cameră. Chiar și un observator străin, l-am numit pe ministrul Belgiei la București, vorbind despre discursul de debut al lui N. Iorga, îl caracteriza ca lipsit de strălucire, concluzînd că „altădată el va fi, fără îndoială, mai violent" [67]. Dincolo, însă, de aceste opinii, mai mult sau mai puțin justificate, și care plecau de la considerații de ordin politic, mulți dintre cei care au citit interpelarea din 12 iunie 1907 au judecat-o cu totul altfel. Bunăoară, Leon Mrejeru considera că „începutul înțelept, întrupat în interpelarea ce ați adresat Ministrului de Interne, e plin de nădejdile unei izbînzi liniștite, ceva mai încete, dar mai sigure și mai trainice, împlinită cu încuviințarea tuturor. Dacă însă bolnavul nu se tămăduiește cu doctorii dulci, vine și vremea celor amare și la urmă se taie fără cruțare și se curăță răul omorîtor..." [68]. Așadar, atitudinea afișată la început de N. Iorga nu excludea eventualul rechizitoriu ce va fi rostit atunci cînd împrejurările îl vor reclama. O asemenea asertiune se justifica într-o declarație făcută de la tribuna Camerei, în care, nu întîmplător, se sublinia că atunci „cînd nimeni nu se gîndea la țărani, cel dintîi care a pornit un curent de iubire

---

[62] D.A.D., 12 iunie 1907, p. 21—25; N. Iorga, *În era „Reformelor". Discursuri politice*, Vălenii-de-Munte, 1909, p. 3—36; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, București, 1939, p. 7—28.

[63] „Opinia" din 14. VI. 1907, p. 1.

[64] Idem din 15. VI. 1907, p. 1; Alexandru Topliceanu, *op. cit.*, p. 11.

[65] „Opinia" din 14. VI. 1907, p. 1.

[66] George Panu, *O interpelare*, în „Săptămîna", VII, nr. 44, 16 iunie 1907, p. 506—507.

[67] „Secolul" din 19. VI. 1907, p. 1; M. Timofte, *Consecințele imediate ale răscoalei din 1907 în viața social-politică a României, reflectate în rapoartele ministrului Belgiei la București*, în „Cercetări istorice", VIII, Iași, 1977, p. 529.

[68] *Scrisori către N. Iorga*, vol. II, p. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru țărănime, care s-a gîndit la pătura aceea întunecată de la sate, a fost tot profesorul Nicolae Iorga. D-voastre știți că după răscoalele din 1907, cînd temnițele erau pline de țărani, un singur glas s-a ridicat cerînd amnistie pentru ei : a fost glasul profesorului Nicolae Iorga" [69]. Nu puțini au fost cei care au văzut în discursul de debut al deputatului de Iași, semnalul unei acțiuni de redeșteptare națională. Perpessicius, de pildă, va mărturisi că, adolescent fiind, a așteptat și citit cu nesaț „marele discurs" rostit, la 12 iunie 1907, de acela care a reprezentat, apoi, „un far în viața mea" [70]. Încercînd să judecăm, azi, atitudinea adoptată de N. Iorga la prima sa confruntare cu tribuna parlamentară, se cere să avem în vedere o complexitate de factori, subiectivi și obiectivi, care au acționat simultan sau pe rînd, din sensuri și cu intenții ce se diferențiau uneori atît de mult, încît, ajungeau, nu o dată, la efecte deconcertante. Apreciată în ansamblu, interpelarea atît de așteptată a ridicat în fața aleșilor națiunii marile probleme cu care se confrunta, la acea dată, România. Totuși, o oarecare mîhnire au încercat chiar și cei ce nu s-au arătat dezamăgiți de purtătorul de cuvînt al acelor ieșeni care au preferat ca interesele lor să fie apărate de un deputat neînregimentat politic. Această stare de spirit, relevată dealtfel, era determinată nu atît de conținutul discursului în cauză, cît mai ales de forma în care fusese conceput și de tonul cu care îl rostise acela care se afirmase pînă atunci ca tribun al celor mulți. Nemulțumirilor acelora care se răsculaseră nu demult, precum și ale celor care se arătau sincer îngrijorați de viitorul României, nu li se oferise de prea multe ori prilejul de a fi fost rostite de un glas care să exprime, prin însăși puterea sa, aversiunea adunată, ani de-a rîndul, în atîtea suflete. Or, toți aceștia vedeau în N. Iorga pe omul în stare să le strige, de la tribuna Camerei, ura nemărturisită, pe care o purtau cu ei, ca pe o povară. Dar, așa cum am văzut, N. Iorga nu și-a strigat discursul, însoțit de gesturi acuzatoare, ci l-a rostit cu destulă decență și pe un ton nicidecum vehement. Procedînd astfel, însă, s-a văzut confruntat cu circumstanțe neașteptate. Observatorii politici s-au grăbit să anunțe că popularul naționalist abandonase nu numai poza cu care se afirmase, ci și multe dintre punctele sale programatice. În același timp, cei mai mulți dintre aceia care se declaraseră partizanii mișcării inițiate de ilustrul profesor se arătau oarecum nemulțumiți de faptul că acela pe care îl urmau nu fusese mai inicisiv și mai neiertător în acuzațiile sale. Ba, mai mult, comentînd răspunsul pe care îl primise din partea lui I. I. C. Brătianu, N. Iorga, deși observa că opinia publică nu va fi mulțumită, întrucît, dorința acesteia „...spusă tot mai limpede cu orice prilej, e mila pentru țeranii închiși, reforme pentru țara tulburată și nenorocită", îl caracteriza ca fiind „...foarte corect și distins, în genere obiectiv..." [71]. Acuzațiile care i s-au adus, însă, a doua zi după ce debutase ca debater parlamentar, nu erau toate și întru totul întemeiate. Multe dintre ele nu reprezentau altceva decît reacții sau resentimente politicianiste. Altele, însă, afișate de cei care credeau sincer în N. Iorga, pierdeau din vedere faptul că acesta era un tînăr deputat, ce debuta în fața unei Camere ostile și a unor politicieni hotărîți să-l compromită încă de la început. Nu-l sprijinea nimeni dintre cei ce se pretindeau aleșii națiunii și nu avea experiența tribunei parlamentare, care se deosebea radical de toate celelalte tribune de la care se rostise pînă atunci. Avînd în vedere toate acestea, vom înțelege de ce N. Iorga nu a fost în primul său discurs parlamentar, cel pe care îl așteptau unii. *Dealtfel, explicîndu-și atitudinea, pe care mulți s-au grăbit să o eticheteze drept* o metamorfozare către imaginea clasică a politicianului român, N. Iorga va recunoaște că împrejurările debutului parlamentar i-au fost defavorabile, din multe puncte de vedere. Răspunzînd tuturor criticilor, el remarca pretenția nejustificată a acelui „...început de opinie publică, pentru care violența are un farmec deosebit și care moare după scandal..." În numele unor asemenea posibili partizani, lipsiți de convingeri clare și acționînd de multe ori în virtutea unor impulsuri gregare, se va confesa viitorul președinte de Cameră, „... mi se cerea atitudinea tonitruantă pe care o poți mai curînd recomanda de afară decît s-o păstrezi înăuntru [...] Nu eram deci ce se aștseptase de la mine, și prezicerea lui Panu că nu mă voi mai întîlni cu votul Ieșenilor din Colegiul oamenilor săraci și cu nevoi de slujbe, pe care nu-i furi de două ori pentru o acțiune de curaj, se va îndeplini la cel

[69] D.A.D., 11 aprilie 1922, p. 519.

[70] Perpessicius, *12 prozatori interbelici*, Antologie, text îngrijit, cuvînt înainte și notă asupra ediției de Dumitru D. Panaitescu, București, Ed. Eminescu, 1980, p. 49 ; vezi și Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 207.

[71] „Neamul Românesc" din 17. VI. 1907, p. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dintâiu prilej" [72]. Așa cum se poate observa din aceste mărturisiri tîrzii, circumstanțele debutului parlamentar nu au rămas fără consecințe asupra viitorului aceluia care își pusese atîtea speranțe în mandatul electoral dobîndit la 21 mai 1907. Și, cum nu fusese mulțumit de modul în care a decurs prima sa apariție la tribuna Camerei, gîndul acesta a început să-l obsedeze și să-l frămînte. Îi era teamă, fără îndoială, că va pierde încrederea acelora care îi acordaseră votul. Dezamăgirea determinată de discursul său de debut putea oricînd să-i dezorienteze pe cei atrași de curentul în fruntea căruia se afla. Conștient de toate acestea, el nu va întîrzia să precizeze, „după o săptămînă de experiență parlamentară", că „n-am altă dorință și chiar altă pretenție în viață decît de a fi un viteaz. Un viteaz loial, cinstit, care-și știe datoria, care nu face niciodată mai puțin decît dînsa, care nu arată niciodată că a făcut mai mult decît ce i se cerea de dînsa, care merge drept la țintă, e fericit dacă o atinge, fiindcă a dezrobit niște prinși, fiindcă a oprit o prădăciune, fiindcă a răsturnat o ticăloșie, fiindcă a spălat o ofensă și, dacă n-o atinge, prețuiește mijlocul de mîntuire al fugii, și, cu toate că se vede mai slab sau mai puțin pregătit, stă drept cu fața spre dușman și-și așteaptă soarta. Așa voiu să fiu, și nu rîvnesc a fi altfel" [73]. Precizîndu-și intențiile, N. Iorga își expunea activitatea parlamentară în fața ieșenilor, promițîndu-le înființarea unei biblioteci populare. Contactele sale cu Iașii au devenit tot mai dese, scriind, nu o dată, despre vechea cetate moldavă și revenind, așa cum va declara cîndva, „...din două în două săptămîni la Iași, unde am fost ales, ca să-mi arăt recunoștința față de alegători și ca să-i servesc cum pot prin unele lecții pe cari le țin la Universitate" [74]. În intervalul antractului parlamentar, N. Iorga răspundea acuzațiilor aduse de G. Panu, hotărît fiind să abordeze în altă manieră campania parlamentară ce urma a fi declanșată în toamna anului 1907 [75]. Salutînd amnistia acordată unora dintre țăranii ce se răsculaseră, amnistie pe care o reclamase, cu atîta înțelegere, încă de la începutul activității sale parlamentare, N. Iorga considera că „un strigăt trebuie să unească astăzi pe toți aceia, cari, în partide, în orice partide, sau în afară de ele, înțeleg că dreptatea e mai mare și mai sfîntă decît legalitatea și că mult e îngăduit celui ce a suferit mult" [76]. Dealtfel, ori de cîte ori va avea prilejul, N. Iorga va reveni asupra acestei probleme, atît timp cît unii dintre țăranii condamnați continuau să îndure supliciul indescriptibil al ocnelor, expiind greșeala de a-și fi cerut drepturile [77].

Deschiderea sesiunii parlamentare din toamna anului 1907 a fost așteptată cu deosebită înfrigurare de toți acei care nădăjduiau în punerea în aplicare a reformelor promise de rege, în acea primăvară a redeșteptării satelor. Prezentîndu-și mesajul, Carol sublinia că „proprietatea mare și țărănimea sunt păturile sociale pe cari se reazămă mai ales buna stare și progresul oricărui Stat: de aceea se cere ca, în relațiunile lor, să domnească buna înțelegere și armonia cea mai perfectă". Așadar, înainte de a face cunoscută legislația preconizată, suveranul făcea apel la „armonia" a două clase al căror antagonism stătea la baza raporturilor dintre ele. Trecînd destul de repede peste măsurile concrete ce rezultau din manifestul adoptat la 12 martie 1907, amintind doar de proiectele învoielilor agricole și al Casei rurale, Carol își încheia alocuțiunea, făcînd apel la „spiritul împăciuitor" al Parlamentului [78]. Prezent la solemnitatea din 15 noiembrie 1907, N. Iorga încerca sentimentul omului amăgit cu promisiuni și angajamente de circumstanță. Referindu-se la festivitatea de la Mitropolie, el se va întreba: „e poate o slujbă de iertare pentru omorurile din Martie? Nu, nu, — le-au uitat. Ce sînt cîteva mii de suflete țărănești dezrobite de

[72] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, p. 162. La următoarele alegeri, organizate la începutul anului 1911, N. Iorga nu va mai obține sufragiile ieșenilor, nereușind să pătrundă în Cameră. Dealtfel, în întreaga sa carieră parlamentară, numai între 1907 și 1911 va reprezenta interesele Iașilor, de care se simțea atît de legat sufletește.

[73] „Neamul Românesc" din 17. VI. 1907, p. 196.

[74] Idem din 24. VI. 1907, p. 233; „Floarea Darurilor", vol. II, nr. 13, 24 iunie 1907, p. 197—199; nr. 14, 1 iulie 1907, p. 216—218; nr. 16, 15 iulie 1907, p. 247—252; nr. 39, 23 decembrie 1907, p. 614—615; D.A.D., 18 februarie 1907, p. 667. La 4 noiembrie 1907, N. Iorga inaugura la Iași, în cartierul Tătărași, prima bibliotecă populară din acest oraș, donînd 5 000 de cărți și cedînd, pentru întreținerea acesteia, indemnizația sa de deputat (Cf. A. Gheorghiu, *Din ctitoriile lui Nicolae Iorga (Biblioteca populară din Tătărași — Iași*, în „Cercetări istorice", II, Iași, 1971, p. 353—356. În același timp inaugura, la Universitatea la care își făcuse cîndva studiile, un curs liber de istoria literaturii române.

[75] „Neamul Românesc" din 24. VI. 1907, p, 225—228; 28. VI. 1907, p. 243—244.

[76] Idem din 12. VIII. 1907, p. 449.

[77] D.A.D., 26 aprilie 1913, p. 1541—1542.

[78] Idem, 15 noiembrie 1907, p. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contractele agricole ale lumii acesteia şi de toată filantropia oficială?". Oportunismul celor aflaţi în fruntea ţării se manifesta şi în acele clipe cînd guvernul şi regele se vedeau confruntaţi cu cei faţă de care se angajaseră la 12 martie. Mesajul regal, lipsit de orice accent sentimental, îmbrăcat în fraze reci şi îndelung calculate, se arăta, observa deputatul de Iaşi, interesat mai întîi de marea proprietate şi nu de viitorul ţăranilor. Ascultîndu-l pe Carol, el se întreba: „...a simţit cineva oare chemarea fără cuvinte ce părea că pluteşte asupra noastră a tuturora, chemarea spiritului neamului nostru, care, ridicîndu-se obosit de pe cîmpii semănaţi cu mormintele proaspete ale nevinovaţilor, cerea imperios vorbe nouă, lucruri mari, oameni superiori?" [79]. Cîţi oare dintre cei ce-şi spuneau aleşii naţiunii îşi puneau asemenea întrebări? Sau cîţi aveau curajul de a le mărturisi?

Odată deschisă prima sesiune ordinară a acestei legislaturi, cea dintîi obligaţie a noilor Corpuri legiuitoare era aceea de a prezenta parlamentarilor programul promis în iunie 1907. Or, toate declaraţiile oficiale încercau să amîne momentul acestei confruntări programatice decisive, eludînd, bineînţeles, cauza ţăranilor răsculaţi. Problema cheie, care preocupa pe toţi cei aflaţi la conducerea României, nu era, aşa cum s-ar fi cuvenit, aceea a ameliorării situaţiei ţăranilor, ci a asigurării ordinii interne [80]. Inversînd datele unei stări de fapt ce continua să rămînă ameninţătoare, diriguitorii României îşi trădau de fapt adevăratele intenţii şi interese. Modul de a gîndi al celor investiţi cu demnităţi parlamentare nu se modificase cu nimic. În aceste circumstanţe, urmărit de vechile acuzaţii, care vor fi reluate mereu, încă mulţi ani [81], N. Iorga a urcat din nou la tribuna Camerei, la 23 noiembrie 1907, deschizînd seria discuţiilor purtate pe marginea proiectului de răspuns la mesajul regal. De la început, el preciza că nu avea pretenţia de a crea, prin activitatea sa parlamentară, un curent nou sau de a schimba convingerile cuiva, cu atît mai mult cu cît i s-a atras atenţia că tribuna Camerei nu putea fi asemănată cu vreo altă tribună. Sentimentele care îl însoţeau în momentul în care se hotărîse să vorbească nu erau deloc încurajatoare, deoarece, observa el, în Cameră începuse a se contura o stare de spirit care-i era potrivnică, circumstanţă agravantă pentru cineva care nu beneficia de sprijinul vreunui partid politic. Prezentîndu-se, de această dată, în faţa celorlalţi deputaţi, N. Iorga declara că „nu reprezint nici o asociaţiune în stare de a guverna, nici o legătură formată în înţelesul politic; nu reprezint decît un curent în opiniunea publică, reprezint pe aceia cari nu fac politică şi cari nu au dreptul de a o face, deşi sunt patru milioane în populaţiunea ţării, faţă de un milion de orăşeni, dintre cari iarăşi numai o minoritate are dreptul de a face politică; [...] Nu reprezint nimic decît conştiinţa mea, decît munca pe care am putut-o cheltui pentru această ţară, şi în alt sens nu reprezint nimic decît revolta sentimentului public, împotriva alcătuirilor politice, bazate pe interese personale, alcătuiri cinice în paguba ţării". Criticînd cele două partide politice răspunzătoare de situaţia României şi pe care se vedea silit să le înfrunte singur, el declara că vorbea din obligaţie faţă de ţara care aştepta ca cineva să rostească, de la tribuna Camerei, adevărul. Încredinţîndu-i-se mandatul de deputat, el s-a prezentat în forumul parlamentar cu convingerea că programul de reforme anunţat va fi aplicat întocmai şi lărgit chiar, dacă realităţile româneşti ar fi reclamat acest fapt. Dar, circumstanţele cu care s-a confruntat după ascensiunea sa în unul dintre fotoliile Camerei nu au fost cele aşteptate. Elaborîndu-se legislaţia agrară, care ar fi trebuit să se constituie într-un act de dreptate acordat tuturor satelor, ţăranul, deşi „cel mai inteligent din Europa", nu a fost consultat, iar interesele lui au ajuns a fi, adesea, nesocotite, chiar dacă, aşa cum ştie oricine, „ţărănimea este clasa cea mai serioasă din România". Procedîndu-se astfel, în ultima jumătate al secolului al XIX-lea a fost adoptat un sistem legislativ de inspiraţie străină, care nu a răspuns realităţilor româneşti. Apoi, la baza acestei legislaţii nu a stat aceeaşi concepţie, care să asigure o evoluţie unitară a ţării. Pe măsură ce discursul avansa, frazele rostite de orator deveneau tot mai acuzatoare, iar tonul lor căpăta accente tumultuoase şi chiar ameninţătoare uneori. Declaraţiile oficiale ale celor două partide politice prezentau, observa tînărul deputat, în aşa fel evenimentele care avuseseră loc în primăvara acelui an, încît ele nu erau cu nimic răspunzătoare pentru cele întîmplate. „Dar — continua N. Iorga, pe un ton recriminant de această dată — cine sunt cei vinovaţi, pentru scoaterea din sate a unor oameni [...] şi împuşcarea la marginea drumului, fără să se articuleze nimic sigur contra lor? Cine sunt vinovaţi de întemniţarea fără drept, cine sunt vinovaţi că s-a răpit libertatea la o mulţime de fii cinstiţi şi muncitori ai acestei ţări?" Răspunsul acestor întrebări

[79] „Neamul Românesc" din 18. XI. 1907, p. 899.
[80] D.A.D., 23 noiembrie 1907, p. 13.
[81] Idem, 4 noiembrie 1925, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

era demult cunoscut, iar vina care apăsa cu atîta greutate pe umerii tuturor aleșilor națiunii devenise insuportabilă. La toate acestea se adăuga faptul că mulți români erau obligați încă să suporte martiriul stăpînirii străine. Ajuns în acest punct al rechizitoriului său, N. Iorga conchidea că „neamul acesta e din nenorocire așa de împărțit încît [...] o singură viață de român face mai mult decît orice alt lucru care poate fi jertfit". Și atunci, cum ar putea cineva să pretindă despăgubirea unor mari proprietari sau arendași, fără a se aminti nimic de cei împușcați sau de ajutorul ce trebuia acordat imediat celor săraci și mulți? Cu ce drept va îndrăzni cineva să ceară țăranului a se jertfi, dacă împrejurările ar cere sacrificiul suprem, cînd nu i s-a dat nimic? Principiile cu care încercau unii a croi o nouă Românie erau învechite și demult depășite, deoarece, „...pe baza Regulamentului Organic s-a mers pînă în timpurile noastre și am ajuns cu înmulțirea populațiunii, cu înmulțirea bogăției și cu răspîndirea luminii, cu toată influența de viață democratică care vine de peste toate hotarele noastre, am ajuns să reprezentăm, în momentul de față, Statul cel mai înapoiat sub raportul participării cetățenilor la viața politică". Așadar, se impunea cu stringență, remarca oratorul, renunțarea la un sistem învechit, depășit de vremuri, și introducerea votului universal. Dezavuînd programul de guvernare anunțat de cei învestiți cu prerogativele ministeriale, N. Iorga declara că nu va vota proiectul de răspuns la mesajul tronului. Nu încheia, însă, acest adevărat manifest parlamentar, înainte de a face unele precizări care vizau mai ales eventualele răspunsuri recriminatorii, la care se aștepta. Astfel, justificîndu-și atitudinea, singulară dar îndreptățită, el mărturisea cu o sinceritate dezarmantă că „...ceeace va hotărî totdeauna acțiunea mea va fi întîiu cultul idealului curat, chiar dacă aș ști că voiu rămîne singur într-o biserică părăsită, unde nu ar veni nimeni ca să asculte, unde voiu sta însă, pînă la urmă, preot cinstit, înaintea altarului său, săvîrșind sfintele sale taine și al doilea, judecata nepărtinitoare a oamenilor, sprijinită pe motivele morale" [82].

Ascultat cu atenție, deși întrerupt de cîteva ori [83], discursul lui N. Iorga a produs o impresie deosebită asupra celor prezenți în incinta Camerei. Sesizînd acest fapt și afectat de acuzațiile adresate guvernului, D. A. Sturdza a intervenit imediat, declarînd că nu intenționa să răspundă celui ce abia își încheiase intervenția, ci, ca unul dintre bătrînii țării, voia să facă anumite precizări pentru „luminarea" tuturor. Clarificările promise începeau cu o insinuare, mărturisind că ascultîndu-l pe N. Iorga și-a amintit de o scenă din Faust, de Goethe, în care un student naiv i se plîngea lui Mefistofel că, încercînd a adorda toate științele, s-a deconcertat într-atît încît avea impresia că în cap i s-ar învîrti o moară de vînt. Continuîndu-și invectivele, primul ministru se întreba, la un moment dat, cum poate fi N. Iorga profesor de istorie? Dîndu-i așa-zise sfaturi de oratorie parlamentară, pe un ton de superioritate ce nu accepta replică, omul aflat în fotoliul învestiturii supreme nu se sfia să afirme că „în loc să aprindă în inimi focul cel viu al datoriei, d. Iorga îl stinge uitîndu-se necontenit în oglinda propriei sale măriri". Și, pentru a nu rămîne necompromis nici chiar istoricul, D. A. Sturdza mergea atît de departe cu „luminările" sale malițioase, încît declara că lucrarea *Geschichte des rumänischen Volkes* nu numai că nu putea fi considerată o scriere științifică, dar nesocotea în așa măsură năzuințele și împlinirile unui popor, denigrîndu-le, încît nici un străin n-ar fi fost în stare să scrie așa despre neamul nostru [84].

Deși n-a mai avut ecoul interpelării de debut, circumstanță explicabilă dealtfel, acest discurs nu a trecut neobservat de opinia publică sau necomentat de presa de partid. „Opinia", de pildă, încercînd să explice aplauzele cu care a fost întîmpinat „al doilea debut al d-lui Iorga", arăta că incinta Camerei era plină de o studențime entuziastă, pentru care profesorul lor era cineva. Prin întreaga sa activitate parlamentară, continua oficiosul conservator, deputatul de Iași, în loc să ridice nivelul dezbaterilor celei mai înalte instituții

---

[82] D.A.D., 23 noiembrie 1907, p. 13—27; N. Iorga, *Cuvîntare ținută la Adunarea Deputaților cu prilejul discuției răspunsului la Mesaj, în ziua de 23 noiembrie 1907*, București, 1907; idem, *Partidele și Țara* în *În era „Reformelor"*, p. 37—112; idem, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I-a, p. 29—78.

[83] D.A.D., 23 noiembrie 1907, p. 14; Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului*, București, Ed. Cartea românească, 1979, p. 259; Victor Antonescu îl acuza pe N. Iorga de a-și fi memorat discursul.

[84] D.A.D., 23 noiembrie 1907, p. 27—28. Asupra discursului rostit de N. Iorga la 23 noiembrie 1907, s-au mai referit deputații Șt. Drăghicescu (D.A.D., 24 noiembrie 1907, p. 41) și, tangențial doar, N. Filipescu (Idem, 26 noiembrie 1907, p. 50).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

publice, îl cobora la condiția articolelor din „Neamul Românesc“ [85]. Presa liberală, însă, încerca să demonstreze, reluînd insinuările lui D. A. Sturdza, că odată cu sfîrșitul discursului din 23 noiembrie 1907, se încheia și cariera politică a singurului deputat independent [86]. Onisifor Ghibu, în schimb, pentru care intrarea lui N. Iorga în Parlament reprezenta una dintre „nădejdile“ tinereții sale, deși aflat departe de țară, mărturisea că citind acest discurs, „...îmi pare un semn foarte bun că, vorbind așa cum vorbiți, se găsesc oameni care să acopere cu aplauze adevărurile acelea crude și pentru ei“ [87]. N. Iorga, la rîndul său, afectat, bineînțeles, de intervenția primului ministru, care intenționase a-l pune la punct, o dată pentru totdeauna, pe acela care îndrăznise din nou să-i nesocotească autoritatea, încerca, dincolo de toate acestea, sentimentul datoriei împlinite. Respingînd acuzațiile nefondate, după care întreaga sa acțiune politică pleca de la calcule personale, de moment, el nota: „vorbisem la Cameră, și izbutisem a cîștiga atenția ascultătorilor; îmi făcusem datoria arătînd punctul meu de vedere, care e și al opiniei publice, în ceia ce privește sistemul de partid și apucăturile acelor cari i se supun. Plecam acasă cu conștiința liniștită și cu credința că măcar în unele inimi cuvintele mele au avut răsunet, că măcar în unele conștiințe au pătruns anumite adevăruri“ [88]. Așa cum se poate observa, atît noua sa intervenție în dezbaterile parlamentare, cît și declarațiile ce i-au urmat, ne relevă un alt deputat decît cel din iunie 1907, copleșit de circumstanțele inerente debutului și de responsabilitățile implicate de o asemenea ipostază. Dacă în iunie, mai spera în sprijinul tinerilor deputați liberali și în solicitudinea guvernului, modul cum a fost întîmpinată prima sa interpelare și comentariile care au urmat i-au demonstrat că singurul sprijin pe care putea sconta erau cei care îl desemnaseră ca ales al lor și acea opinie publică ce se constituise în curentul de îndreptare generală a țării. Plecînd de la aceste considerații, imaginea debaterului parlamentar din 23 noiembrie era mai apropiată de aceea pe care o așteptau toți, în iunie 1907. Dincolo de reacțiile guvernamentalilor sau ale cercurilor politice românești, prezența lui N. Iorga printre reprezentanții națiunii începuse a se impune, declarațiile de principii fuseseră făcute, astfel încît, după această dată, putem vorbi de o activitate parlamentară propriu-zisă a deputatului de Iași. Înainte, însă, de a încerca să schițăm tabloul realităților parlamentare cu care s-a confruntat tînărul deputat, în anii 1907—1911, ani în care i-a reprezentat în Cameră pe alegătorii colegiului al II-lea ieșean, se cuvine să observăm că, treptat, în arena dezbaterilor ce aveau loc în forumul aleșilor națiunii, se va impune un orator parlamentar de excepție, altul decît cel de la catedra universitară, tribuna academică sau cea a unei întruniri culturale, politice etc. Pentru cel aflat la tribuna parlamentară, raportul orator-auditoriu, mai ales în cazul singurului deputat independent, ridica unele probleme deosebite, peste care nu se poate trece atunci cînd ești pus în situația de a-i judeca activitatea parlamentară. Odată clarificările de început încheiate, însă, parlamentarul N. Iorga ni se va înfățișa, de pe cea mai înaltă treaptă a rostirii publice, în adevărata ipostază de orator-luptător, de tribun al neamului său.

* * *

LES DÉBUTS DE NICOLAS IORGA À LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS (1907—1911)

RÉSUMÉ

Lorsque les émeutes des paysans ont eu lieu, en Roumanie, au début de 1907, Nicolas Iorga s'est érigé en défenseur des travailleurs ruraux. Il a acquis alors une grande popularité parmi les habitants des villages.

Après la constitution du nouveau gouvernement, en mars 1907, et la dissolution des Assemblées législatives, les électeurs furent convoqués pour désigner les députés et les séna-

[85] „Opinia“ din 25. XI. 1907, p. 1.
[86] „Neamul Românesc“ din 29. XI. 1907, p. 945—947.
[87] *Scrisori către N. Iorga*, vol. 2, p. 365, 371.
[88] „Neamul Românesc“ din 29. XI. 1907, p. 945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

teurs ayant la mission de voter les réformes considérées nécessaires. Nicolas Iorga, guidé par le désir de défendre les intérêts des paysans dans la nouvelle Chambre, a posé sa candidature dans les départements de Botoşani et de Jassy. Le 21 mai 1907, il a été élu député par les électeurs du deuxième collège de Jassy.

Dès son premier discours à la Chambre des députés, il a éxigé que les droits des paysans soient intégralement respectés. Ensuite il a constamment milité pour que soient adoptées des réformes ayant pour objet le progrès matériel et moral des paysans. Il a aussi lutté à la Chambre des députés pour que l'union nationale de tous les Roumains soit réalisée. Il a participé à tous les débats ayant pour objet les grands problèmes à l'ordre du jour après les émeutes de 1907. Dans maintes interventions à la tribune, il a courageusement combattu pour assurer le développement culturel de la Roumanie.

Par ses remarquables discours, Nicolas Iorga a mis en évidence qu'il était un grand orateur, dont la contribution au progrès de la nation roumaine et à la réalisation de son idéal national a été des plus importantes.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STRUCTURALISMUL GENEVEZ ŞI PERSPECTIVELE CERCETĂRII ISTORICE (II)

DE

IULIAN PAŞALIU

Timpul nostru poate fi considerat marcat de o realizare cu totul deosebită care n-a fost posibilă în epocile anterioare. Este vorba de sinteza dintre viziunea statică şi viziunea dinamică cu privire la lume, realizată într-un sistem care este, pe de o parte, autonom, coerent şi noncontradictoriu, iar pe de altă parte, este el însuşi în mişcare, păstrîndu-şi în acelaşi timp identitatea. Acesta este structuralismul genevez.

Născut ca o reacţie împotriva mişcării fără structură istorismul non critic, şi structurii fără mişcare, gestalitismul, structuralismul genevez reuşeşte o sinteză a cărei valoare se pare că încă scapă înţelegerii lumii ştiinţifice contemporane* obişnuită cu segregaţia dintre stări şi procese. Consecinţele pentru perspectiva ştiinţifică a lumii sînt însă de nebănuit, chiar dacă structuralismul genevez este încă receptat în mod nelegitim ca parte a structuralismului static.

Structuralismele statice sînt o expresie a teoriei fizice a cîmpurilor şi a trebuinţelor metodologice de a privi domeniile prinse sub incidenţele cercetării ca fiind dotate cu o organizare. În prima parte a acestui studiu [1] am insistat suficient în prezentarea structurilor în mişcare, a legilor care le guvernează sensul etc. Totuşi rezerva actuală în efortul de a înţelege existenţa unui structuralism dinamic, adică al transformării caracterului continuu al mişcării în mişcare discretă, este pregnantă şi stînjenitoare.

Astfel Raymond Boudon afirmă: „Finalement, le structuralisme (au sens philosophique) est devenu une doctrine particulière, s'opposant à d'autres doctrines d'inspi-

---

[1] Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XVII, 1980, Iaşi, p. 569—578.

Erată la partea I a studiului.

La p. 569, rîndul 4 de sus în jos: ale acestor se va citi: efectuate cu aceşti.
La p. 569, rîndul 12 de sus în jos: constantă se va citi construită.
La p. 569, rîndul 28 de sus în jos: faptul se va citi —
La p. 570, rîndul 32 de sus în jos: manipulabile se va citi nemanipulabile.
La p. 571, rîndul 24 de sus în jos: sînt necesare se va citi este necesară.
La p. 572, rîndul 15 de sus în jos: descentrarea se va citi: decentrarea.
La p. 572, rîndul 72 de sus în jos: dilatoare se va citi: dilatatoare.
La p. 572, rîndul 50 de sus în jos: procedee se va citi: procese.
La p. 572, rîndul 51 de sus în jos: Asby se va citi: Ashby.
La p. 573, rîndul 8 de sus în jos: formative se va citi: de formare.
La p. 573, rîndul 12 de sus în jos: scara se va citi: scala.
La p. 573, rîndul 57 de sus în jos: şi se va citi: din.
La p. 574, rîndul 1 de sus în jos: deschidere se va citi: descreştere.
La p. 574, rîndul 15 de sus în jos: Q ← p se va citi: Q → p.
La p. 575, rîndul 28 de sus în jos: contrazisă se va citi: blocată.
La p. 575, rîndul 51 de sus în jos: de origine matematică se va citi: pe fundamente matematice.
La p. 576, rîndul 15 de sus în jos: interzice replica se va citi: anihilează orice replică.
La p. 577, rîndul 3 de sus în jos: din se va citi: cu.
La p. 577, rîndul 15 de sus în jos: de se va citi: —
La p. 577, rîndul 16 de sus în jos: imperialismele se va citi: imperialismelor.

* Hugh J. Silverman (ed.), *Piaget, philosophy and the human sciences*, New Jersey, Harvester Press, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rations historiste, existentialiste ou humaniste (L'Arc [35], Dufrenne [36], Ricoeur [37]. Cette Weltanschauung qui rejette le sens du côte des objets, qui réduit le rôle de l'homme et du sujet dans la constitution du sens, qui sous-estime le rôle de l'historicité (ou qui du moins est perçue comme telle par ses adversaires) est représenté par des auteurs comme Lévi-Strauss [25] lui-même, Lacan [38] ou Foucault [34]" [2]. Cu acest citat autorul ar putea fi scutit de suspiciunea de a confunda structuralismele, însă el citează la pagina 218 pe J. Piaget cu două lucrări [3], fără să atribuie acestora o valoare filosofică, ci numai una metodologică. Se vede că R. Boudon nu înţelege esenţialul realizărilor Şcolii geneveze, anume că aceasta a creat o epistemologie ştiinţifică şi nu numai o metodologie. Caracterul ştiinţific al epistemologiei genetice rezultă chiar din sinteza ideii de organizare cu ideea de dezvoltare, pentru că acesta este sensul termenului „genetic" în accepţiunea Şcolii geneveze, adică încorporarea „timpului" în sisteme, organizări.

Nimeni n-a făcut o epistemologie a timpului pe baze experimentale şi ontogenetice în afara lui J. Piaget [4]. „Timpul" pînă la Şcoala genevează a constituit o problemă atît pentru ştiinţă cît şi pentru filosofie. Lucrările lui Paul Fraisse [5] pot fi considerate ca aparţinînd tot constelaţiei geneveze. „Construirea" ideii de timp reversibil realizată de Şcoala de la Geneva ar fi trebuit să influenţeze nu numai gîndirea lui R. Boudon, dar chiar şi pe cea a atîtor istorici care sînt preocupaţi de filosofia istoriei.

Modul de a considera structuralismul drept o tendinţă contestatoare a valorii cunoaşterii istorice — structuralism=antiistorism — apare şi la noi [6].

„Timpul" este implicat în toate problemele fundamentale ale istoriei: a) problema faptului istoric; b) problema specificului cunoaşterii istorice: 1) adevărul istoric; 2) caracterul explicativ sau nonexplicativ al adevărului istoric; 3) determinism, legitate/hazard, accidentalitate; c) atitudinile faţă de experienţa trecută: 1) sensul istoriei; 2) valorizarea istoriei; d) abordările în cercetarea istorică; 1) evenimenţialism; 2) abordări pe termen lung; 3) relaţiile metodologice ale istoriei cu celelalte ştiinţe.

Problemele menţionate la (a) — (d), extrase din preocupările celor care încearcă să teoretizeze în cîmpul istoriei, implică în însuşi modul de a fi formulate o notă de scepticism prezentă din cauza nereuşitei integrări teoretice a istoriei în ştiinţele despre om, aşa cum le-am prezentat în partea I a studiului de faţă.

a) Faptul istoric ca atare dispare sub învelişul preocupărilor legate de el. El este „acoperit" de obsesia simbolului şi a simbolismului, la E. Cassirer [7]; de trebuinţa metodologică de a-l insera într-o suită, la Fr. Furet [8]; de măsura falsificării lui prin fenomenul retrăirii ce însoţeşte reconstrucţia evocatoare, la Paul Veyne [9]; de preocuparea de a-l valorifica mai corect prin perspective de termen lung, la Fernand Braudel [10]; de inseparabilitatea de prezentul conştiinţei istoricului, la Pierre Thevenaz [11]; de modul reconstituirii lui de către istoric, la Henry Steele Commager [12]; de metamorfozarea şi falsificarea lui, mai ales de către istoricul prezentului (prin deplasarea silită din planul mesajului narativ spre virtualitate, operată de către agresiunea inerentă instrumentelor de vehiculare — mass media), la Pierre Nora [13]. Detaliile teoretice menite să dea întreaga individualitate teoriei sistemelor şi structuralismului genevez au fost intenţionat

---

[2] Raymond Boudon, *La crise de la sociologie*, Genève, Paris, 1971, p. 219.

[3] Jean Piaget, *Le structuralisme*, Paris, 1968; *Problèmes généraux de la recherche interdisciplinaire et mécanismes communs*, apărută de fapt sub titlul: *Épistémologie des sciences de l'homme*, UNESCO, Paris, 1970.

[4] Jean Piaget & col., *L'épistémologie du temps*. Études d'épistémologie génétique, XX, P.U.F., Paris, 1966.

[5] Paul Fraisse, *La Psychologie du temps*, Paris, P.U.F., 1967.

[6] Academia Şt. Gheorghiu, Caiet documentar, 6/1977, *Tendinţe şi orientări în filozofia burgheză contemporană, Filozifia istoriei*. Introducere.

[7] Ernst Cassierer, *Essai sur L'homme*, Paris, 1975.

[8] François Furet, *Faire de l'histoire*, Paris, 1974.

[9] Paul Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Paris, 1974.

[10] Fernand Braudel, History and the social sciences. The long term. In: Social Sciences, 2/1970, apud *C.D, 6/1977*, p. 151—158.

[11] Pierre Thevenaz, *Evénement et historicité*, Paris, 1952, apud *C.D. 6/1977*, p. 159—162.

[12] Henry Commager Steele, *The Nature and the Study of History*, London, 1966.

[13] Pierre Nora, *Faire de l'histoire*. Le retour de l'événement, Paris, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

condensate în partea I a prezentului studiu, pentru ca numai prin raportare la ele să fie apreciate judecăţile făcute de filosofii istoriei cu privire la propria lor disciplină. În legătură cu faptul istoric, ideile autorilor menţionaţi, în mod paradoxal, nu pot fi nici acceptate, nici respinse. Nu pot fi acceptate, pentru că nu sînt complete şi nu pot fi respinse, deoarece implică totuşi o relaţie fundamentală cu „timpul", dar pe care nu-l gîndesc aşa cum apare el în *L'épistémologie du temps*. In perspectiva acesteia din urmă, „timpul" se prezintă ca un construct logico-matematic dotat cu reversibilitate. „Timpul" nu mai este un receptacul în care intră evenimentele, ci un construct al cărui conţinut sînt evenimentele. El este în acelaşi timp obiectiv [14], în măsura în care este reversibil şi prin aceasta măsurabil în termenii unei metrici proprii, toate sistemele cronometrice şi subiectiv în măsura în care este fals: „Piaget répond que si l'on parle de la multiplicité des temps, l'accord devient possible: si le temps est un rapport pouvant prendre plusieurs formes, mais dont le dénominateur comprend la vitesse sous un aspect ou sous un autre, le sujet peut accentuer l'un des termes du rapport et négliger l'autre, d'où la multiplicité des évaluations. En présence de cette multiplicité des temps, l'effort que l'on peut tenter est la classification de ces accentuations: en ce cas les illusions du temps vécu ou perçu tiennent à ces variétés d'accentuation, tandis que la notion c'est le rapport lui-même" [15] ...„Piaget admet qu'en effect c'est le seul critère possible du temps physique mais il est utile d'ajouter: 1) Que le temps de l'action est sans doute évalué au moyens des mêmes indices (ce que l'on fait, donc le travail accompli, et la vitesse à laquelle on le fait) mais évalués subjectivement; 2) Que toute séquence temporelle extérieure ou „physique" s'accompagne d'une durée psychologique (temps de l'observation avec les facteurs d'intérêt ou d'ennui, d'attention et d'effort, de facilité ou de difficulté de l'observation, d'attente, etc.) de même que la durée vécue s'accompagne en général de séquences temporelles extérieures: la diférence n'est que de degré ou d'accent" [16] ...„Les cas mixtes que sont de formes innombrables mais qui peut-être tous un facteur d'attente: attente, attendre un ami ou un train, mais aussi attendre la prochaine étape dans la conduite d'une auto, ou attendre un tournant intéressant dans une conversation, etc. En ces cas, l'évaluation de la durée dépendra aussi bien du déroulement extérieur (retard de l'événement attendu, impossibilité de vaincre la résistence externe, etc.) que du déroulement interne (inquiétude au sens de l'„agitation active" de Janet, ennui au sens du désir de faire autre chause, etc.)" [17].

Aceste lungi pasaje au fost citate în mod intenţionat, pentru a se putea observa că ideile istoricilor menţionaţi mai sus cu privire la faptul istoric constituie reflexul unor aderenţe la nişte epistemologii preponderent subiectiviste, existenţialiste, motiv pentru care le-am considerat ca acceptabile şi refutabile în acelaşi timp. În fond, un fapt în optica Şcolii geneveze este în mod obiectiv o relaţie repetabilă. Această definiţie poate fi producătoare de confuzii pentru cei ce nu au aderenţă la un punct de vedere constructivist. Nu este vorba de repetabilitatea unui fapt în sensul că el ar putea avea o existenţă ritmică, ci de repetabilitatea operaţiilor pentru a-l reconstitui în plan conceptual sau chiar perceptiv. Numai această posibilitate de reconstrucţie îi asigură „durata". Măsura duratei constituie o problemă specială. Numai în lumina celor de mai sus autorii discutaţi au dreptate subliniind relativitatea valorii faptului istoric în funcţie de capacitatea istoricului de a-l „construi" într-o manieră care să-i confere obiectivitate. Fără această posibilitate conţinutul istoriei ar rămîne inabordabil. În plus, pornind de la ideea că faptul istoric este o reconstrucţie, chiar dacă este „indicat" prin „document" sau „relicvă arheologică", poate fi înţeleasă într-un mod adecvat cerinţelor ştiinţifice şi a doua problemă fundamentală a filozofiei istoriei.

b) Specificul cunoaşterii istorice: formă inteligibilă prin analogie, la Oswald Spengler [18]; un conţinut al faptelor obţinut prin multiplicarea perspectivelor, la Arnold Toynbee [19]; lipsa de generalitate (=specificitate) născută din subiectivitatea interpretării,

[14] Jean Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, Paris, P.U.F., 1950, tome III; Jean Piaget et col., *L'épistémologie du temps*. Etudes d'épistémologie génétique, XX. Paris, P.U.F., 1966, p. 26... „car cela suppose la construction d'une réversibilité opératoire en opposition avec l'irréversibilité des événements succesifs".

[15] Jean Piaget, 1966, p. 35.

[16] Jean Piaget, 1966, p. 27.

[17] Jean Piaget, 1966, p. 84.

[18] Oswald Spengler, *Le déclin de l'occident*, Paris, 1931—1933.

[19] Arnold Toynbee, *L'histoire*, Paris, Bruxelles, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Karl Popper[20]; subiectivitatea istoricului introdusă în evenimente ca o consecință a simbolismului în care sînt învăluite faptele, la Ernst Cassierer[21]; creația istoricului, rezultatul a ceea ce se face cu documentul, la H. J. Marrou[22]; căutarea singularității, a unicității în activitatea selecției de valori din viața reconstituită a morților, la Raymond Aron[23]; subiectivitatea lumii separată de subiectivitatea istoricului, la Paul Ricoeur[24]; remodelarea trecutului în raport cu nevoile cercetătorului, la Marc Bloch[25]; ambianța umană ca parte a istoriei naturii, a universului, la Eugen Fink[26]: conținutul unei ideații obținut de istoric prin integrarea de acțiuni într-un timp consumat, la P. G. Collingwood[27]; atribuire de semnificații trecutului prin includerea prezentului într-o conexiune de acțiuni, la Vahiduddin Syed[28]; neexprimatul ca în opera de artă, la Hans Jonas[29]; conceptualizare: comparare, generalizare, tipologizare, la Paul Veyne[30].

Opiniile prezentate cu privire la specificul cunoașterii istorice nu se contrazic. Ele sînt complementare în a sublinia caracterul dominant subiectiv al acestui tip de cunoaștere. Nota dominantă de subiectivitate care nu este privită restrictiv, la activitatea de cercetare istorică, ci la însăși cunoașterea ce poate rezulta din ea explică negarea adevărului istoric de către unii gînditori.

1) Adevărul istoric nu există susține B. Croce[31]; adevărul istoric este anihilat de subiectivitatea istoricului, de concepția populară referitoare la cauzalitate și de distanța istorică, la P. Ricoueur[32]; adevărul istoriei este cel pe care va ști să-l elaboreze istoricul — nici obiectivitatea pură, nici subiectivitate radicală, pentru că istoria este obiect și aventură — susține J. Marrou[33]; adevărul istoric este foarte diferit de cel științific — amîndouă sînt provizorii, dar nu în același fel: adevărul științific este incomplet, pentru că lumea este inepuizabilă, nu se poate totaliza cunoașterea, iar istoria este neterminabilă, pentru că o eroare sau o omisiune anulată conduc la refacerea totalurilor sale, susține P. Veyne[34]; nu se poate vorbi de adevăr istoric, ci de sofistică (=hermeneutică) din cauza simbolului care încurcă comunicarea, situație pusă în lumină mai ales de faptul că stările naturale ale vieții sînt mult mai expresive fără mijlocirea lui, susține H. Jonas[35]. Impresionanta notă negativistă care se desprinde din aceste opinii lasă larg deschisă calea acceptării unui rol precumpănitor hazardului (dezordinii, în termeni moderni) și prin aceasta imposibilității selectării vreunei valori explicative pentru viața consumată a omului pe pămînt.

2) Determinism, legitate, unitate, varietate în istorie, luate împreună sau în mod separat constituie toate alte cîmpuri pentru dispute teoretice între gînditori. Unii au încercat să apere o perspectivă deterministă și legică. Au fost formulate opinii cu privire la niște legi: legea continuității, a mutabilității, a interdependenței, a progresului moral..., viguros contestate de Henry Steele Commager[36], argumentînd că aceste pretinse legi ale istoriei sînt referitoare la probleme de viață și nu de istorie, în care hazardul are rolul dominant. În optica lui H. Rickert[37], legile acționează numai în

---

[20] Karl Popper, *The Open Society and its Ennemies*, London, 1972, apud *C.D. 6/1977.*
[21] Ernst Cassierer, *Essai sur l'homme*, Paris, 1975.
[22] H. J. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1955.
[23] Raymond Aron, *Dimensions de la conscience historique*, Paris, 1961.
[24] Paul Ricoeur, *Histoire et vérité*, Paris 1955.
[25] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire*, Paris, 1971.
[26] Eugen Fink, *Welt und Geschichte*, 1956, apud *C.D. 6/1977.*
[27] P.G. Collingwood, *The Ideea of History*, Oxford, 1956.
[28] Vahiduddin Syed, *Aspects de la philosophie de l'histoire*, In: Diogene, 1973, apud *C.D. 6/1977.*
[29] Hans Jonas, *Change and Permanence and the possibility of Understanding Histoty.* In: Social Research, vol. 38/1972, apud *C.D. 6/1977.*
[30] Paul Veyne, „Histoire conceptualisante". In *Faire de l'histoire*, Paris, 1976.
[31] Benedetto Croce, Teoria e storia della storiografia, 1954, apud: *C.D. 6/1977.*
[32] Paul Ricoeur, *op. cit.*
[33] J.H. Marrou, *op. cit.*
[34] Paul Veyne, *op. cit.*
[35] Hans Jonas, *op. cit.*
[36] Henry Commager Steele, *op. cit.*
[37] H. Rickert, *Grundprobleme der Philosophie*, 1934, apud *C.D. 6/1977.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

natură, nu şi în cultură. În cultură valorile şi nonvalorile iau naştere cu aceeaşi necesitate şi drept urmare, valorile nu trebuie să fie considerate ca factori în examinarea formaţiilor care pot fi definite şi recunoscute după concordanţa lor cu legile naturii. A. Toynbee [38] leagă determinismul, expresie a cauzalităţii, de epocile de criză şi nu-i recunoaşte o forţă comparabilă cu cea a legilor naturii. Totuşi atît teoriile ciclice, care nu mai lasă omului alegere din cauza „veşnicei întoarceri", cît şi cele ale linearităţii timpului nu sînt purgate de determinism. Însă orientările în diferitele culturi au o explicaţie mai largă. Orientarea ascendentă caracteristică pentru lumea occidentală nu este explicată simplu prin progresul descoperirilor ştiinţifice şi prin dezvoltarea tehnologiilor, ci prin faptul că acestea, la rîndul lor, sînt legate de credinţe, de aspiraţii, adică de valori exacerbate în momentele de criză şi nu de nişte legi confirmate de experienţă. R. Aron [39] observă că în etapa actuală cunoaştem două tipuri de atitudini faţă de problema explicaţiei — determinism şi legitate — în istorie: acordarea unui sens istoriei, fie cu direcţie ascendentă (marxismul), fie filozofiile istoriei cu pretenţii de fundamentări empirice (Spengler, Toynbee), pe de o parte, iar, pe de altă parte, modernii care sînt distribuiţi spectral de la pluralism la haos, istorie tiranică fără scop, fără unitate, criză. Cu sau fără filozofie a istoriei, există şi conştiinţa „ultimei aventuri". Marc Bloch [40] pare să lege incapacitatea de a putea da un răspuns problemei determinismului şi legităţii în istorie de ideea conform căreia cauzalitatea reprezintă „ceva" mult mai complicat decît au putut concepe fie apărătorii determinismului, fie contestatorii lui.

Menţionăm că la acest punct am avut în vedere problema sensului în istorie, privit ca direcţie de parcurs cu valoare explicativă, epistemică şi nu „sensul istoriei" privit din perspectiva axiologică de care ne vom ocupa mai jos.

Panorama de opinii prezentată mai sus trebuie legată de modul naiv de a fi abordate, pentru zilele noastre, problemele raportului dintre necesitate şi hazard, ale explicaţiilor cauzale şi ale memoriei omenirii, adică ale experienţei umane consumate.

a) Hazardul, ireversibilitatea şi inducţia au un tratament aparte la J. Piaget [41]. Marele gînditor genevez prezintă lumii problema hazardului într-un mod în care pacea şi anxietatea se anulează într-un rezultat care poate fi numit înţelepciune. Prin acest fel de înţelepciune omul ajunge să-şi priceapă dimensiunile reale, adică raportate la scala umană. Hazardul nu este de natură deosebită în raport cu legicul, necesarul. Ceea ce se înţelege prin hazard constituie un amestec (interferent) de serii cauzale, altfel spus „indeterminabilul" este un mod de a fi al „determinabilului", un mod în care este blocată reversibilitatea operatorie. Reversibilitatea constituie fundamentul autoreglărilor din univers. Cibernetica, metaforic vorbind, nu reprezintă altceva decît actul prin care omul a ajuns să ştie că are în stăpînirea sa ca instrument pentru activităţile lui asupra lumii chiar mecanismul echilibrator al proceselor din univers. Reversibilitatea completă asigură determinismul absolut. Ireversibilitatea, expresie a ordinii parţiale, devine inteligibilă numai prin intermediul reversibilităţii, inducţia, prin intermediul deducţiei, hazardul prin intermediul necesităţii. Numai aşa se explică faptul că ideea de hazard apare tîrziu şi la scala ontogenetică şi la scală filogenetică. Copiii şi primitivii nu au idee de hazard. În istoria ştiinţei epoca dominaţiei indeterminării este legată de microfizică. Din biologia modernă a rezultat înţelegerea că hazardul este o determinare blocată, pentru că n-are ceva, n-are complementul prin care poate redeveni determinare completă. Deducţia ţine de formă, este legată de un sistem închis. Toate aceste afirmaţii extrase din opera piagetiană pot să pară nişte butade în prezentarea lor dispersată. În fond, răsturnarea fundamentală pe care o efectuează epistemologia genetică, în raport cu modul de a se proceda înainte de ea, constă în a subordona realul posibilului. Aceasta este caracteristica gîndirii formale, realul este gîndit prin posibil. Posibilul nu mai este însă un halou al realului, ci o combinatorică. Combinatorica realizează două feluri de operaţii: 1) permutările, adică serieri de serieri şi 2) combinările, adică multiplicările de multiplicări. Aceste două feluri de operaţii crează „diversul", adică anulează „echivalentul", care este obţinut prin operaţii de comparare ce conduc la coordonări, la puneri în corespondenţe (injective, subjective, bijective...) creatoare de morfisme. Transferurile de morfisme, mai exact transporturile de structuri leagă lumea cauzală cu lumea formalului operator, adică necesitatea cauzală cu cea implicativă. La orice nivel al scalei fenomenelor din univers s-ar lua în considerare organizarea cu reversibilitate completă ea are structură de grup. Hazardul începe acolo unde se naşte ireversibilitatea: „... Au total, les réalités physique irréversibles

[38] Arnold Toynbee, *op. cit.*
[39] Raymond Aron, *op. cit.*
[40] Marc Bloch, *op. cit.*
[41] Jean Piaget, *Introduction à l'épistémologie génétique*, Paris, P.U.F., 1950, Tome II.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se réduisent ainsi à des phénomènes de mélange, donc de hasard, mais le mélange lui-même n'est compréhensible qu'au moyen d'opérations réversibles, et l'irréversibilité, en tant qu'assimilée à une marche du moins au plus probable, s'accompagne toujours de réversibilité partielle" [42]. „... C'est donc le caractère incomplet de permutations réelles tirées au sort parmi l'ensemble des permutations possibles qui constitue la différence principale entre le mélange irréversible et la suite des permutations ordonnées formant le „group" des opérations réversibles correspondantes" [43].

Istoria nu este nici hazard pur, nici necesitate pură: „De cette explication de l'irréversibilité, propre au mélange, par les limitations du réel eu égard aux opérations combinatoires possibles, on peut en outre tirer une interprétation de ce qui constitue l'une des différences les plus importantes, au point de vue des certaines épistémologies contemporaines, entre les divers systèmes naturels. Il existe, en effet, des systèmes à composition dite additive, tels que la somme des parties ou des opérations élémentaires, soit identiquement égale à la totalité du système. Ces systèmes experiment alors de près ou de loin la structure d'un groupe d'opérations réversibles. Mais il existe aussi des systèmes à composition dite non additive, tels que la totalité contienne plus que la somme des éléments, ce qui les rend irréductibles à une structure de groupe. P. ex., en microphysique, l'énergie totale E d'un système ont les deux parties constituantes ont une énergie E_1 et E_2 sera $E = E_1 + E_2$ ou ε est l'énergie d'échange qui se surajoute aux énergies constituantes. Dans la répartition d'une charge électrique en un conducteur homogène et isolé, de même, la distribution des charges est telle que chaque charge particulière est modifiée par l'ensemble: la soustraction d'une partie conduira donc à un remaniement général du tout" [44].

După acest lung citat considerat necesar pentru a pregăti înțelegerea conceptului de istorie în termenii sistemelor în care explicabilul și nonexplicabilul se amestecă este posibilă prezentarea definirii ei: „Ceci nous conduit à l'examen d'une notion qui est fondamentale dans les domaines régis par la probabilité, et qui, tout en jouant déjà un rôle appréciable au sein des sciences physiques, prendra une ampleur toujours plus grande sur les terrains biologiques et psycho-sociologiques: la notion d'histoire. Cournot, qui en a fait l'un des pivots de son système, a bien vu qu'une „histoire" est à situer à mi-chemin du hasard et de la détermination. Un mécanisme entièrement déterminé, tel que les mouvements des planètes autour du soleil, ne constitue pas une histoire, mais une déroulement causal simple. Une succession purement fortuite, comme une suite de tirages au sort effectués en une collection de boules noires et blanches ne constitue pas non plus une histoire, puisque chaque événement y est indépendant des précédents et des suivants. Il y a histoire, par contre, lorsque les événements, tout en dépendant en partie les uns des autres comme dans le premier de ces systèmes, sont en partie fortuits à cause de l'entrecroisement des séries causales" [45].

Înțelegerea amestecului de hazard și de necesitate în structura istoriei nu conduce singură la speranțe exagerate cu privire la cunoașterea istorică și la adevărul istoric. Pentru a dobîndi încrederea într-o cercetare istorică care să scoată eventual într-un viitor încă neprevizibil istoria din subiectivitate și din jocul cu speculații mai trebuie înțelese explicațiile cauzale.

Marea dificultate ce rezultă din imposibilitatea separării cauzalului de inferențial a obligat cercetarea pînă-n zilele noastre să le trateze ca pe două lumi distincte. Însă subiectul *ajunge să domine obiectul prin faptul că numai el (subiectul) dispune de un instrument care* depășește întotdeauna actualul: gîndirea formală, ipotetico-deductivă care-i permite să facă anticipări. Pornind de aici, devine inteligibil și faptul că orice compensație este în același timp cauză și efect, adică factor și rezultat al activităților structurante: cauză sau factor cînd avem în vedere reglările formatoare și efect sau rezultat ca parte integrantă a structurii finale.

Cît de complexe sînt activitățile cauzale privite ca realități asimilabile schemelor operatorii nu pare să fi fost înțeles de cercetătorii din cîmpul științelor despre om. Acum însă sînt puse în lumină raporturile sofisticate între fapte și conștientizarea lor [46] în așa fel încît explicațiile prezentate pînă astăzi în istorie pe baza linearității raportului de cauzalitate nu

[42] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 182.
[43] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 183.
[44] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 186.
[45] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 187—188.
[46] Jean Piaget, *L'Équilibration des structures cognitives. Études d'épistémologie génétique, XXXIII*, Paris, P.U.F., 1975, p. 162.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai pot convinge... „En un mot, la causalité comporte à tous les niveaux, dès les régulations élémentaires et jusqu'aux modèles déductifs supérieurs, mais cela parce que en tous les cas la régulation comme la déduction portent sur les transformations matérielles de l'objet tout en étant dues elles-mêmes aux activités du sujet" [47]. Ideile acestea prezintă un punct de sosire pregătit în toate detaliile prin minuţioase cercetări de laborator privitoare la contradicţie şi la conştientizare [48]. Criteriul cauzalităţii este necesitatea deductibilă prin distribuţia completă a compensaţiilor pentru a elimina dezechilibrul. Cauzalitatea este explicativă nu deterministă. O teorie este deterministă dacă reuşeşte deducerea cunoaşterii complete a stării prezente a lucrurilor pornind de la stările trecutului. O teorie este cauzală dacă permite deducerea stărilor prezentului plecînd numai de la cunoaşterea stărilor trecute ale lucrurilor. O teorie este anticauzală sau finalistă dacă permite deducerea prezentului cunoscînd numai o parte a viitorului. Aşadar o teorie deterministă este sigur cauzală în timp ce o teorie cauzală nu este complet deterministă. Modelele probabiliste pot fi considerate de natură cauzală şi nu deterministă [49]. In microfizică acţionează grupul PCT, unde P = paritatea (inversiunea în oglindă), C = sarcina (transformarea unei particule în antiparticulă), T = inversiunea în timp. Nici una dintre aceste transformări nu este încă realizată fizic, ci numai în gîndire şi totuşi grupul acestor transformări permite orice fel de previziune. Grupul PCT este analog grupului INRC care acţionează în logica propoziţiilor.

Probabil că istoricul se va întreba ce legătură poate exista între aceste relatări şi munca lui? Aceleaşi ca şi între munca fizicianului şi a logicianului. Îl asigură că mecanismele formale sînt deschise spre cuprinderea realului. Care este specificul realului timpului istoric rezultă din textul următor: ... „Mais la grande différence entre cette représentation du passé et celle du présent, et une différence telle que l'on songe souvent peu à les comparer dans le détail de leurs mécanismes cognitifs, est que le présent est ouvert sur l'avenir et demeure par conséquent modifiable: d'ou la subordonation de tous les modes de connaissance utilisés (de la perception à la représentation concrète ou abstraite) aux instruments de ces transformations possibles, c'est-à-dire aux actions et aux opérations. Par contre, le passé n'est que ce qu'il est et ne peut plus hélas être modifié en rien: la connaissance que l'on s'efforce d'en avoir ou d'en conserver est alors essentiellement centrée, non plus sur les instruments généraux de transformation, c'est-à-dire sur les structures opératoires permettant la compréhension du plus grand nombre possible de situations modifiables, mais au contraire sur l'individualisation et la localisation des événements, personages ou objets appartenant à l'expérience vécue, et de leurs diverses actions. Seulement, pour les retrouver dans le „temps perdu", pour préciser leurs relations même déjà constituées, et surtout pour les ordonner selon les séries causales déjà déroulées, donc selon l'écoulement du temps déjà révolus, il reste indispensable de recourir à un certain nombre de schèmes d'intelligence pratique ou d'opérations analogues à ceux qui permettent de structurer l'expérience présente, mais utilisés cette fois en vue de l'organisation ou de la réorganisation de cette expérience passée: telles seront les classifications permettant de grouper les souvenirs selon leurs ressemblences et leurs différences, les mises en relations multiples permettant de les coordonner (et notamment les opérations spatiales ou „infralogiques" intervenant dans l'organisation des figures), les déductions causales permettant la compréhension des filiations et surtout les sériations temporelles permettant de retouver plus ou moins approximativement l'ordre de succession des contenus évoqués. C'est alors ce schématisme infiniment différencié qui seul autorisera, avec erreurs et illusions mais en gros de manière valable, l'accession à une connaissance du passé et en particulier le choix entre les souvenirs vérifiables et les faux souvenirs" [50].

c) Atitudinile faţă de experienţa trecută, în lipsa înţelegerii raporturilor dintre necesitate şi întîmplare, explicaţia cauzală şi explicaţia formală, experienţa prezentă şi experienţa trecută, aşa cum sînt prezentate de structuralismul genevez, au rămas — excepţie făcînd istoricii care încearcă transferul în cîmpul lor al unor metode din ştiinţele mai elaborate — legate de perspectiva speculativă asupra trecutului. Filosofia istoriei, structura istoriei universale are valoare în măsura în care împlineşte trebuinţele omului pentru a se regăsi, afirmă Karl Jaspers [51]. Scopul istoriei este să descopere etapa anterioară a culturii umane şi nu

[47] Jean Piaget, *1975*, p. 162.

[48] Jean Piaget, *La prise de conscience*, Paris, P.U.F., 1974.

[49] Jean Piaget, *La causalité chez Meyerson*, In: Jean Piaget & col. *Les théories de la causalité*, Paris, 1971.

[50] Jean Piaget, *Mémoire et intelligence*, Paris, P.U.F., 1968, p. 469.

[51] Karl Jaspers, *Die Geschichte der Menschheit*, 1954, apud *C.D. 6/1977*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

starea anterioară a lumii fizice, accentul căzînd pe patetismul vieții trecute obținut prin interpretarea simbolismului (limbaj), la Ernst Cssierer [52]. Istoria este legată de limbaj, ce constituie legătura dintre stări, susține Michel Foucault [53]. Istoria este o formă specială de gîndire ca și teologia; ea servește autocunoașterii umane, afirmă P. G. Collingwood [54]. Aceste evaluări ale istoriei sînt legate de epoca segregaționistă în cîmpul științific și contrastează puternic cu perspectiva integratoare a epocii actuale a teoriei sistemelor și a structuralismului genevez.

d) Abordările în cercetarea istorică sînt expresia a două tipuri de raporturi:

1) raportul dintre inducție și deducție care are drept consecință în activitatea istoricilor opțiunea pentru istoria evenimențială sau opțiunea pentru o istorie construită pe baza unor medele cu tendință integratoare;

2) raportul dintre istorie și celelalte științe care conduce la stabilirea de legături teoretice și la transferul de metode cu orientarea de la mai mult elaborat spre mai puțin elaborat, adică dinspre disciplinele matematizate spre istorie.

I. Istoria evenimențială este tot atît de obligatorie în raport cu abordările în perspectivă sau seriale, așa cum este și inducția față de deducție. Problema raportului dintre inducție și deducție este centrală în epistemologia genetică. Separate de la Aristotel și pînă în zilele noastre s-au confruntat de-a lungul vremurilor în mod nelegitim, deși ele sînt de fapt inseparabile, avînd rolul lor în demersul cercetării umane. Inducția se instalează acolo unde deducția nu este posibilă, unde realitățile nu sînt cuprinse ca totalități, ca sisteme închise dotate cu legi ce le asigură unitate, coerență și autonomie funcțională. Inducția nu se instalează însă decît provizoriu, ordonînd faptele, aspectele, raporturile, pentru ca în cele din urmă deducția să fie posibilă. Nu numai atît, în orice etapă a activităților inductive acestea sînt controlate și corectate de deducție privită din unghiul unor legi mai generale cărora se supun și faptele existente sub incidența tratamentului inductiv... „D'une part, l'induction ne comporte pas des systèmes opératoires d'ensemble achevés et fermés comparables à ceux qui permettent l'exercice de la déduction. Mais d'autre part, l'induction n'est possible que lorsque de tels modèles déductifs existent déjà et peuvent servir de guides à la recherche. L'induction est donc l'ensemble des procédés de pensée qui tendent à organiser les données d'observation ou d'expérience, c'est-à-dire à les classer sous forme de concepts susceptibles d'emboîtements hiérarchiques et à les mettre en relations logiques ou mathématiques susceptibles de constituer des systèmes entièrement composables. Ou bien alors l'induction réussit dans ces tentatives et elle cède en ce cas progressivement le pas à la déduction, ou bien elle échoue, faute de pouvoir dissocier l'invariant du fortuit, et elle en demeure à des systèmes quasi-déductifs, mais inachevés faute de composition complète. Dans les deux cas l'induction consiste donc en un groupement incomplet, soit qu'il prépare du système déductif soit qu'il y supplée; mais il n'existe pas de différence entre les éléments logiques de la coordination inductive et ceux des systèmes déductifs, la seule opposition tenant au caractère incomplet ou complet de la totalité opératoire" [55]... „Mais que, postulant la composition possible et les uniformités, conditions de cette déductibilité, l'esprit se heurte ensuite au hasard, l'induction demeure l'expression de la confiance du sujet en une déduction partielle: c'est que, au sein du hasard, la déduction demeure légitime sous une forme probabiliste, en tant qu'elle porte sur les ensembles et non pas sur les cas isolés, et qu'elle procède par analyse combinatoire et non plus punctuelle. Or, dans ces deux cas, la croyance elle-même en la déductibilité résulte de la tendance fondamentale inhérente au sujet, qui est d'assimiler le réel aux schèmes de son activité. Lorsque ces schèmes sont accommodés de manière permanente à un domaine donné de la réalité, la réversibilité qui découle de cet équilibre entre l'assimilation et l'accommodation rend possibles les opérations et leur groupement, et la pensée est alors déductive. Lorsque, au contraire, l'accommodation exige de nouveaux réajustements lors de chaque expérience nouvelle, l'assimilation demeure incomplète et doit être guidée par l'accommodation: il y a alors induction. Mais le fondement de cette induction reste le postulat d'un équilibre possible entre l'assimilation et l'accommodation, c'est-à-dire la croyance en la déductibilité du réel" [56].

---

[52] Ernst Cassierer, *op. cit.*
[53] Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris, 1966.
[54] P.G. Collingwood, *op. cit.*
[55] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 193—194.
[56] Jean Piaget, *1950, Tome II*, p. 204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria evenimenţială este o etapă necesară a istoriei în ansamblu. Este însă uneori exagerată valoarea istoriei evenimenţiale şi a istoricului „arhivar", din cauză că este ignorată perspectiva nu numai a istoriei în ansamblu, ci şi a demersului cercetării. Istoricul „arhivar" are rolul documentaristului în ansamblul cercetării. Valoarea istoriei evenimenţiale este exagerată şi pentru motivul că se confundă adevărul istoric cu veritatea existenţei documentului. Documentul poate avea existenţă reală şi valoare nulă fiind un indice (semnificant) pentru nişte realităţi istorice falsificate din raţiuni care scapă cunoaşterii. Toate ideologiile care s-au succedat în cursul istoriei sînt expresia intereselor [57]. Propagarea intereselor s-a făcut întotdeauna pe canale mai mult sau mai puţin largi. Obiectivizarea se construieşte prin compensări, prin anulări de contradicţii (disimetrii între afirmaţie şi negaţie, favorabil şi nefavorabil, interesul unei părţi şi interesul celorlalte). Aşa se naşte legea, norma, obligaţia...

Istoria evenimenţială este o etapă pregătitoare pentru adevărul istoric, deci obligatorie, dar tranzitorie.

II. Istoria nonevenimenţială pe de altă parte nu poate exista fără pregătirea asigurată de istoria evenimenţială. Istoria nonevenimenţială este istoria elaborărilor cu aspiraţie la explicaţie. În acest sens se poate discuta atît de marile sinteze istorice întemeiate pe epistemologii speculative [58], cît şi de abordările moderne în istorie inspirate din metodologiile unor ştiinţe avansate.

1. Perspectiva cantitativă în istorie, calcule cu mulţimi de date, probabilităţi, calcule de corelaţii de date statistice, constituie direcţia apărată, între alţii, de François Furet [59]. Aceasta urmează să fie evaluată în funcţie de valoarea modelelor probabiliste şi statistice care sînt, aşa cum s-a arătat mai sus, forme speciale în practica abordărilor inductive. Perspectiva cantitativă reprezintă o etapă de elaborare a celei evenimenţialiste. Ea rămîne totuşi evenimenţialistă, iar calculul cantitativ se limitează la activitatea de a grupa fapte, evenimente după criterii dominant intuitive şi prin aceasta nu se schimbă încă perspectiva prezentativ-descriptivistă privitoare la ciorchini de fapte şi nu încă de sisteme. Totuşi, deşi nu atinge nivelul explicativ, această direcţie a cercetării istorice trebuie apreciată pozitiv ca o subetapă necesară în calea spre nivelele explicative. Limitele abordărilor cantitative ca şi cele ale econometriilor retrospective sînt legate de dificultatea de a putea urca prea mult în timp, pentru că pe măsura urcării în timp detaliile accesibile scad.

2. Perspectiva serială poate fi considerată, din punctul de vedere al mecanismului operator în joc, complementarea celei cantitative. Dacă perspectiva cantitativă este fundată pe relaţia de asemănare, perspectiva seriaiă este bazată pe ideea de diferenţă ce generează serii. Aceasta din urmă încearcă să reliefeze valenţe noi faptelor prin organizarea lor în serii. Modelele sînt luate din economie. Se pot face analogii între serii, dar se delimitează cîmpurile : istoria naturii, demografică etc. Este acordat un rol special duratei şi echilibrului sistemului de ierarhii obţinut intuitiv, în lipsa posibilităţii unei construcţii riguroase. Perspectiva serială prezintă avantajul că ridică problemele conservării şi sau noutăţii, schimbării. Modelele sînt lipsite de reversibilitate, n-au mobilitate operatorie şi rămîn tot la nivelul prezentativ, cu deosebirea că nu mai sînt prezentate fapte, ci probleme. Istoria depăşeşte naraţiunea. Printre reprezentanţii acestei perspective a cercetării istorice poate fi menţionat Pierre Chaunu [60].

3. Perspectiva pe termen lung poate fi socotită drept un model sofisticat al perspectivei seriale în sensul că durata devine o dimensiune serială pentru dispute, conflicte... între dimensiuni seriale diferite cu consecinţa marcării unor ritmuri, curbe, crize, cicluri... distanţa istorică creează impresia soliditătii, dar nu ca în arhitectură, ci ca în artele ce suscită reprezentarea. Mecanismul intelectual pus în acţiune este corelaţia care creează morfisme. Reprezentant pentru această direcţie în cercetare este Fernand Braudel [61].

4. Ca o încercare de a lega direcţiile de mai sus cu efortul de a ajunge la definirea unor legi, pe măsura posibilităţilor vremii noastre poate fi privită şi lucrarea lui Neagu M.

---

[57] François Châtelet, *Histoires des idéologies. Savoir et pouvoir (XVIII-e — XX-e siècles)*, Paris, Hachette, 1978.

[58] Marile sinteze : Oswald Spengler, Arnold Toynbee,...

[59] François Furet, „La quantification en histoire". In : *Faire de l'histoire*, Paris, 1975.

[60] Pierre Chaunu, Histoire sérielle. Bilan et perspective. In : *Revue d'histoire*, 1970, apud *C.D. 6/1977*.

[61] Fernand Braudel, *La Méditéranée et le Monde méditéranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949, History and the social sciences. The Long term. In : *Social Sciences*, 1970, apud *C.D. 6/1977*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Djuvara [62]. Apropiat şi în acelaşi timp detaşat de Toynbee, autorul încearcă să prezinte o panoramă a civilizaţiilor privite dintr-o perspectivă analogă uneia referitoare la sisteme deschise în care perioadele : larvară, eroică, de consolidare, luptei pentru stabilitate, luptei pentru eliminarea adversarilor externi (supremaţia mondială) ar caracteriza orice civilizaţie. Civilizaţia este larg definită ca încluzînd tot ceea ce asigură individualitatea şi autonomia unui sistem. Civilizaţiile dispar toate prin acţiunea aceloraşi legi, „periferia" sistemului ajunge să anihileze „centrul" adică nucleul de forţe care i-a dat naştere şi i-a asigurat creşterea. Invazia „periferiei" asupra „centrului" ar putea fi considerat ca un mod particular al morţii organice, al disoluţiei unui sistem detaşabil din totalul disputelor în care este angajată viaţa omului. Nu intrăm în detaliile cărţii care ar merita un studiu special, ca o încercare modernă de a uni serierile, durata, sensurile dezvoltării cu dimensiunile cantitative şi spaţiale ce reuşeşte prezentarea unei panorame construită cu o fantezie fecundă, avînd la îndemînă pe celelalte încercări de sinteză care au precedat-o, acurateţa stăpînirii faptelor şi capacitatea elaborării unor analogii interesante. Cartea rămîne însă o prezentare şi nu o demonstraţie în sens ştiinţific. Nu e vina nimănui. Aceasta este limita actuală a lumii în care trăieşte. Istoria nu se poate dezvolta în afara şi înaintea celorlalte discipline privitoare la om şi de la care poate lua modele gata făcute pentru nevoile ei.

În urma prezentării în „oglinzi paralele" a unor probleme fundamentale ale istoriei şi a unor rezultate ale epistemologiei ştiinţifice geneveze, cititorul, în funcţie de propriile-i disponibilităţi, poate rămîne decepţionat, dacă este un tip avîntat, sau încrezător, dacă este un tip circumspect.

Prezentarea intenţionată a unor pasaje reprezentative din unele cărţi fundamentale ale uriaşei creaţii geneveze are scopul de a elimina adeziunile afective. Soluţii direct indicate în epoca actuală, în care, în mod insidios, cultura în ansamblul ei a orientat pe omul contemporan spre problematizare, nu mai sînt de gîndit.

LE STRUCTURALISME GENEVOIX ET LES PERSPECTIVES DE LA RECHERCHE HISTORIQUE (II)

RÉSUMÉ

Dans la présente étude on a essayé à mettre face-en-face quelques problèmes fondamentaux de l'histoire avec les résultats obtenus par l'épistémiologie scientifique de Genéve. Vu que le mode spécifique de comprendre le temps (objectif, psychologique), le rapport entre le général et l'individuel, vu que la compréhension des relations entre la nécessaire et l'accidentel, vu que les modes différents de présenter le monde causal et le monde formel, les rapports entre l'induction el la déduction, le monde des hommes de science a été partagé dans tous les temps selon diverses préférences et avait consommé ses efforts en exégèses exclusivistes. On a essayé d'expliquer ces subjectives attitudes et à relever leur caractère transitoire en les rapportant aux résultats concernant les problèmes de la connaissance scientifique.

On a fait cette parallèle avec l'histoire, quelque soit cette histoire, parce que le temps révolu présente des difficultés spécifiques.

Ce parallélisme a le but de signaler une époque dans laquelle nos anciennes options ont été en partie écartées. Les efforts actuels de l'homme sont dirigés essentiellement par ses vifs besoins pour une vérité nécessaire.

[62] Neagu M. Djuvara, *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*. Paris, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESPRE RELAȚIA SUBIECT-OBIECT ÎN CUNOAȘTEREA ISTORICĂ

DE

VIRGIL CATARGIU

Există o interdependență și unitate specifică a subiectului cu obiectul în cunoașterea de tip istoric. Interacțiunea complexă a celor doi termeni, particularitatea raportului cognitiv subiect-obiect în cunoașterea istorică ridică o serie de probleme de ordin epistemologic greu de rezolvat, cum ar fi :

a) Subiectul cunoașterii istorice — în raport cu procesul cognitiv din științele naturii — nu se află numai în afară și opus subiectului de studiu ci și în interiorul acestuia, aflat cu el într-o identitate parțială.

b) Evoluția procesului istoric supune unei continue schimbări și deveniri deopotrivă obiectul și subiectul cunoașterii istorice. Această devenire cuprinde subiectul ca parte a obiectului și obiectul ca domeniu al acțiunii și cunoașterii subiectului.

c) Obiectul istoric și mediul în care-și desfășoară cunoașterea subiectul influențează masiv asupra acestuia. Astfel ne explicăm ponderea mare a subiectivității, a scării de valori, a principiilor, concepțiilor filosofice și intereselor de clasă de care este animat cercetătorul în cunoașterea istorică. De aceea — așa cum vom constata într-un alt paragraf — obiectivitatea și adevărul în istorie se pun în alți termeni, cunosc o modalitate specifică de rezolvare.

d) Intervenția subiectului asupra obiectului în cunoașterea istorică constituie o necesitate ineluctabilă în comparație cu științele naturii. Putem vorbi de rolul activ al istoricului în selecția și reconstituirea faptului istoric.

a) *Identitatea parțială a subiectului și obiectului cunoașterii istorice*

Pentru știința istoriei, raportul obiect-subiect se prezintă într-o manieră sui-generis datorită faptului că subiectul cunoscător și valorizator este și parte integrantă a obiectului supus analizei. Cunoașterea istorică este o cunoaștere pronunțat mijlocită. Subiectul și obiectul reprezintă — în ultimă instanță — dimensiunile aceleiași realități. În cunoașterea istorică subiectul își autocunoaște propria-i odisee. În devenirea istorică întîlnim o continuă dialectică a subiectivului și obiectivului, o interdependență și trecere reciprocă datorită inițiativelor și acțiunii umane. Identitatea parțială dintre obiect și subiect în cunoașterea istorică se datorează și faptului că societatea umană ca întreg este constituită din interdependența complexă a existenței și conștiinței sociale concretizată în cele din urmă la nivelul conștiinței individuale, dar nereducîndu-se la aceasta.

Putem afirma că omul nu este numai o parte a realității înconjurătoare. El reprezintă atît obiectul cît și subiectul devenirii istorice. Istoria-cunoaștere trebuie să urmărească devenirea acestui creator ca ființă făuritoare de cultură și civilizație. „Cu omul — constată Fr. Engels — pășim în domeniul istoriei. Animalele au și ele o istorie, anume aceea a originii și a evoluției lor treptate pînă la stadiul actual. Dar această istorie nu și-o fac singure, și participarea animalelor la ea are loc fără știrea și voința lor. Oamenii, dimpotrivă, cu cît se îndepărtează mai mult de animal în sensul mai îngust al cuvîntului, cu atît mai mult își făuresc ei înșiși istoria în mod conștient și cu atît mai mică devine influența unor efecte neprevăzute, a unor forțe necontrolate asupra acestei istorii, cu atît mai exact corespunde rezultatul istoric scopului dinainte fixat" [1]. Realitatea istorică în care oamenii își desfășoară viața a devenit și devine un produs al activității lor, un produs care repre-

[1] Fr. Engels, *Dialectica naturii*, ediția a III-a, București, 1966, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zintă obiectivarea forțelor omului. Căci „...omul nu este o ființă abstractă, situată în afara lumii. Omul este lumea omului" [2], subliniază K. Marx. Evoluția milenară a umanității, reliefată prin intermediul istoriei, atestă o problematică general-umană, perenitatea unor căutări și apariții, o continuitate și filiație de idei și, îndeosebi, nevoia de „transcendență", de ideal și realizare a omului și umanității. Perenitatea năzuințelor și prometeismul sînt principalele atribute ale istoriei-realitate oglindite de istoria-cunoaștere.

Identitatea parțială a subiectului și obiectului cunoașterii istorice determină conținutul acesteia : proiectarea umanului la dimensiunea întregii sale existențe, în timp și spațiu. „Noi cerem să i se redea istoriei — insista Engels — conținutul ei ; dar în istorie noi nu vedem revelația lui „Dumnezeu" ci a omului, și numai a omului" [3], căci „...întreaga istorie nu este decît o continuă transformare a naturii umane" [4]. Scopul principal al istoriei-cunoaștere este de a lămuri procesul dezvoltării, creatoare a omului. Istoria explică și, totodată, exprimă odiseea spiritului uman, cu eșecurile și realizările sale, cu neliniștile și căutările sale. Oricînd, istoria-realitate în desfășurarea ei cunoaște un timp prezent. Întotdeauna oamenii timpului prezent istoric făuresc activ istoria, construiesc istoricește lumea reală, lumea valorilor subiectului uman. „Pentru știința istorică — arată Windelband — aceste valori sînt întotdeauna și în primul rînd cele umane. De aceea, *omul se află în centrul cercetării istorice* (subl. n.). Aici este vorba de întîmplarea umană, *de ceea ce se întîmplă în om și cu omul*. Fenomenele fizice sînt preluate în selecția și înlănțuirea istorică numai cu condiția ca ele să fie puse într-un mod oarecare în legătură cu existența valorică a oamenilor" [5].

Obiectul istoric nu se poate constitui și nici nu se poate reconstitui în afara subiectului făptuitor, cunoscător, apreciator și valorizator. Obiectul istoric prin natura lui este o entitate obiectiv-subiectivă, factorul subiectiv intervenind ca parametru cauzal în geneza și structura sa. El cuprinde în structura sa nu numai actul desfășurat într-un timp și spațiu dat, ci este un compozit de subiectivitate obiectivată și de obiectivitate umanizată. Faptele istorice au cuprins, la timpul lor, subiectivitatea făptuitorilor, iar astăzi au nevoie de subiectivitatea istoricilor, care le redescoperă și le redimensionează. Cunoașterea istorică este o cunoaștere din interiorul ei. Realitatea istoriei se află nu numai în afara subiectului cunoscător ci și în interiorul conștiinței sale. De aceea se poate vorbi de o fuziune între istorie și istoric, de o imposibilitate de a separa cei doi termeni.

b) *Permanența devenire a subiectului și obiectului cunoașterii istorice*

Fenomenele ce intră în cîmpul cercetării istorice posedă coordonate specifice spațio-temporale. Dimensiunea spațio-temporală este caracteristică faptului istoric. Aceasta apărîndu-ne ca o secvență din fluxul devenirii istorice. „Istoria nu se poate sustrage așadar de la obligația, comună oricărei cunoașteri, de a folosi un cod pentru analiza obiectului său, chiar (și mai ales) dacă acestui obiect i se atribuie o realitate continuă — subliniază Claude Lévi-Strauss. Caracterele distinctive ale cunoașterii istorice nu țin de absența unui cod, care este iluzorie — continuă autorul — ci de natura lui specială : acest cod constă într-o cronologie. Nu există istorie fără date..." dar „dacă datele nu sînt istoria în întregime și nici ce e mai interesant în istorie, ele sînt însă acel element fără de care istoria însăși ar dispărea, dat fiind că toată originalitatea și specificitatea ei stau în percepera raportului dintre înainte și după, care ar fi sortit a se dizolva dacă termenii săi — cel puțin virtual — n-ar putea fi datați" [6].

Obiectul cunoașterii istorice este un fapt care nu se poate repeta de două ori în aceeași formă. Chiar în cazul cînd se pare că s-a repetat din nou același lucru, dacă această repetare se petrece în alt timp și loc și se săvîrșește desigur, de un alt subiect, nu mai poate fi vorba de o repetare a faptului anterior. Devenirea permanentă a obiectului istoric, caracterul său irepetabil și individualitatea sa distinctă este subliniată magistral de Fr. Engels : „Și mai prost stau lucrurile cu adevărurile eterne în al treilea grup de științe, în științele istorice, care cercetează în succesiunea lor istorică și în starea lor

[2] K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 1, ediția a II-a, București, 1960, p. 413.
[3] *Ibidem*, p. 593.
[4] *Idem*, vol. 4, p. 157.
[5] W. Windelband, *Istoria*, în *Tendințe și orientări în filosofia burgheză contemporană, Filosofia istoriei*, Academia „Ștefan Gheorghiu", caiet documentar, nr. 6, 1977, p. 265.
[6] Claude Lévi-Strauss, cap. IX, *Istoric și dialectică*, în *Gîndirea sălbatică*, Ed. științifică, București, 1970, p. 428—429.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actuală condițiile de viață ale oamenilor, relațiile sociale, formele juridice și de stat cu suprastructura lor ideală: filosofia, religia, arta etc. În natura organică avem cel puțin de-a face cu o succesiune de procese care, în măsura în care este vorba de observația noastră directă, se repetă destul de regulat în limite foarte largi. De la Aristotel și pînă azi, speciile au rămas în general aceleași. În istoria societății însă, de îndată ce depășim stările primitive ale omenirii, așa-numita epocă de piatră, *repetarea situațiilor este, dimpotrivă, o excepție, nu o regulă; iar acolo unde asemenea repetări au loc, ele nu se produc niciodată exact în aceleași împrejurări*" [7] (subl. ns.).

Faptele istorice, concretizate în anumite evenimente sînt fapte individuale, petrecute o singură dată; chiar legăturile lor în cadrul întregului sînt, de asemenea, individuale, nerepetabile. Desigur, nu orice individual este obiect al istoriei. Numai singularul care exprimă o existență umanizată, în care se vede acțiunea omului și spiritului său reprezintă conținutul obiectului istoric. Trăsătura cea mai caracteristică ce deosebește obiectul cunoașterii de tip istoric de obiectul altor științe, este prezentarea individualului, a faptului ce se petrece o singură dată. „Faptele istorice nu se reproduc niciodată întocmai — declara N. Iorga — ci au o noutate nesfîrșită. Dar și frunzele unui copac și florile unei grădini apar întotdeauna altfel. Știința nu ține seama de această divină originalitate fără sfîrșit, ea n-o interesează. Pe cînd în studiile istorice în care noi vorbim despre noi, această divinitate o tocmai ce ne atrage și ne mișcă" [8].

Desfășurarea procesului istoric supune unei schimbări continue nu numai obiectul ci și subiectul cunoașterii istorice. Fiecare istoric acționează într-un anumit mediu istoric și el nu constituie nici rațiune pură, nici spirit pur, desprins de realitatea materială înconjurătoare, ci neapărat este strîns legat de structura mediului obiectiv material al vremii sale și devine odată cu acesta. De asemenea, în activitatea marilor istorici sînt aspecte individualizatoare ce caracterizează subiectivittea lor în cunoașterea istorică. „Creațiile geniului omenesc — menționează istoricul V. Pârvan — există, tocmai, ca niște manifestări concrete, individuale, ale unor suflete bine definite, atît în caracterul lor primordial, cît și în influențele externe exercitate asupra lor" [9]. Subiectul cunoscător și valorizator este o ființă istorică, mereu alta. El trebuie privit, înainte de toate, în timp. El nu poate fi apreciat în afara timpului, fiindcă se formează în condițiile unei anumite epoci și ale unui anumit mediu social.

Evidenta devenire a obiectului și subiectului cunoașterii istorice a condus, în cele din urmă, pe plan metodologic, la conturarea treptată a principiului istorismului inclusiv a celui marxist după care fiecare fapt istoric trebuie analizat:

— în procesul apariției, dezvoltării și dispariției sale;

— în legătură indisolubilă cu celelalte fenomene și condiții istorice specifice momentului istoric respectiv;

— din perspectiva devenirii sale, a ceea ce este el în momentul actual.

c) *Influența obiectului și mediului istoric asupra subiectului cunoașterii istorice*

În timp ce științele fizice pot să producă enunțuri care sînt independente de ambianța istorică și socială a subiectului cunoscător și a evaluărilor sale, situația cunoștinței istorice este diferită. Aici există moduri de gîndire și acțiuni politice, militare etc., care n-ar putea să fie înțelese atît timp cît originile lor sociale rămîn ascunse. Științele exacte pot să ajungă la rezultate a căror validitate este independentă de ambianța socială a cautătorului. În cunoașterea de tip istoric lucrurile se prezintă cu totul altfel. Faptul că istoria unei anumite epoci este scrisă și rescrisă de mai multe ori, fără ca nici o sursă semnificativă să fie descoperită, ilustrează clar că nu este vorba decît de noi eforturi prin care se dau interpretări mai satisfăcătoare ale acelorași surse; bineînțeles, nu trebuie neglijat sporul de cunoaștere care se obține. Reaua credință în cunoașterea istorică este de regulă intenționată față de științele exacte unde erorile cunoașterii se datorează insuficientei lor maturizări, lipsei unor mijloace adecvate investigației. Istoria se scrie totdeauna de pe pozițiile unui mediu istoric prezent, care dă orientare întregii cunoașteri științifice. Iată de ce asigurările relative la „obiectivitatea" dezinteresată, nu pot însemna,

[7] Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. a IV-a, Ed. politică, București.

[8] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice, ediția a III-a*, București, 1944, p. 95—96.

[9] V. Pârvan, *Memoriale*, Ed. Cultura Națională, București, 1923, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicidecum, că cercetarea materialului istoric, se produce de către ființe supraumane aflate deasupra istoriei. O concepție sau alta asupra istoriei este strîns legată de cerințele practice în rezolvarea problemelor istorice ale epocii și ale națiunii respective. Însăși „...existența fizică a urmașilor — arăta K. Marx — este determinată de predecesorii lor, că generațiile de urmași moștenesc forțele productive și formele de relații transmise de generațiile precedente, ceea ce și determină propriile lor relații reciproce. Într-un cuvînt vedem că are loc o dezvoltare și că istoria unui individ, departe de a putea fi despărțită de aceea a indivizilor care l-au precedat sau îi sînt contemporani, este, dimpotrivă, determinată de ea" [10].

Locul istoric, social, cultural, filosofic ocupat de istoric, nu determină numai judecățile sale de valoare, dar și principiile sale selective, categoriile sale, semnificația acestor categorii și tipurile sale sintetice ideale. Speranțele și temerile privind viitorul care orientează gîndirea clasei din care istoricul face parte, se manifestă în mod egal în felul în care el interpretează trecutul. Aceste influențe fac ca istoricul să devină „părtaș al procesului de judecat plin de toate prejudecățile contemporanilor interesați în cauză, în loc să rămînă judecător senin, deopotrivă de atent la toate părțile încăierate în conflictul de fapte ori de gînduri și dînd sentința după o lege mai presus de accidentele existenței acestor contemporani" [11]. Influența obiectului istoric și mediului social-politic face pe istoricul care triază faptele verificate ca autentice să se oprească asupra acelora care se subsumează categoriilor pe care le-a adoptat. Atunci istoricul ne oferă o construcție stilizată, adaptată necesităților și comenzilor epocii sale, exigențelor categoriilor pe care le folosește. „Felul cum se comportă și cum s-au comportat oamenii reali depinde și a depins întotdeauna de condițiile istorice în care au trăit" [12] este de părere Fr. Engels. În evoluția istoriei se constată că fiecare clasă nouă sau reprezentanții acestora care se substituie unei clase dominante este obligată să prezinte interesul ei ca interes comun al tuturor membrilor societății și să prezinte ideile sale ca singurele idei rezonabile și universal valabile. Această prezentare poate să ia forma unei falsificări conștiente sau să fie de bună credință. Ideologiile vor dispărea în societatea fără clase, căci atunci nu mai e necesar să se prezinte un interes particular ca interes general. Alegerea categoriilor utilizate nu depinde de capriciile istoricilor; se poate constata că aceleași fapte istorice pot să fie grupate între ele din mai multe perspective sau puncte de vedere. Alegerea categoriilor istorice întrebuințate într-un caz concret va depinde de influențele exercitate asupra istoricului.

Istoria se scrie nu în lumea vacuum-ului, ci de pe pozițiile prezentului istoric, de la suma de cunoștințe deținute la un anumit moment dat asupra trecutului, de la nivelul de dezvoltare a științei istorice, de la problematica ce se atribuie trecutului (mereu alta) de către generațiile succesive. Fiecare generație este dispusă și urmărește să reconsidere faptele trecutului, caută anumite consonante și precedente ale acțiunilor sale. Corijînd unele interpretări (datorită sporului de cunoștințe), ea ajunge să introducă propriile-i opțiuni. Toate acestea se oglindesc în efortul istoricului, ca subiect cunoscător și valorizator, de a reconstitui faptul istoric. Pe de altă parte, fiecare epocă istorică își formează, în mod conștient sau spontan istoricii de care are nevoie. Astfel ne explicăm apariția în România a unei constelații de mari istorici în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Desigur, situația se explică și prin prestigiul social al acestei discipline și a celor care o profesau. Prestigiul însă, exprima anumite necesități sociale și însemnătatea acordată de societate cultivării istoriei și conștiinței naționale în condițiile istorice cunoscute de lupta pentru unitate națională, independență și desăvîrșirea unității naționale. Poate de aceea, la un moment dat, istoricii erau grupul cel mai numeros în Academia Română — aproape la egalitate cu reprezentanții tuturor celorlalte științe — ei erau glasul viu al națiunii, conștiința ei.

d) *Rolul activ al subiectului în reconstituirea obiectului istoric*

În cunoașterea istorică se cere răspuns la întrebarea dacă cunoașterea se reduce la o înregistrare și reflectare de către istoric a datelor descoperite, a mediului social-politic, a obiectului cunoașterii istorice, sau dacă istoricul are un rol activ, creator în cunoașterea

[10] K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, p. 458.
[11] V. Pârvan, *Idei și forme istorice*, București, 1920, p. 57
[12] K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, p. 621.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și organizarea acestuia. Istoria-cunoaștere nu poate să fie o copie a realității. Nici realitatea istorică, nici cea materială nu pot fi redate așa cum sînt ele, independent de concepțiile noastre, pentru că orice cunoaștere este o transformare și o schematizare a realității, un mijloc de a o organiza și de a o gîndi.

Omisiunile, în număr mare, ale împrejurărilor mai puțin semnificative, fără valoare, constituie o necesitate ineluctabilă pentru istoriografie. Istoricul care, de exemplu, vrea să scrie despre Cuza Vodă, trebuie să omită o mulțime de împrejurări din viața eroului său — mai întîi acelea asupra cărora nu este documantat. Însă chiar printre împrejurările cunoscute de documente, istoricul trebuie să elimine din acestea o mare parte. Pe istoric nu poate să-l intereseze decît factorii particulari ai eroului său, aceia pe care el nu îi împarte cu toată lumea și care îl disting de marea masă a subiecților non-istorici. Nu tot ceea ce face un personaj istoric aparține istoriei. Un alt exemplu. Din totalitatea celor 80 de ani ai vieții lui Platon, istoria-cunoaștere, o istorie a vieții sale, nu poate reda decît ceea ce este specific și semnificativ. Chiar o istorie foarte detaliată trebuie să se citească în cîteva zile. Istoricul detașează anumite fapte din conexiunile lor organice cu alte fapte, le izolează, reînnodă între ele faptele izolate; ceea ce rezultă din aceasta este o construcție așa cum ea n-a existat și n-ar fi putut să existe vreodată.

Constatăm, în cunoașterea de tip istoric, o intervenție masivă a personalității istoricului. Concepția sa, categoriile, intuițiile și supozițiile sale se conjugă, modelînd obiectul și cunoașterea istorică, imprimîndu-i o anumită fizionomie. Căci, așa „cum nu poți să ceri unui paleontolog — este de părere N. Iorga — care a găsit cîteva oase, să-și oprească reconstituirea călăuzită de anume reguli fixe, foarte sigure, ale vieții organice, la marginile osului aflat, decretînd sentențios că animalul primitiv ale cărui rămășițe le-a aflat avea numai o falcă, în aceea numai un dinte și acela crăpat, tot așa nu putem fi mărginiți noi, istoricii, la singura mărturisire a documentului" [13].

Reconstituirea datului istoric e legată, în bună măsură de virtuțile istoricului. Deoarece „toate izvoarele istorice — fără nici o excepție — fie ele literare, monumentale ori etnopsihologice — sînt fragmentare, fie ca intenție, fie ca execuție, fie ca păstrare, istoricul trebuie să le completeze cu propriul său suflet" [14] — afirmă istoricul V. Pârvan.

Obiectivele cunoașterii istorice sînt nu numai rezultatul unor descoperiri (ceea ce implică apartenența lor la realități trecute sau prezente obiective), ci implică și actul creației, act ce se sprijină pe capacitatea de înțelegere și intuire, de redare și reconstituire a faptelor istorice de către cercetătorul acestora.

În acest context se poate spune că, într-un fel sau altul, fiecare istoric își exprimă concepția personală asupra istoriei. Dispunînd de aceeași documentare și inteligență, doi istorici temperamental diferiți vor prezenta istorii diferite despre unul și același subiect. În acest sens sînt interesante răspunsurile menționate de H. I. Marrou [15], propuse de istorici moderni la întrebarea pusă de ilustrul istoric Gibbon cu privire la cauza decadenței și ruinei Imperiului roman. Pentru Gibbon însuși, cauza acesteia era triumful religiei creștine și a barbariei pentru Seek era exterminarea elitelor, pentru Kaphahn — degenerescența fizică datorită folosirii de către aristocrați a vaselor suflate în plumb, pentru T. Frank — degenerescența rasială, pentru Hungtington criza climatérică și seceta, pentru Liesing și Vassiliev — degradarea solului, pentru M. Weber declinul sclavajului și întoarcerea la economia naturală, pentru Rostovzev, lupta de clasă, pentru Piganiol invaziile barbare, în sfîrșit, pentru Toynbee conjunctura dintre pericolul exterior și decăderea internă.

Posibilitatea cunoașterii istorice depinde în mare măsură de individualitatea istoricului și o presupune. Prin individualitatea sa, istoricul posedă o anumită suveranitate și o exercită modelînd materia primă istorică, reconstituind cu propriile sale resurse obiectul cunoașterii. Istoricul este silit continuu să facă cunoștință cu o mulțime de materiale, pentru a selecționa din ele ce-i mai important și a respinge ce nu reprezintă valoare. Conexiunile pe care le construiește istoricul sînt adesea comparate cu firele pînzei unui păianjen unde istoricul ocupă totdeauna locul păianjenului. Ca și acesta, istoricul e totdeauna centrul și sursa tuturor firelor pînzei istoriei-cunoaștere. Cea mai mare parte a acestor fire, sînt făcute din evaluările istoricului.

---

[13] N. Iorga, *op. cit.*, p. 113.

[14] V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 14.

[15] Vezi H. I. Marrou, *De la connaissance historiques*, Paris, 1956.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin tratarea critică a surselor sale, istoricul poate să scoată de aici fapte implicate, dar nu exprimate. El poate să descopere şi să corecteze erorile şi falsificările din aceste surse, poate să înlăture din mărturia lor anumite părţi ca fiind contradictorii şi să le înlocuiască cu explicaţii mai verosimile. El poate să interpună între enunţurile altor istorici şi izvoarele sale, enunţuri implicite. El poate să utilizeze ca evidente fapte observate şi surse nescrise — surse neglijate de alţi istorici sau pe care, el însuşi, le considera ca lipsite de importanţă altădată.

În concluzie, istoricul nu rămîne un subiect contemplativ în procesul cunoaşterii. Dimpotrivă, activitatea sa are un caracter creator. Faptele istorice a căror existenţă s-a încheiat într-un trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat, capătă atributul refiinţării, sînt reconstituite şi redimensionate prin intermediul istoricului cunoscător şi valorizator. El este termenul mediu între istoria-realitate şi istoria-cunoaştere. Istoricul, în calitate de restaurator al faptelor trecutului, atribuie obiectului cunoaşterii istorice dimensiunile faptului istoric autentic.

•

În istorie demersul cognitiv nu se desfăşoară numai spre obiect ci şi către subiect. Raportul dintre subiect ca parte constitutivă a obiectului şi obiect ca domeniu al acţiunii şi cunoaşterii subiectului este un raport complex şi dinamic ce cuprinde o mulţime de aspecte ce se întrepătrund. Mai întîi, atît obiectul cît şi subiectul cunoaşterii istorice se află într-o continuă devenire şi, totodată, identitate parţială, care sub raport ontologic se oglindeşte în natura dualĕ a faptului istoric. Interacţiunea complexă a obiectului şi subiectului cunoaşterii istorice se manifestă sub forma unei influenţe a obiectului şi mediului istoric asupra subiectului cunoaşterii istorice cît şi prin rolul activ al subiectului în reconstituirea faptului istoric.

SUR LA RELATION SUJET-OBJET DANS LA CONNAISSANCE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

Il y a un rapport historique et une unité spécifique entre le sujet et l'objet dans la connaissance historique. Dans celle-ci, la démarche envers la connaissance ne se déroule pas seulement vers l'objet, mais aussi vers le sujet. Le rapport entre sujet, qui est une partie constituante de l'objet, et l'objet, qui est un domaine de l'action du sujet, il y a un rapport complexe et dynamique qui pose beaucoup de questions qui s'expliquent réciproquement.

D'abord, l'objet tant que le sujet de la connaissance historique se trouvent continuellement sous le signe du développement et de l'idenité partielle. Le dernier rapport sur le plan antologique, se réflète dans la nature dualiste du fait historique,

L'interaction complexe entre l'objet et le sujet de la connaissance historique se manifeste dans la domaine d'une influence de l'objet et du milieu historique sur le sujet de la connaissance historique, mais aussi, dans le rôle actif du sujet pour la reconstitution des faits historiques.

Dans sa qualité de „restaurateur" des faits du passé, l'historien accorde à l'objet de la connaissance historique les dimensions du fait historique incontestable.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

BREVIAR DE TEORIA ISTORIEI

DE

D. CIUREA

Introducere. Referiri de ansamblu.

Noua eflorescență de teorii și filozofii ale Istoriei din ultimele decenii, ca și cea de la sfîrșitul secolului trecut, face oportună o sistematizare în raport cu orizontul și originalitatea pentru reliefarea noului.

O astfel de istorie a teoriei istorice, la nivel actual, necesită parcurgerea exhaustivă a întregii literaturi universale de specialitate, imensă și variată, apărută începînd din secolul XVIII și pînă în prezent. O astfel de acumulare oferă posibilitatea de a reda, contradictoriu și contrastant, cele mai variate și frapante vederi, care, însă, în ansamblu, se grupează și se clasează, pentru a oferi efectiv și eficient o bază extinsă de informare și de investigare. Firul roșu conducător este: neîntrerupta frămîntare a spiritului uman modern în căutarea sensului existenței și a finalității în perspectiva viitorului [1], o realitate constantă și cu contururi neprecise sau neprecizabile (neprevizibile). Tot mai pregnantă apare preocuparea realizării unui echilibru și unui climat echitabil pentru întreaga umanitate [2].

În acest context se va atribui și recunoaște fiecărui gînditor sau teoretician locul și meritul cuvenit, în galeria maeștrilor sau în șirul celor simpli sau obscuri dar și pasionant preocupați de optica istorică. Se pune în relief rolul de pionierat sau de precursori, de inițiatori sau poziția de somități și, în același timp, se subliniază neoriginalitatea sau reproducerea chiar fără a fi cazul de impostură.

Figuri rămase neglijate, ca W. Wachsmuth, N. Marselli, G. Guéroult, au avut meritul necontestat de a fi prezentat vederi de o valabilitate durabilă, reproduse ulterior fără a fi menționați acești autori remarcabili, datorită ignorării accidentale, unor reflexii paralele sau situării în plan superior, aparent sau real.

În fond, obiectivul elaborării acestui material informativ n-a fost adăugarea unei noi scrieri de compilație la seria anarhică și interminabilă acumulată în aproximativ un secol, ci redarea stadiului actual, cu toate elementele, mai vechi și mai noi, majoritatea *reluate și considerate originale sau unele conturate prima dată. Aceste reluări continuu* au necesitat aici o examinare atentă și de durată, pentru a reține esențialul sau profilul, care, uneori, este o improvizație lipsită de valoare sau de semnificație istorică. O astfel de prezentare este infinit utilă și prioritară în fața reconstituirii istorice generale.

Acest prim eseu, care poate servi și de *vademecum* în materie, va putea facilita, într-o formă reluată, o nouă conturare mai reușită, mai utilă și mai eficace. Este momentul realizării unui bilanț efectiv, care să nu mai implice, inerent, și necunoscute. Astfel, în viitor, nu se va mai jongla în necunoscut cu noțiuni și aserțiuni demult emise, înregistrate și unele perimate.

I. DE LA ISTORIOGRAFIE LA TEORIA ISTORIEI

Realizările istoriografiei recente — facem abstracție de publicistica diletanților — apar impresionante și deconcertante. Probleme de ansamblu și de amănunt sînt tratate integral

---

[1] Cf. și A. Bohlen, *Moderner Humanismus*, Heidelberg, 1956; G. Elgozy, *Automation et humanisme*, Paris, 1968.

[2] La un „echilibru" între popoare s-au referit Ad. Quételet (1848) și A. Fouillée (1903). Și-au manifestat scepticismul M. Jähns (1893) și F. Le Dantec (1920).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„exhaustiv" sau superficial. Exegetica este fluctuantă. Factologie excesivă sau generalizare tendenţioasă, cum a subliniat şi E. Callot (1962). Atracţia spre spectaculos este irezistibilă, de exemplu în cazul originii Etruscilor şi enigmei limbii etrusce. Istorii ale „lumii" sau „universale" au apărut continuu din secolul XVII [3]. Noi reconstituiri monumentale continuă să apară „strălucitoare dar superficiale şi false", cum s-a scris mai recent, fiecare cu optica sa nouă [4]. De la istoria „globală" s-a revenit la cea de „ramură" (economică şi socială, politică, a civilizaţiilor). În legătură cu necesitatea apariţiei unor noi istorii ale „societăţii umane" se sublinia încă în 1967 că lumea pe cale de omogenizare sau de uniformizare accelerată, sub presiunea tehnologiei industriale, necesită o tipologie a societăţilor trecutului pentru a putea înţelege cum s-a ajuns la „ansambluri" tot mai vaste şi mai complexe. Se poate afirma că toate aceste reconstituiri, parţiale sau totale, justificate şi utile au, în mod inerent şi inevitabil, o notă de subiectivism, care afectează redarea fidelă a realităţii istorice, care a preocupat continuu din antichitate şi pînă în prezent.

O operă constructivă istorică, pozitivă, pentru prezent şi viitor, este şi poate rămînea editarea în condiţii superioare a surselor valoroase, din antichitate şi pînă în epoca modernă. Alături de acestea, prezintă în continuare o utilitate deosebită publicarea de studii introductive sau de comentarii competente asupra valorii, aportului lor, în raport cu epoca şi realitatea istorică. În legătură cu aceste surse se pot face şi constatări aparent surprinzătoare. Este cazul cu concepţiile actuale, deosebit de actuale ale unor istorici ai antichităţii ca Tucidide şi Polibiu, „teoretician îndrăzneţ", pentru investigarea cauzelor şi metoda comparativă, care nu este o „cucerire" a secolului XIX, Tacitus („ratio causaeque noscantur"), Cicero (adevărul) şi Herodian [5], unor cronicari medievali ca Richer, pentru cunoaşterea valorilor antichităţii, respectiv, operei lui Aristotel în secolul X, Villani pentru „laicismul" lui Dante şi statistici demografice şi Froissart pentru definirea războiului, Cronica elveţiană pentru armele noi din secolul XV, Commynes [6] pentru utilitatea studiului Istoriei (şi sub influenţa lui Sallust), Montaigne pentru definirea omului de ştiinţă, cercetătorului [7]. Se poate vorbi de un adevărat tezaur încă nevalorificat la nivel actual, ascuns în viscerele scrierilor şi tipăriturilor vechi. La toţi aceşti autori găsim şi frînturi de teorie neintegrată [8]. Polibiu a fost reeditat în 1970 în Italia, şi recomentat, considerat actual prin orizont plus fresca antichităţii. Venit la Roma, a studiat din interior, cum s-a scris, fenomenul ascensiunii romane pe care l-a redat într-o vastă analiză istorică veridică. Fără adevăr nu există istorie, scria şi Polibiu. Ca iniţiator al „genului pragmatic" a avut şi imitatori moderni [9]. E. de Monstrelet (1448) scria „sans polir les choses ni issir hors de la matière".

Pe plan românesc, Miron Costin, continuat direct de Dimitrie Cantemir, a rămas remarcabil, în opera sa, prin obiectivitate („nice unii părţi făţărind, direptatea socotind"), reflexii din experienţă proprie şi din lecturi, inclusiv autori clasici (Horaţiu), la nivel de epocă. Apare mai realist în aprecierea evoluţiei istorice a Imperiului Otoman şi a rolului Moldovei între cele două puteri, „leahul" şi „turcul". Miron Costin a valorificat intuitiv corect informaţia orală transmisă şi a utilizat circumspect sursele străine. Profilurile apar ponderate. A intuit corect decăderea iremediabilă a „împărăţiilor". S-a referit la „povara" timpurilor istorice şi la rolul hazardului şi la o justiţie imanentă. Aceleaşi vederi ca Miron

[3] Între acestea *Histoire du Monde*, par M. Chevreau, Haga, 1698, (cu optica lui Bossuet) şi Chr. Cellarius, *Historia Universalis* (1685—1696), ed. 6, Jena, 1720.

[4] Cf. şi J. Hjort, *La crise de la vérité*, Paris, Flammarion, 1934, p. 169.

[5] Cf. M. Laffranque, *Polybe et les problèmes de l'information en Histoire à l'époque hellénistique*, în „Revue Philosophique", 1968, 2, p. 263—272; R. Häussler, *Tacitus und das historische Bewusstsein*, Heidelberg, 1965; *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums* (1968).

[6] Jean Dufournet, *Etudes sur Philippe de Commynes*, Paris, 1975, (cap. *Art et déformation historique*).

[7] G. Villani (1300) se afirma imitator al istoricilor antici (Virgil, Sallust, Tit Liviu şi alţii): „presi lo stile e forma da loro". M. de Montaigne (1533—1592) se referea la categorii de istorici: adunători de materiale „sans chois et sans triage" (exemplu Froissart) şi martori oculari.

[8] Cf. şi vol. *Geschichtsschreibung* (Beiträge), Düsseldorf, 1968; G. Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971.

[9] S. Gozzoli, „Studi Classici e Orientali", vol. XXV, Pisa, 1976, p. 149—176.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costin avea şi „doctorul sorbonic" Giovanni Battista de Burgo din Milano, în 1686. Se referea la „stilul istoric", care nu implica ornamentaţii retorice sau stilistice, ci numai redarea adevărului. Alţi autori (John Craig, 1699) se refereau la utilitatea Istoriei, la slaba certitudine şi „probabilitatea istorică" [10].

II. PRIMUL MATERIAL MODERN DE TEORIA ISTORIEI

Continuînd pe Bossuet (1681), Vico (1725) şi Herder (1775) au fost preocupaţi de o interpretare şi explicare, pentru ei ca şi pentru contemporani, a evoluţiei istorice, în cadrul naturii şi al formaţiilor statale, condiţionată parţial de etnic, dar dominată de voinţa divinităţii [11]. Jules Michelet (1827) şi Edgar Quinet (1826) au editat, respectiv, pe Vico [12] şi pe Herder [13], sub a căror influenţă au continuat să rămînă şi ulterior în faza creaţiei mature. Michelet considera pe Vico „geniu profetic" şi opera lui o „teologie" socială, o „demonstraţie istorică a providenţei". Vico a fost admirat de papa Clement XII. El scria că „fără religie nu există înţelepciune reală". În 1855, Jules Michelet scria: „L'Italie m'avait donné (par Vico) la première étnicelle historique". „Chère et bienfaisante nourrice". Cum arăta Albert Waddington (1895), Voltaire a căutat să definească metoda istorică, s-a referit la critică şi „fapte principale".

H. T. Buckle (1857) scria în replică la Herder, dar încă în 1820 apărea scrierea lui W. Wachsmuth, profesor la Halle, *Entwurf einer Theorie der Geschichte*, de 164 pagini, rămasă quasi total ignorată. În realitate, în această scriere, de un nivel teoretic remarcabil, impresionant de actuală, se întîlnesc idei şi reflexii, care, ulterior, apăreau şi la Ranke (adevărul), Hegel şi Paul Barth (statul), Taine (ştiinţa şi arta), E. Bernheim, Kurt Breysig şi O. Braun (pentru disciplinarea filozofică a istoricului), Lamprecht, Xenopol şi Iorga şi Veyne.

W. Wachsmuth prezenta această scriere a sa din 1820 ca o enunţare de principii pentru un „manual de Istorie Universală", apărut ulterior (Grundriss der allgemeinen Geschichte der Völker und Staaten, ed. 2, Leipzig. 1839). Calea trasată de W. Wachsmuth a fost urmată de L. Ranke, Ed. Mayer, Th. Lindner şi alţii. Volumul lui W. Wachsmuth are două diviziuni: 1) teoria istoriei şi 2) teoria artei istorice. În prima parte autorul se referea la conţinutul ştiinţific al istoriei pe care-l considera acţiunile umane libere în cadrul statului [14] (ca şi Cellarius). Istoria concepută ştiinţific are drept conţinut, afirma W. Wachsmuth, acţiunile, în condiţiile libertăţii umane, în cadrul statului, în raport cu spaţiul şi timpul. Separat se poate trata şi o istorie a civilizaţiei. Filozofia, ştiinţa ideilor, conţine legile absolute, care subordonează cunoaşterea umană. Istoricul artist, în sens de creator („der historische Künstler") are spiritul îmbibat de filozofie. Creatorul în istorie cercetează, uzînd de diplomatică şi de euristică şi prezintă, degajat de reţineri şi nefal-

[10] Cf. F. Wagner, *Die Anfäge der modernen Geschichtswissenschaft im 17. Jahrhundert*, BAW, München, 1979.

[11] Cf. şi Th. Jouffroy, *Mélanges philosophiques*, Paris, 1838, p. 76—82. I. B. Bossuet se referea la o „ştiinţă a Istoriei", care cercetează efecte şi cauze, schimbări şi conjuncturi, succesiunea imperiilor. Cu optica lui Bossuet scria Paul Rohrbach, *Die Geschichte der Menschheit*, Leipzig, 1922.

[12] *Principes de la Philosophie de l'Histoire traduits de la Scienza Nuova de J. B. Vico...*, par Jules Michelet, Paris, 1827. Cf. şi James C. Morrison, *Three Interpretations of Vico*, în „Journal of History of Ideas" (Philadelphia), 1978, p. 511—518. Vico apare ca un gînditor original, iniţiator în filozofia modernă. Spengler şi Toynbee i-ar fi tributari. Vico n-a utilizat termenul de filosofia istoriei, care data de la Voltaire, pentru *Scienza Nuova*. Vico era pentru primatul spiritului. Un continuator al lui Vico a fost Cataldo Jannelli (1817).

[13] Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Wiesbaden, 1972. Religia a adus, afirma Herder, popoarelor prima civilizaţie şi ştiinţă. „Legea compensaţiei" este o „ordine eternă a naturii". Se referea la efortul continuu al umanităţii şi la perfecţiunea, care nu se atinge repede. Oraşele au creat o Europă în acţiune comună. E. Quinet a publicat o traducere în 1826. În 1828 E. Quinet scria că prepară „une Théorie de l'Histoire". Cf. „Revue de Littérature Comparée", 1973, p. 387—392. Philosophia practica universalis (Wolf), Frkf., 1739, p. 285—286.

[14] Idei comune găsim şi la L. Wachler, *Lehrbuch der Geschichte*, ed. IV, Breslau, 1826, care se referea la L. Ranke şi la o evoluţie istorică a umanităţii. Cf. şi R. Rocholl, *Die Philosophie der Geschichte*, Göttingen, 1878.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sificat. Față de istoria pragmatică a lui Polibios, W. Wachsmuth preconiza o istorie filozofică („histoire raisonnée").

Dar prezentarea materialului istoric necesită și o formă estetică, o haină estetică, claritate și însuflețire, nu și ornamentație. Idealul suprem al activității istorice rămîne năzuința spre adevăr, cercetarea și redarea lui. Anterior, suedezul Johann Thunmann (Halle), în remarcabila sa scriere, în care se referea obiectiv și la români (Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker, Leipzig, 1774), semnala progresele în domeniul științelor, inclusiv istoria și sublinia că cei interesați de Istorie caută adevărul. Redarea trebuie făcută corect și civilizat. Asupra onestității istoricului a accentuat și L. Beaufort în 1766 [35], care făcea elogiul lui Montesquieu și se referea la modalitățile de lucru ale unui istoric „modern". Autorul anonim al unei colecții de istorie europeană „actuală" în 40 volume (1788—1801, Veneția) disemina o serie de considerații de teoria istoriei. Se referea la o istorie a „umanității", cum se poate numi cea contemporană lui („dei nostri giorni"). Istoricul nu trebuie să redea decît fapte verificate și expunerea trebuie să fie prudentă. Istoria trebuie clarificată, nu „întunecată" de reflexiile istoricului. Istoria nu este o „rapsodie". Documentele trebuie să fie valabile, documentarea completă, imparțialitatea constantă. Cauze și urmări trebuie stabilite și astfel se realizează reconstrucția istorică, avînd caracteristici adevărul și claritatea. Trebuie să existe și preocuparea de a nu plictisi pe cititori. Nu trebuie repetat ce s-a „repetat" în alte cărți. În 1803—1805, Frédéric Ancillon a prezentat și el preliminar unele „reflexii" referitoare la „imparțialitatea istorică" și la „utilitatea istoriei", în care enunța unele din „postulatele" lui W. Wachsmuth. „Certitudinea istorică" apare relativă (Voltaire), adevărul nu se identifică total cu Istoria. Incertitudinea este cauzată de penuria de fapte și de maniera utilizării lor de istorici. Totuși imparțialitatea și „luminile" sînt necesare pentru a garanta certitudinea. „Căldura stilului" este oportună în scrierea istorică. Ulterior, F. Ancillon se referea la „narația pragmatică", proprie unei „științe istorice" și la non-sensul dominării Istoriei de filozofia Istoriei. În același gen scria și I. Pinkerton (1804) preocupat de originea sciților (Recherches sur l'origine et les divers établissements des Scythes ou Gothes, trad. fr. din engl., Paris, 1804, p. 47, 51). „În cercetările istorice adevărul este încă departe de evidența geometrică". „Adevărul istoric", „înalt grad de probabilitate" (nu absolut) rezultă din confruntarea cu teza opusă. „Adevărul istoric" este opinia contestată de alte opinii pe care le anulează prin lupta cu acestea. Herodot este situat între poezie și istorie. La „studiul filozofic" al Evului Mediu, considerat „noaptea inteligenței", se referea, în introducerea operei sale, istoricul englez Henry Hallam, care întrunea „o suită de eseuri istorice". Și-a propus să realizeze prin „selecția faptelor" o „schițare fidelă" „a acestei perioade istorice", cu trimiteri la surse informative. Considera că o simplă frază este suficientă pentru „lungi dinastii de regi obscuri". Sublinia că „o compoziție istorică" implică aplicarea unor „reguli severe". „Istoria propriu-zisă" apare pitorească și utilă ca o „pictură detaliată a evenimentelor și oamenilor" (Voltaire). În materie de feudalism remarca „analogii aparente" sau asemănări parțiale cu „zemindariile" din Indostan. Considera totuși, ca și J. Calmette, că sistemul feudal autentic („régulièrement établi") se limitează la zonele de dominație ale lui Carol cel Mare [16].

III. TEORIA ISTORIEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

Procesul unificării globului, cum s-a remarcat de contemporani, lua proporții în ultimele decenii ale secolului XIX și antrena la o evoluție mai rapidă zonele asiatice în particular. În 1857 J.-C. Houzeau scria despre „unitatea civilizației europene" și se referea la „forța morală" contra „barbariei". F. Gregorovius scria în 1890 că „spiritul european dă globului legile umanității". „L'humanité gémit à demi-ecrasée sous le poids des progrès qu'elle a fait" (Henri Bergson). John Lubbock (1867) se referea și el la dezvoltarea continuă a civilizației și la „sălbaticii moderni". L. Ranke în 1854 se referea la evoluția multiformă, după legi necunoscute. F. Gregorovius în 1890 se referea la misterul

[15] Pentru Mably (*De la manière d'écrire l'histoire*, Paris, 1783), cf. *Annales ESC*, 1979, p. 441—448.

[16] Cf. H. Hallam, *L'Europe au Moyen Age*, ed. 2, t. I, Paris, 1837. O nouă ediție din 1871 (Londra).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evoluției și la spiritul uman sintetic, la inventivitatea miraculoasă și la grandoare universală. Istoria universală era considerată un instrument fundamental de cunoaștere [17].

Filozofii au considerat că istoricii nu pot valorifica trecutul la nivelul necesar intuirii viitorului umanității încă din prima jumătate a secolului XIX. În modul acesta s-a ajuns la „soluția" filosofiei istoriei și ulterior la cea sociologică. Diferendul continuă. În 1833, Th. Jouffroy a scris că imuabilul este obiectul științei și schimbarea al istoriei și exprima părerea, reluată ulterior, că istoria va pieri, rămasă fără domeniu, înlocuită de filosofia istoriei, „care caută cauza și legea acestei mobilități". Majoritatea istoricilor se limitează la fapte, biografii de regi, lupte, tratate, creșterea și decadența imperiilor (Reflexions sur la Philosophie de l'Histoire, în Mélanges philosophiques, 2-e, ed., Paris, 1838). „Reflexiile" lui Th. Jouffroy difereau numai ca nuanță de „filozofia istoriei" lui G. W. F. Hegel (ed. Gans, Berlin, 1837), cart considera istoria universală „filozofică" nu reflexii generale asupra acesteia, scoase din ea, ci istoria universală însăși. Hegel se referea la problema continuu acută a modului tratării istoriei. Distingea o manieră „reflectată", care includea forma pragmatică, critică și abstractizată și maniera filozofică, pe care o practica el. Analiza „bazele geografice ale istoriei universale" și prezenta „lumile" orientală, greacă, romană, germană. Se manifesta ca apologet al spiritului, libertății (la care se referise și W. Wachsmuth) și al rațiunii în desfășurarea istoriei universale [18]. B. Croce (1910) sublinia contradicțiile în sistemul lui Hegel, care concepea „o istorie care ar fi filozofie, rămînînd totuși istorie". Dar filosofia istoriei, ca filozofie „aplicată", nega astfel necesitatea istoriei propriu-zise. „Ranke n-a fost filozof și Hegel n-a fost un istoric", a scris Ernst Simon (1928). Mai recent (Gaëtan Picon) s-a scris că „de la Hegel datează dominația filozofiei prin perspectivele istorice ale devenirii". „Numai spiritul are o istorie, care conservă trecutul și proiectează viitorul". Timpul naturii este o simplă repetare, timpul uman este creator, timp biologic și timp istoric. F. Ancillon (1837) se referea la o știință istorică fără abstractizări cauzale, fără deducerea concretului din abstract și considera filozofia istoriei un non-sens fatal. Considera suficient nexul efect-cauză pentru a imprima istoriei nota filozofică. Acest punct de vedere l-a acceptat și expus și Gh. Săulescu (1837). Augustin Thierry, impulsionat de romantism și sub influența lui F. Ancillon sau în acord cu el, combătea „combinația istorică" (Charles Diehl, sub o altă formă) și recomanda ca „faptele să fie lăsate să vorbească". Ulterior se referea la „generalizarea faptelor" și la „inducția istorică". În 1840 se referea la o știință istorică modernă, la o „lege a succesiunii care înlănțuie faptele", la cercetarea și discutarea faptelor în scopul preciziei, în sensul „imparțialității critice". Era reprodus apoi și de C. Cantù. La vederile lui Thierry s-a referit și V. A. Ureche (1892). Tot în 1840 Augustin Thierry se referea la o „irupție dezordonată a filozofiei în istorie". Ulterior, de pe aceleași poziții, Gabriele Rosa (1863), (Storia generale delle storie, Filosofia della Storia) se referea la „speculatori" care au invadat „cîmpul istoriei" și care preferau fantezia unor cercetări meticuloase a faptelor, ca niște căutători de aur năpustiți asupra unor indigeni. Punea sub semn de întrebare existența unor „legi istorice" și îndemna la lucru pentru materiale care vor servi la realizarea de noi sinteze. Henry Thomas Buckle (1857), cu orizontul său diferit, scria că istoricii redau fapte și reflecții dar nu pot ajunge la a determina legile care guvernează aceste fapte. Universul material este generatorul fenomenelor spiritului uman. Un adept al lui Buckle a fost și V. Conta. Saint-Simon considera umanitatea o ființă colectivă care se dezvoltă progresiv, în raport cu o lege fiziologică proprie. La această „lege generală a transformării", „legea progresului" se referea și Henri Lecouturier (1850) [19]. A. De Lamartine (1849) nega influența mediului geografic și sublinia rolul timpului ca factor în evoluția socială și acela al oamenilor de stat în organizare. Considera perspectiva o componentă a adevărului istoric. Această perspectivă, în referire la revoluția din februarie 1848, necesită un sfert de secol distanță. François Guizot (Cours d'Histoire moderne, Bruxelles, 1843), se referea la „faptul general ascuns"

[17] Cf. și Leopold Jacoby, *Die Idee der Entwicklung. Eine sozial-philosophische Darstellung*, Zürich (Triest), 1886, II, 1887; Gaston Richard, *L'idée d'évolution dans la nature et l'Histoire*, Paris, 1903; G. De Molinari, *Théorie de l'évolution*, Paris, 1908. Cf și A. Hettner, *Der Gang der Kultur über die Erde*, ed. 2, Leipzig-Berlin, 1929.

[18] Ca o replică apar „lecțiile metodologice" ale lui J. G. Droysen (1857), reeditate în 1967. Anterior J. Ferrari (1843).

[19] Cf. și T. Mundt, *Die Geschichte der Gesellschaft in ihren neueren Entwicklungen und Problemen*, Berlin, 1844.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe care istoricii îl caută sub faptele „exterioare" care îl acopăr. Ulterior, (1869), Guizot scria despre înlănțuirea evenimentelor „după legi determinante" [20]. Jules Michelet (1798—1874) și H. Taine (1828—1893) apreciați și depreciați, în raport cu optica și orientarea, au rămas ambii valori universale. Istoricul Alphonse Aulard (1886) lua poziție rigidă față de ambii. Jules Simon (1889), fost elev al lui Michelet, îl considera „profesor de filozofie la o catedră de istorie". Expunea o doctrină și reda lupta de idei. În materiale publicate recent s-a subliniat că Jules Michelet n-a fost obiectiv, n-a fost suficient informat, cu toată amploarea cercetărilor sale. El și-a propus resurecția integrală a istoriei franceze, cu o temeritate ce nu mai este actuală [21]. H. Taine considera opera istorică a lui Michelet neștiințifică, seduce dar nu convinge. H. Taine considera că istoria este artă și știință și se referea la critică prudentă și generalizarea circumspectă, imaginație creatoare. În 1869 Franz von Holtzendorff scria că fiecare știință devine artă prin prezentarea adevărurilor sale, dar și artele plastice au la bază elemente teoretice. A. Aulard considera că H. Taine a „sacrificat adevărul pentru necesitățile artei", considerînd opera lui H. Taine, Origines de la France contemporaine, „aproape inutilă pentru istorie". În 1907 critica metoda de lucru a lui H. Taine, care anunța „un fel de concepție științifică a istoriei" și aplica „un fel de concepție literară", nu era suficient documentat și făcea generalizări neîntemeiate, „mutilînd" realitatea. O atitudine similară a adoptat N. Iorga față de Hasdeu, Tocilescu și Xenopol. Niccola Marselli (La scienza della storia, Torino, 1876—1885) a fost și sub influența lui Hegel și îl continua pe C. Cantù și implicit pe Guizot. Se referea la imposibilitatea sustragerii de sub influența prezentului, orice istoric ascultînd de influența timpului său. Istoria știință explicativă era preocupată de mersul lumii, după principii și legi altfel nu prezenta utilitate. Legile sînt ascunse de masa faptelor. Istoria ca știință se maturează în raport cu prudența, cum scria și Antonio Cosci (1875) [22]. H.-C. Carey (Philadelphia), în *Principes de la science sociale*, (t. I, Paris, 1861, p. 22—23) se referea la înțelegerea istoriei secolelor trecute și țărilor îndepărtate condiționată de pornirea de la prezent. Cunoașterea trecutului și prezentului dau posibilitatea prevederii viitorului (Buchez). Recent, N. I. Smolenskii („Voprosî Istorii", 2, 1979, p. 14), sublinia că pentru istoric nu este altă bază de studiu a trecutului în afară de epoca lui proprie. Prezentul (contemporaneitatea) este punctul de plecare și sursa de înțelegere a trecutului. Concepția științifică a istoriei rezultă ca o reflexie a procesului istoric în forma dezvoltată, din varianta matură. C. Cantù, sub influența „tratatelor" de statistică, de după 1840, considera istoria statistică a trecutului și statistica istoria prezentului. Vederi similare exprima și W. L. Hertslet ulterior. C. Cantù considera că „materia proprie și veritabilă a istoriei este evoluția spirituală a umanității", sub influența lui Hegel, continuator al lui Herder, care făcea apologia spiritului. C. Cantù se referea la o lege a progresului, semnalată anterior și de G. Gervinus și la o continuă evoluție. Lua atitudine contra vederilor metafizice ale lui Kant și „imitatorilor" săi. C. Cantù, ca pozitivist, era pentru redarea adevărului, rezultat din cercetarea surselor, cu răbdare și „judecata leală", fără notă de temerar, cu imparțialitate. Cantù, ca și Michelet a influențat pe N. Bălcescu [23]. Louis Benloew (Dijon), în Les lois de l'Histoire, Paris, 1881, în afară de unele sublinieri acceptabile, făcea și afirmații confuze și ambigui, o comparație între democrația ateniană și cea franceză. Anterior, G. Gervinus comparase pe tiranii greci cu cei ai Renașterii. Guizot s-a referit la legi ale istoriei (1869). În această scriere, cu titlu inadecvat, se fac referiri la o singură „lege istorică", pe care n-ar fi descoperit-o Bossuet, „legea evoluțiilor de 15 ani", dar nu se arată explicit în ce ar consista această lege. Benloew se arăta preocupat de a determina legile care par să prezideze dezvoltarea genului uman în istoria propriu-zisă. Paul Mougeolle (Les problèmes de l'Histoire, Paris, 1886), în continuarea efortului și tatonărilor lui Benloew, pe care nu-l menționa, apelînd la un vast material de documentare și referindu-se în particular la Bossuet, Vico, Montesquieu, Buckle, prezenta noi

[20] Cf. și „Revue Historique", 516, 1975, p. 546 (R. Rémond, *La philosophie de l'Histoire chez Guizot*).

[21] Gérard Milhaud, *Michelet philosophe de l'Histoire*, în „Europe", 1973, nr. 535—536; „Revue d'Histoire littéraire de la France", nr. 5, 1974, Cf. și G. Lefebvre, *La naissance de l'historiographie moderne*, Paris, 1971, p. 192—204, 233—247.

[22] În 1875 B. P. Hașdeu se referea la o „știință istorică" „făurită cu facla criticei în mînă" și fixa 10 „criterii fundamentale". „Nu este iertat a sacrifica eterna veritate trecătorului interes".

[23] Cf. și „Revista de Istorie", 9, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vederi, parțial originale, dar și cu multe confuzii. Istoria este considerată, figurat, marea dramă (anterior de Mably și Guizot). P. Mougeolle sublinia progresul în materie de cercetare științifică și afectarea genului artistic. Taine scrisese că „arta este desăvîrșirea științei". Istoria fiind continuarea istoriei naturale (A. Labriola, în 1897, considera nesemnificativă această afirmație) „ca un simplu capitol al marii cărți a naturii", dezvoltarea umanității este sub acțiunea aceleiași legi generale comune. Henri Bergson nu credea în „fatalitate" în istorie și nici în „legi istorice ineluctabile", dar în legi biologice, de care depindeau și „societățile umane". Paul Mougeolle nu ignora și seriile istorice, dar admitea și un număr indefinit de „legi", care pot fi considerate acceptabil fenomene, procese sau chiar simple constatări istorice. De exemplu „legea" expansiunii civilizației spre occident sau legea translației orient-occident (formulată încă de Herder), legi geografice (una pentru R. Grousset). Îndreptarea popoarelor spre independență era considerată o „lege a evoluției politice". P. Mougeolle credea în constituirea unei „științe a istoriei", al cărei obiect este studiul „evoluției societăților" (ulterior preluat de sociologi) și nu prezentarea „marilor oameni", care afectează negativ „istoria științific interpretată" [24], cum sublinia mai recent și Theodor Schieder *(Geschichte als Wissenschaft*, 1968). Geniul are locul său în istorie, trebuie ca scena să-i fie pregătită, scria Edouard Laboulaye (1865). René Lavollée *(La morale dans l'Histoire*, Paris, 1892, p. 358—409) considera filozofia istoriei o știință în devenire (ca și R. Flint). Admitea o lege a progresului și se referea la rolul în „conjecturarea viitorului" și sensului. Pornea probabil de la premisele lui Loius Bourdeau (1888), care afirma că istoria nu satisfăcea exigențele unei științe constituite. Narația n-are conținut științific, iar arta nu este compatibilă cu știința. În introducerea la volumul său *(Les grands historiens du dix-neuvième siècle, L'histoire et les historiens*, Paris, 1894) Georges Meunier se referea la istoria „constituită ca știință supusă la reguli fixe", la „legile evoluției istorice" și la metode numite impropriu aici și „școli istorice" la care făcuse referiri și Hegel. Între acestea, descriptivă, rațională sau filozofică și erudită și una combinată sau eclectică. Elogia pe Fustel de Coulanges, care considera istoria știință pură și nu artă și sublinia că istoricul nu trebuie să facă divagații peste fapte, inloculte cu reflexiile sale. A. Labriola (1897) făcea distincție între istorici naratori și raționaliști. Volumul lui J. Strada, cu un titlu quasi similar aceluia al operei lui Benloew, care indica și o luare netă de atitudine, *(La loi de l'Histoire. Constitution scientifique de l'Histoire*, Paris, 1894), își propunea declamator ca obiectiv „constituirea istoriei ca știință pozitivă". Se referea la „constantele istoriei", asupra cărora s-a insistat și ulterior și la o lege a istoriei, care ar fi tocmai „funcționarea fatală a acestor constante". Strada admitea o „lege de dezvoltare" a umanității, o lege de transformare „evolutivă a civilizațiilor" și exclama teatral, ca după un efort suprem, dar cu victoria în față, adresîndu-se „savanților", că istoria este plasată în același rang cu științele pozitive și matematice. Considera, în final, istoria „știință liberă și pozitivă, cu fapte observabile și sigure, legi indestructibile, adevărate axiome" și afirma că omul „în posesia legilor științei", care sînt absolute, se va putea conduce liber, conduce societatea și deci istoria. Optimismul naiv al lui J. Strada n-a fost totuși contagios. André Lefèvre *(L'Histoire. Entretiens sur l'evolution historique*, Paris, 1897), sublinia că omenirea va lua conducerea istoriei numai cînd știința va fi stăpînă pe ficțiunile autoritare și religioase și se referea la complexitate, perspective confuze, la „civilizația generală", înțelegerea pacifică a tuturor națiilor și „securitatea în libertate" (sub influența lui Jules Michelet). J. Strada a ignorat pe Georges Guéroult, care, în 1889, considera istoria știință socială prima în ordinea importanței și se referea la „legile generale care dirijează evoluția speciei umane". G. Guéroult atribuia filozofiei istoriei introducerea „conceptului de serii" în suita de evenimente și fapte sociale, care permit intuirea evoluției acestor fapte sau evenimente pentru perioadele următoare, prevederea „fazelor ulterioare ale evoluției umanității". Și A. Labriola se referea la prevederea viitorului în raport cu sensul și semnificația în seria de evenimente istorice. Introducerea ideii de serie în istorie era datorată, sublinia G. Guéroult, mai ales lui Saint-Simon și „școlii sale". Se disting serii regresive și serii progresive, care se dezvoltă legic (de exemplu dezvoltarea României independente începînd din 1878). La această „înlănțuire a faptelor mari ale evoluției umane" se referea și Edouard Driault *(Les leçons de l'Histoire*, Paris, 1921). A. Labriola (Roma), la care se referea și K. Lamprecht, considera (1897) că „știința istorică" trebuie să se ocupe de „terenul

[24] Cf. și Thomas Carlyle, *On heroes, hero-workship and the heroic in History*, Londra, 1840 ; R. W. Emerson, *Hommes représentatifs*, trad. fr., Paris, 1920.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

artificial", opera omului, în primul rînd „dezvoltarea tehnicei". Se referea la procesul de transformare a poparelor arierate sau oprite în mersul lor (India sub acţiunea Angliei, Japonia). Schema procesului cel mai complet o remarca la „Europa civilizată". Se referea la „sistemele de filozofie istorică", la factorul economic şi apariţia tardivă a „istoriei sociale", la sociologia „de invenţie recentă", „ştiinţa funcţiilor şi variaţiilor sociale". Albert Sorel *(Vues sur l'Histoire. Nouveaux essais d'Histoire et de Critique*, Paris, 1898) încă sub influenţa ideilor lui Taine, afirma că istoria tinde să devină ştiinţă a faptelor „permanente şi generale", dar va fi şi o artă prin zugrăvirea pasiunilor umane. Istoricul este savant şi artist. Se referea şi la rolul „marilor oameni", mari în raport cu aspiraţiile poporului lor, satisfacerea lor. Sub influenţa lui A. Sorel a scris Pompiliu Eliade *(Cugetări asupra istoriei*, 1900). A. D. Xenopol exprima, în esenţă, aceleaşi vederi. Georges Sorel *(La ruine du monde antique*, Paris, 1901) considera istoria „ca un fel de morală în acţiune pe care oamenii de stat trebuie s-o studieze pentru a deveni abili" şi o „introducere la terapeutica politică". (A. Vandal avea vederi similare). Trebuiau „căutate" şi legile, dacă este posibil, după care are loc trecerea „de la un tip la altul". Sublinia importanţa „reflexiilor" lui K. Marx pentru istoria socială.

Direcţia „sceptică" în teoria istoriei la sfîrşitul secolului XIX era reprezentată şi afirmată, în mod particular, de Paul Lacombe (1894), Ch.-V. Langlois (1897), Eduard Meyer (1902), Theodor Lindner (1904). Sub titlul relativist De l'Histoire considérée comme science, Paris, 1894, utilizat şi de H. Taine (1860) ca postulat I, Paul Lacombe şi-a expus vederile de o logică şi sobrietate remarcabile. Ca şi alţii anteriori, P. Lacombe condiţiona „scientizarea" istoriei de generalizarea ştiinţifică şi de cauzalitate. Previziunea „infailibilă" nu se poate realiza, dar o „prevedere circumstanţială" este posibilă. Se poate sublinia că ulterior H. Sée *(Science et Philosophie de l'Histoire*, ed. 2, Paris, 1933, p. 115—124) şi-a manifestat net ataşamentul, aderiunea la vederile lui Paul Lacombe. Ch.-V. Langlois nu difera mult de P. Lacombe şi îl completa cu noi constatări şi sublinieri de metodolog. Descriptivismul este inevitabil, dar cauzal şi logic. Raţionamentul compensează absenţa observării. Istoria înseamnă instruire şi înţelegere, deci are o utilitate „indirectă", dar nu artă (Taine), trecutul prin prisma unui temperament. „Istoria nu serveşte la nimic" spunea Fustel de Coulanges. Ch.-V. Langlois lua atitudine nefavorabilă faţă de „filozofiile istoriei" şi nu era de acord cu abandonarea de istorici de profesie a studiului raţional al fenomenelor istorice adepţilor sociologiei. Remarcabil, între altele, era volumul lui Charles Letourneau *(La Sociologie d'après l'Ethnographie*, ed. 2, Paris, 1884), care sublinia imaturitatea de atunci a „ştiinţei sociale" şi dificultatea formulării unor „legi sociologice" [25]. Calea spre legi ştiinţifice o considera posibilă prin degajarea din haosul de observaţii de detaliu a unor fapte generale (la care se referiseră Guizot şi Marselli), ceea ce îşi propunea să realizeze. Remarca existenţa „feudalităţii" şi în Japonia. În capitolul VIII trata despre „evoluţia politică şi socială a umanităţii". Ulterior a apărut în Franţa o colecţie cunoscută cu acest titlu, dirijată de Henri Berr. Letourneau făcea observaţii de „psihologie comparată a raselor umane". Progresul în Istoria umanităţii este evident, dar şi regresul nu este exclus (G. Gervinus). Ştiinţa trebuie să conducă societăţile prin dreptatea pe care o generează, scria Charles Letourneau. În 1891 Ch. Letourneau considera ca un *desideratum* îmbrăţişarea în ansamblul său a întregii evoluţii a umanităţii. Timpul de glorie al istoriei a trecut, o nouă eră se deschide, aceea a sociologiei, sublinia Ch. Letourneau. Sub influenţa lui scria şi Pompiliu Eliade în 1900. Reacţia istoricilor la această tendinţă de inferiorizare şi subordonare s-a manifestat frecvent şi se manifestă încă. Pentru Eduard Meyer *(Zur Theorie und Methodik der Geschichte. Geschichtsphilosophische Untersuchungen*, Halle a.S., 1902), istoria nu este o ştiinţă sistematică, „legi istorice" nu pot exista [26], prezentul nu este istoric, previzibilitatea nu este posibilă. Istoria politică este dominantă (cum au scris şi M. Reymond în 1893, „viaţa politică firul roşu al istoriei mondiale" şi E. A. Freeman „Istoria—politică a trecutului, politica—istorie a prezentului"), cunoaşterea are limite şi elementul subiectiv este o realitate. O. Spengler (1927) elogia pe Ed. Meyer pentru filozofia istoriei, considerată cea mai bună scriere a unui adversar al filozofiei. Dietrich Schäfer

[25] Cf. şi Julius Lippert, *Kulturgeschichte der Menschheit in ihrem organischen Aufbau*, Stuttgart, 1886—1887.

[26] Cf. şi A. Naville, *La notion de loi historique*, în vol. *Congrès International de Philosophie* (II), Geneva, 1905, p. 680—685. A. Wirth *(Der Gang der Weltgeschichte*, Gotha, 1913, p. 344—466) admitea legi istorice „în esenţă ca şi cele naturale" şi critica vederile lui Eduard Meyer.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1888) scria că istoricul trebuie să fie un cap politic pentru a nu rămînea un simplu amator de antichităţi. O. Spengler considera că politica este viaţa în sens înalt şi viaţa este politica. Istoria mondială este istoria statelor şi va fi totdeauna. K. Lamprecht (1896) se referea la „fermentarea" de vederi extinsă pînă în profunzimile concepţiei şi metodei, afectînd chiar şi sensul noţiunii de „istorie" şi considera istoria o disciplină empirică. Ulterior (1912) se referea la un anumit progres realizat prin introducerea de elemente de materialism marxist (Georges Sorel anterior în 1901). Theodor Lindner, istoric remarcabil, autor al unei filozofii a istoriei (ed. 2, 1904), pe plan german alături de Ed. Meyer, a manifestat aproximativ aceleaşi rezerve ca acelea ale lui Lacombe şi Langlois. Istoria-fluviu apărea în concepţia lui Th. Lindner, ca şi ulterior la alţii (G. Mehlis, F. Lot, J. Haller, H. J. Schoeps). Nu credea că legitatea istorică poate fi găsită în evenimente sau în seria lor, ci în modul manifestării, ca în natură. Considera echivalente Istorie şi civilizaţie (ulterior A. Toynbee). Ceea ce se întîmplă în istorie stă într-un neîntrerupt raport cauză-efect. Cauzalitatea există dar nu în formă clară ca în natură sau chimie. Nu pare a fi posibil să rezulte şi să se dovedească, dintr-o anumită succesiune de perioade o legitate a evoluţiei istorice, afirma sceptic Th. Lindner. Se referea la rolul relativ al condiţiilor geografice, asupra cărora insistase şi J. Michelet, şi la rolul transformator al condiţiilor politice. Condiţiile naturale constituie totuşi o forţă constantă în existenţa umană. Spre vederile lui Th. Lindner înclina şi T. L. Haering *(Die Struktur der Weltgeschichte*, Tübingen, 1921, p. 184—185). Liniei sceptice s-a raliat şi Max Nordau *(Le sens de l'Histoire*, 1910), care distingea „procesul obiectiv" sub imperiul legilor şi „producţia spiritului subiectivă" *. Se referea la poziţia istoricului faţă de romancier. Se îndoia de posibilitatea unei ştiinţe a istoriei, nici exactă, nici descriptivă. Filozofia istoriei nu rezistă la critică prin teoriile pe care le elucubrează, cu pretenţia de a determina legătura cauzală a evenimentelor şi stabili legile care conduc mersul faptelor istorice, de a da o explicaţie raţională evenimentelor istorice. Adevărul obiectiv este inaccesibil istoriografiei (ulterior O. Spengler). Definea istoria „ansamblul episoadelor luptei umane pentru existenţă", viaţa umanităţii. Sensul istoriei ar fi „manifestarea instinctului vital al umanităţii". S-a revenit şi de teoreticieni germani cu soluţia intermediară „artă", care n-ar constitui o degradare, ci o flatare. Pentru Paul Barth istoriografia nu este ştiinţă, ci artă. cum afirma şi Georg Mehlis *(Lehrbuch der Geschichtsphilosophie*. Berlin, 1915, p. 73, 90, 109), care atribuia filozofiei, ca şi Kurt Breysig în 1900, efortul de a „scientifica" istoria. Caracterul „ştiinţific" al Istoriei este condiţionat de „recea obiectivitate". Mai mult decît cauzalitatea, se poate vorbi de legi ale evoluţiei istorice. H. Rickert scria că istoria nu poate fi numită o artă şi este posibil un „caracter ştiinţific", prin noţiuni, intuiţie şi logică, nu condiţionat prin generalizare. Totuşi singularul este în contrast cu ştiinţa (H. Rickert, *Geschichte und Kunst*, 1921, *Einleitung in die historischen Wissenschaften*, Tübingen, 1929, pentru sociologie şi istorie). Pentru K. Brandi *(Einführung in die Geschichtswissenschaft und ihre Probleme*, Berlin, 1922), „ştiinţificul" în istorie apare nu în prezentare, ci în cercetare, cum s-a mai afirmat. O. Spengler (1922) afirma şi el categoric că „nu există o ştiinţă a istoriei" şi este imposibilă o cunoaştere sigură a istoriei generale a lumii. Acelaşi (1927) scria că fără o participare interioară istoria unei epoci ar putea fi redată obiectiv, dar cei mai buni istorici demonstrează că niciodată războiul peloponeziac sau lupta de la Actium nu vor putea fi redate cu totul fără legătură cu interesele actuale. (N. Iorga în 1929). Anterior făcea o subliniere similară Paul Hensel (1901). Ulterior şi P. Lejeune (1975). O. Spengler făcea distincţie între „adevăruri" şi fapte. Considera mai valoros pe istoricul care aparţine mai puţin ştiinţei proprii. Şi Gustave Le Bon *(L'impartialité en Histoire*, Paris, 1918), scria că imparţialitatea nu există la istoric ca şi la pictor. Este deci imposibil de produs o carte de istorie într-adevăr imparţială. Printr-o interpretare prudentă a faptelor trebuie descoperite forţele invizibile care le determină. Ulterior *(Bases scientifiques d'une Philosophie de l'Histoire*, Paris, 1931, p. 88) îşi modifica vederile. M. Rostovtzeff se referea la tendinţa spre ştiinţă a istoriei prin stabilirea de legi deduse din fapte şi prevederea viitorului. Dar, ca un non-sens, considera istoria „un ram al literaturii". Deşi tinde să devină „ştiinţă exactă", cercetarea istorică nu trebuie să-şi piardă caracterul literar şi personal.

Pornind de la prima definiţie echilibrată a istoriei dată de A. L. Schlözer (1786), cele ulterioare, ale lui L. Ranke şi N. Iorga (1894), se refereau la o prezentare sistematică de fapte, întîmplări sau evenimente, pentru cunoaşterea fundamentală a evoluţiei umanităţii. Nu se ignora conceptul destin şi accentul se punea pe „documente scrise" (P. Barth). Th. Lindner considera drept obiectiv al Istoriei universale publicată de el, „pre-

* Recent şi J.-P. Guicciardi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentarea explicativă a devenirii lumii actuale în conținutul său integral", în sens evolutiv. Apare deci conceptul de „Istorie totală", la care s-au referit și alții ulterior (L. Halphen). E. Bernheim, pe care N. Iorga l-a reprodus, se referea, în definiția sa și la o „cauzalitate psiho-fizică" și sublinia caracterul de știință [27]. K. Kaser punea accentul pe relații între state și popoare, politice, economice, culturale. O definiție singulară a dat J. Huizinga (și alții). „Istoria este forma spirituală în care o civilizație se confruntă cu trecutul ei". Recent, Erich Rothacker *(Geschichtsphilosophie, München, 1971)*, consideră unilateral (după M. Nordau), conținut al Istoriei universale lupta grupurilor umane pentru un „stil de viață civilizat". Redarea acestei lupte ar fi rolul istoriografiei. Cum am mai subliniat, scrierile lui A. D. Xenopol apar într-o altă lumină în acest context general al teoriei istoriei din ultimele decenii ale secolului XIX. Meritul lui Xenopol era subliniat și de P. Rășcanu (1904), dar și pus în discuție de alți contemporani ai săi, cu preocupări serioase de teoretizare. Nu trebuie ignorat sau trecut cu vederea și aportul lui Grigore Sturza, cu volumul său *(Les lois fondamentales de l'univers*, Paris, 1891, cu traduceri parțiale restrînse în limba română și limba germană din 1892—1893, Iași), hibrid într-o anumită măsură, care a influențat în mod evident pe Xenopol (însuși titlul). Considerațiile lui Gr. Sturza au la bază principii matematice și chimice. Influența omului asupra lumii fizice este în raport direct cu știința (Buckle). Distincția între „ordinea materială" și „ordinea morală" ar apărea valabilă. La baza ordinei morale internaționale stau libertatea și dreptatea. La baza ordinei materiale mișcarea și echilibrul. Concluzia logică este pentru ordinea morală libertatea națională, pe care o vor realiza și românii din Transilvania. „Regenerarea națională" este considerată și de Gr. Sturza „cea mai mare forță a secolului", căreia nu i se poate rezista și „construcțiile șubrede" se vor prăbuși. „Le principe des nationalités rend seul la paix possible" scria și F. Laurent în 1870. Statele mari pot avea simpatii numai abținîndu-se de la imixtiunea în afacerile interne și de la exploatarea economică a altor țări. Paternitatea integrală a „seriilor istorice", ca teorie originală, nu-i poate fi atribuită exclusiv lui Xenopol și deci nu constituie efectiv „aportul principal în teoria istoriei și titlul său de glorie" (L. Pop) [27bis]. Obiectivul enunțat de Xenopol, istoria-știință, seriile și previzibilitatea erau în preocupările întregii „pleiade" de filozofi sau teoreticieni ai istoriei. Admițînd o „lege istorică a evoluției" sau că evoluția „se îndeplinește prin mijlocirea unor legi" și că „strînsa înlănțuire cauzală" dă expunerii caracterul științific, Xenopol își dădea adeziunea totală la vederile avansate de atunci ale teoreticienilor pozitiviști. Echivalarea seriilor în istorie cu legi sau înlocuirea acestora cu ele, constituie un non-sens ce poate fi înlăturat fără dificultate („Legea caracterizează științele repetiției, seriile acelea ale succesiunii"). În contradicție cu Ch.-V. Langlois, A. D. Xenopol atribuia sociologiei rolul de a „scientifica" istoria prin „puternice generalizări", ceea ce N. Iorga n-a acceptat ca valabil, confirmat, sub acest raport, și de unele vederi actuale. A. Labriola (1897) considera sociologia „de invenție recentă", „știința funcțiilor și variațiilor sociale" [28]. „La sociologie travaille a se faire" scria G. Tarde (1907). Ch. Rappoport (1925) considera „legea evoluției obiectul principal al filozofiei istoriei" (caracterul și legile sau „condițiile" acesteia), și că nu trebuie confundată cu sociologia (cum au făcut Gumplowicz și Paul Barth), evoluția socială nefiind identică cu evoluția istorică în ansamblul ei.

În concluzia acestui capitol, se poate afirma că parcurgerea literaturii teoretice din a doua jumătate a secolului XIX, cu aspecte contradictorii, dar și cu identități obiective, asigură o optică nouă pentru o prezentare de ansamblu, în examenul critic și aprecierea matură a materialelor noi, de o abundență impresionantă, fără un conținut radical diferit, dar care reflectă o preocupare nu de genul artei divinatorii, ci o confruntare de nivel cosmogonic și cosmologic [29], fără revenire la Bossuet.

---

[27] E. Bernheim, *Einleitung in die Geschichtswissenschaft*, ed. 3, Berlin—Leipzig, 1926, p. 46—47, 60.

[27 bis] Cf. și *RRH* 2—3, 1980, p. 514 (Al. Zub).

[28] Ch. de Laval d'Arlempde, *Essai de sociologie*, Roanne, 1872; Hélion, *Sociologie absolue*, Paris, 1894; E. De Roberty, *La Sociologie. Essai de philosophie sociologique*, Paris, 1881; Gaston Richard (1903) considera sociologia succesoarea filozofiei istoriei (discreditată) ca și Paul Barth (1899). Cf. și O. Külpe, *Einleitung in die Philosophie*, Leipzig, 1915, p. 111, 116.

[29] Cf. și Jacques Merleau-Ponty, *Cosmologie du XXe siècle*, Paris 1965, ed. rom., 1978, p. 334—335.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV. TEORIA ISTORIEI ÎN LITERATURA RECENTĂ

În condițiile investigației științifice actuale, activitatea efectiv creatoare a istoricului devine infinit complexă. Munca de demiurg („historicism limitat") este și rămîne apanajul „tehnicienilor" lipsiți de Weltanschauung. Istoricul autentic este dublat de un filozof, orientat multiplu în spațiu și timp și scrie competent numai în raport de „impactul" acutal. Tot mai netă apare, sub acest raport, distincția între „logograf" și „historiosof". La „istoricul filozof" s-a referit încă François Combes (1854). S-a subliniat mai recent (1966) că și în cercetarea istorică proporțiile cresc, dar metodele de cercetare nu se modifică substanțial, deși apar și inovații. A. Labriola scria că omul nu face mai multe istorii în același timp și toate aceste pretinse istorii diferite constituie una singură, dar și că istoria are la bază înainte de toate dezvoltarea tehnicii. A. E. Levett (1929) a scris că „poate istoria economică se apropie de știință mai mult decît oricare alt tip de istorie". Funcția primară a istoricului este să adune și să critice documentele, scria Jean Glénnison (1965). A. Momigliano (1974) scria simplist că istoricul mare este acela care interpretează riguros izvoarele sale pentru a rezolva probleme interesante care n-au mai fost puse și că istoricul înțelege pe morți cum înțelege pe vii. P. Renouvin era pentru studiul imparțial al faptelor și evitarea dogmatismului a priori. E. Le Roy Ladurie (1974) recomanda „izolarea adevăratelor probleme și refuzul facilităților unui discurs vulgarizator „prin investigarea cauzelor și quantificarea faptelor. Gustave Le Bon (1931) considera istoria nu o știință, ci o sinteză de cunoștințe diverse [30]. Pierre Chaunu (1975) consideră că termenul „istorie" este ambiguu și disciplina pe care o designează juxtapune domenii eterogene într-un fals ansamblu (anterior R. Hubert). Istoria serială, istoria „sistemelor de civilizație" ar fi chiar cea necesară. Esențialul pentru istorie — scria Th. Schieder în 1970 — este scoaterea de concluzii din fapte, descoperirea de raporturi, stabilirea de cauzalități. Istoria economică nu este un domeniu separat, ci una din formele fundamentale ale cercetării istorice. William Todd (1972), credea, alături de alții, că istoria poate fi (deveni) și o știință aplicată, prin construirea de modele ale trecutului și „simulări dinamice" ale situației istorice actuale. Se subliniază „aportul revoluționar al mașinei" (ordinator) prin înregistrarea integrală a informațiilor pentru personaje și contururi sociale. Edouard Will (1976) s-a referit la istoricii care au ajuns în impas prin aplicarea de „modele" moderne la „realitățile antice" [31]. Și E. A. Brown (1974) a combătut pentru evul mediu „construirea de modele simpliste". Istoria nu poate fi scrisă numai prin teorie, sublinia Roland N. Stromberg, 1975).

Problema definițiilor și a calității de știință a istoriei suscită continuu noi discuții, care apar inerente. Știință explicativă pentru H. Sée (1928), „Recit explicatif" pentru Jacques Pirenne, „recit non au sens usuel" pentru P. Veyne, „science descriptive" pentru E. Callot (1962), „știință neexperimentală, dar nu singura" pentru B. B. Wolman (1971), „disciplină interpretativă" (1972), „science du présent" pentru Guy Thuillier (1973), Istoria „nu este o știință de obiect, ci una de reflexie", iar istoricul „omul timpului" (după O. Spengler). Paul Veyne *(Comment on écrit l'Histoire, Essai d'épistémologie,* Paris, 1971), clasicist, neagă (ca și N. Nordau) total calitatea de știință istoriei. („Totul este istoric, deci istoria nu există"). „Trebuie renunțat la efortul de a face din istorie o știință. Există legi în istorie, dar nu ale istoriei" (și M. Bertrand, 1979). Istoria completă face inutilă sociologia [32]. A. Toynbee s-a referit (1972) la o „metahistorie". Pentru Pierre Vilar istoria este o „știință pe cale de constituire". Karl-Georg Faber *(Theorie der Geschichtswissenschaft,* München, 1971, p. 44), consideră că diferența între științe istorice și „sistematice" pare să fie numai relativă. Se discută asupra avantajelor istoriei cantitative, calitative și seriale. Se proiectează noi și noi sinteze generale istorice alături de cele apărute recent * considerate necesare „în raport cu procesul de omogenizare a lumii" și „sub presiunea tehnologiei industriale", pentru a se putea înțelege stadiul actual al „erei tehnologice" (la care s-a referit și A. Labriola în 1897).

---

[30] E. Rossier (1938), preconiza o „știință esențial modernă" din istoria diplomatică, fără a se „confunda" cu Istoria.

[31] Cf. și „Revue historique", 516, 1975, p. 535—540 ; *Annales E.S.C.*, 1976, p. 1131—1142 ; *Cahiers internationaux d'histoire économique et sociale,* Genève — Napoli, 1975, p. 333—356 ; P. Chaunu, *Histoire quantitative — Histoire sérielle,* Paris, 1978, p. 112.

[32] Pentru Gérard Lebrun, opera lui Paul Veyne este un „livre brutal" ; pentru Guy Thuillier (1973), „ouvrage très remarquable", care a deschis noi perspective. Cf. și prezentarea de R. Aron, *Annales E.S.C.*, 1971, p. 1319—1354 ; „Critique", 290/1971, p. 648—664. Și Golo Mann admira cartea lui Veyne (1976).

* *Weltgeschichte* în 8 volume, de Golo Mann și Alfred Heuss (1979—1980).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria umanității este concepută esențial și ca o „dialectică permanentă a tehnologiilor cu omul". Noțiunea de „civilizație", categorie esențială, considerată și anterior conținutul pozitiv al întregii istorii, „aspectul dinamic al istoriei" pentru H. Berr (1953), a generat noi reconstrucții, dar s-a atras atenția că, în redare, procesul general istoric nu poate fi desconsiderat sau transferat în plan secundar sau periferic.

S-a manifestat un acord în problema rolului factorilor geografici [33], în raport și cu progresele tehnice. Încă H. T. Buckle sublinia (1857) că progresul nu depinde de liberalitatea naturii, ci de energia omului, și că universul material este generatorul fenomenelor spiritului uman. Vederile sale n-au fost total depășite de E. Huntington (1922) sau de G. Gurvitch (1963), H. T. Buckle s-a referit la influențele exercitate de „legile fizice" (anterior P. Rossi) asupra organizării societății și asupra caracterului indivizilor. Fără a mai face referiri ample la așa-zisul „optimum climatic" și la „europocentrism" subliniem elogierea recentă a civilizației europene și de unii teoreticieni asiatici, de exemplu, filosoful indian Humayun Kabir în 1971. Mai recent au făcut elogiul occidentului european Louis Rougier (1969) și K. Perry (1976). A. Labriola scria că „Europa civilizată prezintă schema procesului cel mai complet". B. Croce scria (1931) că „în Europa se concentrează cea mai bogată și nobilă istorie umană". La „ideia Europei" s-a referit J. B. Duroselle (1965).

Rolul personajului istoric suscită încă noi controverse. Exaltat de unii autori recent, este din nou diminuat de alții. H. Meyer *(Der Mensch in der Geschichte,* 1966), afirma recent că „libertatea omului istoric își găsește limitele în aceea ce se numește soartă". S-a subliniat recent (André Daspre) că individul, devenit conștient de „istoricitatea" sa, în raport cu circumstanțele istorice (José Ortega y Gasset), care-i limitează libertatea de acțiune, va căuta să le domine [34]. „Prin ambiția și voința unei singure ființe nefaste, viața a milioane de oameni și echilibrul însuși al lumii pot fi amenințate", scria Lecomte de Noüy (1939). Karl H. Delhees *(Die Erforschung der Persönlichkeit in der modernen Psychologie,* „Universitas", nov. 1978) se îndoiește că personalitatea umană poate sau va putea fi complet înțeleasă, dar există limite absolute în înțelegerea acesteia, la care nu s-a ajuns încă. Georges Gueroult (1889) considera pe Napoleon „teribilul erou", „omul destinului", „acest straniu personaj". Ed. Driault și-a propus să redea „adevărata figură a lui Napoleon". G. Lacour-Gayet a realizat o monumentală apoteoză de centenar *(Napoléon — sa vie — son oeuvre-son temps,* Paris, 1921). Metternich [35] și Bernadotte se refereau la optica ireală în manifestările lui Napoleon Bonaparte. Ambițiile lui Napoleon au fost explicate și prin originea corsicană, cum sublinia rivalul său compatriot Carlo Andrea Pozzo di Borgo, care pretindea că dacă ar fi apelat la sprijinul lui ca diplomat, Napoleon ar fi devenit stăpânul lumii. Și Napoleon III a fost reconsiderat recent ca personaj istoric controversat. S-a subliniat din nou și existența unor limite în „libera acționare" a personajului istoric, cu care se resemnează sau pe care va căuta să le depășească.

„Mersul" istoriei, în funcție de un proces istoric general și de o lege a evoluției și succesiunii formațiilor social-economice, pune în mod necesar pentru istoricul actual problema previzibilității. I. Kovalcenko (1970) a subliniat că „spre deosebire de o lege istorică naturală, legea istorică nu apare direct, dar sub forma de tendință". Scepticismul lui F. de Coulanges în „înțelegerea prezentului" nu mai apare actual. În raport inerent cu succesiunea formațiilor social-economice, în cadrul procesului general istoric, periodizarea istorică, remaniată, poate apărea încă utilă și reală, chiar admițînd și imaginea „fluviului timpului". Se propune o „reabilitare" a feudalismului alături de o „tipologie". Barocul și iluminismul, pentru Europa occidentală și centrală (inclusiv Polonia) au primit recent accepțiuni superioare în raport cu periodizarea tradițională. S-au făcut referiri la „fatalitățile dramatice explozive" (Paul Goodman, *Quand l'Histoire échappe aux hommes,* 1967), explozia științifică și explozia demografică și s-a semnalat senzația scăpării istoriei „din mînă". Între fenomenele de „grandoare", cu „preludii" perceptibile și de durată, apare tocmai „explozia demografică" sau diminuat „povara genetică", intuită de unii teoreticieni iluminiști, realitate previzibilă și inevitabilă, devenită „psihotică" și care constituie o problemă centrală pentru deceniile următoare și soluțiile adecvate preocupă intens. Presiunea demografică, stadiul de fenomen incipient, observat

---

[33] Cf. și *R.I.S.S.*, vol. XXVII, nr. 2, 1975 (geografia ecologică).

[34] Bismarck a fost considerat „omul care a bulversat vechea lume" („der Einzige"), de M. Dronsart (1887).

[35] Cf. și col. *Hommes d'état,* 3 vol., Paris, 1936—1937. În vol. III (p. 243—358), *Metternich* de André Robert. Cf. și Jacques Freymond, *L'historien devant le „grand homme"*, «Cadmos» — Geneva, 1, 1978. Cf. și colecția «*Figures de proue*».

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de contemporani, aparţine celei de a doua jumătăţi a secolului XVIII [36], care marchează tocmai începutul epocii moderne în sens propriu, pe plan european, remarcat şi de unii contemporani, la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX. Antonio de Giuliani *(La vertigine attuale dell'Europa,* Viena, 1790, p. 12) sublinia, ca şi alţii, un raport, în condiţii normale, între creşterea demografică şi dezvoltarea economică, „populaţia creşte atît cît cresc şi mijloacele de existenţă". Malthus manifesta utopie cînd afirma că structura societăţii nu se va schimba radical şi vor continua să existe două clase, de proprietari şi de lucrători. Se referea comparativ la „ştiinţa fizică" şi „ştiinţa filozofiei morale şi politice" (ulterior Jouffroy).

Un alt fenomen de anvergură, congenital cu „explozia demografică", este urbanizarea sau „coşmarul urbanizării" la nivel mondial. Primele faze ale urbanizării incipiente au fost marcate de municipiul roman şi de comuna medievală, cu formele noi ale Renaşterii şi Barocului (Mumford-Doxiadis). Primele mari concentrări urbane moderne au fost generate de revoluţia industrială din secolul XIX (textilă şi metalurgică). Localităţi fără nici o importanţă anterior au intrat într-o fază de creştere rapidă, spectaculoasă, spaţial şi demografic. Fenomenul mondial al urbanizării va deveni preponderent. În mod inerent, de această „proliferare şi rigoare umană", cum s-a scris, apar legate şi anumite noxe, care se manifestă mai intens la marile capitale, în primul rînd poluarea provocată de sute de mii de vehicule şi de întreprinderi. „Urbanismul spaţial alveolar", „la cité verticale", agravează problema „aeraţiei centrului urban". Fenomenul planetar al urbanizării se manifestă în ţările bogate şi în ţările sărace cu aceeaşi intensitate (H. Laborit) [37].

Între problemele de profil se află şi aceea a soartei imperiilor şi a neocolonialismului. Încă din secolul XVIII cercetători şi teoreticieni, în raport cu gîndirea iluministă, şi-au pus problema fazelor şi limitelor de existenţă ale imperiilor tiranice. Imperiile (roman, otoman, austriac, ţarist, britanic) cu organizări diferite, cea a celui roman imitată ulterior [38], după cinci secole de existenţă în medie, după măsuri de redresare („tanzimatul" la Imperiul Otoman, „Ausgleich-ul" din 1867), cu regim de guvernatori, s-au prăbuşit aparent pe neaşteptate. Dominaţia lor era considerată „divină" şi „eternă", dar forţele oculte ale dizolvării şi dezagregării acţionau continuu [39]. Imperiul roman a controlat un teritoriu de peste 3 000 000 km.², cu o populaţie de aproximativ 60 000 000 locuitori, după calculele lui Julius Beloch, V.-Chapot şi R. Kötzschke. Fenomenul prăbuşirii colosului roman a fost studiat de numeroşi autori ca O. Seeck, E. Stein, A. Solari, G. Sorel, H. Werner, K. Pfister, R. Paribeni, S. Mazzarino (1959), L. Coudy (1967), G. Downey (1969), A. Momigliano (1973). De o „Romani corporis dilaceratio" şi despre preferarea unei dominaţii a „barbarilor", scria Paulus Orosius. Augustin din Hippona considera prăbuşirea o pedeapsă a divinităţii supreme. Rutilius Namatianus făcea elogiul Romei pentru rolul civilizator. G. Rosen (1866), considera că Imperiul Otoman se va transforma într-un stat asiatic, dispărînd din sud-estul Europei. M. Bloch (1869) se referea la problema dispariţiei Imperiului Austriei datorită situaţiei complexe interne. L. Romier *(Le carrefour des empires morts,* Paris, 1931) se referea la reunificarea popoarelor eliberate de dominaţia străină. F. Kleinwaechter (1920) explica şi justifica prăbuşirea monarhiei austro-ungare.

Expansiunea colonială europeană modernă a fost generată de dezvoltarea forţelor economice, creşterea demografică şi impulsul nestăvilit pentru cunoaşterea completă a lumii terestre. Colonialiştii vest-europeni au impulsionat involuntar şi inevitabil populaţiile arierate spre progres şi libertate completă, acestea degajîndu-se de tutela care a fost suportată în raport cu evoluţia generală a societăţii umane şi cu poziţia geografică. Referiri a făcut şi

---

[36] Cf. J. R. Eyriès, *Recherches sur la population du globe terrestre,* Paris, 1833, p. 63; David Thomson, *World History, 1914—1968,* ed. 3, Londra-New York, 1976, p. 136—137. Cf. şi Ad. Quételet, *Du système social et des lois qui le régissent,* Paris, 1848, p. 165—166 (Théorie de la population); *Malthus hier et aujourd'hui,* Paris, 1980.

[37] Cf. şi „Science et Avenir", no. 280, 1970; Irmgard Bontinck, *Dimensions culturelles de l'architecture et de l'urbanisme en Europe,* R.I.S.S., UNESCO, vol. XXX/3, 1978, p. 592—625; J. Beaujeu-Garnier, *L'urbanisation mondiale,* 1977.

[38] Cf. şi S. N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires,* Londra, 1963, Problema „duratei medii a imperiilor" a pus-o şi Ad. Quételet (1848).

[39] Cf. şi A. Garniér, *Morale sociale,* Paris, 1850; R.H.M.C., t. XXXVII, 1980 *(Aspects de la crise d'Orient,* 1875—-1878).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. Leroy-Beaulieu (1900). Sub acest raport şi studiile de psihologia popoarelor apar utile [40]. G. Le Bon s-a referit (1917) la „legi psihologice ale evoluţiei popoarelor".

Cercetarea şi cunoaşterea istorică vor putea fi necesare şi utile, imperios condiţionat şi sub noi profiluri. B. Croce (1931), considera „istorismul nod al trecutului cu viitorul". Istoria trebuie să devină instructivă şi edificatoare, în raport cu stadiul actual de evoluţie („Saeculum", 1971). Şi Wesley Morris *(Toward a new Historicism,* Princeton, 1972), considera util a pătrunde în trecut şi a construi o continuitate între trecut şi prezent. „Trecutul singur poate explica prezentul", scria Ch. Letourneau (1891). Prezentul este oglinda unui trecut infinit, scria Auguste Laugel *(Les problèmes de la vie,* Paris, 1867, p. 130). S-a utilizat recent expresia „trecutul prezent", subliniindu-se „legătura strînsă între ieri şi astăzi" (L. E. Roulet, 1969). „Le recit historique est étroitement conditionné par le temps", sublinia Henry Rollet (1974), ca şi A. Wirth (1912). S-a mai scris că istoria este ştiinţa care interoghează trecutul prezent la baza prezentului, dar netangibil. F. de Coulanges (1884), scria că analiza trebuie să preceadă sinteza. Prin analiză se caută adevărul istoric, prin sinteză se expune. „Cercetătorul în istorie nu poate de fapt considera definitive concluziile în nici o problemă" sublinia Georges Castellan (1976). F. de Coulanges, exeget „clasic", considera istoria „cea mai dificilă dintre ştiinţe" (ca şi B. P. Haşdeu) şi cerea să rămînă „o ştiinţă pură şi absolut desinteresată". Există şi continuă să rămînă numeroase controverse istorice generate de subiectivism sau ignorarea unei realităţi istorice infinit complexe. Ingeniozitatea „fabricanţilor de teorii" nu se acordă cu dialectica sterilă şi disimulată [41]. J. B. S. Haldane *(Is History a fraud,* 1937) se referea la funcţia majoră a istoriei, aceea de a rezolva problema practică a existenţei şi la limite în raport cu „enormele schimbări" care au avut loc în ultimele decenii. Jean Servier *(Al di là dello scientismo,* Roma, 1967), recomandă observarea minuţioasă a faptelor adunate în cantitate suficientă înainte de a preconiza sinteze ipotetice. Metoda ştiinţelor umane trebuie reelaborată şi trebuie rezistat „fascinaţiei cantităţii". Scientismul nu poate înlocui ştiinţa [42]. „La tâche de l'historien consiste essentiallement à abréger", scria şi Jacques Bainville şi A. Heuss (1968). Redarea faptelor se face în funcţie de semnificaţia pe care le-o atribuie observatorul, a subliniat şi Daniel Goldstein *(R.I.S.S.,* 1974). Quantificarea nu înlocuieşte sinteza ca ultim rezultat al istoriografiei (R. W. Fogel, 1975). Faptele generale se degajă din date particulare, care rămîn ca un material inform, după rezolvarea problemei istorice. Materialul faptic inert este dinamizat în raport de orizont şi de metodă. „L'infime devient signifiant" (Jean Favier, 1978). Distincţia între fenomenul istoric şi eveniment este netă. Fenomenele au importanţă particulară pentru că acordă şi asigură caracterul ştiinţific istoriei. Fenomene similare, distante în timp şi spaţiu, au avut cauze în general comune. De exemplu invaziile, violenţa conjugată politică şi militară indiferent de justificare [43]. Evenimentele pot fi încadrate în fenomene şi s-a remarcat o anumită succesiune considerată normală a unor fenomene (revoluţie — dictatură). Golo Mann (1976) a scris că istoria nu mai apare ca o „magistra vitae" în raport cu recurenţa „fenomenelor" sau pericolul acestei recurenţe. Acestea pot fi comparate dar nu se repetă (cum spunea însuşi Bismarck referindu-se la împrejurări care se pot repeta). Repetarea trebuie căutată în manifestările oamenilor. Anthony Molho (1972) se referea la „capturarea" dinamismului istoriei, penetraţia în spatele faţadei lucrurilor şi redarea varietăţii factorilor disparaţi, realizarea „istoriei totale" *(A.H.R.,* 77/4, 1972, p. 1108). S-a subliniat recent, din nou, că istoricul este legat de material. Amalgamează materialul empiric, nu în sensul unei cunoaşteri subiective simple, şi realizează „un patrimoniu comun de gîndire", idealul realizării istorice. „L'histoire est toujours à refaire", sublinia un dicton. S-a făcut din nou distincţia între „discursul istoric" şi „discursul de ficţiune" („ficţiunea romanescă"). Limbajul literar este ipotetic şi imaginativ, inversul limbajului ştiinţific. Competenţa istoricului se manifestă efectiv acolo unde încetează posibilităţile de „lucru" ale diletantului sau autorilor de romane istorice „în diluviu", care pretind că pot cerceta şi face comprehensibilă „istoricitatea faptelor". Unul dintre biografii fecunzi ai „oamenilor iluştri" a fost şi Marcel Brion, ca şi A. Weigall. Un volum din „Revue d'Histoire littéraire de la France", no. 2—3, 1975 are tematica *„Le roman historique"*, în care se pledează pentru o soluţie de compromis. Se pretinde că romanul „luminează" istoria, romanul şi

[40] Cf. şi Ad. de Fontpertuis, *La Chine contemporaine,* Paris, 1880, cap. L'avenir de la Chine : Kou-Houng-Ming, *L'esprit du peuple chinois,* Paris, ed. 3, 1927 ; A. Fouillée, *Esquisse psychologique des peuples européens,* Paris, 1903.

[41] Cf. şi Alain Hus, *Où en sont les études étrusques,* în „L'Information littéraire", 3/1978, p. 122—127.

[42] Cf. şi *R.I.S.S.,* vol. XXVI$_4$, 1974, p. 695—696 (Daniel J. Goldstein).

[43] Cf. şi *R.I.S.S.,* UNESCO vol. XXX/4, 1978, p. 760, „La violence".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria se amestecă şi se fecundă în fiecare moment (Jean Molino). Dar Serge Jougué (Europe, 1974), a scris că romanele lui Dumas nu ajută la înţelegerea istorică. Şi Voltaire s-a referit la romancier. S-a mai scris recent că istoria este „un imens cimitir de romane" şi că „cercetătorii" de romane, care explorează istoria sînt tot mai numeroşi. O obiectivitate absolută nu se poate pretinde nici istoricului „mai puţin angajat". S-a scris despre „inflaţia" terminologică a „Renaşterilor", datorită diletantismului. La „instrumentul redutabil" mînuit de istoric, spiritul critic, cu care acesta trebuie să realizeze „un tablou complet şi contradictoriu al faptelor", obiectivul real al cercetării istorice, aşa cum a fost preconizat şi de L. Ranke, se referea mai recent şi Pierre Goubert (1967)[44]. Non-sensul se manifestă încă prin perspectiva istoriei de a deveni o ştiinţă, rămînînd totuşi o „ramură" a literaturii. Sub influenţa lui R. G. Collingwood, Clarence J. Karier („The educational Forum", vol. 37/3, 1973), sublinia că istoria este o creaţie imaginativă a trecutului, dar nu una ficţională. Istoria ar fi o artă şi istoricul artist, dar în sens diferit faţă de pictorul-artist, la care se referea şi Gustave Le Bon. Istoricul îşi colorează tabloul trecutului cu documentare, context, referinţe, consistenţă de conţinut. S-a scris din nou că istoria este inerent narativă şi că nota personală intră în contrast cu „ideea unui uzinaj istoric". Nu se poate însă pretinde revenirea „la o concepţie pur literară a istoriei". Istoria actuală, sublinia şi Roger Cartier („Critique", 382/1979, p. 272), trebuie să opereze o schimbare: să rupă cu tentaţiile naraţiei, cu solicitările emoţiei şi să se definească ca o istorie-problemă, articulată pe concepte explicite şi inteligibilitate. Aceleaşi vederi erau exprimate şi de Daniel Roche (1979). Nu se poate deci nega o criză actuală a gîndirii istorice. Aplicarea metodei comparative necesită limite raţionale. Fustel de Coulanges (1884) scria că nu contestă metoda comparativă ca utilă, dar abuzul trebuie evitat. Comparaţia între popoare trebuie precedată de cunoaşterea completă a fiecărui popor. Sumner Maine în 1889, se referea la aplicarea metodei comparative în materie de istorie a dreptului. Comparaţia Anglia-Japonia (W. Ziegler, 1927, A. Hettner, 1929, Will Durant, 1935, E. O. Reischauer, 1960), este acceptabilă parţial, nu şi aceea între rolul Macedoniei şi Prusiei în „unificare" (Droysen). Afirmaţiile lui Jacques Pirenne, cu privire la puteri continentale autoritare şi maritime liberale nu apar valabile. S-a scris şi despre un compromis profitabil cu sociologia prin studiul „datelor morfologice ale societăţii". Istoriografia structurală riscă însă să fie identificată cu sociologia trecutului istoric, sublinia şi E. Sestan (1970)[45]. Nu trebuie aşteptate miracole de la „istoria sociologică" sublinia şi G. Lefebvre (1971).

V. PROBLEMA PERIODIZARII ISTORICE

În noul context al teoriei istoriei, noi discuţii a suscitat şi problema periodizării istorice, considerată de unii teoreticieni quasi perimată, în raport cu dinamica procesului istoric general, de alţii reţinută ca actuală, dar cu o notă de relativism[46]. S-a scris despre „ritmuri biologice şi ritmuri cosmice" (M. Gauquelin, 1973).

Procesul istoric a fost comparat cu un fluviu (A. Wirth, F. Loth) şi periodizarea considerată o „unealtă de lucru" a istoricului, istoria neputîndu-se „ciopîrţi", cum scria şi H.-J. Schoeps (1959). R. Lopez (1962) afirma că orice epocă poate fi un „ev mediu", o tranziţie între trecut şi viitor. De un „sistem feudal" scria încă William Robertson (Edinburgh) în 1771. O „analiză a sistemului feudal" făcea Henry Hallam, în *L'Europe au Moyen Age*, t. I, Paris, 1837, p. 193—194. Regimul feudal în Occidentul european a rezultat din „imaturitatea" germană[47] şi „decreptitudinea romană, cum au mai subliniat Augustin Thierry, F. Laurent (1880), Otto Hintze (1929), F. Altheim (1953). Herbert Grundmann considera încă utilizabilă noţiunea de ev mediu, într-o accepţiune sui-generis, „epoca pergamentului". Cu o altă optică, Armando Sapori, într-o demonstraţie silogistică, propunea (1957), pentru Istoria Italiei, restrîngerea evului mediu „rural" şi extinderea Renaşterii „urbane" la secolele XI—XVI, în sensul unei perioade. Societatea feudală a fost considerată mai recent o soluţie „eficientă" pentru o lume în haos[48] „The Tyrant feudalism must be declared once and for

[44] Despre subiectivism şi obiectivism au scris şi H. W. Hedinger (1969) şi P. Reissinger (1974).

[45] Cf. *Geschichte und Soziologie*, Köln, 1972, „Critique", 326/1974, p. 681—689 (P. Gruson); *Sociology and History*, New-York, London, 1968. Cf. şi Julien Freund, *Les théories des sciences humaines*, P.U.F., 1973, p. 158—159.

[46] Cf. *Les catégories en Histoire*, études publiées, par Ch. Perelman, Bruxelles, 1969.

[47] Cf. şi K. F. Stroheker, *Germanentum und Spätantike*, Zürich-Stuttgart, 1965; H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979 („Contribuţie la o cercetare integrativă").

[48] Cf. vol. *Feodalismus — Materialien zur Theorie und Geschichte*, Frkf. M. 1977 Istoria, „succesiune de sisteme" şi la J. Ferrari (1843).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

all deposed" a scris E. A. Brown (A.H.R., 1974, p. 1088). S-a trecut la studii masive consacrate dezvoltării economice a Europei medievale (R. H. Bautier, 1971, G. A. Hodgett, 1972), principiilor politice şi de guvernare (W. Ullmann, 1961). N. Iorga era preocupat în 1915 de „ideile şi factorii istoriei universale în evul mediu".

Diviziunile istoriei în antică, evul mediu şi nouă au fost practicate, cum se ştie, de Christophor Cellarius din Schmalkalden, în manualul său «Historia Universalis», în prima ediţie în 1688, în a şasea în 1720 (Jena). Pentru Evul Mediu, Cellarius fixa ca limite epoca lui Constantin şi cucerirea Constantinopolului de turci, dar se referea şi la Renaştere, cu aportul refugiaţilor greci, la tipar, la Columb şi „Americus". Mai recent, Aloys Ruppel (1964) a scris că Gutenberg şi Columbus sînt „părinţii timpurilor noi". Termenul „modern", cu sensul de actual, era în uz în secolul XVI [49] şi a rămas cu acest sens pînă în secolul XIX, cînd începea să fie utilizat cel „contemporan". O lungă discuţie s-a dus în jurul cezurilor sau continuităţii. Încă în 1913 F. Gerlich *(Geschichte und Theorie des Kapitalismus*, p. 235) considera „continuitatea" antichitate-ev mediu „o axiomă şi pentru istoria economiei", anticipînd pe A. Dopsch. Noi discuţii au avut loc mai recent în legătură cu „catastrofa" islamică a lui Henri Pirenne, considerată unanim primată. S-a ajuns şi la o inversare de sensuri, cu privire la rolul pozitiv al Islamului (R. Konetzke, 1957). Istoricul E. M. Jurkov *(Periodizarea istoriei universale*, 1960) mai accepta ca valabile datele 410 sau 476, ca şi H. Aubin, drept limite între istoria veche şi medievală, în cadrul procesului de „feudalizare a barbarilor". Ştiinţa istorică sovietică, scria acelaşi, acceptă secolul XVII limită finală pentru evul mediu, respectiv revoluţia burgheză din Anglia (după Chr. Hill). Unii istorici marxişti, scria Jukov, s-au pronunţat pentru revoluţia burgheză din Franţa de la sfîrşitul secolului XVIII, ca o limită precisă între evul mediu şi istoria nouă (modernă). Utilizarea datelor de istorici continuă, dar nimeni nu le consideră, în continuare, ca cezuri efective în evoluţia istorică generală. În altă ordine de idei, în raport cu aceste divagaţii, s-ar putea afirma că unele popoare europene, care n-au avut acces, datorită unor condiţii particulare, la făgaşul Renaşterii pentru a se „moderniza", au intrat efectiv pe acela al Iluminismului, care apare şi ca o reluare (Mario Praz), după un recul sau regres sinuos. Tradiţia umanistă s-a afirmat, a fost integrată în cultura iluministă. H. Hauser s-a referit la „modernitatea" secolului XVI pentru occidentul european (1930), secol pe care l-a considerat „une préfiguration de notre temps" [50]. Erasmus — a arătat J. Huizinga — considera „gotic", adică medieval tot ce era învechit şi necivilizat în raport cu „renascentia". Jean Delumeau *(La civilisation de la Renaissance*, Paris, 1967), urmînd şi continuînd pe H. Hauser, consideră Renaşterea „începutul timpurilor moderne" (sfîrşitul secolului XIII — începutul secolului XVII), de o mare complexitate, subliniind rolul capital al Italiei „Le pays d'avantgarde et le principal responsable du grand essor européen" (anterior şi Gebhardt). Renaşterea, „o mare perioadă de mutaţii care se intercalează între evul mediu şi timpurile moderne", include progrese în cunoaşterea realului, organizare şi abstractizare. François Furet (1971) a propus revizuirea periodizărilor globale tradiţionale, inclusiv a conceptului de Renaştere, valabil în materie de istorie culturală, nu şi în materie de economie. S-a scris şi despre naturalismul quattrocentesc (Georg Weise). „Machina mundi" apărea la scriitori şi oameni politici din secolul XVI (B. Castiglione). Barocul, conjugat cu Contrareforma, n-a constituit efectiv o formă de stagnare în evoluţia istorică europeană.

În colecţii recente de istorie universală se pune accentul pe „civilizaţie" şi pe „destine", restul servind de cadru. Eroarea de optică a generat şi erori de interpretare în cazul creaţiei lui Arnold Toynbee. Psihanaliza freudiană, pusă şi ea la contribuţie ca o nouă tehnică, dar şi ca o degenerare a psihologiei popoarelor, practicată anterior, explică dar şi diformează. În alt gen, A. Alföldi se referea la „fazele clinice" ale istoriei vechi. Se practică intens şi monografia de secol pentru Europa. H. Sée propunea tratarea problemelor de istorie socială pe secole (1901). H. Kraemer publica pentru secolul XIX o monografie în 1900, anticipată de G. Gervinus. David Ogg, care a publicat o primă monografie de istorie europeană pentru secolul XVII (1932), a subliniat că secolul este arbitrar şi sacrifică, uneori, perspectiva pentru facilitatea expunerii. Totuşi secolul XVII era considerat de David Ogg o epocă distinctă pentru probleme şi instituţii caracteristice *. În reconstituiri mai recente de istorie naţională se renunţă parţial sau total la terminologia devenită tradiţională a periodizării. În *Histoire de Pologne* (1972) apar diviziunile: Polonia medievală pînă la 1492, sta-

[49] În 1692 E. Happelius publica «Historia Moderna Europae». O «Einleitung» S. Pufendorf în 1684.

[50] Cf. şi „Critique", 395, 1980, p. 349.

* Cf. şi V. G. Kiernan, *State and society in Europe 1550—1650*, Oxford, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul nobiliar între 1492—1794, Polonia sub dominație străină (1795—1918) și Polonia 1918—1939. În „Dzieje Polski" (Varșovia, 1975) Jerzy Topolski adopta periodizarea: Polonia medievală, Polonia nouă 1501—1795 cu subdiviziunile Polonia barocului și oligarhia magnaților (1618—1733) și Polonia Iluminismului, (1733—1795). În *Deutsche Geschichte* (Berlin, 1967) perioada feudală are ca limite secolul VI — 1789 și cea modernă 1789—1917 Istoria Chinei are ca diviziuni epoca veche pînă la 1840 și epoca modernă între 1840 (războiul opiumului) — 1919. Mutații în periodizare pot apărea ca normale în anumite condiții. Théophile Lavallée (în *Histoire des Français*, Paris, 1847) plasa „regimul feudal" între 987—1789. Charles Seignobos, care publica în 1933 o „Histoire sincère de la nation française", considera, în 1937, începutul epocii contemporane 1789, în raport cu „preponderența burgheziei stabilită prin revoluție", „timpurile moderne" începînd cu Renașterea. Dar data de 1789 va rămîne, cu timpul, prea îndepărtată și va putea fi înlocuită ulterior cu 1871, Comuna din Paris „revoluție modernă, cea mai largă și cea mai fecundă din toate cele care au iluminat istoria", cum se sublinia în declarația din 19 aprilie 1871. A. D. Xenopol adopta datele 1650 (ca și N. Ionescu) pentru începutul epocii moderne și 1821 pentru începutul epocii contemporane. Anul 1821 este considerat de unii istorici ca un stîlp miliar pentru începutul epocii moderne românești. M. Kogălniceanu a utilizat în sinteza sa precoce alte diviziuni cronologice, ultima 1829.

S-a subliniat că datele precise nu pot rezolva problema periodizării, care marchează început și sfîrșit de proces istoric general în raport de formații social-economice. G. Steinhausen *(Geschichte der deutschen Kultur*, Leipzig, 1933, p. 478), sublinia că epoca modernă (Neuzeit) începe cu secolul Iluminismului. Anterior susținea același punct de vedere Ph. Sagnac *(La rénovation politique de l'Europe au XVIII-e siècle*, Mélanges Pirenne, Bruxelles, 1926, p. 441—442). În sens propriu a doua jumătate a secolului XVIII marchează și în istoria poporului român „un tournant", sub cele mai variate aspecte. Matthew Anderson (L'Europe au XVIII-e siècle, Paris, 1968) * și alți istorici (R. Pomeau, P. Chaunu, G. Rudé, P. Gay, A. Cobban) s-au referit la aspecte comune în evoluția popoarelor europene în a doua jumătate a secolului XVIII, inclusiv poporul român, care marchează în mod net „modernizarea", sub raport social, economic și politic. La acest modernism accentuat din ultimele decenii ale secolului XVIII, din țările române, s-a referit și N. Iorga în 1935.

Criza și critica feudalismului erau prezente în numeroasele scrieri cu caracter ideologic de la sfîrșitul secolului XVIII, cu referiri, în mod particular, și la Europa estică.

Cunoaștere și contradicții în literatura iluministă.

Literatura consacrată Iluminismului în general și unor aspecte particulare este abundentă și în continuă creștere, datorită importanței pe care o suscită epoca. Unele contribuții mai recente s-au referit la optica iluministă aplicată la situația particulară din teritoriile române, dar, trebuie subliniat, acestea, în mod inerent, nu redau procesul în toată amploarea și complexitatea. Fără o cunoaștere profundă a ansamblului pe plan european și mondial, fără o parcurgere totală a întregii literaturi și materialului documentar nu apare posibil un bilanț general. Aprecieri parțiale și de optică limitată au fost făcute și anterior de alți autori.

Între problemele care au suscitat un interes deosebit la sfîrșitul secolului XVIII a fost și aceea a existenței politice a poporului român, fracționat atunci sub dominații străine, și nu apare paradoxal dacă unii autori și oameni politici, alături de tendințe anexioniste, puneau și problema unui viitor mai luminos. Unii autori au manifestat interes și compasiune, alții interes și tendențiozitate sacrificînd adevărul unui obiectiv politic: justificarea dominației și perpetuarea unor inechități social-politice existente [51]. De exemplu Ligne, în 1788, se referea la moldoveni, cu o țară așa de frumoasă și la protestul Europei în cazul că li s-ar lua țara. Se pronunța pentru o guvernare proprie și condamna pe „hospodarul" care era un despot și un tîlhar. În noiembrie 1788 cerea ca aceste două țări (Moldova și Valahia) să fie declarate independente față de turci la încheierea păcii. Același punct de vedere era exprimat și într-o publicație de nivel european din 1790 [52]. Obiectivitate

* Cf. și M. S. Anderson, *Historians and Eighteenth Century Europe*, Oxford, 1979.

[51] Cf. și *Storia Universale*, vol. XX, 1771, p. 217—232.

[52] Cf. *Prospetto degli affari attuali dell'Europa ossia storia della guerra presente*, t. 8, Venezia, 1790, p. 11, 59. Cf. și *Considerations sur la guerre actuelle des Turcs par Mr. de Volney*, Londra, 1788, p. 39, 73 (și punctul de vedere francez în relațiile cu Poarta și Rusia). *SEER*, 1976, 4, p. 538—556.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de istoric informat şi imparţial a manifestat efectiv Ludwig Albrecht Gebhardi (membru al Institutului istoric din Göttingen) în volumele XV din Allgemeine Weltgeschichte (Leipzig, 1781—1782), din care a realizat o adaptare în româneşte Ion Nemişescu, care ilustra curentul iluminist în Moldova. L. A. Gebhardi urma linia lui Johann Thunmann (1774).

Relativ numeroasele descrieri, observaţii (volume) referitoare la ţările române, net distincte de cele din secolul XVII şi prima jumătate a secolului XVIII, prin orizont şi conţinut, se încadrează în genul practicat masiv, în raport cu necesitatea obiectivă a cunoaşterii realităţilor pe plan european şi cu transformările structurale evidente, antrenate de creşterea demografică, dezvoltarea economică, prăbuşirea societăţii feudale. În referire la aceste descrieri, abundente din secolul XVIII, A. E. Levett *(English economic History*, London, 1929, p. 61) scria că nu pot fi acceptate „orbeşte". M. Anderson *(L'Europe au XVIII-e siècle*, Paris, 1968, p. 14—15) afirma eronat că estul şi sud-estul Europei nu intrau deloc în atenţia călătorilor. Aceste scrieri erau catalogate şi analizate de Johann Christian von Engel (Viena) în *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer*, Halle, 1804, p. 25—120, capitolul „Literatur der Walachischen und Moldauischen Geschichte und Staatskunde" [53].

Dominaţia turcească era considerată ca o frînă în calea progresului la care erau îndreptăţite toate popoarele. Dar şi imperiul otoman trecea prin transformări care afectau inerent şi ţările române [54]. Analiza comparativă a unor astfel de scrieri, cele mai reprezentative, oferă posibilitatea întregirii unui tablou cunoscut, şi prin coroborarea cu material documentar contemporan (inclusiv „condica de aşezămînt" a lui Grigore Alexandru Ghica din 1776 şi statistica din 1774), care poartă amprenta aceluiaşi spirit iluminist. Aceste „descrieri", care depăşeau inerent pe aceea a lui Dimitrie Cantemir, editată la Leipzig în 1769 şi 1771, care putea constitui un punct de plecare şi un material de orientare, erau opera unor investigatori de diverse profesii şi vocaţii ca Brognard (economist), Boscovich (savant), Raicewich (diplomat), Carra (educator), D'Hauterive (secretar domnesc), Wolf (medic). În scrierile lor aceşti autori au subliniat condiţiile dificile ale populaţiei rurale, în raport cu dominaţia turcească şi administraţia venală şi vexatoare şi posibilităţile de dezvoltare economică şi demografică. Au introdus cifre de venituri şi cheltuieli ale domniei, s-au referit la duritatea dominaţiei turceşti, la obligaţiile exorbitante faţă de Poartă. Au subliniat aspectul dezolant al satelor şi oraşelor, incuria, dar şi unele preocupări edilitare, asistenţa medicală incipientă sub influenţa iluministă. Preocupări iluministe, manufacturi, măsuri de protecţie a populaţiei rurale se remarcau în particular la Grigore Alexandru Ghica, aşa cum rezultă şi din aşezămintele sale şi protocoalele iluministe ale hrisoavelor. Imaginea de iluminist apărea şi la cronicari contemporani. Aceste sublinieri, cu caracter de ansamblu, nu pot înlocui însă redarea in extenso a unor date din memoriile de călătorie sau „descrieri" sau „observaţii" la care ne-am referit. În ordine cronologică, Ruggiero Giuseppe Boscovich (1711—1787), cu o biografie relativ cunoscută [55], întreprindea o călătorie în 1761 de-a lungul Moldovei, de la Galaţi la Cernăuţi, însoţind pe ambasadorul englez James Porter, şi „jurnalul" său, scris în limba italiană, apărea în 1784 la Bassano (Italia). Volumul era dedicat contelui de Vergennes. Arăta că a expus în mod fidel ceea ce a văzut şi ceea ce a auzit de la persoane pe care le-a crezut demne de încredere, sublinia Boscovich, ca şi alţii anterior (Burgo). Informaţii despre Moldova a primit de la La Roche din Aix, secretarul domnesc pentru franceză şi italiană, şi de la starostele Millo de Cernăuţi (grec de naştere), care ştia italiana şi franceza. Moldova, o „ţară puţin cunoscută", era o „provincie" condusă de greci, care tiranizau „acel mizerabil stat", fără nici un turc. Cu optica sa, Boscovich sublinia slaba dezvoltare a vieţii urbane. Galaţii era un „emporiu" principal pentru zonă, Bîrlad, Vaslui şi Dorohoi apăreau ca sate, Botoşani „un fel de oraş" cu 400 case, Cernăuţi „mic oraş" cu 200 case, „pe un jug de coline". Populaţia Moldovei era de circa 150.000 bărbaţi. Referirile la eco-

[53] Cf. şi *VSWG* 1 1972, p. 89—90 pentru „Statistisch-topographische Beschreibung" la modă la sfîrşitul secolului XVIII pentru studiul structurii economice a Europei centrale. Cf. şi *R.S.R.*, 1, 1972, p. 7—8, 11, pentru „viaggio" (1774, 1776) „osservazioni" şi „riflessioni" (1786). Cf. şi J. E. Fabri, *Handbuch der neuesten* Geographie, Halle, 1797, p. 334—353.

[54] Cf. şi D. R. Sadat, *Rumeli Ayanlari*, The Eighteenth Century, J. M. H., 44/3, 1972, p. 346—363.

[55] Ruder Boşkovici, croat naturalizat francez (iezuit), a lăsat zeci de volume, majoritatea în latină. Cf. «Science et vie» 638 noiembrie 1970, p. 57—61 (Lancelot Herrisman). Cf. şi N. Iorga, *Rogeriu Iosif Boscovich şi Moldova*, în „Ac. Rom. M.S.I.", s. III, t. XIX, mem. 11, 1936, (cu rezumatul jurnalului pentru Moldova, de la Galaţi la Cernăuţi).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul	Anul călătoriei sau prezenței	Anul publicării
Peyssonnel	1755	1765
R. G. Boscovich	1761	1784
F. Baltimore	1763	1768
J. L. Carra	1775	1781
Fr. I. Sulzer	—	1781—1782
W. Brognard	1782	
J. Mikoscha	1782	1793
M. D'Hauterive	1785—1787	
Stephan Raicevich	1782	1788—1822
Parant	1798—1805	
Joseph Rohrer	1802	1804
A. Wolf	1780—1797	1805
Fr. Gretzmiller		1810, 1821

nomie prezintă importanță comparativ cu datele din alte surse, inclusiv trimiterile la Constantinopol. Boscovich se referea la fuga oamenilor din cauza exploatării[56]. A stat patru zile în Iași. Se referea la luxul noii nobilimi, vechea boierime fiind decăzută. Palatul domnesc din Iași era din piatră, dar o „vechitură fără gust și fără estetică". Domnul de atunci al Moldovei, Grigore Calimah, deși știa franceza și italiana, i-a vorbit continuu în limba greacă, servind de interpret La Roche. Boscovich considera călătoria prin Moldova „un tratto cosi lungo d'incolta barbarie".

Scrierea lui Franz Joseph Sulzer (1781—1782) era considerată de Johann Christian von Engel (1804), în repertoriul său, o „carte clasică" nu și de Andreas Wolf (1805). F. I. Sulzer s-a referit în vol. II (1781), în replică la Thunmann, la prezența masivă românească în Transilvania, pe care a parcurs-o, cu îndoiala tendențioasă asupra permanenței în „Dacia Traiană" și susținînd „formarea" nu aici, ci la sud de Dunăre. In vol. I din Geschichte des Transalpinischen Daciens, Sulzer a prezentat date importante, culese în timpul prezenței în Țara Românească și Moldova și un plan sumar al Iașilor și o hartă a Moldovei. Moldova, pornind de la datele lui Dimitrie Cantemir, utilizate critic, este divizată de Sulzer în „domnească" (princiară), austriacă și turcească[57]. Sulzer prezenta date veridice pentru Iași. Curtea domnească era, ca și la Boscovich, o construcție veche, neregulată și rea. Ca și Boscovich se referea la situația deplorabilă a orașelor. Pentru Galați avea cuvinte de apreciere, care au fost plagiate de W. Brognard[58]. Nu era important pentru mărime și construcții, ci pentru populație și activitate comercială. Sulzer credea că la Bacău a văzut zidurile catedralei numite în „istoria transilvană Milcovia". Ocna era considerată un tîrg frumos. In volumul III (1782) se referea la «Ungureni» sau valahi (mocani) fugiți din Ardeal și așezați în Muntenia și în Vrancea. Făcea referiri la țărani cu pămînt și fără, la bresle, mazili și „neamuri". Muntenia și Moldova erau „cămara de provizii" pentru Constantinopol și trimiteau cantități mari de cereale și țăranii erau nevoiți să aducă cereale pentru însămînțări din Polonia pe prețuri mari. In vol. III făcea referiri ample la situația socială și economică, la raporturile cu Poarta, la manifestările pe plan cultural. Se referea la Cantemir și comenta amplu pe Carra. Sulzer sublinia „slaba populare a acestor provincii".

Asupra lui Jean Louis Carra s-a scris nefavorabil[59]. Totuși scrierea sa (1781) este coerentă și de lectură antrenantă. A călătorit nouă ani în Europa și a stat în Moldova un an (1775) ca educator al fiului domnului și secretar pentru corespondența franceză a aces-

[56] In Polonia ar fi existat circa 100.000 „valahi". Cf. *Pologne*, par M. Charles Forster, Paris, 1840, p. 22.

[57] Cf. și *Mappa nova principatus Moldaviae...*, 1789 (Augsburg).

[58] *Statistische Ausarbeitung*, ed. 1931, p. 148—149. Referiri la fertilitatea uimitoare a solului, agricultura limitată, oprimarea țăranilor, amenințarea foametei, predominarea creșterii vitelor în raport și cu „specificul nației".

[59] M. Holban, *Autour de l'Histoire de la Moldavie et de la Valachie de Carra*, în *RHSEE*, XXI, 1944.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuia. Declara că n-a avut timp suficient pentru a cunoaşte aprofundat obiceiurile moldovenilor. Prezenta realist Iaşii, cu o populaţie de 30.000 locuitori. Şi el considera oraşele din Moldova inferioare satelor din Franţa şi din Germania. Se referea la raporturile lui Grigore Alexandru Ghica cu boierimea fanariotă, la ignoranţa şi cupiditatea acestuia [60]. Prezenta date în legătură cu veniturile ordinare ale statului Moldovei (cele din vămi 200.000 piaştri). Se referea la cazul unui francez, ulterior Brognard, Le Doulx, venit în 1776, fost ofiţer, dascăl de franceză la boieri, spoliat de un grec, cumnatul domnului, care a făcut investiţii pentru o manufactură de faianţă şi a fost expulzat de Ghica pentru că a înfiinţat o societate masonică. Carra însuşi a intrat în conflict cu Ghica pentru bani şi a părăsit Moldova. Marele postelnic îi apărea lui Carra ca un fel de prim-ministru. Carra făcea elogiul unui boier Bogdan, din familie veche, cult şi elocvent. Carra se referea la şcolile ornate cu numele pompos de gimnazii în care „activau" călugări ignoranţi. Tinerii boieri, destinaţi pentru dregătorii, învăţau limbi străine (franceza şi italiana). Carra se referea la spolierea populaţiei de dregători (ispravnici). Domnii fanarioţi erau permanent cu bagajele gata, din teama de a fi înlocuiţi şi asasinaţi. D'Hauterive considera exagerat şi tendenţios că scrierea lui Carra „le conventionnel" „tient plus du pamphlet que de l'histoire". În 1782 Carra adresa lui Vergennes un memoriu cu referiri la ameninţarea existenţei principatelor din partea Rusiei şi Austriei.

Între 5 iunie—19 iunie 1782 traversa Moldova Joseph Mikoscha, trimis de la Varşovia la Constantinopol, de la Hotin la Galaţi. Comentariile sale, în stil iluminist, erau redate în „Reise" publicată la Leipzig în 1793. Scrierea lui era menţionată de J. C. Engel în repertoriul său. Mikoscha se referea la poziţia geografică excelentă a acestei ţări, care putea fi prosperă şi intens populată, datorită solului fertil. Remarca lipsa de aşezări de-a lungul traseului drumului, ca şi Raicewich. La Botoşani, al doilea oraş după Iaşi, avea loc un târg săptămînal de vite. La Iaşi se plăteau taxe pentru „poduri". Galaţii, unde portul era plin de vase de la Constantinopol, pentru cereale, n-ar fi avut atunci peste 300 locuitori.

În „memoriul" său asupra stării Moldovei, prezentat lui Alexandru Ipsilanti în 1787, abatele conte Maurice d'Hauterive [61], secretar numit de Choiseul, ambasadorul Franţei la Constantinopol, pentru corespondenţa politică, prezenta date şi aprecieri după doi ani (1785—1787) de şedere la Iaşi. Se referea la „feudalitatea moldavă" şi la tirania feudală care ridica obstacole în faţa reformatorilor. Nota progresele sub raport economic şi edilitar, dar considera că imperiul otoman nu avea nevoie de grîul din Moldova şi exporta anual peste 400 000 kile cereale din cele zece provincii agricole. Se referea la proporţii necesare (la o lege a proporţiei) între recolte şi populaţie, inferioară „întinderii solului" [62]. Infiera comportarea ispravnicilor şi sublinia oprimarea, teama şi înapoierea populaţiei.

Stephan Raicewich, fost secretar al lui Ipsilanti, fost agent general în ţările române, din 1782, numit de Iosif II, timp de 11 ani, a redat „observaţiile" sale în volumul publicat la Napoli în 1788, Viena în 1789, şi la Strasburg în 1790 (Piehl). Ulterior apărea la Paris, în 1822, în traducere franceză, „Voyage en Valachie et Moldavie" de M. I. M. Lejeune, fără menţiunea autorului. Făcea divagaţii în legătură cu termeni privind clasa dominantă şi populaţia de rînd, prezenta date referitoare la administraţie, la economie şi edilitate, la oprimarea turcească pe plan economic, la condiţiile dificile de existenţă ale ţărănimii, exploatată şi spoliată de resursele muncii de către turci şi greci. Din abolirea servajului de Constantin Mavrocordat a rezultat o „libertate iluzorie". Se referea la „oligarhia feudală" din Moldova şi din Muntenia. Luxul fanarioţilor contrasta cu mizeria populaţiei. Se sublinia afluenţa de mărfuri în funcţie şi de legăturile cu Lipsca şi Viena în primul rînd. Sublinia şi

---

[60] În letopiseţul lui Ion Canta şi acela al lui Enache Kogălniceanu se făcea elogiul lui Grigore Alexandru Ghica pentru calităţile şi bunele sale intenţii („întreg la toate, plin la minte, învăţat, mult se silea cu dreptatea ţării"). „Ţara foarte se tocmea şi se împlea de locuitori". Cf. *Cr. Rom.* vol. III, 1874, p. 192, 250—252.

[61] Pentru date biografice cf. şi M. Ch. Vergé, *Diplomates et publicists*, Paris, 1856, p. 1—29. M. d'Hauterive (1753—1830, iulie 28), originar din Dauphiné, era, în 1784, cu Choiseul, la Constantinopol. Ulterior era director la „Archives des affaires étrangères".

[62] Cf. şi J. R. Evriès, *Recherches sur la population du globe terrestre*, Paris, 1835, p. 63. Cf. şi H. I. Habakkuk, *Population Growth and economic Development since 1750*, Leicester, 1972; A. I. Bourde, *Agronomie et agronomes en France au XVIII-e siècle*, SEVPEN, 1967. E.H.R., no. 347, 1973, p. 444—445. A. De Giuliani (*La vertigine attuale dell'Europa*, Viena, 1790, p. 12), scria că populaţia creşte în raport cu creşterea mijloacelor de existenţă. Aceleaşi referiri făcea şi Gian Domenico Romagnosi, în polemică cu Malthus. Cf. vol. *Bevölkerungsfragen*, München, 1936, p. 251.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

el aviditatea şi duplicitatea lui Grigore Ghica, suspectat de Poartă pentru relaţiile cu Rusia, care au dus la asasinarea lui în 1777. Dădea tabloul veniturilor şi cheltuielilor statului în Moldova în 1770 şi 1785. Capitaţia ţăranilor, încasată lunar, a crescut pînă la dublu. Pentru „gazete şi alte foi" de la Viena şi din Polonia se cheltuiau 2 390 piaştri. A. Wolf a cunoscut la Bucureşti în 1784 pe Raicewich (Raicovich), pe care-l credea originar din Ragusa.

În august 1797 Parant se referea la plecarea sa din Constantinopol spre Moldova ca agent al ambasadei franceze pe lîngă domnul Moldovei Calimah, admis ca viceconsul. Consul general la Bucureşti era Flûry în 1797. El trebuia să realizeze o descriere a „provinciilor turceşti" de peste Dunăre. La 2 februarie 1798 scria lui Talleyrand că se afla de trei luni la postul său din Iaşi şi se ocupa şi de scrierea „asupra situaţiei actuale a Moldovei", dar ducea o existenţă demnă de compătimit. Parant voia „să vadă, să reflecteze, să compare înainte de a scrie". Trebuia să parcurgă ţara pe care o va „zugrăvi", pentru a avea date sigure şi a nu vorbi la întîmplare. Cunoştinţele teoretice (de economie politică) lipseau şi nu exista o hartă corectă a Moldovei. Numărul locuitorilor din oraşe şi din sate, produsele solului erau insuficient cunoscute. Se referea la „cercetări" prin călătorii şi observări, ca şi Peyssonnel anterior. Parant îşi rezerva revizuirea relatării insuficient documentată. Nu promitea consulului general „memorii savante" şi „reflexii luminoase", fiind tînăr şi nou în cariera consulară. Relatarea asupra Moldovei, cerută de guvernul francez, avea data de 11 iunie 1798. Remarcabil observator, literat distins, Parant a prezentat, cu ascuţime şi realism, situaţia paradoxală din această ţară, cu atîtea resurse şi cu o situaţie atît de nesigură. Se referea la oraşe, cu detalii la progresele arhitectonice din Iaşi, la podurile-străzi rău întreţinute. Populaţia Iaşilor era de 30—35 000 locuitori. Negustorii erau foarte activi, la Galaţi se desfăşura un trafic intens. Relaţiile cu Leipzig şi Viena erau subliniate. Circulaţia monetară era activă. Ispravnicii reprezentau pe plan local puterea domnească. Considera conducerea un flagel şi depopularea consecinţa funestă. Industria nu producea nimic şi totul se cumpăra dinafară. Domnul era sclav şi despot cum a scris şi Peyssonnel (1755). Făcea referiri la agenţii străini, care rezidau la Iaşi, în contact cu departamentul pricinilor străine. În Moldova nu exista opinie publică, dar revoluţia franceză a exercitat o anumită influenţă asupra boierimii. Era preocupat de intensificarea relaţiilor economice cu Franţa. Taxele vamale erau de 3% pentru mărfuri vîndute. Tranzitul era redus.

Medicul Andreas Wolf, din Sibiu, membru al Societăţii Ştiinţifice din Göttingen, a stat în Moldova între anii 1780—1797, cu întreruperi. În scrierea sa, publicată la Sibiu în 1805, sublinia că nu s-a lăsat influenţat de Cantemir şi de căpitanul Sulzer. Scrierea sa complexă conţine date statistice importante şi veridice, aceleaşi aprecieri nefavorabile pe bază de constatări directe, pentru condiţiile de existenţă ale populaţiei, în funcţie de exploatarea şi dominaţia turcească şi de regimul dur fanariot. Se referea la indolenţa moldavă. În Moldova erau 800 boieri şi 77 000 familii birnice după date quasi oficiale, total 420 500 suflete. Wolf sublinia numărul mic al locuitorilor în raport cu resursele, ca şi Sulzer anterior, şi faptul că populaţia scade sau creşte în funcţie de împrejurări. Datele geografice şi administrative apar mai complete decît la Sulzer şi Raicevich. Tîrgurile se aflau într-o situaţie deplorabilă, casele în majoritate din lemn. Totul se datora „arendaşilor acestei ţări", jefuirii ţăranilor de stăpînire. Făcea referiri la dubla ocupaţie din 1788 austriacă şi rusă. În decembrie 1788 Wolf a fost la Roman, unde Koburg conducea zona cu un „divan". Iaşii putea fi comparat cu grajdurile lui Augias, pentru care nu s-a găsit încă un Hercule. Referiri nefavorabile făcea şi la spitalul din Iaşi. Unele case boiereşti din Iaşi au fost construite recent după „moda germană". Ispravnicii aparent căutau să menajeze pe ţărani, dar erau avizi şi datorită termenului scurt al funcţiei. Lefile dregătorilor plătiţi din fondurile vistieriei se ridicau la suma de 230 000 piaştri. Ispravnicii aveau salar lunar cîte 200 piaştri, dar realizau sume suplimentare din strîngerea tributului. Wolf făcea referiri la numeroşii aventurieri veniţi din Polonia, Franţa, Italia, care educau pe fiii de boieri, aceştia neputînd pleca în exterior datorită domnului care prefera un divan ignorant. Detalii importante dădea Wolf cu privire la manifestările pe plan cultural, slabe şi discontinui, la „şcoala" din Iaşi, cu opt camere, la care era profesor de latină Johann König, originar din Breslau, agent consular prusian. König, în 1787, făcea referiri la existenţa sigură a Moldovei şi la rolul negustorilor greci în mare număr în Moldova. Dascălii de la şcoala din Iaşi erau consideraţi de Wolf nişte farseuri, fără o pregătire serioasă, cum a remarcat şi Carra. Wolf se referea la „şarlatani" cu diplome „cumpărate" de la familiile celor decedaţi. Se referea şi la tipăriturile ieşite din tipografia Mitropoliei (Bouffier, 1795). Moldova era pentru Wolf o „regiune paradisiacă", dificil de descris şi moldovenii puteau deveni activi, în raport cu deşteptarea spiritului naţiei. Joseph Rohrer se referea, în „Bemerkungen" ale călătoriei sale din 1802, apărută în 1804,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la razele iluminismului («die Strahlen der Aufklärung»), care pătrundeau şi aici, şi la atenuarea diferenţei dintre Moldova şi Austria, care nu mai era aşa de mare.

Aceste scrieri şi descrieri, analizate aici sumar şi încadrate în seria celor apărute pe plan european, la nivel de gen şi de epocă, marcau pregnant atenţia acordată de optica iluministă şi destinelor şi situaţiei particulare a poporului român, angajat efectiv pe făgaşul modernizării, fenomen de proporţii general europene în plină desfăşurare atunci.

CONCLUZII

Teoria Istoriei, legată organic de conceptul de istorie universală, care se definea pregnant în a doua jumătate a secolului XVIII, a fost şi este considerată necesară şi utilă pentru definirea materiei, pentru sistematizări, pentru caracterul de ştiinţă la care aspiră încă această disciplină cu imensul său domeniu. G. Le Bon considera că principiile generale ale unei ştiinţe constituie filosofia acesteia, ignorînd teoria (ca şi Morton White, 1965). Astfel de confuzii au făcut şi alţi autori. E. Maillet (1897) se referea la istoria filozofică sau filozofia istoriei (în sensul vederilor lui Hegel). Filozofia istoriei are însă, în mare parte, un caracter hibrid, nu se acordă efectiv cu domeniul (J.-B. Duroselle). Filozofia istoriei a fost şi este considerată o „sistematizare" de nivel inadecvat. Încă în 1910 B. Croce considera justificată aversiunea şi revolta istoricilor contra filozofiei istoriei. H. Berr (1953) a scris că „istoria ştiinţifică" oferă lumini filozofilor, este o bază de reflexie filozofică. Anterior, Jules Simon (1863). A. Rey s-a referit (1925) la „caracterul ipotetic al speculaţiei filozofice", în sensul unor reflexii „asupra rezultatelor obţinute de ştiinţe" [63]. Filozofia dogmatică falsifică raţionamentul istoricului, privîndu-l de sensul istoricităţii (G. Gusdorf, *De l'histoire des sciences à l'histoire de la pensée*, Paris, 1977). Nu este totuşi inutilă o „disciplinare filozofică" a istoricului, despre care s-a scris. Numai cine lucrează corect cu faptele poate şi „filozofa" corect pe marginea lor. Au fost istorici filozofi de formaţie, Croce şi Xenopol, de exemplu, care au prezentat vederi valabile sub ambele raporturi. Nu se poate afirma simplisit, cum s-a făcut, că existînd o istorie a ştiinţei, implicit există şi o ştiinţă a istoriei. Nu apare valabilă nici aprecierea că istoria, în sens propriu, este ceea ce a rămas după ce omul de ştiinţă şi-a luat ce-i trebuia din ea (Spencer Brown, 1957). Şi istoricul actual poate fi considerat realmente om de ştiinţă, prin formaţie, tehnică de investigaţie, rezultate. Continuă să existe într-o formă nouă divergenţa istoria ştiinţă în devenire (P. Vilar), istoria cunoaştere explicativă raţionalizată a adevărului. Istorici contemporani, preocupaţi şi de teoretizare, continuă să apere existenţa istoriei, cunoaştere necesară şi utilă a societăţii umane, de intervenţia filozofilor istoriei, care, ca şi în secolul trecut, consideră că istoria va rămîne fără domeniu propriu, nereuşind să se profileze efectiv ca ştiinţă, sociologia, şi ea cu o existenţă considerată dubioasă, „confiscîndu-i" materia. Golo Mann (1977) s-a referit, şi el, la un „compromis" cu sociologia, ca auxiliare una a celeilalte.

Istoria generală are „componente", care parţial pot servi pentru „istoric" de alte discipline sau preocupări de orizont limitat, dar caracterul enciclopedic îi rămîne propriu (Ph. Hepworth, 1966). Istoria, imagine fidelă, tablou complex al umanităţii în evoluţia sa totală, este obiectivul final. Problema „obiectivităţii" redării, în ansamblu sau parţial, a fost discutată şi mai recent şi s-a subliniat că, în materie de cunoaştere, filtrul individual poate genera particularităţi, ca şi în psihologie. S-a subliniat că istoria generală este şi poate fi obiectivă (W. H. Walsh). Istoricul nu este ca naturalistul în faţa unor legi clare, poate cu excepţia economicului, dar poate realiza generalizări euristice. Tendenţiozitatea, generată sau impusă de prezenteism (David Thomson) este relativ uşor perceptibilă pentru cei avertizaţi şi nu poate afecta nivelul ştiinţific real şi trebuie stigmatizată. Depăşind nivelul „seriilor", datorate şi lui Guéroult şi lui Xenopol, istoricul actual, cu resursele de care dispune, poate intui relativ just evoluţia unor fenomene de amploare în devenire. O lege imanentă a procesului istoric general este evoluţia spre superior, în materie de existenţă socială şi de civilizaţie, deşi aspecte negative, ca un revers, se manifestă şi se vor manifeste inerent. Unificarea globului terestru, la a cărei „criză" se refereau autori spre sfîrşitul secolului trecut, cu perspectiva lor de atunci, este o realitate depăşită. Istoria va rămîne imaginea fidelă a existenţei milenare a naţiilor civilizate. Naţiile nu se nasc artificial, cu formule de laborator. După primul, ca şi după al doilea război mondial, au apărut în tiraje imense

[63] Cf. şi „La Nouvelle Revue Française", no. 263, 1974, p. 100—103 „Histoire" (Michel Leturmy); „Critique", 332/1975, p. 7, 20, 23. Aceleaşi vederi exprima şi M. Crouzet (1961). Cf. şi Alain De Lattre, *Littérature et Philosophie*, RTASMP, 1978, p. 78—99.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„istorii" ale statelor globului, vechi şi noi, pentru afirmare şi consolidare (P. Chaunu). Existenţa naţională liberă a fost şi este bunul suprem al fiecărui popor civilizat. Civilizaţia conjugată cu libertatea reală, efectivă, au caracter universal valabil. Unele popoare şi state au avut un trecut de dominaţie şi de oprimare şi istoricii caută să-l justifice în mod paradoxal sau să-l atenueze, altele au dus o existenţă eroică, de epopee, pentru supravieţuire, şi istoricii acestora au o satisfacţie reală redînd-o sobru. Lupta între adevăr şi neadevăr istoric continuă. Istoria este numai cunoaştere obiectivă, dar şi armă de luptă pentru drepturi politice şi înfierarea inechităţii. S-a scris tendenţios despre popoare „fără istorie", într-o anumită perioadă, de istorici aparţinînd unor state care au dus o politică de cucerire şi dominaţie în aceeaşi perioadă. Istoricul, de vocaţie şi de profesie, realizează „reconstrucţii", minore sau majore, valabile, numai după lungi perioade de informare şi de reflectare. Este necesar ca istoricul să cunoască aprofundat domeniul respectiv de cercetare, care diferă de domeniul materiei propriu-zise. Orientarea generală, inclusiv literatura pentru temă, trebuie să fie actuală. Istoricul nu poate fi desprins de marile probleme ale contemporaneităţii. S-a scris şi se scrie continuu că istoria erudită, particulară, nu mai aparţine epocii actuale. Viziunea de ansamblu, posibilităţile multiple, chiar infinite, de investigare, selecţionarea faptelor, dozarea în expunere, constituie tot atîtea condiţii şi imperative pentru a realiza materiale de utilitate pentru prezent şi viitor.

BIBLIOGRAFIE CURENTĂ

1. Wachsmuth W., *Entwurf einer Theorie der Geschichte*, Halle, 1820.
2. Hegel G. W. F., *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Hrsg. E. Gans, Berlin, 1837.
3. Ancillon F., *Du juste-millieu ou du rapprochement des extrêmes dans les opinions*, Bruxelles, 1837. (J. Ferrari, 1843).
4. Buchez P. J. B., *Introduction à la science de l'Histoire*, 2-e éd., Paris, 1842.
5. Laurent F., *Études sur l'Histoire de l'humanité. La Philosophie de l'Histoire*, Paris, 1870.
6. Dollfuss Ch., *Considerations sur l'Histoire*, Paris, 1872.
7. Flint R., *History of philosophy of History*, Edinburgh, 1874, Paris, 1878.
8. Cantù C., *Histoire universelle*, t. VII, Paris, 1857, t. XX, 1880.
9. Benloew Louis, *Les lois de l'Histoire*, Paris, 1881.
10. Marselli N., *La scienza della storia*, Seconda edizione, Torino, 1885.
11. Bagehot W., *Lois scientifiques du développement des nations*, Paris, 1885.
12. Mougeolle Paul, *Les problèmes de l'Histoire*, Bibliothèque des sciences contemporaines, Paris, 1886.
13. Lorenz Ottokar, *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben*, Berlin, 1886.
14. Schäfer Dietrich, *Das eigentliche Arbeitsgebiet der Geschichte*, Jena, 1888.
15. Bourdeau L., *L'Histoire et les historiens. Essai critique sur l'Histoire considérée comme science positive*, Paris, 1888.
16. Guéroult G., *Le centenaire de 1789*, Paris, 1889.
17. Guyau M., *La genèse de l'idée de temps*, Paris, 1890.
18. Gregorovius F., *Die grossen Monarchien oder die Weltreiche in der Geschichte*, München, 1890, p. 24—26.
19. Letourneau Ch., *L'évolution juridique dans les diverses races humaines*, Paris, 1891.
20. Sturza Gr., *Les lois fondamentales de l'univers*, Paris, 1891.
21. Lavollèe René, *La morale dans l'Histoire*, Paris, 1892.
22. Thorold Rogers James E., *Interprétation économique de l'Histoire*, Paris, 1892.
23. Coulanges Fustel de, *Questions historiques*, Paris, 1893.
24. Lacombe P., *De l'Histoire considérée comme science*, Paris, 1894.
25. Strada J., *La loi de l'Histoire. Constitution scientifique de l'Histoire*, Paris, 1894.
26. Calloianu M., *Ştiinţa Istorici*, Bucureşti, 1895.
27. Levrault Léon, *L'Histoire, Evolution du genre*, Paris, 1895.
28. Lamprecht K., *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft*, Berlin, 1896.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

29. Lamprecht K., *Einführung in das historische Denken*, Leipzig, 1913.
30. Lamprecht K., *Moderne Geschichtswissenschaft*, Berlin, 1920.
31. Maillet E., *La création et le providence devant la science moderne*, Paris, 1897.
32. Labriola A., *Essais sur la conception matérialiste de l'Histoire*, Paris, 1897.
33. Renouvier Ch., *Introduction à la philosophie analytique de l'Histoire*, Paris, 1896—1897.
34. Lefèvre André, *L'Histoire. Entretiens sur l'évolution historique*, BSC Paris, 1897. 1897.
35. Sorel Albert, *Nouveaux essays d'Histoire et de critique*, Paris, 1898.
36. Breysig K., *Aufgaben und Masstäbe einer allgemeinen Geschichtschreiburg. Ziele der Forschung*, Berlin, 1900.
37. Breysig K., *Der Stufenbau und die Gesetze der Weltgeschichte*, Stuttgart und Berlin, 1927.
38. Kareaev N., *Osnovniea voprosî filosofii istorii*, ed. 3, 1897.
39. Miliukov P., *Essais sur l'Histoire de la civilisation russe*, Paris, 1901.
40. Meyer Eduard, *Zur Theorie und Methodik der Geschichte. Geschichtsphilosophische Untersuchungen*, Halle a.S., 1902.
41. Croce B., *La storia considerata come scienza*, Rivista italiana di Sociologia, 1902,
42. Croce B., *Punti di orientamento della filosofia moderna*, Bari, 1931.
43. Lindner Th., *Geschichtsphilosophie*, ed. 2, Stuttgart — Berlin, 1904.
44. Haeckel E., *Les idées rationalistes de 1860 à 1905*, Paris, 1905.
45. Xenopol A. D., *La théorie de l'Histoire*, Paris, 1908.
46. *De la méthode dans les sciences*, (G. Monod, *Histoire*), Paris, 1910.
47. Nordau M., *Der Sinn der Geschichte*, Zürich, 1909, tr. fr. Paris, 1910, B. Ph. C, *Le sens de l'Histoire.*
48. Seligman E., *L'interprétation économique de l'Histoire*, Paris, 1911.
49. Kemmerich M., *Das Kausalgesetz der Weltgeschichte*, Leipzig, 1913.
50. Mehlis G., *Lehrbuch der Geschichtsphilosophie*, Berlin, 1915.
51. Sawicki Franz, *Geschichtsphilosophie*, Kempten—München, 1920.
52. Haering Th., *Die Struktur der Weltgeschichte*, Tübingen, 1921.
53. Driault Ed., *Les leçons de l'Histoire*, Paris, 1921. (G. Monod, 1902).
54. Rappoport Ch., *La Philosophie de l'Histoire, comme sciènce de l'evolution*, ed. 2, Paris, 1925.
55. Sée H., *Science et philosophie de l'Histoire. Essais d'une théorie de l'Histoire*, Paris, 1933.
56. Munteano B., *La synthèse en Histoire*, Paris, 1934.
57. Diesel E., *Vom Verhängnis der Völker*, Stuttgart, Berlin, 1934.
58. Iorga N., *Les permanences de l'Histoire*, Bucureşti, 1938.
59. Lavelle Louis, *Du temps et de l'éternité (Le passé objet de l'Histoire)*, Paris, 1945.
60. Bober M. M., *Karl Marx Interpretation of History*, Cambridge, Mass, 1948.
61. Morazé Charles, *La logique de l'Histoire*, Paris, 1950.
62. Berr H., *La synthèse en Histoire*, Paris, 1953.
63. Momigliano A., *Il linguaggio e la tecnica dello storico*, R.S.I., 3, 1955.
64. Collingwood R. G., *The Idea of History*, New York, 1956.
65. Toynbee A. I., *A study of History*, London, 1954, 1964.
66. Geyl P., *Use and Abuse of History*, Yale U. P., 1955.
67. Dawson Chr., *The Dinamics of World History*, London, 1957.
68. Popper K., *The Poverty of Historicism*, Boston, 1957.
69. Rousseau Pierre, *Histoire de l'avenir*, Paris, 1959.
70. Carr H. E., *What is History*, London, 1961.
71. Callot Emile, *Ambiguités et antinomies de l'Histoire et de sa Philosophie*, Paris, 1962.
72. Callot Emile, *Civilisation et culture*, Paris, 1969.
73. *Generalization in the writing of History*, edited by Louis Gottschalk, Chicago — London, 1963.
74. Stuart Hugues H., *History as art and as science*, New York, 1964.
75. Dray William, *Philosophy of History*, New York, 1964.
76. Marrou H.-J., *Théorie et pratique de l'Histoire*, în „Revue historique", t. 233, 1965, p. 139—170.
77. Dufour A., *Histoire politique et psychologie historique*, Genève, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

78. *Marxist Philosophy. A bibliographical Guide*, by John Lachs, Charlotte N. C., 1967.
79. Tucker R. C., *The theory of charismatic Leadership*, Daedalus, 1968, p. 731—756.
80. Gardiner Patrick, *The nature of historical explanation*, Oxford, 1968.
81. Rossi Paolo, *Storia e filosofia*, Torino, 1969.
82. Elton R. G., *The Practice of History*, London, 1969.
83. Faber Karl-Georg, *Theorie der Geschichtswissenschaft*, München, 1971.
84. Schmidt A., *Geschichte und Struktur*, München, 1971.
85. Schaff Adam, *Histoire et vérité*, Paris, 1971.
86. Aydelotte W. O., *Quantification in History*, New York, 1971.
87. Veyne Paul, *Comment on écrit l'Histoire*, Paris, 1971. (Titlu utilizat şi de P. Harsin, în 1933 şi de S. Hellmann în 1920).
88. Brezzi P., *La storia come scienza umana*, în „Nuova Rivista Storica", 1971.
89. Todd William, *History as applied science*, Detroit, 1972.
90. Morris Wesley, *Toward a new historicism*, Princeton, 1972.
91. *Panorama des sciences humaines* (Denis Hollier), Paris, 1973.
92. Beaufre André, *La nature de l'Histoire*, Paris, 1974.
93. Gay Peter, *Style in History*, New York, 1974.
94. Finley M. I., *The Use and Abuse of History*, London, 1975.
95. *Die Funktion der Geschichte in unserer Zeit*, Stuttgart, 1975.
96. Friedländer Saul, *Histoire et psychoanalyse*, Paris, 1975.
97. Mandelbaum Maurice, *The Anatomy of Historical Knowledge*, Baltimore—London, 1977.
98. Mann Golo, *Geschichte und Geschichtswissenschaft heute*, în „Universitas", 1977, p. 587—598.
99. Löwe Heinz, *Geschichte und Zukunft*, Berlin, 1978.
100. Kovalcenko I. D., *O modelirovanii istoriceskih zavlenii i protessov*, în „Voprosî Istorii", 1978, p. 72—93.
101. Michaud Yves, *Violence et politique*, Paris, 1978.
102. Bertrand M., *Le marxisme et l'Histoire*, Paris, 1979.
103. Haddock B. A., *An introduction to historical thought*, Londra, 1980.

SUR LA THÉORIE DE L'HISTOIRE VERS LA FIN DU XIXe SIÈCLE ET DANS LE STADE ACTUEL

RÉSUMÉ

Après les belles pages et les considérations avancées de F. Ancillon, W. Wachsmuth, précurseur de L. Ranke, Guizot, Augustin Thierry, H. T. Buckle, les oeuvres „d'art et de science" de Jules Michelet et H. Taine, durant les dernières décennies du XIXe siècle, dans le domaine de la recherche et de la pensée historique, aussi, se projètent l'universalisation et l'intuition en profondeur de l'avenir. On peut considérer comme naturelle cette efflorescence d'ecrits, qui se groupent et profilent en rapport aux tendances.

On peut distinguer deux directions principales : l'une pour la science et la philosophie de l'Histoire, l'autre pour la connaissance historique et la théorie, qui se prolongent effectivement jusqu'à nos jours. De cette manière, en France, en Italie et en Allemagne, particulièrement, ont résulté des nouveaux systèmes qui ont eu leur reflet aussi en Roumanie, comme aussi en Russie.

Nous voulons présenter ici quelques brèves considérations autour les travaux du passé que nous croyons les plus représentatifs. Commençons donc avec N. Marselli (1885), qui a dépassé avec succès toutes les oeuvres antérieures, en nous offrant, dans son écrit, une note d'originalité et de hardiesse non rencontrées jusqu'ici. Marselli croyait possible une science de l'Histoire explicative (comme on a réafirmé tout récemment) et capable de faire des prévisions en fonction de certaines lois, qui seront découvertes. Mais l'historien n'aura eu jamais la force de se soustraire à l'influence de son temps. Son précurseur et contemporain C. Cantù (1879) considérait l'Histoire science seulement comme un „racconto concatenato di avvenimenti importanti tenuti per veri", en admettant la contribution de l'art („la vera storia vuol essere scritta con regole d'arte, con criterio e con intenzioni filosofiche") et des „lois de succesion" pour les faits.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En 1896 K. Lamprecht se référait avec raison à cette „fermentation", dont la durée d'environ deux décennies, l'a fait pénétrer profondement dans la pensée historique, et a mis en discussion la notion même d'Histoire. Il considérait l'Histoire comme une discipline empirique et ultérieurement (1912) parlait d'un certain progrès par l'introduction d'éléments de materialisme marxiste.

Entre les écrits français, en série chronologique, faisons mention des travaux, avec des contradictions, innovations, réserves, chacun en ignorant l'autre, de Louis Benloew (1881), Paul Mougeolle (1886), Louis Bourdeau (1888), Georges Guéroult (1889), René Lavollée (1892), I. Strada (1894), Paul Lacombe (1894), Ch.-V. Langlois (1897), André Lefèvre (1897), A. Sorel (1898). Antonio Labriola a souligné en 1897 cette abondance de „livres de philosophie de l'histoire" et „sisthèmes de philosophie de l;histoire". La notion de loi n'est pas claire à P. Mougeolle, comme aussi à L. Benloew, mais il professe la foi en une science de l'Histoire, en train de formation, dont l'objet sera l'étude de l'évolution des sociétés et non la présentation des grands hommes, qui affectent negativement l'Histoire scientifiquement intérpretée, comme l'on a souligné recemment par T. Schieder. Pour Louis Bourdeau l'Histoire ne satisfaisait pas les exigences d'une science constituée et sa capacité d'établir des lois était encore nulle. D'une manière sceptique regardait-il les personnages célèbres („mieux on les connaît, moins on les admire"). Seulement les faits reguliers, pas les evenements singuliers, ont une importance générale et permanente et constituent la veritable objet des recherches de la science. L'art n'est pas compatible avec la science. H. Taine la considérait comme «l'achèvement de la science». La narration n'a pas rien de scientifique. Le problème des lois de l'Histoire est discuté amplement et l'auteur admet une loi générale „du progrès" et une autre de rattachement des séries par un lien de causalité. La civilisation est une accumulation de progrès. „Le temps a pour facteur et élément fondamental le progrès même, l'evolution" (M. Guyau). Il est aussi préoccupé, en rapport aux lois et faits éventuels, du problème de la prévision de l'avenir. G. Guéroult a le mérite, en considérant la valabilité des lois générales, qui dirigent l'evolution de l'espèce humaine, de souligner l'importance des séries pour la prévision. Les séries progressives ou régressives se développent legiquement.

Pour René Lavollée (1892) la philosophie de l'Histoire, en développant „son corps de doctrine", devient une science (c'est le point de vue exprimé par Th. Jouffroy en 1833) qui „n'a pas la certitude des sciences exactes", mais tend à decouvrir les lois du „monde humain". Les séries de phénomènes historiques ne sont à la discretion du par hasard et la loi ne peut pas manquer. Une loi du progrès est évidente. On fait donc distinction entre Histoire (descriptive) et la philosophie de l'Histoire (science de démonstration), entre l'historien et le philosophe historien (ou recemment historiosophe). „Présager l'avenir (conjecturer l'avenir) et déterminer le sens dans lequel marche l'avenir" seront les grands objectifs de cette nouvelle science. On comprend, de cette manière, la réaction de H. Berr contre la position de la philosophie. I. Strada considérait que une prétendue loi de l'Histoire n'était que le fonctionnement fatal des constantes de l'Histoire. De cette manière, la constitution de l'Histoire en science positive était assurée pour lui. En connaissant les lois de la science, qui sont absolues, l'homme aura la possibilité de diriger la société et donc l'Histoire même. A. Sorel, tout en considérant l'Histoire science en formation et art, donc à la manière de Taine et de Michelet, attribue à l'Histoire un rôle instructif, d'ailleurs comme Michelet, pour ceux qui politiquement seront en état d'accomplir des faits. En Allemagne T. Lindner (1904) et G. Mehlis ont admis, eux-aussi, la réalité l'Histoire-fleuve, une causalité, mais non comme dans les sciences de la nature et pas une legité de l'évolution historique, en fonction du rôle des autres, facteurs. Le grand historien Edouard Meyer (1902) affirmait résolument que l'Histoire n'est pas une science systématiques, que les lois historiques sont „impossibles", que l'Histoire politique este dominante et l'élément subjectif a une influence sur les limites de la connaissance. C'est le point de vue adopté par O. Spengler (1922). „L'histoire a pour caractéristique de grandir et de pétiter toute chose" (M. Guyau).

L'abondante littérature de la philosophie ou théorie de l'Histoire publiée ultérieurement ne paraît pas d'avoir apporté des résultats réellement nouveaux et des éléments substantiels pour le jugement ou la rationalisation du travail historique. La conquête la plus spectaculeuse, ce sont sans doute les synthèses, publiées en série, durant les dernières decennies, d'Histoire universelle et d'Histoire de la civilisation, considérées, quelquefois, pourtant, „brillantes mais fausses".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

En renonçant de remettre en discussion la valeur de l'oeuvre massive de A. I. Toynbee (*A Study of History*, 1954, 1964, 1975, 1978 *), la quelle accorde à la notion de civilisation aussi une existence organique fragmentée en introduisant des classifications apparemment valables, puisque on confonde la notion globale avec des manifestations locales, faisons ici mention des quelques travaux plus recents, qui généralement, ne dépassent pas les limites de la pensée d'un Henri Sée, H. Hauser ou K. Brandi. C'est la France qui détient encore la primauté, comme vers la fin du XIX-e siècle, par le nombre des travaux et par la variété des opinions des auteurs. Les lois historiques de „second degré", („partielles") par exemple, ont été empruntées par R. Aron (1938) de Kurt Breysig (1920). Pour Louis Lavelle (1945), comme aussi pour Marselli et autres, „l'Histoire ne peut pas rompre toute relation avec le présent". „L'Histoire est une perspective sur le passé et le centre de cette perspective est toujours le présent". La reconstruction et l'interprétation du passé on les fait toujours en fonctions du présent. Donc l'Histoire est connaissance du passé qui on ne peut confondre avec la science. H. Berr (1953) répétait, lui aussi, la conviction de B. Croce, que „la tâche de l'historien est de nouer plus étroitement le présent au passé, l'avenir au présent". Theodor Schieder, en admettant que en exagerant le rôle du grand homme on ne fait que de la biographie seulement, se prononce lui aussi, pour le „wie es eigentlich gewesen" de L. Ranke, sans être, tout simplement, un „laudator temporis acti". Il met en rélief l'importance de la méthode comparative avec ses limites d'efficience. Un autre allemand, Karl-Georg Faber, sous l'influence de H. Rickert, qui se prononce pour une „théorie", admet la necessité d'un minimum de terminologie scientifique. Il exprime, comme d'autres, sa conviction que la différence entre la „science historique" et les sciences systématiques semble être seulement relative. L'historien doit faire une sélection des faits du passé, ce qui appartient à son métier.

La livre de Paul Veyne (Comment on écrit l'Histoire, Paris, 1971) a provoqué une nouvelle polémique, par son retour à un scepticisme absolu, qui nous rappelle la sentence de O. Spengler (1923). Paul Valéry (1936) écrivait que „l'Histoire justifie ce que l'on veut". „L'Histoire ne sera pas jamais une science". „Il faut donc renoncer à faire de l'Histoire une science". „L'histoire est un art qui suppose l'apprentissage d'une expérience". Certes Paul Veyne en restera un isolé devant la majorité des théoriciens qui, en adoptant une attitude constructive, proposent des consolidations, des perfectionnements, avec les moyens actuels, et ne contribuent pas à une véritable „désintégration" *. La prétendue affinité avec l'art et la littérature, écrit H. Stuart Hughes (1960), mène au libre jeu de l'imagination de l'historien. Pierre Vilar (1973) considère l'Histoire „une science en voie de constitution" et „la matière historique structurée et pensable, scientifiquement pénétrable comme toute autre réalité". „Comme toute science", écrivait Emile Callot, l'histoire est „une rationalisation du réel".

Donc en rapport à la fin du XIX-e siècle, vers cette autre fin, du XX-e siècle, à côté d'une nouvelle vague d'hésitations et oscilations, on peut remarquer la position ferme sur le rôle positif de la connaissance historique, avec ses dimensions actuelles.

---

* Cf. vol. *Toynbee and History*, Boston, 1956 ; *Atti XII Congresso Internaz. Filosofia*, vol. VIII, Firenze, 1961, p. 278, („la mole farraginosa"), „Revue historique", 1, 1965, p. 152—153 ; *RHD*, 1977, p. 214—216 (Henry Rollet) ; „La Revue des deux Mondes", 1971, p. 586—598. Sous l'influence de A. Toynbee a écrit A. Beaufre son livre (1974). Pour les vues de Henri Marrou cfr. «Esprit» no. 27, 1979, p. 122.

* Comme une sorte de réplique moderée on peut considerer le livre de A. Beaufre, *La nature de l'Histoire*, Paris, 1974.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

SERIA ISTORICĂ XENOPOLIANĂ ÎNTRE TEORIE ŞI APLICAŢIE [1]

DE

ZENOVIA LATEŞ

Îndată după apariţie, ideea de serie istorică a fost supusă analizei teoretice şi prinsă în dispute care continuă şi astăzi, cel puţin la noi. Ne întrebăm dacă nu s-ar putea ajunge la rezultate mai concludente examinînd modul cum însuşi Xenopol şi-a organizat pe acest fundament cercetările sale de istorie concretă. Investigaţia se recomandă cu atît mai mult cu cît marele nostru istoric şi-a propus să elucideze acest aspect în două din ultimele sale monografii: *Domnia lui Cuza-Vodă* (1902) şi *Istoria partidelor politice în România* (1910).

După cum se ştie, pentru Xenopol, noţiunea de *serie istorică* este destinată să întemeieze caracterul ştiinţific al istoriei. Istoria are ca obiect de studiu *faptele singulare*, nerepetabile, care prin urmare nu pot da naştere la generalizări de felul legilor obişnuite din ştiinţele naturii. Noţiunea de serie istorică, care rezultă din înlănţuirea cauzală a evenimentelor, înlocuieşte noţiunea de lege, care nu poate fi folosită în mod semnificativ în domeniul istoriei.

În *Prefaţă* la *Domnia lui Cuza-Vodă*, Xenopol scoate în evidenţă avantajele principale ale expunerii istoriei din punctul de vedere al seriilor [2]:

(1) Cu ajutorul seriilor se urmăreşte cu claritate *dezvoltarea faptelor istorice, geneza şi evoluţia lor.*

(2) Seriile constituie criterii precise în scopul *alegerii faptelor semnificative.* În această privinţă, Xenopol declară că el face operă de istoric şi nu de erudit, întrucît „erudiţia rău întrebuinţată dăunează istoriei mai mult decît îi foloseşte" [3]. I s-a obiectat totuşi absenţa unui principiu de selecţie a faptelor destinate să alcătuiască seriile [4]. Într-adevăr, încadrarea în relaţii cauzale fiind un aspect universal nu poate constitui un criteriu suficient pentru selecţia faptelor istorice.

(3) Seriile permit *explicarea cauzală a evenimentelor*, prin raportarea lor la puterile şi împrejurările care le-au provocat.

Cu acest prilej, Xenopol face o observaţie de mare importanţă cu privire la modul de expunere a materialului istoric:

„Seriile însă au fost expuse, nu fiecare aparte: căci în complexul desfăşurării evenimentelor, ele nu se dezvoltă în chip singuratic; ci fiecare fapt a fost arătat acolo unde a fost împins de puterile istorice la lumina zilei, spre a-l putea explica cauzaliceşte; dar s-a

---

[1] În cuprinsul notelor vom desemna principalele opere ale lui Xenopol prin următoarele abrevieri:

IRDT = *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ediţia I, vol. I—VI. Iaşi, 1888—1893; Ediţia populară, vol. I—XII, Iaşi, 1896; Ediţia a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, vol. I—XIV, Bucureşti, 1925—1930.

DCV = *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I—II, Iaşi, 1903 (în realitate 1902).

IPPR = *Istoria partidelor politice în România*, vol. I_{1-2}, Bucureşti, 1910.

PFH = *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899.

PFI = *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iaşi, 1900.

TH = *La théorie de l'histoire*, 2e éd. des *Principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1908.

[2] DCV, I, p. VIII.

[3] *Idem.*

[4] H. Rickert, *„Les Principes fondamentaux de l'histoire" par A. D. Xenopol*, în „Historische Zeitschrift", LXXXVI, 1901, p. 464—470; tr. rom. în „Arhiva", XII, 1901, p. 10, 448—453, 453.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ținut seama și de puterea care leagă împreună, faptele diverselor timpuri într-un lanț neîntrerupt" [5].

Xenopol relevă astfel dificultatea principală de a concilia exigențele *istoriei cronologice* cu cerințele *istoriei seriale*. Criteriul succesiunii temporale nu se acoperă exact cu criteriul succesiunii cauzale: nu tot ce urmează unui eveniment constituie efecte ale acestuia. În acest conflict metodologic, Xenopol a optat pentru istoria cronologică, tradițională, ceea ce l-a dezavantajat, expunîndu-l unor obiecții îndreptățite. Seriile istorice au fost expuse în capitole suplimentare, a căror prezență accidentală nu a reușit să convingă. Metodologia istoriei seriale în sensul lui Xenopol a rămas astfel suspendată.

Xenopol ne-a lăsat cu privire la domnia lui Cuza-Vodă trei expuneri ale seriilor istorice respective: aceea din *Introducere* și aceea din capitolul XVI, intitulat chiar *Seriile istorice din domnia lui Alexandru Ioan I*, la care se adaugă prezentarea din rezumatul francez al cărții [6]. El începe și încheie monografia sa cu prezentarea seriilor istorice ale perioadei pe care o cercetează. Se vede de aici ce importanță deosebită acorda el concepției istorice a seriilor, considerînd-o drept singura posibilitate de a realiza o sinteză a istoriei și totodată o formă științifică a istoriei.

Comparînd cele trei expuneri cu privire la seriile istorice, se observă că ele se potrivesc în linii generale: sînt delimitate aceleași serii fundamentale, împărțite în seriile politice, seriile culturale și seriile economice. Dar repartizarea materialului istoric, pe serii este mai precis delimitată și mai hotărît accentuată în *Introducere* decît în *Capitolul XVI*. În *Introducere* sînt fixate „13 serii de căpetenie" [7] și anume:

Seriile politice și sociale

1. Marea serie a propășirii poporului român
2. Seria înrîuririi franceze
3. Seria înrîuririi grecești
4. Seria unirii
5. Seria dinastiei străine
6. Seria emancipării țăranului

Seriile culturale

7. Seria literară
8. Seria științifică
9. Seria funcționarismului

Seriile economice

10. Seria propășirii agriculturii
11. Seria cheltuielilor private
12. Seria dezvoltării țăranului
13. Seria ridicării neamului evreiesc.

Față de această distribuție pe serii, capitolul XVI aduce unele modificări, și anume: În cadrul *seriilor politice*, este omisă seria înrîuririi grecești, dealtfel o serie regresivă, cum o caracterizează însuși Xenopol, fiind înlocuită cu seria secularizării averilor mănăstirești închinate. Se adaugă seria decăderii Iașului după Unire și încă seria luptei dintre principiile Convenției de la Paris și politica partidului dreptei.

În cuprinsul *seriilor culturale*, se constată o înmulțire a seriilor, ca urmare a unei analize mai atente a fenomenelor. Sînt înregistrate mai întîi trei serii în declin: seria poeziilor patriotice, seria istoriei patriotice și seria preferinței pentru neologisme în limbă. Acestora li se opun trei serii în ascensiune: seria poeziei de dragoste, seria istoriei critice a neamului și seria purificării limbii. În sfera artei, Xenopol distinge două feluri de serii, care înaintează în sens invers: de la seria patriotică la seria simțirii obștești (pictura și teatrul), de la seria simțirii obștești la seria patriotică (muzica). În domeniul științei, seria de adaptare a științei străine este completată cu seria începutului gîndirii originale. Se adaugă seria afirmării culturale a femeii.

În sfera *seriilor economice*, se remarcă iarăși două serii antagoniste: seria creșterii consumului intern, provocată de nevoia de civilizare a țării, dar și de înclinarea spre lux, și seria creșterii producției agricole. Aceste două serii se echilibrează la început, dar cu perspectiva creșterii cheltuielilor peste sporul veniturilor. Ca urmare a sărăcirii și a clasei de sus prin înglodarea în datorii și a clasei de jos datorită alcoolismului, se dezvoltă seria îmbogățirii străinilor. Se adaugă, tot cu efecte negative,

[5] DCV, I, p. VIII.

[6] DCV, I, p. 1—14; DCV, II, p. 222—232; A. D. Xenopol, *Le règne du prince Alexandru Jean I Couza traité d'après la méthode des séries historiques*, în „Revue de synthèse historique", VII, 1906 și extras, Paris, 1906, p. 5—15.

[7] DCV, I, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seria funcţionarismului, a atracţiei tineretului pentru funcţiile birocratice, părăsind îndeletnicirile productive. Seria de organizare a învăţămîntului public, dar numai teoretic şi pentru pregătirea de funcţionari, are aceleaşi efecte negative. Tot acum începe şi „seria fatală a bugetelor neechilibrate" [8], care a condus la ruinarea finanţelor publice.

În ceea ce priveşte expunerea rezumativă, oferită publicului francez, se constată că autorul nu mai distribuie seriile istorice pe categorii, în serii politice, culturale şi economice, ci le distinge după un criteriu temporal: *seriile anterioare*, în care s-a inserat domnia lui Cuza, şi *seriile concomitente*, care s-au dezvoltat în timpul acestei domnii. Cele 13 serii sînt încadrate în prima grupare. Se remarcă o singură diferenţă: seria ridicării ţărănimii, consemnată de două ori în vechiul tabel, ca serie politică şi ca serie economică, este înlocuită în a doua sa ipostază prin seria cheltuielilor de stat. În continuare, Xenopol examinează evoluţia seriilor în timpul domniei lui Cuza, menţionînd acţiunea unei serii străine, războiul Crimeii, care a avut „consecinţe incalculabile" pentru poporul român. În plină creştere sînt seria influenţei franceze, seria cheltuielilor particulare şi seria îmbogăţirii străinilor. Urmează seriile care îşi datoresc apariţia sau dezvoltarea iniţiativei domnitorului: seria unirii principatelor, seria principelui străin, seria jurisdicţiei consulare, seria ridicării demnităţii ţării, seria emancipării de sub dominaţia fanarioţilor, seria aplicării principiilor egalitare, seria ameliorării stării ţărănimii muncitoare. Urmează seria loviturii de stat şi seria răsturnării principelui. Alte serii îşi continuă cursul: seria cheltuielilor publice, seria funcţionarismului, seria progresului agriculturii, seria literară, seria ştiinţifică şi seria progresului neamului evreesc.

După ce marele istoric a rezumat astfel domnia lui Cuza Vodă într-un mănunchi de serii politice, culturale şi economice, la sfîrşitul capitolului, el se arată preocupat de ideea de a înainta cu privirea sintetică şi mai departe, de a face acum o *sinteză a seriilor*. Aceasta se obţine determinînd *seriile generale*, care au dominat epoca lui Cuza. Seriile generale sînt cauzate de puterile istoriei. El caracterizează domnia lui Cuza ca fiind condusă de două *serii ascendente, seria politică* şi *seria culturală* şi *o serie predominant regresivă*, seria economică. Seria politică mai poate fi despărţită în două aspecte: seria politicii externe, de emancipare a ţării de sub puterile străine, şi seria politicii interne, alcătuită din două serii: coborîrea privilegiaţilor şi ridicarea claselor de jos.

Se constată, în expunerea seriilor istorice din timpul domniei lui Cuza Vodă, o primă clasificare a seriilor în *suitoare, (progresive) şi coboritoare, (regresive)*. Această împărţire a seriilor este evident efectuată după un criteriu de valoare, avîndu-se în vedere progresul general al ţării spre civilizaţie şi cultură, spre dreptate şi echitate socială. Aceasta exprimă convingerile social-politice ale lui Xenopol personal, care, se ştie, era însufleţit de idealul progresului cultural, economic şi social. Se observă că, cu toată opoziţia lui Xenopol faţă de introducerea ideii de valoare în istorie, el nu s-a putut abţine să-şi manifeste preferinţele morale şi politice în modul cum a expus desfăşurarea evenimentelor istorice. Judecăţile de valoare nu pot fi absente din expunerile istorice.

Xenopol clasifică şi în alt mod seriile istorice, după criteriul duratei lor în raport cu epoca studiată. Din acest punct de vedere apar patru categorii de serii istorice [9]:

1. *Seriile istorice mari*, care încep şi se termină dincolo de limitele epocii studiate;

2. Seriile istorice care încep înainte de epoca studiată, dar se termină în timpul acestei epoci: le putem denumi *serii mijlocii cu debut anterior*;

3. Seriile istorice care încep în timpul epocii studiate, dar se termină după acea epocă: le putem denumi *serii mijlocii cu final posterior*;

4. *Seriile istorice scurte*, care încep şi se termină în timpul epocii studiate.

În legătură cu această împărţire a seriilor istorice după criteriul duratei, s-a observat că ea este „mai puţin revelatoare" decît împărţirea seriilor după factorul predominant, în serii politice, culturale şi economice, deoarece urmăreşte „un criteriu mai mult formal". Cu toate acestea, ea fixează o ordine a importanţei seriilor" [10], ordine precizată cifric de Xenopol însuşi.

Seriile istorice mari ne arată care sînt *liniile mari ale evoluţiei istorice*, trecînd peste evenimentele mărunte, care pot să ne distragă atenţia de la direcţia principală a evoluţiei. Xenopol ne prezintă marea serie a regenerării şi redeşteptării neamului în aceste cuvinte, în

[8] DCV, II, p. 231.
[9] DCV, II, p. 222.
[10] N. Gogoneaţă, *Alexandru D. Xenopol*, în *Istoria filozofiei româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1972, p. 503.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care pe lîngă intuiția istoricului vibrează și sentimentele sale patriotice : „Ca un fluviu adînc în care se varsă toate rîurile lăturalnice ale dezvoltării poporului român, curge marea serie a *regenerării și redeșteptării* neamului, ale cărei rădăcini culturale se pierd în secolii mai îndepărtați, dar care începe a se arăta pe tărîmul politic de la introducerea domniilor naționale, în 1822. Domnia lui Alexandru Ioan I alcătuiește o verigă în lanțul cel mare al cărui unul din capete îl ține Tudor Vladimirescu iar celălalt este aruncat deocamdată în oceanul viitorului și cine știe cine îl va ridica ! [11].

Se poate face o apropiere între însemnătatea acordată de Xenopol duratei istorice ca criteriu de clasificare a seriilor istorice și reflexiile contemporane asupra duratei istorice. Istoricul francez Fernand Braudel a arătat că istoria se înfățișează în mod diferit după cum o privim pe o durată mai lungă sau mai scurtă. Perspectiva pe termen lung dă la iveală, determinismul geografic și structurile ideologice. Acesta este *timpul geografic*, care ne oferă o istorie aproape nemișcată, relevînd doar constantele evoluției unui popor. Perspectiva pe termen mijlociu ne dezvăluie transformările sociale ale unui popor : este *timpul social*. Iar perspectiva pe termen scurt scoate în relief frămîntarea politică a societății, așa cum ne-o prezintă istoria tradițională a evenimentelor : este *timpul politic* [12].

Se poate spune că Xenopol a sesizat în parte unele aspecte ale acestor diferențieri. După cum se știe, el a conceput *Domnia lui Cuza-Vodă* ca o continuare a *Istoriei românilor din Dacia Traiană*, menționînd chiar pe pagina de titlu că cele două volume reprezintă de fapt volumele VII și VIII ale *Istoriei Românilor*. Într-adevăr, istoria domniei lui Cuza este prezentată în strînsă legătură cu evoluția anterioară a poporului român și cu evenimentele posterioare. Înseși seriile istorice mari, cum sînt seria regenerării și redeșteptării neamului și seria emancipării lui de sub stăpînirea străinilor, sînt acelea care stabilesc legătura domniei lui Cuza cu vremurile anterioare și posterioare. Xenopol a adoptat, scriind istoria domniei lui Cuza, o perspectivă pe termen mai lung, așa fel încît să cuprindă într-o privire sintetică întreaga istorie a românilor. Numai o astfel de perspectivă i-a îngăduit să sesizeze seriile istorice mari ale istoriei românilor.

În *Introducere* la *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Xenopol remarcă stabilitatea așezării geografice ca factor istoric, prin contrast cu rolul mobil al factorilor spirituali : „Natura reprezintă, în formele ei neclintite și înțepenite, elementul statornic în viața poporului ; plăsmuirile minții omenești pe acel progresiv și schimbător. Din întrețeserea lor mutuală se desface în decursul veacurilor pînza istoriei" [13].

Se observă că Xenopol a văzut clar deosebirea dintre timpul geografic și timpul social și politic. Însă chiar în istoria considerată pe termen mai lung, avem în vedere istoria poporului român, el a acordat *prioritate desfășurării evenimentelor politice*, pe care le-a apreciat ca fundamentale, deoarece, după părerea sa, acestea sintetizează oarecum întreaga viață socială [14]. Este un tribut plătit concepției tradiționale a istoriei, încă puțin sensibilă la interpretarea materialistă. De aceea, chiar din perspectiva istoriei pe termen lung, Xenopol a urmărit în primul rînd evoluția politică și mai puțin transformările sociale și economice.

Cu aceasta ajungem la un punct critic din doctrina seriilor istorice la Xenopol. Se constată o anumită variație în ce privește felul cum înțelege Xenopol seriile istorice. Deosebirile se evidențiază mai ales între modul cum sînt definite seriile în filozofia istoriei și modul cum este aplicată ideea de serie istorică în cercetările istorice, pe care Xenopol le-a scris, după propria mărturisire, cu intenția de a ilustra concepția sa asupra istoriei.

Se observă că, în scrierile sale de filozofia istoriei, Xenopol și-a dat seama de caracterul complex al relațiilor cauzale și s-a străduit să le înțeleagă în complexitatea lor reală. În acest sens, el ne atrage atenția asupra a trei aspecte ale cauzalității istorice :

a) *Ideea interdependenței factorilor istorici*, expusă în capitolul consacrat concepției despre istorie [15]. Întrebîndu-se care este „elementul principal al istoriei", după ce menționase „discuțiile interminabile" [16] dintre partizanii istoriei politice și adepții istoriei culturale, autorul încheie cu observația principală că, nici fenomenele naturii nu pot fi izolate cu

[11] DCV, II, p. 282.

[12] F. Braudel, *Timpul istoricului și timpul sociologicului*, în *Tendințe și orientări în filozofia burgheză contemporană — Filozofia istoriei*, CD 6/1977, p. 239—244 ; D. Hollier, *Histoire — Vers une nouvelle scrientificité*, în *Panorama des sciences humaines*, Paris, 1973, p. 620—621.

[13] IRDT, I, p. 17.

[14] TH, ch. XII.

[15] PFH, ch. X ; TH, ch. XII.

[16] TH, p. 421.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uşurinţă, iar cele spirituale cu atît mai puţin : „Fenomenele vieţii şi cele ale spiritului sînt de o natură foarte complexă : diferitele lor aspecte se lasă separate de spirit ; dar în realitate ele sînt indisolubil legate şi nu formează decît un singur tot. Faptele pe care le numim sociale şi politice nu sînt decît produsul ideilor, al faptelor culturale şi acestea din urmă sînt adesea condiţionate de evenimente politice. Este deci absolut imposibil să separăm studiul unora de acela al altora" [17].

În această ordine de idei, Xenopol ne oferă numeroase exemple de interdependenţă între factorii culturali şi factorii politici. Corupţia societăţii romane, un fapt cultural, trebuie explicat prin seria politică a cuceririlor romane ; transformarea spiritualităţii arabe prin expansiunea imperiului Califilor ş.a. Dimpotrivă, expansiunea puterii arabe nu poate fii înţeleasă fără influenţa religiei mahomedane, unitatea politică a Italiei şi a Germaniei fără curentele literare şi artistice care au favorizat unitatea morală şi politică a acestor popoare, unirea principatelor române fără puternica influenţă culturală a Franţei etc.

Xenopol adaugă observaţia importantă că, dacă nu există fapte politice care să nu fie determinate sau însoţite de fapte culturale, există totuşi fapte culturale care nu au urmări politice. El precizează de asemenea că istoria poate să-şi restrîngă cercetările la o singură latură a activităţii umane, cum se şi face în cazul istoriei diplomatice, economice, artistice, ştiinţifice, etc., însă este de părere că istoria politică trebuie să îmbrăţişeze toate aspectele vieţii sociale, deoarece ea este rezultatul tuturor celorlalte fapte. Dacă vrem să explicăm, de pildă, decăderea Republicii Veneţiei, trebuie să ne referim la descoperirile maritime, care au modificat drumul comerţului ; acestea trebuie puse în legătură cu ideile ştiinţifice ale timpului, dar şi cu problemele economice ale vremii. Pe de altă parte, fenomenul decadenţei trebuie corelat cu evoluţia artelor şi a literaturii acestei cetăţi. Se vede că marele istoric a fost deplin conştient de întrepătrunderea cauzală a tuturor factorilor istorici.

b) *Existenţa succesiunilor necauzale.* Faptele istorice care se succed nu sînt totdeauna în relaţie cauzală : literatura clasică franceză, de pildă, nu este cauza literaturii critice, iar aceasta nu este cauza literaturii revoluţionare, la fel, civilizaţia Egiptului nu este cauza civilizaţiei Greciei, după cum aceasta nu este cauza civilizaţiei Romei etc.

c) *Existenţa succesiunilor cu cauză unică.* Xenopol pare convins, pe de altă parte, că aceste succesiuni de fapte nelegate cauzal între ele sînt „produsul acţiunii repetate a aceleiaşi forţe, exercitate în condiţii diferite" [18]. Este motivul pentru care şi aceste succesiuni de fapte alcătuiesc totuşi serii istorice, datorită fortei comune care le produce pe toate. Operele succesive ale unui creator alcătuiesc o astfel de serie, în care o operă nu este cauza operei următoare, dar toate sînt creaţii ale aceluiaşi spirit în condiţii mereu schimbătoare. Xenopol lasă deschisă problema, importantă, dacă toate succesiunile necauzale sînt determinate de o cauză unică.

Ideea cea dintîi de mai sus, aceea a interdependenţei factorilor istorici, ne duce la concluzia legitimă că nu pot să existe *serii istorice omogene,* alcătuite din fapte istorice de acelaşi fel. În mod normal, faptele politice sînt determinate de fapte culturale, acestea de fapte economice ş.a.m.d., ceea ce înseamnă că seriile istorice, ca înlănţuiri cauzale de fapte istorice, trebuie să fie *eterogene,* să treacă mereu de la un domeniu la altul al vieţii sociale.

Pe de altă parte, admiterea succesiunilor cu cauză unică permite şi admiterea seriilor istorice omogene, cu condiţia ca aceasta să fie determinate de o cauză unică, care îşi repetă mereu acţiunea. Problema dacă seriile istorice sînt alcătuite din fapte istorice de genuri diferite prezintă o deosebită importanţă atunci cînd ne referim la modul cum Xenopol foloseşte seriile istorice în scrierile sale de istorie.

În *Domnia lui Cuza-Vodă,* prima operă în care Xenopol aplică conştient şi intenţionat metoda seriilor, se constată că istoricul clasifică seriile din acest răstimp în serii politice, serii culturale şi serii economice, lăsînd impresia că seriile istorice sînt toate *omogene,* alcătuite din aceeaşi categorie de fapte. Dar seriile omogene, am văzut mai sus, nu pot fi cauzale decît dacă sînt determinate de o singură cauză. Este însă greu de crezut că toate seriile istorice enumerate în *Domnia lui Cuza-Vodă,* fac parte numai din această categorie, că absolut toate aceste serii sînt serii omogene cu cauză unică în acţiune repetată. Însuşi Xenopol, vorbind despre marea serie a regenerării şi redeşteptării neamului, considerată ca cea mai importantă serie mare politică, spune că *rădăcinile sale* culturale se pierd în trecutul îndepărtat [19]. Prin urmare, această serie politică, manifestă pe teren politic de la restabilirea

[17] *Idem.*
[18] TH, p. 421.
[19] DCV, II, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniilor naţionale, cu momentul de origine în Tudor Vladimirescu, are o sorginte îndepărtată, de caracter cultural. În fond este o *serie politico-culturală ca prim aspect*. Iar dacă o cercetăm mai în profunzime, trebuie să facem să intervină cumva şi dezvoltarea economică a principatelor, care a însemnat trecerea de la feudalism la economia capitalistă. În starea actuală a cunoştinţelor şi din perspectiva materialismului istoric nu se poate nega că seriile istorice sînt compuse din fapte istorice eterogene, că în cuprinsul unei serii istorice se înlănţuiesc faptele politice cu fenomenele economice, cu evenimentele culturale ş.a.m.d.

A doua carte în care Xenopol aplică teoria seriilor este *Istoria partidelor politice din România* (Bucureşti, 1910), concepută de autor ca alcătuind volumul IX al *Istoriei Românilor* În această expunere seriile istorice iau altă înfăţişare decît în istoria domniei lui Cuza. Nu se mai vorbeşte de serii politice, culturale şi economice, ci de serii alcătuite pe partide politice. Un întreg capitol (XX) e intitulat *Seriile istorice în dezvoltarea partidelor politice*. După o introducere în care se clarifică noţiunea de serie istorică, sînt determinate următoarele serii istorice [20]:

Seria partidului naţional ;
Seria dezvoltării partidului conservator ;
Seria dezvoltării partidului liberal ;
Partidul unirii şi al principelui străin ;
Partidul separatist şi acel al revendicărilor ieşene.

Modul cum sînt alcătuite aceste serii istorice se arată a fi superior aceluia din expunerea domniei lui Cuza. Xenopol nu-şi mai limitează cercetările doar la stadiul ordinii politice, al dezvoltării culturale sau al organizării economice, separînd în chip artificial diversele laturi ale vieţii sociale, ci expune naşterea şi evoluţia partidelor politice în cauzalitatea lor complexă, care leagă împreună fapte sociale de tot felul : politice şi culturale, economice şi morale etc. Seriile partidelor politice sînt serii eterogene, aşa cum se întîmplă cu faptele istorice legate cauzal între ele.

Pentru ilustrare, să examinăm *seria partidului naţional* [21]. Autorul cercetează mai întîi originea partidului naţional şi o află în reacţia firească a poporului român împotriva străinilor care urmăreau să domine ţara. De unde cele trei reacţii naţionale : partidul anti-grecesc, partidul anti-austriac şi partidul anti-rusesc. Cît priveşte închegarea partidului naţional, se menţionează mai mulţi factori : crearea şcolilor româneşti prin sîrguinţa lui Gh. Asachi şi Gh. Lazăr, apariţia unor scrieri patriotice, revoltele ţăranilor împotriva fanarioţilor (1805, 1819, 1820), dorinţa boierilor de a înlocui pe greci la domnia principatelor. Punctul culminant îl formează, firesc, revoluţia din 1821, prin întoarcerea lui Tudor Vladimirescu contra grecilor. Se adaugă apoi influenţa ideilor înaintate ale revoluţiei franceze [22]. Din acest tablou cuprinzător al cauzelor sociale, politice, culturale şi morale care au condus la formarea partidului naţional, lipsesc doar condiţiile economice şi în primul rînd liberalizarea comerţului românesc prin pacea de la Adrianopole, factor esenţial în dezvoltarea ţărilor române pe calea progresului şi a independenţei naţionale. Concepţia lui Xenopol se resimte în acest punct din pricina refuzului său faţă de doctrina materialismului istoric, la care s-a referit în opera sa filozofică [23].

La apariţia ei, teoria seriilor istorice s-a bucurat de un larg şi binemeritat ecou pe plan internaţional, suscitînd interesul istoricilor şi filosofilor care meditau asupra istoriei ca ştiinţă. O serie de cercetători români (O. Botez, O. Buhociu, Gh. Toma, Al. Zub) relevă modul cum au fost primite ideile inovatoare ale lui Xenopol în cercul istoricilor şi filozofilor timpului [24]. Ele constituie o contribuţie de seamă la filosofia istoriei şi merită desigur

[20] IPPR, I_2, cap. XX.

[21] IPPR, I_1, cap. I—IV.

[22] Cf. Alexandru Gheorghe, *Valoarea metodologică a conceptului de serie istorică*, în Al. Tănase, D. Hurezeanu (coord.), *Filozofia istoriei, Studii*, Bucureşti, 1969, p. 194, unde se precizează că, reconstituind seriile istorice, Xenopol prelua faptele singulare în integralitatea lor. Urmărind, de exemplu, istoria partidului liberal, el înfăţişează de fiecare dată revendicările social-politice care alcătuiau programul politic al acestei formaţii.

[23] PFH, p. 296—305 ; TH, p. 427—436.

[24] O. Botez, *Alexandru Xenopol teoretician şi filozof al istoriei* (Studiu critic), Bucureşti, 1928 ; O. Buhociu, *La Philosophie de l'Histoire d'A. D. Xenopol*, Paris, 1957 ; Gh. Toma, *Xenopol despre logica istoriei*. Bucureşti, 1971 ; Idem, *Permanenţe filosofice româneşti*, Cluj-Napoca, 1979, p. 49—68 ; Al. Zub, *La conception historique d'A. D. Xenopol*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

un examen atent, mai ales că aceste idei nu s-au bucurat, în țară, de ecoul cuvenit, dat fiind că la acea vreme nu exista încă o mișcare filosofică în domeniul cercetărilor istorice [25].

Discuțiile gînditorilor francezi și germani asupra ideilor lui Xenopol au o importanță aparte, căci ele l-au determinat pe istoric să-și verifice argumentele, justificînd astfel sistemul social prin explicații și completări ulterioare. Din păcate, asemenea discuții nu au mai continuat după aceea, desigur pentru că problematica istoriei a luat un alt curs, cu numeroase direcții de cercetare, dar cu un interes mai slab pentru cauzalitatea istorică [26]. Opera lui Xenopol s-a înfiripat în timpul confruntării dintre partizanii istoriei tradiționale și adepții pozitivismului sociologic și cauzal [27], ceea ce explică în parte interesul de care s-a bucurat, adăugîndu-se la aceasta desigur și valoarea în sine a operei. Se pare că gînditorul nostru a fost influențat nu numai de modelul vechii istoriografii, care acordă întîietate evenimentelor politice, dar și de concepția pozitivismului sociologic, care i-a sugerat interpretarea istoriei în lumina diversității factorilor istorici.

Important este faptul că, la apariția ei, ideea de serie istorică a fost supusă unei analize critice aprofundate, din care se pot trage cîteva concluzii de actualitate. Unii specialiști de renume, printre care Gabriel Monod și Ernst Bernheim [28], au recunoscut interesul științific al noțiunii de serie istorică, care este utilă istoricului pentru sistematizarea informațiilor și reconstituirea trecutului.

Dar chiar și comentatorii favorabili adoptării noțiunii de serie au formulat unele critici și au insistat asupra necesității ca această noțiune să fie clarificată și precizată. Să examinăm acum punctele critice ale noțiunii de serie istorică, relevate cu prilejul acestor discuții.

a) H. Rickert, exponent al școlii neokantiene de la Baden și adept al ideii că o filosofie a valorii va putea întemeia istoria ca știință, este de acord cu Xenopol că istoria e o știință a individualului, dar contestă noțiunea de serie, argumentînd că aceasta nu e specifică istoriei, ci oricărui domeniu din univers unde există transformare, evoluție. „Noțiunea sa de serie este prea largă. Există serii, care nu sînt serii istorice" [29]. Dar existența în univers a unor serii care nu sînt istorice fusese recunoscută și de Xenopol. Faptul că noțiunea de serie nu caracterizează numai istoria umană ci în genere istoria universului (cosmogonia) și istoria pămîntului (geologia) etc., nu neagă capacitatea acestei noțiuni de a întemeia știința istoriei. Rickert însă, după cum se știe, voia să întemeieze istoria pe noțiunea de valoare. Analizînd noțiunea de serie istorică, el observă că seria istorică, deși diferită de la caz la caz prin caracterele sale individuale nerepetabile, poate fi totuși generalizată atunci cînd ținem seama numai de trăsăturile comune ale diferitelor serii. Rickert ne dă un exemplu concludent. Cursul unui an este, prin particularitățile sale, unic și diferit de toți ceilalți ani. Totuși, privind lucrurile mai general, constatăm că succesiunea anotimpurilor este în fiecare an aceeași. Aceasta ne convinge că seriile pot fi asemănătoare în anu-

---

în „Revue roumaine d'histoire", 1970, 4, p. 727—744 ; Idem, *A. D. Xenopol peste hotare — Note bibliografice*, în L. Boicu, Al. Zub, (coord.), *A. D. Xenopol — Studii privitoare la viața și opera sa*, București, 1972, p. 429—443 ; Idem, *A. D. Xenopol and the new „Serial History"*, în „Revue roumaine d'histoire", XIX, 1970, 2—3, p. 511—519. Sînt revelatoare și recenziile apărute în revistele europene care au fost publicate în traducere și în revista „Arhiva", anii 1899, 1900, 1901, 1903, 1908. Ca director al revistei, Xenopol a decis să fie publicate și recenziile nefavorabile, ceea ce denotă înaltul său simț de corectitudine științifică.

[25] O. Buhociu observă (*op. cit.*, p. 142) că *Domnia lui Cuza-Vodă* nu s-a bucurat în țară de succese filozofice, ci numai de interes istoric. Atenția societății românești era atrasă atunci de problemele eliberării vechilor provincii românești de sub ocupația străină.

[26] O. Buhociu (*op. cit.*, p. 136—137) se încadrează în această reacție împotriva cauzalității. El consideră că în filosofia lui Xenopol cauzalitatea este „inoportună", „un reziduu al filosofiei clasice", care ar trebui să fie înlăturat ! Se consideră astăzi dimpotrivă că unul din meritele principale ale lui Xenopol îl, constituie fundamentarea concepției sale pe relația de cauzalitate.

[27] O. Botez, *op. cit.*, p. 14.

[28] G. Monod, *Histoire. De la méthode dans les sciences*, Paris, 1909, p. 323—324 ; E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und des Geschichtsphilosophie*, 5. Aufl., Leipzig, 1908 : *Begriff der Geschichtswissenschaft* ; D. Parodi, *La théorie de l'histoire*, în „L'Année sociologique", XI (1906—1909), 1910, p. 51 ; O. Botez, *op. cit.*, p. 170—171.

[29] H. Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, 2. Aufl., Tübingen, 1913, p. 394.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mite privințe, în *succesiunea aceloraşi stadii*. Se pot desprinde deci *legi ale evoluției*. „În orice caz, există nu numai *serii* ale dezvoltării, ci şi legi ale dezvoltării..." [30]. Asemenea legi au şi fost propuse, de exemplu, de către A. Comte sub forma legii celor trei stadii: stadiul teologic, stadiul metafizic şi stadiul pozitiv. Succesiunea formațiunilor social-economice (comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism, comunism), constituie legea supremă a evoluției tipurilor de societate stabilită de materialismul istoric. Însuşi Xenopol, atunci cînd a clasificat seriile istorice în diverse moduri, de exemplu în serii progresive şi serii regresive, sau în serii cauzale şi serii cu cauză unică etc., a deschis calea unor generalizări importante, care se cer urmărite mai îndeaproape. El a acordat o valoare absolută diferențierii dintre faptele de repetiție şi cele de succesiune. Aceasta l-a împiedicat totuşi să observe că, într-un anumit sens, şi succesiunile se repetă, că există *tipuri de succesiune* [31].

b) Numeroşi gînditori care au meditat asupra filosofiei istoriei (H. Rickert, Otto Braun, H. Berr) au arătat că, alături de noțiunea de cauză, noțiunea de scop deține un rol important în determinarea faptelor istorice. Ernst Bernheim a îndreptat această obiecție chiar împotriva concepției lui Xenopol, reproşîndu-i că a neglijat aspectul teleologic al evoluției istorice [32]. Obiecția lui nu e întru totul întemeiată. Se ştie că Xenopol a invocat acțiunea unor „tendințe", „idei", „legi abstracte" care guvernează evoluția, alcătuind „firul conducător al seriilor" şi conexînd cauzal evenimentele în vederea restituirii faptului istoric [33]. În unul din ultimele sale studii [34], el observă că legile sociologice, ca legi abstracte ale evoluției, permit previziunea în linii mari a direcției generale pe care o va primi cursul evenimentelor, deşi previziunea exactă a faptelor singulare e imposibilă. Chiar denumirile pe care le atribuie seriilor istorice (seria propăşirii poporului român, seria unirii, seria dinastiei străine, seria emancipării țăranului etc.) indică deseori finalitatea procesului istoric.

c) S-a remarcat apoi că ideea de serie istorică la Xenopol suferă de lipsă de precizie. Lui Henri Berr i se părea că această concepție nu oferă „cheia istoriei", şi că e „obscură", „ineficace", fiindcă nu descompune realitatea istorică în elementele sale" şi „nu articulează ştiința istoriei într-un mod organic", fiind în acelaşi timp simplistă şi complicată" [35]. Parodi, declarîndu-se de acord cu determinarea seriilor istorice, adaugă că „ideea interesantă de serie" se cere precizată din punct de vedere obiectiv şi metodologic, reproşîndu-i autorului că lasă aplicarea ideii de serie în fiecare caz prea mult pe seama bunului simț şi a tactului [36]. Comparînd mai sus tabelul seriilor istorice din *Domnia lui Cuza-Vodă*, aşa cum se prezintă în Introducere şi aşa cum este reluat în *Capitolul XVI*, observăm că cele două expuneri se deosebesc în unele amănunte una de alta, lăsînd impresia că seriile istorice caracteristice unei perioade istorice se pot înmulți cu uşurință, că ele nu sînt statornicite definitiv, că intuiția istoricului şi bunul plac joacă un rol prea mare în determinarea seriilor. Unele precizări în ceea ce priveşte *structura seriei istorice* şi *metodologia aplicării* ei, ar mai fi încă necesare.

d) În legătură cu teoria seriilor, Henri Berr a adăugat încă o observație importantă: „Ea ajunge să conserve istoria tradițională — narativă şi empirică —, mai preocupată să expună faptele decît să le explice, sau care le explică pe dibuite; ea o conservă, îmbrăcînd-o într-o armătură scolastică. Xenopol s-a străduit dealtfel să repete că metoda cea mai bună a fost pusă în practică din antichitate, de către „marii maeştri" care au ilustrat istoria" [37].

---

[30] *Ibidem*, p. 395.

[31] Comentatorii contemporani insistă asupra *aspectului repetabil al seriilor istorice*. Astfel, V. Liveanu relevă că înseşi seriile determinate de Xenopol, precum victoria constituționalismului în Anglia anului 1688, stabilirea puterii absolute în Franța, unirea românilor, denotă aspecte repetabile şi anume victoria revoluțiilor burgheze, crearea monarhiilor feudale absolute, formarea statelor naționale (*Séries, lois, structures historiques. A propos de quelques idées de A. D. Xenopol*, în M. Constantinescu, V. Liveanu, *Sur quelques problèmes d'histoire*, Bucureşti, 1966, p. 96. Paul Barth susține că Xenopol, determinînd liniile principale ale dezvoltării, şi-a anulat el însuşi propria sa negare a legilor istorice (Gh. Toma, *Permanențe filosofice românești*, p. 57).

[32] E. Bernheim, *loc. cit.*

[33] TH, p. 407—408; PFH, p. 401; V. Liveanu, *op. cit.*, p. 94—95; Gh. Toma, *Xenopol despre logica istoriei*, p. 168—170.

[34] A. D. Xenopol, *Ideile de legi şi de prevedere*, în *Scrieri sociale şi filozofice*, Bucureşti, 1967, p. 342.

[35] H. Berr, *L'histoire traditionnelle et la synthèse historique*, Paris, 1921, p. 39.

[36] D. Parodi, *op. cit.*, p. 51; O. Botez, *op. cit.*, p. 171.

[37] H. Berr, *op. cit.*, p. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. Lacombe îi impută, de asemenea apartenența la școala veche, care limita istoria la expunerea evenimentelor diplomatice, politice, tendința de a demonstra că istoria diplomatică obișnuită ar putea fi declarată științifică pentru că are „un fel al ei de a fi" [38].

Judecata aceasta este, desigur, prea severă și nedreaptă în obiecțiile din partea a doua a citatului. Nu se poate nega că Xenopol a fost tot timpul preocupat de explicarea faptelor istorice și că el ne oferă în scrierile sale istorice numeroase explicații ale evenimentelor. El s-a pronunțat întotdeauna împotriva istoriei pur descriptive și a cerut explicarea faptelor. De asemenea nu este cazul să se afirme că seriile istorice ar alcătui o „armură scolastică". Dimpotrivă, Xenopol, s-a ferit tot timpul să facă din serii niște scheme constrîngătoare. În expunerile sale istorice, el folosește rareori termenul de serie istorică și indicațiile cu privire la începutul sau sfîrșitul unei serii istorice sau la prezența unei serii. Este chiar regretabil că ne-a lăsat prea puține indicații în această privință, ocupîndu-se de determinarea seriilor istorice doar în capitole speciale, introductive ori finale. „Se înțelege de la sine, declară Xenopol, că nu vom cere ca seriile să fie indicate într-un mod pedant, și că lăsăm istoricului libertatea întreagă cu privire la sistemul pe care vrea să-l adopte. Dar el trebuie să aibă totdeauna ca o călăuză în expunerea trecutului seriile istorice, în care faptele sînt înlănțuite, cu alte cuvinte el va trebui să încerce întotdeauna să descopere liniile generale care constituie însăși urzeala istoriei" [39].

În schimb, prima obiecție a lui H. Berr este îndreptățită. Concepția seriilor istorice nu pare să-l fi condus pe Xenopol la o *înnoire a metodei de expunere a istoriei*. Expunerile sale, chiar și după ce a formulat metoda seriilor istorice, se deosebesc prea puțin de expunerile tradiționale. Se simte cel mult o mai mare rigoare științifică în determinarea și explicarea faptelor. Seriile istorice, expuse doar în capitole speciale, par ceva adăugat și care ar putea lipsi fără să se atingă valoarea expunerii în sine.

Momentul în care Xenopol și-a formulat concepția teoretică îi găsea pe istorici în căutare de noi metode și concepții asupra domeniului, cu clară tendință de a abandona istoria tradițională. Sub impulsul materialismului istoric, se făceau încercări de *istorie socială*, care să aprofundeze cursul istoriei dincolo de aparențele evoluției pur politice și să releve aportul maselor. În același timp, curentul *sintezei istorice* încerca să sesizeze legăturile mai complexe în evoluția istorică. În această mișcare de idei înnoitoare, Xenopol a fost dezavantajat oarecum în practicarea unui model tradițional. După opinia sa expunerea istoriei pe serii istorice s-a impus istoricilor de la sine, chiar dacă aceștia n-au fost conștienți de existența seriilor: „Istoria fiind reflectarea realității trecute în spiritul uman, forța lucrurilor obligă pe istorici să facă să reiasă mai mult sau mai puțin, în expunerile lor, seriile istorice, cu toate că ei nu le au în mod special în vedere. Toate titlurile, mai mult sau mai puțin generale, date unor părți ale istoriei cuprind aproape totdeauna serii, ca de exemplu: căderea imperiului roman, invazia barbarilor, triumful creștinismului, progresul papalității, lupta dintre papă și împărat, emanciparea comunelor, stabilirea regimului feudal, progresul aristocrației, dezvoltarea republicilor italiene, cruciadele etc., etc. Aceste titluri corespund peste tot unor serii istorice, dar fiind că ele desemnează rezultatele atinse prin dezvoltarea acestor serii. Dar această dezvoltare nu este urmărită ea însăși în mod conștient ca o serie istorică, adică drept succesiunea aceluiași șir de fapte, datorită repetării acelorași forțe sau înlănțuiri a diferitelor fapte, prin jocul forțelor și al condițiilor exterioare" [40].

Este, desigur, ceva adevărat în această remarcă. Istoricii și sociologii angajați în determinarea înlănțuirilor cauzale ajung în chip firesc la relevarea unor serii, chiar dacă nu le denumesc astfel. În acest sens, Al. Zub [41] semnalează prezența unor precursori, ca H. Mathieu (1870) sau G. Guéroult (1889), iar la noi M. Kogălniceanu sau Gh. Barițiu, și de asemenea a unor continuatori, cum apar în curentul „istoriei seriale", la care pot fi adăugați istorici reputați ca Ch. Langlois și Ch. Seignobos, L. Happen și L. E. Halkin [42].

Pe de altă parte însă, credința aceasta în relieferea cu de la sine putere a seriilor istorice, în regăsirea lor în orice expunere istorică, l-a îndepărtat pe Xenopol de sarcina transformării modului de prezentare a istoriei și de aprofundare metodologică a noțiunii de serie.

---

[38] P. Lacombe, *„Les Principes fondamentaux de l'histoire", par A. D. Xenopol*, în „Revue de synthèse historique", I, 1900, 1, p. 28—51, trad. rom. în „Arhiva", XII, 1901, 3—4, p. 157, 164.

[39] TH, p. 453.

[40] TH, p. 414—415.

[41] Al. Zub, *A. D. Xenopol and the new „Serial History"*, în „Revue roumaine d'histoire", XIX, 1980, 2—3, p. 514—515, *passim*.

[42] V. Liveanu, *op. cit.*, p. 52—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Examinînd mai sus seriile istorice determinate de Xenopol pentru domnia lui Cuza, s-a constatat că, dacă se admite că seriile trebuie să aibă un rol explicativ, atunci se cere să ne preocupăm şi de conţinutul seriilor, de natura unitară sau variabilă a faptelor ce alcătuiesc seria. Rareori o serie explicativă va putea fi alcătuită din fapte de acelaşi fel, politice, culturale ori economice. *Seriile omogene* sînt rare şi scurte. Dacă cercetăm mai profund cauzele evenimentelor, va trebui să trecem curînd de la o categorie de fapte la alte categorii: de la politic la economic sau invers, de la cultural la politic sau invers ş.a.m.d. Seriile istorice cauzale sînt *eterogene*. Fenomenul politic şi cultural al năzuinţelor românilor spre independenţă şi unire îşi are cauza ultimă în procesul dezvoltării comerţului naţional şi al formării burgheziei, deci o cauză economică şi socială.

După Xenopol, seriile istorice alcătuiesc *un sistem*, — o idee valoroasă cu răsunet în actualitate. Sistemul este alcătuit din coordonarea, supraordonarea şi subordonarea seriilor. Seria atotcuprinzătoare a evoluţiei istorice este formată din seriile mai mici ale evoluţiilor popoarelor, acestea din seriile şi mai mici ale evoluţiei diferitelor aspecte, politice, culturale, economice ş.a.m.d. Dar în construcţia acestui sistem, Xenopol nu vorbeşte decît de *serii paralele* şi *serii succesive*[43] Se adaugă desigur *seriile interferente*, pe care istoricul le invocă atunci cînd urmăreşte să explice intervenţia hazardului şi a personalităţii[44]. Fără să-l citeze pe A. Cournot, căruia îi aparţine de fapt această interpretare, dar citind pe alţi autori care au preluat ideea de la Cournot, de exemplu, pe Eduard Meyer, Xenopol admite că hazardul se naşte din întretăierea a două serii cauzale. Iar intervenţia personalităţii în cursul evenimentelor ar avea, după Xenopol, acelaşi caracter întîmplător.

Este evident că nu se poate reconstitui evoluţia istorică în întregime numai din serii istorice paralele ori succesive, din moment ce însuşi Xenopol recurge la serii care se întretaie pentru a explica fenomenele întîmplătoare şi pe cele datorate personalităţii lor. Dar în acest caz trebuie clarificate două probleme, pe care Xenopol nu le-a abordat. Pe de o parte, se cere să ştim dacă intersectarea seriilor produce în toate cazurile fenomene de hazard, iar pe de altă parte să ştim dacă hazardul se produce numai prin intersectarea seriilor. Răspunsul la prima întrebare este negreşit negativ. Desfăşurarea evenimentelor istorice ne arată că seriile se pot întîlni şi în mod firesc, fără să producă fenomene de hazard, prin simplul fapt al *colaborării mai multor cauze* la producerea unui eveniment. A. Grontenfelt, pe care Xenopol îl citează la caracterizarea hazardului, se exprimă astfel: „întîlnirea fortuită a două serii cauzale care pornesc din regiuni absolut diferite şi al căror şoc produce rezultate particulare care nu puteau fi nici voite nici prevăzute de autorii lor“[45]. Se vede că hazardul rezultă din interferenţa seriilor cauzale numai în anumite condiţii, printre care cele mai importante sînt *originea total diferită* a seriilor care se întretaie şi *imposibilitatea prevederii*.

Seriile se intersectează în mod firesc în procesul complex al *conlucrării cauzelor*. Acesta este un caz obişnuit în evoluţia istorică, unde de cele mai multe ori la producerea unui eveniment colaborează mai multe cauze. Să ne îndreptăm atenţia din nou asupra seriei istorice a formării partidului naţional. La originea acestui partid, Xenopol aşază trei cauze: reacţia împotriva grecilor, reacţia împotriva Austriei şi reacţia împotriva Rusiei, explicabile prin faptul că acestea, încercînd să exploateze sau să domine ţara, au contribuit la ascuţirea sentimentului *naţional al românilor*. *În continuare descoperim* iarăşi mai mulţi factori: înfiinţarea primelor şcoli româneşti, apariţia unor scrieri patriotice, revoltele ţăranilor, acţiunea lui Tudor Vladimirescu, influenţa ideilor revoluţiei franceze, cauze care au acţionat în acelaşi timp pe o perioadă mai lungă, conducînd la afirmarea partidului naţional.

Noţiunea de serie istorică, aşa cum a fost înţeleasă de Xenopol, sugerează ideea unei *dezvoltări liniare simple*, a unei înşiruiri de fapte, în care fiecare fapt este efectul faptului anterior şi cauza faptului următor[46]. Această imagine este departe de complexitatea reală a mecanismului evoluţiei istorice, în care liniile cauzale se întretaie în fel şi fel de chipuri. Fiecare fapt istoric este determinat de mai multe fapte precedente şi are ca efect mai multe alte fapte. Seriile istorice sînt *interferente* şi totodată comportă *numeroase ramificaţii* atît înainte cît şi înapoi. Se poate spune deci că seriile sînt adesea *arborescente*.

---

[43] De exemplu în TH, p. 399—400.

[44] De exemplu în TH, p. 274—275.

[45] TH, p. 274—275.

[46] „Orice serie în dezvoltare înlănţuieşte o succesiune care pleacă de la un sîmbure, se suie sau se coboară, pentru a ieşi la un rezultat care dă numele seriei“ (A. D. Xenopol, *Noţiunea valorii în istorie*, în *Scrieri sociale şi filozofice*, p. 310.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însuși Xenopol a remarcat că uneori „cauzalitatea se desface în două". Cînd, de exemplu, se analizează fenomenul instabilității domniei în țările române, cauza invocată, anume amestecul turcilor în succesiunea tronurilor române, se desface în două componente: dorința de extindere a stăpînirii otomane și sistemul de succesiune la tron în vigoare atunci [47]. În această privință, V. Livianu observă că „în dezvoltarea istorică a umanității, mai mult decît în oricare alt domeniu, fiecare eveniment este rezultatul nu al unui singur lanț cauzativ ci al întrepătrunderii unor lanțuri cauzative diferite. Faptul istoric rezultă totdeauna din interacțiunea a numeroase cauze". Interacțiunea cauzelor în faptele succesive se cere suplimentată cu conexiunile de alte tipuri, funcționale, corelative etc., care intervin între faptele coexistente. Împreună cu relațiile verticale-genetice, cauzale dintre faptele succesive, operează relațiile orizontale-funcționale, corelative dintre faptele coexistente. Asociate strîns, pe fondul determinismului universal, acestea definesc *structurile*, considerate astăzi o categorie fundamentală și pentru înțelegerea sociologiei și a istoriei. Fără ajutorul acesteia, nu se poate explica *stabilitatea relativă* a unor relații sociale, instituții și sisteme sociale. A. C. Danto și Ch. Morazé folosesc chiar conceptul de *structură temporală*, care se întîlnește cu noțiunea xenopoliană de serie istorică [48]. Poate că noțiunea complexă de structură temporală ar reprezenta mai adecvat procesul multilateral al evoluției istorice decît ideea simplă a seriei istorice.

Xenopol însuși, pentru a consolida caracterul științific al istoriei, a relevat faptul că seriile istorice, cuprinzîndu-se unele în altele, alcătuiesc un sistem științific, similar organizării ierarhice a legilor științifice. În accepția modernă a teoriei sistemelor, sistemul reprezintă aspectul dinamic, funcțional al structurii, care constituie o organizare pur relațională. În consecință, structuralismul se adaptează mai bine cercetărilor sociologice, în timp ce investigația istorică se grefează mai adecvat pe ideea de sistem. Stabilitatea sistemului necesită însă intervenția unor *procese de autoechilibrare*, care se realizează prin *conexiune inversă* (retroacțiune) [49]. Acestea se observă cu ușurință mai ales în domeniul vieții economice, dar nu numai aici. De pildă, exporturile și importurile unui stat tind să se echilibreze. La fel, în oarecare măsură și celelalte relații dintre state. Uneori cauzalitatea circulară întreține, nu echilibrul social, ci dimpotrivă *situația de dezechilibru*. De pildă, deficitul bugetar, inflația, dictatura personală sînt fenomene, care în anumite situații se întrețin agravîndu-se continuu.

La apariția ei, ideea de serie istorică și a istoriei întemeiată pe serii s-a bucurat de o primire binevoitoare, deși nu fără rezerve critice, așa cum am arătat, în cercul specialiștilor europeni. În schimb, nu a avut trecere în cadrul intelectualității din țară, unde dealtfel nici nu existau specialiști în filosofia istoriei. Astăzi, situația s-a inversat. Numele lui Xenopol pare să fi fost uitat în cercurile specialiștilor apuseni. Octavian Buhociu, care și-a trecut o teză de doctorat la Sorbona cu tema filosofiei istoriei la Xenopol, susține că învățatul român este singurul istoric din epoca 1900 care a reușit să întemeieze o *teorie originală a istoriei*, succes care a fost subliniat de filosofii și istoricii timpului: H. Rickert, O. Külpe, G. Monod, H. Berr, E. Boutroux, B. Croce. Opera filosofică a lui Xenopol s-a bucurat de succes în cercurile specialiștilor din Germania și Franța pînă în 1914. După primul război mondial, „încercările de a-l clasifica sau de a-l asimila (Troeltsch) celorlalte concepții au eșuat, dat fiind că această concepție *nu este o construcție speculativă, ci rezultatul teoretic al unor îndelungate cercetări și achiziții asupra vieții umanității*" [50]. Observația lui O. Buhociu este importantă, fiindcă ne arată că Xenopol nu și-a dedus teoria istoriei din vreun sistem filosofic conceput în prealabil așa cum procedau în genere contemporanii lui, ci și-a format concepția despre istorie din chiar studiul istoriei, din propria sa experiență de cercetător versat al istoriei. El s-a afirmat în primul rînd ca istoric, autor a numeroase volume și studii de istorie, și a ajuns la filosofia istoriei mai tîrziu, meditînd asupra propriei sale activități de om de știință. Dealtfel, în *Cuvîntul înainte* cu care începe *Teoria istoriei*, Xenopol precizează că nu a urmărit să scrie o filosofie a istoriei, ci numai „să cerceteze și să stabilească principiile pe care se sprijină cunoașterea trecutului, să

[47] A. D. Xenopol, *Cauzalitatea în succesiune*, *ibidem*, p. 274—275.

[48] V. Liveanu, *op. cit.*, p. 93, 100—101, 104—105.

[49] D. Rădulescu, Șt. Minoiu, E. Stan, *Introducere în teoria sistemelor*, București, 1978; E. Nicolau, *Introducere în cibernetică*, București, 1964; G. Klauss, *Cibernetică și societate*, tr. rom., București, 1966.

[50] O. Buhociu, *L'actualité de la philosophie de l'histoire de Al. D. Xenopol: la série, la logique de la succession et la rôle de la guerre*, în „Buletin du Centre roumain de recherche, I, 2, 1952.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

demonstreze caracterul perfect ştiinţific al acestei cunoaşteri"[51] împotriva acelora care i-l tăgăduiau. De aceea a şi preferat, în ediţia a doua a *Principiilor fundamentale ale istoriei* titlul de *Teoria istoriei*. Aceasta ne explică de ce Xenopol nu a putut să fie încadrat în vreo şcoală filosofică a timpului, şi de ce a lunecat apoi în uitare. Pe de altă parte, această situaţie a făcut posibilă independenţa sa de spirit faţă de orice dogmă filosofică şi capacitatea de a reuni elemente aparţinînd unor teorii diferite. În special, s-a putut afirma spiritul său realist şi progresist, care, în unele probleme l-a condus la soluţii apropiate de materialismul dialectic.

E adevărat că în istoria contemporană se afirmă şi un curent al *istoriei seriale* (Pierre Chaunu)[52]. Dar acest curent nu-şi trage originea din ideile lui Xenopol şi nu-l revendică drept precursor. Este vorba, în istoria serială de astăzi, de istoria economică pe bază de serii statistice cît mai lungi, prin care se poate urmări evoluţia preţurilor, a populaţiei, a mediului geografic etc., deci a unor aspecte foarte specializate ale evoluţiei istorice. Istoria serială este o încercare de a transgresa *istoria cantitativă*.

În schimb, la noi în ţară astăzi, i se acordă istoricului şi filosofului A. D. Xenopol importanţa care i se cuvine şi care este fără îndoială una de prim ordin. Numele lui Xenopol figurează la loc de cinste în tratatele şi studiile de istoria filosofiei româneşti. Se recunoaşte şi astăzi că, aşa cum a susţinut însuşi Xenopol, seriile istorice au un *rol ordonator şi explicativ* în ştiinţa istoriei, cu rezerva că „.... stabilirea lor nu constituie, pentru cercetător, decît o primă treaptă spre aprofundarea procesului dezvoltării, a determinismului istoric complex, o primă treaptă spre aflarea *cadrelor generale* ale devenirii istorice... De aceea seriile istorice nu ar trebui să fie opuse legilor, ci privite doar ca o treaptă în procesul manifestării necesităţii. Numai integrată unei concepţii deterministe şi materialiste consecvente, teoria seriilor îşi relevă importanţa metodologică reală"[53].

Ideea de serie istorică poate fi deci încadrată cu folos evident în doctrina materialismului istoric, cu condiţia să fie subordonată principiilor acestuia. Valeriu Bulgaru înaintează mai departe pe acest drum, preconizînd ca istoria să fie modelată prin *teoria seriilor*, în cadrul unei concepţii generale care susţine matematizarea cercetărilor de istorie[54].

Ideea de a relua şi moderniza noţiunea de serie istorică a lui Xenopol, pentru a o introduce în sfera cercetărilor istorice, este desigur valoroasă, întrucît ar spori gradul de ordonare şi de explicare a faptelor istorice. S-a văzut însă, din observaţiile anterioare că, cercetînd în mod concret aplicarea noţiunii de serie istorică la investiţiile istorice, respectiv la *Domnia lui Cuza Vodă* şi la *Istoria partidelor politice*, ideea de serie istorică nu este aşa de simplă, cum s-a crezut la început. Complexitatea reală a evoluţiei istorice necesită folosirea unor *serii interferente* şi dotate cu ramificaţii, *serii arborescente* şi *serii circulare*, a căror studiu nu a fost încă efectuat. Dacă urmărim să *modelăm istoria* cu ajutorul noţiunii de serie, se cere mai întîi să construim diagramele seriilor istorice în acord cu *structura complexă* a proceselor istorice şi cu *diferitele lor tipuri*. Pentru a reprezenta în mod adecvat desfăşurarea proceselor istorice, trebuie să ne străduim a reda teoretic aceste procese, prinse în ţesătura unor multiple relaţii cauzale care le leagă din interior şi din exterior.

S-a observat, pe de altă parte, că, impunîndu-se ca o componentă necesară a investigaţiei istorice, ideea de serie istorică nu poate constitui un instrument suficient pentru cunoaşterea proceselor istorice. Seriile istorice se cer integrate în totalităţile la care parti

---

[51] TH, p. I.

[52] P. Chaunu, *Istoria serială. Bilanţ şi perspectivă*, în *Tendinţe şi orientări în filozofia burgheză contemporană — Filozofia istoriei*, CD 6/1977, p. 254—259; Al. Zub, *A. D. Xenopol and the new „Serial History"*, în „Revue roumaine d'sistoire, XIX, 1980, 2—3, p. 511—519.

[53] N. Gogoneaţă, *op. cit.*, p. 504—505; Idem, *A. D. Xenopol şi problema determinismului în istorie*, în L. Boicu, Al. Zub (coord.), *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viaţa şi opera sa*, Bucureşti, 1972, p. 142—144.

[54] V. Bulgaru, *A. D. Xenopol şi modelarea istoriei prin „teoria seriilor"*, în L. Boicu, Al. Zub (coord.), *op. cit.*, p. 195—205. Tudor Vianu apreciază *La Théorie de l'histoire* drept „lucrarea capitală a teoriei moderne a istoriei, făcînd autoritate alături de operele similare ale lui Windelband şi Rickert... care i-a adus cea mai întinsă recunoaştere de care s-a bucurat vreodată opera unui cugetător român". (S. Cioculescu, V. Streinu, T. Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, I, Bucureşti, 1944, p. 247). Iar cu privire la istoria artelor, este de părere că aceasta urmăreşte să stabilească serii istorice între operele şi artiştii pe care îi studiază, precizînd că în acest domeniu seriile se numesc „epoci artistice, curente sau şcoale". (T. Vianu, *Estetica*, Bucureşti, 1934, I, p. 27).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipă, alcătuind astfel *structuri temporale* sau *sisteme dinamice*, care reprezintă cursul evoluţiei istorice. Pentru a surprinde *tendinţele*, care conduc seriile istorice, aşa cum observa Xenopol însuşi, trebuie să le încadrăm în structura, infrastructura şi suprastructura societăţii, unde vom descoperi liniile de forţă ce definesc sensul istoriei [55].

LA SÉRIE HISTORIQUE, SELON ALEXANDRE D. XENOPOL, ENTRE LA THÉORIE ET LES APPLICATIONS

RÉSUMÉ

L'auteur s'est proposé d'examiner comment Alexandre D. Xenopol s'est servi de la notion de série historique dans ses recherches d'histoire. Notamment, Xenopol à écrit *Le règne du prince Couza* (1902) et *L'histoire des parties politiques en Roumanie* (1910), qui sont présentés comme des modèles pour l'histoire sérielle.

En analysant ces ouvrages du point de vue des séries historiques et des observations critiques des historiens et des philosophes du temps, plusieurs conclusions se dégagent.

En premier lieu, on constate que historien n'a pas ordonné ses exposés autour de la notion centrale de série. Convaincu que les séries surgissent d'elles-mêmes dans le discours historique, Xenopol s'est maintenu dans les limites de l'histoire traditionnelle, ce qui représente d'ailleurs la principale objection des historiens de l'époque, soucieux de renouveler la conception de l'histoire. L'historien roumain ajoute tout simplement le tableau des séries à l'exposé classique.

La classification des séries historiques en séries culturelles, politiques et économiques suppose que les séries soient homogènes. Cette hypothèse est en désacord avec l'exigence que la série doit représenter la succession causale des événements. En fait, les séries sont hétérogènes, parce qu'en histoire les faits en rapport de causalité appartiennent à des domaines différents de l'évolution. On passe ainsi du culturel ou du politique á l'economique, comme le montre bien le matérialisme historique.

Au surplus, il faut élargir le cadre de la recherche historique. Xenopol envisage seulement des séries parallèles et successives, auxquelles il ajoute parfois l'intervention du hasard et de la personnalité, ce qui présume l'immixtion de séries interférentes. D'autre part, la multiplicité des causes et des effets donne naissance aux séries arborescentes, douées de ramifications. Enfin, les contributions de la théorie des systèmes, du structuralisme et de la cybernétique nous recommandent à envisager aussi des séries circulaires, responsables des phénomènes d'équilibre. L'évolution historique constitue un flux complexe, dans lequel les séries sont seulement des éléments. Il faudrait recourir plutôt aux structures temporelles ou aux systèmes dynamiques.

C'est le grand mérite d'A. D. Xenopol d'avoir prouvé l'importance des séries causales pour l'explication des faits historiques. Les séries constituent l'élément principal du développement historique. Mais afin que l'explication y soit complète, il faut les intégrer dans les grandes structures évolutives, qui forment le véritable objet de l'histoire.

[55] M. C. Botez, *Dinamica sistemelor sociale în condiţiile revoluţiei ştiinţifico-tehnice: structură, procese şi comportament evolutiv*, în *Corelaţia dintre infrastructură şi suprastructura societăţii socialiste din România în condiţiile revoluţiei ştiinţifice şi tehnice*, Bucureşti, 1978, p. 93—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TREI DESCÎNTECE DIN SECȚIUNILE MAGICE ALE PAPIRUSULUI LEIDEN I. 384 *

DE

M. CIHÓ

1. Într-un volum recent al acestei publicații am încercat să atragem atenția asupra anumitor probleme privind transpunerea în limba română a unor texte egiptene antice [1]. Diverse creații, literare și neliterare, ale civilizației egiptene antice au fost traduse în țara noastră, autorii utilizînd metode diverse pentru atingerea scopului propus, acesta din urmă fiind, punerea în circulație a unor opere mai puțin sau deloc cunoscute publicului românesc.

2. Cu acest prilej am dori să subliniem punctul nostru de vedere în legătură cu modalitățile de traducere ale textelor în discuție (valabile și în alte cazuri): a) *ori ele se efectuează pe baza originalului*, prin acesta înțeleg textul antic, ceea ce necesită cunoștințe profunde în materie; b) ori *traducătorul va utiliza o ediție critică, tradusă într-una din limbile de circulație internațională de un specialist*. În ambele cazuri va trebui să ne îndreptăm toată atenția noastră asupra redării cît mai exacte a textului antic. Neluînd în considerație acest lucru, ne vom îndepărta considerabil de concepțiile egiptenilor antici, pasajele traduse ni se vor părea fără sens, iar operele astfel redate își pierd, fără îndoială, orice valoare [2].

3. În anul 1974, am luat cunoștință de apariția unei interesante culegeri de „poezii", creații ale Egiptului faraonic [3]. Din păcate însă conținutul și mai ales maniera în care a fost realizată, nu ne poate mulțumi, cu toate că C. Daniel în *Cuvînt înainte* (p. 14) ne asigură că: „... autorii au căutat *să păstreze și să redea cît mai exact* (s.n. — M.C.) toate frumusețile imaginilor și metaforelor poeziei egiptene..." și că „... antologia de față... *se vrea una din cele mai fidele transpuneri în românește* (s.n. — M.C.) a geniului poetic din anticul Egipt".

4. Nu vom intra, în cele ce urmează, în discuții privind genul poetic egiptean antic, problemă destul de controversată [4], dar ne permitem să menționăm că nu orice text ne îngăduie să o tratăm ca o formă poetică [5], mai ales textele magice din Papirusul Leiden I. 348.

5. Ne surprinde în același timp și *Bibliografia selectivă* (p. 15) indicată de autori. Ce ar putea întreprinde cititorul dornic de informații mai detaliate privind poeziile egiptene antice cu ediția *Textelor Piramidelor* lui K(urt) Sethe [6]? sau cu *Textele Sarco-*

---

[1] M. Cihó, *Observații pe baza unei recente culegeri de texte egiptene*, în AIIAI, XVI (1979), p. 521—531.

[2] Cu acest prilej și în acest context, putem aminti de reușitele și utilele articole ale lui Ov. Drimba, *Începuturile prozei narative culte*, în SLU, III (1961), și idem, *Lirica Egiptului antic*, în SLU, VII (1965), p. 83—102; reluate și în idem, *Eseuri de literatură străină*, Cluj-Napoca, 1976, p. 5—36 și 80—109. Autorul, cu toate că nu este specialist în materie, a reușit să ne prezinte două sinteze clare și „traduceri" corespunzătoare. Menționăm că nu putem fi de acord cu afirmația sa de la p. 23, nota 24.

[3] *Poezia Egiptului faraonic*, traducere de Ion Acsan și Ion Larian-Postolache, Cuvînt înainte și note de: Constantin Daniel, București, Ed. Univers, 1974, 153 p. (=Seria Antologii).

[4] Vom oferi un singur exemplu în acest sens: A. H. Gardiner, *Hieratic Papyri in the British Museum. 3-rd Series. The Chester Beatty Gift*, II, Plates 18—19, vs. 2,5—3,11, publicase un text important, independent în cadrul papirusului, operă care a fost analizată exhaustiv A. Dobrovits, Exegi monumentum, în EOKV, II, p. 477—513, autorul ajungînd la concluzia că avem de-a face cu o poezie și nu de „proză" cum îl publicase Gardiner.

[5] Pentru acestea v. M. Cihó, *op. cit.*, p. 527, nota 64.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fagelor publicate de A. de Buck[7]? ori cu dicționarul (Wb) de strictă specialitate al egiptologilor[8]? Aceste lucrări nu se pot utiliza fără o pregătire prealabilă, fără cunoașterea unor gramatici egiptene, nemaiamintind de zecile de studii publicate în revistele de specialitate care încearcă să completeze, să lămurească unele aspecte ale limbilor egiptene antice[9].

6. Cititorul articolului nostru, desigur, se va întreba dacă nu cerem și nu așteptăm prea mult de la autorii *Poeziei Egiptului faraonic*. I. Acsan și I. Larian-Postolache nu sînt egiptologi, nu sînt interesați de unele probleme de „amănunt", dar ar fi trebuit să țină cont de modalitățile de traducere sugerate de noi mai sus (modalități care n-ar fi fost deloc greu de „ghicit", mai ales atunci cînd dorim să oferim o lucrare utilizabilă). A efectua unele „traduceri", înseamnă să porți și să ai o răspundere destul de mare. De ce? Neexistînd alte surse de informare, prin opera ta răspîndești unele realități necunoscute pînă atunci (cu toate că lucrările străine din care s-au inspirat autorii și au efectuat traducerile, există, ele sînt greu accesibile și în același timp consultate de un cerc foarte-foarte restrîns). Semnatarul prefeței și notelor ar fi trebuit să verifice traducerile și în același timp să le înarmeze cu comentarii folositoare și la *subiect*.

II.

1. Scopul nostru este de a prezenta publicului românesc, prin intermediul mai multor articole, traduceri corecte ale unora dintre aceste texte, să le exemplificăm și să le explicăm.

2. La început ne vom opri la trei descîntece din *Papirusul Leiden I. 348* traduse de Ion Larian-Postolache (p. 110—113), ca dealtfel întreaga *Poezie magică* din volumul aflat în discuție.

3. *Identificarea pasajelor;* iată maniera în care Larian-Postolache ne prezintă cele trei descîntece, ne referim la integrarea lor în ansamblul textelor papirusului: a) VII—1348/VIII—IX 8 (p. 110—112); b) IX—1348/XIII 7—9 (p. 112) și c) XI—1948 verso XI 18—11 (p. 112—113). Înainte de a preciza proveniența exactă a celor trei vrăji, trebuie să subliniem faptul că autorul a efectuat traducerea pe baza lucrării lui F. Lexa, *La Magie dans l'Egypte antique de l'Ancien Empire jusqu'à l'époque copte*, II (volumul de traduceri), Paris, 1925. Interesant, această lucrare nu ne este indicată la *Bibliografia selectivă* (de altfel, Lexa citase corect pasajele, iar Postolache ar fi trebuit numai să le copie exact!).

Reluînd problema pasajelor putem afirma următoarele: primul se identifică cu descîntecul Nr. [14], rt. 8,7—9,8 (am utilizat ultima ediție a textului J. F. Borghouts, *The Magical Texts of Papyrus Leiden I. 348*[10]. Leiden, 1971/=OMRO, LI, 1970/, p. 22—23 traducere, pl. 8—9 transcriere hieroglifică, pl. 25—26 originalul în fotografii); al doilea reprezintă Nr. [27], rt. 13,7—13,9 (cf. J. F. Borghouts, *op. cit.*, p. 28 traducere, pl. 13 transcriere, pl. 30 fotografia originalului); iar în ultimul caz ne este redat descîntecul Nr. [35], vs. 11,8—11,11 (cf. J. F. Borghouts, *op. cit.*, p. 31—32 traducere, pl. 15 transcriere, pl. 32 originalul în fotografie).

4. *Observații;* în cele ce urmează ne vom prezenta observațiile în legătură cu citarea descîntecelor prezentate de autori (Larian-Postolache). a) Cifrele romane înaintea Nr. papirusului n-au nici o legătură cu acesta, ele reprezentînd numerotarea pasajelor alese de Lexa,

---

[6] *Die altägyptische Pyramidentexte*, I—IV, Leipzig, 1908—1922, mult mai utile ar fi pentru consultarea acestor texte traducerile și comentariile aceluiași, *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexte*, I—VI, Glückstadt—Hamburg, 1935—1962; v. pentru aceste texte și M. Cihó, *op. cit.*, in *loc. cit.*, p. 524, nota 25, la care se mai poate adăuga și S. A. B. Mercer, *The Egyptian Pyramid Texts. Translation and Commentary*, I—IV, London, 1952.

[7] *Egyptian Coffin Texts*, I—VII, Chicago, 1935—1961; De Buck ne oferă în această lucrare monumentală textul hieroglific cu o împărțire riguroasă; în schimb a se vedea noua ediție tradusă și comentată de R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Coffin Texts*, I—III, Warminster, 1973—1978.

[8] *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, hrsg. von A. Erman und H. Grapow, I—V, Leipzig, 1926—31; *Belegstellen*, I—V, Berlin, 1955; actualmente dicționarul este totuși depășit în multe privințe. Pentru medio-egipteană v. R. O. Faulkner, *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*[2], Oxford, 1964.

[9] Referitor la un aspect al acestei probleme avem în pregătire studiul *Cu privire la studiul medio-egiptenei și hieroglifelor*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

op. cit., II, p. 55—63. În această lucrare, Lexa a ales cîteva descîntece din papirusurile din Leiden (I. 345, I. 347, I. 348, I. 349 — care conţin texte magice), fiind numerotate cu cifre romane de la I la XII. b) Avem în faţa noastră *Papirusul Leiden I. 348* şi nu 1348; pentru vs. 11,8—11,11 ni se indică chiar 1948 (sic!), probabil greşeală de tipar: 9 în loc de 3. Această diferenţă putea fi observată chiar şi de traducător — indiferent dacă este sau nu egiptolog —, mai ales dacă ar fi citit scurta introducere la Papirusurile din Leiden în F. Lexa, *op. cit.*, II, p. 55. c). După Nr. papirusului, ni se indică pasajul exact numai în cazul descîntecului Nr. [27] (XIII 7—9), iar în al treilea caz verso 11 conţine 11 rînduri orizontale, indicaţia 18—11 fiind ilogică (pe baza acestei numerotări rîndurile s-ar citi invers, de la rîndul 18/ inexistent în cazul de faţă/ la 11!).

5. Înainte de a ne continua analizele, am dori să clarificăm problema citirii corecte a unor pasaje din papirusurile egiptene, care credem că va fi de folos chiar şi traducătorilor. Fără a descrie ce înseamnă *recto*-ul sau *verso*-ul unui papirus, pentru această problemă existînd descrieri utile şi la noi [11], vom oferi cîteva exemple. Să analizăm puţin papirusul de faţă, mai bine-zis secţiunile magice ale acestuia, care cuprinde [39] de descîntece, încadrabile în mai multe categorii [12]. Dacă dorim să indicăm, spre exemplu, următorul pasaj: kj r3 ḥrw im[w n pt]ḥnnw[m t3] adică „Alt descîntec. Sunetul boce[tului în cer], al neliniştii [pe pămînt]", vom proceda în felul următor. Mai întîi precizăm papirusul din care am citat, deci *Papirusul Leiden I. 348*. Apoi vom menţiona numărul vrăjii, adică [2]; în general Nr. descîntecului este încadrat în paranteze drepte [13]. Urmează indicaţia care ne specifică dacă textul se prezintă pe *recto* sau *verso*: exemplul redat făcînd parte din prima. Nu este o greşeală să se scrie în întregime aceste două cuvinte, dar de obicei se utilizează următoarele prescurtări: rt. (pentru recto) şi vs. (pentru verso). Tot legat de această problemă, putem menţiona că unii autori nu o utilizează pe prima sub nici o formă, indicînd numai verso, înţelegîndu-se — logic — că acele pasaje care nu cuprind această din urmă indicaţie, se referă la *recto* (rt.) (astfel a procedat şi F. Lexa). În unele lucrări englezeşti vom întîlni şi *obverse* sau *reverse* cu prescurtările de rigoare (spre ex. E. A. W. Budge, *Facsimiles of Egyptian hieratic papyri in the British Museum*, 2-nd series, London, 1923); germanii folosesc şi „Vorderseite' (vs.) şi „Rückseite (rs.) etc Desigur, sînt unele texte care sînt scrise numai pe rt., caz în care ori se specifică acest lucru, ori nu, subînţelegîndu-se (v. Pap. Hearst). După aceste indicaţii — clasice fiind rt şi vs. [14] — urmează coloana pe care se află textul; în cazul descîntecului [2] — citat mai sus — avem de-a face cu coloana 1, după cum am văzut, al rectorului. Este de ştiut că egiptenii scriau pe papirusuri şi prin coloane, care la citare ori sînt redate prin numere romane (v. spre ex. Lexa), ori prin cifre arabe. Ultima cifră se referă la rîndul exact al coloanei, rînd care este notat prin cifre arabe, despărţit de Nr. coloanei prin virgulă, acesta fiind valabil atunci cînd vom nota coloanele prin cifre arabe. Exemplul din *Papirusul Leiden I. 348*, face parte din rîndurile 2—3 al coloanei 1 al rectorului. Lexa utilizase printre alţii, a doua variantă (cf. *op. cit.*, p. 58, I 348/VI 4—VII 7, să nu oferim decît un exemplu). Vom relua deci cele afirmate pînă acum printr-un singur exemplu, ales tot din papirusul în discuţie: transcriere hieroglifică (v. Borghouts, *op. cit.*, pl. 1).

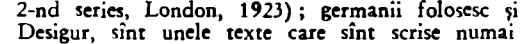

transliteraţie:

[tp sp2 i]n Ḥr gs-tp sp 2 *in* Dḥwtj wp.t-j *in* bik ntr.t *traducere:* [„Capul/meu/, Capul/ meu/ zi]se Horus. Partea capului /meu/, partea capului /meu/ zise Thot. Fruntea mea zise şoimul zeiţei". Deci citarea corectă este: Papirusul Leiden I. 348, [3], rt. 1,5. În cazul în care întîlnim indicaţia rt. 1,5—1,8, spre exemplu, atunci vom înţelege textul cuprins pe recto, coloana 1, între rîndurile 5 şi 8. Atunci cînd avem de-a face cu un text lite-

[10] J. F. Borghouts a tradus recent cîteva pasaje din papirusul în discuţie (fără aceste trei descîntece) în utila sa lucrare *Ancient Egyptian Magical Texts*, Leiden, 1978, passim.

[11] v. spre ex. N. Georgescu-Tistu, *Scris şi carte. Istorie—tehnică—semnificaţie*, Bucureşti, 1948, p. 83—88.

[12] cf. J. F. Borghouts, OMRO, p. 8—14 (§. 7—11).

[13] v. spre ex. o altă metodă utilizată şi de H. Grapow, *Die medizinischen Texte in hieroglyphischer Umschreibung autographiert. Berlin*, 1958, care nu-l pune în paranteze, citînd astfel (ex.): Eb (ers) 437...; tot el într-o lucrare anterioară *Untersuchungen über die altägyptischen Medizinische Papyri*, I—II, Leipzig, 1935—36, citează prin Nr. Descîntecului = pasajul din text.

[14] întîlnim şi *vo.* şi *ro.*, mai ales în lucrările franceze.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rar, care ne este conservat pe mai multe papirusuri (nu ne referim în cazul de față și la fragmente de *ostraca*), atunci este indicat să se prezinte și din care fac parte; ex.: „Povestea țăranului" ni s-a conservat pe mai multe papirusuri: B 1 (Berlin 3023), B 2 (Berlin 3025), R (B.M. 10499, din Ramesseum, de unde acest R) și Bt (de la Butler 527—B.M. 10274) precum Am (Amherst). În cazul în care dorim să citãm pasajul referitor la încărcătura măgarului omului oazei, din introducere, atunci vom proceda astfel: R 7—35=Bt 1—15=Am 1—2 [15], adică rîndurile 7 la 35 din Pap. B.M. 10499=cu rîndurile 1—5 din Pap. Butler 527=Amherst fragmentele 1 și 2. Edițiile critice publică întotdeauna un „Zeilenkonkordanz" al textelor, dacă este cazul; traducerile sînt prezentate, în general, pe baza unui text întregit, fără specificările amintite.

Sperăm că aceste exemple oferite vor contribui la înțelegerea succesiunii de cifre (arabe și romane), pe care cititorul le-ar întîlni în unele lucrări, înainte sau după textul tradus. Aceasta nu înseamnă că am epuizat toate modalitățile de citare exactă a unor fragmente dintr-un text, — alta este situația în cazul unor stele, texte de pe pereții templelor, sarcofage sau din *Cartea Morților etc.*

6. Revenind la problema traducerii libere utilizată de autor, vom observa deci unele deosebiri dintre sursa lui Postolache — ne referim la traducerea egiptologului cehoslovac — și textul redat; spre ex.: [16] „Je suis à la droit..." (F. Lexa, *op. cit.*, p. 61) care apare astfel: „Eu sînt cel ce umblă în dreapta..." (p. 112); ori Lexa, p. 62: „Formule (que l'on peut dire) sur une patelle pour maintenir le couer à son lieu...", fiind redat de Postolache în felul următor: „Formulă ce se poate spune deasupra unui taler pentru liniștirea inimii..." (p. 112) etc. Am oferit două exemple pentru a ne justifica afirmațiile de mai sus, exemple care credem că ilustrează clar răstălmăcirea pasajelor (dacă traducerile efectuate de Ion Larian-Postolache din franceză sînt libere, poate fără voia sa — necunoscînd unele realități ale civilizației egiptene — a denaturat textul). De altfel, însuși Lexa în *Avant-Propos* la volumul II specifică faptul că va utiliza o traducere liberă, deci noi am luat cunoștință de un text tradus liber pe baza unui text redat în aceeași manieră!

III.

1. *Papirusul Leiden I. 348*, păstrat la Muzeul de antichități din același oraș, a fost descoperit la Memphis, fiind cumpărat în 1826 de d'Anastasi [17]. Papirusul cuprinde pe recto 13 coloane de texte magice, iar pe verso numai patru (vs. 12, 11, 2 și 3), întregul text fiind opera a 5 scribi (în cazul de față ne-am referit la întregul papirus), din timpul dinastiei a XIX, iar limba fiind cea medio-egipteană cu elemente vechi și neo-egiptene [18]. O trăsătură importantă a întregului text magic este faptul că cuvintele apar nu numai cu caractere hieratice neo-egiptene, dar și scrierea lor — cîteodată — este cea obișnuită pentru astfel de texte [19].

IV.

1. Trecînd la analiza descîntecului [14], rt. 8,7—9,8 vom remarca că acesta este o parte componentă al celor care tratează durerile de cap [20]. Editorul textului explică mai detaliat, cu multe exemple, o durere specială numită gś-tp (foarte probabil migrenă), atrăgînd însă atenția [21] că întotdeauna cel care suferă de diferite forme ale durerilor de cap este Horus. Descîntecul de față ne amintește de lupta dintre Horus din Letopolis și șerpii pestriți (š3b.wt), ceea ce constituie un element mitologic al papirusului. La bibliografia menționată înainte de traducere (p. 22), putem aminti de o mică scăpare al lui Borghouts, care nu-l menționează și pe Lexa [22].

2. *Traducere:* (-rt. 8,7) „Altă <conjurație>. Capul lui NN, fiul lui NN, este Atum. Brațele sale sînt Atum. Picioarele sale sînt Atum. Hu (este) pe gura lui, din cauza legării

---

[15] cf. F. Vogelsang, *Kommentar zu den Klagen des Bauern*, Leipzig, 1913, p. 29—32.

[16] Cu acest prilej vom alege numai cîteva exemple, iar deosebirile în totalitatea cazurilor vor apare la analiza mai detaliată a fiecărui descîntec.

[17] Pentru proveniență și publicații anterioare v. ediția lui Borghouts, *op. cit.*, § 1—2.

[18] Pentru amănunte utile privind stadiul actual al papirusului, scriere, probleme gramaticale v. ediția citată § 3—5, planul papirusului fiind publicat la p. 4.

[19] Această chestiune nu este amintită nici de Borghouts, nici de Korostovtsev, *Gr.*

[20] Descîntecele [3]—[18], a se vedea J. F. Borghouts, *op. cit.*, p. 9—11.

[21] *op. cit.*, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(rt. 8,8) capetelor şerpilor pestriţi după ce capetele lor au fost tăiate de către primul Letopolisului. El a reînviat zeii, el le-a dat lor (rt. 8,9) capetele, el le-a legat pentru ei gîturile lor, el le-a dat lor lucrurile tatălui ce reveneau proprii sale fiice, el (rt. 9,1) le-a dat lor aer pentru nasurile lor, vîntul de nord pentru [narele lor. . . . . .] Mehent [i-irti. . . . . .] (rt. 9,2) separase pe cei doi luptători cu scopul de a-i separa în supărarea lor, în deznădejdia lor, [în furia] lor. El l-a pus pe cel mizerabil (rt. 9,3) după el. Vino, tatăl zeilor, copilul zeilor, rudă al zeilor [. . . . . .]. El este Atum, tatăl zeilor! (rt. 9,4). Poţi să-l salvezi <de> ceva care vătămează un membru în el, să-<l> salvezi de puterea unui mort şi a unei moarte — pe tine te-a făcut pentru Atum, o zeilor! Nici un membru nu va fi vătămat în el (rt. 9,5), nici un rău sau cruzime nu se va întîmpla <împotriva lui>. El este Horus, o zei! Stăpînul vieţii, el acaparează casa tatălui său, ca unul care triumfă. Nici un zeu, zeiţă (rt. 9,6) spirit, spirit de femeie, mort, moartă, duşman, duşmancă nu va avea puterea să acapareze mebrele lui NN, fiul lui NN, să facă (rt. 9,7) ceva crud sau rău! Să fie spus deasupra vîrfurilor ghearelor unui şoim şi carapacea unei broaşte ţestoase. A fierbe şi a pune (rt. 9,8) pe ulei. A unge partea vătămată al unui om, împotriva rănilor sale. Nici un rău sau cruzime nu i se va întîmpla. Un lucru dovedit de milioane de ori!".

3. Trebuie neapărat să atragem atenţia asupra anumitor greutăţi privind transpunerea unor cuvinte sau locuţiuni în limba română şi în general limbile moderne. Aceste greutăţi se datorează specificului limbii egiptene antice[23]. În traducerile noastre am încercat să păstrăm aceste caracteristici, din care motiv apar unele propoziţii (spre ex.) ca: „nici un membru nu va fi vătămat în el....". Pe lîngă această problemă le mai putem aminti pe acelea care se ridică cu prilejul încercării de a se reda unele cuvinte inexistente în lexicul limbii române, în cazul de faţă bine ilustrat de 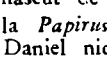 3h.t[24], corespondentul feminin al spiritului. În aceeaşi ordine de idei putem menţiona că am tradus cuvîntul *dwt* prin „cruzime". Lunga şi obositoarea „N cel pe care l-a născut maică-sa N" (p. 110, 112 variante), va trebui întotdeauna să-l redăm prin „N (sau NN), fiul lui N (sau NN), aşa cum procedează în unele cazuri şi Postolache (spre ex. p. 110); expresia reprezintă traducerea lui *mn mś n mn.t*, apărînd în special în textele magice ale Noului Imperiu[25], cîteodată şi sub forma *dw msw n p.t* /muntele născut de cer/[26]. Cu prilejul traducerii acestui descîntec ne apare prima şi ultima notă la *Papirusurile de la Leida*. Maniera în care este însă scrisă ne dovedeşte faptul că C. Daniel nici n-a văzut textul hieratic sau hieroglific, în caz contrar ar fi observat uriaşa diferenţă dintre ortografia lui *Hmw* „Letopolis" şi *Km.t* (citeşte *Kemet*) „Egipt"[27]. Confuzia se datorează faptului că Lexa traduce „...chef de Khem", ceea ce nu este deloc greşit datorită faptului că prima consoană a cuvîntului este deseori redat prin *kh* — grecesc.

4. În stadiul actual al cercetărilor, traducerea lui F. Lexa trebuie utilizată cu mare precauţie, iar pentru anumite părţi fiind chiar nerecomandabilă ca o sursă de inspiraţie. În cazul versiunii româneşti, la aceste greutăţi se mai adaugă şi „compoziţiile proprii" ale lui Postolache: „Vă cheamă unul dintre-ai voştri"[28], apoi aproape întregul vers 3 (p. 111—112). Cu toate că Lexa traduce: „Dire sur les pointes des ongles de *faucon*... (s.n. —M.C.) (p. 60), Postolache crede (sic!) mai potrivită o reproducere: „Rostiţi acestea deasupra vîrfurilor ghearelor..." (p. 112).

5. Şarpele[29] a reprezentat întotdeauna un animal periculos pentru zeii şi pămîntenii Egiptului antic; cel care opreşte sau mai bine-zis încearcă să oprească barca solară în drumul său nocturn este tot un şarpe *(Apophis)*[30], împotriva căruia luptă zeii pentru a nu surveni o dezordine cosmică prin oprirea bărcii (adică al cursului Soarelui pe bolta cerească). Acest *Apophis* este mereu învins, dar renaşte de fiecare dată, astfel lupta împotriva lui se reia în fiecare zi. Descîntecul tradus ilustrează existenţa unei lupte similare, de data

---

[22] Egiptologul cehoslovac ne oferă traducerea descîntecului [14], în *op. cit.*, p. 60—61, din care s-a inspirat şi Ion Larian-Postolache.

[23] v. H. Grapow, *Die bildlichen Ausdrücke des Aegyptischen*, Leipzig.

[24] v. J. F. Borghouts, *op. cit.*, p. 9.

[25] Wb. II, 65.1.

[26] cf. L. Kákosy, in Studia Aegyptiaca. II, Budapest, 1976, p. 175—176.

[27] cf. nota 27 la p. 150: „Khem — numele dat Egiptului".

[28] F. Lexa, *op. cit.*, p. 60: „C'est un de vous".

[29] v. J. Yoyotte, în G. Posener, *Enciclopedia civilizaţiei şi artei egiptene*, Bucureşti, 1974, p. 283—284; la fel şi L. Kákosy, *Egyiptomi és antik csillaghit*, Budapest, 1978, p. 177—181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asta împotriva „şerpilor pestriţi“ ; este meritul incontestabil al lui Borghouts de a stabili că nu este vorba de tăierea capetelor de şacal şi, în aceeaşi ordine de idei, de o luptă dusă împotriva lor, ci de *šȝb.wt* [31]. Atum, zeul conducător al ţării, îşi are duşmanii săi, care sînt prezenţi în forma şerpilor amintiţi. Zeul suprem este sprijinit şi de Horus din Letopolis, figura centrală a descîntecului [14], cel care reînvie victimele şerpilor. Întîlnim însă episoade contradictorii : Horus, pentru a nimici definitiv şerpii, le taie capetele, dar tot el le-a şi „legat“ înapoi [32] — acte similare cu distrugerea şi reînvierea şarpelui *Apophis*, absolut necesare pentru menţinerea unui echilibru natural. Această povestire se credea că, prin recitarea sa, va ajuta la vindecarea unei dureri de cap, act magic în strînsă legătură cu asigurarea acelui echilibru natural de care am vorbit.

V.

1. Descîntecul [27], rt. 13,7—13,9 este destul de neclar în ceea ce priveşte natura sa. Borghouts [33] îl include printre cele care tratează durerile de stomac într-o mare varietate. Nu putem fi însă de acord cu această clasificare, tocmai datorită neclarităţii descîntecului, dar în orice caz putem observa următoarele adevăruri incontestabile : vraja nu aminteşte nimic de stomac, de demoni care l-ar ataca etc. ; descîntecul precedent [26], rt. 13,6—13,7 este la fel neclar (cum recunoaşte şi editorul) iar cel care urmează [28], rt. 13,11 — vs. 12,2 deschide seria celor care tratează accelerarea naşterii.

2. Iată traducerea textului : (-rt. 13,7) „[Altă <conjuraţie>. Am ieşit] (rt. 13,8) în timpul nopţii, am ieşit în întuneric. L-am găsit pe Horus înaintea mea <şi pe Seth> la dreapta <mea>. Sînt <însărcinat> cu un mesaj al marilor zei ! O morţilor, vă ţin în frîu, tai (rt. 13,9) o mînă, orbesc un ochi, închid o gură ! Sînt Horus-Seth !“.

3. Urmărind transcrierea hieroglifică al lui Borghouts [34] ne vom da seama de următoarele particularităţi grafice ale textului ; editorul nu adaugă substantivul „conjuraţie“ în transcriere şi traducere, explicînd foarte simplist introducerea, care din păcate lipseşte [35]. Nu putem accepta această explicaţie, fiindcă nici precedentul descîntec nu este complet şi mai ales după *k.t.* „altă“ urmează *n* „al“+lipsa. Pe baza locului rămas liber, vizibil în transcrierea lui Borghouts, într-adevăr numai *k.t* ar încăpea. Ne-am gîndit la o alternativă mai plauzibilă : descîntecul probabil începe cu *k.t* „altă“, adjectiv nehotărît feminin, subînţelegîndu-se şi *šn.t* „conjuraţie“. Astfel acordul gramatical se va realiza dintre substantiv şi adj. nehot. fem. Tot la această prescurtare, subînţelegere, trebuie să ne gîndim şi în cazul următoarelor descîntece : [12], rt. 4,10 ; [14], rt. 8,7 ; [21], rt. 12,4 ; [23], rt. 12,11 ; [29], rt. 13,11 ; [33], vs. 12,11. Vom observa că multe cuvinte au o scriere pur neo-egipteană, astfel *grḥ* „noapte“ [36],

kkw „întuneric, întunericul nopţii“ [37], apoi *wnmj* „dreptatea, partea dreaptă“ [38],

---

[30] S. Sauneron, in G. Posener, *op. cit.*, p. 31 şi la fel R. O. Faulkner, *The Bremner-Rhind Papyrus — III. D. The Book of Overthrowing Apep*, in JEA, 23 (1937), p. 166—185 şi idem, *The Bremner-Rhind Papyrus — IV. D. The Book of Overthrowing Apep* (concluded), in JEA, 24 (1938), p. 41—53 cu traducere şi comentarii filologice. Papirusul a fost editat cu textul hieroglific de idem, *The Papyrus Bremner-Rhind*, Bruxelles, 1933.

[31] cf. *op. cit.*, note 205 şi Excursus II ; Borghouts încearcă chiar să reconstituie mitul acestor şerpi.

[32] Acel Hu îl desemnează de Horus ; etimologic cuvîntul înseamnă „expresie“, iar pentru relaţia acestuia cu Horus din Letopolis, v. Borghouts, *op. cit.*, note 207, p. 106. Asemenea contradicţii îl caracterizează şi pe Seth, v. H. Te Velde, *Seth. God of Confusion*, Leiden, 1967.

[33] *op. cit.*, p. 8.

[34] *op. cit.*, pl. 13.

[35] *op. cit.*, p. 28 : „The beginning is lost, including the heading. The latter cannot have been very long ; probably it containd no more that the word k.t. „another“, after the analogy of the preceding spell...“.

[36] cf. Wb. V, 183 coloana din dreapta.

[37] cf. Wb. V, 143.

[38] cf. Wb. I, 322.6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

wpw.t „mesaj, ordin, însărcinare“ [39], *mt* „mortul“ [40] și *c3.w* „mari“ [41]. Cuvintele amintite, cu excepția celui de-al treilea, au întotdeauna două determinative sau chiar adaosuri de semne *(j* și *w)*, atît de caracteristice ortografiei neo-egiptene [42]. Cu prilejul transliterației se ridică și o serie de alte probleme, cum ar fi rt. 13,8, care apare la Bourghouts (p. 6) în forma **r-h3.tw-i*. Korostovtsev [43] amintește de intercalarea acestui *tw* între un substantiv și pronume-sufix, dar nu ne oferă un exemplu în cazul unui substantiv feminin terminat în *.t*. Gardiner [44] oferind pentru transliterația cuvîntului *rḫ3t*. Din acest motiv, pentru a nu crea confuzii, îl vom translitera *r-h3t.tw-j*. Mai putem menționa o mică scăpare a lui Bourghouts cu prilejul transliterației lui *wnmj.(j)* „dreapta“ (mea). La pl. 13 A, nota 8 c editorul textului afirmă în legătură cu acest cuvînt următoarele: „Understand *wnmj(.i)*“, care dealtfel este și forma corectă, însă la nota 322, p. 137 cuvîntul reapare greșit de data asta, împreună cu înlocuirea lui *hr* cu *r*: „Read probably *r wnm(.i)*“; iar omiterea pronumelui-sufix *j* nu apare la *Indexes*, p. 235. Nu putem fi de acord, în același timp, cu afirmațiile sale de la p.7 [45] și nota 322, p. 137 [46]. Nici medio-egipteana nu cunoaște o asemenea formă pentru pronumele dependent [47], nici neo-egipteana, în care pronumele dependent pers. I sg. este *wj* [48]. În schimb acest *twj* nu este altceva decît *pronumele independent* pers. I sg., astfel că avem o propoziție adverbială de tipul P. adv. 1 cu subiect-pronume [49].

4. Făcînd o comparație dintre traducerea lui Ion Larian-Postolache (p. 112) și cea a lui Lexa (p. 61) vom observa cîteva — mai precis două — schimbări operate de primul. Acestea nici nu erau necesare pentru o înțelegere mai clară a textului: v. II. 6 (mai sus) și „Ma main vous maîtrisera...“ [50], care apare tradus ca „Mîna mea vă va fi stăpînă-n curînd...“. Vom nota că împărțirea în versuri al lui Postolache nu are sensul decît acela de a mări spațiul tipărit! Este interesant că descîntecul pare a fi clar pentru cel care a scris notele, astfel încît nu ni se explică nimic în legătură cu ideile înșirate în el. Neexplicate, propozițiile din descîntec nu par a spune mai nimic.

5. Analizînd sursa lui Postolache, putem constata următoarele: ca și în alte cazuri, traducerea lui F. Lexa nu se mai poate utiliza. De altfel, C. Daniel dacă ar fi consultat textul hieratic sau măcar transcripția hieroglifică din ediția lui Borghouts, ar fi observat unele greșeli. Oferim un singur exemplu: într-un nici un caz nu se putea traduce „sînt mesagerul marilor zei“ (p. 112). În primul rînd datorită faptului că „mesager“ are o cu totul altă ortografie decît „mesaj“; acesta din urmă se scrie în timpul Imperiului Nou: etc. *wpw.t* [51], iar „mesager“ apare ca *wpw.tj* [52]; pe lîngă acesta avem expremia *m wpw.t* „cu un mesaj“.

6. Descîntecul [27] din Papirusul Leiden I. 348, se referă la ieșirea unei persoane în timpul nopții, fiind acompaniată de zei, și lăudîndu-se cu aceasta, el are o influență

---

[39] Cf. Wb. I, 303 coloana din dreapta; totuși Gardiner, *Gr*[3], p. 553 ne oferă cu cele două bețe încrucișate, ca o formă întîlnită și în medio-egipteană.

[40] cf. Wb. II, 167.

[41] Această variantă nu apare înregistrată în Wb.

[42] cf. Korostovtsev, *Gr.*, § 19—28.

[43] cf. *Gr.*, § 69, p. 86, ex. 10—15.

[44] *Gr*[3], § 178.

[45] *„Dependent pronouns:* „The new Late Egyptian form *twi* as the subject in a non-verbal sentence with adverbial predicate occurs once, in rt. 13,8“.

[46] „*Twi* is here perhaps rather the Late Egyptian form of the dependent pronoun in a non-verbal sentence with adverbial predicate“.

[47] cf. Gardiner, *Gr*[3]., § 43.

[48] cf. Korostovtsev, *Gr.* § 79.

[49] cf. ibidem, § 470.

[50] F. Lexa, *op. cit.*, p. 61.

[51] cf. Wb. I, 303, „Botschaft“, „Auftrag“.

[52] cf. Wb. I, 304 și R. O. Faulkner, *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*[2], Oxford, 1964, p. 60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

asupra demonilor [53]. Noaptea după cum se ştie, şi în concepţia egiptenilor antici, era timpul activităţii spiritelor, demonilor. După cum remarca L. Kákosy [54], în religia egipteană deosebirea dintre demoni şi zei nu este atît de netă ca în cadrul altor religii antice, dar odată cu dezvoltarea religiei (în special începînd cu Imperiul Nou), numărul demonilor va creşte, iar prin indicaţiile pe care le găsim în texte, această deosebire va deveni din ce în ce mai netă. Demonul poate fi oriunde, se poate încarna şi în zei, dar trebuie să subliniem că activează în special noaptea, ceea ce nu exclude — oricît de bizară ne-ar apare — existenţa unor demoni care îşi fac apariţia ziua [55]. J. F. Borghouts [56] ne oferă o serie de exemple care ilustrează aceste ieşiri în timpul nopţii, avînd ca scop intimidarea diferiţilor demoni. Vom adăuga, în acest sens, încă un exemplu (necitat de el): „am ieşit în timpul nopţii, şapte scorpioni ieşind în urma mea. Au fost de ajutorul meu *(Pauză)*. Tefen şi Befen erau în urma mea *(De două ori)*. Mastet şi Mestetef sub litiera mea" [57]. Însoţirea vorbitorului de către diferite divinităţi nu este ceva neobişnuit în textele egiptene, zeii pot fi *Shu, Tefnut, Horus* şi *Seth* — ca în cazul nostru [58]. El (vorbitorul) impresionează demonii şi prin cuvintele: „vă ţin în frîu, tai o mînă, orbesc un ochi, închid o gură!". Ceea ce ar părea curios este faptul că cel care rosteşte descîntecul se identifică cu *Horus—Seth*, două divinităţi aflate în permanentă luptă între ele [59]. Probabil prin această dublă identitate scribul dorea să exprime problema zeului „cu faţa dublă" *(hr.wj.tj)* care în Cărţile Imperiului Nou *(Amduat, Cartea Morţilor, Cartea Porţilor)* are un aspect combinat între cele ale lui Horus şi Seth [60].

VI.

1. Descîntecul [35], vs. 11,8—11,11 — prezintă, de asemenea, dificultăţi în identificarea sa. Fără a intra în detalii, înclinăm să credem că este un descîntec care tratează durerile (?) de stomac şi inimă — cu toate că indicaţiile pe care ni le oferă sînt destul de vagi.

2. *Traducere:* (-vs. 11,8) „Descîntec al vasului mh, pentru a ţine inima pe locul său, pentru a înlătura influenţa unei manifestări, influenţa unui zeu, zeiţe, mort ori moartă care este în stomacul său. (vs. 11,9) O zei, care alergaţi în fruntea lui Re, care stabiliţi cerul pentru Re şi pămîntul pentru Geb, veniţi să vedeţi ce a făcut inamicul, sufletul rău, mortul, moarta care intrase în stomacul său (vs. 11,10), astfel ca el ar lăsa în urmă influenţa manifestării sale, astfel ca inima ar putea fi stricat împotriva lui, ca o inimă care este întors! Acesta ar însemna că inima sa ar putea pleca într-o manieră misterioasă. O inamicule, suflet rău, mort, moartă, care este în stomac, care este în inimă, (vs. 11,11) care este în inima lui NN, fiul lui NN! Eneada, care însoţeşte pe cel ale cărui mistere sînt mari, să vă apare; gurile lor sînt închise! — Acest descîntec să fie rostit deasupra unui vas mh nou, înscris cu el".

3. Confruntînd traducerile, vom observa din nou nerespectarea textului lui Lexa. În exemplul citat la II. 6 se mai pot adăuga: „o dieux... qui maintenez le ciel pour Re et la terre pour Geb! Venez ici..." [61], care în forma tradusă (v. p. 113) nu corespunde realităţilor existente în Egiptul antic; dar mai ales pasajul: „La neuvaine de dieux étant au service du grand mystérieux..." (p. 62), care prin traducerea oferită îşi pierde înţelesul: „Rugăciunea zeilor, pusă în slujba marilor tăinuitori..." (p. 113).

4. Fără îndoială traducerea oferită de noi necesită mai multe explicaţii. În primul rînd va trebui să definim acel vas mh, care ridică probleme chiar cu identificarea sa.

---

[53] J. F. Borghouts, *op. cit.*, p. 28.

[54] *Varázslás az ókori Egyiptomban* [3], Budapest, 1978, p. 53.

[55] v. L. Kákosy, *op. cit.*, p. 66—67.

[56] *op. cit.*, nota 322, p. 137.

[57] cf. *Stela Metternich*, r. 50—51, după A. Moret, *Horus saveur*, RHR, tome 72, No 3, Paris, 1915, pl. IV; tot aici Moret ne oferă şi o traducere. Tefen, Befen, Mestet şi Mestetef fiind cei patru din cei şapte scorpioni, iar restul fiind Petet, Tjetet şi Matet; v. r 59—60.

[58] v. exemplele citate de Borghouts, *op. cit.*, p. 28.

[59] Pentru acesta a se vedea utila lucrare a lui J. G. Griffiths, *The Conflict of Horus and Seth from Egyptian and Classical sources*, Liverpool, 1960.

[60] Nu dorim să intrăm în amănunte, fiindcă Borghouts, *op. cit.*, *Commentary*, nota 325, analizează exhaustiv problema lor.

[61] F. Lexa, *op. cit.* p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Borghouts (pl. 15) ne oferă următoarea transcriere hieroglifică : 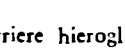 , din care determinativul necesită anumite lămuriri. Acesta pe baza semnului hieratic (pl. 32) pare a fi (imaginea facsimilului fiind destul de neclară) W 24 din *Sign-list*-ul lui Gardiner, deci autorul ar fi trebuit să utilizeze un alt cuvînt în traducere, în locul lui *dish* (de exemplu *bowl*). Noi am preferat să-l traducem, mai simplu, prin vasul mh. Putem afirma că scribul s-a referit la un anume vas, pe care erau scrise descîntece magice, motiv din care apare acel „... înscris pe el" de la sfîrşitul vrajei [62]. A doua întrebare care se pune este legată de acei „zei care alergaţi în fruntea bărcii lui Re" (vs. 11,9). După cum se ştie Soarele (Re) traversează bolta cerească, în concepţia egiptenilor antici, prin cele două bărci ale sale : *mꜥnd.t* şi *mskt.t* [63]. Dintre acestea, primul reprezenta barca Soarelui în timpul dimineţii şi zilei [64], iar *mskt.t* fiind barca cu care Soarele îşi continua drumul pe bolta cerească în timpul serii şi nopţii [65]. Aceste călătorii — din timpul zilei şi nopţii — condiţionează existenţa continuităţii în univers. În aceste bărci solare se află diferite zeităţi, printre care *Isis, Hu, Sia, Heka* şi *Maat*. Potrivit concepţiei egiptene antice şi cei care au decedat, şi deci au început o viaţă nouă, pot participa la aceste călătorii alături de diferite divinităţi. Un exemplu clar ne oferă şi mormîntul lui *Inhertaui* (dinastia a XX-a), pe peretele căruia era pictat o asemenea scenă. Alături de proprietar se găsesc zeii *Isis, Thot, Hepri* şi *Hu* [66]. Iraza : „O zei..., care stabiliţi cerul pentru Re şi pămîntul pentru Geb" trebuie pus în legătură cu bărcile solare amintite, în sensul că zeii amintiţi vor asigura menţinerea ordinii cosmice în timpul călătoriei Soarelui. Acea expresie „ar putea fi stricat împotriva lu"i, într-o traducere liberă o putem reda mai inteligibil pentru cititori : „ar putea fi afectat".

VII.

1. *Papirusul Leiden I. 348* reprezintă un important document pentru studiul magiei egiptene antice. Cei care doresc — indiferent dacă sînt sau nu specialişti — să ofere o traducere ale anumitor descîntece din papirus, nu pot trece peste ediţia lui J. F. Borghouts. Se poate afirma că cercetătorul olandez a reuşit să abordeze aproape toate problemele legate de acest text. Lămureşte — prin intermediul comentariilor — şi mai bine raportul dintre magie şi religie, terminologia papirusului — oferind chiar noi expresii şi cuvinte neînregistrate în Wb, într-un cuvînt avem în faţa noastră o lucrare monumentală. Totuşi au mai rămas cîteva aspecte nerezolvate, printre care cea mai importantă ni se pare *structura descîntecelor*.

2. Vom remarca că există, în general, trei elemente ale unei vrăji : *introducere, conţinutul propriu-zis* şi *încheiere*. Aceste părţi componente, după cunoştinţele noastre, n-au fost analizate nici cu prilejul editării altor texte magice. Se impune, ca şi în cazul papirusurilor medicale, o analiză structurală ; pe de altă parte, textele magice nu cunosc încă un dicţionar de specialitate, de genul celor publicate de H. von Deines şi H. Grapow [67]. Cum avem în pregătire un studiu amplu cu privire la analiza morfologică a textelor magice, nu dorim să intrăm, cu acest prilej, în detalii.

---

[62] Pentru puţinele ex. cunoscute v. ed. citată, notes 304, 420.

[63] v. şi J. Yoyotte, in G. Posener, *op. cit.*, p. 49 ; pentru o nouă ipoteză privind carele solare a se vedea L. Kákosy, *Bark and Chariot*. Studia Aegyptiaca. III, Budapest, 1977, p. 57—65.

[64] Cu toate că în textele din perioada greacă cuvîntul desemnează şi barca solară din timpul serii, cf. Belegstellen la Wb. II, p. 72.

[65] v. şi Wb., Belegstellen, II/3, p. 221.

[66] cf. L. Kákosy, *Ré fiai*, Budapest, 1979, fig. XIX.

[67] *Wörterbuch der altägyptischen Drogennamen, Berlin*, 1959 şi idem, *Wörterbuch der medizinischen Texte*, I—II, Berlin, 1961—1962.

* Am utilizat următoarele abrevieri :

AIIAI — Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EOKV — Egyiptom és az ókori kelet világa, I—II, Budapest, 1975.
Gardiner, *Gr*[3] — A. H. Gardiner, *Egyptian Grammar*, 3-rd edition, London, 1979.
JEA — The Journal of Egyptian Archaeology.
Korostovtsev, *Gr* — M. A. Korostovtsev, *Grammaire du néo-égyptien*, Moscou, 1973.
OMRO — Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
Pap. — Papirus.
SLU — Studii de literatură universală.
Wb — Wörterbuch der ägyptischen Sprache.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CURTEA DOMNEASCĂ DIN IAȘI — REȘEDINȚĂ VOIEVODALĂ (SEC. XV—XVII)

DE

ALEXANDRU ANDRONIC

Cercetările și săpăturile arheologice sistematice efectuate în principalele orașe medievale au contribuit la elucidarea unor importante elemente privind vechimea și etapele de construcție ale curților domnești, înălțate pe teritoriul acestor orașe, permițînd, totodată, să se cunoască planimetria și sistemul propriu-zis al fortificației, atunci cînd a fost cazul, ale unora dintre aceste curți domnești [1].

Astfel, datele obținute în urma săpăturilor arheologice sistematice de la Iași [2] au permis apoi evidențierea și generalizarea rolului jucat de o curte domnească în accelerarea procesului de urbanizare a unei așezări medievale din Moldova, cu implicațiile social-economice respective în cadrul structurilor specifice feudalismului european [3].

Săpăturile sistematice de la Iași, din preajma Palatului culturii, au dovedit că la Iași Curtea Domnească a fost construită la începutul secolului al XV-lea, pe terasa inferioară a Bahluiului, în aria de răspîndire a nucleului inițial al așezării de caracter urban de aici. Datorită fazelor de construire și de fortificare din secolele XV—XVII, Curtea Domnească a devenit o adevărată *cetate* a Iașilor.

Intr-o etapă evoluată a sistemului său de fortificație, Curtea Domnească din Iași, avea un plan pentagonal al curtinei exterioare, flancată de bastioane masive, fiind despărțită de restul orașului printr-un șanț și val de apărare, existînd și un pod de lemn pentru accesul în cetate.

Pe baza datelor stratigrafice, obținute în cursul săpăturilor arheologice sistematice, s-a stabilit că la Iași primele construcții în piatră ale Curții Domnești datează, cu certitudine, din prima jumătate a secolului al XV-lea, adică din epoca lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi. De altfel, Curtea Domnească din Iași este menționată pentru prima dată în documentele scrise interne în anul 1434 [4]. Însă, după toate probabilitățile, la data menționării exprese în documentele de cancelarie domnească, Curtea respectivă, nu numai că era înălțată ca edificiu, ci și efectiv folosită din punct de vedere militaro-administrativ, avînd și un scaun de judecată, îndeplinind deci și funcții juridice, deoarece prin actul de danie din acel an se făcea și precizarea că satul donat era dependent de jurisdicția domnească, reprezentată în cazul de față prin Curtea Domnească din Iași.

---

[1] Alexandru Andronic, *Rezultatele cercetărilor științifice din anii 1947—1972 privind studierea orașelor și fortificațiilor din Moldova*, în „Comunicări de istorie și filologie", Bacău, 1973, p. 68—69 și notele 19—25.

[2] Al. Andronic, E. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea Domnească din Iași*, în „Arheologia Moldovei", V, p. 169—285 ; idem, *La résidence princière de Jassy*, în „Dacia", N.S., XIV, 1970, p. 335—388.

[3] Alexandru Andronic, *Contributions des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, în „Dacia", N.S., IX, 1965, p. 463—467 ; idem, *Iașul pînă în secolul al XVII-lea. Contribuții arheologice la problema genezei și dezvoltării orașelor feudale din Moldova*, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj, 1970, p. 6—14 ; idem, *Iașii pînă în secolul al XVII-lea în lumina datelor arheologice*, în „Cercetări Istorice", Iași, I, 1970, p. 98—108 ; idem, *Începuturile vieții urbane la Iași*, în „Carpica", Bacău, V, 1972, p. 169—180.

[4] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 398 ; *Documente privind istoria României*, Moldova, sec. XIV—XV, vol. I, p. 113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În felul acesta, datăm în prima jumătate a secolului al XV-lea *faza I* a Curții Domnești din Iași. Important, din punctul nostru de vedere, este și faptul că în această vreme au fost emise și o serie de acte de cancelarie, care ne dovedesc existența în Moldova a fenomenului domniei itinerante, așa cum este bine cunoscut de feudalitatea europeană occidentală. În cazul domniei itinerante, voievodul țării cu întreaga sa suită și dregătorii principali ai cancelariei domnești, iar în unele cazuri excepționale și cu boierii mari din divanul țării, folosește aceste curți domnești, unele fortificate, altele în curs de fortificare, drept reședințe temporare în vederea exercitării prerogativelor domniei. Din acest punct de vedere este edificator faptul că tocmai din Iași a fost emis importantul act din 25 iunie 1445, întărit și de „panii noștri", adică de marii boieri, prin care Ștefan al II-lea făgăduia ajutor regelui Poloniei Cazimir [5].

Sub acest aspect al domniei itinerante, existînd deci la Iași o reședință voievodală temporară, se impune atenției și faptul că de la Iași s-au emis destule acte domnești și în a doua jumătate a secolului al XV-lea, lăsîndu-ne mărturia evidentă a prezenței voievodului, cu cancelaria sa, la Curtea Domnească de aici. Prezența temporară a lui Ștefan cel Mare la Iași s-a aflat însă și în nemijlocită legătură cu problemele majore ale apărării țării în ajunul conflictului cu turcii, soldat cu bătălia victorioasă de la Vaslui din 10 ianuarie 1475.

Descoperirile de la Curtea Domnească din Iași dovedesc și o lărgire a acesteia, însoțită de construirea unor turnuri patrate cu o grosime de 1 m — 1.20 m. Din punctul nostru de vedere această fortificație reprezintă *faza a II-a* a Curții Domnești de la Iași, deoarece elemente identice de fortificație se întîlnesc și la Cetatea de Scaun a Sucevei, unde ele constituie *faza I Ștefan cel Mare* [6].

După toate probabilitățile, la aceste fortificații făceau aluzie solii unguri, cînd, la întoarcere din Moldova, îl informau pe Matei Corvin că voievodul Ștefan ținea o tabără întărită la Iași [7]. Dealtfel, o fază Ștefan cel Mare este confirmată la Curtea Domnească din Iași și de descoperirea a numeroase cahle nesmălțuite și smălțuite avînd ca ornament stema dezvoltată a Moldovei, însoțită de blazonul lui Ștefan cel Mare [8].

În secolul al XVI-lea Curtea Domnească din Iași, după cum o dovedesc descoperirile arheologice, a continuat a fi o reședință domnească temporară fortificată. Astfel, din vremea lui Petru Rareș datează nu numai un bogat material arheologic, reprezentat îndeosebi prin cahle smălțuite avînd ca ornament stema dezvoltată a Moldovei, ci și unele ziduri masive de piatră, unele din acestea folosind ca temelie ziduri mai vechi, distruse. Săpăturile arheologice sistematice au stabilit că și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea Curtea Domnească din Iași a fost fortificată, confirmîndu-se știrile unor călători străini, care afirmau că la Iași exista o reședință voievodală fortificată, o adevărată cetate, cu toată interdicția turcilor de a se construi cetăți în Țările Române [9].

În secolul al XVII-lea, în virtutea stabilirii definitive a capitalei țării la Iași [10], Curtea Domnească de aici a cunoscut o deosebită dezvoltare ca urmare a faptului că a devenit o reședință voievodală permanentă, mai ales în vremea domniei lui Vasile Lupu [11]. Recentele descoperiri arheologice de la Curtea Domnească din Iași au scos la iveală ziduri ale incintei Curții Domnești cu grosime de 2 m flancate de bastioane patrulatere masive din piatră, reprezentînd platformele necesare artileriei defensive din cetate. Fortificația din această epocă reprezintă *faza a III-a* a Curții Domnești din Iași, care este și cea mai importantă a cetății Iașilor.

---

[5] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 725—729.

[6] M. D. Matei, Al. Andronic, *Cetatea de scaun a Sucevei*, Ed. a II-a, București, 1967.

[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 328. Pentru denumirea Iașilor ca „forum Philistenorum", vezi C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 245.

[8] Șt. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes règnantes (XIVe—XVe siècles)*, în „Recuil du 11-e Congrès International des sciences Généalogiques et Héraldiques", Liège, 1972, p. 263—270.

[9] *Călători străini despre Țările Române*, Vol. III, București, 1971, p. 352.

[10] V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", XIV, 1968, p. 111—123.

[11] Pentru grija deosebită manifestată de Vasile Lupu în ceea ce privește refacerea Curții Domnești din Iași, vezi și Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sistemul de fortificație al Curții Domnești din Iași, tocmai din faza a III-a, a fost foarte bine cunoscut unor specialiști în arta fortificațiilor medievale europene, deoarece de la ei ne-a rămas acea faimoasă stampă a Iașilor de la finele secolului al XVII-lea, considerată ca fiind fantezistă, dar care, în realitate, înfățișează Curtea Domnească din Iași din vremea lui Constantin Cantemir, fiind reprezentată ca o cetate de tip occidental.

Pentru istoricul cetății Iașilor deosebit de important rămîne faptul că reședința domnească de la Iași a devenit în cursul secolului al XVII-lea cea mai mare curte domnească din Moldova. Totodată, ceea ce este un fapt deosebit de semnificativ, cetatea Iașilor și-a menținut și în secolul următor planimetria și sistemul său de fortificație, după cum o dovedesc două planuri militare inedite ale orașului Iași din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [12].

Astfel, Curtea Domnească din Iași ne este înfățișată ca o cetate, avînd în primul rînd o incintă exterioară fortificată, pe două planuri întocmite de topometrii ruși la fața locului: unul din anul 1769 (fig. 1) și altul din anul 1790 (fig. 2). Pe ambele planuri Curtea Domnească din Iași este redată ca o cetate cu ziduri de incintă exterioară, avînd bastioane patrulatere și semicirculare sau rondele (fig. 3/1 și fig. 4/1), iar în interiorul incintei fortificate, existînd mai multe clădiri (fig. 3/2 și fig. 4/2).

Pe ambele planuri ale orașului Iași, ridicate de topometrii ruși, în strînsă legătură cu necesitățile de incartiruire și repartizare a trupelor rusești de ocupație din timpul războaielor cu turcii, se observă cu claritate poziția tactică a Curții Domnești, favorizată nu numai de propria sa fortificație, ci și de amplasarea acestei cetăți a Iașilor pe terasa inferioară a Bahluiului, beneficiind și de o apărare naturală, creată de pantele abrupte ale acestei terase și de cursul rîului Bahlui din imediata sa apropiere.

Astfel, în încheiere, se poate afirma că descoperirile arheologice de la Iași au contribuit la precizarea existenței aici a unei Curți Domnești fortificate, care mai ales în secolul al XVII-lea se înfățișa într-o formă pentagonală cu puternice bastioane, care flancau zidurile curtinei, aidoma unei cetăți medievale occidentale.

[12] *Arhivele Statului Iași*, Colecția planuri. Nr. 1 131 și nr. 1 132. Fotocopii după planurile orașului Iași păstrate la Moscova. Arhiva Centrală de Stat Istorico-Militară, fond Arhiva Militaro-Științifică = Ț.G.V.I.A. (Centralnyj Gosudarstvennyj Voenno-Istoričeskij Arhiv), fond V.U.A. (Voenno-Učennyj Arhiv). Sub nr. 2 067 planul din anul 1769 și sub nr. 2 436 planul din anul 1790. Vezi și „Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri. 1776—1861", seria A, vol. II, București, Arhivele Statului București, 1960, p. 553—554.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

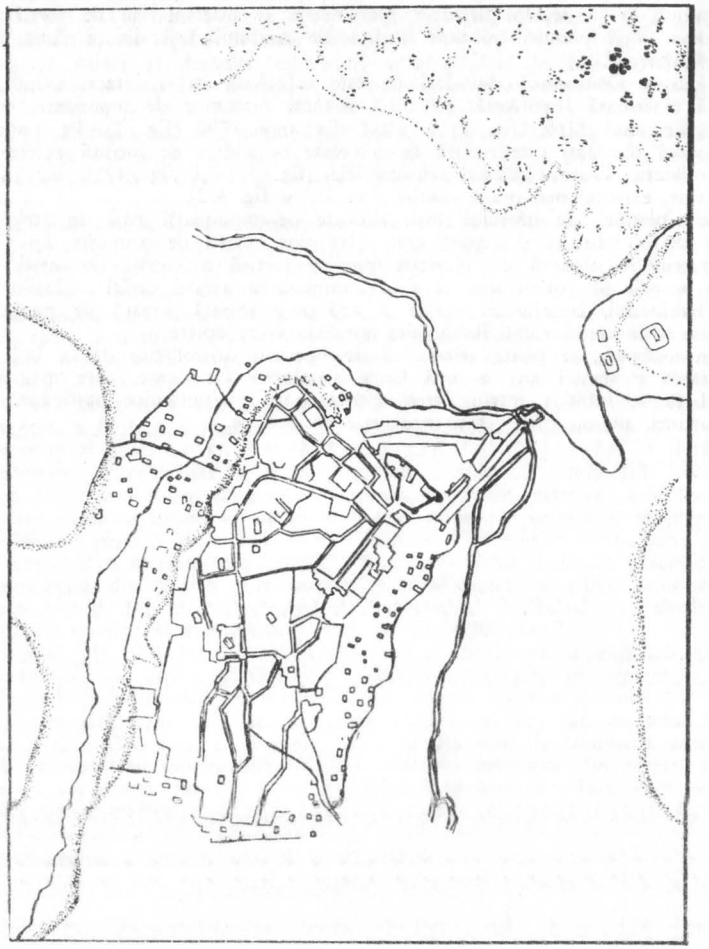

Fig. 1. — Planul oraşului Iaşi din anul 1769 (copie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

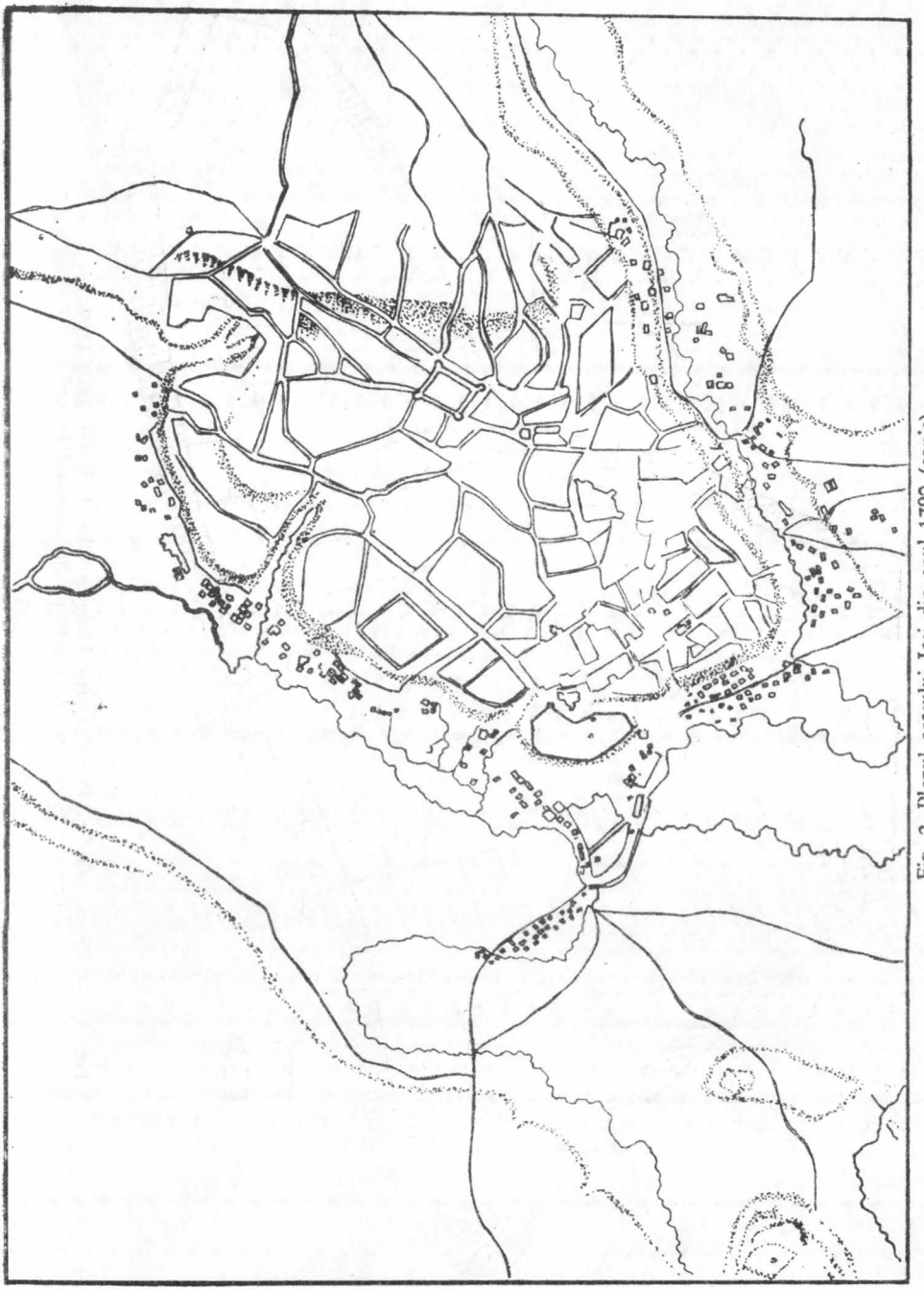

Fig. 2. Planul orașului Iași din anul 1790 (copie).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

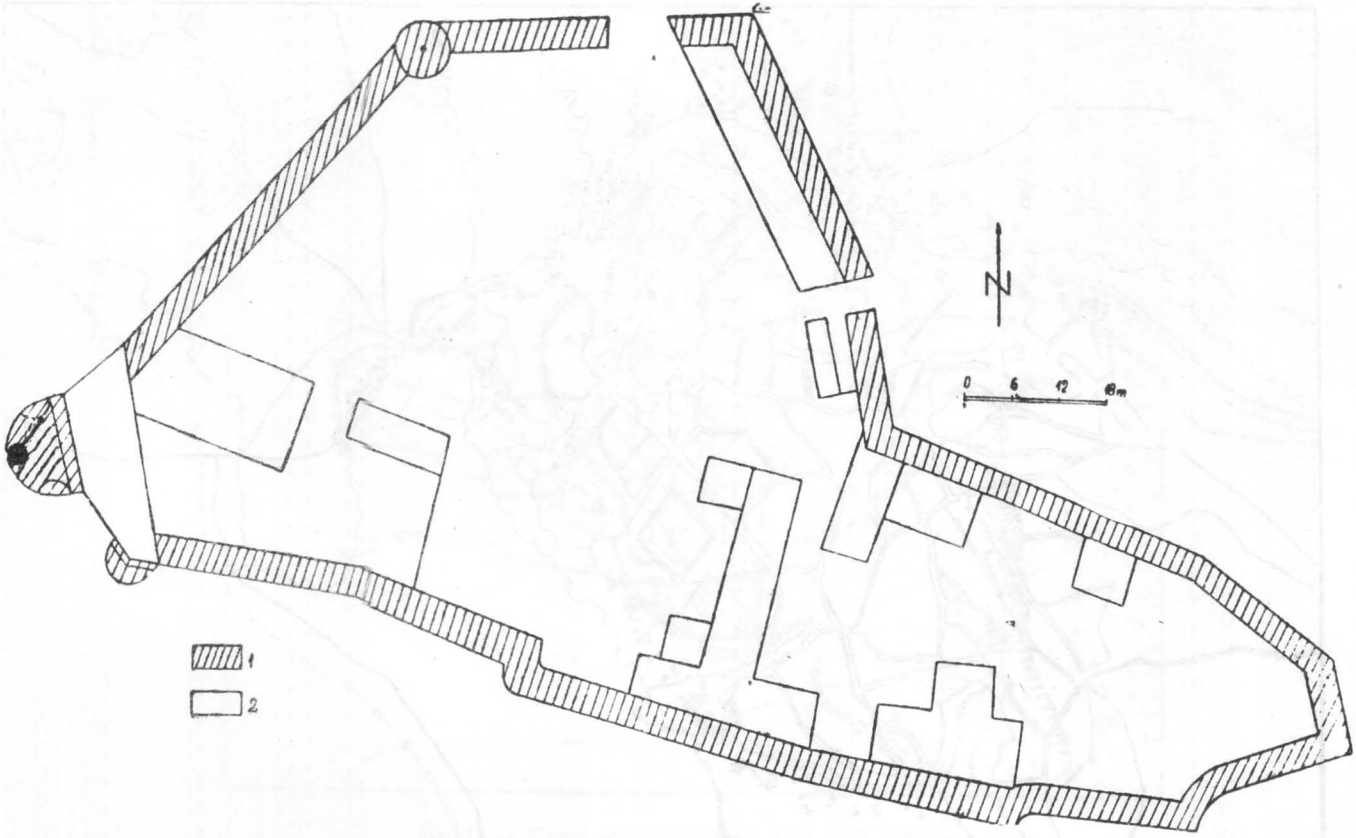

Fig. 3. — *Cetatea Iaşilor*. Planul Curţii Domneşti din Iaşi din anul 1769: 1, zidurile incinţei exterioare; 2, construcţii din interiorul incintei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

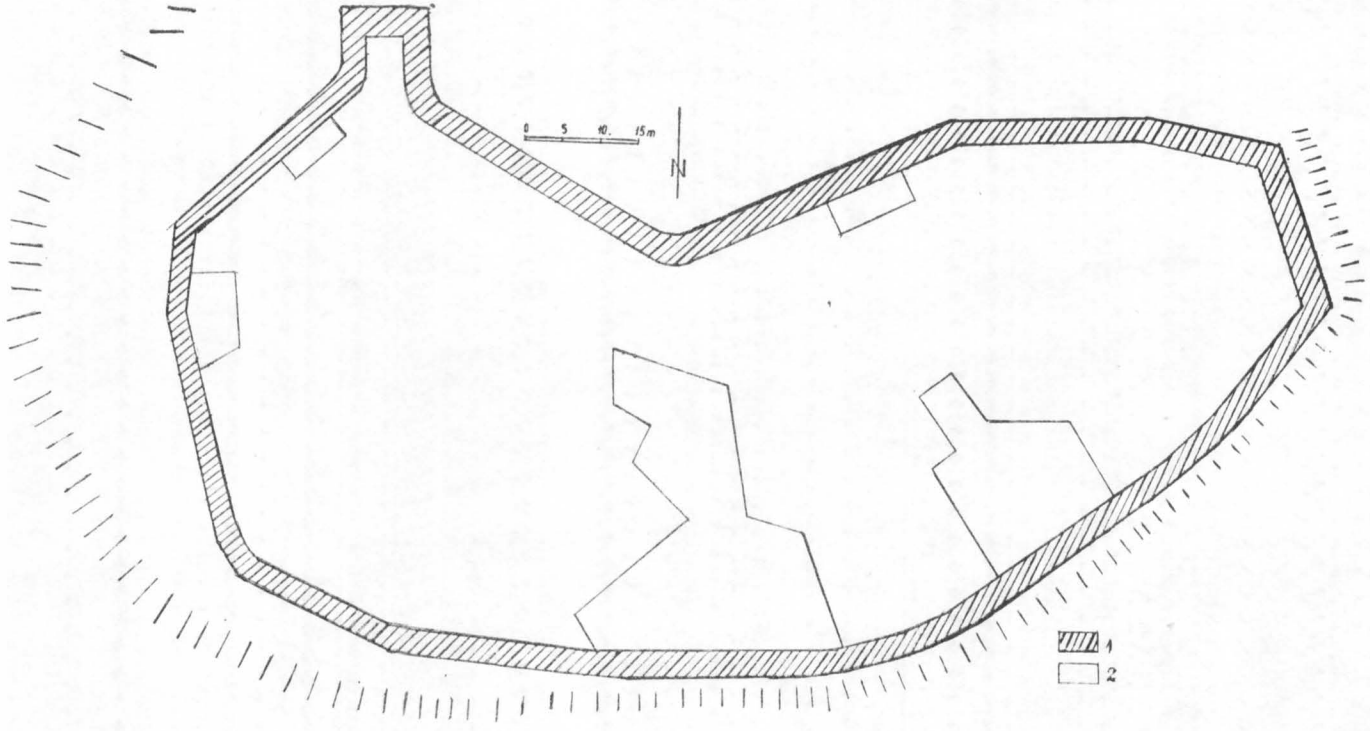

Fig. 4. — *Cetatea Iașilor*. Planul Curții Domnești din Iași din anul 1790 : 1, zidurile incintei exterioare ; 2, construcții din interiorul incintei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNCEPUTUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU LĂPUȘNEANU

DE

GH. PUNGA

Cu toate că originala figură a lui Alexandru Lăpușneanu a atras atenția oamenilor de artă și istoricilor încă din secolul trecut, această personalitate continuă să fie și astăzi una din cele mai necunoscute și controversate din istoria Moldovei.

Influențați de operele literare — la 160 de ani de la apariția nuvelei lui C. Negruzzi, se cunosc alte nouă încercări [1] — sau de izvoarele narative, chiar unii istorici au văzut în acest domn doar tipul eroului shakespearean. Astfel, autorul celei dintîi mari sinteze de istoria românilor considera că această domnie fiind „în sînge zămislită, în sînge trebuia să înnoate pînă la capătul ei" [2], iar N. Iorga, care are meritul de a fi adus în circuitul științific noi informații referitoare la această perioadă, vorbea despre o „politică de bolnăvicioasă nervozitate" [3] promovată de acest „Neron moldovenesc" [4].

Primul care a atras atenția asupra faptului că „domnul acesta nu pare să fi fost atît de sălbatic și de crud, precum ne-a fost înfățișat pînă acum", arătînd că „istoria acelei epoci trebuie refăcută" a fost C. Gane [5]. La puțin timp, N. C. Bejenaru, într-un amplu studiu consacrat politicii externe — astăzi depășit mai ales sub raportul interpretării documentelor — reliefa această „personalitate proeminentă" care a urmărit menținerea integrității teritoriale și care „a avut preocupări culturale și bisericești, ceea ce exclude o figură groaznică, aplecată numai spre măceluri și crime" [6]. Mergînd pe aceeași linie, Constantin C. Giurescu [7], iar mai recent Ștefan S. Gorovei [7a] considerau că judecata istoriei asupra lui Alexandru Lăpușneanu trebuie să fie, în ultimă analiză, pozitivă.

Cu toate acestea, pînă astăzi nu a apărut o monografie științifică consacrată acestei multilaterale personalități a istoriei Moldovei. O reconsiderare istoriografică se impune, cu atît mai mult cu cît puținele studii referitoare la această domnie nu au surprins decît o parte din istoria atît de zbuciumată a acestui mijloc de veac. Locul și rolul lui Alexandru Lăpușneanu în istoria Țărilor române va putea fi stabilit numai după ce vor fi relevate toate aspectele politicii interne și externe promovate de acest domn.

În cele ce urmează, intenționăm să urmărim doar începutul acestei domnii, care deși s-a bucurat de atenția cercetătorilor [8], rămîne, totuși, un subiect controversat în istorio-

---

[1] Ioan Iliuț, *Alexandru Lăpușneanu*, București, 1979, p. 5. Deoarece lucrările literare au în vedere doar a doua domnie, Alexandru Lăpușneanu este prezentat în mod fals chiar și atunci cînd scriitorii își propun să păstreze adevărul istoric *(Ibidem*, p. 7).

[2] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, ed. a III-a, de I. Vlădescu, București, <1927>, vol. V, p. 82.

[3] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 95.

[4] Idem, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. L.

[5] C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, București, 1933, p. 82—84.

[6] N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, p. 4.

[7] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II/1, ed. a II-a, București, 1943, p. 194—206; Idem, *Adevăratul chip al lui Alexandru Lăpușneanu*, în „Magazin istoric", nr. 6, 1971, p. 46—49.

[7a] Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976.

[8] Cu mai bine de jumătate de veac în urmă această problemă a fost cercetată numai pe baza izvoarelor narative (Ilie Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu — Discutarea cîtorva izvoare*, în „Cercetări istorice", I, 1925, p. 100—113. De asemenea cîteva note care au fost consacrate morții lui Ștefan Rareș au tratat tangențial

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grafia noastră [9]. În prima parte vom încerca să relevăm, printr-o tratare mai mult evenimențială, locul Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea în cadrul raporturilor dintre puterile din răsăritul Europei: Poarta, Imperiul habsburgic și Regatul polon. Am considerat necesar un asemenea demers istoriografic nu numai pentru că această problemă este mai puțin cercetată la noi — atunci cînd se fac referiri la mijlocul secolului al XVI-lea, cei mai mulți istorici au în vedere de fapt anii 1538—1541 sau a doua domnie a lui Petru Rareș și nu limitele cronologice ale acestei perioade — dar și pentru că astfel sperăm să fie reconsiderate și unele aspecte ale politicii urmașilor lui Petru Rareș și chiar începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu.

*

Deși scurtă, perioada celor șase ani care despart sfîrșitul lui Petru Rareș de începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu se caracterizează prin importante mutații survenite în relațiile dintre puterile vecine Țărilor române. Cauza trebuie căutată, în primul rînd, în expansiunea otomană, care, prin nimicirea regatului maghiar și subordonarea Transilvaniei, a zdruncinat serios echilibrul de forțe din această parte a Europei. Această realitate a fost consemnată, dealtfel, și în tratatul otomano-habsburgic din 19 iunie 1547 care stipula recunoașterea statu-qou-lui pe uscat și pe mare, ultimii recunoscîndu-se tributari ai Porții [10]. Dacă sultanul a văzut în acest acord doar asigurarea spatelui în cadrul expediției pe care o pregătea împotriva unui vechi și puternic dușman, șahul Persiei, împăratul Carol al V-lea, preocupat mai mult de posesiunile sale spaniole și de stăvilirea reformei, a minimalizat pericolul otoman în această parte a imperiului, temperînd politica orientală a fratelui său [11].

Spre deosebire de acesta, Ferdinand de Habsburg, ale cărui posesiuni erau direct amenințate de sultan, a încercat să profite de războiul persano-otoman, care se întrezărea încă din anul încheierii tratatului [12], în vederea cuceririi fostelor teritorii maghiare.

În noile condiții istorice, chiar Polonia a fost nevoită să renunțe la totala sa pasivitate față de expansiunea otomană. Deși dinspre răsărit se întrezărea un nou pericol — după încoronarea sa ca țar, în 1547, Ivan al IV-lea nu făcea un secret din intenția de a distruge blocada polono-lituaniană [13] — în acești ani, regatul polon era preocupat și de transformările care s-au produs la hotarele sale sudice [14]. Dealtfel, noul rege al Poloniei, Sigismund August (1548—1572), fostul ginere al lui Ferdinand de Habsburg, prin schimbarea politicii sale externe, dorită de înaltul cler și de unii magnați, a încercat să tempereze dieta, care devenise tot mai agresivă. S-a ajuns, astfel, în urma unor tratative mai vechi [15], la încheierea, la 2 iulie 1549, a unui acord secret între Ferdinand de Habsburg și Sigismund August prin care, în schimbul Transilvaniei, primul urma să

și începutul acestei domnii (pentru bibliografie, vezi Georgeta Ignat și Dumitru Agache, *Contribuții privind politica urmașilor lui Petru Rareș (1546—1552)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» Iași, tom. XV, 1978", p. 171—172.

[9] *Idem*, p. 171.

[10] Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978, p. 195.

[11] Florentina Cazan, *Divergența de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în „Analele Universității București", Istorie, nr. 1, 1974, p. 15—23. Considerăm că din 1547 contradicțiile dintre cei doi frați devin mai evidente. Propunerile dietei maghiare din noiembrie 1547 și februarie 1548 privind necesitatea unei ofensive împotriva turcilor sînt respinse categoric de împărat. (Rodica Ciocan, *Politica Habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol-Quintul*, București, 1945, p. 175).

[12] G. Hammer, *Storia dell'Impero osmano*, tom. XI, Veneția, 1830, p. 12—14.

[13] *Istoria diplomației*, sub îngrijirea lui Potemkin, vol. I, 1946, p. 226.

[14] La 15 octombrie 1552, deci la sfîrșitul perioadei pe care o avem în vedere, în instrucțiunile sale către dietele provinciale Sigismund August arăta că turcii „întinzîndu-se... în toate părțile stăpînesc, pretutindeni, astfel, ne-au înconjurat, încît ușor ne pot ataca pe unde vor" (*Hurmuzaki*, supl. II/1, p. 191).

[15] În ultimii ani ai vieții, chiar Sigismund I a urmărit o cooperare cu Habsburgii (Andrei Veress, *Izabella Királyne* (1518—1559), Budapesta, 1901, p. 273). În mai 1549, este atestată o solie a lui Ferdinand în Polonia, care a adus în discuție și situația Moldovei (Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de istorie", nr. 3, 1978, p. 486).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cedeze lui Ioan Sigismund alte teritorii, iar regele polon se obliga ca în cazul în care „nepotul său va refuza să primească condițiile echitabile... atunci nu-i vom da vreun ajutor sau sprijin nu numai în cazul de mai sus, dar chiar în orice situație" [16].

Dacă prin acest tratat nu s-a creat un echilibru de forțe în sud-estul Europei — Polonia nu va accepta reluarea ostilităților cu Poarta, iar Ferdinand nu avea acordul împăratului în acest sens — în schimb, Habsburgii vor avea mînă liberă în Transilvania. Deoarece „de la mijlocul veacului XVI, orice schimbare politică intervenită în una dintre cele trei țări românești, în primul rînd în Transilvania, este parcă mai mult ca oricînd numaidecît resimțită în celelalte două" [17], era firesc ca Ferdinand să promoveze o politică „românească" [18], lezînd, astfel, interesele Poloniei din spațiul extracarpatic. Dealtfel, în această perioadă, și forțele politice din Țările române, în special cele din Moldova și Transilvania, conștiente de faptul că dezechilibrul de forțe din această regiune amenința în primul rînd statutul lor politic, înclinau spre o cooperare cu Ferdinand.

Așa cum s-a relevat, Transilvania a jucat rolul de „placă turnantă" în cadrul politicii răsăritene a lui Ferdinand de Habsburg [19]. Abandonată de propriul său frate, Izabella a fost nevoită să încheie, la 8 septembrie 1549, un acord ser cu Ferdinand prin care se obliga să cedeze Ardealul cu părțile anexe în schimbul principatelor Oppeln și Ratibor, a unei pensii de 15 000 florini anual precum și a unei despăgubiri de 100 000 florini. Martinuzzi, care avusese un rol important în această tranzacție, urma să rămînă locțiitor regal al Transilvaniei, să fie promovat arhiepiscop, iar, mai tîrziu, chiar cardinal [20].

Informată în legătură cu acest acord — chiar Izabella a denunțat relațiile lui Martinuzzi cu Ferdinand [21] — după întoarcerea lui Soliman din Persia (decembrie 1549), cauzată, probabil, de evenimentele din Transilvania, Poarta a dezavuat pe episcop, promițînd ajutor reginei. Raportul ambasadorului francez la Constantinopol, d'Aramou, către Henric al II-lea, din 24 aprilie 1550 surprinde situația complexă ce se crease la hotarele europene ale Imperiului otoman. Se arată, astfel, că sultanul avea cunoștință de „marea înțelegere" care exista între Ferdinand, Izabella și Martinuzzi și că pentru a întreprinde o expediție împotriva lui Ferdinand are nevoie de ajutorul Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești (voievozii ultimelor două provincii urmau să ducă personal tributul la Poartă). Totuși se teme că aceste forțe „care nu sînt mici, unindu-se cu ale lui Ferdinand, la care, la nevoie, de asemenea, putea să intre regatul Poloniei, a cărui prietenie nu este mai sigură decît a celorlalți, și cînd unirea lor va fi terminată, nu numai că se vor opune planurilor sale,

[16] Mathias Dogiel, *Codex diplomaticus*, t. I, p. 215. În urma acestui tratat, apropierea de Habsburgi va constitui unul din factorii permanenți ai politicii poloneze.

[17] Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, București, 1980, p. 119.

[18] Este semnificativ faptul că tocmai în această perioadă se constată o intensă activitate politică și culturală care avea la bază originea comună romană a locuitorilor din spațiul carpato-danubian. Astfel, în diploma de înnobilare a lui Nicolaus Olahus (1548), apropiat colaborator al regelui Ferdinand (numeroase scrisori care aveau o destinație românească sînt semnate și de acest umanist), se subliniază originea romană a neamului nostru ca și lupta desfășurată de acesta împotriva turcilor (Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 87—88). Activitatea lui Anton Verancsics (din 1549 o părăsește pe Izabella trecînd în slujba lui Ferdinand), Reicherstorffer (cel care considera că Moldova era „un adevărat zid de apărare al creștinătății" reunea, în 1550, la Viena, cronografiile Moldovei și Transilvaniei), Veit Gail, Ascanio Centorio și Castaldo, urmărea reconstituirea Daciei antice sub dominație habsburgică *(Ibidem, p. 88—93)*.

[19] Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 113.

[20] Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Deva, 1928, p. 61. Încă din 1547, Martinuzzi înclină tot mai mult pentru o cooperare cu Habsburgii. La 17 noiembrie 1547, acesta i-a cerut lui Ferdinand să cîștige prin promisiuni și pe Iliaș Rareș *(Hurmuzaki*, II/1, p. 245, nd. CCXVI). În legătură cu tratativele anterioare acordului din 1549, în cadrul cărora se preconizau și niște aranjamente matrimoniale — căsătoria lui Ioan Sigismund cu fiica lui Ferdinand, iar a Izabellei cu fiul acestuia, Maximilian — vezi Andrei Veress, *op. cit., p. 276.*

[21] *Hurmuzaki*, supl. I/1, p. 4—5, nr. IX. La Constantinopol se credea că plîngerea reginei a fost făcută cu știrea lui Ferdinand pentru a ascunde tratatul lor. În 1554, Izabella îl anunța pe sultan că noua declarație prin care renunța la Transilvania a fost întocmită la insistențele regelui polon, dar este contrară intențiilor sale *(Hurmuzaki*, II/5, nr. LVI și CVII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dar va pierde chiar şi ceea ce stăpîneşte în Ungaria"[22]. Într-adevăr, dacă sultanul era informat de faptul că împăratul nu-l va ajuta pe fratele său în această parte a imperiului[23], nu era la fel de sigur de neutralitatea Poloniei sau de loialitatea domnilor români. În anii 1549—1550, încurajaţi de cei doi hatmani Tarnowski şi Sieniawski — partizani ai Habsburgilor — staroştii de graniţă au executat mai multe atacuri asupra posesiunilor turceşti din nordul Mării Negre şi în special asupra Oceakovului[24]. După ce la 13 februarie 1550, sultanul a răspuns printr-un atac asupra oraşului Bar executat de Iliaş Rareş — în acest fel, s-a urmărit, probabil, deteriorarea relaţiilor moldo-polone, —, Soliman trimitea, la 10 martie 1550, o scrisoare lui Sigismund August prin care cerea încetarea ostilităţilor[25]. Confirmînd primirea scrisorilor sale, la 15 iunie 1550 regele polon a propus reînnoirea tratatului de „pace veşnică" încheiat de tatăl său cu Poarta[26].

La mijlocul acestui an, relaţiile polono-otomane se pare că se normalizează. În scrisoarea de răspuns a lui Soliman al II-lea din 21 august 1550 se arată că *„atît timp cît nu se vor ivi din altă parte fapte care să dăuneze legămîntului* (subl. n. — Gh. P.), nu se va face nimic din partea Califatului nostru care să fie împotriva convenţiei împărăteşti"[27].

Concomitent cu aceste tratative polono-otomane, Ferdinand de Habsburg, cerea, în cadrul unei diete convocate de împărat, aprobarea unor subsidii în vederea reluării luptelor cu turcii[28]. Deşi a fost refuzat, regele „romanilor" revine cu aceeaşi cerere într-o lungă scrisoare adresată lui Carol al V-lea în care reliefa importanţa strategico-militară şi economică a Transilvaniei[29], dar nici de această dată nu a fost sprijinit.

Reuşind să-l izoleze pe Ferdinand, în septembrie 1550 sultanul a scris Izabellei că a acordat administraţia regatului Ungariei şi Transilvaniei lui Petrovici, iar dacă Martinuzzi îşi arată nemulţumirea, să-l osîndaească la moarte. În ajutorul reginei au fost trimişi domnii Moldovei şi Ţării Româneşti şi paşa de Buda[30].

Atitudinea rezervată a domnilor români în cadrul campaniei din toamna anului 1550 — fapt subliniat de toţi cercetătorii care s-au ocupat de această perioadă — dar mai ales abilitatea diplomatică a lui Martinuzzi — lipsit de ajutor, el simulează o împăcare cu Izabella — au dus la salvarea poziţiilor habsburgice din Transilvania.

Deşi în ianuarie 1551 sultanul i-a restituit lui Martinuzzi vechile demnităţi[31], încercînd astfel să-l readucă în tabăra antihabsburgică, contactele acestuia cu oamenii lui Ferdinand au devenit, în lunile următoare, tot mai intense. După ce la 22 martie 1551 în cadrul dietei ardelene a pledat pentru o colaborare cu imperialii, peste cîtva zile, se adresa chiar împăratului, arătînd că de poziţia Transilvaniei depinde soarta Moldovei, Ţării Româneşti, Poloniei, Moraviei şi Sileziei[32].

---

[22] *Ibidem.*

[23] Florentina Cazan, *op. cit.*, p. 16—17.

[24] Z. Spieralski, *Awantury mołdawskie*, Warszawa, 1967, p. 112—113. Autorul explică „aventurile moldoveneşti" ca rezultat al intrigilor habsburgice care urmăreau provocarea unui război polono-otoman şi prin ambiţiile magnaţilor polonezi de la marginea regatului. Pentru numeroasele soţii poloneze la Constantinopol din anii 1549—1553, vezi G. Hammer, *op. cit.*, p. 19—20, 23 şi 311. În 1550, sultanul cerea domnului Moldovei să se intereseze dacă atacurile asupra Oceakovului sînt ordonate de Sigismund August. Acesta i-a răspuns că starostele de Bar, Pretwicz cu nobilii de graniţă au atacat din proprie iniţiativă (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Bucureşti, 1972, p. 149).

[25] *Hurmuzaki*, II/1, p. 258, nr. CCXXXIII.

[26] *Ibidem*, p. 260, nr. CCXXXV.

[27] *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, întocmit de M. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 39.

[28] Florentina Cazan, *op. cit.*, p. 20—21.

[29] *Ibidem*, p. 16—17.

[30] *Hurmuzaki*, XV/1, p. 478.

[31] Rodica Ciocan, *op. cit.*, p. 180.

[32] *Hurmuzaki*, II/4, p. 533—534, nr. 331. Tot în această lună Martinuzzi cerea palatinului renan Frederic să intervină pe lîngă Carol al V-lea ca să nu lase Transilvania în mîna turcilor, deoarece toată lumea creştină va fi pierdută (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1929, p 44—45, nr. 43).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După numeroase pertractări, la 9 martie 1551, din ordinul împăratului și cu consimțământul tuturor Habsburgilor, episcopul de Arras a redactat acordul prin care Ferdinand era recunoscut ca succesor al lui Cadol al V-lea [33]. Avînd o oarecare libertate de acțiune și probabil consimțămîntul lui Carol al V-lea, Ferdinand a căutat să-și pună în aplicare planul său. Încă de la 30 martie 1551 îi cerea lui Toma de Nádasdy să vadă „în ce mod ar putea lucra, trata și proceda spre a atrage în partea sa pe voevozii Munteniei și Moldovei" [34]. În aceeași zi, Ferdinand trimitea trei comisari la Izabella în vederea ocupării Transilvaniei de Habsburgi [35]. Deoarece tratativele se tergiversau — pentru a nu pierde acest teritoriu, se pare că sultanul intenționa să-l încoarneze pe Ioan Sigismund [36] — la 9 mai 1551, Ferdinand îl anunța pe Martinuzzi că a dat ordin trupelor sale să ocupe Transilvania [37].

Deși nu se aștepta la acest atac, sultanul era, totuși, informat de intențiile agresive ale Habsburgilor. Deoarece Moldova urma să joace un rol important în menținerea dominației otomane în Transilvania, Iliaș Rareș, care, după campania din toamna precedentă era, probabil, suspectat de turci, a fost chemat să ducă personal haraciul la Poartă [38].

Schimbarea care s-a produs acum la tronul Moldovei — Ștefan, probabil la cererea marii boierimi, care cunoștea intențiile fratelui său, se proclamă domn — a ușurat misiunea Habsburgilor în Transilvania. Nu același lucru se poate spune despre poloni. Urmărind readucerea Moldovei sub suzeranitatea sa, în mai 1551, Sigismund August acceptase, în principiu, propunerea refugiaților moldoveni privind susținerea pretendenaului Ion la tronul acestei țări [39]. Fără a mai aștepta avizul senatorilor, aceștia pătrund în Mol-

[33] Rodica Ciocan, *op. cit.*, p. 203—204.

[34] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 54.

[35] *Hurmuzaki*, II/4, p. 531—533, nr. CCCXXX.

[36] *Ibidem*, p. 528—529, nr. CCCXXVIII ; Rodica Ciocan, *op. cit.*, p. 177—178.

[37] *Hurmuzaki*, II/4, p. 550—551, nr. CCCXLIII.

[38] Considerăm că turcirea lui Iliaș nu a fost o soluție de moment și nu trebuie legată numai de ridicarea în scaunul Moldovei a lui Ștefan Rareș imediat după plecarea sa, cum s-a arătat recent (C. Rezachievici, *Prima incercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei ca urmare a „turcirii" lui Iliaș Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în „Revista arhivelor", nr. 4, 1975, p. 385). La 15 mai 1551, cînd Iliaș nu ajunsese încă la Constantinopol, Sigismund August știa de la boierii moldoveni refugiați în Polonia că acesta plecase la Poartă pentru a se turci și că are de gînd să se întoarcă în Moldova (Ilie Corfus, *Documente...* p. 153, nr. 77). În aceste condiții, considerăm că trebuie să acceptăm informațiile cuprinse în cronica lui Eftimie conform cărora „Iliaș a trimis scrisori tainice marelui împărat al turcilor cu mari și cumplite jurăminte și făgăduieli", iar acesta „i-a poruncit să vie îndată la Țarigrad ca să primească legea musulmană" *(Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 120). Unii colaboratori care s-au refugiat în Polonia trebuie să fi cunoscut intențiile domnului. De numele lui Iliaș se pare că este legată și creșterea spectaculoasă a haraciului la mijlocul secolului al XVI-lea de care au fost acuzați Alexandru Lăpușneanu (M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „S.M.I.M.", vol. II, 1957, p. 11) sau *Ștefan Rareș* (C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 385). Este foarte probabil ca acea „mare mulțime de tezaure, averi de talanți de aur și aspri de argint fără număr și vase de aur și de argint „pe care le-a luat Iliaș la Poartă *(Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 121) care valorau 25 000 de ducați *(Hurmuzaki*, II/4, p. 263, nr. CCXXXIX) să fi reprezentat haraciul Moldovei. Suspectat de legături cu polonii, Ștefan Rareș a fost obligat, în același an, să mărească haraciul cu 5 000 de ducați (A. Veress, *Documente*, I, p. 52 ; I. Corfus, *Documente...*, p. 181). Pentru a-și asigura sprijinul Moldovei în campania din 1552, sultanul i-a redus haraciul cu 2/3 *(Hurmuzaki*, II/1, p. 274). Datoria lui Ștefan Rareș de 16 000 zloți ungurești, care urma să fie plătită de Alexandru Lăpușneanu (I. Corfus, *Documente...*, p. 181), reprezenta, probabil, tocmai această reducere calculată la un haraci de 25 000 de galbeni. Primul domn care plătește efectiv 30 000 de galbeni a fost Alexandru Lăpușneanu (se pare că în primul an a plătit doar 25 000 de galbeni *(Ibidem)*.

[39] Ilie Corfus, *Documente...*, p. 153, nr. 77. La 22 mai 1551, episcopul Cracoviei, A. Zebrzydowski, scria lui Sigismund August să profite de ocazia care i se oferea, deoarece sultanul ocupat cu războiul din Persia nu va risca un conflict cu Polonia pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dova, dar sînt înfrînți înainte de 11 iunie [40]. Aflînd despre atacarea Transilvaniei — dar nu și de incidentul moldo-polon — la 30 iunie 1551, sultanul îl acuza pe Sigismund August că a permis trupelor habsburgice să atace Transilvania prin țara sa și că regele ar trebui „să judece clar și să o sfătuiască bine pe Izabella, așa cum impune necesitatea ca orice îndrumare a maiestății voastre să-i fie de folos și să alunge din hotarele ei pe dușmani" [41]. Același lucru îi cerea, în lunile iunie—iulie, și lui Martinuzzi, promițîndu-i, ca de obicei, ajutorul celorlalte două țări românești și al sangeacului de Silistra [42].

Pentru a preîntîmpina un atac din partea Moldovei, Ferdinand a acordat o atenție specială lui Ștefan Rareș. Astfel, după ce la 1 iulie 1551 îi cerea lui Nádasdy să trimită scrisori „de prietenie, bună vecinătate și înțelegere" voievozilor din Moldova și Țara Românească, peste două zile se adresa personal lui Ștefan Rareș cerîndu-i să fie „credincios religiei creștine pentru care va fi lăudat nu numai de poporul său, dar și de întreaga lume creștină" [43]. Forțele prohabsburgice din Transilvania erau convinse de faptul că fără o colaborare cu cele două țări românești, cu Moldova în special, teritoriul intercarpatic nu putea fi sustras dominației otomane. Astfel, la 12 iulie 1551, odată cu anunțarea terminării tratativelor pentru cedarea Transilvaniei, Martinuzzi îi cerea lui Ferdinand să-l determine pe regele polon ca să neliniștească hotarele Moldovei, împiedicînd astfel, agresiunea plănuită de Ștefan Rareș [44]. Pentru a nu-i încuraja probabil pe polonezi la est de Carpați, regele „romanilor" îi răspundea că nu crede că Sigismund August ar putea să se ridice împotriva Moldovei, deoarece are tratat de pace cu turcii [45].

Habsburgii au păstrat aceeași vigilență față de Moldova și după 21 iulie 1551, cînd regina Izabella abdica predînd coroana maghiară generalului Castaldo [46]. Aceasta deoarece tocmai acum o armată otomană de aproximativ 80 000 de oameni atacase în părțile Banatului [47]. La 31 iulie 1551, cînd se zvonea că turcii au intrat și în celelalte două țări românești [48], Martinuzzi îi cerea iarăși lui Ferdinand să intervină pe lîngă regele polon [49]. Deși acesta a promis că o va face [50], atitudinea sa față de solia polonează la Viena care a avut loc în luna următoare a fost cu totul alta. Federigo Badoer, ambasadorul Veneției, arăta, la 19 august 1551, că solul venise să omagieze succesul Habsburgilor din Transilvania, și că „în principal este trimis de acei ambasadori moldoveni să găsească pe rege <Ferdinand>,deoarece de acesta sînt luați sub protecție". De asemenea, solul polonez, neuitînd să menționeze faptul că moldovenii de mulți ani sînt tributari turcilor, dar au depins și de Polonia, a arătat că regele său nu este de acord cu reluarea războiului cu turcii. Răspunzînd, Ferdinand a ținut să sublinieze că *„stăpînirea asupra*

Moldova (Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 114). Aprobarea acestei intervenții de majoritatea senatorilor, (I. Corfus, *Documente...*, p. 154—155) trebuie legată și de evenimentele din Transilvania. La Cracovia se știa, probabil, de faptul că Habsburgii adăposteau un pretendent la tronul Moldovei, (A. Veres, *Documente*, I, nr. 41 și 46).

[40] C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 389.

[41] *Hurmuzaki*, II/4, p. 562—563, nr. CCCLII.

[42] *Ibidem*, II/1, p. 264, nr. CCXLI; A. Veress, *Documente*, I, p. 49—50, nr. 50.

[43] *Hurmuzaki*, II/1, p. 265—266, nr. CCXLII și nr. CCXLIII; Dealtfel, era firesc ca un domn care „începu a nu fi pe placul turcilor" (însemnare slavonă făcută la 29 iunie 1551 pe Evanghelierul de la Voroneț; vezi V. Motogna, *Contribuții...*, p. 25) să fie în atenția Habsburgilor. La 4 iulie, Castaldo îi scria lui Ferdinand în problema trimiterii unui sol în Moldova și Țara Românească. *(Hurmuzaki*, II/1, p. 278, nr. CCLIV), iar la 8 iulie, acesta îi cerea să rămînă în relații bune cu moldovenii, *(Ibidem*, II/4, p. 568—570, nr. CCCLVI).

[44] *Ibidem*, II/4, p. 572, nr. CCCLVIII.

[45] *Ibidem*, p. 576—577, nr. CCCLXI.

[46] *Ibidem*, p. 584—585, nr. CCCLXVI.

[47] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 193—194.

[48] *Hurmuzaki*, II/4, p. 581, nr. CCCLXIV.

[49] *Ibidem*, II/4, p. 586—587, nr. CCCLXVIII. Într-un raport către Ferdinand, trimis tot în această zi, Castalado scria că domnul Moldovei de mai multe ori a arătat „inimă bună", oferindu-se chiar să îndeplinească supunerea sa, dar cere regelui „romanilor" să obțină bunăvoința lui Sigismund August pentru Moldova, (A. Veress, *Documente*, I, p. 51—52, nr. 52). La 9 august 1551, Martinuzzi îl informa pe Ferdinand că a trimis un sol la Ștefan Rareș cu scrisoarea regelui, primind, în același timp, o solie moldovenească în frunte cu mitropolitul *(Hurmuzaki*, II/4, p. 596—598, nr. CCCLXXV).

[50] *Ibidem*, p. 595—596, nr. CCCLXXIV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovenilor este într-adevăr a sa și nu a altuia", (subl. n. — Gh. P.), iar în ceea ce privește campania împotriva turcilor, consideră că ea nu va avea loc prea repede și nici într-un caz fără hotărîrea împăratului [51].

Din septembrie 1551, cînd se pare că a avut loc împăcarea lui Iliaș cu Ștefan Rareș [52], domnul Moldovei a fost primit cu o mai mare neîncredere de partizanii Habsburgilor din Transilvania [53].

Conștient de pericolul pe care îl prezenta Polonia unde se refugiaseră mulți boieri moldoveni, Ștefan Rareș a încercat să ajungă la o înțelegere cu Sigismund August. Solii săi trimiși la Vilna au reușit să încheie, la 15 decembrie 1551, un tratat de pace veșnică între Moldova și Lituania. Sigismund August, în calitate de mare duce al Lituaniei se angaja să-i extrădeze pe toți cei care ar fi atentat la viața domnului, acordînd mijloace de întreținere familiei și însoțitorilor săi în cazul în care ar fi fost nevoit să-și părăsească țara [54].

Informat probabil de tratativele moldo-polone [55], la 28 decembrie 1551, Ferdinand adresa o scrisoare deosebit de curtenitoare lui Ștefan Rareș — regele „romanilor" trebuie să fi fost conștient de contribuția acestuia la semieșecul otomanilor în Transilvania — în care îl sfătuia să păstreze „aceeași simpatie și bună vecinătate în privința supușilor noștri... precum vă învață și exemplul strămoșilor voștri și distinsa noastră bunăvoință către voi" [56].

Profitînd de încetarea ostilităților cu Persia, la începutul anului 1552, turcii au pregătit o mare campanie împotriva Habsburgilor. Pentru a fi siguri de succes, încearcă să coopereze cu Franța. Astfel, la alianța lui Henric al II-lea cu principii protestanți germani, realizată încă din anul precedent împotriva Habsburgilor, acum a aderat și Mauriciu de Saxa, fost colaborator al împăratului [57]. În mai 1552, chiar sultanul adresa o scrisoare părinților electori adunați la Passau, îndemnîndu-i să adere la cauza lui Henric al II-lea [58].

În aceste condiții, Ferdinand caută să obțină sprijinul lui Carol al V-lea. Arată, astfel, acestuia că „turcul va face în așa fel și va trimite pe cei doi valahi și un număr nu prea mare de tătari asupra Transilvaniei și Ungariei, ceea ce ar face, ca totdeauna, mai mult de 100 000 de cai și ne-ar da de lucru mai mult decît puteți crede" [59]. În martie 1552, invocînd unele informații primite de curînd, Carol al V-lea răspundea lui Ferdinand că *„turcul nu va veni atît de curînd și nici nu va trimite armată în părțile Ungariei"* [60] (subliniat în text).

Știind că lucrurile nu stau tocmai așa [61], Ferdinand a căutat să obțină ajutorul Poloniei. Raportul aceluiași ambasador venețian la Viena, care pare a fi bine informat, anunța, la 17 februarie 1552, că au fost trimiși cîțiva soli la regele polon pentru a-l determina să ia armele împotriva tătarilor și moldovenilor care îi prădaseră țara. Polonii intrînd în luptă, moldovenii ar fi ocupați cu apărarea lor, iar sultanul *„lipsit de un așa*

---

[51] A. Veress, *Documente*, I, p. 54—55, nr. 55. Deși solul nu divulgase atacul lui Ion vodă executat asupra Moldovei, acest fapt era cunoscut la Viena. *(Ibidem*, p. 55—56, nr. 56).

[52] *Ibidem*, p. 58, nr. 61 ; C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 385.

[53] *Ibidem*, p. 56—58, nr. 58, 59 și 60.

[54] Menționat doar pînă acum în istoriografia noastră (Ilie Corfus, *Documente...*, p. 158, nota 6) conținutul acestui tratat, ca și a celui din 2 iulie 1549, ne-a fost comunicat de colegul Ven. Ciobanu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[55] Este foare probabil că înainte de ianuarie 1552 această înțelegere să fi fost cunoscută de Habsburgi (A. Veress, *Documente*, I, p. 65—66, nr. 73).

[56] *Archiva istorică a României*, II, p. 43—44.

[57] Tratatul s-a încheiat la Lochau, la 5 octombrie 1551, *(Pierre Renouvin, Histoire des relations internationales*, vol. II, Paris, 1953, p. 116—117). Acum se constată o colaborare turco-franceză și în M. Mediterană. *(Ibidem*, p. 61).

[58] Rodica Ciocan, *op. cit.*, p. 186.

[59] Florentina Cazan, *op. cit.*, p. 17.

[60] *Ibidem*, p. 19. Tot acum Ferdinand a cerut trupe din regatul napolitan, dar fratele său i-a răspuns că nu se poate lipsi de oștenii de acolo deoarece provincia aceea este amenințată de o puternică flotă otomană (V. Motogna, *Contribuții...* p. 15).

[61] La 24 februarie 1552 turcii au ocupat Seghedinul, iar la 11 aprilie Veszpremul (Aurel Decei, *op. cit.*, p. 194).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare ajutor" (subl. n. — Gh. P.) nu va putea să facă o impresie deosebită în această parte [62].

Că Habsburgii nu mai aveau încredere în domnul Moldovei, deşi Ştefan Rareş urmărea cu adevărat o alianţă împotriva turcilor, reiese şi din răspunsul acordat de Ferdinand solilor moldoveni, care, la 20 martie 1552, solicitau ca Moldova să fie luată „sub deosebita apărare şi protecţiune a M. Sale" [63]. Regele arăta că doreşte să le încuviinţeze toate doleanţele, „dar fiindcă natura acelor cereri necesită o cercetare mai îndelungată, apoi necrezînd de trebuinţă a reţine aci pe mult timp pe ambasadorul domnesc" le recomandă să negocieze cu voievodul şi locotenentul regal al Transilvaniei [64]. Oarecum asemănător a fost şi răspunsul lui Sigismund August dat solilor moldoveni, care veniseră să încheie pace cu Polonia: „regele nu refuză nici dragostea şi buna vecinătate domnului voievod şi ţării sale", dar va reînnoi tratatul numai după ce va constata că supuşii săi au fost despăgubiţi pentru daunele pricinuite [65].

Complet izolat, la 24 aprilie 1552, Ferdinand a intervenit pe lîngă marele vizir Rüstem paşa în vederea stăvilirii atacului otoman şi a reglementării relaţiilor cu aceştia. Arătînd că nu are „alt gînd decît acela de a fi rămas în prietenie şi de a fi trimis an de an la măreaţa Poartă acel «honorarium»", regele considera că „şi în situaţia de acuma, plecîndu-şi capul, pentru bine şi pentru linişte şi siguranţă, tot gîndul nostru şi toată dorinţa noastră sînt doar pentru prietenie" [66].

Pregătită cu minuţiozitate, campania otomană din vara anului 1552 nu a fost însă oprită de sultan, ea terminîndu-se cu un succes parţial: cucerirea cetăţii Timişoara, care a devenit reşedinţa unui vilaet [67]. Cel căruia în mare parte i se datora şi de această dată salvarea Transilvaniei — Ştefan Rareş nu a intenţionat să dea lovitura de graţie acelor forţe creştine dezorientate care îl trataseră numai cu promisiuni [68] — avea să sfîrşească tragic tocmai în urma uneltirilor acestora.

*

Moartea lui Ştefan Rareş nu a însemnat şi stingerea familiei domnitoare a Moldovei. Şirul dinastiei muşatine a fost continuat de succesorul acestuia, Alexandru Lăpuşneanu (numele său de botez era Petru), care s-a născut din dragostea lui Bogdan al III-lea pentru Anastasia din Lăpuşna [69].

Ca şi în cazul altor domni, este greu de reconstituit activitatea desfăşurată de această personalitate în perioada care a precedat luarea tronului. Afirmaţia cronicarului său oficial Eftimie — „a fost ascuns ca odinioară lumina sub oboroc sau ca luceafărul sub pămînt" [70] — considerăm că trebuie apreciată pentru valoarea ei artistică şi mai puţin

---

[62] A. Veress, *Documente*, I, p. 71, nr. 79. Se pare că Sigismund August a refuzat o alianţă defensivă împotriva turcilor sau un ajutor în oameni şi cai datorită lui Carol al V-lea, care, în două lungi scrisori i-a cerut regelui polon să nu intervină *(Ibidem*, p. 84, nr. 96).

[63] *Archiva istorică a României*, I/1, p. 152—154, nr. 321.

[64] *Ibidem*, p. 154.

[65] Ilie Corfus, *Documente...*, p. 156—157, nr. 80.

[66] *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, p. 40—42. Considerăm că scrisoarea nu a putut să fie trimisă la 24 aprilie 1551, cum a datat-o editorul — la acea dată Transilvania nu era încă ocupată de armatele lui Castaldo şi nici nu se încheiase tratatul cu Izabella —, ci în anul următor. Acest document este, probabil, scrisoarea expediată de regele „romanilor" către turci menţionată de F. Badoer în raportul său din 30 aprilie 1552 (A. Veress, *Documente* I, p. 84—85, nr. 97) şi de aceea am acceptat data de lună şi de zi. Dealtfel, raportul surprinde situaţia disperată a lui Ferdinand: regele ar fi încercat să obţină o încetare a ostilităţilor, deoarece se temea că în timpul marilor mişcări care aveau loc în Germania nu va putea să ceară ajutor în oameni, bani şi alte lucruri necesare cu care să salveze Ungaria. Mai mult, se îndoieşte chiar şi de Transilvania în care se zvonea că urma să revină Izabella nu numai cu ajutorul turcesc dar şi cu armata poloneză, care mai întîi urma să ocupe Moldova *(Ibidem)*.

[67] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 194—195.

[68] Pentru campania moldovenească în Transilvania, vezi, pe larg, V. Motogna, *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal...*, p. 66—70.

[69] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 102.

[70] *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 122. Prima parte a acestei figuri de stil a folosit-o mai întîi Macarie atunci cînd a fost vorba despre începutul domniei lui Petru Rareş *(Ibidem*, p. 95).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru cea istorică. La moartea lui Bogdan al III-lea, deoarece continuitatea dinastiei era asigurată prin urmașii legitimi, iar Petru era încă un copil [71] era firesc ca el să nu figureze printre pretendenții la tronul Moldovei. Nu este exclus însă ca în 1527 tînărul urmaș al lui Bogdan al III-lea să fi nutrit gînduri de domnie. Astfel, precizările făcute de Ștefan cel Tînăr pe patul morții în legătură cu persoana care urma să ocupe tronul Moldovei („de să va săvîrși el, să nu puie pre altul la domnie, ci pre Pătru Măjariul, ce l-au poreclit Rareș, dispre numele muierii ce au fostu după alt bărbat tîrgoveț din Hîrlău"), dacă sînt reale [72], au fost, probabil, necesare și pentru a-i deosebi pe cei doi pretendenți omonimi. În acest caz, acel „Petru voievod" aflat în Polonia, care urma să fie crestat la nas de Sigismund I în urma intervenției din 1 septembrie 1528 a domnului Moldovei, ar putea fi identificat cu viitorul Alexandru Lăpușneanu [73]. Faptul că la 1531 regele polon îl considera pe Petru Rareș fiul lui Bogdan al III-lea [74], credem că nu este întîmplător; confuzia a fost provocată, probabil, tocmai de existența acestui pretendent omonim, mai puțin cunoscut curții poloneze.

Fără a menționa izvoarele folosite, într-o lucrare poloneză relativ recentă [75], se arată că viitorul domn Alexandru Lăpușneanu a venit în Polonia înainte de 1535. Ca tînăr de 20 de ani, acesta ar fi plecat la Constantinopol cu o scrisoare de recomandare a lui Sigismund I către sultan, unde ar fi obținut încrederea turcilor. Întors în Moldova în timpul celei de a doua domnii a lui Petru Rareș, fostul pretendent la tron ar fi făcut parte și din sfatul domnesc. Din cauza conflictului personal pe care l-a avut cu Ștefan Rareș, acesta a plecat pentru a doua oară în Polonia.

Firește că, în stadiul actual al cercetărilor, aceste informații trebuie folosite cu multă prudență. Identificarea lui Petru stolnicul cu acel „Petru voievod" din 1528 este posibilă — chiar dacă între timp s-au scurs mai bine de două decenii — numai dacă fostul pretendent la tronul Moldovei a renunțat la titlul său. Trebuie însă să observăm că pentru această perioadă deocamdată nici un document intern nu menționează un stolnic cu acest nume [76]. Dacă acceptăm aserțiunea lui Spiralski, singurul dregător cu care ar putea fi identificat viitorul domn Alexandru Lăpușneanu este paharnicul Petrașco (17 septembrie 1545—12 martie 1550). Nu este exclus ca, în perioada 5 mai 1548—12 martie 1550, cînd, în chip nefiresc, din sfatul domnesc lipsește doar stolnicul, paharnicul să fi girat și aceasta dregătorie. Deși în izvoarele documentare poloneze Petru este atestat doar ca stolnic, în analele lui Orzechowski, apreciate pentru valoarea lor istorică, acesta este menționat ca paharnic (pincerna) [77].

Faptul că nu mai avem nici un fel de informații în legătură cu acest boier după înlăturarea sa din sfatul domnesc, care a survenit odată cu a vistiernicului Dan și a pîrcălabului Neagu, apropiați colaboratori ai lui Alexandru Lăpușneanu, sprijină ipoteza noastră [78].

Unele izvoare puse în circuitul științific în ultima vreme confirmă plecarea precipitată a viitorului domn din Moldova. Astfel, în instrucțiunile date de regele polon solilor trimiși la Alexandru Lăpușneanu, la 11 aprilie 1553, se arată că Sigismund August i-a primit „cu mulți alți boieri din Moldova", iar pentru aceasta domnul ar trebui să manifeste recunoștință Coroanei poloneze „*care nu numai că-l scapă de la pierzare* (subl. n. — Gh. P.), ci îl și hrănește, îl întreține pe cheltuiala sa și îl așază cu primejdia sa

[71] În legătură cu data nașterii acestui voievod, s-a propus anul 1517 (Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 115) și 1515 (Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 102); ea poate fi însă coborîtă chiar pînă în deceniul I al acestui secol.

[72] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 148.

[73] C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», Iași, tom. XIV, 1977, p. 120.

[74] *Hurmuzaki*, supl. II/1, p. 22.

[75] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 115.

[76] Într-o evanghelie din secolul XVI-lea se află o scrisoare adresată lui Petrașco stolnicul, dar, așa cum arăta editorul ei, Ion Bogdan, se pare că aceasta este doar o încercare epistolară fără valoare istorică („Buletinul Comisiei istorice a României", vol. I, p. 126).

[77] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 106; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol», Iași", tom. X, 1973, p. 19.

[78] În același sens ar putea fi interpretată lipsa de informații în legătură cu acest dregător din perioada anterioară atestării sale ca paharnic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-o domnie vestită" [79]. Gornicki susţine şi el că domnul introdus în Moldova în septembrie 1552 a trăit mai mult timp în Polonia [80]. De asemenea, la 1562, într-o şedinţă a dietei poloneze s-a consemnat faptul că Alexandru Lăpuşneanu *„locuise cîţiva ani* (subl. n. — Gh. P.) lîngă voievodul şi hatmanul Rusiei, domnul Nicolae Sieniawski" [81].

Se pare, totuşi, că viitorul domn Alexandru Lăpuşneanu de această dată nu a stat prea mult în Polonia, cum ar lăsa să se înţeleagă din ultimele izvoare [82]. În jurămîntul acestuia depus în faţa solilor poloni la 22 iunie 1553 se arăta că atunci cînd Moldova „a fost eliberată cu ajutorul unor oameni de seamă şi oameni de arme dintre sfetnicii noştri, de domnia lui Iliaş şi Ştefan voievozi... *noi în acea vreme am fost venit cu mulţi oameni de arme în regatul Poloniei...*" (subl. n. — Gh. P.). Rezultă, deci, că viitorul domn Alexandru Lăpuşneanu ultima dată s-a refugiat în Polonia cu un grup mai mare de boieri, după moartea lui Petru Rareş [83].

Fuga a numeroşi boieri moldoveni în Polonia în timpul domniei lui Iliaş Rareş este confirmată nu numai de izvoarele narative [84], dar şi de cele documentare. Un grup din care, probabil, nu lipsea viitorul domn Alexandru Lăpuşneanu a plecat în a doua jumătate a anului 1550 — poate chiar în timpul campaniei din Transilvania — sau la începutul anului următor, cînd se constată o importantă remaniere a sfatului domnesc. Astfel, unii mari dregători, cum ar fi vistiernicul Dan, pîrcălabul Neagu, paharnicul Pătraşco, spătarul Iurie şi logofătul Mateiaş, atestaţi la 12 martie 1550 nu mai erau în funcţie în aceeaşi lună a anului următor [85]. Dintre aceştia, ştim că primii doi s-au refugiat în Polonia unde se mai aflau vornicul Moţoc şi fostul portar de Suceava Negrilă [86]. Solia moldovenească care în mai 1551 cerea extrădarea fugarilor — se arăta acum că unul a fugit cu tezaure,

[79] Ilie Corfus, *Documente...*, p. 164—165, nr. 84.

[80] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 116.

[81] Ilie Corfus, *Documente...*, p. 172.

[82] Documentele menţionate au în vedere probabil faptul că acest pretendent a mai fost adăpostit de N. Sieniawski cu altă ocazie.

[83] În această situaţie, acel pretendent adăpostit în Polonia, care a atacat Moldova în toamna anului 1546 nu poate fi identificat cu Petru stolnicul (vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 53; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 8). Deşi izvoarele nu-l menţionează, în istoriografia noastră se vorbeşte despre un atac al unui pretendent susţinut de unii pani poloni în cursul anului 1549 (N. Grigoraş, *Boerii lui Alexandru Lăpuşneanu*, în „Cercetări istorice", XIII—XVI, nr. 1—2, 1940, p. 351; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 901; Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 157—158). Acest, „eveniment" îşi are originea într-o greşeală de tipar. În articolul lui N Grigoraş în loc să apară anul 1546, ca în lucrarea la care face trimiterea (Ilie Minea, *Un pretendent la tronul Moldovei cînd Iliaş Vodă Rareş îşi începea domnia*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, nr. 2, p. 264—265), s-a tipărit 1549. Folosind această lucrare, ceilalţi autori au acceptat existenţa unui asemenea eveniment şi în anul 1549. Pretendentul din 1546 care „a fost în ţara domnului meu morar", cum afirma solia moldovenească în Polonia (Ilie Corfus, *Documente...*, p. 133) era, probabil, Ion vodă (N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 351).

[84] Eftimie arată că boierii, „dacă au văzut atîta rău, o mare spaimă i-a cuprins pe toţi şi au început să fugă în Ţara Leşască şi s-au făcut pribegi". *(Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 119—120). Orzechowski confirmă această informaţie (Ilie Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, p. 106). Într-o broşură tipărită la 1553 se arăta că vreo 200 de bărbaţi fruntaşi care au fugit cu caii cei mai buni din Moldova au fost găzduiţi „omeneşte şi cu ospitalitate" timp de un an (Şerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Studii", nr. 3, 1969, p. 462).

[85] *Documente privind istoria României*, A, XVI, 1, p. 588—590, nr. 531; *Ibidem*, 2, p. 1—5, nr. 1; Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, *op. cit.*, p. 164. Aici nu s-a observat că la 21 martie 1551 logofăt nu mai era Mateiaş, a cărui soartă nu o cunoaştem, ci Movilă. Spătarul Iurie a colaborat, se pare, cu pretendentul Ion vodă *(D.I.R., A*, XVI; 2, p. 7—8, nr. 5; C. Rezachievici, *op. cit.*, p. 389).

[86] Negrilă, care nu mai apare în sfatul domnesc, la 12 martie 1550, este atestat în Polonia la 22 aprilie 1551 (Th. Holban, *Documente româneşti din arhivele polone şi franceze*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, tom. XIII, 1976, p. 301, nr. 58). La 3 iunie 1551, sînt menţionaţi, alături de acesta, vistiernicul Dan şi Moţoc *(Ibidem*, p. 303, nr. 63). Ultimul este atestat în cursul anului 1548 ca reprezentant al domnului în Bistriţa *(Hurmuzaki*, XV/1, p. 469—470). În noiembrie-decembrie 1550 este trimis în solie în Polonia (Th. Holban, *op. cit.*, p. 301, nr. 54), de unde, probabil, nu s-a mai întors.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar altul din închisoare — nu a primit satisfacţie din partea regelui polon [87]. Chiar după insuccesul expediţiei executate de Ion vodă în Moldova, la care nu ştim dacă a participat şi viitorul domn Alexandru Lăpuşneanu cu partizanii săi, pribegii moldoveni sînt adăpostiţi în Polonia. Este cunoscută, astfel, scrisoarea lui Nicolae Sieniawski către ducele Albert al Prusiei din 24 august 1551 prin care îi cerea să intervină pe lîngă rege pentru a-l lua pe Ion vodă s b protecţia sa. Există însă în acest document o informaţie deosebit de interesantă, mai puţin cunoscută în istoriografia noastră. Spre finalul scrisorii, palatinul de Belz îşi exprima dorinţa ca, la timpul potrivit, să primească ajutor de la rege pentru a-l aşeza în scaun pe voievodul ales al Moldovei, la care să adauge şi partea de dincolo, deoarece şi Ţara Românească (Multhania), vecină cu acest stat, este o provincie mare şi puternică care geme sub tirania turcească [88]. De acest plan, care, fără îndoială, că a fost inspirat nobilimii poloneze din jurul lui N. Sieniawski de politica antiotomană a Habsburgilor, este, se pare, legat numele lui Petru [89].

La 30 noiembrie 1551, acesta se afla alături de ceilalţi pribegi moldoveni în solda regală ; acum a avut loc la Trembowla trecerea în revistă a apărării curente la care a participat şi detaşamentul moldovenesc condus de Ion vodă format din 216 oameni [90]. Existenţa acestui candidat la tronul Moldovei, preferat de nobilimea polonează, ca şi politica de expectativă promovată de Sigismund August, l-au determinat, probabil, pe Petru să-şi încerce şansele în lumea Habsburgilor. Nu este exclus ca, încă de la începutul anului 1552, acest pretendent să se fi aflat în fruntea ajutorului acordat de Sieniawski lui Ferdinand de Habsburg. Izvoarele confirmă faptul că Petru s-a aflat în Transilvania în această perioadă. Astfel, după ocuparea tronului el a recunoscut că pe vremea asediului cetăţii Timişoara, cînd turcii ridicaseră o mare oaste, a fost alături de Habsburgi [91]. Trecerea prin Transilvania

[87] Această solie sosise la Cracovia la 21 aprilie 1551 (Th. Holban, *op. cit.*, p. 302, nr. 59), dar a fost primită de rege abia la 11 mai 1551 (Ilie Corfus, *Documente...*, p. 152, nr. 76). Nu este exclus ca cel care a fugit cu tezaure să fie chiar viitorul domn Alexandru Lăpuşneanu. Sigismund August confirmă că acesta a sosit cu averi în Polonia *(Ibidem,* p. 164), iar faptul că documentele nu-l menţionează printre subvenţionaţii regelui polon ne face să acordăm un oarecare credit acestei ipoteze. Petru stolnicul nu poate fi identificat cu Petru Valahul (Th. Holban, *op. cit.*, p. 305, nr. 70), numit uneori şi Pellioni *(Ibidem,* p. 303, nr. 62), plătit de rege pentru diverse munci, deoarece este atestat în Polonia de unele documente pregătite pentru publicare de Th. Holban şi în timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu.

[88] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 330—333 ; Idem, *Studii şi documente,* vol. XXIII, p. 59—61, nr. LXIV : Documentul nu menţionează numele suzeranului, ci vorbeşte doar de „sfînta maiestate regală". Deoarece din 1525 Prusia era un feud al coroanei poloneze, se pare că intervenţia urma să se facă pe lîngă Sigismund August. Avînd în vedere legăturile care existau între Habsburgi şi ducele Prusiei, ca şi faptul că regele polon îl avea deja pe Ion vodă sub protecţia sa — la 20 februarie 1552, el nu a acceptat extrădarea acestui pretendent (Ilie Corfus, *Documente...*, p. 158, nr. 80) — nu este exclus ca regele vizat să fi fost Ferdinand.

[89] După cum s-a arătat (P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române, în epoca feudală,* în *Studii privind unirea Principatelor,* Bucureşti, 1960, p. 61), din căsătoria lui Ştefan cel Mare cu Maria-Voichiţa, fiica lui Radu cel Frumos, s-a născut un fiu căruia nu întîmplător i s-a dat un nume dublu : Bogdan-Vlad — primul fiind specific dinastiei moldovene, iar al doilea celei muntene. Acesta urma, în gîndirea politică a lui Ştefan, să permanentizeze legătura dintre Moldova şi Ţara Românească. Protectoratul pe care Alexandru Lăpuşneanu încearcă să-l instituie asupra Ţării Româneşti îşi are, se pare, originea tocmai în acest plan de confederare moldo-munteană al nobilimii poloneze şi nu are nici o legătură cu documentele în care se intitulează voievod al celor do.ă provincii româneşti extracarpatice (pentru explicaţia acestei intitulaţii, vezi C. Cihodaru, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal, Moldova în sec. XI—XIV (II),* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, tom. XVII, 1980, p. 127—128.

[90] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 115. Pe lîngă stolnicul Petru, autorul menţionează pe pîrcălabul Neagu, logofătul Movilă, hatmanul Negrilă, vornicul Moţoc, vistiernicul Dan şi postelnicul Liciul.

[91] *Hurmuzaki,* II/5, p. 180. La 1899, N. Iorga considera că Alexandru Lăpuşneanu a putut fi în Transilvania în această perioadă *(Documente româneşti din arhivele Bistriţei,* I, p. XLIX), dar mai tîrziu *(Studii şi documente,* vol. V, p. 651 ; *Istoria armatei româneşti,* Bucureşti, 1970, p. 160) arăta că Alexandru Lăpuşneanu nu trebuie identificat cu pretendentul omonim menţionat de Castaldo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

este consemnată şi de Castaldo în scrisorile trimise la 21 octombrie 1552 lui Ferdinand şi Maximilian. Acesta arăta că, după ce a acceptat colaborarea cu boierii moldoveni refugiaţi în Polonia în vederea înlăturării lui Ştefan Rareş, s-au prezentat la el doi pretendenţi, unul la tronul Ţării Româneşti, iar celălalt, numit Alexandru, la tronul Moldovei. Ultimul a primit de la Castaldo soldă pentru 15 călăreţi şi o scrisoare semnată şi de Andrei Bathory cu ajutorul căreia spera să-i determine pe boierii din anturajul lui Ştefan Rareş să-l ucidă sau să-l înlăture pe acesta [92]. Aceste informaţii sînt confirmate de alte izvoare. Astfel, la 4 august 1552 registrul Bistriţei menţiona un dar făcut „lui Ion diacul şi voevodului Alexandru trimes în Polonia" [93]. Reluarea legăturilor cu bistriţeni imediat după ocuparea tronului, încrederea acordată în această vreme de regele „romanilor" noului domn, ca şi faptul că acesta cunoştea foarte bine opţiunile politice ale nobilimii ardelene [94] se explică tot prin contactul direct al lui Alexandru Lăpuşneanu cu Habsburgii. Chiar Cataldo îl anunţa pe Maximilian la 25 septembrie 1552 că a aflat de la solii veniţi din Moldova că Alexandru Lăpuşneanu „a fost ridicat în scaun mai întîi cu ajutorul lui Dumnezeu şi apoi cu acela a majestăţii voastre şi a regelui Poloniei" [95].

Pe de altă parte, izvoarele confirmă faptul că scrisorile trimise de Castaldo şi Andrei Bathory au avut un rol important în înlăturarea lui Ştefan Rareş. Descriind moartea acestuia, Azarie arăta că pribegii „au trimis de la leşi scrisoare tainică către sfetnicii cei dintîi, ca să fure cu înşelăciune minţile lor slabe" [96]. Dealtfel, chiar boierii moldoveni adresîndu-se lui Castaldo şi Andrei Bathory, la 19 septembrie 1552, arătau că au înţeles bine scrisoarea lor prin care le cerea să curme viaţa lui Ştefan Rareş „per prudenciam et industriam" [97]. Din scrisoarea regelui polon adresată în aceeaşi zi dregătorilor moldoveni reiese că boierii care ceruseră ca domn pe Petru s-au arătat dispuşi să aducă „sau pe domnul Ştefan <Rareş> sau capul lui". Dar „în joia dinaintea sărbătorii naşterii <fecioarei> Maria, în timpul nopţii, Ştefan a fost prins şi ucis, după cum le-a declarat în simbăta din urmă fostul logofăt al lui Ştefan, trimis la ei de moldoveni" [98].

Coroborînd aceste date cu informaţiile existente în alte izvoare ar rezulta următoarea succesiune a evenimentelor. Aşa cum am arătat, Petru stolnicul a plecat, probabil, din Polonia încă de la începutul anului 1552; proclamarea lui ca „princeps Daciae" trebuie să fi avut loc — aşa cum ne informează Orzechowschi [99] — încă din luna ianuarie a acestui an. Deoarece numele său îl amintea pe acela a lui Petru Rareş, domn neagreat în Polonia,

---

[92] *Hurmuzaki*, II/1, p. 291—294, nr. CCLXVII şi CCLXVIII; Aceleaşi amănunte şi la Ascanio Centorio (Ilie Minea, *Despre sfîrşitul lui Ştefăniţă vodă Rareş şi ceva despre Alexandru Lăpuşneanu*, în „Cercetări istorice", an. X—XII, 1934—1936, nr. 2, p. 204—205). Şi Spieralski acceptă trecerea lui Petru Alexandru prin Transilvania ca şi sprijinul acordat de Castaldo acestuia *(op. cit.*, p. 115).

[93] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, I, p. XLIX. Ion diacul este, probabil, logofătul Ion Movilă. Tot acum trebuie să fi plecat în Polonia şi alţi boieri adăpostiţi în Transilvania. Astfel, Ion Vrînceanu pîrcălabul de Ciceu era trimis la 31 decembrie 1551 de Ştefan Rareş la Castaldo pentru nişte afaceri (*Hurmuzaki*, II/1, p. 668—669, nr. CCCCXXV). În anul următor, acesta informa pe Castaldo în legătură cu efectivele oştii lui Ştefan Rareş *(Ibidem*, II/1, p. 312, nr. CCLXXXVII), iar la 5 septembrie 1552, este menţionat în tratatul de la Bakuta în calitate de pîrcălab de Ciceu (Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, în „Studii" nr. 3, 1965, p. 668).

[94] Vezi raportul solului lui Nicolae Kornis la Alexandru Lăpuşneanu din februarie 1553 (A. Veress, *Documente*, I, p. 131—132 nr. 172; *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 103—104).

[95] A. Veress, *Documente*, I ,p. 104, nr. 32.

[96] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 139. Orzechowski (Ilie Minea, *Începutul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*, p. 106) şi Grigore Ureche *(op. cit.*, p. 169) acceptă existenţa unei înţelegeri între pribegi şi boierii din ţară.

[97] *Hurmuzaki*, II/1, p. 286, nr. CCLXIII; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 18. Şi Castaldo recunoştea, la 11 septembrie 1552, că a fost nevoit să recurgă la şiretlic pentru a-l înlătura pe Ştefan Rareş (A. Veress, *Documente*, I, p. 103, nr. 130).

[98] Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, p. 669. Logofătul care a adus ştirea morţii lui Ştefan Rareş a fost, probabil, Lococi, care este menţionat în jurămîntul de la Bakuta.

[99] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probabil tot acum noul pretendent s-a numit Alexandru [100]. Intors în Polonia în august 1552, acest „non obscuro inter sous loco natum" [101] a fost recunoscut ca pretendent de Sieniawski și de ceilalți pribegi moldoveni, probabil în Trembowla, după ce s-a aflat de moartea lui Ștefan Rareș [102]. Cunoaștem că domnul Moldovei a fost ucis la 1 septembrie 1552, pe la veghea a treia, scrie Orzechowski [103], iar peste două zile pribegii din Polonia erau informați. Intre timp, o parte din boieri, în frunte cu hatmanul Ion Sturza și marele vornic Gavril Movilă, îndemnați de stăruințele mamei domnului ucis [104] „nu au socotit întru nimic jurămintele și făgăduințele, pe care mai înainte le trimiseseră și le întăriseră prin scrisori și dăduseră credință pribegilor" [105] și au ales domn pe Joldea. După ce la 5 septembrie 1552, la Bakuta, în fața nobilimii poloneze s-a depus jurămîntul de credință față de Sigismund August, noul domn, însoțit de aproximativ 3.000 de călăreți, a pătruns în Moldova [106]. Este foarte probabil ca din această armată să se fi desprins detașamentul polonez condus de Paul Seckygniowski și cei 300 de moldoveni comandați de Moțoc, care au anihilat acțiunea grupului de boieri adunat la Șipote [107]. La Botoșani, Alexandru Lăpușneanu a renunțat la serviciile armatei poloneze, răsplătind-o cu multe daruri [108]. Aici, probabil, Joldea a fost însemnat la nas, fiind eliberați colaboratorii săi și „toți cei ce se aflau în temnițe și în surghiunuri" [109]. Ungerea ca domn a avut însă loc la Hîrlău, probabil în ctitoria lui Ștefan cel Mare [110].

Deși a ocupat tronul cu ajutorul armatei poloneze, noul domn al Moldovei nu a fost „creația" lui Sigismund August. Regele polon nu numai că nu a știut nimic în legătură cu alegerea noului pretendent, dar nu a fost informat la timp nici cu organizarea campaniei din Moldova. Despre aceste evenimente el a aflat abia din scrisoarea lui M. Wlodek pe care a primit-o în timpul călătoriei spre Viena. Gornicki, care îl însoțea, scria că această veste l-a mîhnit foarte mult pe rege și l-a criticat aspru pe Sieniawski pentru că a îndrăznit să facă acest lucru. Deoarece se temea ca prin aceasta să nu atragă mînia sultanului, Sigismund August ar fi poruncit — spune același autor — să nu aibă loc invazii în Moldova, iar cei care sînt acolo să plece imediat [111]. După terminarea cu succes

[100] Acest nume a fost ales fie pentru că îl amintea pe acela a lui Alexandru cel Mare (N. Iorga credea că nobila lui soție i l-a impus — *Istoria românilor*, V, p. 9) sau poate pe al regelui polon omonim care, la începutul secolului al XVI-lea, a refăcut unitatea polono-lituaniană.

[101] *Hurmuzaki*, supl. II/1, p. 173. Alte izvoare arată că boierii „au ales un om serios și bun numit Petru Alexandru, mai sărac decît ceilalți și a cărui dreptate și cinste le erau dinainte cunoscute" (Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 461).

[102] Ureche arată că „sfătuindu-se boierii pribegi carii erau acolo, ca să nu vie fără cap, au rădicat domnu pe Petrea stolnicul, în Terebulea și i-au pus nume Alexandru vodă, pe carile l-au poreclit Lăpușneanul..." (*op. cit.*, p. 170). După Orzechowski, boierii pribegi din Polonia încă din Iarmolince i-au cerut lui Sieniawski să acorde ajutor lui Petru (Ilie Minea, *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 112). Spre deosebire de acesta, Spieralski arată că în această localitate Sieniawski i-ar fi primit pe boierii moldoveni care l-au informat în legătură cu pregătirea atentatului asupra lui Ștefan Rareș (*op. cit.*, p. 116).

[103] Ilie Minea, *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 106.

[104] Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, p. 669.

[105] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 123.

[106] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 116.

[107] In timp ce Orzechowski consideră că împotriva noului pretendent acest grup a fost trimis înainte de depunerea jurămîntului de la Bakuta (Ilie Minea, *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 107—109), Eftimie lasă să se înțeleagă că acțiunea de la Șipote a avut loc după pătrunderea lui Lăpușneanu în Moldova (*Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 123). Am optat pentru a doua posibilitate, deoarece Moțoc este menționat între martorii jurămîntului de la Bakuta, iar după eșecul campaniei lui Ion vodă din anul precedent, este mai puțin probabil că Sieniawski ar fi acceptat acest plan.

[108] *Ibidem*. Faptul este atestat și în scrisoarea regelui polon din 20 septembrie 1552 (*Hurmuzaki* supl. II/1, p. 173).

[109] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, p. 123. Pe lîngă N. Sieniawski, în armata poloneză se mai aflau starostele de Cameniță M. Wlodek, starostele de Trembowla Pretwicz, S. Zamoyski, tatăl viitorului cancelar și spaniolul Antonio Mora.

[110] *Ibidem*.

[111] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 116. Același punct de vedere este susținut și de Ilie Minea (*Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, p. 109—110).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a campaniei din Moldova, într-o scrisoare către senatori din 20 septembrie 1552 regele şi-a asumat responsabilitatea acestui act care „nu era lipsit de folos pentru regat", dar îşi exprima din nou teama că sultanul va rupe alianţa încheiată cu tatăl său [112].

Spre deosebire de Sigismund August, regele Ferdinand nu numai că a cunoscut planurile nobilimii poloneze, dar se pare că a şi încurajat intervenţia acesteia în Moldova. Astfel, la 18 octombrie 1552 acesta îi scria lui Castaldo că ţine mult la prietenia lui Alexandru Lăpuşneanu, care intenţionează să sprijine pe Habsburgi împotriva turcilor [113], iar, peste patru zile, îl anunţa că dinspre Moldova nu mai sînt pericole şi, dacă va fi necesar, să procedeze la fel cu domnul Ţării Româneşti ca şi cu Ştefan Rareş [114].

În ceea ce-l priveşte pe domnul Moldovei, dacă în primele zile de domnie îi asigura pe Habsburgi că va rămîne creştin toată viaţa, la 30 octombrie 1552, printr-o nouă solie a propus lui Castaldo o acţiune antiotomană simultană: în timp ce Alexandru Lăpuşneanu urma să asedieze cetăţile turceşti de la hotarele Moldovei, oştile habsburgice trebuiau să atace în părţile sudice ale Ungariei [115].

Deşi Ferdinand era informat de faptul că Alexandru Lăpuşneanu purta tratative şi cu adversarii Habsburgilor, el a continuat, totuşi, să manifeste o oarecare bunăvoinţă faţă de domnul Moldovei; Castaldo, care sprijinea instaurarea în Ţara Românească a lui Radu Ilie, pretendent care, se pare, că viza şi tronul Moldovei [116], s-a dovedit mult mai rezervat faţă de Alexandru Lăpuşneanu [117]. Dealtfel, considerăm că nu întîmplător atitudinea noului domn al Moldovei faţă de Habsburgi s-a schimbat odată cu înlăturarea lui Mircea Ciobanul şi instaurarea acestui pretendent la tronul Ţării Româneşti (noiembrie 1552).

Concomitent cu numeroasele cereri de restituire a posesiunilor moldoveneşti din Transilvania [118], Alexandru Lăpuşneanu a intensificat legăturile cu Izabella; în noiembrie 1552 şi la începutul anului următor solii domnului Moldovei purtau tratative cu mama lui Ioan Sigismund [119]. La 21 ianuarie 1553, Alexandru Lăpuşneanu îi cerea lui Nicolae Komiş, pe care îl considera printre colaboratorii Izabellei, să vină în Moldova pentru a-i face comunicări importante [120]. De fapt domnul Moldovei urmărea să obţină sprijinul nobilimii ardelene în vederea readucerii Izabellei în Transilvania [121].

---

[112] *Hurmuzaki*, supl. II/1, p. 173—174, nr. LXXXVI. Tot acum regele polon arăta că a şi trimis la Constantinopol pe solul său V. Dembinski, care urma să vadă care este reacţia sultanului după evenimentele din Moldova. În februarie 1553, referindu-se la necesitatea apărării ţării, regele polon arăta că „mîna de soldaţi angajaţi acum un an a adus cu ajutorul lui Dumnezeu, unirea la coroană a statului moldovenesc, *ţară care nu este nici fără importanţă nici de dispreţuit*" şi că „*în acest an bunul Dumnezeu va permite ca şi alţii încă, văzînd forţa noastră şi luînd în considerare buna noastră dispoziţie să se unească cu noi...*" (*Ibidem*, p. 199—201).

[113] A. Veress, *Documente* I, p. 105—106, nr. 135.

[114] *Ibidem*, p. 107, nr. 137.

[115] *Ibidem*, p. 104, nr. 132 şi p. 110—111, nr. 142.

[116] La 25 septembrie 1552, Castaldo îi scria lui Maximilian că pretendentul care se

[117] La 30 octombrie 1552, anunţîndu-l pe Ferdinand de conţinutul discuţiei purtate cu solii moldoveni, Castaldo arăta că şi în cazul unei victorii obţinută de Alexandru Lăpuşneanu împotriva turcilor situaţia nu s-ar schimba deoarece aceştia, rămînînd în continuare vecini cu Moldova, domnul acesteia nu ar putea fi ajutat (*Ibidem*, p. 109—110, nr. 141). De asemenea, probabil tot datorită atitudinii lui Castaldo, domnul Moldovei cerea regelui polon scrisori de intervenţie pe lîngă Ferdinand; acesta i-a promis sprijin, dar numai după ce va afla despre ce este vorba (I. Corfus, *Documente...*, p. 161, nr. 82).

[118] La 4 ianuarie 1553, cînd este semnalată a patra solie moldoveană în Transilvania, Castaldo a propus lui Ferdinand să i se restituie lui Alexandru Lăpuşneanu posesiunile sale ardelene (A. Veress, *Documente*, I, p. 122, nr. 158).

[119] Z. Spieralski, *op. cit.*, p. 117.

[120] *Hurmuzaki*, II/1, p. 317, nr. CCXCI.

[121] A. Veress, *Documente*, I, p. 131—132, nr. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Noua orientare a politicii externe promovată, dealtfel, de Alexandru Lăpușneanu în toți cei 12 ani de domnie, a fost dezvăluită mai ales de sprijinul acordat lui Mircea Ciobanul în recuperarea tronului Țării Românești (mai 1553). Pentru a ieși din izolarea politică de care era amenințat în urma deteriorării relațiilor cu Habsburgii, era firesc ca domnul Moldovei să manifeste aceeași atitudine față de Poartă ca și suzeranul său. Or, regele polon, acceptînd punctul de vedere al senatorilor [122], la 16 octombrie 1552 trimitea o nouă solie la Constantinopol prin care îl asigura pe sultan de prietenia țării sale [123]. Includerea Moldovei în tratatul moldo-polon din 3 august 1553 [124], după ce cu cîteva săptămîni mai înainte Sigismund August obținuse un nou jurămînt de vasalitate din partea lui Alexandru Lăpușneanu [125], a însemnat nu numai normalizarea relațiilor dintre cele două puteri, dar și consolidarea noii domnii moldovene.

[122] *Hurmuzaki*, II/1, p. 158—159. Probabil tot acum a fost trimisă și solia lui Alexandru Lăpușneanu, care după un izvor venețian ajunsese la Poartă la 24 octombrie 1552 (A. Veress, *Documente*, I, p. 108, nr. 139).

[123] Ilie Corfus, *Documente*... p. 158—159, nr. 81.

[124] *Ibidem*, p. 182—183, nr. 86.

[125] *Ibidem*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

UN AVENTURIER APUSEAN LA CURTEA LUI PETRU ŞCHIOPUL : BARTOLOMEO BRUTTI

DE

VIRGIL APOSTOLESCU

Pămîntul românesc, locuit şi stăpînit de poporul nostru de veacuri, a fost şi este ospitalier. Putem spune că ospitalitatea românească este una din nenumăratele calităţi ale acestui popor. Ţara fiind aşezată, geografic, la întîlniri de drumuri, evident că a primit vizita unui număr mare de călători, aventurieri, misionari, bejenari, refugiaţi politici ş. a. Unii au fost în trecere, dar alţii au rămas prin aceste meleaguri, atraşi de bogăţia pămîntului, pitorescul locurilor şi prietenia oamenilor de aici, parte din ei urcîndu-se în ierarhia socială şi în felul acesta jucînd roluri importante în istoria ţării. În articolul de faţă, în limitele spaţiului rezervat, ne propunem a prezenta pe unul dintre aceştia, Bartolomeo Brutti *, menţionat şi în cronicele Moldovei.

Numele nu trebuie să ne inducă în eroare : el este un albanez italienizat, originar din părţile stăpînite de Veneţia, pare-se înrudit cu Sinan-paşa, albanez şi el. Era nepotul arhiepiscopului de Antivari, Giovanni Brutti (1551—1571) [1].

În privinţa activităţii sale, înainte de a se stabili în Moldova, deţinem unele ştiri [2]. În urma luptei din 7 octombrie 1571 de la Lepanto, în care coaliţia puterilor europene a învins pe turci, papa a făcut intervenţii la Poarta otomană pentru un schimb de prizonieri între forţele părţilor beligerante. La aceste negocieri şi-a adus contribuţia şi bailul Veneţiei. Turcii trimit pe agentul lor, Bartolomeo Brutti, aflat atunci în slujba lor. La 28 ianuarie 1575, sultanul recomanda papei pe acest Brutti. La 4 februarie acelaşi an, albanezul părăsea Constantinopolul cu destinaţia Italia. Schimbul de prizonieri a avut loc la Raguza [3]. Este dealtfel, din cîte cunoaştem, prima misiune a acestuia, dusă cu succes pînă la capăt [3] bis.

Din raportul lui Germigny către Henric al III-lea, regele Franţei, aflăm că Brutti era acum în slujba Spaniei. El se îndreaptă în anul 1578 către Constantinopol, fiind întovărăşit de Mariglano, ambasadorul regelui spaniol Filip al II-lea, în vederea unor tratative între Spania şi Poarta otomană [4]. De sosirea albanezului în capitala turcilor ştia şi Ungnad, care ne informează totodată şi de intenţia unei expediţii turceşti în Polonia, ce va traversa Moldova [5].

În august 1579, Brutti fu arestat la Lezina, din pricina intrigilor ce le făcea împotriva domnului moldovean Petru Şchiopul, susţinînd pe un fiu natural al lui Petru Rareş şi a unei săsoaice din Braşov, numit Iancu Sasul [6]. A fost eliberat abia după moartea lui Mehmet paşa [7]. Albanezul, temerar în acţiunile sale, continua să-l susţină pe luteranul Iancu Sasul, reuşind pînă la urmă să contribuie la înlăturarea lui Petru Şchiopul, fiind sprijinit în această acţiune de vărul său prezumtiv, Sinan paşa. Pentru obţinerea tronului Moldovei, Iancu Sasul a trebuit să dea, conform obiceiului impus de turci, mari sume de bani, atît

* Opinăm pentru ortografia italiană.

[1] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 525, nr. 20.

[2] Vezi cîteva date succinte, cu bibliografie, la N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 295—296.

[3] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. XLVI şi p. 91, nr. CXLV.

[3] bis. A se vedea şi alte amănunte în studiul lui Andrei Pippidi, *Quelques drogmans de Constantinople au XVII-e siècle*, in *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti, 1980, p. 137—145.

[4] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, t. I, p. 1 ; p. 174, nr. 256.

[5] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 602, apendice I, nr. XXXI.

[6] *Ibidem*, p. XLVI.

[7] *Ibidem*, Supl. I, 1, p. 51, nr. XCV.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sultanului, cît şi mamei acestuia, în afară de tribut [8], iar lui Sinan paşa i-a dăruit 150 de cai, după informaţia lui Gavril Cavazza ce o găsim în raportul său către dogele veneţian [9]. Suma se ridica la 150.000 galbeni şi Iancu Sasul ar fi fost în imposibilitate să dispună de atîţia bani, dacă Brutti, prin relaţiile sale, nu i-ar fi mijlocit împrumuturi masive [10]. Ca urmare a acestor sume şi daruri, atît de convingătoare pentru proverbiala lăcomie otomană, Iancu a fost numit domn al Moldovei, la 21 noiembrie 1579. Noul domn îl luă cu sine pe Brutti în Moldova [11]. Odată instalat în scaunul domnesc, Iancu vodă căuta să-şi exprime recunoştinţa sa faţă de cel ce l-a ajutat să-şi vadă visul împlinit. Astfel, domnul îi dădu creditorului său uzufructul unei moşii ce aparţinuse unui boier, care fusese executat cu puţin timp înainte [12], apoi, îl numi comandantul pedestrimii şi cavaleriei moldoveneşti, acordîndu-i totodată şi titlul de mare postelnic [13].

Dar Iancu vodă nu are parte de linişte, domnia lui fiind tulburată la 1581 de răscoala lăpuşnenilor, care intenţionau să-l aşeze domn pe Ion vodă Lungul. Încercarea eşuă lamentabil, pretendentul la tron pierzînd nu numai lupta, dar şi viaţa. Despre acest scurt episod, cronicarul Ureche ne povesteşte următoarele: „Iară Iancul vodă prinzînd veste că lăpuşnenii s-au rădicat asupra lui, degrabu au trimis pre Bucium vornicul cel mare şi pre Brut postelnicul cu oaste împotriva lor. Şi timpinîndu-să oştile la Bolota s-au lovit de faţă şi dînd război vitejeşte dispre amîndoao părţile, perdură lăpuşnenii războiul şi domnişorul încă să înică în Prut" [14].

Este de presupus că avea şi aptitudini militare, deoarece i s-a încredinţat comanda armatei în această luptă, şi nu pentru că avea rangul de mare postelnic [15]. Acum va împărţi victoria cu vornicul Bucium Condrea [16].

Dar domnia lui Iancu Sasul fu de scurtă durată. Acestuia îi ajunsese la urechi, încă din 1581, versiunile potrivit cărora urma să fie înlocuit, arestat şi dus la Istambul, unde era lesne de bănuit ce soartă îl aştepta [17]. Domnul anticipase toate acestea şi, în consecinţă, îşi asigurase prin intervenţia unui Iohann Rueber, un refugiu la Kesmark. În ianuarie 1582 Chr. Dzierzek divulgă sultanului toate intenţiile lui Iancu vodă [18]. Astfel, planul domnului eşuă, fiind prins la 14 septembrie 1582 [19] de către starostele Milaj Iazlowiecki la Snyatin şi decapitat în piaţa Lembergului, la 28 septembrie acelaşi an [20], în urma intervenţiei sultanului [21]. Averea rămasă îi fusese confiscată în întregime [22].

Petru Şchiopul lupta din răsputeri să recapete tronul. De data aceasta, Bartolomeo Brutti se puse în slujba acestuia. Aventurierul folosind din plin puternicele relaţii ce le avea în lumea otomană, reuşeşte ca Petru Şchiopul să fie numit domn în septembrie 1582. Bailul Paulo Contarini îl informa pe dogele Veneţiei, la 15 septembrie 1582, că noul domn plecase împreună cu Brutti spre Moldova. Acesta din urmă îşi lăsase pe fiul său, Cristofor, la Constantinopol, ca să înveţe turceşte [23].

În timpul domniei lui Petru Şchiopul rafinatul aventurier ajunge sfetnicul domnului şi deşi străin de neam, devine cel mai influent boier din Moldova. În acest context sînt de subliniat şi aprecierile a doi călători străini, ce au fost în trecere prin Moldova şi l-au

---

[8] D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, X, 1973, p. 35.

[9] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV$_2$, p. 110, nr. XXX.

[10] A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuţii la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chişinău, 1973, p. 207.

[11] Ştefan Pascu, I. Ionaşcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, *Istoria medie a României*, p. I, Buc., 1966, p. 326.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, *Supl. I*$_1$, p. 51, nr. XCV.

[13] Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, Buc. 1976, p. 310.

[14] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, p. 199.

[15] N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1979, p. 270.

[16] N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, p. 296.

[17] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 35.

[18] *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, p. 36.

[20] P. P. Panaitescu, *Sfîrşitul lui Iancu Vodă Sasul*, în „Revista istorică", X, 1924, p. 169—178.

[21] Gr. Ureche, *Letopiseţul...*, p. 200.

[22] P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „Studii", nr. 1/1961, p. 75.

[23] A. Veress, *Documente...*, vol. II, p. 230, nr. 212; *ibidem*, vol. III, p. 151, nr. 96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cunoscut personal pe Brutti. Iezuitul Giulio Mancinelli, care între anii 1585—1586 a vizitat Moldova şi Iaşii, a avut ocazia să discute direct cu acesta, convingîndu-se că era „un bărbat foarte preţuit şi iubit de principele acestei ţări" [24].

Un alt călător, francezul François de Pavie, baron de Fourquevaux, care trecînd prin capitala ţării, relata că a fost primit de domn „mulţămită ocrotirii şi călăuzirii domnului Brutti, nobil albanez, mare favorit al principelui; acestui Brutti — ni se povesteşte mai departe — îi adusesem în acest scop scrisori de la nişte prieteni de ai săi, ce erau atunci la Constantinopol, din a căror recomandare sau mai degrabă din curtenia lui însuşi, ne-a primit şi ne-a ospătat cît se poate de bine şi ne-a înlesnit să-l vedem pe acest principe în strălucirea sa..." [25]. Tot Brutti i-a dat francezului şi o călăuză pentru a-şi continua călătoria sa spre Cameniţa [26]. La aceste mărturii se adaugă şi aceea a „Descrierii anonime a Moldovei" din 1587, care menţiona că Brutti, „este iubit şi preţuit de Petru pentru că l-a pus din nou în domnie, prin mijlocirea şi bunăvoinţa pe care acela o căpătase de la Sinan paşa..." [27].

În afară de rolul său de sfetnic şi favorit al domnului, albanezul continua să-i fie şi creditor. E suficient să dăm un singur exemplu. La 15 iulie 1591, domnul poruncea vameşilor să achite lui Brutti cei 2 000 de taleri avansaţi de acesta, sumă cu care se cumpăraseră blănuri de samur pentru sultan [28].

În 1583 Petru Şchiopul fu nevoit să apeleze la talentele militare ale favoritului său. Acum aveau loc dese incursiuni ale cazacilor, care au atacat fortăreţe turceşti ca Cetatea Albă şi Benderul. În conformitate cu obligaţiile sale faţă de puterea suzerană, domnul intervenise cu forţe armate în ajutorul sangiacului de Tighina [29]. La 11 august 1583, Brutti ajunsese cu oastea sa la Orhei, însă victoriile cazacilor asupra turcilor de la Bender îl sili să se retragă peste Prut, cantonîndu-şi trupele în tabăra de la Ţuţora, unde se afla şi domnul [30].

În documentele interne din 1587 îl găsim pe Brutti ca mare postelnic şi căpitan de Lăpuşna [31]. Ca postelnic figurează între membrii Sfatului domnesc, în documentele emise în perioada 20 martie 1580—16 iunie 1591 [32].

Brutti era şi foarte bogat. Avea un venit de 12.000 galbeni [33], iar ca proprietăţi documentele menţionează satul Childeşti (Pildeşti) din ţinutul Roman şi două sălaşe de ţigani, pe care le donează, apoi, mănăstirii Agapia [34].

Dar, dintre toate activităţile iscusitului levantin, cea mai laborioasă a fost aceea a propagării catolicismului. Brutti a fost tot timpul sufletul acestei încercări de a catoliciza ţara şi pe domn profitînd de faptul că Petru Şchiopul era lipsit de personalitate şi avea tot interesul să fie în bune relaţii cu Polonia, iar mitropolitul ortodox Gheorghe Movilă avea o poziţie foarte conciliantă faţă de acţiunea de catolicizare [35].

Cartierul general al iezuiţilor, care urma să dirijeze activitatea de convertire la credinta catolică, era fixat la Lemberg, în Polonia [36]. Drumul pentru o mai strînsă apropiere moldo-polonă pe tărîm religios, a fost pregătit de acelaşi Brutti [37].

După cum se ştie, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, Reforma a cîştigat o parte din apusul Europei. Ca o compensaţie, papalitatea va căuta să extindă catolicismul

[24] *Călători străini...*, vol. II, p. 525.
[25] *Ibidem*, vol. III, p. 182.
[26] *Ibidem*, p. 184.
[27] *Ibidem*, p. 203—204.
[28] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 359—360, nr. 189.
[29] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 203.
[30] Idem, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 192.
[31] Hurmuzaki, *Documente*, vol. III$_1$, p. 95—96, nr. LXXXI.
[32] Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în sec. XVI*, în „Ioan Neculce", fasc. 7/1928, p. 30—33.
[33] N. Iorga, Prefaţă la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXII. Aşa se explică cum Brutti trimitea la rudele lui din Veneţia, suma de 6 000 galbeni ungureşti, cf. idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ed. II, 1928, p. 185.
[34] Cf. întăririi domneşti din 29 mai 1587, *D.I.R.A, veacul XVI, vol.* III, p. 360—361, nr. 440; vezi şi Const. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene...* Bucureşti, 1967, p. 268.
[35] Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 312.
[36] N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, Bucureşti, 1972, p. 156.
[37] Idem, *Polonais et Roumains*, Bucureşti, 1900, p. 52.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înspre răsărit, în care se includeau și Țările Române [38]. Totuși, și în părțile noastre, luteranismul prinsese rădăcini. La aceasta a contribuit, credem, și faptul că Despot vodă și Iancu Sasul au fost luterani, iar un factor hotărîtor era și prezența husiților în Moldova. În consecință, propaganda catolică va avea de luptat în aceste părți cu luteranismul [39]. Ca urmare, Brutti l-a îndemnat pe domn să ia măsuri energice împotriva luteranilor. Altfel Petru Șchiopul le-a pus în vedere sașilor și ungurilor aflați în slujba sa, care erau luterani, să se convertească la catolicism căci, în caz contrar vor fi concediați [40]; mai mult, domnul a poruncit să le fie închise și bisericile, fapt ce a indispus pe regina Elisabeta a Angliei, recunoscută ca cea mai zeloasă apărătoare a protestantismului din Europa [41].

În legătură cu rolul jucat de Brutti în acțiunea de catolicizare a Moldovei sînt de menționat cîteva mărturii contemporane. Astfel, iezuitul Giulio Mancinelli, pe care l-am menționat mai înainte, arăta că o serie de catolici, din lipsă de preoți, au îmbrățișat religia ortodoxă. Lui Mancinelli i se propusese de către Brutti să rămînă episcop în Moldova, dar acesta a refuzat oferta [42].

„Descrierea anonimă a Moldovei" din 1587 a fost scrisă cu scopul de a informa pe papa Sixtus al V-lea, asupra problemei catolicismului în Moldova. Pare-se că autorul „Descrierii" ar fi fost informat de cel mai autorizat om în această chestiune: Bartolomeo Brutti [43]. Vaticanul dorea să închege o coaliție antiotomană căutînd aliați și printre domnii români. Adevăratul scop ce se urmărea însă era catolicizarea acestor țări [44]. Lucrul părea lesne de îndeplinit — după părerea aceluiași autor — deoarece moldovenii „deși sînt de rit grecesc, privesc cu drag la ce este roman, fie din cauza limbii lor corupte din cea latină sau pentru credința ce o au de a se trage din romani..." [45]. Rolul lui Brutti, în direcția catolicizării țării, este arătat, mai departe, fără echivoc: „Acest locțiitor (denumire improprie pentru Brutti, n. V. A.) și-a arătat de multe ori dorința de a aduce Moldova la legea catolică..." [46]. De asemenea, iezuitul Rafaele Skrzynecki relata că favoritul lui Petru Șchiopul „insuflă principelui ideea de a suprima în Moldova schisma și eresurile, chemînd pe iesuiți pentru predicarea catolicismului" [47]. Tot ca fervent propagator al catolicismului îl prezenta pe Brutti, misionarul iezuit Antonio Possevino [48]. Aceleași aprecieri le întîlnim și la Ștefan Varszewiecki, șeful misiunii iezuite, care în 1588 era în Moldova [49].

După calculele lui Brutti, în Moldova existau 15—20.000 catolici, centrele lor fiind în Bacău și Cotnari [50]. Obținînd încuviințarea lui Petru Șchiopul, Brutti — care în treacăt fie spus dorea să obțină și unele recompense — luă legătura înainte de iunie 1587 cu Ioan Dimitrie Solikowski, arhiepiscopul de Lemberg, cu Warszewscki, rectorul colegiului iesuit din Lublin și cu munțiul pontifical din Polonia, cardinalul Hanibal de Capua [51].

Deja în iulie același an, secretarul papal Montalto exprima lui Hanibal di Capua mulțumirile sale pentru zelul dovedit în propagarea catolicismului în Moldova de către acesta și Bartolomeo Brutti [52]. După cîteva luni, în septembrie, Brutti îi cerea lui Hanibal

---

[38] George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Țările Române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 225.

[39] Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI*, Sibiu, 1944, p. 276—277; vezi istoricul problemei la Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei*, în „Studii", nr. 4/1958, p. 55—77.

[40] Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 108—109, nr. CXV.

[41] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 28.

[42] *Călători străini*, vol. II, p. 524—525.

[43] *Ibidem*, vol. III, p. 198.

[44] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor*, București, 1972, p. 118.

[45] *Călători străini*... vol. III, p. 202.

[46] *Ibidem*, p. 204.

[47] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, t. I_1, p. 174, nr. 257.

[48] Chiril Karalevskij, *Relațiunile dintre domnii români și sfîntul Scaun în a doua jumătate a secolului al XVI-lea după documente inedite din Arhivele Vaticanului*, în „Revista catolică", II, 1913, p. 535.

[49] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 39.

[50] *Ibidem*.

[51] N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. II, București, 1929, p. 195.

[52] A. Veress, *Documente*..., vol. III, p. 107—108, nr. 58.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

di Capua, să trimită în Moldova cîțiva iesuiți, care să înceapă munca de convertire la catolicism a populației moldovenești [53]. La 1 ianuarie 1588 Petru Șchiopul adresa papei o scrisoare plină de umilință, arătînd că va trimite soli la Roma pentru „sărutarea picioarelor" [54].

Brutti, în scrisoarea din 14 ianuarie 1588 către papă, lăuda mult atașamentul domnului față de religia catolică, solicitînd protecția sfîntului scaun pentru domn și pentru fiul său, care se afla atunci la Capo d'Istria [55]. Solikowski raportînd la 25 februarie 1588 către Hanibal di Capua, sprijinul acordat de Petru Șchiopul activității eclesiastice catolice în Moldova, propune să se înmîneze lui Brutti o distincție [56]. Între timp domnul moldovean primea breva papală, în care se aduceau aprecieri elogioase atît lui, cît și lui Brutti [57]. Pentru ca propaganda catolică să fie mai eficientă Brutti cerea bernardini, un gen de miliție catolică.

La 3 septembrie 1588, în tabăra de la Țuțora, unde se refugiase Petru Șchiopul din pricina epidemiei de ciumă, se prezentară Stanislav Varszewiecki, rectorul colegiului iesuit din Lublin, Ioan Kunig și Iustus Raab, care sosiseră în Moldova pentru a propăvădui dogma catolică. Ei aduseră și „o carte ilustrată cu icoanele mucenicilor" [58]. Se pusese acum și problema înființării unui seminar catolic la Iași, cu subvenție papală, dar nu știm ce rezultat a avut această propunere [59].

Între timp, la 3 octombrie 1588, Petru Șchiopul recomanda nunțiului papal H. di Capua, pe solii săi, Ieremia Movilă și Bartolomeo Brutti, pe care intenționa să-i trimită în Polonia [60]. Ei ajunseră în această țară înainte de 10 noiembrie 1588, după cum aflăm dintr-o scrisoare a solilor moldoveni către nunțiu, prin care se scuzau că n-au putut să-l viziteze, deoarece au fost nevoiți să plece în Litvania pentru a avea o întrevedere cu regele polon [61]. Tot în aceeași zi, solii aduceau la cunoștința papei Sixtus al V-lea, că scrisoarea, ce i-o trimisese Petru Șchiopul a fost înmînată cardinalului Aldobrandini [62].

Brutti cerea cu insistență tenace de la papă, acordarea unor distincții care să-i răsplătească strădaniile depuse pentru ca propaganda catolică din Moldova să aibă succes [63]. Această doleanță era de altfel sprijinită de Solikowski, care susținea că Brutti era cel mai important personaj catolic din Moldova, opinînd a i se acorda titlul de „protector" [64]. Între timp, papa Sixtus al V-lea muri și Brutti se și grăbi să scrie noului papă, Grigore al XIV-lea, la 78 ianuarie 1591, recomandînd biserica catolică din Moldova [65], insistînd apoi, la 22 ianuarie 1591, în același sens și la cardinalul Montealto [66]; dar aceste scrisori rămaseră pînă la urmă fără ecou. După plecarea lui Petru Șchiopul din Moldova, influența lui Brutti scade, iar propaganda catolică încetează [67]. În fond această tentativă de catolicizare n-a avut mai mult succes — și nici nu putea să aibă — decît prima încercare de acest gen din timpul lui Latco.

Politica externă a Moldovei pe timpul domniei lui Petru Șchiopul a fost condusă, efectiv tot de Brutti. Aventurierul intenționa să facă din mediocrul domn, un rege polon, catolic bineînțeles, gînd utopic care, credem, l-a ispitit și pe domnul însuși, astfel că Iorga avea dreptate cînd afirma că tot lui Brutti, „i se datorește și această nesăbuită idee de aventurier : a face din Petru Șchiopul un rege, un „frate" al sultanului și un suveran catolic" [68].

---

[53] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III, p. 95—96, nr. LXXXI.
[54] N. Iorga, *Istoria bisericii românești...*, vol. I, ed. II, p. 196.
[55] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III$_1$, p. 101—102, nr. LXXXVII.
[56] *Ibidem*, nr. LXXXVIII ; p. 104, nr. XC.
[57] *Ibidem*, p. 103, nr. LXXXIX.
[58] Cf. N. Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente...*, XI, nr. LXIII.
[59] Const. Cihodaru, *Cultura în perioada feudalismului tîrziu*, în *Istoria orașului Iași*, 1980, vol. I, p. 260—261.
[60] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. III$_1$, p. 110—111, nr. XCVII.
[61] *Ibidem*, p. 114—115, nr. CI.
[62] *Ibidem*, p. 115—116, nr. CII.
[63] *Ibidem*, p. 127—128, nr. CXII.
[64] N. Iorga, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XI, p. LXV.
[65] Hurmuzaki, *Documente*, III$_1$, p. 141—142, nr. CXXV.
[66] *Ibidem*, p. 142—143, nr. CXXVI.
[67] N. Iorga, *Istoria bisericii românești...*, vol. I, ed. II, p. 200.
[63] Idem, *Prefață* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. LXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Politica externă a Moldovei preconizată de Brutti urmărea şi o apropiere a ţării cu Anglia, ceea ce era cu totul în spiritul diplomaţiei otomane. Există o corespondenţă dintre favoritul lui Petru Şchiopul, adevărat cancelar al Moldovei şi regina Elisabeta a Angliei, încă din 1 iunie 1587 [69]. Relaţiile dintre cele două ţări s-au concretizat în emiterea privilegiului cu caracter comercial din 27 august 1588, în care Petru Şchiopul se intitula domn al Valahiei şi al Moldovei. Acest privilegiu care era un adevărat tratat, fusese semnat de ambasadorul englez la Constantinopol, William Harborne, ce se afla pe atunci în tabăra lui Petru Şchiopul de la Ţuţora [70]. Textul privilegiului, scris în limba latină, împuternicea pe negustorii englezi să cumpere şi să vîndă mărfuri în Moldova, achitînd doar o taxă vamală de 3%, faţă de 12% cît plăteau ceilalţi negustori străini, deci un avantaj considerabil [71].

Un rol principal l-a avut Brutti şi în evoluţia relaţiilor turco-polone. După cum se ştie, în timpul domniei regelui Ştefan Bathory (1575—1586) Polonia n-a avut nici un litigiu cu Poarta otomană. Apoi, în urma atacurilor cazacilor pornite de pe teritoriul polon contra fortăreţelor turceşti, relaţiile dintre cele două ţări se înrăutăţiseră mult, încît un război părea cu totul iminent.

Situaţia încordată nu se datora numai atacurilor cazacilor, ci şi faptului că regele polon Sigismund al III-lea refuzase să mai plătească tribut Porţii. Ca represalii, trupele turceşti, sub comanda beglerbegului Rumeliei, Hazîr paşa, prădară Snyatinul [72]. Aceste trupe urmau să facă joncţiunea cu trupele tătăreşti, comandate de hanul Gazi Ghirai al II-lea, dar tătarii nu au mai ajuns pînă la Cameniţa, deoarece fuseseră înfrînţi în Polonia [73]. La 22 februarie 1590 sultanul înainta un protest la regele polon pentru atacarea Cetăţii Albe şi a Tighinei de către cazaci şi asasinarea unui număr de turci [74]. Drept despăgubiri se cerea de la poloni achitarea unui tribut anual de 100 000 de ducaţi, refacerea cetăţilor distruse şi uciderea tuturor cazacilor [75].

Pînă la urmă a putut fi evitată declanşarea unui război graţie intervenţiei cancelarului Zamoyski, a prietenului acestuia, postelnicul Brutti, şi a noului ambasador englez la Constantinopol, Edward Barton [76], tratativele au fost duse de ambele părţi, cu mediaţia Angliei, atît la Constantinopol, cît şi la Varşovia, astfel că acum îl vedem pe Brutti bătînd des aceste drumuri [77]. Mediaţia Angliei nu era deloc dezinteresată în liniştirea spiritelor. Politica puterii insulare era ca să se evite intrarea Poloniei într-o eventuală coaliţie antiotomană alături de imperiul habsburgic şi Spania, avînd în vedere vădite interese economice ale Angliei faţă de Poartă.

La 14 iunie 1590, Sigismund al III-lea, regele Poloniei, intenţiona să trimită în Anglia — cu aprobarea lui Petru Şchiopul — pe Brutti spre a mulţumi reginei Elisabeta pentru intervenţia sa de aplanare a conflictului turco-polon [78]. Dar această plecare n-a mai avut loc. În schimb, Brutti s-a îndreptat spre Varşovia, însoţit de negustorul englez Thomas Wilcox, căruia i-a încredinţat o scrisoare în limba italiană adresată reginei Elisabeta, unde îi relata felul cum au decurs negocierile de pace, oferindu-şi în continuare serviciile. Regina îi răspunde printr-o scrisoare de mulţumire, asigurîndu-l pe el şi pe domnul Moldovei de protecţia ei. La 21 ianuarie 1591, Wilcox anunţa pe consilierul reginei de intenţia regelui polon Sigismund al III-lea de a trimite o delegaţie la Constantinopol, din care să facă parte şi Brutti, ce va fi însărcinată să prezinte Porţii, ratificarea tratatului de pace turco-polon de

---

[69] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 38 : Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 21.

[70] Vezi relatarea în *Călători străini...*, vol. III, p. 289—290 ; *ibidem*, vol. IV, p. 595—596 ; vezi şi Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 21—22.

[71] *Uricarul*, IV, p. 394—396 ; Hurmuzaki, *Documente*, vol. III_1, p. 106, nr. CXIV.

[72] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 38.

[73] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 25.

[74] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 38.

[75] *Ibidem.*

[76] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 128.

[77] A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 151—152, nr. 96, Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, IV_2, p. 139—140, nr. LXXXI ; A. Veress, *op. cit.*, p. 225—226, nr. 151 ; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, vol. XV, p. 213—214, nr. CCCXLVII ; *idem*, vol. XI, p. 220—221, nr. CCCLIII.

[78] Vezi Józef Garbacik, *Le relazioni turco-polacche tra XVI—XVII secolo alto luce dei rapporti e dei dispacci dei baili veneziani a Constantinopoli*, în vol. „Italia, Venezia, e Polonia trahmanesimo e Rinascimento, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1967 nr. 34, p. 222—224 — apud Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către dieta polonă [79]. La 18 ianuarie 1591 diplomatul moldovean se mai afla la Varşovia, de unde îl informa pe papa Grigore al XIV-lea despre cursul negocierilor turco-polone. Regele Sigismund al III-lea recunoştea rolul de mediator al postelniculuí Brutti în aceste tratative [80]. În ianuarie 1592 s-a semnat tratatul turco-polon [81]. Regina Elisabeta îşi exprima încă odată satisfacţia pentru activitatea depusă de Brutti în aceste negocieri [82].

Între timp, la 19 august 1591, Petru Şchiopul este nevoit să părăsească tronul Moldovei, din pricină că nu a mai vrut să accepte mărirea birului, dacă ar fi să dăm crezare spuselor lui Ureche [83]. Adevărul este că Petru Şchiopul, care nu avea nimic comun cu spiritul eroic al marilor voievozi, nu mai putea face faţă situaţiei şi atunci, pur şi simplu a fugit. „Evadarea" sa a fost minuţios pregătită de fostul său sfetnic, Bartolomeo Brutti [84]. Dar odată cu plecarea domnului, scade şi influenţa aventurierului levantin, care pînă acum exercitase un adevărat monopol politico-religios.

Noul domn al Moldovei, Aron vodă ajunse să ocupe tronul graţie intervenţiei lui Edward Barton şi a unei importante sume de bani. Sub noul domn, Brutti nu-şi mai putea exercita influenţa ca în timpul lui Petru Şchiopul. Nu este exclus ca Aron vodă să-l fi suspectat. Cert este că Brutti urmînd să plece în Polonia, împreună cu vistiernicul francez al Moldovei — pe care Minea îl identifica cu un Ion din documentul cu data de 28 februarie 1952, fără să argumenteze [85], au fost arestaţi din porunca domnului [86]. La Constantinopol se ştia acest lucru încă din 16 aprilie 1592 [87]. Din raportul lui Kreckwitz către Rudolf al II-lea aflăm de arestarea celor doi, ţinuţi separat în detenţie. Se relata apoi faptul că Brutti vînduse domnului un hanger în valoare de 30 000 coroane şi se pare că Aron Vodă nu intenţiona să-i achite aceşti bani [88]. Din arest, Brutti interveni la Constantinopol, deoarece intuise că viaţa sa e în pericol şi într-adevăr nu se înşelase. Ceaşul trimis de turci a ajuns prea tîrziu, deoarece atît Brutti, cît şi vistiernicul fuseseră ucişi din porunca domnului. Brutti a fost strangulat în închisoare [89], nu înecat în Nistru, cum relata cronicarul polon Ioachim Bielski [90]. Mazilirea lui Aron vodă a urmat imediat [91], turcii nu i-au iertat asasinarea lui Brutti [92], astfel că Iorga a văzut just cînd afirma : „Aron Vodă ucigîndu-l pe Brutti, isteţul învîrtitor de intrigi, el îşi făcu lui însuşi marele rău de a se lipsi de cel mai priceput sprijinitor la Poartă" [93].

În privinţa mobilului uciderii fostului sfetnic al lui Petru Şchiopul, istoricii au emis diferite ipoteze. Minea invoca faptul că asupra lui Brutti s-au găsit scrisori de trădare [94]. A. V. Boldur vedea un act de răzbunare a domnului, punîndu-l în legătură cu răscoala orheenilor şi a sorocenilor, conduşi fiind de un Ionaşcu [95]. Iorga invoca aceleaşi motive, în plus că albanezul ar fi favorizat pe pretendentul la tronul Moldovei, Petru Cazacul, prieten cu cancelarul Zamoyski [96]. D. Ciurea înclină să creadă că prin uciderea lui Brutti, Aron vodă intenţiona să pună mîna şi pe poliţele sale în valoare de 30 000 ducaţi [97]. În schimb, Ludovic Demény şi P. Cernovodeanu susţineau că uciderea levantinului se datora intenţiei acestuia de a-l readuce pe tron pe Petru Şchiopul [98]. Noi, totuşi, ne îndoim că omorîrea pusă

---

[79] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 26.
[80] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 40.
[81] N. Iorga, *Prefaţa* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. LXXIII.
[82] Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 150—151, nr. CXXXVII ; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 253, nr. CCCLXXXI, nr. 4.
[83] Ureche, *Letopiseţul...*, ed. cit., p. 205.
[84] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 40.
[85] Ilie Minea, *Aron Vodă şi vremea sa*, în „Cercetări istorice", VIII—IX, nr. 1, 1932—1933, p. 160.
[86] A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 284—285, nr. 192.
[87] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 756, nr. CCXXLX (apendice).
[88] *Ibidem*.
[89] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 161.
[90] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică...*, t. I_1, p. 175, nr. 258.
[91] Hurmuzaki, *Documente*, vol. IV_2, p. 159, nr. CXVI.
[92] N. Iorga, *Prefaţă* la Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXXXII.
[93] Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1968, p. 73.
[94] Ilie Minea, *op. cit.*, p. 169.
[95] A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei...*, vol. I, p. 208.
[96] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 757, nr. 1.
[97] D. Ciurea, *op. cit.*, p. 42.
[98] Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la cale de Aron Vodă, ar fi fost un simplu act tîlhăresc, ce urmărea scăparea de datorii băneşti faţă de Brutti ; asasinatul se pare a avut un scop politic, domnul simţindu-şi tronul ameninţat, temîndu-se în cel mai înalt grad de Brutti, a cărui influenţă şi iscusinţă o cunoştea.

În privinţa familiei lui Brutti, ni s-au păstrat cîteva ştiri. A avut ca fraţi pe Iacob, Benedict şi Cristofor. Benedict (Benedetto) va negocia în iunie 1593 între turci şi imperiali [99], iar Cristofor a fost translatorul ambasadorului veneţian la Constantinopol [100] şi a murit în august 1592 [101]. A avut un fiu Antonio despre care nu ştim nimic.

Brutti a avut un nepot, Bernardo Borisi, despre care călătorul englez Henry Cavendisch îl menţiona ca translator [102]. Îl regăsim, apoi în documentele interne, ca mare postelnic în timpul domniei lui Radu Mihnea voievod, sub forma românizată de postelnicul Bernat sau Bărnat. Astfel, la 17 aprilie 1618, acesta dăruia mănăstirii Secul satele Berindeşti şi Săbăoani moştenite de la unchiul său [103], iar la 29 mai, acelaşi an, vindea vornicului Dumitru Goia, satul Leucuşani, din ţinutul Roman [104]. În ambele documente iscăleşte cu litere latine : Bernardo Borisi [104] bis.

B. Brutti, deşi un aventurier, a fost totuşi o personalitate, cu calităţile dar şi cu defectele renascentiştilor apuseni, un consecvent discipol al lui Machiavelli. Era un om cult, iscusit diplomat şi un fervent catolic. Condeiul lui Iorga l-a prins perfect cînd scria despre el că a fost „figura cea mai occidentală, spiritul cel mai inventiv şi inteligenţa cea mai mobilă de la curtea lui Petru vodă" [105].

---

[99] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 772, n. 1.

[100] *Călători străini...*, vol. III, p. 202, n. 20.

[101] N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Analele Academiei Române", ser. II, t. XVIII, p. 102.

[102] *Călători străini...*, vol. III, p. 296.

[103] *D.I.R., A, veacul XVII*, vol. IV, p. 269—270, nr. 323.

[104] *Ibidem*, p. 279—280, nr. 335.

[104] bis. Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 146—148. Vezi şi arborele genealogic de la sfîrşitul studiului.

[105] N. Iorga, *Prefaţa* la Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. LXII.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎN LEGĂTURĂ CU SFÎRŞITUL CRONICARULUI MIRON COSTIN ŞI AL FRATELUI SĂU VELICICO COSTIN

DE

CONST. A. STOIDE

Incontestabil că multe împrejurări încă nedezlegate din trecutul ţărilor române şi în special din acela al Moldovei, îşi aşteaptă rezolvarea şi prin apelul la izvoarele poloneze, care, mai îndeosebi pentru sec. XVII şi XVIII, nu au fost decît parţial puse la contribuţie. Nu trebuie trecut cu vederea însă, că şi aceste izvoare pot prezenta inexactităţi şi că au suferit şi ele, în unele cazuri, modificări şi intervenţii, atunci cînd nu s-au transmis în original. Un exemplu notoriu în această privinţă îl constituie celebra colecţie cunoscută sub numele de *Acta Tomiciana* [1]. Ca atare şi această sursă de mărturii necesită un examen critic şi o atentă confruntare cu alte izvoare existente, pentru ca în împrejurări de controversă să se poată în mod cert, ajunge la o concluzie socotită mai conformă cu realitatea care a putut exista.

Între problemele al căror profil a fost mai precis conturat prin aportul adus de cercetarea surselor poloneze e şi aceea relativă la opera şi personalitatea cronicarului Miron Costin. Arhivele poloneze au furnizat date de mare interes pentru lămurirea unor probleme în legătură cu acest personaj de prima mărime din trecutul românesc, dintr-o epocă destul de depărtată [2], şi mai pun încă şi astăzi, la dispoziţia şi în discuţia cercetătorilor, multe ştiri. Unele din aceste date au scos la iveală lucruri necunoscute în trecut sau cunoscute în mod necomplet numai prin folosirea izvoarelor interne. Trebuie însă urmărită cu atenţie şi partea cealaltă a problemei, ridicată prin utilizarea unor astfel de izvoare: justa lor interpretare [3].

---

[1] Spicuim mai mult la întîmplare cîteva erori strecurate în *Acta Tomiciana* (dintre mărturiile în legătură cu istoria ţărilor române, reeditate la noi de către N. Densuşianu în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, 3, 4 şi 5): act datat 1511, XIII decembrie; Sigismund, regele Poloniei, răspunde la scrisoarea voievodului Bogdan, prin care acesta îi făcea cunoscut că tatăl său a murit în Ungaria „turpiter" (Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 39, doc. nr. XLV, după *Acta Tomiciana*, I, p. 237). Actul în original nu cuprinde numele voievodului emitent, şi editorul lui, a făcut o confuzie. E vorba, după toate probabilităţile, despre o scrisoare adresată regelui de către Mircea pretendentul, prin care-i făcea cunoscut moartea, în condiţiile cunoscute, a tatălui său Mihnea cel Rău, la Sibiu. Act datat XVIII decembrie 1512; Sigismund, regele Poloniei condoleazâ pe Vlad voievodul Ţării Româneşti, pentru moartea fratelui său Radul Voievodul (Hurmuzaki, *op. cit.*, 3, p. 43, după Acta Tomiciana, II, p. 7). Data e greşită. Actul nu putea fi decît din decembrie 1508. Act din XXIX august 1512; Sigismund, regele Poloniei către Vladislav, regele Ungariei: voievodul Mihnea din Ţara Românească s-a plîns contra voievodului Moldovei; daune cauzate de voievodul Moldovei polonilor şi îndemnul adresat de rege lui Mihnea să trimită armată contra acestui voievod (Hurmuzaki, II, 3, p. 68—70, după Acta Tomiciana, II, p. 124—125); de amintit că în 1512 Mihnea era mort, de altfel acesta n-a fost niciodată în conflict cu moldovenii şi domniia lui s-a sprijinit pe ajutorul domnului Moldovei, Bogdan cel Orb, care-i era văr. Este vorba în act despre duşmănia dintre Bogdan şi Basarab Neagoe.

[2] Începuturile de cercetare în bibliotecile şi arhivele poloneze au fost iniţiate de Hasdeu, V. şi I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele poloneze, secolul XVI*, Bucureşti, 1979, p. X.

[3] Am încercat în lucrări anterioare să opunem interpretării unor evenimente din trecutul Moldovei, după noi greşit puse în legătură cu activitatea cronicarului şi omului public Miron Costin, soluţii mai apropiate de ceea ce se va fi petrecut. A se vedea discuţiile asupra „Memoriului" înaintat regelui Ioan Sobieski de către boierii moldoveni pribegi în Polo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La vechea activitate pe tărîmul legăturilor noastre cu polonii inaugurată de B. P. Hașdeu și dusă la rezultate deosebit de satisfăcătoare de către I. Bogdan [4] și P. P. Panaitescu [5], s-a adăugat în deceniile din urmă și aceea a altor cercetători [6], printre care și a lui I. Corfus [7]. Cercetările întreprinse de Corfus au scos la iveală materiale cu deosebire din sec. XVI [8] și într-o mai mică măsură din sec. XVII [9], deși, după cît se pare, d-sa a adunat și materiale din secolele următoare celui de al XVI-lea în cantități și de importanță cu totul deosebite pentru istoria țării. La diverse date, în anii din urmă I. Corfus a publicat și o serie de materiale și interpretări relative la cronicarul Miron Costin și polonii [10]. În nota de față ne oprim asupra lucrării acestuia : *În legătură cu data morții lui Velicico și Miron Costin*, în care sînt discutate două scrisori ce aduc știri despre evenimentele petrecute în ultimul an al vieții cronicarului. Pe baza informațiilor cuprinse într-una din aceste scrisori d-sa conchide la o schimbare a datei și a împrejurărilor în care a putut avea loc executarea celor doi frați Costin [11].

Dintre scrisorile puse în discuție de I. Corfus, aceea adresată lui Miron Costin din ordinul lui Sobieski se vede a fi fost răspunsul la o scrisoare a boierului și cronicarului moldovean către regele polon. După observațiile lui I. Corfus scrisoarea lui Miron Costin către rege ar fi datată din „2 octombrie" [12]. Cea de a doua scrisoare, adresată de Miron demnitarului polon Marcu Matczyński, e nedatată dar socotită de Corfus ca emisă „poate în aceeași zi [cu cea adresată regelui], cu siguranță însă din zilele imediat următoare" [13]. Din contextul ambelor scrisori se deduce că ele au fost emise în anul 1691. Scrisoarea adresată de Miron Costin lui Marcu Matczyński a mai fost discutată de editor, în treacăt, în altă lucrare [14]. Asupra cuprinsului scrisorii adresate din ordinul regelui către Miron Costin ca și asupra cuprinsului, pe care l-a avut scrisoarea lui Miron Costin care a provocat răspunsul regelui, deosebit după noi decît cel dedus de I. Corfus, ne vom ocupa mai departe. Scrisoarea către Marcu Matczyński, vorbește însă în forma în care a fost transmisă — o copie inserată în jurnalul lui Kazimierz Sarnecki — despre situația disperată în care s-ar afla autonia, la 25 iulie 1684. („Memoriul" este publicat în Hurmuzaki-Bogdan, Documente. Supliment II, 3, p. 151—153) ; a fost atribuit lui Miron Costin de Cz. Chowaniec *(Miron Costin en Pologne*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 113—124). Atribuirea a fost acceptată atît de P. P. Panaitescu, Miron Costin, *(Opere*, București, 1958, p. 444), cît și de alți cercetători. Am adus argumente, credem, convingătoare că Miron Costin n-a putut fi autorul acestui memoriu și că opera se datorează grupului de mici boieri pribegi, la acea dată în Polonia („Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", XI, 1974, p. 323, recenzie la cartea lui D. Velciu, *Miron Costin*, București, 1973). Concluziile amintite și-au aflat locul și în lucrarea noastră : *Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-poloneze din anii 1683—1684* (în „Anuarul", XIII, 1976, p. 89—90) și de asemenea în *Studiu introductiv*, la Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709—1711*, *Opere*, I, ediție de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, 1978, p. XXXIX.

[4] P. P. Panaitescu, *I. Bogdan și studiile de istoria slavă la Români*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", VII (1928).

[5] Dan Zamfirescu, *Prof. Petre P. Panaitescu, cu ocazia împlinirii a 65 de ani*, în „Romano-slavica", XI, Istorie, 1965.

[6] I. Corfus, *op. cit.*, p. XI și notele 7, 8 și 9, cu indicații asupra lucrărilor elaborate în acest domeniu de către cercetătorii Gh. Duzinchievici, Th. Holban și Elena Eftimiu.

[7] *Ibidem*, și nota 11.

[8] *Ibidem*.

[9] Vezi mai departe.

[10] I. Corfus, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, în „Studii, revistă de istorie", tom. 24 (1971), nr. 2, p. 237—252 ; același, *În legătură cu data morții lui Velicico și Miron Costin*, în „Revista de istorie", tom. 30, (1977), p. 123—131 ; același, *Noutăți despre tatăl lui Miron Costin*, în „Revista de istorie", tom. 32 (1979), 4, p. 721—731.

[11] I. Corfus, *În legătură cu data morții*, loc. cit., p. 125.

[12] *Ibidem*, p. 126. După nota de pe scrisoarea cronicarului adresată lui Marcu Matczyński : „a fost scrisoare de la el și către M. S. Regele, *cu data de 2 ale lunii prezente*, scrisă de lîngă Roman", (traducere din l. polonă cu sublinierea I. C.), (I. Corfus, *op. cit.*, p. 128).

[13] I. Corfus, *op. cit.*

[14] I. Corfus, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, loc. cit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rul şi despre uciderea de către „duşmani a celor doi fii şi a fratelui său" [15]. Deşi informaţia e viciată prin ştirea falsă despre uciderea, împreună cu fratele şi a doi dintre fiii lui Miron Costin, cele relatate în scrisoare, aşa cum au ajuns la noi, au părut totuşi verosimile editorului ei. Explicaţia inadvertenţelor cuprinse în ea o găseşte d-sa în împrejurarea că deoarece aceştia fuseseră, probabil, arestaţi în acelaşi timp, Miron cronicarul se putea înşela asupra urmărilor arestării lor, socotind că odată cu fratele ar fi fost executaţi şi fiii [16]. Pe baza informaţiilor de mai sus I. Corfus conchide la schimbarea datei deduse de către vechii istorici a morţii celor doi fraţi şi de asemenea a împrejurărilor în care a avut loc uciderea lor [17]. Problema e destul de greu de lămurit! Evident, rectificarea datei la care a putut avea loc suprimarea boierului cronicar şi a fratelui său cu mai bine de două luni anterior datei la care se opriseră vechii cercetători [18], nu ar avea în sine nimic deosebit. Semnificaţia celor petrecute rămîne aceeaşi. Ea însă pune în discuţie pasajele cuprinse în mărturiile pe baza cărora istoricii, mai vechi sau mai noi, au fixat-o: se ştie că nu există un *act* care să ateste evenimentul. Data a fost stabilită pe baza mărturiilor unor izvoare narative alcătuite tîrziu, după consumarea evenimentelor. În condiţiile acestea cele cuprinse în informaţia din scrisoarea publicată recent şi concluziile editorului ei, credem că necesită reluarea discuţiei asupra acestei probleme, ţinîndu-se seama, pe cît e posibil, de toate mărturiile care pot aduce o lumină. Vom începe dară cu mărturiile narative. Acestea sînt în număr de patru: a. *La valeatul 7200 în luna lui decemvrie*, în domnia sa Constantin vodă tăiat-au pe Miron Costin, ce-au fost logofăt mare şi pe fratele său Velicico, ce-au fost vornic mare" [19]; b. Moartea lui Cantemir vodă a avut loc la „un an şi patru luni de cînd pierise Miron logofătul şi Velicico vornicul" [20]; c. Intenţia boierilor care au complotat contra lui Constantin Cantemir era de a-l asasina „pe la Crăciun" — (al anului 1691), cu prilejul nunţii lui Pătraşcu Costin cu fiica domnului [21]; d. După uciderea fraţilor Costin „n-au trăit un an nici Cantemir vodă şi au murit" [22]. Pe baza acestor informaţii a fost fixată, de istoricii amintiţi, data executării celor doi fraţi Costin către sfîrşitul lunii decembrie 1691 [23]. Pe de altă parte însă izvoarele care aminteau de execuţie vorbesc şi despre un „complot", a unei părţi din boierime, redus dealtfel la intenţia de a trece în Muntenia la Constantin Brîncoveanu, pentru ca, sprijiniţi de acesta, să poată scoate din domnie pe Cantemir vodă. În acţiunea aceasta au fost amestecaţi „toţi ficiorii lui Gavriliţă şi cu alţi boieri mulţi de Ţara de Gios" [24]. Complotul a fost urzit „la nunta lui Ion Palade la Băcani din sus de Bîrlad". Acolo, spune cronicarul „au fostu şi vornicul Velicico, fiind cumnat lui Palade. Şi stringîndu-se acolo la cea nuntă, au sfătuit şi s-au giurat cu toţii, ei în de ei, să fug(ă) în Ţara Muntenească la Brîncoveanu, să le de agiutor de cheltuială să margă la Poartă să pîrască pe Cantemir să-l scoată din domnie să ridice domn dintre dînşii pe Velicico vornicul" [25]. Cum s-a văzut, date mai ample despre urzeala înjghebată şi despre partici-

[15] I. Corfus, *În legătură cu data morţii*, loc. cit., p. 127.
[16] *Ibidem*, p. 128.
[17] *Ibidem*.
[18] Vezi mai departe.
[19] Pseudo N. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopiseţele*, III, p 88.
[20] *Varianta la Cronica atribuită lui Nicolae Muste*, în Kogălniceanu, *Letopiseţele*, III, p. 88.
[21] Dimitrie Cantemir, *Viaţa lui Constantin Cantemir*, tălmăcită de N. Iorga, editată de Liliana N. Iorga, Craiova, f. a., p. 116, 121 şi urm.
[22] I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 111.
[23] I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Ţifescu*, loc. cit., p. 32/838: „Rămîne dar afară de orice îndoială că Miron şi Velicico Costin au fost omoriţi în Decembrie 1691"; G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iaşi 1922, p. 102: „În Decembrie 1691, în urma unor intrigi Velicico şi Miron Costin au fost ucişi, din porunca lui Constantin Cantemir"; N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. II, Bucureşti 1925, p. 317. „Decemvrie 1691"; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea II-a, Bucureşti, 1946, p. 210: „...i se taie capul, Decembrie 1691"; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. 11, Bucureşti, 1942, p. 157: „capul cel mai luminat... a căzut în zăpada drumului"; P. P. Panaitescu, Miron Costin, *Opere, Introducere*, 1958, p. 12, dă numai: „...In 1691... capul bătrînului şi învăţatului cronicar căzu".
[24] I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

panții la ea, se cuprind în Letopisețul lui I. Neculce. Pasajul în cauză din acest cronicar relatează despre descoperirea complotului de către domn urmată de executarea lui Velicico și a lui Miron și despre arestarea boierilor amestecați în acțiune : a lui Vasile (Costache) vornicul, cu frații Solomon și Costache ; a lui Gheorghiță Mitre și Dediul, spătarul, arbănaș și a fiilor lui Miron Costin. După aceeași relatare au scăpat fugind în Țara Românească : Lupul Costache, împreună cu cei doi cumnați ai săi, Constantin Lambrino și Ivașcu și boierii înrudiți : Antiohie Jora și Bujorăneștii [26]. O altă acțiune, povestită de Neculce, e aceea petrecută, se pare, către sfîrșitul anului 1692 sau începutul lui 1693, înainte de 17 martie [27], în care se vorbește despre o intenție de pribegire a boierilor din această partidă, la care au lat parte : „Tustrei feciorii lui Miron logofătul și cu Vasilașco spătarul Cantacuzino și cu fratele său Ilie și cu Dumitrașco Ursachi" [28].

Domnul înștiințat despre intenția acestora, ia măsuri, și, izbutește să prindă, prin oamenii săi, pe cei doi frați Cantacuzino și pe Dumitru Ursachi ; frații Costin însă izbutesc să fugă la „comândatul de Cetatea Neamțului" [29]. Întrucîtva deosebită de versiunea dată de I. Neculce e informația cuprinsă în letopisețul cunoscut sub numele de *Varianta la cronica lui N. Muste*. După acest letopiseț, pribegirea în Țara Românească la Constantin Basarab (Brîncoveanu) a lui Lupu Costache și a cumnaților săi Ivașcu și Constantin (Lambrino) și cu ei a „lui Antiohi Jora și alții", ar fi avut loc „cu sfatul" lui Velicico ; deci anterior descoperirii complotului. Relatarea e făcută după cele ce „spun" unele informații ale cronicarului, de care el nu pare a fi prea încredințat [30]. Mărturiile cronicarilor inclusiv D. Cantemir arată că data la care a avut loc urzirea complotului trebuie pusă în legătură cu aceea a nunții lui Ion Palade. Nunta, după mărturiile din Neculce, care aduce știrea, se pare singura reală asupra persoanelor care se căsătoreau atunci [31], a avut loc la conacul de la Băcani a mirelui [32]. Data însă nu e arătată direct ; se spune numai că a avut loc „într-acel an, înainte ce au mărsu la Soroca" [33], oastea lui Cantemir vodă, pentru a scoate de acolo garnizoana leșască. Dar expediția, după afirmațiile cronicarului, a fost făcută „în al șaptelea an al domniei lui Cantemir" [34] ; aceasta însă înseamnă 1691. Nu se poate fixa însă mai de aproape, pe baza acestor indicații, data la care a avut loc nunta, fixată însă de I. Tanoviceanu, „în anul 1691" [35]. Expediția pentru Soroca, după cum se știe, a avut loc în toamna anului 1691 [36].

Pentru lămurirea datei nunții-complot, credem că ar pleda și împrejurarea că în a doua jumătate a lunii septembrie 1691, Velicico Costin, mare vornic, se găsea la Băcani, împreună cu Anița, soția sa, și cîțiva boieri înrudiți. Cu acest prilej primesc ei o danie de pămînturi în satul Mînzari, de la ținutul Tutovei, din partea unui „popa Lupu" de acolo și a preotesei acestuie Dochia. Actul de danie se încheie la Băcani a 18 septembrie 1691 (7200). Ca mărturii semnează : „Ion Paladi, ftori postelnic" și „Toader Bujoreanu, vornic de poartă și Ion Bujoreanul și Ion vătavul și Neagul de Suseni și Ion, și alți boieri" [37].

Deoarece dania se făcea și Aniții, giupînesa lui Velicico, e de presupus că popa Lupu și Dochia erau rudele giupînesei lui Velicico Costin, deci ale Pălădeștilor, și-i făcuse dania marelui vornic în schimbul unei înlesniri de bir sau ușurării de altă „nevoie". Dacă în adevăr actul s-a încheiat în zilele petrecerii de la nuntă și nu cu ocazia unei „vizite" obiș-

---

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem*, p. 111.

[27] Data calculată de noi în legătură cu informația lui I. Neculce *Letopisețul*, p. 114 și data morții lui Cantemir vodă din Pseudo N. Costin, *loc. cit.*, p. 39 : „Vaeleatul 7201, în luna martie, 17 zile".

[28] I. Neculce, *Letopisețul*, p. 114.

[29] I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 114.

[30] *Varianta la cronica lui N. Muste*, în Kogălniceanu, *Letopisețe*, III, p. 88.

[31] Alte indicații dă D. Cantemir, *Viața*, ed. cit., p. 116—117, unde se arată că nunta, la care s-a pus la cale complotul, ar fi fost a lui Velicico Costin, cu fiica lui Paladi, marele vistier.

[32] I. Neculce, *loc. cit.*,

[33] *Ibidem.*

[34] *Ibidem.*

[35] I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu*, loc. cit., p. 10.

[36] Vezi I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 109 : „În al șaptele anu a domniei lui gătitu-s-au Cantemir Vodă cu oastea lui de au mărsu să ie cetatea Sorocii".

[37] Act din Băcani, 18 septembrie 1691 (7200), original hîrtie, Arhivele Statului Iași, pachet 515/14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuite a lui Velicico şi a soţiei sale la cei doi fraţi ai acesteia, acest din urmă eveniment de care se leagă „complotul" se va fi petrecut cu cîteva zile înainte sau după data de 18 septembrie 1691 [38]. E dealtfel cea din urmă dată la care noi am întîlnit pe Velicico Costin în acte.

Oricare ar fi deosebirile *în timp* în privinţa pribegirii boierului Lupu Costache, cu cei doi cumnaţi ai săi şi alţi boieri, rămîne stabilit un lucru: înainte sau după moartea celor doi, parte dintre boierii amestecaţi în complot nu se mai găseau liberi şi parte pribegiseră. Despre cei arestaţi se spune că au fost ţinuţi o bucată de timp în închisoare şi numai după ce li s-au luat multe pungi cu bani au fost daţi pe chezăşie [39], adică au fost puşi în libertate pe răspunderea altor boieri că nu vor fugi. Un document dat la iveală la 4 martie 1692, cîteva luni după ce au avut loc evenimentele amintite, cuprinde pe boierii cu dregătorii mari şi mici ai lui Constantin Cantemir. Nici unul dintre cei implicaţi în conspiraţie nu apare aici [40].

Documentele păstrate nu lămuresc întru totul data pînă la care cei doi fraţi Miron şi Velicico au mai fost utilizaţi în treburile publice, sau apar în acte private şi de asemenea ceilalţi boieri amestecaţi în conspiraţie, pentru a putea deduce şi pe această cale data la care a fost dezvăluită conspiraţia şi s-au luat măsurile socotite de trebuinţă pentru dejucarea ei. E adevărat însă că documentele interne, pentru ultimile decenii ale sec. XVII, n-au fost cercetate în mod temeinic [41]. Cercetătorul de astăzi al problemei se găseşte în multe privinţe redus la informaţiile adunate, mai bine de nouăzeci de ani mai înainte, în publicaţiile lui V. A. Urechia [42], la care se adaugă şi volumele *Studii şi documente* publicate de N. Iorga în jurul deceniului prim al secolului al XX-lea [43]. Parte din originalele actelor citate sau tipărite de V. A. Urechia numai în regeste, în lucrarea despre *Miron Costin*, astăzi nu se mai păstrează, ele n-au intrat în depozitele publice sau n-au fost puse în circuitul ştiinţific prin publicare; acelaşi lucru s-a petrecut şi cu parte din materialele publicate în regeste de N. Iorga; ele nu pot fi folosite decît în forma în care le-au excerptat istoricii amintiţi şi cercetătorul modern, pentru a răspunde şi altor probleme nu are la dispoziţie originalele.

Nu trebuie să se uite apoi că aproape tot cursul anului 1691, după luna august [44] a fost turburat de evenimentele produse prin intrarea în ţară a regelui polon şi ocuparea de către el a unei părţi din Moldova şi a altei părţi de tătari. Situaţia e relatată în mod plastic în cronica atribuită lui N. Costin, unde ni se spune: „la atîta rămăsese lucrul de se domnia Téra Moldovei în trei părţi că Cetatea Némţul şi Sucéva şi Cîmpulungu şi alte ţinuturi le ţinea Leşii... şi cetatea Sorocii. Aşişderea la ţinutul Orheiului şi Lăpuşnii cuprinsese acum

---

[38] Ziua de 18 septembrie 1691, după calendarul Iulian cădea într-o vineri (A. Giry, *Manuel Diplomatique*, Paris, 1891, p. 245). Deci actul de danie se încheiase cu ocazia sosirii la nunta care după obicei începea sîmbăta şi continua pînă luni.

[39] Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 112.

[40] Mărturia boierilor pentru *Iordache Ruset* vel vistier din 4 martie 1692 (7200): „Seubomi Tudos Dubău vel logofăt, i Alexandru Ramandi vel vornic, Dolnei Zemli i pircălab Suceavschi i Alexandru vel postelnic i Savin vel spătar, i Pavăl Ciocîrlan vel paharnic, Iordache Cantacuzino vel stolnic, Ştefan Cerchez vel comis i Darie vel medelnicer i Ştefan Silion vel clucer i Vasile Bainschie sărdariu, i Panait vel sluger i Manolachi vel jignicer, i Neculai Antochi vel serdar i Preda vel armaş i Macsut vel uşăr i Costandin aga i Ion Tălăbăscu vtori logofăt, i Ilie Catargiu vtori postelnic i Ion Racoviţă vtori paharnic i Mihai treti logofăt i Costandin Pilat vtori comis i Andrei Săpoteanul i Ştefan Pilat i Gheorghe Blebea i Vasilie vornic(i) glotnii...".

[41] O evidenţă publicată nu avem decît pentru actele păstrate la Arhivele Statului din Bucureşti în volumele *Catalogul documentelor moldoveneşti*, I—V. Bucureşti, 1957—1975 şi *Catalogul documentelor moldoveneşti* etc. *Supliment*, Bucureşti 1975. Pentru perioada 1691, *Catalogul doc. mold.*, IV, Bucureşti, 1970, p. 295—320, doc. nr. 1310—1430 şi *Catalog Supliment*, I, 317—318 doc. nr. 1007—1010.

[42] V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere*, I, II, Bucureşti.

[43] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. IV, V, VI, VII, XI, XIII, XVI şi XIX, Bucureşti, 1902—19.

[44] Pseudo N. Costin dă data intrării lui Sobieski în ţară „la valeatul 7199 (1691), în luna lui august" (Kogălniceanu, *Letopiseţele*, II, p. 38). Dacă se ţine seama că jurnalul lui Cazimirz Sarnecki, care raportează evenimentele la zi, arată ca dată a intrării lui Sobieski cu trupele în Moldova 1 septembrie 1691 (I. Corfus, *În legătură cu data morţii*, op. cit., p. 126), după calendarul Gregorian, trebuie să deducem că după calendarul Iulian, folosit atunci în Moldova, intrarea armatelor polone a avut loc la 23 august 1691.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hanulu... rămăsese şi Cantemir vodă de deomnie numai Iaşii, cu Ţara de Jos. Ce mai mult şedea la Cetăţuie decît în tîrgu în Iaşi" [45]. În împrejurările create, viaţa în partea de ţară care rămăsese sub conducerea domnului nu se mai putea desfăşura în chip normal. Cancelaria domnească şi organele administrativo-juridice ale ţării nu mai funcţionau. Chiar tranzacţiile dintre particulari nu mai puteau avea loc în mod obişnuit, în condiţiile în care era turburată viaţa din tîrguri şi aceea din micile aşezări din zona în care se desfăşurau evenimentele. Aceasta a făcut să nu ni se transmită acte domneşti şi mărturiile scrise, de altă natură, din perioadă, să fie cu totul întîmplătoare.

Din ce cunoaştem şi putem folosi în momentul de faţă, se poate vedea că Miron şi Velicico Costin mai apar în acte publice sau private cel dintîi pînă spre finele lunii august acel an [46], iar fratele său în a doua jumătate a lunii septembrie [47]. În schimb alţi participanţi la conspiraţie se întîlnesc mult mai tîrziu în actele existente, şi anume în lunile octombrie şi prima jumătate a lui decembrie a anului 1691.

Dar în privinţa acestora, unanimitatea izvoarelor care vorbesc despre cele petrecute, arată că, la dezvăluirea complotului, aceştia au fost arestaţi, împreună cu fiii lui Miron Costin, sau că unii dintre dînşii au pribegit. Cum s-a văzut, fraţii Bujoreneşti şi Ion Paladi, rudele soţiei lui Velicico, apar alături de acesta din urmă în actul din 18 septembrie 1691. Dintre ceilalţi participanţi la complot apar Dediul, fost mare spătar, la 14 şi 31 octombrie 1691 (7200) [48]. „Lupul Costache mare medelnicer, apare într-un act din 25 octombrie 1691 (7200); cu ocazia unei danii pe care i-o face o „Ciocîrlăniţă", cu feciorul ei Vlasie. Actul se încheie în „Micluesti" [49]. La 15 decembrie 1691 (7200) apare şi Vasile Costache, mare vornic, dată la care Ioan şi Ilie Cantacuzino, feciorii lui Todoraşcu Cantacuzino, răposat, îi vînd lui şi giupînesei sale Catrina, sora lor, casele lor din Iaşi pentru suma de 500 de lei [50].

Deci aceasta era situaţia pînă la 15 decembrie 1691; nu reiese prin nimic ca pînă la această dată să se fi produs un conflict între domnie şi gruparea de opoziţie a Costineştilor.

Să revenim însă la ce aduce nou corespondenţa dintre Miron Costin şi personajele poloneze amintite. Trebuie observat că, anterior cu mult datei la care s-a publicat informaţia din urmă, acelaşi autor acceptase datarea scrisorii adresate de Miron Costin lui Marcu Matczyński la 20 octombrie 1691 [51]. În articolul recent Corfus arăta că datarea greşită a scrisorii o făcuse „editorul jurnalului" şi a fost luată de bună de istoricul polonez Spieralski,

---

[45] Pseudo N. Costin, în Kogălniceanu, *Letopiseţele*, II, p. 38.

[46] Act din 24 august 1691 (7199): mărturie a lui Miron Costin fost logofăt, către domn *(Catalog. doc. mold.*, IV, p. 314, doc. nr. 1401); Act din Iaşi 29 august 1691 (7199); vînzare către Constantin Vodă Cantemir a unui heleşteu de către Safta, fata lui Ilie Septelici şi fiii. Mărturii: Tudose Dubău, mare logofăt, Miron Costin, fost mare logofăt, Vasile Costache, mare vornic de Ţara de Jos, Velicico (Costin), mare vornic de Ţara de Sus, *(Catalog doc. mold. Supliment* I, 318, doc. nr. 1010, copie modernă şi rez. datorat lui Sever Zotta; altă copie după Ms. nr. 628, f. 309 v cu data de 20 august 1691 (7199), *Catalog doc. mold.*, IV, p. 314, nr. 1398.

[47] Act din Iaşi, 22 august 1691 (7199); danie către Sava mitropolit. Mărturii: Tudose Dubău, mare logofăt, Costin Velicico, mare vornic, Lupu Bogdan hatman, şi alţii boieri *(Catalog doc. mold.*, IV, p. 314, nr. 1399); act din 18 septembrie 1691 (7200), danii către Velicico Costin (a se vedea mai sus p. 578/4 şi nota 35).

[48] Mărturia din Odobeşti, pentru dania făcută de Măricuţa, soţia lui Mirăuţă căldărarul către egumenul mănăstirii lui Ursachie, de la Ocnă" *(Catalog doc. mold.* IV, p. 316, doc. nr. 1408); „Tofan, monah, feciorii (sic) Iorgăi stolnicului etc. face dania a lui „direaptă ocin şi moşie" din satul Onceni, ţinut Tecuci „marelui spătar Dediu": act din 31 octombrie 1691 (7200) (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace* IV, 1, p. 203—204). Pentru amestecul fostului spatar Dediu în complot, închiderea lui, „în turnul clopotniţei de la Trei Sfetiteli" şi evadarea lui, a se vedea I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 112).

[49] Act din Miculeşti din 25 octombrie 1691 (7200) *(Catalog doc. mold.* IV, p. 317, doc. nr. 1415).

[50] *Catalog doc. mold.* IV, p. 318—319, nr. 1422. De observat că între cei care au plănuit, împreună cu feciorii lui Miron Costin să fugă în martie 1693, erau şi cei doi Cantacuzini, Vasilasco şi Ilie (I. Neculce, *Letopiseţul*, ed. cit., p. 114; şi *Varianta la Cronica atribuită lui N. Muste, loc. cit.*, p. 88).

[51] I. Corfus, *O nouă scrisoare a lui Miron Costin*, loc. cit., p. 241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi, de la acesta din urmă de d-sa [52]. Acum Corfus publica scrisoarea în extenso, după jurnalul lui Sarnecki, dînd la iveală şi pasajul despre moartea lui Velicico şi a doi dintre fiii lui Miron Costin, pasaj cuprins şi în discuţia asupra scrisorii făcută de istoricul Spieralski [53], dar omis de Corfus în articolul despre „Un nou document de la Miron Costin" [54].

Pe baza celor cuprinse aici şi a datei recalculate de d-sa istoricul I. Corfus conchide la schimbarea datei executării Costineştilor Miron şi Velicico de la sfîrşitul lui decembrie 1691, la începutul lui octombrie acelaşi an. D-sa îşi argumentează şi opţiunea din urmă [55].

Lectura atentă a scrisorii adresate boierului moldovean din ordinul lui Sobieski impune concluzia că ea constituie un răspuns la una anterioară a acestuia către rege. Cuprinsul scrisorii lui Miron Costin nu pare însă a fi fost acela dedus de autorul articolului; nu reiese de aici că Miron Costin s-ar fi oferit să treacă în Polonia, şi că regele ar fi răspuns că nu e necesar, deocamdată, să ia această hotărîre [56]. După cuprinsul actului, aşa cum s-a păstrat, se impun următoarele concluzii: la o dată anterioară, probabil concomitent cu începutul ostilităţilor între turci, respectiv, moldoveni şi poloni şi cu păşirea regelui cu armata în Moldova, regele Ioan Sobieski a scris lui Miron Costin şi, de crezut, şi altor boieri moldoveni, ca să treacă de partea polonilor [57]. Posibil ca regele să fi dispus să fie comunicată în particular fiecăruia dintre boierii mai cunoscuţi pentru sentimente filopolone scrisoarea sa, ca să-i sprijine campania. Nu se cunosc alte răspunsuri; alţi boieri să nu fi dat nici un răspuns scrisorii regelui? Cunoaştem însă pe acela dat de Miron Costin. În scrisoarea, care nu s-a păstrat, dar al cărui conţinut îl putem deduce din cele cuprinse în răspunsul dat de rege la ea, reiese că boierul cronicar se scuză că nu poate ajuta expediţia şi de asemenea că nu poate trece de partea polonilor şi aceasta din două motive: a) fratele şi fiii săi se găsesc în tabăra domnitorului şi la trecerea sa, aceştia ar avea de suferit; b) din împrejurarea că între tabăra polonează şi locul lui de refugiu se găseau tătarii, care i-ar fi oprit trecerea cu urmări primejdioase pentru dînsul [58]. Numai după această scrisoare a lui Miron Costin, prin care-şi scuza refuzul de a trece de partea polonilor, putea veni scrisoarea pe care, la „2 octombrie" (1691) i-o adresase regele. În instrucţiunile de răspuns către Miron Costin, se arăta că regele acceptă motivele refuzului acestuia de a trece de partea polonă deşi s-ar cuveni [să treacă] *„pentru a-şi aduce la îndeplinire adevărata sa dorinţă de a scutura jugul păgîn şi a se uni cu principii creştini"* [59]; încuviinţa însă ca Miron Costin „pentru salvarea casei sale, din care unele rude stau lîngă domnul înecat în robia păgînă", să rămînă. „ori unde va socoti pentru securitatea sa pînă la un anumit timp, care se lasă la bunul său plac" şi, numai cînd va socoti oportun să se pună „personal sub protecţia" regelui. Se dispunea ca de asemenea să se comunice logofătului Miron şi unele dispoziţii luate de rege în ce priveşte viitorul Moldovei, a planului regelui de-a ocupa cu garnizoane polone, în afară de Soroca,

[52] Vd. Spieralski, *Awanturi Moldawskie*, p. 204; I. Corfus, *O nouă scrisoare*, p. 241.
[53] Spieralski, *Awanturi Moldawskie*, p. 204.
[54] I. Corfus, *O nouă scrisoare*, loc. cit., p. 241.
[55] I. Corfus, *În legătură cu data morţii*, loc. cit., p. 127.
[56] *Ibidem*, p. 126—127.
[57] După cele relatate în jurnalul lui Cazimirz Sarnecki, regele ar fi adresat, „la 2 octombrie" 1691 proclamaţia de supunere domnului şi boierilor moldoveni (I. Corfus, *op. cit.*, p. 126). Deoarece după aceleaşi relatări şi data răspunsului pe care regele a dispus să fie comunicat lui Miron Costin, răspuns provocat de o scrisoare a acestuia, e tot din „2 octombrie", se impune concluzia că Miron Costin primise o misivă din partea suveranului polon anterior, cu cîtva timp, datei de „2 octombrie", pentru a o putea primi şi da răspunsul. De aici deducţia noastră şi despre o intervenţie în scris a regelui către Miron Costin, anterioară acestei date. În caz că ar fi vorba despre o singură scrisoare-proclamaţie, datele comunicate de Sarnecki ar fi greşite. Posibil însă că intervenţia regelui să fi fost numai proclamaţia adresată, atît în particular lui Miron, cît şi domnitorului şi unor boieri. În cazul din urmă scrisoarea de răspuns a lui Miron Costin nu putea fi din „2 octombrie".
[58] În unele privinţe răspunsul lui Miron Costin la invitaţia regelui de-a coopera cu oastea polonă în lupta contra turcilor era identic cu acela dat de domnitorul Constantin Vodă Cantemir, cu deosebirea că boierul cronicar nu-şi putea îngădui să facă aprecieri asupra forţei de luptă polone socotită de voievod ca neîndestulătoare pentru scopul urmărit. (A se vedea şi răspunsul lui Cantemir vodă la scrisoarea-proclamaţie a lui Sobieski, la I. Corfus *(În legătură cu data morţii*, p. 126), după jurnalul lui Sarnecki.
[59] Instrucţiunile lui Stanislav Nagorsky, trimisul lui Sobieski, la Miron Costin, trad. I. Corfus, în *În legătură cu data morţii*, loc. cit., p. 129—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Neamțul și Romanul. În felul acesta Iașul (și regiunea) ar cădea de la sine (strîns ca într-un clește între teritoriile ocupate) [60].

Să revenim acum la scrisoarea în legătură cu vestea, așa cum s-a transmis, despre executarea fratelui și fiilor cronicarului. Să vedem dacă concluzia lui Corfus că la data amintită, primele zile ale lui octombrie, a putut avea loc, în adevăr, execuția amintită. Cum am încercat să argumentăm, odată cu moartea Costineștilor a avut loc anihilarea de către domnitor a întregului complot format din rudele acestora. Or atît boierii din neamul Costache și cei dintre Cantacuzini, cît și alți boieri implicați, se mai găseau, pînă la 15 decembrie 1691, nu numai în deplină libertate, dar chiar încheind tranzacții de bunuri. Trebuie oare să deducem, pentru a accepta ca veridice informațiile din scrisoarea amintită, că toate știrile cuprinse în letopisețele moldovenești asupra împrejurărilor complotului sînt inexacte și că n-ar fi luat parte la el boierii amintiți, sau că aceștia n-au suferit rigorile arătate? O astfel de ipoteză nu ni se pare că s-ar impune. Știrile sînt relatate de opere independente unele de altele, ceea ce duce la concluzia reflectării în ele a unei realități ce neîndoios a existat.

După noi concluzia care se impune e că și în această scrisoare, adresată de Miron Costin lui Marcu Matczyński, ca și în aceea adresată regelui Ioan Sobieski, Miron Costin se scuză pentru imposibilitatea de a trece de partea polonilor, pe motivul că în urma acestei acțiuni cei doi fii și fratele său, care se găseau în tabăra domnului ar fi fost executați, pentru crimă de „hăinire" a părintelui și fratelui lor. Deci, după noi, în copia scrisorii comunicată lui Sarnecki, s-a folosit, în relatarea cuprinsului, verbul a ucide, care se găsea în textul original la modul condițional („ar fi executați") prin perfectul compus al indicativului („au fost executați"). Aceasta este, credem noi, semnificația ultimei informații a legăturilor dintre Costinești și poloni. Evident, Miron Costin, fie că a participat sau nu la încercarea de răsturnare a domnitorului pusă la cale de Velicico, împreună cu întreaga lor partidă, nu înțelegea să treacă de partea polonă. Le servea informațiile cerute despre mișcările armatelor turco-tătare, ca și alte informații, cum se obișnuia în epocă. Dar numai atît!

Cel puțin pînă la 15 decembrie 1691, așa cum reiese și prin această din urmă contribuție documentară, raporturile dintre Costinești, cu întregul lor grup de afiliați și Constantin Vodă Cantemir, nu se schimbaseră. Ca atare, nu e cazul să se socotească că se impun schimbate data și împrejurările executării lui Velicico și Miron Costin de la *sfîrșitul lui decembrie 1691*, cum o dăduse istoricii mai vechi, pe baza mărturiilor din cronici, cu *începutul lui octombrie același an*, folosindu-se datele defectuos transmise, din scrisorile descoperite și discutate în timpul din urmă.

[60] I. Corfus, *În legătură cu data morții*, loc. cit., p. 129—131.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI MANUSCRISE ALE LUI C. NEGRI

DE

ANDREI PIPPIDI

În drumul oricărei istoriografii, dacă îi este dat să aibă o dezvoltare normală, direcţiile sînt imprimate atît de exigenţele problematicii care, de la o epocă la alta, evoluează, cît şi de ale materialului documentar însuşi, în editarea căruia elementul fortuit, al descoperirii, tinde să fie înlocuit de priorităţi metodice. La noi ? Din acest punct de vedere, izvoarele cu privire la revoluţia din 1848 şi Unire au fost cercetate de timpuriu, dar incomplet, au fost multă vreme cunoscute prin sondaje accidentale şi editarea lor sistematică, în bloc, constituie încă o datorie a istoricilor români. Inainte de a se ajunge la „geologie", adică la investigarea comportării straturilor adînci ale societăţii, singura capabilă să măsoare gradul de angajare a maselor în mişcarea revoluţionară, se impune studiată „geografia" mişcării, de la o „insulă" la alta. Prin aceasta înţelegem o evidenţă amănunţită a datelor despre participanţii notorii la evenimente (din ambele tabere, dealtfel).

Literatura memorialistică * n-a dat tot ce ar fi putut să dea : de exemplu, printre altele, amintirile lui Emanoil Kinezu, personaj secundar interesant de care ne vom ocupa îndeosebi cu alt prilej, *Revoluţiunea din anul 1848 a românilor de la Dunăre, sau misterele politicii în Principate* (Bucureşti, 1859). Dar e vorba, mai cu seamă, de o foarte bogată corespondenţă, rămasă în parte inedită. Pentru I. Heliade Rădulescu [1], Nicolae Bălcescu [2], fraţii Golescu [3], Alexandru I. Cuza [4], Vasile Alecsandri [5] sau C. A. Rosetti [6] au apărut

---

* Despre necesitatea folosirii memoriilor şi corespondenţei a vorbit N. Iorga, *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, Bucarest, 1900, p. 129—130 („Les lettres existent, en grand nombre ; peut-être parmi les paperasses que méprisent les descendants des hommes politiques de 1859 y a-t-il des mémoires aussi. Quelques-unes de ces sources peuvent être sauvées pour l'Académie roumaine, c'est-à-dire pour la science (j'entends celle de l'avenir) ; la plupart se dispersent, se détruisent. Qui pourrait le regretter ?"), precum şi mai tîrziu, în 1909 *(Oameni cari au fost*, I, ed. Ion Roman, Bucureşti, 1967, p. 234—235).

[1] *I. Heliade Rădulescu, Scrisori din exil*, cu note de N. B. Locusteanu, Bucureşti, 1891 ; idem, *Acte şi scrisori*, adnotate şi publicate de Emil Vîrtosu, Bucureşti, 1928 ; Em. Vîrtosu, *Scrisori inedite ale lui I. Heliade Rădulescu către preotul Cosma Moşescu din Brăila între anii 1857—1872*, Bucureşti, 1940 ; I. Heliade Rădulescu, *Scrisori şi acte*, ediţie îngrijită, texte alese, glosar, indici de George Potra, N. Simache şi G. G. Potra, Bucureşti, 1972.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, ediţie critică de G. Zane, Bucureşti, 1964.

[3] George Fotino, *Boierii Goleşti. Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti*, I—IV, Bucureşti, 1939.

[4] [N. Iorga şi I. Deleanu], *Mesagii, proclamaţii, răspunsuri şi scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910 ; Alexandru Ioan Cuza, *Acte şi scrisori*, ediţie alcătuită de D. Ivănescu şi Virginia Isac, Iaşi, 1973. Vezi şi mai jos, nota 14.

[5] *Scrisorile lui V. Alecsandri*, ed. Ilarie Chendi şi Ecaterina Carcalechi, I, Bucureşti, 1904 ; Marta Anineanu, *Catalogul corespondenţei lui Vasile Alecsandri*, Bucureşti, 1957 ; V. Alecsandri, *Documente literare inedite. Corespondenţă*, ediţie îngrijită şi note de Marta Anineanu, Bucureşti, 1960 ; Vasile Alecsandri, *Scrisori, însemnări*, ediţie, note, traduceri şi indici de Marta Anineanu, Bucureşti, 1964 ; V. Alecsandri, *Cele mai frumoase scrisori*, text ales şi stabilit, traducere etc. de Marta Anineanu, Bucureşti, 1972.

[6] C. A. Rosetti, *Corespondenţă*, ediţie îngrijită, prefaţă, note şi comentarii de Marin Bucur, Bucureşti, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culegeri de scrisori, altele sînt în curs de apariţie sau pregătire pentru M. Kogălniceanu [7], Gh. Barițiu [8], Al. Papiu-Ilarian [9], Ion Ghica sau Grigore Alexandrescu [10]. Mai există şi cîteva colecţii de documente în care materialul a fost organizat pe criterii tematice sau pe fonduri de arhivă [11].

Alături de cele menţionate, cazul lui C. Negri este, chiar din cauza unor neajunsuri în experienţa de editare, reprezentativ. Unele fragmente din corespondenţa sa şi alte hîrtii personale au fost publicate de Al. Papadopol-Callimach, de Th. Rosetti şi de Em. Gîrleanu, acesta din urmă dînd în 1909 o primă culegere a scrierilor lui Negri, în versuri şi proză, gest pios îndemnat de semi-centenarul Unirii. Majoritatea scrisorilor, inclusiv cele găsite de Gîrleanu — cu excepţia uneia către Al. Lupaşcu — deci peste 150 la număr, au fost editate de Emil Boldan [12]. Despre traducere, multe din originale fiind în limba franceză, şi despre comentariu (datări, identificări) ne-am spus, la timpul său, părerea [13]. Cu acelaşi prilej, editorul ţinuse să precizeze: „n-am socotit că e cazul să includem, deşi am avut cunoştinţă de existenţa ei, corespondenţa oficială (memorii, acte referitoare la mănăstiri, acte juridice, depeşe telegrafice, etc.)". De atunci, Em. Boldan a mai publicat o antologie de *Scrieri social-politice*, în Editura Politică, în 1978, cuprinzînd încă 102 scrisori traduse în româneşte pe care, apoi, le-a prezentat şi în textul original, împreună cu altele, aşa încît avem acum „aproape în întregime" corespondenţa dintre Negri şi Cuza: 188 de scrisori ale celui dintîi, însoţite de 39 de răspunsuri ale domnului Unirii dintre 1859 şi 1865 [14].

---

[7] M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834—1849*, ed. Petre V. Haneş, Bucureşti, 1913; idem, *Scrisori din timpul studiilor*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1934; idem, *Scrisori către surorile sale*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1934; idem, *Scrisori din exil*, ed. P. V. Haneş, Bucureşti, 1934; Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenţei lui M. Kogălniceanu*, Bucureşti, 1959; M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, texte îngrijite, adnotate şi prezentate de Aug. Z. N. Pop şi Dan Simionescu, Bucureşti, 1967. Corespondenţa literară, politică şi diplomatică (nu şi cea particulară?) va fi cuprinsă în volumele VII şi VIII ale ediţiei de *Opere* începute în 1974.

[8] *George Barit şi contemporanii săi*, ediţie de Ştefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriş şi Titus Moraru, I, Bucureşti, 1973. Volumele III şi IV au apărut în 1976 şi 1978.

[9] *Corespondenţa lui Al. Papiu-Ilarian*, ed. I. Chindriş şi I. Pervain, I—II, Cluj-Napoca, 1972.

[10] Pentru primul, vezi N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica scriitorul, cu prilejul unor texte inedite*, Bucureşti, 1935: Victor Slăvescu, *Corespondenţa lui Ion Ghica cu Dimitrie Sturdza (1860—1880)*, Bucureşti, 1943; N. Liu, *Catalogul corespondenţei lui Ion Ghica*, Bucureşti, 1962. *Operele* lui Gr. Alexandrescu, ediţie critică de la I. Fischer, s-au oprit după vol. I, în 1957. De aceea rămîne de consultat E. Lovinescu, *Grigore Alexandrescu. Viaţa şi opera lui şi corespondenţa lui cu Ion Ghica*, Bucureşti, 1928.

[11] C. D. Aricescu, *Corespondinţa secretă şi acte inedite ale capilor revoluţiunii române de la 1848*, II—III, Bucureşti, 1874—1875; Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri*, Bucureşti, 1889; *Anul 1848 în Principatele române. Acte şi documente*, I—VI, Bucureşti, 1902—1910; *Documente privind Unirea Principatelor*, III, *Corespondenţă politică (1855—1859)*, ed. Cornelia C. Bodea, Bucureşti, 1963; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională, 1834—1849*, Bucureşti, 1967, etc. Spre deosebire de lucrările precedente, alcătuite pe criterii tematice, altele culeg scrisori adresate unui singur destinatar, de pildă: N. Bănescu, *Corespondenţa familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Barit*, Vălenii de Munte, 1911; Al. Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu. Acte şi scrisori din perioada 1840—1870*, I—II. Bucureşti, 1933—1934; Ştefan Meteş, *Din relaţiile şi corespondenţa poetului Gheorghe Sion cu contemporanii săi*, Cluj, 1939; *Scrisori către Vasile Alecsandri*, ediţie de Marta Anineanu, Bucureşti, 1978.

[12] C. Negri, *Scrieri*, text ales, stabilit, note şi studiu introductiv de Emil Boldan, I—II, Bucureşti, 1966.

[13] Andrei Pippidi, *Cu prilejul unei ediţii recente a scrierilor lui C. Negri*, „Revista de istorie şi teorie literară", 17, 1, 1968, p. 149—157, fără efect asupra editorului impenitent.

[14] Alexandru Ioan Cuza şi Costache Negri, *Corespondenţă*, text ales şi stabilit, traducere, studiu introductiv şi note de Emil Boldan, Bucureşti, 1980. Printre alte inadvertenţe, „internunciul" *nu e* „locţiitorul nunciului, adică al trimisului papei la Constantinopol pe lîngă guvernul otoman" (p. 9, n. 3), ci reprezentantul Imperiului, apoi al Austriei, la Poartă. O binevenită recenzie la *Scrieri social-politice*, de P. Păltănea, a apărut în Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", XVI, 1979, p. 592—596.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Paralel, eforturile de a regăsi, semnala ori publica documente în legătură cu activitatea acestui fruntaș al generației de la 1848, activitate mai însemnată decît s-ar bănui după locul său în viața publică, relativ retras, a continuat. Deja în 1968 am arătat absența din ediția Boldan a cinci scrisori ale lui Negri editate anterior de N. Iorga și M. I. Kogălniceanu. Ar fi trebuit adăugată și indicația, care i-ar fi folosit lui Em. Boldan pentru ultima publicație, că în 1912 au apărut în „Convorbiri literare" mai multe scrisori adresate de Negri lui Al. I. Cuza și generalului I. Gr. Ghica [15].

Cercetările mai noi au descoperit și alte scrisori, între care una foarte interesantă, din timpul revoluției de la 1848, către surorile lui Negri [16], și documente referitoare la studiile lui C. Negri în străinătate [17]. Cel mai important mănunchi de acte și scrisori, 25 cu totul, figurează într-un volum alcătuit de arhiviștii ieșeni pentru a servi la istoria literaturii românești din secolul al XIX-lea în care și Negri își poate revendica un loc, oricît de modest [18]. În altă culegere, datorată inițiativei Institutului de istorie și teorie literară „G. Călinescu", au intrat două scrisori [19]. Încă două, către V. Alecsandri, din 1874 și 1875, au fost publicate de I. Massoff din 1939 și reeditate nu demult de către Marta Anineanu [20]. La acestea se mai pot adăuga șase scrisori de afaceri, din 1865—1870 [21]. În sfîrșit, merită cunoscută și corespondența lui Negri cu Alexandrina I. Ghica, născută Mavros (11 scrisori din perioada dintre 5 martie 1856 și 23 august 1860) [22]. O scrisoare de la Ocna, cu data de 1 mai 1873 și tratînd despre moștenirea surorii sale, Caterina Ruspoli, e adresată unui „vechi prieten" — „arhon comise" — deocamdată neidentificat [23].

Există însă și o altă categorie de scrieri ale aceluiași autor, mult mai rare, cele cu caracter politic direct. Paul Păltănea, cel mai informat biograf al lui Negri, a publicat recent una din ciornele discursului rostit la 27 decembrie 1847/8 ianuarie 1848, la Paris [24]. Pînă acum, singurul text cunoscut, reprodus și de Em. Boldan în 1966 și 1978, era acela al manuscrisului păstrat de V. Alecsandri, care i-a comunicat în 1868 o copie lui Al. Hurmuzaki [25]. Al. Papadopol-Callimach l-a retipărit ulterior, în 1889. Diferențele care se constată

[15] Vladimir I. Ghika, *O contribuție la biografia lui Negri: cîteva scrisori adresate prințului I. Gr. Ghika în 1863 și privitoare la afacerea mănăstirilor închinate*, „Convorbiri literare", XLVI, 1912, p. 961—975. Mai semnalăm: Al. Papadopol-Callimach, *Costachi Negri. Un document pentru istoria noastră contimporană*, „Convorbiri literare", XVIII, 1884, p. 282—283; *Scrisori inedite de la Costache Negri*, ibidem, XXXVI, 1902, p. 277—284; I. B. Bobescu, *Din corespondența particulară a lui Costache Negri cu Vodă Cuza*, ibidem, XLVI, 1912, p. 708—709, și XLVII, 1912, p. 378—379. Scrisorile către Iacob C. Negruzzi au fost publicate de I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, București, 1932.

[16] M. Sturdza, *Dalla corrispondenza della famiglia Negri*, Societas Academica Daco-Romana. Acta historica, VIII, 1968, p. 91—93.

[17] P. Păltănea, *Noi contribuții la biografia lui Costache Negri*, „Danubius", II—III, 1969, p. 137—146; C. Turcu, *Costache Conachi și Costache Negri (documente inedite 1832—1834)*, „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXIII, 1972, p. 154—155. Vezi, recent, Paul Păltănea, *Informații inedite despre tinerețea lui Costache Negri*, „Revista de istorie și teorie literară", 29, 2, 1980.

[18] Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, București, 1973, p. 188—216 (n-rele 24 și 25, scrisori către Al. Cantacuzino, mai fuseseră editate, în traducere, ca adresate lui „Al. Golescu", de către Aurel Leon în „Cronica".

[19] Paul Cornea și Elena Piru, *Documente și manuscrise literare*, I, București, 1967, p. 233—236 (către D. A. Sturdza și către Maria Negri, ambele din 1876).

[20] *Scrisori către Vasile Alecsandri*, p. 343—344.

[21] P. Păltănea, *Costache Negri — Corespondență inedită*, „Carpica", III, 1970, p. 65—70. Vezi și, de același autor, *Costache Negri. Alte contribuții biografice (100 de ani de la moarte)*, „Revista de istorie", 29, 9, 1976, p. 1325—1343.

[22] Biblioteca Academiei R.S.R., corespondență inventariată 24 495—24 505 (S ——— 10 (1—11), LXVI

ulterior publicată în „Biblioteca Valachica", Tîrgoviște, VIII, 1975.

[23] B.A. R.S.R., doc. ML—28.

[24] P. Păltănea, *Un text autograf al toastului rostit de Costache Negri la Paris la 27 decembrie 1847/8 ianuarie 1848*, „Revista de istorie", 33, 1, 1980, p. 159—162.

[25] *Un toast unionist la 1848*, „Foaea soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina", II, 1868, p. 144—145; Al. Papadopol-Callimach, *Amintiri despre Costache Negri*, „Revista nouă", II, 1889, p. 324; Costache Negri, *Versuri, proză, scrisori*, ed. Em. Gîrleanu, p. 1—3; idem, *Scrieri*, I, p. 124—126; idem, *Scrieri social-politice*, p. 65—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

față de autograful editat de P. Păltănea se datorează fie unor inadvertențe ale editorilor precedenți, fie libertății pe care Alecsandri și-a putut-o lua de a modifica pe alocuri originalul, fie chiar unor intervenții mai tîrzii ale lui Negri. Impresia este, totuși, că această pagină, care exprimă doleanțele unui întreg popor, a fost reproporționată și rescrisă de un condei discret, dar mai abil decît al lui Negri. De pildă, în pasajul cu privire la proprietățile bisericii, cu accente anticlericale destul de răspicate, concluzia („Dar bun este Dumnezeul părinților noștri! Veni-va odată ziua dreptății, unde fiecare să rămîie cu ale sale!") are aerul unei profeții *post festum*, adăugată după secularizarea la care C. Negri a contribuit activ. Atrage atenția și o restricție tactică: „Sîntem milioane de români!" — în loc de *„opt milioane de români și fii a unei sîngure patrie"*, cum apare atît în textul publicat de P. Păltănea cît și în cele trei variante pe care le reproducem mai departe, afirmare hotărîtă a încrederii în unirea tuturor teritoriilor locuite de români, nu numai a celor două principate. Vitregia împrejurărilor nu o îngăduise în 1859 și, zece ani mai tîrziu, în Bucovina, era semnificativă și alegerea unui manifest unionist și eludarea, din cauza cenzurii austriece, a unei aluzii precise la ultimul țel al luptei pașoptiștilor. Ideea Unirii este apoi reluată, într-o formă limpede și categorică, în scrisoarea de la Cernăuți pe care, la 6 august 1848, C. Negri o semna împreună cu V. Alecsandri și Lascar Rosetti: „Voi toț[i] vrednici frați[i]! Din multele dureri întru care încă ne aflăm, socotiț[i] cu ce aprinsă rivnă și bucurie vă urăm patriotică recunoștință pentru cite isbînde aț[i] agiuns a face în[t]regii Românii. De și voi nu pomeniț[i] nicăiri de sora voastră Moldova decît numai în taina inimilor voastre, și deși poate că această parte a obștestii patrie v-ar fi înmulțire de nevoe în vremile de acum, totuș vă mărturisim că mai întăia dorința noastră iaste de a ne uni cu voi neapărat: și spre acest sfîrșit ce are a ne aduce a forma o țară puternică și cu îndoit viitor vom lucra cu cît ne va fi prin putință. Stăruiț[i] și fiț[i] statornici, căci în voi iaste nădejdia și către voi țîșnesc toate privirile românilor și mai vîrtos a nenorociților moldoveni, ce în toate vremile de necazuri ei mai mult decît voi au fost răsluiț[i], au suferit și s-au nemicnicit de către toț[i] prădătorii de atîta vreme și necontenit. Frăție și salutare" [26].

Textele ce urmează sînt și ele autografe ale lui Negri și reprezintă versiuni succesive ale aceleiași cuvîntări, pe care el a pronunțat-o, după cum este astfel dovedit (vezi în anexă, textul C), în *două împrejurări diferite*. Prima oară, la 8 ianuarie 1848 — pentru români, care urmau și la Paris calendarul răsăritean, 27 decembrie (stil *vechi*) —, în legătură cu comemorarea lui Ștefan cel Mare, de ziua numelui său. Repetînd discursul la 20 februarie (stil nou), deci chiar în ajunul izbucnirii revoluției în Franța, Negri va vorbi de toți „marii bărbați", fără a mai aminti de aniversarea trecută. În amîndouă ocaziile, publicul era format din „studenții români" care își afirmau adeziunea la idealul Unirii. Aluzia la revoluționarii polonezi („popor acum iarăș nenorocit"), prilejuită de amintirea eroului lor, Sobieski, a dispărut din forma finală, tipărită, aflîndu-se numai în primele două variante. E interesant de comparat evocarea Dumbrăvii Roșii, „falnic monument", cu cuvintele asemănătoare din fragmentul de nuvelă *Mănăstirea* (titlul, dacă nu inspirația, provine de la Walter Scott): „astăzi se rădică, măreață, după multe veacuri și spre nestrămutată pomenire a vitejiei românești, Dumbrava Roșie". Pasajul citat datează însă din 1840 [27].

Ne putem întreba dacă toate aceste concepte au fost păstrate de autor. Poate că au circulat, spre lectură. În orice caz, o însemnare marginală indică drept posesor vremelnic al unuia din manuscrise pe Răducanu Rosetti. Pe o cale sau alta, ele au ajuns la Arhivele Statului din Bacău [28].

Articolul despre Conachi, din 1855, face parte din același fond și prezintă doar mici diferențe față de textul publicat în „România literară". Acestea ne permit totuși să urmărim ezitările redactării: Negri, care era mai obișnuit să scrie în limba franceză, avea în românește un stil desuet care, de fapt, nu e altul decît al lui Conachi, tatăl său vitreg, care se îngrijise de educația lui și a cărui influență se resimte și în mediocrele versuri — din fericire, puține — pe care le-a scris.

În cele din urmă, credem a putea reproduce aici textul deja cunoscut al adresei pe care „tinerimea binegînditoare" a prezentat-o domnului Moldovei, Mihai Sturdza, la 3

---

[25] Editat de Ion Mușlea, în „Gând românesc", 5, 1937.

[27] C. Negri, *Scrieri*, I, p. 114—115.

[28] Sînt recunoscător lui Iulian Antonescu pentru bunăvoința cu care, ca director al Muzeului de istorie din Bacău, mi-a procurat în 1963 fotocopiile acestor manuscrise.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

februarie 1844, deoarece nu este, cum s-a afirmat[29], un autograf al lui Kogălniceanu, ci al lui C. Negri, primul dintre semnatari, cu o singură corectură de mîna lui Kogălniceanu. Documentul se găseşte „în haosul de informaţii, mai importante şi mai de puţină însemnătate, care se cuprind în hîrtiile kogălniceneşti din Biblioteca noastră" [30].

Măsura pentru care i se aduceau domnitorului mulţumiri publice era prima, şi cea mai puţin controversată, etapă a dezrobirii ţiganilor, care va fi îndeplinită în decembrie 1855 [31]. Asupra raporturilor dintre Sturdza şi tînăra generaţie care, după 1845, se va îndrepta mai hotărît către o opoziţie făţişă, Paul Cornea a emis o apreciere atît de echilibrată şi nuanţată încît e inutil a mai relua subiectul [32]. Ea explică atitudinea lui Negri, care aici se afla alături de Alecsandri şi Kogălniceanu, aplaudînd la o reformă (moderată) a „despotului" pe care, după patru ani, aveau să-l atace violent. Deşi exprimată în formulele ditirambice oficiale, satisfacţia lor era desigur sinceră. Cît despre Negri, ştiind că ridicarea la luptă a maselor îi inspira o îngrijorare care străbate prin recomandările către familie din 1848, vom înţelege că n-a depăşit reticenţele acestei „jeunesse bien pensante" decît în 1857, cînd i-a revenit cinstea de a propune împroprietărirea ţăranilor [33].

Textul A

[f. 1] Paris 8 Ghenar 1848

Dar românul nu va cîmpuri fără flori
Zile lungi şi triste fără sărbători —
Astfel e vulturul ce pe piscuri zboară
Aripile taie-i, că ar vrà să moară.

Bolintineanul

Depărtaţi, fraţilor români din darnicul sîn al maicii Patrie, dulce ne iaste astăz a înoi neperitoarea şi diapururea vie slava în inimile noastre a marelui Ştefan, domnului român — Ştefan zic cel Mare — zidul creştinătăţii, cătră care s-au sfărămat în trecirile lor nenumăratele urdii ale păginătăţii — zidul neclintit, ce 40 de ani au poprit învingerile sălbatecelor cohoarte muzulmane în turbata lor pornire spre — astăz necunoscător Apusul (Evropă).

Şi ce răsplată! — Numai prestigiu istoric, căci faptele ((lui)) (vărsatul sînge pentru ei) li-au coperit cu duşmană uitare.

Pildă adîncă (suferitoarei oamenire a nădăjdui ((în alţii)) că ((ajutorul altora)) şi pe agiutorul altora înţălepţii să nu caute în zadar a să răzăma.

Astfel Sobieţki, fiu a unui popor iarăş nenorocit, şi mai nenorocit Ştefan ce au mîntuit (această) uimita Evropă întratîtea rînduri.

Dar scaun lui de strălucită vecie — inimile fiilor României, întru care cu neştiarsă de timpuri cuvinte îi voi rămîne faptele cît va mai rămîne un român.

---

[29] M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, p. 97, n. 1 (nota editorului Aug. Z. N. Pop: „scrisă de Kogălniceanu, prezintă cîteva retuşări stilistice datorate tot lui"). Cf. Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu, 1817—1891, bio-bibliografie*, Bucureşti, 1971, p. 255, nr. 3548. Originalul se află la B.A.R.S.R., arhiva M. Kogălniceanu, XII, ms. 12, f. 32.

[30] N. Iorga, *Comemorarea lui Mihail Kogălniceanu la Academia Română şi ştiri nouă despre dînsul*, în *Mihail Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi românul*, Bucureşti [1921], p. 3.

[31] Cf. B.A.R.S.R., arh. M. Kogălniceanu, XII, ms. 12, f. 79, o adresă în limba franceză, de la 25 ianuarie 1856, prin care arhimandritul Iosafat Snagoveanu cheamă pe credincioşii capelei române din Paris la o slujbă religioasă pentru a celebra dezrobirea ţiganilor.

[32] Paul Cornea, *Costache Negruzzi, Montesquieu şi ideologia aripii moldoveneşti a paşoptismului*, în volumul *De la Alecsandri la Eminescu*, Bucureşti, 1966, p. 93—97.

[33] Memoriul sprijinit de propunerea lui C. Negri la 18 decembrie a fost editat de Ion Ionaşcu, *Textul original al petiţiei deputaţilor clăcaşi din Adunarea ad-hoc a Moldovei în 1857*, „Revista muzeelor", III, 3, 1966, p. 195—203. În 1849, C. A. Rosetti îi scria lui Ion Ghica: „nu crez pe d. Negri revoluţionar; l-aş face poate întîiul ministru, sau prezident sau prinţ, de vom mai fi osîndiţi să avem prinţi sau prezidenţi ai Republicii Române" (aluzie la Ludovic-Napoleon) şi încheia repetînd: „nu cred că are *la foi d'un révolutionnaire*" (*Corespondenţă*, p. 240).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu numai Ştefan, ce mult şi mare mai iaste numărul de nemurire vrednici români. Mircea, asăminea cu neperita slavă — mare în pace — mai mare în primejdii — voinicul Domn. Mihai viteazul, frunte între viteji, cu sîngeroasă înzăcită dovadă în multe cîmpuri de războae, — biruitor învingînd (la Călugăreni) sutele de mii, c-o mînă de fruntaşi cît şi el — români — Mîna-i driaptă ((era)) Novac hatmanul ce zicè înaintia unei crunte loviri: români ai noştri, ageri fraţi, mai bine decît o viaţă cu ruşine, zăce morţi cu cinste. Astfel fu ş-acel Novac!

[f. 2] — Mihai de care poporul în vremia di atunce în poetica sa naivitate zicè

Viteazul Mihai

Ce sare pe şapte cai

Şi răcnè Banatul vai. — Mihai însă, — ş-acolè inima-m niagră să-mpovoară de mîhnire — Mihai după nenorocirele acelor vremi de necaz, tot odată cît şi mult măreaţă, purtă foc şi sabie în Moldova. — Ştefan, însuş marele Ştefan, sabie şi pradă în ţara Munteniască — ţară de frăţie... (Neunire dintru care veni mai cu vreme slăbirea şi robia amînduror ţărilor căci [f. 3] cine ((ar)) le-ar fi călcat ((acele ţări)) la un loc fiind ele, cînd în parte fieştecare împrăştiè obştiască spaimă).

Asăminea Matei Basarab ş-al Moldovei Vasile Lupu, vrednici de străbatirea vacurilor, înfiinţară şcoli spre luminare, prin care mult mai temalnic aşăzată, statornic pătrunde înaintirea — decît prin crudele mijloace de sînge şi de stîrpire. Dar ca sprijin, averile de ei lăsate — pradă astăz unor popi greci ((din)) de pin munţii ((Asiei)) lumei.

Ştefan. Ştefan cel Mare, acest fiu a unei vrednice mume, arînd în giugul robiei cu biruiţii duşmani, unde astăz spre neprevăzuta în depărtare a sa şi a Patriei sale strălucită mărire, stă faţă de patru vacuri Dumbrava roşie — falnic monument. Ştefan gonit de turci la Războeni, unde trupurile celor mai ageri apărători ai Moldovei, rămasă cruntă movilă, — gonit de mumă-sa în Niamţ, pildă femeilor române, — spre a să întoarce mort învins, sau viu biruitor — cu cîţi viteji îi mai rămasă [f. 3] loveşte cumplit cu groază în duşmanii păgîni, ce era în desfătaria biruinţii şi mi-i strică întratita, încît multă vreme s-au mîntuit creştinătatea de zădarnicile lor rădicări.

Az e zioa să sărbăm sfînta aducere aminte a unor aşa bărbaţi — şi mai vîrtos în zilele noastre — acum e zioa de desfiinţarea vechilor vrăjbi. Nenorocit aşăzaţi în mijlocul îndoitului despotizm al Evropei şi al Aziei — să ne dăm frăţasca agiutătoare mînă. Lipsască Moldova, lipsască Valahia, şi vecinic să rămîe în locu-le, precum în inimile noastre, o sîngură şi mult puternică Românie. De şi un văl de adînc întuneric strîns ne încungiură (împresoară) — Soarele luminei în curînd sîlnic îl va pătrunde, îl va împrăştiè.

În visurile mele de nădejde, fraţi români, înflorit să arată viitorul României, atunci cînd opt milioane de români şi fii a unei sîngure Patrie în lanţ de frăţie, vor fi tari şi puternici.

Unirea (numai), ((sfînta)) unire ((audă-ne, şi)) cu ((îndoită)) înmiita sa tărie ne va ((vină)) veni întru ((curînd)) agiutor. Iar astăz în depărtata străinătate, ş-aici în mijlocul focului celui mai viu de idei şi fapte a propăşirei noroadelor. ce să răversă şi asupră-ne o fierbinte scîntei şi cătră care ((să fim)) mult recunoscători să fim — sărbînd neuitata şi falnica umbră română a lui Ştefan, patron al faptelor mari — uraria şi închinaria mè iaste că tot această strălucită zi să fie şi porniria a unei mai strînsă încleştită legare, ((mai învăpăiată dragoste)) şi învăpăiat agiutor a tuturor niamurilor române cătră acè Românie, ce la puternicile glasuri a eroicului ei trecut — noi (cu toţii) fii ai ei în sfîrşit să ne trezim.

S[ă] t[răiască] unita Românie.

Textul B

[f. 1] Paris 8 Ghenar 1848

Dar românul nu va cîmpuri fără flori
Zile lungi şi triste fără sărbători —
Astfel e vulturul ce pe piscuri zboară
Aripile taie-i, că ar vrà să moară.
Asfel e românul, şi român sînt eu
Şi supt giugul varvar, nu plec capul meu.

Bolintineanul

Depărtaţi, fraţilor români, din darnicul sîn al maicii patrie, dulce ne iaste astăz a înoi ne peritoarea şi diapururea vie slava în inimile noastre a marelui Ştefan, Domnului român — Ştefan zic cel Mare — zidiul creştinătăţii cătră care s-au sfărîmat în trecirile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor, nenumăratele urdii ale păgînătăţii — zidul neclintit ce au poprit învingirile sălbaticelor cohoarte muzulmane, în ((aspra)) turbata lor pornire.

[f. 2] spre astăz necunoscător Apusul. Şi ce răsplată — numai prestigiu istoric — căci faptele lui li-au coperit cu duşmană uitare. Astfel Sobieţki fiu a unui popor ((acum)) iarăş nenorocit, şi mai necunoscut Ştefan ce au mîntuit uimita Evropă întratîtea rînduri.

Dar scaun lui de strălucită vecie — inimile fiilor României, întru care cu neştiarsă de timpuri cuvinte îi vor rămîne (pe această faţă de pămînt), faptele, cît va mai rămînè un român.

(Nu numai Ştefan, ci) Mult şi mare (mai) iaste numărul de nemurire vrednici români. Mircea (asăminea) — cu neperita slavă — mare în pace — mai mare în primejdii — voinicul Domn. (pre care cîntă românul poet:

Mircea îm răspunde dialul, Mircea Oltul repetiază
Acest sunet, acest nume, valurile îl priimesc
Unul altuia îl spune, Dunărea să-nştiinţază
Ş-ale ei talazuri răpezi către mare îl pornesc.)

[f. 3] Mihai Vitiazul, frunte între viteji cu sîngeroasă înzăcită dovadă, în multe cîmpuri de războae, biruitor învingînd sutele de mii c-o mînă de fruntaşi cît şi el — români —, mîna-i driaptă Novac hatmanul ce zisă înaintia unei loviri: români, ai noştri ageri fraţi, mai bine decît o viaţă cu ruşine, zăce morţi cu cinste. Astfel fu ((şi)) ş-acel Novac — Mihai de care poporul în vremea di-atunci în poetica sa naivitate zicè: Viteazul Mihai

Ce sărè pe şapte cai
Şi zicè Banatul vai.

Mihai însă, — ş-acolè inima-m niagră să-npovoară de mîhnire — Mihai după nenorocirile acelor vremi de necaz,

[f. 4] tot odată cît şi mult măreţă, purtă foc şi sabie în Moldova. Ştefan însuş, marele Ştefan, sabie şi pradă în ţara Munteniască — ţară de frăţie...

Matei Basarab ş-al Moldovei Vasile Lupu, vrednici de străbatirea vacurilor, înfiinţără şcoli spre luminare, prin care mult mai temeinic aşăzată, statornic pătrunde înaintirea — decît prin crudele mijloace de sînge şi de stîrpire.

Ştefan, Ştefan cel Mare, — acest fiu a unei vrednice mume, arînd în giugul robiei cu bîruiţii duşmani, unde astăz spre neprevăzuta în depărtare a sa şi a patriei sale slăvită mărire, stă Dumbrava roşie — falnic monument.

[f. 5] Ştefan gonit de turci la Războeni, unde trupurile celor mai ageri români rămasă cruntă movilă — gonit de mumă-sa în Niamţ, pildă fămeilor române, — spre a să întoarce mort învins, sau viu biruitor — cu cîţi viteji îi mai rămasă, loveşte (cumplit) cu groază în duşmani, ce era în desfătarea biruinţei ş-îi strică întratîta, încît multă vreme s-au mîntuit creştinătatea de zădarnicile lor rădicări. Az e zioa să sărbăm sfînta aducere aminte a unor aşa bărbaţi — şi mai vîrtos în zilele noastre — acum e zioa de desfiinţarea vechilor vrăjbi.

[f. 6] Nenorocit aşăzaţi în mijlocul îndoitului despotizm al Evropei şi al Aziei — să ne dăm, *fraţilor români,* frăţasca agiutătoare mînă. Lipsască Moldova, lipsască Valahia, şi vecinic să rămîie în locu-le precum-n inimile noastre, o sîngură şi mult puternică România. De şi un văl de adînc întuneric strîns ne încungiură — Soarele luminei ((puternic)) sîlnic îl va pătrunde — îl va împrăştiè. În visurile mele de nădejde, fraţi români, înflorit să arată viitoriul României, atunci cînd opt milioane de români, şi fii a unei singure patrie, în lanţ de frăţie, vor fi tari şi puternici.

[f. 7] Unirea, sfînta unire audă-ne şi fii-ne (cu îndoită tărie vii-ne) într-agiutor — iar astăz în depărtata străinătate (şi în mijlocul focului celui mai viu de idei şi fapte a propăşirii ((lumeşti)) ce să răvarsă ş-asupră-ne o caldă scîntei), sărbînd (mari şi falnice nume române)) (neuitat) marele şi falnic nume român (această mare umbră, Ştefan, patron al faptelor mari). (Urarea şi închinarea mè iaste) ((fie)) (că) tot această strălucită zi (să fie şi) pornirea a unei mai strînsă legare, mai învăpăiată dragoste cătră acè România, ce la puternicile glasuri a eroicului ei trecut, noi, fii ai ei, însfîrşit să ne trezim.

Textul C

[f. 1] Paris 20 fevruar 1848

Studenţilor români.

Depărtaţi, fraţilor români, din darnicul sîn al maicii patrie, dulce să ne fie ((astă)) în zioa aceasta a înoi neperitoarea şi diapururea vie slava în inimile noastre a marilor bărbaţi ce au înzăstrat mănoasa România cu vecinice fapte (de laudă) şi mari greşăli — spre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a ne însufla de unile şi de altele a ne feri în temelnica clădire a viitorului la care cît încă de nevrednici lucrători, fieştecare din noi să ne zmîncim către el cu puternică nădejde şi fapte de datoare recunoştinţă. Astăz mai mult decît totdeauna în obştiasca deşteptare a popoarălor din greul somn şi îndelungata lor adormire să fie şi necăjitei Românii ertat a înălţa în inimile fiilor ei (duioasă) glasuri ((de duioasa)) în protiva (asprei) ticăloşii ((ce)) cu care o înpovoară în toate dijbinatele ei ramuri o soartă mult statornică întru a sa cumplire, — şi cu întăliaptă durere să ne pilduim că aceste multe veştede ramuri ale Românii nu vor fi întru a lor floare fără sfînta unire ce puternic din nou le va porni dintr-o singură adînc înrădăcinată maică tulpină.

[f. 2] Domnul Ştefan — Ştefan zic cel Mare — zidiul creştinătăţii, către care s-au sfărămat în trecirile lor nenumăratele urdii ale păgînătăţii — zidiul neclintit ce 40 de ani au poprit învingirile sălbaticelor cohoarte muzulmane, în turbata lor pornire spre — astăz necunoscătoarea Evropă. Şi ce răsplată! Numai prestigiu istoric — căci vărsatul sînge pentru è — l-au coperit cu duşmană uitare. — Adîncă pildă că pe nădejdea şi agiutoriul altora, suferitoarea omenire să nu caute în zadar a să răzăma. — Astfel Sobieţki, fiu a unui popor iarăş nenorocit, şi mai necunoscut Ştefan ce au mîntuit această uitită Evropă întratîtea rînduri. Dar scaun lui de strălucită vecie — inimile fiilor României, întru care cu neştiarsă de timpuri cuvinte îi vor rămîne faptele — cît va mai rămînè un român. Nu numai Ştefan, ce mult şi mare mai iaste numărul de nemurire vrednici români. Mircea asăminea cu neperita slavă — mare în pace — mai mare în primejdii — voinicul Domn, — Mihai Vitiazul, frunte între viteji, cu sîngeroasă înzăcită dovadă în multe cîmpuri de războae, — biruitor învingînd sutele de mii c-o mînă de fruntaşi, cît şi el — români. Mîna-i dreaptă Novac hatmanul ce zicè înaintea unei crunte loviri: „români ai noştri ageri fraţi — mai bine decît o viaţă cu ruşine, zăce morţi cu cinste". Astfel erau ((era ş-acel Novac)) strămoşii noştri. Mihai de care în vremea deatunci, poporul în poetica sa naivitate zicè:

[f. 3] „Viteazul Mihai.

Ce sărè pe şapte cai

De răcnè Banatul .Ardialul) vai". — Mihai însă — ş-acolè inima-m neagră să-mpovoară de mîhnire — Mihai după nenorocirele acelor vremi de necaz, cît şi mult măreţă, purtă foc şi sabie în Moldova. — Ştefan, însuş marele Ştefan, sabie şi pradă în ţara Munteniască — ţară de frăţie. — Neunire dintru care veni mai cu vreme slăbirea şi robia amînduror ţărilor — căci cine li-ar fi călcat la un loc fiind ele — cînd în parte fieştecare împrăştiè obştiască spaimă. Asăminea Matei Basarab ş-al Moldovei Vasile Lupu, vrednici de strălucirea vacurilor, înfiinţără şcoli spre luminare, prin care mult mai temelnic aşăzată — statornic pătrunde înaintirea — decît prin crudele mijloace de sînge şi de stîrpire. Dar ca sprijin — averile de ei lăsate — pradă astăz unor pochi greci de prin munţii lumei. Ştefan, Ştefan cel Mare, acest fiu a unei atît de vrednice mume, arînd în giugul robiei cu biruiţii duşmani, unde astăz, spre neprevăzuta în depărtare a sa şi a ţării sale strălucită mărire, stă faţă de patru vacuri Dumbrava roşie — falnic monument. Ştefan gonit de turci la Războeni, unde trupurile celor mai ageri apărători a Moldovei rămasă cruntă movilă, — gonit de mumă-sa în Niamţ, pildă femeilor române, — spre a să întoarce mort învins, sau viu biruitor — cu cîţi viteji îi mai rămasă, loveşte cumplit cu groază în duşmanii păgîni, ce era în desfătarea biruinţii, şi mi-i strică întratîta, încît multă vreme s-au mîntuit creştinătatea de zadarnicile lor rădicări (năvăliri). Az e zioa să sărbăm sfînta aducere aminte a unor aşa bărbaţi — şi mai vîrtos în zilele noastre — acum e zioa de desfiinţarea vechilor vrăjbi.

[f. 4] Nenorocit aşăzaţi în mijlocul îndoitului despotizm al Evropei şi al Aziei — să ne dăm frăţasca agiutătoare mînă de unire. Lipsască Moldova, lipsască Valahia, şi vecinic să rămîe în locu-le, precum în inimile noastre, o singură şi mult puternică România. De şi un văl de adînc întuneric strîns ne împresoară — Soarele luminei în curînd sîlnic îl va pătrunde, îl va împrăştiè. În visurile mele de nădejde, fraţi români şi surori române, înflorit să arată viitoriul României — atunci cînd opt milioane de români şi fii a unei singure Patrie, în lanţ de frăţie, vor fi tari şi puternici. Unirea, numai sfînta unire cu înmiita sa tărie ne va veni întru agiutor.

Iar astăz în depărtata străinătate, ş-aici în mijlocul focului celui mai viu de idei şi fapte a propăşirei noroadelor — ce să răvarsă ş-asupră-ne o fierbinte a sa scîntee — *şi către care mult cunoscători să fim* — sărbînd ne uitatele şi falnice umbre române a unor aşa bărbaţi cu marile fapte — din suflet a mè urare iaste, că tot această zi să poată fi şi pornirea a unei strîns încleştată legare a tuturor niamurilor române, şi învăpăet agiutor între ele, spre a urca din ţărînă acè Românie, ce la puternicile glasuri a eroicului ei trecut — noi cu toţii fii ai ei, însfîrşit să ne trezim.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

[LOGOFĂTUL C. CONACHI]

parmi les papiers de Radoucano
avant sa sortie [?]

[f. 1] În curînd ((avînd))) fiind a să publica un şîr de poezii a D[umnealui] Log[ofătului] Conachi, nu de prisos găsîm a da o oarecare lămurire despre viaţa acestui vrednic bărbat. El au fost din rîndul acelor moldoveni ce-ş făceau învăţăturile în limba eliniască pe cînd ((unul din Domnii fanarioţi ş-anume)) Domnul Al. Moruz ((zeştii)) întrodusese ((cu)) pe bun temeiu acele învăţături în Moldova ((care după dînsul au deghenerat numai în zădarnică pierdere de vreme şi sănătate)) şi ((să folosè)) răsplătè ((cu)) înaintirea în ştiinţi ce dobîndè tinerii moldoveni boeri în Şcoala Domnească care în Domnia lui au fost ((mai)) înflorită ((decît totdeauna)).

Într-însa L[ogofătul] C[onachi] au învăţat limba elină şi a ei literatură, matematica şi mai cu samă gheometria unde agiunsesă chiar de prin vremea aceia a fi ((unul din cei)) pretutindine căutat ca unul din cei mai buni ingineri de atunce. Mai pe urmă s-au dedat la învăţătura limbei turceşti pe care ((o de)) vorbè, cetè şi scriè ((şi au urmat singur mai serioz)) precum au urmărit cu desăvîrşire cu sîngurele sale mijloace şi (învăţătura ce avè în) limba franţeză a căreia literatură şi mai cu samă scrierile filozofilor vacului al 18-lea îi era foarte familiare. Una din cele a sale dintîi poezii fu cătră Domnul Moruz ce-l diosăbisă între tinerii fii de boeri cu învăţătură, căutîndu-i a sale laude pentru
[f. 2] ((că înzestrasă tîrgul Ieşului)) pentru apele ((ce şi astăz au rămas după dînsul)) cu care acest Domn înzestrasă tîrgul Ieşului ((ce şi astăz au rămas după dînsul)). De acolo apoi făcu cîntice după cum se vede ((că era)) pe atunce (mult era) obiceiul, şi care au rămas (populare) în ştiinţa tuturora cît s-au mai ţinut ş-acele melodii naţionale pe care astăz de istov li-au gonit ((ştaerele nemţeşti şi opera Italiană)) alte în locu-le melodii străine. Printr-acele viersuri uşoare cine încă chiar şi astăz (din acei ce să mai ocupă cu asămine) nu au auzit următoarele

Zori de zioă să răvarsă
Şi eu ochii n-am închis
Cum să-i închid cînd ei varsă
Pîrae de foc aprins

sau

Pîn-a nu răsări zori
La Moldova-s călătoriu,
Vai mie de cîte ori
Oi să leşin ş-oi să moriu

sau

Ochişori frumoşi
Dulce-s mîngîioşi etc.

((Limba din care în trecuta pe urmă ac[eastă] strofă este de luat aminte şi bogăţia acestor mai tot de un fel 4 rime din care 2 bărbăteşti şi 2 fimeieşti.)) Veniră pe urmă poeziile mai lungi precum aceasta ce să va ceti mai gios şi în sfîrşit traducerile care (cu un deosebit talent) le făcè din cuvînt în cuvînt fără ca să piardă nici înţălesul, nici frumuseţea orighinalului despre care prin aceste două stihuri să poate loa o idee :

Dans ce lieu solitaire, séjour de l'in[n]ocence
Intr-acest ((loc sînguratic)) lăcaş şi tainic ((lăcaş)) loc de nevinovăţie

Où règne avec la paix un éternel silence
Unde pacea cu tăcerea au a lor împărăţie.

((Ce este)) mai de luat aminte însă este că toate ce au scris acest bărbat sînt chiar şi numai în limba adevărat ((moldoven[ească])) românească scrisă, merit ce din zi în zi [f. 3] să face mai rar ((prin)) cu amestecul năravurilor streine ((cu)), printre ale noastre şi ((prin)) cu întroducere ((acestora de)) de noă cuvinte ce este trag după sine-şi ((printre noi)).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Logof[ătul] C[onachi] au fost om învăţat de pe vremea cînd învăţătura ce avè era greu de cîştigat şi (scriitor) poet a căria înfocată dulceaţă de scriere, precît şi limpede în graiul niamului său, va rămînè pentru moldoveni pururea ca o fală.

MULŢĂMIREA ÎNFĂŢIŞATĂ I[NĂLŢIMII] S[ALE] DOMNULUI MOLDAVIEI, DIN PARTEA TINERIMII

Prea înălţate Doamne.

Fericitul întru pomenire domn Constantin V[oe]v[od] Mavrocordat întărind hotărîrea adunării obşteşti din 6 april 1749, atît el cît şi iscălitorii acelui act, ş-au făcut un nume nemuritor, prin desfiinţarea vecinilor din Moldova. Înălţimea Voastră şi Adunarea Obştească desrobind ţiganii mănăstireşti, şi din lucru făcînd oameni slobozi, n-aţi isprăvit mai puţin, şi prin urmare şi numele Vostru şi a deputaţilor sprijinitori acestei măsuri filantropice, nu vor străluci mai puţin în analurile viitoare; şi patria noastră, mai curată prin această măreaţă factă, Vă va da şi o laudă asemine mai curată.

Tinerii, fii acestii ţeri, norociţi şi mîndri de o întîmplare care atît o înalţă în vremea lor, ar socoti că lipsescu cei mai sfinte datorii dacă n-ar ((bate în palme la tot)) *dovedi macar prin o asemine manifestaţie* [M. Kogălniceanu] simtimintele de care sînt însufleţiţi pentru tot ce este nobil şi frumos. Pe lîngă glasurile de mulţumiri a unui norod întreg ce vă este dator cu slobozenia sa, pe lîngă aprobaţia ce vă va da Europa, primiţi dar şi mărturisirea recunoştiinţii cei mai vii, de care este astăzi pătrunsă toată tinerimea bine gînditoare şi care nu doreşte altă decît a vedea împlinit tot prin Înălţimea Voastră măreţul gînd ce v-au însuflat.

Iaşii, 3 fevruarie 1844

Costachi Negri
Rolla *A. C. Mavrocordat*
P. Mavrojény *Corradini* *N. Dimitresco*
D. Rallet
V. Alecsandri *M. Leon*
M. Kogălniceanu
Rosetti
Vasile P. Roset

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

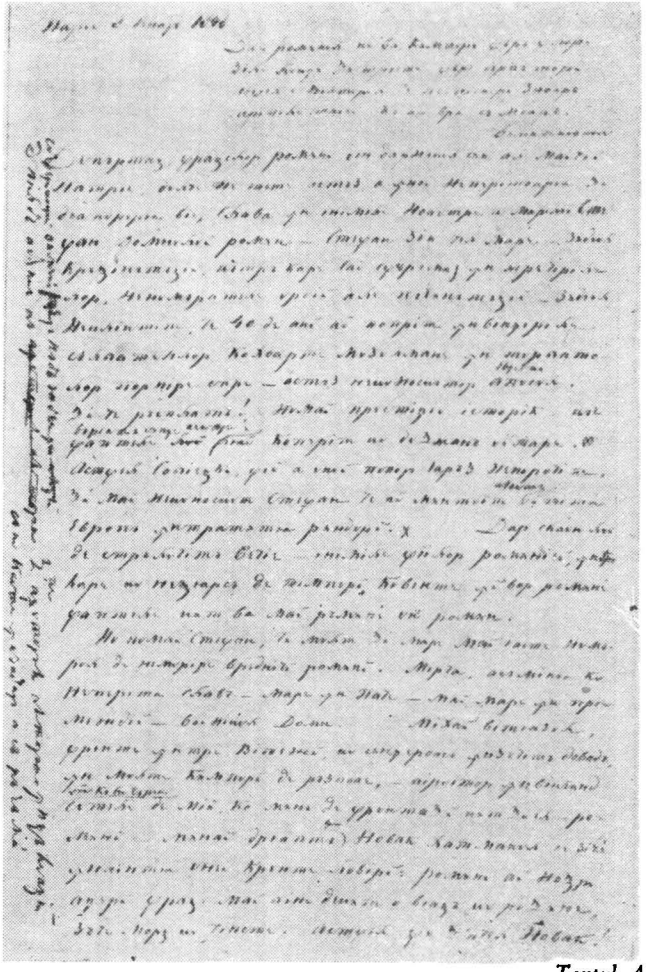

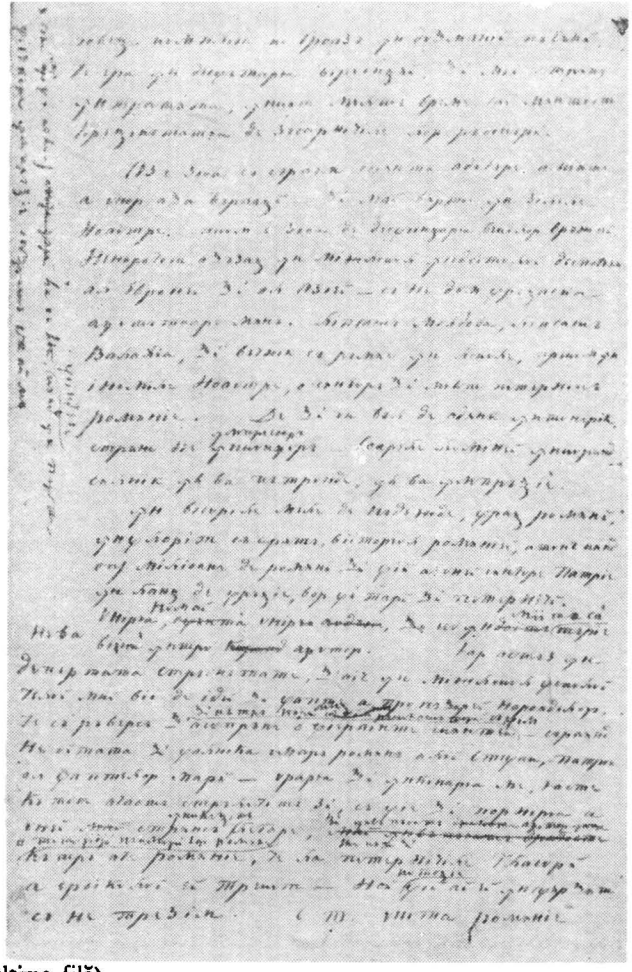

Textul A (prima şi ultima filă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

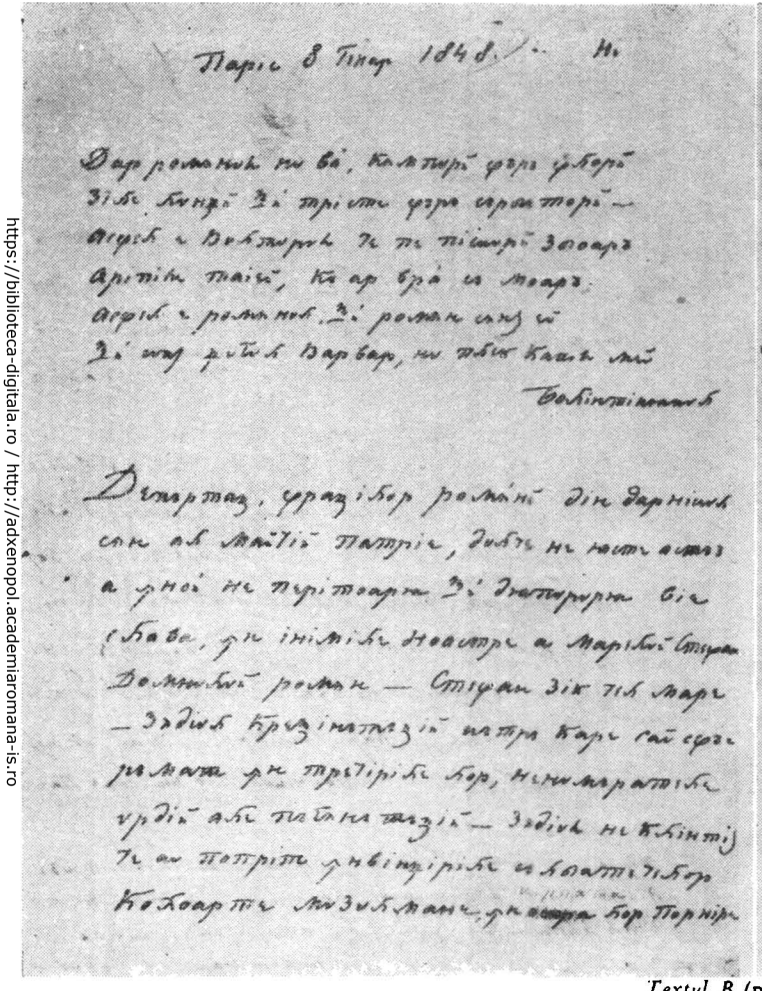

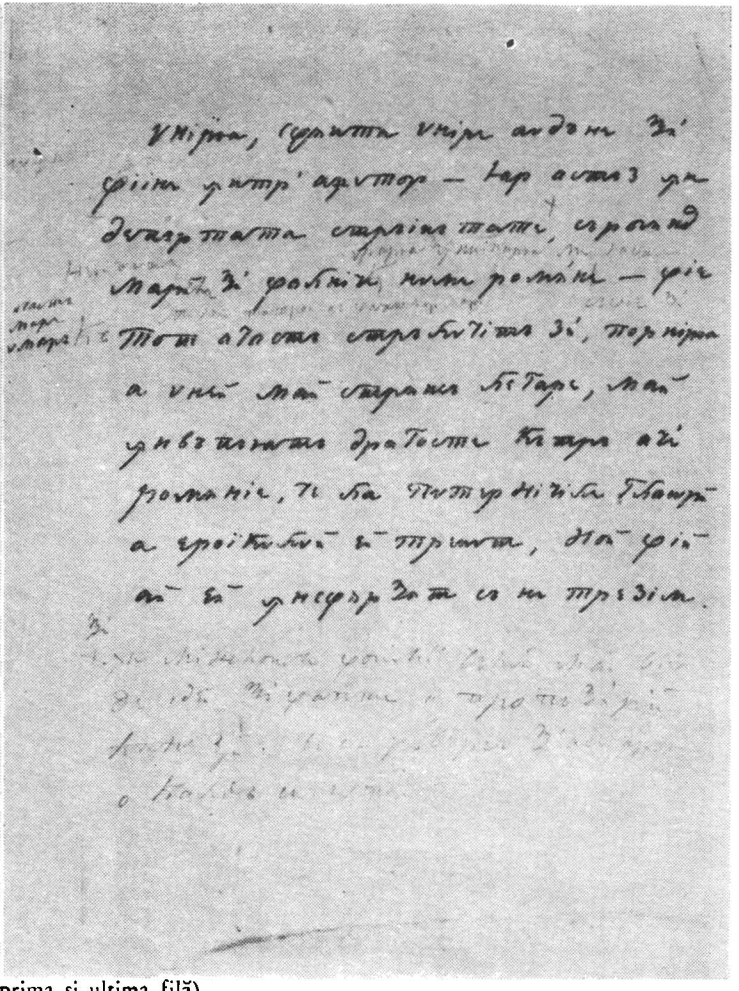

Textul B (prima şi ultima filă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

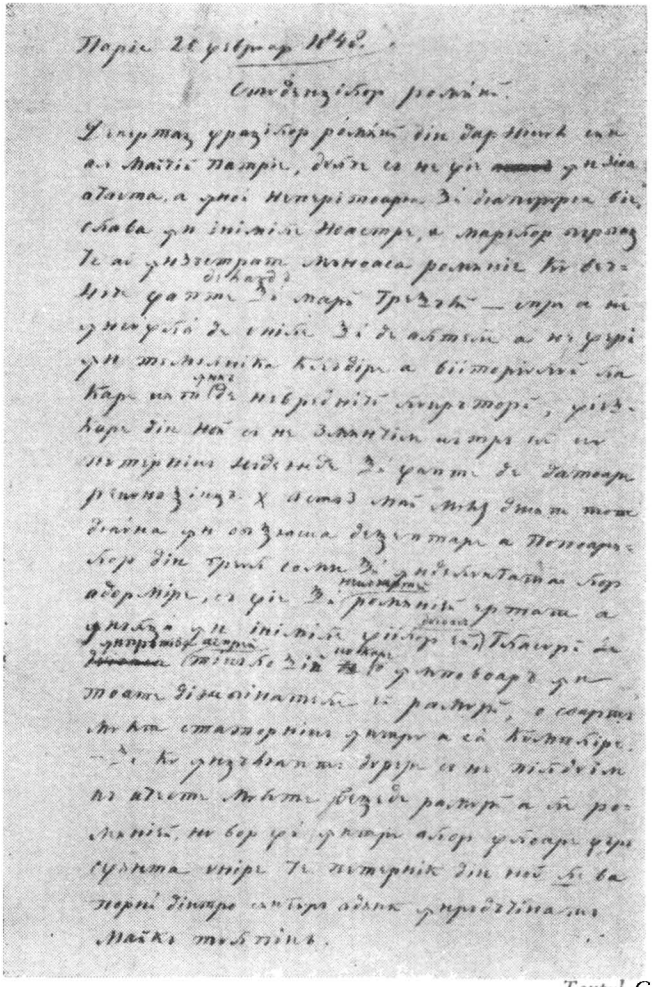

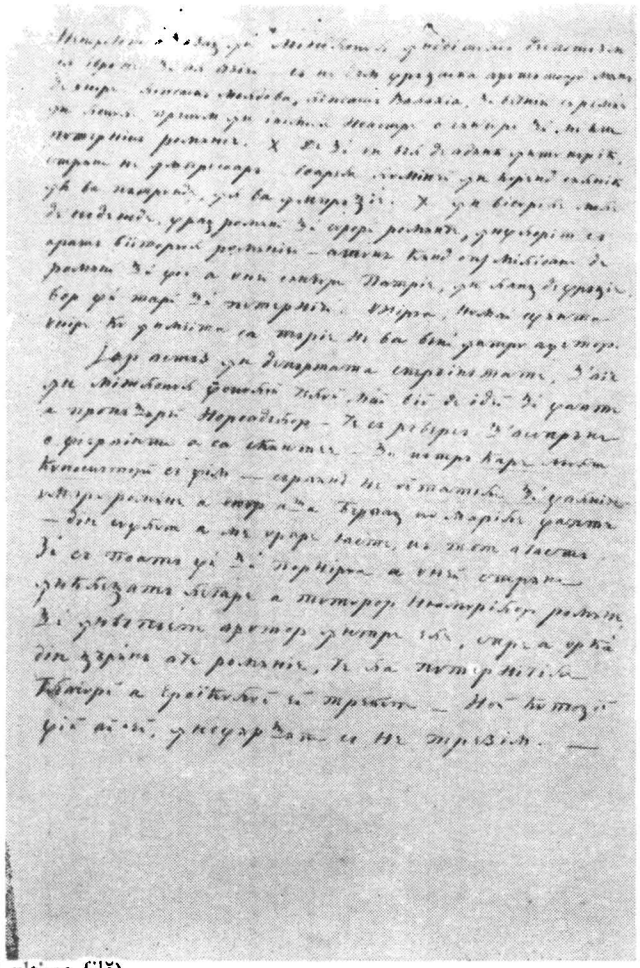

Textul C (prima și ultima filă).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

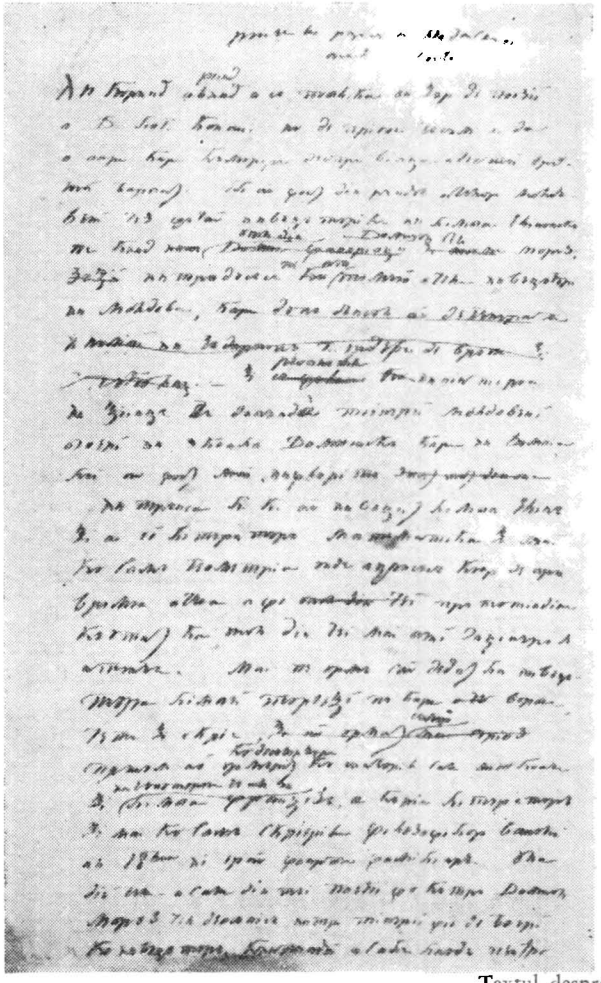

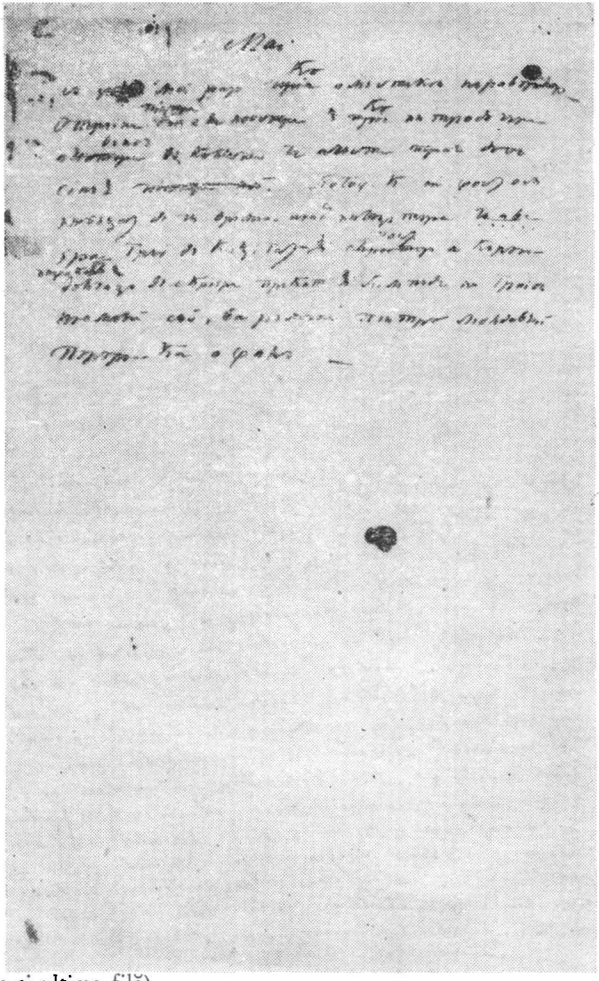

Textul despre C. Conachi (prima și ultima filă)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ASPECTE DIN VIAȚA CULTURALĂ A BRĂILEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

ELENA-EMILIA LICA

În cercetarea caracteristicilor dezvoltării societății omenești, analiza fenomenului cultural deține un loc bine stabilit, cultura putînd fi considerată drept o „cunoaștere a ceea ce a făcut din om altceva decît un accident al universului" [1].

Ansamblu al valorilor materiale și spirituale create de societatea omenească de-a lungul istoriei sale [2], cultura, produs al istoriei, dar și izvor de istorie [3], este în măsură să indice intensitatea transformărilor economice, sociale, politice și spirituale prin care trece societatea, la un moment dat. Ea ne permite să cunoaștem în intimitatea sentimentelor, aspirațiilor și modului său propriu de a gîndi, omul unei anumite epoci istorice — lucru de cel mai mare interes pentru cercetarea istorică.

Se explică, astfel, atenția deosebită de care se bucură, în vremea din urmă, studierea fenomenului cultural, locul pe care acesta îl ocupă în istoriografia universală, ca și în istoriografia românească.

Pornind de aici, precum și de la creșterea interesului pentru elucidarea unor probleme referitoare la formarea și dezvoltarea culturii naționale românești și avînd în vedere legătura indisolubilă care există între istoria națională și cea locală, ne propunem ca în lucrarea de față să prezentăm cîteva din aspectele interesante pe cale le-am sesizat cercetînd documente și scrieri referitoare la viața culturală a Brăilei în secolul al XIX-lea.

De la început dorim să subliniem ideea că perioada îndelungată a dominației otomane, grav resimțită în timpul domniilor fanariote, a determinat o întîrziere a dezvoltării Principatelor române — inclusiv sub aspect cultural — și a pătrunderii ideilor avansate, care circulau în Europa de atunci, dar aceasta nu a putut anihila năzuința spre progres a spiritualității române. Paralel cu marile transformări economice, sociale, politice și naționale care au avut loc în Principatele române la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, problema accesului la valorile culturii universale și a posibilității realizării unor acte proprii de creație materializate în opere specific românești, a devenit una din problemele cele mai actuale ale epocii. Eforturi uriașe au fost orientate spre alungarea abisurilor întunecate ale ignoranței. Generația de atunci nu a neglijat nimic din ceea ce putea să ridice și să lumineze națiа română. Școala, tipografiile, bibliotecile, societățile culturale au servit ca mijloace pentru realizarea acestui ideal, pentru pregătirea acelui climat cultural necesar actului de creație originală, acelei stări de spirit care favorizează apariția marilor valori culturale [4].

Iată motivul pentru care atenția noastră va stărui în cazul de față asupra apariției și evoluției școlilor, tipografiilor, bibliotecilor și societăților culturale brăilene în această epocă deschizătoare de noi drumuri în cultura universală.

---

[1] André Malraux citat de Al. Tănase, *Introducere în filozofia culturii*, București, 1968, p. 31.

[2] *Dicționarul Enciclopedic Român*, vol. I, București, 1962, p. 855.

[3] Heinrich Rickert, citat de Al. Tănase, *op. cit.*, p. 58, cf. și idem, *Cultură și civilizație*, București, 1977.

[4] *Istoria României*, vol. III—IV, București, 1964 ; *Istoria literaturii române*, vol. II, București, 1968 ; V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, București, 1892—1901 ; N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1971 ; R. Perianu, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila (între anii 1832—1864)*, București, 1941.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Menționăm că la baza lucrării noastre au stat ca surse bibliografice cîteva sinteze mari, monografii ale orașului Brăila [5], studii publicate în revista „Analele Brăilei" [6], iar ca material documentar — documente de arhivă edite și inedite [7].

•

Eliberată după aproape 3 secole de stăpînirea otomană, prin tratatul de la Adrianopole din 1829, fosta raia a Brăilei trăia intens transformările care se petreceau în Principat și resimțea puternic explozia energiei naționale înnăbușită îndelung de sistemul feudal și de dominația străină. Era, după cum mărturisesc contemporanii, „o epocă de entuziasm naiv și patriotism aprins, de proiecte uriașe și veleități enciclopedice. Din toate inițiativele răzbătea aceeași dorință neclintită de a ridica neamul românesc din înapoiere și a-l face cunoscut Europei. Era ca și cum energia spirituală a unui întreg popor condamnat cîteva secole să hiberneze din cauza vitregiei împrejurărilor se revărsa... torențial, parcă pentru a spulbera dintr-o singură izbire barierele ce-l despărțeau de națiunile aflate în fruntea civilizației" [8]. Dezvoltarea forțelor de producție capitaliste, libertatea comerțului și a navigației pe Dunăre, intensificarea legăturilor economice cu Europa, legături care se stabileau mai ales pe apă, au transformat, curînd, Brăila în cea mai puternică citadelă a comerțului Țării Românești. Marile puteri europene (Anglia, Austria, Rusia), interesate să-și extindă piețele de desfacere în această zonă a Europei, și-au înființat începînd din 1835, la Brăila, posturi de viceconsuli cu misiunea de a apăra interesele conaționalilor, a echipajelor și mărfurilor sosite cu navele statelor respective. Așa cum sugerează documentele vremii, „contactul orașului, prin intermediul portului, cu marile centre comerciale ale lumii a permis pătrunderea unor influențe înnoitoare, a creat un climat de europenizare, de modernizare" [9]. Paralel cu avîntul economic al portului a început să se afirme o conștiință nouă a demnității umane, un spirit public activ, cerințe noi pentru dezvoltarea culturii. Negustorii brăileni ale căror afaceri prosperau, simțeau tot mai presant nevoia de a se informa în legătură cu probleme comerciale și de contabilitate, de a se instrui, de a-și înfrumuseța existența făcînd apel la marile creații culturale, de a da fiilor lor o educație corespunzătoare locului pe care averea de care dispuneau li-l oferea în societate și o instrucție capabilă să contribuie la sporirea acestei averi.

Din această necesitate și legat de noile aspirații au izvorît preocupările pentru asigurarea unui climat de receptivitate față de ideile înnoitoare ale epocii. Dar cum accesibilitatea actului cultural presupune și un anumit grad de inițiere, începutul perioadei se caracterizează prin mari eforturi de asigurare a acestei inițieri. Rezultatul acestor eforturi îl constituie înființarea unei școli brăilene, deschiderea unor tipografii care să publice cărți legate de interesele orașului și problemele cu care el se confruntă, întemeierea unor biblioteci publice care cuprindeau opere valoroase ale culturii naționale și universale puse la dispoziția celor ce doreau să cunoască și să se informeze, precum și constituirea unor societăți

---

[5] C. C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila*, București, 1968; *Monografia județului Brăila*, Brăila, 1971; N. Iorga, *Cei dintîi ani în noua Brăilă românească*, București, 1929; N. A. Vasilescu, *Schițe — documente și însemnări din orașul și județul Brăila*, Brăila, 1929.

[6] I. Virtosu, *Hrisant Penetis, fondatorul pensionului de fete din Brăila*, în „Analele Brăilei", XII (1940), 1—2; Idem, *Ioan Penescu — animator cultural al Brăilei în primii ani după 1829*, în „Analele Brăilei", II (1930); Gh. T. Marinescu, *Note privitoare la activitatea culturală a lui I. Penescu*, în „Analele Brăilei", II (1930), 4; Athanasie Popescu, *Istoricul liceului „N. Bălcescu" din Brăila — de la întemeiere (1863), pînă în 1906*, în „Analele Brăilei", III (1931); N. C. Istrati, *Însemnări bibliografice privitoare la Brăila*, în „Analele Brăilei", II (3, 4), III (1), IV (2, 3), VI (1); I. Boerescu, *O tipografie brăileană anterioară lui 1861*, în „Analele Brăilei", III (1931), 1; G. Buznea-Moldovanu, *Biblioteca publică a orașului Brăila*, în „Analele Brăilei", III (1931), 4; Mih. St. Enescu, *Biblioteca Petre Armencea*, în „Analele Brăilei", X (1938), 3—4; V. Băncilă, *Tâlcul bibliotecii „P. Armencea" din Brăila*, în „Analele Brăilei", I (1929), 1; Gh. T. Marinescu, *Un deceniu de activitate regionalist-culturală la Brăila*, în „Analele Brăilei", VIII (1936), 1.

[7] Documente edite din V. A. Urechia, *Istoria școalelor...*; N. Iorga, *Cei dintîi ani...*; culegerea *Documente privind istoria orașului Brăila (1831—1918)*, București, 1975; *Regulamentul secțiunii județene din Brăila pentru învățătura poporului român*, Brăila, 1871. Documente inedite din Arhivele Statului, filiala Brăila, fond *Primăria orașului*.

[8] *Istoria literaturii române*, p. 235.

[9] *Monografia județului Brăila*, p. 119.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culturale, care fie că își propuneau să contribuie la ridicarea nivelului de cultură a locuitorilor orașului, fie că exprimau o accentuată aspirație spre cultură și valorile sale. Desigur, tendințele manifestate la Brăila în sensul amintit nu fac notă discordantă cu atmosfera generală a Principatului și chiar dacă amplificate în mod deosebit de contactul cu exteriorul și de viața economică înfloritoare a portului, ele au ca suport intern reformele care se produc în țară.

În acest sens, ideea înființării unei școli publice la Brăila este strîns legată de introducerea Regulamentului Organic care își propunea să transforme școala într-o „instituție permanentă de stat" eliberînd-o de tutela bisericii și a particularilor, să extindă instrucția în mediul urban și să asigure o bună cunoaștere a limbii române, istoriei și geografiei patriei [10].

Mișcarea inițiată în domeniul învățămîntului, de Regulamentul Organic, a constituit cadrul general pentru înființarea primei școli publice la Brăila, școală care se situează între cele dintîi de acest gen, înființate în Țara Românească, alături de școala de la Craiova și cea de la Buzău. În conformitate cu prevederile Regulamentului Organic, încă de la sfîrșitul anului 1831, se trecuse la amenajarea localului școlii, într-o aripă a caselor fostului pașă. Vornicia Mare Dinăuntru anunța, la începutul anului 1832, sfatul orașului că „între îndatoririle puse asupra sfatului orășenesc fiind neapărată și privegherea școlii naționale din care izvorăște obștescul folos..." [11]. După amenajarea clădirii, municipalitatea cerea Eforiei școalelor numirea unui profesor. Adresa Eforiei școalelor, din 12 decembrie 1832 stabilea „profesor pentru școala începătoare dintr-acel oraș pe d. Ioan Penescu" și cerea „ca învățăturile să înceapă fără întîrziere" [12]. Dintr-un raport al recent numitului profesor I. Penescu, din 28 ianuarie 1833, aflăm că la data respectivă nu se încheiase încă pregătirea localului: „iar pentru începerea învățăturilor, cunoască cinstitul maghistrat că nicidecum nu pot a-i face cunoscut mai înainte de a găti sala" [13]. Abia la 13 februarie 1833 profesorul școlii publice din Brăila comunica Magistratului deschiderea școlii, invitînd oficialitățile la inaugurare: „am cinste a face cunoscut cinstitului maghistrat că, fiindcă școala și-a luat sfîrșit mobilarisirea ei astăzi, la 13 ale următoarii, să binevoiască d-a pofti mîine la 4 ceasuri turcești, dimineață, atît mădularele ce alcătuiesc otcîrmuirea acestui oraș spre a fi față la deschiderea școlii" [14]. Primul catalog al elevilor înscriși în clasa I din 1833, cuprindea 21 elevi [15], care aveau să învețe pe *Manual de patriotism tălmăcit și mai adăogat de Iancu Nicola* [16]. Încă din 1833, școala se dovedea însă neîncăpătoare și inginerul Hartel primea însărcinare de a face planul unui nou local pentru școala publică. Pentru realizarea acestui local se cerea sprijinul material al cetățenilor. „Această școală, domnilor, *va fi un monument statornic și ridicat în cinstea celor ce se vor îndemna să o ajute*" [17]. Peste trei ani (1836), municipalitatea încerca să cumpere un loc al serdarului Athanasie Csenocrat pentru a clădi Școala Națională, dar proprietarul refuză oferta [18]. Abia în 1841, școala publică se muta în noul local construit lîngă biserica Sf. Nicolae și inaugurat la 7 decembrie 1841 [19].

Din documentele vremii, observăm că Eforia școalelor se orienta încă din 1838 spre utilizarea școlii publice din Brăila în scopul pregătirii învățătorilor pentru școlile comunale. În oraș, însă, se constituie un „comitet mercantil", interesat în orientarea acestei școli spre învățăturile practice, legate de contabilitate, comerț, navigație, avînd în vedere necesitățile portului. Negustorii străini din Brăila, dorind la rîndul lor să-și dea fiii la școala publică,

---

[10] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, p. 98; V. și G. D. Iscru, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, 1975.
[11] Cf. Nae A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 16.
[12] *Documente privind istoria orașului Brăila*, (în continuare: *Documente Brăila)*, p. 76.
[13] *Ibidem*, p. 27.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem*, p. 37.
[16] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 177.
[17] Nae A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 16; N. Iorga, *op. cit.*, p. 42.
[18] N. Iorga, *Cei dintîi ani...*, p. 57.
[19] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 178.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

solicitau desfășurarea procesului de învățămînt în mai multe limbi străine. În urma cererilor adresate de comitet Eforiei școalelor, cu privire la reorganizarea școlii publice, la 6 februarie 1842 sosea *Porunca Departamentului din Lăuntru către Cîrmuirea județului Brăila*, care prevedea „să se asigure un al 4-lea clas de învățături uzuale pregătitoare la feluri de industrie, precum sînt învățăturile ce se fac în clas al 4-lea de începători de la Colegiul Sf-ului Sava. Aceste învățături sînt înlesnitoare pentru mai bună pătrundere atît în cunoștințele mercantile cît și în deprinderile meșteșugului de plutire ce s-au propus de către acel comitet, și în afară de aceasta va putea întocmi și catedra de limbile grecească, italiană, franceză și slavonă, precum și de învățătura ținerii registrelor și a meșteșugului plutirii, întîmpinînd pentru aceste catedre plata profesorilor din banii ce vor voi să contribuiască părinții copiilor care ar dori asemenea învățături" [20]. Se dădea astfel satisfacție negustorimii brăilene, fără ca statul să se angajeze la plata noilor profesori. Cercetările efectuate la Școala publică de inspectorul școlar din 1845, arătau că în acest an funcționau: cl. I, II și III de românește (113 elevi), cl. I și II de grecește (62 elevi), cl. II și I de elinește (cu 13 elevi) și I și II de slavonește (cu 16 elevi). În 1846 documentele arată că la școala publică, numită acum școala centrală, erau 237 elevi, 11 clase, adăugîndu-se între timp două clase de italiană.

Analiza documentelor care ne-au stat la dispoziție ne arată clar că pînă la izbucnirea revoluției din 1848, școala publică din orașul Brăila, depășind dificultăți de tot felul (dificultăți materiale, concurența școlilor particulare), datorită prezenței competente la conducerea sa a „animatorului cultural" I. Penescu, cît și sprijinului acordat de elementele înstărite ale orașului, reușea să-și asigure funcționalitatea, contribuind la extinderea dorinței de a învăța carte. Școala avea să fie cerînd monopolizată de negustorimea orașului, care o sprijinea material și încerca s-o folosească pentru atingerea scopurilor sale. Pe de altă parte, este adevărat și faptul că această pătură a orașului pornea de la niște realități ale portului și aspira spre o școală mai înaltă, asemănătoare Colegiului de la Sf. Sava. În același timp motivația sprijinului acordat școlii publice începe să fie legată și de un sentiment de datorie națională, izvorît din convingerea că „prin acest oraș, toată Europa privește în patria noastră, aflîndu-se portul cel mai însemnat al patriei și mulți străini vin spre a vedea înaintările românilor noștri, vin și la școala centrală spre a vedea înaintarea tinerilor..." [21].

Activitatea școlii publice a fost întreruptă, însă, de izbucnirea revoluției, în timpul ocupației localul său fiind transformat, pînă în 1850, în spital pentru oștile turcești, rusești, apoi românești. Revoluția din 1848 înscrisese în programul său un adevărat proiect de reformă a învățămîntului (articolul 16 din Proclamația de la Islaz) [22]. Înfrîngerea revoluției nu a permis, însă, realizarea acestui proiect și domnul țării ordona, la 17 octombrie 1850, redeschiderea școlilor la 1 ianuarie 1851. În document se insista asupra finalității sociale și naționale a învățămîntului arătîndu-se „că învățătura trebuie să fie adaptată la trebuința publică, trebuie să fie națională și suficientă la trebuința diferitelor clase ale societății" [23].

Dezvoltarea economiei, necesitatea creșterii conștiinței civice și naționale impunea totuși dezvoltarea învățămîntului. În acest sens, un rol deosebit de important va reveni *Așezămîntului pentru reorganizarea învățămînturilor publice* din 1850 care prevedea: introducerea limbii române ca limbă de predare în colegii, extinderea predării științelor, să se pună bazele învățămîntului superior, să se înființeze școli elementare de 3 ani în fiecare ocol [24]. Pornind de aici se constată în Muntenia o creștere a numărului școlilor elementare sătești de la 1 011 (1959) la 2 157 (1861), iar numărul școlilor elementare din orașe și tîrguri a crescut de la 22 în 1852 la 75 în 1861, la care se adaugă 120 de școli particulare. În ceea ce privește școlile secundare, numărul lor a crescut de la 2 în 1852, la 17 în 1861, iar al școlilor superioare de la 2 în 1852, la 4 în 1861, numărul total al elevilor crescînd de la 8 102 (1852), la 20 250 în 1861 [25]. În acest cadru, la Brăila, se iau măsuri pentru înființarea celei de-a doua școli publice. Încă de la 25 octombrie 1857, Municipalitatea făcea cunoscut Ministerului de Interne că a închiriat de șase luni casele bisericii Sf.

[20] *Documente Brăila*, p. 64—67, cf. și N. Iorga, *op. cit.*, p. 77.
[21] N. Iorga, *op. cit.*, p. 83.
[22] *Istoria Românici*, IV, p. 692.
[23] V. A. Urechia, *Istoria școalelor...*, t. III, p. 22.
[24] *Istoria Românici*, IV, p. 693.
[25] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maria din strada Galați, pentru școala publică sucursală cu clasa I și a II-a, cerînd trimiterea unui profesor. La 7 decembrie 1857, Matei Tomescu, fost custode la biblioteca Colegiului, se prezenta la post, iar în iunie 1858, școala avea 60 de elevi (45 în cl. I și 15 în cl. a II-a) [26].

Unirea Principatelor Române și reforma învățămîntului din 1864 au creat un nou cadru pentru dezvoltarea învățămîntului. Legea instrucțiunii publice din acest an decreta, sub influență franceză, învățămîntul primar obligatoriu și gratuit, fără a prevedea însă și baza materială pentru aplicarea sa reală. Se acorda atenție mai ales ramurilor de învățămînt frecventate de fiii familiilor înstărite, în vreme ce învățămîntul elementar de la sate era neglijat. Edificator este faptul că din bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pe anul 1874 nici un sfert nu era prevăzut pentru învățămîntul sătesc, din care cauză analfabetismul era îngrijorător de răspîndit [27]. Cu toate acestea fiecare capitală de județ își avea una, sau mai multe școli secundare de băieți și de fete, iar mai tîrziu își vor deschide și cîte o școală comercială și normală. În București se deschid acum atîtea școli cîte cere „populația școlară cu părinți dezorientați", fără a se specializa învățămîntul după nevoile locale. Orașele și județele se iau la întrecere cu statul în această privință, crescînd numărul gimnaziilor, simple trepte, către viitorul liceu [28]. Abia la un deceniu după cucerirea independenței, liberalii vor încerca să imprime un nou avînt în dezvoltarea școlii românești. În aceste împrejurări la Brăila continuă eforturile pentru extinderea sistemului de învățămînt înființîndu-se în 1865, la 1 noiembrie, cea de a treia școală publică a orașului [29]. Paralel cu aceasta se desfășoară lupta negustorilor orașului pentru înființarea unei școli comerciale. Acestei dorințe îi dăduse glas I. Penescu încă din 1840 cu prilejul examenului de sfîrșit de an. Plecînd de la faptul că „pămîntul țării noastre în tot chipul cercetat cere neaparat ca locuitorii lui să fie mai mult economi decît politici", el propunea atunci înființarea unei „școli comerciale în care să se învețe agricultura, economia, nautica, dopiascriptura și altele" [30]. Pe linia acelorași tendințe trebuie să înscriem și propunerea comitetului mercantil din 1842, precum și constatarea pe care o făcea consiliul municipal la 13 decembrie 1862 că în Brăila „se simte foarte mult" nevoia „ca pe lîngă clasele ce sînt în școala publică de aici să se mai înființeze încă două clase reale în care să fie și limba greacă, italiana și franceza" [31]. La 21 ianuarie 1863 era emis un ordin al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice prin care se aproba înființarea celor două clase reale. La 20 octombrie 1863, școala reală își începea activitatea, iar în martie 1864 avea patru clase [32]. Se stabilea un *Regulament de ordine interioară* [33], destul de sever, iar în *Programa analitică* a acestei școli, din 1864, se arată că „școala reală, destinată a forma oameni cu cunoștințe pentru viața practică, este o școală secundară sau de gradul al doilea. La școala reală se vor primi școlari care au terminat cele patru clase primare" [34].

În același an (1864), Consiliul județean își exprima intenția ca, îndată ce va avea mijloacele necesare, să deschidă o școală teoretică și practică pentru agricultură și comerț «Regenerarea României» [35].

O tendință nouă începe să se manifeste, însă, în deceniul al șaptelea, după înființarea universităților de la Iași și București. Cercurile brăilene încep să aspire spre organizarea unei școli care să pregătească elevii pentru învățămîntul superior și să le deschidă astfel drumul spre slujbe de stat și demnități. Așa se explică transformarea școlii reale, la 29 iulie 1867, în gimnaziu. Școala teoretică nu poate rezista însă, mult, concurenței necesităților practice legate direct de profilul economic al județului și la 20 august 1871, gimnaziul se transformă în școală comercială în fruntea căreia se remarcă directorul și profesorul I. C. Lerescu. Oamenii nu sînt totuși pe deplin mulțumiți. Se caută o formulă intermediară. În 1873, școala reală comercială devine gimnaziu comunal, în 1880, gimnaziu real de stat, iar în 1888 Liceu real. Se pare că ideea școlii teoretice a reușit să triumfe, La 10 martie 1894, Liceul real primește numele de „C. Negruzzi" schimbat la 3 octombrie 1895

---

[26] R. I. Perianu, *Istoria școalelor...*, p. 77.
[27] *Istoria României*, IV, p. 691.
[28] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc...*, p. 163.
[29] R. Perianu, *op. cit.*, p. 79.
[30] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 179.
[31] *Documente Brăila*, p. 203—204.
[32] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 203.
[33] *Documente Brăila*, p. 234—235.
[34] *Ibidem*, p. 236.
[35] *Ibidem*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în „Nicolae Bălcescu" [36]. În 1889, ca urmare a creşterii numărului de elevi şi a manifestării preferinţelor pentru învăţămîntul umanist se mai înfiinţează o şcoală medie de stat în Brăila. — Gimnaziul clasic condus de I. Guliotti — devenit în 1900, Liceul „I. C. Massim".

În vreme ce pătura cea mai înstărită a oraşului se preocupa de dezvoltarea învăţămîntului secundar destinat fiilor săi, creştea interesul pentru şcoală în rîndul unor elemente mai puţin înstărite. Paralel cu dezvoltarea învăţămîntului mediu se fac progrese în organizarea şi extinderea învăţămîntului primar. Pe lîngă cele trei şcoli primare existente în 1865, luau fiinţă pînă în 1896 alte şapte şcoli primare de băieţi, care contribuiau la creşterea numărului ştiutorilor de carte, la creşterea numărului celor care puteau să citească presa şi celelalte publicaţii ale vremii.

O chestiune care a preocupat de timpuriu cercurile brăilene a fost aceea a educaţiei fetelor. La 1850, arhimandritul Hrisant Hurezeanu din familia Penetis făcea, prin testament, o donaţie considerabilă municipalităţii Brăilei, pentru ca să „întocmească un pension de fete în oraşul Brăila, în care pînă acum fiind aproape organizat nu s-a putut întocmi un asemenea aşezămînt" [37]. Preocupări mai existaseră deci, dar au lipsit fondurile necesare. La 28 martie 1852, Magistratul oraşului adresa mulţumirile sale şi ale oraşului, mitropolitului H. Penetis, pentru donaţia făcută, asigurîndu-l că lasă „un monument vecinic, un monument ce o să fie cunoscut la multe naţii prin transportarea corăbiilor şi vapoarelor în acest port, ce să socoteşte oglinda ţării şi prin urmare, o contribuţie a fericirii obşteşti" [38]. Pentru completarea fondurilor necesare, municipalitatea deschidea o listă de subscripţii pentru realizarea proiectului, listă pe care îşi înscria numele mai întîi Doamna Elena Cuza, în trecere prin oraş la 18 august 1859 [39]. La 27 septembrie 1860, sosea de la Bucureşti *Adresa aşezămintelor brîncoveneşti*, prin care se anunţa pentru 1861, hotărîrea de a înfiinţa în acel oraş un externat gratuit de fete după norma celor din capitală, Bucureşti, şi din alte districte ale ţării" [40], în care urma ca fetele să înveţe catechismul şi lucrul de mînă. Externatul se deschidea în 1861, într-o casă de pe strada Galaţi, numindu-se în 1862, Şcoala de fete. Pe lîngă cursurile obişnuite, se învăţa lucrul manual şi muzica. Şcoala aceasta îşi căpătă o popularitate neaşteptată, care exprima dorinţa de instruire şi educaţie aşa încît în 1864, cu prilejul înscrierilor, şcoala raporta Primăriei necesitatea înfiinţării unei şcoli secundare de fete: „în consideraţia că am văzut fete ieşind cu lacrimile pe faţă din curtea şcoalei, pentru că nu am avut loc, subscrişii propun d-voastră că, de se poate, să instituiţi o şcoală sucursală de fete..." [41]. La 25 septembrie 1864, Ministerul aproba deschiderea celei de a doua şcoli primare de fete din Brăila. În acelaşi an, pe baza veniturilor realizate din fundaţia H. Penetis, cu contribuţia de 2 000 galbeni din partea Camerei şi 50 galbeni donaţi de Doamna Elena Cuza, se începea construirea unui mare local, prevăzut cu internat, care urma să devină în 1866 pensionul de fete „Penetis". Pînă în anul 1888 existau deja, la Brăila, opt şcoli primare de fete.

Alături şi chiar înainte de înfiinţarea şcolilor de stat, au funcţionat în Brăila, şcoli particulare. Prosperitatea oraşului şi a cetăţenilor săi, în cea mai mare parte oameni de afaceri, a permis de timpuriu crearea unor astfel de şcoli. Existenţa unui număr mare de locuitori de diferite naţionalităţi explică totodată marea diversitate a şcolilor particulare din Brăila. La 1855 existau 10 asemenea şcoli între care şcoala grecească a lui Camburi şi Xantho, şcoala franceză a lui Vincent Tuilliér (Tuley), şcoala fraţilor Nicolaevici Gheorghe şi Marcu. În 1861, documentele vorbesc despre pensionul de fete al Mariei Atanasiu, pensionul de fete al d-nei Zagorsca şi pensionul lui Psariano [42]. Un raport al Prefecturii către Cabinetul princiar, din 1865, arată că în Brăila existau două pensioane conduse de institutori francezi, pensionul de băieţi condus de Vincent Tulliér şi pensionul de fete al d-nei Antoaneta Sarryani [43]. Un raport din 9 iunie 1867 al „institutorului superior" către

[36] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 244.
[37] *Documente Brăila*, p. 96; v. şi I. Vîrtosu, *Hrisant Penetis, fondatorul pensionului de fete din Brăila.*
[38] *Ibidem*, p. 105.
[39] *Ibidem*, p. 171.
[40] *Ibidem*, p. 181.
[41] *Ibidem*, p. 226—227.
[42] N. Iorga, *op. cit.*, p. 26.
[43] *Documente Brăila*, p. 240—241.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primarul orașului arată că existau la data respectivă 11 școli particulare, între care o școală bulgară (50 elevi), o școală grecească (20 elevi), o școală confesională protestantă, școli evreiești [44]. Deși se dezvoltă învățămîntul de stat, la sfîrșitul secolului al XIX-lea existau încă, în Brăila, numeroase școli particulare: școala greacă, catolică, calvină, evanghelică, bulgară, evreiască de băieți și fete, școala „Notre Dame" etc.

Putem spune deci că eforturile făcute de-a lungul secolului al XIX-lea au fost încununate de succes. La sfîrșitul acestui secol și începutul secolului al XX-lea existau la Brăila, 10 școli primare de băieți, 8 școli primare de fete, 12 școli primare confesionale, o școală profesională de fete (fundația familiei Penetis Zurmale), o școală de meserii (din 1881), Liceul real „N. Bălcescu" și Liceul clasic „I. C. Massim" (care după 1896 se va uni cu liceul „N. Bălcescu").

•

Odată cu școala se răspîndea și dragostea pentru un alt element de cultură — cartea. Brăilenii simțeau nevoia să citească și cereau să li se trimită ziarele publicate de I. H. Rădulescu la București [45]. În școală se simțea lipsa nu numai a unor manuale, ci și a lecturilor obișnuite, care să lărgească orizontul și experiența elevilor, să le permită îmbogățirea vocabularului. Cel dintîi care a înțeles că nu se poate concepe școală fără cărți, fără o bibliotecă, acela care a înțeles că nu sînt suficiente, pentru ridicarea nivelului cultural al orașului și nu corespund spiritului brăilean cărțile ce erau trimise de la București — a fost profesorul Ioan Penescu [46]. Pentru a putea tipări în oraș manuale și lucrări corespunzătoare, el achiziționa în 1839 [47] din modestul său capital și cu un împrumut de 100 galbeni de la magistratul orașului, o tipografie cu litere românești, franțuzești și italiene [48]. Aprobarea era dată cu mari dificultăți. La 5 aprilie 1840, abia, sosea răspunsul Departamentului „trebilor din Lăuntru" care aproba cererea lui Penescu de a deschide o tipografie în oraș. Domnitorul limita însă scopul tipografiei permițînd doar editarea gazetei „Mercur" despre care se vorbea în cerere: „cît pentru înființarea tipografiei se va da voie pe seama numai gazetei aici arătate, iar pentru cenzură se va înțelege acel departament cu Secretariatul Statului spre cuvenita punere la cale" [49].

Penescu va reuși totuși să editeze și alte publicații. Între acestea amintim: săptămînalul „Econoama română" adresat gospodinelor (prima realizare de acest gen, la noi) poate un număr din „L'Eclaireur" (jurnal politic, literar și filologic) și lucrările sale: „Cuvînt la sfințirea bisericii sfîntului Nicolae din orașul Brăila", „Hosie din ideile unuia din visurile lui Lebrun" (1840) și „Eudoxia sau viitorul prevăzut" (1841). Se pare că rezultatele muncii sale sînt însă invidiate de unii dintre puternicii orașului. Mai întîi se face o chestiune de orgoliu și autoritate din apariția unui număr al ziarului „Mercur" sau „jurnal comercial al portului Brăila" (ziar de înaltă ținută, înscris pe linia programului „Daciei literare" și adaptat perfect necesităților orașului), înainte de acordarea aprobării. Apoi, cînd apar dificultăți financiare, magistratul cere să se ramburseze împrumutul. Atitudinea aceasta din partea celor pe care Penescu încerca să-i lumineze, sacrificînd timp, muncă și bani, îl determină pe profesor să se retragă la București în 1844, nu înainte însă de a dona tipografia sa școlii publice [50].

Deși Brăila pierdea astfel pe unul din cei mai de seamă animatori culturali ai săi, începutul era făcut și exemplul avea să fie urmat. În 1854, doi cetățeni, D. D. Samolada și M. Tarifalis cereau încuviințarea pentru a înființa o nouă tipografie [51], în care aveau să fie tipărite: *Calendar prognostic al Faimosului astrolog Cazamia, pentru anul bisect 1856*, de I. Penescu (1856) și *Doi amanți Filerot și Antusa*, extragere și compunere de R. S. Campiniu (1857). Ceva mai tîrziu se deschidea și tipografia preotului Anastasie R. Brăileanu, în care se tipăreau cîteva lucrări ce constituiau o adevărată invitație la o viață cumpătată, adresată locuitorilor portului *(Prudența și omul* de A. R. Brăileanu, 1858;

[44] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 216.
[45] *Ibidem*, p. 179.
[46] Gh. T. Marinescu, *Note...*, p. 28.
[47] *Ibidem*; C. C. Giurescu indică anul 1838 pentru achiziționarea tipografiei, în *op. cit.*, p. 179.
[48] I. Vîrtosu, *Ioan Penescu, animator cultural al Brăilei în primii ani după 1829*, p. 6.
[49] Arh. St. Brăila, *Prefectura Brăilei*, dos. 16/1839, f. 16 orig.
[50] I. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 8—20.
[51] Arh. St. Brăila, *Primăria Brăilei*, dos. 1/1854, f. 45, orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Teatrul lumii de M. Richer)[52]. O nouă tipografie apare în 1863 purtînd numele semnificativ „Unirea" şi publică pînă în 1871 discursuri ocazionale, broşuri de matematică, fizică, limba şi literatura italiană, cosmografie, religie, pentru sprijinirea elevilor claselor primare sau gimnaziale, lucrări ce conţin date de istorie naţională (C. Baronzi, *Prescurtare de istoria Românilor dinaintea Descălicătorilor şi pînă la tractatul de la Balta Liman*, 1866), sau chiar răspîndesc ideile revoluţionare ale drepturilor omului şi cetăţeanului (R. S. Campiniu, *Oarecare noţiuni despre istoria societăţii omeneşti şi despre drepturile şi datoriile cetăţeanului*, 1866). În perioada următoare numărul tipografiilor creşte. Apare tipografia I. Boerescu în 1869, în 1870 tipografia „Triangul", iar în 1872 tipografia „Dacia", care publică mai mult discursuri ocazionale şi broşuri şcolare, dar uneori şi publicaţii valoroase ca: *Opere complete*, (vol. I) de Baronzi, publicate de „Triangul" şi *O ochire asupra stării sociale a ţăranilor români* de R. S. Campiniu, apărută în tipografia „Dacia"[53]. După 1871, cea mai activă este tipografia lui Pericle Pestemalgioglu, care publică pe lîngă unele periodice, documente oficiale şi studii cu un conţinut foarte variat. Trebuie menţionată aici apariţia unor culegeri de poezii: Ralli Heraglis, *Echos de ma lyre, Recueil de poésies*, în 1866. Alături de aceasta funcţionau tipografiile „Progresul" din 1881 şi „G. Bălăşescu" la 1885[54]. O dezvoltare apreciabilă au înregistrat şi tipografiile bulgăreşti (Str. Rasidescu în 1863, Hristo Vaklidov în 1863 şi H. D. Panicikov în 1868), greceşti (Sillogos)[55] şi evreieşti (J. Bernhardt, la 1882)[56]. Sporirea numărului tipografiilor la cinci şi a librăriilor la şapte în 1891 reprezintă un indiciu al creşterii interesului pentru carte, al posibilităţilor de ridicare a nivelului cultural prin răspîndirea cărţii. Alături de discursuri ocazionale, acte oficiale, broşuri şcolare, încep să apară lucrări cu o anumită ţinută ştiinţifică: *Compendium de philosophie* a lui C. Sulliotti (1867), traducerea românească a primei cărţi din *Iliada* (1876), *Reforme agrară* de Niculau Vileu (1888) şi *Dicţionarul geografic al judeţului Brăila*[57].

•

Paralel cu creşterea interesului pentru carte şi a numărului tipografiilor care permit răspîndirea mai rapidă a cărţilor în Brăila, apare şi tendinţa de a achiziţiona cărţi, de a le organiza mai întîi în biblioteci şcolare, care să stea permanent la dispoziţia elevilor şi apoi în biblioteci publice, care să ofere tuturor cetăţenilor posibilitatea de instruire şi destindere. Legătura indisolubilă dintre şcoală şi bibliotecă fusese remarcată, încă din 1840, de Departamentul din Lăuntru: „trebuinţa cerînd neapărat ca încăperile acestea ale şcoalelor naţionale de prin judeţe să fie înzestrate pe cît putinţa şi mijloacele vor erta, de bibliotece coprinzătoare de orice cărţi s-ar publica că s-au dat în tipar în limba românească ori tălmăcite sau compuse de autori, spre a să vedea într-o asemenea încăpere hotărîtă pentru publica învăţătură, obiecturi de împodobire şi de neapărată trebuinţă atît pentru ştiinţa ce trebuie să aibă şcoala de orice lucrare literară s-a izvodî şi s-ar tipări precum şi mai sus s-au zis, cît şi pentru premiile ce s-ar cuveni să se împartă la examenele ce să fac pe la şcolari ce înaintează în urmarea cursului învăţăturii"[58]. Aşa se explică eforturile care se fac la şcoala publică, apoi la celelalte şcoli pentru înfiinţarea unor biblioteci[59]. Prima încercare de a se realiza o bibliotecă şcolară s-a făcut la şcoala publică din Brăila, imediat după înfiinţare. Şcoala dădea 200 de lei pe an şi pînă în 1860 avea după cum rezultă din „trimiterile oficiale, din cataloagele cu titluri de biblioteci şi numere rare ale producţiei literare din cele două Principate". O altă bibliotecă şcolară este cea a gimnaziului, care la sfîrşitul lui 1868 îşi forma prima colecţie din 33 volume în valoare de 600 lei, iar în 1869 i se adăuga o nouă colecţie din 43 volume[60]. Fondurile erau completate apoi prin donaţii, cu ajutorul primăriei şi al unor particulari. La 1906, biblioteca

[52] N. C. Istrati, *Însemnări bibliografice privitoare la Brăila*, în „Analele Brăilei", (1930), 3.

[53] *Ibidem* şi III (1931), 1.

[54] *Ibidem* şi IV (1932), 2—3 şi V (1933), 1.

[55] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 218.

[56] N. C. Istrati, *loc. cit.*

[57] *Monografia judeţului Brăila*, p. 245.

[58] N. Iorga, *Cei dintîi ani...*, p. 68.

[59] Pentru achiziţii de cărţi a se vedea documentele publicate de N. Iorga, în *Cei dintîi ani...*, p. 7.

[60] Arh. St. Brăila, *Primăria Brăilei*, dos. 73/1867—1868, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta număra 600 volume și poseda o colecție din „Monitorul Oficial", din 1875. O altă bibliotecă lua ființă la liceul „N. Bălcescu", în 1898 și se numea „Biblioteca Societății de lectură — N. Bălcescu". Această bibliotecă a elevilor a fost înființată sub conducerea profesorului I. Ursu, inițiatorul societății de lectură, iar cărțile se procurau din cotizația lunară de 10 bani a membrilor societății. În 1906 biblioteca avea 445 volume din literatura română, germană, franceză [61].

În ceea ce privește bibliotecile publice, cea dintîi a lua ființă în 1881 din inițiativa corpului didactic de la Gimnaziul real. Comitetul de inițiativă din care făceau parte: dr. C. C. Hepites, dr. C. I. Sulliotti, Ieronim Gold, Z. C. Zamfirescu și dr. St. C. Hepites, adopta la 9 noiembrie 1880, statutul, iar la 21 decembrie 1880, regulamentul de funcționare. Fără a beneficia prea mult de ajutorul conducerii orașului, care la început a pus chiar obstacole în calea realizării proiectului, biblioteca și-a dovedit viabilitatea ajungînd în 1906 la 5 000 volume. După 1893, după destrămarea comitetului ea a intrat în patrimoniul orașului [62]. Alături de această bibliotecă publică un adevărat miracol îl reprezintă biblioteca „Petre Armencea", „fructul idealismului și avîntul cultural a douăzeci și opt de rînduri de cărturari", bibliotecă ce a avut la începuturile sale, drept depozit „un cufăr" și drept sediu „odaia săracă a unui elev de liceu" [63]. A început să se înfiripeze în 1896 din inițiativa unui grup de elevi de liceu, în frunte cu P. Armencea, grup care făcea parte din Societatea național-culturală „Avîntul". Devenită publică în 1908, cînd număra 5 000 volume ea va atinge ulterior (1936), cifra de 10 000 volume dovedind o viabilitate impresionantă în ciuda faptului că nu a beneficiat de sprijinul autorităților [64]. Această viabilitate se explică tocmai prin aspirația spre cultură, prin încrederea în cultură, prin dragostea față de ceea ce este tradiție și național. Observăm că activitatea de organizare a unor biblioteci, la Brăila, este strîns legată de școală și de un număr de tineri entuziaști, formați pe băncile acestei școli, care doresc să contribuie astfel la ridicarea orașului lor.

*

Tot din rîndul unor asemenea elemente au provenit și membrii fondatori ai societăților culturale din Brăila, din secolul al XIX-lea. Pornite din proprie inițiativă, din nevoia de a crea un climat cultural și din dorința nobilă de a contribui la extinderea luminilor culturii, aceste societăți constituie o formă apreciabilă de afirmare a spiritualității brăilene. Încă din 1866, lua ființă, la școala reală din oraș, o secțiune a *Societății pentru învățătura poporului român*, prezidată de directorul școlii, P. Eliade. Membrii săi organizau vizitarea școlilor din Brăila, arătînd în raportul înaintat Ministerului, că limba română se preda doar de formă, mai ales în școlile grecești. La 28 mai 1867, ei înființau o școală gratuită pentru adulți care și-a continuat activitatea pînă în 1880. În 1871, se publica în tipografia „Triangul", *Regulamentul de funcționare* a acestei societăți, care prin articolul 51, „la caz de desfacere... își lăsa fondurile de care ea dispunea... la dispoziționea autorităților comunale, pentru a le întrebuința în folosul instrucțiunii primare atît comunale cît și județene" [65]. Paralel cu dorința de culturalizare, de ridicare a nivelului cultural, se afirmă și pasiunea pentru artă, pentru muzică. Trecînd peste încercările anterioare ale cercului muzical „Muza" din 1880, se cuvine să apreciem inițiativa unui grup de tineri de a înființa în 1884, *societatea muzicală* „Lyra" [66]. Pe primul plan însă, în acțiunea de răspîndire a culturii se situează metoda conferințelor științifice.

Prima serie era inițiată în 1886 de directorul Gimnaziului real și cuprindea șase conferințe: *Despre transmiterea forței la distanță* (dr. St. C. Hepites), *Despre lux și risipă* (I. C. Lerescu), *Despre femee* (I. Badenschi), *Despre crizele comerciale* (C. Georgescu), *Despre protecționism și liberul schimb* (N. Ionescu), *Grădinile de copii* (At. Popescu) [67]. Pornind de la această experiență, la 5 martie 1888, lua ființă la Gimnaziu, „Ateneul Brăila" din militari, avocați, profesori, institutori avînd ca președinte pe colonelul Th. Șerbănescu. Pe

---

[61] G. Buznea-Moldoveanu, *op. cit.*, p. 18.

[62] Ath. Popescu, *op. cit.*, p. 28—29 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 249.

[63] V. Băncilă, *op. cit.*, p. 13.

[64] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 249; V. și Mih. Șt. Enescu, *op. cit.*

[65] *Regulamentul secțiunii județene din Brăila pentru învățătura poporului român*, tipografia Triangul, Brăila, 1871.

[66] V. Voiculescu, *Ceva despre mișcarea muzicală a Brăilei*, în „Analele Brăilei", I (1929), 4—5—6.

[67] Ath. Popescu, *op. cit.*, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceeași linie se situa și „Ateneul român din Brăila", înființat la 1 februarie 1898, care vreme de trei ani și-a ținut conferințele în sala Ralli atrăgînd un public numeros. Tot la Brăila a ființat cea mai importantă secție a societății „Carpați", care urmărea unirea culturală și politică a tuturor românilor. Secția înființată la 3 mai 1844 era condusă de profesorul Tacit. Alături de această secție, în aprilie 1891, lua ființă o secție a *Ligii culturale*, care organiza importante manifestări cu prilejul mișcării memorandiste și între 1914—1916, cerînd eliberarea Transilvaniei. Principii naționale, culturale și tradiționale a avut la bază și societatea tinerilor „Avîntul" — înființată în 1896, fondatoarea bibliotecii „P. Armencea". Alături de aceste societăți se pot aminti: *Societatea de lectură a elevilor de la liceul „Nicolae Bălcescu"*, înființată de I. Ursu, care și-a creat o bibliotecă proprie; *Societatea culturală a locuitorilor de alt neam din Brăila*, întemeiată în 1887 și *Cercul Voltaire*, întemeiat de francezi în 1905.

•

În încheierea lucrării noastre, se impun cîteva concluzii, legate de aspectele vieții culturale brăilene analizate pe parcursul lucrării. Urmărind dezvoltarea școlii brăilene în secolul a IXIX-lea, trebuie să conchidem că din acest punct de vedere Brăila s-a încadrat perfect în mișcarea generală a Principatelor române, fiind printre primele orașe din Țara Românească care și-au constituit o școală în conformitate cu spiritul epocii respective. Ar fi nedrept și ne-am dovedi lipsiți de simț istoric dacă i-am acuza pe brăileni că nu au avut un învățămînt de masă în 1832 sau 1864. Un astfel de învățămînt ar fi depășit cadrul epocii respective. Prin aceasta nu negăm limitele de clasă ale învățămîntului din perioada respectivă și nu dorim să supraestimăm rezultatele obținute la Brăila, ci încercăm să judecăm școala brăileană prin prisma epocii respective și comparativ cu nivelul general al școlii din Principatele Române. Pe de altă parte, dacă școala publică a orașului constituie pînă la Unire un punct de atracție pentru negustorii orașului, după această dată atenția lor se orientează spre realizarea unei școli secundare sau a unei școli speciale, oscilînd între cele două variante care puteau să deschidă drum fie spre funcții de stat, fie spre carieră comercială. Concentrarea atenției elementelor înstărite ale orașului spre aceste probleme se produce odată cu apariția unor școli publice noi, care desigur nu vor mai cuprinde în rîndurile lor doar pe fiii negustorimii. În afară de aceasta trebuie să arătăm că învățămîntul brăilean din secolul al XIX-lea prezintă anumite particularități generate de specificul orașului. Prosperitatea portului, a vieții comerciale explică tendința permanentă de a înființa aici o școală comercială și de navigație, iar existența unui număr mare de străini explică prezența numeroaselor școli particulare, care deși foarte rar se ridică la un nivel corespunzător, constituie la început un concurent redutabil pentru școala publică românească. Tot pe această cale se poate explica și interesul deosebit manifestat față de studierea limbilor moderne străine.

Analiza noastră însă nu ar fi completă dacă nu am arăta în ce a constat cel mai mare merit al școlii brăilene — acela de a fi constituit un adevărat izvor de cultură pentru acest oraș. Școala nu i-a învățat pe brăileni, doar, să scrie și să citească, nu le-a deschis, doar, unora drum spre funcții sau spre cariera comercială; ea i-a învățat să iubească înțelepciunea cărților, i-a deprins să-și satisfacă curiozitatea de a afla vești din țară și din toată lumea (foarte explicabilă la locuitorii unui port mare) citind ziarele pe care încep să și le procure pe diferite căi.

Scoala a fost cea dintîi care și-a pus problema achiziționării de cărți și constituirii unor biblioteci (biblioteca școlii publice, biblioteca gimnaziului, biblioteca liceului „N. Bălcescu", biblioteca publică și biblioteca „P. Armencea"). Tot ea a avut nevoie mai întîi de tipografii în care să-și tipărească manualele potrivite cu spiritul orașului și cu materialul uman cu care lucra. De pe băncile acestei școli s-au ridicat tineri cu dragoste de țară și de cultură. Ei au inițiat societăți pentru răspîndirea învățăturii în rîndul oamenilor simpli de la periferia orașului și în rîndul țăranilor din satele județului *(Societatea pentru învățătura poporului român)*. Tot ei au inițiat societăți culturale prin care doreau să înalțe la cultură populația orașului („Ateneul Brăila" și „Ateneul român din Brăila"). Din dragoste față de țară îi găsim în primele rînduri ale luptei pentru desăvîrșirea unității naționale (societatea *„Carpați"*, societatea *„Avîntul"*). Numai atît și credem că ar fi destul ca să putem spune, că pentru epoca respectivă, școala brăileană a reușit să-și realizeze cu cinste menirea.

În ceea ce privește rolul și importanța tipografiilor, bibliotecilor și societăților culturale, el nu poate fi contestat. Tipografiile au tipărit, așa cum am arătat mai sus, nu numai manuale școlare adaptate la necesitățile locale, ci și traduceri și adaptări ale unor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lucrări străine, care deși nu puteau să facă o literatură, așa cum arată M. Kogălniceanu în *Introducție la „Dacia literară"*, au avut la Brăila același rol pe care l-au avut și în restul Principatelor ; au constituit modele pentru creații originale, au stimulat gustul pentru lectură, au contribuit la formarea și îmbogățirea stilului artistic. Alături de traduceri au apărut însă și lucrări originale care puneau în discuție importante probleme sociale (R. S. Campiniu, O *ochire asupra stării sociale a țăranilor români*). Tot aici au fost tipărite și primele organe de presă locală, care au avut o circulație mult mai largă decît cărțile tipărite.

Alături de tipografii, bibliotecile și-au avut și ele locul lor în extinderea mișcării culturale. Punerea unor biblioteci la dispoziția publicului crea cel puțin pentru o parte din locuitorii orașului premiza extinderii cunoștințelor. Este adevărat că nu toți oamenii aveau timpul necesar unei asemenea plăcute și folositoare destinderi, dar cel puțin pentru intelectualitate se crease o astfel de posibilitate.

O mențiune specială merită, însă, societățile, care și-au propus răspîndirea luminilor culturii în rîndul populației sărace a orașului, ce avea mai puține posibilități de acces la lectura cărților (lipsa unor studii elementare, cunoștințe insuficiente dobîndite în școlile particulare din mahalalele orașului, școli mult sub nivelul cerințelor, lipsa timpului necesar unor asemenea preocupări).

Încercarea de a înființa o școală pentru adulți, ciclul de conferințe inițiat de „Ateneul Brăila" sînt eforturi demne de remarcat, care atestă existența unei mișcări culturale la Brăila.

Nu putem încheia analiza celor cîteva aspecte ale vieții culturale la Brăila, fără să arătăm că în secolul al XIX-lea, acest oraș se integra eforturilor generale făcute de societatea românească pentru depășirea stadiului de dezvoltare moștenit de pe urma îndelungatei dominații străine, eforturilor de răspîndire a culturii, de formare a culturii naționale și efortul făcut de brăileni, cu toate limitele pe care le are, merită luat în seamă, cu atît mai mult cu cît orașul acesta prin specificul său, făcea ca locuitorii săi să fie înclinați mai mult spre tranzacții practice decît spre meditații filozofice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

VASILE PÂRVAN ÎN „ASTRA" SIBIANĂ

DE

SULTANA AVRAM

Viaţa şi opera lui Vasile Pârvan, „acest geniu viforos şi năvalnic" [1], cum i s-a spus, au atras în mod firesc atenţia istoriografiei. După o evasiuitare, lucrările lui au cunoscut, în ultimii ani, o adevărată recrudescenţă [2].

Ar fi deci greu să se aducă informaţii noi cu privire la activitatea acelui mare istoric şi patriot, care, după aprecierea lui Nicolae Iorga, „a inaugurat o nouă eră în istoria veche şi preistoria ţărilor noastre" [3].

Mereu nou la fiecare lectură a operei sale, Vasile Pârvan oferă un exemplu de tenacitate, de muncă şi dăruire, care obligă la o cunoaştere completă a faptelor, gîndurilor şi influenţelor exercitate de om şi de istoric asupra contemporanilor şi urmaşilor.

Legăturile multiple cu Transilvania s-au concretizat nu numai în studii şi articole privind istoria şi preistoria românilor intracarpatini, lucrări comentate de altminteri şi în articolul lui Radu Vulpe [4], dar şi în prezenţa sa repetată în localităţi ca Sibiu, Sălişte, Alba Iulia, Braşov, Blaj, Sarmizegetusa etc.

Interesul purtat meleagurilor transilvănene s-a evidenţiat apoi în contribuţia sa la la înfiinţarea Institutului de antichităţi şi studii clasice, ca şi a Universităţii Daciei Superioare de la Cluj, al cărei proiect de organizare l-a tipărit în „Luceafărul" şi la care — după lecţia inaugurală din 2 noiembrie 1919 despre *Datoria vieţii noastre* — a funcţionat ca profesor în anii 1919/20 şi 1920/21, predînd *Istoria antică* şi *Istoria artelor*.

Apreciat de colaboratori şi prieteni, precum Traian Bratu, Sextil Puşcariu, Ioan Bianu, Ioan Lupaş, Oct. C. Tăslăoanu, marele istoric şi patriot rămîne un exemplu de înţelepciune şi abnegaţie, „un erou al datoriei faţă de cultura poporului său, pe care o voia cît mai strălucită şi mai autentică", cum observă istoricul Radu Vulpe.

Citeva scrisori inedite din colecţia de corespondenţă a vechii biblioteci sibiene, ca şi unele autografe pe operele istoricului, ne relevă fapte necunoscute, privind aprecierea de care s-a bucurat savantul din partea unor străini şi relaţiile sale cu unele personalităţi ardelene din epocă.

Este vorba în primul rînd de o carte poştală adresată lui Horia Petra Petrescu [5], secretar literar şi bibliotecar al „Astrei", în care Sextil Puşcariu îi comunica, între altele, rezultatul unei discuţii cu Vasile Pârvan despre publicarea unor traduceri la Editura „Cultura Naţională" (înfiinţată de Vasile Pârvan, în 1920, împreună cu Aristide Blanck, Dimitrie Gusti şi Marin Simionescu-Rîmniceanu) :

„Dragă Horia,

Am vorbit la „Cultura Naţională" despre editarea scrierilor lui Ioan Borcia [6]. Pârvan e învoit să publice *Iuliu Cezar* şi *Ifigenia* în „Biblioteca scriitorilor clasici" [7]. Versurile

---

[1] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1940, p. 862—864.

[2] Alexandru Zub, *Vasile Pârvan. Corespondenţă şi acte*, Bucureşti, 1973 ; *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iaşi, 1974 şi *Vasile Pârvan. Bibliografie*, Bucureşti, 1975.

[3] N. Iorga, *Oameni care au fost*, II, Bucureşti, 1967, p. 235.

[4] R. Vulpe, *Vasile Pârvan şi Transilvania*, în „Steaua", Cluj, XVIII, nr. 6, iun. 1967, p. 7.

[5] Horia Petra Petrescu (1884—1962), scriitor şi publicist, doctor în filologie la Leipzig, unde în 1910 prezintă teza de doctorat *Viaţa şi opera lui I. L. Caragiale*, prima exegeză de proporţii a marelui nostru scriitor.

[6] Ioan Borcia (1880—1912), scriitor sibian, profesor la şcoala civilă de fete a „Astrei".

[7] Se pare că traducerile respective nu au fost publicate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

originale nu se citesc la noi şi editura deocamdată nu le poate tipări, deşi e păcat să rămînă nestrînse în volum [8]. Scrie deci direct lui Pârvan pentru cele două traduceri.

Conferinţa mea ţinută în Bucureşti se va publica în numărul viitor al *Culturii*. De acolo o puteţi reproduce în volumul special ce pregătiţi. Pînă nu va apărea însă în revistă, nu v-o pot da, mai ales că nici nu i-am dat încă forma de tipar.

Toate cele bune,

Sextil Puşcariu" [9].

O altă scrisoare provine de la profesoara cehă Huskova-Flajshansova [10] şi e adresată tot lui Horia Petra Petrescu. Autoarea, care a studiat în România, evocă unele amintiri din timpul şederii la noi, menţionînd, între altele „impresiile frumoase" de la „conferinţa domnilor Iorga, Pârvan şi Densuşianu" [11].

Cea de-a treia scrisoare, datată 24 octombrie 1929, provine de la maiorul N. Gh. Cerbulescu; el îi cerea lui Horia Petra Petrescu un număr din „Universul literar", unde apăruseră unele date biografice despre Vasile Pârvan, date care îi erau necesare, probabil, pentru vreo conferinţă sau vreun articol:

„Stimate Domnule Petrescu,

Am absolută nevoie de o succintă biografie a lui V. Pârvan. Ştiu că nu demult a apărut un număr închinat lui, în „Universul literar". Cred că Dvs. posedaţi colecţia, aşa că vă rog, a da acel număr curierului meu, iar simbătă dimineaţa îl veţi avea la loc.

Cu tot dragul şi stima mea.

Maior Cerbulescu" [12].

În sfîrşit, o carte de vizită a lui Vasile Pârvan (provenită din fondul dr. Ioan Raţiu), fără nici o menţiune scrisă, datînd din perioada cînd Pârvan era deja stabilit la Bucureşti, judecînd după adresă: „Vasile Pârvan, Bucureşti, Calea Victoriei nr. 135" [13].

Scrisorilor de mai sus li se adaugă patru dedicaţii autografe ale lui Vasile Pârvan către Andrei Bârseanu [14], pe volumele ce i le-a trimis.

Astfel, pe broşura *Cîteva date nouă cu privire la familia Cuza* (Extras din *Convorbiri literare*, 1904), Vasile Pârvan scria: „24. VII. 1904. Domnului prof. A. Bârseanu în semnul înaltei consideraţiuni ce-i păstrez, V. Pârvan" (Biblioteca „Astra", 24.214).

Cu numai două zile mai tîrziu, la 26. VII. 1904, Vasile Pârvan trimite un nou volum profesorului — *Alexandrel Vodă şi Bogdan Vodă*, tipărit la „Minerva" în acelaşi an *(ibidem*, 24 330) — cu dedicaţia: „Domnului prof. A. Bârseanu în semn de înaltă consideraţiune, V. Pârvan".

---

[8] Volumul de versuri a apărut în 1924 sub titlul *Inviere şi alte poezii* în colecţia *Biblioteca poporală a „Astrei"*.

[9] Biblioteca „Astra". Colecţia de corespondenţă, MXXVIII 3/3.

[10] Huskova Flajshansova Jindra (1898—1980), profesor universitar, dr. în limbi romanice, cu studii făcute şi la Bucureşti (1919/20), lector de limba română la Universitatea „Komensky" din Bratislava.

[11] Biblioteca „Astra", Colecţia de corespondenţă, MXXVI 3/9.

[12] *Ibidem*, M.XXXV 3/8.

[13] *Ibidem*, M.XLVI 11/1. Maiorul N. Gh. Cerbulescu este autorul unui volum de *Cîntece din războiu*, culese pe front (1916—1918) şi publicat la Sibiu.

[14] A. Bârseanu (1858—1922), profesor, membru al Academiei Române (1908), preşedinte al „Astrei" (1912—1922).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În 1906, la 13 ianuarie, Vasile Pârvan, aflîndu-se la Berlin, așterne o nouă dedicație pentru A. Bârseanu, pe volumul său *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, apărut la sfîrșitul anului 1905 la „Socec": „Domnului Profesor Andrei Bârseanu în semn de înaltă stimă. Berlin, 13 ian. 1906, V .Pârvan" *(ibidem*, 24 444).

Și tot în același an, o nouă dedicație autografă pe volumul *Cîteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia Traiană*", apărut în 1906, la Carol Göbl, București: „Domnului Andrei Bârseanu în semn de deosebită stimă. Berlin, 11 oct. (stil vechi) 1906, V. Pârvan" *(ibidem*, 24 530).

Intrate în colecția Bibliotecii „Astra" după moartea lui A. Bârseanu, aceste volume constituie, prin dedicațiile de mai sus, o mărturie grăitoare a stimei și prețuirii de care se bucura A. Bârseanu din partea savantului, viitor coleg la Academie, în sînul căreia a fost primit la vîrsta de 29 de ani.

Puține, aceste mărturii despre relațiile istoricului cu diferite personalități ale epocii se adaugă datelor cunoscute pînă acum cu privire la viața și activitatea sa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

«ÎNCHINAREA» DE LA VASLUI (5 <IUNIE> 1456)

DE

LEON ȘIMANSCHI

În condițiile unei documentații relativ restrînse și deseori inconsistente despre numeroasele aspecte ale dezvoltării societății și statului moldovean în evul de mijloc, orice aport informativ, rezultat fie din depistarea unor surse noi, fie din introspectarea celor deja cunoscute, nu poate fi decît salutar. În ambele ipostaze însă spiritul științific impune o riguroasă evaluare a știrilor în raport cu natura izvoarelor însăși, precum și o tot atît de metodică inserare a lor în ansamblul relațional existent. Neglijarea acestor cerințe, cum se întîmplă mai ales atunci cînd obiectivul urmărit este altul, conduce de regulă la construcții insuficient de rezistente, „cărămizile" folosite trebuind a fi, una cîte una, înlocuite, pentru ca, în final, expresia generală să contrasteze, mai mult sau mai puțin categoric, cu cea de la care s-a pornit. Este, desigur, și aceasta una din implicațiile caracterului relativ al adevărului, dar ea nu poate să oblige decît la un spor continuu al exigenței științifice. Tocmai de aceea, în cele ce urmează, ne propunem să reexaminăm împrejurările, momentul și semnificațiile producerii unuia dintre cele mai importante acte cu caracter internațional din trecutul Țării Moldovei : «închinarea» de la Vaslui, aprofundînd elementele de formă și conținut ale informației deja cunoscute.

Nefiind cea dintîi care își stabilește acest scop, intervenția noastră nu va face uneori decît să reia și să dezvolte observații anterioare, după cum desfășurarea demonstrației va ține cont, în primul rînd, de problematica apărută în urma unui recent și, altminteri, valoros studiu de exegeză a „izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane" [1] — prilej cu care s-a reluat în discuție și data de lună a actului din 1456, de la Vaslui, consemnînd hotărîrea luată de domn și sfatul lărgit al boierilor de a accepta plata haraciului cerut de turci. Fără a modifica esențial nici conținutul și nici succesiunea evenimentelor subsumate «închinării» de la Vaslui, așa cum au fost ele stabilite, încă din 1952, de P. P. Panaitescu [2] și întregite apoi de informația pusă în circulație de Șerban Papacostea [3], noua dată propusă de autor : 5 <ianuarie>, în loc de 5 <iunie> 1456, i-a permis totuși acestuia următoarele precizări și rectificări interpretative :

1 — Ultimatumul turcesc din vara anului 1453, privitor la plata haraciului, l-a obligat, foarte curînd, pe Alexăndrel să deschidă seria negocierilor moldo-otomane, iar pe Petru Aron să le continue, mai ales că, în primăvara anului 1455, colonia genoveză Caffa acceptase deja să devină tributară ; negocierile au fost purtate, „probabil" de la început, de cel care le va și continua, logofătul Mihu (p. 632—633).

2 — Opțiunea factorilor de conducere ai Moldovei „pentru revenirea în sistemul patronat de Coroana polonă" și, implicit, pentru „o atitudine conciliantă și un compromis cu Imperiul otoman" se datora atît faptului că „Iancu de Hunedoara nu putea să fie agreat în Moldova, din cauza politicii de forță pe care o dusese în principatele românești extracarpatice", cît și incapacității țării de a suporta „un nou efort militar" ; „de aceea,

---

[1] Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, XVII (1980), p. 629—667 (capitolul I, avut în vedere de noi, se află la p. 631—639).

[2] P. P. Panaitescu (A. C. G.), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunarea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii", V (1952), nr. 3, p. 187—198.

[3] Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XV-e siècle : le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), nr. 3, p. 445—460.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

... decizia conducătorilor Moldovei de atunci trebuie, totuși, considerată ca fiind *soluția optimă pentru momentul și în condițiile date (s.a.)*" (p. 633).

3 — Pe lîngă cele trei documente referitoare la «închinarea» de la Vaslui, „au existat și altele, *piesele cu adevărat grele ale dosarului (s.a.)*, din păcate pierdute sau încă nedescoperite" (p. 634), ca, de exemplu, tratatul de pace propriu-zis (p. 635) sau „instrucțiunile de solie" primite de Mihu și „scrisoarea către sultan" a lui Petru Aron (p. 636).

4 — Actul din 5 octombrie <1455> nu reprezintă numai „o simplă «somație de plată»" a haraciului, cum considera P. P. Panaitescu, întrucît din chiar cuprinsul său rezultă că Petru Aron „acceptase condițiile transmise predecesorului său", ci un ultimatum de aducere a sumei de 2 000 de ducați de aur peste trei luni.

5 — Actul din 9 iunie 1456 nu constituie „un fel de «comunicat» al încheierii păcii", cum s-a afirmat uneori, ci, rămînînd în esență un privilegiu comercial, *„derivă, ca o consecință firească din încheierea păcii (s.a.)"* (p. 635).

6 — Actul de la Vaslui, din 1456, nu se asimilează nici unor «instrucțiuni de solie» și nici unei «scrisori de acreditare» : „e un act prin care se garantează logofătului Mihu că nu i se va reproșa niciodată rolul său în negocierile moldo-otomane încheiate cu acceptarea plății haraciului" (p. 636).

7 — Data de lună și zi a acestui act, propusă de ultimii săi editori : 5 <iunie>, „generează o serie de probleme a căror existență nu se putea bănui cîtă vreme se accepta datarea <martie—mai> 1456", propusă de P. P. Panaitescu (p. 636). Astfel, „devine cu totul hazardată ipotetica legătură dintre acest act și cel din 9 iunie", deoarece intervalul cronologic 5—9 iunie a fost prea scurt pentru a da posibilitatea logofătului Mihu să ajungă, în condițiile de atunci, de la Vaslui la Yeni Derbend, „în Bosnia", cu atît mai mult cu cît desfășurarea soliei a implicat, în afara deplasării propriu-zise, și alte faze obligatorii (culegerea de informații cu privire la locul unde se afla sultanul, preparativele de audiere a soliei sau negocierile privind micșorarea tributului și libertatea de comerț a negustorilor moldoveni), de care nu se poate face abstracție. În aceste condiții dispare însă și legătura formală dintre actul de la Vaslui și adunarea care a luat hotărîrea închinării, convocată, desigur, „cu un anumit timp" înainte, și anume, „cel mai tîrziu în mai". În sfîrșit, „documentul de la Vaslui, înfățișînd faptele ca și cum *Mihul ar urma să fie trimis pentru negocieri cu sultanul abia după redactarea lui (s.a.)*, mai exprimă încă speranța în posibilitatea unei reduceri a haraciului", ceea ce contravine „cererii, formulate ultimativ", din 5 octombrie 1455 (p. 637).

8 — Impedimentele interpretative provocate de întregirea „iunie", alături de lipsa unor motive temeinice care să justifice amînarea cu cinci luni a plății haraciului, peste sorocul fixat, conduc însă la ideea că întregirea corectă trebuie să fie „ianuarie", cu atît mai mult cu cît *„data întreagă — 5 ianuarie 1456 — reprezintă exact termenul pus de sultan pentru trimiterea haraciului (s.a.)"*.

9 — Așadar : „actul de la Vaslui a fost emis la *5 ianuarie 1456, în ajunul plecării lui Mihul cu haraciul (s.a.)"* ; „adunarea evocată (mai degrabă *sugerată* — *s.a.*) de actul de la Vaslui va fi avut loc înainte chiar și de misiunea din care Mihu s-a întors cu scrisoarea sultanului din 5 octombrie 1455" (p. 638) ; „din momentul în care *data adunării* și *data actului* emis la Vaslui nu mai pot coincide, nu mai e obligatoriu să coincidă nici *locul (s.a.)"* ; „privilegiul de la Yeni Derbend a putut fi dat și în mîinile unei delegații a negustorilor din Cetatea Albă".

10 — „Din aceste considerente" autorul „crede că Moldova *a acceptat* plata haraciului în 1455, an consemnat în cronica lui Cromer și în cea scrisă în limba germană, anul 1456 de la Bielski... referindu-se la data *predării efective (s.a.)* a primului haraci (teoretic, în ianuarie 1456)" (p. 639).

Fără a putea aprecia, încă de acum, gradul de autenticitate al acestor observații, în raport cu realitatea documentară sau cu cea istorică a vremii, este totuși evident că unanima lor convergență spre validarea ispititoarei posibilități de plasare a actului de la Vaslui exact în momentul împlinirii sorocului fixat de sultan atribuie noii datări rolul primordial în susținerea reconstituirii propuse. Astfel, caracterul exclusiv determinat al conduitei politice externe promovată de domnia Moldovei, ca și lipsa aproape totală a ideii de rezistență din partea acesteia împotriva presiunii otomane obțin, în noua situație, un argument edificator. Totodată, optimitatea soluției «închinării», adoptată de factorii responsabilității publice moldovene, pare a se situa astfel în afara oricărei îndoieli, actul de la Vaslui urmînd a fi considerat ca una dintre cele mai elocvente dovezi ale perspicacității lor politice. Așadar, implicații de o semnificație cu totul aparte, dar contravenind, integral sau parțial, imaginii, plină de ezitări și contraste, care ar fi trebuit să încheie îndelungata

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

criză politică internă de după moartea lui Alexandru cel Bun. Este un motiv suficient, credem, pentru a supune din nou examenului critic toate „piesele dosarului", începînd, firește, cu cea mai importantă dintre ele: actul «închinării» din 1456 [4], a cărui complexitate, deși remarcată, n-a fost totuși, pînă acum, explorată metodic și eficient.

Față de experiența diplomatică a cancelariei moldovene din prima jumătate a secolului al XV-lea, acest act se înfățișează, într-adevăr, cu o structură parțial deosebită, impusă de caracterul său special. S-a apreciat, de aceea, că el a fost emis în urma solicitării logofătului Mihu și că nu reprezintă altceva decît „garanția" oferită acestuia pentru preîntîmpinarea eventualelor reproșuri în legătură cu misiunile sale la turci — apreciere întrucîtva îndreptățită de finalul primei părți a documentului: „Și am jurat și jurăm, cu această carte a noastră, panului Mihail logofăt, să nu spunem niciodată nici un cuvînt împotriva lui și, de asemenea, nimeni să nu poată spune împotriva lui că el a făcut această dare, pentru că noi toți împreună l-am trimis să dea această dare pentru nevoia noastră". Din chiar cuprinsul paragrafului rezultă însă că asigurarea privește numai ultima însărcinare a logofătului, de ducere a haraciului, și nu întreg „rolul său în negocierile moldo-otomane, încheiate cu acceptarea plății" acestuia (p. 636). De altfel, ar fi și greu de conceput că domnul țării, angajînd tratative cu o putere străină, în virtutea dreptului de conducere suverană de care dispunea, trebuia să ofere trimișilor săi garanții morale suplimentare celor care decurgeau din calitatea lor deosebită.

Pe de altă parte, considerînd actul drept o simplă „garanție", devine inexplicabil conținutul *interventici* — formulă special destinată consemnării cererii care a provocat dispoziția: „...ne-am sfătuit și mult am socotit între noi despre *cotropirea și pieirea țării noastre*, pe care le avem din toate părțile, dar mai ales de la turci, care au prădat și pradă de atîtea ori și *cer de la noi dare două mii de zloți ungurești (s. ns.)*". Evident, consecința directă a unei astfel de determinări; nu numai cu caracter general, dar și expres, nu putea fi „garanția" acordată logofătului Mihu. Tot așa de surprinzătoare apare însă și lipsa *promulgației* sau a *sancțiunii* din act — formule diplomatice în deplin consens cu garantarea integrității morale a soiului, dar care s-ar explica, în schimb, prin luarea unei decizii în spiritul intervenției menționate. În sfîrșit, dacă aceste particularități sugerează numai o altă dispoziție a documentului decît cea care i-a fost atribuită, formula *coroborației*, combinată aici cu cea a martorilor, confirmă pe deplin îndoielile: „Și pentru aceasta am dat cartea noastră panului Mihail logofăt, și cu toți panii noștri și cu sfatul moldovenesc, sub pecetea noastră și sub pecețile boierilor noștri, *ca el să umble din toată inima pentru pacea noastră" (s. ns.)*. Așadar, actul de la Vaslui a fost emis ca o împuternicire a logofătului pentru tratarea păcii, iar garanția i-a fost dată numai pentru a-l determina „să umble din toată inima". O astfel de stipulație nu constituie însă decît reluarea paragrafului anterior asigurării lui Mihu, prin care i se conferă acestuia puteri speciale: „De aceea, sfătuindu-ne toți împreună, *am rugat pe boierul nostru*, pan Mihail logofăt, *ca să plece la turci*, să înlăture greutatea noastră și *să ne facă nouă pace*, așa ca țara noastră să nu se mai piardă; dacă va putea *cu ceva mai puțin*, e bine și iarăși, dacă nu va putea să-i roage și să izbîndească întru aceasta, atunci *să dea și acei două mii de zloți ungurești*..." (s. ns.).

Dar, împuternicirea de tratare a păcii nu decurge nici ea în mod direct din cererea unui haraciu de 2 000 de zloți, ba chiar, prin rezervele privind cuantumul acestuia, îi contravine parțial. Tocmai de aceea, ca *dispoziție* a documentului nu poate fi considerat decît paragraful care urmează *narației*, conform structurii general valabile a formularului diplomatic: „Pentru aceea, am chibzuit toți împreună să ne înlăturăm nevoia după putința ce o avem și *să ne plecăm capul* în fața acelei păgînătăți, să găsim și *să le dăm ceea ce vom putea*, ca să-i îmblînzim, pînă cînd și milostivul Dumnezeu se va îndura să putem iarăși avea... și *să ne găsim aliați*, așa cum au avut și înaintașii noștri" *(s. ns.)*. Este un text care nu lasă, credem, nici o îndoială asupra poziției sale centrale în contextul celorlalte prevederi ale actului, urmînd firesc intervenției și narației și provocînd împuternicirea

[4] *Documenta Romaniae Historica*, seria A Moldova (în continuare, *D.R.H.*, A), vol. II (1449—1486), întocmit de L. Șimanschi, G. Ignat și D. Agache, București, 1976, p. 85—87, nr. 58. Așa cum a observat și St. S. Gorovei, unele afirmații făcute în comentariul (Sarhan Begli, în loc de Yeni Derbend) și notele (referința la documentul din 15 ianuarie) adiacente textului nu sînt însă conforme realității. Ele au apărut — o mărturisim acum — în urma restrîngerii unei explicații mai ample, în care era menționată somația de la Sarhan Begli și se motiva, pe de altă parte, imposibilitatea datei de zi 15, atît pentru luna iunie, cît și pentru luna ianuarie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dată logofătului Mihu, care reprezintă numai modalitatea de îndeplinire a hotărîrii, iar garanţia o clauză specială a acesteia[5]. Un exemplu similar îl oferă actul din 7 ianuarie 1407, prin care mitropolitul Iosif şi domnul de atunci al ţării, Alexandru cel Bun, dispuneau unirea mănăstirilor Neamţ şi Bistriţa sub aceeaşi egumenie, împuternicind pentru ducerea la îndeplinire a hotărîrii pe jupan Petru Ureacle[6]. Ar fi greşit deci să se substituie cauzei obiective a dispoziţiei actului de la Vaslui, enunţată atît de limpede în formula intervenţiei, împrejurarea subiectivă pentru care ea a căpătat o formă scrisă. Motivarea realizării sale dimplomatice n-a constat însă nici ea, după cum se va vedea, numai în interesul special al lui Mihu, ci a rezultat nemijlocit din caracterul adunării care a trebuit să ia această decizie. Totodată, nu se poate susţine că misiunea de tratare a păcii, încredinţată lui Mihu, contravine formal cererii ultimative a sultanului din 5 octombrie 1455, deoarece ea se află într-un raport direct numai cu dispoziţia actului din care face parte şi care circumstanţiază, într-adevăr, «închinarea» la posibilităţi materiale şi la împrejurări politice.

Analizînd deci conţinutul diplomatic al actului şi constatîndu-i elaborarea în spiritul experienţei cancelariale acumulate pînă atunci, rezultă însă că dispoziţia sa n-a putut fi determinată decît de adunarea menţionată în *intitulaţie* şi nominalizată în *formula martorilor*. Iar aceasta n-a putut avea loc, conform normelor de formare şi redactare a documentelor, aflate în uzul cancelariei moldovene, decît în zilele imediat premergătoare emiterii actului[7], şi, oricum, nu înainte de solia lui Mihu din octombrie 1455, al cărei scop a fost cu totul altul. Într-adevăr, scrisoarea ultimativă a sultanului dovedeşte că trimisul Moldovei nu avusese nici calitatea oficială şi nici posibilitatea materială de a încheia pacea: „Ai trimis pe solul acesta şi boier al tău, Mihul logofăt, şi printr-însul cuvintele domniei tale, pe care le-a spus. Deci, dacă vei trimite haraciu, 2 000 de ducaţi de aur, domniei mele, în fiecare an, atunci pacea va fi încheiată. Şi pentru aceasta punem soroc peste trei luni"[8]. Mai mult decît exprimarea dorinţei de pace a domnului Moldovei nu credem că se poate deduce din acest text[9], deoarece sorocirea aducerii haraciului, ca şi ameninţările finale n-ar mai fi fost necesare în cazul în care Mihu i-ar fi oferit sultanului asigurări ferme în această privinţă: „Deci, *<aşa cum ne-a spus solul> (s. ns.)...*". Concluzivul „deci" reia, mai curînd, discuţia care a avut loc în urma mesajului transmis de logofăt: „Deci, *<aşa cum i-am spus solului> (s. ns.)...*". De altfel, numai în situaţia aceasta se explică şi redactarea scrisă a hotărîrii sultanului, întrucît, în prima alternativă, oferta şi cererea coincideau. În plus, confruntat cu stipulaţiile documentului de la Vaslui, oricum posterior, rezervele pe care adunarea boierimii moldovene le-a exprimat cu privire la caracterul haraciului, special şi temporar, precum şi la cuantumul acestuia distonează în mod evident cu cererile sultanului, iar din naraţia aceluiaşi act rezultă că somaţia n-a fost primită cu pasivitate, încercîndu-se găsirea sprijinului extern necesar rezistenţei: „Noi însă... să ne apărăm

---

[5] De altfel, rezumatul documentului *(ibidem,* p. XXIV) sugera tocmai această interpretare, fapt care a scăpat însă din vedere autorului.

[6] *Ibidem,* vol. I, *(1384—1448),* întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, p. 29—30, nr. 21. Sugestiv, în acelaşi sens, este şi faptul că actul nu s-a păstrat în arhiva vreuneia din cele două mănăstiri, ci printre documentele mănăstirii Sf. Sava din Iaşi, unde va fi ajuns de la un descendent al lui Petru Ureacle.

[7] De regulă, procesul de geneză a actelor, de la realizarea juridică a acestora şi pînă la validarea formei scrise, nu dura decît cîteva zile: D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română,* în *Documente privind istoria României, Introducere,* vol. I, Bucureşti, 1956, p. 32—38. Cel mai lung interstiţiu de acest gen în epocă îl oferă documentul din 17 octombrie 1451, redactat după două zile de la moartea emitentului. La cele observate deja în legătură cu împrejurarea concretă care i-a facilitat redactarea (v. L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, VII (1970), p. 76, n. 130), adăugăm un motiv în plus: Pătru Durnea, beneficiarul actului, era probabil rudă apropiată cu Ciopei, postelnicul lui Bogdan voievod şi pîrcălabul lui Ştefan cel Mare. Presupunerea este sugerată de conservarea numelui Ciopei printre stăpînitorii satului Durneşti de la 1475: Mihul sulger şi fraţii săi, Ciopei şi Sima *(D.R.H.,* vol. II, p. 299—301, nr. 199).

[8] *Documente turceşti privind istoria României,* vol. I (1455—1774), întocmit de Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1976, p. 1—2, nr. 1.

[9] Pentru interpretarea dată de Şt. S. Gorovei acestui act, vezi Şerban Papacostea, *op. cit.,* p. 455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<nu putem> nicidecum, pentru că nu avem nici un fel de sprijin şi de ajutor din nici o parte...".

Strînsa relaţie care există între hotărîrea adunării de la Vaslui şi actul emis aici se confirmă, pe de altă parte, prin prevederile privilegiului din 9 iunie 1456, acordat de sultan în favoarea negustorilor de la Cetatea Albă: „...*în clipa de faţă (în situaţia de acum) (s. ns.)*, făcînd pace cu beiul ţării Moldovei, voievodul Petru, am înlăturat duşmănia dintre noi şi am poruncit ca negustorii aflaţi în ţinuturile sale, la Akkerman, să vină cu corăbiile lor şi să facă negoţ, făcînd alişveriş, cu locuitorii la Adrianopol, şi la Brusa şi la Istanbul" [10]. Conform împuternicirii pe care o primise, logofătul Mihu încheiase deci pacea — o pace recentă din moment ce se invocă prezentul şi nu o stare ce exista de multă vreme [11]. Ca şi în cazul Caffei [12], „consecinţa" imediată a încetării stării de beligeranţă s-a concretizat, din partea turcilor, în recunoaşterea libertăţii comerciale a negustorilor moldoveni [13], cărora le-a fost acordat un privilegiu special. Nu s-a observat însă că el corespundea, în acelaşi timp, şi însărcinării lui Mihu de a încerca micşorarea haraciului, beneficiul realizat de domnie de pe urma practicării negoţului menţionat urmînd să compenseze valoarea acestuia [14]. Tocmai de aceea, actul a şi fost înmînat logofătului şi adus de acesta în ţară, ajungînd, împreună cu somaţia sultanului, cu actele omagiale către coroana jagellonă ale domnilor Moldovei şi cu documentele de proprietate ale lui Mihu în arhiva regală polonă. Aceste elemente sînt, credem, mai mult decît concludente şi fac inutilă încercarea de reconstituire a formulelor specifice unui act similar, dar solicitat de o delegaţie a Cetăţii Albe — act care, de altfel, nici nu s-ar mai fi păstrat. În plus, este de remarcat că solul Moldovei nu era autorizat să încheie un tratat de pace propriu-zis, ci, cel mult, un „armistiţiu", deoarece adunarea de la Vaslui hotărîse o supunere vremelnică, pînă la ivirea unei conjuncturi internaţionale favorabile abandonării ei. Ca urmare, chiar fără a cunoaşte exact poziţia de principiu a sultanului — deşi se poate presupune că ea a coincis, de data aceasta, cu cea a partenerului —, actul de la Yeni Derbend trebuie considerat totuşi, prin partea sa iniţială, drept singura mărturie scrisă a păcii încheiate [15].

Documentul de la Vaslui reprezintă, aşadar, nu numai consecinţa imediată a adunării care s-a desfăşurat aici, ci demonstrează particularităţi care contravin termenilor din somaţia sultanului, apropiindu-l, în schimb, de privilegiul de la Yeni Derbend. În favoarea unei astfel de plasări cronologice a momentului supunerii pledează însă şi alte împrejurări. Astfel, concomitent cu plecarea logofătului Mihu ca sol la Saruhanbeyli, domnul Moldovei s-a deplasat, împreună cu întreg sfatul boieresc, la Hotin, unde i-a promis regelui polon supunere deplină şi ajutor fără rezerve, înfăţişînd trimişilor acestuia situaţia în care se afla ţara: „...şi aici, în faţa milostivirilor lor, am jurat şi *ne-am arătat dreptatea noastră (s.ns.)*, noi şi cu panii noştrii şi cu întreaga ţară a Moldovei, ca să nu avem pe nimeni din altă

[10] *Documente turceşti...*, vol. I, p. 2—3, nr. 2.

[11] Mustafa A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", XIII (1960), nr. 5, p. 167 şi n. 4.

[12] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 447.

[13] Cum se înţelege din pluralul „ţinuturilor sale" (Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 168).

[14] Pentru valoarea relativă a tributului menţionăm că acesta echivala cu preţul de vînzare a circa 135 de state, considerînd costul mediu al unui sat, în aceeaşi vreme, la aproape 60 de zloţi tătăreşti (*D.R.H.*, A, vol. II, nr. 11, 18, 32, 49, 50, 85, 92 şi 96). La acest raport se poate ajunge pe baza paităţii de 1 la 4, existentă pe atunci în Moldova, între zlotul unguresc şi cel tătăresc — paritate pusă în evidenţă de preţul unei fălci de vie de la Hîrlău: 15 zloţi ungureşti *D.R.H.*, A, vol. III, întocmit de C. Cihotaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, 1980, p. 436, nr. 244) sau circa 60 de zlqţi tătăreşti (*ibidem*, vol. II, p. 248, nr. 166, şi vol. III, p. 435, nr. 244). Aşadar, cei 2000 de galbeni ungureşti puteau fi convertiţi în aproximativ 8000 de zloţi tătăreşti — moneda curentă pentru tranzacţiile funciare ale epocii din Moldova —, sumă într-adevăr considerabilă, dacă se are în vedere că „hereghia şi vama" fuseseră arendate, pentru anul 1448, cu 830 de zloţi tătăreşti (*DRH*, A, vol. II, p. 4—6, nr. 4). Vezi şi N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 85 — 86 (pentru echivalarea asemănătoare a tributului Ţării Româneşti).

[15] Fără a fi un „tratat", dar consemnînd „legămîntul", la acest act se referea desigur, peste 25 de ani, Mahomed al II-lea (Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 168).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

parte, şi să slujim pînă la moartea noastră domnului nostru, Cazimir..."[16]. Oare o astfel de încercare, provocată evident de o nouă cerere a haraciului de către turci, probabil în septembrie, cînd un sol al acestora se afla şi la curtea hanului tătar[17], demonstrează o politică de renunţare la orice rezistenţă? Iar sorocirea aducerii tributului şi ameninţările finale din scrisoarea sultanului nu atestă tocmai efortul lui Mihu de a amîna deznodămîntul, condiţionînd poate «închinarea» de răspunsul suzeranului polon? În acest sens credem că poate fi invocată şi prevederea actului de la Hotin de a fi trimis la rege un sol din partea lui Petru Aron pentru a pregăti depunerea personală a omagiului, după efectuarea căruia domnul se angaja că „ce ne va porunci atunci milostivirea sa şi ceea ce ne va cere milostivirea sa, ...noi aceea că avem a face...". Mai mult, compararea termenilor omagiului promis de Petru Aron cu cei a-i documentului similar, dat la 23 septembrie 1453, din Siret, de către Alexăndrel[18], relevă o renunţare aproape totală din partea domnului Moldovei în a-şi condiţiona supunerea, sperînd probabil că în acest fel va obţine nu numai acceptarea sa pe tronul ţării[19], dar şi un ajutor efectiv din partea regelui polon[20].

Este posibil, de aceea, ca în perioada următoare să se fi schimbat mai multe solii între Suceava şi Cracovia. La 15 ianuarie 1456, Petru Aron făgăduia, de exemplu, negustorilor lioveni reînnoirea vechiului lor privilegiu comercial[21], împrejurare de natură să justifice, ca şi în alte cazuri[22], prezenţa unei solii oficiale din partea regelui polon, mai ales că se împlinise sorocul de trei luni pe care-l pusese sultanul pentru aducerea haraciului. Indiscutabil însă o misiune diplomatică hotărîtoare în Polonia a avut de îndeplinit logofătul Mihu la sfîrşitul lunii martie şi începutul lunii aprilie 1456, întrucît el s-a întors din această solie cu o promisiune de adăpost, în eventualitatea unui refugiu din partea lui Mujilo şi Bartoş Buczacki (24 martie) şi cu un salv-conduct regal (4 aprilie)[23]. Deşi cele două documente nu amintesc de scopul călătoriei sale la Cracovia, grija marelui boier moldovean de a-şi asigura pentru sine şi pentru fraţii săi, Duma şi Toader, retragerea în ţara vecină, îl trădează. Deosebit de concludentă în acest sens se dovedeşte mai ales preconizarea unui eventual „atac" şi posibilitatea părăsirii ţării împreună cu întreaga familie, cu prietenii şi slugile şi cu toată averea de care dispuneau. Desigur, cauza nu putea fi alta decît teama logofătului Mihu de izbucnirea ostilităţilor dintre Moldova, care refuzase pînă atunci «închinarea», şi turci, aflaţi într-o febrilă pregătire a noii campanii la Dunăre[24]. De altfel, acordarea salv-conductului, inexplicabil în eventualitatea încheierii păcii cu turcii, probează indirect neputinţa regelui de a-şi ajuta altminteri vasalul şi, implicit, situaţia disperată în care ajunsese Petru Aron.

Lipsit de sprijinul necesar din partea suzeranului, el se afla, în acelaşi timp, în raporturi încordate cu Iancu de Hunedoara, care, încă de la 14 septembrie 1455, scriindu-i

---

[16] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1932, vol. II, p. 774 — 775, nr. 228. Traducerea textului slavon de către editor este însă greşită, întrucît СКОИ se poate referi la orice persoană, expresia „dreptatea sa" (în loc de „dreptatea noastră") fiind lipsită, chiar în context, de un sens normal.

[17] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 115.

[18] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 765—768, nr. 225.

[19] Despre apariţia în Polonia a unei alte pretendenţe la domnia Moldovei, în această vreme, vezi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 43.

[20] Ca şi înaintaşul său, dacă informaţia lui B. Wapowski este, fireşte, autentică (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 449); pentru o eventuală promisiune în acest sens, vezi mai jos, nota 24.

[21] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II p. 777 — 778, nr. 229.

[22] Cum s-a întîmplat la 29 iunie 1456 *(ibidem*, p. 779 — 796, nr. 230 — 231).

[23] *Ibidem*, p. 804—808, nr. C. şi D. Actul din 24 martie, redactat la Sneatin, a fost plasat greşit de editor în 1454, deoarece confruntarea stipulaţiilor sale cu cele ale salv-conductului regal evidenţiază o perfectă identitate de împrejurări, atribuindu-l anului 1456.

[24] Considerăm că măsurile de asigurare luate de Mihu în Polonia înlătură bănuiala duplicităţii sale, deşi, stipendiat, din septembrie 1453, de regele polon *(ibidem*, p. 803—804, nr. B), el a putut fi într-adevăr „cel mai fidel interpret al intereselor Coroanei polone în Moldova" (Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 457, nr. 34) şi chiar, adăugăm noi, faţă de turci, la Saruhanbeyli sau la Yeni Derbend, întrucît nici în primul caz nu este exclusă o solie a sa, la sfîrşitul lunii septembrie 1455, în Polonia, pentru perfectarea întîlnirii de la Hotin (vezi şi mai jos, nota 55). Din acelaşi motiv opinăm că regelui polon nu i-ar fi displăcut un nou refuz al Moldovei, bazat însă numai pe forţele ei, de a plăti haraciul — refuz pe care salv-conductul acordat logofătului îl sugerează.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Ioan de Capistrano, întrevedea posibilitatea unei expediții militare în Moldova, aflată în aceeași adversitate față de el ca și Țara Românească[25]. Situația va continua, de altfel, neschimbată pînă la moartea marelui conducător al frontului antiotoman de la Dunăre, întrucît în actul omagial din 29 iunie 1456 Petru Aron își lua obligația față de regele polon să recupereze cetatea Chilia[26].

În plus, odată cu primăvara anului 1456, pretendența lui Ștefan cel Mare ajunsese la maturitate, iar apariția sa în Țara Românească, unde logofătul Mihu îl va întîlni, adăuga o amenințare directă a deținerii tronului. „Vorbele și faptele" din „Țara Basarabilor", pe care Ștefan cel Mare promitea, mai tîrziu, logofătului Mihu să le uite[27], constituie însă și un prețios indiciu asupra momentului cînd a avut loc solia acestuia din urmă[28], deoarece tînărul pretendent la tronul Moldovei nu putea să apară decît în anturajul lui Vlad Țepeș, viitorul său sprijinitor[29]. Iar ca o probă în plus a noii complicații ivite pentru domnia lui Petru Aron, omagiul din 29 iunie 1456 către regele polon stipulează, desigur, nu întîmplător, recunoașterea „succesiunii legitime" de care el se bucura la tronul Moldovei[30].

Pentru înțelegerea exactă a contextului în care a putut să apară actul de la Vaslui, și, în același timp, pentru a dispune de toate elementele necesare aprecierii obiective a hotărîrii înscrise în paragrafele sale, se impune însă și analizarea împrejurărilor interne ale domniei lui Petru Aron, după ce, la 25 martie 1455, acesta repurtase o victorie decisivă, la Mohile, împotriva lui Alexăndrel[31]. Sistematizînd astfel informațiile pe care le oferă componența sfaturilor celor doi domni, aflați, încă de la sfîrșitul anului 1451, în dispută pentru tron[32], se poate observa că dispariția lui Alexăndrel, în lunile aprilie—mai 1455, i-a determinat pe majoritatea partizanilor săi să se grupeze în jurul învingătorului, cu atît mai mult cu cît acesta reușise să obțină sprijinul mitropolitului Teoctist, a cărui credință va fi menționată consecvent în documentele sale interne. Principalul sfetnic al lui Alexăndrel, vornicul Duma Brăescu, a refuzat însă, pentru început, colaborarea, nemulțumit poate și de faptul că întîietatea îi fusese oferită boierului Bratu cel Mare, aflat pînă atunci în grupul consilierilor de mijloc, iar vornicia, lui Hodco, Știbor, promovat abia acum în sfatul domnesc. El nu a fost însă singurul care a adoptat această atitudine, exemplul său fiind urmat de Coste Dănescu, Tador Vascan, Tador Moicescu, Radu Pisc, Micu Crai, Cozmiță vistier, Petre Iachimovici postelnic, Giurgea comis ș.a. Nemulțumirea acestora o împărtășeau, desigur, și sprijinitorii lui Petru Aron din anul precedent, Lazea Pitic, Toma Cînde, Hodco Crețeanu, Ion Boureanu, excluși din noul sfat, și chiar Coste Oriș, care nu mai apare ca sfetnic decît incidental. Într-o situație asemănătoare pot fi considerați, de asemenea, și boierii Goian, Steico Dămăcuș, Șandru de la Dorohoi, Duma pîrcălab (?) și Albu, prezenți numai în sfatul domnesc din 1455, dar dispărînd apoi din anturajul lui

---

[25] *D.R.H.*, D, vol. I, întocmit de acad. Șt. Pascu și colab., București, 1977, p. 446, nr. 327.

[26] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 784, nr. 230.

[27] *D.R.H.*, A, vol. II, p. 97 — 98, nr. 66, și 127 — 128, nr. 89

[28] Elementul poate servi, în același timp, și pentru delimitarea mai strînsă a perioadei în care Vlad Țepeș a putut ocupa tronul Țării Românești : 16 aprilie — cca 10 iunie 1456, deoarece informația lapidară păstrată privind moartea lui Vladislav al III-lea nu oferă certitudinea necesară prin nici unul din componentele ei cronologice, putîndu-se presupune, de exemplu, ca dată originală : 20 aprilie 1456, (vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35—37 ; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1976, p. 57—59).

[29] Refugiat desigur în Transilvania, după 17 octombrie 1451, împreună cu Vlad Țepeș (*D.R.H.*, D, vol. I, p. 424 — 425, nr. 308 — aici, în traducere, greșit : „Dan voievod", în loc de „Dracul voievod"—și 309), care își găsise un adăpost vremelnic la curtea din Suceava a vărului său Alexăndrel, pentru a rămîne apoi aici și în vremea domniei unchiului său vitreg, Bogdan al II-lea (vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 33—34), pribegia ulterioară a celor doi fii de domn nu poate fi concepută decît solidar, de vreme ce ei apar din nou alături, în vara anului 1456, în Țara Românească (vezi și N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457 — 1459)*, în „Studii și cercetări științifice" — Iași, Istorie, VIII (1957), fasc. I, p. 44 — 46), iar în sfatul domnesc de la Tîrgoviște va figura, în anii 1457 — 1459, și un „Moldovean" (Șt. Andreescu, *op. cit., p. 49).*

[30] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 783, nr. 230.

[31] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 15 ; vezi și *D.R.H.*, A, vol. II, p. 64, nr. 45.

[32] Pentru toate considerațiile care urmează, vezi tabelul anexă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru Aron. Adăugînd tuturor acestora pe boierii rămaşi credincioşi fiului lui Bogdan voievod, ca Vlaicul, Ciopei, Iliiaş Modruz şi Oţel, sau susţinînd pretendenţa acestuia, ca Isaia, Stanimir, Zbearea, Tador, Saciş, Fetion sau Crasniş, chiar dacă o parte din ei nu se aflau poate în ţară, rezultă că dificultăţile interne ale noii domnii nu erau deloc neglijabile.

Firește, nemulţumirile facţiunilor boiereşti opozante aveau la bază mai ales politica domnului faţă de împărţirea dregătoriilor şi repartiţia stăpînirilor feudale. Elocventă, în acest sens, se dovedeşte a fi compararea beneficiarilor laici din documentele emise de cancelaria lui Alexăndrel, aparţinînd în majoritate boierimii mici şi mijlocii, cu cei ai actelor lui Petru Aron, de regulă mari boieri [33], întrucît ea probează şi prevalarea intereselor de grup asupra celor comune întregii clase dominante. Tocmai de aceea, fără a-i absolutiza semnificaţiile, opoziţia întîmpinată de Petru Aron din partea grupărilor boiereşti menţionate nu putea să nu reflecte şi o anumită reţinere faţă de politica externă a domnului. Iar proba cea mai convingătoare a acestei implicaţii se află în sfatul lui Ştefan cel Mare din primii săi ani de domnie, alcătuit, cu cîteva excepţii, tocmai din boierii pe care politica lui Petru Aron i-a îndepărtat sau i-a ţinut departe de tron. Or, aceştia nu mai erau, după cum atestă începutul guvernării ştefaniene, nici adepţii unei politici de concesii şi nici neîncrezători în posibilităţile militare ale ţării.

Departe deci de a fi expresia unei conlucrări pe deplin responsabile şi a consensului firesc de opinii, aşa cum încearcă să sugereze actul emis aici, adunarea de la Vaslui poartă mai degrabă amprenta insuficienţei reprezentative a domniei lui Petru Aron şi, în consecinţă, a tendinţei ei spre compromis. De altfel, însăşi convocarea unei atari întruniri este de natură să releve, în afara importanţei de netăgăduit a deciziei, starea de nesiguranţă a lui Petru Aron şi a sfatului său în luarea acesteia. Cei 59 de boieri adunaţi la Vaslui nu erau însă în măsură să reprezinte fidel nici măcar opţiunea propriei lor clase, de vreme ce ei nu formau decît abia jumătate din totalul boierilor menţionaţi numai în actele deceniului al şaselea [34]. Semnificativă mai ales este absenţa unor nume de notorietate, ca Steţco Dămăcuş, Toma Cînde, Ion Boureanul, Petrică Iachimovici, Tador Vascan, Radu Pisc, Albu, Cozmiţă, Ciopei, Oţel, Vitolt ş.a., pentru a nu ne referi decît la cei care făcuseră parte din sfaturile anterioare ale lui Bogdan, Alexăndrel şi Petru Aron, sau a unor boieri mari şi mijlocii, ca Ignat stolnic, Oană Cîndescu, Trif Borzescu, Ioil protopop, Oană Grama, Stanciu Sinescu, Lînă Rugină, Ion Negoiescu, Gostilă ş.a. [35].

Dar, cea mai grăitoare dovadă a caracterului pe care l-a avut adunarea de la Vaslui se află în însăşi alcătuirea sa, circa jumătate din participanţi aparţinînd chiar sfatului domnesc în vigoare al lui Petru Aron, 10 provenind dintre foştii săi partizani sau dintre colaboratorii lui Alexăndrel, iar restul, de aproape 20, fiind nume prea puţin sau deloc cunoscute. Evident, într-o astfel de compoziţie internă, adunarea n-a putut lua o altă hotărîre decît cea intenţionată de domn şi sfat, opoziţia concretizîndu-se, în ultimă instanţă, la simple amendamente, cum a fost probabil cel referitor la cuantumul haraciului. Firește, dezacordurile n-au lipsit şi le putem bănui, în anumite privinţe, categorice, din moment ce logofătul Mihu a insistat ca împuternicirea pe care a primit-o să insereze şi promisiunea celor prezenţi de a nu-l învinui pentru îndeplinirea acestei misiuni, dar fără a reuşi să obţină, în ciuda celor stipulate în formula coroboraţiei, şi atîrnarea la act a tuturor peceţilor acestora [36]. Vor fi exprimat obiecţii mai ales *boierii* care au dispărut treptat din anturajul domnului, ca Hodco Creţeanu, Goian, Coste Orîş, Şendrică Tolocico sau Lazea Pitic, deoarece aceştia reapar împreună, fapt extrem de semnificativ, în primul sfat al lui Ştefan cel Mare. Un rol important în acceptarea închinării se pare că au avut, în schimb,

[33] La Alexăndrel, proporţia beneficiarilor este următoarea: 13 — mănăstiri 4 — mari boieri (Mihu logofăt de două ori), 1—boier de mijloc şi 7—mici boieri; iar la Petru Aron: 10 — mănăstiri, 6 — mari boieri (Ioil protopop de două ori), 3 — boieri de mijloc (dintre care unul primeşte danie) şi 1 — actul de la Vaslui (*D.R.H.*, A, vol. II, nr. 16 — 61).

[34] Numărul boierilor menţionaţi ca martori sau beneficiari, în actele acestui deceniu este de peste 120 (*ibidem*, nr. 8 — 97), deşi pentru o estimare mai apropiată de adevăr s-ar cuveni luată în consideraţie, disociat, şi informaţia deceniilor al cincilea şi al şaptelea.

[35] „Gavril spathariu", din actul de la 7 iunie 1445 (*ibidem.*, p. 66, nr. 47), este probabil o greşeală de lectură, pentru „Radul" <Gangur>, spătarul lui Petru Aron (*ibidem*, nr. 48 şi urm.).

[36] Au fost atîrnate numai nouă peceţi (*ibidem*, p. 87), deşi, urmîndu-se exemplul actului din 13 decembrie 1421 (*ibidem*, vol. I, p. 71 — 72), chiar în condiţiile unui spaţiu limitat din alte motive (vezi mai jos, nota 45), s-ar mai fi putut adăuga încă 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

foştii prozeliţi ai lui Alexăndrel, dispuşi la o împăcare cu noul domn, cum au fost Duma Brăescu, Costea Dănescu, Micu Crai şi Tador Moicescu. Contrar situaţiei celor menţionaţi anterior, documentele emise de cancelaria lui Petru Aron după adunarea de la Vaslui îi prezintă pe aceştia ca boieri de sfat, iar primii doi îl vor şi însoţi pe învinsul de la Dolheşti în refugiul său din Polonia[37], acceptînd, abia la începutul anului 1460, să colaboreze cu Ştefan cel Mare[38]. Structura particulară a sfatului domnesc care a rezultat în urma compromisului politic de la Vaslui constituie însă şi un indiciu de datare extrem de preţios, aşa cum s-a observat încă din 1952[39], întrucît el se opune categoric oricărei alte încadrări cronologice a evenimentului şi, implicit, a actului emis aici, decît în răstimpul 18 februarie—8 iunie 1456.

Aşadar, investigată metodic şi corelată în spiritul logicii istorice, informaţia documentară a vremii concordă în reconstituirea unei succesiuni evenimenţiale deosebită de cea propusă în contribuţia de specialitate la care ne-am referit. Ea probează, în primul rînd, că Moldova nu s-a conformat nici cererii turceşti de la sfîrşitul lunii iunie şi începutul lunii iulie 1453[40] şi nici somaţiei ultimative din octombrie 1455. Procedîndu-se la aceste succesive amînări s-a sperat, desigur, în obţinerea, din partea regelui polon, a ajutorului militar necesar rezistenţei şi poate chiar la forţarea acestuia. Dar, în ciuda concesiilor totale la care erau dispuşi factorii de conducere ai ţării, eşecul acestei politici a devenit evident în primăvara anului 1456, cînd refuzul, probabil hotărît, al regelui polon a survenit în condiţiile în care marile pregătiri otomane de la Adrianopol, Skoplje şi Vidin, în vederea unei noi ofensive împotriva lumii creştine, ajunseseră de domeniul public[41], la fel ca şi îngrijorarea dietei ungare din aprilie 1456 sau propaganda din Transilvania, în favoarea cruciadei, a călugărului italian, Ioan de Capistrano[42]. De o realiniere a ţării în frontul de luptă antiotoman, condus de Iancu de Hunedoara, care era conştient că trebuie să ofere ajutor nu numai Caffei, ci şi „celorlalte cetăţi şi ţări de la Marea Neagră"[43], domnia lui Petru Aron nu mai era însă capabilă, mai ales dacă se are în vedere handicapul creat de luarea hotărîrii privind înlocuirea domnului Ţării Româneşti[44], ceea ce punea indirect în discuţie şi soarta viitoare a tronului de la Suceava. La rîndul lor, contradicţiile interne dintre facţiunile boiereşti avide de putere ajunseseră extrem de acute, antrenînd evoluţia implacabilă a unei domnii impersonale şi dominată de interese particulare spre o soluţie de compromis. Ridicarea generală a ţării în vederea rezistenţei a fost înlocuită, de aceea, cu simulacrul consultării de la Vaslui, menit să absolve formal domnia de responsabilitatea «închinării». Însăşi emiterea actului poate fi considerată ca rezultînd, în esenţă, din necesitatea de justificare a hotărîrii luate, pe care au resimţit-o toţi autorii ei, asigurarea dată lui Mihu fiind doar modalitatea prin care fiecare se punea la adăpost de aceeaşi învinuire posibilă.

Elementele de cronologie relativă oferite de informaţia documentară converg deci în plasarea adunării de la Vaslui şi a actului emis aici spre sfîrşitul lunii mai sau începutul lunii iunie :

---

[37] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 814 — 815, nr. 235.

[38] *D.R.H.*, A, vol. II, nr. 89 şi 90 (pentru Duma Brăescu) şi 90 şi 92 (pentru Costea Dănescu).

[39] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 188 — 189.

[40] N. Iorga, *op. cit.*, p. 112 (scrisoare din 23 iunie 1453, despre solii turci trimişi „pretutindenea în Marea Neagră" pentru a cere tribut); *ibidem*, p. 106, şi V. Pârvan, *Alexăndrel vodă şi Bogdan vodă*, Bucureşti, 1904, p. 72 (ştire despre căderea Constantinopolului, venită regelui Cazimir din Moldova, la 9 iulie — *apud* Dlugosz — unde ajunsese desigur, odată cu cererea de tribut).

[41] Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, ed. II, Bucureşti, 1968, p. 187; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 32 şi n. 29.

[42] Camil Mureşan, *op. cit.*, p. 188—189 şi 192—193.

[43] P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192.

[44] Considerăm că înlocuirea lui Vladislav al III-lea cu Vlad Ţepeş s-a făcut cu sprijinul Ungariei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 34—37), şi nu al turcilor (C. A. Stoide, *Contribuţii la studiul istoriei Ţării Româneşti între anii 1447 şi 1450*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»" — Iaşi, X (1973), p. 168, n. 31), chiar dacă „Vlad voievod", indicat în documentul din 3 iulie 1456 (*D.R.H.*, D, vol. I, p. 455, nr. 336) ca apărător ai hotarelor sudice ale Transilvaniei, era Vlad Călugărul şi nu Vlad Ţepeş; vezi şi mai sus, nota 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— antinomia stipulaţiilor documentului de la Vaslui cu cele ale somaţiei de la Saruhanbeyli, trădînd depăşirea sorocului fixat de sultan (5 ianuarie), şi deplina lor concordanţă cu cele ale privilegiului comercial de la Yeni Derbend (9 iunie);

— solia lui Mihu în Polonia, din lunile martie—aprilie 1456, şi grija acestuia de a se pune la adăpost în eventualitatea atacării Moldovei de către turci;

— întîlnirea dintre Mihu şi Ştefan cel Mare în Ţara Românească, în iunie 1456, după instalarea ca domn a lui Vlad Ţepeş;

— împăcarea survenită cu prilejul adunării de la Vaslui între Petru Aron şi cîţiva dintre foştii partizani ai lui Alexăndrel, fapt reflectat fidel în documentele de cancelarie începînd cu data de 8 iunie 1456.

De altfel, locul însuşi de desfăşurare a sfatului lărgit convocat de Petru Aron a fost determinat probabil de necesitatea supravegherii mai îndeaproape a noii campanii otomane de la Dunăre, declanşată odată cu sfîrşitul primăverii anului 1456 şi din obiectivele căreia Moldova nu putea fi eliminată *apriori*. Nu există deci nici un motiv, din punctele de vedere menţionate, pentru a respinge întregirea lunii în care a fost emis actul cu „iunie" şi a considera data lui întreagă: *5 iunie 1456*.

Neîndoielnic însă că intervalul rezultat astfel între momentele emiterii celor două documente aflate în directă legătură, de la Vaslui şi Yeni Derbend, continuă să ridice totuşi serioase dificultăţi în acceptarea celui dintîi. Relativa grabă care a marcat convocarea adunării, sesizabilă în însăşi alcătuirea acesteia, precum şi plecarea soliei, ar putea fi desigur explicate printr-o nouă somaţie a sultanului. Probabilitatea acesteia este cu atît mai mare, cu cît Mahomed al II-lea nu putea lăsa să-i scape un prilej de eficienţa panicii provocate în lumea creştină de pregătirile sale de război pentru a obţine maximum de profit posibil, iar domnul Moldovei, aflat oricum în întîrziere faţă de sorocul fixat în octombrie 1455, nu s-ar fi grăbit, fără un motiv special, la plata haraciului. Dar, admiţînd precipitarea redactării actului[45] şi plecarea soliei chiar în aceeaşi zi de 5 iunie 1456, rămîne totuşi de neconceput din partea logofătului Mihu, aflat deja la o vîrstă înaintată, un asemenea „tur de forţă", de la Vaslui la Yeni Derbend, care i-ar fi impus să călătorească ziua şi noaptea fără răgaz, aidoma acelui sol din secolul al XVII-lea ce a acoperit distanţa dintre Bucureşti sau Tîrgovişte şi Iaşi în 24 de ore (p. 637). Este necesar, dimpotrivă, să se plece de la premiza unei călătorii cu *viteză moderată* şi nu în direcţia Bosniei, ci *spre Adrianopol*, acolo unde Mahomed al II-lea sosise din luna aprilie[46], pentru a supraveghea preparativele viitoarei campanii, şi de unde pornise probabil ultima somaţie. Solia se va fi îndreptat aşadar spre Giurgiu, mergînd în trapul normal al cailor şi schimbîndu-i eventual pe aceştia la sfîrşitul fiecărei zile. Cei aproape 400 de km au putut fi astfel parcurşi, cu o viteză medie de 13—14 km/h, în 30 de ore, deci aproximativ în două zile, mai ales că luna iunie oferă condiţii de lumină şi de stare a terenului optime acoperirii unor distanţe chiar şi mai lungi[47]. Rămîneau pînă la Adrianopol încă 300 de km, pentru care, considerînd şi dificultăţile trecerii munţilor Balcani, mai trebuiau două zile. Va fi intervenit însă, cum s-a şi presupus, necesitatea culegerii primelor informaţii despre zona unde se afla sultanul, identificabilă azi prin toponimul Yeni Derbend (Trecătoarea Nouă), de unde s-a emis, la 9 iunie, privilegiul comercial.

Pornindu-se de la denumirea locului, sejurul padişahului a fost fixat, după cum se ştie, în provincia Banja Luka din Bosnia, aproape de confluenţa Ukrinei cu Sava, unde există localitatea Derventa, de la denumirea turcească Yeni Derbend, aceasta din urmă explicată ca o replică probabilă a Derbend-ului din Caucaz[48]. Raţionamentul aflat la baza acestei identificări, fără îndoială posibil, nu oferă însă nici un fel de siguranţă în ceea ce priveşte prezenţa sultanului acolo la 9 iunie 1456. În primul rînd, nu toate trecătorile noi

---

[45] Sesizabilă nu atît în grafie, cît mai ales în dimensiunile pergamentului, de o economie inexplicabilă în condiţiile prezenţei întregii cancelarii a domnului la Vaslui (ultimii martori menţionaţi de document: *D.R.H.*, A vol. II, p. 87, fiind aproape toţi pisarii domneşti) şi a trebuinţei de spaţiu pentru atîrnarea peceţilor (vezi facs. în Fr. Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către sultan*, extras din vol. *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, pl. 1); vezi şi mai sus, nota 36.

[46] Camil Mureşan, *op. cit.*, p. 187.

[47] După cum se ştie, la trap întins, se poate obţine o viteză de 20 km/h. Oricum, dacă ziua de marş pentru o trupă de cavalerie — firească, fără cai de schimb — era considerată de 120 km, o solie domnească, dispunînd de cai aleşi, era capabilă să depăşească cu mult această distanţă.

[48] Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 166, n. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsite şi folosite de turci în expansiunea lor vor fi fost receptate de populaţia autohtonă şi se vor fi păstrat pînă astăzi în toponimia balcanică. În al doilea rînd, este greu de conceput folosirea unei alte denumiri decît cea preexistentă, mai ales dacă se are în vedere ideea de comparaţie pe care ea o implică, într-o ţară care nu va fi cucerită de turci decît peste şapte ani [49]. În sfîrşit, se impune a fi explicat rostul lui Mahomed al II-lea în Bosnia, la cca. 200 de km vest de Belgrad, într-un mediu complet ostil şi departe de armatele sale, care mărşăluiau pe atunci dinspre Adrianopol spre Dunăre. Identificarea toponimului Yeni Derbend, de la 1456, cu localitatea Derventa, de pe Ukrina, ni se pare, de aceea, prea puţin probabilă. Mai curînd ar fi fost de admis, în această situaţie, localitatea Dervent de la nord-vest de Varna sau cea sinonimă din vestul Preslavului [50], aflate într-un teritoriu deja înglobat în Imperiul otoman. Şi pentru acestea însă justificarea prezenţei sultanului ar fi rămas totuşi de domeniul probabilităţii, deoarece ele se aflau la periferia zonei afectate de deplasarea trupelor turceşti. Singura presupunere acceptabilă ca metodă de lucru constă, după părerea noastră, în reconstituirea, chiar şi aproximativă, a mişcării de trupe care a premers asediului Belgradului şi care i-a determinat probabil pe alţi istorici, ca N. Iorga, Fr. Babingher şi A. Decei, să plaseze această trecătoare în Munţii Balcani [51].

Astfel, conform relatării lui Kemal-Paşa-Zade, trecerea rîului Morava, unde s-a făcut probabil joncţiunea cu artileria pregătită la Skoplje, de către armatele otomane ar fi avut loc „în a cincisprezecea zi a lui regeb" [52], ceea ce înseamnă 20 iunie. Data pare a fi corectă, întrucît la 18 iunie se produsese deja o ciocnire cu oastea lui Brancovici, probabil la hotarele Serbiei, iar concomitent a avut loc şi plecarea lui Iancu de Hunedoara, bine informat acum despre mişcările duşmanului, din tabăra de la Szegedin [53], aflată cam la aceeaşi distanţă de Belgrad. Trecerea anterioară prin Sofia a armatei otomane poate fi considerată, de asemenea, sigură [54], după cum aceasta n-ar fi putut ajunge mai repede aici, venind dinspre Adrianopol, decît pe valea Mariţei sau a Tundjei. Cu 11 zile înainte de a pătrunde în valea Moraviei ea se afla deci, evaluînd o zi obişnuită de marş al pedestrimii la aproximativ 30 de km, abia în împrejurimile Filipopolului sau ale Kazanlîkului, după cîteva zile de la plecare, ceea ce solia moldovenească, ajunsă în după-amiaza zilei de 7 iunie la Giurgiu, nu avea desigur de unde să cunoască. Logofătul Mihu îşi va fi continuat, de aceea, calea spre Adrianopol, alegînd-o cum era şi normal, pe cea mai scurtă şi deja cunoscută lui din solia precedentă la turci [55]: Rusciuk—Tîrnovo, pe valea Iantrei, pînă la obîrşia acesteia sau a afluentului ei, Drjenova. A putut să se oprească pentru popas, înainte de trecerea Balcanilor, chiar aici, la Trjevna, spre seara zilei de 8 iunie, după cum, aflînd poate de trecerea trupelor turceşti prin valea Tundjei, se va fi grăbit să le taie calea în aceeaşi zi. Oricum, pe data de 9 iunie solia moldovenească a putut să fie primită de către sultan şi să trateze cu acesta «închinarea» ţării, cuantumul haraciului şi acordarea privilegiului comercial. Iar întîlnirea s-a produs, desigur, în împrejurimile localităţii *Derbend*, de pe dreapta Tundjei, la cca. 20 km de est de Kazanlîk, în Cîmpia Tulovei, situată la capătul nordic al trecătorii din masivul Srnena Gora şi la intrarea celei ce străbate în continuare Munţii Balcani [56]. Este adevărat că astăzi localităţii îi lipseşte, ca şi celei din Bosnia, determinativul Yeni (Nouă), dar el este de presupus din moment ce nu departe spre

---

[49] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 110.

[50] Ambele localităţi figurează cu acest nume în *Andrees allgemeiner Handatlas*, de Dr. Ernst Ambrosius, Bielefeld — Leipzig, 1930, pl. 137. În schimb, localitatea din Bosnia este trecută aici cu numele „Derbenta" (pl. 134).

[51] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 114; Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 10; A. Decei, *op. cit.*, p. 119.

[52] *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, vol. I, întocmit de M. Guboglu şi Mustafa A. Mehmed, Bucureşti, 1966, p. 194.

[53] Camil Mureşan, *op. cit.*, p. 193—194.

[54] *Ibidem*, p. 193.

[55] Este interesant de observat că pentru a ajunge la Saruhanbeyli, plecînd din Suceava şi călătorind cu aceeaşi viteză medie, de 13—14 km/h, logofătului Mihu i-au fost necesare 4—5 zile, iar lui Petru Aron, pentru a se întîlni la Hotin cu delegaţia polonă, 1—2 zile, ceea ce înseamnă că ei au părăsit concomitent capitala, pe 29 sau 30 septembrie. Este încă o dovadă a legăturii cauzale directe dintre cele două fapte, provocate, desigur, de o nouă cerere a tributului de către sultan, fapt care îl va fi obligat şi pe regele Cazimir să accepte omagiul lui Petru Aron (vezi şi mai sus, nota 24).

[56] E. Ambrosius, *op. cit.*, pl. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

est se află aşezarea Nova Zagora (Zagora Nouă), opusă, semnificativ, celei situată la sud de Derbend şi denumită Stara Zagora (Zagora Veche)[57] (vezi şi planşa anexă).

Fiind înlăturată însă şi această ultimă dificultate interpretativă, emiterea documentului de la Vaslui la 5 iunie 1456 poate fi, nădăjduim, acceptată[58], iar coincidenţa, altminteri normală, dintre data sa de zi şi cea a somaţiei sultanului urmează să servească nu ideea respectării întocmai a sorocului fixat iniţial, ci pe cea a depăşirii acestuia cu exact două termene. Data de an a «închinării» transmisă de Cromer, 1455, trebuie considerată de asemenea greşită, relatarea sa referindu-se evident la evenimentele din iunie 1456: „In acest an, domnul <Moldovei> cu sfetnicii săi au trimis un sol la principele turcilor, Mahomed, ca să răscumpere pacea cu un tribut de două mii de galbeni. Căci acesta, după supunerea Imperiului Constantinopolului, a devastat în chip cumplit Moldova, iar polonii, ocupaţi cu războiul din Prusia, nu au putut să dea ajutor aliaţilor şi vasalilor lor"[59]. Atît din particularităţile desfăşurării sfatului lărgit de la Vaslui, cît şi din stipulaţiile actului emis aici rezultă, totodată, imposibilitatea transpunerii scripturale, în clauzele unui tratat de pace propriu-zis, a supunerii acceptate, după cum, în condiţiile eludării, timp de trei ani, a cererii turceşti de plată a haraciului, nu credem că Alexăndrel sau Petru Aron vor fi consimţit să se adreseze şi în scris sultanului.

Fixată, din punct de vedere cronologic, în prima decadă a lunii iunie 1456, «închinarea» de la Vaslui, comportă, drept urmare, semnificaţii întrucîtva deosebite de cele ce i-au fost atribuite. Pentru precizarea acestora nu este suficientă însă numai investigarea răstimpului implicat nemijlocit în luarea hotărîrii, ci şi estimarea calitativă a întregii etape evolutive care a generat-o, precum şi a celei care i-a suportat direct consecinţele. Privită din ambele perspective, ea se înfăţişează ca una dintre cele mai autentice expresii ale impasului în care fusese adusă, după un sfert de veac de criză politică, Ţara Moldovei, iar pe de altă parte, ca principală cauză a solicitării antiotomane din vremea lui Ştefan cel Mare, pe care a trebuit s-o suporte întreaga societate moldoveană pentru a reaşeza supunerea faţă de turci pe alte baze.

Retrospectarea celui dintîi aspect evidenţiază astfel consumarea excesivă a potenţialului politic al marii boierimi şi compromiterea treptată a programului ei de guvernămînt, redus, în ultimă instanţă, la acapararea puterii în stat şi constituirea marilor domenii feudale[60]. Favorizîndu-i atingerea acestor obiective, numeroasele confruntări politico-militare izbucnite după moartea lui Alexandru cel Bun pentru deţinerea tronului nu au afectat totuşi decît în mică măsură desfăşurarea proceselor fundamentale ale dezvoltării. Un exemplu grăitor în acest sens îl oferă mai ales continuitatea activităţii comerciale a negustorilor lioveni sau braşoveni, care au beneficiat acum de numeroase reînnoiri ale privilegiilor lor[61], precum şi emisiunile monetare la care au procedat periodic domnii de la Suceava pentru facilitarea schimbului intern[62]. De asemenea, puterea de luptă a maselor populare a fost prea puţin diminuată, iar pierderile umane înregistrate de cetele boiereşti înarmate pot fi considerate aproape nesemnificative. În lupta de la Tămăşeni, din 12 octombrie 1449, cea

[57] Aşadar este vorba de un raport între „nou" şi „vechi" preluat de turci de la populaţia locală, ideea de comparaţie cu Derbend-ul din Munţii Caucaz (Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 166, nr. 8) trebuind a fi părăsită.

[58] Singurul element echivoc, care nu poate fi eliminat din discuţie, este cel oferit de documentul din 8 iunie 1456 (*D.R.H.*, A, vol. II, p. 88—89, nr. 59), care, cunoscut numai după o fotocopie insuficient de clară, nu permite descifrarea numelui celui de al optulea boier din sfatul domnesc, aflat între Vană (nu Oană!) Julici şi Petru pîrcălab, exact acolo unde ar putea figura numele lui Mihail logofăt. În afară de Duma Micaci, reţinut de editori pentru întregirea textului, ar mai putea fi luaţi însă în consideraţie şi Ion pîrcalab sau Coste Danovici, ale căror nume corespund ca întindere spaţiului ilizibil. Menţionăm, cu acest prilej, şi întregirea ulterioară greşită: <Steţco Dămăcu> ş, în loc de <Coste Ori> ş, acesta din urmă, partizan al lui Petru Aron.

[59] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 192. Aceeaşi dată de an, 1455, figurează şi în „inventarul" documentelor Coroanei, editat de Jablonowski (vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 120, n. 1), dar greşeala este evidentă, întrucît acordarea libertăţii comerciale în urma încheierii păcii, nu putea fi anunţată de turci la Cracovia înainte de 9 iunie 1456.

[60] Barbu T. Cîmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 15—22.

[61] M. Costăchescu, *op cit.*, vol. II, p. 644—697, nr. 179, 180, 186—190, 197—200, 204, 205, 210, 211, 214, 217, 218, 223, 227, 229, 231 şi 232.

[62] Octav Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 30—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai importantă dintre ciocnirile militare ale perioadei — excepţînd, desigur, războiul moldo-polon din 1450 — au căzut astfel, dintre marii boieri, doar Oancea logofăt şi Costea Andronic, fapt notabil din moment ce cronicarul l-a reţinut pentru posteritate [63]. Totodată, corelînd datele luptelor pentru tron între Iliaş şi Ştefan, din perioada 1432—1436 [64], cu încetarea menţionării unor boieri în sfatul domnesc [65], se poate presupune, de exemplu, că Giurgiu Jumătate a murit în lupta de la „Loloni", Mircea vistier, „fratele doamnei", şi Ion Cupcici [66], în ciocnirea de la Podraga, iar Dan vornic şi Ciurbă în conflictul de la Chipereşti. Uneori însă aceste dispariţii se puteau datora şi unei simple retrageri din viaţa publică, aşa cum s-a întîmplat cu Mihail de la Dorohoi după 29 ianuarie 1434, întrucît el reapare, dar ca beneficiar, la 20 decembrie 1437, sau cu Petru Hudici, după 3 august 1449, deoarece el trăia şi la 20 iunie 1453. În ceea ce priveşte luptele dintre Alexăndrel şi Petru Aron, ele nu au produs, după cît se pare, nici o victimă în rîndurile boierimii de sfat, cele cîteva dispariţii înregistrate: Lazor, fratele lui Stanciul, Costea pîrcălab sau Duma vistier, survenind în perioadele de acalmie [67].

Ca urmare, acumularea disponibilităţilor latente ale societăţii feudale a continuat şi în răstimpul crizei politice, pretinsa imposibilitate a unui „efort militar" din partea Moldovei la 1456 fiind infirmată de riposta hotărîtă dată armatei polone invadatoare, la 1450, dezvăluind existenţa unor mari resurse interne [68], de participarea oastei moldovene la luptele polonilor cu tătarii din 1452 [69], de renunţarea flotei turceşti, în 1454, la atacarea Cetăţii Albe, aflînd „acele locuri bine apărate" [70], şi chiar de lupta de la Dolheşti, din 1457, dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron, care a opus pe cîmpul de bătălie cel puţin 12 000 de oşteni, în marea lor majoritate moldoveni [71]. Ceea ce a lipsit factorilor de conducere ai Moldovei la 1456 n-a fost aşadar potenţialul militar al ţării, ci propria lor capacitate organizatorică şi încrederea în forţa combativă a maselor populare. Într-adevăr, de la o semnificaţie general valabilă a faptelor de guvernămînt, cum a fost încercarea lui Alexandru cel Bun, de la sfîrşitul domniei, de a scutura suzeranitatea jagellonă, continua fărîmiţarea politică a boierimii moldovene în partide potrivnice [72] a condus la grevarea tot mai pronunţată a hotărîrilor domniei de către interesele limitate ale acestora. Manifestările majore pozitive ale statului moldovean în raporturile internaţionale ale zonei, în ultimul deceniu al crizei politice, au ajuns să se producă astfel împotriva voinţei marii boierimi, fie că factorul cauzal a acţionat din afară, cum s-a întîmplat în 1448 [73], fie că el a fost de natură internă, ca în 1450 [74]. La rîndul său sistemul aliaţelor externe ale Moldovei din aceeaşi perioadă trădează o prevalare accentuată a tendinţei spre inconstanţă şi compromis, proprie intereselor speciale care contravin celor obşteşti şi se realizează prin încălcarea mai mult sau mai puţin evidentă a acestora. De un astfel de caracter n-au

[63] *Cronicile slavo-romane...*, p. 15.
[64] L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 59—81.
[65] *D.R.H.*, A, vol. I, *Indice de nume*, sub vocile citate.
[66] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 680.
[67] *DR.H.*, A, vol. I, *Indice de nume*, sub vocile citate.
[68] V. Pârvan, *Alexăndrel vodă şi Bogdan vodă*, Bucureşti, 1904, p. 47—53; I. Minea, *op. cit.*, p. 45 (despre caracterul oastei lui Bogdan).
[69] I. Minea, *op. cit.*, p. 43.
[70] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 189.
[71] *Cronicile slavo-române...*, p. 28 (despre cei 6 000 de oameni, munteni şi moldoveni din Ţara de Jos, cu care Ştefan s-a apropiat de Suceava). Oastea domnului, în ciuda defecţiunilor boiereşti pe care primul sfat al succesorului său le relevă: Cozma Şandrovici, Oană Julici, precum şi pîrcălabii Manoil şi Petru (cf. *D.R.H.*, A, vol. II, p. 92, nr. 61 şi 96, nr. 65), va fi fost totuşi, numericeşte, cel puţin egală cu cea a rivalului său.
[72] La cele două facţiuni boiereşti din deceniul al patrulea, conduse de Vîlcea şi, respectiv, Giurgiu de la Frătăuţi, s-au adăugat ulterior gruparea lui Bratu, susţinînd pretendenţa lui Petru voievod (*D.R.H.*, A, vol. I, p. 349—350, nr. 246; L. Şimanschi şi N. Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443—1447, privind istoria Moldovei*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»" — Iaşi, XI (1974), p. 183), precum şi cea a lui Oţel, pe care s-a bazat Bogdan voievod. În plus, exista un grup numeros de boieri care au aderat, rînd pe rînd, la toţi învingătorii vremelnici în competiţia tronului, constituind o veritabilă masă de manevră politică.
[73] A. Decei, *Oastea lui Iancu Huneade înainte de bătălia de la Kossovo (1448)*, în „Revista istorică română", XVI (1945), p. 41 şi 47.
[74] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 47—53.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost lipsite nici domniile lui Petru sau Alexăndrel, reprezentînd interesele guvernatorului Ungariei sau ale regelui polon, dar fără a le neglija pe cele ale puterii adverse, şi nici chiar domnia lui Bogdan, nevoit să-l stipendieze pe Ditrih Buczacki pentru a-i cîştiga bunăvoinţa [75]. Exemplul cel mai sugestiv îl oferă însă conduita politică a lui Petru Aron, care, dezvăluindu-şi pretendenţa, la sfîrşitul anului 1451, în Polonia, se va situa ulterior pe o poziţie opusă Coroanei jagellone, păstrînd pentru sine tronul ţării [76]. Reocupîndu-l, în vara anului 1454 [77], poate cu ajutor muntean [78], el va ajunge însă în conflict şi cu Iancu de Hunedoara, în toamna anului următor [79], astfel încît lipsa unei minime garanţii externe împotriva pericolului turcesc îl va obliga să accepte cea mai deplină supunere faţă de regele polon, la 1 octombrie 1455 [80]. Aceeaşi atitudine a marcat, după cum s-a văzut, şi politica internă a domnului, susţinătorii săi iniţiali fiind neglijaţi odată cu dispariţia lui Alexăndrel şi acceptarea sa de către sfatul boieresc al acestuia. Adăugînd inconsecvenţei domnului pe cea a unor consilieri ca Mihu logofăt, Duma Brăescu, Bratu cel Mare, Ion Baicean, Oană Julici ş.a. [81], actul de la Vaslui nu poate fi judecat, credem, în afara acestei grave deteriorări de principiu a politicii promovate de cercurile conducătoare ale ţării.

Fără îndoială însă că ar fi tot atît de greşit să se absolutizeze o trăsătură de comportament politic chiar dominantă, atribuind-o integral unui fapt de istorie care îi poartă pecetea. Limitîndu-ne la informaţia directă sau indirectă pe care o oferă actele referitoare la «închinarea» de la Vaslui, trebuie avută în vedere, în primul rînd, succesiva aminare a plăţii haraciului de către domnia lui Petru Aron, în condiţiile lipsei oricărui sprijin efectiv şi direct din afară. Pe de altă parte, este necesar să se sublinieze caracterul temporar şi deci reversibil al hotărîrii luate, ceea ce impune judecarea sa în contextul mental al vremii şi nu în perspectiva devenirii ulterioare a factorului otoman, de care autorii ei n-ar fi putut să se arate, desigur, conştienţi. În sfîrşit, este necesar să se reţină conjunctura de moment a întrunirii de la Vaslui, deoarece pregătirea unei flote turceşti pe Dunăre şi marea concentrare de trupe de la Adrianopol au putut crea într-adevăr impresia unui pericol iminent nu numai pentru Ungaria, ci şi pentru Moldova, pe care noua cerere imperativă a tributului l-a confirmat aparent, iar opoziţie boierească internă nu l-a putut respinge sau atenua.

---

[75] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 746—748, nr. 219.

[76] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 57—58 şi 65—67.

[77] În luna martie 1454, cînd Stanciul, pîrcălabul lui Alexăndrel de la Cetatea Albă, termina consolidarea zidurilor şi înarmarea ei cu tunuri (I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpînirea Moldovei asupra ei*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.", sr. II, t. XXX (1907—1908), p. 327), Petru Aron nu era încă domn. Pe de altă parte, pentru a ajunge la totalul de aproximativ patru ani, cîţi i-au fost atribuiţi lui Alexăndrel de computiştii de la sfîrşitul aceluiaşi veac (*Cronicile slavo-române...*, p. 48, 61, 70, 161 şi 178), este necesar să fie luată în consideraţie cel puţin prima jumătate a anului 1454, ceea ce plasează acţiunea lui Petru Aron în vremea atacului otoman împotriva Cetăţii Albe.

[78] Este o presupunere care are în vedere relaţiile sale cu Vladislav (*D.R.H.*, D, vol. I, p. 443—444, nr. 325). În plus, se poate bănui că Iancu de Hunedoara va fi fost nemulţumit de nerespectarea promisiunii lui Alexăndrel, de la începutul anului 1453, de a se căsători cu o nepoată a sa (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 763—764, nr. 224), aşa încît, în perspectiva viitoarei expirări a armistiţiului cu turcii (Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 3, p. 623—625) şi a nevîrstniciei fiului lui Bogdan, nu va fi rămas imposibil la noua posibilitate de a-şi restabili autoritatea în Moldova. Adeziunea partizanilor lui Petru Aron din 1454 la viitoarea domnie a fiului lui Bogdan (vezi mai sus) relevă, de altfel, acelaşi mediu de influenţă corviniană la care a apelat şi succesorul său.

[79] *D.R.H.*, D, vol. I, p. 446, nr. 327. Probabil că dezacordul s-a produs după 2 iunie 1455 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 771—773, nr. 227), cînd Petru Aron reînnoia braşovenilor vechiul lor privilegiu comercial.

[80] *Ibidem*, p. 773—776, nr. 228 ; vezi şi mai sus, comentariul.

[81] Pentru cel dintîi, vezi N. Grigoraş, *Logofătul Mihul*, Bucureşti, 1945. Duma Brăescu şi-a început cariera politică în 1441, cînd a participat la seimul de la Bulgari, escalînd apoi între cei doi domni. Din 1443 a devenit vornicul lui Ştefan voievod, pentru ca, în 1448, să accepte, în aceeaşi calitate, colaborarea cu Petru, în 1449 să îmbrăţişeze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Componentele de calitate ale hotărîrii de la Vaslui, relevate mai sus, nu acoperă totuşi integral problematica ei valorică, atestată de conţinutul aceleiaşi informaţii documentare. Astfel, naraţia actului din 5 iunie invocă drept motive ale supunerii „cotropirea şi pieirea ţării noastre, pe care le avem din toate părţile, dar mai ales de la turci, care au prădat şi pradă de atîtea ori...". Privite superficial, ambele justificări, generală şi particulară, pot fi considerate îndreptăţite, deoarece integritatea teritorială şi suveranitatea statului moldovean erau, la acea dată, grav afectate. Aceiaşi autori ai declaraţiei de la Vaslui consimţiseră însă, la 1 octombrie 1455, după cum vor fi de acord şi la 29 iunie 1456, ca domnia lui Petru Aron să reînnoiască vasalitatea faţă de Coroana polonă. Excluderea acesteia din rîndul factorilor externi care primejdiau „din toate părţile" hotarele ţării, reduce însă aria de referinţă a justificării la Ungaria şi Turcia, adică exact la cele două puteri angajate direct în lupta pentru stăpînirea frontului dunărean. Refuzul angajării Moldovei în această dispută apare, în acelaşi timp, însoţit de o evidentă exagerare a pericolului otoman, întrucît, în afara demonstraţiei navale turceşti din vara anului 1454, împotriva Cetăţii Albe, cînd este posibil să se fi produs şi o incursiune a trupelor de uscat dinspre Dobrogea, informaţia vremii nu mai oferă nici un indiciu, oricît de sumar, despre atacuri similare [82]. Dimpotrivă, în condiţiile tratatului de pace ungaro-otoman din 1451, care înglobă şi Chilia [83], acţiunile militare pe linia Dunării au cunoscut, pînă în vara anului 1454, o relativă acalmie, după care ofensiva turcească a fost reluată, dar nu în zona nord-pontică, ci în direcţia Belgradului [84].

Daltfel, apelul, cu care continuă motivaţia actului din 5 iunie, la neputinţa proprie de apărare, precum şi la lipsa totală de „sprijin şi ajutor" extern, „aşa cum au avut înaintaşii noştri", marchează aceeaşi inaderenţă a domniei lui Petru Aron la ideea rezistenţei antiotomane, prin valorificarea resurselor militare interne şi colaborarea cu Iancu de Hunedoara — singurele modalităţi practice şi eficiente de depăşire a impasului. Este adevărat că „politica de forţă" dusă de fostul guvernator al Ungariei nu putea fi „agreată" în Moldova, trecerea Chiliei în stăpînirea sa întipărindu-se adînc în conştiinţa urmaşilor [85], iar recuperarea ei constituindu-se într-un obiectiv politic prmanent al succesorilor lui

---

cauza lui Alexăndrel, iar în 1450 să se afle vremelnic chiar alături de Bogdan. Debutînd ca partizan al lui Petru (vezi mai sus, nota 72), Bratu cel Mare a susţinut apoi domnia lui Bogdan. Această atitudine l-a îndepărtat vremelnic de noua domnie a lui Alexăndrel, cu care va accepta totuşi, la sfîrşitul anului 1452, să colaboreze. Cînd şansele acestuia au scăzut, în 1454, el nu-l va urma însă în refugiu, devenind din anul următor principalul consilier al lui Petru Aron. În ceea ce-l priveşte pe Ion Baicean, acesta a trecut, din 1436 şi pînă în 1456, cu excepţia lui Roman voievod, prin sfaturile tuturor celorlaţi domni, fiind însă întrecut de Oană Julici (Pîntece), care n-a lipsit, între anii 1441 şi 1457, din anturajul nici unui ocupant al tronului (vezi *D.R.H.*, A, vol. I şi II, *Indici de nume*, sub voci citate ; vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 103—111).

[82] „Cumplita devastare" a Moldovei de după cucerirea Constantinopolului, în vremea războiului polono-teuton care izbucnise la 22 ianuarie 1454, menţionată de Cromer (vezi şi mai sus, nota 59), nu poate fi plasată în timp. Actul omagial al lui Alexăndrel, din 23 septembrie 1453, nu lasă să se întrevadă nimic în acest sens, ci doar o situaţie incordată, pentru a cărei rezolvare regele polon urma să-şi ia obligaţia că „va lucra... prin solii săi şi sabia sa..." (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 768, nr. 225). De asemenea, la 15 mai 1454, după o relatare din Sibiu, abia se zvonea de un posibil atac turcesc asupra Chiliei (*D.R.H.*, D, vol. I, p. 442, nr. 323), care ar fi afectat, desigur, şi sudul Moldovei, dar al cărui obiectiv a fost, după cum se ştie, Cetatea Albă. După încheierea disputei dintre Alexăndrel şi Petru Aron, privilegiul acestuia din 2 iunie 1455, acordat braşovenilor (*ibidem*, p. 444—445, nr. 326), indica o deplină siguranţă internă, ca şi libertatea pe care şi-au luat-o locuitorii Cetăţii Albe de a pune stăpînire pe castelul Lerici (N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 116—118). Iar din toamna aceluiaşi an şi pînă la acceptarea «închinării» nu s-a putut produce decît o singură incursiune turcească, în iunie-aprilie-mai 1456, dar care, în condiţiile pregătirilor turceşti pentru asediul Belgradului, este totuşi prea puţin probabilă.

[83] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 623—625.

[84] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 108—109.

[85] *Cronicile slavo-române...*, p. 48, 61, 70, 161 şi 177 (vezi precizarea referitoare la cedarea Chiliei către Petru voievod, purtînd amprenta unui evident adaos şi lipsind din „Letopiseţul anonim").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Petru voievod [86]. Dar oare Coroana polonă nu promovase o politică de aceeaşi natură cînd aprobase intervenţiile militare din 1449, 1450 sau 1451—1452, vizînd înscăunarea lui Alexăndrel [87], sau cînd întîrzia să renunţe la posibilitatea unui control militar asupra cetăţii Hotin [88]? Cel puţin, în postura sa de protector al Chiliei, Iancu de Hunedoara era implicat direct în apărarea hotarului sudic al Moldovei [89], în timp ce suzeranitatea regelui Cazimir nu s-a concretizat, în cele din urmă, decît în acordarea unui adăpost în caz de refugiu [90].

Escamotînd adevărul sau supralicitînd aspectele convenabile ale acestuia, motivaţia actului de la Vaslui poate fi considerată, aşadar, ca o probă edificatoare a strădaniei autorilor ei de a se disculpa, în faţa posterităţii, pentru compromisul pe care l-au încheiat. Argumentele prezentate, departe de a avea gradul de generalitate sugerat, comportă, dimpotrivă, un pronunţat caracter de clasă, valoarea lor neputînd fi reţinută ca atare decît dacă este raportată la fizionomia politică a aristocraţiei boiereşti aflată la putere, interesată, în primul rînd, de consolidarea propriilor ei stăpîniri feudale, ca şi de menţinerea raporturilor tradiţionale cu nobilimea polonă. Aceste trăsături se confirmă, pe de altă parte, retrospectînd actul «închinării» prin prisma faptelor care i-au urmat.

La sfîrşitul aceleiaşi luni în care avusese loc solia lui Mihu la Yeni Derbend şi asupra rezultatelor căreia va fi fost înştiinţat imediat, regele polon s-a grăbit să profite, la rîndul său, de pe urma noului angajament extern asumat de domnia lui Petru Aron. Prin actul de la 29 iunie, acesta era nevoit astfel să-şi ia obligaţia, stipulată pentru prima dată în scris, că va trimite anual regelui „în chip de preţ de omagiu... daruri sau bunuri vrednice de amintire" — materializare evidentă a ideii de tribut, pe care Coroana polonă intenţionase să-l instituie încă din 1450 [91]. De asemenea, domnul Moldovei promitea să discute la întîlnirea cu regele Cazimir problemele speciale în legătură cu comerţul de la Cetatea Albă [92], beneficiara recentă a privilegiului de la 9 iunie. Aşadar, o similitudine perfectă cu condiţiile supunerii faţă de turci şi chiar o depăşire a acestora, dacă avem în vedere ajutorul militar preconizat din partea domnului Moldovei sau menţinerea cetăţilor Hotin şi Teţin sub supravegherea indirectă a Coroanei polone [93].

La relevarea adevăratelor intenţii jagellone faţă de Moldova, sfîrşitul verii anului 1456 adăuga deznodămîntul defavorabil al campaniei turceşti de la Dunărea Mijlocie, de natură să divulge şi graba cu care procedaseră factorii de conducere ai Moldovei la plata haraciului [94]. Într-adevăr, în anii următori asediului Belgradului, sultanul Mahomed al II-lea nu s-a mai aventurat în acţiuni militare de perspectivă, dar riscante, procedînd la o metodică supunere a întregii Peninsule Balcanice [95], care să ofere o bază sigură de atac şi manevră pe frontul dunărean. În plus, noul domn al Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş, nu

---

[86] Problema reluării Chiliei s-a pus chiar în faţa domniei lui Bogdan voievod (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 758, nr. 222.), probabil ca o condiţie a boierimii colaboraţioniste, deşi acesta venise cu ajutor din partea lui Iancu de Hunedoara; vezi şi Fr. Pall, *op. cit.*, p. 620 şi urm.

[87] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 41—43, 47—53 şi 65—66.

[88] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 776, nr. 228, şi 786, nr. 230. Cetăţile Hotin, Teţin şi Hmielov rămăseseră în stăpînirea familiei lui Iliaş începînd de la sfîrşitul anului 1442, cînd a încetat diarhia celor doi fii ai lui Alexandru cel Bun, şi pînă la dispariţia lui Alexăndrel *(ibidem*, p. 721—722, nr. 209). În toată această perioadă, Hotinul a fost condus de pîrcălabul Manoil *(D.R.H.* A, vol. I, p. 325—327, nr. 231, 367, nr. 259, şi 388—391, nr. 274—275, şi vol. II, *Indice de nume*, sub voce). Prezenţa acestuia în sfatul lui Ştefan, la 30 septembrie 1445, se explică probabil prin participarea sa la negocierile care au precedat înţelegerea cu reprezentanţii Coroanei polone, de la 26 noiembrie, cînd domnul Moldovei şi-a luat obligaţia să respecte „drepturile... cetăţilor crăieşti" (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 730, nr. 213).

[89] Vezi, pentru înarmarea cetăţii, transporturile de arme de la Braşov, din 1453 şi 1454 *(D.R.H.*, D., vol. I, p. 435, nr. 318, şi 439—440, nr. 322; Fr. Pall, *op. cit.*, p. 632—635).

[90] Salv-conductul regal din 4 aprilie 1456 era dat şi pentru „ceilalţi credincioşi de bunăvoie şi apropiaţi nouă" (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 807, nr. D).

[91] N. Iorga, *op. cit.*, p. 104—105 şi 107; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 48 şi 57.

[92] Pentru interesul mai vechi al Coroanei polone în acest sens, vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 104.

[93] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 779—787, nr. 230.

[94] N. Iorga, *op. cit.*, p. 119—120.

[95] A. Decei, *op. cit.*, p. 108 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai promova politica de colaborare cu turcii a predecesorului său, pregătindu-se în vederea ruperii raporturilor de supunere faţă de Poartă, la care va şi proceda odată cu anul 1459 [96].

La rîndul ei, raţiunea internă a hotărîrii, pretinsa „neputinţă de apărare" a moldovenilor, primea în primăvara anului următor o replică revelatoare, concretizată în cele cîteva mii de oşteni pe care Ţara de Jos îi va oferi tînărului pretendent la tronul Sucevei, Ştefan cel Mare [97], susţinut de noul domn al Ţării Româneşti. Iar refugierea lui Petru Aron şi a principalilor săi colaboratori în Polonia, unde vor rămîne vreme îndelungată [98], nu făcea decît să confirme verdictul popular dat hotărîrii de la Vaslui, după cum caracterul şi obiectivele politicii externe promovată de Ştefan cel Mare vor dovedi, de la bun început, că ceea ce lipsise factorilor de conducere ai Ţării Moldovei în 1456 fusese încrederea, cutezanţa şi discernămîntul [99].

In încheiere se impune, credem, concluzia că «închinarea» de la Vaslui, oficializată la 5 iunie 1456, a reprezentat acceptarea, de ultimă instanţă şi cu un caracter vremelnic, de către domnia lui Petru Aron, ca semn al supunerii faţă de turci, a unui haraci de 2 000 de galbeni, în schimbul recunoaşterii de către aceştia a stării de nonbeligeranţă dintre cele două ţări. Încheierea păcii, la 9 iunie 1456, în urma tratativelor de la Yeni Derbend — localitate pe rîul Tundža, în R. P. Bulgaria — a fost însoţită de acordarea libertăţii comerciale negustorilor moldoveni în principalele oraşe ale Imperiului. Hotărîrea supunerii a avut un pronunţat caracter de clasă, relevat de eludarea ideii de apărare a ţării, pe baza resurselor militare interne, ca şi a celei de aderare la frontul luptei antiotomane condus de Iancu de Hunedoara, în favoarea menţinerii la putere a aristocraţiei boiereşti şi a raporturilor de ascultare faţă de Coroana polonă. Ca urmare, domnia lui Petru Aron a mijlocit în acelaşi timp, primul dialog şi prima înţelegere tacită polono-otomană, care s-a făcut însă în detrimentul Moldovei şi a avut ca rezultat o a doua «închinare», tot atît de efectivă, cea de la Suceava, din 29 iunie 1456, faţă de regalitatea jagellonă. Consecinţe directe ale crizei politice interne, care a izbucnit după moartea lui Alexandru cel Bun, ambele acte s-au dovedit ulterior insuficient de justificate şi mult prea agravante pentru însăşi menirea statului feudal, anularea lor constituindu-se într-un obiectiv major al domniei lui Ştefan cel Mare.

[96] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 86.

[97] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 90—91.

[98] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 56 şi urm.; vezi şi mai sus, nota, 38.

[99] L. Şimanschi, *Epoca şi personalitatea lui Ştefan cel Mare*, cap. II, 4, (mss).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tabel anexă

Martorii sfaturilor domneşti din perioada 1449—1459 şi participarea lor la sfatul lărgit de la Vaslui

Nr. crt.	Numele martorilor	A—I 1449	B 1450/ 1451	A—II 1452/ 1453—4	PA—I 1454	A—III 1455	PA—II, 1455/ 1456	Vs 5.VI. 1456	PA—II$_2$ 1456 [1458]	Şt*—I 1457/ 1458—9	Post 12.VI. 1459
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	A. *Reprezentanţi ai clerului*										
1	Theoctist mitropolit	—	—	—	—	—	+	+	+	—/+	+
2	Eustatie arhimandrit al mănăstirii Bistriţa	—	—	—	—	—	+/—	—	—	—	12.IX. 1464 (Theodor)
	B. *Primi sfetnici*[1]										
1	Pentru Hudici[2]	1	—	(vinz.)	—	—	—	—	—	—	—
2	Duma Brăescu	2	1/—	1—vorn.	—	1	—	2	[1]	—	13.I.1460
3	Bratu cel Mare	—	3/1	—/7,6	—	—	1	1	2	—	—
4	Manoil ce Mare	4(1)—pîrc.	—	2—pîrc.	—	2—pîrc.	2—pîrc.	5	3—<pîrc.[3]>	2/1	+
5	Lazor <de la Tulova>	4	—	3(2)	—	—	3,7	3	—	—	—
6	Stanciu cel Mare	3	—	3,1—pîrc.[4]	—	3(2)—pîrc.	4,5—pîrc.	4	[1(2,8)—pîrc.]	—	12.VI. 1459
7	Mihail (Mihu)	log.	—	log	—	—	4,2	+	7	—	—
8	Oană Pîntece (Julici)	5	2(4)	7,3	1	5	6,1	7	5,7	3(2)/—	—
9	Cozma Şandru	7	—	7,9	—	7	8,4	8	9	1/—	—
10	Vlaicul	—	—/17	—	—	—	—	—	—	3/2(1)—pîrc.	+
	C. *Sfetnici de frunte*[5]										
11	Costea Perecichi	vorn. (pîrc.[6])	—	pîrc.	—	—	—	—	—	—	—
12	Petru <Perecichi>	pîrc.	—	pîrc.	—	pîrc.	pîrc.	+	pîrc.	pîrc./—	—
13	Duma <Dulcescu>[7]	—	—	—	pîrc.	—	pîrc./—	—	—	—	—
14	Mircea Dulcescu	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	<Mihail>[8] Otel (Oloveanco)	—	vorn./+	—	—	—	—	—	—	+/—	—
16	Dragomir <Otel>[9]	—	vorn.	—	—	—	—	—	—	—	—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
17	Denis <fost logofăt>	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–
18	Goian	–	–/+	ceașn.	–	–	↑	+	–	vorn.	+
19	Costea Oriș	–	+/–	+	+	–	↑	+	↑	+/–	28.IV. 1464
20	Hodco Știbor	–	–	–/↑	–	–	vorn.	+	vorn.	–/+	+
21	Toma Cînde	–	–	–	+	–	–	–	–	–/+	+
22	Costea Dănescu	+	+/–	+	–	+	–	+	[+]	–	13.IV. 1460
23	Ion Baicean	+	+/–	+	–	–	+	+	+	–	–
24	Costea Andronic	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25	Oancea fost logofăt[10]	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–
26	Petru	–	log.	–	+	–	log.	+	log	–	–
27	Ilie fost logofăt	–	+/–	–	–	–	–	–	–	–	–
28	Danciul Cneajnici	–	pîrc.	–/pîrc.	–	pîrc.	pîrc.	+	pîrc.	–	–
29	Cozma	–	–	–	log.	–	–	–	–	–	–
30	Șandru	grăm.	–	–	–	log.	–	–	–	–	–
31	Ion Bucium	–	–	–	vist.	–	vist./ pîrc.	+	[pîrc.]	–	12.VI. 1459
32	Dobrul	–	pisar	+	–	+	+	+	+	log.	log.
33	Iliaș Modruz	–	–	–	–	–	–	–	–	pîrc./–	–
34	Petru Ponici	–	–	↑	–	–	–	–	–	pîrc.	+
	D. *Sfetnici de mijloc*[11]										
35	Tador Vascan	+	+	+	–	–	–	–	–	–	–
36	Tador Moica (Moicescul)	+	+	+	–	–	–	+	+	–	–
37	:Petru Scurtu	+	–	↑	–	–	–	–	–	–	–
38	Lazea Pitic	+	+	↑	+	–	–	+	–	–/+	+
39	Hodco Crețeanu	+	+	+	+	–	–	+	–	+	+
40	Șandru (Șendrică) Tolocico (de la Dorohoi)	+	–	+	–	–	+/–	+	–	+/–	15.IV. 1463
41	Radu Pisc	+	+	+	–	–	–	–	–	–	12.VI. 1459
42	Albul	spăt.	–	spăt.	–	spăt.	↑	–	–	–/+	+
43	Petru Sîrbu	vist.	+	–	–	–	–	+	–	–	–

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
44	Micu Crai	—	+	−/↑	—	—	—	+	vorn. gl.	+	+
45	Ciopei	—	post.	—	—	—	—	—	—	pîrc./—	—
46	Ignat Popescu[12]	—	stoln.	stoln./—	+	—	—	—	—	—	—
47	Iurie <Şerbici> (de la Cîmp)[13]	—	+	—	—	—	—	—	↑	—	—
48	Mîndricica <Jumătate>[14]	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
49	Vitolt	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—
50	Giurgiu Găurice	—	—	−/+	—	—	—	—	—	—	—
51	Vlaşin Ponici	—	—	−/+	—	—	—	—	—	—	—
52	Iurie al lui Mihăilaş	—	—	↑	—	—	—	—	—	—	—
53	Duma Micaci	—	—	vist./—	spăt.	—	+	+	+	—	—
54	Cozmiţă	—	—	+/vist.	—	vist.	—	—	—	−/+	+
55	Petrică Iachimovici	—	—	post.	—	post.	—	—	—	−/+	+
56	Sin	—	—	—	stoln.	—	+/pîrc.	+	+	↑/—	—
57	Fedor Posadnicu	—	—	—	+	vorn. <gl.>	—	—	—	—	—
58	Buhtea	—	—	—	—	comis	—	—	—	−/+	+
59	Ivanco Brăescu[15]	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—
60	Dragoslav	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—
61	Steţco Dămăcuş	—	—	—	—	—	↑	—	—	+	+
62	Bratul	—	—	—	—	—	↑	+	—	—	—
63	Hrinco <Levici>	—	—	—	—	—	—	+	↑	—	—
64	Vasco Levici	—	—	—	—	—	—	+	[+]	—	—
65	Negrilă	—	—	—	—	—	—	vorn. <gl.>	—	—	—
66	Isaia	—	—	—	—	—	—	—	—	post./pîrc.	+
67	Fetion	—	—	—	—	—	—	—	—	−/+	+
68	Tăutul	—	—	—	—	—	—	—	—	↑	+(log.)
	E. *Dregători personali*[16]										
69	Giurgea <Lihaci>[17]	comis	—	comis	—	—	—	—	—	—	—
70	Şendrică	aprod	—	—	—	—	—	—	—	—	—
71	Onicică[18]	—	vist.	—	—	—	—	—	—	—	—
72	Dragoş	—	ceaşn.	—	ceaşn.	—	ceaşn.	+	ceaşn.	—	—
73	Stanciul	—	comis	—	—	—	—	—	—	—	—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
74	Ion	—	—	stoln.	—	—	—	—	—	—	—
75	Micul	—	—	—	post.	—	post.	—	post.	—	—
76	Bilbosea[19]	—	—	—	—	—	—	post.	—	—	—
77	Petru Ezereanu	—	—	—	comis	—	comis	+	comis	—	—
78	Radu <Gangur>[20]	—	—	—	—	—	spăt.	+	spăt.	—	15.IX. 1466
79	Micul[21]	—	—	—	—	—	—	spăt.	—	—	—
80	Ilea	—	—	—	—	—	—/vist.	+	vist.	—	—
81	Mihul	—	—	—	—	—	stoln.	+	stoln.	—	—
82	Tador <Dulcescu>[22]	—	—	—	—	—	—	+	sulger	—	—
83	Sacîș	—	—	—	—	—	—	—	—	—/spăt.	+
84	Stanimir	—	—	—	—	—	—	—	—	vist./—	—
85	Iuga	—	—	—	—	—	—	—	—	—/vist.	+
86	Crasniș	—	—	—	—	—	—	—	—	—/post.	+
87	Tador	—	—	—	—	—	—	—	—	ceașn.	+
88	Zbearea	—	—	—	—	—	—	—	—	stoln.	+
89	Ion Boureanu	—	—	—	+	—	—	—	—	comis	+
	F. *Diecii de cancelarie*[23]										
90	Vasco	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
91	Vulpaș	+	—	+	—	—	+	+	+	+	log. II
92	Oanță[24]	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
93	Mihail <Oțel>	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
94	Tador al lui Popa	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—
95	Solomon	—	+	+	—	—	—	+	—	—	—
96	Petru Ardanovici	—	—	+	—	—	—	—	+	+	+
97	Stețco	—	—	isprav.	—	—	—	+	—	—	+
98	Toma	—	—	+	—	—	—	—	—	+	log.
99	Luca	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—
100	Tador Prodan	—	—	isprav.	—	—	—	+	+	—	+
101	Giurgiu al lui Ioil[25]	—	—	—	+	—	(ben.)	—	(ben.)	—	—
102	Gheorghe al Sîrbului cîntăreț	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—
103	Ivașco	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
104	Cristea	–	–	+	–	–	–	+	–	+	–
105	Isaia al lui Şuşman	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
106	Ştefuł	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+
107	Ghedeon	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
	G. *Foşti sfetnici*										
108	Moica (1439–1444)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
109	Roman Hudici (1436–1441)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
110	Ivaşco Usteclă (1443)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
111	Eremia (1448)	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–
112	<Ion> Porcu (1421–1448)	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
	H. *Alţi boieri*										
113	Andruşco	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
114	Mihul Starostici	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
115	Iaţco Hudici	–	–	(vinz.)	–	–	–	+	–	–	+
116	Ivaşco Hrinco	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
117	Neagu Cimpeanu	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
118	Negoi	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
119	Zeaico[25]	–	(ben.)	–	–	–	–	+	–	–	–
120	Duma Galbenu	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
121	Coste Ţolici	–	–	–	–	(hotarnic	–	+	–	–	–
122	Giurgiu Lenţea	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–
123	Ivaşco Fultuc	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–
124	Fiii lui Oprişac	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–
125	Roman Tula	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–
	I. *Tirgoveţi din Suceava*										
126	Vasilcea vameş	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–
127	Nichil voit	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
128	Serchiz voit armean	+	—	—	—	—	—	—	+	—	—
129	Toman	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
130	Ivașco Armeanul[27]	(ben.)	—	—	—	—	(donator)	—	+	—	(donator)
131	Rusu popă	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—
132	Bogdan Rusu	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—

* A = Alexăndrel ; B = Bogdan ; PA = Petru Aron ; Vs = Vaslui ; Șt = Ștefan cel Mare.

[1] În afara consilierilor cărora li s-a recunoscut oficial, într-o împrejurare sau alta, acest rol, au mai fost incluși, în aceeași categorie, Lazor de la Tulova, fratele mai vîrstnic al lui Stanciu cel Mare, precum și logofătul Mihul, a cărui contribuție la politica externă moldovenească a perioadei a fost covîrșitoare. Pentru o mai bună ilustrare a situației, s-a indicat, prin numere întregi sau fracționare, și locurile ocupate de componenții acestei grupe în fiecare sfat.

[2] După prima domnie a lui Alexăndrel, s-a retras din activitatea politică, deoarece trăia și la 20 iunie 1453 *(D.R.H.*, A, vol. II, nr. 33). Va fi murit însă înainte de 5 iunie 1456, cînd, la Vaslui, au fost prezenți doar fratele și fiul său.

[3] Manoil fusese înlocuit în pîrcălăbia Hotinului de către Sin, începînd cu luna august 1455 *(ibidem*, p. 73—76, nr. 51—52), ceea ce conferă menționării sale ca fost pîrcălab de Neamț, în primul sfat al lui Ștefan cel Mare *(ibidem*, p. 96, nr. 65), o altă semnificație decît cea a unei obișnuite greșeli (*ibidem*, p. 97, nr. 17). Transferarea sa a constituit probabil suportul nemulțumirii față de domnia lui Petru Aron și al adeziunii imediate la cauza lui Ștefan cel Mare.

[4] *Ibidem*, p. 36, nr. 26, n. 10, și *Indice de nume*, sub voce, se presupune o greșeală a diacului, pentru „Costea, pîrcălab de Cetatea Albă". În ciuda aparențelor, acesta va fi rămas însă, după înlocuirea sa în vornicie, ca pîrcălab <de Suceava>, în timp ce fratele său, Petru, a deținut aceeași dregătorie la Cetatea Albă împreună cu Stanciul, care nu poate fi eliminat din discuție atîta vreme cît a fost ispravnicul lucrărilor de consolidare din 1454 (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 327).

[5] În această categorie au fost incluși ceilalți ocupanți ai primelor 5—6 locuri din sfaturile domnești ale perioadei, cu excepția cîtorva dintre partizanii lui Petru Aron din vara anului 1454, avansați conjunctural pe aceste poziții. Pentru cei prezenți întîmplător în sfat s-a folosit sigla „I".

[6] Informația referitoare la Costea Perecichi nu este suficient de clară : pînă la sfîrșitul domniei lui Ștefan voievod el este indicat ca vistier, cu excepția documentului din 18 decembrie 1446, care îl prezintă ca pîrcălab. În cele două acte de la Roman voievod, de la începutul anului 1448, el apare ca pîrcălab și, respectiv, mare vornic *(D.R.H.*, A, vol. I, p. 382, nr. 270, și p. 389—391, nr. 274—275), pentru ca în prima domnie a lui Alexăndrel alternanța să se repete : vornic — pîrcălab — vornic. Abia în cea de a doua domnie a acestuia, cînd vornicia a fost încredințată lui Duma Braevici, Costea Perecichi va fi menționat consecvent ca pîrcălab, probabil de Suceava (vezi și nota 4).

[7] După 1448, între cei doi frați, Duma și Mircea Dulcescu, se pare că a intervenit o deosebire de conduită politică, întrucît sfatul lui Alexăndrel din 1449 nu-l menționează decît pe cel mai mic, Mircea, în timp ce un Duma apare în 1454, ca pîrcălab, în sfatul lui Petru Aron. Avînd în vedere că Toader Limbădulce, poate chiar fiul lui Duma, primește întărire pentru stăpînirile familiei, curînd după ce acesta încetează să fie menționat în actele lui Petru Aron *(ibidem*, vol. II, p. 69—70, nr. 49, și p. 73—74, nr. 51), se poate presupune, credem, că Duma Dulcescu a deținut pîrcălăbia Neamțului pînă în vara anului 1455, cînd în locul său a fost transferat Manoil (vezi și nota 3).

[8] Întregire nesigură, după falsul călugărilor nemțeni cu data 15 septembrie 1448 *(ibidem*, vol. I, p. 431, nr. X), care au folosit probabil un document original de la Bogdan voievod, emis

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Tîrgul de Jos. Acest Mihail Oţel n-a putut fi însă acelaşi cu grămăticul omonim, care a redactat la Roman (!) actul de alianţă a lui Bogdan voievod cu Iancu de Hunedoara, din 11 februarie 1450 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 752, nr. 220).

[9] Întregire ipotetică, sugerată de sprijinul pe care familia Oţeleştilor l-a acordat domniei lui Bogdan.

[10] Atît Costea Andronic, cît şi Oancea fost logofăt au murit în lupta de la Tămăşeni *(Cronicile slavo-române...*, p. 15).

[11] Fără a se putea efectua o ierarhizare riguroasă a membrilor sfatului domnesc în general, este totuşi evident că după grupul consilierilor principali, cu sau fără funcţii publice, urma o categorie mult mai numeroasă şi mai fluctuantă, a celor recrutaţi recent de domnie sau provenind din rîndul dregătorilor personali.

[12] În documentul din 10 septembrie 1452 *(D.R.H.*, A, vol. II, p. 22—23, nr. 20), Ignat este arătat, greşit, ca „postelnic", silaba „po-" provenind, probabil, de la „Popa", „Popovici" sau „Popescu".

[13] Identificare sugerată de actul din 11 septembrie 1467, prin care Iurie Şerbici dăruieşte m-rii Homor „cîmpul" numit Zlătăroaia *(ibidem*, p. 215—216, nr. 148).

[14] Este posibil ca „Mîndricica" să fie chiar fiul lui Mîndrea Jumătate, deoarece cei doi binecunoscuţi fraţi: Ştefu şi Mîndrea, apar ca beneficiari într-un document anterior de la Bogdan voievod *(ibidem*, p. 10, nr. 8: aici „Fumu" este o evidentă greşeală de lectură pentru „Jumătate" — neam în stăpînirea căruia satul Deleni se afla din vremea lui Alexandru cel Bun — *ibidem*, vol. I, p. 146—147, nr. 99).

[15] Prezenţa lui Ivanco Brăescul la Banila (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 769—770, nr. 226) a fost condiţionată, desigur, de atitudinea politică a tatălui său, Duma.

[16] La cei înscrişi sub acest titlu trebuie adăugaţi şi dregătorii care au fost deja menţionaţi în categoriile C şi D.

[17] Vezi *D.R.H.*, A, vol. I, p. 325—327, nr. 231, ceea ce exclude identificarea lui cu Giurgiu Lenţea, din sfatul de la Vaslui.

[18] *Ibidem*, vol. II, *Indice de nume*, sub voce, se propune identificarea acestuia cu Onică de la Jijia. Nu este exclusă însă nici identitatea sa cu unul din părinţii verilor Giurgiu şi Ion Oniceanul *(ibidem*, p. 376—377, nr. 247).

[19] Să ne aflăm în faţa numelui de familie al lui Micul, postelnicul lui Petru Aron? Lipsa acestuia de la Vaslui ar fi un indiciu pozitiv.

[20] „Gavril spathariul", beneficiar în documentul din 7 iunie 1455 *(ibidem*, p. 66—67, nr. 47) nu poate fi decît acelaşi „Gangur", menţionat consecvent în această funcţie de la începutul celei de a doua domnii a lui Petru Aron.

[21] În documentele vremii nu este cunoscut un Micul spătar, doar dacă acesta nu era cel de al doilea nume al lui Albul, fost spătar, absent şi el din sfatul de la Vaslui.

[22] Vezi mai sus, nota 7.

[23] La cei menţionaţi mai jos, de adăugat şi pisarii ajunşi, în această perioadă, logofeţi: Şandru şi Dobrul (C, 30 şi 32).

[24] După 1449 nu se mai păstrează nici un act scris de Oanţă, cel publicat sub data 1475 aprilie 17 *(ibidem*, vol. II, p. 301—302, nr. 200), aparţinînd de fapt anului 1445 (vezi V. Tiron, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi", XVI (1979), p. 536).

[25] Absenţa lui Giurgiu grămătic, evident susţinător al domniei lui Petru Aron, din sfatul de la Vaslui, se explică, probabil, prin moartea tatălui său, protopopul Ioil, care nu mai apare a doua oară, împreună cu el, ca beneficiar *(ibidem*, p. 81—83, nr. 56, şi p. 91—92, nr. 61).

[26] Desigur acelaşi cu „Zianco", beneficiar la 14 iulie 1451 *(ibidem*, p. 13, nr. 12), confuzia între literele slavone „i" şi „n" fiind lesne de explicat.

[27] Probabil identic cu Ion Armeanul (Armencici) de la 1449, care adaugă daniei sale din 1454 către m-rea Moldoviţa o alta, la 1473 *(ibidem*, p. 9, nr. 7, p. 60—61, nr. 43, şi p. 281—283, nr. 189).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CÎTEVA DOCUMENTE TECUCENE

DE

ION T. SION

Intre cele două războaie mondiale, doi entuziaşti şi pasionaţi cercetători tecuceni, Const. Solomon şi C. A. Stoide, s-au ostenit, au adunat, cercetat şi publicat un însemnat număr de acte sub titlul *Documente tecucene*, apărute în trei volume în anii 1938, 1939 şi 1941. Multe din documentele cuprinse în special în volumul III provin din fonduri de arhivă tecucene, unele colecţionate prin elevii de liceu, iar altele, cele mai numeroase, din colecţii ale unor persoane — Vascan Eftimie, colonel Mavrodin, proprietarul Teodor Cincu (în documente Tudoran Cincovici). Acesta din urmă a donat, în scopul înfiinţării unui muzeu de istorie în localitate, clădirea în care, şi astăzi, îşi are sediul respectivul muzeu din Tecuci. Totodată a predat şi o relativ bogată colecţie de documente.

Unele din ele au ajuns să vadă lumina tiparului în volumele mai sus menţionate, dar altele, în special cele scrise în limba slavonă, nu au fost tipărite. Un apreciabil număr de astfel de documente, datînd din secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, n-au putut fi tipărite, „din lipsă de caractere", la tipografia la care au lucrat, autorii fiind „nevoiţi a amîna tipărirea acestora la o dată cînd împrejurările vor fi prielnice" [1]. Împrejurările nu au fost favorabile şi între timp, în împrejurările tulburi ale celui de-al doilea război mondial, întreaga colecţie de documente tecucene, provenite de la persoane particulare, s-a pierdut. Fondurile respective cuprindeau acte privitoare la vînzări-cumpărări de proprietăţi, mărturii hotarnice, manuscrise ale unor scriitori tecuceni, printre care şi cele ale poetului Theodor Şerbănescu [2].

Multe din preţioasele acte pierdute aparţinuseră cîndva lui Costachi Conachi, cel care, agonisind „nămolul de avere", după cum însuşi se exprima, strînsese şi un mare număr de documente, zise astăzi „Conăcheşti", din care unele au ajuns în fondurile arhivistice de stat, unde pot fi cercetate, iar altele, dintre „documentele risipite [3]", cum au fost şi cele de la Tecuci, s-au pierdut.

Cu toate acestea, unii cetăţeni au manifestat grijă şi preţuire pentru anumite documente, le-au păstrat şi le-au lăsat urmaşilor lor. Mulţi din aceştia le pun acum cu multă bunăvoinţă la dispoziţia celor care le solicită în vederea documentării asupra unor probleme de istorie locală.

Documentele ce se publică acum, unul în limba slavonă, iar celelalte în limba română, au fost găsite de noi, în satele Munteni şi Ţepu. Se poate considera că documentele de la Munteni ar fi aparţinut lui Costachi Conachi, făcînd parte din categoria actelor risipite după moartea poetului, trecînd mai apoi în posesia Cinculeştilor, care au ajuns să stăpînească fostele proprietăţi ale lui Conachi de la Ţigăneşti şi din împrejurimile Tecuciului.

Pledează pentru această părere faptul că între respectivele documente se află unele ce sînt în directă legătură cu anumite cumpărături de pămînturi de prin aceste locuri făcute de Conachi. Că au aparţinut apoi proprietarilor Cincu ne-o dovedeşte găsirea lor printre alte hîrtii de mai tîrziu ce au aparţinut sigur familiei de la Ţigăneşti. Este vorba de acte ce se referă la învoieli agricole impuse de Cinculeşti unor ţărani din Ţigăneşti şi Ţepu.

Ele au ajuns apoi la locuitorul Vasile D. Andrei din Munteni, în prezent decedat. Toate aceste documente se află acum în posesia noastră.

---

[1] Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Documente tecucene*, vol. II, p. 5.

[2] Informaţie de la profesorul Const. Solomon, Tecuci.

[3] Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, Bucureşti, 1973, p. 27.
p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Considerăm că acest mănunchi de acte, ce se referă la locuri şi oameni din zona Tecuciului, au o incontestabilă valoare documentară din mai multe puncte de vedere.

În primul rînd, ele vin să îmbogăţească fondul existent de documente ce se află în legătură cu sate, moşii şi persoane de prin părţile Tecuciului şi de prin alte locuri ale Moldovei ; de asemenea ele vor completa fondul de documente „Conăcheşti" risipite de urmaşi, aducînd informaţii şi date noi din epocă asupra relaţiilor de proprietate care generau multitudinea de raporturi din feudalismul românesc.

Apoi, o importanţă anumită le-o conferă faptul că toate aceste documente sînt inedite şi, unele din ele, datează dintr-o perioadă mai veche decît cele provenite din fondurile locale citate şi care au fost publicate în *Documente tecucene*. Astfel, cel mai vechi act ce provine din sursele amintite datează din 2 iulie 1685, iar patru documente din cele de mai jos sînt de dată anterioară, respectiv 1593 şi 1661.

1

1593 (7102) octombrie, Beliceni. Ion din Orboşcani vinde ocina sa din Bucureşti lui Dumitru Grec cu 60 zloţi tătăreşti.

† Се ѹбо аз Їwн wт Ѡрбошкани, продал сми свои wтнии wт сило Бокурєш(и), част моа права, что сѣ изберет Думитрувн грек, и дал мене радї моа парте[1] шестедесѣт злат татарскиХ wт стѹл Белеч вътаХ. И бил Лъкиндеч wт Ѡрбошкани, и wт прѣд Андреи wт Стецикани и прѣд Андронек wт там, и прѣд Хъри wт Тъури и прѣд Петрика wт Севени, и пред Гаврил wт там, и прѣд Сими wт Тъури, и пред Хилип wт там и прѣд многи люди добрих вишнїен(!), и виш(е) и нежнїе, да будет ем wтнии что сѣ изберет част моа от сило Бокурещи(и).

Сего радї, нек[нек]то ни да сѣ не wмишает въ та парте[4] моа что сми ем продал прѣд сига моа мартурие[5] николиж(е).

И сии токмал бист при д(ъ)ни Ар(о)ну воевода.

† Пис у Беличѣни, л(ѣ)т(о) зрв[6]...

+ Adică eu, Ion din Orboşcani, am vîndut ocina mea din Bocureşti, partea mea dreaptă ce se va alege, lui Dumitru Grec şi mi-a dat pentru a mea parte[4] şaizeci zloţi tătăreşti de la scaunul lui Beleci vătah.

Şi a fost şi Lăchindeci din Orboşcani şi dinaintea lui Andrei din Steţicani şi dinaintea lui Andronec de acolo şi dinaintea lui Hîrea din Tăuri şi dinaintea lui Petrica din Seveni şi dinaintea lui Gavril de acolo şi dinaintea lui Sima din Tăuri şi dinaintea lui Hilip de acolo şi dinaintea multor oameni buni de mai sus, din sus şi din jos, să-i fie lui ocină ce se va alege partea mea din satul Bocureşti ; drept aceasta nimeni să nu se amestece în acea parte[1] a mea, ce am vîndut-o ; înaintea acestei mărturii[5] a mele niciodată.

Şi această tocmeală a fost în zilele lui Arun voievod.

+ Scris la Beliceni, anul 7102[6].

<Pe verso, însemnări din secolul al XIX-lea> :

+ Bucureşti ; No-22 ; <de altă mînă şi cu altă cerneală fiind apoi şters> : 7102 <1593> oc(tom)v(rie) ; No-30.

Orig., hîrtie (20,5×19,5 cm) ;
partea de jos tăiată.

Traducerea din limba slavonă în limba română a fost făcută de profesorul Ioan Caproşu căruia îi aduc şi pe această cale sincere mulţumiri.

2

1661 (7169) martie 20, Iaşi. Solomon, feciorul lui Ignat, vinde lui Neculai Buhuş, mare medelnicer, două răzoare în frunte la Bucureşti.

+ Adecă eu, Solomon, feciorul lui Ignat, şi cu feciorii mei cu Ţigan şi cu Săverinca şi cu Bercia scriem şi mărturisim cu acest zapis al nostru de nime nevoiţi nici asupriţi,

---

[4] Cuvînt scris româneşte în original.
[5] „marturie" în textul slavon.
[6] Restul rupt.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ci de bunăvoia noastră am mai vîndut două răzoare, în frunte la București, dumisali gipînului Neculai Buhuș, mareli medelnicer, dreptu...[7] bani gata să ne mai lungim zileli din ceastă foamete. Iar alți frați ai miei și nepoți or ținea alte moșii pre unde mai avem împreună. Iar aceste răzoare ci le-am vîndut să hie dumisali dreaptă ocină și moșîie în vieci.

Și această tocmală s-au făcut dinaintea lui Enachi vornicul de tîrgu și dinaintea lui Ștefan Găfeiu și dinaintea lui Vlasîie de Potropopești și dinaintea lui Ion, feciorul lui Anbrohie de Bohotin, și dinaintea lui Vasilie Huiduman.

Și, pentru credință, ne-am pus și pecețili și is(căli)turili.

Și eu, Drăgan, am scris să s(e) știe.

ѱ Іс, л(ѣ)т(о) ҂зрѯѳ март к.

Ianachi vor(nic) iscal <m.p.>.

Vasile Huduman <m.p.>

Drăgan iscal <m.p.>

\+ Solomon

\+ Țigan.

\+ Săverinca.

<Pe verso, însemnări din secolul al XIX-lea> : 7169, mart. 20, No-12; <de altă mînă și cu altă cerneală> : București, No-18 <șters>.

Orig., hîrtie (41×30 cm), filigran, trei amprente digitale

3

1661 (7169) martie 22, Iași. Ion Sara din Iași și femeia sa, Tudosia, vînd lui Neculai Buhuș, medelnicer, un răzor în frunte la sat la București, ținutul Tecuciului.

\+ Adecă eu, Ion Sara din Eș, și fămeia mea, Tudosăia, fata lui Ignat din București, scriu și mărturisăscu cu cest zapis al nostru, de nime nevoiți, nici asupriți, ce de a noastră bunăvoe am vîndut a noastră direaptă ocină și moșie, un răzor în frunte la sat la București ce ieste pre Tecucel, în ținutul Tecuciului, și din vatra satului și o vie gata și din tot locul cu tot venitul cîtă este partea noastră.

Aceasta o am vîndut dumisali medelnicieriului Nicolai Buhuș direptu ...[8] lei bani gata și ni[9] o au plătit dumnealui deplin acești bani întru mînule noastre. De acmu înnainte noi treabă în sat în București să nu mai avem, ci să fie dumisali medelniceriului direaptă ocină și cumpărătură, dumisali și cuconilor în veci.

Și în tocmala noastră s-au tînplat: preotul Ionașco din Gîdinți, și Ionașco Bălii, și Drăgan, și Simion Iurghiceanul, și Buculéiu, și Crăciun, și Nachi și Constantin.

Și, pentru credința, pusu-ne-am noi dégeteli și am rugat și pre acești oameni buni de și-au pus și ei degeteli.

Și eu, Strătulat diacul, am scris ca să s(e) știe.

ѵ Іс, в(ъ) л(ѣ)т(о) ҂зрѯѳ м(ѣ)с(ѧ)цаа март кв д(ь)нн.

Preutul Ionașco de Gîdînți[10] (m.p.)

\+ Ion Sara din Eș.

\+ Tudosăia.

\+ Ionașco Bălii.

Drăgan iscal <m.p.>.

Vasili Buculeiu isc(al) <m.p.>.

\+ Crăciun.

\+ Nachi.

\+ Costantin.

<Pe verso, însemnări din secolul al XIX-lea> : 7169 <1661> mart. 22, No-13. <Scris de altă mînă și cu altă cerneală> : București, No-17 <șters>.

Orig., hîrtie (41×30 cm.), filigran, șase amprente digitale.

4

<*Cca. 1661*>. Tudora, fata lui Dănăilă din București, ținutul Tecuciului, vinde un pămînt în frunte lui Neculai Buhuș cu cinci ughi.

\+ Adecă eu, Tudora, fata lui Dănăilă ot București, scriu și mărturisesc cu cestu zapis al meu de nimeni nevoită nici asuprită, ce de bunăvoia mea am vîndut a mea

[7] Loc gol în textul original.

[8] Loc gol în textul original.

[9] Corectură în original.

[10] Scris de mînă diferită și cu altă cerneală.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lăngă Gliguța [11] și fac cinci pămîntori de toate și am vîndutu dumisale lui Neculaiu vel medelnicer și giupănesei dumisale și cuconilor dumisale să fie a lor direapt ocină și moșie în veaci niclătită, dereptu cinci ughi.

Și într-acea tocmală au fost Ion Sara din Eș... [12] unchiu-său din București și Gligorie brat ego, Ion și Andonie și Ivașco și Iuracșo sin Ion și Ion sin Iacor și Țigan sin Solomon și Vasilie Hudiman și Ion Tecuceanul și Gavriliță și alți oameni buni și bătră(ni) di pen pregiur.

Și, pentru credința, ne-am pus și degetele și iscăliturі să să știe pănă să vor faci și dirdevelopment dumnești să să știe.

Vasili Hudiman <m.p.>.

Ivașcu <m.p.>.

<Pe verso, însemnări din secolul al XIX-lea> : București, No-18,

<cu altă cerneală și șters apoi> : No-6 și No-35.

Orig., hîrtie (30×20 cm), filigran, zece amprente digitale neînsoțite de nume.
Datat după documentul precedent.

5

1704 (7213) decembrie 13, Iași. Mihai Racoviță vv. întărește vornicului Iordache Ruset satele și moșiile Bosîncești și Fundeni, de la ținutul Tecuciului.

† Іѡ Михаи Раковиц(ь) воевода б(о)ж(їю) м(и)лост(їю) г(о)сп(о)д(а)ръ Земли молдавскои.

Adecă au vinit înnaintea domniei mieli și înnaintea alor noștri moldovenești boieri a mari și a mici cinstit și credincios boiarinul nostru, dumnialui Iordachie Ruset, vel vornic, și ni-au încredințat mărturie de la boierii noștri dumnialor Costantin Zbiere, cluceriul, și de la Coste Adam, vtori logofăt, și Iancul, ce-au fost vornic de poartă, și de la alți oameni buni scriindu într-acea mărturie pe cum după poronca domniei mieli au mersu acești boieri la sat la Bosencești ce iesti la ținutul Tecuciului, la apa Bărladului, mai sus de tărgu de Tecuci, și au ales toate părțili de ocini ce-au avut dumnialui Iordachi vornicul de danie și de cumpărătură pe zapis ce-au arătat dumnialui de la Simion Poiană, uricariul, și de la alți răzieși de acolo.

Și străngăndu dumnialor hotarnicii pe răzieși ca să aräte părțile ce-au cumpărat și danii și schimbături ce are dumnealui Iordachi vornicul acolo la Bosencești, sculatu-s-au cu toți răzieșii carii au fost de față, anumi : Anghel cel bătrăn și Hărobor, ficiorul lui Simion Făștie, și Ghiorghie Brateg și Neculai Brateg și Saia cel bătrăn și Bosanciu, ficiorul lui Pană, și Ghiorghie Brateg și Cărstia, ficiorul lui Gligorașco, și Apostol, ficiorul lui Iosip, și, cu toți acești răzieși de Bosencești carii scriu mai sus, au socotit pe zapisili dumisali vornicului Iordachie și au aflat cum să vine partea dumisali vorneculuі și i-au ales 260 stănjăni în fruntea hotarului, în curmezișul locului din gios despre Cărbunești. Și căt i-au ales părțile dumisali vornicului Iordachi, înpreună cu acești răzieși mai sus pomeniți, au măsurat locul și l-au stălpit pe siemneli ce însemniază mai gios.

Întăi au hotărît din capul hotarului din capul viei lui Poiană uricariul, din gios, ce iesti pe malul Bărladului, la o baltă ce să chiamă Răiosul, din țermurile Răiosului, dintr-o făntănă părăsită unde au fost un păr, între hotarul Cărbuneștilor, pe din sus, pănă într-o moviliță în mijlocul șesului și au pus stălpu de piatră.

Și din moviliță au măsurat în curmezișul hotarului, în sus, și au aflat iară 260 de stănjăni și au pus stălpu între hotarul răzeșilor ce li-au rămas lor.

Și iarăși din movilă, la dial, spre dumbravă, în gura Tecliții și pe din sus de o seliște de are a orheianilor, pe o răpșoară, la dial pen dumbravă, tot alăturia cu hotarul Cărbuneștilor și peste dumbravă printr-o vălcea ce să chiamă Dănceasa și la dial pen țarină cea mare, alăturea cu hotarul Mașnecilor pănă în mijlocul țarinei cei mari lăngă un drum vechiu s-au pus stălpu între hotarul Mașnecilor și între hotarul dumisali Iordachi vornicul.

Și iar s-au măsurat locul în curmeziș și s-au aflat 220 stănjăni și iarăși s-au pus stălpu despre partea răzieșilor. Și iarăși alăturea cu hotarul Mașnecilor, pănă în Troian și pen Troian, în sus, 220 stănjăni spre răzieși. Și apoi la vale, pentre hotarul răzieșilor și spre

[11] Șase cuvinte adăugate între rînduri în original.
[12] Omis în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

răsărit și pen stălpul ce l-au pus în țarină și iară pesti valea Dănceasăi s-au pus semnu într-u<n> stejar în Dănceasa.

Și iară pesti dumbravă pe din sus de viili Lucăi și tot la vale, pe din sus de puțul lui Poiană și pănă în stălpul ce s-au pus înprotiva movilii ce au măsurat în curmeziș și pe din gios de un păr căzut ce-au fost hotar Susianilor, tot pentre hotarul răzieșilor, și apoi, peste șes, pănă iară în apa Bărladului unde au fost casa lui Poiană uricariul.

Așijderili au mai hotărît dumisali vornicului Iordachi, tot acești boieri mai sus pomeniți, cu porunca domniei mieli, la sat la Fundeani, iarăși la ținutul Tecuciului, mai gios de gura Berheciului, ce sîntu pe lîngă Telige din sus, pe zapis ce are dumnialui Iordachi vornicul de la Poiană uricariul; și lui Poiană i-au fost cumpărătură de la Sava [13] și de la Chiriac Milea de Puțieni și de la Hărse armașul. Și au măsurat hotarnicii cu funia înpreună cu răzieșii tot satul Fundieni și s-au aflat în vale, în șes, în curmezișul hotarului 180 stănjăni, iară în dial, în țarină, s-au aflat 160 stănjăni, din hotarul Teligeștilor pănă în hotarul dumisali Mitrei vornecul pe lîngă Nodos. Iară la dial, la dumbravă, să îngustiază despre apus la capul hotarului de care au socotit hotarnicii și înpreună cu răzieșii și au aflat cum că cuprindu zapiseli dumisali Iordachi vornecul, cele de cumpărat, giumătate de sat de Fundieni, 90 stănjăni în șes, în vale, din sus despre hotarul Mitrii vornicul, iară 90 stănjăni din gios, despre Teligești, s-au vinit răzieșilor ce n-au văndut.

Iară în dial, în țarină iară din sus, s-au vinit 80 de stănjăni dumisali vornicului Iordachi și optuzeci de stănjăni s-au vinit răzieșilor.

Și capul hotarului iesti despre răsărit pănă în Băndias, iară despre apus la dial, pen dumbravă, pănă în drumul Ungurilor. Și pe cum li-au ales, li-au pus hotarnice siemne înpreună cu răzieșii.

De care și domnia mea văzînd încredințat mărturie de la acei boieri mai sus pomeniți și răzieși și oameni buni carii s-au tămplat la alesul acelor moșii, crezut-am și de la domnia mea și am dat și am întărit dumisali lui Iordachi Ruset, vel vornic, și giupănesei dumisali Saftei și cuconilor dumilorsali, ca să-i fie acieli ocini din sat din Bosencești și din Fundieni drept ocini și moșii cu uric neclătit și nerușeit în vieci.

Și nime să nu aibă a se mai amesteca pesti această carti a domniei mieli. Într-alt chip să nu hie. Aceasta scriem.

Ѿ Іас, в(ъ) лѣт(о) ҂зсгі дек(емвріе) гі.

Антіохіе Жорѣ вел лог(о)ф(е)т m. p.

Гіоргіц(ъ) Хермезиу пис(а) m. p.

<Pe verso, se află cîteva mențiuni făcute mai tîrziu și anume>:

Dres de la Mihaiu Răcoviță voievod pe părțili ot Bosăncești ot vlost Tecuciul; i scrisori;

7213 <1704> dechem(brie) 13;

S-au scris la condică; Fundeni [14].

<Cu creion colorat și cu scriere contemporană>:

20 B<pe prima pagină și> N-20, Boteanca.

Orig., hîrtie (62×45 cm), filigran, pecete de ceară, căzută.

La Arhivele Statului București se află o copie neterminată după acest document (A. N., CLXXXIX/1, cu mențiunea: „Iaste ispisocul iscălit, sub pecete, de Antiohie Jora mare logofăt și cu pecete de ceară moale" [15]. Într-adevăr, semnătura logofătului Antiohie Jora se află sub locul unde se observă urma peceții de ceară în prezent căzută și pierdută.

6

1777 iunie 1, Tecuci. Mărturie hotarnică pentru satele Ionășăști, Buciumeni, Brăhășești și Cosmești, făcută din porunca domnitorului Grigore Alexandru Ghica pentru părțile de moșie ale hatmanului Iordache Ghica.

Facim știre cu această mărturii hotarnică, că din luminată poronca prea înălțat domnului nostru Grigorie Alecsandru Ghica v<oie>vod, fiind rănduiți să hotărăm patru părți di moșii anumi: Ionășăștii, Buciumii, Brăișăștii, Cozmeștii, ali d(umi)sali hat<ma>n Iurdachi Ghica, ce sănt la țănutul Tecuciului pe apa Săretiului, cari moșii fiind hotărăte și stălpite după cum pre larg arată în hotarnica ci este iscălită de răposat Ghideon mitropolitul

[13] Loc gol în original.

[14] Scris cu altă cerneală și de altă mînă.

[15] *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. V, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și răposații boieri cei mari a Divanului scrisă din veleat 7230 <1722> iunii 28. Dar ca să nu fie înpresurate aceli moșii di cătră răzeșii ce sănt înpregiurași ni-au rănduit pe noi să cercetăm, și, precum vom afla atât din scrisori cât și din mărturii (a) oamini bătrîni, să dăm mărturia noastră.

După luminată poroncă, am mers la fața locului și am strâns pe răzășii acestor hotară ce sănt din sus și din gios și am cetit scrisorile cili ci ni-au arătat fiind față și dumn(ea)lui sluger Sandul, vechilul d(umi)sali hat(man) Iordachi Ghica, am făcut funia de 45 pași, pasul de 6 palmi cari și palma s-au însămnat în mărturia aceasta.

Am mers întâiu la parté din Ionășăști, ci este cumpărătură, din sus di movila Străjăi două pietri alături, hotară vechi, una hotar a moșii d(umi)sali șatr(ar) Alicsandru Zitjara și alta al cumpărăturei d(umi)sali hat(man) din care am tras în curmeziș în capul moșiei dispre răsărit [16] pe drumul ci mergi pe lângă movila Străjăi în gios 112 pași și n-am pus piatră, ci di acolo am luat a măsura moșia Buciumii iarăși pe la capul dispre răsărit, tot în gios, pe drumul ci mergi pe la movila Străjăi 563 pași și, iarăși, nu s-au pus piatră, ci am luat a măsura, tot în gios, pe drumul acel de la movila Străjăi și hotarul Brăișăștii, 405 pași, pără în hotarul moșiei d(umi)sali banului Costin Catargiu ce zice dumnialui că o are schimbu di la dumniaei vistier(niceasa) Nastasăica Racovițoai. Și din hotarul Ionășăștii a d(umnealu)i șatr(ar) Alicsandru pără în hotarul moșiei d(umisa)li banului Costin Catargiu, măsura acestor trei hotară: Ionășăștii, Buciumii, i Brăișăștii s-au lipit una lângă alta și s-au făcut pași 1080. Acole s-au pus piatră, din sus di drumul cel mare ce vine de la Focșani și mergi la Eș.

Și în margina din sus a drumului ce vine di la Măloreșți și mergi în gios la târgul Tecuciului, dintru acé piatră am luat drept lungul moșiei spre răsărit pintre hotarul moșiei d-sali banului Catargiu și pintre Brăișăști și, agiungînd la drumul ce mergi pe mal, cari vini tot pe mal din gios și mergi la Nic)oreșți, în marginea drumului din sus, am găsăt piiatră, hotar vechiu, lângă un spinișor, și di acole am luat drept la vale pintre hotare, prin păduri pără am agiuns la drumul ci mergi di la Cozmești la Ionășăști; în margina din gios a drumului, la un ulmu, s-au făcut boort și am pus și două pietri hotară dispre moșiea d-sali banului Catargiu și dispre Brăișești. Și dintr-acé piiatră am luat a măsura pe drum în sus moșiea Brăișăștii, Buciumii, Ionășăștii pe undi s-au plinit 1080 pași.

Trecând gârla iazului, am agiuns întru un dâmbu, s-au pus piiatră și s-au făcut și moviliță în dreptul a două petri vechi ci sănt pusă în mărăcini, aproape de apa Săretiului și în dreptul a două pietri ce sănt pusă hotar vechiu în dial. Și di acolé am eșit la dial, undi sănt două pietre, hotar vechiu, a moșiei dumisali șatr<ar> Alecsandru și a cumpărăturii d-sali hat<ma>n de Ionășăști și am luat a măsura curmeziș mijlocul moșiei, pe drum în gios, Ionășăștii, Buciumii și Brăișăștii pără în hotarul moșiei d-sale banului Costin Catargiu, pași 1080. Și fiind piiatră vechi lângă un mărăciune, în marginé drumului din sus, nu s-au mai pus di noi piiatră. Di acolé ni-am întors înapoi la celi două pietri de Ionășăști și am luat în sus pără la pietrili ce sănt hotară vechi, pusă din sus pe movila Străjăi și așa s-au închiét tot hotarul acestor trei moșii. Iar lungul moșiilor acestora este din apa Săretiului pără în drumul ce mergi pe din sus de movila Străjăi pași 3465.

Am mers și la moșiea Cozmeștii, în capul dispre răsărit, undi să lovești alături, parté din sus, cu moșiea d-sale banului Costin Catargiu și pe din gios cu moșiea monas<tirii> Mira. Întâi am pus piiatră din sus de movila Vacii, lângă drumul ce vini di la movila Străjăi, între hotarul moșiei d-sale banului Catargiu și am luat a măsura pe drum în gios pără în moșiea mănăs<tirii> Mirei, pași 337; și am pus piiatră din gios de drum.

Di acolé am purces pintre hotarul moșiei monastirei Mira și Cozmeștii, în gios spre răsărit, pără la mijlocul cîmpului undi am găsit piiatră vechi hotar, și di noi s-au făcut moviliță. Și di acolé iară drept în gios, spre răsărit, piste drumul ce mergi pe mal, pără în mal în gura unei răpușoare, undi au arătat oamini bătrîni că au fost hotar anumi: Mosăi Niamțul, Ghiorghii Niamțul, Toader Lipcanul, Vasălachi Dodul, Enachi Muntian, Ion Sămiz și s-au pus piiatră.

Di acolé am luat la vale tot lungul moșiei, în gios spre răsărit, pără în rădăcina unui prăsad, în vatra satului; în dreptul acei rădăcini și în dreptul unui stejar mare, pe dinapoia casăi [17] vornicului Ioan Sămiz, între stejar și între rădăcina prăsadului, s-au pus piiatră și s-au făcut și moviliță undi ni-au arătat iarăși acei oameni bătrîni di mai sus numiți.

---

[16] De aici încolo, scris cu altă cerneală.
[17] Adăugat între rînduri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintru acé moviliţă am măsurat în curmeziş pin vatra satului drept pără în moşiea d-sale banului Catargiu, trecînd pe lîngă un stejar, din sus di acest stejar, paşi 337, am pus piiatră ce vine drept pe dinapoea bordeiului Vasile Gozgovem.

Di acolé am spre răsărit, la mal, pără în drumul ce mergi pe mal, în piiatra ce esti hotar moşiei d-sale banului Catargiu, şi am luat a măsura în curmeziş, în gios, paşi 337, pără în hotarul moşiei monastirei Mirei undi s-au pus piiatră în mal, în gura unei răpuşoare.

Di acolé am mers înapoi şi am luat pintre hotarul moşiei d-sale banului Catargiu, drept spre răsărit, pără în piiatra ce s-au pus la capul moşiei din sus de movila Vacii, din sus lîngă drumul ce vine de la movila Străjăi şi mergi la Tecuciu.

Şi aşa s-au încheiat şi hotarul aceştii moşii, Cozmeştii,

Iar lungul moşiei este din apa Săretiului pără la drumul ce vini de movila Străjăi şi trece pe lîngă movila Vacei.

/Iscăliţi/ Iordachi Iamandi, stol<ni>c ;
Ioan Lesg [18].
Neculai Grecianul, caminar, za Tecuciu.
1777 iunii 1.

<Cu alt scris urmează> : Această copii fiind întocmai cu orighinalul să adivireşti
dumn-lor boerilor epitropi
Sava M. Corne, spat<ar> ;

<Pecete imprimată pe hîrtie cu datele> : 1840, Epitropia Spitalului.

<De altă mînă> : Această copie s-au poslăduit de către dumnialui spatar Sava Săbrne înplinitoriul îndatoririlor dumisali boerilor epitropi ai mănăst<irii> sf<ntu>lui Spiridon înpreună cu gios iscălitul,
Iancu Stamate 1843 iulie 19 zile.
<Pe verso ultimei file> : 1777 iuni 1 No-25<şi> No-74 <şters, apoi> No-72.

7

1780 noiembrie 20. Mărturie hotarnică pentru moşiile Dinganii şi Bucureştii, de la ţinutul Tecuciului, dată din porunca domnitorului Constantin Dimitrie Moruzi.

+ Din luminată poruncă a prea înălţat domnul nostru mărit Costandin Dimitrie Moruz<i> v<oie>voda, fiind noi rănduiţi ca să hotărăm moşié Dingani, i Bucureştii ce esti la ţinut Teacuciului pe apa Tecucelului, deci, după poruncă, viind la faţa locului, am strănş pe toţi răzeşii locului căt şi înpregiuraşi şi, după cercetarea ce am făcut între răzeşi, făcînd funie de 24 paşi şi pasul de 6 palme, am tras tot locul ce ne-au arătat răzeşii că le-au rămas din hotarul Bucureştilor cum şi hotarul răposatului Vasile Sturza, stolnic, la moşia Bucureştii, prin căpătăiul moşii dispre apus şi în sus pe dălma dialului şi pe drumul ce merge pe culmia dialului şi pănă din gios de movila Străjii, ce esti pe dialul Dobrineştilor, în hotarul Dumitreştilor ; şi am găsit 70 pămănturi, adică 1680 <paşi> [19] trăsura dentăiu.

Şi întorcîndu-ne iar din gios, la osăbit hotar a răposatului stol<ni>c Sturza, ce esti pisti apa Tecucelului dispre răsărit şi alături cu drumul, şi, din numitul hotar, trăgînd cu funia, în sus pe drum, pănă iarăşi în hotarul Dumitreştilor, ce este pus alături cu drumul ce merge pe dispre răsărit şi alături cu apa Tecucelului, şi din dial de drum, puţin din gios de gura vălcelei Corovii, ce caută la apus şi pe din gios de iazul Cruceveştilor, şi am găsit 61 pămînturi 12 paşi, adică 1476 paşi, mai îngustîndu-s(e) hotarul la trăsura a de-al doilé, la apa Tecucelului.

Şi de aice ne-am întorsu iar din gios, la piatra hotar a răposat stol<ni>c Sturzii ce esti într-o moviliţă şi în culmé dialului, ce esti dispre răsărit de apa Tecucelului, şi am pus şi noi piatră hotar alături cu drumul ce merge pe lîngă moviliţă, în sus pe culmé dialului. Şi trăgînd din arătatul hotar ce l-am pus lîngă drum şi pe culmé dialului pănă în hotarul Dumitreştilor ce esti puţin din gios de răspăntiile drumurilor, mai din gios de drumul cel mare ce merge la Mărceşti, şi am găsit 48 pămănturi 4 paşi, adică 1156 paşi, fiind hotarul mai îngust.

[18] Lectură nesigură.
[19] Omisiune în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi de aicé ne-am întorsu iar din gios la valia Băii, în căpătăiul hotarului dispre răsărit şi iar, din piatra răposat. stol<ni>c Sturzii, am tras în sus şi pe drumul ce merge pe valia Băii în sus, pănă în hotarul Dumitreştilor, ce esti în răspîntiile drumului ce vine di la apus şi trece pisti valé Băii şi merge la Săsăşti, şi am găsit 35 pămînturi 10 paşi, adică 850 paşi, fiind hotarul Dinganilor mai îngust. Şi aice într-aceast 4 trăsură am încheat tot hotarul Dinganilor şi a moşii ce au rămas din Bucureşti la răzeşi, afară din moşia ce au scos răposatul stol<ni>c Sturza în partea sa din hotarul Bucureştilor.

Şi, după cercetaré ce am făcut altor spiţă ce au tras moşie de baştină într-acest hotar al Dinganilor i al Bucureştilor, ne-au arătat Gheorghi Zlata şi cu soră-sa Maria, nepoţii Ioanei, fata lui Crăciun, un zapis din vlet 7130 ce scrie Bărlădianu că au vîndut un pămînt din hotarul Dinganilor nepoată-sa Ioana, fata lui Crăciun, şi, după cercetarea ce am făcut zapisului, am ales în fruntea moşiei dispre apus, pe dialul ce curge di la Dobrineşti in gios, şi am dat 1 pămînt, adică 24 paşi, lui Gheorghi Zlati şi surori-sa Maria, ce o ţine Costandin Ghiroi, şi i-am stălpit din piatra Crăciuneştilor în sus şi le-am pus piatră hotar.

Si dintr-această pétră ne-am pogorît drept la vale şi pesti apa Tecucelului şi dispre răsărit, în trăsura de-al doilea, le-am dat, tot la aceştia, 22 paşi 4 <palme>[20] şi i-am stilpit iar din piatra Crăciuneştilor în sus; şi, unde s-au împlinit soma de paşi, li-am pus piatră hotar.

Şi din dial de drum, ce merge alături cu apa Tecucelului şi dispre răsărit şi dentru această piatră, ne-am suit dreptu la dial şi spre răsărit în culmé dealului ce esti pe deasupra apei Tecucelului şi dispre răsărit, şi iarăşi li-am dat 17 paşi 4 palme, fiind hotarul tot mai îngust; şi i-am stălpit iar din piatra Crăciuneştilor în sus şi unde s-au înplinit soma de paşi, pe culmea délului, le-am pus piatră hotar.

Si de aicé, dentru această pétră, am purces tot la răsărit şi, pisti podiş, drept în valia Băii în căpătăiul hotarului Dinganilor i a Bucureştilor, şi iarăşi le-am mai dat, tot la aceştia, 17 paşi 3 palme, fiind locul şi mai îngust. Şi i-am stălpit pin căpătăiul moşii, în curmezişul hotarului, iar din piatra Crăciuneştilor în sus, şi, unde s-au înplinit soma de paşi, le-am pus piatră hotar. Şi aice s-au încheet această parte ce au tras Gheorghi Zlata şi cu soră-sa Marié, ce o ţine Costandin Ghiroi, nepoţii Ioanei, fata lui Crăciun, pe zapis de cumpărătură ce ne-au arătat.

Iar lungul acestui hotar, al Dinganilor i Bucureştii, merge din matca văii Băii, la apus pesti apa Tecucelului, în zarea dialului ce curge de la Dobrineşti în prăvălişul apei unde să întâlneşte în căpătăiu cu moşia Cozmeştii ce vine de la Săretiu.

Şi, pentru ca să li să ştie stăpânirea lor, li s-au dat şi di la noi această ţidulă în sămne, iscălită de noi şi de cîţi răzăşi s-au aflat la hotărît.

Lét 1780 noiem-brie) 20.

+ Iar căt pentru iazuri la apa Tecucelului, căţi vor stăpâni i pământuri la uscat, vor stăpâni şi în apa Tecucelului un iaz de moară căci aşa am găsit că toată apa iazului stăpâneşte i pământuri la uscat şi pentru aceasta am însămnat aicé şi iazurile cum vor stăpâni.

Ştefan Abaza, biv vel med(elnicer)

Răzăşii:

Toader Barbălată
Postolachi Barbălată
Dumitraşcu Tiliuţă
Şendrea Barbălată
Miron sin Grozav
Apostul Crăciun
Ursul Bodea
Iamandi Grecea
Gheorghi Frunză
Gheorghi Ţigănaş
Ion Huduman

[20] Omisiune în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Manolachi Ifrim
Ştefan Adam
Toderaşco sin Trifan
Ion
Gheorghiţă Baciul
Vasile Bulance
Ioniţă Hudreş
Erei, Ghiorghi sin Ştefan Coţac din parté lui Huduman, răzăş[21]; Ion diaconul Ţugurlan, răzăş[21].

<Însemnări făcute cu altă cerneală şi alt scris de mai tîrziu>: 7288[22]; No-38 <şters>; 1780 1780 noemvri 20; No-39.
5508
7288[22]:

Orig., hîrtie (42,5×32 cm), filigran; rupt la îndoituri.

8

1785 decembrie 14. Gheorghe Zlata vinde un pămînt din bătrînul Dinganilor, pe apa Tecuciului, biv vel paharnicului Ştefan Costandachi.

Adică eu, Gheorghie Zlata, dinpreună cu soţia mea Catrina i cu copiii mei anume: Vasile i Andreieş, am dat adevărat şi încredinţat zapisul nostru la cinstită mîna dumisale cuconului Ştefan Costandache, biv vel pah<arnic>, precum să să ştie că i-am vîndut dumisale o moşie adică un pămînt, adică douăzeci şi patru de paşi, din bătrînul Dinganilor, care moşie şi mie mi-au rămas şi mie[23] de la mama mea Cărstina, ce şi ei i-au fost părintească după cum arată şi zapisul de cumpărătóre, care zapis l-am dat în mîna dumisale dinpreună cu hotarnica Dinganilor. Şi i-am vîndut dumisale de bunăvoia mea de nimerea nesilit nici asuprit, ca să-i fie dumisale cîţi D<u>m<ne>zeu îi va dărui.

Şi cînd am făcut moşia vînzătoare am întrebat şi pe toţi răzeşii mei şi nu s-au aflat nimerea ca să cumpere.

Şi acest pămînt de moşie esti hotărît şi întărit şi cu pietri pe patru locuri, alăturea pi din sus cu diacon Mihălache şi pe din gios cu Crăciun şi cu Ursul Bodea. Şi lungul după cum arată hotarnica.

Şi acest pămînt este pe apa Tecucelului, din gios de podul lui Hozoc şi din sus de Bucureşti, între părţile ce s-au zis mai sus, după cum arată şi zapisul vechi al Bărlădeanului ce au vîndut Ioanei, fata lui Crăciun.

Şi tocmeala ne-au fost pe pas cîte un leu, care bani i-am luoat toţi deplin în mîna mea după soma paşilor ce s-au zis mai sus.

Şi pentru credinţă m-am iscălit.

Eu, Gheorghe Zlata, dimpreună cu soţia mea Catrina şi cu fiii noştri Vasile, Andreieş, vînzători.

Dec<embrie> 14, 1785.

<Cu alt scris şi altă cerneală>: Întîmplîndu-mă şi eu faţă la această vînzari, de bunăvoia mai sus numitului Ghiorghie Zlata, am iscălit martor,

<Indescifrabil>.

<Cu acelaşi scris din act>: Şi am scris eu, popa Dobre, cu zisa lor.

<Iar cu altă cerneală şi alt scris de mai tîrziu>: 7293, <iar pe verso primei file urmează>: Eu, priotul Cost. Răzmiriţă, răzeş, m-am iscălit.

Erei, Toadir Ghirone, răzăşu.
Eu, Vasăle Vedé, răzăşu
Eu, diiacon, Mihalachi, Sori, iscălit
La acestu zapis m-am întîmplat şi eu faţă şi am iscălit martor.
<Indescifrabil>.

---

[21] Alt scris.
[22] Greşit făcut calculul cu alt scris şi altă cerneală.
[23] Cuvînt repetat şi şters în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

<Pe verso celei de-a doua file se află însemnarea> :
Zapisul de moşia Dinganilor ot ţinutul Tecuciului, pe apa Tecucelului, de la Ghiorghi Zlata, 24 di paşi.
1785 dec<embrie> 14.
<De altă mînă> : 1785 dchemv<rie)> 14, No-37.
<Cu altă cerneală şi de altă mînă> : 7298, No-37, No-34 <ambele numere şterse>.

Orig., hîrtie (43 × 32,5 cm), filigran ; actul este pătat.

9

1815 aprilie 23. Iancu Canano, spatar, arendează pentru trei ani vameşului Gheorghe Şarban, moşia Bucureştii.

Ştiut să fie că venitul moşii mele Bucureştii am vîndut dumisali vamişului Ghiorghi Şarban pi trii ani de zîli cu tocmală şapti suti doazăci şi cinci de lei pi carile bani am priimit toţi diplin pe aceşti trii ani ci să încep di la 1815 apr. 23 şi să înplineşti la 1818 apr. 23 ; să aibă d-lui a-şi luoa toati viniturile de pi numita moşii pănă la înpliniré di trii ani di zăli ca unul ce mi-au dat toţi banii înainte, dar şi d-lui să fie următoriu şi datoriu di a păzâ hotarile di a nu să strămuta di cătră alţi răzăşi.
Diosăbit, di să va întîmpla ca această moşie mai sus pomenită, Bucureştii, di la ţinutu Tecuciului, ca să o vînd eu di istov cuiva, datoriu sîntu ca cu acel cumpărătoriu să am tocmală ca nici dicum să nu fie scos din stăpînire numitul orîndătoriu, ci să fie diplin stăpînitoriu pără ce-şi va înplini diplin trii ani di zăli, după cum mai sus să arată.
Şi acel cumpărătoriu ci va fi di veci să-şi tragă venitul di la mini, iar orîndătoriul să nu fii supărat întru nimică.
Şi, pentru ca să fiu întocma următoriu, după cum mai sus scrie, am iscălit.

Ianco Canano, spat<ar>. 1815 apr(ilie) 23.

Fiind şi eu faţă la această vînzari, pentru aceasta am iscălit martur.
<Indescifrabil>.

<Pe verso filei, următoarea învoială> :

Cu toate că vecinică stăpînire şi vînzare surpă pe aceste vremelnice, spre aceasta dar fiindcă d-sali aga Costachi Conachi moşiea aceasta, ce să numeşti Bucureştii, a d-lui spătarului Iancu Canano, ce prin acest contract o am luat în orîndă pe trii ani, o au cumpărat-o d-lui de istovu şi de veciu şi, după driaptă giudecată, mă scoate şi pe mine din stăpînirea orînzii, dar căzînd cu rugămintea la d-lui ca să mi-o lasă a o stăpîni păr la împlinirea anilor acestor trei au binivoit şi mi-au lăsat-o a o mai stăpîni încă un an, acest următoriu, 1816, adică al doilea an, căci pe cel dintăi l-am stăpînit, cu această tocmală că(ci) cîte locuri vor trebui lăcuitorilor din satile dumnialui Ţăgăneştii Noi şi Vechi, pentru arat şi sămănat, să fiu dator a li da undi li vor plăcé, şi să aibă a-mi da dijmă obicinuită.
Iar pe unul al treilé, <1>817, făcîndu-să 290 lei, adică două sute nouăzeci lei şi şapti[24] să-mi dei, însă :
241,27 capitile ce să cuvini pe ani cari am dat ;
48,20 dobîndă pe 483 lei a doi ani ;

290, 7 i-am primit toţi deplin acum în mîinile mele de la d-l aga Costachi Conachi ; şi stăpânind-o pe anul acesta al doilé apoi pe al treilé, precum mai sus am zis, va rămîne a dumnialui.
Şi, spre încredinţare, urmiază a mea iscălitură.

Ghiorghi Şarban 1816 fevr. 24

<Pe verso celei de-a doua file, însemnarea> :
Şă să pui în scrisorili Bucureştilor zapisul lui Iancul Canano.
Orig., hîrtie (39,5 × 32 cm) filigran.

[24] Cuvînt adăugat peste alt cuvînt şi omisiune în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10

1816. ianuarie 13. Iancu Canano, spătar vinde lui Costachi Conachi, agă, o parte din moşia Bucureşti, pe apa Tecucelului.

Încredinţăz cu acest adevărat zapis al meu ce dau d-sali Costachi Conachi, biv vel agă, să să ştie că aflăndu-mă dator la d-lui vor<ni>c Costachi Canta cu o sumă mare de bani, cari bani fiind cu grea dobîndă, căte şapte poli lei la pungă pe lună şi cu amanet moşiea mea Cornii i alte silişte şi a locului casălor mele din Iaşi, agiungînd această datorie pănă la 102 000 lei, adică una sută două mii lei, cu îndatorire că, dacă la vadiaoă de 15 fevr. 1816 nu voiu număra toată suma banilor acestora deplin, să fie volnic d-lui vor<ni>c a scoate şi a vinde în mezat de veci moşiile şi locu cu casăle. Din care pricină văzînd mai înainte prăpădenie şi stăngire de istov a stării mele, năzuit-am către toţi ca să mă mîntue de această primejdie şi nimi nu s-au aflat decăt d-lui aga Costachi Conachi cari să-mi ţină necazul meu m-au înbrăţoşat la nevoe; rădicat-au dar asupra sa toată acea sumă de bani, datorie a mea, şi de la mine au luat zapis ca să-i plătescu banii într-un an şi giumătate de zile sau doi ani cel mult şi cu dobăndă numai căte cinci lei la pungă pe lună, însă cu această tocmală şi învoială ca să-i vînd şi eu dumnialui o parte din moşié Bucureştii, de pe apa Tecucelului, din ţinutul Tecuciului, după cuprinderé hotarnicii a lui Costachi, vel căpit<an> şi a lui Negre Apostu, vel căpit<an> din lét 7250 iunie în 27, împreună şi cu douăzeci şi patru de paşi din bătrînu Dinganilor după zapisu după zapisu [25] din 1785 dechemv<rie> 14, a lui Gheorghi Zlata, cu soţié sa Catrina, care şi mie mi-au rămas clironomie de la părinţii mei, fiind aproape de aşezaré dumisali agăi.

Deci, după această aşezare şi de bunăvoe învoială, cu a mea bună primire şi plecare, am vîndut dum-sali de veci numitele de mai sus părţi în preţ de 5 000 lei, adică cinci mii lei, cari bani mi i-au plătit d-lui deplin în mînile mele şi eu încă i-am dat neguţătoriului chir Dimitrie Alhaz, la carile era zălogite acesti părţi de moşii.

Deci dar de acum înainti le va stăpăni d-lui aga Costachi Conachi şi urmaşii dumisali în veci ca pe o driaptă ocină a dumisali dăndu-i acum şi toate scrisorile vechi şi nouă căte am avut pe acesti părţi de moşie.

Şi măcar că această datorie a mé a fost obşteşti propovedită şi vădită şi nime din rudele, fraţii şi megieşii mei n-au înbrăţoşat primejdiitoaré întîmplare stării mele; însă făcăndu-şi d-lui agă publicaţie legiuită de şasă luni de zile, acela care din fraţi sau rude sau megieşi sau răzăşi va primi să rădice asupra sa sarcina aceştii de mai sus scrisă datorii, plătind şi acei cinci mii lei cu dobînda lor dumisali agăi în curgiré acestor şasă luni a publicaţiei, va avé putere de a răscumpăra acele părţi de moşie. Iar într-alt chip nu, căci, pentru această facere de bine ce mi-au făcut d-lui aga, i-am făcut şi eu această vînzare de veci, pe care îşi va face d-lui şi întăritură de vecinică stăpînire.

Şi spre mai bună-credinţă am dat dumisale acest zapis al meu de mini însuşi scris şi iscălit.

1816 ghenar 13.

Iancu Canano, spat<ar>
Sărban Neghel, vel vornic, martor
Ioan Iamandi, ban, martor

Întocmai de pe cel adevărat zapis: 1816 fău<rar> 11.

11

1816 febroarie 6, Sîrbi. Iancu Canano, spatar, face cunoscut vameşului Gheorghe Şarban din Tecuci despre vînzarea părţilor sale din moşia Bucureştii lui Costache Conachi.

Cinstit d(umneata) vamiş Gheorghe de la Tecuci fericită sănătate îţi poftesc!

Fiindcă eu am vîndutu prin sultan mezatu d(umnealui) aga Costachi Conachi părţile mele din moşia Bucureştii de la Tecuci, ce în anii trecuţi le-am vîndut prin contract d(umneata) cu anu [26], drept acée, în puteré obiceiului, d(umneata) te vei socoti cu d(umnealui)

[25] Cuvinte repetate în text şi subliniate de copist.
[26] Lectură nesigură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cucon Costachi asupra vremii ce este prin contract pusă şi, di pi analogon, vei priimi de la d(umnealui) căţi bani va fi că cere[26] vremea ce d(umnealui) cere să nu stăpâneşti.

Şi, de căţi bani vei primi de la dum(nealui), vei da şi adeverinţă încredinţată dându d(umnealui) în Eşi şi contractul acelei moşii.

In Sărbi, 1816 fev(ruarie) 6.
Iancu Canano, spatar.

Orig., hîrtie (16×11 cm), filigran.

12

1816 februarie 10. Costachi Conachi cere domnitorului să dea poruncă să se facă legiuita publicare a unei vînzări de moşie.

Prea înălţate Doamne!

Aflîndu-să datoriu spatar Iancu Cananău cu somă mari de bani la vornic Costachi Canta, m-am socotit cu dum<nealu>i spatar şi l-am scuturat de acé supărare rădecîndu-o de asupra dumisali, însă cu tocmală ca şi d-lui spatar să aibă a-mi vinde nişte părţi din Bucureşti şi din bătrînu Dinganilor, la ţi<nu>t Tecuciu ce sănt aproape de aşezaré mé. Deci dar săvărşindu-să această vînzare, în preţ de 5 000 lei, am numărat banii deplin dumisale cu cari au looat scrisorile ci erau amanet la Dimitrie Alhazu şi mi-au dat zapis de vînzare cu toate acele scrisori vechi şi nouă.

Pentru aceasta fac rugăminti înălţimii tali să fie poruncă a să faci publicaţia legiuită ca să rămăiu odihnit.

Al înălţimei tali,
plecată slugă,

Costachi Conachi, agă.

No-170.

<Pe verso primei file următoarea rezoluţie>:
D-ta vel logofăt cercetează şi puni la cali, după cuviinţă, cerirea cinstitului boeriu.

1816 fevr. 10.
Vel logofăt.

Orig., hîrtie (43×31,3 cm), filigran.

13

1833 februarie 19. „Perilipsus de toate scrisorile părţăi moăii Fundianul, locul casălor, a viilor din Sărbi şi a două salaşă ţigani ci s-au dat d-sali sard(a)r Costachi Caracaş, cumnatului meu, supt a mea iscălitură, 1833 fevr(uar) 19".

tiilor. No-hăr-	Anul şi luna		
1	7165 (1657) avg(us)t	4	Zapisul lui Savva Cenuşă din Telegeşti, cu ficiorul său Voina, ce vîndu a lor driaptă ocină moşie din sat din Fundeni, din parté de gios, alături cu Telegeştii, din tot locul Fundenilor o a patra parte ce să chiamă parté unui bătrîn.
2	— apr(ilie)	4	Un ispisoc a dom(nulu)i vv. Ghiorghi Ştefan ce întăreşti slugii sali lui Anghel, ficiorul lui Ilii Clocotianul, pe zapisul de cumpărătură de la Hîrsul armaşul, pe driaptă parté sa din sat din Fundeni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3	7203 (1704)	decemv(rie)	13	Un ispisoc a domnului Mihai Racoviță vv. întăritoriu vor(ni)c(ului) Iordachi Rosăt pe parté de sat din Bosănceşti şi din sat din Fundeni.
4	1818	decemv(rie)	29	O ţădulă domniască cătră vornicii za aprozi spre a să striga giumătate din moşié Fundeni.
5	1818	decemv(rie)	30	Ţădula vor(ni)cii cătră Telal Başa spre a să striga în mezat 80 stănjăni din moşia Fundianul de la ţă nutul Tecuciului, a d-sali comis Iordachi Rosăt.
6	1819	mart(ie)	4	Zapisul comisului Iordachi Rosăt cătră post(elnicul) Costachi Pantazoglu pentru vănzaré aceştii moşii ce faci prin mezat, cari iasti întărit şi de cătră Divan.
7	1813	avg(us)t	15	Hotarnica a părţăi aceştié din Fundianul iscălită de spat(arul) Costandin Catargiu şi Lefter Jăverdian, vor(ni)c de poartă, copie însăşi încredinţată de Divan.
8	1819	mart(ie)	2	Hărtié post(elnicului) Pantazoglu, greciască, cătră vor(ni)c Mihălachi Sturza cu arătare că parté din Fundianul, vechil fiind din parté d-sale vor(ni)c(ului) Mihălachi Sturza, au cumpărat aceşti stănjăni cu preţ de 5 100 lei.
9	1819	iulie	27	Altă hărtii greciască, tot din parté răpos(atului) post(elnic) Pantazoglu, cătră vor(ni)c(ul) Sturza cu arătare că ş-au primit toţi banii cu dobănda lor 5250 în cari arată şi cuprinderé schimbului făcut de răpos(at) părinteli meu cu d(-lui) vor(ni)c(ul) Mihălachi Sturza.
10	1819	mart(ie)	1	Carté răpos(atului) post(elnic) Pantazoglu cătră părintile meu, sardar Radovici, ca să stăpăniască 90 stănjăni din Fundianu ci i-au cumpărat prin mezat.
11	1819	mart.	16	Răvaşul răpos(atului) post(elnic) Pantazoglu iarăşi cătră părintile meu cu cuprindere că au rămas de la mezat asupra d-sale 90 stănjăni din Fundianul şi că cu mergiré răpos(atului) la Ieşi să va alcătui după cum au vorovit.
12	1820	avg(us)t	30	Zapisul vor(ni)c(ului) Mihălachi Sturza cătră părintile meu pentru vănzaré părţăi din Fundiani cu 6.500 lei.
13	1821	ghenar	1	Răvaş(ul) vor(ni)c(ului) Conachi cătră mede(lnicerul) Strătulat ca să poronciască ţăganilor şi altor oamini să nu cutezi a tăia pădure de pe moşia Fundianul. O jalubă a părintilui meu asupra logof(ătului) Conachi în pricina cu D.(-lui) însă fără lucrari.
14	1827	mart(ie)	10	Hărtie de învoială cu d-sale logof(ătul) Conachi încredinţată şi de Divan.
15	1832	apr(ilie)	20	Otnoşănié giudecătoriei cătră mine cu întrebaré de cătră cine s-au vândut această parte. <Cu alt scris şi altă cerneală>: Adică cincisprezeci bucăţi hărtii cum să arată în sus. Ioan Radovici, stolnic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisori a casălor din Necoreşti.

1	1815 săpt-em)v(rie)	1	Ţădula de aşezare a lui Ioniţă Bacalul pentru un loc de dughiană spre a plăti pe fiişticari an iambatic, căti doi lei, la preutul Ifrim.
2	1802 avg(us)t	13	Zapisul lui Bolocan, ţiganul, către Nuţul, săn Cuibari, prin cari vindi o casă pe moşié răzăşască şi tot pe această hîrtii să mai cuprindi un zapis din 1818 săpte(m)v(rie) 6 şi alt zapis din 1818 avg(us)t 3 de la preutul Ifrim către părintile meu, răpos(atul) sard(ar) Radovici.
3	1812 avg(us)t	20	Zapisul diiaconului Toader, ficior diiaconului Toderaşc, ce vinde dascalului Vasăli loc de dughiană în tărg în Necoreşti şi tot pe această hîrtii să cuprindi că acest loc l-au dat schimbu dascalul Vasăli părintilui meu din 1819 mart(ie) 12.
4	1818 avg(us)t	30	Zapisul lui Paraschiv Popa, căsapul, din tărgu Necoreşti, ce vinde părintilui meu un loc de dughiană stărpu din vali di casa d-sali.
5	1818 maiu	15	Zapisi lui Costin Corban, Ion Sandu şi Ilií Coman, vînzători, ce dau părintilui meu pentru un pogon de loc ce iasti din gios de casa d-sale.
6	1809 noemv(rie)	23	Zapisi lui Cristé Mănăila, înpreună cu frati-său Gligoraş, ce vănd căpit(anului) Vasăli Stegariul un loc de dughiană în tărgu Necoreşti, alături cu Paraschiv Olariul.
7	1809 noemv(rie)	14	Zapis(i) lui Cozma Marin, Vasăli Marin şi cumnatul lor Gligoraş ce vănd căpit(anului) Vasăli Stegariul un loc de dughiană părintiască în tărgu Necoreştilor de la podeţi de la dial.
8	1815 ghenar	23	Zapis(ul) lui Ioniţă Vicol ce dă preutului Neculai Dragan pentru bezmanul unui loc de dughiană.
9	1815 ghenar	26	Zapis(ul) lui Gheorghi Vărlan ce dau preutului Neculai Drăgan şi fraţilor săi pentru o dughiană din bătrănul lui Ivancul din spiţa Albului.
10	1819 mart(ie)	28	Zapis(ul) preutului Neculai Drăgan către părintile meu, sardar(ul) Radovici, pentru patru locuri de dughene ci i-au dat schimbu de alti atăte şi 500 lei bani, cari locuri să află în tărgu Necoreştii.

<Cu alt scris şi altă cerneală> :
Adică zăci bucăţi.
Ioan Radovici, stolnic.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Scrisori a viilor din Sărbi.

1	1790	dece(m)v(rie)	18	Zapis(ul) lui Gavrilă Furcilă Băzul ci dă lui Ioniță săn Dămiian pentru un pogon de loc stărp pe din gios cu via lui cu poama cu tot cum mergi hliza pe dialul Hănțăștilor.
2	1792	dece(m)v(rie)	22	Zapis(ul) lu Gavrilă Băzul înpreună cu fimeia lui Catrina, copiii lui și toati niamurile sali din țănut(ul) Tecuciului, din sat(ul) Necorești de Sus, ci dă logofătului Costandin Radovici pentru două pogoane vie lucrătoare.
3	1784	fevr(uarie)	29	Scrisoaré lui Ioniță Botezatu, căpit(an), ci dă Ilenii, soția răpos(at) logofătului Costandin Lefeciu, că bărbatul ei fiind sameș și la o camă încărcând pe acest căpit(an) cu 160 lei, în urmă dovedindu-să i-au plătit ea.
4	1793	mart(ie)	26	Mărturie de cercetari a căpitanului Toderașc Șăndre pentru cinci pogoani de vie a logof(ătu)lui Costandin Radovici că au făcut întrebari răzășilor de vroesc a le răscumpăra și au dat răspuns că nu au trebuință.
5	1892[27]	dece(m)v(rie)	22	Ravașu Isprăvniciei cătră căpit(anul) Toderașc Șăndre pentru cinci pogoane vie ce au cumpărat logof(ătul) Costandin Radovici să facă întrebare răzășilor de vroesc a le răscumpăra.
6	1774	maiu	4	Zapis(ul) lui Chiricuță, ficior Lupului căpit(an) i cu fiii lui anumi: Costandin i Todosăica, ci dau logof(ătului) Costandin Lefeciu pentru trei pogoani vie, loc stărp, pe dialul Hănțăștilor, alături cu vié lui Chirvasă, pe din sus, și din paragina Jorii, la dial.
8[27]	1795	mart(ie)	5	Zapis(ul) lui Manolachi Micul, înpreună cu soție lui, Ioana, și fiii lor, ci dau logof(ătului) Costandin Radovici pentru cinci firte vie lucrătoare și trei firte paragină și ca un fileri loc stărp ci iasti pe dialul Hănțăștilor.
9	1783	apr(ilie)	2	Scrisoaré lui Toader Lefeciu ci dau cumnatii sali Ilenuții că aceli lasati de fratile lor la moarte li-au priimit.
10	1783	mart(ie)	—	Diiata logof(ătu)lui Costandin Lefeciu ci dă soțăii sali Ilenii precum își înparte averé sa.
11	1802	dece(m)v(rie)	6	Jaluba lui Neculai clucer asupra răpos(at) părintile meu, Manolachi Radovici, pentru averé ce au tras de la fratile său.

Cu alt scris și altă cerneală:
Adică zăci hnsprezăci[28] bucăți.

Ioan Radovici, stolnic.

[27] Greșit în original; corect: 1792, respectiv 7 în loc de 8.
[28] Așa în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

No.	Velét şi luna.		Scrisorili a două salaşi ţăgani.
1	1816 iunii	16	Hărtie de schimbu ci zăci contract că au vândut Fon Savva o ţăgancă anumi Marie, driaptă a sa roabă d-sali boerilui Pascal Costandin.
2	1815 fevr(uarie)	15	Hărtie de schimbu ce zăci iarăş contract a d-sali Catincăi, născută sluger Urechi pentru două sufleti de ţăgani anumi: Ghiorghii şi Marié ce-i dă cumnatului său Manolachi Fon Savva.
3	1819 maiu	10	Zapis(ul) căm(ină)r(esei) Catincăi Pavlu ce vindi răpos(at) părintilui meu, sardar Radovici, o fată de ţăgan anumi Maria drept 400 lei.
4	1819 maiu	11	Carti g(os)pod întăritoari pentru vânzaré ţigancii aceştii.
5	1819 noemv(rie)	1	Scrisoaré igumenului de mănăstiré Păcăuţăi ci dă părintilui meu pentru Costandin vezăteu dimpotriva slujbilor ce au făcut mănăstirii.
6	1815 săpte(m)v(rie)	20	Scrisoaré răpos(atului) vist(iernic) Petrachi Sturza ci dăruieşti părintilui meu un salaşi de ţăgani.

<Cu alt scris şi altă cerneală>: Adică şăsă bucăţi.

Ioan Radovici, stolnic.

<Insemnare modernă cu creion albastru> 21 B<pe prima filă şi> N. 21 Boteanca.

Orig., hîrtie (35×21 cm), fila, 4 file, filigran.
Alături de original se află şi o copie modernă.

14

1842 iunie 26. Vasile Chiscop, în numele obştii satului Ţepu, dă jalbă la Logofeţia Moldovei împotriva Stupuleştilor care le-au încălcat drepturile asupra unei moşii cumpărate cu 5 900 galbeni.

Cătră Cinstita Mari Logofiţii

de la diaconul Vasăli Chiscop obştesc vechil a răzăşilor de moşia Ţăpu sau Ipoteştii.

Jalobă

Ştiut este Cinstitei Logofiţii că pricina de giudicată ci să lungeşti de 16 ani între obştia răzăşilor şi între fraţii Stupuleşti, dumnialui[29] banul Iordachi şi caminarul Costandin, în anul trecut 1841 au luat sfîrşit cu învoială ca să numărăm 5 900 # (galbeni) în două vadeli *trecînd toate drepturile proprietăţii ci au avut Stupuleştii în moşia Ţapu către obştia răzăşilor*, cari învoială, fiind săvîrşită pi toate formile, s-au întărit şi prin deosăbită încheieri a Domnescului Divan despre cari, făcîndu-să anafora, s-au şi trimis Logofeţiei Dreptăţii spre a ni să slobozi şi hrisovul domnesc, păzînd adică noi, obştia răzăşilor, sfinţănia învoielii cu dipozitarisări banilor în Divanul de Apelaţie a Ţării de Gios în privire că...[30] a disfiinţa învoiala pe închipuire că ar..[30] domnia lor şi între casa răp<osatului> vist<iernic> Petrachi Sturza...[30] cărora învoieli noi răzăşii făcînd arătură şi sămănătură atît de toamnă cît şi de primăvară cu închistulare în osăbire adică acè obştiască pentru hrana noastră de piste an şi în osăbire alti sămănături de pîini albă şi popşoi pentru spiculaţie cu nădejdé că rodurile ce vor eşi să le vindem spre a puté luoa bani ca să ni plătim di la locurile ci am luat cu înprumutari întru cumpăraré moşii de veci de la dom<nea>lor Stupuleşii.

Şi undi ni ştiem mîntuiţi şi liniştiţi, din înprotivă ne-am trezit că unul din fraţii Stupuleşti şi anumi d<umnea>lui banul Iordachi, că s-au sculat de la casa dumis<ali> din Eşi cu toată famelia şi gospodăria sa, au vinit în Ţăpul di vreo două săptămîni de zile şi de la săni, fără vreo înaltă poroncă, s-au făcut iară stăpîn pe moşia Ţăpul în

[29] Text şters, greu lizibil, lectură nesigură.
[30] Text şters, ilizibil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreme cînd driturile proprietăţii dumilorsali au trecut, prin vînzare de veci, cătră noi obştié răzăşilor şi în vremi cînd moşia să află arată şi sămănată de cătră <ră>zăşi cu a lor cheltuieli şi ostineli. Şi, înpreună cu sine, au adus boi, vaci i cai şi alti dobitoace atît a sali cît şi di prin altili megieşite sate aducînd şi, totodată, o mulţime de ţăgani şi, pi di o parte, au dat drumul dobitoacilor prin ţarină de păşunează rodurile de grîu, orz, sacară, pupuşoi şi finaţurile, iar, pi di altă parti, trimeti ţăgani pin sat şi prindi mieii oilor i păsările, precum şi legumili di prin grădinile oaminilor şi le mănîncă, pe lîngă cari lăcuitorii şi fimeile sănt bătute şi schingiuite în toati zilile, urmare cari nici în vremea tătarilor şi a turcilor n-au pătimit lăcuitorii.

Apoi fiindcă driturile proprietăţilor dumilorsale Stupuleştilor, prin de veciu vănzari, au trecut cătră noi obştia răzăşilor, precum este cunoscut Cinstitei Logofeţii şi, după pravile, samavolniciile i prădăciunile şi schingiuirile sănt cu totul oborîte eu, ca un vechil obştei răzăşilor, toate aceste cazne li arăt cinstitei Logofiţii şi mă rog plecat ca să binevoiască a puni la cali, pi di o parti, liniştiré şi izbăviré norodului despre asămine prădăciuni şi schingiuiri, precum şi de a nu să mai păşuna sămănăturile şi fineţurile izgonindu-să toate dobitoacile adusă şi adunate de cătră d<umnealui> Stupul, iar pi di altă parti să să poronciască de a să cerceta sau printr-un revizor a cinstitei Logofeţii sau pi cini va socoti de a ispăşi toate pagubile pricinuite păn acum după cari să fie obştia răzăşilor dizpăgubită de la vinovaţi potrivit şi cu rostirea pravililor statornicite pentru samavolnicie şi, totodată, d<umnealui> Stupul să fie izgonit de acolo de vremi ci au vîndut de veci dreptul proprietăţii dumisali cătră noi răzăşii de vremi ci di la sine au vinit acolo fără vre o poroncă a stăpînirei ; căci la întîmplare de a nu fi puşi la cali ne găsim săliţi, pe temeiul pravililor în numile stăpănitoriului Domn, a protestălui di pi cum tot feliul de păgubiri ci ni s-au pricinuit şi ni s-ar mai pricinui în socotiala şi sarcina dumnialor.

Totodată să binevoiască de a poronci...[30] cinstitului dipartament de <a> slobozi de iznoavă poroncă către Isprăvnicie, potrivit poroncii ce au mai slobozăt, de a ni să da moşia în a noastră stăpînire şi spre a nu fi mai mult supăraţi despre numiţii.

1842 iunie 26.

Orig., hîrtie (41×34 cm), filigran. Se află în posesia profesorului Basoc Ioan din satul Ţepu.

15

1846 iunie 26. Dimitrie Cantacuzin vinde moşia sa Ciocanii, de la ţinutul Tutova, fratelui său Alexandru Cantacuzin, cu preţ de 25 000 galbeni.

ACT DE VECINICĂ VÎNZARE

Jos iscălitul cneaz Dimitrie Cantacuzin, proprietarul moşiei Ciocanii cu siliştile ei de la ţinutul Tutovii, care şi eu o am cumpărat-o prin formalnic act din 6 sept. 1845, încredinţat datornic de Divanul Apelativ la 29 mai anul următoriu de la D. Luţica Paladi, marchiza de Bedmar, fac cunoscut prin acest act că particularnic am vîndut de veci fratelui meu, d-sale, cneazului Alecsandru Cantacuzin, din totalul acestei moşii, douăsprezece hlize şi anume : Bojoanii, Năslăoanii, Mărciucanii, Coţenii, parte din Fântînele, parte din Urlaţii, Bătcanii, Văcăşana, Bălineştii, Romăneştii, Iveştii şi Boiştea, în preţ hotărît de 25 000 #, adică douăzeci şi cinci mii galbeni, pe care bani i-am primit toţi deplin acum la încheerea acestui act ; însă spre mai bună lămurire şi nesupărare a d-sale cumpărătoriului, după ceriré ce am făcut ţinutalei judecătorii, s-au măsurat acele trupuri de moşii în somă de 3 402, adecă trii mii patru sute două fălci şi s-au stălpit pe faţa pămîntului de către prezidentul acelui ţinut, D. aga Manolachi Costachi, dinpreună cu ingineriul statului, sulgir Gheorghie Filipescu.

Şi, slobozindu-mi-se formalnic act de hotărătură, s-au însemnat întinderea hlizelor vîndute pe generalnicul plan topografic a moşiei Ciocanii, pe care dinpreună cu toate documenturile vechi şi noue le-am trădat d-sale cumpărătoriului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar de acum şi în veci va rămînea fratele meu, cneazul Alecsandru Cantacuzin, precum şi urmaşii d-sale, vecinic stăpîn pe arătatele trupuri de moşie pentru care am cerut informaluire acestui act de către Divanul Apelativ după legile pămîntului.

Anul : una mie opt sute patruzeci şi şase, iunie în 26.

Cniaz, Dimitri Cantacuzin ;

<Urmează menţiunile şi semnăturile organelor superioare de stat> :

Divanul Apelativ din Prinţipatul Moldovei ;

Pentru că iscălitura de supt acestul de faţă esti adevărată a dumisali cneaz Dimitrie Cantacuzin, să adevereşti de către Divan vremelnic cu aceasta că pretenţiile de înpregiurare rămîn deschisă şi statornica întărire să va face după înplinirea termenului publicarisirei dacă nu să va ivi vreo pricină înpedecătoare.

Vornic şi cavaler, Costachi Sturza
Neculai...[31]
Post. M<anolachi> Drăghici
N<icolae> Sion
Miclescu, agă
Secţia 3, No-6226, 1846 iulie 5 zile.
<Pecete ovală ce are înscris> : Prinţipatul Moldaviei, Divanul de Apelaţie, 1845 mai 1.
Director, Luca ; şef, Ioann Scorpan
.....[31] Costachi Micşinescu

Divanul Apelativ din Prinţipatul Moldovii

După vremelnică adiverire sus însămnată, publicarisindu-să vînzaria aceasta prin Foia sătiască din 13 octombrie 1846, cu no-41 şi înplinindu-să atît termenul publicarisirei de şasă lunî cît şi aceli 15 zile ovajarisite prin anaforaoa Sfatului din 20 maiu 1839 cu no-1008, înalt întărită, nici o pricină înpiedecătoare statornicei întăriri nu s-au ivit. De aceia să întăreşte de către Divan statornic cu aceasta că pricinile de înpresurare rămîn deschisă.

Vor<ni>c şi cavaler, Costachi Sturza
Pos<telni>c, N<eculai> Sion
A. C. Mavrocordat
D. Miclescu, agă
....[31] spat<ar>
Secţia a III-a, no-3478, 1847 april 30 zile
<Pecetea ca şi mai sus>
Director, Luca
Şef s<ecţie>, Ioann Scorpan
Orig., pergament (46 × 35 cm) frumos scris şi ornat cu chenar şi linii în diverse motive, bine păstrat.

16

1846 septembrie 21. Nastasia Buşilă şi soţul ei Neculai Pondichi vînd patru pogoane de vie din Ţepu cu preţul de opt sute lei.

Zapis

Prin cari să faci ştiut că viile meli di la Ţăpu di Gios, patru pogoane cu locul lor cu tot, li-am vîndut di veci dumisali diaconului Vasăii Chiscop cu preţ cîti cincizăci lei firta, cari pisti tot fac opt suti lei, pi cari i-am şi primit deplin în mînuli meli.
Drept aceea, d<umisali> Chiscop şi urmaşii du<misali> va stăpîni sus arătata vie cu locul ei cu tot niclintit şi nestrămutat, precum şi eu am stăpînitu, folosindu-să di locul

[31] Indescifrabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei cu tot vinitul ca di pi ocina dumisali din niam în niam şi păn în veci.
Şi, spre credinţă, urmează a mé iscălitură.
<1>846 săptv<rie> 21 zăli.
Nastasăiea născută Buşilă ;
Niculai Pondichi, soţu ei ;
K. Pon<dichi ?> pasnicu.

Orig., hîrtie (42 × 34,5 cm), filigran.
Documentul se află în posesia profesorului Basoc Ioan din Ţepu.

17

1856 aprilie 17. Mihăilă Gane vinde ginerelui său Stoian Ţuchel, din satul Ţepu, o firtă de loc sterp.

Zapis

Adică noi cei mai gios iscăliţi, prin punirea degitilor noastri prin condeiul scriitoriului, dăm adivărat zapisul nostru la mîna giniurului nostru Stoian Ţuchel din sat nostru Ţăpu di Gios, precum să fii ştiut că di bunăvoia noastră i-am vîndut o firtă di locu stărpu ce esti drept al nostru din neamul Chiculescu di la capătul moşăi di la Troian, ce am avut şi noi a luó locu pentru vii di la Ioan săn. Vasăli Miron şi numitul Ioan au avut casă pi locu[32] pentru vie di la Costachi Alesandru măsurată cu prăjăna di douăsprezăce palmi domneşti, cu tocmală hotărîtă cu u...ci[33] şi doi di lei şi douăzeci di parali pi carili banii i-am primit toţi diplin în mîinili noastri.

Şi noi am vîndut numitului mai sus nisăliţi, niasupriţi di nimene, ci di a noastră bunăvoi ca să fii stăpînitor în veciu nestrămutat di nimene el şi urmaşi di urmaşii lui.

Şi, pentru mai adivărată credinţă, urmează punerea degitelor noastre. Şi s-au întărit şi cu puneré peceţii satului nostru Ţăpu di Gios. Şi, la faceré acestui zapis, s-au întîmplat mu<l>ţi oameni bătrîni şi tineri.

1856 aprilie 17 zăli.

Eu postelnicu Mihăilă Gane, vănzător
Eu Gheorghi săn post<elnic> Mihăilă Gane, vănzător
Eu Zamfir Gane am fost faţă
Eu Lion Poroşnecu am fost faţă
Eu Gheorghii Mihălachi, vornicu
Eu Năstăsachi Chiscop, pasnicu
Şi eu, fiindu poftit din amăndouă părţăli, am scris şi am iscălit Vasăli Kirilă Trandafir Măndru, poliţaiu. (m.p.)

Orig. hîrtie (47 × 35,2 cm), filigran.
Pecetea rotundă a satului : 1840, ţănutul Tecuciului, satul Ţăpul de Jos.
Documentul este în posesia profesorului Basoc Ioan.

[32] Corectură în original.
[33] Lipsă (ruptură) în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE ACTE ROMÂNEŞTI DE LA CONSTANTINOPOL (VI)

DE

PAUL MIHAIL

Cu documentele care urmează, se încheie seria a cărei publicare a fost găzduită de acest *Anuar*, începînd din anul 1970 [1]. Ele constituie, ca şi cele din numerele precedente, ca şi toate celelalte documente pe care le-am dat la iveală de-a lungul anilor, fragmente de informaţii relative la istoria ţării noastre. A nu le ţine „sub oboroc" este o datorie a fiecărui om conştient de misiunea sa.

1

1639 (7147) aprilie 1, Iaşi. Vasile [1], voievodul Moldovei, întăreşte lui Ionaşco Mînja jumătate din satul Voineşti, ţinutul Cîrligăturii, cumpărătură de la Tofana, fata lui Condre Bucium.

Suret di pi ispisoc vechiu pe sîrbie de la Vasili v<oie>vod, domnul Ţării Moldavii, scris di Şandir în Iaş la let 7147, april<ie> 1.

Iată au vinit înainte noastră şi înainte tuturor boierilor noştri ai Moldovii a mari şi mici gipineasa Tofana Vitoltoe, fata lui Condre Bucium biv vel vor<nic>, şi ficiorii ei, Lupaşcu şi Dănăilă şi Antimie, nepoţi lui Bucium vor<ni>c, că de a lor bună voie di nimine silită nici asupriţi ş-au vîndut a lor driaptă ocină şi cumpărătură a tătului ei, a lui Bucium vor<ni>c, o giumătati di sat Voineştii, parte ce din gios, ci esti în ţin<u>t Cîrligăturii, şi din însuş şi drepti dresuri a lor de cumpărături ce au avut tatul ei Bucium vor<ni>c de la Petru v<oie>vod; pe aceeaşi au vîndut-o ei slugii noastre lui Ionaşco Mînja uricariu, drept 450 taleri de argint, care acé giumătati de sat au fost mai înainte drept de baştină Mînjii uricariului iar lui Bucium vor<ni>c i-au fost cumpărătură de la nişti sămînţănii a lui Mînjii, dar acum, fiindcă s-au sculat ficiorii şi nepoţii lui Bucium şi voiescu a o vindi pe acé giumătati de sat la alui oamini streini, apoi mai sus numit sluga noastră Ionaşcu Mînja uricariul s-au sculat ş-au plătit toţi deplinul acei de mai sus bani, dinaintea noastră, în mînuli Tofanii şi a ficiorilor ei şi ş-au răscumpăratu a sa dreaptă ocină şi moşie şi cu acei bani ci i-au luat Tofana cu ficiorii săi di la Mînja uricariul ei ş-au răscumpăratu o altă ocină a lor, un sat anumi Botoşenii, din ţin<u>t Bacăului, di la fetili lui Pătrăşcanu, anumi Drăghina şi Candachia, care acel sat Botoşenii au fost cu zălogu la Pătrăşcanu pentru o datorie a tatălui lor Bucium vor<ni>c şi ea însuşi au plătit acea datorie a tatălui lor în mînuli unii greci ci-au vinit din Ţarigrad cu zapis de datorie a lui Bucium vor<ni>c iar fratele ei Vasile Bucium şi Grigorie Bucium cu ficiorii săi, Lupaşcu şi Crăstăna şi Axana, n-au datu nimica şi aşa s-au jăluit Tofana cum că Grigorie Bucium şi Vasile Bucium au vîndut multe ocini a tatălui lor, a lui Bucium vor<ni>c, ce le-au avut ei la un loc.

Deci, domnie mé, dacă am văzut a lor de bună voie tocmală şi plată deplin şi dreaptă răscumpărătură, domnie mé şi di la noi încă i-am dat şi i-am întărit lui drept aceea acé di mai sus scrisu giumătate cea din gios din sat din Voineşti, cu loc de fînaţ şi cu totu venitul să-i fie mai sus numitului slugii noastre lui Ionaşco Mînja uricari dreaptă ocină şi moşie şi răscumpărătură şi întoarcire şi uric şi întăritură, cu totu venitul, nestrămutat niciodinioară, în veci. Şi, de să vor găsi vreodată niscavai dresuri la Fortuna comis sau la ficiorii lui Grigorie Bucium, să nu să creadă, ci să să dé în mînule Mînjii uricari.

Şi altul să nu să amestice.

---

[1] Vezi „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, tomurile VII (1970), IX (1972), X (1973), XII (1975), şi XVI (1979).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însuşi domnul a poroncit.
Io Vasile v<oie>vod.

Din limba sîrbască pe limba moldovenească s-au tălmăcit de mine, biv vel pitar în Eş, 1812, octo<m>v<rie> 5.

2

1664 (7172) martie 9, Iaşi. Eustratie Dabija, voievodul Moldovei, întăreşte lui Pătraşcu logofăt al III-lea satul Costeştii, din ţinutul Trotuşului.

Ĭo Єфстратїє Дабижа в<оє>вода, б(о)жїю милостїю, ґосподар Земли Молдавской.

Adică acest adevărat credincios boierinul nostru Pătraşcu logofătul al triile slujind şi altor răposaţi domni ce-au fost mai dinainte şi astăzi slujind şi domniei mele şi ţării în drepte slujbe şi cu credinţă, văzînd noi a lui drepte cu credinţă slujbe, dat-am şi l-am miluit într-a noastră Ţară a Moldovei, satul Costeştii, cît au ţinut Ştefan voievod Gheorghie, ce este în ţinutul Trotuşului, pe acea apă, aproape de Rădeana, ce au fost dreaptă ocină şi moşie a lui Gheorghie Ştefan voievod, despre tatul lui Dumitraşco logofătul. Despre care lucru, în zilele lui Ştefan Vasilie vodă, după ducerea din ţară a lui Gheorghie Ştefan vodă şi a lui Vasilie hatmanul, fratele său, rămas-au toate satele lor pre mîna lui Ştefan Vasile vodă pentru datoria a multu somă de bani, douăzeci mii de taleri, ce-au fost dat Vasilie vodă prin mîna lui Ştefan Gheorghie vodă, puindu-l logofăt mare ca să-i ţiie la sine pentru primejdie, ştiindu-l boieriu credincios. Iar Gheorghe Ştefan vodă cu acei bani au cercat mijloace de rău şi s-au ridicat domn cu multe oşti streine asupra lui Vasilie vodă de l-au scos din ţară. Pentru acea sumă de bani luat-au Ştefan Vasile vodă toate satele şi moşiile lui Ştefan Gheorghie voievod şi dintr-aceştie sate şi moşii ori pe ce boieriu au vrut să-l miluiască miluitu-l-au ; miluit-au şi pe boieriul nostru ce scrie mai sus, Patraşcu 3-le logofăt cu satul Pîşcanul la Bacău şi nici jumătate din acei bani nu s-au făcut satele lui Ştefan Gheorghie voievod ; şi acest sat Pîşcanii, cînd s-au împărţit cu satul Ştefanu Gheorghie voievod în boierie cu frate său Vasile hatmanu, au venit în parte lui Vasile hatmanul, iar acmu cînd a fost în zilele şi domnia noastră, venit-au şi Vasile hatmanu, fratele lui Ştefan Gheorghie vodă din pribegie. Socotitu-s-au cu tot sfatul ţării, nefiind vinovat, de i s-au dat toate satele ce i s-au venit la împărţala lor ; luatu-s-au şi acest sat Pîşcanii şi l-am dat lui Vasile hatmanu şi pentru acest sat am socotit cu tot sfatul domniei mele, de i-am dat pentru acest sat pentru Pîşcani boierinului nostru Pătraşcu treti logofăt satul Costeşti de la Trotuşu, carele sat s-au ştiut cu sfatul că este a lui Ştefan Gheorghie vodă şi cu vatră de sat şi cu ţearină şi cu loc de heleşteie şi de moară şi cu loc de prisăci, cu pomete şi cu lazuri şi cu tot venitul, din tot locul. Pentru aceea, ca să-i fie şi de la domnia me dreaptă ocină şi dare şi miluire satul Costeştii boierinului nostru, ce se scrie mai sus, Pătraşcu treti logofăt, şi jupînesii sale Alexandrei, lor şi cuconilor lor şi a toată seminţia lor, uric şi întăritură, neschimbat nici odinioară, în veci cu tot venitul, şi nimene să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

Însuşi Domnul a poroncit. L. P.

Пис ꙋ Ꙗсоѵ в лѣт ҂ѕров мсца март

Io Evstratie Dabija v<oie>vod.
Vel logof<ăt> procitoh.

Hîrtie. Copia aceasta s-au cercetat în departament şi fiind întocma cu originalul s-au încredinţat şi cu a noastri iscălituri.

Andronachi Donici post<elnic>.
Eşi, 24 april 1816.

3

1720 (7228) ianuarie 9, Iaşi. Mihai Racoviţă voievodul Moldovei întăreşte surorei sale satul Rădeana şi moşia Paşcanii şi Valea Seacă, de la ţinutul Bacăului, pentru paguba ce a avut de la Vasile Ceaurul.

Ĭo Михаи Раковиц в<оє>вода, бжїю милостїю, ґосподар Земли Молдавской

Urîte sînt la D<umne>zeu şi la oameni de ruşine, faptele cele răle, la care fapte s-au abătut acest Ceaur, căruia dînd măria sa, Racoviţă vodă, pe sora sa, Maria stolniceasa, soţie,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru care puindu-l şi în chivernisală; Ceaurul s-a sculat şi au adus podgheazuri de oşti, unguri înpreună cu cătane, cu căpitanu lor Franţu, în ţeară şi au prădat ţara Moldovei impreună cu Vasile Ceaurul hatman şi au prădat şi pe sora lui Mihai Racoviţă v<oie>vod de multe lucruri, luînd-o goală şi desculţă la vreme de iarnă. Pe care Franţu căpitanu, puternicul Împărat (turcescu) trimeţind oaste l-au biruit omorîndu-l pe Franţu, iar moşia Ceaurului, Rădeana şi moşia Paşcanii şi Valea Sacă, de la ţinutul Bacăului, cu sfatul ţărei (socotind) le-au luat de la el Ceaurul şi le-au dat sororei măriei sale; Măriei stolnicesii, cum şi zece sălaşe ţigani, cu ispisocu deosebit; i-au dat ei pentru paguba ce au avut de la Vasile Ceaur, rînduind măria sa pe stol<nic> Darie Donici să facă isvodu de toate pagubile ce s-au făcut orînduitul boeriu Mariei stolnicesei şi mărturie la mînă pentru această pricină, să-i dea ca să-şi afle dreptul său.

Ѹ Ꙗс в лѣт ҂зскн ѡн<вар> θ̃. L. P.

Copie neautentificată.

4

1811 noiembrie 14, Iaşi. Divanul Cnejiei Moldovei, carte de judecată, între Iordana Gomonova, născută Văscan, cu spătarul Manolache Donici, privitoare la moşia Tătăraşti, ţinutul Orhei, cu enumerarea scrisorilor, de la 7130 (1622) pînă la 1811.

De la Divanul Cnejii Moldaviei.

Dumneaei podpolcovniceasa Iordana Gomonova, prin jalobile ce-au dat către Divan, au pornit judecata cu casa răposatului spat<ar> Manolachi Donici ce are în stăpînire moşie Tătăraştii de la ţinutul Orheiului, arătînd că în numita moşie Tătăraştii ca una ce s-au ştiut că ar puté să tragă împărtăşire cu baştină partea unui bătrîn ce s-au numit Văscan, după scrisorile ce are şi după alte mărturii ce i-ar fi dat unii din răzăşii şi împregiuraşii a acei moşii. În urmă au mai cumpărat şi parte altui bătrîn ce să poricleşte Curagău. Cerere podpolcovnicesi fiind acum ca să răscumpere şi celelalte părţi ce le-au cumpărat spat<arul> Manolachi Donici de la alţi răzăşi. După a căriia jalobe s-au adus în giudecata Divanului de d<umnea>lui Iordachi Donici, fiul răposatului spat<ar> Manolachi Donici.

Deci, la înfăţoşare ce au avut amîndoauî părţile în obşteasca Adunare a Divanului, întrînd giudecata în cercetare, s-au cerşut mai întîi ca să arete d<umnea>ei podpolcovniceasa cu ce dovezi poate să încredinţezi că ar avé parte de baştină în moşia aceasta şi apoi să să socotească de i se cuvine vreun protimisis de răscumpărare. Căci după rînduiala giudecăţilor ce de obştie să păzăscu, totdeauna este îndatorită de a-şi arăta dovezile, mai întîi parte ce ridică pîră cu cerire. Şi d<umnea>ei podpolcovniceasa au scos de au arătat aceste scrisori, adică:

Întîi un zapis fără velet, prin care un Pavăl Robul din Tătăraşti au vîndut parté sa împreună şi parté unui unchiu al său anume Necoară, cît să vor alege de ocină din sat din Tătăraşti, unui Vasile, feciorul Bancului, şi între alţi marturi ce-au fost la vînzare aceasta să pomineşti de martur şi numile lui Văscan. După care zice d<umnea>ei podpolcovniceasa că acel Văscan ar fi fost strămoşul său şi că ar fi avut şi el parte în moşia Tătăraşti.

2-le, un ispisoc din anii 7130, de la domnul Ştefan Tomşa v<oie>vod, de cînd pînă acum sînt trecuţi 189 ani, prin care să cuprinde, că un Necoară, ficiorul lui Văscan, nepot Stoicăi, au vîndut a lui driaptă ocină din urice a moşiilor lui, a şăsa parte dintr-altă moşie anume Pîrjoltu, tot de la ţinutul Orheiului, unor nepoate a lui pe care anume le arată.

Ispisocul acesta de Tătăraşti nimică nu pomeneşte de cît d<umnea>ei podpolcovniceasa l-au arătat spre dovadă, zicînd că vînzătoriul acesta ce să numeşte Necoară, ficiorul lui Văscan, ar fi tot acel Necoară a căruia parte din Tătăraşti cu zapisul di sus arătat o vinde Pavăl Robul lui Vasile, ficiorul Bancului, adică vrînd d<umnea>ei podpolcovniceasa cu aceasta a zice că acel Pavăl Robul ar fi putut să vîndă numai partea sa, iar nu şi a unchiului său, Necoară, ce s-ar cădea a o trage numai d<umnea>ei ca unu ce ar fi fost ficior lui Văscan. Dar răspunsul acesta al d<umi>sale cu toate că giudecăţii îi este necunoscut, însă de va fi şi precum d<umnea>ei zice, apoi iată dar că parte acelui Necoară din Tătăraşti au trecut cu vînzare la ficiorii Bancului şi de au vîndut-o cu dreptate sau fără dreptate acel Pavăl Robul, urmaşei cumpărătoriului, după trecire a 189 ani, nu sînt datori a-i da răspunsul acum, numai după arătare d<umi>sale cu prepus.

3-lea. O bucată de carte de la domnul Dabija v<oie>vod adică numai mijlocul cărţii după cum au fost îndoită, cu pecete domnului pomenit, iar celelalte doauă părţi de-amîndoauă marginile fiind lipsite, atîta numai să înţălege că au fost dată Gramii de Găleşti şi după alte cuvinte de lipsă pomeneşte şi de Tătăraştii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

4-le. Altă bucată de carte de la domnul Neculai Alexandru v<oie>vod, adică numai pe giumătate, prin care iarăşi atita numai să înţălege că au fost scrisă către un Toader Crucerescu, că s-au jăluit domnii sale un Gheorghi, zicînd că au moşii în Găleşti şi le împresoară moşie şi pometii. Apoi după altile să adauge că s-au jăluit iarăşi Gheorghi că au pus cîşlă în Tătărăşti, toată numai fiind să-i odihnească, iar avînd a răspunde să viie la Divan.

5-lea. O scrisoare fără velet din partea unui Drăgan Bou cercetare ce au făcut pentru nişte pomete din Găleşti între un Hriţco şi cu Gavril de Găleşti şi s-ar fi dovedit că acele pometi au fost făcute de Văscan, moşul lui Gavril, după cum ar fi şi giurat Văscan sin Marcu ot Găleşti.

6-lea. O carte de la Domnul Grigorie Ghica v<oie>vod din anii 7238 dec<embrie> 31 către Lupul săr<dar>, dîndu-i ştire că s-au jăluit Vasile ficiorul Gramii din Găleşti pe Toderaşcu, ficiorul Cruceresculuí, zicînd că are şi el o bucată de moşie acolo la Găleşti cu livezi de pomi şi o împresură feciorul Cruceresculuí în tăria lui. Deci, să scrie să-i giudece după dresii ce-or ave şi să le dé şi mărturii la cine s-ar veni ca viind la Divan să-ibă ştire.

Aceste scrisori adică aceli doauă bucăţi de cărţi gospod fiind rupte, înţelegire lor pre cît esti au fost date după jalobile unui Grama de Găleşti şi unui Gheorghi ci-au zis că şi el are moşie în Găleşti, şi de să şi pomineşti numeli de Tătărăşti, fără a să vinde ceii ce au mai fost scrise, giudecata la acest fel de cărţi nici un temeiu nu poate să puie. Iar scrisoare arătată mai sus la numărul 5 şi carte domnului Grigorie Ghica v<oie>vod avînd toată intregime lor, pomenesc de alte doao nume, însă un Gavril ce şi-au dobîndit lui nişte pomete în Găleşti ce-au fost făcuti de moşul seu Văscan sin Marcu ot Găleşti. Şi carte domnului Grigori Ghica v<oie>vod este dată după jaloba unui Vasile ficior Gramii de Găleşti, fără să pominiască aceste doao scrisori nimică de numirile Tătăreştilor.

Deci, d<umn>eaei podpolcovniceasa cu cine mai de pe urmă jalobă ce-au dat în Divan au arătat curgire niamului dumisali din aceste 4 nume, cum că adică părintele dumisale Andrei ar fi ficior unui Chiriac, nepot lui Gheorghi ce-l pomineşte carte domnului Necolai Alexandru v<oie>vod şi că moşul seu Chiriac ar fi fost văr premare cu acel Vasile ce-l pomeneşte carte domnului Grigorie Ghica v<oie>vod şi că acel Gavril ce-l pomeneşte scrisoare de supt n-o 5 ar fi fost unchiu moşului seu Chiriac, toţ nepoţi acelui Grama ce-l pomeneşte carte domnului Dabija v<oie>vod şi strănipoţi lui Văscan, după cum aşămine s-au văzut la mîna dumisale şi spiţa însemnată. Apoi dar cu această dovedire însuş dum<nea>ei s-au depărtat pre sine de a să mai ţine de Văscan acela ce-l pomeneşte ispisocul domnului Ştefan Tomşa v<oie>vod arătat mai sus la n-o al 2-le, că ispisocul îl arată pe acel Văscan că ar fi fost ficior unui Stoica, iar scrisoarea de sup n-o 5 pomeneşte de alt Văscan ficior lui Marcu, din care şi dum<n>eaei îşi dă spiţa.

Aceste doao scrisori dar fiind intregi şi nestricate şi giudecata le socoteşte de bune. Încă tot aceste sînt dovadă că acel Gavril şi Vasile ficiorul Gramii din care să răspunde dum<nea>ei podpolcovniceasa n-au avut moşie în Tătărăşti, fără numai în Găleşti, ce sînt alături cu Tătărăştii, unde şi stăpînire curgătorilor dintr-inşii după cum să răspunde şi dum<nea>ei podpolcovniceasa au urmat şi să urmiază şi pînă astăzi fără să-s vadă altă dovadă că ar fi cerut împărtăşire, sau să aibă cît de puţină stăpînire în moşie Tătăreştii.

După aceasta au arătat dum<nea>ei podpolcovniceasa şi scrisorile ce-au primit de la vînzătoriul către sine asupra bătrînului ce să numeşte Curagău, din moşie Tătărăştii, care sînt aceste adecă :

7-le, o carte de la domnul Costantin Mihail Cihan Racoviţă v<oie>vod din anii 7261 săpt<emvrie> în 3 către Costandin Donici biv vel med<elnice>r, dîndu-i ştire că s-au jăluit Sandul Vîrlan şi Pavăl Văzar şi alţi fraţi răzăşi ai lor din Tătăreşti, zicînd că acel sat Tătăreştii ci este la faţa Bîcului este a lor drieptă părinţască moşii de baştină di pi un moş a lor, Vasile Banco, şi acé moşie s-au fost împărţind între părţi pe trii fraţi ficiorului Banculuí, anume Grigori, Tănasi şi Sofronie, şi aşa pîr la o vreme ş-au stăpînit ei maşie tot frăţeşti. Iar mai pe urmă o fată a lui Tănasă, Mariea, dintr-aceşti fraţi mai sus numiţi ş-au vîndut parte ei unui Costandin Aportasăi. Şi acel Costantin încă au dat-o unui călugăr. Iar mai pe urmă un Nane Herghelegiu şi Ioniţă, ficiorii Marii, cu giudecata Divanului ş-au răscumpărat moşiea. Şi acmu ei nu-ş stăpînesc numai parte lor acea a trie parte ce-au răscumpărat-o, ce stăpînesc din părţile cestoralanţi fraţi moşie piste tot, şi încă mai avînd moş lor Banco o parte de cumpărătură afară din hotarul Tătăreştilor, tot acole, alături tot acei ficiori a Mării stăpînesc şi parte aceasta, şi după ce ş-au răscumpărat aceşti ficiori a Mării parte lor încă au cuprinsu şi o vie a unui moşan de a lor, anume Andrei Aludului şi de răul lor ş-au părăsit omul vie, rămînd stricată părăginită şi nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai că au mîncat dijma de pe alți streini, ce încă și la acești moșinaș pe acest Andrei și pe un cumnat a lui Condre și pe un văr a lor, Gheorghi Pleșca, i-au dijmuit din clăi și din toată hrana lor. Osăbit că anțărți ziseră că au strînsu ei moșeni dijma di pe acé moșie : grîu, săcară, mălai, orzu și, trierîndu-o, cu măsură au pus-o în gropi : 140 merțe pîini, și acei ficiori amîndoi a Mării au mîncat-o toată și pîine aceea. Osăbit că și an, cîtă dijmă au fost, tot ei au mîncat-o. Mai jăluire oamenii aceștiia, zicînd că toate moșiile ce sînt pe Bîlc le mergu hotarăle tot pîră în apa Bîculuí, iar acei ficiori a Mării, de la răscumpăratul moșiei lor încoace, le scurtiazi moșie acestoralanți despre apă fără nici o dovadă de dreptate, ce numai cu gura și cu tăria lor. Deci să scrie pomenitului boier pentru toate să cercetezi și să-i odihniască pe jăluitori cu împlinire dijmii, hotărîndu-le pricina cu carte de giudecată, iar neodihnindu-să vreo parte să-i sorocească să vie la Divan.

8-le, mărturie de la rînduitul boier, med<elnice>r Costandin Donici, din 7261 săpt<emvrie> 10, înștiințare ce face către domnie, adăogînd între numele jăluitorilor și pe un Dumitrașcu Curagău, prin care arată că luîndu-le sama după scrisori ce-au avut s-au dovedit că mai mult decît un bătrîn a triia parte din tot satul Tătărești nu este acéi Mării, fata lui Tănasi, nepoata Bancului de Tătărești. Iar doi bătrîni sînt a lui Pavăl Vărzar și a lui Dumitrașcu Curagău și a altor frați a lor și ficiorii Mării în tăriia lor au stăpînit și au dijmuit în tot satul și au luat și pîine pentru trii bătrîi, cîtă strînsese Pavăl Vărzar împreună cu dînșii. Și, neavînd ficiorii Mării nici o dovadă nici scrisori pe tot satul, ce numai pe un bătrîn, i-au dat rămași să stăpîniască numai un bătrîn, iar doi bătrîni să stăpîniască Pavăl Vărzar și cu Dumitrașco Curagău și cu niamul lor. Iar pentru pîine de dijmă ci-au luat-o ficiorii Mării, dovedind Pavăl Vărzar că au fost 140 merță pîine, care să vine pe bătrîn cîte 47 merță, au giudecat ca să întoarcă ficiorii Mării 94 merță lui Pavăl Vărzar pe doi bătrîni și ficiorii Mării să ia 47 merță pe un bătrîn, îndatorindu-i ca să plătiască și cheltuiala lui Pavăl Vărzar care au făcut la Eș din pricina lor, cum pre largu arată mărturie aceasta ce o dă la mîna lui Pavăl Vărzar și a lui Dumitrașco Curagău ca să le fie spre îndreptare.

Aceste scrisori sînt cele mai de temei care ridică toată îndoială și mai rămîne cît de puțin prepus, că adică ar mai fi avut împărtășire la moșie Tătărăștii niamurile lui Văscan, din care să trage dum<nea>ei podpolcovniceasa, dovadă încredințată fiind cercetare și giudecata ce-au urmat atunce la stare locului din poroncă domniască, cînd după scrisori fiind toți răzășii de față s-au dovidit că moșie aceasta au fost împărțitoare pe trei bătrîni ce să arată anume : Vărzar și Cantăr i Curagău, cînd tot atunce li s-au împărțit și venitul pe acești trei bătrîni numiți, care bătrîni prin carte de poroncă a domnului Costandin Racoviț v<oie>vod arătată să adeverescu pre dînșii curgători, din însuș Vasile, ficiorul Bancului, cumpărătoriu de părți în moșia Tătărești, după dovada zapisului arătat la n-o 1. Iar că vré acum dum<nea>ei podpolcovniceasa a pune la îndoială înaintea giudecății cum că acel Vasile Bancul cu acelaș zapis n-au cuprinsu toată moșie. Această socotință pentru dum<nea>ei nu prinde nici un loc nici poate să-i dé vreun ajutoriu, în vreme cînd după atîta sumă de ani, nefiind alte dovezi pentru aceasta de unde acum giudecata poate să știe chipul dreptăților cu care el au întregit tot trupul moșii aceștiia în stăpînire sa, îndestulă dovadă acé învechită fără nici o pricinuire despre nimine alții a curgătorilor dintr-însul. Și mai vîrtos că după cum și mai sus s-au arătat, dovadă fiind că altul Văscan acel ce-l pomenește ispisocul domnului Tomșa v<oie>vod și că altul au fost Văscan acela din care să trag niamurile duumisale podpolcovnicesii nici îi mai rămîne cuvînt la aceasta dumisale a mergi cu cercetare mai departe cînd mai cu diadinsul aceleși neamuri a dumisale podpolcovnicesii fiind alăture stătători în moșie Gălășteii, de ar fi știut că au și ei parte în Tătărăștii, cum putea să nu ceară dreptul lor ? Iar ei nici atunce au cerșut precum și de atunce în curgire de 58 ani trecuți nici o jalobă măcar din parte lor nu să vede cu cerire de Tătărăști, decît numai acum dum<nea>ei podpolcovniceasa cu cuvînt că ar fi fost înstreinată au pornit jalobă, răzămîndu-să după niște slabe mărturii care sînt aceste :

4 mărturii din curgătoriul anul însă acesta 1811 ; una mai 5, din parte unui Gavril Galescul, ce zice cu 30 de ani mai înainte, fiindu-i trecire pe la moșie Tătărăști, ar fi văzut pricină între răzăși pentru împărțitul dijmei și că i-ar fi spus unul din răzăși, anumi Ion Cantăr, că nu să pot învoi pentru parte unui Văscan ce ar fi fost înstreinat. Acest martur viind aice și după a lui mărturisire înainte preosfinției sale mitropolitului s-au fost încredințat și de către Divan.

2-lea, mărturie din mai 6, de la o fimeiie, anume Tasie, fata lui Andrei Cantăr, unul din răzășii vînzători, către dum<nea>lui spat<ar> Donici, zicînd că i-au spus tată-său Andrei Cantăr înpricinuire ce avé răzășii pentru împărțitul dijmii de parte unui Văscan care fiind înstreinat o împărță ei pe frați.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3-le, mărturie din 21 a trecutei luni iulie, din parte unui Constantin capitan de măzîli, arătînd că din porunca sărdăriei mergînd la satul Tătărăştii şi stingînd pe răzăşi neamul Cantărescu cum şi alţi oameni streini trăitori în numitul sat, au dat samă că ei nu pot să ştie pe numitul Văscan, nici au auzit. Decît numai acel Gavriil Gălescul şi acé fimeiie Tasie ar fi încredinţat prin carte de blăstăm mărturiile lor de sus arătate.

4-le, mărturie din 21 iuli, de la un Nastasiu Pleşca, răzăş de Tătărăşti, din bătrînul Vărzar, zicînd că au auzit din gura unui Condurachi Miron că ar fi fost şi Văscan moşan în Tătărăşti şi acestuia mărturie după încredinţare lui s-au adeverit şi de către Divan.

5-le, o scrisoare din 18 iunie, aşezare ce au făcut un Axenti Curagău cu dum<nea>ei podpolcovniceasa zicînd: că din scrisori ar fi luat cunoştinţă că poate şi dum<nea>ei a fi neam cu dînsul şi îi dă voie să-s giudece cu casa răposatului spat<ar> Manolachi Donici să răscumpere doi bătrîni, Cantăr şi Vărzar, şi de va puté cîştiga dreptate, apoi să puie moşie la mijloc şi să o împartă în doi.

6-le, o mărturie tij din parte acelui Axenti Curagău, zicînd că ar fi auzit din gura unchiului său Vasile Curagău că şi neamul lui Văscan ar fi stăpînit mai înainte în Tătărăşti. Această mărturie măcar de s-au şi fost încredinţat după a lui arătare din parte logofiţiei la 17 a lui avgust, însă acesta este şi vînzătorul bătrînului lui Curagău către dum<nea>ei podpolcovniceasa după zapisul ce s-au văzut la dum<nea>ei den 24 a lui iuni şi carile acum înainte Divanului acolé unde pricina se cerceta ş-au anerisit mărturiia lui zicînd că el nu ştie nici au apucat stăpînind pe neamul lui Văscan în moşie Tătărăşti.

7-le, o scrisoare de la un Neculai Vărzar, acesta vorbeşti că din parte a tot neamul Vărzăreştilor giudecînd dreptăţile ce ar putea să aibă dum<nea>ei podpolcovniceasa şi că ei, cunoscînd-o de răzăşă, nu o pot depărta, ce mai vîrtos cu protimisis a dumisale şi a lor o fac vechilă ca să să giudece cu casa răposatului spatar Manolachi Donici ca să ia toată moşia în stăpînire şi, prinzînd şi ei la cheltuiala ce li să va veni pe bătrîn, să fie iarăşi răzăşi frăţăşti, cum au fost dintîi.

8-le, mărturie din 15 a trecutei luni oct<o>mvr<ie>, din parte unui Andrei Cantăr, dată pe carte de blăstăm, încredinţînd că mărturie ce au dat-o fiica sa Tasie, arătată mai sus, la n-o al doile este adivărată şi fără nici o greşală, căci el, aflîndu-se la vîrstă de 70 de ani, are ştiinţă că Văscan este drept moşan şi răzăş în moşie Tătărăşti, după cum şi sămnile au apucat de să grăia a lui Văscan, care şi în zioa de astăzi să cunosc şi cît au fost moşie în stăpînire lor au apucat de la părinţi înpărţindu-se partea lui Văscan pe fraţi, cu cuvînt că acel neamu este înstrăinat.

9-lea, altă mărturie tot din 15 a trecutei luni oct<o>mvr<ie>, din parte unui Ioniţă Troian, lăcuitor din Tătărăşti, dată pe carte de blăstăm, arătînd că de cînd s-au aşăzat aşăzat acel sat aflîndu-se el vornicel atunce cînd viné răzăşii neamu Cantăreşti şi Vărzăreşti, de-ş lua dijma şi alte venituri; ce mai mare pricina era între dînşii pentru partea lui Văscan şi, în sfîrşit, să linişte, împărţind-o cu toţii pe fraţi, cu cuvînt ca, cînd să va ivi cineva acé parte de moşie s-au venit să o scoată ei din mijloc şi să o deii, fiindcă şi acela este moşan şi baştină veche şi cu aceasta urmarea lor de multe ori el îi împăca şi îi puné la cale, cum pre largu o arată aceleşi mărturii. După care, dum<nea>ei podpolcovniceasa vre a nădăjdui că ar puté să încredinţezi pe neamul dumilor cum că şi pe dum<nea>ei că ar fi avut parte de baştină şi în moşia aceasta Tătărăştii, dar toate aceste i s-au dat cu adevărat din parte Divanului, însă mai înainte de a să şti cuprindere blestem, după cari unile s-au adeverit şi de la Divan, după arătare aceloraşi mărturi, însă acé slobozănie de a cerca dum<nea>ei podpolcovniceasa mărturii de la oameni ca aceste i s-au dat cu adevărat din parte Divanului însă mai înainte de a să şti cuprindere scrisorilor vechi ce acum să văd acelor mai dintîi adevăraţi stăpînitori pe întreagă moşie aceasta. Iar acum, de vreme ce au ieşit la ivală aceleşi scrisori, mărturiile aceste dreptate nu le priimeşte. Întîi, după veche rînduiala a giudecăţilor ce pînă acum s-au urmat în Divan la asămine pricini, mărturii de oameni şi cu giurămînt au putut avé cu mare giudecată priimire lor acolo unde lipsăscu scrisorile moşii din mijloc. Iar acestor oameni de la care dum<nea>ei au adunat aceste mărturii nici giurămîntul lor nu prinde nici un loc, nici mărturiile lor pot fi primite, în vreme cînd din toate aceste mărturii numai douî sînt de la oameni streini, adică ce dintîi de la un Gavril Galescu şi ce mai de pe urmă de la un Ioniţă Troianu, lăcuitor din Tătărşti. Şi aceste sînt cu totul slabe, căci acel Galescul mărturisire lui o arată din auzite, iar nu cu ştiinţă adevărată, precum şi acel Ioniţă Troian, fiind numai el singur, nişte mărturii dar că aceste după pravilă rămîn surpate cu cît mai vîrtos că mărturie al treile ce o scoate dum<nea>ei de la Costandin căp<i>t<an> de mazîli, carele din poroncă făcînd cercetare la stare locului, prin carte de blestăm, arată că toţi răzăşii neamul Cantărăşti şi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

oamenii streini, lăcutori de sat, au mărturisit că ei de Văscan nu au nici o știință, nici au auzit. Atunce dar, fiind de față și acestu Ioniță Troian, de ar fi fost adevărată știința lui, trebuié să o arăte acolo în cercetare la fața locului, unde era toți lăcuitorii și răzășii adunați, iar nu acum, pe urmă numai el singur să deosăbască cu nepotrivită științe. Al doile, că și celelalte mărturii, toate să văd date din parte curgătorilor a bătrînilor lor, Cantări și Vărzar și Curagău, adică acei care mai înainte cu 58 ani, giudecîndu-și și împărțîndu-să cu tot trupul moșii aceștia la fața locului, nimică din neamul lui Văscan n upominesc, dum dovidește carte de giudecată a rînduitului boier, med<elnicer> Constandin Donici, ci esti arătată mai sus, la no 8. Apoi de toată credința este că mai bună știință au putut să aibă bătrînii lor, decît aceștia acum, și, mai ales, că ș imărturiile lor să văd date cu îndoială și din auzire, iar nu cu dreaptă și adivărată știință ce în formă dovedite spre interesul lor cugetînd că dacă cu a lor mărturii s-ar puté dum<nea>ei podpolcovniceasa a să face cu parte de baștină, cu acest agiutori, adică ar puté să cîștige și dreptate protimisirii, a cere răscumpărare pentru aciialanți bătrini, numiți Vărzari și Cantăr, ce mai dinainte îl are casa răposatului spat<ar> Donici, cuprinșu cu schimburi și cu cumpărături încă de la unii dintr-acești marturi, cum la aceasta vă veți încredința Înalt Excelenție Voastră din aceleași doao scrisori, chip de mărturii una din parte lui Necolai Vărzar, arătată la n-o 5, și alta din parte lui Axenti Curagău, de supt n-o 6, acel ce iaste și vînzătoriu și acela care mai pe urmă ș-au aneri-sit mărturisire lui la Divan. Și cum că mărturisire lor sînt mincinoase nici o îndoială nu rămîne giudecății, în vreme cînd ei cu toții se unesc la aceasta, zicînd că parte ce ar fi avut Văscan în Tătărești încă din părinții lor o împărță pe frați, cu cuvîntul că neamul lui Văscan ar fi fost înstreinat. Iată vederate minciuni pentru că, după cum și mai sus s-au arătat, acei numiți Gheorghe i Gavril, nepotul lui Văscan, și Vasile, ficiorul Gramii, din care dum<nea>ei podpolcovniceasa să răspunde din în vechime starilor și a urmașilor celor după dînșii, deapurure și pără în zioa de astăzi stăpînire lor urmiază in moșie Găleștii, ci este alături cu Tătărești, și numai dum<nea>ei au fost întreinată, iar toate celelalte niamuri a sale, precum și însuși părintele și frații dumisale aice au fost trăitori cu apropiere de stare moșii aceștia și nici o cerere de stăpînire în Tătărăști din partea lor nu se vede în trecire acum piste 81 ani, adică de cînd este ce mai de pe urmă carte a domnului Grigorie Ghica v<oie>vod, dată pe numele lui Vasile, ficiorul Gramii, ace arătată mai sus, la n-o 6.

Drept aceea, și mărturiile lor aceste rămîn răsuflate, căci la o pricină ca aceasta obiceiul pămîntului ca acel ce iaste cel mai întîi cap de pravilă așa legiuiește: ori pentru cei lăcuitori de loc ori pentru cei înstreinați dacă în trecire de 30 ani, mult 40 de ani, nu-ș vor cerca dreptul ce li s-ar păré că ar puté să aibă, apoi după trecire de 40 ani a tăcerii și a nestăpînirii, oricine și ori cu ce vrednice dovezi s-ar mai arăta nici o ascultare nu li se mai sloboade, cum la aceasta dovadă sînt condicile Divanului de hotărîre a multor giudecăți ce-au urmat la moșii asămine. Așa dar, și pentru dum<nea>ei podpolcovniceasa din parte divanului i s-au făcut cunoscut giudecîndu-se că nici o dreptate nu poate avé la cerere sa ca să mai supere pe casa răpostaului spat<ar> Manolachi Donici cu acest fileu mărturii netrebnice, care mărturii giudecata așa găsești cu cali, ca să să și ia de la mînule dumisale și să-s rumpă. Pentru care nu lipsim a înștiința.

Iar pentru un al treilea bătrîn din moșia aceasta Tătărăștii, ce să numește bătrînul lui Curagău, pe care dum<nea>ei îl are cumpărat cu zapis de la 24 a trecutei luni iunie de la un Axenti Curagău, fiind că acum însuș frații vînzătoriului carele au și dat jaloba către Inalt Excelenție Voastră cu cerire de răscumpărare după care au adus și prelojenie la Divan, cercetîndu-se și giudecîndu-se și a lor cerire în ce chipu Divanu va găsi cu cale urmare dreptății iarăși vom înștiința pe Inalt Excelența Voastre.

Costachi Ghica logof<ăt>, Costantin Balș logof<ăt>

Iordachi Canta logof<ăt>

Lupu Balș vornic

Vasile Roset vornic

Hrisoverghi vornic

Alecu Mavrocordat <spatar>

Let 1811 noemvr<ie> 14

Original, hîrtie albastră, cu filigran.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DOCUMENTE MOLDOVENEŞTI DIN SECOLELE XVII—XIX

DE

MIHAI VATAVU

Publicăm mai jos cîteva documente moldoveneşti inedite din secolele XVI—XIX aflate în posesia noastră. Editām aceste documente după principiile adoptate la întocmirea colecţiei *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova.

1

1671 (7179) iunie 27, Iaşi. Duca voievod judecă pricina dintre Vasilaşco Costin şi Gheorghiţă, vornic de poartă, pentru o parte din moşia Răteşti, ţinutul Hîrlău, dînd cîştig de cauză acestuia din urmă.

† Иw Дѹка во(и)евод, б(о)ж(ию) мил(о)сти(ю) г(ос)п(о)д(а)рь Землѣ Мол-д(а)вскои[1].

Adecă s-au pîrît de faţă înnaintea domnii mele boiarnul nostru Ghiorghiţă vornicul de poartă cu Vasilaşco Costin pentru o parte de ocină din sat din Răteşti ce iaste în ţinutul Hîrlăului, zicîndu boiarinul nostru ce scrie mai sus, Ghiorghiţă, vornicul de poartă, cum acea parte de ocină din Răteşti, partea de sus, o au cumpărat de la Gligorie, feciorul lui Bejan, iar Vasilaşco au vrut să o întoarcă şi de cîteva ori i s-au pus zi lui Vasilaşco să întoarcă banii ce-au dat boiariul nostru lui Gligori pe acea parte de ocină. Şi cîndu au fost la zi, banii tot nu i-au mai dat şi tot s-au scăpat din zi de cîteva ori.

Pentr-aceaia, domniia mea am am[2] socotit împreună cu tot sfatul nostru : de vreme ce au vrut să întoarcă Vasilaşco Costin acea parte de ocină şi de atîtea ori i s-au pus şi zi să întoarcă banii şi la zi banii tot n-au mai întorsu, l-am dat rămas pe Costin de acmu să lasă pe boiarnul nostru în pace ca să-ş(i) ţiie moşie în veci, căci am dat domniea mea rămas pe Vasilaşco Costin dinnaintea divanului şi aceasta pîr(ă) să nu să mai pîrască nici odănăoar(ă) în veci pesti carte(a) domnii mele.

Ѵ Ꙗс, л(ѣ)т(о) ҂зроѳ юни кз

† сам г(о)п(о)динь велѣл[3]

Original, hîrtie (32 × 20 cm), aplicată purtînd data : 1666.

2

1717 (7226) octombrie 26. Mihail Racoviţă dăruieşte mănăstirilor închinate din Moldova o casă în Iaşi, satele Olăneşti, Prigorceni, Măriţăi şi 1 200 lei.

Dat-am cartea noastră la mîna sfiinţiilor sale cuvioşilor părinţi călugări ai sfintelor mănăstiri care sîntu închinate la sfîntul şi dumnezeescul munte al Sinaei ce se află în Moldova, pentru casa cea părintească a noastră din Iaşi, dinpreună cu sfinta bisărică ce iaste lîngă casă, unde să prăznueşte hramul sfîntului şi dreptului Lazăr şi să cheamă şi besărica de la vama cu totu locul ei ce are înprejuru şi pentru satul Olăneştii şi Prigorcenii şi alt satu anume.....[4] care să hotărăşte cu Prigorcenii şi satul Măriţăei cu mora şi cu

---

[1] + Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.
[2] Cuvînt repetat în text.
[3] La Iaşi, anul 7179 <1671> iunie 27.
+ Însuşi domnul a poruncit.
[4] Loc alb în original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tot hotarul lor și 1 200 de lei, după cum scrie zapisul, ca să-i ia de la acei care scriu, să fie și acești bani. Iar pentru trebuința și ajutoriul ce va avea sfîntul și dumneze(ie)scul acestu munte și toate moșiile acestea să fie supt stăpînirea sfîntului munte cum și toate celelalte moșii și altele care am închinatu cu hrisoavele noastre de a noastră bunăvoe și pentru ca nimenea să să pue înpotrivă sau să îndrăznească a strămuta vreun lucru din cîte noi bine am așăzatu și am închinat de bunăvoia noastră, cu inimă curată, și cu cuget neîndoitu, ca pe niște lucruri bune și drepte ale noastre, de supt stăpînirea acestui Sfîntu Munte, iată că am datu cartea noastră, ca oricarele, atît den alte nemenii ale noastre, cît și den preaiubiții fiii noștri ar îndrăzni a face sau a da vreo supărare părinților alor acestui Sfîntu Munte, pentru lucrurile și milile care am făcut și am așăzat, să aibă blestemul tuturor sfinților părinți ai maicii noastre sfintei și marei Besărici ai Răsăritului și pre stăpînul H(risto)s în zioa înfricoșatei și dreptei judecăți, nemilostiv și înpotrivnicu, știind că înfricoșatu lucru iaste a cădea cineva în mîna lui Dumnezeu celui viu.

Deci, dar, pentru adeverire, am dat, cum am zis, cartea aceasta a noastră, iscălită și întărită cu pecetea noastră.

Noi Mihail Racoviță voievod m. p.
V(ă)let 7226 (1717) octombrie 26.

Original, hîrtie (37 × 27 cm).

3

1783 iunie 3. Alexandru Mavrocordat voievod întărește pitarului Gheorghe și lui Toader Șerbul, mazil, stăpînirea asupra moșiei Zberăni din ținutul Hîrlău.

Іω Алеѯандрȣ Констандин в(оє)вода, Б(о)ж(и)ю[5] милости(ю) г(о)спод(а)рь З(е)мл(и) Молдавскwи.

De vremi că prin jaloba ce au dat domniii meli, Gheorghii pit(a)r au arătat că moșie Zberănii, de la ținutul Hărlăului, esti dreaptă a sa de pe soțul său Marie cum și a lui Toadir Șărbul mazil, asupra cărie ar fi avut și stăpînire nismintită din neam în neam păr acum, după scrisori ci au, pentru cari s-au rugat cerșindu să li să de carte de stăpînire. Deci, domnie me i-am rînduit la cinstit și credincios boieriul nostru dumnealui Costandin Roset vel logofăt, de le-au cercetat scrisorile.

Ș-au arătat întăi un zapis din let 7175 <1666> săpt(embrie) 20, iscălit și de veliții boeri acii vremi, prin cari scrie că satul Zberănii, di la ținutul Hîrlăului, l-au vîndut Marie, giupîneasa lui Toadir Prăjăscul i cu fiii iai, la Ursachi ci-au fost visternic mari, drept 500 lei bătuț(i). Au mai arătat un ispisoc a răpăusatului domnii sali Mihaiu Racoviț(ă) v(oie)voda din let 7213 <1704> săpt(embrie) 14, întărindu stăpînire pe acest sat Zberănii, Saftei, fetii Rustii i ficiorilor iai Ianachi și Dumitrașco, cum pre larg arată în ispisoc. Așijdiri, au mai arătat o carte a domnii sali Costandin vodă Moruz din let 1782 iuni 1 scrisă cătră dum(nealui) Toma Dimachi biv vel agă, fiind atunce ispravnic la ținut(ul) Hîrlăului, după jaloba pit(a)rului Ghiorghii i a lui Toader Șărbul pentru moșie(a) aceasta, să cercetezi din scrisori și din oameni bătrîni di esti dreaptă a lor și s-a fi stăpînit tot de neamul lor i de dînșii, să le de mărturie iscălită, ca după acea mărturie să li să de(a) de la domnie sa carte de stăpînire.

Au mai arătat altă carte din let 1782 iuni 6, di la dumn(ea)lor boerii caimacami, scrisă la dumn(ea)lui Iordachi Cant(a)cozino vel vor(nic), fiindu atunce biv vel spat(ar) și vechil isprăvniciii ținutului Hîrlăului, iarăș după jaloba arătaților di mai sus, să facă cercetare cu amăruntul. Și de vor ave hotarnică pe ace moșie sau di nu vor ave și-ar fi hotarnice la alți răzăși, cei cu moșiile de prin pregiur, după hotarnică să s(e) urmezi stăpănire, iar cînd nu va fi hotarnică nici la o parte, nici la alta, să aibă a-ș(i) stăpîni moșiile pi undi au stăpînit din vechi. Au arătat și o mărturie din let 1782 av(gust) 22, pusă numile și degetile a multor oameni bătrîni de pin pregiur, încredințată și cu iscălitura dumisale Iordachi Canta vel vor(nic), dată prin carte de blăstăm, prin cari arată că moșie(a) Zberenii au apucat mai întăi stăpănindu-și de Ruste și dup(ă) Ruste pe Șărbul și pi nepoții Șărbului pără acum; iar pi alții n-ar fi apucat stăpînindu, arătîndu și di sămnile moșii pi undi s-ar fi stăpînit din vechi.

[5] Io Alixandru Constandin voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deci, după aceste scrisori de sus arătate, cari toate s-au văzut de dumn(ea)lui vel logofăt, s-au rugat să li s(e) de carte de stăpînire. Pentru aceasta dar, fiindu că moșie s-au cunoscut cu încredințare că s-au stăpînit de neamul lor și de dinșii păr acum și că este dreaptă a lor, li s-au dat această carte a domnii meli numitului de mai sus Ghiorghii pitariu(l) i lui Toadir Șărbul mazil să fii volnic a-ș(i) stăpîni moșie(a) lui Zberănii, di la ținutul Hîrlăului, dup(ă) sămnili pi unde au stăpînit păr acum și după mărturie de sus arătată ce-i încredințată și cu iscălitura dumisali vel vor(nic) Iórdachi Cant(a)cuzino luîndu-ș(i) vinitul ei de la toț(i), din toate, după obiceiu, dijma de a zăci ; adică din țarini cu pîini i din fînaț i din grădini cu legumi ci or fi di neguțitorie i din prisăci cu stupi, din 10 unul ; iar di or fi mai puțini să e(i) cîti una para di stup și aditiul di casă, dup(ă) cum să hotărăști în condica ce esti in Visterie cu pecete g(o)spod, stăpînindu în tot locul, cu tot vinitul. Iar cîndu ori cini or ave vr(e)o supărari mai mult, ori la luatul dijmei sau la aditiul di case piste cît esti hotărîre cum și cei cari ar ave vro inpresurari la moșiile lor ci or fi p(r)in pregiur, cari să vor fi megieșindu cu aceasta, să fie aici la divan.

Aceasta scriem
L(e)t 1783 iunii 3. Procit vel logofăt.

4

1801 aprilie 7. Testamentul Nastasiei Conachi spătăreasă.

Fiindcă sfîrșitul viețîi noastre iaste neștiut și necunoscut și ceasul morții noastre nu-l știm, după cum ne încredințaz(ă) domnul nostru și mîntuitoriul Isus Hristos, în sfînta și dumnezăiasca evanghelliia zîcînd : privegheț(i) că nu știț(i) zioa nici ceasul întru care fiiul omenesc va veni. Pentru aceasta și eu Nastasăia fiica dum(nealui) vel vornic Gavril Conachi și soțăe dum(nealu)i spăt(ar) Teodor Balș, temîndu-m(ă) ca nu cumva să rămîi(e) ale mele neorînduite ori neașăzate, pentru neștiut (ceasul) morții, aflîndu-m(ă) în boală dar avînd sîmțirile mele deplini și minte(a) întreagă, așăz această diiată a me și întăeș dată ertu din toată inima mea pre toț(i) frați creștini și pre care m-au orăt me-(a)u făcut vreun rău : ferbinte rugîndu-m(ă) ca să-m(ă) iarte și ei asămene de am greșit și eu cu ceva, cuiva, ca un om în lume.

Al doele, orînduesc această de mai gios pentru avere(a) me ce nemișcătoare și cea mișcătoare.

Fiindcă foarte sînt îndatorită din dragostea cea din inimă a soțului meu și de căutările ce me-(a)u făcut atît fiind sănătoas(ă) cît și la boale cîti mi s-au întîmplat din păcatele mele cu doftori și doftorei și cu mari cheltuele pi la mănăstiri și schituri și obraz(e) scăpătate cu care aceste mari cheltueli, cari au cheltuit pentru mini cît și deosăbit și pentru moșiea Pirienii ; au încăput în datoriea nu puțînă cu cheltuialile ce au făcut pentru mulțămiri(ea) me, petrecînd și mulți noopți întregi fără nici o odihnă și somnu în toată vremi(a) boalilor mele. Mai vîrtos fiind că de aceste sămne a dragostei sale cea cătră mini am bună nădejde că dacă milostivul Dumnezău va scurta viața me, dumnealui va avea purtări de grijă și pentru păcătos sufletul meu, făcînd toate pominirile cîți orănduesc și mă va pomeni în toată vieața sa. Pentru aceasta, dar, las pi dumnealui clironom deplin lăsînd dumisali moșiea, Pirienei ce iaste în ținutul Eșei și moșiea Rogojăștei din Bucovina cu parte(a) ce iaste în Moldova care să numești Părău Negru, ce iaste în ținutul Sucevei ; și însărcinez pe dumnealui : întăi să-mi facă toate pominirile, după cum să cade, a îngropărei mele și celei de a trie zî i a noo și di patruzăci di zîli și celelante toate după orînduiala pravoslonicei legei noastre și poronca sfintei noastre Bisărici a Răsăritului ; al doele, î-l îndatore(s)c ca să facă o bisărică di peatră sau di cărămidă pentru pominire me la moșiea Perienei din giuvaieriurile cîte am avut de zăstre și cîti me-(a)u cumpărat dum(nea)lui.

Al treile, orănduesc că să dei doo sute lei la sfînta mănăstire Neamțului și doo sute cinzăci lei la Schitul Văratec și una sută lei la schitul cari este la Rădeni, din una mii lei cari am avut de zăstre pentru carîtă și cal. Iar cu patru sute și cinzăci lei ce rămîn dintr-această mii lei și cu argintăriile cari am ce nu sînt așa multe și cu straile cari me-(a)u făcut dumnealui, fiindcă cîti am avut di zăstre, unile s-au stricat, altile am dăruit, îndatoresc pe dum(nea)lui să mărite doo feti săraci, cinstite pentru ertari păcatilor. Las și iubitului meu părinte parte di moșiî Fundurile, dila țănut Eșei și acile treisprăzăci pogoani di vii ce am la Necorești și pi Vasîle țîganu, scripcariu, cu țîganca și copiei lor. Iar pe ceilanți țîgani, îi las soțului meu. Las și iubițîlor mei frați și surorei mele doo sălași țîgani, pi Ioniț(ă) și țîganca lui, Irina, cu copei lor și pe Costandin chitariul și copiei lor. Și mă rog ferbinte pre iubitului meu părinte și pre iubițîlor mei frați și surori ; să mă (i)erte din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toată inima lor şi să mă pomene(a)scă şi să iube(a)scă şi pre iubitul meu soţ, cum păn'acum, aşa şi de acum înnainte şi să nu facă supărări ce mingi(i)ere, pentru citi au tras şi au cheltuit de au intrat în gre datorie pentru mini, după cum mai sus am zis, cît şi pentru moarte(a) copiilor noştri. Aceste toate am orînduit de bună voia me să s(e) facă din zăstre(a) me(a) care mi s-au dat de cătră pre iubitul meu părinte, toate din cele rămasă de la răposata maică-me(a) rugîndu-m(ă) pre iubitului meu părinte, cu f(i)erbinţi lacrămi să nu cuteză a supăra pi preiubitu(l) soţul meu, pentru cele ce am orînduit în diiata me aceasta, ce de bună vo(i)e şi în toate simţările mele fiind, am orănduit, ca o volnică ce sînt cu ale mele, pentru pomenire(a) sufletului meu şi a copiilor mei, făcîndu-l pi soţul meu deplin clirionom celor ci i le orăndu(i)esc şi e le dau, atît în vie(a)ţa dum(nea)lui, cît Dumnezău il va ţine, cît şi după vie(a)ţa dum(nealu)i, volnic să fie a le lăsa ori cui ar voi pentru pomenire(a) sufletului meu şi a copiilor mei şi a răposaţîlor moşilor mei şi a părinţîlor. Şi această diiată a me vo(i)esc să aibă tărie şi puteri ori la ce judecată. Şi ori ceni s-ar ispiti să o strîci, să aibă a da samă în zio(a) cea înfricoşată la giudecătoriul cel ce nu caută în faţă, nici ia mită. Pentru aceasta dar, am iscălit această diiată cu însuş măna me şi cu iscăliturile a altor obraz(e) cinstite şi vrednice di credinţă.

Eu, Nastasăiia Conachi spatar(easă), cetindu diiata şi plăcîndu-mi toate cîte sînt scrisă într-însa am iscălit cu însuş mîna me şi poroncesc şi vo(i)esc ca să aibă tărie.

Nastasăiia Conachi spătar(easă)
1801, aprel 7.

<Urmează autentificările martorilor :>

Chemîndu-mă dumneaei spătăr(easa) Anastasăea fiica dum(nealui) vornicului Gavril Conachi me-(a)u arătat atît la duhovni(cii) ei cît şi întru auzul a multora obraz(e) că această diiată esti făcută cu însuş voia şi priimire(a) dumn(eae)i şi au încredinţat-o cu cîtiva rînduri scrisă cu mîna dum(neae)i şi iscălitură. Atanas, econom şi duhovnic dumn(ea)ei.

Şi eu aflîndu-mă aice în Botoşăni vornec şi chemîndu-mă dumneaei cumnăţica Anastăsiia spăt(ăreasă) fiica dumnealui vornicului Gavril Conachi, unde fiind faţă şi sfinţia sa părintile Atanas iconom, însuş dumneaei m-au poftit ca să iscălesc această diiată pi cari m-au poftit de am şi cetit-o din cuvînt în cuvînt şi zîcîndu-mi că iesti întocma precum inima şi cugetul dum(neae)i au voit şi voieşti.

Toader Balş, paharnic. 1801 april 17.

Chemîndu-mă dumneaei cuco(a)na Anastasăiia, feica vornicului Gavril Conachi, m-au poftit ca să iscălesc şi ieu această diiată ce iasti făcută cu a dumisali preimiri şi încredinţată cu însuş slova şi iscălitura dumisali, pi cari după a dumisali cerire am iscălit-o.

1801, april 17.
Costandin Manoli stol(nic) şi alţi doi iscălit(i) :
Gheorghi stolnic ; Sărban Canano stolnic.

5

1801, august 12. Hotărîrea Divanului privind executarea silită prin armăşel a stolnicului Matei Donici, dator cu patru suflete de ţigan biv căminarului Costea Binescul.

Caimacami

După jaluba ci au dat Cost(e)a Biniscul biv căm(inar) di izvoade pentru 4 sufleti di ţigani ci ari să (i)e di la dum(nealu)i stolnic Matei Doniciu arătî(n)d şi zapis dum(nealu)i stolnic ci esti dintr-acest anu, mai, în 15, prin cari să arată că avî(n)d împărţală cu jăluitoriul pentru o ţigancă a jăluitoriului, Nastasă(i)e, fata Sandului Berbeci, dintr-ace împărţală ori să de jăluitoriului 4 sufleti di ţigani, puind şi vade să-i răspundă la 60 zîle sau la zî întăi avgust. Şi sufletile ce va da să fii ţigani buni di vatră şi tineri făr'vre o patimă de boală şi să fii ori un ţigan cu ţiganca lui şi cu doi copii, sau o ţigancă văduv(ă) cu doi copii şi cu flăcău ; trimiţînd jăluitoriu(l) căruţi să-i rădici, să de şi dum(nealu)i

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stolnic un ficior cu țiganii să-i aducă în Eși și să-i facă teslim în mîna jăluitoriului. Iar cî(n)d țiganii n-ar fi după cum să îndatorești prin zapis, să aibă jăluitoriul a-ș tragi parte din drepți țiganii săi. După cari zapis jăluitoriu(l), prin jalubă mi-au făcut ceriri fiincă vade(a)oa zapisului au trecut, să i s(e) de(a) armășăl cu volnicii să margă să-i rîdici arătații țigani di la dum(nealu)i stolnic și să-i aducă în Eși. I drept acee s-au volnicit pe acest armășăl să margă la dum(nealu)i stolnic(ul) Matei Donici; și după cum mai sus pre largu să arată (în) cuprindere(a) zapisului, după arătare(a) zapisului să s(e) de(a) dum(nealu)i stolnic țiganii jăluitoriului, aducîndu-i în Eși ot dum(nealui) stolnic(ul), ca să-i facă teslim la jăluitoriu. Iar cî(n)d țiganii nu vor fi după cum să îndatorești prin zapis dum(nealu)i stolnic, neodihnind pe jăluitoriu cu țigani(i) plăcuți, rămîni dum(nealui) stolnic îndatorit a răspunde sufletile de țigani a jăluitoriului, de drepți țiganii ci sînt a jăluitoriului. Iar dacă dum(nealu)i stolnic va pricinui și nu va da pi țigani, atunci ari singur dum(nealui) să-s(e) scoali și să vii față sau vechil deplinu răspunzătoriu să de pi mîna armășălului, să-l aducă la divan ca să răspundă.

1801 avgust 12.

Constandin Canta logofăt.
Constandin Balș logofăt.
Constantin Greceanu logofăt.

6

1801 octombrie 22. Iacob și Ion Moțoc, de origine boierească, primesc scutire de dări.

Di la visterii.

Către cinstita Isprăvnicii de ținutul Neamțului.

Iacobu și Ion Moțoc, viind aice la cercetări, după dovezi ci au arătat, s-au adiverit că ei sînt feciori lui Negoiță Moțoc, nepoți lui Grigori Moțoc, și strănepoți lui Ilii Moțoc, ci au fost vel med(elni)ce(r). Și fiind adiverit că să trag din neam boieresc, după adiverințe ci au la mînă di alegire(a) neamului, s-au socotit că nu să cadi să plătească dajdii. Și arătîndu-să mării sali, lui vodă, au hotărîtu și mărie sa ca să fii nisupărați di dăjdii cum și di alti havaleli.

Pentru acee, după poronca mării sali, să scrii dumn(eavoastră) ca să nu-i supărați cu ceriri di dajdii cît și cu alti havaleli, rămîind în paci dinspre toati, ca unii ci să trag din neam boiresc.

Sandu Sturza vel vistier.
1801 oct(omb)ri(e) 28.

7

1802 februarie 13. Răzeșii din Muncel, ținutul Roman, se angajează ca la Sfîntul Teodor să meargă la Divanul domnesc în pricina cu serdarul Șerban.

Noi, răzeșii din Muncel, ci am fost chemați la cinstita isprăv(ni)cii(a) Romanului ca să stăm la giudicata pentru pricina de moșie ce avem cu dum(nea(lui sărd(ar) Gheorghi Șărban, fiind că nici într-un chip nu ne-am priimit ca să intrăm în cercetare(a) pricinii aceștia aici la cinstita Isprăv(ni)cie, ci am cerut ca să ne giudicăm la Divanu(l) g(os)pod. Drept aceea ne apucăm prin această scrisoari ca la Sfeti Toader, negreșit, să ne aflăm cu toții la luminatul Divan, împreună cu toati scrisorile ci avem. Și spre încredințari ne-am inscălit.

1802, fevru(arie) 13.

Eu Ștefan Hoge am pus degitul.
Eu Tuader Vărlan am pus degitul.
.... Iordachi Cercel .....

Iar cîndu noi nu ne-am afla după sorocul ce am dat dumis(ale) ser(dar) Gheorghii, atunce toat(ă) cheltuiala ce ne va arăta prin izvod dum(nealui) să avem a răspunde.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8

1802 martie 2. Chitanţă dată de cinci datornici, comisului Constantin Catargiu, pentru suma de 60 lei.

Adică noi cari mai gios ni vom iscăli, dat-am adivărat zapis(ul) nostru la cinst(ită) mîna dum(nea)lui comisului Constantin Catargiu să-s(e) ştie că ne-(a)u făcut bini cu şasă zăci de lei cu dobînda lor, cîti un leu la sută pi lună. Şi vadeoa am pus pînă la Sfeti Iliea. Şi, la vadeoa arătată, să avem a da banii cu mulţămită. Şi pentru credinţă ne-(a)m pus chizăş(i) unul pentru altul. Şi pentru mai adevărată credinţă am iscălit, cari am ştiut carte. Iar cari n-au ştiut carte, am pus numili şi degitul.

1802 mart(ie) 3.

Constand(in) Dabij(a).
Iftimi Roşca ; Ion Băntilei : Iordachi Bintiliiu.
Eu Gligori Mihalce platnic.
Eu Lupu Leliciu platnic.
Eu Toader Leliciu platnic [6].

<Pe verso se află însemnarea :> Doo zăci şi unul di lei şi trii zăci di parale au dat dintr-acestu zapis 1802 iuni(e) 14.
12 lei tij au dat 1802 iuni(e) 14.

Aceşti bani i-au dat Iftimi Roşca i Costandin Dabija i Grigori Mihalce şi s-au istovit părţile lor ş-au rămas 30 lei cu dobănda lor la Ion Băntilei, i Iordachi brat lui, i Lupu Leliciu, i Toader Anghel.

[6] Ultimii trei au semnat prin punerea degetului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA

Documente noi

1632 (7140) februarie 28

Mărturie a boerilor vremii de atunce, în diialectul sîrbesc, cu tălmăcire(a) iai, adiveritoari cum un Crăciun, ficiorul lui Călin, nepotul lui Medelean, şi sora lui, Ţiganca, ş-au vîndut a lor driaptă ocină şi moşie, a treia parte din tot satul, din Saca, Ghenghei logof(ătu-lui) drept 40 taleri argint.

Arh. St. Iaşi, Ministerul Justiţiei, Anaforale, nr. 20, f. 208.
Rez., într-o copie a hrisovului domnesc din 1838 decembrie 8, dat în urma procesului dintre Melania Coroiu şi răzeşii din Cancea, Sîrbi, Moineşti ş.a.

1632 (7140) martie 20

Zap(i)s(u) Costanii şi a Parascăi, fetele Nastasii, carili vînd părţile lor din Săcăluşa priotului Iordachi din Cozmeşti.

Arh. St. Iaşi, Divanul Domnesc, tr. 1137, op. 1290, ds. 66, f. 572.
Rez., într-un opis de documente din 1839.

1632 (7140) mai 9

Ispisocul domnului Ilieş v(oie)v(o)d, prin cari se întăreşte cumpărătura de mai sus a lui Ghenghe log(o)f(ă)t de la Crăciun, ficiorul lui Călin, nepotul lui Medelen şi soră-sa, Ţiganca, pe ace a treia parti din satul Saca.

Arh. St. Iaşi, Ministerul Justiţiei, Anaforale, nr. 20, f. 208.
Rez., într-o copie a hrisovului domnesc din 1838, decembrie 8 (vezi mai sus).

1632 (7141) decembrie 1

Zapisul lui Toader, ficior lui Anton, cu care vindi o parti di moşii, ocină din satul Andriesăşti, lui Tanasă ce au fost pah(a)r(nic).

Arh. St. Iaşi, Divanul Domnesc, tr. 806, op. 916, ds. 9, f. 153.
Rez., într-un jurnal al Divanului Apelativ al Ţării de Jos din 1841.
Ibidem, f. 28: acelaşi rez., cu numele cumpărătorului în lectura: „lui Pană ci au fost pah(arnic)".

1633 (7141) iulie 12

Hotarnica din let 7141 <1633> iuli(e) 12, întru cari scrii că i s-au venit Stroescu-lui, din sat din Stăneşti, 2 jirebii, dar să cunoaşte că au fost 12 jirebii, dar sînt rase cele zăci şi au rămas două jirebii şi numai acele le-am socotit.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCCIV/417.
Rez., într-o mărturie hotarnică din 1768.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1633 (7142) noiembrie 21

<Carte> de la Moise vodă, de pîră ce au avut, cu răzeşii de Mihăeşti, răzeşii de Leuteşti, pentru nişte poéni în care scrie că li-au alés Stroic(i) ce au fost log(o)făt mare să aibă a ţinea balta care să cheamă Lacul, supt Chicera.

Arh. St. Iaşi, Documente, CCCCXIX/121, f. 1 v.
Rez., într-o mărturie hotarnică din 1663 iunie 3.

Comunicate de *Elena Lungu*

•

Alte forme documentare.

Documentul al cărui text slav se publică mai jos este cunoscut de multă vreme istoriografiei noastre, întîi prin rezumate, apoi printr-o transliteraţie în alfabetul latin, găsită de I. Bogdan într-o veche publicaţie polonă din 1854 ; I. Bogdan a tipărit în 1901 această transliteraţie, împreună cu o traducere şi de atunci documentul a fost folosit şi reeditat după ediţia lui Bogdan [1].

Cercetătoarea Dalila Aramă, de la Biblioteca Academiei R.S.R., ne-a comunicat pentru publicare în paginile *Anuarului* nostru textul *originalului slav*, pe care a avut şansa să-l descopere în Biblioteca Academiei Polone de Ştiinţe (PAN) din Cracovia, unde a ajuns prin donaţia lui Franciszk Wolański. Descoperirea d-sale e deosebit de importantă, pentru că actul în cauză este al şaptelea document *datat* din domnia lui Alexandru cel Bun şi, acum, devine al cincilea document cunoscut după original.

Importanţa actului e şi ea cu totul specială : în el se află cea mai veche listă a domnilor Moldovei dinainte de Alexandru cel Bun. Cîtă vreme se cunoştea numai transliteraţia polonă în alfabet latin, s-a putut obiecta că lista n-ar fi corectă [2] ; descoperirea unei traduceri germane, din 1784, aflată la Arhivele Statului din Bucureşti şi editată, în rezumat, în acelaşi an cu primul volum din *Documenta Romaniae Historica* (1975), a înlăturat această obiecţie, întrucît şi ea conţine aceeaşi listă de domni [3]. Acum găsirea chiar a originalului înlătură orice dubiu : la 1403, Alexandru cel Bun socotea, împreună cu sfatul său — în care erau boieri bătrîni şi foarte bătrîni, ca acel *Ion cel Bătrîn de la Vorona* — că înaintaşii săi *ca domnitori, nu ca simpli voievozi*, erau acei pentru a căror pomenire a dăruit cele două sate. Absenţa lui Dragoş, Sas şi Iuga este explicabilă [4], cea a lui Costea dovedeşte că acest personaj nu trebuie socotit între domnitorii moldoveni din veacul XIV.

St. S. G.

---

[1] Cf. *D.R.H.*, A, Moldova, I, nr. 17, p. 24—25.

[2] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 25—26.

[3] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, Supliment 1, Bucureşti, 1975, nr. 1.

[4] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Cu privire la cronologia primilor voievozi ai Moldovei*, în „Revista de istorie", 2/32, 1979, p. 339 şi idem, *L'état roumain de l'est des Carpates : la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIV-e siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 3/XVIII, 1979, p. 477—478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

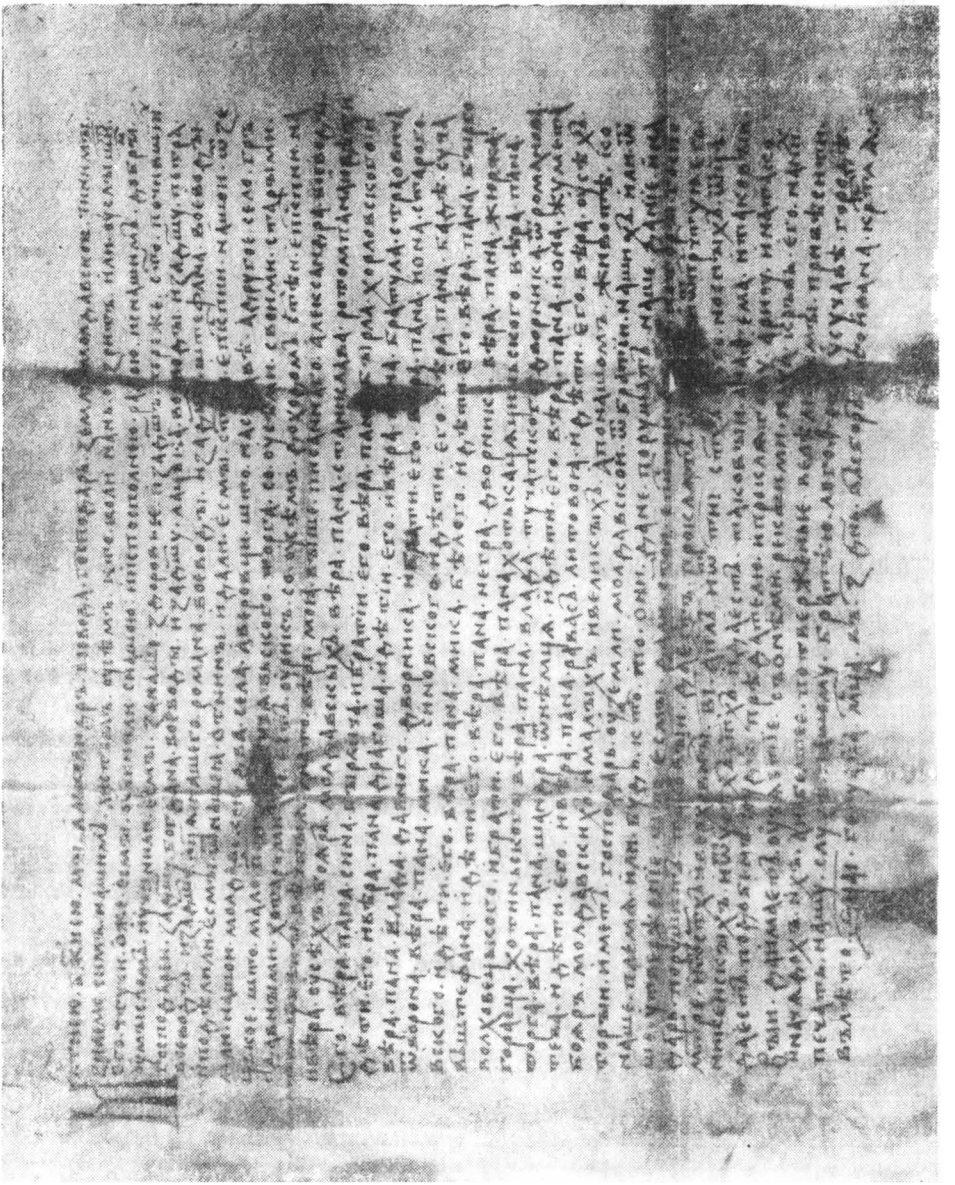

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† М(и)л(о)стиею б(о)жиею, мы, Александръ воевода, господарь Земли Молдавскои. Чинимы знаемо симъ нашимъ листомъ оусѣмъ кто коли на нь оузритъ или оуслышит(ъ) его чтучи, ѡже есмы оучинили с нашою и ис посполнею радою и с нашимъ добрым(ъ) оумысломъ и учинили есмы за наше здоровые и за д(ѹ)шъ переже с(вѧ)то почившїихъ господареи, за д(ѹ)шу Богдана воеводы, и за д(ѹ)шу Лацька воеводы, и за д(ѹ)шу Петра воеводы, и за д(ѹ)шу о(ть)цѧ нашего, Романа воеводы, и за д(ѹ)шу Штефана воеводы и подѣлили есмы ѡт(ъ) нашеꙗ отнины и дали есмы с(вѧ)тѣи еп(и)ск(о)пии нашои, ѡт(ъ) земли нашои Молдавскои, два села, Аверовци, што на Сучавѣ, а другое село, Гръцькое, што мало подли<ше С>[5]учѧвьского торга, со оусѣми своими старыми и давными хотарьми. То естъ оурикъ со оусѣмъ доходомъ с(вѧ)тѣи еп(и)ск(о)пии нашои оу вѣкы вѣчныѧ.

А на то вѣра моꙗ, выше писаннаго Александра воеводы, и вѣра оусѣхъ боѧръ молдавскыхъ: вѣра пана Станислава Ротомпана и дѣти его, вѣра пана Сина Бырлича и братїи его, вѣра пана Бырла Хорловского и дѣти его, и вѣра пана Драгоша и дѣтїи его и вѣра пана Братула Страовича, вѣра пана Влада давного дворника и брати его, вѣра пана Иона старого ѡт(ъ) Корона, вѣра пана Мика Синовского и дѣти его, вѣра пана Бадѣ Сучавского и дѣти его, вѣра пана Мика Бѣлого и дѣти его, вѣра пана Бырговъ Штефана и дѣти его, вѣра пана Негра дворника, вѣра пана Жюржа Колхокецького и брати его, вѣра пана Хотька Цѧциньского, вѣра пана Гораеца Хотиньского, вѣра пана Влада Тучапского[6] дворника ѡт(ъ) Романова торга, вѣра пана Шандра ѡт(ъ) Нѣмцѧ и дѣти его, вѣра пана Иона Жуметатева и дѣти его, и вѣра пана Равасъ Литовоꙗ и дѣти его, вѣра оусѣхъ боѧръ молдавскихъ, и малыхъ и великыхъ.

А по нашомъ животѣ, которыи иметъ господарь оу Земли Молдавскои, ѡт(ъ) братїи нашихъ или ѡт(ъ) наше племѧ или будь кто, то они да не порушатъ наше данїе и наше утвержение, што есмы дали с(вѧ)тои еп(и)ск(о)пии. А коли которы господарь порушитъ, таковыи да естъ проклѧть ѡт(ъ) <Г(оспод)а Б(ог)а>[5] и ѡт(ъ) пр(ѣ)ч(и)стую его м(а)т(е)ре и ѡт(ъ) с(вѧ)т(ы)хъ и верховныхъ(ъ) ві ап(о)с(то)лъ и ѡт(ъ) тні с(вѧ)т(ы)хъ и Б(о)гоносныхъ ѡт(ь)цъ Никеискыхъ и ѡт(ъ) усѣхъ с(вѧ)тыхъ, и да ест(ъ) таковыи анаѳема и таковыи да ест(ъ) подобенъ Іоудѣ прѣдателю и проклѧтому Арнѹ и на таковыи да имаетъ оучѧстїе съ онѣми рекшими на Х(риста): кръвь его на нихъ(ъ) и на чѧдохъ ихъ.

А на болшее потверженые, велѣли есмы привѣсити печать нашу слузѣ нашому, Братѣю логоѳету.

У Сучавѣ городѣ въ л(ѣ)то ҂ѕ аі генуарїа м(ѣ)с(ѧ)ца, въ з д(ь)нь, въ боръ с(вѧ)того Ивана Кр(ъ)ст(и)т(е)лѧ.

Bibl. PAN — Cracovia, Documente, perg. 370. Orig., perg. (36,9 × 35,8 cm), pecete atîrnată, pierdută, şnur de mătase roşie.

O trad. polonă, ibidem. O foto. la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi (pentru alte forme de păstrare şi ediţii, v. *D.R.H.*, A, Moldova, I, nr. 17, p. 25).

Comunicat de *Dalila Aramă*

---

[5] Ilizibil în fotocopie; întregit după ediţie.

[6] Aşa în original, în loc de Тучанского.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

II. *OBSERVAȚII ASUPRA INDICILOR DE NUME*

TOPONIME ISTORICE ÎN BAZINUL SUPERIOR AL BÎRLADULUI

Operă de importanță națională și de larg interes, colecția *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)* interesează, în egală măsură, pe istoric, lingvist, geograf, toponomast. Ultimul, îndeosebi, va trebui să utilizeze această colecție, dar în același timp s-o servească în sensul corijărilor și precizărilor inerente indicilor de nume. Indicele, anexă indispensabilă, — lipsa lui a diminuat valoarea mai vechilor *Documente privind istoria României (D.I.R.)* — este latura relativă și deci perfectibilă a tuturor aparițiilor de pînă acum. Date fiind volumul imens de informație care trebuie prelucrat, dificultățile bine cunoscute ale toponimiei, este lesne de înțeles cîte investigații mai sînt de făcut pentru identificarea corectă a satelor dispărute, a locurilor menționate, a vechilor vetre ale satelor actuale, pentru eliminarea confuziilor și erorilor care se perpetuează dintr-o lucrare în alta. Cercetarea arheologică, ancheta toponimică pe teren, coroborarea documentelor vechi și noi vor conduce spre realizarea unui instrument de lucru complet și exact. Îndeplinirea acestui deziderat nu poate fi așteptată de la un singur cercetător și nici măcar de la un grup restrîns.

De aceea, considerăm utile următoarele observații asupra indicilor de nume ale volumelor apărute pînă în prezent din seria A, Moldova, I—III, XIX, XXI și XXII, referitoare la o zonă din bazinul superior al Bîrladului, de la izvoare pînă la gara Buhăiești.

Albești, sat, <pe Stavnic, ț. Vaslui lîngă Drăgușeni, c. Șcheia, j. Iași>, 179 *(D.R.H.*, XXII).

Nu a existat un sat Albești, pe Stavnic, lîngă Drăgușeni.

Satul Albești, din documentul din 7 iulie 1634, a existat pe Rebricea, lîngă Borosești, com. Scînteia, jud. Iași, în sec. al XVII-lea, menționat în mai multe acte dintre 1657—1693 [1].

Baicăuți (unde a fost Hodor vătăman), sat pe Suholeț; <probabil Găureni, schimbat recent în Văleni, c. Țibănești, j. Iași>; jumătatea de jos a satului, întărită fiilor lui Pătru Brudur, 47 *(D.R.H.*, A, III).

Numele satului nu apare decît în acest document din 22 ianuarie 1489. Mai probabil decît Găureni, pe pîrîul Găureanca, Băicăuți va fi fost satul numit mai tîrziu (sec. al XVII-lea) Horodeni, pe pîrîul omonim, la nord de satul actual Dumeștii noi. Sînt eronate și considerațiile lui Gh. Ghibănescu, care identifica Băicăuții cu Băcești [2].

* *Berești*, sat, pe Gîrbovăț; <lîngă Tansa, c. ~, j. Iași>; întărit lui Petrea și fraților săi 156 *(D.R.H.*, A, II).

În uricul din 9 februarie 1469, Ștefan cel Mare întărea lui Petrea și fraților săi, Oană și Duma, mai multe sate, printre care și „Bereștii, mai jos de Soholeți". Autorul comentariilor, Leon Șimanschi, presupune că diacul a intenționat să scrie „și, mai jos, Soholeții, așa cum rezultă și din localizarea celor două sate" (p. 232). De fapt, avem impresia, localizarea satului Berești lîngă Tansa a fost dedusă tocmai pentru a întări această presupunere filologică. Dar Suhuleții erau întăriți foarte curînd, la 6 iunie 1469, fraților Oană și Ivașco Pășcu, ceea ce infirmă ipoteza de mai sus. *(D.R.H.*, A, II, doc. nr. 159).

Satul Berești este foarte rar întîlnit în actele vechi. Mai exista în sec. al XVII-lea, cînd, la 8 decembrie 1656, locuitorii de aici și din Dumești sînt martori la vînzări în

---

[1] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, 2 și IV, 1, 2.

[2] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 47—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţigăneşti[3]. Credem că Bereştii se aflau mai jos de Suhuleţ, dispărînd fără urmă în trupul moşiei Dumeşti, ca şi Ţigăneştii, Hodorenii, Marcovicenii, Slobozienii şi altele.

Bîrlădzel (Bîrlăzel), pîriu; <afluent al Bîrladului la Băceşti, c. ~, j. Vaslui> 189 *(D.R.H.*, A, I).

În doc. nr. 189, din 24 august 1438, este menţionat satul Boziani (azi Bozieni), la obîrşia Bîrlăzelului. În acest caz trebuie precizat că pîrîul afluent al Bîrladului la Cuci se numeşte acum *Bozieni (Bozianca).*

Bîrlăzel (Bîrlădzel), pîriu, <afluent al Bîrladului>; sate pe ~ 46, 164, 291; m-re obîrşie pînă la Băceşti, c. ~, j. Vaslui>; sate şi poieni pe ~ 38, 145, 156; boier de la ~ 145 (D.R.H., A, II).

Identificarea este corectă pentru doc. nr. 38 şi 145, nu şi pentru doc. nr. 156 în care apare satul Săcălişeşti. Acesta fiind Săcăleni, c. Poienari, j. Neamţ, trebuie făcută aceeaşi precizare ca mai sus.

Bîrlăzel, pîriu, <afluent al Bîrladului>, selişte pe ~ 316 *(D.R.H.*, A, XX).

Doc. nr. 316, din 15 martie 1633, se referă la „o selişte, anume Lineştii, pe Bîrlădzel, care este în ţinutul Vaslui, într-un hotar cu Negreştii... (p. 407). Este evident că pîrîul este Bîrladul şi nu un afluent al său.

Bîrlăzel (Bîrlădzel), pîriu, <afluent al Bîrladului>; sate pe ~ 46, 164, 291; m-re pe ~ 146 *(D.R.H.*, A, XXII).

În aceste documente este vorba despre Bîrladul însuşi în zona Băceşti-Dumeşti. (Asupra doc. nr. 291, vezi mai jos).

Borăşti, sat pe Bîrlăzel, ţ. Vaslui; <azi Cuza vodă, c. Ipatele, j. Iaşi>: judecată pentru parte din ~ între Ştefan şi Florea Robul 291 *(D.R.H.*, A, XXII).

Satul Borăşti, pe Bîrlăzel, din doc. 291, 17 decembrie 1634, nu trebuie confundat cu Borăştii de pe Rapoda, numit în ultima jumătate de secol *Cuza vodă*. Primul sat avea numele mai vechi *Terpeşti* („satul Terpeşti pe Bîrlad", doc. 237, 14 martie 1502, *D.R.H.*, A, III; „satul Terpeşti, care se numeşte acum Borăştii care este pe Bîrlad", doc. nr. 418, 15 aprilie 1546, *D.I.R.*, sec. XVI, I) şi va fi dispărut în moşia foarte întinsă a Dumeştilor. Situaţia este corect precizată în indicile la *D.R.H.*, A, III.

Boroseşti. Satul din c. Scînteia, j. Iaşi, „unde a fost Boris" (doc. nr. 150, 5 mai 1436, *D.R.H.*, A, I), numit în veacul al XV-lea *Borişeşti* (doc. nr. 112, 8 octombrie 1462, *D.R.H.*, A, II) are pronunţia actuală Boroseşti (Borosăşti) şi nu *Boroşeşti*, cum indică D.R.H., A, II, conform *Indicatorului localităţilor din România* (1974).

Brudureşti (unde a fost casa lui Petrea, Oană şi Duma), sat, <pe Suhuleţ; Tansa, c. ~, j. Iaşi>; întărit lui Petrea şi fraţilor săi 156 *(D.R.H.*, A, II) şi *Brudureşti*, sat, pe Soholeţ; <Suhuleţ, c. Tansa, j. Iaşi>; jumătate de sat întărită lui Duma clucer 30 *(D.R.H.*, A, III).

Identificarea satului Brudureşti o dată cu Tansa (9 februarie 1469), altă dată cu Suhuleţ (1 martie 1488), porneşte de la explicaţia lui I. Bogdan[4], preluată şi de M. Costăchescu[5]. Ambii istorici consideră că Brudureştii, moşie foarte întinsă, trebuie să fi avut două părţi, una numită mai tîrziu *Tansa*, cealaltă *Suhuleţ*. M. Costăchescu observă că, în acelaşi timp (9 februarie 1469, doc. nr. 156 şi 6 iunie 1469, doc. nr. 159, *D.R.H.*, A, II), satul Suhuleţ apare menţionat aparte de Brudureşti, dar nu trage de aici nici o concluzie.

Studiul documentelor din veacurile următoare conduce spre o altă soluţie. Suhuleţ este arătat ca sat pe pîrîul cu acelaşi nume sau pe Gîrbovăţ, dată fiind apropierea celor două pîraie şi posibilitatea ca vatra satului să fi fost mai spre vest decît cea actuală. Brudureştii, moşie întinsă în dreapta şi în stînga pîrîului Gîrbovăţ, s-a împărţit, în sec. al XVIII-lea, în două: în stînga s-a format satul care se va numi *Tansa*, de la numele lui Simion Tansa din sec. al XV-lea (urmaşii lui fac schimb cu vărul lor Duma clucer care le dă Grozeştii, pe Stebnic, la 1 martie 1488), iar în dreapta rămîne cealaltă jumătate, care va fi denumită *Dagîţa*. O hotarnică a Brudureştilor, din 25 iulie 1706, indică repere uşor de recunoscut şi astăzi: Băloşeştii, Tălpălăeşti, apa Tansăi, Soholeţ[6].

Urmează, deci, că în doc. nr. 156 din *D.R.H.*, A, II este vorba de Brudureşti-Dagîţa, iar în doc. nr. 30 din *D.R.H.*, A, III este menţionat satul Tansa (partea din Brudureşti dinspre Suhuleţ sau de la pîrîul Suhuleţ).

---

[3] *Idem*, III, 1, nr. 56.
[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, 1913, p. 326.
[5] M. Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 478.
[6] *Catalogul documentelor moldoveneşti...*, V, 1974, doc. nr. 573.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Căpoteşti pe Stavnic, ţ. Vasluiului, unde a fost Hotca, numit înainte Hotceşti; <Şcheia, j. Iaşi> ; părţi cumpărate de m-rea Bîrnova de la Ionaşco Capotă, Andrei Armaş ş. a. 418, 419, 420 *(D.R.H.*, A, XIX).

Identificat cu Şcheia, satul Căpoteşti este numai o parte a localităţii de astăzi, aşa cum se arată, corect, în *D.R.H.*, A, XXII : Căpoteşti, sat, <ţ. Vaslui ; în Şcheia, c. ~ , j. Iaşi>. În codrii Căpoteştilor a construit, în 1650, Vasile Lupu biserica de lemn existentă şi acum. În întreg secolul al XVII-lea această parte de sat şi de moşie a fost numită *Căpoteşti*, uneori indicîndu-se şi vechea denumire *Hotceşti*. Un act de hotărnicie din jurul anului 1800 aduce o informaţie care ne ajută să facem o altă precizare : „Copăteşti, ce în vechime s-au numit *Giurgeştii* sau Hotceştii [7a]". Un plan din 1845 trasează cu precizie moşiile Şcheia de sus, Şcheia de jos, Căpoteştii şi Giurgeştii [8]. Putem acum să urmărim succesiunea în timp a toponimelor. Satul Giurgeşti îşi are numele de la *Giurgiu Drăguşanul*, stăpînul Drăguşenilor din doc. nr. 234, 31 mai 1443 *(D.R.H.*, A, I), pe care l-a păstrat în sec. al XV-lea şi al XVI-lea. Apoi moşia s-a împărţit, partea dinspre Drăguşeni numindu-se *Hotceşti* şi *Căpoteşti* iar cealaltă, la nord, conservînd vechiul nume *Giurgeşti*. Se poate, deci, indica mai precis şi localizarea *Giurgeşti*, sat, pe Stavnic ; <probabil lîngă Bîcu, c. Ipatele, j. Iaşi> *(D.R.H.*, A, II).

Comăneşti (unde a fost Comănial, Comănel, sec. al XVI-lea, Cărbuneşti) ; sat pe Rebricea, <Cărbunari, c. Grajduri, j. Iaşi> ; întărit lui Cîrstea şi fratelui său, Stanciul 221 *(D.R.H.*, A, III).

Această localizare se sprijină, desigur, pe doc. nr. 381 din 4 martie 1546 *(D.I.R.*, sec. XVI, I), în care apare textul : „sat anume unde a fost Comănel pe Rebricea ce acum se numesc Cărbureşti".

Satul Cărbunari din c. Grajduri este relativ nou, de la începutul veacului trecut, numele lui amintind de ocupaţia locuitorilor care produceau mangal. Comăneştii, al cărui nume din 1546, Cărbureşti, nu s-a impus se afla pe capul dealului din spatele gării Buhăieşti şi locuitori mai vîrstnici din satele vecine ştiau de existenţa lui chiar în perioada interbelică. Cunoaştem bine evoluţia acestei aşezări pînă în secolul trecut, cînd a dispărut, iar moşia este cu precizie determinată în mai multe hotarnice [9].

Drăgeşti, sat, pe Rebricea, mai sus de satul unde au fost Grecii lui Duma Negrul ; <lîngă Ciocîrleşti (?), c. Scînteia, j. Iaşi> ; întărit lui Nicoară Sîrbescul 112 *(D.R.H.*, A, II).

Numele satului dispărut, *Drăgeşti*, desemna mai tîrziu, în sec. al XVII-lea, o poiană între Scînteia şi Boroseşti [10].

Filosofu (satul lui Moişă ~), pe Rebricea ; <Filosofi, în Sîrbi, azi Ciocîrleşti, c. Scînteia, j. Iaşi> : dăruit lui Oană Popşa şi fratelui său Moişă Filosofu 54 *(D.R.H.*, A, I) ; *Moişă Filosofu* (unde a fost ~), sat, pe Rebricea ; <Filosofi, în Sîrbi, azi Ciocîrleşti, c. Scînteia, j. Iaşi> ; întărit lui Nicoară Sîrbescul 112 *(D.R.H.*, A, II) ; *Scînteia* (Scîntee), ţ. Vaslui, sat, <j. Iaşi> 333, 422 ; numit şi Filosofii 429 ; *(D.R.H.*, A, XIX) ; *Sîrbi*, sat pe Rebricea ; <în Grajduri, c. ~ , j. Iaşi> ; dăruit lui Oană Popşa şi fratelui său Moişă Filosofu 54 *(D.R.H.*, A, I) ; *Sîrbi*, sat, pe Rebricea ; <în Grajduri, c. ~ , j. Iaşi> ; jumătatea de jos a satului întărită lui Sima Gureş 188 *(D.R.H.*, A, III).

În toate aceste localizări se vădeşte o anumită imprecizie în stabilirea vecinătăţilor Filosofu, Sîrbi, Scînteia, Ciocîrleşti, Grajduri. Din doc. nr. 54 *(D.R.H.*, A, I), rezultă că satul lui Moişă Filosofu era la sud („mai jos") de Sîrbi (31 martie 1423). Amintirea lui se păstrează în toponimul *„Dealul Filosofu"*, la sud de gara Scînteia, pe malul drept al pîrîului Rebricea [11]. O parte a moşiei Filosofii a fost cumpărată în 1462 de Nicoară Sîrbescul şi unită cu Sîrbi. Satul Sîrbi va fi numit mai tîrziu Ciocîrleşti, după stăpînul din 17 martie 1495, Nicoară Ciocîrlie. O altă parte din Filosofi a ajuns în stăpînirea urmaşilor lui Duma Negru de la Scînteia (12 noiembrie 1628) şi este cu precizie delimitată în 1891, la sud de gara Scînteia, la vărsarea pîrîului Căuească în Rebricea [12].

Golăeşti, sat, pe Rebricea ; <în Crăciuneşti, c. Rebricea, j. Vaslui> ; întărit lui Golăi 24 *(D.R.H.*, A, III) ; *Golăeşti*, sat, <probabil Crăciuneşti, ţ. Vaslui>, 312, 323 *(D.R.H.*, A, XIX).

---

[7] T. Codrescu, *Uricariul*, XXII, 1893, p. 284.
[8] Arhivele Statului Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 1881.
[9] Vezi T. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratic*, 1939.
[10] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV, 1, 1914, doc. nr. 158 din 24 august 1692.
[11] Arhivele Statului, Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 666.
[12] Arhivele Statului, Iaşi, Hărţi şi planuri, nr. 804.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Satul Golăeşti, menţionat întîia oară la 9 ianuarie 1488, apare în documente pînă în secolul trecut, cînd dispare. El nu este acelaşi cu Crăciuneştii, de la obîrşia pîriului Goliia, azi Crăciuneasca, afluent al Rebricei la Rateşul Cuzei. Moşia Golăeştilor este cunoscută din hotarnici mai tîrziu, în vecinătate cu Vultureşti, Glodeni [13]. Vatra satului era la sud-vest de Rateşul Cuzei, pe pîriul lui Golia.

Iurcovţi (Iurcoviţăi), sat, pe Bîrlad: <probabil Huc, c. Todireşti, j. Vaslui>; întărit nepoţilor lui Sima Ruginǎ 175; întărit lui Toader logofăt 286 (*D.R.H.*, A, III).

Localizarea este incertă în toate comentariile editorilor acestor documente. I. Bogdan consideră că „Iurcăuţii trebuie să fi fost în apropierea [Todireştilor, *n.n.*], înspre Mălineşti [14], deci la vest de acest sat. M. Costăchescu credea că Iurcoviţăi, adică Iurcovţii „poate erau lîngă Todireşti" [15]. Satul mai apare la 25 iunie 1727, cu denumirea *Iurciani* [16]. El va fi dispărut încă din sec. al XVIII-lea, dar a rămas numele, toponim înregistrat de C. Chiriţă [17], desemnînd şi astăzi şesul de la ieşirea de vest a oraşului Negreşti, în stînga şoselei spre Todireşti. Satul Huc, dincolo de Bîrlad, este o aşezare mai nouă, menţionată numai în sec. al XIX-lea.

Leucuşeni (unde a fost casa lui Ivan Marmure), sat, pe Bîrlăzel, <lîngă Băbuşa, c. Băceşti, j. Vaslui>; întărit lui Ivan Marmure, 38 (*D.R.H.*, A, II); *Leucuşiani*, sat, pe Bîrlăzel, ţ. Vaslui; <lîngă Armăşeni, c. Băceşti, j. Vaslui>; judecată pentru parte din între Postolache vistier cu soţia şi Stratulat, Ionaşcu ş.a. 45, 46 (*D.R.H.*, A, XXII).

Este imposibil astăzi să localizăm cu certitudine satul Leucuşeni. Deja în 1746, într-o hotarnică din 5 august, nu se putea stabili dacă seliştea Leucuşeni a fost peste Bîrlad, deci pe lîngă Băbuşa, sau mai sus de gura văii *Ringoaia* (azi *Schinetea*), în hotar cu Armăşenii [18]. Dar este sigur că cea mai mare parte din trupul moşiei satului Leucuşeni, dispărut încă în sec. al XVII-lea, a fost înglobat în teritoriul Dumeştilor Noi. Credem că satul va fi fost în vestul localităţii Dumeştii Noi, pe dealul Beciului. Poienile aparţinînd satului se găseau în pădurile mari de pe dealul Chetrosu, pe dreapta Bîrladului.

Marcoviciani (Marcoviceni). În *D.R.H.*, A, III şi XXII se indică aceeaşi localizare: pe Bîrlad, la (lîngă) Dumeştii Vechi, c. Dumeşti, j. Vaslui.

Dumeştii Vechi se află pe malul drept al Bîrladului, în timp ce Marcovicenii se găseau între Dumeştii Noi şi Suhuleţ, la răsărit de valea Rîngoaiei. Numeroase acte din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea ne fac cunoscute hotarele. Toponimul este cunoscut în zonă sub forma *Marcoceni*.

Mălineşti, sat, pe lîngă Bîrlad, la Stejarul Frumos; <Iezeru, contopit cu Băceşti, c.~ , j. Vaslui>; 263; 286 (*D.R.H.*, A, III); *Mălineşti*, sat, <ţ. Vaslui; lîngă Armăşeni, c. Băceşti, j. Vaslui>; 46 (*D.R.H.*, A, XXII).

Satul Mălineşti avea moşia pe ambele maluri ale Bîrladului, aşa cum rezultă şi dintr-o hotarnică din 1692: Armăşeni, matca Iazerului vechi, Ecuşeni, Gărceni, podul Lungului, Ţibăneşti (Buhlii), Băceşti [19]. În privinţa aşezării, este posibil să se fi aflat, ca şi în cazul Leucuşenilor, din 1746, succesiv, pe stînga şi pe dreapta Bîrladului, în perimetrul Dumeştilor Noi şi al Băceştilor.

Mai facem observaţia că fostul sat *Iezer* s-a desfiinţat prin strămutarea locuitorilor în Băceşti, nu prin contopire teritorială.

Nicoară (seliştea lui ~), pe Rebricioara; <lîngă Măcreşti, c. Rebricea, j. Vaslui>; întărită lui Moica şi fratelui său, Tador 240 (*D.R.H.*, A, I); *Nicoară* (seliştea lui ~), <sec. XVII: Nicorina, apoi Hilimoneşti>, pe Rebricea Mică; <lîngă Bolaţi (?), c. Rebricea, j. Vaslui>: cumpărată de Ivaşco Goenescul 90 (*D.R.H.*, A, II).

Situarea seliştei lui Nicoară lîngă Măcreşti este greşită, iar lîngă Bolaţi este incertă. Criteriul sigur al localizării corecte este numele *Hilimoneşti* care a înlocuit, în sec. al XVII-lea, toponimul *Nicorina*. În veacul următor găsim numeroase acte care indică vecinătatea şi apoi înglobarea moşiei în Cotîrleşti, sat dispărut, dar a cărui poziţie este bine cunoscută: „două hotară de moşii, anume Giurgii Blidariului i Cononovul... care se hotărăsc pe din gios cu moşia... Cotîrleştii, şi fiind aceste moşii... împreunate mai înainte... în moşia Filimoneştii, în Cotîrleşti..." [20]. Hotarnica serveşte şi pentru localizarea seliştilor unde

[13] T. Bulat, *op. cit.*, doc. nr. LXXX: la 30 aprilie 1814.
[14] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 221.
[15] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, 1933, p. 192.
[16] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, 1, 1921, p. 121.
[17] C. Chiriţă, *Dicţionar geografic al judeţului Vaslui*, 1889, p. 130.
[18] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, IV, 2, p. 71—72.
[19] *Catalogul documentelor moldoveneşti..*, IV, 1970, doc. nr. 1485.
[20] N. Iorga, *op. cit.*, VI, 2, p. 166 (hotarnică din 1 mai 1779).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au fost Stoian şi Giurgiu Blidaru şi Stoian Folea, toate pe Rebricioara (azi Bolaţi), în teritoriul satului Bolaţi, lîngă vărsarea pîrîului în Rebricea.

**Olăşei*, sat, <ţ. Vaslui; probabil lîngă Protopopeşti, c. Tăcuta, şi Tăcuta, c. ~, j. Vaslui>; părţi cumpărate şi întărite lui Dumitru Buhuş logofăt 234 (*D.R.H.*, A, XXI).

Satul Olăşei este astfel localizat numai fiindcă este menţionat printre satele lui Dumitru Buhuş, împreună cu Protopopeştii. Numeroase documente din sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea indică satul Olăşei pe Socovăţ, la nord de Cotic (Armeneşti), c. Todireşti, j. Vaslui.

**Ostăşeşti* (unde a fost Negra), sat, pe Răbrice; <sec. XVII; Berciiaşti; lîngă Ciocîrleşti, c. Scînteia, j. Iaşi>; întărit Anei şi surorii sale Maruşca 142 (*D.R.H.*, A, III); **Ostăşeşti* (Ostăşăşti, unde a fost Negrul), selişte <lîngă Buhăeşti, ţ. Vaslui>, numită mai înainte *Birceşti*; părţi de moară pe Rebricea, cumpărate de m-rea Bîrnova de la Ana, Pricopie ş.a. 414, 415 (*D.R.H.*, A, XIX).

Nu putem localiza cu precizie selişteа Ostăşeşti, dar indicaţia „unde a fost Negra (Negrul)" ne trimite spre locurile stăpînite în sec. al XV-lea de Duma Negru, pe lîngă Scînteia, şi nu lîngă Buhăieşti.

Perieni, sat, <Tatomireşti, ţ. Vaslui>; părţi cu mori vîndute de Ana ş.a. m-rii Bîrnova 417 (*D.R.H.*, A, XIX).

Satul Perieni a existat lîngă Tatomireşti şi a dispărut în sec. al XIX-lea. El nu este identic cu Tatomireştii [21].

Pojereşti, sat, pe Rebricea; <în Şcheia, c. ~, j. Iaşi>; întărit lui Moica şi fratelui său, Tador 240 (*D.R.H.*, A, I).

Se confundă aici satul Pojorăşti, înglobat în Şcheia, cu Pojorăşti (Pojereşti), sat pe Rebricea, dispărut, ale cărui urme mai există şi astăzi. La 1 km sud de gara Scînteia, pe partea dreaptă a pîrîului Rebricea, pe versantul de est al dealului Filosofi, se găsesc vreo cîteva case, pe moşia Pojorasca (Pojorăşti).

Rebricea, sat, pe pîrîul Rebricea; <c. ~, j. Vaslui>; stăpîn din ~ 24 (*D.R.H.*, A, III).

În documentul menţionat, se întăreşte lui Golăi de la Rebricea satul Golăeşti. Sintagma „de la Rebricea" nu înseamnă aici „din sat de la Rebricea", localitate nouă formată prin extinderea cătunului Gura văii, ci „de pe pîrîul Rebricea".

**Spineni*, sat, <pe Sacovăţ, ţ. Vaslui; Vaslui> 246 (D.R.H., A, XXI); 125 (*D.R.H.*, A, XXII).

Nu reiese din aceste documente că Spineni ar fi fost pe Şacovăţ ci doar că locuitorii de aici sînt martori sau vînzători de pămînturi *. Spineni este satul numit Recea, c. Ţibăneştii j. Iaşi, amintit în alte acte: „Spineni pe Recea[22], „pe Recea la Spineni"[23].

Stavnic, pîrîu <afluent al Bîrladului la Vultureşti, c. ~, j. Vaslui>; sate pe ~ 110. 235: boier de la 110 (*D.R.H.*, A, I); *Stemnic* (Stebnic), pîrîu, <afluent al Bîrladului lîngă Voineşti, c. Vultureni, j. Vaslui>; hotar 170; sat pe ~ 222 (*D.R.H.*, A, I).

Sînt în aceste informaţii mai multe confuzii, datorate unor schimbări topografice, întîlnite şi la M. Costăchescu. Stavnicul este astăzi afluent al Bîrladului la Poiana, oraş Negreşti. Stemnicul (Stebnicul), numit şi Buda, se varsă în Bîrlad lîngă Brodoc, oraş Vaslui. Vultureni este, desigur, o greşală de tipar (corect. Vultureşti).

**Stoian şi Giurgiu Blidaru* (unde este jude ~ ,unde au fost ~), sat pe Rebricioara, mai jos de satul popii Micu; <lîngă Draxeni, c. Rebricea, j. Vaslui>; dăruit popii Micu 144; întărit lui Moica şi fratelui său Tador 240 (*D.R.H.*, A, I); *Giurgiu Blidaru* (selişteа lui ~), pe Rebricioara Mică; <lîngă Draxeni, c. Rebricea, j. Vaslui>; cumpărată de Ivaşco Goenescul de la Bîlea şi de la Malea 90 (*D.R.H.*, A, II); **Stoian Folea* (unde a fost ~), sat, pe Rebricioara; <lîngă Draxeni, c. Rebricea, j. Vaslui>; întărit lui Moica şi fratelui său Tador 240 (*D.R.H.*, A, II).

Pentru toate aceste toponime, vezi mai sus *Nicoară*.

**Şendreşti*, sat, ţ. Vaslui; loc de prisacă cu grădini din ~ vîndut de Andrei fost armaş ş.a. lui Enachie Cara armaş şi întărit 65 (*D.R.H.*, A, XXII).

În acest document, din 28 februarie 1634. sînt menţionate şi poiana Coiocăriţa şi pîrîul Uşiţa (Usica). Ambele toponime sînt indicate „lîngă Şendreşti (?)", sat considerat dis-

---

[21] C. Chiriţă, *op. cit.*, p. 183.

[22] *Catalogul documentelor moldoveneşti*, III, 1968, doc. nr. 2043.

* Indicaţia „pe..." nu poate fi interpretată în sens strict. Ca şi în vechile acte, editorii au avut în vedere văile rîurilor în întregime, şi nu numai terasa lor inferioară (*N. R.*).

[23] *Idem*, IV, 1970, doc. nr. 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părut (asteriscul) şi neidentificat. Satul Şendreşti (Şendreni, Şăndreni) este însă destul de bine reprezentat în documente pînă în secolul trecut, cînd începe să se impună numele actual *Bîcu*, c. Ipatele, j. Iaşi. Pîrîul Uşiţa, afluent al Stavnicului la Bîcu, a împrumutat numele satului Uşiţa (azi Urşiţa, prin etimologie populară). Poiana Cojocăriţei, întîlnită în mai multe acte din veacul al XVII-lea, este un toponim uitat astăzi în zonă.

Valea Cornilor, pe apa Mărului, în susul Bîrladului; <valea Pîrîului Cornilor (?), afluent al Vilnei lîngă Ipatele, c.~, j. Iaşi> *(D.R.H.*, A, II).

Valea Cornilor, din doc. nr. XIX (fals), 12 mai 1475, nu poate fi nici măcar cu probabilitate la Pîrîul Cornilor, menţionat în doc. nr. 185, 1 iunie 1472. Presupunerea este motivată de o simplă apropiere de nume, dealtfel comun, iar indicaţia, în susul Bîrladului" este foarte vagă. Pîrîul Cornilor este la o distanţă apreciabilă de Bîrlad (10 km.).

Valea Ringouei, vale, pe Bîrlăzel; <probabil la Băbuşa, c. Băceşti, j. Vaslui>; mărturie hotarnică pentru 38 *(D.R.H.*, A, II).

Rîngoaia este şi astăzi un toponim activ, desemnînd pîrîul (şi valea lui) ce vine dinspre Suhuleţ şi se varsă în Bîrlad la Dumeştii Noi. (Vezi mai sus, Leucuşeni).

Mircea Ciubotaru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III.

1. *Toader, pîrcălabul de Hotin.*

În notele tipărite, în această rubrică, într-un tom anterior al „Anuarului", am adunat informațiile în baza cărora se face distincția între trei personaje omonime și contemporane: *Toader „Bubuiog"*, mare logofăt (1523—1538), ctitorul Humorului, *Toader Băloș*, logofăt (al doilea) și *Toader*, pîrcălab de Hotin, fratele uterin al lui Petru Rareș [1]. Asupra acestuia din urmă revin, în rîndurile care urmează, pentru a analiza informațiile privind sfîrșitul său. Analiza aceasta îmi pare necesară, pentru a pune capăt unor nelămuriri și confuzii care încă mai stăruie. Originea lor se află în trei documente, publicate, în veacul trecut, de B. P. Hașdeu și I. Bogdan.

În 1865, Hașdeu a reprodus [2], din *Cartea soliilor Marelui Ducat al Lituaniei*, conținutul unei solii pe care diacul moldovean Avram Banilovschi a expus-o la Vilno în 1545 [3], cerînd extrădarea unui grup de boieri fugiți încă din 1541: Gliga Arbure, Ion Crasnăș, Văscan (Gănescul), nepot de frate al lui Cozma Șarpe, un Tăutu și alții. Petru Rareș cerea, prin solul său, ca toți aceștia să fie predați lui Avram „întocmai precum mai înainte *însuși fratele lui Avram, Toader, pîrcălabul Hotinului*, refugiat în Litvania, *fusese extrădat sultanului turcesc*" (subl. n.).

În 1893, Ion Bogdan a publicat, în colecția Hurmuzaki, alte două documente relative la același Toader, pîrcălab de Hotin. Primul — asupra căruia voi reveni imediat — este scrisoarea trimisă, la începutul lui octombrie 1538, de Soliman Magnificul regelui Sigismund al Poloniei, pentru a cere extrădarea fostului pîrcălab de Hotin, Toader, fratele voievodului, care se refugiase, cu familia și averile sale, în țările regelui: „. . . . woiewody wołoskiego bracie, który brat iego był na Chocimie na imie burkałabow. . ." ; și, mai jos: „Theodor, burkałab Chocimski" [4].

Al doilea document, din 22 ianuarie 1542, conține textul unei solii pe care Petru Rareș a trimis-o regelui Sigismund prin castelanul de Belz, N. Sieniawski, cerînd extrădarea lui Sienko și a altor boieri, „tak iako mi był wydał Teodora brata mego" [5]. În traducerea franceză, care însoțește documentele polone, acest pasaj are forma: „comme on m'avait livré mon frère Théodore" [6].

Și, atunci, confuziile s-au născut: Toader pîrcălabul de Hotin era fratele lui Avram Banilovschi (documentul Hașdeu) sau al lui Petru Rareș (documentele 1—2 Bogdan)? A fost extrădat sultanului (documentul Hașdeu și documentul 1 Bogdan) sau lui însuși Petru Rareș, cum ar lăsa să se înțeleagă al doilea document publicat de Bogdan?

În fața acestor nelămuriri și confuzii (propriu-zis, pseudoconfuzii), I. Ursu observa: „rămîne ca alte documente să aducă în viitor lumină în această chestiune" [7]. Sever Zotta a admis formula Hașdeu, socotindu-l pe Toader, pîrcălabul de Hotin, ca un frate al lui Avram Banilovschi [8]. În fine, I. Minea, luînd în discuție totalitatea documentelor cunoscute

---

[1] „Anuar", XVI, 1979, p. 539—546.

[2] *Arhiva istorică a României*, I, nr. 5, p. 35.

[3] Hașdeu o datase *august 1545*; C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareș*, București, 1978, p. 261, arată că data este *22 februarie 1545*.

[4] Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, Supl. II, 1, p. 111.

[5] *Ibidem*, p. 157.

[6] *Ibidem*, p. 158.

[7] I. Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 100 și nota 4.

[8] Sever Zotta, *Semi-mileniul unui document de la Alexandru cel Bun....* în „Ioan Neculce", 7, 1928, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la vremea sa, admitea că pîrcălabul Toader de Hotin a fost fratele lui Petru Rareş şi că, extrădat, a avut „o soarte rea... în Moldova lui Ştefan vodă Lăcustă. Informaţia publicată pînă azi nu arată sfîrşitul ce-i aştepta", pe el şi pe fiul său [9]. Iar faţă de documentul publicat de Haşdeu — „Ne întrebăm azi: a tradus Haşdeu bine?" [10]. De fapt, documentele publicate de I. Bogdan au tranşat prima confuzie în sensul că, în adevăr, Haşdeu a interpretat greşit textul soliei din 1545: dacă solul vorbea la persoana întîi — şi va fi spus că „însuşi *fratele meu, Toader,* pîrcălabul Hotinului, refugiat în Litvania, a fost extrădat sultanului turcesc" — el, o făcea în numele domnului, deci *cuvintele sale trebuie raportate la Petru Rareş.*

Rămîne cea de-a doua confuzie: *cui a fost extrădat pîrcălabul Toader: sultanului sau lui Rareş însuşi?* [11]. Şi aceasta este, în fond, o falsă nelămurire: formularea documentului din 22 ianuarie 1542 trebuie înţeleasă nu în sensul „fratele meu mi-a fost predat *mie*", ci în sensul — obişnuit în limba română, de unde se vede, încă o dată, că aceste texte erau *traduse din româneşte* — „mi-a fost predat propriul frate", aşa cum s-ar fi spus, de exemplu, „mi-a fost răpită coroana", „mi-a fost ucis copilul". Că acesta este *singurul sens corect* ne-o arată documentele editate în vremea din urmă, şi anume scrisoarea lui Stanislas Górski [12] şi cîteva din documentele tipărite de Ilie Corfus [13]. În lumina acestora, şi alăturîndu-le documentele deja cunoscute, să refacem odiseea pîrcălabului Toader. Ea începe cu scrisoarea prin care regele Poloniei interzicea, la 21 septembrie 1538, unui căpitan al său (de Cameniţa?) să adăpostească pe Teodor, fratele voievodului Moldovei şi să ia în primire cetatea (Hotinului) [14]. Cu toate acestea, pîrcălabul Toader s-a refugiat, cu familia şi averile sale, în ţările regelui. Lucrul era deja cunoscut la (1) [15] octombrie 1538, cînd, în tabăra de pe Prut, se redacta scrisoarea — unul din cele două documente publicate de I. Bogdan! — pe care „Sahadey" trebuia să o ducă regelui Sigismund, cerîndu-i extrădarea lui Teodor, pîrcălabul de Hotin, fratele domnului Moldovei, refugiat, cu soţia, fiul, fiica şi averile, „într-una din cetăţile de margine" ale regatului [16] — la Cameniţa, probabil. „Sahadey" — de fapt, Kierdei Said-bei, fiul islamizat al unui fost staroste de Trembowla, devenit dregător otoman [17] — trebuia să primească şi să aducă sultanului pe Toader. Cu această solie, el s-a prezentat regelui Sigismund la 21 octombrie 1538 — informaţia se află în scrisoarea lui Stanislas Górski [18]. O săptămînă mai tîrziu, regele a primit în audienţă şi pe „Abraham Valachus" — Avram Banilovschi — solul lui Ştefan vodă Lăcustă, care „a cerut să fie predat domnului său [deci lui Ştefan, noul voievod — *n. n.*] Teodor, fratele lui Petru, voievodul fugar, împreună cu soţia, copiii, precum şi averile numitului voievod alungat, pe care, în acel război moldovenesc, fugind din Moldova, le-a transportat cu sine mai întîi la Cameniţa şi apoi la ducele Constantinovici, în Volhinia [...]. *Acest Teodor a fost predat* — adaugă Stanislas Górski în scrisoarea sa, absolut contemporană — *din voia regelui şi a senatului, nu în mîinile lui Avram, ci în ale lui Kierdei*". Şi, mai

---

[9] Ilie Minea, *Despre Teodor, fratele lui Petru vodă Rareş,* în „Cercetări istorice", 3/VIII—IX (1932—1933), Iaşi, 1934, p. 350.

[10] *Ibidem,* p. 351.

[11] Cf. D. Ciurea, *Relaţiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea,* în „Anuar", X, 1973, p. 13: „Fratele său Teodor i-a fost predat...".

[12] Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei în anul 1538 într-un izvor inedit,* în „Studii", 2/25, 1972, p. 229—238.

[13] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone,* Bucureşti, 1979, nr. 21, 39, 41, 43, 44, 47.

[14] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* I, Bucureşti, 1929, p. 39; documentul are data *1548,* dar încă Ilie Minea a arătat *(op. cit.,* p. 349) că anul trebuie să rămînă 1538; cf. şi „Anuarul", XVI, 1979, p. 54, nota 25.

[15] Documentul e datat doar „pe rîul Prut, octombrie 1538"; dar, la 2 octombrie, sultanul era deja la Isaceea (cf. şi Ştefan S. Gorovei, în volumul *Petru Rareş,* cit., p. 170, nota 74). În *Catalogul documentelor turceşti* (din Polonia), I. 1959, documentul e datat *25 septembrie — 4 octombrie* (cf. recenzia semnată de M. Guboglu în „Studii", 1/XV, 1962).

[16] Hurmuzaki-Bogdan, *op. cit.,* p. 110—111. O altă scrisoare de „acreditare", pentru acelaşi Said-bei, din partea celor trei viziri, datează din 18 august 1538 *(Catalogul...* citat în nota precedentă).

[17] Ilie Corfus, *op. cit.,* p. 23.

[18] Ştefana Simionescu, *op. cit.,* p. 235: „Kierdey, legatus Thurci".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

departe: „Hunc Theodorem, quum Kierdey per Valachiam secum ferret, Stephanus novus Voievoda, missis satellitibus, per vim rapi ad se iussit et naribus praecisis, cervices illi praecidi gladio curavit". Górski înregistrează, apoi, reacţia lui Kierdei şi cea a curţii polone faţă de această „indigna mors" [19].

Uciderea pîrcălabului Toader s-a petrecut, aşadar, în Moldova, din porunca lui Ştefan Lăcustă, cel mai devreme în cursul lunii noiembrie 1538. Prin martie 1539, Kierdei va scrie lui N. Iskrzyczki, la Cameniţa, despre porunca trimisă de sultan noului domn moldovean pentru slobozirea lui Toader şi a fiului său, despre oprirea, ca represalii, a solului moldovenesc la Poartă şi despre darul de 15 soroace de blăni de samur trimise de Ştefan Lăcustă sultanului [20].

Din acest punct, încep informaţiile noi ale culegerii tipărite de Ilie Corfus. În instrucţiunile date de Sigismund I lui Iacob Willamowski, trimis în solie la sultan spre sfîrşitul anului 1539, se arată că pîrcălabul de Hotin, Toader, fratele lui Petru Rareş („Thadora bratha Piotra Woiewodi, staroste choczimskiego") [21], fusese predat, cu soţia, copiii şi averile lui Kierdei „şi i-a trimis prin el Măriei Voastre, cu această nădejde a sa, şi după făgăduiala lui Kierdei, că nu vor păţi nimic. Cu toate acestea, însă, M.S. regele [...] aude că li s-au tăiat capetele" [22].

Aşadar, pentru a doua oară (cronologic) se afirmă în documente de proveniență şi cu destinaţie diferită, că *Toader a fost predat turcilor.*

Revenit în domnie, Petru Rareş va cere, de nenumărate ori, extrădarea pribegilor; într-o asemenea solie, prezentată la Vilno la 3 decembrie 1541, se aducea şi acest argument: „după cum Măria Voastră aţi predat pe Teodor, pîrcălabul Hotinului, fratele domniei mele, care n-a fost tăinuit, tot aşa să predaţi şi pe aceşti lotri..." [23] („vidaly bratha hospodarowy Theodora, burkulaba choczymskiego"). În succesiunea cronologică a informaţiilor, aici se inserează documentul din 22 ianuarie 1542 — al doilea din cele publicate de I. Bogdan şi de la care am pornit analiza de faţă; acest document reproduce expunerea pe care solul moldovean (tot Avram Banilovschi, cum se va vedea din piesa următoare) a făcut-o lui N. Sieniawski; vorbind în numele domnului său, solul a rostit acea formulă care a creat confuzia: „precum mi-a fost predat fratele meu Teodor". Din fericire, s-a păstrat — şi s-a publicat — răspunsul pe care Sieniawski l-a dat (în aceeaşi zi, 22 ianuarie 1542) lui Avram Banilovschi; informaţiile cuprinse în acest text continuă şi completează pe acelea din scrisoarea lui Górski şi din instrucţiunile date în 1539 lui Iacob Willamowski: „În privinţa lui Teodor, *M.S. regele nu l-a dat lui Ştefan voievod, ci l-a trimis împăratului turcesc, la cererea împăratului prin solul său, cînd solul împăratului turcesc, Kierdei,* a făgăduit M.S. regelui că-i va fi viaţa în siguranţă; [...] milostivirea sa, domnul tău [= Petru Rareş — *n. n.*] a pedepsit deja cu capul pe toţi *acei ce l-au atacat pe Kierdei şi au luat viaţa lui Teodor, mai ales pe Mihul şi pe Trotuşan*" [24].

Subiectul va reveni în soliile schimbate în cursul aceluiaşi an; tot prin Avram Banilovschi, Rareş va cere extrădarea pribegilor, „căci domnul Teodor a fost frate al stăpînului nostru şi a fost mai bun ca dînşii şi totuşi Strălucirea Voastră a binevoit să-l extrădeze" [25]; răspunzînd, regele susţinea că noul tratat cu Rareş nu prevedea extrădarea, iar cît priveşte pe Teodor, „nu l-ar fi dat în nici un chip din ţara sa, dacă solul împărătesc nu i-ar fi făgăduit că *nu va avea nici o daună, ci că merge spre îndurarea împărătească şi spre trebile sale*" [26]. În fine, răspunzînd soliei lui Matei Wlodek, Rareş afirma din nou că „M.S. regele *a predat pe fratele meu, Teodor, turcilor*" — „k.y.m. wydal bratha mego, Thadora, Thurkom" [27].

După toate acestea, urmează textul soliei din 1545, editat de Haşdeu şi în care se arată acelaşi lucru: „Toader, pîrcălab Hotinului, refugiat în Litvania, fusese extrădat sul-

---

[19] *Ibidem*, p. 235—236 (subl. n).

[20] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 346—347, un soroc avea — cum îl arată şi numele — 40 de bucăţi, deci, în total, e vorba de *600 blăni de samur!*

[21] Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 21, p. 26.

[22] *Ibidem*, p. 28.

[23] *Ibidem*, nr. 39, p. 61—62 (textul polon, la p. 60). V. şi C. Rezachevici, în volumul *Petru Rareş*, cit., p. 230 (după un document inedit).

[24] Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 41, p. 68 (subl. n.).

[25] *Ibidem*, nr. 43, p. 77.

[26] *Ibidem*, nr. 44, p. 81.

[27] *Ibidem*, nr. 47, p. 85 şi 87 (subl. n.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tanului turcesc". Cu aceasta, sporeşte la *şase* numărul probelor — diferite şi independente — care atestă că Toader a fost predat solului turc; este evident că şi textul din ianuarie 1542, editat de I. Bogdan, nu poate căpăta decît interpretarea pe care am indicat-o mai sus.

Aşadar, pentru a rezuma: în septembrie 1538, Toader s-a refugiat întîi la Cameniţa, apoi pe moşiile ducelui Constantinovici, în Volhinia; la 28 octombrie, solul turc Kierdei i-a cerut extrădarea; regele şi senatul au decis extrădarea şi Toader a fost predat lui Kierdei, cu soţia, copiii şi averile; trecînd prin Moldova, acest convoi a fost atacat de oamenii lui Ştefan Lăcustă, un rol de seamă revenind lui Mihul şi Trotuşanu [28]; Toader şi fiul său au fost răpiţi şi, din porunca noului domn, li s-au tăiat nările şi apoi capetele.

Un rezumat aproape identic al tragediei pîrcălabului de Hotin se transmitea, la 21 februarie 1539, din Istanbul. Se arată că sultanul trimisese „un suo ambasciatore in Pollonia per confirmare la pace et amicitia"; regele avînd „în puterea sa" — aici e una din confuziile agentului diplomatic — pe fostul domn al Moldovei, „expulso da'Turchi l'estate passato, *l'havea consignato al ditto ambasciatore, per menarlo al Gran Signor* [...]; et che *passando per la Moldavia, il novo Waivoda [...] lo tolse al ambasciatore et secondo l'uso del procedere in quel paese nel sangue proprio, gli fece tagliare il naso, poi la testa...*" [29].

Restabilirea acestor detalii nu face decît să argumenteze, o dată mai mult, afirmaţia că Toader pîrcălabul de Hotin şi Toader logofătul „Bubuiog" (de la Humor) sînt două persoane complet distincte: cel dintîi îşi pierde viaţa înainte de sfîrşitul anului 1538 (cum rezultă din scrisoarea lui Górski), cel de-al doilea moare la 1 ianuarie 1539; primul e citat peste tot, întotdeauna, ca pîrcălab de Hotin, secundul e citat, întotdeauna, după moartea sa, ca logofăt.

2. *Din nou cu privire la Mateiaş.*

În aceleaşi note din tomul XVI al „Anuarului", am adus în discuţie, cu privire la familia lui Mateiaş (mare vistier 1535—1538, mare logofăt 1541—1548), o însemnare din 1519, de pe un manuscris aflat în Biblioteca Sinodului din Sofia. Din această însemnare, folosită mai întîi de profesorul Emil Turdeanu, rezultă că Mateiaş (la 1519 cămăraş de vistierie) era fiul lui Grumaz, staroste de Cernăuţi. În cursul călătoriei de documentare pe care, în aprilie 1979, am efectuat-o în R. P. Bulgaria, am copiat însemnarea în cauză, aşa cum a tipărit-o, înainte de război, Iv. Goşev [30]. Iată-i cuprinsul, retranscris după normele colecţiei *D.R.H.* (parantezele unghiulare marchează omisiunile din textul editat de Iv. Goşev) şi traducerea: [31].

† Изволенїем(ь) Ѡ(ть)ць и съ поспѣшенїем(ь) С(ы)на и <съвръшенїемь< С(вѧ)т(а)ґо Д(ꙋ)Ха, раб(ъ) Б(о)жїн, Матїꙗш камараш ѡт ви<ст>ѣр ѡт тръґа Сꙋчавъскаґо, с(ы)нь пана Ґрꙋмаѕа пръкалаба, кꙋпи сїи тетроеѵ(ан)ґ(ель) ѡт Протаса ѡт Илвова и ѡбнови его второе и даде еґо въ цр(ъ)к(ъ)ви идеж(е) ест(ъ) Храм(ъ) св(ѧ)т(а)ґо о(ть)ца нашеґо Николаа ѡт Сꙋчавскаґо тръґа, да бѫдет(ъ) емꙋ въ здравїе и въ оставленїе ґрѣХом(ъ), да бѫдет(ъ) непорꙋшен(о) ѡт т<о>ѫ цр(ъ)к(ъ)ве Николи на вѣкы вѣчныѫ.

Аще кто сѧ покꙋсит(ъ) порꙋшити или продати, да бѫдет(ъ) проклѧт(ъ) ѡт Б(о)ґа и ѡт пр(ѣ)ч(и)стїа Б(о)ґа м(а)т(е)ре и ѡт тиї ѡ(ть)ць и ѡт с(вѧ)т(а)го ѡт(ь)ца Нико<ли> и ѡт въсѣХ(ъ) с(вѧ)тыХ(ъ).

---

[28] Am relevat acest amănunt — după regestele colecţiei Th. Holban — încă în studiul *Note istorice şi genealogice cu privire la urmaşii lui Ştefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 198, nota 136.

[29] Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 33 (semnalat de C. Rezachevici, *loc. cit.*, p. 235, nota 30).

[30] Iv. Goşev, *Stari Zapiski i nadpisi*, în „Godişnik na Sofiiskija Universitet. VI. Bogoslovski facultet", XIII, 1935—1936, Sofia, 1936, nr. 15, p. 27 (fiecare articol are paginaţia sa!).

[31] Pentru refacerea textului, transcris defectuos de Iv. Goşev şi pentru traducere, am beneficiat de ajutorul colegilor I. Caproşu şi L. Şimanschi. Le mulţumesc şi aici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Въ д(ь)ни бл(а)гоч(и)ст(и)ваґо ґ(о)сп(о)д(и)на И<ѡ> Стефан(ъ) воеводї, с(ы)нь Боґдана водї Младаго и въ вистѣрник(ъ) пан(ъ) Єремїа и митник(ъ) въ Сѹчавѣ ѵ<и>ць сего Матїаша.

К(ъ) л(ѣ)то ҂зкз м(ѣ)с(ѧ)ца ... ґ <д(ь)нь>.

Traducerea: + Cu voia Tatălui şi cu ajutorul Fiului şi <cu săvîrşirea> Sfîntului Duh, robul lui Dumnezeu, Matiiaş camaraş de vistierie din tîrgul Sucevei, fiul panului Grumaz pîrcălab, a cumpărat acest tetraevanghel de la Protasă din Ilva şi l-a înnoit a doua oară şi l-a dat bisericii unde este hramul Sfîntului nostru părinte Nicolae, ca să fie pentru sănătatea sa şi pentru iertarea greşelilor sale, să fie neclintit din acea biserică a <sfîntului> Nicolae, în vecii vecilor.

Iar cine s-ar încumeta să-l strice sau să-l vîndă să fie blestemat de Dumnezeu şi de preacurata lui Maică şi de 318 părinţi şi de sfîntul părinte Nicolae şi de toţi sfinţii.

În zilele binecinstitorului domn Io Ştefan voievod, cel Tînăr, fiul lui Bogdan vodă şi <fiind> vistier şi vameş la Suceava pan Eremia, unchiul acestui Matiiaş.

În anul 7027 (1519), luna ..., ziua 3.

Unele formulări, neobişnuite pentru textele slave, ca şi forma **БОДЇ** care însoţeşte numele lui Bogdan, par a arăta o traducere mai puţin îndemînatecă din limba română. Persoana de la care Mateiaş a cumpărat manuscrisul, identificată de profesorul Turdeanu cu „văduva unui preot din Transilvania", e mai degrabă un bărbat cu numele Protase [32].

Informaţiile cuprinse în această însemnare sînt, din anumite privinţe, deosebit de interesante. Este atestată, *pentru anul 1519*, biserica Sf. Nicolae din Suceava — foarte probabil cea pe care în 1611 o va înnoi Nicoară Prăjescu. Legăturile genealogice care se desfac din această însemnare sînt încă şi mai interesante: Mateiaş apare aici ca nepot (colateral; probabil nepot de soră) al lui Eremia vistierul, viitorul călugăr Evloghie, ctitorul mănăstirii Sălăjeni [33]; acest Eremia fusese soţul Anuşcăi, strănepoata lui Vlaicu pîrcălabul, unchiul matern al lui Ştefan cel Mare [34].

Numele Eremia revine la unul din fiii lui Mateiaş şi la cîţiva dintre urmaşii săi, ceea ce ar putea constitui un element de control în privinţa identităţii Mateiaş cămăraş de vistierie (1519) — Mateiaş mare vistier.

3. *Documentele sioneşti* [35].

În cele dintîi însemnări, cu care s-a deschis această rubrică, am atras atenţia asupra unor documente din secolul XVII, referitoare la familia Coşescu (mai apoi Sion) [36]: un document din 1632 şi altul din 1635, menţionînd că vînzătoare, la Coşeşti, pe Racova, pe *nepoatele* — şi, respectiv, *nepoata* — *lui Sion*. Rezultă ca acest personaj aparţine, cronologic, celei de-a două jumătăţi a secolului XVI, cînd, în adevăr, la 14 aprilie 1558, satul Coşeşti era întărit lui SION şi lui Simion, fiii păhărnicelului Dragotă şi nepoţii păhărnicelului Cîrstea [37]. Referindu-se la acest act, — tipărit în *DIR* în traducere, după o còpie slavă aflată la Arh. St. Iaşi, P.CCL — prof. Şerban Cioculescu se mira că în ediţie „nu se spune nimic despre vechimea" còpiei slave, încheind: „Problema autenticităţii lui [a actului din 1558 — *n. n.*] mi se pare tulburătoare" [38]. Nu numai tulburătoare şi nu numai autenticitatea acestui act, ci şi a celui din 4 martie 1531, prin care se întărea satul Coşeşti lui Dragotă, fiul lui Cîrstea păhărnicel — editat tot după o còpie slavă aflată, pe atunci, la „Institutul de Istorie al Academiei" [39] — şi a celui din 8 aprilie 1546, prin care Rareş reîntărea Coşeştii aceluiaşi Dragotă, fiul lui Cîrstea — de data aceasta menţionat cu

[32] Sugestia aparţine colegului I. Caproşu.

[33] Cf. N. Grigoraş, *Un vechi locaş de cultură dispărut: mănăstirea Sălăjani*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 7—8/XLIV, 1968, p. 422—425.

[34] Cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători...*, Bucureşti, 1971, p. 304. V. şi C. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparţinînd familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII, 1975.

[35] Împreună cu alte amănunte despre genealogia familiei Sion, notele care urmează au fost prezentate în cadrul Comisiei de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie (Bucureşti), în şedinţa din 21.XI.1979.

[36] „Anuarul", XV, 1978, p. 532.

[37] *DIR*, A, 2/XVI, nr. 104, p. 113—114.

[38] Şerban Cioculescu, *Varietăţi critice*, Bucureşti, 1966, p. 153, nota 1.

[39] *DIR*, A, 1/XVI, nr. 293, p. 325—326.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

titlul de sulger — întrucît vechile privilegii se pierduseră în vremea cînd, Dragotă însoţindu-şi domnul în expediţie la Făgăraş, i-a fost prădată casa [40]; şi acest act a fost inclus în *DIR* tot după o cópie slavă de la Institutul de Istorie.

Faptul că toate aceste trei documente au intrat în *DIR* cu specificaţia, foarte vagă, a existenţei unor cópii slave în diverse depozite, a provocat justificate suspiciuni. În postfaţa *Arhondologiei Moldovei*, am citat opinia profesorului Const. A. Stoide cu privire la documentele sioneşti [41]. Din parte-mi, mi-am arătat încrederea în autenticitatea actelor din 1531 şi 1558, încheind cu cuvintele: „Ipoteza descendenţei Sioneştilor din boierimea ştefaniană meritã, credem, aprofundată în viitoarele cercetări genealogice" [42].

Un pas înainte în această direcţie s-a făcut prin cele două documente, din 1632 şi 1635, menţionate mai sus. Ulterior, cercetările efectuate în vederea alcătuirii *Repertoriului* de documente moldoveneşti pentru perioada 1527—1625 au scos la iveală *originalele actelor din 1531, 1546 şi 1558*. Toate trei sînt originale slave, pe pergament şi se află la Arh. St. Bucureşti, Colecţia „Documente istorice" (provenind de la Biblioteca Academiei Române), MDCXVII/1 şi, respectiv, la Arh. St. Iaşi, DCLXVI/1 şi DCXXVII/7. Examinarea lor nu a adus nici un indiciu care să pledeze pentru falsitate. Toate trei provin din marea colecţie a lui Mihai Costăchescu, căruia i le dăduse un urmaş al Coşeştilor, dar nu din ramura lui Războian, care mai apoi s-a numit Sion, ci din fratele aceluia, Mereuţă, a cărui strănepoată s-a căsătorit cu un Cihodariu [43], ceea ce le exclude, din principiu, din categoria posibilelor falsuri sioneşti. Aceste amănunte îmi fuseseră comunicate, încă din 1973, de către profesorul meu, C. Cihodaru, urmaş al aceleiaşi ramuri. La vremea cînd s-a alcătuit colecţia *DIR*, documentele erau încă în stăpînirea lui Mihai Costăchescu, dar se hotărîse ca în colecţie să nu se citeze depozite particulare. Aceasta este explicaţia faptului că foarte multe documente sînt reproduse după cópii, fie de la Institutul de Istorie, fie din pachetul CCCL de la Arh. St. Iaşi, pachet care e constituit, în întregime, din cópii realizate de Mihai Costăchescu după documente din arhive particulare, inclusiv din a sa, în vederea editării lor, cu toate elementele care constituie descrierea arheografică [44].

Cu aceasta, dosarul vechilor documente sioneşti se închide: avem originalele, avem menţiunile din 1632—1635 despre primul Sion, genealogia veche e aproape în întregime restabilită. Îndoielile nu-şi mai au locul. De altminteri, se putea renunţa de mult la acest scepticism, întrucît încă din 1943 Mihai Costăchescu scrisese, în bogatele note ale unuia din volumele sale de documente, că originalele, „pe pergament", ale actelor din 1531 şi 1546 se aflau, atunci, „în colecţia mea" [45].

4. *Cişmeaua lui Vasile Lupu din Varna.*

Încă din 1911, s-a publicat în „Convorbiri literare" [46] inscripţia pusă de Vasile vodă Lupu la 5 noiembrie 1646 la o cişmea din Varna. Ea s-a retipărit, apoi, în „Revista istorică", în 1921, după o fotografie de la Biblioteca Academiei [47]. În cursul aceleiaşi călătorii în R. P. Bulgaria, am regăsit inscripţia lui Vasile Lupu într-o sală a Muzeului Arheologic din Varna. Cu deosebită amabilitate, dr. Al. Kuzev mi-a oferit o excelentă fotografie a pietrei.

5. *N. Singurov*

În notele despre colonelul N. Singurov [48], am arătat că în actul de deces (1880) al acestui personaj numele părinţilor lipsesc. Am avut ulterior şansa de a afla cel puţin pre-

[40] *Ibidem*, nr. 412, p. 453—454.
[41] C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 335, nota 29.
[42] *Ibidem*, p. 337.
[43] Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIII (ed. Gh. Ghibănescu), p. 297.
[44] V. nota manuscrisă a regretatului C. Turcu, la începutul pachetului.
[45] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 11, nota 5; documentul din 1546 îl publicase el însuşi, în broşura *Observări istorice cu privire la neamul lui Ştefan cel Mare*, p. 16—17.
[46] Dr. P. I. Stoianoff, *Bogdan Ceşme din Varna (Bulgaria)*, în „Convorbiri literare", XLV, 1911.
[47] „Revista istorică", VII, 1921, p. 219—221.
[48] „Anuarul", XV, 1978, p. 536.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numele tatălui. Între documentele Bibliotecii Academiei — transferate acum la Arh. St. București — se află un lot destul de însemnat, în pachetul DCXLIX, referitoare la construcția catedralei Mitropoliei din Iași. Numele lui Singurov (colonel *încă din 1841)* revine foarte des [49]. Unul din aceste documente e o scrisoare pe care un anume Ivan Covșarov, din Odesa, antreprenor al lucrărilor pentru catapeteasmă, o adresează lui Nicolae *Alexeevici* Sungurov [50]. Încă un mic dosar închis.

Ștefan S. Gorovei

[49] Cf. documentele 367, 373, 374, 382, 387, 388, 389, 390 din pachetul respectiv.
[50] Arh. St. București, Col. „Documente istorice", DCXLIX/388 ; v. și nr. 392.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PAUL VEYNE, *Comment on écrit l'histoire*, suivi de *Foucault révolutionne l'histoire*, Paris, Editions du Seuil, 1979, 242 p.

Dacă sîntem de acord cu faptul că spiritul contestatar (în sensul pozitiv al termenului) a devenit, sau este pe cale să devină una din dimensiunile esenţiale ale culturii contemporane — şi conceptele „noua literatură" sau „noua filosofie" ar trebui să ne convingă de acest lucru — atunci, indiscutabil, vom fi nevoiţi să recunoaştem în Paul Veyne pe unul din militanţii săi de seamă pe tărîmul scrisului istoric. Desigur, el nu este primul şi nu va fi nici ultimul din rîndul oamenilor care se vor strădui mereu să impună noul în atenţia celor de care se simt legaţi prin afinităţi şi preocupări intelectuale. Numai că, în ceea ce priveşte scrierea de faţă (apărută în 1971 şi reeditată, într-o variantă prescurtată, mai accesibilă, în 1979) avem de-a face, credem, cu ceva deosebit, care îndreptăţeşte o atenţie specială. Este şi motivul care — să o spunem în treacăt — a justificat marele interes şi primirea bună de care ea s-a bucurat în rîndurile specialiştilor (dovadă stau recenziile publicate de Raymond Aron şi Michel de Certau în revista „Annales. Économies. Sociétés. Civilisations", nr. 6, 1971 şi respectiv 1972) şi fac, totodată, necesare şi rîndurile de faţă.

Cartea lui Paul Veyne este — nu ne sfiim să o afirmăm încă de la început — o carte originală. Originală, desigur, dar nu numai prin maniera personală în care autorul abordează problemele legate de obiectul, natura şi progresul disciplinei istorice — asupra cărora vom reveni îndată — ci, în primul rînd, prin limbaj, mai precis prin *tonul* specific pe care îl întrebuinţează. Sîntem, aici, departe de sobrietatea cumpănită care caracteriza punerile la punct ale lui Lucien Febvre (Cf. *Combats pour l'histoire*, Paris, 1965) sau de stilul inconfundabil cu ajutorul căruia Marc Bloch punea, cu eleganţă, în discuţie condiţia „tradiţională" a istoriei, militînd pentru un nou fel de a o face (Cf. *Apologie pour l'Histoire*, Paris, 1974). Descoperim în schimb, cu egală plăcere, încă de la primele pagini, personalitatea unui spirit viu, polemic, pentru care nimic nu se justifică prin vechime sau tradiţie, ci numai prin valoare reală şi recunoscută.

Începem, astfel, să înţelegem de ce *Comment on écrit l'histoire* (titlu în oarecare măsură ambiguu : „cum *este scrisă* istoria" ? sau „cum *se scrie* istoria" ?) a fost, încă de la început, apreciată, cu mare cheltuială de epitete, fie ca o „încercare de demitizare, menită să combată o mulţime de idei „sacre" (Claude Dubar), fie ca un veritabil „cal troian în cetatea istoriei" (M. de Certau), fie, mai des, ca un pamflet îndreptat împotriva unei anumite maniere de a concepe istoria şi de a o scrie. Aprecierile acestea, care încearcă să condenseze într-o formulă frapantă spiritul cărţii nu trebuie, însă, să ne surprindă : ne-am obişnuit, în ultimii ani, să le auzim adresate membrilor „Şcolii Analelor". Or, să nu uităm, P. Veyne este el însuşi unul din reprezentanţii săi de elită, un continuator de fapt şi de drept al „provocării" lansate odinioară de fondatori unei istorii numită de el „tradiţională" care, tocmai pentru că nu este dispusă încă să abdice, trebuie, în continuare, combătută. Să vedem cum face acest lucru P. Veyne.

Inaugurîndu-şi discursul cu un capitol destinat obiectului istoriei (I. *L'objet de l'histoire)*, era firesc ca el să încerce mai întîi o definiţie a disciplinei însăşi. Istoria nu este, deci, nici studiul ştiinţific al diverselor activităţi şi realizări ale oamenilor de altă dată, nici ştiinţa despre omul în societate sau timp (subtilă dar nemărturisită distanţare de Marc Bloch), şi, cu atît mai puţin despre dezvoltarea societăţilor umane. Ea reprezintă numai o

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

simplă narare veridică a trecutului. A trecutului luat în totalitate? Fără îndoială că da, de vreme ce, afirmă autorul, *totul* este demn de atenţia istoricului pentru că *totul* este istorie. Am fi tentaţi să desprindem de aici concluzia că *istoriei totale* — concept tot mai mult vehiculat astăzi — îi sînt deschise perspective certe de realizare. Este însă numai o aparenţă pentru că, ne demonstrează mai departe P. Veyne, deşi totul este istorie, Istoria, istoria cu majusculă, adică reconstituirea *globală* a trecutului, paradoxal, nu există („tout est historique, donc l'Histoire n'existe pas"), ea rămînînd mereu, datorită naturii lacunare a informaţiilor, o himeră, o „idee limită" (p. 29).

Istoricul trebuie să accepte această realitate şi să se mulţumească doar cu ce poate avea, adică cu fragmentele de trecut, mai mult sau mai puţin întinse, pe care le decupează din totalitate în funcţie, firește, de posibilităţile de documentare aflate la dispoziţie; dar, să fim atenţi, nu la întîmplare, ci în conformitate cu un itinerar prestabilit, numit *intrigă*. Alegerea ei, continuă autorul, nu este supusă contigenţelor, ci în întregime liberă, toate subiectele, indiferent de natura lor, avînd acelaşi drept de a fi selecţionate.

Liber să-şi aleagă intriga, istoricul nu poate însă, în cuprinsul ei, să „rearanjeze" faptele după bunul său plac, întrucît acestea nu sînt entităţi izolate, asemănătoare — spune autorul — firelor de nisip ci, dimpotrivă, au o organizare naturală, *obiectivă*, pe care ei o găseşte gata făcută atunci cînd aprofundează subiectul ales. Efortul cercetării istorice constă, tocmai, în redescoperirea acestei organizări specifice. Numai astfel, conchide P. Veyne, istoria, ca narare a trecutului, poate fi înnobilată cu atributul veridicităţii.

Ne-am întreba, însă, dacă istoria este aşa cum este, nu devine ea, oare, un haos? Dacă totul este demn de atenţia istoricului, cum am mai putea, atunci, să facem deosebirea, necesară, între un fapt şi un altul? Trebuie — spune P. Veyne, încercînd să înlăture contradicţia — să existe o *alegere* în istorie. Cel care cercetează trecutul nu este obligat să se intereseze de orice, ci numai de ceea ce este *specific*, adică, credem noi, întrucît autorul nu precizează, de elementele care au o semnificaţie mai amplă, nu prin ele însele, dar prin simbolul pe care îl reprezintă, prin înţelesul pe care îl degajă, în sfîrşit, prin influenţele pe care le exercită. Iată de ce, Ludovic al XIV-lea, de pildă, va fi mai important pentru istoric de cît un simplu ţăran. Dar, am adăuga noi, nu întotdeauna, pentru că însuşirea de specificitate pe care o conferim unuia sau altuia din personaje va depinde, în ultimă instanţă, tot de perspectiva („intriga") pe care o vom alege în cercetarea noastră. Şi, atunci, ne întrebăm din nou, care ar trebui să fie criteriile de care să ţină seama această specificitate? Sînt ele invariabile, sau nu? În ce constau, apoi, „legăturile obiective" dintre faptele trecutului şi care este limita acestei obiectivităţi, în caz că există vreuna? Reuşeşte ea, oare, să confere rezultatelor muncii de cercetare credibilitatea, adevărul necesar în pofida marii doze de subiectivism pe care faptul că totul este demn de atenţia istoricului şi libertatea de alegere a „intrigii" îl presupun? La toate aceste nedumeriri, P. Veyne nu oferă un răspuns care să satisfacă.

Nu putem fi de acord nici cu înţelesul atribuit, în continuare, cunoaşterii istorice. Dacă e să dăm crezare autorului, aceasta nu ar fi, sau nu ar trebui să fie, decît reflexul unei simple curiozităţi intelectuale, neafectată de finalităţi. „L'histoire — afirmă el — est une activité culturelle et la culture *gratuite* (s.n.) est une dimension anthropologique. *Sinon, on ne comprendrait pas que des despotes illettrés aient protégé les arts et les lettres* et que les touristes soient aussi nombreux à venir s'ennuyer au Louvre" (p. 59).

Întocmai alegerii „intrigii", cunoaşterea istorică este liberă, este cunoaştere de dragul cunoaşterii („savoir pour savoir"), prin urmare, „un des produits les plus inoffensifs qu'ont jamais élaboré la chimie de l'intellect" (P. Veyne polemizează aici cu Paul Valéry, fără să-l numească, însă). Ea „devalorizează", „depasionează", nu pentru că, spune autorul, „elle rétablit la vérité contre les erreurs partisanes, mais parce-que la verité est toujours décevante et que l'histoire de notre patrie se révèle rapidement aussi ennuyeuse que celle des nations étrangères" (p. 63—64).

În realitate, însă, o spunem cu toată convingerea, actul cunoaşterii în disciplina noastră este departe de a fi atît de „inofensiv", de „dezinteresat", cum încearcă să-l prezinte P. Veyne. Prin însăşi natura sa, trecutul ridică prea multe probleme, stîrneşte prea multe patimi, favorizează prea multe prejudecăţi, într-un cuvînt, rămîne mereu mult prea *actual* pentru ca cercetarea istorică să fie ocolită de interesele şi finalităţile pe care le suscită. Să nu uităm, apoi, istoricii sînt, ei înşişi, oameni, adică fiinţe cu pasiuni, cu anumite scopuri şi preferinţe, aparţinînd unor anumite medii, unor anumite clase sociale, şi, în mod firesc, unor sisteme de valori specifice, diferite, în acord cu care vor judeca şi vor cîntări lucrurile. Nici chiar P. Veyne nu se poate sustrage, cu toate că nu o recunoaşte, acestor determinări obiective. Toate acestea nu pot să nu-şi lase amprenta particulară asupra demersului cognitiv. De aceea, niciodată — şi întreaga evoluţie de pînă acum a istoriografiei ne-o demon-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

strează — istoria nu se va resemna să devină contemplativă, joc intelectual gratuit, iar istoricul — un martor pasiv.

Oricare i-ar fi, totuşi, determinările, cunoaşterea trebuie, în istorie, în primul rînd, să explice. Cu această chestiune, a naturii explicaţiei istorice, îşi începe P. Veyne cel de-al doilea capitol al cărţii, intitulat *La comprehension*. Orice explicaţie comportă, în general, două înţelesuri: unul ştiinţific, care presupune „atribuirea unui factor principiului care îl dirijează sau o teorie unei teorii şi mai generale, aşa cum procedează ştiinţele sau filosofia" (p. 67—68) şi altul comun, familiar, propriu — crede autorul — disciplinei noastre. Pentru un istoric, a explica înseamnă a arăta cum se desfăşoară intriga, a-i face pe ceilalţi să *înţeleagă* această desfăşurare. Explicaţia istorică nu se distinge, aşadar, de genul pe care-l practicăm în viaţa cotidiană. Ea se oferă *de la sine* auditoriului în cursul povestirii, nefiind o operaţie distinctă de aceasta. Dacă „trama" în care se inserează evenimentele a fost *înţeleasă*, atunci, înseamnă că acestea au şi fost explicate.

Istoria, este convins P. Veyne, nu va putea niciodată să depăşească acest nivel, rămînînd esenţialmente o narare, o povestire („récit"). În consecinţă, progresul explicaţiei istorice, adică diversificarea ei, va fi înţeles nu atît ca o lărgire a orizontului informaţional cît, în primul rînd, ca produs al perfecţionării teoriilor, tipologiilor şi, mai ales, a conceptelor, adică a limbajului „povestirii". Istoricul trebuie să fie însă atent la conceptele zise clasificatoare a căror întrebuinţare necorespunzătoare poate duce, uneori, la anacronism. În al doilea rînd, utilizarea oricărui concept necesită o „istorizare" prealabilă, adică aşezarea sa într-un plan *concret* de referinţă. Este necesară o asemenea operaţie deoarece — observă P. Veyne — aici unul dintre ele nu poartă în sine un invariabil care ar fi suportul identităţii sale de-a lungul schimbărilor. Concretul se află în permanentă devenire, de aceea conceptele, nici ele, nu pot fi fixe, ci mobile pentru că însuşi obiectul lor este veşnic în transformare (p. 87—96).

Aflîndu-se la originea amplificării explicaţiei istorice, conceptualizarea progresivă înfăptuieşte, deopotrivă, şi progresul istoriografiei, imbogăţind necontenit repertoriul de probleme şi întrebări pe care istoricul le poate pune trecutului. „L'histoire — afirmă autorul în capitolul al treilea şi ultimul, *Le progrès de l'histoire* — ne pourra jamais donner plus de leçons qu'elle n'en donne présentement, mais elle pourra multiplier encore les questions. Elle est définitivement narrative. Aussi, pour caractériser la valeur d'un historien, sa richesse d'idées et son apréciation des nuances comptent-elles beaucoup plus que sa conception de l'histoire" (p. 153).

Cum poate istoricul să-şi dezvolte aceste calităţi, se întreabă, în încheiere P. Veyne? Nimic, în aparenţă, mai simplu — răspunde tot el: să fie mereu conştient că, în istorie, *nimic nu se explică de la sine* („rien ne va de soi").

•

Partea a doua a volumului cuprinde un eseu dedicat concepţiei filosofice a lui Michel Foucault care este susceptibilă, crede P. Veyne, în cazul în care ar fi aplicată cercetării istorice, să ofere rezultate surprinzătoare. Aşa se explică, fără îndoială, titlul, cam exagerat, poate, dar, în orice caz, nelipsit de o nuanţă polemică, pe care îl poartă: *Foucault révolutionne l'histoire*.

Cunoscut pînă acum printr-o serie de scrieri de referinţă: *Boală mintală şi personalitate* (1954), *Naşterea clinicii, o arheologie a privirii* (1963), *Cuvintele şi lucrurile* (1966) şi, mai ales, *Arheologia ştiinţei* (1969) — care îşi propune să dezvăluie configuraţiile inconştiente aflate la temelia cunoaşterii — Michel Foucault, încearcă să ne sugereze P. Veyne, ar putea constitui pentru istorici o sursă preţioasă de idei, dacă aceştia s-ar strădui să-i pătrundă mai bine filosofia. Efortul nu ar fi inutil întrucît, este convins istoricul francez, concepţia *relaţionistă* care prezidează atitudinea filosofului este capabilă să pună la dispoziţia disciplinei noastre un instrument metodologic de mare valoare. Dar, să vedem, mai bine, pe scurt, despre ce poate fi vorba.

Lumea — observă P. Veyne, prezentîndu-ne teoria filosofului — este, pentru M. Foucault, o lume în care totul depinde de *relaţie*. În cadrul ei, lucrurile şi fiinţele nu există; există numai *relaţia*, raportul care face din ele *anumite* lucruri şi *anumite* fiinţe („Dans ce monde, — spune el — on ne joue pas aux échec avec des figures éternelles, le roi, le fou: *les figures sont ce que les configurations successives sur l'échiquier font d'elles*" (p. 236; s.n.).

În istorie, bunăoară, statul, puterea politică, sau cei care sînt guvernaţi nu reprezintă nimic prin ei înşişi, nu există *ca atare*, adică, în calitate de entităţi obiective, ci numai printr-o relaţie anume, printr-o practică concret istorică care îi obiectivează, făcîndu-i să

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fie stat, putere politică, guvernați. Dacă această „filosofie a relației" își va demonstra aplicabilitatea în domeniul cercetării istorice — dat fiindu-i *subiectivismul*, șansele apar, însă, ca minime — viitorul urmează s-o probeze.

•

La capătul celor 242 pagini, volumul istoricului P. Veyne confirmă, în totalitate, bunele aprecieri care i-au însoțit apariția. Limitele inerente, izvorîte din filosofia deosebită ce o profesează, nu-i scad valoarea. Este o carte incitantă, care se citește cu multă plăcere tocmai pentru că se constituie ca o interesantă meditație pe marginea unui subiect de real interes astăzi. *Comment on écrit l'histoire* devine astfel, deși se ferește să o arate, o pledoarie, pentru oportunitatea, pentru actualitatea disciplinei istorice.

Alexandru-Florin Platon

First International Congress of Egyptology, Cairo. October 2—10, 1976. Acts. Edited by WALTER F. REINEKE, Akademie Verlag, 1979, 704 p. + 93 pl. (= Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients, 14) *.

La prima vedere ar părea curios că această știință, ale cărei baze științifice au fost puse în 1822, să-și organizeze primul congres internațional abia în 1976. Desigur, aceasta nu înseamnă că cercetătorii din domeniul egiptologiei nu s-au întrunit, pînă la această dată, în cadrul unor manifestări științifice de amploare în materie, dar își desfășurau lucrările în cadrul congreselor de orientalistică, a căror primă secțiune îi reprezentau.

Interesul sporit manifestat față de civilizația faraonică, creșterea considerabilă a numărului cercetătorilor ei, au impus ca o necesitate pregătirea unui congres propriu, care a avut loc — cum era și firesc — la Cairo, între 2 și 10 octombrie 1976. La acest eveniment important din istoria egiptologiei, au participat majoritatea oamenilor de știință preocupați de studiul civilizației egiptene antice (v. lista congresmanilor, p. 15—18, în jur de 300).

Ne exprimăm regretul că nu putem aminti o participare românească și, în aceeași ordine de idei, că egiptologia este ca și inexistentă la noi în țară — sau mai bine-zis se află la un început de drumuri [1], cu toate că raporturile dintre Egipt și R. S. România sînt dintre cele mai bune.

Ținînd seama de cele afirmate, ne vom îngădui să prezentăm publicului românesc importantele hotărîri și dezbateri ale congresului, pe *baza actelor* publicate de W. F. Reineke și *discuțiile avute* (la Budapesta) cu prof. dr. V. Wessetzky, membru al Comitetului Consultativ Internațional al Egiptologilor.

La Cairo există, printre altele, și o serie de instituții străine care coordonează activitatea egiptologilor din țările respective; dar numai în urma hotărîrilor congresului s-a creat *The International Association of Egyptologists* (I.A.E.) cu menirea de a dirija, sub toate aspectele, activitățile acestei discipline (v. p. 51—53).

Înainte de a trece la prezentarea tematicii abordate, ne vom referi la unele hotărîri *importante, incluse în rezoluțiile I.A.E.* (v. p. 57—59; *nu le-am menționat decît pe cele* mai semnificative): a) necesitatea editării tuturor obiectelor de factură egipteană antică, conservate în diferite muzee din lume, în *Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum* (v. și raportul lui A. Eggebrecht, *Bericht über das Projekt des "Corpus Antiquitatum Aegyptiacarum (C.A.A.)"*, p. 199—201; vom menționa că și noi am propus — prin E. Varga, membru al Comitetului Internațional — publicarea pieselor românești într-un volum separat al C.A.A.); b) editarea unui dicționar al limbii egiptene în faza sa ptolemaică (v. F. Daumas, *Projet d'un dictionnaire égyptien ptolémaïque*, p. 145—147) și c) G. Posener (v. *Tâche prioritaire*, p. 519—522) sugerează publicarea tuturor textelor inedite și reeditarea celor editate necorespunzător exigențelor actuale.

---

* Mulțumim dr. L. Bârzu pentru ajutorul acordat în consultarea acestei lucrări rare, chiar și în rîndul egiptologilor.

[1] Și pe această cale ne exprimăm recunoștința noastră față de acad. Emil Condurachi pentru ajutorul prețios acordat, care vizează formarea unui specialist român în domeniul egiptologiei. Ne referim la bursa oferită de A.I.E.S.E.E., la Budapesta, care a contribuit mult la îmbogățirea și perfecționarea cunoștințelor noastre de egiptologie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acelaşi timp, preşedintele ne aduce la cunoştinţă continuare şi completări la marele dicţionar egiptean (Wb).

În timpul congresului s-au dezbătut, împărţit pe secţiuni, mai multe probleme, care se pot grupa astfel : a) Bibliografie şi organizatorice ; b) filologie ; c) arheologie şi istoria artelor ; d) Egiptul greco-roman ; e) istorie socială ; f) utilizarea ştiinţelor naturii ; g) studiul hieraticii ; h) istorie ; i) ceramica ; j) relaţii externe : k) religie ; l) muzee ; m) studii nubiene şi meroitice ; n) coptologie ; o) istoria dreptului ; p) istorie şi progres în egiptologie ; r) varia.

Desigur, o prezentare, pe baza actelor, a fiecărei comunicări din secţiunile respective ar depăşi scopul unei recenzii, dar totuşi privindu-le în ansamblu vom putea desprinde unele proiecte de viitor — mai apropiate sau mai îndepărtate, — de care va trebui să ţinem seama dacă dorim să efectuăm o cercetare sistematică.

Aflăm de o intenţie de traducere a tuturor textelor egiptene antice, într-o colecţie mai circulată şi de o accesibilitate mai mare pentru publicul larg (v. F. Daumas, *Un corpus de traductions de tous les textes égyptiens dans la collection „Littératures anciennes du Proche Orient"*, p. 141—143) ; sîntem înştiinţaţi de pregătirea unui dicţionar care va prezenta cuvintele de origine semită în limba egipteană (v. M. Görg, *Bericht über die Arbeit an einem Wörterbuch der semitischen Fremdwörter im Ägyptischen*, p. 237—241) : M. Malaise (p. 449—452) propune o viitoare culegere a documentelor private — precis databile — din timpul Regatului Mijlociu. Deosebit de utilă ni se pare iniţiativa cercetătorului din Freiburg, E. Graefe *(Bericht über die Arbeit an einem Korpus der Funktionäre und Priester der thebanischen Gottesgemahlinnen*, p. 243—247), care va trata într-un corpus separat funcţionarii şi preoţii regiunii thebane, urmărindu-se următoarele idei : familia, titulatura, documentele unei persoane. Viitorul volum va acoperi o perioadă destul de îndelungată în timp : începutul Imperiului Nou — dominaţia persană. K. Myśliwiec *Les problèmes des recherches sur l'iconographie du dieu Atoum*, p. 489—491, pl. LIV—LIX), propune un amplu studiu al zeului egiptean care va viza : ortografia numelui, determinativele, precum şi epitetele sale, iconografia lui Atum, rolul în mitologie şi relaţiile lui cu celelalte zeităţi. J. Quaegebeur *(Pour un inventaire raisonné des données relatives à la religion égyptienne d'après les sources documentaires grecques*, p. 533—542), adresează un apel egiptologilor în scopul unei colaborări privind înregistrarea tuturor datelor furnizate religiei egiptene de sursele greceşti. Amintim că însuşi autorul ne-a oferit, pînă acum, cîteva sinteze utile în acest sens (v. B.I.F.A.O., 73/1973, p. 41—60 ; Enchoria, 5/1975, p. 19—24 ; Orientalia Lovaniensia Periodica, 6/7, 1975—76, p. 463—478 ; Studia Aegyptiaca, 3/1977, p. 119—130).

Lucrările din domeniul arheologiei se pot grupa în jurul articolului-program al lui B. Bietak *(The present state of Egyptian archaeology*, p. 103—110), care atrage atenţia asupra importanţei săpăturilor arheologice într-o civilizaţie în care documentele istorice scrise, precis databile, sînt reduse la număr.

După cum ne este cunoscut, multe din vestigiile aparţinînd egiptenilor antici au ajuns în posesia unor instituţii şi colecţionari particulari, multe dintre acestea rămînînd necunoscute lumii ştiinţifice. Astfel rapoartele prezentate de J. Lipińska *(The Egyptian Collection in the National Museum in Havana*, p. 425—426), M. C. Pérez Die *(La Collection Egyptienne du Musée Archéologique National du Madrid*, p. 515—518) şi E. L. Ertman *(Documentation of Minor Collections in the United States*, p. 209—213) măresc, prin obiectele menţionate, cantitatea materialului comparativ.

Filologii au prezentat la Cairo cîteva comunicări remarcabile (v. F. Junge, *Zur Syntax des sdm. f*, p. 337—345 ; E. S. Meltzer, *Desiderata for the Historical and Comparative Study of Egyptian*, p. 465—476 ; J. F. Borghouts, *A Tagmemic Analysis of Late Egyptian*, p. 111—116 ; cu toate că acestea aduc o contribuţie însemnată la diferite aspecte ale limbii egiptene antice, din cauza spaţiului limitat, nu avem posibilitatea de a le rezuma), dintre care cea lui A. Saleh *(Notes on the Phonetic Values of Some Egyptian Letters*, p. 557—564) ne reţine totuşi atenţia noastră cu acest prilej, tocmai datorită importanţei şi actualităţii problemei. Saleh scoate în evidenţă faptul că trei factori cauzează dificultăţi în studiul limbii egiptene : 1) „alfabetul", cu lipsa denumirilor literelor ; 2) absenţa vocalelor şi 3) pronunţarea cuvintelor (p. 557). Datorită acestora, spre exemplu, numele propriu Imn-m-jpt (cf. H. Ranke, P.N., I, 27.18), poate apare la diferiţi autori sub mai multe forme : unii îl vocalizează ca Imen-en-ipet, alţii ca Amon-em-opet etc. sau pur şi simplu se adoptă forma greacă Αμενοφις . Pentru a înlătura acest inconvenient — ilustrat de noi printr-un singur exemplu — autorul, analizînd trei litere din alfabetul egiptean (w, 3, d), propune soluţii acceptabile, utilizînd în acest sens cunoştinţele sale din domeniul arabei. Pentru nespecialist, prima are o importanţă mai mare, Saleh afirmînd că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

probabil avem de-a face cu semiticul waw — ne oferă ca exemplu numele faraonului *Wnis*, care trebuie citit Wanis (p. 559).

Nu putem trece în nici un caz peste cîteva studii prezentate în cadrul secțiunii privind religia egipteană antică. Sarcofagul publicat și analizat de A. L. Becker-Colonna (*Myths ana Symbols in a Cartonnage Coffin of the XXIst Dynasty...*, p. 95—101 și pl. V/2) reprezintă o importantă analogie pentru cartonajul nostru din București, aflat în studiu. L. Kákosy (*Some Problems of Late-Egyptian Religion*, p. 347—352) oferă și propune în același timp directive noi în cercetarea religiei ptolemaice și romane: studiul iconografic al diferitelor surse (sanctuare, papirusuri etc.), investigarea legăturilor strînse dintre astronomia egipteană și religie (de altfel a și consacrat acestei probleme o carte separată, v. prezentarea sa în volumul de față al Anuarului), rolului crescînd al cultului animalelor etc. În cele din urmă vom menționa interesanta comunicare al lui Sayed Tawfik, *Was Aton — The God of Akhenaten — only a Manifestation of the God Re?* (p. 641—643), potrivit căreia Aton a fost un alt nume utilizat pentru Re.

Nu putem încheia prezentarea actelor congresului, fără a aminti de importanta *Annual Egyptological Bibliography*[2], actualmente editat de J. J. Janssen. Cercetătorul din Leiden solicită colaborarea tuturor celor care publică studii în legătură cu civilizația egipteană antică, în sensul ca autorii să-și trimită la A.E.B. lucrările apărute în diferite reviste și volume de o circulație mai redusă sau chiar de un alt profil.

Considerăm acest congres, pe baza actelor prezentate, ca o reușită, deschizînd drumuri spre noi realizări, proiecte — unele așteptate de multă vreme. Ne mirăm numai un singur lucru: de ce nu s-au publicat *Actele* în cadrul și cu sprijinul direct al unor instituții specializate din Cairo? Putem afirma că un volum al Institutului Francez de Arheologie Orientală din Cairo (B.I.F.A.O.) apare în condiții grafice mult mai bune, decît *Actele* primului Congres al egiptologilor!

Mai putem nota că volumul va cunoaște următoarea prescurtare în literatura egiptologică: *Acts 1-st I.C.E.*

Miron Cihó

Hierasus. Anuarul Muzeului Județean, I, Botoșani, 1978, 605 p.

În istoriografia românească, un fapt îmbucurător ce s-a petrecut în ultimul timp este și acela al apariției unor noi publicații, care chiar dacă apar anual, au adus și aduc o contribuție de seamă la dezvoltarea științei istorice.

Una din aceste publicații este și *Hierasus*, anuarul muzeului județean Botoșani, apărut de curînd.

În acest anuar sînt publicate o parte din comunicările prezentate la sesiunea științifică organizată de Muzeul județean Botoșani, la 25 martie 1978.

După cuvîntul de deschidere a lucrărilor sesiunii științifice, sînt prezentate două comunicări, semnate de Nicolae Gostar și Maria Arimia (p. 3—30). Aceste comunicări se înscriu în suita de manifestări consacrate aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent.

După aceste comunicări prezentate sub acest generic, anuarul este structurat pe următoarele secțiuni: *Arheologie* (p. 33—289); *Istorie* (p. 291—483); *Memorialistică* (p. 487—518); *Muzeografie și etnografie* (p. 521—572).

În spațiul rezervat arheologiei (p. 33—293), sînt publicate 16 comunicări care prezintă descoperirile făcute pe raza județului Botoșani, din paleolitic pînă în epoca feudală. Primele cinci comunicări se referă la diferite stațiuni paleolitice, epipaleolitice și din perioada de tranziție la epoca bronzului.

Următoarele două comunicări au o importanță aparte: Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Cercetările antropologice și unele probleme ale arheologiei* (p. 97—112), și Sergiu Haimovici și C. Popescu, *Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținînd perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului* (p. 113—120). Aceste două comunicări, se înscriu pe linia unor cercetări complexe privind istoria comunei primitive.

Remarcăm următorul grup de opt comunicări (p. 121—265), semnate în parte de nume binecunoscute, din domeniul arheologiei românești ca: Silvia Teodor, Ion Ioniță, Dan

[2] Această bibliografie, care apare din 1947 la Leiden, este indispensabilă în domeniul egiptologiei. Ea prezintă pentru fiecare an, într-o formă rezumativă, toate lucrările apărute privind această disciplină.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Gh. Teodor, Victor Spinei. Comunicările se referă la o perioadă îndelungată cuprinsă între secolul al II-lea î.e.n. și secolul al XV-lea. Semnalăm dintre aceste comunicări pe acelea semnate de Dan Gh. Teodor, *Așezările întărite din regiunile est-carpatice ale României* (p. 197—216) și Victor Spinei, *Aspecte economice și sociale ale evoluției comunităților locale din spațiul est-carpatic în sec. X—XIII* (p. 217—242).

Ultima comunicare din secțiunea arheologică, semnată de Emil-Ioan Emandi, *Considerații geografice privind dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei în Evul Mediu (sec. XIV—XVIII)* (p. 265—289), cuprinde cîteva observații geografice privind dinamica așezărilor dispărute din nordul Moldovei pe parcursul a patru secole. După părerea noastră, această comunicare ar fi trebuit inclusă în secțiunea rezervată istoriei.

Secțiunii istorie îi sînt repartizate paginile 293—483 și cuprinde 20 de comunicări de valoare inegală. Ne vom opri doar asupra unora din comunicările prezentate. O parte din aceste comunicări sînt foarte scurte, le lipsesc notele de subsol și se coboară la nivelul unor referate studențești, sau uneori chiar mai jos. Remarcăm dintre acestea, pe acelea semnate de Dumitru Tudose, Valerian Crîșmaru, Angela Engel, Maria Voicu, ale căror materiale prezentate nu au caracterul unor comunicări științifice care să fie publicate într-o revistă. Din cele 20 de comunicări publicate la secțiunea de istorie, zece sînt repartizate istoriei medievale, iar celelalte istoriei moderne și contemporane.

Ne vom referi în rîndurile care urmează la cîteva din comunicările care tratează istoria medievală a României.

Comunicarea lui Dumitru Tudose, *Asupra urbanonimului Botoșani* (p. 311—315), este discutabilă din mai multe puncte de vedere. „Comunicarea" este foarte scurtă și lipsesc notele de la subsol, bibliografia indicată la sfîrșit nu poate să le înlocuiască. În loc de termenul de „urbanonim" trebuia folosit vechiul termen de toponim.

Denumirea de Botoșani nu este proprie numai orașului din nordul Moldovei, ci și altor localități. Dacă pentru denumirea orașului Botoșani a folosit termenul de „urbanonim", atunci pentru denumirile de sate va trebui să creeze un nou termen „ruralonim" (!).

Autorul realizează o trecere în revistă a unor opinii cu privire la originea numelui orașului Botoșani și încearcă să ne dea o explicație, legînd-o de emigranții transilvăneni.

Nu ne asociem părerii autorului, potrivit căreia, radicalul Botăș, nu este local. Numele de Botăș poate să fie originar din Moldova și nu numaidecît din Transilvania sau Maramureș, căci după cum susține autorul în amintita „comunicare", numele de Botăș este menționat în Moldova, în prima jumătate a secolului al XV-lea, iar în Maramureș este atestat documentar începînd cu secolul al XVI-lea.

Contribuții importante aduc comunicările *Rolul factorului geografic în apariția și dezvoltarea orașului Botoșani* (p. 316—334) de Ion Prăjinaru și *Botoșanii în jurnalele de călătorie germane* (p. 335—346) întocmită de Horst Fassel și Sorin Chițanu. În comunicarea acestora din urmă sînt puse în valoare numeroase informații ale călătorilor germani și austrieci din secolele XVII—XIX (la pagina 340, rîndul 24 de sus, „palate turdești" în loc de „palate turcești").

Se impune să facem cîteva considerații la „comunicarea" lui Valerian Crîșmaru, *Reședințe și curți domnești pînă la jumătatea sec. al XVII-lea. Curtea domnească din Botoșani* (p. 347—352).

Din cele cinci pagini ale „comunicării", patru pagini se referă la istoriografia problemei, la chestiuni tangențiale, și doar o pagină se referă la curtea domnească din Botoșani, care ar fi trebuit să fie problema principală de analizat. Bibliografia pentru istoriografia problemei este mult mai bogată decît cea folosită de autorul acestei „comunicări". Astfel, în prima parte a comunicării sînt 40 de note, în timp ce în a doua parte, autorul are numai trei note.

Nu considerăm drept argument hotărîtor al anteriorității curții domnești din Botoșani față de curțile domnești din Vaslui, Iași, Piatra Neamț, faptul că acestea din urmă au dăinuit mult timp după ruinarea aceleia din Botoșani. Este, desigur, o enormitate.

Autorul face o serie de afirmații discutabile ca „epocă a fărîmițării feudale" — la pagina 348 — și la paginile 348—349, că o bună parte a teritoriului Moldovei, era format din „domenii feudale care se administrau în chip autonom pe baza imunității feudale" etc.

Autorul face afirmația eronată, de la pagina 351, conform căreia, Baia, Siretul, Suceava, ar fi fost „primele capitale ale Moldovei". Considerăm această afirmație o confuzie regretabilă, căci în epocă nu se cunoștea sistemul capitalelor, ci al reședințelor domnești. Baia, Siret, Suceava, sînt primele reședințe domnești și nu primele capitale, cum eronat afirmă autorul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre următoarele patru comunicări de istorie medie, remarcăm pe aceea semnată de Mihai Lazăr, *Călători străini despre creşterea animalelor în Moldova în secolele XVI—XVIII* (p. 353—361).

Cele zece comunicări de istorie modernă şi contemporană sînt în general scurte. Comunicarea Mariei Voica, *Înnoiri culturale în epoca Unirii Principatelor (1859—1866)*, (p. 391—395) are o bibliografie foarte redusă *(Anul 1848 în Principatele Române* şi „Monitorul Oficial al Moldovei" (1859), nr. 55, şi trei note la subsol).

Memorialistica (p. 487—518) cuprinde în spaţiul rezervat patru comunicări, care pe baza unor documente de arhivă, aduc contribuţii la studiul vieţii cîtorva personalităţi.

Din comunicările publicate în secţiunea *Muzeografie. Etnografie* (p. 521—573), remarcăm pe aceea a Angelei Olaru, *Arhitectura laică din zona Botoşanilor* (p. 547—573).

Programul sesiunii de comunicări şi sumarul încheie această nouă publicaţie.

Anuarul este în primul rînd o publicaţie voluminoasă, dar foarte fragmentată. După părerea noastră se putea renunţa la unele materiale, pentru a se acorda mai mult spaţiu altora.

Totuşi, cu aceste observaţii critice, publicaţia rămîne o noutate editorială ce ne bucură şi sperăm ca în perspectivă să devină o publicaţie care să rivalizeze cu acelea de prestigiu şi să se înscrie mai pregnant în bogata tradiţie culturală botoşeneană.

Remarcabilul efort făcut de Paul Şadurschi şi colegii săi de redacţie se cuvine să fie însoţit în viitor de o exigenţă ştiinţifică sporită, după ce s-a dovedit prin acest volum că Botoşanii dispun de forţe ştiinţifice ce trebuie luate în seamă.

C. Tofan

Suceava. Anuarul Muzeului judeţean, VI—VII, Suceava, 1979—1980, 699 p.

Cu aceeaşi frumoasă prezentare grafică — e una din acelea care *individualizează* o publicaţie, sporindu-i personalitatea — anuarul Muzeului judeţean din Suceava înmănunchiază, în acest număr dublu, nu mai puţin de *50 de contribuţii* (studii, articole, note). După un *Cuvînt înainte,* semnat de Hadrian Daicoviciu, un articol despre *Revoluţia socială şi naţională antifascistă şi antiimperialistă de la 23 August 1944, eveniment istoric de însemnătate epocală,* marchează, sub semnătura lui Vasile Gh. Ionescu, împlinirea a trei decenii şi jumătate de la actul insurecţional din August 1944. La rubrica *Studii de istorie,* 17 materiale acoperă o perioadă de aproape două milenii şi jumătate. Nicolae Ursulescu semnalează existenţa unor puncte de interes arheologic, descoperite în urma unor *Recunoaşteri arheologice în comuna Vereşti (judeţul Suceava),* efectuate în timpul cercetărilor din 1974. Despre *Aşezarea precucuteniană de la Bosanci (judeţul Suceava)* dă cîteva pagini Paraschiva-Victoria Batariuc, iar Silvia Teodor prezintă *Vestigii sporadice din epoca bronzului şi a fierului la Botoşana (judeţul Suceava).* Descoperit tot în cursul anului 1974, *Un cimitir dacic de epocă romană la Podeni-Buneşti (judeţul Suceava)* este analizat de Mircea Ignat (18 morminte de incineraţie, cu inventar destul de variat, între care cîteva vase de forme mai rare). Toate aceste patru prezentări de săpături şi materiale arheologice sînt însoţite de planşe cu ilustraţii îngrijit executate şi reproduse curat.

Un studiu de un interes aparte o avela semnat de Octav Mondranu şi Emil Ion Emandi, *Aspecte ale economiei agricole medievale în aşezările din Podişul Sucevei (secolele XIV—XVI).* Pe baza documentelor, se constată că pînă la sfîrşitul secolului XVI sînt atestate, în zona aleasă pentru studiu, 322 de localităţi (oraşe şi sate), „din care peste 264 există şi astăzi sub aceeaşi denumire". Populaţia zonei este apreciată (la sfîrşitul perioadei) la 32 000 de locuitori, cifră în care nu intră orăşenii din Siret, Baia şi Suceava. Se cercetează ştirile despre soiurile de cereale şi producţia cerealieră, despre creşterea vitelor, albinărit, grădinărit, pomicultură etc. Este o cercetare care ar trebui extinsă la Moldova întreagă, ea fiind de natură să contribuie la cunoaşterea şi înţelegerea mai adîncă a vieţii medievale din acest principat românesc.

Un tezaur de denari din secolul al XV-lea, descoperit la Suceava în 1967, compus din 69 monede, emise de regii Ungariei Matias Corvin şi Vladislav al II-lea, este prezentat de Grigore Foit. Acelaşi autor — cunoscut pentru contribuţiile sale din domeniul numismaticii — descrie şi patru *Tezaure monetare răzleţe (inedite)* (cu monede din sec. XV—XX).

Pledînd pentru o cercetare sistematică şi aprofundată a satului medieval moldovenesc, Mircea D. Matei atrage atenţia asupra concluziilor pe care o asemenea cercetare le poate furniza pentru două probleme însemnate ale istoriei noastre medievale: existenţa formaţiunilor politice anterioare închegării statului şi formarea oraşelor medievale *(Observaţii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

privind cercetarea satului medieval din bazinele Moldovei și Șomuzului Mare). O exprimare mai puțin întortochiată ar fi pus mai bine în valoare sugestiile prețioase din acest articol.

Continuînd preocupări mai vechi, Mihai Lazăr aduce o serie de *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea: văcăritul, cuniță, alămul și cornăritul (cuniță* era „văcăritul de vară" și „văcăritul străinilor", *alămul* era văcăritul plătit de tătarii stabiliți în Moldova, iar *cornăritul* a fost introdus după abrogarea, „cu blestem", a văcăritului în 1698). Studiul ar fi avut de cîștigat, cred, prin folosirea arhivelor, întrucît documentele veacului XVIII sînt, în cea mai mare parte, încă inedite.

În studiul despre *Revoluția de la 1848 și dezvoltarea învățămîntului național în Bucovina,* Mihai Iacobescu înfățișează strădaniile revoluționarilor români din Bucovina de a transforma învățămîntul în scopul de a-l face capabil să mențină vie flacăra idealului național. Un aspect al relațiilor dintre revoluționarii pașoptiști — colaborarea unui ardelean la cel dintîi ziar românesc din Bucovina — face subiectul articolului semnat de Mircea Cenușă, *George Barițiu și ziarul „Bucovina".* Contribuție la istoria bucovineană este și articolul lui Ion Negură, *Aspecte ale evoluției economice a Bucovinei sub stăpînirea habsburgică.* Ionel Dîrdală prezintă atitudinea presei românești din dubla monarhie față de ocuparea Bosniei și Herțegovinei, în 1878.

Insuficient sistematizat este materialul care a stat la baza articolului lui Dragoș Cusiac, *Din istoria unei străvechi așezări sucevene: satul Românești, comuna Grănicești.* Personaje din aceleași familii apar și ca „stăpîni ai satului" și ca „răzeși", ceea ce arată că autorul nu a înțeles sensul termenului răzeș: în documentele din 1739, 1742, 1754 — citate în text — cuvîntul „răzeș" are sensul de „copărtaș", „coproprietar" și nu desemnează o categorie socială. Evoluția proprietății trebuia studiată paralel cu genealogia stăpînilor satului (familiile Brahă, Strișca etc.).

Un studiu interesant, semnat de Ecaterina Negruți și Ion Prelipcean, aduce *Date cu privire la evoluția demografică a unui sat bucovinean în secolele al XIX-lea și al XX-lea;* este vorba de satul Horodnicul de Jos, cunoscut încă din secolul al XV-lea.

Petru Russîndilar aduce o serie de *Contribuții la istoria mișcării muncitorești și socialiste în Bucovina (1896—1920),* iar Sevastița Irimescu prezintă unele *Aspecte din lupta maselor populare conduse de partid pentru instaurarea organelor democratice ale administrației de stat în județul Suceava (23 august 1944—6 martie 1945.*

Tot atît de bogată (17 materiale) este și rubrica *Din istoria culturii sucevene.* Astfel, Ion I. Solcanu prezintă cîteva constatări și sublinieri cu privire la *Reflectarea luptei pentru independență în pictura murală din nordul Moldovei;* aceste *noi contribuții* se referă la programul politic pe care Petru Rareș l-a impus în pictura exterioară a bisericilor vremii sale. La aceeași domnie se referă și articolul lui Mihai Țînțar, *Au fost cunoscute „Învățăturile lui Neagoe Basarab..." la curtea domnească din Suceava?;* punînd în paralel unele fragmente din *Jalba cea mare* a lui Peresvetov și din *Învățături,* autorul înclină să dea un răspuns pozitiv. Un capitol mai puțin cunoscut din istoria culturii bucovinene îl prezintă articolul lui Vasile Boca, *Învățătorii ambulanți în Bucovina anilor 1774—1918.* Olimpia Mitric descrie *Un manuscris din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* (conținînd feluritе „învățături"), iar Marina Ileana Sabados prezintă o *Schiță de studiu asupra iconostaselor din secolul al XVIII-lea,* din jud. Suceava. În cadrul aceleiași rubrici, articole cu subiecte de istoria artei mai semnează Gheorghe Bratiloveanu *(Elemente decorative în arhitectura populară bucovineană),* Grigore Foit *(Un documentarist al penelului — Franz Xaver Knapp)* și Eugen Dimitriu *(Pictorul Ștefan Șoldănescu — contribuții biografice).* Lui Nicolae Cârlan i se datoresc cîteva contribuții de istorie literară, referitoare la Iraclie Porumbescu *(Un reportaj despre deshumarea lui Ștefan cel Mare în 1856),* Ciprian Porumbescu *(Observații referitoare la încercările literare ale lui Ciprian Porumbescu)* și Nicolae Labiș *(„Un vis întrerupt" — Nicolae Labiș).* La aceeași rubrică mai semnează: Traian Cantemir *(Semnificația prozei lui E. M. Grigorovitza),* Vasile Andrucovici *(Revista „Făt-Frumos" la Suceava, 1926—1934),* Eugen Dimitriu *(Inventatorul țăran Petru Gavrilescu),* Ioan V. Cocuz *(Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina, 1918—1944,* I), Alexandru Toma *(Aspecte ale vieții cultural-artistice sucevene în anii 1974—1979)* și Constantin Blănaru *(Literatura suceveană în Festivalul național „Cîntarea României").*

Documente — de istorie propriu-zisă și de istorie literară — publică Ionel Dîrdală (o interesantă scrisoare a lui Eudoxiu Hurmuzaki către celebrul ministru austriac de interne, Al. Bach). Liviu Ștefănescu, Nicolae Cârlan și Eugen Dimitriu, Mihai Ștefan Ceaușu, Vasile Gh. Miron și Adrian Cocîrță (cîteva scrisori primite de cărturarul fălticenean Aurel George Stino).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La rubrica *Medalioane,* semnează Mihai Iacobescu (un articol despre juristul și istoricul George Popovici), Eugen Dimitriu (despre Jules Cazaban, cu date despre familie, coborîtoare dintr-un „Jean Cazaban, marchand de Carcassonne", căruia îi 1697 i s-a fixat blazonul, brevetul fiind semnat de unul din membrii celebrei familii d'Hozier) și Maria Mărgineanu (despre învățătorul Constantin Scorțaru, inițiatorul Muzeului etnografic din Gura-Humorului).

Rubrica *Muzeologie* grupează două articole, semnate de Emil Ioan Emandi și Zenovia Catargiu. La *Note și comentarii,* două contribuții sînt de arheologie preistorică (Dragomir N. Popovici și Constantin Simiciuc, *Figurine de lut din vechile colecții ale muzeelor din județul Suceava,* II și Mircea Ignat și Dragomir N. Popovici, *Un mormînt în cistă descoperit la Șerbănești (comuna Zvorîștea, județul Suceava).* Paraschiva Victoria Batariuc prezintă *O cahlă cu inscripție din colecțiile Muzeului județean Suceava.* O notă cu subiect de toponimie semnează Ioan Iosep, despre *Numele satului Stulpicani.*

Volumul se încheie cu cîteva *Insemnări bibliografice* și cîteva știri despre *Îmbogățirea colecțiilor.*

Prin ultimele sale trei tomuri, anuarul muzeului din Suceava a cîștigat un loc de frunte printre publicațiile similare din țara noastră, inaugurînd o tradiție pe care o dorim și de acum încolo vie și neîntreruptă.

Ștefan S. Gorovei

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova,* vol. III (1487—1504), volum întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU și N. CIOCAN, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 685 p.

Cu cel de-al treilea volum al noii colecții de documente medievale românești (seria Moldova), se încheie editarea actelor emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare. Închinat memoriei lui Ioan Bogdan și Mihai Costăchescu — cei doi mari predecesori pe tărîmul publicării documentelor rămase de la strălucitul principe moldovean — volumul cuprinde 309 documente, din care 295 autentice, 13 false și unul îndoielnic. Sporul cantitativ, față de colecția *Documente privind istoria României* (pentru aceeași perioadă) este de 47 de piese, cifră în care au fost incluse, însă, și documentele false, și documentele publicate în *D.I.R.* și declarate acum false, precum și documentele anulate și unul eliminat; efectiv, sporul este de *27 documente autentice* pentru o perioadă de 18 ani — ani care constituie, în adevăr, un interval distinct din istoria domniei lui Ștefan cel Mare: cea din urmă perioadă, care stă sub semnul raporturilor bune cu Sublima Poartă, reașezate prin „pacea" din 1486.

E bine că în cadrul noii colecții editorii se străduiesc să păstreze și vechiul criteriu, al grupării actelor pe domnii. Și este emoționant respectul cu care ei privesc munca celor doi înaintași în a căror memorie este închinat acest volum. În adevăr, după cele două volume tipărite în 1913 de Ioan Bogdan — dar cu o metodă nu întotdeauna satisfăcătoare, *neînsoțind toate textele slave cu traduceri românești, ori însoțindu-le cu tălmăciri vechi,* datorate unor dieci din diverse școli de slovenie — Mihai Costăchescu a alcătuit o ediție nouă, care în 1947 era deja pregătită pentru tipar (el însuși dăduse, în 1933, un volum de „supliment" la ediția lui Bogdan și încă un mănunchi de 10 documente, în 1948). Manuscrisul acestei ediții a fost, desigur, folosit la elaborarea colecției *D.I.R.,* proces în cursul căruia, din păcate, prima sa parte a dispărut (manuscrisul Costăchescu, aflat la Biblioteca Academiei, începe cu anul 1490, de la fila 718). Ineditele pe care Costăchescu le adăugase colecției sale au fost tipărite — aproape toate — în broșura din 1948 și reluate, apoi, în *D.I.R.,* astfel încît ele nu sînt incluse în cele 27 piese noi din noua serie. Dintre acestea, 15 sînt preluate din publicații mai vechi (sau mai noi, dar editate după originalele intrate, între timp, în depozite publice — cazul documentului nr. 59, din 10 ianuarie 1490), ori și-au căpătat locul în acest volum prin redatarea unor acte cu datele transmise greșit: „complet necunoscute literaturii de specialitate" sînt 12 piese. Dintre acestea, nr. 53 (1489 mai 16) menționează pe un Sas pitar ca fost stăpîn al satului Tămași din ținutul Bacău; documentul din 16 ianuarie 1495 (nr. 165) conține, probabil, numele celor mai vechi membri ai familiei *Ghenghea (probabil* — pentru că actul s-a transmis într-un rezumat, ceea ce nu exclude o transcriere greșită a patronimului): *Petre Ghenghe* și frații săi, Gavril,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Maruşca şi Muşata, fiii Neagăi, cărora li se întăreşte satul Popeşti pe Jeravăţ, „unde au fost casa moşului lor, a preutului Mirce şi monastirea lui"; in documentul din 13 martie 1497 (nr. 215) e vorba de urmaşii lui *Grozea*, descălecătorul satului *Grozeşti* din Cîmpul lui Dragoş (la 1560, acolo apare un *Ureche*, cu sora sa Muşa, posibil ascendent — sau colateral — al familiei cronicarului; cf. D. Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979, p. 16—17 şi recenzia din tomul precedent al acestui *Anuar*, p. ; citeva decenii mai tirziu, la Grozeşti va avea o proprietate unul din înaintaşii lui Dimitrie Cantemir, Vasile Bantăş); in fine, documentul nr. 232, *original*, cu data lipsă dar databil în 1499, aduce ştiri despre alte două vechi neamuri, Herlic şi Ciortan. Din păcate, acest ultim document — care fusese cunoscut şi lui Mihai Costăchescu — se păstrează într-o stare foarte proastă (rupt şi şters); se poate, însă, presupune că primul dintre beneficiari — al cărui nume cade o dată într-o parte ruptă şi a doua oară într-o parte ştearsă! — şi fraţii săi Onică şi Anuşca erau tot fiii unui Herlic: literele... лика (cf. p. 412, rd. 7 de sus şi ultimul rînd) se pot întregi, în context, prin numele <Хѣр>лика precedat de сынове, adică „fiii lui... Herlic". Aceluiaşi neam aparţinea, desigur, Tatul Herlic (menţionat la 1491, documentul nr. 100), strămoş al familiei Mogâldea.

Cercetarea atentă a originalelor a dus la constatarea cîtorva noi palimpseste, unul (nr. 226) fiind un document original, iar două — falsuri tîrzii (numerele II şi VI).

Editorii s-au străduit să prezinte forme cît mai bune pentru documentele ale căror originale nu s-au păstrat ori nu s-au găsit încă, în vreme ce pentru unele acte — 21 la număr — cunoscute anterior după traduceri, rezumate etc., au reuşit să prezinte originalele inseşi. Din volumele lui Wickenhauser, au preluat traducerile germane ale acestui autor — care a văzut originalele, azi încă negăsite, ale documentelor mănăstirilor din Bucovina — insoţindu-le cu traduceri. Aparatul critic al unor documente conţine o adevărată risipă de ştiri, înregistrîndu-se nenumărate còpii, traduceri, rezumate şi menţiuni, plus fotocopiile, precum şi diversele editări mai vechi, fie a textelor integrale, fie doar a unor rezumate ale acestora (cf. numerele 4, 9, 11, 31, 36, 37, 38, 40, 60, 68, 71, 72 etc.).

În *Prefaţă*, editorii îşi exprimă regretul de a nu fi putut include, nici de data aceasta, documentele a căror existenţă e bănuită în arhivele vieneze şi de a nu fi putut colaţiona unele documente, cunoscute la noi după fotocopii, cu originalele de la Muntele Athos ori din alte depozite de peste hotare. Surprize ni se mai pot rezerva, desigur, chiar în cazul unor depozite din ţări cercetate cu insistenţă (v., chiar în acest tom, documentul din 7 ianuarie 1403, al cărui original a fost regăsit în Biblioteca Academiei Polone de Ştiinţe din Cracovia), dar şi în depozitele arhivistice din ţară [1].

E interesant de constatat că falsurile se plăsmuiau sub numele unor domnitori de mare prestigiu (pentru zece ani de domnie, volumul de faţă cuprinde 13 falsuri!), deşi motivaţia — o mai mare credibilitate — se putea întoarce împotriva falsificatorului: un fals sub numele lui Ştefan cel Mare putea fi mai uşor verificat şi dovedit, decît unul plăsmuit sub numele lui Petru Aron ori Alexăndrel, de pildă.

Ca toate volumele acestei colecţii, şi acesta conţine obişnuitele anexe: lista de prescurtări şi bibliografie, rezumatele documentelor, în româneşte şi în franceză (la acestea din urmă, aş crede că numele domnitorului e mai bine să fie însoţit de „prince" decît de „voïévode", care pentru un specialist străin poate crea confuzii, prin analogie cu voievozii sud-slavi şi cu cei poloni, care erau lipsiţi de atributul *suveranităţii*), indicii de nume şi materii, lista de concordanţă a datelor, lista documentelor anulate şi a celor eliminate din volum, precum şi un număr de 25 de planşe, dintre care 24 reproduc documente, iar una — pecetea cea mare a voievodului.

Întrucît e mai presus de orice îndoială că investigaţiile viitoare — dar, nu mai puţin, şi întîmplarea! — vor scoate la iveală piese noi (documente inedite ori forme arhivistice superioare acelora editate), va trebui avută în vedere programarea unor volume de suplimente: la alcătuirea acestora, ar trebui luate în considerare şi acele documente pentru care nu s-au găsit nici un fel de forme arhivistice, dar al căror conţinut e cunoscut (relativ) din documente ulterioare, de întărire, schimb, danie ori vînzare-cumpărare. În felul acesta, multe informaţii care se află în documente mai tîrzii îşi vor găsi locul între acelea din epoca pe care o ilustrează.

Urmînd la un interval relativ scurt de timp după primele două volume ale seriei *A. Moldova* (vol. I — 1975, vol. II — 1976), cel de-al treilea tom de documente medievale moldoveneşti (al şaselea, însă, ca ordine de apariţie, întrucît noua colecţie a fost

[1] Cazul citat e cel mai spectaculos. Cf. şi tomul XVI (1979) al acestui *Anuar*, p. 533—536 precum şi *Moldova în epoca feudalismului*, vol. II, Chişinău, 1979.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

începută cu tomurile XIX, XXI și XXII) îndreptățește speranța că, prin unirea tuturor eforturilor și cu o tot mai largă înțelegere din partea forurilor îndreptățite (Academia de Științe Sociale și Politice, Ministerul Educației, Editura Academiei etc.), *Documenta Romaniae Historica* va putea continua într-un ritm îmbunătățit. Această colecție va fi singura temelie solidă pentru orice studiu privind situația internă a Moldovei medievale și fără asemenea studii amănunțite de analiză, orice încercare de a scrie o nouă sinteză mi se pare hazardată, ea riscînd să fie depășită încă din momentul ieșirii de sub tipar.

Dată fiind însemnătatea cu totul excepțională a acestei colecții-tezaur — de interes național și cu „bătaie" foarte lungă — cît și nivelul atît de înalt la care ea se realizează de către medieviștii ieșeni, ar trebui să se înțeleagă că nu poate exista cheltuială sau efort care să fie cruțate, atunci cînd e vorba de continuarea ei și de întărirea colectivelor care lucrează — și vor lucra — la realizarea ei.

Ștefan S. Gorovei

Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. III, sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX, întocmit de MUSTAFA A. MEHMET, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 539 p. *.

Cronicile otomane, ca izvoare ale cunoașterii trecutului, constituie, nu numai în peisajul istoriografic românesc, un teren care mai are nevoie de amenajări pentru a da roade. Se face imperios simțită nevoia cercetării sistematice a fondurilor de manuscrise păstrate în diferite arhive ale lumii și publicarea lor în bune ediții critice ; pe acest drum s-au schițat abia primii pași, el rămînînd larg deschis multor generații de orientaliști.

Importanța specială a izvoarelor narative și diplomatice otomane pentru studiul istoriei românești a condus în ultimii ani la proiectarea seriei *Izvoare orientale privind istoria României*, ajunsă la a patra publicație [1]. Este vorba de apariția, așteptată cu justificat interes, a volumului al III-lea din *Cronici turcești privind țările române*, întocmit de turcologul Mustafa Ali Mehmed, ale cărui contribuții la cunoașterea istoriei otomane și turcești, a raporturilor acesteia cu aceea a românilor s-au materializat în numeroase și utile lucrări [2].

Noul volum al *Cronicilor turcești privind țările române* reunește excerpte din operele a șapte cronicari otomani care au activat între sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de-al XIX-lea. Perioada istorică tratată în opera lor se înscrie aproximativ aceluiași interval cronologic, dat fiind că autorii au deținut, printre alte funcții, și pe aceea de *vak'anüvis*, istoric de curte, instituție oficializată la începutul secolului al XVIII-lea, mai exact în anul 1700, odată cu investirea de către sultan a lui Mustafa Naima ca istoriograf oficial. Natura acestei funcții a imprimat specificul literaturii istorice rezultate : pe de o parte se remarcă succesiunea și continuitatea evenimențială a operelor celor șapte cronicari (cu un scurt hiatus), pe de altă parte, fiind istorii scrise din porunca sultanului, exprimă punctul de vedere oficial, sînt omogene în rarele interpretări pe care și le îngăduie, oarecum monotone prin tonul de strictă narare și apreciere convențională, aproape invariabil adjectivală. Cauzalitatea se reduce la „grația" sau „disgrația" lui Allah (p. 167), sau rezidă în motivații subiective : Petru I al Rusiei nu respectă pacea pentru că este „orgolios" și „egoist" (p. 209). Doar tactica militară suscită explicații ceva mai largi.

* Recenzia a fost prezentată și dezbătută cu participarea editorului volumului în ședința din 18 decembrie 1980 a Cercului de orientalistică de pe lîngă Facultatea de istorie-filosofie din București, îndrumat de turcologul Mihai Maxim.

[1] *Cronici turcești privind țările române. Extrase, I, sec. XV — mijlocul sec. XVII*, întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, București, 1966 ; *Cronici turcești privind țările române. Extrase, vol. II, sec. XVII — începutul sec. XVIII*, întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974 ; *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976 ; precum și, în afara seriei Academiei R. S. România, *Culegere de texte otomane, fasc. I, Izvoare documentare și juridice (secolele XV—XX)*, ed. Mihai Maxim, București, 1974 ; *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale (1263—1683)*, ed. Mihail Guboglu, București, 1978.

[2] O succintă prezentare a activității sale în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Izzi Suleiman Efendi își afirmă mai mult prezența prin introducerea unor scurte lecții de morală : mazilirea lui Mihai vodă Racoviță (1744) este pedeapsa abuzurilor sale ; pentru contrast se elogiază principele Constintin Mavrocordat, a cărui desemnare ca domn se datorește tocmai cumpătării și grijei sale în gospodărirea țării (p. 277). Dar, peste cîteva pagini, consemnîndu-se înlocuirea lui Constantin Mavrocordat cu fiul lui Mihai Racoviță, i se aduc laude celui din urmă, uitîndu-se acuzațiile anterioare, dovadă că procedeul servește o idee pedantă și nu reprezintă analiza unei situații de fapt (p. 283).

Cu istoriile lui Ahmed Vasîf Efendi și Ahmed Asîm Efendi îngrijorarea față de desele înfrîngeri otomane începe să transpară, se încearcă explicații, invocîndu-se indisciplina ostașilor, condiții grele de iernat și aprovizionare (p. 310), „gîlcevi" între comandanți, greșeli de tactică și, semnificativ, slăbirea credinței musulmane (p. 342). Desele mazîliri domnești sînt comentate strereotip, motivîndu-se incapacitatea sau hainirea (p. 290, 284).

Cu excepția lui Naima cei șapte cronicari n-au mai fost editați pînă acum. Traducerile sînt făcute în general după ediții otomane (Mehmed Rașid, Istanbul, 1865/1866 ; Küciük-Celebizade, Istanbul, 1865 ; Mehmed Subhi, Istanbul, 1783/1784 ; Izzi Suleiman, Istanbul, 1784/1785 ; Ahmed Vasîf Efendi, Istanbul, 1804/1805), singurele tălmăciri direct după manuscris fiind cele din opera lui Naima (ms. de la Biblioteca imperială a palatului Topkapi, mf. la Arhivele statului București) și a lui Ahmed Asîm Efendi (ms. oriental nr. 239 de la Biblioteca Academiei R. S. România). În paginile volumului sînt intercalate 19 facsimile după manuscrisele cronicilor, cu valoare ilustrativă, reproducînd într-o grafie limpede, pasaje importante. În ajutorul cititorului stă, de asemenea, un aparat critic cuprinzător, conținînd echivalențele cronologice necesare, explicații în legătură cu personajele, toponimele, împrejurările care în textul însuși apar mai mult sau mai puțin lămurite. La sfîrșitul volumului un glosar bine venit oferă explicații ale termenilor specifici, curent folosiți în istoriografia otomană. Este regretabilă și de această dată, precum în întreaga colecție, lipsa indicelui care ar fi ușurat mult consultarea cărții, evitînd totodată repetițiile din subsolul paginilor.

*

Fresca istorică ce se oferă prin intermediul celor șapte cronici începe cu paginile lui Naima[3], referitoare la evenimentele anilor 1574—1654. Folosită în istoriografia română mai ales pentru zugrăvirea epopeei lui Mihai Viteazul, opera lui Naima a fost mai puțin sau chiar deloc cercetată în ceea ce privește domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, perioadă redată copios, cu amănunte ce pot completa, confirma sau corecta imaginea anterioară.

Epoca războaielor ruso-austro-otomane, cu grave consecințe pentru țările române, se poate urmări an de an prin cronicile lui Mehmed Rașid (asediul Vienei din 1683, amintit sumar [4], luptele austro-otomane pentru Transilvania pînă la pacea de la Carlowitz, 1699 ; războiul ruso-turc din 1710—1711, cel austro-otoman din 1716—1718 cu clauzele păcii de la Passarowitz, 1718), Mehmed Subhi (războiul ruso-austro-otoman din 1735—1739, încheiat prin pacea de la Belgrad), Ahmed Vasîf Efendi (războiul ruso-otoman din 1768—1774), Ahmed Asîm Efendi (războiul ruso-austro-otoman din 1787—1792). În sfîrșit Izzi Suleiman Efendi și Küciük-Celebizade completează tabloul cu perioadele interstițiale marilor confruntări armate amintite.

Ca izvoare istorice, chiar dacă, așa cum spunea Nicolae Iorga „cronicile turcești ne dau faptele într-o expunere umflată, dezordonată și naivă", ele reprezintă o mină de detalii

---

[3] Naima a mai fost tradus de către profesorul Mihail Guboglu, făcîndu-se însă distincția — pe baza propriilor afirmații ale cronicarului consemnate în finalul ms. operei de la Muzeul palatului Topkapi, fond Kenan, nr. 1169 — între partea din anale ce tratează evenimentele pînă la 1655, atribuită lui Sarih-ül-Menarzade Ahmed, și continuarea, anii 1655—1660, considerați a fi contribuția lui Naima (v. Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 405—659, respectiv, p. 674—767). Disputa legată de paternitatea cronicii nu pare să fi ajuns la epuizare prin consens. Mustafa Ali Mehmed publică o nouă traducere românească după ediția turcă din 1863/1864, atribuind întreaga cronică lui Naima ; în sprijinul acestei păreri se invocă unitatea stilistică și faptul că Naima își citează mereu sursele, ceea ce ar conduce la ideea prelucrării de către autor a unui material preexistent.

[4] Istoriografia română dispune astăzi de larga relatare datorată lui Kazazzade Ahmed, participant la expediție, autor al unui amănunțit jurnal de campanie (v. prof. Mihail Guboglu, *Crestomație turcă*, p. 861—864).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la îndemîna istoricului pentru a schița mai sigur punțile de legătură dintre fapte pînă atunci disparate. În acest sens sînt de semnalat cîteva date, cu titlu exemplificativ, fără pretenția de a fi cele mai importante, cît mai mult reacțiile primei lecturi.

Cronica lui Mehmed Rașid susține argumentarea, exprimată și într-o serie de izvoare occidentale, inițiativei ruse de încheiere a unei păci în cursul bătăliei de lîngă Stănilești (iulie 1711)[5]. Versiunea nu contravine narațiunii cronicii lui Ion Neculce dar o întregește cu știrea potrivit căreia plecarea soliei otomane în tabăra moscovită — amintită și de cronicarul român — a fost răspunsul demersului inițial rusesc.

Ahmed Vasîf Efendi oferă (p. 306) o nouă versiune asupra evenimentelor încă neelucidate ale sfîrșitului domniei lui Constantin vodă Mavrocordat în Galații anului 1769. Ipotetic se poate presupune o confuzie a cronicarului cu ceea ce s-a petrecut, aproape simultan, la București: insurecția locală și capturarea — acceptată — a principelui Grigore al III-lea Ghica[6].

Nu lipsite de interes pentru topografia istorică sînt pasajele cuprinzînd descrierile amănunțite ale unor localități: Oradea (p. 25), Babadag (p. 157), Hotin (p. 283) etc.

Ceremonialul otoman diferențiat rață de domnii Țării Românești și Moldovei în raport cu acela acordat principelui Transilvaniei — firește din rațiuni de conjunctură internațională — se vădește și cu prilejul ceremoniilor de primire a acestora de către padișah, în cortul marelui vizir, pe cîmpul de bătălie: principelui transilvan i se dă o blană de samur (cronica lui Mehmed Rașid, p. 144), ca și hanului Crimeei sau vizirilor (p. 154, 143), în vreme ce domnilor principatelor extra-carpatice li se confereau hilaturi.

Cu începuturile în deceniile 4—6 ale secolului al XVI-lea, „era dominației otomane"[7] se caracterizează pe de o parte prin creșterea cantitativă a vechilor obligații vasalice ale țărilor române, pe de alta prin pretinderea unora noi care, nu numai că au agravat regimul exploatării, dar au tins, în forme echivoce, să asimileze condiția Țării Românești și a Moldovei, de state tributare, statutului de provincii ale imperiului[8]. Această tendință, precum și contestarea ei în conștiința și practica politică românească în virtutea acceptiei inițiale a obligațiilor asumate, pare să rezulte și din fragmentul cronicii lui Mehmed Rașid relativ la războiul austro-otoman din anii 1663—1664 care pune pe seama comandanților oștirilor Țării Românești și Moldovei refuzul de a lupta, pentru că „noi nu putem să dăm și haraci[9] și să luptăm în același timp și cu dușmanul" (p. 141).

În sfîrșit, fără a epuiza seria mențiunilor susceptibile de comentarii, Naima folosește pentru desemnarea principelui Transilvaniei atît termenul de *voievod* („Erdel voyvodasi", p. 28) cît și acela de *ban* („Erdel bani", p. 5, 20)[10].

•

Observațiile se pot multiplica aproape la infinit ținînd seama că orice privire nouă înseamnă o realitate nouă decodificată, desprinsă din starea de quasi-neutralitate definitivă în care părea că se află din momentul așternerii ei pe hîrtie. În afara contrastelor vizibile care incită pe loc curiozitatea și declanșează îndemnul spre comparații și verificări, la fiecare rînd sînt deductibile nuanțe care, izolate, se pierd în puzderia amănuntelor nesem-

---

[5] „În tabăra lor nenorocită, ivindu-se din loc în loc steagul capitulării, mai sus arătatul Șeremetoglu (Șeremetiev), precum și unii ghiauri respectați, au venit cu cereri în miinile lor și s-au plecat la picioarele norocoase ale măriei sale, serdarul suprem". În continuare se arată că în meclisul ținut se hotărăște acceptarea capitulării, serdarul suprem acordînd la 22 iulie 1711 pacea (p. 217).

[6] Părere exprimată de S. Iosipescu.

[7] Pentru atingerea acestui moment din istoria românilor v. studiul amănunțit și înnoitor al lui Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în acest „Anuar", XVII, 1980, p. 629—667. Lipsesc studii similare pentru Transilvania și Țara Românească.

[8] V. Mihai Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie", 32, 9/1979, p. 1731—1765.

[9] Asimilat de la o vreme cu cizye, ceea ce conducea, evident, la alt statut juridic.

[10] În cursul discuțiilor pe marginea recenziei au fost propuse mai multe explicații ale termenului, în care s-ar putea vedea fie o transpunere a „panului" polonez, fie asimilarea în conștiința istoriografică otomană a realității ungare a banilor de frontieră, extinsă asupra statelor periferice în raporturi cu regatul Sf. Ștefan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nificative, dar culese și racordate altora, unor noi și mai vechi surse, dar mai ales structurate după cerințele direcțiilor de cercetare, se pot converti în substanța rezistentă a posibilelor demonstrații.

Iată de ce realizarea și editarea unor asemenea cărți reprezintă o necesitate, un eveniment istoriografic și asumarea muncii de migală pe care o pretind se îndreptățește din plin.

Anca Radu

Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail", Ediție de ZAMFIRA MIHAIL și PAUL MIHAIL, București, Ed. „Litera", 1980, 263 p.

Semnalat acum aproape o jumătate de veac, prezentat succint în 1948, acest manuscris conținînd *o variantă a cronicii lui Neculce* a văzut abia acum lumina tiparului, prin străduința neobosită a posesorului său, cunoscutul cărturar ieșan Paul Mihail și a fiicei sale, Zamfira Mihail. Se știe că unul din cei mai harnici copiști ai cronicii lui Neculce a fost propriul său nepot de soră, cunoscut numai cu numele călugăresc, Ioasaf Luca. Lui i se datorește și manuscrisul păstrat de un veac în familia preoților Mihail și numit, de aceea, *manuscrisul „Mihail"* (ms. M). Intervențiile lui Ioasaf Luca depășesc, în cazul acestui manuscris, obișnuitele modificări datorate copiștilor. De aceea, s-a putut vorbi de „un nou Neculce" (cf. Alexandru Duțu, *Un nou Neculce*, în „România literară", nr. 47 din 20. XI. 1980, p. 8). Aceasta a impus editorilor să compare textul manuscrisului M cu alte copii datorate aceluiași Ioasaf Luca și cu ms. 253 de la Biblioteca Academiei, care stă la baza ediției alcătuite de profesorul Iorgu Iordan. Astfel, avem un *început de ediție critică* și pentru cronica lui Neculce, întrucît ediția Iordan (1955 și 1959) nu a avut această calitate. Afirmînd acest lucru acum patru ani, în revista „Cronica" (nr. 44 din 4. XI. 1977, p. 7), am evidențiat necesitatea valorificării depline și corecte a tezaurului nostru cronicăresc, prin întocmirea unor ediții critice ale cronicilor românești. Articolul respectiv a avut neașteptatul dar de a nemulțumi pe profesorul Iorgu Iordan, membru al Academiei Române, care, într-un număr ulterior al aceleiași reviste (nr. 47 din 25. XI. 1977, p. 9), a semnalat „cîteva inexactități" din textul meu (în speță, faptul că ediția din colecția „Patrimoniu" a editurii „Minerva" nu are indice). Semnalările profesorului Iordan erau însoțite de un adaus al redacției, care s-a crezut datoare să precizeze că, subscriind „la ideea generală a articolului [...] despre necesitatea *republicării* edițiilor critice, uneori cu îmbunătățirile de rigoare" (sublinierea îmi aparține), «ea recunoaște, totodată, că o afirmație precum „nici cronica lui Ion Neculce nu o avem într-o ediție care să satisfacă exigențele științifice ale cercetătorului de azi" nu este întărită de nici un argument în articolul lui Ștefan S. Gorovei». Nota se încheia cu aceste cuvinte: „Facem aceste precizări în numele probității care trebuie să însoțească orice intervenție publicistică". În numele aceluiași deziderat, am predat imediat redacției argumentarea care lipsea în articolul meu (nici nu-i era locul acolo!); din motive care mi-au rămas necunoscute, conducerea de atunci a redacției revistei „Cronica" a refuzat să tipărească răspunsul meu.

Ediția de azi, a „noului Neculce", probînd tocmai absența unei ediții critice a operei lui Neculce, îmi îngăduie să arăt abia acum de ce în cazul lui Neculce problema nu este a *republicării*, ci a alcătuirii unei ediții critice. Mă voi mărgini să citez mărturiile unui singur martor, a cărui competență nu poate fi pusă la îndoială: Iorgu Iordan, singurul editor — pînă în 1980 — al cronicii lui Neculce.

Pregătind prima ediție, din 1955, profesorul Iordan a tipărit, în 1953, *Studiul manuscriselor și problema transcrierii cronicii lui Ion Neculce* (în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", II, 1953; voi cita după textul reprodus în: Iorgu Iordan, *Limba literară*, Craiova, 1977, p. 94—112). Din numărul „relativ mare de manuscrise" în care s-a transmis cronica, profesorul Iordan a ales ca bază pentru ediția sa ms. 253 de la Biblioteca Academiei, întrucît este „cel mai vechi dintre manuscrisele în care apare textul complet al acestei opere" și „conține adausuri făcute de mîna lui Neculce, ceea ce îi dă o valoare incomparabil superioară tuturor celorlalte" *(Limba literară*, p. 96). Cît de „complet" e textul cronicii în ms. 253, a spus-o tot profesorul Iordan și tot în 1953: „Din păcate, manuscrisul 253 are numeroase lacune [...] în total, 56 foi, la care trebuie adăugate alte două foi de la sfîrșit..." *(ibidem*, p. 99). Deși în alte manuscrise apar modificări importante — și cît de semnificative sînt unele dintre aceste modificări a arătat însuși profesorul Iordan *(ibidem*, p. 103—105) — d-sa a preferat, pentru ediția din 1955, ms. 253, deși lacunar și „scris de nouă copiști" *(ibidem*, p. 98): „La baza unei ediții științifice tre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

buie pus manuscrisul 253, care a fost revizuit şi, pe alocuri, întregit de Neculce" *(ibidem,* p. 105). Pentru completarea lacunelor, a apelat la ms. 53 de la Biblioteca Academiei, care, după ms. 253, „este cel mai vechi şi, pînă la proba contrară, care nu văd cum s-ar putea aduce, *a avut drept model manuscrisul original în întregimea lui,* fără lipsurile ivite ulterior" *(ibidem,* p. 101 ; sublinierea îmi aparţine).

Textul letopiseţului a fost precedat, în ediţia din 1955 şi în cele ulterioare, de celebrele *O samă de cuvinte,* în număr de *42,* care, însă, *lipsesc tocmai în manuscrisul 253,* în timp ce alte manuscrise conţin cîteva asemenea „cuvinte" în plus, pe care editorul nu le-a mai inclus în nici una din ediţiile sale.

Astfel, ediţia din 1955 a avut la bază un manuscris lacunar, transcris de nouă copişti şi din care *O samă de cuvinte* lipseau ; editorul însuşi ţinea să sublinieze, în *Introducere,* că ediţia sa era *necritică* („întocmirea unei ediţii, fie şi *necritice, cum este aceasta,* a cronicii lui Neculce..." — ed. I, Bucureşti, 1955, p. 94 ; sublinierea îmi aparţine).

În recenzia amplă — de fapt, un adevărat studiu — pe care a consacrat-o acestei ediţii, prof. C. A. Stoide *(Cronica lui Ion Neculce,* în „Luceafărul de ziuă", Braşov, 1957, 2, p. 91—108) a adus o seamă de precizări preţioase relative la familia cronicarului şi mai ales la manuscrisele în care s-a transmis opera lui Neculce, în vederea stabilirii filiaţiei lor. S-au dat, atunci, explicaţii şi cu privire la modificările introduse de copişti şi la numărul mai mare de „cuvinte" din unele manuscrise. „O ediţie completă a lui Neculce, care să poată fi folosită de istorici — scria profesorul Stoide — trebuie să ţină seamă şi de aceste versiuni. Ori şi cum, o discuţie asupra lor, fie şi numai relativ la pasajele din *O samă de cuvinte,* semnalate, era necesară" (C. A. Stoide, *Cronica lui Ion Neculce,* loc. cit., p. 104—105). În încheierea recenziei sale, profesorul Stoide arăta că, deşi a umplut „un gol de mult resimţit", totuşi ediţia din 1955 „este numai o încercare. *O ediţie critică a operei lui Neculce rămîne de făcut" (ibidem,* p. 108 ; sublinierea îmi aparţine) ; autorul amplei recenzii de atunci îl îndemna pe editor „să reia problema, adîncind studiul manuscriselor, pentru a putea prezenta o ediţie critică, la îndemîna cercetătorilor operei lui Neculce" *(ibidem),* întrucît, „editarea ms. 253 nu poate înlocui o ediţie critică" *(ibidem,* nota 1).

Urmarea a fost că în 1959 a apărut, în aceeaşi editură, ediţia a doua, în al cărei *Cuvînt înainte* profesorul Iordan scria : «C. A. Stoide îmi reproşează oarecum că *n-am întocmit o ediţie critică* şi mă îndeamnă s-o pregătesc de acum înainte. Ce cred eu despre ediţiile critice, sper să pot arăta cu alt prilej. Pentru moment trebuie să arăt că încă de la început m-am hotărît să public o *ediţie „necritică"...»* (ed. II, Bucureşti, 1959, p. VI ; sublinierile îmi aparţin).

Prin urmare, fără să combată argumentele profesorului Stoide — dacă acestea ar fi fost eronate — şi fără măcar să le respingă, profesorul Iordan a acceptat observaţia şi a recunoscut din nou că ediţia sa nu era o ediţie critică. În ceea ce priveşte *O samă de cuvinte,* în ediţia a doua d-sa a semnalat publicarea, în 1957, a celor patru legende în plus, după ms. 254 tot de la Biblioteca Academiei, adăugînd : „Deoarece situaţia nu mi se pare destul de clară, am crezut că, pînă la o examinare mai atentă a ei, pe care ar trebui s-o întreprindă un istoric literar, este prudent să rămînem la numărul tradiţional de 42 de legende" *(ibidem,* p. LVII, nota 1). Într-un studiu despre aceste „cuvinte", publicat în 1967, profesorul Constantin C. Giurescu, relevînd numărul diferit de legende consemnat în manuscrise, observa : „Manuscrisul 254 reprezintă redacţia cea mai completă din cîte cunosc a *Cuvintelor* lui Ion Neculce [...]. Manuscrisul 254 trebuie luat ca bază la o viitoare ediţie a letopiseţului pentru *O samă de cuvinte"* (Const. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce,* în volumul *Studii de folclor şi literatură,* Bucureşti, 1967, p. 442). În acelaşi sens s-a pronunţat, ulterior, C. Rezachevici *(Un alt „cuvînt" al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea şi cîteva relatări în legătură cu „Istoriile" sale,* în „Revista de istorie", 4/27, 1974, p. 573—574 ; v. şi notele 55, 56 şi 113) [1].

Apărute în urma acestor studii, ultimele reeditări ale operei lui Neculce — cu textul stabilit de profesorul Iordan — în colecţia „Patrimoniu" menţin varianta în 42 de „cuvinte". La observaţia mea că ediţia din 1975 nu poate fi socotită o ediţie ştiinţifică întrucît „nu are nici măcar indice", mi s-a răspuns că „reproşul" meu (deşi nu era un reproş) nu

[1] În aceeaşi problemă, v. şi Ilie Corfus, *Încă un „cuvînt" de-al lui Neculce se dovedeşte a nu fi legendă,* în „Studii", 3/XVII, 1964, p. 597—598 ; Magda Jianu, *Un valoros document de istoriografie românească veche,* în *„Hierasus.* Anuar '78", Botoşani, p. 373—378 şi Dumitru Vacariu, Magda Jianu, *Ion Neculce, O samă de cuvinte interpolate de logofătul Gheorgache,* în „Manuscriptum", 3/XI, 1980, p. 17—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

e îndreptățit, „întrucît această colecție se adresează unui public larg". În cazul „cuvintelor", nu se mai poate aduce argumentul ediției adresate „unui public larg" ; atunci, pe ce temei patru dintre aceste „cuvinte" au fost sistematic omise din ediţiile operei lui Neculce ? !

Acestea erau argumentele pe baza cărora am îndrăznit să afirm că nici opera lui Neculce — *şi mai ales aceasta* — nu o avem într-o ediție care să satisfacă exigențele ştiinţifice ale vremii noastre. Şi mai ciudat e faptul că însuşi profesorul Iorgu Iordan a fost acela care, după apariția celei de-a doua ediții a operei lui Neculce, a arătat importanța unei ediții critice, evidențiind pregătirea de specialitate care ar fi necesară „în cazul cînd editorul se hotărăşte să întocmească o ediție critică, pe care eu o văd destinată exclusiv specialiştilor : istorici, filologi, lingvişti etc. (De aceea, în treacăt fie zis, publicarea unor asemenea lucrări ar trebui să fie rezervată Editurii Academiei R. P. R.)" (Acad. Iorgu Iordan, *Intre istorie, filologie şi lingvistică*, în „Limba română", 2/IX, 1960, p. 28). În adevăr, există la Editura Academiei o colecție, *Cronicile medievale ale României*, în care s-au tipărit mai multe ediții critice de cronici ; e, numai, de mirare că această colecție nu a cuprins, pînă acum, şi pe cei trei mari cronicari moldoveni.

După cum se vede, afirmațiile mai vechi ale profesorului Iorgu Iordan îndreptăţeau concluzia din articolul căruia i se acuza absența probității. Cu atît mai mult cu cît cele două ediții (1955 şi 1959) erau socotite — chiar de autorizatul lor editor — „pentru publicul mare", iar cele ulterioare (de fapt, simple reeditări) — destinate „unui public larg". Între ediţiile *pentru publicul mare* şi cele *pentru publicul larg*, trebuia să se găsească un loc şi pentru *ediția critică* — reiau iarăşi chiar cuvintele profesorului Iordan — *„destinată exclusiv specialiştilor : istorici, filologi, lingvişti etc."*, care să valorifice toate manuscrisele.

Inceputul, în această direcție, il face ediția manuscrisului „Mihail". Autorii ediției presupun că redacția din ms. 253 „nu reprezintă varianta ultimă, definitivă, a autorului şi nici singura variantă revizuită de I. Neculce" (p. IX). Deşi se raliază opiniei conform căreia diferitele variante ale unei cronici trebuie tipărite ca „obiecte autonome" (Liviu Onu), editorii prezintă textul manuscrisului M în comparație permanentă cu ms. 253 după ediția Iordan (1959), dînd cu *litere cursive* formularile aflate numai în ms. M şi înregistrînd în note variantele lexicale şi diferențele morfologice. Se arată că diferențele dintre ms. 253 şi ms. M se grupează în trei categorii : completări (în ms. M) care pot fi atribuite lui Neculce ; corectări care pot avea ca autor atît pe Neculce, cît şi pe Ioasaf Luca ; adausuri relative la evenimente de după 1745, datorate evident lui Ioasaf Luca. Neculce însuşi pare să-şi fi revăzut cronica în a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat, renunțînd la „imprecațiile" care se află în ms. 253.

Contribuția lui Ioasaf Luca în retuşarea, completarea ori corectarea textului lui Neculce — nu numai în ceea ce priveşte amănuntele strict „istorice", precizările de nume, locuri, fapte, date etc., dar şi în ceea ce priveşte ortografia şi topica frazei (cf. p. XXX) — ne pune în fața unei opere „revăzute şi adăugite", care poate să nu mai prezinte nici un interes pentru cei care ar studia „limba şi stilul" lui Neculce, dar care îşi păstrează valoarea pentru cercetătorii limbii veacului al XVIII-lea. Iar pentru istorici — e de la sine înțeles — unele dintre informațiile noi pot avea caracter de unicitate.

Autorii ediției elogiază activitatea lui Ioasaf Luca, un adevărat istoriograf, care „s-a dedicat *răspîndirii literaturii istorice şi cronicii lui Neculce cu devoțiune* [...]. Se poate presupune un program deliberat al lui Ioasaf de difuzare a textului cronicii lui Neculce" (p. X). Se precizează că rămîne viitoarei ediții critice să întreprindă „critica internă a tuturor manuscriselor. Scoţînd la lumină numai o cópie a lui Ioasaf Luca — adaugă editorii — am deplasat centrul de greutate al ediției spre problematica de difuzare a operei de către copişti" (p. XVII), problematică bogată şi, de atîtea ori, spinoasă. Cercetarea manuscriselor copiate de Ioasaf duce pe autori la o constatare importantă, anume că ms. 112 — care conține numai cronica lui Neculce — a făcut parte, inițial, din miscelaneul păstrat ca ms. 252 (dăruit în 1775 de Ioasaf Luca nepotului său, Matei Hurmuzaki) : paginația ms. 112 începe cu f. 191 (faptul fusese observat şi de Iorgu Iordan, *Studiul manuscriselor...*, loc. cit., p. 100, n. 12), în timp ce în ms. 252 paginația originală se opreşte la f. 190 ; ductul scrisului şi hîrtia celor două manuscrise sînt identice. În privința stemei manuscriselor, editorii se întîlnesc cu opinia exprimată anterior de Liviu Onu că „au existat cel puțin două versiuni-prototip în tradiția manuscrisă a cronicii lui I. Neculce", despre ms. M. putîndu-se afirma că derivă dintr-o altă redacție decît cea a ms. 253. Pentru datare, se propune cel de-al treilea sfert al veacului XVIII (p. XXVI).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nota editorilor — de fapt, un adevărat studiu introductiv — cuprinde tot ce este absolut trebuitor pentru înțelegerea istoriei manuscrisului, care este descris cu minuțiozitate, de la cerneala și dimensiunile literelor, pînă la filigrane. Profesorul Ștefan Ștefănescu semnează un cald *Cuvînt înainte*, subliniind că „scoaterea la lumină a unor surse inedite, care completează sau rectifică informația istorică existentă, este în același timp act științific și patriotic. El se impune remarcat și apreciat".

În fața acestei ediții, o întrebare nu se poate să nu se pună : cum de nici una dintre editurile care, de obicei, tipăresc ediții de cronici, nu s-a asociat actului științific și patriotic al scoaterii la lumină a manuscrisului ? Căci, dacă această carte a fost încredințată spre tipărire Editurii „Litera" — care s-a achitat în condiții optime de sarcina asumată — înseamnă că ea nu a fost acceptată de celelalte edituri, la care nu autorii suportă cheltuielile de producție. Cu delicatețe, editorii atrag doar atenția asupra existenței unor vechi eforturi eșuate (p. XVII : „... am reînnoit efortul pentru publicarea...").

Începutul fiind făcut, să sperăm că vom avea, într-un răstimp rezonabil, și o ediție critică a operei lui Neculce. Munca editorilor de acum va fi atunci mai deplin pusă în valoare.

Ștefan S. Gorovei

GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de VALERIU RÂPEANU, București, Ed. „Eminescu", 1980, 295 p.

După apreciatele ediții din scrierile lui N. Iorga *(O viață de om, Sfaturi pe întuneric)* și după eseurile despre viața culturală românească din perioada interbelică, Valeriu Râpeanu pune la dispoziția istoricilor români o ediție nouă a unei cărți apărute acum trei decenii și jumătate, o carte dedicată unui subiect foarte pasionant și foarte controversat : tradiția descălecatului. Cu această carte, se inaugurează „Biblioteca de filosofia culturii românești", patronată de Editura „Eminescu".

Scrierea lui G. I. Brătianu o prea cunoscută — și așa de des folosită ! — ca să mai fie nevoie a o prezenta ori a-i discuta conținutul. Ceea ce merită toată atenția este studiul introductiv semnat de Valeriu Râpeanu, studiu de o întindere considerabilă (p. V—LXXVI) și de o mare densitate de informații și idei. Fiind cel dintîi studiu de o asemenea amploare dedicat cercetării vieții și activității lui G. I. Brătianu, e ușor de imaginat ce dificultăți a avut de întîmpinat autorul. Dar — și acest lucru trebuie spus de la început — d-sa a depășit aceste dificultăți și a reușit, cu răbdare, atenție și înțelegere, să atingă țelul pe care și-l propusese : „să schițeze un portret moral al omului și să încadreze opera sa în contextul gîndirii și culturii românești" (p. XXXVII). Studiul introductiv al lui Valeriu Râpeanu se axează pe cîteva idei principale : rolul pe care G. I. Brătianu l-a jucat în politica anilor '30, locul său în evoluția istoriografiei românești în perioada interbelică — cu privire specială asupra relațiilor sale cu N. Iorga — și însemnătatea cărții reeditate acum.

Nu e o noutate a afirma că numele lui G. I. Brătianu e atașat, în perioada pe care am numit-o, atît vieții politice, cît și științei noastre istorice. Un mare număr de pagini din studiul introductiv se referă la activitatea politică a lui G. I. Brătianu, activitate care începe mai tîrziu decît cea științifică, în 1930, cînd „restaurația" lui Carol al II-lea a provocat o regrupare a forțelor politice interne ; susținînd înscăunarea prințului îndepărtat de la tron prin „actul de la 4 ianuarie" (1927), G. I. Brătianu a fost exclus din rîndurile Partidului Național-Liberal. O săptămînă după „restaurație", noul Partid Național-Liberal, supranumit „georgist", își ținea primul său congres. Autorul pune în lumină două linii de conduită : de o parte, P.N.L. al „bătrînilor", care s-au opus „restaurației", dar au sfîrșit prin a guverna cel mai mult țara în domnia lui Carol al II-lea (p. XVI), iar pe de altă parte — G. I. Brătianu care, la început, a susținut „restaurația", pentru ca apoi să se îndepărteze treptat de monarhul în care nu numai el își pusese speranțe de înnoire și să ajungă, destul de repede, la o opoziție „permanentă și uneori violentă" față de Carol al II-lea (p. XXIV). E bine să se spună că acest om — căruia i s-au reproșat mai multe din acțiunile sale politice — *„nu a fost demnitarul nici unui guvern din perioada prezenței sale*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în viața publică românească și nu a îndeplinit nici o funcție în stat" (p. XI ; subl. a.).

Activitatea politică a lui G. I. Brătianu a fost schițată, recent, și într-o monografie consacrată perioadei 1933—1938 (cf. Emilia Sonea, Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, București, 1978) ; Valeriu Râpeanu reușește, însă, să prezinte o schiță mult mai nuanțată, dovedind preocuparea sa de a înțelege omul și resorturile sale intime, în vreme ce autorii monografiei citate au rămas departe de asemenea preocupare. De aceea, Valeriu Râpeanu scoate în evidență ceea i s-a părut demn de a fi subliniat, „caracterul, personalitatea unui om care n-a urmărit obținerea cu orice preț a unor demnități publice, ci le-a refuzat atunci cînd n-au corespuns vederilor sale, concepțiilor lui etice, pe care nu le-a sacrificat și cu care n-a înțeles să tranzacționeze" (p. XI) : „Gheorghe I. Brătianu a avut o linie de conduită fermă. Om de o aleasă integritate morală, el n-a urmărit ca prin activitatea lui politică să parvină în viața socială, în ierarhia științifică, în cariera universitară. Personalitatea sa era în afara oricăror suspiciuni de acest ordin" (p. XVI).

Se analizează modul în care s-a ajuns la cunoscutul „pact de neagresiune" încheiat între Iuliu Maniu și Corneliu Zelea Codreanu în vederea alegerilor din 1937 și la care a aderat și G. I. Brătianu (p. XXV—XXVI), o alianță care „a legat temporar numele său de un partid față de care el [G. I. Brătianu — *n. n.*] se afla la antipod" (p. XXV). Și se adaugă — cu mărturia lui Lucrețiu Pătrășcanu : „Confuziile pornite din aceeași dorință legitimă de a înlătura de la cîrma țării guvernarea Gh. Tătărăscu au dus atunci la orientări și atitudini eronate [și] din partea altor forțe politice" (p. XXVI).

Partidul închegat în jurul lui G. I. Brătianu era socotit al liberalilor „tineri" ; un grup de tineri universitari i s-au raliat, semnînd un apel pentru sprijinirea noului partid. Expresia, pe plan științific, a noii grupări politice a fost „noua" școală de istorie. Căci adevărul e că „școala nouă" nu poate fi studiată ca un simplu capitol, de-sine-stătător, de istorie culturală, ruptă de contextul vieții politice. E de ajuns să se compare numele celor care au semnat apelul din 1930 și numele membrilor „Comitetului de direcție" al „Revistei Istorice Române" : G. M. Cantacuzino, C. C. Giurescu, Sc. Lambrino, P. P. Panaitescu, Al. Rosetti — mai apoi și Victor Papacostea — sînt alături de G. I. Brătianu. Pe de altă parte, mi se pare deosebit de sugestiv faptul că Brătianu părăsește „Revista Istorică Română" în anul 1938, după divergențele „ascuțite" cu C. C. Giurescu și după trecerea acestuia din urmă între demnitarii dictaturii regale. Îmi este cunoscută o scrisoare pe care Brătianu a trimis-o lui P. P. Panaitescu la 22 decembrie 1938, rugîndu-l să comunice Comitetului de direcție al „Revistei Istorice Române", în proxima ședință, „hotărîrea mea de a mă considera retras și, în consecință, rugămintea ca numele meu să nu mai figureze pe coperta revistei. Aveam mai de mult unele rezerve în ce privește forma cîtorva articole. N-am înțeles însă să rup o solidaritate care se afirmase și pe alt plan. Nu insist asupra avantagiilor pe cari păstrarea acestei solidarități mi le-a adus, în ordinea științifică".

Aluziile la „forma cîtorva articole" și la „avantagiile... în ordinea științifică" se referă, desigur, la atacurile împotriva lui Iorga, la violentele ciocniri între „vechea" și „noua" școală de istorie și luminează poziția lui Brătianu mai bine decît declarațiile sale din 1941—1944 (cf. p. XXI—XXIII, nota 18 și p. XXXII—XXXIV). Pentru că două lucruri sînt certe : întîi, că dacă între cei trei fruntași ai „noii școli" (Brătianu, Giurescu și Panaitescu) nu se poate face o ierarhizare, fiecare reprezentînd direcții deosebite de cercetare, nu e mai puțin adevărat că Brătianu era acela care se bucura de o recunoaștere europeană a operei sale, avînd, deja, în deceniul al patrulea, o reputație științifică definitivă și solid întemeiată *pe plan european* ; în al doilea rînd, în cadrul polemicii cu Iorga, Brătianu a păstrat atitudinea cea mai rezervată, chiar dacă acea „solidaritate" invocată în scrisoarea din decembrie 1938 i-a impus anumite poziții. De aceea, Iorga [1] nu a rupt legăturile cu Brătianu, iar cu Panaitescu le-a reluat, într-o formă mai rece și mai protocolară. Și doar G. I. Brătianu nu-i fusese nici student, nici „elev" la Fontenay-aux-Roses ! Întîmplarea va face — neașteptatele meandre ale întîmplării... — ca succesorul lui Iorga la catedră, la conducerea Institutului de Istorie Universală și în fotoliul de la Academia Română să devină tocmai G. I. Brătianu.

Studiul introductiv al lui Valeriu Râpeanu e nu numai interesant, e de-a dreptul incitant. El deschide drumul atît pentru cercetarea activității politice a lui G. I. Brătianu și a partidului său, cît și pentru studierea — la fel de liberă de prejudecăți, simpatii și antipatii — a „noii școli" de istorie și a rolului său în evoluția științei noastre istorice.

[1] Cu privire la intențiile lui Iorga față de G. I. Brătianu *(Studiul introductiv*, p. XIX), v. și scrisoarea publicată de L. Kalustian („Flacăra", an. XXIX, nr. 35 din 28. VIII. 1980, p. 20), datată 20 aprilie 1931, prin care Iorga invită pe Brătianu să-i dea concursul, „în orice formă", la guvernarea pe care tocmai o inaugurase.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deopotrivă, se deschide drumul pentru cercetarea *operei* lui Brătianu, direcție în care s-au făcut deja cîțiva pași (cf. Lucian Boia, *Gheorghe I. Brătianu*, în „Studii și articole de istorie", t. XXXVII—XXXVIII, 1978, p. 169—173; idem, *L'historiographie roumaine et l'Ecole des „Annales". Quelques interférences*, în „Analele Universității București", istorie, XXVIII, 1979, p. 36—38; Pompiliu Teodor, *Gîndirea istorică a lui G. I. Brătianu*, comunicare la Sesiunea omagială a Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", 20 februarie 1981). Va trebui studiată, fără îndoială, și activitatea sa ca profesor căruia foștii studenți i-au păstrat amintiri de neuitat. Se știe prea puțin, de pildă, despre „Institutul de Istorie Generală" pe care l-a organizat la Facultatea de Litere a Universității Mihăilene (cum se numea pe-atunci) din Iași.

Opera științifică a lui G. I. Brătianu se circumscrie celor trei mari linii de forță pe care se axase și opera unui Hașdeu, unui Xenopol, unui Onciul: *continuitatea, romanitatea și unitatea poporului român*. În condiții istorice din ce în ce mai apăsătoare, trebuia prezentat și apărat „fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate, rațiunile sale permanente și argumentele de ordin etic, lingvistic și istoric". Replica dată fostului său profesor de la Sorbona, Ferdinand Lot, cu celebra carte *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (1937), fără să marcheze un început de preocupări noi, deschide șirul cîtorva volume consacrate unor probleme de cel mai arzător interes. Pe lîngă edițiile succesive, mereu îmbunătățite și traduse în limbi străine, ale cărții amintite, trebuie menționate volumele *Origines et formation de l'unité roumaine* (București, 1943, 359 p.; cu o ediție germană, 1944, 400 p.), *Le problème de la continuité daco-roumaine* (București, 1944, 128 p.) și *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* (București, 1945, 263 p.). Cea din urmă lucrare este reeditată acum, socotindu-se că ea marchează „un moment de noutate în cultura noastră, începutul unei noi metode de înțelegere a *tradiției* în raport cu *realitatea istorică*, de așezare a ei, pentru prima dată în istoria gîndirii noastre, în relații ce merg mai departe de perspectiva obișnuită a secolului trecut" (p. LXX; subl. a.). Din acest considerent, reeditarea privește prea puțin „dezbaterea" istorică în sine, iar autorul studiului introductiv avertizează de cîteva ori asupra acestei realități, care privește și paginile semnate de d-sa („... cercetarea noastră nu urmărește implicațiile dezbaterii istorice propriu-zise, ci numai aspectele teoretice ale problemei..." — p. LXX, n. 114). Ar fi, de aceea, nedrept de a judeca această nouă ediție a cărții lui G. I. Brătianu altfel decît în funcție de ceea ce este.

Se știe că apariția acestei cărți a fost urmată de cîteva luări de poziție (C. C. Giurescu, Al. Boldur, Z. Pâclișanu); în urma lor, ținînd seama și de alte contribuții apărute între timp, G. I. Brătianu a redactat — la persoana a treia! — un amplu studiu, *În jurul întemeierii statelor românești*, terminat, se pare, în anul 1949; prima parte a acestui studiu, *Noile obiecțiuni împotriva tradiției istorice și temeiurile lor* (1. Descălecatul privit din Țara Românească; 2. Descălecatul privit din Ardeal; 3. Descălecatul Moldovei; 4. Tradiția istorică privită de un istoric ungur) a fost tipărită acum șase ani într-o revistă din străinătate, de un circuit foarte restrîns („Ethos", nr. 2, Paris, 1975, p. 8—67); partea a doua a studiului — care e posibil să fi fost tipărită și ea, între timp — conține o serie de noi *Contribuții la istoria întemeierii statelor românești* (cf. rev. cit., p. 57). Ar fi fost de un real folos ca noii ediții a *Tradiției istorice...* să-i fie adăugat acest studiu, care reprezintă ultimul punct de vedere al autorului însuși. Nu mai puțin folositoare ar fi fost — pentru cei interesați să urmărească „dezbaterea istorică propriu-zisă", cu toate implicațiile ei ulterioare — o simplă listă a principalelor lucrări apărute în ultimele trei decenii cu privire la întemeierea principatelor românești. De asemenea, o bibliografie a scrierilor lui G. I. Brătianu ar fi fost utilă din toate punctele de vedere (lista din *Bibliografia lucrărilor științifice...*, editată de B.C.U. București, ca și cea tipărită de Vitalien Laurent în *La Mer Noire*, München, 1969, sînt susceptibile de îmbunătățiri).

Despre cartea însăși — născută din reunirea unor comunicări prezentate la Academia Română între anii 1942 și 1945, cărora li s-a adăugat o conferință — și despre sensul ei general, sînt de spus doar cîteva cuvinte [cf. și Ștefan S. Gorovei, *Un eveniment (nu numai editorial)*, în „Cronica", an. XV, nr. 39 din 26. IX. 1980, p. 2]. Încă din 1940, într-o conferință, G. I. Brătianu pusese problema descălecatului în ecuația corectă — singura corectă — în această întrebare: „Dar însăși tradiția ce o aflăm din cele mai vechi cronici ale noastre, tradiția descălecării — care este exactă pentru Moldova, deși pentru Muntenia pare mai mult produsul unei legende — însăși descălecarea din Ardeal a voievodului întemeietor de țară, cu oștenii și curtea sa, faptul acesta nu cuprinde în el cel puțin instinctul, dacă nu conștiința unei origini comune a românilor de dincolo și de dincoace de Carpați?" (G. I. Brătianu, *Formarea unității românești. Factorii istorici*, extras din „Arhiva Românească", V, 1940, p. 4). Firește, întrebarea conține răspunsul în ea însăși, iar acest răspuns, afirmativ, e confirmat de cercetările și interpretările din ultimii ani. Sensul în care Brătianu a folosit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

termenul „descălecat" nu e acela de colonizare a unor pămînturi pustii, ci de continui schimburi de populație peste crestele Carpaților. Brătianu accepta — și punctul său de vedere nu e în contrazicere cu rezultatele cercetărilor mai noi — că procesul de întemeiere, de apariție a statului în spațiul extracarpatic a fost potențat de transferurile de populație românească (dar nu numai românească), în frunte cu o mînă de feudali, care au părăsit Transilvania din diverse motive. Dacă în 1940 descălecatul Țării Românești i se părea „mai mult produsul unei legende", în 1945 Brătianu îl accepta ca indubitabil ; de aici întoarcerea sa la tradiție, la „concepția și interpretarea lui A. D. Xenopol" (p. 229), care i s-a reproșat, uneori cu violență. Reproș neîntemeiat, pentru că Brătianu atrăsese atenția cu privire la „legătura logică între tradiția istorică despre originile românilor și acea despre întemeierea statelor românești" (p. 231). Și această idee fusese afirmată încă din 1896 de A. D. Xenopol, în termeni care nu comportă nici un echivoc și pe care cercetătorii problemei ar trebui să-i aibă în permanență în vedere : „Întemeierea statelor românești ale Munteniei și Moldovei își are deci originea în cetățuia Carpaților. *Această împrejurare fiind stabilită în mod neîndoielnic, înlătură orice posibilitate a unei părăsiri a Daciei de către români și a întoarcerii lor din regiunile de la sud de Dunăre, la nord de acest fluviu*" (subl. ns.).

A mai stărui asupra însemnătății cărții și ediției pe care Valeriu Râpeanu a îngrijit-o cu competență, dragoste și înțelegere mi se pare de prisos. Deschizînd drumul pentru valorificarea operei unuia dintre cei mai mari istorici ai noștri și inaugurînd această „Bibliotecă de filosofia culturii românești", în care am vrea să vedem cît de curînd reeditate și minunatele *Generalități cu privire la studiile istorice*, ale lui N. Iorga, Valeriu Râpeanu are dreptul la recunoștința istoricilor români, mai ales a celor din generațiile mai tinere.

Ștefan S. Gorovei

Constituirea statelor feudale românești, redactor coordonator NICOLAE STOICESCU, București, Ed. Academiei R. S. R., 1980, 330 p.

Prilejuit de împlinirea a 650 de ani de la lupta de la Posada (1330), volumul colectiv *Constituirea statelor feudale românești* însumează, într-o viziune unitară a fenomenului „întemeierii", contribuțiile de specialitate ale unor binecunoscuți medieviști în problematica generală sau particulară presupusă de retrospectiva istorică actuală. Operă de reelaborare, analitică sau sintetică, îmbinînd aportul original cu preluarea critică a zestrei istoriografice precedente și circumstanțiindu-și de la bun început natura întreprinderii, fără excluderea „deosebirilor de vederi" sau a relativității „ipotezelor de lucru" (p. 8), ea reușește, în cele din urmă, să-și captiveze cititorul, avizat ori amator, prin caracterul complementar și conex al aspectelor investigate, impunîndu-se, fără îndoială, mai mult decît o simplă „culegere de studii".

Într-adevăr, de la cel dintîi studiu, *Tradiția daco-romană și formarea statelor românești de-sine-stătătoare* (p. 9—23), semnat de Ștefan Ștefănescu, intenția de tratare complexă, în dimensiunile temporale și spațiale specifice fenomenului, se degajă cu reală elocvență și superioară înțelegere a faptelor, fără banalizarea esenței, dar nici fără contestarea ei arbitrară, insistîndu-se asupra tuturor acelor elemente care ilustrează „rolul de idee politică forță" jucat de „tradiția descendenței daco-romane... în rîndul populației de la nordul Dunării" (p. 11). Ar fi fost necesar poate să se reevalueze, cu acest prilej, și procesul de disoluție treptată a crezului „politic", nutrit de populația romanilor nord-dunărene, de refacere a vechiului imperiu latin — crez alimentat desigur de revenirile periodice din timpul lui Constantin cel Mare, Valens și Iustinian (p. 10) — urmat de noua fază a reelaborării ideii de stat în formele manifeste ulterior.

Și aceasta, întrucît *Premisele cristalizării vieții statale românești* (p. 25—39), introspectate de Radu Popa, reiau procesul constituirii „structurilor de tip prestatal" îndeosebi după ce „sentimentul apartenenței la Imperiu" (p. 27) se perimase. Disocierea tipologică și gradarea temporală a realităților românești, odată cu secolul al VIII-lea, cînd începe transformarea „romaniilor populare" — identificate cu uniunile de obști — în cnezate și voievodate (termeni de origine slavă), obține în schimb, prin cel de al doilea studiu, perspectiva de profunzime necesară înțelegerii acelei intimități de viață pe care sursele istorice abia o trădează. Într-adevăr, de la obștea sătească, peste care s-a suprapus instituția cnezatului, la uniunea de obști, asimilată cnezatului de vale (sau jupanatului), iar de aici la structurile mai complexe ale „țărilor", aproximativ identice voievodatelor — fază considerată a fi ajuns la maturitate pe întreg spațiul românesc în secolul al XIII-lea — dezvol-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarea politico-organizatorică a comunităților românești, însoțită de ascendența unor relații feudale de tip prestatal, se conturează distinct și convingător, în ciuda solicitării sporite de dovezi a spiritului contestatar sau suspectiv. Tocmai de aceea, ar fi fost nimerit poate ca exemplele referitoare la spațiul românesc est-carpatic să fie mai numeroase, cu atît mai mult cu cît ele nu întotdeauna lipsesc, dar apar în haina de împrumut a diplomaticii din secolul al XV-lea.

Primul document intern de la Roman voievod (1392) menționează astfel, într-un mai vechi și fragmentat „cîmp" (păstrat toponimic pînă azi în Vîrfu Cîmpului) un „ocol" de trei sate, după cum domeniul de pe Bîcovăț (azi R. S. S. Moldovenească) al lui Oană vornic, alcătuit, la 1420, din 10 sate, nu a putut reprezenta la origine decît un „cnezat de vale", cu „horodiștea" și „mănăstirea" lui, pe care, în extensiunea ei teritorială, domnia Moldovei l-a înglobat ulterior *(Documenta Romaniae Historica,* seria A, Moldova, vol. I, București, Ed. Acad., 1975, p. 3, nr. 2, și p. 67—68, nr. 47). Sugestiv ar fi fost, în același sens, să se rețină și definirea stăpînirii lui Dragoș și Sas, de către unele surse istorice, ca un „voievodat", deosebit de „domnia" instituită apoi de Bogdan (L. Șimanschi și G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, IX, 1972, p. 111—112).

Dar, imaginea de ansamblu intenționată de autor nu comportă totuși, în esență, nici o modificare, introducînd organic studiul de consistentă informație și de nu mai puțin fină minuție al lui Sergiu Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare* (p. 41—95), consacrat istoriei politice a perioadei. Fără îndoială, caracterul special al izvoarelor scrise cu care a trebuit să manevreze, precum și insuficiența lor cantitativă sau calitativă i-au procurat autorului aceleași dificultăți ca și predecesorilor săi în abordarea subiectului. Adoptînd însă o atitudine de maximă prudență interpretativă — de altfel, singura recomandabilă în asemenea situații —, Sergiu Iosipescu reușește o reconstituire plină de substanță și dinamism a cadrului politic general de la Dunărea de Jos în epoca „întemeierii", principalele momente ale acesteia, atestate sau doar bănuite, putînd fi astfel mai exact definite și corelate. Imposibilitatea unor „concluzii tranșante" pare a fi luat totuși, cu prea mare largheță, în concepția autorului, locul necesității metodologice a adevărului relativ, a prezumției îndreptățite, menite să confere retrospectivei istorice, chiar și în cazuri de excepție, caracterul constructiv așteptat. Cititorul rămîne astfel nelămurit asupra a ceea ce însemna voievodatul lui Seneslau în contextul Cumaniei de la răsărit de Olt, la 1247 (p. 44—45), asupra motivelor revoltei voievodului din țara Lythua în intervalul 1272—1276 (p. 48—51), asupra perioadei probabile cînd voievodul de la Argeș a procedat la cea dintîi acțiune unificatoare. Cu alte cuvinte, ar fi fost, credem, necesar să se opereze cu acea medie istorică, opusă mediei matematice (p. 55), întrucît singurii termeni socotiți certi: 1272—1276 și 1324 delimitează totuși o jumătate de veac. Cel puțin legica afirmării unui organism politic nou în relațiile internaționale și implicit a apariției lui, direct sau indirect, concomitent sau ulterior, în sursele vremii se cuveneau a fi, în acest sens, explorate. Firește observațiile noastre au mai mult un caracter teoretic, dar un studiu care impune prin discoperi și opțiuni: includerea Țării Bîrsei în Cumania (p. 44), caracterul etiologic al legendei despre Negru vodă (p. 61), localizarea bătăliei de la 1330 în „munții lui Bătărabă" (p. 91—92) — nu consună totuși cu evaziunile menționate.

O parte din chestiunile lăsate în suspensie capătă însă, în amplul studiu al lui Nicolai Stoicescu, *Descălecat sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric* (p. 97—164), dovezile de verosimilitate necesare. Cu profunzimea îndelungatei experiențe istoriografice și posesor al unei ireproșabile metodologii a cercetării, autorul face o adevărată risipă de argumente în a-și susține demersul. În ciuda unor detalieri și reveniri nici un paragraf nu pare de prisos. Excursul bibliografic se dovedește, pentru înțelegerea apariției, devenirii și accepțiunii actuale a „descălecatului", revelator. Fără îndoială însă că elementul central al demonstrației îl oferă capitolul următor, în care N. Stoicescu reușește să probeze concludent că *„noțiunea de descălecat a fost creată în vremea domniei lui Matei Basarab, cînd ea a fost consemnată în cronica țării, în jurul anului 1936 (s.a.)"* (p. 131), înlocuind-o pe cea anterioară, de „întemeiere" sau „așezare". Cu aceeași putere de convingere, autorul se ocupă în continuare de problemele datei și cauzelor descălecatului, avansînd cele mai plauzibile interpretări (anul 1315 pentru pisania de la Cîmpulung, modul de obținere a anului 1290 pentru data descălecatului, disocierea dintre Negru vodă, menționat în actele interne începînd cu 1569, și Radu Negru, apărut abia la 1636, atestarea tradiției despre Negru vodă în Oltenia etc.), pentru a încheia cu o idee de o excepțională însemnătate: „numit Negru deoarece a învins pe Tătarii Negri, care locuiau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în fost Cumanie Neagră" (p. 157), întemeietorul statului *„putea să capete supranumele de Basarab <= tată dominator, care stăpînește>, după ce a reușit să supună și să domine resturile neamurilor turanice care locuiau în Cumania Neagră (s. a.)"* (p. 163). Fără îndoială, esențialul explicației constă în îmbinarea celor două sensuri, posibilă numai în acest caz, întrucît, în situația mitului etiologic (susținut de Sergiu Iosipescu) identitatea personajelor (Negru—Basarab) nu mai este obligatorie. În sfîrșit se cuvin a fi semnalate și unele raportări la „descălecatul" maldovean (p. 123—124 și 131, n. 174) care, fără a suplini introspectarea similară a noțiunii acestuia, indică totuși un model de urmat.

Ajunsă astfel în perioada de mijloc a secolului al XIV-lea, reconstituirea procesului de întemeiere a statelor feudale românești, în ciuda petelor albe de pe harta politică a Transilvaniei sau Moldovei de pînă atunci — de natură să afecteze însă numai aspectele secundare ale caracterului său unitar și continuu —, beneficiază de larga perspectivă istorică a medievistului capabil, deopotrivă, să se integreze în specificul realității obiective, să-i decanteze mesajul informațional, pentru a se detașa, în final, de orice amprentă a subiectivității acestuia. Într-adevăr, studiul lui Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare : întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești* (p. 165—193), constituie nu numai în litera, ci și în spiritul său o adevărată pledoarie pentru profesarea științifică a istoriei, demonstrînd adevăruri aflate dincolo de limitele falselor dispute care au agitat permanent literatura domeniului. Devine evident astfel că întemeierea Moldovei, ca și consolidarea Țării Românești fac parte integrantă din același proces, după cum nici unul din aspecte nu poate fi corect interpretat în afara conlucrării ungaro-polone împotriva tătarilor și a conjuncturilor provocate de aceasta. Este de admis, ca urmare, fără rezerve, semnificația specială pe care o implică refacerea episcopiei Moldovei, în 1347, pentru declanșarea, doi ani mai tîrziu (1349), a procesului de constituire statală în spațiul românesc est-carpatic, sau cea a privilegiului din 1358, în favoarea negustorilor brașoveni, pentru situația hotarului răsăritean al Țării Românești. De asemenea, apare de netăgăduit că afirmarea deplină a suveranității acesteia, în 1359, cu concursul patriarhiei din Constantinopol, s-a produs odată cu revolta moldovenilor împotriva supremației maghiare (cînd este plasat și episodul relatat de J. Dlugosz), după cum simultaneitatea va continua și în anii 1364—1365, 1375—1377 sau 1387—1389, cînd are loc exprimarea caracterului de-sine-stătător al domniei Moldovei.

Desigur, într-un studiu atît de chintesențiat, ca cel semnat de Șerban Papacostea, unele aspecte subiacente sau colaterale procesului de întemeiere n-au putut fi abordate, iar altele au fost abia schițate. Se resimte în special lipsa unei reevaluări a „descălecatului" moldovean și a identificării „descălecătorului", în raport tocmai cu succesiunea acțiunilor politico-militaro-religioase precizate, precum și gradarea teritorial politică a domniei Moldovei, în intervalul 1364—1387, — domeniu în care autorul a adus, de altfel, anterior, contribuții marcante. Nu lipsite de interes ar fi fost, de asemenea, și corelarea informației arheologice existentă, privind începuturile orașului moldovenesc, cu politica economică a regatului angevin, reținută doar pentru Țara Românească, deoarece prezența elementului săsesc în principalele tîrguri est-carpatice se dovedește, tot mai mult, a fi fost consecința unei opere de guvernămînt, și nu a unei aventuri comercialo-meșteșugărești pe cont propriu. În sfîrșit, în ciuda semnificației indiscutabile a reînființării episcopiei Milcoviei, pentru politica est-carpatică a regalității ungare, inițiativa autohtonă, ca și compatibilitatea dominației tătare cu evoluția formelor politico-organizatorice ale localnicilor nu pot fi totuși neglijate, mai ales în condițiile în care trecerea lui Bogdan în Moldova și actul său de nesupunere nu făcea decît să repete, ca și la sud de Carpați, acțiuni similare precedente.

În continuare, succinta, dar nu mai puțin revelatoarea intervenție a cercetătorilor Lia și Adrian Bătrîna, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova* (p. 195—208), oferă una din acele noutăți informative care, infirmînd sau acreditînd puncte de vedere anterioare, încheind dispute vechi și relansînd altele noi, justifică perseverența și optimismul istoriografic : *„vestigiile de ordin heraldic referitoare la armele primei dinastii din Moldova (Bogdan—Lațcu, n. n.), cît și la cele ale statului recent întemeiat (s. a.)"* (p. 203). Ele probează, sugestiv, de această dată, inexistența unei succesiuni normale între Lațcu și Petru I, fapt care a făcut posibilă apariția unei steme noi, capul de bour, precum și realizarea celei dintîi „sinteze heraldice" între aceasta și armele de concesie angevină : florile de crin și fasciile — concesie atrăgînd obligatoriu și dreptul domnului de a bate monedă proprie înainte de 1382.

Astfel încheiată, retrospectiva politică este dublată, în continuare, de cea juridico-ideologică, realizată cu rigoare și discernămînt de Valentin Al. Georgescu, într-un studiu de consistență, *Instituțiile statelor românești de-sine-stătătoare* (p. 209—259). Devenirea, suprapunerea și împletirea unor structuri diferențiate tipologic, în cadrul unor instituții

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fundamentale, cum au fost: țara, domnia, oastea, justiția, proprietatea sau biserica devin, în urma examenului profund și comparativ al autorului, compatibile procesului calitativ conturat anterior și mai ales afirmării dezideratului unanim și legitim al suveranității. Reținerile provocate de analiză sînt minime și privesc în special materialul de referință: „frate", „fiu" și „părinte" — apelative invocate de autor pentru a susține „spiritul de familie a domnilor și a statelor" — nu comportă, în exemplele citate (p. 212—213), decît ca fundal pasiv accepțiunea relevată; o „țară" a Bîrladului nu este atestată de izvoarele medievale (autentice), iar „cîmpurile" (Cîmpulung, Cîmpul lui Dragoș — p. 214) nu se dezvoltă decît într-o etapă ulterioară întemeierii pînă la dimensiunile unor micro-țări; fără a putea fi vorba, într-adevăr, de „revendicări imperiale", în comportamentul unora dintre domnii români (p. 220—221), însușirea unor prerogative basileice nu poate fi totuși negată multora dintre ei, chiar dacă le-ar fi luat în considerație doar rolul de susținători ai bisericii ortodoxe din hotarele Imperiului otoman; deși nu este exclusă reglementarea procedurii de încoronare odată cu domnia lui Alexandru cel Bun și recunoașterea mitropolitului Iosif de către Patriarhie, așa cum sugerează textul lui Dimitrie Cantemir (p. 228—230), cea mai veche atestare a coroanei domnești se referă totuși la Petru voievod (L. Șimanschi, *Cele mai vechi sigilii domnești și boierești din Moldova (1387—1421)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XVII, 1980, p. 154, fig. 1) ș.a.

Terminologia politico-geografică și etnică a țărilor române în epoca constituirilor statale (p. 251—259), — înregistrată cu exactitate și pertinent comentată de Adolf Armbruster, precum și *Creația artistică în epoca întemeietorilor de țară* (p. 261—324) — prilej folosit cu competență de către Vasile Drăguț pentru a reexamina vestigiile arhitectonice românești din perioada secolelor X—XIV, stabilindu-le originalitatea, spiritul bizantin sau amprenta gotică — completează imaginea de ansamblu intenționată de colectivul de autori asupra procesului „întemeierii". Din păcate, demersul științific nu este însoțit și de o ilustrație corespunzătoare — atît de necesară mai ales ultimei contribuții — și nici de un rezumat pe măsura aportului, sîntem convinși, de îndelungată rezistență al cărții. Extrem de utilă ar fi fost, de asemenea, o hartă istorică a perioadei, inserînd localitățile și zonele menționate pe parcursul lucrării.

Dar, în ciuda acestor insuficiențe formale sau a observațiilor de detaliu pe care ni le-am îngăduit, noua contribuție referitoare la constituirea statelor feudale românești se impune ca o probă edificatoare a maturității și creativității medievisticii românești contemporane. Cartea reprezintă, așa cum ne-am pronunțat deja, mai mult decît o simplă „culegere de studii", izbutind să contureze o imagine cuprinzătoare a procesului istoric investigat. Dintre aspectele majore implicate în evoluția acestuia, doar cîteva au fost lăsate în afara ariei sale de preocupări: stăpînirea mongolă, cucerirea Transilvaniei de către regatul ungar sau apariția orașelor și comerțul internațional. Reținînd însă ca principal obiectiv al studiilor reunite în cuprinsul cărții sporirea zestrei informaționale sau interpretative a istoriografiei românești de specialitate, selecția operată nu face decît să sublinieze calitățile științifice ale tuturor contribuțiilor.

L. Șimanschi

NICOARĂ BELDICEANU. Le timar dans l'État ottoman (début XIV-e — début XVI-e siècle), Wiesbaden, Otto Harrassowitz [1], 1980, 110 p.

Colaborarea fructuoasă a unui renumit turcolog cu o nu mai puțin cunoscută editură pune astăzi la îndemîna lumii savante, a prețuitorilor studiilor istorice, o lucrare de mult necesară: este studiul profesorului român Nicoară Beldiceanu despre timarul otoman [2].

Lucrarea este construită pe șase capitole, dintre care primul este consacrat bazelor documentare ce au permis întocmirea sa, iar ultimul — concluziilor. Miezul expunerii îl constituie analiza originilor, a dezvoltării și formelor instituției timarului otoman, a substructurilor umane generate de aceasta. Un cuvînt înainte și o introducere deschid volumul, o bibliografie analitică și un indice îl încheie.

Închinată unei instituții din perioada de început a statului otoman, cercetarea profesorului Beldiceanu a trebuit să se bazeze îndeosebi pe surse manuscrise — fondurile Muallim Cevdet de la Belediye Kütüphanesi, maliyeden müdevver și tapu ve tahrir din Başvekalet

[1] O mențiune pentru îngrijita prezentare grafică, operă a Imprimeriei Orientaliste din Louvain.

[2] Datorăm solicitudinii amicale a lui Ștefan S. Gorovei posibilitatea de a consulta un exemplar al lucrării; îi aducem și aici mulțumirile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Arşivi (Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri), ambele din Istanbul, precum şi Manuscrits fonds turcs anciens de la Bibliothèque Nationale (Paris), alături de numeroase culegeri de izvoare otomane şi balcanice dintre care, nu puţine, editate de autorul însuşi.

Bibliografia specială adusă la zi — excepţie făcînd culegerea reprezentativă a lui Halil Inalcik, *The Ottoman Empire : Conquest, Organization and Economy*, London, Variorum Reprint, 1978 — cuprinde, surprinzător, lucrarea, altfel utilă, *Contribuţii la istoria ştiinţei şi tehnicii româneşti în secolele XV — începutul secolului XIX*[3] (sic), dar omite, tot atît de neaşteptat, orice contribuţie a lui Nicolae Iorga[4]. Firește, însă, că profunzimea analizei într-o abordare atît de nouă cît şi nivelul de documentare al profesorului Nicoară Beldiceanu, atît de apropiat de izvoarele interne esenţiale, fac din menţionarea unei bune părţi a acestei bibliografii mai degrabă un act de condescendenţă.

Sensul esenţial impus de autor monografiei sale este acela al unui studiu de istorie militară, fără a omite precizarea că timarul este în aceeaşi măsură „o componentă esenţială a vieţii rurale a imperiului" (p. 9), afirmare materialist-istorică, asupra căreia se va reveni mai departe.

Incursiunea filologică pentru sesizarea originii cuvîntului *timar* surprinde apariţia sa în pehlevi, printr-un act persan al ultimului mare dinast selgiuqid, Somgor (1117—1157), tradus prin *administraţie*, înţelesul primar fiind de *supărare, rău, nevoie, treabă, grijă, îngrijire* sau *întreţinere* (p. 20). Cu înţelesul de *remediu, leac*, vocabula este inclusă în *Codex cumanicus*, ceea ce conduce la ideea circulaţiei sale în ţinuturile carpato-dunăreano-pontice. Trebuie adăugat că substantivul se regăseşte şi în limba maghiară, în dialectul transilvan al acestei limbi, în sensul profesional *tăbăcar, argăsitor, dubălar*[5]; de aici el a trecut ca onomastic şi în limba română : Timar, Timarul[6].

Cele mai vechi înregistrări conservate azi ale instituţiei timarului sînt, aşa cum era de aşteptat, în defterul recensămîntului otoman din Albania de la 835 H. (1431/2), publicat de Halil Inalcik. Autorul adaugă, din aceeaşi zonă geografică, defterul dinainte de 16—25 august 1434 pentru Permeti şi Korça, aflat azi în fondurile maliyeden müdevver de la Arhiva Preşedinţiei Consiliului de Miniştri din Istanbul (p. 21), sursă manuscrisă ce se recomandă pentru istoria Albaniei, a unei regiuni cu o puternică romanitate remanentă[7].

Atenta cercetare a unor confirmări ulterioare de timaruri, efectuată de profesorul Beldiceanu, conduce la concluzia existenţei documentare a instituţiei încă pe vremea emirului Orhan (1326—1362). Este vorba de satul Torbalu (p. 25). O reprezentare cartografică a primelor atestări nu ar fi fost de prisos pentru lămurirea originilor timarului. El pare să fi existat şi în Anatolia preotomană, în lumea selgiuqidă a secolului al XIII-lea, în statul Mielului Alb (aqqoyunlu) — aici cu numele soyurgal —, la uzbeci (p. 26—30), deşi argumentarea documentară este tardivă sau cu mult prea restrînsă.

Pe temeiul cercetărilor lui Halmil Inalcik, H. Sabanović şi ale autorului, invocîndu-se Codul de obiceiuri al lui Mehmed al II-lea, se afirmă apartenenţa subaşi-lor la categoria timarioţilor (p. 25). Prin aceasta, se deschide o nouă perspectivă de interpretare a cunoscutei inscripţii descoperită de Grigore Florescu în cercetările arheologice de la cetatea Holăvnic — Turnului (Măgurele)[8]. Datată 1397—1398[9] inscripţia atestă înnoirea cetăţii în vremea sultanului Baiazid I Ildirîm (în timpul subaşei D... d... ea"[10]. Potrivit interpretării profesorului Beldiceanu, este vorba de atestarea instituţiei timarului în Ţara Românească (p. 25—26), cea dintîi de acest gen într-o stăpînire otomană nord-dunăreană. Dincolo de com-

[3] Tipărită de Constantin C. Giurescu (Bucureşti, 1973).

[4] Ar fi fost cazul măcar a monumentalei *Geschichte des osmanischen Reiches*, Bd. I—II, Gotha, 1908—1909, cea mai completă punere în valoare a surselor externe referitoare la otomani şi a celor interne traduse în limbi de circulaţie europeană. Totodată s-ar fi cuvenit menţionarea cîtorva dintre studiile celorlalţi turcologi români Mihail Guboglu, Andrei Antalffy, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mihai Maxim, Anca Ghiaţă, Tahsin Gemil etc.

[5] V. de pildă, *Román-Magyar es Magyar-Román Szótár*, ed. Victor Cheresteşiu, Antal Valentiny, II, Cluj, 1927, sub voce.

[6] Răspîndirea sa în nord-vestul Transilvaniei, unde l-am putut constata, nu pare însă prea veche.

[7] Publicarea integrală a acestui defter se impune cu stăruinţă, mai cu seamă pentru cercetarea istoriei românilor balcanici (vlahi) în prima jumătate a secolului al XV-lea.

[8] Grigore Florescu, *Cetatea Turnu*, în *R.I.R.*, XV, 1945, p. 461.

[9] H. Chirică şi C. Bălan, *O inscripţie din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în *S.M.I.M.*, III, 1959, p. 362—363.

[10] *Ibidem*, p. 360.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

plexitatea contextului istoric căruia îi este atribuită inscripţia — luptele pentru Dunăre din vremea celei de-a doua domnii a lui Mircea cel Bătrîn — realităţile de geografie istorică fac discutabilă dezvoltarea instituţională timarială la Turnu.

Oricum, însă, din numeroasele incursiuni spre originile instituţiei timarului otoman — pe care autorul se străduieşte să le caute cît mai departe de Imperiul Bizantin — rezultă o definiţie comună tuturor formelor, proxime sau îndepărtate, cercetate: *concedarea unor surse de venit*[11], *condiţionată de îndeplinirea unei slujbe (de obicei militară).*

Studierea tipurilor de timar existente în statul otoman (cap. III, p. 31—50) este făcută de profesorul Beldiceanu printr-o minuţioasă analiză a conţinutului instituţiei, detaliat pe natura veniturilor, originea bunurilor izvoditoare ale acestora, felul serviciilor datorate sultanului în schimbul lor şi, în final, după cuantumul veniturilor. Maniera de abordare a impus o amplă clasificare şi expunere a impozitelor otomane, împărţite *grosso modo* în trei categorii: cutumiare (rusum-i orfiyye), religioase (rusum-i šer'iyye) şi extraordinare ('avariz-i divaniyye). Între cele dintîi, pe primul plan este pus impozitul pe tenură, variind în raport cu suprafaţa acesteia, apoi cele ocazionale (bād-i hava), monopoluri pe vînzări, pe mori, pive, vii, grădini de legume, albinărit, vămi (gumrük), ispenge, salariyye etc. Impozitele religioase erau alcătuite din dijmă, capitaţie (baš harağ sau ğizye) şi penğyek. Doar cele din prima categorie şi o parte dintre cele religioase erau în mod obişnuit concedate timariotului. Trebuie subliniat că în Imperiul otoman dijma — prelevată atît din recolta cerealieră cît şi din livezi, vii, grădini, stupi, culturi de plante tehnice (in, cînepă, bumbac etc.) — depăşea în general 1/10 din procentul realizat, fiind de 1/5 sau chiar 3/10 din acesta.

După natura veniturilor, autorul distinge o netă repartiţie geografică între *timar divani* din fostul stat selğuqid — caracterizat prin concedarea doar a taxelor cutumiere şi coexistent cu posesiunile de tip mālikāne întemeiate pe perceperea de către posesor (ṣāḥib) a drepturilor religioase — şi cele din Bizanţ şi peninsula Balcanică, denumite acum timar integral.

După originea veniturilor, majoritatea timarurilor, spahieşti, se constituiau din concedarea unor venituri provenind din dările la care erau obligaţi ţăranii. Alături de cele rurale, existau timarurile urbane, veniturile provenind din produsul arendării impozitelor locale sau din taxele pe cartiere rezultate din ocupaţiile agricole ale orăşenilor. Semnificativ este cazul citat al Spartei (Isparta), divizată în şapte timaruri (p. 36). Timarul mixt, dispunînd de venituri de natură rurală şi urbană, era de obicei concedat unor înalţi dregători, subaşilor, sangiaqbegilor.

Un surplus de clasificare întemeiat pe codul cutumiar al lui Mehmed al II-lea — indicînd existenţa unor timarioţi liberi (timar-i serbest: sangiaqbegi, subaşi, dizdāri — comandanţi de fortăreţe, šehzade — prinţi, a posesorilor de hāşsuri imperiale sau zi'āmet, alaybeyi, beylerbeyi, ceribaşi, ser'asker, defterdar, a unora dintre čau'uşi), alături de alţii neliberi (cărora li se concedase doar o parte din venituri) — relevă şi precisa recenzare a veniturilor de către administraţia otomană (p. 37). Autorul oscilează uneori (p. 36) între termenul de timar *ne-liber* şi acela de *simplu*, acesta din urmă părînd totuşi mai indicat[12].

Continuator al unei direcţii de cercetare sugerată în treacăt de eminentul turcolog francez Jean Deny[13], profesorul Beldiceanu demonstrează amplu, invocînd numeroase documente, existenţa şi conţinutul unor dotaţii civile de tipul timarului (p. 38—46). Acordate unor slujbaşi sau dregători ('ases sau pasban[14] — paznici urbani; muhtesib — funcţionar urban; qadiqorugi — guarzi forestieri; şayyad — vînători, pescari; hatib — cleric musulman ce pronunţa rugăciunea de vineri în moschee; imam; müezzin; kethüda; toganği

[11] „Le timar est avant tout une attribution d'impôts" (p. 31).

[12] Cel din urmă termen îngăduie atribuirea calificativului nelibertăţii altor categorii sociale din Imperiul Otoman: fără îndoială, într-o altă stare de dependenţă decît aceea a timarioţilor.

[13] În articolul său consacrat timarului din *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde — Paris, 1936, p. 808—811.

[14] De unde numele vestitului paşă rebel de la Vidin de la finele secolului al XVIII-lea, Pasvanoglu, „fiul pazniculuí".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— îngrijitor al şoimilor ; defterdār ; lālā, hoğa — guvernatori, perceptori ai prinţilor), unor clerici sau aşezăminte eclesiatice creştine [15] (episcopi, mitropoliţi în Macedonia şi Albania deceniului patru al secolului al XV-lea, mănăstirilor Margarid, Raveniğ etc.), unor caravanseraiuri, timarurile denumite de autor „civile" nu impuneau uneori — dar aceasta în cazuri rare — participarea personală a deţinătorilor la oastea sultanului. Cît priveşte timarurile deţinute de meremetği-ul [16] — reparatorul instalaţiei de apă a cetăţii Sinope (Sinob), menţionat într-un registru din 1487, de Balaban, meşterul constructor însărcinat către 1499 cu întreţinerea fortificaţiilor de la Rumeli Hisar sau Bogazkesen [17], înscrise la aceeaşi rubrică a dotaţiilor civile (p. 43), trebuie remarcat faptul că funcţiile deţinătorilor sînt totuşi militare [18]. În pofida analizei detaliate şi a documentelor invocate, definirea timarului civil se vădeşte dificilă, în afara cîtorva excepţii şi ele prea puţin concludente. Ele au valoarea metodologică a rarisimelor scutiri de ridicare la oaste a unor sate conferite mănăstirilor de către principele Ţării Româneşti, Vladislav I Vlaicu [19].

Cu cercetarea timarurilor militare (p. 46—50), studiul profesorului Nicoară Beldiceanu debuşează larg în domeniul organizării ostăşeşti otomane. Din sfera definiţiilor posibile ale timarului, se invocă aici una care, fără să fie atotcuprinzătoare, este totuşi caracteristică : „instituţie creată pentru asigurarea slujbei militare călare". Obligaţiile militare variau în funcţie de valoarea veniturilor obţinute din timarurile acordate, putînd fi clasificate astfel : sub 2.000 aspri, între 2.000 şi 3.000 mii, de la 3.000 la 15.000, peste 15.000 pînă la 150.000 aspri (p. 50). Superioare ultimei categorii, cifrele venitului timarurilor sangaqbeğilor puteau să depăşească 300—400 mii aspri. Acelaşi era cazul dotaţiilor marilor demnitari, precum beglerbegii, şi familiei sultanale. Ca de obicei, autorul se apleacă atent asupra excepţiilor, timaruri acordate unor necavaleri : comandanţii şi adjuncţii din fortăreţe (dizdār, kethüda), portarilor cetăţilor (bevvāb sau qapuğı), unora din ofiţerii garnizoanelor (bölük başi [20] sau serbölük, sertopgiyan [21] — şeful tunarilor, re'is — mai marele lazabilor, qapudan [22], fenerği — fanaragiu).

Capitolul al IV-lea, *Timar : structure, revenus, octroi, formalités d'attribution* (p. 51—73) examinează îndeaproape conţinutul economico-social şi aspectele juridice ale instituţiei. Protestînd dinainte împotriva unor analogii cu sistemul seniorial occidental, profesorul Beldiceanu constată totuşi existenţa unei *rezerve* timariale — haşşa — formată din una sau mai multe exploatări agricole ţărăneşti (çiftlik-uri), vii, livezi, grădini, păşuni, orezării, plantaţii de bumbac, bunuri imobile (mori, pive), servicii producătoare de venit (taxa traversării unei ape — geçud [23], a tîrgului — panayir, a escalelor), monopoluri (al pescuitului sau năvodului — ìgrib) sau, în guvernămîntele Rum, Ankara, Ganik, a unor cantităţi de cereale. Deşi cuvîntul arab haşşa are semnificaţia atribuirii personale de ceva cuiva (p. 51), totuşi redarea sa prin „rezervă timarială" este deconcertantă, ţinînd seama de aspec-

[15] Cu importanţa remarcă a autorului, potrivit căreia statul otoman transforma dreptul de proprietate al bisericii ortodoxe într-unul de posesiune prin aplicarea timarelor civile (p. 42—43).

[16] Cuvîntul a intrat în limba română, poate în secolul al XVIII-lea prin filiera greacă : a meremetisi, meremet, astăzi arhaism.

[17] Aserţiunea autorului că acesta din urmă ar fi „numele vechi" al locului este, fără îndoială, un *lapsus calami ;* poate fi vorba de denumirea turcă a locului *anterioară* construirii cetăţii Rumeli Hisar (v. Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, 1909, p. 17—18) ; toponimul vechi nu putea fi decît bizantin.

[18] Similar poate fi şi cazul timarului acordat personalului hergheliei de cai şi cămile de la Salonic (1519), eventual furnizoare a oştirii.

[19] *D.R.H.*, B, I, p. 18.

[20] Termenul existent în limba română din prima jumătate a secolului al XVII-lea (Damian P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946, p. 28) s-a generalizat în vocabularul militar autohton la mijlocul aceluiaşi veac (v. Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 170 ; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Guţu, Nicolae Stoicescu, Maria Holban, Vintilă Mihăilescu, D. M. Pippidi, Bucureşti, 1973, p. 219, 221).

[21] Din terminologia militară a secolului al XVIII-lea cuvîntul a supravieţuit în rare onomastice.

[22] Qapudanii, numiţi de Poartă în fortăreţele de valoare maritimă, continuau desigur vechii catepani bizantini.

[23] De unde Ghecetul dobrogean.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tul multiform al surselor de venit, înregistrate de recensămintele otomane sub titlul de hassa (cu totul rar : qilig yeri).

Originea rezervei timariale este deasemeni supusă discuției, deși documentele utilizabile sînt reduse ca număr și tîrzii. Cu titlul de rezervă se pare că erau acordate veniturile confiscate de la suverani, particulari sau instituții (mănăstiri) din statele creștine cucerite, afirmația justificîndu-se prin exemple din fostul Imperiu al Marilor Comneni de la Trebizonda sau din Macedonia (guvernămîntul Vilq — regiunea Brankoviča), cazuri recenzate la 1487 și respectiv 1455 (p. 55—56).

Cît privește exploatarea rezervei timariale, autorul reduce o mare varietate de cazuri la patru posibilități : a) prin folosirea corvoadei, datorată în mod obligatoriu de raiale, recolta revenind cu totul timariotului ; b) prin cedarea înregistrată și taxată (prin tapu) a exploatării către o raia ; c) prin asocierea cu una sau mai multe riale — numite ortaqči[24] — uneori înzestrate de timariot și cu boii de jug, remunerate prin cedarea a 1/2 pînă la 3/4 din recoltă, după cultură, și d) prin arendare, în special a morilor, pivelor, năvoadelor, escalelor (popasuri) etc. acordate (p. 56—59).

Depășindu-se cadrul rezervei, ancheta se îndreaptă și asupra restului veniturilor decurgînd din concesiunea timarului : cutumiare, cu un termen astăzi uitat „obișnuielnice", și religioase (p. 59—62). Primele erau, în chip normal, sursa unică de venit al unui timar divani și constau mai ales din *resm-i čift*, taxa plătită de țăranul musulman posesor al tenurei (întregi sau a unei fracțiuni), proporțională cu valoarea acesteia, sau *ispenğe* datorată de către cultivatorul nemahomedan. Rigorismul clasificării este serios minat de excepții și particularisme : un *resm-i qulluq* plătit de thessalioții musulmani în secolul XV, obligația creștinilor din mai multe provincii ale Asiei Mici de a achita *resm-i cift*. Socotit un impozit de proveniență balcanică (Rumeli 'adeti üzere), ispenğeaua a fost generalizată de administrația otomană pentru nemusulmani.

Se adăugau apoi impozitele ocazionale — *bad-i hava* — un soi de monopoluri sau banalități —, pe căsătorii, delicte, crime, pe sclavii fugari recuperați, pe vite rătăcite, porci, oi (perceput în aprilie), boi, cai, înregistrări de pămînturi (tapu), case (ev yeri tapusi), pe pescuit, mori, pive, pe escale, trecători (resm-i geçud), țesături, boiangerii (bovahane)[25], băuturi, abatoare, ateliere de corzi de arc (kirišhane)[26], în general pe orice sursă de venit provenind din activități urbane, inclusiv a unor taxe vamale (gümrük).

Urmau apoi taxele religioase, în principal dijmele, numite 'öšr[27] în cazul cînd constau din veniturile zarzavageriilor, viilor, culturilor de in etc.

Capitația (ğizye sau baș harag), — a cărei percepere de către agenți ai Porții a încercat să fie generalizată de sultanii Mehmed al II-lea și Baiazid al II-lea —, putea totuși, excepțional să fie acordată unor timarioți, de obicei de rang (p. 62).

Profesorul Beldiceanu subliniază însemnătatea politicii Porții de dispersare a surselor de venit ale timarioților, uneori situate chiar în regiuni depărtate.

Cît privește încasarea amintitelor venituri, perceperea putea fi făcută de timariot sau arendată. Recensămintele amănunțite efectuate în fiece guvernămînt de către comisii (un emin, un secretar — katib, qadi-ul local), cu participarea raialelor, spahiilor, permit și discernerea metodelor de taxare, Poarta stabilind prețurile produselor impozabile. O parte din impozite și anume cele pe cereale și vii, erau de obicei pretinse în natură, cantitățile de grîne fiind exprimate în muddi, kile sau somari[28], de produse viticole în *medre* sau

[24] Sistemul comunităților de ortaqčii se întîlnea și pe domeniile sultanale, ale unor dregători înalți sau vaqfuri (p. 58). Este dificil de explicat persistența cuvîntului — constatat încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea — în vocabularul minier românesc.

[25] Cuvîntul românesc în uz în secolul al XVIII-lea provine de la numele meseriașului ; celelalte din familie — a boi, boit, boia — par să fi avut o altă cale de pătrundere în limbă.

[26] Cuvîntul a provocat interesanta controversă referitoare la porecla sultanului Mehmed I „Kirišgi" (v. Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman, pînă la 1656*, București, 1978, p. 78, împotriva părerilor mai vechi ale lui Joseph Hammer v. Purgstall).

[27] O mențiune tîrzie a *'öšrului* numit *uşur*, perceput pe pămîntul românesc de către domnia Moldovei de la tătarii stabiliți după 1711 în hotarul celor două ceasuri ; după cronica atribuită lui Alexandru Amiras 'öšrul consta în zeciuiala din roadele pămîntului, din oi, cîte un ort de casă pe an și un ort de fiece stog de fîn și din alte bucate (*Cronica anonimă a Moldovei. 1661—1729. Pseudo-Amiras*, ed. Dan Simonescu, București, 1975, p. 97).

[28] Primele două de origine greco-romanică ; chila intrată în limba română în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 205) ; *modius* era folosit se pare doar în documentele latine din Transilvania secolului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

čaburi (p. 63). Ambele ridică probleme de filologie românească prea interesante pentru a fi expediate în note ca pînă acum. Măsura de capacitate otomană *medre* pare să fie o prelucrare turcică a *veadrej* slave, intrată de timpuriu în limba română[29]. Prelucrarea turcă ar consta din transformarea lui *v* inițial în *m*. Caburul otoman se regăsește în denumire a ciubărului românesc, căruia, ca și *csöbör*-ului maghiar, i se atribuie o origine germană veche sau slavă[30]. Se poate presupune oare acum pentru cuvîntul românesc o etimologie turcică?

O ultimă problemă abordată în legătură cu structura timarului este aceea a atribuirii și transmiterii sale (p. 65—73). Cauzele atribuirii unui timar ca și condițiile deținerii permit descifrarea unora dintre trăsăturile sistemului. Nevoia alimentării efectivelor oștirii și admnistrației, uneori imperativele militare urgente ale unei campanii apreciată drept dificilă — de pildă aceea din 1484 împotriva Moldovei lui Ștefan cel Mare[31] (p. 70). — explică inițiativa Porții. Acordarea timarului presupunea o perioadă de aspirantură a candidatului (mülazimet) pe lîngă un personaj de marcă — un sanǧaqbeg sau beglerbeg — capabil să-l recomande Porții printr-o scrisoare *(mektub)* și un atestat *(tezkere*[32]*)*. Abia apoi se obținea investitura Porții, consfințită de acordarea unui berat sau ordin imperial de atribuire (firman, nišan), înregistrat în catastifele timarelor, procedura fiind asociată, precum în orice administrație, cu plata unor varii taxe. O precisă inventariere preceda concesionarea, în vederea stabilirii cuantumului veniturilor serviciilor datorate de timariot.

Cu aceeași minuție, profesorul Beldiceanu desprinde din registrele otomane cauzele de transferare ale timarului de la un posesor la altul: depășirea vîrstei de serviciu, decesul, delicte de orice natură între care neîndeplinirea slujbei, bunul plac al autorităților. Schimbările de timaruri din trei în trei ani, stabilirea unui termen de șapte ani între momentul cînd un timariot era destituit (ma'zul)[33] și acela cînd putea solicita din nou acordarea unei posesiuni, măsuri prescrise de reglementări din 1487/89 și 1536, nu par să se fi impus. Delictele militare — trimiterea la oastea imperială a unui înlocuitor, fie el frate sau altă rudă, absentarea de la reviste și neprezentarea cu echipamentul prescris, chiar dacă timariotul era subaš — ce atrăgeau retragerea timarului, sînt utile și pentru o analiză mai strînsă a slujbei ostășești otomane.

Capitolul al V-lea (p. 74—93) consacrat cu precădere acesteia, tratează categoriile de timarioți delimitate de relația instituirii lor precum și de obligațiile ce le incumbă, oferind totodată explicația termenilor ce acoperă îndatoririle lor, extrasă din corelarea sensurilor etimologice cu acelea rezultate din contextul registrelor militare sau al codului cutumiar al lui Mehmed al II-lea Fatih — sursele principale ale anchetei efectuate de Nicoară Beldiceanu.

Reluarea analizei organizării ostășești desprinsă din monografia în discuție aici se poate întreprinde prin abordarea structuralistă. Structura militară otomană a secolelor XIV—XV se articulează pe o substructură umană (categoriile de combatanți) și una materială (armament, echipament, fortificații etc.).

---

al XVI-lea, echivalent cu o găleată sau mai puțin decît atît *(ibidem*, p. 249). Ultima, *șomarul*, să fie tot una cu samarul — încărcătura unui animal de povară?

[29] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 116: atestarea pluralului vedre la anul 1536. V. însă pomenirea într-un document slavo-român de la 1440 din Țara Românească ВЕДРА (*D.R.H.*, B, I, p. 157) și în *flexiune românească* ВЕДРЕ la anul 1500 *(ibidem*, p. 491). Interesant pentru direcția de pătrundere absența sa în documentele din Moldova aceleiași perioade (v. indice la *D.R.H.*, A, I—II).

[30] Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 43.

[31] Se semnalează o nouă sursă pentru campania din 1484 și anume în contribuția lui K. Kepečioglu din *Vakiflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, 405—421, provenind din registrele arhivelor și tribunalului religios din Brusa.

[32] De unde teșchereaua românească.

[33] Întrebuințarea termenului lasă să presupună existența unei pături de timarioți „maziliți". Este important de comparat aceasta cu categoria socială a *mazililor* din Moldova și Țara Românească atestată încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, v. Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 75 (exemple din Moldova, 1616 și Țara Românească, 1634) și Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 240 (anul 1628). Împrumutul, eventual prin filieră greacă, este evident și accepția românească a termenului este folositoare și pentru definirea timarului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Categoriile de timarioţi se definesc prin conţinutul şi cantitatea sarcinilor, la rîndul lor funcţie de cuantumul venitului concedat. Limitele de variaţie a venitului acordat sînt influenţate de slujba sau dregătoria îndeplinită (beglerbeg, kethuda, yayabasi, subasi, sanǧaqbeg, ceribasi, ča'us), de importanţa economică şi militară a unităţii teritoriale incluzînd respectivul timar : astfel, beglerbegul Rumeliei dispunea de un venit anual de 32 000 florini în vreme ce omologul său anatolian de numai 22 000 — după valoroasa descriere din 1475 a genovezului Iacopo di Promontorio de Campis (p. 75). Cît priveşte pe timarioţii subalterni, se avea în vedere şi importanţa demnitarului pe lîngă care erau ataşaţi.

Obligaţiile decurgînd din posesiunea timarurilor erau în general riguros stabilite : în majoritatea cazurilor, beneficiarul unui timar militar datora prezentarea personală la oaste, călare (existau însă şi excepţii), fiind de asemenea ţinut să aducă un număr determinat de cavaleri precum şi echipamentul trebuincios, calculat în raport cu mărimea venitului. Astfel, erau categorii de corturi pretinse numai unor mari timarioţi, precum sangaqbegi sau subasi, scutiţi însă de obicei de trimiterea de gulami, îndatorire generală a timarioţilor de rînd.

Se mai constată fluctuaţii ale regimului obligaţiilor ce pot fi eventual puse pe seama unor împrejurări extraordinare ; astfel, în 1464/1465 cifra de 48 ǧebelü [34] cît revenea în Macedonia occidentală pentru un venit de 240 000 aspri a fost majorată la 104 ǧebelü, explicabilă prin nevoile sporite ale Porţii provocate de reluarea războiului din Albania, împotriva lui Gjergj Kastriota Skenderbeu. Faptul că un subasă din Karaman trebuia să trimită pentru campania din Asia Mică 300 ǧebelü, iar în Rumelia doar 50 (p. 79), vădeşte pesistenţa unei mai vechi diferenţieri, constatată şi în alte orizonturi, între cuantumul obligaţiilor militare în interiorul hotarelor şi în afara lor.

În sfîrşit, timarioţii cu un venit minim de 2 000 aspri se prezentau la oaste cu ǧebe şi erau însoţiţi de un gulam. Sensul cuvîntului era pentru otomani identic cu acela de oglan şi era alternat în uz cu termenul nöqer. Toate trei par să desemneze un însoţitor sau servant militar. Originea celui din urmă — nöqer —, mai rar folosit, este mongolă şi, ceea ce trebuie remarcat, el se regăseşte în sursele diplomatice din a doua jumătate a secolului al XIII-lea referitoare la ţinuturile carpato-dunăreano-pontice, desemnînd garda de elită, păgînă, a regelui Ungariei, Ladislau al IV-lea Cumanul [35].

O analiză atentă este focalizată asupra terminologiei armamentului defensiv (bürüme, ǧebelü, bagirdaq, geč̆im), echipamentului, inclusiv a numeroaselor tipuri de corturi.

Pentru a desemna armura, documentele osmane folosesc atît termenul *bürüme*, provenit din verbul bürümes (sensul : a înveli ceva) cît şi mongolicul *ǰ̌ebe*, cuirasă. Pe baza unei stipulaţii a codului sultanului Mehmed al II-lea, potrivit căreia timariotul cu un venit anual între 1 000 şi 2 000 de aspri era obligat să se prezinte cu ǧebe, iar cel ce dispunea de peste 3 000 aspri cu bürüme, se conchide calitatea superioară a celei din urmă (p. 84). În registre se face uneori precizarea serviciului personal al timariotului cu bürüme sau, alteori şi însoţit de un purtător de cămaşă de zale [36].

Este demnă de semnalat apropierea ce se face între termenul bürüme — precizat mai înainte prin compararea cu ǧebe — şi *broigne*, de origine obscură, atît din punctul de vedere al sensului (ambele semnifică un tip de zale) cît şi a posibilei înrudiri etimologice (francezul *broigne* provine din limba germană de unde pare să fi trecut şi în vorbirile slave ; astfel br'njya — rusă veche, brinje — bulgara veche, brnie — polonă : cu probabilitate etymonul exista la popoarele euroasiatice) (p. 83—84).

Un auxiliar al bürüme-ului sau ǧebe-ului era bagirdaq-ul, o îmbrăcăminte de bumbac purtată sub cuirasă. Profesorul Beldiceanu propune, cu titlul de ipoteză, ideea pretinderii de către Poartă a acesteia unor timarioţi mai săraci, scutiţi de ǧebe sau armură, în cazuri cu totul rare (p. 86) [37].

---

[34] Ostaş în armură — gebe ; prin extensie, din aceeaşi familie provine giubeaua românească.

[35] Forma latină : *neugerius, i* (Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I, 1, p. 463—465).

[36] Registrul recensămîntului din Teke, A. D. 1464—1465.

[37] Cf. semnificativa descriere a armamentului defensiv românesc folosit în Moldova mijlocului secolului al XVI-lea, datorată episcopului Antonio Veranzio (Verancsics) : „platoşă grea nu are nimeni, puţini şi numai din cei bogaţi au doar cămaşă de zale şi coif de oţel : dar drept platoşă ei toţi îmbracă nişte haine de in, umplute cu bumbac în grosime de trei-patru degete, mai ales în partea umerilor şi pînă la coate — după cum se poate vedea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În ceea ce privește geçim-ul, cuvînt de origine mongolă, el apare și sub forma keğim și kečim, tradus de obicei prin genericul zale, armură; autorul se pronunță pentru sensul de platoșă pentru cal și călăreț — un soi de catafract — prin compararea accepției lui M. Doerfer (cuvertură pentru cal, armură pentru om și cal) cu miniaturile unui manuscris otoman din anul 1558. Aici, caii unora dintre cavalerii turci sînt înfățișați acoperiți cu valtrapuri.

Pe lîngă aceste genuri de armament defensiv, timarioții aveau obligația de a aduce un număr de corturi cu întrebuințări diverse. Timariotul cu un venit de peste 4 000 de aspri aducea un cort de tipul tenqetür sau čadir, deosebite ca valoare fără să se poată face o diferențiere funcțională (p. 89). Originea cuvîntului tenqetür este necunoscută, avansîndu-se ipoteza introducerii sale în mediul arab de către cruciați și deci înrudirea sa cu *tentoire* francez (cf. lat. *tentorium*). Marilor timarioți (subasi, sanğaqbegi) li se cereau și alte tipuri de corturi: sayeban sau günlük (cuvînt de origine persană desemnînd cortul apărător de soarte), sokaklu čadir și abrizlu čadir (cort sau paravan pentru o toaletă sumară), čadir-i hazine (cort pentru tezaur, hazine însemnînd comoară, avere, depozit, tezaur [38], čadir-i kilar (cort pentru păstrarea proviziilor) [39], čadir-i matban (cort pentru bucătărie) etc. (p. 92).

Ultima secțiune a cărții profesorului Beldiceanu, capitolul al VI-lea, de concluzii (p. 94—97), atrage în chip deosebit luarea aminte. Nu se poate decît subscrie manierei de elaborare a studiului afirmată de autor: o atentă despuiere și analiză a surselor, străină oricărui sistem preconceput sau teoretizări dogmatice (p. 94). Este, în fond, aici declararea idealului de obiectivitate. Aceasta impune, însă, o a doua fază de elaborare, alcătuirea unui sistem propriu de evaluare și încadrare a datelor extrase din izvoare, raționea ultimă a demersului istoricului. Din această perspectivă trebuie privite notele finale ale profesorului Beldiceanu.

Potrivit concluziilor studiului, „timarul este o instituție anterioară întemeierii statului otoman, iar începuturile sale se pierd în formațiile politice [40] anatoliene", „acordarea sa nu are nimic comun cu feudul" (p. 94, 96). De la o insesizabilă deplasare a punctului de greutate, provocată de chestiunea „si l'Etat ottoman est une formation médiévale [sic] dans le sens traditionnel du terme", teoretizarea debordează limitele instituției în discuție, făcînd loc unei calde pledoarii a caracterului *nefeudal* al statului otoman. Trebuie mărturisit că încheierile propuse lasă impresia unui viguros parti pris d'avance, otomanizant excesiv, opus manifestului metodologic inițial.

Astfel încît stabilirea aici a preliminariilor unei discuții — nu fără valoare și pentru istoriografia românească — pare utilă.

Dintru început trebuie subliniată apariția tîrzie în Europa a statului otoman, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, atunci cînd societatea medievală occidentală intrase în criza ce prefigura modernul veac XVI. Provenit dintr-o migrație, emiratul turc otoman, implantat pe țărmul anatolian al mării de Marmara, împletea pe fondul instituțional propriu, nomad, tradiții politice preluate de la selgiuqizi și de la localnicii bizantini. Precum toate statele medievale — sensul este cronologic — și cel otoman și-a alcătuit armătura instituțională, aparatul administrativ și militar, susținută pe sursele de venituri existente. *Una din cele mai importante era exploatarea lumii satelor, a ciftlikurilor, celula primordială, esențială a vieții rurale* [41]. Inițiala dromocrație otomană — după nimerita expresie a lui Nicolae Iorga — s-a mulat treptat în carapacea Imperiului bizantin, la nivelul alcătuirii de stat, iar acest proces nu a putut rămîne fără influențe, preluări și adaptări în monarhia osmană. Valoarea semantică a timarului însuși este apropiată de aceea a pronoiei bizan-

---

pe țesăturile străvechi — și cu cusături de ițe dese, la depărtare de un deget și jumătate una de alta și sînt socotite drept platoșă căci sabia nu le poate pătrunde" (*Călători străini*, I, p. 407).

[38] Cu acest sens, evoluat apoi peiorativ, și în limba română a secolului al XVIII-lea.

[39] Termenul din urmă atestat în documentele slavo-române încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, atribuindu-i-se pătrunderea în limba română prin filiera slavă (Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 41) deși v. lat. cellarius, gr. κελλάριος, la care se mai poate adăuga acum turc. kilar (evident împrumut din greacă) ca agenți de introducere la nord de Dunăre.

[40] Este regretabilă persistența termenului amorf de „formație politică", pus în circulație în deceniul șase al secolului și împămîntenit în istoriografia română prin studiile lui Barbu T. Câmpina și P. P. Panaitescu.

[41] Cf. p. 20 a cărții (v. mai sus, p. 715).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tine — grijă, control, administrație — fără a fi vorba atît de o filiație, cît de acoperirea, în orizonturi diferite, a unor procese similare. Ca și timarul, pronoia era o posesiune strict condiționată de către stat prin serviciu — de obicei militar —, netransmisibilă ereditar, constînd în principal din concesiunea unor venituri provenite mai ales din exploatarea lumii rurale [42].

Nu este de prisos reamintirea uneia dintre judecățile de valoare ale celui mai mare istoric român al veacului al XVII-lea, Miron Costin, referitoare la instituțiile otomane: „Multe obiceiuri de ale Rîmului sintu acum la turci ca acestea, ce iau și ei de a zecea oameni și iarăși așa îi împart pre la grădini întăi, apoi în ceata ienicerilor și fac și ei apoi din slujitori bătrîni oturaci, curugii și timaruri [...]. Și nu-i divă că la turci vedem obiceiurile acestea, care au fost și la împărăția Rîmului, căci Țarigradul și cîte țări țin turcii în această parte de lume, care să chiamă Evropa, parte din împărăția Rîmului este" [43].

Spre a continua analiza, se impune a fi invocate prețioasele indicații ale profesorului Beldiceanu referitoare la timar: „ce n'est pas la vocable qui la recouvre, mais sa substance même" și argumentarea limitei cronologice superioare a studiului său (începutul secolului al XVI-lea): „puisque cette institution évolue au cours du XVI-e siècle" (p. 9). Astfel încît, indiferent de terminologie, compararea a două sisteme de utilizare statală a veniturilor provenind din aproape aceeași sursă — cu toate deplasările de populații — nu ar rămîne fără urmări pentru o mai strînsă definire a timarului. În al doilea rînd, nu trebuie pierdută din vedere evoluția din a doua jumătate a secolului al XVI-lea a timarului, spre o posesiune ereditară asupra surselor de venit, îndeosebi a pămîntului și legarea de glie a țăranilor [44], amintind evoluția similară a sistemului pronoiar, ceea ce relevă un proces de aservire.

Cu toate exemplele invocate, originea turcică microasiatică a *sistemului timariot* este mai puțin certă, o seamă de particularități ale evoluției sale anatoliene făcînd posibilă doar o *perioadă de tangență* a două forme instituționale răspunzînd acelorași necesități de stat [45].

Chestiunea adiacentă, a caracterului istoric al Imperiului otoman, nu poate fi rezolvată prin compararea instituțiilor sale cu acelea ale feudalității occidentale a secolelor IX—XII [46]. De altfel, eticheta feudalității, foarte comodă, simplificatoare, nu mai răspunde astăzi metodologiei materialist-istorice, studiile profesorului Henri H. Stahl — referitoare la modul de producție tributal [47] — sugerînd o cale posibilă pentru un demers înnoitor.

Revenind la problema centrală în discuție aici, trebuie cu atît mai mult reținută definirea instituției timariale, oferită pe parcurs de însuși profesorul Beldiceanu: „la création de l'institution timariale trouve ses racines dans la politique militaire et administrative des premiers sultans. La Porte créa une cavalerie légère et un corps de fonctionnaires qui vivait sur le pays, mais dont le système de rémunération — octroi de bénéfices à titre temporaire — empêchait la création d'une aristocratie" (p. 65).

•

Afirmîndu-și comunitatea spirituală cu magiștrii săi de la Universitatea din București, cu școala Bloch—Febvre de la *Annales*, profesorul Nicoară Beldiceanu a dat lumii științifice o lucrare ce nu are seamăn decît în aceea a lui G. Ostrogorskij consacrată pronoiei bizantine. *Le Timar* al profesorului Beldiceanu — cel mai indicat să dea o imagine completă a instituțiilor lumii otomane a secolelor XV—XVI și a influențelor ei asupra celei românești — consacrată unei pietre unghiulare a edificiului imperial osmanic întrunește calitățile unei cărți clasice.

Anca Radu și Sergiu Iosipescu

---

[42] V. cartea fundamentală a lui Georges Ostrogorskij, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954.

[43] Miron Costin, *op. cit.*, p. 260.

[44] Pentru această evoluție v. Halil Inalcik, *Land Problems in Turkish History*, în *The Muslim World*, Hartford, 1955, p. 221—228 (reprodus în Hahl Inalcik, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London, Variorum Reprint, 1978).

[45] Vezi și problema ispegelei (p. 62).

[46] În treacăt trebuie remarcat faptul că aprecierea valorii sistemului militar otoman în comparație cu cel occidental „feudal" (la finele secolului XIV!) pe temeiul analizei cruciadei de la Nicopol (1396) nu se mai poate face astăzi urmînd interpretările liniei William Miller și Aziz Suryal Atiya — popularizată în istoriografia română de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, — ce nu mai rezistă criticii contemporane al cărei precursor a fost marele istoric militar englez Sir Charles Oman.

[47] V. îndeosebi *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 288 p.+planșe.

De mai bine de un deceniu, un colectiv de istorici și arheologi ieșeni cercetează pămîntul unei străvechi așezări de pe valea rîului Moldova, întrebîndu-l cu răbdare despre trecutul său. După studiile publicate în ultimii ani de aceiași autori, cartea apărută acum era așteptată cu cel mai viu interes, din cel puțin două motive : întîi, pentru că e prima cercetare complexă a unui oraș din Moldova medievală, care se publică și apoi pentru că e vorba de Baia, această așezare de care se leagă începuturile legendare și mai puțin legendare ale statului medieval moldovenesc. Ceea ce se știa pînă acum despre trecutul acestei așezări era rezultatul interpretării surselor scrise, al studierii monumentelor de acolo, precum și al unor mai vechi cercetări arheologice sumare. Cu cartea ieșită recent de sub tipar, cunoștințele despre orașul Baia din Evul Mediu nu numai că se îmbogățesc substanțial, dar capătă suportul material care le dă soliditate și le transformă în probe de neînlăturat. Mai mult : aceste rezultate pot fi extinse, generalizate, înlesnind cunoașterea a ceea ce s-a numit „fenomenul oraș" și viața urbană din Moldova medievală, căci, așa cum precizează undeva autorii, „problemele referitoare la apariția și evoluția orașului feudal din Moldova, în pofida acumulărilor de date și idei, rămîn în continuare deosebit de complexe" (p. 148).

Săpăturile arheologice de la Baia mai prezintă un interes cu totul special. Despre acest oraș s-a afirmat, în lucrări de specialitate mai vechi și mai noi, mai ales străine, că ar fi fost „o creație a coloniștilor germani, care au pătruns, mai întîi, prin Transilvania, apoi și prin Polonia, în regiunile de la est de Carpați" (p. 9). Acestui gen de afirmații, cercetările de la Baia le-au dat un răspuns foarte clar și fără posibilitate de răstălmăcire : „cele mai vechi urme de cultură materială feudală — care pot fi datate la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor și se continuă apoi neîntrerupt — aparțin populației românești" (p. 151) ; prezența elementelor străine la Baia se face simțită abia în a doua jumătate a veacului XIV (p. 153). Și aceasta este, fără îndoială, în legătură cu evoluția ascendentă a vieții economice din acest spațiu în etapa care a urmat întemeierii statului prin acțiunile conduse de Dragoș vodă și de Bogdan I.

Lucrarea este concepută din două părți mari. Mai mult de jumătate este consacrată descrierii săpăturilor arheologice, prezentării obiectelor descoperite și interpretării lor. În amplul capitol intitulat *Ocupațiile locuitorilor*. Peste 100 de pagini cuprind ilustrațiile — fotografii și desene — prezentate sistematic.

În cîteva pagini, la început, Vasile Neamțu înfățișează *Stadiul cercetărilor istorice și arheologice*. „Informațiile documentare, narative, epigrafice, sfragistice și lingvistice s-au dovedit [...] insuficiente pentru înțelegerea deplină a procesului de urbanizare și de evoluție, pe diferite planuri, a așezării de la Baia pînă în secolul al XVII-lea, cînd începe declinul și transformarea ei într-un sat. Aceste carențe, specifice tuturor așezărilor urbane din Moldova, nu puteau fi remediate decît prin extinderea investigațiilor arheologice", arată profesorul Neamțu (p. 11). După prezentarea așezării geografice — care a favorizat apariția și dezvoltarea orașului, permițîndu-i legături lesnicioase cu centrele negustorești transilvănene, poloneze și nord-pontice — se discută *Denumirea așezării*, subiect despre care s-a scris mult și contradictoriu. Cît privește numele Baia, despre care „s-a admis că [...] are o origine slavă" (p. 17), profesorul Neamțu atrage atenția asupra faptului că toponimul *Bania* apare numai la slavii „stabiliți pe teritoriul provinciilor romane sau în preajma acestora", ceea ce îngăduie „ipoteza unei legături directe între slavul *banja* și latinescul *balneum*, care a putut avea și înțelesul de mină" (p. 17). Lămurirea celuilalt nume al vechiului oraș, Moldova, e încă și mai puțin simplă : „sîntem departe de o rezolvare pe deplin acceptabilă a problemei care, evident, are profunde implicații istorice" *(ibidem)* pentru că, provenit de la numele rîului, s-a extins asupra întregii țări. Ipotezele care rămîn în „competiție" sînt două : ori e vorba de o origine germanică — și trebuie să se observe că toate exemplele adunate mai de mult de T. Bălan se referă la țări locuite de populații germanice, unde se vorbesc limbi germanice sau a existat o puternică influență germanică — ori numele acesta derivă din radicalul *molid*, la care s-a adăugat terminația *ova*. În legătură cu această ultimă ipostază, trebuie spus că numele unui sat de pe Nistru, cunoscut în secolele XVI—XVII, era *Molidova* și a devenit ulterior *Moldova*. Personal, cred că prima ipoteză are cele mai multe șanse de a se apropia de adevăr.

E greu de spus care nume este cel mai vechi, dar e de crezut că *Tîrgul Moldovei* — Civitas Moldaviae — a premers *Baia*. Pe aceeași vale a rîului Moldova a mai existat, însă, și un alt tîrg, *Tîrgul de Jos* sau *Tîrgul lui Roman* — orașul Roman de mai tîrziu. Dacă acesta era „de Jos", înseamnă că trebuie să fi existat un alt tîrg, socotit „Tîrgul de Sus",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

complementar, pe aceeași vale. Desemnarea Romanului în acest chip să fi avut, oare, în vedere — explicit sau implicit — Baia (Tîrgul Moldovei)? Atunci, această din urmă așezare trebuie să fi îndeplinit rolul de *tîrg principal al văii Moldovei* și s-ar putea ca mențiunea din frumosul ei sigiliu medieval, care s-a pretat la atîtea interpretări — „capitalis civitatis" — să se refere tocmai la acest rol de *tîrg principal* (nu exclud, firește, vechea interpretare, la care m-am raliat și care rezultă și din textul cronicii moldo-germane și din scrisoarea papală din 1413 — *„civitas moldaviensis... caput... ipsius patriae"*). Profesorul Neamțu arată, în *Considerațiuni finale*, că „nimic nu se opune ideii că *pînă la jumătatea secolului al XIV-lea se realizaseră deja suficiente acumulări pentru a se putea sesiza o anumită detașare a Băii de așezările rurale din jur*" (p. 153; subl. a.), ceea ce vine în sprijinul ipotezelor construite pînă acum cu privire la rolul pe care „Civitas Moldaviae" l-a îndeplinit în perioada constituirii statului medieval moldovenesc. Fără să aducă, în acest domeniu, dovezi spectaculoase, cercetările de la Baia întăresc credința că a existat în acele locuri — valea Moldovei — o formațiune politică, cnezat ori voievodat, „reprezentînd, eventual de la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul celui următor, nucleul din care avea să evolueze statul feudal românesc de la est de Carpați" (p. 151). Această etapă din istoria Băii s-a desfășurat sub dominația tătărească — în apropiere, un sat a purtat un nume evocator în această privință: *Tămîrtășinți* (azi Șoldănești), care păstra amintirea unui *Temirtaș* sau *Timurtaș* (cf. un Iacși *Timurtaș*-oglu, sangeac la Silistra în secolul XIV — N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 64; hanul *Timurtaș* în veacul XV — Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, București, 1978, p. 121) și unde la 1411 se mai găseau, încă, *sălașuri* de tătari. Cele mai interesante mi se par descoperirile referitoare tocmai la această perioadă, anterioară — imediat anterioară — întemeierii Moldovei istorice [1]. Una din locuințele descoperite și cercetate în sectorul „Parc" — L 2 — dovedește că un puternic incendiu a mistuit așezarea spre mijlocul veacului XIV (datare îngăduită de o monedă de la Ludovic cel Mare, emisă în 1346—1351). Între obiectele de fier găsite aici, sînt de semnalat fragmente de halebarde, iar din resturile ceramice atrag atenția fragmentele de ceramică *bizantină* (p. 21—22 și 101—102), cu analogii la Cetatea-Albă. Trebuie să se presupună că incendiul constatat la Baia pentru mijlocul veacului XIV este una din mărturiile puternicelor zguduiri care au dus, în final, la unificarea formațiunilor politice preexistente, la înlăturarea dominației tătărești și apoi la emanciparea de sub suzeranitatea maghiară (momentul Bogdan I, care marchează trecerea de la „terra" la „regnum").

În continuare, capitolul despre *Ocupațiile locuitorilor* face racordul dintre știrile oferite de documentele scrise și rezultatele cercetărilor arheologice. Este un capitol bogat în informații despre viața economică a unei așezări care încetase de a mai fi eminamente agrară — pentru că, după cum se știe, locuitorii orașelor medievale nu renunțaseră la ocupațiile specifice vieții rurale. Descrierea descoperirilor numismatice, în capitolul despre *Circulația monetară*, aparține regretatei Eugenia Neamțu. Cîteva *Elemente de cultură și artă medievală* sînt înfățișate de profesorul Vasile Neamțu: sînt interesante observațiile cu privire la amănuntele de arhitectură laică; în acest domeniu, este de așteptat descoperirea urmelor locuinței cneazului sau voievodului local — unul din acei „potentes" menționați în prima jumătate a veacului al XIV-lea — despre care cu drept cuvînt se consideră că „a putut constitui [...] un model demn de invidiat" (p. 146). Menționate doar în treacăt, „bulele sigilare de plumb descoperite la Baia și aflate încă în studiu" (p. 147) mi se pare că sînt de natură să stîrnească un interes mai mare decît alte obiecte găsite acolo.

În *Considerațiuni finale*, profesorul V. Neamțu dă o privire sintetică asupra rezultatelor pe care istoria le obține din confruntarea izvoarelor scrise cu cercetările arheologice. Aici rezidă și importanța metodologică a cărții: ea arată clar care trebuie să fie raportul dintre știrile izvoarelor scrise și rezultatele cercetărilor arheologice în domeniul istoriei medievale. Pentru că, adesea, izvoarele scrise pot conduce la o imagine hipertrofiată, alterată, terminologia documentelor putînd produce confuzie prin analogii foarte vii și foarte la îndemînă. Astfel, arheologia indică *nuanțele adevărate*, accentele care trebuie puse documentelor scrise pentru a le înțelege și interpreta corect. Pe de altă parte, arheologia medievală nu se poate dispensa de știrile documentelor scrise, al căror edificiu îl completează, îl îmbracă, îl colorează.

În finalul volumului, se află trei anexe, una despre *Studiul materialului faunistic din așezarea orășenească de la Baia*, sub semnătura lui Sergiu Haimovici, alta cu *Rezultatele*

[1] Vezi și Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Contribuții arheologice cu privire la așezarea de la Baia, în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în „S.C.I.V.A.", 4/31, 1980, p. 599—613.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

analizelor efectuate la două probe de seminţe (autor : Gh. Comarovschi) şi a treia cu *Analiza chimică a unor metale* (autor : Anişoara Bold). Se adaugă un rezumat în limba germană şi un indice toponimic şi onomastic.

Punînd în cumpănă ceea ce se ştia şi ceea ce se putea presupune pînă acum în legătură cu „Civitas Moldaviae" şi ceea ce se ştie ori se poate imagina datorită cărţii de faţă, devine evident cîştigul, în profitul ştiinţei istorice româneşti. Acestui volum, în care demonstraţia se desfăşoară cu rigoare şi prudenţă — desăvîrşită rigoare şi prea multă prudenţă ! — îi va urma, desigur, un al doilea, cu rezultatele săpăturilor arheologice ulterioare anului 1976 (cel de faţă priveşte cercetările din anii 1967—1976) şi apoi va veni sinteza, de la care istoriografia noastră aşteaptă lumini noi pentru rezolvarea unor probleme de interes major privind trecutul poporului român.

Ştefan S. Gorovei

Istoria oraşului Iaşi, vol. I, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 668 p.+103 ilustr.

La sfîrşitul veacului trecut, N. Iorga începea una din cărţile sale cele mai bine făcute (despre Chilia şi Cetatea-Albă) cu cuvintele : „Istoria unui oraş românesc, în sensul de istorie locală, nu se poate scrie". În deceniile care au urmat, încercarea s-a făcut, totuşi, şi astfel mai multe oraşe ale Moldovei şi-au dobîndit cărţile istoriei lor. Oraşul Iaşi a fost printre cele dintîi, monografia pe care i-a consacrat-o N. A. Bogdan fiind publicată încă înainte de primul război mondial. Operă a unui entuziast, alcătuită cu mai multă pasiune decît spirit critic, monografia aceasta a servit, totuşi, cîteva decenii generaţiilor de cercetători care aveau nevoie de o informaţie precisă de istorie ieşeană — chiar dacă, adeseori, ea nu era de găsit acolo !

După o lungă aşteptare, avem acum primul volum din *Istoria oraşului Iaşi*, operă a unui colectiv de autori, membri ai corpului didactic universitar ieşean (C. Cihodaru, V. Cristian, M. Dinu, V. Neamţu, M. Petrescu-Dîmboviţa, Gh. Platon, D. Rusu şi M. Timofte ; redactori responsabili : C. Cihodaru şi Gh. Platon). Proiectată în două volume, noua sinteză de istorie a Iaşilor are ca punct de răscruce anul 1864, cînd, prin înfiinţarea municipalităţii, se inaugurează „o nouă etapă în dezvoltarea vieţii orăşeneşti" (p. 12). Fără îndoială, a înfăţişa în numai 600 de pagini (cît numără textul propriu-zis, cuprins între p. 13 şi 611) istoria, din cele mai vechi timpuri şi pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, a unui oraş — şi nu a unui oraş oarecare, ci a unuia care a jucat un rol de prim rang în spaţiul românesc est-carpatic încă din zorii vieţii statului medieval pe aceste meleaguri, îndeplinind, vreme de două veacuri, şi funcţia de capitală a Moldovei — poate să pară o încercare hazardată. Cu atît mai mult cu cît nu pentru toate segmentele de istorie ieşeană s-au realizat amănunţite studii de analiză (unele dintre cele existente le datorăm chiar cîtorva dintre autorii monografiei, precum C. Cihodaru, V. Neamţu, Gh. Platon). Neputîndu-se întemeia, în asemenea cazuri, decît pe izvoare, autorii au trebuit, nu de puţine ori, să realizeze, în acelaşi timp, şi analiza şi interpretarea lor, aceste operaţii „de laborator" împletindu-se cu expunerea însăşi. În felul acesta, s-a adus în discuţie mult material documentar (parţial inedit), ceea ce va asigura cărţii o viaţă lungă, îngăduindu-i să devină — aşa cum redactorii responsabili îşi exprimă speranţa în cuvîntul introductiv — „o bază de plecare pentru realizarea unor investigaţii mai fecunde" (p. 12). A doua dificultate majoră pe care au avut-o de înfruntat autorii acestei monografii, mai cu seamă pentru partea care revine secolelor XIV—XVI, e raritatea ştirilor şi zgîrcenia izvoarelor referitoare direct la istoria oraşului Iaşi — şi situaţia nu e specifică *acestui caz*, ci e generală, pentru întregul spaţiu extracarpatic, ale cărui oraşe şi-au pierdut, prin potrivnicia vremurilor, arhivele despre a căror existenţă avem, totuşi, ştiri sigure. La această dificultate se referea N. Iorga scriind cuvintele pe care le-am reprodus la începutul acestor rînduri.

Istoria propriu-zisă a *oraşului* însuşi nu urcă mai sus de veacul XIV. De aceea, toate ştirile — mărturii exclusiv arheologice — despre *Societatea omenească pe teritoriul Iaşului înainte de formarea oraşului* constituie un fel de prolog al cărţii, în care profesorii M. Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu Marin se ocupă de partea străveche şi veche a istoriei acestei zone (cu urme de locuire din paleoliticul inferior), iar profesorul C. Cihodaru — de începuturile feudalismului. (Profesorului Cihodaru i se datorează, dealtfel, aproape în întregime prima parte a cărţii, *Oraşul Iaşi în epoca feudală*, profesorului V. Neamţu revenindu-i, în această secţiune, capitolul despre *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi* şi un subcapitol despre două aspecte ale vieţii economice ieşene, *Meşteşugurile şi comerţul*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca tuturor tîrgurilor medievale moldovenești, și orașului Iași îi lipsește o „cartă" de fundare ; el nu s-a născut la porunca sau din voia cuiva, ci din nevoile organice, stringente, pe care le-a generat și le-a adus la suprafață evoluția societății medievale românești. „Geneza orașului medieval — arată profesorul Cihodaru — se leagă de maturizarea unui proces social-economic, la capătul căruia meșteșugarii din cadrul obștii sătești se rup, treptat, de agricultură și se concentrează apoi în diferite puncte favorabile activității lor. Dar nașterea și dezvoltarea formelor de viață urbană nu au avut loc pretutindeni în aceleași condiții" (p. 41). Chipul în care așezarea omenească de la Iași a devenit oraș este analizat amănunțit, arătîndu-se factorii care au favorizat această evoluție : închegarea, aici, a unei piețe locale de schimb, ca și poziția acestei așezări la răscrucea unor însemnate drumuri comerciale : „Examinînd harta drumurilor comerciale care legau Iașul de restul țării, putem spune că, față de celelalte orașe moldovene, Iașul avea una din cele mai fericite poziții. Plasat în centrul țării, era sortit să devină cel mai însemnat centru administrativ și militar, strategic, în același timp" (p. 45).

Trebuie să se observe că pe Bahlui s-au format două tîrguri, Hîrlăul și Iașii, așa cum pe Moldova se formaseră Baia și Romanul. În ambele cazuri, tîrgul văii — tîrgul al cărui nume s-a format din acela al apei — a fost cel de sus : Baia/Civitas Moldaviae și Hîrlău/Bachlovia. Iașii trebuie să fi fost „tîrgul de jos" al văii Bahluiului, așa cum Romanul a fost „tîrgul de jos" al văii Moldovei. Similitudinea aceasta trebuie avută în vedere cînd se studiază mecanismul formării așezării urbane de la Iași.

Prima mențiune sigură a orașului (tîrgului) Iași este socotită cea aflată în marele privilegiu comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov în anul 1408, profesorul Cihodaru respingînd ipoteza conform căreia numele acestei așezări ar figura și în cunoscuta listă rusească a orașelor, datînd din jurul anului 1390. D-sa arată că ceea ce acolo s-a crezut a fi numele orașului Iași (Askii torg, Iasăskii torg) trebuie citit împreună cu numele care precede (Cern), dînd împreună numele tîrgului Cernăuți ; cu alte cuvinte, între varianta veche a lecturii și cea nouă (a istoricului sovietic Tihomirov), se propune rămînerea la cea veche (*Askii torg* în loc de *Iasăskii torg*). Chestiunea nu mi se pare definitiv tranșată. Este, întîi, numele însuși al așezării. În privilegiul liovenilor din 1408, numele se află sub forma **Ѧсѣ** (deci tot cu vocala inițială neiotată, oricît de neobișnuit este). În tratatul de la Lublau, din 1412, orașul e citat ca „forum Iassutam" (=Iassatum), dar și „Iaszkytarg" (Hurmuzaki, *Documente*, I. 2, p. 485). În cronica lui Richental, despre Conciliul de la Constanța (1415), apare forma *Iasmarkt* (sau *Iosmarkt*) ; Schiltberger îl menționează, pe la 1424, ca *Iasbazar*. La 1434, într-un document intern, e sub forma **оч Ѩскомъ тъіргъ** . În 1450 apare numele *Forum Filistinorum*, în 1475 avem echivalența *Iassmarch/Forum Filistenorum* și, cam la aceeași vreme, Dlugosz menționează *Jaszky targ alias Philistimorum Forum*. După cum se vede, toate formele citate conțin — cu o singură excepție — apelativul *tîrg*, fie în formă slavă, fie în traducere (markt, bazar, forum) ; se poate deduce de aici că acest apelativ, *tîrg*, a făcut parte, inițial, din numele însuși a așezării (așa cum a rămas, de pildă, la Tîrgu Frumos), traducîndu-se cu numele împreună. Aceasta se potrivește cu forma în care se află numele din lista rusă — **Ѩскыи торгъ** . Cît privește Cernăuții, mențiunea din 1408, din același privilegiu dat liovenilor, e sub forma **Черновци** , iar la Dlugosz e *oppidum Czarnowicze*. Dar nu numai că forma din lista rusă e mai apropiată de forma în care orașul Iași e citat în textele veacului XV decît forma în care e citat orașul Cernăuți, dar și localizarea sa corespunde cu o alta, tot din același veac. În lista rusă, tîrgul Iași e arătat pe Prut (**на Рѣтѣ рѣцѣ**). Localizarea tîrgului de pe Bahlui în funcție de Prut s-a mai făcut o dată : e vorba de „Chorographia" din prima carte a *Analelor* lui Dlugosz. Se citează, de obicei, acest fragment : „Jaszkv Targ in Pruth, alias Philistimorum Forum" ; de fapt, însă, fraza întreagă dă alt sens acestor cuvinte : e vorba de rîul Jijia, „cuius fons circa Drochun oppidum" (lîngă Dorohoi), iar „hostia prope Jaszky Targ in Pruth, alias Philistimorum Forum" (cf. ed. din 1964, p. 85). Așadar, Jijia, care izvorăște în preajma Dorohoiului, își are gurile de vărsare (*hostia*) *în Prut, lîngă tîrgul Iașilor*. Lăsînd la o parte inadvertența (nu e singura în descrierile geografice ale lui Dlugosz), e de reținut că localizarea Iașilor în funcție de un rîu mare, Prutul, nu e unică în lista rusă. Dacă, așa cum s-a presupus, această listă a fost alcătuită la Kiev, sub oblăduirea mitropolitului Kiprian, atunci nu cred că e exclusă existența unui izvor comun, care să fi conținut această localizare a Iașilor (nefiind exclus nici faptul ca Dlugosz să fi avut la îndemînă chiar un letopiseț rusesc în care se intercalase deja lista orașelor).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În legătură cu toate aceste prime menţiuni stă şi explicarea numelui. *Municipium Iassiorum*, pădurea de frasini, urmaşii lui Iaţco (Iacob) — toate rămîn explicaţii de domeniul fantaziilor. Profesorul Cihodaru e de acord că numele Iaşilor derivă de la al unui grup de oameni. D-sa opinează pentru tălmăcirea cuvîntului *iaşi* prin *arcaşi*, extins apoi la *arcari* (explicaţia se află şi în comentariile la ediţia din 1964 a *Analelor* lui Dlugosz, p. 353, nota 14: „Apud Hungaricos auctores, praeter Kumanos leguntur etiam Jasi (sing. jász, plur. jászok = sagittarii) cum cognomine Philistaei"). În cazul de faţă, trebuie avut în vedere ca în explicaţiile care se caută să funcţioneze echivalenţa iaşi/filisteni; explicaţia editorilor poloni ai operei lui Dlugosz nu mi se pare îndestulătoare şi nici convingătoare. În adevăr, în Ungaria medievală existau grupuri de cumani şi „filisteni" (şi un document din 1439 menţionează dăruirea unor florini „de pecuniis Comanorum et Philisteorum nostrum") sub ultimul nume, de rezonanţă biblică, înţelegîndu-se resturi ale alanilor, desemnaţi şi ca *yazigi*. Trebuie de văzut dacă forma ungurească a etnonimului şi numele arcaşilor derivă din aceeaşi rădăcină. „Filisteni" din aceştia se mai aflau, la 1415, şi în Moldova, după cum s-ar înţelege din adnotaţiile lui Ulrich von Richenthal în legătură cu participanţii la Conciliul de la Constanţa („Jesmarckt, Molga, die zwu seind philistei"; C. I. Karadja credea că e vorba de secui).

Ar fi interesant de ştiut ce se spune în actele papale din vremea papei Martin V (1417—1431) despre „Petro alias waiwoda de Iassy", semnalat mai de mult de D. Zaharia („Revista Arhivelor", 1/L, 1973, p. 112).

Cu dreptate, autorul atribuie curtea domnească din Iaşi (menţionată abia la 1434) ultimilor ani ai veacului XIV sau domniei lui Alexandru cel Bun (p. 58). *Dezvoltarea oraşului pînă la jumătatea secolului al XVI-lea* este înfăţişată amănunţit, pe mai multe pagini (53—81). Chipul în care Iaşii au devenit capitală (întîi, reşedinţă preferată a domnilor moldoveni) este explicat de profesorul Neamţu, care analizează cauzele şi etapele acestui proces de lungă durată. Cu aceasta se deschide capitolul despre oraşul Iaşi în perioada cuprinsă între mijlocul veacului XVI şi mijlocul veacului XVIII. Ştirile istorice sporesc, cantitativ şi calitativ, ceea ce îngăduie tratarea materiei într-un alt mod. Cu privire la administraţia orăşenească, e de adăugat că primele menţiuni despre „magistraţii aleşi ai oraşenilor", şoltuzul şi pîrgarii, sînt din veacul XVI. La 3 aprilie 1581 se menţionează prezentarea în faţa autorităţilor liovene (în legătură cu afacerile lui Nicoressios Nevridi) a unei scrisori care fusese autentificată cu sigiliul şoltuzului şi pîrgarilor de Iaşi („literas sub sigillo advocati et scabinorum civitatis Iassy, de terra Walachiae, greco seu ruthenico idiomate scriptas" — N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 365), pe care diacul bisericii rutene din Liov a trebuit să o traducă „din cuvînt în cuvînt" („de verbo ad verbum"). Unsprezece ani mai tîrziu, tot în legătură cu afacerile lui Nevridi, avem şi numele primului şoltuz de Iaşi cunoscut pînă acum: se citează o scrisoare a lui Aron vodă, dată în Iaşi, la 28 februarie 1592, între martori aflîndu-se şi „Georgius exactor, iudex sive advocatus [de Iasia] cum duodecim scabinis" (*ibidem*, p. 416). Altă menţiune (fără nominalizări) datează din 1583 (*D.I.R.*, 3/XVI, nr. 266, p. 212).

Începînd cu veacul al XVII-lea, cînd oraşul Iaşi rămîne capitala necontestată şi nedisputată a Moldovei, istoria dispune de o varietate mereu crescîndă de informaţii despre cele mai diferite aspecte de viaţă din oraşul de pe malul Bahluiului. Toate aceste aspecte sînt cercetate amănunţit şi expuse metodic.

Partea a doua a cărţii — *Oraşul Iaşi în epoca modernă* — beneficiază de contribuţiile profesorilor C. Cihodaru, V. Cristian, Gh. Platon, D. Rusu şi M. Timofte. Este o perioadă — aproximativ un secol — cînd oraşul Iaşi începe să concentreze, în propria sa istorie, istoria Moldovei întregi. Autorii pun în evidenţă, cu mare bogăţie de informaţii — căci pentru această etapă a istoriei ieşene există informaţii din abundenţă, mai ales în arhive — pe de o parte trecerea, destul de lentă şi plină de contradicţii, a oraşului Iaşi spre viaţa modernă, iar pe de altă parte tocmai această concentrare a istoriei ţării în capitala sa. Este de la sine înţeles că numai acestei perioade i s-ar putea consacra un volum întreg! Dacă prima parte a cărţii este — mai ales pentru veacurile XIV—XVI — preponderent analitică, partea a doua a presupus un mare efort de selecţie a informaţiilor şi de sinteză.

În opera pe care au întreprins-o, autorii au fost confruntaţi cu multe dificultăţi, pe care, cu pasiune şi stăruinţă, cu erudiţie şi răbdare, au reuşit să le depăşească, pentru a ne pune la îndemînă această carte a oraşului nostru. Rod al muncii unui colectiv care cuprinde trei generaţii de dascăli de la facultatea de istorie — aproape toţi absolvenţi ai ei şi unii chiar foşti studenţi ai primelor două generaţii! — cartea aceasta va rămîne un punct de referinţă în cunoaşterea istoriei oraşului Iaşi.

Ştefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALEXANDRU CIORĂNESCU, *Barocul sau descoperirea dramei*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia, 1980, 499 p.

Cartea lui A. Ciorănescu, *El barroco o el descubriemento del drama*, a apărut în 1957. Se putea vorbi, atunci, despre o „modă" barocă, așa cum susține însuși Ciorănescu. Nu erau puse, în 1957, bazele sigure ale investigărilor de detaliu, cartea lui Ciorănescu fiind una din tentativele de orientare într-un domeniu ale cărui contururi începeau abia să fie intuite. În cei 24 de ani care au trecut de la prima apariție a cărții lui Ciorănescu, cercetarea a făcut pași uriași în direcția deslușirii unei perioade istorice și culturale aflată mult timp în penumbră. S-au stabilit cadrele emblematicii, fără de care orice cunoaștere a barocului este imposibilă (a apărut lucrarea fundamentală a lui Henckel și Schöne), a apărut acel faimos *Handbuch der Rhetorik* al romanistului Lausberg, s-au creat centre internaționale de investigare ale fenomenului baroc (Wolfenbüttel, Liège, Budapesta), s-a trecut la reprinturi ale publicațiilor rare din secolul al 17-lea. În acest fel, lucrările mai „vechi", adică chiar cele apărute în deceniile cinci și șase ale secolului, par în bună măsură depășite, progresul metodologic și faptic fiind evident în ultimele două decenii.

Cartea lui Ciorănescu, avînd structura unui vast eseu, conține multe idei cu caracter general, noi la vremea lor, intacte și azi, cînd detaliile prezentate de același autor, nu pot rămîne neatinse de critică. Ciorănescu discută, de ex. la începutul cărții legătura dintre etimologia noțiunii de „baroc" și fenomenele culturale. Concluzia tradițională, pînă la el, era aceea, că termenul „baroc" are semnificații ce nu se pot pune în concordanță decît cu o mică parte a dezvoltării artelor din secolul al 17-lea. Ciorănescu este primul care constată: „Această confuzie care se menține încă în multe studii de literatură, nu are nici o justificare" (p. 11). Este vorba despre atribuirea caracterului de „neregulat" artei baroce, ținîndu-se cont de înțelesul cuvîntului portughez, aflat la baza termenului internaționalizat apoi (baroc).

Tot Ciorănescu insistă, pentru întîia oară, asupra deosebirii dintre arta anterioară barocului, care elabora imagini statice, și cea barocă pentru care dinamismul și mișcarea ar fi caracteristice. Analizînd portretul în artele plastice și în literatură, Ciorănescu desprinde elemente compoziționale tipice pentru perioada barocă. Dar aceste analize „la obiect", sînt doar argumente care vor conduce la concluzia finală, cea a caracterului erudit, artificial al întregii arte din perioada barocului. E demn de semnalat, că investigațiile lui Ciorănescu sesizează mult asupra însemnătății teatrului ca etalon al artei baroce: spectacolul, prin care se încerca atît o accentuare a unor disensiuni interne și perioadei baroce (tragi-comedia fiind dovada acestei tentative), cît și punerea în evidență a unei structuri ierarhice prestabilite. Deși în bibliografia citată de Ciorănescu întîlnim și lucrarea lui Alewyn despre rolul spectacolelor festive în secolul al 17-lea, J. Rousset, care s-a ocupat, de asemenea de această problemă, fiind și el citat, totuși, în 1957 nu putea să fie vorba de o cunoaștere a funcționalității sociale și estetice a diferitelor forme de spectacole (la diferite nivele sociale). Ciorănescu a anticipat astfel redescoperirea unui fenomen important pentru arta barocului. Acest lucru l-a dus însă și la supralicitarea literaturii franceze, cu prestigioși autori dramatici: „Literatura franceză a secolului al XVII-lea este piatra de încercare a barocului literar în general" (p. 15). Nimeni nu poate impune unui autor felul în care-și selectează exemplele. *Dar a ignora complet rolul literaturilor olandeze, germane, poloneze etc., de a stabili priorități, unde există, de fapt, un schimb permanent de forme și idei, poate duce și trebuie să ducă la o imagine deformată a realității artistice.*

Meritul de bază al cărții lui Ciorănescu rămîne insistența cu care afirmă literatura barocă ca un exercițiu de erudiție și rafinament. În acest fel se neglijează, desigur, aportul a ceea ce s-a numit tradiția populară. Dar toată arta barocă a fost, de fapt, neocurtenească, chiar dacă nu a fost elaborată numai de reprezentanții păturii privilegiate, de „sus". Artiștii provenind din rîndurile burgheziei trebuiau să supună mentalitatea lor unor concepte oficializate prin puterea executivei nobiliare. De aici și caracterul atît de contorsionat, de dramatic al artei baroce: disensiunile lăuntrice aveau o bază socială și filozofică reală. Accentuarea rolului erudiției, la vremea aceea cea mai tăioasă armă a păturilor aflate în ascensiune, era așadar, cît se poate de binevenită într-o perioadă cînd se insista prea mult asupra unui aparent realism al artei baroce. Cercetări cum sînt cele ale lui Ciorănescu au permis depistarea structurilor foarte complexe ale barocului literar (semnalăm, de ex. că Ciorănescu descoperă straturile arhitectonice ale labirinturilor din romanele baroce, relevează rolul conflictului ca element de concepție în operele perioadei baroce etc.). Dacă Ciorănescu a neglijat contribuția păturilor neprivilegiate la arta barocă, acest lucru se datorează metodei, care cerea insistență acolo unde se ridicau problemele de prim ordin. Aportul „culturii

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

populare" la arta barocului începe, abia acum, să intre în atenţia cercetării (în anul 1982 marele congres internaţional de la Wolfenbüttel va dezbate această problemă).

Rezumarea ideilor lui Ciorănescu în postfaţa volumului corespunde genului de „reader", dar nu-şi are rostul în acest caz. Dat fiind caracterul istoric al cercetărilor prezentate, trebuia apreciată contribuţia lui Ciorănescu : 1. ca deschizător de orizonturi noi în 1957, 2. ca o realizare, în parte depăşită de cercetările recente. O evaluare a importanţei acestei lucrări, în momentul de faţă, se impunea oricum. O încercare, în acest sens, ar putea fi şi bibliografia anexată celei iniţiale (102 titluri, indicate de Ciorănescu în 1957). Cele 49 de titluri noi nu sînt semnificative pentru cercetările baroce internaţionale (Schöne e prezent cu o antologie, foarte puţin revelatoare, nu cu cartea sa despre *Emblematica şi drama*, E. Szarota, M. Szyrocki, L. Forster, H. G. Roloff etc. lipsesc cu desăvîrşire), nici pentru cele româneşti (A. Marino nu e prezentat cu al său *Dicţionar de idei literare*, D. H. Mazilu lipseşte, contribuţiile despre D. Cantemir de asemenea). Nu sînt probante nici încercările postfeţei atunci cînd se străduieşte să definească barocul apelînd la autorităţi din perioada dintre cele două războaie mondiale, care au fost în bună parte depăşite de cercetările mai recente. Astfel, ar fi fost îndeajuns, dacă s-ar fi citat A. Marino, pentru a se infirma teza, că astăzi barocul ar fi considerat, în primul rînd, o modalitate stilistică. E adevărat, la Ciorănescu predomină trimiteri la specificităţi de ordin stilistic, care ar explica concepţiile şi ideile barocului. Dar e evident, de la bun început, că în 1957 nu era încă vremea unor sinteze de ultimă precizie referitoare la întreaga creaţie artistică barocă (nici astăzi, o asemenea sinteză nu e posibilă, atîta timp cît lucrările de detaliu nu au pregătit în suficientă măsură terenul pentru această sinteză).

Traducerea bună a lucrării lui Ciorănescu are, cu toate acestea, un merit sigur : ea a pus la îndemîna cercetătorilor români o lucrare de referinţă atunci cînd este vorba de istoria cercetării vizînd perioada barocă.

H. Fassel

ANDREI PIPPIDI, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R. şi Ed. du CNRS, Paris, 1980, 372 p.

Un număr de 14 studii, dintre care 13 tipărite între 1968 şi 1979 în diverse publicaţii, româneşti şi străine, şi unul inedit, străbătute de anumite linii directoare comune — sau foarte apropiate — sînt reunite în acest frumos volum cu un titlu prea general pentru ca cineva să-şi imagineze, înainte de a-l deschide, ce ar putea găsi între coperţile lui. Autorul însuşi, mărturisind că ar fi dorit un alt titlu *(In partibus infidelium* — mai sugestiv, poate, dar încă şi mai vag), atrage atenţia asupra marilor teme în jurul cărora se pot grupa studiile înmănunchiate în volumul său : reprezentările mentale (cum erau cunoscute în occident ţinuturile sud-est europene, oglindirea trecutului în mentalitatea locuitorilor acestor ţinuturi), fenomenul fanariot şi cîteva analize de istorie politică. Peste tot, e o largă desfăşurare de erudiţie, care face să se citeze cărţi, broşuri, articole vechi, uitate — dar cu informaţie adesea de neînlocuit — să se pună în valoare şi, aproape întotdeauna, într-o lumină nouă, lucruri ştiute de mult, dar pe lîngă care noi obişnuisem să trecem cu nebăgare de seamă ori fără să le descifrăm sensurile adevărate. Personaje şi întîmplări stranii apar în paginile acestei cărţi, din colţurile în care păruseră uitate. O uitare nedreaptă, desigur, de vreme ce îndreptarea reflectorului asupra lor e de natură să aducă foloase felurite cercetării şi înţelegerii trecutului nostru.

Primul studiu priveşte o frîntură a romanităţii orientale, *morlacii (Naissance, renaissances et mort du „Bon Sauvage" : à propos des Morlaques et des Valaques)* ; se aduc în discuţie texte din secolele XVII-XIX cu privire la această populaţie, despre care, în general, nu se ştiu prea multe lucruri. Punerea laolaltă a unor ştiri neluate în seamă e fără îndoială folositoare şi autorul pare să promită a continua şi a desăvîrşi, cîndva, ancheta începută acum (p. 19). Următoarele două studii formează, aproape, o unitate : poziţia ţărilor române în frămîntările produse în Balcani de bătălia de la Lepanto, din 1571 *(Les pays*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

danubiens et Lépante) şi „opţiunea lui Mihai Viteazul" *(Résurrection de Byzance ou unité politique roumaine? L'option de Michel le Brave)*. Un rol de seamă în întreţinerea focarului de rezistenţă în Balcani a avut de jucat Arhiepiscopia — pretinsa Patriarhie — de la Ohrida, al cărei titular, Joachim, bătea fără încetare drumurile Europei ca să capete ajutoare pentru marea răscoală pe care o proiecta în Balcani. „Păstrîndu-şi dacă nu independenţa, cel puţin o anumită autonomie, malul stîng al Dunării reprezenta un loc de azil pentru clasa conducătoare a Balcanilor, dezrădăcinată şi pe jumătate exterminată de cucerirea otomană şi care, de aceea, era gata să recunoască principilor români o autoritate quasi-imperială..." (p. 40). Către aceste principate începuseră să se îndrepte atenţia şi speranţele popoarelor balcanice. Alături de încercări mai prudente sau mai hazardate, dar de bună-credinţă, nu lipseau excrocheriile, înşelătoriile, proiectele aventuroase. Eşecul tuturor încercărilor de a răscula Balcanii a făcut ca ridicarea lui Mihai Viteazul să trezească speranţe noi în inimile acelora care visau învierea imperiului bizantin într-un moment cînd centrul de greutate al „cruciatei" se deplasase spre regiunile est-pontice. De un interes deosebit e studiul care urmează şi care, din multe puncte de vedere, e continuarea firească a precedentului. Devenită „ideologie nostalgică", amintirea Imperiului bizantin reunea pe „greci, sîrbi, albanezi şi bulgari alături de români într-o aceeaşi unitate pontică şi dunăreană, întărită prin menţinerea dominaţiei turceşti", hrănind, în acelaşi timp, cu energia pe care o dau uneori amintirile istorice, rezistenţa popoarelor balcanice (p. 54—55). De spada lui Mihai sperau să se folosească arhonţii constantinopolitani, cu al căror sprijin obţinuse domnia, dar şi cei care năzuiau să elibereze Peninsula Balcanică de sub stăpînirea otomană; între aceştia din urmă, rolul cel mai însemnat l-a avut Dionisie Ralli-Paleologul, mitropolit titular de Tîrnovo, care n-a ocolit nici unul din mijloacele la îndemînă pe atunci pentru a obţine organizarea noii cruciate, sub conducerea lui Mihai. „Astfel se fixase asupra prinţului român alegerea unanimă a forţelor care urmăreau o himerică „restitutio imperii": un curent înăuntrul Bisericii, iar un altul care, la Constantinopol ca şi în nordul Dunării, reprezenta politica notabililor greci, de origine bizantină sau epirotă, în sfîrşit, grecii şi albanezii din Italia meridională, grecii şi rutenii din Polonia, reuniţi printr-o solidaritate de rasă ori de credinţă" (p. 60). O adevărată „mafia" îl înconjurase pe Mihai, devenindu-i ostilă în clipa cînd a trebuit să constate că nu-l poate nici domina, nici folosi. „Opţiunea lui Mihai Viteazul" a fost aceasta: în loc să urmeze himericul vis al drumului spre Constantinopol, a ales unirea tuturor [1] pămînturilor româneşti sub un singur sceptru, *al său*. În încheiere, se susţine ideea — pe care şi cel ce semnează aceste rînduri a afirmat-o de mai multe ori — că lui Mihai Viteazul nu trebuie să i se opună Ieremia Movilă ca reprezentant al unor idei politice retrograde, recunoscîndu-se că „uniunea dinastică la care el aspira era mai aptă decît uniunea personală să rezolve anumite probleme" şi că „ar fi nedrept faţă de Ieremia, dacă nu i s-ar recunoaşte demnitatea şi fermitatea..." (p. 65).

Cu informaţie nouă şi valorificînd-o şi pe cea veche, destul de bogată, de altminteri, cel de-al patrulea studiu — singurul inedit — priveşte relaţiile româno-raguzane în secolele XIV—XVIII *(Rapports de Raguse avec les pays roumains)*. Interpretarea ştirilor din Luccari [2] ne mai rezervă, desigur, surprize (revelatoare precizarea din p. 68, n. 5). În anexă, se reproduc 27 de documente culese din arhivele Raguzei, dintre anii 1549 şi 1758. Unele din aceste documente fuseseră cunoscute şi lui P. P. Panaitescu, autorul unui studiu cunoscut doar sub forma tipărită în 1949 *[Relaţiile Ţării Româneşti şi ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în „Studii", nr. 4/1949, p. 105—124]. De fapt, textul tipărit atunci reprezintă traducerea unui studiu redactat cîţiva ani mai înainte în limba franceză — *Relations entre Raguse et les Roumains* — destinat revistei „Balcania" (probabil tomul IX, 1946, care nu a mai văzut lumina tiparului). Această formă originară — păstrată doar sub forma unor corecturi, regăsite între hîrtiile rămase de la P. P. Panaitescu — avea şi ea, în anexă, un număr de zece documente din arhivele raguzane, datate între anii 1620—1756. Este vorba de documentele din 9 iulie 1620 (Pippidi, nr. XVI), 8 februarie 1622 (Pippidi, nr. XVII), 21 iulie 1622 (Pippidi, nr. XVIII, cu data de zi *29*), 14 octombrie 1649 (Pippidi, nr. XIX).

[1] V., în acest sens, şi însemnările — risipite într-o revistă de circulaţie restrînsă — ale lui Sergiu Iosipescu, *Unirea ţărilor române din anul 1600 în concepţia şi acţiunea politico-militară a lui Mihai Viteazul*, în „Munca politică în armata Republicii Socialiste România", 5/XXVIII, 1975, p. 89: „reconstituirea unui stat unic în aria etnică a poporului român".

[2] Documentul citat la p. 68, n. 4, „restituit" anterior anului 1432 şi conţinînd numele unui „Ivaşcu Velna Murgul" e, de fapt, din 1442, iar numele triplu e doar o greşeală a copistului care a rezumat actul; e vorba de persoane deosebite: Murgul şi Ivaşcul Vilna (cf. „Anuarul", XVI, 1979, p. 534).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

10 decembrie 1730 (Pippidi, nr. XXII), 27 aprilie 1756 (Pippidi, nr. XXIII), 27 aprilie 1756 (Pippidi, nr. XXIV) și 6 iulie 1756 (Pippidi, nr. XXV). Se aflau în plus două scrisori, una din 4 septembrie 1726, prin care se mulțumea lui Nicolae vodă Mavrocordat pentru protecția acordată „ad alcuni de' nostri mercanti stati cossi in compra della cera" *(Lettere di Levante*, 72, f. 26) și cealaltă din 29 iulie 1741, prin care se comunica lui Constantin vodă Mavrocordat că nu i se poate trimite doctorul Marco Florio, medicul Republicii, pe care domnul român ar fi vrut să-l ia în slujba sa *(Lettere di Levante*, 75, f. 53—54). Despre doctorul Florio mai este vorba și în scrisoarea din 27 aprilie 1756 (nr. XXIV), prin care se anunță moartea sa, la 2 aprilie.

După cîteva pagini despre cunoscutul negustor cretan, așezat la Liov, Constantin Corniact *(Esquisse pour le portrait d'un homme d'affaires crétois du XVI-e siècle)*, urmează unul din studiile cele mai interesante ale volumului, *Quelques drogmans de Constantinople aux XVII-e siècle*. Nume întîlnite, ici-colo, în paginile anterioare, se regăsesc aici, în legături noi unele cu altele, în această introducere în culisele tuturor sforăriilor stambuliote. Centrul expunerii este familia Brutti, neam vechi de albanezi din Istria, dar înrudirile și descendențele, trecînd pe lîngă Gaspar vodă Grațiani (probabil morlac), Vasile vodă Lupu, doctorii Scoccardi, Mascellini și Bartolomeo Ferrati, precum și moldoveanul Costin Neaniul, coboară pînă în veacul XVIII. O frîntură de lume fanariotă care se împlîntă tot mai adînc în solul românesc este înfățișată cu mare bogăție de amănunte, anunțînd continuări în celelalte studii ale volumului.

O poveste la fel de pasionantă, cu multe ramificații și sugerînd nenumărate asociații și completări, e aceea a chipului în care abatele Prévost a ajuns să scrie despre vodă Brîncoveanu, în *Monde moral*, o compilație de povestioare ale vremii.

Apreciat de la apariția sa în limba română, în 1973, studiul care urmează *(Politique et histoire dans la proclamation de Démétrius Cantemir en 1711)* aduce o amănunțită analiză, cu observații de care poate profita nu numai cercetarea evenimentelor din 1711 (de pildă, discuția în jurul relațiilor moldo-otomane).

Capitolul de istorie culturală pe care îl marchează Nicolae vodă Mavrocordat se îmbogățește cu noi contribuții *(Au confins de la République des Lettres. La Valachie des antiquaires au début du XVIII-e siècle)*. Pe baza unei corespondențe inedite, între secretarul lui Mavrocordat, Antonio Epis și Jean Leclerc din Amsterdam (corespondență a cărei ediție o pregătește profesorul Jacques Bouchard de la Montréal), se înfățișează strădaniile necontenite pentru îmbogățirea celebrei biblioteci a Mavrocordaților. Nu sînt trecute cu vederea nici preocupările numismatice și epigrafice ale aceluiași domnitor, părintele lui Constantin vodă Mavrocordat, al cărui rol, așa de frumos, în istoria românească a veacului XVIII așteaptă, încă, să fie studiat în întregime. Se înțelege tot mai bine înclinarea lui Constantin vodă spre istorie, dorința sa de a vedea alcătuită o monumentală istorie a țărilor române, proiect despre care autorul promite un studiu deosebit.

O scrisoare adresată aceluiași Jean Leclerc de către un personaj tot din anturajul Mavrocordaților, doctorul Fonseca, stă la baza reluării informațiilor mai vechi într-o cercetare nouă *(Mysticisme et rationalisme au Phanar : le cas de Daniel de Fonseca)*. Medic și diplomat, Fonseca furnizează „cazul" prin care se încearcă un sondaj în „mediul cosmopolit al Fanarului", pentru caracterizarea fanarioților, „grup a cărui ambiguitate socială și etnică persistă, în ciuda diferitelor răspunsuri" (p. 237). Evreu prin naștere, prieten bun al creștinilor — catolici și ortodocși (unul dintre apropiații patriarhului Chrisant Notaras de Ierusalim !) — și al musulmanilor, Fonseca e doar punctul central al acestui studiu, în jurul său structurîndu-se, în cercuri tot mai largi, analiza psihologiei fanarioților.

Într-o legătură strînsă cu acest studiu stă acela care încheie volumul *(Phanar, Phanariotes, phanariotisme)*, care, fiind de un interes mai larg și de un caracter general, ar fi trebuit să-și aibă locul mai spre mijlocul cărții. Este o foarte interesantă analiză a chipului în care s-a constituit, începînd de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, această pătură socială, a fanarioților, transformată într-o clasă socială eterogenă, ai cărei membri se recrutau indiferent de obîrșia lor socială și de originea lor etnică. Fanariotismul politic se constituie, ca doctrină, spre 1720, dar *ordinea politică fanariotă* se instalează, în principatele române, de la 1659, după ultima mare răzvrătire împotriva puterii otomane. Un mare capitol al istoriei noastre trebuie revăzut — dacă nu cumva, chiar rescris — într-o viziune globală, care să nu ia în seamă numai părțile pozitive sau numai părțile negative ale acestei perioade despre care autorul arată că trebuie socotită încheiată în momentul promulgării Regulamentului Organic.

Cu documente inedite sînt înfățișate relațiile lui Ioan Gheorghe Caragea, domnitorul Munteniei, care în 1818 a fugit din țară, adăpostindu-se, cîteva luni, la Geneva *(Jean Ca-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

radja et ses amis de Genève). Altă figură interesantă a ultimelor decenii fanariote și apoi a României moderne, N. Șuțu, este evocat în legătură cu evenimentele din 1821, cînd misterioasa moarte a tatălui său, Alexandru vodă Șuțu, făcuse din el un pretendent la tronul Munteniei *[Nicolas Soutzo (1798—1871) et la fin du régime phanariote dans les Principautés roumaines]*; documente necunoscute — dar care nu se aflau la Amsterdam sau Geneva, ci la Biblioteca Centrală de Stat din București... — sînt aduse în discuție și analizate cu mare atenție, pentru a completa „dosarul" aceluia care avea să devină economistul N. Șuțu.

Am lăsat la urmă un studiu (al 11-lea din cele 14), care reînvie o lume de fantasmagorii (*„Fables, bagatelles et impertinences". Autour de certaines généalogies byzantines des XVI-e — XVIII-e siècles).* Este, în fond, povestea unui ordin cavaleresc, „cel mai obscur, dar și cel mai vechi, cum se credea, dintre ordinele cavalerești destinate cruciatei" (p. 269): Ordinul Constantinian al Sfîntului Gheorghe. O familie de dinaști albanezi, Angelo, din Drivasto, înrudiți cu aristocrația balcanică a veacului al XV-lea (albanezi, greci, sîrbi etc.), refugiați în Italia, pretindea, în veacul următor, înrudiri cu Cantacuzinii, Paleologii și Lascarizii bizantini. Într-o goană nebună după strămoși care să îngăduie pretendențele, se ajunge pînă la fratele împăratului Constantin cel Mare, căruia i se atribuia întemeierea Ordinului Sf. Gheorghe. Unul din acești Angeli, Andrea, a căpătat, în 1550, de la papa Iuliu III, confirmarea sa nu numai ca duce de Drivasto, dar și ca mare magistru al Ordinului Sf. Gheorghe. „Statutele" i s-au publicat la 1573. Șarlatani n-au întîrziat să apară; pretendenți la titluri ori la stăpîniri efective — unii dintre ei înglobînd, în fabuloasele lor titulaturi, și numele Moldovei și Munteniei — trebuie mereu combătuți, cu broșuri și intervenții pontificale. Amestecați în planuri de cruciată — ca acela al ducelui de Nevers — Angelii (deveniți „famiglia Angela Flavia Comnena") se sting în 1703. Ultimul dintre ei, Giovanni-Andrea II, lăsase prin testament marea magistratură a Ordinului Sf. Gheorghe lui Francesco Farnese, ducele Parmei (pe această linie, se ajunge pînă în veacul XIX, cînd Maria-Luiza, soția lui Napoleon I, preia marea magistratură, la 1816!). Deși pus sub foarte înalte și auguste protectorate, Ordinul Sf. Gheorghe a fost privit cu suspiciune de cărturarii vremii (Du Cange, Scipione Maffei). În acest moment, la începutul veacului XVIII, intră în scenă un nou pretendent la marea magistratură a Ordinului, Radu Cantacuzino, fiul lui Ștefan vodă Cantacuzino. Acestui Radu (Rudolf), împăratul Carol VI îi confirmase în 1735 calitatea de mare magistru al Ordinului. Totuși, cu mulți ani înainte, Radu Cantacuzino se socotea mare magistru și își organiza Ordinul. Arhivele Statului din Iași au achiziționat, nu de mult, un frumos manuscris (24 × 37,5 cm), legat în piele, avînd imprimat pe copertă: LIBER AUREUS SAC : MIL : ORD : CONS : AB AN^{O} : MDCCXVII (Liber Aureus Sacrae Militiae Ordinis Constantiniani, ab anno MDCCXVII). Același an, 1717, se află și pe fila 2 (pe f. 1 este stema ordinului), la, capătul unui lung titlu, din care se vede ce trebuia să cuprindă manuscrisul: numele marilor magiștri, ale marilor priori, ale prefecților etc., „nec non Augusti Ordinis Nobilium Matronarum". La f. 3 (numerotarea e nouă, cea veche neputînd fi menționată, întrucît multe pagini au fost smulse) e numele lui Radu Cantacuzino; urmează, apoi, numele marilor priori: Ioasaf IV, principe al Sfîntului Imperiu, Arhiepiscop al Primei Justiniane, Albaniei, Macedoniei, Thessaliei și Illiriei (arhiepiscop al Ohridei), creat la 14 septembrie 1718 suprem prior „per totas Partes Orientales, tam in Asia, quam in Europa". Fratele marelui magistru, Constantin Cantacuzino, a fost creat la 8 martie 1728 mare prior „per totum Russiae Imperium Partesque Poloniae Regni" (Constantin se căsătorise cu o rusoaică, Anna Șeremetieva). „Per totum Regnum Daciae Partesque eius" a fost creat mare prior la 7 mai 1728 principele Gheorghe Cantacuzino, iar după moartea acestuia (însemnată cu o cruce pe margine) — Matei Cantacuzino, la 7 mai 1735 (trei luni după ce Radu obținuse recunoașterea sa ca mare magistru). „Joannes Fridericus Sacri Romani Imperii Comes ab Hoohrnn" a fost creat mare prior „per Partes Suecorum, Gotthorum et Wandallorum Regni" la 7 mai 1728; „Ferdinandus Baltasar Sacri Romani Imperii comes de Gravvenstein" a devenit la 20 aprilie 1730 mare prior „per totam Daniam et partes Norvegiae Regni". În fine, la 1 august 1742 „Thomas Milord Nugent, comes de Valdesotto Hispaniae" a fost creat mare prior „per Angliam, Scotiam et Hiberniam". În categoria supremilor prefecți, figurează aceste nume: „Vladislaus S.R.I. comes à Malaesco" (Vlad Boțulescu ot Mălăești!) creat la 1 august 1717; „Henricus Christianus S.R.I. Comes de Königsmarck" (14 septembrie 1730); Ioan Inocențiu Klein „S.R.I. Liber Baro de Szadd, Transylvaniae Vallachorum Episcopus" (14 septembrie 1735) și „Ioa(nnes) Philippus, S.R.I. comes de Zobel" (20 martie 1739). Urmează lista, necompletată pînă la capăt, a „oficialilor" de prima clasă: marele cancelar (prefectul Mălăescu), decanul capitlului (prefectul de Königsmarck) etc.; lista conține 18 rubrici. E intere-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

santă lista care urmează, a capelanilor, ortodocşi şi catolici, şapte la număr, patru desemnaţi ca „graecus" şi trei ca „latinus". Ultima însemnare datează din vremea cînd Radu Cantacuzino se stabilise în Polonia : e din 13 mai 1753 şi priveşte pe un „Stanilaus Didauy (?), comes Tarnoviae". Opt ani mai tîrziu, Radu Cantacuzino părăsea scena vieţii, pe care jucase — şi voise să joace — roluri aşa de stranii.

La 1717, cînd pare să se fi deschis „Liber Aureus" prezentat acum, Radu Cantacuzino avea 18 ani ; la începutul anului următor, e semnalat la Paris, asistînd la o şedinţă a Academiei de Inscripţii. Manuscrisul e datat 1717, dar el pare să fi fost scris mai tîrziu. Mi se pare cert, de altminteri, că preocupările lui Radu Cantacuzino în materie de... mare magistratură erau mai vechi decît anul 1735 ; o dovedeşte şi lista marilor magiştri, alcătuită — după cum arată Andrei Pippidi — pe la 1727—1735 (p. 285). Această listă, pe care autorul o examinează cu atenţie, e un amestec de fantezii şi ştiri transmise în forme corupte. E absolut neaşteptată calea pe care se lămureşte o menţiune din 1596 care făcea din familia Movilă o ramură a dinastiei Flavia : e vorba, desigur, de legăturile cu această lume a Ordinului Sf. Gheorghe şi a primilor mari magiştri, Angelii, deveniţi şi Flavii şi Comneni, cu care Ieremia şi Simeon Movilă se „înrudeau" prin Petru Rareş (trebuie corectată, în arborele genealogic, filiaţiunea mamei lui Ieremia şi Simeon Movilă : ea era fiica lui Rareş, dar nu şi a Elenei Brancovici ; cît priveşte fiii lui Ieremia vodă, despre care e vorba la p. 288, e de observat că Alexis şi Alexandru nu sînt identici : cel dintîi, figurînd în tabloul votiv de la Suceviţa, a murit mic, înainte de vara anului 1597, în vreme ce Alexandru s-a născut în 1601).

Se poate uşor înţelege, din aceste simple glosări, cît este de mare interesul pe care-l prezintă culegerea de studii ale lui Andrei Pippidi şi cît de însemnat e profitul pe care cunoaşterea şi înţelegerea unei lungi perioade îl obţin din munca răbdătoare a autorului, din lungile răsfoiri pasionate a atîtor cărţi uitate şi documente nefolosite. Cartea aceasta deschide porţi care păreau zidite sau a căror existenţă nici nu era de bănuit.

Ştefan S. Gorovei

Iaşi. Monografie (colecţia „Judeţele patriei"), Ed. „Sport-Turism", Bucureşti, 1980, 227 p.

Sînt convins că nu afirm noutăţi cînd amintesc că orice lucrare, indiferent de domeniul la care se referă, este căutată cu dragoste şi preţuire de toţi cei ce se ostenesc în discipline identice sau tangente.

Firesc este ca o monografie să reprezinte o verigă din nesfîrşitul lanţ al tuturor celor ce oficiază pe altarul ştiinţei. Plecînd de la faptul că munca de cercetare obligă enorm la o căutare care se plăteşte nu numai cu efortul şi prestigiul celui în cauză, dar şi cu multe zile de nesfîrşite întrebări, considerăm că această *muncă deosebită* care devine o adevărată zestre publică să fie cunoscută şi recunoscută, să fie cotată cu nota ce o merită.

Şi în domeniul istoriei economice, fenomenul creaţiei se supune aceloraşi legi şi cerinţe. Munca în arhive sau biblioteci nu reprezintă un divertisment, nu permite a se repeta fără raţiune, fără o insistentă căutare a noului, a ceea ce a rămas insuficient cercetat sau chiar necunoscut. Se ştie că munca de investigaţie nu transformă pe răbdătorul truditor de pe ogorul respectiv într-un simplu copist care preia orice şi oricum fără o judecată de valoare. Şi, apoi, există o lege a cercetării : anunţarea sursei care a fost folosită. Nimeni, niciodată, nu a uzitat alte legi. Meritul unei lucrări şi, desigur, al autorului constă, între altele, *şi* în corectitudinea afişajului *oricărei* surse bibliografice. Sacramentala formulă de-a menţiona sursa inspiraţiei nu poate fi încălcată de nici un personagiu, indiferent unde lucrează şi pe ce scaun se situează.

Liber şi libertate nu presupun altceva decît stăpînire de sine, demnitate, respectarea muncii sociale şi individuale, nelezarea grotească a personalităţii, competiţie, răsplata virtuţii.

Scriu toate acestea cu gustul amar al celui care a constatat grave încălcări ale spiritului impus în munca de cercetare.

Despre ce este vorba ?

Subsemnatul am fost solicitat insistent încă de la începutul anului 1978 de a elabora un material referitor la situaţia economică a oraşului Iaşi pentru anul 1938, material care să prefaţeze radicalele schimbări petrecute în anii noştri, pentru lucrarea monografică *Iaşi* din cunoscuta colecţie „Judeţele patriei".

În loc de cele 5—6 pagini solicitate, am predat la 1 iunie 1978 exact 11 pagini dactilografiate la un rînd şi jumătate (cu aproximativ 25.000 semne tipografice). De atunci

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au trecut mai bine de 2 ani. Nu de mult a apărut și lucrarea așteptată în Editura sport-turism, ea fiind realizată în condiții tehnice ireproșabile.

Marea surpriză, prea puțin măgulitoare a fost constatarea că lipsesc dintre coautorii lucrării. La prima vedere s-ar putea aprecia că motive întemeiate au determinat neincluderea mea în colectivul de elaborare, materialul depus neindeplinind condițiunile de fond și formă, constatare care nu mi s-a adus la cunoștință.

Trec peste aspectul procedeului, lipsit de cea mai elementară eleganță. Mai grav: constat consternat că în capitolul *Economia*, subcapitolul *Scurtă privire istorică*, este utilizat, copios, fără scrupule și fără pudoare, materialul depus de mine. Nu a avut loc o simplă inspirație, acoperită cu vreun voal străveziu, ci un transfer deschis de fraze și chiar aliniate... „Abilul" sau, mai exact, neabilul „inspirat", coautorul neoficial, neangajat și nechemat de subsemnatul a făcut, uneori, efortul de a elimina unele cuvinte, de cele mai multe ori, însă, și-a însușit, temerar, textul integral.

Voi utiliza metoda clasică a celor două coloane, prima fiind textul meu, a doua cel tipărit, preluat tacit.

„Dacă rolul istoric și de centru spiritual a fost întotdeauna recunoscut, nu același lucru se poate spune referitor la funcția economică" (p. 1).

Dacă rolul istoric și de centru spiritual a situat întotdeauna Iașul... (p. 81).

„Procesul insuficientei dezvoltări economice, ca factor de prestanță productivă, a fost evidențiat de mari personalități ale țării, între care amintim pe Mihail Kogălniceanu și A.D. Xenopol". (p. 1).

Procesul insuficientei dezvoltări economice, ca factor de prestanță productivă, a fost evidențiat de mari personalități ale țării, între care amintim pe Mihail Kogălniceanu și A. D. Xenopol (p. 81).

În orașul Iași..., era concentrat potențialul unei „mulțimi de întreprinderi cu capital individual și societar". Dacă un neavizat urmărește lista firmelor din această citadelă, la prima impresie s-ar părea că întregul oraș... era împînzit cu cele mai felurite întreprinderi și organizații economice. De aceea, dorim ca din capul locului să avertizăm cititorul că, de fapt, primau atelierele mărunte, unde activau uneori pînă la 5 muncitori. (p. 2).

În orașul Iași era concentrat, după unele surse ale vremii, potențialul unei „mulțimi de întreprinderi cu capital individual și societar". La o primă impresie se părea că întregul oraș era împînzit cu cele mai felurite întreprinderi și organizații economice. De fapt, primau ateliere mărunte, unde activau de cele mai multe ori pînă la cinci muncitori (p. 80).

Activitatea se baza mai mult pe practica și efortul manual. (p. 2—3).

Activitatea se baza mai mult pe practica și efortul manual. (p. 81).

Pe locul al doilea se situa industria alimentară, care includea morăritul, producția de paste făinoase, mezeluri, ulei, bere, spirt și oțet. După cum se observă, această ramură, cu tradiție din secolul trecut, avea asigurată materia primă din zona centrală agricolă a Moldovei. Ca valoare, ponderea producției nu era prea ridicată, ea reprezenta doar 10 la sută din totalul producției industriale. Trei din unitățile de morărit, mai mari, totalizau 1150 H. P. și foloseau 117 lucrători, din care numai 16 la sută aveau calificare (p. 4).

Pe locul al doilea în industria anului 1938 se situa industria alimentară, care includea morăritul, producția de paste făinoase, mezeluri, ulei, bere, spirt și oțet. Această ramură, cu tradiție din secolul trecut, avea asigurată materia primă din zona centrală agricolă a Moldovei. Ca valoare, ponderea producției nu era prea ridicată, ea reprezenta doar 10 la sută din totalul producției industriale. Trei unități de morărit mai mari totalizau 1150 c.p. și foloseau 117 lucrători, din care numai 10 la sută aveau calificare (p. 83—84).

Conform statisticii oficiale a timpului urma așa-numita industrie chimică... În sectorul respectiv, erau incluse 3 vopsitorii (numite

Conform statisticii oficiale a timpului urma așa-numita industrie chimică. În sectorul respectiv erau incluse trei unități de vopsit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și boiangerii), unități pentru vopsit stofe, pînzeturi și fire, care mai executau, totodată, operații de spălătorie chimică. Tot în acest domeniu erau incluse și cîteva fabricuțe de produs săpun, dintre care mai importantă era „Carmen Sylva" (p. 8).

stofe, pînzeturi și fire, care mai executau, totodată, operații de spălătorie chimică, și cîteva fabricuțe de săpun. (p. 82).

Urmează ramura de mobilă și oglinzi al cărei cuantum în ponderea activităților economice a orașului și județului era și mai redusă; ea se cifra doar la 1 la sută. Aici erau incluse două fabricuțe de produs mobilă. Cea mai importantă, Fabrica „Moldova", folosea drept forță de muncă doar 37 de lucrători, iar zestrea tehnică se ridica la numai 35 H.P. (p. 8).

Ramura industriei de prelucrarea lemnului al cărei cuantum în ponderea activităților economice ale orașului și județului era mai redusă (doar la 1 la sută) includea două fabricuțe de produs mobilă. Cea mai importantă, Fabrica „Moldova", folosea drept forță de muncă doar 37 de lucrători, iar zestrea tehnică se ridica la numai 35 C.P. (p. 83).

Simpla enumerare a produselor ne prezintă edificator capacitatea domeniului respectiv. Succint amintim producția de gratare, ceaune, mînere, broaște, balamale, șilduri, șaibe, țesale, potcoave, zabale și zăvoare. (p. 6—7).

Simpla enumerare a produselor ne prezintă edificator capacitatea domeniului respectiv: gratare, ceaune, mînere, broaște, balamale, șilduri, șaibe, țesale, potcoave, zăbale și zăvoare. (p. 82).

Spre deosebire de alte orașe, unde alături de tăbăcării existau și fabrici de încălțăminte, la Iași, producția de acest gen era redusă ca valoare și prea puțin solicitată. Fabrica de încălțăminte „Viitorul" S. A., înființată în anul 1908, deși avea o tradiție de cîteva decenii, nu a avut posibilitatea de a se impune în cadrul pieții (p. 7).

Spre deosebire de alte orașe, unde alături de tăbăcării existau și fabrici de încălțăminte, la Iași producția de acest gen era redusă ca valoare și prea puțin solicitată. Fabrica de încălțăminte „Viitorul". S.A., înființată în anul 1908, nu a avut posibilitatea de a se impune în cadrul pieții. (p. 83).

În fine, industria grafică, care echivala ca pondere cu puțin peste 0,25 la sută din valoarea totală a producției orașului de reședință. (p. 8).

În fine, industria poligrafică avea o pondere de peste 0,25 la sută din valoarea totală a producției orașului de reședință. (p. 84).

Altă ramură cu pondere în Iași, o constituia industria tutunului reprezentată prin Fabrica de țigarete din cartierul Regie. Ea aparținea de Casa Autonomă a Monopolurilor Statului și prelucra anual peste 1950 de tone de materie primă. Valoarea producției de aproape 770.000.000 lei determina ca această întreprindere, în structura economiei naționale, să se situieze pe locul secund după „Belvedere" din Capitală. (p. 9).

Industria tutunului, reprezentată prin Fabrica de țigarete, care aparținea de Casa Autonomă a Monopolurilor Statului, prelucra anual peste 1950 tone de materie primă. Valoarea producției o situa în structura economiei naționale pe locul al doilea, după „Belvedere" din Capitală (p. 84).

O altă unitate prestatoare de servicii era Societatea comunală a apelor potabile... ...a contribuit nemijlocit la ridicarea gradului de salubritate, la dezvoltarea mai cu seamă a cartierelor din zona înaltă, colinară, a orașului, unde sursele de apă nu numai că erau greu de depistat, dar solicitau foraje foarte adînci. (p. 10).

O altă unitate prestatoare de servicii era Societatea comunală a apelor potabile, care a contribuit la ridicarea gradului de salubritate, la dezvoltarea mai cu seamă a cartierelor din zona înaltă, colinară, a orașului, unde sursele de apă nu numai că erau greu depistate, dar solicitau foraje foarte adînci. (p. 84).

Dintre acestea amintim în primul rînd apreciata producție a fostei Școli de arte și meserii care, în 1938, purta numele de Liceu industrial, fiind vestit în întreaga țară.

Demnă de luat în seamă era apreciata producție a fostei Școli de arte și meserii, care în 1938 purta numele de Liceu industrial, fiind vestit în întreaga țară. Alte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

. . . .

Amintim că liceul realiza producție metalurgică și de lemnărie pe bază de contracte cu mari întreprinderi și instituții. Alte școli care produceau diferite obiecte și produse, mai cu seamă de uz gospodăresc și vestimentar, erau : Liceul Sf. Sava, Școala de arte și meserii : „V. Mălinescu", Școala de fete „Reuniunea femeilor române", Școala profesională de fete „Tereza Milicescu". (p. 10).

În restul comunelor se găseau mici unități de morărit, prese primitive de ulei, darace de lînă... Puține comune din zona județului (Podu-Iloaie, Voinești, Holboca, Ungheni) beneficiau de o situație oarecum mai bună. (p. 11).

școli care produceau obiecte și produse, mai cu seamă de uz gospodăresc și vestimentar, erau Liceul „Sf. Sava", Școala de arte și meserii „V. Mălinescu", Școala de fete „Reuniunea femeilor române", Școala profesională de fete „Tereza Milicescu". (p. 84).

În restul comunelor se găseau mici unități de morărit, prese primitive de ulei și darace de lînă. Podu Iloaiei, Voinești, Holboca și Ungheni beneficiau de o situație oarecum mai bună. (p. 84).

Exemplele ar putea continua. Ne oprim aici considerînd că juxtapunerile de mai sus sînt edificatoare.

Din conținutul celor două coloane mai rezultă și altceva : pe lîngă frauda făcută apar totodată și cîteva gafe în folosirea terminologiei. Noi, în materialul predat pentru volum, ne refeream între altele la activitatea tipografiilor care foloseau, după cum este cunoscut, în mare parte munca manuală. Neinvitatul coautor, dintr-un condei, transformă munca din acest domeniu *(pentru anul 1938)* în „industrie *poli*grafică". Este clar că emanciparea ii dăunează și-l rog să mă creadă că prin aceasta comite poli-erori...

În altă ordine de idei (numai enunțativ), amintesc că materialul domniei-sale preia și cîteva mici citate. Stau și mă întreb : cunoaște sursa acestora ? Dacă un cititor se va interesa de proveniența lor, ce va răspunde ? !

Tot sumar îndrăznesc să pun o întrebare. Ce statistici și studii statistice a consultat îndrăznețul „cercetător", întrucît studiul de față cuprinde interesante și bogate date Apropo, îmi permit să atrag atenția că s-au strecurat greșeli în acest domeniu al lumii cifrelor. Și noi știm că cifrele sînt neiertătoare, ele nu permit erori, ajustări sau alte fapte de acest gen...

Și pentru că tot sîntem la partea care se referă la cifre, sînt tentat de-a face și unele calcule. Am constatat că din cele 27 paragrafe cuprinse între paginile 81 și 84, 18 au fost preluate, aproape în totalitate, din manuscrisul predat. Cu alte cuvinte, din munca subsemnatului „s-a împrumutat" exact 66,666 la sută...

O altă observație. Crede autorul paragrafului respectiv că a procedat bine cînd a amestecat fără discernămînt activitatea și forța întreprinderilor particulare cu acelea ce aparțineau statului și întreprinderilor comunale ? Noi, în manuscris, am operat o clară delimitare, justificată din multe puncte de vedere. Una este să te referi la întreprinderile individuale sau societare, și cu totul altceva însemna surprinderea situației la Atelierele C.F.R. „Nicolina", la Fabrica de țigarete (ce aparținea de C.A.M.), Uzina electrică sau Societatea comunală a apelor. Pînă și unele studii mult mai vechi au observat și înfăptuit această separație, numai autorul paginilor 81—84 nu a înțeles un asemenea gen de analiză. Altfel, ne întrebăm, cum se poate compara și reliefa raportul dintre forța capitalului privat față de cel al statului și întreprinderilor comunale ? Oare respectivul raport nu proiectează o anumită lumină asupra unui fascicol întreg de situații ?

În fine, o altă „noutate" pentru subsemnatul și un alt coleg. Pînă în prezent, știam că împreună cu L. Eșanu sîntem autori de drept și de fapt ai monografiei *Uzina mecanică de material rulant Pașcani. 1869—1969*, tipărită în anul 1970, cu ocazia centenarului acestei citadele. Ce surpriză am avut ? Aflăm din pagina 225 a monografiei *Iași* că mai există un coautor alături de noi. Și anume : C. V. Eremia. Credem că este o glumă. Dacă nu, atunci este o greșeală a tipografiei, în caz contrar am fi îndreptățiți să facem cunoștința coautorului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

•

Ca încheiere la această însemnare adăugăm unele consideraţii.

Gravitatea faptelor incriminate este mai mult decît evidentă.

Onestitatea a fost deschis încălcată. Respectul muncii altuia, în speţă respectul proprietăţii muncii ştiinţifice, a suferit o gravă coliziune.

Spolierea, impostura, plagiatul primejduiesc sănătatea morală. Oare cum se împacă toate acestea cu munca disciplinată, cu dorinţa corectă de-a contribui la respectarea normelor de etică.

Spoliatorul „co-autor" al monografiei nu-i un timid ; dimpotrivă, are multă îndrăzneală ; înarmat cu astfel de arme, ţine morţiş să fie celebru. Autor, chiar „inspirîndu-se dintr-un material deja redactat ; o „inspiraţie" *sui generis* : preluarea muncii altuia...

Citind din Thucydides ai impresia că istoricul, încă de acum peste două milenii, s-a gîndit la un asemenea personagiu, pe care l-a incriminat, cînd a rostit cu autoritatea pe care i-o dădea erudiţia şi experienţa vieţii că *ignoranţa este mama îndrăznelii.*

Şi, pentru a termina cu această penibilă penetraţie într-un domeniu pe care noi îl respectăm cu atîta tărie, ne permitem de-a sfătui pe *autorul necunoscut* [1] al paragrafului (repetăm de la paginile 81 la 84) de-a evita pe viitor să mai facă asemenea imixtiuni în domenii pe care nu le stăpîneşte, întrucît braconajul este aspru sancţionat.

Ne rezervăm dreptul — dacă nu e chiar o îndatorire — de a cere sancţionarea acestui fapt cu aspect penal. Deocamdată, demascăm raptul, cu implicaţiile inerente, în domeniul corectitudinii şi al respectului pentru ştiinţă şi adevăr, şi, implicit, înlăturarea impostorilor din templul culturii.

Constantin Th. Botez

[1] Am folosit expresia *autorul necunoscut,* reînviind, parţial, o formulare mai veche a distinsului cărturar Gh. Zane dintr-un număr din „Revista critică", unde a scris despre *Un economist român necunoscut.* Atragem atenţia că între aceste două titluri (în parte asemănătoare) nu este absolut nici o legătură.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

Teorie și metodă în istoriografia română 1965—1979. Bibliografie selectivă adnotată. (Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine, 1965—1979. Bibliographie sélective annotée). București, 1980, XXXVI+134 p.

Sub egida Bibliotecii Centrale Universitare din București, Doina Elena Făget și colaboratoarele publică un volum bibliografic bilanțier cu privire la preocupările teoretice și de metodă în istoriografia română din ultimii 15 ani. O introducere generală, retrospectivă, subscrie Lucian Boia, care e și coordonatorul științific al lucrării. Ni se prezintă astfel demersurile semnificative, ca teorie și metodă, de-a lungul întregii noastre istoriografii, de la cronica întocmită la curtea lui Ștefan cel Mare pînă la preocupările cele mai recente, bibliografiate în cuprinsul volumului. Într-un prim capitol, sînt înfățișate lucrări din istoriografia română în perspectivă istoriografică (studii generale, istorici și opere reprezentative: Cantemir, Kogălniceanu, Bălcescu, Hașdeu, Xenopol, Iorga, Pârvan). Al doilea cuprinde chestiuni teoretice, formulate mai cu seamă în vremea din urmă (curente în gîndirea contemporană: istoria în raport cu teoria și practica politică; principiile fundamentale ale științelor istorice ș.a.). Al treilea și cel din urmă capitol se ocupă de aspecte metodologice, consemnînd preocupări legate de noile direcții ale cercetărilor istorice: istorie cantitativă, demografie istorică, istorie și sociologie, psihologie istorică, mentalități, etnoistorie, antropologie, geografie și climatologie istorică etc. N-au fost trecute cu vederea nici problemele învățămîntului istoric, foarte actuale în toată lumea, nici chestiunile de ordin general ale domeniului. Instrument util, de care și istoriografia străină va putea profita, dat fiind caracterul său bilingv și nu mai puțin conținutul. Conceput selectiv, un asemenea instrument orientează, fără să garanteze totuși o informație completă, cum și-ar dori orice specialist. Ce vrea să spună, la urma urmei, selectiv? „Am cuprins, ni se spune, atît studii de mai mare anvergură, publicate în volume sau în reviste de specialitate, cît și articole de mai mică întindere, apărute în presa de mare tiraj, în încercarea de a oferi astfel o imagine cît mai completă a varietății preocupărilor actuale". (p. XXXIII). Este o inițiativă lăudabilă, care merită a fi continuată și adîncită, căci a urmări „o imagine cît mai completă" înseamnă, în definitiv, a tinde spre exhaustivitate.

Al. Zub

MIRCEA ELIADE, *De la Zalmoxis la Genghis-Han. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 256 p.

Cu o întîrziere de neînțeles se publică, în fine, o ediție românească (îngrijită de Maria și Cezar Ivănescu) a studiilor comparative dedicate de Mircea Eliade spiritualității dacice și est-europene. Versiunea originală *(De Zalmoxis à Gengis-Khan)* a apărut cu zece ani în urmă, grupînd cîteva studii mai vechi, completabile cu altele despre colinde și sărbători de iarnă și despre călușari și dansuri cathartice, studii pe care ulterior savantul le-a pus în relație cu mitologiile morții și riturile funerare, cu scenariile inițiatice din ceremonialele grupărilor tinerești, specifice societăților rurale din România și Europa răsăriteană. Acestea din urmă ar fi să alcătuiască încă un volum, întemeiat pe convingerea necesității de a se

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

integra materialele etnologice şi folclorice europene în orizontul istoriei universale a religiilor. Un atare demers — afirmă autorul în prefaţa la această traducere — nu e încă pus la punct sub unghi metodologic, ceea ce reclamă eforturi adecvate din partea noii generaţii de istorici ai religiilor. Fiindcă tradiţiile folclorice constituie un tezaur inepuizabil de informaţii, care se cuvin descifrate în legătură nu numai cu originile lor protoistorice, dar şi cu sistemele culturale şi teologiile dominante. Convins că o istorie religioasă a Daciei e încă prematură, dacă nu imposibilă, autorul optează pentru monografii independente, complementare, reunind el însuşi în volum studii despre originile religioase ale numelui etnic al dacilor, cultul lui Zalmoxis, mitul cosmogonic popular, semnificaţiile mitico-rituale ale legendei cu privire la întemeierea unui stat (Moldova) şi construcţia unei mănăstiri (Argeş), la care se adaugă unele credinţe populare legate de magie şi extaz, mătrăgună şi ierburi de leac, mitologiile ce stau la baza unor capodopere ale poeziei epice româneşti. Decriptînd în „documente" semnificaţiile lor profunde, integrîndu-le unei perspective de istorie generală a religiilor, Mircea Eliade explică numele etnic al dacilor în lumina riturilor iniţiatice militare, revelîndu-i semnificaţia religioasă primitivă. În cultul lui Zalmoxis se dezvăluie sensul iniţiatic al ocultării şi epifaniei zeului, iar în mitul cosmogonic concepţia populară a unui *deus otiosus*. Tot astfel, mitul întemeierii Moldovei e pus în legătură cu „vînătoarea rituală", legenda Mănăstirii Argeş şi riturile de construcţie, *Miorita* cu o mitologie a morţii, relevînd funcţia oraculară a animalului la societăţile de vînători şi păstori, în timp ce cultul mătrăgunei revelează credinţa arhaică în iarba Vieţii şi a Morţii. Prevalentă e însă finalitatea de metodă. „Aceste pagini — declară autorul — au fost scrise nu atît pentru a ne aduce contribuţia proprie la cercetările istoricilor, folcloriştilor sau romaniştilor, cît pentru a ilustra posibilităţile unei hermeneutici a universurilor religioase arhaice şi populare, altfel zis a creaţiilor spirituale lipsite de expresie scrisă şi în general de criterii cronologice valabile" (p. 19). Volumul e precedat de un *Cuvînt înainte* al acad. Em. Condurachi, care evocă unele documente arheologice în legătură cu lumea spirituală a geto-dacilor. Un indice extrem de util îl încheie. Deşi tardivă în versiunea ei românească, lucrarea *De la Zalmoxis la Genghis-Han* nu va întîrzia să dea roade, stimulînd o mai largă deschidere în cercetările privitoare la stratul arhaic al culturii noastre.

Al. Zub

•

MIRCEA HANDOCA, *Mircea Eliade. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Societatea literară „Relief românesc", 1980, 240 p.+25 ilustr.

În anul în care s-a tipărit versiunea românească a volumului *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, concomitent cu apariţia a două exegeze eliadeşti (Adrian Marino şi Ion Lotreanu), Mircea Handoca subscrie aceste contribuţii bibliografice, care nu vor întîrzia să stimuleze noi cercetări asupra vieţii şi operei lui Mircea Eliade. Este întîia lucrare de acest gen ce i se consacră, la noi, savantului şi scriitorului de largă notorietate şi ea vine după unele demersuri similare din străinătate : Ann Pritchard şi D. E. Fitch (1968) ; *Myth and Symbol. Studies in Honor of Mircea Eliade*, Chicago, 1969 ; *Le Cahier de l'Herne*, 33/1978. Rezultatele acestor demersuri, valoroase în ce priveşte activitatea savantului în ultimele trei decenii, nu puteau fi decît incomplete cu privire la scrisul său antebelic. Asupra acestui capitol s-a aplecat mai ales Mircea Handoca, explorînd depozitele româneşti şi completînd în mod util informaţia bibliografică. După lămuririle din *Cuvînt înainte* şi după utilul *Tabel biografic*, autorul a crezut util să insereze un studiu despre *Nostalgia patriei în opera lui Mircea Eliade*, studiu care explică de ce literatura lui Eliade, de un interes mondial, e scrisă toată în românește, semn al unei continuităţi cu trecutul propriu şi cu tot trecutul culturii noastre. Bibliografia propriu-zisă distinge între scrierile autorului (1597) şi referinţele despre acesta (425), iar în cadrul fiecărui compartiment între originale şi traduceri. O altă distincţie se face între volume şi ceea ce s-a tipărit în periodice. Separat se indică scrierile editate, alături de revistele întemeiate sau conduse de autor. Încă un compartiment înşiră cronologic cele mai pertinente aprecieri critice la adresa scriitorului şi savantului. Informaţii de ultimă clipă, fie că e vorba de operă sau de referinţe, au fost cuprinse în *addenda*. În fine, volumul conţine şi ilustraţii, cele mai multe deja circulante. Un indice de nume facilitează consultarea lucrării, devenită un preţios instrument de lucru, chiar dacă susceptibil, ca orice bibliografie, de completări şi amendări, chiar dacă sub unghi tipografic nu fără cusur.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ADRIAN MARINO, *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 478 p.

E un semn bun că prima exegeză mai amplă a operei lui Mircea Eliade în țara de origine a savantului a fost întocmită de un alt savant de reputație mondială, a cărui deschidere spre interpretările și metodele moderne este notorie. Scriind *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, după ce publicase numeroase studii mai mărunte pe aceeași temă (v. Mircea Handoca, *Mircea Eliade. Contribuții bibliografice*, 1980, nr. 1481, 1482, 1739, 1747, 1748, 1764, 1772, 1786, 1795, 1801, 1802, 1805, 1808, 1810, 1953, 1990), Adrian Marino a urmărit, după propria-i expresie, „să *descopere* și să pună în lumină în mod sistematic și analitic, printr-o minimă dar esențială încadrare comparatistă, prima hermeneutică modernă, în integritatea principiilor și aspectelor sale de bază". Pentru aceasta, autorul a explorat atît opera de tinerețe, scrisă în țară, cît și opera de maturitate înfăptuită peste hotare, cu intenția de a consolida astfel o tradiție românească de studii hermeneutice și cu speranța, chiar, că această hermeneutică va fi în stare „să deschidă un drum nou interpretării și exegezei românești, teoretice și aplicate, cu prelungiri directe în critica ideologică și artistică". Hermeneut el însuși (*Dicționar de idei literare*, 1973; *Critica ideilor literare*, 1974), Adrian Marino află în opera examinată un moment esențial dintr-o evoluție, la capătul căreia se încheagă propriul său sistem ideocritic. Convins că nu de entuziasm neofit și de comentarii vagi are nevoie Mircea Eliade, autorul îi supune întreaga operă unei analize atente, obiective, în spirit hermeneutic. Cuvintele lui Mircea Eliade puse în fruntea cărții, ca motto, definesc exact și intenția autorului: „În lucrările mele, am încercat să elaborez această hermeneutică, dar eu am ilustrat-o *practic*, pe bază de documente. Rămîne acum ca eu sau altul să sistematizeze această hermeneutică" (*Fragments d'un journal*, 1973, p. 556). Asumîndu-și această sarcină, el caută să surprindă, din interior, ansamblul sistematic al operei și o face, după remarca lui Constantin Noica, „*întru* hermeneutica lui Eliade" (*Cronica*, 29/1978). Fiindcă această hermeneutică, observă autorul, „invită ea însăși la adevărate dezvoltări *creatoare*", inspirînd legitime extrapolări. Incît, „de la hermeneutica ideilor și credințelor religioase, la problemele generale ale hermeneuticii și interpretării, apoi la hermeneutica ideilor literare și artistice, trecerea era firească și necesară" (p. 19). Numai astfel se poate ajunge „la deprovincializarea culturii și gîndirii critice românești, la scoaterea sa din neesențial și periferic" (p. 21). Istoriografia poate profita ea însăși de sugestiile acestei discipline. Un capitol întreg (*Hermeneutica și istoria*) îi este dealtfel consacrat, nu numai pentru că istoria participă la toate fazele procesului hermeneutic, constituind un punct de plecare și un fundal, dar și pentru că din această direcție se așteaptă o înnoire de metodă și pe tărîm istoriografic. Hermeneutica profesată de Mircea Eliade, conchide autorul, nu e altceva decît „*istorie* asimilată și interpretată, care interpretează la rîndul său, în cadrul unui anumit moment istoric" (p. 235). Condiționarea istorică e dublată însă, în acest sistem, de una supraistorică, adică mitică, decurgînd dintr-o situație paradigmatică aboriginară. Evenimentele istorice propriu-zise își dezvăluie semnificațiile în lumina evenimentelor decisive petrecute *illo tempore* și care alcătuiesc istoria mitico-simbolică a unei colectivități. Una e istoria evenimențială, „istorizantă", cronologică, obiectivă, cealaltă e istoria sacră, esențială, paradigmatică, fiecare din ele necesitînd un alt fel de lectură. Prima se ocupă de „evenimente", a doua de „scheme", „structuri" și „forme" (J. Burckhardt, Paul Ricoeur, H. G. Gadamer etc.), interpretarea hermeneutică echivalînd cu „actualizarea perpetuă a totalității istoriei" (p. 249). Aceste tipuri de istorie nu se exclud una pe alta, ci sînt complementare și reclamă un plan specific de referință. Examinîndu-le pe baza textelor eliadești și avînd în vedere bogata literatură a ultimilor ani, autorul face un bun serviciu și istoriografiei.

Al. Zub

ION LOTREANU, *Introducere în opera lui Mircea Eliade*, București, Ed. „Minerva", 1980, 240 p.

După lunga serie de articole privitoare la Mircea Eliade publicate în „Săptămîna culturală a Capitalei" (1978—1979), Ion Lotreanu își sistematizează ideile pe această temă într-o carte de ținută estetică, totuși nu lipsită de rigoarea unui studiu serios și bine întemeiat. Dacă *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, apărută anterior sub semnătura lui Adrian Marino, era o descifrare a metodei, a sistemului conceptual, cartea lui Ion Lotreanu *introduce*, degajat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și ferm, în opera scriitorului. O introducere mai întîi în universul ideilor profesate de savant, apoi una legată de problemele prozei eliadești. În *Addenda*, autorul comentează „întîlnirea" lui Mircea Eliade cu Brâncuși și relevă pasiunea memorialistică a cărturarului, încheindu-și demersul cu o utilă notă bibliografică.

Al. Zub

Catalogul incunabulelor, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1979, 123 p., cu 32 fig. și ilustrații.

Era de așteptat ca Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, deținătoarea unui important tezaur bibliofil, să realizeze acest catalog, reclamat de multă vreme de cercetători, dar și de nevoia unei evidențe elevate a bunurilor ce constituie patrimoniul nostru cultural. Lucrarea se adaugă întreprinderilor nu prea numeroase de acest profil (Veturia Jucăreanu, *Catalogul colecției de incunabule*, Sibiu, 1969; Livia Bacâru, *Catalogul incunabulelor* [de la Biblioteca Academiei], București, 1970), reușind însă o certă performanță sub raportul condițiilor tehnico-editoriale în care a apărut, dovadă că editorii clujeni știu a-i prețui valoarea.

Cuvîntul introductiv, tradus în limbile engleză și franceză, descrierile bibliografice, numeroși indici (index cronologic, indexul localităților și tipografiilor, indexul alfabetic al tipografilor, al traducătorilor, comentatorilor etc.), toate sub semnele exigenței științifice și acurateței de limbaj, sînt semnate de Elena Mosora și Doina Hanga, sub coordonarea lui Constantin Negulescu și Andrei Veress, lucrarea avînd consultant științific pe profesorul Pompiliu Teodor.

Volumul prezintă 84 de incunabule și alte 5 microfilmate, între care iubitorii de rarități pot găsi titluri faimoase în literatura medievală: *Biblia* nurembergheZului Anthonius Koberger din 1478, cele două ediții ale scrierii lui Sf. Augustin, *De civitate Dei* (Basel, 1489; Veneția, 1470), lucrările lui Hieronymus Savonarola, un *Codex Justinianus* (Nüremberg, 1475) și frumoasa ediție a lui Dante Alighieri, La *Comedia*, Veneția, 1491, etc. Dintre istoriografii secolului al XV-lea sînt prezenți, în incunabulele Bibliotecii Centrale din Cluj, Werner Rolewinck cu *Fascilulus temporum* (Strassburg, 1490), o istorie evenimențială de la facerea lumii pînă la anul 1474, și Johennes de Thurocz cu faimoasa sa cronică tipărită la Brno și Augsburg, în 1488. Calitatea științifică a descrierilor bibliografice, însoțite adesea de prețioase precizări valoroase cu privire la circulația acestor incunabule în mediile străine sau românești, este și ea o dovadă de cîtă pricepere și pasiune se găsește în munca celor ce slujesc, cu modestie, destinul cultural al cărții.

Ștefan Lemny

ADELA BEGLEANU-IANCU, *Spiritualitate românească. Permanență, devenire*. București, Ed. Politică, 1980, 216 p.

Autoarea *Genezei culturologiei românești* (Iași, 1974) ne propune de data aceasta o analiză a spiritualității românești în ceea ce a însemnat permanența și devenirea ei. A urmări pe o mare întindere istorică un fenomen suprastructural de asemenea complexitate nu este, desigur, lesne de întreprins, analiza implicînd o abordare comparativă și interdisciplinară de mare profunzime. Din aceste motive o delimitare s-a impus de la început. Ceea ce ne oferă autoarea cărții de față constituie doar „un unghi" asupra spiritualității românești, „unghiul de vedere culturologic" (p. 13).

Un *cuvînt înainte* lămurește mai întîi fenomenul supus atenției, distingîndu-i elementele componente și problematica. Alte două capitole înfățișează istoriografia ocazionată de aceasta în trecut *(Spiritualitatea românească în conștiința generațiilor)* și astăzi *(Spiritualitatea românească în conștiința contemporană)*.

Celelalte capitole redau, în parte, elementele constitutive ale acestei spiritualități: *Valori perene ale spiritualității românești; Conștiința istorică; Sentimentul patriotic. Respectul pentru alte popoare; Dreptatea, libertatea, eroism, vitejie înțeleaptă; Rațiune, înțelepciune, cumpătare; Simplitate, modestie, cinste; Echilibru, realism, măsură, armonie; Vo-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cația umanistă; Hărnicie. Eroica muncii creatoare (sic!); Sentiment al naturii; Optimism, patos al construcției.

Astfel gîndită, cartea vădește aspirații analitice și ambiția unei perspective cît mai ample asupra tuturor informațiilor posibile (scrise, orale, figurative). Ea s-a bucurat, dealtfel, de o receptare generoasă din partea criticii, Al. Tănase considerînd acest remarcabil efort de sinteză între lucrări pe care nimeni nu va putea de aici înainte să le ignore (*Contemporanul*, 5 sept. 1980, p. 7).

În acest sens, prestigiul cărții ar fi avut și mai mult de cîștigat dacă autoarea ar fi întreprins din capul locului și alte distincții asupra felului în care elementele invocate în sprijinul spiritualității românești reprezintă trăsături specifice naționale sau universale.

Astfel cartea își pierde pe alocuri suportul științific, devenind mai mult evocatoare, desigur în numele unor bune intenții. Sînt regretabile apoi unele aprecieri pripite sau neclarități de limbaj de felul: „spiritualitatea românească a născut tradiția țărănească, odată cu Horea, Tudor" (p. 109).

S-ar cuveni însă ca tema supusă atenției de Adela Becleanu-Iancu să fie reluată și din alte unghiuri, fiind aceasta și o punte spre înțelegerea conștiinței naționale a românilor.

Ștefan Lemny

C. I. GULIAN, *Structura și sensul culturii. Contribuții la istoria ideilor contemporane*, București, Ed. Politică, 1980, 398 p.

O reafirmare amplă a valorii metodei marxiste este acest pasionant itinerariu în lumea ideilor contemporane pe care ni-l propune C. I. Gulian. După ce, în *Marxism și structuralism* (1976), accentuase critica împotriva marelui curent de gîndire și metodă ce confruntă gîndirea contemporană (structuralismul), autorul lucrării de față își propune să-i valorifice contribuțiile. Punctul de plecare în această profitabilă restituție ideologică îl constituie convingerea că „principala teză structuralistă reia... teza dialectică despre prioritatea întregului, a structurii sau sistemului asupra părților sau elementelor" (p. 5). Cartea este astfel o imagine amplă asupra direcțiilor de gîndire din lumea contemporană, avînd ca repere: valoarea și limitele structuralismului în istoria și teoria culturii (cap. I): problematica sensului în filosofia contemporană (cap. II), în critica literară (cap. III); relația semiotică-simbolică-hermeneutică (cap. IV). Sfera specialiștilor cărora li se adresează scrierea de față se dovedește astfel destul de întinsă.

Alături de filosofi, culturologi, critici literari, devotații lui Clio vor găsi în această carte un punct de referință. Ne gîndim mai ales la paragraful intitulat *Orientări în istoriografia contemporană*, p. 51—91 (prescurtare a articolului apărut în *Era socialistă*, nr. 1—2, 1977), deși implicațiile „istoriografice" ale gîndirii contemporane, așa cum este ea evocată în paginile de față, sînt, desigur, mai largi.

Cele 40 de pagini din cartea distinsului filosof pe care ne-am gîndit să le semnalăm aici reprezintă însă o introducere suficient de sintetică pentru a apropia de cunoașterea istoricului tendințe de inestimabil interes pentru propria-i gîndire și experiență.

Pretextul acestei introduceri îl oferă culegerea de studii *Faire de l'histoire* (3 vol., „Gallimard", Paris, 1974), coordonată de Jacques Le Goff și Pierre Nora, culegere ce ilustrează „noile probleme", „noile abordări" și „noile obiective de cercetare" din istoriografia franceză, toate venind în prelungirea mesajului Școlii Analelor.

Comentînd aceste direcții, C. I. Gulian remarcă „îndreptarea istoriei spre noi teritorii" (tehnologie, demografie, economie, statistică, politică, climatologie, studiul opiniei publice) odată cu preocuparea ei de a merge, în continuare, „pe drumul viziunii globale sau structurale a fenomenului istoric" (p. 57).

Reține atenția profitul ce revine cercetării istorice prin aplicarea metodelor matematice, așa-numita istorie cantitativă, și, în corelație cu aceasta, „istoria serială". Cea dintîi, aplicată cu succes de François Furet, își propune cuantificarea faptului istoric în unități omogene și comparabile, „putînd astfel măsura evoluția prin intervale de timp date, în general anuale" (p. 64). De aici, istoria serială, ilustrată mai ales de Pierre Chaunu, care substituie evenimentului unic al istoriei pozitiviste latura repetiției regulate a datelor selecționate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acest larg orizont de regîndire și aprofundare a datelor cercetării istorice, n-a fost ocolită relația bază-suprastructură, îmbogățită sub unghiuri noi (adesea sub altă terminologie) de specialiști de faimă ca Georges Duby sau Jacques Le Goff.

Concluzia demersului lui C. I. Gulian în gîndirea istoriografică este că lărgirea și înnoirile istoriografiei răspund propriilor interogări privind cunoașterea fenomenului istoric. Precizarea e importantă fiindcă, fără a nega valoarea metodei structuraliste, dovedește prioritatea enunțurilor ei în însăși gîndirea istorică, fie ea marxistă, fie ea de alte orientări (p. 82—83). Se răspunde astfel acelora care propun „înnoirea" cercetărilor istorice, prin aplicarea structuralismului abstract, discreditînd metoda și principiile științei istorice. Or, științele sociale, conchide autorul, „înfățișează o prea masivă și evidentă realizare a cunoașterii științifice pentru a li se mai discuta fundamentele" (p. 81).

Rîndurile despre istoriografia contemporană scrise de C. I. Gulian sînt astfel o invitație la alte reflecții ce merită a fi aprofundate.

Ștefan Lemny

MIRCEA MACIU, *Interpretări din istoria sociologiei românești (Idei, evenimente, personalități)*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 304 p. (Humanitas 15).

O carte care nu folosește doar sociologilor, cum s-ar putea deduce din titlu, ci și istoricilor interesați de evoluția ideilor în perioada interbelică și chiar mai înainte. Sînt readuse în actualitate momente semnificative din istoria formării și dezvoltării gîndirii sociologice românești, decelîndu-se elemente de acest fel la (niște) promotori ca D. Cantemir, N. Bălcescu, Sp. Haret. Accentul cade însă pe epoca de după 1918, cînd sociologia românească a cunoscut o înflorire aparte, creînd o școală cu profil distinct în mișcarea de idei a secolului. Retrasînd profilul acestei școli, autorul propune o viziune mai cuprinzătoare, legînd școala monografică de alte eforturi contemporane și de pregătirile de mai înainte. Tabloul devine mai complet (altminteri o expunere sistematică a istoriei sociologiei românești ne lipsește încă), problematica mai nuanțată. Pagini dense, perfect informate, se dau despre P. Andrei și L. Pătrășcanu. Ultima parte e aplicativă: acțiune și policalificare. Acțiunea e privită ca dimensiune sociologică; policalificarea, ca o cerință fundamentală a epocii moderne.

Al. Zub

ALEXANDRU BUSUIOCEANU, *Scrieri despre artă*, București, Ed. „Meridiane", 1980, 443 p.

Ignorată pe nedrept în ultima vreme, figura criticului, poetului și gînditorului Alexandru Busuioceanu e reactualizată de acest prețios volum, adnotat de Th. Enescu și V. I. Stoichiță. O *evocare* subscrisă de Ion Frunzetti încearcă să apropie de sensibilitatea celor de azi pe acest „formator prieten și magistru, intelectual de marcă al epocii dintre cele două războaie, care a lăsat o dîră de neșters în universitatea bucureșteană, în publicistică, în critica și istoria de artă a țării sale" (p. 7). Născut la 10 iunie 1896, Al. Busuioceanu s-a format într-o epocă de înalte aspirații naționale și i-a fost dat chiar să participe, ca publicist și combatant, la împlinirea lor parțială, a Unirii din 1918 în primul rînd. Redactor, spre sfîrșitul războiului, la „Arena", apoi la „Luceafărul", „Lamura", „Dacia", el a funcționat un timp la liceul din Cluj, fiind unul din fondatorii revistei „Gîndirea" (1920). Sfătuit de V. Pârvan, își continuă studiile la Viena (1920—1922), pe lîngă mari profesori ca J. Strzygowski și Max Dvorak. Cu sprijinul aceluiași, a studiat apoi la Roma, ca membru al Școlii Române (1923—1925), făcîndu-și un frumos nume între specialiștii în istoria artelor și trecîndu-și apoi, la București, doctoratul. Profesor la Universitate, el s-a ocupat paralel și de catagrafierea marilor valori de artă ale casei regale, publicînd studii care s-au bucurat de o recunoaștere imediată și unanimă. Cercetător al unor importante momente din istoria artei românești, participînd la mișcarea plastică a timpului în calitate de cronicar și de organizator de expoziții. El a condus colecția ediților de artă „Apollo", prima colecție de monografii și eseuri critice consacrată artiștilor români moderni, dînd el însuși importante contribuții pe acest tărîm. În 1929—1939, Al. Busuioceanu a fost secretar general al Comisiei Naționale Române de Cooperație intelectuală. Organizator al Congresului de într-ajutorare intelectuală (Varșovia, 1926), participant la primul congres național al isto-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ricilor francezi (Paris, 1927), la Congresul internațional de artă populară (Bruxelles, 1930), ei s-a ocupat de organizarea unor expoziții românești de artă populară în diverse metropole. A reprezentat țara la congrese de istoria artei (Berna, 1936 ; Londra, 1939) și a organizat, cu ocazia bienalei de la Veneția, o mare expoziție colectivă de pictură, menită să recomande valorile noastre contemporane. Mesager al artei și mai ales un mesager al culturii noastre dincolo de fruntarii, Al. Busuioceanu s-a străduit mereu să arunce punți spre universalitate, să asigure valorilor noastre cea mai largă audiență. A făcut-o ca specialist, prin exegeze personale, prin comunicări la congrese, prin organizarea de expoziții și nu mai puțin prin numeroasele-i legături personale în lumea din afară. Din 1942, Al. Busuioceanu a și trăit în străinătate, ca profesor de limbă și cultură română la Universitatea din Madrid, unde a condus un Institut aferent, aducînd țării sale un însemnat spor de prestigiu. Pînă în 1961, cînd s-a stins din viață, el n-a încetat să facă cercetări legate de istoria, cultura și arta poporului său, a scris poezie în limba țării sale, ca și în cea spaniolă, pentru care a primit cele mai înalte aprecieri, fiind considerat ca un distins creator și în această limbă. Volumul de *Scrieri despre artă*, pe care Editura „Meridiane" ni-l oferă acum, dă seamă numai de o parte a operei, cuprinzînd studii, monografii, eseuri despre arta românească, cronici privind viața artistică din țară în perioada interbelică și cronici de expoziție, figuri din istoria și estetica artelor noastre plastice, adăturări de unele contribuții la studiul artei universale. Toate vădesc un larg orizont filosofic și o adîncă înțelegere plastică. De la cronica expoziției pictorului Băeșu din 1922 pînă la reflecțiile despre artă din 1950, ni se oferă aproape întreaga operă de istoric și critic de artă a lui Al. Busuioceanu. A rămas înafară opera poetului, a traducătorului din Tagore și Whitman, a istoricului preocupat de figura lui Mihai Viteazul, de trecutul Dobrogei (sub pseudonimul Ponticus), de tradiția „dacică" în spațiul iberic, ca și opera scriitorului de limbă spaniolă, căruia madrilenii îi păstrează o pioasă amintire. „Sînt convins — afirmă Ion Frunzetti în evocarea ce deschide volumul — că personalitatea lui Alexandru Busuioceanu se va dovedi una de prim ordin pentru cultura românească și mondială, după ce se va întruni tot ce a scris și a făcut în țară, așa cum se va desprinde și din ceea ce a făcut după plecarea în Spania, unde plăci comemorative ne arată la Madrid casele în care a locuit, unde istoria literaturii spaniole îl consideră ca pe un mare poet creator de curent literar și creator de limbă spaniolă, deținător al unor premii importante, cum este cel al revistei *Insula*" (p. 21—22). Un profil clasic se va contura atunci, o operă dintre cele mai semnificative pentru efortul românesc spre creația durabilă, monumentală, va putea sta la îndemîna tuturor. Deocamdată, aceste *Scrieri despre artă* ne familiarizează cu opera lui de istoric și critic, ilustrînd o prezență dintre cele mai complexe în cultura noastră, una susceptibilă de adînciri și dezvoltări viitoare. O restricție întreagă ar releva nu numai demersurile unui mesager al spiritualității române peste fruntarii, dar și una din izbînzile cele mai semnificative.

Al. Zub

ANDREI PLEȘU, *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, București, Ed. „Univers", 1980, 262 p.

După fermecătoarea *Călătorie în lumea formelor* (1974) și numeroase studii publicate în diverse reviste, Andrei Pleșu se înfățișează din nou „sub copertă", de data aceasta cu „o analiză a sentimentului naturii în cultura europeană". Pornind de la pictura de peisaj, autorul a ajuns la o veritabilă estetică a pitorescului și melancoliei, preocupat de proiecția plastică a interesului pentru natură. „Am sfîrșit, declară el, prin a vedea în peisajul european expresia crizei de principiu în care se află sentimentul european al naturii" (p. 9). Peisajul devine simplu material ilustrativ, atenția exegetului îndreptîndu-se spre decelarea ipostazelor acestuia în planul afectivității. Ca și Ruskin, autorul face din peisaj un pretext de restituire „istorică", de meditație pe marginea formelor de sensibilitate ale unei societăți sau alta, ale unei culturi sau alta. De unde incursiunile de cel mai viu interes în cultura europeană, unde nu s-a ajuns încă la o „măsură" a naturii, sau în cea hindusă, unde atitudinea față de natură e mai filosofică. Mai aproape de *agapé* într-o parte, eu e mai strîns legată de *eros*, de pasiune, de dramă, în cealaltă. Există o problematică „tristanescă" și una „donjuanescă" a iubirii, și ele își au corespondente firești în peisaj. Dacă cea dintîi semnifică întîlnirea dificilă dintre om și natură, cealaltă relevă dificultatea identificării. O separație între om și natură s-a produs de mult, o poluare „mentală" cu efecte incalculabile, față de care poluarea fizică rămîne cu totul derizorie, se află în curs. „Statutul naturii în civilizația europeană e marcat de tensiune și provizorat, atît în perspectivă religioasă cît și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din cea tehnico-ştiinţifică" (p. 45). Sînt atitudini doar aparent disjunctive, de vreme ce Max Weber găsea anumite corespondenţe între „etica protestantă" şi industrialism, Werner Lombart situa pe benedictini la originile capitalismului, Alfred North Whitehead recunoştea la temeliile fizicii moderne credinţa scolastică într-un univers ordonat de divinitate, iar Lewis Mumford punea rigoarea monahală în relaţie cu „precizia" burgheză. La o cercetare mai adîncă, extremele se ating, contrariile se împacă. Propensiunea analitică a ştiinţei a putut duce la stăpînirea şi utilizarea naturii mai mult decît la înţelegerea ei, fiindcă a înţelege mişcarea fundamentală a naturii prin decupări şi fixări nu e posibil. De aceea, observă Alan Watts, „pentru a fi un adevărat om de ştiinţă trebuie să fii mai mult decît un om de ştiinţă, după cum pentru a fi un adevărat filosof trebuie să fii mai mult decît un gînditor" (p. 48). Analiticul se completează prin analogic şi simbolic, discernămîntul prin imaginaţie, sinteza devine o necesitate, microscopia reclamă în chip firesc o macroscopie. A vorbi, în acest cadru, de obiectivitate şi subiectivitate, de lege şi sens, de fenomene şi semne, într-o lucrare ce se ocupă de sentimentul naturii, nu e un abuz. Tot astfel, a pune autonomia peisajului în raport cu abolirea antropocentrismului (sec. XVII) e un demers legitim ce reclamă o viziune filosofică asupra istoriei şi conştiinţa faptului că înafara umanităţii nu se poate înţelege nici natura „obiectivă". Peisajul e atunci, ca la Amiel, „un état de l'âme" şi a-l studia metodic e a contribui la cunoaşterea însăşi a sufletului omenesc în evoluţia sa. Aflăm, sub acest unghi, că evul mediu, cu idiosincrazia lui doctrinară faţă de „lumesc", n-a cunoscut reprezentări coerente ale spectacolului natural. Cu toate acestea, „o istorie a peisajului european nu se poate scrie fără permanenta considerare a atmosferei religioase europene" din acea epocă (p. 59), nici fără a corela gustul pentru natură cu tendinţa acelei epoci de a „melancoliza", dubitativ, universul (p. 75). Dintre peisagiştii români, autorul reţine figura lui Andreescu, gravă, căutătoare de esenţe, („nimic decît cer şi pămînt") comparabilă cu aceea a lui Eminescu (analogia a mai făcut-o cîndva, în *Akademos*, V. Eftimiu) aceeaşi problematizare a naturii lăuntrice şi a celei din afară, aceeaşi percepţie simultană, melancolică, a eternităţii şi perisabilităţii lucrurilor. România lui, ca şi patria poetului, e mult mai complexă, mai austeră, mai gravă decît imaginea festivă ce se evocă adesea. Pagini dense despre grădini şi spaţiul „metafizic", despre sensul plimbărilor, despre impresionism şi imanentism, despre natura ideală şi cea regională, despre exotic, despre sentimentul pitorescului şi un complinitor epilog, întregesc acest studiu, peste care pluteşte „insecuritatea binefăcătoare a reflexivităţii". Sînt pagini din care profită, fără îndoială, nu doar specialistul în istoria artelor, ci şi istoricul ca atare, interesat să înţeleagă mai bine raporturile dintre om şi natură reflectate în plastică. *Pitoresc şi melancolie*, ca demers privitor la sentimentul naturii în cultura europeană, e una din acele cărţi ce onorează o cultură, o carte care, fără a împinge la limită analiza, formulează probleme şi incită la meditaţie. Ea ţine, într-un plan mai larg, de acea directivă antropologică pe care ştiinţele umane o urmează în ultimul timp, preocupate să refacă profilul omului concret în durată. Istoricii nu se mai mulţumesc să cerceteze structuri socio-economice, nici să urmărească, în capitole distincte, evoluţia culturii, ci şi-au complicat sensibil problematica, ocupîndu-se de laturi mai subtile ale vieţii umane : vîrstă, dragoste, moarte, climat spiritual etc. Ei încearcă să avanseze astfel pe calea amintită, diversificînd problemele, nuanţîndu-le chestionarul. Un studiu despre sentimentul naturii în cultura europeană, ca acesta, nu se adresează doar istoricilor artei, ci istoriografiei în genere, aptă să primească din toate vecinătăţile contribuţii înnoitoare.

Al. Zub

EDGAR PAPU, *Existenţa romantică*, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, 246 p.

Ultimele cărţi semnate de Edgar Papu indică o reluare a preocupărilor de început relative la mari teme de istorie a culturii, de la Renaştere şi baroc pînă la romantism şi manierismul secolului nostru. Perspectiva e filosofic-culturală, autorul urmărind rădăcina ontică a stilurilor deschise (de la exuberanţa renascentistă pînă la excesele manieriste din ultimul veac) şi lăsînd prin urmare la o parte filonul evasiparalel al formelor închise : clasicism, iluminism, realism, fenomene ce se integrează într-o altă filiaţie. *Existenţa romantică*, publicată la scurt interval după *Barocul ca tip de existenţă*, rotunjeşte astfel un ciclu de preocupări şi aduce nuanţări importante în înţelegerea fenomenului sub raport stilistic. Ca atitudine, cartea se situează la antipod faţă de scepticismul afişat de A. Vermeylen, Paul Valéry ş.a. în ce priveşte putinţa de cuprindere a romantismului într-o formulă, propunînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru aceasta lărgirea contextului stilistic. Distincția între *stiluri închise* (clasicism, iluminism) și *stiluri deschise* (baroc, romantism) înlesnește o primă simplificare metodologică, separînd *moduri* studiabile paralel și prin analogie continuă. Studiul morfologic al existenței romantice îngăduie apoi diferențieri în cadrul acestui mod, diferențieri ce nu afectează totuși matricea stilistică. Deși „la suprafață stilul cuprinde o serie de ramificații, adesea opuse, care dau, într-adevăr, ansamblului un contur cu *marje* fluidă și incertă, asemenea copacului stufos și zburlit de vînt" (p. 233), autorul îi detectează identitatea în variație, preocupat mai mult de „genul proxim" decît de „diferența specifică", asemănările și deosebirile interesîndu-l deopotrivă. E o schiță, în fond, a morfologiei romantismului, cu analize și disocieri subtile, care au în centru probleme de stil, fiindcă „stilul marchează prima formă de emancipare absolută a tuturor funcțiunilor psihice", libertatea infinită (p. 236). „Diferența specifică" l-a interesat totuși, mai cu seamă în încercarea de a fixa specificul romantismului românesc (p. 210—228). Cercetare întru totul modernă, urmărind substratul, structura, funcțiunea, ipostazele, motivele acestui fenomen, unul din cele mai complexe și mai demne de atenție.

Al. Zub

Ethnologica, 2, București, 1979, 159 p.

Este al patrulea volum pe care Romulus Vulcănescu îl scoate, ajutat de un comitet de redacție, ca anexă la „Recherches sur l'histoire comparative des institutions et du droit". Dedicat aproape integral lui Mircea Eliade, volumul cuprinde studii și eseuri privitoare la prestigiosul savant, a cărui operă a putut fi astfel explorată sub diverse unghiuri. O definire a concepției sale asupra culturii încearcă editorul publicației, R. Vulcănescu, ocupîndu-se de aspectul epistemologic al problemei, de funcția religioasă a culturii și funcția culturală a religiozității, de experiența existențială ca izvor de documente vii (sacru, hierofanii, simboluri, mituri, rituri), dialectica sacrului și profanului (sacralizarea profanului și profanizarea sacrului). Un eseu menit să explice creativitatea eliadescă prin setea de concret, incitantă, echilibratoare, subscrie filosoful Constantin Noica *(Eliade ou le soif du concret)*, apreciind că la nivelul științelor și artelor, cultura însăși este o experiență în concret și că biografia savantului ar putea fi concepută sub titlul: *Treptele concretului*. Pe marginea unei afirmații din *Le Yoga, immortalité et liberté* privind posibilitatea descoperirii Indiei doar în momentul cînd forțele creatoare ale Europei se vor fi epuizat glosează, subtil, Sergiu Al.-George. Fiind vorba de o dimensiune simbolică, apreciază autorul, această revelare trebuie să se supună dialecticii însăși a simbolului: cu cît revelează, cu atît el și ascunde obiectul. Adrian Marino, autorul vastei exegeze asupra savantului, se ocupă aici de hermeneutica arhetipului la M. Eliade. Cîteva texte de Eliade însuși, extrase din *Fragmentarium* și din *Insula lui Euthanasius* încheie grupajul. Alte contribuții etnologice îi sînt dedicate, fără a-l privi direct pe savant: Mihai Rădulescu, Aneta Spiridon, Viorel Soran — Magdalena Tampa, Venetia Newall, Dan Lăzărescu, Sam Beck, Harry Brauner, R. Vulcănescu. Încă un grupaj de studii fixează cîteva perspective etnologice: ***P. B. Hasdeu și ideea de origine a culturii*** **(V. Vetișanu),** ***Sursele etnologice ale istoriei la A. D. Xenopol*** **(Virgil Mirescu),** ***Semnificații etnologice în opera lui N. Iorga (Paul Simionescu).*** Din seria de *comentarii* etnologice trebuie reținut îndeosebi cel pe care A. Marino îl face pe marginea cărții lui Ion P. Culianu despre Mircea Eliade. O bibliografie a referințelor privitoare la marele savant (volume omagiale, teze, monografii, studii critice) încheie în mod util prețioasa fasciculă, pe care exegeții lui M. Eliade n-o vor putea ocoli, regretînd însă că s-au strecurat în texte prea multe erori de tipar.

Al. Zub

ROMULUS VULCĂNESCU (red.), *Introducere în etnologie*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 244 p. (Bibliotheca anthropologica et ethnologica II).

După *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România* de Dardu Nicolaescu-Plopșor și Wanda Wolski, cu care a debutat (1975), colecția dedicată studiilor de antropologie și etnologie prezintă, sub redacția lui Romulus Vulcănescu, un nou volum: *Introducere în etnologie*. Materia e împărțită în cinci compartimente, care se ocupă de obiectul, problemele, științele etnologice, metodele și aplicațiile etnologiei, oferind o schiță

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuprinzătoare a problematicii, în perspectiva unor aprofundări continuabile în oricare din compartimentele amintite. Autorii sînt specialiști cu reputație bine stabilită (R. Vulpe, Dan Simonescu, Traian Herseni, Victor Săhleanu, Gh. Ivănescu, Val. Al. Georgescu), dar și cercetători în curs de conturare a unui profil științific. Față de preocupările străine în materie, această *Introducere în etnologie* vine cu o întîrziere apreciabilă. Spiritul ei este — evident — interdisciplinar, fiindcă numai la interferența mai multor discipline se pot aștepta rezultate noi în definirea faptelor de civilizație și cultură popular-tradițională. „Introducerea noastră în etnologie—afirmă redactorul volumului—prezintă un extract teoretic și metodologic al investigațiilor de teren, arhivă, muzeu și laborator, referitoare la studiul complex, de tip interdisciplinar, al *entităților etnologice*: civilizația și cultura populară tradițională sau contemporană" (p. 9). Este, pentru a cita aceeași sursă, „o operă de apropiere și familiarizare a cititorului cu problemele și rezultatele de etapă, cu ipotezele de lucru și elaborările teoretice de perspectivă, care continuă și înglobează demersul etnografiei, folcloristicii și al științei artei populare la nivel epistemologic superior, propriu unei sinteze integratoare (privind cadrul tematic al modalităților complexe de supradimensionare a omului), civilizației și culturii tradiționale. De aceea pe lîngă latura ei informativ documentară, introducerea prezintă și o latură problematică" (p. 11). Sîntem informați astfel cu privire la stadiul actual al etnologiei (R. Vulcănescu), relația dintre arheologie și etnologie (R. Vulpe), etnoistorie ca disciplină de convergență (P. Simionescu), aportul memorialisticii la cunoașterea etnologică (Dan Simonescu), etnogeneză și continuitate (R. Vulcănescu), civilizație sătească (Al. Tănase) și civilizație urbană (Mira Maitert), sistemul științelor etnologice (V. Săhleanu, V. Vetișanu, G. Ivănescu, Val. Al. Georgescu, M. Voicana, A. Bucșan, R. Vulcănescu), metodologia disciplinei (Tr. Herseni, I. Ghinoiu, R. Niculescu ș.a.), aplicațiile domeniului (V. Săhleanu, Tr. Herseni). Prin forța lucrurilor, e un volum inegal, în care apelul la generalități inconsistente e uneori abuziv, iar formulările suferă citeodată din cauza lipsei de rigoare. În același timp, nu încape îndoială că *Introducere în etnologie* face un bun serviciu prin deschiderea interdisciplinară ce o propune și prin acomodarea cu problematica cea mai nouă a domeniului.

Al. Zub

DIONISIE PETCU, *Conceptul de etnic. Eseu metodologic*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 238 p.

De la *folclor* la *specificul național* și de la acesta din urmă la noțiunea de *etnic*. Este calea urmată de autor pînă la opțiunea de față, menită a defini comunitatea etnică și prin aceasta să determine un element important al specificului național. Spirit viguros, D. P. elimină mai întîi prin reducție la absurd, erorile ce întunecă justa înțelegere a problemei, combătînd anistorismul (etnicul înțeles ca esență imuabilă, dincolo de timp), empirismul (care întreprinde analize intuitive, pe fragmente cronologice) și subiectivismul (care identifică intuiția autorului cu esența obiectului), pentru a defini apoi natura etnicului ca una social-istorică. Nu ideologia subiectului prezintă deci interes în această definire, ci dialectica structurii sociale. De pe această poziție, autorul refută explicația care atribuie etnicului o natură psihic-umană, una metafizic-spirituală sau alta biologică, oprindu-se la o complexă determinare social-istorică, ceea ce necesită o operație demitizantă cu privire la etnic și de transformare a ei într-un concept operațional, capabil să explice în definitiv acele elemente (limbă, teritoriu, cultură, spiritualitate) prin care se obișnuia să se definească etnicul. E o demonstrație riguroasă, în același timp socio-filosofică și istorică, făcută pe temeiul unei metodologii sever observate, una care l-a obligat mai întîi pe autor să examineze teoriile privitoare la etnic, insistînd asupra relației subiect-obiect, asupra echivalenței umanului cu socialul, pentru a fixa în cele din urmă articulația fundamentală a sistemului de referință: modul de producție. Se ajunge astfel la o determinare cantitativă a colectivității, fără a se pierde din vedere dimensiunea calitativă. Esențial e faptul că se pornește de la concretul istoric, stabilindu-se o corespondență de nivel între formațiunea socială și tipul de etnic, iar apoi între societatea însăși și etnic ca atare. „Istoricizarea conceptelor etnice reprezintă singura cale de a interpreta acest domeniu în conformitate cu propria sa natură. Adică de a-i gîndi mișcarea internă, sau, ceea ce este același lucru, timpul său caracteristic. Numai înțelegîndu-i timpul propriu vom reuși să-i înțelegem și mecanismul intim al transformării sale" (p. 233).

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TRAIAN HERSENI, *Cultura psihologică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 261 p.

E o temă pe cît de dificilă, pe atît de interesantă, iar tratarea ei de către un sociolog de talia lui Traian Herseni, care e în același timp și un filosof al culturii, nu putea decît să aducă clarificări dintre cele mai utile. O întîlnim, oarecum, la orice cărturar preocupat de profilul nostru spiritual: A. D. Xenopol, N. Iorga, O. Densușianu, S. Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu, S. Pușcariu, E. Lovinescu, L. Blaga, M. Ralea, T. Vianu, I. Pillat, G. Călinescu, P. Pandrea, Ath. Joja ș.a. O nouă abordare a temei, punînd la contribuție și studiile interdisciplinare efectuate în ultima vreme, era o necesitate. Și e un noroc că inițiativa i-a revenit lui Traian Herseni, a cărui deschidere intelectuală e destul de mare pentru a cuprinde o problematică atît de complexă. „Pornind dinspre etnogeneză spre epoca actuală, primele forme de psihologie românească se găsesc în limbă și folclor, amîndouă de natură orală. Este ceea ce se poate numi *psihologie poporană*. Aceasta a fost urmată foarte de aproape de unele forme primitive de psihologie creștină, suprapuse și uneori amestecate cu elemente străvechi, de concepții psihologice magico-religioase păgîne, pe care le vom numi în ansamblu *psihologie clericală*" (p. 16). Ambele forme, la început *centrale* mai apoi *periferice*, persistă pînă în zilele noastre, ultima fiind nuanțată, în timp, de filosofia creștină și amîndouă evoluînd sub influența cărții, școlii, contactelor cu lumea din afară. Secolele XVII—XVIII au putut configura astfel un *umanism* românesc, de nuanță laică, iar etapa următoare a însemnat o asimilare rapidă a rezultatelor psihologiei de pe continent și o instituționalizare a preocupărilor. Străvechea psihologie poporană a fost dublată de o psihologie magico-religioasă și teologică, apoi de una morală, politică, educativă, căreia i-au urmat o psohologie *umanistă* și una *luministă*. „Secolul al XIX-lea marchează începuturile unei psihologii *raționaliste*, complet laicizată, pînă la o psihologie *materialistă* (darwinistă, marxistă) și experimentală, subordonată complet datelor controlabile și calculabile ale relațiilor psihice" (p. 21). Urmărind evoluția culturii psihologice românești, autorul tratează psihologia poporană și cea clericală pentru perioadele cele mai vechi; psihologia enciclopedică și cea filosofică pentru etapele mai noi; psihologia naturalistă și cea experimentală după aceea. E însăși calea scientifizării psihologiei românești, pîndită adesea de absolutizări biopsihice, în detrimentul aspectelor socio- și noopsihice.

Al. Zub

Viitorul omenirii în conștiința contemporană, realizatorul ediției: VICTOR ISAC, București, Ed. Politică, 1980, 472 p.

„Viitorul omenirii aparține celor ce cred în el și-l pregătesc în mod conștient" (p. 468). Aceasta este concluzia sondajului întreprins în rîndul oamenilor de știință de Victor Isac, sondaj străbătut de convingerea că salvarea și garantarea acestui viitor sînt condiționate de atitudinea și praxisul uman. De aici, rostul acestei cuprinzătoare anchete pe tema viitorului, din care nu puteau lipsi reflecțiile despre raportul trecut-prezent-viitor, în condițiile societății contemporane și a celei viitoare.

Autorul ediției are în vedere patru mari probleme: 1. Redefinirea prospectologică a istoriei; 2. Problema dreptului istoric; 3. Actualitatea valorilor istorice; 4. Istoria ca praxis social) pe marginea cărora răspund Ștefan Pascu, Alexandru Zub, Dan Lăzărescu, Leonid Boicu, ș.a.

Răspunsurile vădesc atitudini unitare în fața destinului istoric și a posibilităților de viitor ale științei istorice, dar, cum era de așteptat, și nuanțe diferite.

Pentru Al. Zub, spre exemplu, o redefinire a istoriei nu se dovedește momentan utilă, fiindcă „toate elementele ce o compun (...) au fost deja invocate" (p. 233), fapt de care se dovedește convins și acad. Ștefan Pascu atunci cînd recunoaște că „nu e deloc ușor să fii original întru totul, nici atunci cînd încerci să-ți definești propria credință" (p. 229). Mai optimist, Leonid Boicu consideră că „definirea științei istorice își va continua calea nesfîrșită a perfecționării" (p. 236).

Exemplele cele mai valoroase ale istoriei cu aplicabilitate în prezent și în viitor?

Cele desprinse din gîndirea creatoare a omenirii (Ștefan Pascu), cele născute în faza de înflorire a tuturor marilor civilizații (Dan Lăzărescu), în timp ce Al. Zub, mai original, consideră că „nu atît exemplele contează, de vreme ce faptele nu se repetă aidoma, cît disciplina unei gîndiri limpezi și precise cu care istoria ne poate obișnui" (p. 239).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Opinii în antiteză a prilejuit întrebarea despre dreptul istoric. Pentru o „corelare, inteligentă și pozitivă, a tuturor drepturilor istorice particulare" optează Dan Lăzărescu; Pentru o „corelare a dreptului istoric cu istoria vie" (p. 247) pledează și Leonid Boicu, în timp ce, dimpotrivă, Camil Mureșan nu vede în noțiunea de drept istoric „o problemă a științei istorice, cît a dreptului și a politicii" (p. 247). O opțiune mai nuanțată formulează Al. Zub, contestînd existența unui termen de prescripție a dreptului istoric, nu însă și a principiului care proclamă dreptul imprescriptibil al popoarelor la o existență liberă și demnă" (p. 245).

Care din operele culturale din trecut au avut o deosebită valoare educativ-istorică? Care sînt obiectivele de cercetare prin care istoria și-ar putea spori aportul la explicarea trecutului la înțelegerea prezentului și mai ales la perspectiva viitorului? Cum ar fi posibilă o conlucrare a istoricului la soluționarea litigiilor contemporane? În fine, cum văd istoricii viitorul, un viitor ferit de conflagrații și de suferințele lor? — iată alte întrebări ridicate de realizatorul anchetei, așteptîndu-și, pe mai departe, răspunsurile.

Coroborate cu celelalte întrebări adresate slujitorilor științelor, filosofiei, dreptului și politologiei, culturii, literaturii și viitorologiei însăși, întrebările și răspunsurile, fie și generale, sînt un sondaj în conștiința contemporană. La capătul lor, Victor Isac constată că „savanții și gînditorii contemporani manifestă optimism în soluționarea problemelor viitorului" astfel încît, în acord cu citatul pe care-l așezam la începutul acestor rînduri, *viitorul le aparține.*

Ștefan Lemny

Istoria dreptului românesc, vol. I, sub îngrijirea lui VLADIMIR HANGA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 664 p.

În istoriografia noastră, preocupările de istoria dreptului românesc sînt destul de vechi, ele cuprinzînd o mare varietate de probleme. Elaborarea unui tratat, axat exclusiv pe această problemă, s-a dovedit însă o necesitate stringentă, de vreme ce, atît lucrările mai vechi, cît și cele mai noi, nu au reușit să ofere specialiștilor și publicului cititor o sinteză cuprinzătoare.

Este meritul unui colectiv de cadre didactice și cercetători de specialitate, avînd ca responsabil pe prof. Vladimir Hanga, de a fi pus în circulație, sub egida Editurii Academiei R.S.R., primul volum (dintr-o serie de trei) a tratatului de *Istoria dreptului românesc*, lucrare care prin proporțiile sale, cît și prin problematica pe care o abordează umple un gol în istoriografia noastră.

Textul propriu-zis este precedat de *Prefață* (p. 5—9), *Cuprins* (p. 11—15), *Introducere* (p. 17—24) și o *Listă de sigle și abrevieri* (p. 25—28).

Lucrarea este structurată în două mari părți. Prima parte, *Originea dreptului și dreptul de tip sclavagist* (p. 31—124), este subîmpărțită în două titluri: *Titlul I, Dreptul geto-dac* (p. 31—82), cuprinde în cap. I, *Privire generală* (p. 31—34), în cap. II, *Organizarea străveche. Reglementarea relațiilor sociale în perioada de destrămare a comunei primitive și formarea statului și dreptului* (p. 37—62) și în cap. III, *Instituții juridice la geto-daci* (p. 62—82). *Titlul al II-lea, Dreptul roman pe teritoriul Daciei*, cuprinde în cap. I, *Organizarea de stat în Dacia romană* (p. 83—94), în cap. II, *Instituțiile de drept* (p. 95—116), în cap. III, *Populația autohtonă și instituțiile romano-bizantine la Dunărea de Jos* (p. 117—124).

A doua parte a cărții, *Dreptul feudal* (p. 127—602), este subîmpărțită în două părți: *Partea I, Începuturile îndepărtate ale formării normelor juridice feudale. Apariția și afirmarea dreptului românesc* (jus Valachicum), cuprinde în cap. I, *Privire generală* (p. 127—132), în cap. II, *Viața politico-juridică și instituțiile autohtone în perioada năvălirii populațiilor migratoare* (p. 133—155), în cap. III, *Constituirea statelor feudale române de sine stătătoare* (p. 156—171), iar în cap. IV, *Ius Valachicum. Extinderea și instituțiile lui* (p. 172—189). *Partea a II-a, Dreptul în perioada feudalismului dezvoltat* (p. 191—601) cuprinde trei titluri: *Titlul I, Privire generală* (p. 191—249) cuprinde în cap. I *Condițiile social-economice și politice* (p. 191—201) în cap. II, *Izvoarele dreptului feudal, structura generală și trăsăturile lui stilistice* (p. 202—232), în cap. III *Proprietatea funciară ca instituție de bază a societății feudale. Imunități feudale* (p. 233—249). *Titlul al II-lea, Organizarea de stat* (p. 250—470) cuprinde în cap. I, *Voievodatul și domnia* (p. 250—263), în cap. II *Adunările de stări. Congregațiile nobiliare. Dietele transilvănene* (p. 264—277), în cap. III, *Sfatul domnesc. Consiliul principelui. Guberniul Transilvaniei. Cancelaria aulică* (p. 270—288), în cap. IV *Dregătoriile centrale. Bănia Craiovei* (p. 289—304), în cap. V, *Organizarea teri-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torial-administrativă. Dregătoriile locale (p. 305—326), în cap. VI *Organizarea fiscală* (p. 327—351) în cap. VII, *Organizarea militară* (p. 352—365), în cap. VIII *Organizarea bisericească* (p. 366—376) în cap. IX, *Organizarea judecătorească* (p. 377—404), în cap. X *Procedura de judecată* (p. 405—429), în cap. XI, *Infracțiuni și pedepse. Procedura de judecată penală* (p. 430—457), iar în cap. XII, *Regimul juridic al relațiilor internaționale* (p. 458—470).

Titlul al III-lea, *Instituțiile de drept* (p. 471—601), cuprinde în cap. I *Statutul persoanelor* (p. 471—498), în cap. II *Rudenia, Familia, Moștenirea* (p. 499—533), în cap. III, *Dreptul de proprietate* (p. 534—558), în cap. IV, *Obligații și contracte* (p. 559—581) și în cap. V, *Dezvoltarea ideilor politico-juridice* (p. 582—601).

Lucrarea se încheie printr-o bibliografie selectivă (p. 603—642), indice de materii (p. 643—657) și o *Table de matières* (p. 658—664). Tratatul se remarcă în mod special prin valoarea lui de sinteză. Atît prin vastitatea aspectelor tratate, într-o sinteză bine structurată, cît și prin elementele ajutătoare oferite cititorului pentru consultarea ei (bibliografie selectată pe probleme și indicele de materii), lucrarea capătă o înaltă ținută științifică. Rod al unei cercetări amănunțite, de durată, și nu de puține ori de „pionierat", primul volum din *Istoria dreptului românesc* reprezintă o sinteză științifică necesară în care sînt valorificate numeroasele lucrări de analiză de pînă acum cu rigoarea științifică pe care o presupune o astfel de înfăptuire științifică.

Viorel Irimia

HENRI H. STAHL, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 196 p.

Intervenția eruditului sociolog H. H. Stahl în dezbaterea de larg și acut interes referitoare la „orînduirea tributală" poartă aceeași pecete a cugetului profund meditativ al căutătorului de verosimil și fundamental în trecutul societății umane, pe care pasionații de istorie au avut prilejul, de mai multe ori pînă acum, să i-o aprecieze. Construită din întrebări și răspunsuri cartea se dovedește, într-adevăr, de mare atracție pentru toți cei preocupați de reconstituirea fidelă și explicită a ceea ce a fost. Aflat în atenția specialiștilor din diverse părți ale lumii, conceptul de „orînduire tributală" merita, de altfel, de mai multă vreme, o prezentare detaliată a rațiunilor sale științifice generale și a imperativelor receptării sale de către istoriografia română contemporană.

Propunîndu-și un astfel de obiectiv, *Introducerea* lucrării (p. 9—18) abate însă atenția cititorului spre un subiect de discuție mai puțin util demersului ulterior : cel al raportului dintre istoriologie și sociologie, cu evidente augmentări ale menirii ultimei discipline în interpretarea globală a proceselor și structurilor istorice și cu subestimarea aptitudinilor celei dintîi, care a încetat totuși, în accepțiunea sa modernă, să „povestească" și, mai ales, să se ocupe exclusiv de „evenimente". În continuare, *Considerațiile teoretice preliminare* debutează printr-o prezentare globală a conceptului de „orînduire tributală" (despoție asiatică) pe baza observațiilor clasicilor marxismului în acest sens (p. 21—22) și a contribuțiilor românești de pînă acum, insistîndu-se asupra celor datorate lui Miron Constantinescu (p. 23—32). Din păcate, în cadrul celor „15 teze" avansate, în 1972, de către acesta, se află și pseudo-argumente : nr. 1 (de autoritate), nr. 2 (fără conținut), nr. 5 (general aplicabil), nr. 14 (imperativ), care deservesc demonstrația. Revelatoriu, în schimb, apare programul „problemelor deschise" (p. 30), a căror studiere ar fi în măsură să certifice introducerea etapei „orînduirii tributale" în dezvoltarea istorică a poporului român. Importanța luării în considerație a chestiunii se dovedește, totuși, în urma acestei chiar și sumare retrospective, de netăgăduit, ceea ce justifică „obiecțiile și propunerile metodologice" ale autorului (p. 32—37), dintre care, cea mai judicioasă este diferențierea operată între „modul de producție" și „modul de exploatare", „tributul", prin el însuși, neputînd susține existența unei orînduiri. Stabilind, de aceea, un „model teoretic" al noului mod de producție, bazat pe cinci enunțuri (p. 36—37), dezbaterea susținută în continuare de H. H. Stahl îi oferă acestuia și temeiul teoretic de a fi receptat, întrucît tipologia și fazarea formațiunilor social-economice, în ipostazele lor concret-istorice, îndrituiesc, mai curînd, existența unor „serii" specifice, a unei dezvoltări pluri-liniare, decît absolutizarea artificială a „căii magistrale" (comună primitivă-sclavagism-feudalism-capitalism-socialism), analizată în special de clasicii materialismului dialectic (p. 41—59).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Partea a doua a lucrării supune discuției problema *Formațiunilor social-economice comunitar-agrare*, după ce sistemul genealogic tribal s-a transformat treptat într-un sistem social complex de organizare a vieții umane (p. 63—82), făcînd posibilă desprinderea comunităților agrare din angrenajul raporturilor orînduirii primitive. Structurii acestora — prilej care îi permite autorului să sistematizeze bogata informație a unui domeniu de predilecție — îi este consacrat, de altfel, un capitol consistent, de natură să documenteze posibilitatea funcționării autonome a unei comunități agrare, „considerată ca sistem social" (p. 84—125). Schema abstractă a unei astfel de comunități (p. 90): teritoriu, tehnică de producție, populație, produse, organ administrativ obștesc, este supusă, de aceea, unei metodice analize, în scopul ilustrării acelui „mecanism propriu de autoreglare" din care decurge și virtualitatea potențială a „orînduirii tributale".

Neîndoielnic însă, ultima parte a cărții, *Teoria modurilor de exploatare a comunităților agrare*, suscită și cel mai mare interes pentru istoriografia românească actuală, întrucît, după considerațiile teoretice asupra „genezei exploatărilor statale" exercitate asupra comunităților agrare de către „triburile pastoral-nomade", cu disocieri semnificative privind poziția orașelor față de sate (p. 131—149), ca și asupra „despoțiilor asiatice (orientale)", detaliindu-se, pe bază comentariilor lui K. Marx, situația din India (p. 151—162), se încearcă un răspuns la principalele întrebări legate de posibilitatea existenței „orînduirii tributale" pe teritoriul țării noastre (p. 164—194). Autorul este astfel de părere că, începînd cu Dacia preromană și încheind cu perioada întemeierii statelor feudale românești, procesele de producție fundamentale au fost asigurate de o populație agricolă în esență sedentarizată (p. 164—168) și organizată în comunități agrare devălmașe (p. 168—172), deci apte să suporte calitatea unei orînduiri și să înfrunte valurile succesive ale cuceritorilor. Spre deosebire de alte tipuri comunitare, caracterizate mai ales prin inerție (India), devălmășiile pastrol-agrare românești s-au dovedit active de-a lungul întregii lor istorii, propulsînd o categorie socială de căpetenii și organizîndu-se confederal (p. 172—174), așa cum dovedește „diploma Ioaniților" (1247) — exemplu neconcludent însă — sau ocolul Cîmpulungului moldovenesc, invocat de Dimitrie Cantemir — dar, din păcate, constituit tîrziu, în sec. XV—XVI, după cum atestă informația documentară. Pe această bază, autorul consideră că la sfîrșitul mileniului „întunecat" a putut să apară centrala statală, domnia, substituindu-se dominației nomade și avînd ca principal rol „prelevarea prin tribut a plusprodusele existente" (p. 174—178). Încasarea „tributului" prin „sistemul cislei", a continuat, de altfel, pînă tîrziu, în secolul al XVIII-lea (p. 178—181). La rîndul ei, baza economică a boierimii, ca „aristocrație confederală", a fost asigurată de „părtășia la plusprodusele obținute" de comunitățile agrare, amestecul acesteia în procesul de producție fiind documentat pentru o perioadă mult mai tîrzie, ulterioară întemeierii statelor, cînd se poate vorbi într-adevăr de relații feudale (p. 181—187) și de transformarea „tributului" în „rentă" (p. 188—191).

În urma expunerii clare și precise a autorului devine astfel evident că situația din țările române a fost alta decît cea a Galiei, unde cucerirea francă a determinat apariția relațiilor feudale considerate clasice. Mai puțin elocventă, în schimb, apare modalitatea formării „aristocrației confederale" — modalitate asimilată parcă unui utopic „contract social". Se ignoră, de altfel, și faptul că, în urma unei atente „analize cartografice", realitatea satelor răzășești din bazinul superior al Bîrladului, în sec. al XIX-lea, s-a dovedit totuși a fi succedat stăpînirii boierești, asupra acelorași sate, în sec. al XV-lea (vezi C. Cihodaru, *Cîteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în „Studii și cercetări științifice, Istorie", Iași, XII, 1961, fasc. 1, p. 31—66), ceea ce este de natură să afecteze însăși premisa raționamentului.

În „concluzii" (p. 191—194), H. H. Stahl sintetizează „trăsăturile distinctive" ale exploatării tributale: a) „confiscarea" plusproduselor obținute de comunitățile agrare; b) fixarea globală a valorii acestora și încasarea lor la termene fixe; c) exploatarea de un „caracter parazitar", deoarece „drepturile clasei stăpînitoare sînt exclusiv fiscale" — trăsături care invită, conform întregului demers științific susținut, a fi acceptate (așa cum, în mai multe rînduri, se pronunță deschis și autorul), iar „orînduirea tributală" urmînd a conferi substanța necesară perioadei numită îndeobște „prefeudală", fără ca succesiunea tributal-feudal să fie însă tranșantă. Soluție minimă în fond și care, în multe privințe, nici nu modifică radical tabloul istoric al perioadei aflată în discuție. Cu toate acestea, cîteva nedumeriri persistă:

— Dacă „tributul" nu caracterizează un „mod de producție", ci doar un „mod de exploatare", de ce să introducem o nouă orînduire în șirul celor admise în prezent, cînd, mai firesc, ar fi să se considere relațiile în cauză ca prefațîndu-le pe cele propriu-zise feudale?

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

— Din moment ce dezvoltarea colectivităților umane, în general, atestă o pluralitate de tipologii cronologic-cauzale, în afara „căii magistrale", de ce să considerăm feudalismul numai prin calea sa magistrală (franco), respingînd specificul evolutiv al altor zone europene ?

— Admițînd totuși diferențierea tribut-rentă în cadrul relațiilor de exploatare, perceperea celui dintîi global, iar a celui din urmă, individual, comportă o deosebire esențială sau doar formală ?

— Înainte de acceptarea „orînduirii tributale", n-ar fi totuși necesar să se întreprindă studiile de detaliu preconizate chiar de Miron Constantinescu, urmărindu-se, în plus, dezvoltarea concret istorică a masei de sate răzeșești (moșnenești), atestată în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, așa cum a procedat C. Cihodaru ?

— „Orînduirea tributală", interpretată ca „feudalism de stat" și aplicată numai spațiului extracarpatic — de unde sînt recoltate și cele mai multe exemple — nu conduce, în cele din urmă, la concluzia, deja avansată, a cuceririi românești tîrzii efectuate asupra acestor teritorii, ceea ce contravine continuității documentată arheologic (ca și premisei sociologice) ? etc.

L. Șimanschi

Cercetări istorice (Serie nouă), IX—X, 1978—1979, Iași, 1980, 728 p.

La cel de al nouălea volum, masiva culegere de lucrări științifice, editată de Muzeul de istorie a Moldovei din Iași, apare cu un sumar bogat și variat, cu contribuții însemnate în diverse ramuri ale științei istorice ca și ale unor discipline auxiliare.

Volumul cuprinde rubricile : muzeologie, restaurare-conservare, arheologie, istorie politică și social-economică, documente, evocări și recenzii.

La prima rubrică, doar primele trei articole tratează probleme de muzeologie propriu-zisă : Anghel Pavel, *În legătură cu structura și organizarea colecțiilor muzeale de istorie a epocii socialiste*, Ioan Ilaș, *Boideuca „Ion Creangă" — cel mai vechi muzeu memorial de literatură din țară — la a șaizecea sa* (sic !) *aniversare* și Eugenia Ursescu și Georgeta Podoleanu, *Aspecte din activitatea expozițională a muzeelor ieșene*. Urmează o contribuție de istoria artei (Virginia Vasilovici, *Identificarea unei lucrări a pictorului polonez Aleksander Kotsis în Muzeul de artă din Iași*) și una de etnografie (Victoria Semendeaev, *Aspecte etnografice din satul Brădești, comuna Vinderei, județul Vaslui*).

La rubrica *Restaurare-conservare* sînt grupate trei articole. Adriana Ioniuc se ocupă de restaurarea și conservarea unei cărți de la Muzeul de literatură. Maria Mustață prezintă aspecte privind combaterea insectelor dăunătoare lemnului și cărților din Casa „Dosoftei". Despre restaurarea și conservarea unei călimări de epocă aflăm date interesante din articolul lui Mihai M. Croitoru.

La rubrica *Arheologie* sînt grupate șase articole. De cultura Cucuteni se ocupă Anton Nițu, care stabilește unele criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii amintite, într-un amplu studiu, de aproape 70 de pagini, cu numeroase ilustrații și grafice sugestive. Dan Monah demonstrează că așa-numiții idoli *en violon* din faza A a culturii Cucuteni nu sînt derivați din faza Troia II, cum sugerase Huber Schmidt. Constantin Iconomu prezintă rezultatele cercetărilor arheologice din stațiunea hallstattiană de la Curteni—Vaslui iar Maria Vrabie pe cele de la Probota—Iași. Vasile Palade înfățișează unele descoperiri sarmatice din secolele II—III e.n. în sud-estul colinelor Tutovei, iar Victor Spinei săpăturile de la Băiceni—Dîmbu lui Pletosu.

Rubrica *Istorie politică și social-economică*, cea mai cuprinzătoare din volum, însumînd douăzeci de articole, în peste trei sute de pagini, se deschide cu analiza unui papyrus latin *(Thebtunis papyrus* II 686), datorată regretatului profesor ieșean Nicolae Gostar. În continuare, C. Cihodaru prezintă *Observații în legătură cu porturile de pe cursul inferior al Dunării în secolele XI—XIV*, prilejuite de apariția unei noi culegeri de documente genoveze, publicată de Geo Pistarino la Genova, în 1973. Constantin Rezachevici prezintă *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28—31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, document necunoscut de istoriografia noastră. Valerian L. Ciofu se ocupă de *Iconografia lui Dimitrie Cantemir în artele secolelor XVII—XIX*, iar Ștefan Lemny de *Iscoadele în activitatea de informare din Evul Mediu (Moldova și Țara Românească)*. Funcția judecătorească a domniei în Moldova este înfățișată de N. Grigoraș. Informații interesante aduce Gheorghe Cliveti, în legătură cu evoluția urbanistică a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iaşilor la începutul epocii moderne. De legăturile dintre Franţa şi Principatele dunărene în epoca de formare a statului naţional român se ocupă Gh. Platon. Aspecte ale vieţii politice din România sînt înfăţişate în articolele lui V. Russu (1866—1871), Valentin Ciorbea (1918—1921), I. Saizu şi Gh. I. Florescu (1926—1928). Probleme legate de Unirea din 1918 sînt tratate în articolele lui C. Gh. Marinescu (aportul societăţii „Carpaţi") şi cel al lui I. Agrigoroaiei, G. Calcan şi M. Strugariu *(Unirea din 1918 şi presa din oraşul Iaşi)*. Interesante articole semnează Const. Cloşcă (despre lupta forţelor patriotice din Moldova — anul 1944), Valeriu Florin Dobrinescu (raporturile româno-iugoslave între 1945—1947), A. Karetki şi I. Agrigoroaiei *(Iaşii în contextul revoluţiei democrat populare. Probleme şi realizări)*, Janeta Benditer *(Anul 1942 în politica Germaniei naziste)*. C. Botez prezintă aspecte din istoricul pădurii româneşti, iar I. Naghiu aduce interesante informaţii privind *Învăţămîntul papirologiei la Universitatea din Iaşi*. Rubrica se încheie cu o bibliografie cuprinzînd lucrările străine din 1965—1975, privind istoria contemporană a României, un excelent instrument de lucru, datorat lui Gh. Buzatu.

Interesante documente, la rubrica cu acelaşi titlu, publică Paul Păltănea, *(O nouă descriere a Moldovei de botanistul Charles Guébhard)*, Mihai Croitoru *(„Hora Unirii" — variantă inedită)*, M. Timofte *(Noi informaţii externe privind răscoala ţăranilor din anul 1907)* şi A. Lásló (corespondenţă între Vasile Pârvan şi Francisc Lásló).

La rubrica *Evocări*, sînt aduse în actualitate unele personalităţi ale trecutului nostru: Biografii paşoptiste (Gh. Sibechi), Elena Ghica (Dora d'Istria) (Maria Huminic-Teclean), S. Fl. Marian (Paul Leu) şi Marcel Botez — animator al muzicii corale româneşti (Viorica Teişanu).

Volumul se încheie cu nouă recenzii şi cu necrologul lui Nicolae Gostar, urmat de lista celor aproape o sută de lucrări ale regretatului profesor.

Nistor Ciocan

Acta Moldaviae Meridionalis, Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, I, 1979, 304 p.

Un fapt ce dovedeşte dezvoltarea istoriografiei româneşti în ultima vreme este apariţia unor noi anuare întocmite şi editate de muzeele judeţene de profil. Un astfel de anuar este şi acela editat sub egida Muzeului Judeţean Vaslui, anuar denumit *Acta Moldaviae Meridionalis*.

În anul 1975 s-a inaugurat la Vaslui Muzeul judeţean de istorie, instituţie menită să valorifice la un nivel superior bogatele vestigii ale trecutului; începînd din acel an, au avut loc sesiuni anuale ale muzeului, care au pus în valoare, în acest fel, munca de cercetare ştiinţifică a muzeografilor din instituţia sus amintită.

După o activitate de peste patru ani, Muzeul editează *Acta Moldaviae Meridionalis*, Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui. Cele 300 de pagini ale anuarului sînt împărţite astfel: arheologie (9—138), istorie (139—222), cercetări arheologice de teren (223—268), arhivistică (269—274), note (275—288) şi cronica (289—300).

Materialele publicate în cuprinsul anuarului au la bază comunicările prezentate la sesiunile de comunicări ştiinţifice patronate de muzeu, o parte dintre ele datorîndu-se unor cercetători consacraţi.

Materialele din cuprinsul secţiunii de arheologie se referă la o perioadă vastă, din neolitic (cultura Criş) pînă în perioada feudală (epoca lui Ştefan cel Mare). Remarcăm pe acelea semnate de Olga Necrasov, Serafina Antoniu, *Contribuţii la studiul antropologic al populaţiilor care au trăit în trecut în zona oraşului Bîrlad* (19—38), Silvia Teodor, Violeta Bazarciuc, *Consideraţii privind cultura geto-dacică din Moldova în secolele IV—III î.e.n.*, (57—70) şi Alexandru Andronic şi Rica Popescu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Vaslui — Curţile domneşti din anul 1978* (119—128). Mai semnează în această rubrică şi Ghenuţă Coman, Ionel Bauman etc. Materialele sînt însoţite de schiţe, fotografii şi hărţi.

Din cuprinsul secţiunii de istorie remarcăm studiile semnate de Constantin Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici şi Iuga Vodă* (139—158), cu noi interpretări într-o problemă mult discutată, aceea a succesiunii domnilor Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi de Stela Măriei, *Lupta pentru desfiinţarea privilegiilor economice ale supuşilor străini în timpul lui Al. I. Cuza* (181—187).

Interesantă şi bogată chiar de la primul număr, publicaţia vasluiană se anunţă ca un valoros periodic între cele editate de muzeele judeţene.

C. Tofan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE, *Istoria României în istoriografia internațională*, București, 1980, 297 p.

Este o inițiativă fericită aceea de a pune la îndemîna celor interesați, specialiști sau public iubitor de istorie, texte elaborate de străini cu privire la istoria noastră. Fiindcă — motivează Constantin C. Giurescu în *Cuvînt înainte* — dacă e adevărat că istoria universală profită de anumite surse românești (a dovedit-o încă la 1845 Kogălniceanu, atunci cînd publica *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*), e la fel de adevărat că există o serie întreagă de izvoare, articole, monografii, opere de sinteză din care se cuvine ca istoriografia română să tragă profit. Volumul de față reunește cîteva dintre ele, grupate în trei mari teme : I. *Locul poporului român în istorie. Origine, unitate, continuitate ;* II. *Probleme ale istoriei Transilvaniei ;* III. *Formarea statului național și cucerirea independenței de stat a României.* Nu încape îndoială că fiecare din aceste teme putea constitui obiectul unui volum sau chiar al mai multor volume. La nivelul selectiv al celui de față însă nu se putea recurge decît la autorii cei mai cunoscuți și numai fragmentar. Generalități despre istoria noastră au fost extrase astfel din Kennth Johnstone, Cl. Tsourkas, Paul Mackendrick. Pagini din istoria Transilvaniei, inserate în volum, sînt apoi subscrise de Keith Hitchins, Maurice Baumont, Mathias Bernath, Kovács Endre, Gligor Popi, Gh. Barbolov. Pentru ultima temă s-a recurs, în fine, la Lawrence R. Beaber, Barbara Jelavich, Juliusz Demel, V. Vinogradov, Veselin Traikov, Li-Sun, G. Setton Watson, Max Demeter Peyfuss. Operația de excerptare ar trebui desigur să continuie, dat fiind că unele texte sînt greu accesibile, dacă nu cu totul inaccesibile. Regruparea lor într-un corpus imprevizibil ca proporții e o necesitate.

Al. Zub

Nouvelles études d'histoire, VI, 1—2, București, Ed. Academiei R. S. R., 1980, 326+385 p.

Publicate cu ocaziarelui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, cele două părți ale volumului VI al seriei constituie o apariție deosebită față de numerele anterioare. Cel puțin din două motive : — Studiile și articolele cuprinse acoperă aproape toate marile perioade din istoria patriei, începînd cu cele referitoare la vechea civilizație dacă și daco-romană pînă la aspecte privitoare la istoria celui de al doilea război mondial, la prezența României în relațiile internaționale. În al doilea rînd, în materiale sînt reținute spre analiză aspecte de importanță majoră pentru istoria diferitelor perioade, unele, avînd o întindere mai mare, reușind o convingătoare imagine de sinteză, în timp ce altele, de paginație redusă, realizează prin detaliere, contribuții demne de reținut la lămurirea unor aspecte subsecvente.

Materialele sînt organizate cronologic și tematic. Astfel, prima parte a volumului adăpostește materialele de istorie veche și medie și, totodată, cele referitoare la relațiile româno-otomane, precum și cele de demografie istorică. Studiile cuprinse sub titlul de „Civilizația dacă și daco-romană" sînt dedicate relevării continuității organizării statale în perioada veche a istoriei noastre (D. Berciu, *2050 ans depuis la création du premier Etat dace centralisé et indépendant. Burebista et la tradition etatique)* ; argumentării continuității populației autohtone la răsărit de Carpați (în studiul prof. M. Petrescu-Dîmbovița, *La continuité à l'est de Carpates au curs du premier millénaire de notre ère à la lumière des dernières recherches)* cu dovezile arheologice oferite de cercetările recente. O monografie arheologică a Sarmizegetusei, prezentarea domniei lui Decebal ca o a doua perioadă de înflorire a statului geto-dac, analiza instituțiilor juridice ale dacilor, precum și înfățișarea procesului de romanizare pe întreg teritoriu geto-dac, constituie obiectul celorlalte contribuții grupate sub titlul amintit (semnate de autori cunoscuți : Ioan Glodariu, Emil Condurachi, Vladimir Hanga și Radu Vulpe).

Paleta tematică a studiilor de istorie medie este și mai diversificată : de la geneza feudalismului românesc la mișcările sociale și răsunetul lor, de la istoria instituțiilor politico-juridice și aspecte ale vieții cultural-artistice la politica externă și raporturile țărilor române cu statele vecine. Astfel, beneficiind de o bază documentară și bibliografică mult extinse, Florin Constantiniu realizează o imagine unitară a genezei relațiilor feudale în țările noastre, stabilind, totodată, o anumită tipologie a acestei geneze, care ne individualizează dar, în același timp, ne și încadrează în spațiul procesual-istoric european. Legăturile românilor în Bizanțul, menținerea unor tradiții bizantine în țările noastre sînt teme a căror dezvoltare prile-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

juiește interesante și revelatorii concluzii autorilor Răzvan Theodorescu și Andrei Pippidi. Caracterul unitar al instituțiilor politice și juridice din țările române rezultă, încă o dată, din studiile semnate de Liviu P. Marcu, Valentin Al. Georgescu și Petre Strihan. Răsunetul european al răscoalei lui Horea întregește imaginea despre acest moment de seamă din istoria luptei sociale și pentru emanciparea românilor la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Este ceea ce realizează Nicolae Edroiu și Camil Mureșanu în contribuțiile cuprinse în volum.

De un interes aparte sînt studiile ce caracterizează și stabilesc natura și conținutul raporturilor româno-otomane, care stabilesc, totodată, statutul juridico-politic internațional particular al Principatelor Române (semnate de Carol Göllner, Mihai Maxim și M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru). Implementarea problemelor demografice în studiul celor mai variate probleme de istorie este în măsură să completeze și să explice importante fenomene și procese ce caracterizează dezvoltarea societății în anumite perioade. Importanța acestor cercetări rezultă și din parcurgerea materialelor semnate de Ștefan Pascu, Louis Roman și Șt. Ștefănescu. Pe linia aceluiași interes se situează considerațiile lui Paul Cernovodeanu despre implicațiile dezastrelor naturale asupra situației economico-demografice din țările române pînă la 1800.

A doua parte a volumului, pe care o prezentăm mai succint, grupează contribuții ale unor reputați istorici în domeniul istoriei moderne și contemporane a României. Într-un prim subcapitol, diversele aspecte luate în studiu converg, prin concluziile autorilor, spre întregirea procesului devenirii moderne a României. Transformările politico-economice, evoluțiile culturale, desăvîrșirea marilor evenimente revoluționare din secolul al XIX-lea, înfăptuirea unității politice și independenței sînt înfățișate, în contribuțiile amintite ca inerente și necesare istoric și, evident, caracteristice perioadei moderne din istoria noastră. Aspectele vieții culturale, în reformare, și, intelectuale sînt integrate, de asemenea, în aceste procese sintetizatoare ale epocii. Profundele și multiplele implicații ale desăvîrșirii unității politice a românilor sînt cuprinse în studiile adunate în cel de al doilea subcapitol. Din istoria României interbelice, aspecte de major interes sînt reținute de autorii celor șapte materiale înscrise între limitele perioadei. Revelatorii sînt contribuțiile legate de istoria celui de al doilea război mondial, de responsabilitatea declanșării lui, incluse în același subcapitol.

Dimensiuni extinse sînt date istoriei noastre prin retrospectiva manifestării țărilor române, României în relațiile internaționale ale vremii. Este o întregire firească, lămuritoare pentru locul și rolul românilor în istoria continentului. Un studiu succint despre România pe coordonatele prezentului și trecerea în revistă a producției istoriografice dedicată evenimentului de acum 2050 de ani — crearea primului stat dac centralizat și independent — încheie sumarul acestui volum. Dacă adăugăm condițiile grafice deosebite, subliniem, încă o dată, aparița distinctă ce o constituie acest ultim număr din „Nouvelles études d'histoire".

Gabriel Bădărău

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Geschichte der Rumänen*, aus dem Rumänischen übersetzt von ADOLF ARMBRUSTER, Bukarest, Wiss. u. enzyl. Verlag, 1980, 493 p.

O versiune germană a sintezei de istorie românească întocmită acum cîțiva ani de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu e un demers binevenit, dată fiind mulțimea celor interesați să dispună de un text cuprinzător și totuși succint asupra devenirii noastre ca popor. E o întîmplare fericită că această versiune i-a fost încredințată unui istoric de ținută ca Adolf Armbruster, capabil să asigure nu numai fluența necesară, dar și proprietatea termenilor, nu rareori trădată cînd e vorba de limba germană. Volumul oferă cititorului străin o imagine a genezei, evoluției și manifestărilor mai de seamă ale poporului român, evidențiind cîteva trăsături esențiale: sîntem urmașii geto-dacilor din spațiul carpato-dunărean și ne aflăm aici, neîntrerupt, de patru milenii, dacă nu chiar mai mult: Sîntem un popor romanic, rezultat al romanizării dacilor; sîntem un popor unitar atît în ce privește originea, cît și în ce privește limba și obiceiurile; am participat într-un mod semnificativ la diverse faze ale istoriei și civilizației europene. Destinat îndeosebi tinerețului, volumul are, fără îndoială, o utilitate mai largă.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IULIAN CÂRȚÂNĂ, ILIE SEFTIUC, *Die Donau in der Geschichte des rumänischen Volkes*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 296 p.

Versiunea germană a sintezei consacrate de Iulian Cârțână și Ilie Seftiuc *Dunării în istoria poporului român* (1972) comportă doar puține modificări față de versiunea românească. S-a renunțat, de exemplu, la introducerea bibliografică ce deschidea volumul, dat fiind că ea fusese întocmită mai ales pe bază de material românesc. Cîteva articulații din capitolul menit să fixeze momente ale acestei istorii dinaintea primului război mondial au fost comprimate, în favoarea unei versiuni sintetice. S-a renunțat, de asemenea, la indicele final. În esență însă textul e același și menirea lui e să informeze pe cititorul german cu privire la rolul vital jucat de marele fluviu în istoria poporului nostru. Primul capitol din cele șase care compun lucrarea prezintă deci însemnătatea geografică și economico-strategică a Dunării. Al doilea recapitulează datele istorice mai de seamă pînă la întîia conflagrație mondială. Activitatea politico-diplomatică a României în apărarea drepturilor și intereselor sale dunărene (1918—1921) formează substanța capitolului următor. Al patrulea privește lupta României la conferința Internațională a Dunării de la Paris pentru respectarea drepturilor ei legitime de stat riveran (1920—1921). Încă unul se referă la politica României în problema Dunării din perioada 1922—1936, iar ultimul se ocupă de activitatea politico-diplomatică în problema Dunării ca parte esențială a luptei României pentru apărarea independenței și suveranității sale (1936—1939). Sinteza se oprește astfel în pragul unei noi epoci, care avea să marcheze în istoria chestiunii dunărene o nouă etapă. Cu un efort în plus din partea autorilor, ea ar fi putut acoperi desigur și această etapă, în date esențiale, pentru ca imaginea problemei să fie cît mai completă.

Al. Zub

Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens, redigiert von CAROL GÖLLNER, Erster Band, Bukarest, „Kriterion" Verlag, 1979, 459 p. + 93 ilustrații.

O nouă sinteză, demult timp necesară, asupra germanilor din România se deschide cu acest prim volum, apărut sub redacția lui Carol Göllner și cu colaborarea unui larg colectiv de specialiști. După sintezele mai vechi, subscrise, în timp, de J. A. Müller, G. D. Teutsch, F. Teutsch, etc., acumularea de noi date, masivă mai ales în ultimul sfert de secol, de cînd funcționează la Sibiu un centru de cercetări cu această menire, și viziunea însăși asupra istoriei, schimbată fundamental după ultima conflagrație mondială, recomandau o nouă privire de ansamblu, pregătită în bună măsură de studiile parțiale apărute în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde* și în alte publicații. O recomandau îndeosebi cercetările arheologice și de arhivă, valorificate în diverse lucrări (*Studien zur Geschichte der mitwohnenden Nationalitäten Rumäniens und ihrer Verbrüderung mit der rumänischen Nation*, 1976; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, 1975; *Sächsisch-schwäbische Chronik*, 1976), precum și numeroasele studii apărute în *Siebenbürgisches Archiv* de la Heidelberg. Noua sinteză a fost concepută în două volume. Primul înfățișează evenimentele din sec. XII pînă la 1848. Al doilea urmează să continue expunerea pînă în zilele noastre, împlinind un vechi deziderat al prestigioasei „Verein fur siebenbürgische Landeskunde". Partea de pre- și protoistorie, colonizarea germană în Transilvania, pînă la invazia mongolilor i-a revenit lui Th. Nägler. Viața săsească în sec. XIII—XIV e înfățișată de G. Gündisch, iar de la 1382 la 1600 de C. Göllner. Mișcarea de reformă alcătuiește un capitol subscris de L. Binder. De cultură se ocupă J. Wittstock, C. Göllner și I. Wittstock, de așezări, construcții, întărituri P. Niedermaier, de artă A. Haldner, de istoria sașilor transilvăneni în sec. XVII Th. Nägler și Maja Philippi, ultima tratînd și perioada de tranziție, pînă la 1711. Epoca următoare (1711—1847) e înfățișată de C. Göllner. De șvabii bănățeni se ocupă J. Wolf și Th. Nägler, iar de partea culturală și E. Less. Alte grupe de coloniști germani au fost studiate de M. Kroner și Cl. Stephani. Cultura sașilor în perioada mai nouă a fost investigată de K. Gündisch, C. Göllner, M. Kroner, E. Göllner, I. Wittstock, clădirile și fortificațiile de P. Niedermaier, iar arta de A. Haldner și H. Klusch. O întinsă bibliografie, ilustrații și indici completează volumul, facilitînd consultarea lui. Efortul documentar și interpretativ este evident în fiecare din articulații. Operă colectivă, lucrarea comportă totuși o deplină unitate, asigurată de apelul la aceeași metodologie și de un evident efort redacțional. Ca orice sinteză, ea relevă nu numai rezultatele sigure la care s-a ajuns

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

într-un domeniu, dar și zonele aflate în carență, problemele încă deschise, constituind în felul acesta și un stimulent pentru alte cercetări asupra saşilor din Transilvania și a șvabilor bănățeni.

Al. Zub

Studii privind istoria Aradului (coordonate de EUGEN GLÜCK), București, Ed. Politică, 1980, 265 p.

Un grup de cercetători arădeni și-au reunit eforturile pentru a retrasa conturul evolutiv al urbei lor din cele mai vechi timpuri pînă azi. Mircea Barbu și Eduard Ivanof înfățișează evoluția istorică a zonei Aradului de la începuturi pînă în sec. X, insistînd cu deosebire asupra civilizației dacice și prelungind investigația, sub unghi arheologic, pînă în sec. XI. Eugen Glück, care și-a asumat și coordonarea volumului, reia problematica secolelor IX—X, se ocupă apoi de zonă în epoca lui Ahtum, iar împreună cu Andrei Caciora de cnezate și voievodate românești arădene. Din aceeași perspectivă a istoriei locale, Nicolae Roșuț subscrie capitolele despre dezvoltarea gîndirii social-politice în Transilvania pînă la Unire și contribuția Aradului la înfăptuirea marelui act. În fine, Marțian Fuciu adaugă un capitol relativ la dezvoltarea municipiului Arad după 1944. Volum dens, echilibrat, cu multă informație nouă și cu un efort vădit de a observa justele proporții.

Al. Zub

EUGEN ARĂDEANUL, TEODOR BODOGAE, LUCIAN EMANDI, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, Ed. „Episcopiei Aradului", 1980, 225 p.

Apărută în condiții grafice excelente, noua monografie a *Mănăstirii Hodoș-Bodrog* (cea din 1939, subscrisă de pr. Victor Vlăduceanu, era depășită de cercetări mai recente), oferă specialiștilor și marelui public iubitor de tradiție spirituală, un instrument de cunoaștere comprehensiv și reconfortant, emanație a unui program mărturisit în prefață: „de a proteja și păstra cu sfințenie bunurile cele mai de preț, pentru că ele reprezintă însăși istoria noastră, și de a le introduce, încetul cu încetul, în circuitul larg al valorilor naționale" (p. 8). Este vorba de un vechi patrimoniu cultural și aristic, atestat documentar, la Bodrogul Nou (jud. Arad), în sec. XII. Actuala biserică a mănăstirii provine de prin anii 1400. În timpul stăpînirii otomane (1556—1669) ea a cunoscut un declin pasager, însă și momente de înălțare, devenind chiar, la 1694, centru al eparhiei Ineului și Transilvaniei. Politica habsburgică din etapa următoare a generat noi dificultăți. Abia la 1864, lupta pentru crearea unei biserici independente a românilor din Transilvania a adus o schimbare în bine, iar la 1887 orice dependință de vreo autoritate bisericească străină a fost abolită, mănăstirea Hodoș-Bodrog integrîndu-se deplin în sistemul Mitropoliei ortodoxe române din Sibiu. Importanța acestui așezămînt constă în vechimea sa, și deopotrivă în bogatul patrimoniu cultural și artistic de care dispune pe o lungă perioadă de timp. În afară de valorile de cult specifice unui asemenea așezămînt, se află aici 30 de manuscrise slavo-române (sec. XV—XVI), o bogată colecție de tipărituri vechi (8 din sec. XVI, tot atîtea din sec. XVII) în mai multe limbi, alături de o prețioasă arhivă, explorabilă cu folos pentru sec. XVII—XVIII. Bogat ilustrată și avînd o prefață subscrisă de dr. Visarion Aștileanu, volumul cuprinde un preambul istoric, în care partea mai veche aparține lui Eugen Arădeanul, „prezența în contemporaneitate" lui Lucian Emandi, iar lista personalităților mănăstirii lui Teodor Bodogae.

A doua parte, cuprinzînd arta și cultura, e prezentată de ultimii doi și întregită cu o postfață de Răzvan Theodorescu. Un rezumat în diferite limbi și indici de nume, locuri, monumente sporesc utilitatea lucrării.

Al. Zub

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. *Memoriile Secției de Științe istorice*, seria IV, tomul III, 1978, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 71 p.

O înviorare a activității Secției de științe istorice a Academiei R. S. România se simte în acest nou volum din *Memoriile* sale, actualizate într-o nouă serie. Cu un *Cuvînt înainte* de acad. Ștefan Pascu, președintele Secției, volumul cuprinde mai întîi cîteva comu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nicări prezentate în şedinţele publice ale Secţiei : I. Horaţiu Crişan despre Burebista, cu ocazia împlinirii a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent ; Şt. Pascu despre *1848 — o singură revoluţie românească ; Însemnătatea activităţii politice a lui Alexandru Papiu Ilarian* şi *Lupta pentru unitate — permanenţă a istoriei poporului român.* Dan Berindei se ocupă de *Revoluţia din Ţara Românească de la 1848*, Vasile Netea de *Alexandru Papiu Ilarian, omul şi opera*, iar Alexandru Dobre de *Vasile Goldiş — militant consecvent pentru unitatea naţională a poporului român.* Texte cu caracter general, în care nu poate fi vorba de informaţie nouă, ci de un nou efort de cuprindere sistematică. Un grupaj aparte îl constituie cele două discursuri de recepţie rostite de acad. Ştefan Pascu *(Le processus d'ethnogenèse du peuple roumain et la formation de la langue roumaine)* şi prof. Mihai Berza *(L'idée de la romanité et sa fonction dans la société roumaine en XVII-e—XIX-e siècles)* la Academia Portugheză de Istorie, ai cărei membri au fost aleşi, împreună cu conferinţa celui dintîi *(Le processus de romanisation de la population des territories carpato-danubiens-pontiques)*, rostită, cu aceeaşi ocazie, la diverse universităţi din Portugalia. Un alt grupaj cuprinde două contribuţii ale lui Alexandru Dobre la istoria Academiei Române, legate de premisele creării înaltului aşezămînt şi de fascicula pe 1868 din „Analele Societăţii Academice Române", a cărei dată de apariţie se devansează astfel cu un an. Interesant, prin comentarii şi anexă, documentarul publicat de Petre Florea, *Ducele de Ragusa, călător prin Banat şi Transilvania în 1834*, care îmbogăţeşte astfel memorialistica de interes istoric cu privire la spaţiul românesc. Un medalion *Mihail Berza*, a cărui moarte a survenit pe neaşteptate (5 octombrie 1978), se publică sub semnătura lui Alexandru Dobre, care, ca secretar ştiinţific de redacţie, adaugă şi o notă finală asupra activităţii Secţiei în anul respectiv. Rezultă din aceasta că Secţia se ocupă serios de pregătirea unei *Istorii a Academiei Române*, alături de o *Istorie a gîndirii şi creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti.*

Al. Zub

Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena, XVIII, 1979, 232 p.

Noul volum scos de pr. Marin M. Braniştе cuprinde, pe lîngă partea oficială, care consemnează evenimentele ecleziastice mai vechi (16 veacuri de la moartea Sf. Vasile cel Mare) sau mai noi (binecuvîntări arhiereşti, aniversări, reuniuni ecumenice) un grupaj de texte privind Unirea Principatelor, celebrată şi de Asociaţia „Unirea" din Viena (p. 112—147), un alt grupaj relativ la istoricul Gheorghe Şincai, evocat la 225 de ani de la naştere (p. 149—166), încă unul privitor la relaţiile austro-române, altele cîteva de caracter aniversativ. Momente şi aspecte ale activităţii cultural-naţionale din trecutul comunităţii române din Viena relevă pr. Marin M. Braniştе (p. 194—205). Demnă de remarcat şi excelenta ţinută grafică a volumului, menit să întreţină pe enoriaşi, dar şi să contribuie la dezvoltarea bunelor raporturi austro-române.

Al. Zub

ANDREI OŢETEA, *Scrieri istorice alese*. Prefaţă de acad. DAVID PRODAN. Ediţie şi studiu introductiv de FLORIN CONSTANTINIU şi ŞERBAN PAPACOSTEA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 274 p.

Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, doi dintre cei mai apropiaţi şi mai preţuiţi colaboratori ai lui Andrei Oţetea, au editat o culegere de studii ale magistrului. Gestul este nu numai un omagiu adus regretatului istoric, ci şi un act de profundă semnificaţie ştiinţifică graţie tocmai valorii materiei selectate.

Născut în 1894, decedat în 1977, Andrei Oţetea a urmat şcoala primară în comuna natală (Sibiel), liceul la Sibiu şi Braşov, studiile universitare la Sorbona şi la Şcoala de ştiinţe politice. În 1926 a obţinut la Sorbona titlul de doctor cu o teză consacrată lui Guicciardini. Revenit în ţară a fost numit profesor la universitatea ieşeană, al cărei rector a devenit în 1947. Transferat la Bucureşti, şi-a continuat vocaţia ca profesor, şef de catedră, director al Institutului „N. Iorga", membru titular al Academiei începînd cu anul 1955, apoi şef al secţiei de istorie a Academiei etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Andrei Oțetea ne-a lăsat o operă care-l înalță printre clasicii istoriografiei noastre. Rigurozitatea metodei, sobrietatea demonstrației, larga viziune istoriografică, descifrarea fenomenului istoric prin raportarea sa în plan universal, stilul nobil, de o perfectă proprietate a termenilor sînt cîteva dintre alesele însușiri care definesc o personalitate inconfundabilă. Inclinarea sa, aș spune organică, spre un *sistem* științific explică, între altele, demersul din 1938 privitor la *Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și expunere* și reușita primei încercări românești din perioada interbelică de interpretare materialist-dialectică a *Renașterii*.

Culegerea de față cuprinde o prefață de acad. David Prodan, o *Introducere* și o *Notă asupra ediției* datorate editorilor. Lucrările selectate au fost ordonate în două părți: 1) *istorie universală* (*Un exponent al renașterii italiene: Francesco Guicciardini, Agonia vechiului regim francez și formarea spiritului revoluționar. Contribuție la chestiunea orientală*) și 2) *istoria României* (*Romanitatea orientală, Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții, Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române, Valoarea documentară a memoriilor lui I. P. Liprandi, Geneza Regulamentului organic, Risorgimentul și Unirea Principatelor*). Volumul se încheie cu *Notele și comentariile* editorilor și cu un *Indice* alcătuit de Antoaneta Ciocîltan.

După opinia noastră, selecția a fost cît se poate de judicioasă. Ea se impune prin valoarea intrinsecă a studiilor și conturează în modul cel mai convingător principalele direcții ale cercetărilor întreprinse de Andrei Oțetea. Ar fi fost însă de dorit și posibil un adaos și anume portretul lui Mihail Kogălniceanu, scris de Andrei Oțetea cu mînă sigură și într-o perfectă geometrie ideatică.

Înțelegerea operei lui Andrei Oțetea este mult înlesnită pentru cititor de precisa și, totuși, vibranta *Prefață* a acad. David Prodan, și de concisa dar cuprinzătoarea *Introducere*, în care editorii înfățișează omul și *totalitatea* activității sale științifice. Notele și comentariile editorilor sînt un fructuos efort delimitativ prin judecata de valoare a fiecărui studiu inclus în volum. Toate aceste studii sînt obiect de referință științifică. Totuși, nu putem încheia fără să remarcăm că lucrarea *Contribuție la chestiunea orientală*, pentru prima dată tradusă acum în limba română (o lucrare în general neglijată), prin bogăția informației, profunzimea analizei și adresa observațiilor îl situează pe Andrei Oțetea în rîndul celor mai remarcabili specialiști ai problemei. *Notele și comentariile* lui Florin Constantiniu și Șerban Papacostea fac inutilă principala îndatorire a recenzentului, care constă în delimitarea contribuției științifice originale și viabile a autorului de ceea ce se poate numi, într-un termen comun, depășit. Or, Andrei Oțetea poate fi depășit sub raportul informației, ceea ce este firesc, dar rămîne întotdeauna interesant, munificent sub raportul celui de al treilea nivel al cercetării istorice: închegarea și desfășurarea substanței ideatice.

L. Boicu

Discursuri de recepție la Academia Română, Ediție îngrijită de OCTAV PĂUN și ANTOANETA TĂNĂSESCU, București, Ed. „Albatros", 1980, 397 p.

Din cele 24 de discursuri de recepție, reeditate în acest volum, opt aparțin unor istorici (Papiu-Ilarian, Xenopol, I. Bogdan, Iorga, Pârvan, Al. Lapedatu, N. Bănescu și Const. C. Giurescu). A fost o idee fericită de a întocmi această antologie, care *luminează* o epocă de înalte realizări culturale prin chiar textele emanînd de la cei mai străluciți reprezentanți ai ei. Adresîndu-se în primul rînd tineretului, antologia de față, pe care am dori-o urmată de încă un volum sau două, este, în același timp, o contribuție la înțelegerea și cunoașterea vieții academice românești. Prefața, semnată de Octav Păun, oferă explicațiile cu privire la alcătuirea și prezentarea discursurilor de recepție, cu răspunsurile aferente. Se pare că ultimul discurs de recepție rostit în aula Academiei Române a fost acela al lui Gala Galaction, la 28 mai 1948 (p. XXX); 12 zile mai tîrziu, venerabila instituție era transformată în Academia Republicii Populare Române, în cadrul căreia tradiția discursurilor de recepție avea să fie reluată abia în 1974.

Volumul, judicios și îngrijit alcătuit, se încheie cu un folositor *Documentar* (semnat de Antoaneta Tănăsescu), al cărui rost — definit de autoarea însăși — este de „a arunca cîteva raze de lumină asupra unei palpitante istorii, istoria vieții academice din România, insuficient cunoscută de marele public" (p. 356).

Nu se poate decît subscrie la afirmația editorilor, că istoria Academiei Române, a vieții academice românești, este o lucrare a cărei apariție nu ar trebui să mai întîrzie multă vreme.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Amintiri despre Iorga. Antologie şi prefaţă de ION POPESCU-SIRETEANU, vol. I, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 194 p.

Această antologie, iniţiată de Ion Popescu-Sireteanu, va putea contribui — o apreciere mai sigură se va putea face după apariţia volumelor următoare — la cunoaşterea mai deplină, mai adîncă, mai nuanţată a lui Nicolae Iorga. Textele adunate în acest prim volum au 16 autori, dintre care numai trei sînt istorici. Selectînd textele, editorul nu s-a rezumat doar la amintirile propriu-zise, două dintre ele nu sînt amintiri în sensul cel mai strict al acestui cuvînt: celebra caracterizare pe care G. Călinescu a făcut-o lui Iorga în *Istoria literaturii române* şi paginile aparţinînd lui Eugen Lovinescu. Contribuţiile semnate de 11 din cei 16 autori văd acum lumina tiparului, celelalte fiind reproduse din alte cărţi. Fără îndoială, în volumele următoare, se vor putea citi şi frumoasele pagini pe care le-au scris despre Iorga oameni eruditi şi de mare rafinament intelectual ca N. Bănescu, M. Berza, G. Brătianu, I. Petrovici, A. G. Stino şi atîţia dintre istoricii străini.

Lui Iorga i s-au făcut, încă în viaţă fiind, dar şi după moarte (mai ales), multe nedreptăţi — fără să se poată spune, însă, că a fost ceea ce s-ar numi „un mare nedreptăţit". Nu întotdeauna a fost înţeles, sau înţeles *cum trebuie* şi, mai cu seamă, oamenii n-au ştiut să se poarte cu el în aşa chip, încît să se obţină de la el tot ceea ce uriaşa lui magazie cerebrală, neostenitele forţe spirituale şi sufleteşti şi neasemuita lui capacitate intelectuală ar fi putut să dea pe cele mai diferite planuri. Nicolae Iorga a avut — din amintirile înmănunchiate în acest volum se vede foarte limpede (pentru cei care nu vor fi simţit acest lucru citind scrierile lui Iorga, în diferite domenii) — un suflet de copil. Foarte multe din acţiunile sale impulsive sînt impregnate de curăţenia, îndărătnicia, poezia, buna credinţă, naivitatea, candoarea care, toate la un loc, fac forţa nemaipomenită a sufletului de copil. S-a spus că nu admitea să fie contrazis şi argumentul se aduce, de obicei, din polemica dezlănţuită de un alt istoric, la fel de îndărătnic în susţinerea ideilor sale. Din paginile amintirilor grupate în acest volum, se constată că Iorga admitea şi părerile contrarii şi le respecta, respectînd şi pe autorul lor. Dar, firesc, depindea şi de autor şi de felul în care îşi expunea punctele de vedere.

S-a mai format, despre Iorga, imaginea unui om răutăcios şi egoist. Amintirile desmint: avem, în paginile acestei cărţi, un Iorga darnic, jovial, amabil, spiritual, plin de umor, ironic — sarcastic, uneori — un Iorga capabil să se întreţină nu numai cu suverani şi miniştri, dar şi cu studenţi şi copii. (Aceeaşi imagine se desprinde şi din interviul luat, de mult, de Profira Sadoveanu şi inclus în cartea *Domniile lor Doamnele şi Domnii*, reeditată acum cîţiva ani sub titlul *Stele şi luceferi*).

În înţelegerea, explicarea şi aprecierea personalităţii lui Nicolae Iorga, a faptelor şi operei sale, în judecata pe care oamenii o aşteaptă de la cei care vor scrie despre el, va trebui întotdeauna să se ţină seama de elementul fundamental, care este buna credinţă. Dreptatea lui a ieşit cel mai adesea la suprafaţă, chiar dacă mai tîrziu, pentru că dreptatea înseamnă adevăr, iar adevărul este însăşi ordinea firească a lucrurilor, imposibil de mistificat după porunca ori dorinţa cuiva. Cazul Iorga dovedeşte că dreptatea este în adevăr imprescriptibilă. Nu există ceva care să nu i se poată ierta lui Nicolae Iorga: pentru că tot ceea ce a făcut a pornit din dragostea sa adîncă şi sinceră — chiar dacă tiranică uneori — pentru poporul său, pentru patria sa. Căci Nicolae Iorga nu s-a înclinat, spiritualiceşte, decît în faţa adevărului şi a binelui, în esenţa lor superioară şi nu a urmat nici un alt steag decît pe acela al propriilor sale credinţe, care au înflăcărat un popor întreg.

Ştefan S. Gorovei

RĂZVAN THEODORESCU, *Istoria văzută de aproape*, Bucureşti, Ed. „Sport-Turism", 1980, 150 p. + ilustraţii.

Încă o dată am prilejul să stărui asupra însemnătăţii pe care istoricii trebuie să o acorde popularizării rezultatelor muncii şi gîndirii lor. Literatura de popularizare ştiinţifică este o treabă mult prea importantă ca să fie lăsată la bunul plac al amatorilor. Noua carte a lui Răzvan Theodorescu, reunind peste 30 de articole publicate iniţial în „Viaţa studenţească", demonstrează, o dată mai mult, cum trebuie făcută şi ce înseamnă adevărata popularizare. Nu e o coborîre a exigenţelor, nu e îndulcirea împopoţonată a stilului, nu e nici renunţarea la armătura erudiţiei şi la vioiciunea de gîndire. Doar forma de adresare e alta, explicaţiile mai largi, mai cuprinzătoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zboruri largi, priviri scrutătoare, peste spații și timp, legături între fapte aparent disparate, apeluri la lucruri deja cunoscute pentru înțelegerea celor noi și mai ales, explicații — iată cîteva din calitățile acestei cărți. A explica, de pildă, sutelor sau miilor de cititori nespecialiști (sau chiar istorici, dar nemedievişti), cititori mai ales tineri, că e o eroare gravă a socoti Evul Mediu „o epocă de încremenire a progresului uman, de eclipsă, mai mult sau mai puțin totală, pe firmamentul artei, al civilizației în general", înseamnă a propaga adevărul științific (eseul *Strălucitorul ev întunecat*).

Oricine o va lua în mînă, această carte nu-i va rămîne nici indiferentă, nici inutilă.

Ștefan S. Gorovei

AL. UNGUREANU, *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 164 p. + 8 hărți.

Istoria în zilele noastre nu poate fi scrisă fără ajutorul științelor auxiliare, dat fiind și faptul de a fi devenit totală. Pe lîngă arheologie, demografie istorică și altele, geografia istorică ocupă un loc important între disciplinele complimentare istoriei. În acest sens, lucrarea lui Al. Ungureanu constituie un studiu interesant și util istoricilor interesați în studierea istoriei țării noastre. Lucrarea *Orașele din Moldova. Studiu de geografie economică*, constituie — după cum se exprimă Ioan Șandru în prefața ei — „o sinteză completă asupra particularităților geografice ale repartiției, evoluției și structurii funcționale ale rețelei urbane din această parte a țării" (p. 7), începînd din feudalismul timpuriu pînă în deceniul al optulea al secolului XX.

Complexitatea unghiurilor de vedere din care este analizat orașul moldovenesc reiese și din capitolele pe care le cuprinde studiul: *Introducere, Istoricul cercetărilor, Raporturile dintre orașe și condițiile naturale, Originea și evoluția orașelor și a rețelei urbane, Nivelul urbanizării și evoluția sa, Evoluția teritorială a orașelor, Populația, Funcțiile orașelor, Fizionomia orașelor, Problemele edilitar-urbanistice de interes comun, Orașele în cadrul rețelei de așezări, Concluzii.*

Autorul a scos în evidență, pe baza unei cercetări riguroase, „într-o manieră sintetică", caracterul „unitar și complex" al orașului, neoprindu-se numai „la o anumită perioadă din dezvoltarea sa" (p. 9), cum au făcut-o înaintașii săi. Al. Ungureanu, după investigațiile făcute, afirmă că majoritatea orașelor est-carpatice în perioada feudală s-au format la intersecția drumurilor comerciale (p. 14) „din așezări rurale" „situate în pozițiile geografice cele mai favorabile, fie fiind alese ca reședințe ale unor formațiuni politice, fie fiind folosite ca puncte de oprire pe marile drumuri comerciale" (p. 26). În perioada de trecere spre capitalism, tîrgușoarele specifice Europei de est și sud-est au apărut „aproape exclusiv pe marile proprietăți" și s-au dezvoltat „pe baza dreptului de monopol al moșierilor și s-au dedicat mai mult comerțului decît activității productive" (p. 30). Dacă, în capitalism orașele s-au ridicat în funcție de resursele naturale, în socialism „orașele sînt ridicate în mod deliberat, alegîndu-se în mod judicios punctele care întrunesc cele mai bune condiții de dezvoltare, în cadrul unei politici economice științifice, planificate, care urmărește dezvoltarea multilaterală și echilibrată a întregii țări" (p. 34).

Evoluția teritorială a orașelor este dată de creșterea sau descreșterea populației din mediul urban, de dezvoltarea forțelor de producție și specificul relațiilor de producție. Se întîlnesc orașe a căror prosperitate a fost continuă: Cîmpulung Moldovenesc, Negrești, Adjud, Tîrgu Bujor, Comănești, dar majoritatea au suferit discontinuități, reflectînd stagnarea economică și pierderile din cele două războaie mondiale: Galați, Botoșani, Bîrlad, Huși, Fălticeni, Vatra Dornei, Tîrgu Neamț, Gura Humorului ș.a. (p. 54).

Epoca contemporană multiplică reperele de studiere a orașelor, datorită, mai ales, diversificării funcționalității lor: industriale, de transporturi, comerciale, administrativ-politice, de învățămînt, sanitare, turistice. Specificul acestora impune o anumită fizionomie orășenească, adecvată zonei naturale în care se află. Varietatea orașelor din Moldova dau o notă aparte aprecierilor din punct de vedere estetic.

Cunoașterea evoluției geografico-economice a orașelor moldovenești duce implicit la înțelegerea istoriei Moldovei și a particularităților ei în cadrul istoriei poporului român.

Constantin Burac

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GRIGORE C. TOCILESCU, CHRISTEA N. ŢAPU, *Materialuri folcloristice*, I, ediţie critică şi studiu introductiv de IORDAN DATCU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1980, XLIV + 449 p.

La zestrea sistematică a creaţiei populare româneşti se adaugă un prim volum din *Materialuri folcloristice*, culegere scoasă în pragul acestui secol de Gr. G. Tocilescu, dar contestată iniţial şi nefolosită ulterior decît în prea mică măsură. Cu ataşamentul său bine cunoscut pentru materie, cu perfectă informaţie şi cu acribia dovedită în tot ce a întreprins, Iordan Datcu ni-l restituie critic, însoţindu-l de un întins şi competent studiu introductiv, care trebuie socotit şi un omagiu la 130 de ani de la naşterea învăţatului şi 80 de ani de la tipărirea colecţiei însăşi. Punînd materia într-o ordine ce lipsea ediţiei princeps, editorul adună în acest prim volum baladele, rezervînd pentru al doilea, care va şi încheia corpusul, restul „materialelor" : cîntece lirice, strigături, colinde, incantaţii, proverbe, medicină populară, jocuri de copii. Se aduce cu acest prilej şi o reparaţie, punîndu-se pe copertă şi numele lui Christea N. Ţapu, neobositul folclorist, fără contribuţia căruia tezaurul pus în circulaţie, la 1900, doar sub numele lui Gr. Tocilescu, nu s-ar fi constituit. Reparaţie tîrzie, dar cu atît mai necesară, căci o deontologie trebuie să acompanieze într-una eforturile ştiinţei. Fiind vorba de o ediţie critică, era cazul poate să se reproducă integral *Precuvîntarea* lui Gr. Tocilescu, croşetele neavîndu-şi, în acest caz, rostul. E un text ce denotă iniţierea istoricului şi în probleme de folclor, etnologie, etnopsihologie etc., ceea ce nu poate surprinde la un elev al lui Hasdeu. Însoţit de glosar şi de un indice alfabetic al textelor, volumul de *Materialuri folcloristice* reintră astfel în instrumentarul uzual şi comod al celor ce se interesează de stratul popular al culturii noastre, confirmînd previziunea întîiului editor că această culegere, oricite scăderi i s-ar afla, „va deveni din zi în zi mai bună şi mai preţioasă". Prin osteneala noului editor, scăderile au fost eliminate, iar o substanţială introducere fixează valoarea „materialurilor" cuprinse.

Al. Zub

ZAMFIRA MIHAIL, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1978, 253 p. + 40 hărţi.

Cercetările interdisciplinare şi comparate constituie de multă vreme o preocupare în cadrul Institutului de studii sud-est europene. Un atare climat coroborat, de bună seamă, cu competenţa ştiinţifică pentru o cercetare interdisciplinară şi comparată, a favorizat publicarea rezultatelor cercetării întreprinse de Zamfira Mihail în lucrarea *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, lucrare ce răspunde astfel uneia dintre premisele cercetărilor comparatiste formulate de prof. M. Berza în alocuţiunea la cel de-al III-lea Congres internaţional de studii sud-est europene, şi anume : „punerea în valoare a surselor locale care asigură baza documentară indispensabilă pentru considerarea problemelor sub unghi general sud-est european" (p. 7). Dealtfel, cartea a fost încununată cu un premiu al Academiei R.S.R.

Autoarea mai sus menţionată a trebuit să ţină seama, în elaborarea acestei lucrări, de cel puţin două limite : absenţa unor sinteze privind istoria costumului popular al fiecăruia dintre popoarele făcînd parte din aria sud-est europeană şi a unor studii de ansamblu privind terminologia portului popular. Pornind deci de la această realitate de ordin etnografic şi lingvistic în acelaşi timp, a trebuit, în mod necesar, să se parcurgă două etape : stabilirea structurii terminologiei portului popular în fiecare limbă în parte (rezultatele acestei laborioase cercetări vor fi adunate într-o viitoare lucrare, sub titlul *Zone etnografice şi arii lingvistice)* şi detaşarea elementelor comune în terminologia portului din limbile sud-est europene, autoarea lansîndu-se în această acţiune de cercetare a ansamblului sud-est european pornind de la analiza realităţii româneşti pe care a comparat-o cu cea din limbile învecinate.

Prima parte a lucrării se compune din două capitole : I. *Premise şi izvoare*, şi II. *Stratificarea etnografică şi stratificarea lingvistică*. Autoarea constată că „portul popular românesc reprezintă sinteza pe care poporul român a realizat-o de-a lungul secolelor între funcţional şi artistic, într-o manieră care îl diferenţiază între celelalte popoare, deşi influenţele reciproce n-au lipsit niciodată... Portul face parte din categoria de obiecte care îl însoţesc permanent pe om, care are un rol în cadrul relaţiilor sociale şi faţă de care interesul său este constant" (p. 9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iată judecăţile de valoare pe care le emite şi de la care porneşte Zamfira Mihail în acest prim capitol al lucrării spre a defini obiectul de cercetare — noţiunea de *port popular* care se referă la categoria de obiecte de îmbrăcăminte din mediul rural şi care au căpătat semnificaţie etnică şi naţională —, fenomenul de aculturaţie şi rolul lui ca element al diversităţii portului, izvoarele etnografice (iconografice şi scrise) ca şi cele lingvistice ale cercetării.

Domeniul de frontieră în care cercetarea interdisciplinară a culturii materiale şi spirituale şi a terminologiei respective se face cu metode din ambele discipline este numit etnografie lingvistică.

Urmează un al doilea capitol, foarte dens, a cărui substanţialitate se datoreşte riguozităţii cu care autoarea s-a oprit asupra fiecăruia din cei circa 350 de termeni referitori la port. Caracterul eterogen în ceea ce priveşte latura etimologică a elementelor care compun lexicul referitor la port, lexic alcătuit din elemente cu origini dintre cele mai diferite, nu este în contradicţie cu relativa unitate a terminologiei conferită de faptul că pe orizontală avem de-a face cu arii lingvistice destul de largi, precum şi de faptul că fondul terminologic pentru piesele principale este vechi.

Pornind de la această coordonată şi procedînd în manieră sistematică, autoarea acestei cărţi prezintă, rînd pe rînd, termenii pentru noţiunea „îmbrăcăminte", termenii pentru piese de îmbrăcăminte „de la brîu în sus", apoi cei pentru piese „de la brîu în jos" — diferenţiaţi pentru bărbaţi şi pentru femei ; se opreşte apoi asupra termenilor ce desemnează piese de îmbrăcăminte „de deasupra", termeni pentru acoperămîntul capului, şi aici cu o necesară diferenţiere între acei termeni care se referă la bărbaţi şi cei care privesc femeile ; nu sînt trecuţi cu vederea nici termenii pentru piese de încălţăminte şi, în sfîrşit, acei termeni privitori la unele piese accesorii în portul popular. Desigur, că această succintă trecere în revistă a problemelor tratate în lucrarea sus-menţionată şi nici simpla enumerare a termenilor luaţi în discuţie — dacă ea s-ar face — nu pot decît să constituie cel mult o sugestie despre minuţioasa şi competenta muncă înmagazinată în cercetarea acestei teme. Realizarea unei astfel de lucrări în această formă a fost posibilă, printre altele, şi datorită solicitudinii cercetătorilor anchetatori ai Noului atlas lingvistic pe regiuni care au pus la dispoziţia autoarei caietele lor inedite de anchetă din 878 localităţi.

După cele cîteva pagini ce concluzionează materialul prezentat urmează un scurt rezumat în limba franceză realizat de Cireaşa Grecescu, apoi o listă a abrevierilor folosite (uneori, poate, prea mult), precum şi o listă a izvoarelor şi lucrărilor de referinţă întrebuinţate care împreună cu indicaţiile bibliografice din text au darul să convingă pe cel care are curiozitatea să se aplece asupra acestei cărţi de bogata şi serioasa documentare.

Fireşte, că unei lucrări deosebite, cum e aceasta, nu puteau să-i lipsească o serie de anexe cu caracter special care să o completeze şi să o explice în acelaşi timp. Este cazul listei localităţilor din care s-au primit răspunsuri la chestionarul lingvistic B. P. Haşdeu, apoi a listei localităţilor anchetate pentru Noul atlas lingvistic român pe regiuni (A.L.R.R.), a listei localităţilor din care s-au citat răspunsurile primite la ancheta indirectă din Moldova (A.I.), şi a listei localităţilor anchetate direct de autor (A.D.) şi în final lista hărţilor şi hărţile privind localităţile chestionate şi răspîndirea termenilor mai importanţi privitori la portul popular românesc, trataţi în această lucrare.

Un *Indice de cuvinte* privind termenii de specialitate, folosiţi aici, încheie în mod fericit această lucrare de excepţie.

Putem conchide că lucrarea de faţă reprezintă o contribuţie la cercetarea onomasiologică (pe baza atlaselor lingvistice şi a marilor anchete indirecte) a terminologiei portului popular românesc, ea oferind posibilitatea cunoaşterii mai aprofundate a unor aspecte ale culturii materiale a poporului român.

Sabin Urzică

AURELIAN I. POPESCU, *Ideea de unitate naţională în viziune populară*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1980, 219 p.

După *Războiul pentru independenţă în viziune populară* (1976), Aurelian I. Popescu, folclorist cu o frumoasă activitate în ultimul deceniu, subscrie un alt volum cu temă consonantă, luînd în studiu ideea de unitate naţională. Întemeiat pe o deplină cuprindere a colecţiilor edite şi cunoscător ca puţini specialişti al realităţilor folclorice actuale, autorul explorează o idee dintre cele mai generoase şi o circumscrie, în trăsături ferme, pornind de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la premisa — afirmată stăruitor de istorici — că unitatea etnică a românilor a trebuit să ducă la o comunitate de gînduri şi sentimente, iar aceasta e sursa întregii creaţii folclorice de esenţă militantă, creaţie ce devine astfel document, mijloc de cunoaştere a unor realităţi istorice. „Prin circulaţie, cîntecele populare au dus în spaţiu şi au păstrat în timp gîndurile şi sentimentele mulţimii asuprite, expresie a unei permanente conştiinţe, ca neam şi în acelaşi timp ca stăpîni ai acestor locuri" (p. 9). Indiferent de zona folclorică ce le-a produs, cîntecele populare româneşti exprimă o unitate spirituală şi au constituit, adesea, mijloace de luptă pentru realizarea unirii într-o singură ţară, în sensul atribuit de N. Iorga cuvîntului *ţară*, ca spaţiu al libertăţii (după ce „ţările" de pe văile intracarpatice o pierduseră pe a lor), cuvînt în numele căruia românii de oriunde au ştiut să şi moară. Cartea lui Aurelian I. Popescu pune la contribuţie un bogat material folcloric, cules din toate zonele, şi dă contur pregnant unei idei care a fost şi este o obsesie naţională. Un glosar sprijină înţelegerea termenilor de circulaţie prea restrînsă, iar bibliografia de la sfîrşit dă o idee despre amploarea investigaţiei, înlesnind totodată eventuale aprofundări

Al. Zub

CONSTANTIN GH. RADU, NECULAI N. MAFTEI, *Dăneşti. Etnografie şi folclor*, Bucureşti, Ed. „Litera", 1980, 243 p.

Această lucrare este o continuare firească a unei reuşite monografii istorice publicată de aceiaşi autori cu un deceniu în urmă *(Dăneşti*, Vaslui, 1970). Bogăţia materialului adunat cu pricepere, după îndelungi strădanii, de C. Radu şi N. Maftei a făcut ca el să nu încapă între copertele aceleiaşi cărţi, cum ar fi fost de dorit, ci în două volume, editate, în condiţii diferite, la o oarecare distanţă în timp unul de altul. În ultimă instanţă, faptul interesează mai puţin, atîta timp cît meritul ştiinţific al autorilor rămîne acelaşi. Ei au izbutit, în ansamblu, să contureze evoluţia istorică şi spirituală a unei aşezări străvechi pe baza izvoarelor istorice şi a unei analize strict ştiinţifice a tradiţiilor locale, restabilind adevărul, mult prea personal fantazat într-o carte recentă consacrată aceluiaşi sat (cf. Eugenia şi Costache Buraga, *Dăinuiri dăneştene*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1977). Imposibila asociaţie Sinope-Dane-Dăneşti, cu trimetri la populaţiile preindoeuropene, este egalată în *Dăinuiri dăneştene*, doar de fantezia enfatică a construcţiei ipotetice a autorilor şi de falsitatea limbajului, dar ea nu are nimic comun cu realitatea istorică. Relatarea în acelaşi mod a obiceiurilor şi a tradiţiilor locale de către Costache Buraga nu poate dobîndi mai mult credit, după ce parcurgem noua lucrare despre Dăneşti elaborată de C. Radu şi N. Maftei. Rolul ei în restabilirea adevărului privitor la fizionomia spirituală a acestei interesante aşezări istorice este mai presus de orice îndoială. Aceasta cu atît mai mult cu cît avem de a face cu o lucrare întocmită după criterii ştiinţifice pe baza unei bune cunoaşteri a localităţii. Strădania şi meritul incontestabil al lui C. Radu şi N. Maftei în această privinţă sînt relevate elocvent şi de specialiştii care semnează *Cuvîntul înainte* (Emilia Comişel) şi *Prefaţa* (Vasile Adăscăliţei).

Istoricul va găsi şi în această lucrare, ca şi în cea publicată în 1970 de aceiaşi autori, date şi concluzii interesante privitoare la evoluţia specifică a acestei aşezări săteşti vasluiene.

I. Dăscălescu

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII), 1980, 312 p. + 21 planşe.

Autor al mai multor studii de numismatică, publicate în revistele de specialitate, Virgil Mihăilescu-Bîrliba, a realizat prin această cuprinzătoare monografie, o sinteză a cunoştinţelor acumulate pînă în prezent, asupra unei categorii deosebit de importante a antichităţilor romane din Moldova, aceea a monedelor. Pornind de la o solidă bază documentară, această monografie tratează multiple probleme de ordin economic, social, politic, militar, cultural, religios şi tehnic, ridicate de prezenţa monedelor imperiale romane în părţile orientale ale României, încercînd să răspundă şi la chestiuni privind dezvoltarea societăţii dacice de la est de Carpaţi în contextul influenţei sau a prezenţei romane.

Pentru o tratare amănunţită a acestor probleme, lucrarea a fost organizată pe capitole care cuprind: 1. *Istoricul cercetărilor numismatice privind monedele romane la est de Car-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pați; 2. *Introducere privind pătrunderea monedei romane la est de Carpați*; 3. *Moneda romană la est de Carpați pînă în anul 106 e.n.*; 4. *Moneda romană în spațiul est-carpatic în secolele II—III e.n. (pînă la Aurelian)*; 5. *Moneda romană la est de Carpați în secolele IV și V e.n.*; 6. *Falsificări și imitații ale monedei romane*; 7. *Comerțul roman la est de Carpați*: 8. *Concluzii generale asupra monedei romane imperiale la est de Carpați*. În afară de cele două anexe (Catalogul descoperirilor monetare imperiale romane din Moldova și catalogul descoperirilor de monede romane republicane din această regiune), lucrarea mai cuprinde un număr de 21 de planșe, care ilustrează cele mai reprezentative tezaure, vasele în care au fost depozitate aceste tezaure (Oboroceni, Puriceni, Poiana Mărului, Bîrgăuani, Mastacăn, Munteneşti etc.), diferite obiecte de factură romană descoperite în Moldova (piese din tezaurul de vase romane din argint de la Muncelul de Sus) și șase hărți în care sînt indicate cele 292 localități din cataloagele amintite.

Bazat pe studiul materialului numismatic, coroborat cu rezultatele cercetărilor istorice și arheologice, autorul se adaugă altor specialiști, care au ajuns la concluzia că circulația monetară în spațiul est-carpatic, atît cea pre-imperială (monedele greceşti, macedonene, getodacice și romane republicane), totalizînd peste 4 000 monede, cît și cea imperială romană (circa 122 tezaure și 170 descoperiri izolate sau în așezări), a contribuit la dezvoltarea și intensificarea schimburilor comerciale interne și externe și implicit la urmările ce decurg din acest fenomen. Marea cantitate de monedă romană arată o intensă activitate comercială în afara *limesului*, între romani și triburile libere, la care s-a remarcat o economie înfloritoare între secolele II și IV e.n., evidențiată prin dezvoltarea meșteșugurilor, a agriculturii și a altor ramuri.

O foarte bună informație (617 note bibliografice) și o expunere clară, sistematică, însoțită de numeroase tabele sinoptice conferă o valoare indiscutabilă a acestei lucrări, atît de necesară în cunoașterea și din punct de vedere numismatic a teritoriului est-carpatic al României. Un bogat indice încheie volumul a cărui frumoasă ținută grafică îi sporesc neîndoielnic valoarea.

Silvia Teodor

R

CONSTANTIN PREDA, *Callatis. Necropola romano-bizantină* (Biblioteca de arheologie, XXXVIII), Ed. Academiei R.S.R., București, 1980, 134 p. + XCIV planșe.

Întinsă pe o suprafață estimată la 5 ha și cuprinzînd, inițial, aproximativ 2 000 de morminte, necropola romano-bizantină care constituie obiectul monografiei de față se distinge ca fiind unul dintre cele mai mari cimitire descoperite pînă acum în provinciile imperiului și, fără îndoială, cel mai mare din ținuturile ei nord-estice. Publicarea necropolei (la numai patru ani după încheierea săpăturilor!) constituie, astfel, o prețioasă contribuție nu numai la reconstituirea istoriei anticului oraș Callatis, din ultima lui fază de existență, dar și la cunoașterea epocii romano-bizantine, în general.

Expunerea amplă și riguros sistematizată a datelor a fost structurată în patru capitole, precedate de o introducere (p. 7—8) și un istoric al cercetărilor (p. 9—13): I. Tipurile de morminte. Ritul și ritualul (p. 15—24); II. Inventarul. Tipurile de obiecte (p. 25—76); III. Încheiere (p. 77—83); IV. Descrierea mormintelor și a inventarului (p. 84—117). Lucrarea mai cuprinde: Abrevieri bibliografice. Abrevieri la descrierea mormintelor și a monedelor (p. 119); Callatis. Die römisch-byzantinische Nekropole (Zusammenfassung, p. 121—128); Erklärung der Abbildungen (p. 129—131); Inhalt (p. 133—134).

Aflăm din istoricul cercetărilor că necropola de la Mangalia, situată în marginea de vest a orașului, de o parte și de alta a șoselei care duce spre Albești, este reprezentată prin 400 de morminte, adăpostind 600 de schelete, scoase la iveală prin descoperiri întîmplătoare, intervenții de salvare și săpături sistematice. Dintre acestea, însă, numai 367 morminte fac obiectul lucrării de față, rezultat al principalelor săpături întreprinse, cu unele intermitențe, între anii 1965—1976. Autorul menționează, de asemenea, că, datorită construcțiilor edilitare ale actualului oraș, săpăturile și sondajele efectuate pentru delimitarea necropolei au fost concentrate în zona ei nordică, acoperind doar o treime din suprafața ei inițială. Această împrejurare restrînge obiectivul lucrării la creionarea unei imagini generale cu privire la trăsăturile caracteristice ale necropolei, la cronologia și întinderea acesteia.

În primul capitol sînt prezentate tipurile de morminte întîlnite, urmărindu-se și repartiția acestora în cuprinsul cimitirului. Cele mai numeroase sînt mormintele de tip cistă, construite din piatră (60% din totalul mormintelor descoperite). Mormintele cu cameră boltită și cu dromos ar putea sugera dăinuirea pînă la această dată a vechilor morminte hypogeice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Numărul mare al lor constituie, totodată, o particularitate a necropolei de la Callatis. Alături de aceste construcţii funerare au mai fost atestate mormintele cu cameră simplă, mormintele în groapă simplă (al doilea tip în ordinea frecvenţei), apoi mormintele cu galerie, nu prea numeroase, avînd ca trăsătură caracteristică dispunerea galeriilor în cruce, dovada certă că aparţin unor creştini şi, în sfîrşit, tipul de mormînt în amforă, încadrat în epoca bizantină timpurie. Exceptînd mormintele cu galerie, identificate pînă în prezent numai în zona nord-estică, celelalte tipuri de morminte sînt răspîndite pe întreaga suprafaţă cercetată a cimitirului.

În ce priveşte ritul de înmormîntare, în cuprinsul cimitirului de la Callatis s-a practicat în exclusivitate înhumaţia. Scheletele, în marea lor majoritate, sînt orientate vest-est, în conformitate cu ritualul creştin. Excepţie fac doar mormintele 23 şi 30, orientate est-vest, după vechea tradiţie greacă. Acestea din urmă au fost datate, pe baza monedelor şi a inventarului, în sec. III e.n.

Ca o particularitate a necropolei callatiene este de menţionat frecvenţa foarte mare a înmormîntărilor comune, o treime din totalul mormintelor cuprinzînd între 2 şi 12 schelete. O altă particularitate a cimitirului o constituie obiceiul înmormîntării în amforă, legat de tradiţii mai vechi, atestat printr-o descoperire izolată.

Inventarul mormintelor este prezentat în capitolul II pe categorii de obiecte: ceramică, vase de sticlă, fibule, garnituri de curea (catarame, capete de curea, aplici), obiecte de podoabă (pandantive, cercei, brăţări, inele, mărgele, amulete), obiecte pentru toaletă (piepteni, oglinzi, ace de păr, pensete), obiecte diferite (statuete, cuţite, ace de cusut, zaruri, fusaiole etc.), descoperiri monetare.

Sprijinindu-se pe ample analogii, autorul realizează o tipologie a obiectelor descoperite, străduindu-se să le asigure o riguroasă încadrare cronologică. Concluzia finală care se degajă din analiza inventarului este aceea că majoritatea obiectelor constituie produse tipice epocii romano-bizantine. Se detaşează însă şi o grupă de obiecte, specifice necropolei de la Callatis şi zonei vest-pontice, în general, drept dovadă a persistenţei tradiţiilor greceşti în vechile colonii din spaţiul menţionat.

În capitolul III, conturînd trăsăturile caracteristice ale necropolei, rezultatele obţinute sînt corelate cu descoperirile din cetate în intenţia de a oferi o imagine mai amplă asupra culturii materiale şi spirituale, precum şi asupra structurii populaţiei oraşului Callatis, în secolele IV—VI e.n.

Referindu-se la proporţiile neobişnuite ale acestei necropole, C. Preda precizează că astfel de descoperiri nu au fost constatate pînă în prezent pe teritoriul Scythiei Minor sau al Moesiei. Necropola de la Callatis poate fi comparată, în această privinţă, doar cu unele cimitire din Pannonia, Raetia şi Noricum, datînd din perioada romană tîrzie.

În ceea ce priveşte cronologia necropolei, autorul o încadrează între secolele IV—VI e.n. pe baza monedelor descoperite în morminte şi, mai ales, uzînd de datarea destul de exactă a principalelor categorii de obiecte. În afara acestor limite cronologice se situează doar mormîntul 91 din a doua jumătate a secolului IV i.e.n., cu dublura sa reutilizată în epoca romană tîrzie (M 92), precum şi mormîntul 30, datînd de la mijlocul secolului III e.n. Cele mai timpurii morminte se situează la începutul secolului IV e.n., numărul lor crescînd simţitor odată cu al doilea sfert al secolului respectiv. A doua fază a necropolei corespunde secolelor V—VI, cele mai tîrzii înmormîntări mergînd pînă la finele secolului VI, sau poate chiar la începutul celui următor. Marea majoritate a mormintelor, încadrate de autor în acest din urmă interval de timp, sînt lipsite de inventar, sigur datate în faza mai tîrzie a necropolei fiind doar cîteva morminte de la începutul secolului V şi mormîntul 132 de la mijlocul secolului VI. Încadrarea celorlalte morminte în această fază se întemeiază tocmai pe inexistenţa aproape totală a inventarului funerar, fapt care se datorează interdicţiilor cultului creştin care se impun cu rigoare abia începînd cu secolul al V-lea. (Mormintele creştine din această necropolă, datate în secolul IV, în ciuda interdicţiilor, mai păstrează unele elemente ale ritualului tradiţional, oglindit mai ales prin inventarul funerar descoperit).

Dacă datarea necropolei nu a întîmpinat dificultăţi deosebite, o cronologie internă mai nuanţată nu a fost posibilă. Astfel, deşi s-a constatat existenţa unor înhumări succesive, stabilirea intervalului de timp dintre înmormîntări nu a fost posibilă, deoarece într-un mormînt conţinînd mai multe schelete doar unul sau cel mult două au avut inventar.

Făcînd apel la rezultatele cercetărilor întreprinse în incinta cetăţii Callatis, C. Preda a avut posibilitatea să precizeze că necropola romano-bizantină corespunde unei faze de prosperitate economică şi culturală, de extindere edilitară şi expansiune demografică a vechii aşezări de pe ţărmul dobrogean al Pontului Euxin.

Descoperirile din necropolă, în deplină concordanţă cu unele indicii edificatoare, oferite de cercetările întreprinse în aşezare, îl conduc pe autor către concluzia, fără îndoială justă,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, în perioada secolelor IV—VI, locuitorii orașului deveniseră o populație creștină. Orientarea vest-est a mormintelor după obiceiul creștin, așezarea mîinilor pe piept, ca reflectare a aceluiași obicei, simbolurile creștine, între care cel mai semnificativ este semnul crucii, săpat în piatră la intrarea mormintelor cu boltă sau identificat pe obiectele de podoabă, în sfîrșit, mormintele cu galerie, dispuse în formă de cruce, dovedesc cu prisosință caracterul paleocreștin al necropolei, întărind afirmația autorului potrivit căreia în perioada amintită „creștinismul ajunsese să se impună nu numai ca religie oficială, ci și ca principala și unica religie a populației callatiene".

Relevînd caracterul unitar al inventarului arheologic din necropola de la Mangalia, C. Preda constată existența unei populații greco-romane destul de omogene. Fără să excludă pătrunderea unor elemente etnice străine, dovedită, de altfel, prin cîteva descoperiri, autorul constată că primele valuri ale populațiilor migratoare (hunii și ostrogoții) nu au modificat structura etnică a populației orașului Callatis.

Capitolul final al lucrării, cuprinzînd descrierea mormintelor și a inventarului, căruia i se alătură setul de planșe, ilustrînd tipurile de morminte și de obiecte, constituie un suport documentar consistent și judicios întocmit pentru considerațiile făcute în capitolele precedente, considerații pe care autorul le dorește puncte de plecare și de sprijin, puse în slujba reconstituirii istoriei orașului Callatis, precum și a Dobrogei, devenită, odată cu măsurile de reconstrucție și reformele împăratului Dioclețian, o provincie aparte, cu numele de Scythia.

Elvira Ciocea

NICOLAE STOICESCU, *Continuitatea românilor*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 246 p.

Cu meticulozitatea de mult cunoscută, Nicolae Stoicescu a redactat și a pus la îndemîna specialiștilor și, deopotrivă, a iubitorilor de istorie, o carte cu un subiect de cel mai arzător interes, o „privire istoriografică" asupra continuității românilor. Cartea sa — care amintește pe cea a lui G. Brătianu din 1937, alcătuită pentru a răspunde lui Ferdinand Lot — se compune din două părți : în prima (p. 9—86), este prezentat *istoricul problemei*, iar a doua este consacrată *dovezilor continuității* **(p. 87—244).**

Analizînd scrierile unor analiști și istorici străini, autorul conchide că *„pînă în secolul al XVIII-lea, toți străinii care au vorbit de istoria românilor erau convinși de faptul că aceștia erau autohtonii și cei mai vechi locuitori ai țării lor ; împotriva continuității — ca și mai tîrziu, dealtfel — s-au pronunțat numai acei învățați care manifestau o atitudine ostilă față de poporul român sau care nu-i cunoșteau istoria"* (p. 20 ; subl. aut.). După ostilitatea unui Szamoskőzy, incidentală și explicabilă prin poziția sa față de Mihai Viteazul, a revenit unui ofițer sas, Franz Joseph Sulzer, „meritul" de a fi fost cel dintîi care a pledat împotriva continuității, în scrierea sa *Geschichte des transalpinischen Daciens*, tipărită în trei volume, în anii 1781—1782. Sulzer era nemulțumit de faptul că în 1781, printr-un edict imperial, românilor li se recunoscuse egalitatea cu celelalte „națiuni" ! Reacția față de Sulzer și continuatorii săi (Eder, Engel), potențată de ostilitatea cu care fusese primit *Supplex*-ul din 1791, a avut ca purtători de drapel pe fruntașii Școlii Ardelene. (Demn de subliniat este faptul că între cei care nu puneau la îndoială existența românilor în Transilvania la vremea „descălecării" ungurilor a fost Josef Kemény, destul de blamat pentru documentele false al căror autor s-a presupus că este).

Născută în afara hotarelor științei, controversa despre continuitatea românilor în spațiul nord-dunărean trebuia să capete fundamentarea științifică prin opera unui *geograf* german, Robert Roesler, ale cărui *Romänische Studien* au văzut lumina tiparului în 1871. Această carte, devenită o adevărată carte de căpătîi pentru adversarii continuității, conținea argumentele „științifice" care au alcătuit ceea ce mai apoi avea să se numească „teoria" lui Roesler. Dar această „teorie" — de fapt, reactualizarea aceleia a lui Sulzer ! — nu a întrunit o adeziune totală în lumea științifică. Jung, Sayous, Picot, Pić, Ranke, Mommsen — numai cîteva nume de savanți străini care nu au acceptat „teoria" lui Roesler.

Privirea asupra istoricului problemei este adusă la zi. Partea aceasta se încheie cu relevarea contradicțiilor care există între afirmațiile — referitoare la aceleași puncte ! — ale unor adversari ai continuității. Cum se spune : minciuna are picioare scurte...

Partea a doua cărții, *Dovezile continuității*, este compusă din 11 capitole, în care se analizează, pe rînd, toate „argumentele" adversarilor continuității : Cap. I, *Dacii nu au fost distruși* ; Cap. II, *Romanizarea Daciei* ; Cap. III, *Abandonarea și evacuarea Daciei de ad-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ministrația romană; Cap. IV, *Unde s-a format limba și poporul român. Influențele străine. Argumentele filologice ale continuității*; Cap. V, *Creștinarea dacoromanilor*; Cap. VI, *Mărturiile arheologice, numismatice și epigrafice ale continuității*; Cap. VII, *Românii în izvoarele istorice literare medievale*; Cap. VIII, *Românii, popor sedentar. Argumentele etnografice ale continuității*: Cap. IX, *Continuitatea organizării social-politice*; Cap. X, *Toponimia și continuitatea*; Cap. XI, *Argumente de logică istorică în favoarea continuității*.

Perfect organizat, mînuit cu îndemînare și inteligență, bogatul material folosit în aceste 11 capitole înfățișează stadiul în care se află cercetarea unui „dosar" creat și menținut în chip artificial, pentru că — sînt cuvintele cu care Nicolae Stoicescu încheie această excelentă carte — „toată agitația întreținută de adversarii continuității apare în fond sterilă și inutilă; neputînd modifica aceste realități [istorice — *n. n.*], ea nu poate contribui decît la înveninarea relațiilor dintre oamenii de știință care au misiunea nobilă de a sluji cauza adevărului".

Ștefan S. Gorovei

ILIE DAN, *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, 231 p.

Se știe cîtă greutate au argumentele de ordin toponimic în discutarea problemei continuității poporului român. Sînt argumente obținute printr-o cercetare complicată, care trebuie să țină seama și de documentele scrise și de arheologie și de etnografie și care se bazează, înainte de toate, pe cercetarea de teren. Preocupat de mai mulți ani de toponimia văii Solonețului, pentru care a publicat anterior mai multe contribuții, Ilie Dan dă acum o monografie toponimică a acelei unități geografice. După o scurtă introducere, urmează un capitol despre toponimie ca disciplină lingvistică. Toponimia a fost definită drept „istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă unde se păstrează amintirea atîtor evenimente, întîmplări și fapte, mai mult sau mai puțin vechi, sau importante, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular" (Iorgu Iordan). De aceea, raportul între istorie și toponimie e bivalent, fiecare din aceste științe căpătînd de la cealaltă lămurirea mai deplină a faptelor care o interesează, lămurire fără de care concluziile finale pot fi false (un exemplu chiar în cartea aceasta: toponimul *Dinești*, din hotarul satului Pîrțeștii de Jos, s-ar preta la derivarea dintr-un Dinu, dacă nu s-ar ști, dintr-un document de la 1415, că un stăpîn străvechi al locului, alături de *Pîntea* — de la care Pîrțeștii! — a fost *Dieniș*, un Dionisie, deci toponimul inițial trebuie să fi fost Dienișești, contras apoi în Dinești).

Cu privire la folosul pe care istoria îl obține din cercetarea toponimiei nu mai trebuie insistat. Fenomene de colonizare, de roire, de migrație, urme ale unor populații dispărute — toate ies la iveală prin radiografia pe care o reprezintă cercetarea toponimiei. Numele topice care își vădesc originea ardeleană sînt tot atîtea mărturii pentru locurile de unde au pornit cei care le-au dat. Unele nume de sate, cu rezonanță maramureșană, au putut fi puse în legătură chiar cu acțiunile primilor voievozi ai Moldovei (Bădeuți, Tișăuți, Tărăsăuți etc.). Autorul arată că nume topice de origine ardeleană se întîlnesc și pe Valea Solonețului. În detectarea corectă a numelui topic adevărat, specialistul are de întîmpinat greutăți dintre cele mai felurite; de multe ori, prin neînțelegerea sensului inițial, numele topic se transmite deformat; alteori, rolul deformator îl putea juca autoritatea care l-a înscris greșit. În vechime, asemenea schimbări au produs cancelariile princiare, care au slavizat nume de locuri și de ape. Schimbări de nume se produc în continuare, de puține ori asemenea schimbări putînd fi justificate în chip rezonabil [1].

Al treilea capitol este intitulat *Valea Solonețului — coordonate geografice și istorice* și conține istoricul celor 16 sate care au fost cercetate: Botoșana, Cacica, Comănești, Costîna, Deleni, Humoreni, Maidan, Părhăuți, Pîrțeștii de Jos, Pîrțeștii de Sus, Sîrgheși, Soloneț, Solonețul Nou, Todirești, Varvata și Vîrfu Dealului. Unele din aceste sate au făcut parte, în vechime, din mari proprietăți boierești — Botoșana (al familiei Arbure), Costîna și Părhăuți (ale lui Gavril Trotușanu), Comănești (al familiei Tăutu).

Al patrulea capitol, *Observații asupra toponimiei Văii Solonețului*, e împărțit în două părți: *A. Onomasiologie. Etimologie* și *B. Lingvistică*. Prima parte conține nume topice care descriu forma sau aspectul exterior al locului, care evocă natura terenului, o însușire a locului, poziția față de punctele cardinale, altitudine — toate acestea făcînd parte din cate-

[1] V., în acest sens, I. Caproșu, *Toponimia — argument al durabilității*, în „Cronica", nr. 35 și 36 (2 și 9 septembrie) 1977).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

goria *topografice*; între *toponimele sociale*, sînt analizate cele derivate de la nume de persoană, antroponimicele în *-eşti* şi *-eni*, cele care îşi păstrează neschimbată forma, toponimele care arată raporturi de proprietate, cele formate cu adjectivele mare/mic, vechi/nou, cele care evocă instituţii vechi, ocupaţii, credinţe, obiceiuri, vechi aşezări omeneşti; *toponimele istorice* cuprind pe acelea derivate de la nume de populaţii, care evocă evenimente şi obiecte istorice etc. În partea a doua, de lingvistică, aceste nume sînt analizate din punctul de vedere al foneticii, morfologiei, formării cuvintelor, sintaxei.

Ultimul capitol, de *Concluzii*, sintetizează rezultatele cercetării. Cu privire la stratificarea toponimică, autorul constată că „*stratul românesc* este cel mai vechi, cel mai important, are un caracter stabil (...), avînd la bază apelative de origine latină (dar şi de alte origini), curente şi astăzi în graiul vorbit. Aceste nume topice, alături de documentele istorice şi de arheologie, fac dovada *continuităţii neîntrerupte a românilor*, care au numit din cele mai vechi timpuri locurile pe care le stăpîneau" (subl. aut.).

Cartea se încheie cu un *Indice alfabetic al toponimelor din Valea Solonetului*, o listă bibliografică şi două hărţi.

Pînă cînd *Dicţionarul toponimic al României*, operă „de mare amploare şi importanţă naţională", va fi desăvîrşit şi tipărit, monografiile de genul celei de faţă, alcătuite cu competenţă şi pasiune, aduc servicii nepreţuite ştiinţei româneşti.

Ştefan S. Gorovei

NICOLAE STOICESCU, FLORIAN TUCĂ, *1330 Posada, Bucureşti*, Ed. Militară, 1980, 202 p.

Sărbătorirea unor evenimente epocale din istoria poporului român a devenit o tradiţie edificatoare menţinerii conştiinţei vii a vechimii noastre în sud-estul Europei, a dorinţei de libertate şi independenţă. Scurgerea a şase secole şi jumătate de la constituirea statelor feudale româneşti nu a şters cu nimic din memoria românilor, cum nici furtunile vremii n-au ştirbit fălnicia Carpaţilor, amintirea faptelor ce au marcat acest fenomen, ci mai mult, prin crearea legendelor despre Negru-vodă şi Dragoş, ele s-au întipărit mai puternic pe retina sufletului românesc. Apariţia acestor state nu este un caz singular ci are loc într-un proces mai larg ce a cuprins întreg sud-estul Europei; în veacul al IX-lea se formează statul bulgar, în secolul al X-lea statul ceh, statul maghiar. Formarea lor mai timpurie s-a datorat faptului cuceririi populaţiei băştinaşe de către triburile popoarelor migratoare, care au devenit dominatoare, şi a necesităţii constituirii unui aparat care să le menţină puterea asupra supuşilor. La români, apariţia statelor a constituit rezultatul proceselor şi transformărilor interne, produse la începutul mileniului al doilea, factorul extern (pecenegii, uzii, cumanii, tătarii, maghiarii) constituind o frînă în finalizarea acestora. Faptul este pus în evidenţă, cînd mersul înainte al societăţii româneşti nu mai poate fi stăvilit, de încercarea maghiarilor de a-şi întinde stăpînirea şi asupra spaţiului carpato-dunărean. Acest lucru este subliniat de istoricii Nicolae Stoicescu şi Florian Tucă în lucrarea pe care o recenzăm aici.

Evenimentul 1330 — Posada, de la a cărui petrecere s-au scurs 650 de ani, a constituit pentru istorici multă vreme un subiect de aprinse discuţii contradictorii în privinţa localizării *luptei românilor din 9—12 noiembrie 1330 împotriva maghiarilor*, dar toţi au subliniat importanţa acestuia în formarea statului feudal independent Ţara Românească.

Capitolul I, *De la cnezate şi voievodate la statul feudal Ţara Românească*, remarcat prin logica istorică susţinută de o documentare riguroasă în demonstrarea evoluţiei organizării populaţiei din spaţiul carpato-dunărean după retragerea romană, subliniază existenţa obştilor săteşti în cadrul „romaniilor populare" conduse de „jude" (de la latinescul judex). În umbra codrilor şi adăpostul stîncilor acestea s-au apropiat şi contopit formînd uniuni teritoriale de obşti, care constituiau formaţiuni prestatale. În acest proces are loc pătrunderea denumirilor de cneaz şi voievod, a căror evoluţie este specific românească.

Concluzionînd, autorii afirmă că cele trei ţări române s-au format „pornind de la sat — veche formă de organizare, de la latinescul fosatum (şanţ), ceea ce arată că satul era întărit şi apărat, — s-a ajuns la confederaţii de sate pe valea unui rîu, în judeţe, cnezate, ducate şi voievodate, care, prin extindere sau prin confederare, vor duce la organizarea de ţări (după numele latin terra = pămînt)" (p. 21—22). Acest proces istoric de durată în formarea Ţării Româneşti şi a Moldovei „a avut loc printr-o luptă acerbă împotriva expansiunii regalităţii maghiare" (p. 22). Semnificative sînt sublinierile istoricilor privind lupta din 1273 dusă de voievodul Litovoi împotriva pretenţiilor de suzeranitate a regelui maghiar Ladislau al IV-lea asupra unor teritorii de la sud de Carpaţi. Cu toate că

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din punct de vedere militar Litovoi și frații săi au fost învinși, cu puterea economică, însă, ei au reușit să-și răscumpere libertatea și independența. Așa vor proceda mai tîrziu și domnitorii români cu sultanii Imperiului otoman. Această problemă, a rolului puterii militare și economice și a interdependenței lor în supraviețuirea poporului și statului român în fața imperiilor dominatoare, a fost puțin studiată în istoriografia noastră. Interesante sînt afirmațiile cu privire la procesul de închegare a statului feudal Țara Românească, marcat prin momentul Litovoi—Bărbat—Tihomir și încheiat cu Basarab, proces petrecut în condițiile slăbirii stăpînirii tătare la nordul Dunării și stării anarhice din regatul maghiar de la începutul secolului al XIV-lea, la care se adaugă ajutorul indirect al Transilvaniei datorită tendințelor ei de a ieși de sub influența regelui Carol Robert.

În capitolul *Politica externă a lui Basarab Întemeietorul*, autorii arată că unificatorul a căutat să ducă „o politică de înțelegere cu vecinii săi" (p. 64), stabilind în acest sens „relații foarte strînse cu țaratul bulgar" (p. 66), precum și cu voievodul Transilvaniei, Ladislau Borș, pe care-l ajută împotriva regelui Ungariei, Carol Robert (p. 72). În ce privește relațiile cu Ungaria, acestea par să fi fost mai mult încordate decît de prietenie, datorită tendințelor expansioniste ale nobilimii maghiare, care au culminat cu deznodămîntul de la Posada.

Ultimul capitol, *Bătălia de la Posada din 9—12 noiembrie 1330*, este format din cinci subcapitole: 1. *Oastea Țării Românești în timpul domniei lui Basarab I*; 2. *Cauzele conflictului*; 3. *Ipoteze privind locul de desfășurare a bătăliei de la Posada*; 4. *Începutul și desfășurarea bătăliei*; 5. *Importanța și semnificația victoriei repurtate de oștile române conduse de Basarab I în bătălia de la Posada. Unele concluzii*. Problemele puse în discuție au mai fost dezbătute în istoriografia noastră, autorii nefăcînd decît să adîncească unele aprecieri cu argumente noi: armata română în timpul lui Basarab era alcătuită din „«oastea cea mică», formată dintr-o categorie nu prea numeroasă de oșteni, dar care erau bine instruiți și înarmați și «oastea cea mare» constituită în principal din țărani, care se ridicau la luptă, în caz de primejdie, la chemarea domnului" (p. 87); de izbucnirea conflictului sînt vinovați „monarhul angevin, sfătuit de sfetnicii săi cei mai credincioși (p. 104), care „urmărea pe de o parte să intre în posesia unor teritorii românești ce și le revendicau inițiatorii agresiunii, iar pe de altă parte să-l înlocuiască pe Basarab din domnie" (p. 104—105); Posada, unde timp de patru zile s-au încleștat într-o luptă aprigă oștile române ce-și apărau țara și cele maghiare, cotropitoare, se află în Țara Loviștei; lupta s-a desfășurat în mai multe etape pe parcursul cărora românii „au dat dovadă în găsirea celor mai potrivite forme și metode de luptă, suplinind, prin aceasta, într-un anumit fel, atît inferioritatea numerică a oastei lor, cît și puținătatea mijloacelor de luptă propriu-zise (p. 191).

Lucrarea se completează cu un *Cuvînt înainte*, cu *Bibliografie selectivă* și cu un *Indice* onomastic și toponimic.

Această carte, scrisă într-un stil accesibil tuturor iubitorilor de istorie, se impune prin sintetizarea tuturor opiniilor și ipotezelor emise despre evenimentul din 1330, cît și a noilor clarificări la care a ajuns istoriografia română.

Constantin Burac

VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 296 p.

Apariția în cadrul Editurii Academiei R.S.R. a unei cărți privind legătura ce a existat între Bizanț și instituțiile românești pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, se înscrie în cadrul unei teme mai largi privitoare la *Bizanțul și țările române*, temă care-și propune să răspundă unei problematici a cărei importanță este recunoscută, aceea privind prezența Bizanțului în dezvoltarea istorică a celor mai variate sectoare de viață ale societății românești: limbă, economie, politică, literatură, artă, etc.

Valentin Al. Georgescu, un remarcabil specialist în istoria dreptului românesc, conștient de faptul că nici instituțiile nu au fost în afara ariei de influență bizantine, și pornind de la una din concluziile formulate la Congresul internațional de studii bizantine de la Oxford din 1966, și anume că „cercetările comparative în domeniul dreptului public și al instituțiilor sînt încă la începutul lor" (p. 11), a reușit elaborarea unui adevărat bilanț, cu o interpretare de ansamblu, privind influența bizantină asupra a numeroase instituții românești sau aspecte instituționale izolate. În cadrul celui de-al XIV-lea Congres interna-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţional de studii bizantine de la Bucureşti (1971) autorul acestei cărţi a prezentat o primă sinteză referitoare la problematica de mai sus, dar care se oprea la dispariţia statului bizantin (1453). Adoptînd o astfel de limită cronologică i s-a impus însă şi constatarea că declinul imperiului era adesea în contradicţie cu rolul istoric al civilizaţiei bizantine, că în perioada a ceea ce N. Iorga numea „Bizanţul de după Bizanţ", avem de-a face cu o acţiune postbizantină deosebit de intensă, de largă şi de semnificativă în domeniul instituţiilor, în ambele principate. Tocmai de aceea s-a ajuns la completarea bilanţului din 1971, extinzîndu-se limita cronologică a cercetării pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea. Desigur că nici după această dată „Bizanţul după Bizanţ" nu încetează, dar rolul civilizaţiei bizantine asupra instituţiilor româneşti cunoaşte o nouă cotitură, plină de semnificaţii nebizantine, acest rol se exercită într-o perioadă istorică diferită — perioada de trecere către lumea modernă în care elementele, formele şi structurile bizantine, împreună cu unele surse occidentale, sînt legate de un proces de modernizare românească şi sud-est europeană, de care nu pot fi despărţite.

Lucrarea, structurată organic, se compune din patru mari părţi: *Partea introductivă*, Partea I: *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la căderea Constantinopolului* (1453), Partea a II-a: *„Bizanţul după Bizanţ" şi dezvoltarea instituţiilor româneşti* (1453—1750), şi Partea a III-a: *Aspecte instituţionale în practica judiciară a dreptului bizantin receptat.*

Probleme privind obiectul cercetării, cronologia, probleme de metodologie ca: „instituţie şi structură", „problema surselor", „problema contactelor şi influenţelor", „metoda «ansamblurilor instituţionale»", apoi abordarea cadrului geografic şi istoric, şi o amplă incursiune în istoriografia română legată de rolul instituţional al Bizanţului, toate acestea se constituie în elementele componente ale părţii introductive.

Prima parte propriu-zisă a lucrării este afectată studierii contactelor Bizanţului cu provinciile româneşti pînă la căderea Constantinopolului (1453). Aspectele luate în discuţie sînt diverse, fapt pe care ţine să-l sublinieze şi autorul: „fiecare din aceste probleme..., ar putea face obiectul unui studiu separat" (p. 61). Astfel sînt tratate cu pertinenţă probleme privind Bizanţul şi voievodatele transdanubiene din sec. IX—X, aportul bizantin la structurarea puterii domneşti (autocraţia), influenţa pe care regimul politic bizantin a putut-o exercita asupra adunărilor de stări la români, impactul bizantin asupra uneia din structurile boierimii, şi anume aceea a marilor dregători, analogiile dintre comunităţile agrare, statutul juridic al ţăranilor şi regimul pămîntului în Bizanţ şi în ţările române, rolul instituţional al bisericii şi receptarea dreptului bizantin canonic şi nomocanonic, ca şi receptarea dreptului bizantin împărătesc, ca drept scris al statului feudal.

Partea a II-a, al cărei obiect de cercetare îl constituie o perioadă în care influenţa bizantină s-a manifestat mai intens, mai larg şi mai variat, este, la rîndul ei, subîmpărţită în două titluri: Titlul I: *Cadrul social şi cultural al influenţei instituţionale postbizantine*, ce cuprinde capitole referitoare la rolul diasporei greceşti în domeniul bisericii, domniei, dregătoriilor, circulaţia culegerilor de drept bizantin canonic şi laic în ţările române (Sintagma lui Matei Vlastares, Nomocanonul lui Manuil Malaxos, Sintagma sau Nomocanonul arhimandritului Iacob din Ianina, diferite pravile româneşti în manuscris sau tipărite), şi stabilirea raportului ce a existat între obicei şi pravilă. Titlul II, *Impactul postbizantin asupra unora din instituţiile româneşti*, cu referiri ample, minuţios documentate, în capitole ce privesc structura statului şi a puterii domneşti, sfatul sau divanul domnesc şi marile dregătorii, dania de închinare şi dreptul de ctitorie sau ctitoricesc, influenţa bizantină asupra sistemului proprietăţii, dreptul de preemţiune şi de răscumpărare preferenţială (protimisisul), şi ultimul capitol consacrat unei instituţii mai puţin cercetate în istoriografia noastră, dar care nu poate lipsi din inventarul selectiv întocmit de autor: este vorba de ceea ce desemnează termenul de *trimirie (tiersaj)* — adică împărţirea în trei a moştenirii.

Ultimul capitol al lucrării este, de fapt, un inventar de cazuri jurisprudenţiale, selectiv şi comentat din punct de vedere al istoriei instituţiilor, fiind, de altfel, primul de acest fel şi de aceste proporţii, pus la îndemîna istoricilor receptării bizantine.

Odată pus la îndemînă cercetătorilor, acest inventar va clarifica numeroase probleme şi va completa în mod fericit marea operă de publicare integrală a surselor bizantine ale istoriei dreptului vechi românesc.

În cele zece capitole ale acestei ultime părţi a lucrării sînt, astfel, abordate diverse aspecte instituţionale în practica judiciară a dreptului bizantin receptat privitoare la dreptul penal (cazuri de violenţe, răpiri, defăimare, fals în acte private), dreptul de familie, dreptul bisericesc, dreptul ctitoricesc, dreptul bizantin aplicat ca lege a lui Dumnezeu, exercitarea jurisdicţiei bisericeşti de tip bizantin, probleme de drept civil (moştenirea sau desmoştenirea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

daniile, dreptul de protimisis, schimburi de sate), ca și unele din problemele esențiale de procedură.

Desigur că, așa cum recunoaște și autorul însuși în concluziile pe care le formulează la capătul lucrării, „un bilanț complet, un repertoriu exhaustiv al tuturor punctelor de contact, al tuturor impacturilor creatoare bizantino-românești în materie instituțională, n-a fost posibil" (p. 287), mai degrabă s-a deschis un vast domeniu de cercetare întregitoare, pentru că un astfel de domeniu nu poate fi rezervat eforturilor unui cercetător izolat.

Un succint rezumat, în limba franceză, încheie o lucrare care și-a făcut o dominantă din evidențierea unui fapt pe care autorul ține să-l sublinieze și în *Concluzii*, și anume că: „elementele de origine bizantină... au vehiculat cu ele o forță de cultură și virtualități sociale, în general, universaliste, dar acestea s-au topit în sinteza dreptului românesc global, cu forța lui de selectivitate, de reinterpretare, de coordonare și adaptare, de căutare a unor soluții noi pentru problemele românești" (p. 288)

Sabin Urzică

M. TAYYIB GÖKBILGIN. *La structure des relations turco-roumaines et des raisons de certains hükümş, ferman, berat et des ordres des sultans adressés aux princes de la Moldavie et de la Valachie au XVI-e et XVII-e siècles*, în „Belleten", tom. XLII, nr. 165—168, Ankara, 1978, p. 761—773

Acest articol reprezintă textul comunicării pe care autorul a prezentat-o în mai 1978 la colocviul turco-român de la București [1]. Deși e un amestec destul de ciudat de formulări nu întotdeauna ușor de înțeles, articolul lui M. Tayyib Gökbilgin — de fapt, o survolare a unor aspecte ale relațiilor româno-otomane — conține idei interesante, care merită luate în considerare. Autorul acceptă existența „capitulațiilor" ca pe un fapt cert și indiscutabil — ceea ce mi se pare un fapt pozitiv — dar socotește autentice textele publicate în veacul trecut și reproduce, chiar, după baronul de Testa, tratatul „încheiat între sultanul Selim I și principele Bogdan IV al Moldovei, în anul 1513 (h. 919)", precum și „tratatul (ahidnâme) încheiat între sultan și principele Petru Rareș al Moldovei în anul 1529". Nu voi relua argumentele pe baza cărora se poate conchide că asemenea tratate nu s-au încheiat nici în 1513, nici în 1529: le-am arătat, pe larg, în studiul tipărit în tomul precedent al acestui *Anuar*. Observ doar, din nou, că tradițiile materializate în aceste texte se referă la evenimente mai vechi decît datele sub care au fost consemnate: tributul în sumă de 4 000 de ducați nu corespunde anului 1513, necum anului 1529.

Autorul are o viziune cam idilică asupra raporturilor româno-otomane în perioada de care se ocupă; numai așa a putut conchide că în vremea lui Selim cel Crud „Sublima Poartă nu avea nici o intenție agresivă și nedreaptă în privința principatelor" și că în vremea lui Soliman Magnificul „relațiile au fost mai strînse și încrederea reciprocă încă mai considerabilă" — și se dă ca exemplu tocmai presupusul tratat din 1529. Enumerînd punctele capitulațiilor din 1513 și 1529, M. Tayyib Gökbilgin adaugă: „Imperiul otoman a rămas credincios acestor stipulații pe care le-a fixat cu *o mare libertate și toleranță* și, lăsînd principatele Moldovei și Valahiei *absolut libere în procesul lor normal, în* cursul sec. XVI, a continuat politica din bazinul dunărean pe care o proiectase și o urmărea încă de la mijlocul sec. XV. La această vreme, rămăsese încă, în întreaga Europă creștină, spiritul de cruciată împotriva Imperiului islamic. De aceea, Sublima Poartă era atentă ca principatele dunărene, vasalele sale, să nu poată adera la întreprinderile în acest sens și *să nu facă nici o intrigă împotriva suzeranului lor*. Într-un asemenea caz, de exemplu, cînd principatele îndrăzneau să se alieze cu Austria sau cu Polonia, atunci politica de pedepsire a suzeranului lor se arăta foarte violentă și aceasta era *consecința atitudinilor lor imprudente*" (subl. ns.).

În realitate, e în afara oricăror dubii că principatele române au acceptat suzeranitatea otomană ca o soluție în fața forței, dar ca o *soluție temporară*, dovadă fiind toate strădaniile de redobîndire a neatîrnării, în cursul secolelor XV și XVI, corelate adesea cu întreprinderile insuflate de spiritul de cruciată care mai „bîntuia" în Europa. Nu e mai puțin adevărat că, dacă cele dintîi capitulații păstrau întreagă independența interioară și o largă autonomie exterioară în schimbul tributului (textul din „1513" se referă, după părerea mea, la „pacea" din 1486 ori 1489, între Ștefan cel Mare și Baiazid II), ulterior, Sublima Poartă a urmărit în chip statornic restrîngerea tuturor „libertăților" recunoscute prin tratate. Poziția agresivă a Porții se poate urmări în toate domeniile, prin anexiuni teritoriale (1484, 1538),

[1] V. și prezentarea semnată de Mihai Maxim în „Revista de istorie", 10/31, 1978, p. 1879.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe plan economic prin sporirea tributului și a tuturor contribuțiilor (plus mita !), ca și pe plan juridic (celebrele scrisori din 1531, prin care sultanul și marele vizir contestau domnilor moldoveni orice libertate de acțiune, socotind principatele în aceeași situație ca Bosnia și Semendria !). Și, în perioada studiată de M. Tayyib Gökbilgin, această agresivitate atinge cote înalte tocmai în vremea sultanilor Selim și Soliman Magnificul.

Autorul urmărește, apoi, pe scurt, acele „instituții" care, în organizarea Imperiului otoman și a principatelor dunărene, determinau și reglau structura relațiilor româno-otomane. Despre domnitorii români — pe care, în mod constant, îi numește *principi* — arată că erau investiți cu o „autoritate regală, deși precară", avînd „starea și strălucirea unui suveran" (dar nu se poate spune că „Sublima Poartă îi conferea titlul de voievod"). În această prezentare, autorul pare să nu fi putut folosi studiile românești din ultimii ani (M. Maxim, Const. C. Giurescu, Corina Nicolescu etc.), care privesc tocmai aspectele survolate și de d-sa.

În ultima parte a articolului, se comentează cîteva ordine *(hükiim)* din secolele XVI și XVII. Este, desigur, partea cea mai interesantă și mai prețioasă și e de regretat că aceste ordine nu au fost publicate în anexă, fie și sub formă de rezumate dezvoltate În două din ele, este vorba de domnul Moldovei Constantin — Constantin Movilă, cred, de vreme ce textele sînt datate la începutul sec. XVII — despre care se zvonise că va fi înlocuit, iar Divanul imperial i-a trimis un fel de „moțiune de încredere", împreună cu un caftan aurit și o sabie aurită. Pentru anul 1607, tributul celor două țări era de 32 poveri de accele (Moldova) și 72 poveri de accele (Muntenia).

Concluziile cu care autorul își încheie articolul lasă calea deschisă pentru cercetări și interpretări ulterioare, trasînd acest cadru în care s-au desfășurat relațiile româno-otomane : „principatele dunărene sînt absolut independente, e adevărat, în afacerile interioare, în timp ce Sublima Poartă era, după părerea mea, foarte sensibilă la două puncte : colaborarea sau alianța principatelor cu statele limitrofe împotriva Imperiului otoman și plata sarcinilor și obligațiilor de orice fel".

Cu toate contradicțiile pe care le conține, articolul lui M. Tayyib Gökbilgin aduce date interesante, pledînd pentru o mai bună cunoaștere a istoriografiei românești în Turcia și a celei turcești în România. Este singura cale pentru ambele fronturi istoriografice de a obține lămuririle de care au nevoie, de a-și apropia opiniile, ceea ce — încheie autorul — servește „istoriei țărilor noastre și, în același timp, umanității".

Ștefan S. Gorovei

ȘTEFAN ANDREESCU, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, Ed. „Albatros", 1980, 240 p.

Deși marelui act al unirii înfăptuite de Mihai Viteazul i-au fost consacrate numeroase pagini, cartea lui Ștefan Andreescu, întemeiată pe o informație amplă, pe o serioasă muncă de cercetare, aduce noi interpretări unor fapte, acordă importanța cuvenită unor fenomene mai puțin studiate sau de-a dreptul ignorate, împletind, totodată, determinările interne cu factorii externi.

Lucrarea cuprinde patru capitole bazate pe o consistentă documentație, ideea călăuzitoare fiind relațiile politice ale celor trei țări române în perioada premergătoare marelui eveniment.

Căutînd să scoată în evidență necesitatea reexaminării critice și evaluării elementelor de unitate, pe toate planurile, ale celor trei țări, autorul studiază, din punct de vedere politic și cultural perioada anterioară însemnatului act, mai precis etapa cuprinsă între lupta de la Mohacs și urcarea pe tron a lui Mihai Viteazul, subliniind cu deosebire rolul conștiinței de neam.

Două probleme mult discutate în istoriografia română și străină — cauza dobîndirii de către Mihai Viteazul a celorlalte două țări românești și caracterul organismului politic realizat de viteazul voievod — își găsesc o nouă lămurire în cartea pe care o recomandăm atenției. După ce trece în revistă opiniile unor istorici după care unirea înfăptuită de Mihai Viteazul a fost doar rezultatul „ambiției sale personale" sau că la baza ei nu au stat decît „motive imediate", Ștefan Andreescu consideră prima poziție neargumentată, iar pe cea de-a doua justă numai într-o anumită măsură căci, absolutizînd-o, ea ne duce la concluzia că acest eveniment cu totul deosebit ar fi „un simplu accident al istoriei, fără antecedente și fără consecințe".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prezentînd ca neîntemeiate părerile istoricilor care negau caracterul de stat centralizat al sistemului politic închegat de Mihai Viteazul, autorul aduce dovezi convingătoare că la ctitorul noului stat a existat o „concepție clară asupra interdependenței celor trei țări", iar acțiunea sa se înscrie pe linia unei tradiții de gîndire. Organismul politic înfăptuit de Mihai Viteazul nu a fost un sistem suzeran-vasalic, ci o asociere la domnie, dovedită de intitulația fiului său și de unele acte externe, ceilalți doi domni conducînd cîte o parte din stat, în cazul de față Moldova și Țara Românească, „marele voievod" stabilindu-și reședința în Transilvania. Sfatul domnesc al lui Nicolae Pătrașcu era un „sfat domnesc de asociere", obiecția că menținerea sfaturilor domnești separate ar fi o dovadă a statului necentralizat fiind, de asemenea, neîntemeiată. Posibila circulație în epocă a termenului „țară" rezultată în urma acțiunii lui Mihai precum și scrierile imediat posterioare dovedesc că acesta a întemeiat un adevărat stat centralizat.

Preocupat fiind de cercetarea premiselor unirii, autorul dovedește că două constante ale vieții politice de pînă la Mihai Viteazul au fost conștiința unității de neam și politizarea conceptului umanist al reconstituirii Daciei. Conștiința unității de neam a fost politizată încă din timpul lui Ștefan cel Mare, ea explicînd, în bună măsură, acțiunile lui în Țara Românească și ajutorul pe care l-a dat bisericii ortodoxe din Transilvania, iar discursul umanist al unității ținuturilor locuite de români în cadrul Daciei a pătruns în cercurile politice din țările române din primul sfert al secolului al XVI-lea din surse ortodoxe sud-dunărene.

O dovadă a unității politice, a orientării generale unice, rezultată din analiza competentă a situației internaționale, o constituie apropierea de Habsburgi a domnilor din primele două decenii de după lupta de la Mohács.

Cu toate consecințele ei negative, suzeranitatea otomană a contribuit la apropierea și chiar la unitatea politică a țărilor române, aceasta fiind impusă de similitudinea regimului lor.

Alături de alianțele matrimoniale, tendința instituirii unor raporturi suzerano-vasalice între Țara Românească și Moldova ca și schimbarea domnilor și dregătorilor dintr-o țară în alta au constituit importante mijloace de strîngere a legăturilor politice, de întărire a conștiinței de neam. Încununare a unor tendințe permanente și nu a unor împrejurări imediate, opera lui Mihai Viteazul a devenit posibilă tocmai datorită existenței unei puternice conștiințe a interdependenței politico-militare a țărilor române.

Bazată pe cercetarea a numeroase documente, pe o reflecție temeinică, pe tratarea cu pasiune a subiectului, cartea lui Ștefan Andreescu constituie o analiză multilaterală a situației politice din perioada la care se referă, impunîndu-se atenției specialiștilor, ca și tuturor iubitorilor de istorie românească.

C. Iordăchiță

AUREL H. GOLIMAS, *Un domnitor — o epocă. Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, voievod al Moldovei*, București, Ed. „Sport-Turism", 1980, 271 p.

A. H. Golimas s-a ocupat îndeaproape, cu decenii în urmă, de domnia lui Miron Movilă Barnovschi (1626—1629 și 1633). Rezultatele cercetărilor sale în acest domeniu s-au concretizat în două monografii : prima apărută la Iași în 1933 și intitulată *Domnul Moldovei — Miron Moghilă Barnovschi*, iar a doua *Un domnitor — o epocă*, apărută la București după 47 de ani de la publicarea celei dintîi. Pornind de la constatarea că prima lucrare a circulat doar în cercul restrîns al slujitorilor istoriei, autorul încearcă de această dată, folosindu-se și de mijloace literare, să suscite interesul unui număr cît mai mare de cititori și să facă din monografia sa un adevărat ghid pentru toți cei care vor vizita monumentele istorice ridicate sau restaurate de Miron vodă.

Superioară din toate punctele de vedere, cea de-a doua monografie reușește să facă lumină acolo unde „colbul și uitarea" păreau a fi singurul adevăr.

Dacă pe plan extern, acționînd sub egida unei Polonii cu o politică externă atît de haotică, a știut să servească și cauza turcească și să fie un bun mediator pentru atacurile tătărești, pe plan intern realizările nu au fost mai prejos. Bun legislator, a reușit să-i cointereseze pe posesorii de domenii la măsuri pentru refacerea Moldovei și, în acest fel, să dea un nou „Așezămînt". După o expresie a lui D. Ciurea, Miron vodă a fost „dătător de noi reguli" care „nu se mai întîlnesc".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Compusă din trei părți și 19 capitole, monografia *Un domnitor — o epocă* este în măsură să satisfacă curiozitatea celui care ar vrea să cunoască mai multe despre domnul care a avut un sfîrșit atît de tragic la 2 iulie 1633.

După o introducere cu caracter bibliografic, prima parte a lucrării, *Om al acestui pămînt*, prezintă cea dintîi domnie a lui Miron Movilă Barnovschi (1626—1629). Avîndu-și rădăcinile în vechi familii de boieri moldoveni, Miron Barnovschi, după o ascensiune rapidă, va fi ales de glasurile tuturor boierilor domn al Moldovei în ianuarie 1626. Ajuns pe tron a acordat atenție problemelor externe care erau cele mai acute. Pe lîngă stăruințele sale pentru obținerea confirmării, de a cruța Moldova de atacurile tătărești și cazăcești și de a evita o incursiune a lui Gabriel Bethlen, s-au evidențiat acțiunile diplomatice pentru a potoli conflictele turco-polone și polono-cazace. Inlăturînd pentru moment primejdiile externe, el trece la acțiuni de redresare internă a Moldovei concretizate în hrisoave legislative cu aspect economic, politic, agrar, demografic, religios, militar etc.

Mărturie a activității ctitoricești stau mănăstirile fortificate înălțate de el sau începute de alții și terminate de el : mănăstirea Barnovschi în codrii Bîrnovei, Toporăuți, Dragomirna etc.

Pribegia, a doua parte a lucrării, ne face cunoscut un Miron Barnovschi care, pe lîngă faptul că luptă pentru recîștigarea tronului, este și un adevărat mecenat cultural-artistic. Avînd indigenatul polonez și posedînd o mare avere, el va izbuti la 15 decembrie 1630 să tipărească un octoih și apoi să restaureze marea construcție a stavropighiei, adevărată perlă arhitectonică a Lwowului. O puternică răscoală a grăbit reocuparea domniei moldovene de către Miron Movilă Barnovschi. Se pare că Miron vodă n-a fost străin de această mișcare și era pregătit să se întoarcă la Iași.

Ultima parte a lucrării are în vedere a doua domnie a lui Miron vodă, mult mai scurtă decît prima (aprilie-iunie 1633). Intrarea sa în Iași, prin bariera Păcurarilor, a fost salutată de autoritățile civile, militare, mai puțin entuziasm manifestînd țărănimea „legată de glie" prin „Așezămîntul" din 1628. In drum spre Constantinopol pentru investitură, va fi prins, arestat și dus la Edicule. Sinistra ceremonie a decapitării de la 2 iulie 1633 a pus capăt unei vieți care a adus totuși servicii imperiului. Dacă cronicarul Mustafa Naima dă dreptate Porții că l-a executat pe cel ce reocupase tronul Moldovei printr-o răscoală cu ajutorul Poloniei, Ion Neculce în *O samă de cuvinte* afirma răspicat : „Nevinovat este acest om".

Istoria i-a rezervat totuși lui Miron Movilă Barnovschi un loc de seamă în șirul domnilor care s-au perindat pe tronul Moldovei în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Scrisă într-o formă accesibilă, lucrarea *Un domnitor — o epocă* reprezintă o contribuție științifică utilă unui cerc larg de cititori.

Tinca Enca

Călători străini despre țările române, vol. VII, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, 621 p.

Ingrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, cel de-al șaptelea tom al colecției inaugurate în 1968 inmănunchează mărturii referitoare la a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Cea mai mare parte a autorilor acestor mărturii sînt clerici catolici (dintre care unii au îndeplinit, ocazional, și misiuni diplomatice), dar, firește, nu lipsesc nici călătorii „mireni" — soli polonі, ca Wysocki sau Gniński, francezi, ca Sieur de la Croix și marchizul de Béthune (este și un francez, așezat în Polonia, Masson du Pont), ori ostași, ca prințul Iacob Sobieski și generalul Veterani. Editate anterior (sînt și cîteva inedite pînă acum la noi), textele cuprinse în acest volum sînt însoțite de bogate note introductive ca și de numeroase note explicative, în subsol, și, uneori, de prețioase observații critice.

Dată fiind perioada istorică la care se referă, e ușor de înțeles că mărturiile din acest al șaptelea volum al colecției de *Călători străini* aduc informații de cel mai mare interes ; ele sînt mai bine puse în valoare prin însăși adunarea lor la un loc, ca și prin notele și explicațiile care le însoțesc. O istorie a vieții zilnice în Principatele Române în veacul al XVII-lea se poate deja scrie, întemeiată pe mărturiile din ultimele tomuri ale acestei colecții. Personaje cunoscute din documente apar în relațiile „călătorilor", în afaceri dintre cele mai interesante : membri ai familiilor Alciner și Capră, Bărcuță și Gross, dintre oră-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şeni, precum şi — fireşte! — atîţia dintre boierii vremii. Din ce în ce mai mult, în aceste mărturii se găsesc ştiri despre *viaţa orăşenească*, asupra căreia avem, în general, destul de puţină informaţie.

A căuta erori de amănunte în notele, explicaţiile şi observaţiile aşa de bogate şi de îngrijit redactate ar fi o întreprindere hazardată (semnalez, totuşi, că soţia lui Iliaş al IIII-lea, domnul Moldovei din 1666—1668, nu era *Elena* Cantacuzino — p. 156, n. 16 — ci *Domna* Cantacuzino).

O *Introducere* cuprinzătoare, semnată de Maria Holban, deschide volumul; o listă cronologică a autorilor relaţiilor de „călătorie", precizarea contribuţiei tuturor celor care au lucrat la elaborarea volumului şi indicele — îl încheie.

Salutînd continuarea colecţiei, prin acest volum tipărit în frumoase condiţii grafice, cu multe ilustraţii (alb-negru şi color), trebuie remarcate şi strădaniile Editurii Ştiinţifice şi Enciclopedice de a asigura *Călătorilor străini* un ritm rezonabil de apariţie [1].

Ştefan S. Gorovei

ADOLF ARMBRUSTER, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre saşi. Românii în cronica săsească*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 491 p.

O carte cu totul remarcabilă, acoperind un gol de mult resimţit, e *Dacoromano-Saxonica* lui Adolf Armbruster, autorul binecunoscut al *Romanităţii românilor*. Dacă aceea fusese „istoria unei idei", noua lucrare, de o erudiţie bine stăpînită şi de un orizont sensibil extins în înţelegerea problemei, este tot o *imagologie*. Prin intermediul istoriografiei române şi săseşti din secolele XV—XVIII, el a urmărit imaginea pe care şi-au făcut-o românii despre fenomenul săsesc şi invers, preocupat de ceea ce, pe urmele lui Gian Andri Bezzola, autorul numeşte „întîlniri medievale dintre popoare" (p. 5). El a găsit, de aceea, cadrul firesc de istorie universală pentru demersul său, urmărind să fixeze efortul paralel al românilor şi saşilor de a-şi stabili o identitate proprie pe calea istoriografiei. În acelaşi timp, A. A. încearcă a stabili trăsăturile specifice ale relaţiilor româno-săseşti în cadrul confruntării dintre *Romania* şi *Germania*. Istoria europeană e marcată profund, se ştie, de această confruntare. Dacă în spaţiul intracarpatic ea n-a avut forme violente, este pentru că saşii, colonizaţi aici destul de tîrziu, cînd românii îşi desăvîrşiseră de mult procesul etnogenetic şi dispuneau deja de formaţiuni statale, n-au fost niciînd într-o situaţie competitivă pe tărîm politic şi „confruntarea" n-a putut da loc decît la tensiuni ce colorează într-un mod specific aceste raporturi. Ampla mişcare de colonizare germană spre est din secolul XII i-a plasat pe viitorii saşi transilvăneni în mijlocul unei „romanităţi orientale" bine cristalizate, aşa încît ei n-au participat la crearea structurilor socio-economice şi a formaţiunilor politice, „confruntarea" violentă lipsind aici. În plus, această colonizare a fost, sub raport etnic, destul de eterogenă incluzînd chiar (a demonstrat-o K. K. Klein), un procent romanic destul de mare. „La noi, conchide autorul, *Romania* şi *Germania* nu s-au confruntat; ele s-au întîlnit, au avut contacte permanente la nivelul cotidianului, elementele şi aspectele comune predominînd asupra a ceea ce le separa contradictoriu" (p. 8—9). Nu înseamnă totuşi că n-au existat tensiuni între aceste comunităţi etnico-lingvistice, culturale şi mentale. Numai că, atare tensiuni n-au căpătat forme dramatice, iar evoluţia lor a fost marcată, între altele, de apartenenţa românilor la confesiunea ortodoxă. A cerceta sistematic modul cum această întîlnire s-a reflectat în istoriografia timpului, iată obiectul acestei cărţi de un interes cu totul particular. Într-o primă parte se urmăreşte evoluţia celor două istoriografii în raport cu interesul faţă de celălalt popor; în a doua se examinează materia sub unghi tematic; ţara şi locuitorii; istoria politică I; viaţa social-economică; lupta de clasă; aspecte ale convieţuirii româno-săseşti: biserica şi cultura; universul catastrofelor (lăcuste, epidemii, cutremure, fenomene cereşti); faptul divers. Ultimele capitole se situează la limita dintre istorie şi contemporaneitate, autorul încercînd să refacă, prin mijlocirea unor ştiri aparent minore, universul mental caracteristic acestor secole. O întinsă bibliografie şi un indice completează lucrarea, sporindu-i gradul de utilitate. În întîmpinarea unei istorii a

[1] E, doar, de regretat faptul că *formatul* acestui ultim volum nu mai corespunde cu acela al primelor şase apărute anterior, ceea ce rupe uniformitatea care ar trebui să caracterizeze — din punct de vedere al formatului — o colecţie în mai multe volume.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografiei medievale săsești și poate a uneia românești din aceeași perioadă, istorii pe care sîntem în drept să le așteptăm de la A. A., *Dacoromano-Saxonica* e un sondaj dintre cele mai interesante, în care istoriografia e pusă în serviciul istoriei ideilor și mentalităților. Ne aflăm în fața unei cărți de excepție și a unui autor destul de erudit și de comprehensiv pentru a aborda o temă ca aceasta, care presupune o bună cunoaștere a faptelor din istoria a două comunități etnice.

Al. Zub

Grausame Zeiten in der Moldau. Die Moldauische Chronik des MIRON COSTIN 1593—1661. Übersetzt, eingeleitet und kommentiert von ADOLF AMBRUSTER. Graz-Wien-Köln, Verlag Styria, 1980, 343 p. (Rumänische Geschichtrschreiber, Band 1).

Cumplite vremi în Moldova e titlul sub care Adolf Armbruster publică, la Editura Styria, cronica lui Miron Costin, în seria „istoricilor români" îngrijită de Mathias Bernath și Günther Stökl, serie a cărei redacție e asigurată de Max Demeter Peyfuss. Este un prim volum din seria ce urmează a cuprinde încă cronica lui Neculce, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* și un volum reunind texte despre latinitatea românilor, extrase din Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir. Această serie, menită să pună la îndemîna specialiștilor germanofoni texte esențiale din istoriografia românească veche, face parte, ea însăși, dintr-un plan mai larg de restituție, în același veșmînt, a unor opere de seamă din istoriografiile bizantină, slavă, osmană, ungară. Era firesc să se adauge la seriile începute cu două decenii în urmă și una românească, dată fiind însemnătatea acestui *ethnicum* în spațiul geopolitic din centrul și sud-estul continentului. Era, de asemenea, firesc ca editorii să aleagă texte semnificative pentru conștiința de sine a românilor, cristalizată sub semnul latinității. Și era, de asemenea, firesc ca seria să înceapă cu cronica costiniană, în care efortul recuperator și-a aflat o expresie atît de fidelă, cu atît mai mult cu cît autorul, un umanist cu frumoase studii și cu o viziune filosofică personală, depășește cadrul analisticii, deschizînd seria istoricilor în sens propriu. Se poate vorbi, ne previne editorul într-o substanțială introducere, de un punct de hotar în istoria spirituală a acestui spațiu, fiindcă prin M. Costin istoriografia română se depărtează de concepția medievală, de sursă bizantină și slavă, pentru a-și croi o cale proprie, sub unghiul conținutului ca și sub acela al expresiei. A sublinia elementele de modernitate ale acestei opere și a o pune în circulație într-o formă accesibilă lumii savante era demult o exigență a istoriografiei. O versiune greacă, aflătoare în compilația lui Alexandru Amiras (1729), și o alta franceză, pe care A. Ubicini ar fi voit s-o editeze în secolul trecut, au rămas în manuscris. Doar una latină, realizată la finele secolului XVII sau la începutul secolului XVIII, a cunoscut pînă la urmă lumina tiparului, grație lui E. Barwinski *(Mironi Costini Chronicon terrae Moldavicae ab Aarone principe*, București, 1912). Versiunea germană, pe care Adolf Armbruster o pune acum la dispoziția istoriografiei cu tot aparatul trebuitor (introducere, note, glosar și indice), e însă cea dintîi care va putea circula, într-un veșmînt modern, și dincolo de cercul foarte restrîns al inițiaților. Deschizînd astfel seria „istoriografilor români", editorul complinește în chip fericit celelalte serii în curs de finalizare și face un bun serviciu istoriografiei.

Miron Costin merita de mult o cunoaștere mai de aproape dincolo de hotare, iar versiunea germană a lui Adolf Armbruster, cercetător bine cunoscut prin studii de istoria ideilor și de istoriografie a evului mediu, e menită să-i asigure o circulație mai activă. Se va înțelege, prin ea, mai bine gradul de integrare culturală a Moldovei în Europa acelui sfîrșit de secol și una din treptele esențiale spre modernitate. Să sperăm că după tipărirea celorlalte trei volume ale seriei, harnicul și pătrunzătorul istoric va găsi destule resurse pentru a o continua cu alte scrieri, fie și sub formă antologată, spre a înlesni o cunoaștere mai deplină a gîndirii istorice românești, iar prin aceasta a unui filon esențial din structura spiritualității noastre moderne.

Al. Zub

E. RUSSEV, *Ion Neculce*, Chișinău, Ed. „Cartea moldovenească", 1980, 139 p.

Cunoscut publicului cititor prin numeroasele lucrări de istorie medie, E. Russev ne oferă, în colecția „Cartea moldovenească", un volum despre Ion Neculce. Lucrarea membrului corespondent al Academiei din R. S. S. Moldovenească este consacrată cronicarului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovean Ion Neculce — reprezentant de seamă al vieții politice și culturale moldovenești de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Micromonografia consacrată lui Ion Neculce dovedește atenția ce li se acordă cronicarilor, în colecția „Gînditorii moldoveni", în care au fost publicate și alte monografii de cronicari.

Lucrarea are o prefață, patru capitole — fiecare conturînd trăsăturile caracteristice ale lui Neculce în tripla lui ipostază de om politic, gînditor feudal și istoric medieval: *Dregător domnesc, Militant boieresc, Patriot înfocat, Istoric feudal* și se termină cu o încheiere.

Cartea se bazează pe analiza unui bogat material documentar-cronicăresc, ceea ce permite conturarea caracterului complex și contradictoriu al personalității și al creației neculceene.

Caracterul contradictoriu îi este propriu și concepției istorice care împărtășește filosofia feudală a istoriei în principiile ei conceptuale de bază: cauzalitatea, înzestrarea feudalilor cu rolul de demiurgi ai istoriei și menirea educativă a cronografiei, interesul pentru aspectul economic al vieții sociale moldovenești. El și-a expus concepțiile social-politice pe parcursul naratiunii cronicărești, creație care marchează importante jaloane în dezvoltarea gîndirii social-politice și istoriografice moldovenești din secolele XVII—XVIII, unul din principalele elemente ale culturii noastre medievale.

Aparatul științific a fost redus, datorită specificului lucrării, la strictul necesar; creație neculceană și documentele vremii. Dată fiind raritatea unor lucrări ale vremii, trimiterile la ele se fac prin lucrarea *Cronografia moldovenească din veacurile XV—XVIII*, apărută la Chișinău în 1977.

Această micromonografie este printre cele mai interesante lucrări închinate marelui cronicar.

Márta Páll

Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului. Text ales și stabilit, note de VASILE OLTEAN, București, Ed. „Minerva", 1980, XII + 434 p.

După descinderile efectuate la începutul secolului nostru de I. Bogdan, N. Iorga, I. Bianu etc., iar mai tîrziu de numeroși alți cercetători, Vasile Oltean își asumă sarcina să exploreze arhivele brașovene, să distingă ceea ce este inedit și de interes istorico-cultural pentru a le pune la dispoziția istoriografiei. Ni se oferă deocamdată acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului, cele mai multe relative la viața școlară de acolo, sprijinită generos de cărturarii români din afara arcului carpatic, în cadrul unui proces asupra căruia atrage luarea aminte, într-o substanțială prefață, Alexandru Duțu. Sînt documente din secolele XVIII—XIX și ele dau contur ambianței culturale în care s-a închegat, într-o epocă de profunde schimbări, conștiința românească. O primă serie le prezintă pe acelea despre școala din Șcheii Brașovului (1684—1848). A doua grupează documente relative la primul gimnaziu românesc din Brașov (1850—1894). A treia privește legăturile brașovenilor cu Anton Pann și G. Ucenescu, Ioan și Titu Maiorescu, Gheorghe Dima și Ciprian Porumbescu. Partea din urmă e cea mai substanțială și cea mai interesantă. Editura „Minerva" face un bun serviciu culturii noastre oferindu-i un asemenea volum în colecția care numără deja numeroase alte volume, îmbogățindu-i patrimoniul și oferind cercetării mai multe șanse de aprofundare.

Al. Zub

FLORIAN DUDAȘ, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei.* Timișoara, Ed. Mitrop. Banatului, 1979, 270 p. + ilustr.

Cu o *precuvîntare* semnată de dr. Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, și un *argument* subscris de prof. Dan Simonescu, relevînd amîndouă însemnătatea istorico-culturală a difuzării *Cazaniei* din 1643 în „toată seminția românească", Florian Dudaș ne oferă un studiu meticulos despre circulația acestei opere în Apusul țării, ocupîndu-se firește, și de contextul genezei, de personalitatea traducătorului, de conținutul lucrării, pentru a prezenta apoi, analitic, exemplarele care au circulat în spațiul amintit, cu toate elementele de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

interes istoric și cutural, inclusiv însemnările marginale sau aferente care spun uneori, atît de mult despre circulația reală a unui exemplar sau altul și sînt, adesea, emoționante. Bogate ilustrații sporesc valoarea restituirii, iar bibliografia și indicele toponomastic întîlnesc apelul la informația nouă și utilă a cărții. O carte despre circulația unei cărți care a jucat, desigur, un rol important în cimentarea unității spirituale, de neam, a românilor.

Al. Zub

VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 238 p.

Din motive bine cunoscute, evoluția raporturilor româno-polone a constituit un obiect constant al preocupărilor istoricilor români. La realizările de pînă acum se adaugă noua contribuție pe care o prezentăm în rîndurile de față. Limitele cronologice ale perioadei studiată de Ven. Ciobanu (1699—1848), bine conturate, închid în ele un interstițiu de cea mai mare importanță în istoria raporturilor internaționale în centrul, estul și sud-estul continentului. Este vorba de avansul Rusiei în rîndul marilor puteri Europene, de transformarea Austriei și într-o putere balcanică, de decăderea și apoi de dispariția statului polonez de pe harta Europei, de agravarea procesului dezagregării Imperiului otoman.

Autorul dezvoltă tema în acest larg cadru politic, împărțind materia în două mari compartimente. Cel dintîi poartă titlul *De la pacea de la Carlowitz la pacea de la Iași* cu patru capitole: 1699—1714, 1715—1763, 1764—1775, 1776—1792), iar cel de al doilea *De la pacea de la Iași (1792) la revoluția de la 1848* (cu două capitole: *Implicațiile prăbușirii Poloniei și ale complicării situației internaționale asupra relațiilor politice româno-polone (1792—1830)* și *Marea emigrație și Principatele Române (1831—1848). Încheierea* și un rezumat în limba franceză sfîrșesc conturul unei problematici judicios articulate.

Într-adevăr, partea întîi (de la pacea de la Carlowitz la pacea de la Iași) delimitează o perioadă în care raporturile româno-polone s-au desfășurat în cadrul juridic dat de tratatul din 1699. Urmează momentul distinct al prăbușirii statului polonez și, în sfîrșit, noua etapă în care raporturile româno-polone angajează din partea polonă doar emigrația.

Perfecționarea cunoștințelor de polonistică în țară și în R. P. Polonă și explorările arhivalice metodice în cele două țări i-au oferit autorului o solidă bază documentară. Totuși, autorul nu s-a mulțumit (cum este și firesc) să-și îngrădească contribuția în zona informațională. Cititorul va remarca lesne cîteva merite incontestabile ale lucrării, ce depășesc efortul pur documentar, între care: definirea exactă a statutului juridico-politic intern și internațional al celor două părți în evoluția și particularitățile sale, trăsăturile specifice ale raporturilor politice dintre Polonia, un stat independent în decădere, suportînd formidabila presiune a marilor puteri vecine, și Moldova și Țara Românească, două principate autonome, deci lipsite de independență, conexiunea acelor raporturi cu marile prefaceri ale contextului internațional etc.

Soarta Poloniei și cea a Imperiului otoman constituie marea problemă a diplomației secolului XVIII. Nu puțini sînt oamenii politici și ulterior istoricii care au făcut o legătură între soarta Poloniei și destinul politic al Principatelor Române, dar autorul lucrării de față a izbutit să înfățișeze și să definească în termeni preciși acea legătură. Exactitatea informației și adecvarea comentariului sînt alte două prețioase însușiri ale lucrării istoricului iesean, ceea ce explică eliminarea echivocului și a gratuității. Preocuparea de a nu răpi ideii proba documentară sau faptul merge pînă acolo încît face unele pasaje mai greu lizibile. Deși cartea are o întindere medie, un indice ar fi fost de dorit. Oricum, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848* este o reușită contribuție științifică consacrată unei teme și unei perioade foarte complexe.

L. Boicu

ION ROMAN, *Ecouri goetheene în cultura română*. București, Ed. „Minerva", 1980, 453 p.

Seria de „confluențe", cunoscută deja prin cîteva lucrări importante, înregistrează încă o apariție notabilă, aceasta privind destinul operei goetheene în cultura noastră. Cum lucrarea vine după intempestivele discuții relative la protocronismul românesc, autorul a crezut că trebuie să-și motiveze mai strîns demersul, prevenind contra tendinței de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

depreciere a comparatismului prin suspectarea oricărei cercetări relative la identificarea de surse. Opoziția dintre protocronism și influență de care s-a făcut caz e falsă, căci nici o inovație nu se exercită în gol, ci presupune o raportare. Nimic mai instructiv sub acest unghi, decît cazul lui Goethe, a cărui operă, de o indiscutabilă originalitate, s-a constituit la intersecția atîtor „influențe", începînd cu poezia Orientului (Hafiz), tragedia clasică (Euripide), antichitatea mediteraniană *(Elegii romane, Epigrame venețiene* etc.), pentru a exercita ea însăși una din cele mai puternice înrîuriri asupra literaturii universale, „Datorez mult grecilor și francezilor, am devenit infinit dator lui Shakespeare, lui Sterne și lui Goldsmith. Numai că prin aceasta izvoarele culturii mele nu sînt epuizate ; n-am mai termina niciodată și nici n-ar fi necesar. Principiul este să ai un suflet care iubește adevărul și-l preia de oriunde-l găsește", mărturisea Goethe (apud Eckermann), făcînd astfel o distincție de seamă : înrîurirea nu înseamnă imitație, ci un act fertil, care înlesnește pînă la urmă creația. A cerceta sistematic ecourile operei goetheene în cultura noastră era, de aceea, după studiile mai vechi ale lui Ion Gherghel și alte contribuții mai mărunte, o necesitate. Ion Roman o face cu deplină competență, urmărindu-le de la începuturi pînă la eseul lui C. Noica.

Al. Zub

Enlightenment and Romanian Society, edited by POMPILIU TEODOR, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 280 p.

Inaugurat la începutul secolului nostru, prin străduința lui N. Iorga, procesul de „reabilitare" istorică a veacului al XVIII-lea românesc a cunoscut, de atunci încoace, concomitent cu lărgirea orizontului informațional, o amplificare progresivă, sfîrșind prin a deveni, astăzi, o dimensiune esențială, incontestabilă, a scrisului nostru istoric.

Cercetările întreprinse în ultimele decenii au demonstrat, cu prisosință că, departe de a fi o perioadă de stagnare sau de regres general, marcată iremediabil de influența negativă a spiritului fanariot — așa cum o înfățișa istoriografia veacului trecut — secolul al XVIII-lea reprezintă, dimpotrivă, un timp al prefacerilor înnoitoare, radicale și multiple, aflat la temelia însăși a vieții noastre moderne.

Reconsiderarea moștenirii lăsate de cel de al XVIII-lea veac a făcut necesară, așa cum era de așteptat, la nivelul problemelor concrete, reevaluarea fenomenelor particulare legate de această perioadă decisivă. Unul dintre acestea — și nu lipsit de importanță, desigur — a fost și cel al raporturilor românilor cu Europa.

Analize atente, sprijinite pe un temeinic suport documentar, au încercat să urmărească procesul complex de integrare — economică, socială, politică și culturală — a românilor în Europa timpului, străduindu-se să cîntărească, cît mai exact, ponderea care se cuvine acordată influențelor externe — care au însoțit această integrare — și realităților interne în procesul de modernizare a societății românești. S-a demonstrat, astfel, cu claritate, că în nici un moment din acest frămîntat „secol fanariot", românii nu au fost străini de ceea ce se întîmpla atunci pe continent, că, dacă din punct de vedere politic, ei nu s-au putut organiza — din cauza împrejurărilor istorice specifice — în acord cu modelul european care li se înfățișa, pe plan cultural, în schimb, consonanța a fost deplină, între societatea românească și viața intelectuală a timpului — aflată sub înrîurirea iluminismului — stabilindu-se contacte multiple și durabile.

Pe linia acestor eforturi consecvente, menite să pună în lumină sincronismul spiritual al românilor cu Europa la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor, se înscrie și cartea pe care o semnalăm.

Ea se deschide cu o succintă trecere în revistă a celor mai importante studii consacrate iluminismului și legăturilor acestuia cu societatea românească, prilej pentru autorul ei, profesorul Pompiliu Teodor, de a evidenția tendința constantă a istoriografiei noastre de integrare a culturii române în acest mare curent de idei *(Romanian Enlightenment Research)*.

Sînt reliefate, apoi, manifestările originale ale iluminismului în spațiul carpato-danubian, prin intermediul analizei pe care A. Marino o întreprinde asupra ideilor despre teatru, poezie, literatură, cărți, edituri și lectură, care circulau în societatea românească a vremii *(The Romanian Enlightenment : Ideas about Theatre, Poetry, Literature, Books, Publishing Houses, Reading)*. Caracterul original al iluminismului în mediul românesc reiese și din discuția amănunțită a literaturii economice din perioada 1780—1820, pe care o face profesorul N. Edroiu (*Economic Literature of the 1780—1820 Period and Romanian Soci[illegible]*).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este subliniat, aici, faptul — demn de reţinut, după părerea noastră — că, „într-o vreme în care relaţiile feudale lăsaseră locul elementelor noi, capitaliste, în economie, ameliorarea tehnicilor agricole şi a sistemului de cultivare, raţionalizarea întregii economii agricole, introducerea noului alături de experienţa tradiţională şi difuzarea cunoştinţelor folositoare deveniseră *elemente ale unui program cultural şi ştiinţific*" (p. 40—41 ; subl. ns.).

Raportului dintre iluminism, pe de o parte şi acţiunea politică, pe de alta, îi sînt rezervate, în continuare, cîteva substanţiale articole, scrise cu multă competenţă : *Constantin Mavrocordat's Reforms in Moldavia and Wallachia*, de Florin Constantiniu, *Austrian Reformism and the Romanians in Transylvania*, de A. Răduţiu şi L. Gyémánt, *Emperor Joseph's II and Horea's Uprising in Transylvania*, de acad. David Prodan, în sfîrşit *Romanian Political Enlightenment*, întocmit de prof. Pompiliu Teodor, coordonatorul lucrării. Toate, împreună, reuşesc să compună un tablou convingător şi fidel, în acelaşi timp, al mutaţiilor importante survenite în domeniul politic ca urmare a influenţei noii ideologii, atît în ceea ce priveşte conceptele cu care operează cărturarii (vezi *Romanian Political Enlightenment*, p. 133—141), cît şi formele concrete de acţiune.

Acordînd politicului ponderea cuvenită în alcătuirea lucrării, autorii nu au înţeles, însă, să-şi limiteze investigaţia doar la acest factor. Preocupările lor s-au îndreptat, cum era firesc, şi spre alte domenii, nu mai puţin capabile să ofere semnificaţia şi măsura exactă a amplitudinii schimbărilor produse în societatea românească a vremii. Unul dintre ele este şi cel al mentalităţilor şi a vieţii cotidiene, încă puţin abordat pînă acum în cuprinsul istoriografiei noastre.

Că aceşti factori de civilizaţie nu au fost neglijaţi de autorii volumului, dovadă stă interesantul studiu al lui Avram Andea *(Everyday Life in Romanian Society in the Century of Enlightenment. Tendencies of Modernization)* care îşi propune să observe ameliorările petrecute în toate sectoarele existenţei cotidiene a înaltei societăţi a Principatelor, de la alimentaţie, pînă la moda vestimentară şi locuinţe, precum şi cel al lui Al. Duţu, intitulat *Europe's Image with Romanian Representatives of the Enlightenment*. În corelaţie cu studiile redactate de Iacob Mîrza *(Enlightenment Books in Romanian Libraries in Transylvania from the Middle of the 18th Century to the First Decades of the 19th)*. Walter Markov *Die Brücke der Aufklärung)* şi Mircea Popa *(The Fable and the Story-Means of the Enlightenment)*, acesta îşi propune să investigheze mecanismul răspîndirii ideilor iluministe la noi şi, mai ales, concretizarea treptată a modelului european în conştiinţa intelectualilor noştri.

Nici problema filiaţiei concepţiilor iluministe nu este trecută cu vederea, beneficiind, de asemenea, de un loc special în cuprinsul cărţii. Alexandru Zub şi Ion Aurel Pop argumentează, pe rînd, cu convingere, că ideile cărturarilor români ai perioadei nu sînt numai rodul influenţelor externe ci, în primul rînd, ele se nutresc din tradiţia culturală umanistă a secolelor precedente *(Early-Enlightenment and Causality in Dimitrie Cantemir* şi *Medievalism and Enlightenment in Romanian Historiography of the Eighteenth Century (The Chronicles from Şcheii Braşovului)*.

După cîteva referiri la istoria iluminismului românesc în Monarhia danubiană (Eduard Winter, *Zur Geschichte der Rumänischen Aufklärung in der Donaumonarchie)* şi două contribuţii care scot în relief felul original în care cei mai învăţaţi fii ai neamului au ştiut să interpreteze conceptele filosofice cheie ale curentului (N. Bocşan, *Contributions to the Morals-Society Relation through the Romanian Enlightenment)* şi V. Muscă, *Social Coordinates and Moral Values in the Transylvanian Enlightenment Deistic Order-Social-Happiness-Reason)*, volumul se încheie cu trei studii închinate vieţii şi operelor lui Samuil Micu şi Petru Maior — doi dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai iluminismului transilvănean *(Samuel Clain and the Romanian Enlightenment in Transylvania*, de K. Hitchins, *Le Procanon de Petru Maior. Replique sud-est européene des Attaques Antipapales du XVIIIe siècle*, de Maria Protase şi *Petru Maior : Aufklärung and Nation*, de D. Ghişe şi P. Teodor).

Diversitatea mare a preocupărilor autorilor, a problemelor luate în discuţie, lesne de observat din enumerarea de mai sus, nu diminuează, totuşi, cu nimic, omogenitatea cărţii. La unitatea volumului nu prezidează, credem, numai tema principală, în jurul căreia se structurează conţinutul, ci, deopotrivă, două idei fundamentale pe care autorii s-au străduit, mereu, să le afirme ; întîi, aceea că, pentru societatea românească a veacului al XVIII-lea, aflată în pragul modernizării, iluminismul nu a fost o „plantă exotică", o modă intelectuală trecătoare, dacă putem spune astfel, ci, dimpotrivă, influenţa sa a întîlnit aici un teren fertil pe care s-a grefat într-o manieră originală, adecvată, fără îndoială, condiţiilor istorice concrete, sfîrşind prin a-şi schimba, în cele din urmă, fizionomia, devenind, din european, *românesc*. A fost posibilă o asemenea transformare deoarece — ne sugerează, în final, autorii — moşte-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nirea culturală a secolelor precedente s-a păstrat intactă, fiind capabilă, de aceea, să colaboreze, în conştiinţa intelectualilor vremii, cu noile idei ale veacului, într-o originală simbioză.

O carte de valoare autentică, în care nume de prestigiu ale istoriografiei şi culturii noastre înscriu contribuţii de substanţială referinţă.

Alexandru-Florin Platon

VENIAMIN CIOBANU, *Jurnal ieşean la sfîrşit de veac (1775—1800)*, Prefaţă de ALEXANDRU DUŢU, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 276 p.+fotografii.

Începînd cu cronicarii şi terminînd cu istoricii de astăzi, putem afirma cu tărie că toţi şi-au închinat pana sublinierii rolului poporului român în evoluţia societăţii omeneşti. Aportul românilor nu a fost şi nici nu este cu nimic mai prejos decît al altor popoare. Agăţaţi de crestele Carpaţilor ei s-au contopit cu aceştia formînd un zid inexpugnabil împotriva tuturor acelor care se visau să devină stăpînitorii lumii de-a lungul tuturor timpurilor. Acest fapt este demonstrat de cercetătorul ieşean Veniamin Ciobanu în lucrarea sa referitoare la o perioadă puţin cercetată în istoriografia românească.

Jurnal ieşean la sfîrşit de veac (1775—1800), tipărit la Editura „Junimea", aduce fapte noi, inedite, în legătură cu înţelegerea dialectică a frămîntărilor sociale şi politice premergătoare revoluţiei române de la 1848 şi a „premizelor apropiate" ale chestiunii române, ca problemă internaţională. Motivul opririi istoricului la această perioadă, caracterizată prin mari frămîntări sociale şi confruntări militare, este de la sine înţeles; încheierea păcii de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, producea prima spărtură în unicitatea suzeranităţii otomane, ca protectoare a ţărilor române alături de Poartă devenea şi Rusia. Această hotărîre deschidea poporului român noi orizonturi şi speranţe de a lupta mai aprig pentru scuturarea jugului turcesc. Impresionat de dîrzenia cu care au luptat românii, fie pe cîmpul de luptă ca voluntari în armatele ţariste, împotriva turcilor, fie prin mobiluri politice, pentru libertate, precum şi de metodele barbare folosite de aceştia din urmă pentru ţinerea sub ascultare a acestui popor, Alexandru Duţu caracteriza pe bună dreptate acest sfîrşit de veac ca „aspru, cu nejustificate duritaţi" (p. 10).

Primul capitol, sugestiv intitulat *Se năruie o lume*, cuprinde frămîntările şi împrejurările care duc la încheierea misiunii istorice a unei epoci perimate, cea a evului mediu, precum şi încercările Imperiului otoman, intrat în amurgul fălniciei sale, de a-şi prelungi titlul de prim rang în sud-estul Europei. Cauza principală care a dus la declinul orînduirii feudale, pe de o parte şi a Porţii otomane, pe de alta, este răspîndirea ideilor înnoitoare de la un capăt la altul al Europei. Acestea au căpătat forme şi trăsături specifice fiecărei regiuni, teritoriu sau ţări în parte. Astfel, acolo unde mediul a permis, a dus la înlăturarea vechii orînduieli ca în Franţa în urma revoluţiei de la 1789—1794; în Polonia s-a concretizat în Constituţia din 1791, cea mai înaintată din acea vreme; în Austria, principala forţă contrarevoluţionară, s-au manifestat sub forma despotismului luminat: în Rusia prin încercarea de modernizare a organizării interne, promovată de Ecaterina a II-a în urma adoptării unor idei iluministe (p. 31); *în ţările române a căpătat forma manifestărilor antifanariote, multiplicarea căilor de contact cu Europa, reorganizarea învăţămîntului, înmulţirea tipăriturilor*, „trecerea de la conştiinţa ortodoxă la cea naţională" (p. 26) etc. Aceste transformări generale ale Europei nu au fost transplantate sau copiate mecanic de poporul român, ci au fost adoptate şi valorificate în limitele condiţiilor create de regimul turco-fanariot pentru desprinderea de trecut (p. 19). Faptele demonstrează că mişcarea iluministă română se încadrează „în circulaţia de idei novatoare a secolului luminilor, dar păstrîndu-şi caracterul său specific" (p. 23).

Pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774) permitea Rusiei să intervină în favoarea Principatelor Române şi deci să se amestece, într-o oarecare măsură, în treburile lor interne. Acest lucru nu convenea în primul rînd Porţii otomane, care îşi vedea şubrezite poziţiile în această parte a Europei, dar nici Imperiului habsburgic, al cărui obiectiv principal era încorporarea teritoriilor româneşti în cadrul graniţelor sale. Totodată, crescînd în această perioadă interesul Franţei la gurile Dunării, nu putea nici ea să rămînă indiferentă faţă de situaţia ţărilor române. Creşterea importanţei spaţiului carpato-dunărean în această perioadă îl determină pe Veniamin Ciobanu să-şi intituleze cel de-al doilea capitol *La răscruce de drumuri*. Restrîngîndu-şi sfera de cercetare, istoricul se va referi numai la activitatea intensă legată de interesele celor trei imperii ce se desfăşoară în capitala Moldovei. Bineînţeles că nu numai Iaşii dar şi Bucureştii cunosc în această etapă o afluenţă de ambasadori, consilieri, emisari sau alte categorii de oameni care lucrează pentru stabilirea sau ruperea alianţelor, pentru cule-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gerea informațiilor etc. Interesantă este scoaterea în relief de către cercetătorul ieșean a ospitalității moldovenești, acordată diferiților emisari care veneau în capitala țării sau erau în trecere spre una din cele trei puteri. Se poate desprinde cu ușurință pe parcursul lecturii capitolului că, atunci cînd reprezentanții Rusiei (N. V. Repnin), Austriei sau Poloniei (Karol Boskamp) mergeau la Poartă, erau tratați cu mai mare atenție decît la întoarcere. Se are în vedere aici susținerea de către aceștia a satisfacerii doleanțelor poporului român. O atenție mărită se acordă împuterniciților țarului față de cei ai Austriei (Ignați Ștefan Raicevich) sau Poloniei (Vincent Potocki). Această diferență ospitalieră reflectă atitudinea românilor față de stăpînirea unor provincii românești de către habsburgi, sau amestecul Poloniei în secolul trecut în țările române. Capitala Moldovei cunoaște o activitate deosebit de intensă în timpul încheierii păcii de la Iași de la 9 ianuarie 1792 dintre Imperiul otoman, pe de o parte, și Austria și Rusia pe de alta și în timpul insurecției poloneze. Poziția importantă din punct de vedere geografic a Principatelor Române în sud-estul Europei a impus înființarea de către marile puteri a consulatelor : cel țarist, după 1774, cel austriac în 1782, iar cel francez în 1797.

Ultimul capitol *Oameni și idei* este închinat celor care au luptat mai mult sau mai puțin, sub o formă sau alta, pentru scuturarea jugului străin, pentru libertate și progres. Răspîndirea ideilor novatoare impregnate de „iacobinism revoluționar" nu s-au făcut pe un teren sterp ci ele au fost determinate de transformări petrecute pe plan economic și social. Atunci, cînd ele puneau în pericol stăpînirea otomană sau interesele țariste și habsburgice în spațiul carpato-dunărean se recurgea de către împuterniciții zilei la cele mai cutremurătoare metode pentru lichidarea lor în fașă. În fața acestui stăvilar putred, forțele progresiste, interesate în alegerea domnilor „de țară" și înlăturarea protectoratului otoman, se convinseseră că trebuie să acționeze unite „să nu lăsăm pe străini sau din pămînteni a prohorisi cu vrajbe și amestecuri spre vătămarea cinstei statului boierimii și folosul patriei și cu toți, fățiș și nefățiș, să stăm după datorie ca să se dea dreptate și pronomiile statului boieresc și a patriei" (p. 136). Printre „martirii" dreptății și libertății acestui sfîrșit de veac înscriem pe Grigore Al. Ghica, „ca un luptător pentru apărarea integrității teritoriale a țării" (p. 131), Manolache Bogdan și Ioan Cuza, militanți pentru lărgirea autonomiei țării și impunerea domniilor pămîntene, Teodor Beribu, la care se adaugă autorii anonimi ai memoriului din 13 iulie 1796, adresat mitropolitului, care susțineau „că făceau parte dintr-o organizație «secretă», care lupta pentru «drepturile poporului»" (p. 158).

Pe baza unei documentații riguroase și reflecții îndelungate, Veniamin Ciobanu, a pus în circulație o lucrare interesantă și valoroasă despre o perioadă puțin cunoscută sub aspectul relațiilor politice din sud-estul Europei. Autorul a știut să culeagă din imensitatea documentației și complexitatea istorică a epocii, fără a fi copleșit de acestea, faptele politice cele mai semnificative în care au fost implicate și Principatele Române. De asemenea, trebuie subliniată abilitatea cu care istoricul a reliefat sugestional însemnătatea Țărilor Române în tumultul evenimentelor pentru păstrarea echilibrului european, chiar cu prețul unor sacrificii teritoriale ; importanța acordată de Poarta otomană domnitorilor din aceste țări și locul lor în politica externă a turcilor, precum și ospitalitatea românilor acordată acelor care, datorită unor împrejurări, au fost nevoiți să-și găsească loc de refugiu și adăpost la noi, ca în cazul polonezilor. Și în acest sens, lucrarea lui Veniamin Ciobanu constituie o mărturie vie a luptei poporului român pentru apărarea ființei naționale.

Constantin Burac

L. VRANOUSSIS, *Rigas, un patriot grec din Principate*, traducere de ATANASIE PAPAPANU, București, Ed. „Eminescu", 1980, 335 p.

O carte despre Rigas Velestinlis-Feréos (1757—1798), cărturarul, poetul și patriotul grec care și-a petrecut o parte din viață pe pămînt românesc, era demult necesară și la noi. O avem acum grație unui compatriot de prestigiu, L. Vranousis, ale cărui legături cu problemele istoriei și culturii române datează de peste trei decenii. În 1948, a publicat o primă carte despre Rigas. Cîțiva ani mai tîrziu, a întocmit o ediție a scrierilor acestuia, înlesnind o situare a lor mai precisă în curentele ideologice din epocă. În 1958, a subscris o nouă sinteză asupra militantului grec, una care în 1963 a cunoscut încă o ediție și care tradusă, remaniată esențial, sporită mai ales în ce privește raporturile cu românii și grecii din Principate, formează cartea de față. Omul, gînditorul, patriotul, revoluționarul Rigas va putea fi astfel mai bine cunoscut. Venit în Țara Românească pe la 1782, ca grămătic la curtea domnească, el a traversat o carieră, ale cărei detalii se urmăresc cu o bună cunoaștere a împrejurărilor din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epocă (p. 27—116). Partea cea mai substanțială a cărții și totodată cea mai utilă pentru noi, e analiza operei științifice și literare, dat fiind că restul se cunoștea în bună măsură din bibliografia mai veche : cariera din Țara Românească, lupta politică pentru eliberare s.c.l. Dramatice, tensionate, paginile despre arestarea și moartea eroului. Răsunetul operei și jertfei lui Rigas este și el consemnat într-o ultimă parte, alături de pagini memorabile din lucrările sale. Cartea se citește cu plăcere și răspunde, în peisajul istoriografiei noastre, unei trebuințe reale, fiindcă celebrul velestiniot a jucat un rol de seamă în resurecția spiritului libertar din Europa sud-estică.

Al. Zub

DOINA ELENA FĂGEȚ, RODICA CALCAN (sub red.), *Gheorghe Lazăr, 1779—1823. Biobibliografie*, București, B.C.U., 1979, CXVI + 352 p.

Biblioteca Centrală Universitară din București îmbogățește seria instrumentelor de lucru cu încă o biobibliografie, aceasta dedicată „luminătorului" G. Lazăr, a cărui personalitate figurează între cele incluse pe agenda UNESCO-ului. Lucrarea e coordonată de Emilia Șt. Milicescu, care subscrie și un studiu introductiv, cu utile date biografice și de context cultural. O cronologie destul de amănunțită precede bibliografia, divizată în cinci compartimente : I. *Opera lui Gh. Lazăr ;* II. *Gh. Lazăr în viziunea urmașilor ;* III. *Manuscrise. Corespondență. Documente ;* IV. *Iconografie.* V. *Catalogul bibliotecii lui Gh. Lazăr.* Un indice de nume o încheie. Lucrarea e desigur perfectibilă. Unele carențe au și fost puse în lumină (Aurel-Dragoș Munteanu în „Luceafărul", 15/1980, p. 6 ; G. D. Iscru în „Contemporanul", 52/1980, p. 10) și ele vor putea fi eliminate la o nouă ediție, căreia va trebui să i se asigure o difuziune mai largă decît se poate aștepta de la modul actual de finalizare. Semănătorul de idei, pedagogul națiunii, de la a cărui naștere au trecut două secole, o merită.

Al. Zub

Revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe, București, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 496 p.

Revoluției de la 1821, condusă de Tudor Vladimirescu, i-a fost dedicată o istoriografie bogată, variată, de valoare deosebită, care însumează un număr impresionant de pagini. Volumul remarcabil al acestei producții istoriografice a fost făcut posibil și prin editarea unei mari cantități de izvoare documentare, care au oferit o bază solidă de informare referitoare la acest moment de seamă din istoria modernă a României.

Dacă documentele adunate în cele cinci volume din seria *Documente privind istoria României*, special închinate acestui moment istoric, sau în colecția Hurmuzaki, precum și cele cuprinse în volume separate și în diferite lucrări monografice *(Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I—V, București, 1959—1962, Hurmuzake, *Documente privind istoria României*, Serie nouă, vol. III, București, 1967. O bibliografie întocmită de Valeriu Stan în „Revue Roumaine d'histoire", I, 1971 ; precum și la D. Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, București, 1973) furnizează mai ales informații de ordin intern despre revoluția de la 1821, o recentă contribuție bibliografică, reprezentată de volumul ce-l prezentăm,* extinde și schimbă, oarecum, unghiul din care poate fi examinat evenimentul în sine, împrejurările și implicațiile sale. Se realizează perspectiva externă, opinia oficială europeană asupra revoluției române condusă de Tudor Vladimirescu. Se conturează mai bine, prin informațiile conținute de documentele volumului, dimensiunile europene ale acțiunii revoluționare a românilor, încadrarea ei în mișcarea de eliberare socială și națională din sud-estul continentului. Relevarea atitudinilor și reacțiilor cabinetelor europene dovedește preocuparea și atenția acestora pentru evenimentele din Țara Românească devenită, în cadrul ariei balcano-dunărene, centrul de convergență al direcțiilor de acțiune politică europeană. Ridicarea românilor a fost în măsură să alimenteze tensiunea internațională ivită în cadrul sistemului instituit de Sfînta Alianță, ceea ce reiese cu evidență din cuprinsul documentelor ce

* Întocmit de : Vasile Arimia, Ieliță Gămulescu, Elena Moisuc, Cornelia Moraru, Georgeta Penelea, Emilia Poștăriță, Valeriu Veliman, Dumitru Zaharia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înfăţişează caracterizări şi aprecieri, cu privire la evenimentele din zonă, ale guvernelor din capitalele europene sau ale funcţionarilor acestora. Informaţiile din documentele externe adunate în volum oferă noi clarificări cu privire la colaborarea lui Tudor Vladimirescu cu Eteria şi noi deschideri asupra raporturilor Principatelor Române cu Poarta sau dintre aceasta şi alte puteri europene.

În cadrul documentelor provenind sau adresate diferitelor cancelarii europene, se impun cu un interes aparte cele care fac cunoscute atitudinile şi opiniile formulate la Viena, Istambul sau Petersburg, capitale ale puterilor implicate şi interesate în mersul evenimentelor muntene. Cele turceşti sînt unanime în a condamna revoluţia din Ţara Românească, considerată ca „răzmeriţă", revoltă, iar purtătorii ei „nelegiuiţi", „tîlhari", „haini", „vicleni", ilustrînd resentimentul faţă de aceşti „tulburători ai bunii ordine". Din corespondenţa oficială reiese că Poarta face Rusia responsabilă de ridicarea românilor şi a grecilor. Rusia găsea temeiul intervenţiilor sale în textul tratatelor de la Kuciuk-Kainargi, Iaşi şi Bucureşti. Ridicarea poporului sub conducerea lui Tudor, repetatele memorii, presiunea diplomatică exercitată de marile puteri au impus de la sine Porţii otomane soluţia istorică, singura viabilă: schimbarea sistemului de guvernare a Principatelor Române — revenirea la domniile pămîntene. Din documentele volumului se poate înţelege mai bine ponderea demersului european şi al luptei interne în luarea acestei decizii.

Sursele documentare ruseşti ilustrează interesul consecvent al politicii ţariste în Principate, ceea ce argumentează şi sprijinul acordat popoarelor creştine din Imperiul otoman, dar şi condamnarea absolută a revoluţiilor care vizau scuturarea jugului străin.

Bogate şi diverse sînt informaţiile din sursă austriacă, cele mai multe referindu-se la evenimente şi evoluţii din Ţara Românească. Evident, revoluţia condusă de Tudor a avut loc aici, dar şi funcţionarii guvernului vienez şi-au îndeplinit cu deosebită conştiinciozitate obligaţiile de serviciu la Bucureşti sau Istanbul. Pentru Metternich interesul faţă de evenimentele din Ţara Românească se explică şi prin influenţa incendiară ce o puteau avea în Transilvania, provincie cu populaţie majoritar românească. Aprecierile, judecăţile şi descrierile făcute în raporturile austriece se caracterizează printr-un plus de obiectivitate faţă de celelalte surse. De fapt, cele mai multe documente cuprinse în volum provin din arhive austriece.

Ştiri de sorginte indirectă, provenite mai mult din zvonuri sau din cele aflate la Constantinopol, sînt oferite de surse sîrbeşti sau din statele italiene: Sardinia, Toscana şi Vatican. Informaţiile cuprinse de acestea prezintă, în primul rînd, opinii neoficiale, discuţii care aveau loc în cancelarii, departe de cunoaşterea publică. Aceasta asigură acestora, poate, un plus de sinceritate.

Evenimentele din Ţara Românească şi Moldova, prilejuite de revoluţia lui Tudor şi acţiunile Eteriei, au avut răsunet şi au preocupat şi alte capitale europene, chiar mai îndepărtate de aria balcanică. Astfel, informaţii imparţiale sînt şi cele care provin din surse diplomatice prusiene. Sînt descifrate, în acestea, printre altele, cauzele sociale ale revoluţiei române din 1821 şi înfăţişată situaţia revoluţionară din ţară.

Pornind de la temerea izbucnirii unui război între Rusia şi Turcia, pe de o parte, ca şi de la posibila primejduire a comerţului său în Levant, Franţa a manifestat permanent interes pentru situaţia din Principate şi Balcani. În acest sens, rapoartele franceze de la Constantinopole şi Bucureşti sînt o dovadă suficientă. Decelate de unele aspecte de gratuitate, informaţiile conţinute de acestea sînt de real interes. Nu lipsite de valoare sînt şi cele cuprinse în trei acte extrase din arhivele portugheze. Judecăţile emise în ele se caracterizează printr-un adaos de imparţialitate. Pentru diplomaţia engleză, evenimentele din Principate şi Balcani erau revolte împotriva suveranului „legal". Se realiza, în documentele din această sursă, diferenţierea între revoluţia lui Tudor şi mişcarea eteristă condusă de Ipsilante, înfăţişîndu-se, totodată, eforturile engleze de aplanare a crizei ruso-turce, deschisă de evenimentele din Ţara Românească.

Într-un cuvînt, volumul cuprinde numeroase mărturii inedite, viziuni proprii asupra evenimentelor, detalieri, care extind baza de documentare asupra revoluţiei lui Tudor, asupra situaţiilor conexe şi, în general, asupra începutului epocii moderne în istoria noastră.

Criteriul ordonării materialului este cel cronologic. Documentele, cele mai multe, sînt redate integral, în original. şi în traducere românească. În general, sînt respectate recomandările Academiei R. S. România pentru editarea de documente. Pentru uşurarea lucrului cu acest volum, autorii au întocmit la sfîrşit un indice toponimic şi antroponimic, iar după transcrierea fiecărui document se face indicaţia de cotă: numărul rolei, (pachetului), şi al cadrului (filei), precum şi cota din arhiva păstrătoare. Lista cronologică a documentelor, de la începutul volumului, cuprinde, firesc, şi rezumatul sucoint al conţinutului acestora. În explicarea imaginilor anexate s-au strecurat unele erori (ca, de exemplu, domnia lui Alexandru I,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţarul Rusiei, începe la 1800 şi nu la 1777, iar fotografia din aceeaşi pagină îl înfăţişează pe sultanul Mahmud al II-lea şi nu Mehmed al II-lea etc.) dar acestea nu împietează asupra reuşitei volumului de documente.

Volumul jubiliar prezentat (la aniversarea a 200 ani de la naşterea lui Tudor Vladimirescu) este o contribuţie documentară, integral reuşită, la studiul revoluţiei din 1821, în continuarea celor amintite, pe care le completează şi chiar le depăşeşte din punct de vedere al realizării ştiinţifice.

Gabriel Bădărău

GHEORGHE PLATON, *Geneza revoluţiei române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iaşi, Ed. „Junimea", 1980, 303 p.

Ultima carte a istoricului Gheorghe Platon, apărută într-un an, 1980, deosebit de rodnic pentru istoriografia noastră, este o lucrare de referinţă, un eveniment pentru cercetătorii din domeniul istoriei moderne a României. Faptul a fost observat mai puţin, datorită şi „avalanşei" editoriale de care vorbeam, de comentatori, care s-au lăsat seduşi de „rădăcinile istorice ale revoluţiei de la 1848", insistînd mai puţin asupra semnificaţiilor, rezelor noi, a metodei folosite, asupra veritabilei „revoluţii" pe care cartea profesorului Gh. Platon o provoacă în interpretarea secolului premergător anului 1848 [1]. Se impune, din capul locului, observaţia că această carte determină o viziune nouă, în parte sesizabilă în studiile anterioare ale autorului, asupra perioadei 1750—1848, care s-ar caracteriza, pe scurt, prin caracterul ei global, european, în ultima instanţă naţional, modern — în sensul unei istorii totale, problematizant, unitar — element care derivă din unitatea însăşi a istoriei româneşti din perioada amintită, unitate naţională, afirmare naţională. Se poate spune, fără exagerare, cartea lui Gheorghe Platon o demonstrează cu prisosinţă, că, în ultimă instanţă, fenomenul fundamental al secolului 1750—1848 este naşterea şi afirmarea naţiunii române, că, implicit, istoria noastră modernă este o istorie a naţiunii, realitate istorică în sine şi pentru sine, principiu unificator. Dacă privim astfel lucrurile, cartea nu-şi propune aflarea originilor revoluţiei de la 1848, ci geneza revoluţiei, care este totuna cu geneza naţiunii române. Revoluţia română de la 1848 (atributul etnic este singurul care poate cuprinde întreaga sa semnificaţie) este rezultatul creşterii, afirmării naţiunii române, conţinînd mai puţin, din această perspectivă, desfăşurarea sa relativ fragmentată. Dispare astfel, aşa cum îndreptăţit subliniază Al. Zub, imaginea unei societăţi româneşti „statice", de vreme ce asistăm la acţiunea simultană a celor patru „revoluţii", ce determină adînci modificări structurale, inclusiv în mentalităţi, conştiinţe — în gîndirea oamenilor.

Preluînd ideea, care a făcut numeroşi emuli, a revoluţiei atlantice sau occidentale, formulată de istoricul francez Jacques Godechot, Gh. Platon realizează însă o „depăşire" spectaculară. Se demonstrează, întîi, că procesul de modernizare nu cunoaşte limitele fixate de Godechot, că această modernizare (sau „europenizare") este o trăsătură fundamentală a istoriei românilor în perioada cercetată, nu numai din punctul de vedere al formei, ci, cu mult mai important, *sub aspectul modificării structurilor*, determinată de acţiunea comună a celor patru „revoluţii". Tenta polemică este numai aparentă: în fapt, Gh. Platon, privind de la mai mare înălţime, este şi mai aproape de adevăr. Se relevă şi o deosebire cu totul specifică: acţiunea la noi a celei de a patra revoluţii, ignorată de Godechot, „ideologică", care pare să fie, în ordinea importanţei, prima, dar şi cea mai specifică. Faptul este explicabil, dacă, aşa cum face Gh. Platon, privim acest interstiţiu 1750—1848, ca perioada de naştere şi afirmare a naţiunii române. În vreme ce, „revoluţia occidentală" preconizată de Godechot are un caracter în primul rînd social, la noi principiul naţional este cel care primează. Nu este vorba numai de un „decalaj" istoric în dezvoltare, acesta este numai aspectul cantitativ al problemei: trebuie să avem în vedere situaţia specifică a românilor — fragmentare teritorială, poziţie geografică, vecinătatea unor imperii, latinitatea în mijlocul unei „mări" slave, ortodoxismul, caracterul defensiv al istoriei româneşti — totuna cu lupta pentru existenţă, sentimentul salvării prin „europenizare". „Schema" Godechot nu este decît un pretext, sugestiv, este adevărat, dar cartea lui Gheorghe Platon reprezintă, categoric, nu numai o completare a modelului, ci o veritabilă „dialectizare" a sa.

[1] Totuşi, o importantă excepţie: recenzia lui Al. Zub, *Preludiile modernizării*, în „Luceafărul", XXIV, nr. 1 (1975), 3 ian. 1981, p. 1 şi 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem fi de acord cu ideea după care *Geneza revoluției române de la 1848* își propune exclusiv „explicarea" revoluției, fie și numai dacă ne-am referi la subtitlul cărții *Introducere în istoria modernă a României*. Într-adevăr, prin amploarea documentației, prin viziunea largă, prin metoda folosită, Gh. Platon depășește categoric imaginea îngustă a depistării unor premise. Metoda sa, relevată cu prisosință în studiile anterioare, se apropie de modernul concept al unei „istorii totale" (formularea conține, în sine, un paradox), fără a înțelege, prin aceasta, o atașarea sa la presupozițiile teoretice ale acesteia. Dar, ca în orice *Introducere*, se resimte și un caracter problematizant și chiar didactic. Avem senzația că *Geneza revoluției*... nu reprezintă decît o expunere de principii în vederea unei sinteze viitoare (poate a revoluției de la 1848, așa cum sugerează Al. Zub, poate o sinteză a istoriei moderne a românilor).

Conținutul cărții *(Cuvînt înainte*, p. 5—11 ; I. *Condițiile internaționale care au influențat viața internă și statutul juridic al Principatelor*, p. 12—32 ; II. *Condițiile interne*, p. 33—113 și aici : 1. Situația Principatelor în timpul regimului fanariot. Formele de expresie ale dominației otomane, Considerații generale, p. 33—53 ; 2. Revoluția din 1821. O expresie a problemelor fundamentale, p. 54—71 ; 3. Principatele de la 1821 la 1848. Cîteva considerații. p .72—82 ; 4. Transilvania sub stăpînirea austriacă. Condițiile în care s-a desfășurat lupta socială și națională a românilor, p. 82—98 ; 5. Dobrogea la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, p. 99—113 ; III. *Transformările structurale din sînul societății românești* (jumătatea secolului al XVIII-lea — mijlocul secolului al XIX-lea), p. 114—284 : 1. „Revoluția" demografică, p. 115—141 : 2. „Revoluția" agrară, p. 142—212 ; 3. „Revoluția" industrială, p. 213—234 ; 4. „Revoluția" ideologică. Constituirea și afirmarea națiunii române ; lupta politică națională, p. 235—284 ; *Încheiere*, p. 285—286 ; *Résumé*, p. 287—293 ; *Indice*, p. 294—302), armonios organizat, ne întărește impresia că ne aflăm în fața unei cărți-surpriză, a unei cărți ce-și propune o nouă viziune asupra istoriei noastre moderne. Este și rezultatul experienței îndelungate a istoricului și (poate mai mult) profesorului Gheorghe Platon, la care se adaugă progresele notabile înregistrate de istoriografia noastră în ultimii zece ani. Se impune, în fine, ideea mare, după care perioada 1750—1848, „aflată la punctul de control dar și de ciocnire între două orînduiri" (p. 5), ale cărei transformări accelerate „fac din fenomenele istoriei românești componente ale istoriei europene" (p. 6), conduce, la ultima analiză, conform concluziei lui Gh. Platon, la examinarea „formării și afirmării" „națiunii române" (p. 11).

M. Cojocariu

ȘTEFAN PASCU, C. GH. MARINESCU, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 426 p.

Așa cum a reliefat-o și congresul internațional al științelor istorice, care și-a desfășurat lucrările la București, în vara anului 1980, tendința de a studia istoria în *totalitatea laturilor*, a *legăturilor* și a *implicațiilor* sale, pe spații largi, devine o preocupare tot mai constantă, cu rezultate care vădesc progrese incontestabile, atît în metodologie, cît și în optica în viziunea generală de abordare a fenomenelor. Istoriografia noastră, nici ea, nu a rămas în afara acestor preocupări și tendințe, cu atît mai mult cu cît eforturile în această direcție sînt impulsionate de *deschiderea largă* spre lumea contemporană a României. Nimic mai firesc, deci, decît de a răspunde unei nevoi înnoitoare în știință, în perfect acord cu orientări și cerințe ce caracterizează procesul dinamic și complex de integrare a țării noastre în lumea de astăzi.

Cartea semnată de profesorul Ștefan Pascu și de C. G. Marinescu se încadrează într-o categorie de lucrări, apărute în ultimul timp, care își propun să urmărească *interferențele* istoriei noastre cu istoria europeană într-o epocă în care, în procesul unificator al capitalismului, Europa și lumea deveniseră o scenă unică pe care fenomenele se desfășurau într-o interdependență determinată, cu implicații multiple și importante. Referindu-se la un material uriaș, românesc și străin, lucrarea — și ea — reprezintă, totodată, o pledoarie în favoarea unei cercetări sistematice, de durată, la capătul căreia *documentele*, incluse în *corpusuri diferențiate*, să îngăduie realizarea *istoriei totale* a României.

Urmărind *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională* — mai ales, de la mișcarea memorandistă pînă la împlinirea din 1918 — autorii, firesc este, nu au putut să se limiteze doar la reliefarea *răsunetului*, a *ecoului* luptei naționale a românilor. *Reacția* și *participarea* opiniei publice internaționale reprezintă numai *o parte* a răsunetului general, desprins, mai mult, din cercetarea prețiosului material cuprins în Arhivele „V.A. Ure-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

che" din Galaţi. Este urmărită, în egală măsură poziţia diplomaţiei şi a statelor europene, este reliefată atitudinea unor personalităţi de prestigiu, subliniată, mereu, acţiunea tenace desfăşurată de românii aflaţi peste hotarele ţării pentru a impune problema românească în conştiinţa opiniei publice şi pe agenda diplomaţiei.

Lupta naţională a presupus un efort uriaş, energie, talent şi o nesecată încredere în adevărul şi în triumful cauzei naţionale. Amploarea *răsunetului* şi al *implicaţiilor* este direct proporţională cu intensitatea şi conştiinţa eforturilor româneşti, cu nezdruncinata încredere în destinele României.

Cartea utilizează, ordonează şi valorifică un bogat material, de provenienţă diversă, care proiectează, mai viu, istoria noastră în cuprinsul istoriei universale, subliniază, mai puternic, implicaţiile largi ale luptei românilor în procesul general de organizare şi stabilizare a vieţii naţionale de pe continent. Totodată, sînt aduse noi şi importante mărturii în sprijinul *unicităţii* mişcării naţionale al cărei centru era în *Ţară*. Desfăşurată — din raţiuni politice — pe planuri paralele, ea avea o conducere, strategie şi perspective comune.

Lucrarea este o nouă şi importantă contribuţie la cunoaşterea relaţiilor românilor cu *lumea*, la maniera în care, prin eforturi organizate şi dirijate *din lăuntru*, a fost proiectată şi definită *în afară personalitatea* naţională.

Gh. Platon

Liceul Pedagogic „Vasile Lupu" din Iaşi, 1855—1980. Contribuţii la istoria învăţămîntului românesc. <Iaşi, 1980>, 460 p.

Un volum impunător prin informaţia nouă ce o comunică şi prin imaginea de ansamblu pe care o înlesneşte cu privire la un aşezămînt atît de prestigios ca şcoala normală „Vasile Lupu" este această monografie *sui generis*, realizată, după succinte lămuriri introductive, printr-o suită de medalioane. La 125 de ani de la fondarea aşezămîntului de către Gr. A. Ghica (1855), un atare volum era necesar, nu numai ca cerinţă istoriografică, dar şi ca modalitate de a face ca noile generaţii de elevi să devină conştiente de aceste tradiţii, care obligă. E un omagiu meritat, care se adresează învăţătorului modest şi plin de suflet, gata să facă totul din nimic, ca Mihai Busuioc, dascălul trecut la eternitate de M. Sadoveanu, acelui învăţător care în primele decenii ale secolului nostru a contribuit esenţial la înfăptuirea programului haretist de ridicare economică şi culturală a satului. Dacă în 1907 ţăranii s-au răsculat, ni se spune în prefaţă, cei care i-au pregătit şi i-au îndemnat la revoltă, în nordul mizer al Moldovei, au fost învăţătorii, mulţi dintre ei foşti „vasilieni". Prima efigie din volum e aceea a întîiului director, Anton Velini. Urmează T. Maiorescu, personalitate de anvergură, creatorul programei şcolare şi al şcolii de aplicaţie, generalizate apoi în întreg învăţămîntul nostru şcolar. Este, poate, capitolul cel mai substanţial din carte, cu reale contribuţii la cunoaşterea acestei etape de început a activităţii criticului. Vin apoi Gr. Petrovanu, M. Ianculescu, S. Bodnărescu, P. Cujbă: serie mai modestă de directori, care au ştiut totuşi să menţină prestigiul şcolii. O nouă fază în dezvoltarea ei poartă sigiliul lui Constantin Meissner, care a fost nu doar un bun pedagog, ci şi un gospodar de frunte. I-au urmat la direcţie Em. Călinescu, Gh. Ghibănescu, I. V. Praja, I. Mitru, V. Todicescu, Gh. Mitru, Şt. Bîrsănescu, M. Botez, Titus Hotnog, V. Harea, V. Buţureanu, C. Velicu, N. Cojocaru, Gh. Comicescu, I. Stoian, V. Petrovanu, D. Cotoranu, cu care se încheie istoria şcolii pînă în 1945. Partea a II-a e consacrată contribuţiei absolvenţilor de la „Vasile Lupu" pe tărîm social: modernizarea învăţămîntului, mişcarea socialistă, răscoala din 1907, democratizarea vieţii sociale, valorificarea tezaurului folcloric etc. Aici sînt plasate şi figurile de învăţători, care completează vasta galerie de personalităţi ce au ilustrat această şcoală. Cîteva tabele, nu mai puţin utile în limbajul lor specific, completează lucrarea. Un alt volum, după cel publicat anterior (*Tradiţie şi continuitate*, 1975), urmează să prezinte istoricul şcolii după 1945. Cel pe care îl prezentăm aici, de o utilitate indiscutabilă pentru oricine se interesează de istoria învăţămîntului şi de cadrul mai larg al istoriei culturii, a fost întocmit de un colectiv de autori: V. Uglea, Gh. Buga, D. Platon, V. Nistor, I. Ignat, I. Enache, I. D. Lăudat ş.a., colectiv coordonat de V. Uglea. O ilustraţie bogată sporeşte valoarea documentară şi evocatoare a lucrării.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

M. EMINESCU, *Opere, IX, Publicistică 1870—1877*. Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980. 895 p.

Sub egida Academiei şi a Muzeului Literaturii Române, se continuă seria de *Opere* eminesciene, întemeiată de Perpessicius, publicîndu-se un prim volum, din seria celor trei consacrate publicisticii. Este o ediţie critică, îngrijită de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române: Petru Creţia (coordonator), Dimitrie Vatamaniuc, Anca Costa-Foru, Eugenia Oprescu. Pentru textele germane, a fost cooptat Gerhardt Csejka. Un întins studiu introductiv circumstanţiază, sub semnătura lui Al. Oprea, activitatea publicistică a poetului, punînd în valoare un întreg patrimoniu naţional şi schiţînd, cu bună informaţie „fizionomia gazetarului". Materia însăşi, acoperind perioada 1870—1877, aşadar pînă la mutarea scriitorului în capitală, e rînduită cronologic şi cuprinde articolele din „Albina", „Familia", „Federaţiunea", „Românul", „Convorbiri literare", „Curierul de Iaşi", urmînd ca volumele X şi XI să reproducă articolele din „Timpul" (1877—1880, 1881—1883, 1888) şi „Fîntîna Blanduziei" (1 ian. 1889). În afară de articolele şi însemnările din presă, au fost recuperate pe seama lui Eminescu şi numeroase texte manuscrise, între care şi unele însemnări în germană. Partea de noutate a volumului, în raport cu ediţiile anterioare, e astfel considerabil sporită. Faţă de ceea ce se cunoaşte, cititorul dispune acum de o materie mult mai vastă, graţie unor articole inedite, ca şi completării unor texte edite prin confruntarea cu manuscrisele. Desigur, o ediţie ca aceasta comportă mari dificultăţi. „Alături de unele inerente lacune sau erori au rămas deschise, date fiind atît stadiul actual al cercetării, cît şi dificultăţi insurmontabile de documentare sau limitele competenţei noastre, o seamă de probleme. Sperăm însă, declară editorii, că aducînd după măsura puterilor noastre, editarea publicisticii eminesciene într-o nouă fază, de bună seamă tranzitorie şi ea, am dat totodată acestor probleme deschise o formulare mai strînsă, o încadrare mai sistematică şi o perspectivă mai clară". E în adevăr o perspectivă metodologică clară, de la care putem aştepta, cu următoarele două volume, restituţia quasicompletă şi riguroasă a publicisticii eminesciene. Din textele publicate în volumul de faţă se degajă efigia unui militant lucid şi pasionat, al cărui curaj nu se dezminte niciodată şi a cărui rază de interes se vădeşte atotcuprinzătoare. Volumul se deschide cu *O scriere critică*, în care, polemizînd cu D. Petrino, poetul refuză, de fapt, noua direcţie maioresciană, şi se încheie cu o notiţă despre un *script tibetan*, consemnat de Al. Odobescu în *Istoria arheologiei*. Între ele, se situează comentarii de tot felul, evocînd aproape întreaga problematică a epocii. Apariţia acestui prim volum de publicistică, însoţit de comentarii (peste 300 p.), bibliografie şi indice, e un eveniment editorial şi un eveniment de cultură, de care istoricii vor profita printre cei dintîi. Ştiinţa, răbdarea şi acribia editorilor asigură restituţiei o înaltă valoare şi îmbogăţeşte zestrea spirituală a naţiunii.

Al. Zub

Caietele Mihai Eminescu, V. Studii, articole, note, documente, iconografie şi bibliografie prezentate de MARIN BUCUR, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1980, 260 p.

Aflată la al V-lea tom, seria de volume coordonată de Marin Bucur continuă să suscite un interes crescînd din partea iubitorilor lui Eminescu. Ceea ce merită însă remarcat în mod deosebit la acest tom este numărul considerabil de titluri (peste jumătate din numărul total) referitoare la preocupările şi incidenţele istoriografice în opera marelui poet.

Sub semnul acestui interes sînt scrise şi rîndurile ce prefaţează volumul, datorate unui alt cugetător de seamă al liricii româneşti: Al. Philippide, *Eminescu şi vocaţia duratei*. Cînd afirmăm aceasta ne gîndim la faptul că reflecţiile lui Eminescu despre durată formează suportul întregii sale viziuni istorice, pe care o desprinde în continuare sub acest unghi Al. Zub *(Sensul duratei istorice la Eminescu)*.

Marin Bucur evidenţiază apoi *Cultura istorică la Eminescu* pentru a dovedi cîtă vigoare şi erudiţie probează opera edită şi inedită a poetului, restituind în final o anexă documentară din manuscrisele anchetate.

Împrejurările în care Eminescu a tradus *Fragmentele...* lui Eudoxiu Hurmuzachi şi implicaţiile acestei traduceri asupra culturii istorice a poetului prilejuiesc lui Paul Cernovodeanu o amplă cercetare *(Eminescu traducător al primului volum din „Fragmente zur Geschichte der Rumänen" de Eudoxiu Hurmuzaki)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesant se vădește studiul lui D. Vatamaniuc *(Eminescu și lupta „tinerilor" din Transilvania pentru unitate culturală și independență națională)* pe marginea unui fenomen important al mișcării politice românești din Transilvania : disputa dintre „tineri' și „bătrîni', o dispută între două tactici diferite, pusă în slujba aceloraşi idealuri naționale. Sub raportul adeziunii sale la cei dintîi, Eminescu îl precede astfel pe „poetul pătimirii noastre", O. Goga. Tot cu referire la această arie națională, Gheorghe Lascu identifică posibile surse transilvănene în lecturile și opera poetului *(„Ai noștri tineri la Paris învață". Posibile surse transilvănene)* și pledează în final pentru un „studiu care să cuprindă relațiile poetului cu Transilvania".

Memento mori a prilejuit și în acest tom noi interpretări, de data aceasta datorită lui Edgar Papu care a evidențiat sensul „ideii latine" *(Imaginea și simbolica Romei în „Memento mori")*.

Un punct de pornire promițător în analiza operei lui Eminescu se dovedește studiul lui Ștefan Badea, *Valori stilistice ale termenilor social-istorici în lirica eminesciană*, studiul ce urmărește „transparența" cunoștințelor istorice ale poetului la nivelul vocabularului său artistic. Apelînd la metodele statistice autorul constată frecvența numelor proprii cu rezonanță istorică, a cuvintelor „care au o legătură cu istoria" (armie, împărat, erou, cetate etc.) și stabilește semnificația acestora în lexicul eminescian.

În fine, Victor Andrei restituie și comentează două surse documentare referitoare la satul de care se leagă obîrșia poetului *(Ipotești în două documente din prima jumătate a secolului trecut)* și, în ultima parte a volumului, Marin Bucur publică *Manuscrisul istoric 2263*, manuscris valoros pentru însemnările lăsate de Eminescu despre Transilvania și comitatul Hunedoarei, despre cronologiile unor state feudale vecine (Ungaria, Polonia, Imperiul otoman).

Studiile amintite îmbogățesc astfel în mod substanțial datele referitoare la biografia și opera marelui poet, dovedind interesul său netăgăduit pentru istorie.

Ștefan Lemny

Scrisori către Ioan Bianu, Ediție de MARIETA CROICU și PETRE CROICU, vol. V, București, Ed. „Minerva". (Documente literare), 1980, 513 p.

Ultimul volum din vastul corpus epistolar ce reunește scrisorile adresate lui Ioan Bianu are ca emitenți, între alții, pe Th. Simenschy, C. Stere, D. A. Sturdza, L. Șăineanu, Carlo Tagliavini, I. Tanoviceanu, O. C. Tăslăuanu, H. Tiktin, G. Tocilescu, Al. Tzigara-Samurcaș, G. Weigand, A. D. Xenopol, Duiliu Zamfirescu. Sînt nume ce recomandă prin ele însele interesul noului volum, cuprinzînd peste 700 de piese, însoțite de un indice cronologic și de un indice de nume.

Al. Zub

RADU ROSETTI, *Scrieri*. Ed. îngrijită de CĂTĂLINA DOLEACOV. Prefață și note de MIRCEA ANGHELESCU. București, Ed. „Minerva", 1980, XXVI + 777 p.

Un masiv volum de selecțiuni din opera lui Radu Rosetti readuce în actualitate figura unui cărturar care la începutul secolului stîrnise un viu interes ca evocator al unor momente din trecut și istoric al țărănimii. Două direcții ce se abordează îndeobște separat, dar care, complinindu-se una pe alta, trebuie studiate numai împreună, fiindcă nu există între ele o deosebire de principiu. Ideea de a regrupa într-un volum texte reprezentative pentru ambele direcții se justifică deci, iar selecția operată înlesnește în adevăr o mai bună cunoaștere a cărturarului, punînd la dispoziția celor interesați cîteva lucrări de cel mai viu interes. După romanul *Cu paloșul* (1972), avem astăzi la îndemînă *Păcatele sulgerului, Povești moldovenești, Alte povești moldovenești* și cele trei volume de *Amintiri:* I *Ce-am auzit de la alții;* II *Din copilărie;* III *Din prima tinerețe*. Este, din păcate o ediție selectivă, în care nu ni se lămurește criteriul de selecție, așa încît cei interesați de nuvele sau de memorialistică vor trebui să facă apel din nou la edițiile mai vechi, care sînt (cu excepția primei lucrări) și unice. Oricum, volumul repune în circulație texte de mare interes documentar și chiar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

artistic, înlesnindu-ne apropierea de lumea evocată de Radu Rosetti. Indiferent de formulă (roman, povestire, memorii), aceste scrieri umplu un gol resimțit de mult, asupra căruia Mircea Anghelescu ne previne într-o substanțială prefață, care e și prima înfățișare de ansamblu a cărturarului. Note, nu mai puțin utile, înlesnesc apelul la text.

Al. Zub

N. BARBUȚĂ, N. BOCȘAN, *Independența României în opinia belgiană*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 324 p. *(Testimonia)*.

În anul care marchează centenarul stabilirii legăturilor diplomatice româno-belgiene, N. Bărbuță și N. Bocșan ne oferă un volum despre *Independența României în opinia belgiană*, cu un bogat studiu introductiv pe această temă și prețioase anexe. Profesorul Jacques Willequet subscrie prefața volumului, punînd problema pe adevăratul ei teren: criza orientală care a dus la independența României trebuie privită pe de o parte în perspectiva proceselor declanșate de revoluția franceză, procese ce se prelugesc, cu decolonizarea, pînă în zilele noastre, iar pe de altă parte în perspectiva antagonismului dintre Marea Britanie și Rusia: una nu putea trăi fără ocean, cealaltă voia să acceadă la el și întîlnea în drum imperiul sultanilor. Evitînd o confruntare deschisă, cea dintîi a știut să accepte inevitabilul, aliindu-se la nevoie cu noul pretendent la hegemonie pentru a-i putea ține sub control mișcările. „Marea criză balcanică din 1876—1878 nu e decît una din etapele acestei lungi rivalități", conchide J. Willequet, observînd că în timpul acestei crize, România a știut, ca odinioară Belgia însăși, să adopte o poziție activă, pentru a-și domina astfel propriul destin (p. 6). În adevăr, lucrurile așa par să stea, într-o perspectivă încă deschisă, iar autorii volumului au știut să pună în valoare, prelungind oarecum eforturile lui Gh. Platon *(Lupta românilor pentru unitate națională. Ecouri în presa europeană*, 1974), noile documente scoase din arhive, pentru a pune în lumină atitudinea Belgiei față de eforturile românești spre independență. E un capitol din istoria diplomației noastre, exprimînd „ținuta demnă și curajoasă cu care tînărul stat independent a înfruntat marile puteri europene, hotărîte să-i administreze o lecție de politică, din care România a ieșit cu prestigiul consolidat" (p. 95). În ce privește interesul belgian pentru Independența noastră, se remarcă evidenta continuitate cu epoca Unirii, distingîndu-se două etape: una pînă la Congresul de la Berlin, caracterizată prin atitudinea favorabilă a opiniei publice față de chestiunea română, mai ales în presă; alta după Congres, mai rezervată, în acord cu statutul neutral al Belgiei și cu atitudinea marilor puteri. Diplomația belgiană s-a menținut în expectativă, mulțumindu-se să informeze opinia publică asupra modului în care evolua situația. Totuși, la Berlin, un diplomat de prestigiu ca Nothomb nu ezita să-i asiste cu simpatie pe plenipotențiarii români, chemați spre a fi „auziți, dar nu ascultați". În această etapă, atît baronul Nothomb, cît și contele d'Ursel, agentul belgian la București, au pledat pentru revizuirea atitudinii de rezervă pe care guvernul respectiv și-o impusese față de cauza românească. E un volum prețios atît prin comentariile introductive cît și prin anexele (documente din arhiva Ministerului de Externe belgian) explorabile cu profit și în viitor. Un rezumat (francez) și un indice îi sporesc utilitatea.

Al. Zub

CATHERINE DURANDIN, *La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de la Dobroudgea, în* „Cahiers du Monde russe et soviétique", XX (1), janv.—mars 1979, p. 61—77.

Tema principală a articolului este unirea Dobrogei la România în contextul raporturilor internaționale în general, al celor româno—ruse în special. Catherine Durandin folosește surse documentare inedite din Ministerul Afacerilor Străine al Franței. Se afirmă fără echivoc că unirea Dobrogei la România a însemnat intrarea regiunii în era civilizației, incluzînd însă administrația românească într-un sistem cu atribute coloniale. Datele și comentariile relative la regimul juridico-administrativ al provinciei, cele privitoare la demografie etc. sînt contradictorii, Catherine Durandin încercînd o detașare care invită la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reluarea problematicii pe o bază metodologică în care coordonatele istoriei și critica izvoarelor să se constituie ca puncte de plecare a exegezei, ceea ce vom întreprinde în numărul viitor al revistei noastre.

L. Boicu

CATHERINE DURANDIN, *Les intellectuels et la paysannerie roumaine de la fin du XIX-e siècle aux années 1930*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine" tome XXVI, janvier—mars 1980, p. 144—155.

Catherine Durandin își propune să analizeze poziția intelectualilor români față de țărănime, în special prin prisma marilor noștri scriitori care au consacrat o bună parte din operele lor literare lumii satelor. Autoarea găsește legături trainice între intelectuali și țărănime. Aceste legături erau izvorîte din faptul că scriitorii care au consacrat opere vieții țărănimii erau aproape toți în același timp și fii ai satelor (George Coșbuc, Ion Slavici, Octavian Goga, Al. Vlahuță și alții). Acești intelectuali, avînd contacte nemijlocite cu țărănimea, au jucat un rol activ nu numai pe linia evidențierii realităților noastre rurale, ci și pe linia difuzării culturii naționale sub aspectul unificării producției literare despre țărănime, a culturalizării și mobilizării ei la lupta națională.

Un loc aparte ocupă în analiza Catherinei Durandin revistele apărute la sfîrșitul veacului trecut și la începutul secolului nostru dedicate satului sau care, prin realizările lor literare, acordau prioritate problemelor culturale ale lumii rurale (Vatra, Albina, Sămănătorul, Viața românească și altele). Autoarea, evidențiind în acest cadru confruntările de idei dintre curentele literare dominante de la începutul veacului nostru, componentele lor veridice și minusurile acestora, observă, totodată, că prin intermediul revistelor literare și sociale ale vremii țărănimea era prezentată ca o sursă de autenticitate „etnică și națională" (p. 149).

Perioada de după Marea Unire din 1918 pînă în anul 1930 este urmărită mai puțin prin prisma producțiilor literare privitoare la țărani — aici sînt citate doar operele lui Liviu Rebreanu — și mai mult prin prisma curentelor politice ale epocii care au avut în obiectivele lor prioritare lumea satelor. În acest context, relația dintre intelectuali și țărani este analizată prin ideologia țărănismului din România în legătură cu teoria statului național-țărănesc și, în conexiune cu aceasta, poziția celorlalte grupări politice ale vremii care aveau în obiectivele lor satul românesc.

Abordarea unei teme atît de vaste pe un spațiu restrîns nu a permis Catherinei Durandin decît să schițeze elementele de bază privitoare la raporturile dintre intelectualitatea și țărănimea din România. Chiar atunci cînd autoarea insistă ceva mai pe larg asupra unor curente ideologice și literare, precum „Sămănătorismul", analiza nu merge în profunzime, astfel că ea nu depășește, prin punctele de vedere emise, concluziile criticii literare sau ale istoriografiei naționale. Cu toate acestea, articolul Catherinei Durandin are o semnificație aparte, prin aceea că atestă interesul constant de care se bucură în istoriografia franceză a secolului nostru studierea țăranului român.

D. Șandru

CONSTANTIN BOTORAN, OLIMPIU MATICHESCU, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 334 p. (Testimonia).

Un capitol deficitar al istoriei noastre moderne este chiar desăvîrșirea unității național-statale, pentru care nu dispunem decît de prea puține restituiri monografice. Lipsește încă un corpus documentar al participării României la marea conflagrație ce i-a adus, după mari sacrificii, întregirea de stat, după cum lipsesc și studiile analitice pentru multe din articulațiile „epopeii". Cu atît mai meritorie este, deci, inițiativa lui C. Botoran și O. Matichescu de a strînge laolaltă, cu o substanțială introducere, articole, comentarii, reportaje, știri din principalele cotidiene din S.U.A., Marea Britanie, Franța, Italia, Rusia și Elveția (1914—1920), alături de amintiri ale unor diplomați acreditați la București în această perioadă. Selecția operată are menirea să clarifice, din diverse unghiuri, participarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

României la război, lupta poporului nostru pentru eliberare și unitate națională, eforturile depuse de diplomații săi la conferința de pace de la Paris și circumstanțele în care s-a ajuns la noul stat al României. Sînt materiale depistate în Biblioteca Congresului S.U.A. Ele ne introduc, prin refracție, în tensiunea dramatică a anilor de neutralitate, în vălmășagul oricum tragic al războiului însuși și eforturile care au condus apoi la desăvîrșirea unității de stat românești. Nu putem decît regreta mulțimea croșetelor care marchează suprimări de texte, deși ni se dau asigurări că pasajele respective cuprind referiri „fără tangență cu situația României din acei ani".

Al. Zub

VASILE NETEA, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1979, 602 p.; *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Ed. „Albatros", 1980, 254 p.

Apărute la scurt interval una după alta, cele două noi volume subscrise de Vasile Netea sînt legate între ele tematic și metodologic. După descinderi în diverse momente ale luptei pentru Unire, după portretizarea cîtorva figuri prodigioase ale acestei lupte, autorul înfățișează în primul din volumele amintite intervalul dintre cele două uniri sub unghi politic și cultural. Întreprindere dificilă, fiindcă bibliografia temei e deja imensă, iar arhivele încă în situația de a oferi surprize documentare. Sute de nume sînt evocate pentru a fixa, prob, contribuțiile anterioare în această materie, contribuții privind mai ales legăturile politice și de cultură dintre provinciile istorice ale țării. „Numai că, observă autorul, din cauza diversității și complexității lor, aceste legături au fost prezentate în mod sintetic, unitar, cuprinzînd în aceeași expunere monografică, cum este imperios necesar, toate părțile componente ale substanței și desfășurării lor" (p. 11). Motivarea demersului cuprinde și o indicație de metodă, care asociază fericit cele două laturi ale istoriografiei: narativă și explicativă. Sinteza era necesară, iar ca să o înfăptuiască V. Netea a recurs nu numai la izvoarele edite, ci și la informații extrase din arhive, ca și la documente „ascunse" în publicații rare. Noi elemente se adaugă atît în ceea ce privește activitatea unor personalități, cît și a unor așezăminte care au participat la lupta pentru Unire. Societăți corale, trupe de teatru, congrese studențești, legături între oamenii politici români dintr-o parte și alta a Carpaților, colaborarea în cadrul presei și al unor organisme de interes comun, sînt chestiuni pe care autorul le-a abordat cu competență, întregind imaginea eforturilor unioniste și realizînd o sinteză dintre cele mai rezistente.

Cealaltă lucrare, nu mai puțin semnificativă pentru preocupările autorului, sondează cu profit *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, în ideea de a oferi „o expunere a milenarei vieți a dacilor, a romanizării Daciei, a formării conștiinței românești, asupra originii comune a transilvănenilor, muntenilor, oltenilor, moldovenilor, bucovinenilor, bănățenilor, a tuturor românilor cu alte cuvinte de pe ambele versante ale Carpaților, a solidarității și unității lor naționale, a dorinței și a luptei lor neîncetate, în diverse moduri, cultural mai întîi, politic mai apoi, de a se aduna sub un singur drapel, sub o singură stăpînire, într-o singură Românie" (p. V.).

Al. Zub

I. D. SUCIU, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*. Timișoara Ed. „Facla", 1980, 188 p.

La seria impresionantă de studii care au îmbogățit, în ultima vreme, bibliografia unității noastre naționale, I. D. Suciu adaugă un volum sintetic relativ la contribuțiile bănățene. Concepută în zece capitole, lucrarea înfățișează mai întîi premisele unității, în cadrul unui excurs istoric ce evocă împrejurări semnificative din veacul de mijloc, începînd cu expediția lui Carol Robert d'Anjou și terminînd cu momentul 1918. Autorul, care a dat cîndva o istorie a literaturii bănățene, iar între timp numeroase studii legate de istoria provinciei respective (între acestea o carte despre momentul pașoptist), ne oferă astfel o schiță a istoriei noastre, din perspectiva contribuției Banatului la marea, milenara operă a unității românești. Lucruri esențial noi, într-o atare carte nu trebuie să se caute. Nouă e

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

doar perspectiva, menită să pună în lumină continuitatea și permanența unei idei, dincolo de orice vicisitudini istorice, și izbînda ei finală. Fenomenul, miraculos și enigmatic pentru unii, nu s-ar putea explica fără existența unei civilizații românești autentice, capabilă să reziste în condiții de îndelungă presiune externă. O civilizație originală, care a nutrit principii de viață comună, asigurînd, peste diviziunile impuse de *injuria temporum*, o viață politică de același fel. A urmări, în acest cadru, „legăturile politice și culturale dintre românii bănățeni și celelalte provincii române" de-a lungul a șase veacuri și mai bine era un demers necesar, susceptibil să evidențieze una din permanențele istoriei noastre și să circumscrie contribuțiile Banatului la împlinirea supremă, pe tărîm politic și moral, a națiunii românești. „Și în acest domeniu, ca în atîtea altele din istoria Banatului, ne asigură autorul, am fost nevoiți să facem o muncă de pionierat. Din acest motiv nu avem pretenția de a fi spus totul, dar credem că esențialul relațiilor l-am dat" (p. 11). E în adevăr un „desen" destul de complet, de care vor putea să profite nu numai specialiștii, pentru care s-a adăugat o bibliografie și un indice, dar și publicul larg, iubitor de istorie.

Al. Zub

VALERIU BRANIȘTE, *Oameni, fapte, întîmplări*. Prefață de D. VATAMANIUC. Ediție îngrijită de VALERIA CĂLIMAN și ȘERBAN POLVEREJAN. Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1980, 328 p. + ilustr.

Figură pe nedrept uitată pînă de curînd, Valeriu Braniște revine în actualitate printr-o culegere semnificativă din publicistica sa, întreprinsă de Valeria Căliman și Ș. Polverejan. Sînt articole și texte memorialistice care privesc oameni și stări de lucruri de peste munți, de la răscrucea acestui veac, a cărui culminație a fost, desigur, Unirea din 1918. Militantul incoruptibil pentru dreptate națională și socială, ziaristul care a știut să-și onoreze misiunea fără a ceda presiunilor din afară, întemnițatul de la Seghedin, care știa, după expresia lui N. Iorga, că „prin sila făcută ideii se prăbușesc toate regimurile" *(Oameni cari au fost*, II, 1967, p. 237), cenzorul neadormit al vieții naționale pînă în clipa din urmă se conturează din paginile volumului. Amintiri și reflexii se amestecă, întregitor, cu evocări de cel mai viu interes. Seghedinul, în care a fost închis în tinerețe și unde avea să-l surprindă însuși echinocțiul primăverii lui 1918, reînvie din aceste pagini, alături de efigiile unor transilvăneni (George Condrea, Andrei Balteș, Mauriciu Jokai, Ioan Rusu-Șirianu, Coriolan Brediceanu, Aurel Vlaicu, Andrei Șaguna, George Pop de Băsești, Alexandru Mocioni, Dr. Corneliu Jurca ș.a.), de figuri istorice (Francisc Rákóczi II), de momente ca acela al participării românilor la bătălia de la Lipsca, de manifestări culturale ș.a.m.d. Asupra contextului biografic și istoric în care Valeriu Braniște și-a desfășurat activitatea ne previne D. Vatamaniuc într-o substanțială, doctă prefață, pe care notele editorilor o întregesc în detalii. Un glosar explică regionalisme greu accesibile anumitor citiori, iar un indice onomastic înlesnește regăsirea informației diseminate în text. Prețioasă e și ilustrația volumului, la fel de evocatoare.

Al. Zub

VALERIU BRANIȘTE, *De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Ediție îngrijită de VALERIA CĂLIMAN și MARIA ELENA SIMIONESCU. Timișoara, Ed. „Facla", 1980, 484 p.

Din bogata operă publicistică a lui Valeriu Braniște, ni se oferă un buchet de 151 articole, scrise din 1893 pînă în 1918, așadar de la începutul acestei activități pînă la marea împlinire românească cu care s-a încheiat prima conflagrație mondială. Titlul își află justificarea în chiar cuvintele publicistului, prin care stabilea o legătură directă, intimă, între „măreața adunare de pe Cîmpul Libertății de la Blaj din 3/15 mai 1848" și marea Adunare de la Alba Iulia, care, 70 de ani mai tîrziu, a consacrat definitiv aprecierea lui S. Bărnuțiu că libertatea unui popor nu poate fi decît națională. Sînt articole extrase din presă și rînduite cronologic, de la editorialul *Ne facem datoria față de națiune și patrie*, cu care începea să apară, la 25 dec. 1893, ziarul timișorean „Dreptatea", pînă la articolul, nu mai puțin semnificativ *(Democrației avem să-i mulțumim renașterea noastră: unitatea*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

națională) din „Drapelul" (20 nov./3 dec. 1918), în care V. Braniște saluta, entuziast, hotărîrea de la Alba Iulia a națiunii române de peste munți. Amîndouă ar putea servi ca motto pentru biografia militantului, care a știut să împace de-a lungul vieții sale crezul național cu ideea democratică. Un *Cuvînt înainte*, circumstanțiant și avizat, introduce în materie. Partea ultimă evocă, în texte bine alese, *un om, o viață, o cauză*, relevînd *o operă profund folositoare generației de astăzi*. Un glosar și un indice ușurează lectura, iar bogate ilustrații îi sporesc forța evocatoare.

Al. Zub

GHEORGHE ȘORA, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvîrșirea idealului național: 1 decembrie 1918*, Timișoara, Ed. „Facla", 1980, 275 p.

Figurile de seamă ale luptătorilor pentru unirea cea mare din 1918 își reclamă de multă vreme studii monografice de profunzime, capabile să sondeze prin această cale condițiile în care a avut loc unul dintre evenimentele cele mai importante ale istoriei naționale. Preocuparea statornică a profesorului timișorean Gh. Șora, pentru cunoașterea vieții și a operei lui Vasile Goldiș nu poate fi, în acest sens, decît lăudabilă. După zeci de studii, între care multe asigurau valorificarea unor documente inedite, în legătură cu activitatea lui V. Goldiș, autorul îi închină de această dată o lucrare de dimensiuni pe care Ștefan Pascu nu pregetă s-o recomande cu generozitate în al său *Cuvînt către cititori* drept „cea mai completă și mai bogată biografie intelectuală și politico-patriotică a lui Vasile Goldiș apărută pînă acum" (p. 6).

Străbătută de idealul evocator, „în sensul adîncirii sentimentelor patriotice și de recunoștință pentru cei care au luptat spre binele patriei", cartea lui Gh. Șora se înscrie, totodată, în rîndul scrierilor științifice, alcătuite cu grija cuvenită față de sursele de documentare cît mai ample și pe cît posibil inedite.

Fără a avea o structură prea detaliată, cartea realizează în cele patru capitole ce o compun o prezentare a principalelor momente din biografia și activitatea marelui luptător pentru desăvîrșirea unității de stat a românilor.

În capitolul I *(Sub greaua coroană a pajurei)* îi punctează biografia: anii de școală la Cernei și Arad, studiile universitare la Budapesta și Viena (1881—1886), însoțite de o susținută activitate în societățile studențești „Petru Maior" și România jună", cariera didactică la preparandia din Caransebeș (1886—1889) și la liceul ortodox român din Brașov (1889—1901), întreruptă de mutarea sa ca secretar consistorial la episcopia din Arad, inițiativele legate de Societatea pentru crearea unui fond de teatru român și de înființarea, alături de I. Russu-Șirianu, a ziarului *Tribuna poporului* (Orăștie — Arad), activitate politică în calitate de deputat al Partidului Național Român în Parlamentul de la Budapesta, activitatea social-democratică în cadrul cercului „Darwin" de la Oradea, activitatea publicistică, marcată mai ales de conducerea ziarului *Românul* de la Arad, contribuțiile directe la Unirea Transilvaniei cu România (el fiind, între altele, acela care a rostit la 1 decembrie 1918 Cuvîntarea solemnă și rezoluția Marii Adunări Naționale de la Alba-Iulia), în fine, realizările mai notabile de după 1918 (solidarizarea cu acuzații comuniști din procesul din Dealul Spirii, funcțiile îndeplinite în cîteva rînduri ca ministru, activitatea de președinte al *Astrei*, între 1923—1932). O biografie, cum se vede, bogată în fapte și care conturează profilul militantului activ pentru drepturile naționale ale românilor. Un țel slujit cu devotament și de personalitatea sa intelectuală, conturată în capitolul II *(Cultură și naționalitate)*. Sînt recompuse aici lecturile sale de căpătîi din tinerețe, concepțiile culturale și pedagogice, toate „străbătute de patriotism și democratism, deschise larg unor puncte de vedere moderne" (p. 90).

O pondere însemnată în alcătuirea acestei cărți o au apoi capitolele ce înfățișează lupta politică a lui V. Goldiș în ajunul Unirii din 1918 (cap. III, *În vîltoarea luptei)* și în timpul acesteia (cap. IV, *Toată suflarea românească la Alba Iulia)*. Tot aici își găsește locul o largă interpretare a concepției sale social-politice despre problema națională, concepție desprinsă, mai ales, din manuscrisul lui V. Goldiș, intitulat *Geneza politicii de pasivitate la români sau Problema națională în Ungaria* și din broșura apărută în 1912, în limba maghiară, *Despre problema naționalităților.*

Faptele în sine ale activității politice a lui V. Goldiș au prilejuit, apoi, cîteva aprecieri noi, menite să-i fixeze mai ferm locul distinct între ceilalți frutași ai P.N.R. Astfel, în legătură cu conflictul dintre „tinerii oțeliți" și conducerea P.N.R., autorul descoperă la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. Goldiş o atitudine moderată, de critică a pasivităţii ce persista în conducerea P.N.R., dar şi de susţinere a disciplinei interne de patrid. Revine astfel lui V. Goldiş un loc important în refacerea unităţii de acţiune politică a românilor ardeleni în ajunul marilor evenimente care se apropiau şi care avea să aducă înfăptuirea mult rîvnitului vis de unire.

Scrisă cu acurateţe, într-un stil sobru, cu grija cuvenită pentru argumentarea ştiinţifică a fiecărei aprecieri, cartea lui Gh. Şora este, astfel, un izbutit omagiu adus marelui luptător pentru unitatea de stat a românilor şi o contribuţie ştiinţifică pe care cercetările viitoare nu o vor ignora.

Ştefan Lemny

Z. ORNEA, *Tradiţionalism şi modernitate în deceniul al treilea*, Bucureşti, Ed. „Eminescu", 1980, 666 p.

Preocupat integral de amploarea şi varietatea fenomenului cultural naţional, Z. Ornea, de o erudiţie şi o prestanţă civică aleasă, abordează într-o cercetare concentrică primul deceniu de după desăvîrşirea unificării naţional-statale, definit, pe drept cuvînt, *de răscruce*, întrucît, în diagrama devenirii noastre, a deţinut ponderea cea mai mare, cu funcţiuni hotărîtoare, determinînd ca vechile structuri să cedeze locul rapid, pe toate planurile, noilor stări de lucruri. Împlinirile sub raport social-politic, ilustrate prin marile reforme postbelice şi modificarea substanţială a scenei politice fuseseră, însă, depăşite de schimbările înregistrate în peisajul cultural. În literatură, bunăoară, înnoirea a fost atît de profundă, încît a dat deceniului respectiv privilegiul de a consemna apariţia unei noi pleiade de scriitori care au impus creaţiei o altă fizionomie. O prosperitate accentuată a cunoscut şi publicistica literar-culturală, fapt, firesc, explicabil, întrucît noile orientări nu puteau să se impună fără a fi avut la dispoziţie reviste proprii, structurate după criterii valorice moderne.

Atributul *de răscruce* pe care Z. Ornea îl cuplează celui de al treilea deceniu este justificat de adevărul că în acel interval s-au fixat datele caracteristice pentru întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale. Fiind de ansamblu, fenomenul a cuprins toate compartimentele vieţii statale, în urma unor mari şi dramatice încleştări între vechi şi nou, între tradiţionalism şi modernism. În fapt — demonstrează Z. Ornea — înfruntările respective „ocupă absorbant scena deceniului de răscruce", dînd sens timpului şi devenind adevăratul factor motor al necesităţilor. Disputa dintre tradiţionalism şi modernitate oferă cheia înţelegerii deceniului respectiv, de tranziţie. În esenţă, nici o altă perioadă din istoria României de pînă la 23 August 1944 nu a cunoscut o restructurare de conţinut, în toate compartimentele, pe măsura celei realizate în deceniul la care se referă Z. Ornea.

În volumul pe care-l prezentăm, cititorul găseşte o tematică foarte variată, complexă, de suprastructură. Scrisă într-un stil deosebit de elevat, de o acurateţe pe care o dă numai îndelunga cărturărie şi experienţa scriitoricească, de o bogăţie bibliografică aparte, încorporînd prin titlu şi conţinut o puternică doză de istorie şi istoriografie propriu-zisă în cadrul unui expozeu exhaustiv asupra fenomenului cultural din deceniul al treilea al secolului nostru, cartea datorată lui Z. Ornea, de esenţă şi durată, se apără singură, ca şi cele precedente, de eroziunile timpului ; ea se recomandă de la sine şi-şi propulsează autorul în mijlocul cititorilor, pe care i-a deprins cu lucrări de permanentă referinţă.

I. Saizu

ELIZA CAMPUS, *Din politica externă a României. 1913—1947*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 636 p.

Numeroasele şi documentatele studii tipărite anterior pe marginea evoluţiei politicii externe a României în prima jumătate a secolului al XX-lea, suplimentate adesea de solide monografii pe probleme sau perioade speciale, constituie cel mai solid suport al acestei lucrări de analiză şi sinteză, cea mai de seamă reuşită a prof. Eliza Campus şi, în aceeaşi vreme, cea mai serioasă lucrare existentă asupra temei investigate. Dispunînd de trei părţi mari subdivizate în mai multe capitole (I — *Activitatea pentru recunoaşterea pe plan internaţional a dreptului legitim de unire a Transilvaniei cu România, a desăvîrşirii unităţii de stat, 1913—1923* ; II — *Tratate bilaterale şi multilaterale destinate menţinerii unităţii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de stat a României ; III — România și al doilea război mondial), cartea în discuție supune atenției cititorului o cantitate impresionantă de documente diplomatice românești și, în baza lor mai ales, problemele majore care au frămîntat raporturile externe ale României între 1913 și 1947. Autoarea surprinde complexitatea acestor relații, atenția principală îndreptîndu-i-se spre eforturile Bucureștilor — care se circumscriu unor veritabile *permanențe* — pentru a obține recunoașterea internațională și a menține integritatea teritorială, pentru apărarea independenței și suveranității naționale. De aceea, era natural ca cele două războaie mondiale, cu adînci implicații pentru evoluția țării noastre, să ocupe cea mai mare parte din economia lucrării, cunoscută fiind și predilecția autoarei pentru perioadele 1914—1918 și, îndeosebi, 1939—1945. Dacă ne-am referi numai la modul cum este tratată epoca celui de-al doilea război mondial, trebuie să subliniem că, la scurt timp după investigațiile lui A. Simion, peste care, totuși, nu se suprapun, cercetările Elizei Campus readuc adevărul în atenția cititorului. O cunoaștere profundă a istoriei universale, a marilor ei capitole diplomatice de după 1919, îngăduie prof. Eliza Campus să pătrundă esența planurilor marilor puteri cu care România a venit în contact.

Singura încheiere ce se impune este aceea că ne aflăm în fața unei cărți fundamentale a domeniului tratat și sîntem convinși că nici o reluare viitoare a studiului politicii externe a României după primul război mondial — globală sau pe secțiuni — dacă nu va porni de la cartea prof. Elizei Campus, cu siguranță va trebui să țină seama de existența ei.

Gh. Buzatu

A. SIMION, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944,* Cluj-Napoca, Editura „Dacia", 1979, 510 p.

După investigațiile serioase privind condițiile politico-diplomatice în care României i-a fost impus odiosul dictat de la Viena ori evoluția regimului legionar-antonescian (septembrie 1940 — ianuarie 1941), cu această lucrare A. Simion își înscrie numele pe lista celor mai de seamă specialiști în domeniul atît de dificil al situației României în epoca celui de-al doilea război mondial. Fiecare din cele cinci mari compartimente ale cărții *(Regimul antonescian și trăsăturile sale ; Dictatura antonesciană pe drumul colaborării multilaterale cu Reichul hitlerist ; Stalingradul și consecințele sale. Criza relațiilor germano-române : Eșecul tentativelor de desprindere de Axă prin înțelegeri diplomatice cu Aliații ; Insurecția națională — o soluție necesară. Rolul conducător al P.C.R. în pregătirea insurecției).* dovedește în ce grad temeinic autorul s-a familiarizat cu problemele abordate, vădind, totodată, documentația masivă și, în cea mai mare parte, inedită pentru toate aspectele investigate. Pe acest temei, autorul realizează o adevărată istorie a anilor 1940—1944, în care sinteza se lasă — și nu întîmplător — dominată de analiză, de o analiză atentă și necesară, mai ales că numeroase și controversate aspecte sînt elucidate pentru prima dată, acum. Nu vom intra în detaliile demonstrațiilor autorului, toate în spiritul materialismului dialectic și istoric, însă nu putem omite că A. Simion contribuie decisiv la precizarea caracterului regimului antonescian, a naturii și evoluției raporturilor româno-germane între 1940 și 1944, a participării țării la războiul mondial. De asemenea, surprind prin noutate capitolele referitoare la tentativele României de-a se desprinde de *Axa* fascistă și la cauzele eșecului lor. În acest fel, se delimitează întregul evantai de probleme deosebit de complexe ce confrunta România în momentul declanșării insurecției victorioase din August 1944. În acest context sînt bine precizate rolul P.C.R. de reunire a forțelor democratice din România, pregătirile politice și militare, desfășurarea insurecției și consecințele sale multiple, interne și externe. Stăruind asupra raporturilor statornicite îndată după 23 August 1944 de România cu Națiunile Unite, autorul examinează reflexul lor în convenția de armistițiu, pe care o găsește — așa cum a și fost — ca impunînd „condiții extrem de grele" statului nostru (p. 490).

În ansamblu, ultima lucrare a lui A. Simion este o reușită deplină. Ea constituie o contribuție decisivă spre realizarea necesarei istorii complete și veridice a României în epoca celui de-al doilea război mondial. A. Simion a dovedit în chip strălucit, în ultimă instanță, că istoriografia noastră dispune de excelente resurse, care pot și trebuie să fie folosite pentru împlinirea condiției esențiale a studiilor istorice — aflarea și afirmarea adevărului integral asupra faptelor trecutului. Din toate punctele de vedere, lucrarea, asupra căreia am stăruit sumar, a marcat un eveniment pentru istoriografia epocii contemporane românești, motiv pentru care atît autorul, cît și Editura „Dacia" din Cluj-Napoca merită cele mai sincere felicitări.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EMILIAN BOLD, SORIN MUREȘANU, TUDOR RĂDOI, GH. IACOB, *Concesii și restricții în legislația muncii din România (1920—1940)*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iași, Facultatea de istorie și filozofie, Contribuții istoriografice, 1, 1980, 293 p.

Cartea recent apărută, sub redacția lui Emilian Bold, inaugurează seria de lucrări cu titlul generic *Contribuții istoriografice*.

Lucrarea este rodul transpunerii în practică a sarcinilor de integrare a învățământului cu cercetarea și producția. Colaboratorii — S. Mureșanu, T. Răței, Gh. Iacob — sînt foști studenți ai profesorului Em. Bold, care i-a înarmat, în anii studenției, cu tehnica cercetării. Valorificarea rezultatelor investigațiilor și-a găsit concretizarea în lucrarea în care autorii și-au propus, în primul rînd, să elucideze problema reglementării raporturilor juridice între muncitori, patroni și stat în perioada interbelică.

Se știe că desăvîrșirea unității statului național român și reformele care au însoțit-o (votul universal, recunoașterea egalității în fața legilor a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, reforma agrară) au avut importante consecințe social-politice. Au sporit forțele revoluționare, progresiste, democratice, a crescut considerabil numărul muncitorilor și rolul lor în viața economică, socială și politică a țării. Simultan cu măsurile de refacere și cu acțiunile de consolidare a desăvîrșirii unității statului național român, s-au amplificat, sub presiunea unor necesități obiective și a atitudinii combative a mișcării revoluționare și democratice, preocupările pentru realizarea unui sistem legislativ al muncii.

În ultima vreme, preocupările în acest domeniu s-au amplificat[1]. Acestora li se adaugă lucrarea *Concesii și restricții în legislația muncii din România (1920—1940)* care constituie încă o contribuție importantă la cunoașterea acestei problematici și care este rezultatul unei ample cercetări, cu unele interpretări și semnificații deosebite.

Valoarea lucrării se impune, în afara unei largi documentații (arhive, dezbateri parlamentare, lucrări publicate în presă, reviste, documente de partid etc.) prin claritatea și sobrietatea comunicării faptelor. Echilibrat structurată, lucrarea are trei părți: *Legislația muncii. Considerații generale* (p. 1—49); *Conflictele de muncă și legislația aplanării lor* (p. 50—167); *Legislația asociațiilor profesionale* (p. 168—275). Valorificarea și interpretarea nuanțată a amplei informații au permis autorilor evidențierea unor aspecte mai puțin sau deloc abordate de istoriografia noastră contemporană, reevaluarea și îmbogățirea unor puncte de vedere, reliefarea unor sensuri și implicații noi privind domeniul social al muncii din România anilor 1920—1940. Autorii au reușit să evalueze unele realități din domeniul legislației muncii și să explice corect scopul urmărit prin sistemul variat și complex legislativ, elaborat de Ministerul muncii și de alte instituții publice. Pe fundalul unor dificultăți economice și a unor puternice acțiuni revoluționare — se precizează în *Introducere* — în România „se experimentau metode și se căutau soluții menite să atenueze efervescența socială și, în același timp, prin concesii sau restricții, prin modernizarea instituțională, să salveze orînduirea capitalistă și s-o întărească" (p. V).

Lucrarea este axată pe două coordonate majore ale problematicii muncii din România anilor 1920—1940: *Legislația aplanării conflictelor de muncă* și *Legislația organizațiilor profesionale*. Înțelegerea acestor aspecte este mult ușurată de *Considerațiile generale* asupra legislației muncii, capitol situat în prima parte a lucrării. Se consemnează că România nu a adoptat mecanic recomandările și convențiile stabilite de Biroul Internațional al Muncii, înființat prin Tratatul de la Versailles, ci au fost preluate numai acele propuneri care corespundeau nivelului de dezvoltare a societății românești. Se precizează că în România devenise stringentă problema „unei concilieri a intereselor capitalului și a muncii, a reconsiderării raportului *concesii-restricții* în domeniul legislației sociale, a intervenționismului de stat, toate slujind utopicei formule a *armoniei sociale*" (p. 13). În acest sens, interesante ni se par informațiile referitoare la doctrinele burgheze ale timpului în care este evidențiată tendința spre armonizarea factorilor de producție, menținerea pe cît posibil a unui echilibru între concesii și restricții. Este adevărat că legislația socială a purtat amprenta orînduirii capitaliste, că în afara unor intenții pozitive a avut și serioase limite, mai ales, în modul ei de aplicare. Cu toate acestea, după cum subliniază autorii, legislația muncii „a însemnat un pas înainte spre modernizarea statului, o recunoaștere *de jure* și *de facto* a clasei munci-

[1] Vezi Ilie Ceaușescu, *Din istoria contractului colectiv din România*, București, 1970; Ilie Ceaușescu, N. Petreanu, I. Baicu, I. Călin, D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România, 1864—1944*, București, 1972: Silvia Istrate, *Confruntări între patronat și clasa muncitoare și problematica Codului muncii*, în „An. Inst. ist. și arh. „A. D. Xenopol", Iași, VIII (1976) ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toare, a importanței ei în domeniul economic, politic și social, o reconsiderare a unor principii învechite, respinse de însăși evoluția istorică" (p. 48).

În cele trei capitole ale părții a doua sînt analizate și explicate *Legea aplanării conflictelor de muncă, Contractul colectiv* și *Jurisdicția muncii*. Restricțiile și concesiile, inspirate de principii elementare de prevedere socială, răspundeau aceloraşi comandamente ale menținerii *statu-quo*-ului social existent. „Concesiile și restricțiile — precizează autorii — au fost promovate în numele „echilibrului social" care, în subsidiar, însemna intangibilitatea intereselor societății capitaliste" (p. 166). Acest echilibru susținut și întreținut cu străşnicie în cadrul legislației muncii „s-a dovedit extrem de vulnerabil" (p. 167).

În ultima parte a lucrării, autorii tratează, în trei capitole, *Evoluția cadrului juridic al sindicalismului* (1921—1924), *Legislația breslelor* și *Legislația camerelor de muncă*. Obiectul de bază al legislației profesionale „a fost estomparea mișcării sindicale sau direcționarea ei în scopuri compatibile cu interesele de clasă ale statului capitalist. Au fost eforturi zadarnice — scriu autorii — întrucît proletariatul român, în fruntea căruia s-a situat P.C.R., le-a opus o puternică rezistență" (p. 171).

Concluziile sînt substanțiale și la obiect. Bibliografia atașată lucrării dovedește o amplă informare din surse de primă mînă și reprezintă un util instrument de lucru pentru cei care cercetează problematica muncii în perioada interbelică.

Lucrarea asupra căreia ne-am oprit, realizată cu competență științifică, este interesantă, cu multe elemente inedite, cu o interpretare adecvată și utilă celor care au preocupări în acest domeniu al istoriei sociale.

Gh. Tănasă

VLADIMIR WERTSMAN, *The Romanians in America and Canada. A guide to information sources*, Detroit, Gale Research Company, f.a., XVI + 164 p.

După o lucrare mai veche pe aceeași temă, dar de alt caracter (*The Romanians in America: 1748—1974*), cunoscutul bibliograf Vladimir Wertsman de la Brooklyn Public Library (New York), publică un ghid al surselor de informație asupra românilor din S.U.A. și Canada, a cărui utilitate e dincolo de orice îndoială. Știm, în fond, atît de puține lucruri despre cei aproximativ 230 000 de români ce trăiesc în S.U.A. și circa 30 000 care își duc viața în Canada, încît o bibliografie ca aceasta, cu o densă introducere în materie (cuprinzînd lămuriri bibliografice și date socio-statistice) era foarte necesară. Autorul cunoaște relativ bine problemele românești și pe acelea din Europa sud-estică. În afară de volumul amintit, a mai scris multe studii despre alte comunități etnice: *The Russians in America; The Ukrainians in America; The Armenians in America* etc., preocupat de destinul unor comunități provenind din sfera de cultură a Răsăritului. Noul volum relevă, în limbajul său specific, dar nu mai puțin elocvent, că grupul românesc din America, relativ redus ca număr, nu e doar „pitoresc", cum se spune îndeobște, ci creator în sensul adevărat al cuvîntului. Creator în artă, știință, filosofie, tehnică, în mai toate domeniile ilustrate. Mircea Eliade, savant de proeminență mondială, și Emil Palade, laureat al premiului Nobel, sînt doar două nume din seria consemnată de autor (p. XIV) și ilustrată de materialul cuprins în carte. Economistul Nicholas Georgescu-Roegen, din a cărui operă s-a și tradus recent un volum, e încă un exemplu la îndemînă. Însă această prezență românească actuală e sporită de mari creatori precum George Enescu și C. Brâncuși, bine cunoscuți în sfera lor de activitate. Aflăm, de asemenea, că în cele două secole și jumătate de cînd sînt menționați în America, românii au construit acolo, în afară de școli și edificii administrative, financiare etc., peste 110 biserici și au fondat peste 120 periodice. Peste 15 000 dintre ei au luptat în ultimul război mondial în cadrul forțelor armate ale S.U.A. și ale Canadei, mulți distingîndu-se prin bravură. Ghidul de față cuprinde un compendiu bibliografic (referințe generale, „umanități", științe socio-politice, istorie și studii aferente, științe teoretice și aplicate, iar în partea a doua, în chip de *addendum*, date relative la organizații și instituții românești (civile sau ecleziastice) din aria cercetată, inclusiv lista periodicelor curente sau retrospective, a colecțiilor și centrelor de documentare etc. Cîteva pagini indică lucrările lui Brâncuși din muzeele americane, compozițiile lui G. Enescu cîntate în America, filmele lui Jean Negulesco și sculpturile monumentale ale lui George Zolnay. Un indice de nume, unul de titluri și altul tematic încheie prețiosul volum

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

XV-e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest 10—17 août 1980. Rapports, I—III, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1980, 714+806+407 p.

Primul volum din cele trei publicate de Comitetul Internaţional de Ştiinţe Istorice (C.I.S.I.) cu ocazia ultimului congres (al patrulea urmează să cuprindă actele Congresului însuşi, ţinut la Bucureşti la 10—17 august 1980), reuneşte o serie de rapoarte şi corapoarte sub titlul generic de *Mari teme şi metodologie*. Cel dintîi raport priveşte *Europa de Est ca arie de convergenţă a civilizaţiilor* (Em. Condurachi şi R. Theodorescu) şi e acompaniat de cîteva corapoarte cu menirea de a nuanţa zonal problematica: Bulgaria (V. Topkova-Zaimova, S. Damjanov), Rusia (Z. Udaltsova, ş.a.) şi zonele limitrofe ale acesteia (H. Kirkinen, Ed. C. Thaden). Temă generoasă, în legătură cu care se fac constatări demne de atenţie şi se emit sugestii valorificabile cu profit. A doua mare temă priveşte formele şi problemele păcii în istorie. Complexitatea ei a impus tratarea separată a evului mediu (R. Manselli) şi a perioadei mai noi (Luis Diez del Corral, Antonio Truyol Serra) şi nuanţări pe zone geografice în nu mai puţin de 10 corapoarte. A treia temă fundamentală se referă la statele federative şi pluraliste. Raportul e întocmit de J. Bardach şi H. Izdebski, iar corapoartele de J. C. Boogman, P. Stadler, E. Pino, I. A. Poljakov, H. N. Sheiber. Temă vastă, incitantă, punînd în discuţie principiul federativ de-a lungul istoriei şi modalităţile lui de expresie. În fine, a patra mare temă, femeia în societate, e circumscrisă într-un raport (Claude Fohlen) şi în două corapoarte (V. Selunskaja, B. Sicherman ş.a.). Partea de *metodologie*, nu mai puţin bogată, cuprinde şi ea cîteva compartimente: 1) *Limbajul istoricului* (raportor, K.-G. Faber; coraportori: Γ. Rossi, W. Küttler, Q. Skinner, A. Petric); 2) *Locul şi rolul învăţămîntului istoric* (raportor: V. T. Pashuto); 3) *Probleme şi metode ale istoriei orale* (raportor: Maclyn P. Burg); 4) *Demografie, epidemii, ecologie* (raportor: M. W. Flinn).

Al doilea volum, *Cronologie*, are diviziunile tradiţionale: (I. *Antichitate*; II. *Ev mediu*; III. *Istorie modernă*; IV *Istorie contemporană*), iar în cadrul fiecăreia, după caz, cîteva subdiviziuni tematice. În cadrul antichităţii, de exemplu, s-au urmărit raporturile Est-Vest, contactele mutuale alături de probleme legate de civilizaţii şi societăţi. La *Evul mediu*, teme şi mai diverse, de la curente de gîndire raţionalistă în Orientul Apropiat şi structuri familiale în Europa apuseană pînă la literatura hagiografică din Occident, sursă de istorie etnică, socială şi economică. Raporturile dintre Est şi Vest apar şi aici ca o temă predilectă, întrunind colaboratori din cele mai diverse zone ale continentului. Este tema cu care începe istoria modernă, în formulări şi mai variate, căci se urmăresc, aici, *imagini, modele etnoistorice, tipologii ale renaşterii naţionale* etc. Tot astfel, la *Idei şi societăţi* au fost abordate subiecte diverse, de la dreptul de rezistenţă în sec. XVI şi raporturile intelectualităţii cu puterea în Italia sub vechiul regim, pînă la implicaţiile politice ale iluminismului din centrul şi sud-estul Europei, participarea masei ţărăneşti la formarea conştiinţei naţionale, revoluţie şi reformă în Europa la 1830 etc. La *Economii*, cîteva teme legate de sursele sclaviei în lumea nouă şi de comerţul asiatic. Cît priveşte perioada contemporană, interesul se îndreaptă spre relaţii internaţionale, politică internă şi economie, societăţi, muncă şi gestiune în industrie, forme de cooperare etc.

Al treilea volum grupează lucrări ale organismelor internaţionale afiliate şi ale comisiilor interne, nu mai puţin de 16, care nu sînt totuşi decît o parte din cele care au contribuit efectiv la lucrările celui de al XV-lea Congres internaţional de ştiinţe istorice şi cărora amintitul congres i-a adăugat încă una: Comisia internaţională de istoria istoriografiei.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Berlin, 28. Jg. 1980. Sonderband: *Historische Forschungen in der DDR 1970—1980. Analysen und Berichte. Zum XV. Internationalen Historikerkongress in Bukarest 1980*, 884 p.

Dedicat Congresului internațional de științe istorice de la București, volumul special pus în circulație de „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" e un volum de analize și rapoarte pe domenii de activitate, menite să ofere congresiștilor un bilanț cuprinzător al activității desfășurate de istoricii din R.D.G. în deceniul precedent. Asemenea volume sînt valoroase nu numai ca mărturie a conștiinței de sine a unei școli istorice, dar și prin instrumentele pe care le pun la îndemîna celor interesați să cunoască mai bine respectiva școală. Volumul de față reunește așadar priviri de ansamblu (peste 40) asupra diverselor ramuri ale științelor istorice, întreprinse de specialiști, cu un vast aparat de note, menite să constituie o bibliografie *sui generis* a perioadei. Ni se oferă astfel un bilanț al cercetărilor de pre- și protoistorie (J. Hermann), un altul privind istoria veche (R. Günther ș.a.), un tur de orizont asupra medievisticii (E. Engel ș.a.), încă unul despre revoluția burgheză timpurie din Germania (M. Steinmetz), urmat de altele despre istoria germană de la sfîrșitul sec. XVI pînă la 1789 (H. Langer ș.a.) și de la 1789 la 1848 (A. Müller). Momentului 1848/49 i se consacră un raport special (J. Hofmann, W. Schmidt), urmat de un altul relativ la istoria germană în perioada 1848—1871 (Rolf Weber), și de încă unul pentru anii de pînă la finele secolului (Gustav Seeber). Un grup de autori (W. Gutsche ș.a.) se ocupă apoi de perioada următoare, pînă în 1917. Anilor de după primul război mondial și relațiilor internaționale din noua epocă li se consacră, evident, noi analize, specializate cronologic sau tematic. Rapoarte speciale se ocupă de R.F.G. (H. Taller) și de Berlinul de Vest (K. Gerlach etc.). Remarcabile apar, sub unghiul deschiderii, preocupările de istorie universală și de istoria raporturilor internaționale. Un grup de specialiști (W. Berthold, H. Schleier ș.a.) prezintă situația cercetărilor de teorie, metodologie și istoria istoriografiei. Altele se ocupă de probleme de istorie economică, istorie agrară, demografie, istorie militară, mișcarea de tineret, mișcarea feministă etc. Istoria științei, a academiilor și universităților, istoria educației, problemele de informare și documentare etc. întregesc vastul tablou. Este a treia oară cînd „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft" procedează astfel cu ocazia unui congres internațional, aducînd o contribuție de seamă la cunoașterea istoriografiei din R.D.G. Un indice înlesnește utilizarea volumului.

Al. Zub

STANISLAW BYLINA (ed.), *La Pologne au XV Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest. Études sur l'histoire de la Culture de l'Europe centrale-orientale*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdansk, Wyd. PAN, 1980, 313 p.

Volumul oferit de istoricii polonezi Congresului Internațional de istorie de la București (10—17 aug. 1980), un volum substanțial și edificator, cuprinde studii de istorie a culturii în centrul și răsăritul continentului. Opțiunea tematică nu e întîmplătoare. Ea reflectă interesul crescînd pentru un domeniu care în istoriografia polonă a deținut întotdeauna un loc de seamă, precum se poate deduce din numeroasele monografii, lucrări colective și studii analitice. E vorba de un ansamblu de probleme circumscrise istoriei culturale, în sens larg, cu preocuparea de a pune în lumină îndeosebi mentalități și elemente de conștiință colectivă. Au fost avute în vedere și unele structuri ce au influențat dezvoltarea culturii intelectuale și spirituale într-o epocă sau alta. Preferința pentru abordări de *lungă durată* ține și ea de orientarea tot mai clară a istoriografiei spre investigații capabile să surprindă procese evolutive, elemente de permanență, legități deductibile din fapte urmărite pe spații și durate mari. Medievistul conlucrează de aceea cu modernistul pentru a configura un tip de cultură ce cuprinde ambele perioade. Cît privește spațiul studiat, se consideră că Europa centro-orientală, suprapusă întrucîtva peste structurile „Europei Jagellone", reprezintă o unitate istorică, studiabilă cu folos și dincolo de epoca respectivă. Este vorba prin urmare de Polonia, Boemia, Ungaria și de o parte a vechiului Imperiu german, situată la est de Elba, ceea ce nu vrea să spună că un atare spațiu geopolitic și cultural comportă o deplină unitate. Sigur e că avem de a face în acest spațiu, cu o cultură de sorginte slavă, în cea mai mare parte, o cultură în cadrul căreia aportul polon se vădește considerabil. Dacă istoricii polonezi s-au oprit mai cu seamă la acest aport, fără a neglija totuși influențele din afară, faptul e cît se poate de firesc. Istoricul Alexander Gieysztor, se ocupă, în acest cadru, pre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luînd o sugestie de la G.Dumezil, de *Mitologia slavă, modelul funcțional și cultura populară* (p. 11—24). Tadeusz Wasilewski studiază coroana regală ca simbol al dependenței în evul mediu, iar Roman Heck istoriografia în viața socială a Boemiei și Poloniei medievale, în timp ce B. Geremek încearcă să fixeze geneza conștiinței europene într-o epocă ale cărei structuri înseși par a se opune ideii de unitate europeană. Ordinul cerșetorilor (Jerzy Kloczowski), probleme ale picturii gotice în spațiul amintit (Alicja—Karlowska—Kamzowa), cultura urbană în Polonia (H. Samsonowicz), orașele și dezvoltarea culturii după exemplul polon în secolele XVI—XVIII (Maria Bogucka), adunările locale de stări în Europa centrală și răsăriteană ca factor de cultură politică (Șt. Russocki), curente religioase în Polonia și Europa de Est în secolele XVI—XVIII (Karol Górski), influențele orientale în Polonia aceleiași epoci (Janusz Tazbir), zone de interferență lingvistică în Europa est-centrală în secolele XVIII—XX (Józef Chlebowczyk), reconstrucția Poloniei în 1918 și concepțiile federaliste (Tadeusz Jedruczczak), Europa centrală și criza culturii europene în perioada interbelică (Czeslaw Madajczyc), problemele culturii literare în țările slave de sud și de vest (Edward Modany) sînt contribuții ce definesc istoriografia polonă într-unul din sectoarele ei cele mai active. Menționîndu-le e.g., adăugăm că volumul de studii poloneze cu privire la istoria culturală a Europei centrale și de est, volum apărut sub egida Academiei Polone de Științe, a Comitetului de Științe Istorice și a Institutului de Istorie, e reprezentativ, tematic și metodologic, nu numai pentru colaboratorii săi, ci și pentru o întreagă orientare a istoriografiei de azi.

Al. Zub

Aspetti e momenti della ricerca storica in Italia. Mostra del libro italiano di storia. Repertorio bibliografico, Roma, 1980, 197 p. (Quaderno n. 14 di „Libri e riviste d'Italia").

Cu ocazia celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, Italia a organizat, la București, o expoziție de carte istorică, tipărind totodată și un catalog menit să orienteze în foarte bogata producție istoriografică a peninsulei. După ce a înfățișat, în nr. 13, contribuțiile istorice din perioada interbelică, revista „Quaderno" consacră încă o fascicolă (14) istoriografiei, încercînd să fixeze *more bibliographico* tendințele mai de seamă ale cercetării în etapa postbelică, în perspectiva unei sistematizări mai ample, care nu va întîrzia. Îngrijită de Giulia Frisardi și Liliana Lanzetti, fascicola de față oferă mai întîi niște „premise" teoretice subscrise de Giovanni Spadolini și Sergio Romano. Ultimul observă, citîndu-l pe Croce, că istoria trebuie să aibă mereu un sens utilitar și că ea nu poate fi de aceea, decît „contemporană". Intercalarea istoriei se răsfrînge, fie și indirect, asupra actualității. Producția istoriografică italiană din ultimii ani atestă încă o dată acest adevăr, iar repertoriul înfățișat cu ocazia Congresului de specialitate de la București îl pune în lumină, rezumînd oarecum marile probleme ale societății contemporane și conturînd totodată ceea ce Sergio Romano numește „conștiința istoriografică italiană a ultimei generații". Fabrizio Fabbrini se ocupă, succint, de antichitate și evul mediu (p. 19—36), iar Francesco Malgeri de cercetările de istorie modernă și contemporană (p. 37—43). Repertoriul însuși, organizat pe secțiuni cronologice, ocupă cea mai mare parte din volum și oferă o imagine reconfortantă a noilor eforturi ale istoriografiei italiene, aflată în plin proces de înnoire. Secțiunea II oferă o imagine tocmai a acestui proces (p. 55—61), în care vechea tradiție erudită se confruntă cu tentativele de lărgire a anchetei.

Al. Zub

COMITÉ FRANÇAIS DES SCIENCES HISTORIQUES, *La recherche historique en France depuis 1965*. Paris, Ed. du CNRS, 1980, 154 p.

În 1965, cu ocazia Congresului internațional de științe istorice de la Viena, Franța se prezenta cu două volume bilanțiere *Vingt-cinq ans de recherche historique en France, 1940—1965)*, unul privitor la învățămînt, cercetare și publicații istorice, celălalt cuprinzînd bibliografia respectivă. Anul acesta, din nou bilanțier pentru istoriografie, a prilejuit apariția unui alt volum, de proporții mai modeste, însă nu mai puțin interesant, în vederea celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la București (10—17

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aug.). Dedicat memoriei lui Michel Devèze, noul volum aduce la zi documentația cu privire la cercetarea istorică franceză și scoate în evidență trăsăturile mai de seamă ale istoriografiei respective în interstițiul 1965—1980. Într-o primă parte, se încearcă degajarea tendințelor manifeste în gîndirea istorică din ultimii ani, în ideea de a trasa niște linii orientative, iar nu conturul unui tablou. În partea a doua, se indică instituțiile ce participă la realizarea învățămîntului și cercetării istorice, adăugîndu-se și o listă a periodicelor cu caracter istoric. Ca și în alte dăți, s-a socotit că tezele de doctorat sînt semnificative pentru noile tendințe. Ce spun, pentru noua etapă, cele 729 de disertații? Mai întîi că cercetarea istorică a continuat să se diversifice tematic, să adîncească vechi teme și să abordeze altele noi, receptivă în același timp la „provocările" teoretice și la perfecționarea instrumentelor de lucru. Joël Le Gall subscrie bilanțul privitor la istoria veche: Pierre Toubert și Henri Dubois se ocupă de rezultatele medievisticii; Gilbert Dagron de studiile bizantine; Claude Cahen de cele islamice. Michel Devèze și Michel François fixează preocupările modernîștilor. În fine, pentru istoria contemporană, René Rémond, autorul unei pertinente *Introduction à l'histoire de notre temps* (I—III, 1974), conturează o perspectivă de ansamblu, în timp ce Jean Bouvier se ocupă de istoria economică, Ph. Vigier de cea socială, Maurice Agulhon de mentalități, J.-M. Mayeur de istoria religioasă, iar René Girault de relații internaționale. Lista tezelor indică o anume predilecție pentru epocile modernă și contemporană, alături de un interes sporit pentru istoria culturală și istoria artelor. E un volum dens, menit să prevină în primul rînd pe specialistul străin asupra sistemului francez de învățămînt și cercetare istorică și numai în al doilea rînd să releve înfăptuirile mai de seamă din ultimii ani.

Al. Zub

La science historique dans les pays socialistes (Questions d'historiographie), Moscou, 1980, 172 p.

Sub o redacție asigurată de R. Bezborodova, revista „Sciences sociales aujourd'hui" a pus la îndemîna istoricilor reuniți în Congres la București, un volum orientativ despre știința istorică din țările socialiste. Volumul a fost pregătit de o reuniune a istoricilor din aceste țări (Moscova, dec. 1978) avînd ca temă marile direcții ale istoriografiei actuale. Un consiliu științific are menirea, de cîțiva ani, să coordoneze eforturile de a întocmi o istorie a științei istorice, sub egida Academiei de Științe a U.R.S.S. Nevoia de a studia istoriografia de-a lungul existenței sale a devenit tot mai evidentă în ultimii ani, iar volumul de față e o mărturie, alături de atîtea altele, venite din alte părți ale lumii, și de crearea, în consecință, cu ocazia Congresului de la București, a unei comisii internaționale, menită să se ocupe tocmai de istoria istoriografiei. În cadrul volumului pe care îl semnalăm, se dau relații despre activitatea amintitului Consiliu științific pentru studiul istoriei istoriografiei (V Dunaevski, M. Vandalkovskaja) și se schițează cîteva tururi de orizont în ce privește problemele cercetării istorice din perspectivă diacronică (Andrzej Grabski), istoriografia contemporană a istoriei Rusiei (I. Kovalcenko), istoriografia sovietică a istoriei universale (A. Cubarian), cercetările istorice în Bulgaria (Maria Veleva), Ungaria (Ferenc Glatz), Vietnam (Van Tao, Pham Xuan Nam, P. Tsvetov), R. D. Germană (Walter Schmidt, Lutz-Dieter Behrendt, Hans Schleier), Mongolia (Chagdaran Bira), Polonia (Jerzy Maternicki), România (Damian Hurezeanu, Gh. Unc), Cehoslovacia (S. Czambell). Incitante, observațiile lui A. Grabski cu privire la problemele domeniului. Utilă, darea de seamă asupra reuniunii de la Moscova cu privire la istoria istoriografiei în țările din estul continentului.

Al. Zub

La science historique en Union Soviétique. Nouvelles recherches, Moscou, 1980, 200 p. (Problèmes du monde contemporain, 73).

O selecție din volumul *Sovetskaja istoriceskaja Nauka v 1975—1979 gg.* (1980) se publică separat, ca supliment al revistei „Sciences sociales aujourd'hui", în cadrul colecției „Problèmes du monde contemporain", îngrijită de M. Gončaruk. Este vorba de priviri sintetice, pe ramuri, asupra istoriografiei din ultimii ani: istoria Rusiei în perioada feudalismului (V. Pasuto), lucrările relative la faza capitalistă a aceleiași istorii (I. Kovalcenko),

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiile privitoare la societatea sovietică (M. Kim, I. Poliakov), publicațiile sovietice privind istoria militară (P. Jilin), principalele orientări în studiul etnografiei (J. Bromlej) și bizantinologiei (Z. Udalcova, K. Ossipova), lucrările privind istoria contemporană a Europei apusene (S. Pojarskaja), studiile relative la istoria S.U.A. (G. Sevestjanov), istoria țărilor afro-asiatice (G. Kim), studiile latino-americane (I. Grigulevic). Volumul se încheie cu o expunere despre cercetările de istorie antică (E. Golubtsova). În chip de introducere, se inserează o privire sintetică asupra direcțiilor mai importante de cercetare din istoriografia sovietică a ultimilor ani, sub semnătura lui E. Jukov, fostul președinte al Comitetului Național de științe istorice, acum răposat. Regăsim în succinta introducere, exprimat clar și fără nuanțe, crezul materialist al istoriografiei sovietice, crez exemplificat prin cîteva dintre marile sinteze înfăptuite între timp pe direcția mișcării muncitorești internaționale, a celui de-al doilea război mondial și a istoriei U.R.S.S. Cît privește latura teoretică a disciplinei, se citează o *Istoria științei istorice*, elaborată în același răstimp.

Al. Zub

S.L. TIHVINSKIJ (red.), *Sovetskaja istoriografija nauka v 1975—1979 gg.*, Moskva, Izd. Nauka, 1980, 387 p.

Volum de studii, conceput ca un bilanț al istoriografiei sovietice în intervalul de la Congresul de științe istorice de la San Francisco pînă la cel din București " 1975—1979. Tendințe și orientări noi ? Autorii, nu mai puțin de 41, încearcă să dea o imagine de ansamblu, panoramică, a preocupărilor istorice din U.R.S.S., pe domenii și epoci, avînd deci în vedere structurile tradiționale și o finalitate bilanțieră, de „radiografie" orizontală a domeniilor, inclusiv disciplinele auxiliare : arheologie, etnografie, arheografie etc. Se dau informații, în aceeași manieră sintetică, și pe zone istorico-culturale. V. I. Țaranov subscrie cîteva pagini despre cercetările istorice din Republica Moldovenească, cu o bibliografie orientativă.

Al. Zub

Sciences sociales, Moscou, 3/1980, 336 p.

Publicație scoasă de Academia de Științe a U.R.S.S., „Sciences sociales" consacră un grupaj d estudii Congresului internațional de științe istorice de la București. E. Jukov, decedat între timp, subscrie un articol de sinteză despre originile celui de al doilea război mondial. I. Kovalcenko și G. Kucerenko se ocupă, pe baza difuzării socialismului utopic, de legăturile dintre gînditorii ruși și Europa apuseană în secolul trecut. A. Ciubarian prezintă ideea de „pace veșnică și echitabilă" în Rusia secolelor XIX și XX. S. Tikhvinski încearcă a stabili un raport între problemele naționale și sociale ale revoluției din China iar V. Pasuto se ocupă de învățămîntul istoriei în școala medie sovietică. Fiecare articol vrea să răspundă, evident, uneia din marile teme sau direcții ale Congresului, sintetizînd, nu fără un substrat polemic, puncte de vedere în probleme de un larg interes. Nuanțe nu sînt de căutat, firește, în texte de un caracter atît de general, a căror menire e doar să atragă luarea-aminte asupra intransigenței istoriografiei sovietice cu privire la asemenea chestiuni. Interes istoriografic prezintă însă și alte materiale, precum acela despre Engels văzut de Lenin (N. Kolpinski), cel despre originile crizei conștiinței filosofice și estetice apusene (K. Dolgov), și îndeosebi cel despre imaginea schimbătoare a antichității de la J. Winckelmann pînă în zilele noastre (S. Averintsev). Să menționăm, în fine, un articol comemorativ despre Camoens, în care Juna Terterian vede o culme și o sinteză a Renașterii portugheze, și un altul despre „moartea filosofiei", pe care T. Oizerman o prezintă ca un mit al lumii capitaliste. Un interes acut, prin dramatismul problemei, dacă nu prin soluția sugerată, comportă încercarea de a descifra în orientarea anticulturală a tinerilor din Apus o conștiință romantică (X. Mialo). La *viața științifică*, se menționează activitatea comisiei istoricilor sovietici și români, axate în etapa din urmă pe chestiuni de relații mutuale în a doua jumătate a secolului XIX și primele decenii ale secolului nostru.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Karl Marx — Universität Leipzig. „Wissenschaftliche Zeitschrift". Gesellschafts-und Sprachwissenschaftliche Reihe, 29. Jg., 4/1980, p. 311—409.

Pregătită în vederea Congresului internațional de științe istorice de la București, noua fascicolă din „Revista științifică" a Universității din Leipzig are o tematică adecvată împrejurării: *istoria științelor sociale — premise și căi*. H. Seidel subscrie, în acest cadru, cîteva observații despre raportul dintre istoria filosofiei și istoria științelor sociale. G. Fabiunke încearcă să fixeze contribuția istoriei economiei politice la o istorie a științelor sociale. W. Berthold, care e și responsabil al colegiului de redacție, se ocupă de problemele unei conceptualizări a științei istorice. Alte contribuții privesc teoria comunismului științific ca disciplină (H. Görschler, G. Grosser), istoria statului și dreptului (G. Barnowski) etc. De remarcat încă examenul critic întreprins de D. Wittich pe marginea perspectivei lui Th. S. Kuhn asupra istoriei științei, raportată la alte personalități (A. Koyré, J. Piaget, B. L. Whorf, K. R. Popper) și mai cu seamă la L. Fleck *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache*. Basel, 1935) de care s-ar apropia cel mai mult.

Al. Zub

MICHAEL KAMMEN (ed.) *The Past before us. Contemporary historical writing in the United States*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1980, 524 p.

Sub îngrijirea lui Michael Kammen, American Historical Association publică un volum de studii teoretice privitoare la istorie, fără îndoială cel mai substanțial din seria dedicată de diversele școli celui de al XV-lea Congres Internațional de științe istorice (București, 10—17 august 1980). Cel mai substanțial, fiindcă și-a propus nu doar că pună vocația istoricului în raport cu starea disciplinei în S.U.A. (Michael Kammen), ci și să prezinte diversele compartimente și direcții de cercetare istorică, de la cele tradiționale, a căror vitalitate nu s-a epuizat încă, pînă la cele mai noi. Aprecierea lui Henry Adams (1894) că în pofida oricărui scepticism, istoria va continua să-și exercite prerogativele, chiar dacă efortul de a o preface în știință ar eșua, a fost pus în capul volumului, alături de observația lui Carl Becker (1932) că istoricii trebuie să prezerve și să perpetueze, ca poeții, povestitorii și preoții de altădată, tradiția socială, să pună deci de acord, pe cît posibil, evenimentele actuale cu cele revolute, creind astfel, o unitate de lumi în timp. Sînt opinii ce țin seama de slăbiciunile domeniului, dar sfîrșesc totuși prin a-i acorda șanse de evoluție viitoare. *Trecutul înaintea noastră* e un titlu doar aparent paradoxal, căci trecutul se naște, se înfiripă continuu, prin eforturile istoriografiei, și e firesc ca el să angajeze întrucîtva și viitorul. Culegerea de față „descrie o serie panoramică de interese, activități, probleme și realizări ale istoricilor din S.U.A., cu atenția îndreptată spre anii '70, o perioadă care a fost martora unor transformări ale erudiției istorice" (p. 11). Desigur, o imagine globală era greu de realizat, întrucît numeroși istorici lucrează pe cont propriu, sustrăgîndu-se astfel evidențelor raportate de asociații, comitete, comisii etc., singurele avute în vedere la alcătuirea unui asemenea volum. Dar și așa tabloul oferit de cei 20 de colaboratori e destul de amplu, circumscriind aria de interese a istoricilor profesioniști, despre care dă seama, sintetic, introducerea semnată de Michael Kammen. Organizat în trei secțiuni, volumul, cuprinde, în partea I, studii menite să releve preocupări mai largi, de istorie universală: Europa modernă (W. J. Bouwsma, V. H. McNeill); Africa (Ph. D. Curtin), Orientul Mijlociu (N. R. Keddie); Asia de Est, de Sud și de Sud-Est (J. Whitney Hall); America Latină (Gh. Gibson). Partea a II-a se referă la domenii de cercetare, abordate tematic: istorie socială (P. N. Stearns); istorie politică (Allan G. Bogne); istoria clasei muncitoare (D. Brody); istorie urbană și istorie locală (K. Neils Conzen); „negrul în istoria americană" (J. Saunders Redding); femeia și familia Carl N. Degler); istoria intelectuală și culturală (Robert Darnton); relații internaționale (Ch. S. Maier). Partea a III-a grupează chestiuni de interes teoretic și metodologic: istoria orală în S.U.A. (N. T. Hoover); psihoistoria (Peter Loewenberg); istoria socială cantitativă (J. Morgan); istoria comparativă (G. M. Fredrickson); învățămîntul istoriei (H. Whitman Hertzberg). Pregătit în vederea unui congres de istorie, volumul abordează astfel mai toate temele din programul acestuia, oferind în plus partea expozitivă, bilanțieră, relativă la istoriografia americană, al cărei dinamism exemplar îl evidențiază.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DENISE ARTAUD ş.a *Lexique historique des Etats-Unis au XX-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1978, 272 p.

O enciclopedie *sui generis* pentru uzul europenilor, relevînd structurile unei civilizaţii legate prin geneză de vechiul continent şi influenţîndu-l la rîndul ei. Dincolo de miturile politice sau cinematografice la modă, se consemnează instituţiile fundamentale, sistemul legislativ, administraţia, cultura, economia etc., cu apel la o densă informaţie istorică şi la date statistice. Străbătut cu atenţie, volumul relevă ceea ce este esenţial pentru cunoaşterea S.U.A., de la constituţie şi senat pînă la tehnica parlamentară şi organismele vieţii economice. Diplomatul, omul de afaceri, turistul european află în cele 310 articole corelate informaţii indispensabile despre structura actuală (în diacronia ei) a S.U.A. O „radiografie" dintre cele mai clare şi mai utile.

Al. Zub

BARBARA SICHERMAN ş.a., *Recent United States scholarship on the history of women*. A report presented at the XV International Congress of Historical Sciences, Bucharest, Romania, 1980. Washington, 1980, 56 p. (American Historical Association).

Creşterea interesului pentru problematica istorică a femeii în toată lumea şi mai ales în S.U.A. a făcut ca ea să figureze între „marile teme ale Congresului de la Bucureşti, congres în vederea căruia Barbara Sicherman, E. Willian Monter, Joan Wallach Scott şi Kathryn Kish Sklar au pregătit un substanţial raport. Studiul experienţei trecute a femeii se face, acolo, în cadrul unui „grup conferenţiar, patronat de „American Historical Association". Conferinţe naţionale pe această temă se fac anual, începînd din 1973. Există deja cîteva publicaţii specializate şi mai multe bibliografii, menite să înlesnească cercetarea. Două tendinţe le nutresc subteran : una ştiinţifică, izvorînd din nevoia de a adînci şi extinde ancheta istoricului ; alta politică, avînd la bază mişcarea feministă, resuscitată mai ales după apariţia lucrării *The Feminine Mystique* (1963) de Betty Friedan, mişcare notorie prin reacţia legată de drepturile civile şi prin opoziţia antirăzboinică din deceniul trecut. Ea militează acum pentru ratificarea Amendamentului federal privitor la drepturile civile, iar pe tărîm istoriografic a generat numeroase studii despre munca, sexualitatea, responsabilităţile familiale, experienţa politică a femeii în trecut. Sînt aspecte de istorie socială pe care raportul de mai sus le pune în lumină, bilanţier, adăugînd la notele aferente şi o bibliografie orientativă.

Al. Zub

N. IRIBAGIAKOV, *Clio în faţa judecăţii filosofiei burgheze*, Bucureşti, Ed. Politică, 1980, 405 p.

Alături de realitatea socială ca sistem dat cunoaşterii, procesul istoric constituie astăzi o vastă zonă de meditaţie filosofică şi de confruntare ideologică. Ceea ce-i preocupă pe cei ce se apleacă cu sîrguinţă şi pasiune pentru adevăr asupra mărturiilor păstrate prin vestigii materiale şi documente scrise despre evenimente din trecutul popoarelor este să descifreze sensul evoluţiei sociale şi să desprindă învăţămintele necesare întemeierii strategiei mişcării forţelor progresiste, a planurilor de activitate constructivă, paşnică. Din nefericire, promovarea adevărului istoric se loveşte de obstacole serioase, ridicate de forţe sociale retrograde. Interesate în răstălmăcirea lui, aceste forţe nu numai că nesocotesc lecţiile istoriei, dar se şi opun eforturilor de proiectare a luminii asupra trecutului, încearcă să întreţină în conştiinţa publică credinţa în acţiunea unui destin implacabil, cultivă pe diverse căi scepticismul şi agnosticismul.

N. Iribagiakov, în studiul său, readuce în cîmpul atenţiei filosofilor şi istoricilor probleme mai vechi, reactualizate şi amplificate, care constituie substanţa dezbaterilor de fond din filosofia istoriei : particularităţile obiectului de studiu al istoriei, legitatea şi sensul procesului istoric, specificul cunoaşterii istorice, relaţia dintre obiect şi subiect, căile posibile de asigurare a obiectivităţii şi de diminuare a subiectivismului în aprecierea faptelor istorice, determinismul social, relaţia dintre istorie şi sociologie ş.a. O dată cu reafirmarea concepţiei materialiste asupra istoriei şi a principiilor metodologice de cerce-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tare istorică, se întreprinde şi o examinare critică a teoriilor idealiste, denunţînd subiectivismul şi arbitrarul cuprinse în sugestiile lor de judecare şi apreciere a evenimentelor, a direcţiei obiective de evoluţie. Autorul remarcă în doctrinele burgheze preocupări asidui de revizuire a postulatelor gîndirii istorice clasice, tradiţionale, cărora li se substituie norme metodologice empirist-subiectiviste, inspirate de concepţii pozitiviste şi iraţionaliste. Caracteristic multor teorii idealiste contemporane este tendinţa de negare a valorii cognitive a istoriei, de mijloc de cunoaştere a legităţilor obiective, de îndrumar în viaţa popoarelor şi de mijloc de făurire a conştiinţei de sine a naţiunii. Există suficiente simptome care-l îndreptăţesc pe autor să denunţe criza istoriografiei burgheze ca un fapt neîndoielnic în cultura occidentală.

Distincţia operată între procesul istoric real şi cunoaşterea istorică reprezintă axa lucrării în jurul căreia gravitează argumentele destinate să risipească prejudecăţile mai vechi şi mai noi precum şi confuzia generată de suprapunerea planurilor. Pentru un istoric comunist, obiectul de cercetare în istorie, procesul istoric real are o existenţă independentă de subiect ca şi oricare transformare din natură. Dificultăţile pătrunderii esenţei sale nu decurg atît din unicitatea evenimentelor, din irepetabilitatea lor, precum s-a pretins de la Windelband şi Rickert pînă la Jaspers şi Walsh cît mai ales din complexitatea vieţii sociale unde subiectul este şi obiectul propriei sale cunoaşteri. Ca urmare, înfăţişarea evenimentelor va purta inevitabil amprenta subiectivităţii cercetătorului, a priceperii de folosire a informaţiei documentare, a capacităţii de analiză şi sinteză precum şi a onestităţii în redarea adevărului. Firește, obiectul ştiinţelor naturii, care iau în considerare natura ca natură, nu istoria naturii, se deosebeşte de obiectul istoriei. Dacă naturalistul sistematician, care poate supune natura întrebării ori de cîte ori resimte nevoia confirmării supoziţiei sale, poate efectua experimente şi verifica ipoteze, atunci istoricul nu mai are de a face cu un obiect „dat", deoarece evenimente integrate testării complexe a procesului istoric, sinuos, o dată consumate aparţin trecutului ireversibil. De aceea, el trebuie să reconstituie fidel pe cît îi stă în putinţă, după volumul şi calitatea informaţiei documentare, imaginea unor formaţiuni sociale, instituţii, fapte deosebite, memorabile din viaţa colectivităţilor, aşa cum se degajă din examinarea critică a vestigiilor. N. Iribagiakov, pe toată întinderea studiului, evidenţiază faptul că interesul şi concepţia filosofică a istoricului condiţionează valoarea rezultatelor cercetării istorice. Cînd interesele de clasă sînt în joc, este de aşteptat să se adîncească discrepanţa între istorie ca descriere şi interpretare a evenimentelor şi realitatea istorică. „Istoria... cunoaşte destule cazuri cînd este greu de delimitat unde se termină iluziile şi unde începe înşelătoria conştientă, organizată" (p. 64). Prin sugestiile lor, teoriile idealiste legitimează arbitrarul în selecţia faptelor, în construirea imaginii despre realitatea istorică şi promovează subiectivismul în aprecierea tendinţelor obiective ale procesului istoric.

Studiul lui N. Iribagiakov reprezintă o analiză riguroasă, făcută în cunoştinţă de cauză a curentelor de gîndire din filosofia burgheză contemporană şi totodată o pledoarie competentă, cu argumente solide, în favoarea materialismului istoric, concepţie şi metodă generală, ştiinţifică de investigare istorică. Prin conţinutul său bogat în idei semnificative şi claritatea impecabilă a expunerii, el oferă cititorului un preţios instrument de informare asupra unei largi arii de înfruntare ideologică între concepţia materialistă a istoriei şi numeroasele teorii contemporane de filosofia istoriei.

M. Sărmăşanu

WILHELM HOERNER, *Zeit und Rhythmus. Die Ordnungsgesetze der Erde und des Menschen*. Stuttgart, Verlag Urachaus, 1978, 385 p.

Viaţă, ritmuri, timp sînt noţiuni strîns egate între ele, iar în ultimile decenii studiile asupra relaţiei dintre aceşti termeni s-au înmulţit considerabil, relevînd nevoia unei integrări cosmice a istoriei. După studii parţiale pe aceeaşi mare, inepuizabilă temă, W. Hoerner adaugă o carte substanţială, riguros articulată şi limpede scrisă, una în care, pornindu-se de la respiraţia omului, se ajunge la ideea de timp şi la complexa problematică a duratei. Cosmosul şi istoria conlucrează la mersul evolutiv al umanităţii. Capitole aparte leagă respiraţia pămîntului de ideea de zi, respiraţia lunii de ideea de lună şi săptămînă, respiraţia soarelui de ideea de an şi anotimp, respiraţia vieţii de viaţa omului însăşi. Altele se dedică respiraţiei umanităţii, în legătură cu care se discută devenirea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conștiința istorică, perioadele temporale, epocile de cultură, etc. De respirația lumilor, în fine, se leagă miturile creației, era, epoca, conștiința mondială, conștiința timpului ș.a. Note, bibliografie, tabele, indici înlesnesc folosirea lucrării, una din multele lucrări de inspirație rudolfsteineriană.

Al. Zub

GEORG STRICKRODT, *Zeitalterprägung und Standortbestimmung des personalen und des politischen Bewusstseins*. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1979, VIII + 168 p.

Există o marcă a epocii și o determinare locală a conștiinței, fie aceasta personală sau politică, motiv pentru care G. Strickrodt atacă tema analitic, procedînd la o reexaminare a conceptului și oprindu-se la etapele mai de seamă ale „isprăvilor" sale în istorie. Folosirea abuzivă a cuvîntului conștiință îi apare, sub acest unghi, ca un simptom de criză, iar antroposofia lui Rudolf Steiner o manifestare caracteristică, al cărei proces de recepție comportă un caracter interdisciplinar și aduce în prim plan figurile lui L. Ziegles și R. Schneider, apoi pe aceea a lui Alfred Weber (*Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, 1935; *Das tragische in der Geschichte*, 1943). Este o întreagă tradiție de gîndire, una ce presupune o înțelegere de sine fundată metafizic. A. Weber ia în seamă experiențele „demonizării" spațiului politic în țările de veche cultură și ale nihilismului în artele secolului XX, pentru a sugera o „purificare" empirică a umanității. Alternativa marxistă (Ernst Bloch, E. Marcuse, J. Habermas etc.) nu e mai puțin luată în considerație, alături de „școala de la Frankfurt" (Adorno, Horkheimer) și alte soluții ce mizează pe o conștiință colectivă. O periodizare de morfologie culturală a istoriei stă în centrul discursului, cu apel la Spengler și Toynbee, Alfred Weber și K. Jaspers. Un exemplu de antropologie transcendentală a culturii (Jean Gebrer) îl continuă, urmate de reflecții asupra hazardului și necesității (J. Manod), pentru a încheia cu observația că o întîlnire cu primele scrieri hegeliene a lumii noastre ar fi salutară. Goethe e celălalt mare spirit, al cărui admirabil echilibru se ia drept etalon într-o lume atît de amenințată în precarul său echilibru.

Al. Zub

PETER BERGLAR, *Fortschritt zum Ursprung. Zur Geschichtsneurose des modernen Menschen*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 1978.

Volumul reunește studii și cuvîntări pe marginea istoriei și a destinului uman, cu referire îndeosebi la epoca modernă. În viziunea autorului (n. 1919), profesor la Universitatea din Köln, istoria e făcută întotdeauna de om, însă determinările ei nu se pot cunoaște integral, date fiind legăturile ei cu transcendența. „Ea rămîne o enigmă, chiar dacă fazele ei particulare ar fi lămurite pînă la ultimile detalii" (p. 5). Perspectiva e creștină și trimite explicit la Joseph de Maistre al Restaurației. Planul uman al istoriei nu capătă înțeles în această perspectivă decît raportat la planul divin. Autorul urmărește pînă în evul mediu tîrziu linia unei „Europe creștine", apoi fenomenul de „emancipare a lumii", iar demersul său se constituie într-o meditație asupra omului modern, ca subiect al unei „nevroze istorice". Conștiința istorică a unei societăți îi apare ca echivalînd cu aptitudinea memoriei la un individ. Volumul, al cărui titlu e desigur programatic, adună contribuții la problema acestei conștiințe în vremea noastră, alături de altele privind problema tradiției, a conservatismului și progresului, a romantismului politic etc.

Al. Zub

TILO SCHABERT, *Gewalt und Humanität. Über philosophische und politische Manifestationen von Modernität*. Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1978, 360 p.

Conceptul de modernitate e o temă la care, de la faimoasa „Querelle des Anciens et des Modernes" încoace, se apelează mereu, în ideea de a-i fixa conținutul și formele de expresie. Ce e modernitatea? Cum se poate aceasta crea metodic? Geneza ei? Mani-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

testările existențiale? Cum se explică și în ce constă corespondența principială între criză și modernitate? Sînt întrebări la care T. Schabert încearcă să răspundă, urmărind manifestările filosofice și politice ale modernității, pînă în anii din urmă. Dintre comentatorii români ai ideii de modernitate, două nume apar: M. Eliade și A. Marino. Din păcate, cel ce s-a ocupat mai mult de problemă (P. P. Negulescu) nu-i putea fi accesibil autorului, care altminteri, nici nu face prea mult caz de erudiție. El regîndește problemele și le reformulează, contînd nu doar pe informația vehiculată de cîteva secole pe această temă, ci și pe propriile-i observații, care îi întăresc convingerea că principiile modernității sînt principii ale unei latente violențe. După *Natur und Revolution* (1969), *Der Mensch als Schöpfer der Welt* (Ed., 1971) și *Aufbruch zur Moderne* (Ed., 1974), noua carte a lui Tilo Schabert (n. 1942) denotă eminente însușiri de analiză, comprehensiune și expresie, asupra cărora sperăm a putea reveni.

Al. Zub

DIETRICH von ENGELHARDT, *Historisches Bewusstsein in der Naturwissenschaft von der Aufklärung bis zum Positivismus*. Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 1979, 260 p. (*Orbis academicus*, Sonderband 4).

Istoria științelor e încă un domeniu ce cîștigă teren, preocupările de acest gen fiind, în ultimii ani, tot mai insistente și uneori chiar spectaculoase. Cea modernă a științei naturale e „o istorie de pierdere și cîștig în conștiința istorică; în timp ce domeniul anorganic și cel organic fură recunoscute progresiv în evoluția lor istorică (dimensiunea obiectivă), științele naturii pierd tot mai mult interesul pentru propriul curs istoric (dimensiunea subiectivă). După un timp de paralelism (epoca luminilor) și integrare (romantism), istoria științei și cercetarea epirică a naturii se despart în secolul XIX (pozitivism). Conștiința de știință a naturii fu redusă la o conștiință a prezentului, la cunoașterea stadiului de cercetare". Studiul lui D. von Engelhardt e o contribuție la istoria conștiinței manifeste în științele naturii, la istoria istoriografiei acestora, la legăturile dintre aceste științe, filosofie și teoria științei.

Al. Zub

MANFRED DURNER, *Wissen und Geschichte bei Schelling*. München, J. Berchmans Verlag, 1979, 277 p.

Studiile asupra operei lui Schelling au făcut progrese în ultimii ani, la intersecția dintre dezbaterea filosofică și cercetarea istorică propriu-zisă. Cel de față, ocupîndu-se chiar de cunoaștere și istorie la Schelling, e un comentariu erudit, o interpretare a primei prelegeri de la Erlangen: *Initia philosophiae universae* (1827/28). Autorul rînduiește această prelegere în evoluția generală a gîndirii lui Shelling, descoperind în ea primul sunet caracteristic *al filosofiei sale aprioriee de mai tîrziu, în ce privește problema libertății absolute*. Prima parte a lucrării urmărește întemeierea de către Schelling a filtsofiei ca știință a cunoașterii („Wissenschaft des Wissens"), adică acea știință care se preocupă de adevărul cunoașterii. A doua parte interpretează schița unui sistem de filosofie decurgînd de aici, sistem care concepe totalitatea lucrurilor cognoscibile ca „istorie a absolutului". Se înțelege că textul lui Schelling nu e privit doar în sine, ci în legătură cu comentariile suscitate în timp și cu dezbaterile curente de idei.

Al. Zub

HANS TITZE, *Identitätsphilosophie heute und bei Schelling*, Meisenheim am Glan, Verlag von Anton Hain, 1979, 118 p.

După studii consacrate cauzalității în filosofie și fizică, „informației" ca principiu, raportului dintre rațional și irațional etc., H. Titze, se ocupă acum de cel mai disputat dintre filosofii romantici, căruia îi descoperă, dincolo de vălul mistico-romantic, destule idei încă valabile. Ele trebuiau numai travestite în limbaj modern. Este ceea ce se face

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în acest volum, în care antinomiile sînt cercetate pe rînd, pentru a li se releva unitatea profundă. Filosofia unității sau a identității vrea să arate că diversele sisteme pot fi reunite într-un metasistem unificator, care nu vrea să le înlocuiască, ci doar să le descopere laturile armonizabile, „regula de joc" unificatoare. Căci asemeni naturii din care face parte, omul trebuie să-și supravegheze fiecare pas potrivit cu normele proprii. Noul sondaj în filosofia lui Schelling trebuie considerat semnificativ deci și sub unghiul obsesiilor provocate, în epoca actuală, de spectrul unei autodistrugeri a civilizației.

Al. Zub

Dr. P. F. H. LUXTERMANN, *Constantin Frantz. Romantik und Realismus im Werk eines politischen Aussenseiters*. Groningen, Wolters-Noordhoff, 1978, 217 p. (Historische Studies, XXXV).

Scoasă sub egida Institutului de istorie de pe lîngă Universitatea din Utrecht, lucrarea despre ideile politice ale lui Constantin Frantz (1817—1891) relevă, distingînd net între idee și practică, o latură puțin cunoscută a activității unui romantic, din a cărui operă s-a nutrit întrucîtva opoziția conservatoare contra lui Bismarck. Neglijată un timp sau privită apologetic, această latură merita un studiu atent și el a fost întreprins de P. F. H. Luxtermann, pe seama lucrărilor lui E. Stamm și profitînd de noile documente puse în circulație de E. Quadflieg, Udo Santter, H. E. Onnau ș.a. Interesul pentru ideile federaliste ale lui Frantz, militantul din dieta de la Frankfurt și marele opozant al lui Bismarck de mai tîrziu, e firesc într-o vreme care a verificat pe cont propriu validitatea acestei idei îndeosebi a aceleia prin care se nega viabilitatea unei formațiuni politice întemeiate, în centrul continentului, pe violență și cucerire. O *Mitteleuropa* federalistă, ca în atîtea alte proiecte din epocă, (Karl von Bruck, Lorenz von Stein etc.) ar fi fost soluția indicată geopolitic, iar în cadrul acesteia, Germaniei i-ar fi revenit oricum rolul coagulant, idee susținută concomitent și de Friedrich Naumann. Spre deosebire însă de Eugen Stamm, care descoperea originalitatea lui Frantz în tentativa de a împăca ideea pacifistă cu imperialismul, autorul prezentului volum pune accent pe latura pacifist-internaționalistă, nu fără a releva diferența de sens ce există între *federalismul* secolului trecut și concepția federalistă de azi. Un excurs biografic, urmat de ideile tinereții și de considerații cu privire la echilibrul european de la mijlocul secolului XIX pregătesc, în economia cărții, dezbaterea din jurul ideii de imperiu și de federație la Constantin Frantz, urmată de un substanțial paragraf relativ la filosofia pozitivă și de un altul privitor la politica mondială. „Ein berühmter Unberühmter". Formula lui E. Stamm (1948), aplicată aceleiași personalități se întemeiază nu atît pe valoarea ei în sine, cît pe ecoul de care s-au bucurat demersurile acesteia. Reactualizarea unei gîndiri echilibrate și viguroase ca aceea a lui Constantin Frantz, dincolo de etichetele ce i s-au pus de către contemporani sau mai tîrziu, era un demers necesar. Definind-o ca un amestec de romantism și de realism, P. F. H. Luxtermann o readuce în actualitate, propunînd o înțelegere mai adîncă a datelor ei.

Al. Zub

MARTIN HEIDEGGER, *Prolegomena zur Geschichte des Zeitbegriffs*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1979, XII + 447 p. (Gesamtausgabe, II. Abt., Bd. 20).

Sub acest titlu se publică, în cadrul ediției complete, prelegerile ținute de Heidegger la Universitatea din Marburg (1925). Concepute inițial ca prolegomene la o fenomenologie a istoriei și naturii, ele au căpătat forma cunoscută, pentru a se cristaliza apoi în *Sein und Zeit*. Tematica temporalității nu era totuși fixată atunci. În întîmpinarea ei, aceste prelegeri marchează eforturile filosofului de a-și apropia tema. Un prim capitol fixează situația filosofiei în a doua jumătate a secolului XIX, definind programul pozitivist, critica prestată de Dilthey, „trivializarea" acesteia de către Windelband și Rickert, filosofia „științifică" (Franz Brentano, Ed. Husserl). Descoperirile fundamentale ale fenomenologiei fac materia celui de-al doilea capitol. Următorul desfășoară cercetarea fenomenologică, cu apel la Husserl și Scheler. În centrul însuși al lucrării stă analiza fenomenului timp și configurarea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noțiunii respective, în cîteva dense capitole, urmate de un compartiment special dedicat relevării timpului însuși. Într-o analiză pregătitoare de caracter fundamental, se face trecerea de la „conștiința" husserliană la analitica existenței, așa cum va apare aceasta în *Sein und Zeit*.

Al. Zub

WERNER PÖLS (Ed.), *Staat und Gesellschaft im politischen Wandel. Beiträge Zur Geschichte der modernen Welt*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 554 p.

Dedicat profesorului Walter Bussmann, celebru contemporaneist, la împlinirea a 65 de ani, volumul despre *stat și societate în schimbarea politică* e o culegere tematică alcătuită din patru secțiuni complementare: I. Funcția statului și păstrarea democrației; II. Bisericile în statul modern; III. Imaginea actuală și contemporană a Imperiului; IV. Afirmarea de sine a statului în vremea războaielor mondiale. Teme importante, care puteau al ătui, fiecare din ele, substanța mai multor volume. Reunindu-le omagial și apelînd pentru aceasta la specialiști reputați, Werner Pöls, semnatar el însuși al unei importante contribuții privind relațiile germano-ruse în 1881/82, a izbutit să închege un frumos volum de peste 20 de studii, ale căror autori sînt K. D. Bracher, W. Conze, L. Gall, H. Gollwitzer, G. Grünthal, O. Hauser, A. Hillgruber, W. Hofer, W. Hubatsch, P. Kluke, W. J. Mommsen, R. Morsey, Th. Nipperdey, R. Nürnberger, K. E. Pollmann, K. Repgen, G. A. Ritter, E. R. Rosen, Th. Schieder, G. Schulz, P. Stadler. Ei se ocupă de funcțiunile statului modern, de exigențele democrației, de șansele ei de a supraviețui de la tinerele state nordamericane pînă în zilele noastre, cercetează conduite partinice și electorale, ca și raporturile dintre state și condițiile democrației de masă, totalitarismului și războaielor mondiale, relevîndu-se multiple fațete ale națiunii germane și ale imperiului respectiv, pe baza mărturiilor contemporane și ținînd seama, totodată, de schimbările de perspectivă survenite în istoriografia diferitelor generații.

Al. Zub

KARL-GEORG FABER, *Theorie der Geschichtswissenschaft*. 4., erw. Aufl., München, Verlag C. H. Beck, 1978, 266 p.

Este o sinteză notorie asupra gîndirii istorice, care s-a bucurat, de la prima apariție (1971) pînă la aceasta din urmă, de o bună primire, marcînd un efort considerabil de clarificare analitică și hermeneutică a domeniului. Ajunsă la a patra ediție în numai cîțiva ani, ea e deplin actuală și vădește ambiția autorului, profesor la Universitatea din Münster, de a răspunde unui chestionar complex, depărtîndu-se de o tradiție care a voit prea mult să rezolve problemele de teorie istorică în cadrul unei „istorii spirituale" *(Geistesgeschichte)*. Droysen a conceput celebra-i *Historik*, polemizînd cu pozitivismul, ca o enciclopedie și o metodologie a istoriei. Între timp, numeroase eforturi s-au produs în aceeași direcție, mai semnificative pentru etapa din urmă fiind, după opinia autorului, cele datorate lui Hans-Georg Gadamer (hermeneutica normativă) și Jürgen Habermas (teoria critică). Din sfera interpretărilor materialist-istorice e pusă la contribuție sinteza polonezului Adam Schaff (*Geschichte und Wahrheit*, 1970), alături de aceea a compatriotului său Jérzy Topolski (*Methodology of History*, 1976), de neocolit în încercarea de a resistematiza teoria istorică. Neschimbată în raport cu celelalte, ultima ediție adaugă doar cîteva lucrări noi la bibliografia domeniului, documentația de bază provenind însă dinaintea primei ediții. Fapt semnificativ, autorul preferă să ia în discuție lucrări ale istoricilor înșiși, mai relevante pentru evoluția domeniului decît speculațiile venite din afară. Un secol de asemenea preocupări, de la Droysen pînă în vremea noastră, furnizează teoreticianului destule puncte de sprijin, mai ales pe tărîm metodologic, unde s-au concentrat cele mai multe eforturi (Bernheim, Langlois-Seignobos, Bauer, Keyrer, Kirn ș.a.), alături de inițiative mai ample (Meinecke, Srbik), fie și nesistematice (J. Bunkhardt). Totuși, un rol de seamă au jucat și teoreticienii veniți din alte domenii, precum W. Dilthey, Max Weber, E. Troeltsch ș.a., contribuind la o conceptualizare mai riguroasă a istoriei. Publicația americană „Theory

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rad History" e alimentată mai cu seamă de filosofi. Tentativa de a scientifiza limba istoricului pare a fi o tendință ireversibilă, chiar dacă nu e de așteptat ca ea să atingă același grad de formalizare ca matematicile ori economia. În tot cazul, vechile probleme teoretice și de metodă ale domeniului se formulează acum mai nuanțat și cunosc o diversificare specifică, în pofida oricărui scepticism, altminteri inerent, cu care istoriografia se confruntă. Asumîndu-și sarcina de a le reformula, Karl-Georg Faber ajunge la o sinteză din care nu lipsește nici un capitol important. El încearcă mai întîi să redefinească istoria, ținînd seama de obiectul „în sine", de relația între istorie ca desfășurare cronologică *(Geschichte)* și istoriografie *(Historie)*, ca și de motivația cercetării. Se ocupă apoi de individual și general în istorie, de cauzalitate și hazard, de tip și structură, de critica hermeneuticii și de principiile unei hermeneutici istorice, de limba istoriografiei, de judecata istorică (măsură și valoare), de „historia contemplativa" și „historia activa", de unele probleme de „graniță" ale științei istorice, pentru a încheia cu o postfață la a treia ediție, menită să aducă „la zi" demersul teoretic. Este o privire cuprinzătoare asupra celor mai importante teorii și un examen pertinent al problemelor de bază. Timp structură, eveniment, povestire, explicație etc. sînt conceptele fundamentale repuse pe tapet, fără pretenția de a oferi de fiecare dată soluții noi, dar aducînd mereu un plus de claritate.

Al. Zub

MAX THÜRKAUF, *Technomanie — die Todeskrankenheit des Materialismus. Ursachen und Konsequenzen der technologinchen Masslosigkeiten unserer Zeit.* 2. Aufl. Schaffhausen, Novalis Verlag AG, 1980, 241 p.

Cărțile mai vechi ale lui M. Thürkauf *Pandorabüchsen der Wissenschaft; Wissenschaft und moralische Verantwortung)* cuprind în esență și tema noului demers: cursa pentru acapararea producției de energie a lumii s-a întețit peste măsură; o catastrofă biologică de ansamblu amenință umanitatea; uzinele atomice nu constituie o alternativă. Cum s-a putut ajunge la lipsa de măsură tehnologică a vremii noastre? După ce a lucrat un timp în domeniul energiei atomice, de unde s-a retras din motive de conștiință, autorul examinează cauzele și urmările acestei lipse de măsură și demersul său ia forma unui sondaj în care istoria își are partea ei, cel puțin în considerațiile despre durată, lupta pentru metal, procesele Galilei etc. În mare e însă un demers cu finalitate etică, inițiată din perspectiva unui spirit pătrunzător și lucid, capabil să vadă dincolo de strălucirile aparente ale civilizației de consum.

Al. Zub

HEINZ FRIEDRICH, *Kulturkatastrophe. Nachrufe auf das Abendland.* Hamburg, Hoffmann u. Campe Verlag, 1979, 313 p.

Iluminismul și Revoluția din 1789 au legat mari speranțe de ceea ce s-a numit epoca burgheză. Ele n-au fost însă împlinite și timpul ce avea să urmeze n-a făcut decît să adîncească decalajul dintre latura tehnică, de civilizație, a societății și dimensiunea culturală a acesteia, pînă la anarhia din ultimii ani. Heinz Friedrich (n. 1922), șef al Editurii „Taschenbuch" din München și autor al volumului de succes *Im Narrenschiff des Zeitgeistes* (1972), constată din nou această discrepanță și propune un răspuns echivalent cu o „declarație de independență" a culturii, convins că cultura e un factor decisiv al lumii și că va rămîne ca atare. Ca observații de psihopatologie a epocii moderne sînt înțelese paginile despre progres, privit ca o „catastrofă culturală", pagini dintre cele mai dense și mai semnificative pentru întreaga structură a cărții. Sînt meditații pe marginea istoriei și mai ales a destinului lumii contemporane, scrise cu ușurință eseistică și întemeiate pe o largă experiență personală.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Geschichte als politische Wissenschaft. Sozialökonomische Ansätze, Analyse politik-historischer Phänomene, politoligische Fragestellungen in der Geschichte, herausgegeben von JÜRGEN BERGMANN, KLAUS MEGERLE u. PETER STEINBACH, Stuttgart, Klett-Cotta, 1979, 381 p.

Volum de studii din perspectiva istoriei ca știință politică. Divizare tripartită, ca în subtitlu. O introducere a editorilor fixează unele aspecte ale istoriografiei orientate politologic. O primă parte cuprinde studii social-economice, de factură oarecum tradițională, despre premisele economice ale Revoluției de la 1848 în Germania (J. Bergmann), inegalitatea socială structurată în domeniul reproducției în perioada 1870—1913 (R. Spree), politica externă a Republicii de la Weimar în etapa finală (K. Megerle). Al doilea compartiment reunește cîteva analize de fenomene politice, întreprinse asupra social-democrației și a strategiei legale în epoca Republicii de la Weimar (W. Luthardt), a cazului Adolf Eichmann, gîndit la intersecția politicii cu personalitatea și crima (H. S. Levine), a încercării postbelice de realizare a unității partidului muncitoresc din Offenbach (S. Heimann). În fine, ultimul compartiment, menit să ofere „mostre" de abordare politologică, se ocupă de legitimarea stăpînirii politice sub Tiberius (P. Steinbach), de transformarea politică a social-democrației germane în epoca de trecere la capitalismul organizat (D. Lehnert) și de începuturile participării în industrie (Ilse Costas).

Al. Zub

FRANZ JOSEF E. BECKER, *Fach: Geschichte. Konzepte, Themen und Strukturen*. Düsseldorf, Verlag Schwann, 1979, 136 p.

În seria didactică a Editurii Schwann, mai multe lucrări semnificative au apărut în ultimii ani: *Istoria didactică* (K. Bergmann, J. Rüssen), *Personalitate și structură în istorie* (M. Bosch, ș.a.), *Istoria* (H. Fiege), *Istoria se învață în muzee* (A. Kuhn, G. Schneider) etc. Încă una, urmărind concepte, teme și structuri, li se adaugă, sub egida Institutului de perfecționare a cadrelor didactice, ca să pledeze pentru istorie ca disciplină didactică autonomă, într-un moment de evidentă criză a domeniului. Orientarea spre latura conceptuală a problemei e semnificativă pentru exigențele formale și operaționale din ultimul timp. Se urmărește mai întîi, succint, raportul dintre conștiința istorică și învățămîntul istoriei, apoi expresia acestei conștiințe la elevi și profesori, pentru a cerceta în articulațiile următoare chestiuni mai aplicate: relația cu prezentul, politizarea în istorie, tip și structură ca mijloc de cunoaștere, finalitatea istoriei structurale, componentele istoriei ideilor, exigențele istoriei sociale ș.a., iar ca exemplu de organizare a unei teme sub unghi didactic se alege totalitarismul în diversele lui ipostaze, cu o bibliografie sumară, urmată de literatura selectivă a întregii problematici. E o carte menită a incita corpul profesoral din domeniul istoriei, căruia i se pun în față cele mai recente modalități de a chestiona și aduce „la zi" materia. De o asemenea carte ar avea nevoie, desigur, și profesorii noștri.

Al. Zub

WERNER BERTHOLD, GÜNTER KATSCH, KLAUS KINNER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Zur Geschichte der marxistisch-leninistischen deutschen Geschichtswissenschaft (1917—1945)*. (Leipzig), 1978, 200 p. (Lehrmaterial zur Ausbildung von Diplomlehrern. Geschichte).

Culegere de studii întocmită cu scop didactic, sub egida ministerului de resort, de către un colectiv de autori din Leipzig. Prof. Werner Berthold, care coordonează lucrarea, subscrie prefața, un capitol privitor la problemele teoretico-metodologice de cercetare a evoluției istoriografiei germane marxist-leniniste și un altul relativ la principiile evoluției acestei discipline între 1935 și 1945. Klaus Kinner se ocupă de aceeași problemă în intervalul 1917—1933, iar Günter Katsch întreprinde o paralelă între Revoluția Socialistă din octombrie și cea germană din noiembrie. Sînt observații teoretice și de metodă, menite în principal să îndrume pe studenți la alcătuirea lucrărilor de diplomă. Ele dau însă o idee

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și despre modul în care sînt abordate asemenea chestiuni de către istoricii din R.D.G., cantonați excesiv într-o problematică simplificatoare. O probează nu numai expunerile menționate, dar și bibliografia finală.

Al. Zub

GÜNTER ROHRMOSER, *Zur geistigethischen Erneuerung*, Stuttgart, Seewald Verlag, 1979, 88 p.

Dacă în *Zeitzeichen. Bilanz einer Ära*, Günter Rohrmoser propunea o privire circulară și de mare înălțime a fenomenului cultural și politic contemporan, încercînd chiar să fixeze diagnoza vremii noastre, în *Zur geistigethischen Erneuerung* el se ocupă de „criza progresului", de „revoluția culturală în Europa", de alternativa fascismului și alte cîteva teme care introduc în problematica cea mai gravă a epocii. Ostil oricărui totalitarism, G. Rohrmoser, sugerează o soluție întemeiată pe „rațiunea creștinismului", ca mijloc de a reechilibra o lume ajunsă pe muchia celei mai grozave prăpăstii. Cum să fortifici încrederea în viitor a unei lumi ce nu mai crede în știință și tehnică? Este întrebarea ce plutește pe deasupra acestor pagini de penetrantă analiză, în care critica orientărilor fasciste e complinită de critica oricărei formule totalitare și se încearcă o posibilă soluție umanistă, în sensul preconizat de Liebknecht, în 1917, la ieșirea din închisoare: o lume fără Platon, fără Aristotel, fără Horațiu nu e de închipuit acum, mai ales acum. Înnoirea etic-spirituală a devenit o necesitate stringentă.

Al. Zub

GÜNTER ROHRMOSER, *Zäsur. Wandel des Bewusstseins*. Stuttgart, Seewald Verlag, 1980, 496 p.

După frenezia iluministă și după noul val de încredere „științifică" adus de pozitivism, impresia care a cîștigat teren în lume este că drumurile „progresului", proclamat cu religioasă vehemență de iluminism și de secolul următor, nu duc nicăieri, și că omenirea se află în fața unor probleme care de două secole încoace n-au făcut decît să-și sporească anvergura și gradul de complexitate. O cezură dramatică s-a ivit, conștiința lumii se află în plină schimbare. Ce o poate ajuta să-și găsească echilibrul? O reexaminare, sub acest unghi, a experiențelor emancipaționiste și „iluministe" nu e lipsită de interes și ea a fost întreprinsă de Günter Rohrmoser la capătul altor demersuri, cărora trebuie să le atribuim astăzi un caracter preparatoriu, introductiv. Autorul diagnostichează, în această carte, cezura intervenită și gîndirea relativă la progres și îi urmărește cauzația de la Platon pînă în zilele noastre. Punctul de plecare este exigența înțelegerii de sine a omului modern. Shakespeare e privit, sub acest unghi, ca poet al emancipării. În aceeași perspectivă, se cercetează apoi, la confluența dintre epoca modernă, iluminism și filosofia religiei, opera lui Lessing și cea a lui Kant. Semnificația gîndirii tînărului Hegel, pusă în legătură cu aceea a lui Kierkegaard, devine astfel o articulație importantă în structura lucrării. Răspunsuri la problema legăturilor dintre emancipare și religie (Blumenberg, Löwith, Pascal) se caută în ideile lui Feuerbach, Marx și Hegel, urmărindu-se, într-un capitol fundamental, geneza neomarxismului (Georg Lukács, *Geschichte und Klassenbewusstsein*), pentru care se oferă o schiță diacronică de la Marx la J. Habermas și H. Marcuse. Soluția propusă e, așadar, una conservatoare. Politico-cultural ne-am găsi în situația de a nu putea încredința salvarea celor mai bune rezultate ale luminilor decît creștinismului. Dezbaterea decisivă se anunță nu pe tărîm economic, ci pe tărîm religios, ceea ce constituie în același timp o speranță și un pericol. Căci nu se pot evita urmările negative ale progresului tehnico-științific decît riscînd o catastrofă. Ce trebuie să se înțeleagă, la finele acestui veac, prin emancipare? Este întrebarea pe care tratînd-o pe larg, în limitele cîtorva secole de frămîntări politice și ideologice, autorul o pune lumii, pentru a conchide că dialectica iluminismului a intrat într-o nouă fază și că fără un realism „conservator" nu e posibilă teoria acestui stadiu.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

WOLFGANG SCHLUCHTER, *Die Entwicklung des okzidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte.* Tübingen, J.C.B., Mohr (Paul Siebeck), 1979, XII + 280 p.

Interesul pentru opera lui Max Weber, exprimat în marea ediție de opere complete și în valul de studii ce o însoțesc pare a fi intrat într-o nouă fază, mai aptă să asigure o corectă recepție. W. Schluchter profită de acest interes pentru a propune o perspectivă sistematică asupra operei weberiene, avînd în vedere deopotrivă aspectul metodologic și conținutul. El completează astfel un tablou, de care se leagă, în anii din urmă, numele unor exegeți de marcă, precum Niklas Luhmann, Jürgen Habermas, Friedrich H. Tenbruck. Analiza cîștigă de pe urma efortului de sistematizare și din considerarea sincretică a domeniilor de confluență. Problema istoriei universale la Max Weber, dedesubtul filosofic al sociologiei sale ca istorie socială a Occidentului, tipologia dreptului și tipologia stăpînirii, rolul Reformei în trecerea la epoca modernă sînt probleme ce interesează toate aceste domenii, istoria în primul rînd.

Al. Zub

HANS-GEORG GADAMER, *Kleine Schriften*, II, *Interpretationen*, 2. verb. Auflage, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, 234 p.

Interpretările lui H.-G. Gadamer din seria de „mici scrieri" se referă îndeosebi la estetică, dar sfera lor e netăgăduit mai largă, punîndu-se din nou în discuție chiar valoarea hermeneuticii. Interpretări din Goethe, Hölderlin, Kleist, Immermann și Rilke stau alături de analize privind arta plastică a lumii contemporane și caută să arate în ce mod arta exprimă adevărul. Sînt texte ce completează oarecum opera principală a filosofului *(Wahrheit und Methode)*, nuanțîndu-i, concis și fluent, unele articulații.

Al. Zub

KLAUS WELLNER, *Der offenbare und der versteckte Nihilismus*. Stuttgart, Hochschulverlag, 1978, 129 p.

„Epoca noastră stă sub semnul nihilismului în desfășurare", constată autorul, observînd că formele de expresie ale nihilismului sînt extrem de variate și că îndeobște el poate fi găsit mai sub orice acoperiș. La pubertate, în lumea muncii, în căutarea unei vieți de plăceri, o prăpastie a lipsei de sens se deschide înaintea omului. Ce forme îmbracă ea și cum ajunge să se organizeze în nihilism? Sînt întrebări în jurul cărora K. W. își organizează reflecția filosofică, distingînd între cauzele și temeiurile nihilismului, spre a conchide că judecata noastră de scop sau de valoare nu poate cuprinde lumea ori existența ca totalități. Dincolo de sfera de acțiune a nihilismului, viața își reia cursul obișnuit. Reflecția culminează cu încercarea de a reconcilia contradicțiile existente („Feier des Seins"), recuperînd complementar unicul și îndreptîndu-l spre unitatea cu totul. Piatra de încercare a temei rămîne însă Nietzsche, pe care autorul a avut ideea de a-l raporta la Heidegger. Primul vede la originea nihilismului devalorizarea valorilor, definindu-l prin experiența lipsei de sens. Marele comentator încearcă să se detașeze de el, fără să izbutească însă. Considerații de metodă încheie lucrarea, una din cele pe care istoricul se poate întemeia spre a înțelege mai bine criza lumii moderne.

Al. Zub

HANS ERLER, *Hannah Arendt, Hegel und Marx. Studien zu Fortschritt und Politik*. Köln/Wien, Böhlau Verlag, 1979, 209 p. (Böhlau Philosophica 5).

O temă la modă, s-ar putea spune, fiindcă progresul și politica obsedează încă lumea contemporană, după cum i-a obsedat, cel puțin de la Revoluția franceză încoace, și pe înaintași. Lucrarea lui Hans Erler (n. 1942), cunoscut mai ales prin volumul polemic *Fritz Erler contra Willy Brandt* (1976), aduce o contribuție importantă la clarificarea ra-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

portului dintre politică și progres, supunînd unei analize severe filosofia politică profesată de Hannah Arendt. Întrebării puse de acesta în legătură cu subiectul politic i se răspunde cu analiza *Logicii* hegeliene. Din cercetarea comparativă a acestei *Logici* și a *Capitalului* rezultă că Marx distinge dialectica progresului economic de dialectica subiectului politic, ceea ce în categoriile filosofiei cultivate de Hannah Arendt ar însemna înălțarea umanității. Noua lectură a *Logicii* hegeliene se face așadar în perspectiva dialecticii personalității, pentru a se ajunge la o dialectică a acțiunii democratice. Tripticul e completat cu critica marxistă a dialecticii și filosofiei hegeliene, dialectica faimosului *Capital* fiind opusă de exeget dialecticii personalității.

Al. Zub

RICHARD SPERL (Red.), *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, 6, Berlin, Institut für Marxismus-Leninismus, 1980, 221 p.

O doctrină care de un secol exercită o influență dintre cele mai puternice asupra lumii, o doctrină studiată astăzi pe toate continentele, se bucură în patria de origine, de un institut special de cercetări și de o publicație perioadică, menită mai ales să clarifice problemele ediției de opere complete. Această ediție, *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), ajunsă deja la un stadiu avansat și beneficiind de un complex aparat critic, se întemeiază pe o vastă arhivă și e servită de o întreagă echipă de specialiști. A șasea fascicolă a publicației respective dă curs unor probleme științifice și de metodă ale ediției (Erich Kundel și A. Malysch), informează asupra colocviului organizat pe aceeași temă (H. Skambraks), pune în discuție principiul completudinii în restituirea operei (W. Opitz) etc. Alte contribuții se referă la un proiect de disertație berlineză al lui Marx (E. G. Schmidt), la celebrul manuscris *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (M. Müller), la un index al variantelor (R. Spere) etc., pentru a se defini, în cele din urmă, o școală istorico-critică înfiripată în jurul acestei ediții (Rolf Dlubek). Probleme legate de un volum sau altul, de un compartiment tematic, de aspecte lingvistice, de circumstanțele colaborării lui Marx la o revistă sau alta, de manuscrisul *Capitalului*, de o biografie a lui Marx din 1873 ș.a. fac obiectul celorlalte contribuții și ele prezintă un interes incontestabil pentru cine urmărește doctrina marxistă în textele fondatorilor și se interesează de circumstanțele constituirii ei. Deosebirile de la prima la a doua ediție stîrnesc nu mai puțin interes.

Al. Zub

JOHANES ROGALIA von BIEBERSTEIN, *Die These von Verschwörung* **1776—1945**, 2. verb. u. verm. Auflage. Frankfurt a. M/Bern/Las Vegas: Peter Lang, 1978, 294 p.

O carte simptomatică pentru revenirea, uneori spectaculoasă, la un anumit gen de istorie, a cărei ambiție e să transgreseze cauzalitatea de tip tradițional a unor mari fenomene, pentru a scoate în relief motivații oculte. Între „determinările cosmice" ale destinului uman și „dedesubturile satanice" ale istoriei sale, o întreagă problematică s-a putut înfiripa din nou, în spiritul unor interpretări mai vechi, pe care istoriografia le abandonase oarecum ca fanteziste. În principiu, nimic nu se opune la încercarea de a extinde sfera cauzalității, de a căuta determinări la nivele inaccesibile altădată. În ce-l privește pe autor, el a pornit de la studiul societăților secrete de caracter politic, pentru a se ocupa apoi de „teza conspirației filosofilor, francmasonilor, iluminaților, evreilor, socialiștilor și societăților secrete" pe o întindere de aproape două secole, din ajunul Revoluției franceze pînă aproape de zilele noastre, teză semnificînd în esență „un răspuns contrarevoluționar" la marele eveniment din 1789 și care a avut pînă tîrziu, în secolul XX, o înaltă valoare politică. Din păcate, această teză, prea adesea umbrită de interese și resentimente, n-a fost abordată pînă acum cu distanța și obiectivitatea necesare. Făcînd această constatare, J. Bieberstein examinează el însuși formele de expresie ale acestei atitudini, de la memorialul iezuitului francez Augustin Barruel (1797—98), care sesiza o vastă conspirație anticreștină la originile jacobinismului, pînă la campania antimasonică a celui de al III-lea Reich. Fapte cunoscute și mai puțin cunoscute apar în țesătura acestui volum, alături de conjecturi demne de tot interesul. Bibliografia (p. 233—286) denotă efortul considerabil pe care a trebuit să-l depună autorul pentru a-și construi teza asupra „tezei conspirației".

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

REGINA POZZI, *Gli intellettuali e il potere. Aspetti della cultura francese dell'Ottocento.* Bari, De Donato, 1979, 231 p.

Temă predilectă în ultimii ani, raportul dintre *Inteligheńţia* franceză şi puterea de stat în secolul XIX face obiectul unei noi cercetări, întreprinse de Regina Pozzi. Sînt, de fapt, studii pe această temă efectuate în ultimii ani şi reunite sub un titlu de rezonanţă publicistică, studii care îşi au însă organicitatea lor intrinsecă, în pofida deosebirii de ton ce subzistă de la unul la altul. Preocupată de problema intelectualităţii în sec. XIX, direcţie în care a subscris deja un studiu despre Renan şi un altul despre *Scuola e società nel dibattito sull'istruzione publica in Francia 1830—1850* (1869), alături de studii mai mărunte şi de o ediţie italiană a operei lui Guizot, *Storia della civiltà in Francia* (1974), autoarea (n. 1940) urmăreşte îndeosebi raportul dintre consolidarea hegemoniei burgheze în Franţa postrevoluţionară şi formele sub care unii intelectuali exprimă certitudinile noii clase ca şi limitele unei ideologii ce se dorea raţionalistă şi universalistă. Pornindu-se de la istoriografia profesată de Thierry şi Guizot, revoluţionară în esenţa ei, se ajunge pînă la abandonul acesteia de către Renan, la care valorile născute din marea revoluţie, valori menite să întemeieze o altă „scienza nuova" a omului şi a societăţii, îşi pierde orice putere. Între ei, un răstimp destul de mic pentru a da o idee de rapiditate mutaţiilor. S-a crezut un moment, la 1848, că cultura de sorginte revoluţionară şi exerciţiul puterii ar putea să colaboreze, dar era numai o iluzie, repede risipită, şi ea avea să ducă *inteligheńţia* la confruntări interne şi la revizuiri dintre cele mai dramatice, de la J. Jaurès, Ch. Maurras, P. Nizan, J. Benda pînă la A. Malraux şi J. P. Sartre. Retrasînd drumul unei intelectualităţi în plin proces de diversificare ideologică şi politică, Regina Pozzi descoperă la originile operei lui Thierry — „il carbonaro" — nevoia burgheziei de a-şi construi propria istorie, examinează ideologia liberală a lui Saint-Simon pentru a defini originile „industrialismului", apoi opera lui Guizot, prin care „le métier d'historien" capătă un profil mai riguros, ideologia revoluţionară de la 1848 şi avatarurile libertăţii de gîndire, încheind lucrarea cu „radiografia" unui faliment cultural şi politic (proiectul H. Carnot) şi procesul abjurant al lui E. Renan. O carte pătrunzătoare şi incitantă, beneficiind de o vastă bibliografie, bine stăpînită şi excelent pusă la contribuţie. Echivalenţa dintre *savoir* şi *pouvoir*, pe marginea căreia specula Renan, şi-a confirmat între timp, de atîtea ori, crudul adevăr, pînă la situaţia actuală, cînd destinul lumii se află în puţine mîini şi o catastrofă planetară e posibilă în orice moment. A reexamina, acum, relaţia dintre cei doi termeni în spaţiul care a cunoscut cea mai spectaculoasă înfruntare a lor, e un demers necesar. Privirea în timp, lucidă, poate servi unei înţelegeri mai bune a raportului, mereu precar, dintre un braţ şi altul al balanţei.

Al. Zub

BIANCA VALOTA CAVALLOTTI, *Democrazia e socialismo nell'Europa di Versailles.* Estratto da „Nuova Rivista Storica", anno LXII, fasc. I—II, 1978, p. 210—225.

Cunoscută prin studii de istorie social-politică şi nu mai puţin prin demersuri istoriografice legate de epoca modernă, profesoara Bianca Valota Cavallotti de la Universitatea din Milano subscrie acum un studiu de o densitate remarcabilă privitor la democraţie şi socialism în Europa interbelică, studiu prezentat mai întîi la colocviul internaţional din Perugia (7—9 apr. 1978), dedicat ideii de „revoluţie şi reacţiune în Europa" aceleiaşi perioade. Evitînd schemele interpretative prea simpliste, altminteri destul de abundente în ultima vreme, autoarea propune o regîndire mai senină şi mai echilibrată a fenomenului, luînd în consideraţie dimensiunea internaţională, ca şi planul intern. Ea propune să se renunţe la perspectiva polemică, în favoarea unei depline „istoricizări". Dincolo de situarea antinomică a termenilor, raporturile reale, de profunzime, trebuie căutate cu un mai fin simţ al nuanţei. Tema însă necesită o carte, încă una, şi sîntem în drept să o aşteptăm de la acuitatea şi hărnicia autoarei. Este perspectiva ce convine şi abordării fenomenului românesc din aceeaşi epocă, fenomen de care Bianca Valota Cavallotti se interesează cu deplină competenţă.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

FELIX PHILIPP INGOLD (Ed.), *Zwischen der Kulturen.* Festgabe für Georg Thürer zum 70. Geburtstag dargebracht von den Kulturwissenschaftlichen Abteilung der Hochschule St. Gallen, Bern/Stuttgart, Verlag Paul Haupt, 1978, 166 p.

Cu o introducere largă privind viața și opera lui Georg Thürer, profesor de germană și de istoria Elveției la Institutul de învățămînt superior din St. Gallen, căruia i se dedică, volumul îngrijit de Felix Philipp Ingold cuprinde 11 contribuții privitoare la problema funcției, importanței și rezultatelor relațiilor de schimb cultural. Sub titlul *Între culturi* sînt tratate în chipuri diverse, însă precumpănitor comparatistic, chestiuni de contacte inter și intraculturale, de la cercetarea literaturii și mitologiilor comparate (Ives Bridel, Pio Fontana, F. Ph. Ingold), la teoria traducerilor (R. Tschumi), la istoria receptării (R. Roedel, G. Siebermann), la tipologia culturală (J. A. Doering, J.-Cl. Piguet) și sociologia culturii (Th. Lenenberger). Amintiri din vremea mobilizării la granița elveto-germană subscrie P. Beausire, iar A. Wildermuth și P. Kratz resping ideea unei integrări științifice și culturale a Institutului din St. Gallen, care ar trebui să rămînă mai departe o punte între culturi.

Al. Zub

JÖRN STÜCKRATH, *Historische Rezeptionsforschung. Ein kritischer Versuch zu ihrer Geschichte und Theorie.* Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1979, 152 p.

O teorie a receptării, așadar a relației dintre operă și cititor, teorie schițată încă de Aristotel și despre care J.-B. Dubos avea să scrie acele *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture* (1719), a căpătat autoritate abia prin Herder. Primele culegeri de materiale pe această temă au fost întocmite în spațiul german, de Varnhagen (1823), Nicolovius (1828) și Braun (1884—1897). De atunci asemenea cercetări n-au făcut decît să sporească, stimulate uneori de institute speciale, pornindu-se de la convingerea că nu numai opera în sine valorează și trebuie să fie cunoscută de istorici, dar și efectul avut, în timp, asupra societății, „istoricitatea" ei. Cu această convingere, Jörn Stückrath întreprinde o tre ere în revistă a preocupărilor „receptioniste", stăruind într-un capitol aparte asupra monografiei lui Victor Hehn, *Studie über Goethe und das Publikum* (1887), în altele asupra lui Franz Mehring *(Lessing — Legende,* 1893), Albert Ludwig *(Schiller und die deutsche Nachwelt* 1909), pentru a-și încheia studiul cu o privire asupra noilor evoluții ale domeniului (S. S. Prawer, E. Lämmert, H. R. Jauss etc.). O foarte utilă bibliografie și un indice de nume încheie volumul.

Al. Zub

Rumanian Studies. An International Annual of the Humanities and Social Sciences, volume IV (1976—1979), E. J. Brill, Leiden, 1979, 222 p.

După patru ani de la precedentul număr, prin grija editorului șef, profesorul Keith Hitchins de la Universitatea Illinois, a apărut un nou volum, cel de al patrulea, de „Studii românești" *, fără să fie, în ciuda subtitulaturii, o apariție anuală. Urmărind să fie o publicație de științe „umane și sociale", volumul cuprinde studii din trei domenii, cu un cuprins inegal și diferit. Prima parte grupează, sub titlul „Istorie", cinci contribuții, din care una are ca obiect o problemă din istoria veche a patriei noastre, iar celelalte se referă la perioada modernă, în timp ce titlurile „Literatură" și „Sociolingvistică" cuprind fiecare cîte un singur material de proporții mai reduse. Ceea ce ne interesează, în primul rînd, aici sînt studiile de istorie adăpostite în paginile prezentului volum.

Primul dintre acestea, *Greci și barbari în România antică. Problema militară,* este semnat de Richard Todd (p. 3—15) **. Pornind de la informațiile cuprinse în „Tristia" lui Ovidiu și de la cele oferite de lucrările românești cu referire la colonizarea și stăpînirea

* Ortografia aparte „Rumanian" în loc de „Romanian" aparține editorului.

** Expresia din titlul „România antică" nu este cea mai adecvată. Ar fi putut fi preferată una mai exactă, ținînd cont de realitatea istorică presupusă de noțiunile îmbinate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

greacă pe malul nordic și vestic al Mării Negre, precum și de la descoperirile arheologice din zonă efectuate și publicate de Institutul Român de arheologie, autorul arată că, pînă la cucerirea Dobrogiei de către romani, orașele grecești și coloniștii de aici au dus, timp de două secole, o continuă luptă de supraviețuire în mijlocul unei lumi barbare. Este interesantă, în acest sens, concluzia pe care o promovează de la bun început autorul, urmînd s-o dovedească.

Analizînd modul în care a avut loc colonizarea greacă în Sicilia, de exemplu — rapidă și urmată de o puternică elenizare prin forță și pe cale pașnică —, și în sudul Italiei — unde coloniștii greci au avut de întîmpinat rezistența comună a orașelor italiene, care, în unire cu Roma, vor sfîrși prin a-i îndepărta din Peninsulă — Richard Todd afirmă că orașele grecești de pe malul dobrogean al Pontului Euxin s-au aflat între aceste două extreme; ele nu au dominat niciodată acest hinterland, dar au rezistat în ciuda marilor pericole și și-au prezervat caracterul lor elenic pînă la cucerirea romană. Autorul articolului consideră că, prezentînd raporturile dintre coloniștii greci și localnici ca fiind predominant de schimb comercial și influență culturală, s-a realizat o imagine idilică a acestor raporturi. În realitate, acestea ar fi fost mult mai puțin pașnice, caracterizate printr-o îndelungată stare de război. Urmează o relativ lungă demonstrație cu o înșiruire a numeroase campanii împotriva barbarilor (printre care și împotriva lui Burebista), ca exemplificare și argumentare. Problema rezistenței militare împotriva barbarilor a fost soluționată prin cucerirea romană, sub care orașele pontice de la sud de Dunăre au cunoscut o perioadă de înflorire; ceea ce nu se poate spune despre orașele din nordul Mării Negre, cum a fost Olbia. Perioada migrațiilor va însemna, afirmă același autor, o perioadă întunecată („dark time") pentru orașele grecești vest pontice.

Cunoscuta autoare a unor lucrări de primă mînă asupra relațiilor internaționale și istoria statelor din sud-estul Europei, Barbara Jelavich semnează articolul *Intervenția rusă în Țara Românească și Transilvania. Septembrie 1848—martie 1849*, (p. 16—74). Prima parte este dedicată ilustrării atitudinilor rușești față de evenimentele revoluționare din Principate și rațiunile ocupării militare a acestora și intervenției în Transilvania. O scurtă retrospectivă istorică a politicii externe a țarului Nicolae I și a obținerii dreptului de intervenție în viața politică a Principatelor căpătat de Rusia precede dezvoltarea acestor considerații. Sînt deosebit de interesante amănuntele privitoare la locul acordat de Rusia țărilor române în politica ei orientală și europeană, precum și la circumstanțele pregătitoare intervenției țariste în Moldova, Țara Românească și, apoi, Transilvania. De o semnificație aparte ne apare relevarea platformei care a stat la baza înțelegerii dintre cabinetele de la Viena și Petersburg în privința intervenției comune în Transilvania, dat fiind cunoscuta stare de incompatibilitate dintre interesele în zonă (de fapt, în întreaga arie balcanică sau nord-centrală a continentului) ale celor două imperii. De fapt, avansul armatelor habsburgice, care periclita interesele Rusiei, fusese cel care determinase intervenția acesteia din urmă, fără să se realizeze decît o acțiune comună, de moment, într-o situație revoluționară neagreată de nici unul din cele două cabinete. De același interes sporit sînt și implicațiile acestor evenimente în problema națională din Transilvania, precum și, în întregul lor, în reacția otomană față de cele două Principate și în politica externă a Porții.

A doua parte a studiului cuprinde documente selecționate din corespondența diplomatică a comandantului forțelor rusești care au ocupat Principatele, generalul A. N. Lüders, aflată în arhiva familiei Giers. Extrasele din această corespondență sînt organizate în două secțiuni: prima cuprinde pe cele referitoare la ocuparea Țării Românești, iar următoarea pe cele cu privire la intervenția în Transilvania. Marele interes și importanța pentru studiul desfășurării evenimentelor din anul revoluționar 1848—1849 în țările române nu mai trebuie demonstrat.

Întemeiate pe documente din arhivele vieneze, de un real interes sînt și contribuțiile lui Keith Hitchins din articolul *Austro-Ungaria, România și problema națională în Transilvania. 1894—1897*, (p. 75—126). Perioada considerată cuprinde evoluția relațiilor româno-austro-ungare în următorii trei ani de la cunoscutul proces al memorandiștilor. Implicațiile internaționale și reacțiile de la București sînt, în general, cunoscute, contribuția de față constînd, în principal, în selecția de documente din corespondența oficială cu privire la situația din Transilvania și poziția guvernului român, din a doua parte a articolului.

Ultimile două contribuții din partea de istorie a volumului se înscriu în aceeași zonă tematică, primul război mondial, dar iau în analiză aspecte diferite.

Urmărind activitatea miniștrilor Italiei la București între anii 1907 și 1914 — respectiv Emanuel Beccaria și baronul Carlo Fasciotti —, Anthony Di Iorio se referă la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stadiul și conținutul relațiilor româno-italiene în 1914. Autorul nu urmărește ansamblul acestor raporturi, ci numai evoluția pozițiilor comune față de Austro-Ungaria, determinată de interese cunoscute, asemănătoare. Sursele documentare de primă importanță — arhivele italiene și volumele de documente publicate, precum și un excurs al unor lucrări de referință în problemă — validează și asigură interesul afirmațiilor și concluziilor autorului. Incursiunea în viața internă din România, în relațiile ei cu țările balcanice și din cele două grupări de forțe ce se vor înfrunta în războiul mondial, aduce noi și importante completări la întregirea imaginii asupra acestora. Preocuparea prioritară, însă, este acordată raporturilor româno-austro-ungare vis-à-vis de problema națională și teritorială și, evident, româno-italiene în contextul preludiilor primului război mondial. În concluziile sale, Anthony Di Irio rezumă calculele și interesele ce au determinat sprijinul Italiei pentru România în rezolvarea favorabilă a chestiunilor teritoriale pe seama Ungariei, constatînd, totodată, imposibilitatea formării la Dunăre a unui bloc austro-ungaro-român, idee nutrită de cercurile politice italiene chiar și după 1918.

În cele semnate sub titlul *Antanta și campania română din 1916*, (p. 174—191), Glenn E. Torrey demonstrează, pe deplin întemeiat, că insuccesul românilor în campania din toamna și iarna acelui an s-a datorat antrenării armatei pe două fronturi — cel din Ardeal și cel din Dobrogea, unde, după cum se știe, Bulgaria a început, cu sprijinul Germaniei, ofensiva terminată cu luarea Turtucaiei —, precum și neîndeplinirii de către Rusia a angajamentelor luate în preajma intrării României în război. Întreaga argumentație în susținerea acestei idei este făcută în mod suficient și convingător.

În partea de literatură și sociolingvistică, cele două contribuții sînt semnate de Michael H. Impey, care se referă la *O interpretare polemică a poeziei Testament a lui Tudor Arghezi* (p. 195—207) și, respectiv, Erica F. McClure și Malcolm M. McClure despre *Formele de adresare și referință într-un sat multinațional din Transilvania* (p. 211—220). Dacă afirmațiile autorului primului articol ni se par, cel puțin, neconvingătoare și tendențioase în polemica cu O. S. Crohmălniceanu, găsim interesante, mai ales sub aspectul metodei, cele dezvoltate de semnatarii ultimului material conținut de volumul prezentat.

Cîștigul parcurgerii paginilor acestui volum nu este de mică mărime, iar documentele, inedite în bună parte, ce însoțesc studiile, pot extinde sursele de informație necesare cercetătorului sau celui interesat.

Gabriel Bădărău

Filosofia contemporană. Probleme ale dialecticii. Cercetare bibliografică, București, B.C.U., 1979, VIII + 166 p.

Volumul apărut în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare din Capitală, cu o prefață de Alexandru Boboc și sub redacția lui Florin Grigoraș, e o cercetare bibliografică menită să ofere o imagine asupra dezbaterilor recente pe tărîmul dialecticii și prin aceasta să circumscrie unele confruntări ideologice din lumea contemporană. Selecția materialelor a urmărit să pună în lumină raportul dintre dialectica materialistă și celelalte modele metodologice, dialectica naturii și cea a vieții social-istorice, dialectica științelor naturii și cea a științelor umane etc. Analiza limbajului, descrierea fenomenologică, hermeneutica existenței umane sînt cîteva din orientările urmărite de colaboratorii volumului. Este vorba de 50 de referate ce rezumă studii străine și de 155 semnalări bibliografice în diverse limbi. Istoricii vor fi interesați mai ales de acelea care privesc dialectica și materialismul istoric (G. Stiehler), progresul social (B. Miszewski), alienarea ca fenomen social (Adam Schaff), timp și istorie (J. F. Marquet, J.-L. Gardies), teoria și istoria cunoașterii (S. Dudley), categoriile materialismului istoric (G. Stiehler). Sînt rezumări corecte, obiective, a căror utilitate nu poate fi pusă la îndoială. Bibliografia aferentă, desigur completabilă, e de asemenea utilă. O anume periodicitate ar trebui asigurată unei atare publicații.

Al. Zub

Sociologia contemporană. Probleme de sociologie a culturii. Cercetare bibliografică, București, B.C.U., 1979, VII + 238 p.

Noua cercetare bibliografică întreprinsă la Biblioteca Centrală Universitară din București, sub redacția Victoriei Stoian și cu un *Cuvînt înainte* de Aurelian Bondrea, cuprinde 64 referate pe teme generale de cultură și o bibliografie tematică, organizată în patru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rubrici relative la conceptul şi tipurile de cultură, cultura şi viaţa socială, naţiunea şi cultura, ramurile sociologiei culturii, participarea la cultură etc. Este un volum din care şi istoricii vor trage profit, desigur, dată fiind raritatea publicaţiilor (străine) la care s-a făcut apel şi îndrumările bibliografice aferente, ale căror limite le indică o listă de periodice consultate. Reţinem, din atîtea titluri citabile, pe acelea privitoare la sistemul şi structura culturii (M. Bruzek), tipuri de cultură şi simboluri culturale (W. Lipp), cultură şi antropologie (P. Perrineau), contracultură şi cultură dominantă (J. Spates), dialogul culturilor (B. Golebiowski), disparităţi culturale (B. Lory) etc., probleme ce definesc cîteva direcţii actuale într-un domeniu nesfîrşit de complex.

Al. Zub

PIERRE SALMON, *Le Racisme devant l'Histoire*, 2e édition revue et augmentée, Fernand Nathan, Paris, Editions Labor, Bruxelles, 1980, 188 p.

O istorie a discriminării rasiale — iată un subiect nou în sfera preocupărilor, şi aşa foarte variate, dacă judecăm după lucrările publicate pînă acum, ale profesorului Pierre Salmon. Într-adevăr, începînd cu *De la Collection au Musée*, apărută în 1959 şi *Précis d'Histoire Générale. Synthèse d'Histoire de Belgique* (livre IV, *Temps contemporains 1848—1959*), în 1960, continuînd cu *La reconnaissance Graziani chez les sultans du Nord d'Uele* (1963), *Le politique égyptienne d'Athènes (VIe et Ve siècles avant J.-C.)*, 1965, *Des Grecques à Auguste. Retour aux sources et contributions à la formation de l'esprit critique*, 1965 şi încheind cu ediţia a 2-a a cărţii *Histoire et Critique*, în 1972 — importantă contribuţie la teoria istoriei, prezentată acum cîţiva ani de Al. Zub şi în paginile anuarului nostru — istoricul belgian s-a definit, treptat, ca o personalitate originală în orizontul istoriografiei europene de expresie franceză.

Aprecierea nu are însă în vedere numai diversitatea subiectelor abordate — ceea ce, în treacăt fie spus, contrastează destul cu tendinţa actuală prin care specializarea excesivă în cercetare devine, tot mai mult, sinonimă cu cercetarea însăşi — ci, în egală măsură, şi calităţile care se ghicesc în spatele acestei opere istoriografice de excepţie : o disponibilitate spre speculaţie şi o experienţă a observaţiei rapide, dar cuprinzătoare, cu adevărat remarcabile.

Le Racisme devant l'Histoire — ultima, pînă acum, scriere a istoricului, le confirmă, la rîndul ei, fără discuţie.

Animat de convingerea că timpurile în care trăim cer, imperios, democratizarea istoriei, adică punerea la dispoziţia unui public numeros a cît mai multor „cărţi istorice de bună vulgarizare", de natură să înlesnească contactul tuturor cu „ceea ce poate îmbogăţi cultura", să măsoare „dimensiunea reală a evenimentelor, să precizeze rolul oamenilor în societate" şi, mai ales, am adăuga noi, să adîncească sensul umanului *(Histoire et critique*, 2e édition, Bruxelles, 1976, p. 180. Cf. nota bibliografică a lui Al. Zub, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, t. XIV, 1977, p. 688), autorul îşi propune aici să dezvăluie raporturile psiho-sociale profunde care au favorizat şi favorizează încă proliferarea discriminării rasiale şi persistenţa sa obstinată în conştiinţele unora, urmărind, astfel, să determine cunoaşterea şi, mai ales, *asumarea* (acea *prise de conscience*) de către contemporanii noştri a acestei probleme de tristă actualitate.

Structura cărţii va fi, de aceea, simplă şi logică înlesnind cititorului o rapidă familiarizare cu subiectul. Primele trei capitole se străduiesc să pună în lumină rădăcinile istorice ale rasismului pornind de la antichitate, evul mediu şi timpurile moderne *(Des origines au XIX-e siècle)*, insistînd apoi asupra ideilor principalilor săi doctrinari : Gobineau, Karl Vogt, Richard Wagner, H. S. Chamberlain etc. *(Les doctrinaires du racisme)* pentru ca în final, să releve manifestările actuale ale fenomenului în diferite regiuni ale globului *(Le racisme au XX-e siècle)*. Ultimul capitol *(Critique du préjugé racial)* este consacrat, cum însuşi titlul o sugerează, criticii prejudecăţii rasiale. Autorul demonstrează aici, cu claritate, că factorul rasă este o noţiune biologică confuză care, de multe ori, este confundată pe nedrept cu alte noţiuni (ca, de pildă, cea de *religie, limbă, cultură* sau *natiune*), că legăturile dintre civilizaţii diferite sînt, mai întotdeauna, fertile, civilizaţiile aşa-zis superioare fiind, de fapt, rezultatul unui „mediu hibrid" (p. 163), arătînd, în încheiere, că bazele fundamentale ale prejudecăţii rasiste, izvoarele ei nutritive, nu reprezintă, în fond, altceva, decît expresia colectivă, cristalizată în zilele noastre într-o ideologie aberantă, a unor factori psihologici, sociali şi politici diverşi, care au apărut la suprafaţă periodic în momentele critice

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din evoluția istorică a omenirii : *avantajul personal sau profitul material, ignoranța, tensiunile naționale și religioase, motivele sociale și economice, necesitatea unei diversiuni cu caracter politic, incapacitatea de a accepta faptul că „celălalt" este diferit* etc.

Prefața, semnată de P. Vanbergen, cîteva extrase incluse în anexă din Declarația U.N.E.S.C.O. asupra raselor și prejudecăților rasiale și o bibliografie edificatoare întregesc valoarea și utilitatea acestei contribuții care face, încă o dată, dovada că autorul ei este, ca istoric, un om al timpului său, integrat activ în viața contemporană, în dezbaterea marilor ei probleme.

Alexandru-Florin Platon

Studia Aegyptiaca, III, Budapest, 1977, 191 p. (= *Études publiées par les Chaires d'histoire ancienne de l'Université Loránd Eötvös de Budapest*, 21).

Egiptologia este o știință complexă, studiul ei necesitînd o preocupare sistematică și temeinică, iar la baza tuturor aspectelor sale se află cunoașterea diferitelor faze ale limbii și scrierii, înainte de toate medio-egipteana și scrierea hieroglifică în faza sa clasică.

Disciplina în discuție, constituie astăzi obiectul de studiu al majorităților universităților occidentale, introducîndu-se ca o materie separată de predare și în unele instituții de învățămînt superior din țările socialiste (v. în special pe cele din Berlin, Leipzig, Praga, Varșovia, Moscova, Leningrad și Budapesta). Universitățile amintite — ne referim în special la cele din țările socialiste — editează pe lîngă catedrele de istorie veche, o serie de publicații anuale sau ocazionale, care sînt realizate (din punct de vedere tehnic) într-o manieră asemănătoare cursurilor noastre universitare.

Una dintre aceste publicații este și *Studia Aegyptiaca*, care apare pe lîngă catedra de istorie antică a Universității Eötvös Loránd din Budapesta, fiind coordonată de profesorul L. Kákosy.

Pînă în anul 1974, studiile din domeniul civilizației faraonice au fost cuprinse în volume cu o tematică mai largă. S-a acordat o importanță mai mare publicării unor sinteze indispensabile studiului istoriei Orientului antic. În acest context, meritoasă ni se pare traducerea lucrării lui I. M. Djakonov, *Societatea Orientului Apropiat în mileniul III și prima jumătate a mileniului II î.e.n.* (1972), de primă necesitate pentru cercetarea modului de producție asiatic.

Cu prilejul împlinirii vîrstei de 65 ani de către egiptologul V. Wessetzky, s-a luat hotărîrea de a se publica un volum omagial (*Studia Aegyptiaca*, I, 1974), care urma să constituie primul volum al unei serii consacrate, în exclusivitate, realizărilor din domeniul egiptologiei. Aceste volume sînt onorate de o vastă colaborare internațională, propunîndu-se publicarea unor culegeri de studii, acceptîndu-se materiale și pentru monografii.

Fiind vorba de un volum omagial, desigur *Studia Aegyptiaca I* este cel mai vast din punct de vedere al tematicii și întinderii (433 p. !), remarcîndu-se ca o contribuție valoroasă cîteva studii : J. Leclant, *Osiris en Gaule*, p. 263—285 ; M. Megally, *A propos de l'organisation administrative des ouvriers à la XVIII-e dynastie*, p. 297—311 și J.-Cl. Goyon, *La véritable attribution de soi-disant Chapitres 191 et 192 du Livre des Morts*, p. 117—127. Culegerea mai înglobează unele articole cu referire la religia Egiptului antic din perioadele ptolemaică și greco-romană, semnatarii lor fiind personalități de seamă ai egiptologiei mondiale : H. Brunner, J. G. Griffiths, L. Kákosy, W. Westendorf etc.

Al doilea volum, *Studia Aegyptiaca. II*, Budapest, 1976, 221 p. (Études..., 17) este tot o culegere de studii cu o serie de contribuții demne de reținut (v. pe cele semnate de L. Fóti, U. Luft, E. Minkowskaja, V. Wessetzky etc.). Informații utile și interesante ne oferă A. Kadry, *Salvage of the Philae Monuments*, p. 19—39, reprezentînd un raport amănunțit al lucrărilor inițiate de guvernul egiptean și U.N.E.S.C.O. pentru mutarea edificiilor de pe insula Philae — din cauza lucrărilor de la Aswan — cu 500 m NV, pe o altă insulă și anume *Agilkia*. *Studia Aegyptiaca. II*, ne mai oferă o serie de articole de o mai mică întindere (majoritatea provenind de la L. Kákosy) înglobate în *Varia*, p. 169—213). Volumul se încheie cu două prezentări de cărți (p. 215—221).

Studia Aegyptiaca. III, pe care-l intenționăm să-l prezentăm mai amplu în cele ce urmează, reprezintă ultima culegere de studii, apărută în seria aflată în discuție. Ca și în cazul celorlalte volume, succesiunea materialului s-a realizat pe baza ordinii alfabetice a numelor autorilor, dar din punct de vedere tematic ele se pot împărți în mai multe categorii :

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a) *meroistică:* oarecum izolat în cadrul cuprinsului volumului, cercetătorii sovietici S. J. Bersina — E. E. Minkovskaja, *Die Namen der Könige von Kush*, p. 1—16 prezintă o analiză și o interpretare din punct de vedere semantic a numelor regilor din Kush.

b) articole care tratează diferite *aspecte ale religiei* sînt cele mai numeroase, fie că tind să prezinte probleme de ansamblu cum ar fi cazul celui prezentat de H. te Velde, *The Theme of Separation of Heaven and Earth in Egyptian Mythology*, p. 160—170, ori teme privind analize particulare de genul studiului lui J. Quaegebeur, *Anubis, fils d'Osiris, le vacher*, p. 119—130.

c) cele două articole ale lui I. Tóth, *Ein „Viergötterstein mit ägyptischen Göttern aus Savaria (ad CIL III 10908 = SIRIS 662)*, p. 131—148 și *Die ägyptischen theophoren Personennamen in Pannonien*, prezintă două subiecte încadrabile în cercetarea *răspîndirii cultelor egiptene* în Pannonia.

d) J. Wojtilla — A. Wojtilla, *South Indian Cardamomum in Egyptian Kyphi?*, p. 171—179, tratează o parte interesantă a unui subiect aflat la „modă": relații și influențe reciproce egipteno-indiene. Cu prilejul citirii unor asemenea articole va trebui să dăm dovadă de multă luciditate în aprecieri, mai ales că de multe ori se vorbește de influențe — în special indiene antice asupra civilizației egiptene și meroitice — fără a analiza profund ideile enunțate, care ar trebui să fie valabile și susținute de o serie de surse interne atît de o parte cît și de alta. Chiar și autorii articolului de față pornesc de la o afirmație a lui Plutarch, trecînd apoi la căutarea unor situații analoge în textele indiene. Lucrarea rămîne o analiză din punctul de vedere al sanscritologilor. O carte asemănătoare prin conținut analizează unul dintre autori (J. Wojtilla) în recenziile (p. 181—191) care întregesc volumul, fiind vorba de I. Hofmann, *Wege und Möglichkeiten eines indischen Einflusses auf die meroitische Kultur*, Bonn, 1975. Hofmann este una dintre cele mai înflăcărate susținătoare a relațiilor și influențelor amintite, cercetările sale rămînînd — cel puțin și după părerea noastră — citeodată simple speculații.

Studia Aegyptiaca mai cunoaște și două monografii recente U. Luft, *Beiträge zur Historisierung der Götterwelt und der Mythenschreibung* (vol. IV), Budapest, 1978, și L. Török, *Economic Offices and Officials in Merotic Nubia*, Budapest, 1979 (S.A., vol. V), care datorită importanței lor vor fi prezentate separat într-un viitor apropiat.

Aceste volume, prin studiile publicate, se înscriu printre valoroasele publicații consacrate civilizației egiptene antice, ele au mărit numărul volumelor specializate în domeniul egiptologiei și reflectă în același timp și stadiul atins de cercetarea colegilor maghiari în domeniu.

Miron Cihó

Hommages à la mémoire de Serge Sauneron (1927—1976), I, Égypte pharaonique, Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire, Bibliothèque d'Étude, t. LXXXI. Le Caire, 1979, 498 p.+54 pl.*.

Prezentul volum constituie un omagiu adus de membrii Institutului francez de arheologie orientală din Cairo, fostului lor director S. Sauneron, dispărut din rîndul egiptologilor în urma unui banal accident de circulație. După cum ne aduce la cunoștință J. Vercoutter (p. V), succesorul lui Sauneron la conducerea Institutului, acest volum n-are caracterul unui „Mélanges" (care foarte probabil se va publica în curînd), ci cuprinde studiile celor care au activat efectiv la I.F.A.O., în perioada directoratului lui Serge Sauneron (1969—1976).

Personalitate de seamă al egiptologiei mondiale, el a fost cunoscut și publicului românesc datorită traducerii *Dicționarului civilizației egiptene*, coordonat de G. Posener (apărut sub titlul *Enciclopedia civilizației și artei egiptene*, București, 1974), la care colaborase împreună cu prietenul său J. Yoyotte (tot el ne prezintă și necrologul în B.I.F.A.O., 77/1977, la care se adaugă și bibliografia cercetătorului francez, întocmită de M. Desdames).

Nu exista un domeniu al civilizației egiptene antice care să nu-l fi preocupat pe Sauneron, aducînd contribuții însemnate, înscriindu-și numele pentru totdeauna în istoriografia acestei discipline. Cu toate acestea tematica preferată a preocupărilor sale a fost religia egipteană antică în epoca ptolemaică și romană, oferind lucrări indispensabile în

* Mulțumim dr. L. Bârzu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție, spre studiu, această lucrare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acest sens. Ne referim în special la prelucrarea și publicarea textelor de la *Esna*, din care au apărut pînă acum 6 volume (Vercoutter, în *Prefața* volumului, p. V. nota de la subsol, ne anunță că celelalte tomuri, din amintita serie, sînt în curs de apariție).

S. Sauneron a manifestat un mare interes și față de un aspect al religiei egiptene: *magia*. Investigațiile sale în acest sens s-au concretizat, printre altele, în: prelucrarea unui interesant papirus magic *(Le papyrus magique illustré de Brooklyn*, New York, 1970), depistarea altora inedite, comentarii și înainte de toate sinteza clară *Le monde du magicien égyptien*, p. 27—65, în *Le monde du Sorcier*, Paris, 1966 (=Sources Orientale, 7).

În calitate de director al instituției amintite, una din cele mai însemnate care activează pe teritoriul Egiptului actual, a sprijinit o serie de activități valoroase, a inițiat o vastă campanie de detectare, prelucrare științifică a monumentelor nepublicate. Tot din această perioadă provine și *Textes et langages de l'Égypte pharaonique*, I—III, Le Caire, 1972 la care era coordonatorul general, oferind astfel sinteze privind diferitele faze ale scrierii și limbii egiptene antice, cu textele caracteristice pentru fiecare perioadă.

Volumul de față nu este cu nimic mai prejos decît un *Mélanges* „obișnuit", reprezentînd un frumos omagiu adus de colaboratorii egiptologului francez. Pe lîngă acesta, tomul 81 al colecției *Bibliothèque d'Étude*, se remarcă prin valoroasele sale studii încadrate în trei teme: I. *Archéologie* (p. 3—85), II. *Publication de textes* (p. 89—343) și III. *Études diverses* (p. 347—498), inserate cu fotografii excelente anexate după fiecare studiu.

Desigur, nu ne putem mulțumi doar cu enumerarea capitolelor acestui valoros omagiu, tocmai datorită noutăților pe care le aduce în domeniul cercetării egiptologice, atît din punct de vedere metodologic cît și informațional.

Ne bucură faptul că indicațiile prof. G. Posener n-au fost zadarnice (v. *Acts 1-st ICE*, p. 519—522), astfel încît și volumul de față acordă o primă importanță publicării textelor și documentelor inedite. O asemenea atitudine a lui J. Vercoutter (sub a cărui conducere sînt editate actualele volume din *Bibliothèque d'Étude*) este ușor de explicat: investigațiile în domeniul civilizației egiptene antice nu ne permit încă să trecem la concluzii (uneori rapide, poate chiar greșite), dacă avem în vedere numărul mare al documentelor nepublicate. În multe colecții nu s-au încheiat încă nici lucrările de inventariere ale tuturor pieselor de factură egipteană antică, să nu mai vorbim de prelucrarea și publicarea științifică a lor.

Consultînd studiile celui de-al doilea capitol vom putea sesiza ușor această necesitate stringentă, mulțumindu-ne să oferim un singur exemplu, ales la întîmplare: Jean-Pierre Corteggiani *(Une stéle héliopolitaine d'époque saïte*, p. 115—153, pl. XVIII—XXV) vine să ne întărească unele informații în legătură cu sfîrșitul epocii saite. Autorul prelucrează o interesantă stelă — destul de fragmentară — aparținînd lui *Djed-atum-iuf-ankh*, oferind un model pentru publicarea unei stele funerare. Trecînd astfel în revistă principalele părți ale textului unei asemenea piese (analiza registrului superior rotunjit al stelei, formule de ofrandă, apelul către cei cunoscători al oficierii cultului, formulele biografice laudative și propriu-zise, dedicația fiului), le înarmează cu utile comentarii epigrafice și lingvistice, care conduc spre o singură concluzie: stela reprezintă o dovadă sigură a arhaismelor existente în epoca saită. Desigur, pînă acum nimic nou, tocmai datorită faptului că piesa analizată nu reprezintă nici primul, nici ultimul text cu tendințe arhaizante existente în scris (în special), conținut și formă. Noutatea vine din cuprinsul textului, a cărei lectură întăresc afirmațiile lui Herodot *(Istorii*, II, p. 172—177), cu privire la lunga și prospera domnie a lui *Amasis* (570—526 î.e.n.). Exemplele, desigur, s-ar putea multiplica, dar o asemenea operație ar depăși scopurile urmărite de o recenzie.

Este departe de intenția noastră, ca prin cele afirmate pînă acum, să excludem *orice* încercare de a se analiza în ansamblu un subiect aparte din cadrul civilizației faraonice pe baza rezultatelor obținute pînă la un moment, și pe care le vom întări (cîteodată) cu publicarea a cîtorva piese noi. Aceste evaluări, *sinteze momentane* își au și ele rostul lor, deschizînd perspective noi în cercetare, care întotdeauna va rămîne o activitate colectivă.

Afirmațiile noastre vor rămîne valabile și cu prilejul parcurgerii capitolului III al omagiului, în care autorii (J. J. Clère, Y. J.-L. Gourlay, J.-Cl. Grenier, G. Roquet, P. Vernus, Chr. M. Zivie) s-au folosit în mod critic de rezultatele vechilor cercetări, completîndu-le și reanalizîndu-le, oferind studii importante: cel mai elocvent exemplu fiind cel al lui A. Gutbub *(La tortue animal cosmique bénéfique à l'époque ptolémaïque et romaine*, p. 391—435).

Urmărind importanța cuprinsului capitolelor din punctul de vedere al utilității lor pentru cercetările viitoare, vom ajunge și la primul, cel care tratează problemele de arheologie. Semnatarii lor (Ch. Bonnet, Ph. Brissaud, A. Gout-Minault, G. Goyon, B. Letellier și D. Valbelle) scot în evidență ultimele rezultate obținute cu prilejul săpăturilor efectuate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în diferitele aşezări ale Egiptului. Nu putem trece cu vederea peste studiul lui Ph. Brissaud *(La céramique égyptienne du règne d'Aménophis II à la fine de l'époque ramesside*, p. 11—32, pl. IV—V), care abordează şi un aspect mai puţin „spectaculos" al civilzaţiei egiptene antice : caracteristicile uneia din cele mai comune obiecte pentru un arheolog, *ceramica*.

Consultarea capitolului ne îndreptăţeşte punerea unei întrebări fireşti : n-ar fi fost de dorit plasarea articolului cercetătoarei Anne Gout-Minault *(Deux fonctionnaires de la XIX-e dynastie en poste au Soudân/Saï-Inventaire : 1126, 11147—1150 et 1153*, p. 33—41, pl. VI—VIII) în cadrul celui de-al doilea, *Publication de textes ?*

Volumul publicat de Institutul francez de arheologie orientală din Cairo în memoria lui Serge Sauneron, cinsteşte prin aleasă probitate şi competenţă ştiinţifică activitatea marelui dispărut, confirmînd încă o dată seriozitatea şcolii franceze de egiptologie.

Miron Cihó

L. KÁKOSY, *Varázslás az ókori Egyiptomban*, 3-ik változatlan kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 202 p. + 20 pl.

Una din cele mai discutate probleme în cadrul studiului istoriei religiilor este raportul dintre magie şi religie. S-au pronunţat — în acest sens — o serie de teorii, principalele fiind cele ale lui E. B. Tylor (teoria animistă), J. H. King, R. R. Marett (magia preanimistă) şi W. Schmidt (monoteismul primitiv). În cazul Egiptului antic putem afirma însă cu certitudine că magia (cu unele mici excepţii) este un element component al religiei.

Una din ultimele sinteze privind magia egipteană antică este lucrarea lui L. Kákosy, care deschide noi orizonturi spre subiectul aflat în discuţie. Autorul este conducătorul Catedrei de istorie orientală antică al Universităţii Eötvös Loránd, la care predă şi cursurile speciale de limbă şi scriere egipteană antică. Desigur lucrarea, pe care încercăm să o supunem atenţiei publicului românesc, reprezintă rezultatul unor îndelungate investigaţii [1], concretizate într-o sinteză indispensabilă privind magia egipteană antică.

Cu toate că pînă în momentul de faţă, J. F. Borghouts şi H. Altenmüller, în cadrul *Lexiconului de egiptologie* [2], ne-au oferit ultimele sinteze în ceea ce priveşte magia şi literatura magică, totuşi ele nu reuşesc — şi n-au posibilitatea s-o facă în cadrul unui lexicon, cît de special ar fi — să ne ofere în acelaşi timp o viziune de ansamblu, dar şi o imagine atotcuprinzătoare. Kákosy, prin intermediul a 175 p. de text propriu-zis, a reuşit să ne ofere o prezentare a magiei egiptene antice, care corespund deziderateloor şi exigenţelor de mai sus [3].

Autorul, chiar în *Cuvîntul introductiv* (p. 5), ne atrage atenţia asupra unei probleme deosebit de importante : „Magia în Egiptul antic n-a reprezentat uneltirile unor ignoranţi sau ale unor bătrîne superstiţioase ca astăzi, ci un element destul de important al religiei, al vieţii spirituale, dar şi politice". Specificînd acest lucru, Kákosy ne invită să avem o atitudine înţeleaptă şi justă faţă de studiul magiei egiptene antice, determinîndu-i locul, rolul, interdependenţele şi importanţa în complexul spiritual al Orientului antic.

De multă vreme s-a pus problema prezentării textelor egiptene — sub forma traducerilor — în cadrul unor sinteze, cu scopul de a oferi nespecialiştilor o cît mai uşoară

[1] v. L. Kákosy, *Les stèles d'«Horus sur les crocodiles» du Musée des Beaux-Arts*, BMHBA, N-os 34—35 (1970), p. 7—24 ; idem, *Ein magischer Papyrus des Kunsthistorischen Museums in Budapest*, Acta Antiqua, 19 (1971), p. 159—177 ; idem, *Semitische Götternamen in einem unpublizierten magischen Text*, GM, 11 (1974), p. 29—32 ; idem, *The Fiery Aether in Egypt*, Acta Antiqua, 25 (1977), p. 137—142), etc.

[2] Cf. J. F. Borghouts, *Magie*, in *Lexikon der Ägyptologie*, Band III, Lieferung 8, Wiesbaden, 1980, coll. 1137—1157 şi H. Altenmüller, *Magische Literatur*, in *loc cit.*, coll. 1159—1162. *Lexikon*-ul nu este o lucrare de popularizare, deoarece cuprinde articole din domeniul civilizaţiei faraonice scrise de specialişti pentru specialişti ; s-a ajuns pînă la litera M.

[3] Atragem atenţia asupra faptului că lucrarea lui E. A. W. Budge, *Egyptian magic*, London, 1972, existentă în bibliotecile româneşti, trebuie consultată cu multă precauţie, tocmai datorită faptului că este depăşită în multe privinţe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pătrundere într-un domeniu de cunoaștere aparent straniu. Profesorul din Budapesta răspunde acestui apel, propunîndu-și o viziune de ansamblu asupra acestui aspect al religiei egiptene antice, prin prezentarea a cît mai multor texte.

Cum magia, cel puțin în cazul Egiptului antic, este o parte componentă și bine-definită a religiei, nu ni se pare deloc inutilă introducerea inițială a unui capitol separat, intitulat *Religia egipteană* (p. 7—28), care ne precizează cadrul în care își desfășoară activitățile diferiți magicieni, medici, „fzicieni", etc.

În măsura în care „cercetătorul religiei și magiei egiptene, astăzi, nu se poate mulțumi numai cu analiza fenomenologică a problemei, ci trebuie să le cerceteze și din punctul de vedere al istoricului" (p. 6), Kákosy — în cadrul unui capitol separat intitulat *Caracteristicile magiei egiptene* (p. 29—96) —, reușește să stabilească o legătură strînsă între actele în sine și realitățile concrete existente în Egiptul antic. Lectura acestui capitol ne va dezvălui o lume aparte plină de contradicții, dar în care au loc o serie de mutații importante, care contribuie la mersul înainte ale acestei societăți antice.

Istoria magiei în Egiptul antic (p. 97—107) — capitolul al III-lea al cărții — ne sugerează acea continuitate de care am mai vorbit, ne introduce în sfera conținutului unor texte. Capitolul demonstrează clar ideea succesiunii, nu numai în spațiu dar și în timp ale unor credințe și practici din domeniul magiei faraonice, care pe baza acumulării unor elemente din cadrul religiei și-au îmbogățit sferele de cuprindere. Ne apar în față principalele surse ale magiei egiptene antice, începînd cu Regatul Vechi și terminînd cu epoca coptă.

Multe dintre papirusuri și textele scrise pe diferite alte materiale, conțin pe lîngă textele magice propriu-zise și altele cu un caracter mitologic, ceea ce l-a îndemnat pe Kákosy să analizeze într-un alt capitol, prin prisma *Magiei și mitologiei* (p. 108—130) cele mai importante documente în acest sens. Va trebui să subliniem un lucru: *Papirusul Magic Budapest Nr. 51. 1961*, nu reprezintă un text de neînlocuit în literatura magică, dar autorul l-a inclus în acest capitol (p. 108—113) tocmai datorită faptului că la vremea apariției primei ediții al *Magiei...* (1969), documentul era încă inedit[4]. Pe lîngă documentul amintit mai intră în discuție și *Stela Metternich*, unul din cele mai importante monumente privind studiul magiei egiptene antice și Papirusul nr. 8 313 — în coptă, care la rîndul său a atras atenția lui Kákosy înainte de apariția cărții sale[5].

Dar cine sînt, sau mai corect, cine erau considerați de către egiptenii antici persoanele neîntrecute în asemenea practici? Capitolul V — intitulat *Marii vrăjitori* (p. 131—153) — încearcă să ne ofere un răspuns la această întrebare. Ne sînt descriși *Hotepi* „șeful scribilor și vrăjitorilor", persoanele care înfăptuiesc minuni în povestirile *Papirusului Westar*, *Nectanebo al II-lea*, („regele vrăjitor"), *Setna* (denumirea fiului lui Ramses al II-lea /Khaemuaset/ în perioada ptolemaică și romană) etc. Drept concluzie a acestui capitol vom putea desprinde un adevăr deosebit de important: majoritatea magilor, vrăjitorilor erau preoți, care activau într-o încăpere specială al unui templu, numită „Casa vieții".

Descrierea diferitelor tipuri de *Amulete și obiecte magice* (p. 154—175) — capitolul VI —, încheie incursiunea în lumea magiei faraonice.

Pe cît posibil, Kákosy va aduce întotdeauna texte paralele, va prezenta situații specifice din Mesopotamia, Palestina, Israel etc. cu prilejul analizei majorității chestiunilor magiei egiptene, modalitate prin care reușește o încadrare a temei dezbătute și analizate într-un context mult mai larg. Lucrarea mai conține un *Tabel cronologic* (p. 176), adoptîndu-se pentru Imperiul Nou rezultatele obținute de E. Hornung.

Cele 431 de note nu dovedesc decît caracterul sistematic și temeinic al investigațiilor lui Kákosy, iar cele 20 de planșe — ar fi fost de dorit prezentarea mai multora — încearcă să familiarizeze cititorul cu documentele magiei faraonice.

Magia în Egiptul antic se adresează înainte de toate specialiștilor, dar claritatea stilului, explicitatea lui Kákosy îngăduie o parcurgere a ei și de către un cerc mai larg de cititori. Din aceste motive, la care se adaugă lipsa unor lucrări românești în acest domeniu am socotit potrivită traducerea cărții profesorului budapestan, tocmai datorită faptului că cunoașterea conținutului ei va putea contribui la lărgirea orizontului nostru cultural.

Miron Cihó

[4] v. nota 1; papirusul, mai precis fragmentele, se pot completa cu altele din Torino, fiind vorba de una și aceeași piesă. Cf. A. Roccati, in *Acts I-st ICE*, p. 553—556.

[5] v. Studia Antiqua, IV (1957), p. 99—100 și Acta Or. Hung. 13 (1961), p. 325 sqq.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROBERT FAVRE, *La mort dans la littérature et la pensée française au siècle des lumières*, Presses Universitaires, Lyon, 1978, 642 p.

Mai mult decît interesantă această cutezătoare deschidere spre mentalitatea marelui secol al luminilor pe care ne-o propune Robert Favre, analizînd sentimentul morții în Franța veacului al XVIII-lea. Pentru istoriografia franceză, atît de fecund îndreptată spre explorarea istoriei mentale, preocuparea în această direcție nu este insolită. O preced studii similare, avînd însă în atenție o arie de investigație mai restrînsă, ca cele datorate lui Ph. Ariès *(L'homme devant la mort)*, F. Lebrun *Les hommes et la mort en Anjou aux XVII-e et XVIII-e siècles...)*, M. Vovelle *(Piété baroque et déchristianisation)*, P. Chaunu *(La mort à Paris)* [1]. În prelungirea lor, demersul lui Robert Favre se recomandă ca o impresionantă monografie a temei enunțată în titlul cărții la care ne referim. Autorul, profesor la Universitatea Lyon II, specialist în presa și medicina veacului XVIII, își propune ca, investigînd motivul morții în literatura și gîndirea luministă franceză, să stabilească în ce măsură veacul al XVIII-lea s-a pus în legătură, sub raport mental, cu cel precedent și cu cel ce avea să-i urmeze.

Analiza nu e lesne de întreprins. Ea implică o arie vastă de documentare (bibliografia finală numără 1 420 de referințe!) dar, mai ales, o metodologie capabilă să „etapizeze" o atitudine umană dintre cele mai delicate, ca aceea față de moarte. Este ceea ce demonstrează „arhitectura" cărții, gîndită riguros științific dar și cu temperament artistic: *La mort importune; La mort dans la vie quotidienne; L'Eglise et les „terreurs salutaires"; La „préparation à la mort"; La philosophie dissipant les ténèbres; Le grand assaut contre les forces de mort; Le grand assaut contre les institutions funestes; L'ordre de la mort: La mort obsédante; Fascinante, séduissante mort; De suicide au sacrifice héroique; Besoin d'immortalité et création littéraire*, în total zece capitole grupate în cinci părți, deschise de un cuvînt introductiv și însoțite de concluzii, bibliografie și indice.

Concluziile cercetării se dovedesc prețioase.

Ele stabilesc în ce măsură veacul al XVIII-lea reprezintă un veac al înnoirilor și sub raportul atitudinii omului față de moarte. Sensul și conținutul acestor înnoiri fac tocmai obiectul demersului lui Robert Favre, demers însoțit de toate nuanțările capabile să-i confere suplețea și vigoarea necesare.

Ideea centrală, afirmată de la început, este că, față de veacurile anterioare, cînd moartea era o „tristesse assez sombre", în secolul luminilor ea „și-a pierdut prestigiul", părînd să viziteze mai puțin ființele secolului XVIII (p. 9).

Într-adevăr, epoca dintre 1715—1789 este o epocă de aparentă pace, fără invazii, fără jafuri și războaie, o epocă de confort intelectual pentru Franța. Statisticile vremii — cărora autorul le acordă atenția cuvenită — o probează prin creșterea mediei de viață, prin creșterea natalității și descreșterea mortalității, date reale ale unei existențe în măsură să elibereze omul de sub teroarea morții, înlocuind-o cu un sentiment de blazare sau de acceptare firească. Cel puțin așa se desprinde concluzia din analiza direcțiilor de gîndire ale epocii. Chiar instituția ce predicase cu un secol mai înainte teama față de moarte avea să-și reconcilieze poziția, optînd tot mai ferm pentru o educație care să conducă la o obișnuire cu inerența morții, încît *Evanghelia* îi apare acum lui R. Favre ca „un loi de charité et non un code de toucher" ca mai înainte.

Acțiunea cea mai fertilizatoare în direcția modificării atitudinii față de moarte se datora însă filosofilor luminiști. Autorul nu vizează atît concepțiile lor referitoare în mod deosebit la acest aspect (ele avînd, de altfel, o pondere neînsemnată în sistemul lor de gîndire), ci implicațiile întregului sistem în promovarea unui nou model uman, clădit din înțelepciune și echilibru moral.

De aici, îndemnul pentru trăirea vieții ca singură certitudine și refuzul făgăduinței paradisului. „Asaltul" luminilor împotriva morții venea pe un teren mai larg, avînd ca elemente lupta împotriva obscurantismului, dezvoltarea științelor, a medicinii îndeosebi, aplicarea unor ample măsuri de igienizare și salubritate etc. Robert Favre nu se mulțumește să constate doar aceste realități. Fin psiholog, le descoperă implicațiile, în capitolele de mare întindere, asupra vieții cotidiene ca și asupra artelor și a literaturii. Reușește astfel, în final, să ne ofere imaginea vie a trăirilor spirituale ale vremii, explorînd tocmai elementul ce părea cel mai puțin edificator pentru ceea ce autorul numește „secolul fericit" al istoriei Franței. Atitudinea față de moarte întregește viziunea despre suportul mental al secolului

[1] *La recherche historique en France depuis 1965*, Editions du CNRS, Paris, 1980, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luminilor, despre noul ideal de viață, despre încrederea luminoasă ce-și croia drumul atunci, despre sensul și resursele existenței. S-ar putea astfel aprecia că impresionanta deschidere spre moarte în secolul luminilor este, de fapt, o deschidere spre viața acestui secol. Perspectiva este profitabilă. Ea va îmbogăți viziunea asupra marelui secol și va oferi, desigur, un model și pentru alte demersuri similare în zonele de expansiune ale „luminilor" în Europa, inclusiv, poate, și pentru societatea românească.

Ștefan Lemny

L'Attentat de Damiens. Discours sur l'événement au XVIII-e siècle. Sous la direction de PIERRE RÉTAT, Lyon, Press Universitaires, (1979), 440 p.

Cartea la care ne referim, recomandînd-o atenției cercetătorilor români, prezintă un interes cu totul aparte. Nu pentru că elucidează cauzele, desfășurarea și implicațiile unui eveniment din secolul XVIII francez (atentatul comis de Damiens împotriva regelui Ludovic XV la 5 ian. 1757), eveniment pe care însăși autorii nu-l clasează între acelea de importanță istorică „care au făcut Franța", ci pentru că oferă un pretext bine ales care să dezvăluie „condițiile în care mijloacele de informare curentă din secolul XVIII, toate instituțiile și formele de exprimare socială tratează și difuzează un eveniment" (p. 7).

Însemnătatea specială a cărții, rezidă, deci, în țelurile pe care și le asumă prin *redescoperirea* evenimentului și prin metodologia pe care o propune în legătură cu cercetarea sa.

În consecință, autorii (I. C. Bonnet, H. Duranton, R. Favre, P. Ferrand, Cl. Labrosse, A. Machel, P. Rétat, acesta din urmă semnînd și coordonarea) surprind în detalii raportul dintre mijloacele de comunicație în masă și mediile sociale cărora acestea li se adresează, făcînd din atentatul lui Damiens un veritabil „test social". El relevă sistemul ideologic al vremii, eliberîndu-l de false imagini datorate unei cunoașteri simplificatoare a acelor evenimente ce compun în succesiunea lor viața unui secol. Tratînd evenimentul respectiv cu toată exigența cuvenită în explorarea exhaustivă a surselor, cartea nu propune însă o *întoarcere* la metodologia de factură pozitivistă.

Dimpotrivă, autorii și-au precizat din capul locului atașamentul la noile direcții metodologice, așa cum sînt ele sintetizate în volumele *Faire de l'histoire* (1974), coordonate de J. Le Goff și P. Norra. În această lumină, atentatul lui Damiens, ca eveniment al secolului XVIII, pune în evidență valori sociale, politice, religioase, trăite la nivelul întregii societăți, dovedind o criză generală de conștiință. Analiza restituie o structură de reprezentare, adesea alterată de generațiile succesive care au comentat evenimentul, și repune în drepturi adevărata imagine a secolului XVIII francez.

Partea de rezistență a cărții o reprezintă explorarea presei, domeniu în care echipa de cercetători ai secolului XVIII de la Universitatea Lyon II și-a creat un bun renume.

Nu sînt însă ignorate celelalte surse (iconografice, livrești, arhivistice ș.a.) în măsură să reconstituie contextul mental în care s-a consumat regicidul amintit.

Felul în care sînt anchetate toate acestea, arhitectura investigației, merită să fie cunoscute îndeaproape, ca model de incontestabil profit și pentru cercetările similare din țara noastră.

Ștefan Lemny

Nationale Bewegung und soziale Organisation. I. Hrsg. von THEODOR SCHIEDER und OTTO DANN mit Beiträgen von PETER ALTER, GERHARD BRUNN und HANS HENNING HAHN, R. Oldenbourg Verlag, München — Wien, 1978, 571 p.

Volumul *Mișcarea națională și organizarea socială*, care va fi urmat de un al doilea, este rodul colaborării mai multor specialiști de la Seminarul de istorie al universității din Köln. Centrul de greutate al cercetării a fost pus pe ideologia naționalismului modern. Autorii și-au propus să dezvăluie rădăcinile ideologiei naționale, operînd în plan comparatist, să definească tipologia și formele organizatorice ale mișcării naționale etc., expunerea pornind, cum este și firesc, de la descifrarea bazei sociale.

În acest prim volum autorii au ales ca obiect de studiu trei mișcări naționale: 1) irlandeză (între 1801 și 1821), ca fiind tipică pentru secolul al XIX-lea; 2) poloneză (între

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1831 și 1847) — tipică pentru fenomenul emigrației ; 3) catalană — actuală și astăzi (vezi p. XVII).

Problemele cheie, în jurul cărora pivotează expunerea, sînt în număr de nouă, pe care le transcriem pentru interesul metodologic al modului cum a fost concepută lucrarea :

1) situația juridică-constituțională, politică, economică și socială a țărilor în studiu ; privire asupra principalelor faze ale mișcării naționale ;

2) condițiile juridice și controlul statului asupra organizațiilor și activității lor ;

3) dezvoltarea ideologiei naționale și țelurile politico-sociale ale mișcărilor naționale ; principalele lor grupări ;

4) organizațiile mișcării naționale ; structurarea lor după tipuri determinate ;

5) expunere recapitulativă asupra structurii mișcării naționale și a grupărilor ei ;

6) dezvoltarea cantitativă a mișcării naționale și structurarea ei regională ;

7) structura socială a mișcării naționale ;

8) practica politică a organizațiilor naționale ;

9) evaluarea recapitulativă a mișcării naționale și a organizării sale (vezi p. IXX).

Lucrarea, întemeiată pe o impresionant de bogată bibliografie, este solid construită, clară, avînd toate însușirile menite să satisfacă cele mai exigente pretenții. Pentru noi, un interes aparte îl suscită raporturile emigrației polone cu țările române. În această privință se fac însă simțite greutățile cu care au fost confruntați autorii după propria lor mărturisire : cunoașterea surselor documentare, a limbii etc. (p. XI). Iată un exemplu : Hans Henning Hahn indică principalele țări în care și-au găsit adăpost emigrații polonezi, și anume : Franța (cu 4 300 de emigrați în 1833 și peste 4 700 în 1845) ; Anglia (cu 500 de emigrați în 1834 și 561 în 1845) ; Belgia (100 de emigrați) ; Elveția (cu 500 de emigrați în 1833—1834). Celelalte țări, spune autorul, se află sub acele limite cantitative. Or, în 1846, la o singură moșie din Moldova, a Moruzeștilor, au fost recenzați 150 de polonezi (T. Bălan, *Emigranții poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea*, Cernăuți, f.a. p. 16), iar Butkiewicz, emisar al partidei aristocratice, pretindea că numai la Iași se aflau în 1848 circa 500 de polonezi (P.P. Panaitescu, *Emigrația polonă și revoluția română de la 1848*, București, 1929, p. 37).

L. Boicu

ANDRZEY FELIKS GRABSKI, *Historiografia i polityka*. Dzieje konkursu historycznego im. Juliana Ursyna Niemcewicza 1867—1922, Waerszawa, 1979, 445 p. (Istoriografia și politica. Istoria concursului de istorie purtînd numele lui Iulian Ursyn Niemcewicz 1867—1922).

Titlul cărții fiind explicit, ne vom limita la cîteva precizări. J.U. Niemcewicz (1758—1841) a fost un om politic polonez, ofițer adjutant al lui Kosciuszko, scriitor și istoric. Autorul lucrării de față nu se rezumă numai la înfățișarea concursurilor de istorie care poartă numele lui Niemcewicz, concursuri care s-au desfășurat între anii 1867—1922, ci procedează la o amplă analiză a istoriei concursurilor științifice în Europa pentru a sfîrși cu obiectul propriu-zis al studiului său.

Concursul — observă Grabski — a fost o formă a activizării organizațiilor științifice în epocă (academii și societăți științifice) și nu o dată chiar unul din factorii nașterii lor ca, de pildă, în Italia : Accademia dei Lincei — 1603 și Accademia del Cimenta — 1657 ; în Anglia : The Royal Society — 1660 ; în Franța : Académie des Inscriptions et Belles Lettres — 1663 și Académie des Sciences — 1666. Totuși — continuă autorul —, concursul *ca instituție* este un rod al revoluției științifice din secolele XVII—XVIII, mai precis, al secolului XVIII, inițiatorul fiind medicul german Hans Heinrich Müller ; așadar, ideea organizării concursului ca formă specifică a vieții științifice a apărut de-abia în etapa realei dezvoltări a științei, cînd aceasta din urmă nu mai era un apanaj privat, ci interesa largi cercuri ale societății.

A.F. Grabski dezvoltă apoi un istoric al concursului științific în Italia, Anglia, Franța, Belgia etc. pentru a zăbovi mai îndelung în Polonia, unde inițiatorul a fost episcopul Cracoviei Jedszey Zaliuski, care a organizat în 1746 un concurs literar. Adevăratul părinte al concursului științific polonez este însă Josef Aleksander Jablonowski, membru al Académie des Inscriptions et Belles Lettres din Paris.

Autorul analizează istoria concursului științific sub toate aspectele și implicațiile sale științifice, politice, definind actualitatea în epocă și valoarea tematicii, neignorînd nici teh-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nica concursului. Cele 12 capitole ale cărții se axează pe exegeza tematicilor și implicațiile sociale. Anexele, notele, indicile de persoane și lista ilustrațiilor încheie acest interesant volum de istoria științei. Autorul publică în *Anexe* o culegere de memorii, recenzii și corespondență privitoare la concursuri, tematica concursului de istorie purtînd numele lui J. U. Niemcewicz și lista laureaților (tematica concursului din anul 1880 a constituit-o textul lui Dlugosz în ediția lui A. Przezdiecki; laureatul a fost Aleksander Semkowicz, *Krytyczny rozbior „Dziejow Polski" Jana Dlugosza do roku 1384* (Analiza critică a „istoriei Poloniei" a lui Jan Dlugosz pînă la anul 1384), Kraków, 1887.

L. Boicu

Z. R. DITTRICH, *Der russische Vielvölker Staat zwischen Zentralismus und Föderation* (Statul multinațional rus între centralism și federație), in *Federalism. History and current significance of a form of governement*, Martinus Nijhoff, f.a., pp. 289—307).

Este un foarte dens studiu, tema fiind abordată prin prisma istoriei teoriei statului și a practicii politice. Autorul constată că 57% din populația Imperiului țarist era (în 1917) nerusă, dar statul avea un caracter unitar și centralizat. Z.R.D. analizează succint sistemul autocratic în evoluția sa, semnalează defecțiunile eficienței autocrației și ale organelor sale, indică slăbiciunile datorate caracterului agrar al economiei, iobăgismului, birocrației, lipsei de omogenitate a regimului autocratic, grupărilor funcționărești din provincii care sabotează reformele etc., după care schițează geneza, evoluția și particularitățile ideii de federalism în Rusia.

Autorul se oprește asupra momentului de cezură, de transformare radicală în istoria statului, adică la revoluția din 1917. El definește federalismul în concepțiile socialiste ruseșți și concepția leninistă a legăturilor federale între popoare, încheind cu observații de fond asupra punerii în practică a evoluției federalismului sovietic.

L. Boicu

SALVADOR GINER and JUAN SALCEDO, *Migrant Workers in European social structures*, in *Contemporary Europe, Social structures and cultural patterns*, edited by SALVADOR GINER and MARGARET SCOTFORD ARCHER, London, Henley and Boston, Routledge and Kegan Paul, 1978, p. 94—123.

Caracteristică a epocii contemporane, acuta problemă a muncitorilor imigranți, implicațiile fenomenului asupra societății occidentale, condiția muncitorului imigrant în țările industrializate ale Europei, efectele forței de muncă imigrate asupra economiei acestor țări sînt numai cîteva din motivele care ne-au determinat să ne îndreptăm atenția asupra studiului elaborat de Salvador Giner și Juan Salcedo, studiu inclus în lucrarea intitulată „Europa contemporană. Structuri sociale și modele culturale" și care, așa cum subliniază în prefața lucrării editorii, Salvador Giner și Margaret Scotford Archer, își propune să abordeze o serie de probleme de mare importanță și actualitate în viața Europei contemporane, cum ar fi: influența capitalului, rolul intelectualității, efectele economice ale migrației forței de muncă, problema religiei și a grupurilor etnice, noua poziție a forțelor armate în cadrul societății europene contemporane.

Încă din primele rînduri, autorii, subliniind complexitatea fenomenului imigrationist, gravele probleme ridicate în fața nu numai a guvernelor țărilor vest-europene, ci și în fața partidelor politice, a sindicatelor, influența sa asupra creșterii economice, asupra orașelor (segregația urbană și formarea ghetourilor), arată totodată marile dificultăți legate de studierea fenomenului, dificultăți ce constau în principal în faptul că datele în legătură cu imigranții sînt neclare și lacunare. Ele diferă de la țară la țară și nu există nici o referire în legătură cu vîrsta, sexul sau ocupația muncitorilor imigranți.

Luînd în discuție originea fenomenului imigrationist, autorii insistă asupra faptului că acesta a devenit o caracteristică a vieții sociale europene ca urmare a consecințelor celui de-al doilea război mondial. Înviorarea economiei țărilor occidentale în anii postbelici, creșterea demografică considerabilă în special în sud-estul Europei, prăbușirea migrației interne, datorită gradului rapid de urbanizare fără o rată corespunzătoare a in-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dustrializării, încurajarea acestui fenomen, oficial sau neoficial, de către factorii politici sînt motivele apariției acestui fenomen.

Este bine știut faptul că, în cele mai multe dintre cazuri, muncitorii imigranți sînt considerați, dintr-o serie de motive, necalificați, analfabeți, fiind angajați în marea majoritate în munci necalificate, fapt ce nu oglindește adevărata compoziție a populației imigrate, și fenomenul *brain-drain*-ului suferit de o serie de țări poate proba foarte bine acest lucru. De cele mai multe ori factorii politici din țările vestice caută să rezolve problema migrației forței de muncă în funcție de conjunctura economică, menținînd „un număr optim de imigranți", conform cu cerințele economice și culturale ale țărilor respective. Deși în ultimul timp muncitorii imigranți au început să fie ajutați de sindicatele din țările vest-europene în formarea propriilor lor organizații, cu toate că în 1974 a avut loc un prim congres pan-european al muncitorilor imigranți, în Olanda, totuși procesul de organizare întîmpină serioase dificultăți avînd în vedere faptul că două treimi din numărul acestora continuă să se afle în afara oricărei forme de organizare. Mai mult, integrarea lor în cadrul societății vest-europene se face cu mare greutate și datorită barierelor lingvistice și etnice.

Veniți în „țara făgăduielilor" pentru a-și asigura un viitor mai bun, exploatați datorită condiției lor de *parià*, supuși unor crunte dezamăgiri, trăind sub permanenta amenințare a unei „săbii a lui Damocles" — expulzarea, repatrierea, pierderea slujbei etc., imigranții rămîn — opinează autorii studiului — o „armată industrială de rezervă" pentru guvernele vest-europene.

Nicolae Dumitrașcu

HANS-JOACHIM HOPPE, *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger Verbündeter. Eine Fallstudie zur nationalsozialistischen Südosteuropapolitik*, Deutsche-Verlag Anstallt, 1979, Stuttgart, 310 p.

În seria lucrărilor vest-germane care abordează teme privind relațiile regimului hitlerist cu țările sud-est europene [1], se înscrie și cea a lui Hans-Joachim Hoppe — *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger — Verbündeter* (Bulgaria — un aliat sui generis al lui Hitler). Este titlul tezei sale de doctorat, susținută în iarna lui 1976/1977 la Facultatea de filosofie a Universității din Köln. Titlul lucrării este sugestiv pentru susținerea cîtorva teze care, după opinia noastră, ne oferă suficiente motive de reflexie. Hans-Joachim Hoppe susține că Bulgaria s-a bucurat de un regim diferențiat în raport cu alte state ocupate de trupele germane, că ar fi avut mai multe posibilități de mișcare, că guvernele bulgare s-au străduit să reducă la minimum cooperarea economică cu Germania, că în perioada dominației naziste instituțiile ei politice s-au menținut, că legile rasiale n-au avut efect, că, în sfîrșit, deși teritoriul bulgar a fost folosit de trupele germane ca bază de atac în Balcani, Bulgaria nu poate fi trecută în rîndurile sateliților Germaniei hitleriste.

Fără a diminua sensul și semnificația celor afirmate, am putea adăuga, totuși, că burghezia bulgară, manifestînd tendințe revizioniste, a găsit un sprijin moral în Germania hitleristă, că a oferit teritoriul național trupelor germane, Bulgaria ocupînd un loc strategic de primă mînă în Balcani. De aceea, Hitler i-a acordat un credit mai mare, dar politica externă bulgară nu poate fi absolvită de răspundere, așa cum s-a și hotărît, dealtfel, la Conferința păcii din 1946—1947 de la Paris. Este adevărat că o grupare burgheză mai realistă, cu țarul Boris în frunte, voia — scrie autorul — înfrîngerea hitlerismului, avea dese contacte cu Occidentul (cunoscute de Abwehr) și dorea o desprindere de Germania cu asentimentul oficialităților naziste, întocmai ca și unele cercuri românești în preajma

[1] V. Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1938—1944*, Wiesbaden, 1965; Idem, *Deutschland und Ungarn. 1933—1944. Ein Überblick über die politischen und militarischen Beziehungen im Rahmen der europäischen Politik*, 1959; Günther Stökl, *Osteuropa und die Deutschen. Geschichte und Gegenwart einer spannungsreichen Nachbarschaft*, Hamburg, 1967; Klaus Dietrich, *Die deutsch-jugoslawischen Beziehungen von Hitlers Regierungsantritt bis zum Ausbruch des 2 Weltkrieges*, Götingen, 1955: Klaus Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*, Stuttgart, 1973 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Insurecției din august 1944. În fața unei asemenea tendințe, Hitler venea cu diverse argumente de ordin politic între care și așa-zisul „pericol bolșevic" care ar amenința Bulgaria, dacă aceasta n-ar merge pînă la capăt alături de Germania (p. 149).

Un aspect interesant este oferit de autor opțiunilor politice bulgare. În baza unor documente inedite germane, Hans-Joachim Hoppe menționează că stînga politică bulgară, în frunte cu Partidul Comunist, era mult mai puternică decît extrema dreaptă. În 1939, după afirmația lui Hans-Joachim Hoppe, Partidul Comunist Bulgar avea 19 000 de membri, influența lui exercitîndu-se asupra a 60% din populație (muncitori, țărani, mici negustori, intelectuali etc. (p. 99). Faptul, foarte important după autor, explică de ce extrema dreaptă din Bulgaria — deși relațiile cu Germania nazistă ar fi favorizat ascensiunea ei la putere — nu a putut exercita presiuni asupra guvernelor bulgare și n-au jucat un rol mai important ca în țările ocupate de trupele germane.

Cartea lui Hans-Joachim Hoppe conține numeroase informații despre politica externă a României între cele două războaie mondiale. Nu ne vom opri asupra lor cu atît mai mult cu cît ele sînt cunoscute și redate corect de autor. Vom consemna însă, ce consecințe imediate a avut Revoluția de eliberare națională și socială din 1944 din România asupra orientării interne și mai ales externe a Bulgariei. În fața situației în care prăbușirea regimului social-politic bulgar devenise iminentă (p. 166 ș.u.), guvernul I. Bagrianov declară țara neutră, iar N. Mușanov, fost ministru fără portofoliu în guvernul condus de K. Muraviov (2 septembrie 1944) este acreditat să discute cu Aliații condițiile încheierii unui armistițiu. Răspunsul Aliaților a sosit tîrziu cu următoarele condiții: Bulgaria trebuia să rupă relațiile cu Germania, să expulzeze trupele germane, să suspende ostilitățile cu Aliații, să elibereze prizonierii de război, să plătească despăgubiri și să se alăture coaliției antifasciste cu trupe pentru înfrîngerea Germaniei. Aliații garantau, în schimb, independența Bulgariei.

La 25 august 1944, față de desfășurarea evenimentelor din România guvernul Bagrianov a cerut oficial Germaniei naziste retragerea, în 24 de ore, a trupelor aflate pe teritoriul bulgar. Hans-Joachim Hoppe mai consemnează faptul că tot situația din România l-a determinat pe Hitler să renunțe la ideea instalării unui guvern progerman la Sofia. La 29 august (p. 171), N. Mușanov călătorește la Ankara și Cairo în speranța unei păci separate cu Aliații. Pentru a demonstra schimbarea radicală a politicii externe și fidelitatea față de Aliați, guvernul Muraviov, instalat la 2 septembrie 1944, declară război Germaniei șase zile mai tîrziu (p. 183). În noaptea de 8/9 septembrie, prin izbucnirea Insurecției naționale, Frontul Patriotic, în frunte cu Partidul Comunist Bulgar, preia puterea. Autorul consemnează că noul guvern a acționat energic contra Germaniei hitleriste. Pe front au fost trimiși 130 000 de oameni din care au pierit circa 30 000.

Lucrarea se încheie cu o listă a cabinetelor bulgare între anii 1934—1944, urmează bibliografia consultată, tabloul cronologic al evenimentelor mai importante și indicele de persoane și localități.

Istoricul vest-german Hans-Joachim Hoppe poate fi considerat ca un cercetător serios, cu reale calități și care a realizat o lucrare cu răspundere și interes științific. El se dovedește un bun cunoscător al istoriei Bulgariei interbelice, încercînd, în baza vastului material bibliografic consultat, să schimbe optica asupra situației interne și externe a acestei țări. Pentru convingerea cititorului, H.-J. Hoppe merge cu relatarea faptelor pînă la cele mai mici amănunte.

În textul lucrării apare mereu poziția României în probleme de politică externă. Este firesc, avînd în vedere vecinătatea României cu Bulgaria și politica ei pentru o înțelegere balcanică. Regretăm că autorul nu a avut posibilitatea să consulte și lucrările românești apărute în ultimii 10—15 ani, lucrări care l-ar fi ajutat să contureze mai exact, mai limpede situația sud-estului european și atitudinea, în ansamblu, a acestei zone geografice față de Germania hitleristă.

Cartea lui Hans-Joachim Hoppe, cu un stil plăcut și bine documentată, este utilă specialiștilor de istorie universală contemporană sau celor care se ocupă de istoria sud-estului european. Numeroasele fapte inedite, bibliografia foarte bogată, compartimentarea judicioasă a capitolelor, toate acestea recomandă lucrarea lui Hoppe ca una din realizările de seamă ale istoriografiei vest-germane.

Em. Bold și *O. Nicolae*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ANTHONY P. ADAMTHWAITE, *The Making of the Second World War*, London—Sydney—Boston, George Allen and Unwin, 1977, 235 p.

Literatura consacrată originilor conflagrației din 1939—1945 s-a îmbogățit, în ultimii ani, cu noi și interesante lucrări (vezi Joachim Remak, *The Origins of the Second World War*, Engleewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, Inc., 1976, XI—179 p.; Maurice Cowling, *The Impact of Hitler. British Politics and British Policy 1933—1940*, Chicago—London, The University of Chicago Press, 1977, X—445 p.), care au întărit ori, dimpotrivă, au subminat punctele de vedere devenite „clasice" ale lui A. J. P. Taylor sau Maurice Baumont. Anthony P. Adamthwaite nu se depărtează sensibil de căile deja bătătorite, nici în ceea ce privește abordarea temei, nici în ceea ce privește concluziile expuse. Dar, potrivit tendințelor manifeste în ultimul timp, el insistă asupra semnificației faptelor din martie 1939 — „lovitura de la Praga" a lui Adolf Hitler și problema ultimatumului german prezentat României —, atestînd, odată în plus, efectul lor major pe planul raporturilor internaționale din preajma războiului. Se afirmă că, pentru puterile occidentale, Praga a provocat „o revoluție diplomatică" (p. 86), întărită încă de cazul ultimatumului către România, ambele oferind Londrei și Parisului pretextul necesar de-a renunța la „conciliatorism" (p. 87). Argumentele și încheierile lui Adamthwaite sînt întărite de afirmațiile lui Joachim Remak (*op. cit.*, p. 34) și Maurice Cowling (*op. cit.*, p. 296), acesta din urmă înclinînd spre o accentuare a rolului demersurilor diplomatice românești în contextul crizei post-pragheze. Asemenea concluzii, corelate precis cu faptele istorice, atestă în ce largă măsură inițiative pozitive ale Bucureștilor au declanșat un întreg mecanism diplomatic european ce, dacă ar fi funcționat pînă la capăt, ar fi preîntîmpinat izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Gh. Buzatu

THOMAS PARRISH, S. L. A. MARSHALL (eds.), *The Simon and Schuster Encyclopedia of World War II*, New York, Simon and Schuster, 1978, XV—767 p.

Apariția acestei *Enciclopedii...* survine în contextul unor intense preocupări ale unor prestigioase echipe de specialiști din lume în istoria celui de-al doilea război mondial pentru întocmirea și editarea unor lucrări de primă necesitate pentru studierea „conflagrației secolului". Să amintim, în această privință, lucrările îngrijite de John Keegan (*The Rand McNally Encyclopedia of World War II*, Second Impression, Chicago—New York—San Francisco, A Brison Book/Rand McNally and Co., 1978, 256 p.), Marcel Baudot și colaboratorii (*Encyclopédie de la Guerre, 1939—1945*, Paris, Casterman, 1977, 440 p.), K. Sobczak (*Encyclopedia II wojny światowej*, Warszawa, MON, 1975, 793 p.) sau cele datorate lui Alan Reid (*A Concise Encyclopedia of the Second World War*, London, Osprey, 1974, 232 p.) și Jean Dumont (*Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale et de ses origines*, 2 volume, Paris, Historama, 1971). De asemenea, Peter Young și Richard Natkiel au imprimat un valoros *Atlas of the Second World War* (New York, A Paragon Books/G. P. Putnam's Sons, 1979, 288 p.; ed. I — 1973), iar Cesare Salmaggi și Alfredo Palavisini una dintre cele mai reușite cronologii generale asupra anilor 1939—1945 (cf. *2194 Days of War. An Illustrated Chronology of the Second World War*, New York, Mayflower Books, 1979, 754 p.). Dintre toate aceste lucrări, cea editată de Thomas Parrish și S. L. A. Marshall reține, în primul rînd, atenția specialistului și a publicului larg, atît sub raportul reușitei științifice, cît și în privința amploarei întreprinderii (aproximativ 4 000 de articole, expuse în 700 000 cuvinte, textul fiind însoțit de 200 de hărți și fotografii). *Enciclopedia...* stăruie, se înțelege, asupra faptelor de prima mărime petrecute între 1939 și 1945 pe tărîmul *militar* (vezi articolele privind războiul germano-polon din 1939, p. 228—229; bătăliile Franței și Angliei — 1940, pp. 201—206, 81—82; operațiile din Balcani — 1941, p. 47—48; bătălia Atlanticului, pp. 32—35; operațiile din Africa de Nord, pp. 10—12, 441—442; campaniile din China și Birmania, pp. 117—121, 92—95; bătălia Pacificului, pp. 471—477; războiul de pe frontul de Est, 1941—1945, pp. 586—591; debarcarea în Normandia — iunie 1944, pp. 297—304 și operația Berlin — 1945, p. 58—59). În ordine, atenția este concentrată apoi asupra „marilor actori" ai dramei mondiale dintre 1939 și 1945, fie că e vorba de oameni de stat, de militari, de diplomați sau de spioni. Amănunte interesante aflăm despre armatele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

principalelor puteri beligerante, de la organizarea lor generală și forța globală, pînă la tipurile de arme și armament. Nu lipsesc informații despre coordonatele politico-diplomatice ale conflictului, despre propagandă, despre organizarea și activitatea centralelor de informații și contrainformații ale beligeranților sau despre marile unități ale acestora. Despre România, detaliile nu abundă, reflectarea rolului și locului țării noastre în conflictul mondial — mai cu seamă în anii 1939—1940 și 1944—1945 — fiind indiscutabil palidă în raport cu realitățile. S-au strecurat și unele erori: România nu a participat la agresiunea Germaniei contra Iugoslaviei în 1941 (p. 47), iar Carol a revenit în 1930, debarcînd la București, nu la Budapesta (p. 106). Apoi, evenimentele de la 23 August 1944 nu s-au limitat pur și simplu la o „lovitură de stat" (pp. 22, 403), după cum, ca o consecință a lor, România nu a acceptat nicidecum o „capitulare necondiționată" (pp. 403, 591); sub acest ultim aspect, unii dintre marii aliați au interpretat (și, după ei, istoricii mai tîrziu!) cotitura României în războiul mondial drept o capitulare, însă pentru poporul român declanșarea insurecției, parte integrantă a revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă, a coincis cu înrolarea țării în tabăra Națiunilor Unite în războiul împotriva Germaniei naziste și a ultimilor ei aliați. Un articol special este consacrat raidului aviației aliate din 1 august 1943 asupra zonei petrolifere Ploiești (p. 499—500), evidențiindu-se, astfel, încă odată însemnătatea resurselor românești de „aur negru" pentru purtarea ostilităților de către ambele tabere (vezi și p. 591). Sesizarea unor erori nu poate umbri însă calitățile deosebite ale *Enciclopediei...*, care în ansamblu reprezintă o operă de remarcabilă ținută științifică, scrisă cu maximă grijă pentru respectul și impunerea adevărului istoric. Adesea, problemele trecute capătă o actualizare corectă, ca această denumire a „conciliatorismului" anglo-francez din anii '30 ai veacului nostru: „... În esență, conciliatorismul a fost un efort de a satisface Germania lui Hitler prin concesii pacifice [...] Anterior eșecului acestei politici bine-intenționate dar dezastruoase, cuvîntul *appeasement* nu avea un înțeles rău. Astăzi, nici un om de stat nu ar vrea să fie descris el însuși ca un conciliator" (p. 26; vezi și p. 419).

Lucrarea, apărută în condiții grafice excelente, cuprinde și un glosar al termenilor și abrevierilor, un tabel al rangurilor militare echivalente, o cronologie sumară, o bibliografie selectivă (peste 380 de titluri) și un amănunțit indice general (pp. 722—767).

În concluzie, *Enciclopedia Simon și Schuster a celui de-al doilea război mondial*, realizată de un grup de eminenți specialiști (Thomas Parrish, Charles B. McDonald, Hasso von Manteuffel, Vladimir Petrov, Martin Blumenson, Heinrich Fraenkel, Peter Kemp, Roger Manvell ș.a. — în total 47 de autori-colaboratori), se recomandă drept cea mai de seamă lucrare de acest gen apărută pînă în prezent în istoriografia mondială a problemei, o operă de referință cu adevărat indispensabilă pentru cercetarea anilor 1939—1945, după cum a remarcat deja John Toland, el însuși un binecunoscut și apreciat specialist al marii conflagrații.

Gh. Buzatu

NORMAN LUXENBURG, *Europe Since World War II. The Big* Chance, Revised Edition, Enlarged, Carbondale and Edwardsville, London and Amsterdam, Southern Illinois University Press/Feffer and Simons, Inc., 1979, XI—316 p.

Despre interesul crescînd al istoricilor pentru evoluția Europei după cel de-al doilea război mondial nu este necesar să insistăm. Deducem că ultima ediție a cărții lui Norman Luxenburg nu constituie o excepție între aparițiile recente, dimpotrivă. Calitățile științifice ale textului sînt incontestabile, simțul sintezei prezent pe tot parcursul expozeului ce insistă asupra irosirii de către europeni a „marii șanse" după anul 1945. Dacă ne-am propus să vorbim despre cartea lui Norman Luxenburg, am făcut-o pentru a semnala avantajele unei abordări temeinice și corecte a faptelor din România din 1944, ca și a consecințelor lor. Astfel, referitor la declanșarea insurecției române la 23 August 1944 autorul apreciază cu temei: „Defecțiunea României (din punctul de vedere al *Axei* fasciste — n.ns.) a deschis întreaga Peninsulă Balcanică rușilor și germanii fură curînd grăbiți să evacueze Iugoslavia și Grecia" (p. 72). România, va reveni în alt context Luxenburg, nu numai că a ajuns la un armistițiu cu Aliații, dar li s-a alăturat cu toate forțele în războiul purtat contra *Axei* (p. 99). Prin acțiunea sa, reconfirmă autorul, România a deschis „în întregime Balcanii trupelor sovietice și a pus toate forțele germane din Grecia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și Iugoslavia într-un pericol extrem de a li se tăia retragerea" *(ibidem)*. Asemenea concluzii, ce concordă pe deplin cu rezultatele ultime ale cercetărilor istoricilor români, se impun tot mai mult și specialiștilor străini. Să reținem, de exemplu, că opinii similare a exprimat recent un cunoscut specialist în istoria contemporană a Europei est-centrale, Vojtech Mastny (cf. *Russia's Road to the Cold War. Diplomacy, Warfare, and the Politics of Cummunism, 1941—1945*, New York, Columbia University Press, 1979, pp. 197—199).

Gh. Buzatu

Z. R. DITTRICH, A. P. van GOUDOEVER, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*, Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1980, 214 p.

În Olanda, în ultimii ani, studiile privind istoria României (îndeosebi epocile modernă și contemporană) s-au bucurat de o mare atenție, înregistrînd succese aparte, datorită în primul rînd prof. dr. Z. R. Dittrich, titularul catedrei de Istoria Europei răsăritene și conducătorul Departamentului respectiv, ambele din cadrul Universității din Utrecht, și dr. A. P. van Goudoever, prietenul și colaboratorul său principal, cercetător la Departamentul menționat. Trebuie să precizăm, dintru început, că cei doi eminenți specialiști nu s-au mulțumit doar să publice unele materiale referitoare la istoria noastră, ci au stabilit *programe* de cercetare a istoriei noastre, antrenînd și, mai ales, pregătind studenți în acest domeniu. Cu acești studenți, cei doi istorici olandezi au efectuat mai multe călătorii de studii la noi și, tot din inițiativa lor, s-a reunit la Utrecht, în 1977, cel dintîi colocviu olandezo-român de istorie, urmat de un altul la Cluj-Napoca (1979). Prin grija dr. A. P. van Goudoever, lucrările colocviului de la Utrecht au fost deja editate (cf. *Romanian History 1848—1918*, Groningen, Wolters-Noordhoff, 1979, 159 p.). Volumul respectiv, cuprinzînd studii semnate de Al. Zub, Z. R. Dittrich, J. C Boogman, S. Alexandrescu, W. H. Roobol, Pompiliu Teodor și A. P. van Goudoever, a fost primit foarte bine de publicațiile de specialitate de la noi și din străinătate, inclusiv de prestigioasa *English Historical Review* (no. 379/1981, p. 461). Însemnătatea și semnificația aportului prof. Z. R. Dittrich și dr. Goudoever la promovarea raporturilor științifice româno-olandeze a fost relevată, nu odată, de către istoricii români (cf. Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979 ; idem, *Repere ale relațiilor româno-olandeze*, în „Analele Universității Al. I. Cuza din Iași", Istorie, XXVI/1980).

Lucrarea aflată în atenția noastră atestă în ce largă măsură prof. Dittrich și Goudoever s-au familiarizat cu istoria noastră, cu marile și gravele ei probleme, în ce grad au pătruns taina evoluției noastre. O dovedește și prisosința chiar titlul cărții — *Independența ca ideal. Politica externă a României*, cititorul străin fiind avertizat direct asupra uneia dintre permanențele trecutului românilor, mai îndepărtat ori mai recent. Se sugerează, totodată, că eforturile pe plan extern ale statului român au tins cu precădere la asigurarea neatîrnării noastre politice, care a reprezentat un mod de existență — demonstrează autorii — în acțiunea pentru unirea și, apoi, pentru păstrarea unității românilor (pp. 8, 52—72, 198—199). Compartimentarea materiei este adecvată : profesorului Dittrich îi aparțin primele patru capitole, iar dr. Goudoever ultimele șase, succedate de note și bibliografia selectivă. Astfel, prima parte, după o succintă introducere, stăruie asupra evoluției politicii externe în limitele cronologice cuprinse între epoca medie și 1878, 1878 și 1918, 1919 și 1944, iar cea de a doua are în vedere perioadele 1944—1947, 1948—1953, 1953—1960, 1960—1964, 1964—1971 și 1971—1979. Expunerea și demonstrațiile autorilor se susțin pe o bibliografie română și străină bogată și curentă (pp. 200—214), nelipsind, bineînțeles, pentru aspectele de bază abordate, lucrările fundamentale. Întîlnim, pe alocuri, unele puncte de vedere comune istoriografiei contemporane occidentale. Este remarcabil efortul autorilor de-a afla și expune adevărul, fie în chestiunea cuceririi independenței României, fie în aceea a realizării Marii Uniri din 1918 ; nu scapă atenției faptul că „alunecarea" României spre *Axa* fascistă s-a produs în condițiile deplinei izolări externe din 1939—1940. Capitolele referitoare la faptele și fenomenele perioadei postbelice, fără a ignora cu totul unele aspecte interne, pun în evidență principiile largi și succesele României pe plan internațional.

Să precizăm, în încheiere, că, după remarcabilul eseu al prof. Dittrich din 1977 (cf. *International Spectator*, no. 10), ne așteptam la această temeinică realizare istoriografică și într-o viziune proprie a celor doi istorici olandezi. Meritul lor este cu atît mai mare, cu cît s-au preocupat de apariția cărții în 1980, adică în momentul cînd s-au împlinit o sută de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice oficiale între Olanda și România. Argumentul adus în folosul promovării raporturilor bilaterale este, în acest fel, nu numai științific, ci și simbolic, sufletesc, care, uneori, contează atît de mult.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Dialogue". Revue d'études roumaines, Montpellier, 1/1978 ; 2—3/1979.

Sub semnul comunicării, românîştii de la Universitatea din Montpellier scot de cîtva timp o publicaţie al cărei titlu chiar indică un program. *Dialogue* — ne previne prof. André Martel, preşedintele Universităţii „Paul Valéry" — vrea „să facă cunoscute limba, literatura şi civilizaţia unei ţări latine, a unei ţări mîndre de latinitatea ei şi conştientă că are a-i apăra valorile". Noua revistă profită de prestigiul pe care regretatul profesor Louis Michel l-a asigurat Românisticii la acea Universitate. Ea îşi propune să devină, dincolo de orice barieră, un instrument de aprofundare ştiinţifică, de schimb de valori pe tărîm cultural. Primul număr (1978) e dedicat lui Rebreanu şi constituie un omagiu cu ocazia împlinirii a 60 de ani de la desăvîrşirea unităţii noastre de stat. Studiile respective au ca semnatari pe N. Manolescu, Const. Ciopraga, Jean Lacroix, Nicolae Creţu, Gilbert Fabre, Marin Besteliu. O rubrică aparte se ocupă de literatura orală (Jacques Goudet, Jacques Bouet), completată cu o cronică bibliografică. Un articol despre „partea visului la Queneau" subscrie Val Panaitescu. Numerele 2—3/1979, reunite, grupează o serie de studii privitoare la Lucian Blaga, semnate de Paul Miclău, N. Balotă, Gisèle Crivella, Const. Ciopraga, Mariano Baffi, Al. Husar, J. Bouet. Două contribuţii privesc traducerile în franceză din acelaşi poet. Un eseu critic despre lizibilitate şi motivaţie la Gide (Al. Călinescu) şi o dare de seamă asupra cărţii Elenei Bălan — Osiac despre „dor" în perspectivă comparatistă (Adrien Roig), încheie această fasciculă, coordonată, ca şi prima, de Nicolae Creţu. Un început de bun augur, care promite dialogului cultural româno-francez o dezvoltare demnă de „dialogul" început acum un secol, în numele solidarităţii latine, de Alecsandri şi Mistral.

Al. Zub

„Cahiers de civilisation médiévale, Xe—XIIe siècles", Tome XXII, 1979, No 1—4 (85—88).

Dintre publicaţiile periodice care în ultimele două decenii şi-au cîştigat un bine-meritat prestigiu în rîndul medieviştilor se cuvine a enumera şi „Cahiers de civilisation médiévale, Xe—XIIe siècles", tipărite trimestrial de Centrul de Studii Superioare a Civilizaţiei Medievale de pe lîngă Universitatea din Poitiers, cu concursul Centrului Naţional de Cercetări Ştiinţifice din Franţa. Fondată de René Crozet şi Edmond-René Labande, revista este dirijată în prezent de Pierre Bec şi Robert Favreaux, avînd secretariatul de redacţie asigurat de Yvonne Labande-Mailfert, Marie-Hélène Debriès, Pierre Gallais şi Gérard Chandès. În comitetul ei de patronaj se află nume prestigioase, de notorietate mondială, precum H. Ahrweiler-Glykatzi, G. Duby, J. Hubert, J. Fontaine, F.-L. Ganshof, J. Richard etc.

Publicaţia se remarcă prin varietate tematică, însumînd studii ce abordează subiecte din sfera arheologiei, istoriei economice, sociale şi politice, artelor profane şi religioase, literaturii, demografiei, problemelor confesionale etc., calitatea materialelor tipărite fiind asigurată de semnătura unor specialişti de prestigiu din Franţa şi din alte ţări europene. Prezentarea grafică contribuie şi ea la definirea profilului elevat al revistei. Deşi se adresează în primul rînd specialiştilor, „Chaiers de civilisation médiévale, Xe—XIIe siècles" sînt în egală măsură utile celor interesaţi de studiul istoriei, literaturii şi artei medievale.

Revista este structurată în mai multe rubrici: studii, diverse, recenzii, scurte note şi cronica. Prima rubrică, afectată contribuţiilor originale, cuprinde de regulă un număr

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de trei articole, cu subiecte diferite. Cea de-a doua diviziune, „diverse", însumează articole care în publicațiile românești sînt incluse de obicei în cadrul „discuțiilor". Deosebit de consistentă este rubrica de recenzii, unde sînt prezentate principalele lucrări de medievistică apărute în Europa occidentală. Completarea imaginii referitoare la literatura științifică dedicată evului mediu este mijlocită de așa-numitele „scurte note", corespunzătoare „notelor bibliografice" din revistele din țara noastră. „Cronica" oferă informații privitoare la cîteva din principalele manifestări științifice de pe continent dedicate problemelor legate de cunoașterea epocii medievale, prezentînd totodată anumite date asupra publicațiilor deja tipărite sau în curs de elaborare în diferite țări ale Europei (nu însă și din România !), avînd ca obiect de investigare aceeași perioadă.

Profilul compozit al revistei este reflectat în primul rînd de studiile înserate în sumar.

Numărul din „Cahiers de civilisation médiévale. Xe—XIIe siècles" din primul trimestru al anului 1979 debutează prin articolul Nicolei Thierry, *Arheologia capadociană în 1978. Dificultățile sale. Interesul pe care îl prezintă pentru medieviști.* Pentru început autoarea schițează un scurt istoric al cercetărilor arheologice din Capadocia din perioada bizantină, cercetări în care ea însăși a avut un aport remarcabil. Se insistă asupra necesității unei mai bune cunoașteri a istoriei Capadociei, relevîndu-se totodată trăsăturile particulare ale investigațiilor de teren și dificultățile întîmpinate. Autoarea încearcă, de asemenea, să precizeze legăturile monumentelor rupestre capadociene din perioada bizantină cu descoperirile similare contemporane. În atenția Nicolei Thierry nu a stat însă și stabilirea de paralele între monumentele din Capadocia și bisericuțele rupestre de la Murfatlar (fost Basarabi) din Dobrogea (cf. I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, III, București, 1971, p. 180—233), ceea ce din punctul de vedere al arheologiei românești ar fi fost deosebit de interesant. După ce stabilește cîteva din principiile clasificării monumentelor ecleziastice capadociene, autoarea relevă interesul materialului iconografic pentru medievistica bizantină și occidentală. Pentru a fi mai explicită, se recurge la evocarea anumitor teme iconografice prezente în pictura parietală din bisericile capadociene, exemplificate printr-un sugestiv material ilustrativ. Dintre acestea, reținem motivul viziunii lui Eustache, prezent în biserica nr. 3 de la Mavrucan, datată în secolul al VII-lea. Imaginea înfățișează urmărirea de către sfîntul amintit a unui cerb, care are redat între coarne o cruce. Se apreciază că scena amintită reprezintă o supraviețuire a cultului cerbului din Anatolia, avînd alte numeroase echivalențe în spațiul indo-european. Amintim că în acest sens precizări de mare substanță, îndeosebi asupra rolului religios al cerbului și al semnificației mitului vînătorii rituale, se datorează lui Mircea Eliade *(De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 150—157). Descoperirea de la Mavrucan oferă o prețioasă verigă de legătură pentru modul în care s-a transmis și a evoluat legenda vînătorii cerbului. După cum se știe, această temă a fost preluată și în iconografia medievală în legătură cu legenda Sf. Hubert, transpusă și pe emblema sigilară a orașului Baia (cf. E. Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 462 și p. 466).

În studiul *Interpretarea romanelor de curte ale lui Hartmann von Aue*, Michel Huby își propune, prin analiza comparativă a romanelor autorului german cu cele ale lui Chrétien de Troyes, ce i-au servit drept model, să stabilească dacă textele franceze *au fost folosite pentru a crea o operă originală, deci dacă autorul are o concepție per*sonală asupra subiectului și sensului povestirilor, sau dacă, dimpotrivă, a încercat doar să transpună în germană conținutul textului francez.

Ludo Milis își fixează drept obiectiv în *Sihaștri și călugări în secolul al XII-lea*, studierea mecanismului de tranziție al eremitismului spre canonicat, fenomen studiat îndeosebi în regiunea delimitată de Loara și Rin ; totodată autorul urmărește să răspundă la întrebarea în ce măsură călugării au fost tributari idealurilor și structurilor predecesorilor lor, pustnicii.

Primul articol din cel de-al doilea număr al revistei, intitulat *Cercetări asupra arhitecturii religioase rurale din regiunea Champagne septentrională în secolele XI și XII*, este rodul investigațiilor Annei Prache, care ajunge la concluzia, în urma stabilirii deosebirilor dintre bisericile diocezei din Reims și cele ale diocezei din Châlons, că nu a existat o școală arhitecturală romanică proprie regiunii Champagne, comparațiile făcute confirmînd în schimb o lungă persistență a tradițiilor carolingiene.

În studiul *„Le Charroi de Nimes" și tradiția arabă*, Alvaro Galmés de Fuentes definește interpenetrația nucleelor de populație spaniolă, franceză, arabă și evreiască, ca și întrepătrunderea culturală care a avut drept efect exercitarea influenței hispanice sau

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hispano-arabe asupra a numeroase poeme epice franceze, inclusiv asupra celui mai cunoscut dintre ele, *Cîntecul lui Roland*. În continuare, autorul își detaliază demonstrația analizînd pe larg poemul *Le Charroi de Nîmes*.

Un amplu articol, referitor la *Registre de deces, dovezi ale vieții clunisiene*, este datorat lui Joachim Wollasch, tratarea subiectului enunțat realizîndu-se pe baza documentelor ecleziastice păstrate la Cluny. Cercetarea sinoptică a registrelor de deces a permis reliefarea rolului preponderent al comunităților mănăstirești clunisiene în dezvoltarea comemorării necrologice în evul mediu apusean. Comemorarea leagă amintirea decedaților de actele de caritate din perioadele de foamete și sărăcie, scopul ei fiind de a păstra din generație în generație amintirea celor dispăruți, de a obține pentru ei viața eternă ca răsplată pentru actele de binefacere față de săraci. Pe lîngă datele referitoare la viața monahală, actele clunisiene alcătuiesc un important izvor privitor la diferite aspecte ale realităților sociale ale vremii.

În al treilea număr al revistei, Tania Velmans, în *Pictura și mentalitatea din Bizanț în a doua jumătate a secolului al XII-lea*, studiază cîteva inovații capitale în pictura bizantină din perioada abordată raportată la constantele ei tradiționale. Schimbările manifestate în a doua jumătate a secolului al XII-lea reprezintă mărturii ale unei noi sensibilități, în care se infiltrează valori afective ce antrenează modificări în schemele iconografice. Aceste idei sînt susținute de exemplificări comparative din biserici răspîndite în întregul Imperiu bizantin, ca și din diferite miniaturi. Tania Velmans are în vedere cîteva din temele iconografice cel mai des reprezentate, precum coborîrea de pe cruce, crucificarea, imaginea Sf. Maria, judecata de apoi. Autoarea își încheie documentatul studiul prin sublinierea importanței liturghiei asupra decorației bisericilor și evidențiază anumite ezitări ale limbajului clasic. Ilustrația adecvată reprezintă un suport util al concluziilor sale.

În studiul intitulat *„Trobairitz" și poezia feminină. Contribuții la cunoașterea lirismului feminin în evul mediu*, Pierre Bec își propune să situeze poezia *trobairitz*-ilor atît în ansamblul sistemului liric trubadureșc, cît și în ansamblul liricii feminine din evul mediu. Autorul își structurează studiul în mai multe subdiviziuni ținînd cont de două paradoxuri aparente: femeile *(trobairitz)* au scris cîntece trubadurești și bărbații au scris *„chansons de femme"*, iar în cadrul liricii gallo-romane în anumite zone există *trobairitz*, dar nu și „chansons de femme", pe cînd în alte regiuni există un număr de „chansons de femme", dar nu și *trobairitz*.

În prima parte a articolului său *Meditații scriptologice*, Charles-Théodore Gassen polemizează cu discipolul său Hans Goebel, arătînd că metoda statistică a acestuia, operînd pe axa diacronică, diatopică și diastratică, neglijează o dată capitală, cea a personajului scrib, deci a factorului individual. Partea a doua a studiului, referitoare la elementele vulgare conținute în unele izvoare redactate în latină, privește grafia cuvintelor — apelative, nume de persoane și locuri — pe care scribii le-au notat fie sub forma lor vulgară în contextul latin, fie sub forma latinizată.

Ultimul număr al periodicului din Poitiers cuprinde, ca și celelalte trei, studii datorate lui Jean Dufournet, Luc-François Génicot și Michel Huglo.

Primul din ele se referă la unul din fragmentele ce alcătuiesc faimosul „Roman de Renart", reliefîndu-se interesul pe care îl prezintă acesta. La prima vedere, mediocru și fără originalitate, fragmentul este important datorită faptului că factura sa populară și semioralâ nu a fost atenuată, ci dimpotrivă întărită și exagerată prin reluarea structurilor, personajelor și formulelor din alte fragmente, dar și prin introducerea unor inovații, dintre care dominantă rămîne parodia universului cavaleresc.

Luc-François Génicot se preocupă de *Criptele exterioare în ținutul mozan în secolul al XI-lea: reflex tipologic al trecutului carolingian*, prezentînd un inventar complet al monumentelor amintite din bazinul Meusei. Se fac considerații pertinente referitoare la răspîndirea spațială și temporală a monumentelor în discuție.

În studiul *Abélard, poet și muzician*, Michel Huglo abordează un aspect mai puțin cunoscut al operei logicianului și teologului Abélard, și anume opera poetică și muzicală, mai exact problema raporturilor dintre expresia poetică și ilustrația muzicală la începutul secolului al XII-lea. În acest scop, autorul analizează cîntecele de dragoste compuse de Abélard pentru Héloïse, tînăra sa elevă, cele trei cărți de imnuri, compuse la cererea aceleiași Héloïse, și piesele cu teme elegiace, *planctus*-urile, care se disting printr-o deosebită originalitate, ce derivă din tehnica diversificată a versificației. Se pune în discuție identitatea autorului textului cu compozitorul melodiei, precum și problemele ritmului și ale instrumentației.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rubrica „diverse" găzduieşte articolele semnate de Tadeusz Levicki, Guy-Marie Oury şi Gérard Le Don. Binecunoscutul orientalist polonez iniţiază o competentă discuţie asupra unor aspecte de geografie istorică abordate în lucrarea recent apărută a lui A. Miquel. Predicile lui Geoffroi Babion şi creştinătatea din Bordeaux constituie subiectul ales de G.-M. Oury, în timp ce G. Le Don, în articolul intitulat *Structuri şi semnificaţii în imaginea medievală a infernului*, îşi propune să suplinească lipsa unei cercetări sistematice a imaginii infernului în literatura şi arta medievală, sugerînd cîteva posibile direcţii de cercetare prin extinderea cîmpului de analiză.

Succinta prezentare a conţinutului studiilor incluse în sumarul revistei va reliefa desigur diversitatea temelor abordate, preocuparea pentru confruntarea cu aspecte mai puţin elucidate ale civilizaţiei medievale, însumînd deci atribute indispensabile pentru o publicaţie de valoare.

Michaela Spinei

„Revue d'histoire moderne et contemporaine", Paris, t. XXVII, janvier-mars, 1980, 176 p.

Revista trimestrială de istorie modernă şi contemporană, căreia J.-B. Duroselle îi asigură de mulţi ani un frumos prestigiu, consacră întîia fascicolă din anul trecut crizei orientale din 1875— 1878, reunind pentru aceasta contribuţiile unor specialişti din mai multe ţări. Sînt lucrările unui colocviu ocazionat de centenarul Congresului de la Berlin şi un mod de a întîmpina totodată lucrările Congresului internaţional de ştiinţe istorice de la Bucureşti. Nu e vorba de fapte diplomatice noi, ci de noi conjuncturi, de perspective noi asupra evenimentelor, ceea ce nuanţează înţelegerea unei mari crize, comparabilă cu decolonizarea din secolul nostru. Georges Castellan, căruia îi aparţine această remarcă, cercetează epoca pornind de la observaţiile lui Elisée Reclus (p. 5—22). Kostas Vergopoulos stabileşte un raport între criza orientală şi „marea depresiune" de pe continent (p. 23—36). E. Kuran se ocupă de politica lui Abdul-Hamid faţă de aceeaşi criză (p. 37—43). Cîteva studii se referă la o zonă geopolitică sau alta faţă de criza ce ameninţa să devină un război european : Bulgaria (N. Todorov), ţările Iugoslave (L. Sleksić-Pejković), Albania (Alek Buda), Austro-Ungaria (R. A. Kann, Istvan Dioszegi), Germania (W. Baumgart), Italia (Enrico Decleva), „Polonia" (J. Zarnowski), Anglia (R. J. Crampton). Un studiu aparte se ocupă de relaţiile sîrbo-bulgare (V. Stojancevici). Niciunul nu priveşte în mod direct România. Referiri indirecte, altminteri inevitabile, se află însă pretutindeni, iar cîteva pagini urmăresc atitudinea presei americane faţă de independenţa românească, dobîndită la capătul acelei crize (R. R. Florescu). Nu încape însă îndoială că poziţia României în desfăşurarea şi în epilogul crizei merita mai multă atenţie. Partea de recenzii e consacrată şi ea dacă nu aceleiaşi crize, problemei orientale într-un sens mai larg, anticipînd criza din 1875—1878 şi depăşind-o cronologic.

Al. Zub

„The Slavonic and East European Review, vol. 57, 1979, nr. 1—4.

Contribuţiile acestei reviste, apărută sub egida Şcolii de studii slavone şi est-europene a universităţii londoneze, sînt îndeobşte cunoscute de specialiştii români, nu numai datorită vechimii venerabile a publicaţiei ci, mai ales, datorită interesului pe care ea reuşeşte să-l incite de fiecare dată, printr-o tematică variată ce cuprinde studii de lingvistică, filologie, literatură, istorie, bibliografie, etc.

Ca de obicei, în sfera de atenţie a acestei arii geopolitice se găseşte, şi în tomul la care ne referim, istoria şi cultura ţării noastre. În nr. 2, Keith Hitchins publică studiul intitulat *Religion and Rumanian National Consciousness in Eighteenth-Century Transylvania* (p. 214—239). Autorul afirmă existenţa a două direcţii în climatul spiritual al epocii : una favorabilă dezvoltării conştiinţei naţionale, datorită mişcării ideologice a „uniţilor" şi sesizabilă la nivelul intelectualităţii româneşti, alta favorabilă conştiinţei tradiţionale, ortodoxe, la nivelul maselor largi de ţărani ; cea dintîi fiind evidenţiată prin activitatea lui Inochenţie Micu Klein, cealaltă, prin frămîntările social-religioase dominate de mişcarea lui Visarion Sarai. Este analizată concepţia lui Micu Klein despre naţiune,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concepție aflată și ea la punctul de întîlnire a unor tendințe moderne cu altele tradiționale. Cît despre țărănimea ardeleană, autorul consideră că conștiința ei ortodoxă nu venea în contradicție cu conștiința lor etnică, dar ideea de națiune ca noțiune „era străină de ei" (p. 238). În concluzie, Keith Hitchins apreciază că „intelectualii uniți de la mijlocul secolului XVIII au oferit românilor din Transilvania un nou moment al dezvoltării ideii de naționalitate".

Tot cu privire la istoria noastră este de notat studiul bibliografic semnat de C. L. Drage, *Church Slavonic and Russian Books, 1552—1800, in the Library of the School of Slavonic and East European,* în nr. 3, p. 321—347.

Studiul menționează cărțile slavone aflate în biblioteca Școlii amintite, cărți provenind de la biserica ortodoxă creată în Londra în 1716 sau din donațiunile ulterioare, multe datorate lui Moses Gaster. Dintre cărțile apărute pe teritoriul țării noastre sînt menționate Biblia lui Coresi de la Brașov, 1562, Mineiul de la Buzău, în 1698, Antologhionul de la Rîmnic, 1705, Octoihul din 1706, Ceaslovul de la București, 1731, Catavasierul din 1753 și cel din 1769, de la Rîmnic. Desigur, informațiile ar fi fost mai interesante pentru noi dacă autorul ar fi avut posibilitatea să reproducă eventualele însemnări manuscrise pe marginea acestor cărți, pentru a li se putea cunoaște circulația, știut fiind că unele au trecut și prin mîna lui M. Eminescu.

În fine, la rubrica de recenzii sînt semnalate din literatura română (de către D. J. Deletant) : *Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti* și cartea lui Al. Duțu, *Cultura română și civilizația europeană modernă.*

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN S.U.A.

În cadrul planului guvernamental de colaborare științifică și culturală dintre România și Statele Unite ale Americii, în perioada 15 septembrie — 11 decembrie 1980 am efectuat o călătorie de documentare în S.U.A., beneficiind de o bursă Fulbright oferită cu generozitate de Council for International Exchange of Scholars (C.I.E.S.), organism afiliat Consiliului American al Educației. Tema de cercetare propusă și acceptată în cadrul programului a fost „Opinia publică și politică americană față de lupta românilor pentru unitate și independență națională (pînă la 1918)", iar locul de muncă ce mi s-a stabilit, în conformitate cu preferințele avansate, a fost Biblioteca Congresului și Arhivele Naționale din Washington D.C., instituții ce mi-au acordat statutul de „visiting scholar for research" pe întreaga durată a șederii mele în S.U.A.

După soluționarea cu maximă operativitate a tuturor problemelor de ordin administrativ, grație concursului nemijlocit primit din partea doamnei Suzanne McLaughlin, desemnată de C. I. E. S. „Program—officer", și a domnișoarei Lien Mai, „assistant of Program—officer", în ziua de 17 septembrie m-am prezentat la cea dintîi instituție-sponsor, National Archives and Record Service (N.A.R.S.), unde am fost primit de dr. John Vernon, „Education specialist", căruia i-am expus proiectul cercetărilor mele în arhivele americane. Prin mijlocirea d-sale, am avut posibilitatea să-l cunosc apoi pe d-l James B. Byers, șeful secției cercetare de la „Central Reference Division", precum și pe cîțiva dintre colaboratorii de la „Diplomatic branch", cu care am examinat în detaliu programul de cercetare prin prisma necesităților și posibilităților mele de informare în fondurile americane de arhive, firește, în limita timpului disponibil.

În materializarea obiectivelor științifice propuse, de mare utilitate s-au dovedit a fi, atît consiliile competente primite din partea specialiștilor americani în probleme de istorie modernă a Europei Centrale și Estice, cît și numeroasele ghiduri ce mi-au fost puse la dispoziție cu multă amabilitate. Între acestea din urmă, esențiale rămîn cîteva și anume : *Guide to the National Archives of the United States* (1974), îndrumător indispensabil, cu o nouă ediție aflată în pregătire ; *Select list of Publications of the NARS*, publicație periodică în care sînt înscrise și inventarele (implicit cele preliminare) ale multor grupuri de documente din cele peste 400 de „record groups" existente astăzi în depozitele de la NARS ; *National Archives Microfilm Publications* (1974), oferind celor interesați prețioase informații asupra miilor de microfilme aflate, fie spre vînzare, fie spre uzul curent al cercetătorului la sala de studiu. Desigur, ghidurilor cu caracter general amintite mai sus li se pot adăuga încă multe altele deopotrivă de utile și, bineînțeles, cele cu profil special, precum *Materials in the National Archives relating to Rumania* (Reference Information Paper, nr. 46, 1970) întocmit de James F. Vivian și cunoscut deja de istoricii noștri (vezi revista „Studii", nr. 4/1972, p. 891).

Mulțimea și varietatea documentelor de la NARS (peste trei miliarde de piese — după cum ne informează un recent ghid) oferă și explicație faptului că cele mai multe dintre acestea nu sînt indexate ori catalogate, ci pot fi identificate numai în funcție de proveniență, element fundamental în organizarea unităților de păstrare. Este și motivul pentru care, în scopul unei sporite eficiențe, înainte de a purcede la lucru, cercetătorul străin este îndemnat să facă o scurtă introspecție în domeniul istoriei administrativ-instituționale americane, îndeosebi asupra Departamentului, agenției sau instituției patronînd fondul de documente ce urmează a fi cercetate.

Cum multe dintre aceste fonduri interesînd istoria modernă a României au fost deja microfilmate și aduse în țară de către DGAS, la Arhivele Naționale din Washington am stăruit asupra problemelor de interes politico-național românești desprinse din corespondența diplomatică și documentele incluse în colecția zecimală a Departamentului de Stat pentru perioada ulterioară anului 1910 (colecția începe cu acest an). Consultarea inventarelor existente și apoi a boxelor de documente de la acest fond mi-a direcționat atenția asupra urmă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toarelor aspecte aflate în relație directă cu tema de cercetare enunțată : afaceri interne ale României (ecoul dezbaterilor din parlamentul român, compoziția și starea partidelor politice, problema evreiască, chestiunea Basarabiei etc.) ; relații politice dintre România și S.U.A. în contextul problematicii balcanice din preajma și în timpul primului război mondial ; primul război mondial și consecințele conflagrației pe planul vieții politice interne și al relațiilor internaționale ale României, așa cum se degajă din documentele oficiale ale diplomației americane.

Desigur, nu în totalitate documentele consultate oferă noutăți informaționale de primă mînă pentru tema ce a făcut obiectul cercetării, unele dintre acestea reproducînd știri sau comentarii românești de presă ori materiale parțial cunoscute din alte surse, însă pe ansamblu demersul s-a dovedit util, mărturie în acest sens stînd cele cîteva sute de afișe (rezumate sau copii ale documentelor) realizate în primele două săptămîni ale ședерii mele în Washington.

Conform așteptărilor mele și a consiliilor primite, atît în țară, de la specialiștii în domeniu și perioadă care au avut posibilitatea să cerceteze anterior izvoarele documentare americane relative la România, cît și în S.U.A., de la asistenții programului, baza informațională pentru tema anunțată avea să mi-o ofere cea de a doua instituție — sponsor, Biblioteca Congresului din Washington. În consecință, în primele zile ale lunii octombrie, m-am prezentat la biroul Ms. Dorothy Pollet, „Educational liaison officer" de la Biblioteca Congresului, care mi-a acordat asistența și facilitățile necesare pentru cercetarea bogatului fond de carte și, îndeosebi, a presei americane de epocă, către care mi-am centrat prioritar atenția pe întreaga durată a documentării în S.U.A. Foarte curînd după aceea aveam să-l cunosc pe d-l David Kraus, șeful Diviziei europene de la Biblioteca Congresului, distins cercetător în domeniul culturii și civilizației europene, care mi-a oferit nu numai prețioase sugestii și recomandări pe marginea programului de lucru și a obiectivelor științifice urmărite de mine, ci și cîteva xero-copii după cele mai recente publicații și ghiduri privind istoria sud-estului european, ori după colecțiile românești ale Bibliotecii Congresului. De altfel, din discuțiile purtate în mai multe rînduri cu d-l D. Kraus, acesta s-a dovedit a fi un bun cunoscător al istoriei trecute și prezente românești și — mai important — un admirator al monumentelor noastre istorice, naturale și de artă, precum și al realizărilor României contemporane, pe care a avut posibilitatea să le cunoască direct în scurtul popas prin țara noastră efectuat în urmă cu cîțiva ani.

După cum am menționat deja, obiectivul primordial al investigațiilor în Biblioteca Congresului l-a constituit cercetarea principalelor organe de presă americane din a doua jumătate a secolului trecut și primele decenii ale celui prezent, începînd cu „The New York Times" și continuînd, în limita timpului disponibil, cu „The Washington Post", „The North American Review" (Boston), „The American" (Philadelphia), „The Evening Star", „The Christian examiner", ș.a. Din păcate însă, timpul foarte scurt pe care l-am avut la dispoziție, coroborat cu bogăția informațională cuprinsă în coloanele masivului ziar „The New York Times" m-au determinat să-mi restrîng demersul asupra acestuia din urmă și să efectuez doar unele sondaje în cuprinsul celorlalte periodice amintite, alternativ cu fișarea și xerocopierea unor lucrări de specialitate pe care nu le avem în țară.

Cercetarea sistematică a cotidianului „The New York Times" pentru întreaga perioadă istorică cuprinsă între anii 1880 și 1918 a relevat, pe de o parte, semnificația principalelor acte sau evenimente politice interne ale României (cucerirea și recunoașterea independenței de stat, proclamarea regatului, problema tronului și a succesiunii, răscoalele țărănești, situația românilor din afara regatului etc.) pe planul relațiilor internaționale și, pe de altă, sporul de interes înregistrat an de an, atît la nivelul diplomației oficiale americane, cît și la cel al opiniei publice de peste Ocean, față de problematica politico-națională a sud-estului european, în general, și a României, în speță. În afara rubricilor curente de politică externă consacrate estului european și confruntărilor politico-diplomatice ori militare din zonă, în coloanele marelui cotidian au apărut numeroase reportaje, comentarii, știri, note și articole inspirate de evenimentele politice din România, ori consacrate năzuințelor politico-naționale românești la cumpăna dintre cele două veacuri.

Fie că au fost subscrise de corespondenții speciali ai ziarului pentru Europa, fie de personalități ale vieții politice, științifice și culturale americane, fie tipărite fără semnătură, în totalitate aceste materiale — rezumate, copiate ori xerografiate de mine în peste 1 000 de pagini — sînt ilustrative pentru modul cum a fost receptată în „lumea nouă", la diverse nivele, lupta popoarelor mici din sud-estul Europei (implicit a României) pentru înfăptuirea sau desăvîrșirea unității național-statale, luptă care, în condițiile ascuțirii contradicțiilor dintre marile puteri la începutul veacului nostru, a avut o însemnată pondere în calculele politico-diplomatice ce au precedat cea dintîi conflagrație mondială.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul deplasării am consultat, fișat sau xerocopiat un număr de 12 lucrări de specialitate cu referiri la România modernă (lucrări pe care nu le avem în țară) și am achiziționat un număr însemnat de lucrări generale, studii speciale, dicționare etc.

Înaintea reîntoarcerii în țară, m-am prezentat la sediul C.I.E.S., unde am expus „Program-officer"-ului desemnat, verbal și în scris, principalele rezultate ale demersului documentar în Arhivele Naționale și la Biblioteca Congresului din Washington.

În sfîrșit, cu prilejul acestei călătorii de documentare științifică, am avut posibilitatea să vizitez cîteva dintre muzeele reprezentative ale Statelor Unite (Muzeul de istorie și tehnologie, Muzeul de istorie naturală, Galeriile Naționale de Artă, Muzeul Aerului și Spațiului, Colecția națională de arte fine, Smithsonian Institution din Washington, apoi Muzeul Metropolitan, cel de Artă modernă și Muzeul Gugenheim din New York), îmbogățindu-mi astfel bagajul de cunoștințe despre cultura și civilizația poporului american, obiectiv ce nu poate și nu trebuie să rămînă în afara preocupărilor unui cercetător, indiferent de domeniul în care lucrează.

Pentru atenta ospitalitate și solicitudine a gazdelor manifestate constant pe întreaga durată a deplasării noastre în S.U.A., adresăm cele mai vii mulțumiri C.I.E.S., personal doamnelor Suzanne McLaughlin, Lien Mai și Brenda Harris, precum și tuturor celor ce ne-au asigurat asistența necesară îndeplinirii misiunii noastre științifice: dr. John Vernon, James B. Byers și Richard Gould (de la Arhivele Naționale), Dorothy Pollet, David H. Kraus și William E. Carter (de la Biblioteca Congresului). De asemenea, exprimăm cuvenitele mulțumiri conducerii Academiei de Științe Sociale și Politice, care ne-a înlesnit acest extrem de interesant și de util demers documentar, semnificînd deopotrivă privilegiu și îndatorire. Nu în ultimul rînd, datorăm mulțumiri și statornică recunoștință distinsului istoric care este dr. doc. Cornelia Bodea, ale cărei îndrumări și sprijin ne-au fost de mare folos. Pe toți cei amintiți, ca și pe cei ale căror nume au rămas neconsemnate, îi asigurăm că întregul material documentar adunat cu prilejul acestei călătorii va fi valorificat în cuprinsul unor viitoare studii.

D. Vitcu

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A.D. XENOPOL" DIN IAȘI ÎN ANUL 1980

În anul 1980, cercetătorii Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol" din Iași și-au amplificat eforturile în direcția abordării științifice creatoare a problemelor și răspunderilor majore care stau astăzi în fața istoriografiei românești.

Pe primul plan al activității de cercetare științifică a stat, ca și în anii precedenți, realizarea planului unic integrat de cercetare științifică, aprobat de Academia de Științe Sociale și Politice și Ministerul Educației și Învățămîntului și avizat de conducerea superioară de partid, plan care a polarizat eforturile tuturor cercetătorilor Institutului, precum și ale cadrelor didactice de la Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de istorie, de la Universitatea din Galați și de la Institutul de învățămînt superior din Suceava.

În anul 1980, planul unic integrat al Institutului de istorie și arheologie „A.D. Xenopol" a cuprins 49 teme, dintre care 15 teme contractate cu Academia de Științe Sociale și Politice s-au și încheiat.

Astfel, în 1980, sectorul de istorie veche și arheologie, precum și cadrele didactice de la Facultatea de istorie a Universității „Al. I. Cuza" Iași, au încheiat următoarele teme din planul unic integrat: *Paleoliticul la est de Carpați în lumina săpăturilor de la Mitoc din 1979 și 1980* (V. Chirica), *Cultura Glina III în lumina noilor săpături arheologice de la Glina* (M. Petrescu-Dîmbovița), *Așezarea de la Mînăstioara-Fitionești din epoca bronzului sec. XVIII—XV î.e.n.* (M. Florescu), *Așezările geto-dacice de la Stînceștii și Cotnari din secolele VI—III î.e.n.* (A.C. Florescu), *Autohtoni și migratori pe teritoriul Moldovei în secolele IV—XIV e.n.* (D. Teodor, V. Spinei), *Cronologia și periodizarea primei epoci a fierului în spațiul carpato-danubian* (A. László).

La secția de istorie au fost încheiate următoarele teme: *Relațiile politice ale Țărilor Române cu Polonia între 1450 și 1550* (Ven. Ciobanu), *Principatele Române și Poarta otomană în perioada 1774—1806* (G. Bădărău), *Politica externă a Rusiei în perioada 1825—1861.* (I. Boicu) și *Breviar de teoria istoriei* (D. Ciurea).

Tot în cursul anului 1980 au fost încheiate și următoarele teme ale cadrelor didactice de la Facultatea de istorie din Iași: *Lupta poporului român pentru independență, unitate și suveranitate națională oglindită în presa anilor 1859—1940* (vol. III), (Gh. Platon și colabo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ratorii), *Documenta Romaniae Historica*, seria A., Moldova, vol. XXVI, 1641—1642 (I. Caproşu, I. Toderaşcu şi studenţii) şi *Orientări şi probleme controversate în istoriografia contemporană universală* (V. Cristian şi colaboratorii).

O contribuţie însemnată s-a adus şi prin unele operaţii de îmbunătăţire ale volumului I din *Tratatul de istoria României*, pe baza observaţiilor formulate de Comisia ideologică a Comitetului Central al P.C.R.

Pe lîngă cele 15 teme încheiate au fost realizate în termenele prevăzute de contracte şi de plan şi restul de 25 teme din planul unic integrat de cercetare.

Continuînd preocupări mai vechi, în anul 1980, sectorul de istorie veche şi arheologie a studiat prin săpături arheologice o serie de probleme referitoare la cultura materială şi spirituală a comunităţilor omeneşti de pe teritoriul Moldovei, din paleoliticul superior pînă în perioada feudală.

Activitatea de cercetare ştiinţifică a secţiei de istorie medie, modernă şi contemporană, în anul 1980, s-a orientat spre acelaşi obiectiv : îndeplinirea exemplară a temelor înscrise în planul unic integrat de cercetare ştiinţifică, şi anume, continuarea editării corpusului naţional de izvoare medievale, întocmindu-se următoarele volume de documente din colecţia *Documenta Romaniae Historica*, seria A., Moldova : volumul V, (1527—1546) (L. Şimanschi, Şt. Gorovei) ; volumul VI (1546—1572) (C. Cihodaru, I. Caproşu, Gh. Pungă şi I. Todiraşcu, Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi) ; volumul XXV (1639—1640) (N. Ciocan, D. Agachi, G. Ignat) şi volumul XXVI (1641—1642) (I. Caproşu, I. Todiraşcu şi studenţii Facultăţii de istorie a Universităţii „Al. I. Cuza" Iaşi) ; totodată, s-a continuat documentarea, colaţionarea textului şi fişarea pentru indici la tema *Condica Mavrocordat* (C. Istrati), iar la cercetările privind societatea feudală în Ţările Române s-a încheiat monografia privind *Oraşul Baia în secolele XIV—XVII*, care a şi văzut lumina tiparului în anul 1980 la Editura „Junimea" Iaşi (*Eugenia Neamţu*, V. Neamţu, Stela Cheptea).

O tematică pe cît de variată pe atît de interesantă a polarizat interesul moderniştilor şi contemporaneiştilor în jurul temelor : *Aplicarea aşezămintelor agrare moldovene (1766—1832)* (I. Ciubotaru) ; *Originea şi evoluţia burgheziei în Moldova pînă la constituirea partidelor politice* (D. Vitcu) ; *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832—1864* (A. Macovei) ; *Migraţii sezoniere în România în secolul al XIX-lea* (E. Negruţi) ; *Istoria ţărănimii în epoca interbelică* (D. Şandru) ; *Evoluţia industrială a României (1918—1939)* (Gh. I. Florescu, I. Saizu) : *Istoria petrolului românesc* şi *Locul României în relaţiile internaţionale la începutul celui de al doilea război mondial* (Gh. Buzatu).

Rezultatele activităţii cercetătorilor Institutului se vădesc în bogata activitate publicistică, în studiile şi sintezele valoroase apărute în 1980 în ţară şi peste hotare, lucrări care se constituie în contribuţii preţioase la istoria României din epoca străveche pînă în prezent, precum şi la istoria relaţiilor internaţionale ale României de-a lungul veacurilor. Astfel, în 1980 au apărut următoarele lucrări :

Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *La monnai roumaine chez les Daces Orientaux*, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1980 — lucrare consacrată descoperirilor monetare romane de la răsărit de Carpaţi şi care relevă importanţa documentului numismatic pentru o mai bună comprehensiune a legăturilor dintre dacii liberi şi lumea romană.

Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV—XVIII*, Ed. „Junimea", Iaşi, 1980. Lucrarea însumează rezultatele cercetărilor arheologice din anii 1967—1976 efectuate în unul din cele mai importante oraşe medievale din Moldova, relevînd procesul de urbanizare şi dezvoltare a aşezării, aspectele cele mai semnificative ale îndeletnicirilor agrare, meşteşugăreşti şi comerciale ale locuitorilor Băii în secolele XIV—XVII, precum şi arhitectura laică a oraşului medieval Baia.

Documenta Romaniae Historica, seria A., Moldova, vol. III (1487—1504), Ed. Acad. R.S.R., (C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan).

Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieşan la sfîrşit de veac (1775—1800)*, Ed. „Junimea", Iaşi, 1980 — o carte despre eforturile elementelor mişcării novatoare pentru afirmarea conştiinţei naţionale, modernizarea instituţională a statului şi dobîndirea unui statut politico-juridic internaţional corespunzător noilor cerinţe ale vremii ; Idem, *Relaţiile politice româno-polone între anii 1699 şi 1848*, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1980 — lucrare consacrată raporturilor politice-româno-polone în perioada citată, în care demersul istoriografic reliefează identitatea de idealuri a poporului român şi polonez în lupta lor pentru crearea statului naţional unitar românesc şi a reconstituirii Poloniei independente.

România în relaţiile internaţionale 1699—1939, Ed. „Junimea", Iaşi, 1980, coordonatori : L. Boicu, Gh. Platon, V. Cristian, colaborator Ven. Ciobanu. Autorii urmăresc evoluţia locului şi rolului Principatelor Române, apoi a României, în istoria relaţiilor internaţionale în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

epocile modernă și contemporană, avansul țării de la rolul de obiect la cel de subiect în istoria raporturilor interstatale, în plan regional și apoi continental.

Este în curs de apariție în limba engleză în Editura *„British Archaeological Reports"*, Oxford (Anglia) volumul lui Dan Teodor, *Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI e.n. (Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român)*, Ed. „Junimea", Iași, 1978, — prima sinteză din literatura de specialitate românească a istoriei spațiului est-carpatic în veacurile V—XI, oferind noi mărturii revelatoare pentru continuitatea populației autohtone și pentru procesul etnogenezei poporului român.

Dintre lucrările colaboratorilor Institutului, publicate în 1980, se cuvine a fi menționată, în primul rînd, lucrarea lui Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, Ed. „Junimea", 1980, — o sinteză înnoitoare a procesului modernizării societății românești și al pregătirii revoluției de la 1848, într-un secol de acumulări.

Istoria orașului Iași, vol. I, Ed. „Junimea", Iași, 1980, (coordonatori C. Cihodaru și Gh. Platon).

În anul 1980 au fost premiate cu premii ale Academiei R.S.R. următoarele lucrări apărute în anii 1977 și 1978 :

M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei R.S.R., 1977.

D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în secolele V—XI e.n. (Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului Român)*, Ed. „Junimea", Iași, 1978.

L. Șimanschi (coordonator, coautori Șt. Gorovei și C. Rezachevici — București), *Petru Rareș*, Ed. Academiei R.S.R., 1978.

În întîmpinarea Congresului internațional de științe istorice de la București, a apărut tomul XVII al „Anuarului" Institutului și tomul IX din „Arheologia Moldovei".

* * *

Evenimentul științific al anului, care a polarizat interesul întregului front istoric românesc, a fost cel de al XV-lea Congres mondial de științe istorice de la București, dintre 10—17 august 1980, la care și Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași și-a dat întregul concurs, atît la pregătirea cît și la desfășurarea lui, participînd, totodată, la lucrări cu intervenții de înaltă ținută științifică.

În preajma Congresului, la sesiunea științifică din 7—8 august, de la București, sesiune care a beneficiat de participare internațională și care a fost organizată de Academia R.S.R., împreună cu Academia de Științe Sociale și Politice, cu Ministerul Educației și Învățămîntului, cu Ministerul Apărării Naționale și Consiliul Culturii și Educației Socialiste, au susținut comunicări : M. Petrescu-Dîmbovița și Dan Teodor.

Institutul a organizat la 27 iunie 1980 o sesiune specială de comunicări în vederea pregătirii participării la cel de al XV-lea Congres internațional de științe istorice. La această sesiune cu tema : *„Aspecte ale Renașterii naționale în România"*, au prezentat comunicări : D. Ciurea, Ec. Negruți și S. Mărieș.

Cu ocazia Congresului au apărut cele două volume *Nouvelles Études d'histoire*, la care membrii Institutului au fost larg reprezentați prin studii de specialitate în volumele I și II (M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Zub, Steluța Mărieș, D. Șandru, Gh. Botezatu). Au mai colaborat la volumul II : Gh. Platon, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, A. Loghin, Aurel Filimon, I. Ciupercă, I. Solcanu de la Facultatea de istorie din Iași.

În vederea pregătirii Congresului, la întîlnirea de la Ambasada română din Köln cu profesorul dr. K. Erdmann, președintele Comitetului internațional al istoricilor și cu autorii rapoartelor și corapoartelor și președinții de secții, a fost prezent și profesor dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, aflat în R.F.G. pentru conferințe.

La lucrările propriu-zise ale Congresului s-a înregistrat o participare activă din partea istoricilor ieșeni, în număr de 21, dintre care nouă au prezentat intervenții. Astfel, la tema *Europa de Răsărit — arie de convergență a civilizațiilor* au fost prezentate două intervenții (M. Petrescu-Dîmbovița — la coraportul *Dacii și civilizația lor)* și *(Dan Teodor)*; V. Spinei a avut o intervenție la referatul prof. Klaus Zernack privind raporturile dintre autohtoni și coloniști din regiunile carpato-nistriene în secolele XIII—XIV, iar Al. Andronic a prezentat două intervenții, una la Asociația internațională de studii slave la raportul istoricului V. Buganov privind *Răscoalele țărănești în Rusia feudală* și alta la comunicarea istoricului Martin Biskup despre *Ján Dlugosz — umanist și istoric al Poloniei și al țărilor din Europa Centrală și de Sud-Est*. La această din urmă comunicare a susținut o intervenție și Ștefan Gorovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De asemenea, a susținut o intervenție la tema *Contribuțiile demografiei la istoria generală*, dezbătută în cadrul Comisiei internaționale de demografie istorică, Ecaterina Negruți privind *Renașterea națională și dezvoltarea demografică în România*. Al. Zub a prezentat intervențiile la temele: *Tipologia Renașterii naționale în țările din Centrul și Sud-Estul Europei, Poziția istorică a teoriei culturii umane a lui J. G. Herder; Limbajul istoricului* și la *Comisia de istorie a istoriografiei*. De asemenea, L. Boicu a depus o intervenție la tema privind *Renașterea națională în Centrul și Sud-Estul Europei*.

Istoricii ieșeni au fost prezenți la diversele manifestări științifice organizate în cursul desfășurării lucrărilor Congresului. Astfel la prezentările de cărți străine, prof. M. Petrescu-Dîmbovița a prezentat noile apariții editoriale din Franța.

Unii dintre cercetătorii Institutului au făcut parte din secretariatele secțiilor și comisiilor Congresului, iar alții au asigurat serviciul de protocol.

După încheierea Congresului, unii cercetători, în calitate de lectori ai Comitetului Central al P.C.R. și ai Comitetului Județean P.C.R. Iași, au prezentat expuneri privind rezultatele și semnificațiile celui de al XV-lea Congres internațional de științe istorice în cadrul Institutului, la Facultatea de istorie, precum și în alte centre culturale ale țării: la Galați, Suceava, Vaslui și Botoșani.

Remarcabilă a fost participarea arheologilor ieșeni în anul 1980 la Colocviul româno-vestgerman de arheologie, cu tema *Civilizația geto-dacică în context european*, organizat de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași, de Secția de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România, împreună cu Institutul de pre și protoistorie a Universității din Saarbrücken (R. F. Germania). Colocviul s-a desfășurat între 25 noiembrie—28 noiembrie la Piatra Neamț și Iași, reunind specialiști de prestigiu din țară și din R.F.G. (prof. R. Hachmann) (Saarbrücken), prof. dr. V. Bierbrauer (Bonn), Andrei Miron.

După cuvîntul de salut din partea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (M. Petrescu-Dîmbovița) și a Institutului de pre și protoistorie a Universității din Saarbrücken (prof. R. Hachmann), au fost prezentate comunicările: *Daci și migratori în cultura tumulilor carpatici* (V. Mihăilescu-Bîrliba, N. Mirițoiu (București)); *Relațiile dacilor liberi cu romanii în perioada imperială romană tîrzie* (I. Ioniță); *Date arheologice și istorice privitoare la religia geto-dacilor* (S. Sanie).

Ample explicații au fost date cu prilejul vizitei la cetățuia dacică de la Cotnari de către A. C. Florescu.

Remarcabilă a fost participarea sectorului de istorie veche și arheologie, în anul 1980, la manifestările științifice cu caracter internațional desfășurate peste hotare: la al treilea Congres internațional de tracologie, Viena, iunie 1980, la care prof. M. Petrescu-Dîmbovița a susținut comunicarea: *Problem der Synkronisierung der bronzenen Horstfunde mit den gleichzeitigen Kulturen im Donau und Karpathenraum*; la Colocviul româno-vestgerman de la Bonn, organizat de Societatea „Studium Universale" împreună cu Seminarul pentru istoria veche și Rheinisches Landesmuseum din Bonn, în luna iulie 1980, la care prof. dr. M. Petrescu-Dîmbovița a susținut comunicarea: *Die Kultur der Geto-Daker. Der einheitliche und unabhängige Staat der Daker und seine Bedeutung unter Burebista und Dezebal*; la Colocviul internațional de la Cracovia și Nitra, din 14—21.IX.1980, cu tema: *Aurignacianul și Gravettianul în cadrul lor ecologic*, la care V. Chirica a susținut comunicarea: *Les recherches paléolithiques de Mitoc — Pîrîul lui Istrate*; la cel de al patrulea Congres internațional de arheologie slavă, desfășurat între 15—21 septembrie 1980, la care Dan Teodor a prezentat comunicarea: *Autochtons et slaves dans le territoire carpatho-danubienne au IV—VI siècles de n.è.*; la Colocviul slovaco-român de la Nitra, din 1—5 octombrie 1980 cu tema *Geto-dacii lui Burebista, populații celtice și civilizații din sud-estul Europei în mileniul I î.e.n.*, la care Silvia Teodor a prezentat comunicarea: *La civilisation géto-dace à l'Est des Carpates du temps de Burebista*.

Consemnăm, de asemenea, conferințele despre *Cultura Cucuteni în lumina noilor cercetări*, ținute de prof. dr. M. Petrescu-Dîmbovița la Institutele de pre și protoistorie ale Universității din Saarbrücken și München.

La sesiunea Comisiei mixte de istorie româno-polone, care a avut loc la Varșovia, între 2—6 noiembrie 1980, Ven. Ciobanu a susținut comunicarea: *Realizări recente ale istoriografiei românești*.

* * *

În anul 1980, în ședințele de comunicări ale Institutului au fost susținute următoarele comunicări: *Etnogeneză și continuitate românească în istoriografia postpașoptistă (1848—1866)* (Al. Zub); *Cele mai vechi sigilii moldovenești* (Leon Șimanschi); *Moldova în „Casa Păcii"*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(cu privire la relațiile moldo-otomane, 1456—1546) (Ștefan Gorovei); *Relațiile româno-engleze în perioada Conferinței de pace de la Paris. 1919—1920* (Val. Dobrinescu); *Curente din istoriografia americană contemporană* (G. Bădărău); *Petru Rareș și idealul dacic* (Șt. Gorovei); *Mircea Eliade — perspectivă antropologică* (Al. Zub): *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803. Considerații istorice* (C. Istrati).

O dezbatere interesantă a organizat, la 31 octombrie 1980, sectorul de istorie contemporană, cu tema: *Al doilea război mondial și România*, la care au participat prin intervenții și comunicări orale: Gh. Buzatu, Val. Dobrinescu, I. Saizu, Em. Bold, L. Eșanu, A. Karețchi, I. Agrigoroaiei.

O mențiune specială se cuvine sesiunii comemorative „N. Iorga", organizată de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, la 25 noiembrie 1980, la care au fost prezentate comunicările: *N. Iorga și evoluția spiritului critic românesc* (Al. Zub); *Ascendenții lui N. Iorga* (Șt. Gorovei); *Activitatea parlamentară a lui N. Iorga din anii primului război mondial* (Gh. I. Florescu); *N. Iorga și America* (Gh. Buzatu); *Specificul cunoașterii istorice la N. Iorga* (V. Catargiu); *Amintiri despre Nicolae Iorga* (C. Ailoaie).

Au mai fost prezentate în ședințele de comunicări din cadrul Institutului informări privind participările la simpozioanele internaționale de peste hotare și la călătoriile de documentare științifică în străinătate. Astfel, prof. M. Petrescu-Dîmbovița a ținut o interesantă comunicare privind cel de al doilea simpozion internațional de tracologie de la Roma (12—15 noiembrie 1979) cu tema: *Tracii în Europa Occidentală*. I. Ioniță a vorbit despre *simpozionul de arheologie organizat de Fundația Humboldt în Berlinul Occidental*, la 25—30 noiembrie 1979, iar V. Chirica a prezentat o succintă dare de seamă despre *Colocviul internațional de la Cracovia și Nitra*, septembrie 1980, cu tema: *Aurignacianul și Gravettianul în cadrul lor ecologic*.

Gh. Buzatu a prezentat o informare privind călătoria de documentare științifică efectuată în 1980 în S.U.A., iar Stela Cheptea privind călătoria în R. S. Cehoslovacia.

S-au organizat, totodată, ședințe speciale consacrate dezbaterii unor lucrări despre istoria românilor apărute în străinătate, referitor la care au prezentat comunicări, informări, prof. M. Petrescu-Dîmbovița și cercetătorii: Gh. Buzatu, L. Boicu, Al. Andronic, V. Spinei și Gh. Pungă.

* * *

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a organizat, cu concursul binevoitor al Comitetului județean de cultură și educație socialistă, următoarele trei simpozioane prilejuite de împlinirea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista: *Dacii și civilizația lor în lumina cercetărilor efectuate în anii construirii socialismului în România* (30 ianuarie 1980); *Fortificațiile la geto-daci* (7 martie 1980); *Geto-dacii la est de Carpați în vremea lui Burebista—Decebal* (12 iunie 1980).

La simpozionul *Dacii și civilizația lor în lumina cercetărilor efectuate în anii construirii socialismului în România*, au fost prezentate următoarele comunicări: *Premizele civilizației dacice* (M. Petrescu-Dîmbovița); *Aspecte ale civilizației traco-getice în mileniul I î.e.n.* (A. C. Florescu); *Civilizația dacică la est de Carpați în secolele IV—II î.e.n.* (S. Teodor); *Viața spirituală a geto-dacilor* (Silviu Sanie); *Dacii liberi și civilizația lor* (I. Ioniță).

La simpozionul *Fortificațiile la geto-daci*, din 7 martie 1980, A. C. Florescu a prezentat comunicarea *Cetățile la Est de Carpați în secolele V î.e.n. — I e.n.*

La sesiunea de comunicări *Geto-dacii la Est de Carpați în vremea lui Burebista—Decebal*, care a avut loc la Iași, la 12 iunie 1980, din inițiativa Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", în colaborare cu Academia de Științe Sociale și Politice R. S. România, au fost prezentate următoarele comunicări: *Cultura spirituală a geto-dacilor din zona est-carpatică* (Silviu Sanie); *Contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în lumina cercetărilor arheologice de la Mînăstioara și Cîndești* (Marilena Florescu); *Cetățile dacice de la Piatra-Neamț*; și *Legăturile dintre geto-dacii răsăriteni și lumea romană pe baza descoperirilor monetare, în secolul I î.e.n. — I e.n.* (V. Mihăilescu-Bîrliba).

Pe lîngă manifestările organizate la Iași, în cadrul aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, trebuie remarcată prezența istoricilor și arheologilor ieșeni la a treia sesiune anuală de referate și comunicări a Muzeului județean Botoșani cu tema: *Botoșani, permanență istorică*, la care au susținut comunicări: S. Teodor, Dan Teodor, V. Chirica, M. Istrate, Al. Andronic, Val. Dobrinescu, Gh. I. Florescu și D. Vitcu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Interesante și valoroase contribuții au adus arheologii ieșeni la sesiunea științifică *Civilizația traco-getică și continuitatea sa în epoca formării poporului român*, organizată de Muzeul județean de istorie și artă Bacău, la 17—18 mai 1980, la care au luat parte activă: D. Teodor, M. Florescu, A. C. Florescu, S. Sanie, V. Mihăilescu-Bîrliba, Al. Andronic.

Membrii sectorului de istorie veche și arheologie au mai participat la manifestări similare organizate la 18 mai, la Galați, la sesiunea Muzeului de istorie din Galați (M. Petrescu-Dîmbovița), la 23 mai 1980, la sesiunea Muzeului județean din Vaslui (A. C. Florescu, D. Teodor, V. Mihăilescu-Bîrliba), la 27—29 mai 1980, la Cluj-Napoca, la sesiunea Muzeului de istorie a Transilvaniei (V. Mihăilescu-Bîrliba, S. Sanie, M. Istrate, Al. Andronic), la 3—4 iunie la București, la sesiunea Muzeului județean Ilfov (Al. Andronic), la 6—7 iunie 1980, la Constanța, la sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, intitulată: *Etape evolutive ale civilizației și statului român de la Burebista pînă în contemporaneitate* (D. Teodor): la 20—21 iunie, la București, la sesiunea Muzeului național de istorie (I. Ioniță, Al. Andronic); la 23—24 iunie, la Suceava, la sesiunea Muzeului județean Suceava (S. Teodor, D. Teodor, V. Spinei, E. și V. Neamțu, Al. Andronic și istoricii: D. Vitcu, Gh. Buzatu, Val. Dobrinescu, Ștefan S. Gorovei).

De o largă participare din partea arheologilor și istoricilor ieșeni s-au bucurat și diverse alte sesiuni științifice în cursul anului 1980, ca de pildă: sesiunea de comunicări a Muzeului județean Vrancea, intitulată *Mărturii privind multimilenara istorie și cultură pe pămîntul Vrancei*, care a avut loc la Focșani, la 24 mai 1980, unde au prezentat comunicări: D. Teodor, dr. S. Sanie, S. Sanie, M. Cojocaru, Ec. Negruți, Gh. I. Florescu, D. Șandru, I. Saizu, Val. Dobrinescu. Tot la Focșani, la sesiunea anuală de comunicări științifice a Complexului muzeal al județului Vrancea, intitulată: *Locul Vrancei în istoria și cultura poporului român*, din 12—13 decembrie 1980, au susținut comunicări: Dan Teodor, V. Spinei, Gh. I. Florescu, Gh. Buzatu, Val. Dobrinescu, Adrian Macovei.

Ca și în anii precedenți, istoricii și arheologii ieșeni au fost prezenți în mare număr la sesiunea anuală de comunicări științifice a Muzeului județean Vaslui, din 5—6 decembrie 1980, unde au susținut comunicări: V. Chirica, M. Istrate, V. Mihăilescu-Bîrliba, Dan Teodor, Al. Andronic, V. Spinei, Ven. Ciobanu, L. Șimanschi, C. Istrate, Ec. Negruți, Val. Dobrinescu, Gh. I. Florescu, I. Saizu, Al. Zub, D. Șandru, Gh. Buzatu.

La simpozionul *Formarea poporului român în lumina cercetărilor recente*, organizat la Iași la 8 decembrie 1980, de subcomisia de antropologie și etnologie a Academiei R.S.R., Dan Teodor a susținut o comunicare privind etnogeneza poporului român.

La sesiunea de comunicări de la Tîrgu Ocna, din 9—11 mai 1980, în cadrul Festivalului Național „Cîntarea României", ediția a III-a, au prezentat comunicări: Gh. I. Florescu și D. Vitcu.

La sesiunea științifică „Petrodava 2000", din 16—17 mai 1980, organizată de Academia de Științe Social Politice R.S.R. și Comitetul de cultură și educație socialistă a județului Neamț, sesiune consacrată sărbătoririi a 2050 de ani de la constituirea statului dac centralizat și independent precum și a două milenii de existență și continuitate pe teritoriul anticei Petrodava, azi municipiul Piatra Neamț, Institutul a fost reprezentat de C. Istrate.

La sesiunea științifică de la Mînjina, din 18 mai 1980, Al. Zub a susținut comunicarea: *Unitate și continuitate românească în epoca modernă*.

La sesiunea științifică de comunicări de la Suceava, din 23—24 iunie 1980, Institutul a fost reprezentat prin Ștefan Gorovei, D. Vitcu, Gh. Buzatu, Val. Dobrinescu.

La simpozionul Filialei Iași a Academiei R.S.R., organizat de subcomitetul de istoria și filosofia științei, consacrat aniversării a 125 de ani de la numirea lui Alexandru Papiu Ilarian ca profesor la Facultatea juridică din Iași, care a avut loc la Iași, la 9 mai 1980, din partea Institutului au prezentat comunicări: Steluța Mărieș, *Viața și activitatea lui Alexandru Papiu Ilarian*, Ștefan S. Gorovei, *Alexandru Papiu Ilarian istoric*. Despre *Alexandru Papiu Ilarian, membru al Societății Academice Române*, a vorbit conf. dr. V. Rusu de la Facultatea de istorie și filosofie a Universității „Al. I. Cuza" Iași.

Consemnăm, de asemenea, participarea lui Gh. Buzatu la „Zilele culturii bîrlădene", la sesiunea Societății de științe istorice, Filiala Bîrlad, unde acesta a susținut comunicarea: *„Jurnalul" lui Nicolae Titulescu*.

La cea de a XIV-lea sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1979, de la Tulcea, din 20—23 martie 1980, sectorul de istorie veche și arheologie a fost prezent prin comunicările prezentate de: M. Petrescu-Dîmbovița, D. Teodor și colaboratorii, S. Teodor, Al. Andronic în colaborare cu Rica Popescu, Rodica Popovici, A. C. Florescu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De o largă participare din partea cercetătorilor Institutului s-a bucurat „Săptămîna muzeelor ieșene", care s-a desfășurat la Iași între 6—12 octombrie 1980, organizată de Comitetul de cultură și educație socialistă a județului Iași, împreună cu Complexul muzeistic Iași, în cinstea aniversării a 120 de ani de la înființarea Muzeului de artă Iași și a 25 de ani de la crearea Muzeului Unirii și a Muzeului Politehnic. Cu acest prilej au susținut comunicări : Al. Zub, V. Chirica, Șeiva Sanie, Silviu Sanie și Mihai Cojocaru, D. Teodor, Al. Andronic, Ven. Ciobanu, Ec. Negruți, Gh. I. Florescu, I. Saizu, Gh. Buzatu.

Remarcabilă a fost participarea cercetătorilor Institutului la Colocviul comemorativ „Nicolae Iorga", organizat de Muzeul județean Botoșani, care a avut loc între 21—22 noiembrie 1980, la Botoșani, la care au fost prezentate comunicările : *Nicolae Iorga și evoluția spiritului critic românesc* (Al. Zub), *N. Iorga — deputat de Iași (1907—1911)* (Gh. I. Florescu, *Nicolae Iorga și America* (Gh. Buzatu), *Probleme ale politicii externe ale României oglindite în memoriile lui Nicolae Iorga* (Val. Dobrinescu).

În anul 1980, mai mulți cercetători au efectuat călătorii de documentare științifică în străinătate : între 20 ianuarie — 8 aprilie 1980, Gh. Buzatu a efectuat o călătorie de documentare științifică în S.U.A. ; în perioada aprilie — iulie 1980, L. Boicu a beneficiat de o bursă D.A.A.D. în R.F.G. ; în perioada 16 septembrie — 11 decembrie, 1980, D. Vitcu a efectuat o călătorie de documentare științifică în S.U.A. ; în perioada 5—19 octombrie 1980, Silvia Teodor a efectuat o călătorie de documentare științifică în R.S. Cehoslovacia ; în perioada 12—26 decembrie 1980, N. Ciocan a efectuat o călătorie de documentare științifică în U.R.S.S.

În cursul anului 1980, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași a fost vizitat de istorici și arheologi de renume din Franța (Michel François), S.U.A. (H. G. Gutmann, John Eduard Wiltz), U.R.S.S. (E. Certan, Dragnev), R.F.G. (R. Hachmann, V. Bierbrauer, F. Stein, A. Haffner, Claus Hörner).

Prin schimbul extern cu „Anuarul" Institutului și „Arheologia Moldovei" și din donații din străinătate, biblioteca Institutului s-a îmbogățit în 1980 cu 180 cărți (62 de arheologie, 118 de istorie) și 296 reviste de specialitate (189 de arheologie și 107 de istorie).

Steluța Mărieș

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL ALEXANDRU BOLDUR LA 95 DE ANI

Profesorul universitar doctor docent Alexandru Boldur, deşi a împlinit venerabila vîrstă de 95 ani, dovedeşte o mare pasiune şi un deosebit interes pentru munca ştiinţifică, în dorinţa elucidării, nu numai a problemelor de istorie medievală, cu precădere a Moldovei, ci şi a acelora de istorie contemporană, datorită, îndeosebi, împrejurărilor care l-au situat în miezul evenimentelor de importanţă majoră pentru afirmarea drepturilor istorice ale poporului român.

Născut la Chişinău, la 25 februarie/10 martie 1886, într-o familie de răzeşi cu tradiţii de luptă dîrză pentru dreptate socială şi politică, îşi desăvîrşeşte studiile în localitatea natală şi absolvă în 1906 Seminarul Teologic. Îndreptîndu-şi străduania spre studiile juridice şi istorice, Alexandru Boldur, cunoscînd bine limba rusă, se înscrie la Facultatea de Drept de la Universitatea din Sanct Petersburg, şi apoi la Institutul de Arheologie, pe care le absolvă cu succes, obţinînd licenţele în Drept public în 1910 şi în istorie în 1912.

Din anii studenţiei manifestă aptitudini pentru elaborarea unor lucrări de strictă specialitate, unele din acestea fiind şi premiate, ca de pildă studiul intitulat *Istoria Senatului pînă la reforma împăratului Alexandru II.*

În anul 1911 este numit asistent la Facultatea de Drept şi desfăşoară aici o bogată activitate didactică şi publicistică, încununată cu trecerea în 1916 a examenului de *magistru* în drept public, ceea ce-i aduce şi numirea ca *docent* al Universităţii din capitala imperiului rus.

În această perioadă publică studii şi articole în revistele de specialitate şi efectuează traduceri în limba rusă din lucrările lui L. Duguit şi ale lui F. Lassalle.

În anii grei 1918—1924 Alexandru Boldur activează ca profesor universitar la Institutele Juridice Superioare de la Sevastopol şi Simferopol, trecînd apoi la Moscova, în calitate de Consilier juridic, la Ministerul Comerţului Extern.

Originar din Basarabia, Alexandru Boldur, reuşeşte în 1924 să se repatrieze şi hotărît fiind să studieze istoricul locurilor natale, pleacă la Paris, pentru a întreprinde cercetări de arhivă şi a se documenta în biblioteci. Pe baza materialelor ce le avea la dispoziţie şi a celora pe care le-a cules în răstimpul de doi ani de studii asidue, publică la Paris cartea *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, care îl consacră ca un specialist de seamă în problemă.

Întors în ţară în 1927, ocupă postul de conferenţiar universitar la disciplina Istoria Românilor de la Facultatea de Teologie din Chişinău, unde desfăşoară în continuare o bogată activitate didactică şi publicistică. Alexandru Boldur, cunoscut ca istoric, format la una din cele mai renumite universităţi din Rusia ţaristă, dominată în epoca studiilor sale, de şcoala istorico-juridică şi raţionalist-critică, se preocupă de diverse probleme de drept internaţional, de filosofia dreptului, şi mai ales de istoria Basarabiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concepînd istoria Basarabiei ca parte integrantă a istoriei întregului neam românesc, Alexandru Boldur, pentru prima oară în știința istorică din țară, încearcă, pe lîngă o periodizare nouă a Istoriei Românilor, să precizeze principalele caracteristici ale feudalismului românesc. De asemenea, el este primul care studiind muzica în Basarabia a integrat acest fenomen de cultură românească în procesul istoric al dezvoltării muzicii românești în totalitatea sa de-a lungul istoriei sale zbuciumate.

În anul 1938, prin desființarea catedrelor profane de la Facultatea de Teologie din Chișinău, Alexandru Boldur, profesor universitar titular, cu doctoratul echivalat, trece la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași, împărțind cu Ilie Minea catedra de Istoria Românilor.

În anul 1943, după moartea neașteptată a profesorului Ilie Minea, Alexandru Boldur devine titularul catedrei și în această calitate și director al Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol", înființat încă din 1941, prin transformarea Seminarului de Istoria Românilor, la cererea regretatului Ilie Minea. Începe o nouă perioadă de activitate didactică și științifică desfășurată în condițiile vitrege ale războiului, refugiului la Alba Iulia și Zlatna și refacerii imediate de după război.

La catedră, profesorului Alexandru Boldur se preocupă de elaborarea unui curs general de Istorie a Românilor, referindu-se nu numai la epoca formării și consolidării statelor medievale românești ci și la structura social-economică a acestora, insistînd și asupra transformărilor structurale manifestate în secolele XVII—XVIII, care au dus la apariția și consolidarea sistemului reprezentativ în cadrul monarhiei de stări sociale. Nu este întîmplător faptul că în această perioadă redactează și importantul său studiu *Marele Sfat de Obște în Țările Române*, în care argumentează existența și în Țările Române a structurilor medievale specifice monarhiei de stări sociale, aidoma restului Europei. Manifestîndu-se ca adept al concepțiilor raționalist-critice și comparative, Alexandru Boldur critică aspru concepția filosofică în istorie a lui Windelband și Rickert, subliniază importanța studiilor de istorie economică și de istorie sociologică, militînd, totodată, pentru crearea operelor de sinteză. Se declară adept al concepției realismului monist, reactualizat la începutul secolului nostru de filosofii ruși S. Frank și N. Losski. Pentru istoricul Alexandru Boldur, lucrările ample de istorie comparată devin absolut necesare nu numai pentru ieșirea din criză a științei istorice din țara noastră, așa cum o anunța în studiile sale încă din 1947, ci și pentru integrarea Istoriei Românilor în istoria universală.

În calitate de director al Institutului de Istoria Românilor „A.D. Xenopol", Alexandru Boldur dovedește și un deosebit spirit organizatoric, înzestrînd noua instituție științifică cu un decret-lege (nr. 333 din 25 mai 1943) în baza căruia instituția respectivă devenea persoană juridică, cu un buget propriu, un stat de funcții și o publicație oficială. În semn de egalitate cu instituțiile științifice similare de la București și Cluj, lua ființă și la Iași Institutul de istorie națională, purtînd numele istoricului de renume european Alexandru D. Xenopol, care onorase o viață întreagă catedra de Istoria Românilor de la Universitatea din Iași.

Îmbinînd în chip armonios activitatea de la catedră cu cea de la Institut, ale cărui sarcini științifice sporiseră în chip simțitor, istoricul nostru nu pregetă timp și efort pentru a ilustra în fapte încrederea ce-i fusese acordată în conducerea frontului științific istoric din Moldova. Pe lîngă coordonarea celor patru volume ale revistei „Cercetări istorice" (vol. XVII), și apoi într-o serie nouă „Studii și cercetări istorice" (vol. XVIII—XX), Alexandru Boldur publică numeroase lucrări proprii consacrate istoriei Moldovei și în special istoriei Basarabiei, încurajează publicarea lucrărilor colaboratorilor săi de la Institut și catedră și se preocupă permanent, chiar în zilele grele ale refugiului la Zlatna, ca ședințele publice de comunicări științifice să nu se întrerupă, publicînd în broșură separată sub titlul de „Comunicări" (Zlatna, 1944), unele din aceste comunicări. Publică apoi în revista „Cele trei Crișuri", mai multe articole consacrate relațiilor româno-ruse și româno-ucrainene din vremea lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, manifestîndu-se ca un istoric prezent în dezbaterea problemelor de istorie națională în contextul european.

Preocuparea sa de bază o constituie apoi redactarea lucrării monografice consacrate marelui voievod al Moldovei Ștefan cel Mare. Cunoscînd foarte bine și în amănunt o bogată bibliografie rusească, poloneză și lituaniană, referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare și a relațiilor Moldovei cu Polonia, Lituania, Rusia și Crimeia, dar și cu restul Europei Centrale și Occidentale, Alexandru Boldur a elaborat o operă istorică de mare importanță pentru istoria patriei, scoțînd în evidență geniul politic și militar, și mai ales viziunea politicii externe atît de complexă la aceea vreme, a gloriosului Ștefan cel Mare, așezîndu-l pe merit în galeria marilor oameni de stat din evul mediu european. Studiul acesta, amplificat va vedea lumina tiparului în Spania în 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concomitent abordează și dificila problemă a formării statului medieval al Moldovei, emițînd teoria pluralistă a fondării ca atare a Moldovei, în care sens elaborează și ample studii privind epocile anterioare cu referire la țările Brodnicilor, Bolohovenilor și Bîrladului.

În anul 1947 Alexandru Boldur se pensionează de la catedra de Istoria Românilor, iar în anul 1948 demisionează din postul de director al Institutului de istorie națională „A. D Xenopol", fără a-și întrerupe însă activitatea științifică după cum o dovedesc numeroasele cărți, studii, articole și recenzii apărute în țară și străinătate.

Astfel, publica în U.R.S.S. studii despre Troian în vestitul poem medieval rus *Cîntece despre oastea lui Igor*, despre credințele religioase dualiste din Rusia din secolul al XII-lea și despre cronica moldo-rusă. În R.F.G. publică un amplu studiu despre domnia lui Jurg Koriatovici în Moldova, încercînd să dovedească prezența pe tronul Moldovei a acestui principe lituanian. Studiul, deși a suscitat unele critici, merită a fi menționat datorită erudiției remarcabile a istoricului nostru. În Grecia publică un studiu amplu despre triburile tracice ale Ulicilor și Triverților, care au locuit în zona Nistro-Niprovianâ și au venit în contact în secolul al X-lea cu populația autohtonă romanică din zona răsăriteană carpato-dunăreană. În Spania publică studiul amplu consacrat Tracilor, militînd puternic pentru reconsiderarea pe planul istoriei universale a rolului Tracilor în sud-estul și estul Europei și insistînd totodată asupra problemei latinizării tracilor. În Turcia publică un articol consacrat Plevnei și participării românilor la războiul din 1876—1877 de eliberare a popoarelor din Balcani.

La împlinirea celor 95 de ani de rodnică activitate istoricii îi adresează un călduros „La mulți ani!", dorindu-i sănătate deplină pentru a continua nobila muncă închinată împlinirii marilor idealuri ale poporului român. Prin munca sa didactică și științifică, istoricul Alexandru Boldur — decanul nostru de vîrstă — este un îndemn la activitate sporită în domeniul științei istorice din patria noastră, și mai presus de toate, un model de om de știință patriot, devotat neamului său.

Alexandru Andronic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

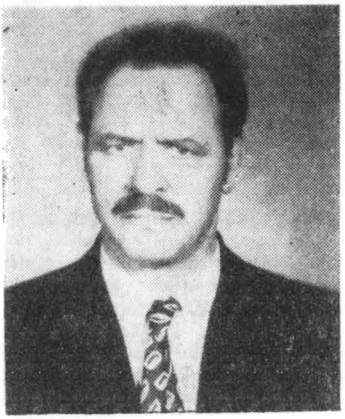

DR. NICOLAE GRIGORAŞ LA 70 ANI

Născut la 18 noiembrie 1911 în comuna Cotu-Vameş, din fostul judeţ Roman, N. Grigoraş, după studii liceale la Liceul „Roman Vodă" din oraşul Roman. urmează cursul Facultăţii de litere şi filosofie din Iaşi, secţia istorică, unde a avut ca dascăli pe Ilie Minea, Gh. Brătianu, O. Tafrali şi Ilie Bărbulescu. Pe lîngă cursurile secţiei de istorie a audiat şi cursurile Facultăţii de drept, în special cele ale profesorilor C. Daşcovici, Tr. Ionaşcu, I. Coroi şi Şt. Berechet. La secţia de filosofie a audiat cursurile profesorilor Ion Petrovici, Petre Andrei, Mihai Ralea şi C. Fedeleş. Între anii 1934—1937 a audiat şi cursurile Universităţii populare din Vălenii de Munte, condusă de N. Iorga. În anul 1937 a trecut examenul de licenţă, în specialitatea istoria românilor, iar în anul următor a absolvit seminarul pedagogic universitar, după care a fost numit profesor suplinitor la Liceul de băieţi din Soroca. În timpul studiilor universitare s-a bucurat de aprecierea şi sprijinul lui Ilie Minea, titularul catedrei de istoria românilor. În anul 1939 acesta l-a chemat la Iaşi, înlesnindu-i suplinirea, timp de cîteva luni, a catedrelor de istorie de la Liceul Militar, Liceul „M. Kogălniceanu" şi de la Liceul Naţional, fiind apoi numit secretar al Seminarului de Istoria Românilor şi secretar de redacţie la revista „Cercetări istorice", înfiinţată şi condusă de profesorul Ilie Minea. Datorită muncii depuse în cadrul seminarului şi la revista amintită, în anul 1940 a fost numit asistent la Catedra de Istoria Românilor. În iunie 1940 a trecut doctoratul, cu teza *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiile lor pînă la Regulamentul Organic*. În 1943, la recomandarea lui Ilie Minea, a fost numit şef de lucrări la Institutul de Istorie Naţională „A. D. Xenopol". După întoarcerea Universităţii ieşene din refugiu, a fost numit conferenţiar de Istoria statului şi a dreptului românesc, la Facultatea de drept, iar în 1949 şi profesor suplinitor la Catedra de istorie modernă a României, unde a predat pînă în 1951. În anii 1946—1947 a condus seminariile Catedrei de istoria românilor, iar în anul universitar următor a predat un curs despre epoca lui Ştefan cel Mare. După 1951 a fost eliberat din funcţiile pe care le-a deţinut în învăţămîntul superior, fiind încadrat la Filiala din Iaşi a Academiei R.P.R., unde a funcţionat în calitate de referent ştiinţific, apoi cercetător la secţia de istorie, transformată ulterior în Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", unde a fost timp de peste 10 ani şi şeful sectorului de istorie medie, pînă la pensionare, în 1977.

Profund cunoscător al medievisticii româneşti, N. Grigoraş, în cei peste 40 de ani de activitate ştiinţifică, a adus contribuţii deosebite la dezvoltarea acestei ramuri a istoriei patriei noastre prin cele peste 120 de studii şi articole şi 12 cărţi, din care 11 apărute iar una în curs de apariţie.

Încă de la începutul activităţii sale, cercetările lui N. Grigoraş s-au îndreptat în trei direcţii principale de studiere a evului mediu românesc: 1) Istoria social-economică şi instituţiile moldoveneşti; 2) Istoria politică a Moldovei; 3) Istoria culturii şi a artei moldo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

veneşti. În fiecare din aceste direcţii contribuţiile sînt deosebite, materializate prin numeroase articole şi volume. În domeniul instituţiilor feudale din Moldova şi al relaţiilor sociale din evul mediu, N. Grigoraş se remarcă prin diversitatea aspectelor abordate şi prin deosebit de bogata informaţie pusă în circulaţie. Începînd cu teza sa de doctorat, *Dregătorii tîrgurilor moldoveneşti şi atribuţiile lor pînă la Regulamentul Organic*, Iaşi, 1948, cu care s-a deschis seria publicaţiilor Institutului „A. D. Xenopol", N. Grigoraş s-a interesat în mod constant de diferite aspecte ale relaţiilor sociale şi de viaţa instituţională a Moldovei (relaţiile dintre marea boierime şi domn, organizarea judecătorească, abuzurile aparatului de stat, imunităţi şi privilegii fiscale, dările personale, principalele amenzi, obligaţiile în muncă ale populaţiei, frămîntările sociale, formele de proprietate, robia, reformele lui Constantin Mavrocordat etc.). Încununarea activităţii sale în această direcţie o constituie monografia *Instituţii feudale din Moldova. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, lucrare prin care s-a umplut un gol în literatura de specialitate şi care s-a bucurat de aprecieri elogioase în multe reviste străine de specialitate, scoţîndu-se în evidenţă faptul că oferă un material bogat pentru cercetarea comparativă a feudalismului.

În cea de a doua direcţie de cercetare, istoria politică a Moldovei, contribuţia prof. N. Grigoraş este remarcabilă, atît prin numeroasele articole publicate în revistele de specialitate, cît şi prin volumele apărute *(Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432—1457); A existat un tratat de pace între Ştefan cel Mare şi Mahomed al II-lea? Ţara românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare; Moldova lui Ştefan cel Mare)*, prin care se aduc importante contribuţii la elucidarea unor aspecte politice din perioada de început a statului moldovenesc.

La fel de abundentă este contribuţia lui N. Grigoraş şi în domeniul istoriei culturii şi artei moldoveneşti, unde, pe lîngă nenumăratele studii publicate în aproape toate revistele de specialitate din ţară, se remarcă contribuţia sa la popularizarea unora din monumentele de artă feudală din Moldova, prin monografii destinate publicului din ţară şi de peste hotare *(Biserica Trei Ierarhi, Mănăstirea Cetăţuia, Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova* (în colaborare cu I. Caproşu), *Curtea şi biserica domnească din Iaşi)*. Pe lîngă volumele publicate, amintim şi alte şase lucrări, aflate deocamdată în manuscris, din care unele, în chip neîndoielnic, vor vedea în curînd lumina tiparului *(Dările în Moldova, de la întemeierea statului pînă la 1711, Mănăstirea Dragomirna, Mănăstirea Humor, Oraşul Roman în evul mediu, Bogdan al III-lea. Istoria politică a Moldovei (1504—1517)* şi *Ştefan al IV-lea cel Tînăr. Istoria politică a Moldovei (1517—1527)*.

Opera istorică a lui N. Grigoraş este vastă şi variată ca arie de abordare, de aceea este greu să fie cuprinsă în totalitate într-o astfel de prezentare. Pe lîngă lucrările amintite, trebuie menţionată, de asemenea, colaborarea la cele 11 volume ale seriei A, Moldova, a colecţiei *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, elaborate de un colectiv al Filialei Iaşi a Academiei R.S.R. Colecţia amintită, cuprinzînd cea mai mare parte a documentelor interne moldoveneşti, pînă la anul 1625, a dat un impuls deosebit cercetărilor de istorie a Moldovei din primele secole de existenţă, lucru care rezultă şi din bogăţia operei lui N. Grigoraş.

Spirit de autentic şi pasionat cercetător, N. Grigoraş şi-a onorat, aşadar, prin numeroase şi variate contribuţii ştiinţifice, calitatea de istoric al evului mediu românesc. Beneficiind de experienţa unuia dintre cei mai valoroşi reprezentanţi ai istoriografiei interbelice ieşene, care a fost profesorul Ilie Minea, s-a preocupat permanent, la rîndul său, de îndrumarea noii generaţii de medievişti ieşeni, izbutind, în calitatea sa de şef de sector la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, să mobilizeze eforturile acestora în direcţiile de mare interes ale studierii trecutului. În acest sens, N. Grigoraş şi-a cîştigat preţuirea colaboratorilor colecţiei naţionale de izvoare *Documenta Romaniae Historica*, a celor preocupaţi de fenomenul cultural artistic sau a celor interesaţi de aprofundarea dreptului şi a instituţiilor statului feudal. Deşi aflat la o vîrstă înaintată iar puterea sa de muncă fiind afectată de boală, N. Grigoraş a rămas credincios dictonului *Labor improbus omnia vincit*, continuînd să ofere lucrări de valoare în domeniul medievisticii româneşti.

Colectivul de cercetători al Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" urează profesorului Nicolae Grigoraş, la împlinirea vîrstei de 70 ani, multă sănătate precum şi o rodnică şi îndelungată activitate ştiinţifică.

Nistor Ciocan

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROFESORUL MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA LA 65 DE ANI

Prin realizările sale pe plan științific și didactic, profesorul universitar dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița se numără printre personalitățile de frunte ale arheologiei românești contemporane.

Născut la Galați, la 21 mai 1915, și-a făcut studiile medii la liceul „V. Alecsandri" din localitate, pe care l-a absolvit în 1933. A urmat apoi la București cursurile Facultății de litere și filosofie (specialitatea istorie) și, paralel, ale Facultății de drept, luîndu-și în 1937 licența în istorie și în drept. În 1947 obține, în cadrul Universității din București, titlul de doctor în litere și filosofie (specialitatea preistorie).

Încă de pe băncile liceului, sub îndrumarea profesorului său de limba română Aețiu Hogaș, fiul marelui scriitor Calistrat Hogaș, s-a dedicat cu pasiune studiului arheologiei și istoriei vechi a României.

În facultate, a fost elevul profesorului Ion Andrieșescu la catedra căruia, încă din anul III de studii, a funcționat ca asistent onorific. De asemenea, în timpul facultății urmează cursurile unor proeminenți profesori ca Nicolae Iorga, Scarlat Lambrino, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, D. Russo, Gh. Oprescu, Gh. Murnu și R. Vulpe.

Între anii 1937—1948 îndeplinește funcția de asistent onorific la Catedra de preistorie și arheologie a Universității din București, în ultima perioadă avîndu-l ca profesor și îndrumător la doctorat pe profesorul Ion Nestor. Din 1943 și pînă în 1949 este asistent la Muzeul național de antichități din cadrul aceleiași universități.

Din anul 1949 pînă în 1956 a fost conferențiar, apoi, după această dată, profesor titular la Facultatea de istorie și filosofie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași, unde, pînă în prezent, predă cursuri generale de istorie veche a României și de istoria societății primitive, precum și cursuri speciale din domeniul acestor discipline. Din anul 1967 este doctor docent și conducător științific de doctorat în disciplina Istoria societății primitive și epoca migrațiilor. În anii 1975—1976 a îndeplinit și funcția de decan al Facultății de istorie și filosofie a Universității din Iași.

Paralel cu funcțiile avute în învățămînt, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a activat și activează cu remarcabile rezultate în domeniul cercetării științifice.

Din anul 1949 a fost cercetător științific principal, șef de sector și de secție la Muzeul de istorie a Moldovei și la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, director al Muzeului de istorie a Moldovei din Iași (1956—1968), apoi director al Institutului de istorie și arheologie din Iași, din 1966 și pînă în prezent.

Profesorul M. Petrescu-Dîmbovița activează în domeniul arheologiei preistorice și a epocii migrațiilor de peste patru decenii, aducînd remarcabile contribuții la elucidarea unor importante probleme din istoria veche a României și a sud-estului european. Ani îndelungați a întreprins, cu rezultate deosebite, săpături arheologice de amploare în obiective cu o mare

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

valoare istorică, cum sînt așezările neolitice de la Glina-București și Perieni-Bîrlad, așezările neolitice cucuteniene fortificate de la Hăbășești-Roman, Cucuteni-Iași și Trușești-Botoșani, precum și unele obiective datînd din epoca bronzului și a fierului, ca acelea de la Glina-București, Ciolănești-Teleorman, Stoicani ș.a. Paralel cu preocupările privind istoria comunei primitive, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a cercetat și obiective din perioada feudalismului timpuriu, săpăturile sale arheologice întreprinse la Hlincea-Iași, Dănești-Vaslui și Fundu Herții-Botoșani împreună cu unii din colaboratorii săi, constituind, prin rezultatele obținute, obiective de referință pentru studierea acestei epoci în Moldova. De asemenea, a impulsionat desfășurarea pe scară largă a cercetărilor arheologice de suprafață în Moldova, organizînd cercetarea sistematică în diferite unități geografice din această parte a țării. Împreună cu profesorii N. Zaharia și Em. Zaharia a și elaborat prima monografie amplă din acest domeniu, de la noi din țară, intitulată *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea* (București, 1970), lucrare fundamentală în studierea geografiei istorice a acestor regiuni.

În îndelungata sa activitate științifică, prof. M. Petrescu-Dîmbovița a cercetat, pe lîngă unele interesante aspecte referitoare la paleolitic și neoliticul timpuriu și tîrziu, îndeosebi problemele fundamentale ale epocii bronzului. Lucrarea sa monografică *Depozitele de bronzuri din România* (București, 1977), poate fi considerată o operă de referință pentru cunoașterea depozitelor de bronzuri din Bronzul mijlociu pînă în Hallstatul tîrziu din spațiul carpato-ponto-dunărean ca și volumul intitulat *Die Sicheln in Rumänien mit Corpus der jung und spätbronzezeitlichen Horte Rumänien*, apărut la München în 1978, și el o importantă contribuție la clasificarea tipurilor și variantelor secerilor de bronz din România.

Constant în pasiunea sa pentru studiul vestigiilor aparținînd comunei primitive, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița s-a dedicat stăruitor, cu competență și intuiție, elucidării unor importante aspecte din trecutul îndepărtat al teritoriului României și al Europei de sud-est. Contribuțiile sale în domeniul culturii *Criș* și *liniare*, a civilizației neolitice de tip *Cucuteni*, a culturii Folești din perioada de tranziție la epoca bronzului sau a unor diverse aspecte culturale din prima sau a doua epocă a fierului, i-au conturat și consolidat definitiv personalitatea în rîndul cercetătorilor de frunte ai arheologiei românești.

Cartea sa *Scurtă istorie a Daciei preromane* (Iași, 1978), înfățișează concepția sa despre istoria străveche a spațiului carpato-ponto-danubian, contribuind la o mai bună cunoaștere a unora din problemele fundamentale ale acestei istorii. De asemenea, în îndelungata sa carieră de cercetător al trecutului istoriei noastre și-a adus contribuția la elucidarea unor chestiuni interesante, dar puțin sau deloc cunoscute în trecut, valorificînd o însemnată parte a cercetărilor întreprinse îndeosebi pentru lămurirea unor chestiuni privind problema formării poporului român.

Concomitent cu activitatea de cercetare pe teren, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a întreprins numeroase investigații în muzeele din țară și de peste hotare în legătură cu problemele epocii neolitice, a bronzului și a fierului din spațiul carpato-dunărean sau din centrul și sud-estul Europei. A efectuat călătorii de documentare în principalele institute de specialitate din Europa, precum și în R. P. Chineză și a ținut lecții și conferințe la universitățile din Freiburg, Viena, Graz, Bonn, Saarbrücken, Frankfurt, München, Paris, Leningrad, Istambul, Padova ș.a. A prezentat comunicări și rapoarte la marile congrese internaționale de istorie de la Stockholm (1960) și Moscova (1970), și de pre- și protoistorie de la Roma (1962), Praga (1966), Belgrad (1971) și Nisa (1976), precum și la congresele internaționale de tracologie de la București (1976), Viena (1980), colocviul internațional de tracologie de la Roma (1979), ș.a.

În decursul prodigioasei sale activități științifice, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița s-a străduit să formeze o adevărată școală de arheologie, îndrumînd ca profesor, timp de peste trei decenii, constant și generos în cercetare, pașii a numeroși elevi, care nu au putut să-i răsplătească mai bine eforturile decît devenind, ceea ce cei mai mulți dintre ei au devenit, cercetători de prestigiu ai istoriografiei românești contemporane.

A fost inițiatorul prestigioasei publicații de specialitate „Arheologia „Moldovei", pe care o conduce de aproape două decenii și în care au publicat importante lucrări aproape toți colaboratorii săi din domeniul istoriei vechi, reflectînd, astfel, într-o anumită măsură, activitatea școlii ieșene de arheologie, creată și condusă de el.

În cadrul Institutului de istorie și arheologie a investit, în decursul anilor, energie, muncă, inițiativă, pasiune și dăruire, adesea cu realizări, uneori și cu înfrîngeri, mereu însă cu intenția ca toți cei ce alcătuiesc acest adevărat templu al cercetărilor istorice din Moldova să-și desăvîrșească menirea, oferind țării prestigioase lucrări despre milenara și bogata noastră istorie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Îndelungata și bogata activitate științifică, materializată în numeroase și fundamentale lucrări, i-au adus prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița o binemeritată consacrare pe plan intern și internațional. Pentru meritele sale științifice și didactice, în anul 1954 a fost distins cu titlul de Laureat al Premiului de Stat, și în 1977 cu acela de Laureat al Premiului „V. Pârvan" al Academiei R.S.R., precum și cu mai multe ordine și medalii ale R. S. România. În 1970 a fost ales membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice și membru în Prezidiul acestei Academii.

De asemenea, în 1964 a fost ales, din partea României, membru în Comitetul Permanent al Uniunii internaționale de științe pre și protoistorice, precum și membru, în același an, al Institutului italian de pre și protoistorie de la Florența. În 1977 a fost ales membru corespondent al Institutului arheologic german, cu sediul în Berlinul Occidental.

Savant-cetățean, cu o largă și profundă înțelegere asupra lumii contemporane, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița a fost mereu prezent în miezul principalelor evenimente care au avut loc în cadrul evoluției științei istorice din țara noastră în ultimele trei decenii, desfășurînd o susținută și rodnică activitate, oferind date și interpretări noi sau elucidînd aspecte necunoscute, lărgind astfel considerabil sfera cunoașterii trecutului nostru îndepărtat.

La a 65-a aniversare, profesorul dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița este încă în plină putere creatoare, energic și pasionat, dăruindu-se cu același tineresc entuziasm dintotdeauna, cercetării istoriei patriei noastre, fiind permanent un exemplu pentru colaboratorii și elevii săi. În numele tuturor acestora, îi urăm ani mulți și sănătate, pentru a continua, cu aceleași strălucite rezultate, activitatea științifică căreia, fără rezerve, i-a închinat întreaga sa viață.

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

JANETA BENDITER

Născută la 12 martie 1917, Janeta Benditer şi-a făcut studiile secundare la Botoşani, oraşul natal, şi cele universitare la Iaşi. După obţinerea titlului de doctor, în 1952, la Universitatea din Moscova, profesează la Facultatea de istorie din cel mai vechi centru universitar al ţării în calitate de conferenţiar (1952—1971) şi de profesor (1971—1975). Era consecinţa firească a faptului că, întocmai ca detaşamentul militant din care făcea parte, Janeta Benditer a optat în viaţa politică şi ştiinţifică pentru statuarea noului, alegîndu-şi drept arenă — catedra, pentru care poseda o certă vocaţie. Prin însuşiri recunoscute, a reuşit să contribuie la formarea, an de an, a numeroase generaţii de dascăli. A creat şi a condus din 1958 sectorul de istorie contemporană al Institutului „A. D. Xenopol" şi a manifestat o atentă preocupare pentru abordarea unei tematici potrivit cu comandamentele majore ale timpului.

În ultima întrevedere pe care am avut-o cu profesor universitar dr. Janeta Benditer, a ţinut să-mi mărturisească, cu satisfacţia unui crez împlinit, că şi-a găsit un refugiu în spaţiu şi în timp. Cine să bănuiască că va intra atît de repede în alt refugiu ?... Şi s-a retras în spaţiu şi în timp, departe de cei dragi din familie, pentru care a fost un model, departe de colaboratori, nu fără a le fi lăsat ca moştenire onestitatea, devotamentul şi truda pentru mai bine ; s-a retras de colegii de muncă, nu fără a le fi lăsat drept zestre o bogată şi variată creaţie istoriografică tipărită (*Universitatea din Iaşi între anii 1944—1960, Contribuţii la cunoaşterea situaţiei economice a României în perioada dictaturii militaro-fasciste, A. D. Xenopol în anii studenţiei, A. D. Xenopol, représentant de la science roumaine au-delà des frontières, Relaţii româno-germane în perioada 1928—1932, Din istoria relaţiilor germano-italiene, 1938—1940, Încercarea de anexare a Austriei, 1933—1934 şi poziţia marilor puteri, Operaţia „Felix", România în contextul evenimentelor europene din perioada 1944—1947, Situaţia ţărilor din sud-estul Europei oglindită în documente germane, 1940—1944, Politica Angliei faţă de Germania între 1934 şi 1937, Situaţia internă a celui de al treilea Reich oglindită în directivele Goebbels* şi altele) şi în manuscris, îndeosebi legată de implicaţiile celei de a doua conflagraţii mondiale a secolului nostru; s-a retras cu tot cortegiul de dotări înnăscute şi cu cele pe care şi le-a însuşit printr-o muncă tenace, exemplară.

Moartea Janetei Benditer, survenită la 18 martie 1980, în plină putere de muncă, reprezintă o grea pierdere pentru istoriografia românească.

I. Saizu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

EUGENIA NEAMȚU

Toți cei care au cunoscut-o îndeaproape pe Eugenia Neamțu au deplîns tragica ei moarte, survenită în ziua de 13 octombrie 1980.

S-a născut la 17 iunie 1930 în satul Criveşti, comuna Strunga, județul Iași. A absolvit liceul la Roman, continuînd studiile superioare la Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași. După obținerea diplomei de profesor de istorie (1956), a fost reținută ca cercetător științific (din 1971 — cercetător principal), la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

Încă din timpul studenției, s-a dedicat cercetărilor arheologice, participînd la lucrările șantierului-școală de la Suceava, sub directa îndrumare a profesorului Ion Nestor, fondatorul arheologiei medievale românești. Pasionată de cercetarea științifică în noua ramură a arheologiei românești, Eugenia Neamțu, avînd și un dezvoltat simț estetic prin practicarea desenului, își va perfecționa specialitatea pe șantierul arheologic complex de la Bicaz, efectuînd sub îndrumarea profesorului Mircea Petrescu-Dîmbovița, săpături la Hangu, Schitișor, Palatul Cnejilor și Buhalnița.

Apreciată și îndrumată cu căldură, tînăra specialistă avea să lucreze cu multă abnegație la tematica secției „Comuna primitivă", din cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, reorganizat din fostul Muzeu de antichități al Universității ieșene, sub egida Filialei din Iași a Academiei R. S. România, în localul nou de la parterul Palatului Culturii din Iași.

Participarea continuă și activă pe șantierele arheologice de la Suceava, Bicaz, Iași, Vaslui, Piatra Neamț, Lunca-Dorohoi, Huși, Hîrlău și, în ultimul timp la Baia, a contribuit la formarea sa ca specialist în domeniul arheologiei medievale românești, permițîndu-i să valorifice, cu succes, rezultatele deosebit de importante ale descoperirilor arheologice în ramura respectivă, atît în rapoartele și comunicările științifice susținute la conferințele naționale de arheologie ale Academiei R. S. România, la sesiunile anuale de rapoarte arheologice din cadrul Consiliului culturii și educației socialiste, cît și în lucrările de specialitate publicate în revistele de prestigiu din țară.

Totodată s-a afirmat și ca o bună cunoscătoare a artei medievale din Moldova, înțelegînd și interpretînd cu discernămînt frumusețea și valoarea deosebită a artei decorative și aplicate din Țările române. Tocmai acestui domeniu, în care a putut să-și reliefeze predilecția pentru frumos și armonios, Eugenia Neamțu îi va închina unele din cele mai importante studii ale sale. Astfel, lucrările referitoare la obiecte de podoabă, provenite din descoperiri întîmplătoare sau din săpături arheologice sistematice, prilejuindu-i, în virtutea metodei comparate, o aprofundare a artei decorative și a meșteșugurilor specifice breslelor medievale europene, în general, au reliefat nu numai o temeinică cunoaștere a artei meșterilor aurari și argintari din Țările române în evul mediu, dar și aportul personal al istoricului avizat, dornic să valorifice, cu succes, un patrimoniu cultural de netăgăduită valoare europeană.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Concomitent, a studiat şi probleme de numismatică şi heraldică moldovenească, publicînd articole de specialitate, care o consacră ca o cercetătoare serioasă şi scrupuloasă, aptă de a folosi cu uşurinţă elementele concrete ale disciplinelor auxiliare ale istoriei în descifrarea faptului istoric, adesea atît de complex.

Activitatea desfăşurată apoi în cadrul secţiei de istorie veche a Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" la definitivarea tematicii expoziţiei secţiei de istorie medie a Muzeului de istorie a Moldovei a relefat şi alte calităţi ale Eugeniei Neamţu : ataşament faţă de colectivul de cercetare, faţă de exigenţele sporite ale muzeisticii româneşti în plin avînt, un spirit critic pronunţat şi deschis, precum şi colegialitate deplină.

Ea a aprofundat cu competenţă tematica oferită de analiza ornamentelor cahlelor medievale din Moldova din secolele XV—XVII, ceea ce i-a permis să descifreze, prin intermediul acestor elemente decorative, strînsele legături culturale atît dintre Moldova şi Transilvania şi Ţara Românească, cît şi dintre Ţările Române şi ţările vecine spaţiului medieval românesc precum Boemia, Ungaria, Polonia şi Lituania.

Rezultatele pozitive ale cercetărilor sale se datoresc şi unei îndelungate documentări atît în ţară, cît şi în străinătate, unde a efectuat călătorii de studii, documentare şi schimb de experienţă (Bulgaria, Polonia, U.R.S.S., Ungaria şi Cehoslovacia), care i-au oferit şi satisfacţia verificării propriilor puncte de vedere, care s-au impus deja în domeniul de specialitate.

Cu acelaşi interes a studiat şi problema satului medieval dispărut, fiind o colaboratoare preţioasă la cercetările arheologice efectuate la Lunca-Dorohoi, unde a identificat satul dispărut al Dobrinăuţilor, menţionat încă la finele secolului al XIV-lea în actele de cancelarie domnească.

Documentarea arheologică de la şantierele de arheologie din oraşele medievale Baia, Suceava, Piatra, Hîrlău, Iaşi, Vaslui şi Huşi i-a permis să elaboreze, în colaborare, lucrări importante în domeniul istoriei curţilor domneşti din aceste oraşe, ceea ce a determinat conducerea Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" să-i încredinţeze sarcina importantă şi de mare răspundere ştiinţifică de a coordona publicarea lucrărilor susţinute la Iaşi la sesiunea ştiinţifică consacrată temei : „Apariţia oraşelor medievale la Est de Carpaţi".

Cercetările Eugeniei Neamţu din domeniul problematicii urbanismului medieval, în baza săpăturilor efectuate la unele obiective laice, au contribuit la elucidarea unor importante aspecte privind arhitectura laică de pe teritoriul oraşului Iaşi. Astfel, pe baza cercetărilor efectuate în preajma Palatului Culturii la monumentul medieval cunoscut sub numele de „Casa cu arcade", Eugenia Neamţu a putut data cu certitudine în secolul al XVII-lea construirea edificiului respectiv, contribuind efectiv la salvarea unuia dintre cele mai vechi monumente laice medievale de pe teritoriul oraşului Iaşi, devenit astăzi Muzeu de literatură română veche.

Timp de mai mulţi ani, Eugenia Neamţu a colaborat la strîngerea pe teren şi la prelucrarea inscripţiilor medievale de pe teritoriul oraşului Iaşi, în vederea publicării celui de-al doilea volum al *Inscripţiilor medievale din România*.

În ultimii ani, muncind fără preget, şi-a consacrat întreaga activitate ştiinţifică cercetării arheologice sistematice a oraşului medieval Baia. Începînd cu anul 1969, a răspuns efectiv de conducerea lucrărilor care s-au concretizat în publicarea primului volum al monografiei arheologice şi istorice consacrat primei reşedinţe domneşti a Moldovei, lucrare de referinţă, în momentul de faţă, prin metoda riguroasă aplicată la interpretarea unui bogat şi variat material arheologic, menit a suplini penuria surselor scrise privitoare la oraşul medieval Baia.

În calitatea sa de membru în colectivele de cercetare ale Institutului, ale şantierelor arheologice la care a participat cu dăruire sau ca responsabil de şantier arheologic medieval, cum a fost şi este cel de la Baia, Eugenia Neamţu a fost, mai întîi de toate, o colegă exemplară, un spirit istoric desăvîrşit, cu mult discernămînt, modestie şi simţ critic obiectiv, fiind de un real ajutor celor cu care a lucrat şi colaborat ani în şir.

Prin plecarea ei definitivă din mijlocul medieviştilor ieşeni, buna colegă Didi, cum i se spunea, lasă un gol, greu de suplinit. Ea rămîne vie în amintirea noastră datorită exemplului de muncă şi abnegaţie, de om al datoriei mai presus de orice.

La mormîntul proaspăt, după trecerea ei în nefiinţă, gîndurile şi simţămintele noastre, odată cu lacrimile celor care nu s-au sfiit să le verse la locul ei de odihnă veşnică, se împletesc cu strămoşescul *Sit terra levis !*

Alexandru Andronic

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN TURCU

Ne-a părăsit, retrăgîndu-se cu discreţie în Cîmpiile Elizee, la 29 noiembrie 1980, Constantin N. Turcu, distins om de cultură, istoric, publicist şi arhivist. Deplîngîndu-i dispariţia, încercăm să recompunem coordonatele principale ale existenţei sale, în care, trudind cu migala bijutierului medieval timp de peste cinci decenii, a realizat o remarcabilă operă ştiinţifică. A fost fiul „săteanului" Năstase Turcu (n. 1878) şi al Isabelei Turcu (născută Cociaş, în 1885) ce locuiau în satul Izvorul Alb, comuna Buhalniţa din judeţul Neamţ. Tatăl său a reuşit să ajungă mic funcţionar — notar după afirmaţiile urmaşilor — la primăria din comună. Pe aceste meleaguri montane a văzut lumina zilei, la 13 februarie 1903 (s.v.) [1] cel ce s-a numit Constantin. Şcoala primară a urmat-o în comună şi la Grinţieş (Bistricioara), clasa a V-a, ultima a şcolii rurale din acea vreme, absolvindu-le la 24 iunie 1915, cu media 8,13 [2].

După anii de restrişte, dar şi de mari speranţe ai primului război mondial, C. Turcu şi-a continuat studiile secundare, începînd cu gimnaziul în comuna Hangu. Datorită greutăţilor materiale cu care era confruntată familia sa numeroasă, s-a văzut nevoit să intre în slujbă, începînd cu 1 septembrie 1920, ca secretar la gimnaziul mixt din comuna Hangu, pînă la 30 septembrie 1922, cînd a demisionat spre a urma cursurile liceale [3]. Ca atare, începînd cu 1 octombrie 1922 s-a angajat ca ajutor de secretar la Liceul de băieţi „Petru Rareş" din Piatra Neamţ, funcţie ocupată pînă la data de 1 ianuarie 1927 [4]. Examenul de bacalaureat l-a susţinut la acelaşi liceu, la secţia reală, în sesiunea din luna septembrie 1925 [5]. În anul următor, s-a înscris la Facultatea de litere şi filosofie a Universităţii din Bucureşti, absolvind-o în anul 1929, la specialitatea filosofie [6]. Din 16 iunie 1930, a fost numit secretar al Liceului „Petru Rareş", funcţie în care a rămas pînă la 31 august 1942 cînd a demisionat [7]. La 18 iulie 1931 s-a căsătorit cu Aurora Capşa (n. 27 septembrie 1908

---

[1] Arh. St. Iaşi, fond Arhiva arhivelor, dos. 64, f. 22, 24 ; Buletinul cărţii româneşti, 12, 1942, coperta.

[2] Arh. St. Iaşi, fond. cit., f. 22 V, 29. Certificat nr. 14/175 din 24 iun. 1915.

[3] Ibidem, f. 34. Cf. Ord. Min. Ed. şi Instr. publ. nr. 100294/15.10.1920.

[4] Cf. datelor înscrise în Cartea de muncă.

[5] Arh. St. Iaşi, fond. cit. f. 30. I s-a eliberat diploma 39/155 din 7 oct. 1925 *(ib.* f. 224).

[6] *Ibidem*, f. 31, Cf. Diploma nr. 764/14266 din 16 sept. 1929 *(ibidem*, f. 22 v.

[7] *Ibidem*, f. 50.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în Siliștea-Neamț), fiica profesorului Grigore Capșa și a Zulniei Capșa [8]. În toată această perioadă, a muncit enorm, îndeplinindu-și îndatoririle slujbei cu aprecieri maxime, fiind totodată și profesor suplinitor de limba română la Liceul „Petru Rareș" (1929—1934), la Școala superioară de comerț (1932—1933) la gimnaziul „Focșa Popovici" din 1933 [9]. Concomitent, își continuă pregătirea, susținînd la 8 februarie 1933, examenul de capacitate, cu medie maximă, fiind confirmat pe postul de secretar, iar la 15 ianuarie 1935 a absolvit seminarul pedagogic universitar [10]. În paralel, a depus o bogată activitate publicistică: a editat „Anuarului Liceului de băieți „Petru Rareș", a condus timp de 6 ani, ziarul cultural „Avîntul", a întemeiat și condus revista „Năzuințî", a Societății de lectură a elevilor liceului din Piatra Neamț. Să adăugăm apoi, colaborările frecvente la „Calendarul sătenilor", „Acțiunea", „Reformatorul", „Curentul", „Apostolul", „Preocupări didactice", „Înfrățirea" (Bacău), „Floarea Soarelui" (București), „Revista vremii" (Galați) cu peste 200 de articole [11].

Atracția deosebită către istorie, fascinația documentelor, i-au orientat pașii către Iași, unde de la data de 1 septembrie 1942 a fost încadrat prin concurs la Arhivele Statului din localitate, ca arhivar principal — subdirector. În cei peste 20 de ani de muncă, a îmbogățit zestrea Arhivelor ieșene cu noi documente achiziționate, cît și cu lucrări destinate fondului documentar. De asemenea, a îndrumat, cu înaltă competență activitatea subalternilor pentru fișarea, inventarierea fondurilor și colecțiilor tezaurizate aici, facilitînd astfel munca de investigare a cercetătorilor. În Iași, Constantin Turcu și-a relevat vocația de cercetător, nu numai prin aceea că a fost încadrat cercetător științific și apoi șef de sector la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" (1950—1963) [13], ci îndeosebi prin aria tematică oglindită în studiile și articolele sale, care se disting, după aprecierea profesorului Ștefan Ștefănescu, „prin noutatea informației și sobrietatea expunerii". Cultura sa și cercetarea stăruitoare și-au pus pecetea asupra scrierilor sale din domenii foarte variate: istorie (fiind și editor de documente), istorie literară, lingvistică, istorie culturală, istoria școlii, istorie economică și statistică, istoria bisericii, istoria tipografiei, istoria bibliotecii, arhivistică, etnografie, bibliografie, genealogie, monografii de localități etc. [14]. Unele dintre ele au văzut lumina tiparului în publicații de prestigiu: „Anuarul institutului „A. D. Xenopol", „Anuarul de lingvistică și istorie literară", „Studii și articole de istorie", „Revista arhivelor" ș.a.

Cercetătorul sîrguincios era dublat de omul cu alese virtuți, oferea bucuros un sfat sau o informație bibliografică mai tinerilor colegi de breaslă.

De asemenea, a oferit cu largheță, îndrumările solicitate de unii autori de monografii, cea mai recentă dovadă fiind călduroșul cuvînt înainte cu care se deschide cartea lui Ștefan Ciudin, *Monografia comunei Tăcuta*.

A fost membru fondator al Societății de bibliografie cu sediul la Tîrgoviște și membru în Comisia de heraldică, genealogie și sigilografie.

După ce s-a pensionat, la 27 aprilie 1963 a continuat să fie o prezență activă în viața științifică din Iași și din țară [15].

Omul, cu existența-i efemeră a dispărut, dar opera sa zămislită cu truda atîtor nopți și ani și decenii rămîne să înfrunte cu succes curgerea implacabilă a timpului, încît, la îmbrățișarea lui Thanatos, C. Turcu putea să replice cu cunoscutul vers al lui Horațiu: Non omnis moriar.

Gh. Sibechi

[8] *Ibidem*, f. 27.
[9] *Ibidem*, f. 75 V.
[10] *Ibidem*, f. 32, 50.
[11] *Ibidem*, f. 75 V. Despre *Anuarul liceului de băieți „Petru Rareș"* revista belgiană „Irenikon afirma că e „o tribună de istorie locală" cf. „Irenikon", tom. XIII, 1936, nr. 6, p. 752 (apud *Anuarul* cit., 1935—1936, p. 4.
[12] „Buletinul cărții românești", 12, 1942, Coperta.
[13] *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 328.
[14] *Ibidem*, p. 328—329.
[15] Sîntem convinși că l,a Arh. St. Iași, grație binecunoscutei bunăvoințe a foștilor colegi ai dispărutului, se va crea un fond C. Turcu cuprinzînd mape cu extrase din reviste, articole de ziar, invitații la sesiuni de comunicări, cu ajutorul cărora se va putea alcătui o bibliografie completă a lucrărilor lui C. Turcu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

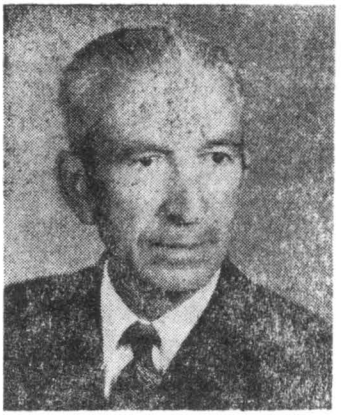

GHENUȚĂ COMAN

Neașteptat și prematur a plecat pentru totdeauna dintre noi în ziua de 23 iunie 1981 profesorul Ghenuță Coman, neobosit căutător al vestigiilor trecutului nostru istoric, constant și distins colaborator al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași.

Născut la Dodești, comuna Viișoara din județul Vaslui, la 10 ianuarie 1914, într-o veche familie de răzeși, Ghenuță Coman a urmat clasele elementare în satul natal, continuîndu-și apoi studiile la Liceul „Codreanu" din Bîrlad și „Mihail Kogălniceanu" din Vaslui. În anii 1937—1941 a urmat cursurile Facultății de litere și filosofie din Iași, absolvind secția de istorie unde a avut ca profesori savanți de talia lui Andrei Oțetea, Gheorghe Brătianu. Ca student, a activat în echipele sociologice ale Fundației Culturale conduse de Dimitrie Gusti. În 1946 a trecut examenul de capacitate.

Între 1941 și 1975, anul pensionării sale, G. Coman a funcționat ca profesor de istorie la numeroase școli generale și licee cum au fost acelea de la Piatra Neamț, Vaslui, Murgeni, Berezeni, Deleni, Dodești sau Viișoara-Vaslui. La unele din aceste școli a fost director, iar în unele perioade a funcționat ca inspector. În 1945 a condus o vreme ziarul „Piatra Socialistă", în coloanele căreia a publicat unele însemnări privind activitatea și opera lui Karl Marx. La Murgeni-Vaslui a deschis un muzeu de arheologie și istorie, care a funcționat între anii 1956—1965. Ca urmare a activității sale de cercetare sociologică, a elaborat și a publicat, în anul 1943, în colecția „Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică", monografia *Stoicești — un sat cu moșie boierească din Tutova.*

Timp de peste trei decenii, cu o pasiune, dăruire și tenacitate exemplară, profesorul G. Coman a cercetat trecutul îndepărtat al Moldovei, în general, și al Vasluiului în special, adunînd cu migală și dragoste mii de vestigii, îmbogățind considerabil patrimoniul istoric național, oferind astfel cercetătorilor o inestimabilă zestre de informații științifice, pe baza cărora au putut fi elucidate multe din problemele istoriei vechi ale spațiului de la răsărit de Carpați. Neobosit și pasionat cercetător al istoriei, G. Coman a străbătut în răstimpul a peste 30 de ani aproape toate comunele Moldovei, dînd la iveală nenumărate comori ale trecutului, unele de o mare valoare științifică, impunîndu-se cu timpul ca unul dintre cei mai buni specialiști în domeniul cercetărilor arheologice de suprafață. Marea majoritate a vestigiilor adunate cu prilejul cercetărilor efectuate le-a donat muzeelor de istorie din Iași, Vaslui și Bîrlad și le-a valorificat științific, publicîndu-le fie în revistele de specialitate, fie în cele două monografii istorice și arheologice: *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, 164 p., și *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, București, 1980, 400 p.

Începînd din 1964 și pînă în 1980, prof. G. Coman a participat la numeroase șantiere de săpături arheologice, dintre care amintim pe acelea de la Zorleni, Simila, Vădeni, Bogdănești, Epureni, Dodești, Bîrlălești și Roșiești. De asemenea, a participat cu interesante comunicări la sesiuni științifice de arheologie și a fost ani întregi prezent în coloanele unor ziare și reviste cu articole de largă popularizare a numeroaselor sale descoperiri arheologice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deşi suferind în ultimul timp, pasiunea sa pentru studiul străvechilor vestigii ale Moldovei l-a determinat să nu precupeţească nici un efort pentru a le valorifica din punct de vedere ştiinţific, astfel încît ultimele clipe ale vieţii l-au găsit pregătind pentru tipar unele din lucrările sale. Avea încă numeroase planuri de viitor, era optimist şi se simţea încă în stare să aducă contribuţii noi la îmbogăţirea patrimoniului nostru arheologic.

Dispariţia neaşteptată a profesorului Ghenuţă Coman constituie pentru investigarea arheologică în zona est-carpatică o grea şi ireparabilă pierdere, date fiind valoarea ştiinţifică a cercetărilor sale de teren, cărora li s-a dedicat o viaţă întreagă, ca şi rezultatele probate ale aplicării unor planuri de cercetare arheologică pe care s-a străduit să le realizeze mistuit necontenit de curiozitatea neînfrîntă a unui specialist cu reale şi alese însuşiri.

Cei ce l-au cunoscut îi vor păstra o caldă şi neştearsă amintire, apreciind cum se cuvine calităţile sale sufleteşti şi contribuţiile ştiinţifice pe care le-a adus în domeniul arheologiei româneşti.

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

I. D. ȘTEFĂNESCU

La vîrsta așa de frumoasă pe care o împlinise în vara acestui an, profesorul I. D. Ștefănescu era un om care captiva prin verva sa, prin vioiciunea cu care își apăra ideile, prin pitorescul expunerilor sale. L-am cunoscut abia acum aproape un deceniu, în casa uneia dintre fostele sale eleve, care vorbea întotdeauna în termenii cei mai entuziaști despre profesor, regretata Corina Nicolescu. Strîngerea de mînă fusese precedată de un alt fel de cunoștință, prin mijlocirea paginilor tipărite. Nimic din înfățișarea omului înalt, drept și vioi nu-i trăda vîrsta. Dar cînd, răsfoind revista „Convorbiri literare" de prin 1911—1912, am găsit acolo un articol semnat de I. D. Ștefănescu, numărul anilor a căpătat un înțeles mai concret.

A petrece cîteva ceasuri în compania profesorului Ștefănescu și a-l asculta depănînd amintiri din frumoasa și bogata sa viață, era, mai mult ca sigur, un privilegiu. „Am trăit cu rost", — și-a început profesorul povestirea în octombrie 1980, cînd l-am vizitat la Agapia.

S-a născut la 3/15 iulie 1886 în comuna Preajba din fostul județ Vlașca. Acolo, la familia Budișteanu (nașii părinților săi), a venit în vacanță, mai mulți ani în șir, un tînăr medic francez, Félix Armand, de la care au rămas frumoase cărți de artă. Acest prim contact cu lumea artei avea să rodească mai tîrziu. A făcut studiile gimnaziale și liceale la București, la Liceul „Matei Basarab" și la „Sf. Sava", cu profesori excelenți, și apoi s-a înscris la Universitatea din capitală, la Facultatea de Drept și la cea de Litere. Pe prima a terminat-o, în 1908, pe a doua — în 1909. Determinat de Al. Vlahuță (al cărui ginere a devenit în același an 1909), s-a îndreptat spre istoria artelor.

„Am avut norocul să pot face ceea ce am crezut bun" — cu aceste cuvinte caracterizează profesorul I. D. Ștefănescu lunga perioadă de însușire a tainelor specialității pe care a ilustrat-o cu atîta competență. A început prin a fi profesor la Școala de Belle Arte din București, în această calitate, a purces să colinde țara, cu studenții — excursiile rămînînd o preocupare constantă pentru profesorul care le organiza, în cea mai mare parte, din veniturile sale. Nu a fost, cum spunea el, o simplă luare de contact cu monumentele, ci o cunoaștere și o cercetare metodică, sistematică, a comorilor de artă veche românească, ale cărei rădăcini și a cărei evoluție trebuiau studiate.

O lungă specializare la Paris, cu cei mai strălucițI specialiști ai vremii — Ch. Diehl, Igor Grabar, H. Focillon, G. Millet și alții — a fost continuu înfrățită cu călătorii de studii pe urmele amintirilor Bizanțului. În Grecia a colindat toate localitățile importante pentru antichitatea elină, în Italia s-a familiarizat cu lumea imperială romană, Bizanțul l-a cunoscut — cum spune însuși — la el acasă, căutîndu-i, apoi, urmele și supraviețuirile în Serbia și Bulgaria. Alte călătorii de studii, în Germania, Austria, Franța, Belgia, Olanda și Rusia au întregit preocupările și cunoștințele specialistului care începea să vadă tot mai limpede în monumentul de artă un document de cea mai mare însemnătate, care nu minte și nu răstălmăcește adevărurile vremii din care coboară.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Doctoratul de stat susținut la Sorbona în 1928, sub îndrumarea unor renumiți specialiști, — între care Diehl, Millet, Lot, Focillon ș.a. — a comportat două teze, în patru volume mari (din care un album). În legătură permanentă cu țara, I. D. Ștefănescu a fost, în perioada interbelică, un adevărat ambasador al științei istorice și al culturii românești peste hotare. Profesor de istoria artei și arheologie orientală, bizantină și veche românească la Universitățile din Iași, Cernăuți și București, conferențiar la École des Hautes Études, profesor de istoria artei bizantine la Universitatea catolică din Paris, conferențiar la Universitatea din Atena și la Institutul de Filologie și de Artă al Universității din Bruxelles — sînt numai cîteva din misiunile științifice pe care a fost chemat să le îndeplinească. În același timp, a tipărit, la Paris și Bruxelles marile sale lucrări — *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, vol. I—II, Paris, 1928; *La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie depuis les origines jusqu'au XIX-e siècle*, vol. I—II, Paris, 1932; *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie, Nouvelles recherches*, vol. I—II, Paris, 1932; *L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938 — care au făcut cunoscute lumii savante comorile de artă românească, ale cărei origini, moșteniri și influențe le-a clarificat, fixînd totodată, jaloane pentru cercetările care aveau să vină.

Activitatea sa, așa de rodnică și entuziastă, a fost răsplătită cu mai multe recunoașteri internaționale, i-au fost conferite premiul „Zographos" al Asociației de Studii Grecești din Paris (1929), premiul „Fould" al Academiei de Inscripții și litere din Paris (1938) ș.a.; a fost ales membru al Asociației de Studii grecești din Paris, al Societății „Parsassos" din Athena; la diverse congrese internaționale, a fost delegat, ca raportor, de către instituții universitare și academice din țară și din străinătate.

Istoria cea mai dreaptă, cea mai deplină, afirma profesorul Ștefănescu, se poate face numai după monumente; ele constituie cele mai însemnate izvoare ale istoriei noastre, iar România posedă, pentru toate perioadele istorice, monumente de valoare. În artă se oglindește cel mai bine unitatea și continuitatea poporului român. Arta trebuie înțeleasă și studiată ca un fenomen unitar, profesorul Ștefănescu considerînd că unitatea artistică se manifestă și în evoluția ei cronologică, și în evoluția ei în diferite regiuni ale spațiului nostru geografic.

Profesorul Ștefănescu mărturisea că cele mai mari satisfacții în cercetarea artei românești i le-a adus Maramureșul — cu tot ce supraviețuiește, cu stăruința unei arte moralizatoare pe care o socotea unică în lume — și Banatul. Relata cu plăcere despre surprizele pe care i le-a rezervat cunoașterea monumentelor noastre medievale, ca bisericile ascunse de la Corbii de Piatră (sec. XIV) și Cetățeni (sec. XIII—XIV).

Continuîndu-și activitatea și în deceniile post-belice, profesorul I. D. Ștefănescu a tipărit cărți — *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968; *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973 — și numeroase studii despre monumente și opere de artă. De asemenea, cu pasiune a susținut și prelegerile pe teme de istorie a artei, în țară și peste hotare. Cu privire la pasiunea și abnegația cu care s-a dedicat, întotdeauna, muncii, activităților obștești, merită amintită organizarea la Iași, în perioada refugiului din 1916—1918, a unui fel de liceu particular, care a început printr-un mic număr de conferințe, iar apoi și-a lărgit „programa", cursurile sale fiind, în cele din urmă, echivalate cu acelea ale liceelor de stat.

După o muncă de șapte decenii și jumătate pe tărîmul cercetării istoriei artei românești, în toate manifestările ei, profesorul Ștefănescu pregătea cîteva mari lucrări, între care pe primul plan se află *Artele somptuoare în România*, operă proiectată în opt volume mari, cu circa 700 ilustrații (unele inedite), — ca și toate celelalte lucrări ale profesorului, din belșug ilustrate cu fotografii splendide — și care trebuia să cuprindă studiul icoanelor, al sculpturii, al orfevrăriei, al picturii murale laice, al broderiei etc., în contextul cel mai larg, de la origini, cu toate influențele și moștenirile ce le caracterizează. E lesne de înțeles cu cît interes se poate aștepta apariția acestei opere monumentale, ca și a celorlalte scrieri aflate în manuscris (despre arta veche a Banatului, despre pictura veche românească, despre mănăstirile armenești din România ș.a.). Moartea profesorului I. D. Ștefănescu (11 iulie 1981) lasă un mare gol în frontul istoriografiei românești. Specialiștii din domeniul pe care l-a ilustrat cu strălucire vor îndeplini o datorie — *care e a tuturor istoricilor, de altminteri* — îngrijind de păstrarea și valorificarea moștenirii sale științifice.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii și cercetări științifice", Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii* ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Tiparul executat sub cd. 10
la Întreprinderea poligrafică Iași
str. 7 Noiembrie nr. 49
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicaţia apare anual.

Preţul unui abonament este de lei 40.

În ţară, abonamentele se fac la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din instituţii.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicaţia noastră prin ILEXIM, serviciul export-import presă — Calea Griviţei nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — Bucureşti.

La revue „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à „l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" de Iassy peuvent s'adresser, par ILEXIM, au service export-import presse, Calea Griviţei 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — Bucarest.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol",
tom. XVIII, p. 1—872, Iaşi, 1981

40559

Lei 40

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro